BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

2

AMER

AVUST

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

2. CİLT

Amerika — Avusturya

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

kurmay başkanlığına bağlı olan *Marine Corps* ile sıkı işbirliği içindedir. 10 kasım 1775'te, gemilerin korunmasını sağlamak için 4 bölük olarak kurulan *Marine Corps,* daha sonra sürekli bir güç haline getirildi. 1945'te asker sayısı 483 000 kişiye çıkarılan bu güç, İkinci Dünya savaşı'nın tüm harekât alanlarında büyük başarı gösterdi. Uygun bir hava gücü *(Marine Aviation Force),* seçerek adam alma yöntemi, çok özel bir anlaşma *deniz piyadesi birlikleri*'nin ("the Old Corps") Amerikan silahlı kuvvetleri'nin en seçkin gücü olmasını sağladı.

KURUMLAR

ABD, federal kurumlarla yerel kurumların bir arada bulunduğu bir federal devlettir.

• *Federal kurumlar.* ABD anayasası, günümüzde yürürlükte olan yazılı anayasaların ilkidir. 1787'de hazırlanan ve 1789'da kabul edilen bu Anayasa, günümüze değin 26 değişikliğe uğradı. İlk değişiklikler Birlik'in üye devletler üstündeki yetkisini azaltırken, sonrakilerin çoğu federal erkin yetkisini güçlendirmeye yönelik oldu.

1971'de yapılan 26. değişiklikle, seçme ve seçilme hakkı için gereken yaş sınırı 20'den 18'e indirildi.

Başkan. Devlet ve hükümet başkanlığı görevlerini bir arada yürüten başkan, dört yıl için seçilir; bir defaya mahsus olmak üzere yeniden seçilebilir. (Başlangıçta, bu konuda hiçbir sınırlama öngörülmemişti, ama ilk başkan George Washington'un yalnızca iki kez aday olması,bu geleneğin yerleşmesine yol açtı; Franklin Roosevelt'in bu gelenekten ayrılarak dört kez seçilmesi üzerine,. 1947'de kabul edilen 22. değişiklik, bir başkanın iki dönemden fazla göreve gelebilmesini yasakladı.) Başkan, "başkan seçmenleri"nce belirlenir; her eyalette halk, Washington'daki Kongre'de bulundurduğu temsilci ve senatör sayısı kadar "başkan seçmeni" seçer. Başlangıçta her eyalet, seçmenlerini istediği gibi belirliyordu. XIX. yy. boyunca, tüm eyaletler giderek ortak bir uygulama benimsediler: başkan seçmenleri, genel oyla ve tek turlu ve listeli çoğunluk sistemiyle yurttaşlarca seçilir; başkan seçmenleri emredici vekâlet uyarınca oy verirler (bu bir gelenektir, yalnız altı eyalet bunu bir zorunluluk durumuna getirmiştir). Başkanlık seçimleri hemen hemen bütün bir yıl boyunca sürer ve üç evreden oluşur: 1) Başkan adaylarının, her partinin genellikle temmuz ayında toplanan ulusal kongresinde saptanması (kurultay delegeleri her eyalette farklı biçimde belirlenir, ama önseçim sistemi genelleşmektedir); 2) kasımın ikinci pazartesi günü "başkan seçmenleri"nin belirlenmesi; 3) ertesi yılın ocak ayının ikinci pazartesi günü de başkanın seçilmesi. Adayların hiçbiri salt çoğunluğu elde edemezse Temsilciler meclisi, en çok oy alan üç adaydan birini başkan, Senato da en çok oy alan iki adaydan birini başkan yardımcısı seçer. Birçok seçimde üç adayın mücadele etmesine karşın, yanlızca iki partinin federal düzeyde iyi işleyen ve güçlü birer örgüt mekanizmasına sahip olmaları nedeniyle, bu kuralın uygulanmasına hiçbir zaman gerek kalmamıştır. Aslında, başkan seçmenlerinin emredici vekâlet uyarınca oy verdikleri hesaba katılırsa, başkan ve başkan yardımcısının doğrudan doğruya genel oylamayla seçildiklerini kabul etmek gerekir. Ancak, başkan seçmenlerinin sayısı ilk seçmen sayısıyla orantılı olmadığından, ikinci seçmenlerin çoğunluğunun en az oy alan adayı seçtikleri de görülmüştür.

Anayasa, ölüm, istifa ya da görevlerini yerine getirememe durumunda başkanın yerine kimin nasıl getirileceğini saptamıştır (25. değişiklik, 1967). Bu durumlarda, başkanın yerini, görev süresinin sonuna değin, başkan yardımcısı alır, daha sonra da başkanlığa adaylığını koyabilir. Başkanın yerini almak üzere göreve çağrılmadığı sürece başkan yardımcısının rolü oldukça siliktir; Senato'ya başkanlık edebilir; ancak, yalnızca eşitlik durumunda oy kullanabilir.

Birlik'in siyasetini fiilen yöneten başkandır. Bu amaçla, kendi atadığı ve gereğinde görevden aldığı bakanlardan (ABD'de adları "sekreter"dir) oluşan bir *kabine* kurar; her sekreter (bakan) bir ya da birkaç yardımcısıyla, bir bakanlığı yönetir. Başkanın emrinde, sayıları ve önemi Roosevelt'ten beri büyük ölçüde artan özel uzman ve danışmanlardan oluşan *Executive Office of the President* vardır.Bakanlar ve danışmanlar ya siyaset adamı (daha çok eyalet valileri ya da eski valileri, bazen de Kongre üyeleri), ya da teknisyendir (memurlar, kamu görevi için özel işlerini bırakan iş adamları). Yasaları yürütmekle görevli olan başkan, geniş bir düzenleme yetkisine sahiptir; federal yönetimin başı olarak bütün federal görevlileri atar (eskiden kamu görevlilerinin neredeyse tümü, başkanlığı kazanan partiyle birlikte değişiyordu; günümüzdeyse kamu görevlilerinin kazandıkla . güvenceler "ganimet sistemi" *[spoils system]* denilen bu uygulamaya sınır getirdi). Ayrıca başkan, Silahlı kuvvetler'in başkomutanıdır ve Senato'nun denetimi altında Birlik'ın dış siyasetini yönetir. Kongre'de kabul edilen yasaları veto hakkına sahiptir (başkanın karşı çıktığı yasanın kabulü için her iki meclisin üçte iki çoğunluğunun oyu gereklidir). Her yasama yılının ilk oturumunda "Birlik'in durumu hakkındaki bildirisi"ni okurken, Kongre'nin çalışma programını da fiilen saptamış olur.

Kongre. Yasama yetkisi iki meclise bırakılmıştır: Temsilciler meclisi ve Senato. Temsilciler, iki yılda bir, her eyaletin nüfusuyla orantılı sayıda seçilir. Senatörler, üçte biri iki yılda bir yenilenmek üzere, altı yıllık bir süre için seçilir; her eyalet iki senatörle temsil edilir. (Bu eşitlik Birlik'in bir federasyon durumuna gelmesinden önce, daha çok bir konfederasyon olduğu tarihlerden kalmadır.) Meclisler ayrı ayrı toplanır, sürekli ve uzmanlaşmış komisyonlar sistemiyle çalışırlar. İlke olarak meclislerin arasında eşitlik vardır; ancak, vergi konusunda öncelik Temsilciler meclisi'ndedir; iki meclis arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla (*Committee of Conference* denilen bir karma komisyonca uygulanan) özel bir usul öngörülmüştür. Gerçekte ise Senato daha ön plandadır: bir yandan üstün nitelikli üyelerden oluşması, öte yandan da başkanın memur atama kararlarını (genellikle, diplomat atamaları dışında, gerçek bir denetimden çok bir formalite sözkonusudur) ve dış politikasını onaylamak durumunda olması ona bu üstünlüğü kazandırmıştır. (Senato'nun Wilson'un katıldığı Varsailles antlaşması'nı onaylamaması, kendi rolüne verdiği önemi gösteren klasik bir örnektir.) Anayasa değişikliklerinin her iki meclisin ayrı ayrı üçte iki çoğunluğu tarafından, sonra da eyalet yasama meclisleri toplam sayısının dörtte üçü tarafından kabul edilmesi gerekir. Yüksek mahkeme'nin 1937'de verdiği bir karardan beri Kongre yasama yetkisini başkana devredemez.

Yüksek mahkeme → ABD YÜKSEK* MAHKEMESİ.

• *Yerel kurumlar.* Birlik üyesi her eyalet kendi anayasasını özgürce yapar. Çoğu kez doğrudan genel oyla seçilmiş olan bir *vali,* yerel düzeyde, başkanın federal düzeydeki rolüne eşdeğer bir rol oynar. Yasama yetkisi, hemen hemen bütün eyaletlerde, *yasama meclisi* ya da *genel meclis*'i oluşturan iki meclise, Senato'ya ve Temsilciler meclisi'ne aittir. (Nebraska tek meclislidir.) Eyaletlerin çoğunda, pek çok yüksek memur ve yargıç seçim yoluyla iş başına gelir. Bazı eyaletlerde referandum ya da halkın yasa önerisi yöntemleri kullanılır; kimi eyaletlerde *recall* (görevden alma, azil) yöntemi geçerlidir: bu yöntemle yüksek memurlar ve temsilciler kendi seçmenleri tarafından görevden alınır. Yerel yetkileri önemli olan valilik kurumu, siyasal yaşamda etkili bir rol oynar. Eyaletler, idari olarak *Country*'lere ayrılmıştır.

SAVUNMA

Silahlı kuvvetlerde 1985'te 2 151 600 asker görevliydi. Bu güç dört grupta toplanıyordu:

• *Stratejik kuvvetler:*

—*Strategic Air Command* (Stratejik hava komutanlığı) emrinde: 1 000 Minuteman II ve III tipi kıtalararası balistik füze (ICBM), her biri on nükleer başlık taşıyan 48 tane MX Peacemaker ICBM; ayrıca 151 tane B-52 G ve 90 tane B-52 uzun menzilli, 56 FB III A tipi orta menzilli nükleer bomba taşıyabilen uçak.

—Navy- *(Deniz kuvvetleri)* emrinde: Toplam 640 füze taşıyan, balistik füze fırlatabilen 37 nükleer denizaltı (SSBN),her biri 24 Trident I/C-4 füzesi taşıyan Ohio sınıfı 6 SSBN, toplam 192 Trident I/C-4 taşıyan Franklin sınıfı 12 ve 288 Poseidon füzesi taşıyan Lafayette sınıfı 18 SSBN. Nükleer seyir füzesi taşıyabilen 4 denizaltı (SSGN).

— *North American Aerospace Defence Command* (Kuzey Amerika havasahası savunma komutanlığı) emrinde: Kanada'nın Hornet F-18 uçaklarıyla birlikte önleme, uyarı görevi yapan 72 tane F-15 Eagle uçak. Bu uçaklar, *Ballistic Missile Early Warning System*'i (balistik füzelere karşı erken uyarı sistemi) içinde, füzelerin fırlatılışını saptayan gözetleme uyduları ve radar tesisleriyle bağlantılı olarak Kuzey Amerika kıtasını kapsayan gözetleme, uyarı ve denetleme şebekesi oluştururlar. Başkan Reagan'ın açıkladığı (23 mart 1983) ve daha çok Yıldız* savaşları olarak bilinen Stratejik savunma girişimi de bu denetleme, uyarı ve önleme sisteminin geliştirilmiş biçimi olarak tanıtılmaktadır. Modernleştirme programlarının hedefi, Minuteman III ve Trident füzelerinin menzilini, gücünü ve duyarlığını artırmak, B-52 uçaklarının fırlattığı seyir füzelerini geliştirmektir. Harekât istihbaratı alanında özel çalışmalar yapılmıştır. Stratejik hava komutanlığı emrinde çok geliştirilmiş araştırma araçları vardır. Bunların en mükemmelleri, AWACS erken uyarı sistemlerini taşıyan dört reaktörlü uçaklarla bağlantılı ve çok yükseklerde (30 km) büyük bir hızla görev yapan SR-71 füze uçakları (Black Bird) ile, gözlenecek alanlar üstünde alçak yörüngede dolaşan (Big Bird) keşif uydularıdır.

• *Kara kuvvetleri* (780 800 kişi), 16 tümen (4'ü zırhlı, 6'sı mekanize, 3'ü piyade, 1'i hafif piyade, 1'i hava indirme, 1'i paraşüt) ve bazı bağımsız birimlerden oluşur. Bunlara ek olarak beş yeni hafif piyade tümeni daha oluşturulmaktadır. Rapid Deployment Force (Çevik kuvvetler) adı verilen bu birlikler NATO-Avrupa dışında kullanılacaktır. ABD'de üslenmiş birçok tümen, Avrupa'da üslenmiş ve 4 tümen ile 3 tugaydan (toplam 220 000 kişi) oluşan VII. orduyu desteklemek amacıyla, olası bir hava taşıma harekâtında yer alabilecektir. Bir tümen Kore'de, bir tümen de Hawai'dedir. Kara kuvvetlerinde M-60 tipi 9 000 tank, yeni geliştirilen M-1 tipi 2 833 Abrams tankı, 12 300 hafif zırhlı araç, 4 000'i özdevinimli 6 500 top vardır. Kara ordusunun kendi hava kuvveti de bulunur. 8 500 helikopter ve uçak gerektiğinde taktik nükleer füze taşıyabilir. Redeye, Chaparral, Nike Hercules ve Hawk füzelerinin katkısıyla son model bir uçaksavar sistemi geliştirilmiştir. Kara ordusunun elinde kısa menzilli nükleer füzeler, Pershing II ve Tomahawk'lar da bulunur. Kara ordusunun yedek sayısı 610 000 kişidir. Bunların 390 000'i *Army National Guard* (ikisi zırhlı, biri mekanize olmak üzere 8 tümen ve 22 bağımsız tugay),220 000'i de *Army Reserves* bün-

yesinde yer alır.

• *Deniz kuvvetleri* (568 000 kişi), savunma bütçesinin en önemli bölümünü kullanır.

—Füze taşıyan 91 nükleer saldırı denizaltısının 22'si denizden denize Harpoon füzeleri fırlatabilen, yüksek performanslı Los Angeles sınıfı denizaltılardır. Bu sınıf denizaltıların sayısının 24'e çıkarılması planlanmıştır.

—4'ü nükleer enerjiyle çalışan 11 modern (1955'ten sonra yapılmış) uçak gemisi (89 000 tonluk *Enterprise*, 91 000 tonluk *Nimitz* ve *Eisenhower* nükleer uçak gemileri).

—9'u nükleer enerjiyle çalışan 29 füzeatar kruvazör.

—169 refakat gemisi (68'i denizaltılara karşı füze ve topla donatılmış savaş gemisi, 101'i firkateyn). Bunlara *Aegis* sınıfı 16 füzeatar kruvazör eklenmesi planlanmıştır.

—67 çıkarma ve yüz kadar lojistik destek gemisi.

Deniz kuvvetlerinde modern uçaklar da kullanılır: 300 adet F-14 Tomcat, 166 A-6 Intruder, 84 F/A-18 A Hornet ve 82 F-2C elektronik savaş ve ikaz uçağı. Her uçak gemisi 70-95 uçak taşıyabilir.

Deniz piyadeleri (198 200 kişi) 3 tümen (ikisi ABD'de, biri Büyük okyanus'ta) olarak örgütlenmiştir. Her tümenin kendi hava desteği vardır. 92 F-18 Hornet, 69 A-6 Intruder ve dikey kalkış yapabilen 52 tane AV-8A/C Harrier uçağı deniz piyadelerinin hava gücünü oluşturur. Bundan başka amfibi araç ve helikopter taşıyıcıları vardır. Acil müdahale kavramı içinde daha etkili bir rol oynayabilmeleri için deniz piyadeleri yeniden düzenlenmektedir. Deniz piyade yedekleri 35 000 kişidir.

Kıyı koruma kuvveti (37 000 kişi), 40 muhrip, 7 buzkıran, yaklaşık 80 karakol gemisi ve 120 helikopterden oluşur.

• *Hava kuvvetleri*'nde (603 900 kişi), yaklaşık 7 000 savaş uçağı görevdedir. Hava kuvvetleri, Stratejik hava komutanlığı ve Kuzey Amerika havasahası savunma komutanlığı'ndan başka, biri ABD'de, öteki ikisi Avrupa ve Büyük okyanus'ta, üç büyük taktik komutanlığa ayrılmıştır. Bunlara bir dördüncüsü eklenir: 350'den fazla büyük nakliye uçağı (G-5A Galaxy) olan *Military Airlift Command* (MAC). Amerikan stratejisinin temeli olan kara kuvvetlerinin yer değiştirme yeteneği, bu uçaklara dayanır. Modern uçaklar içinde F-15 Eagle ve F-16 Falcon avcı bombardıman uçakları çoğunluktadır. Daha eski modeller arasında F-4 Phantom avcı bombardıman/keşif uçakları ve kara kuvvetlerini desteklemede kullanılan A-10 A Thunderbolt hava kuvvetlerinin yararlandığı uçaklar arasındadır.

Hava kuvvetleri yedek güçleri, *Air National Guard* ve *Air Force Reserve* arasında dağılmış 154 000 kişi ve 900 savaş uçağından oluşur.

EĞİTİM

ABD'de her eyalet, eğitim konusunda özgünlüğünü korur; bu nedenle, eğitim sisteminde tek tip uygulama yoktur. Zorunlu öğrenim çağı, eyaletlere göre 6 ile 16 ya da 18 yaş arasında değişir. Bölge özelliklerinin, finansman, pedagoji, eğitim programları ve düzeyleri konusunda da geçerli olduğu görülür: resmi ya da özel, dinsel ya da laik, teknik, klasik ya da çok yönlü eğitim veren, özgürce girilen ya da öğrenci seçen her öğretim kurumu, niteliği ne olursa olsun, bulunduğu eyaletteki resmi eğitim programına uymak zorundadır. Gerçekte, ABD'de özel okul sayısı, resmi okul sayısının çok üstündedir. Bu durumda, federal hükümet, maddi katkılar yoluyla (donatım fonları, toplu okul taşımacılığı, uzmanlık eğitimi) ya da pedagoji alanına doğrudan ağırlığını koymasıyla (bilgi düzeyinin denetlenmesi, temelde, kişiliğin oluşması ve ABD vatandaşının kuramsal bilgiler edinmekten çok, günlük yaşama hazırlanmasına yönelik bir öğretim anlayışı çerçevesinde), başarıda fırsat eşitliğini gözeterek öğretimde bütünlüğü korumaya çalışır. ABD'de belli başlı üç öğretim düzeyi vardır.

—Anaokullarında *(nursery schools)* ve çocuk bahçelerinde *(kindergartens)*, zorunlu olmayan okulöncesi eğitimden sonra, ilkokula *(primary* ya da *elementary school)* giren 6-12 yaş arasındaki çocuklar, 2 yıl da ortaokulda *(intermediate, junior high school)* okuduktan sonra ilköğrenimlerini tamamlarlar. Bu sistem, genel öğretim niteliğini taşımakla birlikte, program seçiminde her öğrenciye büyük özgürlük tanır: her öğrenci, ders konularına göre belirli düzeylerdeki kümelere katılarak ilerler; sınıfta kalma yoktur.

—Ortaöğretim *(high school, senior high school)* çok yönlüdür; öğrencilerin, ABD' de düzeyi çok yüksek olan teknik ve meslek eğitimine ya da klasik eğitime yöneltilmesini amaçlar.

Öğretim programları, zorunlu derslerin yanı sıra, çok sayıda seçmeli dersi içerir; spor ve sanatsal etkinliklere geniş bir yer ayrılmıştır. 17, 18 yaşlarında tamamlanan ortaöğrenim, *high school diploma* ya da bir mezuniyet belgesiyle noktalanır.

—Yükseköğretim,öğrencilere çeşitli alanlara yönelme, meslek edinme olanakları sağlar; *junior college*'lerde genel eğitim 2 yılda tamamlanır, ancak üniversite diploması verilmez.

Uzmanlık kazandıran ya da kazandırmayan çeşitli öğretim kurumlarında *(college of liberal arts, professionnal schools,* vb.), ilke olarak, iki yıllık genel öğretimden sonra, biri temel, diğeri ise tamamlayıcı nitelikte ikincil bir konu üzerinde yine 2 yıllık bir inceleme programı yürütülür. Bu öğrenim sonunda mezuniyet, yani *bachelor's degree* (BA *[bachelor of arts],* BSc *[bachelor of science]*) elde edilir.

Öğrencilerini büyük titizlikle seçen üstün düzeydeki teknoloji enstitüleri *(technical institutes)*, kendi diplomalarını verirler.

Kolejlere, meslek okullarına (tıp, işletme vb.) ve yüksek teknik okullara ayrılan çok yönlü üniversiteler, master (MA *[master of arts]*, MSc *[master of science]*) ya da doktora(PhD *[doctor of philosophy]*) aşamasına kadar öğrenim olanağı sağlar.

Büyük bir idari ve pedagojik özerkliği olan yükseköğretim, genellikle paralıdır. Bu durumda birçok öğrenci bir gelir kaynağı (burs, yarım gün çalışma vb.) bulmak zorunda kalır. Her üniversite tam anlamıyla bir toplu yaşam merkezidir (kampüs). Her eyalette en az bir eyalet üniversitesi vardır: başkanı ve yönetim kurulu üyeleri, eyalet valisi tarafından atanır. Öğrencilerin bilgilerinin sürekli olarak denetlenmesi (yoklama ve sınavlar) sonucunda elde edilen kredilerin belirli bir toplamı bulmasıyla, diploma elde edilir.

EDEBİYAT

Değişik türlerin tarihsel gelişiminin ötesinde, amerikan edebiyatını başka edebiyatlardan ayıran birtakım temel veriler vardır: özgün bir gelişme (yeni bir dünyaya yerleşme); sömürgeleşme ve sınırların genişlemesinden ileri gelen yeni bir mekân deneyimi; edebiyata ve dağılımına özel bir statü getiren siyasal-toplumsal bir örgütlenme (demokrasi ve federalizm); İngiltere ile Avrupa arasında hem sürekli hem de tartışmalara açık bir ilişki; protestanlığın ve calvinci göçmenlerin katı ahlak anlayışlarından izler taşıyan bir dünya görüşü; *paleface* (soluk beniz: beyaz adam) ile *redskin*'i (kızılderili), düşünce adamıyla eylem adamını yan yana getiren ve entelektüel girişimle bir tür anti-entelektüalizm arasında ayrım yapmayan bir kültür parçalanması; hem pragmacı hem de ütopyacı bir düşünce ile, kıtanın ıssızlığından kaynaklanan bir özgürlüğe ve aynı zamanda da deneyciliğe yönelen bir düşgücü arasındaki ikilik.

Sömürge döneminin (1607-1774) ilk yazılı yapıtları, John Smith (1579-1631), Roger Williams (1603'e doğr.-1683), John Eliot (1604-1690) gibi İngiltere'den göç etmiş olanların yazdıkları, sömürgeleştirmeyle ilgili anı ve anlatılardır. Basımı yapılan ilk kitap, *Bay Psalm Book*'tu (1640). Kadın şair Ann Dudley Bradstreet (1612-1672) ve *Day of Doom*'un (1662) yazarı Michael Wigglesworth, dini konuları işlediler. Amerika kıtasında doğmuş ilk yazar kuşağından Cotton Mather (1663 -1728), Jonathan Edwards (1703 -1758), John Wise (1652-1725), püriten inanca yürekten bağlı ahlakçılar ve düşünürlerdi. Benjamin Franklin (1706-1790), yazılarından çok, kişisel saygınlığıyla ulusal bilincin oluşumuna ve düşünsel yaşamın genişlemesine katkıda bulundu.

Bağımsızlık mücadelesi döneminde (1764-1788), edebiyatta siyaset ve yurtseverlikle ilgili konular büyük önem kazandı. James Otis (1725-1783), Samuel Adams (1722-1803), John Adams (1735 -1826), Thomas Paine (1737-1809) ve Philip Freneau'nun yanı sıra George Washington, Thomas Jefferson, Alexander Hamilton ve James Madison gibi amerikan bağımsızlığının büyük önderlerini de (1752-1832) saymak gerekir. Joel Barlow (1754-1812), amerika kıtasının ilk destanı olan ve 1787'de yazmaya başladığı *The Vision of Colombus*'a son ve kesin biçimini *(The Columbiad)* 1807'de verdi. Joseph Hopkinson (1770-1842), *Hail Columbia!* adlı ilk ulusal ezgiyi 1798'de besteledi.

XIX. yy.'ın ilk yarısında,Washington Irving (1783-1859) ve serüven öykülerinde Amerika kıtasını dekor olarak kullanan ilk sanatçı Fenimore Cooper (1789-1851) ile birlikte ulusal bir edebiyat doğdu. William Cullen Bryant (1794-1878) ve Richard Henry Dana (1787-1879) ilk önemli şairlerdir.

Ralph Waldo Emerson'ın (1803-1882) pratik idealizmi, ünlerinin doruğuna 1850'lerde ulaşan yazar kuşağı üzerinde belirleyici bir etki yarattı. James Russell Lowell'ın (1819-1891) önemli temsilcilerinden biri olduğu "aşkıncılık" akımının kökeninde de bu düşünce vardı. *Walden*'ın (1854) yazarı Henry David Thoreau'nun (1817-1862) biraz ütopyacı kalan bireyciliğiyse, daha büyük bir okur kitlesine ulaştı. Bu kuşağın, H. W. Longfellow (1807-1882), John Greenleaf Whittier (1807-1892), Oliver Wendell Holmes (1809-1894) gibi şairleri, yapıtlarına ahlakçı ve duygusal bir hava getirdiler. Emerson'ın, özellikle de *Kuzgun*'un (The Raven) şairi Edgar Allan Poe'nun şiirleri daha özgündür. Ama, Poe Avrupa'daki ününü *Olağandışı öyküler*'e (Tales of the grotesque and arabesque) borçludur. *Kızıl damga*'nın (The Scarlet Letter, 1850) yazarı Nathaniel Hawthorne (1804-1864) ve *Beyaz balina*'nın (Moby Dick, 1851) yazarı Herman Melville (1819-1891), romanlarında, amerikan edebiyatının birçok yapıtını etkileyecek olan kötümserlik temasını, daha o yıllarda işlediler.

XIX. yy.'ın ikinci yarısında, yapıtlarıyla ABD edebiyatının kendine özgü niteliklerine kavuştuğunu kanıtlayan yazarlar ortaya çıktı. Walt Whitman (1819-1892), *Çimen yaprakları* (Leaves of Grass, 1855) ile tüm uyak ve ritim geleneklerini dışlayan bir şiir yarattı. Emily Dickinson (1830-1886), özlü ve güzel imgelerle bezediği, "imgeciliğin" habercisi kısa şiirler yazdı. Bu dönem, roman açısından daha da zengindi: H. Beecher-Stowe'un *Tom amcanın kulübesi* (Uncle Tom's Cabin), başarısını, savunduğu davanın yüceliğine borçluydu; Bret Harte (1836 -1902), öncülerin ve yerel motiflerin romancısıydı. Mark Twain (1835-1910) ise, gerçekçiliği sürekli bir biçimde mizahla bezeyen büyük bir halk yazarıydı. William Hickling Prescott (1796 -1859) ve George Bancroft (1800-1891) adlı tarihçiler, yapıtlarında ulusal geçmişi incelediler.

Amerikan edebiyatı, 1880'den başlayarak, romana daha çok yöneldi. ABD'li romancılar, gerçekçilikleriyle Avrupa romanını etkileyen yapıtlar verdiler. Yaşamın karmaşıklığını görüntülemeye çabalayan uzun ve tıkız anlatıların yanı sıra, yalınlığı ve kısalığıyla insanlık durumunun en hüzünlü yanlarını aydınlatan öyküler ortaya çıktı. W. D. Howells (1837-1920) ve özellikle Ambrose Bierce (1842-1914), Stephen Crane (1871-1900) ve Frank Norris (1870-1902), amerikan romanının bu yeni çağının habercileridir. Henry James (1843-1916) yaşadığı dönemin toplumunun zekice bir eleştirisini yaptıysa da, psikolojik inceliklere ağırlık vermesi onu, Theodore Dreiser'ın (1871-1945) başını çektiği gerçekçi akımdan uzaklaştırdı. Dreiser, *İnsanlık suçu* ile (An American Tragedy, 1925) kuşaklar boyu, ülkesinin en usta romancısı olarak kendini kabul ettirdi. Gerçekçilik, kendine en uygun gelişme ortamını, Birinci Dünya savaşı'nın hemen ertesinde buldu: ABD'nin birdenbire artan siyasal ve iktisadi gücü, tepki olarak, yazarlar arasında bir kötümserlik ve nihilizm dalgası, yerleşik değerlere getirilen sert bir eleştiri ortamı yarattı ve bir şiddet ve kabalık kasırgasına yol açtı. *Winesburg, Ohio*'nun (1919) yazarı Sherwood Anderson (1876-1941), Upton Sinclair (1878-1968), *Babbitt*'in (1922) yazarı Sinclair Lewis (1885-1951), "caz çağı"nın romancısı Scott Fitzgerald (1896-1940), dönemlerinin acımasız tanıklarıdır. Gertrude Stein'in (1874-1946) "yitik* kuşak" (los generation) diye adlandırdığı bir sonraki kuşak, insan varoluşunun anlaşılmaz bir saçmalığa kayan umutsuz görünümünü daha da vurguladı. John Dos Passos (1896-1970), William Faulkner (1897-1962), Ernest Hemingway (1899-1961), bu "kara" edebiyatın en saygın yaratıcılarıydı. Onların yanı sıra, Thornton Wilder (1897-1975), Thomas Wolfe (1900-1938), John Steinbeck (1902-1968), Erskine Caldwell (doğm. 1903), James T. Farrell (1904-1979), William Saroyan (1908-1981), Carson McCullers (1917-1967), Truman Capote (1924 -1984) gibi daha genç yazarlar da roman dünyasını zenginleştirdiler. Yine de, "kara" roman, amerikan romanının tek temsilcisi değildi. Edith Warton (1862 -1937), Ellen Glasgow (1874-1945), Willa Cather (1876-1947), her ne kadar yaşadıkları toplumun kötümser bir görünümünü sergiledilerse de kurgu, üslup, ruhsal çözümleme bakımından geleneğe daha bağlı kaldılar. Pearl Buck (1892-1973), Louis Bromfield (1896-1956), Margaret Mitchell (1900-1949), okurlarının romanesk dünyalarını besleyen yapıtlarıyla uluslararası bir üne ulaştılar. Richard Wright (1909-1960) ve *Kökler*'in (Roots, 1976) yazarı Alex Haley gibi zenci yazarlarsa güney eyaletlerindeki ırk sorunlarına tanıklık ettiler.

XX. yy.'da amerikan şiiri, E. A. Robinson (1869-1935), Edgar Lee Masters (1869-1950), Vachel Lindsay (1879-1931) gibi, en önemli temsilcisi Robert Frost (1874-1963) olan gerçek ve dolambaçsız bir şiiri yücelten şairlerle sesini duyurdu. Carl Sandburg (1878-1967), daha çok Whitman'ın yolunda yürüdü. İmgeciler* grubunu yönlendirense, sonraları Hart Crane (1899-1932) gibi daha dolambaçlı biçimlere yönelen Ezra Pound oldu (1885-1972). Bunların arasında Robinson Jeffers (1887-1962), yalnızlığı ve trajik dünya görüşüyle ilgiyi çekti. Daha sonra ingiliz uyruğuna geçen akılcı şair T. S. Eliot (1888-1965), genç amerikan şiiriyle geleneksel edebiyat arasındaki bağları yeniledi.

Tiyatro alanında, XIX. yy.'da pek az özgün yapıt verildi. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra kendini kabul ettiren, bir Eugene O'Neill (1888-1953) vardı. 1945'ten sonra da, ancak iki oyun yazarı sivrilebildi: Tennessee Williams (1914-1983) ve Arthur Miller (doğm. 1915).

Günümüz amerikan yazarları, amerikan romanının altın çağı sonunda yazmaya başladılar. Günlük yaşamın ya da edebiyat yaşamının verileri karşısındaki davranışları ile birbirlerinden ayrılmakla birlikte, genel olarak bireysel ve ulusal kimliklerini çözümlemeye yönelmeleri ve kendilerini aldatmaktan kaçınmaları bakımından birleştiler. Akla hemen gelen ilk davranış, savaşın, acımasız ve düş kırıcı mekanizmasını ortaya koyduğu topluma karşı çıkmaktı. James Jones (1921-1977) ve Norman Mailer (doğm. 1923), ayrıcalıklı subayla basit eri ayırt eden; ezilmiş zencileri, hem birlikte dövüşmek için askere alan hem de sonradan daha büyük bir katılıkla dışlayan bu hiyerarşik toplumu suçladılar. Ama bireyin savaş makinesi tarafından ezilmesi, kendini alabildiğine çoğalan gereksiz malların üretimine adamış bir uygar toplumun yabancılaşma imgesinden başka bir şey değildi. Tiyatro alanında Arthur Miller, ahlak anlayışı iş ve eylemin yüceltilmesine dayanan bu toplumu eleştirdi. Bu bolluk uygarlığı, ayrıca, James Agee (1909-1955), Karl Shapiro (doğm. 1913), Randall Jarell (1914-1965), Peter Viereck (doğm. 1916), gibi şairleri de isyan ettirdi. Bu isyan, kimi yazarları eleştirdikleri, ama kabullenmeden de edemedikleri bir topluma bulaşmamaya yöneltti. Bu tavır, Richard Eberhard (doğm. 1904), Robert Lowell (1917-1977) ve Richard Wilbur ile (doğm. 1921) güzellik ve enerjiyi uzlaştırmaya çalışan bir şiire dönüşürken, Frederick Buechner'in (doğm. 1926) "university novel"ında (üniversite romanı), Philip Roth'un (doğm. 1933) özlem dolu öykülerinde, ya da Irwin Shaw (1913-1984), John Updike (doğm. 1932), J. D. Salinger (doğm. 1919) gibi, *New Yorker* türü dergilerin öykü yazarlarının zarif hicvinde, özellikle hissedilen bir narsisizm ve estetikçilikle birleşti. William Inge (1913-1973) ve Robert Anderson'ın (doğm. 1917) duygusal ve yavan oyunlarında da bu eğilim görülür.

Birçok yazar da, insanlarla aralarında sık sık kopan bağları güçlendirmeye çalışmak ve başkalarının dramlarına yabancı kalmamakla birlikte, çocukluklarının ve saflıklarının dünyasını aramaya koyuldular. William Goyen (1915-1983), J.F. Powers (doğm. 1917), James Purdy (doğm. 1923), Flannery O'Connor (1925-1964) ve William Styron (doğm. 1925), grotesk ya da trajik kahramanlarıyla bu gruba giren yazarlar arasındadır. Toplumun ortaya koyduğu sorunlardan çok, kendi kişiliklerinin gelişmesiyle uğraşan ve fizik ve edebi mutluluğa erişmeye çalışan genç amerikan yazarları, bu tavırla yetinmedi. Beat* generation yolculukta, uyuşturucuda, doğu felsefelerinde yeni bir bireysel mistiğin öğelerini aradı. Charles Olson'ın (1910-1970) "ileriye dönük" şiiri; Lawrence Ferlinghetti (doğm. 1919), William Burroughs (doğm. 1914) ve Allen Ginsberg' in (doğm. 1926) acımasız hayal dünyası; Jack Kerouac'ın (1922-1969) bir türlü ulaşamadıkları bir hedef peşinde koşan kahramanları, bu temalarla beslendi. Çağdaş yazarlar insanın çelişkili, ama seçim yapabilen bir varlık olarak ele alındığı bir çeşit senteze varmak istediler. Bu eğilim, W. Snodgrass (doğm. 1926) gibi şairlerde pek açığa vurulmaz; ama Murray Schisgal (doğm. 1926) ve özellikle Edward Albee'nin (doğm. 1928) oyunlarında etkin bir biçimde dile gelir; John Cheever (1912-1982), Herbert Gold (doğm. 1924), Joseph Heller (doğm. 1923), Bruce Jay Friedman (doğm. 1930) ve J.P. Donleavy'nin (doğm. 1926) komik ya da hicivli anlatılarını besler; Wright Morris (doğm. 1910), Ralph Ellison (doğm. 1914), Bernard Malamud (doğm. 1914) ve James Baldwin'in (doğm. 1924) trajedilerinde anlatının özü olur; en belirgin ifadesini de insan sevgisiyle sağlıklı değerlendirmeyi, saçmanın bilinciyle özgürlük arzusunu birleştiren Saul Bellow'da (doğm. 1915) bulur.

Ama yeni edebiyat, bütün insani olanakların deneneceği bir alan olmak istedi ve bu deneyimi de dili çeşitli biçimlerde çarpıtarak sürdürmek istedi; Kenneth Koch (doğm. 1925), Frank O'Hara (1926-1966), Barbara Guest (doğm. 1920) gibi şairlerde bilinçli olarak gerçekleştirilen bu çarpıtmalar, Charles Olson'un Robert Durcan (doğm. 1919), Robert Creeley (doğm. 1926) ve Jack Speicer (1925-1965) gibi öğrencilerinde daha içten ve kendiliğindendi. Bununla birlikte, antiromana ya da yeni Avrupa romanına pek açık olmayan yazarlar, geleneksel kahramanlara ve entrikanın asıl ritmine bağlı kaldılar. Burroughs'un "collage", montaj, biçim ve sözcük oyunlarında etkisi görülen gerçeküstücülük, John Hawkes'un (doğm. 1925), en sıradan nesnelerin ve hareketlerin bile tehdit edici bir görünüme büründüğü öykülerini; özellikle duyuların ve yazının çarpıklığını karma bir deneyim olarak ele alan ve kendini Breton'un "en hasta" izleyicisi olarak gören Anais Nin'in (1903-1977) şiirsel romanlarını; ve daha pikaresk bir düşgücüne sahip olan Margaret Young'ın yapıtlarını derinden etkiledi. Susan Sontag (doğm. 1933) ve Peter İsrael'de düşle gerçek arasındaki sınır belirsiz kalırken, John Barth (doğm. 1930) ve Thomas Pynchon ile (doğm. 1937) daha alaycı; Ursula Molinaro ile daha felsefi bir düzeye, bir çeşit alegori dünyasına girildi. Daha cesur olanlardan Richard Horn "ansiklopedik" mizahıyla biçimsel sergilemelere, Thomas Wolfe ise söz cambazlığına önem verdi.

XIX. yy.'da Amerika, bir yazar için, son şeklini bulmuş bir nesne, yani ilgiye ve kullanıma değer bir konu değildi. Buna karşılık, XX. yy.'ın yazarı, sözcüklerin gerçek anlamlarından kaydırıldığı ve her şeyin saptırıldığı kuşkusundan kurtulamadı. Bu düşkırıklığı, Birinci Dünya savaşı'yla başladı ve onu dile getiren William Carlos Williams'ın (1883-1963) ardından, dünyayla doğrudan ilişkiye ya da tam tersine, hesaplı bir simgesel kaydırmaya (örneğin Norman Mailer'ın *Why are we in Vietnam*'ında Vietnam ile ilgili tek bir sözcüğe yer verilmez) dayanan başlıbaşına bir öğreti ortaya çıktı. Bugünkü amerikan yazarı hakkında en iyi fikir verebilecek olan, Donald Barthelme'dir (doğm. 1932). Bu yazar söylemlerin, nesnelerin, imgelerin çokluğu arasında kaybolan, bunların her birini ayrı ayrı yakalamaya çalışan ve sonunda her birinden yeni bir düzenlemeye gidilebileceği görüşüne varan bir çeşit cücedir.

FELSEFE

İngiliz filozofu John Locke, amerikan felsefesinin de babası olarak kabul edilebilir. Bu felsefe, Locke'un deneyciliğini, gidimli düşünme ile sezgisel düşünme arasındaki ayrımını ve doğuştancılığa karşı çıkışını devraldı. XVIII. yy. boyunca ABD'de felsefe, dinin ve hukukun hizmetindeydi. Jonathan Edwards (1703-1758), calvinci dinbilimin ve Locke düşüncesinin sınırları içinde kaldı. Locke'un, üzerinde önemle durduğu beş duyuyu aşan gönül dinini savundu; özgür eylemin anlamını saptamaya çalıştı. Felsefesi, hukukun temelleri ve politika üzerinde odaklaşan James Wilson (1742-1798), temel ahlak ilkelerinin kurulmasında duyguya büyük önem vererek, Locke'da yer alan doğa yasası kavramına yeni bir biçim kazandırdı. ABD'ye özgü ilk felsefe akımı, aşkıncılıktır; bu akımda duygunun zaferi görülür. Bu anlayışın karşısına da, Coleridge' in izinden gidilerek akıl ve anlık konur. R. W. Emerson (1803-1882), profesyonel bir ahlakçı, idealist bir bilgikuramcısı ve kendini bilgeliğe adamış bir düşünürdür. Ona göre, tanrısal bir ruh bütün insanları harekete getirir, canlandırır ve tüm insanlarda tinsel sezgi yeteneği vardır. Theodore Parker (1810-1860), saptanmış ol-

gudan başka şeye önem vermeyen görüşe karşı çıkar. H. D. Thoreau (1817-1862) ise, bir yandan ruh ve madde arasındaki ayrılığı yadsımaya, öte yandan da kârdan başka şey düşünmeyen uygarlığın tehdit ettiği anlamlı ve nitelikli yaşamın korunmasına dayanan bir yaşama sanatı geliştirir.

XIX. yy. biliminin ve özellikle de Darwin ve Spencer'in etkisi, John Fiske (1842-1901), Chauncey Wright (1830-1875) ve J. B. Stallo (1823-1900) gibi düşünürlerde kendini gösterdi. Bilimsel yöntemlere ve temel kavramlara ilgi arttı. Pragmacılığın kurucusu Charles Peirce (1839-1914), mantık kuramıyla dikkati çekti ve kavramları açıklığa kavuşturmak kaygısıyla, her kavramın pratik sonuçlarına göre sınanmasını istedi. Bu kuramın en önemli sonuçlarından biri, geleneksel metafiziğin bir boşsöz olduğunu öne sürmesidir. Felsefeden geriye kalan ise, bilimlerin gözlem yöntemleriyle incelenmeye elverişli olan bir dizi sorundur. Bu yalınlaştırılmış öğreti, içgüdüsel inançlarımızın hepsini kabul ediyor, gerçekçiliğin doğruluğu üzerinde ısrarla duruyor ve ahlak alanında güçlü uygulamalar buluyordu. William James (1842-1910) metafizik ilkelerin, duygu üstünde temellendirildikleri ölçüde, bilimsel ya da matematiksel inançlardan çok, ahlaksal ve estetik ilkelere benzediklerini ileri sürdü. Bu görüş onu, önce belirlenemezciliği savunmaya yöneltmiş; sonra da, bütün inançların, duyumları ve duyguları düzenleyebilme gücüne göre değerlendirilmiş bir kanılar topluluğunun öğeleri olabildikleri ölçüde, metafizik, tanrıbilim ve ahlaktaki inançların, matematik, mantık ve doğa bilimlerindeki inançlardan kesin olarak ayrılmadıklarını söylemeye vardırmıştı. Josiah Royce (1855-1916), T. H. Green ve F. H. Bradley'in etkisi altında mutlak idealizmi temsil etti. Öne sürülen her bilimsel önermede, her şeyi bilen bir Tinin (Ruhun) varlığının bir koyut (postulat) olarak konmuş olduğunu kabul eden öğretiyi savundu ve bu koyutun doğru olduğunun mantıksal bakımdan tanıtlanabileceğini öne sürdü. Bu koyutu yadsımak, onun varlığını kabul etmekle aynı kapıya çıkıyordu. Doğalcılık da, ikiciliğe ve kuralcılığa baş kaldırmayı dile getirdi. Bu durumu George Santayana (1863-1952) savundu. John Dewey (1859-1952), amerikan geleneğinin büyük bölümüne karşı çıkan bir düşünür gibi görünürse de, aslında bu geleneğin son temsilcisidir. Kendinden önce gelenlerin tanrıcılığını yadsıdığı ölçüde, bir başkaldırandır. Ama bir filozofun geniş bir ilgiler yelpazesine sahip olması gerektiğini, uygarlığın çeşitli yanlarına dikkatle eğilmek zorunda olduğunu ve sokaktaki adamınkine yakın teknik uğraşlarla ilgilenmesi gerektiğini düşündüğü için de, geleneğin devam ettiricisidir. A. N. Whitehead (1861-1947), İngiltere'deki matematikçiliğinden sonra, ABD'de bir süreç metafiziği geliştirdi. Buna göre evren, kendini tümüyle süreçte gösterir ve bir formülle de, dogmatik bir genellemeyle de sınırlandırılamaz.

Çağdaş amerikan düşüncesi, farklı akımların yan yana yer almasıyla dikkati çeker. Bu akımların başlıca temsilcileri, Viyana çevresi eski üyesi mantıkçı Rudolf Carnap (1891-1970), yeni solun düşünce ustası Herbert Marcuse (1898-1979); mantıkçı W.V.O. Quine (doğm. 1908) ve Wittgenstein'ın öğrencisi Norman Malcolm'dur (doğm. 1911).

GÜZEL SANATLAR

mimarlık

XVII. ve XVIII. yy.'larda Kuzey Amerika'da ve genelde bütün Yeni Dünya'da mimarlığa, gerek tuğladan yapılmış kent yapılarında gerek ahşap konutlarda "sömürge" etkisi ağır basıyordu. Bağımsızlığın ilanıyla, ingiliz-hollanda kökenlerine bağlı bu "georgian" üslup yerini, gereçler aynı kalsa da, Jefferson'un da katkılarıyla latin ağırlıklı bir yeniklasikçiliğe bıraktı. Meslekte köklü geleneklerin bulunmaması gelişimin hızlı olmasını sağladı ve Amerika'ya özgü yöntemlere ulaşıldı. Böylece, kesilerek birbirine çivilenen ahşap levhalarla yapılan konutlar, XIX. yy.'ın ikinci yarısında evlerin dörtte üçünü oluşturdu ve XX. yy. boyunca gelişti.

Ticaret yapıları da, özel kurallara boyun eğdi: gerek hazır giyim sanayisinin hüküm sürdüğü büyük mağazalarda, gerek büro yapılarında düşey taşıma sistemlerinin mekanikleşmesi çok katlı bina yapımına olanak verdi. Bu binalarda, önceleri dökme demir strüktür kullanılmakta, tuğla duvarlar yalnızca dış kabuk oluşturmaktaydı. Dökme demir, Saint Louis'de cephelere değin yansıdı; James Bogardus ile New York'a ulaştı. Sonra, demir-çelik sanayisinin dev atılımları, demiryolları ve Kuzey-Güney savaşlarının da etkisiyle metal iskelet gelişti. *Gökdelen* (→ *yüksek* BİNA) New York ve Chicago kentlerine özgü bir yapı oldu. Mühendis W.L.B. Jenney'in taşıyıcı sisteme getirdiği yeniliklerden başka, "Chicago" okulu"nun da büyük etkisiyle işlevselci yeni kavramlar oluştu. Bu arada, mimarlar ya düzensiz bir biçimde tarihsel üsluplardan esinlenmiş ya da Paris Güzel sanatlar okulu'nda kendilerini yetiştirmişlerdi (1850-1914 yılları arasında amerikalı öğrenciler, genel mevcudun % 6'sını oluşturuyordu). 1876 yılındaki Philadelphia Sergisi'yle bir bilinçlenme havası esti. Richardson, Burnham ve Root, özellikle de Sullivan (birincisi önce Boston'da, ama dördü birlikte özellikle Chicago'da) mühendislerin tuttuğu yola ters düşmemek için, oldukça katı, özgün bir yol aradılar. Ancak Root, Chicago Sergisi'nde (1893) bir süre daha Paris akademizmine boyun eğecek bir klasikçiliği yeğler göründü. Pennsylvania Station binası (New York, 1906) McKim, Mead ve White adlı mimarlarca roma hamamları tarzında inşa edilirken, Washington'daki Lincoln Memorial (Henry Bacon, 1911) tapınak gibi yapıldı. Cass Gilbert ise, 1913 yılında New York'ta yaptığı gökdeleni Woolworth Building'de eski gotik temaları yeğledi. Ne var ki, "Art nouveau" bir eğilim, önce-likle Sullivan'ın görkemli bezemeleriyle (1886'da Chicago oditoryumu'nda, 1899'da Carson, Pirie and Scott Store binasında, vb.), çok geçmeden de ortağı F.L. Wright'ın ilk yapıtlarıyla ("kır evleri", yönetim yapıları) kendini duyurdu. Wright'ın kendi ülkesinde yankı uyandırmayan işlevselci görüşü, hollandalı Berlage, finlandiyalı Eliel Saarinen ve avusturyalı R.J. Neutra gibi mimarların çabalarıyla, Avrupa'da da kabul gördü. Saarinen ve Neutra 1923'ten sonra ABD'ye yerleştiler. Bu yeni görüş, "Deutscher Werkbund"u bile zenginleştirecek, Bauhaus*'da değiştirildikten yirmi yıl sonra Gropius, Mies Van der Rohe ve Breuer önderliğinde, -yaratıcısı Wright tekrar parlarken- anavatanı ABD'ye geri dönecektir. Gerçekten de Wright, 1936'da "Şelale evi"nde gerçekleştirdiği çıkmalar ve Johnson şirketinin bürolarındaki (Racine, Wisconsin) mantar döşemelerle betonarmeyi egemenliği altına aldı; yaratıcılığı, taşıyıcı yapı alanını aşıp biçimleri de düzenledi ve yeni konut türleri sundu. Wright'ın çok çeşitli ve kişisel olan yapıtları, akademik formüller bulunmadığı için soyut bir geometriyi kabul eden devrin sanayici ve yöneticilerine cevap veremezdi. 1930'dan başlayarak bu eğilim Raymond Hood'un New York'taki Daily News Building ile Shreve, Lamb ve Harmon'un Empire State Building yapılarında kendini gösterdi. İki yıl sonra, William Lescaze ve George Howe germen anlayışına göre yorumladıkları "uluslararası üslup"u Philadelphia'ya götürerek, 1937'de kuramcıların da gelişini hazırladılar. Cambridge'de, Harvard üniversitesi'nin mimarlık okulu Gropius ve Breuer'i; Illinois teknoloji enstitüsü (IIT, Chicago) Mies Van der Rohe'yi kabul etti. Bu mimarların Ph. Johnson ya da P. Rudolph gibi öğrencilere verdikleri dersler ve gerçekleştirdikleri yapılar savaş sonrası mimarlıkta söz sahibi olmalarını sağladı. Özellikle Mies'in yapıtları yeni bir klasikçiliğin simgesi oldu. Onun Farnsworth evi (1945) ya da Johnson'un New Canaan'da yaptığı ev (1949), R. Neutra'nın milyarderler için yaptığı konutlar yanında daha az işlevsel gibi görünebilir; ancak Chicago ve New York'taki kuleleri, kendini gizlemeyen bir meydan okuma isteğini çok güzel ortaya koyar. Hatta, Harrison ve Abramovitz (New York'ta BM binası, 1947; Pittsburgh'da Alcoa Building, 1953) ya da Skidmore, Owings ve Merrill (SOM) [New York'ta Lever House ve Lincoln Center, ikincisi ilk firmayla işbirliğinin ürününü] gibi güçlü firmalar "resmi" üslup diye adlandırılabilecek bu uygulamaların özentili örneklerini Avrupa'ya değin götürdüler. Ancak, cam ve metalin soğukluğu tartışılmaya başlamıştı bile; finlandiyalılar buna karşı betonu ve tuğlanın ya da ahşabın sıcaklığını sundular. A. Aalto, Massachusetts teknoloji enstitüsü (MIT, Cambridge, 1947) için gerçekleştirdiği yatakhanede, organik karmaşıklığı yeniden gündeme getirdi.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE SANAT
Monticello'da (Virginia)
Thomas Jefferson'un kendi yaptığı evi
yeniklasik palladio üslubu
XVIII. yy. sonu

Eero Saarinen, Warren'daki General Motors binasında (1950) Mies'in arıtmacı anlayışına özen göstermekle birlikte, Yale buz pateni binasında ya da New York ve Washington havalimanlarında eğrisel biçimleri ustalıkla kullandı. Yakın kökenli olan baltıklı L.I. Kahn betonun, tuğla ve ahşabın olanaklarına dayalı cesur bir bireşimle, Wright'ın açtığı yola daha da yaklaştı. Yaşlı ustası New York'taki Guggenheim Museum'un (1956) kesintisiz mekânı gibi sayısız yeniliklerle bu yolu daha da pekiştirdi. 1955'ten başlayarak dersler verdiği Philadelphia'da Kahn, Richard Medical Research Building (1958-1960) binasında, on yıl sonra Bangladeş'te geliştireceği organik ilkelerini ortaya koyma fırsatını buldu.

Kent yerleşmelerinde yeni biçim denemeleri konut kuleleri yarattıysa da (Chicago'da Mies'in Lake Shore Drive yapıları ya da Bertrand Goldberg'in "mısır başakları" gibi) bir yüzyıldan beri çokkatlı büroları bir araya toplayan ve konutları merkez dışına dağıtan bölgeleme anlayışı kural olarak kaldı. Bu anlayış, genel kabul görmüş temalar çerçevesindeki uygulamaları özendirirken, kendini seve seve süslemeciliğin çekiciliğine kaptırdı. 50'li yılların billursu arılığı, SOM firmasının Chicago'daki kulelerinde (Sears Roebuckh and Co.) ağırlığını korudu; bununla birlikte, girinti-çıkıntı yapma eğilimi de görüldü (John Hancock Center'ın rüzgâr bağlantıları, 1969). Ama, fanteziyi daha ileri götürmeyi düşleyenler de vardı: 1958'den sonra Detroit'te Minoru Yamasaki, işi, prizmalarını metal hatta beton bir ağla giydirmeye değin vardırdı. Edward Durell Stone daha da ileri gitti: New York'taki Museum of Modern Art'ın cephesini tümüyle kapladı (1958). Aynı yıl Brüksel fuarı için yaptığı ABD pavyonunda saydamlığa karşın, karşılama salonu için be-

Frank Lloyd Wrigh'in 1909'da Chicago'da yaptığı "Robie House".

William Van Allen'ın 1928-1930 arasında New York'ta gerçekleştirdiği Chrysler Building (77 katlı; ok, çelik ve nikel alaşımından yapılmıştır)

Ludwig Mies van der Rohe'nin 1959-1964 arasında Chicago'da gerçekleştirdiği US Courthouse and Federal Office Building (mahkeme ve yönetim yapısı)

nimsenen ölçek, taşıyıcı sistemin ölçeğini unutturuyordu. Oldukça özel bu durumda, karşıtlık, R.B. Fuller'in 1967'deki Montreal sergisi için yaptığı "küre"de olduğu gibi, ağ biçiminde bir örtü-strüktür kullanılarak çözülebilmekteydi.

60'lı yılların sonundan beri, karma bir eğilim gelişmektedir (Charles W. Moore'un yaratıcı düzenlemeleri; Michael Graves ya da Peter Eisenman'ın konutları; Ph. Johnson'un, New York'ta AT and T Building kulesi, 1978-1981). Bazen *postmodern* olarak nitelendirilse de bu karma eğilim, yüzyıl başındaki bireşim anlayışına bir geri dönüştür; "yerli" geleneklere çok yer vererek, yeni bir seçmeciliğin yolunu açmıştır.

Renaissance Center ve Plaza Hotel (73 katlı silindir biçiminde kule) 1978'de Detroit'te John Portman gerçekleştirdi

resim

Pragmacı ve püriten bir anlayışın egemen olduğu ABD'de, resim sanatının tutunması büyük merkezlerde (Boston, Philadelphia New York) bile güç oldu. Tüm XVIII. yy.'da, bir tek tür, yani portre, ağır bastı. Başlangıçta, sanatçılar genellikle göçmenlerdi: iskoç John Smybert (1688-1751), isveçli Gustavus Hesselius (1682-1755), ingiliz Joseph Blackburn (1730'a doğr. - 1774'ten sonr.) vb. Yeniklasikçilik döneminde, J.S. Copley, B. West gibi amerikalı ressamlar, tarihsel konulara yöneldiler. Avrupa'daki çalışmaları (Roma ve Londra) sayesinde uluslararası ün kazandılar. West, Londra'da çok sayıda öğrenci yetiştirdi; bunlar arasında John Trumbull (1756-1843), Washington'daki Capitol için bir tarihsel dizi, W. Allston ise romantik esinli yapıtlar verdi. Yine West atölyesinde yetişen Ch. W. Peale, G. Stuart ve Matthew Pratt (1734-1805), her şeyden önce portre ressamıydılar; aynı türde çalışan Ralph Earl (1751-1801), Copley'in geleneğini sürdürdü. Ressamların büyük bir bölümü gezgindi. Genellikle kendi kendini yetiştiren bu sanatçılar, ayaküstü portreler, doğa görünümleri ve tabela resimleri yaptılar ("amerikan primitifleri"). Manzaralar ve gündelik yaşamdan sahneler, başlangıçta, halka yönelik gravürlerin konusuydu.

Ama 1830'a doğru, manzara ressamlarının sayısı arttı. Lirik ve romantik akıma bağlı sanatçılar, yüce gerçekler arayışı içinde, geniş alanları ve vahşi doğayı resmettiler. Bu akımı, önceleri "Hudson okulu" (Th. Cole, Th. Doughty, A.B. Durand), daha sonra gezgin ressamlar temsil etti. İkinci gruptakiler, konularını gezdikleri yörelerden seçerek, etkileyici yapıtlar verdiler: Far West'te A. Bierstadt ve Thomas Moran (1837-1926), Andlar'da F.E. Church. "Işıkçılık" olarak nitelenen ve yüzyılın ortasında doğan bir başka akım, atmosfer etkilerinin incelikle işlendiği, sakin yerleşim alanlarını görüntüleyen uzun yatay resimlerle dikkati çekti. Bu akımın en iyi temsilcileri, M.J. Haede ve George H. Durrie (Durrie [1820-1863], Currier ve Ives'ın gravürleriyle halkın beğenisini kazandı) ile Durand'ın öğrencileri olan J.F.Kensett ve Thomas Whittredge'di (1820-1910). Fitz Hugh Lane (1804-1865) daha çok, en küçük ayrıntıların bile verildiği deniz manzaralarıyla tanındı. Sa-

muel B. Morse ise, yetenekli bir ressam olmasına karşın, kendini bilimsel araştırmalara verdi.

Gündelik yaşamı görüntüleyen resimler, George Caleb Bingham (1811-1879), William Sidney Mount (1807-1868), Richard Woodville (1825-1855) gibi sanatçılarla gelişme gösterdi; bunların sanatı, E. Hicks gibi "primitif"lere yakındır. Bu ressamların tümü, o dönem ABD'sinin gündelik yaşamını sadık bir biçimde yansıttılar. Yapıtları daha çok belgesel bir değer taşıyan çok sayıda gezgin ressam arasında, Kızılderililer üzerine uzmanlaşan Catlin ve özellikle ülkedeki kuşları ve dörtayaklı hayvanları resmeden Audubon dikkatı çektiler.

Sanatçılar genellikle Avrupa'da eğitim görmeyi sürdürdüler. Ancak, gözde eğitim merkezleri Roma ve Londra, yerlerini Düsseldorf (Emmanuel Leutze, 1816 -1868) ve Münih'e (Frank Duveneck, 1848-1919) bıraktı. Daha sonra, başlıca eğitim merkezi Paris oldu. Gerçekçi akım üç büyük sanatçı tarafından temsil edildi: Eastman Johnson (1824-1906), Th. Eakins ve W. Homer. Bunların meslek yaşamı büyük ölçüde ABD'de geçti. Buna karşılık Whistler, M. Cassatt, J. Sargent gibi birçok "göçmen sanatçı" Avrupa'da çalıştı ve izlenimcilik akımına katıldı. Buna koşut olarak başka eğilimler de gelişti: göz aldatmacasına dayandığı için çok gerçekçi bulunan bir eğilim, Raphaelle Peale'in denemeleriyle başladı; William Harnett (1848-1892), John Frederick Peto (1854-1907), John Haberle (1856-1933) ve onlara öykünen pek çok ressamla büyük bir yetkinliğe ulaştı. Buna karşılık, W. M. Hunt ve John La Farge (1835-1910) gibi büyük duvar kompozisyoncuları ya da Elihu Vedder (1836-1923), William Rimmer (1816-1879), A. P. Ryder, vb. gibi bağımsız ve özgün sanatçılar, oldukça seçmeci bir yeniromantizm akımı içinde yer aldılar.

Paris'in ve izlenimciliğin etkisi, yüzyıl sonunda, özellikle Theodore Robinson (1852-1896), John Henry Twachtman (1853-1902), Julian Alden Weir (1852 -1919) gibi sanatçılarda gitgide daha belirginleşti. Ch. Hassam ve W. M. Chase gibi en yetenekli ressamlar koyu tonlara ağırlık tanıyan bir gerçekçilikle işe başladıktan sonra, aydınlık renklere yöneldiler. 1900'e doğru, tepki olarak, bir gerçekçiliğe dönüş hareketi başladı. Robert Henri'nin çevresinde, William Glackens (1870-1938), Everett Shinn (1876-1953), George Luks (1867-1933), J. Sloan, G. Bellows gibi, dergiler ve günlük gazeteler için çalışan bir profesyonel kitap ressamları grubu oluştu. Manet, Hals ve Daumier'den etkilenen bu grup, kent yaşamından kesitler (tiyatro, yoksul mahalleler...) sundu. National Academy'nin muhalefeti karşısında bu grup, "Sekizler" adı verilen bir Bağımsızlar sergisi düzenledi (1908). Sloan bu sergiye katılmadı; ama Ernest Lawson (1873-1939) adlı bir izlenimci, Artur B. Davies (1862-1928) ve nabi'ler grubu ve Vuillard'a yakın olan Prendergast, Sekizler içinde yer aldılar. Halktan büyük tepki gören bu gerçekçi ressam grubuna, "Ash Can School" (Çöp tenekesi okulu) adı verildi.

Avrupa'ya ve özellikle Paris'e gidenler çoğalmıştı. ABD'li sanatçıların büyük çoğunluğu bu kentte yetişti (özellikle Matisse atölyesi bu bakımdan büyük rol oynadı). 1905'te New York'ta fotoğrafçı Alfred Stieglitz, yalnızca öncü sanatçıların yapıtlarının sergilendiği "291" adlı galeriyi açtı. 1913, New York'ta açılan Armory Show sergisiyle önemli bir yıl oldu. Arthur B. Davies, yaptığı seçimde Avrupa'nın en ileri akımlarına da yer verdi. Bu, skandal yaratan bir başarı oldu; aynı zamanda da modern sanatın ABD'ye yerleşmesini sağladı. Kent yaşamına ilişkin temalar yeni bir anlayışla işlenmeye başladı: John Marin, Max Weber, Joseph Stella ve Stuart Davis, bu temalara Cézanne'ın, kübizmin ve fütürizmin etkisinde kalarak yaklaştılar. Soyut sanat, A.G. Dove ile ve Delaunay'den ve "orpheus'çuluk"tan esinlenen "synchromism" akımıyla ortaya çıktı. Akımın başlıca temsilcileri, M. Russell, Patrick Henry Bruce (1881-1937) ve Macdonald - Wright'dı (1890-1973). Dadacılık*, Stieglitz ile ve Walter Conrad Arensberg'in koruyuculuğu altında bir süre New York'ta etkili oldu. Picabia 1913'te, Duchamps 1915'te bu kente geldiler; ama dada'nın yıkıcılık anlayışına bağlı kalan tek sanatçı Man Ray'dı.

Savaş sonrası ABD'sinde, avrupalı sanatçıların serüvenci deneylerine tepki olarak, yeni akımlar doğdu ve tekbaşınalığa açık bir geri dönüş başladı. Cézanne ve kübizm ile bağlarını koruyan *precisionism*, özellikle Ch. Demuth ve Niles Spencer tarafından temsil edildi; oysa Ch. Sheeler, fotoğraf çalışmalarına yakın bir anlayışla sanayi manzaraları çizdi. M. Hartley ya da G. O'Keeffe'nin resimleri gibi çok özgün çalışmalar, kendi anlayışları içinde gelişme gösterdiler. Dünya iktisadi bunalımının yol açtığı sıkıntılarla geçen 30'lu yıllarda, "bölgecilik" anlayışına bağlı bir ulusal gerçekçilik eğilimi gelişti (Thomas Hart Benton [1889-1975], Grant Wood [1891-1942], Charles Burchfield [1893-1967], Reginald Marsh [1898 -1954], vb.); boğuntu ve yalnızlığın ressamı Hopper'in titiz ve güçlü sanatı bu eğilimin ürünüydü. İktisadi bunalım, toplumsal ve eleştirel gerçekçiliğe (Ben Shahn) ya da bir "büyülü gerçekçiliğe" (İvan Le Lorraine Albright [doğm. 1897], Peter Blume) temel oluştururken, Milton Avery'nin (1893-1965) basitleştirilmiş ve renkli figüratif resimleri ve özellikle de, anlaşılmadıkları ve küçümsendikleri için 1936'da "American Abstract Artists"de birleşen ressamların soyut resimleri, her tür "bağımlılığı" reddetmeleriyle dikkati çekti. Hükümet, sanatçıların işsizlik sorununu örtbas etmek için, 1934'te, Work Progress Administration kurumuna, kamu binalarının süslenmesini (duvar süsleme-

Jonathan Bentham'ın portresi* ressamı belli değil (1710'a doğr.) *National Gallery of Art, Washington

Marquet square* (1820) William Britton'un yapıtı *National Gallery of Art, Washington

Breezing up (a Fair Wind)* [1876] Winslow Homer'ın yapıtı *National Gallery of Art, Washington

Soyutlama (1926) Georgia O'Keeffe'ın yapıtı
Whitney Museum of American Art, New York

leri, büyük boyutlu resimler) amaçlayan sipariş programını (Federal Arts Project) ilan ettirdi. Bu dönemde birçok genç ressam için avrupalı sanatçıların desteği, belirleyici oldu: Hélion ve Léger 1930'larda ABD'de kaldılar; nazizmden ve savaştan kaçan H. Hofmann, Albers, Mondrian ABD'ye sığındılar; onları kısa süre sonra gerçeküstücüler (Ernst, Mason, Matta, Tanguy) izledi.

Picasso'nun getirdiği yeniliklerin ve kübizmin yanı sıra, gerçeküstücülük, 1940'lar boyunca soyut anlatımcılığın* oluşumunda temel bir rol oynadı; buna karşılık Gorky, Pollock, De Kooning, Motherwell, Adolf Gottlieb yeni resme tam bir amerikan kimliği kazandırdılar; onların çizgisi Kline, Guston, Bradley Walker Tomlin, Jack Tworkov, vb. gibi sanatçılarca sürdürüldü. Bu taşkın ve içten gelen, ama derli toplu sanatın karşısında, renkli yüzeylerin yarattığı etkiye dayanan daha durağan araştırmalar yer aldı; B. Newman, Rothko, A. Reinhardt ve Clyfford Still'in temsil ettiği bu anlayıştan, 1960'ların "yeni soyutlama" akımı doğdu. Sanat piyasasından destek gören bu resim okulu, amerikan resmine kısa sürede uluslararası bir üstünlük kazandırdı. 1950'lerin sonlarında, ikinci bir soyut anlatımcılar kuşağı (Joan Mitchell, Alfred Leslie, vb.) ve daha yenilikçi araştırmalar (kimi zaman "soyut izlenimciler" olarak nitelenen S. Francis ve H. Frankenthaler) ortaya çıktı; öte yandan soyut anlatımcılığın çoğu kez trajiğe varan aşırı öznelciliğine ve coşkusuna tepki olarak, yeni soyutlama ve pop art gibi iki ayrı akım doğdu.

Newman, Reinhardt ve Rothko'nun kromatik soyutlaması kadar, Matisse'in dekupe guvaşlarının ve Albers'in çalışmalarının da etkisinde kalan yeni soyutlama akımı (ya da *post painterly abstraction*), resim nesnesi sorunsalını görsel gerçeklik açısından ele aldı ve rengin temel önem taşıdığı bir sanat (M. Louis ve K. Noland'ın *color field painting*'i), tutarlı ve nesnel (E. Kelly, Al Held, vb.'nin *hard edge*'i), hatta "nesnesel"(F. Stella'nın dekupe şasileri) bir sanat geliştirdi. Bunun en belirgin örnekleri, 1960'ların sonlarında minimal* art'ın "ilksel yapılar"ında görüldü. Ama, aynı dönemde, bireyin ve yaşamın, kentlerdeki gündelik görünümler içinde yeniden ele alınması ve dadacı bir anlayışın yeniden canlandırılması, Happening'lerin ve Rauschenberg, J. Johns, Oldenburg ve Dine gibi sanatçıların ve pop* art'ı 1960'ların sanat yaşamının gözde akımı haline getiren ressamların (Warhol, Rosenquist, Lichtenstein, Wesselmann, vb.) biçim araştırmalarının temelini oluşturdu.

• *Çağdaş resim ve yeni anlatım araçları.* Yeni soyutlama ve "minimal art" ile başlayan, sanat yapıtı üzerinde düşünme, yine de, pop art'tan daha verimli sonuçlar verdi ve yeni öncü akımları besledi. Soyutlama, renk ve malzeme kullanımında "minimalcilik-sonrası" anlayışı benim-

A view number one (1958), Robert Motherwell'ın yapıtı, *özel kol., New York*

Passage to Aetna (1956) Peter Blume'un yapıtı Fogg Art *Museum Harvard University*

Agbatana II (1968), Frank Stella'nın tablosu, *musée d'Art et d'industrie, Saint-Etienne*

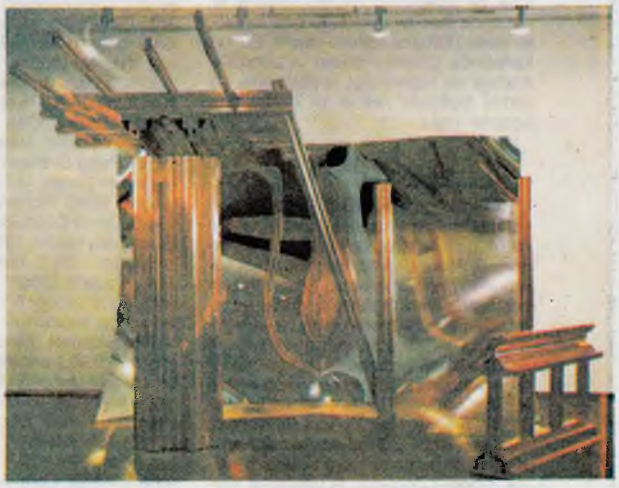
seyen (Brice Marden, Robert Mangold, Agnes Martin, vb.) ya da daha anlatımcı bir anlayışa yönelen araştırmaları zenginleştirdi (David Diao, Richard Diebenkorn, John Seery, Ronnie Lanfield, Sam Gillian, Alan Shields, vb.); buna karşılık kavramsal* sanat (Joseph Kosuth, Douglas Huebler, Lawrence Weiner, vb.), düşüncenin, sanat nesnesinden daha önemli olduğunu savundu. Yoksul sanat, *anti form* sanatı ve *process art* (R. Serra, R. Morris, Keith Sonnier, Bruce Nauman, Mel Bochner, vb.), sanatsal yüceliğe önem vermeksizin malzemeyi temel aldılar ve denge bağıntılarını (malzeme, uzam, zaman, düşünce) araştırdılar; V. Acconci ya da D. Oppenheim'ın *body art*'ı, Walter de Maria, Michael Heizer ya da Robert Smithson'ın *land art*'ı, insan vücudunu ve doğayı yeni araştırma alanları olarak ele aldı ve fotoğraf, film ve özellikle de video*'nun sanatsal işlevinin gelişmesine katkıda bulundu. Bunlar arasında video, 1970'lerde çok büyük bir atılım gösterdi (Nam June Paik, vb.). Sanat yapıtının kendisine, oluşumuna ve doğasına ilişkin bu irdelemeler, "amerikan gerçekliğini" ya sanattan koparttı ya da onu, alabildiğine öznel, hatta romantik bir yaratma sürecine bağlı kıldı. Ne var ki, bunlara tepki olarak 1970'lerdeki hiperrealizm* ile (Richard Estes, Chuck Close, vb.), gerçekçiliğe dönüş hareketi başladı. Bunun yanı sıra doğaya ve canlı modele bakarak çalışma da yeniden yaygınlaştı (Dine, vb.). Hatta 1970'lerin sonlarında, süslemeci ve zengin renkli kompozisyonlara dönüldü (Joyce Kozloff, Robert Kushner, Miriam Shapiro, vb.'nin *pattern painting*'i).

Flamingo (1973)
Chicago'daki J. C. Kluczynski Building'in önünde bulunan Calder'ın stabile'ı

Forest Ranger (1967)
"geçirgen"
James Rosenquist'in yapıtı saydam plastik levhalar üzerine yapılmış tablo
özel kol.

adsız (1978)
Robert Morris'in yapıtı plastik madde, bakır ve aynalar

heykel

Sipariş üzerine çalışan heykelcilerle gelişen bu sanat, amerikan toplumunda, resimden daha kolay tutunmasına karşın, kendine özgü bir anlatım özgürlüğüne daha geç ulaştı.

ABD'de heykel, ağaç işçiliğine dayanan ve tabelalar, gemi pruvaları için betiler, mimarlık süslemeleri veren yerel bir el sanatı olarak gelişti. Bu türün en belirgin temsilcisi William Rusch (1756-1833) oldu.

Bağımsızlık savaşı sonrasında, ulusal kahramanların birçok heykeli yapıldı. Avrupalı sanatçılar (Houdon, Canova...) ABD'ye çağrıldı. Bu sanatçılar mermer üzerinde çalıştılar ve amerikan heykelciliğine yeniklasik katı bir anlayışı benimsettiler. Bu eğilim, XIX. yy. boyunca, amerikalı sanatçılar Horatio Greenough (1805-1852), Hiram Powers (1805-1873) ve *Yunanlı köle* adlı heykeli, Erastus Dow Palmer (1817-1904) ve *Tutsak beyaz kadın* adlı yapıtı ve Pheidias'la kıyaslanan Thomas Crawford (1813-1857) ile güçlendi. Amerikalı heykelciler Roma ya da Floransa'ya (Carrara yakınları) yerleştiler ve maketlerinin yapımında oradaki taslakçılardan yararlandılar (William Rinehart, 1825-1874). Büst, resimdeki portre gibi, uzun süre, en aranan heykel türü oldu. Resmi anıtlarda en gözde malzeme tunçtu. Henry Kirk Brown (1814-1886) ve Clark Mills (1810 ya da 1815-1883) ABD'de, at üstünde insan konulu ilk heykelleri yaptılar ve kendi dökümevlerini kurdular.

İç savaş'tan sonra, Paris atölyeleri (Jouffroy, Frémiet, Mercié, Chapu... atölyeleri) çok sayıda amerikalı heykelciyi kabul etti. Bu sanatçılar, Paris'te dönemin egemen akımı olan seçmeci akademizmi benimsediler: Augustus Saint-Gaudens (1848-1907), Chester French (1850-1931), Frederick MacMonnies (1863-1937), Paul Wayland Bartlett (1865-1925). Buna karşılık, George Grey Barnard (1863-1938), Rodin'in etkisinde kaldı. Gerçekçi akım, özellikle, halkın çok tuttuğu alçı ya da tunç heykelciklerle dikkati çekti. John Rogers'ın (1829-1904) heykel grupları gündelik yaşamı konu edindi; Frederic Remington (1861-1909) ve Alexander Proctor (1862-1950) ise kızılderili ve kovboy heykelleri yaptılar.

Armory Show ile modern heykel ortaya çıkmaya başladı: Morton Schamberg'in (1882-1918) *assemblage*'ları, Man Ray'in nesneleri, John Storrs'un (1885-1956) soyut biçimleri. G. Lachaise ve Elie Nadelman (1885-1946), üsluplaştırılmış insan heykellerine dönüş yaptılar; bu anlayış Paul Manship'te (1885-1966) alabildiğine belirgin bir "Arts déco" havası kazandı. William Zorach (1887-1966) anıtsal bir üslup içinde doğrudan yontma uygulamasına girişti.

Ancak, amerikalı bir heykel sanatçısının uluslararası üne ulaştığını görmek için Calder'in "mobil"lerini beklemek gerekti (1932). Yine 1930'larda, David Smith gi-

bi önemli bir sanatçı ortaya çıktı. Önceleri kübist ve gerçeküstücü çalışmalar yapan Smith, 1950'lerden başlayarak, daha sonra minimal sanatın sistemleştireceği belli bir katılık anlaşıyına ulaştı. Aynı dönemin yapıtlarında, gerçeküstücü ve soyut anlatımcı etkilerin iç içe geçtiği bir barokçuluk dikkati çekti. Bu anlayışla maden üzerinde ürün veren heykelciler arasında Th. Roszak, Reuben Nakian (doğm. 1897), Seymour Lipton (doğm. 1903), Herbert Ferber (doğm. 1906), İbram Lassaw (doğm. 1913), David Hare (doğm. 1917) yer aldılar. J. Chamberlain'in dövülmüş sacları ya da Mark Di Suvero'nun (doğm. 1933) kirişleri, gerçek anlamıyla soyut anlatımcılığa daha yakın örneklerdi. I. Noguchi'nin stilizasyonu,Richard Lippold'un (doğm. 1915) çizgisel oyunları, L. Nevelson ya da Gabriel Kohn'un (doğm. 1910) konstrüksiyonları ve George Rickey'in (doğm. 1907) mobillerinde ise daha yalın bir soyutlama gözlendi.

Daha önce Nevelson ya da Di Suvero' da dikkati çeken *assemblage* sanatı, 50'li ve 60'lı yıllarda yaygınlaştı. İster sanayi artıkları (R. Stankiewicz) ya da kalıplanmış alçıdan biçimlerin kullanımıyla (P. Agostini) belirginleşsin, ister gerçeküstücü bir çevre boyutlarına ulaşsın (Bruce Conner [doğm. 1933] ve Kienholz; bu iki sanatçı, Kaliforniya'da doğan ve *funk art* adı verilen akıma yakınlık duydu), *assemblage*, pop art'ın işlediği kentsel ve günlük temaları paylaştı. Pop art'a özgü bu temalar G. Segal'in kalıba dökülmüş insan heykellerinde bunalımlı bir görünüme bürünürken, Oldenberg'in nesnelerinde alaycı bir yorum kazandı. Ama, yeni soyutlama (George Sugarman, Kelly) ve minimal* sanat (D. Judd, R. Morris, T. Smith, C. André, Larry Bell, Dan Flavin...) akımlarıyla, sorunlar değişti ve üçboyutluluk, bir yüzey-madde-uzam ilişkisine indirgendi; *land-art*'ta olduğu gibi, heykelin kendisi tartışma konusu yapıldı. Bunun karşısında, Duane Hanson ve John De Andrea'nın hiperrealist heykellerine, en soğuk biçimiyle nesnel bir gerçekçilik egemen oldu.

MÜZİK

Kökenleri geçmişin karanlıklarında kaybolmuş kızılderili şarkı ve dansları bir yana bırakılırsa, amerikan müziğinin ilk örnekleri, Afrika'dan getirilen ilk zenci kölelerin Virginia'ya ayak bastıkları XVII. yy. başlarında, Yeni İngiltere'ye püritenler tarafından sokulan mezmurlar ve şarkılardır. Kısa bir sürede, bütün kolonilerde müzik yaşamı başladı: ilk şan (1733) ve org resitalleri (1737), ilk opera gösterileri (1735) Charleston'da, ilk senfonik konserler (1735-1743) New York ve Bethlehem' de düzenlendi. Çok sayıda avrupalı müzikçinin ülkeyi dolaşmaya başladığı sırada, Amerika doğumlu ilk besteciler, şarkıları (Francis Hopkinson, 1737-1791) ya da "füg biçiminde havalar"ıyla (William Billings, 1746-1800) kendilerini tanıttılar. Ama, ciddi müzik eğitiminin ve düzenli etkinlik gösteren derneklerin yanı sıra, amatörlükten kurtulmuş özgün bir anlatımın doğması için XIX. yy.'ın ortalarını beklemek gerekti. Kızılderili temalarını ilk kez kullanan Anthony Philip Heinrich (1781-1861),Lowell Mason(1792-1872), John Knowles Paine (1839-1906) ve Boston okulundaki öğrencileri, Arthur Foote (1853-1937), Horatio Parker (1863-1919), George W. Chadwick (1854-1931), Daniel Gregory Mason (1873-1953) ve Edward Burlingame Hill (1872-1960), müzik alanındaki bu atılımın başlıca temsilcileridir. Edward Mac-Dowell (1861-1908) ise, kuşağının, amerikan folklorundan esinlenen en özgün sanatçısıdır. Yüzyılın sonuna değin Avrupa'ya bağımlı olan amerikan müziği, sırayla romantizm sonrası germen müziğinin, konservatuvar müdürü olarak New York'ta yerleşen (1892-1895) ve halk şarkılarına dayanan ulusal bir müziğin destekleyicisi olan Dvořák'ın ve fransız izlenimcilerinin etkisinde kaldı. Alsace kökenli Charles Martin Loeffler (1861-1935), John Alden Carpenter (1876-1951) ve Charles Tomlinson Griffes (1884-1920) özellikle fransız izlenimcilerinin etkisinde kalırken, Carl Ruggles (1876-1971) onikitonculuğa yöneldi; Charles İves (1874-1954) ise, özgün çokeksenlilik, eksensizlik ve polimetri formülleriyle geleneksel teknikleri altüst etti.

Daha sonraki besteciler, özgün bir amerikan anlatımını ve formülünü araştırırken, seçmeciliği de elden bırakmadılar ve deneysel müziğe yöneldiler (Cowell, Virgil Thomson, Roger Sessions, Leo Ornstein, Leo Sowerby). XX. yy.'ın ortalarına doğru, George Gershwin'e (1898-1937) ününü sağlayan ve Aaron Copland (doğm. 1900), Walter Piston (1894-1976)ya da George Antheil(1900-1959) gibi bestecilerin de benimsediği cazla "klasik" müzik yapısını kaynaştırma denemeleri, uzun bir süre, cazın giderek ağır basacağı izlenimini uyandıran başarılı sonuçlar verdi. Ne var ki, cazın etkisi, ABD'de yerleşmiş olsun ya da olmasın, Ernest Bloch, Nadia Boulanger, Ernst Krenek, Vincent d'Indy, Béla Bartók ya da Paul Hindemith gibi büyük avrupalı eğitmenlerin ünü ve Stravinskiy, Schönberg, Honegger, Olivier Messiaen gibi birçok bestecinin Avrupa'dan getirdikleri teknikler karşısında geriledi. 1920'den bu yana amerikan müziğinde bütün üsluplara rastlanabilir: Howard Hanson (doğm. 1896), Paul Creston (doğm. 1906), Norman Dello Joio (doğm. 1913), David Diamond (doğm. 1915) ve Peter Mennin'in (doğm. 1923) yeniklasikçiliği; William Schuman (doğm. 1910), Randall Thompson (doğm. 1899) ya da Nikolay Nabokov'un (1903-1978) yeniromantizmi; Elliott Carter'ın (doğm. 1908) eksenliliği; Ross Lee Finney (doğm. 1906), Wallingford Riegger (1885-1961), daha sonra Harold Shapero (doğm. 1920), Ben Weber (doğm. 1916), Gunther Schuller (doğm. 1921) ve Eugene Kurtz'un (doğm. 1923) onikitonculuğu; Otto Luening (doğm. 1900), Vladimir Ussachevsky (doğm. 1911), Percy Grainger (1882-1961), Leslie Basset (doğm. 1923), Douglas Leedy (doğm. 1938), Richard Grayson (doğm. 1941), David Cope (doğm. 1941), David Bruce Berry (doğm. 1947) ve John Adams'ın (doğm. 1947) elektronik müziği ve John Cage'in (doğm. 1912) uzun süre önderliğini yaptığı öncü müzik. Bestecilerin çoğu, seçmeci olduklarını açıkça belirtirler (Samuel Barber, Henry Brant [doğm. 1913], Leonard Bernstein, vb.) ve bu sanatçıların değişik anlayıştaki yapıtlarını dinleyiciler aynı ilgi ve dikkatle izler. Fransız kökenli Edgar Varèse (1883-1965), Milton Babbitt (doğm. 1916), Lukas Foss (doğm. 1922), Morton Feldman (doğm. 1926), Earle Brown (doğm. 1926) ya da Christian Wolff (doğm. 1934) gibi en ünlü deneysel müzik bestecileri, seçmecilik adına yerlerini kendilerinden sonraki kuşağa bırakmışlardır: David Tudor (doğm. 1926), Robert Ashley (doğm. 1930), Terry Riley (doğm. 1935), Gordon Mumma (doğm. 1935), Robert Leonard Moran (doğm. 1937), Richard Higgins (doğm. 1938), Dary John Mizelle (doğm. 1940), Daniel Lentz (doğm. 1942), Charles Amirkhanian (doğm. 1945), John Beaulieu (doğm. 1948) ya da Beth Anderson (doğm. 1950).

Herhangi bir biçim arayışının dışında kalan ve özellikle geniş bir izleyici kitlesine ulaşmayı amaçlayan amerikan müzikli güldürülerinin yaratıcıları, Victor Herbert (1859-1924) ile Reginald De Koven'dir (1859-1920). Rudolf Friml (1879-1972) ve Sigmund Romberg'in (1887-1951) ardından Jerome Kern (1885-1945), İrving Berlin ve Cole Porter bu türü geliştirdiler. Evrensel bir dinleyici kitlesine pek ulaşmış sayılmasalar bile, amerikalı opera bestecileri bazı başarılı yapıtlar verdiler: Louis Gruenberg'in *Emperor Jones*'u (1931), George Greshwin'in *Porgy and Bess*'ı (1935), Gian Carlo Menotti'nin *Medium* (1946), *Telefon* (1947) ve *Konsolos*'u (The Consul, 1950). Ayrıca, müzik etkinliklerini canlı tutmak, özellikle de büyük orkestraları kurmak (Philadelphia, Chicago, New York, Boston) için geniş olanaklardan yararlanıldığını da belirtmek gerekir.

SİNEMA

1877'de, Muybridge, birçok aygıtı art arda çalıştırarak durağan fotoğrafları hareketli olarak göstermeyi başardı. Edison'ın 1887'de başlayan ve önceleri fonografı örnek alan çalışmaları, 1894'te "kinetoskop"u ortaya çıkardı. Bu aygıt, Black Maria stüdyosu'nda Buffalo Bill ya da dansöz Amy Muller gibi ünlüleri görüntülemeye olanak verdi. Bu filmler perdeye yansıtılmıyor, gözü bir merceğe dayayarak seyrediliyordu. Edison tarafından piyasaya sürülen Armat'nın "vitaskop"u, 1896'da New York'ta ilk film gösterisinin yapılmasını sağladı. Küçük gösterim salonları "kinetograflar"ı kullanmayı sürdürürken, ilk sinema salonları da sayıca arttı, 1905'te, 5 sente gösteri yapan "Nickelodeon"lar açılmaya başladı.

Önceleri New York çevresinde gelişen sinema sanayisi, 1910'dan başlayarak, haftada 26 milyon seyirci çekti. Patent çekişmeleri yüzünden güç durumlara düşen bu sanayi dalı, sonunda, bazen birtakım yabancı film aşırmaları da yaparak (bunun başlıca kurbanı, Meliès'ti) Avrupa sinemalarının rekabetinden kurtuldu. O günden sonra, amerikan sinemasını refaha ulaştıracak iki ana koşul gerçekleşmiş oluyordu: birincisi, kentleşmeye ve göçmenlerin bu sözsüz gösteriye gösterdiği ilgiye bağlı olarak artan seyirci sayısı; ikincisi, film yapımcılarının çıkar kaygısı kadar, amerikan seyircisinin yabancı kültürlere karşı ilgisizliğinden de kaynaklanan fiili bir korumacılık.

Edison yapımevi'yle çalışan Edwin S. Porter, filmlerinde yerel kahramanları yüceltti (*The life of an American Fireman*, 1903); şiddet eylemini (*The Great Train Robbery*, 1903) ve çapkınlık öğesini sinemada ilk kez kullandı (*The Gay Shoe Clerk*, 1903); anlatı kurgusu ve gösterişli sahnelerin basit biçimde bir araya getirilişinden özgürce yararlandı. Edison'ın başlıca rakibi, Biograph yapımevi oldu; burası için yaptığı filmlerde David Wark Griffith, dram duygusunu, görüntü beğenisini ve yenilikçi yeteneğini ortaya koydu (1908-1913). Onun yönetiminde oyuncular (Gish kız kardeşler, Mary Pickford, Mae Marsh, Henry B. Walthall, Lionel Barrymore) beyazperdenin isteklerine uyarlanan yeni bir sanatı keşfettiler. Amerikan sineması, o dönemde, büyük anlatı kalıplarını (kaygılı bekleyiş, kaçıp-kovalama, savaş) ve başlıca simgesel dekor ve kahramanlarını (Batı, Güney, ayaktakımı, masum genç kız) yarattı. Bu dönemin filmleri, kısa olmalarına karşın, türlerin oluşmasını sağladı: hareket filmleri, melodram, tarihsel film ve western.

1908'de bir kartelde toplanan yapımcılar, kendi başına çalışan rakiplerle çatıştılar ve sinema salonlarını denetim altına almayı başaramadılar. 1912'de kurulan Keystone yapımevi "burlesk" tipi güldürülere ağırlık verdi. Adolph Zukor ve William Fox gibi sinema salon işletmecileri, film yapımına başladılar. Birinci Dünya savaşı'nın, Avrupa sinemasının rekabet gücünü ortadan kaldırmasıyla yeniden güçlenen amerikan sinema sanayisi, dikey bir yoğunlaşmaya ulaştı. Jesse Lasky'nin Paramount yapımevi, Zukor'ın Famous Players'ı ile birleşti (1915). 1924'te kurulan Metro-Goldwyn-Mayer, Loew's tiyatro salonları zincirini ele geçirdi. Carl Laemmle'ın Universal'ini örnek alan bu güçlü yapımevleri, kısa sürede Hollywood'daki geniş stüdyolara yerleş-

tiler. Film çekimlerinin büyük bölümü burada yapılmaya başladı. Hollywood büyükleri, bağımsız sinema salonu sahiplerine yalnız kendi filmlerini oynatmayı kabul ettirdiler ve orta sınıftan seyirciyi artırmaya çalıştılar. Böylece, uzun metrajlı filmler yaygınlaştı ve sinemalar gitgide büyük ve lüks salonlar haline geldi.

Triangle yapımevi'yle çalıştığı kısa sürede bürlesk uzmanı Griffith, Mack Sennett ve Reginald Barker'ın *The İtalian* (1915) filmi ile William S. Hart westernlerinin yapımcısı Thomas İnce, Maurice Tourneur ile birlikte, bu yeni anlatım aracının sanatsal gelişimine büyük katkılarda bulundular. *Bir milletin doğuşu* (Birth of a Nation) [1915], *Hoşgörüsüzlük* (İntolerance) [1916], *Broken Blossoms* (1919), *Way Down East* (1920) ve *Orphans of the Storm* (1921) gibi filmler, Griffith'in görsel ve anlatısal buluşlarını olduğu kadar, büyük dekorlarını, güç koşullarda gerçekleştirilmiş çekimlerini ve amerikan sinemasının başarı simgeleri olan yıldız oyuncuları da tüm dünyada üne ulaştırdı.

"Yıldız sistemi", yavaş yavaş her türün kendine göre bir "yıldız"ının oluşmasına yol açtı: seyirci için Charles Chaplin, Fatty Arbuckle, Buster Keaton ya da Harold Lloyd, komik tipler olarak kalırken, Theda Bara ve daha sonra Rudolph Valentino, kadın ve erkek çekiciliğinin simgeleri, William S. Hart, Douglas Fairbanks ya da "Broncho Billy" Anderson, serüven kahramanları, Sessue Hayakawa ve daha sonra Lon Chaney de korkutucu kahramanlar oldular. Sağlam parasal temellere dayanan Hollywood klasikçiliği doğmuştu artık. Bu katılıktan kurtulmak için Griffith, Chaplin, Fairbanks ve Mary Pickford, 1919'da *United Artists* (Birleşik sanatçılar) yapımevi'ni kurdular ve kendi filmlerini yaptılar.

1920'lerde sinema sanayisi en az 6 yapımevinin egemenliği altına girdi: Paramount, Metro-Goldwyn-Mayer, Fox, First National, Warner Bros ve RKO Haftada 100 milyonun üstünde amerikalı seyirciye yılda 700 dolayında film sunuldu. Bir tek yapımevinin kârı, çoğu kez 5 milyon doları aşıyordu. Cecil B. De Mille'in destanlarından Chaplin'in yapıtlarına varıncaya dek, değişik amaçlar ve nitelik düzeyleri gözleniyordu; ama her zaman, seyirciyi büyülemeyi ön planda tutan açık seçik anlatımlı, hareketli, basit yapıtlar sözkonusuydu. James Cruze, Herbert Brenon, Rex İngram ve Fred Niblo bu dönemin yetenekli yönetmenleri arasında yer aldı. Griffith ve Chaplin'in dışında en özgün dehalar arasında, sert bir natüralizme yönelen Stroheim, giderek alaycı ve cinsel nitelikli imalara daha çok yer veren Lubitsch, plastik değerlere büyük önem veren Clarence Brown, güldürüsünü düşsel bir evrene oturtan Harry Langdon dikkati çekti. Bu yeni eğilimler, Hollywood'un yaşama biçimindeki aşırı özgürlük, amerikalı seyirci kitlelerini kaygılandırdı; bu tepkiler kimi skandallar sırasında, kimi zaman sert bir biçimde açığa çıktı. Ford'un westernleri, Dwan'ın güldürüleri ya da Keaton'ın "bürlesk" filmleri zararsız sayıldılarsa da, Chaplin'in (*Yumurcak* [The Kid] 1921; *Parisli kadın* [A Woman of Paris] 1923; *Altına Hücum* [The Gold Rush] 1925), Stroheim'ın (*Greed*, 1924) ve Vidor'ın filmleri (*Büyük resmigeçit* [The Big Parade] 1925; *The Crowd*, 1928) için aynı şey sözkonusu olmadı; bu yapıtlar seyirciye yeni ahlaksal ve siyasal düşünceler sundular. Öte yandan Hollywood, estetik değerler üzerindeki ödünvermez tutumlarıyla ün yapmış büyük yabancı yönetmenleri kendine bağlayarak seyircisinden kopma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Bunlar arasında, duyarlı ve akıcı üslubuyla Murnau, anlatımcılık mirasıyla Leni, şiirselliğiyle Sjöström ve açık seçikliğiyle Stiller, Hollywood'un çeşitlilikten uzak, tek tip anlatım diline değişik örnekler kazandırdılar. Aynı biçimde, Borzage simgeci bakışı, Sternberg de resimsel duyarlılığıyla filmlerinin natüralist görünümlerini ince bir biçimde yalanladılar.

Kimi yönetmenlerin başarısına ve yeni Hollywood ahlakını temsil eden Greta Garbo'nun ulaştığı büyük zafere karşın, 1920'lerin sonlarına doğru, amerikalı yönetmenlerle onlara duyduğu güveni yitirmiş seyircinin arası açıldı. Öte yandan radyonun rekabeti, bir bölüm seyircinin evine kapanması tehlikesini doğurmuştu. Tüm bu nedenler sesli filme geçişi çabuklaştırdı. *The Jazz Singer* (1927) filmi, bir şarkının ortasında Al Jolson tarafından söylenmiş birkaç sözü içeriyor, buna karşılık yeni bir dönemi başlatıyordu. Burada, tekniğin zaferi, yalnızca ilerlemeye susamış bir seyirciyi doyurmuş olmakla kalmıyor, aynı zamanda film kişiliklerinin çok daha yalın ve dolaysız biçimde yansıtılabilmesini sağlıyordu. Böylece James Cagney, Gary Cooper, Spencer Tracy, John Wayne, James Stewart ve Henry Fonda gibi çok tutulan yeni erkek oyuncularla Joan Crawford, Ginger Rogers ve Bette Davis gibi daha etkili genç kadın oyuncular ortaya çıktı.

Michael Curtis, Howard Hawks, William Wellman ve Raoul Walsh gibi yönetmenlerin etkisiyle Hollywood, gerçekten çok hızlı biçimde, sesli filme uygun düşecek bir sinema dili yarattı. Yeni anlatımın belirgin özellikleri, konuşmaların kısalığı, film kişiliklerinin çarçabuk ve açık seçik çizilmesi ve öykünün canlılığıydı. Bu ortalama anlatım, çok çeşitli türler içinde, 1960 yıllarına değin, amerikan sinemasının tipik dil özelliği olarak sürdü. Warner Bros yapımevi ve polisiye filmler, bu yeni dilin oluşturulmasında özel bir rol oynadı. Aileyi konu edinen şarkılı melodramların ardından, 20'li yılların sonundan başlayarak, güldürü ve müzikli güldürüler, konuşmaları azaltmaya ve oyuncuların oyun temposuna canlılık kazandırmaya katkıda bulundular.

Sanatsal alandaki bunalımlar, film sanayisinin yapısında büyük değişikliklere yol açmadı. Böyle olmakla birlikte, First National, sesli filmin öncüsü ve bu işten kâr eden başlıca yapımevi olan Warner Bros tarafından ele geçirildi. Daha küçük bir yapımevi olan Harry Cohn'un Columbia'sı, kısa sürede, özellikle de Frank Capra güldürüleri sayesinde büyükler arasına girdi. Buna karşılık, 1930'ların başında sinema, ABD eyaletlerindeki birbirine benzemez ve çok sayıdaki yerel sansür kurallarının yarattığı güçlüklerden sıyrılabilmek için, bir otosansür uyguladı. Bu uygulama Hollywood'u, cinselliği anlaşılmaz bir biçimde yansıtmaya zorladı. Bununla birlikte bu sert kurallar, Hollywood'un hayalgücüne büyük katkılarda bulundu; belli çağrışımlar yaratan tipler ve görüntüler bakımından çok zengin bir dünya ortaya çıkardı. Bu uygulama, ancak 1950'lerin sonlarında eleştirilmeye başlanacak ve sonradan on yılda ortadan kalkacaktı. Öte yandan, üretimi canlandıran iki filmlik programlar, çoğu kez küçük yapımevleri (Republic, Monogram) tarafından yaygınlaştırılmaya başladı; bunlar B kategorisi sayılan küçük bütçeli filmler yaptılar. Anthony Mann, Budd Boetticher, Don Siegel gibi yönetmenler, bu filmlerle deneyim kazandılar. Ayrıca sesli amerikan sinemasının, ingiliz dilinin yaygınlığı sayesinde, benzersiz bir dış pazardan da yararlandığını belirtmek gerekir.

Sesli filmin başlarından İkinci Dünya savaşı sonuna dek, Hollywood büyük bir zenginlik elde etti. Kuşkusuz, sesli çekimde kullanılan mikrofonlar, önceleri kamerayı hareketsizleştirmişti; ama Lubitsch ve Mamoulian'ın çabalarıyla bu durum giderek değişti. Artık, seyirci şarkılardan bıkmıştı; ama Busby Berkeley'in büyük koregrafileri ve Fred Astaire'in dansları, seyirciyi müzikli güldürüyle yeniden barıştırdı; bu tür, yapımcı Arthur Freed ile Vincente Minnelli, Gene Kelly, Stanley Donen, Charles Walters gibi yönetmenler sayesinde 1950'lerin ortalarına değin başarısını sürdürdü. Kuşkusuz, "western", sesli filme pek iyi uyarlanmış görünmüyordu; ama John Ford, *Cehennemden dönüş* (Stagecoach) [1939] ile bu türü eski parlaklığına kavuşturdu. Yeni tip bir güldürü (Capra, McCarey, Cukor, Hawks), toplumsal yaşamda gönül ilişkilerinin güçlüğünü alaya aldı; bu tür filmler, Gary Grant ya da Katharine Hepburn gibi oyuncuların canlı kompozisyonlarıyla büyük ilgi gördü. Öte yandan, Marx Kardeşler ya da Laurel-Hardy ikilisi (Jerry Lewis' den önce) sessiz dönemin yalnız güldürmeye yönelik komedi anlayışını başka biçimlerde sürdürdüler.

Darryl Zanuck, İrving Thalberg ya da David Selznick gibi becerikli yapımcıların yönetimindeki bu sistem, hiç kuşkusuz, bireysel anlatımlara ve sanatsal buluşlara pek uygun değildi. Bunun başlıca istisnası, Orson Welles'in *Yurttaş Kane'ı* (Citizen Kane) [1941] oldu. Ama aynı sistem, Hollywood'a, seyirci düşüşüyle yaşanan bunalımı (1931-1935) aşma, savaş öncesi ve sırasında anti-nazi propaganda çabalarına etkin biçimde katılma olanağı verdi. Avrupa'nın yüz yüze geldiği yıkımlar, zaten önemli sinemacıların ABD'ye gelmelerine yol açmıştı. Fritz Lang, Jean Renoir, Max Ophuls, Billy Wilder, Alfred Hitchcock, Otto Preminger ve Douglas Sirk, bu yeni çevreyle az çok bütünleşebildiler. O dönem ABD sinemasının en önemli temsilcileriyse John Ford, Howard Hawks, Vincente Minnelli, George Cukor, Allan Dwan, Jacques Tourneur ve William Wyler'dı. Sternberg, Welles ve Vidor ise darkafalılığın kurbanı oldular. Türlere ve yıldızlara dayalı sistem varlığını sürdürdü: Humphrey Bogart'lı polisiyeler, Errol Flynn'lı serüven filmleri, Judy Garland'lı şarkılı filmler.

Ama savaştan sonra seyirci sayısı birdenbire düştü. Nedeni, televizyonun yaygınlaşmasıydı: 1920'lerin sonundan 1940'ların ortalarına dek, haftalık seyirci sayısı 80 milyon dolayındaydı; bu sayı 1950'de 60 milyona, 1960'ta 45 milyona, 1970'te 20 milyonun altına indi. Aynı durum, dış pazarlarda da görüldü. Bu dönemde sinema çalışanları gitgide daha çok hak isteminde bulundular. 1980'lerin hemen başında uzun süren bir oyuncular grevi yaşandı. Komünizm düşmanı bir engizisyonun ikiye böldüğü (1947-1952) Hollywood, bir inanç bunalımına girdi. Sinema sanayisi, kârlılığını, ancak üretimi düşürerek koruyabildi: savaş sırasında yılda 500 dolayında olan uzun film sayısı, 1954'te 300'e, 1959'da 200'ün altına ve 1975'te 160 dolayına düştü. 1960'lar ve 1970'lerde, Elizabeth Taylor ve Charlton Heston gibi büyük yıldızlara dayalı pahalı üstünyapımlar ön plana geçti. Bunlar kimi zaman para getirirken (Wyler'in *Ben-Hur*'u [1959]; G. Lucas'ın *Yıldız savaşları* [Star Wars] 1977), kimi zaman da büyük zararlara yol açtı (J. Mankiewicz'in *Kleopatra*'sı [Cleopatra] 1963; M. Cimino'nun *Cennetin kapısı* [Heaven's Gate] 1980).

Parasal bakımdan bu güçlükler, önce bir yatırım ve gelir kaynağı çeşitliliğine, sonra teknik ve sanatsal gereçlerin elden çıkarılmasına neden oldu. Hollywood yapımevleri, giderek özgüllüklerini yitirdiler. Yapımevleri, sinema salonu işletmeciliği yapmalarını engelleyen yasanın da zorlamasıyla (1949-1954), filmlerini televizyona kiralamayı ve çoğu kez de TV için film yapmayı kabul ettiler. Ancak bu yapımevleri 1960'larda, sinema dışı sermaye gruplarınca satın alındı.

Bu kalkınma çabaları sonunda, sinemada çeşitli yenilikler doğdu: "drive-in"ler (otomobil içinde film izlenen dev açıkhava sinemaları), bağımsız film yapımlarının artışı, renkli filmin yaygınlaşması, sinemaskop tekniği (1953), 70 mm'lik film kullanımı (1959), ses (*Dolby*, 1975) ve görüntüleme alanlarında kaydedilen önemli ilerlemeler (*Steadycam*, 1977). Sanat kaygısı ağır basan ve daha gerçekçi filmler yapan yeni bir yönetmen kuşağı orta-

ya çıktı: Mankiewicz, Huston, Ray, Fuller, Penn, R. Brooks, Kazan gibi adlar sinema dilini çağdaşlaştırmayı amaçladılar. Bunun için ruhçözümlemesine yönelerek işledikleri kişiliklerin gerçeklik duygusunu artırmaya çalıştılar; televizyonun çocuksu programlarından usanan seyircileri yeniden sinemaya çekmek için, siyasal konulara eleştirel bir bakış getirdiler. Marlon Brando, Paul Newman, Marilyn Monroe gibi sanatçılar o dönemde, beyazperdede derinlikli oyun biçimleriyle dikkati çektiler. Yine de onların sanatsal başarıları, gişe sorunlarını çözmeye yetmedi.

1970'lerde yeniden başlamış görünen canlanmaya karşın, amerikan sineması genelde zayıf kaldı. Ama bu durum, yeni yönetmenlerin parlak başlangıçlar yapmalarını engellemedi: Robert Altman, Bob Rafelson, John Boorman, Francis Ford Coppola, Stanley Kubrick, Jerry Schatzberg, Steven Spielberg ve Martin Scorsese, 1950 koşullarında gerçekleştirilmesi olanaksız, kendilerine özgü yapıtlar ortaya koydular. Öte yandan geleneği sürdüren Sydney Pollack oldu.

Savaş sonrası dönemde, çoğu new yorklu bağımsız yönetmenler de (Leacock, Shirley Clarke, Wiseman, De Antonio) Flaherty tarafından kurulan belgeselci geleneği sürdürdüler ya da "öncü" sinemayı geliştirdiler (Maya Deren, Andy Warthol) W. Allen ve J. Cassavetes ise Hollywood üslubuna bağlı kaldılar.

80'lerde videonun yaygınlık kazanması sinemacıları elektronik sinemaya yöneltirken, öncü yönetmenler de video aracılığıyla daha ekonomik yapımlarda ürün verme fırsatı buldular. Jim Jamuseh, David Lynch, Spike Lee gibi genç yönetmenlerin gerçekleştirdiği yenilikçi yapımlarla bağımsız sinema canlandı.

1990 sonrası amerikan sinemasının uluslararası dağıtım pazarlarındaki payını % 90'lara yükselttiği, egemenliğini iyice güçlendirdiği yıllar oldu. *Terminator I ve II*'yle James Cameron, *Evde Tek Başına*'yla John Hughes, *Ninja Kaplumbağalar*'la Steve Barron, *Doğum Günü 4 Temmuz, JFK* ve *The Doors*'la Oliver Stone, döneme damgalarını vurdular.

Amerika tiyatrosu, XIX. yy.'da Tophane'de çeşitli kumpanyaların oyunlarını sahneledikleri gazinonun adı. (*Amerikan Alkazar'ı* olarak da bilinir.) —Aynı adı taşıyan bir tiyatro da, yine Galata'da, İkinci meşrutiyet yıllarında yaptırılmıştır.

AMERİKAARMUDU a. Avokado ağacına ve meyvesine verilen ad.

AMERİKABADEMİ a. Jakapukayo ağacının meyvesinde bulunan yenebilir tohum.

Amerika'da demokrasi üzerine *(De la démocratie en Amérique)* [1835-1840], Alexis de Tocqueville'in yapıtı.

AMERİKAKARAAĞACI a. Kuzey Amerika'da yetişen ve bahçelerde de süs için yetiştirilen güzel görünüşlü ağaç. (Bil. a. *Ptelea trifoliata*.) [→ PTELEA.]

AMERİKALI sıf. ve a. **1.** Amerika Birleşik Devletleri halkından olan. **—2.** Amerika kıtasından olan.

AMERİKAN sıf. ve a. (ing. *american*). Amerika Birleşik Devletleri halkından olan.

◆ sıf. Amerikan tarzında.

—Ciltç. *Amerikan cilt,* kapak uzantılarının üç ağzı da örttüğü esnek bir cilt türü.

—Eşy. *Amerikan bar,* lokantalarda, otellerde, evlerde vb. içki koymak, içki içmek için ayrılmış bölme. ‖*Amerikan servis,* yemek masasında tabakların altına konulmak amacıyla yapılan parçalı örtü takımı.

—Spor. *Amerikan pist yarışı,* bisiklette, iki kişilik takımların dönüşümlü pedal çevirerek katıldıkları yarış.

—Terz. *Amerikan kol,* kolsuz bir elbisenin omuzu açıkta bırakacak biçimde çok derin oyulmuş kol kesimi.

◆ a. (tamlayan olarak) ABD'ye özgü, ona ilişkin: *Amerikan donanması. Amerikan eğitimi. Amerikan malı.*

—Sine. *Amerikan gecesi,* gündüz çekilen dış sahnelere, gösterimde gece izlenimi veren aydınlatma ve çekim tekniği.

—Tic. *Amerikan pazarı,* önceleri, her çeşit üretim artığı amerikan malı sattığı halde, günümüzde ithal edilmiş giyim eşyası satan dükkân. ‖ *Amerikan usulü açık artırma,* eşyanın, en çok artıranca değil, en son artıranca satın alınmasına olanak sağlayan açık artırma yöntemi.

AMERİKAN ya da **AMERİKANBEZİ** a. Atkı ve çözgüleri pamuk ipliğinden bez ayağı tekniğiyle dokunmuş tekstil ürünü. (Çözgü ve atkısında, genellikle 12 numara iplik kullanılır. Dokunduktan sonra ağartılmaz. Halk arasında iç ve dış giyim eşyası, yatak ve yastık yüzü olarak kullanılır. Basma haline de getirilebilir.)

Amerikan bağımsızlık bildirisi, 4 temmuz 1776'da, Amerikan kongresi tarafından kabul edilen bildiri. Ocak 1776'da, Thomas Paine, *Common Sense* başlıklı yazısıyla Amerikalılar'a, İngiltere ile ilişkileri koparmayı salık veriyordu. Buna karşın, bir bildiri kaleme almakla görevli bir komitenin oluşturulması ancak haziranda sağlandı; komiteye öncülük edenlerin başında da Thomas Jefferson geliyordu. 2 temmuzda Kongre, New York'un çekimser oyu dışında, bağımsızlık ilkesini oybirliğiyle benimsedi. İki gün sonra bildiri kabul edildi.

Belge, doğal haklar felsefesinin anlatılmasıyla başlar: insanlar arasındaki siyasal eşitlik, yaşama, özgürlük ve mutluluk arama hakkı, yönetilenlerin onama ilkesi ve zorba bir yönetime karşı makul sınırlar içinde ayaklanma hakkı. Bildiride daha sonra sömürgelilerin metropol devlete karşı yakınmaları uzun uzun sıralanır. Metinde köleliğe, toplumsal eşitliğe hiç değinilmemekte, İngilizler ile Amerikalılar arasındaki ilişkilerle yetinilmektedir.

Amerikan Devletleri Örgütü, (ing. *Organization of American States*), 30 nisan 1948 tarihli Bogota antlaşması'nın ortaya koyduğu barışçı işbirliği ilkelerini kabul eden tüm Amerikan devletleri'ni bir araya getiren hükümetlerarası örgüt. Amerika kıtasındaki tüm ülkeleri (Kanada 1990'da, Belize 1991'de katıldı) kapsamaktadır. 1970 yılında yürürlüğe giren yeni anlaşmaya göre, örgütün organları; yıllık genel kurul, acil durumlarda toplanan dışişleri bakanları danışma kurulları, biri merkezi Washington'da bulunan sürekli konsey olmak üzere üç konsey, bir genel sekreterlik, çeşitli kurumlar ve uzmanlık konferanslarıdır.

1962'de, hükümet olarak örgütten çıkarılmakla birlikte Küba ülke olarak her zaman üye devlet sayılır. 1982 ilkbaharındaki Falkland adaları bunalımı, Latin Amerika ülkeleriyle ABD arasında büyük bir anlaşmazlığa yol açtı. Bu ülkeler, ABD'yi, Arjantin'e karşı İngiltere'yi destekleyerek Rio de Janeiro karşılıklı yardımlaşma antlaşmasını çiğnemekle suçladılar.

Amerikan hastanesi → AMİRAL BRİSTOL HASTANESİ.

Amerikan İç savaşı → İÇ SAVAŞ (Amerikan).

AMERİKANASMASI a. Kuzey Amerika asma türlerine (*Vitis rotundifolia, V. rupestris, V. riparia, V. cordifolia,* vb.) ve bunların hem kendi aralarında, hem Avrupa ve Anadolu asmalarıyla melezleştirilmesinden doğan asmalara verilen genel ad. (Amerikanasmaları asmabitine [*phylloxera*] dayanıklı olduklarından Avrupa ve Anadolu asmalarında anaç olarak kullanılır.)

AMERİKANBEZİ → AMERİKAN.

AMERİKANCA a. İngilizcenin Amerika Birleşik Devletleri'nde konuşulan biçimi.

—ANSİKL. ABD'de konuşulan ingilizce başlıca altı tür lehçe içerir. Bunlar değişik yerlere dağılmıştır: kuzey-doğu kıyısı, güney kıyısı, Midwest'in kuzeyi, Midwest'in merkezi, Apalaşlar, New York lehçeleri. Kalabalık nüfusları ve ekonomik üstünlükleri dolayısıyla Kuzey, Kuzey-Doğu ve Batı Amerika ağızları, diğerlerine üstünlük sağlamış durumdadır; ancak, sözlüklerin ve diğer kılavuzların dışında hiçbir ulusal söyleyiş kuralına ya da kullanımda kısıtlamaya rastlanmaz. Amerikancayı İngiltere ingilizcesinden ayıran, sesbirimlerinin eklemlenişi, dağılımı, tümcenin tonlanışı ve kimi çokhecelilerin vurgulanışıdır. Doğuda ve güneyde en üst düzeye varan lehçe çeşitliliği, nüfus karışımları nedeniyle, batıya doğru gidildikçe azalır. Bölgesel ve toplumsal lehçe ayrılıkları Büyük Britanya'dakinden daha az belirgindir. Hiçbir lehçe diğerine üstünlük kuramadığı için değişkeler (özellikle söyleyiş değişkeleri) kolaylıkla benimsenmiştir. Bundan başka, federalci ve eşitlikçi gelenek hiçbir güdümcü dilsel merkezileştirmeye olanak tanımaz. Amerikanca, ingiliz kullanımına oranla pek az değişiklik gösteren sözcük dağarcığı ve dilbilgisi düzlemlerinde büyük ölçüde türdeş bir nitelik sunar. Gündelik söyleyişler ve argo, seçkin denebilecek dilde bile çok kullanılır. Amerikanca ile ingilizce arasındaki ayrılıklar XVII. ve XVIII. yy.'lardaki sömürgeci halkların (çok sayıda kuzeyli İngiliz, İskoçyalı ve İrlandalı) değişik kökeni olmasından ileri gelir; ayrıca bunların Kuzey Amerika'da yeni ölçülere göre yerleştirilmeleri, bazı konuşma biçimlerine bir üstünlük sağlamış ve birtakım arkaizmin dilde kalmasına yol açmıştır. ABD'nin 1775-1815 yılları arasında kendi içine kapanması, XIX. yy.'da da Batı bölgelerine doğru başlayan göç, amerikancayı ingilizceden uzaklaştırmıştır. Dilbilgisi, söyleyiş, sözcük düzlemindeki amerikan ağızlarının çoğu ingilizcenin arkaik ya da lehçe kalıntılarıdır; bir bölümü de (yazım, yeni sözcükler) doğrudan amerikan katkısıdır. İngilizcede on sözcükten biri amerikan kökenlidir, ancak bu sözcüklerden birçoğu İngilizler'ce de anlaşılır ve hatta kullanılır. Amerikan ağızlarının yaklaşık 1/6'i, sırasıyla yunanca ve latinceden, fransızcadan, ispanyolcadan, hollandacadan, amerikan yerli dillerinden, almancadan, yiddişden, vb. gelir. Diğer amerikan ağızlarıysa bileştirme ve eklemelerden (1/7), kısaltma ya da yeni sözcüklerden (1/10), biçimsel ya da anlamsal değişimlerden (3/4) oluşur. Kimi azınlık dilleri de yerel olarak varlıklarını sürdürürler: Güney-Batı'da ispanyolca, Louisiana'da fransızca, Pennsylvania'da alman lehçesi. Afrika kökenli Amerikalılar'ın ingilizcesinin bir bölümü herhalde zenci topluluklarındaki güneyli kullanımların bir kalıntısıdır; buna, biraz da sömürgelerdeki bozulma katılabilir. Amerikalılar'ın coğrafi ve toplumsal devingenliği, eğitim düzeyleri, bildirişim kolaylığı ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı, lehçelerarası ayrılıkları kısmen kaldırmıştır; ingilizceyle günümüzde gözlemlenen yakınlaşma, ingilizcenin amerikanlaşmasından ileri gelir. Değişkelere olan hoşgörü, sonsuz bir hızla ilerleyen sözcük yenilemesi (alıntı ve özellikle türetme), aşırı özleştirmecilikten kaçınma, amerikancaya özgü özellikler bu dilin başlıca gelişme nedenidir.

AMERİKANCILIK a. Din tar. ABD'de, XIX. yy. sonlarında profesör Th. Hecker çevresinde toplanan kimi kilise çevrelerinde görülen ve uygulamayı, pratik eylemi, tefekküre tercih eden eğilim.

—ANSİKL. Din tar. Amerikancılık, dinsel dogmayı, çağdaş yaşama uyduracak biçimde yumuşatmaya dayanır. Papa Leo XIII'ün karşı çıkması sonucu amerikancılık akımı sona erdi.

AMERİKANLAŞMAK f. Amerikan yaşama biçimini, geleneklerini benimsemek.

AMERİKANLAŞTIRMAK f. Amerikan uygarlığının özelliklerini benimsetmek, bu

özelliklerin damgasını vurmak.

AMERİKAPORSUĞU a. Amerika'da yaşayan, geniş yuva kazan ve genellikle omurgasız hayvanlarla ve bitkilerle beslenen porsuk. (Bil. a. *Taxidea taxus;* sansargiller familyası.)

AMERİKAPORSUĞUGİLLER a. Amerikaporsuğu gibi etçil memeli hayvanları kapsayan altfamilya. (Çok az türü içerir. Bil. a. *taxidea;* sansargiller familyası.)

AMERİKAÜZÜMÜ a. Bir şekerciboyası türüne (*Phytolacca decandra* ya da *P. americana*) verilen ad.

AMERİKYUM a. (fr. *américium, America*'dan). Uranyum ötesi maddeler serisinde, plutonyumu izleyen 95 atom sayılı kimyasal elemente verilen ad. (Simg. Am.)

—ANSİKL. Doğada bulunmayan amerikyumu, 1945'te G.T. Seaborg ve arkadaşları, nükleer enerji araştırmaları sırasında uranyumu α parçacıklarıyla bombardıman ederek elde ettiler. Cunningham bu elementi ve hidroksitini, tartılabilecek ölçüde ayırmayı başardı. Bilinen en uzun yarıömürlü izotopu (7 950 yıl), 243 kütle sayılıdır ve α ışınları yayar. Amerikyum temel nükleer artıklardan biridir.

AMERİND (amer. *amerindian*). Amerika yerlilerine verilen ad.

AMERLING (Friedrich VON), avusturyalı ressam (Viyana 1803-*ay. y.* 1887). Viyana sosyetesinden birçok kişinin portresini yaptı ve modellerinin kişiliğini ustalıkla yakaladı.

AMERSFOORT, Hollanda'da kent, Utrecht'in, D.'sunda, Eem ırmağı kıyısında; 88 000 nüf. Sayfiye yeri. Kanallarla çevrilmiş eski semtler (sur kalıntıları); XV.-XVI. yy.'lardan kalma Sankt Georg kilisesi. Makine ve elektrik gereçleri yapımı.

AMERSHAM, Büyük Britanya'da (Buckinghamshire) kent, Londra'nın K.-B'sında; 18 000 nüf. Radyo elementler üretiminde ve incelemesinde uzmanlaşmış nükleer merkez.

A'MEŞ (Süleyman bin Mihran el), hadis ve kıraat bilgini (? 681-Kûfe 765). İran kökenlidir. Ez-Zuhri ve Enes bin Malik'ten hadis; Mücahid, en-Nehai ve Asım'dan kıraat öğrendi. Kuran'ı hıfzetti. Halife Ali' nin hayranlarındandı. Şair es-Seyyid el -Himyeri, Ali'ye övgülerinde, A'meş'in bu halifeyle ilgili olarak topladığı menkıbelerden yararlandı.

AMEŞA SPENTAS ya da **AMEŞASPEND,** zerdüşlükte, Ahura-Mazda'nın hizmetinde dünya düzenini sağlayan altı iyilik meleği. Soyut bir erdemin ya da niteliğin adını alırlar: **1.** *Behmen* (iyilik düşünen), **—2.** *Urdibihişt* (en iyi doğruluk), **—3.** *Şehriver* (özlenen krallık), **—4.** *Ispendarmed* (kutsal alçakgönüllülük), **—5.** *Hurdad* (olgunluk, doğruluk), **—6.** *Emurdad* (ölümsüzlük).

AMETABOL sıf. (fr. *amétabole;* yun. *ametabolos,* değişimsiz'den). Yumurtadan çıktıktan sonra erişkinlik çağına kadar dış özellikleri değişiklik geçirmeyen böceklere denir. (Kanatsızlar ve kanatlılar grubundan oldukları halde kanatları bulunmayan bazı böcekler [termitler] ametaboldur.) [Karşt. HETEROMETABOL ve HOLOMETABOL.]

AMETAL a. Anorg. kim. Metal olmayan bütün kimyasal elementler.

—ANSİKL. Ametallar, önce mekanik ve fiziksel özellikleriyle metallerden ayrılır: hepsi katı değildir ve metal parlaklığı göstermez; ısı ve elektriği iyi iletmezler; katı ametaller ne dövülebilir ne de haddelenebilir ve çekmeye karşı çok düşük bir dayanım gösterirler. Kimyasal özellikleri bakımından elektronegatif elementler oldukları için elektrikle ayrıştırma işleminde katyon rolü oynamazlar. Oksitleri bazik değil, asit ya da yansızdır. Değerliklerine göre 4 gruba ayrılabilir:

1. grup: bu gruba giren ametaller birdeğerli ve elektronegatiftir; hidrojenle güçlü asitler oluştururlar; bunlara halojenler denir: aralarında büyük benzerlik gösteren fluor, klor, brom ve iyot bu gruba girer.

2. grup: ikideğerli ve daha zayıf elektronegatif maddelerdir. Oksijen, kükürt, selenyum ve tellür bu grupta yer alır.

3. grup: bu ametaller üçdeğerlidir ve hidrojenli bileşikleri asit değildir; bu gruba giren elementler arasında azot, fosfor ve arsenik sayılabilir.

4. grup: bu elementler dörtdeğerlidir; karbon ve silisyum en belirgin örneklerini oluşturur. Aynı değerlikte olmamasına karşın, bor da bu grupta ele alınır.

AMETİST a. (fr. *améthyste;* yun. *amethystos,* sarhoşluğu koruyan'dan, lat. *amethystus*), **1.** Kuvarsın mor türü. **—2.** *Doğu ametisti,* korindonun mor türü.

—ANSİKL. Miner. Ametist, bir olasılıkla demir oksitten renk alan bir kuvarstır ve morun bütün tonlarını taşır. Mücevhercilikte ametistten çok yararlanılır. Ortaçağ'da bu taştan kupa ve vazo yapılıyordu. XVII. yy.' da ise değerli mobilyaları süslemede kakma biçiminde kullanıldı.

AMETİST a. Kuşbil. Amazon bölgesinde yaşayan kızıl gerdanlı ve çatal kuyruklu yeşil sinekkuşu. (Bil. a. *calliphlox.*)

ametist

AMETROPİ a. (fr. *amétropie*). Oftalmol. Göz merceğinin ışığı anormal kırmasından ileri gelen ve miyopluk, hipermetropluk ve astigmatlığı birlikte içeren görme kusuru. (Karşt. EMETROPİ.)

AMEZİT a. (fr. *amesite*). Miner. Hidratlı magnezyum ve demir alüminosilikat; kloritler grubundan yapraklı bir mineraldir. Sedef parlaklığında, açık yeşil kütleler biçiminde bulunur.

AMFEPRAMON a. (fr. *amfépramone*). Amfetaminden türetilen ve uyarıcı özelliği bulunmayan ilaç. (Zayıflatma kürlerinde iştah kesici olarak kullanılır.)

AMFETAMİN a. (fr. *amphétamine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü

$$C_6H_5-CH_2-CH(NH_2)-CH_3$$

olan *fenil-1 amino-2 propan*'ın ve bundan türeyen ilaçların yaygın adı.

—ANSİKL. Farmakolojik açıdan amfetamin, vücutta, ürettiği iç katekolaminler aracılığıyla çevrel düzeyde (atardamar basıncının artması, kalp atışının hızlanması, bronşların genleşmesi, sidik torbasındaki iç büzgen kaslarının kasılması, gözbebeği büyümesi) sempatik sinir sistemini destekleyen güçlü bir kimyasal maddedir. Merkez sinir sistemi düzeyinde, amfetaminin temel işlevi, uyanıklık sağlayan (noo-analeptik) maddelerinkiyle aynıdır: uyku gereksinimini toptan azaltırken paradoksal uyku yüzdesini düşürür. Yorgunluğu gidererek vücut etkinliğini artırır. Ayrıca açlık duygusunu köreltdiğinden iştah kesici bir madde olarak önerilebilir. Bu düzeyde anfetamin aynı zamanda katekolaminlerin (noradrenalin, serotonin, dopamin) çokça açığa çıkarılmasını sağlayarak ve bunların sinapssonrası alıcılarca kapılmasını engelleyerek dolaylı yoldan da vücut etkinliğini artırır.

Amfetaminlerin tedavideki kullanımları oldukça sınırlıdır: kalbe zarar vermeleri ve özellikle alışkanlık yaratabilmeleri nedeniyle, artık iştah azaltıcı olarak pek önerilmemektedir. Nezleli hastalarda burun yollarını açmak amacıyla ve bazen de sara tedavisinde yardımcı ilaç olarak kullanılır. Amfetaminin en çok yararlanıldığı alanlardan biri de şiddetli uyuma isteği biçiminde kendini gösteren narkolepsi ile fenobarbitalin yol açtığı uyuklama halleridir.

Tıbbi kullanım amacından saptırılarak kimi spor karşılaşmalarında ve zihinsel çalışmalar sırasında doping etkisi yaratmak için alınan amfetaminler, günümüzdeki uyuşturucu maddeler arasında önemli bir yer tutar. Bu durumda diğer uyuşturucularla, özellikle barbitürikler birlikte kullanılır. Uyuşturucu düşkünlerinin aradıkları etkiler çeşitlidir: damardan şırınga edilerek sağlanan uyarılma ve aşırı sevinç ya da ağızdan alınarak sağlanan zihin açıklığı, sevinç hali, yaratıcı etkinlik artışı, baskı altındaki duygulardan kurtulma. Uyarıcı etki sona erdiğinde, bu ferahlık yerini kısa sürede ruhsal çöküntüye, hatta ağır bir ruhsal bunalıma bırakır. Amfetamin kullanımının kısa zamanda ruhsal bir bağımlılık yarattığı genellikle kabul edilen bir görüştür; oysa bedensel bağımlılık zayıftır ya da hiç yoktur. Çünkü amfetamin bırakıldığında gerçek bir yoksunluk sendromu ortaya çıkmaz.

Ancak uyuşturuculara yatkınlığı olan kimi kişilerde amfetaminler, haftalarca kullanıldıktan sonra şiddetli bir hezeyan hali yaratabilir. Bu durumda bireylerde işkence duygusu ve şiddetli bir iç sıkıntısı belirir ("parano" etkisi). Uyuşturucu kesildikten sonra bile etkisi devam ederek süreğen bir hezeyan haline dönüşebilir. Amfetamin kullananlarda görülen bedensel bozukluklar ve ruhsal çöküntü nedeniyle bu ilaç kısıtlı ilaçlar listesine alınmıştır; ruhsal uyarıcı ve iştah kesici olarak fazlaca kullanılmasından sakınmak gereklidir.

AMFİ ya da **ANFİ** a. (fr. *amphithéâtre*' ın kısaltması). Uygulamalı derslerin yapıldığı salon (önceleri bir deney masası çevresinde düzenlenirken [cerrahi amfisi], sonra bir yanı düz bırakılıp geri kalan bütün kısımları basamak ya da sekiler haline getirildi).—Basamaklı,geniş ders ya da konferans salonu.

—Jeomorfol. *Buzultaş amfisi,* bir buzul dilinin ucu çevresinde çember yayı biçiminde dizilmiş uç buzultaşları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Jeomorfol. Uç buzultaşlarında genellikle, hafif eğimli bir dış yamaç ve buza dayalı daha sarp bir iç yamaç görülür. Aşağı çığıra doğru çökel, az çok hızlı biçimde akarsu-buzul yüzey oluşumlarına dönüşür; yukarı çığıra doğruysa çökel yalnızca buzul gerilediğinde ve dip buzultaşlarının toplandığı yerde ortaya çıkan çöküntünün kenarlarında yükselir.

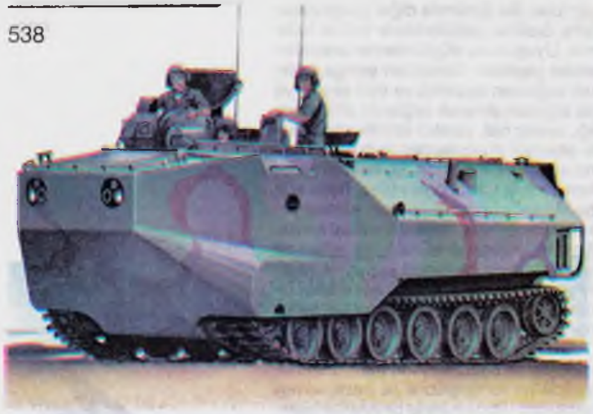
AMFİ- (fr. *amphi-*). Org. kim. *Naftalen**'in 2 ve 6 konumlarındaki iki ornatmalı türevlerini belirtmek için kullanılan önek.

Amfi tiyatrosu, İstanbul, Tepebaşı'nda, İstanbul Şehir tiyatrosu'nun 1934 yılından başlayarak kullandığı komedi bölümünün1911' deki adı.1958'de yıktırılan tiyatronun bulunduğu alanda,bugün çok katlı belediye otoparkı yükselmektedir.

AMFİARTROZ a. (fr. *amphiarthrose*). Anat. Düz ya da içbükey eklem yüzeylerinin liften ya da lif ve kıkırdaktan oluşan bağlarla birbirine bağlandığı yarı oynar eklem. (Kalça kemiğindeki çatı eklemi bir amfiartrozdur.)

AMFİASTER a. (fr. *amphiaster;* yun. *amphi,* çevresinde, ve *aster,-eros,* yıldız' dan). Biyol. Hücrelerde mitoz bölünme sırasında santrozomun çevresinde ışın şeklinde beliren protoplazma öğesi. (Mitozun başlangıcında santrozom ikiye bölündüğünden, her bir oğul santrozomun çevresinde bir aster bulunur. Böylece başlangıçtaki tek aster yerini bir çift astere bırakır.) [Eşanl. DİASTER.]

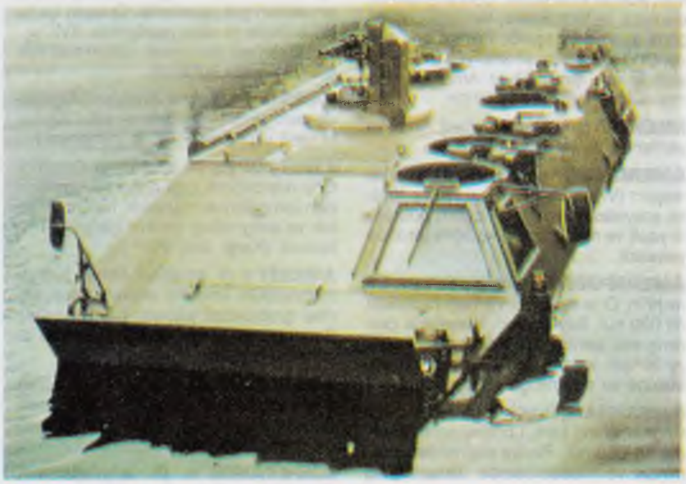
AMFİBİ sıf. (fr. *amphibie;* yun *amphibios,* iki ayrı ortamda yaşayan'dan). **1.** Hem karada, hem suda (su birikintileri, bataklıklar, deniz, akarsu ya da göl kıyıları vb.) yaşayabilen ya da en azından üremek için buna gereksinimi olan hayvanlara ve bitkilere denir: *Kurbağalar amfibi hayvanlardır.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Zool.) [Eşanl. İKİYAŞAYIŞLI.] **—2.** Bot. ve Zool. Amfibi organizma. **—3.** Gereksinimlere göre hem karada hem suda kullanılabilen taşıt ya da araçlara verilen ad: *Amfibi taşıt, amfibi tank.* (Bk. *ansikl.* böl. Ask.)

amfibi baskın aracı kaynaklanmış alüminyum gövdeli amerikan LVT P-7'si (mürettebatı 3 kişidir ve 25 asker taşır)

amfibi
RPZ CONDOR 4x4 zırhlı personel taşıyıcı (karada)

amfibi
RPZ CONDOR 4x4 zırhlı personel taşıyıcı (suda)

— Ask. *Amfibi harekât,* düşman işgali altındaki kıyılara, kara birliklerinin etkin gücünü çıkarmak için yapılan harekât. (Amfibi harekâtlar, genellikle bir çıkarma harekâtı çerçevesinde gerçekleştirilir.)
—Havc. *Amfibi uçak,* karaya ve suya iniş yapabilen hava taşıtı. (Şamandıralar ve içeri alınabilen bir iniş takımı, aracın karaya ya da su yüzeyine inmesini ve oradan havalanmasını sağlar.)
—ANSİKL. Ask. Amfibi araçlar iki kategoride toplanır.
• *Amfibi çıkarma gemileri,* daha karaya ayak bastığı anda savaşacak, silahlarını ve tanklarını anında kullanacak birlikleri karaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Tekne tabanının tehlikesizce karaya oturabilecek biçimde düz oluşu, sualtı kesiminin azlığı ve açılabilir bir pruva kapağı taşımaları bu gemilerin belirgin özellikleridir. ABD 1942-1945 arasında yoğun bir gemi yapım çabasına girişti ve çok değişik modellerde 20 000'i aşkın gemiyi hizmete soktu. Personel ve araç (tanklar da dahil) taşımak için, *Landing Craft* (LC) adı verilen bir dizi çıkarma gemisi yaptı; bu amfibi çıkarma gemileri, açık denizde *Landing Ship* (LS) denilen ana çıkarma gemileriyle taşınıyordu.
• *Amfibi taşıt ve araçlar,* denizden kıyılara çıkarma yapmak, ırmakları ya da su engellerini aşmak üzere düzenlenmişlerdir. 1944-1945'te Müttefikler, cipler, uskurlu GMC kamyonları, askerlerin Duck (ördek) diye adlandırdığı *Dual Utility Cargo Waterhome* (DUKW), zırhlı araçlar (Yengeçler, Aligatorlar) ve 76 mm'lik toplar taşıyan LVT'lerden *(Landing Vehicle Tracked)* yararlandılar.
1945'ten, bu yana, bu iki araç kategorisi geliştirildi; bunlardan LVT P-7'ler birlikleri taşımaktaydı (1973). Çıkarma* gemileri çok büyük gelişme gösterdi ve LPD tipleri helikopter taşıyacak biçimde düzenlendi *(Landing Platform Dock).* Amfibi taşıt ve araçlar alanında, 98 tonluk BARC kamyon-gemiler, amerikan Ontos amfibi tankları, ingiliz Stalwart amfibi kamyonları, 1960-1970'ten beri yerlerini yeni zırhlı araçlara bıraktılar. Bu konuda, derin ırmak geçitlerini aşmayı sağlayan şnorkelli tank donanımından (örneğin fransız AMX 13 ve AMX 30'ları) araçların yüzmesini sağlayan şişme botlar ve yatay panolar kullanımına (ingiliz Abott motorlu teknesi) kadar birçok uygulama getirildi. Yeni modeller gerçekten yüzen taşıtlardır: Vietnam'da kullanılan amerikan M-113'leri, çeşitli hafif tanklar, Sovyetler'in zırhlı personel taşıyıcıları ve ingiliz amfibi araçları (Stalwart kamyonları ve Trojan zırhlı taşıtları).
Türk Silahlı kuvvetleri'nde kullanılan amfibi araçlar arasında şunları sayabiliriz: Kara kuvvetleri'ne bağlı M-113 zırhlı personel taşıyıcıları; Jandarma Genel komutanlığı'na bağlı RPZ CONDOR 4x4 araçları ve Deniz kuvvetleri'ne bağlı çıkarma gemileri.
—Bot. ve Zool. Amfibi bitkiler, çiçeklenmesi ve tozlaşması su dışında olan, dolayısıyla hiç değilse üst kısımları geçici olarak su yüzünde kalan (örneğin amfibi çobandeğneği) tohumlu su bitkileridir. Amfibi hayvanlardaysa durum çok çeşitlidir; amfibyumlar (kurbağa) özellikle derileriyle solunurlar, bu nedenle derileri nemli olmalıdır; larvaları suda yaşar, ama karada yaşayan hayvanları avlayarak beslenirler; birçok hayvan suda yaşar ama havayla solunur: balinalar, foklar, deniz yılanları deniz kaplumbağaları. Kimi balıklarda (akciğerli balıklar, anabas, yayınbalıkları), yengeçlerde vb. hem suda, hem havada çalışabilen bir solunum sistemi vardır. Karada yaşamaya alışkın kimi amfibi hayvanlar suya yalnızca yumurtlamak için giderler; suda yaşamaya alışkın olanlarsa, tersine yumurtlamak için karaya çıkarlar.

amfibi
M-113 amfibi zırhlı personel taşıyıcı

AMFİBİYOTİK sıf. (fr. *amphibiotique*). Larvaları suda yaşayan ve genellikle trake solungaçlarıyla solunum yapan böceklere (ephemera, kızböcekleri, perlidae) denir.

AMFİBİYOZ a. (fr. *amphibiose;* yun. *amphi,* çift ve *bios* yaşam'dan). Amfibi hayvanlara ve bitkilere özgü yaşam biçimi.

AMFİBLASTULA a. (fr. *amphiblastula*). Süngerlerde, blastulanın kendi üstüne kıvrılmasıyla oluşan larva evresi. (Böylece dışarda kalan kamçılar, larvanın bir yere tutunmasından önceki dönemde, yüzmesini sağlar.)

AMFİBOL a. (fr. *amphibole;* yun. *amphibolos,* karışık'tan). Kimyasal bileşimi $A_{0\text{-}1}B_2C_5T_8O_{22}(OH)_2$ ile gösterilen silikat grubu. Bu formülde A, Na ya da K'u, B, Na ya da Ca'u gösterir; C, ikideğerli (Fe, Mg), üçdeğerli (Al) ya da dörtdeğerli (Ti) bir element olabilir; T ise Si ya da Al'u belirtir. (Amfiboller kimyasal bileşimlerine göre sınıflandırılır: demir-magnezyumlu, kalsiyumlu, kalsiyum - sodyumlu, sodyumlu [ya da alkaliler]. Bu bileşikler genellikle çok uzundur; 120°'ye yakın bir açı yapan iki dilinimleri vardır.)

AMFİBOLİT a. (fr. *amphibolite*). Petrogr. *Amfibolitler evresi,* amfibollerin kararlılık koşullarını karşılayan orta düzeydeki başkalaşım derecesi.

AMFİBYUMLAR a. (lat. *amphibia:* yun. *amphibios,* iki ayrı ortamda yaşayan'dan). Amniossuz, alantoitsiz embriyonlu, hiç değilse yaşamlarının başlangıcında solungaç solunumlu, bugünkü türlerinde fanersiz derili, dörtbacaklı omurgalılar sınıfı. (Bil. a. *amphibia.*) [Eşanl. İKİYAŞAYIŞLILAR.]

—ANSİKL. Amfibyumlar karada yaşayan ve yürüme bacakları (dörtbacaklılar) bulunan omurgalı hayvanlardır. Erişkinleri, suda yaşayabilen ve yaşam biçimi erişkininkini andıran (kuyruklu amfibyumlar) ya da onunkinden çok değişik olan (kurbağaların tetarları) bir larvadan başkalaşma sonucunda oluşur. Deri çıplaktır ve hiçbir faner taşımaz (ayaksız kertenkelelerin deri pulları hariç), ama salgı hücreleri ve müküs ya da zehir bezleri bakımından zengindir. Solunum larvalarda solungaçla (önce dış, sonra iç solungaçlar), erişkinlerde akciğerle ve her ikisinde ayrıca deriyle sağlanır. Yürekte iki kulakçık, ancak bir karıncık vardır, bu yüzden temiz kan kirli kanla karışır ve oksijence zayıflar. Sindirim borusunda dışkı yollarıyla üreme ve sidik yollarının ortaklaşa açıldığı bir dışkılık ve bir karın keseciği bulunur.

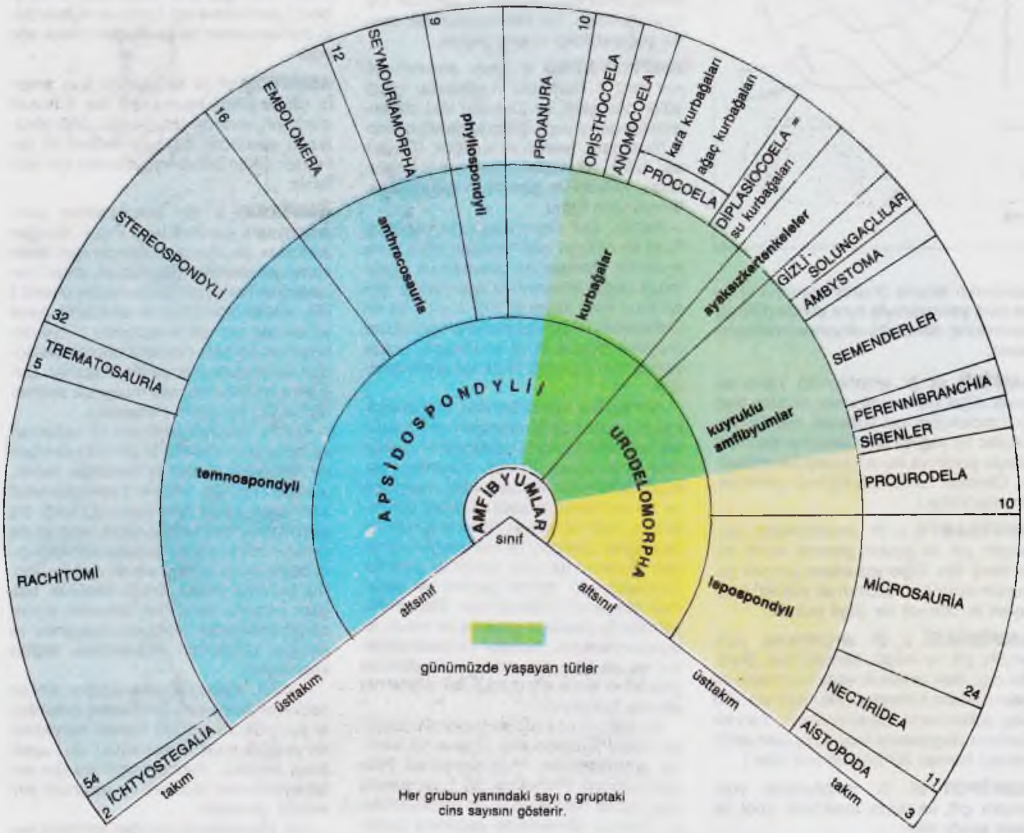
Amfibyumlar çoğunlukla ayrı eşeyli (erkekli dişili) ve yumurtlayıcıdır. Dişinin çıkardığı ve erkeğin üzerlerine sperma döktüğü yumurta hücreleri, ılıman bölgelerde, kara ve su kurbağalarınca doğaya terk edilir, ama amfibyum türlerinden birçoğu yumurtalar için yuva hazırlar ya da kuluçka keseleri taşır. Kuyruklu amfibyumlarda döllenme spermatoforlar aracılığıyla gerçekleşir. Yumurtadan ilkel karakterler (solungaçlar, aort yayları, yanal çizgi) taşıyan bir larva çıkar. Kuyruklu amfibyumların larvası erişkinler gibi etçil beslenir; başkalaşması da önemsizdir. Kurbağaların larvası mikrofajdır ve kocaman solungaç filtresi de onun *tetar* (iribaş) adına hak verdirecek büyüklüktedir. Tiroit bezinin denetiminde gerçekleşen karmaşık bir başkalaşma sonucunda ardışık gelişmelerle önce art, sonra ön bacaklar oluşarak kuyruksuz ve çok kısa bağırsaklı erişkin bir kurbağa meydana gelir.

Amfibyumlar karada tatlı sularda yaşayan hayvanlardır. Şimdiki takımlar (kurbağalar, kuyruklu amfibyumlar, ayaksız amfibyumlar) İkinci Zaman'dan beri bilinmektedir. Onlardan önce, pek çok fosil türleri bulunan, genellikle iri boyda *(stegocephala)* amfibyumlar vardı.

AMFİDİPLOİT sıf. (fr. *amphidiploïde*'den). Biyol. Türleri farklı iki diploit bireyin çiftleşerek oluşturduğu diploitliğe denir.

AMFİDROM sıf. (fr. *amphidrome;* yun. *amphidromos,* dolayında koşan'dan). Bazı kayabalıklarında olduğu gibi yaşla ya da üremeyle bağıntılı olarak deniz suyundan akarsulara ya da tersine göç eden iki yaşamlı balıklara denir.

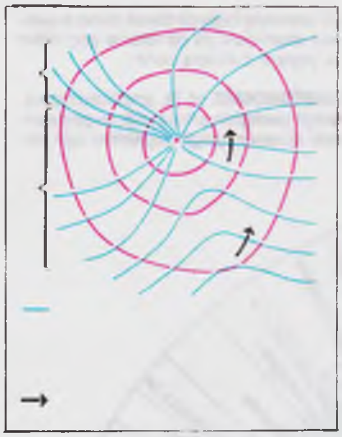
AMFİDROMİK sıf. (fr. *amphidromique*). Gelgit genliğinin sıfıra indiği ve çevresindeki eşzaman gelgit çizgilerinin saat yel-

FOSİL VE YAŞAYAN AMFİBYUMLARIN SINIFLANDIRILMASI

AMFİBYUMLAR

AMFİDROMİK NOKTA

kovanının tersine (Kuzey yarımküre) ya da saat yelkovanıyla aynı yönde (Güney yarımküre) döndüğü okyanus noktasına denir.

AMFİFİL sıf. (fr. *amphiphile*). Yarısı susever diğer yarısı susevmez nitelikte olan kimi moleküller için kullanılır. (Bu tür moleküller bir yağ-su arayüzeyince seçimsel olarak çekilir ve bu arayüzeyi kararlılaştırır. Örnekler: emülsiyonlaştırıcı, gerilimetkin maddeler.)

AMFİGASTR a. (fr. *amphigastre;* yun. *amphi*, çift, ve *gaster, gastros*, karın, mide'den). Bot. Ciğeryosunlarından pek çoğunun sürüngen sapının alt yüzünü kaplayan iki bölmeli bir çeşit pulcuk.

AMFİMİKSİ a. (fr. *amphimixie;* yun. *amphi*, çift, ve *miksis*, karışım'dan). Biyol. Biri dişi, öteki erkek iki eşey hücresine ait çekirdeklerin birleşerek kaynaşması. (Bu olay döllenmenin temel evresidir. Yeni bir canlının oluşmasına başlangıç olan amfimiksiyi hemen bir bölütlenme izler.)

AMFİPOT sıf. (fr. *amphipode;* yun. *amphi*, çift, ve *pode*, ayak'tan). Zool. İki çeşit ayağı olan.

AMFİSİT a. (fr. *amphycite*). Nöroanat. Sempatik ve omurilik sinir düğümlerinin kapsüllerinde bulunan çevresel nörogli öğesi. (Amfisit, düğümlerin nöronal gövdelerini sarar ve miyelinlenmelerini sağlar.) [Eşanl. KAPSÜL HÜCRESİ.]

AMFİSSA, AMPHİSSA ya da **SALONA,** Yunanistan'da (Fokis nomos'u) kent, Parnassos'un batısında; 6 000 nüf. XIII. ve XIV. yy.'lardan kalma şato. Ticaret merkezi. Boksit işletmesi. —Amphiktyonia'lıların bir kararını yerine getirmekle görevli olan Makedonyalı Philippos II, İ.Ö. 338'de kenti alarak, yakıp yıktı. Yeniden kalkınan kent, İ.Ö. 278'de Galatlar'a karşı savaşa katıldı.

AMFİTALİZM a. (fr. *amphitallisme;* yun. *amphi*, çift, ve *thallos*, filiz'den). Mantarlarda, tallar ayrı eşeyli olduğu halde; her askosporda karşıt işaretli iki çekirdek bulunduğundan, her miselyumun tek başına çoğalabildiği üreme biçimi.

AMFİTİYATRO a. (yun. *amphitheatron*'dan). **1.** Romalılar'ın gösteriler (gladyatör dövüşleri, av törenleri vb.) düzenledikleri geniş yapı; çoğunlukla elips planlı, basamaklı, arenalı ve kulislidir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Geleneksel tiyatro binalarında, balkon ve galerilerin üstünde kalan yerlerin tümü.

—ANSİKL. Esk. Rom. Ahşaptan yapılmış, Sutri'de olduğu gibi tümüyle kaya içine oyulmuş, Pompei'de bulunan ve günümüze değin korunan en eski örneği gibi bir tepe içine kazılmış (İ.Ö. I. yy.), ya da Colosseum ve Nîmes arenaları gibi duvar örülerek oluşturulmuş amfitiyatro, araba yarışlarının yapıldığı sirkle karıştırılmamalıdır.

Amfitiyatro, *arena* denilen, kumla kaplı elips biçiminde bir alandan ve bu alanı kat kat basamaklarla çepeçevre kuşatan *cavea*'dan oluşur. Cavea, izleyicilerin yer aldığı bölümdür. Basamaklar, merdiven ve sahanlıklarla *(praecinctiones)* bölümlenmiş, katlı üç kuşak halinde *(podium, maeniana, porticus)* bir huni oluşturur *(cunei)*. Bunların tümünü halkamsı galeriler *(ambulacrum)*, ışınsal geçitler ve basamak girişleri *(vomitoria)* taşır. Bazı amfitiyatrolarda direklere gerilmiş bir velum izleyicileri korurdu. Kulisler ya basamakların, ya da bazı durumlarda, su dövüşü gösterileri için suyla doldurulan *arena*'nın altında bulunurdu.

En ünlü amfitiyatrolar şunlardır: İtalya'da Roma Colosseumu, Capua ve Verona amfitiyatroları; Yugoslavya'da Pula amfitiyatrosu; Fransa'da, İ.S. I. yy. sonundan kalma Nîmes ve Arles amfitiyatroları; Tiberius döneminde yapımına başlanan Lyon amfitiyatrosu (Galya konseyi'nce düzenlenen gösterilere sahne oldu); Tunus'ta III. yy.'da yapılan Thysdrus (El -Cem) amfitiyatrosu. Galya'nın küçük kentlerinde ve kırsal bölgelerinde yarı-amfitiyatrolar yapılırdı; bunlarda cavea, arenanın yalnız bir yanında yer alırdı. Eski Yunan'da ve Doğu'da amfitiyatrolar, yalnız roma kolonilerinde ve ender olarak yapılırdı. Buralarda da gladyatör dövüşleri ve Batı'daki gibi yaygın olan av törenleri tiyatro, stad ya da hipodromlarda sahnelenirdi.

Amfitiyatro, roma uygarlığının gösteri alanındaki en önemli unsurudur. Burası imparatorla (ya da eyaletlerde magistratus'larla) halk arasında iletişim sağlayan başlıca yerdir.

Anadolu'da Roma amfitiyatrolarından çok az örnek bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Bergama amfitiyatrosudur. Strabon, Laodikeia e epi Lykoi ve Nyssa'daki stadiumlardan da amfitiyatro olarak söz eder.

Tunus'ta roma döneminden kalma Thysdrus (El-Cem) amfitiyatro'su, İ.S.III.yy.

AMFİTON sıf. (fr. *amphitone*, yun. *amphi*, çift, ve *tonos*, kuvvet'ten). Bot. En uzun dalcıkları, sedirde olduğu gibi, örtü görünümü yaratacak biçimde dalların iki yanından çıkan bitkilerin gelişmesi için kullanılır.

AMFİZEM a. (fr. *emphysème;* yun. *emphysan*, şişirmek'ten). Patol. *Akciğer amfizemi*, akciğer alveollerinin aşırı derecede genişlemesi. (Bu durum, alveol çeperlerinin harap olmasına neden olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Hücre amfizemi*, hava ya da gaz girmesi sonucunda hücre dokusunun şişmesi. (Vücutta hücre dokusunun bulunduğu her yerde oluşabilir. Deri altı amfizeminde, elle muayene sırasında özgün bir çatırtı hissedilir.)

—ANSİKL. Akciğer amfizemi sık rastlanan ve daha çok erkeklerde görülen süreğen bir hastalıktır. Başka bir hastalığın (astım, süreğen bronşit, verem, pnömokonyoz) karmaşası ya da bronşların uğradığı dış saldırıların (hava kirliliği, tütün, virüs ya da mikrop enfeksiyonu) sonucu olabildiği gibi başlıbaşına bir hastalık da olabilir. Başlıca belirtileri nefes darlığı, öksürük, balgam çıkarma ve göğüs kafesinin şişkince görünümüdür. Röntgen muayenesi ve akciğer işlevlerinin incelenmesi, teşhisi kesinleştirir.

Tedavi, solunum yetersizliğini artıran nedenleri, koruyucu (profilaktik) önlemlerle (tütünün ve şiddetli fiziksel hareketlerin yasaklanması, hava kürleri vb.) azaltmayı öngörür. Ayrıca ikincil akciğer enfeksiyonlarının tedavisi ve solunum jimnastiği gereklidir.

—Vet. Hayvanlarda akciğer amfizemi iveğen (akut) ya da süreğen olabilir. Hızlı ve öldürücü bir gelişme gösteren iveğen bir amfizem, bazen sığırlarda, otlağa salındıktan birkaç gün sonra olur. İveğen amfizem, solunum güçlüğü veren iveğen solunum hastalıklarıyla birlikte olabilir. Süreğen akciğer amfizemi yaşlı atlarda sık görülür; kısa, kuru, kesik kesik, yinelemesiz bir öksürükle ve solunumun düzensizliğiyle belirgindir. Atlardaki süreğen akciğer amfizemi, satış akdinin bozulmasını gerektiren bir ayıptır.

Derialtı amfizemi, çoğu zaman, göğüste, bronşlarda, akciğerde ya da solukborusunda meydana gelen bir travma sonucu ortaya çıkar; iveğen akciğer amfizemine yol açabilir.

AMFİZEMLİ sıf. Amfizem belirtileri gösteren.

◆ sıf. ve a. Amfizeme yakalanmış kişi.

AMFOFİL sıf. (fr. *amphophile;* yun. *ampho*, her ikisi, ve *philein*, sevmek'ten). Tıp. Hücre protoplazmasında hem asitli, hem bazlı boyalarla boyanabilen granülasyonlara denir. (Dolayısıyla bunlar amfoter granülasyonlardır.)

AMFOLİT a. (fr. *ampholyte*). Kim. **1.** Asit ya da baz rolü oynayarak aynı anda farklı iki tür elektrolitik ayrışmaya uğrayan cisim. **—2.** Aynı anda hem asit, hem de baz işlevi gören elektrolit. (İki ayrışma değişmezi vardır.)

AMFOLOFOTRİŞ sıf. (fr. *ampholophotriche;* yun. *ampho*, her ikisi, *lophos*, tutam, ve, *thriks, thrikhos*, kıl'dan). İki uçlarında bir tomar titrek kamçı bulunan basillere denir.

AMFORA a. (lat. *amphora*'dan). Antik. Yumurta biçiminde, dibi sivri ya da dar

ayaklı, çift kulplu çömlek. (Bk. *ansikl.* böl.) —Ölçbil. Yunanistan'da 19,7 litreye, Roma'da 26,26 litreye denk düşen ve sıvılar ya da tahıllarda kullanılan ölçek.

bezeli yunan amforası (İ.Ö.VI.yy.)
Athena'nın koruyuculuğu altında Kerberos'a yaklaşan Herakles
Andokides'in ressamı tarafından
Louvre müzesi, Paris

—ANSİKL. Antik. Amforalar ölülerin küllerini saklamaya, özellikle de sıvı, tahıl, kurutulmuş balık, kuru üzüm, incir gibi yemişleri koymaya ve taşımaya yarardı. Kulpunda yer alan mühür, nerede yapıldığını belirtirdi; bu mühürlerin incelenmesi antik çağda ticaret yolları tarihinin öğrenilmesi açısından çok önemli olmuştur. Amforanın alt kısmının sivri oluşu, özel bir desteğe oturtulması ya da kuma saplanabilmesi içindi. Büyük bir sanat değeri taşıyan *Panathenaia amfora*sı adı verilen kapaklı amfora türü, kutsal zeytin ağaçlarının yağıyla doldurularak ödül olarak Atina'daki Panathenaia törenlerine katılan genç kızlara verilirdi.

AMFORİK sıf. (fr. *amphorique*'ten). Semeiol. Göğsün dinlenmesi sırasında duyulan ve bir testiye ya da dar ağızlı bir sürahiye üflendiğinde çıkan sese benzeyen gürültü ya da üfürüme denir. (Bu üfürüm, plevrada [pnömotoraks] ya da akciğerde bulunan içi hava dolu büyük bir boşluğun çok özgün bir belirtisidir.)

AMFORO-METALİK sıf. (fr. *amphoro -métallique*). Pnömol. *Amforo-metalik sendrom*, akciğer seslerinin dinlenişinde hem amfor üfürümü, hem madeni sesler (konuşma, öksürük) duyulmasıyla belirgin pnömotoraks sendromu.

AMFOTER sıf. (fr. *amphotère*; yun. *amphoteros*, ikisi aynı anda). Kim. Aynı anda hem baz, hem asit rolü oynayan madde ya da iyon için kullanılır.
—ANSİKL. Alüminyum oksit olan alümin, amfoter bir oksittir: baz işlevi görerek hidroklorik asitle birleşir ve alüminyum klorür oluşturur; öte yandan asit gibi davranarak sodyumla birleşir ve sodyum alüminat verir. Daha başka pek çok cisim amfoter özellik taşır: nitekim çözelti halindeki aminoasitler, pH değerine göre anyon, katyon, hatta eşelektrikli nokta denen özel bir pH için yansız ve çift kutuplu iyonlar oluşturur.

AMFOTERİSİN B a. (fr. *amphotéricine B*'den). Org. kim. ve Eczc. $C_{47}H_{73}NO_{17}$ formüllü polien heterozit; *streptomyces nodosus* türü mantarlardan elde edilir ve mantar hastalıklarına karşı ilaç olarak kullanılır.
—ANSİKL. Amfoterisin B, şırınga edilmek suretiyle ağır mantar astalıklarının (iç organlarda septisemi yapan pamukçuklar, aspergillus mantarlarından ileri gelen hastalıklar, blastomikozlar) tedavisine olanak sağlar. İçilebilir çözeltisi, sindirim organlarındaki pamukçuklara karşı hem koruyucu, hem tedavi edici olarak kullanılır. Yerel uygulamalarda (pomat, losyon, jinekolojik tabletler) maya mantarlarının (*Candida albicans* tipi) neden olduğu mantar hastalıklarına karşı oldukça etkilidir. Ancak deri mantarlarından ileri gelen mantar hastalıklarının tedavisinde pek etkili değildir.

AMFOTERLEŞME a. Kim. Ters değişimin karşıtı olan olay.

AMFOTRİŞ sıf. (fr. *amphotriche*'den). Ön ve arka uçlarında tek bir titrek kamçı bulunan basillere denir.

AMHARALAR, Etyopya'daki en kalabalık halk topluluğu. Amharca konuşan, erken bir tarihte hıristiyanlığı benimseyen Amharalar, merkezi krallıkları sayesinde Etyopya'daki öbür topluluklara siyasal egemenliklerini kabul ettirdiler. Günümüzde tarım ve hayvan yetiştiriciliği yaparlar; toplum yapıları hem ataerkil hem anaerkil özelliktedir.

AMHARCA a. Etyopya'da konuşulan sami dil.
—ANSİKL. Etyopya'nın resmi dili olan amharca, bu dili olabildiğince yaymaya çalışmış olan Yeni İmparatorluk'un 1270 yılında kuruluşundan beri yönetim ve devlet dili durumundadır. Günümüzde, ülke nüfusunun (yaklaşık 8 milyon konuşucu) dörtte birinden çoğu, özellikle Begameder, Çoa ve Gocam yörelerinin halkı bu dili konuşur. Yazılı dil geleneği oldukça yenidir: XIV. yy.'dan kalma tek tük ezgi ve şiire rastlansa da, yazının, özellikle öğretici edebiyatın gelişmesi ancak XIX. yy.'da başlamıştır.
Güney kümesinin (ya da Etyopya'nın) sami dili olan amharca, gezceye yakın bir ağızdan türeyerek gelişmiş, ancak kuşi dillerinden, özellikle gallaca'dan, büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu bakımdan gezceden ve sami altkatmanından oldukça ayrılır. Bu ayrılıklar sesbilim düzleminde (gırtlaksıl seslerin yerini çok sayıda öndamaksıl seslerin alması), biçimbilim düzleminde (üç yerine dört ünsüzden oluşan birçok fiil kökünün ortaya çıkması, zamanların ve kiplerin sona gelen bir yardımcı fiille oluşturulan biçimlerle anlatımı) ve sözdizim düzleminde (sözcüklerin tümcede, fiilin sona gelmesinden kaynaklanan, genellikle uzun ve süreli bir sıra izlemesi biçiminde) ortaya çıkar.

AMHERST, Kanada'da liman, Nova Scotia'da, Fundy körfezi kıyısında; 10 300 nüf. Ticaret merkezi. Makine yapımı.

AMHERST ya da **KYAİKKAMİ,** Birmanya'da sayfiye merkezi, Mulmein'in G.'inde.

AMHERST (Jeffery, *—baronu*), ingiliz mareşal (Riverhead, Kent, 1717 - Montreal, Sevenoaks yakınında, Kent, 1797). Avusturya Veraset savaşı sırasında ve Yedi Yıl savaşı'nın başlarında çarpıştıktan sonra, 1758'den başlayarak Kuzey Amerika'daki ingiliz kuvvetlerinin komutanlığını üstlendi. Montreal'i ele geçirerek (1760) Kanada'nın fethini tamamladı. Kuzey Amerika genel valiliğine getirildi, Pontiac'ın komutasındaki kızılderili ayaklanması karşısında başarılı olamadı. 1763'te İngiltere'ye döndü ve başkomutan oldu.

AMHERST OF ARAKAN (William PİTT AMHERST, *—kontu*), ingiliz yönetici (Bath 1773 - Knole Park, Kent, 1857). Jeffrey Amherst'in yeğeni ve vârisi. Arakan ve Tenasserim bölgelerinin sömürgelere katılmasıyla sonuçlanan Birinci Birmanya savaşı (1824-1826) sırasında Hindistan genel valiliği görevini yürüttü (1823-1828).

AMHERSTİA a. (bu ağacın adandığı lady *Amherst*'in adından). Dünyanın en güzel ağaçlarından biri sayılan ve Hindistan'da yetişen ağaç. (Parlak kırmızı çiçekleri bir metre uzunluğunda, salkım biçiminde bir çiçeklik oluşturur. Bil. a. *Amherstia nobilis;* erguvangiller familyası.)

AMİALAR → AMİLER.

AMİATA dağı, İtalya'da kısmen yanardağ kökenli kütle, Toscana Apenninleri'nde, Umbria ya da Siena toprağının çıkarıldığı ocakların bulunduğu yerde; 1 734 m. Cıva yatakları.

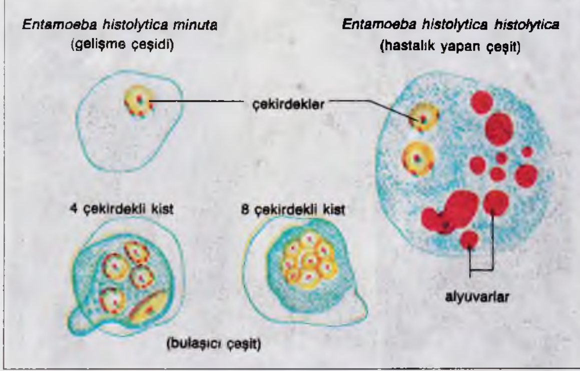
AMİBİAZ a. (fr. *amibiase*). Entamoeba histolytica türlü amibin neden olduğu hastalık.
—ANSİKL. Amibiaz, dönenceler arası bölgede (Asya, Afrika, vb.) sık görülen bölgesel bir asalak hastalığıdır. Ama ılıman bölgelerde de ortaya çıkabilir. *Entamoeba histolytica* asalağı, insan bağırsağına yerleşen yedi amip türünün hastalık yapabilen tek türüdür. Onun da üç çeşidi vardır. Çapı, öbür iki çeşidinin iki katı olan *E. histolytica histolytica* hastalık yapıcıdır; buna kan yiyici amip denir, çünkü, doku yıkımı sırasında, içinde çoğu zaman yutulmuş alyuvarlar görülür ve güçlü bir doku öldürücü gücü vardır. Dışkılar mikroskopta incelendiğinde amip bulunursa amibiaz (şiddetli amipli dizanteri, sancılı gelişen amibiaz [bu akut ya da yarı akut hastalıklar daha çok genç insanda ve yolcularda görülür] tanısı kesinleşmiş olur. Dayanıklı olan ve dışkı yoluyla insandan insana bulaşan *E. histolytica minuta* çeşidiyle *dört çekirdekli kist* çeşidi, dokuları sarmayan ve hastalık gücü zayıf olan öbür iki şeklidir. Dışkıların incelenmesi sırasında bulunmaları, amibiaz enfeksiyonunu doğrular; hasta olsun olmasın (hafifleme devresinde ya da "sağlıklı taşıyıcı"da), böyle kimselerin varlığı hastalığın yayılması bakımından büyük önem taşır.
E. histolytica histolytica, bazı iç organlara da (karaciğer, akciğer, dalak, beyin) yerleşerek apseler oluşturur. Bu durumda tanı, immünolojiye (immünoelektroforez ve immünoflüoresans yöntemleri) ve diğer tamamlayıcı incelemelere (radyografi, sintigrafi, ekografi ve tomodansitometri) dayanır. Amibiazın, özellikle bağırsak mukozasında yol açtığı doku yaraları (ülserler), asalağın hastalık yapıcı çeşidi yıllardan beri görülmese de, bağırsakların boşaltımı ve hareketleri üzerinde etkili kalıcı bozukluklar yaratabilir.
Amibiaz tedavisinde doğrudan ya da doku içinde mikrobu etkileyen ilaçlara başvurulur. Bunlar yeterince etkili olduğundan iç organ apselerinin ameliyatla çıkartılmasına eskisi kadar başvurulmamaktadır. Korunma, dışkıyla bulaşma tehlikesine karşı mücadeleye ve sağlık bilgisine dayanır.

AMİBİSİT a. ve sıf. (fr. *amoebicide*'den). Amibiaz tedavisinde kullanılan ilaç.
—ANSİKL. Amipleri (*Entamoeba histolytica*) ilaçla öldürmek her zaman gereklidir, ama kullanılan ilaçlar ancak asalağın doğrudan doğruya yakınına ulaştığı zaman etkili olabilmektedir. Bu bakımdan amibisitler öteden beri iki çeşide ayrılır: hastalık yapan amip türlerinden *E. histolytica histolytica*'ya etkili olan yayılgan ya da dokusal amibisitler (2-dehidroemetin ve daha kolay kullanılabilir, daha iyi dayanılır olan imidazol türevleri) ve yalnız kalınbağırsak içinde bulunan *minuta* çeşitlerine

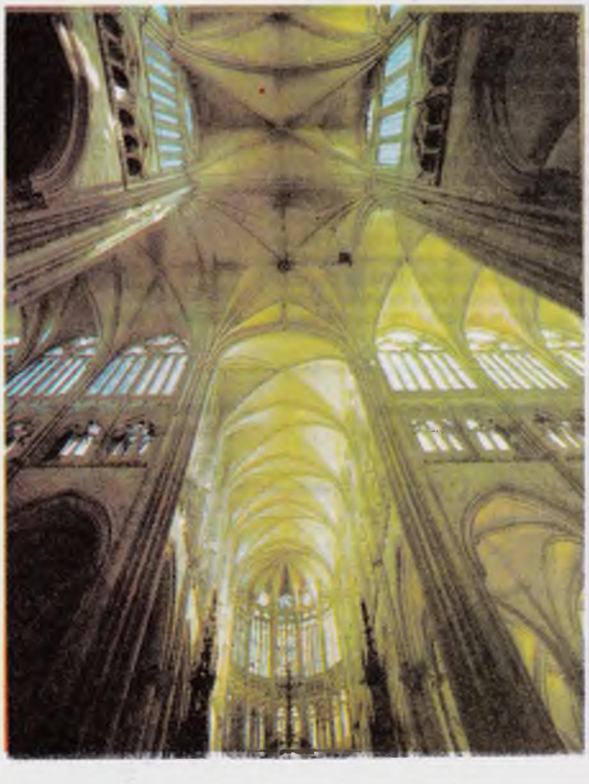
gündelik kullanım için yapılmış amforalar
Bodrum müzesi

AMİBİAZ
AMİBİN ÜÇ ÇEŞİDİ
(Entamoeba histolytica)

Amida
yaldızlı tahta
Japonya, XIV.yy. sonu
Guimet müzesi, Paris

Amiens
Notre - Dame katedrali'nin
koro ve çapraz sahın karesi (XIII.yy.)

etkili olan birçok kontak amibisitleri (bu ilaçlar amiplerin gelişme çevrimini kırarak yeni kistlerin oluşumunu engellediklerinden hastaların yeni baştan hastalanmalarını önlerler). Her iki gruba girebilen ilaçlar tercih edilir. Bunlar arasında imidazol türevleri (metronidazol, sekonidazol, tinidazol) en çok kullanılanlardır.

AMİBOİZM a. (fr. *amiboïsme*'den). Bazı hücrelerin bir dayanak üstünde sürünerek yer değiştirme özelliği (amipsi hareket).
—ANSİKL. Amiboizm, yalancı ayağın yapışmasını sağlamak üzere, yüzey gerilimi sağlayan bir dayanak gerektirir. Bundan başka, yalancı ayağın iyi yapışması, sitoplazmanın belirli bir bölgesindeki fiziksel-kimyasal değişimlere de bağlıdır. İlerleme hızı sıcaklıkla değişir. Isı 10°C arttıkça hız bir kat artar. Amiboizm, canlı varlıklarda hareketin ana belirtilerinden biridir. Ayrıca, yalnız amipsi hareket yapabilen hücreler, yabancı maddeleri ya da yakaladıklarını içlerine sokabilirler; demek ki amiboizm fagositozun (hücreyutarlığı) temelidir.

AMİCİ (Giovanni Battista), italyan gökbilimci ve optikçi (Modena 1786 - Floransa 1863). Floransa gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı (1831). Özellikle optik aygıtlar üstündeki çalışmalarıyla tanındı. Doğrudan görüşlü prizmalı bir tayfölçerle, ekvator ve meridyen gökdürbünlerini, ayrıca tesviye aygıtlarını buldu; küresel diyoptr'un stigmatik noktalarını ve mikroskop objektiflerinde sıvıları ilk kez kullanan bilim adamı odur. Bu aygıtlarla, 1844'te, mineraller içindeki küçük kristallerin yönlerini inceledi.

AMİCİS (DE) → DE AMİCİS.

AMİD sıf. ve a. (ar. *ʿamīd*). *Esk.* **1.** Çok hasta; aşk hastası. **—2.** Bir toplulukta önde gelen kimseler için kullanılır; şef, komutan.

◆ a. Asıl nokta, başlıca nokta.

— Kur. tar. Samaniler, Gazneliler ve Selçuklular'da kimi sivil görevlilere verilen san. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Samaniler'de posta nazırı (sahibülberit), bu sanı taşırdı. Gazneliler'de büyük vilayetlerin yönetim ve maliye örgütünün başında *amid* sanını taşıyan bir memur bulunurdu. Selçuklular'da kimi vezirler *amidülmülk, amideddin* gibi lakaplarla anıldılar. Buveyhiler'de farklı bir uygulamaya rastlanır: *Amidelcüyûş*, ordu komutanının adıdır. Moğollar bu sanı kullanmadılar. Kimi müslüman ülkelerinde bu sözcükle ilgili "imad" ve "umda" sanları kullanıldı.

AMİDA ya da **AMİD** → DİYARBAKIR.

AMİDA, Amita'nın japoncası; kendi başına varlığı olan ilk Buddha'lardan en önemlisi. Hint mahayana buddhacılığında *Amitabha* (sonsuz ışık) ya da *Amitayus* (sonsuz yaşam) diye geçer.

AMİDAZ a. (fr. *amidase*). Biyokim. Amit bağının hidrolizlenmesini katalizleyen enzim. (Başlıca amidazlar glutaminaz, asparaginaz, arginaz, üreazdır.)

Amiens'in Notre-Dame katedrali'yle birlikte havadan görünümü

AMİDE çoğl. a. (ar. *ʿamūd*'un çoğl. *aʿmide*). *Esk.* **1.** Direkler; sopalar. **—2.** Önderler, komutanlar.

AMİDİ (Ebülkasım el-Hasan bin Bişr el-), arap dilci (Diyarbakır [Amid] ? - Basra 981). Arap şiiriyle ilgili değerlendirmeleriyle tanınır. Bu tür yapıtları arasında Ebu Tammâm ile Buhturi'nin şiire ilişkin düşüncelerini yansıtan *Kitâb ül-müvâzene beyne't-Tâiyeyni Ebi Tammâm ve'l - Buhturi fi'şi'r* (bu eser Velet Çelebi tarafından türkçeye çevrilmiştir. İstanbul, 1311) ile edebiyata ilişkin *Kitâb ül - mu'telif ve'l -muhtelif* anılabilir. Son kitabından. es -Suyuti yararlanmıştır.

AMİDİ (Rüknettin Ebu Hamit Muhammet es-Semerkandi el-), hanefi hukukçu (Semerkand ? - Buhara 1218). Cedel (mantık yoluyla tartışma) sanatıyla ilgili *Kitâb el-irşâd* ve *et-tarikat ül-âmidiyye fi'l hilâf ve'l-cedel* adlı yapıtlarıyla tanınır. Yoga ile ilgili, hintçe *Amrtakunda* adlı yapıt, yaptığı önemli eklemelerle farsça, arapça ve türkçeye çevrilmiştir. Ayrıca, felse fe ve tılsım ile ilgili *Havz ul-hayât* adlı bir yapıtı da vardır.

AMİDİ (Seyfettin Ali bin Ali bin Muhammet el-), arap din bilgini (Diyarbakır [Amid] 1156 - Şam 1233). Doğduğu yerde hanbeli, gittiği Bağdat'ta şafii fıkhını öğrendi. Felsefeyle de uğraştı. Önceleri hanbeliyken sonradan şafii oldu ve Kahire'ye gitti. Burada İmam Şafii'nin türbesinin bulunduğu Karafet üs-sugra'daki medresede muidlik (müderris yardımcısı) yaptı. Arkasından Kahire'deki Zâfiri camisi'nde müderris oldu. Dinde akılcılığıyla tanındı. Bu nedenle din bilginleri tarafından, öldürülmesi için girişimde bulunulduğunu öğrenince Hama'ya geldi ve Eyyubi hükümdarlarının hizmetine girdi. Bunlardan el-Melik ül-muazzam tarafından Şam'da, Aziziye medresesi müderrisliğine getirildi. Burada felsefe ve eski bilimleri öğrettiği gerekçesiyle el-Melik ül -Eşref kendisini görevden uzaklaştırdı. Yaşamının son yıllarını evinde geçirdi. Kelam, fıkıh ve felsefeyle ilgili eserleri arasında *Efkâr ül-efkâr, İhkâm ül-hükkâm fi usûl il-ahkâm* ve *Deka'ık ül-haka'ik fi'l -mantık* sayılabilir.

AMİDİN a. (fr. *amidine*). Org. kim. $RC(=NR'')-NR'_2$ formülüyle gösterilen bileşiklerin genel adı; amitlerdeki oksijen atomunun yerini NR" grubu alır ve amidinler oluşur. (Hidrolizle kolayca amitlere dönüşen güçlü bazlardır.)

AMİDOPİRİN a. (fr. marka adı *amidopyrine*'den). Ağrı giderici ve ateş düşürücü etkisinden dolayı ağrılı romatizmalarda ve grip hallerinde kullanılan aminopirinin eczacılıkta yaygın öbür adı. (Amidopirinin kan yapıcı kemik iliği üzerinde baskı yapıcı etkisi vardır ve kullanılması çok ağır agranülositoza yol açabilir. Sülfamitlerle ve tiamfenikolle birlikte verilmesi tehlikelidir.) (Eşanl. AMİNOPİRİN, AMİNOFENAZON.)

AMİDOSTOM a. (fr. *amidostome).* Su kuşlarının, özellikle evcil kazların yemek borusunda asalak yaşayan iplik kurt. (Yavrularda ölüme yol açabilir.)

AMİEL (Henri Frédéric), fransızca yazan isviçreli yazar (Cenevre 1821 - *ay.y.* (1881). Fransız asıllı protestan bir aileden geliyordu. Berlin'e gitti, bir süre orada kaldıktan sonra Cenevre'ye döndü. Önce 1849'da estetik kürsüsü, 1853'te felsefe kürsüsü başkanlığına getirildi. Hegel ve Schelling'in etkisinde kalmış bir şair, çevirmen ve denemeci (*Du mouvement littéraire dans la Suisse romande et de son avenir*, 1849; *Essais critiques*, 1932) olan Amiel özellikle bir bölümü yayımlanan 17 000 sayfalık özyaşamsal bir elyazmasının (*Fragments d'un journal intime*, 1883 - 1965) yazarıdır; bu yapıtında, yaşam karşısındaki başlıca kaygılarını ve ürkekliğini inceler.

AMİENS, Picardie bölgesinin ve Somme *département*'ının merkezi; 136 358 nüf. Geleneksel tekstil endüstrisinin (pa-

muklu, yünlü, kadife, konfeksiyon) yanı sıra kimya (gübre, plastik), metalurji ve cam sanayileri de gelişmiştir.
—Güz. sant. Kentin başlıca anıtı, 1220'de Robert de Luzarches tarafından yapımına başlanan ve Fransa'nın en büyük katedrali olan Notre-Dame'dır.

Amiens barışı, 25 mart 1802'de Fransa ile İngiltere arasında imzalanan barış antlaşması. Lunéville barışı ile (9 şubat 1801) Avusturya tarafından yalnız bırakılan İngiltere (o sırada Pitt, yönetimi Addington'a devretmişti), Bonaparte ile müzakereye oturdu. *Londra öngörüşmeleri* (1 ekim 1801) sonucu her iki devletin askeri birliklerinin boşalttığı Mısır, Türkiye' ye geri verildi; İngiltere, ele geçirdiği sömürgeleri (Trinidad ve Seylan dışında), Fransa ile müttefikleri İspanya ve Hollanda'ya, Malta adasınıysa Aziz Yahya şövalyelerine bırakıyordu. Buna karşılık, Fransızlar'ın Taranto, Otranto ve Brindisi limanlarını boşaltmaları gerekiyordu. Ama, Fransa'nın onaylanmasını istediği Avrupa'nın siyasal durumundan da, İngilizler' in tekrar başlayacağını umdukları ticaret ilişkilerinden de söz edilmiyordu. Bununla birlikte, lord Cornwallis ile Joseph Bonaparte'ın imzaladıkları antlaşma, sevinçle karşılandı: Avrupa on yıldan beri ilk kez barışa kavuşuyordu. Ama barış ancak bir yıl sürdü.

AMİET (Cuno), isviçreli ressam (Solothurn 1868 - Oschwand, Bern, 1961). Bretagne'da Gauguin'in dostlarıyla çalıştı (1892), yeni fikirler aşılamak amacıyla ülkesine döndü. Manzaradan duvar süslemeciliğine kadar bütün türleri denedi. Resimleri İsviçre'nin birçok müzesindedir.

ÂMİG ya da **ÂMİGA** a. (fars. *āmig, amiga*). *Esk.* **1.** Bağlama, karıştırma, birleştirme. **—2.** Karışım, birleşik.
◆ sıf. Karışık, karışmış.

AMİGDALEKTOMİ a. (fr. *amygdalectomie*). Tıp. Bademcik ameliyatı. (→ BADEMCİK.)

AMİGDALİN a. (fr. *amygdaline*). Org. kim. Acı badem ve çeşitli meyve çekirdeklerinden çıkarılan heterozit.
—ANSİKL. Amigdalin, gentobiyoz ve mandelik nitrilden türeyen bir β -*glükozit*'tir ve

$$C_6H_{11}O_5 - O - C_6H_{10}O_4$$
$$- O - CH(C_6H_5) - C \equiv N$$

formülüyle gösterilir. Kendisi zehirli değildir; ama enzimce hidrolize uğratıldığında mandelik nitrili, yani benzaldehit siyanhidrini verir; dolayısıyla aşırı ölçüde zehirli olan hidrosiyanik asidi açığa çıkarabilir.

AMİGDALİT a. (fr. *amygdalite*). Tıp. Bademcik iltihabı. (→ BADEMCİK.)

AMİGDALOTOM a. (fr. *amygdalotome*; yun. *amygdale*, badem, ve *tome*, kesme' den). Bademcikleri ameliyatla çıkarmak için kullanılan alet.

ÂMİGİ sıf. (fars. *amig* ve *-ī*'den *amigī*). *Esk.* Hakiki, gerçek, somut, simgesel olmayan.

AMİGO a. (arkadaş anlamında isp. sözc.). Genellikle spor karşılaşmalarında yandaşlarını coşturmaya çalışan kimse.

AMİGONİ (İacopo), italyan ressam (Napoli 1682 - Madrid 1752). Venedik'te ve Avrupa'nın belli başlı birçok sarayında (Münih, Londra, Madrid) çalıştı, rokoko resmin başlıca temsilcilerinden biri olarak tanındı.

ÂMİH sıf. (ar. *ʿamih*). *Esk.* Şaşırmış, şaşkın.

ÂMİHTE sıf. (fars. *amiḫte*). *Esk.* Karışmış, bulaşmış, karışık.

ÂMİHTEGİ a. (fars. *āmiḫte* ve *-ī*'den *āmiḫtegī*). *Esk.* Karışmış olma, karışmışlık.

ÂMİJE sıf. (fars. *āmije*). *Esk.* Karışık, karışmış.

AMİK, AMİKA sıf. (ar *ʿamiḳ* ve dişl. *ʿamiḳa*). *Esk.* Derin: "...*sükûn, amik leyli yırtıyor...*" (C. S. Erozan). *Efkâr-ı amika* (derin düşünceler). *Tetebbuat-ı amika* (derin, ayrıntılı incelemeler).

AMİK gölü, Hatay ili sınırları içinde, aynı adlı ovanın ortasında yer alır. 90 km². Denizden yüksekliği: yaklaşık 85 m. Derinliği az, suyu tatlı. Karasu, Muratpaşa, Burç (esk. Afrin) akarsularıyla beslenir. Sıtma mücadelesi amacıyla göl alanı büyük ölçüde kurutuldu, tarım alanına dönüştürüldü.

AMİK ovası, Akdeniz bölgesinde, Kuzey Suriye platosu ile Amanos dağları arasında ova. Kızıldeniz'den Kahramanmaraş'a uzanan Doğu Anadolu kırık zonu üzerindedir. Yükseltisi 100-150 m. Batısını düz bir çizgi halinde Amanoslar sınırlar. Güneyi platolar, doğusu Kürt dağı ile çevrilidir. Kuzeyde, içinde genç volkanik şekillerin (leçeler) yer aldığı, oluk biçimli Karasu çukurluğuna doğru sokulur. Asi, Burç (esk. Afrin) ve Karasu ırmaklarının sürüklediği alüvyonların birikmesiyle oluşmuştur. G.-B.'ya doğru eğimli olan ovanın sularını güneyinden geçen Asi ırmağı toplar, dar bir boğazla Akdeniz'e boşaltır. Ovanın en çukur yerindeki Amik gölü büyük ölçüde kurutulmuştur. Birinci derecede deprem zonu üzerinde yer alan ovada tahıl, baklagiller, pamuk ve yağlı tohumlar tarımı önemlidir.
—Arkeol. Amik ovası, elverişli konumu nedeniyle, tarihöncesinden başlayarak yerleşim alanı olmuştur. Chicago Üniversitesi'nden McEwans yönetiminde yürütülen araştırmalarda, ovada 178 höyük saptandı. *Tel Cüdeyde** ve *Vadi*-el Hamam* (Reyhanlı yakınları) gelişmiş bir köy kültürünü yansıtan yenitaş dönemi yerleşmeleridir. *Tel Kurdu*, Tel*-es şeyh, Tabara*-el Akrad, Tel Cüdeyde, Çatalhöyük** (Kanula), bakırtaş dönemi yerleşim merkezleridir. Özellikle Tel Kurdu'da ortaya çıkarılan Tel Halaf ve El Ubeyd türü çanak-çömlekler Filistin-Ürdün-Suriye kültür bağlantısını aydınlatıcıdır. *Tel Açana** ve *Tel Teynet** ise tunç çağlarının önemli yerleşim merkezleridir. (→ Kayn.)

AMİKA → AMİK.

AMİKAİ (Yehuda), ibranice yazan israilli yazar (Würzburg 1924). 1936'da Filistin'e yerleşti. İngiliz edebiyatına özgü alaycı üsluptan çok etkilendi. Şiirlerinde (*Aujourd'hui et Autrefois*, 1955 [fr. çev.]; *À une distance de deux espoirs*, 1958 [fr. çev.]; *le Temps*, 1977 [fr. çev.]), anlatılarında ve oyunlarında (*Voyage à Ninive*, 1962 [fr. çev.]) çağdaş teknoloji terimleri ve temalarıyla halk dilini kullandı.

Cuno Amiet
Çingene kızı Lola (1937)
Winterthur müzesi

AMİKANE be.(ar. *ʿamik* ve fars. *-ane*'den *ʿamikāne*). *Esk.* Derinden derine, inceden inceye.

AMİKASİN a. (fr. *amikacine*). Aminozitler grubundan önemli bir antibiyotik. (Pek çok mikroba karşı etkilidir, ama böbrek ve içkulak için zararlıdır.)

Amikdüzü, halay türü bir halk oyunu. Gaziantep yöresinde yaygındır. (AMİKKABASI da denir.)

AMİKSİ a. (fr. *amyxie;* yun. *a*, yokluk eki, *myksa*, burun akıntısı, sümük'ten). Patol. Sümüksü salgının yokluğu.

AMİKSİ a. (fr. *amixie;* yun. *a*, yokluk eki, ve *miksis*, karışım'dan). Biyol. Çok yakın iki türün çaprazlanmaması durumu. (Amiksi, coğrafi yalıtım, eşey hücrelerinin olgunlaşma zamanındaki farklılık, çiftleşmeyi önleyici morfolojik engeller ya da eşeysel çekicilik bulunmaması [köpek ve dişi kurt] gibi nedenlerin sonucu olabilir.)

İacopo Amigoni
Didon ile Aineias'ın karşılaşması
Schleissheim şatosunda fresk
(1723 - 1727 arası), Münih

amiloplastlar (iyotla boyanmış patates nişastası)

AMİL sıf. (ar. *ʿamel*'den *ʿāmil*). *Esk.* **1.** Bir işi yapan, gerçekleşmesini sağlayan kişi ya da şey için kullanılır; etken, etmen: "...... *irâde-i milliye âmil ve hâkimdir*" (M.K. Atatürk). **—2.** Bir olaya neden olan, etki eden şey için kullanılır. **—3.** *Amil olmak*, yapmak, çalışmak, imal etmek.

◆ a. İsl. huk. Zekât toplamak için görevlendirilen ve ücretleri topladıkları zekâttan verilen memurlar, koruma görevlileri ve hizmetliler.

—Kur. tar. İslam devletlerinde "iş gören" anlamında devlet görevlisi, özellikle vergi tahsildarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kuran'da (Tevbe suresi, 60) sadaka toplayan anlamında geçmektedir. Hz. Muhammet, kabilelerden ya da kendisine bağlı bölgelerden sadaka toplamak üzere görevliler atadı. Bunlar zamanla siyasal ve askeri bir kişilik kazandılar. Emeviler döneminde amil, genellikle vali ya da bir yönetim birimi yöneticisi anlamında kullanıldı. Emeviler'in son dönemlerinde amiller (ummal) yöneticiliğin yanı sıra vergi baştahsildarı olarak da görev yaparlardı. Abbasiler'in ilk dönemlerinde amil yine bir yönetim biriminin yöneticisi anlamında kullanılırdı. Mısır amili, "amil el-haraç" adıyla doğrudan Bağdat hükümetince atanırdı. Zamanla bu terim daha yaygın olarak bir bölgenin vergi tahsildarını tanımlamak için kullanıldı. X. yy.'da amil genel olarak sadece bir maliye memurunu tanımlardı. Bir eyalet amir ya da emirinin yanında bir de amil bulunurdu. Bu dönemde amilin yetkisi oldukça sınırlıydı: tarıma özendirmek, sulama işlerini düzene sokmak, vergi toplamak, bölge bütçesini dengelemek vb. gibi. Amil sözcüğü tüm islam devletlerinde ayrıntıları az çok değişime uğramakla birlikte bu anlamlarını korudu. Osmanlılar bu terimi vergi kesenekçisi (mültezim) için kullandılarsa da sonraları çok ender kullanım gören bu sözcük, yalnızca bir eyaletin kendi yöresinden sorumlu küçük vergi memurunu tanım biçimini aldı.

AMİL a. ve sıf. (fr. *amyle*). Org. kim. Formülü C_5H_{11} olan birdeğerli kök. (Eşanl. PENTİL.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Amil alkol*, $C_5H_{11}OH$ formülüyle gösterilen alkol. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sekiz amil izomeri kökü vardır. Bu kökleri sekiz alkol ve bunlardan türeyen esterler karşılar. *Amil esetat* ve *amil nitrit* genellikle,

$(CH_3)_2{-}CH{-}CH_2{-}CH_2{-}OZ$

formülüyle gösterilir. Formülde Z'nin yerini ya $CO{-}CH_3$ ya da NO alır. Amil asetatın armuda benzer bir kokusu vardır. Şekercilikte ve parfümcülükte kullanılır, ayrıca selülozun türevleri için çözücü olarak da yararlanılır. Amil nitrit ise organik bireşimde etkin madde olmasının dışında özellikle göğüs anjini krizlerinde solunum yoluyla alınan damar genişletici bir ilaçtır.

• *Amil alkol.* Sekiz amil alkol izomeri vardır. Ama amil adıyla anılanlar genellikle üç tanedir: *bakışımsız amil alkol* $CH_3{-}CH_2{-}CH(CH_3){-}CH_2OH$ formülüyle gösterilir ve mayalanmayla levojir biçiminde elde edilir; *eşamil alkol*'ün formülü $(CH_3)_2CH{-}CH_2{-}CH_2{-}OH$ biçiminde yazılır ve aynı yöntemle hazırlanır; ayrıca en bol bulunan izomerdir; *tersiyer amil alkol* ise, $(CH_3)_2{-}C(OH){-}C_2H_5$ formülüyle verilir ve ilk iki alkolün su giderme işleminde son ürün biçiminde oluşan trimetiletilen hidratlanarak üretilir.

ÂMİL sıf. (ar. *emel*'den *āmil*). *Esk.* İsteyen, umut eden.

AMİLAZ a. (fr. *amylase*). Biyokim. Nişastanın önce dekstrine, sonra maltoza hidrolizlenmesini katalizleyen enzim.

—ANSİKL. İki çeşit amilaz vardır: nişasta zincirinin içindeki 1-4 oz bağlarını koparարak onu önce dekstrine, sonra maltoza dönüştüren *α- amilaz* ya da *endo-amilaz*, nişastayı indirgen olmayan uçlarından başlayarak hidrolizleyen ve maltoz parçaları haline getiren *β-amilaz* ya da *ekso -amilaz*. Amilazlar doğada çok yaygındır (*α* -amilaz tükürük ve pankreas salgısında *β* -amilaz bira mayasında ve filizlenmiş arpada bulunur.)

AMİLAZEMİ a. (fr. *amylasémie*'den). Biyokim. Kanda amilaz bulunması. (Amilazemi ile amilazüri pankreatitte ve kabakulak hastalığında artar.)

AMİLAZÜRİ a. (fr. *amylasurie*'den). Biyokim. İdrarda amilaz bulunması.

AMİLE, Arabistan'ın K.-B.'sında eski bir kabile. Efsaneye göre kraliçe Zenobia'nın uyruğuydu. İslamlığın doğuşunda Lut gölünün G.-D.'sunda bulunuyorlardı. XI. yy.'da Lübnan'da bugün Cebel Amile adı verilen Biladüssakif bölgesine yayıldılar.

ÂMİLE a. (ar. *ʿāmile*). *Esk.* Bacak, ayak.

AMİLER ya da **AMİALAR,** Malaya -Polinezya topluluğundan halk. Tayvan kıyılarında yaşayan Amiler'in sayısı, yaklaşık 80 000 kadardır. İç göçler, Japonlar'ın uyguladığı siyaset sonucu geleneksel kültürlerinin büyük ölçüde bozulmuş olması ve önce Tayvan'ın, sonra da hıristiyan misyonerlerin kültürsüzleştirme baskılarından ötürü, tarihleri konusunda pek bilgi yoktur. Amiler, ast-üst düzenine dayalı bir toplumdur; her yıl düzenlenen çok önemli törenlerle bu yapı sürekli yenilenir.

AMİLİ (Bahaettin Muhammet bin Hüseyin el-), suriyeli bilgin ve şair (Baalbek 1547-1621). Suriye'de Cebel Amile kökenlidir. Kadı olan babasıyla birlikte İran'a gitti. Din bilimleri yanında matematik ve astronomi eğitimi gördü. Şah Abbas'ın sarayına girdi. Çağının en büyük fıkıh bilgini sayılırdı. "Bahai" mahlasını kullandı. Başlıca yapıtları: şii fıkhı ile ilgili farsça *Cami-i Abbasi;* astronomi konusunda *El -Mulahhas, Er-Risalet ül-hilâliye, Teşrih ül -eflak, Er Risalet ül-asturlabiye;* matematikle ilgili *Hulaset ül-hisab;* bir edebiyat antolojisi olan *El-Keşkül* ve Mevlana'nın *Mesnevi*'sine giriş niteliğinde *Nan-ü helva* ile *Şir ü şeker* adını taşıyan mesnevileridir.

AMİLO- (fr. *amylo-*). Org. kim. Bir molekülde *amil* kökünün varlığını gösteren önek.

AMİLOBAKTER a. (fr. *amylobacter;* yun. *amylon*, nişasta ve *bakteria*, bakteri'den). Her yerde, özellikle memelilerin sindirim borusunda çok bulunan anaerop bakteri. (Çok yüksek mayalandırma gücü olduğundan glusitleri parçalayarak butirik asit üretir [butirik mayalanma].)

AMİLOİDOZ a. (fr. *amyloïdose*). Patol. **1.** AMİLOZ'un eşanlamlısı. **—2.** *Deri amiloidozu*, deriye sıkıca yerleşen amiloit madde birikimiyle belirgin tehlikesiz deri hastalığı. (En yaygın şekli amiloit likendir. Lekeli ve düğümlü şekilleri de vardır.)

AMİLOİT sıf. (fr. *amyloïde*; yun. *amylon*, nişasta, ve *eidos*, görünüş'ten). Biyokim. **1.** Amiloz sırasında özellikle bağdokusuna sızarak yerleşen maddeye denir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İyotlu bir eriyikle temas edince renk değiştiren cisme denir (koyu kahverengiye boyanma).

◆ a. Amiloit madde, cisim.

—Patol. *Amiloit hastalık*, AMİLOZ'un eşanlamlısı. ‖*Amiloit nöropati*, çevre sinir sistemine amiloit madde sızmasıyla oluşan hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyokim. Amiloit madde, ara bağdokusuna, damar çeperlerine ve temel zarlara yerleşen glikoproteinli anormal bir maddedir. Bazı boyalarla (özellikle kongo kırmızısıyla) yakınlığı ve aşırı iplikşi bir yapısı vardır. Bazı hallerde, amiloit maddenin yapımı sırasında immünoglobülinlerin hafif zincirleri işe karışır, bunlara birçok başka maddeler, özellikle mükopolisakaritler eklenir.

—Patol. Amiloit nöropati, beslenme bozukluğuyla karışık polinevrit tipinde duyu -hareket bozukluklarıyla ortaya çıkar, genellikle bacaklar, çok ender olarak da kollar hastalanır. Aynı maddenin iç organlara sızmasıyla bunlara kalp, sindirim, üreme organları ve sidik-böbrek rahatsızlıkları katılır. Amiloit nöropati, yaygın amilozla sonuçlanır. Bunun otuz yaşlarında başlayıp yaklaşık iki yıl içinde gelişen ve başat otozomik yolla babadan oğula geçen ailevi bir şekli bulunduğu gibi daha geç ortaya çıkan ve daha yavaş gelişen rasgele bir çeşidi de vardır.

AMİLOLİTİK sıf. (fr. *amylolytique*). Biyokim. Nişastayı ve nişastalı maddeleri hidrolizleyen.

AMİLOLİZ a. (fr. *amylolyse;* yun. *amylon*, nişasta, ve *lysis*, erime'den). Biyokim. Nişasta ve glikojenin hidroliz yoluyla parçalanıp glukoza dönüşmesi süreci. (Laboratuvarda bu parçalama hidrolizleyici etmenlerle sağlanır; su, seyreltik asitler ve alkaliler. Canlıda, örneğin sindirim sırasında, *amilaz*'ın etkisinin sonucudur.)

AMİLOPEKTİN a. (fr. *amylopectine*). Nişastanın iyotla maviye boyanmayan bölümü; nişasta kolasının pelteleşmesini sağlar. (D-glukopiranoz biçiminde 1 000 ile 3 000 glukoz molekülünden oluşan çok dallı bir moleküldür; nişastanın yaklaşık % 80'ini oluşturur.)

■ **AMİLOPLAST** a. (fr. *amyloplaste;* yun. *amylon*, nişasta, ve *plasma* ya da *plasis*, biçim verme'den). Bot. Bitkisel hücrelerin sitoplazmasında bulunan ve özümleyici pigment taşımadığı için suda erir glusitlerden yararlanarak nişasta sentezleyebilen organit.

—ANSİKL. Proplast da denen genç plastların, sürgendoku hücrelerinde önceden var olan plastlardan türediği sanılmaktadır. Amiloplastlar, sentez işleminden sonra, nişastayı "göbek" denen bir noktanın çevresinde eşmerkezli tabakalar halinde biriktiren ve böylece "nişasta taneciği"ni oluşturan lökoplastlardır. Günlük birikimlerle yapılan bu tabakaların iç bölümleri daha koyu, dış bölümleri daha açık ve daha nemlidir; nişasta taneleri bu yüzden özgül bölgeli bir yapı gösterir. Mikrokristalli yapıları, polarmış ışıkta açıkça görülebilir (kara haç olgusu). Nişasta taneciklerinin biçimleri ve büyüklükleri çok değişiktir (birkaç μm'den 200 μm'ye kadar) ve bu çeşitlilik onları yapan bitki türlerinin özelliğini gösterir. Özellikle köklerde, saplarda ya da tohumlarda yer alan nişasta tanecikleri bitkinin yedek besin kaynağıdır; insanlar oralardan çıkarıp yiyecek olarak yararlanırlar.

AMİLOZ a. (fr. *amylose*). Nişastanın % 20'sini oluşturan boyanabilir madde. (Amiloz, aralarında 1-4 bağlarıyla birleşmiş 300 ile 1 000 glukoz molekülü [D-glukopiranoz biçiminde] içeren sarmal ve doğrusal uzun bir zincirden oluşur. Amilazca hidrolizlendiğinde artık bırakmaz. İyotla maviye boyanır. Amiloz su ile kola vermez ama kolloidal bir çözelti oluşturur.)

AMİLOZ a. (fr. *amylose*). Patol. Çeşitli organlara (özellikle böbrek) ve dokulara amiloit madde sızmasıyla belirgin hastalık. (Eşanl. AMİLOİDOZ ya da [genelleşmiş çeşitleri için] AMİLOİT HASTALIK.)

—ANSİKL. Böbrek amilozu uzun süren bir irinleşmenin sonucu olabileceği gibi bilinmeyen nedenlerle de olabilir.

Tipik durumlarda bir böbrek sendromu (nefrotik sendrom) ile ortaya çıkar; ama basit bir proteinüriyle sınırlı kalabilir. Genellikle böbrek yetmezliğine doğru gelişir.

AMİM (ar. *ʿamim*). *Esk.* **1.** Bol, bereketli. **—2.** Umuma ait, genel. **—3.** *Amîm-ül -ihsan*, bağışı, lütfu çok olan.

AMİMİ a. (fr. *amimie;* yun. *a*, yokluk eki, ve *mimema*, taklit'ten). Nörol. Parkinson hastalığı gibi bazı sinirsel hastalıklarda gözlenen tam ya da eksik mimik yitimi.

-AMİN (fr. *-amine*). Org. kim. Bir molekülde *amin* işlevinin varlığını gösteren sonek. (Etilamin* ya da etanamin bir birincil amindir.)

AMİN a. (fr. *amine*). Org. kim. Amonyaktaki bir ya da birçok hidrojen atomunun yerine birdeğerli karbon köklerinin geçmesi sonucunda oluşan ve genel formülü $NH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörobiyol. *Beyin amini*, KATEKOLAMİN' in eşanlamlısı.
◆ sıf. *Amin oksit*, formülü R_3NO olan azotlu organik bileşiklerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Org kim. *Aminler* üç grupta toplanır: *birincil aminler* (RNH_2), *ikincil aminler* (R_2NH) ve *üçüncül aminler* (R_3N). Bu organik madeler R kökünün yapısına göre aşağıdaki adları alır: *doymuş aminler* ya da *alkilaminler* (R = alkil), *enaminler* (R = alkenil), *inaminler* (R = alkinil) ve *arilaminler* ya da *aromatik aminler* (R = aril). Bu bölümde yalnızca doymuş aminler, yani alkilaminler incelenecektir.
Alkilaminler amonyaktan daha güçlü bir bazdır; bazlık genellikle, azota bağlı alkil köklerinin sayısıyla orantılı olarak artar. Öteki elektroncul tepkimeler şunlardır: alkilaminler oksijenli su gibi oksijen vericilerle tepkimeye girerek amin oksitlere dönüşür

$$(R_3N + H_2O_2 \rightarrow R_3NO + H_2O)$$

ve ornatılmış amonyum tuzlarını oluşturur ($R_3N + R'I \rightarrow R_3N^+R' + I^-$). Birincil ve ikincil aminler sözkonusu olduğunda, tepkime bir ya da iki hidrojen atomunun ornatılmasıyla sonuçlanır (Hofmann tepkimesi):

$$R_2NH + R'I \rightarrow R_2N^+HR' + I^- \rightarrow R_2NR' + HI.$$

Elektroncul madde, karboksilik(RCO—X) ve sülfonik asitlerin(RSO_2—X)ya da nitrit asitinin(NO—OH)bir türevi olursa,amitler ($R'CONR_2$), sülfamitler ($R'SO_2NR_2$) ya da nitrozoaminler (R_2NNO) elde edilir. RNHNO formülüyle gösterilen ve birincil aminlerden türeyen nitrozoaminler, su kaybederek R—N_2 formülünde kararsız diazonyum tuzlarına dönüşür; bu tuzlar bir azot molekülü yitirerek R^+ karbokatyonunun bozunma ürünlerini verir. Nihayet, aldehitler ve ketonlar birincil aminlerle tepkimeye girerek iminleri*, ikincil aminlerle enaminleri* oluşturur.
Aminler, özellikle birincil ve ikincil olanlar hidrojen bağı bulunan bileşiklerdir. Alkolle aynı sayıda karbon atomu içermelerine karşın, kaynama noktaları daha düşüktür. Aminler suda çözünür ve hemen tümü kötü kokar.
Organik kimyada *amin işlevi*, özgün niteliğini, yukarıda belirtilen özelliklerden başka, hidrojen atomları ya da tekdeğerli kökler gibi üç farklı ornatana bağlı azot atomundan alır. Öte yandan amin işlevine aminoasitler, polipeptitler, proteinler, hormonlar, alkaloitler gibi önemli karmaşık ürünlerde de rastlanır.
•*Amin oksitler.* Bu oksitler üçüncül aminlerin, hidrojen peroksit gibi bir oksijen vericiyle tepkimeye girmesi sonucunda oluşur; kuvvetli baz ve yükseltgen maddelerdir. Yapıları elverişliyse, ısıl bozunmayla bir alken verirler. Katalitik bozunmalarıyla aldehitleri oluşturur:

$$(CH_3)_3—NO \rightarrow (CH_3)_2NH + CH_2=O.$$

Bu bozunma biçimi, üçüncül aminlerin canlı organizmalarca parçalanmasında önemli bir rol oynar.

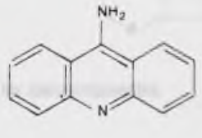
AMİN (Samir), marxçılıktan esinlenmiş mısırlı iktisatçı (Kahire 1931). Üçüncü Dünya sorunları uzmanıdır. Dakar'daki Afrika iktısadi gelişme ve planlama enstitüsü'nü yönetmektedir. Emperyalizmin çeşitli biçimlerinden yola çıkarak azgelişmişlik süreçlerini çözümledi. Özellikle "merkez" ve "çevre" gibi kimi yeni kavramları derinleştirdi. Gelişmekte olan ülkelere dünya pazarıyla ilişkilerini kesmelerini öğütledi. Başlıca yapıtları: *Le Développement du capitalisme en Côte -d'Ivoire* (fr. çev.), 1967; *l'Accumulation à l'échelle mondiale* (fr. çev.), 1970; *le Développement inégal; essai sur les formations sociales du capitalisme périphérique* (fr. çev.), 1973; *l'impérialisme et le développement inégal* (fr. çev.), 1976.

ÂMİN ünl. (ibr. *amen*'den ar. *amin*). "Tanrı kabul etsin" anlamında dua arasında, genellikle de bitiminde söylenir. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.)
—Folk. *Âmin alayı*, Osmanlı döneminde çocuklar mahalle mektebine başlarken düzenlenen tören. [Eşanl. BED'İ BESMELE CEMİYETİ.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Folk. Alayın yapılacağı günün pazartesi, perşembe ya da bir kandil gününe rastlamasına özen gösterilirdi. Çocuğa yeni giysiler, ortasına nazarlık iliştirilmiş, mavi püsküllü fes giydirilir; omuzundan beline doğru lahuri şal bağlanır, boynuna işlemeli cüz kesesi asılırdı. Alayı oluşturan çocuklar ve ilahiciler, hocanın başkanlığında okuldan hareket eder, ilahiler söyleyip topluca âmin çekerek çocuğun evi önüne gelirdi. Evin kapısında hoca dua eder, kalfayla müzakerecinin arasında alaya katılan çocuğu da alarak ilahi ve âminlerle okula dönülürdü. Okula varınca tekrar dua edilir, kalfa öğrenciyi hocaya teslim ederdi. Âmin çekenlere bahşiş dağıtılır, hocayla kalfaya da ucuna mecidiyeler bağlanmış yağlıklar (mendil) armağan edilirdi.
—İsl. Halife Osman'ın tedvin ettirdiği (toplayıp, bir araya getirtip yazdırdığı) Kuran' da Fatiha suresinin sonunda "Âmin" sözcüğünün olmamasına karşılık, sonradan yazılanlarda bu surenin sonuna "Âmin" sözcüğü konulmuştur. İslam gelenekleri uyarınca Fatiha suresini okuyan kişinin, surenin bitiminde "âmin" demesi gerekir.

ÂMİN sıf. (ar. *emn*, emniyette olma'dan *âmin*). *Esk.* Emin olan, yüreğinde korku olmayan, güven içinde olan.

AMİN DADA (İdi), ugandalı devlet adamı (Koboko, Arua yakınında, 1925). İngiliz ordusunun eski astsubaylarından. Uganda'nın bağımsızlığa kavuşması sırasında yüzbaşılığa yükseldi. 1966-1967 arasında silahlı kuvvetler başkomutanlığı yaptı. 1966'da Uganda devlet başkanı Mutesa II'nin, başbakan Milton Obote yararına, devrilmesine katıldı. 25 ocak 1971'de Obote'nin bir geziye çıkmasından yararlanarak yönetime el koydu. Başlangıçta ılımlı ve Batı yanlısı bir siyaset izledi. 1972'de İsrail ile ilişkiyi kesmesi, kara Afrika ve arap ülkelerinin kendisine yakınlık duymalarını sağladı. Aynı yıl, asya kökenli tüm yabancıların ülkeden kovulmasına karar verdi. 1971'den başlayarak Tanzaniya ile ilişkileri gerginleştı.1974'teki bir darbe girişimi, özellikle hıristiyanlara, sendikacılara ve çeşitli etnik gruplara karşı Amin'in rejiminin otoriter ve baskıcı özelliğini artırdı. Ekonomik durum kötüleştikçe, ülkede gerçek bir terör egemen oldu. 1976'da İngiltere, Uganda ile diplomatik ilişkilerini kesti. Kasım 1978'de Tanzaniya birlikleri Uganda'ya girip 11 nisan 1979'da Kampala'yı ele geçirdi. İdi Amin Dada, kendisine bağlı birliklerle ülkenin kuzeyine çekildi, ardından da Libya'ya sığındı. Oradan Suudi Arabistan'a geçerek bir süre Cidde'de kaldı. 1986 yılı şubatında Sudan'da yaptığı bir basın toplantısında, Uganda başkanı Yoveri Museveni'nin yalanlamasına karşın, ülkesine döneceğini söyledi.
Fransız yönetmen Barbet Schroeder, Amin'in başkanlık dönemini konu alan yarı-belgesel bir film yaptı: "Général Idi Amin Dada" (1972).

■**AMİNAKRİN** a. (fr. *aminacrine*). Org. kim. Yerel antiseptik olarak kullanılan *amino-9 akridin*'in yaygın adı.

aminakrin

AMİNE HATUN, Hz. Muhammet'in annesi (Mekke?-Ebva 577). Kureyş'in Beni Zühre kolundan Vehb bin Abdi Menâf'ın kızı. Annesi, Abdüddar boyundan Berre binti Abdülüzza'dır. Amine'yi amcası Vüheyb bin Abdi Menaf yetiştirdi. Abdullah bin Abdülmuttalib ile evlendi (570). Hz. Muhammet'e hamileyken kocası öldü. İlerde islam dininin peygamberi olacak Muhammet'i dünyaya getirdi (20 nisan 571, pazartesi). Her yıl kocasının Medine'deki mezarını ziyarete gidiyordu. Böyle bir ziyaretten dönerken, Mekke ile Medine arasındaki Ebva vahasında öldü ve oraya gömüldü. Amine Hatun, islam edebiyatında efsaneleşti; iyiliğin, güzelliğin, doğruluğun, temizliğin bir simgesi olarak işlenip yüceltildi.

AMİNEN be. (ar. *aminen*). *Esk.* Emin olarak, korkusuzca, güvenlik içinde.

AMİNHAN a. ve sıf. (ar. *âmin* ve fars. *ḫān*, söyleyen'den *âmin-hān*). *Esk.* **1.** Âmin diyen, kabul eden, onaylayan. **—2.** Anlamını kavramasa bile söylenen her sözü doğru kabul eden.

AMİNLEŞTİRME a. Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunu bir NR_2 amino grubuyla ornatma. (Aminleştirme, yalnızca piridin ve türevlerinde rastlanan nadir bir tepkimedir.)

AMİNLEŞTİRMEK f. Org. kim. **1.** Aminleştirme işlemi uygulamak. **—2.** Bir hidrojen atomunun yerine, biçimsel olarak bir amino grubu yerleştirmek. (Glisin [$H_2N—CH_2—CO_2H$], asetik asitten [H—$CH_2—CO_2H$] türeyen aminoasittir.)

AMİNO- (fr. *amino-*). Org. kim. Bir molekülde, NH_2 kökünün, ya da geniş anlamıyla ornatılmış NHR ve NR_2 köklerinin varlığını gösteren önek.

AMİNO a. Org. kim. Birdeğerli —NH_2 kökü. (Bir alkile ya da bir arile bağlanan —NH_2 kökü, birincil amin oluşturur.)

AMİNOALKOL a. (fr. *aminoalcool*). Org. kim. Bir ya da birçok amin ve alkol işlevi taşıyan bileşiklerin genel adı. (Etanolamin ve efedrin, aminoalkollerdir.)

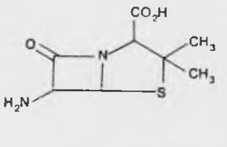
AMİNOASİDEMİ a. (fr. *aminoacidémie*). Biyokim. Kanda serbest aminoasit bulunması. (Kanda azot olarak belirtilen ortalama miktarı 65 mg/l dolayındadır. Azotemili nefritlerde üreyle birlikte artar. Bazı karaciğer hastalıklarında üreden bağımsız olarak yükselir ve 200-300 mg/l'ye ulaşabilir.)

AMİNOASİT a. (fr. *aminoacide*'den). Org. kim. ve Biyokim. Bir ya da birçok amin ve asit işlevi içeren bileşiklerin genel adı.
—ANSİKL. Biyokim. Biyokimyada bir α-amin asidi, aminoasit adıyla anılır. Aminoasitler, proteinlerin hidroliz ürünlerinden elde edilir. Kuramsal olarak çok sayıda aminoasit vardır; ama doğal ürünlerde bu maddelerin ancak 23'üne rastlanır. Farklı aminoasitlerin karşılıklı oranları, proteinlere göre değişir. Doğal aminoasitler, uzlaşmalı olarak L (levojir) serisine bağlıdır (α karbon atomu ornatanlarının stereokimyasal biçimlenmesi bütün doğal aminoasitler için özdeştir). Dolayısıyla bunlar L aminoasitlerdir. Bu maddelerin biyokimyasal özellikleri, karboksilin varlığından, amin işlevinden ve bu iki işlevin birleşmesinden kaynaklanır. Karboksil giderme ve amin giderme, enzimlerce gerçekleştirilen önemli biyolojik tepkimelerdir. Birçok aminoasidin kaçınılmaz özelliği, kesin ve sınırlı bir amaç için kullanılmalarından ileri gelir (transmetilleme ve transsülfürleme tepkimelerinde metioninin rolü). Kimi aminoasitler, glusitleri ve yedek lipitleri oluşturmaya yarar.
—Org. kim. İşlevsel R_2N amino grubunu, işlevsel CO_2H karboksil grubundan ayıran karbon atomları sayısına (1,2,3 vb.) göre, (α, β, γ vb.) aminoasitleri terimi kullanılır.

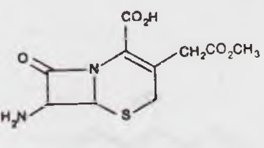
$H_2N-CHR-CO_2H$ formülüyle gösterilen α-*aminoasitler*'i en önemli olanlardır; çünkü 20 tanesi polipeptit ve proteinlerde yapıtaşı görevi üstlenir. Bu bileşikler bir yandan kendi CO_2H grubuyla ikinci bir aminoasidin NH_2 grubu arasında, öbür yandan da üçüncü bir aminoasidin CO_2H grubuyla kendi NH_2 grubu arasında —CO—NH— peptik bağları oluşturarak polipeptit ve proteinlerin yapısına girerler. Aminoasitlerin bir bölümüyse, yansızdır ve kendisiyle, yani $H_2N-CHR-CO_2H$ ile çift kutuplu $H_3N^+-CHR-CO_2^-$ iyonunun karışımı gibi davranır. Bu tür aminoasitlerin başlıcaları şunlardır: alanin, asparagin, sistein, glutamin, glisin, izolösin, lösin, metiyonin, fenilalanin, prolin, serin, treonin, triptofan, tirozin ve valin. *Aspartik* ve *glutamik asitler* iki CO_2H grubu içeren asitlerdir; *arginin, histidin* ve *lizin* ise iki baz grubu içeren bazlardır.

Aromatik olmayan diğer aminoasitler arasında önemli olanlar, yalnızca *β-alanin, ε-aminokaproik* ve *ω-aminoundekanoik* asitlerdir; β-alenin, *pantatenik asit* içinde yer alan bir β-aminoasittir; öbür ikisi ise, çoğul yoğuşma sonucunda bireşimsel poliamitleri verir. *Aminobenzoik* asitler ise önemli aromatik aminoasitlerdir.

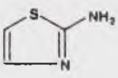
—Zootekn. Evcil hayvanların bakım ve üretimi için gerekli azotlu maddeler aminoasit gereksinimi olarak ortaya çıkar. Bazı aminoasitler organizmanın kendisince geniş ölçüde sentezlenir, ama buna karşılık bir kısmı ya çok az miktarda sentezlenir ya hiç sentezlenmez: bunlara temel aminoasitler denir. Böyle durumlarda, hayvana genetik potansiyelini dışa vurabilmesi için günlük yem içinde yeter miktarda aminoasit sağlamaya özen göstermek gerekir. Bir beslenme rejiminde en çok eksik olan temel aminoasit, *sınırlayıcı etmen* terimiyle ifade edilir. Hayvan yetiştirme koşullarında en sık görülen sınırlayıcı etmenler lizin, metionin ve daha az olmak üzere, treonin ve triptofandır. Gevişgetiren hayvanlar bakımından yemdeki temel aminoasitlerin bileşimine dikkat etmek gerekmez, çünkü işkembedeki ortakyaşar mikroorganizmalar onları yeterince yaparlar.

aminopenisilanik asit

aminosefalosporanik asit

amino-2 tiazol

AMİNOASİTÜRİ a. (fr. *aminoacidurie*'den). Biyokim. İdrarda serbest aminoasitler bulunması. (Kandaki aminoasitlerin normal miktarı 24 saatte 300-900 mg'dır; hastalığın çeşidine göre aminoasitlerin tümü birden artabileceği gibi (ağır karaciğer yetmezliği, Toni-Debré-Fanconi sendromu) içlerinden bazıları da artabilir (fenil pürivik oligofreni).

AMİNOAZO sıf. (fr. *aminoazoïque*'den). Bir diazo bileşiğinin, bir anilinle kenetlenmesi sonucu oluşan türev için kullanılır.

AMİNOAZOBENZEN a. (fr. *aminoazobenzène*). Org. kim. Formülü $C_6H_5-N{=}N-C_6H_4-NH_2$ olan ve azobenzen* den türeyen bileşik. (Tek önemli izomeri, 127°C'ta eriyen ve sanayide diazoaminobenzenin konum değiştirmesiyle elde edilen para izomeri ya da *anilin sarısı*'dır. Bir azo boyarmadde türü olarak, ancak sülfonlu türev biçiminde kullanılır ve diazolar ile indülinlerin hazırlanmasında yararlanılır.)

AMİNOBENZEN a. (fr. *aminobenzène*). Org. kim. ANİLİN'in eşanlamlısı.

AMİNOBENZOİK sıf. (fr. *aminobenzoïque*). Org. kim. *Aminobenzoik asit*, formülü $H_2N-C_6H_4-CO_2H$ olan ve benzoik asitten türeyen aminoasit. (Önemli izomerleri orto izomer ya da antranilik asit ve para izomer ya da P.A.B.'dir.)

AMİNOFENAZON → AMİDOPİRİN.

AMİNOFENOL a. (fr. *aminophénol*). Org. kim. Bir ya da birçok amin ve fenol işlevi içeren bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. Benzenin, $H_2N-C_6H_4-OH$ formülüyle gösterilen üç izomer türevi aminofenol adını taşır ve teknik önemleri büyüktür. Amonyağın rezorsinola etkimesi sonucunda elde edilen meta izomerden, *rodaminler* (kırmızı renkli fluorışıl boyarmaddeler) ve *paraaminosalisilik asit* (P.A.S.) hazırlanır. Orto ve para izomerleri, nitrofenoller indirgenerek elde edilir: orto izomerden boyarmaddelerin ve saç boyalarının hazırlanmasında yararlanılır; para izomer ise orto izomere benzer tüketimi dışında fotoğrafçılıkta izhar banyosunda kullanılır. En çok yararlanılan izhar banyosu maddelerinden *metol*, $CH_3-NH-C_6H_4-OH$ formülüyle gösterilen *parametilaminofenol*'ün sülfatıdır. (Aminofenolün eterleri için → ANİZİDİN ve FENETİDİN.)

AMİNOFİLİN a. (fr. *aminophylline*). Özellikle tedavide bronş genişletici olarak kullanılan teofilin türevi.

AMİNOFİT a. (fr. *aminoffite*'den). Miner. Kuvadratik sistemde doğal berilyum ve kalsiyum alüminosilikatı.

AMİNOKAPROİK sıf. (fr. *aminocaproïque*). Org. kim. *ε-aminokaproik asit*, formülü $H_2N-(CH_2)_5-CO_2H$ olan ve kaproik asitten türeyen aminoasit; laktamı (ε-kaprolaktam) polimerleşerek poliamite dönüşebilir.

AMİNOLEVÜLİK sıf. (fr. *aminolévulique*). Org. kim. ve Biyokim. *ω-aminolevulik asit*, $H_2N-CH_2-CO-(CH_2)_2-CO_2H$ formüllü aminoasit. (Hücrelerde glisinden ve süksinik asitten yararlanılarak yapılır ve porfirinlerle kobalaminin yapımı için öncü rolü oynar.)

AMİNOLİZ a. (fr. *aminolyse*). Org. kim. Amonyolize benzer biçimde aminle bozunma.

AMİNOPENİSİLANİK sıf. (fr. *aminopénicillanique*). Org. kim. *Aminopenisilanik asit*, $C_8H_{12}N_2O_3S$ formüllü aminoasit. *(Penicillium chrysogenum*'dan elde edilir ve bireşimsel penisilinlerin üretiminde kullanılır; bu penisilinler, NH_2 grubunun çeşitli asitlerle açillenmesi sonucunda oluşan amitlerdir. Tam bireşimle de elde edilmiştir.)

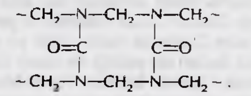
AMİNOPİRİDİN a. (fr. *aminopyridine*). Piridin halkasına bir amino grubunun girmesiyle oluşan bazların adı. [Genel formülleri $(C_5H_4N)NH_2$'dir; β türevlerinin arilaminlere benzer özellikleri vardır ve boyarmaddeler verebilirler.]

AMİNOPİRİN a. (fr. *aminopyrine*). Org. kim. Formülü $C_{13}H_{17}N_3O$ olan *dimetilamino-4 antipirin*'in yaygın adı; *Amidopirin, aminofenazon, Piramidon* ve *dimetilaminoantipirin* adlarıyla da bilinir.

AMİNOPLAST a. (fr. *aminoplaste*). Amit ya da amin işlevlerini içeren bileşiklerin aldehitlerle çoğul yoğuşumu sonucunda elde edilen makromolekülü maddelerin genel adı.

—ANSİKL. En tanınmış aminoplastlar üre-formol ve melamin-formol reçineleridir.

• *Üre-formol reçineleri.* Ürenin, formol ile (temel bileşeni metanal ya da formaldehit olan sulu çözelti) çoğul yoğuşumu sonucunda elde edilir. Çözünürlüğü ve eriyebilirliği çoğul yoğuşum ilerledikçe azalan, giderek daha çok polimerleşmiş bir ürünler dizisi ortaya çıkar. Son ürün, ideal yapısı aşağıda gösterilen üç boyutlu bir örgüdür:

Gerçekte birçok ikincil tepkime bu ideal yapıyı, özellikle halkaları bozar. Uygulamada bu çoğul yoğuşum, asit ya da alkali katalizörler eşliğinde gerçekleştirilir. Bu reçineler ateşte tutuşmaz; neme, çözücülere, katı ve sıvı yağlara dayanıklıdır. Özgül ağırlıkları düşük, renksiz ve kokusuz maddelerdir. Düşük fiyatları, çok geniş bir renk aralığında boyanmaya yatkınlıkları, sertlikleri ve parlaklıkları, ilgi çekici bir gelişme göstermelerine neden olmuştur.

Üre-formol reçinelerinin kullanım alanı çok geniştir.

—*Döküm tozları.* Bu tozlar çeşitli maddeler katıldıktan sonra basınç altında biçimlendirilirse, kırılgan organik camlar oluşur; plastikleştirmek için glikol, gliserol, trietanolamin, yağ asitlerinin esterlerini katmak gerekir.

—*Boya ve vernikler.* Bu kullanıma ilişkin ürünleri hazırlamak için formol ve ürenin, çeşitli alkollerin (*n*-butanol, benzil alkol) eşliğinde çoğul yoğuşumundan yararlanılır; bu işlem daha gevşek bir örgü sağlar ve uzun zincirli alkollerle, hidrokarbonlarda çözünen ürünler elde etmeye olanak verir.

—*Çeşitli kullanımlar.* Aminoplastlar dökümde ve katmanlı reçinelerde, kolalarda, yapıştırıcılarda, buruşmaz kumaşların aprelenmesinde kullanılır.

•*Melamin-formol reçineleri.* Melamin (triamino- 2, 4, 6 triazin- 1, 3, 5) hemen hemen üre-formol reçinelerinin hazırlanmasında kullanılan koşullarda formol ile çoğul yoğuşuma girebilir; ortaya üç boyutlu bir örgü çıkar. Elde edilen ürünlere, üre-formol reçineleri gibi değişimler uygulanabilir; bu ürünler, döküm tozlarının, vernikler için bağlayıcıların ve katmanlı plastiklerin hazırlanmasında kullanılır. Melamin-formol reçineleri tam sertleşmeden sonra suya, organik çözücülere ve alkali bazlara çok iyi dayanım gösterir.

AMİNOPOLİPEPTİDAZ a. (fr. *aminopolypeptidase*). Biyokim. Bir polipeptit zincirinin serbest aminli ucunda yer alan peptit bağını özgül olarak katalizleyen ve N-uçlu aminoasidi serbest bırakan enzim (eksopeptidaz).

AMİNOPTERİN a. (fr. *aminoptérine*). Org. kim. $C_{19}H_{20}N_8O_5$ formülüyle gösterilen, *amino-4 pteroilglutamik* (daha doğrusu *amino-4 dezoksi-4 pteroilglutamik*) asidin yaygın adı; tedavide folik* asidin antagonisti olarak kullanılır.

—ANSİKL. Aminopterin, anti-metabolitler* grubundan, stostatik bir ilaçtır; daha çok akut çocuk lösemilerinde ve kadın koryoepitelyomunda kullanılır. Bununla birlikte, folik asit, organizmada çok önemli bir rol oynadığından ve vücutta uzun süre kalması tehlikeli olduğundan, özellikle metotreksat gibi, zehirliliği daha az antimitotiklerin kullanımı yeğlenir.

AMİNOSALİSİLAT a. (fr. *aminosalicylate*). *4 ya da para konumunda sodyum aminosalisilat* (→ P.A.S.)

AMİNOSALİSİLİK sıf. (fr. *aminosalicylique*). Org. kim. *Aminosalisilik asit*, $H_2N-C_6H_3-(OH)-CO_2H$ formüllü bileşik; salisilik asitten türer ve benzenik halkaya bağlı bir hidrojen atomunun yerini bir NH_2 grubunun alması sonucunda oluşur.

—ANSİKL. *Meta-aminosalisilik* (amino-5 hidroksi-2 benzoik) asitten, boyarmaddelerin ve ışığa duyarlı kâğıtların üretiminde yararlanılır. *Para-aminosalisilik* (amino -4 hidroksi-2 benzoik) asit ya da P.A.S.*, ilaç olarak kullanılır.

AMİNOSEFALOSPORANİK sıf. (fr. *aminocéphalosporanique*). Org. kim. *Aminosefalosporanik asit*, formülü $C_{10}H_{12}N_2O_5S$ olan aminoasit. (Bu asit, *sefalosporin* C ve yarı-bireşimsel benzerlerinin temel bileşenidir; sonuncu bileşikler, çeşitli asitlerin NH_2 grubunu açillemesi sonucunda oluşan amitlerdir.)

AMİNOTİAZOL a. (fr. *aminothiazole*). Eczc. Yapay antitiroit madde. *(Amino-2 tiazol*, zehirli etkisi nedeniyle Basedow hastalığının tedavisinde artık kullanılmamaktadır.)

AMİNOUNDEKANOİK sıf. (fr. *amino-undécanoïque*). Org. kim. *ω-aminoundekanoik asit*, $H_2N-(CH_2)_{10}-CO_2H$ formüllü aminoasit. (Hintyağından elde edilen me-

til esteri ısıtılırsa çoğul yoğuşmaya uğrar ve *Rilsan* adıyla bilinen bir poliamit verir.)

AMİNOZİT a. (fr. *aminoside*'den). Eczc. Bileşiminde yalnız aminli şekerler bulunan bakteri öldürücü antibiyotik (Eşanl. OLİGOSAKKARİT.)

—ANSİKL. Aminozitler grubunda, pek çok bakteri çeşidini, özellikle Gram negatif mikropları; enterobacterleri, piyosiyanik basilleri ve bir ölçüde stafilokokları öldürebilen antibiyotikler yer alır. İçlerinden bazılarının (streptomisin, kanamisin) tüberküloza karşı etkisi vardır. Hepsinin biyokimyasal etki mekanizması aynıdır (protein sentezinin engellenmesi); hiçbiri sindirim borusunda emilmez, bu nedenle tümü kas arasına şırınga edilir; hepsinde böbrek ve içkulak için çifte zehirlilik vardır, bu zehirlilik böbrek yetmezliği durumunda artar.

Bu gruptaki başlıca antibiyotikler şunlardır: *streptomisin, gentamisin, kanamisin, ribostamisin, lividomisin, tobramisin, sisomisin, amikain* ve *netilmisin. Neomisin B, framisetin* ve *paromomisin* (protozoerlere etkili) gibi antibiyotikler, genel kullanımdaki zehirlilikleri nedeniyle yalnız yerel olarak kullanılır ya da ağızdan alınırlar (bağırsak mukozasınca emilmedikleri için, etkilerini burada gösterirler ve sindirim borusunun bazı enfeksiyonlarının tedavisinde kullanılırlar).

AMİNSİZLEŞME a. Biyokim. Bir molekülde NH_2 amino kökünün yerini OH hidroksil kökünün alması.

—ANSİKL. Biyokim. Nitrozlu aminsizleşme, birincil bir R—NH_2 aminin azot molekülü çıkararak nitrozlu asitle tepkimeye girmesini gerektirir. Seyreltik sulu ortamda, R^+ karbokatyonu suyla tepkimeye girerek ona denk düşen ROH alkolünü verir. Bu tepkime, aromatik dizi dışında, büyük sentez değeri taşımasına da NH_2 gruplarının nicel analizi için yararlıdır. Biyolojik aminsizleşme, yani RCH$(NH_2)CO_2H$ aminoasitlerinin biyolojik aminsizleşmesi, piridoksalinin yardımı sayesinde aminoasidi oksitleyerek $RCOCO_2H$ ketoside dönüştüren transaminazların etkisiyle sağlanır; ketoasit daha sonra $RCHOHCO_2H$ hidroksiaside dönüşür. Aminsizleşme, aminli asitlerin ve biyogen aminlerin (noradrenalin, histamin, serotonin) metabolizması için önemlidir: aminsizleşme o zaman yükseltgendir.

Aminsizleşme hidrolitik de olabilir: pürin ve pirimidin bazları buna örnektir. Çok ender olarak doyumsuzlaştırıcı da olabilir (histidin örneği). Aminsizleşme daha çok karaciğerde ve ara sıra bağırsak mukozasında oluşur; özellikle etçillerde asit-baz dengesinin korunmasında önemli rol oynar.

Aminta, Tasso'nun kır güldürüsü türündeki oyunu. İlk kez 1573'te Ferrara'da oynandı (dekor, olay örgüsü ve kişiler, bir anıştırmanın da ötesinde, Este dükalarının sarayını betimler). 12 şarkıdan oluşan ve çoban Aminta'nın, kendisini önemsemeyen orman perisi Silvia'ya duyduğu mutsuz aşkı dile getiren oyun, çok eski bir çoban türküsü geleneğiyle yazılmıştır. Sözkonusu gelenek Tasso'dan önce Sannazzaro ve Angelo Poliziano tarafından yeniden canlandırılmıştı. Bu güldürü, barok şiir üzerinde büyük bir etki yapmıştır.

AMİODARON a. (fr. *amiodarone*). Benzofüran türevi ilaç. (Damar açıcı [koronerlerde], aritmi önleyici ve nabız yavaşlatıcı nitelikleri vardır. Göğüs anjininde ve her çeşit koroner yetmezliklerinde kullanılır.)

AMİP a. (fr. *amibe;* lat. *amiba;* yun. *amei-bein*, görünüşünü değiştirmek'ten). Tatlı ya da tuzlu sularda, nemli topraklarda ya da hayvanlarda asalak yaşayan birhücreli canlı yaratık.

—ANSİKL. Amiplerin çoğu birhücreli kökayaklılardır, ama bir kısmı, başka organizmaların geçiş evrelerinden başka bir şey değildir: kamçılılar, cıvıkmantarlar, vb. Amipler, genellikle çıkardıkları geçici sitoplazma uzantıları (yalancı ayaklar) sayesinde, tıpkı bir akyuvarın yaptığı gibi, çeşitli biçimlerde sürünerek yer değiştirirler. Bu hayvanlar, biyosferin en basit ökaryot (hücre çekirdeği belirgin) canlı varlıkları arasında sayılırlar. Bir sitoplazma zarı, cam görünümünde bir dış bölgeyi (dış sitoplazma) ve daha yoğun bir bölgeyi (iç sitoplazma) çevreler. Dış sitoplazma türden türe değişik bir gelişme gösterir ve yalancı ayakların ucunda çoğunlukla körelir. İç sitoplazmada her hücrede hemen hemen her zaman görülen organitlerin tümü bulunur (bir ya da birçok çekirdek, mitokondriyumlar, lizozomlar, Golgi aygıtı, lipozomlar, çeşitli keseler). Ancak havasız yaşayabilen türler bu kuralın dışındadır.

Beslenme, çeşitli ayrıntılar içeren biçimlerde fagositozla sağlanır; hayvan bunun için çoğu zaman yalancı ayaklar çıkarır, bunlarla avını kuşatır, ayakların uçları birbirine kavuşup bitişince av içerde kalıp yutulmuş olur.

Çoğalma, ayrıntılarda farklılıklar olmakla birlikte, hep kromozomların belirginleşmesini ve yavru hücreler arasında eşit olarak dağılmasını zorunlu kılan mitoz bölünme sürecine göre ikiye bölünmelerle olur (uzun süre sanıldığı ve okullarda öğretildiği gibi amitozla değil). Çok çekirdekli türlerde sitoplazmaların ayrılması çoğunlukla farklıdır. Bilinen cinsellik durumları henüz pek azdır.

Amiplerin çoğu kist oluşturabilir ve hayvan bu kistlere sığınarak ve yaşamsal etkinliklerini azaltarak olumsuz koşullara (kuruma, yüksek sıcaklık vb.) dayanabilir.

Bazı amipler özellikle hayvanlarda asalak yaşar. Bunlar az ya da çok zararlıdır. Sözgelimi insanın kalınbağırsağında bulunan *Entamoeba coli* oldukça zararsızdır, oysa dizanteri amibi *E. histolytica* tehlikeli bir hastalık olan amipli dizanteriye yol açabilir. Önceleri tehlikesiz oldukları sanılan toprak ya da tatlı su amiplerinin (*acanthamoeba, naegleria*), henüz tam açıklanamayan koşullarda, hastalık etkeni oldukları ve ölümcül beyin iltihaplarına yol açabilecekleri yakın zamanda anlaşıldı.

AMİPLER a. Kabuğu olsun olmasın, kökbacakları ister loplu, ister sivri olsun, amipsi hareketlerle yer değiştiren tüm kökbacaklı protozoerleri (foraminiferler hariç) ifade eden genel (sistematik değil) terim. (Bil. a. *amoebae.*)

AMİPLİ sıf. Amiplerden ileri gelen hastalığa denir. (Amipli hastalıklar, tüm amibiaz çeşitlerini, *Entamoeba histolytica*'dan başka amiplerin yol açtığı hastalıkları, örneğin en çok yüzme havuzlarında karşılaşılan *naegleria* cinsinden serbest amiplerin yol açtığı *amipli menengoansefalit* gibi hastalıkları içerir.)

◆ sıf. ve a. Amibiaza tutulmuş hasta kişiye denir.

AMİPSİ sıf. **1.** Amibi andıran, amibe benzeyen. **—2.** Daha çok amiplerin hareketlerine benzeyen hareketler için söylenir.

—ANSİKL. Amipsi protistlerde, cıvıkmantarlarda ve tüm hayvanların akyuvarlarında vb. görülebilen amipsi hareketler, dıştan gelen bir uyarı sonucunda bir nesneye tutuna tutuna ilerlemeyi sağlayan, bir çeşit sürünme hareketidir (yönelim). Hücreyi kendine doğru çeken nesneye doğru ayakların oluşması bunun en açık belirtisidir. Daha sonra, hücre kütlesi yalancı ayakların içine akar, ondan sonra yalancı ayaklar daha önde oluşur, vb.

AMİR a. (ar. *emr*'den *amir*). **1.** Aşamalı bir düzende kendisine bağlı görevliler bulunan; bir kimseye göre buyurma yetkisi olan kimse: *Daire amirine bu konuda bilgi verdim. Amirlerine itaat etmek.* **—2.** *Amir-i mutlak*, bütün yetkiyi elinde bulunduran kimse.

◆ sıf. *Esk.* Buyuran, buyurucu: *Cemiyette erkeğin hâkim ve amir itibar olunması. Kanunun amir hükmü mucibince.*

—Ask. Makam ve görevi gereğince emir verme yetkisini taşıyan asker kişi.

—Huk. *Amir hükümler* → EMREDİCİ* HÜKÜMLER.‖*Amir-i ita* →İTA* AMİRİ.

ÂMİR, ÂMİRE sıf. (ar. *ʿumrān*'dan *ʿāmir*, dişl. *ʿāmire*). *Esk.* **1.** Bir yeri bayındır duruma getiren. **—2.** Devlete ait: *Hazine-i âmire. Matbaa-i âmire. Tersane-i âmire.*

◆ a. **1.** Bayındır yer. **—2.** Müslümanlara ait verimli toprak. **—3.** Devlete ait arazi.

AMİR I Melik üz-Zafir Selahattin, Tahiriler hanedanı kurucusu (?-1466). Resuliler hanedanının yıkılması üzerine kardeşi Şemsettin Ali ile birlikte, Yemen'de Tahiriler hanedanını (Beni Tahir) kurdu (1451). Sana'yı ele geçirmek için yaptığı savaşta öldü, yerine kardeşi Şemsettin geçti.

AMİR (Ömer), türk tarihçi (İstanbul ? -*ay. y.* 1815). Babası defterhane kesedarlarından Himmeti Efendi'dir. Selim III döneminde timar ve zeamet yöneticiliği, defterdarhane kesedarlığı, divan mektupçuluğu, maliye tezkereciliği yaptı. 1807 ekiminde Pertev Efendi'nin ölümü üzerine devraldığı vakanüvislik görevini iki buçuk ay sürdürdü, yerine Asım Efendi atandı (1808). Gazel ve nazireleri vardır.

AMİR (Anda PİNKERFELD, **Anda** — denir), lehçe ve ibranice yazan israilli şair (Rzeszów 1902). Lehçe yazdığı ilk kitabından sonra (*Chants de vie*, 1921 [fr. çev.]) 1923'te Filistin'e göç etti ve orada doğa sevgisini, aile mutluluklarını ve öncülerin coşkularını dile getiren şiirler yazdı (*Mandragore*, 1943 [fr. çev.]; *Une fille*, 1953 [fr. çev.]; *le Bonheur de l'homme*, 1977 [fr. çev.]).

AMİR (Muhammet Abdülhakim), mısırlı asker ve siyaset adamı (Astal, Minieh eyaleti, 1919 - Kahire 1967). 1940'tan başlayarak Nâsır'ın arkadaşı olan Amir, Devrim konseyi üyeliği, Necip'in yerine silahlı kuvvetler başkomutanlığı (1953), Mısır savunma ve denizcilik bakanlığı (1953-1958) görevlerini yürüttü. 1958'de mareşalliğe getirildi. Birleşik Arap Cumhuriyeti savunma bakanlığı yaptı (1958-1962), Nâsır'ın Suriye temsilcisi olarak Mısır-Suriye birliğini sürdürmeyi başaramadı. 1964'te BAC cumhurbaşkan yardımcılığına ve Arap birliği birleşik orduları başkomutanlığına getirildi. Haziran 1967'de mısır ordusunun israil kuvvetleri karşısında yenilgiye uğraması üzerine, görevlerinden çekildi. Aynı yılın ağustosunda Nâsır'a karşı düzenlenen bir suikasta adı karışınca intihar etti.

AMİR (Aharon), ibranice yazan israilli yazar (Kaunas 1923). 1935'te Filistin'e yerleşti. Birçok derginin (Alef, Keşet) yöneticisi ya da kurucusu oldu. Şiirler (*Sirocco* [fr. çev.], 1949); *Séraphin* [fr. çev.], 1957) ve öyküler (*Amour* [fr. çev.], 1952) yayımladı.

AMİR BİAHKAMİLLAH (1096-1130) fatımi halifesi (1101-1130). Babası Mustali'nin ölümü üzerine, vezir Efdal tarafından halife ilan edildiğinde beş yaşındaydı. Halife adına ülkeyi yirmi yıl yöneten Efdal, içerde düzeni sağladı; Kudüs'ü ele geçiren (1099) Haçlılar'ın Mısır'a girmesini önledi. Efdal, bir Nizari daisi tarafından öldürülünce iktidar doğrudan halife Amir'in eline geçti (Efdal'i, Amir'in öldürttüğü ileri sürülür). Amir, kendi atadığı vezir Memun bin Bataihi'yi hapsetti, sonra çarmıha gerdirdi. Ülkeyi yeni bir vezir atamadan yönetti. Bir süre hıristiyan keşiş Ebu Necah bin Kanna'nın danışmanlığından yararlandıysa da, onu da döverek öldürttü. Baskıcı bir yönetim kurdu; sonunda öldürüldü.

AMİR BİN ABDULLAH BİN MESUT (Ebu Ubeyde), islam din ve hukuk bilgini (? - ? 700), tabiîndendir (Peygamber'i görmüş olanları görüp,kendilerinden hadis dinlemiş olanlar). Hadis rivayetinde

kendisine güvenilir bir kişi olarak tanınır.

AMİR BİN ET-TUFEYL, arap şair ve ileri gelenlerinden (Necit 553 - ? 632). Amir bin Sasaa kabilesinden. Kabilesinin bütün savaşlarına katıldı. Peygamber'in kendisine gönderdiği elçileri Mauna yöresinde öldürttü. Mekke'nin müslümanlarca ele geçirilmesinden sonra Peygamber'i öldürmek istediyse de başaramadı. Günümüze ulaşan şiirlerinden övgü ve yergi türlerinde başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

AMİR BİN SASAA, Orta Arabistan'ın batı kesiminde arap kabileleri birliği. Turaba vahasının batısından Riyad-Mekke yolunun güneyindeki dağlık alana kadar uzanan bölgede yaşıyorlardı. Bu kabilelerin başlıcaları Beni Kılab, Beni Kab, Beni Hilal ve birliğe adını veren Beni Amir kabilesiydi. Cahiliye döneminde, uzun yıllar komşu kabilelerle savaştılar. 630'da müslüman oldular. Emeviler'e karşı savaşan Abdullah bin Zübeyr'i desteklediler ve Karmatiler'e karşı girişilen savaşlara katıldılar.

AMİRAL a. (ar. *amır, el-ᶜâlı,* en büyük amır'den, fr. *amiral*). Ask. denizc. Türk ve yabancı deniz kuvvetlerinde rütbe. (Kara ve hava kuvvetlerindeki general rütbesiyle eşdeğerlidir.)

—Oy. *Amiral battı,* tarafların kareli bir kâğıdın kareleri içine birbirlerine göstermeden işaretledikleri gemilerin bulunması ve batırılması üzerine kurulmuş oyun.

Amiral Bristol hastanesi, İstanbul'da özel hastane. Birinci Dünya savaşı sonlarında, İstanbul'a akın eden mültecilerin acil sağlık gereksinmelerini karşılamak amacıyla kuruldu (1920). Kuruluş, Kızılhaç ile Amerikan yüksek komitesi'nin işbirliği sonucu gerçekleşti. Hastanenin oluşturulmasında ve gelişmesinde o yıllarda (1920-1926) İstanbul'da görevli bulunan ABD'li amiral Mark L. Bristol'ün önemli katkısı oldu. Önceleri Çarşıkapı'daki bir binada faaliyet gösteren hastane, birkaç yer değiştirdikten sonra, Nişantaşı'ndaki bugünkü yerine taşındı. *Amerikan hastanesi* olan adı, *Amiral Bristol hastanesi* olarak değiştirildi. Bu özel sağlık kurumu, günümüze kadar düzenli bir gelişme göstererek 150 yataklı çağdaş bir hastane durumuna geldi. Hastanenin yapısı içindeki *hemşire okulu* da yardımcı sağlık personeli yetiştirmektedir.

AMİRALLİK a. **1.** Amiralin görevi. **—2.** Yüksek askeri deniz komutanlığı aşaması. **—3.** Deniz kuvvetlerinde bir amiral komutasındaki birliklerin emir ve komuta makamı.

AMİRALLİK adaları → ADMİRALTY adaları.

AMİRANE sıf., be. (ar. *âmir,* emreden ve fars. *-âne*'den *amirane*). Amir olana yakışacak tarzda, emredercesine: "... *bütün o amirane azametini muhafaza kabil değilmiş gibi!*" (H. Cahit).

AMİRANTES adaları, Hint okyanusu'nda küçük mercan takımadaları; bağlı olduğu Seychelles adalarının B.'sında; 10 km²; yaklş. 200 nüf. 1502'de Vasco da Gama'nın bulduğu Amirantes adaları, 1814-1976 arasında İngiltere'ye bağımlıydı.

AMİRAUTE adası → SALTSPRİNG adası.

ÂMİRE → ÂMİR.

AMİRİLER, İspanya'da islam hanedanı (1021-1085). Endülüs emevi devletinin son döneminde büyük naip olan Mansur bin Ebu Amir'in soyundan gelenler. Mansur'un torunu Abdülaziz el-Mansur 1021'de Valencia'da bir devlet kurdu ve 1061 yılına kadar saltanat sürdü. Yerini oğlu Abdülmelik el-Muzaffer aldı (1061-1065). Onu Tuleytule (Toledo) hükümdarı Memun'un on yıl süren yönetimi izledi, Amiri hanedanını daha sonra Abdülmelik'in kardeşi Ebu Bekir bin Abdülaziz sürdürdü (1075-1085). Ebu Bekir'in oğlu, kadı Osman bin Ebu Bekir döneminde Valencia, tahtından edilen Tuleytule hükümdarı Yahya el Kadir'in eline geçti, hanedan son buldu.

AMİRİN a. (fr. *amyrine*). Org. kim. Formülü $C_{30}H_{50}O$ olan ve iki triterpenik alkol izomerlerine verilen ad.

—ANSİKL. Birçok bitkisel kaynaktan elde edilen *α-amirin* (ursanın türevi) ve *β-amirin* (oleananin türevi), bitki hücrelerinde *skualen epoksiti*'nin halkalaşmasıyla oluşur. Her ikisi de önemli doğal ürün örnekleridir.

AMİRİYET a. (ar. *âmir* ve *-iyyet*'ten *âmiriyyet*). *Esk.* Amirlik.

AMİRLİK a. **1.** Amir olma durumu. **—2.** Bir kurumda, amirle yönetilen birim: *Depo amirliği. Emniyet amirliği.* **—3.** Bu birimin yeri.

AMİROV (Fikret), azerbaycanlı besteci (Kirovabat, Azerbaycan, 1922 - Bakü 1984). Azerbaycan Devlet konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Azerbaycan halk müziğini, Hacıbekov*, Çaykovski ve Rimskiy-Korsakov'un yapıtlarını inceledi. Hacıbekov'un çizgisini sürdürerek çeşitli orkestra yapıtları (*Azerbaycan süiti,* 1950; *Azerbaycan kapriçyosu,* 1961; *Senfonik rakslar,* 1961), operalar (*Sevil, Şeh Sanem*), operetler (*Yürek çalanlar, Gözlerin aydın*) ve bale süiti (*Binbir gece,* 1978 [1985'te İstanbul'da sahnelendi]) besteledi. 1949'da devlet ödülünü kazandı, 1965'te "halk sanatçısı" unvanını aldı.

AMİRZİŞ → ÂMÜRZİŞ.

ÂMİRZKÂR → ÂMÜRZGÂR.

AMİS (*sir* Kingsley), ingiliz yazar (Londra 1922). 50'li yılların gelenek düşmanı "Angry Young Men"in en önde gelen üyelerinden biri. 1954'te *Lucky Jim'i,* 1963'te *Tombul bir ingiliz'i* (One Fat English Man) yazdı. Toplumsal uzlaşımları ve kitle iletişim araçlarını eleştirdi: *James Bond dosyası* (The James Bond Dossier, 1965); *Onu hemen istiyorum* (I want It Now, 1968); *Yeşil adam* (The Green Man, 1969); (*Girl,* 20; 1971); *Değiştirme* (The Alteration, 1976); *Anılar* (Memoirs, 1991). Amis'e 1991'de sir unvanı verildi.

AMİS adası → TONGA.

AMİSH a. ABD'de bir grup mennocu tarikat üyesine verilen ad. Üyeleri özellikle Pennsylvania'da toplanmış olan tarikat, katılığı ve çağdaş uygarlığa karşı çıkmasıyla tanınır. (XVII. yy.'da kurulan Almanya kökenli tarikatın üyeleri XX. yy. başında 4 000 aile kadardı.)

AMİSOS ya da **AMİSUS.** Tar. coğ. Pontos Eukseinos (Karadeniz) kıyısında kent; Pontos kralı Mithridates'in başkentlerinden biriydi. Amisos, bugünkü Samsun kentinin K.-B.'sında, Karasamsun denilen kesimdeydi (bugün askeri bölge). Kentin Miletoslular ya da Phokaialılar tarafından kurulduğu sanılıyor (yaklş. İ.Ö. VII. yy. ortaları). Temel kazılarında yapı kalıntıları, küçük buluntular ortaya çıkarıldı. Akhilleus ve Thetis adlarının bulunduğu mozaik parçası, Samsun Arkeoloji müzesi'nde sergileniyor.

AMİSUS → AMİSOS.

-AMİT (fr. *-amide*). Org. kim. Bir molekülde *amit* işlevinin varlığını gösteren sonek.

AMİT a. (fr. *amide*'den). Org. kim. Asitlerdeki OH grubunun yerini bir NR_2 grubunun alması sonucunda türeyen bileşiklerin genel adı. (Sülfonik asitlerden türeyen amitler sülfonamitler ya da sülfamitlerdir; karboksilik asitlerden türeyen amitlere ise, karboksamit ya da daha basit olarak amit adı verilir.) ‖ *Metal amitleri,* amonyağın bir hidrojen atomunun yerine bir metalin geçmesiyle oluşan bileşikler (bu bileşiklerin genel formülü NH_2M'dir). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Eczc. Amitler, ağrı giderici, ateş düşürücü, uyutucu ve yatıştırıcı nitelikte pek çok ilacın doğmasını sağladı. Tedavide kullanılan amitler, hem asit kökü üzerine, hem amit grubunun üzerine yapılan çeşitli ornatmalarla (ikame) elde edilir. Örneğin nikotinamit (PP vitamini) triptofanın dönüşmesinden doğar. Bu maddenin eksikliği pellagraya neden olur. İnsanlarda günlük gereksinim 50 mg dolayındadır. Prokainamit, amit grubu kararlılık sağladığından taşikardinin önleyici ve sağaltıcı tedavisinde kullanılır.

—Org. kim. Amitler üç sınıfa ayrılabilir: *birincil amitler* R—CO—NH_2, *ikincil amitler* R—CO—NHR' ve *üçüncül amitler* R—CO—NR'_2. Karbon ve azot arasında bulunan kısmi çift bağ, bütün amitlerin belirgin niteliğini oluşturur; ayrıca bu bağa polipeptitlerde rastlandığı için, peptit bağı adı da verilir ve aşağıdaki iki sınır formülle gösterilebilir:

$$O = CR—NR'_2 \leftrightarrow {}^-O—CR = N^+R'_2$$

Bu iki formülün gösterdiği mezomerlikten dolayı amitler çok zayıf bazlardır (suyla karşılaştırılabilir). Aynı nedenlerle ilk iki sınıf, gene suya benzer özellikte bir asitlik veren oynak bir hidrojen atomuyla belirginleşir.

Mezomerlik, amitlerin nükleofil ornatma tepkimelerini güçleştirir; bununla birlikte, asit ya da alkali ortamda, bir asit ya da bir ester vererek hidroliz ve alkolize uğrayabilirler. Yalnızca halojenlerin ve nitrit asidinin elektroncul ornatmaları (azot atomu üzerinde) önemlidir; bu işlem, ikincil amitlere uygulanırsa yararlı ayraçlar olan ornatılmış RCO—NR'Br ve RCO—NR'NO türevleri elde edilir; birincil amitlerse, halojenlerle Hofmann parçalanmasına uğrar ($RCONH_2 \rightarrow RNH_2 + CO_2$) ve nitrit asidiyle azot açığa çıkarır ($RCONH_2 \rightarrow RCOOH + N_2$): bu iki tepkime doz belirlemede ve tepkisel mekanizmaların incelenmesinde önemlidir.

Amitler hidrojen bağı bulunan bileşiklerdir ve kaynama noktaları yüksektir. Bu özellik birincil ve ikincil amitlerde, hidrojen köprülerinin sağladığı olanaklardan dolayı üçüncüllere oranla daha güçlüdür. Ayrıca hidrojen köprüleri proteinlerin ikincil yapısında temel rol oynarlar; nitekim proteinler, belli başlı aminoasitlerin yoğuşmasıyla doğan ikincil *poliamitler*'dir.

Organik kimyada amit işlevi belirgin niteliğini, $CONR_2$ ($CONHR$ ya da $CONH_2$) grubundan ve yukarıda belirtilen özelliklerden alır. Amit işlevine çok sayıda karmaşık üründe rastlanır; bu ürünlerin en önemlileri polipeptitler* ve proteinler*'dir.

Metal amitlerinden sodyum amit (NH_2Na), amonyak gazının ısıtılmış sodyuma doğrudan etkimesi sonucunda elde edilir; tepkimede hidrojen açığa çıkar. Sodyum amit havada tutuşan beyaz bir katıdır. Sodyum gibi tepkir, ama tepkimede ayrıca amonyak açığa çıkarır. Bu bileşik aminler ile amitlerin hazırlanmasında ve indigonun bireşiminde kullanılır.

AMİTABHA, japon mahayana buddhacılarının taptığı "sonsuz ışık Buddha'sı" Amitabha (çince *O-mi-t'o*) dini, İ.S. 650'ye doğru Çin'de ortaya çıktı. Japonya'da, XII. ve XIII. yy.'larda, Mutluluk toprağı akımının (Codo-şu) ve "Mutluluk toprağı gerçek mezhebi"nin (Codo Şinşu) doğmasını sağladı. Mutluluk toprağı'nda, Amitabha ile birlikte iki *bodhisattva* hüküm sürdü: Avalokiteşvara ve Mahasthamaprapta. Amitabha'ya Tibet'te *Oddpag-med* adıyla tapılır.

Amitabha
tunç heykel
tibet sanatı
Guimet müzesi, Paris

AMİTERNUM. Esk. coğ. İtalya'da kent, Sabina'da, Sallustius'un vatanı. Günümüzde, Aquila yakınında *San Vittorino.*

AMİTOZ a. (fr. *amitose,* yun. *a,* yokluk eki, ve *mitos,* iplik'ten). Biyol. Hücrelerin doğrudan doğruya ikiye ayrılarak, bo-

ğumlanarak ya da tomurcuklanarak, ipliksi yapılar belirmeksizin bölünmesi. (Eşanl. AKİNETİK BÖLÜNME.)
—ANSİKL. Amitoz, pek çok hücre tipinde görülen en basit çoğalma biçimidir. Bu bölünme, çeşitli organitleri iki yavru hücre arasında eşit olarak dağıtamadığından mitoz* ve meyoz* bölünmenin tersine ne çok hücreli organizma ne de gamet oluşumunu sağlayabilir. Oysa mitoz ve meyoz bölünme hemen hemen tüm türlerde bu iki işlevi yerine getirir.

AMİTRİPTİLİN a. (fr. *amitriptyline*). Eczc. İmipraminin trisiklik türevi ve dibenzosikloheptenlerin prototipi olan antidepresör ilaç. (Ruhsal bunalımı yatıştırıcı etkisi için ve çöküntüye karşı kullanılır.)

ÂMİY sıf. (ar. *ʿāmiyy*). *Esk.* Avama ait, halka özgü.

AMİYANE sıf. ve be. (ar. *ʿāmiyy* ve fars. *-āne*'den *ʿamiyane*). **1.** Seçkin olmayan, sıradan, bayağı: *Amiyane tavırlar. Amiyane söz. Amiyane konuşmak.* **—2.** *Amiyane tabiriyle,* kaba bir söyleyişle.

AMİYANELİK a. Sıradanlık, bayağılık.

AMİZ sıf. (fars. *amihten*, karıştırmak'tan *amiz*). *Esk.* *"ile karışık", "ile karışmış"* anlamında birleşikler yapar: *garaz-amiz* (kinle karışık), *hikmet-amiz* (hikmetle karışık), *ibret-amiz* (ibretle karışık, ibret verici), vb.

ÂMİZE sıf. (fars. *āmize*). *Esk.* **1.** Karıştırılmış, karışmış. **—2.** Kırçıl, kırlaşmış saç, sakal için kullanılır.

◆ a. Karışım, birleşim.

ÂMİZEMÛ ya da **ÂMİZEMÛY** sıf. (fars. *amize* ve *mū*, *mūy*'dan *amize-mū*, *amize-mūy*). *Esk.* Saçına sakalına kır düşmüş olan, kır sakallı.

ÂMİZEMÛY → ÂMİZEMÛ.

ÂMİZEMÛYİ a. (fars. *amizemūy* ve *-ī*'den *amizemūyī*). *Esk.* Kır saçlılık, kır sakallılık.

AMİZGÂR ya da **AMİZKÂR** sıf. (fars. *āmiz* ve *-gar*, *-kar*'dan *amızgar*, *āmızkār*). *Esk.* Yaraşan, uygun.

ÂMİZİŞ a. (fars. *āmiziş*). *Esk.* **1.** Karışış, birleşiş, kaynaşma: *"Reng-i gül, bûy-ı semen, rûh-ı revân, nûr-ı basar / Birbiriyle etmiş âmîziş ten olmuştur sana"* (Avni Bey, XIX. yy.). **—2.** Karışıp kaynaşma, birlikte olma, arkadaşlık etme: *"Yusuf Cemil ile içli dışlı âmîzişi çirkin şey idi"* (İ. M. K. İnal). **—3.** *Âmîziş-i şîr ü şeker,* sütle şekerin kaynaşması; iyi geçinme, uyuşma.

ÂMİZKÂR → AMİZGÂR.

AMK → UMK.

AMLADA → AMBLADA.

AMLAŞ → ALMAŞ.

Amleth → HAMLET.

AMLWCH, Büyük Britanya'da petrol limanı ve sayfiye merkezi, Anglesey adasının (Wales ülkesi) kuzey kıyısında; 3 700 nüf.

AMM a. (ar. *ʿamm*). *Esk.* Amca.

ÂMM ya da **ÂM** sıf. (ar. *ʿāmm*). *Esk.* **1.** Genel, evrensel, herkese ait: *"K'olupdur kâinata daveti âm"* (Şeyhi, XV. yy.). **—2.** *Âm-ül-menâfi,* genel yarar, ortak çıkar.

AMMA bağ. (ar. *amma*). *Esk.* Ama: *"Gittin amma ki kodun hasret ile cânı bile"* (Neşati, XVII. yy.).

◆ ünlemsel be. **1.** Pekiştirme, yoğunluk belirtir: *Amma vurdu! Amma da konuşuyor! Amma saf adam!* **—2.** *Amma (da) yaptın (ha),* abartıyorsun (tkz.)

◆ ünlemsel sıf. Ünlem cümlelerinde hayranlık, hoşnutsuzluk, vb. bildirir: *Amma manzara! Amma adammış ha! Amma iş!*

AMMÂL sıf. ve a. (ar. *ʿammāl*). *Esk.* **1.** İşleyen yapıcı. **—2.** İleri gelen devlet adamları için kullanılır.

AMMÂME → İMÂME.

AMMAN, Ürdün'ün başkenti; 936 300 nüf. (1989). Çok hızlı nüfus artışı (nüfusu 1946'da ancak 60 000'di), filistinli mültecilerin iki evrede (1948'de İsrail devletinin kurulmasından sonra ve 1967 savaşından sonra) kente akın etmelerinin sonucudur. Amman, Ürdün ırmağının kolu Zerka'yı oluşturan kollardan birinin büyük kaynaklarının aşağı kesiminde, vadilerde kuruldu. Ticaret ve yönetim semtleri bu vadilerde, mülteci kampları ve konut semtleriyse platolarda toplanır. Amman, Ürdün'ün başlıca ticaret ve sanayi merkezidir. II. yy.'dan kalma, iyi korunmuş Roma tiyatrosu, görkemli kale, bir emevi sarayının yıkıntıları. İlgi çekici müzeler.
—Tar. Amman, Eskiçağ'da Ammonoğulları'nın başkenti *Ammon* ya da *Rabbath Ammon*, İ.Ö. III. yy.'da Yunanlılar'ın *Philadelphia* kentiydi. 1878'de mülteci Çerkezler burada bir köy kurdular: bu yer 1921'de Maverai Ürdün'ün başkenti oldu.

AMMAN ya da **AMMANN** (Jost), isviçreli ressam ve gravürcü (Zürich 1539 -Nürnberg 1591). Basel müzesi'nde sergilenen *Bir bilginin portresi* bilinen tek tablosudur. 1560'ta Nürnberg'e yerleşmeden önce, doğduğu kentte vitraylar yaptı. Gravür alanındaki eserleri dinsel ya da din dışı yapıtlar için hazırladığı çok sayıda tahta oyma küçük illüstrasyondan oluşur.

AMMANNATI, Pistoia'lı banker ailesi. 1300'e doğru iflas etmesi, Floransalı kapitalistlerin Avrupa'da mali üstünlük kurmalarına yol açtı.

AMMANNATİ (Bartolomeo), italyan heykelci ve mimar (Settignano, Floransa yakınları, 1511 - Floransa 1592). Roma'da Vignola'nın yanında yetişti, maniyerizmin özgün bir temsilcisi oldu. Floransa'da, Pitti sarayı'nın avlusu (1560-1568), Santa Trinita köprüsü ve Neptün çeşmesi'ni, Roma'ya dönüşünde de cizvit kolejini yaptı (1582-1584).

AMMÂR sıf. ve a. (ar. *ʿammar*). *Esk.* Bir yeri bakımlı hale getiren, bayındırlaştıran, mimar.

AMMÂR BİN ALİ EL-MAVSİLİ, lat. *Canamusali,* arap göz hekimi (XI. yy). Musulludur. Mesleğine Irak'ta başladı. Bilgisini geliştirmek için Horasan, Filistin ve Mısır'ı dolaştı, Mısır'da yerleşti. Göz anatomisi, hastalıkları ve tedavi yöntemleri üzerine yazdığı *Kitab ül-müntehab fî ilâc-il ayn* (Gözün tedavisi hakkında seçilmiş kitap), döneminde ve daha sonra bu konudaki temel kaynaklardan oldu. Kendi buluşu olan içi boş madeni bir iğneyle emerek, yumuşak katarakti tedavi etti. Buluşu bu tür hastalıkların tedavisinde önemli bir aşama oluşturdu. Yapıt XIII. yy.'da ibraniceye, XV. yy.'da latinceye, XX. yy. başlarında almancaya çevrildi.

AMMAR BİN YASİR BİN AMİR, sahabe (? 564 - Sıffin 657). Anne ve babasıyla birlikte müslümanlığı ilk kabul edenlerden. Bu yüzden ağır işkencelere uğradılar; annesi Sümeyye öldürüldü; Ammar ise, Etyopya'ya göç etmek zorunda kaldı. Hicretten (622) sonra Medine'ye döndü. Peygamber'in hemen bütün savaşlarına katıldı. Ebubekir döneminde Yemame savaşı'nda bir kulağını kaybetti. Halife Ömer döneminde Kûfe valiliğine getirildi. İran'da Huzistan'ın fethine katıldı. Osman'ın halifeliğini kabul etmeyerek Ali'nin yanında yer aldı. Cemel olayında Ayşe'nin tutsak edilerek Medine'ye götürülmesinde etkin rol oynadı. Sıffin savaşı'nda 93 yaşında öldü. İyi hadis bilmesi ve dindarlığıyla tanınmıştı. Emeviler'e düşman olanlar, Peygamber'den onu yücelten hadisler nakletmiş ve Kuran'da bazı ayetlerde onunla ilgili telmihler bulunduğunu öne sürmüşlerdir.

AMMÂRİLER ya da **BENİ AMMAR,** Trablusşam'da yüzyıla yakın bir süre hüküm sürmüş olan, küçük müslüman hanedan. Kentin Haçlılar tarafından 1109'da alınmasıyla hanedan sona erdi.
—1327'den 1401'e kadar Trablus'ta hüküm süren bir başka müslüman hanedanın da adıdır.

AMMARİYE ya da **AMMARİYA,** Cezayir'de bir müslüman tarikatı. 1882'de El-Hac Embarek el-Magribi tarafından kuruldu. Adını, Cezayirli bir ermiş olan Ammar bin Senna'dan (doğ. 1712) alır. Günümüzde bu tarikatın Cezayir'de bir tekkesi vardır.

AMMAS. Mit. Eski Anadolu tanrıçalarından; yunan mitolojisinde Artemis'in sütninesi, Ana, Rhea ya da Demeter ile özdeşleşir.

AMMÂT çoğl. a. (ar. *ʿamm*'ın çoğl. *ʿammāt*). *Esk.* Amcalar.

AMME sıf. (ar. *ʿāmm*'ın dişl. *ʿamme*). *Esk.* Genel, herkese ait.

◆ a. **1.** Halk, avam, herkes: *"Büyük küçük hep geçip gidiyor, giden geri gelmiyor, ammeye olan bana da olacaktır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Amme efkârı, efkâr-ı amme,* kamuoyu, herkesin düşüncesi ‖ *Amme-i enâm,* yaratılanların hepsi.
—Huk. *Amme alacağı,* kamu idare ve kurumlarının gerçek ve tüzel kişilerden olan alacakları. (→ KAMU* ALACAĞI.) ‖*Amme davası,* kamu adına açılan dava. (→ KAMU* DAVASI.) ‖*Amme emlaki* → KAMU* MALLARI. ‖*Amme emniyeti* → KAMU* GÜVENLİĞİ ‖ *Amme hakları* → KAMU* HAKLARI. ‖*Amme hizmeti,* kamu idare ve kurumlarının doğrudan doğruya yaptıkları ya da bunların denetimi altında genel gereksinim ve kamu yararı amacıyla yapılan hizmetler (→ KAMU* HİZMETİ.) ‖*Amme hizmetlerinden memnuiyet* → KAMU* HİZMETLERİNDEN YASAKLANMA. ‖*Amme hukuku,* devlet örgütünü, kişilerin devletle olan ilişkilerini inceleyen hukuk dalı. (→ KAMU* HUKUKU.) ‖ *Amme hükmi şahısla-*

Amman'dan bir görünüm (1973'ten önce)

rı, kamu hizmeti görmek amacıyla kamu hukuku yöntemlerine göre kurulmuş tüzel kişiler. (→ KAMU* TÜZEL KİŞİLERİ.)|| *Amme idareleri* → KAMU* İDARELERİ. || *Amme intizamı* → KAMU* DÜZENİ. ||*Amme kudreti* → KAMU* GÜCÜ. ||*Amme menfaati* → KAMU* YARARI. ||*Amme müessesesi*, belirli bir kamu hizmetinin görülmesi amacıyla kurulmuş, devlet ya da diğer bir kamu idaresine bağlı kamu tüzel kişisi. (→ KAMU* KURUMU.) || *Amme nizamı* → KAMU* DÜZENİ. ||*Amme mükellefiyeti* → KAMU* YÜKÜMLÜLÜĞÜ.

Amme suresi, Kuran'ın 78. suresi. 40 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adı, aslında *en-nebe* (büyük haber) olduğu halde, *amme* sözcüğüyle başladığından bu adla anılır. Bir adı da *tesâül* olan surede anlatılan *büyük haber*, surenin indiği sırada, Mekke'de inanmayanların tartıştıkları *kıyamet günü* ile *yeniden diriliş* haberidir.

AMMERSEE, Federal Almanya'da göl, Bavyera platosu, Münih'in G.-B.'sında; yüksl. 531 m; 48 km². Avusturya Alpleri'nden doğan Ammer ırmağının beslediği göl, sularının fazlasını, Amper ırmağıyla (sol kıyısından İsar'a katılır) boşaltır.

AMMETEN be. (ar. *ᶜāmmeten*). *Esk.* Genel olarak; tamamen, tümden.

AMMİ sıf. (ar. *ᶜāmm*, halk ve *-ī* 'den *ᶜāmmī*). *Esk.* **1.** Halka özgü, avamla ilgili. **—2.** Adi, kaba, bayağı.

AMMİANUS MARCELLİNUS, yunan kökenli latin tarihçi (Antakya 335'e doğr. - öl. 400'e doğr.). İmparator Constantinus'a hizmet etti ve Parthlar'a karşı Julianus ile birlikte savaştı. Tacitus'un yapıtının bir devamı olan *Rerum gestarum libri XXXI* adlı kitabı Nerva'dan Valens'in ölümüne kadar olan dönemi kapsar. Sağlam bilgilere dayanan ve yansız bir anlayışla yazılmış olan yapıtından günümüze yalnızca XIV-XXXI arasındaki kitaplar (353-378 yılları) kalmıştır.

ammonit

AMMİN a. (fr. *ammine*). Kim. Bir iyon içinde bir metalle birlikte ornatılmış bir amin ya da amonyak içeren kompleks (örneğin *amminokobaltat III*).

AMMİNOKOBALTAT II a. İkideğerli kobaltın amonyaklı kompleksi.

AMMİNOKOBALTAT III a. Üçdeğerli kobaltın amonyaklı kompleksi.

AMMİNOKROMAT a. Anorg. kim. Kromun amonyum bileşiklerine verilen ad; bunları Fremy bulmuştur. (İki tipi vardır: kromun ikideğerli olduğu *amminokromat II* ve kromun üçdeğerli olduğu *amminokromat III.)*

AMMİNOKROMAT II a. Kromun ikideğerli amonyum bileşiği.

AMMİNOKROMAT III a. Kromun üçdeğerli amonyum bileşiği.

AMMİNOKUPRAT II a. Kim. Bakır ve amonyak ya da bir amin içeren mavi sıvı. $[Cu(NH_3)_4]^{+2}$ kompleks iyonlarını taşır.)

AMMİNOPALLADAT II a. Anorg. kim. İkideğerli palladyumun amonyaklı kompleksi.

AMMİNOPLATİNAT II a. Anorg. kim. İkideğerli platinin amonyumlu komplekslerinin genel adı.

AMMİNOPLATİNAT IV a. Anorg. kim. Dörtdeğerli platinin amonyumlu komplekslerinin genel adı.

AMMİRA (Vincenzo), italyan şair ve yurtsever (Monteleone di Calabria 1821 -ay.y. 1898). Calabria lehçesinde yazılmış iki trajediyle birçok halk şiirinin yazarıdır.

AMMİRATO (Scipione), italyan tarihçi (Lecce 1531-Floransa 1601). Cosimo de Medici grandükünün kronikçisi *(İstorie fiorentine*, 1600-1641) ve soykütüğü yazarı.

AMMİYA be. (ar. *ᶜammiyen*'den *ᶜammiya*). *Esk.* Körü körüne, düşünmeyerek.

AMMOBİUM a. (fr. *ammobium*; yun. *ammos*, kum ve *bios*, yaşam'dan). Avustralya'da yetişen bileşik çiçekli bitki. (Batı ülkelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

AMMODYTİDAE a. Zool. Kumbalığıgiller familyasının bilimsel adı.

AMMOFİL sıf. (fr. *ammophile*; yun. *ammos*, kum ve *philein*, sevmek'ten). Kumda yetişen ve kumu seven (bitki). [Eşanl. PSAMMOFİL.]

AMMOKHOSTOS → GAZİ* MAĞUSA.

AMMOMANES a. (yun. *ammos*, kum, ve lat. *manere*, kalmak'tan). Eski dünyanın çöl bölgelerinde yaşayan ve yaşadığı arazinin rengiyle aynı renkte olan tarlakuşu. (Tarlakuşugiller familyası.)

AMMON. Esk. coğ. Arabistan'da kent, Ammonoğulları'nın başkenti. Ptolemaios II Philadelphos döneminde *Philadelphia* diye adlandırıldı. Günümüzde Ürdün'ün başkenti *Amman*.

AMMON → AMON (Mısır tanrısı).

AMMON BOYNUZU a. (yun. *Ammon*, Amon, mısır tanrısı). Anat. Memelilerde beyin kabuğunun, *gyrus dentatus* (dişli kıvrım) ile birlikte *hippocampus* (denizatı) denilen allokorteks dokulu yapıyı oluşturan bölümü. (Ammon boynuzu, heyecana dayanan karmaşık davranışlarda ve bellek işinde önemli rol oynayan, eski ama olfaktif olmayan bir beyin bölümüne, yani limbik sistem de denen arşikortekse aittir.) [Eşanl. BÜYÜK DENİZATI.]

AMMONAL a. (*ammon [ium]* ve *al [uminium]*'dan). Amonyum nitrat, alüminyum tozu ve üçüncü bir maddeden, genellikle tolitten oluşan patlayıcı.

AMMONAT a. Amonyağın çeşitli metal oksitlerle bileşmesi sonucunda oluşan bileşiklerin adı.

AMMONİOS, yunan filozof (175'e doğr. - 242'ye doğr.); hamallık yaptığı için **Sakkas** lakabıyla anılırdı. Hıristiyan bir aileden gelmesine karşın, çoktanrıcılığı benimsedi; felsefe okudu ve İskenderiye'de ders verdi. Yeniplatoncu akımın kurucusu olarak kabul edilir. Yazılı ürünler bırakmadı; Plotinos, Longinos ve Origenes'i yetiştirdi.

AMMONİT a. (fr. *ammonite;* Eski Mısır'da Teb tanrısı *Ammon*'un adından). **1.** İkinci Zaman arazilerinde çok bol bulunan ve kıvrımlı biçimiyle, antik çağ sanatçılarının Jupiter Ammon'unun (Amon) alnını süslemek için kullandıkları koç boynuzlarını andıran fosil kabuklulara verilen ad. (Ammonitler, geniş bir fosil kafadanbacaklı yumuşakça üsttakımı oluştururlar. İlk gerçek ammonitler, *monophyllites* cinsiyle Trias'ta ortaya çıktı. Grup İkinci Zaman'ın sonunda tümüyle ortadan kalktı.) **—2.** Çok daha eski kabuklu çeşitlerine verilen ad: sözcüğün dar anlamıyla ammonitlerin ataları oldukları sanılan *ceratites, clymenia* ve *goniatites* gibi kabuklular.

AMMONOĞULLARI, Ölü deniz'in K.-D.'suna yerleşmiş, amurru kökenli ve İbraniler ile aralarında akrabalık bağları bulunan kavim. İbraniceye benzeyen dilleri, arami alfabesinin yardımıyla IX. yy.'dan başlayarak yazılı dil durumuna geldi. XI. yy.'da krallık oldular, kendilerini buyruğu altına almaya çalışan İsrail ile sürekli çatışma içindeydiler. Asurlular, Babilliler, Persler, Lagoslar, Selefkiler gibi doğudaki güçlere bağımlı olan Ammonoğulları, Nabatiler'in ve Yahudiler'in baskısı sonucu ulusal benliklerini yitirdiler.

AMMONOİDEA a. (*Ammon* [boynuzu], ve yun. *eidos*, görünüş, biçim'den). Ammonitleri ve clymenia, goniatites ve ceratites gibi yakın grupları içeren fosil kafadanbacaklı yumuşakçalar altsınıfı. —ANSİKL. Ammonoidea altsınıfındaki kabukluların, aynı düzlemde sarımlı ya da helis biçiminde, yahut kıvrımsız, eğik ya da düz biçimde bir dizi odacıklar içeren sarmal bir kavkısı vardır. Genellikle kavkının dış kenarı boyunca bir kenar sifonu uzanır; odacıkların bölmeleri kavkının dış yüzeyiyle karşılaştığında, loplardan ve yollardan oluşan az çok karmaşık bir eklem çizgisi oluşturur. Loplar yalın (goniatites), dişli (ceratites), ya da çok dallıdır (ammonitler, vb.). Baştaki odacık küre ya da yumurta biçimindedir; en dıştaki de hayvanın bedenini içeren oturma odasıdır; öbür odacıkların büyük bir olasılıkla bir gazla dolu olduğu ve yüzdürme görevi yaptığı sanılmaktadır. Kavkının ağzı yalındır ya da kulakçıkları oluşturan eklentilerle donanmıştır; ağız çoğunlukla dardır; bu özellik hayvanın bütünüyle kavkının içinde bulunduğunu gösterir.

Oturma odasında, bazen kireçli ya da boynuzsu, yassı, biraz midyelerin çenetlerine benzeyen bir ya da iki cisim bulunur; bunlar kapakçık görevi yapan *aptikus*'lardır. Erkekler dişilerden daha küçük olduklarından eşey ayrılığı bulunduğu sanılmaktadır.

Ammonoidea altsınıfı, çok sayıda familya ve cinste toplanan binlerce türü içerir. Bunlar Birinci (goniatites) ve özellikle İkinci Zaman topraklarında yaygın fosillerdir; çok geniş alanlardaki yaygınlıkları ve her cinsin çok kısa bir süre yaşamış olması nedeniyle, bu arazilerin yaşının saptanmasında yerbilimcilere büyük yardımda bulunmaktadırlar. Boyları, birkaç milimetreden başlayarak çapı 2 m'yi aşanlara kadar çok farklı olabilmektedir. Yüzeyleri binbir çeşit çıkıntı, çizgi, yumru ve dikenlerle bezelidir. Ammonoidea altsınıfı Birinci Zaman'da goniatites, clymenia ve ceratites biçimlerinde ortaya çıktı; Trias devrinde gelişip İkinci Zaman'da sayıca ve çeşitçe çok arttıktan sonra Üçüncü Zaman'ın başında ortadan kalktı.

AMMOPHİLA a. (yun. *ammos*, kum, ve *philein*, sevmek'ten). Zarkanatlı böcek. (Tırtılları avlayarak iğnesiyle sokar, felç eder ve larvalarını beslemek amacıyla yeraltındaki yuvasına götürür. Sphegidae familyası.)

AMMOTRECHİDAE a. (yun. *ammos*, kum, ve *trekhein*, koşmak'tan). Yalnız Amerika kıtasında bulunan örümcek familyası. (Solifuga takımı.)

AMMUNA ya da **AMMUNAŞ,** hitit kralı (yakl. İ.Ö. 1550-1530). Babası Zidanta'yı öldürerek kral oldu. Yönetimi siyasal kargaşa ve kuraklık içinde geçti.

Amnesty International → ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ.

AMNEZİ a. (fr. *amnésie*). Psik. → BELLEKYİTİMİ.

AMNİAS, Gökırmak*'ın Eskiçağ'daki adı.

AMNİOGRAFİ a. (fr. *amniographie*). Kad. doğ. Amnios kesesine röntgen ışını geçirmez iyotlu maddeler şırınga edildikten sonra yapılan dölyatağı radyografisi. (Bu muayene geç de olsa bazı ağır şekil bozukluklarını saptamaya yarardı, ekografi*nin ortaya çıkmasından sonra değerini kaybetti.)

AMNİONLU sıf. Hem amniosu, hem alantoidi olan. (Sürüngenler, kuşlar ve memeliler amnionludur.)

AMNİONSUZ sıf. Embriyonlarında amnios ve alantoit bulunmayan. (Balıklar ve amfibyumlar amnionsuzdur.)

AMNİORE a. (fr. *amniorrhée;* yun. *amnion*, dölüt zarı, ve *rhein*, akmak'tan). Kad. doğ. Yumurta zarlarının yırtılmasından ya da delinmesinden sonra amnios sıvısının akması.

AMNİOS a. (lat. sözc.; yun. *amnion*, dölüt zarı'ndan). Bir dışderi tabakasıyla embriyondışı somatoplöranın yapışmasından oluşan embriyon eklentisi. (Sürüngenlerde, kuşlarda ve memelilerde bulu-

nan amnios, amnios sıvısıyla dolu bir kese oluşturur ve embriyonun sıvı bir ortamda gelişmesini sağlar.) [Böcek yumurtalarının buna benzer bir oluşumuna da "amnios" adı verilir.]
—Kad. doğ. *Amnios dizginleri*, amniosun dölüte anormal yapışıklıkları. (Biçim bozukluklarına yol açar.) ||*Amnios enfeksiyonu*, su torbasının patlamasından önce ya da sonra amnios sıvısında ortaya çıkan ve dölütte ya da yeni doğan bebekte hastalık yapan mikrop çoğalması. ||*Amnios sıvısı*, amnios torbasında bulunan ve dölütü içinde barındıran sıvı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kad. doğ. Amnios sıvısının normal rengi pınar suyu gibidir. Bu sıvı, albümin, üre, kalsiyum, potasyum, sodyum tuzları ve prostaglandinlerden oluşan suya benzer bir eriyiktir. Nasıl oluştuğu henüz iyi bilinmemektedir; dölütten (idrar ve akciğer sıvısı) ve eklentilerinden (zarlar ve kordon) sızarak birikir. Gebeliğin sonuna doğru normal hacmi 500 ml dolayındadır. Görevi darbelere ve döl yatağından gelen basınçlara karşı dölütü korumaktır. Doğum sırasında, su torbasının patlamasıyla dışarı akar.

AMNİOSANTEZ a. (fr. *amniocentèse;* yun. *amnion*, dölüt zarı ve *kentesis*, delme'den). Kad. doğ. Gebe bir kadında, tahlil için bir miktar amnios sıvısı çekmek amacıyla karın çeperinden amnios boşluğuna yapılan ponksiyon.
—ANSİKL. *Erken amniosantez*, düşük yapmayı gerektirecek herhangi bir dölüt anormalliğini doğumdan önce saptamak için 16. ve 18. haftalar arasında yapılır. Dölüt hücrelerinde karyotip belirlemeye (kromozom ve cinsiyetle ilgili anormalliklerin teşhisi), biyokimyasal araştırmalar yapmaya (enzim metabolizmasına bağlı kalıtımsal hastalıklar), bir alfa-föto-protein dozajı ayarlamaya (sinir tüpüyle ilgili anormallikler) olanak sağlar.
Geç amniosantez, dölütün gelişme derecesini (akciğer yüzeyi, kreatinin, turuncu hücreler), süreğen dölüt ağrısını (spektrofotometreyle yapılan muayenede görülen ilk dışkı), artık seyrek görülen Rhésus alloimmünizasyonu hallerinde dölütün uğradığı zararın derecesini saptamak (bilirübin dozajı) amacıyla son üç ayda yapılır.

AMNİOSKOP a. (fr. *amnioscope*). Amnioskopi yapmak için kullanılan endoskop.

AMNİOSKOPİ a. (fr. *amnioscopie*'den). Kad. doğ. Dölyatağı boynundan iletilen bir endoskopla yumurta zarları aydınlatılarak amnios sıvısının muayenesi.
—ANSİKL. Gebeliğin sonunda uygulanan bu gözlem yöntemi 1962'de Saling tarafından icat edildi. Bu muayenede, "amnioskop" denilen ve bir metal boru, bir soğuk ışık kaynağı ve bir büyütücü optikten oluşan özel bir endoskop kullanılır. Amnioskop gebeliğin 34. haftasında dölyatağı boynundan kaydırılarak su torbasına değinceye kadar uzatılabilir. Bu teknik dölütün geliş biçimini görmek, amnios sıvısının miktarını ve rengini belirlemek, bebeğin derisi üzerinde yağlı madde (vernix caseosa) bulunup bulunmadığını anlamak olanağı sağlar. Bu yöntemle bir dölüt ağrısı olup olmadığını araştırmak (mekonyumla amnios sıvısının renklenmesi), Rhesus uyuşmazlığını gözetlemek (amnios sıvısının bilirübinle sarıya boyanması), dahası, süresini aşmış gebelikleri belirlemek (amnios sıvısının azalması ve deri üzerindeki yağlı madde parçalarının kaybolması) olanağı verir. Amnioskopi ağrısız bir muayenedir; tehlikesi çok azdır. Mikrop kapma riski önemsizdir; zarların yırtılma tehlikesi de % 1-2 dolayındadır.

AMOBARBİTAL a. (fr. *amobarbital*). Tatlı uyku veren ve vücuttan yavaş atılan barbütirik. (Etkisi 30-60 dakikada ortaya çıkar, 6-8 saatlik bir uyku sağlar. Belli başlı kullanım yeri gece yarısından sonraki uykusuzluk durumlarıdır.)

Amoco Cadiz, Bretagne'da küçük bir liman olan Portsall'ın (Finistère) 4 mil açığında 16 mart 1978'de karaya oturan liberya bandıralı tankerin adı. Gemideki 223 000 ton ham petrolün denize dökülmesi, 400 km'den daha uzun kıyı şeridinin (batıda Saint-Mathieu burnundan doğuda Bréhat adasına kadar) kirlenmesine yol açtı.

AMODİAKİN a. (fr. *amodiaquine*). Sentez yoluyla yapılan sıtma ilacı (amino 4 kinolein). [Vücuttan yavaş atıldığından sıtmadan korunmak için çok yararlı olmaktadır. İyileştirici etkisi klorokine göre daha yavaştır. Kollajenozların tedavisinde de kullanılır. Uzun süre alınması zaman zaman gözdibi kontrollarını zorunlu kılar.]

AMODİO (Amedeo), italyan dansçı ve koregraf (Milano 1940). İtalyan okul dansının en iyi temsilcilerinden biridir. Mesleğine Scala di Milano'da başlayan (1958) Amodio, Roma operası'nın en gözde dansçısı oldu (1966); ondan sonra sanatını serbest olarak sürdürdü. İlk koregrafisi *Escursioni*'dir (müz. Berio; 1967). Daha sonra *Bir faunanın öğleden sonrası* (1972), *Nutuklar II* (müz. Globokar; 1973), *Oggetto Amato* (müz. Busotti; 1976) adlı yapıtları düzenledi.

A-MODÜL a. Ceb. Bir A değişmeli birim halkası üzerinde tanımlanmış modül*

AMOGHASİDDHİ → DHYANI –BUDDHA.

AMOK a. (ing. *amuch;* malayca *amuk*, çılgınlık'tan).Malezyalılar'da görülen öldürücü delilik.
◆ sıf. ve a. Bu durumda bulunan kimseye denir. (Çoğu zaman önemsiz bir yoksunluk sonucunda, hasta klişeleşmiş bir davranış gösterir: koşarken karşılaştığı ilk kişinin üzerine atlar ve kendi kişiliğini hiç hesaba katmadan onu öldürmeye çalışır. G. Devereux, burada etnik kargaşanın bir örneğini görür: hasta kültürel açıdan özgül bir çarpıcı olaya kültürel açıdan uygun bir kargaşayla karşılık vermektedir.)

AMOKSİSİLİN a. (fr. *amoxicilline*). Trihidrat biçiminde kullanılan yarı sentetik penisilin. (Ağız yoluyla alındığında kanda hızla yüksek bir düzeye ulaşır, bu da önemli ölçüde bakterisit etki yapar.)

AMOL ya da **AMUL,** İran'da kent, Mazenderan'da, Elburz'un eteğinde, Tahran'ın K.-K.-D.'sunda; 118 242 nüf. (1986). – Yakınında kömür yatakları.
—Güz. sant. Eski bir sanat kenti olan Amul en parlak ürünleri XIII.yy.'da verilen ve kentin adını taşıyan güzel seramiklerin yapım merkeziydi. Son derece üsluplaştırılmış hayvan resimleriyle ve yeşil renkli kafeslerle süslü bu seramiklerde, iğneyle yapılan motiflerin altından, destek toprağı gözükürdü.

AMOMUM a. (lat. *amomum;* yun. *amomon*, bir hint çalısının adından). Sıcak ülkelerde yetişen, köksaplı, çokyıllık kokulu bitki. (50 tür; zencefilgiller familyası.)

AMON, Mısır'da vaha. Burada yaşayan bir Amon kâhini, İskender'in tanrısal kökenli olduğunu doğrulamıştı. Günümüzde, *Siva*.

AMON, mısır tanrısı. Başlangıçta Hava, Rüzgâr ve Gemiciler tanrısı olan Amon'un yazgısı hiçbir tanrınınkine benzemez: önce, XII. hanedan hükümdarları tarafından devlet tanrısı düzeyine yükseltildi, sonra da, "kendi" kenti olan Teb'in dinsel ve siyasal tarihiyle bağlantılı olarak, Eski Mısır'ın dinsel ve siyasal tarihinde çok önemli ve sürekli bir rol oynadı. İnsan (başında, bir güneş tekerini sıkıca saran iki büyük tüy vardır), koç ya da boynuzlu bir yaratık olarak gösterilen, zaman zaman da Nil kazıyla simgelenen Amon, Orta imparatorluk'tan başlayarak (özellikle siyasal nedenlerle), Amon Re biçiminde, evrenin öbür yaratıcı gücü olan Heliopolis güneş tanrısıyla özdeşleşmiş yaratıcı bir tanrı oldu. Muzaffer firavunlar Amon kültünü Afrika'ya yerleştirirken (Napata* Amon'u), Yeni imparatorluk'un büyük fatih kralları da (Amon, bu kralların manevi önderi ve savaş kışkırtıcısıydı) onu tüm Yakındoğu'ya yaydılar. Askeri seferlerden getirilen ve Amon Re tapınaklarına verilen büyük ganimetlerle zenginleşmiş Amon rahipleri, devlet içinde devlet durumuna geldiler ve merkezi firavun iktidarıyla uzun ve çoğu kez de sert çatışmalara giriştiler. (AKHENATON, RAHİP KRALLAR.) "Tanrıların kralı", "yerin ve göğün sahibi" Amon'un, Karnak'taki tapınaklarının kapladığı uçsuz bucaksız alan, kültünün büyüklüğünü ve sürekliliğini (2 bin yıla yakın) kanıtlar. Asurlular, İ.Ö. 664'te Teb'i istila edince Amon kültünü de ortadan kaldırdılar.

AMON, Yuda kralı (İ.Ö. 642-640). Menaşe'nin oğlu ve ardılı; babasının dinsel bağdaştırmacılığını sürdürdü. Bir saray devrimi sırasında öldürüldü; onun yerini alan Yoşiya, yehova dinini ilk biçimiyle yeniden yerleştirdi.

AMON D'ABY (François Joseph), fildişi kıyılı yazar (Aby 1913). Fildişi Kıyısı arşiv müdürü (1938-1959), daha sonra yönetim teşkilatı genel müfettişi oldu. 1938'de Germain Coffi—Gadeau ile Fildişi Kıyısı'nın yerli tiyatrosunu, 1953'te de Fildişi Kıyısı kültür ve folklor merkezi'ni kurdu. Tiyatro oyunları (*la Conversion des habitants de Yabi*, 1938; *la Mort de la princesse Alloua*, 1941; *Kwao Adjoba*, 1954) ve ülkesinin kültürel ve toplumsal sorunlarını konu alan denemeler yazdı.

AMONİTRAT a. (fr. *ammonitrate*). Kimyasal yolla hazırlanan ve amonyum nitrat içeren azotlu gübre; gübre içinde kalsiyum ya da magnezyum sülfat, öğütülmüş dolomitli ya da kireçli kayaçlar ve kiezerit gibi tamamlayıcı maddeler de bulunabilir.

AMONİÜRİ a. (fr. *ammoniurie*). Nefrol. **1.** İdrarla amonyağın dışarı atılması (normali 24 saatte 30 ile 50 mmol arası). **—2.** *Deneysel amonüri testi*, karaciğer hücresinin çalışmasını incelemeye yarayan test || *Yapay amonüri testi*, böbreğin amonyak üretme işlevini değerlendirmeye yarayan test.
—ANSİKL. İdrarda, ürenin uzun süre beklemesi ya da mikrop etkisiyle mayalanması sonucunda oluşan amonyaktan başka, böbreğin yaptığı çok az miktarda amonyak bulunur; bunların dışarı atılması asit -baz dengesinin sürmesinde rol oynar.

AMONİYEMİ a. (fr. *ammoniémie*). Kanda amonyak bulunması. (Kanda normalde böbreğin aminoasitlerden yaptığı az miktarda amonyak vardır.)

AMONOTELİ a. (fr. *ammonotélie*). Azotlu dışkılarını, amonyak tuzları biçiminde dışarı atan hayvan türlerine özgü metabolizma. (ÜREOTELİ ve ÜRİKOTELİ karşıtı.)

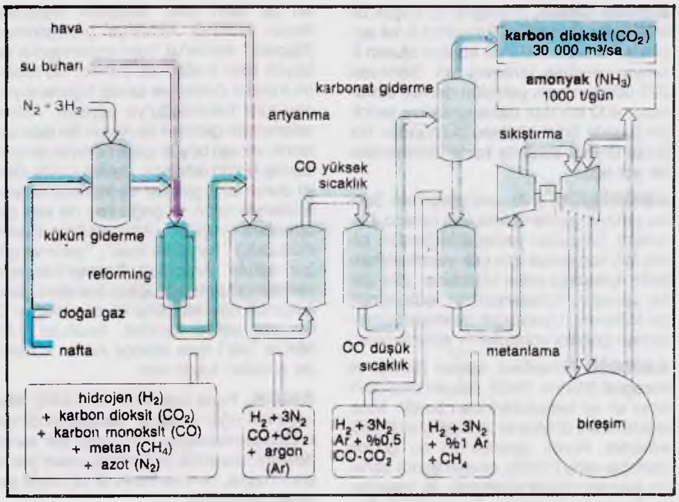
AMONOTELİK sıf. (fr. *ammonotélique*). **1.** Amonoteliye ilişkin. **—2.** Amonoteli süreci bulunan türlere denir. (Örneğin suda yaşayan omurgalıların çoğu [özellikle köpekbalıkları] ve birçok omurgasız hayvan amonoteliktir.)

AMONTONS (Guillaume), fransız fizikçi (Paris 1663 - *ay. y.* 1705). *Remarques sur la construction d'une nouvelle clepsydre, sur les baromètres, thermomètres et hygromètres* (1695) adlı yapıtı ona Fen bilimleri akademisi'nin kapılarını açtı (1699). Suyun fiziksel hallerinin dönüşüm sıcaklıklarını ilk kez değişmez noktalar biçiminde alarak, bir ateş makinesi (1699), cıvalı ve havalı termometreler tasarladı; ayrıca pirometre ve dönel bir pompa üstünda çalıştı. Işık sinyallerinin bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılmasıyla çalışan hızlı bir iletişim sistemi önerdi (1690). Ayrıca sürtünme üstüne bir kuram ortaya koydu (1699).

AMONYAK a. (fr. *ammoniac;* lat. *am-*

Tutankhamon'u koruyan tanrı Amon granitten Yeni İmparatorluk İ.Ö. XIV. yy. *Louvre müzesi, Paris*

AMONYAK
SINAİ ÜRETİM ŞEMASI

moniacum; yun. *Ammoniakon,* mısır tanrısı Amon'un yun. adı *Ammôn*'dan; çünkü bu madde eskiden Libya'da bu tanrının tapınağı yanında hazırlanırdı). **1.** Azot ve hidrojenden oluşan, NH_3 formüllü, gaz halinde bileşik. **—2.** Bu gazın sudaki çözeltisi. (Uzun süre NH_4OH formülüyle tanımlanan bir bileşik sanıldı.) **—3.** *Amonyak tuzu,* amonyum klorürün ticari adı. || *Amonyakla yükseltgenme,* bir hidrokarbonun amonyak eşliğinde katalitik yükseltgenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. *Amonyak odası,* anilin siyahının amonyak buharının etkisiyle koyu siyaha dönüşmesini sağlamak üzere, yazmaların asıldığı, içinde amonyak dolu kaplar bulunan oda. (Eşanl. İLAÇ ODASI.) [Bk. *ansikl.* böl.].

—ANSİKL. El sant. Eskiden amonyak odası yerine ahırlar kullanılırdı. Amonyak buharının etkisiyle koyulaşıp sabitleşmesi istenen yazmalar, ahıra asılarak bir süre bekletilirdi. Günümüzde bu işlem için, içinde amonyak dolu kaplar bulunan bir oda kullanılmaktadır.

—Kim. Amonyak çözeltisi XV. yy.'dan bu yana bilinmektedir. 1774'te Priestley bu maddeyi gaz halinde elde etti. 1785'te Berthollet kesin bileşimini belirledi.

•*Özellikleri.* Renksiz, keskin kokulu ve göz yaşartıcı bir gazdır; yakıcı bir tadı vardır ve havadan hafiftir (yoğunluğu 0,60). Atmosfer basıncı altında, -33°C'ta kolayca sıvılaşır; sıvı amonyak soğutucu ve çözücü olarak kullanılır. Amonyak gazının sudaki çözünürlüğü çok yüksektir; 0°C'ta bir hacim suda 1 000 hacim amonyak çözenebilir. Özgül kütlesi 0,92 g/cm³ olan ticari amonyak çözeltisi, % 20 amonyak içerir ve soğutulursa çökelek biçiminde birçok hidrat verir. Amonyak gazı ısıtıldığında bozunarak azot ve hidrojene dönüşür. Arı oksijende ise, soluk bir alevle yanarak su buharı ve azot oluşturur. Ama amonyak-oksijen karışımı hafifçe ısıtılmış platin köpüğünden geçirilirse, nitrik asit elde edilir. Öte yandan toprakta amonyak bileşikleri, benzer yükseltgenme geçirerek nitratlara dönüşür; bu tepkimeye *nitratlaşma* denir. Klor ve brom ise, soğukta amonyağı bozundurur. İyotla tepkimeye girdiğinde, kararsız bir katı olan azot iyodür ortaya çıkar.

Amonyak asitlerle tepkimeye girdiğinde, amonyum tuzları oluşur. Bu tuzlar tetraedrik NH_4^+ iyonunu içerir.

Çok sayıda tuz amonyağı soğurarak, amonyaklı gümüş klorür gibi amonyakatlara dönüşür. Amonyakatlar, hidratlar gibi tekdeğişkenli dengelere göre ayrışabilir.

Sıvı amonyağın çiftkutuplu momenti oldukça yüksektir (1,49 D). Dolayısıyla suya göre zayıf bir çözücüdür ve iyonik bileşikleri çok daha güç çözer. Buna karşılık, kutuplaşmayan bileşikler ve iyodürler gibi kuvvetlice kutuplaşan anyonlar için çok iyi bir çözücü oluşturur. Serbest çift bağı ve çiftkutuplu momenti, amonyağın iyonlaştırıcı bazik bir çözücü olmasına yol açar. Şu gibi sıvı amonyak da aşağıdaki tepkime uyarınca özprotoliz olayına uğrar:

$$2NH_3 \rightleftharpoons NH_2^- + NH_4^+$$

• *Doğal durumu ve hazırlanışı.* Azotlu organik maddeler, kimi mayaların etkisiyle bozunarak amonyak oluşturur; nitekim eskiden lağım suları önemli bir amonyak kaynağıydı. Taşkömürünü damıtarak da amonyak elde edilebilir. Ama sanayi boyutunda en önemli hazırlama yöntemi, dolaysız bireşimdir: $N_2 + 3H_2 \rightleftharpoons 2NH_3$; bu yöntemi iki alman, Haber ve Bosch 1913 yılında geliştirmiştir. Böyle bir bireşim ancak yüksek basınç altında gerçekleştirilir: "alçak basınç" yöntemlerinde (Haber-Bosch, Fauser, Linde) 200 ile 300 bar, "orta basınç" yöntemlerinde (Casale) 400 ile 700 bar ve "yüksek basınç" yöntemlerinde de (Claude) 700 ile 1 000 bar arasında basınç uygulamak gerekir. Sıcaklık ise, 475 ile 600°C arasında değişir. Öte yandan, bu konuda dolaylı yöntemler de kullanılmış, ama günümüzde terk edilmiştir; bu yöntemlerde kalsiyum siyanamit, alkali siyanürler ya da alüminyum nitrür kullanılıyordu.

•*Amonyağın kullanımı.* Amonyak çok önemli bir bileşiktir. Amonyak tuzları, özellikle sülfat, azotlu gübre olarak kullanılır. Ayrıca sanayide çok miktarda amonyağın, nitrik aside, nitratlara ve nitritlere dönüştürüldüğünü belirtmek gerekir; öte yandan Solvay yöntemiyle sodyum karbonatın hazırlanmasında veürenin bireşim yoluyla elde edilmesinde de amonyaktan yararlanılır. Amonyak çözeltisi kimyada çok kullanılan tepkin maddelerden biridir; gümüş eşyayı temizlemek, kumaşların yağını gidermek için amonyağa başvurulur; tıpta kostik olarak kullanılır; bir bardak su ile birkaç damla amonyak sarhoşluğu gidermek için yeterlidir. Nihayet amonyaktan soğutucu akışkan olarak yararlanılır.

• *Amonyağın sanayideki bireşimi.* Tarımda yapay gübre gereksinimi, kullanılan amonyak miktarının gittikçe artmasına neden olmuştur; amonyak üretiminin hemen hemen tümü, petrol kökenli hidrojen ile havanın azotu kullanılarak petrokimyasal bireşim yoluyla sağlanır; üretim birimleri rafinerilerin ya da doğal gaz işleme fabrikalarının bir parçasını oluşturur. Amonyak üretimi üç evreli bir süreç içinde gerçekleştirilir (Kellogg yöntemi).

1. Birinci evrede doğal gazın, rafineri gazının ya da ağır benzinin buharla krakingi yoluyla hidrojen üretilir:

$$\underset{\text{metan}}{CH_4} + \underset{\text{su buharı}}{H_2O} \rightarrow \underset{\text{karbon monoksit}}{CO} + \underset{\text{hidrojen}}{3H_2}$$

Hidrokarbon, yaklaşık 25 barlık bir basınç altında, 800 ile 1 000°C arasında nikel katalizör eşliğinde bozundurulur.

2. İşlemin ikinci evresinde hidrojen ve azot karışımı hazırlanır. Azot doğrudan ya da sıvılaştırma yoluyla havadan sağlanır; bu arada elde edilen sıvı oksijen, özellikle demir-çelik sanayisinde aranan değerli bir üründür. Yukarıdaki tepkimede açığa çıkan gazlar, hava eşliğinde 400°C dolayında reforming işlemine tutularak karbon monoksit, karbon diokside (CO_2) dönüştürülür; CO_2 kolayca ortamdan uzaklaştırılır ve hidrojen ile azot oranı ayarlanır.

3. Sonuncu evrede tam anlamıyla amonyağın bireşimi sağlanır:

$$\underset{\text{azot}}{N_2} + \underset{\text{hidrojen}}{3H_2} \rightarrow \underset{\text{amonyak}}{2NH_3}.$$

İşlemin ısıveren bir tepkime olması yüzünden, sıcaklık yükseldikçe amonyak oluşumu olumsuz yönde etkilenir. Buna karşılık, düşük sıcaklıklar kinetik sorunlar doğurur. Dolayısıyla verimi artırmak için katalizör kullanımı zorunludur. Tepkime *değiştirgeç* (konverter) adı verilen boru biçiminde özel bir kapta, demirli katalizör eşliğinde gerçekleştirilir.

Buharla kraking yerine oksijenle krakinge de başvurulabilir; ancak bu işlem havayı sıvılaştırma kuruluşu gerektirir. Bununla birlikte, bu yöntem hammadde olarak ağır fuel-oil kullanma üstünlüğü gösterir. Hidrokarbonlar, oksijen eşliğinde basınç ve sıcaklığın ortak etkisiyle ayrıştırılır. Elde edilen gaz halindeki ürünler katalitik oksijenlemeyle dönüştürülür, sonra katışkıları (CO_2) elemek ve $N_2 + 3H_2$ bireşim karışımının azot oranını ayarlamak için sıvı azotla yıkanır. Bu kuruluşlar bazen üre [$(NH_2)_2CO$] bireşim birimiyle tamamlanır; bu birimde amonyak karbon dioksitle tepkimeye girerek üre verir. İki tür üre üretilir; birinci tür gübre, ikinci tür plastik üretiminde kullanılır. Günümüzde amonyak üretimi hızla gelişmektedir; başlıca sanayi ülkeleri yılda milyonlarca ton amonyak üretecek kuruluşlarla donatılmıştır.

Amonyağın önemli bir bölümü, katalitik yükseltgeme yoluyla nitrik* asidin bireşimsel üretiminde tüketilir.

Amonyakla yükseltgenme petrokimyada önemli bir işlem durumuna gelmiştir. İşlem, oksijen, amonyak ve doymamış bir hidrokarbon (alken ya da aren) karışımını, bir katalizör üstüne gönderme ilkesine dayanır. CH_3 grupları iyi bir verimle $C \equiv N$ gruplarına dönüşür. Örneğin propilen akrilonitrile ve ortoksilen de ftalonitrile dönüştürülebilir.

AMONYAKAT a. (fr. *ammoniacate*'dan). Amonyağın birçok tuzla yaptığı katılma tepkimesiyle elde edilen ve tuz hidratlarına benzeyen bileşiklerin genel adı. (Gümüş klorürün amonyak içinde çözünmesi, çözünür amonyakatların oluşumuna bağlıdır.)

AMONYAK-BAKIR II a. Anorg. kim. *Amonyak-bakır II çözeltisi,* selülozu çözen bakır II oksidin amonyaklı çözeltisi.

—ANSİKL. Amonyak-bakır II çözeltileri Schweitzer ayracını da içerir ve derişik amonyağın hava akımı eşliğinde bakır talaşına etkimesiyle elde edilir. Çözeltilerde $[Cu(NH_3)_4]^{2+}$ kompleks iyonu bulunur. Karton yapımında, kâğıt ve yelken bezini geçirimsiz kılmada, halat ve tahtaları korumada, kimi yapay elyafın hazırlanmasında kullanılır.

AMONYAKLAMA a. Tarım. Toprağa azotlu gübre olarak amonyak gazı verme.

AMONYAKLAŞMA a. Bitkisel artıklarda, doğal gübrelerde vb. yer alan azotlu organik maddenin, topraktaki mikroorganizmaların etkisiyle amonyaklı bileşiklere dönüşümü. (Azot* çevrimine bağlı olan bu süreç, nitritleşmeden önce, proteolizden sonra gelir; nitritleşmede ise amonyaktan başlayarak, bitkilerce özümlenebilir nitritler ve nitratlar açığa çıkar.)

AMONYAKLI sıf. Amonyak içeren karışımlar için kullanılır.
—Kim. *Amonyaklı bakır I ayracı,* asetilen ve karbon monoksidi soğurmakta ayraç olarak kullanılan bakır I klorür ve amonyak karışımı.

AMONYAKLILIK a. Kim. Kendiliğinden amonyak oluşturan maddelerin durumu.

AMONYOFANEREZ a. (fr. *ammoniophanérèse*). Biyokim. Bazı organlar ve özellikle böbrek düzeyinde, amonyağı kanda biriktiren bileşiklerden, başlıca glutaminden, amonyağın serbestleşmesi.

AMONYOGENEZ a. (fr. *ammoniogenèse*'den). Biyokim. Aminoasitlerden dolaylı ya da dolaysız amin giderme ile dokularda amonyak oluşumu.

AMONYOLİZ a. (fr. *ammoniolyse*). Kim. Bir maddenin hidrolize benzer biçimde amonyak etkisiyle bozunması.

> **–AMONYUM** (fr. *-ammonium*). Bir katyonda, bir *amonyum* katyon işlevinin varlığını belirten sonek.

AMONYUM a. (fr. *ammonium*). Anorg. kim. **1.** Amonyak tuzlarında alkali metal işlevi gören birdeğerlik NH_4 grubu. **—2.** Örg. kim. Genel formülü $^{+}NH_{4-n}R_n$ olan organik katyonların genel adı; NH_4^+ *amonyum* katyonundaki bir ya da birçok hidrojen atomunun, birdeğerli karbon kökleriyle yer değiştirmesi sonucunda oluşurlar.
—ANSİKL. Eczc. Amonyum klorür ve amonyum mandelat idrar asitlendiricisi olarak kullanılır (idrar yolları enfeksiyonu, kolibasiloz, vb.). Dördüncül amonyum tuzlarında hücrelerin zarındaki yarı geçirgenliği tahrip etme gücü vardır. Ayrıca, bu tuzlar ilaçların deri ve mukoza üzerine yayılmasını kolaylaştıran ıslatıcı bir özellik taşırlar. Dıştan sürülerek bakterisit olarak da kullanılırlar.
—Kim. Amonyak, asitlerle birleşerek, alkali tuzların bütün özelliklerini gösteren kristal katılar verir. Bu benzerliği göstermek için, Ampère 1816'da, amonyak tuzlarında bir metal gibi davranan NH_4 grubunun (Berzelius *amonyum* adını verdi) varlığını kabul etti. Nitekim, NH_4Cl (amonyum klorür), NH_4HSO_4 ve $(NH_4)_2SO_4$ (amonyum sülfatlar) tuzları, KCl, $KHSO_4$, K_2SO_4 gibi potasyum tuzlarının benzeridir. Aynı şekilde, amonyak çözeltisinin baz özellikleri, potasa (KOH) benzeyen amonyum hidroksitin (NH_4OH) varlığıyla açıklanır.
Amonyum tuzları potasyum tuzlarıyla eşbiçimli bileşiklerdir. Oldukça uçucu olan bu bileşikler ısıtılınca ayrışır. Potas gibi güçlü bir baz etkisinde, amonyak açığa çıkarmaları, tanınmalarını sağlar.
Amonyum kökü hiçbir zaman ayrılamamıştır; ama sodyum amalgamı derişik amonyum klorür çözeltisine etki ettirilirse, geçici olarak amonyum amalgamı elde edilebilir; bu amalgam metal görünümünde ve tereyağı kıvamında bir maddedir.
• *Amonyum klorür.* Amonyum klorür (NH_4Cl), hidroklorik asit çözeltisine amonyak gazı gönderilerek hazırlanır. Bu tuz, kireçle işlenerek arı amonyak üretilir. Metal oksitlerle tepkimeye girdiğinde, ısıtılınca uçuculuk kazanan ürünler verir; bu nedenle, kaynak yapılacak metalleri temizlemede yararlanılır. Ayrıca Leclanché pilinde elektrolit olarak kullanılır.
• *Amonyum sülfat.* Sanayide bireşim yoluyla hazırlanan ve $(NH_4)_2SO_4$ formülüyle gösterilen yansız amonyum sülfat en çok kullanılan azotlu gübredir.
• *Amonyum nitrat.* Amonyağın nitrik aside etkimesi sonucunda oluşan amonyum nitrat (NH_4NO_3), azotça çok zengin bir gübredir. Ayrıca grizunun tutuşmasına yol açmadan patlaması nedeniyle maden ocaklarında patlayıcı olarak kullanılır.
• *Amonyum fosfatlar.* Üç amonyum ortofosfat vardır. En önemlisi, hem azotlu, hem de fosfatlı gübre olarak kullanılan diamonyum ortofosfattır: $(NH_4)_2HPO_4$.
•*Amonyum karbonat.* Ticari alanda *ingiliz tuzu* adıyla bilinen bir seskikarbonat ($4NH_3$, $3H_2CO_3$) vardır; bu bileşik, amonyum sülfat tebeşirle birlikte ısıtılarak elde edilir; francala ve pasta hamurlarında kabartma etkeni olarak kullanılır.
• *Organik bileşikler. Birincil* (RNH_3^+), *ikincil* ($R_2NH_2^+$) ve *üçüncül* (R_3NH^+) *amonyum* tuzları zayıf asitlerdir (pK_A = yaklaşık 10). *Dördüncül amonyum halojenürleri* ($R_4N^+X^-$), gümüş hidroksitle tepkimeye girerek dördüncül *amonyum hidroksitler*'i ($R_4N^+OH^-$) oluşturur. Bu bileşikler kuvvetli birer bazdır ve ısıtıldıklarında bozunarak alkenleri verir:

$$H{-}CH_2{-}CH_2{-}NR_3^+OH^- \rightarrow H_2O + NR_3 + CH_2{=}CH_2$$

(Hofmann parçalanması).

AMOR, belçikalı gökbilimci Delporte'un 1932'de bulduğu küçük gezegen. Günberi karşıkonumları sırasında Yer'e çok yaklaşan küçük gezegenler grubunun ilk örneğidir (günberi uzaklığı 1,083 ab; tahmini çapı: 0,8 km).

AMORA a. Denizc. *Amora yakası,* sübye donanımlı yelkenlilerde yelkenin direğe bağlanan alt köşe yakası. (Eşanl. KARULA YAKASI.)
◆ ünl. Trinket ve mayıstra yelkenlerinin açılması için verilen komut.

AMORBACH, Federal Almanya'da (Bavyera) kent, Odenwald'ın kenarında; 4 000 nüf. Eski anıtlar: eski bir manastırın görkemli kilisesi (XVIII. yy. ortası) vb.

AMORF sıf. (fr. *amorphe*). Krist.,Metalurj. ve Polim. BİÇİMSİZ'in eşanlamlısı.
—Dokubil. *Amorf maddeler,* çeşitli organik dokuların yapısına yardımcı olarak giren, ama doldurdukları aralıkların biçiminden başka özel bir biçimleri olmayan maddeler.

AMORFOGNOZİ a. (fr. *amorphognosie;* yun. *amorphos,* biçimsiz ve *gnosis,* bilgi'den). Nöropsikol. Beyindeki bir doku bozukluğu sonucunda, dokunma yoluyla cisimlerin biçimlerini (büyüklük, hacim, vb.) ayırt edememe. (J. Delay'a göre bu hastalık astereognozinin bir çeşididir.)

AMORFOSENTEZ a. (fr. *amorphosynthèse;* yun. *amorphos,* biçimsiz, ve *synthèse,* bireşim'den). Nöropsikol. Beyindeki doku bozukluğu sonucunda, vücudun bir yanından gelen duyum-duyu verilerini sentezleme yeteneğinin yitimini anlatmak için Denny-Brown'ın uydurduğu terim.

AMORGOS ya da **AMORGHOS,** Kyklades takımadalarında yunan adası; 1 800 nüf. Boksit yatakları.

AMORİM (Enrique), uruguaylı yazar (Salto 1900 - Montevideo 1960). Şair (*Visitas al cielo,* 1930) ve kırsal bölgelerin gerçekçi romancısı (*Tangarupá,* 1925; *La carreta,* 1929; *El paisano Aguilar,* 1934; *El caballo y su sombra,* 1941). Siyasal ve toplumsal kaygıları dile getiren son yapıtlarının çerçevesi kenttir (*La luna se hizo con agua,* 1944; *Corral abierto,* 1956; *La desembocadura,* 1958).

AMORİON, ar. **Amuriye.** Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia ile Galatia bölgeleri sınırında eskiçağ kenti. Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi, merkez bucağına bağlı Hisarköy'ün yakınındaydı. Kent Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi.

AMORİON ya da **AMURİYE hanedanı,** 820'den 867'ye kadar egemen olan Bizans hanedanı. İkonalara düşman olan Leon V, 820 yılında Amorion kökenli bir asker olan kekeme Mikhael II'nin kışkırtmasıyla Phrygia'da öldürüldü. Kekeme Mikhael II (820'den 829'a) ikona savaşını yatıştırmaya çalıştı ve kıyımları durdurdu. Egemenliği, Abbasiler'den destek gören, Antakya piskoposu tarafından imparator olarak kabul edilen, Küçük Asya'yı ve Trakya'yı ayaklandırdıktan sonra İstanbul'u kuşatan (821-822) Slav Thomas tarafından tehdit edildi. Mikhael II, iç savaşı ancak Bulgarlar'ın yardımıyla durdurabildi (823). Ama müslümanların yayılmasını önleyemedi (Girit'in alınışı, 825-826; 827'den başlayarak Sicilya'nın fethi). Küçük Asya'da ise bu yayılma, oğlu Theophilos'un egemenliği döneminde 829'dan 842 yılına kadar (Amorion ve Ankyra'nın 838'de alınması) sürdü. Theophilos, ikona yanlılarına karşı son bir kıyım hareketi düzenledi. Karısı Theodora 842'den 856'ya kadar, oğulları Mikhael III'ün (842-867) naibi olarak ülkeyi yönetti ve Leon V'in başlatmış olduğu ikinci ikona bunalımına son verdi: 843 konsilinde, ikonalara ve kutsal resimlere tapınılması yeniden ve kesin olarak kabul edildi. Mikhael III, çevresine amcası Bardas ve göreve getirilmesi, Roma ile ilişkilerin 863'ten 867'ye değin kopmasına neden olan, patrik Photios gibi yardımcılar topladı. Araplar'a karşı etkin bir mücadele verdi. Bizans kilisesi onun döneminde, etkinlik alanını Moravya ve Bulgaristan Slavları'na kadar genişletti. Mikhael III, Makedonya hanedanının kurucusu Basileios tarafından öldürüldü.

AMOROSO be. (ital. sözc., *sevdalı, tutkun*). Müz. Sevecenlikle, sevgiyle.

AMOROSO (Luigi), italyan iktisatçı ve toplumbilimci (Napoli 1886 - Roma 1965). Bari, Napoli ve Roma üniversitelerinde profesörlük yaptı. Özellikle matematiğin iktisat bilimine uygulanmasıyla ilgilendi. Yapıtlarıyla, kısmi ve genel denge alanlarına önemli katkılarda bulundu. Amoroso, salt iktisadı, birkaç koyuttan yola çıkan, kesinlikle tümdengelimli bir bilim, toplumbilimi ise insan yaşamının akıl ve bilinçdışı öğelerini de hasaba katan bir bilim olarak gördü. Başlıca yapıtları: *Lezioni di economia,* 1938; *Meccanica economica,* 1940-41; iktisat bilimini halka indirme çabası olan *Le leggi naturali dell'economia politica,* 1960.

AMOROZ a. (fr. *amaurose; yun. amaurosis,* karartma'dan). Oftalmol. Geçici ya da kesin olarak ışığı hiç algılayamama.

AMORPHA a. Bot. Yalancıçivit bitkisinin bilimsel adı.

AMORPHOPHALLUS a. (yun. *amorphos,* biçimsiz ve *phallos,* erkeklik organı). Tropikal Afrika ve Asya'da yetişen çok büyük, süslü yapraklı ve çok iri soğanlı bitki. (Birçok türü seralarda yetiştirilir: *Amorphophallus rivieri, A. campanulatus,* vb. Yaprakları çıkmadan önce çiçek açar ve bu sırada kötü bir koku yayar. Yılanyastığıgiller familyası.)

AMORS a. (fr. *amorce*). Sil. ve Fişekç. **1.** Bir barut hakkının patlamasını sağlayan, darbeye, aleve ya da elektrik kıvılcımına duyarlı patlayıcı küçük kütle. **—2.** Ana parçası metalik bir zarf ve buna yerleştirilen yemleme patlayıcısı olan ateşleme fişeği. ‖ *Patlayıcı amors,* itici barutun ateşlenmesine yarayan amors (taşınabilir silahların mermilerinde bulunanlara, çoğunlukla *kapsül* denir).
—Sine. Göstericiye film takma işlemleri için, bobinlerin başına ya da sonuna eklenen film parçası. ‖ Amorsların hazırlanmasına yarayan boş ya da kullanılmış film. ‖ *Amorsta,* bir film görüntüsünde, en yakına yerleştirilen ve yarısı çerçevenin dışında kalan kişi ya da nesneler için kullanılır.

AMORSAJ a. Elektrotekn. Özuyarmalı bir üreteçte, sürekli çalışma düzenine geçmeden önce görülen geçici olayların tümü.

AMORTİ a. (fr. *amortir,* etkisini azaltmak'tan). Piyangoda, alınan bilet parası tutarındaki, en küçük ikramiye: *Biletine amorti çıkmak.*
—İkt. *Amorti edilebilir,* amortiye tabi tutulabilen, borcu itfa edebilen: *Amorti edile-*

amorphophallus
(Amorphophallus rivieri)

bilir rant, istikraz.
—Kam. mal. *Amorti etmek* → İTFA ETMEK
—Muhs. *Amorti etmek*, amorti edilebilir aktiflerin değer kaybını saptamak ve bunları ya üretim maliyetine ya da kâr ve zarar hesabına sokmak.

AMORTİSMAN a. (fr. *amortissement*). İşl. ikt. Bir malın yıpranma ya da teknik gelişmeden kaynaklanan eskime nedenleriyle değerinden düşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Amortisman cetveli*, bir borcun anaparasının yıllık ödeme yükümlülüğünü gösteren cetvel (amortisman taksitleri). || *Hızlandırılmış amortisman*, işletme varlığındaki bazı kalemlerin değerinin çok kısa bir süre içinde yerine konulması için özel bir yoğunlukla uygulanan amortisman. || *Mali amortisman*, bir borç tutarının ödenmesi. (Bu ödeme, önceden kararlaştırılan bir tarihte toptan yapılabileceği gibi taksitler biçiminde de yapılabilir.) || *Ortaklık sermayesinin amortismanı*, ellerinde hisse senedi bulunduranlara, hisse senetlerinin nominal değerlerinin bir bölümünün ya da tümünün ödenmesi.
—Muhs. Bazı aktif kalemlerin uğradığı değer kaybının muhasebece saptanması. || *Geciktirilmiş amortisman*, gerçek ama uygulanmamış bir amortismanın kayda geçirilmesi.
—verg. huk. Aktifteki gayri menkul bir elemanın değer kaybını hesaba katmak için vergilenecek kazançlar üzerinden yapılan indirim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İşl. ikt. Amortisman, bir yandan üretim süreci içinde kullanımdan ötürü taşınmaz üretim araçlarının değer azalmasını ölçmek (işletme yükümlülüğü), diğer yandan, bir girişimin mal varlığı içindeki taşınmaz üretim araçlarının kalan değerini kaydetmek için uygulanan bir muhasebe işlemidir (bilançonun aktifi). Böylece amortisman, bir maliyeti zaman içinde dağıtmak (sabit sermayenin kademeli "tüketimi") ve üretim donanımının aynen yerine konmasını finanse etmek olanağı sağlayan bir araçtır. Aslında amortismanın değerlendirilmesi karmaşık bir sorundur, çünkü taşınmaz üretim araçlarının fiziksel eskimesinin yanı sıra ekonomik ve teknik bakımdan modasının geçmesi de sözkonusudur. Nitekim bazı donatım araçları, yıpranmadan yararsız duruma gelebilir; ayrıca, uygulamada, saf ekonomik savlara mali savlar da eklenir. Gerçekte amortisman, işletme ürünlerinde bir indirim yapma yükümlülüğünü birlikte getirir, bu da kâr miktarını, dolayısıyla da vergileri etkiler.

Amortisman hesaplama kuralları, taşınmaz üretim araçları için yararlı bir yaşam süresi seçimi ile aşınma paylarının zaman içinde dağılım biçimini bir araya getirir: *düz amortisman*'da taksitlendirme sabittir, *artan oranlı amortisman*'da taksitlendirme zamanla artar (bu yöntem çok az kullanılır), *azalan oranlı amortisman*, genellikle kalan değere sabit bir oran (üs rakamlı amortisman) ya da başlangıçtaki değere azalan değişken oranlar (hızlandırılmış amortisman) uygulamaktan ve sonuçta taşınmaz üretim değerlerinin fiziksel aşınma payını çabuklaştırmaktan oluşur. Girişim, genel muhasebe kuralı gereğince hesaplarını mali amortismana göre yapmakta ise de çözümsel muhasebeye göre yaptığı hesaplamada parasal değer kaybı ve teknolojik ilerlemeyi göz önüne alarak donatımın yenilenmesinin yol açacağı gerçek maliyeti karşılamaya yeterli amortismanı belirlemeyi amaç edinir.
—Verg. huk. Vergi usul kanunu'na göre, çeşitli amortisman biçimleri vardır. Bunlardan birincisi, normal amortismandır. Buna göre, yükümlüler amortismana tabi iktisadi kıymetlerin değerini, % 25'i aşmamak üzere, serbestçe saptadıkları oranlar üzerinden yok ederler. İkinci amortisman biçimi azalan bakiyeler yöntemiyle amortismandır. Bilanço esasına göre defter tutan yükümlüler isterlerse normal amortisman yerine bu yöntemi uygulayabilirler. Bu yöntemde uygulanabilecek amortisman oranı, % 50'yi aşmamak üzere normal amortisman oranının iki katıdır. Her yıl, üzerinden amortisman hesaplanacak değer, daha önce ayrılmış olan amortismanlar toplamı indirilerek saptanır. Vergi usul kanunu'nda yer alan bir diğer amortisman biçimi de fevkalade amortismandır. Amortismana tabi olup, yangın, deprem, su baskını gibi afetler sonucunda değerini tümüyle ya da bir bölümüyle yitiren ve zor koşullarda çalışmaya tabi tutuldukları için normalden fazla aşınan ve yıpranan menkul ve gayrı menkuller için yükümlülerin başvurusu üzerine, Maliye bakanlığı'nca, her işletmeye işin niteliğine göre "olağanüstü ekonomik ve teknik amortisman oranları" uygulanabilir.

HİDROLİK VE HİDROPNÖMATİK OTOMOBİL AMORTİSÖRLERİ

AMORTİSÖR a. (fr. *amortisseur*). Fiz. SÖNÜMLEYİCİ'nin eşanlamlısı.
—Havc. Uçak tekerlekleri arasında yer alan ve inişte düşey hızdan kaynaklanmış kinetik enerjinin bir bölümünü soğurmaya yarayan, genellikle iniş takımına bağlı düzenek; bu düzenek, ayrıca otomobilde olduğu gibi uçağın, düzgün olmayan bir yüzeyde ilerlerken karşılaştığı düşey devinimleri sönümler. (Eskiden çekme kablolarından oluşan amortisörler, çağdaş uçaklarda hidrolik ya da hidropnömatiktir.) || *Dikey sarsıntı amortisörü*, uçuş kumanda sistemine eklenen ve düşey eksen ya da dönüş ekseni çevresinde oluşacak salınımları ortadan kaldıran elektronik düzenek; bu salınımlar seyreltik atmosferde çok yüksekten, büyük hızla uçan kimi uçaklarda görülür. || *Paraşüt amortisörü*, paraşütçünün kayışı ile paraşüt kubbesinin askı ipleri arasında yer alan ve kubbenin açılışından kaynaklanacak darbeyi azaltmaya yarayan düzenek.
—Oto. ve Bisikç. Bir direksiyonun kumanda takımının ya da bir motorun salınımlarını ve en yaygın anlamıyla tekerleklerin düşey vurularının bir bölümünü ya da tümünü soğurmaya yarayan mekanik, akışmaz ya da içten sürtünmeli düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Oto. ve Bisikç. Araba ve motosikletlerin askılamasını (süspansiyon) yaylar sağlar; bir dış etken bunları uyardığında, sönümlenmesi çok uzun süren bir dizi salınım (sıkışma ve açılma) başlar. Yolcuların rahatlığına ve taşıtın yol tutumuna zarar veren bu salınımlar "süspansiyon amortisörleri" denilen özel aygıtlarca giderilir.

Genellikle teleskopik biçimli hidrolik amortisörler özel bir yağla doldurulmuş (yağın akışmazlığı çalışma sıcaklığından büyük ölçüde bağımsızdır) bir silindirden ve bu silindir içinde hareket eden bir pistondan oluşur; piston, tekerlek kovanının dayanağına, kayar bir kolla bağlıdır. Kovana göre devingen olan şasi çerçevesinin oynaması, kayar piston kolunu harekete geçirir; böylece piston çaplanmış ve klapelerle donatılmış lülelere yağ püskürtür; bu yağ askı donanımının salınımlarını az çok giderir. Dolayısıyla bu amortisörler çift etkilidir. Ayrıca birkaç yıldır karma amortisörler de kullanılmaktadır; bunlar askı donanımlarının çalışma özelliklerine uygun olarak farklı etkiler yaratan bir sıvı ve bir gazın ortak etkisinden yararlanırlar. (→ PNÖMATİK ASKI DONANIMI.)

AMOS. Tar. coğ. G.-B. Anadolu'da Karia kenti; Muğla'nın Marmaris ilçesinde, Hısarburnu'ndaydı. Hellenistik dönemden surlar, kuleler, Apollon Samnaios tapınağı, küçük tiyatro başlıca kalıntılardır.

AMOS, Kanada'da kent, Québec'in batısında; 9 200 nüf. Yakınında bakır yatağı.

AMOS, Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamberlerden biri (İ.Ö. 750'ye doğr.). — Kehanetlerinin derlendiği *Amos'un kitabı* İ.Ö VI. yy.'a doğru kaleme alındı.

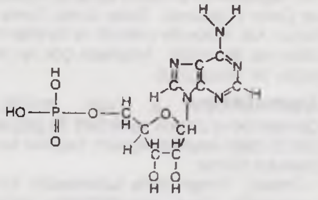
Amour (*De l'*) [Aşk üstüne], Stendhal'ın denemesi (1822). Bu yapıt aşkın dört türü (tutku-aşk, beğeni-aşk, fizik aşk, övünme aşkı) üzerine, ideologların maddeci dünya anlayışına uygun, klinik denilebilecek nitelikte bir denemedir. Stendhal bu türleri anlattıktan sonra kişinin duygularındaki yedi değişimi anlatır, sonra da sevdiğimiz kişiye nitelikler yakıştıran hayal gücünün işleyişini niteleyen *billurlaştırma* işlemi üzerinde durur. Böylece klasik evrenselciliği de, XVIII. yy.'ın dar görüşlü erotizmini de bir yana bırakan Stendhal, aşkın bireylere ve toplumlara göre aldığı biçimleri inceler. Genç Balzac'ın elinden düşürmediği bu "aşk fizyolojisi", İtalya'daki kişisel aşk anılarına (1820) dayanıyor ve dolaylı olarak da, ihtiras ve paradan başka bir şey düşünmeyen üst sınıflarda bu "çılgınlık türü"nün çok ender görüldüğü modern Fransa'yı eleştiriyordu.

AMOY ya da **ŞİAMİN,** Çin'de liman, Fucien ilindeki bir adada, Kemoy yakınında, Tayvan'ın karşısında. 1842'de Afyon savaşı'ndan sonra Avrupalılar'ın ticarete açılan ilk çin limanlarından biriydi.

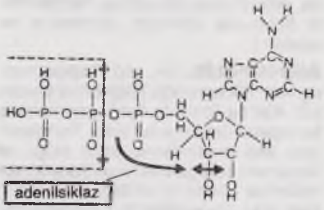
AMOZİT a. (fr. *amosite*). Amfiboller grubundan bir asbest türü. (Özellikle ısı yalıtımında ya da keçe üretiminde kullanılan lifli ve tozlu bir malzemedir.)

A.M.P. a. **1.** ADENOZİNMONOFOSFORİK ASİT'in ya da ADENOZİNMONOFOSFAT'ın kısaltması. (→ ADENOZİN) — **2.** *Halkalı A.M.P.*, hedef hücrelerde (hormonun etkileyeceği hücreler) hormonlar için hücreiçi habercilik görevi yapan hıdratsızlaşmış A.M.P. türevi.

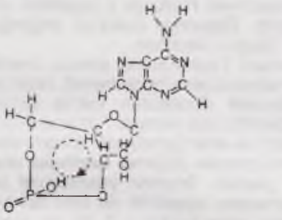
—ANSİKL. Görevini E. W. Sutherland'ın kanıtladığı halkalı A.M.P. organizmada düzenleyici bir rol oynar ve bu görevi çok çeşitli organlarda yerine getirir. Günümüzde yapısı iyi bilinmektedir. Sentezini, A.T.P.'yi halkalı A.M.P.'ye dönüştüren adenilsiklaz adlı bir enzim katalizler.

A.M.P. adenozinmonofosforik asit

A.T.P. adenozintrifosforik asit

halkalı A.M.P. ya da C.A.M.P. halkalı adenozinmonofosforik asit

halkalı A.M.P.

Bu enzim, ancak hormonlar (örneğin hipofiz kökenli uyarıcı, antidiüretik bir hormon olan glükagon) plazma zarındaki özgül alıcılara bağlanırsa etkinleşir. Hormonlar "birinci haberci", halkalı A.M.P ise "ikinci haberci" sayılabilir.

Ortamdaki halkalı A.M.P., bir başka zar enzimi olan fosfodiesterazın etkisiyle halkasız A.M.P. ye dönüştürülür ve etkisizleşir. Fosfodiesterazı durduran maddeler (kafein, teofilin) hücrede halkalı A.M.P. birikimini artırır ve hormonların etkisini güçlendirir.

Çekirdekli hücrelerde halkalı A.M.P.' nin kendi etkinleştirdiği bir proteinkinaz aracılığıyla etki gösterdiği kabul edilmektedir (ancak bu her durum için kanıtlanmamıştır). Halkalı A.M.P.'nin düzenleyicilik görevi çeşitli organlarda görülür.

Halkalı A.M.P., tiroit hormonları, steroit hormonlar, hipofiz hormonları, cinsiyet hormonları gibi çeşitli hormonların sentezini ve salgılanmasını sağlar. Metabolizmadaki görevini, temel mekanizmaların enzimlerini fosforilleyerek onların etkinliklerini değiştiren proteinkinazlar aracılığıyla yerine getirir. Sinir akısının iletilmesi bakımından belli başlı sinir akısı ileticilerinin (asetilkolin dışında, dopamin, serotonin) etki mekanizması hormonlarınkinin benzeridir. Zar proteinlerinin fosforilleşmesi nöron zarının kutupsuzlaşmasına yol açar, bu olgu bütün akson boyunca yayılır.

Halkalı A.M.P.'nin kimi enzimlerin (tirozin hidroksilaz, tirozin transaminaz) sentezlenmesini sağladığı, hücre büyümesini durdurduğu, kalp ritmini hızlandırdığı, kan plaketlerinin topaklanmasını engellediği, ovositin olgunlaşmasını önlediği ve spermatozoitlerin hareketliliğini artırdığı bilinmektedir.

AMPARO a. (koruma, yardım anlamına gelen isp. sözc.). Kimi ülkelerde (İspanya, Meksika) yürürlükte olan, anayasallığı denetleme yöntemi.

AMPATMAN a. (fr. *empattement*'dan). İnş. PABUÇ'un eşanlamlısı.

AMPELİDACEAE a. Bot. Asmagillerin bilimsel adı.

AMPELİT a. (fr. *ampélite*, lat. *ampelitis*, yun. *ampelitis*, asma bakımına özgü'den). İçinde genellikle pirit bulunan, organik maddece zengin, killi kara şist. (İçindeki pirit bozulduğunda demir sülfat veren bu şistler bağcılıkta toprağı iyileştirmek için kullanılır.)

AMPELOGRAFİ a. (fr. *ampélographie*; yun. *ampelos*, asma, ve *graphein*, yazmak'tan). ASMABİLİM'in eşanlamlısı.

AMPELOPSİS a. (yun. *ampelos*, asma, ve *opsis*, görünüş'ten). Duvarların süslenmesinde kullanılan tırmanıcı ağaççık. (Yaban asması bunun türlerinden biridir. (Asmagiller familyası.) [Eşanl. DUVARSARMAŞIĞI.]

AMPELOS. Yun. mit. Bir satyr ile bir nymphe'nin oğlu, Dionysos'un arkadaşı.

AMPER a. (öz. a. *Ampère*'den). **1.** Uluslararası birimler sisteminde (SI) elektrik akımının ölçü birimi (simg. A). [Amper, boşlukta birbirine koşut, doğrusal, sonsuz uzunlukta, uzaklıkları 1 m olan, kesitleri göz ardı edilebilecek kadar küçük iki iletken arasında 2.10^{-7} N/m'lik bir kuvvet oluşturan sabit bir akımın yeğinliğidir. Amper, SI'nın yedi temel biriminden biridir. Akımın elektromanyetik C.G.S. birimi 10 amper değerindedir.] — **2.** Manyetomotor kuvvet ve manyetik potansiyel farkının SI birimi (simg. A); bu birim, 1 amperlik elektrik akımı geçtiğinde, iletkeni yalnız bir kez çevreleyen herhangi bir kapalı eğri boyunca oluşacak manyetomotor kuvvete eşittir. — **3.** *Amper bölü metre*, SI manyetik alan birimi (simg. A/m); doğrusal, sonsuz uzunlukta, göz ardı edilebilecek kadar küçük kesitli bir iletkenden geçen 1 amperlik akımın, çevresi 1 metre ve ekseni bu iletken olan bir çember boyunca, boşlukta oluşturduğu manyetik alana eşdeğerdir.

AMPERE (Andre Marie), fransız fizikçi (Lyon 1775 - Marsilya 1836). Pascal gibi, o da on üç yaşında koni kesitleri üstüne bir kitap yazdı. Botanik, şiir ve müzikle de ilgilendi. 1801'de Bourg-en Bresse'e fizik öğretmeni olarak atandı ve 1802'de bu kentte olasılık hesaplarının ustaca bir uygulamasını veren *Considérations sur la théorie mathématique du jeu* adlı yapıtını yazdı; bu çalışmasından dolayı kendisine Lyon koleji'nde bir kürsü verildi, sonra, 1805'te Politeknik okulu'nda matematik çözümleme okutmanlığına getirildi. Böylece Paris'e yerleşen Ampère kendini eğitime verdi; 1808'de üniversitenin genel müfettişi oldu, 1809'da Politeknik okulu'nda mekanik kürsüsüne atandı. 1814'te Bilimler akademisi'ne (matematik bölümü) seçildi ve 1824'ten sonra bir yandan College de France'ta fizik, öte yandan Edebiyat fakültesi'nde felsefe dersleri verdi. Bu arada, kimyanın büyük sorunlarıyla da ilgileniyordu; 1814'te Berthollet'ye yazdığı bir mektupta, atomla molekülü birbirinden ayırt ederek, her gazda eşit hacimde aynı sayıda molekül bulunduğu varsayımını ortaya koydu (bu varsayımın daha önce Avogadro tarafından kaleme alındığını bilmiyordu). Ancak asıl önemli buluşlarını fizik alanında yaptı. 1820'de Bilimler akademisi'nin düzenlediği bir oturumda, Œrsted deneyini (mıknatıslanmış bir iğnenin elektrik akımı etkisiyle sapması) yineleyen Arago'yu izledi; birkaç gün sonra, bu deneyi bir kurama bağlayarak devingen elektrikte bulunan manyetik etkilerin kaynağını ortaya koydu. Akımlarla mıknatısların karşılıklı etkileşimlerini inceledi ve akım yönünde yere yatmış bir gözlemciye göre sapmanın kuralını belirledi. İki kapalı akımın birbirini etkilediğini kanıtlayarak elektrodinamiği kurdu. Daha 1821'de, cisimlerin moleküllerinde "parçacık akımları"nın bulunduğunu ve mıknatıslanmanın bunları yönlendirebileceğini göstererek, maddenin elektron kuramının öncüsü oldu. Bütün bu buluşlarını 1827'de yazdığı *Sur la théorie mathématique des phénomènes electrodynamiques uniquement deduites de l'expérience* adlı incelemesinde açıkladı; bu incelemede elektriğin terimlerini, özellikle de *akım* ve *gerilim* sözcüklerini bile yarattı. Galvanometreyi tasarladı, ilk elektrikli telgrafı ve Arago ile birlikte ilk elektromıknatısı buldu. 1832'de, Hippolyte Pixii'ye ilk manyetoelektrik makineyi yaptırdı. Öldüğünde hemen hemen unutulmuştu.

André Marie Ampère
kendi yaptığı portre
Bilimler akademisi arşivi, Paris

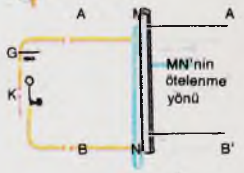
Ampère akımları, mıknatıslanmış bir maddenin oluşturduğu manyetik alanı hesaplamada kullanılan ve o maddeyle aynı alanı yaratan eşdeğer akımlar.

Ampère deneyi, bir akımın kendisi üzerinde yarattığı elektromanyetik etkiyi gösteren deney.

Bir G üretecine bağlanmış, yatay ve koşut iki AA' ve BB' iletkeninden oluşan bir devre göz önüne alınır. Metalden hafif bir MN borusu devreyi tamamlar ve bu iletkenler üzerinde yuvarlanabilir. K anahtarı kapatılır kapatılmaz MN sağa doğru fırlar: GAMNBKG devresinin yüzeyi, akımın yönü ne olursa olsun artmaya çalışır. MN yi etkileyen Laplace kuvveti, akımın karesiyle doğru orantılıdır.

AMPERE KURALI

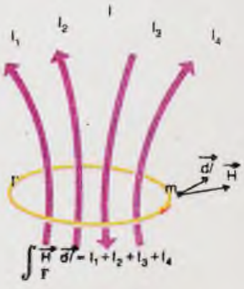

AMPERE DENEYİ

Ampère kuralı, bir doğru akımın bir mıknatıs üzerindeki etkisinin yönünü belirleyen kural. Ampère kuralı şu biçimde açıklanır: akımın geçtiği tel boyunca, bir gözlemci (Ampère adamı), akım ayaklarından girip başından çıkacak biçimde durursa, mıknatısın kuzey kutbunun kendi soluna doğru saptığını görür.

Ampère teoremi, doğru akımla çalışan devrelerin yarattığı manyetik alan vektörünün ($\vec{H}$) hesaplanmasına yarayan teorem: $\vec{H}$ vektörünün bütün akımları çevreleyen kapalı bir Γ eğrisi boyunca integrali, bu akımların cebirsel toplamına eşittir

$$\left(\int_\Gamma \vec{H}\cdot\vec{dl} = I = \sum_{i=1}^{n} I_i\right).$$

AMPERE TEOREMİ

AMPERMETRE a. (fr. *ampèremètre*'den). AMPERÖLÇER'in eşanlamlısı.

AMPER-METRE KARE a. Manyetik momentin SI birimi (simg. Am^2); sayısal olarak, içinden 1 amperlik bir akım geçen, 1 metrekare yüzeyli düzlemsel bir devrenin manyetik momentine eşittir.

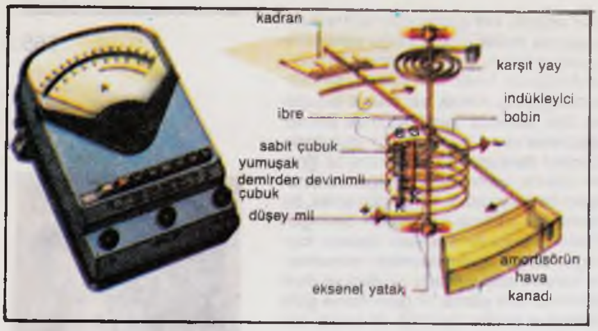
AMPEROMETRİ a. (fr. *ampérometrie*). AMPERÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

AMPERÖLÇER a. Bir elektrik akımını amper olarak ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. AKIMÖLÇER, AMPERMETRE.)

—ANSİKL. Amperölçerler, çalışmaları sırasında gözlenen olaylara göre aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir: sabit mıknatıslı ve devinen kadranlı amperölçerler; sabit bobinli ve devinen demirli elektromanyetik amperölçerler; sabit ya da devinen bobinli elektrodinamik amperölçerler; indüklenmeli, ısıl ve termoelektrik çiftli amperölçerler.

elektrodinamik bir amperölçerin çalışma ilkesi

ferromanyetik bir amperölçerin çalışması

Amperölçerler düşük yeğinlikteki akımlara dayanabildiklerinden, uçlarına paralel olarak bağlanmış şöntlerle birlikte kullanılırlar. Bu şöntler yardımıyla, amperölçerden geçen akım büyük ölçüde azaltılır.

AMPERÖLÇÜM a. Anal. kim. Elektrikle ayrıştırma akımının belirlenmesine dayanan elektrokimyasal çözümleme yöntemi. (Eşanl. AMPEROMETRİ.)
—ANSİKL Elektrikle ayrıştırma akımının yeğinliği, elektroaktif cisimlerin derişimine ve gerilime bağlıdır. Belirli koşullarda ve ayarlamadan sonra akım yeğinliğinin ölçümünden, elektrikle ayrışan cisimlerin derişimi bulunabilir. Bu belirlemeler, cıva damlalı elektrot kullanılırsa, kutup* çizimi adı altında toplanır. Akım yeğinliği ölçümü, kimyasal ya da elektrokimyasal bir tepkime, özellikle doz belirleme tepkimesi boyunca derişim değişimlerini izlemeye ve eşdeğer noktayı belirlemeye olanak verir. Amperölçümü olarak tanınan bu teknik, ayraç bir büretle belli miktarlarda katılıyorsa ya da elektrikle ayrıştırma yolu kullanılıyorsa, hacimölçüm ya da coulombölçüm adını alır.

AMPER-SAAT a. 1 amperlik bir akımın bir saatte taşıdığı elektrik yükü miktarı (simg. Asa). [1 amper-saat = 3 600 coulomb.]

AMPER-SARIM a. Yakın zamanlaradek M.K.S.A. sisteminin manyetomotor kuvvet birimine verilen ad (simg. At). [Uluslararası sistemde birimi amperdir (simg. A).]

AMPHARETİDAE a. (yun *amphi*, çevresinde, *arete*, kuvvet ve *eidos*, görünüş'ten). Zarsı bir boru içinde yerleşik yaşayan çokkıllı halkalısolucanlar familyası.

AMPHİARAİON, kâhin Amphiaraos' un tapınağı. Oropos yakınlarında, Boiotia -Attike sınırında, kutsal bir kaynağın yanında kurulmuştu. Bir tapınak (IV. yy.), uzun bir ön revak, küçük bir tiyatro ve kaplıcaları içerirdi.

AMPHİARAOS, yunanlı kâhin. Argos kralı Adrastos'un damadı; Thebai'de öleceğini sezerek, Thebai'ye karşı savaşmak üzere kayınpederiyle birlikte gitmeyi reddetti. Ama karısı Eriphyle, saklandığı yeri, Yedi Şef'ten biri olan Polyneikes'e bildirdi. Bunun üzerine sefere katılmak zorunda kalan Amphiaraos savaştı ve savaş sırasında bir yarığa yuvarlanarak öldü.

amphisbaena

AMPHİBOLA (yun. *amphibolos*, ikircil, müphem'den). Akciğerli yumuşakça. (Boynuzsu bir kapakçığı bulunan kavkısı, küçük bir ampullarianınkine benzer. Bu hayvanlar Yeni Zelanda, Avustralya ve Hint okyanusu'nda, körfezlerin tuzlu ya da acı sularında, ırmakların ağzında, az çok çamura gömülü olarak yaşar.)

AMPHİBOLURUS a. (lat. sözc.; yun. *amphibolos*, iki yana sallanabilen, ve *ura*, kuyruk'tan). Avustralya'da yaşayan, boynunun altında, tehlike sezdiğinde şişirdiği bir yaka ya da "sakal" bulunan büyük boyda kertenkele. (Kuyruğuyla denge sağlayarak arka ayakları üzerinde çeviklikle koşar. Bil. a. *Amphibolurus barbatus;* agamagiller familyası.)

amphibolurus ("sakallı" kertenkele)

AMPHİBRAKHYS a. (yun. sözc.).Esk. yun. ed. İki kısa arasında bir uzun heceden oluşan adım.

AMPHİCOELOUS sıf. (yun. *amphi*, iki yönlü, ve *koilos*, çukur'dan). Her iki eklem yüzeyi de içbükey olan omura ya da böyle omurları olan hayvanlara denir. (Liopelmidae familyasından kuyruksuz kurbağalar amphicoelous'dur.)

AMPHİCTENİDAE a. (yun. *amphi* çevresinde, ve *kteis, ktenos*, tarak'tan). Göğüs kılları tarak gibi kümelenmiş, yerleşik yaşayan çokkıllı halkalı solucanlar familyası. (Başlıca cinsi: *pectinaria*.)

AMPHİDASİS a. (yun. *amphidasus*, çepeçevre kirpi gibi dikenli'den). Tırtılı huş ağacında yaşayan kelebek. (Bir tek türü vardır: *Amphidasis batularia;* geometridae familyası.)

AMPHİDİSCOPHORAE a. (yun. *amphi*, çift, ve *diskophoros*, diskli'den). Silisli süngerler takımı.(Gemulalarında [eşeysiz üreme tomurcukları], alter biçimindeki iskelet iğneciklerinden oluşan kalın bir çanak vardır.)

AMPHİDROMİA a. Esk. Yun. Yeni doğmuş bebeğin babası tarafından kabul edildiğini belirleyen ve doğumdan sonra beş gün süren tören. (Baba, ocağın çevresinde dönerek çocuğu Hestia'ya gösterirdi.)

AMPHİDROMUS a. Camenidae familyasından akciğerli yumuşakça. (Aynı türün bireylerinde, sağa ya da sola sarmal olabilen kavkı, kestane renginden açık sarıya kadar değişen parlak renklerle bezenmiştir. Amphidromuslar Güney Asya, Malezya, Molük adaları ve Filipinler' de yaygındır.)

AMPHİKTYON. Yun. mit. Deukalion ve Pyrrha'nın oğlu, Attike kralı. Amphiktyonia'nın kurucusu olarak kabul edilmişti.

AMPHİKTYONİA a. Eski Yunanistan' da, çevre halkının ortak bir tapınağın etrafında toplanmasıyla oluşan kurul.
—ANSİKL. En ünlü amphiktyonialar Kalaureia adasında, Onkhestos'ta ve Delos' ta bulunanlardı. En önemlisi, Thermopylai yakınında, Anthela'da kurulan ve ana merkezi Delphoi olan konfederasyondu. Konfederasyon her yıl Orta Yunanistan' ın on iki halkını, ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere iki dönemde *-plylai-*, sırasıyla Thermopylai'de ve Delphoi'de bir araya getirirdi. Her *ethnos*'un (çok eski olması nedeniyle seçim sistemi kent kuruluşuna yer vermiyordu) iki oyu vardı ve amphiktyonia kuruluna iki delege gönderiyordu. Kurul Delphoi'de tanrı alanını yönetiyor, her dört yılda bir yapılan Pythia oyunlarını düzenliyor, savaşlarda kutsal ateşkese saygı gösterilmesini sağlıyordu. Ne var ki amphiktyoniaların görevleri genişledi; kurul, Yunanlılar arası rekabetlere sahne olan bir alan durumuna geldi, devletlerin işlerine karıştı; bu durum da çeşitli kutsal savaşlara yol açtı.

AMPHİLİNA a. (yun. *amphilinos*, telle çevrili'den). Mersinbalıklarının iç boşluğunda yaşayan asalak kurt. (Arakonağı su tespihböceğidir.)

AMPHİLOKHOS. Yun. mit. Amphiaraos'un oğlu. Babası gibi o da kâhindi. Epigonlar savaşı*na, Truva kuşatmasına katıldı. Mopsos ile birlikte Kilikia'da, Mallos'u kurdu ve orada çok ünlü bir kehanette bulundu.

AMPHİMALLON a. (yun. *amphi*, çift ve *mallos*, yün tutamı'ndan). Akdeniz bölgesinde ve Avrupa'da yaşayan, yaz akşamlarında ağaçların çevresinde uçan çok tüylü kınkanatlı böcek (Bil. a. *Amphimallon solstitialis*, melolonthidae familyası.)

AMPHİNEURA a. Zool. İlkelyumuşakçaların bilimsel adı.

AMPHİNOME a. (yun. *Amphinome*, Nereides'den birinin adı) Genellikle suyosunları ve batık enkazlarla birlikte tropikal denizlerde yaşayan gezgin, halkalı çokkıllı solucan.

AMPHİON. Yun. mit. Zeus ve Antiope' nin oğlu. Doğduğunda ağabeyi Zethos ile birlikte Kithairon dağına bırakıldı. Onunla birlikte, amcaları Lykos ve karısı Dirke' nin hapsettikleri annesini kurtardı; Lykos ve Dirke'yi öldürdü Daha sonra Tantalos'un kızı Niobe ile evlendi ve tanrıların oklarıyla öldürüldü. Amphion çok iyi lir çalan bir müzikçiydi.

AMPHİPODA a. (yun. *amphi*, çevresinde ve *podos*, ayak'tan). İlk göğüs bölütü başla kaynaşmış olan, bağasız kabuklular takımı.
—ANSİKL. Amphipoda takımındaki kabuklularda vücut, eşayaklılardan farklı olarak, iki yandan basıktır, ama karın-sırt yönünde basık değildir. Bunlar tatlı sularda, ama özellikle denizlerde, her derinlikte bulunurlar (örneğin, *gammarus* ve *talytrus*).

AMPHİPOLİS. Esk. coğ. Makedonya' da kent. Nikias'ın oğlu Hagnon tarafından İ.Ö. 436'da Strymon halıcı yakınlarında bir tepenin üstünde kuruldu. Pangaion' daki altın madenlerine yakın oluşu ve Atina'nın odun gereksinimini karşılaması nedeniyle önemli bir stratejik ticaret merkezi oldu. Thukydides'in Lakedaimonlu Brasidas'a karşı koruyamadığı (İ.Ö. 424) bu Atina kolonisini, İ.Ö. 357'de Makedonyalı Philippos II kuşatarak ele geçirdi. Eleştirmen Zoilos'un doğduğu yer. Bugün *Neokhori*.
—Arkeol. Yapılan kazılar sonucu, önemli bir nekropol (altın mücevherler), klasik ve hellenistik dönemden kalma surun, yüksekliği, bazı yerlerde 7 m'yi aşan batı kesimi ve erken hıristiyanlık döneminden kalma mozaik döşemeli bazilikalar ortaya çıkarıldı. Strymon yakınlarında bir anıtmezarın tepesinde yer alan dev boyuttaki aslan heykeli (İ.Ö. IV. yy. sonu) onarıldı.

AMPHİPRİON a. (yun. *amphi*, çevresinde, ve *prion*, testere'den). Mercan resiflerinde yaşayan kemikli balık. (Büyük denizşakayıklarıyla ortakyaşam sürdürür, denizşakayıkı dokunaçlarının arasında ona yer vererek dokunmaz. Pomacentridae familyası.)

AMPHİPROSTYLOS sıf. (yun. sözc.). Biri ön cephede, öbürü arka cephede olmak üzere iki sıra sütunu bulunan tapınak için kullanılır.

AMPHİPYRA a. (yun. *amphi*, çift, ve *pyr, pyros*, ateş'ten). En yaygın türünün *(Amphipyra pramidea)* larvası çeşitli ağaçlarda, başka türlerinin tırtılları alçak bitkiler üstünde yaşayan kelebek. (Noctuidae familyası.)

AMPHİSBAENA a. (lat. sözc., yun. *amphi*, çift, iki yönlü, ve *bainein*, yürümek'ten). Sıcak ülkelerde, yer altında yaşayan ve büyük bir yersolucanını andıran pullu sürüngen.
—ANSİKL. Amphisbaenalar solucan biçiminde, ayaksız ve renksiz sürüngenlerdir; gözleri görmez. Bu hayvanda baş ve kuyruk küt biçimdedir ve ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzer. Pullar halka biçiminde dizilidir ve hay-

van tıpkı yersolucanı gibi kasılıp uzayarak ilerler, ama her iki yönde (baş ya da kuyruk) ilerleyebilir. Amphisbaenalar termit ve karıncalarla beslenir.

AMPHİSBAENİA a. Amphisbaena gibi pullu sürüngenleri kapsayan alttakım. (*Amphisbaenia* alttakımında, yalnız *bipes* cinsinde kısa ön ayaklar vardır; diğer cinsler ayaksız ve tek akciğerlidir [Bu akciğer yılanınkine benzemez]; bunlarda omuz ve kalça kemerleri körelmiştir. Amphisbaenia'nın özellikle Afrika'da ve Güney Amerika'da yaşayan yüze yakın türü bilinmektedir.)

AMPHİSİLİDAE a. (yun. *amphi,* çevresinde, ve *sile,* burun'dan).Hint okyanusu'nda ve Büyük okyanus'ta yaşayan ve vücudu deri plakalarından bir zırhla kaplı olan kemikli balıklar familyası. (Çoğunlukla dikine yüzer ve denizkestanelerinin dikenleri arasında sığınak arar. Başlıca cinsleri: *amphisile* ve *aeoliscus.*)

AMPHİSSA → AMFİSSA.

AMPHİSTOMUM a. (yun. *amphi,* çevresinde, ve *stoma, -atos,* ağız'dan). Gevişgetirenlerin işkembesinde asalak yaşayan ve art çekmeni uçta bulunan trematot. (Bütün omurgalı yaratıklarda asalak olabilir. *Gastrodiscoides hominis* türü Hindistan'da ve Çinhindi'nde insanlarda bulunur.)

AMPHİTRİTE a. (özel a. *Amphitrite*'den). Yerleşik yaşayan ve içe çekilemeyen, ipliksi birçok dokunacı bulunan çokkıllı halkalı solucan. (Terebellidae familyası.)

AMPHİTRİTE ("dünyayı çevreleyen kadın" anlamında yun. sözc.). Yun. mit. Denizler kraliçesi olarak kabul edilen Nereide. Poseidon ile evlendi ve ondan Triton'u doğurdu. Deniz atlarının ya da yunusların çektiği bir arabada, sular üstünde giden bir deniz perisi olarak temsil edilirdi.

AMPHİTRYON. Yun. mit. Tiryns kralı Alkaios'un oğlu. Mykenai krallarından birinin kızı olan Alkmene ile evlenir. Zeus, Alkmene'yi baştan çıkarmak için onun görünümüne bürünür. Bu birleşmeden Herakles dünyaya gelir. Amphitryon'un serüvenleri, Plautus'tan bu yana çeşitli oyun yazarlarına esin kaynağı oldu: Kendinden önce 37 yazarın (en ünlüleri Molière [1668], Dryden [1690] ve Kleist [1807]) işlediği bu konuyu Giraudoux, *Amphitryon 38* adını verdiği oyunda ele aldı. Plautus'un yapıtı Nurullah Ataç tarafından frnasızcadan çevrildi, 1943 ve 1958'de Milli eğitim bakanlığı klasikler dizisi'nde basıldı. Ali Teoman tarafından türkçeye de çevrilen Molière'in *Amphitryon*'u ise 1943'te basıldı ve Avni Dilligil' in yönetiminde İzmir Şehir tiyatrosu'nda oynandı (1950).

AMPHİUMA a. ABD'nin G.-D.'sunda yaşayan kuyruklu büyük amfibyum. Gövdesi uzun, bacakları çok küçüktür; başkalaşma geçirdikten sonra bile çift solungaç yarığı kalır ve gözleri kapaksız olur. (İki türü vardır: üç parmaklı *Amphiuma tridactylum* ve iki parmaklı *A. means.*)

amphiuma
(Amphiuma tridactylum)

AMPHİUMİDAE a. Amphiuma gibi kuyruklu amfibyumlardan oluşan ve eskiden gizlisolungaçlıgillere yakın sayılan amfibyumlar familyası.

AMPHORA → AMFORA.

AMPHORİSKOS a. (yun. sözc.). Dar boğazlı, geniş karınlı çok küçük amfora. Klasik çağda, kokulu yağları koymak için, özellikle Atina'da yapılırdı.

AMPİLAJ a. (fr. *empilage*). Camc. Cam fırınının rejenaratörü içine tuğlaları yerleştirme biçimi; tuğlalar çalışma koşullarına en iyi cevap verecek şekilde düzenlenir. (Ampilajda aranan tam bir kararlılık ve yüksek mekanik direnç [çok sıcak dumanlar], temizleme ve denetim kolaylığı [tozlu ve zararlı dumanlar] ya da az bir yük kaybıdır; bu yüzden Mertz, domino biçimi, sepet örgüsü ve şömine biçimi gibi değişik ampilajlar kullanılır.)

Ampir üslubu → EMPİRE ÜSLUBU.

AMPİRİK sıf. (fr. *empirique*). Fels., Fiz. ve Kim. DENEYSEL'in eşanlamlısı.

AMPİRİZM a. (fr. *empirisme*). Fels. → DENEYCİLİK.

AMPİSİLİN a. (fr. *ampicilline*). Gram negatif mikroplara karşı etkili, penisilin türevi ilk yarı sentetik antibiyotik. (Gram pozitif bakteriler üzerindeki etkisi de aynı derecede önemli olduğundan, birçok hastalıkta kullanılabilir; ağızdan trihidrat, parenteral yoldan sodyum tuzu biçiminde alınır.)

AMPİYEM a. (fr. *empyème;* yun. *empyema, -atos,* apse'den). Patol. Doğal bir boşlukta, özellikle plevrada irin birikmesi (irinli zatülcenp).
—Cerr. *Ampiyem ameliyatı,* plevrada biriken irinin akıtılması için yapılan ameliyat.

AMPLASTİK sıf. (fr. *emplastique*'den). Eczc. Yakıya özgü nitelikler taşıyan bir maddenin plastik ve esnek özelliklerine denir.

AMPLEKTİF sıf. (fr. *amplectif;* lat. *amplecti,* çevrelemek, sarmak'tan). Bot. Bir başka organı tümüyle saran organa denir.

AMPLİASYON a. (fr. *ampliation*'dan). Pnömol. Soluk alıp verirken göğüs çevresinin çapında meydana gelen değişiklik.

AMPLİDİN a. (fr. *amplidyne*). Elektrotekn. İndüvi tepkisi olayının kullanıldığı yükseltici ve ayarlayıcı bir doğru akım üreteci.

AMPLİFİKASYON a. (fr. *amplification*). Elektron. YÜKSELTME'nin eşanlamlısı.

AMPLİFİKATÖR a. (fr. *amplificateur,* lat. *amplificator*). Elektroakust. ve Elektron. YÜKSELTEÇ'in eşanlamlısı.
—Ölçbil. Devingen bir parçanın çok küçük ötelenmelerini ve bir elektrik akımının ya da geriliminin çok zayıf değişimlerini algılamaya yarayan düzenek. (Eşanl. YÜKSELTEÇ.)

AMPLİYOMETRE a. (fr. *ampliomètre*'den). Göğüs çevresini ölçerek solunum hareketlerinin genliğini belirlemeye yarayan aygıt.

AMPRAKİA. Esk. coğ. Yunanistan'da kent, Epeiros'ta, Arakhthos ırmağı kıyısında, Amvrakia körfezinin K.'inde. Epeiros kralı Pyrgos'un başkentiydi. Bugün *Arta.*

AMPSİVARİLER →ANSİVARİI.

AMPUL a. (fr. *ampoule;* lat. *ampulla*). Saydam ya da yarısaydam, gaz sızdırmaz cam bir kılıftan oluşan ve içinde ışık veren bir flaman bulunan aydınlatma düzeneği.
—Anat. Bazı organlarda görülen genişleme ve şişkinlik (rektum ampulü, yarım daire kanallarının ampulleri). || *Vater ampulü,* onikiparmakbarsağının ikinci kısmının iç kenarında görülen boşluk. Koledok kanalı ile Wirsung kanalı buraya açılır.
—Aydınlt. *Mum ampul,* uzunca ve sivri uçlu, akkor telli küçük elektrik ampulü. (MUM LAMBA da denir.)
—Eczc. Sıvı ya da toz halindeki bir ilacı içinde bulundurmaya ve saklamaya yarayan, uçları inceltilip kapatılmış, ince çeperli cam tüp. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. ve Fiz. Oldukça uzun boğazlı ve iri gövdeli, genellikle camdan yapılmış kap; çeşitli kullanım alanları vardır.
—ANSİKL. Eczc. Ampul yapımında kullanılan nötr cam farmakopede belirtilen koşullara uygun olmalı, alkaliliğe, arsenik ve ağır metal bulunmadığına ilişkin deneylere olumlu tepki vermelidir. İğneyle vurulmak üzere hazırlanan ampuller, üzerinde silinmez renkli bir çizgi bulunan beyaz camdan yapılır. Işığa çok duyarlı bazı ilaçlar için renkli cam kullanılır. Ampuller, içilecek sıvıları havanın etkisinden korumak için de kullanılır. Ampuller son duruma gelinceye kadar birtakım işlemden geçer: doldurma, sterilizasyon, kontrol ve etiketleme. Etiketler ilacın ne olduğunu ve nelerden yapıldığını göstermelidir. Bir ampul bir defada kullanılmalıdır.
Günümüzde ampullerin çoğu önceden törpülenmiştir ve bir ampul testeresine başvurmaya gerek kalmadan parmaklar arasında kırılabilir.

AMPULEX a. Sphexleri andıran ve tropikal bölgelerde hamamböceklerinin ardında dolaşarak onları avlamaya çalışan zarkanatlı böcek. (Bil. a. *Ampulex compressa;* ampulicidae familyasının örnek tipi.)

AMPULLA a. (lat. *ampulla,* şiş karınlı şişe). Öndensolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası.

AMPULLARİA a. Karındanbacaklı, öndensolungaçlı yumuşakça. (*Pila* da denen bu hayvan, sıcak ülkelerin göl ve ırmaklarında yaşar. Bilinen en iri türü *Ampullarius gigas* tropikal Afrika'da; *Pila ampullacea* Madagaskar'da ve Malezya'dan Filipinler'e kadar bütün Güney Asya'da bulunur. Ampullariidae familyasının örnek tipi.)

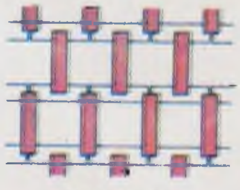
AMPULOM a. (fr. *ampullome*). Cerr. *Vater ampulomu,* Vater ampulünde, koledok kanalının onikiparmakbarsağına açıldığı yerde gelişen ur.

AMPURDAN, İspanya'da bölge. Katalonya'nın kuzey kesiminde. K.'de Alberes dağları, G.'de Katalonya kıyı sıradağlarının ucu arasında yer alan dörtgen biçimi bir ovadır. Sulama sayesinde tarım (mısır, sebze, meyve ağaçları, az sayıda bağ) alanları genişlemektedir. Sığır yetiştiriciliği. Bölgenin başlıca pazar yeri *Figueras*'tır.

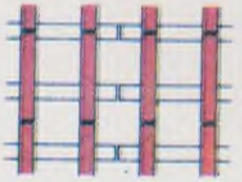
AMPURİAS, İspanya'da (Katalonya, Gerona ili) küçük kasaba, Rosas körfezi kıyısında. Ampurias, Eskiçağ'da *Emporion* adıyla Phokaialılar tarafından,Marsilya'dan sonra, Katalonya kıyısında bir yunan sömürgesi olarak kuruldu. Önceleri Marsilya'ya bağımlıyken, İ.Ö. V. yy.'da bağımsızlığını kazandı, Roma fethi dönemine kadar, bir yandan İberler'in sıkı gözetimi altında yaşarken, bir yandan da ticaret açısından önemli rol oynadı. Surlar içinde dar bir alana sıkışmış olan eski yunan kentinde (her yanında kazılar yapıldı) çok az kamu yapısı (küçük agora, cephe kapısı, Asklepios tapınağı, Serapis tapınağı) vardır: İ.S. I. yy'dan kalma Roma kentinde bir forum, Claudius zamanında yapılan bir gymnasium, bir amfitiyatro yer alır: yunan kentine oranla on kat büyüktür (I. yy.'dan kalma iki güzel evde siyah -beyaz, geometrik desenli mozaikler).

AMPÜTASYON a. (fr. *amputation*). Çıkıntı biçimindeki bir organın tamamının ya da bir kısmının kesilip atılması. (→ KESME.)

AMR BİN KULSÛM, arap şair (V-VI. yy.). Taglip kabilesinden Cuşan kolunun başkanıydı. Hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Bekr kabilesiyle yaptığı savaşları konu edinen ve *Mu'allakat* içinde yer alan bir şiir ona ait sayılır. Ancak, bunun son-

Mertz montajı

domino montajı

cam fırınlarının rejeneratörlerinde iki tür ampilajın yatay düzlemde görünüşleri

ampullaria

radan başka biri tarafından yazıldığı görüşü de yaygındır.

AMR BİN LEYS (? - Bağdat 902), saffari hükümdarı (879-901). Saffariler devletinin kurucusu kardeşi Yakup ile birlikte çalıştı; Yakup ölünce (879) onun yerine geçti. Halifeye biat ettiğinden kendisine Horasan, Fars, Sistan, Kirman ve Sind eyaletleri timar olarak verildi. Bu eyaletlerde çetin savaşlardan sonra egemenlik kurabildi. Maveraünnehir egemenliği için çatıştığı Samani hükümdarı İsmail bin Ahmet'e yenildi, esir düştü (901). Bağdat'ta idam edildi.

AMR BİN LUHAYY, Mekke'deki Huzae kabilesinin atası. Söylentiye göre, çeşitli yerlerden getirdiği putları Mekke'de Kâbe çevresinde yerleştirdi. İbrahim'in dinine son vererek Mekke'de puta tapıcılığı egemen kıldı. İsmail ailesinden gelen Cürhumlar'ı Mekke'den uzaklaştırdı. Amr bin Luhayy'ın ne zaman yaşadığı bilinmemektedir.

AMR BİN MADİKERİP, arap savaşçı ve şair (530-643). Yemenli soylu bir ailedendi. Savaşçılığıyla ün kazandı. 631'de Medine'ye gitti; Peygamber ile görüştü ve müslüman oldu. Yüz yaşının üzerindeyken Yermük (636), Nihavend (641) savaşlarına katıldı. Günümüze ulaşan ve savaşları konu a'an az sayıdaki şiir parçalarından, açık bir anlatımı olduğu anlaşılmaktadır.

AMR BİN SAİT, emevi komutan ve vali (? - ? 690). Muaviye'nin halifeliği döneminde Mekke valiliğine atandı (673). 680'de Medine valiliği de kendisine verildi. Halife Yezit'in emri üzerine Abdullah bin Zübeyr'e karşı gönderdiği ordu başarılı olamadı; görevden alındı (681). Emevi halifeleriyle akrabalığı dolayısıyla halife adayları arasında yer aldı. Halife Mervan'ın Mısır seferine katıldı. Suriye'yi ele geçirmek isteyen Musab bin Zübeyr'i geri çekilme zorunda bıraktı. Halife Abdülmelik Irak seferindeyken, halifelik davasıyla ayaklandı. Geri dönen Abdülmelik'e, hayatının ve özgürlüğünün bağışlanması karşılığında biat etti. Bir süre sonra, halifenin sarayına çağrılarak (söylentiye göre bizzat Abdülmelik tarafından) öldürüldü.

AMRAVATİ ya da **AMRAOTİ,** Hindistan'da kent, Maharaştra'da, Nagpur'un B.'sında; 433 746 nüf. (1991). Pamuk pazarı.

Amre → KUSEYR* AMRE

AMRE KÜLTÜRÜ (EL-) a. Tarönc. Orta Mısır'da bakırtaş kültür evresi. (Badari endüstrisini izleyen ve onun pek çok özelliğini taşıyan el-Amre kültürü, IV. binyıla kadar uzanır. Bu evrede bakır endüstrisi az gelişmiş, ama altın ve gümüşten boncuklar daha o zaman ortaya çıkmıştı. Av, tarım ve hayvancılık [sığır, koyun, domuz] ekonomik yaşamın temelini oluşturuyordu.)

AMRİ, Sind yöresinde (Pakistan) arkeolojik sit. Çanak çömlekleri Güney Belucistan'dakilere benzeyen bakırtaş kültürüne adını vermiştir. Amri'nin çöküşü İndus dönemini yaşadığı yıllara rastlar.

AMRİ, türk şair (öl. Vize 1523). Mehmet II ve Bayezit II dönemi bilginlerinden Abdülkerim Efendi'nin evlatlığıydı. Medrese öğrenimi gördü, kadılık yaptı. Serfiçe'de başlayan meslek yaşamı, İbrahim Paşa'nın sadrazam olması dolayısıyla yazdığı bir kasideden sonra atandığı Vize'de, ölümüne kadar sürdü. Halk şiiri anlatımına yakın gazellerinde atasözlerine, deyimlere, türkçe sözcüklere geniş ölçüde yer verdi. Sevgi, ayrılık, kavuşma, içkili eğlenceler gibi konuları işleyen şiirleri küçük bir *Divan* oluşturur. Ondan söz eden kaynaklar şiirlerinin "şakacı" ve "âşıkane" nitelikleri üzerinde dururlar. (→ Kayn.)

AMRİ, İsrail kralı → OMRİ

AMRİT, eski Fenike'de kent. Hemen hiç zarar görmemiş tek fenike tapınağı burada yer alır. Mısır tapınaklarından taklit edildiği sanılan bu yalın üsluplu tapınak, düzletilmiş bir kayanın oluşturduğu bir avlunun ortasında yükselir.

AMRİTÂ ya da **AMRTA,** ölmemiş, ölümsüzlük anlamında sanskritçe sözcük. Hint mitolojisinde okyanus çalkantısının ürünü, ölümsüzlük bağışlayan nektarı ve son kurtuluşu belirtir.

AMRİTSAR, Hindistan'da kent, Pencap'ta, Lahor'un D.'sunda; 709 456 nüf. (1991). Pakistan ile Keşmir'in sınırında yer alan Amritsar, Sihler'in din merkezi olmasının yanı sıra, bir ticaret ve el sanatları merkezidir. Birkaç sanayi kolu da (dokuma ve kimya sanayileri) vardır. XVI. yy.'da "Ölümsüzlük gölü" kıyısında, Sihler'in başlıca tapınağı olan Altın Tapınak kurulmuştu.

AMROHA, Hindistan'da kent, Uttar Prades'te, Delhi'nin D.'sunda, 112 700 nüf. (1981).

AMRTA → AMRİTÂ

AMRÜBNÜLAS ya da AMR İBN ÜL-AS, arap komutan ve yönetici (? 573 - Mısır 663). 629'da müslüman olarak Hz. Muhammet'in eshabı arasında yer aldı. Peygamber tarafından Oman'a gönderildi; oradaki iki emirin müslüman olmalarını sağladı. Peygamber'in ölüm haberini alınca (632) Medine'ye döndü. Ebu Bekir, onu Filistin'in fethiyle görevlendirdi. Ardından Mısır seferine çıkan orduya komuta etti. Mısır'ı alarak, disiplinli bir yönetim uyguladı. Sonradan Kahire adını alacak olan Fustat kentini kurdu. Halife Osman'ın düşmanlarına katılmadı. Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlıkta Muaviye yanlısı oldu. Sıffin savaşı'nda Suriye kuvvetlerine komuta etti. Askerlerinin mızraklarının uçlarına Kuranı Kerim yaprakları taktırarak,savaşı kazanmak üzere olan Ali kuvvetlerini durdurdu. Ali ve Muaviye ile ilgili Hakem olayında, Ali'nin temsilcisi Ebu Mus'el -Eşarı'yi kandırarak Muaviye'nin halife olmasını sağladı. Mısır'a döndü ve ölünceye kadar buranın valisi olarak yöneticiydi.

AMS, bir batıni tarikat olan nusayriliğin kutsal simgesi. Ali, Muhammet ve Selman el-Farisi'nin ilk harflerinden oluşur. Tarikata girilirken yapılan törenlerde *Ams sırrı* ve anlamı yeni müritlere yavaş yavaş anlatılır.

AMSALAK sıf. *Arg.* Ahmak, alık, budala, pısırık, şaşkın.

AMSET. Mıs. mit. Horus'un dört oğlundan biri. Horus'un insan başı, içine ölülerin iç organlarının konulduğu dört kanobos kabından birinin kapağını süslüyordu.

AMSTEL, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) ırmak. Uithoorn'dan Amsterdam'a kadar kanallaştırılmıştır. Amsterdam'da İj körfezine dökülür.

AMSTELVEEN, Hollanda'da kent, Amsterdam'ın güney banliyösünde; 58 700 nüf.

AMSTERDAM, Hollanda'nın başkenti, Kuzey Hollanda'da, Amstel ve İj ırmaklarının kavşağında; 702 000 nüf. (1991).

• COĞRAFYA. Amsterdam'ın etkinliğinde, liman ve sanayi, eskiye oranla önemini yitirmiştir. Amsterdam'ın deniz taşımacılığı, 17 Mt'la (buna İjmuiden ön limanından gerçekleştirilen 11 Mt'u da eklemek gerekir), petrol dışalımının büyük bölümünü gerçekleştiren Rotterdam-Europoort limanının çok gerisinde kalır. Sanayi ve liman bölgesi yakın dönemde genişletildi (Rotterdam'dan gelen petrol boru hattının beslediği rafineriler), ama kentin ulaşıma ve genişlemeye çoğunlukla elverişsiz olması nedeniyle birçok işletme, kent dışına taşındı. Bu süreci, hükümetin yürüttüğü merkezcilikten kurtulma siyaseti de büsbütün hızlandırdı. Bununla birlikte kentteki sanayi etkinlikleri hâlâ çok çeşitlidir ve bunların bazıları Amsterdam'a ün kazandırmıştır: lüks eşya sanayisi (sözgelimi, Amsterdam'ın dünya çapında ünlü olduğu elmas yontuculuğu), besin sanayisi (bira ve şeker fabrikaları), basım sanayisi (kent Hollanda'nın başlıca yayıncılık merkezidir) ve özellikle de metalurji sanayisi (tersaneler, makine yapımı, otomobil montaj sanayisi, elektronik sanayisi).

Banliyölere doğru bir göç olayı görülmekteyse de hizmetler kesiminin ağırlığı gene de artmıştır. Denizci ve sömürgeci geçmişinin mirası olan ulusal ve uluslararası maliye merkezi işlevini koruyan kentte, menkul kıymetler borsası ve Hollanda'daki başlıca bankaların merkezleri yer almaktadır. Amsterdam, ayrıca, Rotterdam' ile toptan ticareti gerçekleştiren ve siyasal ve iktisadi başkent olmanın yüklediği görevleri Lahey (hükümet merkezi) ile paylaşır. Kent, perakende ticaret bakımından çok iyi donatılmıştır (büyük mağazalar lüks eşya ticareti, antikacı dükkânları); ayrıca kültür etkinlikleri ve boş vakitleri değerlendirme hizmetleri büyük ölçüde gelişmiştir (üniversiteler, birçok tiyatro ve konser salonu, müzeler). Amsterdam. Schiphol havalimanına yakınlığı, özellikle de çok büyük ve çok iyi korunmuş tarihsel merkezi ve kanalları sayesinde çok sayıda yabancı turist çeker. Kentin nüfusu 1958'den bu yana önemli ölçüde azalmıştır (o tarihte 875 000 nüf.); birçok Amsterdamlı, açık alanlar ve daha iyi konut koşulları bulma amacıyla kentten ayrılırken, nüfusta yaşlıların, genç bekârların ve yabancı işçilerin oranı artmıştır. Günümüzde güç dengesi yeniden kurulmaya çalışılmakta (özellikle eski semtlerin "yenilenmesiyle") ve iş sayısının aşırı hızlı biçimde azalması önlenmeye çalışılmaktadır.

• TARİH. XII. yy.'da Amsterdam, Amstel ırmağının çığırını kesen bir bent üstünde kurulmuş (zaten adı "Amstel üstündeki bent" anlamına gelir) bir köydü. XIII. yy.'da Utrecht piskoposluğuna bağlanması ve birkaç ticaret bağlantısı sayesinde, toprakları üstünde yapılan ticarete gümrük bağışıklığı tanınmasını sağladı. XIV. yy.'da Hansa birliği ile ilişki kurdu ve daha XV. yy.'da, önemli bir ticaret merkezi oldu; doğal limanı, Baltık denizi'nde çalışan gemilere iyi korunan ve yeterince derin bir limanın güvenliğini sağlıyordu. Ringa balığı avcılığının erken bir tarihte Baltık denizi'ne çektiği Amsterdamlı balıkçılar, Hansa ile çatıştılarsa da, 1441'de bir antlaşma imzaladılar (antlaşma sonradan, sürekli yenilendi) ve XVI. yy.'da Baltık denizi ile Kuzey denizi arasında ticareti üstlendiler. Hollandalı gemiciler ayrıca İspanya ve Portekiz limanlarına (Laredo, Santander, Lizbon, Bilbao, Sevilla) uzanıyor, tuz, zeytinyağı, yün, şarap, gümüş ve Doğu'dan getirilmiş baharat ve ipekli kumaşları alarak, Batı ve Kuzey Avrupa'daki çeşitli limanlara ulaştırıyorlardı; Amsterdam borsası da işte o dönemde kuruldu. Hollandalılar'ın İspanya egemenliğine karşı ayaklanmaları ve Anvers'in Felipe II'nin askerlerince yakılıp yıkılması, amsterdamlı gemicilerin Lizbon ile ilişkilerini daha da sıklaştırdı. Amsterdamlılar, 1578 yılına kadar işgalcilere karşı dikkatli bir tutum izledikten sonra, o tarihte İspanya'ya karşı ayaklanmaya katıldılar. Felipe II'nin 1580'de Lizbon'u işgali, hollandalı ve zeeland'lı gemicileri (Kara denizi'nden ve Spitzberg'den geçmeyi deneyip [1594] başaramadıktan sonra), Ümit burnu yoluyla Hindistan sularına uzanmak zorunda bıraktı. Amsterdam gemileri 1597'de Malabar'a ulaştıktan sonra Malakka'ya ve

Molük adalarına doğru ilerlediler; Portekiz Zenci Afrikası'nın iktisadi başkenti São Tome adasına çıktılar ve 1597'de Küçük Antil adalarına ulaştılar.

Amsterdam yavaş yavaş, F. Braudel'in "dünya-iktisadı" diye nitelediği şeyin merkezi haline geldi. Hollanda ticaret şirketlerinin çoğu, bu kentte kuruldu: 1602'de Doğu Hindistan Hollanda şirketi, 1614'te Kuzey şirketi ve Yakındoğu şirketi. Bu yoğun ticaret, Venedik'ten örnek alınmış sağlam bir bankacılık iskeletine dayanıyordu: 1609'da kurulan Amsterdam bankası. Banka büyük ün kazanınca, florinin değeri dünyanın her yanında arttı ve Amsterdam, XVII. yy.'ın ilk yarısında büyük bir uluslararası değerli taşlar ve değerli madenler merkezi haline geldi. Kente, aralarında el sanatçıları, tüccarlar ve sarraflar bulunan birçok mülteci akın etti: Anversliler; İspanya'dan ya da ispanyol egemenliğindeki Hollanda topraklarından kovulan yahudiler; bütün ülkelerden gelen protestanlar. Kent hızla büyüdü ve nüfusu çoğaldı: 1600' de 50 000 nüf.;1700'de 200 000 nüf. 1648'de Westfalen antlaşmaları Escaut ırmağının ağızlarını Birleşik Eyaletler'e bırakarak, Anvers'in rekabetini ortadan kaldırdı. 1685'te Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılması da, protestan Fransızlar'ın kente göçmelerine yol açarak, zenginleşmeye katkıda bulundu. Bununla birlikte, büyük tüccarlar aristokrasisi önemli görevleri elinde tutmayı sürdürdü ve aristokrasi 1650'de stadhouder Willem II'ye karşı, 1672'de Fransa kralı Louis XIV'e karşı bağımsızlığını korumak için bentleri yıkmaktan kaçınmadı, 1672'den sonra Germanya imparatoru Wilhelm III ile ittifak yaparak Fransa'ya karşı savaştı.

XVIII. yy.'da Londra, Amsterdam'ı geride bıraktı. 1780 - 1790 arasında Amsterdam'ın Fransa ile ticareti geriledi: Amsterdam'ın ticaretinde İngiltere ve Hansa, dışalımda başlıca payı ele geçirdi; dışsatımdaysa, İspanya öbür Hansa kentlerinin önünde geliyordu. Dördüncü İngiltere-Hollanda savaşı (1780-1784) ve Prusyalılar'ın 1787'de, Pichegru komutasında Fransızlar'ın da 1795'te kenti işgal etmeleri gerilemeyi hızlandırdı.

Napoléon döneminde Amsterdam, Hollanda krallığı'nın başkenti oldu(1806) ve 1810'da Fransa İmparatorluğu'na katılarak, Zuiderzee départemeent'ının merkezi, imparatorluğun da üçüncü büyük kenti haline geldi. Kıta ablukası, Anvers'in rekabeti ve İjselmeer'in yavaş yavaş kumla dolması sonucunda Amsterdam'ın ticareti iflas ettiyse de, sonradan yavaş yavaş, eski önemine bir ölçüde yeniden kavuştu.

• GÜZEL SANATLAR. Büyük bölümleri gotik üslubunda yapılmış, ahşap kemerli, içlerinde birçok lahit bulunan Oude Kerk (XIV. yy.- XVI. yy.) ve Nieuwe Kerk (XV.-XVII. yy.'lar). J. Van Campen'in yaptığı (XVII. yy. ortaları) eski belediye konağının XIX. yy.'da yeniden elden geçirilmesiyle oluşturulan Krallık sarayı.

Başlıca müzeler: özellikle Hollanda okulu ressamlarının tabloları, birçok desen ve taşbaskı bakımından zengin Rijksmuseum; Rembrandt'ın evi (Rembrandt'ın desenleri ve ofort tekniğiyle yaptığı gravürler); planını G. T. Rietveld'in yaptığı bir yapıda 1973'te açılmış Van Gogh müzesi (Van Gogh'un 200 tablosu, 500 deseni, mektupları ve çağdaş ressamların yapıtları); modern sanata (Breitner'in, izlenimci ressamların, Van Gogh'un, Alman anlatımcılarının, Mondrian, Maleviç, Chagall, Cobra, vb.'nin yapıtları) ve çağdaş öncü sanata ayrılmış Stedelijk Museum; ilgi çekici Tarih müzesi; Allard Pierson müzesi (Üniversite'nin arkeoloji koleksiyonları).

AMSTERDAM adası → NOUVELLE AMSTERDAM

Amsterdam-Ren kanalı, Hollanda'da kanal (Amsterdam'ı aşağı Ren ırmağının başlıca kolu olan Waal'a bağlar). Tiel yakınında; 1933-1952 arasında açıldı; 72 km.

AMSTETTEN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Ybbs ırmağı kıyısında; 12 600 nüf. Demiryolu kavşağı. —1805'te Fransızlar Ruslar'ı burada yendi. Yakınında Ardagger Stift kilisesi ve Seitenstetten benediktin manastırı.

AM TİMAN, Çad'da yer, Salamat ilinin merkezi, Sarh'ın K.-D.'sunda.

Amtrak, amerikan federal şirketi. ABD'de uzun hat trenlerinde yolcu hizmetleri işletmeciliği yapan bu şirket, 1971 mayısında kuruldu. Kamusal amaçlı bu özel şirket, kendisinden önceki şirketlerin parasal güçlükler nedeniyle bıraktıkları şehirlerarası yolcu hizmetlerinin tümünü yüklenir. Şirketin işlettiği demiryolu ağı 45 000 km'dir.

AMUAY, Venezuela'da kent, Paraguana yarımadasında, Venezuela körfezi kıyısında. Petrol arıtma.

AMUD → AMUT.

AMUD KÜLTÜRÜ a. Tarönc. Yakındoğu'da orta yontmataş endüstri evresi.

ÂMÛDE sıf. (fars. *amûde*). *Esk.* Dizilmiş, bir araya getirilmiş.

◆ a. Dizi.

AMUDEN be. (ar. *ʿamûden*). *Esk.* Diklemesine, dikey olarak.

AMU DERYA ya da **AMUDERYA,** esk. **Ceyhun**, Orta Asya'da ırmak; 2 540 km; 227 000 km²'lik bir havzayı akaçlar. Pamir yöresindeki yüksek dağlardan indikten sonra, Turan çöküntü alanındaki çölleri aşar ve geniş bir deltayla Aral gölüne dökülür. Piyanc ve Vahş ırmaklarının birleşmesiyle oluşan ırmak, Amu Derya adını göle döküldüğü yerden 1 415 km uzakta, sözkonusu iki ırmağın birleştikleri yerde alır. Afganistan'da Hindukuş'un kuzey yamacında doğan Vahanderya ile Pamir sel sularının oluşturdukları Piyanc, ortalama yükseltisi 3 600 m olan bir havzayı akaçlar; debisi 1 030 m³/s'dir. Havzası daha küçük olan Vahş'ın debi-

Amsterdam'ın merkezinden bir görünüm

Roald Amundsen

Habarovsk bölgesinde Amur ırmağından bir görünüm

siyse 660 m³/s'dir. Büyük buzullarla beslenen bu iki ana kol, Amu Derya'ya sularının % 85'ini sağlar. Amu Derya daha sonra, suları karların erime döneminde çok yükselen Kafirnigan, Surhan Derya, Şirabad kollarını alır. Buzul-kar tipinde olan rejimi nedeniyle suları mart ayından temmuz ayına kadar yükselir ve yaz başında en yüksek noktasına ulaşır. Kerki'de saniyede 2 000 m³ olan debisi, ırmak çölde ilerlerken sürekli azalır. Çok fazla alüvyon taşıyan Amu Derya, çok geniş ve değişken bir yatakta akar. Kıyılarındaki ormanların kesilmesi ve suyunun bir bölümünün sulama için açılan kanallara alınması, ırmağın çevre dengesini bozmuştur.

AMUDIFIKARÎ a. (ar. *'amud* ve *fıkari* den *'amūd-ı fıkari*). *Esk.* Belkemiği, omurga.

AMUDÎ sıf. (ar. *'amūd* ve *î* den *'amūdi*) *Esk.* Dikine, dikey.

AMUESHALAR, Peru'da Oxapampa bölgesinde yaşayan etni.

ÂMÛG a. (fars. *āmūġ*). *Esk.* Ağırbaşlılık, temkinlilik.

◆ sıf. Uzun boylu adam için kullanılır.

ÂMUHTE sıf. (fars. *amuhte*). *Esk.* Öğrenmiş, okumuş, alışmış.

ÂMUHTEGÂN çoğl. a. (fars. *amuhte*'nin çoğl. *āmūhtegān*). *Esk.* **1.** Okumuşlar, öğrenmiş kimseler, öğretmenler. **—2.** *Âmuhtegân-ı ezel, ezeli,* önceden, eskiden öğrenmiş, okumuş kimseler; peygamberler, ermişler, azizler.

AMUL → AMOL

AMÛL sıf. (ar. *'amul*). *Esk.* Çok fazla çalışan, çalışkan.

AMULAR, Mısır metinlerinde suriyeli sami kavimlere verilen ad. Bunlar, Mısır'a düzenledikleri kanlı ve yıkıcı istilalar yüzünden (İ.Ö. XVII. yy.) tanrıların ve Nil çevresinde oturan halkın baş düşmanı olarak niteleniyordu.

AMULİUS, Alba'nın efsanevi kralı. Kardeşi Numitor'u tahttan indirdi, yeğeni Rhea Silvia'yı Vesta rahibesi olmaya zorladı. Mars ve Rhea Silvia'nın oğulları Romulus ile Remus tarafından öldürüldü, boşalan tahtına da Numitor çıkarıldı.

AMUNATEGUİ (Miguel Luis), şilili tarihçi (Santiago 1828 - *ay.y.* 1888). Kardeşi GREGORİO VİCTOR (1830-1899) ile birlikte tarih, biyografi ve sözlükçülük alanlarında çok sayıda değerli incelemeler yayımladı.

AMUNDSEN (Roald), norveçli kâşif (Borge, Østfold, 1872 - Arktika'da 1928). Küçük bir armatörün oğluydu; tıp öğrenimine başladı, ama öğrenimini yarıda bırakarak Arktik bölgeleri keşfetmeye ve kendini denizcilik mesleğini öğrenmeye adadı. 1897'de belçikalı De Gerlache'ın Antarktika'ya yaptığı sefere ikinci kaptan olarak katıldı. Dönüşünde, Nansen'in teşvikiyle 22 m'lik bir kotra *(Gjøa)* satın aldı, Kuzey Amerika geçitlerini aşarak Doğu'ya ulaşan ünlü deniz yolunu denemeyi tasarladı. 1903'te altı arkadaşıyla birlikte Oslo'dan yola çıkarak Lancaster boğazı'nı geçti, kral Wilhelm toprağı'nda iki kış geçirdi. Amundsen, burada, özellikle magnetik kutbu inceledi ve magnetik kutbun sürekli yer değiştirdiğini doğruladı. Mackenzie ağzında üçüncü kışı geçirdikten sonra, sonunda, Kuzey-batı geçidini bulmayı başardı; 30 ağustos 1906'da *Gjøa* Nome'ye (Alaska) ulaştı.
Bundan sonra Amundsen, gizlice Güney Kutbu'nun keşfine girişti: ingiliz Robert Falcon Scott'tan önce davranmayı başardı 14 aralık 1911'de Amundsen, yedi adamıyla birlikte, Scott'tan bir ayı aşkın bir süre önce amacına ulaştı. Ama 1918-1920 arasında, *Maud* gemisiyle Kuzey-doğu geçidinden geçerek Kuzey Kutbu yakınına varma tasarısını gerçekleştiremedi. 1923'ten başlayarak, Amundsen Arktika'ya uçakla seferler yaptı. 11 mayıs 1926'da *Norge* adlı güdümlü balonuyla kutbun üstünden geçti. 1928'de, fransız havacı Guilbaud'nun yönettiği *Latham* ile, italyan Nobile'nin düzenlediği kutup seferine yardıma giderken Kuzey Buz denizi'nde kayboldu.

AMUNDSEN denizi, Antarktika'da kenar deniz, Thurston adası ile Siple dağı meridyenleri arasında. Ulaşım güçlükleri nedeniyle, Güney Buz denizi'nin en az tanınan köşelerinden biridir.

AMUR, çince **Heilong ciang,** Uzakdoğu'da ırmak; havzası (1 843 000 km²) Rusya, Moğolistan ve Çin topraklarında uzanır. Yablonoviy dağlarından inen Şilka ve Kingan dağlarından doğan Argun ırmaklarının oluşturduğu Amur ırmağının, Argun'un kaynağından başlanarak ölçülen uzunluğu 4 440 km'dir. Bu kesiminde Habarovsk dolaylarına kadar Rusya ile Çin arasında sınırı oluşturur. Sonra kuzeye yönelir ve Sahalin adasının kuzey kesimi karşısında Tatar boğazı'na dökülür. Irmak, ilkbaharda eriyen kar sularıyla, yazın muson yağmurlarıyla beslenir. Sular soğuk mevsimde azalır. Bu büyük su yolundan, geçtiği bölgelerin stratejik önemi nedeniyle, yeterince yararlanılamamaktadır. Irmakta ulaşım yalnızca Habarovsk'un aşağı kesiminde önemlidir.

AMUR dağı, Cezayir'in güney kesiminde, Sahra Atlasları'nın bir bölümünü oluşturan dağ kütlesi; Ksur dağları ile Uled Neyil dağları arasındadır; *Tüylet Mekne*'de; 1 977 m. Koyun yetiştiriciliği ve yer yer tarım (alfa). Başlıca kenti *El Beyyad.*

AMURİYE hanedanı → AMORION

Amuriye seferi, abbasi halifesi Mutasım'ın Bizans'a karşı düzenlediği sefer (838). Mutasım, Babek isyanını bastırdıktan sonra, Anadolu'nun önemli merkezlerini hedefleyen büyük bir sefere girişti. Ordusunun kuzey-batı yönünde ilerleyen kolu, imparator Theophilos'un komuta ettiği bizans ordusunu Dazimon (Tokat'ın G.-B.'sında) yakınlarında yendi, Ankara'yı ele geçirdi. Mutasım, ordusunun büyük bölümüyle Anatolikon thema'sının en önemli kalesi Amuriye'yi (Amorion, günümüzde Afyon Emirdağ ilçesi yakınında bir kalıntı) hücumla aldı ve tahrip etti. Bu zaferden sonra İstanbul'a da yürümek istediyse de kendisine yönelik bir darbe girişimini öğrenince Samarra'ya döndü.

AMURRU, Asi nehrinin yukarı bölümünün batısında bulunan krallık. Amurru krallığı İ.Ö. XIV. yy.'da mısır egemenliği altında Abdi - Aşirte ve özellikle Hititler ile anlaşan oğlu Aziru tarafından kuruldu; Hititler'e bağlı olarak varlığını sürdüren krallık, denizden gelen kavimler tarafından İ.Ö.1191'de yıkıldı.

AMURRU DİLİ a. Yalnızca Akkad dilinde yazılmış metinlerdeki kimi açıklamalar ve özel adlar aracılığıyla bilinen eski Sami dili.

AMURRULAR, İ.Ö. XXIV. yy. ile XVIII. yy. arasında Suriye'ye ve Mezopotamya'ya göç ettikleri anlaşılan topluluklar. Bunlar, Suriye geçidinin, iklim değişikliği nedeniyle topraklarını terk eden çiftçiler ve hayvan yetiştiricileriydi. Bu iklim değişiklikleri, halkın yerleşebileceği araziyi genişleten ve nüfus çoğalmasına elverişli bir ortam hazırlayan yağışlar dönemi (2400 - 2000'e doğr.) ile, 2000 yılından sonra ülkeye çöken ve insanoğlunun kullanabileceği toprağı kısıtlayan kuraklık dönemiydi. Amurlular'ın gelmesiyle Suriye'de kimi kentler yıkıldı, kısa ya da uzun bir süre için birçok yerde, kent yaşamı sona erdi. Mezopotamya'da bazen besin ve iş arayan küçük topluluklar, bazen yağmacı çeteler halinde dolaşan Amurrular imparatorlukların gerilemesinden yararlandılar ve bu süreci hızlandırdılar: Akkad (XXII. yy.'ın başı), sonra Ur (XXI. yy.'ın sonu). Ur'un yıkılmasından sonra Mezopotamya amurru önderleri tarafından yönetilen krallıklara bölündü; bir süre sonra krallar yurttaşlarını başıboş dolaşıp kargaşa çıkarmaktan vazgeçirmeye çalıştılar.
Göçebelikten vazgeçen Amurrular, yerleşik düzende yaşayanların içinde eridiler. Hiçbir zaman yazıya dökülmemiş olan lehçeleri (batı sâmi tipi), Mezopotamya'da akkadcanın karşısında kaybolarak Suriye'nin, aralarında akrabalık bulunan ağızlarına karıştı.

AMUSİA a (fr. *amusie*'den). Nöropsikol. Beyindeki bir doku bozukluğu sonucunda ortaya çıkan işitme agnozisi. (Hasta hem şarkı söyleyemez ya da bir hava mırıldanamaz *[hareketsel amusia* ya da *avokali]*, hem de sesleri ve müzik havalarını tanıyamaz *[duyumsal* ya da *algısal amusia]*.) [→ SAĞIRLIK.]

ÂMÛSNİ a. (fars. *amusni*). *Esk.* Bir erkeğin nikâhlı eşlerinden her biri; kuma.

AMUSSAT (Jean Zulema), fransız cerrah (Saint Maixent 1796-Paris 1856). İdrar torbasındaki taşları parçalamak için Civiale ve Leroy d' Etiolles aletinin kullanılmasını sağlayan düz sondayı ve basurların dağlanması yöntemini buldu.

AMUT ya da **AMUD** a. (ar. *'amud*). *Esk.* **1.** Direk, sütun. **—2.** Sopa, çubuk, değnek. **—3.** Hükümdar asası. **—4.** Önder, komutan, hükümdar. **—5.** *Amud ül-asar,* kasırga tarafından havalanmış toz. ‖ *Amud üs-salib,* haçın dikey çizgisi, yıldız ‖ *Amud üs-suhr,* tanyerinin ilk ışını.
—Geo. *Esk. Amud istihrac etmek,* düz bir çizgiye dikey çizmek.
—Mat. Dikmenin eski adı.
—Spor. *Amuda kalkma,* jimnastikte vücudun yerde ya da barda, baş aşağı duruma geçtiği hareket. ‖ *Askıda amut,* jimnastikte, bir asılma hareketine başlarken, bar ya da halkada amuda kalkma biçimi.
—Tar. *Amudi nesebi,* hükümdarlığın babadan oğula geçmesi kuralı. Osmanlılar'da Osman Gazi'den Ahmet I'e kadar yürürlükteydi. Daha sonra hanedanın en büyük erkek üyesi tahta çıkmaya başladı.

—Tıp. *Esk. Amud ül-batn,* karnın ortasındaki çizgi. || *Amud ül-kalb,* kalbe giren aort. || *Amud ül-lisan,* dilin ortasındaki çizgi.

◆ sıf. Dikey, dik.

ÂMÛT a. (fars. *amut*). *Esk.* Yüksek yerlerde bulunan kuş yuvası.

ÂMÛZ sıf. (fars. *amuz*) *Esk.* "Öğreten", "öğretici" anlamlarıyla birleşik sözcükler yapar: *edeb-âmûz* (edep öğreten, terbiye eden), *hikmet-âmûz* (hikmet öğreten), vb.

ÂMÛZENDE a. (fars. *amuzende*). *Esk.* **1.** Öğrenci. **—2.** Öğretmen.

AMUZGÂR ya da **AMUZKÂR** sıf. (fars. *amuz* ve *-gar, -kar* dan *amuzgar, amuzkar*). *Esk.* Öğreten, öğretici.

◆ a. Öğretmen: *"Ana vacib görür amuzgârı / Ki zayi eylemeye rüzgârı"* (Şeyhi, XVI. yy.).

AMUZGÂRİ ya da **AMUZKÂRİ** a. fars. *amuzgar* ve *-i* 'den *amuzgari, amuzkari*). *Esk.* Öğreticilik; öğretmenlik.

AMUZGOLAR, Meksika'da (Oaksaka ve Guerrero eyaletleri) kavim. 13 000 kişi oldukları sanılmaktadır. Kolektif olarak mısır, fasulye ve şekerkamışı tarımıyla uğraşırlar; kumaş dokuma yün ve pamuk ipliği eğirme işini de yalnızca kadınlara bırakırlar. Çift yanlı (hem babayerli, hem anayerli) toplum düzenlerinde olduğu kadar iktisadi alanda da vaftiz akrabalığı önemli bir rol oynar. Siyasal bakımdan, kilise ve hükümet makamlarının otoritesine bağlıdırlar ve geleneksel inançları, katolikliğin etkisi altında kalmıştır.

ÂMÛZİ a. (fars. *amuz* ve *i*'den *amuzi*). *Esk.* Öğretmenin işi, öğretmenlik.

ÂMÛZİŞ a.(fars. *amuziş*). *Esk.* Öğrenme; öğretme; öğretim.

AMUZKÂR → AMUZGÂR.

AMUZKÂRİ → AMUZGÂRİ.

ÂMÜRZ ya da **ÂMÜRZA** sıf. (fars. *amürz, amürza*). *Esk.* Affeden, bağışlayan.

ÂMÜRZA → ÂMÜRZ.

ÂMÜRZENDE a. (fars. *amürzende*). *Esk.* Affeden, bağışlayan kimse.

ÂMÜRZGÂR ya da **ÂMİRZKÂR** sıf. (fars. *amürz* ve *-gar, -kar*'dan *amürzgar, amırzkar*). *Esk.* **1.** Affeden, bağışlayan. **—2.** Tanrının sıfatlarından biri.

ÂMÜRZİŞ ya da **ÂMİRZİŞ** a. (fars. *amirziş, amürziş*). *Esk.* Bağışlama, affetme; Tanrı bağışı.

AMVAS, Filistin'de, Yahudiye dağlarının B. yamaçlarında kasaba; Kudüs'ün yaklş. 25 km B.-K.-B.'sında. İlkçağ'da Nikopolis ve Emmaus adlarıyla anıldı. VII. yy.'da bir veba salgınının odağı oldu. Bugün İsrail sınırları içindedir.

AMVRAKİA ya da **ARTA körfezi,** Yunanistan'ın batı kıyısında körfez; girişini Preveze ve Actium burunları daraltmıştır. Tektonik kökenli olan körfez, Luros ve Arakhthos ırmaklarının doldurmakta oldukları Sperkhios çöküntü alanını kaplar.

AMY (Gilbert), fransız besteci ve orkestra yöneticisi (Paris 1936). Paris konservatuvarı'nda Darius Milhaud ve Olivier Messiaen'ın öğrencisi oldu. Sonra Pierre Boulez ile çalıştı ve onun orkestra yönetimi derslerini izledi (Basel 1965). Boulez'den sonra Domaine musical konserlerini yönetti (1967-1973). Fransız radyosu'nun müzik danışmanlığına getirildi (1973). Radio-France'ta Yeni filarmoni orkestrası'nın yöneticiliğine atandı (1976). Özellikle 17 çalgı için *Mouvements* (1958) ve oda orkestrası için *Diaphonies* (1962) adlı yapıtlarıyla, dizisel müzik akımının ve onu izleyen akımların başlıca temsilcilerinden biri sayıldı. Daha sonra, coşkulu yapıtlar verdi: *Strophe*'un ilk biçimi (1964-1966), keman ve orkestra için *Trajectoires* (1966), orkestra için *Chant* (1969). Öbür önemli yapıtları arasında orkestra ve iki şef için *D'un espace déployé* (1972), orkestra için *Adagio et stretto* (1979) ve *Cehennemde bir mevsim* (1980) sayılabilir. Amy, 1972'de Müzik yazarı, besteci ve yayımcıları birliği'nin (SACEM) büyük müzik ödülünü, 1979'da da ulusal müzik büyük ödülünü aldı.

AMYANT a. (fr. *amiante;* yun. *amiantos,* bozulmaz). **1.** Hidratlı kalsiyum ve magnezyum silikattan oluşan mineral. **—2.** Bu mineralden elde edilen beyaz ve parlak lifler.

—ANSİKL. Amyant terimi özellikle beyaz ve parlak lifler için kullanılır; yabancı maddeler yüzünden (alümin ya da demir oksit) hafifçe yeşilimsi ya da grimsi olanlara *asbest* adı verilir. Ocak ateşlerinden etkilenmeyen bu lifler ancak hamlaçla eritilir. Mineral, dökme demirden yapılmış değirmentaşları arasında ezilerek amyant lifleri çıkarılır. Daha sonra yün tarama işlemini andıran bir teknikle dövülür, taranır ve eğrilir. Liflerin uzun olmaması (birkaç milimetre) ve birbirine eklenmesini güçleştiren sertliği nedeniyle ancak kalınca ipler oluştururlar. İplerin dayanımını artırmak için çoğunlukla bir metal özü (bakır ya da pirinç) amyantla kaplanır. Amyant ipler yanmaz kumaşların (koruyucu giysiler, tiyatro dekorları vb.) dokunmasında kullanılır. Metal özlü iplerle dokunan kumaşlardan, sentetik reçineler emdirildikten sonra, otomobil fren balataları yapılır. Kordon ya da örgü biçimindeki kalın amyant iplerden ısıgeçirmez malzeme yapımında yararlanılır. Amyant üreten başlıca ülkeler SSCB, Kanada, Güney Afrika, Çin ve Zimbabve'dir.

Amyant ya da asbest tozlarının solunması asbestoza* yol açar.

büyütülmüş amyant lifleri

AMYANTLI sıf. Miner. Amyant içeren.

AMYKLAİ. Tar. coğ. Peloponisos'ta kent. Sparta yakınlarında, Eurotas'ın sağ yakasında, tüm ovaya egemendi. İ.Ö. XVIII. yy.'dan başlayarak kente, önderleri Vaphio krallık nekropolünde gömülü olan bağımsız bir hanedan egemen oldu. Apollon'un, kendisine bir tapınak adanan bahtsız sevgilisi Hyakinthos'un mezarının burada bulunması nedeniyle Amyklai kutsal bir kent sayılırdı. Yaklaşık İ.Ö. 530 yıllarında Magnesialı Bathykles antik bir Apollon putunu, Pausanias'ın uzun uzun anlattığı bir yapı ve heykel topluluğuyla çevirdi. Bu topluluktan bazı kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.

AMYKOS. Tar. coğ. İstanbul'da Boğaziçi'nde yerleşme. Nikopolis (Beykoz) körfezindeydi. Burada Amykos adına yapılmış bir heroon vardı.

AMYKOS. Yun. mit. Poseidon'un oğlu olan dev; efsanevi Bebryk halkının kralı. Yabancıları yumruk darbeleriyle öldüren Amykos, Argonaut'lardan biri olan Polluks tarafından yenilgiye uğratıldı.

AMYLOMYCES a. (yun. *amylon,* nişasta, ve *mykes,* mantar'dan). Nişastayı önce şekere, sonra alkole dönüştüren mukor cinsinden mantar. (Uzakdoğu'da *arak* olarak bilinen pirinç rakısının hazırlanmasında kullanılır; ilk kez doktor Calmette tarafından incelenen bu mantar alkol fabrikalarında nışastalı maddelerden, alkol üretme olanağı verir.)

AMYMONE. Yun. mit. Europe'nin kızı, Danaos kızlarından biri. Poseidon Amymone'yi kaçırmak isteyen bir satiri avladı ve genç kızla evlendi.

AMYNODONTA a. Üçüncü Zaman'ın başlarında yaşamış, boynuzsuz, fosil gergedan. (Köpek dişleri güçlü savunma dişleri biçiminde gelişmişti. Belki suda yaşıyordu.)

AMYNTAS, makedonyalı üç kralın adı. Bunlardan **Amyntas I,** İ.Ö. 540'tan 498'e kadar hüküm sürdü, ama Dara I'e bağımlılığı kabul etmek zorunda kaldı; — **Amyntas III,** İ.Ö. 393'ten 369/70'e kadar hüküm sürdüğü sanılır. Olynthos'a karşı Spartalılar tarafından korundu. İllyrialı olan Eurydike ile evlendi ve Philippos II' nin babası oldu.

AMYNTAS, Büyük İskender'in generali. Tir kuşatmasında kendini gösterdi ve Asya'da öldü.

AMYNTAS, makedonyalı serüvenci, Antiokhos'un oğlu. Dara'nın hizmetine girdi, İssos savaşı'nda (İ.Ö. 333) Persler' in yanında savaştı ve Mısır'da öldü (İ.Ö. 330'a doğr.).

AMYNTAS, son Galatia kralı. İ.Ö. 36 yılında Antonius'tan, Galatia ile sınır üzerindeki birkaç bölgeyi elde etti. Augustus bu krallığı Amyntas'a bıraktı. Ölümünde Galatia bir roma eyaletine dönüştürüldü (İ.Ö. 25).

AMYNTOR. Yun. mit. Phoiniks'in babası ve Doloplar'ın kralı, sonradan Akhilleus'un arkadaşı. Herakles tarafından, kızı Astydameia ile evlenmeyi ve topraklarından geçme isteğini reddettiği için öldürüldü.

Gilbert Amy (1979'da)

AMYOT (Jacques), fransız hümanist (Melun 1513 - Auxerre 1593). 1534'te Bourges'da yunanca okutmanlığına başladı ve on yıldan fazla öğretmenlik yaptı. 1557'de Tournon kardinalinin desteğiyle geleceğin Charles IX ve Henri III'ünün eğitmenliğine atandı.1570'te Auxerre piskoposluğuna getirildi.Yapıtlarının büyük bölümünü çeviriler oluşturur: Heliodoros'dan *Ethiopiques,* 1547 (Aithiopikon); Diodoros'dan *les Histoires,* 1554 (Bibliotheke historike); Longos'dan *Daphnis et Chloé,* 1559 (Poimenika ta kata Daphnin ke Khloen); Plutarkhos'tan *les Vies parallèles,* 1572 (Hayatlar) ve *Oeuvres morales,* 1572 (Ethika). Amyot'nun Plutarkhos'tan çevirdiği ve başyapıtı sayılan *les Vies Parallèles,* Montaigne'ın deyişiyle, rönesans insanlarının elden düşürmedikleri "kutsal" bir kitap oluverdi. Venedik ve Roma kütüphanelerindeki çeşitli elyazmalarının toplanmasıyla (1547'den 1552'ye kadar) oluşan bu çalışma, bilimsel değerinin yanı sıra, yazarın üstün niteliklerini de ortaya koyar: cümlenin dolambaçlı inceliği, ana metni renklendiren benzetmelerin seçimi gibi. XVI. yy. Fransa'sı, bu yapıtta pitoresk bir biçime bürünmüş olarak eskiçağ bilgeliğinin yanı sıra, J.-J. Rousseau'ya kadar yankılanacak bir kahramanlık ahlakı bulmuştur.

Jacques Amyot
renklendirilmiş gravür (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

AMYOTROFİ a. (fr. *amyotrophie;* yun. *a,* yokluk eki, *mys, myos,* kas ve *tropos,* dönmek eylemi'nden). Nörol. İskelet kaslarında görülen ve çizgili kas telinin yok olmasıyla sonuçlanabilen hacim azalması. (Amyotrofi, ya kas hastalıklarında olduğu gibi, kas telinin kendi hastalığından ile-

ri gelir ya da kasların sinirsizleşmesine bağlı olarak çevre sinir sistemindeki bozukluktan kaynaklanır.)

AMYRTAİOS, Mısır'da Sais kentinin prensi. İ.Ö. 460 yılına doğru Pers boyunduruğundan,(Artakserkses I) kurtulmaya çalıştı. Yunanlılar'ın yardımıyla kurtuluş hareketinin önderi oldu ve İ.Ö. 449'a kadar Delta'nın özgürlüğünü korudu. İ.Ö. 410'da patlak veren yeni bir başkaldırı, Mısır'ın bağımsızlığının Dara II tarafından kabul edilmesine (404'te) yol açtı. Amyrtaios XXVIII. hanedanı (İ.Ö. 404-398) tek başına kurdu ve temsil etti.

AMYZON. Tar. coğ. G.-B. Anadolu'da, Karia bölgesinde antik kent; Aydın'ın Koçarlı ilçesi, merkez bucağına bağlı Akmescit köyü yakınında. Alinda*'nın (Karpuzlu) yaklaşık 15 km K.-B.'sında; günümüzde Mazınkalesi denilen yerde kalıntıları vardır. Fransız L.Roberts'in yaptığı kazılarda (1952) dor üslubunda Artemis tapınağı, surlar, kubbeli yeraltı odaları, yazıtlar, Hellenistik ve Roma dönemlerinden paralar bulundu.

—AN, —EN. Yapım eki. Addan ad türetmede kullanılır: *Belen* (bel-en), *kızan* (kız-an), *köken* (kök-en), *oğlan* (oğul-an), vb.

—AN, —EN. Yapım eki işlevi kazanmış sıfatfiil eki. Fiilden ad türetmede kullanılmaktadır: *Çarpan* (çarp-an), *bölen* (böl-en), *yaradan* (yarad-an), vb.

AN a. (ar. *an*). **1.** Görece çok kısa zaman parçası (genellikle *bir*'le kullanılır): *Geçen her andan yararlanmak. Bir an bile kaybetmemek. Bir an duraksadım. Her şey bir anda olup bitti. Bir an olsun susun.* **—2.** İçinde yer alan olaylar açısından ele alınan, genellikle kısa zaman dilimi (bir tamlayanla): *Mutluluk anları. Bunu bir öfke anında söyledi. Karşılaşmanın en heyecanlı anlarından biri. Tarihin en önemli anları.* **—3.** Zaman içinde kesin, belirli bir nokta (bir tamlayan ya da sıfatla): *Uygun anı beklemek. Kaza anında ben orada değildim. Tam tatile çıkacağı anda hastalandı.* **—4.** *Anında,* hemen o anda: *Anında müdahale etmek.* ‖ *Anında çeviri,* konuşma anında yapılan sözlü çeviri.
—Esk. *An-ı daim,* mutlak zaman; ebedi ve ezeli olması bakımından Allah. ‖ *An-ı hayal,* hayal kurma zamanı. ‖ *An-ı vahid,* çok kısa bir süre. ‖ *An-ı visal,* kavuşma, birleşme anı.
—Fels. → UĞRAK.
—Fişekç. *Anında patlayan fişek,* gecikmeli fişeklere karşıt olarak ateşlendiği anda patlayan fişek.
—Fiz. Zaman ekseninde, tarihin kesin bir değerini karşılayan nokta. (Bu nokta, uzayın bir noktasının zaman bakımından eşdeğeridir.)
—Koregr. *Belirleyici an,* bir adımın, o adamı nitelikçe belirleyen aşaması. ‖ *Esas anlar,* bir hareket, bir adımı oluşturan aşamalar (en az iki tanedir).

A(N), eski türkçe ve eski anadolu türkçesinde 3. tekl. k. adılı ve *ol*'un çekim sırasında aldığı biçim *(anı, ana, anda, andan, anca, anın, anlar).* → O.

—AN Ek. (fars. *-an*). *Esk.* **1.** Addan ad yapar: *can-an* (sevgili), *bevab-an* (çöl), *küh-an* (hörgüç), vb. **—2.** Çoğul yapar: *merd-an* (adamlar, yiğitler), *şîr-an* (aslanlar), *mebus-an* (mebuslar), vb. **—3.** Yer adı yapar: *Tur-an* (Tur'un ülkesi), *İr-an* (İr'in ülkesi), *sipah-an* (ordu yeri), vb. **—4.** Eklendiği sözcüğü belirteç yapar: *guy-an* (söyleyerek), *nagâh-an* (ansızın), *bahar -an* (bahar mevsiminde), vb. **—5.** Addan sıfat yapar: *hiras-an* (korkak), *naz-an* (nazlı), *hand-an* (gülen), vb.
—Dilbilg. Çoğul eki olarak eklendiği sözcüğün son harfi "e" ise, "-gân" biçimine dönüşür: *hace-gân* (hocaları), *fahte -gân* (üveyik kuşları), *kürbe-gân* (dükkânlar), vb. Sonlarında "a" ve "u" bulunan sözcüklerle birleştiğindeyse "-yan" biçimini alır: *tuvâna-yan* (güçlüler), *danâ-yan* (bilenler, bilginler), *rusva-yan* (reziller, haysiyetsizler), vb.

—AN ya da **—EN** (Arapça tenvin işareti. Elif üzerinde hareke ile gösterilir). *Esk.* "Olarak", "bakımından" anlamında belirteçler yapar: *fiilen* (eylemli olarak), *şeklen* (görünüşte), *kasten* (kasıtlı olarak), vb.

AN— Ek. (ar. *an-*). *Esk.* Önek. Başına eklendiği sözcüğü belirteç yapar: *an-cehlin* (bilmeden), *an-gafletin* (istemeyerek, bilmeyerek), *an-il-gıyab* (hazır olmadığı halde, görmeksizin), *an-kasdin* (bile bile, isteyerek), *an-nakdin* (nakit olarak), *an -yedin* (elden), *"... Üçüncü fasılda ise an 649 ilâ 1258 beni Abbas'ın müddet-i hilâfetleri vukuatı icmâl olunacaktır"* (Ahmet Mithat, XX.yy.), vb.

ÂN a. (fars. *an*). *Esk.* Güzellik, alımlılık: *"Bu hüsn ile bu âni kimde görmişdür gören gelsün"* (Nev'i, XVI. yy.).

ÂN sıf. (fars. *an*). *Esk.* **1.** "Şu" anlamına gelen gösterme adılı. **—2.** *Ân ü in,* şu bu.

AN. Mit. Sümerler'in panteonunda gök tanrısı, tanrıların babası. (→ ANU.)

—AN (fr. *-ane*). Org. kim. Bir hidrokarbonun (halkalı ya da değil), sadece karbon-karbon ve karbon-hidrojen yalın bağlarını içerdiğini gösteren sonek.

ANA a. **1.** *Halk.* Anne: *Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış* (atasözü). *Anamla birlikte kente gittik. Anan sağ mı? O bana hem hala hem ana oldu. Şerife ana sizlere ömür. Ana sen şöyle otur.* **—2.** *tkz.* Bir kimsenin duygusal vurgulamayla annesine seslenirken ya da ondan söz ederken kullandığı sözcük: *Ah benim güzel anam! Anam çok çekmiş bir kadındı.* **—3.** Dince kutsal sayılan, ahlaksal ve dinsel açıdan örnek bir yaşam süren kadın için kullanılır *(adıyla birlikte): Meryem ana. Fatma anamız.* **—4.** Saygı duyulan yaşlı kadınlar için kullanılan sözcük: *Kadın ana. Sultan ana.* **—5.** *Bir şeyin anası,* o şeyin kaynağı, nedeni: *İçki bütün kötülüklerin anasıdır.* **—6.** *Bir topluluğun anası,* o topluluğun koruyucusu; hamisi: *Yoksulların anası.* **—7.** *Ana avrat asfaltta koşuyor,* hemen hepsine sövüp sayıyor anlamında kullanılır: *Herif bir ağzını açtı görme, ana avrat asfaltta koşuyor* (arg.). ‖ *Ana avrat düz, dümdüz gitmek,* bir kimsenin yakınlarına ağır biçimde sövmek, küfretmek (arg.). ‖ *Ana baba bir,* ana ve babaları aynı olan kardeşler için kullanılır. ‖ *Ana baba eline bakmak* → Eline bakmak. ‖ *Ana baba günü,* herkesin kendi derdine düştüğü, kimsenin kimseyi tanımadığı kargaşa durumu: *Kalabalık yollara dökülmüş, bağıran bağırana, tam bir ana baba günü.* ‖ *Ana bir, baba ayrı,* anaları aynı, babaları bir olmayan kardeşler için kullanılır. ‖ *Ana ile kız, helva ile koz,* anayla kızın birbirine çok bağlı olduğunu, onları birbirinden ayırmanın olanaksızlığını belirtmek için söylenir. ‖ *Ana karnına, rahmine düşmek,* yaşama başlamak. ‖ *Ana kucağı,* ana sevgisi ve sevecenliğinin oluşturduğu güvenli ortam: *Hele bir ana kucağından ayrıl, bunun anlamını o zaman anlarsın.* ‖ *Ana kuzusu,* anasının körpe kuzusu, sıkıntı ve güçlüklere alıştırılmadan, nazlıca büyütülmüş kimse: *Anasının kuzusudur o, böyle güç işlerin üstesinden gelemez.* ‖ *Ana yarısı,* teyze için söylenir. ‖ *Ana yüreği,* annenin çocuklarına gösterdiği ilgi ve sevecenlik duygusu: *Ana yüreği, oğlumun bu halini gördükçe içim parçalanıyor.* ‖ *Anadan doğma,* çırılçıplak: *Üzerinde ne don, ne gömlek, anadan doğma çıktı karşımıza;* sonradan değil, doğuştan olan şeyler için kullanılır: *O anadan doğma kördür.* ‖ *Anadan (yeni) doğmuşa dönmek,* sıkıntılarından, ağrı ve sızılarından kurtulmak, dertsiz, tasasız duruma gelmek: *Dişimin ağrısı durunca sanki anadan doğmuşa döndüm.* ‖ *Anadan üryan,* çırılçıplak. ‖ *Analar ne doğurmuş!,* bir kimsenin çok güçlü, yetenekli ve becerikli biri olduğunu belirtmek için, kimi durumlarda da alay yollu söylenir. ‖ *Anaları ne ki danaları ne olsun,* kötü huylu bir ananın çocuklarının da kendisine benzeyeceğini belirtmek için söylenir. ‖ *Anam anam dediği hamam anası kel Fatma değil mi?,* övgüyle söz edilip yüceltilen birinin değersizliğini belirtmek amacıyla söylenir. ‖ *Anam,* herkes için teklifsizce kullanılan bir seslenme sözü: *Bak anam, beni iyi dinle.* ‖ *Anam avradım olsun,* bir işi ne pahasına olursa olsun yapacağına karşısındakini inandırmak amacıyla söylenir (kaba.). ‖ *Anam babam,* karşısındakine senli benlice söylenen seslenme sözü: *Sonucun böyle olacağını ben ne bileyim anam babam?* (tkz.). ‖ *Anamın aşı tandırın başı,* insanın evine, evinde pişen yemeklere duyduğu özlemi dile getirmek için söylenir. ‖ *Anan güzel mi?,* uygun karşılanmayan bir istek ya da davranış karşısında "öyle şey yok, olmaz, nerede o bolluk" anlamında kullanılır (arg.). ‖ *Anan yahşi, baban yahşi (demek),* bir kimseyi bir iş yapmaya razı etmek için onu pohpohlayarak yumuşatmaya çalışmak: *Anan yahşi, baban yahşi, güçlükle imzalattık belgeleri.* ‖ *Ananın ak sütü gibi,* bir şeyi bir kimseye hiçbir karşılık beklemeden verirken söylenir. ‖ *Ananın bahtı kızına,* "annelerin talihi nasılsa kızlarınınki de öyle olur" anlamında kullanılır. ‖ *Ananın örekesi,* saçmasapan bir söz karşısında onun bu yönünü belirtmek için verilen karşılık (arg.). ‖ *Anası ağlamak,* aşırı derecede sıkıntı ve eziyet çekmek: *Kızgın güneş altında bütün gün yük taşımaktan anası ağlıyordu.* ‖ *Anası danası,* soyu sopu, ailesindekilerin hepsi: *Anası danası, hep birlikte gelmişler.* ‖ *Anası kadir gecesinde doğurmuş,* bir kimsenin çok talihli olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Anası turp, babası şalgam, anası sarmısak babası soğan,* bir kimsenin kaba, görgüden ve incelikten yoksun bir aileden geldiğini belirtmek için söylenir. ‖ *Anasına avradına sövmek,* bir kim-

İki Ana (1890)
Giovanni Segantini'nin yapıtı
Galleria d'arte moderna, Milano

senin anası ve karısını anarak onlar için kaba ve çirkin sözler söylemek (arg.). ‖ *Anasını ağlatmak*, bir kimseye çok acı çektirmek: *Böyle yaparsa anasını ağlatır, doğduğuna pişman ederim onu.* ‖ *Anasını bellemek*, bir kimseye çok büyük kötülük yapmak (kaba.). ‖ *Anasını satayım*, "ne olursa olsun, aldırmaya değmez, önemi yok" anlamında kullanılır (arg.). ‖ *Anasından doğduğuna pişman*, canından bezgin, bezmiş, çok tembel: *Adamın anasından doğduğuna pişmanmış gibi bir hali vardı.* ‖ *Anasından doğduğuna pişman etmek*, bir kimseyi canından bezdirmek. ‖ *Anasından emdiği süt (fitil fitil) burnundan gelmek*, bir işte çok sıkıntı ve güçlük çekmek: *İşi bitirdim ama, anamdan emdiğim süt de fitil fitil burnumdan geldi.* ‖ *Anasını eşşek kovalasın*, bir kimse ya da işten söz ederken duyulan usancı ve umursamazlığı belirtmek için söylenir (kaba.). ‖ *Anasının eğirdiği, babasının doğurduğu*, bir kimseden söz ederken onun davranışlarıyla yetiştiği ortam arasındaki uygunluğu belirtmek için söylenir. ‖ *Anasının gözü*, işini ve çıkarını bilen, kurnaz, düzenbaz, hin oğlu hin (arg.): *Herif anasının gözü, şeytana pabucunu ters giydirir.* ‖ *Anasının ipini, ipliğini pazarda satmış*, her türlü kötülüğü yapabilecek, aşağı ve bayağı kimselerin bu yönünü belirtmek için kullanılır (arg.). ‖ *Anasının kızı*, huyu ve davranışları anasınınkine benzeyen kız; eylemleri ve tutumu ahlakça uygun sayılmayan kız. ‖ *Anasının nikâhını istemek*, sözkonusu bir kimseyse, satacağı bir mala değerinin çok üstünde para istemek: *Ondan ev mev alınmaz, anasının nikâhını ister.*

—Bes. san. *Sirke anası*, alkollü sıvıların yüzeyinde, *Acetobacter xylinum* türünden mikroorganizmaların oluşturduğu tabaka. (Bu bakteriler, alkolü asetik aside, asetik asidi de aşırı yükseltgeyerek karbonıdiokside dönüştürür. Evlerde sirke yapımı sırasında sık karşılaşılan bu oluşum, sınai üretimde niteliği düşürücü bir etken sayılır.)

—Biyol. *Anaya benzerlik*, yavruların babalarından çok analarının özelliklerini taşıdığı kalıtım biçimi. (Karşt. BABA*YA BENZERLIK.)

—Dın. tar. *Tüm insanların anası*, Havva, ilk kadın.

—Esk. sil. *Ana taşı*, menzil açmak isteyen kemankeşin attığı okun düştüğü yere dikilen nişan taşı. (Atışta yeni bir menzil rekoru elde edilmişse, bu taşın yerine daha sonra yazıtlı, mermer bir menzil taşı dikilirdi.)

—Folk. *Ana gecesi*, eskiden doğumdan sonraki yedinci geceye ve o gece düzenlenen eğlenceye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.).

—İnş. *Ana çekmek*, mastar yardımıyla bir duvar üzerinde alçı ya da çimentodan silme oluşturmak. ‖ *Sıva anası*, bir duvar yüzeyine uygulanan ve sıva ya da kaba sıva için mastar işlevi gören şerit. (Eşanl. SIVA MASTARI.)

—Kur. tar. *Ana defteri*, ULUFE* DEFTERİ'nin eşanlamlısı.

—Mit. Birçok yunan ve roma tanrıçasının (Rhea, Kybele, Matuta, Demeter) lakabı. Çoğu kez üçlü gruplar oluşturan çeşitli italyan, kelt ve germen tanrıçalarının adı (lat. *Matres, Matrae* ya da *Matronae*). *Büyük ana* ya da *Tanrıların anası*, Kybele'nin öbür adlarıdır.

—Ormanc. Bazı yörelerde ağaç gövdesine verilen ad.

—Psikan. *Ana bedeni*, M.Klein'ın kuramında, tam bir istikrar içinde olmayan ve hem iyiliğin hem de her çeşit rahatsızlığın kaynağı olabilen iç ve dış dünya. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yeterince iyi ana*, yeni doğmuş bebeğinin ilksel ben'ine, kendiliğinden olgunlaşma gelişimini kolaylaştıracak bir çevreyi sağlayabilen anayı belirtmek için D.W. Winnicott'un kullandığı deyiş. Bu gelişim, şu üçüz düzeyde gerçekleşir: bütünleşme (holding'le), kişiliksellleştirme (handling'le) ve nesneyle bağıntı kurma (çok güçlü aldanış yaşantılarıyla). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tavukç. *Ana makinesi*, kuluçkadan çıkan civcivlere gerekli olan sıcaklığı gece -gündüz sağlayan makine. (Çeşitli tipte ve büyüklükte olabilen bu makinelerde sıcaklık ilk günlerde 35-33°C arasında tutulur. Sonra oda sıcaklığını buluncaya kadar her hafta 3°C indirilir. Ondan sonra civcivler makineden çıkarılır.)

—Zootekn. Bir yavruyu sütüyle besleyen dişi.

◆ sıf. **1.** Yavrulamış hayvan için kullanılır: *Ana aslan.* **—2.** Kaynak, çekirdek, temel olan şey için kullanılır: *Bu konudaki ana görüşler. Konuyu ana hatlarıyla anlatınız.* **—3.** *Ana düşünce, ana fikır*, bir yazıya temel oluşturan düşünce. ‖ *Ana kapı*, büyük bir yapının giriş kapısı, cümle kapısı. ‖ *Ana kraliçe*, ölmüş kralın eşi, tahttaki kralın (ya da kraliçenin) annesi. ‖ *Ana motif* → LEİTMOTİV.

—Ask. *Ana ikmal yolu*, çevreden bir kent, bir bölge merkezine, bir askeri cephenin gerisinden ileri hattına, vb. ulaşan büyük ulaşım yolu. (Karşt. TALİ YOL.)

—Ask. denizc. *Ana gemi*, savaş gemilerinin savaş alanı yakınında ikmal, onarım, personel, sağlık gibi gereksinimlerini karşılayan yardımcı gemi. (Hizmet verdiği filonun gereksinimlerine göre özel olarak inşa edilmiştir.) ‖ *Filo ana gemisi*, bir deniz filosunun barışta karargâh hizmetlerini gören, savaşta ise, savaş alanı yakınında filonun her tür desteğini sağlayan yardımcı gemi.

—Ask. havc. *Ana füze üssü komutanlığı*, ülkenin hava saldırısına karşı duyarlı bölgelerine yerleştirilmiş ve genellikle yerden havaya füzelerle donatılmış rampaların bağlı olduğu komutanlık. ‖ *Ana jet üssü komutanlığı*, jet motorlu eğitim ve savaş uçaklarından oluşan temel derecede önemli hava birliğinin bağlı olduğu komutanlık. ‖ *Ana nakliye üssü komutanlığı*, silahlı kuvvetlerin insan ve gereç naklini yapma, havadan indirme harekâtına katılma gibi görevlerini üstlenen ve jet motorlu ya da pervaneli uçaklardan oluşan filoların bağlı olduğu komutanlık.

—Avc. *Ana boynuz*, geyik ve karaca boynuzunda, sürgünlerin çıktığı boynuz gövdesi. (Yapısına göre kalın ya da ince ana boynuz denir.)

—Balıkç. *Ana beden*, ağ iplerinin yer yer bağlandığı ip. (ANA İP ya da ANA PALANGA da denir.) ‖ *Ana direk*, dalyanların yapımında kullanılan büyük kazıklara verilen ad.

—Ceb. ve Küm. kur. *Ana küme*, EVRENSEL* KÜME'nin eşanlamlısı.

—Denizc. *Ana istiralya*, ana direği cundasından baş bodoslamaya bağlayan sabit arma. ‖ *Ana kumanda merkezi*, ticaret gemilerinde, geminin yönetiminde, sistemlerinin denetiminde kullanılan araç-gereç ve aygıtların toplandığı merkez. —Savaş gemilerinde, seyir, muhabere ve istihbarat sistemlerine ait araç ve gereçlerin bulunduğu, gelen değerlerin çözümlenerek değerlendirildiği merkez. ‖ *Ana rüzgâr*, dört ana yönden esen rüzgâr (kuzeyden esene *yıldız*, doğudan esene *gündoğusu*, güneyden esene *kıble*, batıdan esene *günbatısı* denir). ‖ *Ana trosa*, ana serenleri direklerine bağlayan, zincirden ya da kalın tel halattan yapılmış hareketli bilezik. ‖ *Ana yelken*, ana serenler üzerine açılan yelken (pruva direğinin ana serenine açılana *trinket*, grandi direğinin ana serenine açılana *mayıstra*, mizana direğinin ana serenine açılana da *foa yelkeni* denir.)

—Dilbil. *Ana dil*, dilsel gelişim sürecinde, başka dil durumlarının kökeninde bulunan dil durumu.

—Dokumc. *Ana yün*, tam gelişmiş dişi koyundan elde edilen yumuşak, ince elyaflı yün.

—Dy. *Ana rezervuar, ana boru*, lokomotifin kompresörüyle yüksek basınca ulaşan ve doğrudan beslenen sıkıştırılmış hava rezervuarı, borusu; özellikle, makinist musluğu aracılığıyla genel boruyu beslemeye yarar. (Ana boruyla donatılmış vagonlarda bu organ, elektropnömatik frenin çalışmasını ve pnömatik süspansiyonu da sağlar.)

—Ekmekç. *Ana maya*, mayalanacak hamura katılacak kıvama gelmiş ekşi maya. (*Orta* maya*'nın üç misli unla yoğrulup bekletilmesiyle elde edilir. Katılacak hamur miktarının ana mayanın iki katı olması gerekir.)

—Esk. sant. *Ana halat*, şerefeler arasına gerilen ve mahya takımını tutmaya yarayan kendirden halat. Tandır*görevi yapar.

—Esk. sil. *Ana gövde*, kolçağın kol üzerine tam olarak yerleşen enli parçası.

—Genet. *Ana hücre*, bir hücre soyunun türediği başlangıç hücresi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökbil. *Ana noktalar*, bir yerin ufkunda yer alan ve gökkürenin dönme eksenini ya da kutuplar çizgisini içeren dikey düzleme göre yön tanımlamaya yarayan noktalar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Halk müz. *Ana düzen*, hüseyni makamında parçalar seslendirileceği zaman bağlamaya verilen düzen. (Eşanl. BAĞLAMA DÜZENİ, HÜSEYNİ DÜZENİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ana usuller*, türk halk müziğindeki 2,3 ve 4 zamanlı usullerle bunların üçerli biçimlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Ana borç*, faiz ve borçla ilgili giderlerin katılmadığı asıl borç. ‖ *Ana sermaye* → SERMAYE. ‖ *Ana sözleşme*, tüzel

Ana
Pieter De Hooch'un yapıtı
Berlin-Dahlem müzesi

Pudovkin'in Ana filminden bir sahne (1926)

kişilerin statüsünü düzenleyen, bunların amaçlarını, kurucularını, organlarını, üyelik koşullarını vb. belirleyen sözleşme. (*Esas mukavele, esas nizamname, ana nizamname, tüzük* de denir.)

—İnş. *Ana alçı, ana çimento,* daha sonra vurulacak sıvanın kalınlığını ayarlamak için, duvar yüzeyine uygulanan ince sıva çerçevesi. ‖ *Ana kerpiç,* büyük boy kerpiçlere verilen ad (boyu 28, eni 28, yüksekliği 10 cm'dir). ‖ *Ana kiriş,* bir döşemenin asıl taşıyıcı kirişi.

—İstat. *Ana kütle,* ancak sonsuz sayıda ölçümle elde edilebilecek olası ölçümler kütlesi. (Bir ana kütle, kuramsal olarak sonsuz öğesi olan bir kümedir. Temsili bir örneklikten çıkarılacak sonuçlar ana kütle için genelleştirilebilir.)

—İşl. ikt. *Ana bütçe,* bir işletmede bütçelenmiş gelir tablosu, nakit bütçesi, bütçelenmiş bilanço ve bütçelenmiş fon akış tablosundan oluşan bütçeler topluluğu. Amacı belli bir dönem için planlama ve denetim sağlamaktır. ‖ *Ana şirket,* hisse senedi alımları, ilhaklar ve kısmı aktif katkılarıyla başka şirketleri (bunlara *filyal** denir) mali bağımlılığı altında bulunduran şirket.

—Jeod. ve Topogr. *Ana istasyon,* bir tellürometrenin ana parçası; bu parça elektromanyetik bir dalganın yayımını, alımını ve yayım süresinin ölçümünü sağlar. (Bk. *ansik.* böl.)

—Mad. oc. *Ana galeri,* bir cevher yatağında panolara giden ana yol. ‖ *Ana havalandırma,* giriş ve çıkış yolları arasında hava dolaşımını sağlayan ana devre.

—Mant. *Ana örnek yöntemi,* Eskiçağ'dan bu yana matematikte kullanılan ve genel bir teoremi özel bir örnek üzerinde tanıtlamaya dayanan bir akılyürütme türüne Herbrand tarafından verilen ad. (Örneğin, her dik üçgenin P niteliğine sahip olduğunun tanıtlanması sözkonusu olsun. Ana örnek yöntemi şöyle dile getirilir: A, bir dik üçgen olsun [A, bütün dik üçgenlerin "ana örneği" oluyor]: A'nın P niteliğine sahip olduğu tanıtlanmışsa, tanıtlama bütün dik üçgenler için geçerli olacaktır; çünkü, dik A üçgeninin hiçbir bireysel özelliğinden söz edilmemiştir [tek bilinen şey onun dik olduğudur].)

—Muhs. *Ana defter,* işletmenin bütün hesaplarını bir araya getiren belge. (Ana defter, günlük kayıtların nakli yoluyla tutulur ve balans, bilanço ve sonuç hesabı düzenlenmesine yardımcı olur.) ‖ *Ana hesap,* firmada, ayrı nitelikte fakat aynı çeşitten hesapların (örn. "genel gider") genel bir başlık altında bir araya getirildiği hesap. (Genel giderler başlıca şu kalemlerden oluşur: aylık ve ücretler, onarım ve temizleme, ısıtma ve aydınlatma, reklam, sigorta, kırtasiye. Firma için toplam genel giderler tutarının ne olduğu önem taşıdığı gibi, genel giderler ana hesabı altındaki her gider kaleminin tutarı da önem taşır.)

—Opt. *Ana renkler,* doğal ışık tayfının uzlaşmalı temel renkleri (kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert, mor). [Eşanl. BASİT RENKLER, TEMEL RENKLER.]

—Parf. *Ana karışım,* kokulu ürünlerin basit karışımı. (Parfümcüler için hammadde yapımcısı tarafından hazırlanır ve daha karmaşık ürünlerin hazırlanmasında ara evreyi oluşturur.)

—Petrogr. *Ana magma,* evrimi çevrel kayaçlardan büyük bir çeşitlilik gösteren magma.

—Petr. san. *Ana boru,* havagazı taşıma ağının en önemli kanalı.

—Seram. *Ana kalıp,* seramik parçalarına doğrudan biçim vermekte kullanılacak kalıp serilerinin dökümüne yarayan temel modelin alçıdan ters kopyası.

—Sine. *Ana film,* çekilmek üzere kameraya takılan film. (Amatör sinemacılar ana filmi gösterimde de kullanırlar. Bu durumda doğrudan pozitif görüntü veren tersine çevrilebilir bir ana film sözkonusudur. Profesyonel sinemada, ana film bir negatiftir ve gösterimde yalnızca kopyalar kullanılır.)

—Sirk. *Ana çadır,* gezgin sirklerin içinde temsillerini verdikleri çadır. (Bir tek direkle tutturulan sirk çadırları olduğu gibi iki, üç, dört hatta daha çok direkli çadırlar da vardır. Tek pistli avrupa sirkleri için en iyi çözüm, seyirciler için mükemmel bir görüş sağlayan bir iç düzene elverişli *dört direkli dörtgen çadır*'dır.)

—Siyas. bil. *Ana muhalefet partisi,* bakanlar kuruluna katılmayan ve grubu bulunan siyasal partiler arasında en fazla milletvekiline sahip olan parti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Su işler. *Ana vana,* ana dağıtım boruları üzerinde bulunan ve bir vida ya da bir volanla açılıp kapanan büyük musluk.

—Tekst. *Ana yün,* en ince yün.

—Tüt. *Ana damar,* tütün yaprağındaki büyük orta damar. ‖ *Ana yaprak,* tütün bitkisinin orta bölümünde gelişen ve çeşidinin belirgin özelliklerini bütünüyle gösteren büyük yaprak. (Ticari değeri yüksek olan bu yapraklar I. ana, II. ana ve III. ana yaprak olarak kategorilere ayrılır.)

◆ ünl. **1.** *Halk.* Şaşma belirtir: *Anaa! Ne büyük gemi.* **—2.** *Anam,* genellikle oy, vay vb. ünlemlerle şaşkınlık, acı, kızgınlık, üzüntü vb. belirtir. *Oy anam! Ölüyorum sancıdan. Anam, neydi bu başımıza gelenler. Ah anam, ne de küçükmüş.*

—ANSİKL. Folk. Loğusa doğumdan yedi gün sonra yataktan kalkar, gece kadınlar arasında eğlence düzenlenirdi. O güne değin loğusayı görmeye gelenlere, gaz boyaması tülbente sarılı şerbet sürahileri gönderilir, akraba ve yakınları loğusaya armağanlar verirdi.

—Genet. Ana hücre, bir ovogoni ya da spermatogoni süreci sonucunda oluşan bir tohum hücresi olabilir. Hatta bir soma hücresi, örneğin bir ya da birçok kan hücresinin atası olarak bir kan yapıcı hücre de olabilir. Bir hücre klonunun atası olarak mutant bir soma hücresi de ana hücre sayılabilir. Katı urların ya da lösemik hücre topluluklarının tek ana hücreden türeme klonlar olduğu söylenebilir. Bir hücre klonu, örneğin in vitro melezleme yapılırken, melez hücre klonu elde etmek amacıyla yapılan kültürde yapay yoldan yalıtılmış bir hücre de ana hücre sayılabilir.

—Gökbil. *Ana noktalar.* Gökkürenin dönme ekseni yaklaşık olarak Kutupyıldızı*'ndan geçer. Bu eksenin kuzey kutbu, gökyüzüne bakan bir gözlemcinin, yıldızların bir saat ibresine ters yönde döndüğünü görmesi için eksen üstünde bulunması gereken noktadır. K. yönü bu noktayla belirlenir. G. yönü ise, bunun 180° karşıtıdır. Saat ibresi yönünde 90°'lik bir yatay açı göz önüne alınırsa, D. yönü K.-G. doğrultusuna diktir. B. yönü ise bunun 180° karşıtıdır.

—Halk müz. *Ana düzen*'de, bağlamanın alt telleri 220 frekanslı la'ya, orta teller ondan dört derece yukardaki re'ye; üst tellerse, alt tellerden dört derece aşağıdaki mi'ye çekilir.

• *Ana usuller,* türk halk müziğinde en yaygın usullerdir. Bu usullerle ölçülen parçaların adı, yöreden yöreye değişir: Sıvas'ta *şıkırdım havası,* Tokat'ta *sağma* ya da *zahma,* Trabzon, Giresun ve Ordu'da *metelik, kol havası,* Burdur ve Isparta'da *ince hava,* Akdağmadeni'nde *yeşilleme.*

—Huk. Ana, evlilik birliği içinde, baba ile birlikte, velayet hakkını kullanır. Boşanma halinde velayet hakkını kimin kullanacağı mahkeme kararıyla belirlenir. Babanın ölümü halinde velayet anaya kalır.

—İkonogr. Antikçağ sanatında analık temasının örneklerinden biri, *Eirene ve Plutos* grubudur (İ.Ö. IV. yy., Münih). Hıristiyan sanatçılar, özellikle gotik dönemden sonra, ana sevgisini Meryem Ana ve Çocuk İsa tasvirleriyle dile getirdiler. XVII. yy. hollanda ressamları, pek çok çocuklu ana resmi yapmışlardır: P. De Hooch'un *Şarap mahzeni* (Amsterdam), Metsu'nun *Hasta çocuk*'u (ay.y.), G. Dou, Steen, Van Mieris, Netscher ve Teniers'in ev içi resimleri; C. de Vos ya da Rubens'in aile portreleri (*Hélène Fourment ve çocukları,* Louvre).

XVIII. yy.'da (ve XIX. yy. başı), en çok duygusal kompozisyonlar tutuldu. Greuze bu konuda çok başarılıydı: *Köy nişanı* (Louvre), *Sevgili anne* (öz kol.); ayrıca, Chardin'in *Çalışkan ana ve Benedicite*'sini (Louvre); Fragonard'ın *Genç ana*'sını (Besançon); baba oğul Wille'lerin gravürlerini; E. Vigée-Lebrun'un (*Marie-Antoinette ve çocukları,* Versailles), Prud'hon'un taslakları üzerine C. Mayer'in (*Mutlu ana, Mutsuz ana,* Louvre), Tassaert'in (Montpellier) tablolarını; İngiltere'de, *Mrs. Hartley ve bir çocuk, Lady Cockburn ve çocukları* gibi birçok aile portresi çizmiş olan Reynolds'un eserlerini sayabiliriz.

XIX. yy.'ın içtenciliği, Carrière'in (*Hasta çocuk, Anne ve çocuklar,* Louvre), B. Morisot'nun (*Beşik,* ay. y.), Renoir'ın (*Madame Charpentier ve çocukları,* New York),M.Cassat'nın(*Ana ve çocuk,* Louvre) eserlerinde kendini gösterdi. Picasso da, analık, ana ve çocuk oyunları temasını birçok kez işledi.

Bazı sanatçılar da kendi annelerinin portresini yaptılar: Dürer (desen, Berlin), Guido Reni (Bologna), Rigault (Louvre), Rembrandt (Amsterdam), Whistler (Louvre), Vuillard (Lyon). Nihayet, H. Moore'un birçok heykellerinde analığın simgesel ifadesine rastlayabiliriz.

—Jeod. ve Topogr. Ana istasyonda, ölçüm yapan bir frekans salıngacı, bir verici, bir anten, bir alıcı, bir kipçözer, bir evre karşılaştırıcısı ve bir okuma sistemi vardır. Antenin (dipol) yayınladığı dalgaları, bir paraboloit ya da bir metal huni anten öne doğru yönlendirir.

—Psikan. *Ana bedeni.* M. Klein'a göre, ananın tüm bir kişi olarak algılanmasından önce bedeni, memenin uzantısıymış gibi duyumsanır. Bu beden, self'in içi ve dışıyla koşutluk durumunda bulunan ve hem içi hem de dışı olan bir kap gibidir. Çocuğun ilgisi ve merakı, bilgi edinme dürtülerinin nesnesi olan ana bedeninin içine yöneliktir. İçeriğini öğrenmek için bu bedene girme isteği, içinde hapis kalma korkusundan kaynaklanan bir dehşet duygusuyla bir arada bulunabilir. Ananın bedenine yönelik ilk saldırılar, sadik-ağızcıl niteliktedir ve daha sonra sadik-anal nitelikte olanlar ortaya çıkar. Bu saldırıyı, paranoyit türden boğuntular izler. Eğer bu durum çok etkileyici değilse, bir iyi memenin içeatımı sayesinde anayı onarma isteğini harekete getirebilir.

• *Yeterince iyi ana.* İlk aşamada bu işlev, özel bir ruhsal durum içerir. Bu ruhsal durum, "annenin birincil ilgilenmesidir" ve Winnicott'a göre gebelik sırasında derece derece gelişir ve doğumdan sonraki birkaç hafta boyunca sürer. Ananın kendini sırf bebeğine "adadığı" ve yalnızca onunla meşgul olduğ... bebeğin duyduklarını tümüyle algıladığı ve böylece, gereksinimi olan şeyi, ona, "nerdeyse eksiksız olarak" sağladığı durumdur bu. Yeterince iyi ana, daha sonra, bebeğin, kendi zihinsel etkinliğiyle ananın ihmallerini giderme gücünü edindiği ölçüde, başlangıçtaki bu sıkı bağımlılığı bir yana bırakabilme başarısını göstermek zorundadır.

—Siyas. bil. Siyasal partilerin demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları ilk kez 1961 Anayasası'nda belirtilmiştir. 1982 Anayasası, aynı düzenlemeye yer vermiş ve 68. maddesinde muhalefet partilerine anayasal güvence tanımıştır. Ayrıca, diğer muhalefet partilerinden farklı olarak ana muhalefet partisinin anayasal bir yetkisi de vardır. Anayasa'nın 150. maddesine göre, ana muhalefet partisi meclis grubu, yasaların, TBMM içtüzüğünün ve yasa hükmündeki kararnamelerin Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle Anayasa mahkemesi'nde iptal davası açabilir.

ANA- (fr. *ana-*). Org. kim. Naftalenin 1 ve 5 konumlarındaki iki ornatmalı türevlerini belirtmede kullanılan önek.

ANA, Irak'ta kent. Fırat kıyısında, Suriye sınırından yaklaşık 100 km uzaklıkta. Ticaret merkezi. Hurmalıklar.

Ana *(Mat)*, Gorki'nin romanı (1906). Yaşlı bir halk kadını, oğlunun kendini adamış olduğu devrim idealinin yavaş yavaş bilincine varır. Oğlu sürgüne gönderildiği zaman da, onun yerine eylemi sürdürür.
—Yapıt ilk kez 1911'de İsmail Müştak (Mayakon) ile Muhittin tarafından türkçeye çevrildi (Tanin matbaası, 1327, 708 s.). Vassa Jeleznova'nın sahne uyarlamasından N. Y. Taluy'un çevirisi (1965) İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1969), B. Brecht'in uyarlaması ise Ankara sanat tiyatrosu'nda (1974) oynandı.
— Pudovkin'in, bu romandan esinlenerek 1926'da gerçekleştirdiği filmde, başrolleri Vera Baranovskaya ile Nikolay Batalov oynadılar.

ANÂ çoğl. a. (ar. *'inv*'in çoğl. *a'na'*). *Esk.* **1.** Yönler, bölgeler. **—2.** Topluluklar.

ANÂ a. (ar. *'ana*). *Esk.* Yorgunluk, eziyet, güçlük: *"Kimi demde kimi renc ü anâda"* (Âşık Ömer, XVII. yy.).

Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması genel müdürlüğü, Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na bağlı genel müdürlük. Genel müdürlüğün görevleri ana çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetleriyle ilgili amaçları belirlemek; bu amaçlar doğrultusunda çalışma plan ve programları hazırlamak ve uygulamaya koymak; annenin ve çocuğun beden ve ruh sağlığının korunmasını ve evli kadınların doğum öncesi ve sonrası bakımlarını sağlamaktır.

Ana ve çocuk sağlığı örgütü (AÇS), sağlık kurumu. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na bağlı olarak, anne ve 0-6 yaş grubundaki çocukların bakımı, yetiştirilmesi ve sağlık sorunlarına çözüm bulunması amacıyla kuruldu. Örgüt, etkinliğini yurt düzeyinde sürdürür. Başlıca görevleri: kadınların gebelik dönemlerinin normal geçmesi için belirli zamanlarda kontrollerini yapmak; doğum sonrasında anne ve çocuğun bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunması amacıyla gerekli önlemleri almak; her türlü aşıyı uygulamak; 0-6 yaş grubundaki çocukların sağlık kontrollerini yapmak, özellikle beslenme ve bakım konularında annelere yardımcı olmaktır.
Örgütün kuruluşu. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı ile Dünya sağlık teşkilatı (WHO) ve Çocuklar için birleşmiş milletler fonu (UNICEF) arasında imzalanan protokolle gerçekleşti (1951). İlk olarak Ankara'da Ana çocuk sağlığı gelişim merkezi kuruldu (1953). Bu merkez, daha sonra Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı içinde bağımsız bir Ana ve çocuk sağlığı müdürlüğü'ne dönüştürüldü (1963) ve yurt düzeyinde örgütlenme başladı. UNICEF'in belirlediği "her 50 000 nüfuslu birime bir Ana-çocuk sağlığı merkezi" ilkesi doğrultusunda, illerde Ana ve çocuk sağlığı merkezleri, ilçelerde Ana ve çocuk sağlığı şubeleri, köylerde ise Ana ve çocuk sağlığı istasyonları kuruldu. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı yeniden örgütlenirken, Ana ve çocuk sağlığı müdürlüğü, Nüfus planlaması genel müdürlüğü ile birleştirilerek, *Ana çocuk sağlığı ve aile planlaması genel müdürlüğü* adını aldı (1983).

ANAARI a. Kovandaki yumurtlayıcı tek dişi arı. (Eşanl. ARIBEYİ, KRALİÇE.) [→ARI.] || *Anaarı memesi,* kovanda orta peteklerin alt ya da yan tarafında bulunan ve özel beslenme sonucu, içinden anaarı çıkan, yüksük biçiminde petek gözü. || *Yalancı anaarı,* anaarısı herhangi bir nedenle yok olan kovanda, işçi arıların, özel besinlerle besleyerek yumurtlar duruma getirdikleri işçi arı. (Yalancı anaarı döllenmemiş olduğundan yumurtalarından hep erkek arı çıkar.)

ANÂB çoğl. a. (ar. *'ineb*'in çoğl. *a'nâb*). *Esk.* Yaş ve taze üzümler.

ANABABA a. **1.** Anne ve baba; ebeveyn: *Anababalar çocukların her şeyinden sorumludurlar.* **—2.** Anne ya da baba: *Müdür devamsız çocukların anababalarını okula çağırdı.*
—Eğit. *Anababa eğitimi,* anne ve babaları aile yaşamı, çocuk bakımı ve eğitimi konularında aydınlatmak amacıyla gösterilen eğitim. (Birçok ülkede sistemli ve kapsamlı olarak yürütülen bu eğitim, Türkiye'de kız meslek okulları ile ana ve çocuk sağlığı merkezlerinde, yalnızca anne ve geleceğin annelerini yetiştirmeye yönelik olarak yapılır.)
—Psikan. *Bileşik anababa,* cinsel ilişkilerinde, anababanın birbiriyle ayrılmaz bir şekilde kaynaştıklarına ilişkin fantazma.
—ANSİKL. Psikan. *Bileşik anababa.* M. Klein, bileşik anababa imgesinin, bebeğin, benliğinde içselleştirdiği ve babanın penisini ya da babanın tümünü içine almış bir ana imgesi ve memeyi ya da ananın tümünü içine almış bir baba imgesi olduğunu söyler. Bu bileşik nesne, ilk önce bütünsel olarak incelendi; ama burada, yalnızca cinsel birleşme halindeki anababanın değil, daha gelişmemiş bir biçimde, vajinanın ve penisin sözkonusu olduğu, zamanla saptandı. D. Meltzer'in çalışmalarıysa, cinsel ilişki içindeki meme ve meme ucunun sözkonusu olduğunu gösterdi. Başlangıçta, bu nesnenin, çocuktaki psikoz boğuntularının derin kaynağı olan acımasız bir düşmanın oynadığına benzer bir rol oynadığı ileri sürüldü; daha sonra, bir iyi nesne işlevini yerine getirdiği de (ana, babanın penisini; babanın penisi de memeleri onarmaktadır) saptandı.

Anabacı hikâyesi, Vahdi'nin küçük hikâyesi (XVI. yy.). *Bursalı Hoca Abdürrauf* ya da *Hikâye-i Dendaniye* adıyla da bilinir. Halk yaşamından alınmış, gerçeğe uygun kişiler ve sahnelerle dikkati çeker. Hikâyenin baş kişisi Bursalı tüccar Hoca Abdürrauf, iş için gittiği Şiraz'da kendini eğlenceye kaptırır. Anabacı adındaki kadın, onu Bânû-yı Cihan ile tanıştırır. Kızı çok seven Abdürrauf, bütün servetini harcar, parasız kalır. Mal almak üzere Bursa'ya dönerken ağzından bir dişi çıkarıp, kıza anı olarak verir. Yeniden Şiraz'a geldiğinde Bânû onu tanımaz. Abdürrauf kendisini tanıtmak için armağan ettiği dişi hatırlatınca, kız cebinden üç diş çıkararak, "hangisi?" diye sorar. Abdürrauf da hayal kırıklığı içinde ailesine geri döner. Hikâye, insanların vefasının ve dünya sefasının geçici olduğunu dile getiren bir mesajı içerir. (→ Kayn.)

ANABAENA a. (yun. *anabainein,* çıkmak'tan). Tatlısu planktonlarında sık rastlanan mavi yeşil suyosunu.

ANABANTİDAE a. Zool. Cennetbalığıgiller familyasının bilimsel adı.

ANABAR, Rusya'da ırmak, Sibirya'nın orta kesiminde, 897 km. Sibirya kalkanının en eski bölümünün oluşturduğu platolardan (sözkonusu platolara bu nedenle *Anabar kalkanı* adı verilir) doğar, Laptev denizi'ne dökülür.

ANABAS a. Tropikal Avrasya'da yaşayan ikiyaşayışlı balık. (Bazen böcek yakalayıp yemek için sudan çıkıp çalılara tırmanır. Anabantidae familyası.)

Anabasis (*İç sefer* anlamında yun. sözc.), Ksenophon'un yapıtı; Genç Keyhüsrev'in Artakserkses II'ye karşı düzenlediği seferin ve yazarın kendi yönettiği On Binler'in geri çekilişinin (İ.Ö. 401 - 400) öyküsüdür. Bu yapıt bir açıklık ve kesinlik örneğidir; hem Pers İmparatorluğu'nun bu dönemdeki parçalanışını, hem de paralı yunan askerlerinin askerlik sanatındaki üstünlüklerini ortaya koyar.

Anabasis, Arrhianos'un yapıtı; İskender'in seferini, kralın sefer arkadaşlarından (özellikle Lagos'un oğlu Ptolemaios'tan) duyduklarına göre yazmıştır.

ANABATİK sıf. (fr. *anabatique;* yun. *anabasis,* yükselmek'ten). Meteorol. Yükselen bir bileşeni olan rüzgâr için kullanılır; örneğin çok güneşli bir yamaç boyunca yükselen hava. (Karşt. KATABATİK.)

ANABATİST a. ve sıf.(fr. *anabaptiste*). XVI. yy.'da, küçük çocuklara verilen vaftizin her türlü kutsayıcı değerini yadsıyan ve din bilincine varmış yetişkinlerin yeniden vaftiz edilmeleri (genellikle suya sokularak) gerektiğini ileri süren hıristiyanlara ve tarikatlarına verilen ad.
—ANSİKL. Bazı anabatistler, kendi kuramlarını, o çağda halk tabakalarının içinde bulunduğu aşırı yoksulluktan kaynaklanan birtakım devrimci siyasal ve toplumsal görüşlerle birleştirdiler. Onlara göre, Luther ancak dinsel reformu gerçekleştirmişti; oysa, bu reformu toplума da uygulamak ve kendilerince İncil'de övgüyle söz edilen dinsel komünizmi gerçekleştirmek gerekiyordu. 1521'de, Zwickau'da, eski bir Luther'ci papaz olan Thomas Müntzer'in önderliğinde bir anabatist köylüler ayaklanması patlak verdi. Luther, vazılarıyla bunlara karşı çıktı ve "köylü savaşları" 1525'te korkunç bir biçimde bastırıldı. 1532'de, Münster'de (Westfalen) Johann Bockhold (Leiden'li Jan) adında bir terzinin önderliğinde ikinci bir ayaklanma girişimi daha oldu. Kenti üç yıl süreyle ellerinde tutan isyancılar, burada radikal bir komünizm uyguladılar. İsyan, kan içinde boğuldu (1535). Geriye yalnızca dinsel akım kaldı. (BATİST ve MENNOCU.)

ANABATİZM a. (fr. *anabaptisme*'den). Anabatistlerin öğreti ve uygulaması.

ANABAZİN a. (fr. *anabasine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{14}N_2$ olan alkaloit. (Nikotinle bir arada bulunduğu tütünden çıkarılır; ancak nikotin kadar zehirli olmasına karşın, özellikle SSCB'de böcek öldürücü olarak kullanılır.)

ANABİR sıf. Antropol. Her kuşakta yalnızca ailedeki kızların çocuklarını belirtecek şekilde, bir ailenin ana tarafının üyelerine denir. (Anabır kardeşler, aynı babadan, ama ayrı anadan olan bababir kardeşlere ve aynı ana ve babadan olan anababab ir kardeşlere karşıttır. Bir vasiyet sözkonusu değilse, anabababir kardeşler her iki soyun mirasçısı olurlar; diğerleriyse, yalnızca kendi soylarında mirasçı olurlar.)

ANABİYOTİK sıf. (fr. *anabiotique*). Anabiyoza yetenekli hayvana denir. (Tardigradlar, bazı iplik solucanlar ve rotatorlar anabiyotiktir.)

ANABİYOZ (fr. *anabiose;* yun. *anabiosis,* dirilme, yeniden canlanma'dan). Biyol. Hayvanın kurumaya dayanabilme ve suya kavuştuktan sonra yeniden etkin yaşama dönebilme yeteneği. (Eşanl. CANLANMA.)

ANABLEPS a. (yun. *anablepsis,* yukardan bakma eylemi'nden). Tropikal Amerika sularında yaşayan ve doğurarak üreyen kemikli balık. (Başı yassı, başının üstündeki gözleri fırlaktır; her göz yatay bir şeritle iki yarımyuvara ayrılmış, biri suda, öbürü sudan dışarda görmeye uyarlanmıştır. Bil. a. *Anableps tetrophtalmaus;* dişlisazangiller familyasına yakın.)

anabas

anableps

ANABOLİZAN sıf. (fr. *anabolisant*) **1.** Proteinlerin kolay sentezlenmesini sağlayıp aşırı parçalanmasını azaltarak anabolizmayı artıran madde için kullanılır. **—2.** Bu maddeye ilişkin ya da bu maddeden doğan.

◆ a. Anabolizan madde.
—ANSİKL. Anabolizanlar genellikle testosteron ya da öbür erkek hormonlarının sentetik türevidir. Bu ürünlerin kullanılmasıyla, azotlu maddelerin boşalımı azalır, kilo alınır, iştah ve kişinin genel durumu düzelir. Anabolizanlar nekahet döneminde, sürmenaj, çeşitli süreğen hastalıklar, osteoporoz ve yaşlılık astenilerinde kullanılır. Erkekleştirici etkisi nedeniyle yan etkileri denetlenmelidir. Hamilelikte ve prostat kanserinde kullanılmaz ve 15 yaşından küçük çocuklara verilmez. Çeşitli vitaminler ve dibenkozit gibi maddeler de anabolizan olarak kullanılmıştır.
—Zootekn. Anabolizanlar danalarda, büyümeyi hızlandırmak için kullanılır. Anabolizanların bu amaçla kasaplık hayvanlarda kullanılması yasaktır.

ANABOLİZMA a. (fr. *anabolisme*; yun. *ana*, aykırı, ve *bole*, *bolus*, atmak eylemi'nden). Fizyol. Özümleme olgularının tümü. (Karşt. KATABOLİZMA ve YADIMLAMA.)

ANABURA. Tar. coğ. Anadolu'da üç yer adı. —Phrygia bölgesinde yerleşme. Roma konsülü Manlius Vulso'nun (Gnaeus) Galatlar'a karşı düzenlenen seferde uğradığı (İ.Ö. 189) Anabura, Titus Livius'un bildirdiğine göre Synnada'dan sonra ikinci durak yeriydi; —Pisidia bölgesinde yerleşme; bulunan yazıtlardan, Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesinde, Beyşehir gölünün K.-B.'sındaki Enevre ören yerinin burası olduğu belirlendi; —Trabzon'un Sürmene ilçesinde yerleşme.

ANACADDE a. Kent içinde, ara sokakların açıldığı geniş yol.

ANACAPRİ, İtalya'da turizm merkezi, Campania'da, Capri adasında; 4 200 nüf. San Michele villası (Napoli körfezine bakan güzel bahçeler). Yakınında Tiberius'un villasının yıkıntıları.

ANACARDİACEAE a. Bot. Sakızağacıgiller familyasının bilimsel adı. (Eşanl. TEREBİNTHACEAE.)

ANACARDİUM → ANAKARDİUM.

ANA-CEPHE a. Meteorol. Etkin havanın edilgin havadan daha hızlı olduğu cephe yüzeyi. (Karşt. KATA-CEPHE.)
—ANSİKL. Bir ana-cephe yerleşiminin sonuçları soğuk havanın alçalması ve yere kadar açıkça belli olan kesintinin pekişmesidir (her iki hava kütlesi şiddetle çarpışır). Soğuk ana-cephelerde sıcak havanın ani yükselişi güçlü sağanaklara yol açar.

ANACHOROPTERİS a. (yun. *anakhorein*, geriye gitmek, çekilmek ve *pteris*, eğrelti). Paleobot. Karbon devrine özgü fosil yaprak sapı. (İletim demetinin çevresi ilginç bir biçimdedir.)

ANACIL sıf. Anasına düşkün kimse için kullanılır.

ANACO, Venezuela'nın doğusunda kent, Barcelona'nın G.'inde; 29 000 nüf. Doğal gaz. Petrol.

ANACONDA, ABD'de (Montana) kent, Kayalık dağlar'ın ABD'deki bölümünün kuzey kesiminde; 10 000 nüf. Bakır ve çinko metalurjisi.

Anaconda, 1895'te Montana eyaletinde kurulan amerikan bakır üretim firması. Bugün pek çok alanda üretim yapmaktadır (çinko, altın, gümüş, kurşun, alüminyum, manganez, kadmiyum). Dünyanın en önemli kuruluşları arasında sayılan Şili'deki işletmeleri, 1969'da ulusallaştırıldı.

ANACTİNOTRİCHA a. Ayakları devingen bir kalça eklemiyle vücuduna bağlı, trikobotrisiz akarlar üsttakımı.
—ANSİKL. Anactinotricha akarlarının artenekleri polarlanmış ışığı çift kıramaz ve hiçbir örtenek tabakası iyodürlü iyotla kahverengiye boyanamaz. Grup iki alttakıma ayrılır: trake delikleri ayak bölgesinde bulunan *mesostigmata* alttakımı (*loelaps, gamasus, uropoda*, vb.), ayakların arkasında bulunan gözenekli plakalar aracılığıyla soluyan *metastigmata (ixodes, rhipicephalus, argas, ornithodoros)*.

ANACYCLUS a. Özellikle, Akdeniz kıyılarının işlenmemiş kumlu topraklarında yetişen, büyük sarı kömeçli yıllık bitki. (Bileşikgiller familyası.)

ANAÇ sıf. **1.** Yavru yapmaya alışkın hayvan, özellikle kümes hayvanları için kullanılır: *Bizim kümese anaç bir tavuk gerekli.* **—2.** Gelişmiş, serpilmiş ağaç için kullanılır. **—3.** Anne tavırlı kadın, kız ve bu niteliğiyle belirginleşen davranış biçimi için kullanılır: *Anaç bir kız. Anaç tavırlarıyla dikkati çekiyor.* **—4.** Görünüşüyle doğurgan izlenimi veren iri, yapılı kadın, kız için kullanılır. **—5.** *Esk.* Bir işte deneyimiyle kurnazlaşmış kimse için kullanılır.
—Arıc. *Anaç kovan*, bir yıl önce oğul vermiş kovan.
—Hayvc. *Anaç koyun*, yavru doğurmuş koyun.
—Tavukç. *Anaç tavuk*, yumurta ya da civciv elde etmek amacıyla beslenen tavuk.

◆ a. Bahç. Ana kök ya da gövde. || *Bir daldırma dalını anaçtan ayırmak*, köklenmiş olan bir daldırma dalını ana kökten (ya da gövdeden) ayırmak.
—Meyvc. *Anaç fidanlığı*, aşı fidanlığına dikilmek üzere, tohumundan yetiştirilen sık sıralı meyve ağacı fidanlığı.

ANAÇARMIK a. Denizc. Ana direkleri, kapelalarından palasertelere kadar her iki bordadan donatan ve direkleri yanlarından tutan sabit arma.

ANAÇLAŞMAK gçz. f. Anaç duruma gelmek.

ANAÇLIK a. Anaç olma durumu; anaç olan hayvanın, insanın niteliği; doğurganlık, irilik, kartlık.

ANÂDİL çoğl. a. (ar. *ʿandelib*'in çoğl. *ʿanādil*). *Esk.* Bülbüller.

ANADİLİ a. Konuşan bireyin, yakın aile çevresiyle ilişkisi sırasında öğrendiği ilk dil.

ANADİPSİ a. (fr. *anadipsie*, yun. *ana*, yeniden, ve *dipsa*, susama'dan). Patol. Aşırı susama.

ANADİR, Rusya'da ırmak, uzunluğu 1 145 km, *Anadir dağları*'nın güneyinde, Sibirya'nın kuzey-doğusunu akaçlar ve *Anadir koyu*'nda (aynı adlı körfezin bir bölümüdür) Bering denizi'ne dökülür. —*Anadir kenti*, ırmağın ağzı yakınında, 12 000 nüf. Hava üssü.

A. NADİR → BOLAYIR ALİ EKREM.

ANADİZİ a. Müz. Türk müziğinde natürel seslerin ve makamların donanımlarının belirlenmesinde temel alınan, basit makamlardan birinin dizisi.
—ANSİKL. Var olan tüm öğretim kurumlarınca benimsenmiş olan Arel*-Ezgi sistemi'nde anadizi, çargâh makamının dizisidir. Anadizi olarak çargâh dizisinin seçilmesi, türk ve batı müziklerinde natürel seslerin aynı olmasını sağlamıştır. Acemli rast dizisinin anadizi olarak seçildiği Rauf Yekta Bey'in kuramında *si* natürel, segâh (bir koma pes olan *si*) perdesidir. Arel-Ezgi'deyse *si* natürel, buselik perdesidir. Hüseyni dizisini anadizi kabul eden Kemal İlerici'nin kuramında da, *si* natürel buseliktir. Dizideki segâh/uşşak perdeleri için çıkıcı ezgilerde bir komalık, inici ezgilerde iki komalık bemoller kullanılır.

ANADOLU, Türkiye Cumhuriyeti devleti'nin Asya kıtası üzerindeki topraklarının adı, 755 688 km² yüzölçümü ile ülkenin en büyük kısmı. Ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, kimi araştırıcılar, bu adın ilk kez İ.Ö. III. yy.'da kullanıldığı ve yunanca "anatole" sözcüğünden türediği görüşündedir. Güneşin doğduğu ülke ya da kısaca "doğu" anlamına gelen bu sözcük başlangıçta, sınırları kesin olmamakla birlikte, Ege denizi'nin doğu kıyısındaki ülkeleri (Anatolikon) kapsıyor ve alansal olarak "asia" sözcüğüyle örtüşüyordu. Anadolu'nun yönetsel ya da coğrafi bir bölge adı olarak kapsamı zamanla değişti; özellikle doğuya doğru genişledi; sınırları belirginleşti ve bu arada sözcüğün kendisi de kimi değişikliklere uğradı. X. ve XI. yy.'larda Anadolu, bugünkü Göller yöresindeki bir Bizans themasının adıydı (Anatolikon theması). Aynı ad Ortaçağ'da arapça yazan gezginlerin yapıtlarında *Natolus* ve *Natole*, Yeniçağ'da Batı'da yayımlanan atlaslardaysa, italyancanın etkisiyle latince *Natolia*'ya (örneğin W.J. Blaeu: *Atlas magnus*, 1653) dönüştü. Bu çağlarda "Anadolu" adı Küçük Asya yarımadası ile hemen hemen eşanlamda kullanılmaktaydı. XI. yy.'dan başlayarak bölgeye yerleşen Türkler, sözcüğü aslına daha uygun olarak "Anatolu" ve daha sonra "Anadolu" biçimine dönüştürdüler. Bu biçim, daha sonraları batı dillerinde de yerleşti *(Anatolie, Anatolia, Anatolien)*.

Sözcüğün biçimi gibi alansal kapsamı da, ülkenin türkleşmesinden sonra değişikliklere uğramaya devam etti. Eski Anatolicon themasının bulunduğu alan önce Hamiteli, çok daha sonraları da Göller yöresi adını aldı. Bir coğrafi bölge adı olarak Anadolu, eskiden "Diyarı Rum" (Roma ülkesi) olarak nitelenen Küçük Asya yarımadasında doğuya doğru giderek genişledi. Bu arada, Diyarı Rum da Rumeli'ye dönüşerek Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını meydana getiren iki büyük yönetsel-askeri birimden doğudakinin (Anadolu eyaleti, Anadolu beylerbeyliği) adı oldu. 1831 sayımındaki yönetsel bölünmeye göre Anadolu, Küçük Asya yarımadasında Teke ve Menteşe yörelerinden K.-D.'ya doğru Sinop'a kadar uzanan ve bugünkü İç Ege'yi, İç Anadolu'nun B.'sını ve B. Karadeniz bölümünü kapsayan yaklaşık 1,2 milyon nüfuslu bir eyaletin (Eyaleti Anadolu) adıydı. B.'da ve G.'de Eyaleti Cezair, doğudaysa Sıvas, Karaman ve Adana eya-

Tahtında oturan ana tanrıça
pişmiş topraktan, Çatalhöyük (İ.Ö. 7000-5 00)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

letleriyle sınırlanan bu idari birim, 15 livadan oluşuyordu; merkezi, paşa sancağı olan Kütahya idi. Bunu izleyen dönemde Anadolu'nun kapsamı özellikle doğuya doğru olmak üzere genişlemeye devam etti; XX. yy.'a girerken Anadolu, bir yönetsel birim adı niteliğinden çıkarak, yeniden tüm Küçük Asya yarımadasını, Cumhuriyet dönemindeyse, Türkiye'nin Asya'daki topraklarının tümünü kapsayan bir coğrafi bölge adı oldu.

• TARİHİ COĞRAFYA Anadolu, coğrafya bakımından uzun bir yerleşme tarihinin, birbirini ve çevre ülkeleri etkilemiş değişik kültürlerin izlerini taşıyan özgün karakterli bir beşeri coğrafya bölgesi, bir ırklar ve kültürler potasıdır. Ön Asya'nın bir parçası olarak insanların, göçebe avcılık ve toplayıcılıktan tarıma ve yerleşmiş hayata en erken geçtikleri bölgelerden biridir. Sayısız denecek kadar çok tarihöncesi bulgulara göre, daha yontmataş döneminde Anadolu'nun birçok yöresinde avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insan toplulukları yaşıyordu. Mezolitik ve yenitaş dönemlerinde, zamanımızdan 8-9 binyıl önceleri bu topluluklar, evcilleştirerek tarıma kazandırdıkları yabani bitkiler ve hayvanlar sayesinde avcılık ve toplayıcılık evresini geride bırakarak, genellikle akarsu boylarında ve göl kıyılarında birbirine bitişik düz damlı kerpiç evlerden oluşan ve bazıları gerçek bir kent sayılabilecek yerleşmeler kurdular; obsidyen, kurşun ve bakırdan çeşitli araçlar ve gereçler, süs eşyaları, keramik kaplar yaptılar; dokumacılığı öğrendiler. Komşu ülkelerle ticaret ilişkilerine girdiler; mülkiyet kavramını geliştirerek o çağ için gerçekten ileri bir yerleşik kültür düzeyine ulaştılar. Dinsel inançları üzerinde doğa güçlerinin rolü çok etkiliydi; bu nedenle, özellikle verimliliği ve doğurganlığı simgeleyen dolgun vücutlu tanrıçalarla çocuk figürinleri çok yaygındı. Bu inanışlar, çok daha sonraki dönemlerde Anadolu'ya yerleşenlerin dinlerinde değişik adlarla, fakat aynı özellikleri taşıyan tanrılar ve tanrıçalarla sürdü. Zamanımızdan yaklaşık 7-5 binyıl öncelerinde, yani bakırtaş döneminde farklı tarihöncesi kültürler tüm Anadolu'ya yayıldı. Bu evrede ve onu izleyen tunç çağlarında (İ.Ö. 5000 - 4000) sosyal örgütlenme belirlendi; uzak ülkelerle ticaret ilişkileri daha gelişti ve saraylar, tapınaklar da içeren gerçek kentler kuruldu. Bu sırada, Anadolu'nun büyük bir kesimi, Asur krallığı'nın etkisinde kaldı. Anadolu'daki birçok küçük krallıklar ya da prenslikler Asur egemenliğine girdi; "karun" adı verilen büyük yerleşmeler ve bunları bağlayan yollar üzerinde asurlu tüccarlar için konak yerleri kuruldu. Eski asur lehçesi başlıca ticaret ve yazışma dili oldu. Önemli bir gelişme ve kentleşme dönemi olan bu evreyi, Hint-Avrupa dili konuşan ve kültürce Anadolu'nun yerli halkından daha geri olan grupların, ülkenin büyük kısmını istila etmesiyle başlayan bir yıkıntı ve kargaşa dönemi izledi. Bu kargaşa, asıl egemenlik alanı bugünkü İç Anadolu olan Hitit İmparatorluğu'nun kurulmasıyla sona erdi. Anadolu'daki ilk büyük merkezi devlet olan bu imparatorluk döneminde (İ.Ö. 1800 - 1200) ülke büyük ölçüde gelişti. Babil ve Mısır ile sıkı ilişkileri olan bu güçlü imparatorluk zamanında, her yöne uzanan bakımlı yollar yapıldı, birçok kent kuruldu. Bunlardan biri ve başkent olan Hattuşaş, o sıralarda Babil'den sonra Ön Asya'nın en büyük kenti haline geldi. Ülkede hitit, luvi, pala, hurri ve doğuda urartu dilleri konuşuluyordu. Sosyal yapı, adalet ve mülkiyet yasalarla belirlendi. Halk, soylular, özgürler ve köleler olmak üzere üç bölüme ayrılıyordu. Arazi, önce tanrıların, sonra kralların malı sayılıyordu. Ekonomi tarıma (tahıl, bağ ve şarap, baklagiller, hayvan ve hayvancılık) dayanıyor, yarıcılık yaygın biçimde uygulanıyordu. Tarihöncesi çağlarda olduğu gibi, gene çoktanrılı bir din yaygındı. Başta fırtına tanrısı olmak üzere, güneş, ay, gökyüzü birer tanrıyla simgeleniyor ve insan biçiminde oldukları düşünülüyordu. Bu dönemdeki tanrılardan ve kutlanan dinsel bayramlardan birçoğu daha sonraki yüzyıllarda değişik adlarla başka toplumlar ve bu arada Yunanlılar tarafından benimsendi ve özellikle yunan dini ve mitolojisini derinden etkiledi. İ.Ö. 1200'lere doğru Hitit İmparatorluğu sona erdi ve ülke yeniden bazı grupların (Traklar, Mysialılar, Bıthynıalılar ve özellikle Phrygialılar) istilasına uğradı. Yaklaşık İ.Ö. 800'e değin süren bu kargaşa ve yıkıntı ancak, merkezi Gordion olan Phrygia devletinin ve merkezi Sardeis olan Lydia krallığı'nın (İ.Ö. 670-546) kuruluşuyla sona erdi. Anadolu'nun bu bölgeleri, tekrar bir barış ve refah ülkesi haline geldi. Ticaret gelişti; yeni kentler kuruldu. Ülkenin dağlarla ayrılmış G.-B. kıyı bölgelerindeyse, dilleri luvice ve hititçe ile ilişkili olan Lykialılar ve Karialılar ile, gene dağlık ve ormanlık kuzey kıyısındaki yerli halk, Phrygia ve Lydia egemenliğine karşı dayanarak varlıklarını sürdürdüler. Hemen hemen aynı tarihlerde Doğu Anadolu'da Van gölü çevresinde Hurri boylarının birleşmesiyle kurulan Urartu krallığı (İ.Ö. 900 - 585), ağırlık merkezi hayvancılığa, tarıma, özellikle sulu tarıma dayanan ve taş işleme sanatının çok geliştiği başka bir uygarlık alanıydı. Urartu sulama tesislerinin bazılarından (Şamran kanalı) bugün de yararlanılmaktadır.

İ.Ö. VII. yy. sonlarında Anadolu yeniden istilalara uğradı. Kimmerler'in saldırılarıyla Phrygia ve Urartu krallıklarının son kalıntıları yıkıldı ve Anadolu tekrar bir kargaşa, bölgesel özerklik çabaları ve bölünme dönemine girdi. Kappadokia ve Kilikia'nın birer bölgesel ve siyasal birim adı olarak ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. İ.Ö. VI. yy.'da ise, hemen bütün Anadolu Ege kıyılarına kadar, Lydia krallığı'nı ortadan kaldıran Persler'in egemenliğine girdi. Ancak, Pers İmparatorluğu bulduğu yerleşme düzenine karışmadı. Pers satrapları, yönetimlerini yerel prensler ya da beylikler aracılığıyla sürdürdüler. Anadolu, Pers İmparatorluğu'na tahıl, dokumalar, hayvan ve hayvan ürünleri sağlayan bir ülke durumuna geldi. Bu siyasal istikrar döneminde Anadolu'dan geçen ana ticaret ekseni, batıda Efes'ten başlayan

Büyük Larousse

Aslanlı kapı
Boğazköy (Hitit İmparatorluk çağı, İ.Ö. XIV-XIII. yy.)
Çorum

ve Sardeis Gordion, Ankyra (Ankara), Mazaka (Kayseri) ve Melitene (Malatya) üzerinden Güney İran'daki başkent Sus'a ulaşan Kral yolu'ydu. Persler, Anadolu'nun batı kıyılarında birkaç yüzyıl daha önce kurulmuş yunan kolonileriyle karşılaştılar. Bunların çoğu, vergi vererek imparatorluğun korumasına girdiler. Kent-devlet (Polis) düzeninde örgütlenmiş olan bu kolonilerden ancak, daha eski yerleşmeler üzerinde kurulmuş ya da bunları özümsemiş olan bazıları (Efes, Miletos, Smyrna [İzmir], Trapezus (Trabzon], Amisos [Samsun] ve Bizans gibi), ardülke ile ilişkiler ve ulaşım bakımından elverişli konumları sayesinde önemlerini uzun süre korudular; hatta bazıları günümüze dek varlığını sürdürdü. Fakat çoğu Ortaçağ'da işlevini yitirerek terk edildi ve birer harabeye dönüştü.

Aslan başlı kap bronz (Phrygia dönemi İ.Ö. VIII. yy.) Gordion *Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara*

Pers egemenliği İ.Ö. 334'te Büyük İskender tarafından çökertilince Anadolu'nun büyük bölümünde, "Hellenistik dönem" denilen bir evre başladı. Hellenistik kültürün doğuya doğru sokuluşu yavaş ve sınırlı olmakla birlikte, az çok bu kültürün etkisinde kalan yerel prensler, başkentlerine ya da bölgelerindeki önemli bazı merkezlere yunanca adlar ve hatta bir ölçüde polis statüsü verdiler. Bunun dışında, ancak birkaç kent doğrudan hellenistik dönemde kuruldu. Ayrıca, Miletoslu Hippodamos'a atfedilen dikdörtgen biçimli ızgara planlı kentlerin giderek yaygınlaşması, önemli kentlerin bir iç kaleden ayrılan ve çevredeki geniş bir araziyi de kentle birlikte kuşatan yüksek, uzun surlarla çevrilmeye başlanması ve Anadolu'da antik bölge adlarının yerleşmesi de bu döneme rastlar. Anadolu'nun doğuda Yukarı Fırat'a kadar Roma egemenliğine girmesiyle yeni bir dönem başladı. Bir bakıma hellenistik dönemin devamı sayılabilecek olan 400 yıldan uzun (İ.Ö. 133 - İ.S. 330) bu barış döneminde, Romalılar Anadolu'yu altı eyalete ayırdılar. Bu dönemde, birçok yeni kent kuruldu, tarım ve ticaret gelişti, nüfus arttı ve topografyaya uyduğu için bugünkü kara ve demiryolları ağına çok benzeyen etkili bir yol şebekesi oluştu. Kentlerden bazıları, örneğin Antakya büyük ölçüde gelişti ve o çağda dünyanın Roma'dan sonra en büyük merkezi haline geldi. Bütün kentler mükemmel bir su şebekesiyle donatıldı. Bu sırada Roma'ya İç Anadolu'dan tahıl ve hayvan ürünleri, Batı Anadolu'dan yünlü ve altın işlemeli dokumalar, şarap, zeytinyağı, incir ve üzüm; Toroslar'dan Roma donanması için kereste ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden bakır, altın, gümüş ve demir ihraç ediliyordu. Roma egemenliği döneminde doğu ve batı kültürleri barış içinde karşılaştı, karıştı ve gene bu dönemde Anadolu'da hıristiyanlık yayıldı ve örgütlendi.

Eski Dor kolonisi Bizans'ın yerinde, 330 yılında, başlangıçta adı Secunda Roma ya da Nova Roma olan Konstantinopolis'in kurulması ve 395'te imparatorluğun ikiye ayrılmasıyla Anadolu'nun büyük kısmı Doğu Roma ya da Bizans İmparatorluğu'na bağlandı. Grekçe, imparatorluğun resmi diliydi; bizans kültürü ise, zaten var olan çok daha eski Anadolu kültürlerinin bir devamı niteliğindeydi ve zamanla bu niteliği giderek belirginleşti. Birkaç istisna dışında, Bizans İmparatorluğu kent kurma sürecine hiçbir katkıda bulunmadı. Roma öncesi ve Roma dönemi kentleri varlıklarını sürdürdüler ve ülkenin ekonomisi, VII. yy.'a değin hemen hemen aynı kaldı. Bu tarihten başlayarak imparatorluğun Toroslar'dan Fırat'a doğru uzanan sınırları islam akınlarıyla savaş alanına döndü. O çağda, müslümanların "Sugur" adını verdikleri bu sınır eyaleti boyunca yalnız garnizonlar ve akıncılar yaşıyor, bunlar Bizans topraklarına sürekli akınlar düzenliyorlardı. Bu akınlar zaman zaman Konstantinopolis kapılarına kadar uzanıyordu. Bunun sonucunda, Bizans topraklarında güçlü kalelerle korunan bazı kentler dışında, kırsal kesimde güven kalmadı; nüfus azaldı, birçok yerleşme terk edildi; korunmak amacıyla, akınlara en çok uğrayan bölgelerde, özellikle Nevşehir-Ürgüp yöresinde görüldüğü gibi, trogloditik (kaya içi) evler, yeraltı kiliseleri, hatta yeraltı köyleri kuruldu. G. ve B. kıyılarındaki eski Hellen ve Roma kolonizasyon döneminde kurulan kentlerin birçoğu da, gene bu dönemde çeşitli nedenlerle (ticaretin gerilemesi, ticaret yollarının değişmesi, savaşlar, tarımsal potansiyelin tükenmesi, siyasal değişmeler nedeniyle ardülke kaybedilmesi, su yollarının bozulması, bataklık alanların ve sıtmanın bakımsızlıktan yayılması ve nihayet depremler gibi) terk edildi.

1071 Malazgirt savaşı'nda Bizans ordusunun yenilgiye uğramasıyla Anadolu'nun yerleşme tarihinde yeni ve ülkenin tümüyle türkleşmesine yol açan son dönem başladı. Çeşitli türk boyları, beylerinin önderliğinde Anadolu topraklarına girdiler; bunların yerleştikleri bölgeler, sosyal geleneklerine göre, beylerinin adını aldı. Böylece eski Kappadokia'da Danişmendliler, Doğu Anadolu'da Saltuklular, Diyarbakır çevresinde Artuklular, en batıya sokulan Selçuklular da merkezleri Konya olmak üzere İç Anadolu'da yerleştiler. Bunlardan Selçuklular, zamanla üstünlük sağlayarak Rum Selçukluları devletini kurdular. Böylece Anadolu'da yeniden çok parlak bir dönem başladı. Ticaret ve kentler gelişti; medreseler, hastaneler, rasathaneler kuruldu; etkili bir yol şebekesi geliştirilerek Orta Asya geleneklerini de yansıtan büyük sanat eseri görkemli kervansaraylar ve köprülerle donatıldı. Başkent Konya büyük bir bilim ve kültür merkezi haline geldi. Ancak halk türkçe konuşurken, sarayda resmi dil farsçaydı. Bu arada islam dini Anadolu'da bir yandan gezgin ve dinamik bektaşi babalarının çabası bir yandan da mevlevilik yoluyla giderek yayıldı. Selçuklular Bizans ile olan sınır boylarını boş bırakmadılar. Buralara önderleri yönetiminde sınırları koruyan ve Bizans arazisi içine akınlar yaparak yeni topraklar kazanan türk boylarını yerleştirerek uç beylikleri kurdular.

Rum Selçuklu devleti moğol istilasıyla yıkılarak merkezi otorite ortadan kalkınca Anadolu siyasal bakımdan yeniden parçalandı. Bunun sonucunda Karaman, Ramazan, Dulkadır, Eretna, Canik, Pervane, Çandar,Osmanlı,Germiyan,Sahipata, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe ve Teke gibi beyliklere bölündü. XIII. ve XIV. yy.'lardaki bu bölünmenin izleri Osmanlı dönemindeki sancak ve eyalet düzeninde, hatta bir ölçüde bugünkü il sisteminde görülebilir. Selçuklu devletinin çekirdeği Karaman beyliğinin eline geçti ve Mehmet Bey zamanında türkçe resmi saray ve iş dili oldu. Selçuklu devletinin çöküşünden sonra bağımsızlık kazanan uç beyliklerinden biri de Anadolu'nun K.-B.'sında, Gazi Osman'ın önderliğindeki Osmanlı beyliğiydi. Başlangıçta alanı çok dar ve merkezi Söğüt olan bu beylik, zamanla bütün Anadolu'yu kapsayan ve üç kıtaya taşan ve bu arada, Anadolu'ya da özgün damgasını vuran Osmanlı İmparatorluğu'na dönüştü.

Hatuniye medresesi (1381/1382) Karamanoğulları dönemi, *Karaman-Konya*

Büyük Larousse

Kanatlı cin, fildişinden, Urartu çağı (İ.Ö. VI. yy.) Altıntepe-Erzincan *Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara*

Anadolu, İstanbul'da spor kulübü. Üsküdar'da kuruldu (1908). Futbol ve öteki spor dallarında etkinlik gösterdi. 1981-1982 sezonunda futbol takımı II. Türkiye ligine geçti.

Anadolu, günlük gazete. İzmir'de Akil Koyuncu tarafından yayımlanmaya başladı (1912). İttihat ve Terakki'nin yöresel sözcüsü niteliğindeki gazetede türkçülük akımı savunuldu. Basımevi, İzmir'in işgali sırasında yerli Rumlar'ın saldırısına uğrayarak yıkıma uğradı. Gazete Antalya'ya taşınarak Antalya'da Anadolu adıyla çıktı. (19 aralık 1920-7 eylül 1922). Yayınlarında Ulusal kurtuluş savaşı'nın destekçisi oldu. İzmir'in kurtuluşundan sonra gazete orada yine Anadolu adıyla çıktı. 1954'te kapandı.

ANADOLU AĞASI a. Kur. tar. Acemi ocağında yüksek rütbeli subay. Türk ailelerin yanına verilen devşirmelerin denetimiyle görevliydi. İstanbul ağasından sonra gelirdi.

Anadolu ağızları, Türkiye türkçesinin konuşulduğu alandaki ağızlara verilen ad. Sınırları, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırını aşar. Balkanlar'da, Kıbrıs'ta ve Türkiye'

nın güneydoğu sınırları dışında da konuşulur.

Anadolu'ya gelen Türkler, yerli diller, komşu diller ve kültür dillerinin de etkileriyle bugünkü ağızları oluşturmuşlardır. Kimi belgeler ve kelimelerde görülen ses özellikleri bakımından değişik türk lehçelerinin izlerinin de Anadolu ağızlarında bulunduğu kabul edilmektedir. Eski Anadolu türkçesiyle yazılmış ilk yapıtlardan başlayarak Anadolu ağızlarının varlığını çok eskiye götürmek olasıdır. Osmanlı döneminde standart yazı dili oluşuncaya kadar geçen çeşitli yapıtlarda görülen değişik kelime kadrosu ve gramer şekilleri ancak ağız farklılıklarıyla açıklanabilir. Daha XV. yy.'da Kastamonu ağzı ile yazılmış olan *Kuran tefsiri*'nin yanı sıra *Mutayyebatı Türkiye, Lugat-ı garibe, Lehçe-i Erzurum, Evliya Çelebi seyahatnamesi* gibi yapıtlarda yerli ağız örneklerine yer verilmiştir. Mütercim Asım, sözlük çalışmalarında yabancı kelimelerin karşılıklarını verirken zaman zaman "bizde böyle söylenir" diyerek Gaziantep ağzının arkaik örneklerini günümüze kadar ulaştırmıştır. Ancak tarihi ağızlar üzerinde yapılan çalışmalar ve veriler çok yetersiz olduğu için osmanlı yazı dilinin hangi ağzın üzerine kurulduğunu söyleyemeyiz.

Anadolu ağızları üzerinde 1867'den beri yapılan yerli ve yabancı çalışmalar, nicelik bakımından çok fazla olmasına karşılık nitelik açısından yeterli değildir. Birçok derleme metin yayınında fonetik işaretlerin kullanılmadığı ya da hatalı kullanıldığı, derleme yapılan kişilerin iyi seçilmedikleri, farklı ağızların konuşulduğu geniş bir bölgeden gelişigüzel seçme yapıldığı görülür. Anadolu'ya çeşitli tarihlerde gelen ve başka lehçeleri konuşanların ağızlarından yapılan derlemeler, iç göçlerle ilgili arşiv belgelerindeki yetersizlikler ağız çalışmalarını güçleştiren önemli etkenlerdir. Rumeli ağız haritaları üzerinde yapılan çalışmalarsa daha gelişmiş durumdadır. Cumhuriyet dönemindeki hızlı teknolojik gelişim, basın ve yayın organlarının yaygınlaşması ile eğitim düzeyinin yükselmesi Anadolu ağızlarında kelime kadrosunun hızlı değişimine yol açmıştır. Bu yüzden 30-40 yıl gibi aslında dil için çok kısa sayılabilecek zaman dilimi içerisinde yapılan ve bir bölümü amatörce olan derleme çalışmaları gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Anadolu ağızları derlemelerine daha Cumhuriyet'in ilanından önce başlanmış olmakla birlikte, ilk önce TDK, sonra da üniversitelerde yapılan çalışmalarla konu üzerinde pek çok yayın görülmektedir. Üniversite ve yüksekokullarda yapılan Anadolu ağızlarıyla ilgili basılmamış tezler de zaman zaman araştırmacılarca değerlendirilmektedir.

Anadolu ağızlarına ait malzemenin bir bölümünü Karamanlı türkçesi ve Grek alfabesi ile türkçe yazılmış bulunan oldukça zengin yazma ve basma yapıtlar koleksiyonu oluşturur. Bunun yanı sıra daha az sayıdaki latin alfabesi ve gotik harflerle yazılan metinler de Anadolu ağızlarının eski biçimlerini göstermesi açısından önemlidir.

Ancak, zengin sayılabilecek ağız çalışmaları bibliyografyasına karşılık Türkiye'de Anadolu ağızlarının haritası ortaya konamamıştır. Temel özellikleriyle ve coğrafi bölgelere uygun bir bölümleme yapılabilirse de bunun bilimsel açıdan başarılı olduğu söylenemez.

Anadolu ağızlarında önemli ses değişmeleri şunlardır:

ÜNLÜLER

a 〉 e: *goley* 'kolay'. a 〉 ı: *çığırmak* 'çağırmak'. a 〉 i: *şuriya* 'şuraya'. a 〉 o: *dovşan* 'tavşan'. a 〉 u: *buba* 'baba'. e〉 i: *yinge* 'yenge'. e 〉 ö: *cövüz* 'ceviz'. i 〉 e: *zencir* 'zincir'. i 〉 ı: *çızmah* 'çizmek'. i 〉 ü: *gendü* 'kendi'. ı 〉 i: *nalin* 'nalın'. ı 〉 u: *gaşuk* 'kaşık'. o 〉 u: *ukumak* 'okumak'. ö 〉 e: *eyle* 'öyle'. ö 〉 o: *kor* 'kör'. ö 〉 u: *uldi* 'öldü'. ö 〉 ü: *düşek* 'döşek'. u〉 ı: *mıhtar* 'muhtar'. u 〉 i: *puldi* 'buldu'. u 〉 a: *dokanmak* 'dokunmak'. u 〉 o: *bogday* 'buğday'. u 〉 ö: *möhtaç* 'muhtaç'. ü 〉 ö: *Kötahya* 'Kütahya'. ü 〉 i: *tüşündi* 'düşündü'.

Protez (ünlü türemesi): *İramazan* 'Ramazan', *ilimon* 'limon', *ürüşvet* 'rüşvet'.

Epenthêse ve epithèse (içses ünlü türemesi): *inilemek* 'inlemek', *ezireil* 'azrail', *parılamak* 'parlamak'.

ÜNSÜZLER

b 〉 p: *panga* 'banka'. b 〉 m: *mana* 'bana'. b〉 v: *pavlika* 'fabrika'. c 〉 ç: *çahil* 'cahil'. c 〉 j: *sejde* 'secde'. ç 〉 u: *cif* 'çift'. ç 〉 ş: *üş* 'üç'. d 〉 c: *şinci* 'şimdi'. d 〉 t: *taha* 'daha'. f 〉 p: *pavlika* 'fabrika'. f 〉 v: *çivte* 'çifte'. g 〉 c: *citmek* 'gitmek'. g 〉 v: *suvan* 'soğan'. g 〉 y: *day* 'dağ'. h 〉 y: *gaypelik* 'kahpelik'. h 〉 ϕ : *Üsiyin* 'Hüseyin'. j 〉 c: *candarme* 'jandarma'. k 〉 h: *haçan* 'kaçan'. k 〉 g: *Gonya* 'Konya'. k 〉 t: *petmez* 'pekmez'. k 〉 y: *peysimet* 'peksimet'. k 〉 ç: *çesmek* 'kesmek'. l 〉 n: *nezzet* 'lezzet'. l 〉 ϕ : *boşatmak* "boşaltmak". m 〉 n: *gitmen* 'gitmem'. n 〉 l: *dölüm* 'dönüm'. n 〉 m: *zümbül* 'sünbül'. n 〉 y: *Anşa* 'Ayşe'. p 〉 b: *boyraz* 'poyraz'. p 〉 f: *maşrafa* 'maşrapa'. r 〉 l: *leçel* 'reçel'. r 〉 ϕ : *çikin* 'çirkin'. s 〉 z: *zabah* 'sabah'. ş 〉 h: *hurda* 'şurada'. t 〉 d: *dadlı* 'tatlı'. t 〉 ϕ : *dos* 'dost'. v 〉 f: *fişne* 'vişne'. v〉 m: *mukuat* 'vukuat'. y 〉 d: *denişmek* 'değişmek'. z 〉 s: *biyas* 'beyaz'.

Anadolu ağızlarındaki ses değişmeleri seyrek görülenlerle birlikte daha pek çoktur. Bu değişmelerde benzeşim, ayrımlaşma gibi dil olayları etkilidir.

Anadolu ajansı (A.A.), Türkiye Cumhuriyeti'nin yarı resmi haber ajansı. 6 nisan 1920 tarihinde Ankara'da, Heyeti temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğuyla kuruldu. Amacı Ulusal kurtuluş savaşı'yla ilgili haberleri bütün yurda ve dış dünyaya ulaştırmaktı. Tek bir teksir makinesiyle ve çok dar bir kadroyla çalışmaya başlayan ajans, Ulusal kurtuluş savaşı boyunca büyük yararlar sağladı. Bölücü ve yıkıcı nitelikli dış kaynaklı haberlere karşı, Ankara hükümetinin sözcülüğü görevini başarıyla üstlendi. 1 mart 1925 tarihinde devletin yüzde 49 paydaşı olduğu bir anonim ortaklık haline getirilen Anadolu ajansı; Havas ve Reuter ajanslarının Türkiye'deki haber tekeline son verilmesini sağladı. Örgütünü giderek genişletip geliştirdi. Bugün, merkezi Ankara'da olan Anadolu ajansı'nın yurt içinde İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon, Samsun, Gaziantep ve Konya'da bölge müdürlükleri vardır. Ayrıca Edirne, Van ve Kocaeli'nde yurt bürolarına sahiptir. Yurt dışında da Lefkoşe, Frankfurt, Brüksel, Londra, Washington, New York, Atina ve Kahire büroları dışında, Berlin, Bonn, Münih, Stuttgart, Hamburg, Düsseldorf, Bremen ve Hannover'de muhabirleri, Avustralya ve Hollanda'da kaşeli muhabirleri vardır. Günde ortalama 45-50 bin kelimelik haber yayımlayan Anadolu ajansı, türkçe bültenlerin yanı sıra günlük ingilizce ve fransızca bültenler de yayımlıyor. Ayrıca bir de haftalık dış ekonomik bülten çıkarıyor. Ankara Gölbaşı'ndaki verici istasyonu ile ingilizce ve fransızca yayın yapan Anadolu ajansı'nın bu yayınlarının, Endonezya ile İngiltere arasında kalan coğrafya bölgesinde izlenebildiği biliniyor. Abonelerine, haberin yanı sıra, fotoğraf servisi de yapan Anadolu ajansı, Associated Press, Agence France Presse, Reuter ve Deutsche Presse-Agentur ajanslarına abonedir; 50 kadar haber ajansıyla da karşılıklı haber alışverişi sözleşmesi vardır. Anadolu ajansı'nın kuruluş sermayesi 20 000 TL olup 10'ar liralık 2 000 paydan oluşmaktadır, bu payların 955 tanesi hazinenin elindedir.

Büyük Larousse

Sahip Ata külliyesi (1258)
Anadolu Selçuklu dönemi
Konya

Anadolu bankası TAŞ, 1962 yılında Türk Ekspres bankası ile Buğday bankası'nın birleştirilmesi ve hazinenin katılımıyla oluşturulmuş olan ticaret bankası. 45 milyon TL olan hazine sermayesinde % 33 olan hazine payı, bankanın kuruluşunu izleyen yıllarda % 99,9'a kadar yükseldi ve kamu bankası niteliği kazandı. 1988 yılında Türkiye emlak kredi bankası'yla birleşen Anadolu bankası TAŞ, Türkiye emlak bankası adını aldı.

ANADOLU BEYLERBEYI, a. Osmanlı imparatorluğu döneminde, Anadolu eyaletinin yönetsel ve askerî sorumlusuna verilmiş olan ad. (→ BEYLERBEYİ).

ANADOLU BEYLİKLERİ, tavaif-i müluk da denir, XIII. yy. sonlarında Anadolu'da ortaya çıkan beylikler. Anadolu Selçukluları, etkinliklerinden rahatsız olduğu Türkmenler'i "uç" adı verilen Kilikya ve Bizans sınırına yerleştirmişti. Daha başlangıçta tam bir denetim altına alınamayan Türkmenler, Selçuklular'ın moğol egemenliğine girmesinden sonra siyasal ve kültürel yönden Moğollar'a karşı türklüğün savunucusu oldular; bazı kent merkezlerini ele geçirerek küçük beylikler kurmaya başladılar. Kilikya'da Karamanoğulları; Batı sınırında, Kütahya ve çevresinde Germiyanoğulları; Eğridir, Borlu ve Yalvaç'ta Hamitoğulları; Beyşehir yöresinde Eşrefoğulları; Fethiye yöresinde Menteşeoğulları beylikleri doğdu. Bunların yanı sıra Selçuklular ve İlhanlılar'ın kendilerine mülk olarak verdiği yerlerde Şemsettin Yaman Candar, Muinettin Pervane, Sahip Ata Fahrettin Ali'nin ardılları, Candaroğulları (Kastamonu), Pervaneoğulları (Sinop), Sahipataoğulları (Afyonkarahisar) beyliklerini kurdular. Orta Anadolu'da İlhanlılar'ın uzantısı durumundaki Eretna beyliği (devleti), daha sonra da Kadı Burhanettin devleti ortaya çıktı. İzmir, Alaşehir, Ayasuluk (Selçuk) yöresinde Aydınoğulları; Denizli (Ladik) yöresinde İnançoğulları (Ladik beyliği); Balıkesir, Çanakkale yöresinde Karesioğulları; Manisa'da Saruhanoğulları önceleri Germiyanoğulları'na bağlı uç beylikleriyken bağımsızlıklarını kazandılar. Maraş, Elbistan yöresinde Dulkadıroğulları, Adana'da Ramazanoğulları daha çok Memluklar'ın bağlısı olarak varlıklarını sürdürdüler. Karamanoğulları'nın Alaiye'yi (Alanya) ele geçirmesinden sonra Alaiye beyleri, Hamitoğulları'nın Antalya'yı zaptetmelerinden sonra da Tekeoğulları

ANADOLU BEYLİKLERİ beyliği ortaya çıktı. Söğüt bölgesinde önemsiz bir beylik durumundaki Osmanoğulları'nın giderek güçlenmesi, 100 yıllık bir süreç içinde Anadolu beyliklerinin osmanlı egemenliğine girmesi sonucunu doğurdu; Yıldırım Bayezit döneminde (1398-1402) Anadolu'nun siyasal birliği büyük ölçüde kurulmuştu. Ankara savaşı'nda (1402) Yıldırım Bayezit'i yenen Timur, beylere eski ülkelerini geri verdi; böylece beylikler yeniden tarih sahnesine çıktılar. Çelebi Mehmet osmanlı tahtını ele geçirdikten sonra Osmanlılar, Anadolu beyliklerini birer birer ortadan kaldırmaya başladılar. 1410'da Saruhanoğulları, 1423'te Aydınoğulları, 1471'de en güçlü rakipleri Karamanoğulları beyliklerine son verdiler. Yavuz Sultan Selim'in 1515'te Dulkadiroğulları ve Ramazanoğulları beyliklerine son vermesiyle Anadolu'nun osmanlı yönetiminde siyasal birliği kurulmuş oldu.

Anadolu Selçuklu ve Bizans devletlerinin yıkıntıları üzerinde kurulan Anadolu beylikleri döneminde türkleşme ve islamlaşma özellikle Batı Anadolu'da hızlandı. Türkmen beylikleri aşiret durumundan çıkıp, düzenli siyasal kuruluşlara dönüştüklerinde beyler, çevrelerine şairleri, bilginleri, şeyhleri topladılar; Selçuklu sultanları ölçüsünde olmasa da camiler, medreseler, vb. yaptırdılar. Dönemin çok yönlü çekişmelerine karşın Anadolu'da toplumsal ve kültürel yaşam gelişti. Türkçe resmi dil ve edebiyat dili olarak arapça ve farsçanın yanında yerini aldı; çeviri niteliğinde olanlar yanında, türkçe yapıtlar da yazılmaya başlandı.

• SANAT. Anadolu Selçuklu devletinin zayıflamasıyla, XIII. ve XIV. yy.'larda Anadolu'da siyasal ve toplumsal bir kargaşa yaşandı. Sınırlara yerleşen Türkmenler'in bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucu Anadolu'da yaklaşık 20 beylik kuruldu. Bu siyasal bölünme, toplumsal ve kültürel yapıyı da etkiledi. Anadolu Selçuklu sanatının etkileri XV. yy. başlarına değin sürmekle birlikte, bölgesel geleneklerin egemen olduğu yeni denemelere girişildiği görülür. Sanatta, özellikle mimarlıktaki bu bölünme, Osmanlı devletinin Anadolu'nun tümüne egemen oluşuna değin sürdü.

Bu dönemde beyler, devlet adamları, komutanlar, dar olanaklar ölçüsünde, beyliklerinin merkezlerinde bayındırlık çalışmalarına giriştiler. Kimi zaman bu çalışmalar, beylikler arasında bir tür yarışmaya dönüştü. Anadolu sanatı ve mimarlığı bu dönemde, yaşama biçimi, yöresel gelenekler, iklim koşullarına bağlı olarak bölgeden bölgeye değişen sanat ürünleri verdi. Bu arada gezgin usta ve mimarlar kendi alışkanlıklarıyla gezdikleri beyliklerin özelliklerini kaynaştırarak özgün denemelere ulaştılar. Yeni tasarım arayışları daha çok Batı Anadolu'da, özellikle Aydınoğulları, Menteşeoğulları, Eşrefoğulları ve Osmanoğulları'nda başarılı oldu; bu birikim daha sonra osmanlı mimarlığına kaynak oluşturdu. Balat'taki *İlyasbey camisi* (1404) son cemaat yerini anımsatan bölümü ve ön yüzdeki mermer kaplamalarıyla yeni arayışların ürünüdür. Selçuk'taki *İsabey camisi* de (1375) türk mimarlık tarihi açısından basamak oluşturan yapılardandır. Revaklı avlunun ana mekânla birleştiği noktalara minareler yerleştirilmiş, batıya alınan ana giriş iki katlı düzenlenmiştir. Birgi'deki *Ulu cami* de (1312), tasarımı yanında, zengin bezemeli çini mihrabı, ahşap minberi, pencere kanatlarıyla dönemin bezeme sanatının ulaştığı düzeyi belirler.

Manisa'daki *Ulu cami*, sekiz ayağa oturan merkezi kubbesiyle, özellikle osmanlı mimarlığında, mekânları bir birlik altına toplama denemelerine öncülük etti. Karamanoğulları kimi değişikliklerle selçuklu geleneklerine bağlı kaldılar.

Ermenek'teki *Ulu cami*, Karaman'daki *Hatuniye medresesi*, Niğde'deki *Akmedrese* dönemin önemli örnekleridir. *Akmedrese*, dışa açık ön yüzüyle, selçuklu geleneğinden ayrılır. Doğu Anadolu'da XIII. yy.'ın ikinci yarısından sonra, Azerbaycan ile yakın ilişkilerden etkilenen bir üslup gelişmiştir. Güney ve Güneydoğu Anadolu'da ise, Mezopotamya, Suriye, Mısır sanatlarının etkisiyle, yöresel özellikleri kaynaştıran sanat ürünleriyle karşılaşılmaktadır.

Beylikler döneminde bir duraklama ve azalma olmakla birlikte, Anadolu selçuklu çini sanatı geleneği, özellikle Karamanoğulları ve Eşrefoğulları tarafından sürdürüldü. Beyşehir *Eşrefoğlu camisi*, Karaman *Hatuniye medresesi*, Ermenek *Tol medrese* yanındaki *türbe*, dönemin çini sanatının önemli örneklerini içerir. Durgunluk, Osmanlılar döneminde İznik ve Kütahya çini merkezlerinin kuruluşuna değin sürmüştür.

Ağaç işçiliği de, Anadolu selçuklu ile osmanlı sanatı arasında bir köprü oluşturur. İnce işçilikli ve zengin bezemeli mihrap, minber, kapı ve pencere kanatlarında dönemin sanatçılarının imzası bulunur. Kastamonu'nun Kasaba köyündeki *Mahmutbey camisi* kapı ve tavan işlemeleri, Bursa'daki *Ulu cami* minberi, Niğde'deki *Sungurbey camisi* minber ve kapıları, Ürgüp Damse köyündeki *Taşkınpaşa camisi* mihrabı dönemin ağaç işçiliğini yansıtan örneklerdir. (→ Kayn.)

Anadolu cam sanayii AŞ (ACS), üç şahıs tarafından 10 milyon TL sermaye ile Mersin'de kurulan tesisin şişe birimi 1970 yılında, öteki iki birimi 1973 yılında üretime geçti. 1975 yılında el değiştirerek Türkiye şişe ve cam fabrikaları'nın kuruluşları arasına katıldı. Bu tarihten başlayarak hızlı bir gelişme süreci içine giren Anadolu cam sanayii AŞ'nin 1989 yılı üretim toplamı 192 276 tona ulaşmıştır. Gene aynı yıl içinde toplam 27,5 milyon dolarlık dışsatım gerçekleştiren firma, Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu arasında yer alır. Halen Anadolu cam sanayi AŞ sermayesinde fransız BSN firması % 6,5 paya sahiptir.

ANADOLU DEFTERDARI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde Anadolu eyaletinin mali işlerine bakan görevli. "Şıkkı sani defterdarı" da denirdi. Divan üyesiydi. (→ DEFTERDAR.)

Anadolu endüstri holding, 1969'da İstanbul'da kuruldu. Birada Efes pilsen, alüminyumda Nasaş, kalemde Adel, otomotivde ACS, Otopar, Çelik montaj gibi kurumları bünyesinde bulundurmakta, BMC ile doğrudan, Volvo ve İsuzu ile teknik yardım ve işbirliği anlaşmaları bulunmakta, deniz taşımacılığında önemli bir yer tutmaktadır. Bira üretiminde Türkiye pazarının % 70'ine sahip olan firma, otomotiv sektöründe de 1989 yılında gerçekleştirdiği 7 500 araçlık üretim ve 2 milyon dolarlık ihracatla Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasındadır.

ANADOLU EYALETİ. Kur. tar. Osmanlı devletinin Asya'daki eyaletlerinden biri. Anadolu beylerbeyinin yönetimindeydi. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında, Anadolu'daki yönetim merkezleri şehzadeler ya da beyler tarafından yönetiliyordu. Yıldırım Bayezit döneminde, ülke sınırlarının genişlemesi üzerine, Rumeli eyaletine ek olarak ve Ankara merkez olmak üzere Anadolu eyaleti oluşturuldu. Eyaletin ilk beylerbeyliğine Kara Timurtaş paşa atandı. 1451 de Menteşe beyliği osmanlı topraklarına katılınca eyalet merkezi

Kütahya'ya taşındı. XVI. yy.'da Anadolu eyaleti Kütahya (merkez), Hüdavendigâr (Bursa), Saruhan (Manisa), Menteşe (Muğla), Aydın, Hamit (Isparta), Bolu, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Karahısarısahip (Afyonkarahisar), Kocaeli, Teke (Antalya), Alaiye (Alanya), Biga, Sultanönü (Eskişehir) ve Karesi (Balıkesir) sancaklarını kapsıyordu. XVIII. yy.'da bu bölümlenme bazı değişikliklere uğradı. 1864'teki yönetsel düzenlemeden sonra vilayetlere ayrıldı. (→ Kayn.)

Anadolu folklor vakfı, Vakıflar genel müdürlüğü'ne bağlı folklor kuruluşu. Türk folklorunun özgün kaynaklarını araştırmak ve tanıtmak amacıyla 1981'de kuruldu. Merkezi Ankara'dadır. 22 ilde şubesi vardır.

Anadolu halk bilgisi derneği → TÜRK HALK BİLGİSİ DERNEĞİ.

ANADOLU KAZASKERİ a. Kur. tar. Anadolu'daki kadıların amiri. Divan üyesi. Yükseldiğinde Rumeli kazaskeri olurdu. (→ KAZASKER.)

Anadolu komandit neşriyat şirketi, Ankara'da yayınevi (1924). Türk kültür ve düşüncesinin Anadolu'dan kaynaklandığı savıyla geliştirilen "Anadoluculuk" akımı doğrultusunda yayınlar yapma amacıyla kuruldu. H. Avni (Ulaş), M. Halit (Bayrı), Mükrimin Halil (Yınanç), Hilmi Ziya (Ülken) başlıca kurucularındandı.

Anadolu kulübü, TBMM üyelerinin ve daha önce üyelik yapmış olanların bir araya gelmeleri amacıyla, Atatürk'ün buyruğuyla Ankara'da kurulan kulüp (1926). Kulüp, önce Ulus'ta Osmanlı bankası'nın üst katında ayrılan bir bölümde; okuma, oyun ve yemek salonlarıyla etkinliğe geçti. İstanbul'da Büyükada'da yazlık bir şube açıldı (1938). 1952'de Yenişehir İzmir caddesinde, eski başbakanlardan Hasan Saka'nın evi satın alınarak, Ulus'taki yerinden buraya taşındı. Daha sonra bu bina yıktırılarak yerine beş katlı yeni bir bina yaptırıldı (1967).

Anadolu liseleri, Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'na bağlı, yabancı dil ağırlıklı öğretim yapan liseler.

Türkiye'de, 1950'den sonra Maarif koleji adını taşıyan ve yabancı dil ağırlıklı öğretim yapan çeşitli öğretim kurumları açıldı. Bu nitelikteki okulların lise bölümlerinin adı, 1975'te bakanlık onayı ile *Anadolu lisesi*'ne çevrildi.

Anadolu liseleri'nde fen dersleri yabancı dille verilir. Bazı Anadolu liseleri'nde ingilizce, bazılarında fransızca, bazılarında almanca, bazılarında ise iki ya da üç yabancı dilde (ayrı bölümlerde) öğrenim yapılır. Öğrenim süresi, bir yılı hazırlık sınıfı olmak üzere, yedi yıldır. Anadolu liseleri kapsamına alınan Galatasaray'da lise dört yıl olduğundan, öğrenim süresi sekiz yıldır. Anadolu liseleri'ne "Anadolu liseleriyle dengi türk ve yabancı okullara giriş sınavı'nı kazananlar alınırlar. 1992 yılında Türkiye'de 150'yi aşkın Anadolu lisesi vardır.

Anadolu mecmuası, aylık düşünce ve edebiyat dergisi. M.Halit (Bayrı) yönetiminde yayımlandı (nisan 1924-şubat 1925, 12 sayı). Türk kültür ve uygarlığının Anadolu'da temellendiği teziyle tarih, gelenekler, halk hikâye ve destanlarını inceleyen yazılara yer verilerek *"Anadoluculuk"* denilen görüş savunuldu. Dergide, başlıca şu imzaların yazı ve edebiyat ürünleri yer aldı: Ahmet Refik (Altınay), Mehmet Halit (Bayrı), Mehmet Emin (Yurdakul), Hilmi Ziya (Ülken), Ahmet Kutsi (Tecer), Yahya Kemal (Beyatlı), Faruk Nafiz (Çamlıbel) vb.

Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara'da, Türkiye'nin ve dünyanın en zengin ve önde gelen müzelerinden; Ankara kalesi yanındaki Mahmutpaşa bedesteni ile Kurşunlu han'da açılmıştır.

Gaga ağızlı testi, pişmiş topraktan
Kültepe (İ.Ö. 1950-1650)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Büyük Larousse

Atatürk'ün isteğiyle önce Hitit müzesi adıyla kuruldu (1932); sonra Ankara Arkeoloji müzesi adını aldı. Yeniden düzenlenerek Anadolu medeniyetleri müzesi adıyla ziyarete açıldı (1967). Müzede, çok çeşitli kazı alanlarından getirilmiş yapıtlarla, Anadolu'nun tarihöncesi-Urartu dönemleri arasındaki toplumsal ve kültürel yaşam adım adım izlenebilmektedir. Alacahöyük, Kargamış, Arslantepe, Sakçagözü kabartmaları kazı alanlarında bulundukları biçimde sergilenmektedir. Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmış bir odanın aynı büyüklükte modeli de sergilenenler arasındadır. Yontmataş dönemi buluntuları Ankara çevresi, Kahramanmaraş, Hatay, Trakya, Isparta ve Antalya yörelerindendir. Yenitaş dönemi buluntularıysa Çatalhöyük, Hacılar kazılarından getirilmiştir. Bu dönemden ana tanrıça kültünü simgeleyen kadın heykelcikler önemlidir. Bakırtaş dönemi buluntuları Hacılar, Canhasan, Alişar, Alacahöyük, Tilkitepe kazılarından derlenmiştir. Alacahöyük ve Horoztepe'de ortaya çıkarılan kral mezarları ilk tunç çağ buluntuları açısından zengindir. Asur ticaret kolonileri çağından Kültepe, Alişar, Boğazköy vb. kazı alanlarından getirilen tabletler, mühürler, insan ve hayvan heykelcikleri, rhytonlar ilginçtir. Hitit ve geç hitit buluntularının sergilendiği bölümde Alişar, Alacahöyük, Boğazköy, Kahramanmaraş, Arslantepe, Kargamış, Karatepe vb. kazı alanlarından getirilmiş örnekler bulunur. Phrygia kültürü Gordion, Pazarlı, Alişar, Kültepe, Alacahöyük'te ortaya çıkarılan tunç eşya, fildişi kabartmalar, keramikle, altın takılarla tanıtılır. Van, Erzincan, Patnos, Adilcevaz, Çavuştepe kazılarından elde edilen çeşitli madeni eşya ve mimarlık buluntuları urartu sanatının gelişimini belirler. Bir bölüm de sikkeler, islam öncesi ve sonrasına ilişkin altın süs eşyasından oluşur. Müzenin ayrıca bir laboratuvarı, kitaplığı, konferans salonu, fotoğrafhanesi ve onarım atölyeleri bulunmaktadır.

Anadolu medeniyetleri sergisi, Avrupa konseyi'nce İstanbul'da düzenlenen 18. sanat sergisi (22 mayıs 1983-31 aralık 1983). Kültürel işbirliği konseyi'nin (CDCC) 34. dönem toplantısında (1978) türk üyelerinin önerisiyle serginin Türkiye'de düzenlenmesi, 42. dönem toplantısındaysa (1982) adının *Ana-*

Anadolu medeniyetleri müzesi'nin dıştan görünümü

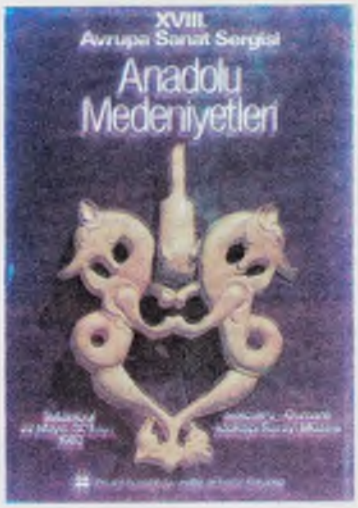
Anadolu medeniyetleri müzesi'nin içten görünümü

Bebeğini emziren kadın heykelciği
bronz , Horoztepe (İ.Ö. III. bin)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Boğa heykelciği
bronz
Alacahöyük (İ.Ö. 2300-2100)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Anadolu medeniyetleri sergisi (1983) afişi

dolu medeniyetleri sergisi olması onaylandı. Serginin başlıca amacı, Anadolu'nun jeopolitik konumuna bağlı olarak çevre kültürlerle ilişkileri sonucu ulaşılan bireşimin vurgulanmasıydı. Bunun için Türkiye müzelerinde ve Avrupa konseyi'ne üye ülkelerin müzelerinde bulunan, çeşitli dönemlere ilişkin 11 692 yapıt biraraya getirildi. İstanbul'daki çeşitli müze ve tarihsel yapıda (Ayairini, Topkapı sarayı hasahırlar bölümü, İstanbul Arkeoloji müzeleri ek yapısı, İbrahimpaşa sarayı, Ayasofya müzesi avlusu, Askeri müze, Divan edebiyatı müzesi) gerçekleştirilen sergide, Anadolu'nun en eski kültürlerinden günümüze değin tüm uygarlıklardan örnekler sunuldu. Çağlara göre yapılan sergilemede dönemlerin, buluntuları, yerleşim bölgelerine göre sınıflandırıldı.

Anadolu musabin madalyası

ön yüzü

arka yüzü

Anadolu musabin madalyası, asıl adı **Anadolu musabinine iane ile ibrazı uhuvvet edenlere mahsus madalya,** Abdülhamit II döneminde bastırılan gümüş ve bakır madalya. Bir yüzünde defne dallarının ortasında Abdülhamit II' nin tuğrası, öteki yüzünde, yine defne dallarının ortasında "Nişanei insaniyet ve hamiyet" yazısı bulunur. Başbakanlık arşivindeki belgelere göre 1 000 adet bastırılması için darphaneye emir verilmişti.

Anadolu notları, Reşat Nuri Güntekin'in yolculuk yazıları (I. c. 1936, II. c. 1966). 1933-1939 yıllarında Çatalca, Adapazarı, Bursa, Afyon, Denizli, İzmir, Niğde, Diyarbakır vb. gibi kent ve kasabalara yapılmış yolculuklara ait gözlemleri yansıtır. O dönemde milli eğitim müfettişi olan yazarın tren, otoray, otobüs, kamyon ve otomobille sürdürdüğü yolculuklar sürücülere ve taşıtlara ait değerlendirmeler getirir: karoserileri taşralı arabacılar tarafından yapılmış kamyonlar, yerel çizgiler kazanmıştır. Notların yazıldığı yıllar için yeni bir mesleğin temsilcileri sayılan şoförler, ilkel araçlarla yolda kalan taşıtları onarabilen uyanık, cana yakın, ama sürat delisi kimselerdir. Temizlikten uzak, banyoları, tuvaletleri düzensiz otellerde kalanlar henüz birbirlerini rahatsız etmeden yaşamayı da öğrenememişlerdir! Sağlık hizmetleri, su, temizlik gereksemeleri karşılanmayan, gazete, kitap ulaşmayan kasabalar değişme, yenileşme sürecinin çelişkilerini yaşarlar; örneğin balolar verilir... Yolculuğun tanıttığı insanlara, kahveleri dolduran kişilere, dert döken köylülere, anlayıp kavrama merakıyla yaklaşan yazar, sevginin temellendirdiği portreler çizer. Kasaba kasaba dolaşan tuluat tiyatroları, cambazlar, kasaba delileri, taşra sosyetesi, devlet düşkünleri, bu portreleri zenginleştirir. Yazarın askeri doktor olan babasıyla geçmişte yaptığı yolculuklardan anılar, Servet-i fünun'da 1896'da çıkmış ilk resimli Bursa röportajına ait bilgiler, 1930'ların gerçeklerini farklı bir temelle birleştirir.

Notlar, genel niteliğiyle kentli aydının taşra yaşamına, kasaba gerçeklerine bakışını dile getirir.

ANADOLU SELÇUKLULARI → SELÇUKLULAR.

Anadolu sigorta (Anadolu A. türk sigorta Şti). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ulusal sigorta şirketi. 1925'te Ankara'da kuruldu. Şirket sermayesinin % 55,8'i Destek reasürans TAŞ'ce, % 43,8'i T. İş bankası'nca karşılandı. Türkiye'de ilk kez paket sigorta sistemini uyguladı. 1990 yılında sadece hayat sigortası alanında faaliyet gösteren Anadolu Hayat, bu şirketin bünyesinde kuruldu. İş Bankası şubelerine ek olarak Anadolu sigorta'nın 604, Anadolu hayat'ın 400 acentesi vardır.

Anadolu üniversitesi (Eskişehir), merkezi Eskişehir'de olan yükseköğrenim kurumu. Kuruluş yasası 22 kasım 1975'te çıkan üniversite; Eskişehir İktisadi ve ticari ilimler akademisi, Eskişehir Devlet mimarlık ve mühendislik akademisi ve Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi'nin birleştirilmesiyle oluşturuldu. Akademik etkinliklere 1981-1982 ders yılında başlandı. Üniversiteye bağlı olan dokuz fakülte şunlardır: üç İktisadi ve idari bilimler fakültesi, Fen-edebiyat, Açık öğretim, Mühendislik-mimarlık, Tıp, Eğitim ve Eczacılık fakülteleri. Bunun dışında Afyonkarahisar meslek, Bilecik meslek, Bolvadin meslek, Kütahya meslek ve Sivil havacılık meslek yüksekokulları ile Sosyal bilimler, Fen bilimleri ve Sağlık bilimleri enstitüleri ve bir konservatuar da üniversitenin yapısı içinde yer almaktadır.

Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti, Ulusal kurtuluş savaşı'nda siyasal örgüt. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden (15 mayıs 1919) sonra Türkiye'nin çeşitli yerlerinde Müdafaai hukuk, Reddi ilhak gibi adlarla direniş örgütleri kuruldu. *Amasya* genelgesi* uyarınca toplanması kararlaştırılan Sivas kongresi 4 eylül 1919'da açıldı. Mustafa Kemal Paşa, kongrede bütün yurdu temsil edecek ulusal bir örgütün kurulması gerektiğini, örgütün adının da "Anadolu müdafaai hukuk cemiyeti" ya da "Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti" olabileceği görüşünü ortaya attı. Bu görüşten yola çıkan kongre, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş bütün ulusal savunma direniş örgütlerinin "Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti" adı altında birleşmelerini kararlaştırdı (7 eylül 1919). Kongre üyeleri, cemiyetin kurucu üyeleri sayıldı. Erzurum kongresinde saptanan tüzüğün *Heyeti* temsiliye* ile ilgili, "Heyeti temsiliye şarkı Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder" biçimindeki hükmü, "Heyeti temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder" biçiminde değiştirildi. Bu değişiklikle kabul edilen ilke uyarınca, "yurdun tamamını temsil eden" bir Temsil heyeti seçildi (11 eylül). Heyeti temsiliye, 23 nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılıncaya kadar, cemiyet adına ulusal kurtuluş hareketinin yönetici ve yönlendiricisi oldu. Sıvas kongresi dağılırken (12 eylül), delegelere gittikleri yerde cemiyetin şubelerini açma görev ve yetkisi verildi. Cemiyet genel kurulunun her yıl 10 temmuzda toplanması kararlaştırılmıştı. TBMM'nin açılmasıyla buna gerek kalmadı. 20-22 ekim 1919'da Heyeti temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul hükümeti temsilcisi Bahriye nazırı Salih Paşa arasında *Amasya* buluşması* yapıldı. Bu görüşmeyi istemekle İstanbul hükümeti, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin hem varlığını tanımış, hem de gücünü kabul etmiş oldu. Son osmanlı mebusan meclisi için yapılan seçimleri, çoğunlukla cemiyetin adayları kazandı (7 kasım 1919). Meclis açıldığında, bazı nedenlerle cemiyetin adını taşıyan bir grup kurulamadı. Ancak, Meclisi mebusan, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin aldığı kararlar doğrultusunda *Misakı* milli*'yi kabul etti (28 ocak 1920). TBMM'nin açılmasından sonra, üyeleri arasındaki görüş ayrılıklarının artması üzerine, 10 mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan 151 milletvekili, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin mecliste bir grubunu (Müdafaai hukuk grubu) kurdu. Mustafa Kemal Paşa, 8 nisan 1923'te yapılacak seçimde milletvekillerine verilecek görev ve yetkileri belirten, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin programını "dokuz umde (ilke)" adıyla yayımladı. Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti, 11 eylül 1923'te de Halk fırkası'na dönüştü. (→ CUMHURİYET HALK PARTİSİ) [→ Kayn.]

Anadolu-Bağdat demiryolu, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Haydarpaşa'dan başlayarak Basra ve Kuveyt limanlarına kadar uzatılması düşünülen ve adı tarihe Anadolu-Bağdat hattı olarak geçen demiryolu hattı. Bu dönemde, Doğu'nun doğal zenginliklerine ulaşma amacında olan Avrupa devletlerinin, Osmanlı devletinden sağlamaya çalıştıkları ayrıcalıkların en önemlilerinden biri de demiryolu hatlarının yapım ve işletme ayrıcalığıydı. Bu konu, özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya arasında çetin bir rekabete yol açmış ve rekabet Anadolu-Bağdat hattı çevresinde yoğunlaşarak uzun süre uluslararası bir sorun oluşturmuştu. Avrupa devletleri için bu hat, yüksek kâr getiren bir sermaye yatırımı olmanın ötesinde, imparatorluk içinde ekonomik ve siyasi durumlarını güçlendirecek, Ortadoğu petrollerine ulaşmalarını sağlayacak, hatta Asya pazarlarına kapı açacak önemli bir araç niteliği taşıyordu. Öte yandan, Osmanlı devleti de egemenliği altındaki toprakların merkezden ve birbirinden uzaklığını göz önüne alarak, gerek yönetsel gerekse askeri amaçlarla, ülkeyi baştan aşağı kaplayacak bir demiryolu ağı oluşturmak için birçok proje hazırlatmıştı. Bu projelerden en önemlisi İstanbul-Bağdat hattı olduğu için, devlet, Haydarpaşa-İzmit kesimini kendi olanaklarıyla yaptı (1872-1873). Ancak, devletin mali sıkıntı içine düşmesi üzerine, yapım işleri uzun bir süre için durduruldu. 1888'de yapılan bir anlaşmayla, Haydarpaşa-İzmit hattının işletme hakkıyla İzmit-Ankara hattının yapım hakkı Alman Kaul bankası temsilcisine verildi. 1893 başlarında bu hat Ankara'ya ulaştı. Bu arada, Deutsche Bank'a bağlı olarak kurulan bir demiryolu şirketi Ankara-Kayseri ile Eskişehir-Konya hatlarının yapım ve işletme ayrıcalığını aldı. 1904'te Almanlar'a yeni ayrıcalıklar tanınıyor. Konya-Basra arasında 2 264 km demiryolu hattı döşenmesi öngörülerek bu hattın yapım ve işletme hakkı 99 yıl süreyle veriliyordu. Hattın km güvencesi, demiryolunun geçtiği sancakların aşarıyla sağlanıyor, şirkete ayrıca hattın iki yanında 20 km'lik kuşak içinde uzanan toprakların mülkiyeti veriliyor, bu topraklardaki maden ocaklarını işletme, ormanlardan yararlanma, yapılan kazılardan çıkartılan tarihi yapıtlara sahip olma vb. haklar tanınıyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında Nusaybin'e varan bu hat, 9 ekim 1918'de Halep'e ulaştı. Yolun kalan bölümü Almanlar, Fransızlar ve İngilizler arasında yeniden yoğun bir rekabete yol açtı. Anadolu-Bağdat hattının Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada uzunluğu (bugünkü Türkiye sınırları içinde) 2 038 km'yi bulmuştu.

Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda, yapılan uzun görüşmelerden sonra, aralık 1928'de 30 748 472 isviçre frangı karşılığında ve ilk taksidi 1929'da, öteki taksitlerin 1932, 1957, 1984, 1992 ve 2002 yıllarında ödenmesi koşuluyla bu

hatlar ulusallaştırıldı.

ANADOLUCULUK a. Türkiye'de çeşitli dönemlerde ortaya atılan, değişik tarihsel, toplumsal ve kültürel görüş ve akımlara verilen ortak ad.

—ANSİKL. Osmanlılar'ın son, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı aydınlar, türk ulusçuluğunun kaynaklarının Turan'da değil, Anadolu'da aranması gerektiği görüşünü ortaya attılar. Bunlar, Anadolu dışında ve özellikle Rumeli'de doğmuş Türkler'in ülke yönetimindeki ağırlıklarından tedirgin olduklarını dile getirip dar sınırlı, yerel bir tür ulusçuluğu savundular. Daha sonra, bu görüşlere her konuda Anadolu'yu esas alan, yabancı ideolojilerin Anadolu türküne uymadığını öne süren görüşler de eklendi. Bu inancı taşıyanlar, 1 nisan 1924'te, Mehmet Halit'in (Bayrı) yayımlamaya başladığı Anadolu mecmuası'nda bir araya geldiler. Dergide, Malazgirt savaşı'ndan (1071) sonra türk tarihinde yeni bir çığır açıldığı görüşü savunulur; turancılığa karşı çıkılarak, Anadolu ırkçılığı tezinin sözcülüğü yapılır. Anadolu mecmuası'nın ilk sayısında Mehmet Halit imzasıyla yayımlanan bir yazıda şöyle denilir: "Anadolu mecmuası'nın neşrinden maksat, bir Anadolu ilmi ve bir anadoluculuk mesleği vücuda getirmektir. İtiraf edelim ki, doğup büyüdüğümüz yurdu layıkıyla tanımıyoruz. Bu yurdun mazisine, tarihine vâkıf olmadığımız gibi, şimdiki vaziyetinden, binaenaleyh istikbalinden de bihaberiz. Anadolu mecmuası, bütün anasır ve teferruatıyla işte bu medeniyeti ve onu ibda edenleri (yaratanları) evvela kendimize, sonra bir bilim halinde herkese göstermek niyetindedir." Bu anlamda anadoluculuk görüşü Hilmi Ziya (Ülken), Ziyaettin Fahri (Fındıkoğlu), Mükrimin Halil (Yınanç), Hamit Sadı (Selen), Necmettin Halil (Onan) vb. tarafından işlendi. Önceleri, eski yunan uygarlığını benimsemiş olan Yahya Kemal de anadoluculara katıldı. Daha sonra Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi yazar ve şairler de bu akım içinde yer aldılar ve yapıtlarında anadoluculuğu işlediler. 1933'te Hıfzı Oğuz (Bekata) ile Remzi Oğuz'un (Arık) çıkardıkları Çığır dergisi, bu akımın sözcülüğünü yaparken, aynı dönemde Milli türk talebe birliği, Türk kültür ocağı gibi kuruluşlar da anadoluculuğu desteklediler. Nurettin Topçu, Hareket dergisinde, konuyu islamcı ve mistik bir görüşle birleştirerek işledi (1939). 1940'lı yıllarda, Cevat Dursunoğlu, Ahmet Kutsi Tecer gibi eğitimcilerin çabalarıyla, halk edebiyatı ve folklor ağırlıklı bir anadoluculuk görüşü ve uygulaması ortaya çıktı. CHP yönetimi ve Halkevleri, bu konudaki çalışmaları destekledi. Âşık Veysel vb.'nin tanıtılıp, CHP'nin bir tür yarı resmi halk şairleri gibi, kamuoyuna sunuluşu; Muzaffer Sarısözen, Halil Bedii Yönetken vb. sanatçıların yoğun bir biçimde halk türkülerini derlemeleri, radyoya "Yurttan sesler" saatinin konuluşu gibi etkinlikler bu döneme rastlar. Aynı dönemde Halkevleri'nin yayımladıkları Ülkü ve öteki yerel dergilerde bu etkinlikler desteklendi. Ayrıca, Şevket Raşit Hatipoğlu'nun yayımladığı Dönüm, Hatipoğlu ile Hüseyin Avni Göktürk'ün çıkardıkları Millet (1942) dergilerinde anadoluculuk duygusal; Mümtaz Turhan'ın daha sonraları yayımladığı Ölçü (1957) ve Yol (1960) dergilerinde bilimsel pozitif bir açı ve yaklaşımla savunuldu. Mehmet Kaplan ve Cahit Okurer de bu görüşte olanlar arasında yer aldılar. Batı yanlısı, laik anadolucuların yanı sıra, Hareket dergisinin ikinci yayım döneminde (1966-1975), Nurettin Topçu, bu konudaki islamcı ve mistik görüşlerini savunmayı sürdürdü.

Anadolucular, görüşlerini daha çok bilimsel ya da sanatsal alanlarda yaydılar. Bununla birlikte, bu akım içinde olanlar bazı siyasal partilerin üst kademelerinde görev aldıkları gibi, Remzi Oğuz Arık, tüzüğünde anadoluculuk ilkelerine geniş ölçüde yer verilen Türkiye Köylü partisi'ni kurdu (1952).

1950'li yıllardan sonra, Halikarnas Balıkçısı, Sabahattin Eyüboğlu, vb. tarafından, değişik bir anadoluculuk görüşü ortaya atıldı. Bu görüşe göre, türk kültürünün kökenlerini Orta Asya'da aramak, batı kültürünü örnek almak yanlıştı. Gerçek türk kültürü, tarih boyunca Anadolu'da yaşamış halkların, ulusların kültürlerinin senteziydi. Batı uygarlığının temeli kabul edilen yunan uygarlığı, aslında Anadolu'da doğup gelişmiş, eski yunan kültüründe Anadolu'nun önemli bir yeri olmuştu. Türk kültürünün nitelik ve niceliğini belirlemek için, İlkçağ Anadolusu uygarlıklarına akılcı, maddeci, pozitif bilime dayalı bir açıdan, hümanist bir tutumla yaklaşılmalı, Anadolu'daki bütün kültürler, benimsenip özümsenmeliydi.

Anadolu'da Tanin, Ahmet Şerif'in 1909-1910 yıllarına ait Anadolu röportajları (kitap halinde ilk basılışı, 1910; Çetin Börekçi tarafından yapılan yeni harfli yayımı, 1977). Tanin gazetesinin "iktisadi, mali, toplumsal, tarımsal sorunlar"ı saptamak üzere Anadolu'ya gönderdiği muhabirin kaleme aldığı yazılar, gazete tarafından kitap halinde de bastırıldı. Ahmet Şerif'in 3 yolculuğundan ilki Bursa,Balıkesir, Kütahya, Konya, Isparta illerini; ikincisi Eskişehir ve Ankara'yı; sonuncusuysa Mersin ve Adana'yı kapsar. Yazarın kitaba girmemiş, gazete sayfalarında kalmış röportajları da, dönemin görünüşlerini gerçekçi bir anlatımla ortaya koyar; yönetimdeki bozuklukları sergiler; kalkınmada, eğitim ve öğretimin önemini vurgular. Ahmet Şerif'in değerlendirmelerine, yönetimdeki İttihat ve Terakki'nin görüşleri egemendir. Bununla birlikte mahkemelerin işleyişindeki bozukluklar, rüşvet, eşrafın halk üzerindeki baskısı vb., sert bir biçimde eleştirilir. Yazar sağlık sorunu, salgın hastalıklar, yol ağında eksiklikler, orman yangınlarının nedenleri gibi sorunlar üzerinde de geniş biçimde durmuştur. Anadolu'da azınlıklar ve göçmenlerle halk arasında sürtüşmeleri, bu yüzden patlak veren olayları yan tutmadan anlatmıştır.

Anadolu'da yeni gün → YENİ GÜN.

ANADOLUFENERİ, İstanbul'un Beykoz ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 563 nüf. (1990). İstanbul boğazının Karadeniz'e açılan ağzının Anadolu yakasında, Çakaldere ve Kapados koyları arasındaki küçük bir yarımada üzerindedir.

ANADOLUHİSARI, İstanbul'da semt; Boğaziçi'nin doğu yakasında, Beykoz ilçesindedir. Bizans döneminde adı *Potamonion* (tatlı su) idi. Adını, Yıldırım Bayezit'in yaptırdığı hisardan alır.

Anadoluhisarı, İstanbul Boğaziçi'nde hisar. Anadolu yakasında, boğazın en dar yerinde (780 m), Göksu deresinin denize döküldüğü yerdedir. Burasını Bayezit I'in (Yıldırım), Bizans'ın deniz ulaşımını denetlemek için yaptırdığı bilinmektedir; ancak yapım tarihi tartışmalıdır. Âşıkpaşazade 1390-1391, Nişancı Mehmet Paşa ise 1395'te yapıldığını bildirir; 1399 kuşatmasından önce yapıldığı kesindir. Türk tarihçi Tursun Bey (XV. yy.) yapıya *Yenihisar* demiş, batılı kaynakların bunu Neo-Castrum diye çevirmeleri, burada bir bizans kalesi olduğu sanısını uyandırmıştır. Yapı *Güzelhisar, Güzelcehisar, Yenihisar, Yenicehisar* gibi adlarla anılır. Anadoluhisarı, İstanbul'un alınması ve Türkler'in Karadeniz çevresine egemen olmalarından sonra önemini yitirmiştir. Fatih Sultan Mehmet döneminde çevresi yerleşim alanı olmuştur. Rumelihisarı yapılırken, burası da onarılmış, içine bir cami yapılmıştır. XVII. ve XVIII. yy.'larda, Kara Kazaklar'ın Boğaz'a uzanan akınlarında savunma amacıyla kullanılmıştır. Asıl kale iç kale duvarı, dış kale duvarı ve üç kuleden oluşan küçük, sağlam bir yapıdır. Yapı gereci olarak, duvarlarda taş ve tuğla, kule içlerinde ahşap, asıl kale ile iç kale duvarlarında ise, blok taşlar arasında tuğla dizileri kullanılmıştır. Dış kale duvarlarında daha değişik bir işleyimle karşılaşılmaktadır. Burada yalnızca top deliklerinin üstündeki kemerler kesme taş ve tuğla dizilerinden, öteki bölümler büyük taşlar arasına yerleştirilmiş küçük taşlardan örülmüştür.

Anadoluhisarı, İstanbul'da spor kulübü. Anadoluhisarı semtinde kuruldu (1912). Forma renkleri: yeşil-sarı. Futbolda İstanbul amatör küme grup birinciliğini ve İstanbul şampiyonluğunu kazandı.

ANADOLUKAVAĞI, İstanbul'un Beykoz ilçesinde, Boğaz'ın Anadolu yakası kıyısında bir yerleşme ve iskele.

ANADOLULU sıf. ve a. Anadolu halkından olan.

Anadolulular bölüğü → BÖLÜKÜ RUMİYAN.

ANADROM sıf. (yun. *anadrome*, yukarı çıkma'dan). Yumurtlamak için denizden ırmaklara geçerek yukarılara çıkan balıklara denir. (Alabalıklar, mersinbalıkları, tirsibalıkları anadromdur.) [Karşt. KATADROM.]

ANADUT a. Daha çok sap yükleme ve harman aktarma işinde kullanılan, çatalları aynı düzlemde olmayan, uzun saplı, tahta tarım aracı. (*Andut, anaduz, anduz* söyleyişleri de vardır.)

ANADYNATA. Tar. coğ. Anadolu'da konak yeri; Peutinger levhalarına göre Nikomedeia (İzmit) ile Gangra (Çankırı) arasında, Gangra'nın hemen batısındaydı.

ANADYOMENE (sudan çıkıyorum anlamına yun. *anadyomai*'den). Yun. mit. Uranos'un denize düşen kanından doğan Aphrodite'in takma adı. Praksiteles'in

Büyük Larousse

Anadoluhisarı
İstanbul

(Knidos Afroditi), Botticelli'nin, Raffaello'nun, Ingres'in Afrodit'in sudan çıkışını gösteren yapıtları vardır.

ANAERKİL sıf. Anaerkilliğe ilişkin olan.

ANAERKİLLİK a. **1.** Kadının üstün bir siyasal rol oynadığı toplumsal örgütlenme rejimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ananın ağır bastığı ve otorite sahibi olduğu aile yaşamı.

—ANSİKL. Anaerkilliğin, anayanlı soyzincirine dayanan aile yaşamıyla uzun süre karıştırıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, bazı toplumlarda kadın, kamusal yaşamda, görünüşte, erkeğinkinden üstün bir güce sahip gibi görünmektedir. Hindistan'da Assam'da, hası kadınları yüksek dinsel görevlere geçebilirler; ayrıca, taşınır ve taşınmaz malların mülkiyetine sahiptirler. En azından evliliğin başlangıcında, çiftler karının bulunduğu yerde otururlar. Siyasal iktidar, kadın soyundan devralınır, ama bu iktidarı, ancak erkekler kullanabilir. Bundan başka erkeğin, zina yapan karısını öldürme hakkı vardır. Amerika'da Iroquoislar'ın anaerkillik rejimine bağlı oldukları uzun süre ileri sürüldü. Bu toplulukta kadınlar dinsel törenleri yönetirler ve başkanların seçimine katılırlar. Ama kendileri, siyasal iktidara sahip değillerdir. Puebloıar'da, kadınlar evin sahibidirler, ama hiçbir siyasal güçleri yoktur.

Gerçekten de kadın, anayanlı soyzincirine dayanan bazı toplumlarda temel bir rol oynayabilir. Bu toplumlarda, erkeklerin başlıca siyasal iktidarları kullanmalarına rağmen, akrabalık kadınlara dayanır; dayı, çok önemli bir rol oynar ve kız kardeşinin çocuklarını gözetir ve yetiştirir. Koca, her zaman kendi ailesinin yanında oturur ve karısına kısa ziyaretler yapar. Örneğin, erkeklik geleneğinin simgesi olan aile silahları, dayıdan yeğene geçer. Adlar ve sanlar, ananın babasından toruna kalır. Kadınların en büyüğü, yalnızca evin içinde olmak üzere çok önemli bir rol oynar ve öteki kadınları yönetip yiyecek maddelerinin gerektiği gibi kullanılmasını denetler. Siyasal işlerde kadınlara sık sık danışılır, ama bu işlere doğrudan karışmalarına izin verilmez. Bu toplumların başka ayırt edici özellikleri de vardır: kadınların dili, erkeğinkinden farklıdır, eşler birbirlerini çoğu kez gece buluşmaları sırasında tanırlar (Tibet, Kafkasya) ve baba çoğunlukla, çocuk doğuran karısının yerine kutlamaları ve yardımları kabul eder. Kimi zaman kocanın, karısının ailesi yanında yaşaması kabul edilir. Buna karşılık, bu toplumlarda, gizli erkek birlikleri, kimi zaman önemli bir yer tutar.

ANAEROBİ sıf. (fr. *anaérobie*). Bakteriyol. **1.** Serbest oksijen yokluğunda gelişebilen mikroorganizmalara denir. **—2.** Havasız ortamda oluşabilen tepkimelere denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bakteriyol. Mayalanma ve kokuşmaya yol açan anaerobi mikroorganizmalar mantar, maya ya da bakteri olabilir. Mayalanma ve kokuşma tepkimelerinde hidrojen verebilen bileşiğin hidrojeninin oksijen molekülünden başka bir alıcıya aktarılmasına da anaerobi denir. Glukoz yakımı gibi bazı tepkimeler, yeryüzünde birçok canlıda oluşan temel tepkimelerdendir. Glukozun, iki molekül laktik aside dönüştüğü anaerobi yıkımı sonucunda adenozintrifosfat (A.T.P.) molekülü oluşur. Sözkonusu molekül canlıda temel yakıt enerjisi sayılır. Zorunlu anaerobi mikroorganizmalar sayıca azdır; canlı hücrenin evriminde ilk bunların ortaya çıktığı kesinlikle söylenebilir. Bunların bazıları hastalık yapıcıdır. Örneğin *Clostridium welchii* gibi bir toprak bakterisi, mikrop bulaşmış yarada gazlı kangrene, *Cl. botulinum* gibi bir bakteri botülizme neden olur. Anaerobi bakterilerin büyük kısmı, insan sindirim sisteminin normal florasını oluşturur. Ot yiyen hayvanların işkembe ve börkeneğinde yerleşen anaerobi mikroorganizmalar, temel sindirim işlevini gerçekleştirirler. Sözkonusu mikroorganizmalar bulunmadığı durumda, bu hayvanlara enerjinin büyük kısmını sağlayan selülozun parçalanması gerçekleşemez. İşkembede bir mm³'te 50-100 milyon mikroorganizma bulunduğu sanılmaktadır. Glukozun etil alkole dönüşmesini sağlayan alkol mayalanmasında da, anaerobi, mantarlar ve mayalar tarafından gerçekleştirilir.

Metan üretimi (biyometan) amacıyla, kirli suların arıtılması ve organik artıkların kullanılması, yakıt enerjisi üretiminde anaerobi mikroorganizmalardan yararlanmanın özgül örnekleridir. Ağzı sıkıca kapalı (havasız) basınçlı basit kaplardan önce bir grup anaerobi bakteriden yararlanılarak organik hammaddelerden (hayvan gübresi, çalı çırpı, çöp, fabrika artığı, çamurlar) uçucu yağ asitleri (asetik, propiyonik ve butirik asitler) oluşturulur. Sonra bu asitler, metan bakterilerince parçalanarak metana ve karbon dioksıde dönüştürülür. Zorunlu anaerobi bakterileri olan metan bakterileri nispeten yavaş üreyen ve her türlü sıcaklık değişimlerine duyarlı olan bakterilerdir. Yukarıda anlatılan mayalanma işlemleri, petrol yerine kullanılabilmeleri bakımından, enerji üretiminde küçümsenmeyecek bir rol oynamaya adaydır. Çin'de bu amaçla yaklaşık 6-7 milyon basınçlı kap kullanılmakta ve yılda 100 milyon tona yakın petrole eşdeğer enerji elde edilmektedir. ABD'nin Oklahoma eyaletinde bulunan dev bir basınçlı kap, günde 200 ton hayvansal dışkı kullanarak, Chicago kentine günde 25 000 m³ biyometan sağlamaktadır.

ANAEROBİYOZ a. (fr. *anaerobiose*). Bakteriyol. Oksijen olmadığı zaman da metabolizma yapabilen (seçmeli anaerobiyoz) ya da oksijen olduğu zaman hiç metabolizma yapamayan (zorunlu anaerobiyoz) mikroorganizmaların yaşam biçimi.

ÂNÂF çoğl. a. (ar. *enf*'in çoğl. *anaf*). *Esk.* Burunlar.

ANAFARTALAR → BÜYÜK ANAFARTA, KÜÇÜK ANAFARTA.

Anafartalar kumandanı Mustafa Kemal'le mülâkat, Atatürk'ün Çanakkale savaşı'yla ilgili olarak Ruşen Eşref Ünaydın'a anlattıklarını derleyen röportaj (1918). Yeni mecmua'nın Çanakkale özel sayısında yayımlandıktan sonra 1930'da kitap haline getirildi. Mustafa Kemal'in yaşamıyla ilgili ayrıntılar da ilk kez bu röportajla kamuoyuna yansıdı. M. Kemal XIX. Fırka komutanı olarak Seddülbahir ve Morto limanına kadar olan bölgenin savunulmasıyla görevlendirilmişti. İtilaf gemileri 25 nisan 1915'te Arıburnu ve Seddülbahir'e asker çıkardılar. M. Kemal, Conkbayırı'na ilerleyen ingiliz kuvvetleri karşısında geri çekilen bir türk bölüğünü, "Cephaneniz yoksa, süngünüz var" diye hücuma geçirerek, Kocaçimen'in düşman eline geçmesini önledi. 8 mayısta Arıburnu kuvvetleri komutanı olarak "Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimize başka kuvvetler geçebilir." dedi. Anafartalar grubu komutanlığına getirildikten sonra, 10 ağustosta, düşmanın Conkbayırı'na açtığı topçu ateşi sırasında M. Kemal'e çarpan misket, sağ cebindeki saati parçalaması, onu ölümden kurtardı. R. E. Ünaydın, M. Kemal'in anılarını Beşiktaş'ta Akaretler yokuşundaki evinde saptarken sadelik içindeki günlük yaşamını, okuduğu kitapları (Balzac ve Maupassant'ın fransızca yapıtları, vb.) da konu edinir. M. Kemal, türk kamuoyuna, geniş ölçüde, ilk kez bu röportajla tanıtıldı.

Anafartalar savaşı, Çanakkale savaşı'nın bir bölümü. İngilizler, Gelibolu yarımadasının kilit noktası olan Kocaçimen tepesine yöneltikleri saldırıları kolaylaştırmak ve türk kuvvetlerini kuzeyden kuşatmak amacıyla, 6-7 ağustos 1915 gecesi, Suvla limanı kıyısına bir çıkarma yaptılar. Karaya çıkan ingiliz kuvvetleri 8 ağustos akşamına kadar Tuzla gölünün iki yanında kaldı. Bu arada türk kuvvetlerinin, 8 ağustos günü yapılması kararlaştırılan taarruzunu 9 ağustosa erteleyen Fevzi Bey'in (Çakmak) yerine Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Anafartalar grubu komutanlığına atandı. 9 ağustos günü iki taraf da karşılıklı taarruza geçti. Küçük Anafarta yönünde ilerleyen XII. türk tümeni, İngilizler'i püskürttü; Büyük Anafarta yönünde ilerleyen VII. türk tümeniyse, Damakçılık bayırında karşılaştığı tahkimli mevziin karşısında kaldı. Tuzla gölü bölgesine çekilen İngilizler'in 13 ağustosta Küçük Anafarta yönündeki taarruzu da başarılı olamadı. İngilizler, 21 ağustos sabahı, bu kez takviye edilmiş olarak Anafartalar cephesinde yeni bir taarruza giriştilerse de püskürtüldüler. Bundan sonra siper savaşına dönüşen çarpışmalar, İngilizler'in 19-20 aralık 1915 gecesi Anafartalar cephesini boşaltmalarıyla son buldu.

ANAFAZ a. (fr. *anaphase*; yun. *ana*, yukarı, öte, ve *phasis*, görünür kılmak'tan). Biyol. Mitozun üçüncü evresi. (Santromerlerin bölünmesiyle ve her kromozom iki kromatide ayrılarak kromatitlerden her birinin bir akromatik iğ ipliği kutbuna doğru çekilmesiyle belirgindir.)

ANÂFET a (ar. *'anafet*). *Esk.* Sertlik, kabalık, şiddet.

ANAFİLAKSİ a. (fr. *anaphylaxie*, yun. *ana*,-den uzak, -den öte, ve *phylassein*, korumak, *phylaksis*, koruma, ya da *phylaktikos*, koruma erdemi olan'dan). Vücuduna bir maddenin girmesiyle o maddeye karşı duyarlı duruma gelen bir canlının, ufak dozda bile olsa aynı maddeyle yeniden karşılaştığında aşırı tepki göstermesi. || *Anafilaksi durumu*, anafilaksi şokuna neden olan duyarlık durumu. (Hayvan ya da insan, vücudunda bir antikor oluşumuna yol açan bir antijenle duyarlı duruma gelir. Antijenin vücuda her yeniden girişinde, antijenle antikor arasındaki çatışma bir anafilaksi şoku doğurur.) || *Anafilaksi şoku*, genellikle damar yoluyla verilen bir maddenin, o maddeye duyarlı insan ya da hayvanda neden olduğu şiddetli belirtilerin tümü.

—ANSİKL. 1902 yılında Richet ve Portier, belirli bir proteinle önceden aşılanarak hazırlanmış bir hayvanın, daha sonra aynı proteinle tekrar aşılandığında duyarlık gösterdiğini ortaya koydular. Bir köpeğe denizşakayığı dokunaçlarının özütünden (aktino-konjestin) 0,10 cm³ şırınga edilirse hiçbir tepki görülmez; ama, üç hafta sonra aynı dozda ya da hatta ondan 20 kat daha zayıf dozda ikinci bir şırınga yapılırsa, köpekte şiddetli şok belirtileri ortaya çıkar ve hayvanı hızla ölüme götürür. Bu olay, bağışıklık hakkında o zamana kadar kabul edilen görüşlere aykırıydı. Deney köpeği, üç hafta önce aldığı ilk dozla bağışıklık kazanacak yerde, tersine, duyarlı hale gelmişti. Richet ve Portier bu olaya "anafilaksi" (korumaya aykırı) adını verdiler.

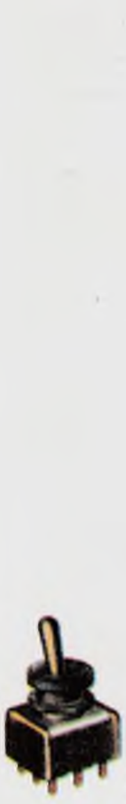
Çeşitli maddeler, canlıda duyarlık yaratabilir. Duyarlık kazanma tümüyle özgül bir olaydır. Her hayvan türü kendine özgü biçimde tepki gösterir. Anafilaksinin derecesi, antijenle karşılaştıktan sonra organizmada oluşan antikorlara bağlıdır. Antijen ve antikorun ortaya çıkmasını sağlayan ikinci şırıngayı izleyen anafilaksi şoku, antijen-antikor tepkimesinin sonucudur.

İnsan da, tıpkı hayvan gibi aynı maddeyle (örneğin at seromu) bir ya da birkaç kez karşılaşarak duyarlık kazanırsa, sonuçta anafilaksi şokuna girebilir. İnsanda anafilaksi şoku, atardamar basıncında düşme, bilinç kaybı, deri döküntüleri ve nefes darlığıyla kendini gösterir.

ANAFİLAKTOİT sıf. (fr. *anaphylactoïde*'den). Bağışıkbil. Anafilaksi ile ilgili olsun olmasın anafilaksi şokuna benzeyen.

ANAFİLATOKSİN a. (fr. *anaphylatox-*

bazı anahtarların şematik yapıları

levyeli

terazi tuşlu

itmeli düğmeli ve kapanmalı

tek kutuplu

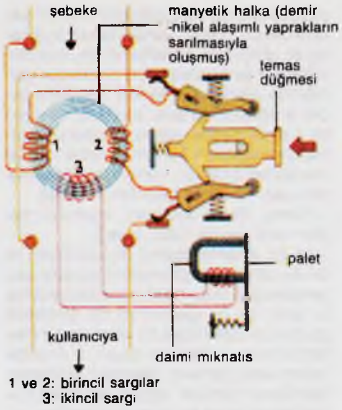

iki kutuplu

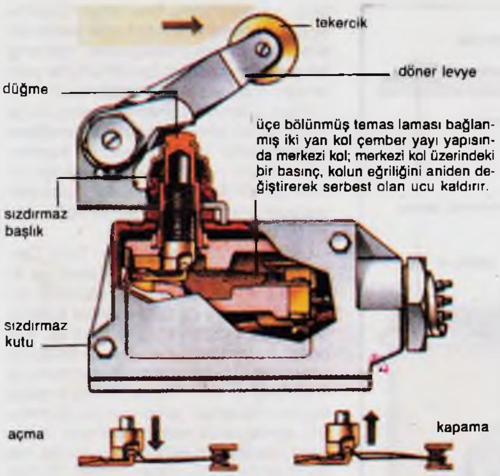
üç kutuplu

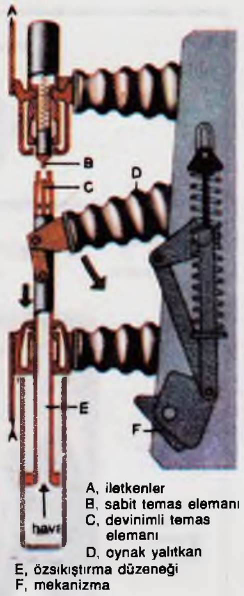

Devredeki bir akım kaçağı, iki birincil sargı akımları arasında ortaya çıkan bir yeğinlik farkıyla kendini gösterir. Bu fark, manyetik halkada, ikincil sargının almaşık akıma dönüştürdüğü bir manyetik alan yaratır. Yeterli olur olmaz, bu akımın genliği daimi mıknatısın çekim kuvvetini azaltır, bu da açılma mekanizmasına etkiyen paletin ayrılmasına neden olur.

fark anahtarı

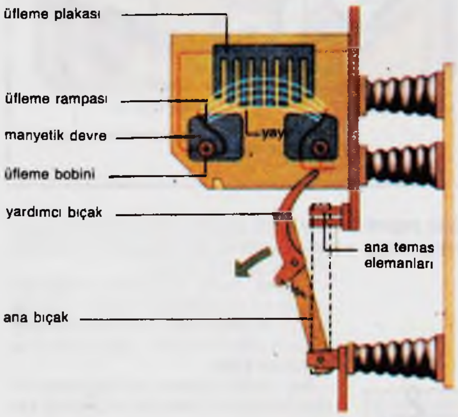

yol sonu anahtarı

otopnömatik anahtar (orta gerilim)

manyetik üflemeli anahtar (yüksek gerilim)

ine). Bağışıkbil. Komplemanın anafilaksi tipinde tepkimelere yol açan bölümü. (Eşanl. APOTOKSİN.)

ANAFOR a.(yun. *anaphora*, kaldırmak' tan). **1.** Hava, su, vb. bir kütlenin, dönerek yer değiştirme hareketi; bu biçimde yer değiştiren kütle; çevrinti: *Su burada bir anafor yapıyor. Anafora kapılmak. Kum, toz, duman, anaforu.* **—2.** Ed. İnsanı karşı konulmaz biçimde sürükleyen, götüren şey: *Tartışmaların anaforu içinde temel noktaları gözden kaçırmak.* **—3.** *Arg.* Emek vermeden elde edilen; kendiliğinden gelen şey: *Anafora konmak. Bu anaforlardan bize bir şey düşmedi. Anafor mu aranıyorsun?* **—4.** *Bir şeyi anafora kaptırmak*, o şeyi elinden kaçırmak. ‖ *Anafordan*, çalıp çırparak ya da emeksizce: *Anafordan gelmek. Anafordan kazanmak.*

ANAFORA a. (yun. *anaphora*). Ed. → ÖNYİNELEM

ANAFORCU sıf. ve a. *Arg.* Çalan, aşıran; başkalarından geçinen, beleşçi kimse için söylenir: *Anaforculara zırnık vermem.*

ANAFORCULUK a *Arg.* Anaforcu olma durumu; bu durumdaki kimsenin niteliği: *İşi gücü anaforculuk. Arkadaşları onun anaforculuğundan bıkmıştı.*

ANAFOREZ a. (fr. *anaphorèse;* yun. *anaphorein*, yükseltmek'ten). Fizs. kim. Katı asıltıdakı kolloit parçacıkların, elektrik alanı etkisiyle anota doğru yer değiştirmesi.

ANAFORLAMAK g. f. *Arg. Bir şeyi anaforlamak*, onu, emek vermeden elde etmek, çalmak, aşırmak.

ANAGLİF a. (fr. *anaglyphe*). Arkeol. Oymalı bir eser ya da kabartma heykellerle bezeli vazo.
—ANSİKL. Champollion'un hiyeroglifin okunuşunu çözmesinden önce, anaglif terimi, alçak kabartma ya da hiyeroglif yazıları gibi şekille betimlemeler için kullanılırdı. Günümüzdeyse, özellikle frizler üzerindeki süsleme yazıtlar için kullanılır. Buralarda hiyeroglif işaretleri, yazıtın okunması için geçerli olan fonetik anlamlarını korumaları yanında yazıtla ilgisiz bir temayı çağrıştırabilecek biçimde de düzenlenmiş olabilirler.

ANAGLİPTİK sıf. (fr. *anaglyptique*). Braille yazısının körler için hazırlanan kabartmalı bir baskı biçimi.

◆ a. Anagliptik baskı biçimi.
—ANSİKL. *Anagliptik yazı*'da kalın bir kâğıt yaprak kullanılır. Bu kâğıt, tabanı kabartma çizgili madeni bir levha olan hareketli bir çerçeve içine yerleştirilir. Kör, bir çelik kalemle sağdan sola doğru yazar; yazısını bitirince kâğıdı çerçeveden çıkarır, ters çevirir ve bu kez kalemiyle çizdiği noktaları soldan sağa doğru okur. Aslında bir kalıp çıkarma işi olan *anagliptik baskı*'da 1889'da dökümcü Peignot tarafından bulunan matris harfler kullanıldı. Şekiller için kullanılan klişelerse çinkodandır; bunun üzerindeki kabartma çizgiler kalıp ya da gravür yoluyla elde edilir. Yeni bir yöntem daha vardır: buna göre, kurumamış mürekkep üzerine reçine serpilir ve basılı bölümler bir kızılötesi ışık kaynağı altından geçirilerek "okuma"ya yeterli bir kabartma elde edilir.

ANAGNİ, İtalya'da kent, Lazio'da, Frosinane'nin K.-B.'sında; 16 000 nüf. Roman üslubunda katedral. XII., XIII. ve XIV. yy.'lardan kalma evler ve saraylar. Elektronik taşıt lastiği yapımı. —Papa Bonifacius VIII Anagni'de doğdu ve 1303'te, Güzel Philippe'in elçileri Nogaret ve Sciarra Colonna tarafından burada aşağılandı ve tutuklandı.

ANAGOGE. Antik. Proserpina, Apollon ve Eryks dağındaki Venüs'e tapanların tanrının tapınak dışına çıkacağı varsayımıyla yaptıkları tören.

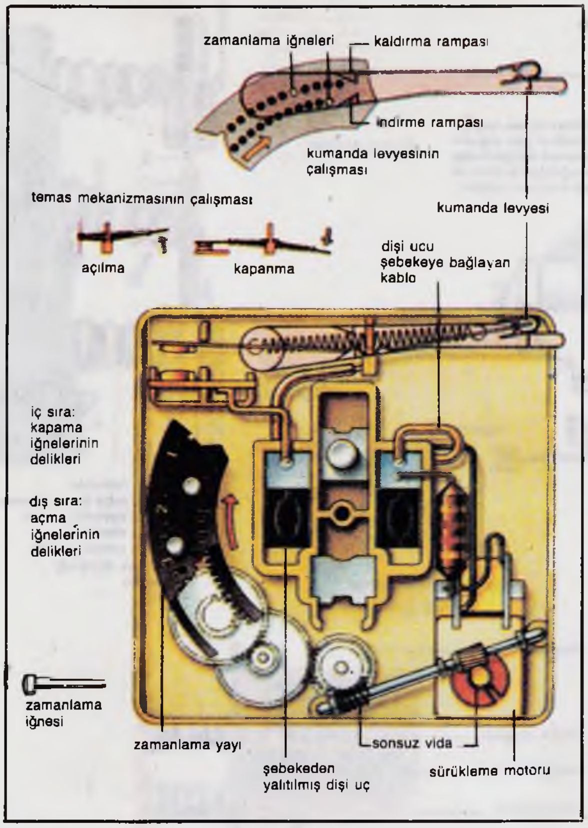
ANAGRAM a. (fr. *anagramme;* yun. *anagramma*, harfleri altüst etme'den). Bir sözcükteki harflerin yerini değiştirerek oluşturulan sözcük. (Hayır sözcüğünün anagramı hıyar, arpa sözcüğünün anagramı para'dır.) *Esk.* Kalb*.
—ANSİKL. Sözcükleri anagramlarıyla birlikte kullanarak şiirde cinas* sanatı yapılır. Muallim Naci'nın "*Tahlisine yok mu bir duacı / Caniler içinde kaldı Naci*" beytinde "*Naci*" özel adı ile anagramı olan "katil" anlamındaki "*cani*" sözcüğü bir arada kullanılmıştır. Bu söz sanatı bir dizenin bütün harfleri tersinden sıralanarak da uygulanır: "İP NİYE KOPMAZ / ZAMPOK EYİN Pİ" (Orhon Murat Arıburnu)

ANAHAT sıf. Dy. *Anahat demiryolu*, yakın kentleri birbirine bağlayan şehirlerarası demiryolu. (XX. yy.'ın ilk yarısında Kuzey Amerika'da yaygın olan bu demiryolları banliyö hattına dönüştürülen birkaçı dışında ortadan kalkmıştır.)

ANAHEİM, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles'ın G.-D.'sunda; 233 500 nüf. (1984). Turunçgiller. Disneyland eğlence parkı.

ANAHİTA ya da **ANAİTİS** (*Lekesiz, saf*), eski pers dininde Aşk ve Bereket tanrıçası. Eski Doğu dinlerinin hepsinde rastlanan *Büyük Tanrıça*'nın aldığı biçimlerden biriydi. Artakserkses II, Sus, Akbatana ve Babil'de Anahita için birçok tapınak yaptırdı. Anahita'nın ayini Mithra'nınkiyle bir arada yapılıyordu. Yunanlılar, onu *Kybele* ve *Aphrodite* ile özdeşleştirdiler.

ANAHTAR a. (yun. *anikhtiri*'den). **1.** Bir ucunda kilidin dilini oynatmaya yarayan diş ya da kertik, öteki ucunda hareket ettirilmesini sağlayan bir halka ya da bir baş bulunan, yassı ya da yuvarlak metal araç. (Eşanl. AÇKI.) [Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.] **—2.** Yaylı, zemberekli düzeneklerı kurmaya, çalıştırmaya yarayan araç: *Gece bekçisi anahtarlarını kaybedince saatler durdu.* **—3.** Bir yerin girişine egemen olan yer, bölge: *Rusya için boğazlar tarih boyunca Akdeniz'in anahtarı oldu.* **—4.** Bir şeyi ele geçirmeyi sağlayan şey: *Mutluluğun anahtarını bulmak. Çalışmak başarının anahtarıdır. İktidarın anahtarı küçük partilerin eline geçti.* **—5.** Bir şeyi çözmeyi, anlamayı sağlayan şey: *Bu ipucunu, katili bulmada bir anahtar olarak kullanabilirsin. Cevap anahtarı.* **—6.** *Anahtar deliği*, bir kapama açma düzeneğinde anahtarın içine girdiği boşluk. ‖ *(Kilide) anahtar uydurmak*, kendi anahtarı yerine başka bir anahtar kullanarak kilidi açmak. ‖ *Anahtarı beline takmak*, evin yönetimini ele alıp bağımsızca yürütmek. ‖ *Anahtarı kapının üstünde bırakmak*, anahtarı kilidin içinde bırakmak. ‖ *Bir kentin anahtarları*, eskiden bir kentin kapılarını açıp kapamaya yarayan ve bu kent üzerindeki egemenliği simgeleyen anahtarlar. (Kent anahtarı, günümüzde dostluk belirtisi olarak simgesel bir değer taşır.)
—Ask. Gizli yazışmada, şifreleme ve şifre çözme işlemleri için gerekli, sözlü ya da yazılı olarak kabul edilmiş kural (ya da kurallar bütünü). ‖ *Şifre anahtarı*, kodlanmış gizli bir haberin, alan merkez tarafından çözülebilmesini sağlayan anlaşma yöntemi. (Şifre anahtarı yalnızca şifre su-

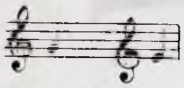

günlük programlı, zamanlamalı anahtar

bay ya da assubayı ile belirlenmiş personelin girebileceği odalardaki kasalarda koruma altında tutulur.)

—Bayınd. Farklı yükseklikte kirişlerden oluşan bir köprüde bir açıklığın orta bölümü. ‖ *Anahtar kesiti*, bir kemer barajda, yapının vadi ekseninin düşey düzlemine rastlayan kesiti.

—Bılş. *Arama anahtarı*, bir fişliğin her bölümünün belirli öğeleriyle sistemli bir karşılaştırma yapmaya yarayan özel veri: karşılaştırma işlemi, anahtarla özdeş öğenin yer aldığı bölüm bulununcaya değin sürdürülür. ‖ *Denetim anahtarı*, ele alınan sayıda ya da alfasayısal dizide bilgi fazlalığı yaratarak bir yanlışlığın varlığını saptamaya yarayan sayı ya da karakter: sözkonusu sayıya ya da diziye basit bir bağıntıyla bağlıdır. ‖ *Erişim anahtarı*, bilgisayarın bir programını ya da verilerini kullanmaya, bir hizmetinden yararlanmaya ya da yardımcı bir bellekte depolanmış bir veri kümesine başvurmaya olanak veren ve bireysel kod görevi yapan karakter dizisi. ‖ *Koruma anahtarı*, bir koruma sisteminde ana belleğin bir sayfasına eklenmiş birkaç bitlik bilgi. (Sayfalar bu anahtarla programlarsa, birer erişim anahtarıyla donatılmıştır; koruma anahtarıyla erişim anahtarı çakışmadığından, herhangi bir program belleğin bu bölümüne yazılamaz, dolayısıyla onu bozamaz.)

***sol* anahtarı**

***fa* anahtarı**

—Biyol. *Dikotomik anahtar*, komşu iki tür ya da grubu birbirinden ayıran özellikten yararlanılarak yapılan ayrımsal tanımlama. ("Flora" ve "fauna" adı verilen yapıtlar bir dikotomik anahtarlar dizisinden geçerek aranılan türün adına doğru ilerleyen bir yol gösterirler.)

—Cez. huk. *Anahtar taklidi*, Türk Cez. k.'na göre, hırsızlık suçunu işlemek ya da çalınmış eşyayı başka yere kaldırmak için taklit anahtar ya da başka aletler kullanarak ya da sahibinin bıraktığı ya da kaybettiği anahtarı elde ederek ya da haksız yere elde bulundurulan asıl anahtarla kilit açma (md. 493). [Ceza yasası, hırsızlık suçunun anahtar taklidi yoluyla işlenmesini ağırlatıcı bir neden saymıştır. Yasa, basit hırsızlık için altı ayla üç yıl arasında değişen bir hapis cezası öngördüğü halde anahtar taklidi yoluyla işlenen hırsızlık suçu için üç yılla sekiz yıl arasında değişen bir hapis cezası öngörmüştür.]

—Dy. *Bern anahtarı*, kare biçiminde, erkek ve dişi çubuklardan oluşan anahtar. (10 mayıs 1886'da yapılan Bern konferansı'yla kullanılması zorunlu kılındı. Yolcu vagonlarının çeşitli aksesuarlarını [kilitler, kuşetler, ısıtma vb.] açıp kapamaya yarar.)

—Dilbil. Bir çin harfinin sol tarafına yerleştirilen, genellikle ilk anlamını kaybetmiş olan ve harfi belirli bir kategoriye yerleştirmeye yarayan yazımsal öğe. Sayısı geleneksel olarak 214 olan anahtarlar, kendilerini oluşturan çizgilerin sayısına göre sınıflandırılmıştır; bu anahtarlar sayesinde sözlüklerde istenilen harf bulunabilir.

—Elekt. *Yaylı anahtar*, elektrikli bir aygıtın elle çalıştırılan ve geriçekme yayı bulunan kumanda düzeneği. —Bu düzeneğin mekanik olarak kumanda ettiği kontaktör, kesici ya da komütatör.

—Elektron. *Yumuşak lamalı anahtar*, bir ampule yerleştirilerek mühürlenen ve manyetomekanik ilkeyle çalışan zayıf akım anahtarı; ampulün yansız atmosferinden kaynaklanan çok yüksek güvenirliği nedeniyle elektronikte, bilgisayarlarda ve telefon santrallarında kullanılır.

—Elektrotekn. Bir devrede, olağan çalışma koşullarında ve özel hallerde olası aşırı yükler oluştuğunda, akımın geçmesine izin verecek, geçen akıma dayanabilecek ve gereğinde akımı kesebilecek mekanik bağlantı aygıtı; anahtar, aynı zamanda, belirli bir süre boyunca devreden olağandışı koşullarda geçebilecek akımlara da (kısa devre) dayanabilmelidir. (Bk. *ansikl. böl.*) ‖ *Çokkutuplu anahtar*, elektriksel olarak yalıtılmış, ancak eşzamanlı çalışabilmelerini sağlayacak biçimde mekanik olarak birbirine bağlanmış birçok kutup içeren anahtar (iki, üç ya da daha çok kutuplu olabilir). ‖ *Özbeslemeli anahtar*, bir otomatik kontaktörü çalıştıran vurum kesilse bile onu çalışır durumda tutmaya yarayan düzenek. ‖ *Şamandıralı anahtar*, yüzen bir şamandıra belirli bir düzeye geldiğinde, kontak elemanları harekete geçen anahtar. ‖ *Yol sonu anahtarı*, devinen bir cismin, olağan yolunun sonunda durmasını sağlayan konum anahtarı. ‖ *Zamanlamalı anahtar*, kontakları bir saat tarafından harekete geçirilen anahtar.

—Haritc. *Renk anahtarı*, lejandda yer alan renk ya da kalıp örneği.

—İşl. ikt. *Anahtar teslimi*, bir işletmenin ya da bir sanayi kompleksinin tasarlanması, gerçekleştirilmesi, hatta hizmete sokulması işinin tek bir işletme ya da işletmeler grubunca üstlenildiği bir sözleşmeyi nitelendirmekte kullanılan deyim. ‖ *Anahtar teslimi satış*, bir evin, dairenin, arabanın, fabrikanın tümüyle yapılıp bitirilerek kullanılmaya hazır bir durumda satılışı.

—Kur. tar. *Anahtar ağası*, osmanlı sarayında Hasoda'nın altı büyük ağasının sonuncusu. "Miftah gulamı" da denirdi. Hasodalıların disiplininden sorumluydu. Anahtar ağalığı 1833'te kaldırıldı.

—Mad. oc. *Sıkıştırma anahtarı*, tahkimat cıvatasının vidalı bölümüne somun bağlamada kullanılan alet.

—Mak. san. Somun ya da vidaları sıkmaya ve gevşetmeye, bir mekanizmanın yayını, bir müzik aletinin tellerini vb.'ni germeye ya da gevşetmeye yarayan çeşitli biçimlerde (kovanlı, delikli, dirsekli, tırnaklı vb.) aletlere verilen ad. ‖ *Dınamometrik anahtar* → DINAMOMETRIK. ‖ *İngiliz anahtarı*, ağız açıklığı bir dişlinin devinimiyle ayarlanabilen anahtar.

—Marangl. *Anahtar ağzı*, aşınmayı önlemek, dekoratif bir görünüm kazandırmak için anahtar deliklerinin üstüne takılan ya da içine yerleştirilen metal ya da ağaç parça. ‖ *Testere gergi anahtarı*, testerenin gergisini bükerek germeyi sağlayan, sert ahşaptan küçük lama.

—Müz. Portenin başına konan ve notaların hem adını, hem de müzik ıskalasındaki kesin yerini belirleyen işaret. (Üç tür anahtar vardır: *fa* anahtarı, *sol* anahtarı ve *do* anahtarı. Her biri, başladığı çizginin üzerindeki notaya kendi adını verir. Öbür notalar, anahtarla aynı adı taşıyan bu notaya göre adlandırılır. Günümüzde en çok kullanılanlar, alttan ikinci çizgiden başlayan *sol*, dördüncü çizgiden başlayan *fa*, üçüncü ve dördüncü çizgilerden başlayan *do* anahtarlarıdır.) ‖ Üflemeli çalgılarda, delikleri açıp kapamayı, dolayısıyla titreşen hava sütununun uzunluğunu değiştirmeyi sağlayan mekanizma. ‖ *Akort anahtarı*, bir ucu çalgının burgularını kavrayacak biçimde oyuk olan, bir ucu elle tutulan araç. (Burgunun döndürülmesini, böylece çalgının akortlanmasını sağlar.)

—Saatç. *Kurma anahtarı, saat ayar anahtarı*, bu işlevleri gerçekleştirmeye yarayan çok ince dişli bir çarkla donanmış mil.

—Sey. oy. *Anahtar vermek*, tuluat tiyatrosunda, karşıdaki oyuncunun nükte yapmasına olanak sağlayacak söz ya da cümle söylemek. (*Dişi konuşmak, açmaz vermek* de denir.)

—Su işler. *Tevkif vanası anahtarı*, kare kesitli bir oyuğu bulunan bir çubukla, devingen bir traversten oluşan anahtar. (Tevkif vanası anahtarı yangın musluklarında kullanılır.)

—Tar. *Altın anahtarlı soylular*, imparatorluk sarayında ve germen hükümdarlarının saraylarında, bellerinde taşıdıkları bir altın anahtar sayesinde diledikleri zaman hükümdarın odasına girebilen mabeyincilere verilen ad.

—Telekom. Elle kumanda edilen ve yayla çalışan, çoklu anahtarlama düzeneği; özellikle otomatik olmayan komütatörlerde tekkordonlu ya da çiftkordonlu seyyar kabloların yerine kullanılır.

◆ sıf. Kendisine başka öğelerin bağlı olduğu, onların temelini oluşturan şey, kimse için kullanılır: *Anahtar sözcük. Olayın anahtar kişisi.*

mekanik işlemlerde kullanılan değişik anahtar tipleri

—Bilş. ve Belgl. *Anahtar sözcük,* bir tabloda adlar dizininden bir tanesinin tanınmasını sağlayan, bir içerikle bağdaştırılmış sözcük. —Bir programlama dilinde derleyici için özel bir anlamı olan ve programlayıcı tarafından başka bir anlamda kullanılamayan sözcük. —Otomatik belgelemede olduğu gibi, bir fişlikteki öğeyi dizinlemek ve fişlikle ilgili soruları düzenlemek amacıyla doğal bir dilden alınan ya da thesaurus'tan seçilen sözcük ya da deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Anahtar endüstriler,* etkinliklerinin durması ya da azalması bütün sanayi kollarını ve ekonomiyi olumsuz biçimde etkileyen temel endüstriler.

—Parac. *Anahtar döviz,* uluslararası ilişkilerde serbestçe alınıp satılabilen ve en fazla değer verilen paralara anında tahvil edilebilen para. (Anahtar dövizler, kambiyo piyasalarında en fazla değer verilen paralardır: örn. alman markı, isviçre frankı.)

—Yerbil. *Anahtar düzey,* sağlıklı bir kronolojik saptama yapmayı sağlayan katman katı. || *Anahtar katman,* yaşı belirlenmiş, iyi tanınan ve örnek olarak yararlanılan katman. || *Anahtar mineral,* belirgin termodinamik koşulların göstergesi olan mineral. || *Anahtar yatak,* litolojik bir dizide çok ince ve belirgin yatak ya da düzey.

—ANSİKL. Bilş. ve Belgl. Anahtar sözcük, bir belgenin içeriğini tanımlayarak, bu belgenin otomatikleştirilmiş, elle kullanılan bir fişlik içinden bulunmasını sağlar. *Konu sözcüğü* kavramı bir kitaplığın elle kullanılan fişliğine, "anahtar sözcük" kavramıysa, özellikle veri tabanlarına uygulanır. Özellikle konu ya da coğrafi konumla ilgili olabilen anahtar sözcükler, bırtakım sözcüklerin başka sözcüklere bağlı olarak tanımlandığı ağaç yapısındaki bir hiyerarşiye göre thesaurus'un sürekliliğine katkıda bulunur. Veri tabanlarına erişim anahtarını veren de anahtar sözcüktür.

—Elektrotekn. Bir anahtar, yük altındaki bir devrenin isteğe bağlı olarak açılmasını ya da kapanmasını sağlar. Arıza durumunda akımların kesilmesi dışında, anahtarın disjonktörle aynı işlevi olduğu söylenebilir. Bir anahtar, özellikle kısa devre oluştuğunda kapanabilmelidir, bu işlem yeterli enerjiyle ani kapanmalı bir kumanda gerektirir. Bir anahtarda, biri devinimli öteki sabit, farklı yapılarda (örneğin bıçaklı ve çeneli, tırnaklı) iki kontak elemanı vardır. Anahtarlar, genellikle alçak ve orta gerilimli elektrik şebekelerinde kullanılır. Orta gerilimli şebekelerde kullanılan anahtarlar arasında, disjonktörlerde olduğu gibi, manyetik üflemeli ve boşluklu pnömatik aygıtlar sayılabilir.

—Süslem. sant. Eski Yunanlılar, anahtarın Sisamlı Theodoros tarafından icat edildiğini ileri sürüyorlardı. İlk kullanılışının Homeros çağına kadar uzandığı sanılmaktadır. Romalılar, anahtarı yaygın bir biçimde kullanmaktaydılar.

Anahtar genellikle çelikten yapılır. Geleneksel anahtar tipi dört bölümden oluşur: halka, boyun ya da taban, govde ve diş. Gövde ve diş kilit içinde kaybolan kısımlar olmakla birlikte, yine de bu kısımların bazen ajurlu ve hatta kalem işi oymalı süsler taşıdığı görülür. Fakat, sanatçılar hünerlerini özellikle anahtarın meydanda kalan kısımları, yani boyun ve halka üzerinde sergilerlerdi.

ANAHTARCI a. **1.** Anahtar yapım ve satım işiyle uğraşan kimse. **—2.** *Arg.* Anahtar uydurarak kapı, kasa açmakta usta hırsız.

ANAHTARCILIK a. Anahtarcının uğraşı.

ANAHTARLAMA a. Telekom. Trafik akışı için gerekli zaman boyunca, iletim yolları ya da giren telekomünikasyon devreleriyle çıkan devreler, yani yollar arasında aktarım olanaklarını ya da bireysel bağlantıları istek üzerine kurma. (Eşanl. KOMÜTASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Devre anahtarlama* ya da *yol anahtarlama,* iki ya da daha çok terminal arasında, isteğe bağlı olarak, bağlantı zincirinin kişiye özel ama geçici kullanımını sağlayan anahtarlama. (İki taraftan biri hattı serbest bırakıncaya değin sürer.) || *Geçici anahtarlama,* geçici çoğullamalı iletim yolları arasında oluşturulan bağlama; bu işlemle giriş yolu son çıkış yoluna, ayrılan süre boyunca, dönemsel olarak bağlanır. || *Mesaj anahtarlama,* bır telekomünikasyon şebekesinin iki noktası arasında bilgilerin aktarımı ve gönderimi; ışlemde mesajlar tümüyle bir transit merkezine alınır, gerekirse bir belleğe kaydedilir ve sonra yeniden yayınlanır. || *Paket anahtarlama,* verileri, adresle donatılmış dilimlere,yani paketlere böldükten sonra, bir telekomünikasyon şebekesinin iki noktası arasında bu paketlerin aktarımı ve gönderimi; yol her paketin iletimi için gerekli süre boyunca kullanılır, sonra diğer paketlerin iletimi için serbest bırakılır. (Paketler, şebekenin gereksinimlerine göre saptanan kurallara uygun olarak oluşturulur ve yerleştirilir; bu bakımdan, göndericinin kendi gereksinmelerine göre oluşturduğu mesajlardan farklıdır.) || *Uzay anahtarlaması,* uzayda birbirinden ayrı bulunan iletim yolları, örneğin ayrı metal devreler arasında oluşturulan anahtarlama; bu durumda yollar haberleşme için gerekli süre boyunca, kesintisiz bağlı kalır.

—ANSİKL. 1980 yılında dünyada uzay anahtarlamasında kullanılan bağlantı araçlarının büyük bölümü crossbar türündendi. Geçici anahtarlama, az sayıda bölgede, özellikle transit merkezlerinde kullanılır; şebekenin tümünü kapsayan sayısal iletim bulunmadığında, bu tür anahtarlama daha elverişlidir. Öte yandan geçici çoğullamanın ve sayısal iletimin yaygınlığı ile yapım ve bakımı daha ekonomik olan elektronik komütatörlerin genelleştirilmesi birbirine bağlıdır. Geçici anahtarlamada yarıiletkenli bağlantı noktalarına, gerçek bir bilgisayar gibi göz önüne alınan bir mantık devresiyle kumanda edilir. Bu mantık devresi, hat arama, bağlantı zincirlerini oluşturma, çağrı ve ücret belirleme gibi bütün işlevleri yerine getirir. Bu mantık devrelerinin programları değiştirilebildiğinden, istek üzerine tüm öteki işlevler ya da hizmetler abonelerin yararına sağlanabilir: örneğin konferansların iletilmesi, abonenin yokluğunda çağrıların aktarılması, çağrıların belleğe yerleştirilmesi. Bu sistemde yerine getirilebilen hizmetlerin türünü ve karmaşıklığını sınırlayan, yalnızca maliyet fiyatı ve kullanıcının ödeme gücüdür.

ANAHTARLANMA a. Elektron. Aktif bir öğenin bir durumdan bır başkasına anı geçişi (ilki genellikle tıkalı durum, ikincisi de doymuş durumdur; tersi de olabılır).

ANAHTARLI sıf. Reklamc. *Anahtarlı ilan,* içinde yayımlandığı kitle iletişim aracının ayırt edilmesini ve bu aracın başkalarına oranla veriminin değerlendirilmesini sağlayan özel bir işaret taşıyan reklam.

ANAHTARLIK a. Anahtarların bir arada bulunmasını sağlayan halka ya da kılıf.

ANAHUAC, Mexico yakınlarında yanardağ kökenli plato. Kolomböncesi dönemde Kızılderililer'in Tenochtitlán bölgesi diye adlandırdıkları platonun adını, daha sonra bazı coğrafyacılar, yanlış olarak, bütün Meksika platosu için kullandılar.

ANAİA. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, İonia bölgesinde antik kent; Aydın'ın, Kuşadası ilçesi, Davutlar bucağında, Kadıkalesi yakınındaki tepede kalıntıları vardır. Halkı, Sisam (Samos) adası göçmeni olduğundan, Peloponisos savaşı'nda Atina'ya karşı Sparta'yı destekledi.

ANAİTİS → ANAHİTA.

ANAK sıf. (ar. *aʿnak*). *Esk.* **1.** Boynu uzun adam için kullanılır. **—2.** Boynu beyaz damgalı hayvanlar için kullanılır.

A'NÂK çoğl. a. (ar. *'unk*'un çoğl. *aʿnāk*). *Esk.* **1.** Boyunlar. **—2.** Ağaçların gövdeleri. **—3.** Yaprak sapları.

◆ a. Rüzgârın etkisiyle havalanan toz bulutu.

—ANAK, —ENEK. Yapım eki Fiilden ad türetmede kullanılır: *gelenek* (gel-enek), olanak (ol-anak), *sağanak* (sağ-anak), *seçenek* (seç-enek), *tutanak* (tut-anak), vb.

ANAKARA. Coğ. → KITA.

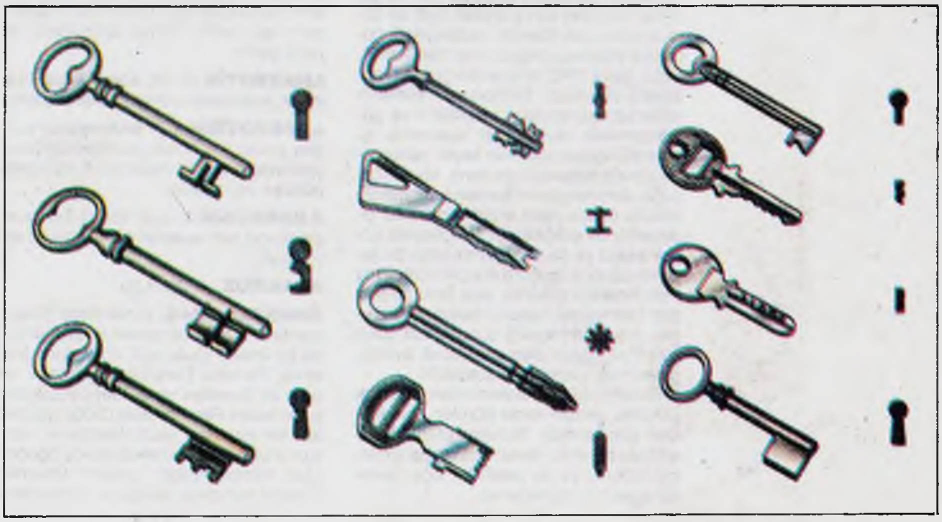
ANAKARDİUM a. Tropikal bölgelerde yetişen, hepyeşil yaprakları yenebilir, meyveli ağaç. (Bil. a. *Anacardium occidentale;* antepfıstığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Anakardiumun yaprakları almaşık dizili, basit düz kenarlı ve saplıdır; çiçekleri dalların ucunda, bileşik salkım biçimindedir. Meyvesi böbrek biçiminde bir akendir, bunun aşırı büyüyen etli çiçek sapı Brezilya'da akajı ya da kaju elması adıyla yenir. Asıl meyveye kaju cevizi denir. Meyvenin içkabuğundan çıkarılan yakıcı yağ, siğilleri yok etmek için kullanılır. Meyve çekirdeği kebap yapılarak ve tuzlanarak yenir.

Tohumla çoğaltılan anakardiumun meyve vermesi için 24-28°C ortalama sıcaklık ve 4-6 ay süreli kuru bir mevsim gerekir. Brezilya, Hindistan, Mozambik, Tanzaniya ve Batı Afrika'da geniş çapta yapılan anakardium meyveciliği sürekli ge-

ANAKARDİUM

çeşitli anahtar tipleri

lişme halindedir.

ANÂKAT a. (ar. *'anâkat*). *Esk.* Hayal kırıklığı, başarısızlık.

ANAKENT a. Bir ülkenin ya da bölgenin çevresindeki yerleşim merkezlerine ekonomik, toplumsal ve politik yönlerden egemen olan ve genellikle ülkenin başka ülkelerle olan her türden ilişkilerinin sağlandığı, önemli kentlerine verilen ad (büyükşehir de denir). [Eşanl. METROPOL.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. Yunanlılar'da, kolonilere karşıt olarak anasite. ‖ Roma'da, bir eyaletin yönetim merkezi.

—ANSİKL.Türkiye'de 1984'te çıkarılan yasayla, Ankara, İstanbul ve İzmir anakent olarak kabul edildi. Anakent (büyükşehir), yasada "Belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehirler" biçiminde tanımlandı. Anakentlerde, kentin adını taşıyan bir büyükşehir belediyesi, kente bağlı ilçelerdeyse ilçelerin adını taşıyan ilçe belediyelerinin kurulması hükme bağlandı.

ANAKHARSİS, iskit filozof (İ.Ö. VI. yy.). Eski öykülerde adı, Solon'un ve Korinthos'lu Periandros'un yakın arkadaşı olarak geçer. Uygarlığın bozmadığı doğal insanın simgesi olarak gösterilmiştir ve Kynikler'in öncüsü sayılır. Eski Yunan yaşamı üzerine özgür bir düşünceden kaynaklanan ağır yargılar ileri sürdüğü de söylenir.

ANAKHORETES a. (yun. bir köşeye çekilmek anlamına gelen *anakhorein*'den). İnzivada yaşayan keşiş ya da rahip. (Karşıtı,*coenobita* [kilise lat.]: topluluk içinde yaşayan.)

—ANSİKL. Anakhoretes'ler, kendilerini büsbütün ibadete verebilmek ve bazen de roma imparatorlarının eziyetlerinden kurtulmak için çöle (Mısır ya da Asya çöllerine) çekilirlerdi. İlk hıristiyan anakhoretes'i, Teb'li (yani "Yukarı Mısırlı") Paulus' tur. Decius'un eziyetlerinden kaçarak (250) çöle sığınan Paulus orada öldüğünde yüz yaşını aşmıştı.

ANÂKİB çoğl. a. (ar. *'ankebût*'un çoğl. *'anakib*). *Esk.* Örümcekler.

ANAKLASİS a. (yun. sözc. *sapma*). Esk. yun. ed. İki ayak arasında, uzun ya da kısa bir hecenin yer değiştirmesi; böylece eşdeğer, ama farklı bir ölçü elde edilir.

ANAKLİNAL sıf. (fr. *anaclinal*'dan). Jeomorfol. Akış doğrultusu katmanların eğimine ters olan bir akarsu (ya da bir yamaç) için kullanılır.

ANAKLİTİK sıf. (ing. *anaclitic*, yun. *anaklinein*, arkaya eğilme'den). Psikan. **1.** Payandalanmayla gerçekleştirilen nesne seçimine denir. **—2.** *Çöküntülü anaklitik*, ilk çocukluk çağında görülen çöküntü belirtileri.

—ANSİKL. Çocuğun anasıyla normal bir ilişkisi olduktan sonra ondan, belli bir süre ansızın uzak kalması nedeniyle ilk çocukluk yıllarında ortaya çıkan belirtileri R. Spitz, daha 1945'te anaklitik çöküntü adı altında betimledi. Sözkonusu belirtilerin klinik tablosu şöyledir: mimiklerin ve gülümsemenin kaybolması, suskunluk, iştahsızlık; uykusuzluk, kilo kaybı, psikomotor işlevde topyekûn gecikme. Ananın çocuğa olan sevgisinin kısmen kaybolması sonucu ortaya çıkan anaklitik çöküntü, giderilebilir bir çöküntüdür. Bu çöküntü, çocuk anaya ya da onun yerini tutan bir şeye kavuşunca, çoğunlukla çabucak sona erer. Anaklitik çöküntü, yine Spitz tarafından betimlenen *hastane hastalığı*'na karşıttır. Hastane hastalığı durumunda, uzun süren ve toptan olan ana-çocuk ayrılığı, giderilmez yıkımlara yol açabilir.

Dınamik süreci bakımından anaklitik çöküntü, yetişkinlerde görülen çöküntüden çok farklıdır. Bundan ötürü, daha sonraki çöküntü durumlarının gelişiminde, zorunlu ya da yeterli bir öğe olarak rol aynadığı söylenemez.

ANAKLORHİDRİ a. (fr. *anachlorhydrie*). Mide özsuyunda hidroklorik asidin hiç bulunmaması.

ANAKLORHİDROPEPSİ a. (fr. *anachlorhydropepsie*). Mide özsuyunda hidroklorik asit ve pepsin yokluğu.

ANAKONDA a. (Brezilya yerli dilinde sözc.). Tropikal Güney Amerika'da yaşayan ve avını sarılıp sıkarak öldüren büyük yılan. (Doğurarak ürer, çalkantısız ırmakları ve bataklıkları sever; kuşlarla ve su içmeye gelen memelilerle beslenir. Bil. a. *Eunectes murinus*, boagiller familyası; boy: 6 m.)

anakonda

ANAKREON, yunanlı lirik şair (İ.Ö. VI. yy.'a doğr.). Teos'ludur. Samos tiranı Polykrates'in, daha sonra Atina tiranı Hipparkhos'un sarayında yaşadı. Aşk, şölen ve zevk şairi olarak, ancak kımı parçaları kalan odlar ve şarkılar yazdı. Elimize onun adıyla ulaşan şiirlerse, gerçekte Roma döneminden kalma taklitlerdir.

ANAKRONİK sıf. (fr. *anachronique*). Anakronizme dayanan: *Anakronik bilgilerle dolu bir roman. Bir tarihsel romanda anakronik ayrıntıları saptamak.*

ANAKRONİZM a. (fr. *anachronisme*). Bir olayı, yanlış bir tarihe ya da çağa yerleştirmekten kaynaklanan yanılgı; değişik çağları birbirine karıştırma: *Romancı, bu romanında özellikle tarihi ayrıntılar açısından anakronizme düşmüştür. Anakronizme başvurmak.*

—ANSİKL. Bir Nasrettin Hoca fıkrasında fıkra kahramanının (1208-1284) Bayezid-i Bistami (öl. 874) ve Hallac-ı Mansur (857-922) ile aynı çağda yaşamış gösterilmesi türünden anakronizmler özellikle söylencelerde çok yaygındır. Sözlü edebiyatta hoş karşılanan bu tür yanlışlıklar tarih biliminin gelişmesiyle bir kusur sayılmaya başladı. Çağımızda ise edebiyat ürünlerinde geçmişin birbirini izleyen bir dizi olaydan kurulu artzamanlı zincirini değiştirme isteğinde olan yazarlar vardır. Bu tür yazarlar farklı zamanlardaki olguları bir araya getirerek eşzamanlı bir görünüm elde etmek isterler. Örneğin Melih Cevdet Anday "Troya önünde atlar" şiirinde Patroklos'un ve Troya'da çarpışan savaşçıların atlarıyla Köroğlu'nun Kır at'ını, İskender'in atını ve Hz. Ali'nin Düldül'ünü yan yana getirir.

ANAKROTİK sıf. (fr. *anacrotique*). Semeiol. Anakrotizm gösteren nabıza denir.

ANAKROTİZM a. (fr. *anacrotisme*; yun. *ana*, yukarı, ve *krotein*, vurmak'tan). Aort yetmezliği halinde, nabız kayıt eğrisinde görülen aşırı genlik.

ANAKRUSİS a. (yun. sözc.). Esk. yun. ed. Birinci tam ayaktan önceki yarım zayıf ayak.

ANAKRUZ → DİŞÖLÇÜ

ANAKSAGORAS, yunan filozof (Klazomenai İ.Ö. 500-Lampsakos 428). Atina'da bir felsefe okulu açtı; öğrencileri arasında Perikles, Euripides, Arkhelaos ve belki de Sokrates vardı. Günümüze parçaları kalan *Peri Physeos* (Doğa üstüne) adlı bir inceleme yazdı. Maddenin, sonsuzca bölünebilen sonsuz sayıda öğeden (yun. *homoiomeriai*), "şeylerin tohumları"ndan kurulmuş olduğunu ve bunların karışımından da çeşitli cisimlerin doğduğunu ileri sürdü. Ona göre, "her şey her şeyin içindedir". Maddenin üstünde, en ince ve en hafif bir madde olan ve hem hareket ettirici güce hem de bilgiye sahip bulunan *akıl (nus)* yer alır. Bu akıl ya da tin, yıldızların dolanımını, evrensel devinimi ve dünyayı yönetir. "Başlangıçta kaos vardı, sonra düzene koyan akıl geldi" der Anaksagoras. Ama *nus*'u, yalnızca mekanik nedenlerin yokluğunda sözkonusu eder. Bundan dolayı, bir maddeci mekanist filozof olduğu söylenebilir. Bazı buluşlar yaptığı ileri sürülmüştür. Ayın ışığını güneşten aldığını varsayarak ay ve güneş tutulmalarının bir açıklamasını yapması, hayvanları teşrih ederek beynin anatomisini incelemesi ve balıkların solungaçlarıyla soluduklarını saptaması, bunlar arasındadır. Anaksagoras, tanrıtanımazlıkla suçlandı ve ölüme mahkûm edildi; Atina'dan kaçmak zorunda kaldı. Platon'un *Phaidon* dialogunda Sokrates, onun öğretisinden dolaylı olarak söz eder.

ANAKSANDRİDES, Sparta kralı (İ.Ö. VI. yy.). Yeğeniyle evlendi; bu ilk karısından çocuğu olmayınca, ephorosların öğütlerine uyarak, Eurysthenes soyunun sönmesine meydan vermemek için ikinci bir eş aldı, ancak ilk karısını da bırakmadı. İkinci evliliğinden, halefi olacak olan Kleomenes doğdu. Ama kısa bir süre sonra ilk karısı ona üç oğul verdi. Bu iki eşlilik olayı Eskiçağ Yunanistanı'nda ünlüdür.

ANAKSARKHOS, abderalı filozof (İ.Ö. IV. yy.), İskender'in yakın arkadaşı. Demokritos'un öğrencilerinden Sakızlı Metrodoros'un öğrencisi İzmirli Diogenes, Anaksarkhos'un hocasıydı. Anaksarkhos, Demokritos'un atomculuğu ve ayrıca ahlak kuramları üzerine dersler verdi. Pyrrhon üzerinde büyük etkisi oldu.

ANAKSİLAS, İ.Ö. 494 ile 476 arasında Rhegion tiranı. Zancle'den Sisamlar'ı kovduktan sonra (486) bu kente çoğunluğu messinialı olan bir topluluğu yerleştirdi; bu topluluk Zancle'ye Mesenia (bugün Messina) adını verdi.

ANAKSİMANDROS, yunan filozof ve gökbilimci (Miletos İ.Ö. 610'a doğr.-547'ye doğr.) Ustası Thales'den sonra İonia okulu'nun başına geçti. Karadeniz'de, Apollonia'da bir yerleşim yeri kurdu. Yazılarından pek az parça kalmıştır. O çağda bilinen dünyanın haritasını çizdiği, göklerin kutupyıldızı çevresinde döndüğünü ileri sürdüğü ve güneş saatini icat ettiği söylenir. Yer'in bir teker biçiminde olduğunu ve yalnızca bir yüzünde oturulduğunu da ileri sürmüştür. Öteki İonia filozofları gibi Anaksimandros da dünyayı açıklamak ister ve onu sınırsız-sonsuz *(apeiron)* diye adlandırır. Anaksimandros'un sonsuzu, belirlenmemiş bir maddedir ve bu sonsuz, ortaya çıktıkları zaman birbirlerinden ayrılan karşıtlıkları (sıcak ve soğuk, kuru ve nemli gibi) kapsar. Her doğuş, karşıtlıkların ayrılışı; her ölüm de, sonsuzluk içinde onların kendi birliğine dönmesidir. Bu düşünceler, Herakleitos'un görüşlerinin habercisidir.

ANAKSİMENES, ionialı filozof (İ.Ö. 585'e doğr.-525'e doğr.). Anaksimandros'un izleyicisi ve Miletos okulu'nun son temsilcisi. Yapıtlarından hiçbiri günümüze kalmadı. Düşüncelerini, Theophrastos'un, onun üzerine yazdığı bir kitaba dayanan Diogenes Laertios'un açıklamalarından tanıyoruz. Anaksimenes'e göre eşyanın kaynağı ya da ilkesi, sudan daha ince ve ufalanmış olan havadır. Bu bölünmez ve tartılmaz öğe, yaşamın kaynağıdır. Bütün varolanlar, havadan gelir ve havaya döner. Havanın temel özellikleri, sonsuz büyüklük, sınırsızlık ve devinimdir. Genleştiği ya da yoğunlaştığı zaman, ateş su ve toprak meydana gelir. Tikel gerçeklikler böylece, başlangıçta yer alan bu ilk öğenin yoğunlaşmasındaki farklardan türerler. Anaksimenes'e göre Yer, hava

üzerinde duran düz bir yüzeydir; yıldızlar da, Yer'i çevreleyen bir küreye çakılmış çivilere benzer.

ANAKSYRİDOS a. Antik. Medler'in, Persler'in, Phrygialılar'ın giydikleri pantolon.

ANAKTORİON. Esk. coğ. Akarnania'da kent, *Amvrakia* (Arta) körfezinin girişinde, Actium'un doğusunda, İ.Ö. 630 yıllarına doğru tiran Kypselos'un buyruğuyla Korinthoslular'ın kurdukları önemli bir sömürgeydi.

ANAKULE a. müstahkem bir şatoda, derebeyinin konutu ve garnizonun son savunma yeri olan başlıca kule.
—ANSİKL. Başlangıçta doğal ya da yapay bir tümsek üzerine ağaçtan yapılan anakuleye, ancak hendeklerin üzerine atılmış hareketli bir köprüden girilebilirdi. Yapı eteği, zindan ve erzak ambarı olarak kullanılır, birinci kat, genellikle içinde küçük bir capella da bulunan "salon"u oluştururdu. Salonun üstünde gözcülerin odaları yer alırdı. Anakule hem feodal otoritenin makamı, hem derebeyinin ve ailesinin konutu, hem de küçük bir savunma yeriydi. X. yy.'da anakulelerin yapımında ahşabın yerini taş aldı.

Provins'de (Seine-et-Marne) Blois ve Champagne kontlarının eski sarayının **anakulesi** (XII. yy.) [köşelerdeki dört küçük kule uçan payandalarla çokgen kuleye bağlanır]

XII. yy.'dan başlayarak, çok kalın duvarlı ve döşemeli yuvarlak anakulelerin yapımı gelişti. Yuvarlak plan bazen bir mahmuzla sona ererdi. XII. yy.'ın ikinci yarısından sonra katları tonozla örtmeye girişildi. Tonozlu ve çok kalın duvarlı yuvarlak anakulelerde duvarların eteği şevlerle güçlendiriliyor ve yapı yalnız dar mazgallarla donatılıyordu. Anakuleli şato tipi, bazı yerlerde, savunma yeri olma özelliğini büsbütün yitirerek Rönesans'a değin varlığını sürdürdü.

ANAL sıf. (fr. sözc.). Anat. Anüsle ilgili.
—Böcbil. *Anal topuzcuk*, örümceğimsilerde, karnın art ucunda bulunan, eklemli, kimileyin iplik biçiminde ince, küçük yumru.
—Psikan. *Anal dönem* ya da *sadik-anal dönem*, libido örgütlenmesindeki üremsel-öncesi dönem. Freud'a göre, ağızcıl dönemle fallus dönemi arasında (iki ve dört yaş arası) yer alır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. *Anal bez*, etçil memeli hayvanların ürojenital bölgesinde bulunan ve onların özgül bir koku yaymalarına yarayan salgı bezi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anal yüzgeç*, balıklarda, karın kısmında, anüsün arkasında bulunan tek yüzgeç. (Tek ya da çift olabilir, ön tarafında dikensi kılçıklar bulunur ya da bulunmaz; dişlisazangillerde, anal yüzgecin birinci kılçığı erkekte gonopodun yapısında yer alır.)
—ANSİKL. Psikan. Anal dönemin ayırt edici özelliği, anal dürtülerin ağır basması ve etkinlik-edilginlik karşıtlığıdır. Etkinlik, elkoyma dürtüsünün; edilginlik ise,kaynağı, cinsel uyarım doğuran anal mukoza olan gerçek anal erotizmin kendini göstermesidir. Freud'a göre, üremsel dönemde olduğu gibi anal dönemde de, cinsel dürtülerin örgütlenmesi, dış nesneyle bir bağıntı kurmayı olanaklı kılar. Bununla birlikte, üremsel örgütlenmenin kesin olarak yerine oturmasından sonra, anal erotizmin dürtüleri, bilinçdışının ürünlerinde (düşüncelerde, fantazmalarda, belirtilerde) kendini göstermeye devam eder. Freud şöyle der (1917): bilinçdışında, "dışkı (para, armağan), çocuk ve penis kavramları birbirinden kolayca ayırt edilmez ve kimi zaman birbirinin yerine kolaylıkla geçer". Yine Freud, saplantılı nevroz olaylarında, başlangıçta üremsel düzeyde algılanan fantazmaların, "anal nitelikte fantazmalara dönüştüklerini" ileri sürer. Süt bebeğinin, sevdiği kişiye ilk armağanından (dışkı) söz ederken de, çocuğun ilk olarak şu seçimi yapmak durumunda olduğunu belirtir:çocuk,ya dışkıyı bırakır ve onu "aşkına feda eder" ya da "özerotik -otoerotik- doyum sağlamak ve daha sonra da istencini -iradesini- ortaya koymak için dışkıyı tutar. Sonuncu seçim, anal karakterin yanlarından birini, yani inatçılığı önceden haber verir ve Freud'a göre bir karakterin öteki biçimleri, düzenlilik ve tutumluluktur ya da bir başka deyişle, pintilik, bilgiçlik taslama ve inatçılıktır. Bu huylar, genellikle tepkisel savunmalar biçimine bürünerek saplantılı karakterde, çoğunlukla bir arada kendini gösterir.
—Zool. Anal bez, bazı memeli hayvanların anus bölgesinde bulunur ve türe özgü bir koku yayar. Örneğin tilkininki menekşe kokusunu, miskkedisininki misk kokusunu andırır; kokarcaysa mide bulandırıcı kötü bir koku yayar. Yayılan koku, aile arazisinin sınırlanmasına (kunduz), bir türün, cinslerden birinin (erkek, dişi) ya da bireyin tanınmasına (tarla sıçanı, fare) yarar ve böylece aynı hayvan topluluğunda üyelerarası ilişkileri yönetir.

ANALAGMATİ a. (fr. *anallagmatie*). Geom. Kimi evirtimler için, bir eğrinin ya da bir yüzeyin değişmez özelliği. (Bu evirtimlerin kutuplarına, *analagmati kutupları* denir.)

ANALAGMATİK sıf. (fr. *anallagmatique*). Geom. **1.** Bir ya da birçok analagmatisi olan bir eğri için kullanılır. **—2.** *Analagmatik uzay*, "sonsuzdaki nokta" denilen bir $\omega \in E$ noktasının katıldığı E Eukleides uzayı. (Özellikle *analagmatik doğru* ve *analagmatik düzlem*'den söz edilir; bu katmayla her evirtim kutbuna bir dönüşmüşü, ω noktasını karşılık getirmek olanaklı olur.)

ANALEM a. (fr. *analemme;* yun. *analemma)*. Gök küresi dairelerinin meridyen düzlemi üzerindeki ortografik izdüşümü; belli bir anda bir yıldızın yüksekliğinin, meridyenden geçiş saatinin bulunmasını sağlar.

ANALEPTİK sıf. (fr. *analeptique;* lat. *analepticus;* yun. *analeptikos*, gücünü yeniden elde etmeye özgü'den). Tıp. Organizmanın çeşitli organlarına gücünü ve işlevini yeniden kazandıran uyarıcı maddeye denir.
◆ a. Analeptik madde.
—ANSİKL. Solunum analeptikleri, solunumun ritmini ve genliğini normale döndürür. Başlıcaları teofilin, lobelin, niketamit ve kafeindir. Dolaşım analeptikleri, zayıflamış kalbin kasılma gücünü ve atardamar gerilimini artırır. Bu amaçla kullanılan ilaçlar, kâfur, neosinefrin, heptaminol, vb.'dir.

ANALGES a. (duyumsuz, acı duymaz anlamında yun. sözc.). Kuşların üstünde yaşayan akar cinsi böcek. (Analgidae familyasının örnek tipi.)

ANALGESİDAE a. Zool. ANALGIDAE'nin eşanlamlısı.

ANALGİDAE a. Keneyi andıran analges gibi akarlar familyası. (Bu akarlar kuşların tüylerine tutunur, yağ bezlerinin çıkardığı yağlı maddelerle beslenirler. Genellikle acı vermezler.) [Eşanl. ANALGESİDAE.]

ANALGİZER a. (ing. sözc.). Anestez. Genellikle pentran gazı solumada kullanılan buğu aygıtı. (Yüzeysel narkoz verilirken kullanılır; hasta aygıtı kendi eliyle tutarak gazı içine çekebilir.)

ANALI sıf. **1.** Anası olan, anası sağ. **—2.** *Analı kızlı*, anne kız birlikte. || *Analı kuzu, kınalı kuzu*, evladın anne yanındaki mutluluğunu vurgulamak için söylenir.
—İnş. *Analı kuzulu*, bir tür kerpiç duvar örgü düzeni. Ana (büyük boy) ve kuzu (küçük boy) kerpiçlerin değişik biçimlerde dizilişiyle oluşur.

Analı kız kaya anıtı, Van kalesinin K.-D.'sunda Urartu kralı Sarduri II (İ.Ö. 764-735) döneminden yazıt.

ANALIK a. **1.** Ana olanın durumu, niteliği: *Analık özlemi içindeydi.* **—2.** Ana olana özgü duygu ve duyarlık: *Ne yaparsın analık, katlanacaksın.Analık çok zor.* **—3.** Üvey ana (iyelik ekiyle): *Analığım iyi bir kadındı.* **—4.** *Bir kimseye analık etmek, yapmak*, onu anne gibi korumak, kollamak, sevgi ve şefkat göstermek.

Niort'daki (Deux-Sèvres) Poitiers kontlarının şatosundaki çift **anakule** (XII. yy.) köşeleri yuvarlak küçük kulelerle bezeli ve paralel iki perde hattıyla birbirine bağlı (XV. yy.)

—Huk. *Analık sigortası*, sigortalı kadın işçinin ya da sigortalı erkeğin sigortasız eşinin gebelik ve doğum sırasında muayene, bakım ve tedavi giderleri ile emzirme ve işgöremezlik yardımlarını kapsayan sosyal sigorta türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkonogr. Kucağında çocuğuyla bir anayı, yani Bakire Meryem ile Çocuk İsa'yı görüntüleyen sanat eseri.
—Psikan. Psikoz olaylarında uygulanan psikoterapi tekniği. Terapiyi (tedaviyi) yapanla hasta arasında, şefkatli bir anne ile çocuğu arasındaki ilişkiyi model olarak alan bir bağıntı yaratma amacını güder.
—ANSİKL. Huk. Sosyal sigortalar k.'nun 43. maddesine göre analık sigortasından sağlanan başlıca yardımlar şunlardır: gebelik muayenesinin yaptırılması, sağlık yardımlarının sağlanması, emzirme yardım parası verilmesi, sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi. Analık yardımlarından yararlanabilmek için: a) si-

gortalı kadının doğumdan önceki bir yıl içinde en az doksan gün analık sigortası primi ödemiş olması; b) sigortalı erkeğin, doğumdan önceki bir yıl içinde en az yüz yirmi gün analık sigortası primi ödemiş olması ve doğum yapan kadınla doğumdan önce evlenmiş bulunması gerekir.

ANALİBA ya da **ANALİBLA.** Tar. coğ. Doğu Anadolu'da yerleşme. Melitene (Malatya) ile Satala'yı (Sadak köyü, Gümüşhane) bağlayan roma yolu üstündeydi. Ptolemaios, Fırat nehrinin batısında olduğunu bildirir. *Peutinger* levhalarında da adı geçer.

ANALİTİK sıf. (fr. *analytique*). Fels. Kant'tan bu yana özniteliğin ya da yüklemin mantıkça ve zorunlu olarak özne kavramının içinde bulunduğu yargılar için kullanılır. Öyleyse bu yargılarda, birinden ötekini elde etmek için terimlerden birini çözümlemek yeterlidir. ‖ *Analitik felsefe* → ÇÖZÜMLEYİCİ felsefe.

—Geom. *Analitik geometri*, noktalarının koordinatlarının sayısal fonksiyonları aracılığıyla bir koordinat sisteminde gösterilen geometrik nesneleri (eğriler, yüzeyler vb.) inceleyen matematik kolu.

—Ikt. → MUHASEBE.

—Kim. *Analitik kimya*, kimyasal maddeler ile dönüşümlerini tanımak ve miktarlarını belirlemek için çözümsel yöntemler kullanan ve bu yöntemleri inceleyen kimya dalı.

—Mant. → ÇÖZÜMLEYİCİ.

—Topogr. *Analitik fotoğrametri*, perspektif demetlerin yeniden oluşturulması ve benzeşik ışınların kesişimi sorunlarını, fotoğraflar üstünde koordinat ölçümleriyle hesaplayarak çözen değerlendirme yöntemi. (Bu işlem ÖRNEKSEMELİ FOTOĞRAMETRİ'nin karşıtıdır.)

—Topol. *Analitik uzantı ilkesi*, D noktası dolayında çakışan ve bağlantılı D açığında yer alan iki analitik fonksiyonun D içinde özdeş olduğunu belirten ilke. ‖ *Analitik uzay*, üzerinde bir $(U_i)_{i \in I}$ açık örtülüşü ve bağdaşım koşullarını gerçeklemesi istenen $z_i : U_i \to \mathbb{C}$ fonksiyonları verilen ayrık topolojik uzay. (Eşanl. ÇÖZÜMLEMELİ UZAY.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ n *değişkeninin analitik fonksiyonu*, değişkenleri gerçek ya da karmaşık olan, D açığında tanımlanan $f(x^1, ..., x^n)$ nin, D nin her $(x_0^1, ..., x_0^n)$ noktasında tam seriye açılabilen f fonksiyonu. (Bk. *ansikl.* böl.)

◈ a. Fels. **1.** Aristoteles'ten kaynaklanan biçimsel mantığa Husserl'in verdiği ad. **—2.** *Kavramların analitiği*. Kant'ta, kavramların ve daha sonra anlığın kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İlkelerin analitiği*, Kant'ta, kavramların ve daha sonra anlığın uygulanmasını önsel (a priori) olarak düzenleyen önsel ilkeler kuramı. (Kant, *Kritik der reinen Vernunft*'ta, "Demek ki ilkelerin analitiği, yargı ve önsel kuralların dayandığı koşul için bir yasadan başka şey değildir" diye yazar.) ‖ *Transsendental analitik*, Kant'ta, deney nesnelerinin düşünülmesini olanaklı kılan anlık kavramlarına ve ilkelerine ilişkin kuram. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. • *Kavramların analitiği*. Kant şöyle yazar: "Kavramların analitiğinden, kavramların kendisinin çözümlenmesini ya da felsefe araştırmalarında öteden beri kullanılan ve ortada bulunan kavramları daha da açık kılmak üzere içeriklerine göre ayrıştıran yöntemi anlamıyorum; kavramların analitiği deyince, az denenmiş olan bir şeyi, yani önsel (a priori) kavramların olabilirliğini bilmek amacıyla, bunları, doğdukları yer olması dolayısıyla yalnızca anlıkta arayan ve anlığın genel olarak salt kullanılışını çözümleyen bir işlem aracılığıyla anlığın kendi gücünün *ayrıştırılmasını* anlıyorum" (*Kritik der reinen Vernunft*, 1,1,1).

• *Transsendental analitik*. Kant şöyle der: "Anlığın salt bilgisinin öğelerini ve ilkeleri (bunlar olmadan hiçbir nesne kesinlikle düşünülemez) inceleyen transsendental mantığın bölümü, transsendental analitiktir; bu aynı zamanda, bir doğruluk mantığıdır" *(Kritik der reinen Vernunft*, 1,2).

—Topol. • *Analitik uzay*. $(U_i)_{i \in I}$, X ayrık topolojik uzayının bir açık örtülüşü ise $z_i : U_i \to \mathbb{C}$ fonksiyonlarından (U_i den $\mathbb{C}$ nin bir A_i açığı üzerine tanımlanmış eşyapı uygulamaları) aşağıdaki bağdaşım koşulunu gerçeklemesi istenir: $U_i \cap U_j \neq \varnothing$, olmak üzere $\forall (i, j) \in I^2$ olduğunda f_{ij} uygulaması:

$z_j(U_i \cap U_j) \subset A_j \to z_i(U_i \cap U_j) \subset A_i$

$f_{ij} = z_i \circ (z_j)^{-1}$ ile tanımlanan uygulama, türevi her yerde sıfırdan farklı holomorf bir dönüşümdür. Bu z_i lere U_i açığı üzerinde *yerel koordinatlar* denir. Bağlantılı, tıkız, analitik bir uzay üzerinde holomorf bir fonksiyon, değişmez bir fonksiyondur. Basit bağlantılı her analitik uzay aşağıdaki üç analitik uzaydan biriyle eşyapılıdır: $\mathbb{C}$ düzlemi, birim daire $(\{z / |z| < 1\})$ ya da S_2 Riemann küresi. Bunlardan yalnızca sonuncusu tıkızdır ve her tıkız analitik uzay S_2 ile eşyapılıdır.

• *Analitik fonksiyonların özellikleri:* Analitik bir fonksiyon için D nin her x_0 noktasında gerçek bir $\rho(x_0) > 0$ sayısı ve yakınsaklık yarıçapı $\rho(x_0)$ dan büyük ya da buna eşit $|x - x_0| < \rho(x_0)$ için

$$f(x) = \sum_{n \geqslant 0} a_n (x - x_0)^n$$

olan bir $S(X) = \sum_{n \geqslant 0} a_n X^n$ serisi vardır.

D içinde analitik bir fonksiyon D içinde sonsuz kez türevlenebilir ve bunun ardışık türevleri D içinde analitiktir. İki analitik fonksiyonun toplamı ve çarpımı da D içinde analitiktir. Böylece D içinde analitik fonksiyonların cebri elde edilir. f, analitik bir fonksiyonsa; $\frac{1}{f}$ de $D - \{x_0 / f(x_0) = 0\}$ açığında analitiktir. f, D içinde analitikse, değerlerini D′ içinden alırsa ve g, D′ içinde analitikse $f \circ g$, D içinde analitiktir. f, bağlantılı D içinde analitikse ve $g' = f$ olmak üzere g, D içinde bir fonksiyonsa, bir değişmez farkıyla g tek ve analitiktir. D bağlantılı açığı içindeki analitik fonksiyonlar halkası bir tamlık halkasıdır.

Analitik fonksiyon örnekleri: polinom fonksiyonlar, paydanın sıfır olmadığı küme üzerindeki oransal fonksiyonlar, $\exp_a (a > 0)$ fonksiyonlar ve $x \mapsto \frac{1}{1 + x^2}$ türevi analitik olduğundan Arc tg.

•*Analitik fonksiyonların tarihçesi*. Analitik fonksiyonlar kuramı fransız matematikçi Augustin Cauchy (1789-1857) tarafından kuruldu. Cauchy "gerçek sayıdan sanal sayıya geçişi kesinleştirme"yi öneriyordu; bu geçiş anlaşılmaz bir "cebirsel işlemlerde sürerlik ilkesi" (A. Girard'ın 1629'da açıkladığı ilke) adına alışılmış cebirsel ve üstün fonksiyonları karmaşık alana genişletmeyi sağlıyor, bunu da bir x gerçek değişkenini bir karmaşık $z = x + \sqrt{-1}y$ değişkeniyle basitçe ornatarak gerçekleştiriyordu.

Böylece Euler, Laplace ve Poisson, ayrım gözetmeksizin gerçek ya da karmaşık argümanları kullandılar ve tanımlanmış gerçek integralleri hesaplamak için karmaşık sayılardan yararlandılar. Ama keyfi fonksiyon kavramının yavaş yavaş ortaya çıkması —iki kümenin elemanları arasındaki eşleme— matematikçileri gerçek sayıdan sanal sayıya geçişin geçerliliği sorununu bütün genelliğiyle formülleştirmeye zorladı. Bu sorunun aydınlığa kavuşması, değişkenleri basitçe ornatarak karmaşık alana genişlemeye elverişli bir fonksiyonlar sınıfının tanımlanmasına yol açtı: sonsuz kez türevlenebilen ve yakınsak bir seriye açılımla gösterilebilen analitik fonksiyonlar.

Cauchy, karmaşık tek değişkenli fonksiyonlar kuramını eğrisel integral kavramı üzerine kurdu (1825); sözkonusu integrali sanal limitler arasında alıyor, bunu yaparken $x + iy$ $(i = \sqrt{-1})$ değişkenini düzlemin (x,y) noktası olarak yorumluyor ve bu noktayı bir yol boyunca değiştiriyordu. İntegralin seçilen yoldan bağımsız olmasını istedi ve temel teoremi ispat etti. Aralarında (kutupsal) bir tekillik bulunan değişik iki yol boyunca integralleyerek elde ettiği sonuçların farkını hesaplamak amacıyla kalanlar hesabını yarattı. Cauchy bir fonksiyonun bir tam seriye açılabilmesi için bir ölçüt ispatladı (1831) ve fonksiyonu, bu ölçütte analitikçilerce kullanılması kolay bir anlatım olan eğrisel bir integralle gösterdi. Cauchy, türevin sürekliliğini fonksiyonun sürekliliğine katmakta kararsız olduğundan teoremin varsayımları bulanık kaldı (bu nedenle XIX. yy.'da fonksiyonun türevlenebilirliği bulundu). Teoremin yeterli koşullarının aydınlatılması —tek bir türevinin varolduğu— onu, karmaşık anlamda türev tanımını ve bunun analitiklikle eşdeğer olduğunu belirlemeye zorladı (1851). Cauchy'ye göre, $z = x + iy$ değişkeninin bir f fonksiyonu, ancak ve ancak $f = P + iQ$ fonksiyonu, Cauchy - Riemann denklemleri denilen

$$\frac{\partial P}{\partial x} = \frac{\partial Q}{\partial y} \quad \text{ve} \quad \frac{\partial P}{\partial y} = - \frac{\partial Q}{\partial x}$$

koşullarını gerçekleyen iki x, y değişkeninin sürekli türevlenebilen bir fonksiyonuysa analitikti. Bu tam tamına, Bernhard Riemann'ın (1826-1866) geometrik yaklaşımının çıkış noktasıydı. Riemann $z = x + iy$ büyüklüklerini ve bunların $w = f(z) = u + iv$ görüntülerini iki düzlemin noktaları olarak, f fonksiyonunu da z ler düzleminin w ler düzlemi üzerine dönüşümü olarak yorumladı. Bu yoruma göre, karmaşık anlamda türevlenebilen uygulamalar, Gauss'un (1825) sistemli biçimde incelediği uyuşumlu uygulamalardı (kendisi ve karşıtı diferansiyellenebilen ve açıları koruyan bire bir örten uygulamalar). w nin u gerçek ve v sanal kısmı Cauchy -Riemann koşullarını gerçekliyorsa, u ile v uyumlu fonksiyonlardı $\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} \text{ Laplace işlemcisi sıfır} \right)$ ve Riemann bu özelliği analitik fonksiyonları bütün olarak belirtmekte kullandı. Ancak bundan önce Riemann yüzeyini tasarlayarak analitik fonksiyonlar kuramını çok biçimli fonksiyonlara genişletti.

Yüzeyi salt geometrik tarzda betimledi: çokbiçimli fonksiyonun her kolu için bir düzlem örneği getirdi ve üst üste koyduğu bu yaprakları, yüzeyin bir yaprağını bir başkasına uzatan birtakım çizgiler boyunca düzleme tutturdu (vida adımı sonsuz küçük bir "helikoit yüzey" gibi). Kendi bulduğu Riemann yüzeyi üzerinde tanımlanmış çokbiçimli fonksiyon her noktada tek bir değer alıyordu.

Cauchy ve Riemann kuramlarını, analitik bir anlatımla gösterilen bir fonksiyonun türevi ve integrali kavramına dayandırırken, Karl Weierstrass (1815-1897) kuvvetler serisi üzerinde yoğunlaşmış ve XVIII. yy. matematikçilerinin (Euler, Lagrange) çözümlemeyi cebir üzerine kurma girişimlerindeki biçimci anlayışı bununla birleştiren bir yaklaşım izliyordu. Weierstrass kuramının temel kavramı, toplamı, serinin yakınsaklık dairesi içindeki fonksiyona eşit tam seri olan "analitik fonksiyon elemanı" kavramıdır. Bundan seriler üzerine teoremler yardımıyla fonksiyonu başka bölgelerde gösteren analitik elemanlar çıkardı. Aşağıdaki koşul gerçekleştiğinde analitik bir elemanın bir başka elemanın uzantısı olduğunu buldu: bu elemanların yakınsaklık dairelerinin arakesiti boş değilse ve toplamları bu arakesit içinde eşitse. Weierstrass bir fonksiyon elemanını olabildiğince öteye uzatıyor ve böylece sözkonusu elemanların kümesi analitik fonksiyonu oluşturuyordu.

Analitik fonksiyonlar üzerine yukarıda kısaca aktarılan üç anlayış XX. yy.'ın ba-

şına kadar birlikte ele alınmadı; böylece kuramın araçları çoğaldı, yöntemleri ve sonuçları çeşitlendi.

Karmaşık çok değişkenli fonksiyonlar kuramının gelişimi de bu yüzyılın başına denk gelir. Klasik kuramın temel kavramlarının genişlemesi sorun yaratmasa da aynı şey yöntemleri için geçerli değildi. Mittag-Leffler teoreminin (çok değişkenli kutupların bir kümesini kabul eden meromorf fonksiyonların —yalnızca kutupları olan fonksiyonlar— kurulmasını sağlayan teorem) P. Cousin tarafından genişletilmesi (1895) karmaşık tek değişkenli fonksiyonlar kuramına ilişkin temel teoremlerin $\mathbb{C}^n$nin bütün bölgelerinde geçerli olmadığını, ancak daha öteye uzatılamayan en az bir holomorf fonksiyonun (bu fonksiyon klasik kuramda her zaman vardı) içinde yer aldığı açık holomorfluk bölgeleriyle sınırlı olduğunu gösterdi. Bu saptama aşağıdaki üç teorem için doğrudur: verilen bir sıfır kümesini kabul eden fonksiyonların varlığı üzerine Weierstrass çarpanlara ayırma teoremi; meromorf fonksiyonları, holomorf fonksiyonların bölümü olarak gösterme üzerine Poincaré teoremi; Runge yaklaştırım teoremi. Ancak bu problemin tümüyle aydınlığa kavuşması için demetler kuramının (50'li yıllarda J. Leray'in yarattığı ve H. Cartan ve J.-P. Serre'in çözümlemeye soktuğu kuram) uygun bir dil ve uygun yöntemler üretmesini beklemek gerekti. Riemann yüzeyi düşüncesi sistematik olarak ancak 50'li yıllardan sonra karmaşık değişkenli fonksiyonlar kuramına uygulandı. Bundan sonra da H. Behnke ve Stein çokboyutlu Riemann yüzeylerini özel durumlarda içeren analitik uzayları bu alana kattılar. Klasik durumda geçerli olanın aksine bu aşırıyüzeyler yerel olarak düzgünleştirilmemiş noktalar taşıyabiliyor ve bu nedenle analitik uzay kavramının bir kez daha genişletilmesi gerekiyordu (Cartan ve Serre). Bu gelişmelerden sonra kuramda gerçek bir patlama oldu; günümüzde bu alanda büyük ilerlemeler görülmektedir.

Analitikler (*Birinci* ve *İkinci*) [Analytika Protera, Analytika Ystera], Aristoteles'in *Organon*'unun bölümlerinden biri. Aristoteles, bu bölümde, tümdengelimli akılyürütmenin tasım biçimlerini tanımlar.

ANALİTİKLİK a. (fr. *analyticité*). Mat. çözlm. Analitik bir fonksiyonun özelliği.

ANALİZ a. (fr. *analyse*). **1.** ÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı: *Kan analizi. Bu analiz doğru değil.* **—2.** *Bir şeyi analiz etmek, bir şeyin analizini yapmak*, onu çözümlemek: *Ekonomik durumun iyi bir analizini yapmak. Bir tiyatro oyununu analiz etmek.*
—Anal. kim., Mat. çözlm., Telekom. ve TV. ÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı.
—Fels. → ÇÖZÜMLEME.
—Fiz. *Boyut analizi* → BOYUT.
—İkt. İktisadi olayları oluşturan çeşitli öğeleri ve bunlar arasındaki bağıntıları bularak, ortaya tutarlı bir açıklama şeması çıkarmak amacıyla bu olayları inceleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. → ÇÖZÜMLEME.
—Tekst. *Bir kumaşı analiz etmek*, bileşenlerini çözümlemek ve yeniden üretimi için gerekli bütün öğelerini araştırmak. (İpliklerin cinsiyle numaraları, sayısı, atkı sıklığı ve armür raporu bulunur.)
—ANSİKL. İkt. İktisadi analiz, bir iktisadi olayın temel özelliğini oluşturan fonksiyonel bağıntıları, sebep sonuç ilişkilerini ya da zaman ve mekân içi ilişkileri gün ışığına çıkarmaya çalışır; amacı, gerçekle ilgili tipik olayları, karmaşıklıkları ve zaman içindeki değişiklikleriyle kavramaktır. İktisadi analiz konusunu çeşitli yönleriyle kavrayabilmek için, birçok bütünleyici görüş biçimleri ve değişik yöntemlerden yararlanılır.
• *Mikroekonomik analiz ve makroekonomik analiz.* Mikroekonomik analiz, iktisadi hayatı, bir bir incelenmesi gereken bireysel etkinliklerin bir toplamı sayar ve dolayısıyla bireysel olaylar (bireyler, işletmeler) üzerinde durur. Makroekonomik analiz, iktisadi faaliyeti topluluk (çoğu kez ulus) çapında ele alır ve global nicelikler (milli gelir, toplam yatırımlar, vb.) arasında bağıntılar kurar; böylece, bu veriler arasındaki bağıntıları açıkça göstermeye ve açıklamaya çalışır. Bu da makroekonomik analizi, iktisadi hayatı, bu global nicelikler arasındaki etki ve tepkilerin bir bütünü olarak görmeye yöneltir.
• *Nitel analiz ve nicel analiz.* Fiyat düştüğü zaman talep edilen miktarın arttığını söylemek —sözkonusu değişikliklerin büyüklüğü rakamlarla belirtilmedikçe— nitel karakterde ifadedir, mantıksal bir analizdir. Bu tür analiz, özellikle, iktisadın psikolojik ve sosyal yanlarıyla, davranışlarla, bu davranışların öznel etkenleriyle ilgilenir. Talep edilen miktardaki artışın yüzdesiyle fiyattaki düşüşün yüzdesi arasındaki oran rakamlarla dile getirildiği zaman nicel analize geçilmiş olur (bu oran, bu fiyatta talebin fiyat elastikliği katsayısını verir). Bu tür analiz, ölçülebilir veriler üzerinde durur, iktisadi bir olay hakkında nicel bir fikir vermeye çalışır.
• *Statik analiz ve dinamik analiz.* Bir olayı belli bir anda göz önüne alıp incelemekle yetinilirse, statik analiz sözkonusudur. Zaman öğesi de işin içine sokulursa, analiz dinamik bir nitelik alır. Ayrıca, iktisadi analiz, incelenen olayın öncesinde ya da sonrasında yer aldığına göre, "ex ante" ya da "ex post" olabilir.
• *Yazınsal ya da matematik analiz.* Matematik kullanımı, daha büyük bir açıklık ve tutarlılık elde edilmesini sağlayarak, iktisadi olayların incelenmesini kolaylaştırmak amacını güder. Matematik, karmaşık bağıntıları açıklamayı ve daha büyük bir kolaylıkla kullanmayı olanaklı kılar. Özellikle, istatistik yöntemlerin kullanımında matematik kesinlikle gereklidir.

ANALİZANDUM a. (*çözümlenmesi istenen* anlamında lat. *analysandum*). Mant. Dilin* mantıksal çözümlemesi'nin aydınlatma amacını güttüğü nesne. Bu nesne, çoğu zaman, bir kavramdır.

ANALİZANS a. (*çözümleyen* anlamında lat. *analysans*). Mant. Analysandum'un çözümlenmesinde yer alan kavramların tümü.

ANALİZCİ a. Analiz yapmakta uzman olan kimse.

ANALİZÖR a. (fr. *analyseur*). Elektron. ÇÖZÜMLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

ANALJEZİK sıf. (fr. *analgésique*). Ağrı duyumsuzluğu yaratan. (Analjezik etki yaratan ilaçlar genellikle antaljik* etki de yaratır. Kimi zaman "analjezik" ve "antaljik" [ağrıkesici] sıfatları eşanlamlı olarak kullanılır.)
◆ a. Ağrıya duyumsuzluk yaratan madde.

ANALLATİK sıf. (fr. *anallatique*). Topogr. Anallatizm özelliği olan.

ANALLATİZM a. (fr. *annallatisme*). Topogr. Stadimetrenin optik özelliği; bu aygıtın dürbünü, miranın görüntüsünü istasyon noktasından geçen düşey doğrultuda oluşturur ve böylece mirayla aygıtın merkezi arasında kalan uzaklığın doğrudan okunmasını sağlar.

ANALLATİZÖR sıf. (fr. *anallatiseur*'den). Topogr. Anallatizm kazandıran: *Anallatizör cam.*

ANALOG sıf. (fr. *analogue*). Elekt. *Analog kutup*, ısılelektrik bir cisimde, sıcaklık artınca artı, düşünce eksi durumuna gelen kutup. (Karşt. anl. ANTİLOG* KUTUP.)
—Kim. BENZER'in eşanlamlısı.

ANALOGLAR a. (fr. *analogues*'dan). Zool. İşlevleri aynı, ama kökenleri farklı organlar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Analoglar kuramı, E.Geoffroy Saint-Hilaire'in yapısal plan birliği kuramına dayanır. Buna göre bir organ biçim ve yapı değişiklikleri geçirebilir, ama bu değişiklikler organın ilişkilerini, bağlantılarını bozmaz.

Geoffroy Saint-Hilaire'in analogları, bir atadan, çok eski ortak bir soydan türemiş, bağlantıları aynı olan organlardır (insanın kavrayıcı eli, yarasanın kanadı, atın tek parmaklı ayağı). Bir kalıtım bağı, çok eski biçimi özel biçimlere bağlar. Günümüzde bu tür organlara *homologlar* denir, analoglar adı işlevleri aynı, ama kökenleri tamamen farklı organlara verilir (kuşların ve böceklerin kanatları).

ANALOJİ a. (fr. *analogie*). Özde farklı olmakla birlikte benzer özellikler gösteren şeyler arasındaki benzeşme; örnekseme.
—Dilbil. → ÖRNEKSEME.
—Fiz. BENZEŞİM'in eşanlamlısı.
—Zool. Özdeş işlevleri dolayısıyla, yüzeysel benzerlikler gösteren, ama yapıları bakımından tümüyle birbirinden bağımsız olan organların durumu (örneğin böceğin, kuşun ve yarasanın kanadı).

ANALSİT ya da **ANALSİM** a. (fr. *analcite* ya da *analcime*). Miner. Kübik sistemde kristalleşen ve formülü

$$NaAlSi_2O_6,\ H_2O$$

olan sodyum zeolit. (Beyaz, pembe ya da gri renktedir. Silis bakımından doymamış alkali magma ve başkalaşım kayaçlarının belirgin niteliğini oluşturur.)

Analysis of Mind *(the)* [Zihnin incelenmesi], Bertrand Russell'ın yapıtı (1921). Filozof, bu yapıtta, duyu verilerinin rolü üzerinde önemle durur ve ruhsal olayların, fizyolojik olaylara sıkı sıkıya bağımlı olduğunu ileri sürer (ama bu, onun, maddeci olduğu anlamına gelmez).

ANAMAL → SERMAYE.

ANAMALCI → KAPİTALİST.

ANAMALCILIK → KAPİTALİZM.

ANAMAS, AKSU'nun eski adı.

ANAMAS dağı → GÜLLÜCE dağları.

ANAMİRTA a. Bot. Eskiden halk hekimliğinde kullanılan ve çok zehirli olan balıkotunun bilimsel cins adı.

ANAMNEZ a. (fr. *anamnèse*; yun. *anamnesis*, akla getirme eylemi'nden). Hastanın ya da yakınlarının, onun daha önce geçirmiş olduğu hastalık ve sağlık durumları hakkında hekime verdiği bilgilerin tümü.

ANAMORF sıf. (fr. *anamorphe*; yun. *ana*, tersine, ve *morphe*, biçim'den). Zool. Gelişmesi anamorfozla gerçekleşen çokayaklılara denir. (Kırkayaklar ve chilopoda grubundan bazı eklembacaklılar [lithobius, çıyan] anamorftur.) [Karşt. EPİMORE.]

ANAMORFOZ a. (fr. *anamorphose*; yun. *anamorphun*, dönüştürmek). Opt. **1.** Bir cismin görüntüsünü veren bir optik sistem, cismin yatay ve düşey boyutlarını farklı büyüttüğünde ortaya çıkan olay. (Aynalarla ve silindir ya da simit biçiminde merceklerle gerçekleştirilen bu olaydan sinemaskopta yararlanılır.) **—2.** Bir cismin eğri bir ayna tarafından verilen kaba, biçimsiz görüntüsü. ‖ *Anamorfoz aygıtı*, anamorfoz oluşturan optik düzenek.
—Güz. sant. Görünümleri çarpıtılmış grafik bir yapıtın ya da bir resmin tümü ya da bir bölümü. Yapıt, gerçek görünüşünü ancak ya belirli bir açıdan doğrudan bakıldığında (uzunlamasına anamorfoz) ya da silindir, koni, vb. biçiminde bir ayna içinden bakıldığında kazanır. (Uzunlamasına anamorfozlar Rönesans döneminde sanat alanında ortaya çıktı; aynalı anamorfozlarsa, XVII. yy.'dan başlayarak gelişti ve XIX. yy.'da Avrupa'da çok yaygın bir eğlence konusuydu.)
—Mat. çözlm. ve Geom. BOZUNMA'nın eşanlamlısı.
—Radyol. Radyografi çekimi sırasında istemli olarak yaratılan duruş bozukluğu. (Alışılagelmiş iyi görüntülenemeyen) anatomik ayrıntıları ortaya çıkarmak amacıyla yapılır. Anamorfoz için tipik bir örnek, kafatası grafisinde alınan Worms ve Bretton duruşudur: baş öne eğik, çene göğü-

silindir aynalı **anamorfoz**
Amerika
alman ressam Elias Baeck'in *Dört Kıta* (1740) alegorilerinden biri
guvaş
musee des Arts décoratifs, Paris

se değer durumdayken film kaseti kafatasının arkasına yerleştirilir ve X ışınları alın bölgesinden geçecek biçimde gönderilir. Kafatası oval ve biçimsiz bir görünüm alır, ancak kafa tabanının arka bölümü, yani artkafa kemiğinin sedefsi parçası, kafatası oluğu ve daha önde artkafa dış çıkıntıları açıkça ortaya çıkar.)
—Zool. Doğdukları sırada erişkin evrelerindeki bütün bölüt ve ayak sayısına sahip olmayan kimi çokayaklıların gelişme biçimi. (Çokayaklılar embriyon sonrası gelişme sırasında, deri değiştirirken onları bir ya da birkaç defada ve art arda edinirler.) [Karşt. EPİMORFOZ.]

ANAMUR, Akdeniz bölgesinde, İçel iline bağlı ilçe; 65 767 nüf. (1990). 2 005 km². 40 köy. Merkezi, Mersin'in 222 km batısındaki *Anamur* (esk. Anemurion, Anemurium); 37 335 nüf. (1990). Turunçgiller, muz, turizm.
—Tar. Anamur İ.Ö. I. yy.'da Roma egemenliğine girdi; imparator Caligula döneminde (İ.S. 37 - 41) Kommagene kralı Antiokhos IV'e verildi. Bizans döneminde, zaman zaman islam ordularının saldırılarına uğrayan kent 1225'te Türkler'in eline geçti.
—Mim. İlçede, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları dönemlerinden yapılar bulunur. Anamur'un 5-6 km güney-doğu'sunda, kıyıda bulunan *Anamur kalesi*'nin Romalılar döneminde Anemurium (Anemurion) kentini korumak amacıyla yapıldığı sanılıyor. *Mamuriye kalesi* adıyla da bilinen yapı, Anadolu Selçukluları ve Karamanoğulları dönemlerinde onarıldı. Onarım yazıtlarından biri, Karamanoğlu İbrahim Bey II dönemindendir (1450). Yapı, Anadolu'nun en sağlam kalelerindendir.
Anadolu Selçukluları döneminde yapıldığı sanılan *Ak cami* ya da *Alaettin camisi*, Karamanoğulları döneminden *Kale camisi*, çok yıkık bir han ve hamam yapısı yöredeki anılabilecek yapıtlardır.

ANAMUR burnu. Anadolu'nun Akdeniz kıyılarının orta kesiminde, Anamur'un güneyinde burun. Küçük Asya yarımadasının en güney noktası (36° kuzey).

Anamur santralı, İçel'in Anamur ilçesinde, Anamur çayı üzerinde kurulu elektrik santralı. 1967'de işletmeye açıldı. Kurulu gücü 0,56 MW, yıllık elektrik üretimi 2 milyon kWh olan,kanal tipi bir santraldır.

Anamur yolları, türkülü bir kaşık oyunu. Daha çok İçel ili Anamur ilçesi ve çevresinde yaşayan Yörükler arasında yaygındır.

ANAN, Japonya'da kent, Şikoku adasının doğu kıyısında, Tokuşima'nın G.'inde; 60 400 nüf.

ÂNÂN be. (fars. *ān*, o'nun çoğl. *ānān*). *Esk.* Onlar.

ANANAS a. (portekizce aracılığıyla tupi dilinde *anana*'dan). **1.** Çok lezzetli meyveleri için yetiştirilen, Amerika kökenli, kısa boylu bitki. (Bil. a. *Ananas comosus;* ananasgiller familyası.) **—2.** Ananasın meyvesi.
—ANSİKL. Değişik botanikçilere göre ananasın 5-8 türü vardır; bunlardan yalnız *Ananas comosus* ticari amaçla üretilir.
Ananas, 1493'te Kristof Kolomb tarafından Guadeloupe'ta bulunduktan sonra, yavaş yavaş bütün tropikal bölgelere yayıldı. XVI. yy.'da gerçekleşen bu yayılmada en büyük rolü İspanyollar ile Portekizliler oynadı.
Tarımı yapılan ananas, kısa ömürlü (birkaç yıllık), çeşidine göre dikenli ya da dikensiz yapraklı otsu bir bitkidir; birleşik meyve yapraklarından oluşan meyvenin tepesinde üst üste taç biçiminde bir yaprakçıklar demeti bulunur. Saptaki koltuk tomurcuklarından çıkan sürgünlerle ya da taç biçimindeki tepe tomurcuğuyla çoğaltılır.
Sürekli sıcak ve nemli bölgelerde, yeni dikilen ananas fidesinden, 12-14 ay sonra ilk meyve alınır. Biraz daha serin bölgelerde, ilk meyvenin alındığı süre 20 ayı geçebilir. Daha iyi ıslah edilmiş çeşitlerden ortalama 12 ay arayla dikim yapılarak, en çok 2 ya da 3 kez ürün alınır. Islah edilmemiş çeşitlerinden ürün almak daha uzun bir süre gerektirir.
Ananas, taze ya da konserve olarak tüketilir. Suyundan şarap ya da çeşitli alkollü içki ve sirke yapılabilir. Ananas konserveciliğinin artıkları da, büyük ve küçükbaş hayvanların beslenmesinde kullanılır.

ANANASÇİÇEĞİ a. Zambakgiller familyasından süs bitkisi. (Anayurdu Ümit burnu yöresidir. Gösterişli birçok türü bahçelerde süs için yetiştirilir. Bil. a. *eucomis.*)

ANANASGİLLER a. Tropikal Amerika'da yetişen ve ananas, tillandsia ve çeşitli epifit türleri kapsayan birçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *bromeliaceae.*)
—ANSİKL. Ananasgiller, genellikle başka bitkilerin üstünde biten (epifit) otsu ya da odunsu bitkilerdir. Epifit olanlar, ağaçlar üzerinde, sadece maddi bir destek bulmak için yer alır, ama bulundukları ağaçtan herhangi bir besin alamazlar. Özel dokuları sayesinde, nemli (yağışlı) dönemlerde çok su biriktirirler. Mineral tuz gereksinimleri de havanın içindeki tozlarla sağlanır. Bunlar, bir demir telin ucuna asılarak yetiştirilebilen biricik bitkilerdir *(tillandsia).* Ananasgillerin öbürleri, özellikle ananas, toprakta yetişir ve meyvesi için büyük çapta üretilir. Ananasgillerin birçok türü bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de, değişik biçimlerde ve renklerde olmak üzere sıcak seralarda ve saksılarda süs bitkisi olarak yetiştirilir (*aechmea, billbergia, bromelia, nidularia, vriesia,* vb.).

ANANAT çoğl. a. (ar. *ʿanʿane*'nin çoğl. *ʿanʿanat*). *Esk.* Ananeler, gelenekler, alışılagelen şeyler: *"... çocuklarını müzeye götürmesi ananat sırasına girmiştir"* (H.C. Yalçın).

ANAN BEN DAVİD (İ.S. VIII. yy.), karaimler tarafından, mezheplerinin kurucusu olarak kabul edilen Bağdatlı haham. Hahamlık geleneğine karşı çıkıyor ve Torah'ınkinden başka otorite tanımıyordu.

ANANCHYTES a. Zool. Echinocorys cinsinin eski adı.

ANAND, Hindistan'da kent, Gucerat'ta, Ahmedabad'ın G.-D.'sunda; 60 000 nüf. Süt ürünleri.

ANANDA, *sevinç* ya da *mutluluk* anlamında sanskritçe sözc.; brahmanlıkta mutlak'ın niteliklerinden biri.

ANANDA, Buddha Sakyamuni'nin kuzeni ve ilk öğrencilerinden biri. Buddhacılığın doğuş döneminde önemli bir rol oynadı.

ANANDA MAHİDOL, Tayland kralı; Rama VIII adını kullandı (Heidelberg 1925 - Bangkok 1946). Prens Mahidol'un oğlu olan Ananda Mahidol, 1935 yılında hükümdarlıktan çekilen amcası Pracadhipok'un yerine geçti. İsviçre'de öğrenim gördüğü sırada, bir naipler kurulu kendisine vekillik etti. Ülkesine döndükten sonra öldürüldü; ancak, öldürülme nedenleri hiçbir zaman tam olarak aydınlığa kavuşturulamadı. Kardeşi Bhumibol Adulyadej, Rama IX sanıyla onun yerine geçti.

Anand Marg, Hindistan'da Prabhat Rancan Sarkar tarafından 1955'te kurulan, tantracı ilkelere bağlı siyasal ve dinsel hareket. Amacı toplumsal bağlanmayı vedanta meditasyonuyla bağdaştırmaktı. Hindistan'da yasaklandı, ama başka ülkelerde bir ölçüde tutundu.

ANANE a. (ar. *ʿanʿane*). *Esk.* **1.** Kuşaktan kuşağa geçen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, davranış biçimleri; gelenek, örf ve âdet: *"Artık Osmanlı ananemizden ıraklaşıp kaybolmakta olan tandır başı masallarından..."* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.). **—2.** Rivayet. **—3.** *Ananesiyle nakletmek, anlatmak,* etraflıca, bütün ayrıntılarıyla aktarmak, iletmek.

ANANECİLİK a. Gelenekçilik.

ANANET a. (ar. *ʿananet*). Cinsel güçsüzlük, iktidarsızlık; puluçluk.

ANANEVİ sıf. (ar. *ʿanʿanevi*). *Esk.* Geleneklе ilgili; geleneksel.

ANANEVİYE a. (ar. *ʿanʿanevi* nin dişl. *ʿanʿaneviyye*). *Esk.* Gelenekçilik.

ANANJİOPLAZİ a. (fr. *anangioplasie;* yun. *an*, yokluk eki *aggeion*, damar ve *plasma* ya da *plasis*, biçim verme'den). Tıp. Damar sisteminin doğuştan eksik ge-

Anamur Kalesi'nden bir görünüm

lışması. (Genel gelişme bozukluğuyla birlikte zekâ geriliğine ve bazen de cüceliğe neden olur.)

ANANSEFAL a. (fr. *anencéphale;* yun. *an*, yokluk eki ve *egkephalos*, beyin'den). Tıp. Beyinden yoksun ucube. (Bu yapısal bozukluğa, omuriliğin tam ya da kısmi yokluğu [ansefalomiyeli] eşlik edebilir. Ucubenin yaşam süresi birkaç saati geçmez.)

ANANTAPUR, Hindistan'da kent, Andhra Pradeş'te, Bangalor'un K.'inde 119 500 nüf. (1981)

ANANTA TUR → PRAMUDYA ANANTA TUR.

ANAOKULU a. İlköğrenim çağına gelmemiş çocukları okul düzenine hazırlayan okulöncesi eğitim kurumu.
—ANSİKL. 1915'e gelinceye kadar Osmanlılar'da yalnızca azınlıkların ya da yabancıların, bu nitelikte, *anamektebi* denilen eğitim kurumları vardı. Bu tarihte çıkarılan *Tedrisat-ı iptidaiye* yasası uyarınca türk çocukları için de anamektepleri oluşturuldu, ancak yaygınlaştırılamadı. 1931'in başlarında, halkın okuma-yazma seferberliği göz önüne alınarak, okulöncesi yaş grupları, öğretimin dışında bırakıldı. Bu tür kurumları, çalışanlarının çocukları için fabrika ve iş yerlerinin açmaları öngörüldü. Bu arada, özel ve paralı anaokullarının sayıları da giderek çoğaldı. 1973'te yürürlüğe giren Milli eğitim ilköğretim yasasıyla, okulöncesi eğitim, yeniden hükümlere bağlandı. Bu tür kurumların, bağımsız anaokulları olarak kurulabilecekleri gibi, gerekli yerlerde ilkokullara bağlı *anasınıfları* biçiminde, ya da ilgili öteki öğrenim kurumlarına bağlı *uygulama sınıfları* biçiminde de açılabilecekleri kararlaştırıldı. İsteğe bağlı tutulan bu tür eğitimin amaçları şöyle belirlendi: çocukların beden, zihin ve duygu gelişmesini ve iyi alışkanlıklar kazanmasını sağlamak; onları temel eğitime hazırlamak; koşulları elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ortak bir yetişme ortamı yaratmak; çocukların türkçeyi doğru ve güzel konuşmalarını sağlamak. Son yıllarda anaokullarının yanı sıra özel-paralı anaokullarının sayısı gün geçtikçe daha da artmaktadır.

ANAP, ANA [vatan] P [artisi]'nin kısa yazılışı.

ANAPA, Rusya'da plaj kenti, Kafkaslar'ın K.-B. ucunda, Karadeniz kıyısında, Kerç boğazının D.'sunda; 30 000 nüf.
—Tar. Anapa, Venedikliler döneminde Napa adıyla bir liman kentiydi. Kent, bakımsızlık nedeniyle giderek harap duruma geldi. Osmanlı devletinin çerkez topluluklarını disiplin altına sokmak göreviyle Kafkasya'ya gönderdiği Ferah Ali Paşa, kenti Anapa adıyla yeniden imar ederek buraya bir de kale yaptırdı (1782). Kale ve kent, birkaç kez Türkler ile Ruslar arasında el değiştirdikten sonra Edirne antlaşması ile Ruslar'a bırakıldı (1829).

ANAPAİSTOS a. (yun. sözc.).Yun. ed. İki kısa (ya da vurgusuz) ve bir uzun (ya da vurgulu) heceden kurulu ayak. (Yürüyüş ritmini andıran anapaistoslar, Dorlar'ın askeri marşlarında, daha sonra da, trajedide koro sahneye girerken ve çıkarken kullanıldı.)

ANAPAİT a. (fr. *anapaïte*, SSCB kenti *Anapa*'dan). Miner. Hidratlı kalsiyum ve demir fosfat.

ANAPARA a. Bir para tutarının faiz ve giderler dışındaki aslı. (Anapara ödünç verilen bir paraya ilişkin olabileceği gibi örneğin vergiden doğan bir borca da ilişkin olabilir. Borçlu, faiz ve giderleri ödemede gecikmiş değilse, borcun bir bölümü için yaptığı ödemeyi anaparadan indirebilir.)

ANAPERA a. Kırlangıçların ve sağanaların üzerinde asalak yaşayan kısa ve dar kanatlı pupipar sinek. (Hippoboscidae familyası.)

ANAPLASTİ a. (fr. *anaplastie;* yun. *anaplassein*, eski biçime getirmek, yeniden biçim vermek'ten). Cerr. Sakatlanmış bir organın genellikle vücudun başka bir yerinden alınan bir parçayla onarılması.

ANAPLAZİ a. (fr. *anaplasie;* yun. *ana*, tersine ve *plasma* ya da *plasis*, biçim verme'den). Patol. anat. Kötü urların oluşumu sırasında, sağlam doku hücrelerinin işlevsel ve yapısal özelliklerini yitirmesi. (Bozulan doku eski embriyonsal biçimiyle benzerlik gösterir.)

ANAPLAZİK sıf. (fr. *anaplasique*). Kanserbil. Dokusal farklılaşma bulunmadığı için başlangıç yerini bulmakta güçlük çekilen bazı neoplazmalar için kullanılır.

ANAPLAZMOZ a. (fr. *anaplasmose*). Vet. Kenelerle bulaşan bir kan asalağından ileri gelen (sığırlarda *Anaplasma marginale*, koyunlarda *A. ovis*) ve hayvandakansızlık ve sarılık yapan hastalık.

ANAPLUS. Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'nde, Akıntıburnu'nun ya da tüm Arnavutköy'ün adı. Medeia'nın adak yeri. Burada melek Mikhael için yaptırılmış bir kilise bulunduğundan, *Mikhaelion* adıyla da anılır.

ANAPSİDA a. (yun. *an*, yokluk eki, ve *apsis, -idos*, kubbe'den). Fosil kotilozorlar ve kaplumbağalar gibi şakak çukuru bulunmayan sürüngen hayvan.

ANARKO-SENDİKACILIK a. Sendikaların ekonomik işlerinde işçilere denetim hakkı verilmesini savunan sendikacılık akımı. (Anarko-sendikacılık, bir yandan trade-unionculuk'la korporatizme [XIX. yy. sonu], diğer yandan sosyal demokrat, sonra da komünist partilerin [Ekim devrimi öncesi ve sonrası] sendikayı bir "aktarma kayışı" gibi gören anlayışına karşı koymaktan doğdu.)

ANARMONİK sıf. (fr. *anharmonique*). Dalga ve titr. *Anarmonik salınyaç*, geri çekme kuvveti ile denge konumundan sapma arasında orantı göstermeyen salınımlı sistem. (Sistemin davranışının doğrusal olmayan bir niteliğe büründüğü söylenir. Bu durumda, sistem birçok frekansta salınabilir: armonik devinime karşılık gelen temel frekans ve armonik frekanslar adı verilen daha yüksek bir frekans dizisi.)

ANARŞİ a. (fr. *anarchie;* yun. *anarkhia*, başsızlık, lider yokluğu'ndan). **1.** Hükümetsiz kalan ya da iktidarın, karşıt siyasal, ekonomik ve toplumsal güçler arasında uzlaştırma görevini artık yerine getiremediği bir toplumun durumu: *Anarşi tehlikesiyle yüzyüze bir halk. Bir ülkeyi anarşiden kurtarmak.* **—2.** Kuralsızlık, yönlendirici bir ilkenin bulunmaması ya da bu ilkelere uyulmaması yüzünden bazı etkinlik alanlarında ortaya çıkan düzensizlik ve kargaşa durumu: *Düşünce anarşisi. Ahlak anarşisine düşmüş bir gençlik. İktisadi ve mali anarşi.*

ANARŞİK sıf. (fr. *anarchique*). **1.** Siyasal otorite yokluğundan doğan karışıklık ve düzensizliğe denir: *Ayaklanma sonrasındaki anarşik ortam.* **—2.** Her türlü yönetimi ve örgütü dışlayan, hiçbir kurala uymayan için kullanılır: *Bir sanayi sektörünün anarşik gelişmesine karşı koymak.*

ANARŞİST sıf. ve a. (fr. *anarchiste*). Anarşizmi savunan, bu öğretiyi destekleyen ve onun için mücadele eden kişi: *Anarşist gazeteci. Anarşist çevreler.* **—2.** Otoriteye başkaldıran, her türlü vesayeti, kuralı reddeden kişi.
◆ sıf. Anarşiye, anarşizme ilişkin olan, bu öğretiden ya da onun savunucularından kaynaklanan: *Anarşist dergi. Anarşist tezler. Anarşist propaganda.*

anarşist parti, çeşitli dönemlerde ve ülkelerde hükümetlerin aşırı sol rakiplerini belirtmek için ayrım gözetmeden sık sık kullandıkları deyim. Anarşist parti, Lahey kongresi'nin (1872) ertesinde Bakunin'in, alman sosyalistleriyle bozuşmasından sonra kurduğu siyasal örgütün resmi adıdır. O tarihten sonra Fransa'da, Sebastien Faure'un, Jean Grave'ın, Louis Lecoin'nın tezlerinden esinlenen birçok grup da bu adı aldı. (→ ANARŞİ)

ANARŞİZM a. (fr. *anarchisme*).Bireyin, her tür devlet vesayetinden kurtarılması gerektiğini ileri süren siyasal görüş.
—ANSİKL. Anarşizm, XIX. yy.'da, bir red ve bir istekten doğan ideolojik bir akımdır. Reddedilen, otoritedir. Nitekim Proudhon 1851'de, "artık ne Kilise'de ne devlet içinde, ne toprakta ne de parada otorite olmamalı" diyordu *(l'Idée générale de la révolution au XIX. s.)*. İstenilen de özgürlüktür. Proudhon'a göre bu özgürlük isteği, kitleleri harekete geçiren ve federalizm adına üretim ve tüketimi örgütleyen küçük grupların eyleminden doğar. Proudhon 1848'de şöyle yazıyordu: "Emeğin örgütlenmesi, iktidardan kaynaklanmamalı ama, kendiliğinden gerçekleşmelidir." Anarşist düşünce, Marx'ın bilimsel sosyalizmiyle çelişir. Anarşizmin İspanya'daki kurucusu Guiseppe Fanelli ile 1. Enternasyonal'e katılan Bakunin, "dünyada eşitlik, komünler içinde serbestçe örgütlenmiş ve federasyon haline gelmiş üretim birliklerindeki kollektif mülkiyetin ve emeğin kendiliğinden örgütlenmesiyle gerçekleşmek zorundadır" der. Nitekim, daha Enternasyonal'in başlangıcında işçiler ikiye bölünmüştü. Biri marxçı diğeri proudhoncu olan bu iki akım, özellikle Cenevre (1866) ve Lozan (1867) kongrelerinde çatıştı. 1. Enternasyonal'den sonraki kongrelerde anarşistler yenik düştü. Anarşistlerin öncülerine göre, yapacakları propaganda yeniden gözden geçirilmeliydi. Bu düşünceden hareket eden italyan anarşistleri, 1877'de şiddet kullanmayı önerdiler: "Sosyalist ilkelerin eylemlerle ortaya konmasına yönelen ayaklanma, en etkin bir propaganda aracıdır. Bu araç kitleleri yanıltmadan ve bozmadan en derin toplumsal katmanlara nüfuz edebilir ve Enternasyonal'in desteklediği mücadelede insanlığın diri güçlerini kendine çekebilir" (1876'da Cafiero'nun Malatesta'ya yazdığı mektup). Bu düşünceden hareket eden italyan anarşistleri, Benevento'da, taşra arşivlerini ateşe vermeye ve yoksullara para dağıtmaya giriştiler. Yapılan baskılar, anarşist düşüncelerin yayılmasına, özellikle İspanya ve Rusya'da engel olamadı. Bu arada Bakunin ve Kropotkin, eksiksiz ve evrensel nitelikte olduğunu düşündükleri bir eğitim sistemi ortaya koyarak Proudhon'un düşüncelerini geliştirdiler. Fransa'da Elisée Reclus, Jean Grave gibi anarşistler, kısıt-

ananas

meyve kesiti

ananasgillerden *(Billbergia nutans)*

çiçek

anarşi
İspanyol yöneticilere karşı mayıs 1906'da Madrid'de yapılan suikasttan (yandaki fotoğraf) sanık ispanyol anarşist Francisco Ferrer Guardia tutuklandı ve 1909'da Barcelona'da, kiliseye karşı yapılan ayaklanmalardan sonra kurşuna dizildi *Illustration*'un ekim 1909 sayısı

lamasız bir toplumun temellerini saptadılar. Diğer bazı anarşistler ise sendikalizmi tercih ettiler ve CGT'nin (Genel işçi konfederasyonu) kuruluşuna katıldılar (Émile Pouget, Pierre Monatte). Malatesta, 1907'de Amsterdam kongresi'nde onlara grevin, silahlı ayaklanmanın, sabotajın sendikalizm için kendi başına birer amaç olmadığını "tek amacın, anarşi olduğunu" hatırlattı. Anarşist hareket, İtalya ve Arjantin'de yaygınlık kazandı. Bu hareket, 1890'da İtalyanlar'ın kurduğu Brezilya'daki Cecilia kolonisi'nde olduğu gibi topluluk halinde yaşama deneyimleri ile birlikte gelişti. Anarşi, Mahno ile 1918-1921 tarihleri arasında Ukrayna'ya yayıldı. Fransa'daki CGT'nin deneyimlerinden yararlanan Katalanlar *Solidaridad Obrera*'yı kurdular. Bu kuruluş, 1910'da *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) haline dönüştü. 1919'da 700 000'e yakın üyesi olan bu kuruluşun en ödün vermez üyeleri *Federación* Anarquista Iberica*'yı (FAI) kurdular ve *Confederación Nacional del Trabajo*'da iktidarı ele geçirdiler. Kuruluş, CNT-FAI (*Confederación Nacional del Trabojo-Federacion Anarquista Iberica)* haline dönüştü.

İspanya'da *Federación Anarquista Iberica*'nın kalesi olan Katalonya anarşistleri, 1936'da ulusal devrim direniş hareketinin başına geçtiler ve sendikaları mücadelenin içine soktular. III. Enternasyonal komünistlerine karşı çıkan muhalif bir komünist kuruluşu olan Marxçı işçi birliği partisi tarafından desteklenen anarşistler, Katalonya ve Aragón'da liberal kollektivizmin çok ileri bir şeklini gerçekleştirdiler: ücretlerde eşitliği kabul ettirdiler, toprak reformu yaptılar, birçok köyü kollektivist bir plana göre yeniden örgütlediler ve işçi konseyleri aracılığıyla fabrikaların yönetimini ele geçirdiler. Anarşist devrimle Aragon'da gerçekleştirilen işler, komünistler tarafından yok edildi; Katalonya'da gerçekleştirilenler de ulusçuların zaferiyle ortadan kalktı. Anarşist federasyonlar uluslararası kongresi'nde (Carrara, 1968) gündeme getirilen birleşme konusunda başarı elde edilmemesine rağmen anarşist düşünceler günümüzde canlılığını hâlâ korumaktadır.

ANARTRİ a. (fr. *anarthrie;* yun. *anarthria,* konuşma bozukluğu'ndan). Nöropsikol. Ses organlarında sakatlık olmadığı halde, beyindeki bir lezyon yüzünden ses çıkartmakta güçlük ya da olanaksızlık biçiminde beliren konuşma bozukluğu.

ANASAZİ KÜLTÜRÜ a. Birbirini izleyen birçok evreyi kapsayan ve ABD'nin güney-batı'sında görülen kültür dönemi (İ.Ö. 100 - İ.S. 1700); adı, "eskiler" anlamında bir navaho sözcüğünden gelir. İ.Ö. 100 yılından 700 yılına kadar uzanan "basket makers" (sepetçilik) evresinde, mısır ve kabak ekimi yaygınlaştı. Yerleşik düzen, kuyu evlerle kendini gösterdi. Seramik ve hasır örücülüğü gelişti. 700 yılından sonra, Pueblo evresi başlar. Köyler ve 1100 yıllarına doğru da, özellikle Chaco Canyon yöresinde büyük mimari yapılar bu evrede ortaya çıktı. Gümüş ve türkuaz işçiliği de bu dönemde ileri bir düzeye ulaştı. (→ PUEBLO BONITO ve CLIFF-DWELLINGS.)

ANASIL be. (ar. *ʿan* ve *aṣl*'dan *ʿan-aṣl*). *Esk.* Aslında, kökten: *"Yeryüzünün muhtelif kıtalarında, iklimlerinde yaşayan insanların hepsi değilse bir kısmının olsun anasıl yerli olup olmadıkları bahsi bugün tamamiyle anlaşılmış, hallolunmuş değildir."* (M. Tevfik, XIX. yy.).

ANASINIFI a. Beş yaşını bitirmiş çocukları ilkokula hazırlayan, anaokulu eğitimi ilkelerine dayalı program uygulanan sınıf. Bazı ilkokullarda 1961-1962 ders yılından, Kız teknik öğretim'e bağlı bazı okullarda da 1963-1964 öğretim yılından başlayarak bu tür sınıflar açıldı.

ANASIR çoğl. a. (ar. *ʿunsur*'un çoğl. *ʿanāsır*). *Esk.* **1.** Bir bütünü oluşturan parçalar, öğeler: *"Bir takım genç anasıra malik bulunmak icap ediyordu."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** Bir topluluğu oluşturan din ve ırk bakımından değişik kesimler: *"Yunanıstan'ın ve Roma'nın anasırı değişti mi?"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Anasır-ı erbaa,* dört unsur, eski kimyada bütün maddelerin esası olduğu sanılan dört öğe: ateş, hava, su, toprak (→ ÖĞE.)

ANASIZ sıf. be. Anasını yitirmiş kimse için kullanılır.

ANASIZLIK a. Anasız olma durumu: *Anasızlığın acısını tatmak.*

ANASON a. (yun. *anison*'dan). Tohumu hamur işlerinde ve rakı yapımında kullanılan biryıllık otsu bitki. (Bil a. *Pimpinella anisum;* maydanozgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Anason esansı,* anason meyvelerinin suda kaynatılıp damıtılmasıyla elde edilen uçucu yağ. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İkiyıllık anason,* asıl anasona benzeyen, beyaz çiçekli, ikiyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Pimpinella anisetum;* maydanozgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Taş anasonu,* beyaz çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Pimpinella saxifraga,* maydanozgiller familyası.) ‖ *Yıldız anasonu* ya da *Çin anasonu,* Güney Çin, Japonya ve Endonezya'da yetişen beyaz çiçekli bodur ağaç ve bunun kurutulmuş meyvesi. (Bil. a. *İllicium verum* ya da *I. anisetum;* manolyagiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] —İçit san. *Anason likörü,* alkol, su, şeker ve anason esansı karışımıyla yapılan likör. —ANSİKL. Anason 15-50 cm yükseklikte, tüylü ve beyaz çiçekli bir bitkidir. Doğu Akdeniz ülkelerinde eski çağdan beri bilinir ve yetiştirilir. Günümüzde kimi Avrupa ülkelerinde (Hollanda, İtalya, İspanya, Malta, vb.) çok üretilmekte, Türkiye'de de bir miktar yetiştirilmektedir. (1983'te 12 300 t). Anason ekimi yapılan başlıca iller Burdur, Denizli ve Antalya'dır.

• *Anason esansı.* Anasonun yeşilimsi gri renkte ve yumurta biçimindeki tüylü küçük meyvelerinden (3-5 mm uzunluk, 1-3 mm genişlik) elde edilen anason esansı Türkiye'de en çok rakı yapımında kullanılır. Anason esansında % 1,5-6 oranında uçucu yağ, bunun içinde de % 80-90 anetol bulunur. Anason esansı ya da yağı eskiden beri şifa verici olarak bilinir. Gaz söktürücü, iştah açıcı, anne sütünü artırıcı ve uyku verici olarak kullanılır.

• *İkiyıllık anason.* Doğu ve Orta Anadolu'da yetişen yerli bir anason türüdür. Bunda uçucu yağ oranı asıl anasondan iki kat fazladır, ama anetol oranı düşüktür. Meyveleri öbür anasonunki gibi kullanılır.

• *Yıldız anasonu* ya da *Çin anasonu.* Uzakdoğu'da yetişen bu bitkinin meyveleri 6-9 parçalı yıldız biçiminde ve anason kokuludur. Her parçada bir tane tohum bulunur. Uçucu yağ oranı % 4-5 dolayında ve anetol oranı yüksektir. Avrupa'da ilaç sanayisinde daha çok bu anasondan elde edilen esanslar kullanılır.

anason (maydanozgiller familyası)

yıldız anasonu (manolyagiller familyası)

ANASOYLU sıf. Antropol. *Anasoylu soyzinciri,* bir klanın ya da bir sınıfın üyesi olma hakkının ve ayrıcalıklarla soyadının kuşaktan kuşağa geçmesinde, yalnızca ana tarafından akraba olmanın göz önünde tutulduğu toplumsal örgütlenme ya da soyzinciri tarzına denir. (Bu soyzincirinde, babanın çocuklar üzerinde hiçbir toplumsal yetkisi yoktur.)

ANASOYLULUK a. Antropol. Bütün üyelerinin, kendilerini ortak bir atanın anabir soyuna bağlı, yani yalnızca kadın tarafından olma torunlar olarak gördükleri tekçizgili soyzincirine dayanan soysop ya da grup.

ANASPİDA a. (yun. *an,* yokluk eki, ve *aspis, -idos,* kalkan'dan). Paleont. Birinci Zaman'da yaşamış ostracoderma grubundan, basık gövdeli, iri yanal gözlü, derisel bağasız fosil hayvan. (Anaspidalar günümüzdeki taşemenlerden pek farklı değildiler.)

ANASPİDACEA a. Malacostraca grubundan, ilkel sayılan kabuklular takımı. (Takımın, Tasmanya ve Avustralya'da tatlı sularda yaşayan birkaç türü kalmıştır. Fosillerine karbon ve permie katlarında rastlanır. Bathynellacea takımıyla birlikte syncaridea üsttakımına girer.)

ANASPİS a. (yun. *an,* yokluk eki, ve *aspis, -idos,* kalkan'dan). Korularda şemsiye çiçeklerin üstünde bulunan kınkanatlı küçük böcek. (Mordellidae familyası.)

ANASPONJİYOSİTOZ a. (fr. *anaspongiocytose*). Patol. anat. Böbreküstü bezi kabuğundaki katlı bölge hücrelerinde (sponjiyosit) normalde bulunması gereken değişken yağların tümüyle yok olması.

ANASTASİ (Giovanni), Suriye kökenli ermeni tacir (1780-1857). İskenderiye'ye yerleşti. Antik eşya ticaretiyle uğraşan bir şirketin başında, Avrupa'nın çeşitli müzelerine önemli koleksiyonlar sattı. Bugün British Museum'da bulunan birçok papirüse onun adı verilmiştir (Anastasi papirüsü I-VI).

ANASTASİ (Anne), amerikalı kadın psikolog (New York 1908). Fordham Üniversitesi'ne 1947'de profesör oldu. Farklar psikolojisi konusunda çalıştı. En tanınmış ve birçok kez yeniden basılmış yapıtları şunlardır: *Differential Psychology,* 1937; *Psychological Testing,* 1954; *Fields of Applied Psychology,* 1964. Ayrıca, yönetiminde yayımlanmış iki yapıt vardır: *Individual Differences,* 1965; *Testing Problems in Perspective,* 1966.

Anastasia, üç perdelik bale. Konu ve koregrafi Kenneth MacMillan'ın; müzik Çaykovskiy (1. ve 3. senfoniler) ve B. Martinů'nun (senfonik fanteziler); dekorlar Barry Kay'in. İlk kez 1971'de Londra'da Covent Garden'da Krallık balesi tarafından sahnelendi. Başlıca rolleri Lynn Seymour, Svetlana Beriosova, Antoinette Sibley, Anthony Dowell, Derick Rencher, Adrian Grater oynadılar.(Birinci ve ikinci perdelerin olmadığı ilk biçimiyle, 1967'de MacMillan'ın yönetiminde Berlin operası'nda sahnelendi. Bu gösteride Lynn Seymour, Vergie Derman, Gerhard Bohner, Rudolf Holz rol aldı.) Yapıtın baş kişisi olan Anna Anderson, 1918'de ailesiyle birlikte öldürülen çar Nikolay II ile akrabalık ilişkisi olduğunu kanıtlamaya çalışır; kendisinin çarın kızı ve onun soyundan kalan tek kişi olduğunu ileri sürer.

ANASTASİOS I (Dyrrachium, bugün Durres 431 ? - İstanbul ? 518). 491'den 518'e kadar Doğu imparatoru. Epeiroslu olan Anastasios I, imparatoriçe Ariadne ile evlenerek tahta çıkmayı başardı; ateşli bir monofizistti; ortodokslara baskı yaptı ve Roma ile bozuştu. Hükümdarlığı döneminde, Vitalianos (513'te İstanbul'a başarısız bir saldırı düzenleyen Trakya komutanı) ayaklanmasıyla kargaşaya düşen imparatorluk, İranlılar'a ve Bulgarlar'a karşı savaşamayacak duruma geldi.

ANASTASİOS Sinaitis *(aziz)* [öl. 700'den sonr.], bizanslı tanrıbilimci. Birçok yapıtın yazarı olan bu Sina dağı keşişi, özellikle monofizistlerle mücadele etti.

ANASTASİOS II, asıl adı **Artemios,** Doğu Roma imparatoru(713-715). Philippikos Bardanes'in yerine imparator ilan edilen Anastasios, Suriye'ye saldırmak amacıyla Rodos'ta topladığı askeri güçlerin ayaklanması sonucu devrildi; askerler ona karşı Theodosios III'ü çıkardılar; bunun üzerine Anastasios bir manastıra kapandı. 720'de, Leon III'e karşı suikast hazırladı, ama başarısızlığa uğrayarak idam edildi.

ANASTASİOS, İstanbul patriği (730-753). Bu mevkie, ikona kırıcı Leon III sayesinde geldi. Ama 741'de, Konstantinos V'e karşı, tahtı zorla ele geçiren Ar-

tavasdhos'dan yana çıktı.

Anastasios surları, Uzun duvar da denir. Bizans imparatoru Anastasios I'in, bulgar ve slav akınlarını önlemek amacıyla Trakya'da yaptırdığı surlar (507-511). İstanbul'dan 40 km uzaklıktaki surlar, Karadeniz kıyısında Avcık iskelesinden, Marmara'da Silivri'ye uzanıyordu. Duvarlar, burçlar ve kulelerle güçlendirilmişti.

ANASTASİUS Bibliothecarius, din konuları yazarı (Roma 817'ye doğr. -ay.y. 897). Roma kilisesi'nin kütüphanecisi, Orte piskoposu Arsenio'nun oğlu. 855'te, imparator Luigi II'nin desteğiyle, papa Benedictus III'ün yerini zorla almaya çalıştı. Sonra Nicolaus I'in, Adrianus II'nin ve Johannes VIII'in güvenilir adamı oldu. Konstantinopolis konsili'ne katıldı (869); bu konsilin kararlarını latinceye çevirdi. Mektupları önemlidir ve bu belgeler, Anastasius'un Doğu hıristiyan ve Batı latin kilise edebiyatı arasında bir aracı olduğuna tanıklık eder.

ANASTASYA Romanovna, Romanov hanedanlığını kuran Zaharineluryev ailesinden moskovalı prenses (öl. 1560). 1547'de çar İvan IV ile evlendi ve bu evlilikten iki oğlu oldu. İvan ve Fyodor I.

ANASTATİCA a. (yun. *anastasis,* dirilme'den). Meryemçiçeği denilen ve Yakındoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın kurak bölgelerinde yetişen, ayrıca Anadolu'nun değişik yörelerinde meryemanaotu, havvaanaotu, meryemeli, filistingülü adlarıyla da anılan, yaygın dallı, kazıkköklü küçük bitkinin bilimsel adı. (Bitkinin dalları, büyüme döneminin sonunda, kuraklığın etkisiyle kendi üstüne kıvrılarak tostoparlak olur, yağmurlar başladığında, sanki hiç kurumamış gibi yeniden açılarak tohumları çevreye saçar.)

ANASTİGMAT sıf. (fr. *anastigmat*). **1.** Opt. Astıgmatlığı olmayan. **—2.** Foto. Astigmatizmi yalnızca diyaframın merkezinden geçen ışınlar için düzeltilmiş olan bir objektif için kullanılır.

ANASTİLOSİS a. (yun. *anastellein,* yeniden yükselmek'ten). Arkeol. Yıkılmış bir yapının büyük bir bölümünün alan üzerindeki buluntularla ve ilk yapılışında uygulanan mimarlık yöntemleriyle yeniden yapılması.
—ANSİKL. Kazılar kadar vazgeçilmez olan bu işlem, dağınık durumdaki elemanların titizlikle incelenmesi sayesinde bir yapıyı başlangıçtaki durumuna getirmekle kalmayıp gereğinde çağdaş malzemenin kullanımıyla, gizlemeye gerek duyulmayan, açık bir sağlamlaştırma yoluna gidilmesini sağlar. (Delphoi'de bulunan Atinalılar hazinesi, bu yöntemle gerçekleştirilen çok sayıdaki restorasyon örneklerinden biridir.)

ANASTOMOZ a. (fr. *anastomose*). Anat. ve Cerr. AĞIZLAŞMA'nın ve AĞIZLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.

■**ANASTOMUS** a. Leyleğe benzeyen, ama alt ve üst gagası ortada birbirine yapışmayan kuş. (Tatlı su yumuşakçalarıyla beslenir. Hindistan'da ve Afrika'da bulunur. Leylekgiller familyası.)

ANAT, kenanlı tanrıça, Baal'ın kızkardeşi. Savaşçı bakire olarak betimlendiği Ugarit mitleri aracılığıyla tanınır.

ÂNAT çoğl. a. (ar. *an*'ın çoğl. *anât*). **1.** *Esk.* Anlar, zamanlar: "*...bi-şaibenin ânat-ı lezîzesini yaşıyorduk*" (C. S. Erozan). **—2.** İnce farklar, nüanslar.

ANATAZ a. (fr. *anatase,* yun. *anatasis,* yayılma'dan). Miner. Doğal titan oksit.
—ANSİKL. Bu mineralin bileşimi rutil ve brookitle aynıdır (TiO_2). Rutil gibi ikiliniktir; ama kristal ağında titan ve oksijen atomlarının farklı konumundan dolayı ondan ayrılır. Rengi indigo mavisi, sarı ya da kahverengidir.

ANATEKSİ a. (fr. *anatexie,* yun. *anateksis,* ham demir).Yerbil. **1.** Kayaçların erimesi. (Anateksi kabukta gerçekleştiğinde oluşan magmaların bileşimi granitinkine yakındır; mantoda gerçekleştiğinde oluşan magmalar ise bazalt bileşimi gösterir.) **—2.** *Farklı anateksı,* kayaçların yavaş yavaş erimesi. (Hacimsel sıvı/katı oranı ve elde edilen sıvının bileşimi, termodinamik koşullara ve kayacın ilk bileşimine bağlıdır. 1910'da Sederholm farklı anateksiyi, migmatitleri [anateksitler] doğuran kabuk kayaçlarının kısmi erimesi olayı olarak tanımladı.)

ANATEKSİT a. (fr. *anatexite*). Bir anateksiden doğan ve erime ürünleri ile artıkları birleştiren kayaç.

ANATİDAE a. Zool. Ördekgiller familyasının bilimsel adı.

■**ANATİFERA** a. (lat. *anas, -atis,* ördek ve *ferre,* taşımak'tan). Denizde yüzen nesnelerin üstünde yapışık yaşayan sülükayaklı, saplı, kabuklu hayvan. (Adı bir efsaneden gelir; efsaneye göre ördeklerin atası anatiferadır.)

ANATMA → ANATTA.

ANATOKSİN a. (fr. *anatoxine;* yun. *ana,* tersine, ve *toksikon,* zehir'den). Isı ve formolle değişime uğrayarak tüm toksin gücünü yitiren ve zararsız antijen niteliğini bütünüyle koruyarak bağışıklık yaratabilen mikrop toksini.
—ANSİKL. G. Ramon'un difteride bulup incelediği difteri anatoksini, başlangıçta, difteriye tutulabilecek olan, yani pozitif Schick tepkisi gösteren çocuklarda bağışıklık yaratmak için kullanıldı. Bugün bütün çocukların difteri ve tetanos anatoksiniyle aşılanması zorunludur; aşılama kesin ve güvenilir sonuç verir.

ANATOLİDLER. Coğ. Türkiye'nin jeolojik yapısındaki büyük morfo-tektonik birimlerden biri. Kuzeydeki Karadeniz kıyı dağları (Pontidler) ile güneydeki Toros sistemi (Toridler) arasında yer yer genişleyip daralarak doğudan batıya uzanır. Doğu Anadolu'nun sıkışma zonunda doğrudan Toridler'le sınırlanmıştır. Ülkenin orta ve batı kesimlerinde bu iki birim arasında metamorfik masifler (Kızılırmak masifi, Menderesler masifi) yer alır. Anatolidler'i eu-jeosenklinal tipinde kalın çökeller, flişin ve özellikle birimin güney sınırında ultrabazik kayaçların yaygınlığıyla, orta ve geç alp orojenez evrelerinin daha güçlü olması karakterize eder. Bu birimdeki kıvrımları oligosen çökelleri diskordant (uyumsuz) olarak örter.

Anatolikos Minitor, yunan harfleriyle türkçe gazete. İzmir'de 12 ocak 1845'te yayımlanmaya başladı. Sahibi, öğretmen E. Misailidis'ti. 1847'de İstanbul'a taşınan gazete, yayımını Anatoli adıyla 1900'e kadar sürdürdü.

Anatolios barışı, Bizanslılar ile Attila arasında imzalanan antlaşma. Adını, bizans elçisi Anatolios'tan alır. Attila, 447'de bizans topraklarına bir sefer düzenleyerek, daha önce yaptığı antlaşma koşullarına uymayan bizans imparatorunu cezalandırmak istedi. Serdica (Sofya), Philippopolis (Filibe), Preslav ve Arkadiopolis (Lüleburgaz) kentlerini ele geçirdi. Barış istemek zorunda kalan imparator Theodosios II'nin gönderdiği Anatolios, Attila'yı barışa razı etti. İmzalanan antlaşmaya göre, Tuna'nın güneyinde, ırmağa beş günlük uzaklıktaki yerler askerden arındırıldı. Bu bölgede çeşitli pazarlar kurulması, Naissus'ta (Niş) bir ortak pazar oluşturulması, Bizans'ın ödediği verginin üç katına çıkartılması kararlaştırıldı.

ANATOM ya da **ANEYTİUM,** Vanuatu takımadalarının güneyinde ada.

ANATOMİ a. (fr. *anatomie;* lat. *anatomia;* yun. *anatome, anatemnein,* keserek açmak'tan). **1.** Canlıların biçimini, yapısını ve onları oluşturan organların birbirleriyle ilişkilerini inceleyen bilim: *İnsan anatomisi, bitki anatomisi.* (Bk. *ansikl.* böl. Biyol.) **—2.** Bu yapının kendisi: *Bir bitkinin anatomisi.* **—3.** *Sanatsal anatomi,* sanat yapıtlarında beden biçimlerini betimleme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.)
—ANSİKL. Biyol. Biyolojinin temel bölümlerinden biri anatomi, öbürü fizyolojidir; ne var ki, organların yapılarıyla işlevleri arasında bağıntı kurmaya çalışan fizyolojik anatominin (işlevsel anatomi) ortaya çıkması, anatomi ve fizyoloji arasında karşıtlığın ya da ayrılığın ne denli biçimsel olduğunu gösterir. Anatomi, diseksiyondan başka daha birçok araştırma yönteminden yararlanır (boya maddelerinin şırınga edilmesi, plastik maddeler, kalıplar, vb.) ve birçok dala ayrılır.
Sistematik (ya da *analitik*) *anatomi,* bir organın en ince noktasına dek tanımlanmasını amaçlar ve birçok alt dala ayrılır: kemikbilim, eklembilim, içorganlarbilimi, vb.
Topografik anatomi, aynı bölgede bulunan organlar arasındaki ilişkileri açıklar (her türlü cerrahi müdahale buna dayanır).
Karşılaştırmalı anatomi, cinsler arasındaki benzerlikleri, farklılıkları, cinslerin örgenleşmesindeki temel ya da ikincil etkenleri araştırır: bu bilim, antropoloji, zooloji ve paleontolojiye önemli veriler sağlar.
Patolojik anatomi, hastalıkların organlarda neden olduğu yapı ve biçim değişikliklerinin incelenmesidir. *Makroskopik patolojik anatomi,* çıplak gözle görülebilen değişiklikleri, *histopatolojik anatomi,* mikroskopla seçilebilen doku bozukluklarını inceler. Büyüteçle birlikte doğan dokubilim (histoloji) mikroskoplar geliştikçe ilerledi. Günümüzde, elektron mikroskobunun yardımıyla hücre, en ince ayrıntısına dek incelenebilmektedir. Geçmişte yalnızca ölüm sonrası lezyonlarının incelenmesiyle sınırlı olan patolojik anatomi, bugün temel tıp bilimlerinde bir uzmanlık dalı olmuştur, ameliyatla çıkartılan her parçanın sistematik olarak incelenmesinde şart olan histopatolojik anatomi, klinik uygulamada her gün başvurulan bir araştırma yöntemidir. (→ BİYOPSİ.)
Radyolojik anatomi, radyografi aracılığıyla gözlemlenen organ biçimlerinin ve organlararası ilişkilerin incelenmesidir. Bu dal, hastalık ve travma tanısında X ışınlarının kullanılmasıyla önemli bir gelişmeye kavuştu. Radyografiyle iskelet yapısı dolaysız olarak incelenebildiği halde, organ ya da vücut boşluklarının incelenmesi için yapay maddeler gerekir: sindirim sistemine, idrar yollarına, damarlara, ışık geçirmeyen madde ya da vücut boşluklarına gaz verilmesi (pnömoseröz, gazlı ansefalografi). Daha başka teknikler, bazı organ kesitlerinin gerçek görüntüsünü vermeye yarar: tomografi (uzun süredir bilinir) ve daha yeni uygulanmaya başlanan tomodansiyometri (skaner).
Bitki anatomisi, bitkilerdeki çeşitli organların biçim ve yapısını inceler ve özellikle fosil bitkilerin, dış görünümlerine göre sınıflandırılmasına yarar. Bitki anatomisi, bitki dokubiliminin ayrılmaz bir parçasıdır.
—Güz. sant. Sanatsal anatomi, bedenin çeşitli bölümlerini yerli yerine yerleştirmeyi, organların yüzey üzerindeki izdüşümünü belirlemeyi, ayırma planlarından yararlanmayı, hareketin yol açtığı değişiklikleri çözümlemeyi öğretir. Paul Richer'den bu yana (*Anatomie artistique. Description des formes extérieures du corps humain au repos et dans les principaux mouvements,* 1890; bu yapıt günümüzde de kullanılmaktadır), güzel sanatlar okullarında sanatsal anatomi öğretilir.

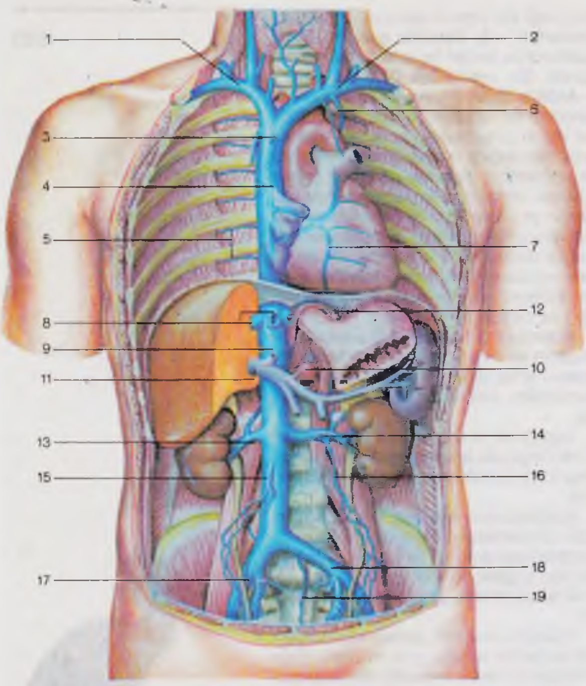
■**Anatomi dersi** (*doktor Nicolaes Tulp'un*), Rembrandt'ın ilk başyapıtlarından biri; Lahey'deki Mauritshuis'te bulunan bu tabloyu (169,5x216,51 cm). Rembrandt Amsterdam'a yerleştiği yıl(1632) yaptı. Tablo, Hollanda'ya özgü toplu portre geleneğine yenilik getirir. Kişiler doğal boyutlarıyla, günlük yaşamda davran-

anastomus
(Afrika'da yaşayan)

anatifera

Anatoplardamar sistemi
1. Sağ köprücükaltı toplardamarı; 2. Sol köprücükaltı toplardamarı; 3. Üst anatoplardamar; 4. Büyük azigos toplardamar; 5. Kaburgalararası toplardamarlar; 6.Küçük üst azigos toplardamar; 7. Küçük alt azigos toplardamar; 8. Karaciğer üstü toplardamar; 9. Alt anatoplardamar; 10. Aort; 11. Kapıtoplardamarı; 12. Diyafram toplardamarı; 13. Sağ böbrek toplardamarı; 14. Sol böbrek toplardamarı; 15. Sağ erbezi toplardamarı; 16. Sol erbezi toplardamarı; 17. Sağ kalça toplardamarı; 18. Sol kalça toplardamarı; 19. Kuyruksokumu toplardamarı.

dıkları gibi ve çok inandırıcı bir ışıklandırmayla çizilmiştir. —Rembrandt'ın bu tablosundan esinlenen Glen Tetley (konu ve koregr.), Marcel Landowski'nin bir müziği üzerine *(Birinci senfoni)*, bir bale düzenledi; dekor ve kostümlerini Nicolaas Wijnberg'in yaptığı bu bale dünyada ilk kez Lahey'de, Nederlands Dans Theater tarafından oynandı (1964).

Anatomical and Machanical Lectures Upon Dancing, John Weaver' in yapıtı. 1721'de Londra'da yayımlandı. Yazar, yapıtında, insan vücuduyla dans hareketleri arasındaki ilişkileri göstermeye çalışır.

ANATOMİCİ a. Tıp. Anatomi uzmanı.

ANATOMİK sıf. (fr. *anatomique*; lat. *anatomicus*'tan). **1.** Anatomiyle ilgili: *Anatomik ikonografi*. **—2.** İnsan vücudu anatomisine ilişkin herhangi bir şey için söylenir: *Anatomik odak*. **—3.** *Anatomik parçalar*, anatomi derslerinde (insan anatomisi ya da karşılaştırmalı anatomi) öğrencilere gösterilmek üzere hazırlanmış insan ya da hayvan vücudu parçaları. || *Anatomik duruş*, organların tanımlanması amacıyla insan vücudunun aldığı örnek duruş. (Kişi, el ayaları öne dönük olmak üzere hazırolda durur.) || *Anatomik yara*, kadavra kesip açmaya yarayan bir aletle yapılan yara. (Ağır enfeksiyonlara yol açabilir.)

doctor Nicolaes Tulp'un Anatomi dersi (1632) Rembrandt'ın yapıtı *Mauritshuis, Lahey*

ANATOMİZM a. (fr. *anatomisme*). Fizyolojik olayları, organların biçim ve yapı özelliklerine aşırı ölçüde bağlayan eski kuram.

ANATOMOKLİNİK sıf. (fr. *anatomoclinique*). Anatomik verileri, klinik inceleme sonuçlarıyla kıyaslamaya dayanan tıp yöntemi için kullanılır.

ANATOMOPATOLOJİ a. (fr. *anatomopathologie*). PATOLOJİK ANATOMİ'nin eşanlamlısı. (→ ANATOMİ, *ansikl.* böl.)

Anatomy of criticism, Northrop Fry'ın yapıtı (1957). Yazar, Kutsal Kitap'tan (Eski ve Yeni Ahit'ler) çağdaş edebiyata kadar, edebiyat türlerinin sınıflandırılma ve evrim ilkelerini saptar ve bu ilkeleri, bazı egemen simgelere ve destandan antiromana kadar yavaş yavaş değerini yitiren eylem kavramına bağlar. Yazara göre, Kutsal Kitap verileri ve ayin biçimleri, edebiyatın başkalaşım çevrimlerinden geçtiğini gösterir.

Anatomy of melancholy, Robert Burton'un yapıtı (1621). Yunanca ve latince alıntılardan oluşan ve 1651'e kadar büyük ölçüde genişletilerek altı kez basılan bu kitap, "elizabeth hastalığı" denen ruhsal çöküntüyü bir yaşam deneyi ve dünya görüşü olarak inceler. Amacı, karamsar ruh halini tıp alanından çıkararak, sürekli bir ruhsal eğilim olarak göstermektir. Böylece kötümserlik, delilik olmaktan çıkar. Robert Burton'un bu kitabı, Avrupa'da yazılan ilk "ruhbilim" incelemelerinden biridir.

ANATONOZ a. (fr. *anatonose*; yun. *ana*, tersine, ve *tonos*, gerilim, güç'ten). Toprağın tuzlu ve kurak olması nedeniyle kara bitkilerinde görülen moleküler parçalanma. (Bu durum, kök hücrelerindeki geçişme basıncını yükselterek bitkinin yaşadığı ortama ve aldığı su oranına göre hipertoniyi tekrar sağlar.)

ANATOPLARDAMAR a. Dolaşımdan dönen tüm kirli kanı kalbin sağ kulakçığına götüren iki büyük toplardamarın her biri. || *Anatoplardamar sistemi*, KAPITOPLARDAMAR SİSTEMİ'ne karşıt olarak vücudun her yanından gelerek iki anatoplardamarla sona eren toplardamarların tümü.

—ANSİKL. Anat. *Üst anatoplardamar*, vücudun diyafram üstünde kalan bölümünden gelen toplardamarların ulaştığı kalın damardır. Sağ ve sol kol-baş toplardamarlarının birleşmesinden oluşur. Üst anatoplardamar, başlangıcından 7 cm aşağıya dikine indikten sonra, sağ kulakçığın üst çeperiyle ağızlaşır. Bu yolu izlerken, ona katılan tek yan damar, büyük azigos toplardamardır.

Alt anatoplardamar, vücudun diyafram altında kalan bölümünden gelen kirli kanı toplayan kalın damardır. Sağ ve sol kalça toplardamarlarının birleşmesiyle beşinci bel omuru hizasında doğar. Sonra, omurganın önünde aortun sağ yanından ilerler. Diyaframdaki özel bir delikten geçerek 3 cm yukarıda kalbin sağ kulakçığının alt çeperine açılır. Geçtiği yol boyunca bel toplardamarlarını, böbrek toplardamarlarını, böbreküstü bezi toplardamarlarını, sağ erbezi ya da yumurtalık toplardamarını, karaciğerüstü toplardamarlarını ve diyafram alt toplardamarlarını alır.

ANATOSİZM a. (fr. *anatocisme*). Ödünç verilmiş bir paranın, bir yıldan daha kısa bir dönem için hesaplanan faizlerinin ana paraya eklenmesi. (Türk Tic. k.'nun 8. md.'sine göre, ticari işlerde faiz miktarı serbestçe saptanabilir. Ayrıca, üç aydan aşağı olmamak üzere faiz ana paraya eklenerek tekrar faiz yürütülebilmekte, ancak bunun için, yalnız cari hesaplarla borçlu bakımından ticari iş niteliğine sahip olan ödünç verme sözleşmelerinde uygulanması koşulu aranmaktadır. 94. md.'ye göreyse, taraflar, üç aydan aşağı olmamak üzere diledikleri zaman faizlerin ana paraya eklenmesini kararlaştırabilecekleri gibi hesap devreleri, faiz ve komisyon miktarlarını da sözleşme ile saptayabilirler.)

ANATOT. Esk. coğ. Bünyamin kabilesinin kenti, Kudüs'ün K.'inde. Süleyman peygamber Abiathar'ı buraya sürdü. Yeremiya'nın vatanı.

ANATTA (palice sözc.) ya da **ANATMA** (sanskritçe sözc.), buddhacılığın temel öğretisi. Bu öğretiye göre, bireysel varlıkların sürekli bir "gerçekliği" *(atta)* yoktur *(an)*.

ANAUA. Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde ilkçağ kenti. Bizans döneminde *Sanaos*. Dazkırı'nın (Afyonkarahisar) 2 km güney-batı'sında, Acıgöl'ün kuzey kıyısı yakınlarındaki Sarıkavak köyünün yerindeydi.

ANAURAHTA → ANORATHA.

ANAV, Türkmenistan'da köy, ABD'li Pumpelly 1903-1904'te bu köy yakınlarında, İran'daki Sus kentinin ilk halklarınınkine benzer bir cilalıtaş devri uygarlığının kalıntılarını buldu.

ANAVASYA a. (yun. *ana*, aşağıdan yukarı, ve *vasis*, kanal'dan). Göçücü balıkların boğazlar yoluyla Akdeniz'den Karadeniz'e çıkması.

ANAVATA a. Sarma tekniğiyle yapılan bir tür işleme. (Gergef ya da kasnağa gerilen renkli, kalınca kumaşlar üzerine, ipek iplikle işlenir. İşlemenin dolgun görünmesi için motifler, üzerine aynı biçimde kesilmiş karton ya da mukavva yerleştirilerek sarılır.)

ANAVATAN a. Anayurt, ilk vatan.

—ANSİKL. Anavatan, bir ulusun ilk kez yerleştiği ve üzerinde devlet kurduğu ülke topraklarıdır. Bir kişi için anavatan doğup büyüdüğü, aile kökeninin bulunduğu ülkedir. Bir devletin, sonradan kazandığı ya da sömürgeleştirdiği ülkelerin dışında kalan asıl topraklarına da anavatan denir.

Anavatan partisi (ANAP), türk siyasal partisi (20 mayıs 1983). Kurucu genel başkan Turgut Özal'ın, 37 kurucu üye ile yaptığı başvuru, Milli güvenlik konseyi'nce 7 kurucu üyenin veto edilmesine karşın, geriye kuruluşun tamamlanması için gerekli 30 üye kaldığı için, tamamlanmış sayıldı (7 haziran 1983). Genel başkanlığa Turgut Özal getirildi. Program ve seçim bildirgesine göre partinin hedefleri: 1) ülkede huzur ve güven sağlamak; 2) çiftçi, işçi, esnaf, memur ve bunların emeklilerinden meydana gelen ortadireği güçlendirmek; 3) işsizliği önlemek; 4) konut sorununu çözmek; 5) başta Doğu ve Güneydoğu'nun kalkınması olmak üzere, kalkınmada öncelikli yöreleri saptayıp kalkındırmak; 6) bürokrasiyi yeniden düzenlemek. Ülkedeki "dört siyasal eğilimi" bünyesinde topladığını açıklayan; liberal, milliyetçi, muhafazakâr ve sosyal adaletçi ANAP, kısa sürede en geniş örgütü kuran parti oldu. Katıldığı 6 kasım 1983 seçimlerinde oyların yüzde 45,1'ini alarak 400 milletvekilliğinden 211'ini kazandı; iktidar oldu. Başbakanlığa getirilen ANAP genel başkanı Turgut Özal'ın kurduğu ilk ANAP hükümeti 24 aralıkta meclisten güvenoyu aldı. 29 kasım 1987'de yapılan erken genel seçimde oy kaybeden ANAP, yine de meclis çoğunluğunu korudu. (% 36,31, 292 milletvekili). Parti, 26 mart 1989'daki yerel seçimlerde oyların % 21,80'ini aldı. Özal, 31 ekim 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilince, yerine meclis başkanı Y. Akbulut'u atadı. 17 kasımdaki parti kongresinde Akbulut genel başkanlığa seçildi. 15-16 haziran 1991'deki 3. Olağan kongrede genel başkanlığa seçilen Mesut Yılmaz, Akbulut'un istifası üzerine 17 haziranda başbakanlığa atandı ve 20 ekim 1991'de erken genel seçime gitti. Bu seçimde % 24,01 oranında oy alan

ANAP ikinci parti durumuna düşerek iktidarı DYP-SHP koalisyonuna devretti.

ANAVUL a. *Yörs.* **1.** Tarlanın saban izıyle birbirinden ayrılan parçalarından her biri; evlek. **—2.** Suyun arklara paylaştırıldığı yer; bent başı.

ANAX a. Hızlı uçuşlu, çok yırtıcı, büyük kızböceği. (Dışısı su bitkilerinin saplarının içine yumurtlar. Aeschnidae familyası.)

ANAYAPI a. Mim. Bir yapının az-çok bağımsız olan bölümü (yapının tümüne göre öne doğru bir çıkıntı yapıyorsa bu kısma önyapı, bitişik yapılara gömülü bır durumdaysa artyapı adıyla anılır). —Bir yapıda kollara, pavyonlara karşıt olarak, esas kısım.

ANAYASA a. Anayas. huk. Devletin şeklini, devlet organlarının kuruluş ve işleyişini belirleyen, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel yasa. Eski hukuk dilinde Kanunı esasi (1876) ve Teşkilatı esasiye kanunu (1921 ve 1924 anayasaları) terimleri kullanılmaktaydı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Anayasa başlangıçları,* anayasaların baş tarafına konan ve sözkonusu anayasanın doğuş nedenlerini, ona egemen olan siyasal felsefeyi açıklayan, iktidarlar için genel hedefler gösteren, hak ve özgürlüklerle ilgili temel ilkeleri belirleyen "giriş bölümü". (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Anayasa değişikliği,* yürürlükte olan bir anayasanın hükümlerini değiştirme ya da ortadan kaldırma işlemi. ‖ *Anayasa hukuku,* siyasal iktidarla ilgili kurallar, kurumlar ve uygulamaların tümü. — Devletin şeklini, devlet organlarının kuruluş ve işleyişini belirleyen, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkileri inceleyen hukuk dalı. ‖ *Anayasa mahkemesi,* yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli özel ve yüksek mahkeme. ‖ *Anayasa yargısı,* belli hukuk kurallarının anayasaya uygunluklarının yargı organları tarafından denetlenmesi (→ANAYASA * MAHKEMESİ, YARGI.) ‖ *Anayasaya uygunluk ve aykırılık,* bir yasanın, yasa hükmündeki kararnamenin ya da TBMM içtüzüğünün anayasaya şekil ya da esas bakımından uygun ya da aykırı olması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Anayasayı ihlal,* anayasayla kurulan düzeni zor yoluyla değiştirmeye yönelik eylem ve girişimler. (Türk Cez. k.'nun 146. maddesine göre, "Türkiye Cumhuriyeti teşkilatı esasiye kanunu'nun [Anayasanın] tamamını veya bir kısmını tağyir [başkalaştırma] ve tebdil [değiştirme] veya ilgaya [kaldırmaya] ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük millet meclisi'ni iskata [düşürmeye] veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs edenler, idam cezasına mahkûm olur.")

—ANSİKL. Anayasa teriminin bazı yabancı dillerdeki karşılığı olan ve ilk harfi büyük yazılan sözcüklerin (the Constitution, la Constitution, la Contituzione) temelindeki kavramlar (Constitution) daha geniş anlam taşırlar ve türkçede bu kavramlar "anakuruluş" terimiyle karşılanabilirler. Bundan, bir toplumun siyasi ve hukuki temel düzeniyle ilgili, yazılı-yazısız ana hukuk kurallarının bütünü anlaşılır. Dolayısıyla, bir anakuruluştan söz edebilmek için, bu kuralların belli ve tek bir metinde toplanmış olması gerekmez. Bu kurallar, değişik yasalarda yer alabilecekleri gibi, yasalar halinde derlenmemiş bile olabilirler. Anakuruluş, kısmen ya da büyük çapta, yazılı olmayan hukuk kurallarından, örf ve âdetlerden, teamüllerden de oluşabilir. Bu durumdaki bir ülkenin, yazılı ve tek metin halinde bir "Anayasa"sı bulunmasa bile, yazılı ya da yazısız hukuk kaynaklarından oluşan bir anakuruluşu, geniş anlamıyla bir anayasası vardır. Bu nedenle anayasalar, teamüli ve yazılı olmak üzere başlıca iki gruba ayrılırlar. Modern çağda anayasacılık hareketleri genellikle yazılı bir anayasanın yapılması şeklinde belirmekte, teamüli anayasa çok ender ve hemen hemen bir tek ülkeye (İngiltere) özgü bir olay olarak kalmaktadır.

• *Yazılı anayasaların doğuşu.* XVIII. yy. sonlarına kadar devlet düzenlerinin temelini oluşturan yazılı hukuk kaynakları yetersiz ve dağınık durumdaydı. Anakuruluşu belirleyen belli ve tek bir yasa yoktu. Bunun yerine kısmen bazı yasalardan, kısmen de örf ve âdetlerden oluşan teamüli bir sistem, anakuruluşu meydana getiriyordu. Fransa'da Devrim öncesindeki durum bunun klasik örneklerindendir. Burada "Eski Rejim", bir yanda krallığın temel yasalarına, öte yanda da birtakım teamüli kurallara dayanmaktaydı. İngiltere'de de durum buydu; birtakım hak bildirilerinin yanı sıra, yazısız hukuk kurallarından oluşan bir demet, ingiliz siyasal yapısının temelini kuruyordu.

XVIII. yy. sonlarından başlayarak, önce ABD'de (1787), sonra da Fransa'da (1791) yazılı anayasalar görülmeye başladı. Amaç, devletin temel kuruluşu ve işleyişiyle ilgili yazılı-yazısız kuralları dağınıklıktan kurtarmak, tek metin halinde kaynaştırmaktı. Bu eğilimin kökleri akılcılık (rasyonalizm) akımında yatar. İnsanoğlu akıl yoluyla yeni yasalar ve üstün yasalar (anayasa) yaparak, hukuka, devlete ve devlet-toplum ilişkilerine yön verebilecekti. Bu aynı zamanda, kişi hak ve özgürlüklerini sağlama bağlamanın da bir yoluydu. Çünkü dönem aynı zamanda siyasal liberalizm ve özgürlük düşüncesinin de yükseldiği bir dönemdi. Bu çağın insanları, başta filozoflar ve siyaset bilginleri olmak üzere, anayasayı, toplumla birey ya da devletle birey arasında yapılan ve karşılıklı hak ve ödevleri belirleyen bir "sözleşme" olarak görmekteydiler. Yasalardan ve kararnamelerden daha üstün bir hukuk belgesi olarak anayasa, kamu yetkilerini sınırlayacak, iktidarı hukukla bağlayacak, böylece kişilere de hak ve özgürlük güvenceleri getirecekti. Ortaçağ'ın sonlarından beri gelişmekte olan burjuvazi, aristokratik ayrıcalıklara, mutlak krallıkların keyfiliğine, korporatif düzenin iktisadi rekabet ve özgürlüğü kısan cenderelerine karşı eşitlik, özgürlük, mülkiyet ve ekonomik serbestlik talepleriyle ortaya çıkıyordu. Bu isteklerin kabulü ve korunabilmeleri için en elverişli yol da, genel olarak hukukun, özel olarak da anayasanın kutsallaştırılmasıydı.

İki yüz yıldan beri bütün ülkelerin siyasal hayatına giren anayasa gerçeği, kaynağını da yeni devletlerin kurulmasından (ABD, İtalya, XX. yy.'ın yeni bağımsız devletleri) ya da belli bir ülke-devlet zemini içerisindeki köklü rejim değişikliklerinden almaktadır. Ancak, çeşitli anayasacılık hareketleri açısından, birbirinden farklı anayasa ve anayasacılık anlayışlarının var olduğu da bir gerçektir.

• *Anayasacılık hareketleri.* Tarihteki ve günümüzdeki örnekler açısından anayasacılık hareketleri, Batı'da, marxçı rejimlerde ve Üçüncü dünya ülkelerinde farklı işlevler yüklenmişlerdir.

Batı demokrasilerinde anayasa ve anayasacılık, esas olarak, devlet iktidarının sınırlandırılması işleviyle yola çıkmıştır. XIX. yy. sonlarına kadar süren dönemde görülen klasik-liberal anayasalar, liberal burjuvazilerin devlete ve aristokratik-monarşik ayrıcalık ve keyfiliklere karşı olan tutumlarını yansıtır. XIX. yy.'ın ortalarından başlayarak da, çalışan sınıfların verdikleri sosyal ve siyasal mücadeleler, anayasacılık hareketlerine yeni bir dinamik ve yön kazandırmıştır. Siyasal alanda, genel oy hakkının kabulüyle, geniş kitlelerin siyasal hayata aktif biçimde katılabilmelerinin yolu açılmıştır. Sosyal alanda da, emekçi sınıfların ekonomik, sosyal ve kültürel talepleri yasa ve anayasalarda dile gelmeye başlamıştır. Özellikle XX. yy. başlarından itibaren yeni anayasalar, devlete, ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmek ve sosyal eşitsizlikleri azaltmak yolunda ödevler yüklemişlerdir (müdahaleci devlet, sosyal devlet). Sosyal güvenlik, konut, sağlık, iş edinme, ilköğrenim, vb. konular, yasal ve anayasal düzenlemelere konu olmuş, "sosyal haklar" tanınmaya başlamıştır. XX. yy. Batı anayasacılığı, siyasal liberalizm ve çoğulculuk, sosyal demokrasi ve sosyal devlet eksenleri etrafında çeşitli sınıfların uzlaştığı bir alan olmuştur. Marxçı rejimlerde ise anayasacılık ve anayasa kavramları farklı bir içerik ve işlev taşımaktadır. Marxçılığın, demokrasi ve özgürlüğü zaten var olan bir olgu olarak değil, ulaşılması gereken bir hedef sayması ve işçi sınıfı devletini bütün halk sınıflarının sosyal ve siyasal kurtuluşunu sağlamakla görevli tutması, marxçı anayasacılık anlayışının da temelini oluşturur. Buna göre aslolan, birtakım hak ve özgürlüklerin ve demokrasinin biçimsel olarak anayasayla ilanı ve korunması değil, geniş kitleler için demokrasi ve kurtuluşun maddi ortamının yaratılmasıdır. Anayasacılık ve anayasa, bu ana hedefe tabi birer araç durumundadır. Bu bağlamda anayasa, üstün, mutlak ve kutsal bir norm değil, sosyal ve siyasal pratikte geçilen aşamaları kaydeden bir göstergedir.

"Üçüncü dünya" denen azgelişmiş ya da gelişme yolundaki ülkeler topluluğunda anayasacılık, Batı ve marxçı anayasa anlayışlarının etkisinde kalmıştır. Batı tipi liberal demokrasiyi deneyen ülkeler, büyük çapta Batı anayasacılığının temel ilke ve kurallarını benimsemişler, kendilerine en yakın saydıkları "model"leri aktarmışlardır. Örneğin, Latin Amerika demokrasileri genellikle ABD tipi ve başkanlık rejimine dayalı anayasalara sahip olmuşlardır. Afrika'daki eski fransız sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Fransız V. Cumhuriyet sistemine yakınlık duymuşlardır. Kara Afrika'daki eski ingiliz sömürgelerinin ise ingiliz parlamentarizmine yatkınlık gösterdikleri görülmektedir. Üçüncü dünya'nın en istikrarlı demokrasilerinden sayılan Hindistan, ingiliz siyasal kurumlarına bağlılık göstermiş, bunlara "federalizm" unsurunu eklemiştir. Bazı ülkelerin de, sosyalist anayasacılık anlayışından esinlenerek yeni anayasalar yaptıklarını görmekteyiz (Çin Halk Cumhuriyeti, Yugoslavya, Arnavutluk, Küba). Batı liberalizmi ve sosyalist model dışında, "üçüncü yol" arayışı içinde olan ve genellikle otoriter rejimlere sahip bulunan Üçüncü dünya ülkelerinde ise (özellikle bugünkü Kara Afrika ülkeleri), anayasaların daha çok ulusal kimlik ve bağımsızlığın bir simgesi rolünü oynadıkları, uluslararası alanda bir devlet olarak belirmenin göstergesi sayıldıkları görülmektedir. Buna bir de, bu anayasaların, mevcut otoriter rejim ve iktidarlar için birer "meşruluk" ya da "meşrulaşma" aracı işlevi görmeleri eklenmelidir. Başka bir deyişle bu rejimlerde anayasalar hukukun üstünlüğünü, hukuk devleti, insan hakları, vb. konularda getirdikleri katkılara rağmen, tek partili sisteme dayalı olan siyasal hayatta, gerçek bir anlam ifade etmemektedirler.

• *Anayasaların özellikleri.* Anayasalar, maddi içerikleri (özleri) bakımından diğer hukuk kurallarından ayrılırlar. Bunlar, devletin ve organlarının kuruluş ve işleyişi ve kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili temel ilke ve kuralları koyarlar. Devletin biçimi (federal ya da basit devlet), nitelikleri (demokratik, sosyal, sosyalist, laik, dini..), yasama, yürütme ve yargı organlarının kuruluşu, görev ve yetkileri ve birbirleri karşısındaki durumları, kişilerin hak ve özgürlükleri, bunların sınırları ve sınırlanma yolları ve usulleri, vb. gibi konular anayasaların başlıca ilgi alanlarına giren noktalardır. Bunun dışında kalan ikinci derecedeki konular ya da yukarki temel ilke ve kurallarla ilgili ayrıntılı uygulama hükümlerinin getirilmesi ise yasa, tüzük, kararname, yönetmelik, vb. gibi hukuk kurallarının işidir.

Çağımızın siyasal, sosyal ve idari sorunlarının gittikçe karmaşık hale gelme-

si, vb. gibi etkenler, anayasaların daha "yüklü" metinler haline gelmesinde rol oynamaktadır. Bu durumda, anayasalarda ne gibi hükümlerin yer alması gerektiği konusunda evrensel ve her zaman geçerli bir ölçü bulmaya olanak yoktur. Sorun, ülkeden ülkeye ve zaman zaman değişen farklı çözümlere bağlanmaktadır.

Anayasaların bir başka özelliği de biçimle ilgilidir. Anayasalar genellikle diğer yasalardan farklı usul ve biçimlere uyularak yapılmakta ve değiştirilmektedir. Bu farklılık, hem anayasa kurallarının temel hükümler olmalarından doğmakta, hem de bu metinlere bir üstünlük sağlamaktadır (anayasanın üstünlüğü). Bu farklılığı sağlayan mekanizmalar çeşitlidir. Anayasalar çoğu kez, esas görevi bir anayasa hazırlamak olan kurucu meclisler tarafından hazırlanır ve kabul edilir. Kesin kabul için genellikle halkoyuna da (referandum) başvurulur (anayasa oylaması ya da referandumu). Biçimsel farklılıklar, anayasaların değiştirilmesinde de kendini gösterir. Genellikle anayasaların değiştirilmesi daha sıkı kurallara bağlı tutulmaktadır.

• *Anayasa çeşitleri.* Anayasalar değişik açılardan, farklı ölçütlere göre sınıflandırılır. İlk ayrım, teamüli ye yazılı anayasa ayrımıdır. Yazılı anayasalar da tarihsel ve siyasal kökleri bakımından iki grupta toplanabilir: hükümdarın (monark) tek yanlı iradesinden doğan ferman-anayasalar ile hükümdar ile ulusun temsilcileri arasındaki iki yanlı ve karşılıklı ilişkiden doğan misak-anayasalar. Osmanlı tarihi açısından, 1876 Anayasası bunlardan birincisine, 1909 anayasa değişiklikleri ya da anayasası da ikincisine örnektir. Monarşik olmayan sistemlerde, halkın ya da ulusun temsilcileri eliyle yapılan anayasalar ise demokratik anayasa olarak adlandırılır. Bu anlamdaki "demokratik anayasa" biçimsel bir kavramdır. Bundan, bu yolla yapılan her anayasanın içeriği bakımından da mutlaka demokratik olduğu sonucu çıkmaz. Halkoyu tarafından ya da halkın temsilcileri tarafından kabul edilen anayasalar da kendi içlerinde önemli ölçüde anti-demokratik kurallar barındırabilirler.

Anayasalar nihayet, yapılış ve değiştiriliş şekillerine göre, yumuşak ve katı (sert) anayasalar olmak üzere ikiye ayrılır. Birinciler, diğer yasaların bağlı bulunduğu usul ve biçimlere göre yapılan, değiştirilebilen anayasalardır. 1848 İtalyan Anayasası bu nitelikteydi. Katı anayasalar ise, diğer yasalardan farklı usul ve biçimlere uyularak yapılan ve değiştirilen anayasalardır.

OSMANLI-TÜRK ANAYASALARI

1808 tarihli Senedi ittifak ile, Tanzimat döneminde çıkarılan bazı fermanlar (özellikle 1839 Gülhane hattı hümayunu ile 1856 Islahat fermanı) devlet yönetimine hâkim olması gereken bazı ilkeleri göstermişler (adalet, yasallık, yasaya saygı, güvenlik..), ayrıca ayanın (Senedi ittifak), halkın (1839 fermanı) ve müslüman olmayanların (1856 fermanı) hak ve güvencelerinin neler olduğunu eksik de olsa belirlemişlerdi. Ancak bu belgeler, devlet yapısının kuruluşu ve işleyişiyle ilgili kurallara yer vermemeleri nedeniyle "Anayasa" niteliğinde değillerdi. Düzenleniş biçimleri bakımından da anayasaya değil, hak bildirilerine benziyorlardı. Yine de bu anayasal ya da siyasal belgeler, gerçek anlamda ilk anayasa olan 1876 Anayasası'na önemli ölçüde malzeme sağlamışlardır.

1876 Kanunı esasisi

Hazırlanışı. Kanunı esasi, bir parlamento ya da kurucu meclis tarafından değil, üyeleri padişah tarafından seçilip atanan 28 kişilik bir kurul (cemiyeti mahsusa) tarafından hazırlandı. Çalışmalarda, daha önce Mithat Paşa tarafından 1831 Belçika Anayasası'ndan esinlenerek hazırlanan bir taslak esas alındı. Tasarı, Mithat Paşa başkanlığındaki bakanlar kurulunda (heyeti vükela) son şeklini aldı.

Esasları. Kanunı esasi, devletin monarşik ve dini niteliğini pekiştirip koruma altına almaktadır. Sınırlı monarşi düzenine geçildiği halde, padişahın yetkileri son derece geniştir. Padişah sadrazamı, vekilleri ve şeyhülislamı, iki meclisli yasama organının ayan kanadının üyelerini seçer. Bakanlar kurulu üzerinde büyük etkisi vardır; bakanlar meclise değil, padişaha karşı sorumludur (azletme yetkisi); bakanlar kurulunun önemli kararlarının uygulanabilmesi padişahın iznine bağlıdır. Yasaların önerilmesi ve onaylanmasında da padişah büyük oranda söz sahibidir. Meclisi mebusan'ı kolayca feshedebilmesi mümkündür. Meclislerin toplantı halinde bulunmadığı dönemlerde ülkeyi yasa gücündeki kararnamelerle yönetebilir. Böylece sistem, zayıf bir parlamentoya ve padişahın kişiliğinde toplanan güçlü bir yürütme organına dayanmaktadır. Üstelik, bunca yetkiyle donatılmış olan padişah "kutsal ve sorumsuz"dur.

Kanunı esasi, yargı bağımsızlığı ve yargıç güvenceleri bakımından olumlu hükümler getirmiştir (hâkimlerin azledilememesi vb.). Kişilerin yargı güvenceleri de sağlanmıştı: tabii hâkim ilkesi, mahkemelerin kendi görev alanlarına giren bir davaya bakmaktan kaçınamamaları, olağanüstü yargı mercilerinin kurulamaması, yargılamanın açık olması, herkesin mahkemeler önünde bütün hukuk yollarından yararlanabilmesi, vb.

Kanunı esasi, temel hak ve özgürlükler bakımından ise eksik ve yetersizdir. Düşünce, toplantı ve dernek özgürlükleri tanınmamıştır. Basın, ancak "kanun dairesinde serbesttir". Kişi dokunulmazlığı ve güvenliği sözde tanınmıştır; padişah basit bir zabıta soruşturmasına dayanarak dilediği kimseyi yurt dışına sürgüne gönderebilir. Kanunı esasi, konut dokunulmazlığını, eğitim, mülkiyet, ticaret ve sanat hak ve özgürlüklerini, eşitlik ilkesini, kamu hizmetlerine girebilme, yasama organına başvurma hakkını ve bazı sınırlar içerisinde basın özgürlüğünü tanımaktadır.

Uygulanışı. Abdülhamit II'nin ilk önemli icraatı, bir "komplo" düzenlediği gerekçesiyle Mithat Paşa'yı yurt dışına sürdürmek oldu. Daha sonra, biraz da görünüşü kurtarmak için, seçimler yapıldı. İki dereceli ve yalnızca erkeklerin ve belli bir gelir düzeyindekilerin katılabildiği bu seçimler sonunda ilk osmanlı parlamentosu kurulmuş oluyordu. 19 mart 1877'de açılan meclis, anayasanın açık hükmüne rağmen, dört yıl için değil, sadece bir yıl için seçilmiş sayıldı. Üç aydan biraz fazla bir süre için çalışan meclisin dağılmasından sonra ikinci yıl için yeniden seçimler yapıldı. İkinci Meclisi mebusan da iki ay kadar faaliyette bulunduktan sonra, Abdülhamit II, içinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle (savaş) meclisi tatile soktu (14 şubat 1878). Bundan sonra meclis bir daha toplantıya çağrılmadı. Birinci meşrutiyet'in kısa yaşamı son buldu.

Abdülhamit'in baskıcı yönetimi özgürlükçü direnişe de ortam hazırladı. Harbiye ve Tıbbiye'deki genç aydınlar arasında başlayan ilk mayalanmalar "Jön Türk" hareketinin doğumuna kaynak oluşturdu. İstibdadı yenmek ve yeniden anayasalı bir rejime geçmek amacını güden birçok gizli dernek ve örgüt kuruldu. Bunların en önemlisi ve kalıcısı olan İttihat ve Terakki cemiyeti, özellikle Balkanlar'daki osmanlı toprakları üzerinde büyük bir güç haline geldi. Cemiyet şiddet yollarına da başvurdu; padişah yanlısı bazı yüksek memurlar öldürüldü ya da sindirildi.

Dış ortam da, XX. yy. başlarından itibaren, anayasacı-liberal gelişmelerin yükselişine sahne oluyordu. 1905'ten sonra Rusya, İran ve Japonya meşrutiyet yönetimine geçmişlerdi. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayanlar için de cesaret verici gelişmelerdi. Bu arada, İngiltere kralı ile rus çarının yaptıkları bir toplantı (Reval mülakatı), Jön Türk muhalefeti ve İttihatçılar tarafından yeni bir komplonun başlangıcı olarak algılandı. Anayasalı bir rejimin dış müdahaleyi önleyecek en iyi çare olacağı düşüncesi yeniden ve acil olarak gündeme geldi. Özellikle Makedonya'da yükselen ve İttihat ve Terakki cemiyeti'nin önderlik ettiği meşrutiyetçi hareket, 23 temmuz 1908 günü kesin çıkışını yaptı. Cemiyet, Manastır'da hürriyeti ilan etti. Aynı gün bütün Rumeli'den Saray'a yağan telgraflar bu hareketin desteklendiğini bildiriyordu. Sonunda, Abdülhamit bir iradei seniye ile, Kanunı esasi'nin zaten yürürlükte olduğunu ve seçimlerin yapılarak meclisin tolanmasına karar verdiğini açıkladı. Yeni meclis 17 aralık 1908 günü açıldı. "31 Mart vakası" ve bunun ardından Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın geçirilmesinden sonra, İkinci meşrutiyet'in en önemli anayasal dönemecine girildi. 1876 Kanunı esasisi 1909 yılında önemli değişikliklerden geçirilerek, meşruti bir rejime yatkın hale getirildi.

1909 değişiklikleri. Padişahın yasama ve yürütme üzerindeki yetkileri esaslı bir şekilde kısıldı, meşruti-parlamenter bir rejimin devlet başkanı durumuna getirildi. Padişah artık sadece başbakanı atamakta, bakanlar ise başbakan tarafından seçilip padişahın onayına sunulmaktadır. Bakanlar kurulu artık padişaha değil parlamentoya karşı sorumludur; padişahtan bağımsız bir siyaset güdebilir. Padişahın meclisi fesih hakkı da,bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılmış, son derece kısıtlanmıştır. Meclislerin artık padişahın iradesine bağlı kalmadan yasa önerebilme yetkileri vardır. Padişahın yasaları veto etme yetkisi ise sınırlanmıştır. Hak ve özgürlükler alanında da önemli yenilikler vardır: padişahın yurt dışına sürgüne gönderebilme yetkisi kaldırılmış, toplantı ve dernek özgürlükleri tanınmış, basına sansür konamayacağı kuralı getirilmiştir.

Hürriyetin ilanına ve anayasa değişikliklerine rağmen İkinci meşrutiyet'in getirdiği siyasal liberalizm ve parlamenter düzen de uzun ömürlü olamadı. Özellikle 1913 Babıâli baskınından sonra tam olarak iktidara gelen İttihat ve Terakki fırkası ülkeyi otoriter ve komplocu yöntemlerle yönetmeye koyuldu. Çokuluslu imparatorluk yapısı da, liberalleşebilmenin önündeki bir engel gibi görülmeye başlandı. Dış sorunlar ve savaşlar, iç çalkantı ve ayaklanmalar, ittihatçı baskısının koyulaşmasına yol açtı. Böylece, 1913'ten sonra ve Birinci Dünya savaşı'nın bitimine kadar ülkede fiili bir tek parti rejimi oluştu.

1921 ANAYASASI

Kurtuluş savaşı'nın anayasası olan 20 ocak 1921 tarihli Teşkilatı esasiye kanunu Türkiye devletini kurmuştur (md. 3). Bu anayasanın hazırlanışı ve içeriği, içinde bulunulan olağanüstü şartların izlerini taşır. Ankara'da 23 nisan 1920 tarihinde açılan Birinci Büyük millet meclisi tarafından kısa sürede hazırlanmış ve kabul edilmiştir. Öteki anayasalara oranla çok kısa bir metindir (23 madde, bir de "maddei münferide"). Anayasa sadece yeni devletin temel ilkelerini açıklamakta, ana çatısını kurmaktadır. Getirilen sistemin özü, ulusal egemenlik ilkesi ile kuvvetler birliği ve meclis hükümeti rejimidir. Anayasa, kişi hak ve özgürlükleriyle ilgili kurallara yer vermemektedir. Devlet düzeniyle ilgili konularda getirilen kuralların bile eksik ve yetersiz oluşundan doğan boşluklar, her biri anayasa hükmü değerinde olan yirmi kadar kanun, kararname ve kararla doldurulmaya çalışılmıştır. Hatta, BMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın sadrazam Tevfik Paşa'ya yolladığı ve Kanunı esasi'nin 1921 Anayasası ile çelişmeyen kurallarının yürürlükte olduğunu bildiren telgrafı,bu dönemde iki anayasanın var

olduğunu gösterir.
Esasları. 1921 Anayasası, Kurtuluş savaşı'nın demokratik, halkçı ve ulusal karakterine uygun olarak, ulusal egemenlik ilkesine önem vermiştir. Anayasa, egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu, yönetim usulünün halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandığını bildirir. Ulusal güçlerin siyasal ve örgütsel birliğini sağlamak ve ulusal iradeyi yüceltmek için, kuvvetler birliği ilkesi benimsenmiştir. Bu "meclis hükümeti" rejimine göre BMM, yasama ve yürütme yetkilerini elinde bulundurur. Meclis, yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise kendi içinden seçtiği BMM hükümeti eliyle kullanılır. Devlet başkanı yoktur; BMM'nin başkanı hükümetin de başkanıdır. Hükümet üyeleri Meclis'in âdeta "memurları" durumundadırlar. Görevleri, Meclis'in aldığı kararları uygulamaktır. Buna karşın, olağanüstü şartlar, özellikle Sakarya savaşı'ndan başlayarak hükümetin ve daha da çok Mustafa Kemal Paşa'nın bazı özel yetkilerle donatılmasını gerekli kılmıştır.
Uygulanışı. 1921 Anayasası, ulusal savaşın başarısı ve ulusal güçlerin birliğinin sağlanmasında olumlu bir rol oynadı. Kuvvetler birliği, ulusal güçlerin birlikteliğini sağlarken, İstanbul'daki saltanat ve hilafet makamına karşı da ulusun ve ulusal iradenin bütünlüğünü temsil etmiştir.

1921 Anayasası 1923'te önemli bir değişiklik geçirdi. Anayasa yapılırken var olan şartlar ve biraz da kuvvetler birliği ve meclis hükümeti anlayışının saf şekli, devletin şeklinin belirtilmemesine, devlet başkanlığı makamının da öngörülmemesine yol açmıştı. Oysa egemenlik hakkının kayıtsız-şartsız millete ait olduğunu bildiren bu sistemin devlet biçimi, doğal olarak, ancak Cumhuriyet olabilirdi. Nitekim, Kurtuluş savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından ve saltanatın kaldırılmasından sonra, 29 ekim 1923 günü anayasa değişikliği ile cumhuriyet ilan olunmuş, Mustafa Kemal ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Getirilen sisteme göre cumhurbaşkanı Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından 4 yıl için seçilmekteydi. Cumhurbaşkanı başbakanı atamakta ve bunun seçtiği bakanları BMM'nin onayına sunmaktaydı.

1924 ANAYASASI

1921 Anayasası olağanüstü koşulların anayasasıydı. Kurtuluş sonrasının ve yeni devletin örgütlenmesinin getirdiği sorunlar ise, yeni ve daha kapsamlı bir anayasayı gerekli kılıyordu. BMM tarafından bu amaçla bir komisyon kuruldu. Komisyonun, Fransa III. Cumhuriyet ve Polonya anayasalarından da yararlanarak hazırladığı tasarı Meclis'te görüşüldü; bazı maddeleri değiştirilerek kabul edildikten sonra 20 nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı yasayla kabul edildi.
Esasları. 1924 Anayasası, Kurtuluş savaşı ve 1921 Anayasası'yla benimsenen temel ilke ve kuruluşu sürdürmektedir. Ulusal egemenlik yine temel ilkedir. Kuvvetler birliği sistemi, esas olarak devam etmekte, ancak yürütme organı daha net bir kişilik kazanmaya başlamaktadır. Durum yürütmeye, eskisine oranla daha geniş bir serbestlik alanı verilmesini gerekli kılmıştır.

Yasama, tek meclisten kuruludur (TBMM). Üyeleri 4 yıl için seçilir. Yürütmeyi cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu oluşturur. Cumhurbaşkanı 4 yıl için TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilir. Bakanlar kurulu üyeleri Meclis önünde sorumludurlar; Meclis tarafından denetlenir ve düşürülebilirler. Ancak, bakanlar kurulunun göreve başlayabilmesi için, eskiden olduğu gibi Meclis'in onayı gerekmez, cumhurbaşkanının onayı yeterlidir. Yargı hakkı ulus adına bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır. Anayasa, klasik-bireysel hakları tanımakta, sosyal haklara ise yer vermemektedir. Tanınan haklar da güvenceye bağlanmamıştır. Özellikle, muhalefet hakları açısından durum budur. Anayasanın üstünlüğü kabul edildiği halde, yasaların anayasaya uygunluğunu sağlayacak bir yargısal denetim (Anayasa mahkemesi) yoktur. Meclis çoğunluğu ve ona dayalı hükümetler, keyfi işlem ve eylemlerde bulunabilme olanağına sahiptirler. Nitekim anayasaya aykırı yasalar, rejim bunalımının artmasına neden olmuşlardır.
Uygulanışı. 1924 Anayasası, 1945'e kadar, iki çok partili siyasal hayat denemesi dışında (1924'te Terakkiperver fırka ve 1930'da Cumhuriyetçi serbest fırka denemeleri), tek partili bir rejimde varlığını sürdürdü. Bu nedenle de, ulusal egemenlik, Meclis üstünlüğü, Meclis'in hükümeti denetlemesi, vb. gibi ilkeler çok sınırlı bir uygulama alanı bulabildi. Kemalist rejimin amacı, "bir an önce çok partili demokrasi" değil, önce sosyal ve kültürel reformlardı. Çağdaşlaşma yolundaki ilerlemeler, çok partili demokratik hayatı da mümkün kılacaktı.

1924 Anayasası, bazı değişiklikler geçirdi. 1924'te, laiklik yolunda ilk önemli adımlar atılmıştı. 1928'de anayasada yapılan bir değişiklikle, "Türk ye devletinin dini, din-i islamdır" hükmü metinden çıkartıldı. 1937'de de yine aynı maddeye, "Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır" (md. 2) hükmü eklendi.

1945'ten sonra girişilen çok partili siyasal hayat denemesinde ise Anayasa'nın eksiklikleri daha iyi ortaya çıktı. Anayasa, çok partili sistemin gerektirdiği iktidar-muhalefet, meclis-hükümet dengelerini kurmamış, özgürlüklerin güvencelerini getirmemiş, yargı bağımsızlığı ve güvencesini boşlukta bırakmıştı. 1945-1960 döneminde, bu eksikliklerin giderilmesini öneren düşüncelere rağmen, anayasayı yeni koşullara uyduracak eklemeler ve düzeltmeler yapılamadı.

Özellikle, 1960'lara doğru, iktidardaki Demokrat parti'nin kurduğu baskıcı yönetim, bir rejim bunalımına da yol açtı.

27 MAYIS VE GEÇİCİ ANAYASA

27 Mayıs 1960 hareketiyle 1924 Anayasası'nın bazı hükümleri yürürlükten kaldırıldı. Yeni bir anayasanın hazırlanması çalışmalarına geçildi. Ancak bu anayasanın hazırlanması ve kabulüne kadar sürecek olan geçiş döneminde de bir temel yasanın bulunması gerekiyordu. 1 sayılı yasa bu amaçla çıkarıldı. Böylece, 1924 Anayasası'nın yürürlükte tutulan maddeleri ile 1 sayılı yasanın hükümleri geçici dönemin temel yasasını oluşturdu. Bu yasayla, müdahaleyi gerçekleştiren Milli birlik komitesi de fiili durumunu hukukileştirme yoluna gitmiş oluyordu.

Geçici dönemin ikinci önemli temel yasası, Kurucu meclis hakkında kanun'dur. Bununla, geçiş döneminin ikinci aşaması başlamıştır (12 haziran 1960). Bu yasayla içinde bulunulan koşullarda ulusun en geniş anlamıyla temsilini gerçekleştirecek bir Temsilciler meclisi kuruldu. Bu meclis MBK ile birlikte Kurucu meclis adı altında yeni anayasayı hazırladı.

1961 ANAYASASI

Hazırlanışı. 6 ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Kurucu meclis bir Anayasa komisyonu seçti. Komisyon, çalışmalarında iki taslağı esas aldı: 27 Mayıs'tan hemen sonra MBK tarafından görevlendirilen 10 kişilik bir "İlim heyeti"nin İstanbul'da hazırladığı anayasa ön-tasarısı ile, Ankara Üniversitesi SBF idare enstitüsü'nün kendi isteğiyle hazırladığı "Gerekçeli tasarı". Anayasa komisyonu çalışmalarında, bazı yabancı devlet anayasaları (özellikle 1948 İtalyan ve 1949 Bonn anayasaları) ile siyasal partilerin hazırladıkları taslaklardan da yararlanıldı. Komisyonun hazırladığı metin, Kurucu meclis'te görüşüldükten sonra 27 mayıs 1961 günü kabul edildi. 9 temmuz 1961 tarihinde yapılan refarandumda da halk tarafından kabul edilerek yürürlüğe girdi.
Esasları. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bildiren anayasa, egemenliğin millete ait olduğunu ve ancak yetkili organlar eliyle kullanılabileceğini bildirmekte ve yasama - yürütme arasında bir kuvvetler ayrılığı sistemi getirmektedir. Anayasanın ilk şeklinde daha çok yasamayı kayıran bu kuvvetler dağılımı, daha sonra 1971'de yapılan değişikliklerle, yürütmeyi de güçlendirecek ve dengeyi sağlayacak şekilde düzeltilmiştir.

Yasama yetkisinin, Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu adlı iki meclis tarafından kullanılması Cumhuriyet dönemi için bir yeniliktir. 1960 öncesinin meclis işlemlerinin yarattığı anti-demokratik tablo, ikinci bir meclisin denge rolü oynayabileceği fikrini vermişti. Bu nedenle, Cumhuriyet senatosu kurulmuş, üyelerinin yükseköğrenim görmüş kişiler olması şartı konmuş, milletvekili seçilebilme yaşı 30 iken, senatör seçilebilme yaşı 40 olarak saptanmıştır. Senato'da eski cumhurbaşkanları ve MBK eski üyeleri gibi tabii üyeler ile, cumhurbaşkanı tarafından seçilen kontenjan üyeleri de vardır. Millet meclisi, gerek yasaların yapımında gerekse hükümetin denetlenmesinde, Senato'ya göre daha fazla güç ve yetki sahibidir. Yasaların sonuçlanmasında son sözü söyleme hakkı ve bakanlar kurulunu düşürme yetkisi onundur. Kuvvetler ayrılığı ve parlamenter denge kuralı gereği, yürütmenin de Millet meclisi'nin yenilenmesine karar verme yetkisi vardır. Bu yetki, başbakanın istemi üzerine cumhurbaşkanı tarafından, meclislerin başkanına da danışıldıktan sonra kullanılabilir.

1961 Anayasası, yargı bağımsızlığı ve yargı güvenceleri konusuna da büyük önem vermiş, bunları özenle düzenlemiştir. Bu amaçla, yürütmenin müdahalelerini önlemek için, hâkimlerin özlük işlerine bakmakla görevli Yüksek hâkimler kurulu kurulmuştur. Daha da önemlisi, yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetiminin benimsenmesi ve bunu yapacak bir Anayasa mahkemesi'nin kurulmuş olmasıdır. Anayasa ayrıca, özgürlüklerin sınırlanmasında da liberal ölçüler getirmekte, sınırlamanın ancak yasayla yapılabileceğini ve hiçbir durumda özgürlüğün özüne dokunulamayacağını bildirmektedir. Klasik ve siyasal hakların yanı sıra, ilk kez sosyal haklar da anayasaya girmektedir (özellikle grev ve sendika hakları). Anayasa, demokrasinin vazgeçilmez güvencesi saydığı siyasal partileri de anayasal düzeyde ele almıştır. Partilerin ancak belli durumlarda ve Anayasa mahkemesi tarafından kapatılabileceği kabul edilmiştir. Kişi hak ve özgürlükleri bakımından da en büyük güvencelerden biri, Danıştay'ın durumunun pekiştirilmesi ve idarenin bütün işlem ve eylemlerinin yargı denetimine bağlanmasıdır.

Bu nitelikleriyle 1961 Anayasası, özgürlükçü ve parlamenter bir rejim için gerekli başlıca güvenceleri getirmiş durumdaydı. Anayasa, buna ek olarak, sosyal adaleti amaçlayan, devlete "sosyal olma" niteliğiyle birlikte bazı sosyal görevler yükleyen ve sosyal hakları tanıyan yönleriyle, klasik demokrasinin yanı sıra sosyal demokrasiyi de benimsemişti. Bu bakımdan da türk demokrasi tarihinde ileri bir aşamayı temsil etmekteydi.
Uygulanışı. 1961 Anayasası'nın işlediği 20 yıla yakın süre içinde, bazen tek bir partinin çoğunluğuna dayanan hükümetler, bazen karma hükümetler (koalisyonlar) ve azınlık hükümetleri kuruldu. Özellikle bu sonuncular, siyasal istikrarsızlığın nedeni ya da göstergesi olarak algılandılar. Seçim sisteminin küçük partileri koruyan yapısı da, belli süre bunda rol oynadı. Bu yüzden, kuvvetli yürütme ve hükümet ve

bunlara temel sağlayacak olan istikrarlı meclis çoğunluğu arayışları, artan bir şekilde siyaset gündemine girdi. Anayasanın getirdiği hak ve özgürlüklerin geniş kitlelerce kullanılmaya başlanması, ülkede görülen yeni düşünce akımları bazı çevrelere sempatik gelmiyordu. Bu arada, yargı organlarının bazı kararları (Anayasa mahkemesi ve Danıştay), özerk kuruluşların (TRT ve üniversiteler) konumu da bunlarca yadırganıyordu.

Bu şartlarda, 12 Mart 1971 muhtırasıyla başlayan ve iki yıl kadar süren yarı-askeri rejim döneminde, parlamento dışından destek alan hükümetlerin önayak olmasıyla, 1971 ve 1973 yıllarında anayasada önemli değişiklikler yapıldı. 20 eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı ve 15 mart 1973 tarih ve 1699 sayılı yasalarla yapılan bu değişiklikler sonucunda gerek devlet iktidarının örgütlenişi gerekse devlet ve kişi ilişkileri alanında önemli düzenlemelere gidilmiş oldu. Devlet katındaki değişikliklerle, askeri otorite sivil iktidar karşısında güç kazandı (askeri yargının genel yargı aleyhine genişlemesi, sıkıyönetim ilanının kolaylaştırılması, Milli güvenlik kurulu'nun rolünün artırılması). Parlamento ve yürütme üzerindeki yargı denetimi gevşetildi. Yasama-yürütme ilişkilerinde yürütmenin konumu güçlendirildi (gensoru yetkisinin yeniden düzenlenişi, bakanlar kuruluna yasa hükmünde kararname çıkarma yetkisinin tanınması, yine bakanlar kurulunun vergi yükümlülüklerinin saptanmasında bazı yetkilerle donatılması, vb.). Nihayet, yürütme içinde de yekpareliğe doğru bir adım atıldı, TRT ve üniversitelerin özerkliğine karşı yeni düzenlemeler getirildi. Temel hak ve özgürlükler alanında da, hem bunların sınırlanması yoluna gidildi, hem de bu alandaki yargı denetimi ve yargısal güvenceler zayıflatıldı.

12 Eylül ve askeri yönetim

12 Eylül 1980'de Silahlı kuvvetler, ülkenin bir iç savaş eşiğine geldiği ve mevcut devlet organ ve kurumlarının bunu önlemekten âciz kaldıkları gerekçesiyle, emir ve komuta zinciri içersinde devlet yönetimine el koydu. Bu tarihten başlayarak genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları ve jandarma genel komutanından oluşan Milli güvenlik konseyi, 27 ekim 1980 günlü ve 2324 sayılı "Anayasa düzeni hakkında kanun"la 1961 Anayasası'nı kısmen değiştirdi. Milli güvenlik konseyi, 1961 Anayasası'nda TBMM, Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu'na ait olduğu belirtilmiş olan görev ve yetkileri, konseyin başkanı da cumhurbaşkanına tanınmış olan yetkileri yüklendi ve MGK'nin her türden kararlarına karşı yargı yoluna başvurma olanağı ortadan kaldırıldı.

1982 ANAYASASI

Hazırlanışı. 29 haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu meclis hakkında kanun'la yeni anayasal düzenin kurulması yolunda bir adım atıldı. MGK ve Danışma meclisi'nden oluşan Kurucu meclis, anayasayı, Siyasi partiler kanunu ile Seçim kanunu'nu hazırlamakla görevlendirildi.

Anayasa komisyonu'nun hazırladığı 200 maddelik bir anayasa taslağı 17 temmuz 1982'de Danışma meclisi başkanlığına sunuldu ve kamuya açıklandı. Taslak, 4 ağustos - 23 eylül 1982 tarihleri arasında Danışma meclisi'nde tartışılıp bazı yönlerden değiştirildi. 193 madde ve 11 geçici maddeden oluşan metin, 23 temmuz günü, 7 red, 12 çekimser, 120 kabul oyuyla anayasa tasarısı olarak kabul edildi. 17 üye de oylamaya katılmadı. Bundan sonra MGK tarafından incelenen ve bazı maddeleri değiştirilen tasarı, bir başlangıç, 177 madde ve 16 geçici maddeden oluşan bir metin halinde halkoyuna sunuldu. 20 ekim 1982 tarih ve 17844 sayılı Resmi gazete'de yayımlanan bu metin (kabul tarihi 18 ekim 1982, kanun no: 2709) 7 kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylamasında geçerli oyların % 91,37' sini alarak kabul edilmiş oldu. 1982 Anayasası bazı hükümleriyle derhal, bazı hükümleriyle de kademeli olarak yürürlüğe girdi.

Esasları. 1982 Anayasası'nda da, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi, ama daha uzun bir Başlangıç bölümü vardır. Burada 12 Eylül müdahalesinin ve yeni anayasanın ortaya çıkış nedenleri açıklanmaktadır. Anayasa metninin kendisi de, hem eski anayasalarımıza hem de öteki ülkelerin anayasalarına göre daha uzundur. Bunda, bir önceki anayasa döneminde ortaya çıkan hemen her sorunu anayasa düzeyinde çözüme bağlamak isteğinin payı büyük olmuştur. Anayasanın bu derece uzun ve ayrıntılı hale gelmiş olmasının bir nedeni de, hak ve özgürlüklerin sınırlarının çizilmesi ihtiyacının kuvvetli bir şekilde hissedilmiş olmasıdır.

Gerçekten de yeni anayasa ya bizzat ya da Meclis'e yetki vermek suretiyle, hak ve özgürlük alanını eskiye oranla daraltmış ya da daraltmasına izin vermiştir. Hak ve özgürlüklerin sınırlanabilme nedenleri çoğaltılmış, bazı hak ve özgürlüklere açık ve özel yasaklar getirilmiş (siyaset yasakları, düşünce suçları...), bir önceki anayasada var olan ve hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağını bildiren kurala yer verilmemiştir. Anayasa, yürütmenin (İdare) hak ve özgürlüklere müdahalesini de kolaylaştırmaktadır. Gecikmede sakınca bulunan hemen her durumda, hak ve özgürlüklerin yargıç kararı olmadan kayıtlanabilmesine olanak verilmiştir. Olağanüstü hal ya da sıkıyönetim gibi olağanüstü yönetim usullerine geçiş de kolaylaştırılmıştır. Bu rejimler altında genel olarak yürütme organının, özel olarak da askeri otoritenin (sıkıyönetim) hak ve özgürlükler alanına müdahalesi en ileri noktalara kadar gidebilmektedir. Buna paralel olarak, başta Danıştay ve Anayasa mahkemesi olmak üzere, yüksek mahkemelerin kişi hakları ve özgürlükleri konusunda oynadıkları denetleyici rol, bazı bakımlardan kısılmıştır: bu mahkemelere başvurma hakkının kısıtlanması ya da mahkemelerin bazı işlem ve yasaları denetleyememeleri durumu, vb.

Bu yönleriyle yeni anayasa, devleti güçlendiren bir nitelik taşır. Nitekim, milli güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, "kutsal Türk devleti" (Başlangıç bölümü) gibi kavramların yaygınlığı da bunu gösterir.

Anayasa, devlet organları arasından "yürütme"yi eskisine oranla daha güçlü bir hale getirmektedir. Yürütme artık sadece bir "görev" değil, aynı zamanda bir "yetki"dir. Yürütme organının geniş bir alanda kural koyabilme yetkisi vardır. Cumhurbaşkanının statüsü kuvvetlendirildiği için yürütme bundan da kârlı çıkmıştır. Ayrıca, olağanüstü hal rejimlerine geçiş kolaylaştırıldığından, bu yönetimlerde yasama denetiminin de gevşemesi yüzünden yürütme yeni bir rahatlık kazanmaktadır. Nihayet, yürütme kuvveti içindeki özerklikler (TRT ve üniversiteler), 1971'den beri süregelen bir dizi gelişme sonucu artık hemen hemen ortadan kalkmıştır. Bu da yürütmeyi daha yekpare ve merkezi hale getirmekte, sonuçta da güçlendirmektedir.

1982 Anayasası'nın devlet aygıtı açısından getirdiği en önemli değişikliklerden biri de cumhurbaşkanlığıyla ilgilidir. Yine eskiden olduğu gibi TBMM tarafından seçilen cumhurbaşkanı, "Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetmek" gibi yeni bir yetkiyle donanmıştır. Eskisinden farklı olarak cumhurbaşkanı;Meclis'i açış konuşması yapmak, anayasayı değiştiren yasaları halkoyuna sunmak, başbakanın önerisi üzerine bakanların görevlerine son vermek, kendi başkanlığında toplanan bakanlar kurulu kararıyla sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan etmek ve yasa hükmünde kararname çıkarmak, yeni kurulan bir heyet olan Devlet denetleme kurulu'nun üyelerini ve başkanını atamak ve bu kurula inceleme ve denetleme yaptırmak, YÖK üyelerini, rektörleri, bazı yüksek mahkeme üyelerini seçmek ve atamak gibi önemli yetkilere sahiptir. Ayrıca cumhurbaşkanı sorumsuz olduğu gibi, onun resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa mahkemesi dahil, yargı mercilerine da başvurulamaz.

Yasama organı, eskisinden farklı olarak tek meclisten oluşmaktadır (TBMM). Eski anayasa dönemindeki iki meclis sistemine ve ikinci meclis olan Cumhuriyet senatosu'nun varlığına ihtiyaç duyulmamıştır. Milletvekili sayısı da indirilerek 400 olarak saptanmıştır. Yasama organıyla ilgili bazı önemli yenilikler, milletvekilliği sıfatının düşmesiyle ilgilidir. Buna göre, partisinden istifa ederek bir başka partiye giren ya da yine partisinden istifa ederek seçim hükümetleri hariç başka partinin kuracağı bakanlar kurulunda dışarıdan görev alan milletvekilinin bu sıfatının düşmesine meclis üye tamsayısının salt çoğunluğuyla karar verilir.

1982 Anayasası, yargı bağımsızlığını ve yargının yasama ve yürütme üzerindeki etkisini yumuşatıcı formüller de getirmiştir. Yargıçlar seçilmeleri, atanmaları ve özlük işleri bakımından büyük çapta yürütmeye bağlı olan Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu'na bağlanmışlardır. Yeni sistemde pek çok yüksek mahkemenin üyeleri ya da üyelerinin bir kısmı dolaylı olarak ya da doğrudan doğruya cumhurbaşkanı tarafından seçilmekte ve atanmaktadır. Devlet güvenlik mahkemeleri yeniden kurulmuş, sıkıyönetim mahkemelerinin sivilleri yargılayabilme yetkisi genişletilmiştir. Yargı mercilerinin yürütmeyi ve yasamayı denetleyebilme olanakları da, Danıştay ve Anayasa mahkemesi'nin yetkilerine getirilen kısıtlamalarla daraltılmıştır.

Yeni anayasayla, askeri otoritenin devlet katındaki alanı genişletilmiştir. Milli güvenlik kurulu'ndaki sivil üye sayısı, askerleri geçmeyecek düzeyde tutulmuş, kurul kararları önceleri "tavsiye" niteliğindeyken, "bakanlar kurulunca öncelikle dikkate alınır" nitelikte sayılmış, sıkıyönetim komutanları başbakana bağlı olmaktan çıkarılarak genelkurmay başkanına karşı sorumlu hale getirilmiş, askeri yargı alanı sivilleri de kapsayacak değişikliklere tabi tutulmuştur. Milli güvenlik konseyi üyeleri de Cumhurbaşkanlığı konseyi'ni oluşturmaktadırlar. Konsey, cumhurbaşkanı için yardımcı bir kurul niteliğindedir.

Anayasanın bir yeniliği de, 1924 ve 1961 anayasalarında, değiştirilmez anayasa hükmü sadece devletin cumhuriyet olduğunu belirten hüküm iken, yeni anayasayla, bu cumhuriyetin nitelikleri, devletin bütünlüğü, resmi dili, bayrağı, milli marşı ve başkenti ile ilgili hükümlerin de değiştirilmez anayasa kuralları arasına katılmış olmasıdır. Ayrıca, anayasa değişikliklerine karşı cumhurbaşkanının halkoyuna başvurma hakkı vardır. Cumhurbaşkanı uygun görmediği bir anayasa değişikliğini geri gönderir. Meclis bunu aynen kabul ederse, cumhurbaşkanı halkoyuna sunabilir. İlk altı yıllık süre içinde ise, bir anayasa değişikliğinin cumhurbaşkanınca reddedilmesi halinde, TBMM'nin bu değişiklik isteğinde direnebilmesi için 3/4 oranında bir oy çokluğu gereklidir.

Anayasanın "Geçici hükümler"ine göre, anayasanın halkoyunda kabulüyle Milli güvenlik konseyi başkanı da cumhurbaşkanı sıfatını kazanmakta, TBMM toplanıp göreve başladıktan sonra altı yıllık bir süre için MGK, Cumhurbaşkanlığı konseyi haline dönüşmektedir. Geçici maddeler, 12 Eylül öncesinin bazı siyaset adamları için 10 yıla kadar varan bir süreyle siyasal faaliyet yasakları getirmektedir. Askeri rejim organları ve işlemleriyle ilgili olarak da koruyucu hükümler ge-

tirilmiştir. Milli güvenlik konseyi ve Danışma meclisi tarafından alınan her türlü karar ve yapılan işlemlerden dolayı cezai, mali ya da hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez, yargı yollarına başvurulamaz. Bu dönemde çıkarılan yasalar, yasa hükmünde kararnameler ve Anayasa düzeni hakkında kanun uyarınca alınan kararların ve yapılan işlemlerin anayasaya aykırılığı ileri sürülemez.

Anayasa, çeşitli maddeleri açısından yürürlüğe girişiyle ilgili olarak da kademeli bir sistem getirmiş bulunmaktadır.

• *Anayasa başlangıçları.* Anayasalarda başlangıç bölümlerine, özellikle büyük bir siyasal bunalımın ertesinde ya da bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin ilk anayasalarında rastlanmaktaydı. Bugün artık hemen hemen bütün modern anayasalarda bir başlangıç bölümü yer almaktadır. Türkiye'de ilk kez 1961 Anayasası uzunca bir başlangıç bölümü ile başlamaktadır.

Anayasa başlangıçlarında yer alan ifadelerin açık seçik birer hukuk kuralı ve ilkesi olmaktan çok felsefi ve siyasal demeç niteliği göstermeleri, başlangıçların hukuki değer ve niteliği konusunda tartışmalara yol açmıştır. Ancak, 1961 ve 1982 türk anayasalarında, anayasanın dayandığı temel görüş ve ilkeleri belirten başlangıçların anayasa metnine dahil olduğu açıkça belirtilmiştir.

• *Anayasaya uygunluk ve aykırılık.* Yasama meclislerinin, başta yasalar olmak üzere işlem ve kararlarının hukuka aykırı sonuç yaratmasını önlemek, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ilkelerini gerçek anlamına kavuşturmak için bu karar ve işlemlerin anayasaya uygunluğunu sağlayacak mekanizmalar da oluşturulmuştur. Özellikle yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi şeklinde beliren bu garanti, başlıca iki yoldan sağlanmaktadır: siyasal denetim, yargı yoluyla denetim.

Siyasal denetim: siyasal denetimde yasaların anayasaya uygunluğu bir siyasal organ tarafından denetlenir. Meclislerin ulusal iradeyi temsil ettikleri, bu nedenle de yargı mercileri tarafından denetlenmelerinin uygun düşmeyeceği görüşünü savunanlar siyasal denetime, yargı yoluyla denetime oranla daha fazla yatkındırlar. Siyasal denetim, tarihte ilk olarak Fransız devrimi ertesinde Sieyès tarafından savunuldu. Türkiye'de de 1961 Anayasası'na kadarkı dönemde yasaların anayasaya uygunluğunu parlamentonun kendisi ya da bir bölümü değerlendirmekteydi 1876 Anayasası döneminde buna yetkili olan Heyeti ayan, 1961'e kadarki Cumhuriyet döneminde de Türkiye Büyük millet meclisi idi. Bu sistem yasamanın kendi kendisini denetlemesi anlamına gelmekteydi. Bu özellik siyasal denetim mekanizmasının etkili olmasını da engellemektedir. Bu yüzdendir ki anayasaya uygunluğun denetlenmesini daha sağlam mekanizmalara bağlama ihtiyacı ve arayışları ortaya çıkmıştır.

Yargı yoluyla denetim: anayasaya uygunluk denetiminin yargı mercileri tarafından yapılması demektir. Bu denetim, 1982 Anayasası'nda itiraz yoluyla ve iptal davası açma yoluyla olmak üzere başlıca iki şekilde yapılır.

İtiraz yoluyla denetim, bir davaya bakmakta olan mahkemenin o davada uygulanacak bir yasa ya da yasa hükmündeki kararnamenin hükümlerini anayasaya aykırı görmesi ya da taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasını ciddi bulmasıyla başlayan denetimdir. Anayasa mahkemesi işin kendisine gelmesinden başlamak üzere beş ay içinde kararını verir. Bu süre içinde karar verilmezse, ilgili mahkeme davayı yürürlükteki yasa hükümlerine göre çözümler. Anayasa mahkemesi'nin anayasaya aykırılığın reddine dair verdiği kararların Resmi gazete'de yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı yasa hükmünün anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz.

İptal davası yoluyla denetim: anayasaya aykırılığı ileri sürülen yasa, yasa hükmünde kararname, Meclis içtüzüğü ya da bunların belirli hükümleri aleyhine doğrudan doğruya Anayasa mahkemesi'ne başvurulmasıdır.

Anayasa mahkemesi, aykırılığı ileri sürülen yasa, yasa hükmünde kararname ve Türkiye Büyük millet meclisi içtüzüğünün anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler. Buna karşılık anayasa değişikliklerini ise yalnızca şekil bakımından denetler. Yasaların ve anayasa değişikliklerinin yalnızca şekil bakımından denetlenmesi; yasalarda, son oylamanın öngörülen çoğunlukla yapılıp yapılmadığı; anayasa değişikliklerinde ise teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği koşuluna uyulup uyulmadığı, konularıyla sınırlıdır.

Anayasa mahkemesi'ne doğrudan doğruya iptal davası açma hakkı cumhurbaşkanına, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis grupları ile TBMM üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki üyelere aittir. İptal davası açma hakkı, yasaların, yasa hükmündeki kararnamelerin ya da içtüzüğün Resmi gazete'de yayımlanmasından başlayarak altmış gün sonra düşer (Anayas. md. 151). Ancak yasalar ya da anayasa değişiklikleri için yalnızca şekil açısından iptal davası açılması, hem açma hakkına sahip olanlar, hem de süre açısından daha da sınırlıdır; şekil bakımından denetleme, cumhurbaşkanınca ya da TBMM üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Yasanın yayımlandığı tarihten başlayarak on gün geçtikten sonra da şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılamaz.

Anayasaya aykırılığı ileri sürülen hüküm, iptal kararının Resmi gazete'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. Anayasa mahkemesi, iptal kararında yasa koyucu gibi hareket ederek yeni bir uygulamaya yol açacak şekilde hüküm veremez. Gerekli durumlarda mahkeme iptal edilen hükmün yürürlükten kalkma tarihini ayrıca kararlaştırabilir. Bu durumda yasama organına iptal edilen hükmün yerine anayasaya uygun yeni bir yasa yapma olanağı tanınmış olur. Anayasa mahkemesi'nin verdiği kararlar kesindir. Yasama, yürütme ve yargı organları, idari makamları, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. (→ Kayn.)

Anayasa mahkemesi, yasaların, yasa hükmündeki kararnamelerin ve Türkiye Büyük millet meclisi içtüzüğünün anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetleyen yüksek mahkeme.

Anayasa mahkemesi, türk hukukuna 1961 Anayasası ile girdi. 1961 Anayasası'nın 145-152. maddelerinde genel ilkeleri ortaya konan Anayasa mahkemesi, ilk kez "Anayasa mahkemesinin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkında kanun"la (kabul tarihi 22 nisan 1962, No. 44) kuruldu. 1982 Anayasası da Anayasa mahkemesi'ne yer vermiş, ancak bazı değişik hükümler getirmiştir. Anayasa mahkemesi' nin bugünkü statüsü 10 kasım 1983 tarih ve 2949 sayılı Anayasa mahkemesi' nin kuruluşu ve yargılama usulleri hakkında kanun'la düzenlenmiştir. 1961 Anayasası'nda 15 asıl ve 5 yedek üyeden oluşan yargıç sayısı, 1982 Anayasası'nda 11 asıl ve 4 yedek üyeye indirildi. 1961 Anayasası'na göre, mahkeme üyeleri, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Cumhurbaşkanı, Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu tarafından ayrı ayrı ve belli sayılarda seçiliyordu. Dolayısıyla, yargı mercilerinden seçilen üyeler, çoğunluktaydı. 1982 Anayasası'na göre ise üyeler, yüksek mahkemeler ve Yüksek öğretim kurulu tarafından ayrı ayrı gösterilen adaylar arasından cumhurbaşkanı tarafından seçilip atanırlar. Böylece 1982 Anayasası ile Anayasa mahkemesi, yürütme'ye daha bağımlı bir kuruluş haline geldi. Mahkemenin denetleme yetkisi de eskiye oranla daraltıldı. Anayasa mahkemesi eskiden olduğu gibi, yasaların, yasa hükmündeki kararnamelerin ve TBMM içtüzüğünün esas ve şekil bakımlarından anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Ancak bu denetleme, anayasayı değiştiren yasalar bakımından yalnızca şekil açısından yapılacak, ayrıca olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan yasa hükmünde kararnameler aleyhine iptal davası açılamayacaktır. 1961 Anayasası'nın getirdiği sistemde cumhurbaşkanının yanı sıra, yasama meclislerindeki siyasi parti grupları, TBMM'de grubu bulunan partiler, son milletvekili seçiminde geçerli oyların en az yüzde 10'unu alan partiler ve meclislerin altıda biri tutarındaki üye topluluğu dava açma yetkisine sahipti. 1982 Anayasası'nın getirdiği sistemde ise, bu hak yalnız cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis gruplarına ve TBMM üye tam sayısının en az beşte biri tutarındaki üye topluluğuna tanındı. Yüksek hâkimler kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri yargıtay ve üniversitelere daha önce tanınmış olan, kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda dava açabilme yetkisi kaldırıldı. Dava açma süresi 90 günden 60 güne indirildi. (Şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açma hakkı ise cumhurbaşkanı ve TBMM üyelerinin beşte birine tanındı, ve iptal davası açma süresi 10 günle sınırlandırıldı.) Yine yeni bir hüküm olarak, Anayasa mahkemesi'nin işin esasına girerek verdiği red kararından itibaren 10 yıl geçmedikçe, aynı yasa hükmü aleyhine Anayasa mahkemesi'ne başvurulmayacağı ilkesi getirildi. Anayasa mahkemesi'nin kararları kesindir. Kararlar, gerekçesi yazılmadan açıklanamaz. İptal kararında, yasa koyucu gibi hareket edilerek yeni bir uygulamaya yol açacak biçimde hüküm getirilemez. İptal edilen hüküm, kararın Resmi gazete'de yayımlanma tarihinde yürürlükten kalkar. Mahkeme, gerekli görürse, bir yılı aşmamak kaydıyla ayrı bir yürürlük tarihi de saptayabilir. İptal kararları geriye doğru işleyemez. Anayasa mahkemesi kararları, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. Anayasa mahkemesi'nin anayasaya uygunluk denetimi görevinden başka, Yüce divan olarak yargılama görevi, siyasal partileri denetleme ve bunlarla ilgili kapatma davalarına bakma yetkisi de vardır. Bazı meclis kararları aleyhine itiraz yeri de, Anayasa mahkemesi'dir: örneğin yasama dokunulmazlığının kaldırılması ya da meclis üyeliğinin düşmesine ilişkin kararlar gibi. Anayasa mahkemesi'nin kuruluşu ve yargılama usulleri 10 kasım 1983 tarih ve 2949 sayılı yasayla ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (Resmi gazete 13 kasım 1983, No. 18220). Anayasa mahkemesi'nin başlangıçtan bugüne kadar verdiği kararlar, Anayasa mahkemesi kararlar dergisi'nde yayımlandı.

ANAYASACI a. **1.** Anayasanın kesinlikle uygulanmasını savunan. **—2.** Anayasa hukuku alanında uzman hukukçu.

◆ sıf. Anayasacılığa ilişkin.

Anayasacı devrimci parti, isp. **Partido revolucinario institucional** (PRI). Meksika'da resmi parti. (Bu partinin yanında başka partiler de vardır.) Anayasacı devrimci parti'nin kökeni 1910-1917 devrimine kadar uzanır. 1929'da Meksika devrimi'nin "yüce önderi" P. E. Calles tarafından kuruldu. Zamanla değişik adlar aldı: 1929-1938 yılları arasında Ulusal devrimci parti, daha sonra Meksika devrimci partisi, 1946'da da Anayasacı devrimci parti. Anayasacı devrimci parti, Meksika'nın tüm siyasal yaşamına egemendir.

ANAYASACILIK a. Anayasal hükümet yanlısı olanların öğretisi.

—ANSİKL. Anayasacılık kuramına göre bir anayasa, belirli bir sürekliliği olan herhangi bir devlet ya da hükümet düzenle-

mesi değil, yalnızca Montesquieu'nün yaptığı ayırıma uygun olarak, amacı özgürlük olan bir siyasal yapıdır.

Kanunların ruhu'nun (XI. bölüm) verdiği ders, Devrim'i gerçekleştiren kişilere esin kaynağı oldu. İnsan ve yurttaş hakları bildirisi'nin 16. maddesinde belirtildiği gibi "insan haklarının güvence altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının belirlenmediği bir toplumun anayasası olmaz." Nitekim XIX. yy. boyunca bir "anayasa" isteminde bulunan kitleler, bu ad altında herhangi bir siyasal yasa değil, demokratik değilse bile özgürlükçü kurumlar istiyorlardı.

Halkın sezgisi ve bilimsel bir düşünce olan anayasacılık, böylece anayasa kavramını belli bir siyasal düzene bağlar. Kurucularının düşüncesine göre anayasa hukuku, özgürlükçü ve parlamenter nitelikte olan belirli bir örnek kurumlar bütününe yer verir. Tüm XIX. yy. boyunca yazarlar, anayasa hukukunu, "özgür ülkelerin anayasasını" ya da "*temsili rejimle* yönetilen devletlerin anayasasını" inceleyen bir bilgi dalı olarak sınırlamışlardır.

ANAYASAL sıf. **1.** Anayasayla ilgili: *Açık oturumda anayasal sorunlar üzerinde duruldu.* **—2.** Anayasaya dayanan: *Anayasal güçler, kuruluşlar.* **—3.** Anayasaya bağlı siyasal iktidar için kullanılır: *Anayasal monarşi. Anayasal sistem.*

ANAYERLİ sıf. Antropol. Evli bir genç çiftin yaşayacakları yeri belirleyen oturma tarzına denir. Buna göre, nişanlı erkek ya da koca, karısının ailesi yanında yaşar.

ANAYOL a. İkinci derecede önem taşıyan yolların açıldığı geniş yol.

ANAYÖN a. Dört ana coğrafya yönü olan doğu, batı, kuzey ve güney yönlerinden her birine verilen ad (anayönler birbirinden 90°'lik bir açıyla ayrılırlar). [Esk. *Cihet-i aslî*.]

ANAYURT a. Bir toplumun ait olduğunu düşündüğü ata yurdu; ilk yurt; anavatan: *Sonunda anayurtlarına yerleştiler. Anayurdu baştan başa dolaşmak. Türkler'in anayurdu Orta Asya'dır.*

Anazarba müzesinde bulunan bir freskten ayrıntı

Büyük Larousse

Anazarba antik kentinden bir görünüm

Büyük Larousse

ANAYZA ya da **UNAYZA,** Suudi Arabistan'da vaha, Necid'de. Riyad, Bağdat ve Medine arasındaki yolların kavşağı.

ANAZARBA, Anazarbos, Anavarza, Iustinianopolis, Ayn Zarba da denir. Anadolu'da, Kilikia bölgesinde antik kent. Adana'nın Kozan ilçesine bağlı Dilekkaya (Anavarza) köyü yakınlarındadır. Asurlular'ın kurduğu kent (İ.Ö. IX. yy.) Ramazanoğulları'ndan sonra terk edildi (XIV. yy.).

Çevrede kale surları, Roma döneminden su kemerleri, Bizans döneminden kaya kiliseleri var. Adana Müzesi müdürü Orhan Aytuğ Taşyürek'in kent mezarlığında yaptığı kazılarda (1972-1973), duvarları fresklerle bezeli roma mezarları bulundu (İ.S. I. yy.'dan).

ANAZARK a. (fr. *anasarque*; yun. *ana*, tersine, ve *sarks, sarkos*, et'ten). Plazma sıvısının deri altı dokusuna ve seroz zarlara yaygın biçimde sızması.

—Kad. doğ. *Schridde dölüt-plasenta anazarkı,* karaciğer-dalak büyümesi, asit oluşması ve plasenta ödemiyle tanımlanan şiddetli anazark. (Genellikle anneleri gebelik zehirlenmesi geçiren ya da diyabetli olan erken doğmuş bebeklerde ve şimdilerde ender rastlanan ağır kan uyuşmazlıklarında görülür.)

—Ansikl. Anazarkta, deri soluk, parlak ve gergindir. Sıvı ilk önce hücre dokusunun en bol ve en gevşek olduğu bölgelerde (ayakbileği, gözkapağı, cinsel organlar) toplanır. Deriye parmakla basıldığında iz kalır ya da deriyle temas eden çeşitli araçlar (çarşaf kıvrımları, vb.) deride iz bırakır. Anazark, olguların büyük çoğunluğunda kalp ya da böbrek yetmezliğine, siroza ya da kaşeksiye bağlıdır.

Anazarkta tedavi ana nedene yöneliktir. Tedavide tuzsuz diyet, idrar söktürücü ve kalp güçlendirici ilaçlar kullanılır.

—Vet. Alerjik kökenli olduğu sanılan anazark, bacakların ve başın deri altı bağ dokusunda sıvı toplanmasıdır, ateşle birlikte görülür. Sözkonusu hastalığa tüm memeli hayvanlarda, özellikle atlarda rastlanır.

ANBARLI ya da **AMBARLI,** İstanbul'da Küçükçekmece gölünün B.'sında yerleşme; Marmara denizi kıyısında. Ambarlı* termik santralı.

ANBASA BİN SÜHEYN EL-KELBİ (öl. 726), 721-726 arasında İspanya'yı yöneten arap vali. Galya'da giriştiği bir sefer sırasında Carcassonne'u, Nîmes'i ele geçirdi; Rhône ve Saône vadilerinden geçerek 725'te Autun'e ulaştı.

ANBEAN be. (ar. *an* ve fars. *-be,-e* kadar'dan *ān-be-ān*). Her an, gittikçe: *Ölüme anbean yaklaşmak.*

ANBER →AMBER.

ANCA be., bağ. (*a*, üçüncü kişi zamiri *o*'nun çekim sırasında aldığı biçim + *n* + *ca* eşitlik durumu eki). **1.** Ancak (daha çok konuşma dilinde kullanılır). **—2.** *Anca beraber kanca beraber,* "her koşulda, her durumda birlikte olacağız" anlamında söylenir.

ANCAK be. (*anca* + *ok* güçlendirme eki) *ancak*). **1.** Belirtilen nicelikten çok değil; yalnız, en çok: *Sınava ancak iki gün var. Onunla ancak bir kez görüştüm. Ancak iki kişi başarılı oldu. Sana ancak bu kadar para verebilirim.* **—2.** Belirtilenden daha önce, daha erken değil: *Ancak haftaya döner.* **—3.** Belirtilen şeyi ya da kimseyi kesinleştirmek, vurgulamak için kullanılır; yalnızca belirtilen şey ya da kimse; yalnız, bir tek: *Onu ancak bir mucize kurtarır. Olup bitenleri ancak o bilebilir.* **—4.** Eylemin tekliğini belirtir: *Ancak uyuyor* (başka bir şey yapmıyor). *Ancak yer* (yemekten başka bir şey yapmaz). **—5.** Eylemin yakınlığını belirtir; henüz, şimdi: *Ancak geldi, daha elini yüzünü bile yıkamadı.*

◆ bağ. Karşıtlık, sınırlama belirtir; yalnız, ama, fakat: *Söylediğinizi yapacağım, ancak sonradan yakınmayacaksınız Gelirim, ancak bir koşulum var. Güzel, ancak biraz donuk.*

ANCALİ, sanskritçe sözc. Dansta, danslı dramda ve hindu ayininde bir eyleme başlamadan önce verilen selamı belirtir. (Ancali, bharata natya'nın esas mudra'larından biridir; parmaklar yukarıya doğru gelmek üzere, eller başın üzerinde kavuşturulur.)

ANCASH, Peru'da yönetim bölgesi, Büyük okyanus kıyısında, Batı Andlar kesiminde, Lima'nın K.'inde; 36 308 km²; 922 900 nüf. (1984). Merkezi *Huaraz.*

ANCELO BOHOR BEY, asıl adı **Angelos,** rum kökenli türk hekim (? - ? 1907). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1889). Aynı yıl cerrahi eğitimi için gönderildiği Avrupa'da bakteriyoloji öğrenimi de gördü. Dönüşünde, çarkçı kolağası Mehmet Ali Efendi ile birlikte basınçlı buharla işleyen ilk yerli etüvü yaptı (1895). Bu tarihten sonra Türkiye'deki hastanelerde yerli etüvler kullanılmaya başladı. *Âlât-ı tebahhuriye ve usul-i tathir* adlı yapıtında, yaptığı etüvü tanımlayarak resmini yayımladı.

ANCER, Lübnan'da Beyrut-Şam yarı yolunda bulunan arkeolojik sit. Emeviler döneminden kalan buradaki kent, roma ordugâhları gibi dörtköşe tasarımlıdır ve islamın başlangıcındaki kent yapısına tanıklık eden önemli bir örnektir.

ANČERL (Karel), çek orkestra yöneticisi ve besteci (Tučapy 1908 - Toronto 1973). Vaclav Talich ve Hermann Scherchen'in derslerini izledi. Prag radyosu'nda müzik yayınlarını ve senfoni orkestrasını yönetti. Radyo orkestrasını, alanında dünyanın en büyük topluluklarından biri olan Çek Filarmoni orkestrası'na dönüştürdü (1950-1968).

ANCHİETA, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro yerleşmesinin K.-B.'sında; 233 000 nüf.

ANCHİETA (Juan DE), ispanyol papaz ve besteci (Azpeitia 1462 - *ay. y.* 1523). Castillalı İsabella'nın sarayında görev yaptı; İspanya'da çoksesli dinsel müziği (missalar, motetler) başlatanlardan biridir.

ANCHORA a. (gemi demiri, çapa anlamında lat. sözc.). Bazı balıkların solungaçlarına tutunarak yaşayan asalak kabuklu hayvan. (Kopepodlar grubundan.)

ANCHORAGE, Alaska'nın en büyük kenti, Cook İnlet kıyısında; 226 340 nüf. (1990). İkinci Dünya savaşı'nda büyük bir askeri üstü. Uluslararası havalimanı.

ANCİEN RÉGİME, Fransa'da 17 haziran 1789'da Ulusal meclis'in ilanından ve 4 ağustos gecesi ayrıcalıkların kaldırılmasından önceki dönemi kapsayan siyasal, iktisadi ve toplumsal rejim; François I'in hükümdarlık dönemiyle (1515-1547) başladığı kabul edilir.

"Ancien Régime" deyimi, uzun süre yalnızca, Fransız devrimi'yle yıkılan, krallık mutlakiyetiyle ve ayrıcalıkların varlığıyla simgelenen fransız monarşisinin siyasal ve toplumsal kurumlarını belirtmek için kullanıldı. Bu kurumlar, hukuksal bakımdan doğal eşitsizlikler üstüne kurulu bir toplum düzeninin temellerini oluşturuyordu.

Çağdaş tarih biliminin gelişimi Ancien Régime'in incelenmesine başka bir boyut getirdi ve şunları ortaya çıkardı:

—Ancien Régime'e özgü bir iktisadi yaşam vardır: bu düzen tarıma öncelik veren yapısıyla, konjonktürleri ve dalgalanmalarıyla, kıtlıklarıyla, teknik eksiklikleriyle, sınırlı değişimleriyle ve kendi ürünlerini kendisinin tüketmesiyle pazar ekonomisinin tam anlamıyla karşıtıdır. Bu düze-

ne son veren devrim, demiryolları yasasıyla (1842) başladı ve İkinci imparatorluk döneminde (1852-1870) büyük sanayiyle, mevduat bankalarıyla, anonim şirketlerle doruk noktasına ulaştı;
—Ancien Régime'e özgü bir nüfus yapısı vardır: kendine özgü bir doğurganlık ve ölüm oranıyla, iktisadi konjonktüre duyarlığıyla belirgindir. Özgürleştirici devrim XVIII. yy.'ın hemen başlarında kendini duyurdu; bu yüzyılda 1750'den sonra büyük veba salgınları olmadı ve doğum kontrolü yavaş yavaş yaygınlaştı.
—Ancien Régime'e özgü bir zihniyet ve kültür vardır: bilgisizliğiyle, inançlarıyla, dilleriyle Fransızlar'ı birbirinden kopuk ve birbirine yabancı "halklar" durumuna getiren bir zihniyet ve kültürdür bu. "Fransa devletinin ve tahtının" dini olan katoliklik, kralın tüm sadık tebasının diniydi. Louis XVI'nın hükümdarlık döneminde dinsel hoşgörüsüzlük ortadan kalkmaya başladıysa da, dil birliği çok daha sonra, F. Guizot'nun (1833) ve özellikle J. Ferry'nin (1880-1882) eğitim yasalarıyla gerçekleşti.

ANCİENNE-LORETTE, Kanada'da kent, Québec'in B.'sında 11 700 nüf. Havalimanı.

ANCİLE a. (*kutsal kalkan* anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. Savaş tanrısı Mars'a bağlı rahiplerin kalkanı. (Mykenai tipinde bir kalkan olan "ancile", inançlara göre gökten düşmüştü. Kral Numa, demirci Mamurius Veturius'a, bunlardan on bir tane daha yaptırdı. Bu kalkanlar, Mars rahiplerinin kutsal danslarında yüzyıllarca kullanıldı.)

ANCİLLON (Jean Pierre Frédéric), huguenot rahip (Berlin 1767 - *ay.y.* 1837). Berlin'e sığınan fransız rahip ve tanrıbilimci David Ancillon'un (1617-1692) torunu. Fransız protestan kilisesi'nin Berlin rahibi, 1810'da Prusya krallyet prensinin eğitmeni ve 1832'de dışişleri bakanı. *Tableau des révolutions du système politique de l'Europe depuis le XVᵉ siècle* (1803-1805) adlı yapıtı ona Berlin akademisi'nin kapılarını açtı.

ANCİSTRODON a. (yun. *agkistron*, çengel, ve *odus, -ontos* diş'ten). Kuzey Amerika'da ve Asya'da yaşayan zehirli büyük yılan. (Çıngıraklıyılana benzer ama çıngırağı yoktur. Çok ünlü olmakla birlikte az tehlikelidir. En büyük türü *Ancistrodon piscivorus* 1,5 m uzunluğundadır; suda yaşar, balık ve kurbağayla beslenir; engerekgiller familyası, çıngıraklıyılanlar altfamilyası.)

ANCKARSTRÖM (Jacob Johan), isveçli soylu (Lindö 1762 - Stockholm 1792). Gustav III'e karşı hazırlanan suikasta katıldı ve 16 mart 1792 gecesi verilen bir maskeli baloda kralı tabancayla öldürdü. Ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

ANCKARSVÄRD (Carl Henric, —kontu), isveçli siyaset adamı (Sveaborg 1782 - Stockholm 1865). 1809 devrimi'ne katıldı. Bernadotte'nin kurmay heyetinde görev aldı. Kralın, Fransa'ya karşı kurulan birliğe katılmasını kınadığı için gözden düştü. 1817'de Diyet üyeliğine seçildi ve muhalefet liderlerinden biri oldu.

ANCO, Japonya'da kent, Honşu adasında, Nagoya'nın G.-D.'sunda, 142 217 nüf. (1990). Alüminyum metalurjisi.

ANCODONTA a. (lat. *ancodonta;* yun. *ankos*, eğri, ve *odontos*, diş'ten). Azıdişlerinin üzerinde beşer tümsek bulunan çiftparmaklı, fosil memeli hayvanlar alttakımı. (Ancodonta alttakımında xiphodontidae, anthracotheriidae ve cainotheriidae familyaları yer alır; bunların hepsi bugünkü hipopotamları andırır.)

ANCOHUMA, Bolivya Andları'nda doruk, Titicaca gölünün D.'sunda; yükseltisinin 7 000 m'yi aştığı sanılır; bu tahmin doğruysa Ancohuma, Andlar'ın en yüksek tepesi demektir.

ANCÓN, Peru'da liman ve sayfiye kenti, Callao'nun K.'inde. Yakınında önemli arkeolojik sit. —1885'te Peru ile Şili arasında savaşa son veren antlaşma burada imzalandı. Antlaşmaya göre Peru, Şili'ye Tarapacá yönetim bölgesini bırakıyor ve Tacno ile Arica yönetim bölgelerini on yıl süreyle Şili'nin denetimine veriyordu. Bu iki bölgenin hangi ülkeye katılacağı sonradan bir plebisitle belirlenecekti; ama sözkonusu plebisit hiçbir zaman yapılmadı. 1929'da Şili Tacna'yı Peru'ya geri verdi, ama Arica'yı elinde tuttu.

ANCONA, İtalya'da liman, Marche'nin merkezi, Adriyatik kıyısında il merkezi; 103 454 nüf. (1990). Traianus kemeri. Yunan haçı planlı, onikigen kubbeli S. Criaco katedrali (XI.-XIII. yy.'lar arasında daha eski yapıların kalıntıları üstüne kuruldu). Ortaçağ'dan kalma kiliseler. Tüccarlar loncası (XV.yy.). L.Vanvitelli'nin yaptığı, XVIII. yy.'dan kalma anıtlar. Marche ulusal müzesi (arkeoloi). Belediye resim müzesi. Tersaneler.
—*Ancona ili*, 1 940 km²; 432 500 nüf. Esino vadisi boyunca Apenninler'in doruğundan Adriya denizi'ne kadar uzanır.
—Tar. İ.Ö. IV. yy. Siracusa yunan sömürgesi olarak kurulan Ancona'yı İ.Ö. 268'de Romalılar aldı. Kent, 1532'de kilise devletlerine katıldı. 1797 ve 1801'de Fransızlar'ca işgal edildi ve Métaure yönetim bölgesinin merkezi oldu. 1815'te papaya geri verildi. 1832-1838 arasında fransız birlikleri tarafından yeniden işgal edildi; 1860'ta Piemonte - Sardinya krallığı'na katıldı.

ANCONA (Alessandro D') → D'ANCONA.

ANCRE → GALIGAÏ (Leonora Dori, —denir) ve CONCINI (Concino).

ANCTİ, Mısır tanrısı, Busiris kentinin eski koruyucusu. Tanrı-kral Ancti, başında iki büyük tüy, sırtında bir şerit bulunan, sakallı, ellerinde krallık asası *heka* ve kama tutan bir kişi olarak betimlenmişti. "Erken dönem"den başlayarak Ancti, Busiris'te, yerini tanrı Osiris'e bırakmak zorunda kaldı; Osiris, onun kimi özel niteliklerini benimsemiştir.

ANCUD, Şili'de liman kenti, Chiloe adasının kuzey kıyısında; 12 000 nüf. Balıkçılık. Turizm.

ANCUS MARTİUS, dördüncü efsanevi Roma kralı (İ.Ö. 640-616). Dinsel törenlerin kurallarını kaleme aldığı, Roma'yı genişlettiği, Ostia limanını kurduğu, Sublicius köprüsünü, Aqua Martia sukemerini yaptırdığı ve Capitolium'un altında ilk Roma zindanını kazdırdığı söylenir.

ANCY-LE-FRANC, Yonne'un kuzey kesiminde kanton merkezi, Armançon ırmağı kıyısında; 1 236 nüf. 1546'ya doğru yapılmış, dikdörtgen planlı şato.

ANCYLOCERAS a. Alt Kretase döneminde yaşamış kıvrımsız ammonit.

ANCYLOPODA a. (yun. *agkylos*, kıvrık, ve *pus, podos*, ayak'tan). Üçüncü Zaman'da yaşamış fosil memeli hayvan. (Tekparmaklılara benzer, ama bacakları üç parmaklıdır ve her parmağın ucunda toynak değil, güçlü çatal tırnaklar vardır. Başlıca cinsi *chalicotherium.*)

ANCYLOTHERİUM a. (yun. *agkylos*, kıvrık, *therion*, vahşi hayvan'dan). Ayaklarında çengel biçiminde çatal tırnaklı üç parmağı bulunan memeli fosil hayvan. (Üçüncü Zaman'ın sonlarında Akdeniz yöresinde yaşamıştır. Ancylopoda grubu.)

ANCYLURİS a. Tropikal Amerika'da yaşayan ve canlı ve parlak renklerle bezeli alt kanatları bir kuyruk gibi uzanan gündüz kelebeği. (Pulkanatlılar takımı; lycaenidae familyası.)

ANCYLUS a. Külah biçiminde, ince ve saydam kavkılı, akciğerli, tatlı su yumuşakçası. (Limneidae familyası.)
—ANSİKL. Ancylus taşlara, koni kabuklu salyangozlar gibi, su bitkilerine yapışarak yaşar. Hemen hemen her yerde, özellikle akarsularda bulunur. Başlıca türleri arasında *Ancylus fluviatilis* ve *A. lacustris* sayılabilir. Oligosen'den başlayarak fosillerine rastlanır. Dördüncü Zaman'ın bu döneminde Baltık bölgesini kaplayan bir göle *Ancylus gölü* adı verilmiştir.

ANCYREUM → ANKYRAION.

ANÇİNG ya da **ANQİNG,** Çin'de liman kenti, Anhuei ilinde, Yangzıciang ırmağı kıyısında; 160 000 nüf. (1982).

ANÇUEZ ya da **ANÇUVEZ** a. (isp. *anchoa*). Genellikle hamsi balığından yapılan, tuzlu ve yağlı balık ezmesi. Bazen çaça, sardalya ya da tirsi balıklarından da yapılır. ‖ HAMSİ'nin eşanlamlısı.

AND → ANT

AND (Metin), tiyatro araştırmacısı, yazar (İstanbul 1927). Galatasaray lisesi'ni (1946), İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni (1950) bitirdi. Forum dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu dergide ve Ulus gazetesinde tıyatro eleştirileri yazdı. Öğretim görevlisi olarak girdiği Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde doktorasını verdi; bu fakültede doçent (1974), profesör (1980) oldu; tiyatro bölümü başkanlığına getirildi. Dünya sahne edebiyatında türk oyun kişilerini konu edinen *Gönlü yüce Türk* ile (1958) başlayan çalışmaları tarihsel malzemeye, karşılaştırmalı yönteme dayanarak sürdü. Halk oyunları, halk tiyatrosu, seyirlik halk oyunlarıyla ilgili araştırmaları *Dances of Anatolian Turkey* (1959), *Dionisos ve Anadolu köylüsü*(1962), *A history of Theater and popular Entertainment in Turkey* (1964), *Türk köylü dansları* (1964), *Oyun ve bügü* (1974) kitaplarındadır. Osmanlı toplumunda düğün ve şenliklerle ilgili gösteriler *Kırk gün ve kırk gece* (1959), *Osmanlı şenliklerinde türk sanatları* (Sedat Simavi vakfı ödülü, 1982) kitaplarının konusu olmuştu. Geleneksel türk tiyatrosu ve Tanzimat'tan başlayarak türk tiyatrosu tarihi, bir dizi incelemesine ve el kitabına konu oldu: *100 soruda türk tiyatrosu tarihi* (1970), *Geleneksel türk tiyatrosu* (Türk Dil kurumu bilim ödülü, 1969), *Türkiye'de ve dünyada gölge oyunu* (1977), *Kavuklu Hamdi'den üç ortaoyunu* (1962), *Şair evlenmesi'nden önceki ilk türkçe oyunlar* (1983), *Tanzimat ve istibdat döneminde türk tiyatrosu* (1972), *Meşrutiyet döneminde türk tiyatrosu* (1971), *Osmanlı tiyatrosu* (1976), *50 yılın türk tiyatrosu* (1973), *Cumhuriyet dönemi*

Metin And
Gelişim arşivi

Ancy-le-Franc
1546'ya doğru yapılan şatonun iç avlusu

Kuzey Andlar
Kolombiya'da Neiva'nın güneyinde rio Magdalena vadisi

türk tiyatrosu (1983), *Geleneksel türk tiyatrosunda kukla, karagöz, ortaoyunu* (1985), *Türkiye'de italyan sahnesi İtalya'da türk sahnesi* (1989), *Drama at crossroad* (1991).

And paktı, 26 mayıs 1969'da Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvador ve Peru tarafından, sonra da 13 şubat 1973'te Venezuela tarafından ekonomik bütünleşmeyi en iyi biçimde örgütlemek amacıyla imzalanan pakt. Bu topluluk içindeki en önemli uygulama, yabancı yatırımların birbirine benzer biçimde düzenlenmesi olmuştur. Şili 1976'da pakttan ayrıldı.

AND sıradağları ya da **ANDLAR,** Güney Amerika'da sıradağlar, yedi ülkede (Arjantin, Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvador, Peru, Venezuela) uzanır.

•*Jeoloji ve jeomorfoloji.* And dağları, Venezuela'dan Ateş ülkesi'ne (Tierra del Fuego) kadar Büyük okyanus kenarında yaklaşık 8 000 km boyunca uzanır ve yükseltisi 7 000 m'ye yakın doruklar ile hemen hemen aynı derinlikteki okyanus çukurları arasında yeryüzünün en büyük yüzey şeklini oluşturur. Jeoloji açısından Güney Andlar (Şili'nin büyük bölümü ve Arjantin'in kuzey kesimi) ile Orta Andlar'ı (Peru-Bolivya), Patagonya Andları da denen ve güneyde Macellan sıradağlarına geçen asıl Güney Andlar'dan ve kuzeyde Antil adaları arasında geçişi oluşturan Kuzey Andlar'dan (Kolombiya, Ekvador) ayırt etmek gerekir. Bunlardan yalnızca, Büyük okyanus levhasının Güney Amerika altına dalmasına bağlı olarak ortaya çıkan Güney Andlar ile Orta Andlar asıl And tipindedir; ötekiler Alp tipi yapıya geçiş gösterirler. Asıl Andlar, kıtanın çevresinde uzanan sıradağlardır; bunların başlıca özellikleri şunlardır: okyanus kökenli çökellerin bulunmaması; yanal basınçlar sonucu oluşan yapıların (devrilme ve yatmaları Güney Amerika'ya doğrudur) sınırlı ölçüde olması; Büyük okyanus levhasının Trias devrinden günümüze kadar süren dalma hareketine bağlı olarak, andezitik yanardağ etkinliğinin ve granodioritli plütonizmin önemli yer tutması ve gene aynı nedenle büyük kırıklardan oluşan bir ağın gelişmesine yol açan etkin yeni tektonik hareketler.

Her yerde, vadilerin derinlere gömülmesi ve yamaçlarındaki yarılmalar, Üçüncü Zaman aşınım yüzeylerine tanıklık eden dalgalı yüksek platolarla çelişir. Dördüncü Zaman'da birçok buzullaşma dönemi, önemli birikinti biçimleri oluşturdu: yükseklerde ya da Şili'nin güneyinde buzultaşlar, kıyıda çakıl örtüleri, çamur akıntıları, taraçalar, yarıçölsü birikintiler. Kuraklık (çamur akıntıları, çamurlu seller) ve soğuk nedeniyle Andlar'da toprak aşınması daima şiddetlidir.

• *Yüzey şekilleri.* Andlar, Kolombiya ve Venezuela'da *Pasto düğümü*'nden başlayarak, yelpaze biçiminde yayılır. Pasto düğümü, yükseklikleri ve hacimleri farklı, derin çukur alanlar ve tabanı alçalmakta olan çöküntülerle ayrılmış sıradağlardır. B.'dan-D.'ya doğru başlıca yüzey şekilleri şunlardır: Baudo kıyı dağları (1 810 m), Atrato senklinali, yapı bakımından Antil sıradağlarına yakın olan Batı sıradağları (3 900 m), Cauca çukuru, Orta sıradağlar (Huila ve Tolima yanardağları), Magdalena vadisi, Üçüncü Zaman'da oluşmuş yüksek havzaları içeren (Bogota savanası) Doğu sıradağları (5 500 m). Doğu sıradağları, Venezuela'da, Maracaibo çöküntü alanını iki yandan kuşatan iki ana kolla devam eder: uzunlamasına çöküntü alanları içeren ve Dördüncü Zaman hareketlerinin etkisi görülen Perija ve Merida sıradağları. Ekvador'da üzerinde Pliyosen-Dördüncü Zaman'da oluşmuş büyük yanardağların (Chimboraza, Cotopaxi) yükseldiği iki sıradağ (Batı ve Doğu sıradağları) yer yer yanardağ kökenli gereçlerle dolmuş, birçok yüksek (3 000 m) havzaya bölünmüş bir orta çöküntü alanını çevreler.

Peru ve Bolivya'da, And dağları genişler (Bolivya'da 500 km). Büyük okyanus aklanı, Amazon aklanından daha kısadır ve daima iki sıradağ (Cordillera) halinde uzanır. Batı sıradağları, yükseklikleri 6 000 m'yi aşan yanardağların (Peru'da Coropuna, Bolivya'da Sajama) G.'inde ilerler; Doğu sıradağları, en yüksek noktası 6 500 m'yi aşan, buzlarla kaplı yüksek bir set oluşturur: Beyaz sıradağlar (Huascaran), Vilcabamba sıradağları ve Bolivya'da Real (İllampu) sıradağları, Ancohuma. Doğu yayının kenarında, sıradağlara koşut uzanan dar sıradağcıklar bulunur. Peru orta yaylaları *puna*'nın Üçüncü Zaman'da oluşmuş yüzeyidir ve çöküntü havzalarıyla, Amazon aklanındaki vadilerle (Maranon, Huallaga, Mantaro, Urubamba) yarılmıştır. Titicaca (3 800 m) ve Poopo gölleri ile Uyuni tuzlu bataklıkları çevresinde Dördüncü Zaman akarsu ve göl çökelleriyle doldurulmuş büyük bir yüksekova *(Altiplano)* yayılır. Bu ova, Atacama puna'sında devam eder ve tuzlu çöküntü alanlarına (*bolson*'lar) bölünür. Arjantin'in kuzey-batı'sında, Pampa sıradağları, Doğu sıradağlarının uzantısını oluşturur ve Salta çöküntüsünün yukarı kesimlerinde yüksek (6 000 m), D. kesimlerinde daha alçaktır.

Daha G.'de Andlar daha daralırsa da Aconcagua (6 959 m), Ancohuma, Ojos del Salado, Llullaillaco doruklarında çok yüksektir. Andlar, bu kesimde, Peru'daki Batı sıradağlarının uzantısını oluşturur ve kesinlikle bakışımsız biçimde uzanır. Sarp Büyük okyanus aklanı, alçak bir kıyı sıradağından Şili orta vadisini oluşturan çöküntü alanıyla ayrılır. Daha uzun olan Arjantin aklanında, dağeteği havzaları ile basamaklar halinde dizilmiş küçük dağ sıraları birbirini izler. G.'de buzullarla oyulmuş arazinin deniz sularıyla örtülmesi birçok fiyordun ve kanalın oluşmasına yol açmış ve Chiloe adasını karadan ayırmıştır. Göllerin (Osorno, Villarica) yanında büyük yanardağlar yükselir. Güney sıradağlarında, geniş buzul takkelerinin yanı başında yüksek doruklar (4 000 m'yi aşan San Valentin doruğu ve Fitz Roy) vardır. Nihayet, Macellan sıradağları, Ateş ülkesi'nde (Tierra del Fuego) Güney Antiller gibi B.'dan D.'ya doğru uzanır.

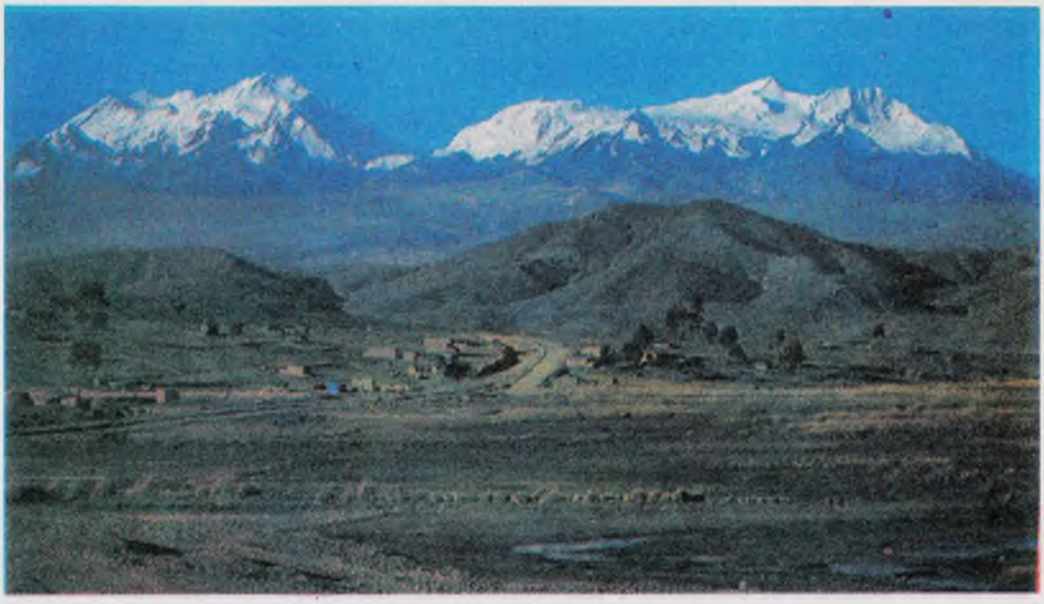
• *İklim ve bitki örtüsü.* Sıradağların 66 enlem derecesi boyunca uzanması (10° K. enlemiyle 56° G. enlemi arasında), yükselti, bakı, Peru kıyısı ile Şili'nin kuzey kıyısında Humboldt soğuk su akıntısının etkisi, iklimi ve bitki örtüsünü çeşitlendirir.

Kuzey Andlar'da nemli tropikal ve bol yağışlı (Kolombiya Baudosu'nda 6 m) ekvator iklimi egemendir. Hepyeşil orman 2 500 m'ye, hatta yozlaşarak ağaçsı eğreltiler, bambular, epifitlerle 3 900 m'ye kadar tırmanır. Bitki örtüsü ve tarımın yükselti katları halinde sıralanışı şöyledir: 900 m'ye kadar, kakao işletmeleri ve şekerkamışı tarlalarıyla sıcak topraklar *(tierras calientes)*; 2 000 m'ye kadar, şekerkamışı, mısır, kahve yetiştirilen ılık topraklar *(tierras templadas)*; 3 000 m'ye kadar, Avrupa kökenli tahıl (buğday, arpa) ve patates tarlalarıyla soğuk topraklar *(tierras frias)*; 3 000 m'nin üstünde, yağışlı iklim çayırları ve turbalıklarla *paramo*. Kuzey Andlar'da don olayına sık rastlanır, daimi karların alt sınırı 4 600 -4 800 m'dir. Dağlar arasındaki kuytu vadilerde (Merida, Tunja) iklim daha az yağışlıdır.

Orta Andlar daha kurak, yer yer çoraktır. Kıyıdaki dağ eteklerinde batı yamaçlarının niteleyici özelliği olan çöl tipi bir iklim egemendir (en çorak kesimlerden biri olan Atacama çölünde yılda ortalama 25 mm yağış). Çiseleyen yağmurlar *(garua)*, geçici otlakların (*loma*'lar) oluşmasına yol açar. Peru'da, yükseltisi 600 -2 500 m arasında değişen yerlerde

Güney Andlar
Şili Arjantin sınırında Paine sıradağları

Orta **Andlar**
Peru Bolivya sınırında Titicaca gölü bölgesinden bir görünüm

yarıçöl iklimli *Yunga* katı (kaktüsler, agavlar, akasyagiller), onun üstünde ılıman iklimli *Quechua* katı (yılda ortalama 700 mm yağış, ortalama 12°C sıcaklık, geceleri sık sık don olayı) yer alır. Quechua katında, başlangıçtaki ağaçsı bitki örtüsünün yerini okaliptüs tarım işletmeleri ile tahıl (mısır [genellikle sulama yoluyla], buğday, arpa), sebzeler (bakla) ve 3 500 m'nin üstünde de yumrulular ve kazayağı üretilen alanlar aldı. 3 900 m'nin üstünde, bozkır özellikli, ağaçsız, hayvancılık (lama, alpaka, koyun, sığır) alanı *puna* (yıllık sıcaklık ortalaması 6° C'ın altında) yer alır. 4 500 m'nin üstünde Güney Andlar'daki punalar, tolar'lar, yareta'lar, reçineli çalılarla kaplı bozkırlarla örtülüdür. Buzulların alt sınırı 4 800-6 000 m arasındadır. Yağışlı Amazon aklanında, *ceja de montana* gelişmiştir: 2 500 m'nin üstünde sürekli sislerin ve yağışların yozlaştırdığı tropikal ormanlı *alta* (yüksek), onun altında, koka, şekerkamışı, kahve ve çay tarım işletmelerinin yayıldığı *baja* (alçak; Bolivya'da yunga diye adlandırılır) bulunur. 600 m'nin altında, Amazon ormanına (selva) girilir. Güney Andlar'da, Santiago ve Mendoza enleminde, çöl ikliminin yerini Akdeniz iklimi (Santiago'da yılda 350 mm yağış; buğday, üzüm, sulamayla ağaçsı bitkiler yetiştiriciliği) alır. İklim, G.'de okyanus iklimi özelliği kazanır, sonra soğuk ve nemli iklime geçilir (yılda 2 m'yi aşan bol yağmurlar, gürgen, defne, relikt kozalaklılardan oluşan yoğun orman). İki aklan arasındaki çelişki tersine döner: daha kurak (hatta Patagonya'da çorak) olan, Arjantin aklanıdır. Şili'nin en güney ucunda, buzullar denize kadar iner.

• *Yerleşme*. Kolomböncesi dönemde And dağları, kıyılar çoğunlukla yerleşmeye elverişli olmadığından, kıtanın en yoğun biçimde nüfuslanmış kesimiydi ve İnka krallıkları gibi devlet yapıları kurulmuştu. Halk yükseltiye uyarlanmıştı (solunum ve dolaşım sistemlerinde değişmeler) ve besin bitkileri çeşitliydi (mısır, patates, kazayağı). Doğal çevrenin kat kat yükselmesi, birçok yerde günümüzde hâlâ süren toprak birleştirme ve değiş tokuş olanakları sağlıyordu. İspanyollar'ın kıtaya yerleşmesi, nüfus ağırlığını limanlara ve kıyı kentlerine kaydırdığından And dağları, günümüzde, yayıldıkları bütün ülkelerde, kenarda kalmış kesimleri oluşturur ve halkları kıyıya, daha az ölçüde de Amazon bölgesine göçer. Bununla birlikte And dağları kesimi, maden, hidroelektrik, hayvancılık ve tarım açısından hâlâ önemlidir, ne var ki ulaşım olanakları çok kötüdür (yüksek geçitler, çoğunlukla birdenbire sona eren patikalar, çok seyrek demiryolları).

• *Dağcılık*. Birçok enleme yayıldığından, And dağları dünyada en çok çeşitlilik gösteren sıradağları oluşturur. Daha 1735'te La Condamine ve Bouguer adlı fransız bitkibilimciler, yanlarında ıspanyol Ulloa ve J. Jorge ile Ekvador'daki dağları incelediler. 1802'de alman A. von Humboldt, Chimborazo'nun yamaçlarında 5 880 m' ye ulaştı. W. Reiss ve A. M. Escobar, 1872'de Catopaxi'ye tırmanmayı başardılar. 1880'de E. Whymper, J. A. ve L. Carrel uzun süre dünyanın en yüksek doruğu sayılmış olan Chimborazo'ya tırmandılar. O tarihten sonra, Alp dağlarında olduğu gibi, bütün doruklara sistemli biçimde tırmanıldı: Amerika kıtasının en yüksek doruğu olan Aconcagua'ya 1897'de M. Zurbriggen, Bolivya'da İllimani'ye 1898'de W. M. Conway, Coropuna'ya 1911'de Bingham, Peru'da Huascarán'a 1908'de A.S. Peck.

1950'den sonra And dağlarında dağcılık tarihi açısından çok önemli işler gerçekleştirildi: Aconcagua'nın güney yamacına tırmanılması (1954), L.Terray'ın yönettiği seferlerin başarıları (Fitz Roy 1952, Chacraraju 1956), Salcantay'a tırmanılması (1952) dağcılığın önemli aşamalarıdır. 1977-1978'de de N.Jaeger, Peru Andları'nda birçok doruğa tek başına ilk olarak tırmandı.

And tipi, Tektonik oluşumu ve dağoluşumu bir dalma-batma kuşağının gelişimine bağlı dağ zincirlerinin tektonik tipi. (Başlangıçtaki sıkışmadan doğan yapılar dağ zinciri ölçeğinde pek önemli değildir; denizde ya da karada volkanik-tortul özellikleri belirleyen diziler, temelde gerilmeli bir tektoniğin etkisindedir.)

ANDA a. (*yumurta* anlamında sanskritçe sözc.). Mim. Stupanın kubbesi.

ANDA a. Folk. → ANT.

ANDA (Géza), macar asıllı isviçreli piyanocu (Budapeşte 1921-Zürich 1976). Budapeşte akademisi'nde okudu. Özellikle, Dohnányi'nin yönetiminde çalıştı. Luzern şenliği yüksek piyano yorumu kursları yöneticisi ve aynı kentin Clara -Haskil piyano yarışmasının yöneticisi oldu. Romantik yapıtları ve Béla Bartók konçertolarını yorumlayışıyla tanındı.

ANDABALİS. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde ilkçağ kenti; Niğde'nin merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı Aktaş (esk. Andaval*) köyünün yerindeydi. Kral Saruvanas (İ.Ö. VII. yy.) ile Nahita (Niğde) adlarının geçtiği hititçe yazıtlı anıt ve Bizans döneminden *Andaval bazilikası* (VI.yy.) önemli kalıntılardır.

ANDABATA a. (lat. sözc.). Yüzü, görmeyi bütünüyle engelleyen bir siperlikle örtülü gladyatör.

Büyük Larousse

Andabalis
Andaval bazilikası (VI. yy.)
Niğde

Andalucía Cordoba bölgesinin güneyinde zeytinlikler

ANDAÇ a. **1.** Bir kimseyi, bir olayı anımsatan armağan: *Bu yüzüğü andaç olarak kabul edin.* **—2.** Takvimli defter; muhtıra, ajanda. **—3.** Birlikte geçirilen bir sürenin anısını yaşatmak üzere o sürenin bitiminde düzenlenen kitapçık; yıllık.

ANDAK (Selmi), türk sanat eleştirmeni, hafif müzik bestecisi (İzmir 1921). Hukuk fakültesi'nde ve İstanbul Belediye konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1952'den başlayarak çeşitli dergi ve gazetelerde sinema, tiyatro ve müzik eleştirileri yazdı. Film ve sahne müzikleri, hafif müzik şarkıları besteledi.

ANDAL a. *Yörs.* Tarım. **1.** Evlek. **—2.** Tüt. Tütün fidelerinin yetiştirildiği fidelik, yastık.

ANDALLAMAK g. f. *Yörs.* Tarım. Tarlayı evleklere ayırmak.

ANDALUCİA, ar. **Endülüs,** İspanya'nın güney kesiminde bölge, sekiz ili (Almeria, Cadiz, Cordoba, Granada, Huelva, Jaén, Malaga ve Sevilla) içine alır; 87 268 km^2; 6 441 000 nüf.

COĞRAFYA

Kaynaklardan yoksun kırsal bir *Güney* bölgesi olan Andalucía, İspanya'nın hem en yoğun nüfuslu hem de dış göç oranı en yüksek bölgesidir ve ciddi iktisadi ve toplumsal sorunlarla karşı karşıyadır; oysa turizm propagandasının yarattığı görüntü Andalucía'yı, müzik ve edebiyat yapıtlarında, "flamenco"lar ve boğa güreşleri İspanyası'ndan ayırt etmez.

Atlas okyanusu etkilerine açık batı kesimi ile kurak ve bozkırlarla örtülü (*Cabo de Gata*'da yılda 113 mm yağış) doğu kesimi arasında K.'den G.'e doğru dört bütün görülür. Eski tabanın (Meseta) alçalma noktası olan Sierra Morena, madencilik (demirli-bakırlı piritler, gümüşlü kurşun) ve yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılık (yer yer meşe ağaçlarıyla kaplı otlaklar: *dehesas*) alanıdır. Üçgen biçimli Guadalquivir çöküntüsü, tahıl, zeytin, pamuk ve sulama sayesinde şekerpancarı, yonca, turunçgiller ve sebze yetiştirilen verimli bir tarım kesimidir. Marismas'ta, pirinç tarımı ile boğa yetiştiriciliği birlikte yürütülür; Jerez de la Frontera campiña'sında ünlü şaraplar ve sert içkiler yapılır; büyük kentler de bu kesimde toplanır: İspanya'nın güney kesiminin en büyük, ülkenin de dördüncü büyük kenti olan Sevilla; Cordoba; Cadiz; Jerez de la Frontera; Huelva. Beticas sıradağları, Alp (Sierra Nevada) ve Akdeniz tipi özellikler taşır; sulama yapılan vega'sıyla, Granada bir sanayi ve turizm merkezidir. Kıyı saçağında, birçok turizm tesisi (Costa del Sol) yer alır. Algeciras, Fas kıyısıyla ilişkilerini korumaktadır. Cebelitarık campo'su, sanayileşmiştir. Motril'de büyük şekerkamışı tarım işletmeleri korunmuş, Dalias ve Nijar campo'larıysa, sulamayla değerlendirilmektedir.

1955'ten bu yana, tarımdaki etkin nüfus oranı yarıdan çok azaldıysa da büyük toprak mülkiyeti sürmekte ve nüfus artışının baskısı, Madrid'e, Barcelona'ya ve sanayileşmiş Avrupa ülkelerine kitle halinde göçe yol açmaktadır.

TARİH

• *Eskiçağ.* Avrupa ile Afrika, Akdeniz ile Atlas okyanusu arasında önemli bir kavşak noktasında yer alan Andalucía'da, daha Eskiçağ'da yüksek düzeyli uygarlıklar gelişmişti; Los Millares megalit uygarlığı (İ.Ö. 2500'e doğr.); tahkimli kaleleri ve tunç silahlarıyla El Algar uygarlığı (İ.Ö. 1900-1600'e doğr.). I. binyıl başında Fenikeliler, kıyıda ticaret acenteleri kurdular: yazılı kaynaklara göre İ.Ö. 1100'e doğru kurulan Gades (Cadiz), Onuba (Huelva); Malaca (Málaga); Abdera (Adra). Aynı dönemde, toprakların iç kesiminde Tunççağının ve Fenike etkisinin mirasçısı efsanevi Tartessos (Tevrat'taki Tarsis) krallığı ortaya çıktı. Bu, madencilik, tarım, hayvancılık ve değerli taş ticaretiyle geçinen ekonomisi ve toplum yapısı karmaşık ve altın çağına İ.Ö. VII.-V. yy.'lar arasında ulaşan zengin bir ülkeydi. İ.Ö. VIII. yy.'da Andalucía'da Yunan etkisi de başladı. Bununla birlikte her ne kadar Phokaialılar Málaga yakınında Mainake'yi o sırada kurdularsa da Andalucía kıyısı hâlâ Fenikeliler'in etkisindeydi. İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak Kartaca, Fenike ticaret acentelerini fiilen himayesine aldı. İ.Ö. 237-228 arasında, Kartacalı Hamilkar Barkas ülkeyi işgal etti. İşgalin amacı hem Birinci Pön savaşı'nda elden giden Sicilya'ya karşılık bu toprakları ele geçirmek, hem de değerli madenler ve paralı askerler bakımından zengin bir bölgeyi Barkas ailesinin topraklarına katmaktı. İ.Ö. 227'de Hasdrubal'ın kurduğu Cartagena (günümüzdeki Murcia) İspanya'daki Kartaca egemenliğinin merkezi oldu. İ.Ö. 221'de Hamilkar'ın oğlu Annibal, İspanya'nın güneyindeki bu Kartaca mevkiini Roma'ya yaptığı (İ.Ö. 219-218) saldırının üssü olarak örgütledi. Bunun üstüne Roma karşı-saldırısı, sözkonusu üsse yöneltildi: Publius Cornelius Scipio, İ.Ö. 209'da Cartagena'yı aldı ve İ.Ö. 206'da Kartacalı Magon ve Massinissa'nın birliklerini İlipa'da yendi; İ.Ö. 205'te Gades'i aldı, emekli askerleri için İtálica kolonisini kurdu.

İ.Ö. 197'de Andalucía, yedi yüz yıl boyunca Roma'ya bağlı kalacak olan Hispania Ulterior (Baetica) eyaleti haline getirildi. Bundan sonra başlayan uzun barış döneminde, ancak birkaç romalılararası çarpışma oldu: İ.Ö. 45'te Sezar, Pompeius'un son yandaşlarını Baetica'da Munda'da yendi.

İşgalin erken başlaması ve büyük sayıda Romalının ülkeye yerleşmesiyle Baetica İspanya'nın romalılaşmış eyaleti haline geldi. İ.Ö. 27'de, Augustus'un İspanya'nın idari taksimatını yeniden örgütlemesi üzerine, senatör-praetorium tarafından yönetilen bir eyalet oldu. İmparatorluk döneminde, son derece yoğun kent dokusu, çok zengin madenleri (Linares yakınında Cástulo'da ve Onuba'da Huelva Río Tinto'da bakır, Sisapo'da Almadén cıva, Cartagena'da gümüş ve kurşun) ve gelişmiş tarımıyla Roma dünyasının en zengin bölgelerinden biriydi. Sürekli ticari ilişkiler sayesinde ülkenin madenleri, zeytinyağı, şarabı ve kıyılarda hazırlanan salamuraları Roma'ya akıyordu. Ayrıca romalı birçok yazar (Seneca, Lucanus, Columella), ilk eyalet konsülü, imparatorlar (Traianus, Hadrianus, Theodosius) ve III. yy.'ın ikinci yarısında hıristiyanlığı benimsedikten sonra, Nikaila konsili'nin başkanı Córdobalı Osius gibi piskoposlar da Baetica'dan çıktı.

• *Ortaçağ.* 411'e doğru işgalci silingae Vandalları, eyalete bugünkü adının kökeni olan Vandalusia adını verdiler. 429'da Vandallar Afrika'ya geçtiler ve 458'den sonra Vandalusia yavaş yavaş Vizigotlar'ın denetimine girdi. Yalnızca Baetica'nın güneyi 551'de Iustinianos tarafından ele geçirildi ve bir yüzyıl süreyle Bizans İmparatorluğu'na bağlı kaldı. Bu bakımdan Baetica Vizigot İspanyası'nın içinde klasik ve hristiyan kültürünün önemli bir merkezi olarak kaldı.

711'de Tarık bin Ziyad, 7 000 berberi ile Cebelitarık'a çıktı ve aynı yıl Vizigot kralı Rodrigo'yu Guadelate'de yendi. Vizigot devleti çöktü ve 712'de İfrikiye valisi Musa bin Nuseyr'in 18 000 arapla gelmesi, müslüman fethini hızlandırdı. 716'da Araplar, aşağı yukarı bütün Hispania'yı ele geçirdiler, elli yıl sonra, fatihlerin hiçbir zorlamada bulunmamasına karşın, halkın büyük çoğunluğu islam dinini benimsemiş ve kabul etmişti. Araplar'ın *Ceziret-ül Endülüs* adını verdikleri yeni

müslüman Ispanya'da eski Baetica yalnızca bir eyaletti ama, hem eyaletlerin en zenginiydi, hem de iktidarın merkezi olan başkent Kurtuba (Córdoba) buradaydı. Şam halifeliğinin eyaleti olan Andalucía, (Endülüs), Emevi sülalesinin son temsilcisi Abdurrahman III'ün İspanya'ya geçmesiyle 756'da bağımsızlığına kavuştu. 929'da Abdurrahman III, halifeliğini ilan ederek, Doğu'yla bütün manevi bağlarını kopardı. O sıralarda Kurtuba halifeliği, Avrupa'nın en güçlü devletiydi ve Endülüs uygarlığı da, birçok etkin kentiyle, yoğun ticareti ve el sanatlarıyla, dönemin en gelişmiş uygarlığıydı.

El Mansur'un oğlunun ölümü ve son halife Hişam II'nin sürgüne gönderilmesi üzerine 1009'da Andalucía'nın siyasi bütünlüğü bozuldu ve ortaya birçok bağımsız devlet çıktı: Sevilla (Işbiliye), Córdoba (Kurtuba), Toledo (Tuleytule), Badajoz (Batalyavs), Zaragoza (Sarakusta), vb. Bunlar arasında Andalucía'daki en önemlisi Abbadiler'in Sevilla devletiydi (1013-1091). Müslümanların siyasi çözülmesi ülkeyi ele geçirmek isteyen kuzeyli hıristiyanların işini kolaylaştırdı. Bölünmüş olan Andalucía ayakta kalabilmek için Kuzey Afrika'daki "mücahitler"e başvurmak zorunda kaldı. XI. yy.'da Murabıtlar, XII. yy.'da Muvahhitler, müslüman birliğini bir süre için yeniden kurarak, hıristiyanları durdurdular. 1212'de Muvahhitler, Las Navas de Tolosa'da hıristiyan kralların birleşik ordusuna yenildiler ve müslüman İspanya, yeniden, hıristiyanlara kolaylıkla yem olabilecek birçok güçsüz krallığa bölündü. O dönemde Endülüs hemen tümüyle hıristiyanların eline geçmişti: Castilla - León kralı Fernando III, Andújar'ı (1225), Córdoba (1236) ve Sevilla'yı (1248), oğlu Alfonso X da, Cadiz'i (1265) ele geçirdiler. Bu dönem sonunda bağımsız kalabilen tek müslüman devlet, Gırnata (Granada) idi ve bu bağımsızlığını ancak Castilla'nın süzerenliğini kabul ederek koruyabilmişti.

• *Yeniçağ ve Yakınçağ.* Nasri Gırnata devleti ve parlak kültürü daha iki yüzyıl süreyle, hıristiyan devletler arasındaki iç çekişmelerden yararlanarak bağımsızlığını sürdürdü. Ama 1492'de, Castilla ve Aragon hükümdarlarının evlilik yoluyla birleşmelerinden sonra, Katolik Kralların eline geçti. Castilla krallığı'na katılan Andalucía'da yoğun bir yerleşme olmadı. Toprak, üzerinde yaşayan insanlarla beraber soylular arasında bölüşüldü ve günümüze kadar gelen büyük malikâneler ortaya çıktı. Başlangıçta dinine ve geleneklerine bağlı kalan müslüman halk, hıristiyanlaştırma ve ispanyollaştırma girişimlerine karşı 1499'da ve 1568'de iki kez ayaklanarak direndi (→ ALPUJARRALAR), sonunda da 1610'da İspanya'dan sürüldü. Bununla birlikte bölge, XVI. yy.'da büyük bir refah dönemi yaşadı. Amerika'nın keşfiyle sonuçlanan seferlerin çoğu, Andalucía'nın Atlas okyanusu kıyılarından yola çıktı. *Casa de Contratación*'ın bulunduğu ve değerli maden taşımacılığının ticari merkezi olan Sevilla, Avrupa'nın en önemli kentlerinden biriydi. Tarımda da, Amerika pazarı sayesinde parlak bir dönem yaşandı.

XVII. yy.'da el sanatlarında ve tarımda çalışanların çoğunluğunu oluşturan *morisco*'ların ülke dışına sürülmesi (1610) ve Amerika ile ticaretin durgunlaşması Andalucía'nın gerilemesine yol açtı. 1640'ta soyluların hoşnutsuzluğu, Andalucía'yı Castilla'dan ayırmak ve Medinasidonia dükünü kral ilan etmek için komplo kurmalarına kadar vardı. 1767'de Carlos III'ün bakanı Olavide'nin Morena dağlarını yerleşmeye açmasına karşın, XIX. yy. başında Andalucía hâlâ bir büyük mülkler ülkesiydi.

Amerika ile ticaret merkezi olarak yavaş yavaş Sevilla'nın yerini almış olan Cadiz, Bağımsızlık savaşı sırasında Fransız birliklerine teslim olmayan tek İspanya kentiydi. 1812'de ilk İspanya Anayasası'nı ilan eden Cortes de orada toplandı. XIX. yy.'da Andalucía kentlerinin liberal devrim geleneği sürerken, köylerdeki gündelikçi tarım işçileri arasında güçlü bir anarşizm akımı iyice kök saldı ve Loja'da (1861), iç savaşın patlak vermesinden önce de Jerez de la Frontera'da birçok ayaklanmaya yol açtı. İç savaş sırasında ve devrimci geleneğe rağmen Andalucía'nın büyük bir bölümü, kısa sürede kentlerdeki Franco yanlısı askerlerin denetimine girdi. Franco döneminde sanayileşmeyi geliştirmek için harcanan çabalar, köyden kente doğru göçlere yol açtığı için kırsal kesimin sosyal sorunları da azalmaya yüz tuttu. 1981 ekiminde yapılan referandumla özerkliğe kavuşan Andalucíalılar, 1982 mayısında sosyalistlerin çoğunlukta olduğu bir bölge meclisi seçtiler.

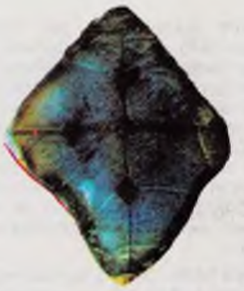
MÜZİK

Yanlış olarak tüm ispanyol halk müziğiyle bir tutulan Andalucía folklorunun birçok kökeni vardır: bizans ayinleri, yunan müziği, arap etkisi, *flamenco* adını borçlu olduğu çingene etkisi (XV. yy.). *Cante jondo* ve onun seçkin biçimi olan *siguiriya*, ilk özgün türlerdir. Kutsal hafta boyunca doğaçtan söylenen *saeta*'lara varıncaya değin, dansın ve şarkının ilk türleri (*polos, cañas, martinetes, soleares, seguidillas, fandangos, algrías, tonás, carceleras*, vb.) bunlardan türedi. Şarkıcıların ve gitarcıların, ritimleri ve armoniyi sürekli olarak geliştirmelerine karşın, Andalucía müziğinde genellikle şu özellikler hiç değişmedi: ezgilerin en tiz ve en pes sesleri arasındaki en geniş aralığın altılı oluşu; artık ikili aralığın kullanılması; sık sık üçlemelere başvurulması; yunan ya da gregorius makamlarının yaşatılması; 1/3 ve 1/4 ton değerinde ikili aralıkların kullanılması, böylece tampere diziden kaçınılması; çigenelerin getirdiği hindu *raga*'larının izleri.

IX. yy.'dan başlayarak, Mağribliler Andalucía'nın müzik yaşamını canlandırdılar. Sevilla'nın önemli bir çalgı yapımı merkezi olduğu sıralarda, Abdurrahman II'nin Cordoba'ya getirdiği iranlı şarkıcı Ziryab'ın etkisi önemli sonuçlar doğurmuş olsa gerek. XIII. - XV. yy.'lar arasında, trubadurlar, *romans* türünde, çeşitli öğelerden yararlandılar. Bu öğeler, Andalucía'da bir bireşime dönüştü *(Abenámar'ın romansı)*. İspanya'nın müslümanlardan geri alınmasını izleyen kısa bir duraklama döneminin ardından Andalucía okulu, "dünyanın başkenti" denilen Sevilla'da basılmış önemli kuramsal yapıtlar, F. de Peraza ve Villada gibi değerli orgcular ve özellikle dinsel çoksesliliğin büyük ustaları (C. de Morales, F. Guerrero, F. de las Infantas, R. Ceballos ve F. Contreras) sayesinde eski gücüne kavuştu. Vihuelacılar ve klavsenciler arasında, çeşitlemenin *(diferencia)* öncülerine de o dönem Andalucía'sında rastlanır. L. de Narváez, A. Mudarra, M. de Fuenllana gibi müzikçiler, çok geçmeden, *tiento*'da çeşitleme türünden yararlandılar. Bu altın çağdan sonra, Andalucía okulu, uzun süre, Aragón ve Castilla okullarının gölgesinde kaldı. XIX. yy.'da zarzuela türünün Andalucía'lı bir bestecisi varsa da (R. Chapí), Andalucía halk müziğinin başyapıtlarını ortaya çıkaran, M. de Falla ve J. Turina'dan çok, Katalonya'lı F. Pedrell'dir, yine Katalonya'lı olan I. Albeniz de aynı kaynaktan beslendi.

ANDALUZ a. Castilla dilinden gelen ve bu dilden, özellikle birkaç sesbilimsel özellikle ayrılan bir ıspanyol lehçesi.

ANDALUZİT a. (fr. *andalousite, Andalousie*, Endülüs'ten). Miner. Ortorombık alümin silikat ($SiAl_2O_5$); rengi beyaz ya da pembedir. Daha çok alüminyumlu başkalaşım kayaçlarında bulunur ve kimi kez mavimsi bir renk veren kömür kalıntıları içerir. (Eşanl. ENDÜLÜSTAŞI.)

andaluzit

ANDAMAN a. Andaman adalarında yaşayan yerlilerin dili. (Günümüzde ortadan kalkmakta olan bu dilin [XX. yy. ortalarında konuşanlarının sayısı 500'den azdı], hiçbir dil ailesiyle bağlantısı yoktur.)

ANDAMAN adaları, Bengal körfezinde takımadalar, Nicobar adalarıyla birlikte Hindistan birliği'nin parçasıdır; 8 293 km²; 189 000 nüf. Merkezi *Port Blair*. Andaman takımadaları, 10° ve 14° K. enlemleri arasında yaklaşık 400 km boyunca uzanan 200 kadar ada içerir. Birmanya'daki Arakan dağlarının uzantısı olan, ormanlarla kaplı dağlardan oluşan bu adalar çok az nüfusludur. Halk klanlara ayrılan kabileler halinde yaşar, bitki ve hayvan yetiştirmeyi bilmez, balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık yapar. Özel konutları yoktur. Animist olan Andamanlılar doğa güçlerine taparlar, bir atalar kültüne inanırlar ve dinsel danslar sırasında bedenlerini kırmızı ve beyaz kille boyarlar.
—Tar. İngilizler'in 1789'da ışgal ettikleri Andaman adaları, ceza sömürgesi ve deniz üssü olarak kullanıldı. 1796-1858 arasında boşaltılan adalara, İkinci Dünya savaşı sırasında, Japonlar G.-B.'ya doğru ilerlemelerinin son döneminde ulaştılar.

ANDAMAN denizi, Hint okyanusu'nun kenar denizi; Birmanya-Malezya kıyısı ile Andaman-Nicobar adalarının çizdiği yay arasında; 800 000 km². En derin yeri: 4 198 m.

ANDAMOOKA, Avustralya'da (Güney Avustralya) kent, Leigh Creek'ın B.'sında. Opal ocakları.

ANDANİA. Esk. coğ. Peloponisos'ta kent, Megalopolis ile Messini arasında. Messinia krallarının başkentiydi. Philia yakınında yıkıntılar.

ANDANOS. Tar. coğ. Anadolu'nun G.-B.'sında, Karia bölgesindeki Bargylia* kentinin adlarından biri.

ANDANTE be. (ital. sözc.; *andare*, gitmek' ten). Müz. Temponun orta ağırlıkta olması gerektiğini belirtir.

◆ a. Sonat, senfoni vb. yapıtların bu tempoda çalınan bölümü.

ANDANTİNO be. (ital. sözc.). Müz. *Andante*'den daha hızlı tempo. (Genel olarak, bu terime, *andante con moto*, "*andante*'den biraz daha hızlı" anlamı verilir.)

◆ a. Bu tempoda seslendirilen parça.

ANDAPA, Madagaskar'da yer, Tsaratanana kütlesinin G.-D.'sunda; 12 000 nüf. Kahve ve vanilya yetiştiriciliği.

ANDARTA ya da **ANDATE,** anakarada ve adalarda yaşayan Keltler'in ayı görünümlü tanrıçası.

ANDAVAL → AKTAŞ

ANDAVALLI sıf. ve a. Kolay aldatılan, saf, bön, kaba saba insan. (ANDAVAL da denir.) R. N. Güntekin'in *Anadolu* notları*'nda yer verdiği bir yakıştırma, deyimin kökenini açıklar: söylentiye göre eski Andaval kasabası halkı, buraya uğrayan yolcuları en iyi biçimde ağırlamaya çalışır, onların bu tutumundan yararlananlar gelip aylarca orada kalırlardı. Bu sömürüden kurtulmak için yerli halk toptan göç etmek zorunda kaldı.

Kadri Raşit **Anday**
Tıp tarihi müzesi, İstanbul

İsa Çelik

Melih Cevdet **Anday**
1975'te

Andersen
hasta bir çocuğa masal okurken

■**ANDAY** (Kadrı Raşit), türk hekim (İstanbul 1875-*ay. y.* 1948). Gülhane askeri tıp mektebi'nin üçüncü sınıfındayken Fransa'ya gitti (1894) Paris'te Tıp fakültesi'ni bitirdi (1900). O dönemde süt çocuklarının tedavisine kadın-doğum hekimleri, büyük çocuklarınkine iç hastalıkları hekimleri bakarlarken, Türkiye'de çocuk hastalıkları hekimliğinin ayrı bir uzmanlık dalı olarak oluşmasına öncülük etti. Askeri hekim olarak rütbesi generalliğe yükseltildi.

■**ANDAY** (Melih Cevdet), türk şair ve yazar (İstanbul 1915). Ankara Hukuk fakültesi'nde, Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde kısa süreler okudu. Bir ara memurluk yaptığı Devlet demiryolları tarafından sosyoloji öğrenimi için Belçika'ya gönderildi (1938). İkinci Dünya savaşı yüzünden yurda döndü (1940). Ankara'da Milli eğitim bakanlığı yayın müdürlüğü'nde, Ankara kitaplığı'nda çalıştı. İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro bölümü'nde öğretmenlik yaptı, bu görevindeyken emekli oldu (1954-1977). TRT yönetim kurulu üyeliğinde bulundu (1964 - 1969), kültür danışmanı olarak Paris'te görev yaptı (1979). Köşe yazısı, tefrika roman, röportaj, gezi yazısı, deneme türünde ürünleriyle 1951'de Akşam gazetesinde başlayan çalışmaları, Cumhuriyet gazetesinde sürüyor. İlk şiiri (Ukde) Varlık dergisinde çıkmıştı (15 kasım 1936). Liseden arkadaşları Orhan Veli Kanık ve Oktay Rifat ile aynı dergide başlattıkları yeni şiir hareketi (→ GARİP) içinde ün kazandı. Onlarla birlikte yayımladığı *Garip*'te (1941) yer alan şiirlerinin özelliklerini, *Rahatı kaçan ağaç*'ta da (1946) sürdürdü. Bu dönemde küçük insanın, bohem sanatçının günlük yaşamından kesitler yansıttı; mutluluk duygusunu, çocukluk anılarını dile getirdi; doğa, yolculuk, savaş aleyhtarlığı gibi konuları işledi. Başlangıçta yer yer ortaya çıkan yergici tutumu, sonraki kitaplarında (*Telgrafhane*, 1952; *Yanyana*, 1956) daha geniş bir toplumsal eleştiri çerçevesinde gelişti. Kof değerleri, boş inançları, çıkarcıları, fırsatçıları taşlayarak, eşitlik gözetmeyen, adaletten uzak, baskıcı yönetimleri kınadı. Konuşma dilinin serbest söyleyişi içinde halk şiirinin anlatma özelliklerinden de yararlanan şiiri, zamanla kapalı, daha güç kavranır bir anlatıma yöneldi. Bu dönemde(*Kolları bağlı Odysseus*, 1963; *Göçebe denizin üstünde*, 1970; *Teknenin ölümü*, 1975, Yeditepe şiir armağanı; *Ölümsüzlük ardında Gılgamış*, 1981, Türkiye İş bankası ödülü; *Tanıdık dünya*, 1984) yunan mitolojisindeki kahramanların doğayla ve kendi yazgılarıyla hesaplaşmalarından yola çıkarak, çağımız insanının sorunlarını irdelemeye koyuldu. İnsanın topluma ve doğaya yabancılaşması, zamanın algılanışında yanılsamalar, hatta lirik öğeler ve tensel sevi gibi konuları işlerken Anadolu'daki ilkçağ uygarlıkları ona zengin gereç sağladı ve çerçeve oluşturdu. Toplu şiir yapıtı *Sözcükler* ile (1978) Sedat Simavi vakfı edebiyat ödülü'nü aldı. *Aylaklar* (1960) romanında yozlaşmış bir osmanlı ailesinin çevresiyle birlikte, değişen yaşam koşullarına uyamayarak çöküşünü anlattı. Bu türdeki çalışmaları, özellikle içinde yaşadığı sanat çevrelerini, çağdaşı aydınların portrelerini de yansıtarak düşünce ve siyasete uygulanan baskıları yergili bir anlatımla konu edindi (*Gizli emir*, 1970, TRT sanat ödülleri yarışması başarı ödülü; *İsa'nın güncesi*, 1974). Kırsal kesimin sorunlarını, inanç sömürüsünü doğaya coşkulu bir yaklaşım da göstererek işledi (*Raziye*, 1975). Tiyatro alanındaki yapıtlarında (*İçerdekiler*, 1965; *Mikado'nun çöpleri*, İlhan İskender armağanı, Ankara Sanatsevenler derneği yılın en iyi oyun yazarı ödülü, 1967; *Dört oyun*, 1972), siyasal baskıyı, kadın-erkek ilişkilerini, kuşaklar arasındaki ayrılıkları, insanların birbirleriyle iletişim kurma güçlüklerini anlattı; yerleşik ahlak kurallarını yeniden değerlendirdi.

Çağdaş türk toplumunun siyasal, kültürel sorunlarını akılcı bir yaklaşımla işlediği deneme yazıları *Doğu-Batı* (1961), *Konuşarak* (1964), *Yeni tanrılar* (1974), *Sosyalist bir dünya* (1975), *Maddecilik ve ülkücülük* (1977), *Yasak* (1978) kitaplarındadır. Paris'te kaldığı sırada kaleme aldığı denemeleri derleyen *Paris yazıları* (1982), batı uygarlığıyla çağdaş türk toplumunun ilişkileri üzerinde özellikle durur. Sanat anıları *Akan Zaman Duran Zaman I* (1984), son denemeleri *Yiten Söz* (1992) kitaplarındadır. (→ Kavn.)

ANDEDA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde ilkçağ kenti; Antalya'nın Korkuteli ilçesi, Bozova bucağına bağlı Yeşilyayla (eski Yavuz) köyü yakınında olduğu sanılıyor. Sikkelerden ve kimi yazıtlardan biliniyor.

ANDEİRA. Tar. coğ. Batı Anadolu'da Troas bölgesinde kent; Skepsis (Kurşunlutepe, Evciler) ile Pionia arasındaydı. Kent, tanrılar anası Andeirene'nin (Mater Andeirene) tapınım yeriydi. Yöre İlkçağ'da demir madeni ve bronz alaşımı ile ünlüydü.

ANDELİB a. (ar. *'andelib*). *Esk.* Bülbül: *"Ağlayub feryad idersin her nefes ey andelib"* (Zati, XVI. yy.).

ANDELİP (Mehmet Esat), türk şair ve yazar (İstanbul 1873-Malatya 1902). Özel eğitim gördü, arapça ve farsça öğrendi. Mektep, Hazine-i fünun ve İrtika gazetelerinde başyazarlık yaptı. İstibdat karşıtı düşünce ve davranışları nedeniyle Malatya'ya tahrirat müdürü olarak sürgün edildi. Divan edebiyatı geleneğine bağlı şiirlerinde önce "Faik", sonra "Andelip" takma adlarını kullandı. Arapça ve farsçadan çeviriler yaptı. Yapıtları: *Sabah-ı hayatım* (1890), *Gül demetleri* (1891), *Bir demet çiçek* (1896), *Arapların hikâyat-ı şairanesi* (1894).

ANDEM a. (ar. *'andem*). Esk. tıp. Kanı dindirmek için kullanılan bir çeşit reçine.

ANDEREGG (Melchior), isviçreli rehber (Zaun, Meiringen yakını, 1827-Husen, Meiringen yakını, 1914). Birçok dağın fethini gerçekleştirdi: Mont Blanc'a tırmanmada en sık kullanılan yolu buldu (Bosses sırtından, 1859) ve Brenva mahmuzuna (1865), Rimpfischhorn'a, Alphubel'e, Rothorn'a. Herens doruğuna, Grandes Jorasses'ın Walker sivri doruğuna (1868) ulaştı. Oberland'ın büyük rehberler dizisini başlatan ilk rehberdir.

ANDERLECHT, Belçika'da (Brabant) komün. Brüksel'in güney-batı banliyösü, Senne ırmağı kıyısında; 88 258 nüf. XIV.-XV. yy.'lardan kalma papaz okulu (XI. yy.'dan kalma yeraltı mezarlığı). Erasmus müzesi. Dumouriez, 1792'de burada, Avusturyalılar'ı yendi.

ANDERMATT, İsviçre'de (Uri kantonu) komün, Sankt Gothard'ın kuzey eteğinde; 1 600 nüf. Sayfiye yeri (yüksl. 1 447 m) ve kış sporları (3 000 m'ye kadar) merkezi.

ANDERNACH, Federal Almanya'da (Rheinland-Pfalz) kent, Ren kıyısında, Koblenz'in aşağı kesiminde; 27 000 nüf. Eski anıtlar (XIII. yy.'ın ilk bölümünden kalma, 4 çan kuleli, roman üslubunda kilise; vb.). Yapı gereçleri üretimi.

—Tar. Andernach, Drusus'un kurduğu (İ.Ö.12) bir Roma ordugâhı çevresinde gelişti. Kel Charles 867'de Germen Ludwig I'in oğullarına burada yenildi. Otto I, 939'da Lorraine dükü Giselbert'i burada yendi. 1474'te Andernach'ta imparator Friedrich III, Seçici prensler ve Fransa kralı arasında bir antlaşma imzalandı.

■**ANDERS** (Władysław), polonyalı general (Btonie, Varşova yakınında, 1892 - Londra 1970). Birinci Dünya savaşı'nda çar ordularında çarpıştı, sonra 1919-'20'de bolşeviklere karşı girişilen seferlerde görev aldı. 1936'da general oldu, 1939'da Ruslar'la çarpışırken esir düştü. Moskova'da gözaltına alındı,1941 ağustosunda yapılan Polonya-Rusya antlaşması üzerine özgürlüğüne kavuştu ve 1941-42'de SSCB'de kurduğu polonya kıtalarının komutanı oldu. 1942'de emrindeki birliklerle (60 000 kişi) Afrika'ya geçti ve Rommel'e karşı çarpıştı. 1943'te İtalya'ya çıkarak Cassino ve Bologna'da parlak başarılar kazandı; 1945'te batı cephesi polonya kuvvetlerinin başına getirildi. Barıştan sonra bu kuvvetlerin yalnızca yüzde yirmisi Polonya'ya dönmeyi kabul etti.

ANDERSCH (Alfred), isviçre uyruklu alman yazar (Münih 1914 - Berzona 1980). Komünist partisi'ne katıldığı için 1933'te bir süre Dachau'da gözaltına alındı. İkinci Dünya savaşı sırasında askerden kaçtı. Bu olay, skandal yaratan romanına (*Die Kirschen der Freiheit*, 1952) esin kaynağı oldu. Der Ruf dergisine katkıda bulundu. Texte und Zeichen'i yönetti. 47'ler grubu'nun kurucularından biri oldu. Romanlarında ve hikâyelerinde (*Sansibar oder der letzte Grund*, 1957; *Efraim*, 1967), her türlü düşünsel ve siyasal uzlaşmaya karşı çıkan insanın yalnızlığını işledi.

ANDERSCH DÜĞÜMÜ a. Nöroanat. Dil-yutak sinirinin başlangıcında yer alan sinir düğümü.

■**ANDERSEN** (Hans Christian), danimarkalı yazar (Odense 1805 - Kopenhag 1875). Yaşamı, kendi deyimiyle "güzel bir masal" gibi geçti ve zengin deneyimi, sanatının temel öğelerinden biri oldu. Napoleon'un ordularına katılmış ve onu masallarla büyüten yoksul bir ayakkabı tamircisinin oğluydu. On dört yaşından sonra şansını tiyatroda (dansçı, korocu ve oyun yazarı) denedi. Öğrenimini tamamlamasını öğütleyen ve kendisini Slagelse lisesi'ne yazdıran Kopenhag Kraliyet tiyatrosu müdürü Jonas Collin'in koruyuculuğunu kazandı. İlk şiirini (*Det dende Barn*, 1827) o okulda yazdı. Tanrıbilim ve felsefe sınavlarını verdikten sonra Avrupa'yı dolaştı: yolculuk, her başarısızlığa uğrayışında sığındığı bir kurtarıcı oldu. Yaşamı boyunca vazgeçmediği iki tutkusu vardı: tiyatroda (*Mulatten*, 1839; *Den ny Barselstue*, 1840) ve aşkta (Faaborglu bir genç kızı, Louise Collin'i ve şarkıcı Jenny Lind'i sevdi) başarılı olmak; ancak her iki alanda da istediğini elde edemedi. Bu büyük doyumsuzluk, yolculuk notlarını (*Digters Bazar*, 1842), romanlarını (*İmprovisatoren*, 1835; *Kun eu Spillemand*, 1837; *De to Baronesser*, 1848), özellikle de, dünya edebiyatının en büyük başarılarından biri sayılan *Masallar*'ını besleyen bir etken oldu (1835-1872). "Huysuz küçük bir ördek" diye nitelendirilen Andersen, bu ma-

salların sağladığı başarı sayesinde Dickens, Hugo ve Wagner ile dost oldu, Danimarka hükümdarının yakınlığını kazandı ve sağlığında kendi heykelinin açılışında bulundu.

ANDERSEN (Tryggve), norveçli yazar (Ringerike 1866-Gran 1920). Yüzyılın sonunda, 80'li yılların natüralizmine cephe alarak norveç romanını yenileyen "yeni romantik" kuşağın başlıca temsilcisidir. Yurttaşı Hans Kinck ya da isveçli Selma Lagerlöf gibi o da yakın bir geçmişi, Napoléon döneminin Hedmark'ını canlandırmaya çalıştı (*Icancelliraadens dege*, 1897). *Mot kvaeld* (1900) adlı yapıtında, bu çabaya, sıradan insanlara ilişkin ruhsal çözümlemelere yönelik bir eğilimin eklendiği sezilir. Bu yenilik halkı şaşırttıysa da, Hamsun ile Vesaas'a esin kaynağı oldu. Yazarın ayrıca Hoffman ve Poe'yu anımsatan *Biskopssön* (1907) adlı bir de hikâye kitabı vardır.

ANDERSEN (Benny), danimarkalı yazar (Kopenhag 1929). Bir süre hafif müzik piyanisti olarak çalıştı, sonra müziği bırakıp edebiyata atıldı; şiirlerinde (*l'Anguille musicienne* [fr. çev., 1960]; *Caméra sur cuisine* [fr. çev., 1962]; *le Chapeau melon interieur* [fr. çev., 1964]; *les Chansons de Svante* [fr. çev., 1972]) ve hikâyelerinde (*Gros-Olsen* [fr. çev., 1968]), nesnelere ve günlük yaşamın küçük olaylarına dayalı sözcük oyunlarına önem verdi.

ANDERSEN NEXØ (Martin) → NEXØ

ANDERSON, ABD'de (İndiana) kent, İndianapolis'in K.-D.'sunda; 71 000 nüf. Otomobil sanayisi.

ANDERSON (James), iskoçyalı çiftçi ve iktisatçı (Herminston, Edinburgh yakınlarında, 1739 - İsleworth, Middlesex, 1808). Toprak rantı olgusunu ilk kez gördü ve inceledi (*Observations on the Means of exciting a Spirit of National İndustry*, 1777).

ANDERSON (Sherwood), amerikalı yazar (Camden 1876-Colón, Panamá, 1941). Edebiyata geç atıldı. Amerikan toplumunun basitliğine isyan ederek geniş kesitler vermeyi amaçlayan titiz bir gerçekçiliğe yöneldi. Anderson'un, bu anlayışla, ama bölgeciliğe bağlanmaksızın yazdığı, bir taşra kasabasındaki yaşamı anlatan ve bir bölümü *Kasabamız* (1984) adıyla türkçeye çevrilen hikâyeleri (*Winesburg, Ohio* [1919]), yeni kuşak yazarları (özellikle de Hemingway ve Faulkner) üzerinde çok etkili oldu. Ahlakı da, tutkuyu da dışta bırakmayan bu nesnelci anlayış, romanlarında da görülür (*Marching Men*, 1917; *Poor White*, 1920; *Dark Laughter*, 1925).

ANDERSON (Maxwell), amerikalı yazar (Atlantic 1888-Stamford 1959). Oyunlarında, geçmişteki çok ünlü olaylardan ve davalardan esinlendi: Sacco ve Vanzetti davasını konu alan *Winterset*'i (1935); İsa'dan esinlenerek *Journey to Jerusalem*'i (1940); Sokrates'i konu alan *Barefoot in Athens*'i (1951) yazdı. Müzikli komedi librettoları ve denemeleri (*The Essence of Tragedy*, 1938) vardır.

ANDERSON (*sir* Kenneth Arthur), ingiliz general (Bombay, Hindistan, 1891-Cebelitarık 1959). 1942'de Kuzey Afrika'daki I. ingiliz ordusunun komutanı olarak Tunus savaşı'nda önemli rol oynadı (1942-43), daha sonra 1947'den 1952'ye kadar Cebelitarık valiliği yaptı.

ANDERSON (Marian), amerikalı mezzosoprano (Philadelphia 1902). Olağanüstü sesiyle önceleri negro spritual'lar söyleyerek övgü topladı. Daha sonra, klasik müziğe yöneldi, Bach, Schubert, Schumann ya da Brahms gibi bestecilerin yapıtlarını okudu. Toscanini'nin büyük beğenisini kazandı ve New York Metropolitan operası'nda söyleyen ilk zenci kadın sanatçı oldu (*Maskeli balo*, Verdi, 1955).

ANDERSON (Carl David), amerikalı fizikçi (New York 1905-San Marino 1991). 1939'da California İnstitute of Technology'de profesör oldu. Çeşitli gazlardan X ışınlarıyla atılan elektronların uzamdaki dağılımını inceleyerek, ışınımın tümüyle elektriğe dönüşebileceğini gösterdi. Kozmik ışınlar üzerine yaptığı çalışmalar sonunda, Dirac'ın kuramını doğrulayarak artı yüklü elektronu buldu (1932) ve bu buluşu 1936 Nobel fizik ödülü'nü almasını sağladı. 1937'de, kullanımında uzman olduğu yoğun manyetik alanlı, büyük boyutlu Wilson odalarında kozmik ışınların sert kümesinde mezonların varlığını saptadı.

ANDERSON (Lindsay), ingiliz film yönetmeni (Bangalore, Hindistan, 1923). Gazetecilik ve film eleştirmenliği yaptı. 1955'e doğru, Karel Reisz ve Tony Richardson ile birlikte "özgür sinema" (free cinema) akımını kurdu. Grierson'ın önderlik ettiği ingiliz belge sineması geleneğinden etkilenen bu akım, dönemin ingiliz filmlerindeki gelenekçi tutumdan kurtulmaya çalışıyordu. Anderson, bu anlayış içinde *Every Day except Christmas* adlı kısa filmi çekti (1957); sonra *Sporcunun hayatı* (This sporting life, 1963) ile uzun filme geçti. *The white bus*'tan (1967) sonra, *If...* (1968) adlı yapıtıyla 1969 Cannes şenliği büyük ödülü'nü ("altın palmiye") kazandı. Daha sonra *O Lucky man!* (1972), *In Celebration* (1975) ve *Britanya hastanesi* (Britannia Hospital, 1982) filmleriyle ilgi uyandırdı.

ANDERSON (Philip W.), amerikalı fizikçi (İndianapolis 1923). Harvard üniversitesi'nde Van Vleck'in öğrencilerindendi. Murray Hill'deki (New Jersey) Bell telefonları laboratuvarında kuramsal fizik profesörlüğü yaptı. Arı haldeyken manyetik olmayan bakır ve gümüş gibi metallerde hangi koşullarda yörel manyetik momentlerin ortaya çıkabileceğini açıkladı. Aşırı akışkanlık ve helyum 3 üstündeki çalışmalarıyla, nötron yıldızlarını oluşturan maddeyi incelemeye yöneldi. Biçimsiz katıların elektron özelliklerine ilişkin incelemelerinden ötürü, 1977 Nobel fizik ödülü'nü amerikalı John Van Vleck ve ingiliz Sir Nevil Mott ile paylaştı.

ANDERSON (Poul), amerikalı yazar (New York 1926). Bilimkurgu öyküleri ve romanları yazdı.

ANDERSONİT a. (fr. *andersonite*). Miner. Hidratlı kalsiyum, sodyum ve uranyum karbonat.

ANDERSSON (Dan), isveçli yazar (Skattlösberg, Dalarna, 1888-Stockholm 1920). Kömürcülük yaptı, sonra Brunsvik'te Yüksek halk okulu'nda öğrenim gördü. "Proleter" edebiyatının öncülerindendi (*Kolarhistorier*, 1915; *Svarta Ballader*, 1917).

ANDERSSON (Harriet), isveçli tiyatro ve sinema oyuncusu (Stockholm 1932). Birçok iskandinav filminde ve özellikle de Hans Abramson, Henning Carlsen, Jörn Donner ve Vilgot Sjöman'ın yapıtlarında oynadı. Başarısını bir ölçüde İngmar Bergman'ın önemli filmlerinde aldığı rollere borçludur: *Sommaren med Monika* (Monika ile geçen yaz) [1953], *Gycklarnas afton* (Gezginciler gecesi) [1953], *En Lektion i Karlek* (Bir aşk dersi) [1954], *Kvinnodrom* (Kadınların düşü) [1955], *Sommarhattens leende* (Bir yaz gecesi gülümsemesi) [1955], *Sasom i en Spegel* (Aynanın içinden) [1961], *Viskningar och Rop* (Çığlıklar ve fısıltılar) [1972].

ANDERSSON (Kent), isveçli tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Göteborg 1933). Siyasal tutum benimsemiş yeni isveç tiyatrosunun önde gelen adlarından biridir (*La Maison de retraite* [fr. çev., 1967]; *le Radeau* [fr. çev., 1967]; *le Tas de sable* [fr. çev., 1968]).

ANDERSSON (Birgitta, **Bibi**— denir), isveçli tiyatro ve sinema oyuncusu (Stockholm 1935). Tiyatroya, 1953'te Georges Schéhade'nin *Monsieur Bob'le* adlı oyunuyla başladı; daha sonra Shakespeare, Çehov, Hjalmar Bergman, Anouilh, Arthur Miller, Genet gibi yazarların yapıtlarında çok duyarlı oyunculuğuyla dikkati çekti. Sinemada İngmar Bergman'ın gözde kadın oyuncularından biri oldu (*Yedinci mühür* [Det Sjunde İnseglet], 1956; *Smultronstallet*, 1957; *Ansiktet*, 1959; *Persona*, 1966; *Anna'nın tutkusu* [En Passion], 1969; *Temas* [Beröningen], 1971; *Scener ur ett Aktenskap*, 1973). Diğer başlıca filmleri: *Alskarinan* (V. Sjöman, 1962); *Ön* (A. Sjöberg, 1965); *Siyah panter* (Duel at Diablo) [R. Nelson, 1966]; *le Viol* (J. Doniol-Valcroze, 1966); *Kremlin mektubu* (The Kremlin Letter) [J. Huston, 1969]; *l'Amour en question* (A. Cayatte, 1978); *Beşli* (Quintet) [R. Altman, 1978].

ANDES (Los), Şili'de kent, Santiago'nun K.'inde; 23 600 nüf. Sanayi merkezi.

ANDEZİN a. (fr. *andésine*). Miner. Doğal sodyum ve kalsiyum alüminosilikat; "plajioklazlar" denilen triklinik feldispatlar ailesindendir. Labrador ile oligoklaz arasında yer alır. (Andezin, porfirlerde ve trakitlerde bulunur.)

ANDEZİT a. (fr. *andésite*). Kalkolkalen dizinin ayırt edici volkanik kayacı; bu kayaca etkin kıta kenarlarında ve ada yaylarında çok sık rastlanır. (Andezitler genellikle yüksek oranda kuşaklı plajioklazlar [andezinler-labradorlar], ortopiroksenler, amfiboller ve biyotitler içerir. Ayrıca bu kayaçlarda sık sık düşük oranda kuvars görülür.)

ANDEZİTİK sıf. (fr. *andésitique*). Andezitten oluşan ya da andezit özelliği gösteren.

ANDHOY, Afganistan'ın kuzeyinde kent, Türkmenistan sınırı yakınında. Ticaret (karakul koyunları) ve el sanatları (dokumacılık) merkezi.

ANDHRA, aynı adlı hanedanın hüküm sürdüğü eski hint krallığı; bir adı da Satavahana'dır. (İ.Ö. I. yy.'dan İ.S.III. yy.'a kadar). Bu krallığın bir kesimi olan asıl Andhra ülkesi, modern Andhra Pradeş devletine adını verdi.

ANDHRA PRADEŞ, Hindistan'da eyalet (Dekkan), 275 000 km^2; 53 592 605 nüf. Merkezi, *Haydarabad*. 1953-56 yıllarında, telugu dili konuşulan toprakların bir araya getirilmesiyle kurulan Andhra Pradeş eyaleti, B.'da bir platolar bölgesini, D.'da dağlık bir bölgeyi (Doğu Gat'lar, Cuddapah dağları) ve bir kıyı ovasını kapsar. İki büyük ırmak (Krişna ve Godavari) eyaleti aşar. Verimsiz iç platolarda darı, yağ bitkileri ve koyun yetiştirilir. Kıyı ovasıysa, alüvyonlu toprakları ve sulama sayesinde verimli bir bölgedir: pirinç (eyalet, Dekkan'ın pirinç ambarlarından biridir), tütün (özellikle Guntur yönetim bölümünde), baharat (kırmızıbiber,

Bk. resim sayfa 600

curcuma), pamuk, sığır yetiştiriciliği (ünlü Ongole ırkı). Dağınık olan sanayi tesisleri, maden yataklarının (kömür, mika, demir, manganez, amyant) işletilmesine ve tarım ürünlerine dayanır. Pamuklu kumaş dokuyan el tezgâhlarında binlerce işçi çalışır. Başlıca sanayi merkezleri Haydarabad ve Visakhapatnam limanıdır; başlıca sanayi etkinlikleri arasında takım tezgâhları yapımı, ağır elektrik gereçleri yapımı, tersaneler, kimya ve ilaç sanayileri sayılabilir.

ANDHROS → ANDROS.

ANDIK a. *Esk.* Sırtlan: "*Andık derler bir habis canavardır ki Anadolu vilayetinde olur*" (Deşişî, XVI. yy.).

ANDIKLI tepe, İç Anadolu'nun Konya

Birgitta Andersson

Wladyslaw Anders
(İkinci Dünya savaşı sırasında)

Sherwood Anderson

Andhra Pradeş
Haydarabad yakınlarında pirinç tarlaları

bölümünde, Karapınar'ın 2 km güneyinde, Pleistosen yaşta kalkan tipinde volkan konisi. 1 119 m. En yüksek yerinde, içinde iki küçük piroklastik koni bulunan bir krater çukuru vardır. Buradan çıkan akıcı lavlar daha çok güneye doğru yayılmıştır.

ANDIRIM a. Fiz. ve Kim. BENZEŞİM'in eşanlamlısı.

ANDIRIN, Doğu Akdeniz'de, Kahramanmaraş iline bağlı ilçe; 44 337 nüf. (1990); 1 178 km^2. 1 bucak, 50 köy. Merkezi, Kahramanmaraş'ın 74 km batısında *Andırın:* 7 506 nüf. (1990).

ANDIRMAK g.f. *Bir kimseyi, bir şeyi andırmak,* o kimseyle, o şeyle benzer, ortak özellikler göstermek,ona benzemek: *Annesini andırıyor. Bu mevsimde ekin tarlaları denizi andırır. Pamuk yığınlarını andıran bulutlar.*

ANDIRMAK → ANMAK.

ANDIZ a. Bot. Birkaç çeşit otsu ve odunsu bitkiye, bunların meyvelerine ya da ürünlerine, yöresel olarak verilen ortak ad. **1.** *Andız* ya da *andız ardıcı,* Akdeniz bölgesinin doğu kesimindeki kıyı ormanlarında, göknar ve sedir ağaçları arasında yetişen büyük ardıç türü. (Bil. a. *Juniperus drupacea* ya da *Arceuthos drupacea;* servigiller familyası.) — **2.** *Andız ağacı,* Güney Anadolu bölgesinde, yöre halkının serviye *(Cupressus sempervirens)* ve meyvesine verdiği ad. — **3.** *Andız çamı,* Kazdağı yöresinde yetişen kazdağı göknarına *(Abies equitrojani)* yöre halkının verdiği ad. — **4.** *Andız kozalağı,* andız ardıcının küçük ceviz iriliğindeki kozalağı. — **5.** Bazı yörelerde andızotuna *(inula)* verilen ad. (→ ANDIZOTU.)

—Halk hek. *Andız katranı,* andız ardıcının dal ve gövde parçalarının yakılmasıyla elde edilen katran. (Siyah, şurup kıvamında, özel ve keskin kokulu bir sıvıdır; solunum ve idrar yolları hastalıklarına karşı tek başına ya da çörekotu yağıyla karıştırılarak hap halinde alınır. Hayvanlardaki deri hastalıklarına karşı da dıştan sürülür.) || *Andız kozalağı,* andız ardıcının olgun meyvesi.(Toroslar'da, dağ köylerinde, taze kozalakları su ile kaynatılmasından "andız pekmezi" ya da "andız marmelatı" adı verilen bir özüt elde edilir. Bu özüt, içindeki şekerler ve vitaminler nedeniyle, kuvvet verici ve afrodizyak olarak kullanılır. Toz haline getirilen kozalak tozu, balla karıştırılarak yendiğinde kurt düşürücü etki gösterir.)

andız ardıcı
Prof. Pamay koleksiyonu

ANDIZOTU a. Nemli yerlerde yetişen, sarı çiçekli, kokulu ve acı otsu bitki. (Bil. a. *inula;* bileşikgiller familyası.) [Eşanl. ANDIZ.] || *Andızotu kökü,* andızotunun kurutulmuş kökü.

—ANSİKL. Andızotunun kimi türleri boyacılıkta, kimi türleri halk hekimliğinde kullanılır. Yapışkan andızotu *(İnula viscosa)* 1-2 m yükseklikte, çalı görünüşünde yapışkan ve özel kokulu bir bitkidir; kuru ve taze (yaş) olarak yün (halı ve kilim) boyamacılığında kullanılır. Boyama yöntemi mordanlı boyamadır. Şap mordanla sarı, demir mordanla koyu sarı renk elde edilir.

Halk hekimliğinde öteden beri kullanılan asıl andızotunun *(İnula helenium)* kurutulmuş kökleri safra söktürücü, idrar artırıcı, öksürük kesici, göğüs yumuşatıcı, kuvvet verici ve kurt düşürücü özelliktedir. İnfusyon halinde günde iki üç bardak içilir ya da hap halinde alınır.

Andızotunun bir başka türünün *(İ. dysenterica)* kökleri dizanteriye karşı peklik verici olarak kullanılır. Kaya andızının *(İ. heterolepsis)* yapraklı dallarından yapılan infusyon iştah açıcı ve basur ilacı olarak verilir.

ANDİ a. Dağıstan'ın kuzeyinde konuşulan Kuzey-Doğu Kafkasya dili. (Andi dili, birbirine çok yakın sekiz lehçeden oluşmuştur ve her birini konuşan kişilerin sayısı 5 000'i geçmez.)

ANDİCAN, Özbekistan'da kent, Fergana'da, sulu tarım (pamuk) yapılan bir bölgenin ve bir petrol havzasının ortasında, 293 000 nüf. Makine yapımı.

ANDİKYTHİRA ya da **ANTİKYTHERA,** Kythera ile Girit arasında küçük yunan adası; 250 nüf. Açıklarında, 1900'de, batık bir gemiden çeşitli sanat yapıtları (bu arada İ.Ö. IV. yy. başından kalma tunçtan bir delikanlı heykeli) çıkarıldı (Atina Ulusal müzesi).

ANDİPAKSİ → ANTİPAKSOS

ANDİRA a. (tupi dilinde sözc.). Amerika' da yetişen ve odunundan yararlanılan ağaç.

ANDİROBA a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Işıkta esmerleşen açık kırmızı renkli, yarı ince dokulu, yarı sert ve yarı ağır odunu marangozlukta, ince marangozlukta ve kaplamacılıkta kullanılır. Bil. a. *Carapa guianensis.*)

ANDİROS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Traos bölgesinde akarsu; Kiepert ve Leaf'e göre Skamandros (Küçük Menderes) ile birleşen Kurşak çayıdır.

ANDJTY → ANCTİ.

Andlar kondoru nişanı, Bolivya'nın yüzüncü kuruluş yıldönümü nedeniyle 1925' te çıkarılan nişan. Beş rütbe. Yeşil şerit.

ANDOKİDES, atinalı hatip (İ.Ö. 440'a doğr.— 390'a doğr.). 415'te Alkibiades ile birlikte Hermes heykellerinin kırılması olayına karıştı ve iki kez kaçmak zorunda kaldı. Atina'ya ancak Thrasybulos ile birlikte dönebildi. Elimize geçen söylevleri *(Peri tes eavtu kathodhu, Peri ton Mysterion, Peri tes Eirenes)* kişisel savunmasını yapmak amacıyla hazırlanmıştır.

ANDON Lavtacı, rum asıllı türk besteci (öl. 1925 ?). Kardeşleri Civan ve Hristo ile gazinolarda çalıştı. Daha çok saz eseri besteledi. Günümüze ulaşabilmiş yapıtlarından *Hüseyni peşrevi* ve *sazsemaisi* çok ünlüdür.

ANDONG, Güney Kore'de kent, Taegu'nun K.'inde 116 932 nüf. (1990).

ANDONG ya da **AN-TONG,** Çin'in K.-D.'sunda liman, Liaoning'de, Yalu ırmağı ağzının sağ kıyısında, Kore sınırı yakınında; 420 000 nüf. Dokumacılık. Demir -çelik ve kâğıt sanayileri.

ANDOREİK sıf. (fr. *endoréque*'ten). → İÇAKIŞLI.

ANDOREİZM a. (fr. *endoréisme*). → İÇAKIŞLILIK.

ANDORİT a. (fr. *andorite*). Miner. Doğal gümüş, kurşun ve antimon sülfür.

Andorra, Max Frisch'in oyunu (1965). Yazar bu yapıtında, başkalarının bizler hakkındaki izlenimini yavaş yavaş benimseyerek nasıl bir "başka"sı durumuna geldiğimizi işlerken, ırkçılığın ve yahudi düşmanlığının içyüzünü de sergiler.

ANDORRA, Pirene dağlarında prenslik, Fransa ile İspanya arasında: 465 km^2; 47 000 nüf. (1990) [yaklş. 23 000'i ispanyol, 2 000 kadarı da fransız uyrukludur]. Merkezi *Andorra la Vella.* Resmi dili *katalanca.*

• *Coğrafya.* Andorra, dağlık (ortalama yükselti 1 800 m), sert iklimli bir bölgedir. Ülkenin toprakları Valira del Norte ve Valira del Orien yukarı çığırlarının havzalarında yayılır. Bu iki ırmak Andorra la Vella'da birleşerek Gran Valira ırmağını oluşturur. Prensliğin başlıca gelir kaynakları, hayvancılık (sığır ve davar), bazı ender tarım ürünleri (tütün gibi),özellikle de turizmdir. Ulaşım yollarının gelişmesi ve yurtdışından açıkpazara getirtilen çeşitli ürünlerin çok düşük fiyatlarla satılması sayesinde turizm gelişmiştir. Prensliğe her yıl 7 milyon dolayında turist gelir.

• *Tarih ve kurumlar.* Urgel kontları, Urgel piskoposları ve Castelbon vikontları (XII. yy.'dan sonra da Foix kontları) arasında çekişmelere yol açan Andorra, 1278'de bir hakem kararıyla *(pareages)* feodal düzenden esinlenilerek siyaset, yönetim ve adliye açısından örgütlendi; bu düzenleme öz olarak muhafaza edildi. Bu tarihten sonra, ülke Urgel piskoposluğu ve Foix kontunun çifte egemenliğine girdi. Foix kontunun hakları ise, 1667'de Fransa tacına geçti. 1806'da Napoléon I, Fransa ve Andorra arasındaki ilişkileri düzen-

Andorra'dan bir görünüm (vadide, Andorra la Vella)

ANDORRA

ledı. Buna göre, Fransa hükümetinin ülkede bir sürekli temsilcisi (günümüzde Pyrenées-Orientales valisi) bulunacaktı. İki ortak hükümdarın (Fransa cumhurbaşkanı ve Urgel piskoposu) haklarının 1278'den bu yana belirlenmemiş olması, çeşitli sorunlara yol açtı.

Andorra'yı oluşturan yedi dinsel bölgeden her birinin, aile reisleri tarafından seçilen dört danışman ile iki konsülden oluşan birer kurulu vardır. 1982'de kadar yürütme gücünü elinde tutan genel savcıyı (vadiler genel yöneticisi) ve yönetici yardımcısını genel kurul seçmekteydi. Ülkenin iki hükümdarından her biri, adli işlerle uğraşan ve hükümdar ile syndic arasındaki ilişkileri düzenleyen bir *viguier* ile bir *baile* atar. Medeni hukuk davalarında, kararı önce *baile* verir. Sonra karar, her iki hükümdarın sırayla ve ömür boyu süreyle seçtikleri temyiz yargıcına gider. Tarafların, kararı ikinci kez temyiz etme hakları vardır: Bu durumda iki hükümdar, en haklı tarafı seçer. Fransa açısından bu görevi 1884'te kurulan ve Perpignan'da toplanan bir yüksek mahkeme (başkan medeni hukuk mahkemesinin başkanıdır) yürütür.

Ceza hukuku alanında yargıları, iki *viguier*'den, ömür boyu göreve getirilen temyiz yargıcından ve *enrahonador*'dan oluşan *corts* verir. *Corts* yılda iki kez toplanır. Andorra'nın temsilcileri her yıl, Fransa sürekli delegesine ve Urgel piskoposuna bir vergi öderler.

1977'de, halkın onayına sunulmuş ve onaylanmış olan bir "kurumlar reformu" 1982'de yürürlüğe girmiş ve tarihinde ilk kez Andorra'da bir başbakan (Oscar Ribas Reig) seçilmiştir.

ANDORRA-LA-VELLA, Andorra'nın yönetim merkezi, Gran Valira ırmağı kıyısında; 20 437 nüf. (1990). Bir bölümü roman üslubunda kilise. Turizm merkezi. Resmi kuruluşların yer aldığı XVI. yy.'dan kalma La Casa de la Vall büyük bir yapıdır. Radyo istasyonu. —Yakınında, yuvarlak çan kuleli (XI. yy.) S. Coloma kilisesi.

ANDOSOL a. (fr. *andosol*). Pedol. Nemli bölgelerde, özellikle okyanus ikliminin etkisi altındaki dağlarda, volkanik kayaçlar üstünde görülen siyah toprak; bu toprak organık madde ve amorf bileşen (allofan) bakımından zengindir. (Verimli, hafif ve soğurma gücü yüksek bir topraktır.)

ANDOVER, ABD'de (Maine) köy, Rumford'un K.-B.'sında; 400 nüf. Kıtalararası uyduyla haberleşme merkezi. Yapay Telstar uydusu aracılığıyla Avrupa'ya ilk televizyon görüntüleri,11 temmuz 1962'de buradan gönderildi.

ANDRADA E SİLVA (José Bonifácio DE), brezilyalı bilgin ve siyaset adamı (Santos 1763-Niterói 1838). Öğrenci olarak gittiği Portekiz'de Coimbra üniversitesi'nde profesör oldu ve Lizbon Bilimler akademisi'nin daimi sekreterliğine getirildi (1812). 1819'da Brezilya'ya döndükten sonra, gelecekte Pedro I adı altında tahta çıkacak olan kral naibinin bakanı oldu ve bağımsızlığın ilanında naibi destekledi. Yeni imparatorluğun başbakanı olduysa da, devlete liberal bir anayasa kazandırma ve köleliği kaldırma yönündeki tasarıları yüzünden, ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Öte yandan, tahtından feragat eden (1831) Pedro I onu, oğlu Pedro II'ye vasi olarak atadı. 1833'te bir komploya karıştığı savıyla tutuklandı, sonra da siyasal yaşamdan çekildi.

ANDRADA FRANCİSCO DE PAİVA DE, portekizli tarihçi ve şair (Lizbon 1540 - ay.y. 1614). Dinsel ve tarihsel birçok eserin yazarıdır. Bunlar arasında, Vasco da Gama'nın biyografisi (el yazması olarak kaldı) ve *Cronica muito alto O João III* (1613) vardır.

ANDRADE (Jacinto FREIRE DE) → FREIRE DE ANDRADE (Jacinto).

ANDRADE (Domingo Antonio DE), ispanyol mimar (Cee, Galicia, 1639 - Santiago de Compostela 1712). Barok üslubunu Galicia'ya ilk getirenlerdendir. Özellikle Santiago de Compostela katedrali' nin yapımında çalıştı.

ANDRADE (Olegario Victor), arjantinli şair (Alegrete, Brezilya, 1839-Buenos Aires 1882). Fransız şairi Hugo'nun etkisinde kaldı. Şiirlerinde San Martin'i (*El nido de cóndores*, 1871) ve amerikan halklarının geleceğini yüceltti (*Prometeo*, 1877; *La Atlántida*, 1881).

ANDRADE (Edward Neville DA COSTA), ingiliz fizikçi (Londra 1887 - *ay.y.* 1971). Londra Üniversitesi'nde profesörlük ve İngiltere krallık enstitüsü'nde müdürlük yaptı. Gama ışınlarının tayflarına ilişkin araştırmalarda Rutherford'un yardımcısıydı (1914). Alevlerin iletkenliğini inceledi; ayrıca nükleer fizikle ve ağdalı cisimlerin mekaniğiyle ilgilendi.

ANDRADE (Jose Oswald DE SOUSA, **Oswald de** — denir),brezilyalı yazar (Sao Paulo 1890 - *ay.y.* 1954). "Yamyamlık hareketi" adlı edebiyat akımının kurucusudur (1928). Bildirileri (*Pau-Brasil*, 1925), oyunları ve Sao Paulo üzerine iki ciltlik çevrimsel romanı *Marca Zero* (*A revoluçao melancolica*, 1943; *Chao*, 1945) ile moderncıliğin öncülerinden biridir.

ANDRADE (Mario Raul DE MORAIS, **Mario de** — denir), brezilyalı yazar (Sao Paulo 1893 - *ay.y* 1945). Yerli halkın yaşayışını yansıtan *Macunaíma* (1928) adlı rapsodi-romanıyla, eleştiri yazıları ve anlatılarıyla moderncıliğin öncülerinden biri oldu (*Ensaio sobre música brasileiro*, 1928).

ANDRADE (Carlos DRUMMOND DE) → DRUMMOND.

ANDRADE (Alusio Jorge ANDRADE FRANCO, **Jorge** — denir), brezilyalı yazar (Barretos, Sao Paulo, 1922-Sao Paulo, 1984). Oyunlarında toprak aristokrasisinin çöküşünü işledi.

ANDRADE (Jose FONTINHAS, **Eugenio de** — denir), portekizli şair (Póvoa da Atalaia, Fundáo yakını, 1923). Bedensel zevklerden, yatışmış umut kırıklıklarına kayan şiirlerini, *les Mains et les Fruits* (fr. çev., 1948); *le Coeur du Jour* (fr. çev., 1958); *Mémoire d'un autre fleuve* (fr.çev., 1978) adlı kitaplarda topladı.

ANDRADE (Mário DE), angolalı yazar ve siyaset adamı (Galungo Alto 1928-Londra 1990). 1956'da Agostinho Neto ile birlikte, Angola halk kurtuluş hareketi'ni kurdu ve başkanlığını yaptı. *Anthologie de la poesie negre d'expression portuguaise* (fr. çev., 1958) adlı yapıtı portekizceyi kullanan Afrika edebiyatlarının tanınmasına katkıda bulundu.

ANDRADİT a. (fr. *andradite*, öz. a. *Andrada e Silva*'dan). Miner. Formülü $Ca_3Fe_2^{3+}Si_3O_{12}$ olan kireçli grena.

ANDRAE (Ernst Walter), alman arkeolog (Leipzig 1875-Berlin 1956). Babil'de R. Koldewey ile çalıştı, daha sonra 1903-1914 arasında Asur'u ortaya çıkartı. Pek çok yazısı içinde en önemlileri: *Das Gotteshaus und die Urformen des Bauens im Alten Orient* (Berlin,1930), *Das Wiedererstandene Assur* (1938) ve zengin bilgiler içeren *Lebenserinnerungen eines Ausgräbers* (1961).

ANDRAPA. Tar. coğ. Anadolu'nun Paphlagonia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi. İ.Ö. 7'de roma eyaleti Galatia'ya bağlandı. İmparator Cladius zamanında *Neocladiopolis* adını aldı. Bizans dönemi piskoposluk merkeziydi. (Bugün Vezirköprü.)

ANDRAS I (1013'e doğr. - Zirc 1060), 1047'de Macar kralı olarak taç giydi. Arpad hanedanı prenslerindendi; ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Kral olunca, tahtını kardeşi Bela'ya karşı savunması gerekti; yenildi ve Tisza kıyılarında ağır yaralanıp öldü.

ANDRAS II Kudüslü (1175-1235), Macaristan kralı (1205-1235). Babası tarafından Halicz (ya da Doğu Galiçya) tahtına oturtuldu, 1206'da "Galiçya ve Lodomirya kralı" unvanını aldı; o tarihten sonra bu ad macar krallarının öbür unvanlarına eklendi. Andras, kardeşi İmre'ye karşı ayaklandı ve onun oğlu Laszlo III'ten sonra kral oldu. İlk karısı Merano'lu Gertrud, yabancıları kayırdığını iddia eden macar beylerince 1213'te öldürüldü. Andras II, 1217'de bir haçlı ordusuyla Filistin'e gitti. 1222'de, hükümdarlık yetkilerini soylular lehine sınırlandıran Altın yasası adlı haklar belgesini çıkartmak zorunda kaldı.

Andras II Kudüslü
Azize Elisabeth efsanesi Ustasının tablosundan ayrıntı (XV. yy. sonu)
Azize Elisabeth katedrali Kosice (Slovakya)

Büyük Gyula **Andrássy**

Michel **Andrault** ve Pierre Parat Paris'teki "Totem" kulesi (1975) çelik ve cam merkezi beton yapı

Andrea del Castagno
Aziz Hieronymus'a görünen Teslis
Floransa'da Santa Annunziata'daki fresklerden (1455'e doğr.) biri

ANDRAS III (Venedik 1250'ye doğr. - öl. 1301), Macaristan kralı (1290-1301). İstvan I'in oğlu, Andras II'nin torunu. Laszlo IV, macar geleneklerine göre onu kendisine halef seçti. Hükümdarlığı, kızını aldığı Habsburglu Albrecht'e ve Lazslo IV'ün yeğeni Anjou'lu Charles Martel'e karşı sonu gelmez bir savaşla geçti. Ölümünden sonra feodal parçalanma, Karoly I Robert'in tahta çıkmasına (1308) kadar giderek hızlandı.

ANDRÁSSY (Gyula, *—kontu*), **Büyük—** denir, macar siyaset adamı (Kassa, bugün Košice [Çekoslovakya], 1823-Volosca bugün Volosko [Yugoslavya], 1890). Macar bağımsızlık savaşı'na katıldı. Gıyabında ölüm cezası verilince Paris'e sığındı. 1858'de Macaristan'a dönerek, macar yurtseverlerini Habsburglar ile uzlaştırmaya çalıştı. 1867'de, Macar Meclis başkanı olarak, Avusturya-Macaristan ikili monarşisini kuran antlaşmanın gerçekleşmesinde önemli rol oynadı. Fransa-Almanya savaşı'nda Avusturya'nın tarafsızlığını savundu. 1871'de ikili monarşinin dışişleri bakanlığına gelince, 1872-1873'te Bismarck ve Gorçakov ile bir ittifak sağladı ve Avusturya'nın, Berlin kongresi'nde (1878) Bosna-Hersek'i işgal hakkını elde etti.

ANDRÁSSY (Gyula, *—kontu*), **Genç —**denir, macar siyaset adamı (Töketerebes, bugün Trebisov [Çekoslovakya], 1860 -Budapeşte 1929). Büyük Andrássy'nin oğlu. Dışişleri müsteşarı (1892), sonra bakan (1894), 1906-1910'da içişleri bakanı ve ekim 1918'de de Avusturya - Macaristan dışişleri bakanı oldu. Ateşli bir kralcı olarak, 1921'de Karoly I'i yeniden iktidara getirme girişimini destekledi.

Andrássy layihası, Bosna-Hersek ayaklanması üzerine, batılı devletlerce osmanlı hükümetine verilen nota (31 ocak 1876). Nota, bunu hazırlayan Avusturya - Macaristan dışişleri bakanı kont Gyula Andrássy'nin adıyla anılır. Andrássy, Almanya, Rusya ve Avusturya-Macaristan arasında Berlin'de yapılan görüşmeler doğrultusunda hazırladığı notayı İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da kabul ettirdi. Nota, ayaklanmanın yatışmasını sağlayacağı öngörülen bir ıslahat programıyla birlikte, bölgenin ilerde Avusturya-Macaristan'a katılmasını sağlayabilecek hükümler de içeriyordu. Paris antlaşması'nda imzaları bulunan devletlerin İstanbul'daki elçileri, notanın içeriğini Babıâli'ye sözlü olarak ayrı ayrı bildirdiler. Babıâli, önemsiz birkaç değişiklikle, notayı kabul etmek zorunda kaldı (11 şubat 1876). Notanın kabul edilmesi, ayaklanmacıları daha da cesaretlendirdi. Balkanlar'daki ayaklanmalar genişleyerek sürdü.

ANDRASTA, adalı Keltler'de Zafer tanrıçası.

ANDRAULT (Michel), fransız mimar (Montrouge 1926). 1957'de Siracusa bazilikası için açılan yarışmadan beri Pierre Parat (Versailles 1928) ile birlikte çalışmaktadır. Ortak çalışmalarının ürünü olan yapıtlar her zaman kişilikli ve çok çeşitlidir: her birinin ayrı girişi olan, üst üste düzenlenmiş konutlar, yüksek yapılar ("Totem" kulesi; Paris 1975),üniversite binaları, şirket merkezleri. Camlı büyük yüzeylerinde metal strüktür egemendir (Neuilly'de Havas-Conseil, 1969); bazı uygulamalarında da beton ya da tuğla, metalin katılığını azaltır.

ANDRÉ, müzik yayımcılığıyla ünlü alman aile. XVIII. yy.'dan XX. yy. başlarına dek Offenbach ve Frankfurt-am-Main'da etkinlik gösterdi. 1774'te Offenbach'da JOHANN (Offenbach 1741-*ay.y.* 1799) tarafından kurulan firma, onun oğlu JOHANN ANTON (Offenbach 1775 - *ay.y.* 1842) döneminde güçlendi. Anton, gözde yapıtlar basması ve kullandığı yeni basım teknikleri —özellikle de litografi (taşbaskı)— sayesinde André'lerin ününü artırdı. 1800'de Mozart'ın 280 elyazmasını, dul eşinden satın almayı başaran Johann Anton, Beethoven'ın dörtlülerini piyasaya çıkaran ilk yayımcılardan biridir. 1828'de Frankfurt'ta bir şube açtı; oğlu KARL AUGUST (1806-1887) buna bir piyano fabrikası ekledi. Sonraki André'ler iki firmanın yönetimini 1914'e dek yürüttüler.

ANDRÉ de Longjumeau, fransız dominiken (Longjumeau - öl. 1270'e doğr.). 1244'ten-1247'ye kadar Anadolu'da ve Ortadoğu'da, Roma kilisesi'ne bağlı Nesturiler ile Yakubiler'in birleşmesine çalıştı. Louis IX, onu moğol hanına elçi yolladı (1249-1251), sonra Tunus'a gönderdi.

ANDRÉ Anjoulu, Capet soyundan macar prens (1327-Aversa 1345), Sicilya kralı(1343-1345),Macaristan kralı Karoly Robert I'in dördüncü oğlu. Kuzeni Sicilya kraliçesi Giovanna I ile evlenerek, Anjou ailesinin macar ve sicilya kollarını uzlaştırdı. Fakat kuzeni Luigi Di Taranto tarafından, muhtemelen kraliçenin de işbirliğiyle öldürülünce, krallığı, Macaristan kralı olan kardeşi Büyük Lajos I tarafından istila edildi.

ANDRÉ (Albert), fransız ressam (Lyon 1869 - Avignon 1954). Julian akademisi'nde öğrenim gördü, Renoir'ın öğrencisi oldu; manzaralara izlenimci bir içtenlikle figürler yerleştirdi (*Claude Monet, bahçesinde*, Art Institute, Chicago). Resimleri, çeşitli amerikan müzelerinin yanı sıra Louvre, Besançon, Lyon ve Bagnols-sur - Cèze müzelerindedir. 1918'de bu sonuncu müzeye müdür oldu ve dostları Bonnard, Matisse, Valta, vb.'nin eserlerini burada topladı. *Renoir* ve *l'Atelier de Renoir* adlı iki kitap yayımladı. —Karısı Marguerite Cornillac ve kızı Jacqueline Bret-André de ressamdır.

ANDRE (Carl), amerikalı sanatçı (Quincy 1935). Daha çok Frank Stella'nın öğrencisi sayılır (1958). "Minimal" sanatın temsilcisi olarak tuğlaları, çimento bloklarını, ağaç direkleri, vb. kullandı ve uygun bir ortamda hiçbir figüratif ya da öyküsel anlatıma başvurmaksızın, bunların istifinin, doğa, ağırlık ve kitle kavramını çağrıştırmasını sağladı. Özellikle, sonsuza uzanan öğelerin yığılmasını temel alan (*Lever*, 1966) dizisel yöntemi (*Cedar Pieces*, ağaç, 1959, Basel müzesi) rumen heykelci Brâncuşi'nin etkisini yansıtır.

André Lhote atölyesi, André Lhote'un Paris'te açtığı (1918) resim atölyesi. Lhote, burada sentetik kübizmin ve bazı biçimci çağdaş sanat akımlarının formülleştirilmesine dayanan sanat anlayışını öğretmeye başladı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, türk resminin yeniden Batı'ya açıldığı dönemde, belli başlı birçok türk sanatçı Lhote atölyesi'ne devam etti.

ANDREA da Perugia, italyan fransisken papazı (öl. 1330'a doğr.). Çin'de, Giovanni da Montecorvino'nun ekibinde misyoner ve Zaitun (bugün Çuancou, Fucien) piskoposu olan Andrea, misyonunun bir hikâyesini yazdı.

ANDREA Pisano ya da **Pontederalı,** italyan heykeltraş ve mimar (Pontedera, Pisa yakınında, 1290'a doğr. - Orvieto 1347-1349'a doğr.). Asıl mesleğinin kuyumculuk olduğu söylenir. 1330'da Floransa Vaftiz kilisesi'nin cümle kapısını yapmakla görevlendirildi. Bu yapıtında, Giotto'dan esinlenmiş olmakla birlikte aşırı bir süslemecilik anlayışından da kurtulamadı. Giotto'nun ölümü üzerine, 1337'den 1343'e kadar sözkonusu kilisenin çan kulesini süsledi; heykelciliği de giderek daha kesin, daha soylu bir biçim kazandı.

Andrea Pisano
Floransa'daki Santa Maria del Fiore katedrali'nin campanilası için kabartma
Museo dell'Opera del Duomo, Floransa

ANDREA di Bartolo →BARTOLO DI FREDİ.

ANDREA da Firenze (Andrea DI BONAIUTO, — denir), italyan ressam. Yaşamının 1343'ten yaklş. 1377'ye kadarki bölümü belgelenebilmiştir. Floransa'da Santa Maria Novella kilisesi'nde "İspanyol capellası"nın fresklerini yaptı; bu freskler, 1348'den sonraki Floransa sanatının özelliklerini taşır.

ANDREA da Barberino (Andrea MENGABOTTİ, — denir), italyan yazar (Barberino di Valdelsa 1370'e doğr. - Floransa 1431'e doğr.). Karolenjler döneminin birçok kahramanlık öyküsünü uyarladı (*Guerrin Meschino*, 1473; *I reali di Francia*, 1491).

ANDREA del Castagno (Andrea DI BARTOLO — denir), italyan ressam (Castagno, Mugello, 1412'ye doğr. - Floransa 1457). Venedik'te bir süre kaldı ve orada San Zaccario'da San Tarasio kilisesi'ni süsledi (1442); daha sonra Floransa'ya yerleşti (1444) ve San Apollonia yemekhanesine titizlikle çalışılmış anıtsal freskler yaptı (*Haçlı tepe, Son yemek*, 1445-1450). Aynı sanat gücünü, renklerinin katılığına ve kuruluğuna karşın, Legnaia'daki Carducci villasında yer alan *Ünlü erkekler ve kadınlar* dizisinde (1450'ye doğr. San Apollonia yemekhanesine nakledilmiştir), Floransa katedrali'ndeki *Nic-*

colo da Tolentino'nun at üstündeki heykelinde ve Pitti sarayı'ndaki *Erkek portresi* tablosunda da ortaya koydu.

ANDREA del Sarto (Andrea D'AGNOLO Dİ FRANCESCO, — denir), italyan ressam (Floransa 1486-*ay.y.* 1530). Piero di Cosimo'nun öğrencisi. Özellikle, Raffaello ile Leonardo'nun etkisinde kaldı. Fra Bartolomeo ile birlikte, Roma'da geliştirilen klasik üslubun Floransa'daki uygulayıcısı oldu. Hafif bir sfumato (sisli ortam) içinde, sakin biçimlerle denge sağladı. Floransa'da Annunziata'nın girişini süsledi (*Aziz Filippo Benizzi'nin hayatından sahneler*, 1509-1510; *Meryem'in doğuşu*, 1514). Scalzı manastırı için kabartma taklidi resimler yaptı (*Vaftizci Aziz Yahya'nın hayatı*, 1514). Aynı renk ve duygu inceliği, bir Fransa yolculuğu sırasında François I için yaptığı *İnayet* (1518, Louvre) adlı tablosunda da görülür. Hayatının son döneminde yaptığı ve büyük bir ustalık verimi olan eserleri şöyle sıralanabilir: *Cübbeli Meryem* (1525) [Annunziata], *Kutsal Aile* (Borghese galerisi, Roma), *Meryem'in göğe yükselmesi* (Pitti sarayı). Ressamın ayrıca çok güzel portreleri vardır: *Kendi portresi* (Pitti sarayı); *Bir kadın portresi* (Uffizi). Bachiacca ve özellikle, onun izinden giden Franciabigio üzerinde büyük etkisi oldu.

Andrea del Sarto
Aziz Yahya vaftiz ederken
Floransa'da Scalzi manastırı'ndaki fresklerden biri (1514-1524)

Andrea del Sarto, A. de Musset'nin yapıtından çıkarılmış 2 perdelik ve 7 tablolu opera. Sözleri ve müziği Daniel Lesur tarafından yazıldı. İlk kez 24 ocak 1969'da Marsilya Operası'nda sahnelendi.

ANDREAE LAURENTİUS →LAURENTİUS.

ANDREALES a. (öz. a. *André*'den). Kuzey kutup bölgelerinde ve dağlarda yetişen karayosunları takımı. (Bu yosunların sporlubitkisi, çok kısa bir sapçıkla bir kapsülden oluşur; kapsül kuru havalarda, boylamasına dört ya da sekiz yarıkla açılır, ama yarıklar tepeye kadar ulaşmaz.)

ANDREANOF adaları, Aleut takımadalarının orta kesiminde adalar topluluğu. B.'dan D.'ya doğru başlıcaları Tanaga, Kanaga, Adak, Atka ve Amlia'dır.

ANDREAS *(aziz)*, on iki havariden biri, Beytsayda'lı (I. yy.). Çekirdekten yetişme balıkçı olan Andreas, kardeşi havari Petrus ile birlikte İsa'nın tilmizlerinden biri olmadan önce, Vaftizci Yahya'nın tilmizi oldu. Düzmece anlatılara göre, Rusya'nın güneyiyle Balkan ülkelerini hıristiyanlaştırmıştır. Akhaia'da, Patras'ta X biçimindeki bir çarmıha gerildiği söylenir (bu nedenle X biçimindeki haçlar *Aziz Andreas haçı* adını almıştır).

ANDREAS Giritli *(aziz)* [Şam 660'a doğr. - Lesbos 740], Bizans kilisesi'nin en büyük hymnographoslarından biri. Kudüs'te keşişlik yaptı, 692'ye doğru Girit'te Gortyne piskoposu oldu, Meryem Ana konusunda birçok vaaz yazdı; *Kanonlar*'ı da yeni bir ayin ilahisi türüne kaynaklık etti. Bu ilahiler vurgulu bir ahenkle ve yılın her yortusu için ayrı ayrı olmak üzere yazılmış kısa şiir parçaları *(troposlar)* içeren belli sayıda güfteden oluşuyordu. Bizans ayin düzeninin tövbeye ilişkin 250 bentlik *Megas Kanon*'u bu ilahilerin en ünlüsüdür.

ANDREAS-SALOMÉ (Lou), alman kadın edebiyatçı (Petersburg 1861-Göttingen 1937). Nietzsche ve Rilke'nin arkadaşı. Freud'un ilk öğrencilerindendi. Denemeler, romanlar (*Ma*, 1901; *Rodinka*, 1922), bir otobiyografi ve pek çok mektup yayımladı.

ANDRÉE (Salomon August), isveçli mühendis ve kâşif (Gränna 1854-Kvitöya adası, Svalbard, 1897). Balonla Kuzey kutbu'na varmayı tasarladı; 11 temmuz 1897'de iki arkadaşıyla birlikte *Örn* adlı balonla Svalbard adasından havalandı: 75 saat sonra balon, kutba 800 km uzaklıkta, 82°55'7" enleminde yere indi. Üç arkadaş, büyük sıkıntılarla Kvitöya'ya ulaştılar: cesetleri, 1930'da burada bulundu.

ANDREESCU (Ion), romanyalı ressam (Bükreş 1850 - *ay.y.* 1882). 1878'de Paris'e giderek orada Courbet'nin yapıtlarına, Barbizon okuluna ve izlenimcilere ilgi duydu. Sanatı, bir gerçekçilik aşamasından geçtikten sonra Sisley'inkini andıran bir nitelik kazandı (yapıtları Bükreş Müzesi'ndedir).

ANDREİNİ, italyan tiyatrocu ailesi. — FRANCESCO (Pistoia 1548-Mantova 1624), "Gelosi" topluluğunun üyesiydi. Farfara kabadayı rolleriyle ün yaptı. — Karısı İSABELLA (Padova 1562-Lyon 1604) da onun gibi "Gelosi" topluluğunun üyesiydi. Âşık kadın rollerinde büyük alkış toplardı. Şiirler de yazdı (*Rime*, 1601). — Oğulları GIOVAN BATTISTA, **Lelio** denirdi (Floransa 1579-Reggio Emilia 1654). "Fedeli" topluluğunda, seven erkek rollerinde parlak oyunlar çıkardı. Aynı zamanda oyun yazarıydı. Komediler, traji-komediler, trajediler, pastoraller ve dinsel oyunlar kaleme aldı. Bunlar, dönemin tiyatro biçimlerini kapsayan gerçek bir derleme niteliğindedir (*Adamo*, 1613).

ANDRENA a. (lat. sözc.; yun. *anthrene*, eşekarısı'ndan). Kumsal yerlerde yaşayan yabani balarısı. (Zarkanatlılar takımı, arıgiller familyası.)
—ANSİKL. Andrenalar yeraltına yuva yapar. Genellikle salkım biçiminde olan bu yuvaların her gözüne, yavrularını beslemek için çiçektozu hamuru yığar.

ANDRENİO (Eduardo Gomez DE BAQUERO, — denir), ispanyol eleştirmen (Madrid 1866 -*ay.y.* 1929). Daha çok roman üzerine yazdı. 1924'te İspanyol akademisi'ne kabulü sırasında yaptığı konuşmasında da roman türü üzerinde durdu (*Letras e ideas*, 1924; *Pen Clup, Pirandello y Cia*, 1928).

ANDREOLİ (Giorgio DI PIETRO), **Maestro Giorgio** denir, italyan çinici. 1498'den 1553'te ölümüne dek Gubbio'da kaldı. Ününü, Gubbio'da ya da İtalya'nın diğer merkezlerinde daha önce boyanmış majolikalara çektiği madeni bir cilaya borçludur.

ANDREOTTİ (Giulio), italyan siyaset adamı (Roma 1919). Katolik gazeteci, 1945'ten başlayarak milletvekili; De Gasperi'nin yakın çalışma arkadaşı olarak onun kurduğu tüm hükümetlerde yer aldı. Hıristiyan demokrat parti'nin etkili bir üyesi olarak içişleri (1954) ve maliye (1955) bakanlığı yaptı. Aynı partinin parlamento grup başkanlığına gelmeden önce (1968) Moro'nun üçüncü kabinesinde görev aldı (1966). 1972'de ilk hükümetini kurdu, 1973'te istifa etmek zorunda kaldı. 1976 seçimleri sonrasına kadar bir daha bu göreve gelemedi. Temmuz 1976'da, komünistlerin çekimser kalması sayesinde yönetimin başına gelen ve yalnızca hıristiyan demokratlardan oluşan bir hükümet kurdu. Yine istifa etti; yeni bir hükümet kurmak üzere iki kez (ocak 1978 ve ocak 1979'da) görevlendirildiyse de, iki denemesinde de başarısızlığa uğradı. 1983'le 1989 yılları arasında dışişleri bakanlığı yaptı. 1989 yılında yeniden başbakanlığa getirildi.

ANDRES (Stefan), alman yazar (Dhrönchen, Trittenheim, Trier yakınında, 1906-Roma 1970). Romanlar (*Die Sintfluk*, 1948-1959), öyküler (*Wir sind Utopia*, 1942) ve hıristiyan gizemciliğinden etkilenmiş dramlar yazdı.

ANDRÉS ESTELLÉS (Vicent), katalan yazar ve gazeteci (Burjassot 1924). Yapıtlarında ölümden ve yalnızlıktan kaçışı dile getirir (*La Nuit* [fr. çev., 1956]); *la Clé qui ouvrirait toutes les serrures* [fr. çev., 1971]).

ANDRESEN (Sophia DE MELLO BREYNER), portekizli kadın edebiyatçı (Porto 1919). Akdeniz'in doğa görünümlerini sergileyen (*Poésie* [fr. çev., 1944]; *Géographie* [fr.çev., 1967]) ve siyasal görüşlerini yansıtan (*Duel* [fr. çev., 1972]) dikkate değer şiirler yazdı. Ayrıca, çocuklar için yazılmış masalları vardır.

aziz Andreas
tahta üzerine tablo, XVI. yy.
Aziz Neophytos manastırı, Kıbrıs

ANDREU ESTIIANY (Mariano), ispanyol portre ve gündelik yaşamdan sahneler ressamı (Barcelona 1888). Paris'e yerleşti ve Paris Operası için birçok dekor yaptı; özellikle Giradoux'nun *Amphytrion 38*'ini resimledi.

ANDREUS (Johan Wilhelm VAN DER ZANT, **Hans** — denir), hollandalı yazar (Amsterdam 1926 - Putten 1977). 50'li yıllar kuşağı döneminde yazdığı ilk deneysel şiirlerinde görülen alaycılık (*le langage des animaux* [fr. çev., 1953]), daha sonra *Valentin* (1960) adlı romanında da ortaya çıktı. Zamanla şiirlerine acıklılık (*Sonnets de la petite folie* [fr. çev., 1957]) ve yalnızlığa, ölüme boyun eğiş (*Creux de la lumière* [fr. çev., 1976]) egemen oldu.

ANDREWS (Thomas), irlandalı fizikçi (Belfast 1813-*ay.y.* 1885). Kimyasal tepkimelerde açığa çıkan ısıyı, sıcak havanın ve alevlerin elektrik iletkenliğini inceledi. Kritik sıcaklığı bulmasıyla ünlendi (1869); bunun yanı sıra, sıvı ve gaz hallerin süreklilik gösterdiklerini saptadı.

Giulio Andreotti
(1977'de Paris'te)

ANDREWS (Roy Chapman), amerikalı kâşif ve doğabilimci (Beloit, Wisconsin,

1884-Carmel, Kalifornia, 1960). American Museum of Natural History'ye bağlı olarak, 1908-1913 arasında, Alaska, Endonezya ve Kore'de çeşitli araştırma gezilerine katıldı ve balinagiller konusunda uzmanlaştı. Amerikan Museum'un Asya araştırma gezileri bölüm başkanı (1914) olarak Çin, Kore ve Moğolistan'ı dolaştı. Orta Asya'ya (Gobi çölü) yaptığı araştırma gezileri yararlı sonuçlar verdi. Andrews, bilinen en eski ve en büyük memelilerin kalıntılarını buldu ve bir yeni fosiller koleksiyonu oluşturdu. 1935-1942 arasında American Museum'un müdürlüğünü yaptı.

ANDREY BOGOLYUBSKİY (1111'e doğr. - Bogolyubovo, Vladimir yakınında, 1174), Rostov-Suzdal prensi (1157-1174), Yuri Dolgoruki'nin oğlu. Kuzeydoğu Rusya'nın kırsal kesimlerinin iskânını hızlandırdı ve orada otoriter bir prenslik iktidarı kurmayı amaçladı. 1169'da Kiev'i ele geçirerek büyük-prens oldu. Ancak, daha sonra Kiev'i terk etti; tahkim ettiği ve birçok kiliseyle donattığı Vladimir'i başkent yaptı. Novgorod'u ele geçiremedi ve Boyarlar tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü.

İvo Andrić

Andrey Rublev, Andrey Tarkovskiy'in yönettiği sovyet filmi (1965-66). Tatar akınlarıyla sarsılan XV. yy. başı Rusyası'nda bir ikona ressamının (→ RUBLEV) yazgısı. Sanatsal yaratıcılık ve sanatçının özgürlük gereksinimi üstüne bir düşünme niteliğindeki bu büyük tarihsel fresk, kendi ülkesinde siyasal sansürün engellemesiyle karşılaştı; ama tüm dünyada önemli bir yapıt olarak değerlendirildi.

ANDREYANOVA (Elena İvanovna), rus kadın dansçı (Petersburg 1819-Paris 1857). Rusya'da *Giselle'i* yorumlayan (Petersburg Bolşoy tiyatrosu, 1842) ilk rus kadın dansçıdır. Bu baleyle ülkesi dışında sahneye çıktı (Kraliyet müzik akademisi, Paris, 1845; Londra, Milano). Marius Petipa ile Joseph Mazilier'in partöneri ve Carlo Blasis'in öğrencisi oldu.

ANDREYEV (Leonid Nikolayeviç), rus yazar (Orel 1871-Mustamäggi, Finlandiya, 1919). Yeteneğiyle genç yaşta ün kazanan Andreyev'in, dramlarında (*Misı*, 1902; *Anfisa* 1904) ve Schopenhauer ile Edgar Poe etkisi taşıyan ve rus gençliğinin şiddet ve cinsellik sorunları karşısındaki şaşkınlığını dile getiren öykülerinde (*Bezdna* 1902, *V tumane*, 1902; *Krasnıy Smeh*, 1904) simgeciliğin sınırlarını zorladığı görülür (Tolstoy "Bizi telaşa düşürmek istiyor, ama ben korkmuyorum" diyordu). 1905 devrimi'nden ve karısının ölümünden etkilendi (*Yedi asılmışların hikâyesi* [O semi Provesennıh, 1909]); 1917'de Finlandiya'ya göç etti.

Andrey Tarkovskiy'in *Andrey Rublev*'inden bir sahne (1965-1966)

ANDREYEV (Nikolay Andreyeviç), rus heykelci (Moskova 1873-ay.y. 1932). Moskova'da Gogol anıtını yaptı (1909), 1918'den başlayarak propagandaya yönelik bir dizi heykel (*Danton, Özgürlük heykeli*) ile devrim önderlerinin füzenle yapılmış portrelerini ve Lenin'in bir dizi heykelini gerçekleştirdi (1918-1932).

Andria, Terentius'un,Menandros'u örnek alarak yazdığı güldürü (İ.Ö.166). Yaşlı Simon, oğlunu, sevdiği Andros'lu bir kibar fahişeyi bırakıp Khremes'in kızıyla evlenmeye zorlar. Köle Davos sayesinde, Andria'nın aslında Khremes'in kızı olduğu anlaşılır. Kâh aldatan, kâh aldanan bir uşağın düzenlediği geleneksel kaçıp kovalamacalara zevkli bir toplumsal inceleme de eklenir.

ANDRİA, İtalya'da yerleşme, Puglia'da, Bari'nin K.-B.'sında; 77 100 nüf. Yakın dönemde yeniden yapılmış katedral, X.yy.'dan kalma kilise altı mezarlığı ve başka anıtlar. Tarım (üzüm, zeytin, badem). Besin sanayileri. Yunanlılar'ın kurdukları, Trani kontlarının büyütüp tahkim ettikleri Andria, imparator Friedrich II' nin sevdiği kentlerden biriydi.— 18 km. güneyinde, Friedrich II'nin sekizgen planlı şatosu Castel del Monte.

ANDRİAKE. Tar coğ. İlkçağ'da iki antik liman kenti: G.Anadolu'da Lykia bölgesinde Myra*'nın limanı; Antalya'nın Kaş ilçesi, Kale bucağının merkezi olan Zümrütkaya yakınlarındaydı. Çoğu Roma döneminden kalma kaya mezarları ve latince yazıtından, Hadrianus zamanında buğday ambarı olarak yaptırıldığı anlaşılan bir yapı kalıntısı vardır. Bu yapının ön yüzü Hadrianus, Faustina ve iki tanrı büstüyle bezeliydi; — Trakya bölgesinde,Karadeniz kıyısındaki Salmydessos kentinin limanı; Kırklareli'nin Vize ilçesi, Kıyıköy bucağındadır; — Ptolemaios, Media (İran) bölgesinde Andriake adlı bir kentten söz eder.

ANDRİANAMPOİNİMERİNA ya da **NAMPOİNA,** İmerina kralı (Madagaskar) [1740-1810]. Hova klanlarının desteğiyle, Kuzeydoğu krallığı'nın başında bulunan amcasını tahttan indirdikten sonra, İmerina'nın birliğini sağladı. 1800'den başlayarak özellikle güneye doğru yayılmaya çalıştı. Usta bir örgütleyiciydi. Toprak dağıttı, çeltik tarlaları açtırdı, vergi topladı ve medeni kanun ile ceza yasalarını hazırlattı.

ANDRİĆ (Ivo), sırp yazar (Dolac, Travnik yakınında, 1892- Belgrad 1975). Bosnalı bir ailenin oğludur. Yugoslavya'nın birliği idealini genç yaşta benimsedi ve Birinci Dünya savaşı sırasında Avusturyalılar tarafından hapsedildi. Savaş ertesinde yayımladığı ve düşünce yönü ağır basan iki şiir kitapçığı (*Ex Ponto*, 1918; *Nemiri*, 1920), tüm yapıtlarındaki ana temaların habercisiydi. Diplomatlığa başladıktan sonra, Bosna tarihini anlatan öyküleriyle (*Put Alije Djerzeleza* 1920) tanındı. 1945'te üç roman yayımladı: *Drina köprüsü*'nde (Na Drini ćuprija), boşnak kasabası Visegrad'ın XVI.-XX. yy.'lar arası yaşamını betimledi. *Gün batarken*'de (Travnička Kronika), Napoleon döneminde, Fransa ve Avusturya'nın, Bosna'ya konsoloslar gönderdikleri günleri anlattı; *Gospodjica*'da, kadın kahramanının Balzacvari yazgısı aracılığıyla Birinci Dünya savaşı ve ertesindeki Saraybosna ile Belgrad'ı yansıttı. Her şeyden önce öykücü olan Andrić, Batı ile Doğu arasındaki kapalı bir ara dünya olan Bosna'da fransisken keşişten müslüman savaşçıya dek, tüccarı, köylüsü, ortodoks papazı, avusturyalı subayı ve fransız diplomatıyla tarihsel gerçeğe tıpatıp uygun ve kaynaşan bir halk tablosu çizdi (*Un amour dans la casbah* [fr. çev., 1963]; *Prica o vezirovom Slonu*, 1977). Andrić'in konuları, zaman ve mekân bakımından kesinlikle belirlendiği halde, Kierkegaard'ın etkisini gösteren ve sürekli olarak insanın durumu üzerinde duran bir düşünmeyle evrenselliğe ulaşır. Ölçülü anlatımı ve işlediği birçok konunun acımazsızlığı arasındaki karşıtlık, ayrıca dikkati çeker. (1961 Nobel ödülü.)

ANDRİES (Guido), castelduranteli italyan seramikçi. XVI. yy.'ın başında Anvers'e yerleşti ve 1541'de bu kentte öldü. Hollanda'ya majolika sanatını soktu. — Oğlu JASPES, İngiltere'ye yerleşti ve Anvers majolikasının bu ülkede yaygınlaşmasını sağladı.

ANDRİESSEN, hollandalı müzikçi aile. — WİLLEM (Haarlem 1887 - Amsterdam 1964), besteci ve piyanocu, Utrecht katedrali'nin orgcusu oldu. 1937-1953 arasında Amsterdam konservatuvarı'nı yönetti. — HENDRIK (Haarlem 1892- ay.y. 1981), Willem'in erkek kardeşi, besteci ve orgcu. Önce Utrecht, sonra Lahey (1949) konservatuvarlarını yönetti. Gregorius ilahileri tarzında dinsel yapıtlar (missalar), senfoniler, operalar (*Philomela*), org parçaları besteledi. — JURRİAAN (Haarlem 1925), Hendrik'in oğlu, besteci, piyanocu ve orkestra yöneticisi. Başlıca yapıtları: *Milhaud'ya saygı* ve ağır bölümü,A.Berg'in *Lirik süit*'inin bir teması üzerine bir dizi çeşitleme olan *Berkshire senfonileri* (1949). Birçok film ve sahne müziği besteledi, cazla ilgilendi (*Concerto Rotterdam*, 1967). — LOUİS (Utrecht 1939), Jurriaan'ın erkek kardeşi, besteci. Babasının ve K.Van Baaren'in, daha sonra da Milano'da L.Berio'nun öğrencisi oldu. Berlin'de Stravinskiy, Stockhausen ve Cage'in etkileriyle sanatını geliştirdi. *Reconstruction* (1969) adlı ortaklaşa operanın yaratıcılarından biridir. Yapıtlarında, geleneksel çalgıların yanı sıra elektronik çalgılar da kullandı.

ANDRİOMENOS (Nikola), rum kökenli türk fotoğrafçı (İstanbul 1865 -ay.y.1928). Fotoğrafçılığı Abdullah* Biraderler'in yanında öğrendi. Daha sonra kendi adını taşıyan Andriomenos fotoğrafhanesi'ni kurdu (1875). Bazı şehzadelere fotoğrafçılık dersleri verdi. Atatürk'ün Harbiye'yi bitirdiği günkü resmi, onun tarafından çekilmiştir. Fotoğrafhanenin adı, sonradan Saray fotoğrafhanesi olarak değiştirildi (1923).

ANDRİSKOS, İ.Ö.II. yy.'da yaşayan ve Perseus'un oğlu olduğunu ileri sürerek bu sıfatla Makedonya tacını isteyen yunanlı. Trakya'dan destek görerek 149'da Makedonya'ya saldırdı. Tesalya gibi Makedonya da onu kral olarak kabul etti. Bir roma ordusunu bozguna uğrattı, ama Q. Caecilius Metellus tarafından yenilerek Roma'ya götürüldü ve idam edildi.

ANDROCTONUS a. (yun. *androktonos*, katil'den). Kuzey Afrika'da yaşayan akrep. (Sokması çoğu zaman öldürücüdür.)

ANDROGEOS, giritli efsanevi atlet; Minos ile Pasiphane'nin oğlu. Panathenaia şenliklerinde kazandığı başarıları kıskanan Aigeus kralı tarafından öldürtüldü. Minos da, intikam olarak Atina'yı, her yıl Minotauros'a genç kız ve erkek kurbanlar vermeye mahkûm etti.

ANDROİT a. (fr. *androïde*'den). İnsan biçiminde otomat.

—ANSİKL. Androitler sınıfı, antik çağların devingen heykelciklerinden günümüzün modern reklam robotlarına kadar, dış görünüşü insana benzeyen çeşitli makineleri kapsar. Bugün mikroelektronik sayesinde üstün nitelikte androitler yapılmaktadır; ama bu androitlerde, insanın biçim ve davranışlarından çok zekâsıyla ilgili bazı işlevleri taklit edilir. (→ OTOMAT.) Sanayi robotları androit değildir.

ANDROJEN sıf. (fr. *androgène*). Her iki cinste de bulunan ve çoğunluğu böbreküstü bezinin kabuk kısmınca salgılanan erkeklik hormonu maddesine denir.
◆ a. Androjen madde.
—ANSİKL. Androjenler 19. karbonunda kimyasal bir kök bulunan steroitler grubundandır.
Doğal cinsellik hormonu olan testosteron, karbon 17 atomuna bağlı bir hidroksil köküyle belirgindir. Bu madde, çok etkin androjenlerin sentez yoluyla yapımına başlangıç oldu. Sonra ağız yoluyla alındıklarında bile etki gösteren androjenler yapıldı (metiltestosteron).
Yumurtalıklar da tıpkı erbezleri gibi testosteron yapıcı organlardır. Ama, kadında başlıca testosteron kaynağı, böbreküstü bezi kökenli delta -4- androstenedioldur.
Annenin, gebelik sırasında ürettiği ya da aldığı aşırı miktarda androjen (genellikle sentez projestatif steroit hormonlar), dişi bir dölütün (XX karyotipte) dış cinsel organlarının gelişmesini erkekleştirebilir. Erginlikten başlayarak, testosteron boyca büyümeyi, eklem kıkırdaklarının kaynamasını ve cinsel olgunlaşmayı etkiler. Erişkinde testosteron libidoyu sürdürür ve normal bir sperma yapımı için gereklidir. Erişkin erkekte testosteron salgısı günde 4-8 mg dolayındadır. Metabolizmaya karışan testosteronun yarısı karaciğerde parçalanarak etkisiz metabolitlere çevrilir (17-ketosteroitler); öbür yarısı hedef organlarca, yani alıcılarca (bu hormonun seçmeli olarak etkilediği hücreler, dokular ve organlar) kullanılır. Testosteron orada bir 5-alfa-indirgemesine uğrar ve birçok dokuda birden etki gösterebilen dihidrotestosterona dönüşür.
Androjenler erkek cinsel alıcılar (prostat, atmık kanalları) ve dişi cinsel alıcılar üzerinde etki gösterir (bızırın, büyük dudakların büyümesi). Androjenlerin etkisi aynı şekilde cinsel olmayan organların üzerinde de görülür: kollarda, ellerde ve yüzde kılların büyümesi, ama saçlı deride, saçların dökülmesine yol açan tersine etki; kas sisteminde proteinlerin sentezlenmesi ve bünyeye katılması için uyarı; kan yapımını etkileme; kemiklerden kalsiyum ve fosfor atılmasını önleme; hangi yaşta olursa olsun ses tonunun kalınlaşması; suyuk üzerinde ferahlık etkisi; kadınlarda libidonun artması.
Androjenle östrojen birlikte kullanılırsa menopoz sonrası dönemde bir parça yararlı olabilir, ama tedavi uzun sürerse aşırı kıllanma ve sesin kalınlaşması tehlikesini de birlikte getirir. Testosteron birincil hipogonadizm hallerinde (yüksek üriner gonadotrofinlerle birlikte) ikame tedavisi sağlar. Androjenler özümletici ve ferahlatıcı etkilerinden dolayı meme kanseri tedavisinde de bazen kullanılır.

ANDROJENETİK sıf. (fr. *androgénétique*). Androjenezle elde edilen hayvan için kullanılır.

ANDROJENEZ a. (fr. *androgenèse*; yun. *aner, andros*, erkek, ve *genesis*, üretme gücü'nden). Yumurtanın ya da zigotun tek sperma çekirdeğinden gelişmesi. (ERİL PARTENOGENEZ de denir.)
—ANSİKL. Normal olarak döllenmiş bir yumurta, yumurta çekirdeği (anadan gelen) ile sperma çekirdeğinin (babadan gelen) birleşmesiyle oluşan çift çekirdekten gelişir. Bazı koşullarda yumurta, tek atadan gelen bir tek çekirdekle gelişir. Androjenezde, yavrudaki tüm hücrelerin çekirdekleri yalnız babadan gelen çekirdekten türer; ama yumurtanın sitoplazması da gelişmeye katıldığına göre ortaya şu soru çıkar: androjenez sonucunda ortaya çıkan canlı varlık karma kökenli midir yoksa sırf babasal mıdır?
Androjenez doğada yoktur. Sadece laboratuvarda çeşitli yöntemlerle, örneğin döllenmeden önce ya da sonra yumurta çekirdeği zedelenerek ya da döllenmeden sonra yumurta çok yüksek sıcaklıkta tutularak sağlanır. İşlem kurbağalarda ve kelebeklerde başarılı sonuç verir. Androjenezle doğan bireylerin hücrelerinde yalnız haploit sayıda kromozon bulunur, bu yüzden onlarda *n* kromozomlu bireylere özgü dayanıksızlık görülür. Kimilerinde bir kromozomsal özdüzenlenme meydana gelir, hayvanlar böylece diploit kromozom sayısına kavuşur; o zaman onlar da sıradan hayvanlar gibi sağlam doğar ve yaşar. Asıl androjeneze bir de andromerogoni bağlanır.

ANDROKLES, romalı köle. Aulus -Gellius ve Seneca'ya göre, Afrika'ya kaçar, orada yarasını iyileştirdiği bir aslanla dostluk kurar. Yakalanıp Roma'da vahşi hayvanların önüne atıldığında, kendini kurtardığı aslanın karşısında bulur; aslan, Androkles'in ayaklarının dibine uzanır. İmparator da Androkles'i bağışlar.

ANDROKLES, İ.Ö. 415-410 arasında Atina'da Demagoji partisi'nin lideri. Alkibiades'in sürgün edilmesine neden olan kişidir. Oligarşi partisi'nin zaferinden sonra öldürüldü (410).

ANDROKLOS, efsanevi Atina kralı Kodros'un oğlu. İstilacı Dorlar'dan kaçan Androklos'un, İ.Ö. XI. yy. ortalarına doğru, İonia'lı bir göçmen topluluğunu Küçük Asya'ya götürüp Efes'e yerleştirdiği söylenir. Sisam adasının kolonileştirilmesinde de resmi kılavuzluk (*oikiste*) yaptı.

ANDROKONİ a. (fr. *androconie*). Kimi erkek kelebeklerin kanatlarındaki kıl ya da pul. (Androkoniler, dişileri çeken kokulu bir madde salgılar.)

ANDROKOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde dağ; Anamur burnundaki Karagedik dağı.

ANDROLOJİ a. (fr. *andrologie*; yun. *andros*, erkek, *logos*, bilim'den). Tıp. Erkek cinsel organlarının işlevini, hastalıklarını, makroskopik ve mikroskopik düzeyde yapısını inceleyen tıp dalı. (Bu terim JİNEKOLOJİ [kadın hastalıkları bilimi] terimiyle benzeşik bir anlam taşır.)

Andromak (*Andromaque*), fransız yazar Racine'in trajedisi (1667). Vergilius'un *Aeneis*'inin bir bölümünden (111, 292-332) alınan ve Homeros, Euripides ve Seneca'dan aktarmalar sonucu ufak tefek değişiklere uğratılmış olan eserin konusu, Racine'e ruhbilimsel çözümlemeler konusundaki ustalığını ortaya koyma fırsatı verir. Orestes Hermione'u, Hermione Pyrrhus'u, o da Andromak'ı sevmektedir. Andromak ise oğlu Astyanaks'ta yaşamayı sürdüren kocası Hektor'un anılarıyla yaşamaktadır. Zincirin halkalarından birinde geçen olay, etkisini kısa zamanda öteki halkalarda da gösterir. Zincirin bir ucunda Truva alevler içindedir, öteki ucundaysa, Orestes'in görevi vardır. Burada "yazgı"ya da, edilgenliğe de yer yoktur: olayları yaratanlar kişilerdir. Bu oyun Racine'e özgü trajedinin ne olacağını kesin bir biçimde ortaya koyar. Özellikle kahramanların karşılıklı çekişme mekanizmasının açıklığında ve dize sağlamlığında görülen bu değişiklik, Racine'in önceki oyunlarına oranla daha belirgindir. Oyun, ilk kez M.F.Ozansoy tarafından türkçeye çevrildi, 1969-1970 döneminde Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi.

Racine'in Andromak adlı oyununun afişi (1969-70)

ANDROMAKHE, Truvalı kadın, Hektor'ın karısı. Kocası'nın oğlu Astyanaks'un ve tüm ailesinin ölümünden sonra, esir Akhileus'un oğlu Neoptolemos' un payına düştü. Erkek çocuk doğurunca Neoptolemos, onu, krallığıyla birlikte Helenos'a bağışladı.

Andromakhe, Euripides'in trajedisi (İ.Ö. 426'ya doğru temsil edildi). Epeiros kralları hanedanının kuruluş dramıdır. Aşırı ölçüde Sparta karşıtı bir anlayışla kaleme alınmıştır. Kölesi olduğu Neoptolemos'tan bir oğlan çocuğu dünyaya getiren Andromakhe, Menelaos ile kızı Hermione tarafından tehdit edilir. Hermione, Neoptolemos'un karısıdır. Peleus'in işe karışmasıyla Andromakhe kurtulur ve Hermione, Neoptolemos'un Delphoililer tarafından öldürülmesine neden olan kuzeni Orestes ile birlikte kaçar. Tanrıça Thetis, Andromakhe'nin oğlu Molossos'un ve onun soyunun Epeiros'ta hüküm süreceğini bildirir.

ANDROMAKHOS, İ.Ö. 358'e doğr. Sicilya'da Tauromenion'u kurdu; Dionysios tarafından yıkılan Naksos'un eski sakinlerini buraya topladı. Timoleon'la birleşti ve onu sadakatla destekledi. Demokratik devrimden sonra iktidarını koruyabilmiş tek tirandır. Tarihçi Timeos' un babasıdır.

ANDROMEDA, Kuzey yarımküre takımyıldızı; en parlak üç yıldızı Sirrah* (α), Miraç* (β) ve Almak*'tır (γ). Bunlar *Kanatlıat* karesi*'nin köşegeni doğrultusunda sıralanmıştır. Sirrah bu karenin sol üst açısında yer alır. Bu takımyıldızda Miraç'ın yaklaşık 6° K.'inde, açık gecelerde çıplak gözle ve her tür havada herhangi bir dürbünle görülebilen en uzak gökcismi bulunur: *Andromeda gökadası* (M 31); bu sarmal gökada güneş sistemini içeren gökadaya benzer; uzaklığı 2 milyon ışık yılı olan gökadada yaklaşık 200 milyar yıldız yer alır.

ANDROMEDA a. Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve Asya'da yetişen ağacımsı funda. (Bir türü [*Andromeda polyfolia*], çiçektozunun ve yapraklarının zehirli olmasına karşın büyük bahçelerde yetiştirilir. Fundagiller familyası.)

ANDROMEDE. Yun. mit. Etyopya kralı Kepheus ile Kassiope'nin kızı. Kassiope, kızının güzelliğini pek fazla övdüğünden, Poseidon ortaya bir deniz canavarı salar ve bu canavar memleketi kırıp geçirmeye başlar. Canavarı yatıştırmak için Andromede'yi ona teslim ederler. Bir kayalığa bağlanan Andromede'yi canavar tam parçalayacağı sırada, Pegasos'a binmiş olarak yetişen Perseus, canavarı öldürür ve kızı kurtararak onunla evlenir. Andromede mit'i, o çağda, hiç kuşkusuz, sık rastlanan bir olayı, yani korsanlarca kaçırılmak üzere olan nişanlısını kurtaran delikanlı hikâyesini süsleyip yüceltmekteydi. Andromede efsanesi birçok sanatçıya, bu arada Rubens ve Puget'ye esin kaynağı olmuştur.

Bk. resim sayfa 606

ANDROMEROGONİ a. (fr. *andromérogonie*; yun. *aner, andros*, erkek, *meros*, parça, ve *gonos*, tohum, üreme'den). Biyol. Bir çeşit androjenez.
—ANSİKL. Andromerogonide, androje-

Andromede'yi kurtaran Perseus Dioskuroi sarayı'ndan (Pompei) kalma duvar resmi İ.S. I. yy. *Arkeoloji müzesi, Napoli*

nezde olduğu gibi tüm yavrular tek baba çekirdeğinden gelişir. Ama ana çekirdeğini yok etmek için, yumurtanın bir bölümü ya kesilip alınır ya da bağlanıp dikilme yoluyla çıkarılır. Yumurtanın çekirdeksiz bölümü spermatozoitle döllenir. Andromerogoni, deniz yıldızı, dentalis (yumuşakça), halkalı solucanlar gibi suda yaşayan çeşitli omurgasızlara ve kuyruklu kurbağalara (tritonlar) başarıyla uygulanmıştır.

ANDRON a. (yun. sözc.). **1.** Antik. Yunan evinde, erkeklere ayrılan bölüm. (*gynaikeion* karşıtıdır.) **—2.** Yunan katoliklerinde, kilisenin sahnında erkeklere ayrılan bölüm.

ANDRONİCUS (Livius) → LİVIUS ANDRONİCUS.

ANDRONİKOS, yunan komutan (İ.Ö. IV. yy.). İskender ile birlikte Asya'ya gitti. Ptolemaios'a karşı Antigonos'un oğlu Demetrios'u destekledi (314). Gazze savaşı'na katıldı.Daha sonra Ptolemaios' un hizmetine girdi.

ANDRONİKOS I GİDOS, Trabzon imparatoru (1222-1235). Aleksios I Komnenos'un ölümünden sonra, büyük oğlu Ioannes I Aksukhos henüz çocuk olduğu için soylular, bu durumdan doğabilecek tehlikeleri önlemek amacıyla damadı Andronikos Gidos'u tahta geçirdiler. Gidos, Sinop türk valisini yenilgiye uğrattı, ama selçuklu egemenliğinden kendini kurtaramadı. Ayrıca 1230'a doğru Gürcistan ve İberia, imparatorluğun suzerenliğinden vazgeçtiler. Bununla birlikte Andronikos I, Selçuklu Türkleri ile Moğollar arasında özerkliğini korumayı başardı.

Yuriy Vladimiroviç **Andropov** *Gelişim arşivi*

ANDRONİKOS I KOMNENOS (İstanbul 1122- *ay.y.* 1185), Bizans imparatoru (1183-1185), İsaakios I Komnenos'un oğlu ve Aleksios I'in torunu. Yeğeni imparator Manuel I tarafından birkaç kez hapse atıldı; sonunda kaçtı. Doğu'yu dolaştı ve Karadeniz kıyısında Oinaion'a çekildi. Manuel öldüğünde (1180) oğlu Aleksios II ancak on iki yaşındaydı ve naip Antakyalı Maria'ya karşı çıktı: ordunun ve donanmanın kendisini desteklemesi ve Latinler'in kılıçtan geçirilmesi üzerine, Andronikos İstanbul'a girdi (1182). Naip ana-kraliçe Maria'yı öldürttü, kendini tahta ortak ilan etti ve taç giydi (1183), Aleksios II'yi de ortadan kaldırdıktan sonra, tek başına hüküm sürdü. Ahlaksızlıklara ve yolsuzluklara karşı şiddetle mücadele etti, ama soyluların ayaklanmasını bastırmaya gücü yetmedi. Andronikos'un öldürülmesinden (1185) sonra Normanlar, Sırplar ve Macarlar ülkeyi istila ettiler. Bizans İmparatorluğu da böylece dağılmaya başladı.

ANDRONİKOS II KOMNENOS, Trabzon imparatoru (1263-1267), Manuel I'in oğlu.

ANDRONİKOS III KOMNENOS, Trabzon imparatoru (1330-1332), Aleksios II'nin büyük oğlu. İmparator olunca, kardeşleri Mikhael ile Georgios'u öldürterek tahtını sağlamlaştırdı.

ANDRONİKOS II PALAİOLOGOS (Nikaia 1256-İstanbul 1332), Bizans imparatoru (1282-1328), Mikhael VIII'in oğlu. Babası zamanında başlayan kalkınma hareketi, Andronikos II'nin hükümdarlığı sırasında tehlikeye düştü. Avrupa'da, Eflak despotluğunu ilhak ettiyse de (1318), Sırplar, Bulgarlar, Latinler, Epeiros ve Tesalya Yunanları, Andronikos II'yi sık sık savunmaya geçmek zorunda bıraktılar. Asya'da Türkler'in ilerlemesini durdurmak için katalan paralı askerlerine,Elmugavir'lere (1303-1311) çağrıda bulundu, ama, imparatorluğu kırıp geçiren ve Atina latin dükalığına yerleşen müttefikleriyle bozuştu. Türkler Anadolu'da Bizanslılar'a ancak birkaç parça toprak bıraktılar. İçerideyse Andronikos II, yönetimini bakanlarına (Muzalon, Metokhitis) teslim etti; böylece Andronikos II'nin hükümdarlığı, devlet hazinesinin çöktüğü, idari düzeninin gevşediği, ordu mevcudunun düştüğü, donanmanın kaldırıldığı ve mali bunalımın başgösterdiği bir dönem oldu. Dinsel sorunları da çözüme bağlayamayan Andronikos II, babası tarafından Roma ile kurulmuş olan dinsel bağı kopardı ve arseniusçu bölünmeyi önleyemedi. Ama, adalette reform yaptı, Palaiologosların edebiyat ve sanat alanındaki rönesansına yardımcı oldu. Uzun bir iç savaştan (1318 - 1328) sonra, Andronikos III'e yenilerek tahtı bıraktı (1328) ve bir manastıra çekildi.

ANDRONİKOS III PALAİOLOGOS (İstanbul 1296'ya doğr. *-ay.y.* 1341), Bizans imparatoru (1328-1341). Mikhael IX'un oğlu ve Andronikos II'nin torunu. Yeğeni Ioannes Kantakuzenos tarafından desteklenen Andronikos III, uzun süre dedesi Andronikos II'ye karşı mücadele etti; sonunda Andronikos II, 1328'de tahttan çekilmek zorunda kaldı. Tek başına imparator olan Andronikos III,Ioannes Kantakuzenos'un yardımıyla imparatorluğu kalkındırmaya çalıştı, adalet sisteminde reform yaptı, gemi yapımına yeni bir atılım kazandırdı. 1329'da Zakkarialar'dan Khios (Sakız) adasını geri aldı. Avrupa'daki topraklarını Bulgarlar'a ve Sırplar'a karşı savunmaya çalışırken, Anadolu'da Türkler'e karşı koyamadı. Osmanlılar'ın kuşattığı İznik'i kurtarmak için harekete geçtiyse de Pelekanon (Maltepe) yakınında Orhan Bey'e yenildi ve yaralı olarak İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı (1329). Osmanlılar'ın ve öbür kıyı beylerinin ülkesinin Avrupa kıyılarına saldırılarını engelleyemedi. Türk korsanları ortadan kaldırmak için kurulan hıristiyan devletleri birliğinden bir sonuç çıkmadığını görünce, kendisi gibi Osmanlılar ve Latinler'le mücadele etmek zorunda olan türk kıyı beylikleriyle işbirliği yaptı. Onların yardımıyla Lesbos'ta (Midilli) ve Phokaia'da (Foça) egemenliğini yeniden kurdu. Arnavutluk'ta çıkan ayaklanmayı Aydınoğlu Umur Bey'in kuvvetleriyle bastırabildi (1337). Türkler'e karşı din birliği siyasetini benimsedi ama kesyhiacı bölünmeden zarar gördü (1333-1339).

ANDRONİKOS IV PALAİOLOGOS (1348-1385), Bizans imparatoru (1376-1379), Ioannes V ile Helene Kantakuzene'nin büyük oğlu. Babası tarafından tahttan uzaklaştırıldı (1374) ve babasını tahttan indirmek için sultan Murat I'in oğlu Savcı Bey ile işbirliği yaptı. Ancak ikisi de yakalanıp kör edildiler; Andronikos gerçekte yalnızca bir gözünü kaybetmişti. Cenovalılar sayesinde kaçıp İstanbul'a gitti (1376), babasını hapsetti, kendisini imparator ilan ettirdi ve oğlu Ioannes VII'yi tahta ortak etti. Ancak başarılı bir hükümdar olamadı: Gelibolu'yu Türkler'e geri verdi, Bozcaada'yı Cenovalılar'a bıraktı ve daha sonra adanın Venedikliler'in eline geçmesini önleyemedi. Venedikliler, Ioannes V'i yeniden tahta çıkarınca (1379) Andronikos Galata'ya çekildi, sonra babasının kendisini bağışlaması üzerine Selmybria'nın yönetimiyle görevlendirildi.

ANDRONOVO, Rusya Federasyonu'nda köy, Sibirya'da, Açinsk yakınlarında, Minusinsk'in 250 km K.'inde. Köyün adı, bir Tunç devri (İ.Ö.II. binyıl) kültürüne verildi. Bu kültür, bütün Güney Sibirya'ya yayılmış, etkisini Volga'ya kadar duyurmuştu.

ANDROPOGON a. Bot. Sakalotu bitkisinin bilimsel adı.

ANDROPOV (Yuriy Vladimiroviç), Sovyet devlet başkanı (Nagutskoye, Stavropol bölgesi 1914-Moskova 1984). On altı yaşında Komsomol örgütüne katıldı. Parti okulunda okudu. Volga ırmağında gemicilik yaptı. Komünist partisi'ne üye oldu (1939). İkinci Dünya savaşı sırasında düşman hatları gerisinde partizan eylemleri örgütledi. Savaştan sonra Karelya'da parti ikinci sekreterliğine getirildi (1947-1951). Daha sonra Moskova'da, parti merkez örgütünde çalıştı. 1953'te Budapeşte elçiliğinde bir göreve atandı; ertesi yıl büyükelçi oldu (1954-1957). Macaristan'da başlayan ayaklanmanın bastırılması onun elçilik dönemine rastladı (1956). Moskova'ya dönünce parti merkezinde, sosyalist ülkelerdeki partilerle ilişkileri yürüten bölümün başına getirildi (1957). 1961'de parti merkez komitesine girdi; merkez komitesi sekreterliği yaptı (1962-1967). Oradan Devlet güvenlik komitesi (KGB) başkanlığına atandı (1967-1982). Bu görevi sırasında, Çekoslovakya'daki olayları bastırmak için Brejnev'in askeri birlikler kullanmasına karşı çıktığı söylenir. 1967'de Politbüro üyesi seçildi. KGB başkanlığından ayrıldıktan sonra yeniden merkez komitesi sekreterliğine döndü. Brejnev ölünce onun yerine parti genel sekreteri (1982) ve Prezidyum başkanı (devlet başkanı) seçildi (1983). Yönetimde etkililiğin artırılmasına önem verdi. Verimin yükselmesi için bir iktisadi reform programı çerçevesinde bir ölçüde yerinden yönetim uygulamaları başlattı, yönetici kadroları gençleştirdi. Çin ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. NATO üyesi Batı Avrupa ülkelerini, topraklarında füze üslerine yer vermemeleri konusunda uyardı. Orta menzilli nükleer başlıklı ABD füzelerinin Batı Avrupa'ya yerleştirilmeye başlanmasından sonra, Cenevre'de nükleer füzelerin sınırlandırılması konusunda sürdürülen ikili görüşmeleri kesti.

ANDROPOZ a. (fr. *andropause*). Erkekte yaş dönümü.

—ANSİKL. Erkeğin üreme etkinliğindeki azalma, kronolojik yaşa bağlı olarak tahmin edilemez. Merkezi sinir sistemiyle kalp-damar sisteminin yaşlanmaya başlaması üreme sistemini de etkiler. Altmış yaşını aşmış normal erkeklerde araştırılan testosteron metabolizması, kandaki testosteron hormonu oranının yaşla beraber hızla azaldığını ve dışsalgı metabolizmasının hipogonadik erkeklerinkine benzediğini ortaya çıkarmıştır. Yaşlandıkça, 17-ketosteroitlerin yıkımı azalır ve bununla birlikte bazen kandaki FSH folikül uyarıcı hormon ya da gona-

dotrofin A oranı yükselir. Ancak, erkeklerde üreme işlevi kadınlardaki gibi birdenbire durmaz.

ANDROS ya da **ANDHROS,** Kyklades adalarının kuzey kesiminde yunan adası; 10 500 nüf. Başlıca kenti Andros (1 800 nüf.).Şarapçılık ve turunçgil yetiştiriciliği. Balıkçılık.

ANDROS adaları, Bahama takımadalarında adalar topluluğu; 8 800 nüf.

ANDROSACES a. (yun. *androsakes*, çanak). Çuhaçiçeklerine çok benzeyen, özellikle kutup bölgelerinde karlarla örtülü sınıra kadar dağlarda yetişen, beyaz ya da pembe çiçekli, çokyıllık küçük bitki. (Yapraklar, sapların üzerinde aralıksız çepeçevre yen biçiminde ya da rozet halinde topluca bulunur ve bu durum, bitkiye küçük bir yastık görünümü verir. Androsacesin on beş kadar türü Avrupa dağlarında yetişir. Çuhaçiçeğigiller familyası.)

ANDROSEFAL → İNSANBAŞLI.

ANDROSEUM a. (lat. *androceum;* yun. *gynaikaion*, kadınlarevi örnek alınarak *andros*, erkek'ten). Tam bir çiçekte dişiorganı çevreleyen erkekorganların tümü; erkekorgan takımı.

—ANSİKL. Androseumdaki parçaların sayısı çok değişiktir ve Linné sınıflandırmasının bir bölümünde bu sayılar esas alınmıştır. Androseum bir ya da birçok erkekorgandan oluşabilir ve bir, iki, üç, dört ya da çok erkekorganlı diye nitelenir. Erkekorganların yalın ya da demet halinde birleşik oluşuna göre androseuma *monadelf, diadelf, polidelf*, vb; iki erkekorgan öbürlerinden büyükse *didinam;* dört erkekorgan öbürlerinden büyükse *tetradinam* adı verilir. Erkekorganlar, başçıklarından birbirlerine yapışıksa, böyle androseuma yapışık başçıklı denir. Ayrıca erkekorganların bir çember, iki çember ya da sarmal çember üstünde dizili oluşuna göre androseuma bir halkalı, iki halkalı ya da sarmal halkalı denir.

ANDROSFENKS → İNSAN-BAŞLI SFENKS.

ANDROSİA. Tar. coğ. Anadolu'da bir Trokme kenti. Galat kavmi olan Trokmeler Pontos ve Kappadokia bölgelerinde yaşadıklarından kentin de buralarda olduğu sanılıyor.

ANDROSPOR a. (fr. *androspore;* yun. *aner, andros*, erkek, ve *sporos*, tohum'dan). Bot. Bazı *oedogonium* türlerinde (yeşil suyosunları) olduğu gibi erkek gamet rolü oynayan spor.

ANDROSTAN a. (fr. *androstane*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{32}$ olan dörthalkalı doymuş hidrobarbon; bu tür karbon iskeletine birçok steroit bileşikte rastlanır ve en önemlileri androsteron ile testosterondur.

ANDROSTERON a. (fr. *androstérone*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{30}O_2$ olan ve androjen özellikleri taşıyan keton-alkol. (Butenandt, 1931'de androsteronu erkek idrarından kristal halinde ayırdı ve Ružička,bireşim yoluyla kolesterolden elde etti. Androjen özelliklerine karşın, androsteron, gerçek erkeklik hormonu olan *testosteron*'un bir metabolitidir.) [→ STEROIT.]

ANDROSTHENES Thasoslu, Büyük İskender'in amirallerinden biri. Nearkhos zamanında Basra körfezinin keşfine katıldı; yörenin bitki örtüsü ve hayvanları hakkında değerli bilgiler topladı.

ANDROTİON, atinalı hatip, İsokrates'in öğrencisi, Demostenes'in muhalifi (İ.Ö. IV. yy. ortaları). Söylevlerinden ve *Atthis* adlı yapıtından günümüze birkaç bölüm kalmıştır.

ANDRUSOV (Nikolay İvanoviç), sovyet yerbilimci ve araştırmacı (Odessa 1861 - ay.y. 1924). Dorpat ve Kiev üniversitelerinde ders verdi (1896-1912). Rus Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1914). Panonya, Karadeniz ve Hazer havzalarının jeolojik oluşumunu ve özellikle III. ve IV. zamanlardaki evrimleriyle ilgili temel bilgileri ortaya koydu. İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşumunu inceledi. Bunların eski birer akarsu yatağı olduğunu savundu, akış yönlerini saptadı. Başlıca yapıtları: *Die Schichten von Cap Tschauda* (Çavda burnu katmanları) [1890]; *Südrussiche Neogenablagerungen* (Güney Rusya'daki Üçüncü Zaman tortulları) [1897]; *Kritische Bemerkungen über die Entstehungshypothesen des Bosphorus und der Dardanellen* (İstanbul ve Çanakkale boğazlarının oluşum varsayımları üzerine eleştirel yorumlar) [1900].

Andrusovo antlaşması, 1667'de Andrusovo'da (Smolensk yakınında) Polonya ile Rusya arasında imzalanan antlaşma. Bu antlaşmayla Ukrayna'nın Polonya (Dnyepr'in sağ kıyısı) ile Rusya (Dnyepr'in sol kıyısı) arasında paylaşılması onaylandı; Smolensk ve Çernigov da Rusya'ya katıldı.

ANDRZEJEWSKİ (Jerzy), polonyalı yazar (Varşova 1909-ay.y 1983). İlk kısa öyküsünü (*Mensonge* [fr. çev.], 1932) yayımladığı ABC dergisinde tiyatro eleştirmenliği yaptı; milliyetçi bir haftalık derginin edebiyat yönetmeni oldu. 1945'te Komünist partisi militanı, 1952'de Millet meclisi üyesi, 1965'te "Polonya ekimi" diye bilinen aydın başkaldırı hareketinin öncülerinden biriydi. Kurucularından olduğu Avrupa adlı derginin kapatılmasından sonra partiden ayrıldı. İlk öyküleri (*les Chemins inevitables* [fr. çev.],1936; *la Paix du coeur* [fr. çev.],1938) katolikliğin izlerini taşımasına karşın, kısa süre sonra nazizmin taşkınlıkları ve insandışılaşmış bir komünizm arasında kalan bir kuşağın tedirginliğini dile getirdi (*Noc*, 1945; *Küller ve Elmas* [Popiol i diament],1948; *Ciemnosci krija ziemie*, 1957). Bu düş kırıklığına, hatta nihilizm eğilimine büyük bir biçimsel arayış kaygısı eklendi (*Bramy raju*, 1960; *Idzie skaczac po górach*, 1963; *le Recours* [fr. çev],1968; *la Pulpe* [fr. çev.],1980).

ANDUJAR, İspanya'da kent, Andalucia'da, Jaen'in K.-B.'sında,Guadalquivir ırmağı kıyısında; 31 500 nüf. Gotik üsiubunda S.Maria kilisesi. Yerel özellik taşıyan eski semtler. Tarım ürünleri (zeytin). Seramik yapımı. Metalurji (uranyum ve bakırın işlenmesi).

ANDUNG a. Tropikal Afrika'da (Gabon) yetişen *monopetalanthus* cinsinden ağaç. (Açık kahverengindeki odunu ince dokulu, yumuşak ve hafiftir. Marangozlukta, mobilyacılıkta, dekorasyon işlerinde, sandık yapımında ve kaplama yaprağı yapımında kullanılır.)

ANE, Irak'ta kasaba; Bağdat'ın yaklaşık 260 km K.-B.'sında, Fırat nehrinin kıyısında. Sulu tarım yapılan oldukça sık nüfuslu bir yörenin ticaret merkeziydi. İlkçağ'ın çivi yazılı metinlerinde,önemli bir askeri üs olarak adı geçer.

ÂNE a. (ar. *ane*.) *Esk.* Yabanı dişi eşek; yabani eşek sürüsü.

—Gökbil. Oğlak burcundaki yıldızlar kümesi.

—Tıp. Kasık; kasık kılı.

-ANE ek. (fars. *-ane*). *Esk.* **1.** Addan sıfat, sıfattan belirteç yapmakta kullanılır: *maderane* (annece, anne gibi), *fakırane* (fakircesine), *muzafferane* (zafer kazanmışçasına), *sadıkane* (sadıkçasına), vb. **—2.** Özel adlara geldiğinde, "onun yolu, onun tarzı" anlamını verir: *Nabiyane* (Nabi'nin yolu, Nabi'nin tarzı), *Nedimane* (Nedim'in tarzı), vb.

—Dilbilg. Ünlüyle biten sözcüğe "-yane" biçiminde ulanır: *amiyane* (bayağıca), *caniyane* (canice), vb.

ANECHO, eski *Petit Popo*, Togo'da kent, kıyıda, Lome'nin D.'sunda; 11 400 nüf.

ANEDE a. (ar. *'anıd*'in çoğl. *'anede*). *Esk.* Çok inatçılar.

ANEGADA adası, Küçük Antil adalarında (Büyük Britanya'ya bağlıdır) ada (Rüzgâraltı adaları), Virgin takımadalarında; 270 nüf.

ANEOADA boğazı, Antil adalarında boğaz, Virgin adaları ile Rüzgâraltı adaları arasında; Atlas okyanusu'nu Antil denizinden ayırır.

ANEİMUDİ (tamul dilinde "fil başı" anlamında sözcük), Hindistan'da dağ, Dekkan'ın en yüksek noktası (2 687 m), Batı Gatlar zincirinde yer alan Aneimalei kütlesinde.

ANEİRİN, VI. yy.'da yaşamış welsh şair. *Y Gododdin* destanının eleji niteliği taşıyan uzunca bir bölümüyle tanındı.

ANEKDOT a. (fr. *anecdote*). İlginç, hoş bir olayın dikkat çekici, eğlendirici kısa anlatısı: *Her zaman anlatacak bir anekdot buluyor. Anekdotlarla dolu anılar derlemesi.*

ANEKSİT a. (fr. *annexite*). Kad. hast. Dölyatağı eklentilerinin, yani yumurtalık, yumurtalık boruları ve bağlantılarının iltihaplanması.

ANELE a. Denizc. **1.** Demir bedeninin üst kısmında açılmış deliğe takılan özel halka. **—2.** Şamandıralarda, rıhtımlarda halat bağlamaya yarayan, sağlam mapalara geçirilmiş demir halka. ‖ *Anele bağı*, bir halatın çımasını demirin, şamandıranın ya da rıhtımın anelesine bağlamada kullanılan bağ türü. (Halat çımasını babaya bağlamada da kullanılır.) ‖ *Anele harbisi*, anele kilitlerinin açık yanlarındaki deliklere giren, bir ucu mapa biçiminde öbür ucu tepeli ya da pimli demir mil. ‖ *Anele kerpeteni*, saplama cıvatalarını sökmede kullanılan bir ucu çatal, öbür ucu yumru biçiminde bir çeşit demir manivela. ‖ *Anele kilidi*, zinciri demirin anelesine bağlamaya yarayan ve ağzı diğer kilitlere göre daha açık olan kilit. (Bunların harbileri tepeli ya da düz damaklı olabilir.) (Eşanl. ANELE BAKLASI.) ‖ *Anele donanımlı mapa*, gemi güvertesine, rıhtıma, iskeleye ya da şamandıraya tutturulmuş ve içinden anele geçirilmiş demir halka.

ANELEKTROTONUS a. (fr. *anélectrotonus*). Artı elektrik yükü taşıyan elektrotla(anot)uyarılan bir noktaya yakın bir sinir parçasında saptanan elektrik akımı. (Bu akımın geçmesiyle sinir lifinin uyarılabilirliği azalır.)

ANELLİ (Luigi), italyan yazar ve siyaset adamı (Lodi 1813-Milano 1890). Lodi'de profesörlük yaptı. Milano geçici hükümetinin sekreteri oldu (1848) ve Lombardiya'nın Piemonte ile birleşmesinden sonra Lodi'den radikal milletvekili seçildi. *Storia d'Italia dal 1815 al 1867* adlı bir yapıt yazdı.

Anemas kulesi, İstanbul'da bizans kulesi. Ayvansaray'daki surların koruyucu kulelerindendir. XI. yy.'da yapıldığı sanılan kule, Girit kralının oğlu Mikhael Anemas, Bizans imparatoru Aleksios Komnenos I'e karşı ayaklandığında, tutuklanıp buraya hapsedildiğinden, onun adıyla anılır. Daha sonra da cezaevi ve sarnıç olarak kullanıldı. 1955'te onarıldı.

ANEMİ a. (fr. *anémie*). Tıp. KANSIZLIK'ın eşanlamlısı.

ANEMİK sıf. (fr. *anémique*). Tıp. KANSIZ'ın eşanlamlısı.

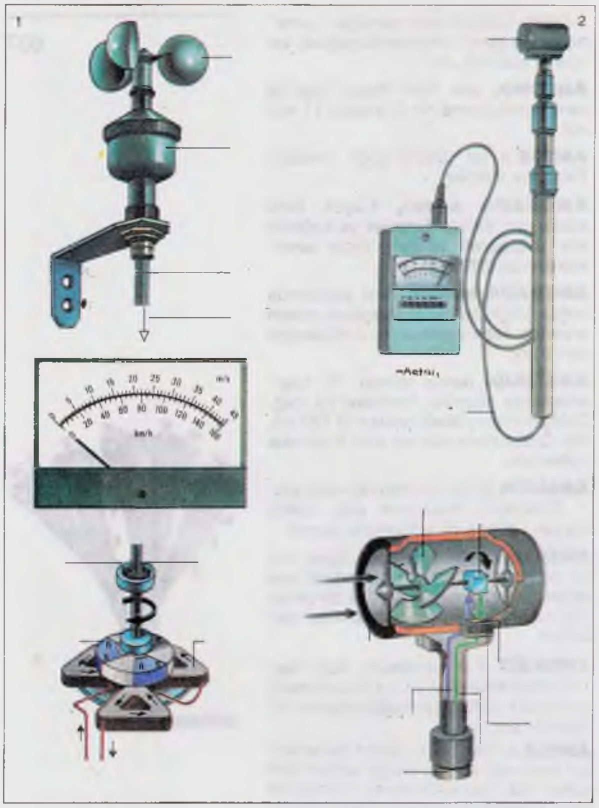
ANEMOFİL sıf. (fr. *anémophile;* yun. *anemos*, rüzgâr, ve *philos*, dost'tan). Bot.

androsaces

Jerzy Andrzejewski

DÖNMELİ ELEKTROMAGNETİK (I) VE PERVANELİ (2) ELEKTRİK ANEMOMETRELERİ

Çiçektozları rüzgârla dağılan bitkilere denir. (Anemofil bitkilerin çiçek bürgüleri genellikle körelmiştir; erkekorganları sarkık ya da sallabaş durumda; çiçektozları bol ve hafif; dişicik tepeleri çiçektozlarını yakalamaya çok elverişlidir: buğdaygiller, çam.)

ANEMOFİLİ a. (fr. *anémophilie*). Bot. Anemofil tozlaşmalı bitkilerin özelliği.

ANEMOKLİNOMETRE a. (fr. *anémoclinomètre*'den). Ufuk düzlemine göre rüzgârın eğimini ölçen aygıt.

ANEMOKOR sıf. (fr. *anemochore*; yun. *anemos*, rüzgâr ve *khorein*, yer değiştirmek, ilerlemek'ten). Bot. Rüzgârla dağılan tohumlara ve bu tohumlardan üreyen bitkilere denir.

—ANSİKL. Anemokor tohumların başlıca özelliği sayıca çok, kütlece hafif olmaları (böylece aşırı kayıplar karşılanır) ve rüzgârla taşınmaya elverişli organlarının bulunmasıdır: aslandişi, akasma, pamuk, çam gibi bitkilerin tohumlarında çok büyük uzantıları vardır. Çiçektozu taneleri, sporlar, çok küçük organizmalar da (bakteriler, mikroskobik suyosunları) anemokordur, ama çiçektozları rüzgârla taşınan bitkilere anemokor yerine daha çok anemofil denir.

ANEMOMETRE a. (fr. *anémomètre*'den). Gaz halindeki bir akışkanın, özellikle rüzgârın hızını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. RÜZGÂRÖLÇER.)

—ANSİKL. Meteorolojide "badın" tipi, dönmeli, sesli ve iyonlu anemometreler kullanılır.

Dönmeli ya da *çarklı anemometre*'nin meteoroloji istasyonlarında kullanılan türü, üç kepçe taşıyan haç biçiminde iki çubuktan oluşur. Bu aygıt düşey bir eksen çevresinde, rüzgârın hızıyla orantılı olarak döner. Genellikle elektrikle çalışan bir düzenek aygıtın dönme hızını ölçer. Havatünelinde yapılan ayarlama ve ölçekleme yoluyla bu veriden rüzgârın hızı çıkarılır.

Ayrıca rüzgârgülü taşıyan *pervaneli anemometre*'lerden de yararlanılır: bu aygıt rüzgârın hızını ve yönünü ölçmeye olanak verir.

Sesli anemometre, piezoelektrik seramikten yapılmış bir alıcı ile bir verici arasında sesötesi dalganın yayılma süresini ölçme ilkesine dayanır. Bu ölçümden sonra alıcı ile vericinin işlevleri değiştirilir; böylece hem ölçüm noktasında sesin havadaki hızı, hem de iki seramikle belirlenen yönde rüzgârın bileşeni elde edilir. Bu tür anemometreler arasında rüzgârın üç bileşeninin ölçümünü sağlayan aygıtlar da vardır.

İyonlu anemometre'de, rüzgâr, bir alıcı elektrot ile kaynak arasında yer değiştiren bir iyon demetini saptırır. Alıcı elektrotu birçok parçaya ayırarak, iyon demetinin sapma miktarı ölçülür ve bu ölçümden demet yönüne dik olan rüzgâr bileşeninin değeri çıkarılır.

Meteorolojidekilerin dışında, farklı alanlarda kullanılan birçok değişik tür anemometre vardır.

Yüksek basınçlı ya da *alçak basınçlı anemometre*'ler, özellikle uçaklara etki yapan göreli rüzgârı ölçmede kullanılır; bu aygıtlar serbest hava basıncı ile hava ipçiklerinin geçmek zorunda kaldıkları dar bölgenin (Venturi tüpü) basıncı arasındaki farkı ölçmeye yarar ya da iplikçiklerin bir engelin yuvarlak ucunda (Pitot tüpü) genleştiği noktanın basıncı ile serbest hava basıncı arasındaki farkı değerlendirir.

Sıcak telli anemometre'ler, özellikle rüzgâr hızının değişimlerini ölçmede kullanılır; elektrikle ısıtılan metal bir tel, hava akımı içinde rüzgârın hızına göre farklı oranlarda soğur. Sıcaklığın fonksiyonu olan telin elektrik direnci ölçülür; bu direncin değerinden rüzgârın hızı çıkarılır.

Doppler anemometre'lerinde bir gazın sürüklediği parçacıkların hızı, Doppler* etkisiyle ölçülür.

Isıtma ve havalandırma sistemlerinde anemometreler borularda, hava ağızlarında ve çevrede, havanın hızını ölçmeye yarar. Maden ocaklarında genel olarak ısıldirençli anemometreler kullanılır; bu aygıtlarda sıcaklıkla değişen bir direnç Wheatstone köprüsüne yerleştirilmiştir.

ANEMOMETRİ a. (fr. *anémométrie*). Gaz akışkanların, özellikle rüzgârın akış hızını ölçmede kullanılan tekniklerin tümü.

ANEMONİA a. Zool. Denizgülünün bilimsel adı. ACTİNİA'nın eşanlamlısı.

ANEMOTAKSİ a. (fr. *anemotaxie*; yun. *anemos*, rüzgâr, ve *taksis*, düzen'den). Etol. Rüzgârın gittiği doğrultuda hareket etme tepkisi.

—ANSİKL. Anemotaksi uçan böceklerin pek çoğunda bulunur; çevrede bulunan özel feromonların algılanmasıyla başlayan kimyasal tepki de buna eklenir. Anemotaksi, çoğunlukla, cinsel nitelikli uyarıcı bir davranışın başlangıcıdır. Hayvan rüzgâr yönünde giderse anemotaksı pozitif, rüzgâr yönünün tersine giderse anemotaksı negatiftir.

Yüzünü rüzgâra vererek havada durmak, büyük kuşların fazla kas gücü harcamadan süzülerek yükseklik kazanmalarını sağlar; hayvan, yandan gelen rüzgârın yol açtığı yana sapmaları da başka türlü yönelmelerle düzeltir.

ANEMOTROPİZM a. (fr. *anemotropisme*; yun. *anemos*, rüzgâr, ve *tropos*, yönelme'den). ANEMOTAKSİ'nin eski eşanlamlısı.

ANEMURİON ya da **ANEMURİUM**. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde İlkçağ kenti; Anamur'un 6 km G.-B.'sında. Hellenistik dönemde önem kazanan kent, Romalılar döneminde gelişti. Yörede Kanada British Columbia Üniversitesi öğretim üyelerinden James Russell yönetiminde başlatılan kazılar halen sürüyor (1986). Kara yönü kulelerle güçlendirilmiş zikzak duvarlı kale; yukarı kentte odeon, tiyatro, hamam, bazilika, sütunlu cadde; aşağı kentte roma mezarlığı başlıca kalıntılardır. Anamur burnu yamaçlarını kaplayan mezarlıkta İ.S. I.-IV.yy.'lara tarihlenen pek çok mezar bulunmaktadır. Anıt mezar biçiminde olanların içi mozaik ve duvar resimleriyle bezelidir. Yörede, ayrıca erken hıristiyanlık döneminden kiliseler bulunmaktadır.

Anemurion kalıntılarından bir görünüm

ANEN be. (ar. *anen*). *Esk.* **1.** Bir anda. **—2.** *Anen-fe-anen*, devamlı olarak, bir düziye, sürekli.

ANERGATES a. (yun. *a, an* yokluk eki, ve *ergates*, çalışkan, aktif'ten). Avrupa'da *Tetramorium caespitum* türü karıncaların yuvasında yaşayan ve işçi tipi bulunmayan asalak karınca. (Bil. a. *Anergates atratulus*. Zarkanatlılar takımı; myrmicidae familyası.)

ANERİO (Felice), italyan besteci (Roma 1560- *ay.y.* 1614). Santa-Maria-Maggiore kilisesi'nde çocuk korosuna girdi ve G. M. Nanino'nun öğrencisi oldu. Palestrina döneminde Giulia capellası'nda Soriano döneminde Saint-Louis-des-Français'de şarkı söyledi. Papalık capellası'nda besteci olarak Palestrina'nın yerini aldı. Missa ve motetlerinde Palestrina'dan, çantione'lerinde Floransa'nın moda haline getirdiği eski yunan müziğinden esinlendi. —GIOVANNI FRANCESCO (Roma 1567'ye doğr.- Graz 1630), erkek kardeşi. Laterano capellası'nda rahiplik ve müzik yönetmenliği yaptı. 1606'da Polonya kralı Sigismund III'ün sarayında görev aldı. Sonra Verona katedrali capellası'nda (1609), daha sonra Santa Maria della Montagna kilisesi'nde müzik yönetmenliği yaptı (1611). Teksesli ve çoksesli besteler bıraktı.

ANERİTROPSİ a. (fr. *anérythropsie*, yun. *a, an*, yokluk eki, *erythros*, kırmızı ve *opsis*, görme'den). Oftalmol. Kırmızı rengi algılamayı önleyen görme bozukluğu. (Bu durumda kırmızı, griyle karışır.)

ANERJİ a. (fr. *anergie;* yun. *an*, yokluk eki, *ergon*, iş'ten). Bağışıkbil. Bir antijene karşı tepki gösterememe. (Hem alerjinin ortadan kalkması [alerjene karşı duyarlılığının kaybolması], hem de geç kalmış bir aşırı duyarlılık tepkisinin olumsuzlaşması [tüberküline karşı deri tepkisinin olumsuzlaşması] için kullanılır.)

ANESTEZİ a. (fr. *anesthesie;* ing. *anaesthesia;* yun. *anaesthetos*, duyumsuz'dan). Vücudun tümünün ya da bir bölümünün duyarlılığının az ya da çok yok olması. (Bir hastalık sonucunda oluşur ya da uyuşturucu bir maddeyle sağlanır.)

—Bot. Çeşitli maddelerin deneysel etkisi sonucunda bazı bitkisel işlevlerin bir süre

için kesilmesi. (Yeşil bitkilerin kloroformla anestezisi, solunumu bozmadan fotosentezi ortadan kaldırır, bu da solunumun derecesini kolayca ölçmeye yarar.)
—Cerr. *Anestezi öncesi*, hastaneye yatmadan, günlerce önce, hastanın hastalığına ve yapılacak ameliyatın cinsine göre hazırlanmasını sağlayacak sistemli muayeneleri içeren ameliyat öncesi işlemlerin tümü. (Bu işlemlerin önceden yapılması hastanın yatma süresini kısaltacağı gibi, uygulanacak anestezinin tipini saptamayı da sağlar.) || *Bölgesel anestezi*, vücudun belli bir noktasına yapılan anestezi: örneğin doğrudan doğruya uyuşturulacak sinir sistemine, sinir uçlarına (yerel aneztezi), ilgili sinir köküne (sinir kökü anestezisi), omurilik kanalında omurilik köklerine (omurilik anestezisi) ya da sertzarla omurga kanalı çeperinin arasındaki sinir liflerine (sertzar çevresi anestezisi) yapılabilir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Genel anestezi*, uyuşturucunun veriliş yolu ne olursa olsun (solunum yolu, damardan iğne, rektum yolu) sinir sisteminin tümünü etkileyip derin bir uyku ya da narkoz meydana getiren anestezi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. Çeşitli duyarlık tiplerinden birini (dokunma, sıcaklık ve içorgan duyumu) tümüyle ortadan kaldırma. (Tüm duyarlık tiplerini etkilerse topyekûn anestezi, bir kısmını bırakıp bir kısmını etkilerse kısmi anestezi denir.) || *Ağrılı anestezi*, anestezili bir bölgenin uyarılmasıyla ağrının artması. || *Diyapazonla kemik anestezisi*, klinikte kemik üzerine uygulanan bir diyapazonla titreşim duyumunun yitirilmesi. || *Yarım anestezi*, vücudun sağ ya da sol yarısını etkileyen duyum yitimi.
—ANSİKL. 1. Anestezinin ilk işlemi ön ilaçlama yapılmasıdır. Bununla birkaç amaç güdülür: bedenen ve ruhen sakinleştirme (böyle hazırlanan hastalar sakin, önemsemez, sıkıntısız olurlar); 2. nörovejetatif tepkilerin azalması (bu olmazsa oksijen tüketimi artabilir, ilaçların metabolizmasında hızlanma ve katekolaminlerin serbestleşmesinde çoğalma olabilir; 3. ağrı algılama eşiğinin yükselmesi; 4. kimi ilaçların istenmeyen ya da kötü etkilerinin ortadan kalkması ya da hafiflemesi (özellikle barbitürıklerin parasempatikomimetik etkilerinde).
Anestezi öncesinde kullanılan başlıca ilaç grupları şunlardır: afyon türevleri (özellikle morfin ve türevleri), sakinleştiriciler (diazepam), sentetik antihistaminikler, vagolitikler (atropin ya da skopolamin). Ayrıca, anestezi öncesi için psikoterapiye, hatta müzikle tedaviye giderek daha çok önem verilmektedir.

genel anestezi

Narkozun temel mekanizması için birçok kuram öne sürülmüştür: anesteziklerin yağlarda büyük ölçüde erirliğine dayanan lipitler kuramı (Meyer-Overton); Claude-Bernard'ın koloidal kuramı; yüzeysel gerilim kuramı; oksidasyon kuramı; elektrik kutupsallığı kuramı. Bunların hepsinin ortak noktası, bazı hücrelerin, özellikle sinir hücrelerinin eski hale dönebilme özelliğine dayanır görünmektedir.
• *Gazlı anestezi.* Guedel'den beri, solunum belirtilerine, göz belirtilerine ve bazı reflekslerin ortadan kalkmasına dayanan dört evre gösterir.
Birinci evre analjezi evresidir. Başlangıçtan bilincin yitimine kadar sürer. Bu evrede yalnız duyumsal işlevler sona erer. Solunum istemli ve çoğu zaman düzensizdir. Gözbebekleri, refleksler, nabız ve atardamar basıncı normaldir.
İkinci evre uyarma evresidir; bilinç yitiminden düzenli solunumun başlamasına kadar sürer. Hasta, herhangi bir uyarıya düzensiz hareketlerle karşılık verebilir. Hastada genel bir refleks aşırılığı vardır. Bu tehlikeli ve uzun evre, anestezi öncesi ilaçlamayla elden geldiğince kısaltılmalıdır; bu evrede hiçbir cerrahi müdahale, bir deri çiziği bile yapılmamalıdır.
Üçüncü evre ya da cerrahi evre gerçek anestezi evresidir. Bu evreye girildiği, düzenli bir solunumun başlamasıyla anlaşılır. Üçüncü evre dört plana ayrılır. Birinci planda solunum düzenli ve ahenklidir, göz mıyozis halindedir, gözyuvarları hareketlidir; yutak, göz ve gözkapağı refleksleri giderek kaybolur. İkinci planda gözbebekleri normal, gözyuvarları sabit ve ortadadır ve bir kas gevşemesi başlangıcı vardır. Üçüncü planda solunum daha yüzeysel olur, kaburgalararası sinirlerde felç hali başlangıcı ortaya çıkar, hafif bir midriyaz belirir. Fotomotor ve küçükdil refleksleri kaybolur (başka bir ilaç kullanmadan bu evrede solukborusuna entübasyon yapılabilir). Nabız hızlanır, atardamar basıncı düşer. Son olarak dördüncü planda, gözbebeği çok genişler, çok düşük bir tansiyon ve çok hızlı bir nabızla kolapsus eğilimi ortaya çıkar.
Hiçbir zaman girilmemesi gereken dördüncü evre solunumun, sonra da kalbin durma evresidir. Anesteziden çıkan hasta geçirdiği evreleri, bu sefer tersine olmak üzere bir kez daha geçer.
Bütün cerrahi müdahaleler üçüncü evrenin birinci planı ile üçüncü planının ilk yarısı arasında yapılır.
Anestezi gazlarının solunum yoluyla verilmesinde çeşitli yöntemler kullanılır.
a) *Açık yöntem*, en eski ve en basit yöntemdir, aletleri de basittir: bezden külah ya da madeni bir kasnağa gerili kompres. Uçucu bütün ilaçlar bu yolla verilebilir: uyuşturucu sıvı maskenin üzerine damla damla akıtılır. Modern yöntemlerden ikisi bu açık yönteme bağlanabilir. Bunlarda iki çeşit aygıt kullanılır: suyun kalsiyum klorürü etkilemesiyle elde edilen sıcaklık sayesinde, değişmez sıcaklıkta eter verilmesini sağlayan özel bir aygıt (Oxford vaporizer); "Boyle" aygıtı denilen ve hemen hemen tüm uçucu ilaçların verilmesini sağlayan daha geniş kullanımlı bir aygıt. Bunda basınç altında gaz (oksijen, azot protoksit) veren bir sistem, uçucu anesteziklerin bulunduğu ve basınçlı gazın geçerken bu anesteziklerin buharlarını yüklendiği bir bölüm, karıştırıcı ve depo edici bir solunum balonu, soluk vermeyi sağlayan supaplı bir maske bulunur.
b) *Yarı açık ve yarı kapalı yöntemler*, "yeniden solunum" olgusuna dayanır; bunda daha önce kullanılmış gazların önemli bir miktarı yeniden solunum devresine girer. Bu yöntemler Ombredanne aygıtıyla gerçekleştirilirken, şimdi bunun yerini çeşitli düzenekler almıştır (Boyle, Magill aygıtları). Yeniden solunum yöntemi, kullanılan gazda bir miktar ekonomi sağlarsa da solunabilir oksijenin azalması (anoksi) ve karbon dioksidin

genel anestezi
soluk borusu yoluyla solunum yardımı

solda: maskeli genel **anestezi** elle solunum yardımı

sağda: maskeli genel **anestezi** mekanik solunum yardımı

artması (hiperkapni) gibi sakıncaları vardır.

c) *Kapalı yöntem*, hiçbir gazın kaçamadığı tamamen kapalı bir aygıtla soluma esasına dayanır.

Anestezik gazlar basınç altında verilir ve verdikleri verdiölçerlerle ayarlanabilir.

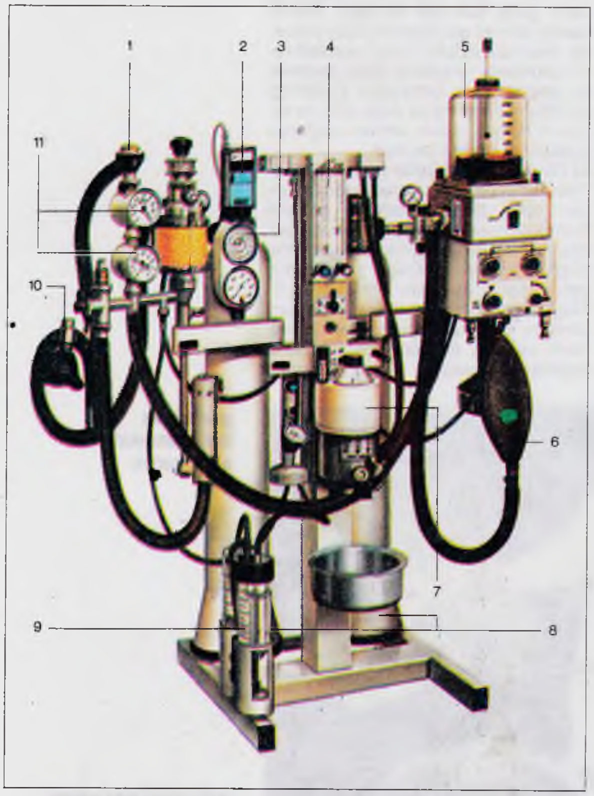
Kapalı sistemde iki çeşit aygıt vardır:

—git-gel denen tipte solunum gazları maskeden bir balona geçer, geçerken gidiş geliş sırasında o arada bir kapta bulunan sodalı kireç sayesinde gazlı karışım temizlenir;

—süzgeç-devreli denen diğer bir tipte, git-geldeki elemanlardan başka, maskenin çıkışına soluk alma ve soluk verme supabı diye iki supap takılıdır, bunlar gaz akımını belirli bir yöne yöneltir.

Uçucu gazları buharlaştırıcı aygıt, bu devrelere takılabilir.

Bu tipte bir aygıtın birçok yararı vardır: basınçlı narkoza elverişli olması, solukborusuna yerleştirilen bir tüp aracılığıyla solunumun denetlenmesi ya da sadece desteklenmesi.

modern bir solunum anestezisi aygıtından ayrıntılar.
1. Karbon dioksit (CO_2) emicisi; 2. Oksijenometre; 3. Kronometre; 4. Verdi ölçüsü 5. Solunuma yardımcı pompa; 6. Elle yardım balonu; 7. Sıvı anestezikler için buharlaştırıcı; 8. Oksijen (O_2) ve azot protoksit (N_2O) şişeleri; 9. Salgı aspiratörü; 10. Solunum maskesi; 11. Hacim ölçer.

• *Damar yoluyla anestezi.* Bu tip anestezi bir anestezikle (en başta sodik pentobarbital ile) sağlanır ve anestezik kas gevşetici kürarlarla ve hastayı rahatlatacak nöroleptiklerle tamamlanır. Bu üç tip ilacın birlikte verilmesi her birinin dozunu azaltmayı sağlar.

Damar yoluyla anestezinin derinliği gözbebeklerinin durumu (miyozis ya da midriyazis), küçükdil refleksleri ve öksürük, bir de kan dolaşımının kararlılığıyla (nabız ve atardamar basıncı) ölçülür.

Gözetlenecek başlıca parametre akciğerin havalandırılmasıdır; havalandırma ya bir maske yoluyla kendiliğinden, ya bir boru takılarak gene kendiliğinden ya da çeşitli havalandırma aygıtları takılarak kontrollü bir şekilde sağlanır.

• *Rektum yoluyla anestezi.* Özellikle tedirgin olan hastalarda temel anestezi yolu olarak kullanılır. Yaygın kullanılışı tribromoetanolun keşfinden sonradır. Ne yazık ki bu madde solunumda belirgin bir azalma, atardamar basıncında kesin bir düşüş ve kimi zaman da karaciğerin çalışmasında bozukluk yaratmaktadır.

• *Nöroleptanaljezi.* Bu yöntem, ağrıyı ortadan kaldıran bir ağrı kesicinin ve hastayı ameliyata ilgisiz kılan bir nöroleptiğin ortaklaşa verilmesiyle gerçekleştirilir. Uyanıklık çok azalır, ama büsbütün yok olmaz.

havalandırma aygıtları

Göğüs ameliyatlarının sıklığı ve anestezi yoluyla solunum merkezlerini bastırıcı ilaçların kullanılması, ameliyatlarda çifte devreli, yani hem anestezi, hem hava veren aygıtların kullanımını yaygınlaştırdı.

Yapay havalandırma eski bir uygulamadır: Paracelsus, XVI. yy.'da, bir ateş körüğü kullanıyordu; Claude Bernard'ın öğrencisi Grehant, genliği ayarlanabilen ve su türbinini enerji kaynağı olarak kullanabilen bir düzenekle geliştirdiği aynı körüğü kullandı (1868); 1871'de de insana uyguladı. Bundan sonra körüklü aygıtlar geliştirildi, bunlara musluklar eklendi, bilinen körükten de yararlanılarak aygıta bir pompa ve kasnak içinde kumandalı bir körük ya da balon bağlandı. Bu aygıtlar 1940'larda piyasaya sürüldü, ondan sonra teknolojideki gelişmeler sayesinde daha elverişli aygıtların yapımına başlandı.

Yapay havalandırmadaki ilerlemeler yalnız aygıtların gelişmesine bağlı sayılamaz, solukborusu entübasyonu, laringoskop ve entübasyon sondaları da bu konuda yararlı oldu.

Anestezide, yalnız iç etkiyle iş gören solunum aygıtları ilginçtir. Bunlar dört gruba ayrılır:

—*manometrik solunum aygıtları*, en basit olan ve gazların (oksijen ve azot protoksit) boşalma enerjisiyle çalışan aygıtlardır;

—*sabit frekanslı solunum aygıtları*, devre süresi belirli olan aygıtlardır: kumanda sistemine göre, bu kategoride yer alan Engström, Servo 900, Airox ve SF 4 (tescilli adlar) yaygın olarak kullanılmaktadır;

—*sabit hacimli solunum aygıtları*, sabit bir hacimle çalışan R.P.R. gibi aygıtlardır;

—*basınçlı solunum aygıtları*, soluk üflemenin durduğu anda soluk çekmenin başlamasını sağlayan bir basıncın seçimi ilkesine dayanır (Bord, Bennet [tescilli adlar]).

Bu aygıtların hepsi solunum çevrimini 4 zamana ayırır: 1. zaman, soluk üfleme; 2. zaman, soluk üfleme sonrası ara; 3. zaman, soluk çekme; 4. zaman, soluk çekme sonrası ara.

Soluk alma çevrimlerinin dakikadaki sayısı ve alınan havanın hacmi hastanın gereksinmelerine göre değişir ve ameliyat sırasında ayarlanabilir; bu gereksinme spirometreyle saptanır.

Bu yapay solunum aygıtları gerek sağlamlık, gerek performans bakımından gelişmekte, yararlı ve güvenli kullanım süreleri uzamakta, organizma üzerindeki etkide incelikleri daha duyarlı hale gelmektedir. Herhangi bir bölümde (gaz verici, elektrik verici, montaj hatası bulucu bölümler) çıkabilecek bir arızayı alarm işaretiyle haber veren düzenekler sayesinde güvenlik önemli ölçüde artmıştır. Şimdi de görevlerinde en ufak eksiklik olmaksızın giderek küçülmektedirler. Bu aygıtlarda elektrik akımı ya da 3 bar basınç altındaki oksijen gazının gücü kullanılır. Bu ilerlemelerden tümüyle yararlanabilmek, insan fizyolojisinin çok iyi bilinmesini ve onları kullananların çok iyi yetişmiş olmasını gerektirir.

anestezilerde ufak ve büyük kazalar

Gazlı olsun, damardan ya da rektumdan yapılsın, her anestezi, çok iyi yapılmış olsa bile, birtakım ufak ya da büyük kazayla karşılaşabilir. Bunların başlıcaları şunlardır:

—kalp durması, aşırı anestezik verilmesinden, hipoksiden, hiperkapniden ileri gelir ve dolaşımda yetmezlikle belli olur. Giderilmesi için içten ve dıştan kalp masajına, elektrikli uyarılara (→ DEFIBRILASYON), damara, hatta doğrudan doğruya kalbin içine kalbi güçlendirecek ilaçlar şırınga edilmesine gerek vardır;

—solunum durması, fazla anestezik verilmesinden ya da yetersiz dekürarizasyondan ileri gelebileceği gibi, solunum yollarının tıkanmasından da (dilin arkaya düşmesi, gırtlak ya da bronş spazmı) ileri gelebilir; çaresi duruma göre, alt çeneyi yarı çıkık hale getirerek bir Guedel kanülü koymak ya da güvenli bir biçimde yan yatırmak gibi en basitinden entübasyon yoluyla yapay solunuma kadar değişik yöntemlere başvurmaktır;

—Mendelson sendromu, özellikle mide dolu olduğu zaman görülür; bir kusma ya da mide suyunun ağıza gelmesi sonucunda asitli mide sıvısının solunum yollarına girmesinden dolayı ortaya çıkan bir bronkopnömopatidir;

—aşırı tükürük salgısı, özellikle eter verilmesinden ya da vagus refleksinden ileri gelir; ağız ve yutağın aspirasyon yoluyla boşaltılması sayesinde sakıncası azaltılır ve atropin verilerek aşırı salgı önlenir;

—öksürük, bir irkilme öksürüğüdür;

—hıçkırık, mideye hava üfleme ya da frenik sinirin yayıldığı diyafram yakınında yapılan ameliyatlar sırasında görülür;

—çırpınmalar da yukarıdakilere eklenebilir, ama seyrektir.

Anestezistin dikkati ve uyanıklığı anestezinin her anında önemlidir ve doğabilecek karmaşaların tümünü önlemek ve tedavi etmek için hasta uyanıncaya kadar sürmelidir.

yerel ve bölgesel anesteziler

Bu anesteziler sinir akısı iletiminin, yeniden yerine gelebilecek şekilde ortadan kaldırılmasıyla sağlanır.

Bunun için kullanılan madde en başta prokain (→ ANESTEZİK) ve türevleridir.

Yerel anestezi, uyuşturucu maddenin şırınga edilmesi, sürülmesi ve püskürtülmesiyle elde edilebilir; özellikle mukoza düzeyinde çok etkili bir yüzey anestezisi sağlanır (KBB, oftalmoloji).

Ağız hastalıklarında ve diş cerrahisinde genel anestezi ancak büyük ameliyatlarda kullanılır, yerel anestezi en geçerli yöntemdir. Yerel anestezide dokunmayla etkili olan anestezikler kullanılır; bu etki ya soğuk etkisiyle ya da anestezik bir eriyiğin değdirilmesiyle sağlanır; ayrıca anestezik bir eriyiğin şırınga edilmesi, buna ek olarak elektrik akımı ya da akupunktur kullanılması yerel-bölgesel anestezilerin yapılmasını sağlar.

ALTÇENE SİNİRİNİN LOKAL ANESTEZİ ŞEMASI

İğne ya da trokarla derine verilen anesteziklerle derin dokularda ve sinir uçlarında kısa süreli anestezi elde edilir.

Toplardamar içine yapılan yerel anesteziyle bütün bir kol ya da bacağın anestezisi sağlanır. Bölgesel anestezide uyuşturucu madde doğrudan doğruya kalın bir sinir köküne şırınga edilir ve böylece bu kökten çıkan sinirlerin yayıldığı tüm bölgenin geçici duyarsızlığı ve felci gerçekleştirilir.

Yerel-bölgesel anestezi, omurgaiçi anestezi ve sertzar çevresi anestezi, özellikle kadın-doğum hekimliğinde giderek daha çok kullanılmaktadır, çünkü analjezi yaratarak doğum yapan kadını rahatlatmaktadır.

Bununla birlikte, bu tip anestezi için bazı sınırlamalar vardır: sınırlamaların bir kısmı annedeki yerel ya da genel bir hastalığa(kan dolaşımı bozukluğu [omurilik ya da sertzar çevresi anestezi damar felcine neden olabilir], kalp bozuklukları, alerji, antikoagülan alınması) ve doğal olarak annenin anesteziyi istememesine, bir kısmı da bebeğin geliş biçimine ya da gebelikteki bir anormalliğe bağlıdır.

Akupunktur da cerrahi anestezide kullanılmaya başlamıştır. Bu yöntemin avantajı, anesteziklere dayanan yöntemle birlikte kullanılabilmesidir.

Bunlardan başka, anestezi, epey zamandan beri, yaşamlarına herhangi bir zarar vermeyeceği göz önünde bulundurularak, dindirilmez ağrıları olan hastaların acılarını hafifletmek amacıyla kullanılmaktadır. Bazı süreğen ağrılar, ancak ağrı duyumlarını beyne ileten sinirlerin devreden çıkarılmasıyla dindirilebilir. Bunun için lobotomi (beynin bir lobunun kesilmesi) gibi bazı cerrahi müdahalelere başvurulur, ama günümüzde sinirleri alkolleme yöntemine başvurmak daha basit yoldan bunu sağlamaktadır.

Ağrıyı hafifletebilen elektroanestezi insan üzerinde henüz deneme evresindedir, ayrıca sonuçlara bakılırsa tekniği de tartışma götürür.

reanimasyon ve gözetim

İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana, anesteziden başka reanimasyon alanında da ilerlemeler elde edildi ve bu ilerlemeler çeşitli yönlerde gelişmektedir (ağır ameliyatlıların reanimasyonu ve bunların daha iyi hazırlanmaları, acil tıbbi yardım, sinir sisteminin çalışması alanında araştırmalar). Bu ilerlemeler o tarihe kadar tedaviyle üstesinden gelinemeyen ağır hastalıkların ya da yaralanmaların sonucunu tümüyle değiştirmiştir.

Kandan elde edilen ya da onların yerine kullanılabilen maddeler (yuvar pıhtıları, yıkanmış alyuvarlar, plaket birimleri, dondurulmuş taze plazma, antihemofilik kan bölümleri, iri moleküllü dolgu eriyikleri) günden güne daha iyi tanınmakta ve kullanılmaktadır.

Gösterici gözetleme aygıtlarında da önemli ilerlemeler elde edildi: elektrokardiyogram ve elektroansefalogramla birlikte atardamar basıncının ve nabzın otomatik olarak ölçülmesi ve daha yakın zamanda, birçok hastada kalp atışlarının sayısını, atardamar basıncını, solunum sayısını, elektrokardiyogramı birlikte denetleme olanağı sağlayan merkezi gözetleme aygıtlarının hizmete konması.

Üstelik anestezist-reanimatör çeşitli koma biçimlerinin tedavisinde kendi deneyiminden de yararlanır. Yaralıların, hastaların,zehirlenenlerin yardımına koşar. Onları evlerinde, yollarda ele alır, bir reanimasyon servisine ulaştırıncaya kadar, özel ambülanslarda yaşamsal işlevlerinin (dolaşım, solunum ve kan dinamiği) sürekliliğini sağlar. (Bu hizmet ler ileri sanayi ülkeleri için sözkonusudur.)

• *Türkiye'de anestezi*, XIX. yy.'da modern cerrahi ve anestezinin ortaya çıkışına kadar yapılan; diş çekimleri, apse açmak, yara pansumanları, kan almak, sünnet ve kırık çıkık sarmak gibi küçük cerrahi uygulamalarında ağrı dindirici olarak, afyon, benç tohumu, mandragora ve kâfur gibi anestezik ilaçlar kullanılıyordu. Miralay Dr. Ahmet Bey, *Tıp müfredâtı* (1871) adlı kitabında eter anestezisi hakkında bilgi verdi. Bunu izleyen Münif Bey'in "Kloroforma dair" (*Vekâyi-i tıbbiye*, 1882) başlıklı yazısıyla anestezi yurdumuzda tanınmaya başladı. Bizde ilk kullanılan anestezik, kloroformdur ve eterden daha fazla kullanılmıştır. Bu uygulamayı Op. Cemil Paşa (Topuzlu) Paris dönüşünde başlattı (1890). Uzun yıllar kloroformu kullanan Cemil Paşa 1924'ten başlayarak eter narkozunu uyguladı. Eter anestezisini Türkiye'de ilk kullanan Rieder Paşa'dır (1898). Cerrahların uyguladığı anesteziyoloji 1956'da uzmanlık tüzüğüne girdi ve bu dalda resmen uzmanlık diploması verilmeye başladı. Dr. Sadi Sun ve Dr. Cemalettin Öner gibi ilk uzmanları başkaları izledi. Bugün tıp fakültelerinde çağımızın koşullarına uygun olarak örgütlenen anesteziyoloji ve reanimasyon bölümleri, 1981 istatistiklerine göre, 503 anesteziyoloji ve reanimasyon uzmanı yetiştirmiştir.

ANESTEZİK a. (fr. *anesthésique*). **1.** Duyu yitimi sağlayan madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Genel anestezik*, tam uyku hali meydana getiren, içinde barbitürik asit bulunan ya da bulunmayan hipnotik. || *Yerel anestezik*, sinir lifine değdirildiğinde ya da lifin bulunduğu bölgeye verildiğinde, sinir akısının geçişini seçici ve geçici olarak durduran, böylece o bölgedeki duyarlılık ve hareketliliği tama yakın ölçüde bastıran madde. (Böyle bir anestezik yerel ya da bölgesel anestezikler yapmaya yarar; en çok kullanılanı, anestezik türevler dizisinin [prilokain, bupivakain, prokain] başında yer alan lignokaindir. Günümüzde, ya soğutucu etkisi olan uçucu sıvılar ya da buz kullanılarak soğuğun anestezik etkisinden de yararlanılmaktadır.) [→ SOĞUTMA.]

◆ sıf. Anesteziyle ilgili ya da anesteziye yol açan: *Anestezik kaza, anestezik gaz.*

—ANSİKL. Eskiler, ağrıyı yok etmek için ya sarhoş edici posyon ve tütsü kullanır ya da o bölgeyi ovarak uyuştururlardı. Bu amaçla kullanılan birçok madde vardı: haşhaş, hint keneviri, adamotu, esrar, vb. XVIII. yy.'ın ortalarına doğru alman hekim Mesmer, hastalarını uyuşturmak için hipnotizmadan yararlandı. 1772'de Joseph Priestley azot peroksiti buldu ve Humphrey Davy bu gazın güldürücü etkisi olduğunu,ilk kez kendi üzerinde yaptığı deneyle belirledi. Morfin 1806'da, Frederic Sertürner tarafından keşfedildi. 1844'te, diş hekimi Horace Wells, azot peroksit kullanarak ilk kez ağrısız diş çekimini gerçekleştirdi; 1846'da, diş hekimi William Morton, aynı işlemi eter kullanarak tekrarladı. 1847'de, James Young Simpson,Edinburgh'da,anestezik olarak kloroformu kullandı. Bu yöntem 1852'de Kraliçe Victoria'ya uygulandı: yönteme "kraliçe anestezisi" adı verildi. 1885'te kokainle ilk yerel anestezikler yapıldı. 1894'te, Carlson rastlantı sonucu, etil klorürün iyi bir genel anestezik olduğunu buldu. 1898'de August Bier ilk raşianesteziyi uyguladı. 1905'te, Alfred Einhorn ve Heinrich Braun prokaini buldular. Sonra, en sık kullanılan anesteziklerin verilebilmesi için gerekli aygıtlar geliştirildi: Ombredanne (eter), Ricard (kloroform) aygıtları. Sonraki yıllarda birçok anesteziğin bir arada kullanılabileceği (protoksit-oksijen-eter) aygıtlar denendi. 1930'da R. M. Waters ilk kez siklopropanı kullandı.

• *Damardan verilen barbitürik anestezikler.* 1932-1934 yılları arasında bulunan (Reinhoff) bu maddeler, anestezikler listesini daha da zenginleştirdi. Bunların kullanım alanları giderek genişledi ve çeşitlendi. Barbitürik anesteziklerin en önemlisi pentobarbitaldir. Pentobarbitalin etkileri çeşitlidir: 1. merkez sinir sisteminde uyku merkezlerini etkileyerek uyku hali meydana getirir, ayrıca solunum, kusma, öksürük ve ısı ayarlama merkezlerini bastırır; 2. otonom sinir sisteminde parasempatikomimetik etki gösterir, kalp atışlarını yavaşlatır. Kişiye önceden atropin iğnesi yapılarak bu yavaşlama önlenir; 3. pentobarbitalin solunum hareketlerinin sıklığı ve genliği üzerindeki bastırıcı etkisi, ilacın damardan verilme hızına, dozuna ve başka anesteziklerle birlikte verilip verilmemesine bağlıdır. Pentobarbital,karaciğerde metabolizmaya uğrar ve çoğu böbreklerde süzülüp dışarı atılır. Kaslarda ve kan plazmasında da kısmen parçalandığından karaciğer yetmezliği olan kişilerde bile kullanılabilir. Ancak böyle hastalarda, verilen dozu azaltmak ve iğne aralarını uzatmak gerekir. Bundan sonraki gelişmeler tedavi göstergesi (yararlı doz ile zehirleyici doz arasındaki oran) yüksek anesteziklerin bulunması yolundadır.

• *Damardan verilen, barbitürik dışı anestezikler.* 1. *Sodyum hidroksibütirat.* 1950'de Roberts'in bulduğu bu anestezik 1,5-3 saat süreyle, kararlı, derin ve rüyasız bir uyku verir. Hasta, hıçkırma, öksürme ya da kusma olmadan ani hızlı ve rahat bir biçimde uyanır. Narkoz, fizyolojik uykuyla hemen hemen özdeştir. Ancak ilacın verilmesi sırasında, hastanın titreme krizine tutulabileceği bilinmelidir. İyi bir kas gevşetici olan sodyum hidroksibütiratın solunum merkezini bastırıcı etkisi azdır.

Bu madde solunum, karaciğer ya da böbrek yetmezliği olanların, şişman hastaların ve sezaryenle doğum yapacakların ameliyatları için uygun bir anesteziktir.

2. *Hidroksidion.* Laubach ve Rudel tarafından bulundu ve ilk kez 1955'te kullanıldı. Steroit türevi olan bu maddenin etki süresi 1 saattir, ama arada ikinci bir iğne gerekebilir.

Uyku hali, bir iğneyle ya da yavaş yavaş verilerek sağlanabilir; ilaç 5-10 dakika içinde, yavaş yavaş, öksürüğe, hıçkırığa yol açmadan etki gösterir. Uykuyla birlikte ağrı duyumu yitirilir, solunum biraz yavaşlar ve kaslar oldukça gevşer.

3. *Propanidit.* Bu anestezik, 15-30 saniye içinde, 3-5 dakikalık narkoz verir. Hasta birdenbire uyanır ve 15 dakikada tüm zihinsel yetilerini kazanır.

4. *Alfaksalon.* 1971'de Child tarafından incelendi ve aynı yıl, ilk kez Büyük Britanya'da Campbell, bu maddeyi insan anesteziği olarak kullandı. Hidroksidi ona yakın steroit bir anestezik alan alfaksalon, alfadolon asetatla birlikte kullanılır. 30-40 saniye içinde tam bir bilinç kaybına yol açar; bir iğnelik dozla sağlanan bu derin ve kararlı narkoz hali 8-10 dakika sürer; hasta çabuk ve açık zihinle uyanır. Alfaksalon solunum merkezini baskı altına aldığından, histaminin açığa çıkmasıyla bronşlarda spazm tehlikesi yaratabilir.

• *Kürarlar.* Hareket plağını etkileyerek kasları gevşettiğinden anesteziklerle birlikte kullanılırsa kas gevşemesinin yanı sıra derin ve uzun bir uyku sağlanmasına yarar.

Kürarlar iki büyük gruba ayrılabilir:

—asetilkolinle yarışmaya girmeyen ve hücre zarında kutuplanmayı gideren "asetilkolinomimetikler";

—asetilkolinle yarışmaya giren, hücre zarında kutuplanmayı gidermeyen yani asetilkolinomimetik olmayan kürarlar. Süksinilkolenle temsil edilen birinci grup 2-10 dakikalık bir kas gevşemesi sağlar ve buna bazen 10-15 saniyelik kısa bir kas seyirmesi dönemi öncülük eder. Bu madde, soluk borusuna yerleştirilmesini kolaylaştırır. Antidotu olmadığından, çok fazla verildiğinde organizmanın kürardan temizlenmesini beklemek ve bu arada iyi

bir solunum sağlamak gerekir.
İkinci grubun temsilcileri şunlardır:
—D-tübokürarin (2 dakika içinde etki gösterir ve etkisi 45 dakika sürer);
—panküraiyum bromür (etki süresi 45 dakikadır);
—galamin (etki süresi 30 dakikadır);
—Dl-alil-nor-toksiferin (etki süresi 30 dakikadır).
Kürarların etkisi, antikolinesterazların ters yöndeki etkisiyle ortadan kaldırılır. Bu durum, antikolinesterazların asetilkolinin parçalanmasını önlemesi, böylece giderek çoğalan asetilkolin moleküllerinin kürarı bağlanmış olduğu yerden çözerek onun yerini almasıyla gerçekleşir.
• *Halojenli anestezikler.*
1. Bromo-kloro-triflüoro-etan, patlayıcı ve yanıcı olmayan uçucu bir sıvıdır; solunum yoluyla verilir. Anesteziyi başlatmak ya da başlamış olanı derinleştirmek için kullanılır. Hasta, sıvının verilmesi kesilir kesilmez uyanır. Bu madde, kullanılan dozun miktarını duyarlı olarak gösteren aygıtlar aracılığıyla verilmelidir.
2. Metoksiflüran da patlayıcı ve yanıcı olmayan, uçucu, renksiz ve meyve gibi kokan bir sıvıdır; solunum yoluyla verilir. Yavaş etki gösterir, ama etki süresi gerektiği kadar uzatılabilir. Hasta, sıvının verilmesi kesildikten 10-20 dakika sonra uyanır.
—Bot. Bitkiler, hücre zarında bulunan lipoit yapıdaki maddeleri eriterek hücre zarının geçirgenliğini etkileyen anesteziklere karşı duyarlıdır. Düşük dozda verilen anestezikler bitkilerde, fotosentezi durdurur, solunumu hızlandırır. Yüksek dozlar ölüme yol açar.
—Vet. Veterinerlikte anesteziklere hem hayvanın ağrısını dindirmek, hem de hekimi korumak amacıyla sık sık başvurulur. Ayrıca vahşi ya da tehlikeli hayvanların yakalanmasını kolaylaştırmak (deri altına iğne saplama tüfekleri) amacıyla da bu maddelerden yararlanılır.

ANESTEZİST a. (fr. *anesthésiste*). Anestezi yapan hekim.

ANESTEZİST-REANİMATÖR a. (fr. *anesthésiste* ve *réanimateur*). Hastalık, zehirlenme, kaza, yaralanma ya da ameliyat yüzünden bozulan yaşamsal önemli işlevlerin ve suyuk dengesinin sürdürülmesini ya da düzeltilmesini denetim altında tutmakla yükümlü anestezist hekim.

ANESTEZİYAN sıf. (fr. *anesthésiant*). Duyu yitimine yol açan madde ya da hastalıklar için kullanılır.

ANESTEZİYOLOJİ a. (fr. *anesthésiologie*). Anestezi bilimi ile onu tamamlayan tıbbi işlemlerin tümü.
—ANSİKL. Anesteziyoloji terimi, klasik anestezi kavramını genişletmek ve anestezi öncesi ile sonrasını da konu edinmek üzere yaratıldı. Anesteziyolojinin ana konusu gene narkoz olmakla birlikte, hastanın ameliyata hazırlanmasını, ameliyat sırasında ve sonrasında biyolojik işlevlerinin denetlenmesini, reanimasyonunu ve ameliyat sonrasında oluşabilecek karmaşaların önlenmesini de kapsar. Bu sorumluluğu taşıyan anesteziyolojist, basit ameliyatlarda kendi yerini alabilecek olan hemobiyolojistle ve ekip şefi olan cerrahla birlikte ameliyat ekibinin temel üyelerinden biridir.

ANESTEZİYOLOJİST a. (fr. *anesthésiologiste*). Anesteziyoloji (anestezi ve reanimasyon) uzmanı.

ANETO tepesi, Pireneler'in İspanya'daki bölümünde dağ (3 404 m), granitli Maladeta kütlesinde, Pireneler'in en yüksek noktasıdır. Aneto'ya ilk olarak, kont Albert de Franqueville ve Platon de Tshihatcheff ile kılavuzları, 1842'de kuzey-batı yamacından tırmandılar.

ANETODERMİ a. (fr. *anetodermie*). Der. hast. Lekelerle kaplı deri bozukluğu.

ANETOL a. (fr. *anéthol*). Formülü $CH_3O-C_6H_4-CH=CH-CH_3$ olan para-metoksipropenilbenzenin yaygın adı; anason esansının katı ve baskın bileşenidir.
—ANSİKL. 20°C'ta eriyen anetol yükseltgenince aldehit ve anizik asit verir. Anason esansının % 80-90'ını oluşturur. Ayrıca çin anasonu, rezene ve tarhunotu esanslarında bulunur. Fotoğrafçılıkta kullanıldığı gibi parfümlerin ve kimi likörlerin üretimine de yarar. Eczacılıktaki kullanımı hemen hemen terkedilmiştir.

ANEVRİZMA a. (yun. *aneurysma*, genişleme'den). Patol. Atardamar çeperlerinin bozulmasıyla oluşan torba. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörol. *Beyin atardamarı ve toplardamarı anevrizması*, beyin anjiyomunun öbür adı. || *Omurilik anevrizması*, omurilik anjiyomunun öbür adı.
—Vet. *Kızılkurt anevrizması*, büyük mezenter atardamarı ile dallarının anevrizması. (Atta kızılkurt kurtçuklarının atardamara yerleşmesiyle meydana gelir ve çok ağır koliklere, bağırsaklara kan oturmasına neden olabilir.)
—ANSİKL. *Atardamar anevrizması*, atardamar çeperinin orta gömleğinin bozulması sonucunda oluşur. En sık rastlanan neden damar sertliği ya da ateromdur. En sık görülen yerler karın ya da göğüs aortu ile dizardı atardamarıdır. Göğüs aortunun frengiye bağlı anevrizmalarına günümüzde ender rastlanır. Bazı anevrizmalar, özellikle kafa içi anevrizmaları, doğuştan şekil bozukluklarına ya da edinsel bazı hastalıklara (düğümlü periarterit) bağlı olarak gelişir. *Yapışıksız anevrizma* atardamar gömleklerinden birinin yırtılması sonucunda, damar çeperinin içinde oluşan bir kesedir. Zamanla hacmi genişleyen anevrizma birçok karmaşaya yol açar ve sonunda patlar. Anevrizma yırtılmaları kanamanın çokluğu ya da hayati önem taşıyan dokuların tahribi nedeniyle öldürücü olabilir. Çaresi ameliyattır. *Atardamar-toplardamar anevrizması* atardamar ile toplardamar arasında doğrudan bağlantıdır. Travmadan (atardamar-toplardamar fistülü) ya da doğuştan olabilir (varis andıran anevrizma). *Kalp anevrizması* özellikle sol karıncıkta gelişen miyokart enfarktüslerinin oldukça sık görülen bir karmaşasıdır. Bu anevrizmalar son yıllarda ameliyatla tedavi edilebilmektedir.

ANEVRİZMORAFİ a. (fr. *anevrysmoraphie*, yun. *aneurysma*, genişleme ve *rhaphe*, dikış'ten). Atardamar ve atardamar-toplardamar anevrizmalarında, anevrizma torbasının kesilip dikilmesine dayanan tedavi yöntemi.

ANEYTİUM → ANATOM.

ANEZE a. Esk. sil. İslamlığın ilk dönemlerinde kullanılmaya başlanan kısa mızrak. İlk kez, ramazan bayramını kutlamak üzere namazgâha giderken Hz. Muhammet'in önünde Bilal tarafından taşındı (624); namaz sırasında yere dikilerek minber görevini gördü. Bir asa ya da mızrak taşımak Hz. Muhammet'ten sonra gelenek haline geldi ve hâkimin ya da hatibin ayırıcı özelliği oldu.

ANFA, Casablanca'nın banliyösünde yer. 13-24 ocak 1943'te burada gerçekleşen konferansta, Roosevelt ile Churchill bir araya geldi. Bu konferansta, Sicilya'ya yapılacak çıkartma hazırlandı ve Giraud ile de Gaulle arasındaki rekabetin yarattığı sorunlar incelendi.

ANFİ → AMFİ.

ANFİNSEN (Christian Boehmer), amerikalı biyokimyacı (Monessen, Pennsylvania, 1916). 1950'de, Bethesda'daki (Maryland) Ulusal kardiyoloji enstitüsü'nde hücre fizyolojisi ve metabolizma laboratuvarı müdürlüğüne atandı. Burada, artrit ve metobolizma hastalıkları üzerinde araştırmalar yaptı. Ribonükleikasit moleküllerini parçalayan enzim olan ribonükleaz'ın uzamsal yapısını saptadı; ribonükleaz'ın uzamsal durumunun, kendisinin parçalanmasıyla oluşan aminoasitlerin yeniden kullanılmasında belirli birtakım düzenlemeler gerektirdiğini kanıtladı. Bu buluşu, 1972'de, kendisine Nobel kimya ödülü'nü kazandırdı.

ANFLÜRAN a. (fr. *enflurane*'dan). Uçucu, yanıcı ve patlayıcı olmayan, zehir etkisi az halojenli anestezi maddesi.
—ANSİKL. Renksiz ve eter gibi kokan anflüran, solunum yoluyla, oksijen eşliğinde ya da hem oksijen hem azot peroksitle birlikte verilir. Anflüranla birlikte damar yoluyla küçük dozda tiyopental verilebilir. Anflüran çabuk uyutur, kandaki oranı 2-4 dakikada % 0,5'ten % 2'ye çıkar, ağrıyı giderir, ama vagusu etkilemez. Karaciğerde zehirli maddelerden arındırıldıktan sonra, % 90'ı solunum yoluyla, % 10'u böbrek yoluyla, böbrekler için zararsız organik ve inorganik flüorürler halinde dışarı atılır. Hastaya verilmesi durdurulduktan kısa bir süre sonra kandaki yoğunluğu hızla azalır ve hasta 10 dakika içinde sakin ve rahat bir biçimde uyanır. Bununla birlikte hasta, bilincini yeniden kazanır kazanmaz ağrı duymaya başladığından biraz hareketlidir; anflüranın verilmesi durdurulduktan sonra, normalde verilenden daha düşük dozda merkezi ağrı kesiciler kullanılabilir. Bu maddenin yol açtığı karmaşalar şunlardır: 1. hasta kendiliğinden soluduğu durumlarda, uyuşmayı sağlamak ya da sürdürmek amacıyla yüksek dozda anflüran verilirse solunum sıkıntısı başlar; 2. aynı nedenlere bağlı olarak kan

Aneto tepesi

dolaşımı azalır ve kan kirlenir; 3. merkez sinir sisteminde hipokapniyle artan ve hiperkapniyle hafifleyen keskin inişli çıkışlı bir dengesizlik ortaya çıkar. Bu etkisinden dolayı anflüran, geçmişinde sara nöbetleri ve merkez sinir sistemi bozuklukları bulunanlarda kullanılmaz. Anflüranın en uygun kullanım alanı kısa süreli ameliyatlardır.

AN - FO, AMONYUM NİTRAT - FUEL -OİL'in kısaltılmışı.(→ NİTRAT - FUEL)

ANFOSSİ (Pasquale), italyan besteci (Taggia, Napoli, 1727 - Roma 1797).Piccinni'den dersler aldı. 70'i aşkın opera buffa *(La finta giardiniera, La vera costanza)* ve opera seria *(Didone abbandonata)* yazdı. Ayrıca dinsel müzik yapıtları bıraktı (oratoryolar).

ANGAD ya da **ANGİD ovası,** Fas'ın doğu kesiminde bölge. K.'de Beni Snasen kütlesi, G.'de Cerada dağlarıyla sınırlıdır; uved İsli, bölgeyi aşar. Cezayir'deki Tafna ovalarına doğru bir ulaşım yolu oluşturan bu yüksek ova, iklimin kuraklığına karşın bir tahıl tarımı alanı haline geldi; sulama yapılabilen kesimlerinde turunçgil, zeytin ve üzüm yetiştirilen büyük tarım işletmeleri vardır. İktisadi merkezi Ucda'dır.

ANGAGU a. Yalnız uygurca Oğuz Kağan destanı'nda geçen ve resim anlamına gelen sözcük: *Takı kıyandkatnıng angagusu budur* (Gergedanın resmi budur). Oğuz kağan destanı'nın uygurca metni dışında hiçbir kaynakta görülmeyen sözcüğün etimolojik açıklaması yapılamamıştır.

ANGAJE sıf. (fr. *engager*). **1.** Angaje edilmiş, bağımlı. **—2.** *Bir kimseyi angaje etmek*, onu söz ya da yazıyla yükümlülük altına sokmak: *Ünlü şarkıcıyı bu fuar dönemi için angaje etti.* **—3.** *Angaje olmak*, bir iş için yükümlülük altına girmek ya da toplumsal, siyasal bir görüşe,bir eyleme bağlanmak.

ANGAJMAN a. (fr. *engagement*). **1.** Bir şey için sözle ya da yazıyla yükümlülük altına girme; taahhüt: *Çeşitli kuruluşlarla angajmanları var. Angajmanlarını yerine getirmek.* **—2.** Toplumsal, siyasal bir eylemin içinde yer alma, ona bağlanma: *Siyasal bir angajmana girmek.*

ANGALAR, Jos platosunun Çad'daki bölümünde,Nijerya'nın kuzeyinde yaşayan halk. Nüfusları 130 000 kişidir. Angalar, bir reisin (reislik babadan oğula geçer) yaşlılar kurulu yardımıyla yönettiği köy toplulukları biçiminde örgütlenirler. Çad'daki öbür halklardan farklı olarak, Angalar'ın toplumunda, görevlerin babadan oğula devredildiği yönetici sınıflara rastlanır. Savunma açısından iyi örgütlenemediklerinden, XIX. yy.'da Fulaniler' in saldırısına uğradılar.

ANGARA (*Angara* ırmağı'ndan). Yerbil. Günümüz Kuzey yarıküresinin kalkanlarını içeren kıtalar topluluğu.

ANGARA, Doğu Sibirya'da ırmak; 1 826 km. Baykal gölünün fazla sularını boşaltan ırmak, kuzeye doğru yönelerek Anadır dağlık bölgesini aşar, sonra batıya saparak Yenisey ırmağına kavuşur. Aşağı kesimine eskiden yukarı Tunguska adı verilen Angara, Baykal gölünün dengelediği rejimiyle ve büyüklüğüyle (İrkutsk'ta 1 700 m^3/sn; Bratsk'ta 2 900 m^3/sn.), büyük bir hidroelektrik potansiyel içerir. Düşük maliyetli elektrik üreten büyük santrallar (İrkutsk, Bratsk, Üstilimsk) Doğu Sibirya'da büyük sanayi tesislerinin (kereste sanayisi ve alüminyum (metalurjisi) kurulmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır.

— Tarönc. *Angara kültürü*, Sibirya'da (Rusya), Baykal gölü bölgesinde gelişmiş olan üst yontmataş devrinin bir evresi. Eski avcı yerleşmeleri olduğu kabul edilen çok sayıda sitte, yuvarlak (yaklş. 4 m çapında) ve dikdörtgen biçiminde kulübe kalıntılarıyla, delici ve kazıyıcı aletler içeren taş endüstrisine rastlanmıştır. Araç gereç ve sanat eşyaları yapımında kemik ve fildişi de kullanılmıştır (insan biçiminde heykelcikler). Bu evreye ait başlıca yataklar Buret ve Malta'dır.

ANGARİA a. Öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça. (Angariidae familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Angaria (esk. *delphinula)* cinsine sıcak denizlerde (Hint okyanusu ve Büyük okyanus) rastlanır. Angariaların ayakları çok gelişmiştir; kavkıları kalın sedefli, diken ve pürtüklerle süslü, koni ya da yassı disk biçimindedir; orta kesimi geniş olan kavkının bir kapakçıkla örtülen yuvarlak bir deliği vardır. Günümüzdekilere benzeyen fosil türlere, jura devri katmanlarından başlayarak rastlanır.

ANGAROS. Tar.coğ.Anadolu'da,Bithynia bölgesinde kent; Helenopolis (Hersek) yakınındaydı. Novatianus tarikatına bağlı piskoposlar burada toplandı (391).

ANGARSK, Rusya'da kent, Angara ırmağı kıyısında, İrkutsk'un K.-B.'sında; 266 000 nüf. (1989). Petrol arıtımı ve kimya sanayisi.

ANGARYA a. (yun. *angareia).* **1.** Bir kimseye ya da bir topluluğa ücretsiz olarak, zorla yaptırılan iş: *Angarya yasaktır.* **—2.** Gönülsüzce, kimi zaman da hatır için yapılan zor ya da sıkıcı iş, görev: *Akraba ziyaretleri tam bir angaryaya dönüştü. Bu görev angaryadan başka bir şey değil. Çocukların bütün angaryaları benim üstümde. Size bir angarya yükleyeceğim.* **—3.** *Angaryaya koşmak*, bir kimseyi zorunlu ve yükümlü olmadığı bir işte zorla çalıştırmak.

—Denizc. Gemilerin programlarındaki esas hizmetlerinin dışında kalan işler.

—Uluslarar. huk. Bir devletin, yabancı bandıralı gemileri kendi çıkarına çalışmaya zorlaması. (Ticaret özgürlüğünü zedeleyen ve elkoyma'nın uluslararası bir biçimini oluşturan angarya; ortadan kalkmak üzeredir. Angarya, savaş zamanında savaşan devletlerden biri tarafından tarafsız bir ülke gemisine uygulanır ve bir tazminat hakkı yaratır.)

—ANSİKL. Anayas. huk. Anayasanın 18. maddesine göre hiç kimse zorla çalıştırılamaz. Angarya yasaktır. Koşulları yasayla düzenlenmek üzere hükümlülük ya da tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar, olağanüstü hallerde yurttaşlardan istenecek hizmetler, ülke gereksinmelerinin zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen yurttaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz.

—Tar. Osmanlı devletinde angarya hizmetleri, genellikle para ödemesine çevrilmiş bulunuyordu. Çift resmi olarak, osmanlı köylüsü (raiyyet) tarafından ödenen paranın aslında bazı angarya hizmetlerine karşılık olduğu Fatih dönemine ait bir kanunnameden de anlaşılmaktadır. Buna göre, o sıralarda 22 akçe olan çift resminin 3 akçesi köylünün timar erinin çiftliğinde 3 gün çalışması karşılığıydı. 7 akçesi bir araba ot, 7 akçesi bir kağnı odun, 2 akçesi de timar erinin otunu köylünün kendi arabasıyla taşıması bedeli olarak alınıyordu. Bununla birlikte, osmanlı köylüsü. timar erini konuk etmek, ürününü en yakın pazara götürmek, tohumu verdiği takdirde tarlasını sürüp, biçmek gibi angarya hizmetlerini yerine getirmek zorundaydı.

ANGARYACI a. Angarya uygulayan, başkalarına iş yükleme alışkanlığında olan kimse için kullanılır.

ANG DUONG (öl. 1859), 1845'ten 1859'a kadar Kamboçya (Kampuçya) kralı. Ülkeye egemen olan Vietnamlılar'ın tahta çıkardıkları yeğeni Mei'nin yönetimi sırasında, Bangkok'ta sürgündeydi; siyam ordusunca desteklenen halk ayaklanmasının ardından iktidarı ele geçirdi. Siyam'la Vietnam'ın ikili egemenliğini kabul edince (1846), Udong'da taç giydi (1847); ancak bu iki devletin baskılarına karşı Singapur konsolosundan Fransa'nın yardımını istedi (1853). Fransa'nın gönderdiği heyet, başkanı Charles de Montigny'nin beceriksizliği yüzünden başarısızlığa uğradı. Çok dindar bir kişi olan Ang Duong, yüzyıllardır savaşlarla ve yabancı işgalleriyle yıkılmış olan Kamboçya'yı yeniden kalkındırdı. Büyük oğlu Ang Voddey de, Norodom adını alarak onun yerine geçti.

ANGEH be. (Fars. *ān* ve *geh*'ten, *ān -geh*). *Esk.*O anda, o sırada, o zaman.

ANGEHOLM, İsveç'te kent, Hälsingborg'un K.-D.'sunda, Kattegat'ın koylarından birinin kıyısında. Sayfiye yeri.

ANGELES, Filipinler'de kent, Luzon adasında, Manila'nın K.-B'sında; 236 000 nüf. (1990).

Angelica, italyan epik şiirindeki iki kadın kahramanın adı: Boiardo'nun *Orlando innamorato*'sunda yer alan ilki, Charlemagne'ın yiğitlerini şaşkına çevirmek için Katay'dan gelen bir büyücüdür; Ariosto'nun *Orlando furioso*'sunda adı geçen ikincisi ise, Batı'da yolunu şaşırmış ve sevdiği genç sarazen Medoro ile birlikte ülkesine dönmeye çalışan masum bir Doğulu kadındır.

Angelica ve Medoro
(1631-1633'e doğr.)
Jacques Blanchard'ın tablosu
Metropolitan Museum, New York

ANGELİCO (Guido ya da Guidolino DI PİETRO, rahiplik adıyla **Fra Giovanni da Fiesole, il Beato** ya da **Fra** —denir.), italyan ressam (Vicchio di Mugello ? 1400'e doğr. - Roma 1455).1417 ve 1418 yıllarına ilişkin belgeler onun bir ressam olduğunu belirtir, ama bir tarikata girdiğinden söz etmez; oysa, 1423 yılına ilişkin bir belgede Fiesole dominiken papazlarından biri olduğu açıklanmıştır. Bir din adamı olması, Rönesans'ın getirdiklerini benimsemesini hiçbir zaman engellemedi.Fra Angelico,Masaccio ile Brunelleschi' nin buluşlarını ilk kavrayanlardan biriydi ve yaşadığı dönemde bile çok büyük bir ressam olarak kabul edildi. 1430'a kadar süren ilk dönem çalışmalarında kesinlikle Masaccio'nun etkisi görülür *(Aziz Augustinus'un hıristiyanlığı kabulü,* Cherbourg müzesi);San Domenico del Fiesole kilisesi için yapılan ve şimdi Louvre'da bulunan *Meryem'in taç giymesi* adlı tablosundaysa perspektife tam anlamıyla egemen oldu ve tablo büyük bir yankı uyandırdı. Angelico'nun 1430-1445 arasındaki döneme sokulması gereken yapıtları şunlardır:Floransa'daki San Marco müzesi'nde *Taç giyme* ve *İsa'nın çarmıh'tan indirilmesi* adlı tablolar; *İsa'nın cesedi önünde ağıt* (1436, San Marco müzesi); Perugia'daki çok kanatlı tablo ve bunun Vatikan'da bulunan alt bölümü; ve Medici ailesinden Cosimo ve Lorenzo tarafından San Marco manastırı için ısmarlanan ve 1440'a doğru tamamlanan eşsiz güzellikte bir mihrap arkalığı (Cosimo ile Bamiano'nun tarihini anlatan alt bölümleri, Louvre ile Münih müzelerindedir).

angaria

Fra **Angelico**
San Stefano San Petro'nun elinden diyakozluğu alırken (1448'e doğr.)
Vatikan'daki Niccolo V capellası'nın bir freskinden ayrıntı

Fra Angelico, 1445'ten başlayarak Roma'da çalıştı. Bu çalışmalardan yalnızca, San Stefano ile San Lauro'nun tarihini dile getiren Niccolo V kilisesi'nin freskleri (1448) günümüze kalmıştır; çok dengeli mimari perspektifleriyle bu eserler, ressamın, Rönesans'ın getirdiklerini tam anlamıyla özümlediğini gösterir.1449'da Fiesole'deki San Domenico manastırı'nın başkeşişi olan Fra Angelico, öğrencilerinin de yardımıyla Annunziata kilisesi adak dolabı kapaklarını resimledi (Floransa. San Marco müzesi) ve *Bosco Ai Frati*'nin mihrap arkalığını yaptı *(ay. y.)*. Yeniden Roma'ya yerleşti, orada öldü ve Santa Maria sopra Minerva kilisesi'ne gömüldü.

Fra Angelico'nun yapıtları, hıristiyan dünyasının en tanınmış ikonografilerinden birini oluşturur; çünkü ressam, dinsel coşkusunu ve Kilise'nin mesajını iletmeyi başarmış, Kilise de bunu fark ederek onu azizlik mertebesine yükseltmiştir. Öte yandan Fra Angelico, uzam duygusu, yüzeyden yararlanma konusundaki dehası, kompozisyonlarının ritmi, çizgilerinin berraklığı, renklerinin saydamlığı ve alışılmamış bulgularıyla yalnızca Domenico di Michelino, Benozzo Gozzoli, Andrea di Giusto gibi öğrencilerini değil, Pesellino, Fra Filippo Lippi, Domenico Veneziano, Piero della Francesca gibi çağdaşlarını ve onlar aracılığıyla da batı resminin bir kesimini etkilemiştir.

Angelus (1858-59)
Jean-François Millet'nin tablosu
Louvre müzesi, Paris

ANGELİK sıf. (fr. *angélique*'ten). Org kim. *Angelik asit*, formülü

$$\begin{array}{c} CH_3 - C - H \\ \| \\ CH_3 - C - CO_2H \end{array}$$

olan asit; birçok angelik türünün kökünde (*Angelica archangelica*, maydanozgiller) ve ester biçiminde köpekpapatyası çiçeklerinde (*Anthemis nobilis*, bileşikgiller) rastlanır. (Angelik asit, *metil -2 buten-2 oik asit*'in E izomeridir; asit ya da alkali ortamda ısıtıldığında, geometrik Z izomeri olan *tiglik asit*'i verir. Öte yandan, sevadinden de [alkollü potasyum hidrat etkimesiyle oluşmuş sevadilin alkololiti] elde edilebilir.)

ANGELİS (Nazareno DE) → DE ANGELİS (Nazareno).

ANGELL (*sir* Norman) ingiliz yazar (Holbeach, Lincolnshire, 1874 - Groydon 1967). 1910'da. savaşla elde edilen çıkarların aldatıcı bir nitelik taşıdığını kanıtlamaya yönelik *Great İllusion*'ı yazdı. Milletler cemiyeti'nin inançlı bir savunucusu ve ateşli bir idealistti. 1933'te Nobel barış ödülü'nü kazandı.

ANGELONİ (Luigi), italyan yazar ve yurtsever (Frosinona 1759 - Londra 1842). İlk Risorgimento kuşağının kuramcılarından biridir. Arıtıcılık tartışmasında Monti'nin karşısında yer aldı.

ANGELONYA a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen, çiçeklerinin güzelliğinden ötürü serada yetiştirilen ot ya da küçük çalı. (30 tür; aslanağızgiller familyası.)

ANGELOPULOS (Theodoros), yunanlı film yönetmeni (Atina 1936). Paris'te sinema öğrenimi gördü. Yönetmen olarak ilk uzun filmini 1970'te çekti (*Yeniden yaratma* [Anaparastassi]). Brecht etkileri taşıyan sonraki filmlerinde ülkesinin siyasal tarihini yansıttı ve çağdaş yunan sinemasının en önde gelen yönetmeni oldu (*36 günleri* [i Meres Tu 36], 1972; *Avcılar* [i Kynighi], 1977; *O Megaleksandros*, 1980; *Taksidi Sta Kythira*, 1984; *O Melissokomos*, 1986 ; *To Meteuro Vima Tou Pelargon*, 1991).

ANGELOS, büyük bizans ailesi —XII. yy.'ın başında, KONSTANTİNOS **Angelos**' un, Aleksios I'in kızı Theodora Komnene'den dört oğlu oldu. —Bunlardan ikincisi, ANDRONİKOS I, imparator İSAAKİOS* II (1185-1195 ve 1203-1204) ile imparator ALEKSİOS* III'ün (1195-1203) babasıydı. —Üçüncüsü, İOANNES yeğeni İsaakios II tarafından sebastokratos yapıldı, Zoe Dukas ile evlendi. —MİKHAEL I, Ioannes'in evlilik dışı oğlu, Epeiros'u ve Tesalya'yı Latinler'den aldı ve Epeiros despotu oldu (1204-1215'e doğr.).—THEODOROS, öncekinin üvey kardeşi, onun yerine geçti (1215'e doğr.) ve Selanik'te imparatorluğunu ilan etti (1224-1230); ama bulgar çarı Ivan Asen II tarafından yenilgiye uğratılarak gözleri oyuldu; iktidarı kardeşi MANUEL'e (1230-1240'a doğr.), sonra da oğlu Ioannes'e bıraktı ve 1252'de öldü. —Theodoros'un iki oğlu, İOANNES (1240'a doğr. -1244) ve DEMETRİOS 1244-1246), Tesalya despotuydular; bunların devletleri daha sonra Mikhael I'in oğlu MİKHAEL II'nin eline geçti. Kuzenleri olan Mikhael II, baba toprağını yeniden ele geçirdi ve Epeiros despotu unvanını aldı (1237'ye doğr. -1271). Kızlarından biri olan ANNA (öl. 1284'e doğr.) Akhaia prensi Guillaume de Villehardouin ile (1259), sonra da Thebai kosenyörü Nikolaos II de Saint-Omer ile (1278) evlendi. Ailenin HELENE adlı bir başka üyesi, Sicilya kralı Manfred von Schwaben'in ikinci karısı oldu (1259). —Mikhael II'nin ölümü üzerine eyaletleri paylaşıldı; meşru oğullarının büyüğü olan Nikephoros I, Epeiros despotu (1271-1296); evlilik dışı oğlu İoannes I ise Eflak (Blaquia) despotu oldu. Nikephoros I, Anjou-Sicilya prensleriyle kapıştı.Önce imparator Theodoros II'nin kızı Maria Laskaris ile evlendi; ondan olan kızı MARİA, Kefalonya kontu Ioannes I Orsini'nin eşi oldu. Nikephoros I, ikinci evliliğini imparator Mikhael VIII Palaiologos'un yeğeni Anna Kantakuzene ile yaptı ve ondan üç çocuğu oldu; kızı THAMARA (öl. 1311), çeyiz olarak *Romania despotluğu* adıyla Epeiros'un kıyı topraklarına ve adalara sahip oldu, sonra da Taranto prensi Philippe I d'Anjou-Sicile ile evlendi (1294); kısa bir süre sonra prens, Thamara'yı boşadı (1309); oğlu Epeiros despotu (1296 ? -1318) THOMAS (1294-1318), yeğeni Kefalonya prensi Nikolaos Orsini tarafından öldürüldü; Nikolaos,Thomas'ın yerine geçti. Eflak despotu (1271-1295) IOANNES I (öl. 1296), Latinler'le ittifak kurdu; son kızı HELENE, Atina dükü Guillaume de la Roche ile (1275), sonra da Brienne ve Lecce kontu Ugo I ile (1291) evlendi; ikinci oğlu Eflak despotu (1295-1302) KONSTANTİNOS'un halefi, oğlu İOANNES II (1302-1318) oldu; İoannes II'nin ölümünden sonra, Bizans imparatoru Andronikos II, Tesalya'yı kendi topraklarına kattı.

Angelos kulesi, İstanbul'da bizans kulesi; Ayvansaray'da, Eğrikapı'dan Haliç'e inen yoldadır. Bizans imparatoru İsaakios II Angelos (1185-1195) tarafından Blakhernai sarayı'nın korunması için yaptırıldı. Sonradan Anemas kulesi ile birleştirilen yapının bir yüzünde üç, öbür yüzlerinde birer pencere vardır. Yapı, cezaevi ve saray muhafızlarının barınağı olarak kullanılıyordu.

ANGELUCCİ (Liborio), italyan hekim ve siyaset adamı (Roma 1746 - Milano 1811). Roma'da demokratların lideriydi. 1798'de Roma Cumhuriyeti'ni yönetecek beş konsülden biri olarak atandı. 1799'da Fransızlar Roma'yı boşalttıkları zaman kentten ayrılıp Paris'e yerleşti. Sonra İtalya kral naibinin hizmetine girdi.

■ **ANGELUS** a. (lat. sözc.) **1.** *Angelus* sözcüğüyle başladığı için böyle adlandırılan hıristiyan duası. **—2.** Hıristiyanlara bu duanın vaktini bildirmek için sabah, öğle ve akşamları çalınan çan.

Angelus, J.-F. Millet'nin tablosu (1858-59; 55x66 cm, Louvre), uluslararası bir ünü vardır. Kopya edildi, yorumlandı, karikatürleştirildi, çeşitli eşyalar üzerine defalarca basıldı. XIX. yy.'da, kırsal yaşamdaki dinsel duygunun süreklilik simgesi olan bu tablonun ünü, konusundan çok, inanılmaz fiyatlarla birçok kez alınıp satılmasından kaynaklanır.

ANGELUS SİLESİUS (Johann SCHEFFLER, denir), alman şair ve din yazarı (Breslau 1624 - *ay.y.* 1677). 1653'te katolikliği kabul etti. Yazınsal biçimiyle dikkati çeken ve duyguları yücelten mistik şiirler yazdı. Bir yandan da katolikliği savunmak için luthercilerle sert bir tartışmaya girdi.

ANGERMAİR (Christof), alman fildişi oymacısı (Weilheim, Bavyera - öl. Münih 1632 ?). Maximilian I için yaptığı madalya muhafazası, Münih müzesi madalyon dairesindedir.

ANGERMAN, Kuzey İsveç'te ırmak. Botni körfezine dökülür; 450 km. Çağlayanlarla kesilen çığırından, tomruk yüzdürmede ve elektrik üretiminde (hidroelektrik santralları) yararlanılır.

ANGERONA, eski Roma tanrısı; bir parmağı ağzında tasvir edilir. Tapınması, kış gündönümüyle bağıntılıydı.

ANGERS, Maine-et-Loire *département*'ının (Fransa) merkezi, eski Anjou'nun baş-

Angers'den bir görünüm
Maine ırmağı kıyısındaki şato (XIII. yy.) ve Saint-Maurice katedrali (sağda, XII. yy. ortaları)

Angers
şatonun surlarındaki kule (XIII. yy.)

kenti, Maine ırmağı kıyısında; 141 143 nüf.

• GUZEL SANATLAR. Roman döneminden (XI. ve XII. yy.) günümüze, Saint-Martin ve Ronceray (eskiden bir manastıra aitti) kiliseleri ayakta kaldı. XII. yy.'ın ortalarında inşa edilen Saint-Maurice katedrali, o dönemden kalma vitrayları, heykellerle bezenmiş taçkapısı ve hazine dairesiyle Angers gotik mimarisinin ilk örneğidir. Angers gotik'i, Trinité'de, eski Saint-Jean hastanesi'nde (büyük koğuş) ve Saint-Serge'de (XIII.yy.'ın ilk yıllarına tarihlenen koro bölümü) görülür. Bir XIII. yy. kalesi olan şatonun 17 büyük burçla güçlendirilmiş surlarının içerisinde, özellikle de XV. yy.'dan kalma capella ile 1952-1954 arasında inşa edilen galeride (*Mahşer** temasını işleyen duvar halıları burada sergilenmektedir), bir duvar halıları müzesi vardır. Eski Saint-Aubin manastırı'ndan, XII. yy.'a ait güzel bir burçla büyük bir bölümü XVII. yy.'dan kalan binalar (bugünkü vilayet binası) günümüze kadar gelmiştir.

ANGHİARİ, Toscana'da (İtalya) köy, Arezzo'nun K.-D.'sunda. Burada, 1425'te Milanolular Floransalılar'ı, 29 haziran 1440'ta da Floransa - Papalık ordusu Condottiero Piccinino'nun yönettiği Milanolular'ı yenmişlerdir.

ANGIÇ a. *Yörs.* Harman zamanı fazla sap ya da saman yüklemek için öküz ve at arabalarının iki yanına konulan tahta parmaklıklı kanat.

ANGIÇ a. Ormanc. Bazı yörelerde zakkuma *(Nerium oleander)* verilen ad.

ANGIÇLI sıf. *Yörs.* Angıcı olan. ‖ *Angıçlı araba,* bir çift at ya da öküzle çekilen, iki yanında angıç bulunan araba. Sap taşımakta kullanılır. (Eşanl. SAP* ARABASI.)

ANGIDİ → ANGUDI.

ANGIN sıf. *Yörs.* Ünlü, soylu.

ANGIT → ANGUT.

ANGİD → ANGAD.

ANGİOKARP sıf. (fr. *angiocarpe*; yun. *aggeion,* kapçık, ve *karpos,* meyve'den). Tam olgunlaşıncaya dek sporları ve himenyumu bir kılıfın içinde kapalı kalan liken ve mantar için kullanılır.

◆ a. Angiokarp mantar, liken.

ANGİOLİERİ (Cecco), italyan şair (Siena 1260'a doğr. - 1312'ye doğr.). Teknik bakımdan çok ustaca yazılmış, ama *dolce stil nuovo*'nun aşk motiflerini müstehcenliğe varacak ölçüde bozan şiirlerinin (110'dan fazla sone) gözde teması, kadınlar, şarap ve oyundur.

ANGİOLİNİ (Gasparo), italyan dansçı, koregraf, bale yönetmeni ve besteci (Floransa 1731 - Milano 1803). 1754'te Viyana'da Hilferding yönetiminde baş dansçıydı; 1757'de Torino'nun Regio tiyatrosu için ilk balelerini hazırladı. Aksiyon balesini yenileyenlerden Hilferding'in öğrencisi olan Angiolini, önce Viyana'da (1759), sonra Petersburg'da (1766), öğretmeninin yerine bale yönetmeni oldu. Viyana'da Gluck ile işbirliği yaptı: *Don Giovanni o il convitato di pietra* (1761; libretto ve koregrafi) [akademik dansta iz bırakan ve büyük başarı kazanan bu balede, müzik ve pantomimin, "saf dans"a üstün tutulması yankılar yarattı], *Orfeo e Euridice* (opera, 1762; dansların koregrafisi), *Semiramide* (Voltaire'den yararlanarak, 1765; koregrafi). Petersburg'da *Didone abbandonata*'yı düzenledi (1766; müzik ve koregrafi). Milano'da karşılaştığı (1774) Novaro'ya karşı aksiyon balesini, Hilferding ve kendisinin yarattığını ileri sürdü (bu anlamsız çekişmenin sonunda, bale-pantomimin doğuşunda her üç sanatçının da ayrı ayrı katkısı bulunduğu anlaşıldı). Angiolini, Viyana'ya döndü (*Orfano della Cina,* 1774), daha sonra Petersburg'a gitti (1776-1779; 1782-1786). Bir ara İtalya'da da çalıştı, ama bu ülkede cumhuriyetçi eğilimlere yakınlık göstermesi nedeniyle Cattaro'ya (Kotor) sürgüne gönderildi (1799), Lunéville barışı ile serbest bırakıldı (1801).

ANGİOPTERİS a. (yun. *aggeion,* damar ve *pteris,* eğrelti'den). Tropikal Asya'da ve Insulinde adalarında yetişen ağacımsı eğrelti.

ANGİOSPERMAE a. Bot. Kapalıtohumlular şubesinin bilimsel adı.

ANGİRAS, hint mitolojisinde insanlığın atalarından biri. Büyük Bilge *(maharsi)* ya da Yaratıkların Efendisi *(Pracapati)* olarak nitelendirilir. Rigveda ilahilerini onun yazdığı söylenir.

ANGİTİA, Marsuslar'ın eski tanrısı; yılanları büyülemekte ve zehir kullanmakta ustaydı.

Angkar (*Örgüt* anlamında khmerce sözc.), Kızıl Khmerler rejiminde girişilen Kampuçya devrimi'nde, 17 nisan 1975'te Phnom Penh'in alınmasında, 1978'deki Vietnam müdahalesinde vurucu gücü oluşturan örgüt. Khmer halkının çeşitli toplum düzeylerinde siyasal eğitimini sağlamakla görevli askeri ve sivil kadrolar, bu örgüt bünyesinde toplandı; 1976 başlarında Kampuçya'da yürürlüğe giren kurumların sağladığı demokratik görünümün arkasına gizlenerek yönetimi elinde tuttu; terörü yaygınlaştırdı.

■ **ANGKOR,** Kampuçya'da, Siem Reap'ın kuzeyinde arkeolojik sit. IX. yy.'ın sonundan Ayuthia krallığı'na bağlandığı yıl olan 1431'e kadar hemen hemen aralıksız başkent olan Angkor'da, VII. ve VIII. yy.'lar arasında yapılmış 80'i aşkın anıtsal yapı vardır. 1296'ya doğru çinli elçi Cou Daguan'ın ve XVI. yy.'dan başlayarak zaman zaman avrupalı misyonerlerin betimledikleri bu ünlü hac yeri, Güneydoğu Asya'ya duyulan bilimsel ilginin 1860'a doğru uyanmasına kadar Avrupalılar'a yabancı kaldı. Bilimsel heyetlerin etkinlikleri (Kampuçya'da fransız himaye sisteminin kurulmasına bağlıdır [1863]), Uzakdoğu Fransız okulu'nun kurulması (1898) ve Sıyam'ın Battambang ve Siem Reap eyaletlerini Fransa'ya bırakması (1907), khmer sanatı ve tarihine ilişkin bilgilerin temelde kaynaklandığı sit incelemesiyle çıkarma ve koruma çalışmalarına (1973'e kadar sürdü) elverişli bir ortam hazırladı.

Gitgide son derece ustalıklı bir düzeye ulaşan sanatı (*dağ tapınaklar* adı verilen kral tapınakları), suyollarının (yararlılıktan çok kutsallık) düzenlenmesine ve geometriye verilen önem, topluluğun birliğini sağlayan öğelerdir. Sanskritçede "mutluluk getiren kent" anlamına gelen ve Yasovarman I (889-900'e doğr.) tarafından kurulan bir brahman kenti olan başkent Yasodharapura, Phnom Bakheng'in (karmaşık simgelerle bezenmiş dağ-tapınağına sahip merkezi yapı) çevresinde gelişti. Ardından Doğu Baray'ın kazılmasına ve Siem Reap ırmağının yatağının düzenlenmesine geçildi. Sit, ele geçirildiği ve Çampa tarafından işgal edildiği 1177'ye kadar zenginleşti: başlıcaları Doğu Me-

Angkor Baphuon'u süsleyen alçak kabartma (1060'a doğr.)

bon ve Pre Rup prasatları (kutsal tapınaklar) X. yy.'dan kalma kral sarayı; XI. yy.'dan kalma Ta Kev ve Baphuon prasatları (Batı Baray'ın kazılması sonucu); XII. yy.'dan kalma Angkor Vat kutsal tapınağı.

Fakat Kampuçya'daki çarpışmalardan büyük ölçüde etkilenmiş olan bu anıtsal yapılar, 1973'ten beri kendi haline terk edilmiş durumdadır. Yağma, din düşmanlarının verdiği hasar, iklim koşullarından kaynaklanan aşınmalar, bitkilerin istilası, bu "cangıl katedralleri"ni yok olma tehlikesiyle baş başa bırakmıştır.

ANGKOR THOM, Jayavarman VII (1181-1218) tarafından Phnom Bakheng'in kuzeyinde, özgür Kampuçya için yaptırılan yeni başkent. Güneydoğu Asya burayı buddha evrenbiliminin tanrılar kenti olarak kabul etti. Geniş hendeği, beş anıtsal yapıyı çevreleyen yüksek surları, taraçaları (Kral sarayı), sur dışındaki büyük tapınakları (Banteay Kdei, Ta Prohm [1186]; Preah Khan [1191]) ile Bayon'un çevresinde kusursuza yakın bir kare (kenarı 3 km) oluşturan kent, genişliğiyle olduğu gibi simgesel anlamıyla da şaşırtıcıdır. 1431'den sonra, hükümdarlar XVI. yy.'ın ikinci yarısına kadar kentte kalmadılar; hükümdarların burada oturmaları, kente kısa süre yeniden sanatsal bir etkinlik kazandırdı.

■**Angkor Vat,** Angkor Thom'un G.'inde khmer tapınağı (XII. yy.). Yaklaşık 200 ha'lık bir alanı kaplayan bu tapınak, khmer sanatının en görkemli yapıtı ve piramit biçimi tapınakların (bunlara "dağtapınaklar" denir) en mükemmelidir. Eşmerkezli beş kuşak içeren planının klasikliği ve oranlarının güzelliği ayrıca belirtilmeye değer. Üst katta galerilerle birbirine bağlanan beş kulesi, 2. ve 3. kuşakta haç biçimdeki bir avluyla birbirine bağlanan galerileri de başyapıtlardır. 3. galeriyi yaklaşık 800 m boyunca süsleyen alçakkabartmalar ve süsleme heykelleri, ikonografi açısından çok büyük önem taşır. Kral Suryavarman II (1113-1144'ten sonr.) tarafından yaptırılarak Vişnu'ya adanan bu tapınağın, hükümdarın mozolesi olduğunu öne sürenler varsa da inandırıcı bir kanıt yoktur. Yapı XV. yy.'a doğru bir Buddha tapınağı oldu. Heykellerinin bir bölümü XVI. yy.'da tamamlandı.

■**ANGLADA CAMARASA** (Hermenegildo), ispanyol ressam (Barcelona 1872 - Pollensa 1959). Resme 1898'de Paris'te başladı; önce gündelik yaşamı konu alan çok canlı tablolar yaptı. Portrelerinde, sert tonlar kullandı. Mallorca adasını betimleyen manzara resimlerindeyse üslubu daha yalındır.

ANGLCA a. Eski ingilizcenin, northumbria lehçesiyle merce lehçesinin de kapsayan lehçelerinin tümü.

ANGLDRUVA a. (fr. *angle droit*, dik açı'dan). Dişç. cerr. Doğrudan girilemeyen bölgelerde (kesici dişlerin dile bakan yüzü, alt ve üst azıların birbirine değen yüzü) kısa frezeleri kullanmaya yarayan aygıt.

ANGLE ya da **ANGLEZ** sıf. ve a. (fr. *anglais, anglaise*). **1.** İngiltereli, ingiliz. **—2.** İngiliz tarzında: *Dantel anglez.* —Matbaac. İşlek el yazısı biçiminde baskı karakteri; davetiye, afiş gibi küçük baskı işlerinde ya da reklamcılıkta kullanılır. (Anglezler, Vox sınıflamasında yer alır.) —İngiliz yazı ustalarından esinlenen tipografi karakteri. (XVIII. yy. sonunda Firmin Didot, harfleri bölünmüş parçalardan oluşan ve "bağdaşımlı" denilen bir anglezi oyarak hazırladı.)

ANGLÉS (Higinio), ispanyol papaz vemüzikbilimci (Maspujols, Tarragona, 1888 - Roma 1969). Ispanyol müzikbilim enstitüsü ve Roma'daki Papalık dinsel müzik enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı. Juan Brudieu, Cabanilles (3 cilt, 1921-1936), Juan Pujol, Guiraut Riquier ve Morales'in (5 cilt, 1952-1957) yapıtlarını, Alfonso X'un *Cantıga*'larını, Las Huelgas'ın elyazmalarını ve XV. yy. sonu çoksesli bestelerini inceleyip yayımlayarak alanının en yetkili uzmanlarından biri durumuna geldi. J. Subirá ile birlikte Madrid ulusal kitaplığı müzik kataloğunu hazırladı. *Anuario musical* (Müzik yıllığı) ve *Monumentos de la música española* (İspanyol müziğinin anıtları) adlı yayınları yönetti.

ANGLESEY, Büyük Britanya'da (Wales ülkesi, Gwynedd yönetim bölgesi) ada. İrlanda denizi kıyısında; 715 km²; 59 700 nüf. Başlıca kenti *Holyhead.* Daha Ortaçağ'da topraklarının verimliliğiyle ün salan ada, günümüzde sağmal sığır yetiştiriciliği, süt ürünleri üretimi ve yaz turizmine yönelmiştir. —Welshler'in *Mon*, Romalılar'ın *Mona* adını verdikleri ada, Gwynedd krallığı'nın en önemli kesimini oluşturuyordu; krallığın başkenti Aberffraw (Holyhead yakınında) buradaydı.

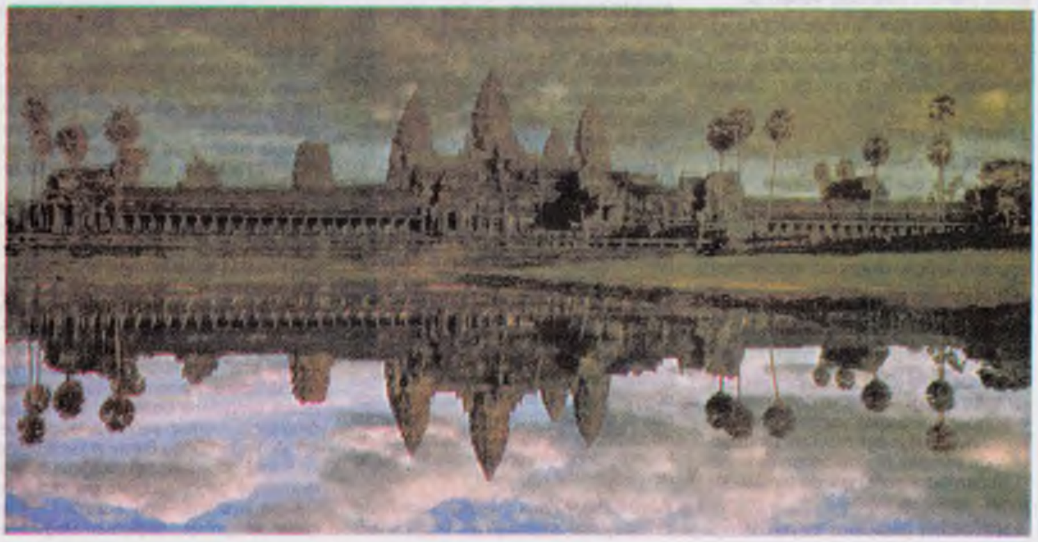
ANGLESEY markisi → PAGET.

ANGLEZ → ANGLE.

ANGLEZİT a. (fr. *anglésite*; *Anglesey*'den). Miner. Ortorombik sisteme ait doğal kurşun sülfat $PbSO_4$

ANGLİKANCILIK a. İngiltere resmi kilisesinin öğretisi, ilkeleri ve kurumları. —ANSİKL. Kral Henry VIII'in papa Clemens VII ile bozuşmasından sonra, İngiltere kilisesi bağımsız oldu; kral, karısı Catherine of Aragon'dan boşanmak istemiş, papaysa buna karşı çıkmıştı. Ama bu tanrıbilimci kral, bu durumda, kendini, İngiltere kilisesinin yüce yöneticisi ilan etmekle yetindi (1534 egemenlik yasası). Katolik hiyerarşisini ve dogmasını korudu (*Altı madde yasası*, 1539) ve protestanlara büyük baskı yaptı. Altı madde yasası yürürlükten kalkınca Edward VI döneminde, calvinciliğin etkisini taşıyan kırk iki maddelik bir inanç bildirisi (1552-53) ve ingilizce yazılmış bir ayin kitabı (*Book of Common Prayer*, 1549) kaleme alındı. Katolik prenses Mary Tudor İngiltere kilisesini, Roma ile uzlaştırdı; ama bu yolda döktüğü kan, çabalarının boşa çıkmasına neden oldu. Kraliçe Elizabeth'in, kıta Avrupası'ndaki reform hareketi ile katoliklik arasında kalmış olan uyrukları, anglikancılığı kabule yatkındılar. Elizabeth, otuz dokuz maddeye indirilmiş ve ılımlı calvinci bir anlayışla ele alınmış inanç bildirisini (*the Articles of Religion*, 1563) gözden geçirtti. Ayin düzeni yarı-katolik hale geldi. Kilise'nin yapısı, Ortaçağ'daki durumunu sürdürdü ve kilise içi hiyerarşi korundu.

XVI. yy.'ın sonlarından başlayarak ang-

Angkor Vat tapınağı khmer sanatı, XII. yy.

likancılıkta iki eğilim görüldü. Piskoposluk hiyerarşisine ve ayin düzenlemelerine bağlılık gösteren Yüksek kilise *(High Church)* ile calvinciliğe daha yakın olan Aşağı kilise *(Low Church)*. XVIII. yy.'dan sonra da kişisel ahlaka önem verip dinsel öğreti sorunlarını ikinci plana iterek protestan birliğini savunan üçüncü bir eğilim, yani Geniş kilise *(Broad Church)* doğdu. XIX. yy. daysa Yüksek kilise içinde, puseycilik ve Oxford hareketi diye de bilinen traktarian hareketi ortaya çıktı; "ritualism" akımıysa Oxford hareketinden doğdu.

Anglikancılık, kiliselerarası ilişkiyi, katolikler ve ortodokslarla diyaloğu destekledi. Canterbury piskoposu Dr. Fisher'in Johannes XXIII'ü (2 aralık 1960), Dr. Fisher'in yerine geçen Dr. Ramsey'in Paulus VI'yı (23-24 mart 1966) ziyareti; Vatikan'daki ikinci konsile anglikan gözlemciler gönderilmesi (1962-1965) ve Johannes Paulus II ile Canterbury piskoposu Dr. Robert Runci'nin (mayıs 1980) Gana'da karşılaşmaları, anglikan kilisesi ile katolik kilisesi arasındaki yakınlaşmanın en çarpıcı örnekleriydi.

ANGLLAR, Angeln bölgesi (Schleswig' in doğu kesimi) kökenli germen halkı. Angllar V. yy.'ın ortasından ya da sonundan başlayarak Britanya adasına yerleştiler. Sonradan, istila edilen ülkenin tamamına adları verildi (İngiltere). Angllar, Anglosaksonlar öbeğindendir.

Anglo-American Gold İnvestment Company (AMGOLD), Güney Afrika'nın en büyük maden şirketlerinden olan Orange Free State İnvestment Trust Limited (OFSİT) ile West Rand İnvestment Trust Limited (WRİT)'in 1972 yılında birleşmesiyle oluşan Güney Afrika holdingidir. AMGOLD Holding, aralarında West Driefontein, Gold Fields, Western Holdings, Free State Geduld, Saint Helena Gold Mines gibi altın madenleri işleten şirketlerin hisse senetlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Holdingin ayrıca uranyum kesimiyle de ilgisi olan AMGOLD'un Arjantin ve Brezilya'da ortaklıkları vardır. Bu holdingin en önemli hissedarı Anglo-American Corporation of South Africa Limited şirketidir.

ANGLO-ARAP sıf. (fr. *anglo-arabe*). XVIII. yy.'ın ortalarından sonra safkan ingiliz ve arap atları arasında yapılan çaprazlamaların ürünü olan ırka denir. (Binek ve yarış atı olarak kullanılan anglo-arap ırkının en belirgin özelliği dayanıklığı ve çevikliğidir.)

◆ a. Bu ırktan at, kısrak.

Anglo-İranian Oil Company → BRITISH PETROLEUM COMPANY

ANGLONORMAN a. 1066 yılından sonra Manş denizi'nin iki kıyısında konuşulan oil dili lehçesi. (Bu lehçe XIV. yy.'ın sonuna dek ingiliz monarşisinin resmi dili olarak yönetimde, mahkemelerde, Kilise de, üniversitede ve parlamentoda kullanıldı.

ANGLOSAKSON sıf. ve a. Britanya uygarlığına bağlı halkları belirten; onlara değgin.

—Tar. V. yy.'da İngiltere'yi işgal eden halklara (Angllar, Jütler, Saksonlar), onların tarihine ve uygarlığına değgin.

◆ sıf. Fels. *Anglosakson felsefesi*, ÇÖZÜMLEYİCİ FELSEFE'nin eşanlamlısı.

—Paleogr. *Anglosakson yazısı*, İngiltere'de VII. ve XII. yy.'lar arasında kullanılan ve *yarı-onsiyal* denen ilkel küçük harf yazısından türemiş küçük harf yazısı. (Büyük ölçüde İrlanda yazısının taklididir ve tıpkı onun gibi, biri yuvarlak yarı-onsiyal, diğeri de sivri küçük olmak üzere iki belli başlı biçimi vardır.)

Anglosakson kroniği, 890'dan önce, Büyük Alfred'in sarayında gerçekleştirilen tarihsel derleme. Bu çalışma çeşitli dinsel merkezlerde değişik tarihlere kadar sürdü; bugün elimizde bu kroniğin, IX. ve X. yy. tarihi bakımından önem taşıyan başlıca beş değişkesi var.

ANGLOSAKSONCA a. Eski ingilizcenin diğer adı (450-1150).

ANGLOSAKSONLAR, Kuzey denizi'nin Jylland'dan Friesland'a kadar uzanan kıyılarından gelen germen topluluklarına (Jütler, Saksonlar, Angllar) verilen ad; bu topluluklar V. yy.'da Britanya adasını istila edip sömürgeleştirdiler; krallıklar kurdular. Bunlardan yedisi VI. ya da VII. yy.'da bir ölçüde önem kazandı; bundan dolayı bu krallıklara genellikle Heptarşi denildi.

ANGMAOSSALİK, Grönland'ın doğu kıyısında yerleşme; 2 600 nüf.

ANGO-ANGO, Zaire'de köy, Zaire ırmağının sol kıyısında, Matadi'ye 7 km uzaklıkta. Halicin akıntısını geçemeyen yük gemilerinin iskelesi ve özellikle Kinshasa'yı besleyen boru hattının başlangıcında petrol limanı.

ANGOL, Şili'de kent, Concepción'un G.-D.'sunda, Malleco ilinin merkezi; 23 500 nüf. Havalimanı. Arkeoloji müzesi.

ANGOLA a. (öz. a. *Angola*'dan). Yarı sert fosil kopal; dışsatımı aynı adı taşıyan Afrika kıyılarından yapılır. Vernik yapımında kullanılır ve *Guibourtia carrissoana*'dan (erguvangiller) çıkarılır.

ANGOLA, Afrika'da devlet, Atlas okyanusu kıyısında, Zaire'nin G.'inde; 1 246 700 km². 9 747 000 nüf. (1989). Başkenti *Luanda*.

COĞRAFYA

• *Doğal çevre*. 1 000 m'yi aşan yükseltide inselberglerle kaplı bir plato biçimini alan eski prekambriyen taban, B.'da en yüksek noktası Moro Moco (2 620 m) olan dağlık bir kesim oluşturur. Bu taban, K.-D.'ya (Kasai ırmağının havzası) ve G.-D.'ya (Zambezi ve Okavango ırmaklarının havzaları) doğru alçalarak, kumtaşlı katmanlar altına gömülür. B.'da, genişliği yer yer değişen (en çok 200 km) bir kıyı ovasına sarp yamaçlarla iner. Ülkenin, haziran-eylül arasında dört aylık kurak bir mevsim *(cacimbo)* içeren tropikal bir iklimi vardır. Ovada düşük (Luanda'da 374 mm, G.'de 50 mm) olan yağışlar, ortalama sıcaklıkların düştüğü (18°-19°C) yüksek topraklarda boldur (1-1,8 m).

Ülkede fazla yer kaplamayan sık orman örtüsüne yalnızca K.'de rastlanır; iç platolarda seyrek orman yaygındır; öbür kesimlerse, güneyde yerini verimsiz bozkırlara, hatta Namibya'ya doğru çölümsü bir bozkıra bırakan ağaçlı ya da otlu savanla örtülüdür.

• *Nüfus ve etkinlikler*. Beyazların topluca ülkeden ayrılmalarından bu yana, halkın aşağı yukarı tümünü (güneydeki 15 000 boşiman dışında) Bantular oluşturur. Kongolar, Lundalar, Çokveler, Mbundular ve Ovimbundular ise başlıca topluluklardır. Huambo, Lobito ve Luanda bölgelerinde nispeten yoğun olan nüfus, D.'ya ve G.'e doğru seyrekleşir. Savaş, kentleşmeyi hızlandırmıştır.

Orman yakılarak açılan tarlalarda, geleneksel tarım ürünlerinden manyok, sinirotu, yerfıstığı kuzeyde, mısır ve sorgum ise güneyde yetiştirilir. Ticarete yönelik tarım, 1975'ten bu yana çok gerilemiştir. Köylülerin tarım işletmelerinde kahve ve pamuk; kıyı ovasındaki sulama uygulanan büyük tarım işletmelerinde de şekerkamışı ve sisal yetiştirilir. Angola'da ayrıca, palmiye yağı, hurma, pirinç, muz ve tütün üretilir. 1975'ten önce, yaklaşık yarısı Huila ilinde toplanan 2 milyon baş sığır ve 700 000 küçükbaş hayvan, savaşta aşağı yukarı tümüyle telef oldu. Eskiden çok canlı olan kıyı balıkçılığı (300 000 t), 1977'de imzalanan bir antlaşma uyarınca bir sovyet balıkçı filosuna bırakıldı.

Angola'da dört büyük yeraltı kaynağı vardır: SONANGOL ile ortak yabancı şirketlerin Cabinda'da ve Luanda çevresinde çıkardığı ve ülkenin başlıca gelir kaynağı haline gelen petrol (8 Mt'den çok); Kuzey-Doğu'da çıkarılan ve mücevhercilikte kullanılan elmas (700 000 kırat); güneyde üretilen demir; kıyıda buharlaştırma yöntemiyle üretilen tuz. Elektrik, özellikle akarsulardan elde edilir (Cambambe barajı). Besin (bira, un, konserve fabrikaları), kimya (petrol arıtma), dokuma (iplik ve kumaş fabrikaları) ve yapı gereçleri (çimento) sanayilerinin hemen hemen tümü, 1975 öncesi düzeylerine oranla gerilemiştir. Ulaşım ağı, 70 000 km'lik karayoluyla 3 000 km'lik demiryolu hattından oluşur. Cabinda, Luanda ve Lobito ülkenin başlıca limanlarıdır.

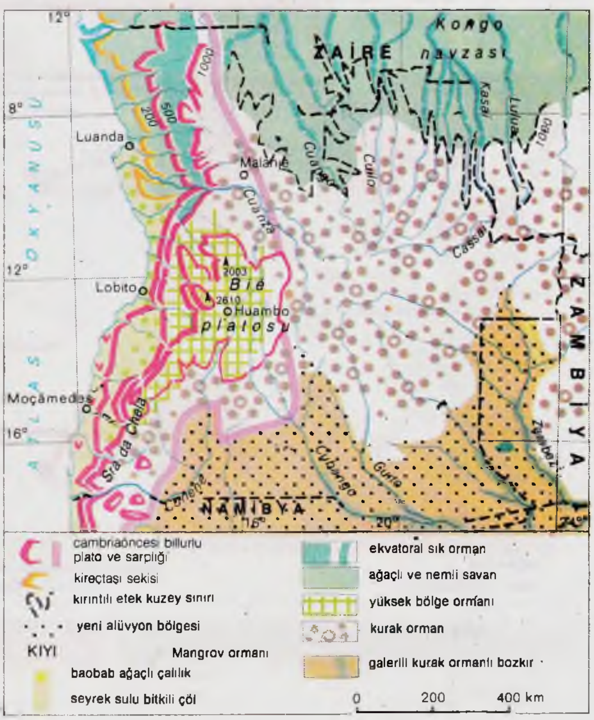
TARİH

1482'de portekizli denizci Diogo Cão,

Hermenegildo **Anglada Camarasa** *Çingene* *özel kol., Paris*

ANGOLA'NIN DOĞAL ORTAMI

ANGOLA

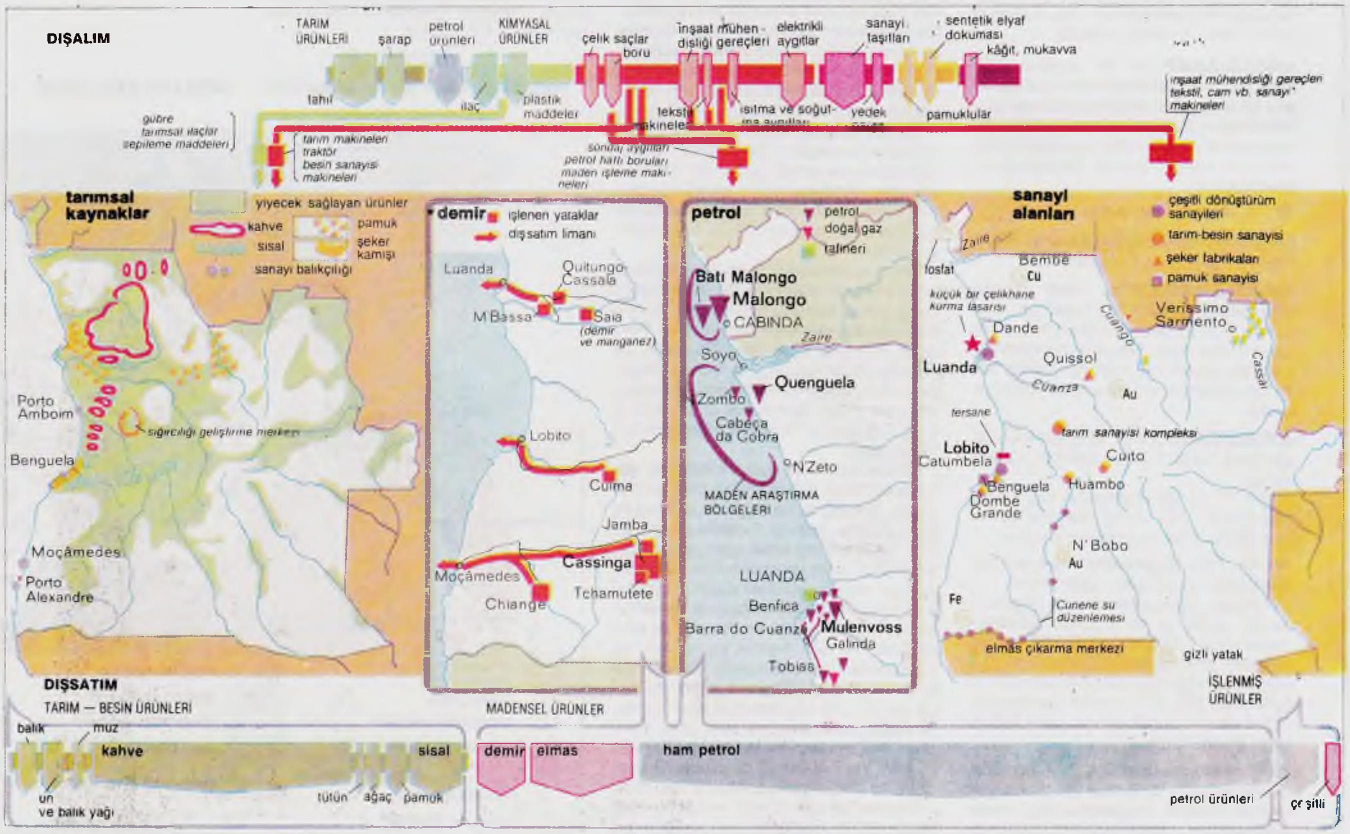
Kongo ırmağının ağzına ulaştı ve buraları ele geçirdiğini belirtmek için bir *padrão* (anı sütunu) dikti. 1485-86'da Angola'nın bütün kıyılarını dolaştı ve burada birkaç misyoner bıraktıktan sonra yanına kongolu dört soylu alarak Portekiz'e döndü. Kongo kralı vaftiz edildi ve Portekiz kralına bağımlılığı kabul etti. Ama ilişkiler çok geçmeden bozuldu (→ KONGO) ve Portekizliler (1574'ten başlayarak São Paolo Luanda'ya yerleşmişlerdi), etkinliklerinin büyük bölümünü giderek Luanda'nın iç kesimine yönelttiler ve bu bölgeye yerel önder Ngola'nın adından esinlenerek Angola dediler.

1630'a doğru Hollandalılar portekiz kalelerini ele geçirdiği sırada Ngola'nın kız kardeşi Jinga bir ayaklanma başlattı. Portekiz, bu kaleleri geri alabilmek için, Brezilya'daki birliklerini getirmek zorunda kaldı. Kıyıdaki birkaç limandan ibaret olan portekiz sömürgeleri daha çok Brezilya'ya zenci köle göndermekle uğraşıyorlardı; 1836'da yasaklanmasına karşın köle ticareti XIX. yy.'ın sonuna kadar sürdürüldü.

1850'den sonra Portekiz hükümeti ülkenin iç kesimlerini ele geçirmeye karar verdi: 1855'te Ambriz, 1856'da Bembe alındı. Sınırlar, öbür Avrupa devletleriyle yapılan çeşitli antlaşmalarla belirlendi (Fransa ve Almanya ile 1886'da, İngiltere ile 1891'de, Belçika Kongosu ile 1927'de, Kuzey Rodezya ile 1891'deki ingiliz-portekiz antlaşmasıyla ve İtalya kralının hakemliğiyle [1905]). Ama Angola tarihi 1920'lere kadar, birbirini izleyen savaşlara sahne oldu. Lundalar'a 1894-1926 arasında, Ovimbundu krallığı'na 1890-1904 arasında boyun eğdirildi; 1885-1915 arasında Angola'nın güneyi, Ambolar'ın ve Humbeler'in direnmesine karşın ele geçirildi; 1913-1915 arasında kuzeyde, São Salvador çevresinde büyük bir ayaklanma patlak verdi. Kuvaleler'in (Herero topluluğundan) son direnişleri ancak 1940-1941'de kırıldı. Ama ülkede uzun bir süre, örgütlü bir toplu direnme gerçekleşmedi, her etni kendini tek başına savundu. Portekiz egemenliği, afrikalı halkın eylemlerini ve çalışmasını denetim altında tutmayı sağlayan yerli yöneticilere dayanılarak güçlendirildi. Yönetimin yetkileri artırıldı ve 1955'te Angola Portekiz'in bir "eyaleti" oldu.

İlk ulusal hareket, 1954'te, Kuzey Angola halkları birliği'nin kurulmasıyla ortaya çıktı. Sözkonusu birlik, 1958'de Angola Halkları birliği'ne (UPA) dönüştü. UPA, 1961'de ülkenin kuzey kesiminde, Luanda'da kanlı bir ayaklanma başlattı. 1956'da, Mario de Andrade ile Agostinho Neto'nun yönetiminde UPA'ya rakip olarak Angola halk kurtuluş hareketi (MPLA) kuruldu. 1961'deki kanlı olaylardan sonra, MPLA Kongo-Brazzaville'e çekilirken, Roberto Holden'ın yönettiği UPA Léopoldville'e (Kinşasa) yerleşti ve Angola ulusal kurtuluş cephesi'ne (FNLA) dönüştü. 1965'te FNLA'dan bir kanat ayrılarak, Jonas Savimbi'nin yönetiminde Angola'nın tam bağımsızlığı için

ANGOLA'NIN İKTİSADI

ulusal birlik'i (UNİTA) kurdu.

İşçilerin, öğrencilerin, ülkenin orta-batı kesimindeki Mbundular'ın desteklediği, melezlerin güçlendirdiği ve SSCB'nin yardım ettiği marxçı eğilimli MPLA, Kongolar'dan ve UNİTA'dan destek görerek ülkenin özellikle kuzeyinde etkin olan FNLA'nın karşısında yer aldı. Öte yandan Portekiz hükümeti hem ülkedeki askeri gücünü hem de yatırımları artırdı.

Nisan 1974'te, Lizbon'da gerçekleştirilen hükümet darbesiyle, sömürge savaşına siyasal bir çözüm bulmak isteyen general Spinola iktidara geldi. Generalin önerdiği federal çözümden hoşnut olmayan ulusçu hareketler çarpışmaları sürdürürken, aralarındaki rekabet de arttı. Bununla birlikte, 14 ocak 1975'te, Portekiz hükümeti ile üç ulusçu hareket arasında, aynı yılın kasım ayında Angola'ya tam bağımsızlık tanınmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Temmuz ayında MPLA, Lizbon yetkililerinin bir bölümünün de desteğiyle, FNLA ve UNİTA'yı Luanda'dan sınır dışı etti. Bu arada Portekiz hükümeti bağımsızlık tarihini onayladı.

Bağımsızlıktan hemen sonra, birbirine rakip iki hükümet kuruldu. Bunun üzerine MPLA kübalı birliklerin ve sovyet maddi yardımının desteğiyle saldırıya geçerken, ABD de Zaire aracılığıyla işe karıştı ve Afrika Birliği örgütü'nde izlenecek siyaset konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıktı. 1976 martında MPLA savaşı kazandı ve Agostinho Neto, Angola cumhurbaşkanı oldu. 400 000'e yakın portekizlinin birkaç ay içinde ülkelerine dönmeleri, ülkeyi iktisadi açıdan güç durumda bıraktı. Gerillalar, özellikle de Güney Afrika Cumhuriyeti'nin desteklediği UNİTA gerillaları, mücadeleyi sürdürdüler. 1978 temmuzunda Zaire ile Angola arasında diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu. 1979'da Agostinho Neto ölünce yerine Jose Eduardo dos Santos geçti. Ülkenin güneyinde, Namibya'nın SWAPO'suna bağlı kuvvetler bulunması, özellikle 1981 ağustosunda, Güney Afrika Cumhuriyeti birliklerinin Angola'ya baskınlar düzenlemesine yol açtı. Birleşmiş milletler güvenlik konseyi, Güney Afrika birliklerinin Angola'yı işgalini kınayan ve ülkeden çekilmelerini isteyen bir karar suretini kabul etti (20 aralık 1983). İki taraf yetkilileri, ABD'nin arabuluculuğunda, Lusaka'da (Zambiya) ateşkes kararı aldılar. Güney Afrika Cumhuriyeti, birliklerini geri çekmeyi, UNİTA gerillalarını desteklememeyi kabul etti (16 şubat 1984). Ancak Güney Afrika anlaşmaya uymadı. Cabinda'daki petrol tesislerine sabotaj girişiminde bulunan Güney Afrika askerleri yakalandı. Güney Afrika devlet başkanı Botha, UNITA'ya yardımı sürdüreceklerini açıkladı. UNİTA başkanı J. Sawimbi dört haftada Güney Afrika, arap ülkeleri ve Avrupa'dan sağladıkları silahların, SSCB'den on yılda aldıklarından fazla olduğunu iddia etti. ABD kongresi de, UNİTA'ya silah yardımı yapılmasını engelleyen yasayı yürürlükten kaldırdı. Angola bu karar nedeniyle ABD ile ilişkilerini kesti. 1988'de, Angola, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Küba arasında Kuzey Namibya ve Güney Angola'daki çatışmalara son verecek bir ateşkes anlaşması yapıldı. Küba ve Güney Afrika birlikleri bölgeden çekildi (1989-1991). 1991'de çokpartili düzene geçildi. Dos Santos UNITA'yla barış anlaşması imzaladı. Büyük bir ekonomik bunalımın yaşandığı ülkede, J. Sawimbi, 1992 ekiminde yapılan ve eski başkan Dos Santos'un kazandığı seçimleri kabul etmediğini açıkladı.

EDEBİYAT

Angolalı belli başlı yazarların çoğu, 1940'larda doruğa ulaşan Portekiz yeni gerçekçiliğinin etkisinde kalmışlarsa da, Senghor'cu zencilik akımının önemi azımsanamaz. Bu akımın etkisi, 1950'lerde Lizbon'da toplanan "Casa dos estudentes do Emperio"lu (İmparatorluk öğrenci yurdu) çok sayıda öğrenci üzerinde ve 1948'den başlayarak şair Viriato da Cruz'un çevresinde toplanan aydınlar arasında çok belirgindir. Brezilya yenilikçiliği gibi bir hareketin daha sonraki angolalı yazarlar üzerindeki katkısı da bunlara eklenir.

Angola'da edebiyat, Batı modellerini sıkı sıkıya kopya etmeye dayanan bir biçimden, sözlü geleneğin kurallarına bağlı kalan bir biçime doğru gelişmiştir. Çeşitli kurtuluş hareketleri arasında bağlantı kurmaya yönelik ayrı bir militan edebiyat da vardır. Bütün olarak ele alındığında, Angola edebiyatının, birçok özellikleri bakımından, fransızca ya da ingilizce yazılmış Afrika yapıtlarıyla yakınlık taşıdığı gözlenir: Mario Antonio (*Crónica de cidade estranha*, 1964), Arnaldo Santos (*Quinaxixe*, 1965), Santos Lima (*As sementes da liberdade*, 1965) gibi romancıların yapıtlarında, toplumsal gerçekliğin betimlenmesi ve sömürgeciliğe karşı çıkış teması ağır basar; öte yandan, gerçeküstücülük akımının etkisi altında bulunan Antonio Cardoso ya da Agostinho Neto (*Colectânea de poemas*, 1961) gibi şairler, huzursuzluklarını, "beyaz etkisinden" arındığına inandıkları bir portekizceyle dile getirmeye çalışırlar.

ANGOR a. (lat. sözc.). Patol. **1.** Ruhsal ya da bedensel bunaltı. **—2.** *Karın angoru*, çoğunlukla yemeklerden sonra karnın ortasında beliren ağrı krizi. (Mezenter atardamarındaki tıkayıcı bir ateroskleroz-dan ileri gelir; zaman zaman bağırsaktaki kan dolaşımını etkiler ve bağırsak enfarktüsüne yol açabilir.) ||*Angor pektoris*, GÖĞÜS ANJİNİ*'nin eşanlamlısı.

ANGORA, Ankara* kentine, adının Cumhuriyet'ten sonra Ankara olarak resmileştirilmesinden önce, yabancı ülkelerce verilen ad.

ANGORA sıf. Batılılarca angora diye adlandırılan ankara keçisi ve onun gibi parlak ve yumuşak uzun kıllı keçilerin kıllarına (tiftik) ve bu kıllarla yapılan giysilere denir. (Eşanl. MOHER.)

ANGOSTURA → CIUDAD BOLÍVAR.

ANGOULÊME, Charente (Fransa) *département*'ının yönetim merkezi. Charente ırmağı kenarında, Angoumois'nın eski merkezi, 50 500 nüf. Bir kireçtaşı mahmuzu üstünde bulunan eski kentte, yönetimsel yapılar, birçok ticarethane ve tarihsel anıtlar vardır.

—Güz. sant. Yapımına 1110 yılına doğru başlanan Angoulême katedrali, Batı Fransa'nın, kubbelerle örtülü tek sahını olan en eski yapılarından biridir.

ANGOULÊME (Charles DE VALOIS, —*dükü*) [Le Fayet 1573 - Paris 1650]. Charles IX ile Marie Touchet nin evlilik dışı çocuğu. 1619'a kadar Auvergne kontu unvanını taşıdı. Süvari birlikleri genel komutanlığına getirildi (1589) ve Henri IV'ün hizmetine girdi; daha sonra Louis XIII döneminde, La Rochelle kuşatmasına (1627-28), Languedoc ve Flandre seferlerine katıldı.

ANGOULÊME (Louis Antoine D'ARTOIS, —*dükü*), Fransa'nın son veliahtı (Versailles 1775 - Görz, Avusturya [bugün Gorizia], 1844). Artois kontunun oğludur. 1789'da babasıyla birlikte ülkesinden göç etti. 1799'da Mittau'da sürgündeyken, Louis XVI'nın kızı olan kuzini Marie-Thérèse ile evlendi. Wellington'un ordusuna bağlı olarak, 1814 yılında, Louis XVIII adına Bordeaux'ya girdi. 1815'te Güney Fransa'yı Napoléon'a karşı ayaklandırmaya çalıştıysa da başaramadı. Waterloo savaşından sonra Fransa'ya döndü ve İspanya seferini yönetti (1823). Charles X'un tahta çıkmasıyla veliaht oldu (1824); liberal olarak tanındığı için, babasının girişimlerine karşı çıkmaya cesaret edemedi. Charles X'un tahtını bırakması üzerine o da tahttan feragat etti; Fransa'yı terk ederek İngiltere ve Avusturya'da yaşadı.

ANGOULÊME (Marie-Thérèse Charlotte, —*düşesi*), Louis XVI'nın kızı, Angoulême dükünün karısı (Versailles 1778 - Görz, Avusturya [bugün Gorizia], 1851).

Angoulême düşesi
XVIII. yy. sonu
Condé müzesi, Chantilly

Louis XVII'nin kız kardeşi olduğu için MADAME ROYALE adı verilen Angoulême düşesi, babasının ölümünden sonra Temple'da üç yıl hapis yattı, Dumouriez'nin Avusturyalılar'a teslim ettiği Convention'cularla değiş tokuş edildi (aralık 1795). 1799'da evlendiği kuzeni Angoulême düküyle amcası Louis XVIII üzerinde çok etkili oldu. Din adamları yararına

Angoulême dükü
Fransa büyük amirali kıyafetinde
renkli gravür, XIX. yy. başları
Bibliothèque nationale, Paris

Angoulême: kentten ve surlardan (XIII.-XVI.yy.) bir görünüm
sağda, Saint-Pierre katedrali (XII. yy.)

gerici önlemleri desteklediyse de, 1830 kararnamelerini onaylamadı ve bir kez daha sürgüne gönderildi.

ANGOULÊME sülalesi → VALOIS — ANGOULÊME

ANGOUMOIS, Fransa'da bölge, Angoulême çevresinde. Charente *département*'ının büyük bölümünü kaplar. Bölgedeki başlıca etkinlik, sağmal inek yetiştiriciliğidir. Ama konyak üretim bölgesine bağlı olan batı kesiminde birçok üzüm bağı vardır.

ANGRA DO HEROÍSMO, Asor takımadalarında (Portekiz'e bağlı) kent, Terceira adasının güney kıyısında; 13 800 nüf. 1534'te kurulan bu güzel kent, bir süre takımadaların merkezi oldu. Kale (XVII. yy.).

ANGRA DOS REIS, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro'nun B.'sında; 37 000 nüf. Nükleer santral.

ANGRAECUM a. (malayca *angarek*). Madagaskar'da, Réunion'da, Cape'de (Güney Afrika) ve tropikal Afrika'nın batı kıyılarında yetişen epifit bitki. (Salepgiller familyası.)
—ANSİKL. Angraecumun çiçekleri, bazı türlerinde uzunluğu 45 cm'ye varan çok uzun mahmuzuyla tanınır. Uzakdoğu'da angraecumun kokulu çiçekleri çaya koku vermek için kullanılır. *Angraecum carinatum* türünün yapraklarının solucan düşürücü ve ishal yapıcı etkisi vardır. Angraecumun birçok türü, özellikle *A. superbum* sıcak seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Faham ya da faam denen (burbon çayı) bu bitkinin yaklaşık 100 kadar türü vardır.

ANGRA-MAINYU → EHRİMEN.

ANGRA PEQUENA → LÜDERITZ.

ANGRBODA ("Acılar habercisi"), İskandinav mitolojisindeki dev. Kötülük tanrısı Loki ile birleşmesinden, kötülük ve karışıklık cinleri kurt Fenrir ve yılan Midgard ile Ölüm tanrıçası Hel doğdu.

ANGREN, Özbekistan'da kent, Taşkent'in D.-G.-D.'sunda Angren ırmağı (Sir Derya'nın kolu) kıyısında; 131 000 nüf. (1989). – Yakınında kömür yatağı (yeraltında gazlaştırma).

ANGRİ, İtalya'da kent, Campania'da, Salerno'nun K.-B.'sında; 23 200 nüf. Tarım merkezi.

ANGRİVARİ, Germania'da Weser kıyılarında yerleşmiş eski halk. Ortaçağ'da, toprakları *(Angria)* Ems ve Oder ırmakları arasında kalan Angrivari halkına, Charlemagne boyun eğdirmişti.

Angry Young Men → ÖFKELİ GENÇLER.

ANGSTRÖM a. (öz. a. *Ångström*'den). Dalga boylarının ve atom boyutlarının ölçümünde kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi (simgesi Å); değeri metrenin on milyarda birine eşittir ve 10^{-10} metreyle gösterilir. (Eskiden bu birimin tanımı kadmiyumun kızıl ışınımının dalga boyuna bağlanırdı.)

ÅNGSTRÖM (Anders Jonas), isveçli fizikçi (Lödgö 1814 - Uppsala 1874). Uppsala üniversitesi'nde, önce fizik profesörlüğü, daha sonra rektörlük görevlerinde bulundu. Manyetiklik ve kristal optiği araştırmaları dışında, çalışmalarını tayf çözümlemesine yöneltti; güneş tayfında özellikle manganez, alüminyum ve titanın tayf çizgilerini saptadı. Dalga uzunluklarını ölçen ve görünür tayfın sınırlarını belirleyen ilk bilim adamıdır.

ANGUDİ ya da **ANGIDİ** sıf. (*angut* ve fars. *-ī*'den *angudī*). Kiremit renginde.

ANGUİDAE a. (lat. *anguis*, yılan ve yun. *eidos*, görünüm'den). Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yaşayan, vücutları yılan gibi çok uzun ve ayakları körelmiş (babaköş gibi) kertenkeleler familyası.
—ANSİKL. Anguidae familyası dört altfamilyaya ayrılır: tropikal Amerika'da yaşayan *diploglossinae* altfamilyasındakiler ya dört ayaklı *(diploglossus)* ya da iki ayaklıdır *(ophiodes)*. Kuzey Amerika'da yaşayan *gerrhonotinae* altfamilyasındaki kertenkele kaymanlar dört ayaklı *(gerrhonotus)* ve *ophisaurus* ayaksızdır. Kaliforniya'da bulunan *anniellinae* altfamilyasındaki kertenkeleler ayaksız ve kazıcıdır. *Anguinae* altfamilyasının tek türü olan babaköş vivipardır (yumurtalar kuluçka dönemini hayvanın karnında geçirir). Bu kertenkelelerin hepsi de gece avlanır.

ANGUIERLER, fransız sanatçı ailesi. —FRANÇOIS (Eu 1604 - Paris 1669). 1651'de Ursinler prensesi, kendisini Moulins'e çağırarak, kocası Henry II de Montmorency'nin mozolesini yapmasını istedi.

François Anguier
Jacques de Thou'nun Lahdi
mermer ve bronz XVII. yy., *Louvre müzesi, Paris*

François, kardeşi Michel'in yardımıyla mozoleyi tamamladı. —MICHEL, heykelci (Eu 1612 - Paris 1686), François'nın kardeşi. Louvre'un iç dekorlarının yapımında çalıştı. Versailles'daki Dômes korusundan Louvre müzesi'ne getirilen ve günümüzde aynı yerde sergilenen *Amphitrite* heykeli, başyapıtıdır.

ANGUİLLA, Küçük Antiller'de (Büyük Britanya'ya bağlı) ada (Rüzgâraltı adaları), Virgin ve Saint Christopher adaları arasında; 6 500 nüf. Pamuk yetiştiriciliği. 1666'da İngilizler'in işgal ettiği adaya, 1976'da iç işlerinde özerklik tanındı.

ANGUİLLARA (Ciacco **dell'**), italyan şair (Floransa XIII. yy.). Genç bir kızın sevgilisiyle konuşmasını konu alan ve Cielo d'Alcamo üslubunda yazılmış koşuklu bir yapıtın yazarı olarak bilinir.

ANGUİLLİDAE a. Zool. Yılanbalığıgiller familyasının bilimsel adı.

ANGUİMORPHA a. Babaköşe benzeyen kertenkeleler takımı. (Varanlar, helodermalar ve suda yaşayan türleri tümüyle fosil olan bir grup [mosasaura ya da pythonomorpha] bu takıma girer.)

ANGUİSSOLA (Sofonisba), italyan kadın ressam (Cremona 1530 - Palermo 1624). 1545'e doğru, Cremona'da Bernardino Campi'nin öğrencisiydi; yaklaşık olarak 1559-1580 arasında, Madrid'de kaldı. Birçok portre yaptı; gündelik yaşam sahnelerine ilişkin birkaç tablosunun konuları, daha sonra Caravaggio tarafından yeniden ele alınmıştır.

ANGULO ÍÑIGUEZ (Diego), ispanyol sanat tarihçisi (Valverde, Huelva, 1901). Güney Amerika resim sanatı (XVI.-XVII. yy.'lar) ve ispanyol resminin altın dönemi üzerine ayrıntılı incelemeleriyle tanınır.

ANGUS, Büyük Britanya'da eski kontluk, İskoçya'nın doğu kesiminde. Kontluğu yöneten kelt asıllı ilk sülale, XIII. yy.'ın ortasında gücünü yitirdi. 1389'da Douglas'ların evlilik dışı kollarından birine geçen kontluk, bu sülale döneminde büyük ün kazandı.

ANGUS (Marion), iskoçyalı kadın şair (Arbroath 1866 - Hazelhead 1946). 30'lu yıllarda, iskoç eleji şiirini yenileyenlerin en önemlisidir.

Angus ırkı → ABERDEEN-ANGUS ırkı.

ANGUS MAC FERGUS, Pictler'in kralı (731-761). Önce Dalriada, daha sonra Strathclyde krallıklarını buyruğu altına aldı ve böylelikle egemenliğini hemen hemen tüm İskoçya'ya yaydı.

ANGUSTİCLAVUS a. Romalı şövalyelerin giydiği, yukardan aşağı birbirine paralel ve çok dar iki kırmızı bantla süslü harmani.

ANGUSTURA a. (Venezuela'daki eski bir kentin adı *Angostura*'dan). **1.** Orinoco kökenli, üçüz yapraklı bir ağaçtan (*Cusparia febrifuga* ya da *Gallipea cusparia*) [Sedefotugiller familyası] elde edilen ve eskiden ateş düşürücü, kuvvetlendirici, uyarıcı, mide yatıştırıcı olarak kullanılan, günümüzdeyse kendisinden damıtık acı bir içki elde edilen kabuk. **—2.** *Yalancı angustura*, kargabükenin *(Strychnos nux vomica)* [loganiaceae familyası] kabuğu; içerdiği striknin ve brüsin alkaloitleri nedeniyle çok zehirlidir.

ANGUT ya da **ANGIT,** sıf. ve a. **1.** Ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde, evcilleştirilebilen bir yaban kuşu *(Casarca ferruginea)*. [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Arg.* Budala, dangalak, ebleh.
—ANSİKL. Türkiye'de en çok Orta ve Doğu Anadolu'da, az olarak da güney bölgelerinde bulunur. Göçmen kuşlardandır. Evcil ördeklerden biraz iri yapıda olup eti makbul değildir. Anadolu'da birçok yörede vurulması ve yenmesi uğursuz sayılır.

Anguttara nikaya, pali dilinde *Sutta-pitaka*'yı oluşturan beş hikâyeden ya da konuşma *(sutta)* derlemesinden biri.

ANGVANTİBO a. (bir Afrika dilinden sözc.). Ekvator Afrikası'nda (Nijerya, Kamerun, Gabon ve Zaire) yaşayan yarımaymun memeli hayvan. (Gece dolaşır, ağaçta yaşar, meyve ve böcekle beslenir. Bil. a. *Arctocebus calabarensis*; lorigiller familyası.)

ANH, ANHÂ be.(ar. *ʿan* ve *-hū*'den *anh*, dişl. *ʿanhā*). *Esk.* **1.** Ondan: *Radiyallahü anh* (Allah ondan razı olsun). **—2.** *Anha minha*, aşağı yukarı; şöyle böyle: *Anha minha, bin liradan fazla tuttu.*

ANHA → ANH.

ANHALT, Orta Almanya'da eski bağımsız dükalık; Prusya'nın Brandenburg, Saksonya (Sachen) ve Braunschweig illeri arasında kalan topraklarda kurulmuştu. 1863'ten önce, iki dükalık oluşturuyordu: *Anhalt-Bernburg* ve *Anhalt-Dessau-Köthen*. Bunlar daha sonra tek dükalıkta birleşti. Kasım 1918 devrimi'nden sonra Anhalt bağımsız bir devlet oldu; 1933'te bu devletin egemenlik hakları Reich'a geçti. Eski başkent: *Dessau.*

ANHALT, Germen İmparatorluğu'nun prens hanedanı; Ayı Albrecht'in torunu olan Heinrich ile başlar (öl. 1244). Hanedanlık 1251'den 1570'e kadar birçok kola bölündü; sonra, 1603'te, dört kol oluştu: varlığını sürdüren Anhalt-Dessau; 1793'ten sonra ortadan kalkan Anhalt-Zerbst; 1847'de ortadan kalkan Anhalt-Köthen; 1863'te ortadan kalkan Anhalt-Bernburg.

ANHEGGER (Robert Friedrich Moritz), alman türkolog ve araştırmacı (Viyana 1911). Berlin, Viyana ve Zürich üniversitelerinde islam bilimleri, iktisat tarihi ve slav dilleri öğrenimi gördü. 1935'te türk-

ce öğrenmek ve araştırma yapmak amacıyla İstanbul'a geldi. 1943'te Alman uyruğundan çıkarıldı, 1951'de yeniden kabul edildi. Galatasaray lisesi, Yıldız teknik okulu ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde almanca dersleri verdi. 1957'de Türk-Alman kültür derneği'ni kurdu. Türk sanat tarihi, divan şiiri, osmanlı tarihiyle ilgili metinler üzerindeki çalışmalarıyla tanınır: *Türk çiniciliği*, İslam ansiklopedisi; *16. asır şairlerinden Zaifi*, Türk dili ve edebiyatı dergisi, IV, 1949; *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin osmanlı devlet teşkilatına dair mülahazaları*, Türkiyat mecmuası, 1953 vd.

ANHİDR sıf. (fr. *anhydre*). Su içermeyen.

ANHİDRAZ a. (fr. *anhydrase*). Biyokim. **1.** Su gidermeyi katalizleyen enzim. **—2.** *Karbonik anhidraz*, karbonik asidin tersinir su giderilmesini katalizleyen enzim:

$$H_2CO_3 \rightleftharpoons CO_2 + H_2O.$$

—ANSİKL. Hayvansal dokuların birçoğunda karbonik anhidraza rastlanır. Anhidraz akciğerlerde kanın gaz alışveriş hızında önemli rol oynar. Midede asit salgısını kolaylaştırır. Böbreklerde, karbonik asitten (H_2CO_3) hareketle H^+ iyonlarının ve bikarbonat iyonlarının (HCO_3^-) tersinir serbestleşmesini sağlayarak bikarbonatın borucuklarda yeniden soğurulmasına yol açar. Sülfamit türevleri anhidrazı durdurur; sülfamitler bu nedenle diüretik olarak kullanılır. (→ ASETAZOLAMİT testi.)

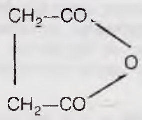
ANHİDRİT a. (fr. *anhydride*). Kim. Suyunu tümüyle kaybetmiş bir oksoasitle aynı formülü taşıyan bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. Anorg. kim. Mineral asit anhidritleri, kimi ametallerin ya da metallerin oksitleridir (örneğin CO_2 karbonik anhidrit, CrO_3 kromik anhidrit). Pek çok asit anhidriti, su ile tepkimeye girerek asit oluşturur; sülfürik asit (H_2SO_4) veren sülfürik anhidritte (SO_3) ya da fosforik asitleri veren fosforik anhidritte olduğu gibi, tepkime bazen çok şiddetlidir.

—Org. kim. Organik asitler su kaybederek iki tip anhidrit sağlayabilir. Birincisi, iki karboksil grubu arasında bir su molekülünün kaybolmasından kaynaklanır:

$$RCO—OH + HO—CO—R \rightarrow RCO—O—CO—R + H_2O.$$

Bu tür bir anhidrit, bütün karboksilik asitlerden, monoasitlerden ya da poliasitlerden elde edilebilir. Nitekim, asetik asit ($CH_3—CO_2H$), asetik anhidriti ($CH_3—CO—O—CO—CH_3$) ve süksinik asit de,

formülüyle gösterilen halkalı süksinik anhidriti oluşturur. Anhidrit adı işte bu tür bileşiklere verilir. OH grubunun hidrojen atomunu kullanan tepkimelerin dışında anhidritler, ilgili asitlerle aynı tepkimeleri gösterirler; ama bu tepkimeler daha hızlı gelişir ve tersinir değildir.

$R_2C{=}C{=}O$ genel formülüyle belirtilen ikinci tür anhidritler, ancak $R_2CH—CO_2H$ fürmüllü asitlerden türeyebilir; birincilerden daha tepkin olan bu ikinci tür bileşikler, ketenler adıyla anılır.

ANHİDRİT a. (fr. *anhydrite*). Miner. Ortorombik bakışımlı, susuz, doğal kalsiyum sülfat ($CaSO_4$); genellikle kayatuzu ve alçıtaşıyla birlikte bulunur.

> **ANHİDRO-** (fr. *anhydr (o)-*). Kim. Bir molekülün su yitirmesi sonucunda türemiş bir molekülü gösteren önek. (Bu sözcüğe eşlik eden rakamlar, kaybolan H ve OH'ların konumunu belirtir.)

ANHİDROBİYOZ a. (fr. *enhydrobios*; yun. *anhydros*, susuz ve *bios*, yaşam' dan). Hayvansal ya da bitkisel bir organizmanın, uzun bir dönem boyunca süren aşırı kurumaya ölmeden dayanabilmesini sağlayan geçici uyuşukluk ve yaşamsal durgunluk hali.

—ANSİKL. Anhidrobiyoz, nemli ve havalı toprak gibi çımlenmeye elverişli bir ortamda bulunmadığı sürece bir tohumun normal halidir. Kışın don olduğu zaman yaşamını sürdüren birçok bitkisel ya da hayvansal organın durumu da aynıdır. Fakat anhidrobiyoz özellikle karayosunlarının, likenlerin ve onlara özgü nematot, rotator ve tardigrat faunacığının sıcak kuraklık dönemlerindeki durumudur. Bu durum birbirine sıkı sıkıya bağlı iki özellikle ölümden ayrılır: yapıların tam korunması (ne otoliz, ne bakteri ya da mantar çürütmesi) ve bu yapıya yeniden su girdiği zaman organizmanın canlanabilmesi. Bu bakımdan anhidrobiyoz geçici kuraklığa uyarlanma sürecidir denebilir. Süresi bazı tohumlar için en çok 250 yıl, karayosunlarında yaşayan nematotlar için 27 yıl dolayındadır.

ANHİDRON (tesc. edil. ad). Kim. Organik çözümlemede su giderici olarak kullanılan magnezyum perklorat.

ANHİDROZ a. (fr. *anhidrose*). Tıp. Ter salgısının yok olması ya da azalması.

ANHİMA a. Amazon bölgesindeki sulak ormanlarda yaşayan uzun bacaklı, kısa ve eğri gagalı iri kuş. (Arjantin'de yaşayan chauna gibi anhimanın da her kanadında, dirsek kısmına yakın iki mahmuz bulunur. Ayrıca başında boynuzsu ince bir uzantı vardır. Bu kuşlar iyi yüzer, iyi uçar; böceklerle ve su bitkileriyle beslenir; yuvalarını sazdan yaparlar. Bil. a. *Anhima cornuta*; anhimidae familyası.)

anhima *(Anhima cornuta)*

ANHİMİDAE a. Güney Amerika bataklıklarında yaşayan kalın gagalı kuşlar familyası. (Böcekle ve otla beslenen bu kuşların ayakları uzun ve az perdelidir; kanatlarında dirseğe yakın iki mahmuz bulunur. Familyanın yalnız iki cinsi vardır: *chauna* ve *anhima*. Kazsılar takımı.)

ANHİNGA a. (Brezilya yerli dilinden sözc.). Tropikal ülkelerde, tatlı sularda yaşayan ve karabatağa benzeyen kuş. (Çok iyi dalabilen ve balıkla beslenen bir kuştur. Boynu uzun, başı küçük, gagası keskindir. Amerika, Afrika, Hindistan ve Avustralya'da yaşayan dört türü vardır; anhingidae familyası.)

anhinga

ANHUEİ ya da **ANHUİ**, ing. **Anhwei**, Çin'in doğusunda eyalet. Yangzı ciang ırmağının her iki kıyısına yayılır; 140 000 km²; 56 milyon nüf. Merkezi *Hifei*. Kuzey kesimleri, Kuzey Çin ovasındadır; kışları sert ve kurak (kış buğdayı), yazları sıcak ve yağışlıdır (kaoliang, pamuk, soya). Güney kesimi, Yangzı ırmağının alüvyonlu ovasının bir bölümünü oluşturur ve ovanın bu kesiminde yer yer tepeler yükselir (buğday ve pirinç tarlaları, çay, ipekböcekçiliği). Kömür (Huainan), bakır (Tongling) ve demir (Maanşan) yatakları sayesinde sanayi gelişmektedir. Eyaletteki kentlerin çoğu, kuzey ovasını Yangzı ırmağına bağlayan demiryolları kenarında ya da ırmağın kıyısındadır.

ANI a. **1.** Yaşanan olaylardan zihinde kalan iz, hatıra: *O günün bende unutulmaz bir anısı var.* **—2.** Ölen bir kimsenin ya da geçmişteki bir olayın belleklerde kalan imgesi; hatıra: *Babasının anısına bağlı kalmak. Bir zaferin anısını yaşatmak.* **—3.** *Bir kimsenin, bir şeyin anısına*, onun onuruna, ona armağan olarak; onun hatırasına. **—4.** *Anı olmak*, geçmişte kalmak, neredeyse unutulmak: *Bugün artık anı olan o savaş yıllarında hayat çok zordu.*

—Ed. Bir kimsenin, yaşamı boyunca başından geçen ve rol oynadığı ya da tanığı olduğu olaylar üzerine yazdığı anlatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bu tür, öznelliğin anlatımında tarihsel anlatım biçimlerinden yararlanma olarak tanımlanabilir. Ancak anı yazarının, tarihi ya da ibret alınabilecek bir olayı bu yolla işleyebilmesi için, olaylarda rol alması ya da olayların önemli bir tanığı olması gerekir. Anı olmaktan çok tanıklık ve yaşamöyküsü niteliği taşıyan antik örneklerin (Ksenophon'un *Apomnemoneumata Sokratus*'u, Sezar'ın *Commentarii*'si) yanı sıra, anı çok çeşitlilik gösteren bir türdür. Salt edebiyat yönünden en ilginç anı türü,anıların, ikinci planda kalan ve başoyuncu ya da tarihsel tanık rolünü üstlenmeyen sanatçı ve yazarlarca yazılmasıdır. Benvenuto Cellini, anılarında, prenslerin hizmetkârlarından da söz ederek bu yolu açarken, kişiliği hiçbir tarihsel önem taşımayan Casanova da, aşk serüvenlerini dile getirdiği anılarıyla ün yaptı. Rousseau, Goethe, Chateaubriand, Hugo ve Michelet'den Simone de Beauvoir ve Michel Leiris'e dek birçok yazarda, anıların önemi ve değeri, doğrudan doğruya yazarın ününe ve tarihsel kişiliğine bağlıdır: kendini anlatmak, gerçek tarihi dile getirmek demektir. Malraux'nun *Antimémoires*'ı (1967), adının da ortaya koyduğu gibi, anı türünün kazandığı yeni bir boyutu, yani bu ikileşmeyi belirtir: sözkonusu olan artık gene yazarın kendisidir; ancak bu yazar dünya büyüklerinin yanında ve onların aynası olarak ortaya çıkar ve bu büyüklerle birlikte kendisi de büyür. Anı türünün kapsamındaki iç çelişkiler, XVII. yy. Avrupası'nda, birinci tekil kişinin ağzından yazılmış romanların kökenini oluşturmuştur.

Türk edebiyatında anı türünün önemli ilk örneği, Babür Şah'ın (1483-1530) çağatay lehçesiyle yazdığı *Vakayi (Babürname)* [günümüz türkçesiyle 2 cilt, 1943-1946] adlı yapıtıdır. Yazar burada, hükümdar, komutan ve ozan olarak başından geçenleri anlatır. Türkiye'de bağımsız bir tür olarak anı türünde ancak batı edebiyatının etkisiyle, Tanzimat'tan sonra ürün verilmeye başlanmıştır. Divan nesrinde, bağımsız olarak bu tür yoktur. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si ve benzeri yapıtlarda anı niteliğinde bazı parçalara rastlanır. Yalnız, Mahmut II döneminde, Hafız Hızır İlyas adlı bir yazarın Enderun'da bulunduğu 1812-1830 yıllarına ait on dokuz yıllık olayları anlatan *Vakayi-i Letaif-i Enderun [Tarih-i Enderun]* (1276/1859) adlı yapıtı, bütünüyle anı niteliği göstermektedir. Ayrıca, Malta korsanlarına tutsak düşen (1597) kadı Macuncuzade Mustafa Efendi'nin *Sergüzeşt-i esir-i Malta*'sı(*Türk tarihi araştırmaları yıllığı 1970*; yayına hazırlayan Prof. Fahir İz); Viyana kuşatmasında Avusturyalılar'a tutsak düşen (1788) Tameşvarlı Osman Ağa'nın *Viyana muhasarasından sonra Avusturyalılar'a esir düşen Osman Ağa'nın hatıraları* (1961); önemli devlet hizmetlerinde bulunmuş olan Zarif Paşa'nın (1816-1862) *Hatırat*'ı (TTK, Belleten, 1941; yayına hazırlayan Prof. Enver Ziya Karal); mevlevilikte "Aşçı Dede"lik aşamasına dek yükselmiş olan Halil İbrahim Aşçı Dede'nin *Hatıralar*'ı (1960; yayımlayan Reşat Ekrem Koçu; bütünü üniversite kitaplığı türkçe yazmalar bölümünde) gibi yapıtların Divan nesri geleneği dışında kalarak bağımsız birer anı niteliği göstermesi dikkate değer.

Yeni türk edebiyatında anı türünde yazılan ilk yapıt, Ziya Paşa'nın, Rousseau'dan çevirdiği *Emile* adlı romanın başına konmak üzere yazdığı ve Türkiye'de çocuk eğitimini, kendi çocukluk yıllarını anlattığı *Defter-i A'mâl*'dir. Aynı dönem yazar ve sanatçıları ya doğrudan doğruya anı türünde kitaplar yazmışlar ya da kimi mektup ve yazılarında anılarına değinmişlerdir (Namık Kemal vb.). Bu dönemde doğrudan doğruya anı türünde yazanların başlıcaları şunlardır: Ahmet Mithat, sürgüne gönderildiği Rodos'tan döndüğü yıl bastırdığı *Menfa* (1876) adlı kitabında, yaşamının sürgünden kurtuluncaya kadar geçen zamanını anlatmıştır. Aynı dönemde Akkâ'ya sürülmüş olan Nuri Bey'in *Akkâ* (1876), Bereketzade İsmail Hakkı'nın *Yâd-ı mazi* (1916) adlı kitapları

Nihat Anılmış

da o dönemin toplumsal sorunlarını yansıtması bakımından önemlidir. Muallim Naci, 8 yaşına kadarki çocukluk anılarını *Ömer'in çocukluğu* (*Sünbüle*, 1890), medrese anılarını *Medrese hatıraları* (1884) adlı kitaplarında toplamıştır. Ebüzziya Tevfik, ilkin gizli bir örgüt olarak kurulan Yeni Osmanlılar cemiyeti ile ilgili anılarını 1909'dan sonra yeniden çıkarmaya başladığı Yeni tasvir-i efkâr gazetesinde *Yeni Osmanlılar tarihi* adıyla tefrika etmiştir (1910); bu yapıt daha sonra, dili sadeleştirilerek, aynı adla, kitap halinde de basılmıştır (3 cilt, 1973-1974; yayına hazırlayan Ziyad Ebüzziya). Abdülhak Hâmit'in anıları da İkdam gazetesinde *Üstad-ı Âzam Abdülhak Hâmit'in hayatı ve hatıratı* adıyla tefrika edilmiş (1924, 58 tefrika), kitap halinde basılmamıştır. Aynı dönem yazarlarından tarihçi Ahmet Cevdet Paşa'nın vakanüvislikten ayrıldıktan sonra kendi yerine atanan Lütfi Efendi'ye gönderdiği kırk yazıdan oluşan ve 1839-1897 yılları arasındaki olayları ve gözlemlerini anlattığı *Tezâkir* (4 cilt, 1960-1967) adlı yapıtı da, yer yer anı niteliği göstermektedir.

Abdülhamit II'nin baskılı yönetimi altında toplumsal ve siyasal olaylara değinme olanağı bulunmadığı için, Edebiyat-ı cedide (1896-1901) yazar ve sanatçıları, o dönemde anı türünde yapıt vermemişlerdir. Bunlar, yaşamlarının son yıllarında, ancak Cumhuriyet döneminde basın, edebiyat ve siyasetle ilgili anılarını yazmışlardır. Halit Ziya Uşaklıgil, 40 yaşına kadar olan yaşamını *Kırk yıl* (5 cilt, 1936) adlı kitabında anlatır; yaşamının daha sonraki dönemlerini *Saray ve ötesi* (3 cilt, 1942) ile *Bir acı hikâye* (1942) adlı kitaplarında anlatmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın da, edebiyat anılarını, *Edebî hatıralar* (1935; sade dille: *Edebiyat anıları*, 1975, yayına hazırlayan Rauf Mutluay) adlı kitabında toplamıştır. Yazarın, anı türündeki öteki yapıtları: *Malta adasında* (Yedigün, 1934-1935, sayı 87-121, 35 tefrika), *Meşrutiyet hatıraları,1908-1918* (Fikir hareketleri, 1935-1938, 152 tef.), *Meşrutiyet devri ve sonrası* (Halkçı, 1954, sayı 170-375, 192 tef.; sade dille: *Siyasal anılar*, 1976; yayına hazırlayan Rauf Mutluay).

Aynı dönem ozanlarından Ahmet Reşit'in (H. Nâzım) anıları *Gördüklerim, yaptıklarım* (*Canlı tarihler*, c. III, 1945-1947) adı altında yayımlanmıştır. Hüseyin Sırel Özsever'in *Geçmiş günler* adını verdiği anı kitabı, basılmamıştır.

Aynı dönemde yaşamakla birlikte, Edebiyat-ı cedide topluluğu dışında kalan Ahmet Rasim, anı türünde yazan sanatçıların en önemlilerindendir. Yazar, *Gecelerim* (1896) ve *Falaka*'da (1927) çocukluk ve ilkokul anılarını, *Fuhş-i atîk*'te (2 cilt, 1922) eski devrin gizli aşklarını, *Muharrir, şair, edip*'te (1924) türk basınının bir dönemini anlatmıştır.

Yazarlığa İkinci meşturiyet döneminde (1908'den sonra) başlayıp çalışmalarını Cumhuriyet döneminde de sürdüren Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay, Halide Edip Adıvar, Falih Rıfkı Atay, Ebubekir Hazım Tepeyran, Halikarnas Balıkçısı, Halit Fahri Ozansoy, Yusuf Ziya Ortaç vb.'nin anıları, bir dönemin sanat ve toplum çevresini aydınlatması bakımından önemlidir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun bu alandaki kitapları: *Gençlik ve edebiyat hatıraları* (1969), *Anamın kitabı* (1957), *Vatan yolunda* (1958), *Zoraki diplomat* (1955), *Politikada 45 yıl* (1966). Refik Halit Karay, Mütareke dönemiyle ilgili anılarını *Minelbab ilelmihrab* (1964), sürgündeki yaşayışını *Bir ömür boyunca* (Yeni tanın, mayıs-temmuz 1964, 45 sayı; Tarih ve toplum, 1985, sayı: 13-24) adlı yapıtlarında anlatmıştır. Halide Edip Adıvar'ın *Mor salkımlı ev* (1963) adlı kitabı, yazarın çocukluğundan Birinci Dünya savaşı sonuna kadarki yaşamının hikâyesini, *Türk'ün ateşle imtihanı* (1962) adlı kitabı Kurtuluş savaşı yıllarıyla ilgili anılarını kapsar. Aynı dönem yazarlarından Falih Rıfkı Atay makale, deneme, gezi türleri yanında, anı türüne de ağırlık vermiştir. Başlıca yapıtları: *Ateş ve güneş* (1918), *Zeytindağı* (1932), *Çankaya* (2 cilt, 1961), vb. Ebubekir Hazım Tepeyran'ın siyasal anıları, *Hatıralar* (*Canlı tarihler*, 6 fasikül, 1944-1945; bu anıların büyük bir bölümü basılmamıştır, müsveddeleri ailesindedir), *Zalimane bir idam hükmü* (1946) adlı yapıtlarda toplanmıştır. Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) Cumhuriyet döneminde Bodrum'a sürülüşünü *Mavi sürgün* (1971) adlı kitabında anlatır. Bu dönemde anı türünde yazan öteki sanatçılar şunlardır: Halit Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılarımız çevremde* (1970) vb.; Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim yokuş* (1966) vb., Vâ-Nû (Vâlâ Nurettin), *Bu dünyadan Nâzım geçti* (1965). Cumhuriyet döneminde yetişen kimi sanatçı ve yazarların da zaman zaman bu türde yapıtlarını görüyoruz: Vedat Nedim Tör, *Yıllar böyle geçti* (1976); Fikret Adil, *Asmalı Mescit 74* (1933); Aziz Nesin, *Bir sürgünün anıları* (1971); Samet Ağaoğlu, *Babamdan hatıralar* (1945), *Babamın arkadaşları* (1958), *Aşina yüzler* (1965) vb.; Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu arayan adam* (1961).

Edebiyatçılar dışında, başka mesleklerden kişiler de anılarını yazmışlardır. Devlet başkanları: Babür Şah, *Vakayı (Babürname)*, Abdülhamit II, *Abdülhamit'in hatıra defteri* (1960); Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk'ün hatıraları, 1914-1919* (1965, yayımlayan Falih Rıfkı Atay) vb.; İsmet İnönü, *Hatıralarım, 1884-1918* (1969, yayımlayan Sabahattin Selek); Celâl Bayar, *Ben de yazdım* (7 cilt, 1965-1969). Saray adamları: (Mabeyinci) Fahri Bey, *İbretnüma* (1968, yayımlayan Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal); Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız hatıraları* (1931); Lütfü Simavi, *Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve halefinin sarayında gördüklerim* (1924). Devlet adamları: *Sait Paşa'nın hatıratı* (2 cilt, 1912); Kâmil Paşa, *Hatırat sadr-ı esbak Kâmil Paşa* (1913); Talat Paşa, *Talât Paşa'nın hatıraları* (1946); Cavit Bey (maliye nazırı), *Hatırat* (yazma, 24 defter, Türk Tarih kurumu kitaplığı), *Cavit Bey'in hatıratı* (Tanin, 1944-1945, 261 tef.). Komutanlar: General Ali Fuat Cebesoy, *Millî mücadele hatıraları* (c.I, 1953), *General Ali Fuat Cebesoy'un siyasal hatıraları* (2 cilt, 1957-1960); General Ali İhsan Sabis, *Harb hatıralarım* (5 cilt, 1943-1951); Kâzım Karabekir, *İstiklâl harbimiz* (1960), vb. Gazeteciler: Edebiyat-ı cedide topluluğunun yayın organı olan Servet-i fünun dergisinin sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'ün basın anıları *Matbuat hatıralarım* (2 cilt, 1930-1931) adı ile yayımlanmıştır. Gazeteci yazarların anılarından başlıcaları şunlardır: Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım* (1968); Sabiha Sertel, *Roman gibi* (1969); Nadir Nadi, *Perde aralığından* (1964); Ahmet Emin Yalman, *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim* (4 cilt, 1970-1975). Tiyatrocu: Ahmet Fehim, *Sahnede elli sene* (Vakit, temmuz-eylül 1926). Sinemacı: Cemil Filmer, *Hatıralar* (Türk sinemasında 65 yıl), 1984.

Anı yazarları, nesnel olmaya çalıştıklarını söyledikleri zaman bile genellikle öznel olmaktan, kendilerini haklı gösterme çabasından kurtulamamışlardır.

ANICI a. Anı yazarı.

ANIK sıf. *Esk.* Hazır, mevcut: *"Beğ ü padişahlar anıklarınun / Ola hali müşkil kamu varınun"* (Camasbname, XV. yy.).

ANIKLAMAK g. f. *Esk.* Hazırlamak.

ANIKLIK a. Hazır olma durumu, mevcudiyet.

ANIL (Avni), türk bestecı ve müzik yazarı (İstanbul 1928). İstanbul radyosu'nda redaktörlük (1955-1967), İzmir radyosu'nda türk müziği şube müdürlüğü (1972-1982) yaptı. 1967-1972 arasında yayımladığı Musiki ve nota adlı dergiyi 1983'te yeniden çıkarmaya başladı. *Anılar ve belgelerle musikimiz sözlüğü* adlı dizinin beş cildini yayımladı (1982-1986). Şarkılarından birçoğu, son 25 yılın en sevilen şarkıları oldu: *Biraz kül biraz duman*, *Ağla gitar*, *Aşk bu değil yapma gözel*, *Bir ateşim yanarım*, *Sevmiyorum seni artık*, *Akşamın olduğu yerde bekle diyorsun*.

ANILANMERT (Beril), türk seramikçi (İzmir 1942). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi, seramik bölümü'nü bitirdi (1968). Aynı kürsünün öğretim kadrosunda yer aldı, 1976'da doçent oldu. 1968'den bu yana yurt içi ve yurt dışında grup sergilerine katıldı, kişisel sergiler açtı.

ANILAŞMAK gçz. f. Geçmişte yaşanan bir olay sözkonusuysa, anı niteliği kazanmak: *Anılaşan öğrencilik günlerimiz.*

ANILMAK → ANMAK.

ANILMIŞ (Nihat), türk general, siyaset adamı (Filibe 1876 - İstanbul 1954). Harp okulu'nu (1896), Harp akademisi'ni (1900) bitirdi. Çeşitli birliklerde komutanlık, Manastır Harp okulu öğretmenliği yaptı. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Balkan savaşı'nda Pınarhisar'da yaralanarak Bulgarlar'a tutsak düştü (1913), aynı yıl sonunda salıverildi. Birinci Dünya savaşı'nda II. Kolordu ve Çanakkale Müstahkem mevkii komutanlığı yaptı; 1915'te general oldu; VII. ve sonra II. Ordu komutanlıklarında bulundu. Kurtuluş savaşı'nda Elcezire cephesi komutanlığı, Adana valiliği yaptı. 1922'de Askeri yargıtay başkanlığına getirildi (1922-1942). Korgeneralken emekliye ayrıldı (1942). Ankara milletvekilliğine seçildi (1943-1950).

ANIMSAMA a. Fels. Ruhta doğuştan önce bulunan içeriklerin, araştırma ve öğrenmeyle yeniden ortaya çıkması.

—ANSİKL. Platon, ruhbilimde edindiği anlamdan daha geniş bir anlam yüklediği bu terimi, felsefesinin temel bir öğesi yaptı. Platon şöyle der: "Ölümsüz olduğu ve birçok hayat yaşadığı; ayrıca, yeryüzünde ve Hades'te olup biten her şeyi gördüğü için ruhun daha önce öğrenmediği hiçbir şey yoktur [...] Bundan ötürü, erdem ve geri kalan her şey konusunda daha önceden bildiği şeyleri anımsayabilmesine şaşmamak gerekir. Doğada her şey birbirine bağlı olduğu ve ruh da birçok şey öğrenmiş bulunduğu için bir tek şeyi anımsamakla (insanların, öğrenmek dediği de budur zaten), ruhun bütün öteki şeyleri kendi kendine bulmasına hiçbir şey engel olamaz; yeter ki ruh cesaretli olsun ve araştırmaktan yorulmasın, çünkü araştırmak ve öğrenmek, yeniden anımsamaktan başka şey değildir" (*Menon*, 81).

ANIMSAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi anımsamak*, bellekte ondan bir iz saklamak ve düşünme yoluyla onu canlandırmak, canlandırabilmek; hatırlamak, tanımak, anmak: *Dedesini hiç anımsamıyor. Geçen yazı anımsıyor musun? Bu mahalleye her gelişimde çocukluk günlerimi anımsarım.* **—2.** *Bir şeyi yaptığını, yapmış olduğunu, yapıp yapmadığını anımsamak*, geçmişte yapılan, sözü edilen, kararlaştırılan vb. bir şeyi bellekte, düşüncede bulundurmak; hatırlamak, bilmek: *Ona telefon ettiğini anımsıyorum. Anahtarı almış olduğunu anımsıyor musun? Oraya gidip gitmediğini anımsamıyor.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi anımsamak* (genellikle zaman tümleciyle), unutulan bir kimseyi, bir şeyi hatırlamak: *Sizi şimdi anımsadım. Birden ocağı açık bıraktığını anımsadı.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyini anımsamak*, onu düşünmek, akılda bulundurmak; hatırlamak, unutmamak: *Onun sinirli bir insan olduğunu da anımsayın.* **—5.** *Bir kimseyi bir şeyle anımsamak*, o kimseyi o şey yoluyla sevindirmek; hatırlamak, anmak: *Onu bir çiçekle olsun anımsayabilirdin.*

◆ **anımsanmak** edilg. f. Anımsamak

eylemine konu olmak; hatırlanmak, anılmak: *Anımsandığım için çok mutluyum.*

◆ **anımsatmak** ettirg. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir kimseyi anımsatmak,* bir kimsenin onu anımsamasını sağlamak, anımsamasına yol açmak; benzer, ortak özellikleriyle onu çağrıştırmak, düşündürtmek, hatırlatmak: *Gençliğimi anımsatan bir şarkı. Bu köşk bana dedemi anımsatıyor. Anneni anımsatıyorsun. Bugünkü durum üç yıl öncesini anımsatmakta.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir şey yapmasını, yapması gerektiğini anımsatmak,* o şeyi unutmaması için bir kimseyi uyarmak; o şeyi ona hatırlatmak: *Görevlilere sorumluluklarını anımsatmak. Kardeşine, annesine telefon etmesi gerektiğini anımsattı. Telefon ederek saat 17.00'de randevumuz olduğunu anımsattı.*

ANIMSANMAK → ANIMSAMAK.

ANIMSATICI a. Bilş. Manyetik bir ortamda biriktirilmiş bilgilerin tanınmasını ve bunlara erişimi sağlayan abecesel ya da sayısal karakterler sırası.

ANIMSATMAK → ANIMSAMAK.

ANIRMAK gçz. f. **1.** Anırtı çıkarmak. **—2.** *Kaba.* Çok yüksek sesle şarkı söylemek, bağırmak.

ANIRTI a. Eşeğin anırırken çıkardığı ses.

ANISAL sıf. Anı özelliği taşıyan, anı niteliğinde olan.

ANIŞMA a. Anımsama ve çağrışıma dayalı yazı ya da söyleşi.

ANIŞMAK → ANMAK.

ANIŞTIRMA a. Anıştırmak eylemi; anıştırmak amacıyla söylenen söz ya da yapılan davranış; ima: *Bir şeyi anıştırma yoluyla anlatmak. Başarısızlığıyla ilgili bu anıştırma onu tedirgin etti. Yerli yersiz anıştırmalar.*
—Ed. Bir yazıda ya da sözlü anlatımda bilinen bir şeyi, bir kişiyi, adını belirtmeden ansıtma sanatı. (Eşanl. TELMİH.)

ANIŞTIRMAK g. f. *Bir kimseyi, bir şeyi anıştırmak,* ondan üstü kapalı biçimde söz etmek; ima etmek, ihsas etmek: *Bu uyarınızla kimi anıştırdığınızı anlayamadım. Neyi anıştırmak istedin? Çalışanlar arasında bir anlaşmazlık olduğunu anıştırmaya çalıştı.*

ANIT a. **1.** Önemli bir kişi ya da olayın anısını yaşatmak amacıyla yapılan mimari yapıt, heykel, yazıt; abide: *Atatürk anıtı. İlk Kurşun anıtı. Orhun anıtları.* **—2.** Estetik ya da tarihsel açıdan önem taşıyan mimari yapıt: *İstanbul'daki osmanlı anıtları. Antik çağın en önemli anıtlarından biri.* **—3.** Herhangi bir alanda saygı uyandıran, görkemli, kalıcı yapıt: *Türk edebiyatının anıtları.* **—4.** *Anıt eser,* resmi makamlarca korunmaya alınmış ev, ağaç vb.
—İda. huk. *Tarihsel anıt,* sanat değeri ya da anıları nedeniyle korunması gereken yapı. (→ ESKİ ESER*.)
—ANSİKL. Güz. sant. Anıtlar, sanat, tarih ya da genel olarak kültür tarihi açısından kamu için olduğu kadar bir ülke, ulus, belirli bir bölge, bir kent için önem taşıyan nesnelerdir. Bunlar, ülkelerin ve ulusların tarih, kültür ve sanat alanındaki başarılarının somut belgeleri niteliğindedir. Bu yüzden bakım ve onarımları ulusal olduğu kadar, uluslararası önem taşır.

Anıtlar durumlarına ya da türlerine göre sınıflandırılabilir. Durumlarına göre, sabit anıtlar mimarlık yapılarının tümünü kapsar. Bunlar tek yapı ölçeğinde olabileceği gibi bir mahalle, bir meydan ya da tarihsel bir kentin genel görünümü olabilir. Heykeller, tablolar, el sanatları vb. devingen anıtlar olarak nitelenir.

Türlerine göre ise dinsel, sivil, askeri, teknik ve ekonomik, folklorik, yazılı ve doğal anıtlar olarak sınıflandırılmaktadır. Dinsel anıtlar dinle ilgili tüm etkinlikleri kapsar. Camiler, manastırlar, mezarlıklar, bu gruptandır. Sivil anıtların kapsamıysa daha geniştir. Dinsel ve folklorik olmayan mimarlık anıtlarının hemen tümü sivil anıtlara örnektir. Tarihsel kışlalar, kaleler, askeri amaçlı savunma yapılarıysa askeri anıtlar gurubuna girer. Teknik ve ekonomik anıtlar, teknik gelişimin tarihçesini verebilecek önemli sayılan yapıtlardır. Su kemerleri, yel değirmenleri, köprüler bu türden anıtlardır. Kırsal nüfusun günlük yaşayışından kaynaklanan eşyaların tümü folklorik anıtlar grubundandır. Yazılı anıtların kapsamında beratlar, arşivler, kitaplar, kitaplıklar bulunur. Doğa olaylarının etkileriyle oluşmuş doğa görünümleri de günümüzde "anıt" kavramı içerisinde değerlendirilmekte ve bunlar doğal anıtlar sınıfını oluşturmaktadır. Pamukkale, Ürgüp, Göreme bu grup içinde değerlendirilir.

Türkiye'deki anıtların korunması amacıyla 2 temmuz 1951'de 5805 sayılı yasayla Gayrimenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu oluşturuldu. Bu kurul 2863 sayılı, Kültür ve tabiat varlıklarını koruma yasası'yla kurulan, *Taşınmaz* kültür ve tabiat varlıkları yüksek kurulu*'nun çalışmaya başlamasına değin etkinliğini aralıksız sürdürdü (23 temmuz 1983).

Anıt çevre turizm değerlerini koruma vakfı (Türkiye) [TAÇ],Türkiye'nin, türk ulusunun ve Anadolu uygarlığının, kültür ve mimari mirasını, doğal, tarihsel, kültürel, estetik ve turizm değerlerini ve bu kavramlar içine girecek her çeşit belgesel değerleri korumak, yaşatmak, bu değerlerin geçmişle gelecek arasında sürekliliğini sağlamak amacıyla 1976 yılında kurulan vakıf. Merkezi İstanbul'dadır.

ANITKABİR a. ANITMEZAR'ın eşanlamlısı.

Anıtkabir, Ankara'da Atatürk'ün anıt mezarı. Kentin her yerinden görülebilen Rasattepe'dedir. Anıtkabir'in yapımına ilişkin ön çalışmalar, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başladı, önce yer seçimi yapıldı (1939). Daha sonra Uluslararası mimarlar birliği'ne (UIA) başvurularak uluslararası proje yarışması düzenlendi. 1942'de sonuçlanan yarışmaya Türkiye'den 22, çeşitli ülkelerden 27 olmak üzere toplam 49 proje katıldı. Prof. P. Bonatz (Almanya), K. Weichinger (Macaristan), I. Tengbom (Norveç) ve Arif Hikmet Holtay, Muammer Çavuşoğlu, Muhlis Sertel'den (Türkiye) oluşan seçici kurul, Emin Onat - Orhan Arda ortak projesi ile J. Kruger (Almanya) ve A. Foschini'nin (İtalya) çalışmalarını birinciliğe değer bularak hükümetin onayına sundu. Sonuçta Emin Onat - Orhan Arda'nın ortak projesinin uygulanmasına karar verildi. Yapım sırasında (1944-1953) proje çeşitli nedenlerle birkaç kez değiştirilerek günümüzdeki biçimini aldı. Anıtın tamamlanmasından sonra, Atatürk'ün Ankara Etnoğrafya müzesi'ndeki naaşı, 10 kasım 1953'te düzenlenen bir törenle buraya nakledildi.

15 000 m²'lik bir alanı kaplayan Anıtkabir'in yapımında, bozkırın görünümüne uygun olan Çankırı'nın açık sarı traverteni kullanıldı. Şeref holündeki tek parça lahdin mermeri Adana'nın Osmaniye ilçesinden getirildi. Holün duvarlarında ise Bilecik mermeri kullanıldı.

Anıt, *giriş yolu* (altın yol, aslanlı yol, alle), *zafer alanı* (tören alanı) ve *şeref holü*'nden oluşur. 26 basamakla ulaşılan girişten zafer alanına uzanan *giriş yolu*'nun başında *Hürriyet* ve *İstiklal* kuleleri vardır. Yol boyunca Hüseyin Özkan'ın (Anka) yapıtı olan hitit aslanı üslubunda 24 aslan heykeli sıralanır. Zafer alanına ulaşılan yerde de *Müdafaai hukuk* ve *Mehmetçik* kuleleri yer alır. 80 x 130 m boyutlarındaki *zafer alanı* bunlarla birlikte on kuleyle çevrilidir. Alan, 33 basamakla şeref holüne bağlanır. 20 m yüksekliğinde, 32 m eninde, 60 m boyundaki salon ana yapı içindedir. Bu bölüm sütunlu galeriyle çevrilidir. Tavan, altın mozaik bezemelidir. Duvarlar ve taban Bilecik mermeriyle kaplıdır. Girişin karşısına yerleştirilen lahdin arkasında, yapının tek penceresi bulunur.

Anıtın çeşitli bölümlerinde Atatürk'ün sözleri ve Zühtü Müritoğlu, Hüseyin Özkan, Mustafa Nusret Suman ile İlhan Koman'dan oluşan bir yontucular grubu tarafından gerçekleştirilen (1951-1953) kabartma ve heykeller bulunur.

Büyük Larousse

Anıtkabir girişinde erkek heykelleri grubu

Büyük Larousse

solda
Anıtkabir'den genel bir görünüm

Anıtkabir'de Atatürk'ün lahdi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün lahdi de Anıtkabir'de, zafer alanının güneyindeki sütunlu sundurmadadır.

—Huk. Anıtkabir hizmetlerinin yürütülmesine ilişkin 11 eylül 1981 tarih ve 1524 sayılı yasaya göre, Anıtkabir'in ve burada bulunan Atatürk'ün yaşamı ve anılarıyla ilgili müze, kütüphane ve diğer kurumların her türlü hizmetlerinin yürütülmesinden Genelkurmay başkanlığı sorumludur. Yine aynı yasaya göre, Anıtkabir'in her türlü giderleri Milli savunma bakanlığı bütçesinden karşılanır.

Anıtkabir Atatürk kitaplığı, İnkılap kulesi'nde açıldı (1960); Atatürk'ün Çankaya'daki özel kitaplığında bulunan 3 113 yapıttan oluşur. Atatürk'ün kitaplar üzerindeki el yazısı notları, görüşleri önemli belge niteliğindedir.

Anıtkabir Atatürk müzesi, Misakı milli kulesi'yle İnkılap kulesi arasındaki salonda açıldı (1960). Burada Atatürk'e ait giyim eşyası, armağanlar, anı eşyası, madalyalar, şiltler, albüm ve fotoğraflarla belgeler sergileniyor.

ani

ANITKAYA, esk. **Eğret,** Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 592 nüf. (1990). Belediye. PTT. Afyonkarahisar - Kütahya yolu üzerinde *Eğret han* (1278 selçuklu), *Anıtkaya şehitliği.*

Anıtlar derneği (Türkiye), tescil edilmiş ya da tescile değer görülmüş anıtları, taşınmaz eserleri onarmak, tanıtmak, eski türk ve islam eserlerini korumak ve yaşatmak amacıyla, 1946 yılında kurulmuş, kamuya yararlı dernek. Merkezi Ankara'dadır.

Anıtlar kurulu → TAŞINMAZ• KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARI YÜKSEK KURULU.

ayaklı bir alet (kazayağı) ile **anız bozma**

ANITLAŞMAK gçz. f. Gelecekte saygı ve sevgi ile anılacak duruma gelmek; abideleşmek, yücelmek, ölümsüzleşmek: *Buluşlarıyla anıtlaşan bir bilgin. Halkın gönlünde anıtlaşmak.*

◆ **anıtlaştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi anıtlaştırmak,* onu yüceltmek, ölümsüzleştirmek; abideleştirmek: *Bir sanatçıyı anıtlaştırmak.*

ANITLAŞTIRMAK → ANITLAŞMAK.

Anıtmezar, İstanbul'da, Edirnekapı ile Topkapı arasında, sur dışında yer alan anıtsal mezar. 27 Mayıs'tan sonra ölüm cezasına çarptırılan ve 1961 yılında İmralı adasında idam ve defnedilen Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın naaşları, 17 eylül 1990 günü yapılan törenle burava nakledildi.

ANITSAL sıf. **1.** Anıt gibi olan, anıta benzeyen şey için kullanılır; abidevi: *Anıtsal bir yapıt.* **—2.** Boyutları çok büyük olan, görünümüyle görenleri etkileyen şey için kullanılır; görkemli, gösterişli, etkileyici: *Anıtsal bir ağaç. Anıtsal bir görünümü vardı. Anıtsal bir güzellik.*

ANITSALLIK a. Anıtsal olma durumu.

ANITTEPE, esk. **Beyazköy,** Tekirdağ'ın Saray ilçesine bağlı bucak; 6112 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Anıttepe* (esk. Beyazköy); 2 026 nüf. (1990).

ANIZ a. Tarım. **1.** Hasattan sonra tarlada kalan tahıl sapı. **—2.** Ekin biçildikten sonra kesik saplı ekin köklerinin bulunduğu tarla. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anız bozma,* toprağı hasattan hemen sonra yüzeysel olarak (6-10 cm) ışleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Anıza ekim,* doğrudan doğruya anıza tohum saçıldıktan sonra tarla sürülerek yapılan ekim.

—ANSİKL. Ekinin tırpan, orak makinesi, biçer-bağlar ve demet oluşturacak biçimde orakla hasadında, anız boyu kısa olur. Biçer-döverle hasatta, biçer-döver tablasının zarar görmemesi için boy yüksek tutulur. Bu durumda tarla ya hayvanlara otlatılır ya da yeniden biçilir. Biçilen kısım yataklık, yakacak, toprak damlarda örtü olarak kullanılır. Doğru olmamakla birlikte, biçilmeyen anızın yakıldığı da olur. Tarla, ekimden önce anızbozanla ya da normal sürüm pulluklarıyla işlenir ve anız toprağa gömülür. Son zamanlarda uygulanan ve *anıza ekim* denilen yöntemle tarlaya doğrudan ekim de yapılmaktadır.
• *Anız bozma* yoluyla toprak temizlenir, yabancı otların çimlenmesi, anız ve öbür ürün artıklarının toprağa gömülmesi sağlanır. Aynı zamanda, bazı asalaklar yok edilir, toprağın nem oranı korunur ve yağmur sularının toprağa işlemesi kolaylaştırılır. Bu işlem, mümkünse bir ya da iki haftalık aralıklarla iki ya da üç kez tekrarlanır. Böylece, kökünden sökülmüş bitkilerin (örneğin ayrık köksapları) kuruması ve yeni çimlenmiş bitkilerin toprağa karışması sağlanır. Anız bozma, ayaklı (kazayağı) ya da diskli aletlerle gerçekleştirilir.

ANIZBOZAN a. Tarım mak. Anız bozmaya yarayan soklu, dişli ya da diskli toprak işleme aleti.

ANİ sıf. (ar. *ani*). Kısa bir süre içinde, beklenmedik bir anda olan, oluşan şey için kullanılır: *Ani bir kararla evi terk etti. Ani ısı değişiklikleri. Bu ani ziyaret beni şaşırttı. Ani bir ölüm.*

◆ be. Bir an içinde; birdenbire: *Bu iş pek ani oldu.*

—Çal. ekon. *Ani grev,* işçilerin işverene haber vermeksizin, sendikanın desteğiyle ya da aralarında anlaşarak işi birdenbire topluca bırakmaları. (Günümüzde grev hakkı tanınan ve bu hakkın kullanımı yasalarla belirtilen ülkelerde, bu tür grevler, doğurdukları olumsuz etkiler nedeniyle genellikle yasa dışı sayılmaktadır.)
—Nük. müh. *Ani nötron,* parçalanma işlemi sırasında, ölçülebilir gecikme olmaksızın yayımlanan nötron.

ANİ a. (bir amerind dilinden sözc.) Tropikal Amerika'da yaşayan siyah tüylü kuş. (Daha çok böcek yer; sürü halinde bir arada yaşar; birçok dişinin yumurtladığı ve erkeklerle dişilerin birlikte kuluçkaya yattığı yuvalar yapar. Bil. a. *crotophaga;* gugukgiller familyası. Bunlar, asalak olmayan guguklardır.)

ANİ, Kars'ın Arpaçay ilçesinde, Arpaçay vadisinde kent kalıntısı. Özellikle Ortaçağ'da kale kent olarak önem kazandı. Önce Kamsarakan, daha sonra Bagratlı sülalesinin elinde bulunan kent, kültür ve ticaret merkezi olarak gelişti. X. yy.'da Bagratlılar'ın merkezi oldu. 1044'te Bizans egemenliğine giren kent, 1064'te Alparslan tarafından zaptedildi. Daha sonra gürcü (1124) ve moğol (1239) istilasına uğradı. 1319 depreminden sonra önemini yitirdi.

Prof. Marr'ın kazılarından sonra (1892-1893), Kılıç Kökten başkanlığında yürütülen araştırmalarda, yöre tarihinin bakırçağa değin indiği saptandı. Prof. Kemal Balkan başkanlığındakı kazılarda (1965-1967), Ani içindeki ve çevresindeki yapılar incelendi; selçuklu hamamları ortaya çıkarıldı. Süryani, iran, arap, türk vb. etkilerini yansıtması açısından önemli olan Anı yapılarından, özellikle kubbeli bazilika ile kapalı yunan haçı planının bir arada kullanıldığı büyük *katedral* (989-1001) Bagratlı mimarlığının ilginç örneklerindendir. *Ebulmuammeran camisi* (1195), *Menuçehr camisi* (XI. yy.), *kervansaray* (XII. yy.), mozaik işlemeli ön yüzü ve özenli taş işçiliğiyle dikkati çeken ve saray olarak nitelenen yapı, Selçuklu dönemindendir.

ANİ. Mit. Başlangıçlar tanrısı Ianus'un etrüsk dilindeki adı.

ÂNİ sıf. (ar. *ʿani*). *Esk.* **1.** Alçakgönüllü, aciz. **—2.** Tutsak, esir. **—3.** Kederli, üzgün.

ÂNİ sıf. (fars. *an,* şu ve *-i*'den *āni*). *Tasav.* Tanrı'dan başkası.

ÂNİ sıf. (ar. *ani*). *Esk.* Olmuş, olgun.

ANİ KADIN (Fatma), **Hace i Zenân** diye tanınır, türk şair (? - Yenişehir 1710). Ünlü tarihçi Hoca Sadettin Efendi'nin soyundandır. Tezkirelerde ve mecmualarda şiirlerine rastlanır.

ANİBA a. Guyana'da yetişen ağaç. (İki türünden, kaplamacılıkta ve ince marangozlukta kullanılan değerli bir kereste elde edilir. Defnegiller familyası.)

ANİD sıf. (ar. *ʿanid*). *Esk.* Çok inatçı.

ANİDE be. (ar. *ani*'den). Birdenbire, aniden.

ANİDEASYON a. (fr. *anidéation*). Psik. Bilincin işe karışmadığı bazı tutumların ve davranışların ayırt edici özelliği. (Anlamı pek kesin olmayan bu terim, Clérambault'nun bir zamanlar ileri sürdüğü zihinsel otomatizm kavramıyla ilişkilidir.)

ANİDEN be. (ar. *ani*'den). Ani bir biçimde; birdenbire, ansızın.

ANİELLO (Tommaso) → MASANIELLO.

ANİENE, Orta İtalya'da ırmak, Roma'nın K.'inde sol kıyıdan Tevere'ye kavuşur; 100 km. Tarino dağının (Apenninler) eteğinden doğan ırmak, villa Gregoriana'da (Tivoli) 108 m yüksekliğinde bir çağlayan *(Grande Cascade)* oluşturur. Aşağı kesimine *Teverone* adı da verilir.

ANİF, ANİFE sıf. (ar. *ʿanif,* dişl. *ʿanife*). *Esk.* Sert, haşin, kaba: *"Aah, bir sarsar, / anîf sadme-i gûlanesiyle bir kuvvet"* (Tevfik Fikret). *İhtarat-ı anîfe* (sert uyarılar).

ÂNİF, ÂNİFE sıf. (ar. *enf,* burun'dan *ānif,* dişl. *ānife*). *Esk.* **1.** Çok az bir süre önce geçen. **—2.** Yukarıda geçen: *ifadat-ı ânife* (yukardaki ifadeler), *madde-i ânife* (biraz önceki, yukardaki madde), *ânif-üz-zikr,* biraz önce anılan.

ÂNİFEN be. (ar. *ānifen*). *Esk.* Biraz önce, demincek; yukarıda: *"Ânifen zikr olunan kimseler..."* (Vartan Paşa, XIX. yy.).

Anik, Kanada iç telekomünikasyon uyduları dizisi. Bu dizinin üç uydusu, yereksenli yörüngelerine 9 kasım 1962, 20 nisan 1973 ve 7 mayıs 1975 tarihlerinde yerleştirildi.

ANÎK sıf. (ar. *anīk*). *Esk.* Güzel, hoş, sevimli; tuhaf, garip şey için kullanılır.

ANÎK a. (ar. *ʿanīk*). *Esk.* Ense.

Anikka, dıştaki (örneğin, insan vücudu) ve içteki (bilinç) her şeyin "süreksizliğine" ilişkin buddhacı öğreti.

ANİKO, nepalli mimar ve dökümcü (XIII. yy.). Genç yaşta Tibet'te bir pagoda yapmakla görevlendirildi. 1274'ten başlayarak güney Song hanedanlığının o zamanki başkenti Hangcou'da maden sanatçılarının başkanlığına getirildi.

ANİL a. (fr. *anile*). Org. kim. Anilinden türeyen ve R—CH═N—C_6H_5 genel formülüyle gösterilen aldinimlerin genel adı. (Eşanl. SCHIFF BAZI.)

ANİLİİDAE a. Tropikal ormanların çürük topraklarında yaşayan ve boagillere benzeyen, kazıcı yılan familyası. (Henophidia grubundan.)

ANİLİN a. (alm. *Anilin;* ar. *en-nil*). Org. kim. Benzenden türeyen ve formülü C_6H_5—NH_2 olan birincil amin; ilk kez 1826'da, indigonun kuru damıtılması sonucunda elde edildi. (Eşanl. AMİNOBENZEN, FENİLAMİN.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Graf. sant. *Anilin yöntemi,* alkol kökenli bir eritende, anilin renklendiricilerinin çözündürülmesiyle oluşmuş mürekkeplerle yapılan kabartmalı baskı yöntemi. (Silindir biçiminde ya da bir silindir üzerinde takılmış kabartma klişelerden yararlanan bu yöntem basitliği ve ucuzluğunun yanı sıra kâğıt, metal, plastik üzerine renkli başkıya da uygundur.)

—Petr. san. *Anilin noktası,* incelenen ürünle anilinin eşit hacimlerde tamamıyla karıştırılmasına olanak veren en düşük sıcaklık.(Anilin noktasından,hidrokarbonların aromatik madde oranlarını hesaplamada yararlanılır.)

—Tıp. *Anilin zehirlenmesi,* anilinle ve anilin boyalarıyla zehirlenme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aromatik birincil aminlerin ilk örneği olan anilinin teknik açıdan önemi çok büyüktür. Önce benzen nitrolanarak nitrobenzen hazırlanır ve sonra bu bileşik seyreltik hidroklorik asit ortamında demirle indirgenerek zayıf bir baz olan ($pK_A = 4{,}6$) anilin elde edilir.

Benzen halkasının *orto* ve *para* bölgelerinde, kolayca elektroncul ornatmalar sağlanabilir; nitekim, klorlama, nitrolama, sülfonlama anilinin türevlerini verir; bu türevlerin boyarmadde alanında birçok kullanımı vardır. Kimi elektoncul ornatmalar, öncelikle NH_2 grubu üzerinde gerçekleştirilir. Metilleme ve etillemeyle, ikincil ve üçüncül aminler oluşturulabilir; bu bileşiklerin de teknik açıdan önemi büyüktür. (→ ARİLAMİN.) Anilin,klorasetik asitle tepkimeye girerse, indigonun öncüsü olan anilino-asetik asidi verir. Nitrik asidinin etkimesi sonucunda ise, $C_6H_5 — N_2^+ X^-$ formülünde benzendiazonyum tuzları elde edilir; bu tuzlar indirgenirse fenilhidrazin (C_6H_5—NH—NH_2) oluşur ve diğer aromatik bileşiklerle yoğuştuğunda da, aminoazobenzen gibi azoboyarmaddeler doğar. Eşlenik etilenik aldehitler ve ketonlardan kinoleinin türevleri, aldehit ve ketonlardan ise iminler (aniller) elde edilir. Nihayet ileri ölçüde yükseltgeme, boyalarda kullanılan benzokinon ya da anilin siyahı oluşumuna neden olur.

Özgün kokulu, renksiz bir sıvı olan ve havada hızla esmerleşen anilin, 184°C'ta kaynar. Şiddetli bir zehirdir.

—Tıp. Anilinin boyamada kullanılması özellikle işçilerde ağır, hatta bazen ölümle sonuçlanan zehirlenmelere neden olur. Çünkü olağan sıcaklıkta anilin buharının gerilimi oldukça yüksektir.

Anilin zehirlenmesi terleme, baş dönmesi, baş ağrısı, kanda methemoglobinin artmasından dolayı morarma ile kendini belli eder; ölüm solunum felcinden olur. Akut zehirlenmelerin tedavisi için yapay solunum ve methemoglobinin antidotu olan askorbik asit ve metilen mavisi önerilir. Ağır durumlarda, yüksek basınçlı oksijen kasasına koyma hastanın hayatını kurtarabilir.

İleri derecede zehirliliklerinden ötürü, anilinin ve birçok anilin türevlerinin ilaç olarak kullanılmaması, iş ya da tedavi kazası olarak anilin zehirlenmelerinin ortadan kalkmasını sağlamıştır.

ANİLİNO-ASETİK sıf. (fr. *anilino-acetique*). Org. kim. *Anilino-asetik asit,* formülü C_6H_5—NH—CH_2—COOH olan aminoasit.

—ANSİKL. Anilini klorasetik asitle işleyip elde edilen anilino-asetik asit, alkalilerle eritilerek indoksile dönüştürülebilir. İndoksil indigonun doğrudan öncüsüdür ve dolayısıyla anilino-asetik asit bu boyarmaddenin iki sanayisel bireşiminden birinde, önemli bir ara madde görevi üstlenir.

ANİLİT a.(fr. *anilide*'den). Org. kim. Anilinden türemiş amitlerin genel adı;

$$R—CO—NH—C_6H_5$$

genel formülüyle gösterilirler.

ANİLOCRA a. Balıkların derisinde asalak yaşayan eşayaklı kabuklu hayvan. (İri bir tespihböceğine benzer.)

ANİMA a. (*ruh* anlamında lat. sözc.). Psikan. C. G. Jung'un terminolojisinde, insan ruhunun kadınsı bölümünü belirten ilkörnek (erkeksi bölümü, animus belirtir).

—ANSİKL. Anima/animus ilkörnekler çiftini Jung, kolektif bilinçdışı konusundaki çalışmalarında ileri sürdü. Jung'a göre bu çift, insanlığın binierce yıllık deneyimleri boyunca ve özellikle bir erkek ile bir dişiden oluşan tanrısal çiftlerin mitolojideki canlandırılmalarında kendini gösterir ve bunlar, idealleştirilmiş anababa çiftinin imgesini dile getirebilen kolektif simgelerdir. Özne, kişiliğinin gelişmesinde, anima ve animus yanlarını, bu imagoların etkisi altında değerlendirip harekete geçirir. Cinsel eşiyle olan ilişkisinde ise bu, özellikle önem kazanır.

ANİMATO be. (*canlı* anlamında ital. sözc.). Müz. Bir parçanın coşkunluk ve canlılıkla seslendirilmesi gerektiğini belirtir.

Animaux *(Traité des)* [Hayvanlar üzerine inceleme], Condillac'ın kitabı (1755). İlk bölüm, hayvanların makineden farksız olduğunu ileri süren descartesçı görüşün yadsınmasıyla başlar. Condillac daha sonra, hayvanlarda *doğal* olarak varolduğu düşünülen alışkanlıkların deneyden kaynaklandığını ve *edinilmiş* olduğunu göstermeye çalışır. Buna dayanarak, içgüdünün zekâ ile bir tutulabileceği sonucuna varır. Daha önce Berlin akademisi için yazılmış olan, *Dissertation sur l'existence de Dieu* de (Tanrı'nın varlığı üzerine inceleme)bu kitap içinde yer alır.

ANİMİZM a. (lat. *anima,* ruh'tan; fr. *animisme*). Antropol. Evrendeki varlıklarda ve şeylerde, insan ruhuna benzer bir ruh bulunduğu inancına dayanan genel görüş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Çocukların, nesneleri canlı varlıklar olarak düşünme ve bunlara niyetler yükleme eğilimi.

—ANSİKL. Antropol. Animizm terimini ilk kez, ruh kavramını, canlı varlığın bedeninin bütün bölümlerini kapsayacak biçimde genişleterek ele alan alman fizyolog hekim Ernst Stahl (1660-1734) ortaya attı. Animizme göre, ruhla bedeni ayrı varlıklar olarak düşünmek ya da tasarlamak olanaksızdır. Bundan dolayı bu öğreti, makine-hayvan kuramına karşıttır.

Ama animizm kavramı, gerçek ve yaygın kullanımını, antropolojide buldu. XIX. yy.'ın sonunda E. B. Tylor bu kavramı, evrimci bir kuram olarak ileri sürdü. Bu kurama göre, tüm insanlık "animist" evreden geçmiş ve şu iki soruya yanıt aramıştı: canlı bir bedenle ölü bir beden arasındaki ayrım nedir? Ölüler düşlerimizde, bizi niçin ziyaret eder? Bu iki sorunun ilişkili olarak ele alınması, ruhların, ölümden sonra doğada bir yerde var olmaya devam ettiği ve bundan ötürü ölülere tapılması gerektiği düşüncesine yol açmıştı. Ölülere tapınma olayına pek çok kavimde rastlanması, yetersizliklerine rağmen bu kuramı, olgularla doğrulamaktadır.

ANİMOGRAF (fr. *animographe*) [tescilli ad]. Sine. Saniyede yalnızca birkaç görüntü kaydederek basıtleştirilmiş çizgili canlı resimler yapmaya yarayan aygıt.

ANİMUCCİA (Giovanni), italyan besteci (Floransa, 1500'den sonr. - Roma 1571). Aziz Filippo Neri'nin dostuydu. Fransiskenliğin aşırı kanatlarından birini oluşturan "spirituale'ler"e katıldı ve bu topluluğun beste repertuvarını oluşturdu. 4-6 ses için missalar, dinsel ya da dindışı madrigaller besteledi; yapıtlarındaki zengin çoksesliliğin, sözlerin anlamını gölgelememesine özen gösterdi. İki *Laudi spirituali* kitabında (1563 ve 1570), Oratorium toplantıları için bestelediği italyanca ilahileri bir araya getirdi. 1555'te Giulia capellası müzik yöneticisi olarak yerine geçtiği Palestrina ile birlikte, Roma okulu müzikçilerinin en büyük temsilcilerinden biri sayılır.

ANİMUS a. Psikan. C. G. Jung'un terimlemesinde, anima'ya karşıt olarak kişinin ruhundaki erkeksi bölümü belirten ilkörnek.

ANİNA, Romanya'da taşkömürü çıkarma merkezi, Banat'ta, Reşita'nın G.'inde.

ANİNETON. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Lydia bölgesinde kent; Menderes ırmağının kuzeyinde Mastaura ile Hypaipa arasındaydı. Sikkeler üzerinde *Anninesion demos* olarak belirtilir. Bizans çağında piskoposluk merkeziydi.

ANİNGERİA a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Odunu pembemsi soluk kahverenginde, cilalı görünüşte, ince dokulu, gevrek ve hafiftir; ince marangozlukta kaplama işlerinde kullanılır.)

ANİO. Esk. coğ. Eskiçağ İtalya'sında ırmak; Tibur'dan geçer, *Antemnae* yakınında Tiberis'e (bugün Tevere) kavuşur. Suları birçok su kemeriyle Roma'ya ulaştırılırdı. Bugün *Aniene.*

Ani
antik kentinden bir görünüm
Kars

ANİRA, japon folklorunda, saatleri düzenleyen on iki cinden biri. Türkiye saatiyle, öğleden sonra saat üçün karşılığı olan sekizinci cin, Hitsuci (Koç) da denilen Anira'nın korumasındadır. Bu cin, sanatçılar tarafından, üzerinde bir tür koç başı bulunan asık suratlı biri olarak gösterilir.

ANİRUDDHA → ANÓRATHA.

ÂNİS sıf. (ar. *ᶜānis*). *Esk.* **1.** Yaşlı bekâr; orta yaşlı ve evlenmemiş kız için kullanılır. **—2.** Büyük ve besili deve için kullanılır.

ANİSA. Tar. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinde kent. Kentle ilgili, İ.Ö. II. yy.'dan kalma, yunanca yazıtlı bir tunç levha Berlin müzesi'ndedir. Yazıta göre Mazaka (Kayseri) yakınındaki kent, İ.Ö. II. binyılda büyük bir olasılıkla Nesa ya da Kanıeş (Kültepe) adını taşıyordu. Yasalara göre kent her yıl bir Demiurgos yönetimine veriliyor ve o yıla onun adı konuyordu. Burada Zeus, Zeus Soter, Herakles ve Astarte'nin tapınakları vardı. İ.Ö. I. yy.'da sönen kent, Mithridates savaşlarında yıkılmış olmalıdır.

ANİSAKİS a. Deniz memelilerinde asalak yaşayan ve arakonak olarak balıklarda (ringa) bulunan nematot.
—Patol. *Anisakis hastalığı,* Hollanda ve Japonya'da görülen ve *Anisakis simplex* ve benzeri nematot türlerinin larvalarından ileri gelen bir asalak hastalığıdır. Arakonak olan hayvan çiğ yenirse insana geçer: mide ya da bağırsak çeperine yerleşen larva, eozinofil bir granülomla çevrilir ve genellikle ameliyatla çıkarılmayı gerektirir.

ÂNİSE sıf. (ar. *ānise*). *Esk.* Cana yakın, güzel huylu kız ya da kadın.

ANİSOMYARİA a. İki çenetli yumuşakçalar alttakımı. (Çenetleri, midyede olduğu gibi, farklı büyüklükte kaslarla birbirine bağlıdır.)

ANİSOPLİA a. Zool. Bambul denen ekin zararlısının bilimsel cins adı.

ANİSOPTERA a. Asya'da ve Malezya adalarında yetişen ve birçok türünden yakacak odun elde edilen ağaç. (12 tür; *dipterocarpaceae* altfamilyası.)

ANİSOPTERA a. (yun. *anisos,* eşit olmayan, ve *pteron,* kanat'tan). Aeschna ve kızböceği gibi böcekleri kapsayan alttakım.
—ANSİKL. Bu alttakımdaki böcekler çok hızlı ve çok iyi uçar; uçarken ani dönüşler yapar, dinlenirken kanatlarını yatay tutar, yumurtalarını doğrudan suya, ender olarak da bitkilerin üstüne bırakırlar. Kalın gövdeli larvalarının boylamasına yarık bir maskesi vardır; karın kısmı yapraksı eklentileri olmayan bir kapakçık aygıtıyla son bulur.

ANİSOPTERYX a. Zool. ALSOPHİLA'nın eşanlamlısı.

ANİSOTOMA a. Genellikle mantar miselyumlarıyla kaplı yerlerde dolaşan kınkanatlı böcek. (Silphidae familyası.)

ANİT a. (fr. *annite*'ten). Miner. Demirli biyotit.

ANİT a. (fr. *anite*). Patol. Anus iltihabı.

ANİTTA, kussaralı hitit kralı (İ.Ö. XVIII. yy.). Nesa'ya yerleşti, Hatti'nin öteki büyük kentlerini ele geçirdi ve Hattuşaş'ı yerle bir etti.

Anitta metni, Boğazköy'de (Hattuşaş) bulunmuş, hitit dilinde çivi yazılı belgeler; Hititler'in atası sayılan Anitta'nın (yaklş. İ.Ö. 1750) kişiliğini, Asur ticaret kolonileri çağında Hattuşaş ile Alişar ve Kültepe arasındaki ilişkileri aydınlatması açısından önemlidir.

ANİYA → İOS.

ÂNİYE çoğl. a. (ar. *inā*'nın çoğl. *aniye*). *Esk.* Kap kacaklar, tabak çanaklar.

ANİZEİKONİ a. (fr. *aniséiconie;* yun. *anisos,* eşitsiz ve *eikon, -onos,* görüntü'den). Oftalmol. İki gözle görme kusuru. (Bu hastalıkta iki gözle aynı cisme bakıldığında, her göz o cismi değişik boyda ve hatta biçimde görür. Anizeikoni hastalığına yakalananlar kontakt lens kullanmakla büyük ölçüde rahatlarlar.)

ANİZİDİN a. (fr. *anisidine*). Org. kim. Formülü $CH_3O—C_6H_4—NH_2$ olan metoksianilinlerin yaygın adı.
—ANSİKL. Üç izomeri bulunan anizidinin, azo boyarmaddelerin üretiminde belli bir teknik önemi vardır. *Meta* izomeri, meta-aminofenol metillenerek, orto ve para izomerleri ise *orto* ve *para* nitro-anizoller indirgenerek elde edilir.

ANİZİK sıf. (fr. *anisique*). Org. kim. *Anizik asit (aldehit, alkol),* $CH_3O—C_6H_4$ (—COOH, —CH=O, —CH_2OH) formüllü bileşikler. (Asit [*para* izomeri] ilk kez, anason esansı yükseltgenerek elde edildi.)
—ANSİKL. Yalnızca *para* izomerleri önemlidir. Kireç üzerinde damıtılan anizik asit, anizol verir. Doğal olarak, anason esansında az miktarda bulunan anizik aldehit, anetolün özyükseltgenmesi sonucunda oluşur.
Anizik asit, anetol nitrik asitle yükseltgenerek elde edildiği gibi bireşim yoluyla da üretilebilir. Parfümcülükte akdiken adı altında kullanılan çok hoş kokulu bir sıvıdır. Anizik alkol ise, anizik aldehit indirgenerek hazırlanır.

ANİZİL- (fr. *anisyl-*). Org. kim. Bir molekülde *anizil* kökünün varlığını belirten önek.

ANİZİL a. (fr. *anisyle*). Org. kim. Formülü $CH_3O—C_6H_4$ olan birdeğerli kök. (Üç izomer kökü vardır: *orto, meta* ve *para.*)

ANİZOGAMİ a. (fr. *anisogamie;* yun. *anisos,* eşitsiz, *gamos,* evlilik, birlik'ten). Biçim bakımından farklı olan eşeyli üreme çeşidi. (Türlerin çoğunda durum böyledir; bu türlerde spermatozoit küçük ve çok hareketli bir hücre, ovosit büyük, hareketsiz ve yedek besinle dolu bir hücredir.) [Eşanl. HETEROGAMİ, karşt. İZOGAMİ.]

ANİZOKORİ a. (fr. *anisocorie;* yun. *anisos,* eşitsiz ve *kore,* gözbebeği'nden). Oftalmol. ve Nörol. Gözbebeklerinin büyüklüğünde eşitsizlik.

ANİZOKROMİ a. (fr. *anisochromie;* yun. *anisos,* eşitsiz ve *khroma,* renk'ten). Hematol. Mikroskopla bakıldığında, hemoglobin yüklerinin farklılığından dolayı alyuvarlarda görülen renk eşitsizliği.

ANİZOL a. (fr. *anisole*). Org. kim. Formülü $CH_3O—C_6H_5$ olan bileşik; eskiden anizik asidin karboksili giderilerek elde edilirdi.
—ANSİKL. Fenolün metil eteri olan anizol, organik bileşikler için iyi bir çözücüdür ve fenolün metillenmesinde bir araürün olarak elde edilir. Nitrolanması, anizidinlere indirgenebilen orto- ve para-nitro anizolleri verir. Öte yandan, anizik aldehite de dönüştürülebilir.

ANİZOMETRİK sıf. (fr. *anisométrique;* yun. *anisos,* eşitsiz, *metron,* ölçü'den). Nörol. Çalışan kas uzunluğunun değiştiği dinamik kas kasılması.

ANİZOMETROPİ a. (fr. *anisométropie;* yun. *anisos,* eşitsiz, *metron,* ölçü ve *ops,* görme'den). Oftalmol. İki gözün görme gücündeki eşitsizlik. (Örneğin, bir gözün normal, diğerinin hipermetrop ya da miyop olması.)

ANİZOPAK sıf. (fr. *anisopaque*). Yerbil. Menteşe katmanları düzeyinde kalınlaşma ve kanatlar düzeyinde uzamayla belirlenen kıvrım için kullanılır.

ANİZOSFİGMİ a. (fr. *anisosphygmie;* yun. *anisos,* eşitsiz, ve *sphygmos,* nabız'dan). Kardiyol. Atış aralıkları eşit, genliği farklı olan nabız düzensizliği.

ANİZOSİTOZ a. (fr. *anisocytose;* yun. *anisos,* eşitsiz, ve kytos, hücre'den). Hematol. Alyuvar çaplarındaki olağandışı eşitsizlik. (Alyuvarların normal çapı 7 µm'dir.)

ANİZOSTEMON sıf. (fr. *anisostémone;* yun. *anisos,* eşitsiz, ve *stemon,* iplik'ten). Bot. Erkekorgan sayısı taçyaprak sayısından farklı olan çiçeklere denir.

ANİZOTONİ a. (fr. *anisotonie*). EŞBASINÇSIZLIK'ın eşanlamlısı.

ANİZOTROP sıf. (fr. *anisotrope;* yun. *anisos,* eşitsiz, ve *tropos,* dönme'den). Dokubil. Işığı çift kırma özelliği olan organik cisimlere denir. (Çizgili kas lifinin koyu renkli bölgesi buna örnektir.)
—Krist. ve Fiz. Fiziksel özellikleri (ısı ve elektrik iletkenliği, kırılma indisi, esneklik vb.) doğrultuya bağlı olarak değişen maddeler için kullanılır. (Eşanl. AYRI YÖNLÜ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Yerbil. Anizotropi gösteren bir kayaç için kullanılır.
—ANSİKL. Krist. ve Fiz. Temel bileşenlerinin (atom, iyon, molekül) özel dizilişinden dolayı, bütün kristaller doğal olarak anizotroptur. Bununla birlikte, çok kristalli bir yığışım (metal, kaya, polimer vb.) çok sayıda ve gelişigüzel yönlenmiş kristallerden oluşuyorsa tümüyle izotrop olacaktır; tersi durumda dokulu madde ortaya çıkar ve tümüyle anizotroptur.
Kristallerin fiziksel özellikleri kristal doğrultularına bağlıdır; ayrıca bu doğrultulara göre ölçülen fiziksel özellikler kristalin bakışımıyla doğrudan bağıntılıdır. İzotrop bir ortamda, skaler değişmezler biçiminde beliren bu özellikler, anizotrop bir ortamda tansör adı verilen katsayı tablolarıyla belirtilir: elektrik iletkenliği tansörü, ısıl iletkenlik tansörü, mıknatıslanma tansörü vb.
Öte yandan saydam anizotrop kristallerde çift kırılma olayı görülür.
Dış etkilerle (mekanik, elektrik ya da manyetik) izotrop bir ortam anizotrop bir ortama dönüştürülebilir; örneğin zorlamaların dağılımı, ışılesneklikölçüm yöntemiyle görselleştirilerek, saydam bir makette biçimlendirilebilir.

ANİZOTROPİ a. (fr. *anisotropie*). **1.** Krist. ve Fiz. Anizotrop bir maddenin niteliği. (Eşanl. AYRI YÖNLÜLÜK.) **—2.** Krist. *Süreksiz anizotropi,* bir mineral ya da kristalde görülen doğal yüzeylerin dilinimi ya da oluşumu gibi anizotrop özellik; bu özellik kristalin durumunu makroskopik düzeyde tanımlar.
—Yerbil. *Yapısal anizotropi,* bir kayacın tercihli yönelimi.

ANİZÜRİ a. (fr. *anisurie;* yun. *anisos,* eşitsiz, ve *uron,* idrar'dan). Nefrol. 24 saatlik idrar miktarının günden güne değişmesi. (Kimi karaciğer hastalıklarında görülür.)

ANJAMBMAN a. (fr. *enjambement*). Ed. → ULANTI.

ANJEİT a. (fr. *angéite*). Damar sistemiyle ilgili genel hastalıkların ortak adı (örneğin tıkayıcı trombo-anjeit).

ANJELİK a. (fr. *angélique*). Ayakkc. *Anjelik ökçe,* ortasından, tüm çevresi boyunca oyulmuş ve aşağıya doğru genişleyen yüksek ökçe.

ANJERO SUDJENSK, Rusya'da kent. Sibirya'da, Kuznetsk'te, Tomsk'un G.-D.'sunda; 105 000 nüf. Taşkömürü çıkarım merkezi.

ANJİALJİ a. (fr. *angialgie;* yun. *aggei-on,* damar, ve *algos,* ağrı'dan). Semeiol. Kan ya da lenf damarı ağrısı.

ANJİN a. (fr. *angine;* lat. *angina*). Boğaz ve yutak bölgesi mukozasının iltihaplanması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Göğüs anjini* (angina pectoris) koroner atardamarların yeterince kan verememesinden ileri gelen miyokart iskemisine bağlı olarak öngöğüs bölgesinde duyulan ağrı. (Eşanl. ANGOR

PECTORIS.) [Bak. *ansikl.* böl.]
—Vet. Yutağın, gırtlağın, bademciklerin ve tekparmaklılarda gırtlak keselerinin birlikte ya da ayrı iltihaplanması.
—ANSİKL. Anjinler aslında enfeksiyon kökenlidir. Çoğu zaman başlı başına ve sıradan bir rahatsızlık, kimi zaman da başka bir hastalığın belirtisi olarak ortaya çıkar. Hastalık, kırmızı anjinler ve beyaz anjinler diye iki çeşide ayrılabilir.
Kırmızı anjinler, genellikle bademciklere kadar yayılan akut nezle anjini şeklindedir. (→ BADEMCİK İLTİHABI.) Virüs kökenli olan bu çeşit anjinler genellikle kışın görülür, ürperme ve yüksek ateşle başlar. Boğaz mukozası kırmızılaşır ve yutma güçlüğü belirir. Hastalık kısa sürer, ama kimi hastalarda sık sık yeniden başlar. Yerel bakım ve asetilsalisilik asit yararlıdır.
Beyaz anjinler, çoğu zaman bakteri kökenlidir ve kışın sık görülür. Bunlarda bademcikler bulamaç gibi sümüksü bir maddeyle kaplanır ve boğaz döküntülü bulamaçlı bir görünüm alır; beyaz bulamaçsı maddenin yapışıksız oluşu onu difterinin yalancı zar denen benzer belirtisinden ayırır. Yutaktan alınan parçaların muayene sonuçlarına bakılarak uygulanacak antibiyotik tedavisi, hastalığın uzak organlarda (özellikle böbreklerde) karmaşa yaratmasını önler.
Özgül denen anjinlerde hastalığın mikrobu özgül olduğu gibi klinik görünümü de özgüldür. Aşılama sayesinde hemen hemen artık görülmez olan *difteri anjini* yalancı zarlarla belirgindir. En ufak şüphe halinde anjinden parça alınıp muayene edilirse difteri olup olmadığı hemen anlaşılır. *Vincent anjini* önce yalancı zarlarla başlar, sonra yara halini alır ve bir yanda olur. Yaralı yerde sertlik bulunmaması onu frengiye özgü bademcik yarasından ayırır. *Uçuk anjini* yüksek ateşle birlikte uçuklarla belirgindir. *Bulaşıcı hastalık anjinleri* (kızıl, tifo) çok seyrek görülür. *Kan anjinleri,* enfeksiyonlu mononükleozdan doğmuşlarsa tehlikesizdirler, ama bir agronülositoz ya da lösemi belirtisi de olabilirler. *Ludwig anjini* anjin değil, bir ağız tabanı flegmonudur. Bir de *kangrenli* ve *flegmonlu* anjinler vardır.
—Kardiyol. *Göğüs anjini,* tam sol kola kadar uzanan bir göğüs ağrısıyla belirir; bu sıkıcı ve yürek daraltıcı ağrı, fazla çaba harcandığı zaman gelir; derhal çabanın durdurulmasını ve dinlenmeyi gerektirir. Ortaya çıkış zamanı (dinlenirken, yemek sonrası), belirdiği yer (mide altı), tipi (yanma, sıkıştırma), yayılma alanı (sağ kol ya da her iki kol, boyun, sırt) bakımından ağrı belirtileri her zamanki belirtilere uymayabilir, ama trinitrin alındıktan en az 90 saniye sonra kesilir. Göğüs ağrısının belirmesi bir elektrokardiyogram yapılmasını ve sağlık koruma-perhiz önlemleri alınmasını gerektirir.

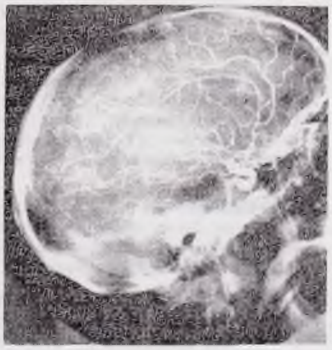
ANJİNLİ sıf. ve a. Anjini olan.

ANJİYEKTAZİ a. (fr. *angiectasie*; yun. *aggeion,* damar, ve *ektasis,* genişleme'den). Patol. Damar genişlemelerine verilen genel ad. (Bu terim özel adları olan lezyonlar [anevrizma, varis, vb.] için kullanılmaz.)

ANJİYOARŞİTEKTÜR a. (fr. *angioarchitecture*). **1.** Herhangi bir organda kan damarlarının dağılımı ve düzeni. **—2.** Bir organ ya da dokunun, özellikle merkez sinir sisteminin damarlarla birlikteki örgüsü.

ANJİYODİSPLAZİ a. (fr. *angiodysplasie*; yun. *aggeion,* damar, *dys,* kötülük ya da zorluk bildiren ek, *plasis,* yumuşaklık'tan).
Gelişim bozukluğundan doğan damar bozukluğu. (İki grup anjiyodisplazi vardır: asıl anjiyodisplaziler ve von Recklinghausen nörofibromatozu ya da doğuştan metabolizma bozukluğu denen sendromlar gibi yaygın bağdokusu hastalıklarında görülen atardamar bozuklukları.)

ANJİYOGRAFİ a. (fr. *angiographie*; yun. *aggeion,* damar, *graphein,* yazmak'tan). Damar içine X ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra damarların filminin alınması.
—Nörol. *Beyin anjiyografisi,* X ışınlarını geçirmeyen bir madde doğrudan doğruya ya da uzaktan atardamarlara şırınga edilerek beyin damar sisteminin röntgenle görünür hale sokulup incelenmesi. (Atardamarların saydamsızlaşmasından sonra kılcal damarlar, arkasından da toplardamarlar saydamsızlaşır ve bu ilerleme seri halinde yapılan klişelerle kontrol edilir.) ‖ *İzotoplarla beyin anjiyografisi,* toplardamar yoluyla, şırınga edilen radyoaktif bir izleyiciyle beyin kan dolaşımının ve kan-beyin engelinin ilk dakikalarının incelenmesi. ‖ *Karotis anjiyografisi,* X ışınlarını geçirmeyen iyotlu bir maddenin atardamar içine ya doğrudan doğruya ya da uzak bir noktadan sokulan bir sonda aracılığıyla şırınga edilmesiyle çekilen karotis damar sistemi radyografisi. (Araştırma ya ana karotisi ya da onun iki kolu olan iç ve dış karotisi ilgilendirebilir, ama beyin yarımkürelerindeki lezyonların nedenini araştırmada, iç karotisin ve dallarının incelenmesi çok önemlidir.) ‖ *Omurga anjiyografisi,* uyluk atardamarına ya da koltuk atardamarına sokulan bir sonda aracılığıyla X ışınlarını geçirmeyen iyotlu bir madde şırınga edilerek omurga atardamarının ve basilaris atardamarı ile dallarının radyografisinin yapılması. (Bu muayene beyin sapı, beyincik ve artkafa lobu lezyonlarının araştırılmasında önemlidir.) ‖ *Omurilik anjiyografisi,* X ışınlarına saydamsız iyotlu bir madde, kasıktan sokulan bir sonda aracılığıyla kaburgalararası atardamarlara şırınga edilerek elde edilen omurilik damarları radyografisi.
—Oftalmol. *Flüorışıyla göz anjiyografisi,* flüorışıl bir madde yardımıyla gözün damar ağının çeşitli alanlarını incelemeyi sağlayan muayene tekniği.

karotis (şahdamar)
anjiyografisi

ANJİYO-İMMÜNOPLASTİK sıf. (fr. *angio-immunoplastique*). *Anjiyo-immünoplastik lenfadenopati* → LENFADENOPATİ.

ANJİYOKARDİOGRAFİ (fr. *angiocardiographie*; yun. *aggeion,* damar, *kardia,* kalp, *graphein,* yazmak'tan). Kalp boşluklarının ve kalp tabanındaki büyük damarların X ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra çekilen radyografisi.
—ANSİKL. Şırınga ya çevredeki herhangi bir toplardamar yoluyla (akıntıyla elde edilen anjiyografi) ya da sağ yahut sol kalp boşluklarından birinin içine ya da yakınına yerleştirilen bir sonda aracılığıyla yapılır. Bir seriyografta yakın aralıklarla (saniyede 2 ya da 3) alınan klişeler, saydam olmayan maddenin, sırayla sağ kalbi, akciğer atardamarını ve dallarını, akciğer toplardamarlarını, sol kalbi ve aortu geçişini izlemeyi sağlar. Bu geçiş sırasında saydamsız maddenin sulanması gittikçe daha soluk resim verdiğinden, çeşitli noktalardan gene şırınga yapılması gerekir. Bu yöntem bazı göğüs içi lezyonların damar kökenli olup olmadığını ve kalbe ilişkin bazı şekil bozukluklarının yapısal karakter taşıyıp taşımadığını anlamaya yarar.

ANJİYOKARDİYOGRAM a. (fr. *angiocardiogramme*; yun. *aggeion,* damar, *kardia,* kalp, *gramma,* diyagram'dan). Anjiyokardiyografiyle elde edilen bir dizi klişe halinde kalp görüntüsü.

ANJİYOKERATOM (fr. *angiokératome*; yun. *aggeion,* damar, *keras,* boynuz, *oma,* ur'dan). Der. hast. Bir damar çoğalmasıyla bir hiperkeratoz sürecinin birlikte bulunduğu deri lezyonu.
—ANSİKL. *Mibelli anjiyokeratomu,* üzeri siğille kaplı nokta biçiminde küçük bir anjiyom, ya da el ve ayak uçlarında oksijen azlığı bulunan kişilerin el ve ayakları üzerinde bulunan telanjiektazili bir siğil şeklinde görülür. Mibelli tipi dışında, bir anjiyom ya da telanjiektazi üzerinde hiperkeratoz bulunması sıradan bir olaydır. Bunun birçok çeşidi vardır; özellikle bir tanesi ben türündedir ve doğuştan gelir *(ben şeklinde sınırlı anjiyokeratom),* bir de yaygın biçimi vardır ki, çekinik genle geçen kalıtımsal bir lipoit doku hastalığıdır *(Fabry yaygın anjiyokeratomu).*

ANJİYOKOLESİSTİT a. (fr. *angiocholécystite*; yun. *aggeion,* damar, *khole,* safra ve *kystis, -itis,* kese iltihabı'ndan). Safra kesesinin ve safra yollarının iltihaplanması. (Safra taşlarının neden olduğu sık görülen bir hastalıktır; safra kesesinin çıkarılmasını gerektirecek akut bir kolesistit halini alabilir ve ameliyatla birlikte antibiyotik tedavisini gerektirir.)

ANJİYOKOLİT a. (fr. *angiocholite*; yun. *aggeion,* damar, ve *khole,* safra'dan). Karaciğer içi ya da dışı safra yollarının iltihaplanması. (Mikroplardan ileri gelebildiği gibi [tifo, kolibasiloz], bir tıkanmadan da ileri gelebilir [taş ya da ur].)

ANJİYOLOJİ a. (fr. *angiologie*; yun. *aggeion,* damar, ve *logos,* bilim'den). Dolaşım organlarını inceleyen anatomi bölümü. (Kalbi [kardiyoloji], atardamarları [arteriyoloji], toplardamarları [fleboloji], lenfdamarlarını [anjiyolökoloji] inceleyen bölümleri vardır.)

ANJİYOLÖKOLOJİ a. (fr. *angioleucologie*; yun. *aggeion,* damar, *leukos,* ak ve *logos,* bilim'den). Lenf damarlarını inceleyen anatomi bölümü.

ANJİYOM a. (fr. *angiome*; yun. *aggeion,* damar ve *oma,* ur'dan). Der. hast. Damarların çoğalmasından ileri gelen tehlikesiz ur. (*Hemanjiyom* [tehlikesiz kan damarı uru] ve *lenfanjiyom* [tehlikesiz lenf damarı uru] diye iki çeşidi vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Nörol. *Beyin anjiyomu* ya da *beyin atardamar-toplardamar anevrizması,* beyin kabuğunda (korteks), gri çekirdeklerde, beyin kökünde ve beyincikte, hatta beyin zarlarında ve koroit ağda yer alan anormal atar-toplardamar bağlantılı damar bozukluğu. (Yavaş gelişen bu biçimsel bozukluklar, hem beyin -beyin zarı kanamalarına, hem dolaşımın bozulmasından dolayı ortaya çıkan beyin iskemisi nedeniyle oradaki ya da alttaki beyin dokusu bozukluklarına yol açar.) ‖ *Omurilik anjiyomu* ya da *omurilik anevrizması,* omurilikte ve omurilik zarlarında yer alan anormal atar-toplardamar bağlantılı damar bozukluğu. (Omurilik zarlarında kanamalara ve çevredeki sinir dokusuna etkisinden dolayı omurilik-omurilik kökü sendromlarına ya da omurilikiçi kanamalara yol açar.)
—ANSİKL. Der. hast. Başlıca anjiyom tipleri şunlardır: 1. düz anjiyomlar, kabarık olmayan basit kırmızı lekeler ("benek" ya da "leke" denen kırmızılıklar); 2. yüzeysel kabarık anjiyomlar, çilek görünümünde, mememsi, yüzeysel yarımküre biçi-

minde küçük kabarcıklar, 3. altderide yer alan ve lipom sanılabilecek kıvamda mavimsi bir şişlik biçiminde beliren deri altı anjiyomları; 4. üstünde yüzeysel kabarık bir anjiyom bulunan deri altı anjiyomlarından oluşan iki katlı karma anjiyomlar; 5. ortadaki kırmızı bir noktadan yıldız biçiminde kılcal damarlar çıkan yıldızımsı anjiyomlar; 6. bir topluiğne başından mercimek iriliğine kadar varan, kabarık küçük anjiyomlar halindeki parlak kırmızı lekeler (kırk yaşından sonra belirir).

Anjiyomların çoğu doğuştan vardır ya da ilk aylarda ortaya çıkar. Nasıl ve neden ortaya çıktıkları belli değildir. Bir kısmı ileride, birkaç ay ya da yıl sonra kaybolur. Bir kısmı olduğu gibi kalır ya da büyüyüp genişler. Tedavide tutulacak yol anjiyomun tipine bağlıdır. Kabarık yumrulu anjiyomlar kriyoterapi yöntemiyle çok kolay ve tehlikesizce alınabilir; karma bir anjiyom sözkonusuysa doku sertleştirici şırıngalarla birlikte karbon karı uygulamaları çok iyi sonuç verir. Bu durumda, ileride kendi kendine kaybolur diye beklemeden, çocuğu elden geldiğince erken tedavi etmek daha doğru olur. Buna karşılık, kullanılan yöntem ne olursa olsun (kriyoterapi, cerrahi, radyoterapi, radyumterapi) düz anjiyomların tedavisi çoğu zaman ümit kırıcıdır ve belki laser tedavisi dışında, başarı yerine sakınca doğurur.

ANJİYOMATOZ a. (fr. *angiomatose*). **1.** Vücut örtüsünün yüzeyinde ya da organların derinliklerinde birçok anjiyom oluşmasıyla belirgin hastalık. **—2.** *Ansefalo-trigeminal anjiyomatoz,* yüzde (özellikle göz çukuru üstü bölgede), beyin ince zarlarında (alttaki beyin yarımküresinde körelme ve beyin içi kireçlenmeyle birlikte), koroitlerde ve bağırlarda yerleşen anjiyomlarla belirgin kalıtımsal hastalık. (Eşanl. STURGE - WEBER - KRABBE HASTALIĞI.) || *Kanamalı ailevi Rendu -Osler anjiyomatozu,* başat otozomlarla geçen kalıtımsal hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sinir-deri anjiyomatozu,* ikisi de embriyonsal dışderiden türemiş olan sinir sistemi ile deride anjiyomların varlığıyla belirgin hastalıkların tümü. (Genellikle bu anjiyomlar, embriyogenez sırasında ortaya çıkan bir gelişim bozukluğuna bağlı olarak aynı metamer üzerinde bulunurlar.) || *Retina-beyincik anjiyomatozu,* genellikle ailevi kalıtımsal bir hastalıktır; retinada, beyincikte, IV. karıncıkta, omurilikte ve daha ender olarak beyin yarımkürelerinde yerleşmiş anjiyoretikülomların varlığıyla belirgindir. (Eşanl. VON HİPPEL - LİNDAU HASTALIĞI.)

—ANSİKL. Der. hast. Ailevi kanamalı Rendu-Osler anjiyomatozu iki dönemde gelişir: mukozadaki kılcal damarların genişlemesine bağlı olarak sık sık burun kanamaları biçiminde belirir; daha sonra, 20 yaşından başlayarak deride ve mukozalarda anjiyomlar ortaya çıkar ve yeni kanamalara neden olur. Yaşam boyu sürecek olan bu kanamalar kimi zaman çok ağır şekiller alabilir. Deri anjiyomlarıyla birlikte içorgan anjiyomları (sinir sistemi, sindirim sistemi), akciğerde atardamar -toplardamar anevrizmaları ve karaciğer dalak sklerozu görülebilir. (→ FAKOMATOZ.)

ANJİYOMİYOM a. (fr. *angiomyome*; yun. *aggeion*, damar, *mys*, kas ve *oma*, ur'dan). Patol. Düz kas ve damardan oluşan çift bileşenli tehlikesiz ur.

ANJİYONÖROMİYOM a. (fr. *angioneuromyome*; yun. *aggeion*, damar, *neuron*, sinir, *mys*, kas ve *oma*, ur'dan). GLOMUS URU'nun eşanlamlısı.

ANJİYONÖROTİK sıf. (fr. *angioneurotique*). *Anjiyonörotik ödem,* QUİNCKE ÖDEMİ*'nin eşanlamlısı.

ANJİYONÖROZ a. (fr. *angioneurose*). Patol. **1.** Nörovejetatif sisteminin çalışma bozukluklarına bağlı damar hastalığı. **—2.** *Deri anjiyonörozu,* QUİNCKE ÖDEMİ*'nin eşanlamlısı.

ANJİYOPATİ a. (fr. *angiopathie*; yun *aggeion*, damar ve *pathos*, hastalık'tan). Nedenlerine ve belirtilerine bakılmaksızın damar hastalıklarına verilen genel ad.

ANJİYOPERİSİTOM a. (fr. *angiopéricytome*). HEMANJİYOPERİSİTOM'un eşanlamlısı.

ANJİYORAFİ a. (fr. *angiorraphie*; yun. *aggeion*, damar ve *rhaphe*, dikiş'ten). Bir damarın dikilmesini ya da iki damarın ağızlaştırılmasını öngören ameliyat.

ANJİYORETİKÜLOM a. (fr. *angioreticulome*). Kılcal damarların çok fazla bulunduğu ur. (Başlıca özelliği kılcal damarlar arası dokuda ur hücrelerinin bulunmasıdır.)

ANJİYOSARKOM a. (fr. *angiosarcome*; yun. *aggeion*, damar ve *sarkoma*, sivri çıkıntı'dan). Patol. anat. Damarsal yapıların zararına gelişen tehlikeli bağdokusu uru.

ANJİYOSKOP a. (fr. *angioscope*; yun. *aggeion*, damar ve *skopeo*, görme'den). Kılcaldamarları yerinden çıkarmadan canlı üzerinde *(in vivo)* incelemeye yarayan, doğrudan ışıklandırmalı iki mercekli büyüteç.

ANJİYOSKOPİ a. (fr *angioscopie*; yun. *aggeion*, damar ve *skopeo*, görme'den). Bir anjiyoskop aracılığıyla kılcaldamarlarda kan akımının incelenmesi.

ANJİYOSPAZM a. (fr *angiospasme*; yun. *aggeion*, damar, ve *spasmos*, kasılma'dan). Bir damarın, özellikle bir atardamarın çeperindeki düz kas katmanının kasılması, bu nedenle damar çapının daralması ve kan akımının azalması ya da durması.

—ANSİKL. Damarların düz kas katmanı otonom sinir sisteminin ve kısmen de katekolaminlerin doğrudan etkisi altındadır. Demek ki spazm, gerek yerel bir saldırıya (yaralanma, böcek sokması), gerek genel ya da ruhsal bir saldırıya karşı vejetatif sinir sistemini harekete geçiren bir savunma tepkisidir. Spazmın bulunduğu bölgeye göre, migrenler, kramplar ya da göğüs ağrısı krizleri şeklinde görülebilir.

ANJİYOSPAZMODİK sıf. (fr. *angiospasmodique*). Anjiyospazm ile ilgili. (Anjiyospazmodik sendrom, aynı kişide, çok çeşitli nedenlerle, değişik anjiyospazmların görünmesiyle belli olur.)

ANJİYOSTRONGİLOZ a. (fr. *angiostrongylose*; yun. *aggeion*, damar ve *strongylos*, yuvarlak kurt'tan). Büyük okyanus kıyılarında ve Asya'da görülen ve kimi zaman kaygılandırıcı belirtilerine rağmen, genellikle tehlikesiz gelişen "eozinofilli menenjit" biçiminde asalak hastalığı.

—ANSİKL. Bir nematot türü olan *Angiostrongylus cantonensis* son konak olarak farelerde yaşayan bir asalaktır; larvaları insanda olgunlaşmaz, ama merkez sinir sistemine yerleştikleri zaman bir asalak çıkmazı oluşturur; insana bulaşmaları çiğ yenen küçük arakonaklarladır (kabuklu küçük deniz ürünleri, salatada saklı minik sümüklüböcekler).

ANJİYOTENSİN a. (fr. *angiotensine*'den). Org. kim. Çok güçlü damar büzücü oktapeptitli hormon. (Eşanl. HİPERTENSİN.)

—ANSİKL Anjiyotensin, böbrek kabuğunda kan miktarı azaldığı zaman, glomerülüstü sistemce salgılanan reninden yararlanılarak kan plasmasında yapılır. Serbest kalan renin, kan plasmasındaki bir maddeyle temasa geçer: karaciğer kökenli bir alfa -2- globülin olan hipertensinojen. (→ ALFAGLOBÜLİN.) Hipertensinojen, önce etkisiz bir dekapeptide dönüşür: hipertensin I ya da anjiyotensin I. Sonra, bu da etkili bir oktapeptit olan ve düz kas liflerini şiddetle büzen anjiyotensin II'ye (hipertensin II) dönüşür. Onun etkisiyle atardamarcıkların çeperleri kasılır, çevre atardamar sisteminin direnci artar ve atardamar tansiyonu yükselir. Bundan başka anjiyotensin, böbrek borucuklarında tuzun alıkonmasında da doğrudan etkilidir. Ayrıca böbreküstü bezi kabuğunun aldosteron salgılamasını sağlar. Anjiyotensin, damarların sığasını azaltan daraltıcı ve plazma hacmini artıran tuz bağlayıcı etkisiyle atardamar kan basıncını düzenleyen önemli öğelerden biridir. Anjiyotensin II tümüyle sentetik olarak elde edilmiştir.

Nefrolojide, anjiyotensin perfüzyonu denemesi ile böbrek iskemisine bağlı atardamar hipertansiyonu araştırılabilir.

ANJOS (Augusto DOS), brezilyalı şair (Engenho Pau d'Arco, Paraiba, 1884 -Leopoldina, Minas Gerais, 1914). Şiirlerinde simgeci temalarla yeni parnasçı biçim anlayışını birleştirdi (*Eu*, 1912).

ANJOS (Ciro VERSİANİ DOS), brezilyalı yazar (Montes Claros, Minas Gerais, 1906). Otobiyografik romanlar yazdı (*le Fonctionnaire Belmiro*, [fr. çev., 1937]; *Abdias*, 1945; *Montagne* [fr. çev., 1956]).

ANJOU, Fransa'da eski il, Loire kıyısında; Bretagne, Maine, Touraine ve Poitou

Anjou: Plessis-Bourré şatosu (XV. yy. sonu)

arasında; merkezi, *Angers.* 1790'da Maine-et-Loire yönetim bölgesini (departement) oluşturmuştur.

1151'de Anjou kontu, 1152'de Akitanya dükü, 1154'te İngiltere kralı olan Henry II Plantagenêt döneminde Anjou,İngiltere'nin yanı sıra Normandiya, Bretagne, Aquitania ve Gaskonya'yı da kapsayan büyük bir imparatorluğun parçasıydı. 1290'da Anjou sülalesi'nden Carlo I'in oğlu Carlo II'nin, Anjou ve Maine'i kızı Margherita'ya çeyiz olarak vermesiyle, sözkonusu toprakları Valois sülalesi'nden Charles'a geçti.

1560-1598 arasındaki din savaşlarından büyük zarar gören Anjou'nun toparlanmasını, 1652'de Fronde sırasında Mazarin'e karşı ayaklanma engelledi. XVII. yy.'ın ikinci yarısında ve XVIII. yy.'da Anjou yeniden rafaha kavuştu.

ANJOU, Kanada'da kent, Quebec'te, Montréal yerleşmesinin K.-B.'sında; 36 600 nüf.

ANJOU (Hercule François, *—dükü*), Henri II ile Catherine de Médicis'in dördüncü oğlu (Saint-Germain-en-Laye 1554 - Château-Thierry 1584). 1566-1576 yılları arasında Alençon dükü unvanını taşıdı. Tahta vâris olmayı amaçlayan Alençon dükü protestanlarla entrikalara girdi ve birçok komploya katıldı. "Hoşnutsuzlar" partisinin lideri olarak 1575'te ayaklanan (Beşinci Din savaşı) huguenot'larla ittifak yaptı ve Monsieur barışı'nın imzalanmasını sağladı (6 mayıs 1576). Bu barışın imzalanması Alençon düküne Touraine, Berry ve Anjou bölgeleriyle Anjou dükü unvanını kazandırdığı gibi, protestanlara da birçok ayrıcalıklar sağladı. Hollanda'yı da ele geçirmek için entrikalara girişen Anjou dükü, kendisini Brabant dükü ve Flandre kontu olarak da tanıttı (1582). Aynı zamanda İngiltere kraliçesi Elizabeth I ile evlenmeye kalkıştıysa da başaramadı. Onun ölümüyle Navarra kralı Henri III, Fransa tacının yasal vârisi oldu.

ANJOU sülalesi, X. yy.'dan XV. yy.'a kadar üç ailenin taşıdığı unvan.

• *Birinci Anjou sülalesi,* kral Eudes'ün kardeşi Robert I tarafından atanan Angers vikontlarına dayanır. Kontluk unvanı 929'da Kızıl Foulques'un unvanı olarak doğdu. Baudouin II'nin kızı Mélisende ile yaptığı ikinci evliliği sonucu Kudüs kralı olan Foulques V'in her iki evliliğinden iki kol ortaya çıktı: birisinde Kudüs'ün son fiili kralları yer aldı; bu kolun unvanı, Foulques V'in torunu Sibylle'in ikinci evliliğiyle Lusignan'lara, Sibylle'in küçük kız kardeşi İsabelle yoluyla da Friedrich II von Hohenstaufen'e geçti; ikinci kol, Güzel Geoffroi'nin İngiltere kralı Henry Plantagenêt' nin kızı Mahaut ile evlenmesi sonucu Plantagenêt'lerin İngiliz-Anjou sülalesi'ni oluşturdu.

BİRİNCİ ANJOU SÜLALESİ

İngelger

Foulques I Kızıl (+ 941'e doğru)
Angers vikontu (888)
sonra Anjou kontu (929)

Foulques II İyi (+ 958'e doğru)
Anjou kontu (941'e doğru)

Geoffroi I Grisegonelle (+987)
Anjou kontu

Foulques III Nerra (+ 1040'a doğru)
Anjou kontu (987)

Ermengarde (+1076)
Gâtinais kontu Geoffroi II
Ferréol ile evlendi

Foulques IV le Réchin (+1109)
Tours kontu (1060)
Gâtinais kontu (1060-1069)
Anjou kontu (1068)

Foulques V, Genç (+1143)
Anjou ve Tours kontu (1109-1129)
Maine kontu (1110-1129)
Kudüs kralı (1131)

1. (1110) Erembourge de Beaugency,
Maine kontesi (+1126)

Geoffroi V Plantagenêt
(1113-1151)
Anjou, Tours ve Maine kontu (1129)
Normandiya dükü (1144-1150)

2. (1129) Mélisende (+1160),
Kudüs kralı Baudouin II'nin kızı

Baudouin III,
(1131-1163)
Kudüs kralı (1143)

Amauri I (1135-1174),
Kudüs kralı (1163)

Sibylle (+1190)
Kudüs kraliçesi
(1186)

Baudouin V
(1176-1186)
Kudüs kralı (1185)

Baudouin IV
Cüzzamlı
(1160-1185),
Kudüs kralı
(1174),

İsabelle (1169-1205)
Kudüs kraliçesi (1192)

• *İkinci Anjou sülalesi,* Carlo I'den gelen bir Capet hanedanıdır; Carlo I, Anjou'yu kardeşi Louis IX'dan yurtluk olarak elde etmişti (1246). Maine'i ve Anjou'yu yurtluk olarak alan, Provence'ı, Ramon-Berenguer'in kızı olan eşi Béatrice'ten çeyiz olarak elde eden Charles I'i tutkuları İtalya'ya yöneltti; Sicilya krallığı'nı fethederek Akdeniz'i bir süre egemenliği altına aldı; ama Aragón'un büyük gelişmesi ve Sicilya'nın başkaldırısıyla karşı karşıya kaldı. (Sicilya ayaklanması, 30 mart 1282). Carlo I'in çevirdiği siyasal entrikalar ve ailesi için hazırladığı evlilikler, pek çok torunundan doğan kolların (Macaristan, Napoli, Durazzo, Taranto) artmasına neden oldu. (Bk. çizelge)

• *Üçüncü Anjou sülalesi,* güzel Philippe IV'ün kardeşi ve Philippe VI'nın babası olan Charles de Valois'dan gelir. Charles de Valois, Anjou kontu Charles I'in torunu Margherita d'Angio-Sicilia ile evlendi ve karısından çeyiz olarak Anjou'yu ve Maine'i aldı. Torunu İyi Jean II buraları, dük unvanıyla birlikte ikinci oğlu Luigi I d'Angio tarafından, daha sonra oğlu Luigi II ve torunu René'nin Giovanna II tarafından evlat edinilmeleri, üçüncü Anjou hanedanı'nı da Napoli hanedanı'yla birleştirdi. Bu ailenin son üyesi Charles V d'Anjou, mülkleriyle birlikte İtalya'daki haklarını da Louis XI'e vasiyet etti; Louis XI bu hakları kullanmadı, ama Charles VIII bunları değerlendirmek amacıyla İtalya savaşları dönemini başlattı. (Bk. çizelge)

ANKA a. (ar. *ʿankā'*). **1.** Kafdağı'nda yaşadığına inanılan masal kuşu (Bk. *ansikl.* böl. Mit.): *"Came-hab olsa bana şeb-per-i anka-yı adem"* (Akif Paşa, XIX. yy.). (ZÜMRÜDÜANKA da denir.) **—2.** Adı olup cismi olmayan nesne. || *Anka bezirgan,* parası, malı çok olan tüccar. || *Anka gibi,* adı var, kendisi yok şeyler için kullanılır. || *Anka tabiat, anka meşrep,* azla yetinen, kimseye minnet etmeyen kimse için kullanılır.

—Mit. Mısır mitolojisinde kartal büyüklüğünde, kızıl ve yaldız kanatlı efsanevi kuş. Yüzyıllarca yaşayan bu kuş, sonunda bir çalı yığını üzerinde kendini yakar ve kendi külünden yeniden doğardı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Çin mitolojisinde, efsanesiyle müzik ve dansın icadı arasında bağlantı bulunan kuş.

—Tasav. *Anka-yı la-mekân,* Tanrı.

—ANSIKL. Ed. Divan edebiyatında ankadan simurg, simurg-i anka (halk edebiyatında zümrüdüanka) diye de söz edilir. Kafdağı'nda yaşadığı için bu dağın adıyla birlikte anılır. Burası insansız bir bölge olduğundan alçakgönüllü, çevresinden el

Anjou
Liré (Maine-et-Loire)
yakınlarında bağ ve koruluk

etek çekmiş kimselerle anka arasında ilgi kurulur: *Bir bölük ankalarız kaf-ı kanaat bekleriz* (Fuzuli). Rüstem'in babası Zal'i ankanın yetiştirmiş olmasına anıştırmalar yapılır. Anka, insanın kendini maddi varlıklardan arıtmada ve benliğini aşmada gösterdiği ruhsal gücü simgeler.

—Mit. Eski Mısır'da Nil vadisini kaplayan her su taşkınında, bir kuşun (uzun gagalı, kafasında çifte sorguç bulunan külrengi bir balıkçıl) ortaya çıktığını Mısırlılar fark etmişlerdi. Suların üstünde dolanıp duran bu kuş, şafak kızıllığında, tıpkı güneş gibi sulardan doğduğu izlenimini veriyordu. Bu nedenle, Heliopolis'teki kutsal Ra kentinde, çok erken çağlardan başlayarak, bu kuşa da güneşle eşit bir biçimde tapınıldı. Işık saçan gök yuvarlağı gibi, günün başlangıcında, ilk sulardan doğan kutsal hayvan sayıldı. Kendi kendini yenileyen, yaşamın simgesi olan bu ölümsüz kuş, krallık kutlamalarında da yer almaya başladı. Mısırlılar'ın *benu* adını verdikleri bu kuşa, Yunanlılar *phoiniks* dediler ve onun üzerine birçok efsane kurdular.

• Önasya mitolojisinde iki efsane kuşu vardır. Bunlardan biri Araplar'ın *anka*, Türkler'in *Zümrüdüanka*, İranlılar'ın *Simurg* ya da *Sireng* diye adlandırdıkları kuştur. Öteki ise *Hüma* ya da *Hümay* kuşudur. İslamlıkta ve Önasya mitolojisinde Zümrüdüanka ile Hüma kuşu, zaman zaman birbirine karıştırılır. Oysa Hüma ya da Hümay kuşu, Peygamber hadislerinde ve islam edebiyatında adı geçen cennet kuşudur. (→ HÜMA, HÜMAY.)

Arapça sözcüklerde *(Tâc ül-arûs, Lisân ül-Arab)* ve öteki önemli kaynaklarda, boynunda ak bir halka olmasından ya da boynunun uzun olmasından ötürü bu kuşa, Anka dendiği aktarılır. Tâc ül-arûs'ta ve öteki arapça sözcüklerde Anka'ya "muğrib" sözcüğü de eklenerek *el-Anka ül-muğrib* (yutucu, yok edici) denmiştir. Anka'nın, gerdanlık, uzun boyunlu dev (Tevrat'ta, Tekvîn bölümünde sözü edilen insan benzeri dev yaratıklar) anlamına gelen, ibranice "anak" sözcüğüyle ilintili olduğu da ileri sürülür. Demiri, ünlü *Hayât ül-hayavân*'ında, bu kuşa boynundaki ak halkadan ötürü Anka dendiğini, karnının öküz karnına, yüzünün insana benzediğini yazar. Kazvini de bu kuşu betimledikten sonra, onunla ilgili bir efsane aktarır. Buna göre, önceleri insanlar arasında yaşayan Anka, bir gün bir gelini kaçırır. Halk, kuşu dönemin peygamberi Hanzele'ye (İsa ile Muhammet arasında peygamber olarak gönderilmişti) şikâyet eder. Hanzele'nin ilenmesi üzerine Tanrı, kuşu Büyük okyanus'ta insanların yaşamadığı bir adaya gönderir. Anka bura-

İKİNCİ ANJOU SÜLALESİ

Louis VIII (1187-1226)
Fransa kralı (1223)

- Louis IX (Saint Louis) [1214-1270]
  Fransa kralı (1226)
- Carlo I (1226-1285)
  Anjou, Maine, Provence ve Forcalquier kontu (1246);
  Napoli kralı (1266); Sicilya kralı (1266-1282);
  Kudüs kralı (1278)
  - Carlo II Topal (1248-1309)
    Napoli ve Kudüs kralı (1285);
    Sicilya kralı (1285-1302);
    Taranto prensi; Anjou ve Maine kontu (1285-1290);
    Provence kontu

MACARİSTAN

Charles Martel (1271-1295)
Macaristan kralı (1290)

KAROLY I (1291-1342)
Macaristan kralı (1308)

LAJOS I Büyük (1326-1382)
Macaristan kralı (1342)
Polonya kralı (1370)

MARJA (1370-1395)
Macaristan kraliçesi (1382)
Polonya kraliçesi (1382-1384)

NAPOLİ

Roberto İyi ya da Bilge
(1278-1343)
Calabria dükü (1296-1309)
Napoli kralı, Kudüs kralı (1309)
Provence kontu

Carlo (1298-1328)
Calabria dükü (1309)

Giovanna 4 (1326-1382)
Napoli ve Kudüs kraliçesi (1343)
Calabria düşesi
Provence kontesi

Hedwige (1372-1399)
Polonya kraliçesi (1384)

TARANTO

Philippe I (1280-1332)
Taranto prensi
Konstantinopolis imparatoru (1313)

- Luigi (1320-1362)
  Napoli kralı (1346)
- Philippe II (+1374)
  Taranto prensi ve
  Konstantinopolis
  imparatoru (1364)

DURAZZO

Giovanni (+1335)
Gravina kontu (1315)
Durazzo dükü (1333)

Luigi (+1362)
Gravina kontu

Carlo III (1345-1386)
Gravina kontu (1362)
Napoli kralı (1381)
Macaristan kralı (1385)

- Giovanna II (1373-1435)
  Napoli kralicesi (1414)
- Laszlo (1376-1414)
  Napoli ve Kudüs kralı (1386)
  Macaristan kralı (1403)

ÜÇÜNCÜ ANJOU SÜLALESİ

Jean II İyi (1319-1364)
Normandiya ve Guyenne dükü,
Anjou ve Maine kontu (1332)
Fransa kralı (1350)

Charles V Bilge (1338-1380)
Fransa kralı (1364)

Luigi I (1339-1384)
Anjou dükü (1360);
Maine kontu (1356)
Touraine dükü (1370);
Napoli ve Kudüs kralı (1382)
Provence ve Forcalquier kontu (1382)

Luigi II
Napoli ve Kudüs kralı (1384)
Anjou, Maine, Provence ve Forcalquier dükü (1384)

- Luigi III (1403-1434)
  Napoli, Kudüs, Aragón ve Valencia kralı (1417);
  Anjou dükü (1417); Calabria dükü (1423)
  Touraine dükü (1424); Maine, Provence ve
  Forcalquier kontu
- René İyi (1409-1480)
  Guise kontu (1417-1422);
  Bar dükü (1430); Lorraine dükü (1431-1453)
  Kudüs, Aragón ve Valencia kralı (1434)
  Anjou, Touraine ve Calabria dükü,
  Provence ve Forcalquier kontu (1434)
  Napoli kralı (1438-1442)
  - Yolande (1428-1484)
    Lorraine düşesi (1473);
    Napoli ve Kudüs kraliçesi (1481)
  - Margaret of Anjou
    (1430-1482)
    İngiltere kralı Henry VI ile
    evlendi (1445)

da bin yıl yaşar, beşyüz yılda bir çiftleşir.

Kuran'da Eshab ur-ress diye adı geçen, "kuyulular" anlamına gelen efsanevi toplum ya da topluluğun yaşadığı yerde de Anka benzeri kuşlar vardı. Yine Kuran'da, Fil suresinde adı geçen ve gökten taş yağdırdıkları anlatılan Ebabil kuşları da Anka efsanesi ile ilişkili görülür. Kimilerine göre bu suredeki kuşlar da Anka idi.

Mütercim Asım Efendi Anka kuşunun İranlılar'dan Araplar'a geçtiğini söyler. *Şehname*'de Rüstem'in babası Zal'in bu kuşun emrinde çalıştığı ve onun tarafından eğitildiği bildirilir. Kuşun tüyünü ele geçirenlerin ölümsüzlük sırrına ereceğine inanılırdı. Tahmuras ve Zal'in tılsımları da bu kuştan geliyordu. Arap mitolojisinde bu kuşun Kafdağı'nda yaşadığına inanılıyordu. İranlılar'a göre ise kutsal dağları Elburz'da yaşıyordu. İran mitolojisini içeren *Zend-Avesta*'da da her şeyin üstünde bir ağaçtan ve bu ağacın üstündeki kuştan söz edilir. Bu kaynağın kimi bölümlerine göre büyük kuş, Hazar denizi' nin ortasında yaşıyordu.

Dinsel ağırlıklı yazınlarda Anka'nın Kafdağı'nın üstünde ya da ötesinde yaşadığı anlatılır. Attar'ın *Mantık ut-Tayr*'ında, Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde Simurg'a ilahi görevler verilir. Bu kuş divan edebiyatında, halk öykü ve masallarında da sıkça kullanılan öğelerdendir. Masal kahramanları kuşun kanatlarında uzak ülkelere uçarlar. (→ Kayn.)

Anka (Ankara Ajansı AŞ), Altan Öymen'in kurduğu haber ajansı (1972). Kurucusunun aktif politikaya girmesiyle, çalışanların ortaklığında bir anonim şirkete dönüştürüldü (1977). Bugünkü sahibi (1992) ajansın genel müdürlüğünü de yapmış olan Müşerref Hekimoğlu'dur. Bir ara genel müdürlük görevini Uluç Gürkan sürdürdü (1980-1986). TRT ve günlük basına haber dağıtımı yanında DPA'nın (Federal Alman haber ajansı) Türkiye temsilciliği, Köln radyosu'nun (WDR) türkçe yayınlarındaki günlük haber yayınları, İsveç, Norveç, Danimarka radyo-televizyonlarına anlaşmalı haber geçme ajansın etkinlikleri arasında yer alıyor. Günlük Ekonomi bülteni, haftalık Yatırım ve finansman bülteni ve Anka Review da Anka tarafından yayımlanıyor. İstanbul ve İzmir büroları yanında, 25 ilde yerel muhabirleri var.

ANKAKUŞU a. Gökbil. Boğa* takımyıldızının η yıldızına verilen ad. Kadir: 3,0. Tayf tipi: B 5. Ülker* kümesinin en parlak yıldızıdır.

ANKAKUŞU a. Güney yarıkürede yer alan küçük bir takımyıldız; 1603'te Bayer bulmuştur. Parlak Aşernar yıldızının kuzey-doğusu'ndadır. En önemli yıldızının kadri 2,4'tür. (→ GÖK haritası.)

Ankara, yuvarlak kesitli türk purosu (uzunluk: 140 mm, çap: 15 mm).

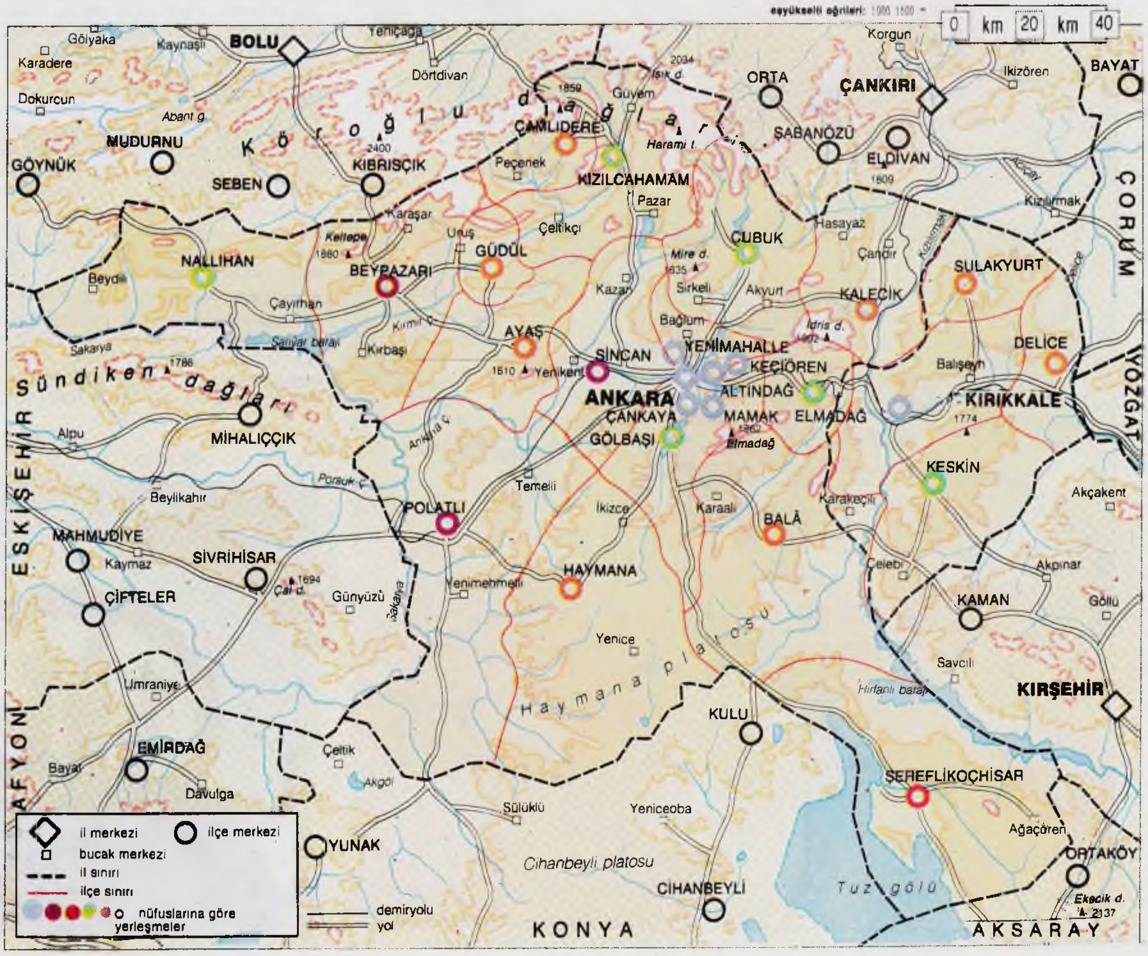
Ankara, Yakup Kadri Karaosmanoğlu' nun romanı (1934). Romanda, Ankara' nın Kurtuluş savaşı yılları, savaş sonrasında yönetici sınıfın "milli mücadele ruhu" nu yitirişi, daha sonra da buna tepki olarak idealist bir kuşağın devrim için çalışması anlatılmıştır. Savaş sırasında heyecansız ve ürkek bir banka memurunun karısı olan Selma Hanım, eşinde bulamadığı kişiliği ve coşkuyu binbaşı Hakkı Bey'de bulur ve onunla evlenir. Ancak yeni kurulan devlette yozlaşmayı anlatan ikinci bölümde Hakkı Bey de, yazarın "bir karikatür" diye adlandırdığı başkentte, devrimci kişiliğinden uzaklaşmış, ticaret ve komisyon işleri peşinde koşan, yaşamını çay partileri ve balolarda geçiren yeni bir sınıfın adamı olmuştur. Selma Hanım ondan da soğur. Halk yararının gözetildiği geleceğin Ankara'sını bir ütopya biçiminde anlatan son bölümde Selma Hanım, artık, devrimci bir yazar olan Neşet Sabit ile evlidir ve her ikisi de idealist birer insan olarak var güçleriyle devrim için çalışırlar. Selma Hanım kişiliği üç ayrı dönemi birbirine bağlamış olur.

Ergin Orbey'in romana dayanarak hazırladığı sahne uyarlaması *(Ankara... Ankara... Ankara...)*, Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi tiyatro bölümü öğrencileri tarafından 12. İstanbul Festivali'nde temsil edildi.

ANKARA, (06), İç Anadolu'nun yukarı Sakarya bölümünde il; 3 236 626 nüf. (1990). 25 706 km^2; yüzölçümünde Türkiye'nin üçüncü, nüfusta ikinci büyük ili; 24 ilçe; 19 bucak; 926 köy. Merkezi *Ankara*, 2 559 471 nüf. (1990). Bölge idare mahkemesi. İlçelerin bir bölümü Ankara büyükşehir sınırları içindedir. Ankara'nın en büyük ilçesi Kırıkkale 1989 yılında çıkarılan 3 578 sayılı yasayla bağımsız il oldu.

İlin K. ve G.'inde yer şekilleri farklıdır. G.'de 1 100-1 200 m yükseklikteki çıplak platolar (Haymana ve Kızılırmak platoları) ile bunların arasında uzanan çöküntüler yaygındır. Platolar üzerinde yer yer orta yükseklikte kimi dağlar (Paşadağ 1 367 m, Dinekdağı 1 744 m) yer alır. K.'e gidildikçe engebelik artar. Ankara'nın G.'inde Elmadağ (1 862 m), D.'sunda İdrisdağı (1 992 m), K.-B.'sında Ayaş sırtları (1 610 m), platolar üzerinde, birbirinden çöküntülerle ayrılmış olarak G.-B.'ya doğru uzanır. Daha K.'de Köroğlu dağları ile kaplı engebelik ve ormanlık alana geçilir. Burada 2 034 m yükseklikteki Işıkdağı yer alır. Başlıca yollar, dağlar ve platolar arasında yer alan gedikleri, vadileri ve çoğu tektonik kökenli ovaları izler. Ova-

Ankara il haritası

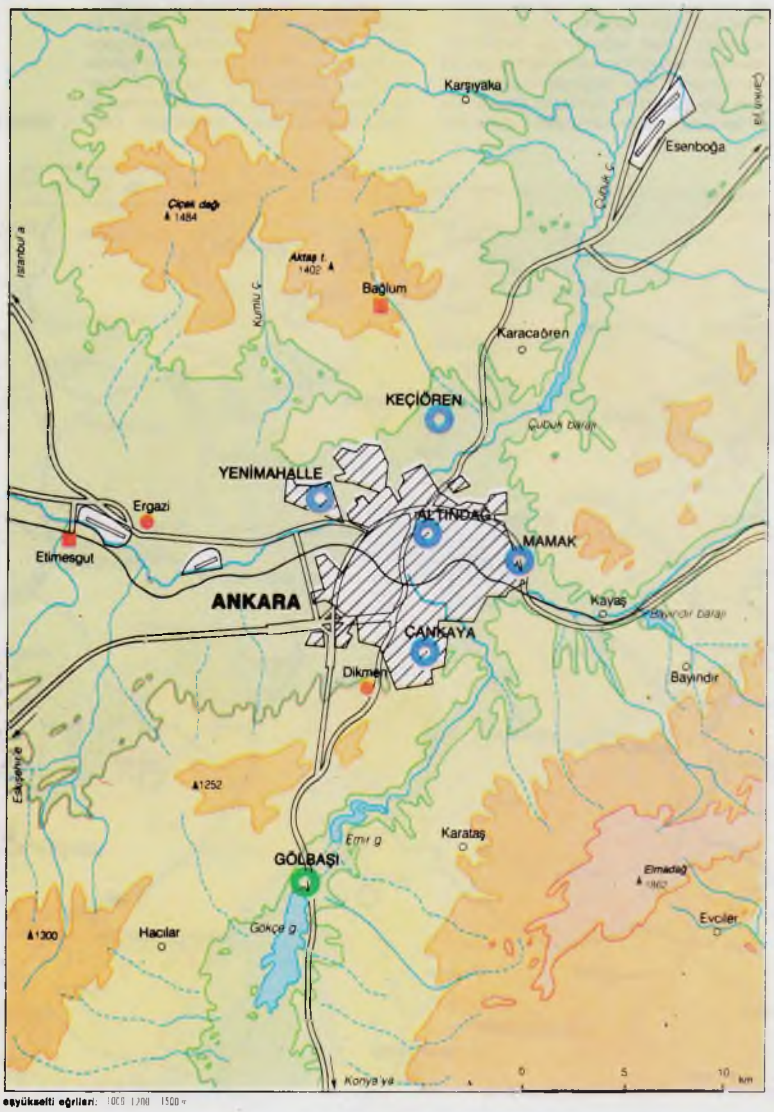
Ankara'dan genel bir görünüm

ların başlıcaları Ankara, Mürted, Çubuk ve Balaban ile, ilin B. sınırındaki Polatlı ovasıdır. İlin G.'inde, Kızılırmak platosunun B. kıyısındaki geniş çöküntünün içinde, Türkiye'nin ikinci büyük gölü olan Tuz gölü yer alır.

İlin suları Sakarya ve Kızılırmak nehirleri ve kolları ile Karadeniz'e boşaltılır. Tuz gölü yöresi ise, İç Anadolu kapalı havzasının bir parçasıdır.

Ankara, ortalama nüfus yoğunluğunun ve kentli nüfus oranının yüksekliği ile dikkati çeker. Km^2'ye ortalama 126 kişi olan nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının iki katına yakındır. Bu yoğunluk il nüfusunun 2,5 milyondan çoğunu Ankara büyükkent belediye sınırları içinde toplanmış olmasının sonucudur. İlin kırsal kesimlerinde km^2'ye 15-30 kişi düşer. Nüfusun yaklaşık % 83'ü kentsel yerleşmelerde yaşar. İl, başta Ankara kenti olmak üzere, kentleşme sürecinin en hızlı yaşandığı bölgelerdendir. İl sınırları içinde, çalışan nüfusun (yaklaşık 1 milyon) yarıdan çoğu kamu hizmetleri (% 33) ve ticaret (% 19) ile uğraşır. Tarım kollarında çalışanların oranı yaklaşık % 28, imalat endüstrisindekilerin % 13'tür. İl düzeyinde tarım, kırsal kesimin en önemli etkinliğidir. Özellikle orta ve güney kesimleri, Türkiye'de tarım işlerinde makinenin en çok kullanıldığı ve çağdaş tarım yöntemlerinin en çok uygulandığı bölgelerdendir. İl topraklarının yaklaşık % 40'ı ekili dikilidir. Ekili alanların % 90'ı tahıla ayrılmıştır. Yıllık ortalama 1.5 milyon tonluk buğday üretimi ile Konya'dan sonra ikinci gelir. Öteki toprak ürünleri arpa (yılda ortalama 450 000 t), yulaf, şekerpancarı ve pirinçtir. Ankara'nın ayrıca armut ve üzüm gibi meyveleri de ünlüdür. Hayvancılıkta, koyun ve tiftik keçisi yetiştiriciliği başta gelir. Türkiye'de toplam sayısı yaklaşık 2 milyon baş olan tiftik keçilerinin 600 000 kadarı, doğal yaşam ortamı olan Ankara ili sınırları içinde toplanmıştır. İlde düşük kalitede linyit (Beypazarı, Nallıhan), çok zengin olmayan manganez (Haymana) ve demir (Balâ, Keskin) yatakları işletilir. Çalışan nüfusun yaklaşık % 13'ünü imalat endüstrisi (çeşitli gıda maddeleri, içki, traktör ve öteki tarım araçları, çimento, makine ve montaj sanayileri) toplamıştır. Ankara ilin en büyük endüstri merkezidir. Kentin batısında türk uçak sanayisinin temeli atılmıştır. Savaş sanayisi bulunan Kırıkkale ilçesi 1989'da il yapılmıştır.

Ankara kenti ve çevresi

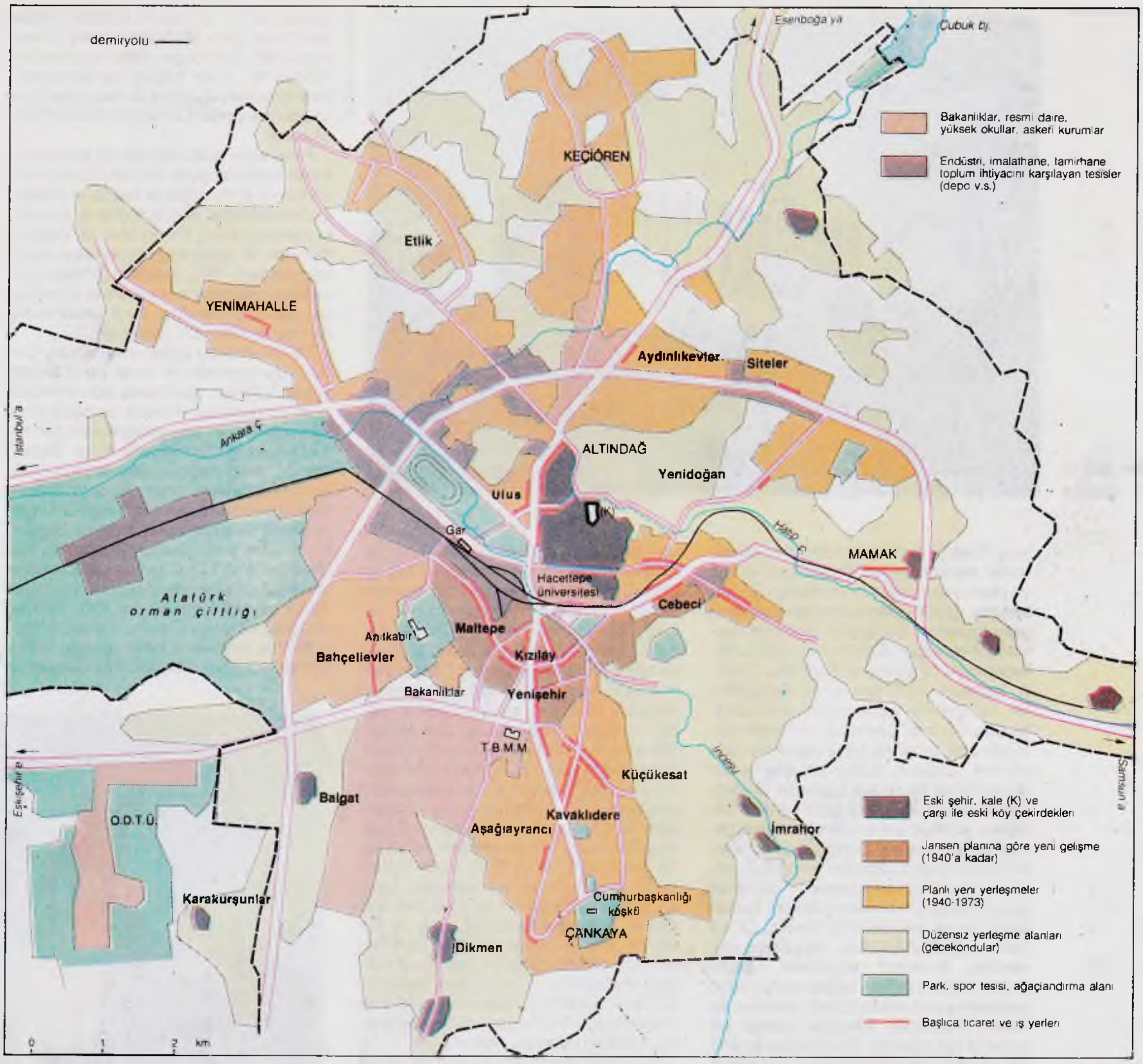
eşyükselti eğrileri: 1000 1200 1500 m

ANKARA, Türkiye Cumhuriyeti devletinin başkenti, Ankara ilinin merkezi; alan, nüfus, öğretim ve kültür etkinlikleri bakımından Türkiye'nin ikinci büyük kenti. Büyükkent belediye sınırları içinde 2 235 035 nüf. (1985). İstanbul'a 440, Zonguldak'a 270,

Hitit güneşi

Büyük Larousse

Ankara şehiriçi fonksiyonel planı

Konya'ya 263, Adana'ya 458, İzmir'e 578 km uzaklıktadır.

• COĞRAFYA. Hatip, Çubuk ve İncesu çaylarının kavşağı yakınında, bir ovanın doğu kenarındaki heybetli kalenin çevresinde yayılır. Geçmişi tarihöncesi dönemlere inen, bugünkü adı pek az değişiklikle yüzyıllar boyunca izlenebilen Ankara, elde edilmesi için çok savaşılmış eski ve önemli bir yerleşmedir. İç Anadolu bozkırının kenarını izleyen tarihi yol şebekesi üzerinde bir kavşak olması nedeniyle, çağlar boyunca stratejik ve ekonomik bakımdan önemini korumuştur.

Ankara, İç ve K. Anadolu bölgeleri arasındaki geçiş alanında, platolarla çevrili, suları Ankara çayı ile Sakarya'ya boşaltılan Ankara ovasının D. kenarında yükselen bir volkanik kütlenin çevresinde kurulmuştur. Platolardan vadilerle yarılarak ayrılmış, ova tabanından (850 m) yaklş. 150 m daha yüksek olan bu kütle, Hatip çayının (Bent deresi) açtığı çok dik yamaçlı, dar, derin ve kayalık bir boğazla iki tepeye ayrılır. Kentin tarihsel çekirdeğini oluşturan Ankara kalesi, güneydeki Kaletepe üzerinde; eski Ankara da onun eteklerinde yer alır. 1925'e dek boş olan K.'deki kayalık Timurlenk tepe ise günümüzde gecekondu bölgesidir. Ankara'nın alansal gelişiminde, başkent oluşuna dek geçen uzun süre, eski dönem olarak nitelenebilir. Bu dönemden birçok yapı ve kalıntı, kaleden B.'ya, G.'e ve D.'ya doğru, kalenin bulunduğu tepenin eteklerini izleyen ve dış surlara kadar uzanan eski kentte yer alır. XIX. yy. sonlarında dış surların ötesinde bataklıklar, çayırlar, sebze bahçeleri, ovayı çevreleyen platoların yamaçlarında da meyvelikler ve bağ evleri vardı. Bu mekân düzenlemesi ve yaklş. 30 000 nüfusu ile Ankara, tipik bir Anadolu kenti görünümündeydi. Eski kent günümüzde de karakteristik özellikleri ile kent planında kolaylıkla seçilir. Eski tip evlerden oluşan mahalleler, dar ve dönemeçli sokaklar, tarihsel yapılar ve anıtlar, Çankırı ve İstanbul kapıları gibi dış surlar üzerindeki kapıların yerlerini belirten semt adları, eski kentin tanıtıcı özelliklerini oluşturur. Kalenin batı yamaçları eteğindeki, önceki adı Taşhan olan Ulus meydanı ve çevresi de, eski kentin sonradan düzenlenmiş bir parçasıdır. Ankara başkent olduktan sonra bile, 1930'a değin nüfusun büyük bölümünü barındıran, ilk bayındırlık çalışmalarının (ilk Büyük millet meclisi, bakanlıklar, dönemin başlıca otelleri, ticarethaneler) başlatıldığı eski kent, günümüzde de etkinliğini sürdüren bir iş merkezi niteliğindedir.

Eski kentten daha geniş yer kaplayan

Büyük Larousse

Kızılay alanı

Anıtkabir'den genel bir görünüm

yeni Ankara, daha çok 1930'dan sonra, kentin alansal yayılışında başlayan planlı ve plansız gelişmelerin ürünüdür. Bu gelişmeler, çeşitli yerlerde kurulan yerleşme çekirdeklerinin büyüyerek birbirine kaymasıyla olmuştur. Gelişmenin başlıca çekirdeklerini, ilk aşamada Yenişehir, Cebeci, Maltepe; 1950'den sonra Bahçelievler, Yenişehir'in güneyindeki yeni semtler (Kavaklıdere, Çankaya) ve Yenimahalle gibi belli bir plana bağlı olarak kurulan semtler oluşturur. Bunlardan eski kentin güneyindeki bir taraça üzerinde, H. Jansen'in hazırladığı plana göre kurulan Yenişehir ve onun daha yakın tarihlerde gelişen güney uzantısı, günümüzde başkentin birçok önemli yapısının bulunduğu yönetim, iş ve ticaret merkezidir. Ulus'tan güneye doğru kenti kesen Atatürk bulvarı üzerinde ve yakınlarında Opera, Dil ve tarih-coğrafya fakültesi, Hacettepe üniversitesi, Anıtkabir, bakanlıklar, Türkiye Büyük millet meclisi, başlıca kamu kuruluşlarının genel müdürlükleri, bankalar, işyerleri, mağazalar, kitapçılar, oteller, seyahat şirketi büroları; Kavaklıdere boyunca yabancı ülke temsilcilikleri, Çankaya'da Cumhurbaşkanlığı köşkü gibi yapılar yer alır. Ankara'nın büyümesi, 1956'dan sonra kente eklenen bazı planlı ve küçük yerleşme alanlarının (Aydınlıkevler, Subayevleri, Gazi mahallesi, Anıttepe gibi) ve özellikle tepeler ve sırtlar üzerinde hızla beliren ve kenti kuşatan plansız gecekondu semtlerinin katılmasıyla günümüzde de sürmektedir. Kent, özellikle batıya doğru Eskişehir yolu boyunca büyümektedir. (MTA, Orta Doğu teknik üniversitesi, Hacettepe üniversitesi Beytepe kampüsü, YÖK tesisleri ve bazı kamu kuruluşları.) Türkiye'nin kentleşme hızı en yüksek kentlerinden Ankara'nın, başkent olduğunda 35-40 bin dolayında olan nüfusu 1935'te 122 720'ye, 1980'de de 1 877 757'ye çıktı; 1985 nüfus sayımında ise 2,5 milyona yaklaştı. Ankara'da hızlı ve kısmen plansız gelişmeye karşın yönetim, iş, ticaret, endüstri, kültür, eğitim ve ulaşım merkezleri az çok bellidir. Yönetim, iş ve ticaret işlerinin yürütüldüğü ve çeşitli kamu ve öğretim kurumlarının yer aldığı semtler, K.'de Dışkapı'dan başlayarak Ulus, Sıhhiye, Kızılay, Bakanlıklar ve Çankaya'ya dek uzanır. Küçük imalat sanayisi ve bazı endüstri kolları daha çok Ulus'un B. ve K.-B.'sında toplanmıştır. Konut alanları bu merkezleri kuşatır. Başlıca açıklıklar, Atatürk bulvarı'nın hemen batısındaki Gençlik parkı ve daha küçük öbür yeşil alanlar dışında, B.'da (Atatürk orman çiftliği ve Hayvanat bahçesi, Hipodrom), K.'de (Çubuk barajı) ve G.'dedir (Gölbaşı). İstasyon çevresinde ulaşımla ilgili kuruluşlar vardır (demiryolu, hava ve karayolu terminalleri).

Antik dönemden beri önemli bir ulaşım ve ticaret merkezi olma özelliğini koruyan Ankara'nın bu geleneksel işlevi, başkent olduktan sonraki gelişmesine koşut olarak büyük ölçüde artmış, ekonomik etki alanı çok genişlemiş ve kent aynı zamanda Türkiye'nin başlıca sermaye merkezlerinden biri olmuştur. Geçmişte, kervan yollarını denetleyen ve 1892'de demiryolu ile İstanbul'a bağlanan Ankara, Cumhuriyet döneminde kuzeye, güneye, doğuya ve batıya giden demiryolları ve karayollarının, dış seferlerle de bağlantılı iç havayollarının en önemli kavşak noktası durumuna geldi. Merkezden yaklş. 35 km kuzeydeki Esenboğa, trafik bakımından Türkiye'nin ikinci büyük havalimanıdır. Kent çevresinde ayrıca birkaç askeri havaalanı da vardır (Etimesgut, Güvercinlik, Mürted).

Ankara'nın günümüzdeki en belirgin işlevsel özelliklerinden biri de, Türkiye'nin en büyük kültür (Devlet tiyatro ve operası, özel tiyatrolar, Milli kütüphane, Anadolu medeniyetleri, Etnografya ve Atatürk müzeleri ile radyo-televizyon yayın kuruluşu merkezi: TRT) ve eğitim (Ankara Üniversitesi, Hacettepe üniversitesi, Orta Doğu teknik üniversitesi, Gazi üniversitesi) merkezlerinden biri olmasıdır.

• TARİH. Ankara kalesi eteklerinde, Çubuk çayı kıyısında ve kente yakın birçok yerde bulunan yontmataş döneminden araç ve gereçler, Ankara ve çevresinin Anadolu'nun en eski yerleşmelerinden biri olduğunu göstermektedir. Kent, İlkçağ'dan bu yana değişik, ama birbirine çok benzeyen adlarla anıldı. Dönem dönem kullanılan Ankyra, Ancyra, Engürü, Angora yazılış ve söylenişleri, giderek bugünkü Ankara'yı oluşturdu. Bizanslı tarihçi Stephanos'un İ.Ö. II. yy.'da yaşamış matematikçi ve astronom Apollonios'a dayanarak verdiği bilgiye göre, İ.Ö. 278'de Anadolu'ya gelen Galatlar, Pontos kralıyla birlikte Mısırlılar'a karşı savaşıp onları denize sürdüler. Bu nedenle Galatlar'a

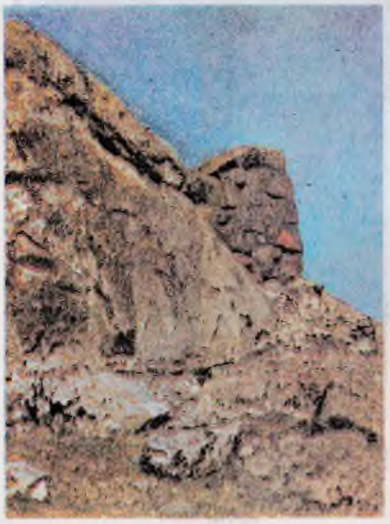

Cumhuriyet anıtı

Ankara ve yöresi verildi. Galatlar, Mısır gemilerinden savaş ganimeti ve zafer nişanesi olarak aldıkları çapaların adından esinlenerek, yeni topraklara Ankyra (çapa) adını verdiler. Ünlü tarihçi Pausanias'a göre Ankara, Phrygia kralı Midas tarafından bir gemi çapası bulduğu yerde kuruldu. Ne var ki Galatlar'ın Ankara'yı kurmaları sözkonusu olamaz; çünkü Galatlar'dan önce de burası bir yerleşim merkeziydi. Ankara yakınlarında ortaya çıkartılan yapı kalıntıları ve buluntular, Phrygia döneminde kente yerleşildiğini göstermektedir. Atatürk orman çiftliği ile Anıtkabir arasındaki 20 dolayındaki yığma tepe, Phrygia dönemi nekropolüdür. Bunun dışında, kent yakınlarındaki Gâvurkale, Sincanköy, Etimesgut ve Bitik'te yapılan kazılarda birçok Phrygia yapıtı ortaya çıkarılmış, Augustus tapınağı'nın temellerinde Phrygia döneminden duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Çankırıkapı'daki kazılarda da aynı dönemden kalma birçok yapıt ve seramik ele geçmiştir. Phrygialılar'ın yıkılışından sonra Ankara ve yöresi sırasıyla Lydialılar'ın, Medler'in ve Persler'in egemenliğine girdi. Doğu

Güven anıtı

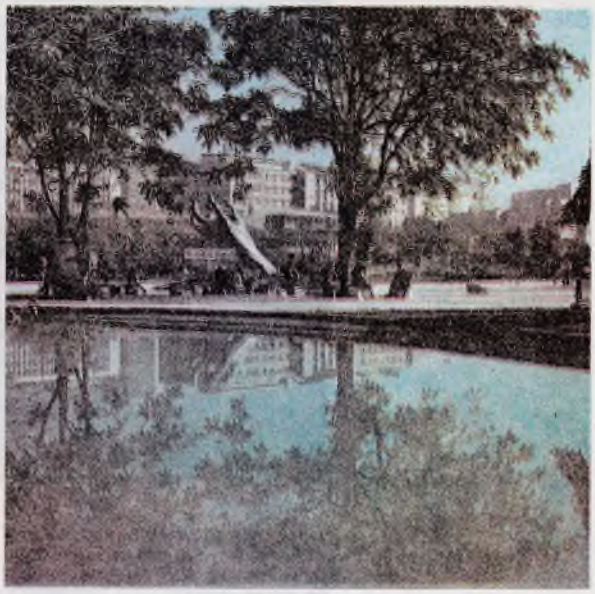

Gâvurkalesi

seferi sırasında Büyük İskender, Gordion'dan sonra İ.Ö. 333 baharının başlarında, Ankara'ya uğradı ve kendisine bağlılığını bildirmeye gelen Paphlagonia elçilerini kabul etti. İskender'in ölümünden (İ.Ö. 323) sonra Phrygia satraplığı, dolayısıyla Ankara, önce Antigonos'un, İpsos savaşı'ndan (I.O. 301) sonra da Lysimakhos'un egemenliğine girdi. Ancak Selefkiler Lysimakhos'u yenerek Phrygia ve Ankara'yı ele geçirdiler (İ.Ö. 281). İ.Ö. 278'de Phrygia yöresine gelen Galatlar'ın Tektosag boyu Ankara çevresine yerleşti. Tegtosaglar başkent yaptıkları Ankara'yı geliştirdiler. Roma konsülü Manlius Vulso, Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında Galatlar'ı yendikten sonra Ankara'ya girdi (İ.Ö. 189). Yağmacılığı bırakmaları koşuluyla, yönetimi yine onlara verdi. Ankara İ.Ö. 25'te Roma'ya bağlandı, İ.Ö. 21'de Galatia eyaletinin başkenti oldu ve metropolis (anakent) sanını aldı. Bir ordu ve ticaret yolu üzerinde bulunması, kentin büyüyüp gelişmesine yol açtı. İ.S. II.-III. yy.'lar arasında günümüzdeki Hacettepe, Gençlik parkı, Bentderesi'ne kadar yayılan Ankara, İ.S. 270'te surla çevrildi. Roma İmparatorluğu ikiye ayrılınca (395), Ankara, Doğu Roma'nın (Bizans) payına düştü. Kent, bu tarihten VI. yy.'ın sonlarına kadar imparatorluğun bir eyalet merkezi olarak önemini korudu. VII. yy.'ın başlarında Sasaniler tarafından birkaç kez yağmalandı. 654'te çok kısa bir süre için arap-islam ordularının elinde kaldı. Sürekli akınlar karşısında yıkıma uğrayan kentin surlarını imparator Leon III onarttıysa da, Abbasi halifesi Harunurreşit'in Ankara'yı alması önlenemedi (806). Daha sonra halife Mutasım kenti bir kez daha yağmaladı, yakıp yıktı (838). Ankara'da bulunan bir Bizans yazıtında bu yıkım ve yağma anlatılarak kenti imparator Mikhael III'ün onarttığı belirtilmiştir. X.yy. ve XI. yy.'ın başlarına kadar, Bizans güçlü durumda olduğundan, Ankara'ya başka saldırı olmadı. Bu dönemde kent, Bukellarion theması'nın merkeziydi. Selçuklu sultanı Alparslan'ın Bizans imparatoru Romanos Diogenes'i Malazgirt'te kesin bir yenilgiye uğratması (1071), Anadolu'yu Türkler'e açtı; Malazgirt zaferinden iki yıl kadar sonra Ankara, Türkler'in eline geçti. Birinci haçlı seferi sırasında Raimond de Toulouse, ele geçirdiği Ankara'yı Bizans'a geri verdi. Ankara, daha sonraki yıllarda Danışmentli Emir Gazi'nin (1127), oğlu Mehmet Gazi'nin ve Selçuklu sultanı Mesut I'in eline geçti (1143). Mesut I ölünce (1155) Ankara'ya Çankırı ile birlikte, oğlu Şehinşah egemen oldu. Şehinşah, bütün direnmesine karşın, her iki kenti de sonunda tahtın gerçek sahibi kardeşi Kılıç Arslan II'ye bırakmak zorunda kaldı (1169). Kılıç Arslan II, ülkesini oğulları arasında paylaştırdığında Ankara, Muhittin Mesut'un payına düştü; daha sonra kenti ele geçiren kardeşi Rüknettin Süleyman, Muhittin'i iki oğluyla birlikte idam ettirdi. İzzettin Keykavus I, taht kavgasına girişen kardeşi Alaettin Keykubat'ı Ankara kalesinde kuşattı ve teslim aldı. Selçuklu döneminde, kent askerlik bakımından önemini koruduğu gibi ekonomik yönden de önemli merkezlerden biri durumuna geldi. Kösedağ savaşı'ndan (1243) sonra Moğollar'ın egemenliğine giren Ankara daha sonra Eretna devletine bağlandı. Bu dönemde Ankara'da ahilik örgütü etkin rol oynadı; örgütün zaman zaman kentin yönetimini ele geçirdiği de oldu. 1354'te Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Ankara'yı osmanlı topraklarına kattı. Daha sonra yeniden ahilerin yönetimine geçen kenti Murat I savaşsız geri aldı (1361). Yıldırım Bayezit ile Timur arasındaki Ankara savaşı, kentin kuzeyindeki Çubuk ovasında yapıldı (1402). Savaşta yenilen Yıldırım Bayezit, bir süre Ankara kalesinde hapsedildi. Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra, kent şehzadeler arasında birkaç kez el değiştirdi. Osmanlı yönetiminde Ankara, uzun süre olaysız, sakin bir kent görünümünde kaldı. Kalenderoğlu Mehmet Paşa, Celali ayaklanmaları sırasında Ankara'yı kısa bir süre elinde tuttu (1607). Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanmasında da, yine kısa bir süre işgale uğradı (1832). Ankara, Osmanlılar döneminde Anadolu eyaletinin merkeziydi; eyalet merkezi Kütahya'ya taşınınca sancak merkezi, daha sonra yeniden eyalet merkezi oldu.

Ankara, Türk Kurtuluş savaşı'nda özel bir yere sahiptir. Ulusal hareketin önderi Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti heyeti temsiliyesi, 27 aralık 1919'da Ankara'ya geldiler. Bu tarihten sonra milli mücadele Ankara'dan yönetildi; 23 nisan 1920'de TBMM Ankara'da toplandı. Kurtuluş savaşı'ndan sonra, bir yasayla yeni Türki-

Büyük Larousse

İsa Çelik

Sıhhiye parkı

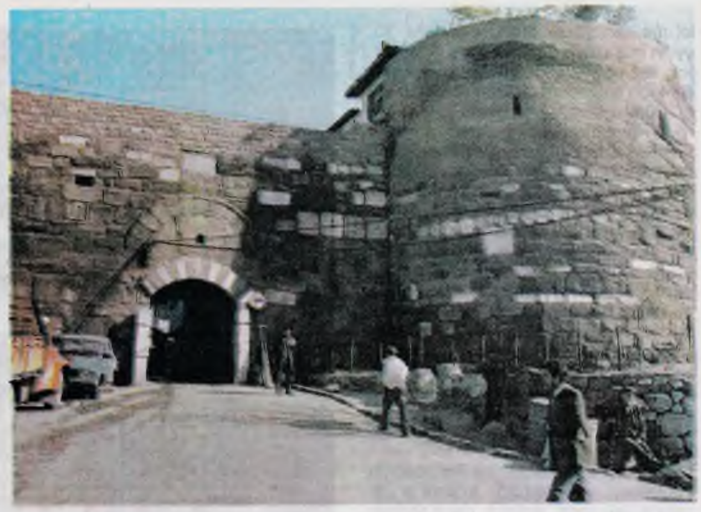
Gordion'dan genel bir görünüm

Büyük Larousse

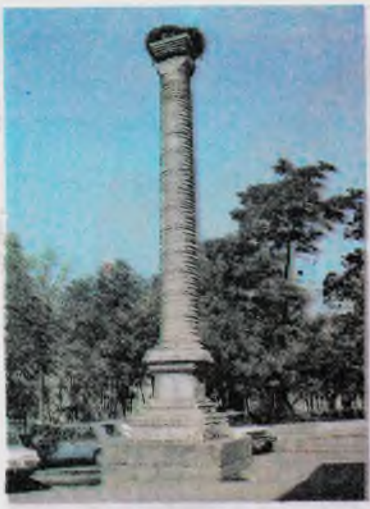

"Ankara" tablosu
Rijkmuseum, Hollanda

Ankara kalesi girişi

Julianus sütunu

ye'nin başkenti oldu (13 ekim 1923).

• SANAT. Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ankara ve çevresinde yapılan araştırmalarda, tarihöncesinden bugüne uzanan pek çok kalıntıya rastlanmıştır. Tarihöncesi buluntu yerleri arasında Maltepe, Uzağıl, Etiyokuşu, Dereköy, Gölbaşı, Keçiören, Gâvurkalesi (yontmataş), Macunçay sekileri (ortataş), Ankara kalesi, Çubuklu çayı (yenitaş), Karaoğlan, Etiyokuşu, Ahlatlıbel, Bitik (tunç çağları) sayılabilir.

Anadolu'da birbirini izleyen uygarlıkların önemli merkezlerinden olan kent, çeşitli dönemlerde bayındırlık çalışmalarına tanık olmuştur; ancak yapıların çoğu savaşlarda yıkılmıştır. Bu yüzden günümüze ulaşan örnekler, daha çok yakın dönemlerdendir.

Hitit döneminden yapı kalıntısı yoktur. Bu dönemin buluntu merkezleri Gâvurkalesi, Karaoğlan, Ahlatlıbel ve Bitik'tir. Yine bu döneme tarihlenen, Etimesgut'ta bulunmuş bir aslan heykeli (1928), Ahiyakup camisi yakınında bulunmuş kanatlı sfenksler (1932) Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir.

Phrygialılar döneminde önemli bir merkez olan kentte, kale dışında, tepe yamaçlarında ve düzlüklerde yerleşilmişti. Roma döneminden Augustus tapınağı'nın temellerinde, Çankırıkapı'da, belediye yapısı yanında, duvar kalıntıları ve seramikler; Hacıbayram camisi yakınında küçük ev kalıntıları ortaya çıkarıldı. Anıtkabir ile Atatürk orman çiftliği arasında, dönemin nekropolü olduğu anlaşılan, yaklaşık 20 yığma tepe saptandı. ODTÜ'den Cevat Erder ve Sevim Buluç'un üç yığma tepede yaptığı kazıların buluntuları ODTÜ'nün müzesindedir. Bir yapının parçaları olduğu sanılan ve Ankara taşından yapılmış "Ankara kabartmaları" diye bilinen 8 parça kabartma da, dönemin önemli kalıntılarıdır. Bunlarda çeşitli hayvanlar betimlenmiştir.

Galatlar döneminden buluntu yoktur. Yalnızca Karalar yöresinde, Galatia beylerinden Deiotaros'un (öl. İ.Ö. 40) tonoz örtülü mezarı bulundu.

Kentteki Roma dönemi anıtlarının en önemlileri *Augustus* tapınağı*, Roma hamamı, Julianus sütunu, sütunlu yol, su yolları ve kimi yazıtlardır. *Belkıs minaresi* diye de bilinen *Julianus sütunu*, Roma imparatoru Julianus'un Ankara'ya gelişi onuruna dikilmiştir (İ.S.362). Üzerleri yivli on beş taştan oluşan anıtın başlığı, kenger yaprakları biçimindedir. Çankırıkapı'daki *Roma hamamı*'nda, 1937-1943 arasında Türk Tarih kurumu'nca kazı yapılmış; yapının soyunma, yıkanma, külhan ve servis bölümleri açığa çıkarılmıştır. Burada bulunan yılan tutan bir el kabartması, hamamın Asklepios adına Roma imparatoru Caracalla döneminde yapıldığını kesinleştirmiştir (İ.S. 211-217). VIII. yy.'a değin onarım ve eklemelerle kullanılan yapı merkezi, ısıtmalı odalar ve palaestra bölümlerinden oluşur. Ulus meydanından Ziraat fakültesi'ne giden caddenin açılışı sırasında Hadrianus döneminde yapıldığı sanılan *sütunlu yol* ortaya çıkarılmıştır. Bunların dışında, antik kaynaklarda kentte *bulevterion, hipodrom, agora, tiyatro, tapınaklar* bulunduğu bildirilmektedir.

Bizans dönemi kalıntıları arasında Adliye sarayı'nın arkasındaki *Klemens kilisesi* (V. yy.) ve Ulaştırma bakanlığı yapılırken ortaya çıkarılan, biri kuş motifli fresklerle bezeli mezarlar sayılabilir.

Türk döneminde Ankara, başta cami ve mescit olmak üzere pek çok yapıyla donatılmış, ancak bunların önemli bir bölümü bugüne ulaşmamıştır. Anadolu Selçukluları döneminde daha çok *Ankara* kalesi*'nin ve surların onarımına önem verilmiştir. İç kalede Kılıç Arslan II'nin oğlu Muhittin Mesut Şah'ın yaptırdığı *Alaettin camisi* türk döneminin en eski yapısıdır (1198); uzunlamasına diktörtgen planlı ana mekân ile önündeki son cemaat yerinden oluşur. Birkaç kez onarılan yapının tavanı ve İbrahim bin Ebubekir'in ürünü olan beş köşeli yıldızlarla bezeli ahşap minberi ağaç işçiliğinin seçkin örnekleridir. Yapım tarihi kesin olmayan, ancak XIII. yy.'a tarihlendirilen *Ahişerafettin camisi* de denilen *Aslanhane*camisi* ulu camiler planındadır. Caminin yanında *Aslanhane tekkesi, Ahişerafettin türbesi* (1330), mezarlar ve *Kesikbaş türbesi* (XIV. yy.) vardır. *Yürüyendede (Yörükdede) türbesi* de (XIV. yy.) selçuklu üslubunda bir yapıdır. Atpazarı'ndaki *Saraçsinan mescidi* (1288); Alaettin Keykubat zamanında yaptırılmış, Ankara çayı üzerindeki *Akköprü* (1222) dönemin anılması gereken örnekleridir.

Ahiliğin önemli merkezlerinden olan

Birinci TBMM binası

Alaettin camisi (1198)

kentte, XIV.-XV. yy.'larda özel kişilerce yaptırılmış pek çok cami ve mescit vardır. Tasarımlarıyla selçuklu üslubuna bağlı olan bu yapılar, bezeme açısından yalındır. Camilerin yakınında tekke, medrese, imarethane ve hanlar vardır. Özgünlüğünü büyük ölçüde koruyan Ahi Elvan Mehmet'in yaptırdığı *Ahielvan camisi* (1382), mermer başlıklı 12 ahşap direkle mihraba dik dört sahına ayrılmış bir yapıdır. Harputlu Mehmet bin Bayezit'in yapıtı olan ahşap minberi ve İstanbul Türk -İslam eserleri müzesi'nde bulunan dolap kapakları, ağaç işçiliğinin önemli örnekleridir. Dönemin en özgün yapılarından biri *Hacıbayram* camisi*'dir (1427). Mimar Ahmet bin Ebubekir'in yapıtı olan *Karacabey (İmaret) camisi* (1427), türbesi, hamamı, çeşmesiyle bir külliye oluşturur. Yapı, erken osmanlı Bursa üslubunun ters T planlı yapılar grubuna giren ilginç bir örnektir. Planı yanında, geometrik motiflerle bezeli giriş kapısı, ahşap ve mermer

Büyük Larousse

Ankara Resim Heykel müzesi

Büyük Larousse

Augustus tapınağı ve Hacıbayram camisi

işçiliği, çini bezemeli minaresiyle dikkati çeker. Avlusundaki sekizgen planlı *Karacabey türbesi* osmanlı mimarlığının ilk kubbeli anıtlarındandır. Hamamı (1440) çifte hamam planındadır. Anadolu beylerbeyi Cenabi Ahmet Paşa'nın yaptırdığı *Yeni (Cenabiahmetpaşa) cami* (1566), kubbeyle örtülü ana mekân ile önünde, üç küçük kubbeyle örtülü son cemaat yerinden oluşur. Kimi tezkirelerde Mimar Sinan'ın yapıtı olarak gösterilir. Taş işçiliği ve yay kemerli somaki mermer girişiyle dikkati çeker. Avluda Cenabi Ahmet Paşa'nın sekizgen planlı, kubbeli türbesi bulunur. Klasik osmanlı türbeleri planında, bir başka örnek de *Karyağdı türbesi*'dir (1577). Yine XVI. yy.'dan *Kurşunlu cami*, klasik osmanlı üslubunda, merkezi kubbeli bir yapıdır. Geometrik bezemeli alçı mihrabı, alçı sanatının önemli örneklerindendir. XVII. ve XVIII. yy.'larda yapılan cami ve mescitler, uzunlamasına diktörtgen planlı, önlerinde son cemaat yeri bulunan yalın örneklerdir (*Ağaçayak camisi* [1705], *Çiçekçioğlu camisi* [XVII. yy.], *İbadullah camisi* [XVII. yy.], *İki Şerefeli cami* [1674]). Şeyhülislam Mehmet Emin Efendi'nin yaptırdığı *Zincirli cami* (1687), Nakkaş Mustafa'nın yapıtı olan ahşap bezemeleriyle tanınır.

Yazılı kaynaklardan bilinen medreselerden bugüne ulaşan örnek yoktur. Ticaret yapıları arasında, Fatih Sultan Mehmet' in sadrazamlarından Mahmut Paşa'nın yaptırdığı *Mahmutpaşa bedesteni* (1464 -1471), klasik şemada önemli bir yapıdır. Ortada 10 kubbeli, 18 X 49 m boyutlarında büyük bir orta mekân, çevresinde karşılıklı dükkânlar yer alır. Yapı onarıldıktan sonra (1933-1946) Ankara Arkeoloji müzesi; 1967'de yeniden düzenlenerek Anadolu medeniyetleri müzesi olmuştur. Bedestenin bitişiğindeki *Kurşunlu han* da Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır (XV. yy.). Klasik hanlar planındaki iki katlı yapı, ortada revaklı büyük bir avlu çevresinde odalardan oluşur. *Çengel han* (1522), *Sulu han* (1685), *Nasuhpaşa hanı* (1613) klasik şemada yapılardır.

Kentin Cumhuriyet dönemi anıtları arasında, P. Canonica'nın yapıtı olan *Atatürk anıtı* (1927) ve *Zafer anıtı* (1927), Krippel' in ürünü olan *Cumhuriyet* anıtı* (1927), H. Holzmeister'in yapıtı olan *Güven* anıtı* (1935), Hüseyin Özkan'ın (Anka) yapıtları olan *Mithat Paşa anıtı* (1966) ve *Mimar Sinan anıtı* (1956) sayılabilir.

• EDEBİYAT. Kurtuluş savaşı'ndan önceki dönemde Ankara'yı konu edinmiş edebiyat yapıtları sınırlıdır. İslamlıktan önceki dönemin ünlü arap şairi İmrülkays'ın bu kentte öldüğü (540) ve son şiirlerinde bu çevreyle ilgili izlenimlerini dile getirdiği ileri sürülmüştür. 1648'de kente gelen Evliya Çelebi burada gördüklerini konu edinirken düşüne giren Er Dede Sultan adlı ermişin Kalealtı'nda, Odunpazarı semtindeki mezarını nasıl bulduğunu da hoş bir biçimde anlatır (*Seyahatname*, II). Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* başlıklı röportaj dizisinde kentin İkinci meşrutiyet sonrasındaki durumunu betimler.

Kurtuluş savaşı yıllarından başlayarak Ankara'da yaşayan yazarlar, kenti ve buradaki yaşamı ayrıntılarıyla canlandırdılar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Ankara* (1934) romanında, Kurtuluş savaşı Ankarası'nın gerçekçi bir görünümünü sunar. Güç koşullar içinde, yoksunluklara katlanarak yeni devletin kurulmasına katkısı olan aydınların zamanla kendi çıkarlarını gözetmeye koyulduklarına dikkati çeker. Romanın yazılışından on yıl sonrasına ait bölümde başkent Ankara çalışkan, özverili, halkıyla bütünleşmiş aydınların kenti olarak canlandırılır. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş şehir* (1946) kitabının Ankara'ya ayırdığı bölümünde yapılara (Ankara kalesi, Augustus tapınağı, Hacıbayram camisi vb.), kendi anılarına, gözlemlerine dayanarak kentin yeni Türkiye'nin kültür bileşimi içindeki yerini araştırır. Avlusundaki hitit aslanları ve yılan figürlü mihrabıyla Aslanhane camisi'ni, Augustus tapınağı'yla yanı başındaki Hacıbayram camisi'ni tanımlarken farklı kültürlerin benzerlik ve karşıtlıklarını gösterir. Aka Gündüz *Dikmen yıldızı* (1928) romanında Kurtuluş savaşı yıllarına ait görünümleri canlandırır. Memduh Şevket Esendal hikâyeleriyle *Ayaşlı ve kiracıları* (1934) romanında, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen döneme ait kişilikleri betimler ve kentteki yaşamdan hareketli bir kesit verir.

Kültür merkezi İstanbul'un yanında Ankara ikinci bir merkez oluştururken, burada yaşayan, görev yapan yazarlar da kentin türlü yönlerini dile getirmişlerdir. İlhan Tarus memur kesimini, devlet dairelerindeki yaşamı gerçekçi biçimde anlatır. Falih Rıfkı Atay (*Çankaya*, 1958), Şevket Süreyya Aydemir (*Suyu arayan adam*,

Eski **Ankara** evlerinden bir örnek

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Ahielvan camisi (1382)

1961), Ceyhun Atuf Kansu (*Cumhuriyet bayrağı altında*, 1973), Erhan Bener (*Bürokratlar*, 1978-1979), Mehmet Kemal (*Kalenin eteğinde, Pulsuz tavla*, 1984), Adalet Ağaoğlu (*Göç temizliği*, 1985) vb. anılarını yazarken kentin yaşamını canlandırırlar. Ankara'da dönemlerinin siyasal - toplumsal gelişimlerine tanıklık eden Fakir Baykurt (*Amerikan sargısı*, 1967), Sevgi Soysal (*Yenişehir'de bir öğle vakti*, 1973), Adalet Ağaoğlu (*Bir düğün gecesi*, 1979; *Üç beş kişi*, 1984) vb. bu gözlemlerinin çerçevesi olarak kentten görünümler verirler.

Atatürk'ün kentle birleşen kişiliği Cumhuriyet'in ilk dönem şiirini besleyen bir tema oldu (Faruk Nafiz Çamlıbel, "Çankaya"); Ankara'nın semtlerinden, sokaklarından kaynaklanan izlenimler şiirleri besledi (İlhan Berk, "Sakarya sokağı baladı"). Kentin kenar semtlerini, gecekondu mahallelerini konu edinen toplumsal içerikli şiirler de (Ahmet Arif, "Karanfil sokağı") yazıldı. (→Kayn.)

Ankara anıtı, Ankara'daki Augustus tapınağı'nın duvarlarındaki yazıt. Tapınağın pronaos duvarında latince, portikusun güney-doğu duvarında yunanca yazılmıştır. (→ AUGUSTUS VASİYETNAMESİ.)

Ankara anlaşması, Türkiye ile Avrupa Ekonomik topluluğu (AET) arasında ortaklık yaratan, bu ortaklığın amaçlarını, temel koşullarını, kurumlarını belirleyen anlaşma. 12 eylül 1963'te Ankara'da imzalandı, 1 aralık 1964'te yürürlüğe girdi. (→ AVRUPA TOPLULUKLARI.)

Ankara Arkeoloji müzesi → ANADOLU* MEDENİYETLERİ MÜZESİ.

ANKARA çayı, esk. **Engürü suyu**. İç Anadolu'da Sakarya nehrinin sağdan aldığı önemli kollardan biri. 186 km. İncesu, Hatip çayı (Bent deresi) ve Çubuk suyunun Ankara ovasının D. kenarında birleşmesiyle oluşur. Ankara B.'sında geniş bir alanın sularını toplar ve Eskişehir il sınırında Sakarya'ya kavuşur.

Ankara çimento sanayii TAŞ, Türkiye çimento ve toprak sanayii'ne (ÇİTOSAN) bağlı bir kamu kuruluşu. Cumhuriyet döneminin ilk çimento fabrikası olan tesis, 1926'da yılda 15 000 ton kapasiteyle Ankara'da kuruldu. 1956 ve 1967 yıllarında tevsi edilerek kapasitesi yılda 440 bin ton klinker, 460 bin ton çimento üretebilecek düzeye yükseltildi. Ön ısıtıcılı kuru sistem tekniğiyle çalışan fabrikada, yakıt olarak fuel-oil ve kömür, katkı maddesi olarak tras kullanılmakta, TS 19-PÇ portland çimentosu ve TS 19-KPÇ katkılı portland çimentosu üretilmektedir. İşletmede ÇİTOSAN'ın % 93,5 payı bulunmakta, 328 kişi çalışmaktadır (1991).

Ankara Çocuk-Gençlik tiyatrosu, 1976-77 döneminde *Ankara Çocuk tiyatrosu* adıyla Salih Kalyon, ve arkadaşları tarafından kuruldu. Çalışmalarını Ankara'da sürdüren ve yurt içi, yurt dışı başarılı turneler yapan topluluk, daha sonra şimdiki adını aldı ve 1984 başlarında İstanbul'a yerleşti. Başlıca oyunları: *Becerikli kanguru* (1976), *Demet ile Memet* (1982), *Palyaço* (1984).

Ankara Çocuk - Gençlik tiyatrosu *Palyaçolar* (1979) adlı oyun açıkhava gösterimi sırasında

Ankara Demirspor kulübü, Devlet demiryolları çalışanları tarafından Ankara'da kurulan spor kulübü (1932). Forması kırmızı-yeşildi. Yalnızca güreş dalında etkinlik gösterdi. Çankaya kulübü ile birleşerek forma rengini mavi-lacivert olarak değiştirdi (1937). Futbolda üç kez Ankara amatör lig şampiyonu (1938-1939), 1947'de Türkiye, 1958-1959 sezonunda Ankara profesyonel lig şampiyonu oldu. Birinci futbol liginde (1959-1971), 2. Türkiye liginde (1971-1983) ve 3. Türkiye liginde (1984-1992) yer aldı. Futboldan başka, güreş atletizm dallarında da etkinlik gösterdi.

Ankara Deneme sahnesi, 1957'de üniversiteli gençlerin ve değişik meslek sahiplerinin bir araya gelerek kurdukları topluluk. Birçok ünlü yabancı yazarın yanı sıra, türk yazarlarının yapıtlarını da sahneledi, katıldığı uluslararası tiyatro şenliklerinde ödüller aldı.

Ankara Devlet konservatuvarı → DEVLET KONSERVATUVARI (Ankara).

Ankara Devlet opera ve balesi → DEVLET OPERA VE BALESİ (Ankara).

Ankara Devlet tiyatrosu → DEVLET TİYATROSU (Ankara).

Ankara Etnografya müzesi, Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk ve önemli müzelerinden; 1925-1927 yılları arasında yapımı tamamlanan müze, 1930'da ziyarete açıldı. Burada, Anadolu-türk sanatına ve etnografyaya ilişkin giyim, işlemeler, dokumalar, maden sanatları, ahşap eserler, yazma eserler, tekke eşyası vb. sergileniyor. Salonlardan biri XVII. yy. Ankara evinin bir odası biçiminde düzenlenmiştir. Bir başka salonda da TBMM'nin ilk üyelerinden, araştırmacı Besim Atalay'ın armağanı olan yapıtlar bulunur. Şeref holünde, Atatürk'ün, Anıtkabir'e taşınmadan önce 15 yıl süreyle katafalkının bulunduğu bölüm, simgesel bir mezar ve mermer levhayla belirtilmiştir. Müzenin ayrıca, yazma ve basma yapıtlar kitaplığı ile şeriye sicillerinin korunduğu arşivi vardır.

Ankara Gazeteciler cemiyeti → GAZETECİLER CEMİYETİ (Ankara).

Ankara Halk tiyatrosu, 1975 yılında Ankara Sanat tiyatrosu'ndan ayrılan Erkan Yücel ile arkadaşlarının kurdukları topluluk. İlkin Devrimci Ankara sanat tiyatrosu adını taşıyan topluluk, 1978'den sonra bu adı benimsedi. Erkan Yücel'in ölümünden sonra dağıldı.

Ankara Hukuk mektebi → HUKUK FAKÜLTESİ.

Ankara hükümeti, Kurtuluş savaşı süresince TBMM hükümetlerine verilen ad. Bu hükümetlere resmen, Türkiye Büyük millet meclisi hükümetleri ya da İcra vekilleri heyeti adı verilir. 25 nisan 1920'de TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir Muvakkat icra encümeni oluşturuldu. 3 mayıs 1920'de, gene TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa başkanlığında, her bakanın TBMM üyeleri arasından ayrı ayrı seçildiği 12 bakanlı Birinci icra vekilleri heyeti kuruldu. İlk Ankara hükümeti, 24 ocak 1921 tarihine kadar görev başında kaldı. 24 ocak 1921'den 9 temmuz 1922'ye kadar 2. ve 3. icra vekilleri heyetleri'nin başkanlığını Fevzi Paşa (Çakmak), 12 temmuz 1922 -4 ağustos 1923 tarihleri arasındaki 4. hükümetin başkanlığını Hüseyin Rauf Bey (Orbay), 14 ağustos 1923'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar olan 5.hükümetin başkanlığını da Ali Fethi Bey (Okyar) yaptı.

Ankara İl halk kütüphanesi, Ankara'da, Milli eğitim bakanlığı kütüphaneler müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. Türkiye'nin derleme nüshası alan altı büyük kitaplığından biri. Ankara Umumi kütüphanesi adıyla kuruldu (1928). Toplam 239 277 ciltlik dermesi vardır (1985). Süreli yayınlar 49 959 cilt, izlenen süreli yayın 1907,

Büyük Larousse

Ankara Etnografya müzesi

yazma eser 17, eski harfli türkçe eser 239, yabancı dildeki kitap sayısı 3 556' dır. Kitaplıkta işlenmemiş durumda çok sayıda harita, para, afiş, kartpostal, pul bulunmaktadır. Alfabetik fiş kataloğu, Dewey sistemiyle hazırlanmış konu kataloğu vardır.

Ankara itilafnamesi, TBMM hükümeti ile Fransa arasında imzalanan antlaşma (20 ekim 1921). Mondros mütarekesinden sonra Fransa, Ermeniler ile işbirliği yaparak güney bölgelerimize hâkim olmaya çalıştıysa da ummadığı bir direnişle karşılaştı. Pozantı civarında bir fransız taburunun esir edilmesi, Fransa'nın Ankara'yla 20 günlük bir mütareke imzalamasında etkili oldu (30 mayıs 1920). Fransa, 1921 yılı ortalarında TBMM hükümetiyle temas girişimlerinde bulundu. Bunda, Yunanlılar'a karşı kazanılan askeri başarılar, Sovyetler ile imzalanan antlaşmalar, İtalyanlar'ın Anadolu'yu terke başlaması, Ren bölgesinin geleceği konusunda İngiltere'nin Fransa'yı desteklememesi gibi nedenler de rol oynadı. Fransa, Franklin Bouillon'u 9 haziran 1921'de TBMM hükümeti ile gayriresmi bir temas kurmak üzere Ankara'ya gönderdi. Görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal Paşa yönetti. Fransa, görüşmelerde bir anlaşmaya yaklaşılmışken, başlayan yunan saldırısının gelişme göstermesi üzerine beklemeyi tercih etti. Sakarya meydan savaşı'nın kazanılması Fransa'nın tereddütlerini giderdi. Türk temsilcisi Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) ile fransız temsilci Franklin Bouillon arasında Ankara itilafnamesi imzalandı. Antlaşmayla,Türkiye ile Fransa arasındaki savaş durumu sona erdi. Türk-Suriye sınırı çizildi. İskenderun ve Antakya, türk olan özelliği kabul edilmek ve korunmak şartıyla Fransa'ya bırakıldı. Böylece Fransa, Anadolu'nun işgalinde işbirliği yaptığı dostlarından ayrıldı. Düşman cephesi zayıfladı. Güney cephesinin tasfiyesiyle batı cephesinin güçlendirilmesi sağlandı.Daha sonra Lozan'da bu antlaşma koşulları kesinlik kazanacaktır.

Ankara kalesi, Ankara'nın merkezinde kale; Kaletepe üzerinde, kentin en eski yerleşim alanıdır. Yapım tarihi bilinmemektedir. Hititler ya da Phrygia kralı Midas (İ.Ö. VIII. yy.) tarafından yapıldığına ilişkin değişik görüşler vardır. Kimi tarihçiler, hitit kenti Ankuva ile kale arasında bağlantı kurar. Romalılar'ın Galatia seferinde, Tektosaglar kaleye sığındıklarından, yapının İ.Ö. II. yy.'da var olduğu kesindir. Roma (217), Bizans (668, 740, 805, 859), Anadolu Selçukluları (XIII. yy. ilk yarısı), İlhanlı (1330) dönemlerinde yapı çeşitli onarımlar geçirmiş, eklemeler yapılmıştır. Osmanlılar ise kentin dış surlarını genişletmiştir. Osmanlı devletine başkaldıran Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Ankara kalesi'ni ele geçirmiş, dış surları onartmıştır (1832).

Yapının prusyalı bir subay olan Vincke tarafından çıkartılan rölövesinde (1839), iç ve dış kale, kenti kuşatan dış surlar görülebilmektedir. Bentderesi'nin yamaçlarından başlayıp kenti yürek gibi kuşatan dış surlar Çankırıkapısı, İstanbulkapısı, İzmirkapısı, Namazgâhkapısı, Erzurumkapısı, Aynalıkapı, Kayserikapısı ile dışa açılır.

Geniş bir alanı kaplayan dış kaleden bugüne çok az kalıntı kalmıştır. Tepenin K. ve B.'sını kuşatan yapının 20 kulesinden 15'i sağlamdır. Bu bölüm Dışkapı ve Hisarkapısı ile dışa açılır. Hisarkapısı'nın üzerinde İlhanlılar'dan kalma 1330 tarihli bir yazıt bulunur.

Yaklaşık 50 000 m^2'lik bir alanı kaplayan, 130 X 330 m boyutlarındaki iç kale sağlamdır. 42 kuleli, 4 katlı yapının çevresi 1 150 m'dir. 10-16 m yüksekliğindeki duvarların alt bölümü mermer, üstü ankara taşındandır. Yapı, Gençkapı, Zindankapı, Parmakkapı ile dışa açılır. K.-D köşesindeki *Akkale* (Alitaşı da denir), hisarın en yüksek noktasıdır (denizden yüksekliği 978 m). G.-D. köşesinde Şarkkalesi denilen burç bulunur. Akkale bitişiğindeki K. duvarında, Anadolu Selçuklu sultanı Keykavus II'nin onarım yazıtı vardır (1249).

Kale içinde zamanla evler yapılmış, bir mahalle oluşmuştur. Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin oğlu Ankara valisi Muhittin Mesut Şah burada Alaettin camisi'ni yaptırmıştır (1198).

Ankara kalesi, Necil Kâzım Akses'in senfonik şiiri. 1938'de yazılmaya başlanan yapıt, 1942'de tamamlandı ve ilk kez Ernst Praetorius yönetimindeki Riyaseticumhur filarmoni orkestrası'nca seslendirildi. Ertesi yıl, Fritz Zaun yönetimindeki Devlet orkestrası'nın yorumuyla Berlin'de plağa alındı; Viyana'daki Universal Edition, yapıtın notasını yayımladı. Besteci, daha sonra partisyonda bazı değişiklikler yaptı. Son biçimiyle ilk kez 1964'te, yine Ankara'da seslendirildi. Yapıt, Türk Kurtuluş savaşı'nın bir yüceltilmesidir.

Ankara Meydan sahnesi → MEYDAN SAHNESİ (Birleşmiş oyuncular).

Ankara Oda orkestrası → ODA ORKESTRASI (Ankara).

Ankara opereti, 1928 yılının ilk aylarında İstanbul'da kurulan operet topluluğu. Kadıköy'deki Hâle tiyatrosu'nda *Mariça* ve *İstanbul gülü* operetlerini oynadıktan sonra Cumhuriyet opereti ile birleşti.

Ankara paktı, Türkiye, İngiltere, Fransa arasındaki savunma antlaşması (19 ekim 1939). İkinci Dünya savaşı öncesinde Almanya'nın Orta Avrupa, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı emelleri Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı birbirine yaklaştırmıştı. Türkiye, Almanya'nın engelleme çabalarına karşın, Akdeniz'in güvenliği konusunda İngiltere ile 12 mayıs 1939 Fransa ile de 23 haziran 1939'da aynı nitelikte birer bildiri imzaladı. SSCB ile Nazi Almanyası arasında 23 ağustos 1939'da bir saldırmazlık paktının imzalanması, Almanya'nın 1 eylülde Polonya'ya saldırması, 28 eylülde bu ülkeyi Sovyetler ile paylaşması, daha da önemlisi Türk-Sovyet görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerine; Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir karşılıklı yardım antlaşması imzalandı. Buna göre İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye bir Avrupa devletinin saldırması halinde, Türkiye ile işbirliğinde bulunacaklar ve gerekli bütün yardımları yapacaklar; İngiltere ve Fransa, Akdeniz bölgesinde bir Avrupa devletinin saldırısına uğradıkları takdirde Türkiye aynı yükümlükleri yerine getirecek; İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler yüzünden savaşa girerlerse Türkiye, fiili olarak İngiltere ve Fransa ile işbirliği içinde, elinden gelen yardım ve desteği yapacaktı. İngiltere ve Fransa bu antlaşma hükümleri dışında bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, Türkiye bu iki devlete danışacak, hiç değilse tarafsız kalacaktı.

Ankara palas, Ankara'da otel. Ulus meydanından İstasyon'a inilirken, solda, ikinci TBMM binasının karşısında yer alır. Yapımına, zamanın sağlık bakanlarından Dr. Rıza Nur'un girişimiyle başlandı. Rıza Nur, otelin planlarını mimar Vedat Bey'e (Tek) ısmarladı. Ancak, yapım sürerken bakanlık binayı Evkaf idaresi'ne devretti. Evkaf, mimarlık ücretini ödemeyince Vedat Bey planları vermedi. Yapım, plansız olarak sürdürüldü. Otel tamamlandığında (17 nisan 1928) giriş merdivenlerinin unutulduğu görüldü. Bu eksiklik sonradan tamamlandı. Otel, işletmeye açıldığından, TBMM şimdiki yerine taşınıncaya kadar (6 ocak 1961) yabancı konukların ağırlandıkları, lobisinde devlet ve siyaset adamlarının buluştukları, önemli balo ve toplantıların yapıldığı bir yer olarak, başkent Ankara'nın yaşamında ön planda yer aldı. 1960'lı yıllarda bir süre çeşitli amaçlarla kullanıldı. 1980 sonrası Devlet konukevi oldu.

Ankara Radyosu. Türkiye Telsiz-Telefon şirketi'nce kurulan 5kW gücündeki vericiyle yayına başladı (1927). Sonra 120 kW gücündeki Ankara uzun dalga, 20 kW gücündeki Ankara kısa dalga istasyonları yayına geçti (28 ekim 1938). Aynı yıl Ankara radyo binası hizmete girdi. 100 kW'lık Ankara kısa dalga istasyonu kuruldu(1950); Ankara Radyosu uzun dalga vericisi 240 kW güce çıkarıldı (1961). 1 mayıs 1965'te Türkiye Radyo-Televizyon kurumu'na devredildi.

Ankara Radyosu halen uzun dalga 1 500 m, 200 kHz üzerinden ,120 kW çıkış gücüyle TRT-I; uzun dalga 1 648 m 182 kHz üzerinden, 1 200 kW çıkış gücüyle TRT-II,çok kısa dalga 91,2 MHz üzerinden, 60 kW çıkış gücüyle TRT-III yayınlarını sürdürüyor.

Ankara Radyosu çoksesli korosu → ÇOKSESLİ KORO (TRT Ankara radyosu, — su).

Ankara Sanat tiyatrosu (AST), tiyatro adamı Asaf Çiyiltepe*'nin İstanbul'da kurduğu Arena* tiyatrosu'nun Ankara'ya taşındıktan sonraki adı. 6 aralık 1963'te Yenişehir, Ihlamur sokak 7 numaradaki salonda *Godot'yu beklerken* adlı oyunla perdelerini açtı. Şirket müdürlüğünü Bülent Akkurt'un yaptığı topluluk, Çiyiltepe'nin ölümünden sonra (1967), çalışmalarını Güner Sümer*'in sanat yönetmenliği altında sürdürdü. Bazı anlaşmazlıklar nedeniyle AST'ta nisan 1970'te başlatılan grev, 182 gün sürdü. Tiyatro 1971-1972 döneminde sıkıyönetim tarafından kapatılınca faaliyetini Ankara tiyatrosu adıyla turnelerle sürdürdü; 1973'te yeniden eski adını aldı. Bu arada Rutkay Aziz*'in yöneticiliğini üstlendiği ve bugüne dek sürdürdüğü AST, toplumcu çizgideki oyunları yüzünden, kuruluşundan bu yana sık sık kovuşturmaya uğradı, hakkında yasaklama kararları verildi. Bugün Türkiye'nin önde gelen özel topluluklarından biri olan AST'ın oyun dağarındaki 80'i aşkın yapıttan Sermet Çağan'ın *Ayak*-bacak fabrikası* (1965); Orhan Kemal'in *72*. ko-*

Büyük Larousse

Ankara kalesi

Ankara Sanat tiyatrosu'nda Oktay Arayıcı'nın *Nafile dünya* adlı oyununun bir gösterimi (1971-72)

ğuş (1966), *Eskici* dükkânı* (1969); Brecht'in *Hitler rejiminin korku ve sefaleti* (1972) ile *Tak-tik, yuvarlak kafalarla sivri kafalar* (1979), Mehmet Akan'ın *Hikâye-i Mahmut Bedrettin* (1981); Oktay Arayıcı'nın *Rümuz* Goncagül* (1981); Bilgesu Erenus'un *Güneyli bayan* (1985) ve İbsen'in *Bir halk düşmanı* (1986) gibi oyunları anılmaya değer.

Ankara Sanatsevenler derneği ödülleri. Başkentteki tiyatro etkinlikleri için 1964'ten bu yana verilmektedir. Ödüller, üniversite öğretim üyesi, tiyatro eleştirmeni, sanatçı ve dernek üyelerinden oluşan bir seçici kurulca saptanır. Bir tiyatro sezonu içinde en başarılı oyun yazarına, yönetmene, çevirmene, sahne tasarımcısına, en iyi kadın ve erkek oyuncularla övgüye değer görülen yazar ve sanatçılara verilir.

Ankara savaşı, Yıldırım Bayezit ile Timur arasında meydan savaşı (20 temmuz 1402). İslam dünyasında kesin bir egemenlik kurmayı hedefleyen Timur'un Anadolu'ya girerek bazı şehirleri işgal etmesi iki hükümdar arasında savaşa yol açtı. İki ordu Ankara'nın Çubuk ovasında karşı karşıya geldi. Timur'un kuvvetleri çoğu atlı olmak üzere, 160 000'i buluyordu. Ayrıca 32 fili vardı ve torunu Mehmet Sultan'ın komutasındaki süvari kuvvetleri zırhlıydı. Yıldırım'ın kuvvetleri ise 70 000 kadardı. Osmanlı ordusu, Ankara kalesi kuzeyinde Çubuk ovasına hâkim sırtlar üzerinde muharebe için gerekli düzeni aldı. En önde azaplar; sağ kolda şehzade Süleyman Çelebi'nin komuta ettiği Anadolu eyalet askeri, okçular; merkezde Yıldırım Bayezit, sadrazamı ve şehzadeleri Mustafa, Musa ve İsa çelebiler ile yeniçeriler; sol kolda, Rumeli kuvvetleri, Sırp kıtaları, bunların gerisinde Kara Tatarlar, ihtiyatta Amasya sancakbeyi şehzade Mehmet'in kuvvetleri yer alıyordu. Timur'un ordusunun sağ kanadında iki oğlu ve emirler, merkezde Timur, sol kanatta ise öteki iki oğlu ve emirler bulunuyordu.-Savaş, Timur ordusunun saldırısıyla başladı. İlk çarpışmaları denk süren savaş, Timur'un önceden elde ettiği Kara Tatarlar'ın saf değiştirerek Osmanlı sol kanadını iki ateş arasına alması üzerine Timur lehine döndü. Osmanlı sol kanadı çöktü. Sağ kanattaki Anadolu askerlerinin bir bölümünün Timur'un yanında bulunan eski beylerine katılmaları üzerine Osmanlı sağ kanadı da çöktü. Bu gelişmeler üzerine sadrazam, şehzade Süleyman, Çelebi Mehmet ve Sırp despotu kuvvetlerini toplayarak geri çekilmeye başladı. Yanındaki şehzadeleri ve yeniçerilerle akşama kadar dövüşen Yıldırım Bayezit çekilmeye çalışırken esir düştü. Anadolu tarihinin en büyük meydan muharebelerinden biri olan Ankara savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişiminde yarım yüzyıllık bir duraklama yarattı. (→ Kayn.)

Ankara sigorta (Ankara a. türk sigorta şti.), 1936'da Ankara'da kuruldu. Kuruluş sermayesinin % 35'i Destek reasürans, % 29,8'i Etibank, % 19,8'i İş bankası, % 15'i Türk ticaret bankası'nca karşılandı. 1985 yılı prim toplamına göre, ana çalışma dalları nakliyat ve makine montaj sigortacılığıdır. 1985'te prim toplamı 5,9 milyar TL, çalıştırdığı eleman sayısı 140'tır.

Ankara Şehir tiyatrosu, Atatürk'ün emriyle Raşit Rıza Samako*'nun yönetiminde kuruldu (1937). Kadrosunda Avni Dilligil, Nezahat Dilligil, Hüseyin Kemal Gürmen, Şaziye Moral, Feriha Tevfik gibi tanınmış sanatçıların yer aldığı topluluk, aynı yıl Bağdat'a yaptığı bir turneden sonra dağıldı.

Ankara şeker fabrikası, 1962'de Ankara'da kuruldu. Günde 1 200 ton olan pancar işleme kapasitesi, sonradan 3 000 tona çıkarıldı. 1968'de işletmeye bağlı olarak şeker ve çimento sanayisi için yedek parça imal eden "Ankara makine fabrikası" kuruldu. Normal kampanya süresi 130 gün olan fabrikada, kristal şeker, yan ürün olarak da melas ve melaslı kuru küspe elde edilir. Aşırı üretim nedeniyle bütün ülkede olduğu gibi bu fabrikada da şeker üretimi sınırlandırıldı.

Ankara şeker fabrikası

Ankara Türkocağı kütüphanesi, Ankara'da, Türkocağı bünyesinde kurulmuş kitaplık. Ankara'nın en zengin halk kitaplığıydı. Türkocakları kapanınca (1932), Ankara Halkevi kütüphanesi adını aldı. Halkevlerinin kapanmasından sonra (1951), eski adına döndü. Rumca kitaplar yönünden de zengin olan dermesi, Milli kütüphane'ye aktarıldı.

Ankara Üniversitesi, merkezi Ankara'da olan yükseköğrenim kurumu. Cumhuriyet'in ilanından sonra başkent Ankara'da, ilk aşamada Adliye hukuk mektebi (1923), fakülteye dönüştürülerek Ankara Hukuk fakültesi açıldı (1925). Hukuk fakültesi'ni, Dil ve tarih-coğrafya fakültesi (1935), Fen fakültesi (1943) ve Tıp fakültesi (1945) izledi. Çıkarılan bir yasayla bu dört fakülte aynı çatı altında toplanarak özel ve tüzel kişiliği olan Ankara Üniversitesi kuruldu. Üniversite senatosunun kararıyla, İstanbul Üniversitesi (1933) ve İstanbul teknik üniversitesi'nden (1944) sonra, Türkiye'nin üçüncü üniversitesi olarak Ankara Üniversitesi 13 kasım 1946'da resmen açıldı. Daha sonraki yıllarda kurulan Ziraat ve veteriner fakültesi (1948), İlahiyat fakültesi (1949), fakülteye dönüştürülerek Siyasal bilgiler fakültesi adını alan Mülkiye mektebi (1950) de Ankara Üniversitesi'ne bağlandı. Bunları, Eczacılık (1960), Eğitim (1965), Diş hekimliği (1973) ve Antalya tıp (1973) fakülteleri izledi. Ankara Üniversitesi'nin yapısı içinde kurulmuş olan Hacettepe tıp fakültesi (1963), daha sonra bağımsız bir üniversite oldu (1967). 1983'teki yasa değişikliğiyle yapılan düzenlemeden sonra, Ankara Üniversitesi'ne bağlı 11 fakülte (Dil ve tarih-coğrafya, Diş hekimliği, Eczacılık, Eğitim bilimleri, Fen, Hukuk, İlahiyat, Siyasal bilgiler, Tıp, Veteriner, Ziraat), 5 enstitü (Adli tıp, Fen bilimleri, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler, Türk inkılâp tarihi) ve 6 yüksekokul (Adalet, Basın-yayın, Çankırı meslek, Ev ekonomisi, Kastamonu meslek, Kırıkkale meslek) vardır.

Ankara Üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi kütüphanesi, Ankara'da Dil ve tarih coğrafya fakültesi dekanlığı'na bağlı kitaplık. 1935'te kuruldu. 1960'lı yıllarda fakültenin bölüm, kürsü, enstitü ve seminer kitaplıkları da buraya devredildi. Toplam derme 275 000 (1985). Süreli yayınlar 36 800, yazmalar 14 678. Konu ve yazar adlarına göre alfabetik fiş kataloğu var.

Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi kütüphanesi, Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi dekanlığı'na bağlı kitaplık. 1925'te kuruldu. Toplam derme 97 000 (1985). İzlenen süreli yayın 496. Ana ağırlık konusunu hukuk kitapları oluşturuyor.

Ankara Üniversitesi merkez kütüphanesi, Ankara Üniversitesi rektörlüğü'ne bağlı kitaplık. 1933'te Yüksek ziraat enstitüsü kütüphanesi adıyla kuruldu. Enstitüye bağlı birimler Ankara Üniversitesi'ne bağlanınca, kitaplık da şimdiki adını aldı. Temelini, kütüphane kurulurken Almanlar'ın yaptığı bağışlar oluşturur. 1985'te toplam derme 70 000 cilt. Bunun 15 000'i süreli yayın. İzlenmiş süreli yayın sayısı 473. Kütüphaneye ayrılmış yayın alım bütçesi yok. Bağışlardan yararlanılıyor.

Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi kütüphanesi, fakülte dekanlığına bağlı kitaplık. 1859'da kuruldu. Toplam derme 83 500 (1985). İzlenen süreli yayın: yerli 130, yabancı 320. Ana ağırlık konusu sosyal bilimler. Alfabetik, sistematik fiş kataloğu vardır.

ANKARAARMUDU a. Daha çok Orta Anadolu'da yetişen, kışlık armut çeşidi. Meyvesi orta irilikte, yuvarlak; kabuğu ince, sarımsı yeşil renkte; eti sulu, hoş kokulu ve kumsuzdur. Eylül sonunda olgunlaşır. Depolarda uzun süre saklanabilir.

Ankaragücü, spor kulübü. İstanbul'da Sultanahmet sanat okulu öğrencilerinin *Altınörs* ve *Sanatkâran gücü* adlarıyla kurdukları iki takım *Turan sanatkâran gücü* adıyla birleşti (1913). Bu takım, 1920'ye kadar İstanbul futbol liginde oynadı. Kurtuluş savaşı'nın başlarında hepsi Sultanahmet sanat okulu öğrencisi olan futbolcular, öteki birçok öğrenciyle birlikte Anadolu'ya geçtiler. Takım, Büyük zafer'den (30 Ağustos 1922) sonra, Ankara'daki

Santral sanatkâran gücü ile birleşerek sarı-lacivert formalı *Anadolu sanatkâran gücü* adını aldı. Bu ad, daha sonra *İmalât-ı harbiye,* sonra da *Ankaragücü* (1930) oldu. Basketbol, voleybol, boks, güreş ve atletizm dallarında da etkinlik gösteren kulüp, futbolda üç kez Ankara lig şampiyonluğunu (1935-1936, 1948-1949, 1951-1952), bir kez Ankara profesyonel lig şampiyonluğunu (1956-1957), Başbakanlık (1968-1969), Türkiye (1971-1972), Gençlik ve spor bakanlığı (1967-1968) kupalarını kazandı. Avrupa kupa galipleri kupasında iki kez (1971-1972 ve 1972 -1973)Türkiye'yi temsil etti. İlkinde Leeds United'e (İngiltere), ikincisinde Glasgow Rangers'a karşı oynadı, birinci turda elendi. Üç kez ikinci lige düştü. İkinci ligde oynarken, 1980-1981 mevsiminde "B" grubunda, Sakaryaspor'un ardından, onbir puan farkla ikinci oldu. Ancak, aynı sezonda Türkiye kupasıyla birlikte Cumhurbaşkanlığı kupasını da kazandığından, bir 2. lig takımı ilk kez böyle bir başarıya ulaşıyor gerekçesiyle Futbol federasyonu tarafından yapılan yönetmelik değişikliğiyle 1. lige yükseltildi. Makine ve kimya endüstrisi kurumu yapısı içinde yer alan kulübün resmi adı, MKE Ankaragücü'dür.

ANKARAKEÇİSİ a. Uzun, kıvırcık, ipek gibi yumuşak kıllı evcil keçi ırkı. (Bil. a. *Capra hircus angoriensis.*) [Eşanl. TİFTİK-KEÇİ.]

—ANSİKL. Ankarakeçisi küçük, ince yapılı bir hayvandır. Başı vücuduna oranla ufaktır. Erkeklerde ve dişilerde genellikle boynuz vardır. Gözler parlak, kulaklar çoğunlukla uzun, genişçe ve sarkıktır. Kılları beyaz renktedir. (Siirt ve Van dolaylarında kahverengi, boz ya da siyah kıllı olanlarına rastlanır.) Yılda bir kez ilkbaharda kırkım yapılır. Yaşına ve yetiştirildiği bölgeye göre, bir hayvandan ortalma 2-3 kg tiftik alınır. Tekelerde verim 6 kg'a kadar çıkabilir. Tiftik uzunluğu 20-25 cm'dir. Ancak tiftik kalitesini düşürmemek için hayvanlar genellikle sağılmaz.

ankarakeçisi

Ankarakeçisi Sümer uygarlığının ilk dönemlerinden beri bilinmektedir. Sümer yazıtlarında adı geçen güzel, ince yapılı, beyaz keçi bugünkü ankarakeçisine benzer. Charles Texier, ankarakeçisinin Anadolu'ya Osmanlılar'ca getirildiğini yazar.

İlk olarak Fransızlar, sonra İspanyollar ve İtalyanlar ülkelerine bu hayvanlardan damızlık götürdüler, ama başarılı olamadılar. 1838'de İngilizler ankarakeçisini Güney Afrika'daki Cape sömürgesine götürerek oradaki yerli keçileri çevirme melezlemesi yoluyla tiftikleştirdiler. Birçok ülkeye götürülen ankarakeçisi ancak Güney Afrika, Amerika ve Avustralya'da yetiştirilebildi.Böylece İngiltere ve Amerika, Türkiye'nin en büyük rakibi oldu. Ancak, Cumhuriyet'ten sonra damızlık dışsatımı yasaklandı. Bugün, dünyada en iyi tiftiğin ankarakeçisinden elde edildiği kabul edilir. Ne var ki Türkiye, verim düşüklüğü nedeniyle diğer üretici ülkelerle rekabet edemediği için (Türkiye'de keçi başına verim ortalama 2 000 g, diğer ülkelerde 3 000 g) keçi ve dolayısıyla tiftik üretimi yıldan yıla gerilemektedir (1966' da 5 600 000 baş, 1984'te 1 973 000 baş).

ANKARAKEDİSİ a. Uzun tüylü kedi ırkı.

—ANSİKL. Uzun tüylü kedilerin atası ankarakedisi ile vankedisidir. Avrupalılar bu kedilere *angora* derler, ama ABD'de tümü iran kedisi adıyla anılır.

Ankarakedisinde tüyler dipte yünsü, uçlarda ipeksidir. Kafa küçük ya da orta büyüklükte, başın üst bölümü geniştir. Kulaklar uzun, kulak uçları tüylü ve sivridir. Bacaklar uzunca ve yuvarlaktır. Kuyruk da uca doğru incelir. Tüy rengi bembeyazdır. Gözleri hafif bademsi biçimde, mavi, gök, sarı ya da başka renktedir. Mavi gözlü kedilerle sarı gözlü kediler birkaç kuşak boyunca birbirleriyle çiftleştirilirse sonunda bir gözü mavi, bir gözü sarı kediler ortaya çıkar.

Ankarakedisi, yanlış olarak halk arasında sağır bilinir. Oysa hepsi sağır değildir; beyaz tüyleri ve mavi gözleri belirleyen genlerin aynı bireyde toplanmasının sonucu olarak yalnız mavi gözlü ve beyaz tüylü kediler sağırdır.

Ankarakedilerini iran kedileriyle karıştırmamak gerekir. İran kedileri daha kısa bacaklı, daha uzun ve yünsü tüylü ve kısa kuyrukludur.

Ankarakedilerini vankedilerinden ayırmak için de kafaya, gözlere ve kulaklara bakmak yeter. Ankarakedisinin kafası daha küçük, gözleri daha geniş,kulakları daha uzundur.

ANKARALI İSMAİL RUSUHİ → İSMAİL RUSUHİ.

ANKARATAVŞANI a. Tüyleri ince, uzun, yumuşak ve parlak, eti lezzetli evcil tavşan ırkı.

—ANSİKL. Ankaratavşanı, daha çok tüyleri için yetiştirilir. Beyaz, siyah, boz ve mavi renkteki tüyleri dipten uca doğru kalınlaşır. İnce tüyler daha değerlidir. Tüy boyu 8-9 cm olduğunda kırkılır. Yıllık verim 350-400 g'dır. Kumaş yapımında, ayrıca diğer tüylerle birlikte şapkacılıkta kullanılır. Etinden de yararlanılan ankaratavşanının ağırlığı 2,5-3,5 kg arasında değişir.

Fransa'ya 1723'te götürülen bu hayvanın tüylerini değerlendirmek için, orada fabrikalar kuruldu. Daha sonra Almanya, Hollanda, İsviçre, İtalya, Rusya ve Japonya'da yetiştirilmesine başlandı. Ankaratavşanı Türkiye'de hâlâ çok ilkel yöntemlerle yetiştirilmektedir. Dolayısıyla tavşan tüyü sanayisi gelişmemiştir.

ANKARATRA, Madagaskar'da dağlık kütle, Antananarivo'nun G.-B.'sında,İmerina'nın yanıbaşında yükselir. Adanın en yüksek doruklarından *Tsiafajavona,* (2 638 m)bu kütlededir.Birbirini izleyen lav akıntılarının (bazaltlar,trakitler,"ankaratritler",yeni bazaltlar)üst üste biriktiği bu çok büyük (4 000 km²) kütlede, yer yer kubbe biçimli kabartılar ve krater konileri görülür.

Ankaratra tarım işletmesi, Madagaskar'da büyük tarım işletmesi, Ambilobé bölgesinde; eskiden Mahavavy şeker şirketinin (S.O.S.U.M.A.V.) malıydı. Şeker rafinerisi.

ANKARİB be. (ar. *ᶜan-* ve *karib*'den *ᶜankarib*). *Esk.* Çok geçmeden, yakında: *"Saim-i hicran umar îd-i visalin ankarib "* (Nev'i, XVI.yy.).

ANKASTRE sıf. (fr. *encastré*). Dülg. *Ankastre birleştirme,* bir kirişi duvara, bir dikme ayağını yere sabit geçmeyle bağlama; serbest mesnetin ya da eklemin karşıtıdır.

ANKEBUT a. (ar. *ᶜankebût*). *Esk.* Örümcek: *"Bir ankebut evinde karar eylesem yiri"* (Nev'i, XVI.yy.).

—Ed. → ÖRÜMCEK.

Ankebut suresi, Kuran'ın 29. suresi. 69 ayettir ve Mekke'de inmiştir. Sure, adını *örümcek* anlamına gelen *ankebut* sözcüğünden alır. Surede, Hak yolundan ayrılanların kendilerine yaptıkları yuva, örümcek ağına benzetilerek, güçsüzlükleri anlatılır. Nuh, İbrahim ve Lut peygamberlerin kavimlerinden sözedilerek de Allah'a inanmayacakların başına gelecek kötülükler açıklanır. Surede ayrıca ana -baba buyruklarının yerine getirilmesi gerektiği belirtilerek şöyle denir: "İnsanlara, ana ve babalarına iyi davranmalarını öğütledik. Ancak, onlar bilmedikleri ve tanımadıkları bir nesneyi bana ortak koşmak için seninle uğraşırlarsa, onlara sakın boyun eğme."

ANKEBUTİ sıf. (ar. *ᶜankebût* ve *-î*'den *ᶜankebûtî*). *Esk.* Örümcek gibi, örümceğimsi.

ANKEBUTİYE a. (ar. *ᶜankebûtî*'nin dişl. *ankebûtiyye*). *Esk.* **1.** Örümceğin ördüğü ağ. **—2.** XX.yy. osmanlıcasında, fr. *arachnides* örümcekler karşılığında zooloji terimi olarak kullanılmıştır.

ankarakedisi

ANKERİT a. (fr. *ankérite*). Miner. Demir karbonat içeren ve havada esmerleşen dolomi türü.

ANKES a. (fr. *encaisse*). **1.** Çeşitli nedenlerle elde likit olarak bulundurulan para miktarı. **—2.** *Reel ankes etkisi* (ya da reel para depoları, etkisi), ekonomideki değişkenlere karşı hassas birimlerin rasyonel parasal davranışlarına dayalı bir fiyat ayarlama mekanizması etkisi. (Özellikle İ. Fischer, A. Pigou, Don Patinkin tarafından incelenmiştir.) ‖ *Arzulanan ankes* (arzulanan para depoları), L. Walras tarafından ortaya konulan ve "mübadeleye katılanların satın almak, tedavül parası ve tasarruf olarak karşılığının ellerinde bulundurmak istedikleri, tüketilebilir mallarla sürekli gelirlerin tam ya da kısmi tutarı" anlamına gelen kavram. ‖ *Âtıl ankes,* ilerde yararlanılması düşünülen ve o an için hiçbir fiili yararı olmaksızın elde tutulan ankes. ‖ *İhtiyat nedeniyle tutulan ankesler,* Keynes'e göre, iktisadi birimlerin umulmadık durumlara karşı koyabilmek amacıyla elde tututtukları ankesler. ‖ *Metal ankes,* bir emisyon bankasında, kâğıt paraya teminat hizmeti gören altın ya da gümüş değerler. ‖ *Muamele nedeniyle tutulan ankesler,* Keynes'e göre, parayla ödenen cari işlemleri gerçekleştirmek amacıyla elde tutulan ankesler. ‖ *Spekülasyon nedeniyle tutulan ankesler,* Keynes'e göre, iktisadi birimlerin, ellerinde bulundurdukları ankeslerin değeri ve bunun geleceği hakkındaki tahminlerine bağlı ankesler.

ANKET a. (fr. *enquête*). **1.** Bir sorun üzerinde tanıklıkları ve deneyimleri bir araya getirerek yapılan araştırma; bu amaçla düzenlenen sormaca, soruşturma: *Bilimsel bir anket. Yılın sporcusunu seçmek üzere düzenlenen bir anket. Anket sonuçları.* **—2.** *Anket yapmak,* bir sorunu araştırmak için anket uygulamak: *Tüketicinin ürün hakkındaki düşüncelerini saptamak üzere anket yapmak. Yapılan anket sorunu açıklığa kavuşturdu.*

—Basın. Bir ya da birden fazla gazetecinin yazılı belgelerden ve yerinde yapılmış görüşmelerden yararlanarak kaleme aldıkları siyasal, iktisadi, toplumsal konularla ilgili bilgi sağlayıcı makale ya da makaleler dizisi.

—İstat. Tümüyle istatistik nitelikte araştırma. Yalnızca sayısal derlemeyle yetinilmeyip, aynı zamanda, betimsel bilgiler ve anketçi tarafından sağlanan gözlemleri de içeren bir soru listesi yardımıyla gerçekleştirilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şehirc. *Şehircilik anketi,* belirli bir bölgede oturan, çalışan ya da buraya gelip giden nüfus, bölgenin taşınmaz mal varlığı ve her türlü donatımı, ekonomik nitelikleri, yerel para kaynakları ve tüm bu alanlarda gelişme eğilimleri üzerine sürdürülen araştırmaların tümü; nazım planlar ya da imar planları gibi resmi belgelerin hazırlanmasında gerekli öğeleri elde etmek için yapılır.

—ANSİKL. İstat. Anketlerle binlerce birey-

sel olgu, kaynağından derlenmeye çalışılır. Bunlar soru kâğıtlarına geçirilir. Eğer gözlemciler bu işe uygunsalar ve nesnel davranıyorlarsa, elde edilen bilgiler aynı zamanda birtakım istatistiklerin hazırlanmasını da sağlar. Anket tüm ilgililere yönelikse ve sorular çok kısaysa, *tümel* bir ankettir. Bu bakımdan, daha sık yapılması açısından sayımdan ayrılır (bir sanayi kolunun tüm üyeleriyle her ay yapılan sanayi anketleri gibi). Çoğunlukla anket *kısmi*'dir. Sorular, ilgililerin bir bölümünce yanıtlanır. Bu durumda soru sayısı daha çok olabilir. Kısmi anketler (ya da derlemeler)arasında *monografi**'ler,kimi zaman "halkoyu anketleri"'de denen *sondaj**(örnekleme) yoluyla anketler bulunur. Üçüncü kişiye ya da ilgililerden daha iyi yanıtlayacağı düşünülen bir kuruma başvurularak düzenlenen birçok anket de *dolaylı*'dır. Çiftçiler yerine,bilgilerin bölgesel komisyon ya da tarım müdürlüğü gibi yerlerden toplanarak yapıldığı yıllık tarım anketleri bunun örneğidir.

ANKETÇİ a. Bilimsel, toplumsal, ekonomik vb. bir anketi; bir piyasa araştırmasını, bir kamuoyu yoklamasını yürüten kimse; soruşturmacı.

ANKHİALE. Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde ilkçağ kenti. Tarsos (Tarsus) ile Zephyrion (Mersin) arasındaydı. İ.Ö. VIII. yy.'da adı *İngira* idi. Yunanlı yazar Aristobulos'un aktardığı bir efsaneye göre, kenti Asur kralı Sardanapalos bir günde kurdurdu. Kralın burada taştan bir heykeli ve mezarı vardı. Asur kralı Sanherib döneminden kalma (İ.Ö. 705-681) bir silindir mühürde kentin Kue valisinin buyruğunda, Asurlular'a karşı ayaklandığı, ancak ayaklanmanın bastırıldığı bildiriliyor (İ.Ö. 698).

ANKHİSES, Truva prensi, Aineias'ın babası. Truva'nın düşüşü sırasında Aineias onu omuzlarına alıp gemilere kadar götürdü.

ANKHNESNEFERİBRE, saisli kral Psamtik II'nin kızı. Nitokris tarafından evlat edinildiği İ.Ö. 593 yılından, Mısır'ın Persler'in işgaline uğradığı 525 yılına kadar tebli Amon'un "kutsal rahibesi" olarak görev yaptı.

ANKİLOBLEFARON a. (fr. *ankyloblépharon;* yun. *ankylos,* yapışma ve *blepharon,* gözkapağı'ndan). Oftalmol. İki gözkapağının serbest kenarlarının, doğuştan ya da sonradan birbirine yapışması. (Ankiloblefaron hemen her zaman kısmidir ve genellikle süreğen yaralardan ve yanıklardan sonra oluşan nedbeler sonucunda ortaya çıkar.)

ANKİLOGLOSİ a. (fr. *ankyloglossie;* yun. *ankylos,* yapışma ve *glossa,* dil'den). Patol. Doğuştan ya da sonradan olan yapışıklıklar sonucunda dil hareketlerinin, kısmen ya da tamamen azalması.

ANKİLOKEİLİ a. (fr. *ankylocheilie;* yun. *ankylos,* yapışma, ve *kheilos,* dudak'tan). Patol. Dudakların, bir parça eksilmeden ve çene kemiklerine yapışmadan kazara birbirine yapışıp kaynaması.

ANKİLORİNİ a. (fr. *ankylorrhinie;* yun. *ankylos,* yapışma, ve *rhis,* burun'dan). Patol. Burun delikleri kanatlarının birbirine yapışık olması.

ankilostom
(Ancylostoma duodenale)

ANKİLOSTOM a. (fr. *ankylostome* ya da *ancylostome;* yun. *agkylos,* kıvrık ve *stoma,* ağız'dan). İnsanın onikiparmak bağırsağında asalak yaşayan ve ankilostomiyaz hastalığına neden olan asalak ipsi solucan. Boyu 10 mm kadar olan bu yuvarlak kurt, ağzındaki çengellerle onikiparmak bağırsağının mukozasını yaralar ve anemi yapacak derecede kanamalara yol açar. Yumurtası, ancak nemli ortamda, 15 derecenin üstünde bir sıcaklıkta gelişir. (Eşanl. KANCALIKURT.)

ANKİLOSTOMİYAZ ya da **ANKİLOSTOMOZ** a. (fr. *ankylostomiase* ya da *ankylostomose*). Kancalıkurtların neden olduğu ve dünya nüfusunun hemen hemen dörtte birinin yakalandığı asalak hastalığı. (Eşanl. KANCALIKURT HASTALIĞI.)

—ANSİKL. Ankilostomiyaz tropikal ülkelerde *(Necator americanus),* yarıtropikal ve ılıman bölgelerde *(Ancylostoma duodenalis)* çok yaygındır. Avrupa'da, sıcak ve nemli ortamda özellikle bazı maden ocaklarında çalışanlarda görülür. Türkiye'de Doğu Karadeniz bölgesinde yaygındır. Kancalıkurtların gelişmesi iki evrede olur: toprakta geçen dış evre ve önce dokularda, sonra bağırsaklarda geçen asalak evre.

Vücuda deri yoluyla giren ve genellikle kızartılara (Avrupa'da "madenci egzaması") yol açan kurtçukların dokulara yayılmaları bazen öksürük, bazen de solunum yollarına ait başka belirtilerle ortaya çıkar ("egzamalı nezlesi"). Bağırsaktaki asalak başlangıçta onikiparmakbağırsağı iltihabı gibi görünebilir ve yerleşme evresinde (asalak senelerce yaşayabilir) bazen ağır bir kansızlığa ("çocuk kansızlığı") neden olabilir. Teşhis, sıcak ülkelerde çeşitli nedenlere bağlı olabilecek böyle bir kansızlıkdan çok, dışkı tahlilinde yumurtaların bulunmasına dayanır.Tedavi, özellikle tetrakloretilen ve befenyum hidroksinaftoat kullanımını gerektirir. Hastalığı önlemek için, topraktan bulaşan birçok solucan hastalığında olduğu gibi, dışkıların yarattığı tehlikelerle savaşmak gerekir.

Ankilostomiyaz, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle çocuklarda o sırada bulunan başka bir hastalığın teşhisinde yanılgılara neden olabilen asalak hastalıklarından biridir.

ANKİLOTİ a. (fr. *ankylotie;* yun. *ankylos,* yapışma, ve *otikos,* kulak'tan). Patol. Dışkulak yolu çeperlerinin yapışık olması.

ANKİLOZ a. (fr. *ankylose;* yun. *ankylosis,* yapışıklık, katılaşıp kalma'dan). Açısı ne olursa olsun sonunda herhangi bir durumda kıpırdamaz hale gelebilen eklem oynaklığının azalması süreci.

—ANSİKL. Ankiloz iyi ya da kötü bir konumda oluşabilir. Buna göre çeşitli derecelerde ve bir kol ya da bacak bölümünü ilgilendiren sakatlıklar ortaya çıkar. Sonuç ankilozun oluştuğu açıyla da ilgilidir. (180 derecelik durumda ankiloz olmuş bir dirsek eklemi 90 derecelik olandan daha çok can sıkıcıdır.)

Ankiloz eklem travmasından ileri gelebileceği gibi,süreğen bir eklem hastalığı sonucunda da ortaya çıkabilir. Ankiloza* karşı fizik tedavi, organ eğitimi ve kaplıca tedavisi uygulanır. Bazı durumlarda, ağrılı eklem hastalıkları için ankiloz, eklemi oynamaz kılmak üzere bilerek yapılan cerrahi bir tedavi yöntemidir (artrodez).

ANKİZON a. (fr. *anchizone*). Petrogr. İlk başkalaşım belirtilerini gösteren ve Yer yüzeyine en yakın olan kuşak.

ANKLAV a. (fr. *enclave*'dan). Petrogr. Bir kayacın içinde bulunan yabancı kaya parçası. (Magmatik kayaçların anklavlarının özenle incelenmesi gerekir: kimisi magma yükselirken sürüklenen derin oluşum parçalarıdır [bazaltların peridotit anklavları]; kimisi de magmanın erken farklılaşım evrelerinin örnekleri ya da erime kalıntılarıdır.)

ANKOBER, Etyopya'da yer, Addis Abeba'nın K.-D.'sunda Çoa'nın eski başkenti.

ANKOLE, Uganda'nın G.-D.'sunda bozkırsı platolar bölgesi. Nkoleler'in ya da Ankoleler'in yürdudur.

ANKON. Tar. coğ. Doğu Karadeniz kıyısında liman kenti; İris (Yeşilırmak) nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerdeydi.

ANKONDROM a. (fr. *enchondrome;* yun. *enkhondros,* kıkırdaklı, ve *oma,* ur'dan). Kemik içinde gelişen kıkırdaklı ur.

ANKONEUS (lat. *anconeus;* yun. *agkoine,* değirmi, kıvrık şey, kıvrık kol'dan). Anat. Dirseğin arka yüzünde, epikondilden dirsek ucuna uzanan, üçgen biçiminde kısa kas. (Ön kolun gerginleştirici kasıdır.)

ANKRAH (Joseph Arthur), ganalı general ve devlet adamı (Accra 1915). İngiliz ordusunda eski bir astsubaydı. 1960' ta Kongo'ya gönderilen BM kuvvetine komuta etti. 24 şubat 1966'da, Ulusal kurtuluş konseyi'nin başı olarak, Nkrumah hükümetini devirip hem yönetimi, hem de silahlı kuvvetler başkomutanlığını ele geçirdi. 1969'da yerini general Afrifa aldı.

ANKRAJ a. (fr. *ancrage*). İnş. ve Bayınd. **1.** Bir yığma duvarda bağlama uçlarının ya da betonarme bir yapı öğesinde demirlerin oynamayacak biçimde düzenlenmesi; bu amaçla yığma duvarda bağlama kılıçları, betonarme yapı öğesinde filiz kancaları kullanılır (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Bir kirişin, bir geçme kablosunun ya da herhangi bir kablonun duvar üzerinde ya da yeraltında sabit bir noktaya tutturulması. || *Ankraj kütlesi,* bir asma köprünün kabloları ucundaki çekme kuvvetlerini zemine aktaran kütlesel yapı. (Ankraj kütleleri, kagir, beton, betonarme, öngerilmeli beton ya da karma tipte olabilir.) || *Öngerilmeli kablo ankrajı,* öngerilmeli kabloların bir yapıya uyguladığı kuvvetleri, özellikle basınç kuvvetlerini, bu yapının gövdesine aktarmaya yarayan düzenek.

—Bayınd. *Gömülü ankraj,* bir asma köprünün kablo uçlarını tabliye içine ankre etmeye yarayan düzenek.

—Dy. Gergilere, askılara, traverslere ya da raylara sabit olarak bağlanan ağaç parçaları yardımıyla bir demiryolu hattını sağlamlaştırmak ve yatay doğrultuda devinimsiz kılmak için kullanılan düzenek.

—Elektrotekn. Havai hatların yalıtkanlarına iletkenleri tesbit etme düzeneği.

—ANSİKL. Bayınd. Gömülü ankrajlı bir köprüde, kabloların çekme kuvvetinin yatay bileşeni, tabliyede boyuna bir basınç kuvveti uygular; düşey çekme bileşeni ise tabliyenin bağlı olduğu ankraj kütlelerinin ağırlığıyla etkisini yitirir. Zeminin kablolarin çekme kuvvetine zayıf direnç göstermesi durumunda gömülü ankraj kullanılır.

—İnş. ve Bayınd. Yaygın olarak kullanılan Freyssinet ankrajlarında, önce dişi koni biçiminde bir mesnet yuvası hazırlanır; sonra kablonun uç telleri açılarak bir erkek koniye sarılır ve erkek koni dişi koni içine girerek kenetlenir. Bu son işlemde bir kriko düzeneği kullanılarak, bir yandan tellerin gerilmesi sağlanırken, bir yandan da erkek koni kenetleninceye değin dişi koni içine itilir. Coyne gergilerinde, önceden örülmüş ve kıvrılmış tel başları, çelik kalıp içine dökülmüş beton yuvaya gömülür. Gergi işlemi, yine krikolar ve takozlarla sağlanır.

ANKSİOLİTİK sıf. (fr. *anxiolytique*). Özellikle ruhsal bunaltıya ve bunaltıdan doğan bedensel bozukluklara karşı etkili psikotrop maddelere denir. (Eşanl. TESKİN EDİCİ.)

◆ a. Anksiolitik madde.

—ANSİKL. Anksiolitik ilaçlar grubunda sınıflandırılan maddelerin kimyasal yapıları farklı olmakla birlikte, farmakolojik özellikleri birbirine yakındır. Sakinleştirici, kas gevşetici ve çırpınma giderici etkileri vardır. Benzodiazepinler sık kullanılan, benzeşik bir gruptur. Karbamatlar da benzeşiktir, vücuttan hızla atılır, ama alışkanlık yaptıkları sanılmaktadır. Gündüzleri düşük dozda alınan hipnotiklerin (uyku ilaçları) yine düşük dozda alınan nöroleptikler gibi, anksiolitik etkileri vardır. Kimi antihistaminiklerin anksiolitik etkilerinden, özellikle bunaltı belirtileri ve taşkınlık gösteren çocukların tedavisinde kullanılan kimi ilaçlarda yararlanılır.

Sakinleştirici olarak anksiolitikler nöroleptiklerden iki noktada ayrılır: birincisi

nevrotik bunaltıya karşı kesin etkili olduğu halde, psikotik bunaltıya karşı etkisizdir; ikincisi çok yüksek dozda alındığı zaman bile ekstrapiramidal bozukluklara yol açmaz. Anksiolitikler iyi uyku getirir; bunaltıyı giderdikleri için, özellikle uykunun başlatılmasındaki güçlüklerde kullanılır. Bu bileşiklerin çoğu, kas gevşetici olduğundan, miyasteni ya da solunum yetmezliğinde kullanılmaz. Çırpınma giderici etkileri nedeniyle benzodiazepinler genellikle majör antiepileptiklere yardımcı olarak kullanılır, ama sara nöbetine karşı diazepam verilir. Anksiolitiklerin merkez sinir sistemi üzerinde bastırıcı etkisi vardır, dikkatin azalmasına ve psikomotor etkinlikte yavaşlamaya yol açar, alkol ve barbitüratlar gibi diğer bastırıcıların etkisini artırır; bu nedenle, alkol ve anksiolitikler birlikte verilmez. Ayrıca, araba kullanmak gibi sürekli dikkat isteyen işlerden kaçınılmalıdır. Anksiolitiklerin ("mutluluk hapları"), zararsız olduğuna inanan kimi hastalar kendilerini bu türden ilaçlarla tedavi etmeye yönelir ve uyuşturuculara bağımlılık kazanırlar.

ANKSİYOJEN sıf. (fr. *anxiogène*). Psik. Bir kimsede bunaltı (ya da yürek darlığı) uyandıran duruma ya da nesneye denir.

ANKYRA ya da **ANCYRA.** Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia ile Galatia bölgelerinin önemli kenti (bugün *Ankara*).

ANKYRA. Tar. coğ. Anadolu'da, Lydia ile Phrygia bölgeleri sınırında, ilkçağ kenti. Kütahya'nın Simav ilçesi, merkez bucağına bağlı Boğazköy'ün (Kilise köyü) yerinde olduğu sanılıyor. Bizans dönemi piskoposluk merkezlerindendir. (*Ankyra Abbaitis* ya da *Ankyra Sidera* da denir).

ANKYRAİON ya da **ANCYREUM.** Tar. coğ. İstanbul boğazı'nın Karadeniz'e açıldığı yerde, Anadolu kıyısında yerleşme.Adını yunanca çapa anlamında *ankyra*'dan aldığı sanılıyor.

ANKYRON. Tar. coğ. Roma imparatoru Constantinus I'in (306-337) İznik yakınındaki villası. Orada öldü.

ANKYROPTERİS a. (yun. *agkura*, çapa, ve *-pteris* eğrelti). Westfalen katına ait fosil eğrelti.

ANLAM a. **1.** Bir şeyin anlattığı bir işaretin, simgenin ilettiği kavramların tümü: mana: *Bir şiirin anlamını açıklamak. Biçim ve anlam ilişkisi. El kaldırmanın anlamı söz istemektir.* **—2.** Kişiyi bir nesneye, bir duruma gönderen ve sözcük olarak ortaya konan şey; mana: *Sözcüğün anlamını araştırmak* (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.) **—3.** Varoluş nedeni,bir şeyin değeri,amacı, onu doğrulayan, açıklayan şey; mana: *Yaşamına bir anlam vermek. Benim için artık hiçbir anlam taşımıyor. Artık bu fedakârlığın anlamı kalmadı.* **—4.** *Bir şeye bir anlam vermek*, onu yorumlamak: *Bu hareketine bir anlam veremiyorum. Onun bu sözlerine nasıl bir anlam vereceğini bilemiyor.* || *Anlama, anlamına gelmek*, bir eylem ya da söz sözkonusuysa, bir anlamı bildirmek: *"Kalp" sözcüğü burada "sevgi" anlamına gelir.*

—Dilbil. *Bağlamsal anlam*, bir sözcüğün kullanıldığı bağlama göre edindiği özel anlam. ("Göz" sözcüğünün "gözü görmemek", "çekmecenin gözü", "kaynağın gözü"nde üç farklı bağlamsal anlamı vardır.)

—Dilbilg. *Anlam derecesi*, eşanl. KARŞILAŞTIRMA DERECESİ.

—Ed. *Anlam sanatları*, eski "belagat" kitaplarının "bedi" bölümünde incelenen, anlatımı süslemek, güçlendirmek için kullanılan ve mecazlar dışında kalan sanatlar. Esk. Sanayi-i maneviye. (Sözcüklerle ilgili olan sanatlardan [→ SÖZ SANATLARI] ayrılırlar. Başlıcaları: tenasüp*, tevriye*, terdit*, tedriç*, tekrir*, telmih [anıştırma*], tezat*, tecahül*-i ârif, hüsn*-i talil,leff*ü neşr,mübalaga [abartma*], rüçu* vb.dır.)

—İstat. *Anlam eşiği*, sıfır varsayımının, doğru olduğu halde reddedilmesinden doğacak hata olasılığı.

—Mant. → İMLEM

—Psikan. Bir özneyle bir nesne arasında kurulan ve bunlar arasındaki ilişkiye bir içerik kazandıran bağ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. *Anlam aykırılığı*, bir tiyatro oyununda, sanatçının söylediği sözlerle yaptığı hareketler ya da mimikler arasındaki uyumsuzluk.

—ANSİKL. Dilbil. "Anlam" teriminin bulanıklığı, onun, olduğu gibi dilbilim kuramları çerçevesinde yer almasını engeller; bu nedenle de, söz konusu terimin ancak kısmi, belli dallara özgü, hatta tanımlanan öğenin ne olduğunu değil, ne olmadığını vurgulayan tanımları vardır. F.de Saussure *değer* terimini yeğlemiştir. Sessel özdekle kavramsal özdeğin karşılıklı bölümlenmeleri içinde göstergelerin bağıntılarını açıklayabilen tek terim de bu değer terimidir. Dil, göndergesel işlevini yerine getirdiğinde kullanım dildışı kendiliklere gönderir bizi. Böyle bir yaklaşım, dile bağlı anlamın bu dildışı kendiliklerden ayrı olarak ele alınmasını gerektirir: bir terimin anlamı bir göndergenin betimlemesi değil, göndergesel işlevi, onu diğer terimlerle karşıtlaştırarak yerine getiren ayrımsal özellikler bütünüdür. Davranışçılıktan esinlenen (L. Bloomfield) dilbilimcilere göre, anlam, dilbilimden çok, davranış (uyarım-cevap türünden bir düzeneğe uyar) ruhbiliminin ve göndergeleri (somut nesneler) inceleyen özel bilim dallarının alanına girer. Cümle çerçevesinde işlem yapan üretimcilerse, yorumlamaya ve gösterime ilişkin sorunlar bir anlambilim kuramı içinde incelendiğinden, anlam özdeşliğinden (açımlamalar), anlam çokluğundan (kaypaklıklar ya da anlam yokluğundan (anlamdışı cümleler) söz etmeyi yeğlerler.

—Psikan. W. Bion'un çalışmaları, duyumlarının heyecanlar haline gelmesi, yani bir anlam kazanması için çocuğun göstermesi gereken etkinlikte, annenin temel bir rol oynadığını ortaya koydu. Anne, bebeğin yansıtmalarını algılayarak, onları kendi ruhsal varlığında işleyerek ve özümleyebilir bir biçimde bebeğe geri vererek bu etkinliğin bir bölümünü gerçekleştirir. Bir nesneye bir anlam yüklenebilmesi için, öznenin bu nesneye ilişkin bir engellemeye ye da nesnenin kaybolmasına katlanabilmesi gerekir: yani nesnenin anlam kazanması için, bu nesneyle araya bir mesafe konması zorunludur. Buna karşıt olarak, doyumun nesnesi, özne tarafından fantazma konusu haline getirildiğinde,doyumun gerçekleşmesinin olanaksızlaşmasına karşın,haz ilkesi kazançlı çıkar, ama anlamlı bir deneyim yaşama olanağı ortadan kalkar.

ANLAMA a. Anlamak eylemi.

—Fels. *Anlama yetisi*, skolastik ve klasik felsefede, eşyayı seçik olarak algılama yetisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anlama yetisi terimi *(intellect)* adım adım ilerleyen (gidimli) akılyürütme yetisine (lat. ratio) karşıt olarak, akılsal şeyleri sezgisel olarak kavrama yetisini belirtir. Bundan ötürü de, belirgin bir metafizik özelliği vardır. Nitekim Aristoteles'te anlama yetisi, bilmeyi sağlayan araçlardan biridir: "Nesnelerin bazıları anlama yetisiyle, bazıları bilimle, bazıları sanıyla, bazıları da duyumla kavranır:... (Peri Psykhe, 1,1,8).

Kant ve Schopenhauer'da anlama yetisi, zekâ anlamında, yani amacı bilgi edinmek olan bütün işlevlerin topluluğu olarak ele alınır. Buna karşı çıkan Nietzsche, içgüdünün anlama yetisinden üstün olduğunu ileri sürer. Nietzsche, anlama yetisinin bir yapıntı olduğunu ve gerçekte, rekabet halinde bulunan bir yığın anlama yetisini gözden kaybettirdiğini ileri sürerek onun içyüzünü şöyle açığa vurur: "Anlama yetisi, örneğin sindirim gibi, zekâ dolu bir kollektif işlemi kesinlikle kavrayamaz ve hele hiç meydana getiremez. Burada,çok sayıda anlama yetisinin bir arada etki göstermesi sözkonusudur" *(Wille zur macht).*

ANLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi anlamak*, onu, anlamını algılamak, usa vurarak, muhakeme ederek kavramak: *Bu sözcüğü anlamadım, ne demek? İngilizceyi anlıyorum ama konuşamıyorum. Öyle kötü bir söyleyişi var ki ne dediğini anlayamıyorum. Bir soruyu, bir metni anlamak. Bir makinenin neden işlemediğini, nasıl işlediğini anlamak.* **—2.** *Bir kimseyi, yaptığı bir işi anlamak*, bir kimsenin, eylem ve davranışlarını, böyle davranış nedenlerini göz önünde bulundurarak onu algılamak; görüşlerini paylaşmak, davranış biçimini onaylamak: *Onu kimse sevmiyor, anlamıyor. Gelmek isteyişini anlıyorum. Sizi, bu işi neden reddettiğinizi anlamıyorum. Tembelliğin bu kadarını anlamam ben.* **—3.** *Bir şeyi anlamak*, o şeyi sezmek, ayrımına varmak: *Hatasını anladı, geldi benden özür diledi. Neden böyle davrandığınızı sonunda anladı.* **—4.** *Bir şeyi (niteliğini, önemini) anlamak*; onun bilincine varmak: *Felaketin ne kadar büyük olduğunu, büyüklüğünü anlamak. Hastalığının ciddiyetini birdenbire anladı.* **—5.** *Bir şeyden anlamak*, onun hakkında bilgisi, uygulaması, deneyimi bulunmak: *Elektrikten hiç anlamam,bir elektrikçi çağırsanız iyi edersiniz. Dikişten pek anlamam. Sinemadan iyi anlayan bir izleyici.* **—6.** *Bir şeyden, bir şey anlamamak*, (olumsuz cümlede ve soru cümlesinde) onun tadına, zevkine varamamak: *Bu geceki toplantıdan hiçbir şey anlamadım.* **—7.** *Bir şeyden, bir sözden bir şeyi anlamak*, o şeyden kalkarak belli bir sonuca ulaşmak, o sonucu çıkarmak; o sözü o biçimde yorumlamak: *Dizlerimin ağrısından yağmurun yağacağını anladım. Ayak seslerinden gelenin babası olduğunu anladı.* **—8.** *Bir şeyi, ne olduğunu anlamak*, onu öğrenmek: *Kapıya gelenin kim olduğunu anlamaya çalış.* **—9.** *Bir şeyden anlamak*, o şeyden rahatsız olmamak; o şeyden hoşlanmak: *Şakadan anlamak.* *İyilikten anlamak.* **—10** *Anladığım kadarıyla*, çıkardığım sonuca göre; kısaca. || *Anladık*, söylenenlerin tam olarak anlaşıldığını, fazla söze gerek olmadığını belirtmek için çıkışma yollu kullanılır: *Tamam kardeşim anladık, benden istediklerini söyle* (kaba.) || *Anladık yel değirmeni, (ama) suyu nereden geliyor?*,emek vermeden kolayca kazanç elde etmeyi düşünenlere "bunu gerçekleştirecek gücü nereden bulacaksın" anlamında söylenir. || *Anladımsa arap olayım*, "anlatılanlardan hiçbir şey anlamadım" anlamında söylenir. || *Anlarsın ya*, bir olay ya da durumu dolaylı biçimde anlatmak,sezdirmek için kullanılır: *Adam seninle konuşmak istiyor, anlarsın ya.* || *Anlayalım*, gizlenilen ya da nedeni belirtilmeyen bir şeyi "anladım, biliyorum" anlamında şaka yollu söylenir: *Bugünlerde çok şıksın, anlayalım.* || *Bir şeyi anlayıp dinlemek*, onun hakkında daha fazla bilgi edinmek, iç yüzünü öğrenmek: *Anlayıp dinlemeden öfkelenme. Anlayıp dinle, sonra karar ver.* || *Anlıyorum*, tabii, elbette.

◆ **anlaşmak** işt. f. **1.** *Bir kimseyle, birbiriyle ya da toplu olarak (iyi) anlaşmak*, karşılıklı birbirini anlamak, sevmek, birbiriyle uyum içinde olmak, kaynaşmak: *Annemle iyi anlaşırım. Aynı düşünceleri taşımadıkları için anlaşamıyorlar. Karı koca çok iyi anlaşırlar. Biz kardeşler iyi anlaşırız. Yıllardır aynı evde yaşadıkları halde halde bir türlü anlaşamadılar.* **—2.** *Bir kimseyle, birbiriyle ya da toplu olarak, bir konuda ya da bir şey için anlaşmak*, karşılıklı olarak ortak bir noktadan birleşmek, bir karara, uzlaşmaya varmak: *Onunla sinemaya gitmek üzere anlaşmıştık, ama gelmedi. Uzmanlar bu konuda anlaştılar. miras konusunda anlaşamayınca mahkemeye başvurdular.* **—3.** *(Bir kimseyle) bir fiyata, bir fiyattan, bir şeyden, bir şey üzerinden anlaşmak*, onunla o koşula bağlı sözleşme yapmak: *10 000 liraya, 10 000*

liradan anlaşmak. Dolar üzerinden anlaşmak. **—4.** *Anlaşarak evlenmek,* görücü usulüyle yapılan evliliğe karşıt olarak, birbirini görüp tanıyarak evlenmek.

◆ **anlaşılmak** edilg. f. **1.** Algılanabilir, kavranabilir ya da nedenleriyle algılanıp kavranabilir, benimsenebilir olmak: *Bu konu iyi anlaşılmadı. Hatası anlaşılınca işten çıkarıldı. Sözlerinden gönülsüz olduğu anlaşılıyor. O hep anlaşılmadığını düşünür. Bu anlaşılabilir bir istek değil.* **—2.** *Anlaşıldı, Anlaşıldı mı?,* bir yanıtta buyruğun anlaşıldığını, alındığını belirtmek ya da bir buyruğu, bir yasağı vurgulamak için kullanılır: *Anlaşıldı, söylediğiniz yapılacaktır. Derhal çıkın, anlaşıldı mı?* || *Anlaşıldı pederin bayraktar olduğu,* "bir kimsenin karmaşık ve dolambaçlı anlatımından sözü nereye getirmek istediği, gerçeğin ne olduğu anlaşıldı" anlamında kullanılır.|| *Anlaşıldı Vehbi'nin kerrakesi,* "işin içyüzü anlaşıldı, gizlisi saklısı kalmadı" anlamında söylenir.

◆ **anlaştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bir kimseyle anlaştırmak, iki ya da daha çok kimseyi (birbirleriyle) anlaştırmak,* onları uzlaştırmak, uyuşmalarını sağlamak.

◆ **anlatmak** ettirg. f. *(Bir kimseye) bir şeyi, kendini, derdini, ne istediğini vb. anlatmak,* bir kimsenin onu anlamasını, kavramasını sağlamak: *En sonunda nereden geldiğimi, ne istediğimi anlatabildim onlara.*

ANLAMAZLIK a. **1.** Bir şeyi anlamama. **—2.** *Bir şeyi anlamazlıktan gelmek,* onu anlamaz görünmek; anlamamış gibi davranmak.(*Anlamamazlık* biçiminde de kullanılır.)

ANLAMBİLİM a. Dilbil. Dilsel birimlerin anlamını ve birleşimlerini inceleyen dilbilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. Tümdengelimli bir kuramın önermelerini doğru ya da yanlış olmaları bakımından ele alan inceleme. || Biçimsel dizgelerin yorumlanmasını ve anlamını inceleyen mantık dalı. Buna karşılık sözdizim (sentaks), bu tür dizgelerin formülleri arasındaki biçimsel ilişkileri inceler. (Gödel'in tamlık [eksiksizlik] teoremi, her iki bakış açısını birleştirmeyi olanaklı kılar.)

◆ sıf. Dilbil. **1.** Dilsel birimlerin anlamına ilişkin. **—2.** Anlambilimi ilgilendiren. **—3.** *Anlamsal alan,* anlam düzleminde dildeki bir sözcük ya da sözcük öbeğiyle kaplı alan.|| *Anlamsal özellik,* eşanl. ANLAMBİRİMCİK.

—ANSİKL. Her ne kadar dilbilimciler anlamın ortaya çıkışının ayrıcalıklı yerinin dil olduğunu kabul ediyorlarsa da, konusu anlam olan bir bilim dalının (anlambilim) kurulması oldukça gecikmiştir. Gerçekten de, modern dilbilim, edindiği bilimsel statüyü geleneksel olarak dil incelemelerine ilişkin felsefi, eğitsel, hatta kültürel görüşleri dışlayarak kazanabilmiştir. Dilin "kendi içinde ve kendisi için" (Saussure), yani her şeyden önce bir biçim olarak betimlenmesi gerekiyordu. Avrupalı yapısalcıların (R. Jakobson N. Trubetskoy, A. Martinet) ilk çalışmalarında bu kaygı, ancak, anlama, salt teknik amaçlar için başvurmaları biçiminde ortaya çıktı. Böylece, sistemin birimlerinin (sesbirimler, biçimbirimler) belirlenmesinde, ancak ayırıcı karşıtlıkları ortaya çıkarmak için anlamdan yararlanıldı. / t / ve / d /sesbirimdirler çünkü [-aş] bağlamında birbirleriyle yer değiştirmeleri, üst sıradaki birimin *(taş/baş)* anlamında değişikliğe yol açar. Bu tutum dağılımcı okula bağlı amerikalı yapısalcılarda daha da köktencidir (özellikle de Z. S. Harris'te). Bu dilbilimciler için birimlerin belirlenmesi ve sınıflandırılması bütüncenin çözümlenmesinde anlama başvurulmasını engelleyen biçimsel yöntemlerin uygulanmasıyla sağlanabilir. Aynı biçimde, üretici dilbilgisinin kurucu ilkeleri de, genellikle "dilin çözemediğimiz bütün görünümlerini" (N. Chomsky) gizlemek için kullanılan "maymuncuk" terim niteliğindeki anlamın sistemli bir biçimde bir kenara itilmesini öngörür. Demek ki, kuramsal ve yöntemsel nedenlerin zorunlu kıldığı bu geçici dışlama, biçimle anlam arasına katı bir ayrım getirmeye yol açacak ve böylece de özerk bir çözümleme düzeyi ortaya çıkarma olanağını yaratacaktı: anlamsal düzey. Gerçekte, bunun yeri, önemi ve kullanılan yöntemler, dilbilim kuramının çeşitli akımlarına göre değişiklikler gösterir.

• *Yapısal anlambilim.* Saussure'ün ***değer*** kavramı üzerine kurulmuştur. Bu kavrama göre, bir göstergenin "anlamı" gösterenle gösterilen arasındaki bağlantıyla sınırlanmaz; aynı zamanda bu göstergenin diğer göstergelerle ilişkisinin bir sonucu olarak ele alınması gerekir: ingilizce *sheep* ve fransızca *mouton* (koyun) sözcükleri aynı anlamı taşıyabilirler, ancak aynı değerde değildirler; çünkü ingilizcede *sheep* sözcüğünden başka bir de *mutton* (bu hayvanın pişirilip hazırlanarak sofraya getirilen eti) sözcüğü bulunmaktadır; terimlerin "anlam alanları"nın, ardından da anlamların karşılıklı olarak birbirlerini sınırlandırdığı "küçüksistem"lerin oluşturulması tasarısı buradan kaynaklandı. Böylece, göstergelerin birbirleriyle karşılaştırılması, anlatım ve içerik düzeyleri arasındaki eşbiçimlilik varsayımına (L. Hjelmslev) uygun olarak, sesbilimde kullanılan türden yöntemler aracılığıyla en küçük anlamlı birimleri (anlambirimcikler ya da anlamsal özellikler) ortaya çıkarmayı sağladı: nasıl / t / ve / d / sesbirimlerinde [+ kapantılı], [+ dişsil (dilucu ünsüzü)] özellikleri ortaksa, ama [± ötümlü] özelliğiyle bu iki sesbirim birbirlerinden ayrılıyorlarsa, *baba* ve *oğul*'da da [+insan], [+erkek] özelliklerinin ortak olduğu, ama [±erişkin] özelliğiyle bunların birbirlerinden ayrıldıkları söylenecektir. "Anlam çözümlemesi" (Avrupa'da) ve "bileşen çözümlemesi" (ABD'de) deyimleri bu türden çalışmaları kapsar. Bu okulun Fransa'daki temsilcileri B. Pottier ve A. J. Greimas'tır. Öncelikle kavramsal temeller üstünde bir araya getirilen sözcüklere yönelik bir çalışma olan yapısal anlambilim, bir sözcük anlambilimi olarak varlığını sürdürür.

• *Dağılımsal anlambilim.* Dağılımsal çözümlemenin özelliği düzenli biçimde anlama başvurmayı dışlamaksa da, izlediği yol ve yöntemlerden, anlamın kendi başına bir inceleme konusu olduğu durumlarda yararlanılabileceği ortaya çıktı. Temel varsayım, dilsel birimlerin anlamının dağılımlarıyla, yani ortaya çıktıkları çevrelerin tümüyle sıkı bir ilişki içinde bulundukları: "Değişik anlamları olan iki biçimbirim, kimi yerde birbirlerinden farklı dağılımlar gösterir" (Z.S. Harris). Böylece bir terimin çeşitli anlamları, bu terimin katıldığı kuruluşlara göre sınıflandırılabilir: örneğin, *kuvvetli* sıfatının anlamı, bir kişiye uyguladığında tümleç alıp almamasına göre değişir*(kuvvetli/satrançta kuvvetli / matematikte kuvvetli bir adam).* Tersine, benzer dağılımlar gösteren terimler genellikle ortak bir anlam öğesi içerir. Fransızcada *demander, vouloir, exiger* fiilleri (dilemek, istemek), isteme kipinde bir eylem içeren tümleyen bir önermeyle kullanılır ve dolaylı tümleç alırlar, vb. Bununla birlikte, değişen boyutlarda sözdizimsel çevrelere başvursa da, dağılımsal anlambilim aynı zamanda bir sözcük anlambilimi niteliğini sürdürür. Fransa'da M. Gross ve J. Dubois'nın çalışmaları bu yöntemin uygulamalarını örneklendirir.

• *Anlambilim ve üretici dilbilgisi.* Başlangıçta bir dilin sonsuz sayıdaki tümceleı bütününü üretmeye yönelik bir kurallar sistemi olarak tasarlanan üretici dilbilgisi, salt sözdizimsel türden bir örnekçeye indirgenmiş bulunuyordu. Kuram, ancak 1960'lardan sonra tümcelerin anlamlarını da açıklayabilecek bir biçimde ele alındı. Bu tarihten sonra da, anlamsal düzeye ilişkin kaygılar kuramın evriminde temel nitelikli bir işlev yerine getirmeye başladı.

Yorumlayıcı anlambilim ("ilk biçimi"). J.J. Katz, J.A. Fodor ve P.M. Postal'ın çalışmaları, anlambilimin, dilin betimlenmesini ancak dilbilgisinin bıraktığı yerde üstlendiği yolundaki görüşü örneklendirir. Anlambilim, sözdizimsel bileşeni tamamlamaya yönelik özgül bir bileşen biçimini alır: görevi, tabanın ürettiği yapıları yorumlamaktır. Bir "sözlük" (sözcüğe ilişkin anlambilim kuramlarının elde ettiği bilgilerin sistemli olarak düzenlenmiş biçimi) ve izdüşüm kuralları içeren bir sistem aracılığıyla işlem yapar. Bu kurallar, kuramın algoritmik yapısına uygun olarak, mekanik bir biçimde uygulanır: bu kurallar, kurucular çerçevesindeki yapılanmalarına uygun olarak, yani en küçük birleşimlerden başlayarak yavaş yavaş cümle kurucusunun düzeyine ulaşırlar. Bu da tümcenin anlamının, öğelerinin anlamının bileşiminden kaynaklandığını göstermeye yarar. Bu kuralların "giriş"i derin yapıdır: çünkü derin yapıya uygulanan sözdizimsel dönüştürümlerin anlam üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

Üretici anlambilim. J.D. McCawley, G. Lakoff ve R. Ross gibi dilbilimciler üretici kuram çerçevesi içinde kalmakla birlikte, anlambilime ilişkin yorumlayıcı anlayışa karşı eleştirel bir girişimde bulundular. Gerçekten de yorumlayıcı anlambilim sözdiziminin sağladığı biçimleniş ve birimlerin, anlamın oluşurken dayandığı ayırıcı öğeleri oluşturduğunu varsayar. Oysa örneğin: *Mühendis madeni eritti* ve *Maden eriyor* tümcelerinde yer alan *maden* sözcüğünün, birincisinde tümleç, ikincisindeyse özne olmasına karşın, aynı anlamsal görevi yüklendiğini gözlemlemek için bu iki tümceyi karşılaştırmak yeterlidir. Üstelik, sözlüksel birimler en küçük anlam öğelerini oluşturmazlar (bunlar yalnızca ayırıcı özelliklerin toplaştığı düzlemlerdir); bu birimlerin kendileri de tümceye ulaşan sürece benzer bir üretim sürecine bağlanırlar. *öldürmek* eylemi, örneğin, birbirlerinin içine yerleşmiş bir yapıda en az dört tümce işlemleyicisi kapsayan karmaşık bir yapıdan kaynaklanır; *x, y'yi öldürür,* [YAPMAK (*x*) (OLMAK (CANLI DEĞİL (*y*))))]'ye denk düşer. Derin yapının, anlamsal çözümlemenin ayrıcalıklı düzeyini oluşturmadığı ve "daha derin" bir düzey öngörülmesinin yerinde olacağı düşüncesi buradan kaynaklanır: bu "daha derin" düzey mantıksal bir formüle çok yakın gerçek bir anlamsal gösterim niteliğini taşıyacak ve bu mantıksal formüle, yüzeysel yapıya ulaşılmasını sağlayacak bir dönüşümler sistemi uygulanacaktır. Demek ki bu temel düzey daha soyut (ulam ve bağıntı tiplerinin daha az sayıya indirgenmesi) olacak ve sözdizimle anlambilim arasındaki ayrım, geçerliliğini büyük ölçüde yitirecektir. Bu nedenle üretici anlambilim, gerçek anlamda bir "anlambilimsel kuram" değil, daha çok üretici-örnekçenin tümü kapsayan bir kuramıdır.

Yorumlayıcı anlambilim ("ikinci biçimi"). Yukarıdaki iki görüşün karşılaştırılmasından kaynaklanan çok sayıdaki görüş ayrılığı, yorumlayıcı kuramın savunucularını bakış açılarını değiştirmeye yöneltti. Özellikle sözdizimin özerk kalmasını gerektiren chomsky'ci kurala bağlı kalan R. Jackendoff, sistemin izleksel bağıntılar (etken öğe, araç, vb.) olarak adlandırdığı temel mantıksal yapılara ulaşabilecek daha gelişmiş bir sözlüksel çözümlemeyle tamamlanması koşuluyla derin yapının anlambilimsel yoruma elverişli olacağını savundu. Ayrıca, çok sayıda anlamsal olgunun (mantıksal işlemleyicilerin alanı, odak ve önvarsayımlar, vb.) yüzeysel yapı düzeyinde ele alınması gerekir. Önceleri bu görüşe katılan N. Chomsky bugün, yalnız yüzeysel yapıdan kalkılarak bütün anlamsal bilgiye ulaşılabilmesini öngören bir örnekçeye yönelmektedir.

Sonuç olarak, ister üretici anlambilim türden anlamsal-mantıksal temeli olan sistemler, isterse yorumlayıcı sistemler söz-

konusu olsun, ana düşünce, dilbilim kuramının, biçimle anlam arasındaki bağıntıyı açıklayacak bir mekanizma olarak tasarlanması gerektiği yolundadır.

ANLAMBİLİMCİ a. Anlambilim dalında uzmanlaşmış dilbilimci.

ANLAMBİLİMSEL sıf. Anlambilime ilişkin.

ANLAMDAŞ → EŞANLAMLI.

ANLAMDAŞLIK → EŞANLAMLILIK.

ANLAMDIŞI sıf. Dilbil. Hiçbir anlamsal yorumu bulunmayan tümceler için kullanılır. (*Lamba kardeşini düşünüyor* tümcesi anlamdışıdır, çünkü *düşünmek* eylemi [insansal] özelliğini içerir.)

ANLAMDIŞILIK a. Dilbil. Anlamdışı bir tümcenin taşıdığı özellik.

ANLAMLANDIRMAK g. f. *Bir şeyi anlamlandırmak,* onun mantığını, amacını, nedenini açıklamak, yorumlamak; ona anlam vermek: *Bu hareketinizi nasıl anlamlandıracağımı bilemiyorum. Bir sözcüğü bağlamına göre anlamlandırmak.*

ANLAMLI sıf. **1.** Anlamı olan, manalı: *"Rıp" türkçede anlamlı bir birim değildir.* **—2.** Anlamca yoğun, yoruma açık, bir şeyler sezdiren şey için kullanılır; manalı: *Araştırma sonuçları çok anlamlı. Bu davranışı onun zihinsel durumu için anlamlı ipuçları veriyor. Daveti reddedişi anlamlı. Anlamlı sözler, bakışlar.*

◆ be. **1.** Anlamlı olarak; manidar: *Anlamlı konuşmak. Bu hareket bana çok anlamlı görünüyor.* **—2.** *Anlamlı anlamlı,* bir şeyler sezdirerek: *Bana bakıp anlamlı anlamlı güldü.*

—Arit. *Onluk, sekizlik vb. bir sayılamada verilen bir sayının anlamlı rakamı,* bu sayıyı oluşturan sıfırdan farklı rakam. (Her anlamlı sayının bir boyu vardır.)

ANLAMLILIK a. Dilbil. Bir dilsel biçimin anlam taşıma durumu.

ANLAMSAL sıf. Anlama ilişkin, anlamla ilgili.

—Ruhbil. İnsanoğlunun düşüncesinde varolduğu kabul edilen anlamla ilintili yapı ve süreçlere ilişkin olan.

ANLAMSIZ sıf. **1.** Anlamdan yoksun olan şey için kullanılır: *Anlamsız bakışlar. Anlamsız şiir.* **—2.** Mantıksız, amaçsız, nedensiz şey için kullanılır; manasız, saçma sapan: *Anlamsız işler yapmak. Anlamsız bir yaşam sürmek. Anlamsız ilişkilere girmek.* **—3.** Çekici olmayan, önemsiz, değersiz şey için kullanılır: *Onsuz bu ev çok anlamsız. Maaşlara yapılan anlamsız bir zam. Anlamsız ayrıntılar üstünde durmak.* **—4.** Söz ve davranışlarıyla can sıkan kimse için kullanılır; münasebetsiz, manasız: *Ne anlamsız adam, şimdi ölümden söz etmenin sırası mıydı?*

◆ be. Anlamsız olarak; manasız, saçma: *Anlamsız konuşmak. Bu yasağı anlamsız buluyorum.*

ANLAMSIZLAŞMAK gçz. f. Anlamını, değerini yitirmek.

ANLAMSIZLIK a. Anlamsız olma durumu, anlamsız olan şeyin niteliği.

—Mant. Husserl'e göre, saçmalıktan farklı olarak, anlamdan yoksun deyimler dizisinin özelliği.("*Bir yuvarlak ya da; bir insan ve vardır,* vb. dediğimiz zaman, bu söz dizilerine karşılık olabilecek herhangi bir anlam yoktur" [Logische Untersuchungen, 4, 12].)

ANLAŞIK a. Anlaşmış olan taraflar, kimseler, bunlardan her biri; mutelif.

ANLAŞILAN bağ. Çıkarılan bir sonucun olasılık gösterdiğini vurgulamak için kullanılır: *Anlaşılan, arkadaşınız gelmeyecek. Herkes ayağa kalktı, anlaşılan gelen önemli biri.*

ANLAŞILIRLIK a. Akust., Sesbilg. ve Telekom. Sözlü bir mesajın ya da bir konuşma biçiminin (doğal, elektronik olarak filtrelenmiş ya da bireşimi yapılmış) algılama testleriyle belirlenen anlaşılma derecesi.

ANLAŞILMAK → ANLAMAK.

ANLAŞILMAZ sıf. **1.** Açıklama getirilemeyen, anlama, kavrama yetisini aşan şey için kullanılır: *İnsan, anlaşılmaz bir muamma. Doğanın anlaşılmaz güçleri.* **—2.** Davranışlarının nedenleri anlaşılamayan, çözümlenemeyen kimse ve onun bu davranışları için kullanılır: *Ne kadar anlaşılmaz bir insansın, bir dediğin bir dediğine uymuyor. Anlaşılmaz bir tepki, bir tutum.*

ANLAŞMA a. **1.** Anlaşmak eylemi. **—2.** Kişiler ya da devletler arasında, belli bir konuda, belli bir alanda varolan düşünce, iş, eylem birliği, uzlaşma, bu uzlaşmayı gösteren belge; sözleşme, itilaf: *Aramızdaki anlaşmayı bozmak istemem. Ev sahibiyle bir türlü anlaşmaya varamadılar. İki devlet arasındaki kültür anlaşması. Anlaşmayı imzalamak. Kitabın basımıyla ilgili bir ön anlaşma yapmak.*

—Dilbil. *Karşılıklı anlaşma,* konuşan bireylerin, aynı dilsel topluluktan başka konuşan bireylerin söylemlerini anlamalarını sağlayan yeti. (Anlaşma, bir ağzın yayılım alanını belirler.)

—Fels. *Toplum anlaşması,* J.-J. Rousseau'ya göre, insanların birbirine karşı üstlendikleri ve toplum halinde yaşamayı olanaklı kılan temel yükümlülüklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. Cinbilimde, hıristiyanlıktaki anlamıyla, şeytanla yapılan açık ya da üstü örtülü anlaşma; amacı, doğa güçlerini aşan şeyleri şeytan aracılığıyla elde etmektir.

—İkt. → UZLAŞMA.

—Psikoterap. Amerikalı psikanalizci E. Berne tarafından kurulan (1962) ve kişinin başkalarıyla birlikteyken oluşan davranış ve etkileşim mekanizmalarını daha iyi saptamayı öngören tedavi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Basit anlaşma* (amerikanca *agreement* ile eşanlamlı), özel bir onay ya da kabul işlemine gerek göstermeyen ve yalnızca imzayla yürürlüğe giren sözleşme. (Anlaşmayla antlaşma arasında içerik ya da kurallar aşaması açısından hiçbir fark yoktur; sözleşmelerin yürürlüğe girmesinde şekle ilişkin koşulları her devletin kendi anayasası belirler: aynı metin taraflardan biri için basit anlaşma niteliğindeyken diğer taraf için, özel şekillere bağlı bir antlaşma olabilir.) ‖ *Bölgesel anlaşmalar,* Milletler cemiyeti tarafından tavsiye edilen ve Birleşmiş milletler antlaşması'nda, uluslararası hukukun yapıcı ve gerçek bir şekilde yavaş yavaş bütünleşmesini sağlamaya yönelik bir araç olarak kabul edilen anlaşmalar. (Benelüks ülkeleri, Fransa ve Büyük Britanya'nın 17 mart 1948'de imzaladıkları paktla kurulan Batı Birliği, 4 nisan 1949'da imzalanan Kuzey Atlantik paktı, Arap birliği, bölgesel anlaşma örnekleridir.)

—Uluslarar. ikt. *Anlaşmalı ülkeler,* 1930 dünya bunalımı sonrası'nda, serbest döviz sıkıntısı çeken iki ülke arasında yapılan takas ya da kliring anlaşmasına taraf olan ülkeler. (İkinci Dünya savaşı sonrasında, GATT*'ın öncülüğünde çok yanlı ticaret anlaşmalarının yaygınlaşması, iki yanlı anlaşmaların alanını sınırladı. Ne var ki, günümüzde, Batı ülkeleri ile komünist -bloku ülkeler arasında hâlâ iki yanlı ticaret anlaşmaları yapılmaktadır.) ‖ *Mal anlaşması,* belli bir meta - buğday, şeker, kauçuk, kalay vb. ile ilgili olarak, genellikle, bir piyasanın istikrara kavuşturulmasını amaçlayan anlaşma (Bk. *ansikl.* böl.). ‖ *Mesleki anlaşma* → sınai UZLAŞMA. ‖ *Ödeme anlaşması,* ulusların birbirleriyle yaptıkları mübadelelerin ödeme koşulları konusunda varılan uyuşma. (→ TİCARET.) ‖ *Ticari anlaşma,* ticaret anlaşması ya da ticari uzlaşma.

—ANSİKL. Fels. J.-J. Rousseau şöyle yazar: "Demek ki, özüne ilişkin olmayan şeyler bir yana bırakıldığında, toplum anlaşması şu sözlere indirgenmiş olur: her birimiz, kendi kişiliğimizi ve gücümüzü, genel iradenin yüce yönetimi altına veriyoruz ve her toplum üyesini, somut olarak (fiilen), bütünün bölünmez bir parçası olarak kabul ediyoruz" (*Toplum sözleşmesi* [Du contrat social], 1,6).

—Psikoterap. E. Berne'ye göre, her kişi, yetişkin yaşamının her anında, ister istemez üç çeşit davranış biçiminden birini seçer ve ona göre hareket eder; Berne bu üç biçimi benlik halleri olarak adlandırır. Ayrımı şöyle yapar: yetişkin ya da Y, içinde bulunduğu durumları, kendini kişisel duygularına kaptırmadan nesnel olarak değerlendirir ve bu çözümlemeye göre etkili biçimde davranır; ana-baba ya da AB halinde, benlik hali ana-babamızın değer yargılarına duygusal bağlılıkla belirlenir (bir çeşit freudcu üstbenlik); çocuk ya da Ç, yetişkin kişinin de, kendisinin 5 yaşındayken yaptığı gibi davranmasını, konuşmasını ve cevap vermesini bekler ve bu davranış, kişinin kendiliğindenlik ve yaratıcılık yanını temsil eder. Her benlik hali, hareketleri, davranışları ve dili kapsayan bir düşünce ve duygu sistemi oluşturur. Belli bir durumda her insan bu hallerden yalnız birine göre davranır; o hal, mevcut duruma uygun ya da aykırı birtakım basmakalıp tepkiler yaratır, çünkü bunlar, aslında, ana-babasının onun çocukluğu sırasında takındıkları davranışlara tepki niteliğindedir. Normal olarak bu üç benlik hali işlevleri bölüşür, her biri özgül durumlara uyarlanır, ama kişi bu hallerden yalnız birine sahip olduğu ya da biri öbürüne baskın olduğu zaman bu işleyiş bozulabilir. E. Berne'ye göre, bir tartışma ya da bir diyalog kısa kesilmişse, bunun nedeni, çoğu zaman, karşılıklı konuşan kişilerin değişik benlik halleriyle konuşmaya girişmeleridir (örneğin yetişkin bir soruya anababa ya da çocuk cevabıyla karşılık vermek).

Bir anlaşmayı, bir kişinin üç benlik halinden birinden kaynaklanan bir uyarıya öbür kişinin bir benlik halinden kaynaklanan bir cevap olarak tanımlayan anlaşma çözümlemesi, basit anlaşmaları, yani açık ve toplumca kabul edilebilir özgül bir amaçla yapılan davranışları (birinci derece oyun), muhatabı aldatmak ya da kandırmak amacı güden, ama sürekli hiçbir zarar vermeyen ikinci derece oyunlardan ayırır; üçüncü derece oyunlarsa, çoğu zaman şiddetli eyleme geçişlerdir. Bu son iki anlaşma kategorisinin kaynağı, genç çocuğun, anababasının sevgisini kaybetmek korkusuyla boyun eğmek zorunda kaldığı buyruklardır.

Tedavinin amacı hastayı kendi başına buyruk bir hale getirmektir. Hekim burada tam yönlendirici bir rol oynar: Yalnız bazı sosyal tutumlardaki hızlı iyileşmeyi göz önünde tutarak hastanın, kendisini çocukluğundan beri yönlendiren baskıcı mesajların bilincine varmasını kolaylaştırmak, uymakta olduğu psikolojik mekanizmayı ona keşfettirmek ve bundan elde edeceği doğrudan ya da ikincil yararların bilincine vardırmak. Grubun diğer üyeleri de, az veya çok sıradanlaşmış bu davranışları çözebilmesi ve onları geçersiz kılması için hastaya yardım ederler.

Anlaşma yöntemleri, insan ilişkilerinin yer aldığı pek çok alanda uygulanmaktadır.

—Uluslarar. ikt. *Mal anlaşması,* İthalatçı ülkelerle ihracatçı ülkeler arasında mal anlaşmaları yapılması, uluslararası piyasaları istikrara kavuşturma siyaseti çerçevesi içinde desteklenir. Çeşitli anlaşmalar vardır: *fiat anlaşması,* bazı miktar ve fiyat sınırları içinde, ithalatçı ülkelere mal sağlamak, ihracatçı ülkelere de malları için pazar bulma amacını güder; *kontenjan anlaşması,* taraflardan her birine belirli bir ithalat ve ihracat kontenjanı tanır; *stok anlaşması,* kıtlık dönemlerindeki gereksinimleri karşılamak üzere, bolluk dönemlerinde uluslararası bir stok biriktirmeyi öngörür.

ANLAŞMAK → ANLAMAK.

ANLAŞMALI sıf. Anlaşma yoluyla gerçekleştirilen, anlaşmaya dayanan şey için kullanılır.

ANLAŞMAZLIK a. Kişiler arasında düşünce, görüş, çıkar karşıtlığı; uyuşmazlık, ihtilaf: *Birisiyle bir anlaşmazlığı olmak. Aralarında bir anlaşmazlık çıktı. İşin yürümesi için bu anlaşmazlığı bir biçimde gidermek gerekir. Anlaşmazlığa düşmek.*

ANLAŞTIRMAK → ANLAMAK.

ANLATI a. (*anlatmak*'tan). Bir olay dizisini edebi bir biçimde anlatmak, sunmak eylemi: *Bu anlatının ayrıntıları dinleyenleri çok etkiledi.*
—Dilbil. *Anlatı adfiili*, yazınsal metinlerde kullanılan, bildirme kipi özelliği taşıyan eylemlik (örn., *Ve düşünmek seni gecenin karanlığında!...*).
—Mim. *Anlatılı sütun başlığı*, ÖYKÜLÜ* SÜTUN BAŞLIĞI'nın eşanlamlısı.
—Tiyat. Bir tiyatro yapıtında, sahne dışında geçen ve konunun anlaşılması için bilinmesi gerekli bir olayın, bir kahraman tarafından dile getirilmiş biçimi.
—ANSİKL. Anlatı, bir dünyanın yorumlanmasını değil de, yalnızca saptanmasını öngören betimleyici bir söylem olarak tanımlanır. Bu söylemde söz doğrudan araya giremez; ancak konuşmalar ve dolaysız anlatım biçiminde girebilir ki, bu durumda da gerek konuşma, gerek dolaysız anlatım belli bir durum içinde ve betimleme dolayısıyla görelenmiş olarak ele alınır. Betimlemenin önceliği, hikâyeyi kaçınılmaz bir ikiliğe götürür: anlatıda, hikâye, her şeyden önce bir görüntü, dünya görüntüsü, davranışlar, eylemler ve anlatma görüntüsü olarak belirir; ama bu görüntü, onu oluşturan söylemi, bir anlatma eylemine, yani romancının yazısına bağlı kalmaktan kurtarmaz. Gene bu öncelik gereği, söylem-görüntü bağımsız ve yeterlidir: dolayısıyla geçerliliğinin bütün kanıtlarını taşımak zorundadır. Bu kanıtlar arasında, akla yakınlığı, nedenselliğin ve olayörgüsünün bütün inceliklerini, simgesel anlatım yollarını, ayrıca da, betimlemeye kesinlikle ters düşen ve betimlemenin kendi hakkında düşünmesi diye tanımlayabileceğimiz yorumlamayı sayabiliriz. Bu geçerlilik, kendi de çelişkili olan bu tutarlılık sürecine bağlıdır: ister istemez zamansal olan anlatı art arda sıralama yöntemini kullanır, fakat söylemle söylemleme birbirlerine bağıntılı oldukları ve terimleri bağladıkları oranda, bir değişim ilkesine uyarlar; bu degişim de, söylemi, ilk terimlerinin bir tür çıkarımı durumuna dönüştürür. Şunu da belirtelim ki, bu çıkarım, betimlemenin kendine özgü giriş mine tümden karşıttır. Dolayısıyla, anlatısal betimleme ikili bir anlam düzenine bağlanır: önceki terimin yadsınmasını gizleyen bir örtü diye görebileceğimiz nedensellikle, anılan bir nesne başka bir anılan nesneye katılmış olur. Bu yadsıma, söylemi, hem bir bilgiyi sunma amacına hem de bir bilgi verme niyetine dönüştüren bilgikuramsal görüşten ayrılmaz. Bu bilgi düzeni, betimsel hayale bir tür tahmini de ekleyen yüklemsel bir dizgesellikle bağlantılıdır. Anlatının bu çeşitli paradoksları *hikâyenin vericisi* kavramında birleşir. Yazarla özdeşleşmiş olsun ya da olmasın, bir anlatıcının bilincinde olduğu ya da olmadığı kişiler ve göndergeler düzeyinin ötesinde, betimleme, betimleme olabilmek için, kişisizliğin dilsel belirtilerinde bile, kişisellikle kişisizlik arasındaki bölüşmeyi yansıtmak zorundadır. Anlatı, anlatışın, söyleyişin bu özelliğini yok saydığı anda basit bir bildiri olur çıkar; bu durumda betimlemeden söz edemeyiz; tanıklık, dünya üstüne açıklamalı bir söylemdir yalnızca. Her ne kadar dar anlamdaki anlatıda konuşan bir kimse yoksa da, her betimleme, bir sözün, öznelle nesnel arasındaki bir iç alışveriş çerçevesinde yinelenmesidir. Hikâye vericisinin kim olduğu bilinmese de, anlatı sözcüklerinde, söze dönüşecek biçimde algılanmalarına olanak veren bir özellik vardır.

Kırmızı yosmalı sokaktan sahne (1914-1925)
Ernst Ludwig Kirchner'in tablosu
Thyssen kol., Lugano

ANLATIBİLİM a. Özellikle yazılı metinlerdeki (romanlar, vb.), anlatısal yapılara ilişkin inceleme.

ANLATICI a. Ed. **1.** Bir şey anlatan, anlatma alışkanlığı olan kimse: *Rahat bir anlatıcı, sıkıntı veren bir anlatıcı.* **—2.** Eğlendirmek, hoşça vakit geçirtmek için öykü ya da masal uyduran, söyleyen ya da yazan kimse: *Arap anlatıcılar.*
—Müz. Müzikli bir yapıtta (Berlioz'un *Lelio*'su; Honegger'in *le Roi David*'i; Stravinskiy'in *Askerin öyküsü*'; Schönberg' in *Un survivant de Varsovie*'si), bir metni yüksek sesle okuyan (inşat eden) kimse.

ANLATILMAK → ANLATMAK.

ANLATILMAZ sıf. Anlatılması olanaksız olağanüstü şey için kullanılır: *Anlatılmaz bir sevinç, mutluluk.*

ANLATIM a. **1.** Anlatmak eylemi. **—2.** Dil aracılığıyla anlatma biçimi, yazılı ya da sözlü deyiş, söyleyiş biçimi; ifade: *Anlatımı bozuk bir metin. Bir metnin dil ve anlatım özelliklerini incelemek.*
—Dilbil. Bir dilsel göstergenin somut görünüşü. (Bk. *ansikl.* böl.) || → ÜSLUP.
—Eğit. *Serbest anlatım*, öğretim süresince güdümsüz yaratıcı etkinlik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koregr. ve Eğit. *Bedensel anlatım*, cimnastik, dans ya da mim olmaksızın, pek çok duygusal ya da bedensel durumu anlatmayı sağlayan ve az çok kendiliğinden olan davranış ve jestler bütünü.
—Müz. Besteci ya da yorumcu için, bir müzik yapıtındaki bazı ruh durumlarını ya da bazı düşünceleri hissettirme yetisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. L. Hjemslev'e göre, anlatım dilsel göstergenin iki yüzünden birini (F. de Saussure'ün göstergenin göstereni diye adlandırdığı), sessel görünümünü belirtir. Anlatım, sessel görünümüyle, göstergenin içeriğiyle (gösterilen) eklemlenmesine karşın, ondan ayrılır. Anlatım (içerik gibi) bir töz ya da bir biçim olarak ele alınabilir, yani, sessel özdeği bakımından düşünülebildiği gibi, içeriğin birimleriyle ilişkisi açısından ele alınan (her dilin kendine özgü) sessel yapılanması açısından da düşünülebilir.
—Eğit. Geleneksel okulda, öğrencilerin bireysel ya da kümesel yaratıcı anlatım etkinliklerine genellikle yeterince yer verilmez. İlkokullarda elişi, resim, müzik, beden eğitimi gibi dersler, öğrencileri canlandırıcı etkinliklerde bulundurmak, genellikle de, oyalanmalarını sağlamak için yapılır. Ortaokul, bu dersleri tümüyle geri plana iter. Okul, dikkatini özellikle öğretim programları üzerinde topladığından, öğrencinin "yapma" isteğini bastırır. Bu nedenle, Freinet eğitim yöntemini uygulayanlar, sözlü-sözsüz anlatımı ve her yolla (serbest yazma, serbest resim) serbest anlatım etkinliklerini, gerçek yeniden öğrenmeyi ve güdülenmeyi sağlayan araçlar olarak görürler.
—Müz. Her dönemde ya da her okulda, dilin, tekniğin ve özel anlatım eğilimlerinin gelişmesi, bestecinin benimsediği anlatımın biçimini, niteliğini, doğasını etkiler. Gregoriusçu birseslilikte, metnin içeriğine uygun olarak, sesin alçaltılıp yükseltilmesi, etkili bir anlatım sağlardı. Flaman okulunun kontrapuntosundaki ritim öğelerinin çok çeşitli anlatım simgeleri vardı. Fransız çokseslicileri, bunları hafifleterek, betimlemeli gösteriye yönelttiler. Kromatizm, özellikle acıyı dile getirmek amacıyla italyan madrigallerinde kullanıldı. Wagner ve romantiklerin çoğu, insanın gerilimini ve genellikle ulaşılmaz bir ideale olan özlemlerini anlatmak için bu yola başvurdular. Müziğin temelini oluşturan teknik öğeler arasında ritim, tını, makamsal (modal) ya da eksenli (tonal) yapılar, belirleyici anlatım etmenleri olarak görüldü. Bir metnin müzikli anlatımı (melodi*. ya da opera), yüzyıllar boyunca çok değişik biçimlere büründü. Kimi zaman, kendi ritmini ve tonlamasını müziğe kabul ettiren dil (Monteverdi, Lully, Rameau, Musorgskiy, Wagner, Ravel), kimi zaman da dönemin prozodi anlayışını kendi kurallarına uyduran müzik (Mozart, Rossini) ağır bastı. Onikitoncu ve elektroakustik müzikte de olduğu gibi, kendinden başka hiçbir şey anlatmayan bir müzik de (Stravinskiy) tasarlandı. Böyle bir müzikte güzellik, yalnızca notaların ve biçimlerin düzenlenmesinden doğar.

ANLATIMBİLİM → DEYİŞ.

ANLATIMCI sıf. ve a. Anlatımcılığa bağlı kişiler için kullanılır.
◆ sıf. Anlatımcılığa değgin.

ANLATIMCILIK a. **1.** Duygusal ve öznel bir dünya görüşüyle belirlenen ve XX. yy.'ın ilk çeyreğinde ortaya çıkan sanat eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl. Çağ. sant.) **—2.** Herhangi bir dönemde anlatım gücünün, biçimsel kural kaygısından daha ağır bastığı bir sanat yapıtının özelliği. **—3.** *Soyut anlatımcılık*, XX.yy.'ın 40'lı ve 50'li yıllarında kendini benimseten, daha çok ABD kökenli sanat akımı.
—Koregr. Rudolf von Laban'ın kuramlarını benimseyen alman sanatçıların aracılığıyla dansı etkileyen, tüm duyarlıkların temel nitelikli ve canlı anlatımına dayanan koregrafi akımı.
—ANSİKL. Çağ. sant. İnsanoğlunun yaşantısı ve dünyayla kurduğu bireysel ilişkiler en güç, en kaygılı, en acılı ya da trajik yanlarıyla anlatımcılığın özünde yer alır. Sanatçının kişiliği ve yaşamı yapıtından ayrı düşünülemez; kültürel kaynakların seçiminde olsun ("ilkeller", ortaçağ sanatı, Afrika ve Okyanusya sanatları, vb.) kendiliğinden, tutkulu ve çok canlı bir dilin geliştirilmesinde olsun, estetik ve toplumsal uzlaşımlara yer yoktur. Kuzey Avrupa'ya özgü ve romantizmle simgecilikten etkilenmiş bir akım olan anlatımcılık, daha XIX. yy.'ın sonlarında Van Gogh, Munch, Ensor ve Toulouse-Lautrec'in kimi yapıtlarında belirmeye başladı; sonra Almanya'da gelişti. 1905'te, Kirchner,

Yaz-Açıkhavada çıplaklar (1913)
Karl Schmidt-Rottluff'un tablosu, *Landesmuseum, Hannover*

Heckel, Schmidt-Rottluff, Pechstein, O. Mueller ve Nolde, *Die Brücke* topluluğunda bir araya geldiler; bu sanatçıların resimlerindeki ve tahta üzerine gravürlerindeki ayırt edici özellik, renklerin gerçekdışılığı, çarpıtmalar, insan yüzünün ve manzaraların çarpıcı bir stilizasyonla verilmesidir. Lehmbruck ile Barlach da az çok buna benzer bir çalışmayı heykelcilikte gerçekleştirdiler. Anlatımcılık, 1910'lu yılların başında, Herwarth Walden'in Der Sturm dergisini ve galerisini açtığı Berlin'de yaygınlaştı; münihli ressamlardan (Kandinsky, Marc, Macke, Jawlensky) oluşan *Blaue* Reiter* topluluğu da, *Die Brücke*'nin yanı sıra, aynı ölçüde renkli, ama daha akılcı, daha az kötümser ve kısa bir süre sonra da soyut araştırmalara yönelecek olan bir sanat anlayışından yanaydı; o dönemin Berlin'indeki sanatsal kaynaşma ortamında, anlatımcılıkla fovizm, kübizm ve fütürizm arasında pek çok ilişki vardı. Avusturya'da Schiele'nin yapıtının aşırı gerilimi ve Kokoschka'nın portrelerindeki psikoloik keskinlik, ödünsüz bir anlatımcılık ortaya koyuyordu. Fransa'daysa fovların çarpıcı renkli ve "mutlu", kimi kez de yoğun anlatımlı resimlerinden çok Rouault'nun yapıtı, anlatımcılıkta önemli bir yer edindi.

Savaşın ve alman devriminin kaygılı ortamını haber veren anlatımcılık, Birinci Dünya savaşı yıllarında ancak birkaç sanatçı tarafından (Kirchner, Kokoschka) sürdürüldü ve yerini, dadacılığın toptan nihilizmine, Beckmann'ın katı kötümserliğine ve Dix ile Grosz'un keskin eleştirisine (→YENİ NESNELCİLİK.) bıraktı. Savaş sırasında ve sonrasında Belçika'da bir *flaman anlatımcılığı* gelişti; Permeke, Van den Berghe, De Smet gibi sanatçılar, Sint-Martens-Latem sanatçılarının geleneğini sürdürerek, resim düzeninde kübizmden gelen bir sağlamlığa, bir tutarlılığa ulaşmaya özen gösterdiler. Hollanda'da, eski bir kübist olan fransız Le Fauconnier ile Sluyters ve L. Gestel'in çevresinde anlatımcı bir akım doğdu ve kimi sanatçılarda flaman etkişi (Hendrik Chabot'da), kimi sanatçılarda da alman etkisi (Jan Wiegers'te) görüldü. Fransa'da Rouault'nun ve anlatımcı döneminde Fautrier'nin yanında, Gromaire'in, La Patellière'in ve Goerg'in anlatımcılığının flaman akımıyla benzerlikleri vardır; ama bu bakımdan Soutine'in yapıtlarıyla savaş sırasında Picasso'nun yapıtları ya da Zadkine ve Lipchitz'in heykelleri çok daha güçlüdür. Meksika'da (Rivera, Siqueiros, Orozco, Tamayo) ve Brezilya'da (Portinari, Segall) 1920-30 yıllarının anlatımcı akımı, toplumsal ve devrimci temalar geliştirmek için daha çok duvar resimlerine ağırlık verdi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra çağrışım ve öznel yorum (Fautrier), kendiliğindenlik ve imgelem (Dubuffet), anlatımcılığın mirasıyla gerçeküstücülüğün birleşimi, Cobra* hareketine bağlı kuzeyli ressamların araştırmaları, çokbiçimli ve lirik soyutlamaya çok yatkın bir anlatımcılığı ortaya koyarken ingiliz Francis Bacon ve *yeni figürasyoncu* ressamlar yapıtlarında daha çok, işkence görmüşçesine çarpıtılmış insan yüzünü işlediler. Ama özellikle ABD'de, 40'lı yılların başlarında ve 50'li yıllarda, *soyut* diye nitelenen bir anlatımcılık gelişti; hem geç kübizmin, hem de gerçeküstücülüğün mirasını taşıyan bu akım önceliği resim etkinliğinin kendisine, jeste ve doğuştan yaratıcılığa *(action painting)* tanıdı. Bu akımın öncüsü Gorky, başlıca temsilcisi ise De Kooning, Kline, Motherwell, daha sonra Guston ve Gottlieb'in yanı sıra Pollock'tur. Sanatçının içinde biriken bütün güçlerin açığa çıkmasını öngören bu sanat anlayışındaki bir özellik de gereçleri ve teknikleri yeni bir

GÜZEL SANATLARDA ANLATIMCILIK

Solda:
Genç bir çocuk portresi (1916)
Egon Schiele'nin tablosu
Thyssen kol., Lugano

sağda
Spakenburglu kadın (1917)
Gustave De Smet'nin tablosu
Musée royale des beaux-arts, Anvers

solda
Cagnes manzarası (1919)
Chaïm Soutine'in tablosu
özel kol., New York

sağda
Willem De Kooning'in
adsız tablosu (1957)
özel kol., (ABD)

yaklaşımla ele alması (düz olarak yere konmuş tuval üzerinde çalışma, *dripping*, büyük boy kâğıtlar, vb.) ve bütün ögelerin herhangi bir merkeze ayrıcalık tanınmadan yerleştirildiği (*all over* kompozisyon) derinliği olmayan yeni bir mekan anlayışı getirmesidir. Heyecanlı, çatışmalı ve "varoluşsal" bir akım olan soyut anlatımcılık, Pollock'un, özellikle de De Kooning' in insan figürlerinde belirli bir anlam kaypaklığına varır; ama anlatımcılık 60'lı ve 70'li yıllara kadar birçok sanatçıya kendini soyut yanıyla (işaretler, jest, renk) kabul ettirmiştir.

—Ed. Ressamların anlatımcılığı, özellikle şiirde ve tiyatroda açıkça beliren bir edebiyat anlatımcılığına yol açtı. Dış gerçekliği dolaysız olarak yansıtmaktan kaçınma, özanlatıma ulaşma ve dünyaya bütünüyle kişisel bir açıdan bakma isteği, edebiyatta da etkili olunca, biçim, imgeler, sözdizim, noktalama ve yapıtın estetik bakımından kurucu olan tüm öğeleri, anlatıma göre ikincil sayılmaya ve ona göre belirlenmeye başladı. Bu, her türlü biçim kuralını, her türlü tipolojiyi bozmak, belki de yıkmak demekti. Yazarın benliğini, yalnız kendi anlatımıyla dünyaya kabul ettirmesi demek, öznel şiddetten ayrı düşünülemeyecek bir çeşit sanatsal şiddete varmak demekti.

Tiyatroda anlatımcılık, Strindberg ve Wedekind'in, burjuvaziye karşı çıkan yapıtlarıyla gerçekçiliğe bir tepki oldu: *Der Erdgeist* (1895); *Die Büchse der Pandora* (1902). R. J. Sorge *Der Bettler*'de (1912), Carl Sternheim *Die Hose*'de (1911) ve *Der Snob*'da (1914) yergiyle, hem mistik hem de simgesel olan bir sahne anlayışını getirdiler. Savaşın sarsıntısı ve eski Almanya'nın siyasal çöküşü, bu ahlaksal, toplumsal, estetik aşırıcılığa çok elverişli bir ortam hazırlamıştı; Ernest Toller, savaşın dehşetini yansıtan *Die Wandlung* adlı 13 tabloluk oyunu ve daha sonra *Masse-Mensch* ile (1920) bu anlayışın en uygun örneğini verdi. Fritz von Unruh, Georg Kaizer ve *Antigone* (1917) adlı yapıtıyla Walter Hasenclever de bu anlayışın önde gelen temsilcileridir.

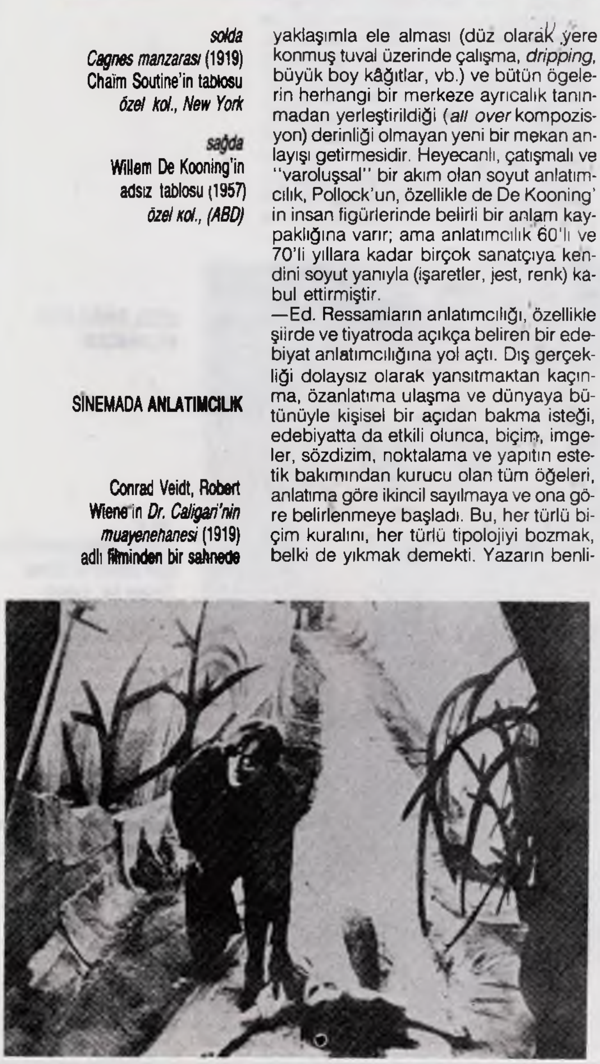
Şiirde, G. Trakl'ın, G. Benn'in, F. Werfel'in yapıtları anlatımcılığın gücünü kanıtladı. Bu yapıtlarda öznellikten yola çıkan anlatımcılık, her türlü gerçeğe bakışı bozmaktan çok, sözcüklerle kurulacak ilişkinin her şeyden önce gelmesi gerektiğini, bu ilişkinin sonradan öğrenilemeyeceğini ortaya koyuyordu. Bu arada G. Heym' in ve E. Lasker-Schüler'in de adını anmak gerekir.

Anlatımcılığın Brecht, Bruckner, Döblin ve Heinrich Mann'ı etkilediği kesindir. Bu etki, ingiliz edebiyatında ise O'Neill, Elmer Rice ve Thornton Wilder'da açıkça, W.H. Auden ve Christopher İsherwood'da bir ölçüde görülebilir. Doğrudan bir etkilenme sözkonusu olmasa da, anlatımcı düşsellik Kafka, Joyce ve Beckett'in, roman evreninde gerçekleştirdikleri devrimde de, hiç değilse bir ölçüde kendini duyurur.

—Müz. Birkaç müzikçi, özellikle Viyana okulundan besteciler, anlatımcı harekete katıldı: Schönberg (*Erwartung, Die glückliche Hand*), Berg (*Wozzeck, Lulu*), Webern (orkestra için *Passacalle*). Müzikte anlatımcılık, yoğun olarak kromatizm ve -bazen aşırılığa varan- katışmaç kullanımıyla kendini belli eder.

SİNEMADA ANLATIMCILIK

Conrad Veidt, Robert Wiene'in *Dr. Caligari'nin muayenehanesi* (1919) adlı filminden bir sahnede

—Sine. Resme (Kokoschka, Kubin) ve tiyatroya ilişkin kimi araştırmalardan (Max Reinhardt) doğan sinemadaki anlatımcılık, Birinci Dünya savaşı sonunda Almanya'da ortaya çıktı. Bu akım kişilerin ruhsal durumlarını, esas olarak biçimsel sim-

Yıldırım çarpmış adam ya da Yokolmuş kent (1948-1951)
Zadkine'in, 1940 mayısında kentin bombalanması anısına Rotterdam'da gerçekleştirdiği heykel

gecilikle dile getirmeye çalıştı. Bu nedenle, dekorların (karşıtların çatışması, gerçek dünyanın bilerek bozulması) ve ışık oyunlarının önemi büyük oldu. Bu akımın en tanınmış filmleri arasında Robert Wiene'nin *Dr. Caligari'nin muayenehanesi* (Das Kabinett des Dr. Caligari, 1919), Paul Wegener'in *Der Golem* (1920), Fritz Lang'ın *Dr. Mabuse kumarbaz* (Dr. Mabuse der Spieler, 1922), F.W. Murnau'nun *Nosferatu, eine Symphonie des Grauens* (1922) ve Paul Leni'nin *das Waschfigurenkabinett* (1924) yer aldı. J. von Sternberg, M. Carné, O. Welles, C. Reed, İ. Bergman gibi yönetmenlerde anlatımcılığın izlerine rastlandı.

ANLATIMSAL sıf. Anlatımla ilgili, anlatıma ilişkin şey için kullanılır: *Bir metindeki anlatımsal bozukluklar.*
—Dilbil. *Anlatımsal işlev*, bildirinin duygularını belirttiği konuşucu üzerinde odaklandığı dil işlevi. || *Anlatımsal özellikler*, söylemin bir bölümüne bir tumturak yerleştirmeyi sağlayan ve konuşucunun heyecandan ileri gelen bir davranışını ortaya koyan sözdizimsel, biçimbilimsel, bürünbilimsel yol.

ANLATIŞ a. Bir şeyi anlatma, onu başkasına sözle, hareketle, mimikle vb. iletme biçimi; üslup: *Duygularını anlatışındaki incelik. Olayları anlatışındaki küstahlık.*

ANLATMAK g. f. **1.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir kimseyi anlatmak*, o şeyi dil aracılığıyla söylemek, bildirmek, açıklamak; o kimseyi betimlemek, ondan söz etmek: *Gördüklerini olduğu gibi anlattı. Daveti neden reddettiğini anlat bakalım. Sana anlatacak çok önemli şeylerim var. Müdüre grev yapma kararımızı anlatmış. Sevincimi anlatacak söz bulamıyorum. Sana annesini anlattı mı?* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi anlatmak*, bir şey sözkonusuysa, onu konu edinmek ya da belli bir noktasını, özelliğini ele almak: *Bu roman ne anlatıyor? Kenti, kent insanını anlatan bir film.* **—3.** *(Bir kimseye) bir şeyi araçlık tümleci + anlatmak*, onu tutum ve davranışıyla dışa vurmak, göstermek, ima etmek ya da onun göstergesi olmak, onu yansıtmak: *Onaylamadığını kaşını kaldırarak anlattı. Bakışıyla bana bir şeyler anlatmak istiyordu. Susuşunuz durumu çok iyi anlatıyor.* **—4.** *(Bir kimseye) bir şey anlatmak*, (ona) gerçek ya da düşsel olayları, serüvenleri aktarmak, öykülemek: *Hoş fıkralar anlatan bir yazar. Bize son serüvenini, nereye gittiğini, hırsızı nasıl yakaladığını anlattı.* **—5.** *Bir kimseyi, bir şeyi anlata anlata bitirememek*, sürekli olarak ondan söz etmek, onu övmek, yüceltmek.

◆ **anlatılmak** edilg. f. **1.** Aktarılmak, bildirilmek, söylenmek: *Sorun ilgililere anlatıldı. Herşey, anında müdüre anlatılıyormuş. Hakkımda anlatılanların hiçbiri doğru değil.* **—2.** *Araçlık tümleci + anlatılmak*, o şey aracılığıyla ortaya konmak: *Susarak, resimle, müzikle anlatılan duygular.*

◆ **anlattırmak** ettirg. f. *Bir şeyi anlattırmak*, bir kimseden o şeyi anlatmasını istemek, ona bu olanağı vermek, anlatmasını sağlamak.

ANLATMAK → ANLAMAK.

ANLATTIRMAK → ANLATMAK.

ANLAYIŞ a. **1.** Bir şeyi anlama, algılama yetisi; idrak: *Anlayışı kıt.* **—2.** Karşılaşılan sorunları, güçlükleri sezmekten, anlamaktan kaynaklanan bağışlayıcılık, hoşgörürlük, sevecenlik: *Gençlerin sorunlarına anlayışla yaklaşmak. Bir davranışı anlayışla karşılamak. Bir konuda bir kimseden anlayış beklemek.* **—3.** Bir kimsenin, bir topluluğun, bir dönemin algılama, düşünme, yargılama biçimleri bütünü ya da bir şeyi belli bir yaklaşımla ele alma biçimi; zihniyet, görüş: *Bu davranışın benim anlayışıma aykırı. Değişik sanat anlayışları. Yaşama, maddeci bir anlayışla bakmak.* **—4.** *(Bir kimseye) anlayış göstermek*, (o kimseye) bağışlayıcı, hoşgörülü davranmak. || *Anlayışı kıt*, anlama, algılama yetisi sınırlı olan kimse için kullanılır.

ANLAYIŞLI sıf **1.** Anlama, kavrama yetisi güçlü kimse için kullanılır; zeki. **—2.** İnsanları anlamaya çalışan, kolaylıkla bağışlayabilen, başkalarının düşüncelerine saygı gösteren kimse, anlayışı belirten davranış için kullanılır: *Öğrencilerine karşı anlayışlı bir öğretmen. Yüzünde insanı yüreklendiren, anlayışlı bir gülümseme vardı.* **—3.** *(Bir kimseye karşı) anlayışlı olmak*, (ona karşı) anlayışla davranmak: *Ona karşı biraz daha anlayışlı ol.*

ANLAYIŞLILIK a. Anlayışlı olma durumu, anlayışlı kimsenin özelliği; hoşgörürlük.

ANLAYIŞSIZ sıf. **1.** Anlama, kavrama yetisi gelişkin olmayan kimse için kullanılır. **—2.** Bir kimsenin düşüncelerini, eylemlerini anlamak için hiçbir çaba göstermeyen, vurdumduymaz; başkalarının yanılgılarını hoşgörüyle karşılamayan, kolaylıkla bağışlamayan kimse için kullanılır: *Anlayışsız bir görevliye çatmak.*

ANLAYIŞSIZLIK a. Bir kimseyi anlamayı, ona hoşgörüyle yaklaşmayı, kendini onun yerine koymayı yadsıma ya da bu konuda yetersiz kalma: *Çağdaşlarının anlayışsızlığı onu derinden yaraladı. Bu konuda büyük bir anlayışsızlıkla karşılaştım.*

ANLI sıf. (fars. *ān*, cazibe, alım'dan). **1.** Alımlı, gösterişli, çekici. **—2.** *Anlı şanlı, anlı sanlı*, görkemli, debdebeli toplantı; ünü yaygın kimse için kullanılır: *Anlı şanlı bir düğün. Anlı şanlı bir adam.*

ANLI (Hakkı), türk ressam (İstanbul 1906-*ay.y.* 1991). Güzel sanatlar akademisini bitirdi (1932). Önceleri herhangi bir sanat akımı ya da topluluğuna bağlı olmaksızın somut-figüratif yapıtlar verdi. İlk sergisini Ankara'da açtıktan sonra Halkevleri genel merkezince düzenlenen *Vilayet resimleri* kampanyası sırasında Kütahya'ya gönderildi (1941).

Paris'e giderek oraya yerleşti (1946). Önceleri Picasso'nun etkisindeyken, giderek kendine özgü bir üslup oluşturdu ve soyut resme yöneldi (1950). Paris, Münih, Sankt Gallen ve İtalya'da kişisel sergiler açtı; toplu, grup sergiler ve bienallere katıldı. Yapıtlarında, soyut resmin boyasal doku ve biçimsel yönden alabildiğine yüklü olmasını ve ışığın, boyanın kendi yapısından gelmesini amaçlayan bir resim anlayışı egemendir. Yapıtları İstanbul resim ve heykel müzesi'nde, Ankara Millî kütüphane'de ve yurt dışında birçok galeri, müze ve özel koleksiyondadır.

ANLIK sıf. Çok kısa süren, gelip geçici şey için kullanılır: *Bir anlık dalgınlık. Bir anlık duraksama işi kaçırmasına neden oldu. Anlık heyecanlar.*
—Elektrotekn. *Anlık tepkili aygıt*, karakteristik bir büyüklük (akım, gerilim vb.) önceden belirlenmiş bir değere ulaşır ulaşmaz çalışan disjonktör, deklanşör ya da röle.
—Fiz. Belirli bir an ile ilişkili olan.
—Fizs. mekan. ve Geom. Bir devinimin, verilen bir an için sonsuz küçük görünümü göz önüne alındığında, dönme ekseni, dönme merkezi ya da helisel ekseni için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ölçbil. *Bir ölçü aygıtının anlık sapması*, göstergenin bir an süren sapması.
—ANSİKL. Fizs. mekan. ve Geom. Bir katının sonsuz küçük deviniminin her an helisel olduğu bilindiğine göre, bu anları karşılayan helisel eksen incelenebilir: "anlık helisel eksen" adı işte buradan gelir. Kimi özel durumlarda, devinim bir dönmedir; dolayısıyla "anlık dönme ekseni"nden söz edilir. Bu eksenler genellikle hem devingen cisme, hem de karşılaştırma sistemine göre andan ana değişir; bu olgu eksenlerin an kavramına bağlılığını açıklar. (→ AKSOİT.) Öte yandan eksenlerin konumları değişmiyorsa, sürekli eksen kavramı ortaya çıkar. Ayrıca anlık dönme merkezi de değişebilir; nitekim düzlem üzerinde düzlemsel devinimde merkez, genellikle ne sabit düzlem içinde ne de devingen düzlem içinde bulunur.

ANLIK a. Fels. Descartes'a göre, *(entendement)* bilinebilir şeylere yönelik hayalgücüne karşıt olarak, kavrayabilen bireye ilişkin kavrama gücü. (Bk. *ansikl.* böl.) || Leibniz'e göre, duyarlıktan ayrı tutulmamak koşuluyla kendi başına yanılmaz olan yargı yetisi. || Hume'a göre, düşünme, anlama gücü *(Understanding)*. || Kant'ta, "yargı verme gücü olarak düşünülen" kavram aracılığıyla bilme gücü. (Bk. *ansikl.* böl.) || Hegel'e göre, bölme ve uzlaştırmadan oluşan, düşünsel ve içeriksel düzeyi, çözümleme bireşim işleminde kendini gösteren süreçlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre "anlık ve hayalgücü, yalnızca çokluk ya da azlık bakımından değil, ama tamamen farklı iki eylem tarzı olmaları bakımından birbirinden ayrılırlar" ve bundan başka, hayalgücü, "bilime ulaşabilen tek yeti olan" anlığın gücüne, tıpkı duyular ve bellek gibi, hem yardımcı, hem de engel olabilir (*Aklın idaresi için kurallar*, 9 [Règles pour la direction de l'esprit]). Böylece, Descartes için anlık, görünüşü ne olursa olsun bir şeyin gerçekliğini kavramayı olanaklı kılan düşünsel bir işlemdir: "İmdi, ancak akıl ya da anlıkla kavranılabilen şu balmumu ne gibi bir şeydir? Hiç kuşku-

sinemada anlatımcılık
Paul Leni'nin
***Das Waschfigurenkabinett* (1924)**
"Mumyalar müzesi"
filminden bir sahne

Hakkı Anlı'nın bir yapıtı

anmalık
geyik ve yaban domuzu başı
Av müzesi, Chambord

anma pulu

suz, gördüğüm, dokunduğum, hayalgücünde canlandırdığım ve daha önceden bildiğim (katı ya da sıvı olarak) aynı şeydir. Ama, burada belirtilmesi gereken nokta, balmumu algısının ya da onu algılama eyleminin asla bir görme, bir dokunma ya da hayalgücünde canlandırma eylemi olmaması (evvelce böyleymiş gibi görünmesine karşın, hiçbir zaman böyle olmamıştır) ve yalnızca aklın bir araştırması olmasıdır. Bu araştırma, evvelce olduğu gibi, noksan ve bulanık, ya da şimdi olduğu gibi açık ve seçik olabilir. Bu, benim dikkatimin onda bulunan ve onu oluşturan şeylere şu ya da bu ölçüde yönelmiş olmasına bağlıdır" (*Metafizik Düşünceler*, 2 [Méditations]).
• Kant'a göre anlık *(Verstand)*, duyumlar arasında sistemli bir karşılıklı bağ kurmaya yarayan ve böylece kategoriler aracılığıyla bunların sürekliliğini ya da tutarlılığını kavramayı sağlayan işlemdir. Kant şöyle yazar: "Anlık, bir sezgi gücü değildir. Ama sezginin dışında, ancak kavramlarla bilgi edinebiliriz. Öyleyse, her anlık bilgisi ya da hiç olmazsa insan anlığının bilgisi, kavramlarla gerçekleşen bir bilgidir; sezgiye değil, akıl yürütmeye dayanır." Kant'a göre sezgiler etkilenmelere, "kavramlar da, dolayısıyla, işlevlere dayanır. İmdi, işlev deyince, çeşitli tasarımları tek bir ortak tasarım altına sokan edimin birliğini anlıyorum [...] İmdi, anlık, bu kavramları, onlar aracılığıyla yargılar vermek için kullanabilir ancak" (*Kritik der reinen Vernunft*, 1, 1, 1).
• Hegel'de, "ayırma eylemi, anlığın *(Verstand)* gücü ve işidir; en şaşırtıcı ve en büyük kudrettir bu; daha doğrusu mutlak kudrettir" *(Phänomenologie des Geistes*, "Einleitung"). Yalnızca sezgiye dayalı bir aklı herhangi bir mutlaklaştırma girişimine karşı Hegel, anlığın üstlendiği çözümleme ve bireşim, bölme ve uzlaştırma sürecine yeni bir önem kazandırmaktadır. "Bilimin akılla kavranılabilir biçimi, bilimin yoludur. Bu yol, herkese açıktır ve herkes için eşittir. Bilime yönelen bilincin haklı isteği, anlık aracılığıyla akılsal bilgiye ulaşmaktır; çünkü anlık düşüncedir, genel olarak salt Ben'dir" *(ay. ypt.)*.

ANLIKÇILIK a. **1.** Aklın ve anlıksal görüngülerin (fenomenlerin) haz ve acı duygulanmalarına oranla ağır bastığını ileri süren görüş ya da eğilim. **—2.** Bütün ruhbilimsel görüngüleri, düşüncelere, yargılara ya da soyut akılyürütmelere indirgemeye çalışan felsefe. (Bir anlıkçı için sevmek, bir şeyin iyi olduğu; nefret etmekse, o şeyin kötü olduğu yargısını vermektir.)
—Dilbil. Bir dil dizgesinde, içeriği anlatımın belirleyici öğesi olarak ele alan ve dilbilimi ruhbilimin bir bölümü olarak görenlerin tutumu.

ANLIKSAL sıf. Sesbilg. *Anlıksal vurgu*, duygusal olmayan, karşıtsal değerli, etkilediği sözcüğün kavramsal içeriğini belirgin kılmaya yarayan üsteleme vurgusu (örneğin YIK*mak demedim*, YAP*mak dedim*).

AN LUŞAN, Çin'in hizmetinde çalışmış türk asıllı general (öl. 757). Çitanlar'ı püskürtmeyi başaramadı. Liaodong ve Pekin askeri valisiyken imparator Şüenzong'a karşı ayaklanarak Luoyang'ı ele geçirdi (755). Ülkenin Sarı ırmağın kuzeyindeki kesimine egemen oldu ve imparatorluğunu ilan etti, ama hemen öldürüldü.

ANMA a. **1.** Anmak eylemi, bir kimsenin bir olayın anısını hatırlama. **—2.** *Anma töreni*, bir kimsenin, önemli bir olayın anısı için düzenlenen tören; ihtifal: *Mevlana'yı anma törenleri.* **—3.** *Anma günü*, bir kimseyi, bir olayı anmak üzere törenler düzenlenen özel gün.
—Mant. Simgesel gönderme çeşidi. (Bir terimin ya da simgenin kullanılmasına karşıt olarak anmada, simgenin belirttiği şeye değil de, kendi başına ele alınan bu simgeye ya da terime gönderme yapılır. Örneğin, *"kar*'da bir ünlü vardır" önermesi, *kar* sözcüğünü anmakta, ama kullanmamaktadır.)
—Opt. *Anma gücü*, görüntüyü sonsuzda oluşturan bir gözlemciye göre bir optik aletin büyütme gücü.
—Postc. *Anma bloku*, bir olayı, kişiyi ya da kişileri anmak ya da tanıtmak amacıyla çıkarılan küçük pul tabakası. Zımbalı, zımbasız, bir ya da birden çok olarak çıkarılır. Bütünüyle ya da üzerindeki pullar ayrılıp tek tek de kullanılabilir. || *Anma pulu*, belirli bir olay ya da yıldönümünü anmak ya da kutlamak amacıyla çıkartılan; sözkonusu olay ya da kişiyle ilgili resim ve motiflerin yer aldığı pul. Bu tür pullar, az sayıda basılır. (HATIRA PULU da denir.)

anma bloku

ANMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (geçmişteki) anmak*, onu hatırlamak, ondan söz etmek; yâd etmek, bahsetmek: *Birlikte gençlik günlerimizi andık. Onu anmadığım gün yok.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi anmak*, ona değinmek, ondan söz etmek: *Çocukluğunu anlatırken dedesini anmadan edemez. Burada kendi çalışmalarını da anmak isterim.* **—3.** *Bir kimseyi, bir olayı anmak*, ölmüş bir kimsenin, önemli bir olayın anısına tören düzenlemek: *Her ölüm gününde onu anarız.* **—4.** *Bir kimseyi bir şey diye anmak*, onu o adla bilmek; bilinmek: *Onu bu yörede Topal Osman diye anarlar.* **—5** *Bir kimseyi bir armağanla anmak*, o kimseyi, o şey yoluyla sevindirmek; gönlünü almak: *An beni bir kozla, o da çürük çıksın* (atasözü).
◆ **andırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi andırmak*, onun anılmasını sağlamak: *Kendini hayırla andırmak.*
◆ **anılmak** edilg. f. Anmak eylemine konu olmak; sözü edilmek, anımsanmak, hatırlanmak, bilinmek: *Üst paragrafta anılan olaylar. Hava şehitleri yarın büyük bir törenle anılacak. "Ördek" adıyla anılan çete başı kaçarken yakalandı.*
◆ **anışmak** işt. f. Bir konudan kalkarak anma ya da anımsatma yoluyla bir şeyden karşılıklı olarak söz etmek; söyleşmek.

ANMALIK a. Anı olarak alınan ya da verilen şey.
—Avc. Gövdesinden ayrılarak doğal görünümünde tahnit edildikten sonra duvara asılan hayvan başı (geyik, domuz, ceylan, vb.) boynuzu ya da postu.

ANMOOR a. (alm. *anmoor*, turba). Pedol. Plastik, nemli ve humuslaşmış organik maddeyle kilin iyice karışmasından oluşan humus türü; bu karışım, su örtüsü yüzeye yakın, ama turbalı olmayan toprakları belirtir.

ANNA Porphyrogennete, bizans prensesi (963-1011), Doğu Roma imparatoru Romanos II ile Theophano'nun küçük kızı, Kiev büyük-prensi aziz Büyük Vladimir I'in (980-1015) karısı. 988'de Basileios II, Bardas Phokas ile giriştiği savaşta, Vladimir'den 6 000 paralı asker sağladı. Bunun karşılığında Vladimir, bir bizans prensesiyle evlenmek istedi ve imparatorun gözünü korkutmak için de Khersonesos'u ele geçirdi. Basileios, tüm halkıyla birlikte hıristiyan olması koşuluyla Anna'yı onunla evlendirdi (989).

ANNA AMALİA, Saksonya-Weimar düşesi (Wolfenbüttel, 1739-Weimar 1807). Braunschweig-Wolfenbüttel dükü Karl'ın kızı. 1756'da, Saksonya-Weimar dükü Ernst August Konstantin ile evlendi; iki yıllık evlilikten sonra dul kaldı ve 1775'e kadar, oğlu Karl-August adına naiplik yaptı. Wieland'ı oğluna öğretmen olarak tuttu. Goethe'yi Weimar sarayına çağırdı ve böylece kentin, Almanya'nın düşünsel merkezi olarak gelişmesinde rol oynadı.

ANNA İVANOVNA (Moskova 1693-Petersburg 1740), Rusya imparatoriçesi (1730-1740). İvan V'in kızı ve Büyük Petro'nun yeğeni. 1710'da evlendi. Petro II'nin ölümü üzerine, iktidarda kalmak isteyen gizli Yüksek kurul'un "koşullarını" kabul etti. Ama, tahta çıkar çıkmaz tekrar otokrasiye döndü: gizli Yüksek kurul'u görevden aldı, devlet yönetimini de Biron ile çevresindeki diğer Almanlar'a bıraktı. Eski rus soyluları görevlerini, kaba saba Almanlar'a bırakmak zorunda kaldılar. Buna karşılık, soyluluğa yükseltilen "görevliler" *(dvoryan)*, köylüleri üzerinde

Anna Karenina (1972-1973) adlı oyundan bir sahne
İstanbul Şehir tiyatroları

yeni ayrıcalıklar ve daha genişletilmiş haklar elde ettiler. Anna İvanovna'nın saltanatı sırasında Rusya, Polonya Veraset savaşı'na müdahale etti (1733-1735) ve Osmanlılar ile savaştı (1736-1739). Bununla birlikte Belgrad antlaşması'nda (1739) Don ve Bug arasındaki dar step şeridinden başka bir şey elde edemedi. Anna İvanovna, Anna Leopoldovna'nın yeni doğmuş oğlu İvan VI'yı veliaht olarak atadı; Biron'a da naiplik görevini verdi.

ANNA JAGELLON (Prag 1503- *ay.y.* 1547), Macaristan ve Bohemya kraliçesi. Macaristan ve Bohemya kralı Wladislaw II Jagellon III ile Anne de Foix'nın kızı. 1526 yılında, Karl V'in kardeşi Ferdinand von Habsburg ile evlendi. Aynı yıl, Macaristan ve Bohemya kralı olan kardeşi Lajos II, Mohaç savaşı'nda öldü. Anna ile Ferdinand onun ardından tahta çıktılar.

ANNA JAGELLON (Krakow 1523 -Varşova 1596), Polonya kraliçesi (1575-1586), Polonya kralı Sigismund I'in son kızı ve kral Sigismund II August'un kızkardeşi. Polonya krallığına seçilen İstvan Báthory ile evlendi ve onunla birlikte 1576'da Krakov'da taç giydi.

Anna Karenina, Lev Tolstoy'un romanı (1875-1877). Sevmediği yüksek bir memurla evlenen Anna, yakışıklı subay Vronski'ye tutulur. Tolstoy, topluma meydan okuyan ve acı, yıkım ve ölümü beraberinde getiren bu tutkuyu anlatır. Bunun yanı sıra, Kiti ile Levin'in yasal aşkı, dingin bir mutluluğu simgelerken, kocası Oblonskiy tarafından aldatılan Darya, yazgısına boyun eğen kadını yansıtır. Rus ailesinin gerçek bir destanı olan roman, haklı olarak aristokrat toplumun bir tablosu, haksız olarak da fransız natüralizmine bir tepki sayıldı.

Vâlâ Nurettin'in E. Guiraud'nun sahne uyarlamasından türkçeye çevirdiği yapıt, 1939'da ve 1971-1972 döneminde İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynandı.

Anna Karenina, 3 perdelik bale. Konusunu, Lev Tolstoy'un aynı adlı romanından yararlanarak Boris Lvov-Anohın hazırladı; koregrafisini Maya Plisetskaya, Natalya Rıyjenko ve Viktor Smirnov-Golovanov yaptı; müziğini, Çaykovskiy'in temaları üzerine Rodyon Şçedrin yazdı; dekor ve kostümleriniyse, Valeriy Levental hazırladı (M. Plisetskaya'nın kostümü P.Cardın kreasyonuydu). İlk kez 1972'de, Bolşoy balesi tarafından, Bolşoy tiyatrosu'nda (Moskova) sahnelendi. Bu ilk gösteride, başlıca rolleri Maya Plisetskaya, Aleksandr Fadeyeçev, Maris Liepa, Yuriy Vladimirov bölüştüler.

ANNA KOMNENE, bizanslı prenses (1083-1148). Bizans imparatoru Aleksios I ile Eirene Dukas'ın büyük kızı. Kardeşi Ioannes'in yerine kocası Nikephoros Bryennios'u imparatorluk tahtına geçirmeye kalkıştı, başaramayınca, inzivaya çekilerek kardeşi *Aleksios* Komnenos'un hayatı*'nı yazdı.

ANNA LEOPOLDOVNA (Rostock 1718 - Holmogori, Arhangelsk yakınında, 1746), Rusya naibi (1740-41). Mecklemburg dükü Karl V Leopold'un kızı, Anna İvanovna'nın yeğeni. Anton Ulrich Braunschweig Wolfenbüttel ile evlendi ve ondan olan oğlu İvan'ı, Anna İvanovna kendi vârisi ilan etti. Anna Leopoldovna, Münnich ve Osterman adlı Almanlar ile birlikte naip olduysa da, Yelizaveta Petrovna tarafından devrilerek ailesiyle birlikte Kuzey Rusya'ya sürgün edildi.

ANNA O (Bertha PAPPENHEIM, — denir), *Anna O* takma adıyla S. Freud ile J. Breuer'in üne kavuşturduğu ve psikanaliz tarihinin ilk kadın "hastası" kabul edilen viyanalı kadın (1859-1936). Babasının ölümünden sonra, yoğun isteri rahatsızlıkları geçiren Anna O, 1880'de Josef Breuer ile tanıştı ve ona hastalığının belirtilerini, düşlemlerini, sanrılarını anlatmaya başladı. Çoğu kez hipnoz aracılığıyla gerçekleşen bu düzenli konuşmalar, hastalık belirtilerinden birinin tümüyle ortadan kaybolması üzerine, beklenmedik bir tedavi yöntemine dönüştü. Belirtinin çağrıştırılması ve anımsanmasının bu sonucu doğurduğunu gören Anna O, bu yöntemi Breuer ile yaptığı daha sonraki görüşmelerde de düzenli biçimde uyguladı. Anna O'nun tam yerinde bir deyimle "konuşarak tedavi" olarak nitelediği bu görüşmeler, birden gerçek klinik stratejisi düzeyinde özgün bir tedavi tekniği niteliğini kazandı. Freud ve Breuer, psikanaliz tedavisinin habercisi olan bu yöntemi "katarsis yöntemi" adıyla yaygınlaştırdılar.

Bertha Pappenheim, kadının sömürülmesine karşı yaşamının geri kalan bölümündeki mücadeleleriyle Avrupa'daki feminist hareketin en ünlü kişileri arasına girdi.

ANNA PERENNA, roma tanrıçası. Kimileri, Dido'nun kızkardeşi olduğuna; kimileriyse, Mons Sacer'e (Kutsal tepe) çekildiğinde halka yiyecek ulaştıran ve sonra tanrılaşan yaşlı bir kadın olduğuna inanırlar. Eskiçağ'ın en erken döneminde, yılın başlangıç tarihi olan, 15 martta onun adına şenlik düzenlenirdi. Halk Tevere ırmağının kıyısında toplaşır, herkes yaşamak istediği her yıl için bir kupa şarap içerdi.

ANNA SAVOİALI (1310-1359), Savoia kontu Amedeo V'in kızı, bizans imparatoriçesi. 1326'da Andronikos III ile evlendi. Kocasının ölümü (haziran 1341) üzerine, henüz reşit olmayan oğlu Ioannes V Palaiologos adına devleti yönetti. Başbakanı Apokaukos'un etkisi altında, Ioannes VI adıyla, ocak 1341'de imparatorluğunu ilan eden Ioannes Kantakuzenos'a karşı çıktı. Uzun bir iç savaş sonunda Ioannes VI, Konstantinopolis'e girdi (şubat 1347). Anna da, Ioannes VI'nın koşullarına boyun eğdi.

ANNÂB a (ar. *ᶜannab*). *Esk.* Üzüm satıcısı, üzümcü.

ANNABA, esk. **Bône,** Cezayir'de liman kenti, aynı adlı ilin merkezi, Edug kütlesinin eteğinde, *Annaba ovası*'nın kenarında, Seybuz ırmağının ağzı yakınında; 310 000 nüf. (1987). Üniversite. VII. yy.'da yıkılan eski *Hippo Regius* (Hippone, kent yakınında yıkıntılar) yakınında kurulan kenti, XVI. yy'da İspanyollar, Louis XIV döneminde ve 1832'de Fransızlar işgal etti. XI. yy'dan kalma cami. Tarım ürünlerinin yanı sıra demir filizi, fosfatlar vb. dışsatımı yapan Annaba, önemli bir ticaret ve sanayi (özellikle demir-çelik sanayisi, gübre üretimi) merkezidir. — *Annaba ili (vilaya)* 454 000 nüf. (1987). — *Annaba ovası,* denizden Edug kütlesi ve bir kumul şeridiyle ayrılan, bataklıkla kaplı büyük bir çöküntü alanıdır. Orta kesimi, akaçlama çalışmalarından sonra, önemli bir tarım (tütün, turunçgiller, meyve ağaçları, tahıllar, üzüm, pamuk) bölgesi oluşturur.

ANNABERG-BUCHHOLZ, Almanya'da kent; 26 200 nüf. Chemnitz kentinin güneyinde. Erzgebirge'de. Kalay madenleri. Dokuma sanayisi.

ANNABERGİT a. (fr. *annabergite;* yer adı *Annaberg*'den). Miner. Hidratlı nikel arsenat; yeşil kristal kütleler biçiminde çoğunlukla nikelin ile birlikte bulunur.

ANNAÇ → ALNAÇ.

ANNADURAİ (Koncevaram Natara-can), hintli siyaset adamı (Kançipuram 1909-Madras 1969). Önce öğretmenlik, sonra gazetecilik yaptı; genç yaşta siyasete atıldı. 1962'de Racya Sabha'ya (Hindistan parlamentosu yüksek meclisi) seçildi. 1967'de partisi DMK (*Dravida Munnetra Kazhagam,* Dravida ilerici federasyonu), genel seçimlerde Tamil Nadu eyaletinde çoğunluğu elde edince, bu eyaletin "Chief Minister"ı (başbakanı) oldu. Tamiller'in büyük çoğunluğunun özlemlerini temsil eden Annadurai, bölgesi için en geniş özerkliği savundu ve "kuzeyci" iktidara ve özellikle Hindular'ın yayılmasına karşı şiddetli kampanyalar düzenlendi.

ANNAKA, Japonya'da kent, Honşu adasının orta kesiminde; 48 000 nüf. Metalurji.

Anna Ivanovna
Rusya imparatoriçesi
taç giydiği gün
Louis Caravaque'ın tablosundan
C. A. Wortmann'ın gravürü
Moskova tarih müzesi

Annaba
kentin güneyinde El-Hacer
demir sanayisi kompleksinden
bir görünüm

Annales de géographie, Fransa'da yayımlanan coğrafya dergisi; 1891'de P. Vidal de la Blache tarafından (önce Marcel Dubois, sonra L. Gallois ve Emm. de Margerie yardımcılığını yaptılar) kuruldu. Annales de géographie yılda altı kez çıkar ve uzmanlık makaleleri, notlar, kitap incelemeleri yayımlar.

Annales maximi, roma tarihini yıl yıl veren 80 ciltlik derleme. Kapsadığı dönem, Roma tarihinin başlangıcından, yapıtın derleyicisi olan P. Mucius Scaevola'nın (öl. İ.Ö. 115'e doğr.) başrahipliği (pontifex) zamanına kadardır.

Anne de Bretagne dua ederken
Jean Bourdichon'un minyatürü (1500-1508'e doğr., ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

ANNAM, Vietnam'ın orta kesiminde yer alan, ülkenin en dar bölgesi; Tonkin ile Namphân arasında. Annam sıradağları yalnızca dar kıyı ovalarına yer bırakır; Vietnam halklarının aşağı yukarı tümü bu ovalarda toplandığından, nüfus yoğunluğu çok yüksektir (km²'ye yüzlerce kişi); buna karşılık, sıtma yuvası dağlar ıssızdır.

Ovaların halkı, bambularla çevrili köylerde yaşar. Bölgedeki başlıca tarım etkinliği pirinç yetiştiriciliğidir (sulama sayesinde genellikle yılda iki hasat). Yerfıstığı, şekerkamışı (Quang Ngai ovası), çay (Tam Ky tepeleri) yetiştiriciliği de oldukça önemlidir. Nha Trang'ın G.'indeki ovalar kumullarla doludur ve yağışlar büyük ölçüde azalır (Huế'de 2,8 m olmasına karşılık, Phan Thiêt'te 0,6 m). Bu yüzden balıkçılık başlıca etkinlik halini alır: gelgit'in yükselme evresinde sürüklenen balıklar avlanıp Hô Chi Minh-Ville'e yollanır; Phan Thiêt'teyse Vietnam'da kullanılan nuoc-mâm'ın (bir baharat türü) büyük bölümü üretilir. Kıyıdaki başlıca kentler Huế ve Da Nang'dır. Annam ayrıca, konumu sayesinde, Tonkin ile Namphân arasında önemli bir geçiş alanı oluşturur.

—Tar. Çinliler İ.Ö.111'den 939'a kadar işgal ettikleri eski Vietnam krallığı Nam-Viêt'e (İ.Ö. 254-1.Ö. 111) Annam adını verdiler. Annam sözcüğü (çince *An Nan*), "barışın sağlanmış olduğu güney" anlamına geliyor, böylece Çin imparatorluğu'nun, bağımlı kıldığı bir ülkeye üstünlüğünü belirtiyordu. Vietnamlılar bağımsızlıklarını yeniden kazanınca (968), ülkelerine *Dai Co Viêt* adını verdiler.

Tây Son ayaklanmasının önderi olan ve Le sülalesini yenerek tahtı ele geçiren Quang Trung, Çin'e bağımlılığını sunup, Çinliler tarafından Annam kralı *(Annam Quôc Vuong)* diye adlandırılınca, Annam adı 1790'da yeniden ortaya çıktı. Tây Sonlar'ı yenerek ülkesinde birliği yeniden sağlayan Gia Long tahta çıkınca (1803) Vietnam üzerinde hükümranlık sağladı.

1902'de Vietnam'ı işgal eden Fransa, ülkeyi üç bölüme ayırdı. Her biri bir üst yönetici tarafından yönetilen Tonkin (kuzeyde) ve Annam (orta kesimde) ile bir valinin yönettiği Namphân.

ANNAM sıradağları, Asya'da sıradağlar, Vietnam ile Laos sınırında. Sıradağların doğu aklanı, küçük kıyı ovalarına ya da doğrudan doğruya Çin denizi'ne (Qui Nhon ve Phan Ri arasında güzel manzaralı kıyılar), dimdik iner; batı aklanıysa, tatlı bir eğimle Mekong'a doğru alçalır: geçitler doruk (Ai Lao, Gia Lai) çizgisinin aşılmasını sağlar. Yerbilimsel yapı karmaşıktır: Üçüncü ve Dördüncü Zaman'larda yükselip kırılmış granitli (sıradağların en yüksek doruğu Ngoc Linh, 2 598 m) kumtaşlı ya da şistli Hersinya kütleleri, yakın dönemde oluşmuş bazaltlı platolar. Ormanlarla örtülü, az nüfuslu Annam sıradağlarında, Moylar adı altında biraraya toplanmış, mon khmer ya da malaya-polinezya dilleri konuşan halklar, ormanı yakarak açtıkları tarlalarda tarım, avcılık ve toplayıcılık yaparak geçinirler.

ANNAPOLİS, ABD'de kent, Maryland'in merkezi, Chesapeake koyu kıyısında; 30 000 nüf. Balıkçılık.

ANNAPOLİS, Kanada'da ırmak, Nova Scotia'da, Fundy koyuna dökülür. Vadisinde büyük elma bahçeleri.

Annapolis deniz harp akademisi, amerikan deniz harp okulu. 1845'te Bancroft tarafından Severn kalesi'nin yerinde kuruldu. Fransız rönesansı üslubundaki binaları, Severn çayının batı kıyısındadır. Dört yıllık öğrenimden sonra, Annapolis'i bitiren öğrenciler, deniz kuvvetlerine, deniz hava kuvvetlerine ya da deniz piyade birliklerine atanırlar.

Annapolis konvansiyonu, Amerika devletleri arasındaki ticari ilişkileri düzenlemek için, bu devletlerden beşinin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle eylül 1786'da Annapolis'te (ABD) yapılan toplantı. 1787 Anayasası'nın ilkeleri bu konvansiyonda belirlendi.

ANNAPOLİS ROYAL, Kanada'da (Nova Scotia) kent, Fundy koyu kıyısında; 800 nüf. *Port-Royal* adıyla Acadie'nin merkeziydi. 1710'da İngilizler Tarafından alındı.

ANNAPURNA, Himalaya dağlarında kütle, Nepal'de; 8 078 m. Annapurna, Nepal'in Avrupalılar'a açıldığı dönemde, insanlar tarafından ulaşılan 8 000 m'den yüksek ilk doruk oldu. Doruğa 3 haziran 1950'de fransız M. Herzog ve L. Lachenal ulaştı. Dağcılık ekibinde J. Couzy, G. Rebuffat, M. Schatz, L. Terray, J. Oudot, M. Ichac, F. Deloche de Noyelle de yer alıyordu. İnişte kayıplar verildiyse de, bu tırmanış Himalaya dağlarının keşfini başlattı.

Çok sarp güney yamacını C. Bonigton'un yönettiği bir ingiliz ekip fethetti: D. Haston ve D. Whillans doruğa ulaşmayı başardılar (1970).

Annapurna kütlesi (Himalaya dağları)

ANNAPURNA, "besin dolu tanrıça", insanlara besin sağladığı için tapınılan hindu tanrıça Durga'nın aldığı biçim. Çoğu kez sağ elinde pirinç dolu bir kaşık ve sol elinde bir çanak balla gösterilir.

ANN ARBOR, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in B.'sında; 107 000 nüf. Üniversite. Metalurji ve elektrik sanayileri.

ANNE a. **1.** Çocuk dünyaya getirmiş olan kadın: *Üç çocuk annesi. Bebeğini yıkayan bir anne. Anne olmak.* **—2.** Çocuklarına göre, kendilerini dünyaya getirmiş olan kadın; çocuklarının onun için kullandıkları sözcük: *Annene sor bakalım, bugün bize gelebilecek mi? Günaydın anne! Annem tatile gitti.* **—3.** Anne yerine konulan kadın: *Teyzem benim ikinci annemdir.* **—4.** Sevilen, sayılan yaşlı kadınlar için ya da onlara seslenirken kullanılan sözcük: *Ayşe anneye mahallede herkes yardım ederdi. Anne, sen biraz şöyle geçsene!* **—5.** Yavruları olan dişi hayvan: *Annelerinin memelerini yakalamaya çalışan yavrular.*

ANNE BOLEYN (1507'ye doğr. -Londra 1536), İngiltere kraliçesi (1533-1536). Henry VIII ile evlenerek kraliçe oldu. Sir Thomas Boleyn'in kızı. Kral, Catherine of Aragon'un nedimelerinden Anne ile evlenmek için karısı Catherine'i boşadı. Ancak, bu evlilikten bir tek kızı oldu: geleceğin kraliçe Elizabeth'i. 1536'da Jane Seymour onun yerini alınca, Anne zinayla suçlandı, ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

ANNE D'AUTRICHE (Valladolid 1601 - Paris 1666), Fransa kraliçesi, İspanya kralı Felipe III ile avusturyalı Margherita'nın kızı. Madrid sarayında gördüğü eğitimin kazandırdığı derin bir dindarlıkla, soy zincirinden ("Karl V'in kanı"nı taşıyordu)

Anne d'Autriche ve çocuk Louis XIV
ressamı belli değil (XVII. yy.)
Versailles şatosu

duyduğu gururu daima korudu. 1615'te Louis XIII ile evlendi; fakat kralla aralarında derin bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Kraliçelik yaşantısının ilk bölümü uzun bir tutarsızlıklar dizisinden oluştu. Buckingham dükü yüzünden güç duruma düşen (1625) kraliçe Anne, Richelieu'yü öldürmek için düzenlenen başarısız Chalais komplosuna katıldı. Desteklediği Sofu partisi Richelieu'nün protestanlarla kurduğu ittifaklara karşı çıktı. Nihayet, 1637'de

"Val-de-Grâce olayı"nda, o sırada Fransa ile savaşta bulunan kardeşi Felipe IV ile gizlice mektuplaşması nedeniyle suçlu bulundu. Louis XIII'ün ölümü (1643) üzerine kral naibi olan Anne, ölen kralın bir naipler konseyi aracılığıyla yetkilerini büyük ölçüde kısıtlayan vasiyetnamesini parlamentoya bozdurtmayı ve kendisine geniş yetkiler verdirtmeyi başardı. Mazarin'i konsey başkanı ve devlet başkanı olarak seçti, belki de onunla gizlice evlendi. Mazarin'e tüm bakanlık dönemi boyunca, özellikle de Fronde hareketi sırasında yılmadan destek oldu. Oğlu Louis XIV'ün 1661 yılında tahta çıkması üzerine iktidardan uzaklaştırıldı ve Val-de-Grâce'a çekildi.

ANNE DE BEAUJEU → ANNE DE FRANCE.

ANNE DE BRETAGNE (Nantes 1477 -Blois 1514), Bretagne düşesi ve Fransa kraliçesi. Bretagne dükü François II ile Marguerite de Foix'nın kızı. Babasının ölümü (1488) üzerine düşes olan Anne'ın, güçlü Bretagne dükalığına göz diken birçok talibi vardı; bunlar arasında Alain d'Albert ve Maximilian I de bulunmaktaydı; düşes Anne, Maximilian I ile vekil aracılığıyla evlendi (1490); bu yolla dükalığın bağımsızlığını koruyabileceğini umuyordu. Ancak, bu evlilik, babası François II' nin kızlarını fransız kralına danışmadan evlendirmeye söz verdiği Verger antlaşması'na (1488) aykırıydı; bu nedenle dükalıkla Fransa arasında savaş çıktı. Fransa kraliyet orduları tarafından istila edilen dükalığını kurtarmak isteyen Anne, Charles VIII ile evlenmeyi kabul etti (1491). Evlilik sözleşmesinde, kralın ölümü durumunda Anne'ın, onun ardılıyla evlenmesi öngörülmüştü. Gerçekten de, Charles VIII'in ölümü (1498) üzerine Anne, Louis XII ile evlendi (1499) ve ondan iki kızı oldu: bunlardan Claude de France, Angoulême kontu François (geleceğin François I'i) ile, Renée de France da Ferrara dükü Ercole II d'Este ile evlendi. İkinci kez Fransa kraliçesi olan Anne ise, Louis XII ile yaptığı evlilik sözleşmesiyle bağımsızlığını güvence altına aldığı Bretagne üzerindeki yönetim hakkını korudu.

ANNE DE FRANCE ya da **ANNE DE BEAUJEU,** capet prensesi (Genappe, Brabant, 1461 - Chantelle 1522). Louis XI ile Charlotte de Savoie'nın büyük kızı. İleride Bourbon dükü Pierre II unvanını alacak olan Beaujeu siri ile 1474'te evlenen Anne, kardeşi Charles VIII reşit oluncaya dek geçen dönem içinde (1483 - 1491) kral naipliği yaptı ve güçlü yönetimiyle babasının eserini tamamladı. Kocasından aldığı destekle, ileride Louis XII olarak tahta geçecek olan kuzeni Orléans dükü Louis II nin başını çektiği, feodallerin son direnişini kırdı(Guerre folle).Öte yandan, kardeşini Bretagne dükü François II'nin vârisi düşes Anne ile evlendirerek, Bretagne'ın Fransa'ya katılmasını hazırladı. François I'in yönetimi sırasında, damadını destekleyerek onu Karl V ile ittifaka yöneltti.

ANNE DE GONZAGUE, Pfalz Prensesi denir (Paris 1616 - *ay. y.* 1684), Nevers ve Mantova dükü Charles I de Gonzague'ın ikinci kızı. 1645'te Pfalz seçicisi Friedrich V'in oğlu Bavyeralı Eduard ile evlendi. Prensler Fronde'u sırasında (1650-1653) siyasal entrikalara katıldı; Condé ve Conti prensleriyle Longueville dükünün serbest bıraktırılmalarında etkin oldu; Retz kardinaliyle Saray'ın arasını buldu ve Mazarin'in Paris'e dönüşü konusundaki görüşmeleri yürüttü.

ANNE OF CLEVES (Düsseldorf 1515 - Chelsea 1557), İngiltere kralı Henry VIII'in dördüncü karısı, alman protestanlarının önderlerinden Kleve dükü Johann' ın kızı. Cromwell, Almanlar ile güçbirliği sağlayabilmek amacıyla, 1539'da Anne'in kral Henry ile evlenmesi için görüşmelere girişti. Bu evlilik 1540'ta gerçekleşti, ama birkaç ay sonra, Anne'i çok çirkin bulan kral evliliği bozdurdu.

Annecy
kentten ve gölden bir görünüm

ANNE STUART (Londra 1665 - *ay. y.* 1714), Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi, James II ile Anne Hyde'ın ikinci kızı. Tam anlamıyla bir protestan eğitimi gördü; Danimarka prensi George ile evlendi (1683) ve katılmadığı 1688 devrimi'ne kadar nispeten kendi köşesine çekilmiş olarak yaşadı; bununla birlikte, kız kardeşi Mary'nin tahta geçmesini çok iyi karşıladı. Fakat dostlukları uzun sürmedi; kral William III ile prenses arasında da karşılıklı bir düşmanlık vardı. Büyük Britanya' da en önemli sorun, veraset sorunuydu. Gerçekten de, Mary ile William vâris bırakmadan öldüler; Anne 1702'de kraliçe olduğunda, on yedi kez doğum yapmış olmasına karşın, tek bir çocuğu bile hayatta değildi. 1701 Act of Settlement'ı saltanatın, James'in aleyhine olarak Hannover sülalesine geçmesini öngörmekteydi; oysa, kraliçe Anne, üvey kardeşi James'i, Hannover sülalesine mensup kuzenlerine tercih ediyordu. Fakat, protestanlığa olan bağlılığı nedeniyle Act of Settlement'a saygı gösterdi.

Anne Stuart'ın kraliçelik dönemi İngiltere'ye mutluluk getirdi: ülke içinde denge sağlandı, Britanya'nın birliği tamamlandı, İngiltere Avrupa'da ve denizaşırı ülkelerde zaferler kazandı. İngiltere ile İskoçya krallıkları arasındaki hanedan bağları güven vermeyen bir duruma gelmiş görünürken, Anne'in uzlaştırıcı müdahalesi, 1707'de, zorlu görüşmeler sonunda Birleşme yasası'yla bu iki eski krallığın tek bir devlet, Büyük Britanya devleti içinde kesin olarak bütünleşmesini sağladı. Tory ve Whig adlı birbirine karşıt iki büyük partinin ortaya çıktığı İngiltere'de Anne, bu iki parti liderlerinin istemleri karşısında, tahtın ayrıcalıklarıyla bağımsızlığını korumak istediyse de, bunu tam olarak başaramadı. 1702'den 1714'e kadar ülkeyi yöneten Tory'leri tuttu; ama savaş, jakobite'lerin entrikaları ve Marlborough'un saygınlığı nedeniyle, Whig'leri iktidardan uzaklaştıramadı (1705-1708). Marlborough'un askeri başarıları,İspanya Veraset savaşı'nda kesin zafer kazanılmasını sağladıysa da, kraliçenin ölümünden hemen önce Büyük Britanya'yı Avrupa'nın bir numaralı deniz gücüne sahip devleti durumuna getiren de, Utrecht* barışı'nı imzalayan sir John Bolingbroke adlı tory oldu. Kraliçe Anne'ın ölümü üzerine Stuart hanedanının yerine Hannover hanedanı geçti.

Anne Stuart ve oğlu William (Gloucester dükü), 1965'te Michael Dahl'ın bir tablosundan ayrıntı (isveç okulu)
National Gallery, Londra

ANNEANNE a.Çocuğa göre annesinin annesi; ona seslenmek için çocuğun kullandığı sözcük.

ANNECY, Haute-Savoie'da (Fransa) *département* merkezi, Paris'in 540 km G.-D.'sunda, Semnoz sıradağlarının eteğinde, 448 m yükseltide, Annecy gölü kıyısında; 55 000 nüf.

Année dernière à Marienbad *(l')* [*Geçen yıl Marienbad'da*], Alain Res-

***l'Année dernière à Marienbad* (1961) adlı filmden bir sahne**

nais'nin yönettiği fransız filmi (1961). Erkekle kadın barok yapılı lüks bir sarayda karşılaşırlar (Giorgio Albertazzi, Delphine Seyrig). Erkekle kadın "geçen yıl" tanışmıştır. Birbirlerini sevmişlerdir, ama kadın onunla kaçmak için, belli bir düşünme süresi istemiştir. Şimdi bu süre dolmuş ve erkek onu almaya gelmiştir. Oysa kadın artık erkeği tanımamakta ya da tanımaz gibi davranmakta, onu unutmuş görünmektedir. Erkek aklında kalan bütün doğruları kadını inandırmak için ortaya serer. Kadın unutkanlıkta direnir. Yalan söyleyen erkek midir, kadın mıdır? Hiçbir şey kanıtlanamaz. Düşselle gerçek, geçmişle gelecek iç içe geçer ve birbiri içinde erir.

1920'lerin kimi fransız filmlerinin havasını da anımsatan yalın, ustalıklı, soğuk ve kaygı verici bir anlatımı olan bu görkemli ve incelikli üslup denemesi, Alain Resnais ile senaryo yazarı Alain Robbe-Grillet'nin kurduğu derin uyumun ürünüdür.

Anneler derneği (Türk), anneleri maddi ve manevi yönden destekleyerek çocukların daha iyi yetiştirilmesine yardımcı olmak için, 1959 tarihinde kurulmuş kamuya yararlı dernek. Merkezi Ankara'dadır. Toplam 34 şubesi vardır (1992).

Anneler günü, annelere saygı ve sevgiyi belirtmek için her yıl mayıs ayının ikinci pazar günü kutlanan gün. İlk kez Anna Jarvis'in önayak olmasıyla, 1908'de ABD'de bazı eyaletlerde kutlandı. ABD senatosu 1914'te anneler gününü bütün ülkede resmi bayram kabul etti. ABD'yi öteki Avrupa ülkeleri izledi. Anneler günü, Türkiye'de 1955'ten bu yana kutlanmakta ve her yıl "Yılın annesi" seçilmektedir.

Annibal
mermer antik büst
Ulusal müze, Napoli

ANNELİDA a. Zool. Halkalı solucanlar şubesinin bilimsel adı.

ANNELİK a. **1.** Anne olanın durumu, niteliği: *Annelik mutluluğunu tatmak.* **—2.** *Bir kimseye annelik etmek, yapmak,* onu bir anne gibi gözetmek, korumak, sakınmak: *Teyzem bana yıllarca annelik etti.*

ANNEMASSE, Haute-Savoie (Fransa) kantonunun merkezi, Cenevre'nin 7 km D.'sunda; 26 438 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Sanayi merkezi.

ANNENHEİM, Avusturya'da (Kärnten) yer, Drava yakınında. Yazlık sayfiye merkezi. Yanı başında yükselen Kanzelhöhe' de (1 472 m) kayak alanları.

ANNENKOV (Pavel Vasiliyeviç), rus edebiyat eleştirmeni (Moskova 1812 ya da 1813 - Dresden 1887). Puşkin'in yapıtlarının ilk eleştirili basımını gerçekleştirdi (1854-1857).

ANNENKOV (Mihail Nikolayeviç), rus general (Petersburg 1838 - *ay. y.* 1899). Vikont Eugène Melchior de Vogüé'nin kayınbiraderi ve Maupassant'ın dostu olan Annenkov, Hazarötesi demiryolunu kurdu (1887) ve 1896'da Rus (Rusya) gazetesini satın aldı.

ANNENKOV (Georges), rus asıllı ressam, dekoratör ve resimlemeci (Petropavlovsk-Kamçatski 1890 - Paris 1974). 1911'de Fransa'ya gitti, 1913'te bağımsız sanatçılar sergisine katıldı. 1914'te ülkesine döndü, Lenin, Troçki, Buharin ve Gorki'nin portrelerini yaptı. 1920'de Leningrad'da Devrim'i kutlamak için düzenlenen açıkhava şenliklerinin büyük dekorlarını hazırladı. 1924'te Fransa'ya döndü, tiyatro, sinema dekor ve kostümlerinin hazırlanmasında uzmanlaştı. *La Ronde* (1950), *le Plaisir* (1951) ve *Lola Montès* (1955) adlı filmlerde Max Ophuls ile çalıştı.

ANNENSKİY (İnnokentiy Fyodoroviç), rus şair (Omsk 1856 - Petersburg 1909). Eski yunan dili ve uygarlığı uzmanı; Tsarskoye Selo koleji müdürü olan Annenskiy, ince estetik anlayışı ve karamsar duyarlılığıyla dekadan şairlerin en çağdaşıdır. Üç trajedisi, Euripides'ten ve fransız simgeci şairlerinden çevirileri, şiir kitapları vardır (*Tikhija pesni,* 1904; *Kiparisnyj larčik,* 1910). Tam üne kavuşacağı sırada aniden öldü. Annenskiy'in Mallarmé' ninkini andıran evreni, kısa kısa bölüntüler ve karmaşık görüntüler biçiminde algılanan ve ölüm korkusunun ansızın belirdiği bir gündelik yaşam dünyasıdır.

ANNESE (Gennaro), napolili halk önderi (Napoli 1604 - *ay. y.* 1648). İspanyollar'a karşı ayaklanan Napolililer'in başına Masaniello'dan sonra o geçti ve cumhuriyeti ilan etti (1647). Fransa'nın himayesi altına girdiyse de, sonunda İspanyollar'a teslim olmak zorunda kaldı ve idam edildi (1648).

AN NHON, esk. **Binh Dinh,** Vietnam' da kent, Annam'da, kıyı yakınında.

ANNİBAL, Kartacalılar'ın önderi (öl. Agrigento İ.Ö. 406). Giskon'un oğlu, Yunanlılar'dan Selinus ve Himera'yı aldı (409) ve yerle bir etti. Agrigento'yu kuşattığı sırada vebadan öldü.

ANNİBAL, kartacalı general. Birinci Pön savaşları başında, Kartaca kuvvetlerine komuta etti; Mylae'de konsül C. Duilius'a yenildi (İ.Ö. 260) ve Sardinya adasında kendi askerleri tarafından öldürüldü (259 ya da 258).

ANNİBAL ya da **HANNİBAL,** kartacalı general ve devlet adamı (İ.Ö. 247 - Bithynia 183), Hamilkar Barkas'ın oğlu. Romalılar'dan nefret edecek biçimde yetiştirildi, çok genç yaşta babasıyla İspanya' ya gitti. 221'de ordu tarafından şef ilan edildi, Hannon'un muhalefetine karşın Kartaca senatosu bu kararı onayladı. Roma'yı yıkmaya kararlıydı. 221'den 219'a kadar Ebro'nun batısındaki toplulukları sindirdi, zengin bir gümüş bölgesi olan Castulo'dan bir prensesle evlenerek topraklarını genişletti. Daha sonra Roma'nın müttefiki ve Marsilya'nın dostu olan Saguntum'a saldırarak (İ.Ö. 219) Roma ve Kartaca arasındaki antlaşmayı ihlal etti; bunun kaçınılmaz sonucu olarak İkinci Pön savaşı (İ.Ö. 218-201) başladı. Annibal kardeşi Hasdrubal'ı İspanya'da bırakarak güçlü bir orduyla kara yolundan İtalya üzerine yürüdü. Pön ülkesinden yüz bin asker ve 37 fille yola çıktı. Pireneler'i ve Alpler'i aşarken, daha Romalılar ile karşılaşmadan ordunun yarısını kaybetti. Ticino ve Trebbia'da Romalılar'ı yendi (218), büyük güçlüklerle Apenin'i aştı (orada bir gözünü kaybetti), Trasimeno (217) ve Cannae (216) zaferlerini kazandı, ama Roma yeniden lejyonlar oluştururken Campania'da oyalandı (Capua eğlenceleri). 211'de, Romalılar Capua'yı kuşatırken Annibal Roma'ya baskın yaparak onları şaşırtmak istedi; güçlüklerle dolu uzun bir dönemden sonra, Scipio'nun Afrika'ya çıkması üzerine Kartaca'ya çağrıldı (203) ve İtalya'yı terk etmek zorunda kaldı. Zama'da yenilgiye uğrayan (202) Annibal, Scipio'nun barış önerilerini Kartaca'ya kabul ettirdi, kendisini *suffes* seçtirdi, ordunun ve halkın desteğiyle maliye ve ekonomiyi düzeltere ve Roma'ya karşı Doğu'da ittifaklar kurarak yönetimde reformlara girişti. Siyasal düşmanları tarafından Roma'ya ihbar edilince kaçtı ve Suriye kralı Antiokhos III Megas'ın sarayına sığındı. Yeniden sefere çıkmayı umarak Suriye kralını Romalılar'a karşı bir savaşa sürükledi. Barış görüşmeleri sırasında (İ.Ö. 188), Romalılar'ın isteklerine karşın kral, Annibal'in kaçmasına göz yumdu. Annibal Girit'e ve daha sonra, savaşa teşvik ettiği Bithynia'lı Prusias'ın yanına gitti, sonuçta Romalılar Prusias'ı Annibal'i kendilerine teslim etmeye razı ettiler, o da Romalılar'ın eline düşmemek için kendini zehirledi. Annibal büyük bir generaldi. Roma'ya karşı bir güçbirliği oluşturmak için tüm Batı'yı kapsayan etkinliği, kurdurduğu haber alma servisleri, askeri harekâtı diplomatik açıdan hazırlayışı, ne kadar ileri görüşlü olduğunu kanıtlar. Bildiği diller, aldığı yunan kültürü, Roma emperyalizmine karşı büyük bir inatla mücadele eden bir dehaya yaraşır düzeydeydi.

Annibal'ın mezarı
Gebze

Büyük Larousse

ANNİBALDİ ya da **HANNİBALDİ,** XIII.-XV. yy.'lar arasında önemli siyasal bir rol oynamış romalı aile. Annibaldiler, papa Nicolaus III'ün 1280'de ölümü üzerine, düşmanları Orsiniler'i Roma'dan sürmek için Anjou'lu Carlo ile ittifak kurdular.

ANNİBALE PADOVANO ya da **PADOANO,** italyan besteci ve orgcu (Padova 1527 - Graz 1575). Venedik'te San Marco kilisesi'nin birinci orgculuğunu yaptı. A. Willaert, C. de Rore ve G. Zarlino ile çalıştı. 1566'da Graz'da arşidük Karl'ın orgcusu ve bestecisi, 1570'te onun capella'sının müzik yönetmeni oldu. Burayı Venedik zevkine göre yeniden düzenledi. Günümüze ulaşan yapıtlarından başlıcaları: Dört ses için *ricercare* kitabı (1556), beş ses için madrigaller kitabı (1564), beş ve altı ses için motetler kitabı (1567), beş ses için missalar kitabı (1573), org için üç *toccata* ve iki *ricercare* (1604). Yayımlanmış derlemelerde yer alan *Aria della battaglia per sonare a 8* (1590) gibi başka yapıtları da vardır.

ANNİELLİNAE a. Kaliforniya'nın kumsal kıyılarında yaşayan ve babaköşe benzeyen vivipar kertenkeleler alt familyası. (Anguidae familyası.)

ANNİKERİS Kyreneli, İ.Ö. 388'de Siracusa tiranı Büyük Dionysios I'in buyruğuyla köle olarak Aighina'ya satılan filozof Platon'u, bedelini ödeyerek kurtaran yunanlı.

ANNOBON → PAGALU.

ANNONA a. (lat. sözc.). Rom. tar. IV. yy.'da Roma İmparatorluğu'nda görevlilere, ambarlara ait karneler karşılığında mal olarak ödenen ücret birimi. ‖ *Askeri annona,* roma ordusunun gereksinmelerini sağlamak için mal olarak alınan vergiler. (IV. yy.'da artık dörtte üçü mal olarak ödenen aylıkların verilmesi görevini askeri annona daireleri üstlendi.)
—ANSİKL. Annona buğday fiyatlarını düzenlemeye yarıyordu. Gracchuslar'dan sonra devlet, yoksullara parasız ya da düşük fiyatla buğday dağıttı. Halka yapılan bu yardım çok kötü örgütlendi. Sezar dönemine kadar Roma'da 320 000 kayıtlı vardı; Sezar bunların yarısını listeden çıkarttı; ama ondan sonra sayıları yine yükseldi. Sezar döneminde aedilis'ler, Augustus döneminde *curatores frumenti,* daha sonra da birinci dereceden bir annona praefetus'u (en erken İ.S. 8'de), Roma'nın buğday gereksinmesinin karşılanması, buğdayın stoklanması ve dağıtım işini yürüttüler. Sardinya, Roma Afrikası, Mısır, Roma'ya gerekli yiyeceği büyük ölçüde sağladılar. Diocletianus döneminde annona, mal olarak ödenen bir vergiye dönüştü; bu vergi ilk kez İtalya'nın bir bölümüne, Milano piskoposluğuna uygulandı *(annona İtalyası).*

ANNONAY, Ardèche'in (Fransa) kuzey kesiminde kanton merkezi; 21 530 nüf. Kâğıt sanayisi Annonay'de XVII. yy.'da kuruldu; 1693'te kâğıt yapımevi, üyelerinden ikisi 1783'te ilk uçuş denemesini gerçekleştirecek olan Montgolfier ailesine geçti.

ANNOTTO BAY, Jamaika'nın kuzey kıyısında kent. Bir tarım (muz, şekerkamışı) bölgesinin merkezi. Şeker fabrikası.

ANNULARİA a. (lat. *annulus,* halka' dan). Paleobot. Özellikle calamitaceae familyasından çeşitli atkuyruklarında bulunan, çevremli basit yaprak tipi. (Paleozoyik.)

ANO a. (halka anlamında fr. *anneau*). Bayınd. Boyuna iki düşey düzlem arasında inşa edilmiş kemer parçası. (Kalıp giderini azaltmak için dolu bir kemer, anolarla yapılabilir; bazı kemerler, enine boşluklarla birbirinden ayrılan anolarla da oluşturulabilir.)

ANOA a. Sulavesi adalarında yaşayan ve zamanın büyük bir bölümünü göl ve ırmaklarda su içinde geçiren düz boynuzlu, cüce manda. (Bil. a. *Anoa depressicornis;* boynuzlugiller familyası.)

ANOBİİDAE a. Başı kıvrık ve genellikle başlık biçimindeki göğüs halkasıyla örtülü böcekleri kapsayan familya. (Başlıca cinsleri: *anobium, dorcatome, lasioderma, xestobium,* vb. Kınkanatlılar takımı.)

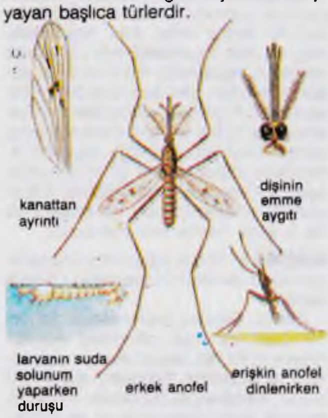
ANOBİUM a. (yun. *a, an,* yokluk eki, ve *bios,* yaşam'dan). Kesilmiş ya da ölü ağaçlarda yaşayan odun böceği. (*Anobiidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Anobium türlerinin pek çoğu Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de yaşar. Kesilmiş ağaçlarda ya da her türlü odunda kurt yeniğini yapanlar bunlardır. *Anobium striatum* mobilyalarda küçük, yuvarlak delikler açar; *Xestobium* (esk. *Anobium*) *rufovillosum,* oduna başıyla şiddetli vurarak evlerde sık duyulan özel bir ses çıkarır; *A. Paniceum,* kurumuş bitki koleksiyonlarına ve kuru bitkisel maddelerin çoğuna saldırır. İşlenecek odunlar, pentaklorofenol kökenli karışımlara batırılarak ya da bunlarla yıkanarak anobiumlardan korunur.

ANODONTA a. (yun. *anodons, -ontos,* dişsiz'den). Tatlı sularda yaşayan iki çenetli yumuşakça; tatlı su midyesi. (Anodontanın kavkısı iri, çenetleri ince, çenet menteşesi dişsizdir.Yapı bakımından unionlarla aynı özellikleri taşır. Avrupa, Asya ve Amerika'da birçok türü vardır. Eosen'den başlayarak fosiline rastlanır. Unionidae familyası.)

ANODONTİ a. (fr. *anodontie;* yun. *an,* yokluk eki, ve *odus, -ontos,* diş'ten). Dişlerin bir bölümünün ya da tümünün yokluğuyla belirgin bozukluk. (Çoğu zaman tırnak, ter bezi ve yağ bezi yokluğuyla birlikte bulunur [ektodermik sendrom].)

ANOECTOCHİLUS a. (lat. sözc.; yun. *anoiktos,* açık, ve *kheilos,* dudak'tan). Endonezya ve Malezya'da yetişen ve güzel yapraklarından dolayı sıcak seralarda yetiştirilen bitki. (Yaklaşık 10 tür; salepgiller familyası.)

ANOFEL a. (fr. *anophèle;* yun. *anopheles,* yaramaz, zararlı'dan). Sıtmayı bulaştırabilen sivrisinek. (Sivrisinekgiller familyası.)
—ANSİKL. Türkiye'de birçok anofel türü bulunur. Evlere giren, alacakaranlıkta ve geceleri uçan çil kanatlı anofel (Anopheles maculipennis) Avrupa'da, Yakındoğu'da ve Kuzey Afrika'da sıtma hastalığını yayan başlıca sivrisinektir. Larvası otlu bataklıklarda yaşar. Gambiya anofeli (A. gambiae) tropikal Afrika'nın en önemli afetlerinden biridir. Akbacaklı anofel (A. albitarsis) ile dört benekli anofel (A. quadrimaculatus) Amerika'da ve A. ludlowi, A. minimus ve A. vagus Asya'da sıtmayı yayan başlıca türlerdir.

anofel

ANOFTALMİ a. (fr. *anophtalmie;* yun. *an,* yokluk eki, *ophthalmos,* göz'den). Gözlerin doğuştan yokluğu.

ANOHİN (Andrey Viktoroviç), sovyet etnograf, altayist ve besteci (? 1874 - Leningrad 1935). Kuzey Moğolistan'da Türkler'in bulunduğu Abakan ve Uranha bölgelerinde araştırmalar yaptı (1909 -1910).On altı türk oymağının folklor ve halk müziğini inceledi, müzik gereçlerini topladı. Müzik alanında türk motiflerinden esinlenerek yazdığı süit ve sahne şiirleriyle tanındı. Yaylı sazlar için yazdığı *Han Altay* süiti; *Han-Erlik* ve *Talay Han* sahne şiirleri en bilinenleridir. Başlıca yapıtları: *Materialı po Şamanstvu u Altaytsev* (Altay şamanlığına ilişkin malzeme) [1924]; *Burhanizm v zapadnom Altae* (Batı Altaylar'da Burhanizm) [1927].

ANOKSEMİ a. (fr. *anoxémie*) Patol. Kanda oksijen yokluğu. (Ancak kalp ve akciğerin çalışması durduğunda olur. Bu terim bazen HİPOKSEMİ için kullanılır.)

ANOKSİ a. (fr. *anoxie*). Patol. Dokularda serbest oksijenin azalması ya da büsbütün yok olması.
—ANSİKL. Anoksi genellikle yereldir ve kanda oksijen azlığının, hatta oksijen yokluğunun bir sonucudur. Hücreler ne kadar farklılaşmış, özgülleşmiş olursa anoksi o kadar hızlı ve ağır hücre bozuklukları yaratır; nitekim sinirsel organlar çabuk zarar gördüğü halde destek dokuları (kemikler, kirişler) ve kaslar daha iyi dayanır. Anestezi ve ameliyat sırasında, hatta çeşitli şok durumlarında, anoksemiye, kansızlığa, kan durgunluğuna ve doku zehirlenmesine bağlı çok değişik tipte anoksiler görülebilir.

ANOLİS a. (karayib dilinde sözc.). Amerika'da yaşayan kertenkele. (Çevredeki renklere uyma bakımından bukalemunla yarışabilir. Çoğu küçük boylu 150 kadar türü vardır; iguanagiller familyası.)

ANOMAL sıf. (fr. *anomal*). Astrofiz. Alışılmışın dışına çıkan olaylar için kullanılır. ‖ *Anomal kuyruk,* bir kuyrukluyıldız çekirdeğinin Güneş'e bakan yönünde ara sıra ortaya çıkan, genellikle kısa, dar ve ışıklı uzantı; ana kuyruğa karşıt yönde bir perspektif etkisiyle oluşur. (Bu kuyruk, kuyrukluyıldızın yörünge düzlemi çevresinde toplanan tozların yaydığı ışıktan kaynaklanır; tozlar, ışık vektörünün ucunda büyük ölçüde sapan bir yörünge izleyerek Güneş'ten uzaklaşır.)
—Gökbil. *Anomal yıl,* Güneş'in, görünür yörüngesinin yerberi noktasından iki geçişini ayıran zaman aralığı. (Eşanl. AYRIKSI YIL.)

ANOMALA a. Parlak yeşil renkte; orta boyda (14-17 mm) kınkanatlı böcek. (Birçok türü asmalara ve meyve ağaçlarına zarar verir: *Anomala osmanlis, A. aenea, A. vitis,* vb. İlk ikisi Türkiye'de de bulunur ve özellikle Ege bölgesinde mayıs ayında önemli zararlara yol açabilir.)

ANOMALEPİNAE a. Güney Amerika' da yaşayan ve böcekle beslenen, kazıcı kör yılanlar altfamilyası. (Typhlopidae familyası.)

ANOMALİ a. (fr. *anomalie;* yun. *anomalia,* düzensizlik, eşitsizlik ten).Ortak ölçüden, düzensizlikten, kuraldan ayrılan.
—Coğ. → SAPMA.
—Gök mekan. *Dışmerkezli anomali,* bir gezegenin yörünge elipsinin ana dairesi üzerinde bulunan ve elipsin büyük eksenine göre gezegenle aynı apsisli noktanın devinimine denk düşen anomali. (Kepler denklemiyle doğrudan doğruya hesaplanan bu nicelik, yörüngenin dış merkezliğinin, toplam dolanım süresinin ve gezegenin günberi noktasını aşmasından sonra geçen zamanın fonksiyonu olarak elde edilir.) ‖ *Gerçek anomali,* bir gezegenin doğrultusu ile günberi doğrultusunun yörünge düzleminde oluşturduğu açı. ‖ *Ortalama anomali,* yörünge dolanımını düzgün ve kararlı bir devinimle gerçekleştiren bir gezegenin, bulunacağı konuma denk düşen anomali.
—Fiz. ÖLÇÜ SAPMA*'sının eşanlamlısı
—Jeofiz. ve Meteorol. SAPMA'nın eşanlamlısı.

ANOMALOPİDAE a. (yun. *anomolos,* düzensiz, *ops,* göz, ve *eidos,* görünüm' den).Hint okyanusu'nda ve Karayibler denizi'nde yaşayan ve gözünün altında ışıklı bakterilerle dolu bir organ bulunan kemikli balıklar familyası (hayvan gerektiğinde onu açıp kapatarak ışık saçabilir). Başlıca cinsleri: *Anomalops, kaptotron, Photoblepharon palpebratus.*

ANOMALOSKOP a. (fr. *anomalos-cope*). Oftalmol. Doğuştan ya da edinsel renk görme bozukluklarına kesin tanı konulmasını sağlayan aygıt.

ANOMALOSKOPİ a. (fr. *anomaloscopie*). Kalıtıma bağlı olarak ya da sonradan olma renk algılama bozukluklarının anomaloskop yardımıyla belirlenmesi.

ANOMALURİDAE a. (yun. *anomalos,* düzensiz, ve *ura,* kuyruk'tan). Afrika'da tropikal ormanlarda yaşayan kemirgenler

Bk. resim sayfa 656

familyası. (Bu kemirgenlerin ön bacaklarıyla arka bacakları ve kuyruğu arasında, süzülerek uçmalarını sağlayan bir patagyum bulunur. Otçul beslenir ve genellikle gece besin ararlar.)

ANOMATEKA a. (lat. *anomatheca*). Güney Afrika kökenli, süsengiller familyasından soğanlı süs bitkisi. (Çiçekleriyle bir-

anobium
(Xestobium rufovillosum)

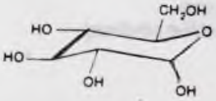

anodonta

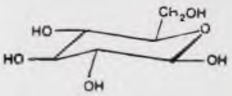

anomaluridae

likte 15-20 cm boylanan anomatekanın yaprakları, genişçe ve uzundur, ama çabuk kırılır. Parlak kırmızı renkli çiçekleri 15-20 cm uzunluğundaki bir sapın ucunda tek tek ya da birkaçı bir arada yer alır. Çiçekler nisan-haziran döneminde açar. Güneşli güney bakılarda (sıcak yerlerde) ya da salon ve seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çok tanınan türü *Anomatheca [Lapeyrousia] cruenta*'dır.)

α anomer

β anomer

glukopiranozun anomer biçimleri

ANOMER a. (fr. *anomère*). Org. kim. Halkalı şekerlerin stereoizomerlerine verilen ad; bu bileşiklerin halkalı olmayan yapılarındaki stereoizomerlik, oksijene çift bağla bağlanmış karbon atomundan kaynaklanır.

—ANSİKL. Örneğin glukoz, $HO-CH_2-(CH_2)_4-CH=O$ formülüyle gösterilen doğrusal biçimde bulunabilir; öte yandan altı zincir halkasından oluşan halkalı iki farklı biçim de sunabilir (glukopiranozlar). Halkalı glukozlarda doğrusal olanlara göre fazladan bakışımsız bir karbon atomu daha yer alır ve dolayısıyla bunlar diastereo-izamerdir:bakışımsız dört karbon atomu özdeştir (doğrusal biçimlerde); bakışımsız bir karbon atomu ise anomerler adı verilen diastereo-izomerlerin her birinde zıt biçimlenmeler gösterir.

Bu ad dizisi, anomerik karbona bağlı OH grubunun yerini herhangi bir grubun alması sonucunda oluşan bütün bileşikler için kullanılır. Anomerlerin $\alpha-\beta$ ad dizini,doğrusal biçimli şekerin C=O grubundan en uzakta bulunan $—CH_2OH$ grubuna göre tanımlanır: β anomerde, anomerik OH grubu (ya da onun yerini alan her grup) ve CH_2OH grubu *cis*'tir (halkanın orta düzlemiyle aynı yönde); α anomerde, bu gruplar *trans*'tır (halkanın orta düzleminin her iki yanında). Nitekim adenozin, ribozdan türeyen bir β anomerdir; maltoz, glukozdan türeyen bir α anomer içerir; ayrıca selobiyoz glukozdan ve sakaroz da früktozdan türeyen birer β anomer oluşturur.

anona
(Anona squamosa)

ANOMİ a. (fr. *anomie;* yun. *a,* yokluk eki, lat. *nomen,* ad, sözcük'ten). Nöropsikol. Solak olmayan kişilerde görülen ve sol beyin yarımküresindeki bir lezyondan ileri gelen ardışık sözcükleri anımsayamama durumu.

ANOMİA a. (yun. *anomos,* kuralsız, düzensiz'den). Hemen hemen değirmi, ince ve yarı saydam kavkısının iç yüzü hafifçe sedefli olan ikiçenetli yumuşakça. (Anomiidae familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Alt çenetin köşeye yakın yerinde, hayvanın yabancı cisimlere tutunmasına yarayan iç kasın dışarı çıktığı bir delik ya da yarık vardır. İstiridye kavkılarının üzerinde kimi zaman çok sayıda üreyerek onları öldüren *Anomia ephippium* türünün kavkılarından çiçekler ve çeşitli küçük eşyalar yapılır. Anomialara dünyanın bütün denizlerinde rastlanır.

ANOMMA a. Afrika'da yaşayan göçebe karınca. (Bazen sürü halinde evleri istila ederek hayvanların üstüne üşüşür ve onları kemirerek yok eder. Dorylidae familyası.)

ANOMODONTİA a. (yun. *anomos,* düzensiz, ve *odus,* diş'ten). Permie ve trias çağlarında yaşamış ikincil damaksız, otçul, memeli, sürüngen hayvanlar alttakımı. (Hepsi fosil olan bu alttakımda, Güney Afrika'da bulanan ve gergedanı andıran *moschops* ve Eski Dünya'da bulunan küçük dişli ve belki de gagalı olan *dicynodon* gibi hayvanlar yer alır.)

ANOMURA a. (yun. *anomos,* düzensiz ve *ura,* kuyruk'tan). Karın biçimiyle belirgin, on ayaklı yürüyen kabuklular grubu.

—ANSİKL. Anomura grubu, yapı bakımından farklı birçok tipi kapsar: paguruslar, galatheidae ve hippidae. Karınları yumuşak ve bölütsüz olan paguruslar (*Pagurus bernhardus*) karındanbacaklıların boş kavkılarında yaşar. Galatheidae ve hippidae familyalarında karın bölütlüdür, ama körelmiş ve göğüs altına doğru kıvrılmıştır.

ANONA a. (Haiti yerli dili aravakça'dan isp. sözc.). Ekvator bölgelerinde yetişen meyve ağacı. (Anonaceae familyasının örnek tipi [50 tür].)

—ANSİKL. Anonalar arasında en çok bilinenler şunlardır: meyveleri çiğ ya da pişmiş olarak yenilen *Anona reticulata;* meyveleri şerbet ve içki yapımında kullanılan *A. muricata;* meyveleri çiğ olarak yenilen ve içki yapılan *Anona cherimola;* 5-10 cm çapında, yumurta ya da kalp biçiminde, özü etli, beyaz renkli, sulu, hoş kokulu meyvesi tam olgunlaştığında çiğ olarak yenilen *A. squamosa;* meyvesi biraz düşük kaliteli olan, ama aşırı suya çok iyi dayanabilen *A. glabra;* anonaceae familyasının öbür türlerinin aşılanmasında anaç olarak kullanılan, kuraklığa dayanıklı *A. montana.* Bütün anona türleri tohumla, aşıyla ya da çelikle çoğaltılabilir; 5-6 m aralıklarla dikilen fidanlar, genellikle 3. ya da 4. yılda meyve vermeye başlar.

ANONA a. Anona ağacının yumurta biçimindeki yenebilir iri meyvesi (1,5 kg'a kadar).

—ANSİKL. Sarımsı yeşil renkteki meyvenin üzeri yumuşak dikenlerle kaplıdır. Meyve içi lifli, etli, beyaz, ekşimsi, hoş kokulu ve lezzetlidir. Serinletici olarak çok sevilir. Kestane gibi çiğ olarak, fırında pişirilerek, suda haşlanarak ya da dondurularak tüketilir; kreması ve kızartması da yapılır. Ayrıca, mayalandırılarak serinletici bir içit elde edilir.

ANONAGİLLER a. Anona gibi ağaç ya da ağaççıkları kapsayan bitki familyası. (Bil. a. *anonaceae;* ranales takımı.)

ANONİKİ a. (fr. *anonychie*). Bir ya da birkaç tırnağın eksikliğiyle belirgin doğuştan biçim bozukluğu. (Anhidroz, hipodonti ve hipotrikozla birlikte, başat genlere bağlı olarak kalıtımla geçen [Mackay ve Davidson distrofisi] ya da çekinik genlere bağlı olarak kalıtımla geçen [Rothmund sendromu, doğuştan Thomson poykilodermisi] dışderi displazisi sendromunun bir bölümüdür.)

ANONİM sıf. (fr. *anonyme*). **1.** Yaratıcıları bilinmeyen ya da ortaklaşa bir çabanın ürünü olan yapıt, yazı vb. için kullanılır: *Atasözleri, maniler, bilmeceler anonimdir. Anonim halk edebiyatı. Anonim bir çalışma.* —**2.** Yazanı belirtilmemiş, imzasız: *Anonim mektup.*

—Ed. *Anonim halk edebiyatı,* yaratıcısının adı bilinmeyen, unutulmuş olan ya da çeşitli yerlerde, çeşitli dönemlerde değişikliklere uğrayarak ilk biçiminden uzaklaşmış ürünleri kapsayan halk edebiyatı kolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Anonim yapıt,* sahibi belli olmayan yapıt. (Fikir ve Sanat eserleri k.'na göre, yayımlanmış bir yapıtın, sahibi belli değilse yapıtı yayımlayan, o da belli değilse çoğaltan kişi yapıt sahibine ait hak ve yetkileri kendi adına kullanabilir.)

—Tic. huk. *Anonim ortaklık,* en az beş kişinin iktisadi bir amaçla kurduğu, bir unvanı ve paylara bölünmüş belirli bir sermayesi bulunan ve borçlarından dolayı yalnız malvarlığıyla sorumlu olan ortaklık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Adları bilinen âşıkların, saz şairlerinin yapıtlarıyla anonim diye adlandırılan ve sahipleri bilinmeyen ürünler halk edebiyatını oluşturur. (→ ÂŞIK EDEBİYATI, HALK EDEBİYATI.) Destan, halk hikâyesi, meddah hikâyesi, masal, fıkra, efsane, bilmece, atasözü, alkış, kargış, tekerleme, türkü, mani, karagöz, ortaoyunu metinleri anonim ürünlerdir. Bazı halk edebiyatı yapıtları bir çevreden ötekine, bir kuşaktan daha sonrakine geçerken sahipleri unutularak anonim ürün durumuna gelir. Bazı yapıtlar da sahiplerinin adlarını korudukları halde geniş ölçüde değişmelere uğrayarak anonimleşir. Yunus Emre, Karacaoğlan gibi şairlerin kuşaklar boyu değişerek ilk biçiminden uzaklaşmış bazı şiirleri bu türdendir. (→ Kayn.)

—Tic. huk. Anonim ortaklık, bir sermaye ortaklığıdır. Pay sahiplerinin sorumluluğu taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlıdır. Anonim ortaklığın kurulması için en az beş kişinin bir araya gelmesi gerekir. Ortaklığın kurucuları, ani ve tedrici olmak üzere iki kuruluş yoluna başvurabilirler. Sermayenin tümü ortaklar tarafından taahhüt ediliyorsa, yani kurucular halka başvurmak istemiyorlarsa ani kuruluş yoluna gidebilirler. Ani kuruluşun işlemleri daha basittir. Kurucular, esas sermayenin tümünü taahhüt ederek her payın nakit kısmının dörtte birini ödedikten sonra Sanayi ve ticaret bakanlığı'nın iznini alırlar. Daha sonra, ortaklığın kuruluşu mahkeme tarafından onanır. Kuruluşu onanan ortaklığın ticaret siciline tescili yapılır ve Türkiye Ticaret sicili gazetesinde ilan edilir. Ticaret siciline tescille ortaklık tüzel kişilik kazanır. Tedrici kuruluşun kuruluş işlemleri daha uzundur. Bu kuruluş biçiminde sermayenin bir kısmı kurucular tarafından taahhüt edilir, geri kalan kısım için halka başvurulur (Türk Tic. k. md. 276/3). Kurucu ortaklar esas sözleşmeyi düzenledikten sonra, sözleşmede belirttikleri sermayenin yüzde onunu sağladıklarını belgeleyerek Sanayi ve ticaret bakanlığı'ndan kuruluş izni isterler. Kuruluş izninden sonra, "halkı iştirake davet için" yasaya uygun bir "izahname" düzenlenir(Türk Tic. k. md. 281). Ortaklığa katılmak isteyenler "iştirak taahhütnameleri" düzenlerler. Bu "taahhütnameler"de katılma payları belirtilir. Kuruluşun tamamlanması için mahkemenin onayı gerekir. Onay, ortaklık merkezinin bulunduğu yerin ticaret mahkemesi, ticaret mahkemesininin bulunmadığı yerlerde asliye hukuk mahkemesi tarafından yapılır. Kuruluşu onaylanan ortaklık, ticaret siciline tescil edilir ve Türkiye Ticaret sicili gazetesinde ilan olunur.

Anonim ortaklık esas sözleşmesi, yazılı şekilde yapılır. Tüm kurucuların imzalarının noterlikçe onaylanmış olması gerekir (Türk Tic. k. md. 279).

Ortaklık esas sözleşmesinde, ortaklığın ticaret unvanıyla merkezinin bulunacağı yer, ortaklığın hangi konularda çalışacağı, esas sermayenin miktarı ile her payın itibari değeri, paradan başka sermaye olarak konan haklar ve mallarla bunlara karşılık verilecek hisse senetlerinin miktarı, ortaklığın yönetim ve denetim organlarının nasıl oluşturulacağı ve yasada belirtilen diğer konular yer alır(Türk Tic. k. md. 279). Anonim ortaklığın sermayesi beş yüz bin liradan az olamaz. Bu sermaye paylara bölünmüştür. Örneğin, beş milyon lira sermayeli bir anonim ortaklıkta sermaye, her biri bin liralık beş bin paya bölünmüş olabilir. Anonim ortaklığın, üçüncü kişilere karşı sorumluluğu malvarlığı ile sınırlıdır; bir anonim ortaklıktan alacaklı olanlar alacaklarını ancak ortaklığın malvarlığından tahsil edebilirler. Ortaklığın malvarlığı alacağı karşılamazsa ortakların kişisel malvarlıklarına el atamazlar. Anonim ortaklığın kuruluş amacının iktisadi nitelikte olması gerekir. Yasaca yasaklanmış olmayan her türlü iktisadi amaç ve konularda çalışmak üzere anonim or-

taklık kurulabilir. Ancak, esas sözleşmede ortaklık konusunun sınırlarının açıkça belirtilmiş olması gerekir (Türk Tic. k. md. 271). Anonim ortaklığın ticaret unvanı işletme konusunu belirten bir deyimle "anonim şirket" sözcüklerini içermelidir.

Anonim ortaklığın organları; genel kurul, yönetim kurulu ve denetçilerdir. Genel kurul, tüm ortaklardan oluşan en yetkili organdır. Genel olarak, yılda bir kez toplanır. Bu toplantıya olağan genel kurul, olağanüstü durumlarda toplanan genel kurula da olağanüstü genel kurul denir. Genel kurulda ortaklıkla ilgili önemli konular karara bağlanır. Yönetim kurulu, en az üç kişiden oluşur. Kurul üyelerinin pay sahibi olmaları gerekir. Yönetim kurulu üyeleri, ortaklık esas sözleşmesinde belirlenebileceği gibi genel kurul tarafından da seçilebilir; üyeler esas sözleşmeyle belirlenmiş olsalar bile genel kurul kararı ile görevden alınabilirler (Türk Tic. k. md. 316). Anonim ortaklık, yönetim kurulu tarafından idare ve temsil olunur (Türk Tic. k. md. 317). Ancak, ortaklık işlerinin bazıları; esas sözleşme, genel kurul ya da yönetim kurulu kararıyla bir müdüre bırakılabilir (Türk Tic. k. md. 342). Anonim ortaklıklarda, beşten çok olmamak üzere bir ya da birden çok denetçi bulunur. Denetçiler, ya esas sözleşmeyle ya da genel kurul kararıyla seçilirler. Ancak, tedrici kuruluşta esas sözleşmeyle denetçi seçilemez. Denetçilerin ortaklıkta pay sahibi olmaları gerekli değildir. Bunların görevleri, ortaklığın hesaplarını denetlemektir.

Anonim ortaklığın sermayesi paylara bölünmüştür. Bu payların sahiplerine; hissedar, ortak ya da pay sahibi denir. Pay senetlerinin (hisse senetlerinin) bir itibari (nominal) bir de gerçek değeri vardır. İtibari değer pay senedinde yazılı olan değerdir. Gerçek değer ise, pay senedinin devredilmesi halindeki sürüm değeridir. Pay senetleri ada (nama) ya da hamiline yazılı olurlar. Karşılıkları tümüyle ödenmemiş paylar için hamiline yazılı pay senedi çıkarılamaz. Anonim ortaklığa ait pay senetleri kıymetli evrak sayılırlar. (→ KIYMETLİ* EVRAK.)

ANONİMLİK a. Anonim olma durumu.

ANONOXYLON a. Afrika'da Üçüncü Zaman katmanlarında bulunan ve yapısı, şimdiki anonaların yapısına benzeyen fosil ağaç.

ANONS a. (fr. *annonce*). **1.** Bir olayı, haberi duyurma, sunma: *Kan anonsu. Anons spikeri.* **—2.** *Bir şeyi anons etmek,* halka, sözlü olarak, bir olayı, bir haberi duyurmak; bir programı, müzik parçasını tanıtmak, sunmak: *Yayını keserek acele kan arandığını anons ettiler. Sanatçı söyleyeceği parçayı kendisi anons etti.*
—Basın. Gazetenin içinde yayımlanan bir yazının, birinci sayfadaki ilanı.
—Oy. *Anons etmek,* iskambil oyunlarında ele gelen ve sayı değeri olan (koz, değerli, vb.) bir ya da daha çok kartı bildirmek. ‖ Briçte, bir artırma yapmak.

ANOPHTALMOS a. (yun. *anophtalmos,* gözsüz). Kuzey yarıkürenin soğuk bölgelerindeki ve Kuzey Amerika'daki mağaralarda yaşayan kör böcek.
—ANSİKL. Anophtalmos kehribar rengin-de, yarı saydam, ince uzun gövdeli küçük bir böcektir. Bacakları ve duyargaları çok uzundur. Pirene ve Alp dağlarındaki mağaralarda pek çok türü yaşar. Günümüzde *trechus, aphoenops,* vb. cinslerine ayrılan bu böceğin aydınlıkta yaşayan ve normal gelişmiş görme organları bulunan türleri de vardır.

ANOPLOTHERİUM a. (yun. *anoplos,* silahsız, ve *therion,* vahşi hayvan'dan). Eosen-Oligosen çağında yaşamış, domuzu andıran, üç parmaklı, memeli fosil hayvan. (Montmartre'daki alçıtaşı tabakasında Cuvier tarafından bulundu ve tanımlandı.)

ANOPLURA a. Zool. Bitler takımının bilimsel adı.

ANOPSİ a. (fr. *anopsie*). Tıp. Görme duyusunun yokluğu.

ANORAK a. (eskimoca sözc.). Sabit ya da çıkartılabilen bir başlığı bulunan, su geçirmeyen ve sıcak tutan spor ceket.

ANORATHA, ANAURAHTA ya da **ANİRUDDHA,** Birmanya kralı (1044-1077),ilk birleşik Birmanya krallığı'nı kurdu, Pagan'ı başkent yaptı. 1044'te tahta çıktı ve rahip Şin Arahan'ın etkisiyle theravada buddhacılığını benimsedi. 1057'de Thaton'un Mon krallığı'nı ele geçirerek İravadi deltasına egemen oldu. Böylece Birmanyalılar'ı denize ulaşan bir yola kavuşturdu. Bir av kazasında öldü.

ANOREKSİ a. (fr. *anorexie*). → İŞTAHSIZLIK.

ANOREKSİJEN sıf. (fr. *anorexigène*). Genellikle amfetamin türevi olan ve açlık duyumunu ortadan kaldırarak iştahın azalmasını sağlayan maddelere denir.
◆ a. Anoreksijen madde.
—ANSİKL. Anoreksijen ilaçlar hipotalamusun orta alt çekirdeğindeki doygunluk merkezinin uyarılmasıyla etki gösterir. Amfetaminler gibi bu maddeler de uyku-uyanıklık çevrimini değiştirir, bunaltıyı artırır ve alışkanlığa sebep olur. Bu yüzden az kalorili rejimler için kullanılmaları giderek tartışılır hale gelmiştir.

ANORGANİK sıf. Organik olmayan bileşikler için kullanılır.
—Kim. *Anorganik kimya,* mineralleri konu edinen kimya dalı; organik kimyanın karşıtıdır. (*İnorganik kimya* adıyla da anılan anorganik kimyanın ilgi alanı, arı maddeler ile bileşiklerinin doğal hallerini, üretilmelerini, özelliklerini ve tepkimelerini incelemek, sözkonusu olayları rasyonelleştirmek ve onların kuramsal yorumunu yapmaktır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kim. *Anorganik bileşiklerin ad dizini.* Anorganik bileşikler için benimsenen ad ve formüller, ilke olarak, 1960'ta Uluslararası kuramsal ve uygulamalı kimya birliği (IUPAC) tarafından belirlenen kuralları izler. Bununla birlikte pek çok eski kural hâlâ kullanılır.
• *Elementlerin adları.* Basit cisimleri tanımlamak için çoğunlukla, özelliklerinden birini anımsatan bir ad seçilir; nitekim *brom* yunanca *brômos*'tan ("kötü koku"), *iyot iôdês*'ten ("mor") gelir. Bununla birlikte yeni bulunan ya da elde edilen elementleri adlandırmada ilk kez bulunduklari bölgeyi ya da bir bilim adamını anımsatan sözcükler seçilebilir.
• *Formül. Deneysel formül,* bileşiğin stokiyometrik bileşimini basitçe ifade edecek biçimde atom simgeleri yan yana dizilerek oluşturulur.
• *Formüllerin ve bileşik adlarının yazılması.*

Genel ilkeler. İkili yapıdaki çok sayıda kimyasal bileşik, iyon ya da kökler birleştirilerek yazılır; diğerleri de ad dizininin gereksinimlerine göre göz önüne alınır. Benimsenen ad dizini sistemi *-ür* ve *-at* soneklerinin kullanımına dayanır; sistem iyonik ya da ortak değerlikli bileşiklere ayırım gözetilmeksizin uygulanır. Yansız moleküller için, bu soneklere başvurmak istenmiyorsa, eşkonum bileşiklerine uygun adlar kullanılabilir.

Benimsenin ad dizini sistemi cismin betimlenmesine dayanır ve işlevsel değildir; nitekim cismin kimyasal özelliğiyle ilgilenmeden bileşimini verir. Örneğin CO_2 "karbonik anhidrit" değil "karbon dioksit" adıyla anılır.

Ad dizini kuralları uygulanarak elde edilen adlara "sistemli adlar" denir. Öte yandan sistemli adlarıyla tanımlanan kimi cisimler, alışılagelmiş adlarını da korurlar.

Formül yazılım kuralları. KURAL 1. Formüllerde elektropozitif bileşen (katyon) daima başta yer alır. Örnekler: KCl (potasyum klorür), $CaSO_4$ (kalsiyum sülfat).

KURAL 2. Ametal elementler arasındaki ikili bileşiklerde, başa yerleştirilecek bileşen, aşağıdaki liste sırasına göre belirlenir: B, Si, C, Sb, As, P, N, H, Te, Se, S, At, I, Br, Cl, O, F. Örneğin NH_3, H_2S, SiC, BN.

Sistemli dizinin kuralları.

BAŞLANGIÇ KURALI. *İki bileşenin birbirine oranı mono-, di-, tri-, hemi-* $\left(\frac{1}{2}\right)$, *seski-* $\left(\frac{3}{2}\right)$ vb. *örnekleriyle belirtilebilir.* Öte yandan, bu oran, yükseltgenme sayısıyla da gösterilebilir. $FeCl_2$: demir (II) klorür.

KURAL 1. Elektropozitif (ya da öyle kabul edilen) bileşenin adı değiştirilmemelidir.

KURAL 2. *a*) Elektronegatif bileşen tekatomlu (tek tip atomlardan oluşmuş) ise, *-ür* soneki eklenir; yalnız oksijen sözkonusu olduğunda geleneksel olarak *-it* soneki tercih edilir. Ayrıca ametal elementlerin oluşturduğu ikili bileşiklerde, yukarıda verilen listeye göre fürmülde ikinci gelen element *-ür* (oksijen durumunda *-it*) sonekini alır. Örnekler:

H_2S hidrojen sülfür,
ClO_2 klor dioksit.

b) Elektronegatif bileşen çokatomlu ise, *-at* takısı ile tanımlanır. Bu bileşenin adı, aşağıda açıklanan eşkonum bileşiklerine ilişkin kurallara göre elde edilir. Örnekler:

Na_2SO_4 sodyum tetraoksosülfat,
Na_2SO_3 sodyum trioksosülfat,
$NaClO$ sodyum monoksoklorat,
$KClO_3$ potasyum trioksoklorat.

Bununla birlikte anyonlar ve asitler konusunda belirtildiği gibi alışılagelen pek çok ad hâlâ kullanılır; dolayısıyla yukarıdaki bileşiklere sodyum sülfat, sodyum sülfit, sodyum hipoklorit ve potasyum klorat da denir.

• *Köklerin adlandırılması. Kök* adıyla, birçok farklı bileşikte sık sık karşılaşılan atom grupları belirtilecektir. Oksijen ya da oksijen ailesinden bir element içeren kimi kökler de bir ad alır. Belirleyici sonek *-il'* dir. Örnekler:

HO hidroksil,
CO karbonil.

Bu kökler her zaman bileşiğin pozitif bileşeni olarak göz önüne alınır. Örnek:

$COCl_2$ karbonil klorür.

• *İyonların adlandırılması.*

KATYONLAR.

1. *Tekatomlular.* Elementle aynı ad altında belirtilir. Örnekler:

Cu^+ bakır (I) iyonu,
Cu^{2+} bakır (II) iyonu.

2. *Köklerden türemiş katyonlar.* Bir önceki kural uygulanır. Örnekler:

UO_2^+ uranil (V) iyonu,
NO^+ nitrozil katyonu.

3. *Çokatomlu (kompleks) katyonlar.* Eşkonum bileşiklerine ilişkin ad dizini kuralları uygulanır: merkez atomunun adı eşkonumlu bileşenlerin adlarından önce gelir. Negatif eşkonum bileşenli atomlara ise *-o* soneki konur. *Akuo* ve *ammin*, su ve amonyağı belirtir. Örnekler:

$[Al(H_2O)_6]^{3+}$ heksakuoalüminyum iyonu,
$[CoCl(NH_3)_5]^{2+}$ kobalt kloropentammin iyonu.

4. *Hidrojeni ikili bileşiklere* H^+ *iyonu katılarak elde edilen katyonlar* (H_3O^+, PH_4^+ vb.). Bunların adı element adına *-onyum* soneki eklenerek elde edilir. Örnekler:

H_3O^+ oksonyum iyonu,
PH_4^+ fosfonyum iyonu.

5. *Azotlu bazlardan türemiş iyonlar* (amonyak, aminler vb.). Belirleyici sonek *-iyum*'dur. Örnek:

NH_4^+ amonyum iyonu.

ANYONLAR.

1. *Tekatomlular.* Bu adlar bir elemente, *-ür* soneki eklenerek elde edilir. Örnekler:

Cl^- klorür iyonu (klor iyonu değil),
S^{2-} sülfür iyonu.
O^{2-} iyonu kuraldışıdır ve *oksit* iyonu olarak adlandırılır.

2. *Çokatomlular.* Belirli sayıda çokatomlu anyonlar, tekatomlu anyonlar gibi *-ür*

anophtalmos

sonekiyle biten adlar alırlar. Örnekler:
S_2^{2-} disülfür,
NH_2^- amidür,
CN^- sıyanür.
Diğer polisülfürler ve polihalojenürler de aynı ilkeye göre adlandırılırlar. Oksijenden türemiş çokatomlu anyonlar *-it* takısı alırlar. Örnekler:
OH^- hidroksit,
O_2^{2-} peroksit,
O_2^- hiperoksit,
O_3^- ozonit.
Çokatomlu iyonlarla ilgili genel kural şöyledir: kompleks bileşiklerde olduğu gibi adlar, merkez atomunun adına *-at* takısı eklenerek elde edilir. Merkez atomuna bağlı atomlar ve gruplar, genellikle bir kompleksteki eşkonum bileşenleri gibi göz önüne alınabilir. Örnek:
SO_4^{2-} tetraoksosülfat iyonu.
Alışılagelmiş adlar arasında şunlar korunur: NO_2^- nitrit, AsO_3^{3-} arsenit, SO_3^{2-} sülfit, ClO^- hipoklorit, ClO_2^- klorit.
• *İkili ve psödo-ikili asitler.* Daha önce belirtildiği gibi *-ür* takılı anyonlar oluşturan asitler, hidrojenin ikili ve psödo-ikili bileşikleri olarak tanımlanır: hidrojen klorür, hidrojen sülfür, hidrojen siyanür.
• *Çokatomlu anyonlardan türeyen asitler.* Genel kural, bu cisimleri hidrojenin ikili ya da psödo-ikili bileşikleri olarak belirtmeye dayanır; sözkonusu anyonun adı, eşkonum bileşiklerinin ad dizini kuralına uyar. Dolayısıyla H_2PtCl_6 formülü hidrojen heksakloroplatinat biçiminde okunur. Bununla birlikte, *-it* ve *-at* ile biten adlarını koruyan anyonların verdiği oksoasitler, alışılagelmiş adlarını sürdürür.
Aynı belirgin elementi olan çeşitli oksoasitleri birbirinden ayırmak için, kimi durumlarda özgül örnekler kullanılır.
Hipo- öneki, alt yükseltgenme derecesini gösterir ve örnek olarak HOCl formüllü hipoklorit asidi verilebilir.
Per- öneki, üst yükseltgenme derecesini gösterir ve $HClO_4$ formüllü perklorik asit ile VII. grup elementlerinin bileşikleri için kullanılabilir.
Orto- ve *meta-* örnekleri yalnızca su oranlarıyla farklılaşan asitleri birbirinden ayırır. Örnekler:
H_3PO_4 ortotosforik asit,
$(HPO_3)_n$ metafosforik asitler.
• *Peroksoasitler. Perokso-* öneki, çok kullanılan bir adla birleştiği zaman —O—'in yerini —O—O—'in aldığını gösterir. Örnek:
H_2SO_5 peroksosülfürik asit.
• *Tiyoasitler.* Oksoasitlerden oksijenin kükürt ile ornatılması sonucu elde edilen bileşiklere tiyoasit adı verilir.
Örnek:
NSCN tiyosiyanik asit.
• *Basit tuzlar.* Basit tuzlar, ikili bileşikler için yapılan genel tanıma göre belirlenir ve bileşimlerindeki iyonlara göre adlandırılır.
• *Asit hidrojen atomları taşıyan tuzlar* ("asit" tuzlar). Ornatılabilecek hidrojeni belirtmek için anyon adına *hidrojeno-* öneki eklenerek adları oluşturulur. Örnek:
$NaHCO_3$ sodyum hidrojenokarbonat.
• *Eşkonum bileşikleri.* İlk anlamıyla *eşkonum bileşiği* terimi, bir A atomunu, yükseltgenme derecesinden daha üst sayıda B atomlarının ya da C gruplarının çevrelemesi sonucunda oluşan molekül ya da iyonlar için kullanılıyordu. Ad dizini gereksinimleri için, bir ya da birkaç iyon ya da molekül, bir ya da birkaç iyon ya da moleküle katılarak oluşturulan her bileşik, gerçek bir eşkonum bileşiği gibi tanımlanabilir.
Genel olarak komplekslerin formülleri ve adları. Merkez atomu. Merkez atomun simgesi *formüller*'de ilkönce yazılır; yapısal kaynaklı formüller bu kuralın dışında kalır; anyonik, yansız vb. eşkonumlu bileşenler ise daha sonra gelir; kompleksin tam formülü (iyon ya da molekül) köşeli parantez içine alınır.
Adlar'da, merkez atomunun adı, eşkonum bileşenlerinden sonra gelir.

Jean Anouilh (1973'te)

Bileşenlerin değerlik ve orantılarının gösterilmesi. Merkez atomunun yükseltgenme derecesi, romen rakamı ile gösterilir. Ayrıca bileşenlerin oranları, stokiyometrik öneklerle belirtilebilir.
Takılar. Kompleks anyonlar *-at* takısı ile belirtilir. Kompleks katyonlar ve yansız moleküller hiçbir özel takı almazlar. Negatif ya da organik eşkonum bileşenlerinin adlarında *-o* takısı bulunur. Örnek: $K_4[Fe(CN)_6]$ potasyum heksasiyanoferrat (II).
Eşkonumlu molekülün ya da katyonun adı, su ve amonyağın özel durumları dışında, değiştirilmeden kullanılmalıdır. Örnek:
$K[PtCl_3(C_2H_4)]$ potasyum trikloroetilenplatinat (II).
Eşkonum bileşiklerinde yansız bileşen rolü oynadıkları zaman su *akuo* ve amonyak *ammin* adlarıyla tanımlanır. Örnekler:
$[Cr(H_2O)_6]Cl_3$ heksakuokrom (III) klorür ya da heksakuokrom triklorür,
$[CoCl(NH_3)_5]Cl_2$ kloropentammin kobalt (III) klorür.
• *Katılma bileşikleri.* *-at* takısından günümüzde anyonları tanımlamakta yararlanılır; katılma bileşikleri için ise genel olarak kullanılmaz.
Alkolatlar bu yüzden yalnızca alkol tuzlarıdır ve kristalleşmiş alkol moleküllerini taşıyan bileşikler değildir. Aynı şekilde eteratlar ve amonyakatlar da eter ve amonyağın karşılığını oluşturmaz.
Yalnızca *hidrat* sözcüğü için bir ayrıcalık sözkonusudur. Bu sözcük kristalleşme suyu taşıyan ve daha genel anlamda bağlanma biçimi ne olursa olsun su içeren her bileşik için kullanılır. Bununla birlikte *hidrat* sözcüğü yerine olabildiğince "... *n* su" ifadesinin kullanılması tercih edilir. Örnek: $CaCl_2.6H_2O$ kalsiyum klorür 6 su.

ANORKİDİ a. (fr. *anorchidie*). Patol. Erbezlerinin yokluğu.

ANORMAL sıf. (fr. *anormal*). **1.** Neslelerin, olguların, alışılmış düzenine aykırı olan şey için kullanılır; alışılmışın dışında, olağandışı: *Anormal hiçbir şeye rastlanmadı. O gün anormal bir kalabalık vardı.* — **2.** Nesnelerin, olguların, olayların doğal düzenine aykırı olan şey için kullanılır: *Hava sıcaklıklarındaki anormal artışlar. Beş yaşındaki bir çocuğun konuşamaması anormal bir durumdur.* — **3.** Zihinsel bir hastalığı olan ya da genel kurallara aykırı davranan kimse için kullanılır: *Anormal çocukların bir bölümü yakın akraba evliliklerinin sonucudur. Ne kadar anormalsin!*
—İstat. →OLAĞANDIŞI.
—Metalurj. *Anormal yapı,* kimi çelikleri semantasyondan sonra, yavaş yavaş soğutarak elde edilen özel mikrografik yapı.
◆ be. Anormal biçimde, aşırı ölçüde: *Anormal konuşmak. Anormal yiyor.*

ANORMALLEŞMEK gçz. f. Anormal duruma gelmek.

ANORMALLİK a. Anormal olan şeyin, kimsenin niteliği: *Bu durumda hiçbir anormallik göremiyorum. Yürüyüşünde bir anormallik var. Anormalliği günden güne artıyor.*

ANORTİT a. (alm. *anorthit*). Miner. Plajiyoklazlar serisinin ($CaAl_2Si_2O_8$) kalsiyumlu kutbunu oluşturan triklinik mineral.

ANORTOZ a. (fr. *anorthose*). Miner. Sodyum bakımından zengin olan ve (Na,K) $AlSi_3O_8$ formülüyle gösterilen triklinik alkali feldispat; alkali lavlarda çok sık rastlanır.

ANORTOZİT a. (fr. *anorthosite*). Hemen hemen tümüyle plajioklazlardan oluşan plütonik kayaç.

ANOSİ-ASOSİYASYON a. (fr. *anocie -association*). Anestez. Yerel ve genel anestezinin birlikte kullanılması.

ANOSMATİK sıf. (fr. *anosmatique*). Beyninin koku alma bölümü (rinansefalon) az gelişmiş olan ya da hiç bulunmayan omurgalılara denir. (Balinalar ve insan bu durumdadır; oysa etçillerin rinansefalonu çok büyüktür.

ANOSMİ a. (fr. *anosmie*; yun. *an*, yokluk eki, ve *osme*, koku'dan). Nörol. Koku alma duyusunun azalması ya da büsbütün yok olması. (Anosmi, kalbur kemiğinin [etmoit] zedelenmesi, koklama sinirinin iltihaplanması, koklama sinir yollarının bozulması ya da kafatası tabanının ön katının kırılması sonucunda ortaya çıkar.)

ANOSOGNOZİ a. (fr. *anosognosi*; yun. *a*, yokluk eki, *nosos*, hastalık, ve *gnosis*, bilgi'den). Nöropsikol. Kişinin kendi hastalığının ya da uğradığı işlevsel yetenek kaybının farkında olamaması.

ANOSTRACA a. (yun. *a*, *an*, yokluk eki, ve *ostrakon*, kavkı, kabuk'tan). Branchiopoda altsınıfından kabuklular takımı. (Bağasız olan bu hayvanlarda gözler bir sapın ucundadır; erkeklerin duyargaları kavrayıcı, tümünde gövde eklentilerinin sayısı 11-19 çifttir. Sırt üstü yüzerek su yüzeyine yakın kesimden topladıkları plankton organizmalarıyla beslenirler. Örnek tipi *artemia*.)

ANOT a. (ing. *anode*; yun. *anodos*, *ana*, yüksekte, ve *hodos*, yol). Olağan çalışmada, özgül iletkenliği farklı bir ortama akımın girmesini sağlayan elektrot.

ANOTLAMA a. Metalurj. Bir metal parçayı anot biçiminde alıp elektrolizle yüzeysel olarak yükseltgeme. (Özellikle alüminyum ve hafif alaşımlara uygulanan bu işlem, parçanın parlaklığını, mekanik ve kimyasal aşınmaya karşı dayanıklılığını artırır.)

ANOTLAŞTIRMAK f. Anotlama işlemi uygulamak.

ANOTSAL sıf. Elekt. Anota ilişkin.

ANOUARAREN, Nijer'de küçük taşkömürü havzası, Agades'in K.-B.'sında.

ANOUİLH (Jean), fransız oyun yazarı (Bordeaux 1910 - Lozan 1987). Şöhreti ve özgünlüğü, savaş sonrası tiyatronun iki ana eğiliminin, yani halka dönük tiyatronun ve öncü tiyatro araştırmalarının dışında kalmasından ileri gelir. Oyunlarının temelinde yatan kötümserliğin nedeni, saflık ve sevginin sürekli olarak ve her görüldükleri yerde aşağılığa ve bayağılığa yenik düşmesidir. Bir tiyatro adamı olarak bütün ustalığını (kişilerini nasıl konuşturacağını bilmesi, zaman ve mekânı büyük bir rahatlıkla kullanması, beylik düşüncelerle çarpıcı görüşleri birlikte ele alan etkili ve yalın dili) her türlü ikiyüzlülüğe karşı duyduğu nefreti dile getirmek için kullanır. Bu hırslı tiyatronun fransız toplumunu çözümlemesi bir bakıma siyasal bir tutum olarak yorumlanabilir; bunun nedeni "saflık"a en elverişsiz ortamın politika dünyası olmasıdır. Hatta kimi zaman Anouilh daha da ileri giderek tiyatroyu, yaşanmış ya da yaşanacak bütün felaketlerin büyük bir hırsla sineye çekildiğini belirtmek için kullanır; istediği tek şey bu felaketlerin birer "ibret" niteliği taşımaları, yani bir bakıma da hiçbir işe yaramamalarıdır. Anouilh, kendi yazarlık ürünlerini "pembe" oyunlar *(Hırsızlar balosu* [le Bal des voleurs, 1938]; *Hayal köşkü* [le Rendez-vous de Senlis, 1941]), "kara" oyunlar *(le Voyageur sans bagage*, 1937; *Vahşi kız* [la Sauvage, 1938]; *Antigone**, 1944), "parlak" oyunlar *(la Repétition ou l'Amour puni*, 1950; *Beyaz güvercin* [Colombe, 1951]), "gıcırtılı" oyunlar *(Ardèle ou la Marguerite*, 1948; *Generalin aşkı* [la Valse des toréadors, 1952; *Mağara* [la Grotte, 1961]; *Orkestra* [l'Orchestre, 1962]); "kostümlü" oyunlar *(Tarla kuşu* [l'Alouette, 1953]; *Becket ya da Tanrının şerefi* [Becket ou l'Honneur de Dieu, 1959]; *la Foire d'empoigne*, 1962; *Leonora*, 1977) ve hatta "gizli" oyunlar *l'Arrestation*, 1975) olarak bölümlemiştir. Bu

bölümleme (geçerliği tartışılır) yazarın ve ''sanatının'' doğrudan kendisi tarafından önemsizleştirildiğini düşündürür; Anouilh'un gitgide Pirandello'nun ''tiyatro içinde tiyatro'' görüşüne yönelmesi de *(Cher Antoine,* 1969; *le Directeur de l'Opéra,* 1972) bunu gösterir. Son yapıtları şunlardır: *Chers Oiseaux* (1976), *la Culotte* (1978), *la Belle Vie* (1980), *le Nombril* (1981). J. Anouilh'un yapıtlarından birçoğu türkçeye de çevrildi ve tiyatrolarımızda oynandı. 1949'dan başlayarak *Antigone, Şatoya davet, Toreadorlar valsi, Hırsızlar balosu, Becket* vb. Devlet tiyatrosu'nda, *Vahşi kız, Beyaz güvercin, Tarla kuşu* vb., İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, *Aşk efsanesi, Jezabel, Tarla kuşu* vb., özel topluluklarda sahnelendi.

ANOUS a. Tropikal denizlerin kıyılarında yaşayan uzun gagalı, çatal kuyruklu, orta büyüklükte deniz kuşu. (Su yüzü kesiminde yakaladığı balık ve kalamarlarla beslenir. Adalarda, yerde, ağaçların dalları arasında ya da yalıyarların üstünde yuva yapar; 5 türü bilinir. Martıgiller familyası.)

ANOVÜLASYON a. *(fr. anovulation).* Kad. hast. Düzenli yumurta oluşumundan yoksunluk hali.

—ANSİKL. Anovülasyon ergenlikten önce, menopozdan sonra ve hamilelik sonrasında fizyolojik bir olgudur. Üreme etkinliğinin sürdüğü dönemdeyse patolojiktir. Gebeliğin önlenmesi amacıyla östroprojestatif alımı sırasında yapay olarak ortaya çıkar.

Anovülasyon çok çeşitli sonuçlar doğurur. En önemlisi kısırlıktır. Öbür sonuçları âdet yokluğu, seyrek âdet görme ya da tersine, kısa aralıklarla uzun süreli ve kanamalı âdet görme gibi âdet bozukluklarıdır. Yumurtlama yokluğu âdet sırasında oluşan sarı cismin, dolayısıyla projesteronun oluşmasını engeller. Oysa projesteron, âdet sırasında dölyatağı iç zarının düzenli ve gerektiği gibi soyulmasında temel rol oynar. Anovülasyonun nedeni ender olarak yumurtalıkla ilgilidir (yumurtalıkta agenezi, disgenezi ya da distrofi). Çoğu zaman yumurtlamayı sağlayan arabeyin-hipofiz kumandasındaki bir anormallik, buna neden olur. Bu kumanda, beyin korteksince (psikolojik nedenler), erkeklik hormonu (prolaktin) oranındaki artışla, çok seyrek olarak da bir enfeksiyon süreciyle ya da arabeyin-hipofiz uruyla önlenmiş olabilir. Anovülasyonun tedavisi, yakın zamanda, yumurtlama indükleyici ve antiprolaktin ilaçların bulunmasıyla değişikliğe uğradı. Bununla birlikte, bu ilaçlar yalnız kısırlığın tedavisinde kullanılmaktadır, çünkü bunların her ay düzenli olarak alınması sakıncalıdır.

ANOZODİYAFORİ a. (fr. *anosodiaphorie).* Psik. Hastanın ciddi olduğu besbelli olan durumuna gösterdiği kayıtsızlık.

ANÖPLOİT sıf. (fr. *aneuploïde*'den). Genet. Kromozom sayısı, kendi türünün normal öploit kromozom sayısından farklı olan hücre çekirdekleri, hücre klonları ya da toplulukları, organizmalar ve insanlar için söylenir. (Bu farklılık, bir ya da birkaç kromozomun eksik ya da fazla olmasından [trizomi (2N+1), monozomi (2N−1)] ileri gelir.) [→ *Kromozomsal* SAPINÇ.]

◆ a. Anöploit organizma.

ANÖRİN a. (fr. *aneurine).* B1 VİTAMİNİ'nin eşanlamlısı.

ANQİNG → ANÇİNG.

ANQUETİL-DUPERRON (Abraham Hyacinthe), fransız doğubilimci (Paris 1731-*ay.y.* 1805). Eski İran dili ve dinine büyük ilgi duyan Anquetil-Duperron, parsi topluluğunu tanımak ve Zerdüşt'ün kutsal kitaplarından edinmek için Hindistan'a gitti. 180 elyazmalık bir koleksiyon oluşturdu ve bunu 1762'de Kralın kitaplığı'na verdi. 1771'de *Avesta**'nın metniyle çevirisini yayımladı. En önemli çalışması budur.

ANSAL sıf. Dilbil. Fiil eyleminin, gelişiminin bir anında, bir noktasındaymış gibi ele alınan görünüşü için kullanılır. (Fiil eylemi başlayış [başlama] ya da bitiş [bitmişlik] durumunda olabilir.)

ANSAMİM be. (ar. *'an* ve *şamim*'den *'an-şamim). Esk.* İçinden, özünden: *Ansamim-il-kalb* (yürekten, canü gönülden).

ANSÂR → ENSÂR.

ANSÂRİ → ENSÂRİ.

ANSARİYE → ENSARİYE.

ANSAY (Sabri Şakir), türk hukukçu (İstanbul 1888-Ankara 1962). Öğrenimini İstanbul Mercan idadisi'nde ve Mekteb-i kuzat'ta (kadı okulu) yaptı. Çeşitli idari ve adli görevlerde bulundu. Staj için Almanya'ya gönderildi. Medeni kanun'u hazırlamakla görevli komisyonun çalışmalarına katıldı. Ankara Hukuk fakültesi'nde medeni usul ve icra iflas hukuku, hukuk tarihi, hukuk başlangıcı dersleri okuttu. Ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1942). Ankara Hukuk fakültesi dekanlığı yaptı (1944-1946). İlahiyat fakültesi'nde görev aldı ve bu fakülteden emekliye ayrıldı (1958). Başlıca yapıtları: *Haşiyeli borçlar kanunu* (1926), *Borçlar kanunu şerhi* (1926, Fuat Hulusi [Demirelli] ile), *Hukuk yargılama usulleri* (1935), *Hukuk bilimine başlangıç* (1943), *Hukuk tarihinde islam hukuku* (1946), *Eski aile hukukumuza bir nazar* (1952).

ANSBACH, Federal Almanya'da (Bavyera) kent. Nürnberg'in G.-B.'sında, 38 600 nüf. Eski Ansbach prensliğinin merkezi. XVIII. yy.'da yeniden yapılmış şato (rokoko üslubunda iç süsleme), gotik ve barok üslubunda yapılmış papaz okulu, başka anıtlar. Makine yapımı. Bach festivali.

ANSBACH prensliği, Hohenzollern hanedanının mülkü ve 1331'den sonra Nürnberg burggraflığının yurtluğu olan eski alman prensliği; daha sonra Brandenburg markgraflarına geçti ve hısımlık yoluyla Bayreuth hanedanının bir kolunun mülkü durumuna geldi. Prenslik, 1791 yılında Prusya kralına satıldı: o da bu mülkü 1806'da Napoléon I'e bıraktı. Napoléon da, Jülich ve Berg karşılığında ona Bavyera'yı verdi.

ANSBERT, avusturyalı din adamı ve kronikçi (XII. yy.). Üçüncü Haçlı seferi'nin öyküsünü yazdı.

Anschluss, Avusturya'nın Almanya'ya ilhakı; 1938'de Hitler tarafından kabul ettirildi.

ANSEELE (Édouard), belçikalı siyaset adamı (Gent, 1856-*ay. y.* 1938). Belçika Sosyalist partisi'nin kurucularından biri olan Anseele, 1920'de Carton de Wiart'ın başkanlığındaki Kutsal birlik hükümetinde bakanlık yaptı; ancak, açıkça ortaya koyduğu barışçılığı yüzünden 1921 ekiminde istifa etmek zorunda kaldı; bu durumda öteki sosyalist bakanlar da istifa ettiler ve yeni seçimlere gidildi. Anseele 1925-1927 ve 1930 tarihlerinde yeniden bakanlığa getirildi.

ANSEFAL a. (fr. *encéphale).* Anat. Genel anlamda beyin; özgül anlamda kafatasının içinde bulunan sinirsel organların tümü (beyin, beyincik, soğanilik ve eklentileri). (→ BEYİN.)

ANSEFALİT a. (fr. *encephalite;* yun. *egkhephalos,* beyin,ve *-itis,* iltihaplı hastalık anlamında ek'ten). Nörol. **1.** Beynin irinsiz iltihaplı hastalığı. (Virüs, bakteri, asalak, mantar ya da alerji kökenli olabileceği gibi genel bir hastalığın sonucu da olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Ansefalit letarjik,* ECONOMO-CRUCHET ansefaliti'nin eşanlamlısı. ‖ *Enfeksiyon sonrası* ya da *döküntü sonrası toplardamar çevresi ansefaliti,* gelişimi normal görünen döküntülü bir hastalığın (kızamık, kızamıkçık, çiçek, suçiçeği) iyileşme döneminde ya da çiçek aşısından sonra ortaya çıkan ve ansefalomiyelit belirtileriyle kendini belli eden nörolojik bozukluk. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yavaş virüslü ansefalit,* sinirsel belirtilerin ortaya çıkmasıyla ve ölüme doğru yavaş bir gelişimle belirgin kesinlikle virüs kökenli hastalıkların tümü. (Bu hastalıkların bir başka özelliği de mikrobun bulaşmasıyla ilk belirtilerin ortaya çıkması arasında uzun bir dönemin bulunmasıdır. Hastalıktan sorumlu virüsler henüz belirlenememiştir, ama deneysel olarak hayvanlara geçirilmeleri mümkündür. Bu grupta iki çeşit hayvan hastalığı vardır: skrapı ya da koyun titreği ve vizon ansefalopatisi; insanda da iki çeşidi görülür: Creutzfeldt-Jakob hastalığı ve kuru.) [Eşanl. VİRÜSLÜ SUBAKUT SÜNGERİMSİ ANSEFALOPATİ*.]

—ANSİKL. Nörol. Ansefalitler, sinir sisteminin bozulan yerine göre çeşitlere ayrılır: polyoansefalitler, özellikle bozmaddede, *lökoansefalitler* akmaddede, *panansefalitler,* aynı anda hem bozmaddede, hem de akmaddede olur. Teşhis sırasında, yaygın ya da yerel sinirsel belirtiler gösteren enfeksiyonlu bir sendromun birlikte bulunup bulunmadığı da göz önünde bulundurulur; bazen bir beyin zarı sendromuyla karşılaşılır. Epidemiyolojik veriler teşhis koymakta önemli kanıt olabilir.

Ansefalitlerde öteden beri şöyle bir ayırım yapılır: ansefalitlerin en belirgin olanları virüslerden ileri gelenlerdir, zaten ansefalit sözcüğüyle en çok bunlar kastedilir. Sonra alerjik sayılan döküntülü hastalıklardan doğan ansefalitler, ondan sonra da bakterilerden, asalaklardan ve mantarlardan kaynaklanan ansefalitler gelir.

virüs kökenli esas ansefalitler

Virüsün, merkez sinir sistemine girmesinden ileri gelir. Bu virüsler, özellikle nöronların yıkımı, bu hücrelerin makrofajlarca yutulması, bağ dokusunda çoğalma ve damar çevresine lenf ve kan hücreleri sızması olgularıyla belirgin polyoansefalitlere yol açar. Biyopsiyle alınan beyin dokusunda, nöronların ve makrofajların sitoplazma ve çekirdekleri içinde sızıntı cisimciklerin görülmesi teşhis için önemli bir bulgudur. Elektron mikroskobuyla yapılan inceleme sonucunda virüs parçacıklarının görülmesi teşhisi kesinleştirir. Bu hastalığa birçok virüs neden olabilir.

• *R.N.A.'lı (ribonükleik asit) virüsler. Enterovirus* cinsi virüslerden *poliovirus* en sık görülen virüs türüdür, omuriliğin ön boynuzundaki hareket nöronlarına yerleşerek çocuk felcine neden olur. Daha ender olarak, *coxsackie* ya da *echo* grubundan virüsler lenfosit kökenli menenjitlere neden olurlar.

Arbovirus cinsinden virüsler ABD'de Saint Louis ansefalitini, Japonya'da A ansefalitini, Orta Avrupa ile Sovyetler Birliği'nde kene ansefalitini yaparlar. *Rabdovirus* grubundan yalnız *kuduz virüsü* insanda hastalık yapar. Bu virüsün yol açtığı ansefalitin belirgin özelliği, Ammon boynuzundaki nöronlarda, sitoplazma içinde, asitçil inklüzyonlar halinde, Negri cisimciklerinin bulunmasıdır. *Paramyxovirus* cinsi virüsler kabakulak ve griple birlikte ansefalit de yapabilirler. Daha başka bulaşıcı hastalıklar gibi kızıl hastalığı da toplardamar çevresi ansefalitine yol açabilir; fakat özellikle kızamık virüsü şimdi *subakut sklerozan panansefalit* adı verilen bir *lökoansefalopati* yapar. Bu hastalığa panansefalit denmesinin nedeni, hem bozmaddenin, hem akmaddenin hastalanmasıdır; lezyonlar bozmaddede mikroglialı bir gliyoz ve nöron içi inklüzyonlarla, akmaddede yaygın bir miyelinsizleşme ve astrositli bir gliyozla belirginleşir.

• *D.N.A.'lı (dezoksiribonükleik asit) virüsler.*

1. *Herpes grubu virüsler,* uçuk, sitomegalik inklüzyon hastalığı, zona ve suçiçeği yapar. *Herpesli ansefalit* ya da *nekroz-*

aziz Anselmus
aziz Anselmus'un bir yapıtının elyazmasını (XIV. yy.) süsleyen minyatürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

laştırıcı ansefalit, A alt grubundan bir virüsün işidir ve özellikle şakak loplarını ve limbik bölgeleri sarar. Lezyonların fazlalaşması kanamalı bir nekrozla sonuçlanır. Bu hastalığa *nekrozlaştırıcı ansefalit* denmesinin nedeni budur.

Suçiçeği virüsüyle özdeş olan *zona virüsü,* zona döküntülerinin bulunduğu bölümlerle ilgili art omurga gangliyonlarını ve omurilik arka boynuzlarını bozar. Bununla birlikte iltihap lezyonları komşu omurilik bölümlerine ve zarlarına da yayılarak tam bir ansefalit görünümü alabilir.

Sitomegalik inklüzyon hastalığı ansefalitleri, B alt grubundan bir virüsten ileri gelir. Hastalık başlıbaşına ortaya çıkabileceği gibi genellikle bir koriyoretinitle birlikte ya da poliviseral bir hastalık çerçevesi içinde de görülebilir. Enfeksiyon erken dölüt evresinde yerleşirse, en başta hidrosefali ve kafa içi kireçlenme olmak üzere birtakım sekellere yol açar.

2. *Papova grubu virüsler* (virus JC ve SV 40 PML), *ilerleyici çok odaklı lökoansefalopati* yapar; bu hastalık bağışıklık yetersizliğe bağlı çeşitli hastalıklar (Hodgkin hastalığı, süreğen lenfoit lökozlar, böbrek nakilleri) sırasında görülür.

Bazı hastalıklarda virüs henüz bulunup ortaya çıkarılamamıştır: von Economo*-Cruchet ansefalitinde,paraneoplazik ansefalomiyelitte ve yavaş virüslü ansefalitlerde durum böyledir.

enfeksiyon sonrası toplardamar çevresi ansefalitleri

Bu ansefalitler yüksek ateş, çırpınma ve bazen de komayla belirir. Hemipleji, parapleji ve kafa sinirlerinde bozukluk görülürse, bir ansefalomiyelit bulunduğu anlaşılır.

Beyin yarımkürelerinde, beyin kökünde ve omurilikte görülen dağınık doku lezyonları hep toplardamarlar çevresinde bulunur. Lezyonlar, toplardamarcıkların çevresine lenf ve kan hücresi sızıntılarından ve silindireksenlere ilişkin miyelinsizleşme odaklarından oluşur. Bu lezyonlar, deney hayvanlarında yaratılan alerjik ansefalomiyelitlere çok benzer; bu bakımdan, enfeksiyon sonrası akut ansefalitlerin bağışıklık-alerji ilişkilerinden doğduğu düşünülebilir. Uzmanların birçoğu, bunların dağınık akut ansefalitlerle bir olduğu görüşündedir.

—Vet. Ansefalit bütün hayvan türlerinde görülür. Çoğu zaman ansefalitle menenjit (meningo-ansefalit) ve ansefalitle miyelit (ansefalomiyelit) bir arada olur; çok çeşitli hastalıklar bunlara sebep olabilir. Bazen hastalığın bir özgüllüğü yoktur: yakındaki bir iltihap sürecinin yaygınlaşması (otit, sinüzit, irinli oftalmi), mikroplu genel bir hastalığın karmaşası (septisemi, pyohemi) ya da organizmanın herhangi bir noktasında yerleşen bir enfeksiyon (bronkopnömoni, plörezi, endokardit, irin odağı) aynı anlama gelir. Bazen ansefalit özgül bir enfeksiyonun belirtisidir. Hayvanlarda pek çok özgül ansefalit vardır; birkaçını sayalım: *kuduz, Aujeszky hastalığı* (bütün türlerde), atgillerde, domuz, köpek ve kuşlarda virüslü *ansefalitler,* sığırlarda *riketsiyalı ansefalit,* gevişgetiren hayvanlarda *listeriyoz, toksoplazmoz.* Genel olarak ansefalitler, gerek ardışık coşku ve çöküntü, gerek bu hallerden birinin diğerine üstünlüğü şeklinde ortaya çıkar. Duyarlık hemen her zaman aşırıdır ve görme yok olmuş olabilir. Kendiliğinden iyileşme oldukça ender görülür. Antibiyotikler çok erken uygulanırsa ancak etkili sonuç verebilir.

ANSEFALİZASYON a. (fr. *encéphalisation).* Biyol. Bir hayvan soyunda evrim yoluyla beyin hacminin artması.

ANSEFALOGRAFİ a. (fr. *encephalographie;* yun. *egkephalos,* beyin, ve *graphein,* yazmak'tan). *Havalı (toptan) ansefalografi,* beyin karıncıklarının ve beyin zarları arasındaki boşlukların havayla görünür hale getirilmesine dayanan radyoloji tekniği. (Havalı ansefalografi belden ya da artkafa kemiği altından iğneyle hava verilmesi esasına dayanır. Hava karıncıklara ve beynin çevresindeki sarnıçlara girer. Artık, bu teknik giderek yerini tümüyle zararsız bir teknik olan ve daha çok bilgi veren tomodansiyometri tekniğine bırakmaktadır.) || *Bölük bölük havalı ansefalografi,* havalı ansefalografinin bir çeşididir; bunda belden verilen hava daha azdır ve incelenecek karıncık boşluğuna ya da sarnıca hastanın salıncaklı bir koltuğa oturtulup sallandırılmasıyla bölük bölük gider.

ANSEFALOİT sıf. (fr. *encéphaloïde'* den). *Ansefaloit ur,* (özellikle memede) beyin dokusu kıvamında kanser.

ANSEFALOMALASİ a. (fr. *encéphalomalacie;* yun. *egkephalos,* beyin, *malakos,* yumuşak'tan). Nörol. BEYİN YUMUŞAMASI'nın eşanlamlısı.

—Vet. *Beslenme kökenli ansefalomalasi.* E vitamini noksanlığından ileri gelen ve piliçlerin yaşamının ilk beş haftasında ortaya çıkan tavuk hastalığı. (Hayvan sallanır, yere düşer ve sarsılarak kıvranır. Ölümden önce felç gelir. Yeme E vitamini katılarak hastalıkla savaşılır.

ANSEFALOMİYELİT a. (fr. *encéphalomyélite).* **1.** Beyin ve omuriliğin irinsiz iltihabı. (Bu bakımdan, yalnız beyin iltihabı anlamına gelen ansefalitten ayrılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Akut yaygın ansefalomiyelit,* birdenbire başlayan ve özellikle çocuklarda herhangi bir enfeksiyondan sonra ortaya çıkan ansefalomiyelit. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Paraneoplazik ansefalomiyelit,* özellikle limbik korteksi, insula korteksini, beyin sapını, omuriliği ve omurilik gangliyonlarını saran ve en çok kanserli erişkinlerde ortaya çıkarak birkaç ay içinde ölümle sonuçlanan yarı akut polyoansefalit. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nörol. *Akut yaygın ansefalomiyelit*'in belirtileri omuriliği, beyin sapını ya da beyin yarımkürelerini saran lezyonların yaygınlığına göre değişir. Hastalık ya ölümle ya da önemli sekellerle sonuçlanır. Anatomik lezyonlar, yaygın miyelinsizleşme ve toplardamar çevresinde lenfosit birikimi şeklindedir. Bazı uzmanlar, bu hastalığı enfeksiyon sonrası toplardamar çevresi ansefalitiyle bir tutarlar, bazılarıysa akut plakalar halindeki sklerozlara yakın sayarlar. *Paraneoplazik ansefalomiyelit*'te,lezyonun bulunduğu bölgeye göre, klinik olarak beyin, beyincik, beyin sapı ya da omurilik bulguları ilk planda ortaya çıkar. Ama hepsinde görülen anatomik değişiklikler aynıdır: nöronların seyrekleşmesiyle belirgin polyoansefalomiyelit. Ayrıca buna nörofaji (nöronların makrofajlarca yutulması), astrositlerle mikroglialarin çoğalması ve özellikle damarların çevresinde tek çekirdekli kan hücrelerinin sızmasıyla oluşan iltihaplı düğümler eşlik eder.

—Vet. Hayvanların çoğunda ansefalomiyelit görülür.

Bulaşıcı kuş ansefalomiyeliti bir virüs hastalığıdır, genç hayvanlarda şiddetli sinir bozukluklarına ve yetişkinlerde yumurtlamada düşüşe yol açar.

Virüslü atgiller ansefalomiyeliti sivrisineklerle bulaştırıldığı sanılan bir arbovirüsten ileri gelir. Klinik tablosu sinir bozukluklarına dayanır (duyarsızlık, hareketlerde eşgüdümsüzlük, uyuklama); ölümden önce felç gelir (ilk belirtilerden 2-4 gün sonra).

Koyun ansefalomiyeliti bir kenenin bulaştırdığı virüs hastalığıdır. Hayvanlarda ateş, hareketlerde eşgüdümsüzlük, çırpınma ve sonunda felç görülür. Özgül aşısı vardır.

Domuz ansefalomiyeliti (Teschen hastalığı, *Talfan* hastalığı) çok bulaşıcı, çoğunlukla öldürücü bir virüs hastalığıdır.

Sporadik sığır ansefalomiyeliti sığırlarda görülen bir virüs hastalığıdır. İlk belirtiler ateşle birlikte burun ve salya akıntısıdır. Sinirsel belirtiler ancak hastalığın gelişme döneminin sonunda ortaya çıkar.

ANSEFALOPATİ a. (fr. *encéphalopathie).* Nörol. **1.** Beyin hastalığı; beyine ilişkin her türlü hastalık. **—2.** Metabolizma bozukluğundan (solunumla, karaciğerle, böbrekle ilgili), besin eksikliğinden (kronik alkolizme bağlı B1 vitamini eksikliği), zehirlenmeden ve çocuk hastalığından ileri gelen beyin hastalıklarının tümü. **—3.** *Alkol* ya da *etilalkol kökenli ansefalopati,* kronik alkol zehirlenmesi sonucunda ortaya çıkan B1 vitamini noksanlığına bağlı bir grup sinirsel bozukluğu anlatan genel deyim. (Bununla Gayet-Wernicke* ansefalopatisi, Korsakoff sendromu, Marchiafava-Bignami* hastalığı ve alkoliklere özgü beyincik körelmesi gibi hastalıklar kastedilir.) || *Bizmut kökenli ansefalopati,* ilkin baş ağrısı, baş dönmesi ve titremelerle ortaya çıkan, sonra miyokloni ve dizartriyle birlikte akıl karışıklığı ve bilinç zayıflığı sendromu olarak yerleşen sinir hastalığı. (Kalınbağırsak hastalığı ve kabızlık için uzun süre bizmut tuzlarının alınması sonucu ortaya çıkan bu beyin hastalığı, bizmut tuzlarının alınmasından vazgeçilince daima iyileşir.) || *Çocuk ansefalopatisi,* çeşitli nedenlere (anoksi, beyin-beyinzarı kanaması, dölüt-etene bağdaşmazlığı, asalaklar, virüsler) bağlı olarak ana karnındayken, doğum sırasında ya da yaşamın ilk aylarında ortaya çıkan sinirsel belirtilerin tümü. (Böylece ortaya çıkan bozukluklar birtakım belirgin hastalıklara sebep olur ki, bunların en sık rastlananları çocuk beyin hemiplejisi, Little sendromu, atetoz ve saradır. Bütün bunlar günümüzde BEYİN KÖKENLİ SAKATLIK* adı altında toplanmaktadır.) | *Karaciğer kökenli ansefalopati,* akut hepatit ve sirozlarda görülen sinirsel-ruhsal belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Solunum kökenli ansefalopati,* sebebi ne olursa olsun, akut solunum yetersizliği ya da süreğen bronkopnömopatiler sırasında, beynin az oksijenlenmesinden ileri gelen sinirsel-ruhsal belirtilerin tümü. (Bunda zihin bulanıklığından komaya, baş ağrılarına, miyoklonilere değin çeşitli bilinç bozuklukları sözkonusudur. Belli noktalarda yerleşme belirtileri [hemipleji] enderdir.) || *Üremi kökenli ansefalit,* böbrek yetersizliği sırasında ortaya çıkan sinirsel-ruhsal belirtilerin tümü. (Bunda asteriksisle ve bazen sara krizleriyle birlikte zihin bulanıklığından komaya kadar varan bilinç bozuklukları sözkonusudur. Bu bakımdan hemodializden doğan nörolojik karmaşalara benzetilebilir, çünkü her ikisinde de genel sara krizlerinin ve bazen yarı akut gelişmeli bir bunama halinin ortaya çıktığı görülür.) || *Virüs kökenli yarı akut süngerimsi ansefalopati,* eşanl. YAVAŞ VİRÜSLÜ ANSEFALİT*

—ANSİKL. Nörol. Karaciğer kökenli ansefalopatide, asteriksis (bileğin anormal bükülme-gerilme hareketleri), ekstrapiramidal hipertoni, piramidal bozukluklar ve ender olarak sara nöbetleriyle birlikte zihin bulanıklığından komaya kadar varan bilinç bozuklukları görülür. Ayrıca bir de kanda amonyak yüksekliği vardır. Karaciğer kökenli ansefalopatinin, bağırsaktan emilerek ya karaciğer hücrelerindeki yetersizlik yüzünden, ya kendiliğinden (kapıtoplardamarı hipertansiyonu) ya da ameliyat sonrasında meydana gelen saptırma yüzünden, kan dolaşımında biriken aşırı orandaki amonyağın beyni etkilemesinden ileri geldiği sanılmaktadır. Nitekim tedavi amacıyla cerrahi yoldan, kapı toplardamarının anatoplardamarla ağızlaştırılması bir ansefalopati yaratabilir. Beyindeki doku bozuklukları en çok pallidiumda yoğunlaşır ve astrositlerin çekirdeklerini etkiler, bu çekirdekler irileşir ve bazen çok loplu hale gelir.

ANSEGİSEL (öl. 679), Austrasia belediye başkanı, Metz piskoposu aziz Arnoul'

un oğlu. Austrasia belediye başkanlarından Yaşlı Pépin'in kızı azize Begga ile evlendi: bu evlilikten *Herstal* diye anılan Genç Pépin doğdu.

ANSELMİ (Michelangelo), italyan ressam (Lucca 1491'e doğr. - Parma 1555'e doğr.). Sienna'da Sodoma'nın öğrencisiydi. 1517'ye doğru Parma'ya giderek Correggio ve Parmigianino'nun etkisinde resimler yaptı (San Giovanni Evangelista kilisesi). Öbür yapıtları: *Meryem Ana ve azizler* (Louvre); *İsa'nın vaftizi* (Reggio Emilia, S.Prospero).

ANSELMUS (*aziz*) [Aosta 1033-Canterbury 1109]. Normandiya'da Bec katedrali'nin (Le Bec-Hellouin) benedikten başrahibi (1078); Lanfranc'tan sonra Canterbury başpiskoposu (1093). Piskoposluk seçimlerinde etkili olmalarını engellemek istediği Kızıl William ve daha sonra da Henry I. tarafından sürgüne gönderildi; bir uzlaşma sonucu geri döndü. Başlıca yapıtları, *Proslogium* ve *Monologium*'dur. Roscelin ve Gaunilon ile yaptığı tartışmalar, skolastik felsefe tarihinin en önemli olaylarından biridir. Felsefi düşünceyi, inanın açıklanışı *(fides quærens intellectum)* biçiminde tanımlar ve anlamak için inanmanın zorunluğunu belirtir *(Proslogium)*. Ama, inanılan şeyin daha sonra anlaşılması için çaba harcanmasını ister. "İnancı öne almamak kendini beğenmişliktir; ama daha sonra akla başvurmamak da ihmalciliktir," diye yazar. İdeaların kökeni sorusunda platomcu çözümü savunur ve Tanrı'nın varlığı konusundaki kanıtlaması, bütün değerini, "realizm" diye adlandırılan bu felsefi akıl yürütmeden alır. Gerçekten de o tarihten beri "varlıkbilimsel (ontolojik) kanıt" diye adlandırılan Tanrı'nın varlığı kanıtlaması, Anselmus'a aittir. Anselmus, *Monologium*'da bu kanıtlamayı şu biçimde dile getirir: biz bir yetkin varlık fikrine sahibiz; imdi, mutlak yetkinlik, varolmayı da içerir; öyleyse yetkin varlık, vardır.

ANSEN (Sabri Süha), türk besteci (Bursa 1908). Cevdet Çağla ve Fahri Kopuz'dan ders aldı. 50 dolayında şarkı besteledi. *Senelerce aşkı anmış* (hicazkâr) ve *Seninle düştüm dile* (rast) dizeleriyle başlayan şarkıları çok ünlüdür.

ANSERİFORMES a. Zool. Perdeayaklı su kuşları takımı. (Gagaları boynuzsu maddeden oluşur ve yassıdır; göllerde ve akarsularda ağızlarına aldıkları suyla karışık çamuru gagalarının arasından süzerek içerde kalan taneciklerle beslenirler. Takımın iki familyası vardır: ördekgiller ve anhimidae.)

ANSERMET (Ernest), isviçreli orkestra yöneticisi (Vevey 1883 - Cenevre 1969). İsviçre'de Denéréaz, Barblan ve E. Bloch'un, Paris'te Gédalge'ın Almanya'da Mottl ve Nikisch'in öğrencisi oldu. Montreux Kursaal-Konzerte'yi yönetti (1910-1914); rus balelerinin Avrupa ve Amerika'daki gösterilerinde görev aldı (1915-1923). Lozan senfoni derneği'nin, sonra Suisse romande orkestrası'nın başına geçen Ansermet, Stravinskiy, Prokofiev, Ravel, Debussy, Hindemith, Bartók, Honegger, Fr. Martin gibi bestecilerin yapıtlarının ilk seslendirmesini yaptı. Bir senfonik şiir (*Printemps des feuilles* [yapraklar baharı]) ve birçok melodi besteledi. Debussy'nin *Six Épigraphes antiques*'ini orkestraya uyarladı. Kuramsal yazılar yayımladı (*les Fondements de la musique dans la conscience humaine*, 1961).

ANSEROPODA a. PALMİPES'in eşanlamlısı.

ANSHAN → ANŞAN.

ANSIMAK g. f. Anımsamak.

◆ **ansıtmak** ettirg. f. Anımsatmak.

ANSITMAK → ANSIMAK.

ANSIZ be. (ar. *an* ve türkç. *-sız* yokluk eki). *Esk.* Ansızın, birdenbire: *"İşidüp uğru Rüstem adın ansuz / Başına sıçradı can genlü gensüz"* (Güvahi, XVI. yy.).

ANSIZIN be. Birden, birdenbire, aniden.

ANSİKLOPEDİ a. (yun. *egkyklopaideia*; lat. *encyclopaedia*'dan fr. *encyclopédie*). Evrensel (genel ansiklopedi) ya da bir bilgi alanına ilişkin özel (özel ansiklopedi) bilgilerin tümünün konu ya da abece düzeni içinde sunulduğu yapıt. (Bk. ansikl. böl.)

—Fels. Hegel'e göre, bütünsel gelişimi ve kadameleşmiş bölümlerinin tümü olarak bilgi alanı.

—ANSİKL. "Ansiklopedi" sözcüğü 1532 yılında yunancadan Rabelais tarafından fransızcaya çevrildi. Eski çağlarda da "ansiklopedi" niteliği taşıyan yapıtlar vardı. Daha V. yy.'da Marcianus Capella, insan bilgisini oluşturan yedi bilimi tek bir yapıtta topladı: gramer, diyalektik, retorik, geometri, astroloji, aritmetik ve müzik. VII. yy.'da, İsidoro de Sevilla'nın yazdığı *Etimologias* tam bir ansiklopedidir. IX. yy.'da, Konstanz piskoposu Salomon, bir evrensel sözlük *(Dictionarium universale)* yazmayı denedi. XIII. yy.'da Vincent de Beauvais, Louis IX'un isteği üzerine *Speculum majus* adlı geniş bir derleme hazırladı. 1606'da, bremenli bir profesör olan Mathias Martins eksiksiz bir *Ansiklopedi*'nin planını hazırladı; 1630'da Johan Heinrich Alsted, Herborn'da *Encyclopaedia VII tomis distincta*'yı yayımladı. Son olarak, Francis Bacon, insan bilgilerini yöntemli bir biçimde sınıflandırarak ilerde daha geniş girişimlere yol açacak temeli oluşturdu.

1674 yılında Moreri, hazırladığı *Grand Dictionnaire historique*'in ansiklopedik bilgilerinde abece sırasını kullandı. P. Bayle *Dictionnaire historique et critique*'inde (1696-97) aynı yöntemden yararlandı. Ama, abece sırasına göre dizilmiş maddelerin ansiklopedik bilgilerle tamamlandığı daha kapsamlı yapıtlar XVIII. yy.'da yayımlanmaya başladı. Cizvit papazlarının hazırladığı *Dictionnaire de Trévoux*, XVIII. yy. boyunca birbirini izleyen baskılarla tamamlandı. Chambers'in ingilizce *Cyclopaedia*'sı (Londra, 2 cilt), Fransa'da Diderot ve d'Alembert'in *Ansiklopedi*'sine temel oluşturdu. Buna karşılık, yayımcı Panckoucke'un 1781'de hazırlatmaya başladığı *Encyclopédie méthodique*'in (166 cilt, 40'ı harita ve çizgi resimler) her cildi ayrı bir konu ya da bilim dalına ayrıldı.

XIX. yy.'da Fransa'da, insan bilgisinin tümünü yöntemli bir biçimde ya da abece sırasına göre özetleyen yapıtlar çoğaldı: *l'Encyclopédie des gens du monde* (1833-1845, 22 c.); *l'Encyclopédie moderne* (1846-1851, 30 c. ve 12 ek c.); *l'Encyclopédie du XIXe siècle* (1836-1859, 28 c.); P. Larousse'un *le Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*'i (1866-1876, 15 c. ve 2 ek c., ek 1878 ve 1888); Marcelin Berthelot'nun yönettiği *la Grande Encyclopédie* (1885-1902, 31 c.).

XX. yy.'da Fransa'da ansiklopedik sözlük geleneğini özellikle şu yapıtlar sürdürdü: *Nouveau Larousse illustré* (1897-1904, 7 c. ve 1 ek c., 1906), *Larousse du XXe siècle* (1928-1933, 6 c. ve 1 ek c., 1953), *Grand Larousse encyclopédique* (1960-1964, 10 c. ve 2 ek c., 1968 ve 1975) ve *Grand dictionnaire encyclopédique* (1982-1985, 10 c.). Abece sırasına göre hazırlanmış başlıca ansiklopediler ise *Encyclopaedia Universalis* (1968-1975, 20 c., 2 ek c., 1980; gözden geçirilmiş basımı [20 c.], 1980) ve Larousse'un yayımladığı *la Grande Encyclopédie* idi (1971-1978, 21 c., 1 ek c., 1981). Bu arada, maddelerin yöntemli sıralanışı, Anatole de Monzie'nin 1935'te kurduğu, L. Febvre'in yayımını başlattığı, Gaston Berger'nin sürdürdüğü ve 1966'da 21 cilt olarak tamamlanan *Encyclopédie française* tarafından kullanıldı. Daha yeni bir yapıt, Raymond Queneau'nun yönetiminde 1955'te hazırlanmaya başlanan *Encyclopédie de le Pléiade*'dır. Bu genel ansiklopediler dışında, bilgi alanlarından yalnızca birini konu alan pek çok uzmanlık ansiklopedisi de vardır.

Fransa dışında yayımlanan başlıca ansiklopediler arasında da şunlar sayılabilir: Amerika'da, *The New International Encyclopaedia* (2. baskı, New York, 1914-1930, 27 c.) ve *The Encyclopedia Americana* (yeni baskı, 1962, 30 c.); İngiltere'de, William Smellie'nin büyük *Encyclopaedia Britannica*'sı (1. baskı, 1768-1771, 3 c.; yeni baskı, Chicago, 1975, 30 c.); Almanya'da, Ersch ve Gruber tarafından çıkarılan *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste* (1818-1890, 167 c.), Brockhaus' un 1796-1811 yılları arasında *Conversationslexikon* adıyla yayımladığı ve sonradan birçok kez *Der Grosse Brockhaus* (1952-1963, 22 c.) adıyla çıkan ansiklopedi, *Brockhaus Enzyklopädie* (1966-1974, 20 c.), *Der Neue Herder* (1970-1979, 14 c.), Meyer'in *Der grosse Conversations-Lexicon*'u (1840-1852, 46 c.), *Meyers enzyklopädisches Lexikon* (1971-1975, 25 c. ve ekler); Avusturya'da, *Österreich Lexikon* (1956, 2 c.); Belçika'da, *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie* (1971-1980, 25 c. ve 1 ek c.); Bulgaristan'da, *Kratka Bălgarska Ensiklopediya* (1962-1968, 5 c.). Öbür ülkelerden İspanya'da, 70 cilt (1905-1933) olarak yayımlanan ve 10 ciltlik ek veren, Espasa'nın *Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana*'sı ve *Gran Enciclopedia Larousse* (1967 ve sonrası, 10 c. ve 1 ek c.); İtalya'da, Gerolamo Boccardo'nun *Nuova Enciclopedia popolare*'si (Torino, 1875-1888, 26 c.) ve bunun Stefano Pagliani tarafından yayımlanan 6 ciltlik eki (1888-1899), Giovanni Treccani'nin hazırladığı *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti* (Milano-Roma, 1929-1939, 38 c.), Istituto dell'Enciclopedia italiana'nın 1955-1961 arası yayımladığı *Dizionario enciclopedico italiano* (12 c. ve 1 ek c., 1963), bir Rizzoli-Larousse yayını olan *Enciclopedia Universale* (1964 ve sonrası, 15 c. ve 1 ek c.); Macaristan'da, *Új Magyar Lexikon* (1961-62, 6 c.); Japonya'da, Şogakukan'ın *Encyclopedia japonica*'sı (1975, 21 c.); Hollanda'da, *Grote Winkler Prins* (1966-1975, 20 c. ve ek c.); Rusya'da, *Entsiklopediçeski Slovar* (Petersburg, 1890-1907, 82 c. ve 4 ciltlik bir ek), *Bolşaya sovyetskaya entsiklopedya* (yayımına 1926'da Moskova'da başlandı; 3. baskısı 1970-1978, 30 c.). Polonya'nın önemli ansiklopedileri S. Orgelbrand'ın *Encyklopedia Powszechna* (Varşova, 1859-1868, 28 c.) ile *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*'dır (1962-1970, 13 c.). Bunların dışında, ingilizce yayımlanmış olan *Catholic Encyclopaedia* (New York, 1907-1922, 17.), Isidore Singer'ın yine ingilizce yayımlanmış *The Jewish Encyclopaedia*'sı (1901-1906, 12 c.), Isaac Landman'ın yayımladığı *Universal Jewish Encyclopaedia* (New York, 1939-1943, 10 c.) ve *Encyclopedia Judaica* (1971-72, 16 c.) ve Leyden ile Paris'te fransızca olarak yayımlanan *Encyclopédie de l'İslam* (1960 ve sonrası) belirtilebilir.

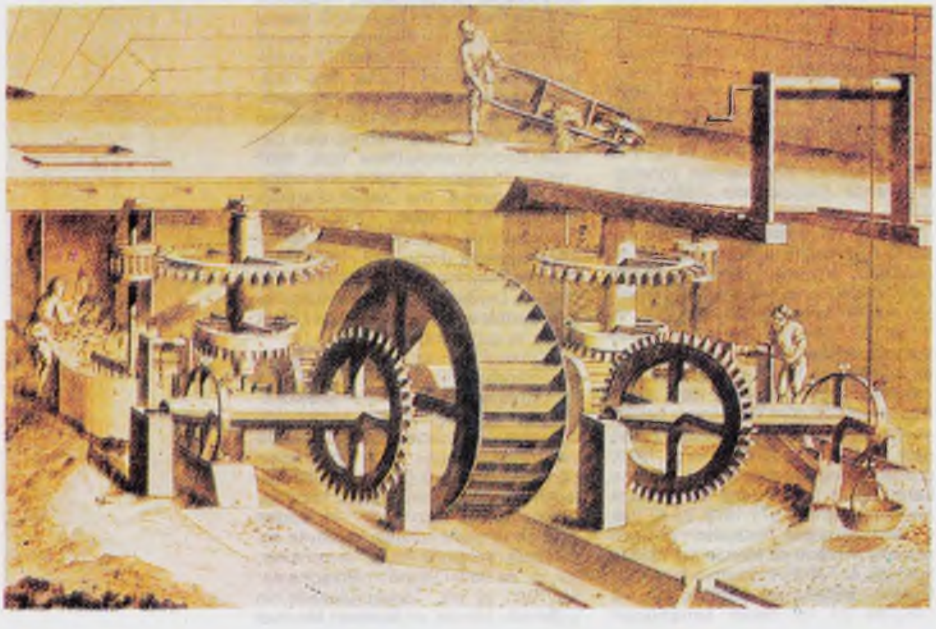
• *Türkiye'de ansiklopedi.* İslam dünyasında Farabi (X. yy.) ve İbni Sina (XI. yy.) ile ilk örneklerini veren ansiklopedik yapıt geleneği özellikle biyoloji, tıp, coğrafya, astronomi çalışmalarında yoğunlaştı. İhvan-ı Safa adı verilen bilimadamları topluluğu X. yy.'da 52 risaleden oluşan bir ansiklopedi hazırladı. Osmanlılar'da Kazvini'nin yapıtından çevrilen ve çeşitli konuları kapsayan ansiklopedi niteliğinde *Acaib* ül-mahlukat*, XV. yy.'da Bedr-i Dilşad'ın *Muradname*'si, XVI. yy.'da Taşköprülüzade'nin çağındaki bilimleri sınıflandıran *Mevzuat*

Ernest Ansermet

ül-ulûm'u, Nev'i'nin *Netâyic ül-fünun*'u, XVII. yy.'da Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünun*'u, XVIII. yy.'da Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'si ve şuara tezkireleri ansiklopedik nitelik taşıyan yapıtlar oldu. Modern anlamda ilk ansiklopedi denemesini Ali Suavi gerçekleştirdi. *Kamus ül-ulûm ve'l maarif* adını verdiği yapıtını Paris'te çıkardığı Ulûm gazetesinin eki olarak yayımladı (1870). Bu ekler ancak 5 sayı çıktı. 1876'da Beyrut'ta Butrus El-Bustanî'nin yayımlamaya başladığı *Dairet ül-maarif* adlı 11 ciltten oluşan arapça ansiklopedi 1900'de tamamlanmadan sona erdi. Ahmet Rıfat'ın *Lugat-i tarihiye ve coğrafiye* adlı 7 ciltlik yapıtı tamamlanmış ilk ansiklopedi oldu (1881-1882). Şemsettin Sami'nin 6 ciltlik *Kamus ül-a'lâm*'ı 1889-1898 yılları arasında tamamlandı. Bu ansiklopedide eski ve yeni coğrafya alanları, tarihsel konular, ünlü kişiler, Doğu ve Batı dünyası ayrıntılı biçimde yansıtıldı. 1890-1894'te tezkire geleneğiyle modern ansiklopedicilik anlayışını birleştiren ve Osmanlı döneminde yaşamış ünlü kişilerin biyografilerini veren Mehmet Süreyya'nın 4 ciltlik *Sicill-i Osmani* adlı yapıtı yayımlandı. Seyit Abdülzade Mehmet Tahir ile Serkis Orpilyan'ın hazırladıkları *Mahzen ül-ulûm* tek ciltte kaldı (1890). Daha sonra coğrafya öğretmeni Ali Cevat'ın *Memalik-i Osmaniye'nin musavver tarih ve coğrafya lugatı* yayımlandı (4 cilt, 1895-1899). Matematikçi Salih Zeki'nin çıkardığı *Kamus-ı riyaziyat* tamamlanamadı (1897). Emrullah Efendi'nin hazırladığı *Muhit ül-maarif* ancak bir cilt yayımlanabildi (1900). Matematikçi Mehmet İzzet'in *Rehber-i umur-ı beytiye*'si de 3 cilt çıktı (1901-1908). 1913'te Salih Zeki'nin islam matematikçilerinin biyografilerini veren *Âsâr-ı bakiye* adlı yapıtı 2 cilt olarak yayımlandı, ancak tamamlanamadı. Tarihçi Ali Reşat ve Ali Seydi, matematikçi Mehmet İzzet ve A. Feuillet'in birlikte hazırladıkları *Musavver dairet ül-maarif* ancak 2 cilt yayımlandı (1913-1915). 1914'te Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) *Mufassal kamus-ı felsefe*'sinin 1. cildi çıktı (2. cildi 1920'de yayımlandı). 1915'te Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı müellifleri*'nin 1. cildi çıktı (2. cilt 1920, 3. cilt 1924'te yayımlandı). Arap harfleriyle basılan son ansiklopedi Sabiha ve Zekeriya Sertel ile Faik Sabri Duran'ın hazırladıkları *Çocuk ansiklopedisi* oldu (1927-1928). 8 cilt olarak düşünülen ansiklopedinin 4 cildi yayımlanabildi. (1937'de Tan gazetesince *Yeni çocuk ansiklopedisi* adıyla yeniden bastırıldı.) Yeni harflerle basılan ilk genel ansiklopedi *Compton's Pictured Encyclopaedia* esas alınarak, Cumhuriyet gazetesinin yayımladığı *Hayat ansiklopedisi* oldu (10 cilt, 1932-1936). Hemen aynı yıllarda İbrahim Alaettin Gövsa 4 ciltlik *Meşhur adamlar* adlı ansiklopedisini yayımladı (1933-1938). Sadettin Nüzhet Ergun'un *Türk şairleri* ise yazarın ölümü üzerine 4. ciltte kaldı (1935-1946). M. Fuat Köprülü'nün *Türk halk edebiyatı ansiklopedisi* 1935'te tek fasikülde kaldı. İbnülemin Mahmut Kemal İnan'ın şuara tezkiresi geleneğini yansıtan *Son asır türk şairleri* (4 cilt, 1940-1953) biyografi ansiklopedisi niteliğinde gelişti. 1940'ta Eşref Edip Fergan, Ömer Rıza Doğrul, Prof. İsmail Hakkı İzmirli ve Prof. Kâmil Miras'tan oluşan bir kurul *İslam-Türk ansiklopedisi*'nin ilk fasikülünü yayımladı; 1948'de 70 fasikülle ancak A harfinin sonuna gelen çalışma yarım kaldı. 1940'ta İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde oluşturulan bir kurul tarafından yayımına başlanan *İslam ansiklopedisi*, "Türk" maddesine ayrılan 4 fasikülü dışında 1986'da tamamlandı. 1943'te Milli eğitim bakanlığı *İnönü ansiklopedisi* adıyla büyük çaplı bir genel ansiklopedi yayımlamaya başladı. 1951'de adı değiştirilerek *Türk ansiklopedisi* olan yapıt 1984'te 33 ciltte tamamlandı. 1943'te Milli eğitim bakanlığı'nın özel konulu ansiklopedi türünde Celal Esat Arseven'e hazırlattığı *Sanat ansiklopedisi* 5 ciltte tamamlandı (1943-1954). Ebüzziya matbaası'nın hazırladığı *Fen ve sanat halk ansiklopedisi* yayını 16. fasikülde son buldu (1944-1946). Server İskit'in *Larousse Mensuel*'i örnek alarak çıkardığı *Aylık ansiklopedi*'nin birinci serisi 5 ciltte tamamlandı (1945-1949). İkinci seri ise 1. ciltte kaldı. 1944'te Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı *İstanbul ansiklopedisi* çıkmaya başladı, ancak 2. ciltte yarım kaldı (1944-1947). 1958'de yeniden yayımlanan ansiklopedi, yazar 1975'te ölünce 11 ciltte G harfinde kaldı. 1944'te Türk hukuk kurumu, *Türk hukuk sözlüğü*'nü yayımladı. 1946'da İbrahim Alaettin Gövsa *Türk meşhurları ansiklopedisi*'ni yayımladı. Mehmet Zeki Pakalın'ın *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 3 ciltte tamamlandı (1946-1956). Aslan Tufan Yazman ile İsmet Alkan'ın yönetimindeki *İktisat ve ticaret ansiklopedisi* 11 ciltte tamamlandı (1946-1960). 1947'de İbrahim Alaettin Gövsa, *Resimli yeni lugat ve ansiklopedi*'nin ilk fasikülünü çıkardı. Yazar 1949'da ölünce, Server İskit ve Sadun Galip Savcı yönetiminde bir kurul, yapıtı 5 ciltte tamamladı (1954). 1949'da İsmail Hakkı Tonguç, iş esasına göre hazırlanmış *Öğretmen ansiklopedisi*'ni çıkardı, ancak 3. fasikülden sonra yayımını sürdüremedi. Mustafa Namık Çankı'nın 3 ciltlik *Büyük felsefe lugatı* (1954-1959), M. Ekrem Üzümeri, Selami Dinçer, Sadi Kazancı'nın hazırladıkları 6 ciltlik *Türkiye ansiklopedisi* (1956-1958) özel konulu ansiklopediler oldu. Hayat yayınları 6 ciltlik *Hayat ansiklopedisi*'ni çıkardı (1961-1963). Özellikle 1970'lerden sonra ansiklopedik yayınlarda gözle görülür bir gelişme oldu. Birçok yayınevi yoğun biçimde ansiklopedi yayımlamaya başladı. Ansiklopediciliğin, taksitli satış olanaklarıyla kârlı bir yatırım alanı olarak görülmesi, yayınevlerini çeviri ve telif ansiklopediler basmaya yöneltti. Tek tek kişilerin girişimleri yerine, genel ansiklopedilerin ancak bir kurulun çalışmasıyla yapılabileceği anlaşıldı. Ansiklopedi yazarlığı yavaş yavaş bir meslek haline geldi. Pek çok yazar, çevirmen, ressam, grafiker, haritacı ansiklopedilerde kümelendi. Bu yıllarda Arkın kitabevi'nce yayımlanan *Cumhuriyet ansiklopedisi* (11 cilt, 1968-1972), May yayınları'nın *Sosyalist kültür ansiklopedisi* (8 cilt, 1978-1980) gibi yapıtlar bu alandaki gelişmeyi gösterdi. Meydan gazetecilik ve neşriyat'ın 12.ciltten oluşan, daha sonra 2 ek ciltle süren *Meydan-Larousse büyük lûgat ve ansiklopedi*'si geniş kapsamlı bir genel kültür ansiklopedisi oldu (1969-1973). Kaynak kitaplar ve Hürriyet gazetesi'nin işbirliğiyle oluşan *Türkiye 1923-1973* ansiklopedisi (4 cilt, 1973-1974) cumhuriyet Türkiyesi'ni bütün yönleriyle konu edinen bir kaynak oldu. 1981-1984 yıllarında Anadolu yayıncılık Türkiye'yi coğrafya, tarih, ekonomi, kültür yaşamıyla tanıtan, bütünüyle yerli 11 ciltlik *Yurt ansiklopedisi*'ni yayımladı. Yine Anadolu yayıncılık tarafından yayımlanan 10 ciltlik *Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi* (1983-1985), Görsel yayınlar'ın *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi* (6 cilt, 1982), İletişim yayınları'nın 10 ciltte tamamlanan *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (1983-1985) ve *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (6 cilt, 1985-1986) telif ansiklopediler arasında yer aldı. *Gelişim Hachette alfabetik genel kültür ansiklopedisi* ise hemen bütün alanlarda en son bilgi ve yorumlara ağırlık veren bir çeviri-telif ansiklopedi olarak tamamlandı (12 cilt, 1983-1986). Gelişim yayınları tarafından *Grand dictionnaire encyclopédique Larousse*'a türkçe sözlük bölümü ve Türkiye ile ilgili gerekli maddelerin eklenmesiyle genişletilerek hazırlanan toplam 20 ciltlik *Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedi* (1986-1989) ve 30 ciltlik ingilizce aslının bir özeti olan ve 22 ciltte tamamlanan, Ana yayıncılık AŞ ile Encyclopaedia Britannica Inc.'in işbirliğiyle hazırlanmış *Ana Britannica genel kültür ansiklopedisi* (1986-1990) yayımlandı.

Türkiye'de yayımlanan ansiklopediler konularına göre de şöyle sıralanabilir: Genel ansiklopediler: *Hayat ansiklopedisi* (10 cilt, Cumhuriyet gazetesi yayını, 1932-1936), *Türk ansiklopedisi* (33 cilt, MEB, 1943-1984), *Fen ve sanat halk ansiklopedisi* (16 fasikül, Ebüzziya basımevi, 1944-1946, tamamlanamadı), *Aylık ansiklopedi* (6 cilt, Server İskit, 1945-1950), *Resimli yeni lugat ve ansiklopedi* (5 cilt, İbrahim A. Gövsa, 1947-1954), *Hayat ansiklopedisi* (6 cilt, Hayat yayınları, 1961-1963), *Ansiklopedik sözlük* (3 cilt, İbrahim A. Gövsa, 1967-1968), *Cumhuriyet ansiklopedisi* (11 cilt, Arkın kitabevi, 1968-1972), *Meydan-Larousse büyük lûgat ve ansiklopedi* (12 cilt, Meydan y., 1969-1976, 1975'te 1. ek cilt, 1985'te 2. ek cilt yayımlandı), *Bilimler ansiklopedisi* (4 cilt, Arkın kitabevi (1976-1977), *Gelişim genel kültür ansiklopedisi* (8 cilt, 1976-1979), *Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi* (10 cilt, Anadolu yayıncılık, 1983-1985), *Gelişim Hachette alfabetik genel kültür*

Grosses Forges
Maden cevherinin yıkanması bir karma makinesinin perspektif görünümü
***Ansiklopedi*'nin bir levhası**

ansiklopedisi (12 cilt, 1983-1986), *Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedi* (20 cilt, 1986-1989), *Ana Britannica* (22 cilt, 1986-1990), *Larousse alfabetik ansiklopedi* (1 cilt, 1991), *Memo Larousse* (4 cilt, Aydın Kitaplar, 1991), *Britannica Compton's* (yayımına 1991 yılında başlandı).

Çocuk ve gençlik ansiklopedileri: *Yeni çocuk ansiklopedisi* (Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Faik Sabri Duran, Murat Uzdilek, Tan, 1937), *Okul ve aile ansiklopedisi* (Naime Yaşaroğlu ve Ahmet Halit Yaşaroğlu, 1940), *Keşifler ve icatlar ansiklopedisi* (Doğan kardeş yayınları, 1953), *Nebioğlu çocuk ansiklopedisi* (3 cilt, 1954), *Fen ve tabiat ansiklopedisi* (Doğan kardeş yayınları, 1955), *Yavrukurt ansiklopedisi* (Türkiye yayınevi, 1959-1960), *Tarih ansiklopedisi* (Çağatay Uluçay, Doğan kardeş yayınevi, 1961), *Resimli bilgi* (10 cilt, Hayat yayınevi, 1964-1967), *Okul ansiklopedisi* (Arkın kitabevi, 1965-1966), *Fen ansiklopedisi* (2 cilt, Arkın kitabevi, 1966), *Hayat hayvanlar ansiklopedisi* (1966), *Gökkuşağı* (8 cilt, Arkın kitabevi, 1966-1967), *Günaydın fen ve tabiat ansiklopedisi* (4 cilt, 1970), *Doğan kardeş ansiklopedisi* (1972-1973), *Altın bilgi* (8 cilt, Baskan yayınları, 1973-1977), *Larousse gençlik ansiklopedisi* (10 cilt, Meydan gazetecilik ve neşriyat LTD., 1976), *Gelişim alfabetik gençlik ansiklopedisi* (10 cilt, 1980-1982), *Gelişim ilkokul ansiklopedisi* (9 cilt, 1984-1986), *Gelişim hayvanlar ansiklopedisi* (9 cilt, 1981-1983), *Temel Britannica* (20 cilt, 1988-1991).

Özel konulu ansiklopediler (Aile-görgü-kadın): *Aile ansiklopedisi* (Danış Remzi Korok, Fahriye Tosun, 1940), *Kadın ansiklopedisi* (Ararat yayınevi, 1961), *Görgü ansiklopedisi* (Nazım Saltuk, Nevzat Sudioğlu, Okat yayınevi, 1962), *Hayat aile ansiklopedisi* (2 cilt, 1964), *Modern kadın ansiklopedisi* (2 cilt, Artel neşriyat, 1974), *Arkın aile ansiklopedisi* (4 cilt, 1975), *Sofra Türk ve dünya yemekleri* (Gelişim yayınları, 6 cilt, 1977-1978), *Bebeğim ve ben* (Gelişim yayınları, 8 cilt, 1984-1985). Basın: *Basın ansiklopedisi* (Füruzan Hüsrev Tökin, 1963), *Ansiklopedik edebiyat sözlüğü* (Seyit Kemal Karaalioğlu, İnkılap kitabevi, 1969), *Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi* (Dergâh yayınevi, 1986'da 6. cildi çıktı, yayımı sürüyor), *Türk edebiyatı ansiklopedisi* (Atilla Özkırımlı, Cem yayınevi, 4 cilt, 1982). Eğitim: İş eğitimi esasına göre hazırlanmış *Öğretmen ansiklopedisi* (Hakkı Tonguç, 1949), *Öğretmen ansiklopedisi ve pedagoji sözlüğü* (Bir yayınevi, 1953), *Eğitim ansiklopedisi* (Arif Gelen, 1966-1967), *Ansiklopedik eğitim sözlüğü* (Ruşen Alaylıoğlu - Ferhan Oğuzkan, Arif Bolat kitabevi, 1968). Felsefe: *Büyük felsefe lugatı* (Mustafa Namık Çankı, 3 cilt, 1954-1959), Felsefe sözlüğü (Orhan Hançerlioğlu, Remzi kitabevi, 1970), *Ansiklopedik felsefe sözlüğü* (Atilla Tokatlı, Bilgi yayınevi, 1973), *Felsefe ansiklopedisi* (Orhan Hançerlioğlu, Remzi kitabevi, 7 cilt, 1976-1980), *Filozoflar ansiklopedisi* (Cemil Sena Ongun, Nebioğlu yayınevi, 4 cilt, 1974-1976). Güzel sanatlar: *Eski eserler ansiklopedisi* (Nurettin Rüştü Büngül, 2 cilt, 1939), *Sanat ansiklopedisi* (Celal Esat Arseven, 5 cilt, MEB, 1943-1954), *Mitoloji sözlüğü* (Azra Erhat, Remzi kitabevi, 1972), *Sanat terimleri ansiklopedisi* (Nüzhet İslimyeli, 2 cilt, 1973-1976). Hukuk: *Türk hukuk sözlüğü* (Türk hukuk kurumu, 1944), *Türk hukuk ansiklopedisi* (Sadi Kazancı, 1962). İktisat: *Ticaret ve iktisat ansiklopedisi* (1944, tamamlanamadı), *İktisat ve ticaret ansiklopedisi* (İsmet Alkan, Aslan Tufan Yazman, 11 cilt, 1946-1960), *Ak iktisat ansiklopedisi* (2 cilt, Ak yayınları, 1972-73). İslam-Din: *İslam ansiklopedisi* (—İslam dünyası tarih, coğrafya, etnografya, biyografi ansiklopedisi—, 13 cilt, MEB, 1940-1986), *Büyük dinler ve mezhepler ansiklopedisi* (Tan matbaası, 1964), *İnanç sözlüğü* (Orhan Hançerlioğlu, Remzi kitabevi, 1975), *Resimli büyük dinler tarihi ansiklopedisi* (3 cilt, Gelişim yayınları, 1976-1977). Matematik-Bilim-Teknik-Tarım: *Mahsul hastalıkları ansiklopedisi* (Nihat İyriboz, Tarım bakanlığı, 1950), *Ziraat ansiklopedisi* (Ragıp Ziya Mağden, 3 cilt, 1958-1961), *Otomobil ansiklopedisi* (Özbalkan yayınları, 1959), *Ansiklopedik fen ve teknik sözlüğü* (1963-1964, tamamlanamadı), *Ansiklopedik matematik sözlüğü* (Kâmil İşçan, 1967), *Bilim ve yaşam, çağdaş bilim ve teknoloji ansiklopedisi* (6 cilt, Gelişim yayınları 1976-1978), *Nasıl çalışır-Gelişim A'dan Z'ye bilim teknoloji ve icatlar ansiklopedisi* (7 cilt, 1980-1982). Tarih-Coğrafya: *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (3 cilt, Mehmet Zeki Pakalın, 1946-1956), *Türkiye ansiklopedisi* (M. Ekrem Üzümeri, Selami Dinçer, Sadi Kazancı, 6 cilt, 1956-1958), *Ansiklopedik coğrafya sözlüğü* (Osman Yalçın, Arkın kitabevi, 1957), *Resimli osmanlı tarihi ansiklopedisi* (Mithat Sertoğlu, İskit yayınevi, 1958), *İstanbul ansiklopedisi* (Reşat Ekrem Koçu, 11 cilt, 1944-1973), *Yeni Türkiye ansiklopedisi* (Hüsamettin Toros, 1960), *Coğrafya sözlüğü* (Sami Öngör, MEB, 1961), *Atlaslı coğrafya ansiklopedisi* (Arkın kitabevi, 1964), *Türk giyim kuşam sözlüğü* (Reşat Ekrem Koçu, 1967), *Devletler ve ülkeler ansiklopedisi* (Sami Öngör, Güven basımevi, 1967), *Cumhuriyet tarihi ansiklopedisi* (Ekrem Uykucu, 1973), *Gelişim büyük coğrafya ansiklopedisi* (10 cilt, 1981-1984), *Gelişim dünya atlasları ansiklopedisi* (6 cilt, 1982-1983), *Yurt ansiklopedisi* (11 cilt, Anadolu yayıncılık, 1981-1984), *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi* (6 cilt, Görsel yayınlar, 1982), *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (10 cilt, İletişim yayınları, 1983-1985), *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye ansiklopedisi* (6 cilt, İletişim yayınları, 1985-1986), *Türk ve dünya tarihi ansiklopedisi* (Gelişim yayınları, 1985-1986) *İletişim atlaslı büyük uygarlıklar ansiklopedisi* (7 cilt, 1986). Siyasal bilimler: *Dünya politika ansiklopedisi* (Ahmet Angın, 1967), *Ansiklopedik politika sözlüğü* (Arkın kitabevi, 1975), *Devrimler ve karşı devrimler ansiklopedisi* (4 cilt, Gelişim yayınları, 1975). *Sosyalist kültür ansiklopedisi* (Atilla Tokatlı, 8 cilt, 1978-1980), *Çağdaş liderler ansiklopedisi* (6 cilt, İletişim yayınları, 1986), *Sosyalizm ve toplumsal mücadele ansiklopedisi* (8 cilt, 1988). Tiyatro ve sinema konularında: *Ansiklopedik sinema sözlüğü* (Nijat Özön, Arkın kitabevi, 1958), *Türk tiyatrosu ansiklopedisi* (Mustafa Nihat Özön, Baha Dürder, Remzi kitabevi, 1967), *Arkın sinema ansiklopedisi* (1975). Müzik: *Küçük batı müziği ansiklopedisi* (Faruk Yener, İskit yayınevi, 1950), *Musiki sözlüğü* (Mahmut Ragıp Gazimihal, MEB, 1961), *Müzik ve müzisyenler ansiklopedisi* (Vural Sözer, 2 cilt, 1964), *Türk musikisi ansiklopedisi* (Yılmaz Öztuna, MEB, 2 cilt, 1969). Sağlık: *Sağlık ansiklopedisi* (Arkın kitabevi, 1963-1964), *Eros cinsel bilimler ansiklopedisi* (3 cilt, 1970-1971), *Görsel sağlık ansiklopedisi* (5 cilt, 1982), *Kadın ve erkek, ruhsal ve cinsel ilişkiler ansiklopedisi* (5 cilt, 1975-1977), *Sağlığımız, herkesin tıp ansiklopedisi* (8 cilt, Gelişim yayınları, 1979-1981), *Doktorumuz* (Gelişim yayınları, 1985, sürüyor). Spor: *Avcılık ve atıcılık ansiklopedisi* (Mehmet Akın Tuzlalıoğlu, 1945), *Spor ansiklopedisi* (Cem Atabeyoğlu, 1972).

Ansiklopedi (fr. *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) [1751-1772]. Yayımcı Le Breton'un sıradan bir yayın olarak tasarladığı *Ansiklopedi*, Chambers'ın *Cyclopaedia*'sının çevirisi olacaktı; ama ilk yayın yönetmeni başrahip Gua de Malves'ın, daha sonra da Diderot'nun (1747) girişimleriyle özgün bir yapıt durumuna geldi. 35 cilt tutan *Ansiklopedi*'nin yayımı (17 cilt metin, 11 cilt çizgi resimler, 4 ek cilt, 2 cilt dizin ve 1 cilt çizgi resimler eki bulunuyordu), 150 kişinin katkısı (bunlar arasında Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Helvétius, Condillac, d'Holbach, Daubenton, Marmontel, Dumarsais, Quesnay, Turgot, le chevalier de Jaucourt vb. vardı) ve 4 yayımcının işbirliğiyle (Le Breton, Briasson, David Laurent, Durand) gerçekleşti ve 1 000 işçinin yirmi beş yıl boyunca geçimini sağladı. Bu girişim aydın, yani varlıklı sınıfın modern bilgilere duyduğu gereksinimi karşılıyordu. Diderot ve çalışma arkadaşları, geleneksel sözlüklerden değişik olarak, örneğin madalyalardan çok ayakkabı imalatı ya da tahıl ticareti gibi konular üzerinde durdular. Ansiklopediciler yeni iktisadi ve toplumsal düzeni hazırlayan çevredendiler; ansiklopedinin 4 000 abonesi arasında, tüccarlar olmasa bile, hekimler, toprak geliri sahipleri, maliye ve bayındırlık kurumlarında çalışan memurlar vardı. Saraydaki soylular, din adamları ve cizvitler yapıtın yayımlanmasını engellemek istediler. Ancak, ayrıntılarda verilen ödünler, yayımcı Le Breton'un becerikliliği, özellikle de Diderot'nun çalışkanlığı sayesinde *Ansiklopedi*, 1772'de tamamlandı. 1776'dan 1780'e kadar, yayımcı Panckoucke, Diderot'dan bağımsız olarak, 5 ek cilt ve 2 ciltlik analitik ve açıklamalı bir dizin yayımladı. İş hayatının ve loncaların sırlarını açıklayan ve bütün dikkati iktisadi ilerleme üzerinde toplayan *Ansiklopedi*, en tutucu kimselere bile ilerici fikirleri aşıladı ve tüm Avrupa'da yeniden basıldı, eklerle zenginleştirildi ve taklit edildi.

ANSİKLOPEDİCİ a. **1.** Ansiklopedi yazarı ya da ansiklopedinin hazırlanmasına katılan kimse. **—2.** Diderot'nun *Ansiklopedi*'sinin hazırlanmasına katılanlara verilen ad (bu durumda büyük harfle yazılır)

ANSİKLOPEDİCİLİK a. Çeşitli alanlardaki bilgileri sistemli bir biçimde bir araya toplama eğilimi.

ANSİKLOPEDİK sıf. (fr. *encyclopédique*). **1.** Ansiklopediye, ansiklopedi türüne ilişkin. **—2.** Birçok alanda çeşitli ve geniş bilgisi olan kimsenin kafası, kültürü vb. için kullanılır. **—3.** *Ansiklopedik sözlük*, sözcüklerle ilgili bilgiler dışında, özel adları da kapsayan, bunların belirttiği şeyler üzerinde de bilgi veren sözlük.

ANSİLİT a. (fr. *ancylite*'ten). Miner. Hidratlı doğal seryum ve stronsiyum karbonat.

ANSİVARİİ ya da **AMPSİVARİLER**, Tar. coğ. Germania'da halk, İ.S. I. yy.'da Ems bölgesine yerleşmiştir.

ANSON (George,—*baronu*), ingiliz amiral (Shugborough, Staffordshire, 1697-Moor Park, Hertfordshire, 1762). İspanyollar'a karşı girişilen bir sefer sırasında dünya turu yaptı (1740-1744). 1745'te amiral oldu. Donanma dairelerini yeniden düzenledi ve ingiliz deniz kuvvetlerini geliştirdi. 1747'de Finistere burnunda, La Jonquière komutasındaki fransız donanmasını bozguna uğrattı.

ANSON (*sir* William REYNELL,— *baroneti*), ingiliz hukukçu (Walberton, Sussex, 1843 - Oxford 1914). Oxford üniversitesi'nde profesör ve rektör yardımcısı. 1899'da milletvekili seçildi. *The Law and Custom of Constitution* (1886-1892) adlı kitabı ingiliz kamu hukuku alanındaki temel yapıtlardan biridir.

ANSPANNUNG-ABSPANNUNG a. (*gerilme-gevşeme* anlamında alm. sözc.). Koregr. Rudolf von Laban'ın kuramındaki temel ilke.

ANSTEY (Thomas Anstey GUTHRIE, **Francis** —denir), ingiliz mizahçı (Kensington 1856 -*ay. y.* 1934). Punch dergi-

sinde çalıştı (*Vice Versa*, 1882; *The Brass Bottle*, 1900; *Salt Almonds*, 1906).

Anşa ya da **Anşam,** halay türü bir halk oyunu. Orta Anadolu'da, özellikle Kırşehir ve Niğde yöresinde yaygındır.

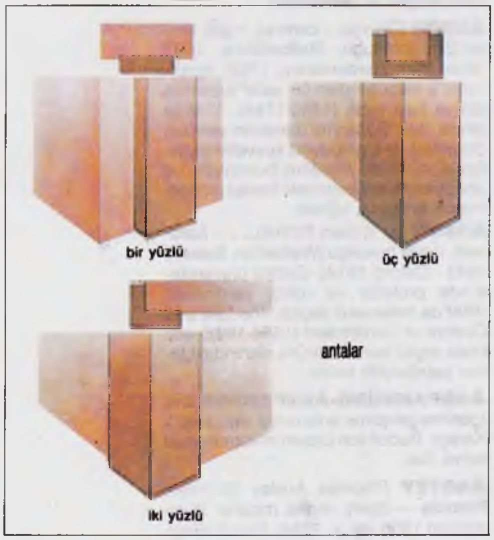
ANŞAN → ANZAN.

ANŞAN ya da **ANSHAN,** Çin'in K.-D. kesiminde kent, Liaoning'de, Şınyang'ın G.'inde; 1 milyon nüf. Önemli taşkömürü ve demir yatakları yakınında gelişmiş demir-çelik ve metalurji merkezi.

ANŞANTE ünl. (fr. *enchanté*). Bir dönem, fransızca sözcüklerle konuşmaya özenen çevrelerde "memnun oldum, tanıştığımıza sevindim" anlamında kullanılan sözcük.

AN ŞİGAO ya da **NGAN ÇE-KAO,** arsaki prensi. İ.S. 144'te Çin'e (Luoyang) yerleşti. Çevirdiği otuz metin, dönemin buddhacı öğretisini, tümüyle tarafsız olarak ortaya koyar.

ANT ya da **AND** a. **1.** Kutsal sayılan bir şey üzerine, kutsal sayılan bir varlığı tanık göstererek verilen söz; edilen yemin: *Antlarla, yeminlerle bir kimseyi kandırmak. Andını bozmak.* **—2.** *Bir şey yapmaya, bir şey üzerine, bir şey huzurunda ant içmek*, görevinin gereklerini yerine getireceğine, kutsal sayılan bir şey üzerine, kutsal sayılan bir varlığı tanık göstererek, törenle söz vermek, yemin etmek: *Doktorlar ant içerek görevlerine başladılar. Namusum ve şerefim üzerine ant içerim ki... Tanrı'nın huzurunda ant içmek.* ‖ *Ant olsun*, bir niyetin kesinliğini vurgulamak için söylenir: *Ant olsun bu işin sonuna kadar gideceğim.* ‖ *(Bir kimseye) ant vermek*, ona bir şeyi yapması ya da yapmaması için yemin ettirmek: *Ant ver, ona el sürmeyeceksin.*
—Din → YEMİN.
—Folk. *Ant kabı*, eski Türkler'de kan kardeşi olmak isteyenlerin kanlarını içine akıttıkları kap. ‖ *Ant töreni*, eski Türkler'de kan kardeşi olmak isteyenler için düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Antlı adaş*, KAN* KARDEŞİ'nin eşanlamlısı.
—Huk. *Ant içme*, belirli kamu görevlerine atanan ya da seçilen kişilerin, anayasa ya da yasalarda gösterilen biçim ve içeriklere uygun olarak, görevin amaç ve gereklerine uyacakları konusunda kutsal sayılan değerler üstüne, tanıklar önünde söz vermeleri. (Örneğin TBMM üyeleri görevlerine başlarken, Anayasa'nın 81. maddesinde belirtilen şekilde ant içerler.)
—Rom. tar. Bir dilek karşılığında tanrılara yöneltilen vaat. (Tanrılar, dileği uygun görürlerse, andın yerine getirilmesi gerekirdi. İmparatorluk döneminde, belli zamanlarda düzenli olarak tekrarlanan antlar, tanrıların imparator üzerindeki koruyucu etkisini sürdürmeye yarardı (beş, on, yirmi yıllık dilekler [*vota quinquennalia, decennalia, vicennalia, vb.*]).
—ANSİKL. Folk. Ant, çok eski çağlardan beri Türkler arasında yaygın bir gelenektir. Eski Türkler, Göktanrı, doğa varlıkları ya da kutsal saydıkları kişi ve şeyler adına ant içerlerdi. Kırgız, kıpçak ve birçok türk boyunda demir, kutsal sayıldığından bıçak, kılıç, demirci körüğü üzerine içilen ant çok önemliydi. Çoban sopası üzerinden atlayarak da ant içilirdi. Bunlar aynı zamanda koruyucu ruhu simgeleyen fetişler olduğundan, andı bozanın başına bir felaket geleceğine inanılırdı. En değerli antlardan biri de kan üzerine içilendi. Altay, salcak boylarında eski bir fetiş olan ayı üzerine ant içilirdi. Müslümanlığın yayılmasıyla Kuran, ekmek üzerine ant içmek önem kazandı. Sevilen, değer verilen kişiler üzerine ant içme, günümüzde de yaygın bir uygulamadır.
• Eski Türkler'de kan kardeşliği çok önemliydi ve kişilere gerçek kardeşlerin hak ve görevlerini yüklerdi. Kan kardeşi olmak isteyenler boyun huzurunda kollarını çizerek kanlarını *ant kabı*'na akıtır, kımız, süt ve şarapla karıştırarak içerlerdi. Daha sonra at, kılıç ve kız kardeşlerini değiştirir, böylece *antlı adaş* ya da moğol dönemindeki adıyla *anda* olurlardı. Bu tören, ettikleri kardeşlik yemininin kanıtı sayılırdı.

Ant, Ankara'da yayımlanmış on beş günlük düşünce ve sanat dergisi (15 mart 1945 - 1 ağustos 1945, 10 sayı). Barış, özgürlük, insan hakları, demokrasi ve eşitlik konularını işleyen yazı ve şiirlere yer verildi.

Ant, İstanbul'da yayımlanmış sosyalist dergi (haftalık, 3 ocak 1967 - 21 nisan 1970, 173 sayı; aylık, mayıs 1970 - nisan 1971, 12 sayı). Yaşar Kemal, Fethi Naci ve Doğan Özgüden tarafından kuruldu. Yayın amacı, "bağımsızlık ve sosyal adalet" olarak açıklandı. Ulusal ve uluslararası gelişmelere bu açıdan yaklaşıldı. İnceleme, röportaj ve dizi yazılara yer verildi. Zamanla TİP görüşleri doğrultusunda iktidar ve siyasal kurumların eleştirisi yoğunluk kazandı. Bu evrede dergi sorumlu müdürleri ve yazarları çeşitli kovuşturmalara uğradı. Dergi, 1969'da TİP içinde genel başkan Mehmet Ali Aybar'a karşı çıkan grubu destekledi. 1970 mayısında aylık "teori ve eylem" dergisine dönüştü. 12 mart'ın ardından, nisan 1971'de yayımına son verdi.

Ant yayınları, İstanbul'da yayınevi. Aynı addaki dergiyi çıkaran Yaşar Kemal, Fethi Naci ve Doğan Özgüden tarafından kuruldu (1967). Yayınevi, kapandığı 1971 yılına kadar geçen süre içinde "Ant'ın belgesel kitapları" adı altında, telif ve çeviri 50 kadar kitap yayımladı.

ANTA a. (gömme ayak anlamında lat sözc.). Bir, iki ya da üç yüzlü gömme ayak; bir duvarın başını, iki duvarın köşesini ya da bir açıt ayağını oluşturur.

ANTAGONİST sıf. (fr. *antagoniste*; yun. *antagonistes*, hasım'dan). Nörol. Birbirine karşıt eylemde bulunan kaslara ya da kas gruplarına denir. Örneğin bir eklemde bir kasın çekilmesi bu kasın refleksle kasılmasına (kas refleksi) ve antagonist (karşıt) kasın kasılmamasına neden olur.
◆ a. **1.** Tıp. Başka bir maddenin etkilerini yok eden madde. **—2.** Nörol. Antagonist kas.

ANTAGONİZM a. (fr. *antagonisme*). Fels. → UZLAŞMAZLIK.
—Fizyol. İki sistem, iki organ ya da biyokimyasal iki madde arasındaki işlev aykırılığı. (Genel olarak sempatik ve parasempatik sinir sistemleri ya da bunların kimyasal aracıları olan noradrenalin ve asetilkolin arasında antagonizm vardır. Açıcı ve bükücü kaslar arasında da antagonizm bulunur.)

ANTAİOS. Yun. mit. Gaia (Toprak) ile Poseidon'un oğlu olan dev. Libya'da yaşar ve gezginleri öldürürdü. Sonunda Herakles onu öldürmeyi başardı.

İsa Çelik

Antakya'dan genel bir görünüm

ANTAKİ DAVUT BİN ÖMER → DAVUT Antaki.

ANTAKYA, Hatay ilinin merkezi kent; 123 871 nüf. (1990); Ankara'nın 679 km, Adana'nın 195 km G.-D.'sunda; limanı İskenderun'un 58 km G.'inde.
•COĞRAFYA. Antakya, Amik ovasının G.-B. kenarında, ova tabanından biraz yüksekte (85-110 m), Asi ırmağının Amanos ve Ziyaret dağları arasında açtığı dar ve derin boğazın başlangıcında; Belen geçidi ile Amanoslar'ı geçen tarihi yolun (Suriye kapıları-Phyle Syriae) Asi ırmağını aştığı köprübaşında kurulmuştur. Kentin en geniş ve eski bölümü, ırmağın sol yakasında, Asi ırmağı ile arkadaki Habib Neccar dağının (antik Silpius) [440 m] etekleri arasında yayılır. Yeni açılan bazı caddeler dışında dar ve dolambaçlı sokakların, çarşının ve geleneksel evlerin yer aldığı eski kesim, Asi ırmağının sağ yakasındaki yeni kesime, Roma döneminden kalma taş köprü ile bağlanır. Asi vadisinin alüvyal tabanında meyve, özellikle turunçgil bahçeleri ile bostanlar uzanır. Kentin 8 km G.'inde şelaleleriyle ünlü mesire yeri Harbiye (antik Daphne) vardır. Roma döneminde 30 km uzunluktaki surlarla kuşatılmış çok geniş bir alana yayılan Antakya, bazı kaynaklara göre 300 000'i aşan nüfusu ile imparatorluğun en

kalabalık kentlerinden biri; ilişkileri Çin'e dek uzanan en önemli ticaret, bilim, sanat ve eğlence merkeziydi. 1940'ta yaklaşık 27 000 olan nüfusu, 1990'da 4,5 katına çıktı. Antakya, Suriye ve Irak'ı K.'den kuşatan "Verimli Hilal" içindeki konumu; Doğu Anadolu'ya, Toroslar'ı ve Amanoslar'ı aşarak Suriye ve Lübnan'a giden yolların kavşağında oluşu nedeniyle geçmişte de, günümüzde de önemli bir kent olmuştur. Denizle bağlantısını Roma döneminde bir süre Asi nehrinin denize döküldüğü Samandağ yakınındaki Seleukeia limanı sağlıyordu. Bu işlevi zamanla İskenderun üstlendi. Günümüzde Antakya, ticari tarım ürünleri yetiştirilen önemli bir alanın ticaret merkezidir.

•TARİH. Antakya'nın (Antiokheia) konumunun taşıdığı önemi ilk anlayan Büyük İskender'in generallerinden Antigonos Monophtalmos, bugünkü kentin birkaç km kuzeyinde Karasu nehri kıyısında Antigoneia kentini kurdu (İ.Ö. 307). Antigonos'u İpsos'ta yenen Seleukos I Nikator, kentin kesin yerini belirledi; Antigoneia kentinin kalıntılarıyla oğlu Antiokhos Soter adına İskenderiye'nin planına uygun olarak Antiokheia'yı kurdu (İ.Ö. 301). Selefki İmparatorluğu'na başkentlik eden Antakya kısa sürede gelişti; dil, kültür ve din alanlarında Doğu ile hellenizmin kaynaşma noktası oldu. Seleukos I Nikator'un kurdurduğu iki mahalleye, Seleukos II Kallinikos'un Orontes (Asi) nehri üzerindeki adaya yaptırdığı mahalle ve Antiokhos IV Epiphanes'in ova ile Silpius (Habib Neccar) dağı arasında kurdurduğu mahalle (Epiphaneia) eklendi; görkemli tapınaklar, tanrı heykelleri, çeşitli işlevde yapılarla donandı. Ayrıca doğudan gelen kervanların durak yeri oluşu, kenti önemli bir ticaret merkezi durumuna getirdi. Kent, romalı general Pompeius tarafından serbest şehir statüsü ile Roma İmparatorluğu'na katıldı (İ.Ö. 64) ve Suriye eyaletinin merkezi oldu. Mezopotamya ile Akdeniz arasındaki ticarete bağlı olarak ekonomik üstünlüğünü korudu. Yüzölçümü ve nüfusu bakımından imparatorluğun üçüncü, Roma, İskenderiye ve Ktesiphon'dan sonra dünyanın dördüncü büyük kentiydi. Roma imparatorları kenti görkemli yapılarla donattılar. Sezar amfitiyatro, hamam ve Caesareum adıyla bir bazilika; Hadrianus su yollarını yaptırdı. Su kemerleriyle dağdan getirilen sular, toprak künklerle evlere dağıtılıyordu. Ayrıca Diocletianus bir saray, Traianus da Bacchus tapınağı'nı ve iki stadium yaptırdı. Antakya'nın yaklaşık 9 km doğusundaki Daphne (Harbiye), kentin yazlık kesimiydi. Burada yapılan kazılarda, İ.S. I - VI. yy.'lara tarihlenen önemli yer mozaikleri ortaya çıkarıldı.

İ.S. I. yy.'ın başlarında İsa'nın Kudüs'ten göç eden müritleri, burada önce aziz Barnaba, sonra aziz Paulus, daha sonra da aziz Petrus (36/38'e doğr. ?) tarafından yönetilen ve üyelerine ilk kez "hıristiyan" denilen bir topluluk oluşturdular (Resullerin işleri, böl. XI ve XV.). İlk hıristiyan kilisesi de burada kuruldu. İ.S. II. yy.'ın başlarında ünlü din kurbanı Ignatios, Antakya piskoposu oldu (107). Geç imparatorluk döneminde pek çok konsilin toplandığı (325, 341) kent, dinsel çatışmalarla bölündü (IV. yy.'da ariusçuluk, V. yy.'da nesturilik). Bu dönemde aziz Ioannes Khrysostomos'un nüfusunu 200 000 kişi olarak tahmin ettiği Antakya piskoposluğu patrikliğe dönüştürüldü. Ancak yeni patrikliklerin kurulması (V. yy.'da Kudüs'te; İran, Kıbrıs ve Gürcistan'da) ve Antakya patrikliği zararına mezhep ayrılıkçısı ya da sapkın mezhepli kiliselerin oluşması (VI. yy.'da Suriye monofizit patrikliği; VII. yy.'da monotelit ve maruni kiliseleri) sonucu çok çabuk parçalandı. Dinsel karışıklıkların yanı sıra büyük depremler (İ.Ö. 140, İ.S. 37, 115, 458, 526, 528, 587, 588 ve 626) ve yangınlar da kentin yıkımına ve gerilemesine neden oldu. Roma-Parth savaşları sırasında Parthlar'ın eline geçen kent (İ.Ö. 52) on yılı aşkın Parth egemenliğinde kaldı. İmparator Valerianus'u yenen Sasani hükümdarı Şapur, Antakya'ya girdi (260); kent halkını Huzistan'daki Cundeşapur kentine sürdü. Gallienus döneminde kent yeniden roma topraklarına katıldı (268). Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra (395), Antakya Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans) sınırları içinde kaldı. Hüsrev I Anuşirvan kenti ele geçirerek halkın bir bölümünü Ktesiphon'a yerleştirdi (540). İmparator Iustinianos, Hüsrev I'in tahrip ettiği kenti, eskisine oranla daha küçük ölçekte yeniden inşa etti. Daha sonra Hürmüz IV kenti aldı (589). İmparator Herakleios Antakya yöresinde bizans egemenliğini yeniden kurdu. Kent, 636'da Araplar tarafından savaşsız ele geçirildi; islam ülkesini Bizans'tan ayıran sınır eyaletinin (Avasım) merkezi oldu. 968'de Bizans imparatoru Nikephoros II Phokas'ın komutanı Burtzes kenti yeniden bizans topraklarına kattı. 1084'te Anadolu Selçuklu sultanı Kutalmışoğlu Süleymanşah Antakya'yı ele geçirdi. Haçlı seferleri sırasında, uzun bir kuşatmadan sonra kent Haçlılar'ın eline geçti (1098) ve Roberto Guiscardo'nun oğlu Bohemond'un kurduğu latin devletinin (Antakya prensliği) başkenti oldu. 1268'de Memluk sultanı Baybars kenti alarak yağma ve tahrip etti. Bundan sonra Antakya eski önemini yitirdi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında osmanlı topraklarına katıldı (1516). Birinci Dünya savaşı'nın son günlerinde İngilizler tarafından işgal edildi (27 ekim 1918). İngilizler 1919'da kenti Fransızlar'a bıraktılar. Ankara antlaşması'yla (20 ekim 1920) özerklik kazanan İskenderun sancağına bağlanan Antakya, 1938'de kurulan Hatay devletinin başkentliğini yaptı. 24 temmuz 1939'da Hatay devletiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldı.

•SANAT. Kentin, antik yazarların ayrıntılarıyla anlattıkları hellenistik, roma ve bizans dönemi yapıları işgaller, depremler, yangınlar ve su baskınları yüzünden günümüze ulaşamamıştır. Bunlar arasında tapınaklar, hamamlar, görkemli anıtlar, çeşmeler, iki hellenistik agora, bir forum, amfitiyatro, bazilikalar, saraylar, kiliseler, Constantinus'un yaptırdığı sekizgen planlı kilise, bazilika ve hastane, Iustinianos I'in yaptırdığı daire planlı Meryem kilisesi sayılabilir. Antik kaynaklarda bildirildiğine göre kentin ana eksenini oluşturan revaklı yol Daphne kapısı'ndan başlıyor, Demirkapı'da (Halep kapısı) son buluyordu. Bir başka yol da Nymphaeum'un bulunduğu alandan (omphalos) Orontes (Asi) nehri üzerindeki adaya uzanıyordu.

Kentin en sağlam tarihsel yapısı olan *Antakya kalesi* Seleukos I döneminde (İ.Ö. III. yy.) yaptırılmış, Antiokhos IV Epiphanes döneminde (İ.Ö. II. yy.) genişletilmiş, Tiberius ve Iustinianos I dönemlerinde yeniden yaptırılmıştır. Kenti çevreleyen surlar Silpius (Habib Neccar) dağından, Orontes nehrine uzanıyordu. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre büyük blok taşlardan örülmüş sık mazgallı duvarlar (yaklş. 30 000 m uzunluğunda) beş katlı 360 burçla güçlendirilmişti. İç kale Bizans imparatoru Nikephoros Phokas döneminde yaptırılmıştı (X. yy.). Surların Habib Neccar dağı yamaçlarındaki bir bölümü sağlamdır. Dağın yamacındaki amfitiyatronun ve Tiberius'un yaptırdığı sanılan hamamların bir bölümü kazılarla ortaya çıkarıldı. Antakya-Reyhanlı

Daphne'de (Harbiye) bulunan mozaik İ.S. I. - VI. yy.
Antakya

Aziz Petrus kilisesi
Antakya

Antakya kalesi

yolunda, kentin iki km K.-D.'sunda, Habib Neccar dağı yamacındaki *Aziz Petrus kilisesi ve manastırı*, azizin kentte ilk konuşmasını yaptığı mağaranın bulunduğu yerde kurulmuştur. Günümüze ulaşan yapı XII.-XIII. yy.'larda yapılmıştır. Gotik kiliseler üslubundaki ön cephede, ortadaki büyük, yanlardaki küçük, üç kapı bulunur. Orta kapıdan tonoz örtülü koridorla mağaraya geçilir. Duvarlar XII.-XIII. yy. freskleriyle bezelidir. Kilisenin yakınındaki kayalara oyulmuş kabartmaların en ilginci Hero'nun başıdır. Roma imparatoru Traianus'un kente su getirmek için yaptırdığı su kemerlerinin (Memekli köprü) dokuz m uzunluğundaki bölümü sağlamdır. Kentte görülebilen bir başka anıt Bizans imparatoru İustinianos I'in yaptırdığı Demirkapı'dır(Halep kapısı).Diocletianus döneminden kalma köprü yıktırılarak (1970) bugünkü köprü yaptırılmıştır. Kentin önemli mahallelerinden birini oluşturan adada, su yüzeyinin yüksekliği yüzünden yeterli kazı yapılamamış; yalnızca hamamlar, hipodrom ve Paris'in seçimi konusunu işleyen bir mozaikin bulunduğu bir villa ortaya çıkarılmıştır. Kentin yazlık kesimi olan *Daphne**'de (Harbiye) yürütülen kazılarda avlulu, mozaik döşeli roma villaları ortaya çıkarılmıştır. Kentte türk döneminden önemli yapı bulunmamaktadır. Bir roma tapınağından önce kiliseye, daha sonra da camiye dönüştürülmüş olan *Habibneccar camisi*, ortaçağ kiliseleri üslubundadır. Barok üslupta minaresi XVII. yy.'da eklenmiştir. (→ Kayn.)

Antakya müzesi → HATAY ARKEOLOJİ MÜZESİ.

ANTAKYA patrikhanesi, hıristiyan dünyasının beş büyük patrikliğinden biri (öbürleri: İskenderiye, Roma, Kudüs, İstanbul patrikhaneleri). Tarihsel olayların akışı, altı patriklik makamının oluşmasına yol açtı. Bunlardan üçü, Suriye ya da Antakya ayin usulünü uygular: suriye yakubî (monofizit) patrikhanesi —buna yanlış olarak "ortodoks" denir —, suriye katolik patrikhanesi ve maruni patrikhanesi. Bu son ikisi Roma'ya bağlıdır. Öbür iki makam, bizans ayin usulünü uygular: rum-ortodoks patrikhanesi ve rum katolik ya da melki patrikhanesi. Katolik olan bu sonuncu makam, latin ayin usulünü uygular.

ANTAKYA prensliği, Doğu latin devleti; 1098'de Roberto Guiscardo'nun büyük oğlu Bohemond I tarafından kuruldu; hukuken Kudüs'ten de, Bizans İmparatorluğu'ndan da bağımsızdı: Renauld de Châtillon bizans metbuluğunu ancak 1159'da kabul etti. Bohemond I ile Tancredi Antakya'yı güçlü bir devlet durumuna getirdiler (Lazkiye'nin alınması). Cenovalılar'ın yardımlarını ödüllendirmek üzere, Bohemond I, Doğu'da İtalyanlar'a tanınan ilk ayrıcalığı onlara verdi. Bohemond II'nin kızı Constance'ın evlenmesini izleyen uzun bir naiplikler ve prenslikler dönemi, prensliğin gücünü zayıflattı. Selâhattin Eyyubî, Hattin'deki ezici zaferinden (1187) sonra, kent dışında, hemen tüm prensliği ele geçirdi. 3. Haçlı seferi (1191-92), Suriye'deki latin devletleri yeniden canlandırdı. Bohemond III, küçük oğlunun Trablussam kontu Raimond III tarafından evlat edinilmesini sağladı ve o da, 1201'de, yeğeni Raimond Rouben zararına, prenslik tacını haksız olarak ele geçirdi. Bu iki prens arasındaki sonucu belirsiz savaşlar, sonra da Bohemond IV ile oğlu Bohemond V'i, Rouben'ın ana tarafından bağlı olduğu Kilikia aşiretleriyle karşı karşıya getiren savaşlar prensliğin durumunu iyice bozdu. Sonunda Bohemond VI döneminde prenslik yitirildi (Antakya'nın 1268'de Memluklar tarafından ele geçirilmesi). Bağımsız Antakya prensliğinin, baronlar divanı, burjuvalar divanı, mühürdar, başkomutan, seneşal ve iki mareşal gibi, Kudüs krallığı'ndan farklı, kendine özgü kurumları vardı. Yasama kararlarıyla gelenek ve görenekler, "Antakya'nın temelleri" adlı bir yasalar derlemesi içinde toplanmıştı. Bugün elimizde bu derlemenin çeviri bir metni vardır. Prenslik, vasallerin —genellikle norman—, kökenleri ve prensin vasaller üzerinde sürdürdüğü denetim bakımından olsun, güçlü merkeziyetçiliği bakımından olsun, kendi norman kökenlerinin izlerini hep korudu. 1193 ekiminde bir "Antakya komünü" kuruldu. Antakya prensliği parlak bir uygarlığa erişti: Gautier le Chancelier prens Roger'in yiğitliklerini dile getirdi; Batı'da iki *Chansons d'Antioche* yazıldı, ama Raimond de Poitiers tarafından ısmarlanan *Chanson des chétifs* Suriye'de oluşturuldu. Antakya'nın ticareti XIII. yy.'a kadar, ayrıcalıklarını artırmak için prensler arasındaki rekabetlerden yararlanan Cenovalılar ile Pisalılar'ın elinde kaldı. Ama ticaret yollarının kuzeyde Kıbrıs-Kilikia, güneydeyse (Türkler'in eline geçen) Halep-Lazkiye eksenlerine doğru kayması üzerine, bunların Doğu ile Batı arasındaki mübadele ticaretleri geriledi.

ANTALAHA, Madagaskar'da kent, Hint okyanusu kıyısında; 18 900 nüf. Ticaret merkezi. Bölge büyük bir vanilya üretim merkezidir.

ANTALJİK sıf. ve a. (fr. *antalgique*). AĞRIKESİCİ'nin eşanlamlısı.

ANTALKİDAS, lakedaimonlu donanma komutanı; İ.Ö. 367'ye doğru henüz sağdı. 386'da, Artakserkses II Mnemon ile, kendi adını taşıyan barış antlaşması ("Kral barışı" da denir) üzerine görüşmeler yaptı. Bu antlaşma, Yunanlılar'ı, Küçük Asya'yı ve Limni, Skyros ve İmroz gibi Atina kolonileri dışında kalan bütün adaları bırakmaya zorlayan bir kral buyrultusu biçimini aldı. Persler'in müttefiki olan Sparta böylece bölünmüş bir Yunanistan'ı kolayca egemenliği altına alacağını umuyordu.

ANTALPİ → ENTALPİ.

ANTALYA [07], Akdeniz bölgesinde il; 1 132 211 nüf. (1990). 20 591 km²; 15 ilçe; 19 bucak; 614 köy. Merkezi *Antalya*, 378 208 nüf. (1990). Bölge idare mahkemesi, ticaret, tarım, turizm.

Antalya ili, aynı adı alan körfezin kıyısı boyunca, K. deki Batı Toroslar'ın çizdiği yayların doğrultusuna uyarak B.'da Eşen çayından D.'da Anamur yakınlarındaki Kaldıran vadisine kadar 40-50 km genişlikte, 400 km uzunlukta bir şerit biçiminde uzanır. İlin doğal, beşeri ve ekonomik

Antalya il haritası

özelliklerini doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyen en önemli etken, yer şekilleridir. İl toprakları, K. ve B.'daki dağlık alanlar ve kıyı şeridinin ovaları ve tepelikleri olmak üzere her bakımdan farklı iki bölgeye ayrılır. İl alanının 3/4'ünü kaplayan Batı Toroslar'ın birçok tepesi 2 500 - 3 000 m'yi aşar. Dağ sıraları arasında özellikle B.'daki Teke yöresinde, geniş platolar ve bazı havzalar yer alır. Çoğunlukla kireçtaşlarından oluşmuş bu dağlar ve platolar alanında, kireçtaşlarının erimesiyle oluşmuş mağaralar, düdenler, suçıkanlar, dolinler, uvalalar ve daha geniş çukurluklar olan polyeler gibi büyüklü küçüklü karst şekilleri çok yaygındır. Düden denilen doğal kuyular bu karstik alanların sularını emerek yeraltından G.'e boşaltır. Çok yağışlı dönemlerde bazı karst çukurlarının tabanı, Elmalı polyesinde olduğu gibi, sığ geçici göllerle kaplanır. Yeraltına sızan sular, akarsuları besler ve dağların eteğinde kaynaklar halinde yeryüzüne çıkar.

Yüksek ve engebeli alanlarda kışlar uzun, çok soğuk ve karlı; yazlar kısa ve sıcaktır. Dağ kesimi kıyıya göre daha çok yağış alır. Orman tahripleri sonucu arazi, çoğu yerde çıplak, topraklar aşınmış, ekilebilecek alanlar çok sınırlı ve genellikle, karst çukurlarının tabanlarına bağlı olarak dağınıktır. Burada ulaşım da çok güçtür. Kıyı ile iç kesim arasında bağlantı ancak sayısı az ve kışın zor aşılan geçitlerle sağlanır. İlin bu engebeli yöreleri Türkiye'nin en tenha yerleridir (km²'ye 10-20 kişi). Yerleşmeler de az nüfusludur. Bu kesim, ilin gelişmiş olan kıyı şeridine ve Ege bölgesine her yıl mevsimlik tarım işçisi ve sürekli göç gönderir. Bu nedenle, buradaki ilçelerde nüfus artışı Türkiye ortalamasının altındadır, hatta bazılarında nüfus azalması görülür.

İl topraklarının yaklaşık 1/4'ünü kaplayan kıyı şeridi, 500 m'ye kadar yükselen tepeliklerden, akarsular boyunca oluşmuş kimileri geniş, kimileri küçük ovalardan oluşur. Toroslar'ın birdenbire yükseldiği Teke kıyılarında ve Alanya'nın D.'sunda çok dar olan kıyı şeridi körfezin K.'inde üçgen biçiminde bir alan oluşturarak genişler.

Yüksek dağlarla iç bölümlerin soğuğundan korunan kıyı şeridi ovalarında toprak verimli, ekilebilir alanlar geniştir. Yüksek sıcaklık isteyen, dona karşı duyarlı bitkilerin yetiştirilmesine elverişli iklimi olan bu kesimde ulaşım da daha kolaydır. Bu nedenlerle burası ilin İlkçağ'da da, günümüzde de en kalabalık (km²'ye ortalama 40-60 kişi), en gelişmiş, kentli nüfus oranının en yüksek olduğu bölümüdür. Toroslar'dan dar ve derin vadileri izleyerek inen Demre, Aksu, Köprü ve Manavgat gibi ırmaklar kıyı şeridine bol su taşır. Kıyı kesiminde yer yer bataklık alanlar da görülür.

Antalya'nın nüfusu, geniş alanına göre çok azdır. Nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının çok altındadır (km²'ye 55 kişi). Kentli nüfusun yaklaşık % 75'i il merkezinde toplanmıştır. İlçe merkezlerinden ancak üçünün nüfusu 20 000'in üstündedir (Alanya, Manavgat ve Serik). Sınırları içindeki yörelerle olduğu gibi, başka bölgeler de zor ve zayıf bağlantısı yüzünden izole bir yaşam sürdüren yöre, yüzyıllar boyunca geri kalmıştı. Bu durum 1950'li yıllara değin sürdü. Bu tarihten sonra yol şebekesi düzeldi, bağlantılar kuruldu, kıyı şeridinde toprak iyileştirme çalışmaları yapıldı, taşkınlar denetim altına alındı, bataklıklar büyük ölçüde kurutuldu, sıtma mücadelesi yapıldı; bunun sonucu ticarete dönük tarımsal üretim ve turizm hızla gelişti. 1950'de 311 442 olan il nüfusu, 1990'da 3,5 katına yakın artarak 1 132 211'e ulaştı. Bu arada kıyı şeridi ile tenha olan dağlık kesim arasındaki nüfus yoğunluğu farkı daha da belirginleşti. İl sınırları içinde az sayıda olmakla beraber günümüzde de göçerler yaşar. Asıl geçim kaynakları hayvancılık ve hayvan ürünleri olan göçerler kışı kıyı şeridinde geçirir, baharda K.'deki yaylalara çıkar.

Büyük Larousse

Cumhuriyet anıtı

Antalya ilinin ekonomisinde en önemli yeri çok çeşitli tarım ürünleri alır. Pamuk, susam, yerfıstığı, anason, turunçgiller, turfanda sebze yetiştirilir. Yılda ortalama 50 000 ton ile Türkiye pamuk üretiminin yaklaşık % 10'unu sağlar. Yerfıstığı, susam, anason üretiminde ise Türkiye'de başta gelen illerdendir.

Antalya kıyıları elverişli iklimi, plajları, şelaleleri, antikçağ kentlerine ait kalıntıları ve sanat eserleri, lüks otel, motel, kampingleriyle Türkiye'de turizmin en çok geliştiği, yatak sayısının en çok olduğu illerdendir. Alanya, Side, Manavgat ile yakın yıllarda ilgi çekmeye başlayan Finike ve Kaş bu endüstrinin başlıca merkezleridir.

Büyük Larousse

Yivliminare camii (1373)

ANTALYA, Antalya ilinin merkezi kent; 378 208 nüf. (1990); Adana ve Mersin'den sonra Akdeniz kıyısındaki üçüncü büyük kent. Ankara'nın 458 km G.-B.'sında, İzmir'in 505 km, İstanbul'un 734 km G.-D.'sunda. Turizm. Üniversite.

• COĞRAFYA. Antalya, Toroslar'ın eteğinden çıkan sayısız kaynağın (Kırkgöz) ve Düden suyunun çökelttiği travertenlerden oluşan, deniz kıyısında 25-30 m yükseklikteki dik yarlarla biten bir taraça üzerindedir. Bu düzlüğün B.'sında (Konyaaltı) ve D.'sunda (Lara) kilometrelerce uzunlukta plajlar yer alır. Düden suyu ve kolları, kıyıdaki yarlardan şelaleler yaparak denize dökülür. Kentin çekirdeği, dik yarların eteğinde, İlk ve Ortaçağ'ın gemilerini barındıracak boyutta küçük, doğal limanın çevresinde kurulmuştur. Antalya, Roma döneminde genişledi, Bizans döneminde işlek bir liman, Selçuklular döneminde önemli bir ticaret merkezi ve donanma üssü oldu. Sonraki yüzyıllarda, Akdeniz'in ticaret yolu olarak öneminin azalması ve iç bölümlerle, hatta kıyıdaki yakın yörelerle kara bağlantısının zor ve zayıf olması, kentin gelişmesini büyük ölçüde engelledi. Bu nedenlerle Antalya XIX. yy. sonlarında yaklş. 15 000 nüfuslu bir Anadolu kasabası görünümündeydi. 1950'lerden başlayarak, Antalya'yı içerilere, Akdeniz kıyısındaki öteki yerleşmelere bağlayan karayolları yapıldı; bataklıklar kurutularak ticari ürünlerin büyük ölçüde yetiştirildiği tarım alanları elde edildi; tarımsal sanayi kolları kuruldu; kentin ekonomik etki alanı genişledi ve turizm büyük önem kazandı. Bunların sonucu Antalya, hızla gelişti ve çağdaş bir görünüm kazandı. Bu dönemde Antalya özellikle B.'ya ve D.'ya doğru genişlerken, eski mahalleler kısmen düzenlendi, yeni yollar açıldı, parklar yapıldı. Bu gelişmelere koşut olarak 1935'te yaklş. 23 000 olan nüfus, 1960'ta 41 000'e, 1980'de

Kale ve limandan bir görünüm

Büyük Larousse

Zincirkıran Mehmetbey türbesi (1377/1378)

173 501'e, 1985'te 261 114'e, 1990'da 378 208'e yükseldi. Hızla büyümeyi sürdüren Antalya, Türkiye'de kent nüfusu artışı bakımından başta gelen kentlerdendir. Günümüzde Antalya, değerli ticari tarım ürünlerinin yetiştirildiği zengin bir bölgenin ekonomik ve kültürel başkenti durumundadır.

•TARİH. Eskiçağ kaynaklarında Attaleia, Attalia, Avrupa dillerinde Adalia ve Ortaçağ'da Satalia, türk yapıtlarında çoğunlukla Adalya adıyla geçen kent, Bergama kralı Attalos II Philadelphos (İ.Ö. 159-138) tarafından kuruldu. Konumunun elverişliliği nedeniyle kısa sürede gelişti; Attalos III Philometor'un vasiyeti üzerine tüm Bergama krallığı ile birlikte roma topraklarına katıldı (İ.Ö. 133). Bir süre korsanların yönetiminde kalan kent, konsül Servilius Vatia tarafından kesin olarak Roma'ya bağlandı (İ.Ö. 77); Pompeius'a korsanlarla savaşımında, donanmasını ve ordusunu topladığı bir üs görevi yaptı (İ.Ö. 67). Roma döneminde kentin surları genişletildi; Hadrianus'un kente gelişi (İ.S. 130) bayındırlık etkinliklerini hızlandırdı. Antalya, Bizans döneminde de Akdeniz'in önemli ticaret limanlarından biriydi; Perge-Sillyon metropolitliğine bağlı piskoposluk iken, 1042'de metropolitliğe yükseltildi. Kent, zenginliği ve stratejik konumu nedeniyle birkaç kez arap saldırısına uğradı. 860'ta abbasi halifesi Mütevekkil'in komutanı Fazl bin Karin denizden saldırarak aldığı kenti bir süre elinde tuttu. Selçuklu sultanı Süleymanşah'ın 1085'te zapt ettiği kent, Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos tarafından 1103'te geri alındı. Fransa kralı Louis VII komutasındaki haçlı orduları Denizli'den Antalya'ya doğru ilerlerken Türkler tarafından bozguna uğratıldı (1148); Antalya'ya ulaşan Louis VII ve soyluları gemilerle Suriye'ye kaçtılar. Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin kenti ele geçirme girişimi sonuçsuz kaldı (1181). Latinler'in İstanbul'u almalarından sonra kent Aldobrandini adlı bir italyan serüvencinin yönetimine geçti. Sultan Gıyasettin Keyhüsrev I, Kıbrıs kralının komutanı Gautier de Montbéliard'ın da kentin yardımına gelmesine karşın, Antalya'yı almayı başardı (1207). Beklenmeyen bir baskınla 1215'te Gautier de Montbéliard'ın eline geçen kenti sultan İzzettin Keykâvus I, bir yıl sonra geri aldı. Selçuklular kentin surlarını güçlendirdiler; tersane, rıhtım ve bir de mendirek yaptırdılar; Antalya, 1221'de fethedilen Alanya gibi Selçuklu devletinin önemli bir deniz üssü ve ticaret limanı durumuna geldi. Hamitoğulları beyi Dündar Bey 1321'de ele geçirdiği Antalya'nın yönetimini kardeşi Yunus Bey'e bıraktı. Böylece Hamitoğulları'nın Antalya kolu (Tekeoğulları) oluştu. Kıbrıs kralı Pierre de Lusignan I, 1361'de Antalya'yı ele geçirdiyse de Mübarizettin Mehmet Bey 1373'te kenti geri almayı başardı. 1390'da Yıldırım Bayezit Antalya'yı Tekeoğulları'nın elinden aldı ve oğlu İsa Çelebi'ye sancak olarak verdi. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Mehmet Bey'in oğlu Osman Bey kenti ele geçirmek istediyse de Osmanlılar'ın Antalya muhafızı Hamza Bey tarafından öldürüldü. Osmanlı yönetiminde önemli bir olaya sahne olmayan kent, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra 28 mart 1919'da İtalyanlar tarafından işgal edildi; 1 haziran 1921'de boşaltıldı.

•SANAT. Antalya ve çevresi tarihöncesinden başlayarak yerleşim alanı olmuştur. *Karain** ve *Beldibi** mağara yerleşmeleri, tarihöncesi evreleri aydınlatır. Antik dönemin önemli merkezlerinden biri olmasına karşılık, Antalya'da ilkçağ kalıntıları azdır. Hellenistik dönem temelleri üzerine Romalılar zamanında yaptırılan *surlardan* (İ.S. II. yy.) birkaç burç, kuleler ve duvar kalıntıları kalmıştır. Anadolu Selçukluları döneminde onarılan yapıya (1225) ilişkin ayrıntılı bilgi Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde bulunmaktadır (1671-1672). Buna göre 4 400 adım uzunluğundaki surlar 80 burçla güçlendirilmişti. Öbür kulelerden değişik yapısıyla dikkati çeken *Hıdırlık kulesi* surların G.-D. ucundadır. 14 m yüksekliğindeki yapının altı kare, üstü daire planlıdır. İşlevi kesin olarak bilinmemekle birlikte, deniz feneri olabileceği sanılmaktadır. Kimi antik yazarlar ise mezar anıtı olduğunu bildirir. Antik dönemden kalma en önemli anıt *Hadrianus* kapısı*'dır (İ.S. 130). Mermerli köşk denilen yerdeki küçük *roma tiyatrosu*, Yanık mahallesinde, kalenin batısındaki *Akhilleus kabartması* dönemin öteki kalıntılarıdır.

Anadolu Selçukluları ile başlayan türk döneminde de kent önemini korumuştur. Anadolu Selçukluları surları onartmış (1225), birçok cami, medrese, han, hamam yapılmıştır. Kent dışındaki *Evdir* han* (XIII. yy.) ve *Kırkgöz* han* (1236-1246) dönemin han mimarlığının önemli örnekleridir. *Ahiyusuf mescidi* ve *türbesi* (1249), *Atabey Armağan medresesi* (1239), kiliseden çevrilmiş *Ulu cami medresesi*, *Şeyh Şücaettin türbesi* (1238), *Balibey çeşmesi* (1228), dönemin anılabilecek yapılarıdır. İzzettin Keykavus II zamanında, ünlü devlet adamı Celalettin Karatay'ın yaptırdığı *Karatay medresesi* (1250), iki eyvanlı, açık avlulu medreseler planındadır. Geometrik bezemeli mihrabı ve taçkapısı önemli olan yapı çok yıkıktır.

Hamitoğulları döneminden kalma yapıların en önemlisi *Yivliminare* camisi*'dir (1373). Yapının minaresi Alaettin Keykubat I dönemindendir. Avluda, camiyi de yaptıran Mübarizettin Mehmet Bey'in oğlu için yaptırdığı *Zincirkıran Mehmetbey türbesi* bulunur (1377/1378). Kare kaide üzerinde sekizgen gövdeli, piramit biçimi külahla örtülü bir yapıdır.

Kaleiçi'nden genel bir görünüm

Büyük Larousse

Kaleiçi evlerinden bir örnek

Büyük Larousse

Kentte osmanlı döneminden de birçok cami, mescit, türbe, hamam bulunmaktadır. *Korkut camisi* (Cuma camisi, Kesikminare) XV. yy.'da kiliseden camiye dönüştürülmüştür. Roma tapınağından kiliseye döndürülerek Meryem'e adanmış olan yapı, Anadolu'daki kubbeli bazilika mimarlığının öncü örneklerindendir. Osmanlı sadrazamlarından Kuyucu Murat Paşa'nın yaptırdığı *Muratpaşa camisi* (1570), kare planlı, tek kubbeli, önünde üç bölümlü son cemaat yeri bulunan bir yapıdır. Çini ve kalem işi bezemeleri, mermer minberi önemlidir. *Şevhsinan camisi* (XVII. yy.), dikdörtgen planlı, ahşap kırma çatılı yalın bir örnektir, yanında türbesi vardır. Bunların dışında, *Balibey camisi* (XV. yy.), *Mehmetpaşa camisi* (XVI. yy.), *Müsellim camisi* (1796), *Nigârhanım türbesi* (XVI. yy.), *Mevlevi tekkesi* ve *Mevlevi hamamı*, *Çiftehamam* anılabilir. (→ Kayn.)

Büyük Larousse

Antalya'dan Bey dağlarının görünümü

Büyük Larousse

Kenan Evren bulvarı

Antalya "altın portakal" film festivali, Türkiye'nin en uzun ömürlü ulusal ve yarışmalı film şenliği. Antalya belediyesi'nce düzenlenir. İlki 1964'te yapıldı. 1969-1973 yıllarında Adana "altın koza" film şenliği yanında ikinci plana düştü. 1976, 1977 ve 1978'de uluslararası bir nitelik kazandı. Şenlik çerçevesinde, sonuçları genellikle tartışmalar yaratan ulusal film yarışması, 1979'da sansür engellemelerini protesto amacıyla seçici kurulca yarım bırakıldı. Şenlik 1980'de siyasal koşullar nedeniyle yapılmadı. Gerçekleşen 21 şenliğin en iyi film, yönetmen, kadın ve erkek oyuncu ödülleri şöyledir: 1964: *Gurbet kuşları*, Halit Refiğ, Türkân Şoray, İzzet Günay; 1965: *Aşk ve kin*, Atıf Yılmaz, Fatma Girik, Fikret Hakan; 1966: *Bozuk düzen*, Memduh Ün, Selma Güneri, Ekrem Bora; 1967: *Zalimler*, *Bir millet uyanıyor*, *Güzel bir gün için*, Yılmaz Duru, Fatma Girik, Yılmaz Güney; 1968: *İnce Cumali*, Yılmaz Duru, Türkân Şoray, Fikret Hakan; 1969: *Yok, yok*, Hülya Koçyiğit, Cüneyt Arkın; 1970: *Bir çirkin adam*, Ertem Eğilmez, Belgin Doruk, Yılmaz Güney; 1971: *Ankara ekspresi*, Muzaffer Aslan, Filiz Akın, Fikret Hakan; 1972: *Zulüm*, Atıf Yılmaz, Zeynep Aksu, Murat Soydan; 1973: *Hayat mı bu?*, Nejat Saydam, Hülya Koçyiğit, Tarık Akan; 1974: *Düğün*, Lütfi Akad, Perihan Savaş, Hakan Balamir; 1975: *Endişe*, Şerif Gören, Hülya Koçyiğit, Erkan Yücel; 1976: *Deli Yusuf*, Atıf Yılmaz, Adile Naşit, Cüneyt Arkın; 1977: *Kara çarşaflı gelin*, Zeki Ökten, Semra Özdamar, Kemal Sunal; 1978: *Maden* (hem ulusal, hem uluslararası yarışmada), Atıf Yılmaz, Hale Soygazi, Tarık Akan; 1981: *Yok*, Erden Kıral, Meral Orhonsay, İhsan Yüce; 1982: *Çirkinler de sever*, Ömer Kavur, Nur Sürer, Genco Erkal; 1983: *Faize Hücum*, Zeki Ökten, Hülya Koçyiğit, Genco Erkal; 1984: *Bir yudum sevgi*, Atıf Yılmaz, Hale Soygazi, Tarık Akan; 1985: *Dul bir kadın*, Sinan Çetin, Zuhal Olcay, Hakan Balamir; 1986: *Aaahh Belinda*, Atıf Yılmaz, Müjde Ar, Kadir İnanır; 1987: *Muhsin Bey*, Ömer Kavur, Türkân Şoray, Şener Şen; 1988: *Gece yolculuğu*, Ömer Kavur, Gülşen Bubikoğlu, Aytaç Arman; 1989: *Uçurtmayı vurmasınlar*, Halit Refiğ, Nur Sürer, Tarık Akan; 1990: *Kanlar koğuşu*, Halit Refiğ, Hülya Koçyiğit, Tarık Akan; 1991: *Gizli yüz*, Yavuz Özkan, Sumru Yavrucuk, Ekrem Bora; 1992: *Cazibe Hanımın gündüz düşleri*, Tunç Okan, Lâle Mansur, Mehmet Aslantuğ.

Antalya arkeoloji enstitüsü. Ord. Prof. Arif Müfit Mansel başkanlığında, İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne bağlı olarak kuruldu (1956). Perge, Side, Kremna antik kentleri başta olmak üzere, Pamphylia bölgesinin arkeoloji araştırma merkezi oldu. Kuruluş, çeşitli kazı, araştırma ve restorasyon çalışmalarını üniversiteye bağlı olarak destekledi.

Antalya bölge müzesi, Antalya'da, Anadolu'nun önde gelen müzelerinden. Antalya ve çevresinden derlenen arkeolojiye ilişkin buluntular önce Panaya kilisesi'nde toplandı (1923), daha sonra Yivliminare camisi'nde (1934-1969), sonunda yeni müze yapısında ziyarete açıldı (1972). Lykia, Pisidia, Pamphylia bölgelerinde yapılan kazı ve araştırmalarda ele geçen yapıtlar, 12 salon ve açık hava bölümünde sergileniyor. Yontmataş, yenitaş, bakırtaş, tunç çağları, mykenai, yunan, hellenistik, roma ve bizans yapıtları arasında mermer lahitler, tanrı ve imparator heykelleri, çeşitli dönemlerden sikkeler önemlidir.

Bk. resim sayfa 670

Antalya elektrometalürji sanayi işletmesi, 1960'ta Etibank ve Fransız Perchiney Şirketi'nin ortaklığı ile kuruldu. Türkiye'de kurulan ilk ferrokrom ve karpit fabrikasıdır. 1970'te tümü Etibank tarafından satın alındı. Yılda 10 000 ton düşük

Antalya "altın portakal" film festivali (1986) sonuçları açıklanırken
İsa Çelik arşivi

Ziya Ülgenciler

Av lahdi
Perge İ.S. II. yy.
Antalya bölge müzesi

Ziya Ülgenciler

Antalya bölge müzesi'nin dıştan görünümü

karbonlu ferrokrom, 30 000 ton karpit (kalsiyum karbür) üretim kapasitesi olan fabrikanın tesisleri, ferrokrom ve silikoferrokrom, ferrosilisyum, karpit ve sederberg birimlerinden oluşmaktadır. Hammaddesinin % 50'si ABD ve Kanada'dan getirilen ferrokromun önemli bir bölümü Antalya limanından ihraç edilir. Karpit ise, daha çok iç tüketimde kullanılmaktadır.

Antalya etnografya müzesi, Yivliminare camisi'ndedir. Arkeolojiye ilişkin vapıtların Antalya bölge müzesi'ne aktarılmasından sonra, yeniden düzenlenerek ziyarete açıldı (1974). Müzede, Antalya ve çevresine yerleşmiş yörük ve Türkmenler'e özgü giyim-kuşam, mutfak eşyası, işlemeler, dokumalar, çorap, heybe, kilim vb. yapıtlar sergileniyor.

Antalya havaalanı, Antalya ilinde sivil ve askeri amaçlarla kullanılan havaalanı. Kent merkezine 13 km uzaklıkta kurulan alan, 1947'de hizmete açıldı. Tarifesiz dış hat seferleriyle iç hat seferlerine açık olan alanın yıllık pist kapasitesi 16 900 iniş-kalkış, terminal kapasitesi 3 milyon yolcudur. Ancak, alanı kullanma düzeyi bu kapasitenin altında kalmaktadır. 1988'de alana yapılan toplam 11 624 iniş-kalkışta 993 394 yolcu taşınmıştır.

ANTALYA kanyonu, denizaltı vadisi. Antalya havzasının kuzey kenarında, kıta yamacına dik yamaçlı, tipik bir kanyon biçiminde gömülmüştür. 1 000 metreyi aşan derinliklere kadar izlenir.

ANTALYA körfezi, Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki en büyük ve en derin girintisi. Antalya körfezi, birbirine doğru yaklaşan Batı Toros sıraları arasında, K.'e doğru kara içine 70 km kadar sokulur. Kabaca üçgen biçimindedir. D. ve özellikle B. kıyılarının çoğu yerde dik yarlar halinde olmasına karşılık, K. köşesinde oldukça geniş alüvyal düzlükler, plajlar vardır. Şelften hemen hemen yoksun olan körfez, bir bakıma Doğu Akdeniz abisal alanının Anadolu içine sokulmuş bir girintisidir. Bu girintiye "Antalya havzası" denir. Derinlik, kıyıdan itibaren hızla artar ve dik bir yamaçla 3 000 m'den derin diplere inilir. Bu yamaç, "Antalya kanyonu*" adı verilen bir denizaltı vadisi ile yarılmıştır. Körfezin kıyıları birçok antik kent kalıntıları, karlı dağlarla sıcak plajları bir araya getiren doğal güzellikleri ve uzun yaz mevsimi nedeniyle Türkiye'nin başlıca turizm alanlarındandır.

ANTALYA ovası, B. Toros dağlarının etekleri ile Antalya körfezinin K. kıyıları arasında, tepelik ve düzlüklerden oluşan üçgen biçiminde alçak alan. B.'dan D.'ya yavaş yavaş daralır. Alanya dolaylarında sona erer. Yapı bakımından farklı iki bölümden oluşur. Aksu vadisi ile Teke dağları arasındaki Antalya kentinin de bulunduğu B. bölümü, kıyıda 25-30 m yükseklikteki dik yarlarla başlayıp, basamak basamak yükselen üç taraça halindedir. Kıyıdan itibaren 40-100, 190-220 ve 260 -300 m yükseklikte hafif eğimli düzlükler oluşturan bu taraçalar, Toroslar'dan kireçtaşlarını eriterek gelen yeraltı sularının ve Düden çayının çökelttikleri travertenlerden meydana gelir. Denizaltında da devam eden travertenlerin toplam kalınlığı birkaç yüz metreyi geçer. Antalya ovasının D. bölümü Aksu, Köprü, Manavgat ırmağı gibi akarsuların kıyıda yığdığı yer yer bataklık, alüvyal düzlükler ve bunlar arasında alçak tepelikler halindedir. Ovanın bu bölümü tarım bakımından en verimli kısmıdır. Oysa B.'daki traverten taraçalarının yüzeyinde lapyalar, erime artığı kayalık yerler ve kızıl renkli kalıntısal topraklar (Terra rossa) yaygındır. Burada tarım ancak küçük tarlalarda yapılır. Her iki bölümün kıyılarında yer yer geniş kumsallar uzanır.

Antalya radyosu, 2 kW gücünde bir il radyosu olarak yayına başladı (haziran 1962). 1.5.1965'te Türkiye Radyo-Televizyon kurumu'na devredildi. 1973'te orta dalga 891 kHz üzerinden yayın yapan 600 kW gücünde bölge radyosuna dönüştü. 1974'ten sonra TRT-I ortak yayınına bağlandı. Bunun yanı sıra, 30 kW gücünde Antalya vericisiyle, çok kısa dalga 91,6 MHz üzerinden TRT-III yayınları sürdürülüyor.

Antalyaspor, spor kulübü. Antalya'da İlkışık, Ferrokrom, Suspar takımlarının birleşmeleriyle kuruldu (1966). Forma rengi, kırmızı-beyaz. Kurulduğu yıl Türkiye ikinci liginde oynamaya başladı. Grup şampiyonu olarak birinci lige yükseldi (1981-1982). Küme düştü (1984-1985), yeniden grup şampiyonu olarak birinci lige çıktı (1985-1986). Ama 1987'den itibaren tekrar ikinci ligde oynamaktadır.

Antananarivo
Analakely mahallesinde
"Zuma" pazarı

ANTANANARİVO, esk. **Tananarive,** Madagaskar'ın başkenti, orta kesimdeki yüksek bölgede, İmerina'nın ortasında, 1 120 - 1 460 m yükseltide; 1 050 000 nüf. (1990). Üniversite. Yönetim ve kültür merkezi. Birçok ticaret ve madencilik şirketinin, bankaların, sigortacılık şirketlerinin bulunduğu kentte sanayi de gelişmiştir: tarım ürünlerini işleyen tesisler; otomobil montajı; dokumacılık; deri işleme; kâğıt fabrikası; vb. —*Antananarivo eyaleti,* adanın iç kesiminde, 58 283 km²'lik bir alanı kaplar; ülkenin en kalabalık (3 196 000 nüf.) [1985].) eyaletidir.

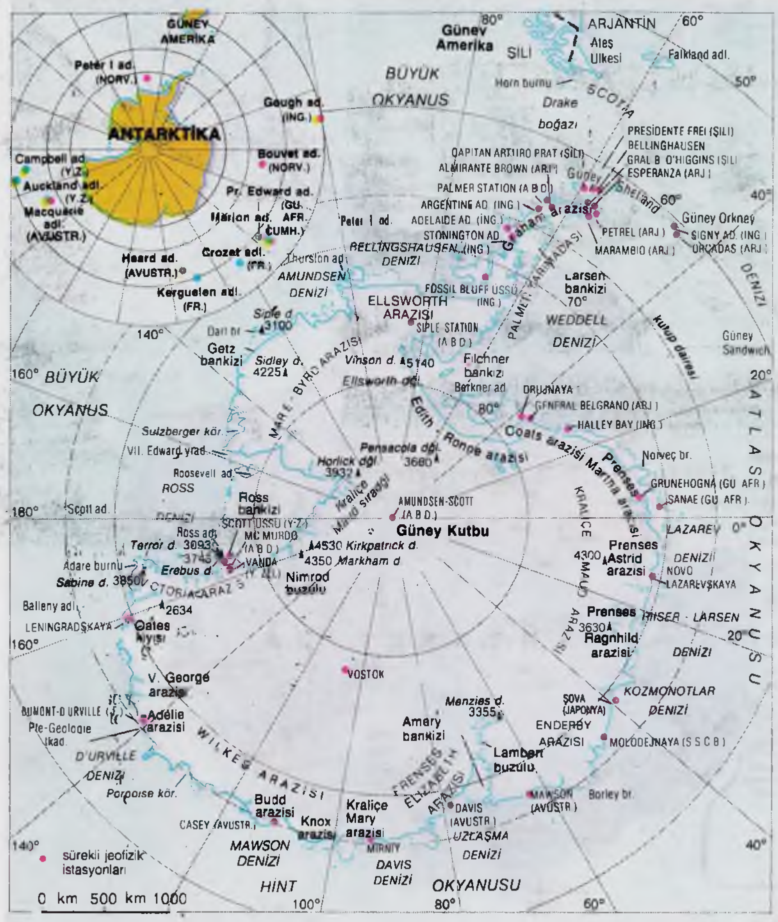
ANTANDROS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da Troas bölgesinde antik kent. Balıkesir'in Edremit ilçesi, Altınoluk bucağında, Altınoluk ile Avcılar köyü arasında bir tepeye kuruluydu. Strabon'un leleg kenti olarak söz ettiği Antandros, konumu nedeniyle Persler, Mytileneliler, Atinalılar arasında el değiştirdi. Roma döneminde Asia eyaletine bağlandı. Bizans döneminde piskoposluk merkezi oldu. Yerleşme, Artemis kaplıcalarının bulunduğu Astyra (Ilıca) köyünü de kapsıyordu.

ANTANT, -tı (fr. *entente*). **1.** Anlaşma, uyuşma; karşılıklı anlayış, uyum. **—2.** Devletler arasında siyasal işbirliği, uzlaşma, anlaşma. **—3.** *Antant kalmak,* anlaşmak, mutabakata varmak.

ANTARADOS. Tar. coğ. Fenike'de kent, anakarada Arados kentinin ve adasının (günümüzde Ruad adası) karşısında, sonradan Tartosa diye adlandırıldı.

ANTARES, Akrep* takımyıldızının α yıldızına verilen arapça kökenli ad; karşıt -Mars anlamına gelir (Mars gezegenine benzeyen kırmızımsı renginden dolayı). Yaklaşık 1 733 günlük dönem boyunca kadiri, 1,9 ile 1,2 arasında değişir. Tayf tipi M0. Uzaklık: 170 ıy. Dev kırmızı bir yıldızdır ve Güneş'ten 1 900 kez daha parlaktır; çapının Güneş'in 500 katına ulaştığı sanılmaktadır. Antares'e 2,6″de, kadiri 6,5 , tayf tipi A3 olan bir yıldız eşlik eder; bu yıldız ancak güçlü aygıtlarla sezilebilir ve ana bileşen çevresindeki dolanım süresi 853,4 yıldır.

ANTARKTİKA ya da **ANTARKTİD,** Güney yarıkürede kıta ve adalardan oluşan bütün (aşağı yukarı, 60° G. enleminin ötesinde). Antarktika terimi bazı coğrafyacılara göre, kıta kütlesini (buna *Antarktid* adı verilir)çevreleyen okyanus kuşağını (Güney okyanusu) da kapsar; ama burada yalnızca kıta kütlesi incelenecektir.

başlıca veriler

Yüzölçümü (km² olarak): 16 500 000 (bunun 140 000 km²'si adalar, 200 000 km²'si çıplak kayalar, 12 160 000 km²'si buzlarla örtülü kıta, 2 400 000 km²'si buzsuz kıta sahanlığı, 1 600 000 km²'si yüzer buzlarla kaplı kıta sahanlığından oluşur).
Yarıçapı (km): 2 200 - 2 300.
Yükseltisi (m): ortalama 2 300 (yüzer sahanlıklar da katılırsa 2 040). En yüksek yerinde 4 270 (buz), 5 140 (kaya: Vinson dağı).
Kıyıların uzunluğu (km): 24 000.
Kayalık tabanın tepesi (m): ortalama: 1 900.En yüksek yerinde:3 000(yaklaşık).
Yerkabuğunun kalınlığı (km): Batı Antarktika'da: 25-30 km; Doğu Antarktika'da: 35-48 km.
Rüzgârın en yüksek hızı (km/sa): 320.
Yağışlar (mm): İç kesimde: 50-100. Kenarlarda: 200-500.
Sıcaklık (°C): mutlak minimum: -88,3°C (1960 ağustosunda Vostok'ta). Ortalama minimum: -58°C (Vostok).
Buz kalınlığı (m): ortalama 2 200-2 600. En kalın yerinde: 4 335.
Buz hacmi (milyon km³): 27-33 arası (yüzer bölüm = % 1).

COĞRAFYA

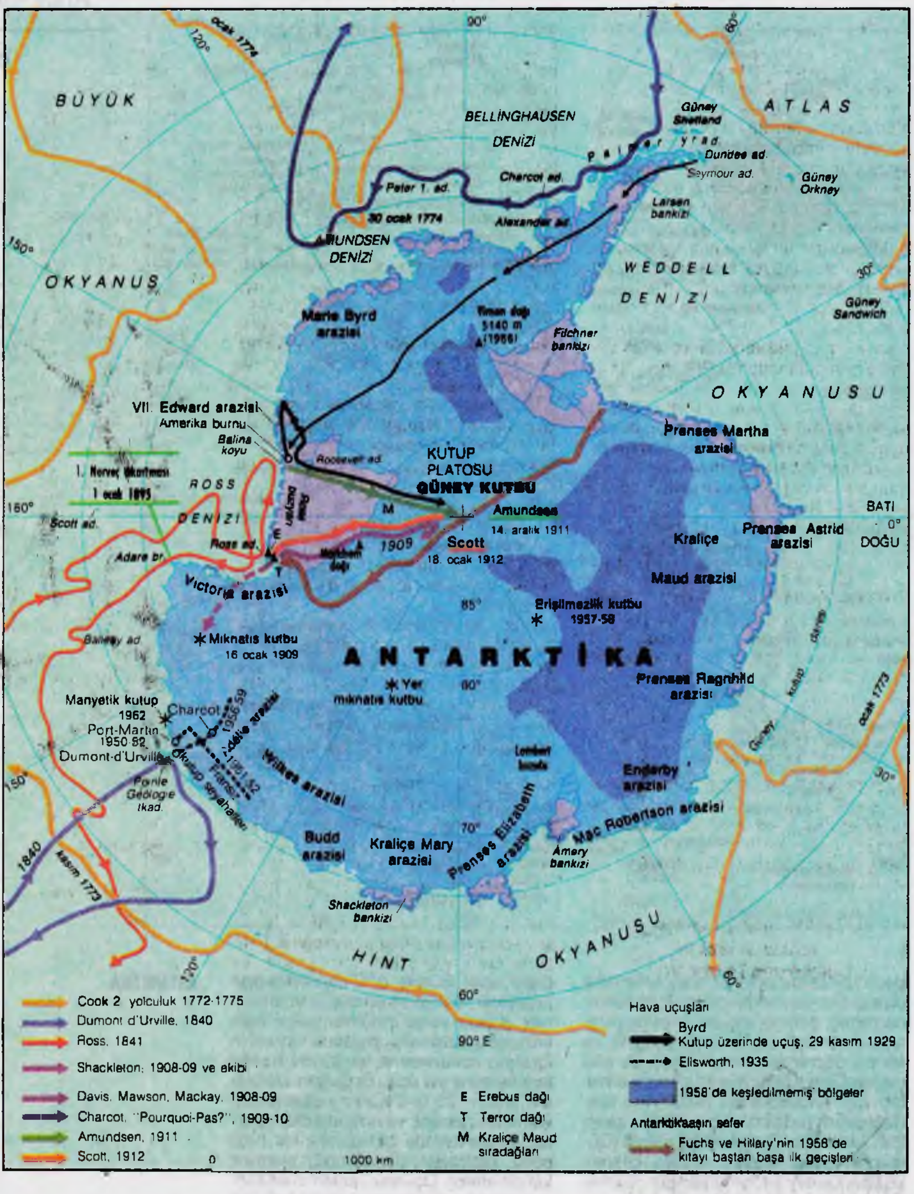
• *Jeomorfoloji.* Çok büyük bir buz kütlesiyle kaplı (buz kütlesi üzerinde yalnızca, 4 000 m'yi aşan birkaç kayalık doruk yükselir) yüksek bir kütle olan Antarktika (kıta bölümü), kıtayı baştan sona aşan sıradağların iki yanında uzanan iki bütünden oluşur: *Doğu Antarktika* ve *Batı Antarktika.* Gondwana kıtasının kalıntısı olan Doğu Antarktika, önce düzleşmiş, sonra tortul, kalın ve karasal ya da yanardağ kökenli birikintilerle örtülmüş billurlu bir kalkandır (Cambriaöncesi ve Kaledonya devirlerinden kalma). Deprem olayları görülmeyen (kalın yerkabuğu) Doğu Antarktika, kenarları kırık diklikleriyle sınırlanan derin havzalara bölünür. Batı Antarktika (Antarktika yarımadasından Ross denizi'ne kadar), birbirini izleyen, kıvrılmış (Kretase devri-Üçüncü Zaman), volkanik ve sık sık depremlerden etkilenen bir ada yayları (üçte ikisi su düzeyi altında) dizisidir. Batı Antarktika'nın yapısı And sıradağlarının yapısına benzetilebilir; zaten Batı Antarktika, Scotia denizi yoluyla (Güney Shetland adaları, Güney Orkney adaları, Güney Sandwich adaları, Güney Georgia) And dağlarına bağlıdır.

• *İklim.* Antarktika, dünyanın en sert ikliminin egemen olduğu, itici bir çevredir. İç kesimi aşırı derecede soğuktur; yüksekti, uzun kış gecesi ve buz üstünde yansıma, olumsuz bir radyasyon bilançosunun ve yüksek basınçların oluşmasına yol açar. Rüzgârlar zayıf, nem oranı ve yağışlar azdır. Sürekli 0°C' ın altında olan sıcaklıklar, dünyanın en düşük sıcaklıklarıdır. Kıtanın kenar bölümlerinde yükseltinin hızla azalması, okyanus havasının içerilere sokulmasına ve büyük basınç farklılıklarına yol açar. Soğuğun azalmasını (yazın: -25 ile 0°C) ve yağışların çoğalmasını, sıcaklık ve rüzgârlardaki apansız artışlar (saatte birkaç yüz km hızla esen kasırgalar döneminde) olumsuz yönde etkiler. Üçüncü Zaman'ın ortasından başlayarak yavaş yavaş oluşan birleşik içbuzulun (inlandsis) kalınlığı, birkaç kilometreyi bulur. Bu, yüzeyi kubbe biçimde, soğuk tipte bir buzuldur. Karlarla çok az beslenen tepe bölümü, buzul beslenme alanı (buzul oluşumu ve ağır hareketler) görevi yapar. Daha bol kar yağışı alan kenar kesimlerin rejimi, boşaltıcı bu-

ANTARKTİKA

Adélie arazisindeki fransız Dumont-d'Urville üssüyle bağlantı sağlayan kutup gemisi

ANTARKTİKA'NIN KEŞFİ

zul tipindedir: buzul örtüsünden hızlı akışlı buzul dilleri ayrılır ve yüzer sahanlıkları besler. Kıyı, özellikle, buz yalıyarlarından oluşur.

•*Fauna ve bitki örtüsü.* Fiziksel çevre koşullarının kötülüğü kıtada yaşam koşullarını çok zorlaştırır: ancak kar bulunmayan çanaklarda ("vahalar") ve kıyıdaki ender kayalık bölümlerde (yalıyarlar, kumsallar) canlılara rastlanır. Antarktika'da bütünüyle karada yaşayan omurgalılar yoktur. Kıtanın en önemli hayvanları olan foklar ve penguenler, zamanlarının büyük bölümünü karada geçirmelerine karşın, aşağı yukarı yalnızca denizde yaşayan hayvan türleriyle beslenirler. Karada yaşayan en büyük organizmalar, böceklerdir. Bitki örtüsü özellikle likenlerden (400'ü aşkın tür), suyosunlarından ve karayosunlarından oluşur. Yalnızca iki fanerogam ailesi saptanmıştır: karanfilgiller (2 tür); buğdaygiller (3 tür). Antarktika'nın ekosistemleri az sayıda tür çevresinde gelişmiş olduğundan, beslenme zincirleri hem çok kısa, hem de çok az dallıdır. Bir kattaki her nicel değişiklik, hemen ve çok kapsamlı olarak öbür halkalara yansır: bunun nedeni, genellikle tek çeşit besinle beslenen hayvanların, beslenme rejimlerini değiştirememeleridir.

Wiencke Island'daki Dayne tepesi (Palmer takımadaları)

TARİH

Güney kutbunu çevreleyen büyük bir kıtanın varlığı daha Antikçağ'da sezilmişti. Rönesans döneminde, Oronce Fine ve Ortelius, hazırladıkları haritalarda büyük bir "Güney arazisi"ne yer verdiler. Büyük okyanus'un kâşifleri bu varsayımsal kıtanın sınırlarını güneye doğru kaydırdılar. Ama Louis XV döreminde hâlâ bu "çok büyük kıta"nın ancak 45° enleminden başladığı düşünülüyordu: aslında Fransa kralının gönderdiği Kerguelen de Trémarec, 1772'de, 60° enlemi dolaylarında yalnız birkaç ıssız ada bulabildi ve adalara onun adı verildi. Antarktika bankizine, 1774'te, 71° enlemi ötesinde, James Cook ulaşabildi. XVIII. yy.'ın sonunda, Atlas okyanusu'nun güneyinde yer alan, kıtaya yakın adalara balina avcıları ulaştı. Çar Aleksandr I adına buraya gelen Bellingshausen, 1821'de Aleksandr I ve Pedro I adalarını buldu. Aynı yıl amerikalı Palmer kıtayı gören ilk kişi oldu. Gördüğü yerler, Ateş ülkesi'ne doğru uzanan Antarktika (ya da Palmer) yarımadası dağlarıydı.

1840'ta Dumont d'Urville kıyıdaki bir adadan hareketle, Louis-Philippe adına Adélie arazisine el koydu; bu arada amerikalı Wilkes, 2 500 km'lik kıyı bölümünü denizden izledi ve bu kıyılara onun adı verildi. Ertesi yıl ingiliz J. C. Ross, Victoria arazisini ve gemilerinin adlarını verdiği büyük Erebus ve Terror yanardağlarını buldu.

Antarktika'nın keşfine ancak yüzyılın sonunda gerçekten girişilebildi. 1895'te norveçli Kristensen ve Borchgrevink, asıl kıtaya ilk kez Victoria arazisinin uç bölümünden çıkmayı başardılar. Kıtada ilk kez bir kış geçirenler belçikalı Gerlach ile ona eşlik eden Amundsen'di (1897-1899). Berlin Coğrafya kongresi'nden (1900) sonra, uluslararası işbirliğinin başlatılması, birçok ülkenin "beyaz kıtanın" keşfi için birlikte hareket etmelerini sağladı. O tarihten sonra kıtanın kıyıları İngiltere (Robert Falcon Scott, 1901-1904), Almanya (Drygalski, 1901-1903), İsveç (Otto Nordenskjöld, 1901-1903; seferi neredeyse bir felaketle sonuçlanacaktı) ve Fransa'nın çabalarıyla tanındı (Jean Charcot, 1903-1905 ve 1908-1910); bu kâşifler, Antarktika yarımadasında ve daha doğudaki kıyılarda incelemeler yaptılar.

Keşfin son evresini kutbun fethi oluşturdu; bu evre keşifler tarihinin dramatik bir dönemidir. 1908'de İrlandalı Shackleton, kutbun 150 km yakınına ulaştı. Zafer, 14 aralık 1911'de hedefe ulaşan Amundsen ile geldi. 34 gün sonra aynı başarıyı yenileyen Scott ise, dönüşte dört arkadaşıyla birlikte öldü.

Daha sonraki yıllarda kıta, büyük ölçüde uçaklar yardımıyla hızla tanındı: ilk uçak gezisini 1921'de Shackleton yaptı. Onu 1928'de avustralyalı H. Wilkins ve özellikle amerikalı R.E. Byrd izledi; Byrd, 29 kasım 1929'da kutbun üzerinden uçtu ve 1933-35 arasında pek çok uçuş gerçekleştirdi.

Sistemli bilimsel araştırma dönemi, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra başladı. Bu dönemde, Fransa'da, Paul-Émile Victor'un girişimiyle kurulan (1947) Kutup seferleri derneği önemli çalışmalar yaptı.

Uluslararası jeofizik yılı'nda (1957-58), SSCB, "ulaşılmazlık kutbu"na ulaşmayı başardı. İngiliz E.V. Fuchs ile Everest fatihi yeni zelandalı E. Hillary ise kutup nok-

tasından geçerek kıtayı ilk kez baştan sona aştılar.

Antarktika'nın iç kesimlerine girilmesini izleyen dönemde başlıca olay, kıta topraklarının Güney yarıküredeki çeşitli devletlerle keşte katılmış devletler arasında bölüştürülmesiydi. Böylece Antarktika, 1934' te yapılan bir anlaşmayla çeşitli "dilim"lere ayrıldı. Ama pek çok çatışmalara yol açmış, modası geçmiş bir emperyalizmin bu son girişimi, 1959'da, Washıngton'da on iki devletin imzaladığı bir anlaşmayla yarım kaldı ve kıtanın tümüyle askerden arındırılması karara bağlandı. Çeşitli ülkelerin ileri sürdükleri haklar geçersiz sayılmadıysa da askıya alındı. Anlaşma ayrıca, kıtada "askeri nitelikli her çeşit önlem" alınmasını da yasaklıyordu.

Kıtada ilk önemli dağ tırmanışı, 1908' de Erebus'ta gerçekleştirildi (3 794 m). Kıtanın en yüksek noktasını oluşturan Vinson tepesi (5140 m), N. Clinch yönetimindeki bir amerikan grubu tarafından fethedildi (1966).

ANTARKTİKA (İngiliz—sı),1962'de kurulan ingiliz sömürgesi. Antarktika'nın İngiltere'ye bağlı kesimini (bir bölümünde Arjantin ve Şili hak iddia etmektedirler), Güney Shetland adalarını ve Güney Orkney adalarını içine alır.

ANTARKTİKA okyanusu, Güney okyanusu'nun eski adı.

ANTARKTİSİT a. (fr. *antarcticite*; *Antartika*'dan). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum klorür ($CaCl_2,6H_2O$); Antarktika'da bulunmuştur.

Antbirlik (Antalya pamuk tarım satış kooperatifleri birliği), 1952'de Antalya'da kuruldu. Devlet adına destekleme alımları yapmakla da görevlendirilen Birlik 5 kooperatiften (Antalya, Kınık, Manavgat, Serik, Yeniköy) oluşur. 20 396 üyesi vardır. 5 çırçır ve prese fabrikasına, bir pamuk yağı, bir iplik fabrikasına ve ziraî ilaçlamada kullanılan 8 uçaklık bir "Uçak işletmesi"ne sahiptir. Birlik, bağlı kooperatifler aracılığıyla ortaklarından alarak işlediği pamuğun önemli bir bölümünü ihraç etmektedir. Başlıca katılımları Antalya pamuklu dokuma, Gima, Kepez hidroelektrik, Frigo nakliyat ve Yemtaş'tır.

ANTEDON a. (yun. *anthedon*, muşmula'dan) Derisidikenliler grubundan hayvan. (Beş kollu larvası bir sapla yere tutunur; daha sonra sap kopar, erişkin hayvan serbest yaşamaya başlar [bu evrede hayvanın dallanmış on kolu vardır]. Antedonun çatal kollu bir türü Avrupa kıyı denizlerinde yaşar. Denizlaleleri sınıfı.)

ANTEF, XI. sülaleden Orta İmparatorluğun (yaklş. İ.Ö. 2130-2069) kurucuları olan ilk üç firavunun adı. Bu firavunlar, Herakleopolis sülalelerinin (X. sülale) iktidarına son vererek merkezi yönetimin saygınlığını yeniden sağladılar ve krallığı refaha kavuşturdular; böylece ilk ara dönemdeki karışıklıklardan sonra monarşinin birliğini kurdular; Teb'i ilk kez başkent olarak seçtiler (kendileri buranın yerlileriydi). —XVII. sülaleden (İ.Ö.1600'e doğr.) bu adı taşıyan üç hükümdar daha vardır.

ANTEFLEKSİYON a. (fr. *antéflexion*; lat. *ante*, ön, ve *flexus*, bükülme'den). —Kad. hast. Dölyatağının normal anatomik durumu. (Dölyatağının ekseni, dölyatağı boynunun ekseniyle aşağıda önde 120 derecelik bir geniş açı yapar. Antefleksiyon,anteversiyonla birlikte dölyatağının öne büküklüğünü sağlar. Bu durum,hastalıklı bir biçimde artarak, hiperantefleksiyona neden olabilir.)

ANTEKLİZ a. (fr. *antéclise*). Jeomorfol. Yeğinliği zayıf ve dirsek yarıçapı büyük epirojenez devinimlerinin etkisinde kalmış ve platforma denk düşen yükselmiş bölgesel birim. (Bu terim eski masifleri, kalkanları ve kenar kabartılarını yeniden gruplamaya olanak verir.) [Karşt. anl. ÇANAK* PLATFORM.]

ANTEL (Sadrettin Celal), türk eğitimci (İstanbul 1890-*ay.y.* 1954). Hukuk mektebi müderrislerinden ve adalet bakanlarından Mahmut Celalettin Bey'in oğlu. Fransa'da Saint-Cloud yüksek öğretmen okulu'nda ve Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Yurda dönüşünde Ankara'da öğretmen okulu müdürlüğüne ve pedagoji öğretmenliğine atandı (1913). Uzun süre çeşitli öğrenim kurumlarında öğretmenlik yaptı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi pedagoji kürsüsü'ne profesör oldu (1936). Çocuklardaki zekâ ve düşünce gelişimi üzerinde çalışmalarda bulundu. Çocuk eğitiminde aile ve okula düşen pay, eğitimin evrimi, öğretmenlik mesleğine yönelme ve ahlak eğitimi gibi konuları işlediği *Pedagoji* (1930) adlı yapıtı, uzun yıllar öğretmen okullarında ders kitabı olarak okutuldu. Standford-Binet zekâ testinin Türkiye'de de uygulanmasına önayak oldu. Sınıf muallimi adlı haftalık bir eğitim ve Bizim mecmua adlı on beş günlük bir çocuk dergisi yayımladı. Başlıca yapıtları: *Yeni terbiye ve tedris tekniği* (1931), *Test usulü* (1932), *Maarifimiz ve meseleleri* (1939), *Umumi didaktik* (1948), *Terbiyede ölçü* (1954).

ANTEL (Necip Celal), türk besteci (İstanbul 1908-*ay.y.* 1957).Küçük yaşta keman öğrendi. Bir hastalık sonucu gözlerini yitirdi. *Viyolonsel konçertosu* ve *keman sonatı* gibi "klasik" yapıtlarından çok, türkçe tango türündeki besteleriyle tanındı: *Sarı yapıncak, Ayrılık, Özleyiş, Kimse sevgimi bilmez, Geçmiş zaman olur ki, Bir an için, Damla damla, Suna.*

ANTELAMİ (Benedetto), italyan heykelci (XII. - XIII.yy.). 1200 yılı dolaylarında antikçağ üslubuna gerçek bir dönüşle, italyan gotik heykel tarihini başlattı. 1178'de Parma katedrali için yaptığı *Çarmıhtan indiriliş* heykeli, açıkça roma üslubunu dile getirir. Sanatçının, katedrale bitişik vaftiz binasında yaptığı tam oymalarda ise gelişmiş bir anatomi bigisi gözlenir. Vercelli S. Andrea kilisesi kabartmalarındaki (1220-1225) gotik biçimlerin uyumu kusursuzdur, ama bunların Antelami tarafından yapıldığı kesin değildir.

uydularla telekomünikasyonda kullanılan bir ikincil yer istasyonunda 3 m çapındaki anten

Fransız Thomson-C.S.F. şirketinin, Tiger marka devingen taktik gözetleme yer radarının anteni

ANTELİKS a. (fr. *anthélix*). Anat. Heliksin içinde ve ön bölümünde yer alan kulak kepçesi kıvrımı.

ANTEN a. (fr. *antenne*). **1.** Bir alıcı ya da verici radyo donanımının uzaya radyo dalgaları yaymak ya da uzaydaki radyo dalgalarını almak amacıyla tasarlanmış bölümü. (Bir alıcı anten birçok alıcıya hizmet ediyorsa *ortak anten* adını alır.) [Bk. *ansikl.* böl. Radiletiş.] **—2.** Duyarga. **—3.** Sezme gücü; gizli bilgiler alma olanağı; *Güçlü antenleri olmak.* **—4.** *Arg.* Akıl, kafa: *Antenleri çalışmıyor.*

—Ask. denizc. Deniz altına yerleştirilen bir mayının, dokunulduğunda patlamaya yol açan dış bölümü (kapsül, tel, çubuk vb.).

—Balıkç. Bir olta mantarının üstünde bulunan ince parça. (Avlanmak için suya atıldığında oltada hassas bir denge sağlamak için yalnız anten sudan dışarıda kalmalıdır.)

—Cerr. *Cerrahi anten*, bazen hava taşıtlarıyla donatılan, uzman personelden oluşan ve yaralıların toplanmasıyla, ilk yardımların ve acil ameliyatların yapılmasıyla görevlendirilen küçük cerrahi servis. (Cerrahi antenler çeşitli kamu kuruluşlarına ya da özel sigorta şirketlerine bağlı olabilirler.)

—Havc. *Anemometre anteni* ya da *Pitot anteni* göreli rüzgârın akış hızını belirlemek için havatünelinde ve uçaklarda kullanılan dış delik; statik ve dinamik basınçları algılar. || *Gizli anten*, kanat, gövde ya da kuyruk takımının yüzeyiyle aynı düzeyde olan radyoelektrik anten; bu anten yalıtılmış halde dış kaplama içine yerleştirilir ve dolayısıyla hiçbir aerodinamik iz artışına yol açmaz. || *Radyogonyometre anteni*, verici bir radyogonyometri istasyonunun verini belirlemeye yarayan anten.

—Radyotekn. *Kesik piramit anten*, dikdörtgen tabanlı, iki yüzü paralel, iki yüzü eğik huni biçiminde anten. || *Yatay dalga anteni*, yürüyen dalgalı, yöneltilmiş alıcı anten. (Uzunluğu dalga boyunun birçok katına ulaşan, yatay, yere yakın metal bir telden oluşur. Bu tel, alıcıdan vericiye doğru yönlendirilen ve yer üstündeki kablonun özempedansına uyarlanan bir dirençle en uzak ucundan topraklanır. Yatay dalga anteni, yere yakın elektrik alanının boyuna bileşenine duyarlıdır; boyuna bileşense, dalga boyu büyüdükçe ve toprağın iletkenliği azaldıkça daha çok önem kazanır.)

—Zool. DUYARGA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Radiletiş. Her tür anten, ayrım gözetilmeksizin, bir verici anten ya da bir alıcı anten gibi düşünülebilir. Bir antenin özellikleri, verici olarak kullanılırken belirlenir; alıcı olarak kullanıldığında taşıyacağı özelliklerse, verici özelliklerinden kolayca çıkarılabilir; ama bu işlem için özeğrilerin antenden yeterince uzakta bulunan "uzak ışıma bölgesi"ne göre belirlenmesi gerekir.

• *Antenlerin özellikleri.* Bütün antenler az çok yönlendirilmiştir. Her yönde eşit ışıma yapan *izotrop anten*, kuramsal bir modeldir ve karşılaştırma için kullanılır. *Eşyönlü* antenler, genellikle yatay bir düzleme yakın bütün doğrultularda hemen hemen eşit yeğinlikte ışıma yaparlar. Yönlendirme özellikleri, bütün antenler için tasarımlarının temel öğeleridir. Bu özellikler ışıma yeğinliği, yönlendirme ve kazanç gibi büyüklüklerle belirlenir.

Bir anten, yönlendirme koşullarından başka, aşağıdaki koşulları da karşılamalıdır: enerji verimi, mekanik özellikler, boyutlar ve geometrik biçim, aerodinamik özellikler, atmosfer etkenlerine dayanım, maliyet fiyatı ve oldukça geniş bir frekans

Benedetto Antelami
Eylül ayı
Parma vaftizhanesi heykeli
XIII. yy. başı

dekametrelik dalgalar için perde anten (Issoudun'daki [Indre] Télédiffusion de France şirketinin, radyo verici merkezi)

bandında doyurucu niteliklerini koruma. Nihayet, özellikle uzay radyoiletişimde kullanılan ve çok yüksek frekanslarda çalışan alıcı antenlerde, gürültü sıcaklığı ile iyilik katsayısı göz önüne alınır; gürültü sıcaklığı anten uçlarında görülür ve elektronların çalkalanma gürültüsünün ölçüsünü oluşturur; iyilik katsayısı ise, gürültü sıcaklığı ile desibel türünden maksimum kazancın fonksiyonudur.

Yukarıda sıralanan ve verilecek hizmete göre belirlenen çeşitli ölçütler uyarınca tasarlanmış antenler, çok çeşitli biçim ve boyutlarda üretilir: ama tümü belli tipte basit öğeler birleştirilerek elde edilir.

• *Anten öğeleri.* Antenin beslemeli öğeleri doğrudan alıcıya ya da vericiye bağlanır; beslemesiz öğelerse, alıcıya ya da vericiye doğrudan bağlı değildir; beslemeli öğe ile indükleme ya da elektromanyetik ışıma yoluyla eşleştirilir.

Beslemeli öğeler, çoğu kez tam ya da yarım dalga boyu uzunluğundaki tellerden oluşur ve dipol adı altında anılırlar; bazen uzun telli antenlerde olduğu gibi daha uzun teller de aynı işlevi görür; ayrıca, basit biçimli levhalar ve üç boyutlu parçalar da bu amaçla kullanılabilir. Öte yandan kısa dalga boylarında, beslemeli öğeler *huni anten* adı verilen huni biçiminde dalga kılavuzları ya da *helisler* olabilir.

Beslemesiz öğelerse, ya yayılma doğrultusunda, beslemeli öğelerin önünde yer alan yöneltîciler ya da arkasına yerleştirilen yansıtıcılardır. Yöneltici öğe olarak, çoğu kez yaklaşık yarım dalga boyu uzunluğunda teller kullanılır. Yansıtıcı öğelerse gerek iletken düzlemler, gerek hemen hemen aynı işlevi gören tel ağlar, gerekse bir döner parabolit kapağı biçimindeki yansıtıcılar olabilir; ancak bu parabol yansıtıcıların odak noktalarına, birincil kaynak olarak, bir huni anten ya da bir dipol yerleştirilir.

Nihayet, kimi *dielektrik antenler*'in ya da *yüzey dalga antenleri*'nin oluşturulmasında dielektrik gereçlerden yararlanılır.

• *En yaygın anten türleri.* Eşdeğer özellikte antenlerin boyutları, genellikle, kullanılan dalga boyuyla orantılıdır. Dalga boyları kilometrelerce uzunluğa ulaşabildiği gibi, bir santimetrenin altına da düşebilir; bu yüzden antenlerin yapısını büyük çapta etkiler; dolayısıyla anten türlerini, azalan ya da artan dalga boylarına göre sınıflandırmak yerinde olur.

Miryametrelik ya da kilometrelik dalga boylarında kullanılan *örtü antenler*, birbirine koşut yatay tellerden, *şemsiye antenler* ise, bir merkez desteğin tepesine tutturulan eğik tellerden oluşur. Bu teller temel ışıma öğesi işlevi gören bir anten inişiyle vericinin bir ucuna bağlanır; vericinin öteki ucuysa bir toprak şebekesiyle topraklanır; ağ biçiminde bu tel şebeke, antenin boyutlarıyla orantılı bir alanı örter ve toprağa gömülebileceği gibi, toprak yüzeyine de yayılabilir. Örtü antenlerin yüksekliği birkaç yüz metreyi, uzunluğuysa kilometreleri bulur. Ne var ki, bu boyutlara karşın, bu antenler yeterince yöneltici değildir ve enerji verimleri ender olarak % 10'a ulaşır.

Alıcılar için, bu dalga boylarında çoğu kez kilometrelerce uzunlukta, toprağa yakın, yatay bir telden oluşan *yatay dalga anteni* kullanılır ve genellikle alıcıdan vericiye doğru yöneltilir. Ayrıca *çerçeve anten* denilen kapalı devre antenlerden de yararlanılabilir; bu türler dış ortamda ve sabit olarak kullanıldığında, boyutları birkaç metre ile otuz-kırk metre arasında değişir; iç ortamda kullanılan ve sabit bir eksen çevresinde dönebilen türlerin boyutlarıysa birkaç metreyi geçmez.

Kilometrelik ve hektometrelik dalga boylarındaki radyo yayınları için, dikey ışıma direklerinden yararlanılır; tek direk kullanıldığında, bu anten yatay düzlemde eşyönlü ışıma yapar; çok sayıda direkten oluşursa, birçok temel kulakçığın gerçekleşmesini ya da ışımalara karşı bir tek doğrultunun korunmasını sağlar. Bu direklerin yüksekliği genellikle çeyrek ya da yarım dalga boyu dolayındadır. Bu dalga boylarında, alıcı anten olarak çoğu kez, değişik uzunlukta teller ya da genellikle ferritten manyetik bir çekirdeğe sarılmış çerçeve antenler kullanılır.

İyonosfer yansımalı yayılma sayesinde, çok geniş bir alana radyoiletişim olanağı sağlayan dekametrelik dalga boylarında yönlendiriciliği çok yüksek olan anten ağları kullanılır; boyutları onlarca metre düzeyine ulaşan bu anten donanımı, birçok özdeş ışıma öğesinden ve yayılma doğrultusuna dik iki "perde" boyunca dizili yansıtıcılardan oluşur. Bu dalga boylarında çok kullanılan bir başka tür de, *eşkenar dörtgen anten*'dir; sivri uçlarından biri bakışımlı olarak alıcıya ya da vericiye bağlanan yatay konumlu bu antenin büyük köşegeni, anten alıcıya bağlanmışsa vericiye, vericiye bağlanmışsa alıcıya doğru yönlendirilir. Bu anten türleri, metrelik dalgalar için de kullanılabilir.

Desimetre ile milimetre arasında değişen dalga boyları için kullanılan antenler, küçük boyutlarıyla daha yüksek bir yönlendirme olanağı ve çok daha geniş bir tasarım serbestliği sağlar. Bu antenler çoğu kez, birincil kaynak adı verilen beslemeli bir öğeden ve bir yansıtıcıdan oluşur; beslemeli öğe olarak bir dipol, bir huni ya da bir helis kullanılabilir; yansıtıcı ise düzlem, parabol ya da ikidüzlemli biçiminde olabilir.

Santimetrelik dalga boyları dolayında, boyuna ışıyan öğelerden yani *puro anten* ve *dielektrik antenler*'den yararlanılır; bunların çalışma ilkesi, karmaşık biçimli, yalıtkan ve iletken karma yapıları boyunca oluşturdukları, hızlı ya da yavaş yüzey dalgalarıyla açıklanabilir. Özel konutlarda ve ortak yerleşim alanlarında, frekans kiplemeli radyo ya da televizyon yayınlarının alınması için çoğu kez *Yagi antenleri* kullanılır: boyuna ışımalı bu antenler, bir beslemeli dipol ile yansıtıcı ve yöneltici dipollerden oluşur; bu öğelerin tümü birbirine koşut konumda merkez noktalarından bir çubuğa bağlanır; çubuk ise vericiye doğru yöneltilir.

Hertz demetleri, uzay radyoiletişimi ve radyogökbilim için, yansıtıcıları genellikle parabol biçiminde olan antenler kullanılır; bunların çapları, yönlendirilen türden olduklarında onlarca metreyi, sabit olduklarında yüzlerce metreyi bulabilir. Bir anten, mekanik yöneltmeye elvermeyecek ölçüde büyük olursa, az çok otomatik ve statik bir elektronik düzenek yardımıyla, elektriksel olarak yönlendirilebilir; elektronik düzeneğin çalışma ilkesi ise, anteni oluşturan çok sayıda ışıma öğesinin uyarma evrelerini göreli biçimde değiştirmeye dayanır.

Öte yandan, eşit boyutlu antenlerin kazancı, kabaca çalışma frekansının karesiyle orantılıdır; öyleyse kuramsal olarak, çalışma frekansı yükseldikçe yüksek kazançlar kolayca elde edilebilir.

ANTENLİBALIK a. Göğüs yüzgeçleri saplı, karın yüzgeçleri boynunda, iskeleti az kemikleşmiş olan ve sırt yüzgecinin ön kılçığı olta ipi gibi uzamış bulunan kemikli balık. (Antennariidae familyası.)
—ANSİKL. Antenlibalıkların ağzı genişçe ve verevine yarıktır, bu sayede sürekli hareket halindeki sırt ipliğiyle kendine çektiği avları yakalayıp yutar. Derisi siğil gibi kabarcıklı, genellikle renk renk beneklidir. Bunlar sıcak denizlerin kıyılarında ya da mercan kayalıklarında yaşar. "Sargas balıkçısı" *(Pterophryne histrio)* denen türü yüzer suyosunlarının arasında yaşar ve bu yosunları yuva yapmakta kullanır.

ANTENOR, truvalı prens; yaşlı Priamos'un danışmanı ve Homeros'a göre de en bilge kişilerden biri. Sonraki efsaneler onu ihanetle suçlar. Bir Roma söylentisine göre de İtalya'ya çıkarak *Patavium*'u *(Padova)* kurmuştur.

ANTENOR, yunan heykelci (İ.Ö VI. yy. sonu); Kserkses tarafından Asya'ya götürülen Tyrannoktonoslar heykel grubunu yaptı. Atina akropolisindeki Kore 681 onun imzasını taşır ve Delphoi'deki Alkmeonidai tapınağı'nın doğu alınlığındaki heykelleri de belki onun yapıtıdır.

ANTEP → GAZİANTEP.

Antep cephesi, Milli kurtuluş savaşı başlarında, güneyde Fransızlar'a karşı kurulan milli cephelerden biri. İngilizler, ocak 1919'da, Mondros mütarekesi'ne aykırı olarak Antep'i işgal etti. Halk, işgalin geçici olduğu ümidini taşıdığı için, silahlı bir tepki görülmedi. İngilizler'in, Antep'i Fransızlar'a devretmelerinden sonra durum değişti. Antep halkı, işgali, mitingler yaparak protesto etti, mücadele kararını belirtti. Fransızlar'ın, Ermeniler ile işbirliği yaparak türk halkına karşı kıyıma girişmeleri, her cuma Akyol camisi'ne çekilen türk bayrağını indirerek, çekilmesini yasaklamaları, kadınların ve türk görevlilerin onurunu kıracak davranışlarda bulunmaları, Antepliler'i örgütlenerek direnişe itti. Antep halkı, Cemiyet-i islamiye adıyla bir örgüt kurdu. Sıvas kongresi'nden sonra Antep'te, Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti'nin bir şubesi kuruldu. İki kuruluşun işbirliğiyle, şehir 27 bölgeye ayrıldı, örgütlenme köylere kadar yayıldı. Teğmen Sait (Şahin Bey), Fransızlar'ın Kilis'ten getirmek istedikleri takviye birliklerine karşı, şehit düşünceye kadar savaştı. Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 31 mart 1920'de Antep'e gelerek Kuvayi milliye'nin başına geçti. 1 nisan 1920'de fransız işgaline karşı ayaklanan Antep halkı, 10 ay çetin bir savunma savaşı verdi. Zamanın en modern silahlarıyla donatılmış düşman karşısında 6 000 türk şehit oldu. Ancak dışardan desteklenemeyen şehir 9 şubat 1921'de açlıktan teslim olmak zorunda kaldı. TBMM 6 şubat 1921 tarihli yasayla Antep'e gazilik unvanı verdi.

Antep keşkülü → KEŞKÜL.

ANTEPENDİUM a. (kilise lat. kökenli sözc.). Mihrap önü. Bazen değerli madenlerden (Milano'da San Ambrogio; Basel katedrali [Cluny müzesi]), bazen de yalnız yontulmuş taş, boyalı tahta ya da işlemeli kumaştan yapılır. (ALINLIK da denilen bu mihrap süslerinin yerini XIII. yy.'dan başlayarak daha göze çarpıcı olan *mihrap arkalıkları* ya da üstlükleri almıştır.)

ANTEPFISTIĞI a. Fıstık veren meyve ağacı. (Sakızağacıgiller familyası.)
—ANSİKL. Antepfıstığı *(Pistacia vera)*, 10 m boy yapabilen, ikievcikli bir ağaçtır. Ortadoğu kökenli olan bu ağaç bütün Akdeniz kuşağında, Suriye, Irak, İran, Hindistan ve Türkiye'de yetiştirilir; Meksika' ya da ithal edilmiştir. Yüksek sıcaklıklara, kuraklığa (hatta hafif donlara) dayanabi-

lir; kurak bölgelerin ve toprakların tipik ağacıdır. Daha dayanıklı olan *Pistacia atlantica* ya da *P. terebinthus* (sakız ya da menengiç ağacı) üzerine aşılanarak çoğaltılır. Dikimlerde, her türün topraklı fidanları kullanılır. Bol meyve vermesi, 10 yaşına doğru gerçekleşir. Ortalama ürün miktarı ağaç başına 10 kg'dır.

Türkiye'de antepfıstığının doğal yayılış alanı, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerini içine alan Güney -Doğu Anadolu bölgesidir. Antepfıstığı üretimi, çok eski zamanlarda bu bölgede ele alınmış ve ilk defa Vitellus tarafından İtalya'ya götürülmüş, oradan da Fransa'ya geçmiştir.

Türkiye'de antepfıstığı üretimi yapılan alanın genişliği 45 000 dekar, aşılı ağaç sayısı 18 milyon dolayındadır.

Antepfıstığı aşılanarak çoğaltılır ve plantasyona alınır. Aşı anacı olarak *P. lentiscus* (mezdeği sakızı ya da menengiç), *P. mutica* (adi sakız), *P. palestina* (Filistin sakızı) ya da *P. terebinthus* (sakız) ağaçlarının ya da *P. vera*'nın tohumlarının ekimiyle yetiştirilmiş fidanları kullanılır. Aşı, genellikle göz aşısı biçiminde uygulanır ve 2-4 yaşındaki fidanların, fıstıklık alana dikimlerinden sonra 3-6 yaşları arasında bu alanda yapılır; bazen çöğürlerin aşılanması fidanlık yastıklarında da yapılabilir ve o zaman, fıstıklık bu aşılı fidanlarla kurulur; ama bu, az kullanılan bir yöntemdir. Fıstıklık kurmada dikim aralığı, 6-12 m arasında değişir; çok geniş tutulan dikimlerde (15 m), fidan sıraları arasında asma da yetiştirilebilir ya da geçici olarak ara tarımı yapılır.

ANTEPFISTIĞI a. Antepfıstığı ağacının meyvesi. (Eşanl. ŞAMFISTIĞI.)
—ANSİKL. Antepfıstığı 2-2,5 cm boyunda, uzunca oval biçimindedir. Ağaçtan toplandığında dışında kırmızımsı yumuşak bir kabuk vardır. Bunun içindeki fıstığın dışında sert bir kabuk, içinde yeşil ya da sarı renkte, yenebilir çok lezzetli bir iç bulunur. İçin üstü ince bir kabukla kaplıdır.

dalında antepfıstığı

Antepfıstığı çoğunlukla kabuklu durumda kavrularak tüketime sunulur. Kavrulan fıstığın kabuğu çatlar ve biraz zorlanınca kolayca ikiye ayrılır. Fıstık içi şekercilikte, pastacılıkta, helvacılıkta, çeşitli tatlılarda ya da çerez olarak kullanılır. Çok besleyici olan antepfıstığı, % 3,7 su, % 59,4 yağ, % 21,8 protein, % 9,8 azotsu özüt, % 2,4 kül ve % 2,9 ham lif içerir. Ortalama % 83,7 iyot indisi gösteren antepfıstığı yağında % 11,5 palmitik asit, % 61,2 oleik asit, % 21,6 linoleik asit bulunur. Türkiye'nin yıllık fıstık üretimi 1970'te 14 000 t, 1980'de 7 500 t, 1987'de 33 000 t dolayındaydı. (Üretimdeki inış çıkışlar, bol, orta ve fakir ürün yıllarıyla ilgilidir.) Üretilen fıstığın bir kısmı dış ülkelere satılır. Dünya antepfıstığı üretiminde Türkiye, İran'dan sonra ikinci sırayı alır.
—Halk. hek. Eskiden antepfıstığı kabuğu soyulduktan sonra havanda suyla ezilir ve içine şeker katılarak "şam fıstığı şurubu" elde edilirdi. Bu şurup, balgam söktürücü olarak kullanılırdı. Bugün antepfıstığı, daha çok cinsel gücü artırıcı karışımların bileşimine katılmaktadır.

ANTEPİŞİ a. Kumaştan tel çekilerek yapılan bir işleme türü. (Düz renkli keten, patiska ya da ipek üzerine uygulanır. Kasnak ya da gergefe gerilen kumaşın, işlenecek bölümündeki atkı ve çözgü iplikleri çekilir, kafes haline getirilir. Teller ikiye ayrılıp düzüne sarılarak ya da verevine iplik atılarak boş ve dolu kareler oluşturulur. Günümüzde de özgünlüğünü yitirmeden yapımı sürdürülen, tanınmış bir nakış türüdür.)

antepişi (1958)
Birsen Güngör koleksiyonu

ANTEPLİOĞLU (Hayrettin), türk veteriner hekim (Van 1924). Ankara Üniversitesi veteriner fakültesi'ni bitirdi (1948). Aynı fakültenin 1. Şirurji kürsüsü'ne asistan oldu. 1967'de profesörlüğe yükseldi. Başlıca yapıtları: *Ankara bölgesi tavuklarının taban nekrozu üzerine araştırmalar* (1956), *Ankara bölgesi ineklerinde görülen Mastitis'in tedavisi üzerine mukayeseli incelemeler* (B. Öktem ile, 1962), *Evcil hayvanların dış hastalıklar klinik diagnozu* (1967), *Veteriner anesteziyoloji* (1968), *Atlarda ekstremitelerin şirurjikal ve ortopedik hastalıkları ile tedavileri* (1970).

İsa Çelik

ANTEQUERA, İspanya'da kent, Andalucía'da, Málaga'nın K.'inde; 41 000 nüf. Eski kale ve kiliseler. Müze. Sulamayla tarım yapılan bir bölgenin merkezi. — Yakınında megalitik mezar adaları (en büyüğü Cueva de Menga'dır).

Anter hikâyesi (ar. *Siret-i Anter*), uyaklı düzyazı biçiminde arap kahramanlık hikâyesi; 10 000'den çok dize içerir, başkişisi şair Antere'dir. Hikâye, müslümanlığın, kral Züheyr'in ilk döneminden ilk haçlı seferlerine kadarki efsanevi geleneklerini ve törelerini canlandırır. XVIII. yy.'dan başlayarak 32 cilt olarak yayımlanan bu hikâye, halk hikâyecilerinin yararlandıkları bir kaynaktır.

ANTERE BİN ŞEDDAT, arap şair, komutan (VI. yy.). Orta Arabistan'daki Abs kabilesindendi. Habeş bir cariyeden doğduğu için özgür sayılmıyordu. Böyle olduğu halde kabilesinin Dahis ve Gabra kabileleriyle yaptığı savaşlarda kahramanlık göstererek komutanlığa yükseldi. Ünü, haricilerin ırklar arasındaki ayrılığa karşı çıktığı islam döneminde de sürdü. Savaşları ve aşk serüvenleriyle ilgili olarak *Siret Anter* ya da *Antername* adıyla anılan halk romanı oluştu. Bu yapıt Mehmet II'nin emriyle türkçeye de çevrildi. Muallakat'taki yedi şiirden biri Antere'nindi. Öteki şiirleri IX. yy.'da Basralı Asmai tarafından derlendi. Şiirlerinden yirmi yedisine ispanyalı arap yazarı Eş-Şantamani şerh yazdı.

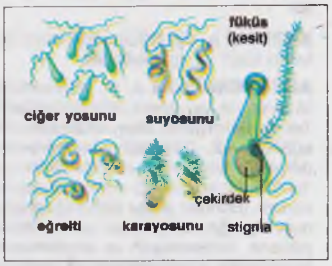
ANTERİ a. (arap kahraman ve şair Antere'nin adından). Antere bin Şeddad'ın serüvenleriyle ilgili *Siret-i Anter*'i anlatan arap halk hikâyecilerine verilen ad.

ANTERİDİUM a. (yun. *antheros*, çiçekli'den). Bot. Erkek gametlerin (anterozoit) oluştukları organ.
—ANSİKL. Eğreltilerin anteridiumları önçimle, karayosunlarınınki yapraklı saplarla, suyosunlarınınki talın değişik bölümleriyle taşınır. Tohumlu bitkilerdeki çiçektozu borusu kimi bilginlerce anteridiumun dengi sayılmaktadır.

ANTERİT a. (fr. *entérite*). Tıp. İncebağırsak iltihabı. (→ ENTERİT.)

ANTEROS. Yun. mit. Eros'un erkek kardeşi, mutsuz aşkın simgesi.

ANTEROZOİT a. (fr. *anthérozoide;* yun. *antheros*, çiçekli, ve *zoon*, hayvan'dan). Bot. Bitkilerde erkek gamet. (Günümüzde, hayvanlarda olduğu gibi, SPERMATOZOİT terimini kullanma eğilimi yaygınlaşmaktadır.)
—ANSİKL. Bazı ilkel bitki gruplarında (mantarlar ve bazı suyosunları) gametler, oluştukları hücrelerden ayrılmazlar. Hatta, bunlar döllenme sırasında birleşen, görünüşte farklılaşmış çekirdeklerdir. Başka bitki gruplarında anterozoitler başçık denen özel organların içinde oluşur. Başçıklar enlemesine ve boylamasına bölmelerle küçücük odacıklara bölünmüştür; her odacıkta iri bir çekirdek bulunur; her çekirdekten bir anterozoit oluşur. Olgunlaşan başçık su emerek şişer ve açılır; saçılan ana hücrelerden, çok geçmeden, hareketli anterozoitler çıkar. Damarlı çiçeksiz bitkilerde anterozoitler kurdele görünümünde bir çekirdekten oluşur. İki ya da üç burmalı bir helezonu andıran çekirdeğin uçlarından birinde, az ya da çok sayıda titrek tüycük bulunur; bunlar ona hareketlilik sağlar. Öbür uçta kese biçiminde bir sitoplazma artığı bulunur.

çeşitli çiçeksiz bitki anterozoitleri

Açıktohumlu ve kapalıtohumlu bitkilerdeki çiçektozu borusunun iki üreme çekirdeğini anterozoitlere benzetmek âdet olmuştur. Bu anterozoitlerden biri arkegonun (ya da kapalıtohumlu bitkilerdeki benzerinin [embriyon kesesi]) boynundan içeri girer, oosferle birleşir; bu birleşme *(döllenme)* sonucunda yumurta oluşur, onun gelişmesiyle de yeni bir birey doğar.

ANTES, Karadeniz bölgesinde V.-VII. yy. arasında yaşamış halk. Prokopios bir metninde Slavlar ile yakınlıkları olduğunu söyler; birçok rus tarihçisine göre slavöncesi bir halktır. VII. yy.'da yok oldukları sanılmaktadır.

ANTES (Horst), alman ressam (Heppenheim 1936). 60'lı yılların başında, soyut resmin hâlâ etkisinde olan Antes'in tablolarında yeni bir figüratif resmin kimi öğeleri (gözler, kollar) anlatımcı bir şiddetle

Bk. resim sayfa 676

ortaya çıkmaya başlar. 1963'ten sonra da yavaş yavaş gövdesiz tıkız bir insan görüntüsü belirir; daha sonra renklerin ve biçimlerin giderek yumuşadığını kuru, kesin (perdahlı ya da boyalı madenden heykeller), ama aynı zamanda da trajik bir duyarlılıkla canlanan bir resim dilinin son biçimini bulmaya başladığını görürüz.

ANTESEDANS a. (fr. *antécédence*). Jeomorfol. Kenar çizgileri tektonik biçim değiştirmelerden önce oluşmuş bir akar-

meyveli dal

meyve

antepfıstığı
(Pistacia vera)

Horst **Antes**
Çift (1962)
Endt koleksiyonu, Amsterdam

suyun ya da akarsu kesitinin evrimini belirten olay.
—ANSİKL. Antesedan bir akarsuyun vadisi, bir yükselme hareketinin (antiklinal, horst) etkisinde kalan bir yapı içinde, olduğu yerde yarılmıştır; bu nedenle, vadi yapıya uymaz: genellikle bir boğaz görünümündedir. Şistli Ren masifinde Ren nehrinin açtığı görkemli gedik antesedan bir vadidir: Ren kıyısında bulunan sekilerin biçim değiştirmesi, masifin Dördüncü Zaman'da yükseldiğini gösterir.

ANTET a. (fr. *en-tête*). Bir mektup kâğıdının, faturanın ya da reklam broşürünün üst bölümüne basılmış ya da yazılmış metin.

ANTETLİ a. Üst bölümünde antet bulunan kâğıt vb. için kullanılır.

ANTEVERSİYON a. (fr. *antéversion;* lat. *ante*, ön, ve *vertere*, döndürmek'ten). Tıp. **1.** Bir organın dikey ekseninin öne eğikliği. **—2.** *Dölyatağı anteversiyonu*, dölyatağı boynunun, dölyolu ekseniyle 100°'lik bir açı yaptığı normal anatomik konum. (Bundan dolayı dölyatağı boynunun dış ağzı, dölyolunun arka yüzüne yaslanır. Anteversiyon ve antefleksiyon havsaladaki organların dengeli durmasına yarayan anatomik-fizyolojik durumlardır.)

anthonomus
(Anthonomus pomorum)

ANTHAXİA a. Gözalıcı madensel renkte, küçük parlak böcek. (Larvası çeşitli ağaçlara zarar verir. Bütün dünyada, özellikle Akdeniz bölgesinde birçok türü bulunur. Kınkanatlılar takımı; buprestidae familyası.)

ANTHEİL (George), amerikalı piyanocu ve besteci (Trenton 1900 - New York 1959). 1920'lerde, dadacılarla sıkı ilişkileri olan öncü müzikçilerden biriydi. Paris'e yerleşti, orada *Jazz Symphony* ve *Transatlantic* adlı yapıtlarını ve sekiz piyano, elektrikli çanlar, ksilofonlar, otomobil klaksonları, örsler, çember testereler ve pervaneli motorlar için ünlü *Ballet mécanique*'i besteledi (1925). Yeniden ABD'ye yerleştiği 1933'ten sonraki yapıtlarında (altı senfoni, sonatlar, sahne ve film müzikleri, baleler ve aralarında *Volpone* da [1953] bulunan operalar) daha az devrimci, hatta yeniklasik ya da romantik bir üsluba döndü.

anthophora
ve yumurta dehlizleri

ANTHELA. Tar. coğ. Yunanistan'da kent, Tesalya'da Maliakos körfezi kıyısında, Thermopylai geçidinin ağzında. Amphiktyonlar her yıl burada, bir Demeter tapınağı yakınında toplanırlardı.

ANTHEM a. (ing. *anthem;* esk. ing. *antefn;* kilise lat. *antiphona;* yun. *antiphonos*, yanıtlayan). Anglikan kilisesi'ne özgü ve Kutsal kitap metinlerinin serbest çevirisine dayanan dinsel beste. (XVI. yy.'da çoksesli motet'ler biçimini aldı. XVII. yy.'da koro için *full anthem*'ler ile ayetleri içeren *verse anthem*'lere ayrıldı.)

ANTHEMİOS Trallesli, lydialı matematikçi ve mimar (VI. yy.). 531'de bir yangın sonucu yıkılan Ayasofya kilisesi'nin yapımını yönetmek için İustinianos tarafından çağrıldı; öldüğünde kilisenin planlarını hazırlamış ve temelini atmıştı. 532'de yapımına başlanan kilise, 537'de, Miletos'lu İsidoros tarafından tamamlandı. Anthemios ayrıca mekanik ve optik araştırmalarında önemli gelişmeler kaydetti.

ANTHEMİUS, V. yy. başlarında Doğu Roma İmparatorluğu'nda devlet adamı. Magister officiorum, 405'te konsül, Doğu praetorium valisi. Arcadius'un ölümünden sonra, Theodosius II'nin reşit olmasına kadar, 408-414 yılları arasında naiplik yaptı. 413'te İstanbul'un büyük surlarını yaptırttı ve Tuna'yı tahkim etti.

ANTHEMİUS, Batı Roma imparatoru (467-472), devlet adamı Anthemius'un torunu ve imparator Marcianus'un damadı. Doğu Roma imparatoru Leon I'in çağrısıyla tahta çıktı; Süev'li Ricimer'den destek gördü, ama zamanla araları bozuldu. Kuşatıldığı Roma'da yenik düştü ve Ricimer'in emriyle öldürüldü.

ANTHERİCUM a. Bot. Otzambağın bilimsel adı.

ANTHESPHORİA a. (yun. *anthesphoros*, çiçek taşıyan'dan). Eski Yunanistan'da çeşitli tanrılar onuruna düzenlenen ve kadınların taze çiçeklerle taçlar ördükleri dinsel şenlikler.

ANTHESTERİA a. (çiçek bayramı anlamında yun. sözc.). Eski Yunanistan'da kutlanan Dionysos şenlikleri.

ANTHİCİDAE a. (yun. *anthikos*, çiçek'ten). Bitkisel kırıntılar içinde yaşayan küçük boyda kınkanatlı böcekler familyası. (Anthicidae familyasının birçok türü akarsuların kıyısındaki kumsallarda besin arar. Başlıca cinsleri: *anthicus, notoxus.*)

ANTHİDİUM a. (lat. sözc.; yun. *anthedon*, arı'dan). Avrupa'da yeraltında, içi boş bitki saplarında ya da salyangozların kavkılarında yaptığı yuvada tek başına yaşayan arı. (Bazı anthidium türleri, yuvalarını çeşitli bitkilerden topladıkları tüylerle kaplar, bazıları da peteklerini reçineyle yapar. Zarkanatlılar takımı; arıgiller familyası.)

ANTHİDOTUM MİTHRİDATİCUM → TİRYAK.

ANTHİOS. Tar. coğ. Eğridir gölüne dökülen Akçay'ın İlkçağ'daki adı.

ANTHOCEROS a. (yun. *anthos*, çiçek, ve lat. *cervix,—icis*, boyun, ense'den). Nemli topraklarda ve hendeklerde yetişen tallı küçük ciğeryosunu. (İnce ve uzun [birkaç cm] kapsülleri, olgunlaştıkça, üst ucundan başlayarak iki çenek halinde karşılıklı olarak açılır ve sporları serbest bırakır. Sporofit ve gametofit, üreme çevriminde hemen hemen aynı derecede önem taşır; böyle bir durum kara bitkilerinde istisnadır. Anthocerotales takımının örnek tipi.)

ANTHOCHARİS a. Kanatlarında kırmızı ya da portakal rengi benekler bulunan beyaz kelebek. (Pieridae familyası.)

ANTHOCORİS a. (yun. *anthos*, çiçek, ve *koris*, bit'ten). Çiçeklere zarar veren küçük bitkibiti. (Anthocoridae familyasının örnek tipi.)

ANTHOMEDUSA a. Gelişkin velumlu, uçlarında göz bulunan dört dokunaçlı medüz. (Gonadları da taşıyan dokunaçlar türün [gimnoblastik ya da tekasız hidralar] çoğalıp yayılmasını sağlar.)

ANTHOMYİA a. (yun. *anthos*, çiçek, ve *myia*, sinek'ten). Larva iken genellikle çürümüş maddelerle beslenen ve erginleştikten sonra çiçeklerin üstünde yaşayan sikloraf sinek. (Sinekgiller familyası.)

ANTHONİSZ (Cornelis), hollandalı ressam ve gravürcü (Amsterdam 1499'a doğr. -*ay. y.* 1554'ten sonr.). Ressam olarak, esnaf loncaları üyelerinin toplu portrelerini yaptı; bunlar hollanda resminin en güzel örnekleri arasında yer alır. Gravürcü olarak birçok harita ve plan hakketti (*Amsterdam planı*, 1544).

ANTHONOMUS a. (yun. *anthonomos*, *anthos*, çiçek ve *nemesthai*, beslenmek'ten). Meyve ağaçlarına ve pamuk bitkisine zarar veren böcek. (Kınkanatlılar takımı; curculionidae familyası.)
—ANSİKL. *Anthonomus pomorum* elma ağacının tomurcuklarına yumurtlar; *A. grandis* bütün dünyada pamuk tarlalarını kasıp kavurur. Kışı ağaç kabuklarının, taşların, kurumuş yaprakların altında geçirir ve tomurcuklardaki besisuyuyla beslenir.

Anthonomuslarla savaşta yararlanılabilecek başlıca doğal etmenler, *Beauveria globulifera* mantarı ve bu böceklerin larvalarını ve nemflerini yiyen kuşlardır. Korulara ve bakımsız meyve bahçelerine yakın meyve ağaçları anthonomus afetine daha çok uğrar.

ANTHONY (Susan BROWNELL), amerikalı toplumsal reformcu ve feminist lider (Adams, Massachusetts, 1820 - Rochester, New York, 1906). Babasının yanında quaker eğitimi aldı ve kendisi de eğitimci oldu. Amerikan İç savaşı'ndan önce, köleliğin kaldırılması ve içki aleyhtarlığının güçlendirilmesi için mücadele etti. Daha sonra, kadınlara oy hakkı verilmesi için çalıştı. 1869'dan başlayarak National Woman Suffrage Association'ın başkanlığını yaptı. 1892 ile 1900 yılları arasında feminist hareketlerin başında yer aldı.

ANTHONY (Gordon), ingiliz fotoğrafçı (Blessington, İrlanda, Wicklow kontluğu, 1902), Ninette de Valois'nın üvey kardeşidir. Kuşağının en iyi dans fotoğrafı uzmanlarından biriydi. Monte-Carlo'daki rus balesi albümünden başka, *Sadler's Wells Ballet, Alicia Markova, Beryl Grey, Léonide Massine, Margot Fonteyn* ile ilgili albümler hazırladı. 1953'te fotoğrafçılığı bıraktı.

Gordon **Anthony**'nin
bir bale fotoğrafı

ANTHOPHORA a. (yun. *anthos*, çiçek, ve *phoros*, taşıyan'dan). Yalnız yaşayan arı. (Çok hızlı uçar, toprak altında yuva yapar. Larvası için kilden kavkılar yapar ve bunları çiçektozu hamuruyla doldurur. Yuvasının ağzına bir ışık bacası yapar. Balarısigiller familyası.)

ANTHOZOA a. (yun. *anthos*, çiçek, ve *zoon*, hayvan'dan). Zool. Mercanlar sınıfının bilimsel adı.

ANTHRACOSAURİA a. (yun. *anthraks*, *-akos*, kömür, ve *saura*, kertenkele'den). Bi-

rinci Zaman'da yaşamış, yüksek ve dar kafatasli fosil amfibyumlar grubu. (Embolomera ve seymouriamorpha takımlarına ayrılır.)

ANTHRACOSİA a. Karbon ve permie katmanlarında bulunan fosilleşmiş ikiçenetli yumuşakça.

ANTHRAX a. Yuva yapan çeşitli zarkanatlılarda ve bazı düzkanatlılarda asalak yaşayan ve bu hayvanların yumurtalarını tahrip eden ortoraf sinek. (Bombyliidae familyası.)

ANTHRENUS a. (lat. sözc.; yun. *anthrene*, eşekarısı, yabanarısı'ndan). Hayvansal kökenli kuru maddelerde gelişen kınkanatlı çok küçük böcek. (*Anthrenus museorum* hayvan koleksiyonlarına, özellikle böcek koleksiyonlarına zarar verir. Kürklere de dadanır.Dermestidae familyası.)

ANTHRİBİDAE a. Uzun duyargalı, hortumlu, kınkanatlı böcekler familyası. (Bu familyadaki böcekler odunların içinde yaşar; yalnız kısa ayaklı *anthribus*'lar çeşitli kırmızıböceklerinin kurumuş kabuğunun altında barınır.)

ANTHROPOİDES a. Telliturna da denen uzun telekli turnaların bilimsel adı. (İki türü vardır: *Anthropoides paradisea*, Güney Afrika'da, *A. virgo* Yakındoğu'da yaşar.)

Anthropologie structurale (*Yapısal antropoloji*), fransız yazar Claude Lévi-Strauss'un yapıtı. Yazarın daha önce yazmış olduğu makaleleri bir araya getirir (*Anthropologie structurale*,1958;*Anthropologie structurale II*, 1973). Lévi-Strauss, bu yapıtında, dil ve akrabalık, toplumsal örgütlenme biçimi, mitlerin yapısı, maske sanatı üzerine yaptığı incelemelerde kullandığı ilkeleri ve yöntemi anlatır.

ANTHROPOMORPHA a. (yun. *anthropos*, insan, ve *morphe*, biçim'den). Zool. İnsansılar takımının bilimsel adı.

ANTHROPOPİTHECUS a. (yun. *anthropos*, insan, ve *pithekos*, maymun'dan). İnsanla maymun arası görünüşte olan hayvan fosillerine eskiden verilen ad. (Bu fosiller günümüzde ramapithecus, australopithecus ve homo cinslerine ayrılmıştır.)

ANTHURİDAE a. (yun. *anthos*, çiçek, ve *ura*, kuyruk'tan). Çok ince gövdeli, eşbacaklı, kabuklu hayvanlar alttakımı. (Alttakımın adı familya adlarına özgü takıyla yazılır.)

> **ANTİ-** (yun. *anti*, bir şeyin karşısında, bir şeye karşı). Karşıtlık, düşmanlık ya da bir şeye karşı korunma fikrini anlatmak için birçok sözcüğün yapısına girer: *Antiemperyalist*, emperyalizme karşı olan; *antigaz*, zehirli gazlara karşı koruyan, vb.

ANTİALDOSTERON a. (fr. *antialdostéron*). Endokrinol. Aldosteronun etkilerine karşı koyabilen ilaç.
—ANSİKL. Etki tarzına göre aldesteronlar iki kategoriye ayrılabilir:
—böbreküstü bezinin salgılarıyla aldosteron bireşimini yavaşlatanlar (amfenon ve metopiron). Bu maddeler, hipofiz - böbreküstü eksenini araştırma olanağı verir;
—aldosteronu organlarda etkisizleştirenler (spirolakton, potasyum kanreonat ve kanrenon). Bu maddeler doğal bir antialdosteron olan progesteronun türevleridir.

Antialdosteronların etkisi, bu maddelerin aldosteron alıcılarına yapışmasıyla gerçekleşir. Dahası, spirolaktonlar antialdosteron oldukları gibi aynı zamanda antiandrojendirler; uzun süren tedavilerde sık görülen jinekomastiler bununla açıklanabilir. Antialdosteronlar ikincil hiperaldosteronizm hallerinde kullanılırlar ve sodyum-potasyum dengesinin korunmasını sağlarlar. Hiperaldosteronizme sirozlarda, âdet zamanı oluşan ödemlerde, tehlikeli yüksek tansiyonlarda, idrar söktürücülerin aşırı kullanımında ya da aşırı tuzsuz yemek rejimlerinde rastlanır.

ANTİALERJİK sıf. (fr. *antiallergique*). Alerjilerin önlenmesinde ya da tedavisinde kullanılan ilaçların özelliğine denir. (Antihistaminikler antialerjik özelliğe sahiptir.)
◆ a. Antialerjik ilaç.

ANTİALKALEN sıf. ve a. (fr. *antialcalin*). Eczc. ASİTLEŞTİRİCİ'nin eşanlamlısı.

ANTİAMARİL sıf. (fr. *antiamaril*; yun.*anti*, karşı, ve isp. *amarilo*, sarı'dan). Sarı hummaya karşı önleyici ya da iyileştirici olarak kullanılan maddeye denir.

ANTİANDROJEN sıf. (fr. *antiandrogène*). Ted. Androjenlerin etkisini önleyen maddeye denir.
◆ a. Antiandrojen madde.
—ANSİKL. Antiandrojen deyimi doğal hormonlar için değil, öteden beri hidroksiprogesterondan sentetik yolla elde edilen maddeler için kullanılır. Antiandrojenlerin, cinsel bezler ve cinsel işlev üzerinde olduğu kadar, libido üzerinde de güçlü bir durdurucu etkisi vardır, ama bir süre sonra geçer. Bu etkisi nedeniyle antiandrojenlerin cinsel sapıklarda ve suçlularda kullanılması önerilmiştir.

Deri hastalıklarında, yüzün ve saçlı derinin aşırı yağlanmasına, özellikle aşırı yağ salgısına bağlı saç dökülmesine androjenlerin yol açtığı anlaşıldığından, yağ bezlerine yerel olarak etki yapacak antiandrojenlerin eriyik ya da krem şeklinde kullanılması yararlı olabilir. Ancak, etkileri yalnız deride kalmayıp fizyolojik planda zararlı yan etkiler doğurabildiğinden kullanılmaları güç ve önemli ölçüde sınırlıdır.

ANTİARCHİA a. Devon devrinde yaşamış placoderma grubundan fosil balıklar sınıfı. (Vücutlarının tüm ön kısmı kemikleşmiş deri plakalarıyla örtülü ve göğüs yüzgeçleri palet biçimindedir.)

ANTİARİS a. (lat. sözc.; malayca antcar'dan). Afrika, Hindistan, Cava ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaç. (Dutgiller familyası.)
—ANSİKL. Antiarisin Afrika'da yetişen türlerinden (*Antiaris toxicaria* ve *A. welwitschii*)"ako"denilen değerli bir kereste elde edilir. Çinhindi ve Cava'da yetişen büyük antiaris ağacının *(A. toxicaria)* kabuğu çizilirse (yaralanırsa) şiddetli bir zehir olan sarımsı bir süt akar. Yerliler oklarının ucuna bu zehiri sürerlerdi. Antiaris kabuğundan elde edilen lifler, Çinhindi'nde üstünkörü işlendikten sonra ucuz elbise yapımında kullanılır.

ANTİARİTMİK sıf. (fr. *antiarythmique*). Kalp kasının aşırı uyarılganlık olgularına (ekstrasistoller, taşikardiler, fibrilasyonlar) karşı koyan ve kalp atımlarını düzenleyen ilaca denir.
◆ a. Antiaritmik ilaç.

ANTİART a. ve sıf. (fr. sözc.). Dadacı dönemden bu yana, ilke olarak yapıt vermeyi değil, toplumsal-kültürel bir kurum olarak, sanatın geleneksel işleyişini yıkmayı amaçlayan sanatın yan etkinliklerinden biri. (Marcel Duchamp'ın *ready-mades*'i antiart ürünlerin ilk örneklerindendir.)

ANTİASİT sıf. (fr. *antiacide*'den). Eczc. Midenin hiperasiditesine karşı, hidroklorik asit salgısını azaltmadan, asit giderici olarak kullanılan ilaca denir.
◆ a. Antiasit ilaç.

ANTİASTMATİK sıf. (fr. *antiasthmatique*). Astım tedavisinde kullanılan ilaç ya da yönteme denir.
◆ a. Antiastmatik ilaç.

ANTİ-ATLAS, Fas'ın güney kesiminde dağ, Atlas okyanusu kıyısından Tafilalet'e kadar yaklaşık 600 km boyunca uzanır. Draa vadisinin ayırdığı iki dağlık bütünden oluşmuştur: B.'da asıl Anti-Atlas (2 531 m);D.'da Sago ve Ugnat (2 560 m). Karmaşık yüzey şekilleri, yan yana dizilmiş dorukları, sivri çıkıntıları arasında havzalar ve vadiler yer alır. İklim kurak, bitki örtüsü özellikle D.'da çok cılızdır. Bölgede yerleşme ve toprakların değerlendirilmesi eşit biçimde dağılmamıştır: D.'da, göçebe davar yetiştiriciliği; G.'de ve Draa vadisinde hurma bahçeleri; B.'daki (bu kesimde Şluhlar öbeğinden kalabalık bir berberi topluluğu yaşar) vadilerde ve havzalarda sulamayla tarım ve ağaç yetiştiriciliği. Bölgenin hemen her yanında, gelir kaynaklarının yetersizliğinden ötürü halk göçmektedir. Maden yatakları bol, ama işletilmeleri güçtür (en önemlisi İmini'deki manganez yatağı). Doğal güzellikler sayesinde turizm gelişmektedir (Tafraut ve Zagora).

ANTİATOM a. (fr. *antiatome*). KARŞITATOM'un eşanlamlısı.

ANTİBAKKHEİOS a. Ed. Eskiden, ilk ikisi uzun, üçüncüsü kısa, üç heceli adım.

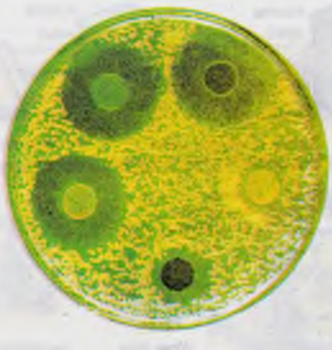
ANTİBALANSAN a. (fr. *antibalançant*). Dy. Temas telini ya da bir katenerin yardımcı taşıyıcısını bir direğe bağlayan ve ucunda yalıtkanlar bulunan metal çubuk; katenerin sabit konumda tutulmasını sağlar.

ANTİBARYON a. (fr. sözc.). KARŞITBARYON'un eşanlamlısı.

ANTİBES, Alpes-Maritimes (Fransa) kantonunun merkezi, Côte d'Azur kıyısında; 63 248 nüf. Bir bölümü roman üslubunda kilise (Bréa'cılar okulu üslubunda mihrap arkalığı). Günümüzde içinde bir müze (Picasso'nun 1946'da Antibes'te yapıp müzeye bağışladığı yapıtlar, Galya-Roma arkeolojisi, vb.) bulunan Grimaldi'lerin eski şatosu. Önemli sayfiye kenti. Çiçekçilik. Parfüm üretimi.
—Tar. François I ile Henri V'in yaptırdıkları, Vauban'ın sonradan yenilediği, günümüzde ayakta duran hisar ("Fort Carré"), 1746'da ve 1815'te kenti başarıyla savunmuştu.

ANTİBİYOGRAM a.(fr.*antibiogramme*). Belli bir bakteri cinsinin gelişmesini köstekleyebilecek antibiyotiğin hangisi olduğunu ve antibiyotik maddenin yoğunluğunun ne olması gerektiğini belirlemeye yarayan biyolojik yöntem.
—ANSİKL. İncelenecek antibiyotiğin değişik yoğunlukta bulunduğu sıvı ortamlarda bakteri süspansiyonları kullanılabilir. Bakteri kültürünün gelişmesini durduran en düşük antibiyotik yoğunluğuna "önleyici en düşük yoğunluk" denir.

Bu konuda kullanılan en yaygın teknik, denenecek bakteri cinsinin, katı bir kültür ortamı yüzeyine ekilmesi şeklinde uygulanır. Belirli yoğunlukta antibiyotiğe batırılmış değirmi kâğıtlar kültürün üstüne yerleştirilir. Bakterilerin birbirine bitişik koloniler halinde büyümesini sağlayan kuluçka döneminden sonra bu büyümenin, antibiyotik değirmilerinin çevresinde duraklaması değerlendirilir, sonra ölçülür.

stafilokok antibiyogramı

Kültürde üremenin durakladığı bölgenin büyüklüğü, standart koşullarda (ortamın nitelikleri, bakterinin canlılık ve üreme gücü), bakteri cinsinin duyarlığıyla orantılı olarak değişir. Böylece bir ya da birçok antibiyotiğe duyarlı ya da dirençli bakteriler belirlenmiş olur; bunun için dirençli mutantlar koloni halinde önleyici bölgeye itilerek, bakteri üremeyen kısımların büyüklüğüne (bir abakusa başvurularak) ve bakteri cinsinin duyarlık şiddetine bakılır.

ANTİBİYOTİK a. (fr. *antibiotique;* yun. *antibios*, karşı savaşan'dan). Bakterilerin ve daha başka mikroorganizmaların üremesini engelleyen (bakteriyostatik etki), hatta onları yok edebilen (bakterisit etki) doğal ya da sentetik madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Antibiyotiklerle ilgili.

—ANSİKL. 1897 tarihinde, fransız hekim E. Duchesne bazı küflerin mikropların gelişmesini durdurabildiğini kanıtlamıştı. 1929'da A. Fleming *Penicillium notatum* adlı küf mantarının sarı stafilokoklar üzerindeki eritici etkisini ortaya çıkardı. İlk antibiyotik olan penisilin 1941'de E. B. Chain tarafından elde edildi ve sonraki yıllarda H. W. Florey tarafından sanayi ürünü olarak üretildi.

Antibiyotikleri çok çeşitli organizmalar, ama özellikle basit mantarlar yapar. Bu yolla çok sayıda antibiyotik elde edildi, birçokları da sentez yoluyla üretildi. Bu maddelerin her biri belirli bir mikrop grubu üzerinde etkilidir (etkinlik spektrumu), ama bu etki, belirli bir mikrop bakımından, onun antibiyotiğe alışması sonucunda azalabilir (direnç). Antibiyotiklerin bir mikrop üzerindeki etkisi çeşitli yöntemlerle belirlenebilir; bu yöntemler hastalığın tedavisini yönlendirmeye yarar (antibiyogram).

Sanayide önemli sayıda antibiyotik üretilmektedir. Bunlar ya ağız yoluyla, ya iğneyle verilir ya da yerel olarak dıştan sürülür. Organizma, antibiyotiklere genellikle iyi dayanır, ama bazı antibiyotiklerin özel bir zehirliliği vardır ve çoğu zaman bunların yan etkileri de görülür (sindirim, böbrek, sinir, kan sistemleri üzerindeki yan etkiler, alerji). Antibiyotikler birçok gruba ayrılarak sınıflandırılır.

• *Antibiyotiklerle tedavi.* Antibiyotik tedavisi, bakteri kökenli bulaşıcı bir hastalığın tedavi için antibiyotiklerin bakteriostatik ve bakterisit etkisinden yararlanmayı öngören bir tedavidir. Bu ilaçlar yeterince uzun bir zamandan beri geniş çapta kullanıldıklarından, kullanımları konusunda birtakım kurallar saptanmıştır.

—Bir antibiyotik ancak hastalığın bir bakteriden ileri geldiği kesin olarak anlaşıldığında verilmelidir. Nedeni belli olmayan bir ateş karşısında bir antibiyotiğin verilmesi en azından yararsızdır, hatta tehlikeli de olabilir.

Hastalıktan sorumlu olan bakterinin cinsi bazı klinik belirtilere göre pratik olarak belirlenebilir. Ama gene de en iyisi bakteriyi belirleyip ona karşı en etkili antibiyotiği saptamak amacıyla bir antibiyogram yapmaktır. Antibiyotikler eş etkili olduğu zaman, elden geldiğince dar spektrumlu olanı, eş spektrumlu olduğu zaman da en iyi dayanılanı ve en az zehirli olanı seçmek gerekir.

Antibiyotiğin seçiminde, hastanın durumu çok önemlidir. Örneğin, kimi antibiyotikler gebe kadınlara, kimileri süt çocuklarına, kimileri böbrek yetersizliği olanlara ya da ihtiyarlara verilemez.

—Birkaç antibiyotiğin birlikte kullanılması yalnız ağır enfeksiyon hallerinde (örneğin septisemi) öngörülebilir, bu da ancak bakterinin cinsi belirlendikten ve çeşitli antibiyotiklere olan duyarlığı saptandıktan sonra uygulanabilir. Bunun için genellikle bakterisit olan ve etkileri birbirini tamamlayan antibiyotikler seçilir.

—Bir enfeksiyonu önlemek amacıyla başlatılan koruyucu antibiyotik tedavisi kesinlikle belli durumlarda ele alınmalıdır: enfeksiyon tehlikesinin sınırlı ve belirli olması; dar spektrumlu bir antibiyotiğin kullanılması; bu önlemin yararlarından ve zararsızlığından emin olunması.

Bu çerçeve içinde en çok rastlanılan durumlar şunlardır: akut eklem romatizması tekrarlamalarının önlenmesi, kalp kapakçıkları hasta olan ve diş tedavisi görmesi gereken kişilerde endokarditin önlenmesi, kirlenmiş yaralarda gazlı kangrenin önlenmesi.

—Bir de şunu belirtmek gerekir: süresi başlangıçtaki enfeksiyona bağlı olmakla birlikte, tedavi birdenbire kesilmelidir; bir antibiyotik tedavisinin yavaş yavaş kesilmesi sözkonusu olamaz.

Yukarıda sözü geçen ilkelerin hepsi, organizmada doğal olarak bulunan bakterilerin düzenini korumaya ve dayanıklı bakteri döllerinin ortaya çıkmasını önlemeye yöneliktir. Bakterilerin antibiyotiklere karşı edindikleri direnç, İkinci Dünya savaşı sonunda antibiyotiklerin ortaya çıkışıyla uyanan umutları, yakın zaman için de ve gelecekte zayıflatacağı için, düşündürücü bir sorun haline gelmiştir.

Enfeksiyonların pek çoğunda öngörülen sonuç değişmiş olmakla birlikte, tümüyle, ortadan kalkmış sayılamaz. Örneğin pnömokoklardan ileri gelen ve sıradan bir mikroplu hastalık olan zatürreede ölüm oranı asla % 10'dan aşağı düşmemiştir.

—Vet. Evcil hayvanların yemlerine, çok düşük dozda, bazı antibiyotiklerin katılmasına izin vardır. Bu katkı, hastalık yapıcı mikropların gelişmesini köstekler ve böylece hayvanların üstün nitelik düzeyini yükseltmeye yarar. Bununla birlikte, veteriner hekimlikte kullanılacak antibiyotiklerin verilmesi reçeteye bağlı kılınmıştır; reçetede "bekleme süresi"nin belirtilmesi zorunluğu vardır: bu süre içinde hayvanlar ve onlardan elde edilen ürünler tüketime sunulamaz. Ayrıca bir kısım batı ülkelerinde süthaneler, antibiyotik artıkları içeren sütleri kabul etmemektedir.

ANTİBİYOZ a. (fr. *antibiose*). Antibiyotik maddelerin yaptığı etki. (Başlangıçta bu terim "canlı bir yaratığın, kendi varlığını korumak için başka bir yaratığı yok ettiği tüm biyolojik ilişkileri" tanımlamak için kullanılırdı [Vuillemin].)

ANTICO ya da **DE ANTIQUIS** (Andrea), italyan müzik yayımcısı ve besteci (Montona, İstria, 1470 / 1480'e doğr. -1540'a doğr.). Petrucci ile birlikte ilk iki müzik yayımcısından biridir. 1500-1508 arasında Venedik'te yaşadı; 1509'da Roma'ya gitti ve orada yayımcılığa başladı. 1513'te Papa Leo X'dan on yıllık bir çalışma ayrıcalığı elde etti. 1510-1517 arasında *canzoni, frottole,* missa derlemeleri ve org için bir tablatura kitabı yayımladı. 1520'de Venedik'e geldi. Burada 1536'ya değin müzik yayımları ticaretini sürdürdü; bu alanda Petrucci ile rekabete girişti.

Anti corn law league *(Buğday ithalatında korumacı yasalarla savaşım birliği)*, 1838 yılında uygulanan korumacı gümrük tarifesine karşı İngiltere'nin Manchester kentinde kurulan birlik. Birlik, serbest piyasa ekonomisi yanlılarının elinde etkili bir politik güç olmuştu. Korumacı gümrük tarifelerinin 1846 ve 1849 yıllarında yürürlükten kaldırılmasıyla dağıldı.

ANTICOSTI, Kanada'da (Québec) ada, Saint Lawrence körfezinde; 8 160 km²; yaklş. 300 nüf. Port Menier'de havalimanı. 1534'te J. Cartier'nin bulduğu ve Assomption adını verdiği ada, birçok kez el değiştirdi; 1974'ten bu yana Québec hükümetinin malıdır.

ANTİ-DAMPİNG a. (fr. *antidumping*). İkt. Diğer ülkelerden üretim maliyetinin altında bir fiyatla satılmak üzere gelen ve geldiği ülkede yurt içi üretimle haksız rekabet yaratan ithal mallarına karşı alınan önlem biçimi. (Bu önlemlerin en bilineni, bu malların satış fiyatını, en az yurt içinde üretilen mallar düzeyine yükseltecek bir gümrük vergisi uygulamaktır.)

ANTİDEMOKRATİK sıf. Demokratik ilkelere ya da demokrasiye karşı olan.

ANTİDEPRESİF sıf. (fr. *antidépressif*). Çöküntülere karşı etkili olan maddelere denir.

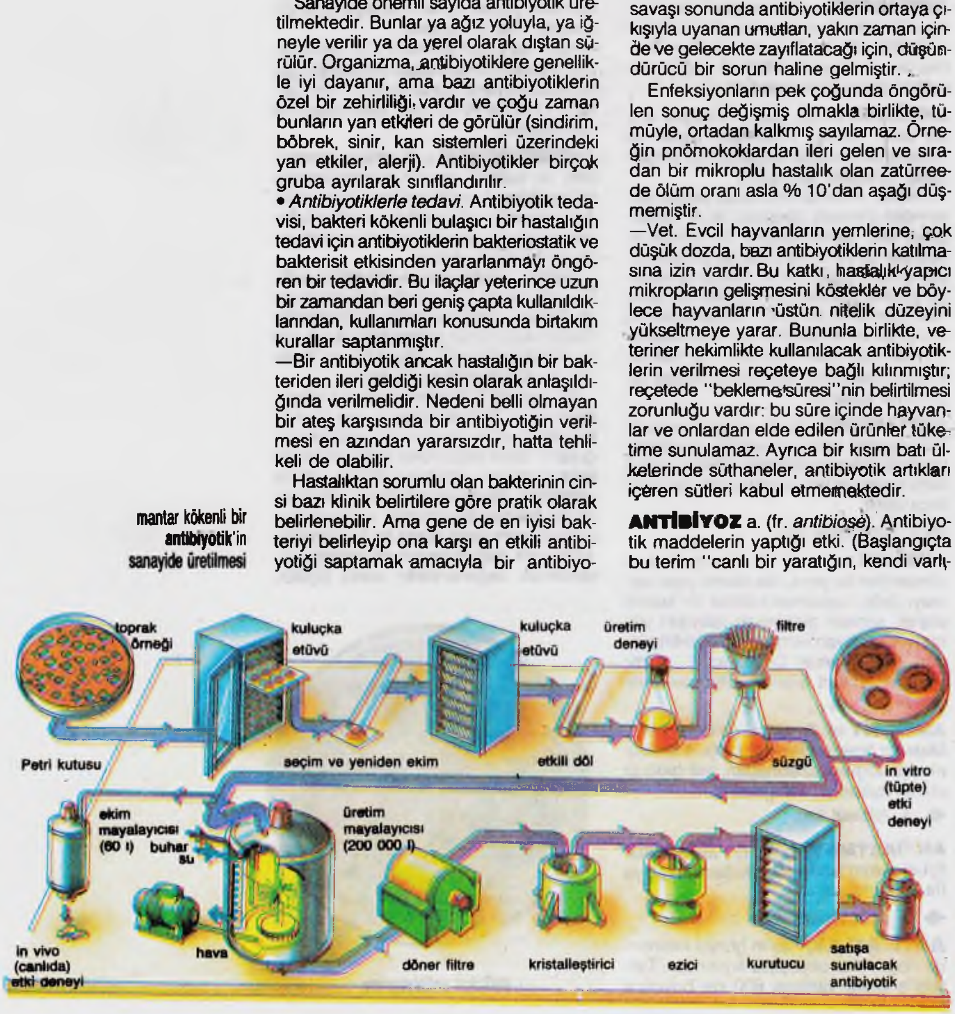
ANTİDEPRESÖR a. (fr. *antidépresseur*). Eczc. Davranışları uyarmak için kullanılan psikotrop madde.

—ANSİKL. 1952'de, Fransa'da Buisson ve J. Delay, Amerika Birleşik Devletleri'nde D. Salzer gibi hekimler verem tedavisinde kullanılan ve monoamin oksidazın bilinen ilk köstekleyicisi olan isoniazidin ferahlık ve sevinç uyandırıcı etkilerini gördüler. Sonra 1957'de R. Kuhn, klorpromazine benzeyen ve trisiklik (üç halkalı) antidepresörler dizisinin grup başı olan bir başka molekülün, imipramin'in antidepresör özelliklerini buldu.

Farmakolojik açıdan, MAOİ'ler (monoamin oksidaz inhibitor) ve trisiklik antidepresörler ortak özellikleriyle tanımlanırlar: nöroleptiklerin yarattığı değişikliklere karşı antagonizm, beyinde anti-kolinerjik etki, amfetaminlerin etkilerinin artırılması. Bu maddelerin, uyanıklık yaratıcı ve monoamin oksidazı köstekleyici etkileri cinsine göre az ya da çok olabilir. Antidepresörler depresif mizacın normale dönmesini sağlayabilirler, ama bazen kullanılma amaçlarını aşarak mani tipinde bir coşkunluk da yaratabilirler. Antidepresörler (amitriptilin dışında) anksieteyi giderici değildirler ve ancak engellemeleri, kösteklemeleri ortadan kaldırarak etki gösterirler; bu da, melankolik depresyonlarda anksiolitiksiz kullanıldıkları zaman tehlikeli olmalarına yol açar: psikomotor engellemenin kalkmasıyla intihar düşüncesinin gerçekleştirilmesi tehlikesi.

Antidepresörlerin etki tarzı bütünüyle aydınlığa kavuşmuş değildir; bazı deney sonuçları, bunların beyinde noradrenalin ve serotonin oranını yükseltiklerini göstermektedir; ama bu iki sinir akısı aktarıcısının depresyon (çöküntü) oluşumunda-

mantar kökenli bir **antibiyotik**'in sanayide üretilmesi

ki rolü henüz kanıtlanmış değildir.
Monoamin oksidaz köstekleyicilerinden (yan etkileri nedeniyle gitgide daha az kullanılmaktadırlar) ve trisikliklerden başka, amitriplin gibi anksieteyi tedavi eden antidepresörler de bulundu; ayrıca dört halkalı ve iki halkalı antidepresörler meydana çıktı, ama bunlar daha az etkilidirler. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, serotonin ve dopaminin öncüleri olan bazı betaengelleyici türevlerinin, bazı tiroit hormonlarının ve alkali bir metal olan rubidyumun, antidepresör özellikleri nedeniyle kullanılmasını öngörür niteliktedir.

ANTİDİFTERİK sıf. (fr. *antidiphtérique*). Difteriyi önleyen ya da ona karşı koyan şeye denir.

ANTİDİÜRETİK sıf. (fr. *antidiurétique*). **1.** İdrar salgılanmasına karşı koyan şeye denir. **—2.** *Antidiüretik hormon,* VAZOPRESİN'in eşanlamlısı.
◆ a. Antidiüretik ilaç.
—ANSİKL. Antidiüretik hormon hipotalamus çekirdeklerince salgılanır ve salgılanması kan plazmasının osmoz gücündeki ve hacmindeki değişikliklere göre düzenlenir. Merkez sinir sistemi de vazopresinin ayarlanmasında çok önemli rol oynar. Vazopresin renin-anjiotensin-aldosteron sistemiyle çok sıkı ilişki içindedir.
Vazopresinin yetersiz salgılanması poliüriyle sonuçlanır. Bu da çok susamayla, idrarın düşük geçişkenliğiyle ve plazma geçişkenliğinin yükselmesiyle ödünlenir. Bazen vazopresin salgılanması fazlalaşır, bu nedenle susama duyulmaz ve hemodilüsyon ortaya çıkar (Schwartz-Bartter sendromu). Son zamanlarda sağlanan gelişmelere rağmen, antidiüretik hormon, şekersiz diyabetin tedavisinde kullanılan ilaçlar arasındaki yerini korumaktadır.

ANTİDİÜREZ a. (fr. *antidiurèse*). SCHWARTZ-BARTTER* SENDROMU'nun eşanlamlısı.

ANTİDİYABETİK sıf. (fr. *antidiabétique*). Diyabetin tedavisinde kullanılan ilaca denir.
◆ a. Antidiyabetik ilaç. (Günümüzde, insüline ağızdan alınan sentetik antidiyabetikler eklendi: bunlar biguanitler ve hipoglisemi yapan sulfamitlerdir.)

ANTİDİYAREİK sıf. (fr. *antidiarrhéique*). Nedenleriyle savaşmaksızın ishali iyileştirme amacı güden ilaca denir.
◆ a. Antidiyareik ilaç. (Kömür, eliksir paregorik antidiyareiktir.)

ANTİDOSİS a. (karşı bağış anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. İ.Ö. V. yy.'da başlatılan yükümlülük usulü. (Sitede kamu işlerinin giderlerini karşılamakla yükümlü zengin bir Yunanlı, daha zengin bir hemşerisinin haksız biçimde bundan bağışık tutulduğu kanısına varırsa, ondan kendi yükümlülüğünü üstlenmesini isterdi. Bunu, iki tarafın gelirleri üstüne yapılan bir soruşturma izler, sonunda da, kimi zaman servetler değiş tokuş edilebilirdi.)

ANTİDROMİK sıf. (fr. *antidromique*). Omurilikteki duyu siniri kökünü merkezkaç tarzında geçen sinir akısına denir. (Akı her zamanki yönünün [merkeze doğru] tersine omurilikten çevreye doğru gider.)

Anti-Dühring ya da *Bay Dühring bilimi altüst ediyor,* Friedrich Engels'in, 1877 ile 1878'de Eugen Dühring'e karşı yazdığı makaleleri kapsayan ve 1878'de yayımlanan yapıtı.
Engels, burada, marxçılığın önemli bir açıklamasını yapar. Felsefeye ayrılan birinci bölümde, varlık ile düşünce arasındaki bağıntılar sorununu ortaya koyar. Daha sonra, karşılarına, düşünceyi, dünyanın etkin bir yansıması olarak ele alan marxçı görüşü çıkardığı idealist görüşleri eleştirerek bu soruyu yanıtlar. Akılyürütmelerini, aralarında biyolojinin de bulunduğu çeşitli bilimlerden alınmış örneklere dayatır. İkinci bölümde (ekonomi politik), Marx'ın maddesel koşulların ve devrimci düşüncelerin ile güçlerin oynadığı role ve emeğe ilişkin kuramlarını açıklar. Üçüncü bölümde (sosyalizm) ise, ütopyacı sosyalizm ile bilimsel sosyalizm arasındaki farkı belirtir; malların üretimi ve bölüşümü sorununu ele alır ve devletin ortadan kalkmasından ve sosyalizmden komünizme geçilmesinden önce yer alan proletarya diktatörlüğünü betimler.

ANTİEMETİK sıf. (fr. *antiémétique*). Kusma sınır merkezlerini etkileyen ilaca denir.
◆ a. Antiemetik ilaç. (Antiemetikler kimyasal kaynaklarına [antihistaminikler, fenotiazinler, vb.] ya da etkilerine göre sınıflandırılabilir. Sinir merkezleri üzerindeki etkilerinden dolayı bazıları ayrıca baş dönmesini önleyici ya da nöroleptik etki gösterirler. Antiemetiklerin çoğunun uyutucu yan etkileri vardır.)

ANTİEMPERYALİST sıf. ve a. (fr. *anti-impérialisme*). Emperyalizme karşı, ona düşman.

ANTİEMPERYALİZM a. (fr. *anti-impérialisme*). Emperyalizmin tüm biçimlerine karşı olmaya dayanan tutum ya da öğreti.

ANTİENFLAMATUVAR sıf. (fr. *anti-inflammatoire*'dan). Ted. İltihapla savaşan ilaca (onun özelliklerine) denir.
◆ a. Antienflamatuvar ilaç.
—ANSİKL. İltihap fiziksel, kimyasal ya da biyolojik (bakteri, asalak, ya da virüs) herhangi bir saldırıya karşı dokuların gösterdiği özgül bir tepkidir. Bu durum, kullanılmakta olan antienflamatuvar maddelerin sayıca çokluğunu ve çeşitliliğini açıkladığı gibi, bunların etki tarzları arasındaki farklılıkları da açıklar. Kortizonlu antienflamatuvarlar önce damar tonusunu artırırlar, sonra lökosit istilasını yavaşlatır ve özellikle fibroblast ve granülasyon dokusunun oluşumunu köstekler. Salisilatlı olanlar iltihabın başlangıç devresinde etkilidirler. Ödem üstündeki etkilerine bir de ağrı dindirici etkileri eklenir.
Pirazol türevlerinden olan fenilbütazon, ödeme karşı geldiği gibi antihistaminik ve analjezik etki de gösterir.
Endometasin, antranilik türevleri, altın tuzları değişik ölçüde antienflamatuvar maddelerdir.
Sentetik sıtma ilaçlarının da antienflamatuvar etkisi vardır.

ANTİ-ENFLASYONİST sıf. (fr. *anti-inflationniste*). İkt. Enflasyona karşı alınan her türlü önlem için kullanılır.

ANTİENZİM a. (fr. *antienzyme*). Biyokim. Belirli ilk enzim etkinliğine karşı koyan madde.
—ANSİKL. Normal kan pepsinin, tripsinin ve prezürün etkisini kısmen engelleyici niteliktedir; önceden toplardamarlara bu enzimlerden birini içeren bir çözelti şırınga edilirse bu nitelik önemli ölçüde güçlenir. Plazma antienzimler de içerir. Hemen hemen her enzimin bir antienzimi vardır. Örneğin bağırsak kurtlarının vücudunda, tripsin tarafından parçalanmalarını önleyen bir antitripsin bulunur ve bu yüzden bağırsaklarımızda sindirilmezler. Antienzimler özgüldür, ama köstekleyici etkileri geçici ya da kalıcı olabilir.

ANTİEPİLEPTİK sıf. (fr. *antiépileptique*). Saranın (epilepsi) görünür belirtileriyle savaşmaya yarayan her türlü tedaviye ve özellikle de ilaçla tedaviye denir.
◆ a. Antiepileptik ilaç.
—ANSİKL. Bilinen ilk antiepileptikler fenobarbital ve hidantoinlerdir. 1940-1960 arasında dionlar* ve etosüksinimit kullanıldı; 1960'tan bu yana da karbamazepin, sodyum valproat ve klonazepam kullanılmaktadır. Tek başına kullanılan (monoterapi) en önemli antiepileptikler (fenobarbital, hidantoin, sodyum valproat, karbamazepin) olayların çoğunda belirli bir kriz tipini iyileştirir. Ama çoğunlukla, iki ya da daha fazla antiepileptik birlikte kullanılarak (politerapi) ve her biri için monoterapide verilebilen dozlardan daha az verilerek, yüksek dozdan doğabilecek tehlikeleri azaltmak ya da krizleri daha iyi denetlemek amacı güdülür.
Hastalık belirtilerinin daha derinden incelenmesiyle sara hastalığı kavramı sarsılmış, bunun yerini bazı antiepileptiklere daha iyi yanıt veren ve çeşitli nedenlere bağlanabilen sara krizleri kavramı almıştır.
Aynı şekilde, aşırı miktarda ilaç yüklemekten sakınma kaygısı, klasik "epileptik kişilik" kavramını da sarstı; bu kişiliğin özel psikolojik bir yapıdan çok antiepileptiklerin (özellikle barbitürikler) aşırı miktarda kullanılmasına bağlı olduğu söylenebilir.

ANTİETAM-CREEK, ABD'de (Maryland) ırmak, Potomac ırmağının kolu. General McClellan yönetimindeki Kuzeyliler ile general Lee komutasındaki Güneyliler arasında burada yapılan, ama kesin sonuç vermeyen çarpışmalardan (17 eylül 1862) sonra, Güneyliler Maryland'ı boşalttılar.

ANTİFADİNG sıf. (ing. sözc.). Radiletiş. Alınan elektromanyetik alanın dalgalanma etkilerini azaltmaya yarayan ve alıcıda ya da vericide bulunan aygıt için kullanılır; dalgalanmalar, radyo dalgalarının yayılma koşullarının değişken olmasından kaynaklanır. (Eşanl. BAYILMA GİDERİCİ.)

ANTİFALİNİK sıf. (fr. *antiphallinique*). Toksikol. *Amanita phalloides* türü mantarlarla zehirlenmenin tedavisinde kullanılan seruma denir.

ANTİFASİLİTASYON a. (fr. *antifacilitation*). Nörobiyol. Çok kısa zaman aralıklarıyla birbirini izleyen sinapssonrası iki uyarı olduğu zaman, arkadan gelen uyarının etki gücünün zayıflaması olgusu. (Disfasilitasyon ya da depresyon denen bu olgu fasilitasyonun [kolaylaştırma] tersidir.)

ANTİFAŞİST sıf. ve a. (fr. *antifasciste*). Faşizme ve daha genelde her türlü otoriter siyasal rejime karşı olan.

ANTİFAŞİZM a. (fr. *antifascisme*). Faşizmin her türlüsüne karşı olma.

ANTİFEDERALİST sıf. ve a. (ing. *anti-federalist*). Tar. 1781 ile 1789 arasında ABD merkezi hükümetinin güçlendirilmesine karşı çıkanlara verilen ad. (Her çevrede, özellikle de toprak sahipleri ya da eyaletlerin egemenliğinin tehdit edilmesinden korkan aydınlar arasında birçok antifederalist vardı. 1787'de kabul edilen ve iki yıl sonra yürürlüğe giden anayasayla bu siyasal eğilim ortadan kalktı.)

ANTİFERROELEKTRİKLİK a. Kristal kafesi, genlikleri eşit ve yönleri ters elektrik kutuplanması gösteren iki alt kafesten oluşan ve dolayısıyla toplam kutuplanma değeri sıfır olan bazı gereçlerin özelliği. (Antiferromanyetizmanın elektrik bakımdan benzeridir.)

ANTİFERROMANYETİK sıf. (fr. *antiferromagnétique*). **1.** Antiferromanyetizma özelliği olan. **—2.** *Antiferromanyetik etkileşim,* atomların manyetik momentleri arasında, bunları ters yönlere doğru yönelten etkileşim.

ANTİFERROMANYETİZMA a. (fr. *antiferromagnétisme*). Manyetik momentleri, almaşık olarak yön değiştiren atomlardan oluşmuş kimi kristallerin özelliği.
—ANSİKL. Maddenin manyetik özellikleri, $\vec{S}$ spinleriyle orantılı bir elektron manyetik momenti taşıyan atomlar ya da iyonlardan kaynaklanır. En yaygın manyetik atomlar arasında demir, nikel, manganez ve kobalt sayılabilir. Bir kristalde komşu spinler arasında kuvantum kökenli bir etkileşim vardır; bu etkileşimi ilk kez Heisenberg hesaplamıştır. $\vec{S}_1$ ve $\vec{S}_2$ spinlerini

içeren iki komşu atom arasındaki E etkileşim enerjisi, $E = -J \cdot \hat{S}_1 \cdot \hat{S}_2$ formülüyle gösterilir (J alışveriş integralidir). J artı olursa, spinler aynı doğrultuya yönelme eğilimi gösterirler; bu özelliği olan maddeye ferromanyetik madde adı verilir; buna karşılık, J eksi olursa, spinler karşıt doğrultulara yönelirler; bu koşulda etkileşimin antiferromanyetik olduğu söylenir.

Düşük sıcaklıkta, manyetik momentler bir sıra oluşturur ve antiferromanyetik hal, uzun aralıklı bir düzen gösterir; bu düzende spinler, karşıt doğrultulara yönelen, ama mıknatıslanmalarının mutlak değeri aynı olan iki altağ oluşturur. Böyle bir düzen gösteren bir kristalin toplam mıknatıslanması sıfırdır; ama manyetik düzen, nötron kırınımıyla gözlenebilir. Sıcaklık yükseltilirse ısıl çalkalanma bu düzeni bozar; *Néel sıcaklığı* adı verilen T_N, geçiş sıcaklığının üstünde, cisim paramanyetik duruma girer. Néel sıcaklığı ise, maddenin χ manyetik mıknatıslanırlığı, T sıcaklığının fonksiyonu biçiminde incelenerek belirlenebilir. χ(T) fonksiyonunun grafı, $T = T_N$ için bir tepe oluşturur. Antiferromanyetik kristallere örnek olarak krom (Cr), manganez oksit (MnO), bakır I klorür (CuCl) vb. verilebilir. T_N, bu cisimler için 100 K düzeyindedir.

Öte yandan, kimi atom çekirdeklerinin, elektron manyetik momentinden 1 800 kez daha küçük bir nükleer manyetik momenti vardır. Çok düşük sıcaklıklarda (T_N binde bir Kelvin dolayında) nükleer antiferromanyetik maddeler (LiH) gözlemlenmiştir.

ANTİFİBRİLAN sıf. (fr. *antifibrillant*). Miyokart (kalp kası) fibrilasyonuna karşı kullanılan ilaca denir.

◆ **antifibrilan** a. Antifibrilan ilaç.

ANTİFİBRİNOLİTİK a. ve sıf. (fr. *antifibrinolytique*). Fibrinoliz evrelerinden herhangi birini önleyici madde. (Başlıca antifibrinolitikler, Kunitz önleyicisi, Frey önleyicisi ve aminokaproik epsilon asittir.)

ANTİFLOJİSTİK sıf. (fr. *antiphlogistique*). Ted. İltihaplarla savaşan.
—ANSİKL. Antiflojistik tedavide, eskiden, iltihabı yenmek için, kan alma, buz, losyonlar, vb., ateşin yükselmesini önlemek için de soğuk banyolar, alkol losyonları, vb. kullanılırdı. Günümüzde aynı amaçla kullanılan kortizon ve salisilik ya da pirazol türevleri gibi ilaçlara antienflamatuvar* sıfatı verilmektedir.

ANTİFOLİK sıf. (fr. *antifolique*). Biyokim. **1.** Folik asidin (B9 vitamini) biyolojik etkisine karşı olan şeye denir. **—2.** Dihidrofolat-reduktazı durdurarak nükleik asitlerin bireşimini önleyen maddeye denir. (Antifolikler hem kansere karşı antimetabolit [aminopterin ve metotreksat], hem sıtmaya karşı [primetamin ve trimetoprim], hem de bir sülfamitle [trimetoprim] birlikte bakteri öldürücü olarak kullanılır.)

◆ a. Antifolik madde.

ANTİFOLİNİK sıf. (fr. *antifolinique*). Folinik asidin etkisine karşı koyan maddeye denir.

◆ a. Antifolinik madde.

ANTİFORM a. (fr. *antiforme*). Yerbil. Yapısal yüzeyleri (katmanlaşma, şistlilik, yapraklanma) etkileyen, yukarıya doğru dışbükey kıvrım. (Kıvrımlı oluşumlar ters kutupsallıkta olduğunda antiform yalancı bir senklinaldir.)

ANTİFOULİNG sıf. (ing. sözc.). Boyac. Bir boyanın içine karıştırılan katkı maddesi için kullanılır. (Gemilerin hızını azaltabilen suyosunlarının, kabuklularının ve diğer deniz zararlılarının üreyip çoğalmasını engelleyen bu ürün, gemilerin tekne kısımlarını korumada ikinci kat olarak sürülür.)
—ANSİKL. Antifouling etkenleri olarak çoğunlukla toksik pigmentler kullanılır: bakır I oksit, bakır tozu, bakır I sülfosiyanür, bakır asetoarsenat, cıva arsenat ve oksit, cıva ve kalayın bazı organometal türevleri, gümüş bileşikleri, hatta kimi radyoaktif kompleksler.

ANTİFRİZ a. (ing. *antifreeze*, donmayı önleyici). Donma noktasını düşürmek için bir sıvıya katılan madde. (Genellikle çevre sıcaklığı 0°C'ın altına düşen bölgelerde su dolu donanımı donun etkisinden korumada kullanılır.)
—ANSİKL. Isıl mot. Katılaşma sırasında suyun hacminin artmasından kaynaklanan genleşme kuvveti silindir blokunu, silindir kapağını ve radyatörü çatlatır. Bunu önlemek için, bölgede karşılaşılan en düşük sıcaklık göz önünde tutularak, suya belirli miktarda antifriz katılır. Antifriz sıvısı olarak çoğunlukla alkol, alkol esaslı sıvılar ve etilen glikol kullanılır. Motorlarda, alkol esaslı sıvılar zamanla buharlaşarak etkisini yitirdiğinden genellikle etilen glikol kullanılır.
—Teknol. Antifriz sıvıları genellikle çok zehirli olduğundan güneş ısıtıcılarında, soğutucularda vb. belirli kurallar uygulanır ve bunların kullanma devresine sızması kesinlikle önlenir. Ayrıca ısı değiştiriciler boyutlandırılırken, suya katılan organik sıvıların ısı geçiş katsayısını düşürdüğü hesaba katılır.

ANTİ-G sıf. Uz. havc. Gövdenin alt bölümüne üstbasınç uygulayarak artan yerçekimi etkilerine karşı koymayı sağlayan giysi için kullanılır.

ANTİGENES, Büyük İskender'in generali. Daha önce desteklediği Eumenes'in yenilgisinden sonra, Antigonos tarafından yakalandı ve diri diri yaktırıldı (İ.Ö. 315).

ANTİGLOBÜLİN a. (fr. *antiglobuline*). Bağışıkbil. Bir organizmanın onunla özdeş olmayan bir başkasından gelen antijen niteliğindeki bir immünoglobüline yanıt olarak hazırladığı özgül antikor (anti-antikor).

ANTİGONE, Laomedon'un kızı. Hera, kendisinden daha güzel olmakla övündüğü için, Antigone'yi kuğuya dönüştürdü.

ANTİGONE, Oidipus ile İokaste'nin kızı, Eteokles ile Polyneikes'in kız kardeşi. Kör olan babası Oidipus'a rehberlik yaptı. Polyneikes'in cesedine son saygıyı sunmak amacıyla Thebai kralı Kreon'un buyruklarına meydan okudu diye diri diri gömülmeye mahkûm edilince kendini astı. Antigone'ye âşık olan kral Kreon'un oğlu Haimon ise onu kaybetmenin acısıyla hançerle canına kıydı.
—Ed. Devletin çıkarı adına uygulanan adaletsizliklere karşı ahlakın "yazılı olmayan" yasalarını savunan kadın kahraman. Antigone birçok şair ve oyun yazarına esin kaynağı oldu: Sophokles (*Antigone**, *Oidipus epi Kolono*), Euripides (*Phoinissai**), Robert Garnier (*Antigone ou la Pitié*, 1580), Racine (*la Thébaïde*, 1664), Alfieri (*Antigone*, 1783), Anouilh (*Antigone**, 1944).

Jean Anouilh'un Antigone'u İstanbul Devlet tiyatrosu

Antigone, yunan yazar Sophokles'in trajedisi. İlk kez İ.Ö. 442'ye doğru oynandı. Thebai kralı Kreon, vatanına karşı savaşmış Polyneikes'in cesedinin gömülmeden bırakılmasını emreder. Antigone, erkek kardeşinin vücudunu toprakla örtünce, ölene dek bir mağaraya diri diri gömülmeye mahkûm edilir. Kâhin Tiresias'ın uyarılarına karşın, Kreon kararından dönmez ve ardı ardına Antigone'nin ölümünü, onun nişanlısı olan oğlu Haimon'un ve kendi karısı Eurydike'nin intihar ettiklerini öğrenir. Oyunda en önemli olan öğe insan vicdanıyla devlet yararı arasındaki çatışma değildir; zaten Kreon devlet yararını temsil edemez; tersine, körü körüne inadı ve ölçüsüzlüğüyle kent yasalarını korumaktan aciz bir zorba tipidir. Sophokles'in asıl bize anlatmak istediği gerçek, insanoğlunun kendine karşı birtakım görevleri olduğu ve bizi bu görevleri yerine getirmeye zorlayan yazılmamış, değişmez yasaların varlığıdır. Nefret etmek için değil sevmek için doğmuş olan Antigone, çizgi dışı ve erişilmez bir kahraman değildir. Ölümüne dek, verdiği karardan caymayacak yaradılışta olmasına rağmen (Polyneikes'i gömmek) insanlıktan uzaklaşmaz ("Ben ne eş, ne de anne olabildim; ölüler çukuruna yalnızlık ve mutsuzluk içinde gidiyorum").

Antigone, Sophokles'in trajedisinden esinlenen bir perdelik bale. Koregrafisini John Cranko, müziğini Mikis Theodhorakis, dekor ve kostümlerini Rufino Tamayo yaptı. İlk kez 1959'da Londra'da Covent Garden'da sahnelendi. Başlıca rolleri Svetlana Beriosova, David Blair, Gary Burne, Julia Farron, Michael Somes, Donald MacLeary üstlendi.

Antigone, fransız yazar Jean Anouilh'un dramı (1944). Sartre ve Giraudoux gibi Anouilh da, Avrupa'nın günlük yaşamında "trajik"in yer alması üzerine, yunan tiyatrosu kaynaklarından yeniden yararlandı. Ancak Sophokles'te karşıtlık, iki hak anlayışı arasında ve iki çok değişik ve sert kişilik arasında oluşurken, Anouilh'da "yalnızca" dramatik bir çatışma sözkonusudur. Karşıtlık, tanrısız bir dünyada, yaşamın gerekleriyle günlük yaşamdan tiksinme, hiçlik korkusuyla uçurumun çekiciliği arasındadır. Oyunun sonunda Kreon, "sonuç olarak suçsuz"dur; Antigone ise güçbeğenir bir kadın kahraman ya da büyüdüğü için ölmek isteyen bir çocuktur.

ANTİGONEİA a. (özel ad *Antigonos*'dan). Akhaia'da, Aratos tarafından mütefiki Antigonos Doson onuruna düzenlenen şenlik.

ANTİGONEİA. Tar. coğ. Antikçağ yunan kentlerinden bir bölümünün ortak adı: Suriye'de, Orontes (Asi) ırmağı kıyısında kent. Antigonos I tarafından kuruldu. Seleukos, kenti yerle bir ederek halkını Seleukeia'ya gönderdi; —Makedonya'da, Khalkidike bölgesinde kent. Antigonos Gonatas tarafından kuruldu;— B. Anadolu'da, Troas bölgesindeki *Aleksandreia* Troas* kentinin eski adı; —Anadolu'nun Bithynia bölgesindeki *Nikaia** kentinin eski adı.

ANTİGONİSH, Kanada'da liman, Nova Scotia'da, Saint Georges körfezi kıyısında; 5 500 nüf. Üniversite. Balıkçılık.

ANTİGONOS Monophthalmos (*Tekgöz*), İskender'in subayı. Babil satraplıklarının bölüşülmesi sırasında kendisine hak ettiği pay verilmeyince Perdikkas'a ve yaveri Kardia'lı Eumenes'e kar-

şı geldi. İ.Ö. 321'de baş düşmanından kurtulunca Asya strategosu oldu. Bu durum Ptolemaios ile Babil strategosu Seleukos'un ona karşı çıkmasına yol açtı. Özgürlüklerini savunduğunu ileri sürerek yunan sitelerinin gözüne girdi; oğlu Demetrios Poliorketes'in askeri dehasından en iyi biçimde yararlanarak tüm rakiplerini yenmeyi başardı ve diadokhos'ların başı olarak kendini kral ilan ettirdi (306); böylece İskender'in yerine geçme tutkusunu ortaya koydu. Aralarında birleşen rakipleri tarafından 301'de İpsos'ta, savaş alanında öldürüldü.

ANTİGONOS I Gonatas (Tesalya İ.Ö. 320'ye doğr. - İ.Ö. 240-239), Makedonya kralı. Demetrios Poliorketes'in oğludur. Babasının en etkili yardımcısıydı. Pyrrhos ile Demetrios'un çatışması sonucu yoğun bir anarşi ortamına sürüklenen Makedonya'yı ele geçirdikten sonra, ancak 277 -276 yıllarında gerçekten kral olabildi. Ülkeyi kelt akınlarına karşı korudu (Lysimakheia zaferi, 277). Epeiros kralı Pyrrhos tarafından ülkesinden uzaklaştırıldıysa da (274), toprakları üzerinde yeniden egemenlik kurdu. Akhaia birliği'ne karşı uzun süre savaştı; Korinthos ve Yunanistan'ın bir bölümünü ele geçirdi ve Mısır ile çatıştı (Ege denizi'ne egemen olmasını sağlayan İstanköy [Kos] ve Andros zaferleri).

ANTİGONOS II Doson (İ.Ö. 263-221),Güzel Demetrios ile Olympias'ın oğlu, Demetrios Poliorketes'in torunu. Makedonya'da naip, sonra 229'dan 221'e kadar kral oldu. Yunanistan'da bir hellen birliği kurdu ve *hegemon* unvanını aldı; ancak birlik üyelerinin özerkliğine saygı gösterdi. Sparta'ya karşı Akhialılar ile birleşerek kral Kleomenes III'ü Sellasia'da yendi (İ.Ö. 222). İllyrialılar'a karşı bir savaşta öldüğünde, yarımadada Antigonoslar'ın gücü pekişmiş durumdaydı.

ANTİGONOS, İ.Ö. 40'tan 37'ye kadar Yahudiler'in kralı. Aristobulos II'nin oğluydu. 63'te Pompeius tarafından Roma'ya rehin olarak götürüldü; 57'de kaçtı; 40'ta Parthlar ile ittifak kurarak "Yahudiler'in yüce din önderi ve kralı" oldu. Ancak, aynı yıl Herodes, Roma senatosu'ndan kral unvanını aldı ve Roma lejyonlarının desteğiyle yavaş yavaş tüm ülkeyi ve sonunda Kudüs'ü ele geçirdi. Tutsak alınan Antigonos idam edildi. Antigonos ile birlikte, Hasmonlar hanedanının son temsilcisi de ortadan kalktı.

ANTİGONOSLAR, İskender'in haleflerinden Antigonos Monophthalmos tarafından kurulan hanedan. IV. yy.'dan Romalılar'ın istilasına kadar (İ.Ö. 168'de, Perseus'un Pydna'da bozguna uğraması) Makedonya'da hüküm sürdü.

ANTİGORİT a. (fr. *antigorite;* Piemonte'de bir vadinin adı olan *Antigorio*'dan). Miner. Serpantinin yapraklı türü.

ANTİGUA, Guatemala'da kent, Sacatepéquez yönetim bölgesinin merkezi, ülkenin eski başkenti; 17 700 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. — *Sacatepéquez yönetim bölgesi,* 465 km²; 141 400 nüf. (1984).

1527'de Santiago de Los Caballeros de Guatemala adıyla kurulan kent, depremlerden birçok kez zarar gördü (1717, 1773, 1976). Palacio de los capitanes generales (1543), belediye konağı (1743'te yeniden yapılmıştır), S.José kilisesi (yıkıntı halindeki katedralin onarılmış tek bölümü). 1676'da kurulan San Carlos üniversitesi'nde,1763'te yeniden inşa edilen güzel avlu dehlizi. Barok üslubunda birçok cephe (San Francisco, de las Marced, las del Carmen kiliseleri).

ANTIGUA, Küçük Antil adalarında (Rüzgâraltı adaları) ada. Barbuda ve Redonda adalarıyla birlikte, 1967-1981 arasında Büyük Britanya'nın ortak devletiydi; günümüzdeyse bağımsız bir devlettir; 442 km²; 81 600 nüf. (1990). Başkenti *St. John's.* Adada şekerkamışı ve pamuk üretilir. Turizm. Petrol rafinerisi.

ANTİHELİKS a. (fr. *antihélix*). Memelilerde, kulak yolunun başladığı dışkulak çukurunun arka kenarında, heliksin karşısında bulunan kulakkepçesi çıkıntısı.

ANTİHELMENTİK sıf. (fr. *antihelminthique;* yun. *anti,* karşı, ve *helmins, -inthos,* kurt'tan). Asalbil. İnsan ya da hayvan organizmasını, bağırsak kurtlarından (asalak nematotların, sestot ve trematotların erginleri ya da larvaları) öldürerek ya da düşmelerini sağlayarak temizlemekte kullanılan ilaçlara denir.

◆ a. Antihelmentik ilaç.

—ANSİKL. Antihelmentikler, asalağın konağında zararlı etki yapmamalı, en iyisi, etki süresi içinde asalağı yok etmeli, çabuk ve kesin etkili olmalı (tek alışta), birçok asalak çeşidini etkilemeli ve pahalı olmamalıdır (gelişmekte olan ülkelerde toplu kemoterapi).

En çok kullanılan ilaçlar:

—nematotlara karşı: piperazin ve türevleri, dietilkarbamazin, pirivinyum ambonat, tetrakloretilen, befenyum hidroksineftoat, tiabendazol, pirantel pomat, levamisol, mebandazol ve bunun fluorürlü türevi fluandazol;

—trematotlara karşı: niklosamit, diklorofen ve mebandazol. Tiabendazol ve mebandazol çok çeşitli asalak türü üzerinde etkili olan antihelmentik ilaçlardır.

Antihelmentikler, bağırsak kurtlarının neden olduğu önemli iktisadi kayıpları önlemek için veterinerlikte sık sık kullanılmaktadır. Kullanımı genellikle bir sürünün tümünde önleyici olmaktadır.

ANTİHİJYENİK sıf. (fr. *antihygiénique*). Sağlık kurallarına aykırı olana denir.

ANTİHİSTAMİNİK sıf. (fr. *antihistaminique*). Ted. Organizmada histamin üretimini önleyen ya da histaminin etkilerine karşı koyan ilaca denir.

◆ a. Antihistaminik ilaç.

—ANSİKL. Organizmada, en azından, iki tip histamin alıcısı bulunur: H_1 alıcıları ve H_2 alıcıları; bunlara karşı da iki grup antagonist madde bulunur. Klasik antihistaminikler (anti-H_1) histaminin neden olduğu genel belirtileri önler. Bunlar en başta alerjik hastalıkların tedavisinde ve önlenmesinde kullanılırlar. Ayrıca genellikle sakinleştirici etkileri de vardır. H_2 alıcılarının antagonistleri (anti-H_2) simetidinle temsil olunur; bu madde histaminin yol açtığı aşırı klorhidropeptit salgısını dizginler (bu konuda klasik antihistaminikler etkisizdir). Simetidin mide ve onikiparmak bağırsağı ülserlerinin tedavisinde kullanılır.

ANTİHOMOGRAFİ a. (fr. *antihomographie*). Geom. TERS EŞÇİZİM'in eşanlamlısı.

ANTİHORMON a. (fr. *antihormone*). Bazı proteinli hormonların ya da protein kalıntıları içeren hormonların sık sık verilmesi sonucunda organizmada oluşan madde (antikor).

ANTİJEN a. (fr. *antigène;* yun. *anti,* karşı, ve *gen,* üreme bildiren ek'ten). Bağışıkbil. **1.** Bir organizmaya girdiği zaman, antikor üretiminden ya da hücre aracılığıyla bağışıklık tepkisinden sorumlu hücreleri uyarabilen madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bazı hastalıkların, özellikle frenginin kan incelemesi yoluyla teşhisi için kullanılan ayıraç. (Frengiye ilişkin kan tepkimeleri, başlangıçta mikrop bulunan organlardan elde edilen antijenlerle sağlanırdı. Şimdi sağlam organ özütlerinden hazırlanan ya da sentetik yoldan yapılan antijenlerle sağlanmaktadır.) **—3.** *Bağdaştırma antijeni,* hücre ya da doku nakillerinde bunların kabul ya da reddinden sorumlu antijen. (Bunların hücre zarı üzerinde belirlenip tanınması yolunda yapılan araştırmalar bir hayli ilerlemiştir.) || *Ur antijenleri,* kimyasal ve fiziksel etmenler, hatta virüsler kullanılarak oluşturulan pek çok urda ortaya çıkarılan antijenler. (Urun reddedilmesine yarayan bağışıklık tepkisinin incelenmesi önemli çalışmalara konu olmaktadır.)

—Virol. *Avustralya antijeni,* bir virüs hepatitinin nedeni sayılan antijen. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bağışıkbil. Bir hayvana, kendi vücudunun normal bileşenlerinden olmayan bir maddenin şırınga edilmesi, bu maddeye karşı antikor üretilmesi biçiminde beliren bir savunma tepkisi uyandırır. Bu demektir ki, organizmaya yabancı maddelerin çoğunda antijen özelliği vardır; örneğin değişik kan grubundan olan bireyler arasında yapılan kan nakillerinde durum böyledir.

• *Mikrop antijenleri.* Mikropların çoğunluğu (bakteriler, mikroskobik mantarlar, birhücreli asalaklar ve virüsler) antijeniktirler: bir organizmaya girdiklerinde orada antikor oluşmasına neden olurlar. En iyi bilinen bakteri antijenleri iki yapının ürünüdür: bakteri çeperinin bileşenlerinden biri olan somatik antijen ya da O antijeni ve bakteri kamçılı ya da kirpikliyse, bunlarda bulunan kamçı antijeni ya da H antijeni. O antijeni sıcaklıkla değişikliğe uğramaz ve alkolün etkisine dayanıklıdır. H antijeni sıcaklıkla değişikliğe uğrar ve alkolle bozunur. Mikrop antijenleri hakkındaki bilgiler, birçok enfeksiyonun ya da asalak hastalığının teşhisinde (→ SERODİYAGNOSTİK) ve tedavisinde kullanılmaktadır (→ AŞI, SEROTERAPİ).

—Virol. B.S. Blumberg'in 1964'te keşfettiği *Avustralya antijeni* ("Au", "SH", "HBs" de denir)ABD ve Avrupa halklarında çok seyrek görülür. En çok Güneydoğu Asya'da ve Okyanusya'da rastlanır (zaten bir Avustralya yerlisinin kan serumu incelenirken tesadüfen bulunmuştu, adı da oradan gelir). Fakat Avustralya antijeninin bazı bölgelerde önemli miktarda "sağlıklı taşıyıcılar"ı bulunduğu söylenebilir.

Avustralya antijeni ile akut virüs hepatiti arasında çok sıkı bir ilinti vardır. Gerçekte, yalnız B virüslü hepatitlerde, yani kuluçka devresi kısa süren ve şırınga ile bulaşan çeşitlerde bulunur. Tersine, ağız yoluyla (hatta sindirim yoluyla) bulaşan ve kuluçka devresi uzun süren A tipi hepatitlerde hiçbir zaman bulunmaz. Antijen çok geçici bir tarzda görünür: genellikle birkaç haftadan fazla dayanmaz. Özgül antikorların oluşumuna da yol açabilir. Kan veren her kişide Avustralya antijeninin sistemli bir şekilde araştırılması, kan verilenlerde ortaya çıkan bulaşıcı hepatitlerin sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. Bu araştırmalar immünolojik yöntemlerle yapılır: imnünoelektrodifüzyon, alyuvarların aglütinasyonunun kösteklenmesi.

Bazı gerekli durumlar için, günümüzde, "Avustralya antiantijeni" antikorları bakımından zengin serumlar yapılmaktadır.

Genellikle immünoglobülinlere bağlı bulunan Avustralya antijeninin onlardan arındırılması, özellikle hepatit tehlikesiyle yüz yüze olanlar için bir aşı yapımına olanak sağlayacaktır.

ANTİJENLİK a. **1.** Antijen gibi davranan bir maddenin niteliği. **—2.** Bir antijenin etki derecesi ya da niteliği.

ANTİK sıf (fr. *antique*). Geçmişi İlkçağ' a, özellikle de eski Yunan ve Roma uygarlıklarına kadar uzanan ya da o döneme ait şey için kullanılır:*Efes'teki antik kütüphane. Datça yarımadasındaki antik Knidos kenti. Antik kaynaklar.*

—Deric. *Antik bitirme,* deriye onu, yer yer koyulaştıran ve zamanla eskimiş, çatlamış gibi gösteren bir boyayı sürme işlemi. (Bu sonucu elde etmek için, parça tamamlandıktan sonra boyalı derinin fırçalanması gerekir.)

—Graf. Bacaklarında serif olmayan matbaa harfi.

ANTİKA sıf. ve a. (ital. *antica*'dan). Eskiden kalma ve değerli ya da eski oluşuy-

la değer kazanan eşya, nesne için kullanılır: *Antika bir vazo. Bu kilidin antika değeri var. Antika meraklısı. Antikadan anlamak.*

◆ sıf. Modası geçmiş, tuhaf şey; davranışları yadırgatıcı, garip kimse. bu kimsenin davranışı için alay yollu kullanılır: *Üzerinde antika bir ceket, altında antika bir araba vardı. Ne antika adam!*

—El sant. Mendil, çarşaf, örtü gibi eşyaların kenar baskısında kullanılan, ajur türü bir işleme. (Kumaşın kenarlarında kıvırma payı bırakılıp dokuma atkısından birkaç tel çekilir. Dikey iplikler iğneyle toplanıp katlanan kısma tutturularak diş diş bir süsleme elde edilir.)

antika
(kenar işlemeleri)

ANTİKACI a. Eski eşya, özellikle de mobilya vazo, takı, oyma taş ya da tahta eşya vb. toplayan, alıp satan kimse; antika şeylerin satıldığı dükkân.

Antikacı dükkânı *(The Old Curiosity Shop)*, Ch. Dickens'in romanı (1840-41). Peşlerine düşen küçük bir cüceden kurtulmak için küçük Nelly Trent ile büyükbabasının İngiltere'de kaçacak yer aramalarını konu olarak ele alan Dickens, bu temadan yararlanarak yoksul ve kendileri gibi mutsuz olanlara kimi zaman yakınlık gösteren insanların çarpıcı portrelerini sunar.

ANTİKACILIK a. **1.** Antikayla ilgilenme. **—2.** Antikacının işi.

ANTİKALIK a. **1.** Eski, değerli olma durumu. **—2.** Gariplik, tuhaflık: *Antikalık etmek.*

ANTİKALORİK sıf. (fr. *anticalorique*). Foto. Kızılaltı ışınlarının yoğunluğunu azaltan her çeşit optik ortam için kullanılır.

ANTİKAPİTALİST sıf. ve a. (fr. *anticapitaliste*). Kapitalist rejime karşı olan.

ANTİKAPİTALİZM a. (fr. *anticapitalisme*). Kapitalizme, kapitalist rejimlere karşı düşmanca tutum.

Saint-Julien-en Beauchêne (Hautes-Alpes) yakınında **antiklinal** kıvrım

ANTİKATOT a. (fr. *anticathode*). Vakum tüplerine yerleştirilen ve katot ışınlarını durdurmaya yarayan, genellikle metal hedef. (Antikatot, bir X ışını tüpünde hızlandırılmış elektron akısını alır ve X ışınları yayar. Radyografi ve radyokristalografide kullanılan üreteçlerin ana parçasıdır.)

ANTİKÇAĞ a. (lat. *antiquitas*). Tarihsel çağların başlangıcından Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar uzanan dönem; İlkçağ, özellikle yunan ve roma uygarlığı (Bk. *ansikl.*böl. Tar.)

—ANSİKL. Tar. Antikçağ, genel olarak en eski uygarlıkları belirtir. Tek başına kullanıldığında daha özel olarak roma ve yunan *Klasik Antikçağ*'ını, yunan-roma uygarlıklarıyla doğrudan ilişkileri olduğu ölçüde de Akdeniz kıyı halkları uygarlıklarını belirtir. Ama,çoğu zaman ayırt edici bir sıfatla birlikte kullanılır:

1. *Tarihöncesi Antikçağı*, daha çok *tarihöncesi** olarak bilinir. Bunun, bilgilerimizin dolaylı kaynaklara dayandığı *proto-tarih* (öntarih) ile karıştırılmaması gerekir (örneğin, Yunanlılar ve Romalılar tarafından betimlenmiş bağımsız Galyalılar).

2. *Doğu Antikçağı*, eski doğu halklarının ve Önasya uygarlıklarının tarihi;

3. *Hıristiyan Antikçağı*, geç imparatorluk (284-385) için bazen *Geç Antikçağ* terimi kullanılır.

Antikçağ ile onu izleyen Ortaçağ arasındaki sınır tartışmalıdır. Fransa'da geçiş tarihi olarak, genellikle, Akdeniz'in doğusu için İ.S. 395 (Theodosius'un ölümü ve Roma İmparatorluğu'nun latin-batı ve yunan-doğu biçiminde kesin olarak ikiye ayrılışı; batısı içinse, Odoaker'in *Augustulus* diye anılan son Doğu Roma imparatoru Romulus'u tahttan indirdiği İ.S. 476 yılı kabul edilir. Bu tarihlerin tümüyle simgesel olduğu söylenebilir; tarihte kesin dönüm noktaları yoktur; III-VII. yy.'lar arasında, 'antik' dünya, ağır bir evrimle yerini bir 'Ortaçağ' dünyasına bırakır. Bu evrim, Roma İmparatorluğu'nun hıristiyanlaşması, ikiye bölünmesi, batı kesiminin Germenler tarafından istilası ve doğu kesiminin hellenleşmesiyle belirlenir.

ANTİKHTHON a. (karşıt-dünya anlamında yun. sözc.). Philolaos'un betimlemesine göre Pythagoras gökbilim sisteminin düşsel gezegeni. (Evrenin merkezinde Güneş değil Merkez ateşi bulunur; bunun çevresinde önce antikhthon, sonra Yer, Ay, Güneş ve gezegenler döner. Güneş'in çevresinde 24 saatte bir çember çizen Yer'in bir yüzü hep dışa dönüktür. Akdeniz ülkeleri bu yüzdedir; bu nedenle Yunanlılar antikhthonu ve Merkez ateşi görememişlerdir.)

ANTİKİNAZ a. (fr. *antikinase*). Biyokim. Kinazların etkinleştirici etkisini önleyebilen enzim. (Antikinazlar bağırsaklardaki asalak kurtların dokularında bulunmuştur.)

ANTİKİNOLİS. Tar. coğ Anadolu'da, Paphlagonia (Orta Karadeniz) bölgesinde kıyı kenti. Kastamonu'ya bağlı Çatalzeytin ilçesinde olduğu sanılıyor.

ANTİKİTE → ANTİKÇAĞ.

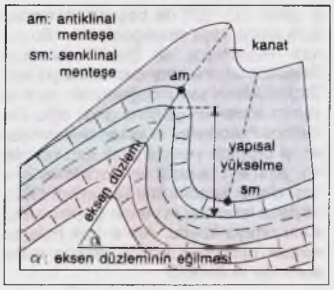
ANTİKLEİA, Laertes'in karısı ve Odysseus'un annesi. Oğlunun uzun süren yokluğunun verdiği acıyla öldü.

ANTİKLİNAL sıf. (fr. *anticlinal*). Org. kim. Basit bir bağın çevresindeki yerleşme için kullanılır; yerleşmede iki karşılaştırma bağı, aralarında 120°'ye yakın iki-düzlemli bir açı oluşturur.

—Yerbil. Göğe doğru dışbükey bir kıvrım için kullanılır. (Karşt. anl. SENKLİNAL.) [Bk *ansikl.* böl.]

◆ Antiklinal kıvrım.

—ANSİKL. Yerbil. Maksimum dirsek noktalarının bulunduğu yer *menteşe*'dir ve katmanların eğimi buradan sonra değişmeye başlar.

antiklinal (bakışımsız kıvrım)

İki kanadı, eksen düzlemine göre bakışımlı olduğunda, antiklinal *dik*'tir; eksen düzlemi eğildikçe kıvrım, sırasıyla, *bakışımsız* (düşeyle arasındaki açı 45°'den küçük), *devrik* (düşeyle arasındaki açı 45°'ye eşit ya da 45°'den büyük) ve *yatık* (eksen düzlemi yatay) konumlara girer. Bu tür bakışımsız kıvrımların bir *normal kanat*'ı (katmanların üst üste normal binmesi) bir de *ters kanat*'ı (devrilmiş dizi) vardır. Tektonik sıkışmalar kimi zaman ters kanat katmanlarının incelmesine, hatta giderek kırılmasına neden olur; bu olayda uzamış kıvrım, laminer kıvrım, kırık kıvrım ve bindirme kıvrım arasında her tür geçiş görülebilir. Öte yandan bir kıvrımın doğrultusu eksen düzleminin doğrultusuyla belirlenir. Kimi zaman çok kısa olan (brakiantiklinal) pozitif dalgalanmalar, eksen yükselmeleri (ya da tepeler) ve alçalmaları (ya da eyerleşme) göstererek uzak bölgelere doğru birbirini izler ve sonra yavaş yavaş derinlere dalarak (periklinal düşme) kaybolur.

ANTİKLİNORYUM a. (fr. *anticlinorium*). Yerbil. Bütünü antiklinal bir yapı gösteren, az çok koşut kıvrımlar topluluğu.

ANTİKLOR a. (fr. *antichlore*). KLOR* GİDERİCİ'nin eşanlamlısı.

ANTİKOAGÜLAN sıf. (fr. *anticoagulant*). Kanın pıhtılaşmasını önleyen maddeye denir.

◆ **antikoagülan** a. **1.** Antikoagülan madde. **—2.** *Kan antikoagülanı*, kanda önceden bulunan ya da sonradan edinilen pıhtılaşma etmenlerinden birini ya da bir pıhtılaşma evresini engelleyen madde.

—ANSİKL. Bazı antikoagülanlar, tüpte, özellikle biyolojik tahlil için kan alındığında kullanılır (kalsiyum fluorür, sodyum oksalat, heparin, vb.). Bunlar laboratuvar incelemesi yapılabilmesi için kanı sıvı durumda tutmaya olanak sağlar.

Bazı antikoagülanlar canlıda, arterit ve flebitlerin tedavisinde kullanıldığı gibi tromboz ve amboli âfetlerinin önlenmesinde ve tedavisinde de kullanılır. Bu maddeler iki sınıfa ayrılır:

—*heparin* ve eşetkili benzerleri, fibrinojenin fibrine dönüşmesini engellediği gibi hemostazın aşamalarını da köstekler; etkileri hemen başlayarak kısa sürer;

—*K antivitaminleri*,daha uzun etkilidir.Çeşitli pıhtılaşma etmenlerinin yapımını sağlayan karaciğer enzimleri üzerinde doğrudan doğruya etki gösterir. Bunlar da iki kategoriye ayrılır: kumarin türevleri ve indandiyon türevleri (özellikle fenindiyon). Bu ilaçlara genellikle iyi dayanılır, ancak tedavi sıkı bir şekilde, düzenli biyolojik tahlillerle denetlenmelidir (protrombin oranı). Antikoagülanların aşırı ölçüde verilmesi ya da birikmesi çok ağır kanamalara yol açabilir.

Kanda bulunan antikoagülan madde bazen in vivo (canlıda) kanamalı bir sendromla kendini belli eder. İn vitro (tüpte) pıhtılaşma testi yapılarak, eklenen plazmanın bozukluğu düzeltmediği görülürse olgu doğrulanmış olur. Kandaki antikoagülanlar, pıhtılaşmanın bir tek etmenini engellediklerine ya da bunun,bütün bir

evresine katıldıklarına göre iki gruba ayrılır. Bir etmenin engelleyicileri en başta etmen VIII'e karşı etkilidir; ama etmen IX, XI, XII, Willebrand, V ve XIII'e karşı da etki gösterir. Bunlar art arda birkaç kez kan verilmesinden sonra (allo-antikor) —hastada doğuştan bir pıhtılaşma etmeni eksikliği olsun ya da olmasın—, doğumdan sonra, ilaç verildikten sonra ya da otoimmün hastalıklar, özellikle yaygın döküntülü lupus sırasında ortaya çıkar. Pıhtılaşmanın bir evresine katılan engelleyiciler, protrombinin etkinliğine karşı (antitrombinaz) ya da fibrin oluşumuna karşı yönelir: fibrinin polimerleştirilmesi ya da durağanlaştırılması. Bunlara otoimmün hastalıklarda (özellikle yaygın döküntülü lupus), disproteinemilerde ve fibrinolizlerde rastlanır.

ANTİKODON a. (fr. *anticodon*). Genet. Taşıyıcı R.N.A. molekülündeki üç nükleotitlik küme. (Onun elçi R.N.A.'da kendisine tekabül eden kodonu [şifre] tanıyıp karşısına yerleşmesine yarar. Antikodonun yapısal temelleri, adenin-urasil ve guanin-sitosin bağlantısına göre kodonunkilerin tamamlayıcısıdır.)

ANTİKOENSİDANS a. (fr. *anticoincidence*). Tem. parç. *Antikoensidans devresi*, ÇAKIŞMASIZ• DEVRE'nin eşanlamlısı.

ANTİKOLİNERJİK sıf. (fr. *anticholinergique*). Nörol. Asetilkolinin kimi tür alıcıları uyarmasını engelleyen madde.

◆ a. Antikolinerjik madde.

ANTİKOLİNESTERAZ a. (fr. *anticholinestérase*). Biyokim. Asetilkolinestarazı köstekleyerek asetilkolinin hidrolizlenmesine karşı koyan madde. (Eserin, neostigmin, di-izopropilfluorofosfat örnek olarak verilebilir.)

Antikomintern paktı, 25 kasım 1936'da Almanya ile Japonya arasında Komünist enternasyonal'e karşı imzalanan pakt. 1937'de İtalya, 1939'da Mançukuo, Macaristan ve İspanya'nın da katıldığı pakt, 1941'de beş yıl için yenilendi.

ANTİKOMPLEMANTER sıf. (fr. *anticomplémentaire*). Bağışıkbil. Komplemanın etkinliğine karşı koyan.

ANTİKONJONKTÜREL sıf. (fr. *anticonjoncturel*). İkt. Enflasyonist ya da deflasyonist bir konjonktürü düzeltmeyi amaçlayan iktisat politikası için kullanılır.

ANTİKOR a (fr. *anticorps*). Bağışıkbil. **1.** Organizmaya bir antijen girdikten sonra, bazı lenfositlerce salgılanan serum proteini (immünoglobülin). **—2.** *Düzensiz antikor*, özgül antijenden yoksun kişilerde düzensiz bir şekilde ortaya çıkan, alyuvarlarla ilgili kan grubu antijeni. ("Doğal", yani bağışıklık ürünü olabilir.) || *Doğal antikor*, her türlü uyarıdan önce var olduğu sanılan antikor || *Düzenli antikor*, özgül antijene sahip olmayan tüm insanlarda daima var olan (alyuvarlarla ilgili) kan gruplarındaki doğal antikor. (Örneğin anti-A, anti-B.)

—ANSİKL. Antikor antijene özgüdür. Kan plazmasının normal globülinlerinden biraz farklı bir globülindir; "immünoglobülin" denmesinin nedeni, antijen maddesinin yok edilmesiyle görevli olmasıdır. Antikorların gördüğü iş cam tüpte yapılan deneyle (in vitro) belirlenebilir: aglütinasyon (aglütinin), çökeltme (presipitin), etkisizleştirme (örneğin antitoksin) ya da komplemanı saptırma tepkimesi (immünoflüoresans), vb.

Antikorun antijene tutunup onu bağlaması, antijeni yok etmekle sonuçlanabileceği gibi, tersine, konak organizma için çok zararlı bir tepkimeye de yol açabilir (otoimmün [özbağışık] hastalıklar).

ANTİKOROZYON a. (fr. *anticorrosion*). Boyac. Metal gereçleri korozyona karşı korumada kullanılan ürünlerin, yöntemlerin ve tekniklerin tümü.

ANTİKRİST a. (fr. *antéchrist*) Aziz Yuhanna'nın mektupları'nda sözü geçen simgesel kişi. İsa'nın kıyamet zamanında ikinci gelişinden önce ortaya çıkacaktır. (Tanrı'nın krallığı'nın kurulmasına karşı ve Tanrı'ya düşman güçleri simgeler. Ama bunlar, günlerin sonu geldiğinde yenileceklerdir.)

ANTİKUARK a. (fr. *antiquark*). KARŞITKUARK'ın eşanlamlısı.

ANTİKYRA ya da **ANTİKYRİ.** Tar coğ. Yunanistan'da (Phokis) kent, Korinthos körfezi kıyısında. Çöpleme kültürüyle ünlüdür. Bugün *Aspra Spitia*.

ANTİKYRİ → ANTİKYRA

ANTİKYTHERA → ANDİKYTHİRA.

ANTİLENFOSİTER sıf. (fr. *antilymphocytaire*). *Antilenfositer* serum, saflaştırılmış lenfositlerin tavşanlara ya da atlara şırınga edilmesiyle hazırlanan serum. (Antilenfositer serumlar, süreğen lenfoit lösemilerin tedavisinde kullanıldığı gibi, immünodepresör olarak otoantikorlu hemolitik anemilerin tedavisinde ve greflerin reddinde de kullanılır. Ancak yan etkileri uygulamaları sınırlamaktadır.)

ANTİLLER, Orta Amerika'da takımadalar; 2 500 km uzunluğunda geniş bir yay çizerek Meksika körfezinden Venezuela açıklarına kadar, Yengeç dönencesiyle 10°K. enlemi arasında uzanır ve Antiller denizi'ni (ya da Karayibler denizi) Atlas okyanusu'ndan ayırır. Adaların kuzey kesimi, Büyük Antiller'i oluşturan dört adayı kapsar: Küba, Jamaika, Haiti (Saint-Domingue ya da Santo-Domingo), Porto Riko. Florida ile Haiti arasında birçok küçük ada içeren Turks ve Caicos adaları ile Bahama adaları da Büyük Antil adalarından sayılır. D.'da Virgin adalarından Grenada adasına kadar yay biçiminde sıralanan Küçük Antil adaları yer alır. G.'de, Venezuela'nın karşısında, B.'dan D.'ya doğru Tobago, Trinidad ve Hollanda Antilleri birbirini izler. Antiller 240 000 km²'ye yakın bir alana yayılır. Nüfusları 34 152 000 kadardır (1990).

COĞRAFYA

Büyük Antil adaları, Akdeniz çevresindeki dağlara benzeyen Alp tipi bir dağlık sistem olan Karayib sıradağlarının kuzey kolunu içerir. Burada, özellikle sürüklenme örtüleri (flysch ve ofiolit örtüleri) bulunur; sürüklenme örtüleri, üst Kretase döneminden başlayarak Kuzey Amerika ve Güney Amerika levhalarının birbirine yaklaşması sonucu K.'ye ilerlemiştir. Sözkonusu sistemin üstüne yerleşmiş olan Küçük Antil adaları yayının biçimlenmesinde Atlas okyanusu alanının yakın dönemde B.'ya doğru dalması süreci etkili olmuştur. Küçük Antil adalarının başlıca özelliği, kalkoalkali tipinde önemli bir yanardağ etkinliğidir (Soufrières ve Pelée yanardağları).

Antiller'de, yerkürenin en sıcak sulu denizinde bulunmanın yol açtığı sıcak ve oldukça yağışlı bir iklim egemendir. Ortalama 25°C dolayında olan sıcaklıklar çok az değişir; gece-gündüz sıcaklık farkları (ortalama 8°C), aylık sıcaklık farklarından (ortalama 3°C) daha yüksektir. Havanın görece nemi hep yüksek, gökyüzü çoğunlukla bulutludur; buna karşılık, yağışların yıllık dağılımı eşitsizdir; yağışlar, mayıs-haziran aylarıyla kasım-aralık ayları arasındaki yağışlı mevsimle, ancak zaman zaman yağmur yağan ve bu yağmurlar da yıldan yıla (ya da çok yıllık bir dönem ele alındığında bir dönemden öbür döneme) farklılıklar gösteren kurak mevsim arasında eşitsiz olarak dağılır; ayrıca yüzey şekillerinin elverişsizliği ve doğudan esen rüzgârlar (rüzgâra açık yamaçlar bol yağışlı, rüzgâr almayan yamaçlarsa daha az yağışlı ve uzun kurak mevsimlidir) nedeniyle Antiller'in her yerine aynı miktarda yağış düşmez. Bu iklimi, her yıl yağış mevsiminde bölgeyi D.'dan B.'ya aşan ve adalara sık sık büyük zarar veren siklonlar da etkiler. Yörenin çeşitli fiziksel özellikleri ve buraları değerlendirirken uygulanan farklı yöntemler, hem çeşitli, hem uyumlu, hem de çoğunlukla çok güzel manzaralı yerlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Rüzgârlara açık ve bol yağış alan sık ormanla kaplı ya da ağaçsı bitkiler (kakao, kahve ağaçları) yetiştirilen büyük tarım işletmeleriyle, muz bahçeleriyle, besin tarımı yapılan tarlalarla örtülü yamaçlar ile çoğunlukla kumsallar ve mercan kayalıklarıyla sınırlanan, daha az yağış alan ama daha çok güneş gören, rüzgârların süpürdüğü büyük ovalar ve kireçtaşlı platolar (eskiden genişyapraklılardan oluşan seyrek ormanla örtülüyken, günümüzde şekerkamışı tarlalarıyla ve hayvancılık yapılan savanlarla kaplanmışlardır), rüzgâr almayan kıyı ovaları, kurak, çok sıcak ve rüzgârlardan korunmuş havzalar, küçük adalar (kurakçıl bitki topluluklarıyla örtülüdürler ve buralarda tarım ancak sulamayla yapılabilir) büyük bir çelişki yaratır.

Uzun süre sömürge olarak yaşaması, daha sonra İspanya, İngiltere, Hollanda, ABD arasında bölüşülmesi ve yakın dönemde geçirdiği siyasal gelişmeler sonucunda Antiller, denizaşırı yönetim bölgesi statüsünden başlayıp, özgün özerklik ara formüllerinden (ortak devlet statüsü) geçerek bağımsız devlete kadar çok farklı siyasal evreleri yaşadı. Antiller'in halkı, tümü Avrupa, Afrika ve Asya'dan gelen göçmenlerden oluştuğu için gerçekten çok karmaşıktır. Antiller'in kültürü de, karşılıklı ilişkilerle zenginleşmiş ve bu yüzden de şaşırtıcı benzerlikler gösteren değişik etnik yapıların ve sömürge bölüşümlerinin ürünüdür. Kölelerin çalıştırılmasına dayanan eski büyük tarım işletmeleri iktisadı ve toplum yapısı ortadan kalktı, ama toprak mülkiyeti yapılarında, büyük tarım işletmeleri tarımının hâlâ önemli rol oynamasında ve düşünce biçimlerinde büyük izler bıraktı. Bu arada yeni etkinlikler de gelişti: sanayi, turizm; tarımın gerilemesine karşılık kentleşme hızla ilerledi. Ne var ki bu dönüşümler adadan adaya büyük farklılıklar göstermektedir: Antiller hem dünyanın en yoksul ülkelerinden birini (Haiti), hem de gelişmekte olan ülkelerin en zenginlerinden birini (Trinidad) kapsar. Adaların çoğunda, iktisadi ve toplumsal gelişme, yüksek olan doğal nüfus artışını dengeleyememektedir.

TARİH

Kristof Kolomb'un 1492'den başlayarak yaptığı dört yolculuk sırasında bulduğu Antiller (o dönemde, burada, Aravaklar'ı iç kesimlere püskürten Karayibler yaşıyordu), İspanyollar'ın Amerika kıtasında yerleştikleri ilk topraklardır. Büyük Antiller asker eliyle işgal edilirken (Saint-Domingue, 1494 ile 1508 arasında; Porto Riko, 1509'da; Küba, 1511 ile 1515 arasında; Jamaika, 1511'de), Küçük Antiller'i, Büyük Antiller'deki tarım işletmeleri ve plaserlerde çalıştırılacak kızılderili köle arayanlar doldurdu.

XVI. yy.'ın ortasına doğru, kürek cezası ve özellikle de salgın hastalıklar, kızılderili halkı kırıp geçirdi (en yeni değerlendirmelere göre, nüfusları birkaç milyondan birkaç bine düşmüştür), bunun üzerine Afrika'dan köle getirilmeye başlandı. XVII. yy.'ın başında, Antiller hemen hemen ıssızlaştı (7 000 - 8 000'i ispanyol olan yaklaşık 80 000 kişi).

İspanya'nın deniz gücünün 1620'den sonra zayıflaması, öbür Avrupa devletlerinin de Antiller'e yerleşmesini sağladı: 1620'ye doğru, Küçük Antiller'in kuzeyine ve 1655'te Jamaika'ya İngilizler; 1620 ile 1640 arasında, Curaçao, Bonaire ve Aruba'ya Hollandalılar; 1635'te Guadeloupe ve Martinique'e Fransızlar; öte yandan fransız korsanları, 1697 Ryswick antlaşması'yla Fransa'ya verilen Saint-Domingue'in batı kesimini işgale başladılar.

Avrupa'dan getirtilen ücretli tarım işçi-

ANTİLLER

lerinin toprağı değeriendirme çabalarının başarısızlığa uğramasının ardından. ispanyol adalarının dışında kalanların gerçek anlamda ekilmesine. XVIII. yy. ın ikinci yarısında zenci köleler getirtilerek başlandı. Bu dönemde köle ticareti yaygınlaştı. (→ ASIENTO.) Buyük tarım işletmelerine dayalı bir iktisat ve toplum kuruldu; kölelerin çalıştırıldığı büyük alanlarda. Avrupa'nın çeşitli kentlerine ihraç edilen ürünler (çivit, pamuk, kakao, kahve, aromalar, özellikle de şeker) elde edilmeye başlandı.

XVIII. yy. sonunda, büyük bölümünü kölelerin oluşturduğu son derece yoğun nüfuslu Fransız, İngiliz ve Hollanda Antilleri ile, beyaz nüfusun daha kalabalık olduğu İspanyol Antilleri'nin nüfus seyrekliği arasında büyük çelişki vardı; burada başlıca etkinlik hayvan yetiştiriciliğiydi. Yine de, Küba'da şekerkamışı tarımı 1780'de gelişmeye başladı.

XIX. yy. bunalımlar dönemiydi: "Antiller'in incisi" Saint-Domingue'de patlak veren bir toplumsal savaş sonucunda Haiti 1804'te bağımsızlığına kavuştu. Fransızlar adadan çıkarıldı ve hemen hemen yalnızca besin maddelerine dayalı bir iktisat kuruldu. Yüzyılın ortasına doğru şekerpancarının rekabeti ve köleliğin yavaş yavaş kaldırılması sonucunda, geleneksel büyük şekerkamışı çiftlikleri bunalıma düştü, sanayileşmenin yoğunlaşması, hızlanması ve Doğu Hint adalarından gelen işçilerin çalıştırılması da, yeni olanakların araştırılmasını gerektirdi.

Küba'nın İspanya'ya karşı ayaklanması ve ABD ile İspanya arasındaki savaş (1898) Antiller'in durumunu büyük ölçüde değiştirdi. Porto Riko ABD'ye bağlandı (birliğe 1952'de katılan özgür devlet) ve kuramsal olarak bağımsızlığına kavuşan Küba, gerçekte ABD'nin himayesinde kaldı. Antiller'in Panama kanalı yolu üstündeki stratejik konumundan ötürü ABD bölgeye, giderek artan biçimde müdahale etti: 1917'de Danimarka'dan Virgin Islands'ın satın alınması; Guantanamo'da (Küba).Môle-Saint-Nicolas'da (Haiti), Samara yarımadasında (Dominik Cumhuriyeti) ve daha sonra çeşitli ingiliz adalarında askeri üsler kurulması; 1915-1933 arasında Haiti'nin, 1916-1924 arasında da Dominik Cumhuriyeti'nin askeri müdahalelerle işgal edilmesi, vb., önemli boyutlardaki ABD yatırımları ve ABD pazarının bir ölçüde açılması, şeker üretiminde 1929 bunalımına kadar sürecek olan yeni bir gelişmeyi başlattı.

Yakın dönemin başlıca olayları, bir yandan sömürgelerin yavaş yavaş bağımsızlığa kavuşması (Trinidad ve Tobago ile Jamaika 1962'de, Barbados 1966'da, Bahama adaları 1973'te, Grenada 1974'te, Dominik 1978'de, Saint Lucia ve Saint Vincent 1979'da, Antigua 1981'de), öte yandan Castro devriminin (1959) Antiller'de devrimci çalkantıyı başlatmasıdır.

EDEBİYAT

Antiller edebiyatı, başlangıcından beri, kentsel temaları ve türleri basmakalıp bir biçimde yineleyen bir taşralılıkla, kültürel bir kimlik arayışı arasında bocalayıp durdu. Hem karşı çıkılan, hem de karşı çıkan bir dilin ürünü sözlü bir edebiyatın yanı sıra, "mutlu adalar"ın anlamsızca yüceltilmesiyle bir egzotizm gelişti. Buna yol açanlar beke denilen ve kimileri (Leonard, Camperon, Privat d'Anglemont, Hennique) edebiyat yaşamını Paris'te sürdüren beyaz adalılarla, "greko-latin zenciler" ya da "beyazlaşmış" zencilerdi. Antilli kimliği, bir ara zencilik kavramı içinde belirginleşecekmiş gibi göründü (Aimé Césaire, *Cahier d'un retour au pays natal*, 1939), ama 1946'dan başlayarak yeniden, bölgeci bir üretime ya da daha Afrika esinli bir edebiyata yerleşti (René Maran, Paul Niger, Michèle Lacrosil, Vincent Pacoly); Jean Galmont, Salvat Etchart, André ve Simone Schwartz

-Bart (*Ti Jean l'Horizon*, 1979) gibi sonradan antilli olmuş yazarların çeşitli yapıtları da bu edebiyat içinde yer aldı. Siyasal ve özerkçi eylemin güçlü etkisi altında, yeni bir *antillilik* kavramı oluşturmaya çalışan antiller edebiyatı, İngiliz Antilleri federasyonu'nun dağılmasının yol açtığı olumsuz etkilerle karşılaştı. Ama 1978'de, Karayıbler'in fransızca, ingilizce, ıspanyolca ve kreol dili konuşulan çeşitli alanları arasında kültürel bağlar gerçekleştirmek isteyen *les Editions caribéennes* adlı antilli bir yayınevi kuruldu.

MÜZİK

Adalardan çoğunun müziği, XVI. yy.'da, kızılderili kökenli şarkı ve dansların yerini alan ıspanyol ve afrika müziklerinin bir karışımıdır. Şarkıların biçimi, Avrupa'ya özgü melisma'lardan esinlenerek ilk niteliklerini tümüyle yitirmiştir. Buna karşılık ritimler, ortak bir dans tutkusu ve vurmalı çalgılara aşırı bir duyarlığı olan çeşitli halkların geleneklerinde kolayca yer almıştır. Her adanın kendine özgü dans ve şarkıları olması (Guadeloupe'ta *biguine*, Jamaika'da *calypso* ve *reggae*, Saint-Domingue'de *merengue*, vb.), davulların, idyofonların ve üzerine vurulan nesnelerin büyük bir çeşitlilik kazanmasına yol açtı. Son yıllardaki folklor araştırmaları sonucunda, bu çalgıların kesin dökümü yapılabildi. Adaların yalnız en önemli bölgelerinde Batı müziğine ilgi duyuldu. Bugün evrensel müzikte yerini almış olan Küba'da bile, evrim çok yavaş oldu. Oysa, Dominik Cumhuriyeti, geçen yüzyıldan bu yana, müzik alanında önemli adımlar atmıştı: bir konservatuvar açılmış, birçok orkestra kurulmuş, yetenekli besteciler (J. B. Alfonseca de Baris [1810-1875], Pablo Claudio [1855-1899], Peña Morel [öl. 1938]) yetişmişti. Günümüzde bunları Manuel Simo (doğm. 1916), Antonio Morel Guzman (doğm. 1920) ve özellikle Enrique de Marchena-Dujarric (doğm. 1908) gibi besteciler izledi. Haiti'de olduğu gibi Porto Riko'da da, halk müziği çalışmalarının yanı sıra, özgün bestecilerin (José-Maria Rodriguez Arreson [1870-1947], Justin Elle [1883-1931] ya da Henri Campos-Parsi [doğm. 1922]) çalışmalarına da rastlanır. Küba'da, Esteban Salas'ın (1725-1803) ardından, önemli bir besteci topluluğunun (Ignacio Cervantes [1847-1905], Eduardo Sanchez de Fuentes [1874-1944]) ülkelerinin geleneğine bağlı kalmasına karşın, çağdaş müzik doğrultusunda bir dizi gelişme görüldü: 1922'de Ulusal senfoni orkestrası kuruldu; 1927'de Musicalia adlı dergi yayımlanmaya başladı; 1930'da, ıspanyol besteci José Ardevol (doğm. 1911) yönetiminde "Renovación musical" (Müzikte yenilenme) grubu oluşturuldu. Eğilimlerin çeşitliliği sonucu, bugün, büyük bir besteci topluluğu (Argeliers Léon [doğm. 1914] ya da Leo Brouwer [doğm. 1939]), ulusal müzik kaynaklarına yönelenlerin dışında, tam bir bağımsızlık içinde ürün vermektedir.

ANTİLLER akıntısı, Kuzey ekvator akıntısının K.-B.'ya saparak Bahama adalarına kadar inen kolu; Bahama adalarında Gulf Stream sistemine katılır. Su sıcaklığı: 25-27°C. Debisi, yaklş. 12 milyon m³/sn.

ANTİLLER denizi ya da **KARAYİBLER denizi,** Atlas okyanusu'nun dönenceler bölgesinde kenar denizi; Amerika kıtası ve Büyük ve Küçük Antiller yayıyla sınırlanır; 2 500 000 km². Yüksek, depremlere ve yanardağ etkinliklerine tanık olan dağlarla (kenarlarında, büyük bölümü biyojen kireçtaşından oluşmuş dar denizaltı sahanlıkları yer alır) çevrilidir. Büyük deniz diplerini oluşturan dört havzada (Yucatán, Kolombiya, Venezuela ve Grenada) derinlikler 4 000 - 5 000 m'yi bulur. Bu havzalar, enine uzanan az derinlerdeki sırtlarla ya da ada oluşturan (Cayman'lar, Jamaika, Beata, Aves adası) sırtlarla birbirinden ayrılır; Yucatán ve Kolombiya havzalarını, oyulma olayı hâlâ sürmekte olan derin Cayman çukuru (7 680 m) birbirinden ayırır. Dağoluş ya da türbidit etkileri sonucu oluşan tortulları, Büyük Antiller geçidini aşan, Kuzey Atlas okyanusu kökenli dip akıntıları yeniden dağıtır. Küçük Antiller geçidi aracılığıyla Guyanalar akıntısından gelen yüzey suları, çok sıcak (27°C), bulanık ve az tuzludur. Bu sular, alize rüzgârlarının etkisiyle batıya doğru sapar ve yükselme (Haiti) ya da alçalma (Venezuela) antisiklonları (Jamaika ve Yucatán) ile siklonlar (Kolombiya) oluşur. Gelgit zayıftır (genlik 30-50 cm). Bütün bölgeden, her yıl (ağustos-ekim), kuzey-batı'ya doğru yer değiştiren siklonlar geçer. Kıyılarda yaşam, az da olsa akaçlanan ve ıslah edilen denizkulaklı alçak ovalarda toplanır. Kireçtaşlı sahanlıklarda (kabuklular) ve soğuk suyun yükselme bölgesinde (sardalye, kerevit) balıkçılık yapılır. Panama kanalı yoluyla yapılan ticarette, tropikal ürünler ve hidrokarbon (Venezuela açıklarında petrol çıkarımı gelişmektedir) dışsatımı ağır basar.

ANTİLLİS a. (lat. ve yun. *anthyllis*'ten). Baklagiller familyasından otsu süs bitkisi. (Antillisler, güzel çiçeklenmeleri nedeniyle büyük bahçeler için ilginç otsu ya da çalımsı bitkilerdir. *Anthyllis vulneraria* [yaraotu] fakir topraklarda yem bitkisi olarak yetiştirilir; koyunlar bu bitkiyi severek yer.)

ANTİLOG sıf. (fr. *antilogue*). Elekt. *Antilog kutup*, piroelektrik bir cisimde, sıcaklık artınca eksi, düşünce artı durumuna gelen kutup. (Karşt. anl. ANALOG* KUTUP.)

ANTİLOKHOS, Nestor'un oğlu, Akhilleus ile Patrokles'in dostu. Truva önünde öldürüldü.

ANTİLOP a. (lat. ve yun. *antholops*, masal hayvanı'ndan). Afrika'dan Hindistan'a kadar yaygın birçok hayvana verilen ad. (Büyüklüğü at boyu ile tavşan boyu arasında değişen ve hepsi boynuzlugiller familyasından olan bu hayvanların kimisi sığırlar, kimisi cüceantiloplar, kimisi antiloplar altfamilyasında yer alır.)

Bk. resim sayfa 686

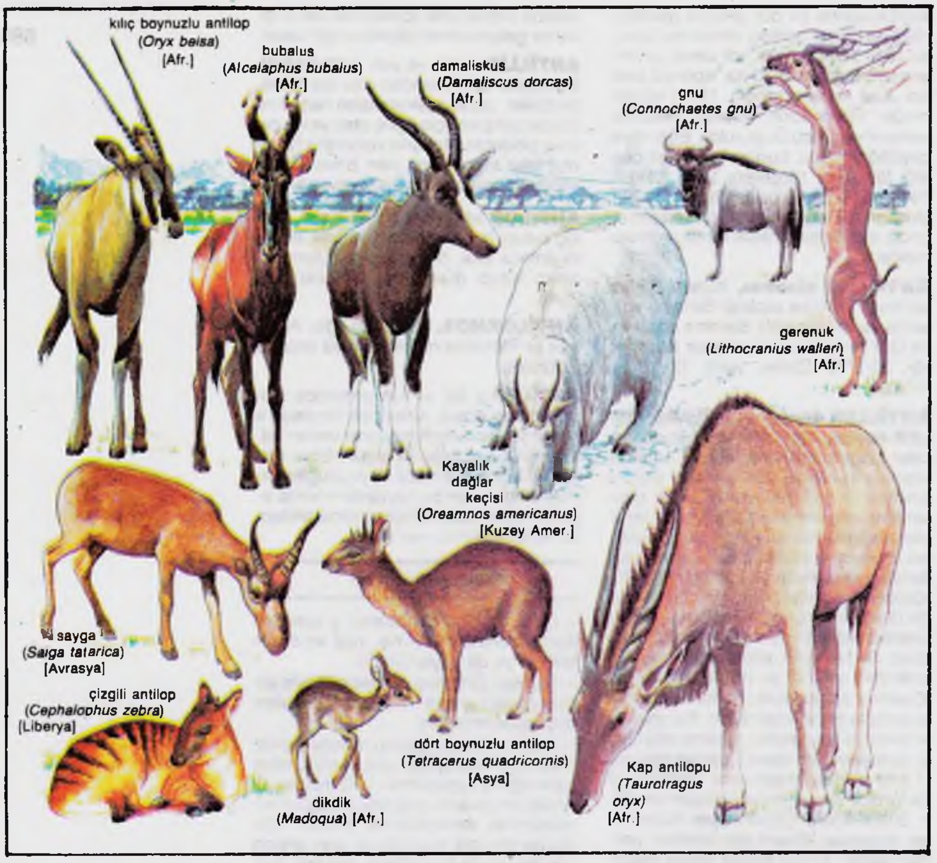
—Deric. Ovulup parlatılarak iç kesimine kadife parlaklığı verilmiş, ince ve esnek antilop ya da ceylan derisi.
—Şapkac. Görünüşü ve ele gelişiyle antilop derisini andıran, iki yüzü de fırçalanmış, kabartılmış fötr.
—ANSİKL. Sıcağa uyumu, ağaçsı bitkileri yemeye elverişliliği, çabuk büyümeye yatkınlığı ve ayrıca etinin iyiliği nedeniyle Afrika'nın savan kuşağında antilopları evcilleştirmek denemelerine girişildi. Sığır sürülerinin yanı başında yer alan antilop sürüleri büyük boy *(Oreas cannas)*, orta boy *(kudu)* ya da küçük boy *(impala)* antilopların karışımından oluşmakta, ayrıca daha ılıman kuşakta bunlara bir de *damaliscus* eklenmektedir. Antiloplar, içinde küçük yağ benekleri bulunan etleri donmaya dayanıklı olduğundan ticari açıdan oldukça çekici sayılabilir.

Sert ve kırılgan kıllı, ama esnek ve hafif olan antilop derisi (Güney Cezayir'de ve Büyük Sahra'da yaşayan küçük antilopların derisi) ufak tefek giyim ve süs eşyası yapımında kullanılır.

ANTİLOPLAR a. Daha çok Afrika'da bulunan küçük antilopları kapsayan altfamilya. (Başlıca türleri: oreotragus, ste-

ANTİLLER denizi

Afrika, Kuzey Amerika ve Asya antiloplarından bazıları

enbok, suni, cüce antilop, dikdik, beira, safi, impala, dibatag, gerenuk, springbok ve gazal. Boynuzlugiller familyası.)

ANTİLÖSEMİK sıf. (fr. *antileucémique*). Tıp. Lösemilerin tedavisinde kullanılan kimyasal ve fiziksel maddelere denir.

◆ a. Antilösemik madde.

ANTİLÜBNAN ya da **CEBEL EŞ-ŞARKİ,** Yakındoğu'da sıradağlar; el-Beka ovasıyla ayrıldığı Lübnan'a paralel uzanır, Lübnan-Suriye sınırındaki *Talat Musa*'da 2 629 m'ye ulaşır. D.'ya doğru Şam Guta'sına ve Suriye çölüne bakar. El-Beka'nın üstünde kırılmaya uğrayan, daha güneyde Hermon dağının uzantısını oluşturan ve K.'de Trablusşam-Humus gediğine doğru alçalan, kireçtaşlı antiklinal bir kubbedir. Antilübnan'dan ayrılan Kalamun, Cebel Buida ve Cebel Bişrî sıradağları kuzey-doğu'ya doğru uzanır. Dağlarda, iklim kurak, yerleşik yaşam, su bulunan noktalarla sınırlıdır. Antilübnan'da, kışı Suriye ovasında geçiren koyun sürülerinin çıkarıldığı yaz otlakları vardır.

ANTİM I (Atanas Mihaylov), bulgar kilise büyüğü (Kırklareli 1816 - Vidin 1888). Athos dağında keşişlik, Vidin'de piskoposluk yapan Antim I, bağımsız bir bulgar kilisesi oluşturulmasını sağlayan 1870 fermanından sonra, bu kilisenin ilk ruhani başkanı, yani Bulgarlar'ın ilk eksarhı oldu (1872). Bulgar ayaklanması sırasında ayaklanmacılardan yana bir tutum takınması, rus hükümetinden yardım istemesi, Türkler tarafından Anadolu'ya sürgün edilmesine yol açtı. 93 Harbi denen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Türkler'in yenilgiye uğraması ve Bulgar prensliğinin kurulmasından sonra memleketine döndü.' Ulusal kurucu meclis başkanlığına seçildi (1879).

ANTİM İVİREANUL, rumen kilise adamı (İvir, Kafkasya, 1660-1716), Eflak metropoliti (1708). Kendi çabasıyla bastırdığı dinsel yapıtlarla, rumen dilini kilise dili olarak kabul ettirmiştir.

Anti-Machiavel (*l'*) ya da *Essai de critique sur "le Prince" de Machiavel,* Prusya kralı Friedrich II'nin, daha veliaht prensken (1739) fransızca olarak yazdığı yapıt. Friedrich II, Machiavelli'nin, herhangi bir kimse için suç sayılan bir hareketin, bir hükümdar için suç sayılamayacağını ileri süren kuramını çürütmeye çalışır. Bu düşünceler Voltaire tarafından hararetle desteklenmiş ve yayılmıştır.

ANTİMAKHOS, baktrialı iki yunan kralının adı; **Antimakhos** *Theos* ve **Antimakhos** *Nikephoros* İ.Ö. II. yy.'da yaşadılar.

ANTİMALARYA a. Sıtmayı tedavi etmeye ya da önlemeye yarayan ilaç.

—ANSİKL. Antimalaryaların tümü, içlerinde en eskisi olan kinin dışında, bireşimsel ilaçlardır. Bu ilaçlar klasik olarak iki kategoriye ayrılır. *Gametositosit antimalaryalar* (amino-8-kinoleinler), insan kanındaki gametositlerin, arakonak olan anofellerde gamet haline dönüşmesini engellerler, aynı zamanda dokusal çeşitler üstünde de etkilidirler, ama zehirli olduklarından ötürü çok az kullanılırlar.

Şizontosit antimalaryalar, asalağın alyuvariçi biçimleri üzerinde etkilidirler; bu nedenle sıtmanın klinik belirtilerinin ortaya çıkmasına engel olurlar. Kimyasal tedavi için olduğu gibi kimyasal önleyici olarak da kullanılırlar. Bunların hızlı etki gösterenleri (kinin; klorokin ve amodiakin gibi amino-4-kinoleinler) ve antifolikler gibi yavaş etki gösterenleri (sülfamitler ve sülfonlar) ve antifolinikler (proguanil ve pirimetamin) gibi çeşitleri vardır.

Bir sülfamit-rötar ile pirimetamin ortaklaşa verilirse her iki ilacın etkisi güçlenmektedir. Böyle bir ilaç, özellikle amino-4-kinoleinlere direnç gösteren asalağa (dünyanın bazı bölgelerinde *Plasmodium falciparum*) karşı kullanılmaktadır. Pratikte, hem tedavi, hem önleme, en çok amino-4-kinoleinlere dayanır; antifolikler ve antifolinikler ancak klorokine direnç hallerinde kullanılırlar; öte yandan kinin acil ve ağır sıtma olaylarında (özellikle *P. falciparum*'un yaptığı çok ağır sıtmalarda) önemini korumayı sürdürmektedir. Antimalarya ilaçların etkinliği, kuramsal olarak bu hastalığın dünya yüzünden kalkması sonucunu getirmeliydi, oysa etkili bir sağlık girişiminin karşılaştığı güçlükler, arakonağın böcek öldürücülere karşı kazandığı direnç, afetin yeniden yayılmasına neden olmaktadır. Umut önümüzdeki senelerde gerçekleştirilebilecek bir sıtma aşına bağlı görünmektedir.

Antimalarya ilaçların bir de iltihap önleyici etkisi vardır; bu nitelik onların kolajenozlarda, romatizmalarda ve deri hastalıklarında kullanılmasına neden olmaktadır.

ANTİMANO, Venezuela'da kent, Caracas'ın G.-B. banliyösünün bir bölümü; 169 000 nüf.

ANTİMERİDYEN a. (fr. *antiméridien*) → KARŞIMERİDYEN.

ANTİMETABOLİT a. (fr. *antimétabolite*). Nükleik asitlerin biyosentezi için gerekli bazı normal metabolitlere benzemekle birlikte, onlardan farklı olan ve hücrelerce metabolit yerine alındıklarında nükleik asitlerin biyosentezine ilişkin tepkime zincirini köstekleyerek durdurabilen kimyasal ilaç.

—ANSİKL. Antimetabolitler, kanser tedavisinde kullanılan antimitotik* ilaçlardır. Ur hücrelerinin büyümesinde temel etmen olan nükleoproteinlerin bireşimini, bir çeşit yarışma mekanizmasıyla, bu bireşim için gerekli doğal öncülerin yerine geçerek önlerler.

Antimetabolitler, dihidrofolatredüktazı kilitleyerek folik asidin folinik aside (lökovorin) dönüşmesine engel olan metotreksat ve aminopterin gibi folik asit antagonistlerini (antifolik) içerirler. Antimetabolitler arasında, organizmaya, değişikliğe uğramış pürik ve pirimidinik bazları sağlayan pürin antagonistleriyle (merkaptopürin) pirimidin antagonistleri (fluoro-ürasil ve sitozin-arabinozit), bir de glutamini engelleyici bir antibiyotik olan azaserin bulunur.

ANTİMİLİTARİZM a. (fr. *antimilitarisme*). Askeri düşünceye ve askeri kurumlara düşmanlık.

ANTİMİTOTİK a. (fr. *antimitotique*). Hücre çoğalmasını engelleyebilen ilaç.

—ANSİKL. Antimitotikler kanserin ilaçla tedavisinde kullanılır. Bu ilaçlar kanser hücrelerini olabildiğince çok sayıda yok etmeli ya da en azından, çoğalmalarını önlemeli; ama bunu yaparken onların etkisine karşı çok duyarlı olan kan yapıcı ana hücreleri de olabildiğince esirgemelidir. Bu bakımdan tedavinin ayarlanması zorluklar gösterir ve genellikle, tedavide meydana gelebilecek aksaklıklardan kaçınmak için aralıklı kürler uygulanır.

Başlıca antimitotikler üç gruba ayrılır: bireşimsel kimyasal maddeler, antibiyotikler ve bitkilerden elde edilen maddeler.

Bireşimsel kimyasal maddeler ayrıca şöyle gruplanır:

1. alkoilantlar nükleik asitlerle birleşerek kanser hücrelerinin yapısını bozar; bunun sonucunda kanser hücrelerinin bölünüp çoğalması engellenmiş olur; alkoilantların etkisi iyonlaştırıcı ışınların etkisine benzer; bu grupta iperit türevi azotlu hardal bileşikleri (mekloretamin, klorambusil, siklofosfamit, melfalan), etilenimin gruplu türevler ve sülfonik esterler (busulfan) yer alır;
2. antimetabolitler nükleik asitlerin bireşimlerini bozar; özellikle metotreksat, aminopterin ve merkaptopurin bu gruba girer;
3. etki tarzları farklı olan mitoguazon, prokarbazin, B.C.N.U., C.C.N.U., T.T.I.C. ve ifosfamit gibi birçok bireşimsel madde.

Sitostatik etkileri için en çok kullanılan *antibiyotikler* aktinomisin D, adriamisin, asparajinaz, bleomisin, donorubisin, mitomisin C ve rufokromisindir.

Bitkilerden elde edilen maddeler hücre bölünmesini metafaz aşamasında durdururlar. Bunlar "iğcik zehirleri" dir. Özellikle, cezayir menekşesinden elde edilen lökokristin ya da vınkristin ile vinblastin sülfat, podofillin özütlü (epipodofillotoksin) eliptisinler (Hindistan'da yetişen bir ağaççığın kabuk özütü) bu gruba girer.

Bu değişik antimitotik maddeler seyrek olarak tek başlarına kullanılır, genellikle kanserin yerine ve tipine göre iki ya da birçok ilacın birlikte kullanımına başvurulur.

Antimitotikler (metotreksat) kanser dışında, çok seyrek olarak ve yüksek zehirlilikleri nedeniyle çok özel durumlarda, genel yoldan sedef hastalığının bazı çeşitlerinin tedavisinde kullanılabilir. Uygun bir şekilde seyreltilmiş mekloretamin çözeltisinin bir yere sürülmesi tehlike yaratmaz, ama dayanılması zordur.

ANTİMON a. (fr. *antimoine*; lat. *antimonium*). Arseniğe çok benzeyen katı cisim. (Sb simgeli kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Antimon kırmızısı,* kırmızı antimon sülfür; artık uygulamada hemen hiç kullanılmayan zayıf bir pigmenttir. || *Antimon III oksit,* SB_2O_3 bileşiği. || *Antimon V oksit,* beş değerli antimon içeren Sb_2O_5 bileşiği.

—ANSİKL. Kim. Ilkçağ'da antimon metalinin tanındığı kuşkuludur: en azından Yunanlılar'ın *stimmi* ve Romalılar'ın *stibium* adını verdikleri sülfürüyle karıştırılıyor, altınla kolayca alaşım oluşturmasından dolayı, soy metal özellikleri taşıdığı sanılıyordu. Gerçek özelliklerini ise, ilk kez XV. yy.'da Basile Valentin betimledi.

• *Özellikleri.* En yaygın biçimiyle antimon, metallere benzeyen ama kolay kırılan ve toz haline gelebilen gümüş beyazlığında bir katıdır. Yavaş yavaş soğutulduğunda, arseniğin eş yapılı romboedrleri biçiminde kristalleşir. Ayrıca gri antimon ve sarı antimon gibi başka allotropi türleri de bilinmektedir.

Kimyasal açıdan, metallerle ametaller arasında yer alan bir metalsi ya da yarımetaldir. Dönemsel sınıflandırma çizelgesinin azot grubuna bağlıdır ve büyük benzerlikler gösterdiği arsenikten hemen sonra gelir. Klor içinde tutuşur ve oksijende yanarak Sb_2O_3 oksidini verir. Derişik nitrik ve sülfürik asitlerde çok yavaş çözünür.

Atom numarası: 51 Atom kütlesi: 121,75 Özgül kütlesi: 6,6 g/cm³ Erime sıcaklığı: ~ 630°C Kaynama sıcaklığı: 1/750°C Yükseltgenme dereceleri: −3,+3 ve +5 Elektron biçimlenmesi: -s²p³ 2-8-18-18
İzotopları: 116, 121, 122, 123 ve 124 Kararlı izotoplar: 121 ve 123 Doğal antimon: ¹²¹Sb (% 57, 25) ¹²³Sb (% 42,75)

Antimon doğada oksitler biçiminde bulunur; ama ana cevheri, stibin denilen ve Sb_2S_3 formülüyle gösterilen bir sülfürdür.

• *Stibinin işlenmesi.* Sbitin önce eritilerek zenginleştirilir ve % 90'ın üstünde sülfür elde edilir. Ardından, bir dikey fırında kavrularak uçucu Sb_2O_3 oksidi üretilir ve yoğuşturulur. Daha sonra bu oksit, bir yansımalı fırında indirgenir. Elde edilen antimonda belli sayıda katışkı bulunur; dolayısıyla uygun eriticilerde (alkali karbonatlar, alkali sülfatlar ve kömür) eritilerek arıtılır.

• *Oksitli cevherlerin işlenmesi.* Cevher, dairesel kesitli su soğutmalı bir dikey fırında (water-jacket) kömürle doğrudan doğruya indirgenir ve elde edilen katışkılı antimon arıtılır.

• *Kullanım alanları.* Antimon arı halde kullanılmaz; ama çok sayıda metalle alaşım yaparak onları sertleştirir. Ayrıca kurşun ve kalayla yaptığı alaşım matbaa harflerinin üretiminde kullanılır. Öte yandan çeşitli beyaz metal alaşımlarında yer alır ve çinkoyla birlikte sofra takımları üretiminde kullanılan "ingiliz metali"ni oluşturur.

124 kütle sayılı izotopu, boruhatlarında debi izleyicisi olarak yararlanılan radyoaktif bir maddedir.

Uzun süre kusturucu ve müshil olarak yararlanılan antimon, bugün ilaç değerini yitirmiş ve dolayısıyla antimonatların eczacılıkta kullanımından vazgeçilmiştir.

• *Antimon bileşikleri. Antimon oksitleri.* Bilinen üç oksidi vardır. *Antimon III oksit* (Sb_2O_3) doğal halde bulunur (valantinit, senarmontit); öte yandan antimon yakılırsa bu oksit elde edilir. Alkalilere etki yerek antimonitleri oluştururken asit rolü oynar, ama kuvvetli asitlere karşı bazik oksit davranışı gösterir. Potasyum hidrojen tartaratta çözünerek, kusturucu olarak kullanılan *emetik'i* verir. Sb_2O_4 formülüyle gösterilen *antimon IV oksit* doğal halde bulunur ve *servantit* adını alır; bu bileşik kristalleşmiş bir katıdır ve ısıtılırsa antimon III oksit elde edilir.

Antimon V oksit (Sb_2O_5) sarı bir tozdur ve antimonun nitrik asitle tepkimeye girmesi sonucunda oluşan ürünlerin suyu giderilerek elde edilir. Bu oksit, tuz olarak antimonatları veren çeşitli asitlere karşılık düşer.

Antimon klorürler. Triklorür, $SbCl_3$ formülüyle gösterilir ve hidroklorik asidin stibine etkimesi sonucunda elde edilir; suda kısmen bozunarak, beyaz antimonil klorür (SbOCl) çökeleği verir.

Klorun antimonla tepkimeye girmesi sonucunda oluşan pentaklorür ($SbCl_5$) ise, sarı bir sıvıdır. Bu bileşik ısıtılırsa triklorüre dönüşür ve klor gazı açığa çıkarır.

Antimon sülfürler. Doğal trisülfür (Sb_2S_3), stibin adını alır; bu bileşik akkor dereceye dek ısıtıldığında uçuculuk kazanan, kurşuni renkte ve kristal biçiminde bir katıdır. Aynı sülfür, hidrojen sülfürün triklorüre etkimesi sonucunda da elde edilebilir; bu tepkimede, amonyakta çözünmeyen, ama alkali sülfürlerde çözünen koyu turuncu bir çökelek biçiminde ortaya çıkar.

Trisülfür havada ısıtıldığında yükseltgenerek oksisülfüre dönüşür ve bu madde eskiden koyu turuncu pigment olarak kullanılırdı.

Pentasülfürün (Sb_2S_5) varlığı kesin değildir. Ancak buna yakın ticari bir ürün kauçuğun kükürtlenmesinde kullanılır; bu maddeyi elde etmek için kükürt ile trisülfür (Sb_2S_3) sudkostik çözeltisi içinde kaynatılır ve oluşan bileşik hidroklorik asitle çökeltilir. Bu yolla sağlanan ürünün bileşimi değişkendir ve her zaman serbest kükürt içerir.

Organik bileşikler → STİBİN.

• *Üretim.* Dünya üretimi yaklaşık 70 000 t'dur. Bolivya (15 000 t), Çin (12 000 t) ve Güney Afrika Cumhuriyeti (11 500 t) toplam üretimin yarısından çoğunu sağlarlar; geriye kalan ise birçok ülke arasında paylaşılır.

ANTİMONAT a. (fr. *antimoniate*). Formülleri $MSbO_3$ (metaantimonatlar), M_3SbO_4 (ortoantimonatlar), $M_2H_2Sb_2O_7$ (piroantimonatlar) ve $M[Sb(OH)_6]$ (gerçek antimonatlar) olan tuzların genel adı. || *Antimonat asidi,* formülü $HSbO_3$ olan asit.

ANTİMONİL a. (fr. *antimonyle*). **1.** Birdeğerli kök SbO —. **—2.** *Antimonil klorür,* SbOCl formüllü bileşik.

ANTİMONİT a. (fr. *antimonite*). **1.** Formülü M_3SbO_3 olan tuzların genel adı; M bir metali gösterir. **—2.** Antimonun basit bir cisimle yaptığı ikili bileşme.

ANTİMONLU sıf. Eczc. **1.** Esas maddesi antimon olan ilaca denir. **—2.** *Antimonlu tartar,* KUSTURUCU'nun eşanlamlısı.

—Kim. Antimon içeren bir cevher, bir alaşım, bir bileşik için kullanılır.

ANTİMORFİNİK a. (fr. *antimorphinique*). Tek başına verildiği zaman morfini andıran özellikler taşıdıkları halde, morfinden sonra verildiği zaman, morfinin etkisiyle meydana gelen solunum depresyonunu ortadan kaldıran ve afyonkeşlerde bir yoksunluk sendromu yaratan madde.

—ANSİKL. Morfin benzeri ya da morfin karşıtı özelliklerinden birinin ağır basmasına göre antimorfinikler üç gruba ayrılır: *nalokson* tam bir morfin antagonistidir; *nalorfin* her iki özelliğe de sahiptir; oysa *pentazosin* fazlaca morfin benzeri etki gösterir. Ancak alışkanlık yaratma etkisi morfine göre daha az olduğundan, pentazosin ağrı kesici olarak morfine tercih edilmelidir.

ANTİNEVRALJİK sıf. (fr. *antinévralgique*). Nevraljileri dindirmeye özgü ilaçların tümüne denir.

ANTİNOE → ANTİNOUPOLİS.

ANTİNOMİ a. (fr. *antinomie*). Din, Fels., Mant. → ÇATIŞKI.

ANTİNOOS, Penelope ile evlenmek isteyenlerin önderi.

ANTİNOOS ya da **ANTİNOUS,** bithynialı güzel yunanlı delikanlı. İmparator Hadrianus'un gözdesi. 130 yılında Nil'de boğuldu. İmparator tarafından tanrılar katına yükseltildi ve adına bir kent kuruldu (antinoupolis). Adına yapılan törenler yunan dünyasına hızla yayıldı. Sık sık Bacchus ve Apollon ile karıştırılır. Antik heykelcilik Antinoos'tan esinlenerek yeni bir ideal tip yaratmıştır.

ANTİNOUPOLİS ya da **ANTİNOE,** Mısır'da Roma kenti. Hadrianus, kente, genç gözdesi Antinoos'un adını vermişti.

ANTİNÖTRİNO a. (fr. *antineutrino*). KARŞITNÖTRİNO'nun eşanlamlısı.

ANTİNÖTRON a. (fr. *antineutron*). KARŞITNÖTRON'un eşanlamlısı.

ANTİNÜKLEON a. (fr. *antinucléon*). KARŞITNÜKLEON'un eşanlamlısı.

ANTİOCHE (Chanson d') → CHANSON D'ANTIOCHE.

ANTİOCHİA. Tar. coğ. Antakya'nın Roma dönemindeki adı. (→ ANTAKYA.)

Anti-Œdipe (*l'*) [Karşı-Oidipus], Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin 1972'de *Capitalisme et schizophrénie* (Kapitalizm ve şizofreni) altbaşlığıyla yayımlanan yapıtı. Yapıtta, şizoanaliz görüşü savunulur ve psikanaliz kuramının bir eleştirisi yapılır. Şizoanaliz, deliliği özgürleştirerek, insanoğlunu, kapitalist yabancılaşmadan da kurtaracaktır; şizofren, baş kahraman olarak ele alınmıştır ve hem tedaviye ilişkin hem de siyasal bir uygulama olan şizoanaliz, klasik psikanalizde, gerçeklikten kopuk bir kişi olarak betimlenen efsanevi şizofren tipini, militan devrimci düzeyine yükseltmiştir. Şizofrenin karşıtı ise, faşistin benzeri olan paranoyaktır ve gerçekliği keyfi olarak ve zorla toparlayıp birleştirmeye çalışır. Oysa şizofren, gerçekliği oluşturan bölümleri darmadağın eder ve değişikliğe uğratır. *Capitalisme et schizophrénie*'nin ikinci cildi, 1980'de *Mille plateaux* adıyla yayımlandı. Bu geniş kapsamlı, ama çoğunlukla kışkırtıcı kitaptaki büyük temalar, ikinci ciltte yeniden ele alınıp işlendi.

ANTİOKHEİA. Tar. coğ. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Hellenistik dönemde selefki krallarınca kurulmuş kentlerin ortak adı.—Antakya'nın antik adı. Orontes (Asi) ırmağıyla Silpius (Habib Neccar) dağı arasındadır. Hellenistik dünyanın en önemli merkezlerinden olan kenti Seleukos I Nikator, oğlu Antiokhos Soter adına kurdurdu (İ.Ö. 305-300);—Kilikia bölgesindeki Antiokheia, bulunan bir yazıttan biliniyor. Adana'nın Karataş ilçesi, Ka-

Antinoos
roma heykeli
mermer, İ.S. II.yy.
Ulusal müze, Napoli

Antiokheia'nın haçlılar tarafından alınması Vincent de Beauvais'nin *Speculum historiale*'sini süsleyen minyatür (XV.yy.) *Condé müzesi, Chantilly*

Büyük Larousse

Antiokheia, Roma dönemi su kemerleri
Yalvaç-Isparta

rataş burnunda, Ceyhan ırmağı kıyısındaydı; — **Antiokheia Mygdonia**, G.-D. Anadolu'da, Nisibis (Nusaybin) kentinin Hellenistik dönemdeki adı; — **Antiokheia ad Taurum**, G.-D. Anadolu'dadır. Gaziantep'in merkez ilçesinde, Dülük -Karahöyük köyleri arasındaydı. Hititler'den Romalılar'a değin önemli bir dinsel merkezdi; —Karia'daki Antiokheia, Aydın'ın Kuyucak ilçesi, merkez bucağına bağlı Başaran (esk. Çiftlikköy) köyünün D.'sunda, Çubukdağ eteklerindeki Asartepe'deydi. Selefki kralı Antiokhos Soter'in isteğiyle, Symmaithos ile Kranaos kentlerinin birleştirilmesiyle kuruldu (İ.Ö. III. yy. ortaları). Ephesos'u Afrodisias'a bağlayan ticaret yolu üzerindeydi; — **Antiokheia ad Kragum**, dağlık Kilikia bölgesinde, Kragos dağı eteklerinde, Selinus ile Anemurion kentleri arasındaydı. Kalıntıları Anamur ile Gazipaşa arasında, Güneyköy yakınlarındadır. Korint düzenindeki roma tapınağı imparator tapınaklarının önemli örneklerindendir ve İ.S. 115-117 arasında kente gelen *Traianus*'a adandığı sanılmaktadır. Ayrıca bazilika ve capella kalıntıları vardır; — **Pisidia Antiokheia**'sı (lat. Antiochea ad Pisidiam), Isparta'nın Yalvaç ilçesinde, ilçe merkezinin 2 km K.-D.'sundadır. İ.Ö. 280'de kurulan kent, İ.Ö. 190'da Romalılar tarafından özgür kent ilan edildi. İ.S. 6'da, *Colonia Caesarea* adıyla roma kolonisi oldu. İngiliz gezgin Arundell (1833) ve Prof. W. Ramsay (1880-1920) tarafından gerçekleştirilen ilk araştırmalardan sonra, Prof. Ramsay, D.M. Robinson ile birlikte kazı yaptı (1924-1927). Roma kolonisinin büyük bir bölümü açığa çıkarıldı. Ankara'daki Augustus tapınağı'nda bulunan "Res Gestae Divi Augusti" yazıtının latince kopyaları bulundu. Yörede son yıllarda Stephen Mitchell yönetiminde yüzey araştırmaları yapıldı (1982). Surlar, tiyatro, su kemerleri, Augustus ve Men tapınağı önemli kalıntılardır; — **Antiokheia Kallirhoe** Urfa kentinin, İ.Ö. II. yy.'da Antiokhos IV döneminde kısa bir süre aldığı addır.

Antiokheia Tykhe'si, Antiokheia (Antakya) kentinin koruyucu tanrıçası Tykhe'nin heykeli. Roma kopyalarından ve paralar üstündeki tasvirlerinden bilinen heykel, Hellenistik dönem heykeltraşlarından *Eutykhides*'in yapıtıdır. Anıtta, bir kayaya oturan Tykhe, ayaklarını Orontes (Asi) ırmağını simgeleyen delikanlının omuzlarına basar biçimde betimlenmiştir.

ANTİOKHOS I (İ.Ö. 325-261), selefki kralı (İ.Ö. 280-261), Seleukos I Nikator'un oğlu. Krallığı Galyalılar'ın istilasından kurtardı. Bergama kralı Eumenes'e yenilerek onun bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı, ancak Eumenes'e karşı mücadelesini sürdürdü ve krallığının ayakta kalmasını sağladı.

ANTİOKHOS II Theos (İ.Ö. 286-246), selefki kralı (261-246). Antiokhos I'in oğlu. Hükümdarlığı döneminde Parth ülkesi, sonra da Baktria kaybedildi. Berenike (Ptolemaios II'nin kızı) ile evlenmesi onu Laodike'den (halefi Seleukos II'nin annesi) ayrılmak zorunda bıraktı ve bu karmaşık aile durumu krallıkta birçok karışıklıklara neden oldu.

ANTİOKHOS Hieraks ("Atmaca"), Antiokhos II ile Laodike'nin oğlu (İ.Ö. 255-226). Kardeşi Seleukos II Kallinikos'u tahttan indirmeye çalıştıysa da başaramadı; Trakya'da sefalet içinde öldü.

ANTİOKHOS III Megas ("Büyük"), selefki kralı (İ.Ö 223-187), Seleukos III'ün kardeşi ve halefi. Sus'da Molon'un ayaklanmasını (221) ve Küçük Asya'da Akhaios'un zorbalığını (216-215) bastırarak, öncelikle Batı Asya'da iktidarını güçlendirdi. Antiokhos, 212'den 204'e kadar, Makedonya fatihi tarafından katedilen toprakları (Parthlar ülkesi, Baktria) kendi egemenliği altında toplamaya çalıştı; hatta Hindistan'a girdi ve deniz yoluyla Arabistan'a döndü. Eskiden Lagos hanedanından Ptolemaios IV tarafından Raphia'da yenilgiye uğratılan (217) Antiokhos, bu başarısızlığını 198'de Panion'da giderdi ve Koile Syria'yı işgal etti; Mısır burayı kesin olarak ona bıraktı (195 barışı). Batıda etkin bir politika yürütecek kadar güçlenen Antiokhos III, Attaloslar'ı püskürterek Hellespontos geçidini aştı. 192'de, Aitolia birliği'nin çağrısı üzerine, Romalılar ile savaşmak için Yunanistan'a müdahale etti. 191'de Thermopylai'de yenildi; Küçük Asya'da Magnesia e Pros Sipyloi'de, Lucius ve Cornelius Scipio komutasındaki Romalılar'ın karşısında kesin bir bozguna uğradı (ocak 189). Apamea barış antlaşması'yla (188), Küçük Asya'yı ve donanmasını Roma'ya bıraktı.

ANTİOKHOS IV Epiphanes, selefki kralı (İ.Ö. 175-164). Antiokhos III'ün oğlu ve Seleukos IV'ün halefi. Ptolemaios Philometor'un gençliğinden yararlanarak İskenderiye'yi işgal edeceği sırada, Romalılar Lagos krallığı üzerindeki himaye haklarını kullanarak (168'de) onu Suriye'ye dönmek zorunda bıraktılar. Krallığını düzenli biçimde hellenleştirmeye çalıştı; bu uygulama Yahudiler'in ayaklanmasına yol açtı (Makabiler savaşı denilen savaş). Elimeide'ye yaptığı bir seferde öldü.

ANTİOKHOS V Eupator, selefki kralı (İ.Ö. 164-162), Antiokhos IV'ün oğlu. General Lysias'ın naipliği altında dokuz yaşında kral olan Antiokhos, çok geçmeden kuzeni Demetrios tarafından tahttan indirilerek öldürüldü.

ANTİOKHOS VI Dionysos, selefki kralı (İ.Ö. 145-142), zorba Aleksandros Balas'ın oğlu. Tryphon tarafından tahta çıkarıldı; çok geçmeden Tryphon onu öldürüp yerine geçti.

ANTİOKHOS VII Evergetes Sidetes, selefki kralı (İ.Ö. 138-129). Demetrios Soter'in oğlu olan Antiokhos 164'te Side'de doğdu.

ANTİOKHOS VIII Philometor Kallinikos Grypos ("Eğri burun") [İ.Ö. 141-96], selefki kralı (İ.Ö. 125-96. Demetrios Nikator ile Kleopatra Thea'nın oğlu olan Antiokhos VIII, annesi sayesinde tahta çıktı, sonra annesini zehirledi. Eyaletlerinin bir bölümü kardeşi Antiokhos Kyzıkenos tarafından ele geçirildi. Bir ayaklanma sırasında öldü.

ANTİOKHOS IX Kyzikenos ("Kyzikos'lu") [İ.Ö. 135-95], yalnız Koile Syria ve Fenike kralı (116-95). Antiokhos VIII'in ölümü üzerine, tüm Suriye'yi ele geçirmek istedi ve Seleukos VI tarafından öldürüldü.

ANTİOKHOS X Eusebes ("Sofu"), selefki kralı (İ.Ö. 95-83), Antiokhos IX'un oğlu. Antiokhos VIII'in oğullarına karşı sürekli olarak mücadele etti. Büyük bir olasılıkla Parthlar ile savaşırken öldü.

ANTİOKHOS XI Epiphanes Philadelphos, Antiokhos VIII'in oğlu. Mopsuestia'da diri diri yakılan ağabeyi Seleukos VI'nın ölümünden sonra, İ.Ö. 94'te kardeşi Philippos ile birlikte kral oldu. Asi nehrinde boğuldu.

ANTİOKHOS XII Dionysos Epiphanes Philopator Kallinikos, selefki kralı (İ.Ö. 89-84). Antiokhos VIII'in beşinci oğlu, kardeşi Demetrios III'ün halefi. Araplar'a karşı bir seferde öldü.

ANTİOKHOS XIII Asiatikos, selefki kralı (İ.Ö. 69-64). Antiokhos X'un oğlu. Suriye'yi Roma'nın eyaleti yapan Pompei-

Büyük Larousse

Antiokheia
Augustus tapınağı kalıntıları
Yalvaç-Isparta

us tarafından tahtından uzaklaştırıldı.

ANTİOKHOS, Kommagene'nin dört kralının adı. **Antiokhos I** İ.Ö.69'da Pompeius'a karşı Tigranes ile, sonra da Sezar'a karış Pompeius ile ittifak kurdu;— **Antiokhos II,** cinayetle suçlanarak 29'da, Augustus'un emriyle idam edildi; —**Antiokhos III**'ün ölümü üzerine (İ.S.17) Kommagene Roma'nın eyaleti durumuna getirildi;—Caligula, **Antiokhos IV** *Epiphanes*'e Kommagene'yi geri verdi(38); Antiokhos IV tahttan indirilince Kommagene yeniden Roma eyaleti oldu.

Antiokhos I tümülüsü. Arkeol. Kommagene kralı Antiokhos I'in Nemrut dağındaki mezar anıtı. Adıyaman'ın Kâhta ilçesindedir. Doğu (iran) ile Batı (yunan) üsluplarının bireşimini yansıtan anıt İ.Ö. I. yy. ortalarında yapılmıştır. Grekçe yazıtlarında kral, iranlı ve yunanlı atalarının yanı sıra, doğulu ve batılı tanrılarının adlarını sayar.

Yöreden ilk kez Prusya ordusu subaylarından Helmuth von Moltke söz eder (1839). Osman Hamdi Bey ve alman arkeologlarca incelendi (1883). Amerikalı Arkeolog Theresa Goell (1954) ve Sabahattin Ebüyoğlu'nun (1960) yaptığı kazılarda, Kommagene krallığının dinsel merkezi, açık hava tapınağı açığa çıkarıldı. Tepenin doğal biçimine uydurularak küçük taşlardan örülmüş tümülüs de kralın tanrısal kişiliğini belirler. Doğu terasında oturuş biçimleri ve üsluplarıyla doğu sanatının etkilerini yansıtan yedi tanrı heykeli ile Antiokhos I'in kendi heykeli vardır. Batı terasında da kral tanrı ve insanlarla betimlenmiştir. Kuzey terasında surlar, aşağı kesimde din adamları ve hizmetlilerin oturduğu odalar vardı. Yörede onarım ve restorasyon sürmektedir.

ANTİOPE. Yun. mit. Thebai kralı Nikte'nin kızı. Satyr kılığına girerek kendisini kandıran Zeus'tan Amphion ve Zethos adlarında iki çocuğu oldu. Antiope büyük sıkıntılar çekti; teyzesi Dirke tarafından Thebai'de hapsedildi ve bir mucize sonucu özgürlüğüne kavuştu. Dionysos, Dirke'yi öldüren Amphion ve Zethos'dan öc almak için Antiope'yi deliliğe mahkûm etti.

Tiziano'nun *Antiope ile Zeus* ya da *Pardo Venüsü*'nden ayrıntı *Louvre müzesi, Paris*

—Güz. sant. Antiope efsanesi, Napoli müzesi'nde bulunan, Tralles'li Apollonios'un *Farnese boğası* adlı heykel grubuna esin kaynağı oldu. Zeus ile Antiope'nin aşkları da Viyana'da korunan kırmızı figürlü bir yunan vazosu ile bir etrüsk aynası, bir Palermo mozaiği, vb. üzerine işlendi.

ANTİOQUİA, Kolombiya'da yerleşme. Cauca ırmağı kıyısında, Medellin'in K.-B.'sında.1541'de altın içeren alüvyonların işletilmesi için kuruldu.
— *Antioquia yönetim bölgesi*, 62 870 km²; 4 081 700 nüf. Merkezi *Medellin*. Büyük çapta kahve yetiştiriciliği.

ANTİOTOMORFİZMA a. (fr. *antiautomorphisme*'den). Ceb. TERS OZYAPI* UYGULAMASI'nın eşanlamlısı.

ANTİOTORİTER sıf. (fr. *antiautoritaire*)→ YETKETANIMAZ

ANTİPAKSOS ya da **ANDİPAKSİ,** İon denizi'nde yunan adası, Paksi adasının G.-D.'sunda.

ANTİPARALEL sıf. (fr. *antiparallèle*). Fiz.; TERSKOŞUT'un eşanlamlısı.

ANTİPARAZİT sıf. (fr. *antiparasite*). Radiletiş. PARAZIT* GIDERICI'nin eşanlamlısı.

ANTİPARKİNSON a. Parkinson sendromlarının ve Parkinson hastalığının tedavisinde kullanılan madde.
—ANSİKL. Parkinson hastalığı, beyindeki dopamın* boşalmasına bağlıdır; bu boşalma özellikle çizgili cisimle locus niger'de daha fazladır. L-dopa gibi dopamın öncüler (çünkü dopamin, hematoansefalik engeli aşamaz), dopanın karboksil yitirmesini engelleyen bir madde eklendikten sonra, ikame maddesi alarak tedavide kullanılır. Hastalığın çok ilerlememiş hallerinde, ya da L-dopaya dayanılmazlık hallerinde (dozlar küçültmek, böylece zararları azaltmak amacıyla) amantadin ya da bromokriptin gibi antikolinerjikler kullanılır ya da bunlar L-dopa ile birlikte verilir. Nöroleptiklerden ileri gelen Parkinson sendromlarındaysa antikolinerjikler kullanılır.

ANTİPARTİKÜL a. (fr. *antiparticule*). KARŞITPARÇACIK'ın eşanlamlısı.

ANTİPAS → HERODES ANTİPAS

ANTİPASTİ a. (ital.sözc.). İtalya'da sofrada sunulan ve zeytin, çiğ sebze, jambon, turşu, ançuez, vb. yiyeceklerden oluşan ordövr.

ANTİPATER (Lucius Caelius) → CAELIUS ANTIPATER (Lucius).

ANTİPATHARİA a. Zool. Dikenli mercanların bilimsel adı.

ANTİPATİ a. (fr. *antipathie*). Bir kimseye, bir şeye karşı duyulan nedensiz, içgüdüsel tepki, nefret: *Bir kimseye antipati duymak. Bu renge karşı antipatim var.*

ANTİPATİK sıf. (fr.*antipathique*). Antipati uyandıran, itici: *Çok antipatik bir kimse. Antipatik bir konuşması var. Onu antipatik buluyorum.*

ANTİPATROS ya da **ANTİPATER,** makedonyalı önder (İ.Ö. 397-319'a doğr.). Philippos ile İskender'in yardımcısı. Savaşa giden İskender Makedonya'nın yönetimini kendisine bırakınca, Trakya'da barışı sağladı ve Peloponisos'u egemenliği altına aldı. İskender'in ölümünden sonra imparatorluğunun paylaşılması sırasında Makedonya'yı kendine ayırdı, ancak (Demosthenes'i sürgünden

Antiokhos I tümülüsü
İ.Ö. I. yy. ortaları
Kâhta-Adıyaman

geri çağırtan) Hyperides'in kışkırtmasıyla ayaklanan Yunanlılar ile savaşmak zorunda kaldı. Lamia yakınlarında yenildi ve aynı kentte kuşatıldı; sonra Krateros tarafından kurtarıldı. Atinalılar ile müttefiklerini Krannon'da yendi ve onları ağır yükümlülüklere bağladı (322). Perdikkas'a karşı kurulan güç birliğine katıldı ve onun yerine naip oldu. Krallığı vasiyeti uyarınca Polyperkhon'a kaldı.

ANTİPATROS ya da **ANTİPATER,** İ.Ö. 296'da Makedonya kralı; Kassandros'un oğlu, general Antipatros'un torunu. 293 yılında Demetrius Poliorketes tarafından ülkesinden kovuldu; kızı Eurydike ile evlenen Lysimakhos tarafından öldürüldü.

ANTİPATROS ya da **ANTİPATER İdumea,** Büyük Herodes'in babası, İ.Ö. 70 yılına doğru İdumea valisi oldu. Hirkan II'yi Aristobulos'a karşı destekledi; sonra kendisini Yahudiye'ye "epitropos" (vali) olarak atayan Sezar'a bağlandı. Zehirlenerek öldürüldü (İ.Ö. 43).

ANTİPATROS ya da **ANTİPATER,** Büyük Herodes ile ilk karısı Doris'in büyük oğlu. Babasına suikast düzenledi ve onun tarafından öldürtüldü (İ.Ö. 4).

ANTİPEPSİN a. (fr. *antipepsine*). Fizyol. Pepsinin etkisine karşı koyan antienzim.

ANTİPERİSTALTİK sıf. (fr. *antipéristaltique*). Fizyol. Midede ve bağırsakta aşağıdan yukarıya doğru oluşan ve besin maddelerini normal gidişinin tersine ilerleten kasılmalara denir.

ANTİPERİSTALTİZM a. (fr. *antipéristaltisme*). Antiperistaltik kasılmaların tümü.

ANTİPERSONEL sıf. (fr. *antipersonnel*). Özellikle personelin savaş dışı edilmesi amacına yönelik savaş araçları ya da silahlar için kullanılır.

ANTİPERTİT a. (fr. *antiperthite*). Miner. Plajioklazla potasyumlu feldispatın birleşimi.

ANTİPHELLOS. Tar. coğ. G. Anadolu'da, Lykia bölgesinde, Meis adasının karşısında antik liman; Phellos kenti karşısında bulunduğundan bu adla anılır

Bk. resim sayfa 690

(Bugün *Kaş*). Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi. Hellenistik dönemden üçgen biçiminde, 7 metre yüksekliğindeki surlar, denize yönlendirilmiş 26 basamaklı, küçük tiyatro, tapınak, agora, bazilika, Lykia tipi lahitler, yazıtlı taşlar, kaya me-

Ziya Ülgenciler

Antiphellos Lykia üslubu lahit
Kaş - Antalya

zarları, kubbeli yeraltı odaları, tiyatronun K.'inde el ele tutuşmuş 24 musa (esin perileri) betimli büyük lahit önemli kalıntılardır.

ANTİPHON, atinalı hatip (İ.Ö. 480'e doğr. - 411'e doğr.). Belagat ve logographos öğretmenliği yaptı. Aristokrasi partisi'nin önderlerinden biridir. Dört yüzler hükümeti'ne katıldığı için ölüm cezasına çarptırıldı. 60 söylevinin üçü, ve her biri aynı davayı savunan 4 düşsel söylevden oluşan üç *Tetralogia*'sı günümüze ulaşmıştır.

ANTİPHON, atinalı sofist, İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısında yaşadı; matematik, evrenbilim ve ruhbilim dersleri verdi. 430'lara doğru, bir dairenin içine düzgün çokgenler çizerek ve bunların kenar sayısını durmadan iki katına çıkararak ve gittikçe çembere yaklaşan bu şekilleri karelere bölerek daire yüzeyine eşit yüzeyde kare elde etmeye çalıştı.

ANTİPHONOS a. (yanıtlayan anlamında yun. sözc.). Ortodoks kilisesi'nin, bizans ayin düzeninde nakarata verdiği ad.

ANTİPİRETİK a. (fr. *antipyrétique*). Ateşli durumlarda vücut sıcaklığını düşüren ilaç.
—ANSİKL. Antipiretiklerin birçoğu (aspirin, parasetomol, vb.) hipotalamustaki ısı ayarlama merkezini etkiler, ayrıca ağrı dindirici (analjezik) bir etki de buna eklenir. Bazı antipiretiklerse özgüldür, bu anlamda ateşi yükselten nedeni de etkilerler (kininin sıtma mikrobunu etkilemesi gibi).

ANTİPİRİN a. (fr. *antipyrine*). Org. kim. ve Eczc. Fenil-1 dimetil-2,3 pirazolon-5'in yaygın adı; antipiretik ve uyuşturucu özellikler taşır. (Eşanl. FENAZON.)
—ANSİKL. Kemik iliği üzerinde zehirli etki yapması yüzünden doğal halde çok az kullanılan antipirin, yan etkilerinin azaltılarak gücünün artırılması amacıyla salisilat biçiminde ya da çeşitli maddelerle (kafein) birlikte kullanılır; % 10'luk sulu çözelti halinde yerel olarak kan pıhtılaştırıcı bir özellik taşır. Asetilasetik ester ve fenilhidrazinden elde edilir; aminopirin üretiminde ara ürün olarak yararlanılır.

ANTİPLAZMİN a. (fr. *antiplasmine*) Hematol. Plazminin antifibrinolitik etkiye sahip engelleyicisi.
—ANSİKL. Normalde plazmada var olan fizyolojik antiplazminler fizyolojik olmayan antiplazminlerden ayrıdır. Fizyolojik antiplazminler (örneğin alfa-2-makroglobülin) proteazlardan herhangi birinin özgül olmayan engelleyicisidir. Kunitz engelleyicisi gibi fizyolojik olmayan antiplazminler, akut fibrinolizlerin tedavisinde kullanılır.

ANTİPOD adaları, ıssız adalar topluluğu, Yeni Zelanda'nın 750 km G. D'sunda. 1800'de kaptan Waterhouse'ın bulduğu adalar, Yeni Zelanda'ya bağlıdır.

ANTİPOLYOMİYELİTİK sıf. (fr. *antipoliomyélitique*). Çocuk felcine karşı koyan ya da çocuk felcini önleyen.

ANTİPOT a. (fr. *antipode*'dan). Bot. Kapalıtohumluların embriyon kesesinde, oosferin karşısında yer alan üç hücreden her biri.
—Org. kim. *Optik antipot*, TERSOPTİK ve ENANTİYOMER'in eşanlamlısı.

ANTİPROLAKTİN sıf. (fr. *antiprolactine*). Prolaktinin etkisine karşı koyan.
◆ a. Antiprolaktin madde.

ANTİPROTON a. (fr. *antiproton*). KARŞITPROTON'un eşanlamlısı.

ANTİPROTOZOER sıf. (fr. *antiprotozoaire*). Asalbil. Organizmayı protozoerlerden kurtarmaya yarayan ilaca denir.
◆ a. Antiprotozoer ilaç.

ANTİPROTROMBİNAZ a. (fr. *antiprothrombinase*'dan). Protrombinin trombine dönüşmesini durduran enzim. (Bu evre bir sürü enzimin bağımlılığı altındadır. [→ ANTİKOAGÜLAN, PROTROMBİNAZ.]) [Eşanl. ANTİTROMBOPLASTİN.]

ANTİPSİKİYATRİ a. (fr. *antipsychiatrie*). Psik. → KARŞIPSİKİYATRİ)

ANTİPSİKOTİK sıf. (fr. *antipsychotique*). Psikotik süreçlerle savaşmak için kullanılan bütün maddelere denir.
◆ a. Antipsikotik madde.

ANTİPULLORİK sıf. (fr. *antipullorique*'ten). Pullorozların tedavisine yarayan maddeye ya da madde karışımına denir.
◆ a. Antipullorik madde.

ANTİPÜRİN a. (fr. *antipurine*). Kanserbil. Pürik bazların sentezlenmesine ket vuran antimetabolitler grubundan kanser önleyici madde.

Antiquaries *(College of)*, 1590'dan başlayarak Londra'da toplanan, tarihe meraklı resmi görevlileri ve hukukçuları bir araya getiren dernek. İngiltere'de tarihsel yöntemlerin geliştirilmesinde çok büyük bir rol oynadı ve ingiliz ulusçuluğunun yenilenmesine katkıda bulundu. James I'in buyruğuyla 1607'de kapatıldı.

ANTİRABİK sıf. (fr. *antirabique*). Kuduza karşı kullanılan her ilaç için kullanılır.

ANTİRADAR sıf. (fr. *antiradar*). **1.** Radarları etkisiz duruma getirmeye yarayan düzenek için kullanılır. **—2.** *Antiradar güdümlü füze*, radarları yok etmeye yarayan güdümlü füze.
—ANSİKL. Radarlara karşı savaşım, modern bir savaşta büyük önem taşır. Uçaklar, düşman radarlarının görüş alanı dışında kalan yere yakın hava bölgelerinden uçarak yakalanmamaya çalışırlar. Elektromanyetik dalgaların yansımasını en aza indirmek ve yakalanma olasılığını azaltmak için, güdümlü füzelerin yapısı üzerinde incelemeler yapılmaktadır.

Antiradar pasif karşı önlemler, gerçek yankılara eklenen parazit yankılar oluşturarak düşman radarlarının işleyişini bozmayı amaçlar. Bu parazit yankılar, bozulacak radarın dalga boyuna uyarlanmış uzunlukta iletkenlerden oluşan birçok basit yansıtıcılarla sağlanır. Bu tür karşı önlem, ilk kez İkinci Dünya savaşı'nda Müttefikler tarafından gözetleme radarlarına karşı kullanıldı. "Windows" adıyla tanınan bu düzenekler, metal kaplı kâğıt şeritlerden yapılmıştı.

Radarlardaki gelişmeler nedeniyle (özellikle Doppler etkisiyle sabit ve hareketli yankıların ayırt edilmesi sayesinde), günümüzde bu karşı önlemlerin etkisi azalsa bile, "Shaffs" adı altında, ateşleme radarlarına ve füze özgüdümlü füzelere karşı kullanılmaktadır. Bunlar, metal kaplı kâğıt yerine, metal kaplı plastik tellerden yapılmaktadır.

Antiradar aktif karşı önlemler düzeneği ise bozulmak istenen radarın işaretlerine benzer dalgalar yayan bozuculardan oluşur. Böylece radar kendi işaretlerinin yankılarını tanıyamaz ve bütün etkinliğini yitirir. Bu düzenekler ilk kez 1973 Arap-İsrail savaşı'nda ortaya çıktı ve hava çarpışmalarında İsrail'e şaşırtıcı bir üstünlük sağladı.

Nihayet *antiradar güdümlü füzeler* düşman radarlarını yok etme amacıyla gerçekleştirildi. Bu füzeler, hedefe yönelmelerini sağlayan bir pasif özgüdücüyle donatıldı. Bunlar, özellikle, yerden havaya atılan güdümlü füzelerin izleme ve yönlendirme radarlarına karşı kullanılır. Havadan yere amerikan antiradar Shrike güdümlü füzesinin erimi yaklaşık 200 km'dir ve 1964'te hizmete girmiştir. 1966'dan başlayarak Vietnam'da yerden havaya atılan sovyet SAM 2 ve SAM 3 füze sistemlerinin radarlarına karşı kullanılmıştır. 1971'de hizmete giren fransız-ingiliz yapımı havadan yere Martel füzesi ise, yaklaşık 30 km erimli bir antiradar özgüdümlü füzedir.

ANTİRAŞİTİK sıf. (fr. *antirachitique*). Tıp. Raşitizmi önleyen ya da iyileştirmeye yarayan.

ANTİREZONANS a. (fr. *antirésonance*). Elektrotekn. ve Telekom. Bir koşut rezonans devresinin, özfrekansı dolayında ortaya çıkan olay. (Eşanl. KOŞUT REZONANS.)

ANTİRHESUS ya da **ANTİ-RH** sıf. (fr. *antirhésus* ya da *anti-Rh*). Hematol. *Antirhesus antikor*, Rhesus sisteminin D antijenini özgül olarak tanıyan antikor. (→ KAN GRUBU.) || *Antirhesus gammaglobülinler*, yenidoğanda hemoliz hastalığını önlemek için kullanılan gammaglobülinler.

ANTİROMAN a. Romanın, değişmez kabul edilen kurallara (Balzac'ın romanları, çok tutulmuş romanlar) karşı çıkarak yazılmış bir biçimine verilen ad.
—ANSİKL. Fransa'da 1950'lerin edebiyat olayı olan antiroman, roman yaratımının özgürleşme evrelerinden birini oluşturur. Breton *Premier Manifeste* ile anlatıya dayalı yaratıcılığın sona erdiğini belirterek, bu alanda bir devrim yapılmasını istemişti. Nathalie Sarraute, Robbe-Grillet, Blanchot, Butor ve *yeni roman*'ı kuracak tüm yazarlar, roman sorunsalının dışına çıkmadan bir reform gerçekleştirmek istiyorlardı: bunun için romanın iç yapısını bozmak gerekliydi. Böylece günlük yaşamın ve anlatının apaçık gerçekleri altında yatan kuşkuyu, belirsizi, işaretler ağını işleyen bir düşkırıklığı edebiyatı doğdu. Geleneksel roman ve öyküye karşı çıkmakla işe başlayan bu edebiyat, sonunda bir dil eleştirisine ulaştı (Tel quel dergisinden Derrida'ya kadar). Bu konuda Cervantes, Dostoyevskiy, Joyce, Raymond Roussel, benimsenen ve örnek alınan yazarlardı. Fenomenoloji ve psikanaliz de antiromana gerekli bilimkuramsal öğeleri sağladı.

Antiroman kendini, suçladığı roman tü-

Ziya Ülgenciler

Antiphellos amfitiyatrosu
Kaş - Antalya

rünün tam tersi olarak görür ve Balzac'ta varsaydığı roman anlayışının tam karşıtını savunur: anlatım yapısının bozulması, gerçeğe aykırı bir gerçekçilik, roman kahramanının ortadan kalkması, zamanın belirsizleşmesi, ruhsal çözümlemeden kaçınılması. Bununla birlikte kendi deviniminin bilincindeki bir anlatı için gerekli öğeleri bir araya getirmekle betimlemede ve roman diyaloğunda özgün bir düzene varır. Bu antiroman anlayışına Amerikalılar'ın "New Fiction"ında ve E. Sanguineti çevresinde toplanan italyan romancılarında da rastlanır.

ANTİSANA, And dağlarında yanardağ. Ekvador'da Quito'nun G.-D.'sunda; 5 704 m.

ANTİSEBOREİK sıf. (fr. *antiséborrhéique*). Yağ bezlerinin aşırı salgısının yol açtığı saç yağlanmalarını önlemeye yarayan maddeye denir. (Yağlı saçlar için hazırlanmış losyon ve şampuanlarda kullanılan antiseboreik maddeler çok değişik sınıflara aittir: bitkisel kaynaklı katranlar, nikotinik asit türevleri, vitaminler, bitkisel özütler, kükürtlü bileşikler ve özellikle kükürtlü aminoasit türevleri.)

ANTİSELEKSİYON a. (fr. *antisélection*). Sig. Sigortalının, karşılaşabileceği rizikolardan yalnızca gerçekleşme olasılığı büyük olanları seçip sigorta ettirmesi.

ANTİSEMİTİZM a. (fr. *antisémitisme*). Topbil. → YAHUDİDÜŞMANLIĞI

ANTİSEPSİ a. (fr. *antisepsie*; yun. *anti*, karşı, ve *sepsis* ya da *septikos*, çürüme, kokuşma'dan). Mikropları yok etmek amacıyla kullanılan yöntemlerin tümü. (Bunun için ısı, ışınlar [morötesi ışınlar, γ ışınları] ve en önemlisi, dıştan sürülen ya da genel yoldan verilen kimyasal maddeler kullanılır.)

ANTİSEPTİK a. (fr. *antiseptique*; yun. *anti*, karşı, ve *sepsis* ya da *septikos*, çürüme, kokuşma'dan). Vücudun dışında (deri, mukoza, yara) ya da içinde, özellikle sindirim borusunda bulunan mikropları yok edebilen ya da onlara karşı koyan madde.

—ANSİKL. Dıştan sürülerek kullanılan antiseptikler, uygulama yerine göre değişiklik gösterir; deri için: iyotlu alkol, oksijenli su, sodyum hipoklorit, potasyum permanganat, bakır sülfat, kristal viole, dörtlü amonyum tuzları, vb.; burun için: gümüş tuzları, kükürtlü çözeltiler, antibiyotikli çözeltiler vb. Antiseptikler genel yoldan da kullanılırlar (sülfamitler ve antibiyotikler).

Sülfamitlerin yerel yoldan (pudra şeklinde) kullanılması, egzamaya neden olabildiğinden sakıncalıdır. Yerel olarak kullanılan (pomat ya da çözelti şeklinde) antibiyotikler sonradan genel yoldan kullanılacak olurlarsa ağır duyarlık bozukluklarına neden olabilirler. Onun için yalnız yerel olarak kullanılmaya elverişli antibiyotiklerle (neomisin, framisetin) yetinilmelidir. Antiseptiklerin etkisi seçici olmalı, normal floraya zarar vermemeli, sağlıklı hücreleri tahriş ya da tahrip etmemelidir. Aygıtların temizlenmesi, tıbbi gereçlerin ya da yerlerin mikropsuzlaştırılması için kullanılan antiseptiklere dezenfektan da denir.

ANTİSEROTONİN a. (fr. *antisérotonine*). Ted. Serotoninin etkilerini yok eden madde. (Serotonine karşı etkili olan bazı antihistaminiklerle nöroleptiklerden de tedavide yararlanılır. Bunlar özellikle alerjik hastalıklarda ve migrenlerde önleyici ve tedavi edici olarak kullanılır.)

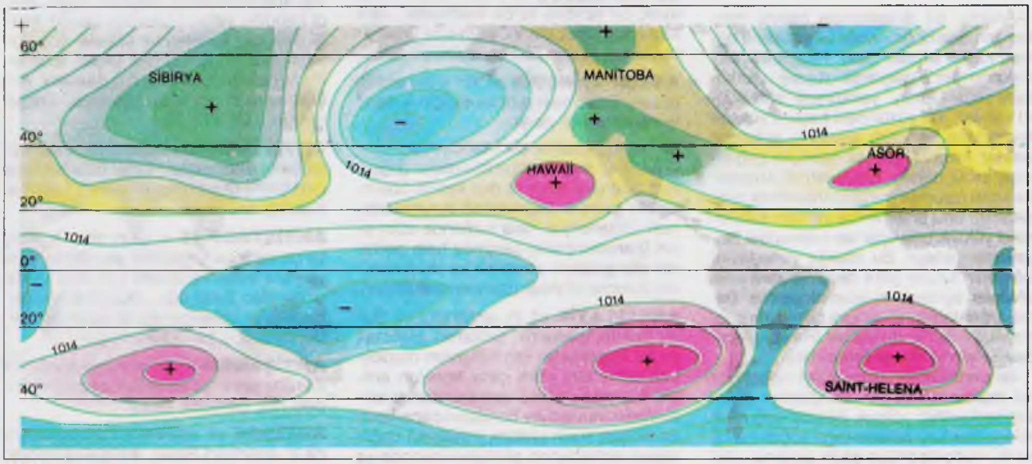
ANTİSERUM a. (fr. *antisérum*). Bağışıklık kazanmış bir kişinin, bu nedenle çok yüksek oranda antikor içeren kan serumu. (Bu terim genel olarak bir antijene ya da bir antijen grubuna karşı hazırlanmış özgül bir serumu belirtmek için kullanılır.) [Eşanl. BAĞIŞIKLIK SERUMU]

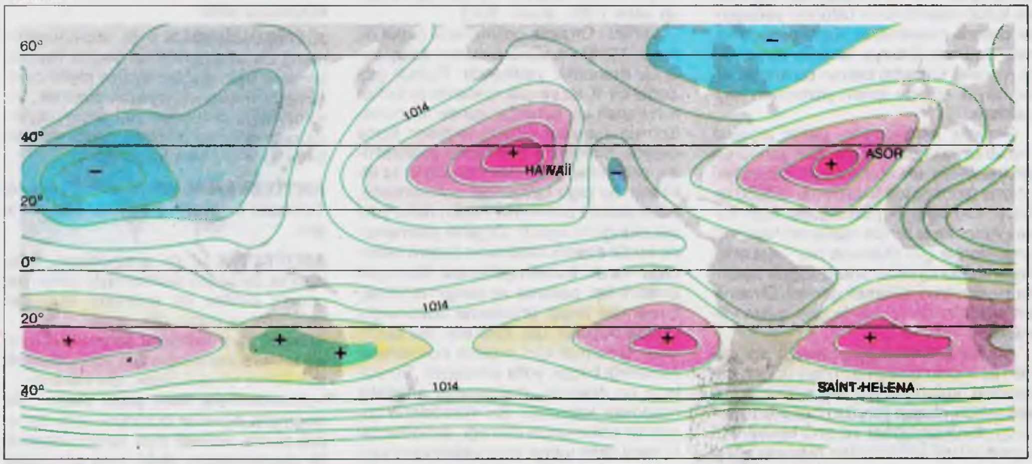
ANTİSİFİLİTİK sıf. (fr. *antisyphilitique*). **1.** Frengiyi (sifilis) önlemek ya da frengiyle savaşmak için kullanılan her türlü araca denir. **—2.** Frengi tedavisinde kullanılan ilaca denir.

◆ a. Antisifilitik ilaç.

ANTİSİKLOJENEZ a. (fr. *anticyclogenèse*). Bir antisiklon oluşumuna yol açan süreçlerin tümü.

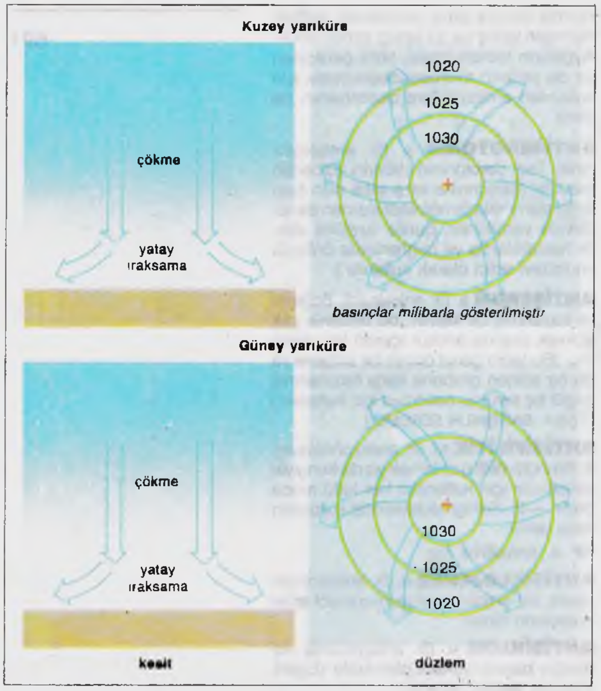
ANTİSİKLON a. (fr. *anticyclone*). Atmosfer basıncı yüksek olan kütle. (Eşanl. YÜKSEK BASINÇ ALANI.)

1014 milibar (*normal atmosfer basıncı*)
alçak basınç alanları
antisiklon alanları (1017 milibar ve yukarısı)
termik antisiklonlar (*soğuklar, yazın kaybolur*)
dinamik antisiklonlar (*sıcaklar, her mevsim sürer*)

Yeryüzü yüzeyindeki yüksek antisiklonlar
(basınçlar milibarla gösterilmiştir)

Antisiklonlarda atmosfer hareketleri (basınçlar milibarla gösterilmiştir)

—ANSİKL. Bir antisiklonda basınç merkezden dışa doğru azalır ve eşbasınç eğrileri kapalı elipsler çizer. Rüzgârlar antisiklonlardan başlayarak Kuzey yarıkürede sağa, Güney yarıkürede sola doğru ıraksar. Yer yüzündeki başlıca yüksek basınçların yerleşim alanlarını enlemler belirler: kutupsal yüksek basınçlar çoğunlukla arktik bankiz, Grönland ve Antarktika kıtası üstünde görülür; mevsimlik antisiklonlar orta enlemlerde yer alır: subtropikal yüksek basınçlar ise subtropikal bölgelerde yerleşir. Bu niteliğe yerleştikleri bölgenin türüne göre deniz ve kara antisiklonları ayrımını da eklemek gerekir. Deniz antisiklonlarının en çok bilinenleri subtropikal enlemlerde yer alır (Hawaii, Asor Saint-Helena vb. antisiklonları).

Isıl antisiklonlar, uzun süreli negatif bir ısıl sapmadan doğar. Bu yüzden alçak katmanlardaki yüksek basınç yoğunluk etkisinden kaynaklanır (ağır soğuk hava) ve bu nedenle ortaya çıkan alçalma, yükseltide yakınsamaya yol açar (bunlar sığ antisiklonlardır). Isıl antisiklonlar, bankizin ve kutup inlandsisinin üstünde yerleşenler dışında mevsimliktir. Kış evresinde karalar üstünde (Sibirya, İskandinavya, Orta Avrupa, Kanada) beliren bu antisiklonlar büyük ölçüde ışınım yitiminden kaynaklanır.

Dinamik antisiklonlar, genel alçalma mekanizmasından doğar: Batı yarıküresi jetstreaminin ekvator kanadı üstündeki çökme (subtropikal hücrelerde olduğu gibi). [→ ATMOSFER.] Bu olguya, kışın Kuzey Amerika üstünde rastlanan hareketli antisiklonlar gibi (Kanada'nın "istatistik" kış antisiklonu) siklonarkası soğuk kesimlerin çökmesini eklemek gerekir. Dinamik antisiklonlar da büyük ölçüde ışınım yitiminden kaynaklanır.

Karma antisiklonlar, yukarıda adı geçen iki etkinin birleşmesinden doğar: yüzeydeki kutupsal yüksek basınçlar ve yükseltide oluşan yeryüzü dorukları (yeryüzü dorukları çöker ve önü kesilen kutupsal yüzey antisiklonları bunların altına girer). Azor antisiklonu kışın, bu sürecin belirgin örneğini oluşturur (yükseltideki sıcak doruklar alt troposferde kutupsal atmosferle birleşir; buna tabanda, Kanarya soğuk deniz akıntısının kararlılık sağlayıcı etkisi eklenir).

Antisiklonlar, merkezlerinde ya da çevrelerinde ilgi çekici hava koşullarına yol açar: arktik antisiklonlar soğuk ve serin rüzgârları daha alçak enlemlere doğru iter (kutupsal adveksiyonlar); kışın, Kuzey yarıkürede bunların yerini güçlü kara antisiklonları alır. Subtropikal antisiklonlar ise bir yandan, genellikle çöken ve açık hava getiren alizeleri, öte yandan da, okyanuslarla temas sonucu yumuşak ve nemli batı rüzgârlarını oluşturur. Batı rüzgârları orta enlemlerde kutupsal adveksiyonlarla (kutup cephesi) karşılaşır. Antisiklonların merkezinde hava genellikle sakin ve açık (kararlılığı doğuran çökme), gündüz güneşli, gece yıldızlıdır. Antisiklon sıcaksa (her mevsimde subtropikal antisiklon, orta enlemlerde yaz antisiklonu) büyük ölçüde sıcaklık artışına yol açar; soğuksa, gece ortaya çıkan yoğun ışımanın etkisiyle gökyüzü açık, ancak hava çok soğuk olur.

ANTİSİTOTOKSİK sıf. (fr. *anticytotoxique*). Eczc. Sitotoksik maddelerin etkisine karşı koyan maddelere denir.

◆ a. Antisitotoksik madde.

ANTİSKATİNO a. (ing. sözc.). Elektroakust. KAYMA ÖNLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

ANTİSOLER sıf. (fr *antisolarie)*. Oftalmol. *Antisoler gözlük*, atmosferin soğuramadığı morötesi ışınları ve görülebilen güneş ışınlarının bir kısmını emen camlarla donatılmış gözlük. (Bu camların değişmez renkli olanları bulunduğu gibi ışığın şiddetiyle koyulaşıp açılanları da vardır [fotokromik camlar].)

ANTİSPASTOS a. Ed. Dört heceli ayak; bir iambos ile bir trokhaiosu, yanı kısa-uzun (iambos) ve uzun-kısa (trokhaios) olmak üzere, dört heceyi kapsıyordu.

ANTİSPAZMODİK sıf. (fr. *antispasmodique*). Spazmları dindirmek için kullanılan maddelere denir.

◆ a. Antispazmodik madde, ilaç.

—ANSİKL. Bazı antispazmodikler doğrudan doğruya kasılmış düz kas lifi üzerinde etki gösterir: papaverinin durumu böyledir. Diğerleriyse kasa kumanda eden siniri (parasempatik) çalışmaz hale getirerek etki gösterir: atropinin ve skopolaminin durumu böyledir (parasempatolitikler).

ANTİSTATİK sıf. (fr. *antistatique*). Statik elektrik yüklerinin birikimini azaltmak ya da engellemek için kullanılan maddelere denir. (Jet yakıtı içine konulan antistatik madde, pompalama sırasında sürtünmeler nedeniyle boruların çeperlerinde oluşan statik elektrik yüklerinin dağılmasını kolaylaştırır; plakların üzerinde ya da şampuanla yıkadıktan sonra saçlarda oluşan türden statik elektrikleri yok etmeye yarar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Organik polimerlerin özgül direnci, $10^{14}\Omega$. m düzeyindedir; dolayısıyla bu maddeler yalıtkandır. Pamuk gibi doğal bir lif, az ya çok miktarda su buharı bulunan bir atmosfer içinde tutulursa, azımsanmayacak ölçüde nemlenir. Buna karşılık, bireşimsel polimerler (poliolefinler, poliamitler vb.), nemden daha az etkilenir; bu olgu bireşimsel polimerlerde, statik elektrik birikiminin neden daha yüksek olduğunu açıklar. Organik polimerlerde bu tür elektrik birikiminin önemli sakıncaları vardır: tozların çekilmesi, liflerin birbirlerini itişi, patlama ve yangın tehlikesi, bireşimsel tekstil ürünlerine dokunulduğunda duyulan itici, kötü etki. Bu sakıncaları gidermek için, organik polimerlerin iletkenliği birçok yolla artırılabilir. Bu yolların en önemlisi, malzemeye antistatik maddeler katmaktır. Bu maddelerin büyük bir bölümünün etkinliği, atmosferdeki nemi sabit tutma yeteneklerinden kaynaklanır. Antistatik maddelerin temel görevi, malzemenin yüzeyini, iyon derişimi yüksek, çok ince bir su katmanıyla kaplamaktır; dolayısıyla bu maddenin bulunması gereken yer, malzemenin yüzeyidir. Kullanılan antistatik maddeler arasında mineral tuzlar, yağ asitleri esterleri, monoya da polialkoller ve polioksietilen türevleri sayılabilir. Öte yandan malzeme eskidikçe, antistatik maddelerin etkinliğinin de giderek azaldığı gözlenir; bu azalma, sözkonusu maddenin uçucu olmasından ya da malzemenin iç bölgelerine göç etmesinden doğar. Tekstil ürünlerinde kullanılan antistatik maddelerin yukarıda belirtilen özellikler dışında, yıkamaya karşı da dayanıklılık göstermesi gerekir; bu nedenle, liflere tutturularak ya da ağlaştırılarak hareketsiz hale getirilirler.

Elastomerlerde (uçak lastikleri, taşıyıcı bantlar) ise, çok yüksek orandaki karbon siyahı katkısı, iletkenliğin önemli ölçüde artmasını sağlar.

ANTİSTHENES, yunan filozof (Atina İ.Ö. 444'e doğr. - 365), Kynikler okulunun kurucusu. Sokrates'in öğrencisi olmadan önce Gorgias'ın derslerini izledi; bu yüzden, diyalektiği sofistik niteliktedir. Gerçekten de Antisthenes, genel kavramın varlığını ve dolayısıyla, bilimsel bilginin olabileceğini kabul etmez. Ahlak ilkesini Sokrates'ten aldı: "İnsan için mutluluk, erdemin uygulanmasındadır." Erdem en yüksek iyiliktir ve dış varlıklara karşı tam bir bağımsızlıkta aranmalıdır. Özgür insan, yani tanrılara en yakın olan insan, gereksinimleri de dahil olmak üzere, tutkularını yenmesini bilen insandır. Çalışmak ve zahmet çekmek, çabadan ve yorgunluktan kaçmamak gereklidir. Erdemli varlığa örnek, Herakles'tir.

Uzun ve zorlu bir çalışmadan sonra, gerçek bilgeliğe ulaştığımızda, yanılgıya düşmemiz ve ahlaksal kusurlar işlememiz artık sözkonusu değildir. Bilge, kendi kendine yeter; toplumun gerekli kıldığı davranış kuralları ve ödevler onu ilgilendirmez; o, bildiği gibi yaşar, ama erdemli olduğu için kusursuz davranır. Anthisthenes'in en ünlü öğrencisi, Diogenes'tir. (İ.Ö. 413-327).

ANTİSTREPTOLİZİN a. (fr. *antistreptolysine*). Bazı streptokoklar organizmaya girdiğinde organizmanın onlara karşı hazırladığı antikorlar.

ANTİSTROPHE a. (yun. sözc.). Marş ya da zafer od'u gibi lirik yapıtlarda, kıtaya yanıt veren ve onunla aynı ölçü şemasında olan ikinci öğe. (Bazı lirik korolarda, kıta ve antistropheyi bir epodos izler. Bunların üçü bir bütün oluşturur.)

ANTİŞAMBR a. (fr. *antichambre*). Bir dairede salon ya da çalışma odası önündeki hol; bekleme odası.

ANTİŞOK sıf. (darbeye karşı anlamında fr. *antichoc*). Saatç. *Antişok düzenek*, saatlerde çok sönümleyici düzenek; genellikle balans ekseninin kırılgan taşlarını korumaya yarar.

ANTİŞÖMİNMAN a. (fr. *anti-cheminement*). Dy. *Antişöminman takozu*, rayı traverslere sıkıcı bağlamaya ve rayların yürümesini önlemeye yarayan düzenek; yürüme olayı, üzerinden yük geçen raylarda genleşme ve dinginlik olaylarının birbirini izlemesinden kaynaklanır.

ANTİTETANİK sıf. (fr. *antitétanique*). Tetanosu önleyen ya da tetanosla savaşan.

ANTİTETİK sıf. (fr. *antithétique*). Fels. Kant'ta, bir başka olumlamayla çelişen ve onunla birlikte bir antinomi oluşturan olumlamaya denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Yaşıt kırılmalar sisteminde, açıklığı temel süreksizliğin ters yönünde gelişen kırma süreksizlikleri için kullanılır.

—ANSİKL. Fels. Kant şöyle yazar: "Bir dogmatik öğretiler bütününe *tetik* denecek olursa, *antitetik* diye, karşıtın dogmatik olumlamalarını değil, ama görünüşte dogmatik olan ve hiçbiri, bizim değerlendirmemiz açısından ötekine üstün olmayan bilgiler arasındaki çatışmayı *(thesis cum antithesi)* anlıyorum." *(Kritik der reinen Vernunft*, 1,2,2.)

ANTİTEZ a. (fr. *antithèse*). **1.** Fels. → KARŞISAV **—2.** Karşı düşünce, karşı görüş.

ANTİTİROİT a. (fr. *antithyroïdien*'den) Tiroit hormonlarının çevresel organlar üzerindeki etkisini azaltan madde.
—ANSİKL. Lugol çözeltisi biçimindeki mineral iyot, geçici olarak iyodürlerin organlara yerleşmesini önler.
Bireşim yoluyla elde edilen antitiroitler iyodun yükseltgenmesini, organlara yerleşmesini ve tirozinle birleşmesini önler, ama iyodun tutulmasını önlemedikleri için de radyoaktif bir tedaviye katkıda bulunurlar.
Bireşim antitiroitleriyle yapılan hipertiroidi tedavisinde, beta-engelleyiciler, radyoaktif iyot ve cerrahi yöntem birlikte kullanılır. Kullanılan başlıca maddeler benziltiourasil, karbimazol ve merkaptotiazolindir.

ANTİTOKSİK sıf. (fr. *antitoxique*). **1.** Fizyol. Organizmanın bazı zehirli ürünleri yok etme işlevine denir. **—2.** Tıp. Bir zehirin ya da mikrop zehirinin etkisini köreltenya da etkisiz kılan maddeye denir.
◆ a. Antitoksik madde.

ANTİTOKSİN a. (fr. *antitoxine*). Bazı bakterilerin ürettikleri toksinlere karşı organizmanın geliştirdiği antikorlar.
—ANSİKL. Antitoksinler, toksinlere yapışarak onların etkilerini yok eden immünoglobülinlerdir. Bazı tedavi serumlarının etkisi içlerindeki antitoksinlerden dolayıdır. Örneğin, antitoksin gücü fizyolojik olarak ölçülebilen difteri ve tetanos serumları böyledir.

ANTİTOROS dağları, Toros dağlarının D. bölümünün eski adı. (→ TOROS* DAĞLARI.)

ANTİTRAGUS a. (yun. *anti*, karşısında, ve *tragos*, teke'den). Memelilerde, dış işitme yolunun açıldığı kulak çukurunun orta kenarında yer alan kulakkepçesi kıvrımı.

ANTİTROMBİN a. (fr. *antithrombine*). Trombinin etkisini durduran madde.
—ANSİKL. Fizyolojik ve patolojik antitrombinler I'den VI'ya kadar romen rakamlarıyla gösterilirdi. Şimdi terk edilmiş olan bu adlandırmadan yalnız antitrombin III, ya da heparinin* kofaktörü kalmıştır. Antitrombin II ve III, antiproteas etkinliği alfa-2-makroglobülin ile alfa-1-antitripsinin etkinliğinden farklı olan bir ve aynı molekülden ibarettir. Antitrombin I fibrindir, IV'ün varlığı kanıtlanamamıştır ve antitrombin V (anormal immünoglobülinler) ve VI (fibrinin parçalanma ürünleri), trombin etkisini durduran nesneler değil, fibrinin polimerleşmesini yavaşlatan maddelerdir.

ANTİTROMBOPLASTİN a. (fr. *antithromboplastine*). ANTİPROTROMBİNAZ'ın eşanlamlısı.

ANTİTRÖST sıf. (fr. *antitrust*). Kendi aralarında her türlü rekabeti engelleyen üreticilerin koalisyonuna ya da tröst diye nitelenen büyük sanayi gruplarının oluşumuna karşı olan: *Antitröst yasa.*
—ANSİKL. *Antitröst yasa,* antimonopol politikasını içerdiği gibi, tröst ve kartellerin sınırlayıcı uygulamalarını da (fiyat farklılaştırması, fiyat önderliği gibi) kapsar. Antitröst bir yasa, bir önlem getirirken büyük firmanın toplumsal faydası (ölçekten doğan ekonomiler) ile toplumsal zararı (*X* etkinsizliği*) arasında bir denge kurmaya çalışır.

ANTİUM. Tar. coğ. Latium'da kent, volsci halkının başkenti. Uzun süren bir bağımsızlık savaşı verdi. Coriolanus buraya sığındı. Romalılar Antium'u ele geçirince (İ.Ö. 338) kentteki gemileri yaktılar. Bu gemilerin tunçtan mahmuzları söylev kürsüsünü (Rostrum) süsler. Kent, imparatorluk döneminde hareketli bir eğlence yeri oldu. Bugünkü *Anzio.*

ANTİVİRÜS a. Bir virüsün çoğalmasına karşı koyan madde.

ANTİVİTAMİN a. (fr. *antivitamine*) Tıp. Bir vitaminin etkilerine karşıt etki yaratan madde. (Örneğin K vitamini molekülünün iki katına çıkması, bu vitaminin etkilerine karşı koyacak bir K antivitamini yaratabilir. K antivitamini de karaciğerde protrombin yapımına ket vurur.)

ANTLAŞMA a. İki ya da daha çok uluslararası hukuk kişisi arasında (devletler, uluslararası kuruluşlar) uluslararası hukuk kurallarına göre düzenlenen yazılı anlaşma.
—Tar. Dünya tarihinde bilinen en eski uluslararası antlaşma, Hitit kralı Hattuşili III ile Mısır kralı Ramses II. arasında İ.Ö. 1283'e doğru imzalanmış olan antlaşmadır. Bugün elimizde bulunan metin, bir yandan Mısır'daki dikilitaşlardan (biri Karnak'a yerleştirilmiş, öbürü Teb'in sol kıyısında, Ramses II'nin anıtkabrinin bulunduğu Ramesseum'a konmuş olan dikilitaşlar), öte yandan da Hitit başkentindeki resmi arşivlerde bulunan kil tabletlerden sağlanmıştır.
Bu "kardeşlik ve dostluk" antlaşması özellikle saldırmazlık ve her birinin toprak bütünlüğüne saygıyla ilgili hükümlerle asilere karşı ortak bir savunmayı sağlayacak savunma ittifakına, ayrıca haklarındaki af durumu saklı kalmak kaydıyla siyasal mültecilerin geri verilmesine ilişkin hükümler içeriyordu. Antlaşma, her iki ülkenin tanrılarının kutsal güvencesi altına alınmıştı.
—ANSİKL. Uluslararası huk. Antlaşmalar önceleri, nesnel ve genel kurallar koyan yasa-antlaşmalar ve taraflar için karşılıklı yükümlülükler doğuran akit-antlaşmalar olarak ikiye ayrıldı. Ancak fazla yapay olan bu ayrım daha sonra terk edildi. Antlaşmalar günümüzde daha çok katılan tarafların sayısına göre (iki-taraflı ve çok-taraflı diye) sınıflandırılır. Bu konu artık antlaşmalar hukukuna ilişkin 1969 Viyana sözleşmesi'ne göre düzenlenmektedir.
• *Antlaşmaların hazırlanması ve imzalanması.* Antlaşmaların hazırlanmasında ilk aşama, yazılı metnin ortaya çıkarılmasına yönelik görüşmelerdir. Antlaşma metninde çoğu kez, gerekçelerin sunulduğu bir giriş bulunur. Girişi, maddeler halindeki esas metin izler. Antlaşma hükümlerinin uygulanma biçimi ekler bölümünde yer alabilir. Nihai metnin saptanması iki şekilde olabilir: Paraf ve imza. Gayrı-resmi yol olan paraf (misyon şeflerinin ad ve soyadlarının baş harflerinin yazılması) geçici ya da ek bir resmiyet sağlar. Resmi yol olan imza ise antlaşma metnini saptamaya yetkili olan misyon şeflerinin adlarının antlaşmaya konmasıdır.
• *Yürürlüğe giriş.* Antlaşmaların yürürlüğe girmesi son hükümlerdeki koşullara bağlıdır; antlaşmalar ya basit imza ile, ya da onay belgelerinin verilmesi ile yürürlüğe girerler. Onaylama, antlaşma yapmaya yetkili iç hukuk organlarının işidir. Birçok ülkede yürütme'nin antlaşmayı onaylama yetkisi vardır, ancak önemli antlaşmalar için parlamentonun bu onaylamaya izin vermesi gerekir. Çok-taraflı antlaşmalarda yürürlük, ancak belirli sayıda onaylama işleminin gerçekleştirilmesiyle sağlanır. Bütün antlaşmaların Birleşmiş milletler genel sekreteri nezdinde tescil ettirilmesi gereklidir. Çok-taraflı antlaşmalarda, görüşmelere katılmayan devletler, antlaşmaya sonradan onaylama yoluyla katılabilirler; bu tür antlaşmalara "açık antlaşma" adı verilir.
• *Etkileri.* Antlaşmalar yalnızca taraf devletleri bağlar. Ancak bunun bazı ender istisnaları vardır: "nesnel durum" yaratan antlaşmalar (sınır değiştirme, tarafsızlaştırma) ve daha önceki bir antlaşmaya konan "en çok gözetilen ulus kaydı"nı uygulayarak üçüncü bir devlete hak yaratan antlaşmalar. Antlaşmalardan doğan yükümlülükler, çekince ya da çekinceye itirazlarla azaltılabilir.
• *Değiştirilmesi ve sona ermesi.* Son hükümler bölümü çoğunlukla antlaşmaların değiştirilme ve sona erme nedenleri ve biçimleriyle bunların yürürlük sürelerini düzenler. Sözleşmede öngörülen durumlar dışında antlaşmalar, ya tarafların ortak rızasıyla (ilga) ya taraflardan birinin ağır bir ihlaliyle ya da dış koşulların etkisiyle sona erer (savaş, mücbir sebep, antlaşmayı hükümsüz kılan emredici bir kuralın ortaya çıkışı, antlaşma koşullarında köklü değişmelerin meydana gelmesi ya da *rebus sic stantibus* şartı).
• *Antlaşmaların uluslararası hukuktaki yeri.* Antlaşmalar, bugün uluslararası hukukta uyulması zorunlu kuralların sayı olarak en önemli kaynağını oluştururlar. Kurallar aşamasında antlaşmalar teamüllerle aynı düzeydedirler ve emredici hukuk kurallarına (jus cogens'e) bağlıdırlar. (Viyana sözleşmesi'nde yer alan bu hüküm bazı devletler tarafından eleştirilmekte ve uygulanması çok güç görünmektedir.)
Türk hukukunda, usulüne göre yürürlüğe konmuş antlaşmalar yasa hükmündedir. Ancak bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa mahkemesi'ne başvurulamaz.

ANTLAŞMAK gçz. f. Söz konusu iki ya da daha çok yan ise, bir işi gerçekleştirmek üzere karşılıklı söz vermek, antlaşma yapmak, muahede imzalamak.

ANTLERİT a. (fr. *antlérite*). Miner. Hidratlı doğal bakır sülfat.

ANTLI sıf. Ant içmiş, yeminli.
—Folk. *Antlı adaş* → ANT.

ANTLİA, Pompa* takımyıldızının latince adı.

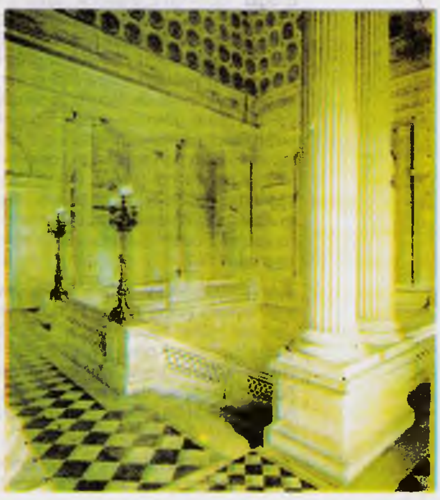
ANTOFAGASTA, Şili'nin kuzey kesiminde liman kenti, Büyük okyanus kıyısında bölge ve il merkezi; 219 291 nüf. (1990). Demiryolu merkezi. Besin, makine ve kimya sanayileri. — Yakınında, bakır (dışsatımı limandan yapılır) yatağı. — *Antofagasta bölgesi* (125 300 km²; 336 200 nüf.) Antofagasta, El Loa ve Tocopilla illerini içine alır.

ANTOFİLİT a. (fr. *anthophyllite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan demir ve magnezyumlu amfibol; görünümü ipliksi -tellidir. (Amfibolitlerin fasiyesinde başkalaşıma uğramış bazik ya da ultrabazik kayaçlarda gelişir.)

ANTOGENEZ a. (fr. *anthogenèse*'den, yun. *anthos*, çiçek, ve *genesis*, üreme gücü). Böcbil. Bazı böceklerin (asmabiti) üreme çevrimindeki evrelerden biri.
—ANSİKL. Asmabitinin döllenmesiz doğan kanatlı bir çeşidi vardır. Bunlar göçerler ve asmanın yer üstündeki bölümlerine değişik büyüklükte iki çeşit yumurta bırakırlar: iri yumurtalardan dişi, küçük yumurtalardan erkek asmabiti çıkar. Eşeyli bireyler veren bu çeşide antogenezik ve onun bulunduğu evreye de antogenez denir.

ANTOİNE (Jacques Denis), fransız mimar (Paris 1733 - *ay.y.* 1801). 1776'da Académie royale d'architecture'e (Kraliyet mimarlık akademisi) kabul edildi. Gu-

Jacques Denis **Antoine**
Paris darphanesi'nin şeref merdiveni (1768-1777)

illaume Couture ve Pierre Desmaisons ile birlikte, yanmış olan Paris adalet sarayı'nın bazı bölümlerini yeniden yaptı. Yine Paris'te Charité hastanesini genişletti (bugün yıkılmıştır) ve birçok konak inşa etti. Almanya ve İngiltere'ye saraylar ve şatolar kazandırdı. N. Jardin ile birlikte Cambrai belediye sarayının cephesini yaptı. Başlıca yapıtı Paris darphanesi'dir (1768-1777). Bu yapıda yeniklasikçiliğini kesin bir biçimde ortaya koyar.

ANTOİNE (André), fransız oyuncu, sahneye koyucu ve tiyatro yöneticisi (Limoges 1858 - Le Pouliguen 1943). Gaz şirketinde basit bir memurluk döneminden sonra, 1887'de Théatre*-Libre topluluğunu kurdu. Natüralizm o sıralar güncel edebiyatın ön planında yer almakla birlikte, resmi sahnelerin dışında kalıyordu. Antoine, tiyatronun Zola'nın kuramlarından yararlanabileceğini gördü ve tiyatro alanındaki muhalefetin temsilcisi oldu: Comédie-Française'den ve Odéon'dan geri çevrilen herkese kapılarını açan Théatre-Libre, ilkin tiyatroya yeni başlayanlar için bir deney laboratuvarı, aydından da, 1897'den (ve Théâtre-Antoine adıyla Menus-Plaisirs salonuna yerleşmesinden) sonra, Paris'in aydın tabakasınca desteklenen bir estetik meydan okuma odağı oldu. Antoine her şeyden önce tiyatroda gerçekçiliğe bağlıydı (bu da onu Maeterlinck'i reddetmeye kadar götürdü); ama François de Curel ya da Eugène Brieux gibi natüralistlerin yapıtları, Hauptmann'ın *Die Weber*'i, Tolstoy'un *Vlast'zemli*'si ya da Shakespeare'in büyük dramları kadar etkili olmadı. 1906'dan 1914'e değin Odéon'u yönetti; 364 oyunu sahneledi ve düzenlediği "deneme geceleri"nde de Duhamel ya da Romains gibi genç yazarları tanıttı. Daha sonra sinemayı denedi, kendini tiyatro eleştirisine ve anılarını yazmaya verdi (*le Théâtre*, 1932-33): Copeau ile Cartel'in natüralizmi eleştirenlere yönelik tepkilerine değin de fransız tiyatrosundaki egemenliğini sürdürdü.

André Antoine, İstanbul belediye başkanı operatör Cemil (Topuzlu) Paşa'nın önerisi ve belediye meclisinin 3 haziran 1914 günlü kararıyla İstanbul Belediye konservatuvarı'nın (Darülbedayi) kuruluş hazırlıkları için Türkiye'ye de geldi (28 haziran 1914). Eğitim ve öğretim programını hazırladı, aday giriş sınavlarını yaptı. Bu sırada Birinci Dünya savaşı patlak verip de Osmanlı hükümeti ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler kesilince Antoine da, gelişinden yaklaşık bir buçuk ay sonra ülkesine geri dönmek zorunda kaldı. (→ Kayn.)

ANTOİNE DE BOURBON (1518 - Les Andelys 1562), Vendôme dükü (1537-1562), Navarra kralı (1555-1562), Albret dükü (1556-1562), Vendôme dükü Charles ile Françoise d'Alençon'un ikinci oğlu. 1555-1572 arasında Navarra kraliçesi olan Juana III de Albret ile 1548'de evlendi. Bu evlilikten geleceğin Henri IV'ü ile Bar düşesi Catherine doğdu. François II'nin ölümünden sonra Catherine de Médicis, Antoine de Bourbon'a krallığa vekâlet etme görevini verdi (1561). Önceleri Reform hareketinden yana olan Antoine de Bourbon sonradan yeniden katolikliği benimsedi (1560). Birinci Din savaşı'nda (1562-63) katolik ordularının komutanlığını yaparken, protestanların eline geçen Rouen'ı kuşattı (1562), ağır yaralanarak öldü.

ANTOKOLSKİY (Mark Matveyeviç), rus heykelci (Vilna 1843 - Bad Homburg vor der Höhe 1902). Büyük adamların (Bilge Yaroslav, Korkunç İvan, Büyük Petro) heykellerini yaptı. Roma ve Paris'te bulunduğu sıralarda felsefe ve ahlak konularını işledi (*İsa halkın karşısında* [1874], *Sokrates'in ölümü* [1876]).

ANTOKSANTİN a. (fr. *anthoxanthine*; yun. *anthos*, çiçek, ve *ksantos*, sarı'dan). Bazı çiçeklerde bulunan sarı boya maddesi.

ANTOKU TENNO (1178-1185), Japonya'nın 81. imparatoru (1180-1183). Tairalar'ı yıkıma götüren dedesi Taira no Kiyomori tarafından üç yaşında tahta çıkarıldı. Taira ailesinin Minamotolar tarafından ezilmesinden (1183) sonra, yedi yaşında anneannesiyle birlikte Dan no Ura'da boğuldu (1185).

ANTOLİNEZ (José), ispanyol ressam (Madrid 1635 - *ay.y.* 1675). Dinsel konuları işlediği yapıtlarında, ünlü bir *Meryem ana* tipi yarattı (Prado müzesi). Parlak ve canlı renkler kullanan, F. Rizi'nin de öğrencisi olan Antolinez, günlük yaşam sahnelerini içeren tablolarında ve portrelerinde, Velázquez ile hollandalı ressamlardan esinlenmiştir (*Büyükelçi Lerche ve arkadaşları*, Kopenhag).

Antologia *(l')*, italyan edebiyat, ekonomi ve bilim dergisi. Floransa'da Giampietro Vieusseux tarafından kuruldu ve yönetildi (1821-1833). Liberal eğilimli ve Avrupa'nın güncel kültür olaylarına açık olan derginin yazarları arasında Cattaneo, Tommaseo, Mazzini ve Leopardi yer aldı.

ANTOLOJİ a. (fr. *anthologie*; yun. *anthos*, çiçek ve *legein*, seçmek'ten *anthologia*). Yazarların ya da sanatçıların yapıtlarından alınmış seçme parçalardan oluşan derleme. (Eşanl. SEÇKİ, GULDESTE.)

—ANSİKL. Eski türk edebiyatındaki antoloji niteliğinde yapıtlardan divan edebiyatı çerçevesinde kalanlar mecmua*, halk şiirlerini derleyenler cönk* adını taşıyordu.

Tanzimat'tan sonra bu anlamda "müntehabat", "nümuneler", Cumhuriyet döneminde "örnekler", "seçmeler", "güldeste", "seçki" gibi karşılıklar kullanıldı. Çeşitli yazarlardan, çeşitli konularda derlenmiş metinler bu adlarla adlandırılırken bir yazarın yapıtlarından seçmelere antoloji adının verildiği de görüldü. *Namık Kemal antolojisi* (Toplayan: Ahmet Hamdi Tanpınar, 1942). Türk edebiyatında bilinen en eski antolojinin XIII-XIV. yy.'larda yaşamış 83 şairin birbirlerinin şiirlerine yazdıkları nazireleri derleyen *Mecmuat ün-nezair*'dir (1436; basılışı 1982). XIV.-XV. yy.'larda yaşamış 266 şairin şiirlerini derleyen başka bir nazireler antolojisi ise Eğridirli Hacı Kemal'in *Mecmuat ün-nezair*'idir (1523). Aynı konuda yazılmış şiirleri derleyen mecmualar düzenlenmiştir. Lale devrinde İbrahim Paşa'ya yazılmış kasideler ve tarih manzumelerini derleyen şair Fevzi Efendi ile Şakir Bey'in derlemesi, Abdülbaki adlı yazarın 60 kadar şaire ait naatları ve miraciyeleri derleyen *Nuut-ı nebeviye mecmuası*, Hüseyin Ayvansarayi'nin müstezat türündeki şiirleri derleyen *Eşarname-i müstezat* vb. bu tür yapıtlardandır. Eski düzyazı örneklerini, sanatlı, resmi yazıları (münşeat) derleyen münşeat mecmuaları da antoloji niteliğindedir. Kâtip Yahya bin Mehmet'in (XV. yy.) Murat II, Mehmet II dönemlerine ait resmi yazılara yer verdiği *Menahic ül-İnşa* (1971), Feridun Bey'in (öl. 1582) kendi dönemine kadar padişahlar tarafından yazılmış resmi mektupları topladığı 2 ciltlik *Münşeat üs-selatin*, (1848-49). Okçuzade Mehmet Paşa'nın (öl. 1629) padişahlara yazılan mektupları derlediği *Münşeat*'ı bu niteliktedir. Tanzimat döneminde Ziya Paşa'nın divan şairi örneklerine yer verdiği *Harabat* (3 c, 1874-1875) Namık Kemal'in eski edebiyat anlayışına yöneltceği saldırılar için bir hedef oluşturmuştu. Tayyarzade Ahmet Ata'nın *Enderun tarihi*'nin (5 c, 1874-1876) son iki cildi padişahların, şehzadelerin, Enderun'dan yetişen şairlerin şiirlerini derliyordu. Ebüzziya Tevfik'in söz oyunlarına geniş ölçüde yer veren eski düzyazı anlayışı karşısında kolay anlaşılır nitelikteki yeni anlatımı savunan *Nümune-i edebiyat-ı osmaniye*'si (1878) döneminin en tanınmış yapıtlarından biri oldu. Mehmet Celal (*Osmanlı edebiyatı nümuneleri*, 1894), Mustafa Reşit (*Müntehabat-ı cedide*, 2 c, 1895), Mehmet Ata (*İktitaf*, 4 c, 1895-1903), Bulgurluzade Rıza (*Bedayi-i edebiye*, 3 c, 1909-1910), Mithat Cemal [Kuntay] (*Nefaisi edebiye*, 1911) vb., bazıları okullarda edebiyat ders kitabı da olarak kullanılan antolojiler yayımladılar. Edebiyat topluluklarının, edebiyat akımlarının ürünlerini derleyen antolojiler düzenlendi: *Edebiyat-ı cedide* (Reşit Süreyya, 1913). Cumhuriyet döneminde Süleyman Şevket (Tanlı) [*Güzel yazılar*, 4 c, 1920], Ali Canip (Yöntem) [*Türk edebiyatı antolojisi* – Türkçede "antoloji" adını taşıyan ilk yapıt –, 1931], Murat Uraz (*Edebiyat antolojisi*, 4 c, 1938-1940), Vasfi Mahir Kocatürk (*Türk edebiyatı antolojisi*, 1961), Cevdet Kudret'in de (*Türk edebiyatından seçme parçalar*, 1973) aynı nitelikte yapıtları vardır. Günümüzde üniversitelerde öğretim amacıyla eski türk edebiyatı metinlerinden, eski tarih yapıtlarından arap abecesiyle seçmeleri derleyen antolojiler de düzenlenmektedir: *Eski türk edebiyatında nesir* (Prof. Dr. Fahir İz, 1964), *Eski türk edebiyatında nazım* (Prof. Dr. Fahir İz, 2 c, 1966-1967), *Tarihi eserlerden seçilmiş metinler* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü yeniçağ tarihi kürsüsü, 1964), *Türkçe dini metinler* (Fevziye Abdullah Tansel, 2 c, 1967-1971), *Tanzimat sonrası osmanlıca metinler* (Olcay Önertoy, İsmail Parlatır, 1977). Bazı antolojiler türk edebiyatının tüm dönemlerini kapsama çabasındadır (*Dünden bugüne Türk şiiri*, Asım Bezirci, 1968), bazıları bu geniş çerçeveyi daha sınırlı metinlerle ele alır (*100 ünlü türk eseri*, Tahir Alangu, 2 c, 1974). Antolojilerin bazıları ise belirli dönemleri, ayrıntılarına inerek işlerler. Şükrü Kurgan'ın *İzahlı eski metinler antolojisi* (1943) islam öncesine ait metinleri derlemiştir. Hasan Âli (Yücel), Hıfzı Tevfik (Gönensay), Hamamizade İhsan'ın *Türk edebiyatı nümuneleri* (1927) islam öncesi türk edebiyatıyla XVI. yy.'a kadar gelen divan edebiyatı ürünlerini kapsar. Türk edebiyatının başlangıçtan Cumhuriyet dönemine kadar gelen örnekleri üç grup antolojiye konu olmuştur: Divan edebiyatı: *Divan edebiyatı antolojisi* (M. Fuat Köprülü, 1934), *İzahlı divan şiiri antolojisi* (Necmettin Halil Onan, 1940), *Divan şiiri*, XV-XX. yy.'lar (Abdülbaki Gölpınarlı, 5 c, 1954-1955), *Divan şiiri antolojisi* (Vasfi Mahir Kocatürk, 1963), *Açıklamalı, notlu divan şiiri antolojisi* (Halil Erdoğan Cengiz, 1967), *Eski türk edebiyatı metinleri* (M. Orhan Soysal, 1978). Halk edebiyatı: *Türk halk edebiyatı* (Murat Uraz, 1933), *Türk saz şairleri antolojisi* (M. Fuat Köprülü, 1940), *İzahlı halk şiiri antolojisi* (Pertev Naili Boratav, Halil Vedat Fıratlı, 1943), *İzahlı türk halk şiiri antolojisi* (İlhan Başgöz, 1956), *Saz şiiri antolojisi* (Vasfi Mahir Kocatürk, 1963), *Gökyüzü mavi kaldı* (Sabahattin Eyüboğlu, Yaşar Kemal, 1978), *Tekke edebiyatı: Bektaşi şairleri* (Saadettin Nüzhet [Ergun], 1930), *Tekke şiiri antolojisi* (Vasfi Mahir Kocatürk, 1955), *Alevi-Bektaşi nefesleri* (Abdülbaki Gölpınarlı, 1963), *Türk tasavvuf şiiri antolojisi* (Abdülbaki Gölpınarlı, 1972), *Bektaşi gülleri* (Cahit Öztelli, 1973). Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatı: *Batı tesirinde türk şiiri antolojisi* (Kenan Akyüz, 1953), *Tanzimat edebiyatı antolojisi* (Suat Hızarcı, 1955), *Servet-i fünün edebiyatı antolojisi* (Tahir Alangu, 1958), *Tanzimattan günümüze kadar türk şiiri* (Rauf Mutluay, 1973), *Yeni türk edebiyatı antolojisi* (Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, 4 c, 1974-1982) vb. Cumhuriyet dönemini, Atatürk'ü, dönemini, devrimlerini konu edinen antolojilerden bazıları şunlardır: *Atatürk devri fikir hayatı* (Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Nejat Birinci, Abdullah Uçman, 2 c, 1981), *Devrin yazarlarının kalemiyle milli mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol

Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, 2 c, 1981), *Atatürk devri türk edebiyatı* (Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, 2 c, 1981-1982), Atatürk için yazılmış şiirleri derleyen çok sayıda kitaba örnek olarak *Atatürk şiirleri antolojisi* (Behçet Necatigil, 3. basım, doğumunun 100. yılında Atatürk'e armağan, 1981). Türk şiirinin Cumhuriyet dönemindeki gelişimini yansıtan antolojilerin başlıcaları: *Bugünkü şiirimiz* (Fahir Onger, 1940), *Türk şiirinden örnekler* (Baki Süha Ediboğlu, 1944), *Kurtuluştan sonrakiler* (Orhan Burian, 1946), *Şiirimizin cumhuriyeti* (2 c, 1958-1959), *Çağdaş türk şiiri antolojisi*'dir (Memet Fuat, 1985). Kimi antolojiler yeni edebiyat hareketlerini duyurmak, yeni yazarları tanıtmak için hazırlanmıştır (*48 şair*, Ali Tomrukçu, 1944). Tanzimattan itibaren gelişen hikâye ve roman türlerini konu edinen antolojilerin başlıcaları *Türk edebiyatında hikâye ve roman* (Cevdet Kudret, 2 c, 1965-1967), *Cumhuriyetten sonra hikâye ve roman*'dır (Tahir Alangu, 3 c, 1959-1965). Öteki nesir türlerindeki ürünleri derleyen antolojiler arasındaysa *Türk nesir antolojisi* (Yaşar Nabi Nayır, 1952), *Türk nesri antolojisi* (Vasfi Mahir Kocatürk, 1963) sayılabilir. Bazı antolojiler belirli bir temayı konu edinen ürünleri derlemiştir: *Divan şiirinde İstanbul* (Asaf Halet Çelebi, 1953), *Aşk imiş her ne var âlemde* -aşkla ilgili mısra ve beyitlerden seçmeler- (Abdülhak Şinasi Hisar, 1955), *100 aşk şiiri* (Cemal Süreya, 1967), *Uyan padişahım* -siyasal, toplumsal olayları konu edinen halk şiiri örnekleri- (Cahit Öztelli, 1976), *Kırlangıçların kanat vuruşu, çocuklara günümüz şiirinden örnekler* (Ali Püsküllüoğlu, 1979). Deneme türü (*Denemeler, denemeciler antolojisi*, İsmet Kemal Karadayı, 1977), dilbilim (*Dilbilim seçkisi* -Günümüz dilbilimiyle ilgili yazılardan çeviriler-, yayıma hazırlayan Prof. Dr. Doğan Aksan, 1982), gülmece (*Cumhuriyet döneminde türk mizahı*, Aziz Nesin, 1973), müzik (*Türk musikisi antolojisi*, 2 c, Sadettin Nüzhet Ergun, 1943) vb. gibi farklı dallar türlü antolojilere konu olmuştur. Bir yayın organından yapılmış seçmeler (*Varlık şiirleri antolojisi*, Ülkü Tamer, 1983) yapılmış; şairlerin (*Şairlerin seçtikleri*, düzenleyen Ümit Yaşar Oğuzcan, 1971), okurların (*Okuyucuların hazırladığı yeni türk şiiri antolojisi*, biyografiler Ünal Tekinalp, 1956-1958) seçmeleriyle antolojiler düzenlenmiştir. Türkçeye yapılmış çevirileri derleyen bazı antolojiler şunlardır: *Eski uygarlıkların şiirleri* (Talat Sait Halman, 1974), *Şiir tapınağı* (Sait Maden, 1985), *Her boydan* (Can Yücel, 1957), *Yalnızlık bir yağmura benzer* (Behçet Necatigil, 1984), *Japon şiiri* (L. Sami Akalın, 1962), *Çin şiiri* (L. Sami Akalın, 1964), *Hint şiiri* (L. Sami Akalın, 1977), *Zenci şiiri* (L. Sami Akalın, 1979), *Yunan antologyası* (Oktay Rifat, 1963), *Fransız şiiri antolojisi* (Orhan Veli Kanık, 1947), *Çağdaş fransız şiiri* (Ahmet Necdet, 1959), *Çağdaş fransız şiiri antolojisi* (Tahsin Saraç, 1976), *Çağdaş alman hikâyesi* (Kâmuran Şipal, 1962), *Çağdaş alman edebiyatı antolojisi* (Ahmet Arpad, Burhan Arpad, 1974), *Çağdaş avusturya edebiyatı antolojisi* (Burhan Arpad, 1972), *Seçme italyan öyküleri* (Gül Işık, 1982), *Çağdaş ingiliz şiiri antolojisi* (Cevat Çapan, 1985), *İskandinav hikâyeleri antolojisi* (Yekta Ataman, 1971), (Yugoslavya'daki) *Çağdaş arnavut hikâyeleri antolojisi* (1978), *Amerikan edebiyatı hikâyeler antolojisi* (Naciye Öncül, 1963), *Çağdaş amerikan öyküsü* (Tomris Uyar, 1983), *Sovyet şairleri antolojisi* (Atilla Tokatlı, 1968), *Çağdaş yunan şiiri antolojisi* (Cevat Çapan, 1982), *Bulgar şiiri antolojisi* (Özdemir İnce, 1971), *Çağdaş bulgar şiiri* (Özdemir İnce, Ataol Behramoğlu, 1983), *Çağdaş latin amerika şiiri antolojisi* (Ülkü Tamer, 1982), *Çağdaş arap şiiri* (Nuri Pakdil, 1975), *Çağdaş arap öyküsü* (Şaban Özdemir, 1982), *Vietnam şiiri* (A. Kadir, Afşar Timuçin, 1973), *Filistin şiiri* (A. Kadir, Afşar Timuçin, 1974), *Portekiz sömürgeleri şiiri*, 1975), *Kardeş türküler* (Ataol Behramoğlu, 1982), *Sevda türküleri* (Eray Canberk, 1982).

ANTONA TRAVERSİ (Camillo), italyan yazar (Milano 1857-Saint-Brieuc, İlle-et-Vilaine, 1934). Grand-Guignol'a katıldı ve *Rozeno* (1891), *Danza macabra* (1894) gibi gerçekçi oyunlar yazdı.

Anton-Babinski sendromu. Nörol. HEMİASOMATOGNOZİ'nin eşanlamlısı.

ANTONELLİ (Alessandro), italyan mühendis (Ghemme, Novara, 1798-Torino 1888). Novara'da S.Gaudenzio'nun kubbesini ve Torino'da *Mole Antonelliana*'yı yaptı. Mole Antonelliana'da şaşırtıcı bir dikeylik etkisi elde etmek için metal bir yapı üstüne, parçaları iç içe geçen oku 168 m'yi bulan, dört çukur cepheli 84 m'lik ikinci bir kubbe oturttu.

ANTONELLİ (Luigi), italyan yazar (Atri, Teramo, 1882-Pescara 1942). Masalla grotesk arasında yer alan komediler yazdı (*L'uomo che incontro se stesso*, 1918).

ANTONELLO da Messina, italyan ressam (Messina, 1430'a doğr. -ay.y. 1479'a doğr.) Napoli'de, ressam Colantonio'nun yanında, flaman ve Provence etkilerine açık bir ortamda yetişti. İlk yapıtlarında Van Eyck'in etkisi sezilir (*Üç melek*, Reggio di Calabria; *Aziz Hieronymus*, Londra). Ama, tablo düzeyinde, kendisine özgü olan aydınlık ve duru bir enginliğe ulaştı (*Muştulama*, Siracusa). Bu kompozisyon ustalığı, nesnelere karşı ince bir duyarlık ve yeni bir renk atmosferiyle birleşerek, portrelerde (*Paralı asker*, Louvre müzesi) ve *Kutsayan İsa* (1465, Londra), *Aziz Gregorius çokkanatlısı* (1473, Messina) ya da Dresden'deki *Aziz Sebastiano* gibi tablolarda tam bir olgunluğa ulaşır. Antonello ömrünün büyük bir bölümünü Napoli ve Messina'da geçirdi. 1476'da Venedik'e giderek, San Cassiano kilisesi'nin mihrap resmini yaptı (parçaları Viyana'da). Bu yolculuk, Venedik resim tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.

ANTONESCU (İon), romanyalı mareşal ve devlet adamı (Piteşti 1882- Jilava hapishanesi 1946). Birinci Dünya savaşı sırasında genelkurmay üyesiydi. Paris ve Londra'da askeri ataşelik yaptı, general ve genelkurmay başkanı oldu (1937). Ancak, faşist Demir muhafızlar örgütüne yakınlığı ve bu örgütü koruması yüzünden 1938'de istifa etmek zorunda kaldı. İki kez tutuklandı. 1940 eylülünde, kral Carol, Almanya'nın baskısıyla kendisini başbakanlığa getirdi. Başbakan olur olmaz, kraldan tahtını terk etmesini istedi. Kendisini *conducător* (şef) ilan ederek ülkede mutlak bir diktatörlük kurdu ve Romanya'yı Mihver devletlerinin yanında savaşa soktu. Ülke topraklarını alman birliklerine açtı ve rumen ordusunu alman ordularının yanında savaşa sokarak Stalingrad'a kadar ilerletti. Alman bozgunuyla birlikte kral Mihail, 23 ağustos 1944 hükümet darbesi sırasında onu tutuklattı. Ruslar'a teslim edilen Antonescu yargılandı ve ölüme mahkûm edildi.

AN-TONG → ANDONG

ANTONGİL koyu, Madagaskar'ın K.-D. kıyısında Hint okyanusu'nun oluşturduğu geniş girinti, Mananara ile Masoala burnu arasında. Koyun gerisinde Maroantsetra kenti ve Nosy Mangabe adacığı (doğal rezerv) yer alır.

ANTONİADİ (Eugène), yunan asıllı fransız gökbilimci (İstanbul 1870-Meudon 1944). Mars ve Merkür gezegenlerini pek çok kez gözlemledi ve bu araştırmalarıyla ün kazandı.

ANTONİNA, Belisarios'un karısı ve imparatoriçe Theodora'nın gözdesi. Theodora, onu entrikalarına ortak etti ve Belisarios'u yönetmek için ondan yararlandı.

ANTONİNİANUS a. (lat. sözc.). İmparator Caracalla (M. Aurelius Antoninus Bassianus) tarafından İ.S. 214 yılında bastırılan gümüş para.

—ANSİKL. Antoninianus'un değeri bir buçuk dinar iken geçerliliği zorla iki dinara çıkarıldı. Bu paranın üzerinde önce Caracalla'nın, sonraları başlarında ışın saçan tacıyla ardıllarının resmi yer alıyordu. Değeri sürekli olarak düştü, o kadar ki III. yy.'ın sonunda içindeki kıymetli maden oranı azaltıldı (% 50 yerine % 5). Bu para Diocletianus tarafından kaldırıldı.

ANTONİNUS (William EVERSON, **Brother** — denir), amerikalı şair (Sacramento 1912). 1941'de inançları dolayısıyla askerlik yapmayı reddetti. 1951'de dominiken tarikatına girdi. Bölgeci (California), hümanist ve hıristiyan eğilimli şiirler yazdı (*The Crooked line of God*, 1959; *Hazard of holiness*, 1962).

Antoninus anayasası ya da **Caracalla fermanı,** 212 yılında imparator Caracalla tarafından ilan edilen ferman. İmparatorluğun her özgür insanına, kendi sitesinin verdiği haklar saklı kalarak, roma vatandaşlığı hakkını tanıyordu. Böylece roma toplumu, tümü birbiriyle eşit ve aynı zamanda imparatorun uyruğu olan kişilerden oluşuyordu.

Antoninus duvarı, Büyük Britanya'da Antoninus zamanında yapılan savunma duvarı. Hadrianus duvarının kuzeyinde, Clyde körfeziyle Forth körfezi arasında uzanır. Birçok kalıntısı günümüze kadar gelmiştir. (→ LIMES.)

ANTONİNUS PİUS (**Titus Aelius Hadrianus**) [Lanuvium 86-161], roma imparatoru (138-161). Senato aristokratlarından Nîmes asıllı, zengin bir aileden-di. 120'de konsül, sonra Asya eyaleti prokonsülü, Hadrianus'un *Consilium*'unun üyesi oldu. Hadrianus tarafından evlat edinildi, 138'de de onun yerine geçti. Son derece insancıl bir yönetim kurdu; yurttaşlık hakkını cömertçe dağıttı, karısı Faustina'nın adına *puellae Faustinianae* denilen halka açık aşevleri kurdu, pek çok "buyrultu" ile hukukun uygulamalarına müdahale etti. Üvey babasına duyduğu derin sevgi yüzünden *Pius* (Hayırlı) diye anıldı. Bununla birlikte, Antoninus Pius'un güttüğü siyaset Hadrianus'un siyasetine hiç benzemiyordu: açık görüşlü, ye-

Ion Antonescu
(İkinci Dünya savaşı sırasında)

Antoninus Pius
altın para, İ.S. II. yy.
cabinet des Médailles, B. N., Paris

Antonello da Messina
Bir meleğin destek olduğu ölmüş İsa
Prado müzesi, Madrid

aziz Büyük **Antonios**'un aziz Paulus'u ziyareti çokrenkli ve yaldızlı alçak kabartma (XVI. yy., ayrıntı) *Unterlinden müzesi, Colmar*

Marcus **Antonius** altın para, İ.Ö. I. yy. *cabinet des Médailles, B.N., Paris*

Michelangelo **Antonioni** *Yolcu* filminin çekimi sırasında (1974)

nilikçi, kozmopolit bir kişi olan Hadrianus'a karşılık Antoninus, Roma'nın eski geleneklerine sımsıkı bağlı bir tutucuydu. Efsanevi kral Numa ile bir tutulmasını hoş karşıladı ve Latium ayinlerini canlandırdı, ama, aynı zamanda Kybele ve Attis ayinleri gibi doğu ayinlerini de destekledi. Afrika'da Mağribliler ile Avrupa'da da Bretagne halkıyla savaşmak zorunda kaldı. Ordu, Germanya ve doğu sınırlarında tetikte duruyordu. Rhaetia ve Britanya'da sınır istihkâmları (*limes*) tamamlandı. Roma'nın eski efsanelerini canlandırarak Antoninus anıtları yapıldı.148'de göz kamaştırıcı törenlerle Roma'nın 900. kuruluş yıldönümü kutlandı. Hükümdarlığı sırasında ülkede hüküm süren refah dolayısıyla Antoninus'un adı yaşadığı yüzyılla birlikte anılır. Yerine geçmek üzere Hadrianus'un buyruğuyla, Marcus Aurelius Antoninus adıyla hüküm sürecek olan M. Annius Verus'u ve sonradan Lucius Verus adını alacak olan L. Aelius Aurelius Commodus'u evlat edindi.

—Güz. sant. Antoninus'un tahta geçtikten sonra yapılan ilk resmi portresi Formia'da bulunan ve halen Terme (Roma) müzesi'nde sergilenen bir baş heykelidir. Ayrıca çıplak, zırhlı ya da togaya bürünmüş pek çok heykel ve büstü vardır. Bunlardan biri, 147'de Herodes Atticus tarafından Olympia'ya adanmış olan bir eksedros'ta bulundu. İmparator çoğunlukla aile yakınlarıyla; yüksek tepe topuzuyla ayırt edilen karısı Faustina (141'de öldü) ve genç Marcus Aurelius ile birlikte görülür. Antoninus ile Faustina, ayrıca, anılarına diktirilen ve Vatikan'da bulunan sütunun zemininde bir kartalın göklere doğru taşıdığı iki büst olarak canlandırılmışlardır; Antoninus ile Faustina adına yaptırılmış bir başka anıt da, 141'de yalnızca Faustina adına inşa edilmiş, sonradan kocasına da adanmış olan Roma forumu tapınağı'dır; daha sonra biçimi değiştirilen anıt, *Miranda*'da San Lorenzo kilisesi'ne dönüştürüldü.

ANTONİNUSLAR, Roma'da İ.S. 96'dan 192'ye kadar hüküm süren imparatorluk hanedanı. Hanedanın imparatorları: **Nerva** (96-98); **Traianus** (98-117); **Hadrianus** (117-138); **Antoninus Pius** (138-161); **Lucius Verus** (161-169) ve **Marcus Aurelius** (161-180); **Commodus** (180-192).

Septimius Severus döneminden başlayarak bir "Antoninuslar yüzyılı" kavramı doğdu. Bu kavram, çağdaş yazarlar için kimi temel düşünceleri dile getiriyordu. Bunlardan biri, hanedanın ahlaksal ve siyasal değer bakımından bir örnek oluşturmasıydı;bu, Antoninuslar'ın birliğinden kaynaklanıyordu. Hanedanın Nerva dışındaki tüm imparatorları, kan ve evlilik bağlarıyla bütünleşmiş tek bir aileden çıktı; Commodus döneminin son yılları dışında hiçbir tiranlık bu çağı bulandıramadı.

Roma siyasal geleneğini çok iyi yansıtan ve saygı duyulan bir özellik bu çağa da damgasını bastı; bu, imparatorluk iktidarıyla hanedanın ilk imparatoru Nerva'yı seçen senatonun saygınlığı (*dignitas*) arasındaki dengeydi. Hükümet "ılımlı" ve birey özgürlüğüne (*libertas*) saygılıydı; böylece her yurttaş, özgürce düşünebilme, kendisinin ya da sitesinin geleceğini belirleme olanağı bulamasa bile, imparatorluk yasalarından zarar görmeden hareket edebilme duygusu taşıyordu.

Bu özgürlük, paranın is ikrarı (en azından 175'e kadar) ve bireysel mülkiyete getirilen garanti sonucu ulaşılan ekonomik güvenlikle (*securitas*) güçlendi. Sonuçta bu dönem, başlarında ve sonlarında yaşanan güçlüklere karşın, imparatorluğun bir huzur ve barış dönemi oldu.

İmparatorluğun yaşamında hukukun ve hukukçuların giderek ağır basması, insana daha büyük bir saygı gösterilmesini ve insancıllığın (*humanitas*) gelişmesini sağladı. Antoninuslar'ın tüm imparatorları bu ülküye bağlı kaldılar ve bunu uygulamaya çalıştılar. Bu ülküleştirme yalnızca geleceğe ilişkin değildi; II. yy., Roma dünyası için, bir görkem, barış ve refah dönemi ve örnek bir çağ olarak kaldı.

ANTONİO da Noli, cenovalı denizci, **Antoniotto Usodimare** adıyla da tanınır (Cenova 1425'e doğr. -Sao Tiago adası, Cabo Verde takımadaları, 1497). Enrico ile Navigatore tarafından Batı Afrika kıyılarını keşfetmekle görevlendirildi. Venedikli Ca'da Mósto ile birlikte Afrika kıyıları boyunca ilerledi ve 1460'a doğru Cabo Verde adalarını buldu.

ANTONİO da Fabriano, 1451-1489 yılları arasında Marche bölgesinde çalışmış italyan ressam. Canlı üslubuyla flaman resminin getirdiği yenilikleri Piero della Francesca'nın öğretisiyle bağdaştırdı.

ANTONİO (Nicolás), ispanyol bibliyografyacı (Sevilla 1617 - Madrid 1684). *Bibliotheca hispana* (1672-1696) adlı yapıtı önemli bir kaynakça derlemesidir.

ANTONİO (Antonio RUIZ SOLER, —denir), ispanyol dansçı ve koregraf (Sevilla 1921). Sevilla'da Realito'dan dans dersleri aldı ve genç yaşta eşlikçisi Rosario ile çalışmaya başladı ("Chavalillos Sevillanos"). İspanya iç savaşı sırasında (1936) turnede iken Güney Amerika'ya, oradan da ABD'ye (1940) geçtiler ve Arturo Toscanini'nin desteğiyle orada tutundular. 1952'de ayrıldılar ve 1953'te Antonio, yirmi yıla yakın bir süre uluslararası ününü koruyacak olan İspanyol balesi'ni kurdu (bu toplulukta Rosita Segovia ve Carmen Rojas da vardı). Antonio, *Cerca del Guadalquivir* (1957), *Jugando al toro* (1960), *Fantasía Galaica* (1967), *Iberia Córdoba* ve *Torre Bermeja* (müziği Albéniz'in, 1970), *Concierto Andaluz* (müziği Joaquín Rodrigo'nun, 1972) gibi yapıtları düzenledi. Soylu bir dansçı olan Antonio, özellikle flamenkoda (zapateados) başarılıdır. Klasik (ispanyol) ve folklorik tarzların zarif bir bireşimini gerçekleştirmekte de büyük ustalık gösterdi. 1973'te yeni bir topluluk kurdu.

ANTÓNİO (Mário FERNANDES DE OLİVEIRA, **Mário** denir), portekizce yazan angolalı yazar (Maquela do Zombo 1934). Şiirler (*Amor*, 1960; *Chingufo, poemas angolanos*, 1962) ve Luanda'daki melez toplumunu yansıtan romanlar (*Crônica da cidade estranha*, 1964; *Farra no fim de semana*, 1965) yazdı.

ANTONİO VENEZİANO (Antonio Dİ FRANCESCO DA VENEZİA, —denir), 1369-1388 yılları arasında Toscana bölgesinde çalışan italyan ressam. Anlatımdaki coşkuyla, renk yoğunluğunu ve plastik gücü birleştirdi (Pisa Campo Santo'sunda, *Aziz Rainieri'nin üç öyküsü*, 1384-1387).

ANTONİONİ (Michelangelo), italyan film yönetmeni (Ferrara 1912). Önceleri film eleştirileri yazdı. Marcel Carné'ye yardımcılık yaptı (*les Visiteurs du soir*, 1942). Belge filmleri çekti (*Gente del Po*, 1943-1947); De Santis ve Fellini'nin filmleri için senaryolar yazdı. İlk öykülü uzun filmini 1950'de çekti: *Cronaca di un amore*; *I vinti* (1952), *La signora senza camelie* (1953) bölümlerinden birini yaptıktan sonra, Pavese'den uyarladığı *Le amiche* (1955) ve özellikle de *Il grido* (1956) ile ilgi uyandırdı. Ama uluslararası üne *L'avventura* (1959) ile ulaştı. 1960'ların sinemasını büyük ölçüde etkiledi. Bu yıllardaki filmlerinde, çağdaş insanın bunalımını inceledi: kadınla erkeğin iletişim zorlukları, makineleşmiş ve insanlıktan çıkmış bir toplum karşısında bireyin davranışları, geleceğin belirsizliğinden kaynaklanan varoluşsal bunalım. *Gece* (La notte, 1960), *Batan güneş* (L'eclisse, 1961), *Il deserto rosso* (Kızıl çöl, 1964), *Cinayeti gördüm* (Blow-up, 1966, İngiltere'de çekildi), *Zabriskie Point* (1969, ABD'de çekildi) ve *Yolcu* (Il passagero, 1974), büyük bir üslup ve anlatım özgünlüğüyle de dikkati çeken bu kişisel tema araştırmasının evreleridir. Antonioni 1972'de Çin'de uzun metrajlı bir belgesel çekti: *Chung Kuo: La China*, 1979'da Cocteau'nun *l'Aigle à deux têtes* oyunundan bir video-filmi yaptı: *Il mistero di Oberwald*. Son filmi *Bir kadının tanımlanması* (Identificazione di una donna, 1982) ile o yılın Cannes şenliği'nde "35. Yıl büyük ödülü"nü aldı.

ANTONİOS Büyük (*Aziz*), senobit keşişlerinin patriği (Kenan, Yukarı-Mısır, 250 - Golzim dağı, Kızıldeniz yakınında, 356). Zengin bir köylüydü; 20 yaşına doğru malını mülkünü yoksullara dağıtıp Teb çöllerine çekildi: pek çok hıristiyan onun peşinden gitti. Nil'in doğusunda bulunan Pispir'de ve ırmağın sol kıyısında, Arsinoe dolaylarında ilk iki ünlü manastırı kurdu. Çöldeki yaşamının ilk on beş yılında *iğvalar* diye bilinen hayaller onu sürekli rahatsız etti. İnzivaya çekilmiş olduğu Golzim dağının eteğinde öldü. Antonios'un etkisi büyük oldu: kendisinden sonra Mısır çölünde inzivaya çekilenler ve keşişler çoğaldı. Antonios'un yaşamöyküsü 360'a doğru aziz Athanasios tarafından kaleme alındı.

ANTONİOTTO USODİMARE → ANTONİO da Noli.

ANTONİUS (Marcus), romalı hatip (İ.Ö. 143-87). Önce Kilikia prokonsülü, sonra censor oldu. Marius, kendisine karşı çıktığı için onu öldürtüp, başını söylevler verilen kürsüde sergiletti. Cicero, Antonius'un, güzel konuşmasıyla İtalya'yı Yunanistan ile eşdeğer kıldığını yazmıştır. İki oğlu oldu: MARCUS ANTONİUS, Girit korsanlarına karşı girişilen bir seferde yenildiği için kendisine *Creticus* adı takıldı; CAIUS ANTONİUS, Sulla'nın yaveriydi; 63 yılında Cicero ile birlikte konsül oldu.

ANTONİUS (Marcus), romalı general (İ.Ö. 83-30). Ünlü bir pleb ailesinden geliyordu. Sezar'ın generali olarak Galya'da yararlık gösterdi (İ.Ö, 52). 44'te Sezar ile birlikte konsül oldu; 15 marttan sonra da yasal olarak iktidara geçti. Octavius'un, Sezar'ın oğlu sayılmasını kabul etmedi; ama Senato ona karşı *Philippicae*'yi okuyan Cicero'nun etkisinde kalarak Octavianus'u (Sezar tarafından evlat edinildikten sonra Octavius bu adı almıştı) destekledi ve Octavianus, Antonius'u Modena'da yendi (43). Antonius böylece yeni iktidar ortağını kabullenmek zorunda kaldı; Octavianus ve Lepidus ile birleşerek ikinci triumvirliği kurdu. Philippoi'de Octavianus ile birlikte savaşarak Sezar'ın katilleri Brutus ile Cassius'un yenilmesinde önemli rol oynadı. İmparatorluk topraklarının triumvirler arasında bölüşüldüğü Brindisi barışı'nda (40) onun payına Doğu düştü ve bu "barış", Antonius'un, Octavianus'un kız kardeşi Octavia ile evlenmesiyle iki taraf arasında pekişmiş oldu. Antonius, Doğu'da Pompeius'un siyasetini sürdürdü; Antonius'un komutan-

ları, Parthlar'ın elinden Asya'yı (39) ve Kilikia'yı (38) geri aldılar; Antonius da Doğu Anadolu'yu ilhak etti. Ancak Antonius'un bu üstünlüğü, Asya'da giriştiği yağmalar ve özellikle de, onunla birlikte Ptolemaioslar'ın krallığını eski parlaklığına kavuşturmayı uman Kleopatra VII'ye tutkusu yüzünden sarsıldı. Antonius, İskenderiye'yi başkent yaptı ve orada giderek hellenistik bir hükümdar havasına büründü; Girit, Kıbrıs ve Fenike'yi Mısır krallığı'na kattı (36), Sezar ile Kleopatra'nın oğlu Sezarion'u kendine vâris seçti. İzlediği siyaset, kendi amaçlarıyla Kleopatra'nın amaçları, Batı'da Octavianus tarafından ustaca propaganda konusu yapıldı. Roma bir süre sonra yerini İskenderiye'ye bırakmak zorunda kalabilirdi. Octavianus, Antonius'a savaş ilan etti: Actium'da yenilen Antonius intihar etti. Antonius'un iki kardeşinden CAİUS, Brutus tarafından yakalanıp öldürüldü. Octavianus'a karşı ayaklanan LUCİUS ise Perugia'da kuşatılarak yakalandı (İ.Ö. 40). Oğullarından MARCUS, Octavianus tarafından öldürüldü; öbürü JULİUS, Augustus'a katıldı, sonra ona karşı bir fesat hareketine katıldı ve idam edildi.

ANTONİUS GNİPHO (Marcus), latin retorikçi ve dil bilgini (Galya İ.Ö. 114-64). Sezar'a ve Cicero'ya öğretmenlik yaptı.

ANTONİUS PRİMUS (Marcus), takma adı **Becco** olan romalı general (Toulouse 30/35'e doğr. -100'e doğr.). Galba ve Othon döneminde hizmet gördü. Cremona yakınında, Bedriacum'da Vitellius' un yandaşlarını yendi. Bu zafer Vespasianus'a imparatorluk yolunu açtı (İ.S. 69).

Antonius ve Kleopatra *(Antony and Cleopatra)*, Shakespeare'in dramı (1606'ya doğr.). Öldürücü tutkuya övgü niteliği taşır: iktidar hırsıyla aşk arasında bocalayan Antonius, seçimini yapar ve ölür. Egzotik sahneler ve finaldeki birbirini izleyen intiharlar, romantik bir coşkuyu vurgular.

Yapıtın bilinen ilk türkçe çevirisini Abdullah Cevdet yapmıştır. 1921'de basılan bu çalışmadan sonra Saffet Korkut (1944), Seniha Sami (1946), H. E. Adıvar - M. Urgan denetiminde Edebiyat fakültesi ingiliz edebiyatı öğrencileri (1949) ve S. Eyüboğlu (1967) tarafından yapılan çeviriler de yayımlanmıştır. Shakespeare'in bu trajedisi ilk kez, 1948-1949 döneminde İstanbul şehir tiyatrosu'nda sahnelendi.

ANTONOV (Aleksey İnnokentiyeviç), sovyet generali (Grodno 1896 - Moskova 1962). İkinci Dünya savaşı sırasında güney sınırındaki harekâtı yönetti, Stalingrad'dan sonra sovyet genelkurmayında son saldırıların hazırlığına katıldı.

ANTONOVİÇ (Vladimir Bonifatyeviç), ukraynalı tarihçi, arkeolog ve etnograf (Mahnovka, Berdiçev ili, 1834 - Kiev 1908). Çalışmalarının en önemlileri XV. - XVIII. yy. arası Ukrayna ve Litvanya tarihini ele alır. Antonoviç'in çevresinde, "Kiev okulu" diye bilinen bir tarihçiler topluluğu oluşmuştur.

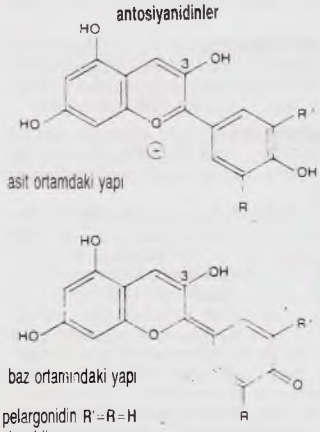
ANTONOVİÇ (Maksim Alekseyeviç), rus filozof (Belopolye, Harkov bölgesi, 1835-1918). Petersburg ortodoks akademisi'nde öğrenim gördü. Daha sonra, felsefe ve siyasetle uğraşmak için rahiplikten ayrıldı. Çernişevskiy ve birçok maddeci düşünür ile ilişki kurdu. Sovremennik adlı dergide makaleler yazdı; Darwin, Hegel ve Kant, fizloyoji ve estetik üzerine eserler yayımladı.

ANTONOV-OVSEYENKO (Vladimir Aleksandroviç), rus sosyalist (Çernigov 1883-1939). Orduya girdi, subay oldu (1904). Bir menşevik olarak 1905'te Krakov ve Lvov'da, çarlık ordusunun bir birliğinde ayaklanma düzenledi. 1905 haziranında tutuklandı, sonra serbest bırakıldı; 1906'da Sivastopol'da yeniden tutuklandı ve hapishanede bir yıl kaldıktan sonra kaçtı. Yeraltında çalışan Rus sosyal demokrat işçi partisi'yle ilişki kurarak, Moskova ve Kiev'de çeşitli işçi hareketlerini örgütledi. Sürekli izlendiği için önce Viyana'ya (temmuz 1910), sonra da Paris'e kaçtı. Paris'te Martov ve Troçki' nin birkaç arkadaşıyla buluştu. 1914 sonlarında menşevik grubunu terk ederek Paris'te Naşe Slovo adlı rusça bir günlük gazete çıkardı. 1917'de Rusya'ya döndü, Kışlık saray'ın ele geçirilmesi hareketine katıldı. II. Sovyetler kongresi'nin devrimci askeri komitesi üyesi oldu (1917) ve yeni komitenin prezidyumunda yer aldı. 1917 aralığında Ukrayna'da Kornilov'a karşı çarpışan birliklerin komutanlığına getirildi; temmuz 1918'de Kursk'a gitti, sonra yeniden Ukrayna'ya döndü (ocak 1919). 1922-23'ten başlayarak Troçki'nin tezlerini destekledi; ordunun siyasal kanadındaki yetkileri elinden alındı (şubat 1924). Ancak, Merkez komitesi'nin 1928'deki genel kurul toplantısında Stalin'in politikasını destekledi. Bunun üzerine yurt dışına (Prag, Varşova) gönderildi; ardından 1936'da da Barcelona'ya başkonsolos olarak atandı. İspanya İç savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne dönen Antonov-Ovseyenko yargılanmadan kurşuna dizildi. 1956'da itibarı iade edildi.

ANTONY, Hauts-de-Seine (Fransa) arrondissement'ının merkezi; Paris'in 8 km G.'inde; 57 652 nüf.

ANTOSİYANİDİN a. (fr. *anthocyanidine*). Org. kim. Antosiyanin aglükonlarının genel adı.

antosiyanidinler

pelargonidin R'=R=H
siyanidin R=H; R'=OH
peonidin R=H; R'=OCH_3
delfinidin R=R'=OH
siringidin R=R'=OCH_3

—ANSİKL. Antosiyanidinler asitli ortamda kırmızı benzopirilyum tuzlarıdır; alkali ortamda ise mavi kinon türevleridir. Dolayısıyla bu maddeler, içinde bulundukları bitkilerin (ortanca, hazeran çiçeği) yetiştiği toprağın rengini gösteren gerçek belirteçlerdir. Antosiyaninlere ise bitkilerde, heterozitler biçiminde rastlanır; bu heterozitler, bir ya da birçok glukoz ve benzeri şeker molekülüne, 7 konumundaki oksijen atomuyla bağlı halde bulunur.

ANTOSİYANİN ya da **ANTOSİYAN** a. (fr. *anthocyanine* ya da *anthocyane*). Kırmızı, menekşe, mor ya da mavi renkli çeşitli pigmentlere verilen ad. (Birçok yaprak ya da çiçeğin boyarmaddesi olan pigmentlere kırmızı lahana ve yabanasması yapraklarında, gül, petunya, ebegümeci ve ortancanın taçyapraklarında, üzüm, kan portakalı, çilek gibi kimi meyvelerde rastlanır. Suda çözünen antosiyanin, hücrelerin vakuollerinde yer alır. Vakuol suyuğunun asit ya da baz olmasına göre kırmızıdan maviye dönerler. Bunlar antosiyanidinlerin heterozitleridir.)

ANTOSİYANOZİT a. (fr. *anthocyanoside*'den). Eczc. Kılcaldamar geçirgenliğinin ve toplardamar bozukluklarının tedavisinde kullanılan P vitamini etkili pigmentlerin (flavonoitler) genel adı.

ANTOZONİT a. (fr. *antozonite*). Miner. Fluorit türü.

ANTRAFLAVİK sıf. (fr. *anthraflavique*). Antrakinon sodyum disülfonatın alkali erimesiyle elde edilen dihidroksi -2,6 antrakinon için kullanılır. (Bu bileşiğe *antraflavik asit* de denir.)

ANTRAFLAVON a. (fr. *anthraflavone*). İndantrene benzer boyarmadde; β -metilantrakinonun 170°C'ta, alkol içinde alkali eritmesiyle elde edilir.

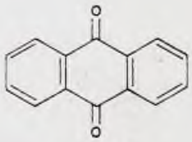
ANTRAGALLOL a. (fr. *anthragallol*). Trihidroksi-1, 2, 3 antrakinondan oluşan kahverengi boyarmadde; sülfürik asit eşliğinde gallik asidin benzoik asitle ya da ftalik asitle pirogallol'un yoğuşması sonucunda elde edilir.

ANTRAGLUKOZİT a. (fr. *anthraglucoside*'den). Antrasenden türeyen heterozit. (Antraglukozitler, içinde bulundukları kimi bitkilere [cehri, ışığan, sinameki, sarısabır, vb.] müshil özelliği verir.)

ANTRAKİNON a. (fr. *anthraquinone*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_8O_2$ olan bileşik; ilk kez 1835'te, antrasen yükseltgenerek elde edildi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Antrakinonla ilgili olan, ondan türeyen. (Bk. *ansikl.* böl.)

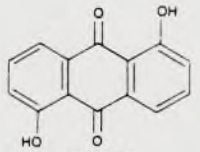
—ANSİKL. Org. kim. Süblimleşebilir ve sarı bir katı madde olan antrakinon bugün antrasenin yükseltgenmesinden çok, ftalik* anhidritin benzenle yoğuşmasından elde edilir. Bu bileşik indirgenirse antranol* aracılığıyla antraseni oluşturur. Nitrolama α konumunda, sülfonlama ise β konumunda uygulanır; bu tepkimeler sonucunda oluşan ürünler, önemli antrakinon boyarmaddelerin bireşiminde kullanılan ara ürünlerdir.

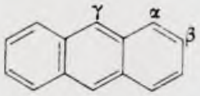
antrakinon

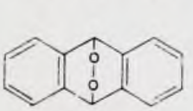

Antonius ve Kleopatra'nın bir gösterimi (1948-1949)
İstanbul şehir tiyatroları arşivi

antrarufin

antrasen ve ışılperoksidi

• *Antrakinon boyarmaddeler.* Antrakinon, OH, NH_2,NR_2 gibi oksokrom köklerin katılması sonucunda boyarmaddeler oluşturan çok önemli bir kromogendir. Bu tür boyarmaddeler, *hidroksiantrakinonlar, aminoantrakinonlar, hidroksiaminoantrakinonlar* ya da bu bileşiklerin türevleridir. Ayrıca küp boyarmaddeleri de aminoantrakinonlardan türetilmiştir.

• *Hidroksiantrakinonlar.* α ve β olmak üzere iki tür *monohidroksiantrakinon* vardır ve hiçbiri boyarmadde değildir; α türü 190°C'ta, β türü de 323°C'ta erir.Boyarmaddeleri ise, polihidroksiantrakinonlar oluşturur ve en önemlisi alizarindir. Bu bileşikler aşağıdaki yöntemlerle elde edilebilir: 1. antrakinonun sülfonlu türevlerinin alkali erimesi (alizarin);2. yeni hidroksil köklerini bağlamak için hidroksiantrakinonları yükseltgeme (purpurin); 3. ftalik anhidritin fenollerle yoğuşması(kinizarin); 4. asitler ile asitfenollerin (antragallol) ya da asitfenollerin kendi aralarında (rufigallik asit) yoğuşması.

Dihidroksiantrakinonlar arasında, *alizarin* örnek gösterilebilir; bu madde, sodyum antrakinon sülfonat (argentin tuzu) bir yükseltgen eşliğinde (potasyum klorat), sud kostikle eritilerek elde edilir. Dihidroksi 1,2 antrakinon olan bu madde kökboyanın boyarmaddesidir; sarı pullar biçiminde kristalleşir, 290°C'ta erir ve soğuk suda çözünmez. Nitrolandığında, az kullanılan nitro-3 alizarini ya da alizarin turuncusunu verir; bu maddeden de, kinoleinin hazırlanmasına benzer bir bireşimle alizarin mavisi (Prud'homme mavisi) elde edilir. Sülfonlanırsa, alüminle mordanlanmış yünü boyamada kullanılan dihidroksi-1,2 antrakinon sülfonik-3 asidi ya da alizarin S kırmızısını oluşturur. Diğer dihidroksiantrakinonlar arasında, histozarin (2,3), kinizarin (1,4), antrarufin (1,5) ve krizazin (1,8) sayılabilir.

Trihidroksiantrakinonlar'ın en önemlileri hidroksializarinlerdir ve bu grupta aşağıdaki bileşikler yer alır: antragallol (1,2,3), purpurin (1,2,4) [alizarin, sülfat asidi ortamında manganez dioksitle yükseltgenerek elde edilir], hidroksiantrarufin (1,2,5), flavopurpurin (1,2,6) ve antrapurpurin (1,2,7).

Ayrıca bilinen hidroksiantrakinonlar arasında, tetra-, penta- ve heksahidroksiantrakinonlar sayılabilir; bu bileşiklerin renkleri hidroksil sayısı arttıkça maviye çalar.

• *Aminoantrakinonlar.* Nitroantrakinonların indirgenmesi ya da amonyak ve aminlerin ornatılmış antrakinonlara etkimesi sonucunda oluşur. Aminoantrakinon boyarmaddelerin başlıcaları alizarin siyanin yeşili, alizarin astrol ve diamino-1,4 antrakinonun türevleridir. Bu bileşikler kinizarinden elde edilir.

Küp boyarmaddeleri, suda çözünmeyen pigmentler halinde bulunur. Boyamada kullanmak için bu maddeleri, alkali bir ortamda, indirgeyici bir etkenle (hidrosülfit ya da soydum ditiyonit) sodyumlu ya da potasyumlu "lökotürevler"e dönüştürmek gerekir; elde edilen bu türevler suda çözünür ve selüloz liflerine kimyasal ilgi gösterir; üstelik liflerce soğurulduktan sonra, havayla ya da kimyasal bir maddeyle yeniden yükseltgenirse, başlangıçtaki çözünmez hailerini kazanırlar.

İndirgenmiş boyarmaddelerin alkali çözeltilerine ve bu grubun boyarmaddelerine "küp" boya adı verilir.

Aminoantrakinonlardan türeyen bu tür boyarmaddeler arasında şunları sayabiliriz. β-aminoantrakinonun kendisiyle yoğuşmasından kaynaklanan indantren ve flavantren; alizarinle diamino-2,3 antrakinonun yoğuşması sonucunda elde edilen izo-indantren; indoksilin hetero halkasındaki NH- grubunun yerini bir kükürt atomunun almasıyla oluşan indigomsular ya da tiyo-indigomsular.

ANTRAKNOZ a. (fr. *anthracnose;* yun. *anthraks, -akos,* kömür, ve *nosos,* hastalık'tan). Dalların, yaprakların ya da meyvelerin üzerinde leke şeklinde doku bozukluklarıyla belirgin mantar hastalığı. (Hava nemli olduğu zaman lekelerin üzerinde parlak renkte kabarıklıklar göze çarpar. Bunlar mantar sporlarına benzer. Bu hastalıklar birçok bitkide görülür: fasulye, bezelye, üçgül, vb. Hastalığa değişik cinsteki mantarlar neden olur. Asma antraknozu *Elsione ampelina,* fasulye antraknozu *Colletotrichum lindemuthianum* türü mantardan ileri gelir.)

ANTRAKOİT sıf. (fr. *anthracoïde*'den). Patol. **1.** Kömür (antrasit) renginde olan lezyonlara denir. **—2.** Antraksa benzeyen.

ANTRAKOZ a. (fr. *anthracose*). Pnömol. Akciğerlerin, bronşların ve mediyastindeki bezelerin kömür zerrecikleriyle (dıştan gelen pigment) dolması. (Çoğu zaman meslek gereği bu tozları soluyan kişilerde [maden işçisi] görülür ve daha çok silis tozu solunumuyla birlikte olur [antrakosilikoz].)

—ANSİKL. Antrakoz üç evrede gelişir: işlevsel bozukluklarla (nefes darlığı, öksürük) başlayan, ilk evreyi bronşit nöbetleriyle gelen ikinci bir evre izler; ondan sonra çoğu zaman veremle karışık bir solunum yetmezliği ve bir akciğer fibrozu yerleşir.Bu hastalığın anatomopatolojik temelinde kömür birikintilerinin çevresinde gelişen amfizem ve bronş sertleşmesi yatar. Başlıca belirtisi siyah balgamdır. Korunma için mesleki sağlık önlemlerinin alınması gerekir (nemlendirme, tozların hava ile emilmesi). Bazen meslek değiştirmek gerekli olabilir. Kömür tozu soluyan kişilerin hepsi aynı derecede duyarlı değildir.

ANTRAKOZİK sıf. (fr. *anthracosique*). Taşkömürü tanecikleriyle dolan dokulardaki (maden işçilerinde akciğerler, bronşlar, deri...) dövme'li görünüme denir.

ANTRAKS a. (yun. *anthraks,* şarbon, yara'dan). Patol. Deri altındaki hücre dokusunun ve yağ bezlerinin iltihaplı şişkinliği.

—ANSİKL. Antraks adı, eskiden bu hastalığın şarbonla karıştırılması nedeniyle yerleşmiştir. *Staphylococcus aureus*'un neden olduğu antraks bir kançıbanı topluluğudur. Hastalık daha çok boyuna, yüze, sağrı derisiye ve kaba etlere yerleşir. Fizyolojik durumu kötü olanlarla şeker hastalarında daha şiddetli olur. Genellikle, sınırı , sert. sıcak, ağrılı olan ve şarap renginde beliren yarayı uykusuzluk ve ateş izler. Bundan sonra incelen deride sarı noktalar (çıban özü) belirir ve deride kevgir biçiminde yaralar açılır. Yara, ya bulunduğu yerde flegmona dönüşür ya da dağılarak septisemiye yol açar; bu nedenle antraksı ellemek ve sıkmak çok yanlıştır. Yara genellikle kesilmeden ve yarılmadan antibiyotiklerle ve yaralı bölgeye sıcaklık uygulanarak tedavi edilir.

ANTRAKT a. (fr. *entracte*). → ARA.

ANTRANİK PAŞA, aile adı **Gırcikyan,** ermeni kökenli türk hekim (İstanbul 1819 - *ay.y.* 1894). Paris'te fizik öğrenimi yaptıktan sonra İstanbul'a döndü (1844). Askeri tıbbiye'de hikmet-i tabiiyye (fizik) dersi muallim muavinliğine atandı (1851). Aynı zamanda bu okulda tıp öğrenimi görerek binbaşı rütbesiyle hekimlik diploması aldı (1856). İngiltere, Fransa ve İtalya'da araştırmalarda bulundu. Mektebi tıbbiyei şahane'de müdürlük yaptı (1870 -1871). Mülki (sivil) tıbbiye'de fizik müderrisliğine getirildi (1874). Ayrıca Mühendishanei askeri'de de fizik dersi verdi. Rütbesi paşalığa yükseldi (1894). Eserleri: *İlm-i hikmet-i tabiiyye* (1876), *Medâr-ı hâtıra-ı etibbâ* (1891).

ANTRANİLAT a. (fr. *anthranilate*). Org. kim. Antranilik asidin tuzu ya da esteri.

ANTRANİLİK sıf. (fr. *anthranilique*). Org. kim. *Antranilik asit,* $H_2N—C_6H_4—CO_2H$ formülüyle gösterilen *orto-aminobenzoik asit*'in yaygın adı.

—ANSİKL. İlk kez 1841'de, indigonun alkali bozunmasıyla elde edilen antranilik asit, bu boyarmaddenin bireşiminde önemli rol oynar; sanayide bu asit, ftalimit*, klor ya da bromla ve sud kostikle işlenerek üretilir. Bu madde alkali ortamda halkalaşarak, indigoya dönüşebilen indoksilik* asidi verir.

Formülü $H_2N—C_6H_4—CO_2CH_3$ olan metil antranilat, portakal çiçeği esansının temel bileşenidir; bu madde de asit gibi hazırlanır ve çözücü olarak metanol kullanılır. $CH_3—NH—C_6H_4—CO_2CH_3$ formüllü metil N-metil antranilata, mandalina esansında rastlanır.

ANTRANOL a. (fr. *anthranol*). Org. kim. Antrasenin γ konumundaki hidroksilli türevi.

ANTRAROBİN a. (fr. *anthrarobine*). Eczc. Alizarinin indirgenmesiyle elde edilen dihidroksiantron. (Sedef hastalığının tedavisinde krizarobin yerine çözelti ya da pomat şeklinde kullanılır.)

ANTRARUFİN a. (fr. *anthrarufine*). Kım. Alizarinin bireşimsel izomeri olan $C_{14}H_8O_4$ formüllü bileşik. (Antrakinon boyarmaddelerin bireşiminde aramadde olarak kullanılır.)

ANTRASEN a. (fr. *anthracène*). Org. kim.Formülü $C_{14}H_{10}$ olan ve taşkömürü katranından çıkarılan hidrokarbon.

—ANSİKL. Antrasen, asenlerin* ilk örneğidir ve bu tür bileşiklere özgü kimyasal özellikler gösterir: γ (ya da mezo) köşeleri en tepkin yerleridir; bu köşelere hidrojen, koşullar yerine getirilirse halojenler katılabilir; ayrıca sonuncu elementleri ornatma olanağı vardır. Dienofiller (tersinir biçimde), hatta oksijen (ışık eşliğinde) γ köşelerine katılabilir; oksijenin katılma tepkimesi, asenlere özgü iç ışılperokside neden olur. Oksijensiz ortamda, morötesi ışıma bir dimer verir. Olağan yükseltgenme antrakinon oluşumunu sağlar; bu olgu uzun süre antrasene büyük bir teknik önem verilmesine neden oldu, ne var ki antrakinonun bireşim yoluyla üretimi, bu yükseltgenme türüne olan ilgiyi büyük ölçüde azalttı. Antrasen 217°C'ta eriyen ve 351°C'ta kaynayan beyaz bir katıdır. Çözeltileri, mavi bir flüorışıllık gösterir.

ANTRASİT a. (fr. *anthracite,* lat. *anthracitis;* yun. *anthraks, -akos,* kömür). **1.** Uçucu madde oranı çok düşük (% 6-8'den az) doğal kömür; kısa, mavi,dumansız bir alevle yanar ve yüksek ısı verir. **—2.** *Yapay antrasit,* uçucu madde oranı bakımından daha zengin taşkömürünün kısmen damıtılmasıyla elde edilen yakıt.

—ANSİKL. Antrasitin canlı bir parlaklığı ve parıltılı bir görünümü vardır. Kırıldığı zaman kenarlarında kavkımsı keskin köşeler oluşur. Yoğunluğu 1,6'dır ve adi kömürden daha serttir; dolayısıyla elle ufalanmaz ve parmaklar arasında iz bırakmaz (kuru taşkömürü). Karbon oranı % 90'ın üstünde, uçucu madde oranı % 8'den azdır. Bu nedenle kısa ve soluk mavı bir alevle duman çıkarmadan yanar. Ayrıca boruları kirletecek artık bırakmaz. Çok zor tutuşur, ancak yandıktan sonra büyük bir sıcaklık verir (yüksek kalori değeri). Konutların ısıtılmasında eşsiz bir yakacaktır.

Antrasit, taşkömürünün hafif bir başkalaşım geçirerek su ve uçucu maddelerini yitirmesi sonucunda oluşur. Yataklarına çok ender rastlanır; çoğunlukla Birinci ve İkinci Zaman'la sınırlı kıvrımlı dizilerde görülür. Antrasit en çok ABD'de (Pennsylvania) bulunur.

ANTRASİTLİ sıf. *Antrasitli kömür,* uçucu madde oranı gerçek antrasitten daha yüksek, sertliği ise daha düşük olan kömür.

ANTRATSİT, SSCB'de kent, Ukrayna'da, Donbass'ta, Donetsk'in D.'sunda 60 000 nüf. Taşkömürü merkezi.

ANTRE a. (fr. *entrée*). **1.** Giriş. **—2.** Bir binanın, bir evin vb. giriş bölümü.

ANTREKOL a. Kolun giriş yerinden yapılan pastırma. (Sırtı ve mehleyi oluşturan etler, söküm sırasında birbirlerinden ayırt edilemeyecekleri için birlikte çemenlenerek pastırma yapılırlar. Uzun olduklarından bu antrekolların taşınmaları ve saklanmaları güçtür.)

ANTREKTOMİ a. (fr. *antrectomie*). Cerr. Pilor antrumunun ameliyatla çıkarılması. (Bazı mide-onikiparmakbağırsağı ülserlerini tedavi etmek için vagatomi ameliyatının ardından yapılır.)

ANTRENMAN a. Düzenli spor uygulaması içinde yer alan ve bir kimseyi yöntemli biçimde bir yarışmaya hazırlamaya yönelik beden çalışmalarının tümü.

ANTRENMANLI sıf. **1.** Gerekli antrenmanı, yapmış olan kimse için kullanılır. **—2.** Hazırlıklı, alışkın: *Antrenmanlıdır, yemeği şimdi hazırlar.*

◆ be. Antrenmanlı olarak.

ANTRENMANSIZ sıf. Antrenmanı olmayan.

◆ be. Antrenmansız, hazırlıksız olarak: *Beni antrenmansız yakaladın.*

ANTRENÖR a. Kademeli alıştırmalarla bir atleti, bir boksörü, bir yüzücüyü, bir takımı, vb. çalıştıran ve yarışmaya hazırlayan kişi.

ANTRENÖRLÜK a. Antrenörün uğraşı.

ANTREPO a. (fr. *entrepôt*). Ticari malların belli bir süre içinde konulduğu ve korunduğu yer; depo.
—Verg. huk. 19 temmuz 1972 tarih ve 1615 sayılı Gümrük k.'nun değişik 100. maddesine göre, Türkiye'ye girmesi ya da Türkiye'den transit geçirilmesi yasak olmayan yabancı ülke eşyasının, ihraç edilecek ulusal ürünlerin ve malların, transit ya da yeniden ihraç edilmek üzere gelen eşyanın konduğu yer.
—ANSİKL. Verg. huk. *Antrepo*'ların açılması ve işletilmesi Maliye ve gümrük bakanlığı'nın iznine bağlıdır. İşleticinin mülkü ya da yasal olarak kullanımı altında bulunan yerlerde açılabilen antrepolar, bulundukları yere yakın herhangi bir Gümrük müdürlüğü'ne bağlı olarak ve bu müdürlüğün denetiminde çalıştırılırlar. Antrepolara alınan eşya,Gümrük kanunu'nun "Antrepo rejimi" olarak adlandırdığı bir uygulama düzenine tabidir. Kullanılış amaçlarına göre üç tür antrepo vardır: *fiktif antrepo*, antrepo açma ve işletme iznini almış olan özel ya da tüzel kişilerin, yalnızca kendi gümrüklenecek mallarını koyabilecekleri antrepo türü; *genel antrepo*, isteyen her ithalatçının, gümrüklenebilecek eşyasını boşalttırabileceği antrepo türü; *özel antrepo*, yanıcı, akıcı, patlayıcı, kirletici vb. özelliklerinden ötürü, gümrük sundurmaları*na ya da genel antrepolara konulamayacak ithal mallarını koyabilmek üzere, bu tür malların özelliklerine göre hazırlanmış antrepolar.

ANTRİM, Kuzey İrlanda'da kent, Lough Neagh'in (Neagh gölü) kuzey-doğu ucunda; 7 500 nüf. Dokumacılık. X. yy.'dan kalma ilginç kule. Şato yıkıntıları (XVII. yy.).
—*Antrim platosu*, bazalt lavlarından oluşmuştur ve Nord kanalı kıyısında uzanır. Kıyılarını deniz, güzel yalıyarlar biçiminde oymuştur (Devler kaldırımı). —*Antrim yönetim bölümü*, Ulster'in kuzey -doğusunda: 563 km²; 38 900 nüf.

ANTRİM *kontu* ve *markisi*, Ulster'e yerleşen iskoçyalı büyük bir aile olan MacDonnell ailesinin bir kolunun taşıdığı unvan.

ANTRİT a. (fr. *antrite*). **1.** Mide antrum mukozasının iltihabı (gastritin bölgesel şekli). **—2.** Kulak iltihaplarının karmaşası olarak kulak antrumunun iltihaplanması.

ANTRKOT a. (fr. *entrecôte*'dan). Sığırda göğüs omurları üzerinde, kaburgaların omurlarla bitiştiği bölgede belden boyuna kadar uzanan kemiksiz et.

ANTROL a. (fr. *anthrol*). Kim. Antrasenin α ya da β konumunda hidroksilli türevi.

ANTRON (tesc. edil. ad). Yapay poliamit lifi; üçdilimli enine kesit biçimiyle belirginleşir.

ANTRON a. (fr. *anthrone*). Kim. Formülü $C_{14}H_{10}O$ olan bileşik; antranolün tautomeridir.

ANTROPİ → ENTROPİ.

ANTROPOBİYOLOJİ a. (fr. *anthropobiologie*). Yeryüzü üzerinde ve zaman içinde insanlarda görülen biyolojik farkların ve çeşitliliğin incelenmesi. (Eşanl. FİZİKSEL ya da BİYOLOJİK ANTROPOLOJİ.)
—ANSİKL. Biyoloji bilimleri ile insan bilimlerinin kesiştiği noktada yer alan antropobiyoloji, bireylerin ya da toplulukların, molekül, hücre, doku ve tüm organizma düzeyindeki biyolojik çeşitlenmelerini ve farklılıklarını inceler. Antropobiyoloji, genetik çeşitliliğin farklar üzerinde ve çevrenin çeşitli koşullarının genetik belirti (fenotip) üzerinde ne ölçüde rol oynadıklarını belirlemeye çalışır. Ayrıca, biyolojik olanla kültürel olan ve insan toplulukları ile bunların çevresi arasındaki çok sayıda etkileşimi biyolojik açıdan meydana çıkarmaya yönelir ve böylelikle de insan çevrebiliminin inceleme konusuna yaklaşır. Topluluklar genetiğinin ileri sürdüğü yasaları temel alarak, bireylerde ve topluluklarda görülen genetik çeşitliliği açıklamaya çalışır. Antropobiyolojinin canlı üzerinde incelediği öznitelikler, bütün biyolojik çeşitlenme alanını kapsar. Bu öznitelikler basit bir genetik yasa tarafından belirlenmiş özellikleri ve genler ile çevre arasındakı etkileşim tarafından belirlenmiş ayırt edici özellikleri içerir. Basit bir genetik yasa tarafından belirlenmiş özellikler bakımından, genotiplerin ve alellerin yinelenişi,yani sıklığı, durmadan büyüyen kandaş gruplar sistemi bakımından olduğu gibi hesaplanabilir ya da kestirilebilir. Genlerin genetik belirlenimi ise, kesin olarak bilinmemektedir: parmak dermatoglifleri gibi nitel olarak sınıflandırılan özellikler vardır; ter bezlerinin yoğunluğu gibi sayıya dökülebilir özellikler; dış boyutlar, kan sayımı, fizyolojik dayanıklılık gibi, sürekli bir ölçeğe göre ölçülen özellikler de vardır. Canlı bireyler antropobiyolojisinin pek çok uygulama alanı olduğu söylenebilir: eğitim, çalışma, spor, hazır elbise yapımı, sağlık koruma ve özel çevre koşullarına uyarlanma gibi.
Çoğu zaman ancak iskelet halindeki insan kalıntıları üzerinde incelenen öznitelikler dizisi, ister istemez çok daha sınırlıdır. Antropobiyolojinin bir dalı olan insan paleontolojisi ya da paleoantropoloji, geçmişteki insan ve bu insanın etkinlikleri ve çevresi üzerine toplayabildiği bütün öğelere dayanarak, insan soyunun geçmişini yeniden kurmaya çalışır. Bu bilim, araştırmalarını, insanla hâlâ yaşayan öteki primatlar arasındaki anatomik ayırt edici özelliklerin (karşılaştırmalı anatomi), kromozomların (karşılaştırmalı karyotipoloji), genomların ya da genlerin tümünün karşılaştırılmasına da dayandırır.

ANTROPOFİL sıf. (fr. *anthropophile*; yun.*anthropos*,insan ve *philein*,sevmek' ten). İnsanların oturduğu ya da sıkça girip çıktığı yerlerde yaşayan hayvanlara ve bitkilere denir. (Isırgan gibi harabe bitkileri ve evlerde yaşayan hamamböceği ya da fare gibi hayvanlar antropofil türlerdir.)

ANTROPOGRAFİ a. (fr. *anthropographie*). Bireyler ve insan toplulukları arasındaki biyolojik farklılıkların betimlenmesi.

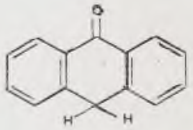
ANTROPOİT sıf. (fr. *anthropoïde*'den). İnsana çok benzeyen maymunlara denir. (Eşanl. İNSANSI, ANTROPOMORF.)

ANTROPOKLİMATOLOJİ a. (fr. *anthropoclimatologie*). İklimin, insan üzerindeki etkilerini inceleyen bilim.

ANTROPOKOR sıf. (fr. *anthropochore*; yun.*anthropos*,insan ve *khroein*,yer değiştirmek'ten). Bot. İnsanın istemeden de olsa yayılmasını sağladığı, harabe otlarına ve zararlı tarım bitkilerine denir.

ANTROPOLOG a. (fr. *anthropologue*). Antropoloji ya da antropobiyoloji uzmanı.

ANTROPOLOJİ a. (fr. *anthropologie*). **1.** İnsanın ve insan gruplarının incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kültürel antropoloji*, bir grubun, toplumsal yapıların temeli olarak düşünülen ve kişilikle olan ilişkileri açısından ele alınan inançlarının ve kurumlarının *(kültür)* incelenmesi. || *İktisadi antropoloji*, çeşitli iktisadi sistemlerin karşılaştırmalı kuramsal incelenmesi. (İktisat bilimi özellikle modern sanayi toplumlarının incelenmesinde yoğunlaşırken, iktisadi antropoloji iktisat bilimini, genellikle etnolojinin inceleme konusu olan toplumlara uygulamak ister.) || *Fiziksel ya da biyolojik antropoloji*, ANTROPOBİYOLOJİ' nin eşanlamlısı. || *Siyasal antropoloji*, toplumlardaki siyasal iktidarın kurumlarının ve işleyişinin incelenmesi. || *Toplumsal antropoloji*, bir grubun yapılarının incelenmesi (bu terim yaklaşık olarak KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ'yle eşanlamlıdır ve sık sık da onun yerine kullanılır).
—Fels. İnsanı temel konu olarak ele alan felsefe kuramı.
—ANSİKL. 1855 yılında Paris'teki Doğa bilimleri müzesi'nde dünyadaki ilk antropoloji kürsüsünü kuran Armand de Quatrefages de Bréau, bu bilgi dalını, insanın doğal tarihi olarak tanımlıyordu. Paris'te bir antropoloji laboratuvarı, bir antropoloji okulu ve bir de antropoloji derneği kuran çağdaşı Broca gibi Breau da, biyoloji ve tıp alanında çalıştı. Ama o dönemde antropoloji, insana ilişkin incelemenin, nüfusbilim, töreler, diller, dinler, zihinsel yetenekler ve duygusal eğilimler gibi öbür yönlerini de kapsamaktaydı. Zamanla, kıta Avrupası'nda, antropolojinin bu yönleri, etnoloji ve tarihöncesinin incelenmesi gibi özel dalların konusu olmaya başlayınca, terimin anlamı biyolojik yönle sınırlandı. Daha yakın bir geçmişte anglosakson etkisiyle antropoloji, kıta Avrupası'nda da geniş anlamını yeniden kazanmaya yöneldi ve antropolojiyi oluşturan çeşitli dallar da bir nitelemeyle belirtilir oldu: fiziksel ya da biyolojik antropoloji (bu konuyla ilgilenen uluslararası dernek kurucuları tarafından 1967'de *antropobiyoloji* olarak adlandırıldı) ve toplumsal ya da kültürel antropoloji.
Klasik *etnoloji* kavramının yerini daha kapsamlı bir kavram olan *toplumsal ve kültürel antropoloji* kavramının alması, bu insan biliminin, olgular düzeyinde gerçekleştirdiği derin bir evrimi dile getirir. Antropolog için, bundan böyle kavramsal kategori düzeyinde olduğu gibi, grup içindeki bireylerarası ilişkiler düzeyinde de "uygar insan"la "ilkel" arasında bir fark yoktur. (Nitekim "ilkel" sözcüğü, uzmanların sözcük dağarcığında artık görünmez olmuştu.) Sözkonusu farkın adım adım ortadan kaldırılması, yöneldiği nesnesiyle değil de, yöntemiyle (dikotomi) "batılı" düşünceye yakın olan "yaban" denilen düşünce konusundaki genel bir kurama bağlı çalışmalardan (Claude Lévi-Strauss, *Yaban düşünce* [la Pensée Sauvage]) çok, araştırma alanını genişletme girişimlerinin sonucudur. Bu olgular, bir yandan insanoğlunun ve insan grubunun tanımındaki değişikliği, öte yandan da etnografya verilerinin gözlenme ve işlenme yöntemlerindeki değişikliği dile getirir. Böylece, oluşturulan kuramlar düzeyinde olduğu gibi, ruhbilim, pedagoji (Margaret Mead), psikanaliz (Abraham Kardiner), dilbilim (Edward Sapir, Lévi-Strauss) gibi yerinde uygulanan gözlem yöntemleri düzeyinde de, ilerlemelere özellikle bilim dal-

antron

ları arası araştırmaların yol açtığı söylenebilir. Bununla birlikte, toplumsal ve kültürel antropoloji, yakınlaşma eğilimi gösterdiği toplumbilim gibi bir bilim olamadı. araştırmacıların ortak bir sözcük dağarcığı kullandığı alanlar pek az sayıdaydı (akrabalık terimleri terminolojisi); kuramsal sorunlar, bütünlüğü içinde gözlemlenen toplumsal gerçekliğe oranla çok dağınık olarak gelişmekteydi; daha XIX. yy.'dan başlayarak girişilen ciddi monografi çalışmalarının sayısı ne denli kabarık olursa olsun, bunlar, matematik modeller kullanılmasına ve herhangi bir bilimsel genelleştirmeye olanak vermedi. Kısacası, araştırmalar türdeş olmaktan çok uzaktır.

• *Genel kuramlar.* Düşüncelerini, *Argonauts of the Western Pacific*'den (1922) başlayarak ölümünden sonra yayımlanan *A Scientific Theory of Culture* (1944) adlı yapıtına değin bir dizi kitapta açıklamış olan Bronislaw Malinowski, işlevselcilik kuramının kurucusudur. Robert Lowie, her halkın kültürel bütünselliği içinde toplanmış olan öğelerin nedensel bağının ne olduğunu akılsal olarak saptamanın olanaksızlığını ileri sürerek, Malinowski'nin işlevselciliğini en sert biçimde eleştirenlerden biri oldu. Alfred Radcliffe-Brown da, "işlevselci" olarak sınıflandırılmakla birlikte, kültürel olandan çok toplumsal olana önem vererek, toplumbilimle etnolojiyi yaklaştırmaya yönelen akıma bağlandı. Ona göre, antropolojik araştırmanın temel kavramları olan yapı ve işlev, toplumsal grubu inceleme araçlarıdır (*Structure and Function in primitive Society*, 1952).

Lévi-Strauss, yapısalcılığa son derece verimli bir açıklama getirdi: ona göre antropoloji, araştırma yöntemi olarak tarih bilimini yadsımaksızın, tarihinin dışında ve zamana bağlı olmayarak göz önüne alınan tüm insanlığın ortaklaşa temeline bir yaklaşım biçimi, ya da "kolektif bir bilinçdışı"na benzeyen zihinsel yapıların bir çeşit özdeşliğidir. Yöntembilimsel tanımlamanın, bilimle bilim nesnesi arasında karşılıklı bir ilişki kuran bu kuramsal modeli, Lévi-Strauss'a, yapısal dilbilim sağladı. Bu genel kuram, yerinde inceleme yapan etnograflar için saptanmış bulunan amaçları (mesaj iletişimi [dil], kadın alıp-verme [akrabalık ve evlilik], mal ve hizmet alıp-verme [etnolojik iktisat]) yenileme olanağını yarattı. Uygulamada, bu kurama karşı şu eleştiriler yöneltildi: mitlerin incelenmesine dayandırılan bir kültür tarihi nasıl bütünleştirilebilir; toplumsal ve kültürel antropolojinin bu denli gözü yükseklerde bir tanımı, yazar tarafından yalnızca eski toplumlardan alınmış ve çok sınırlı olgular üzerinde yapılmış bir incelemeyle nasıl bağdaştırılabilir? Ne olursa olsun, bu eleştiriler, Claude Levi-Strauss'un görüş açısının tamamlayıcı parçalarıdır.

Lévi-Strauss'a bağlanan Edmund R. Leach, yapılarda iki tür kültürel model ayırt ederek, onun tezlerini daha da ileri götürdü. Bu kültürel modellerden biri, hem yerlinin hem de antropoloğun incelenen kültür üzerine oluşturdukları imge olan kavramsal modeldir. Bu imge ideal bir imgedir ve bu anlamda, gerçekliğin bir tür çarpıtılmasıdır. Öbürüyse, incelemeye konu olan halkın pratiğindeki nicel tasarımların ortalaması olan istatistik modeldir. Lévi-Strauss'un tersine, Leach bir genel kuram (dönüşümler grubu türünden) geliştirmeye yanaşmadı ve modele kesin bir değer vermedi (*Rethinking Anthropology*, 1961; *Lévi-Strauss*, 1970; *Culture and Communication*, 1976).

• *İnceleme konuları.* Dallararası araştırmalar sonucunda ortaya çıkmış olan kısmi kuramlar, antropolojiye bazı yeni konular kazandırdı. Böylece Sapir'in çalışmaları (*Language*, 1921), kültürel davranışlar dil gibi hem simgesel hem de bilinçdışı olduğundan, eğitim süreçlerine önem verdi. Pueblo'lar ve ovalardaki Kızılderililer ile ilgili bir incelemeye dayanan Ruth Benedict, kültürel *pattern* kavramını, yani kendi aralarında uyumlu bir öğeler dizisi kavramını ortaya attı. Bu dizi, etnik grup üyelerinin bütün bu öğeleri kullanmakta gösterdikleri tutarlılık olarak düşünülmeliydi: her kültür, bütün kurumların, tüm toplumsal yaşamın ve bütün bireysel davranışların içine sızan belirli *patternler* tarafından belirginleştiğine göre, antropolojinin incelemesi gereken şey de, işte bu diziydi. Samoalar'ı inceleyen Margaret Mead, kültürel bir pattern'e bağladığı çocukluktan erginliğe geçiş sırasında saptadığı "yeniyetmelik bunalımı"nın yokluğuyla ve kişiliğin oluşması sorunuyla ilgilendi. Kardiner (*The Psychological Frontiers of Society*, 1945) ile Ralph Linton, bu kişilik oluşması sorunu üzerine bir kuram geliştirdiler: bu kurama göre, etnoloji, çocukta yaşamı boyunca sürüp gidecek "temel davranışlar"a yol açan anababa davranışlarının çeşitliliğini saptar. Kardiner'in kuramı, uyarlanma yokluğuna verdiği önem bakımından ilgilendirir antropoloğu: toplum ne denli istikrarsızsa, uyarlanmazlık olayları da o denli sıklık kazanır.

• *Başlıca sorunlar.* Klasik sorunlar bugün yeni bir bakış açısıyla inceleniyor.Radcliffe-Brown'un,özellikle de Lévi-Strauss'un çalışmalarından sonra *totemcilik*, artık bir parçasını oluşturduğu geniş alıp-verme ağına başvurulmadan anlaşılamaz. Aynı biçimde, *mana* da, genel olarak, merkezini oluşturduğu dinsel etkinliklere bağlanmaktadır (Marcel Griaule). Dinle büyü arasındaki ilişkiler, artık birinin öbürünü dışladığı biçiminde düşünülmemektedir (Raymond Firth); Benedict'e göre, dinle büyü, insan düzeyinde, biri "ilişki"yi, öbürüyse "baskı"yı dile getiren iki kutuptur. Büyüyle büyücülük, bugün tedavi özelliği üzerinde duran bir açıklamaya bağlanmaktadır.

Bütünsel bir kuram içine oturtulunca, öbür sorunlar da yeni bir anlam kazanıyor: Marcel Mauss'un, kadın alıp-verme (evlilik) olayında sıkça görülen armağanların karşılıklılığı (yükümlülükler, karşı yükümlülükler) üzerindeki çalışmalarına koşut olarak, bir "doğal olgu" gibi görünen en yakın akrabayla cinsel birleşme yasağı, Lévi-Strauss'a göre ancak "toplumsal olgu" nitelikli bir kuralın tersi olarak açıklanabilir: "anasıyla, kız kardeşiyle ya da kızıyla evlenmeyi yasaklayan bir kural olmaktan çok, anasını, kız kardeşini ya da kızını vermeyi zorunlu kılan bir kuraldır bu. Armağan kuralının ta kendisi"dir.

Yapısalcılık temeli üzerinde Lévi-Strauss, *le Cru et le cuit* (1964) ve *Du miel aux cendres* (1966) adlı yapıtlarında, özellikle mitolojiyi inceledi. Dile karşılaştırmaya dayanan bu incelemesinde, mitolojinin herhangi bir tema'sının, mitolojinin belli temel mekanizmalara göre oluşturduğu bütünsellik içinde aldığı yer göz önüne alınarak anlaşılabileceğini belirtti. Buna göre, her öğenin anlamını ve bu öğeler ile duyusal deneyimin öğeleri (örneğin besinin *tadı* gibi) arasındaki denk düşümleri oluşturan şey, karşıtlıklardır.

Başka araştırmacılar ise dikkatlerini değişme sorunlarına yönelttiler. Böylece, *Custom and Conflict in Africa*'nın (1960) yazarı Max Gluckman, çatışma kavramına özel bir önem verdi. Gluckman'a göre çatışma, toplumun ilk öğesidir; çatışma ortaya çıkarken toplumda karışıklığa yol açar, ama özellikle kurumsal düzeyde, çözümler her zaman araya girer. Demek ki Gluckman'a göre çatışma, grup birliğinin hammaddesini oluşturur. *Sociologie actuelle de l'Afrique noire* (1955) yazarı Georges Balandier de, toplumsal yaşamın merkezi olarak gördüğü *değişme* kavramı üzerinde daha ılımlı biçimde durdu.

Farklı kültürlerin ilişkiye girmesi, özgül koşullarda gerçekleşir. Bundan ötürü, yerinde yapılan gözlemler, kuramcıları, kültürlüleşmenin iki yorumu arasındaki, karşıtlığı hafifletmek zorunda bırakmıştır. Bu karşıtlık, iki kültürün ya "yakınlaşması"na ya da birinin öbürü içinde "yayılması"na ağırlık veren kaba bir ayrıma dayanan yorumlar arasındaki karşıtlıktır.

Hemen hemen yalnızca bir batı bilimi olan antropoloji, çok önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Geleneksel kültürlerin yok olması (halkkırım), yaşadıkları bölgelere sanayi uygarlığının gelmesi nedeniyle, halkların ortadan kalkması (nüfusun yer değiştirmesi, kıyımlar, salgın hastalıklar, alkolizm, vb.), antropolojiyi varlık nedenini yitirme tehlikesiyle değilse de, en azından ereğini değiştirme zorunluluğuyla karşı karşıya getirmiş bulunuyor.

• Türkiye'de antropoloji öğretimine, İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'nde başlandı (1929). Daha sonra Atatürk'ün direktifiyle Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde bir Antropoloji ve etnoloji kürsüsü kuruldu (1935). Başına, Türkiye'de antropoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilen Ord.prof. Şevket Aziz Kansu getirildi. Kansu'nun çabalarıyla kürsü dallara ayrıldı. Fizik antropoloji bölümünün yanı sıra; Ord.prof.Muzaffer Şenyürek başkanlığında Paleoantropoloji (1952); Prof. Kılıç Kökten başkanlığında Prehistorya (1961); Prof. Nermin Erdentuğ başkanlığında Etnoloji kürsüleri kuruldu (1961). Kansu'nun yaptığı Ankara çevresi tarihöncesi araştırmalarından elde edilen malzemenin, Ankara antropoloji enstitüsü laboratuvarlarında değerlendirilmesine çalışıldı.

1959'da İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde sosyal antropoloji dersleri verilmeye başladı. Amerikalı antropolog William Charles Hart yönetiminde Sosyal antropoloji ve etnoloji bölümü oluşturuldu (1960). Uygulamalı bir sosyal antropoloji eğitimini savunan Hart, dersleri uygulamalı seminerlere dönüştürdü. 1962'den başlayarak öğrencileriyle birlikte gecekondu araştırmaları yaptı. Türk toplumuna ilişkin antropolojik malzemenin toplanması için çaba gösterdi.

Elazığ Fırat üniversitesi'nde oluşturulan Antropoloji bölümü, yükseköğrenim kurumlarını yeniden düzenleyen 2809 sayılı yasayla kaldırıldı; öğrenci ve öğretim üyeleri sosyoloji ve halkbilim bölümlerine aktarıldı.

Hacettepe üniversitesi'nde de antropoloji alanında yüksek lisans eğitimi verilmeye başladı.

Antropoloji bilimleri araştırma enstitüsü (Kuruluşu 1962). Ankara Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ndeki dört antropoloji kürsüsünün araştırmalarını organize etmek ve desteklemek üzere kurulmuş enstitü. Milletlerarası antropoloji ve etnoloji bilimleri daimi konseyi'yle işbirliği içindedir. Antropoloji dergisi adlı yıllık bir yayını vardır.

ANTROPOMETRE a. (fr. *anthropomètre*'den) Antropometride kullanılan ve yatay bir sürgü ya da iki sürgü ile bükülmez bir çubuktan oluşan ölçü aleti.

—ANSİKL. Antropometre, çeşitli anatomik noktalardan yere; örneğin kafatasının tepe noktasından yere (boy), ön üst kalça kemiği çıkıntısından yere (bacakların uzunluğu) olan uzaklığı ölçer. Antropometre aynı zamanda iki anatomik nokta arasındaki uzaklığı, örneğin kolun en yüksek noktasında bulunan omuz kemiği çıkıntısı ile en uzun parmağın ucu arasındaki uzaklığı (kolların uzunluğu) da ölçebilir. Bu durumda, iki sürgülü antropometre kullanılır.

ANTROPOMETRİ a. (fr. *anthropométrie*). Adalet alanında ve antropobiyolojide, insan organizmasının ölçülmesi için kullanılan ölçüm tekniklerinin tümü.

—ANSİKL. Fizs. antropol. Canlıya, cesede ya da iskelete uygulanan antropometri, aralarındaki uzaklıkları ve açıları ölçtüğü işaret noktalarını saptar ya da bu saptadığı işaret noktaları düzeyinde, antropometre ve çeşitli pergel ya da özel aygıtlar yardımıyla, çevreleri, genişlikleri ve derinlikleri ölçer. Bedenin ya da organların

ağırlığı gibi kütleleri; kolların ve bacakların taşıdığı su gibi hacimleri ölçmeye de yarar. Sabit basınçlı bir pensle deri ve yağın cilt kıvrımlarının ölçülmesi de bu yolla sağlanır. Bedenin tümü ya da özellikle kafa kesimi ile ilgili olmasına göre somatometri ya da sefalometri altbölümlerine ayrılan bu anatomik antropometriye ek olarak, kas gücü, atardamar basıncı ve kalp-solunum işlevinin çeşitli yanları gibi özellikleri ölçen bir fizyolojik antropometri (dinamometri) de vardır. Kandaki bir maddenin oranı gibi insan organizmasında saptanan her sürekli değişkenin ölçümü de, antropometrik verilerin istatistik inceleme yöntemleri alanına girer.

—Huk. *Adli antropometri*, Alphonse Bertillon'un 1880 yılına doğru, suçluların kimliğini saptamak için bulduğu bir yöntem. Paris emniyet müdürlüğü'nde kimlik saptama servisi şefi olan Bertillon, daha önce bazı bilim adamlarının ve özellikle Quetelet'nin, insan vücudunun bazı ölçülerinin kişiden kişiye çok değişik olmasına karşın insanda, en azından belirli bir yaştan sonra bunların değişmediğini saptamasından hareket ederek, adalet örgütünce sağlanan kişiler üzerinde bazı hassas araçlar yardımıyla *antropometrik eşkâl* diye adlandırılan bir dizi kemik ölçüleri (kafatasının uzunluğu ve genişliği, boy, genişlik vb.) çıkarmayı tasarladı. Bu eşkâli fişlere geçirerek ve bu fişleme için alfabetik sıralama yanında üç bölümlü bir planı temel alan antropometrik bir sınıflandırma da uygulayarak (fişleri önce en güvenilir ölçü olarak görülen kafatası uzunluğuna göre üçe, sonra her bir grubun kafatası genişliğine göre üç alt gruba, bunların her birini sol el orta parmağının uzunluğuna göre üç bölüme, her bölümü sol el serçe parmağının uzunluğuna göre alt bölümlere vb. ayırarak) sabıkalıların kimliklerinin kolay ve çabuk olarak saptanmasını sağladı. *Bertillonage* diye adlandırılan bu sistem bütün dünyaya yayıldı.

Zamanla yetersizlikleri görülen bu yönteme, parmak izlerinin alınmasına ve sınıflandırılmasına dayanan *daktiloskopi** adlı çok daha geliştirilmiş yeni bir yöntem eklendi.

ANTROPOMORF sıf. (fr. *anthropomorphe*). ANTROPOİT'in eş anlamlısı.

ANTROPOMORFİZM a. (fr. *anthropomorphisme*). Fels → İNSANBİÇİMCİLİK.

ANTROPOMORFOLOJİ a. (fr. *anthropomorphologie*). İnsan bedeninin, antropometri ve biyotipoloji açısından incelenmesi.

ANTROPONOZ a. (fr. *anthroponose*; yun. *anthropos*, insan, ve *nosos*, hastalık'tan). İnsana özgü bulaşıcı hastalık (bakterilerden, virüslerden ya da asalaklardan olabilir).

ANTROPONOZOLOJİ a. (fr. *anthroponosologie*). İnsan gruplarının, patoloji açısından incelenmesi.

ANTROPOPLASTİ a. (fr. *anthropoplastie*; yun. *anthropos*, insan, ve *plasma* ya da *plasis*, biçim verme). Paleont. Soyu tükenmiş türlerin, özellikle fosil insansıların, iskelet parçalarından yola çıkarak anatomik yapılarını görünür biçimde yeniden kurma yöntemi. (Kemiklerin bağlanma yüzeylerinden elde edilen bilgilere dayanarak, kasların ve yumuşak bölümlerin tahmin edilen biçimleri ve hacimleri, belli bir sıraya göre belirlenerek biçimlendirilir. Eskiden ciddiyetten uzak olan bu tür girişimler, günümüzde, büyük bir bilimsel ciddiyetle sürdürülmektedir.)

—Adli tıp. *Galvanik antropoplasti*, galvanoplast yöntemiyle kadavraların saklanması ve korunması (tahnit) işlemi.

ANTROPOSANTRİZM a. (fr. *anthropocentirisme*). Fels. → İNSANIÇİNCİLİK.

ANTROPOSOMATOLOJİ a. (fr. *anthroposomatologie*). Antropol. İnsan organizmasının biyolojik işlevlerinin ve biçimindeki çeşitlenmelerin incelenmesi.

ANTROPOTEKNİK a. (fr. *anthropotechnique*). Bir ya da daha çok işlemcinin çalıştığı kumanda ve yönlendirme sistemlerinde, insanla makine arasında kurulabilecek en iyi dengeyi sağlamayı amaçlayan bilim dalı.

◆ sıf. Antropoteknikle ilgili olan.

—ANSİKL. Antropotekniğin amacı insanın zayıf noktalarını (tepki süresi, sınırlı güç, yorgunluk, bezginlik, değişkenlik) göz önüne alarak işlemciye özgü yetilerden (güçlü duyarlık, yapıları ve biçimleri algılama ve tanımlama yatkınlığı, seçme dikkati, seçme belleği, öğrenme uyumu ve yetisi) sağlanabilecek en çok yararın elde edilebileceği kumanda sistemini tasarlamaktır. Antropotekniğin işlerlik kazanabilmesi için, mühendislerin, fizyologların, psikologların, hekimlerin ve ergonomistlerin sıkı işbirliği zorunludur. Bu bilim dalının önemi, yerine getirilecek görevin zorluğuyla (savaş uçağının kumandası) ya da karmaşıklığıyla (hava trafiğinin ayarlanması) orantılıdır.

ANTROPOV (Aleksey Petroviç), rus ressam (Petersburg 1716-*ay. y.* 1795). 1744'den 1750'ye değin, Kışlık saray, Yazlık saray, Çarskoye-Selo ve Peterhof saraylarının dekorasyonuna katıldı. Petro III'ün gerçekçi bir portresini yaptı (1762, Rus müzesi, Leningrad) ve D.G. Levitskiy'i yetiştirdi.

ANTROPOZOFİ a. (fr. *anthroposophie*). Giz. bil. Rudolf Steiner'in ileri sürdüğü öğreti.

—ANSİKL. Antropozofi, Steiner'in, bilimsel yapıtlarını yayımladığı Goethe'den kaynaklanan bir doğa felsefesidir. İsa'nın yeryüzünün ışığı (insanlar için izlenecek yol, doğruluk ve yaşam), Golgotha'nın da dünya tarihinin temel öğesi olduğu konusunda özel bir görüş ileri süren hıristiyan içrekçiliğine de dayanır.

Antropozofi, insanoğlundaki ruhu, dünyadaki ruhla birleştiren bir bilgi yolu olmak iddiasındadır ve insanoğlunun, İdea'yı gerçekliği içinde kavradığında, tanrılarla birleştiğini ileri sürer. Geliştirilmesi ve uygulanması gereken manevi algılama, evrenin en derin ve tümel yasalarını kavrar. Bu yasalar, metafizik ve tanrıbilim alanlarında olduğu kadar, tarımbilim, pedagoji, tıp, sanatlar (plastik sanatlar, müzik, edebiyat, vb.), siyaset (toplumsal üçe bölünme) alanlarında da uygulanacaktır.

Antropozofi, "tinsel bilim" olduğunu söyler. Bu bilimin amacı, kötülüğün iki gücü olan İblis'e ve Ehrimen'e rağmen, insanoğlunun bireysel ve toplumsal evrimini gerçekleştirmektir.

ANTROPOZOOKOR sıf. (fr. *anthropozoochore*; yun. *anthropos*, insan, *zoon*, hayvan, ve *khorein*, yer değiştirmek'ten). Biyol. İnsan ve hayvanların bilmeden yaydıkları bitkiler için kullanılır.

ANTROPOZOOLOJİ a. (fr. *anthropozoologie*). İNSAN PALEONTOLOJİSİ'nin eski eşanlamlısı.

ANTROPOZOONOZ a. (fr. *anthropozoonose*; yun. *anthropos*, insan, *zoon*, hayvan, ve *nosos*, hastalık'tan). İlkel omurgalılarla doğal yoldan insana bulaşan mikroplu (bakteri, virüs, asalak) hastalık. (Terim 1951'de Koegel tarafından önerildi.)

ANTROTOMİ a. (fr. *antrotomie*). Cerr. Highmore antrumunu (çene kemiği sinüsü) ya da şakak kemiği memesi çıkıntısı antrumunu delgiyle delerek yapılan ameliyat. (Sonuncu durumda antrotomi, çoğu zaman bir attiko-antrotomi biçimine girerek antrumun damını genişletir.)

ANTRPARANTEZ be. (fr. *entre parenthèses*). Bu arada; sırası gelmişken; önceki ya da sonrakiyle doğrudan ilgili olmaksızın.

ANTRUM a. Anat. *Highmore antrumu*, çene kemiği sinüsünün eşanlamlısı. || *Mastoit antrumu*, şakak kemiğinin mememsi çıkıntısının içinde bulunan ve orta kulakla bağlantılı olan boşluk. || *Pilor antrumu*, midenin pilor önündeki bölümü.

ANTRUSTİO a. (esk. yüksek alm. *trust*, bağlılık'tan lat. sözc.). Merovenjler döneminde krala özel yeminle bağlanan ve kralın silahlı maiyeti ya da *trustis*'inde yer alan uyruğu. (Gördüğü hizmete karşılık kral tarafından korunurdu. Bu kişisel ilişki, bağımlılığın ilkel biçimini oluşturdu.)

ANTSERANANA, esk. **Diego-Suarez**, Madagaskar'ın kuzey ucunda kent, *Antseranana koyu*'nun güney kıyısında, il merkezi; 45 500 nüf. Askeri liman. Askeri fabrika. Konserve ve bira fabrikaları. -*Antseranana ili*, 43 046 km²; 689 000 nüf.

ANTSİRABÉ, Madagaskar'da kent, adanın orta kesimindeki yüksek bölgede; 33 500 nüf. Kaplıca (sodalı-karbonatlı sular) merkezi ve havası sağlığa yararlı sayfiye yeri. Sigara yapımı. Pamuk işleme. Bira fabrikası.

ANTUN (Ferah), lübnanlı filozof ve yazar (Trablusşam 1874 - Kahire 1922). 1897'de Mısır'a göç etti, 1906'da Amerika'ya gitti. Orada 1907'de el-Câmi'a dergisini kurdu. Mısır'a dönüşünde birçok roman, felsefe denemeleri, oyunlar yayımladı. "Mutezilenin yenilenmesi"nde çok önemli bir rol oynadı ve arap düşüncesine akılcılığı aşıladı (*İbn Rüşd ve felsefetuhu*, İskenderiye, 1908; *Felsefetu Ebî Ca'fer bin Tufeyl üstâzu Muhammed bin Rüşd İl-feylesûf il-azîm*, İskenderiye, 1904).

ANTURİUM a. Bot. Flamingo çiçeğinin bilimsel adı.

ANTWERPEN, Anvers'in hollanda dilinde adı.

ANU, Sümerler'de **An**, Mezopotamya panteonunda gök tanrısı; tüm tanrıların babası ve kralı. Gökte oluşan yaşam suyunun koruyucusuydu. Sümer yazısında tek bir yıldızla belirtiliyordu. Gökte, *Anosmas* denilen yerdeki sarayında oturuyor, oğlu Enlil (hava ve yer tanrısı) ile birlikte dünyayı yönetiyordu. Adı Enlil ve Ea ile birlikte anılıyordu. Özellikle Akkadlar döneminde önem kazanan tanrının kült merkezi, Der kentiydi. Daha sonra oğlu Enlil, yerini alarak tanrıların babası oldu. Anu, gökyüzü krallığını Alalu'dan alan tanrı olarak, Anadolu'da hurrı-hitit panteonunda da yer aldı. *Kumarbi* efsanesi*'nde, Anu'nun Alalu'nun oğlu olan Kumarbi ile yaptığı savaş anlatılır.

ANUAKLAR, Sudan'ın güney kesiminde yaşayan Nilot grubundan halk. Yerleşik düzeni benimsemiş olmalarına ve tarımla geçinmelerine karşın, hayvancılık Anuaklar için önemli bir gelir kaynağıdır. Her yerel topluluğu, egemen bir soy yönetir, bu soyun önderinin siyasal gücü sınırlı, görevleri özellikle simgeseldir; yer tanrısıyla özel bir manevi ilişki içinde olduğuna inanılır. Anuaklar, merkezcilikten uzak, devletsiz bir toplum oluştururlar; şeflik özellikle saygınlığa dayanır.

ANUBHAVA, hindu düşüncesinde aşkın deneyimi ve Mutlak gerçek'in, sezgiye dayanan dolaysız bilgisini belirten sanskritçe sözcük.

ANUBİS, Mısır tanrısı; çakal (ya da köpek) veya çakal başlı bir insan görünümünde betimlenir. Anubis, İsis'in Osiris'i mumyalamasına yardım etti; ölüler tanrısı ve ruhların kılavuzu oldu. Mezarlıkları yönetiyordu. Sonraları İskenderiye'nin Serapis ve İsis tapınmasında yer aldı, Hermes ile özdeşleştirildi ve *Hermanubis* adını aldı.

Anubis
tanrının Luksor'da bulunan oturan heykeli
siyah granitten, İ.Ö. 1400
Ny Carlsberg heykel müzesi, Kopenhag

ANUÇİN (Vsevolod Alekseyeviç), rus coğrafyacı (Petersburg 1913). 1960'ta yazdığı ve 1977'de amerikancaya çevrilen *Theoretical Problems of Geography* adlı kitabında coğrafya biliminin bir bü-

tün olduğunu savundu; böylece Rusya'da o tarihe kadar benimsenen fiziksel coğrafya, ekonomik coğrafya ayırımından vazgeçildi.

ANÛDANE be. (ar. ʿ*anud* ve fars. *âne*' den ʿ*anûdâne*). *Esk.* İnat ederek.

ANUGRAHA, hinduculukta mağfireti belirten sanskritçe sözcük. (Bazı okullar, özellikle *bhakti* okulu, kurtuluşa erişebilmek için Tanrı'nın mağfiretinin [bhagavat] zorunlu olduğunu ilke olarak benimser.)

ANUKİS, mısır tanrıçası. Elephantine yakınlarındaki Sehel adasında, kadın görünümünde bir tanrıça olarak tapınılırdı. Hnum ve Satis ile birlikte bir üçlü oluşturuyordu.

ANULEN a. (fr. *annulene*). Org. kim. Halka biçiminde zincirlenmiş ve *n* sayıda —CH=CH— çift bağından oluşmuş bir sistem içeren $C_{2n}H_{2n}$ hidrokarbonlarının genel adı. (Karbon atomlarının 2*n* sayısına göre " (2*n*) anulen" olarak adlandırılır; benzen (6) anulendir.)

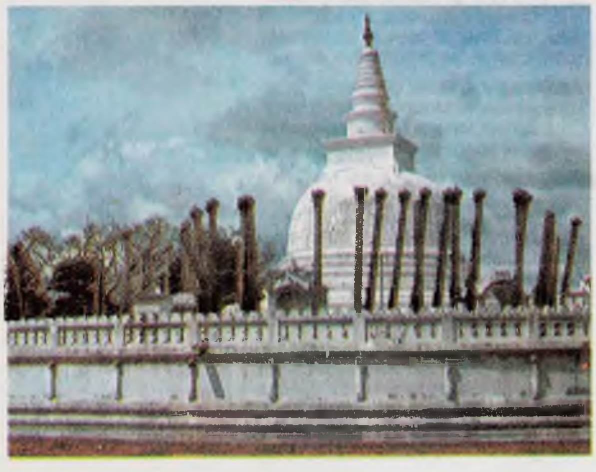
ANUMANA, çıkarım anlamına sanskritçe sözcük; bilginin altı kuralından (*pramana*) ve kaynağından ikincisi. (Anumana, sonucu doğuran bir dizi önermeden oluşur.)

ANUNNAKİ, Mezopotamyalılar'ın yer tanrıları; en eski tanrılar oldukları sanılır; yerlerini yeni İgigi* kuşağı aldı.

ANURA a. Zool. Kurbağaların bilimsel adı.

ANURADHAPURA, Sri Lanka'da kent, adanın Kuzey-Merkez ilinin merkezi; 30 000 nüf. İ.Ö. V. yy.'da seylan kavminin önderi Vicaya'nın soyundan bir kişi tarafından kuruldu ve parlak bir gelişme gösterdi. X. yy.'a kadar Seylan'ın başkenti ve theravada buddhacılığının kalesi oldu. Hindistan'ın güneyinden gelen tamil istilacıları tarafından birçok kez ele geçirilen ya da tehdit edilen kent, XI. yy.'da terk edildi ve yerine yüz kilometre kadar güneyde Polonnaruva kenti kuruldu. Anuradhapura'nın, balta girmemiş sık bir orman içinde kaybolan çok güzel yıkıntıları XIX. yy.'da bulundu ve o dönemden başlayarak kısmen onarıldı. Burası, manastırlar, büyük stupa'lar (dagaba), saraylar, eskiden sarnıç olarak kullanılan havuzlar ve yapay gölcük alanlarından oluşur. Thuparama (İ.Ö. III. yy.), Ruvanvaliseya (İ.Ö. II. yy.), Abhayagiri (İ.Ö. I.yy.) ve Cetavana(İ.Ö. III. yy.) buradaki en ünlü dagaba'lardır. Bunlar kütle olarak öbür yapıların ve kutsal Bodhi ağacının arkasında yükselir: bu ağacın fidanı, geleneğe göre İ.Ö. III.yy.'da dikilmiştir ve Pipal' in (altında, Buddha'nın ermişlere karıştığı ağaç) gerçek bir dalı olduğu söylenir. İlgi çekici arkeoloji müzesi.

Anuradhapura
Buddha'nın bir köprücük kemiğini muhafaza etmek için kral Tissa tarafından yaptırılmış Thuparama stupa'sı İ.Ö. III. yy.

ANURUDDHA, Buddha'nın çevresinde oluşan ilk cemaatin keşişi ve sanıldığına göre üstadının yakın bir yoldaşı.

ANURUDDHA, hintli yazar; klasik sanskritçeyle akraba pali diliyle kaleme aldığı *Abhidammattha-sangaha* başlıklı yapıtını X.yy. dolaylarında yazdı.

ANUS ya da **ANÜS** a.(lat. *anus*, halka). **1.** İnsanda ve hayvanların çoğunda, rektumun ucunda bulunan ve dışkıların dışarı atılmasına yarayan delik. (Eşanl. MAKAT, ŞERÇ.) [Bk. *ansikl.* böl.] — **2.** Cerr. *Yapay anus*, kalın bağırsağın, genellikle sol kasık çukuru hizasında, karın çeperinde deriye ağızlandırılarak, dışkının çıkış yerinin tümüyle değiştirilmesi. (Bu yer değiştirme geçici ya da kalıcı olabilir ve normal bir toplumsal yaşam sürmeyi sağlayabilecek aygıtları gerektirir. Genellikle deriye zarar vermeyen ve ona kendiliğinden yapışan plastik keseler bu amaca en uygun ve en kullanışlı araçlardır.)

—ANSİKL. Anus, hayvanlarda sindirim aygıtının dışarıya açılan art deliğidir (knidlilerde, taraklılarda ve yassı solucanlarda, böyle bir delik olmadığı için sindirim aygıtı kapalı bir kese biçimindedir). Bu delik, besinlerin tek yönde ilerlemesini ve bunların mekanik ve kimyasal parçalanmalarından sonra yıkım ürünlerinin emilmesine olanak verecek biçimde sindirim aygıtının çeşitli bölgelerinin özelleşmesini sağlar. Anus birincil ağızlılarda (protostomia) [omurgasızların çoğu] ikincil olarak, yani ağızdan sonra ortaya çıkar; ikincil ağızlılarda (deuterostomia) [derisidikenliler ve kordalılar] anus, embriyon blastoporundan oluşur. Bu hayvanlarda, adlarından da anlaşılacağı gibi, ağız ikincil olarak gelişecektir.

Omurgalılarda, sindirim borusunun art ucu ve sonbağırsak (proktodeum) farklılaşarak sindirim artıklarının, idrar ürünlerinin ve cinsel hücrelerin atılmasını sağlayan bir dışkılığa dönüşür. Bu nedenle, anusun eşey ve idrar deliklerinin önünde bulunduğu kemikli balıklardan ve özmemelilerden başka omurgalılarda gerçek bir anus yoktur. Özmemelilerde apışarası mahmuzu denilen bir bağdokusu kütlesi, embriyon döneminde, dışkılığı, üstte rektum, altta üro-jenital boşluk olmak üzere ikiye böler. Bu mahmuz dışkılık zarına ulaşınca apışarasını oluşturur, o da arka deliği, yani anusu, erkeğe ve dişiye göre büyük farklılıklar gösteren üro-jenital bölgelerden ayırır.

İnsanda anus 1,5-2 cm uzunlukta, çok genişleyebilen bir kanal oluşturur; apışarasının arkasında, kuyruksokumu kemiğinin önünde, kabaların arasındaki kıvrımın dibine açılır; tüm çevresinde ışınsal biçimde çıkan *ışınsal anus kıvrımcıkları* yer alır. Anus, dışkı maddelerinin tutulmasına yarayan iç ve dış büzgenkasların oluşturduğu çifte kas aygıtıyla çevrilidir. Anusun çevresinde, komşu bölgelerin derisi, sayısız yağ bezi içeren anus kenarını oluşturur. Anusun başlıca hastalıkları çatlaklar, fistüller, apseler, urlar ve basur memeleridir.

ANUŞ TİGİN, Harizmşahlar hanedanının atası (XI.yy.). Büyük Selçuklu sarayındaki türk kölelerden biriydi. Kısa sürede yükselerek taştdar, dolayısıyla Harizm mutasarrıfı oldu. Oğlu Kutbettin Muhammet, Harizmşahlar devletinin temellerini attı.

ANUT sıf. (ar. ʿ*anûd*). *Esk.* İnatçı, dik kafalı, aksi kimse, sürekliliği, değişmezliğiyle vurgulanan şey için kullanılır: *Anut bir adam. "Hepsi bana karşı bir sebat-ı anud izhar ediyorlar "* (Celal Sahir).

ANÜLOSİT a. (fr. *annulocyte*). Hematol. Lam üzerine yayılan kanın incelenmesi sırasında halka biçiminde görülen alyuvar. (Azalmış olan hemoglobin yalnız kenarlarda kaldığından alyuvar böyle görülür.)

ANÜRİ a. (fr. *anurie*). İdrar salgısının azalması, 24 saatte 100 ml'nin altına düşmesi.

—ANSİKL. Anüri idrar torbasında idrarın tutulmasından ya da torbadaki idrarın boşaltılmamasından farklıdır. Çünkü anüride idrar kesesi boştur. Bunun birçok nedeni vardır: travma ya da hastalık sonucu böbreklerin harap olması (mikrop, zehirlenme ya da kan kökenli akut nefrit ve glomerülonefrit), üreterdeki mekanik bir engel (taş ya da basınç). Anüri, sebep olan etmene bağlı olarak acil tedaviyi gerektirir.

ANÜS →ANUS.

ANÜSKOP a. (fr. *anuscope*). Tıp. Anusu muayene etmeye yarayan spekulum.

ANÜSKOPİ a. (fr. *anuscopie*). Anusun ve gödenbağırsağının alt bölümünün anüskopla incelenmesi.

ANVE a. (ar. ʿ*anve*). *Esk.* Zor, zorlama, şiddet.

ANVELOP sıf. Terz. *Anvelop etek*, önden ya da arkadan geniş biçimde evaze, içte kalan eteğin ucunun yan dikişle birleştiği etek. ‖ *Anvelop pli*, oldukça aşağıdan bastırılmış derin düz pli.

ANVERS, flamancası **Antwerpen,** Belçika'da liman kenti. Escaut (Schelde) ırmağının sağ kıyısında, *Anvers ili*'nin merkezi; 476 000 nüf. (1990). Katılması kararlaştırılan 7 komünle (Berchem, Borgerhout, Deurne, Ekeren, Hoboken, Merksem ve Wilrijk) birlikte Anvers'in nüfusu gerçek yerleşme alanında 800 000'i aşar.

• COĞRAFYA. 72 Mt'luk deniz trafiği ve 43 Mt'luk akarsu trafiğiyle Anvers öncelikle Belçika'nın başlıca limanıdır. Hollanda' ya bağlı olan haliç, 80 000 tonu aşkın gemilerin Anvers limanına girmesine olanak vermez. Ama Anvers, sağladığı hizmetlerin niteliğiyle, çok tutulan bir limandır; hizmet verdiği iç kesim, Belçika sınırlarının dışına taşarak Fransa'nın kuzey ve kuzey-doğusuyla Rheinland bölgelerine kadar uzanır. Liman, Escaut'nun sağ kıyısında, kent ile Hollanda sınırı arasında on beş kilometre kadar uzanır (günümüzde sol kıyıya yerleşmektedir). Anvers, iç kesimlere beş otoyol ve üç büyük kanalla (Brüksel ve Charleroi'ya doğru, Ren ve Liège'e doğru 9 000-10 000 tonluk konvoyların ulaşımına elverişlidirler) bağlanır.

Belçika sanayisinin 1/10'i, Anvers yerleşmesinde toplanır. 1960'tan bu yana, geleneksel etkinliklere (elmas yontuculuğu, tersaneler, besin sanayisi), liman kesiminde çoğu amerikan ya da federal alman sermayelerine bağlı olan güçlü sanayi dalları eklenmiştir: Otomobil yapımı, kimya sanayisi (petrol arıtılması, ve petrokimya, mineral kimyası, vb.).

• TARİH. IV.yy.'da ikinci Germanya'ya bağlı bir site olan, 640'ta aziz Amand tarafından hıristiyanlaştırılan, VII. yy. sonu ya da VIII. yy. başında Escaut ırmağının bir adası üzerinde kurulmuş hisarla korunan Anvers, önceleri küçük bir balıkçı kasabasıydı. IX. yy.'da Castrum diye anılan ve Normanlar tarafından yakılıp yıkılan kasaba, X. yy.'da Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'na bağlandı. XIII. yy.'dan başlayarak bir sanayi (kumaş yapımı, ringa konserveciliği), hatta ticaret merkezi (her yıl iki açık fuar) haline geldi. Böylece kent düzeyine yükselen Anvers, 1288'de Brabant düklüğüne bağlandı. Özgür bir imparatorluk kenti olarak belediye kurumlarına kavuşturuldu ve özerkliğini elde etti. 1357'de Anvers'i işgal eden Flandre kontu Louis II de Mâle'ın, eski bir taşıma vergisini yeniden yürürlüğe koyması, ticarete zarar verdi. XV. yy.'da Brugge'nin gerilemesi (Zwin körfezinin kumla dolması; çok sıkı mevzuat), Bourgogne dükleri (1406-1477) ve Habsburglar'ın liberalizmi ve Amerika'nın bulunması sonunda kent uluslararası ticarete açıldı. Tüm dünyada örnek oluşturacak bir menkul değerler borsası kurulması ve modern bankacılık teknikleri (bono, kredi, vb.) kullanılması, Anvers'i Avrupa'nın bir numaralı mali merkezi haline getirdi: önce ingiliz, alman (Fugger, Welser) ve cenevizli, sonra da ispanyol, portekizli tüccar ve ya-

tırımcılar Anvers'e sık sık gelip gittiler; onlara,daha uzun süre Brugge ile iş görecek Hansalılar ve Venedikliler de eklendi. Orta Avrupa'ya gönderilen ingiliz yünlerinin (XV. yy.) ve Kuzey Avrupa'ya gönderilen şap (1491) ve baharatın (1501) aktarma yeri olan Anvers, XVI. yy.'da, Lizbon, Cadiz ve Sevilla'nın Avrupa'dan (tahıl, kereste, bakır ve gümüş, bez, yünlü kumaş, vb.) ve denizaşırı ülkelerden getirttiği ürünlerin (gümüş, boya elde edilen ağaçlar, şeker, baharat, vb.) en önemli antreposu ve dağıtım merkezi haline geldi. İspanya yoluyla Amerika'dan gümüş dışalımının artması sayesinde, kentin zenginliği 1535-1557 arasında doruğa ulaştı. XVI. yy. başında yaklaşık 45 000 olan kent nüfusu 1560'ta 100 000'i aştı. Anvers'in sermaye birikimi, bölge sanayilerinin (Brabant kumaşçılığı, şeker rafinerisi, sabun, cam, çanak çömlek fabrikaları), özellikle de matbaacılığın gelişmesini sağladı; Christophe Plantin'in ünlü matbaalarında basılan kitaplar, kenti hümanizm düşüncesini yayan bir merkez haline getirdi. Ama Din savaşları, 1576 yağması ve 1585 kuşatması sonunda başlayan gerileme, Escaut'nun ağızlarını ulaşıma kapatan Westfalen barış antlaşması ile (1648) daha da hızlandı. Kent, ticaretini yavaş yavaş Amsterdam'a kaptırdı ve nüfusu 50 000'e düştü.

Daha sonra Anvers, çeşitli çarpışmalara hedef oldu: 1792 ve 1794'te Fransızlar'ın eline geçti; 1814'te Carnot tarafından savunuldu; 1832'de yeniden Fransızlar tarafından kuşatıldı. 1814'te Hollanda topraklarına katılan kent, bir gelişme sürecine girdi ve 1830'da yeni Belçika krallığı'nın başlıca limanı haline geldi;Hollanda'nın limana uğrayan gemilerden aldığı geçiş vergisinin kaldırılması (1863) kentin daha da gelişmesini sağladı.

1914'te Anvers müstahkem ordugâhı alman ordularına karşı canlı bir direniş gösterdi ama tüm Birinci Dünya savaşı boyunca alman işgalinde kaldı.

1940-1944 arasında Almanlar tarafından yeniden işgal edildi. 1944-45'te alman VI ve V2'leri tarafından bombalandı; liman tesisleri zarar görmeyen kent, 1944'te ingiliz birlikleri tarafından kurtarıldı.

• GÜZEL SANATLAR. Belçika'nın en büyük dinsel yapısı olan Notre-Dame katedrali, brabant gotik üslubun tipik bir örneğidir. Güney kulesi yarım kalmıştı; kuzey kulesi 1521-1530 arasında D.de Waghemakere tarafından taştan bir külahla örtüldü. XVI. yy.'da yapılan sahın kubbesi çok sayıda başlıksız sütuna dayanır. Rubens'in eserleri (*Çarmıha geriliş, Çarmıhtan indiriliş* ve *Uruç*). XIV.-XVIII. yy. arası vitrayları, XVIII. yy. mobilyaları hep bu katedraldedir. Gotik üsluptaki St-Jacques kilisesi'nin büyük bir bölümü XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde yapıldı; H. ve D. de Waghemakere ile Yaşlı Keldermans burada çalıştılar (güzel barok mobilyalar, tablolar, heykeller).

ANVERS III, Belçika'da il; 2 867 km²; 1 569 000 nüf. Merkezi *Anvers.* Batıda Escaut (Schelde), güneyde Dyle ırmaklarıyla sınırlı olan il, Campine'nin pek engebeli olmayan batı kesimini kaplar. Çevreden kopukluğu ve topraklarının verimsizliği nedeniyle uzun süre fundalıklar ve turbalıklarla örtülü olan il toprakları, XVIII. ve XIX. yy.'larda güzel ormanlarla kaplı, ama hayvancılığın ağır bastığı (il yüzölçümünün üçte ikisini kaplayan otlar değerlendirildi) bir tarım bölgesi oldu. Yakın dönemde güçlü ulaşım eksenleri (Campine kanalları, Albert kanalı, birçok otoyol) oluşturulması sayesinde çevreden kopukluğundan kurtulan Campine'nin, bir yanda denizi, öte yanda Liège ve Almanya arasındaki konumu değerlendirilmeye başlandı. Kurulan ilk sanayi tesisleri, cam fabrikaları (yerel kumları işler), demirsiz metaller metalurjisi (dışardan getirilen filizler sayesinde kurşun, çinko ve bakır) ve nükleer sanayi (Mol) oldu. Hafif sanayiler bir yandan Turnhout çevresinde (dokuma, kimya, elektrikli gereçler sanayileri) öte yandan Geel dolaylarında (telefon gereçleri yapımı, otomobil yapımı)toplandı. Ayrıca, Anvers -Brüksel-Charleroi ekseninin kuzey kesiminde (Anvers'ten Malines'e kadar) ve Nethe ırmağı vadisinde, başka etkinlikler (tersaneler, ağaç işleme, kimya sanayisi vb.) yerleşti.

Anvers
Escaut rıhtımı ve katedral (solda)

Anvers müzeleri *(Başlıca)* KRALİYET GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, flaman okulu resimleri bakımından Avrupa'nın en zengin müzelerinden biridir. Flaman primitiflerinin en parlak yapıtları: Ven der Weyden'in *Yedi dinsel işlem üçkanatlısı*, Van Eyck'in *Bakire Meryem çeşmebaşında*'sı, Memling'in, Bouts'un, Gérard David' in yapıtları burada yer alır. XVI. yy.'dan, Q. Matsys'in, Van Orley'in, Patinir'in yapıtları; XVII. yy.'dan Rubens'in *Çobanların Çocuk İsa'ya hayranlığı* ile *Aziz François'nın son communio*'su, Van Dyck'in portreleri, Jordaens'in *Aile birliği*, vb. gibi yapıtlar burada bulunur. XIX. ve XX. yy. belçika resim okulunun birçok temsilcisi de buradadır (H. Leys, H. De Braekeler, Jacob Smits, Ensor, Permeke...). Yabancı okullardan, italyan ve hollanda yapıtlarıyla Jean Fouquet'nin *Çevreleri meleklerle sarılı Meryem ve Çocuk İsa*'sı bu müzede yer alır. MAYER VAN DEN BERGH müzesi, aynı adlı koleksiyoncunun konağında kurulmuştur ve heykel, minyatür ve flaman resmi koleksiyonlarıyla ünlüdür. Buniar arasında, P.Brueghel'in *Dulla Griet*'si ile *On iki atasözü*'nü sayabiliriz. ULUSAL DENİZCİLİK MÜZESİ, ırmak kıyısındaki eski (XVI. yy.) Steen şatosu'na yerleşmiştir ve batı Avrupa, özellikle de Belçika ve Hollanda denizcilik tarihiyle ilgili belgeler barındırmaktadır. PLANTİN-MORETUS MÜZESİ basımcılıkla ilgili olağanüstü bir müzedir; Christophe Plantin'in 1549'da yerleştiği evde kurulmuştur. RUBENS EVİ, ressamın tablolarını ve ondan kalma anmalıkları içermektedir. ARKEOLOJİ VE UYGULAMALI SANAT MÜZESİ, 1501-1504 arasında yapılan kasaplar loncası yapısında yer alır. FOLKLOR MÜZESİ, flaman halk sanatını sergiler ve XVI. yy. evlerinde kurulmuştur. AÇIK HAVA HEYKEL MÜZESİ, Middelheim parkı'ndadır, çağdaş anıtsal heykelleri sürekli olarak sergilenen bu müzede, heykel bienalleri de düzenlenir.

ANVETEN be. (ar. ᶜ*anveten*). *Esk.* Zorla, şiddet kullanarak.

ANXUR. Tar. coğ. Latium'da kıyı kenti, Volsci halkı tarafından Pontino bataklıklarının güney ucunda kuruldu. İ.Ö. 406'da Romalılar'ın eline geçti, İ.Ö. 329'da bir Roma kolonisi oldu ve adı *Tarracina*'ya çevrildi. Günümüzde, *Terracina.*

ANY, Yeni İmparatorluk döneminde yaşayan mısırlı ahlakçı; yapıtı (Kahire'deki bir papirüste günümüze kalmıştır) bir dinsel yaşam kuralı içermekte, ama aynı zamanda aile ve toplum yaşamı konusunda davranış ilkeleri de vermektedir.

ANYANG, Çin'de kent, Hınan'ın K.'inde, Taihangşan'ın D.'sunda; 388 800 nüf. Demir-çelik tesisi (kömür ve demir yatakları yakınında).

— Arkeol. Çin'in en eski başkentlerinden biridir. İkinci Çin hanedanı Şanglar (İ.Ö. XVI. - XI. yy.) kente yerleşerek burasını İ.Ö. 1345'e doğr. başkent yaptılar. 1889'da, Şiaotun köyündeki kazılarda, Yin'in (günümüzdeki Anyang) kalıntıları ortaya çıkarıldı. Şang hanedanının varlığını doğrulayan, üzeri yazıtlı çok sayıda kemik ve bağa, çin yazısının en eski örnekleri arasında yer alır. 1928'den sonra sistemli bir şekilde yürütülen kazılarda, saray, konut ve döküm atölyeleri kalıntılarının yanı sıra, hükümdarların, çok sayıda köle, hayvan, araba ve atla birlikte gömüldüklerini ortaya koyan bir kral mezarı da bulundu. 1976'da, yağmalanmamış ilk kral mezarının ortaya çıkarılmasıyla, el değmemiş çok sayıda mezar eşyasının (yeşimtaşları, aralarında bilinen en eski ayna örneklerinin bulunduğu eşsiz bir tunç eşya topluluğu) bulunması sayesinde, dönemin tarihi, toplum yapısı, gelenekleri ve dinsel uygulamaları üzerine yepyeni bilgiler elde edildi.

ANYE a. (ar. ᶜ*anye*). *Esk.* Zorluk, sıkıntı, güçlük.

ANYELA a. (fr. *agnella*'dan). Tekst. Kuzu yapağısını andıran ve astar ya da süs olarak kullanılan kıvırcık yünlü kumaş.

ANYİLER → AGNİLER.

ANYON a. (yun. *anion,* yükselen). Fiz. Eksi elektrik yükü taşıyan iyon. (Bir ya da birçok elektron kazanmış atom ya da atom grubudur.)

— Org. kim. *Anyon polimerleşmesi*, büyüyen zincirin etkin bölümünü anyonun oluşturduğu polimerleşme. ‖ *Anyon yerdeğişimi*, bir parçacık içinde, bir anyonun konum değiştirmesi. —Elektron alıcı bir grubun (OR, halojen), molekülün bir noktasından anyon biçiminde koparak bir başka noktasına bağlanması. (Alil konum

değişimi ve Beckmann konum değişımı, anyon yerdeğişimleridir.) [Eşanl. ANYONOTROPİ.]

ANYONOTROPİ a. (fr. *anionotropie*). Org. kim. ANYON* YERDEĞİŞİMİ'nin eşanlamlısı.

ANYTOS, atinalı siyaset adamı (İ.Ö. V. yy. sonu - IV.yy. başı). Zengin bir sepicinin oğluydu; strategos seçildi ve Pylos'un yardımına gönderildi. Fırtınaya tutulunca yardıma yetişemedi ve müstahkem kent teslim oldu (409). Suçlandı, ama serveti sayesinde yargıçları satın alabildi. Theramenes'in dostu olan Anytos, Otuzlar tarafından sürgün edildi ve servetine el kondu. Demokratik restorasyonda etkin bir rol oynadı. Ahlak ve siyaset konularındaki inançları nedeniyle Sokrates'in başlıca suçlayıcısı olduğu anlaşılmaktadır.

ANZ a. (ar. *ʿanz*). *Esk.* Keçi, ceylan; kartal, akbaba gibi hayvanların dişisi.
— Astrol. Oğlak burcu.

ANZAC → ANZAK.

Anzaf kaleleri, Van'da Urartu kaleleri; İspuini (İ.Ö. 830-810) ve *Menua* (İ.Ö. 810-786) zamanında, başkent Tuşpa'nın (Van) ve Urartu yollarının savunması için yaptırıldı. Van ovasını doğudan denetleyen *Aşağı Anzaf*, büyük taşlardan yapılmış küçük bir kaledir. *Yukarı Anzaf* ise düzgün kesme taştan, büyük bir yapıdır.

ANZAK ya da **ANZAC** (*Australian and New Zealand Army Corps*'un kısa yazımı), Birinci Dünya savaşı sırasında İngilizler ile birlikte savaşan avustralyalı ve yeni zelandalı kuvvetler.
—ANSİKL. Gelibolu'da ANZAK kuvvetlerine karşı savaşan türk komutanlardan biri olan Atatürk 1934'te onlar için,"Bu memleketin toprakları üstünde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız, bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır" demiştir. Atatürk'ün bu sözleri, Gelibolu'daki savaşların 70. yıldönümünde Yeni Zelanda başkenti Wellington'da ve Avustralya başkenti Canberra'da dikilecek anıt-kitabelerde türkçe ve ingilizce olarak yer alacaktır. Savaşların 70. yıldönümünde, Gelibolu'da Küçük Arıburnu ile Büyük Arıburnu arasındaki koya da *Anzak koyu* adı verilmiştir.

ANZAN ya da **ANŞAN,** Elam'ın doğu başkenti. Persepolis yakınında, Tel-i Melyen'de ortaya çıkarıldı. İ.Ö. IV. binde kurulan bu kentin adına ilk olarak kral Manıştusu döneminde (İ.Ö.XXIII. yy.) bölgeyi ele geçiren Mezopotamyalılar'dan kalma belgelerde rastlanır. İ.Ö. XIX. yy.'dan başlayarak büyük Elam kralları, "Anzan ve Sus kralı" unvanını aldılar. İlk Pers kralları bölgeye yerleşip Anzan kralı unvanını (en son Keyhüsrev II kullandı) aldıklarında, kent boşaltıldı.

ANZAROT ya da **ANZARUT** a. (fars. *enzerut*, ar. *anzerut*). **1.** Geven cinsinden, sarı çiçekli ve dikenli, çok yıllık bodur çalı. (Bil. a. *Astragalus sarcocolla*; baklagiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin saplarından elde edilen zamk.(Eşanl. KİTRE.) **—3.** *Arg.* Rakı.
—Halk hek. Soğuk suda şişen ve pelteleşen anzarot, çıbanların ve yaraların tedavisinde kullanılır; bazı merhemlerin ve kozmetiklerin bileşimine girer; eczacılıkta pastil ve yumuşatıcı ilaç yapımında, pastacılıkta, sulu boya ve apre yapımında da kullanılır.

ANZAVUR AHMET PAŞA, Kurtuluş savaşı'na karşı bazı ayaklanmaların elebaşısı (? - Biga 1921). Alaydan yetişme jandarma subayı, çerkez beyi. Binbaşıyken emekliye ayrıldı. Biga yöresindeki çiftliğine çekildi. Kurtuluş savaşı sırasında İstanbul hükümetinin buyruğuna girdi. Kuvayı milliyecilere karşı sindirme hareketlerinde bulundu. Üst üste iki ayaklanma düzenledi. Edremit kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'i tuzağa düşürüp öldürttü. Buyruğundaki çerkez eşkıya ile Bursa'ya ve Balıkesir'e saldırısı güç önlendi. Kuvayı milliyeci Çerkez Ethem üzerine yürüyünce bir İngiliz torpidosuyla Karabiga'dan İstanbul'a kaçtı. Padişah Vahidettin tarafından kendisine mirimiranlık rütbesi verilerek İzmit'e mutasarrıf atandı. Kuvayı inzibatiye komutanı olarak Kuvayı milliye'yi dağıtması istendi. Adapazarı civarında yenildi, geri çekilirken yaralandı. Biga'daki evinde, kişisel bir nedenle öldürüldü.

Anzavur ayaklanması, Kurtuluş savaşı'nı engellemek için İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetinin Ahmet Anzavur'a düzenlettirdiği ayaklanmalar (Birincisi: 1 ekim - 25 kasım 1919; ikincisi 16 şubat - 15 nisan 1920). İlk ayaklanma Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı gelişen direnişi ve Balıkesir milli kongresi'nin Kuvayı milliye'yi oluşturmasını önlemek amacıyla İngilizler'in de desteğiyle başlatıldı. Bir çerkez beyi ve emekli jandarma binbaşısı Ahmet Anzavur'un yönettiği ayaklanmada Bandırma, Biga, Gönen, Karacabey halkı Kuvayı milliye'ye karşı kışkırtıldı. Anzavur yöredeki Şah İsmail, Kirmastılı Zafer gibi eşkıyalarla Susurluk'taki kışlayı basıp toplara el koydu. Adamlarıyla Balıkesir'e yürüdü, ancak Balıkesir'de tümen komutanı albay Kâzım (Özalp) emrindeki birlikler Anzavur'a karşı harekete geçti. Yarbay Rahmi komutasındaki 174. Alay da Susurluk'a yöneldi. Demirkapı'da iki ateş arasında kalan Anzavur yenilerek kaçmak zorunda kaldı (16 kasım 1919). Yarbay Rahmi ve Çerkez Ethem birlikleri Anzavur'u izlediler. Bu birlikler arasında işbirliği kurulamadığı için, tüm kuvvetlerini yitiren Anzavur, Manyas'a kaçabildi.

Anzavur'un ikinci ayaklanması iki buçuk ay sonra aynı yörede başladı. Akbaş cephaneliğini basan Köprülülü Hamdi Bey'in Yenice'ye getirdiği silah ve cephaneyi ele geçirmek isteyen Anzavur, yöredeki pomak çeteleriyle birlikte Biga ve çevresine hâkim oldu. Yenice'ye saldırısı karşısında Dramalı Rıza Bey cephaneyi imha etti.(→AKBAŞ ÇEPHANELİĞİ BASKINI.) Bölgeyi denetim altına alan Anzavur üzerine, yarbay Rahmi Bey komutasında gönderilen kuvvetler başarılı olamadı. Çarpışmalarda Rahmi Bey ve Soma milli alayı komutanı Hafız Emin Bey şehit düştüler. Biga'dan sonra Gönen de Anzavur güçlerinin eline geçti. Gönen'i yağmalayan Anzavur Manyas,Mustafakemalpaşa, Karacabey ve Bandırma çevresine egemen oldu. Damat Ferit hükümetince desteklenen, Kuvayı milliye hareketini "padişaha başkaldıran eşkıya" olarak niteleyen Anzavur'a karşı İzmir kuzey cephesi komutanı albay Kâzım (Özalp), yöredeki tüm birlikleri Balıkesir'de topladı. Çerkez Ethem emrine verilen 2 000 kişilik süvari ve piyade birlikleri, 16 nisan 1920 günü Yahyaköy'de yapılan çarpışmada Anzavur birliklerini dağıttı. Anzavur, Karabiga üzerinden İstanbul'a kaçtı. Anzavur yandaşı Gâvur İmam komutasında Balıkesir'e yürüyen 2 000 asi de Parti Pehlivan, Kako Mehmet ve Mehmet Ali Çavuş komutasındaki Kuvayı milliye güçlerince dağıtıldı. İkinci Anzavur ayaklanması da bastırılmış oldu. (→ Kayn.)

ANZENGRUBER (Ludwig), avusturyalı yazar (Viyana 1839 - *ay.y.* 1889). Halk dramları (*Der Pfarrer von Kirchfeld*, 1871), farslar (*Der G'wissenswurm*, 1874) ve köylü yaşamını anlatan romanlar (*Der Schandfleck*, 1876) yazdı.

ANZİEU (Didier), fransız psikanalizcisi (Melun 1923). Fransa psikanaliz derneği'nin kurucularındandır. *Le Groupe et l'inconscient* (1975) adlı kitabında, "grup yanılsaması" kavramını ortaya koydu. Ruhsal örtülmelere ilişkin bir genel kuram ileri sürme girişimine yönelik başka bir araştırması da, geçişsel psikanaliz tekniğine giriş niteliğindeki "kabuk-ben" kavramının kaynağını oluşturdu (1974). En önemli kuramsal katkısı, Freud'un "öz-psikanaliz"ine ilişkin incelemesidir(1959). Bu yapıtını 1975'te *L'Auto-analyse de Freud et la Découverte de la psychanalyse* adıyla baştanbaşa yeniden işledi ve tamamladı.

ANZİLİYA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kapadokia bölgesinde hitit kenti. *Maşathöyük** kazılarında bulunan tabletlere göre, Zile'nin hititçe adıdır. Kentin kurulduğu tepede ilk tunç çağdan Osmanlılar'a uzanan bir yerleşme saptandı.

ANZİN, Nord (Fransa) kantonunun merkezi, Escaut ırmağının sol kıyısında, Valenciennes'in karşısında; 14 874 nüf.

ANZIO, İtalya'da kent, Lazio'da, Roma'nın G.'inde; 28 000 nüf. Balıkçılık limanı. Sayfiye yeri. Ticaret merkezi. Esk. *Antium*. 22 ocak 1944'te, 50 000 ingiliz ve amerikan askeri, Cassino ve Roma arasında Almanlar'ın geri hatlarla bağlantısını kesmek için Anzio yakınında çıkarma yaptı. Ama Truscott'un komuta ettiği bu birlikler dört ay süren çetin çarpışmalardan sonra, kıyıdan ilerlemekte olan V. amerikan ordusuyla ancak 22 mayıs 1944'te birleşebildiler. (→ İTALYA seferi.)

ANZİTENE. Tar. coğ. Doğu Anadolu'da, Elazığ yöresinde bir kent ve bölge adı.

ANZOÁTEGUİ, Venezuela'da eyalet. Orinoco ırmağı ile Antiller denizi arasında; 43 300 km²; 783 300 nüf. (1985). Merkezi *Barcelona*. Petrol yatakları.

ANZUS → PASİFİK KONSEYİ.

AOCİ, Kuzey Kore'nin K.-D. kesiminde kent, madencilik merkezi. Petro-kimya sanayisi.

A.O.H.M. Hematol. ALYUVAR ORTALAMA HEMOGLOBİN MİKTARI*'nın kısaltması.

AOİDOS a. (yun. sözc.). İlk Yunanistan'da, kitara eşliğinde tanrıların ve kahramanların serüvenlerini ve başarılarını okuyan ya da söyleyen şair. (Şair ve okuyucu olan *aoidos*, yalnızca okuyucu olan *rhapsodos*'tan ayrıdır.)

AOMORİ, Japonya'da kent, Honşu adasının kuzey kesiminde, Aomori koyunun kıyısında; 287 813 nüf. (1990). Liman, Honşu ile Hokkaido (Hakodate) adaları arasında bağlantıyı sağlar. — *Aomori ili*, 9 614 km²; 1 530 000 nüf.

AOOS. Tar. coğ. Yunanistan'da ırmak, Epeiros ve Illyria'da; Adriya denizi'ne dökülür. Günümüzde *Viyosa*.

AORİSTOS a. Dilbil. Yunanca fiil çekiminde, sona ermiş bir olayı(yalnızca aoristos ya da sonuç aoristosu), başlangıç aşamasındaki bir olayı (başlama aoristosu ya da girişli aoristos) ya da genel nitelikli bir olayı (geniş zaman aoristosu) bildiren zaman.

AORT a. (fr. *aorte*; yun. *aorte*, damar' dan). Anat. Temiz kanı vücudun her yanına götüren atardamarların ortak kökü; ana atardamar. ‖ *Aort ağzı*, kalbin sol karıncığını aortla birleştiren delik. (Üzerinde, diastol sırasında kanın aorttan karıncığa geri dönmesine engel olan üç "sigmoit" kapakçık bulunur.)
—Böcbil. Böceklerde, doğrudan genel boşluğa açılan sırt damarının ön bölümü.
—Embriyol. ve Zool. *Aort yayı*, omurgalılarda karın aortu ya da getirici solungaç atardamarıyla sırttaki aort kökleri arasında bulunan atardamar bölütü. (İnsanda ATARDAMAR YAYI'nın eşanlamlısı.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Patol. *Aort bozuklukları* (Bk. *ansikl.* böl.). || *Aort darlığı*, karıncığın sistolu sırasında, aort ağzında, kanın geçeceği delik yüzeyinin küçülmesi. (Hem sigmoit kapakçıkların sklerozundan hem de edinsel [romatizmal] ya da doğuştan kireçlenmelerden ileri gelir.) [Bu iki hastalık, darlık halinde bir püskürme suflu, yetmezlik halindeyse, diyastolde bir geri tepme sufluyla belirir ve her ikisi de kalp çalışmasının artmasına neden olur.] || *Aort yetmezliği*, karıncık diyastolu sırasında, sigmoit kapakçıkların yapışıklığı ya da delik olması (Osler hastalığı) yüzünden aort ağzının geriye kan kaçırması.

—Zool. *Aort soğanı*, karıncığın, kapakçıklarla donanmış,çizgili kas telleri içeren ön uzantısı. (Bu, düz kaslardan oluşan ve karın aortunun farklılaşmasından doğan atardamar soğanıyla karıştırılmamalıdır.)

—ANSİKL. Embriyol. ve Zool. Aort yayı, balıklarda ve amfibyum larvalarında solungacı kanla beslemek için kılcal dallara ayrılır. Köpekbalıklarının embriyonlarında aort yayları altı çift halinde oluşur. Erişkinlerinde bunların beş çifti, kemikli balıklarda ve kuyruklu amfibyumlarda dört çifti kalır. Kurbağalarda ve amnioslularda bu sayı üç çifte iner: 3'üncüsü *(karotit yayı)* başı kanla besler; 4'üncüsü (dar anlamda *aort yayı*), aort yayını ya da yaylarını oluşturur; 6'ncısı *(akciğer yayı)*, amfibyumlarda ve sürüngenlerde (timsahlar hariç) kanı tek karıncıktan ya da timsahlarda, kuşlarda ve memelilerde sağ karıncıktan alır, akciğere iletir. 1 no'lu yay salt embriyonda bulunur; 2 no'lu yay yalnız kıkırdak iskeletli balıklarda vardır; 5 no'lu yay kuyruklu amfibyumlarda birkaç bir aort yayı oluşturur.

İnsanda, iki yanlı olarak altı damar biçiminde beliren aort yayları, embriyon gelişiminin 3'üncü ve 6'ncı haftası arasında ortaya çıkar ve sonunda ağızlaşarak atardamar sistemini oluşturur, bu arada içlerinden bir kısmı yok olur.

—Patol. Aort, zonklamalı yüksek bir basınç altında çalıştığından, damar sertliğinin sonuçlarından en çok etkilenen damardır. Bu damarın en önemli özelliği olan esnekliğin yok olması, onun kan akımını düzenleme işlevini bozar. Bu yüzden kan akımının karmaşık olduğu yerlerde damar çeperlerinde kireçlenebilen lezyonlar oluşur. Aortun yapısındaki değişiklikler, aort anevrizmasının başlıca nedenidir. Aort anevrizması, delinme, tromboz ve aort çeperlerinde çözülme gibi karmaşalar yaratabilir. Çeperlerdeki değişiklikler iltihaplı ya da bulaşıcı hastalıklardan da ileri gelebilir (frengi).

Son olarak, aort doğuştan bazı hastalıkları beraberinde getirebilir (darlık, esnek doku bozuklukları). Sigmoit kapakçıklı deliğin doğuştan ya da edinsel hastalıkları da aort patolojisi içinde sayılır.

—Zool. Aort, omurgalılarda, sindirim borusuyla omurga arasında bulunan bir sırt atardamarıdır. Aort yaylarının götürücü dallarından oluşan iki aort kökünün birleşmesinden doğar. Aort kökleri kara omurgalılarında sürekliliğini yitirir, ama kuyruklu amfibyumlarda dört, kurbağalarda ve sürüngenlerde iki aort yayı kalır. Kuşlarda yalnız sağ, memelilerde yalnız sol aort yayı bulunur. *Sırt aortu*, bedenin arka bölgesindeki organlara kan dağıtır ve kuyruk atardamarıyla devam eder.

Ortadaki tek damara *karın aortu* denir; bu damar suda yaşayan omurgalılarda karıncıktan öne doğru ilerler ve birbirini izleyen öbür aort yayı çiftini oluşturur.

Yumuşakçalar ya da eklembacaklılar gibi kapalı kan dolaşımı bulunan hayvanlarda sırt yüreğinden çıkan ortadaki tek damara da, omurgalılarınkine benzetilerek "aort" denir. Kan bu damarda arkadan öne doğru akar.

İnsanda, aort yüreğin sol karıncığından çıkar ve üç bölüt içerir: *aort yayı, inen göğüs aortu* ve *karın aortu*. Aort yayı, yukarı çıkan bölümünden koroner atardamarları verir, geriye ve sola doğru ilerleyen kafa-kol atardamarını, ana karotisi ve sol köprücükaltı atardamarını oluşturur, sonra dördüncü sırt omuru hizasında kıvrılarak inen göğüs aortu adını alır; bu damar omurganın solundan, göğsün arka çeperi boyunca diyaframa kadar uzanır ve bağır dallarını (solukborusu, yemekborusu ve mediastin dalları)ve yan dalları (kaburgalararası dallar) verir. Karın aortu diyaframı geçer, bütün karın organlarına atardamarlar vererek karnın arka çeperi boyunca iner (çölyak, üst mezenter, böbrek, alt mezenter atardamarları). Aort 4. bel omuru hizasında bir de uç dallara ayrılır: sağ ve sol kalça atardamarları ve kuyruksokumu atardamarı.

AORTEKTAZİ (fr. *aortectasie;* yun. *aorte,* damar, ve *ektasis,* genişleme'den). Aortun bir bölümünün genişlemesi.

AORTİT a. (fr. *aortite*). **1.** Aort iltihabı. **—2.** Aortta oluşan lezyonların tümü. (Bu terim, aort orta gömleğinin frengi mikrobu tarafından zarara uğratılmasından ileri gelen ve şankrdan aşağı yukarı yirmi yıl sonra hastalığın üçüncü devresinde ortaya çıkan frengi aortiti için kullanılır.)

AORTOGRAFİ a. (fr. *aortographie*). X ışınlarına saydam olmayan bir maddeyle aortu donuklaştırdıktan sonra yapılan radyografi.

AOSTA *(Valle d')*, İtalya'nın K.-B.'sında yönetim bölgesi, Alp dağlarında; 3 262 km²; 114 300 nüf. Merkezi *Aosta*. İtalya topraklarında fransızca konuşulan dağlık bir bölge olan Valle d'Aosta'ya,1948'den bu yana özel bir yönetim statüsü tanınmıştır.

• COĞRAFYA. Batı ve Orta Alpler'in birleştiği yerde bulunan Valle d'Aosta,Dora Baltea'nın uzun ve derin yarılmış vadisinin baştan sona aştığı yüksek topraklardan (ortalama yükselti 2 000 m'yi aşar) oluşur; Dördüncü Zaman'daki buzul aşındırması, bu bütünü yararak Alpler'i aşan geçitlere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Dağların koruduğu bölge bol güneş alır; yağışlar orta derecededir. Bitki örtüsü katlar halinde, ormanlar yüksek kesimlerde dir.

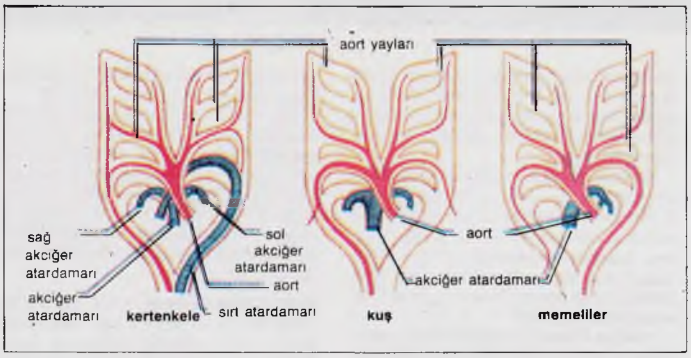
Roma dönemindeki canlılığının tersine, yüzyıllar boyunca içine kapalı yaşayan Valle d'Aosta, yeni etkinlikler gerçekleştirmesiyle, eski zenginliğine kavuştu. Ormanların işletilmesi, hayvancılık (sığır), tarım (tahıl, biraz üzüm, meyve) hâlâ sürdürülmekteyse de, eski önemini yitirmiştir. Buna karşılık, hidroelektrik donatımı ve sanayi (Aosta'da peynir yapımı, bıçkievleri; özel çelikler yapımı; Châtillon'da suni elyaf yapımı vb.) ilerlemiştir. Ama gelişmenin temel nedeni, hızla gelişen turizmdir: Courmayeur, Breuil-Cervinia, Champoluc, Gressoney vb. sayfiye merkezlerinin yanı sıra, Saint-Vincent kumarhanesi, Gran-Paradiso ulusal parkı büyük ölçüde turist çekmekte, ayrıca, Büyük Saint-Bernard ve Mont-Blanc tünellerinden yararlanarak Alpler'i aşan transit turizmden büyük gelir sağlanmaktadır. Aosta kenti, Alp dağlarında gerçek bir merkez haline gelmiştir. Ne var ki, bütün bu gelişmeler, bölgenin kültür özerkliğini ortadan kaldırmakta, italyanlaşma hızla gelişmektedir.(Valle d'Aosta'nın İtalya'ya açılması kesin iktisadi gelişmelere yol açtığından, bölge halkı italyanlaşmaya tepki göstermemektedir.)

• TARİH. Daha İ.Ö. V. yy.'da Keltler'in ve Salassi'lerin yerleştikleri Valle d'Aosta, İ.Ö. 25'te Roma egemenliğini kabul etti. Augustus sonradan bölgenin merkezi haline gelecek olan *Augusta Praetoria*'yı (Aosta) kurdurdu. Burgundlar'ın ve Franklar'ın işgal ettikleri bölge, X. yy.'da Bourgogne krallığı topraklarına katıldı ve Bourgogne sülalesinin son hükümdarı tarafından, feodal bağımlılık belirtisi olarak germen imparatoruna sunuldu (1032).

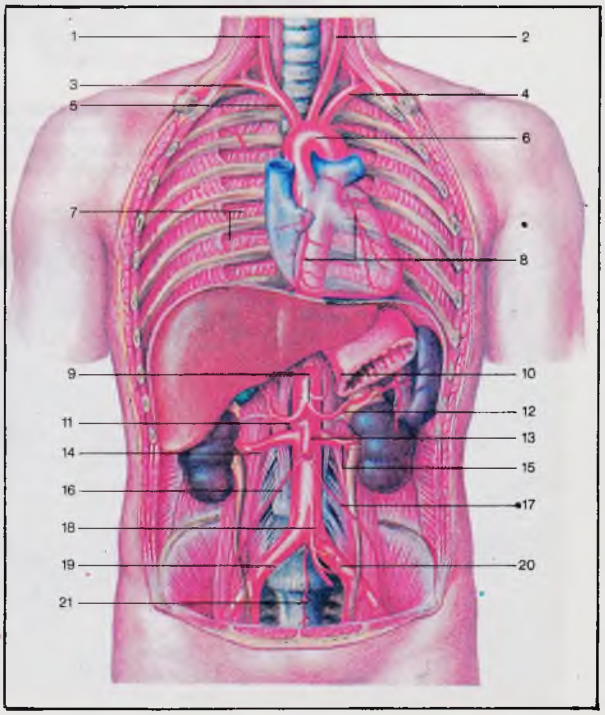
1032-1946 arasında bölge, Fransızlar'ın işgali altında kaldığı 1704-1706 yılları ile Piemonte ile birlikte Fransa İmparatorluğu'na katıldığı 1800-1804 yılları dışında, Savoia'nın yazgısını paylaştı.

Ama Savoia egemenliğinin sürekliliği, fransızca konuşulmasına bağlı bir ayrılıkçı hareketin yerleşmesini engelleyemedi. Ne var ki, Ortaçağ'da ve XVI. yy.'da tanınmış olan yerel özgürlükler (Commi'ler kurulu, üç eyalet meclisi), XVIII. yy.'da Sardinya tacını da giyen Savoia hükümdarları tarafından geri alındı. 1848'de Carlo Alberto'nun hazırlattığı temel statü'yle, Valle d'Aosta rejimi'nin son kalıntıları da ortadan kalktı.

İtalya krallığı kurulunca (1861), Sardin-

aort yayları

aort
1. Sağ ana karotit atardamarı;
2. Sol ana karotit atardamarı;
3. Sağ köprücük altı atardamarı;
4. Sol köprücük altı atardamarı;
5. Kol-baş atardamarı;
6. Aort yayı;
7. Kaburga atardamarları;
8. Koroner atardamarlar;
9. Çölyak atardamarı;
10. Mide koroner atardamarı;
11. Karaciğer atardamarı;
12. Dalak atardamarı;
13. Üst mezenter atardamarı;
14. Sağ böbrek atardamarı;
15. Sol böbrek atardamarı;
16. Sağ atmık kanalı atardamarı;
17. Sol atmık kanalı atardamarı;
18. Alt mezenter atardamarı;
19. Sağ kalça ana atardamarı;
20. Sol kalça ana atardamarı;
21. Kuyruksokumu orta atardamarı;

Valle d'Aosta
Dora Baltea vadisi ve Gran Paradiso kütlesi arasında açık Val Savaranche'tan bir görünüm

ya devletinin iç kesiminde merkezi bir konumda bulunan Valle d'Aosta, bir tür uç eyaleti haline geldi ve Savoia'nın etkisinden çıkarak Piemonte ve İtalya'nın etkisine girdi.

Serbest mübadele sistemi küçük sanayiyi baltalayınca, XIX. ve XX. yy.'lar Valle d'Aosta için genellikle bir bunalım ve yoksulluk dönemi oldu: ayrıca Savoia sülalesi, özellikle de Mussolini (1922-1943), Valle d'Aosta'lıların özerklik isteklerini (önderleri rahip Josep Trèves ile Emile Chanoux'ydu) engelledi.

1945'te Fransa'ya bağlanmayı destekleyen güçlü bir akım geliştiyse de, Müttefikler buna karşı çıktılar: bölgeye nisan ayında giren fransız birliklerinin yerini hemen anglosakson birlikleri aldı; Valle d'Aosta'yı elden çıkarmamaya son derece önem veren italyan hükümetiyse 7 kasım 1945'te bölgeye, geçici özerklik tanıdı. 26 şubat 1948'de çıkarılan anayasayla Valle d'Aosta özerk bölgesi'nin durumu belirlendi.

Bölgedeki bazı toplulukların yeterli bulmadıkları bu özerklik, siyasal partiler arasında çalkantılara yol açtı. 1966'da patlak veren bunalım italyan hükümetinin hakemliğiyle çözüldü. Günümüzde bölgesel partiler (Valle d'Aosta birliği, Valle d'Aosta demokratik birliği), İtalya'daki partiler (başta Komünist parti ve Hıristiyan demokrat parti) kadar etkili değildir.
• EDEBİYAT → İTALYA.

AOSTA, İtalya'da kent, Batı Alpler'de, 583 m yükseltide, Dora Baltea ırmağı kıyısında, Valle d'Aosta özerk bölgesi'nin merkezi; 39 000 nüf. Mont-Blanc ve Büyük Saint-Bernard geçitlerinin çıkışında ticaret ve turizm merkezi. Metalürji.
—Güz. sant. Aosta'da, Augustus dönemine kadar uzandığı sanılan ve aralarında sur kalıntıları, zafer takı, bir forumun yeraltı revakları ve özellikle odeonun (kapalı tiyatro) yer aldığı roma anıtları bulunmaktadır. S. Orso kilisesi'nin, XI. -XVI. yy.'lara ait roman sütun başlıklı kapalı bir avlusu vardır; katedral gotik dönemin sonunda yeniden yapıldı.

Mazhar Apa'nın bir yapıtı

AOSTA hanedanı, İtalya kralı Vittorio Emanuele II'nin üçüncü oğlu olan ve çok kısa bir süre İspanya krallığı da yapan **Aosta** dükü AMEDEO I'den (1845-1890) türeyen hanedan, Savoia hanedanının küçük kolu. —EMANUELE - FİLİBERTO, **Aosta** dükü Amedeo I'in büyük oğlu (Cenova 1869-Torino 1931), Birinci Dünya savaşı sırasında Avusturya ordularına karşı savaştı ve 1926'da mareşal rütbesini aldı. —AMEDEO II, **Aosta** dükü (Torino 1898-Nairobi 1942). Emanuele Filiberto'nun oğlu, 1937'de, Etyopya kral naibi olarak Graziani'nin yerini aldı. Amba Alagi'de İngilizler tarafından yenilgiye uğratıldı (1941), tutsak olarak Nairobi'de öldü. — AIMONE (Torino 1900-Buenos Aires 1948), Spoleto dükü, 1942'den başlayarak **Aosta** dükü, TOMISLAV II adıyla Hırvatistan kralı (1941-1945), alman yanlısı Ante Pavelić hükümeti tarafından çağrıldığı hırvat tahtına hiç oturmadı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Arjantin'e sığındı. —AMEDEO III, **Aosta** dükü, Aimone'nin oğlu, 1943'te Floransa'da doğdu.

AOTES a. Tropikal Amerika'da nemli ormanlarda yaşayan ve böcek ya da meyve yiyerek beslenen ve pek çok değişik sesler çıkarabilen gececi küçük maymun. (Bil.a.*Aotes trivirgatus;* cebidae familyası.)

AOUDAGHOST, eski Gana krallığı'nda kent; kervan konaklama yeri ve ticaret merkeziydi, IX yy.'da Zenaga Berberileri'nin kurduğu kenti 1054'te Murabıtlar yakıp yıktı. İslam dinini benimseyerek, Zenci Afrika ile Kuzey-batı Afrika (Mağrib) arasında ticaret merkezi işlevini sürdürdü. Aoudaghost'un, Moritanya'da Tamşaket'in kuzeyinde yer alan eski Tegdaoust ile aynı kent olduğu sanılmaktadır.

AP, ASSOCIATED PRESS'in kısa yazımı.

AP, Adalet partisi'nin kısa yazılışı. (→ ADALET PARTİSİ.)

APA, Konya'nın, Çumra ilçesi, Dinek bucağına bağlı köy, Çarşamba suyunun Konya ovasına çıktığı yerde, sulama için yapılan toprak dolgu Apa barajı yanında; 1 474 nüf. (1990). PTT.

APA, Paraguay ırmağının kolu, Brezilya'da doğar, aşağı çığırı Brezilya'yı Paraguay'dan ayırır.

APA (Mazhar), türk afişçi ve basımcı (Priştine 1905). Sanayii nefise mektebi'nde (Devlet güzel sanatlar akademisi) bir süre konuk öğrenci olarak öğrenim gördü. Hattat Hamit'e çıraklık etti. 1925'ten sonra klişe işlemeciliğine başladı. Dönemin teknolojisi gereği, doğrudan baskı çinkoları üzerine çalışılan resimler konusunda uzmanlaştı. Yaratıcı çalışmaları yanında, yeni teknolojilere ilgi ve merakı nedeniyle, foto-ofset tekniklerinin Türkiye'ye girmesine ve gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Apa ofset basımevi'ni kurdu (1942).

Apa barajı, Konya'nın Çumra ilçesine bağlı Apa köyünde, Çarşamba suyu üzerinde kurulu baraj. 1962'de işletmeye açıldı. 189 milyon m^3 su toplama hacmi olan barajdan Çumra ovasında 97 000 ha tarım alanının sulamasında yararlanılır.

Apa ofset, İstanbul'da basımevi. Mazhar Apa tarafından kuruldu (1942). Açık adı, *Apa ofset basımevi ve sanayi AŞ.* Basımevinde, ofset basım tekniği Türkiye'de ilk kez ve en gelişmiş biçimiyle uygulandı.

APABHRAMSA a. Orta hindi lehçeleriyle yeni hindi yerli dilleri arasında yer alan çok çeşitli edebiyat dili. (Bükülgen dizgenin bozulması ve ilgeç kullanımıyla belirgin nitelik kazanır. Özellikle cayna etkisi altında kalan dinsel metinler, bu dilin tanınmasını sağlamıştır.)

APACHELER → APAÇİLER.

APAÇIK sıf., be. (*açık*'tan pekiştirilerek). Bir şeyin, bir durumun, bir eylemin çok açık, kolayca anlaşılabilir nitelikte olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Nesini anlamadın, apaçık bir soru yönelttim sana? Durum apaçık ortada. Sonucun böyle olacağı apaçık görünüyordu.*

APAÇIKLIK a. Apaçık olma durumu, apaçık olanın özelliği.
—Fels. Descartes'ta, açık ve seçik bir düşüncenin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Husserl'e göre, şeyin (ya da 'olgu'nun) yalnızca uzaktan ve upuygun olmayan bir biçimde 'görülmek'le kalmadığı, ayrıca kendisini bize doğrudan sunduğu ve dolayısıyla, bu şey konusunda yargı veren öznenin, ona ilişkin içkin bilince sahip olduğu durum. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre, "her bilim, kesin ve apaçık bir bilgidir" (*Aklın idaresi için kurallar* [Regulae ad Directionem İngenii], 2) ve kesinliğin ölçütü, bilimi temelde tanımlayan şeydir; çünkü kesin olmayan her şeyin, bilim dışına atılması gerekir. "Bütün bu söylenenlerden çıkarılması gereken sonuç, yalnızca aritmetik ve geometrinin öğrenilmesi gerektiği değil; ama, hakikatın doğru yolunu arayanların, aritmetikle geometrinin kanıtlamalarındaki kesinliğe ulaşamayacakları hiçbir konu ile uğraşmamaları gerektiğidir" (*Aklın idaresi için kurallar,* 2).
Husserl şöyle yazar: "Her apaçıklıkta, bir şeyin varlığı ya da belirlenimi, o şeyin ya da belirlenimin kendinde kavranır ve bu kavrayış, "şeyin kendisini" kavrayıştır. Buna, sözkonusu varlığın var olduğuna ilişkin mutlak bir kesinlik de eşlik eder ve bu kesinlik, her tür kuşkuyu ortadan kaldıran bir kesinliktir. Ne var ki apaçıklık ilişkili olduğu nesnenin, daha sonra, kuşkulanılan bir nesne durumuna düşmesi olanağını ortadan kaldırmaz. Nitekim varlık dediğimiz şey salt bir dış görünüş olabilir. Duyusal deney, bu konuda birçok örnek vermektedir bize. Apaçıklığın nesnesinin, kuşku nesnesi haline her zaman gelebilmesi ve bu nesnenin *(apaçıklığa rağmen)* var olduğundan kuşkulanılması, eleştirel düşüncenin bize önceden gösterdiği bir gerçektir. Buna karşıt olarak *zorunlu* (apodiktik) *apaçıklık,* genel olarak, apaçık şeylerin ya da "olgular"ın var olduğuna ilişkin bir kesinlik değildir yalnızca; ama aynı zamanda, eleştirel düşünceye, bu şeylerin ve olguların var-olma-

masının hiçbir şekilde kavranılamayacağını kabul ettiren bir kesinliktir. Ve böyle olması dolayısıyla da bu apaçıklık, her kuşkuyu anlamsız bir şey haline getirir. Ayrıca,eleştirel düşüncenin apaçıklığı da, bir zorunlu apaçıklıktır ve dolayısıyla, sözü geçen kavranılmazlığın varlığına ilişkin apaçıklık da, yani apaçık bir zorunlukla verilmiş şeyin var-olmamasının kavranılmazlığı da, zorunlu bir apaçıklıktır" (*Méditations cartésiennes,* 1).

APAÇİLER ya da **APACHELER,** İ.S. 900-1000 arasında ABD'nin kuzey kesiminden güney kesimine inen kızılderili kabilelerine topluca verilen ad. Apaçiler, özellikle, Chiricahualar'ı, San Carloslar'ı, Jicarillalar'ı, Lipanlar'ı, Kiowalar'ı ve Mescalerolar'ı içerir. G.-B. athabasca dil öbeğinden bir dil konuşurlar. New Mexico ve Arizona eyaletleri topraklarında özellikle bizon avcılığıyla geçinirlerdi ve genellikle anasoylu ve anayerli küçük topluluklar halinde toprak ve dallarla çarçabuk kurulmuş evlerde *(hogan)* yaşarlardı. Büyük ovalar'a özgü yaşama biçimlerini korumakla birlikte, Pueblolar ile kurdukları ilişkiler sonucunda yerleşik toplulukların uygarlıklarından bazı özellikleri benimsemişlerdi. Günlük yaşamlarında önemli yer tutan şamanlık, çok sayıda tören usulünü (özellikle ergenliğe giriş ve hastaları iyileştirme törenleri),dansları ve kum üstüne resim yapma (son derece simgesel özelliklidir) geleneğini benimsemelerine yol açmıştı. Reisleri Cochise ve Geronimo'nun (1886) kahramanca direnmelerine karşın beyazlar tarafından büyük ölçüde yok edildiler ve sağ kalanlar boyun eğmek zorunda bırakıldılar.

Apaçiler, günümüzde, özellikle New -Mexico'daki Mescalero rezervinde yaşamaktadır.

APADANA a. Ahemeni krallarının saraylarında, çok sayıda sütunla taşınan kare planlı taç salonu.

Apadana, Buddha döneminde yaşamış 350 aziz ve 40 azizenin yaşam öykülerini içeren, pali dilinde yazılmış kutsal kitaplardan biri.

APAFİ I (Mihály) [1632 Fogaras - 1690], Erdel beyi (1661-1690). Türkler tarafından Erdel beyliğine getirildi; beyliği, Vasvar antlaşması ile Avusturya tarafından da tanındı. Türkler'in Viyana önündeki yenilgisinden (1683) sonra Avusturya'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldı.

APAFİ II (Mihály) [1677-Viyana 1713], Erdel beyi (1690-1697). Apafi I'in oğlu ve ardılı. Babasının ölümü üzerine Avusturya'nın himayesinde bey oldu. Türkler'in desteklediği İmre Thököly ile mücadele etti. 1697'de beylikten ayrılmak zorunda kaldı; Avusturya'nın kendisine bağladığı ödenekle Viyana'da yaşadı.

APAGOGE a. (yun. sözc.). Antik. Atina'da, suçüstü yakalanan kişinin mahkeme önüne çıkarılmak (her yurttaşın buna hakkı vardı) üzere tutuklanması.

APAGOJİ a. (fr. *apagogie;* yun. saçmaya indirgeme anlamında *apagoge'*den). Skolastik ve geleneksel mantıkta, bir önermenin doğruluğunu tanıtmak için değillemesinin (karşıtının) saçma olduğunu gösterme yöntemi.

APAK sıf. (*ak*'tan pekiştirilerek). Aklığı, saflığı, temizliği vurgulamak için kullanılır.

APAK (Hüseyin Rahmi), türk asker ve siyaset adamı (Babaeski 1887-Ankara 1963). Harp okulu'nu bitirdi (1906). Balkan savaşı'nda Vardar ordusunda döğüştü. Harp akademisi'ni bitirdi (1914). Birinci Dünya savaşı'nda Kafkas, Irak ve Filistin cephelerinde savaştı. İngilizler'e tutsak düştü, Malta'ya götürüldü (1917). Salıverilince Anadolu'ya geçti, Kurtuluş savaşı'na katıldı. Süvari alay ve tugay komutanlığı yaptı, Moskova ataşemiliterliğine atandı. Albay rütbesindeyken emekliye ayrıldı (1934). Tekirdağ milletvekili seçildi (1935-1946). Milletvekilliğinden ayrıldı; Lizbon (1946-1949), Bağdat elçiliği (1949-1952) yaptı. Yapıtlarının başlıcaları: *Rus-Leh seferi* (1925), *Felakete doğru* (1932), *İstiklal savaşında grup cephesi nasıl kuruldu* (1942), *Yetmişlik bir subayın hatıraları* (1957), *Türk istiklal harbinde iç ayaklanmalar* (1964).

APAK (Orhan Şeref), türk sporcu, yönetici (İstanbul 1906-Ankara 1973). İstanbul'da Süleymaniye kulübünde oynarken sakatlanarak futbolu bıraktı ve yöneticiliğe başladı. İstanbul bölgesi futbol heyeti reisi oldu (1930). Daha sonra aynı görevi Ankara'da yürüttü. Gençlerbirliği kulübünde uzun yıllar genel kaptan, genel sekreter, genel başkan olarak çalıştı. Üç kez futbol federasyonu başkanlığı yaptı (1952-1954, 1957-1958, 1965-1970). Bu görevi sırasında Türkiye futbol ligleri gerçekleşti. Apak, bir yönetici olarak Türkiye'de genç ve ümit kımların da kurulmasını sağlamakla futbolun gelişmesine önemli katkılarda bulundu.

APALACHEE koyu, ABD'de koy. Meksika körfezinde, Florida'nın yarımada kesiminin K.-B.'sında.

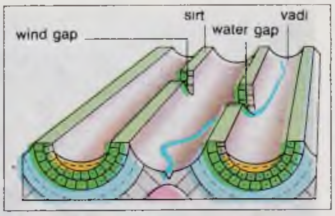
APALACHİOLA, ABD'de ırmak; 180 km. Georgia eyaletinin G.-B. kesiminde Flint ve Chattahoochee ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Florida'nın K.-B.'sını sular ve küçük Apalachiola limanında Meksika körfezine dökülür.

APALAK sıf. *Yörs.* **1.** Tombul, gürbüz bebek, çocuk için kullanılır. **—2.** *Apalak topalak,* tombul, gürbüz; ablak yüzlü.

APALAŞ a. (*Apalaşlar*'ın adından). Jeomorfol. *Apalaş tipi yüzey biçimi,* dirençli kayaçlardan oluşmuş, yükseltisi hemen hemen eşit sırtlarla, bunların arasında daha az dirençli kayaç şeritlerinde açılmış koşut vadilerin almaşmasıyla belirginleşen yüzey biçimi tipi.

— Yerbil. *Apalaş evresi,* Apalaş dağlarında tanımlanmış perm devrinde oluşmuş, Hercynia tektonik evresi (yaklaşık 250 milyon yıl önce). [Eşanl. APALAŞİYEN.]

—ANSİKL. Jeomorfol. Türemiş yapısal şekillerin ortaya çıkması bütünüyle, bir aşınım yüzeyiyle kesilen başkalaşmış ya da tortul kayaç dizilerinde oluşan farklı aşınmanın sonucudur; aşınım yüzeyinin yükselerek yarılmasından sonra oluşan sırt yükseltilerinin birbirini tutması bunun kanıtıdır. Kafes biçimindeki akarsu ağı, dirençsiz kayaçlara uyan boyuna kesimlerle, sürempozisyon nedeniyle yapıya uygunluk göstermeyen enine kesimleri, sırtları kesen ve işlevsel olan *(water gaps)* ya da olmayan *(wind gaps)* boğazlarla birbirine bağlar. Kısmi bir düzleştirme sonucunda, eski yerbiçimlerinin de korunduğu yarı-apalaş tipi bir yüzey biçimi türer. *Yalancı apalaş yüzeybiçimi* terimi farklı dirençteki plütonik ya da volkanik kayaçlarda ortaya çıkan sırtlar ve vadilerden oluşan topografyayı belirtir.

apalaş tipi yüzey biçimi

APALAŞİYEN a. (fr. *appalachien*). Yerbil. APALAŞ* EVRESİ'nin eşanlamlısı.

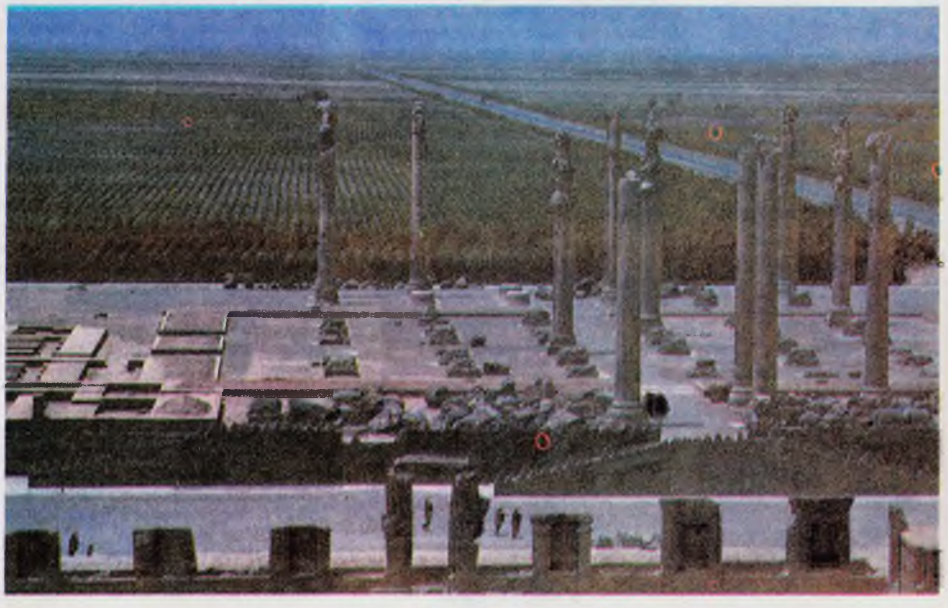
APALAŞLAR, ABD'de sıradağlar; Hudson-Mohawk çöküntüsünden Alabama'nın güney kesimindeki ovalara kadar uzanır. Apalaşlar, K.-D.'da Newfoundland'a (dahil) kadar uzanan Apalaş sisteminin bir bölümünü oluşturur.

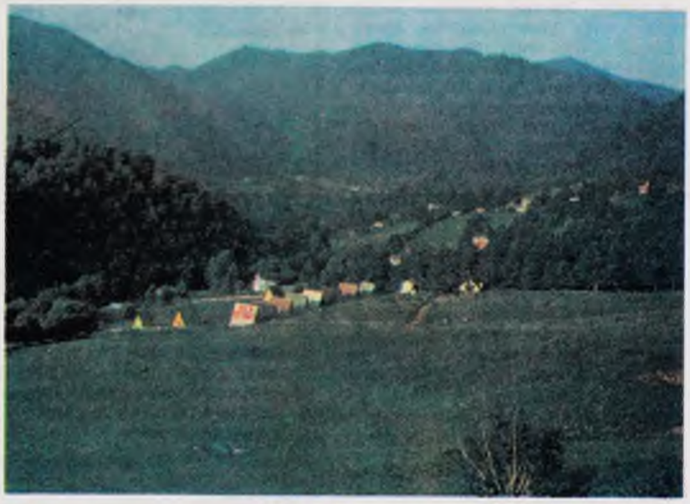
Apalaşlar dört bölgeye ayrılır: 1. G.-D.'da, yükseltisi 200-500 m olan Piedmont platosu, billurlu kayaçlardan oluşur. *Fall Line,* kıyı ovasına doğru bu platonun sınırını belirler. 2. Piedmont'un K.-B.'sında yükselmiş bir billurlu blok olan Blue Ridge' de en yüksek doruklar (Mitchell dağında 2 037 m) yer alır. 3. Blue Ridge bölgesini, sırtlar ve vadiler bölgesi izler; bu kesim, kıvrımlı bir tortul yapı içinde en dirençli kayaçlardan oluşmuş sırtları ve yumuşak kayaçlı, bazıları çok geniş (Yukarı Tennessee ve Great Valley) vadileri içeren Apalaş yüzey şeklinin iyi bir örneğidir. Sırtlar "canlı" *(Water gaps)* ya da ilk sömürgecilere ve ordulara geçiş yolu oluşturmuş "ölü" *(Wind gaps)* akarsu boğazlarıyla yarılmıştır. 4. Belirgin ve aşağı yukarı kesintisiz bir düzey farkı *(Allegheny Front),* Ohio'ya ya da aşağı Büyük göller'e doğru alçalan Apalaş kireçtaşı platolarının (Cumberland platosu, Allegheny platosu) kenarını belirler.

Blue Ridge ve en yüksek sırtlar, topranın verimsizliği ve iklim (çok bol yağışlar), Kuzey Apalaş platolarında, kuzeyde kozalaklılar ormanlarının ve kayın ormanlarının, güneyde meşe ormanlarının varlığını korumasına yol açmıştır. Bu ormanlar, Apalaş dağlarının başlıca gelir kaynaklarından biridir.

Hüseyin Rahmi **Apak**

Orhan Şeref **Apak**
Ergun Hiçyılmaz koleksiyonu

Persepolis'te Dara'nın **apadanası**
ahemeni sanatı

Greensboro ve Knoxville arasındaki **Apalaşlar**'ın güney bölümünden bir görünüm (Kuzey Carolina'nın en batısı)

Vadiler, iki yüzyıldır tarıma açılmıştır ve ekilip biçilmektedir. Vadilerdeki tarımı, genellikle, büyük toprak sahiplerinin ve pamuk işletmecilerinin yerlerinden ettiği çiftçiler başlatmıştır. Güneyde, aşırı nüfus yoğunluğu ve bölgenin çevreden kopukluğu, ilkel bir toplumun, yoksul bir çeşitli tarımın günümüze kadar sürüp gelmesine yol açmış, üstelik bu düşük verimli tarım, toprakların aşınmasına neden olmuştur. Great Valley'in Blue Ridge'in zararına genişlediği kuzey kesimdeyse, alman kökenli çiftçiler Lancaster ve Reading çevresine ileri tekniklerin uygulandığı bir tarımı yerleştirmiştir; bu kesim, günümüzde de zengin (süt ve süt ürünleri, meyve yetiştiriciliği) bir bölgedir. Federal hükümet, *Appalachia*'nın yoksul kesimlerine, tarımın modernleştirilmesi ve kara yolları yapılarak çevreden kopukluğun giderilmesi için yardımda bulunmaktadır.

Apalaşlar ABD'nın en büyük madenkömürü havzasını içerir; kömür havzası, yukarı Tennessee'nin ve Allegheny Front'un B.'sında sıradağı enlemesine olarak boydan boya kaplar. Apalaşlar'daki eyaletler (Kentucky, Pennsylvania, Batı Virginia), ABD'nin bitümlü kömür üretiminin yarısına yakınını sağlar. Antrasit üretimiyse (Pennsylvania) büyük ölçüde gerilemiştir. Yağışların bolluğu sayesinde, Apalaş dağlarının güney kesiminde önemli miktarda hidroelektrik enerji üretilmektedir (yukarı Tennessee'nin düzenlenmesinden [Tennessee Valley Authority] bu yana).

Kömür ve bir zamanlar demir filizi kaynakları başlangıçta demir-çelik sanayisine dayalı olan sanayi merkezlerinin (Birmigham, Wheeling, Pittsburgh, Scranton, Wilkes-Barre) doğmasına yol açmıştır. Yukarı Tennessee'de hidroelektrik ve termik enerji üretimi, birçok yeni sanayinin gelişmesine olanak vermiştir: kimya sanayisi (gübre), metalurji (alüminyum üretimi), atom sanayisi (Oak Ridge'de).

Piedmont bölgesinde, özellikle Kuzey Carolina'da Winston-Salem ve Charlotte çevresinde sanayi hızla gelişmektedir (dokuma, kimya, kereste, metal sanayileri). Fall Line boyunca, çağlayanlardan elde edilen enerjiye dayalı birçok kent (Montgomery, Columbus, Augusta, Colombia, Raleigh, Richmond, hatta Washington) sıralanmaktadır. Atlanta ise, bölgesel bir merkez olması ve demiryollarının ve otoyollarının kavşak noktasında bulunması sayesinde gelişmiştir.

Bu arada, Pennsylvania ve Batı Virginia'da kömür madenlerinin kapatılması ya da madenlerde makine kullanımının artırılması, işsizliğe ve göçe yol açmıştır. Apalaşlar'ın güney kesiminde de büyük bir köyden kente göç olayı gözlenmekte ve bunun sonucunda, tarımın modernleştirilmesini engellemiş olan aşırı nüfus yoğunluğu azalmaktadır.

APAMA, Baktria satraplarından birinin kızı; İ.Ö. 325'te Seleukos I Nikator ile evlendi ve İskender'in ölümünde devleti aralarında paylaşan öteki generallerin aksine kocası onu boşamadı. — Antiokhos Soter ile Stratonike'nin kızı, Kyrene kralı Magas ile evlendi.

APAMEİA. Tar. coğ. Eskiçağ'da Ön Asya'da kurulmuş birkaç kentin adı. En ünlüleri şunlardır: **Apameia Kibotos,** Phrygia ile Pisidia bölgelerinin sınırında, Maiandros'un kaynağında, Kelainai kentinin yanındaki ovada kurulmuştu. Kentin kurucusu Seleukos I Nikator buraya, karısı Apama'nın onuruna *Apameia* adını verdi. Sonradan birleşen Apameia ve Kelainai kentleri, Roma döneminde Convectus Iuridicus'un (gezici mahkeme) toplanma yeriydi (bugün *Dinar*). **—Orontes** (Asi) **kıyısındaki Apameia,** Seleukos I Nikator tarafından genişletildi. Pompeius ve daha sonra Hüsrev I (540) kenti yağmaladı. Roma kalıntıları arasında sütunlu yol, dönemin en güzel örneklerinden biridir. Ayrıca erken hıristiyanlık döneminden, geometrik ya da figüratif mozaiklerle bezeli anıtlar bulunmaktadır (IV. ve VI. yy.'lar). Haçlı seferleri sırasında *Famia* adını alan kent, Antakya prensliğinin başpiskoposluk merkezi oldu; **— Bithynia Apameia'**sı Makedonya kralı Philippos V tarafından ele geçirilip Bithynia kralı Prusias'a armağan edilen Myrleia kentinin yerine kuruldu. Yaklş. İ.Ö. 73'te Lucullus kenti aldı. Augustus zamanında *Colonia Iulia Concordia Apamea*, Ortaçağ'da *Montaneia* adlarıyla anıldı. Kalıntıları Mudanya'nın G.-D.'sundadır.

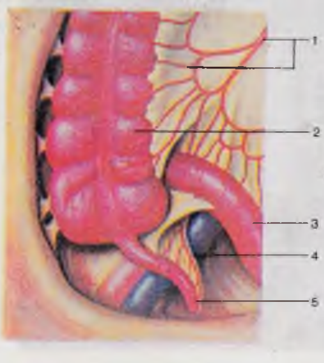
Apameia barışı, Roma'nın, Anthiokhos III karşısında, İ.Ö. 189'da, Magnesia E Pros Spiloi'de kazandığı zaferden sonra, 188 ilkbaharında Apameia-Kibotos'ta imzalanan barış antlaşması. Bu antlaşmayla Antiokhos III, Roma'ya 15 000 talanton, Bergama kralı Eumenes II'ye de 850 talanton ödemek zorunda kaldı. Yine kurmaylarını, aralarında, kaçan Annibal'in de bulunduğu rehineleri, onun tahrip edilen gemilerini Roma'ya bıraktı. Gemilerini Sarpedon burnunun doğusunda tutacağına ve tüm Anadolu'dan vazgeçeceğine söz verdi. Buna karşılık Roma, Anadolu'nun kimi kentlerinin bağımsızlığına dokunmadı, öbürlerini ise Bergama kralı Eumenes'e ve Rodos'a bıraktı. Bergama krallığı'nı Anadolu'nun ilk devleti yapan Apameia barışı, gerçekte hellen devletlerini karşı karşıya getirdi; hiç toprak almayan Roma ise, Anadolu'da egemenlik kurmakla birlikte, yansız bir güç olarak göründü.

APAMİN a. (fr. *apamine*) Org. kim. Arı zehirinin *(Apis mellifica)* nörotoksik ve bazik polipeptidi. (Apamin molekülü, 18 aminoasit molekülünün yoğuşması sonunda elde edilir ve kapalı formülü $C_{79}H_{131}N_{31}O_{24}S_4$'tür.)

APANDİS a. (fr. *appendice*). Anat. Kendisinden büyük bir organa bitişik dar ve uzun eklenti. || *Göğüskemiği apandisi* → GÖĞÜSKEMİĞİ. || *Körbağırsak apandisi*, körbağırsağın körelmiş uzantısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kuyruk apandisi*, KUYRUK'un eşanlamlısı.

—ANSİKL. İnsanda körbağırsak apandısı, incebağırsak-körbağırsak deliğinin 2-3 cm altında bulunur; uzunluğu yaklaşık 8 cm, çapı 4-8 mm arasındadır. Körbağırsağa göre konumu birçok değişiklikler akla getirir; körbağırsak ardında ya da karaciğer altında olması öncelikle apandisit teşhisini ve apandisin ameliyatla alınmasını güçleştirir. Normal konumda apandis sağ ön üst kalça dikeninden göbeğe çekilen bir çizginin orta yerinde, karın çeperine dayanır: buraya *McBurney noktası* denir. Apandis boşluğu, kimi zaman kapakçıklı bir delikle (Gerlach kapakçığı) körbağırsağa açılır; apandisin iç yüzü bademciklerinkine benzer lenfoit bir dokuyla kaplıdır.

insanda körbağırsak apandisi

1. Mezenter damarları
2. Sağ kalınbağırsak
3. İncebağırsağın sonu (ileon)
4. Mezenter apandisi
5. Apandis
6. McBurney noktası

APANDİSEKTOMİ a. (fr. *appendicectomie*). Körbağırsak apandisinin ameliyatla çıkarılması.

—ANSİKL. Apandisektomi sağ kalça ön çukurunda yapılan küçük bir kesiyle gerçekleştirilir; apandis normalde bulunması gereken yerde değilse ya da dışarıya çıkartılması güçlük yaratıyorsa kesiyi büyütmek gerekebilir; o zaman ameliyat uzun ve zorlu olabilir.

APANDİSİT a. Patol. Apandis iltihabı. || *Apandisitini almak*, bir kimseyi bıçakla karnından yaralamak, bıçaklamak (arg.).

—ANSİKL. Apandisit çok sık görülen bir hastalıktır. İki biçimde görülür: akut apandisit ve süreğen apandisit.

Süreğen apandisit, bulantı, kabızlık ve sağ kalça çukurunda ağrı yapar. Sağ kalça çukuru elle bastırıldığında şiddetli ağrı duyulur; ağrının tam duyulduğu yer McBurney noktasıdır. Ama süreğen apandisit, apandise bağlanması güç, aldatıcı klinik belirtilere (başağrısı, kırıklık) bürünebilir. Hastalık ameliyatı gerektirir ve ameliyat genellikle iyi sonuç verir.

Akut apandisit, başlangıçta ateşle birlikte sağ kalça çukurunda ağrı yapar ve kusmaya yol açar. Muayene sırasında, sağ kalça çukurunda çok şiddetli ağrı duyulur ve vücut acıyla kasılır. Böyle bir durum ağır, hatta ölümcül karmaşaların (yaygın karınzarı iltihabı, derin apse, septisemi) ortaya çıkmasını önlemek için vakit geçirmeden ameliyatı gerektirir. Akut apandisit çoğu zaman apandisin normal yerinde bulunmaması nedeniyle (havsalada, körbağırsak arkasında, karaciğer altında, çölyak ortasında) özel belirtiler gösterir; hastanın yaşına göre bebeklerde ve yaşlılarda, teşhis güç olduğu gibi hastalığın başlangıcına göre de akut apandisit yaygın bir karınzarı iltihabı sanılabilir: gebe kadında, apandisit özellikle sağ piyelonefritle karıştırılabileceğinden teşhis daha da güçtür. Akut apandisit teşhisi hemen cerrahi müdahaleyi gerektirir; ameliyatın sonucu büyük ölçüde karınzarı en-

feksiyonunun önemine bağlıdır;ameliyattan sonrakı en önemli tehlike bir bağırsak tıkanmasının ortaya çıkmasıdır.

APANSIZ ya da **APANSIZIN** be. (ar. *ansız, ansızın*'dan pekiştirilerek). Hiç beklenmedik bir zamanda.

APANTELES a. (yun. *a*, yokluk eki, ve *panteles*, tam'dan). Çoğunlukla lahana kelebeğinde asalak yaşayan zarkanatlı böcek. (Tırtılının deri değiştirirken attığı gömleğe birçok sarı kozacık yapışır. Bil. a. *Apanteles glomeratus:* braconidae familyası.)

APAR a. Zool. *Buffon aparı,* tatu türü. (Eşanl. TOLYPEUTES.)

APARAT a. (alm. *apparat*'tan). Aygıt, cihaz.

APARKAT a. (ing. *uppercut; upper,* yukarı, ve *cut,* yumruk'tan). Boksta, bükük kolla, aşağıdan yukarıya doğru atılan yumruk.

APARKHE. Esk. Yun. *Sungu* anlamına gelen yun.sözc.; Atina'nın,eski Atina konfederasyonu'na bağlı sitelerin ödediği vergiden yaklaşık İ.Ö. 446-445'lerden başlayarak, Eleusis tanrıçaları için aldığı 1/60 oranındaki payı belirtir. (Gerçekte amaç, onlara, pers istilası sırasında hasar gören *telesterion*'un yerine daha güzelini yapmaktı.)

APARMAK g.f. **1.** *Yörs. Bir kimseyi, bir şeyi aparmak*, onu kapıp götürmek: *Geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni* (İzzet Molla, XIX. yy.). *Sel geldi, koyunları apardı.* **—2.** *Arg. Bir şeyi aparmak*, onu gizlice almak; çalmak, aşırmak.

APARÖNİ a. (fr. *apareunie*; yun. *a*, yokluk eki, ve *pareunasthai*, yanında yatmak'tan). Kad. hast. Vulva ve döl yolunun doğuştan ya da sonradan olan biçim bozukluğuna bağlı olarak normal çiftleşmenin kesin olanaksızlığı.

APARRİ, Filipinler'de liman, Luzon adasının kuzey kıyısında.

A PARTE a. (ital. sözc.). Bir oyuncunun sahnede, yalnızca seyirciye duyurmak amacıyla söylediği ve öteki oyuncuların duymadığı kabul edilen söz.

APARTHEİD, a (*ayırma, ayrı tutma* anlamında afrikaanca sözc.). Güney Afrika Cumhuriyeti'nde beyaz olmayan halklara uygulanan sistemli ırk ayrımı.
—ANSİKL. Daha 1913'te, yerlilerin mülkiyet hakkı sınırlandı. 1948'de Ulusçu parti'nin yönetime gelmesiyle, apartheid uygulaması büyük ölçüde yoğunlaştırıldı: Ulusçu parti'nin ve beyaz işçi sendikalarının birçoğunun desteklediği, muhalefetin ve birçok dinsel topluluğun karşı çıktığı apartheid 1980'lere kadar Güney Afrika Cumhuriyeti'nin siyasal yapısına egemen olmaya devam etti. Ancak 1985'te, Afrika ulusal Kongresi (ANC) tarafından sürdürülen kampanya ve yoğun dış baskılar sonucu, bütün dünyada oluşan değişimin de etkisiyle, *Immortality Act* yasasındaki ırkçı hükümler kaldırıldı, zencilerin de katılımıyla yeni bir anayasa taslağı hazırlandı (1986), zenci lider Mandela* serbest bırakıldı (1990). Ulusal Parti (NP), Afrikalılar'ın yoğun propogandası sebebiyle, apartheid politikasına dayalı yasama kararlarını iptal etti (30 haziran 1991).

APARTMAN a. (fr. *appartement*, daire). Her katında bir ya da daha çok dairesi bulunan birçok ailenin barınması için yapılmış çok katlı konut.

APAR TOPAR be. **1.** Telaş ve acele ile, çarçabuk: *Haberi alınca apar topar oraya koştum.* **—2.** Zorla, yaka paça: *Adamcağızı apar topar götürmüşler.*

APASA ya da **APAŞA.** Tar. coğ. Hitit yazılı kaynaklarında adı geçen Arzava krallığı'nın merkezi.Kimi arkeologlara göre *Ephesos* kenti.

APASTAMBA, eski Hindistan'da, ayin ve hukuk kitapları yazdığı sanılan yazar. Siyah *Yacurveda*'nın başlıca iki okulundan birinin karşılaştırmalı iki metninin *(Taittiriya-samhita)* onun olduğu söylenir.

APAŞ a. (amer. *Apache,* bir kızılderili kabilesinin adından). Kabadayı, serseri.

◆ sıf. Bu biçimde davranan kimse için kullanılır. *Apaş bir kadın.*

APAŞA → APASA

APATİN, Yugoslavya'da (Voyvodina) kent, Tuna ırmağı kıyısında, Subotica'nın G.-B.'sında; 17 600 nüf.

APATİT a. (fr. *apatite,* yun. *apatan,* yanıltmak'tan [saydamlığı ona değerli bir taş görünümü verdiği için]). Miner. Doğal kalsiyum fosfat; fluor ya da klor içerir ve kemikli dokularda bulunur.
—ANSİKL. Formülü $Ca_5(PO_4)_3$ (F,Cl, OH), yoğunluğu 3,16 ile 3,22 arasında ve sertliği 5 olan apatit, kimi kez püskürme ya da başkalaşım kayaçlarında kristal halinde, kimi kez de toprak halinde bulunur. Heksagonal sistemde kristalleşir. Tarımda kullanılmak üzere çıkartılır.

APATİTİ, Rusya'da kent, Kola yarımadasında, Murmansk'ın G.'inde; 58 000 nüf. Fosfat üretimi.

APATURA a. (yun. *apatan,* aldatmak). Daha çok ormanlarda yaşayan ve yanardönerli mavi ya da mor pırıltılar saçan beyaz benekli, kahverengi kelebek. (Tırtılı söğütgillerde yaşar. *Apatura iris* ve *A. ilia* başlıca türleridir. Nymphalidae familyası.)

apatura

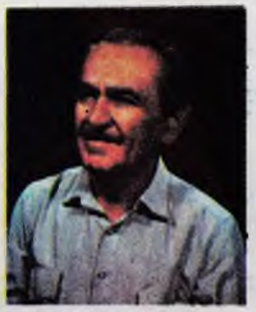
APAYDIN (Zekâi), türk siyaset adamı, yönetici, diplomat (Bosna 1877-İstanbul 1947). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1903), çeşitli yönetim görevlerinde bulundu. Birinci TBMM'ye Adana milletvekili seçildi (1920). Eskişehir İstiklal mahkemesi üyeliğine getirildi. Bir süre adalet bakan vekilliğinde bulundu. Londra konferansında TBMM'yi temsil eden kurulda görev aldı;Lozan barış konferansı'nda türk delegasyonuna danışmanlık yaptı. 1923'te yeniden Adana milletvekili seçildi. İkinci İnönü hükümetinde tarım bakanlığı yaptı (1924). Moskova (1925-1927) büyükelçiliğine atandı. Diyarbakır milletvekili seçildi (1927-1935). Bayındırlık (1930), milli savunma (1930-1935) bakanlığı yaptı. İkinci kez Moskova büyükelçiliğine atandı (1935-1939). Yapıtı: *İdari teşkilat ve ıslahat hakkında tenkidat ve mütalaat* (1906).

APAYDIN (Orhan), türk hukukçu (İstanbul 1926- ay. y. 1986). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1948). İstanbul barosu'na yazılarak avukatlığa başladı (1949). Çeşitli gazetelerde yazılar yazdı. 27 Mayıs hareketinden sonra Yassıada'da yapılan duruşmalarda eski başbakanlardan Adnan Menderes'in avukatlığını yaptı. Siyasal hayata atıldı; Adalet partisi'nden Aydın milletvekilliğine seçildi (1961). Bir yıl sonra Adalet partisi'nden ayrıldı ve bağımsız olarak 1965 yılına kadar milletvekilliğini sürdürdü. Parlamento çalışmaları sırasında grev ve lokavt yasalarının hazırlık çalışmalarına katıldı. Türkiye işçi sendikaları konfederasyonu'nun (Türk-İş) hukuk danışmanlığını yaptı (1965-1969) ve *Türk-İş'in politik yönü* (1969) adlı bir inceleme hazırladı. İstanbul barosu başkanlığına seçildi (1976). 12 Eylül 1980 öncesindeki terör olayları üzerine yazılar yazdı, bu yazıları *Kim öldürüyor? Niçin öldürüyor?* adı altında topladı (1978). Barış derneği kurucuları arasında yer aldığı gerekçesiyle tutuklandı (1982). 22 ay tutuklu kaldı. Savunma görevindeki etkinliklerinden dolayı Uluslararası hukukçular birliği'nin Pierre Cot ödülü'nü kazandı (1982). Paris Vincennes Üniversitesi aynı yıl, Apaydın'a onursal hukuk doktoru unvanı verdi.

Orhan Apaydın

APAYDIN (Talip), türk yazar (Polatlı 1926). Çifteler köy enstitüsü'nü (1943), Hasanoğlan yüksek köy enstitüsü'nü bitirdi (1946). Köy okullarında bir süre öğretmenlik,gezici başöğretmenlik yaptıktan sonra Gazi eğitim enstitüsü müzik bölümü'nün bitirme sınavlarını vererek müzik öğretmeni oldu; emekliye ayrıldı (1979). Köye ait gerçekleri dile getiren, köy kökenli yazarlardandır. (→ KÖY EDEBİYATI.) Babasının köyü Kapılı, kendi yetiştiği Omarlar, görev yaptığı, yaşamlarına tanıklık ettiği Polatlı, Eskişehir, Beypazarı vb. köyleri ona esin kaynağı oldu. Bozkır köylerinin güç yaşama koşullarına, doğasına ait gözlemler *(Bozkırda günler,* 1952), aynı çevreyle ilgili gerçekçi şiirlerden *(Susuzluk,* 1956) sonra yazdığı,köyün, köylünün sorunlarıyla ilgili romanlarıyla tanındı. Köyde tarımın makineleşmesi sürecinde traktörün sağlayabileceği elverişli olanakları, makine-insan ilişkisini *Sarı traktör* (1958) romanında konu edindi. Köyün su sorununu (*Yarbükü,* 1959); köyden göçü, gurbetteki köylülerin dertlerini *(Emmioğlu,* 1961); Köy enstitüleri'nin köye katkılarıyla enstitülere yapılan suçlamaları *(Ortakçılar,* 1974); yoksulluk yüzünden umut bağlanan boş hayalleri *(Define,* 1972); bozuk kentleşmeyi *(Kente indi İdris,* 1981) romanlarında ele aldı. Çeltikten tütüne *(Tütün yorgunu,* 1976 -Madaralı roman ödülü)kadar, köy yaşamının birçok yanlarıyla ilgilendi; az işlenmiş bir konu olarak hayvancılıkla uğraşanların sorunları üzerinde de durdu *(Yoz davar,* 1972). Kurtuluş savaşı ile ilgili iki romanında *(Toz duman içinde,* 1974; *Vatan dediler,* 1981) köylülerin örgütlenişleriyle işbirlikçilerin savaş sonrasında kazandıkları saygınlığa dikkati çekti. Romanlarına konu olan çevreleri ve sorunları, hikâyelerinde *(Ateş düşünce,* 1967; *Öte yakadaki cennet,* 1972; *Koca taş,* 1974; *Yolun kıyısındaki adam,* 1979; *Duvar yazıları,* 1981; *Kökten Ankaralı,* 1981) işlerken okul-öğrenci çevresi, işçi sorunları, öğretmen kıyımı, anarşi olayları gibi güncel konulara da yer verdi. Köy enstitüleriyle ilgili anıları *Karanlığın kuvveti* (1967) kitabındadır. Oyunları ve çocuk romanları da vardır.

Talip Apaydın

APAYDIN (Pertev), türk orkestra yöneticisi (İstanbul 1929). Ortaöğrenim yıllarında Cemal Reşit Rey'den armoni, füg, kontrpuan ve orkestra yönetimi dersleri aldı. İTÜ'de elektrik mühendisliği öğrenimi gördü. İstanbul şehir orkestrası'nın birçok konserinde yöneticilik yaptı. Daha sonra Londra'ya yerleşti. Zaman zaman Türkiye'ye gelip konser yönetmektedir.

APAYDINLIK sıf. Bir yerin çok aydınlık, ışıklı olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Oda apaydınlıktı. Apaydınlık bir gün.*

APAYRI sıf. (*ayrı*'dan pekiştirilerek). Bir şeyin çok başka, benzerlerinden çok değişik olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Bu, apayrı bir sorun.*

APAZ a. Kapalı avuç. (HAPAZ da denir.)
—Denizc. Bordaya dik esen ya da kullanılan rüzgâr yönü. ‖ *Geniş apaz,* yelkenli tekneyi rüzgârı baş omuzluk ile kıç omuzluk arasına alarak kullanma.

◆ sıf. Avuç dolusu: *Bir apaz buğday.*

APAZLAMA a. Apazlama eylemi.
—Denizc. Kemere yönünden gelen rüzgârla yelkenin dolması. ‖ *Apazlama seyri,* yelkenli bir teknenin rüzgârı bordaya olabildiğince dik alarak yaptığı seyir.

APAZLAMAK g.f. *Bir şeyi apazlamak,* onu avuçlamak. (HAPAZLAMAK da denir.)

APEGA, Sparta kralı Nabis'in karısı. Kocası ona benzeyen bir işkence aleti yaptırmıştı. (Otomatın kolları işkence uygulananları demirden sivri uçlarla donatılmış memeler üzerinde eziyordu.)

APEKS a. (lat. *apex,* tepe). Gökbil. GÜNEREK'in eşanlamlısı.
—Tur. *Apeks bilet,* gidiş ve dönüş tarihi bilet kesilirken değiştirilmemek kaydıyla saptanan özel bilet türü.

aphanius

APEL a. (fr. *appel*). Bank. ve Bors. Anonim ortaklıklarda pay sahiplerinden ve katılma taahhüdünde bulunmuş olanlardan sermaye artırımı için yapılan ödeme çağrısı.(Türk Ticaret kanunu'na göre, anonim ortaklıkların kuruluşunda ya da sermaye artırımında dörtte bir sermayesinin peşin olarak yatırılması, kalan bölümünün belli taksitler halinde ödenmesi gerekir. Esas sözleşmede aksine bir hüküm yoksa, bu taksitlerin ödenmesi için, yönetim kurulu tarafından ilan yoluyla yapılan ödeme çağrısına "apel" denilmektedir.)
—Oy. Atılan bir kâğıtla, eşine, oynamasını istediği kâğıdı belirtme.

APEL (Willi), ABD uyruklu Alman müzikbilimci (Konitz 1893-Bloomington 1988). Kreutzer, Fischer ve Martienssen'in öğrencisi. 1936'da ABD'ye yerleşti; Harvard ve İndiana üniversitelerinde ders verdi. Başlıca yapıtları: *Historical Anthology of Music* (Tarihsel müzik antolojisi) [2 cilt, 1946, 1950], *French Secular Music of the Late Fourteenth Century* (Ondördüncü yüzyıl sonunda dindışı fransız müziği) [1950], *Harvard Dictionary of Music* (Harvard müzik sözlüğü) [1944; 2. bas. 1969], *Gregorian Chant* (Gregorius ilahisi) [1958].

APEL (Hans), batı alman siyaset adamı (Hamburg 1932). Dışişleriyle görevli devlet sekreteri (1972), sonra maliye bakanı (1974). 1978'de Leber'in yerine savunma, bakanı oldu; kara kuvvetlerinde birlik sayısının artırılmasını ve makineleşmeyi amaçlayan yapısal bir reform gerçekleştirdi.

APELDOORN, Hollanda'da (Gelderland) kent, İJselmeer'in G.-D.'sunda, 142 000 nüf. Krallık sarayı *Het Loo* (resimler, mobilyalar). Yönetim merkezi. Kimya, kâğıt ve dokuma sanayileri. Elektronik. Sayfiye yeri.

APELLA a. Esk. Yun. Sparta'da halk meclisi. (İlke olarak otuz yaşından yukarı olan yurttaşları kapsıyor ve her ay toplanıyordu. Görevi, kralların ve ephoros'ların kararlarını onaylamak ve hep birlikte ephoros'ları belirlemekle sınırlıydı.)

APELLES, yunanlı ressam (öl. Kos [İstanköy] İ.Ö. IV. yy.). Kolophon ya da Efes doğumludur. Sikyon'da öğrenim gördü. Philippos tarafından çağırıldığı Makedonya sarayında İskender'in arkadaşı ve portre ressamı oldu. Daha sonra Mısır ve Atina'da yaşadı. Yapıtları, ancak Eskiler'in betimlemelerinden bilinmektedir. Efes'te Artemis tapınağı'ndaki *Yıldırımlı İskender, İftira* adlı alegori ve *Köpüklerden doğan Aphrodite* de ona mal edilmiştir.

APENNİN dağları, ital. *Appennino* ya da *Appennini*, İtalya'da sıradağlar. Ülkeyi, Liguria'dan Calabria'ya kadar aşar ve Sicilya'nın kuzey-doğu kesiminde de uzanır.

İtalya yarımadasının omurgasını oluşturan ve yaklaşık 1 500 km boyunca uzanan Apennin dağlarının yakın bir dönemde oluşmuş çok karmaşık bir yapısı vardır; dağoluş hareketleri hâlâ sürmektedir. Apenninler K.'den G.'e doğru birçok kesime ayrılır. Kuzey Apenninler Apua Alpleri'nde ya da Apennin sıradağlarının ekseni boyunca daha yüksektir. Orta Apenninler, geniş kıvrımlarla bölünmüş, kırılmış ve doğuya doğru çarpılmış bir kireçtaşı bloğundan oluşur. Apenninler'in en yüksek doruğu buradadır (Gran Sasso, 2 914 m). Campania-Lucania Apenninleri, marnlı-kumtaşlı oluşukların yaygınlığından ötürü daha çok parçalanmıştır. Crati'nin ötesinde uzanan Calabria Apenninleri, bir dizi billurlu kütleden oluşmuş (Sila, Aspromonte) ayrı bir birimdir.

Apennin dağları

APER (Arrius) → ARRİUS.

APERGHİS (Gheorghios), yunanlı besteci (Atina 1945). 1963'te Paris'e yerleşti; orkestra yönetimi (Pierre Dervaux ile birlikte) ve vurmalı çalgı dersleri aldı. Başlıca yapıtları arasında *Hommage à Jules Verne* (Royan şenliği, 1972); şarkıcı oyuncular, çalgılar ve manyetik bant için *Concerto grosso; Pandaemonium* (1973), Diderot'nun aynı adlı yapıtından *Jacques le Fataliste* (1974) ve Edgar A. Poe'dan *Je vous dis que je suis mort* (1979) adlı operaları anılabilir. Sanatçı, 1976'dan beri Bagnolet'deki ATEM'de (Atelier-Theâtre et Musique) sunucu-yorumcu olarak çalışmaktadır. Bu kurumun Bagnolet halkıyla birlikte sürdürdüğü çalışmalardan, *la Pièce perdue* (1979) gibi çeşitli gösteriler doğmuştur.

APERİTİF a. (fr. *apéritif*). Yemekten önce, genellikle tuzlu çerezle alınan, çoğunlukla damıtık alkollü içki.

APERLAİ. Tar. coğ. G. Anadolu'da, Lykia bölgesinde antik kent; Antalya'nın Kaş ilçesi, merkez bucağına bağlı Kılıçlı köyü K.'inde kalıntıları vardır. Bizans piskoposluk listelerinde *Aprillae* olarak geçer. Surlar, Lykia tipi lahitler başlıca kalıntılardır.

APERTOMETRE a. (fr. *apertomètre*' den). AÇIKLIKÖLÇER'in eşanlamlısı.

APÉRY (Pierre), fransız asıllı türk eczacı (İstanbul 1852 - *ay. y.* 1918). Askeri tıbbiye'nin eczacılık bölümünü bitirdi. İstanbul'da Vélits ve ortaklarının (Vélits et co.) 1850'de kurdukları eczaneyi satın aldı (1874). Biyolojik ve endüstriyel analizler yapan bir de laboratuvar kurdu. Bu laboratuvar, o dönemde İstanbul'un 6. bölgesi olan Beyoğlu'nda besin maddelerinin sağlık yönünden denetimi ile resmen görevlendirildi. Apéry, 1888'de yayımlanmaya başlanan Revue médico-pharmaceutique dergisini yönetti ve başyazarlığını yaptı. Bu dergide yayımladığı yazılar ve eczacılık mesleğinin ilerlemesi için gösterdiği çabalar nedeniyle birçok ülkeden altın madalya ve onur diplomaları aldı. Gazette médicale d'orient, Journal de la société de pharmacie de Constantinople ve Annuaire oriental de médecine et de pharmacie dergilerinde çok sayıda inceleme yazısı yayımlandı.

APERYODİK sıf. (fr. *apériodique*). DÖNEMSİZ'in eşanlamlısı.

APEX a. Mars rahiplerinin ve papazların takkesine takılan, yünle süslenmiş zeytin çubuğu. || Tolgada yelenin takıldığı uç.

Apgar skoru. Çoc. bak. Her biri 0'dan 2'ye kadar değerlendirilen ve yenidoğanın doğum sırasındaki durumunu sayılarla değerlendirmeye yarayan beş ölçütün karşılaştırılması. Adını amerikalı çocuk hekimi Virginia Apgar'dan (doğm.1909) alan Apgar skorunun (1953) beş ölçütü şunlardır: kalp atımlarının sayısı, solunum hareketleri, kas tonusu, uyarılara karşı gösterilen tepki ve çocuğun rengi. Toplam 7'ye eşitse ya da 7'yi aşıyorsa çocuğun özel bir bakıma gereksinimi yok demektir. 7'den aşağıysa kalbi, solunum ve metabolizmayı canlandıracak yöntemlere başvurmak gerekir. Bu skor, yaşantının ilk bir buçuk dakikası ile on dakikası arasında sistematik olarak saptanır.

APHANİPTERA a. Zool. Pireler takımının bilimsel adı.

APHANİSİS a. (yun. sözc.). Psikan. Cinsel isteğin yok oluşunu belirtmek için E. Jones tarafından önerilen kavram.
—ANSİKL. Jones'a göre aphanisis, her iki cinsiyet için de, hadım edilme kompleksinden önceki bir komplekse dayanır. Buna göre, hadım edilme boğuntusu, aphanisisin, hayalgücünden kaynaklanan özel bir dile geliş biçimi olarak ortaya çıkar. Özellikle kadındaki aphanisis, sevilen nesneden ayrı kalma korkusunda kendini gösterir.

APHANİUS a. Tatlı sularda yaşayan kemikli balık. (Türkiye sularında birçok türü yaşar; en yaygın türü *Aphanius fasciatus*' un erkekleri zeytin yeşili ve mavimsi, dişileri gri yeşil ve zebra gibi enine çizgili olur. Dayanıklı bir akvaryum balığıdır. Dişlisazangiller familyası.)

APHANUS a. (yun. *aphanes*, görünmez'den). Ilıman bölgelerde yaşayan, çeşitli renkte, ince gövdeli böcek. (*Aphanus alboacuminatus* ve *A. pini* Avrupa'da, kurak ve sıcak bölgelerde yaygındır, çalıların dibinde yaşar. Lygeidae familyası.)

APHELİNUS a. (yun. *apheles*, basit' ten). Elma ağaçlarına dadanan pamuklu bitle savaşta yararlanmak için Amerika' dan Avrupa'ya getirilen böcek. (Bil. a. *Aphelinus mali*. Zarkanatlılar takımı; chalcididae familyası.)

APHETES a. (ışın saçan anlamında yun. sözc.). Astrol. Ptolemaios'un beş belirleyicilerinden biri; insan ömrü üzerine tahminlerde bulunmayı sağlar.

APHETOHYOİDEA a. Birinci Zaman' da yaşamış, acanthodiformes, arthrodira ve antiarcha takımlarını içeren fosil balıklar sınıfına Watson'un verdiği ad.

APHETOHYOİDEA EVRESİ a. (yun. *aphetos*, serbest, ve *hyoeides*, ipsilon [U] harfi biçiminde olan). Balıkbil. Balıkların evriminde çenesiz evre ile çeneağızlı evre arasındaki ara evre.
—ANSİKL. Aphetohyoidea evresi bütün paleontoloji uzmanlarınca kabul edilmemektedir. Bu evre, ne art solungaç yarığında, ne de ondan sonraki solungaç yayında bir değişiklik olmaksızın, bir solungaç yayının altçene yayına dönüşmesi anlamına gelir. Bu demektir ki, bu solungaç yarığı bütün kalacak, salt sırt bölümüne indirgenmeyecek ve yay (gelecekteki hiyoit yayı) çene yayıyla her türlü bağlantıdan serbest kalacaktır.

APHİDİDAE a. (lat. *aphis*, yaprak biti, ve yun. *eidos*, görünüm'den). Yaprak bitle-

rini kapsayan böcek familyası.

—ANSİKL. Yaprak bitleri, bitkilerin üzerinde kalabalık sürüler halinde yaşar, onların özsuyunu emerek beslenirler. Üremeleri genellikle karmaşık ve devrelidir. Yaz boyunca ortaya çıkan döller, döllenmesiz olarak, doğurarak çoğalırlar ve kanatsızdırlar. Sonbaharda oluşan kanatlı ve eşeyli döller "kış yumurtaları"nı yumurtlarlar. Bu yumurtalardan, ilkbaharda gene doğurarak döllenmesiz üreyecek olan dişiler çıkar. Başlıca cinsleri: *aphis, lachnus, schizoneura, pemphigus.*

APHİDİUS a. Bitki bitlerinde içasalak olan çok küçük böcek. (Zarkanatlılar takımı; braconidae familyası.)

APHİS a. Tarım bitkilerine zararlı pek çok türü içeren toprak bitlerinden önemli bir kısmının bilimsel cins adı.

APNNİTİS LİMNE. Tar. coğ. Manyas gölünün İlkçağ'daki adı. Çevresi özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde yerleşme merkezi oldu.

APHODİUS a. (yun. *aphodos,* dışkı' dan). İnsan ve hayvan dışkılarında yaşayan böcek. (Bütün dünyada yaygın pek çok türü vardır. Kınkanatlılar takımı, scarabeidae familyası.)

Aphorismen zur Lebensweisheit (Yaşama bilgeliği üzerine özdeyişler), Schopenhauer'in 1851'de yayımlanan yapıtı. Filozofa göre, yazgılarımızı farklı kılan şey, üç temel koşula; *ne olduğumuza, neye sahip olduğumuza* ve *neyi temsil ettiğimize* bağlıdır. Mutluluk daha çok, *ne olduğumuza* dayanır:demek ki yüce, iyi dediğimiz şeyler, kişiye bağlı iyi özelliklerdir; öncelikle de, neşe ve sağlıktır. Schopenhauer, bu koşulları inceledikten sonra, mutluluğun biricik kaynağının zekâ olduğunu ve başımıza gelen bütün kötülüklerle çektiğimiz bütün sıkıntıların, *istenç* (irade) diye adlandırdığı şeyden, yani doğamızın tutkulu öğelerinden kaynaklandığını ileri sürer.

APHRODİSİA a. (yun. sözc.). Aphrodite onuruna düzenlenen şenlikler. (Özellikle, Aphrodite'nin en önemli tapınma merkezi olan Paphos'ta [Kıbrıs] yapılırdı.)

APHRODİSİAS → AFRODİSİAS.

APHRODİSİON. Tar. coğ. Kıbrıs adasında antik kent; adanın K. kıyısında, Girne'nin 38 km D.'sundaydı. Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde gelişen kent, arap akınlarından sonra (647) terk edildi.

APHRODİTE a. (öz. a. *Aphrodite*'ten). Yassı gövdeli, çok kıllı, gezgin halkalısolucan. (Sırtı pullarla kaplıdır; gövdesinin yanlarında yanardöner renkte kıl demetleri bulunur. Deniz kıyılarında yarı kuma gömülü halde yaşar ve ölü hayvancıklarla beslenir. Bil. a. *Aphrodite aculeata;* aphroditidae familyası.)

APHRODİTE. Yun. mit. Aşk tanrıçası. Girit'te, Minos döneminden başlayarak, Aphrodite ile aynı özellikleri taşıyan bir tanrıça vardı. Bu tanrıçaya kutsal kuşlar eşlik ederdi. Klasik Aphrodite, Mezopotamya tanrısı Iştar'ın izlerini taşır. İnsanlara şiddetli tutkular esinlendirmek gibi çok büyük bir gücü olan Aphrodite, bir deniz anaforundan doğdu; insan görünümünü alarak, mitolojide, Hephaistos'un sadakatsiz eşi oldu. (→ ANADYOMENE.) Paris'in yargısı Aphrodite'nin, Truva savaşı'na neden olmasına yol açtı. Aineias' ın koruyucusu olan Aphrodite, Romalılar, özellikle de *Julii* ailesi tarafından Venüs adıyla benimsendi. Aphrodite'nin Eros ve Anteros adlarında iki çocuğu vardı.

Aphrodite, Anadolu'da da büyük saygı görmüş, adına kentler, tapınaklar yapılmıştır. Kentlerin en ünlüsü Afrodisias' tır (Geyre). Buradaki ve Knidos'taki Aphrodite tapınakları, tanrıçaya adanan önemli tapınım yerleriydi.

—Güz. sant. Doğu sanatı Aphrodite'yi kimi zaman giyinik, kimi zaman da çıplak olarak gösterir; elleri göğsünün ya da karnının üzerindedir (pişmiş topraktan heykelcikler). İ.Ö. V. yy.'ın sonunda ve IV. yy.'da yunan sanatı, tanrıçanın en ünlü heykellerini yarattı. Bu dönemde sanatçılar, Aphrodite'yi ayakta, çıplak ya da yarı giyinik olarak gösterdiler. Yapıtların asılları çoğunlukla kaybolmuştur; günümüze yalnız, romalı sanatçıların yaptıkları kopyalar ulaşabilmiştir (bunlar Aphrodite ya da Venüs olarak adlandırılır). Bunlardan bazıları şunlardır: Kallimakhos'un *Aphrodite Genitrix'i* (Louvre); Praksiteles'in *Arles Aphroditesi* (Louvre) ve özellikle suya girmek için tümüyle soyunmuş olarak gösterilen *Knidos Aphroditesi* (Vatikan müz., Louvre); Skopas'ın *Capitolino Aphroditesi* (Roma); Lysippos'un *Medici Aphroditesi* (Uffizi). Çömelmiş Aphrodite tipi, Hellenistik dönemde ortaya çıktı (heykelci Doidalses'in *Aphrodite*'si).

APHRODİTOPOLİS ("Aphrodite'nin kenti"). Tar. coğ. Mısır'da, halkı Hathor'a (Aphrodite ile aynı tanrıçadır) tapan birçok siteye Yunanlılar'ın verdikleri ad. Başlıca Aphroditopolis, Yukarı Mısır'da 22. nomosun merkezi olan Per-Hemet. ("İneğin Evi"; günümüzde Atfih kentiydi.)

APHROPHORA a.(yun. *aphros,* köpük, ve *phoros,* taşıyan'dan). Eşkanatlı böcek. (Bazı türleri, anus bezlerinden salgıladıkları bir çeşit köpüğe bürünerek düşmanlarından korunur. *Aphrophora salicina* çeşitli ağaçların yapraklarına, özellikle söğütlerin sürgünlerine zarar verir. Aynı familyadan *Ptyelus spumarius* ya da *Philaenus spumarius* da söğütte ve bazı çam türlerinde zarar yapar.) [Eşkanatlılar takımı; cercopidae familyası.]

APHTONUS a. (yun. *aphthonos,* bol' dan). Çoğunlukla sütleğen, süsen ve yerelması üstünde yaşayan yaprak böceği. (Kınkanatlılar takımı; chrysomelidae familyası.)

APHYA a. Kayabalığını andıran, saydam görünüşlü balık. (Kayabalığıgiller familyası.)

APHYLLOPHORALES a. (yun. *a,* yokluk eki, *phyllon,* yaprak, ve *phoros,* taşıyan'dan). Derimsi, odunsu ya da etli bazitli mantarlar takımı. (Bunlarda himenyum, bitki hızla büyüdüğü sırada oluşur; körpe kısımlar bitkinin uç kesimlerinde yer alır. Clavaria, cantharellus, hydnum ve polyporus gibi mantarlar bu takımdandır.)

APIŞ a. Budun iç tarafı: *Apışlarını açmak.*

—Binc. *Apış oturuşu,* binicinin at üzerinde, tüm ağırlığını vücudunun apış bölgesine verecek biçimde oturması.

APIŞAK → APIŞIK.

APIŞARASI a. **1.** İki bacağın arası: *Bebeğin apışarasına bez koymak. Apışarası kızarmak.* **—2.** *Apışarasında gezmek,* rahatsız edecek kadar bir kimsenin yakınında dolaşmak.

—Anat. Küçük leğenin tabanını oluşturan ve üzerinde dış cinsel organlarla anus bulunan bölge. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kad. doğ. *Apışarası dikimi,* apışarası katlarından bir kısmını tam orta çizgide birbirine yaklaştırarak dikmeyi gerektiren ameliyat. (Eşanl. PERİNEORAFİ.)

—ANSİKL. Küçük leğenin alt deliği, önde iskiyon-pubis kolları, arkada sakro-ilyak bağlarıyla sınırlı ve hemen hemen tamamı üç planda yer alan aponevrozlarla ve kaslarla tıkalıdır.

Erkeğin apışarası önden arkaya doğru, kamışın bağlantı noktasını (buraya üretra girer), erbezi torbalarını, orta kıvrımı ve anusu kapsar.

Kadının apışarası, önden arkaya doğru, vulvayı ve anus kenarını kapsar. Yüzeysel örtü katıyla kas-aponevroz düzlemlerinden başka Bartholin bezlerini ve dikilgen organı da (bızır) içine alır. Vulva ile anus arasında cinsel organların dayanması için esaslı destek oluşturan lifli bir düğüm bulunur: apışarasındaki bu orta düğümün tahribi ya da doğumdan sonra onarılmaması, dölyatağının sarkmasına (prolapsus) neden olur. (Eşanl. PERİNE.)

APIŞIK sıf. *Yörs.* **1.** Doğuştan ayrık bacaklı olan; bacaklarını ayırarak yürüyen kimse için kullanılır. **—2.** Yorgun ya da şaşırıp aciz kalmış kimse için kullanılır. **—3.** *Apışık yürümek,* bacaklarını açarak yürümek. (Değişik yörelerde APIŞAK, APŞAK söyleyişleri de vardır.)

APIŞLIK a. Pantolon, don, şalvar vb. giyeceklerin ağı.

—Binc. Atın, binicinin iki budu arasında bulunan vücut bölümü.

APIŞMAK gçz. f. **1.** Şaşırmak, çaresiz kalmak, ne yapacağını bilememek. **—2.** *Yörs.* Bir kimse ya da hayvan sözkonusuysa, bacaklarını ayırarak çökmek. **—3.** *Yörs.* Yorgunluktan yürüyemez olmak. **—4.** *Apış apış* (yürümek), bacaklarını ayırarak (yürümek) [yörs.]. || *Apışıp kalmak,* birden şaşırmak; donakalmak.

—Esk. sil. *Apışmak,* gezin yanlarındaki dudaklardan söz ederken yumuşak duruma gelmek.

◆ **apıştırmak** ettirg. f. *Yörs. Bir hayvanı apıştırmak,* yormak çöktürmek.

—Denizc. Çifte demir atarken, geminin salma alanını azaltmak ve demirlerin azami tutma gücünü artırmak için demir zincirleri arasında uygun bir açı (30°-120° arasında) oluşturmak.

APIŞTIRMAK → APIŞMAK.

APİ a. (büyük bir olasılıkla bu elmaları Roma'ya götürmüş olan Claudius *Appius*'un adından). *Api elması,* kırmızı ve beyaz, sıkı ve tatlı küçük elma.

APİ, AMERİCAN PETROLEUM İNSTİTUTE' un baş harflerinden oluşan kısaltma, amerikan petrol sanayisi mesleki birliği. Bir gerecin adının önüne gelen APİ kısaltması, bu gerecin sözkonusu kuruluşun normlarına uygun olduğunu gösterir. Ham petrolün yoğunluğu APİ derecesiyle belirtilir. APİ dereceleri, yoğunluğu 1,076'ya eşit olan 0'dan, yoğunluğu 0,611'e eşit olan 100'e değin uzanır.

'APİ, Himalaya dağlarında doruk, Nepal'in batı kesiminde; 7 132 m. Api'ye ilk olarak 1954'te italyan dağcılar tırmanmışlardır.

APİA, Samoa adalarının başkenti ve limanı. Upolu adasının kuzey kıyısında; 32 200 nüf.

APİANUS (Peter BIENEWITZ ya da BENNEWITZ, **Petrus** — denir), alman matematikçi, coğrafyacı ve gökbilimci (Leisnig, Saksonya, 1495 - İngolstadt 1552). Gökbilim haritalarıyla ve değerli yapıtlarıyla ünlendi. Birçok kuyrukluyıldızı, özellikle 1531'de ünlü Halley* kuyrukluyıldızını gözlemledi. Boylamların, Ay'ın devinimlerini inceleyerek belirlenmesini ilk önerenlerden biri oldu; *Cosmographia* adlı yapıtında (1524) bu konuya da değindi.

Aphrodite'nin doğuşu
"Ludovisi üçkanatlısı"nın merkezi panosu
mermer alçak kabartma, ion sanatı
İ.Ö. 470-450'ye doğr.
Terme müzesi, Roma

üç kollu şamdan- **aplik** yaprak süslemeli yaldızlı bronz Louis XV üslubu *özel kol.*

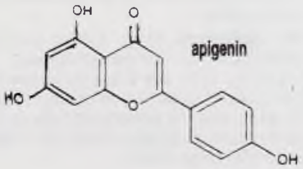
ağzında çiçek bulunan bir kadın başından yapılmış elektrikli tunç **aplik** G.de Kerveguen'in yapıtı Art nouveau, 1900 *özel kol.*

APİCİUS, üç romalı gastronomun adı. Birisi Sulla döneminde yaşadı (çağdaşlarının anlattıkları yalnızca obur olduğunu gösterir), öbürü Tiberius döneminde, üçüncüsüyse Traianus döneminde yaşadı (istiridyeleri muhafaza etmek için bir yöntem buldu). En tanınmışı, Plinius, Seneca ve Tacitus tarafından anılan ikincisiydi; **Marcus Gavius Apicius** adındaki bu gastronom (doğm. İ.Ö. 25'e doğr.) büyük bir gezgindi. Alışılmamış (flamankuşu dilleri, domuz memeleri) ya da bugünkü biçimiyle hazırlanan (domuz sucuğu, yahni) birçok yemek tarifinin dökümü niteliğindeki *De re coquinaria libri decem*'in yazarı olarak bilinir.

APİDAE a. Zool. Arıgiller familyasının bilimsel adı.

APİDOLOJİ a. (fr. *apidologie*). Zool. ARIBİLİM'in eşanlamlısı.

APİGENİN a. (fr. *apigénine*'den).Org. kim. Formülü $C_{15}H_{10}O_5$ olan ve flavondan türeyen, soluk sarı renkli boyarmadde; heterozit biçiminde, özellikle köpekpapatyası ve maydanozda bulunur.

APİKO a. (ital. *a picco*, düşey olarak). Denizc. Demirini vira eden bir gemide, zincirin boşu alındıktan sonra suda kalan bölümünün derinliğine eşit olduğu, demirin dipten kurtulduğu an. (Yelkenli gemiler demir kaldırırken zincir bu duruma geldiğinde ırgatı abosa ederek yelken kaldırır ve geminin pruvasını istenen yöne saldırdıktan sonra demiri dipten kurtarır.) || *Apiko zincir*, vira edilen demir zincirinin denizde kalan bölümünün, geminin loça yüksekliğiyle deniz derinliğinin toplamına eşit olması.

◆ sıf. *Arg.* Hazır, tetikte; hoş, güzel giyimli.

APİKOLİZ a. (fr. *apicolyse;* lat.*apex*,tepe, doruk, yun. *lysis*, yıkım'dan). Akciğer vereminin bazı çeşitlerinde uzun süre başvurulan, akciğer tepesini ameliyatla çökertme işlemi. (Bu ameliyat artık yapılmamaktadır, ama bazı hastalar hâlâ onun izlerini taşımaktadır.)

APİOL a. (lat. *apium*, maydanoz'dan). Maydanoz tohumlarının âdet söktürücü ve ateş düşürücü etkin maddesi. (Maydanoz meyvelerinin esansı, onun alkollü özütü ve kristalize apiol ya da maydanoz kâfuru da aynı adla anılır. Bileşimi biraz farklı olmakla birlikte dereotu ve rezene apiolu da vardır.)

APİON a. (armut anlamında yun. sözc.). Baklagillere zarar veren kınkanatlı küçük böcek. (Kınkanatlılar takımı; *curculionidae* familyası.)
—ANSİKL. Apion 2-3 mm uzunluğunda mavimsi gri bir böcektir; iki türü özellikle zararlıdır: *A. apricans* ve *A. trifoliatus*. Dişiler yoncaların başçıklarına yumurtlar ve yumurtalarını çiçeklerin içine koyar, böylece çayırlarda büyük zararlara neden olurlar. Böcekler yapraklara da saldırarak onları delik deşik ederler. Erginleri ya da zararları görülür görülmez malathion ya da heksakloroheksan kullanılarak savaşılmalıdır.

APİON, yunanlı retorikçi (İ.S. I. yy.). İskenderiye'de çok etkili bir dille yahudi düşmanlığını yaymaya çalıştı. Düşüncelerini, Flavius Josephus, *Peri arkhaiotetos Iudaion kata Apionos* adlı yapıtında sert bir dille çürüttü.

APİROJEN sıf. (fr. *apyrogène;* yun. *a*, yokluk eki, *pyr, pyros*, ateş, ve *gennan*, doğurmak'tan). Tıp. **1.** Ateş yapma etkisi olmayan. (Özellikle, sıvağlardan ya da ilaçların içindekilerden söz edilirken kullanılır.) **—2.** *Apirojen eriyik*, iğne yapılan hastanın ateşini yükseltebilen tüm bakteri kökenli maddelerden arınmış izotonik eriyik.

APİRU, Mısır metinlerinde, büyük bir olasılıkla, İbraniler'e verilen ad. Bu ad, ilk kez Amenofis II döneminde kullanıldı. (→ HAPİRU.)

APİS, kutsal Mısır boğası; çok eskiden kendisine Memfis'te tapınılırdı. Çok kısa sürede kentin tanrısı Ptah ile özdeşleşerek onun bedensel görünümü durumuna geldi; Eski imparatorluk'ta güneş tanrısı Ra'ya tapınmanın önem kazanması, Apis' in bu kez de onunla özdeşleşmesine yol açtı; güneş kursunu boğanın boynuzları arasında gösteren betimlemelerden de bu anlaşılmaktadır. Sonunda Apis, Osiris ile birleşti ve kişiliği cenaze törenleriyle ilgili bir nitelik aldı (Mısır'da aldığı User -Hapi adı Ptolemaios II tarafından Serapis'e benzetilecektir). Sakkare serapeionu Apis tapınmasının önemini gösterir.

Memfis serapeionu'nda bulunan **Apis** boğası kireçtaşından, XXX. hanedan *Louvre müzesi, Paris*

Ölü Apis'in başka bir ölümlünün görünümü altında yeniden dünyaya gelmesi gerekiyordu, rahipler onu otlaklarda arıyor ve ayırıcı belirtilerden yeni Apis'i tanıyorlardı.

APİSKİGAMİSN →BIENVİLLE gölü.

APİTERAPİ a. (fr. *apithérapie;* lat. *apis*, arı ve yun. *therapeuein*, tedavi etmek' ten). Arı kovanı ürünlerinin (bal, polen, arı zehiri, propolis) tedavi amacıyla kullanılması.

APİTHY (Suru Migan), beninli devlet adamı (Porto-Novo 1913). 1945'te Fransız kurucu meclisi'nde milletvekili, 1951'de Afrika yeniden birleşme partisi' nin yerel kolu olan Dahomey cumhuriyetçi partisi'nin kurucusu, Fransız ulusal meclisi'nin sürekli üyesi, Porto-Novo belediye başkanı ve 1958'de Dahomey başbakanı oldu. 1959'da yerini H. Maga aldı. H. Maga'nın J. Ahomadegbe tarafından tasfiye edilmesinden sonra 1964'te cumhurbaşkanı olduysa da ordunun baskısıyla general Soglo lehine görevinden çekilmek zorunda kaldı (kasım 1965). 1966'da Avrupa'ya sürgüne gitti; cumhurbaşkanlığı seçimlerinin askeri yönetimce iptal edilmesi üzerine ülkesine döndü (nisan 1970) ve H. Maga ve J. Ahomadegbe ile birlikte, her birinin sırayla ikişer yıl cumhurbaşkanı olmasını öngören Başkanlık konseyi'ni oluşturdu. 1972'deki askeri darbe, Apithy'nin siyasal yaşamını yeniden kesintiye uğrattı.

APİTZ (Bruno), alman yazar (Leipzig 1900 - Doğu Berlin 1979). Siyasal sürgünü konu alan romanlar yazdı (*Nackt unter Wölfen*, 1958).

APJOHNİT a. (öz. ad *Apjohn*'dan). Miner. Hidratlı doğal alüminyum ve manganez sülfat.

APL (*a programming language*'in kısaltması). Bilş. Amerikalı bilişimci İverson' un 1969'da geliştirdiği programlama dili. (Bu dil, yoğun simgesel deyişiyle, bilgisayarla etkileşimli ya da söyleşmeli çalışmaya ve tabloların kullanılmasına çok uygundur.)

APLACOPHORA a. Koruyucu plakalardan ya da kavkıdan tamamen yoksun ilkel yumuşakçalar altsınıfı.

APLANAT a. (alm. sözc.; yun. *planan*, dağıtmak, saptırmak'tan). Foto. Sapınçsız objektif.

APLANETİZM a. (fr. *aplanétisme*). GEOMETRİK SAPINÇSIZLIK*'ın eşanlamlısı.

APLASTİK sıf. (fr. *aplastique*) → APLAZİK.

APLAZİ a. (fr. *aplasie*). Bir dokuda hücre çoğalması yokluğu (omurilik aplazisi).
—ANSİKL. Patol. Aplazi terimi, bozukluğun doğuştan olduğu anlamına gelir (kol ve bacak ya da bunlardan bir parçanın, bir kasın, bir bezin aplazisi vb.). Bununla birlikte terim normal olarak durmadan yenilenen dokuların, özellikle kemik iliğinin edinsel bozukluğu için de kullanılmaktadır: *miyeloit aplazi*. Miyeloit aplazi kemik iliğinin yoksullaşması yüzünden kandaki üç cins hücrenin (alyuvarlar, akyuvarlar, trombositler) çokça azaldığı bir hastalıktır. İlaç niteliğindeki maddelerin alınmasından ya da bazı fiziksel etmenlerden (X ışınları, radyoaktif cisimler) ileri gelir; bazen de nedeni belli değildir. Çok ağır bir anemiyle *(aplastik)* sık görülen ikincil enfeksiyonlarla ve kanamalarla ortaya çıkar.

APLAZİK ya da **APLASTİK** sıf. (fr. *aplasique* ya da *aplastique*'ten). Aplaziye ilişkin.

APLİK a. (fr. *applique*). Duvar, pano gibi yüzeylere tutturularak kullanılan aydınlatma düzeneği.
—Dy. *Aplik rayı*, YASLANMA RAYI*'nın eşanlamlısı.
—Marangl. Süsleme ve baskı için kullanılan çıtaların tümü ya da yassı oyma.
—Süslem. sant.Menteşeler, vidalar, civatalar ya da perçinlerle oluşturulan süsleme parçası.

APLİKASYON a. (fr. *application*). Düz ya da desenli bir kumaştan kesilmiş motiflerin, bir başka kumaş üzerine tutturulması.
—Dy. *Aplikasyon çizgisi*, arazi üzerinde sınırtaşlarıyla belirtilen ve tüm hat çizim ve ölçümlerinin, demiryolu yapılarının, kamulaştırma alanı sınırlarının gerçekleştirilmesinde hareket noktası olarak kullanılan çizgi.
—İnş. *Aplikasyon yapmak*. YAPIYI ZEMİNE UYGULAMAK*'ın eşanlamlısı.

APLİKE a. (fr. *appliquer*, üzerine uygulamak'tan). Bir kumaş ya da deriden kesilmiş motifleri, bir parça kumaş ya da deri üzerine uygulayarak yapılan işleme türü. Motiflerin tutturulmasında fisto, paris puanı, sarma gibi yöntemler kullanılır.
—Dantelc. *Aplike dantel*, motifleri iğne ya da tığla ayrı ayrı örülen, sonra da tül ya da baret üzerine tutturulan dantel: Brüksel aplikesi, Binche aplikesi, vb.
—El sant. *Aplike rölyef*, özellikle gümüş tabaklarda uygulanan, madene maden kakma tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Seram. Seramik bezeme türü. Pişim öncesinde, kabın üzerine kendi hamurundan motifler yapıştırılmasıyla elde edilir.
—Terz. Bir giysi üzerine, kenarı boyunca dikişle tutturulmuş kumaş, deri, vb.'den süs motifi.
—ANSİKL. El sant. İlk olarak İran'da, Sasani dönemi gümüş tabaklarda uygula-

bir aplike işi örneği

nan aplike rölyef tekniğinde, çok ince levhalardan, kabartma ve kakma teknikleriyle elde edilen motifler, kenarlarından kesilerek istenilen yere açılan yivlere aplike edilir. Motifler yalnızca kenarlarından aplike edildiklerinden ortaları havada kalır. Bu yüzden kabartmalar zamanla yivlerinden kurtulup dökülebilir ya da çabuk delinebilir.

APLİK-FENER a. Aydınlt. Kare ya da yarı silindirsel bir fenerden oluşan ve duvara tutturulan aydınlatma düzeneği.

APLİT a. (fr. *aplite;* yun. *aploos*, yalın, olan). İnce taneli, hololökokrat, bazen porfirik kayaç; genellikle granitik ya da siyenitiktir ve plütonik kütlelerin damarlarını ya da kenarlarını oluşturur.

APLODONTİA a. (yun. *aploos*, basit, ve *odus, -ontos*, diş'ten). Batı Amerika'da Vancouver ve San Francisco arasındaki nemli bölgelerde yaşayan kısa kuyruklu ve kısa tüylü, iri (1,5 kg ağırlık için 45 cm boy) kemirgen hayvan. (Deniz düzeyinden 2 000 m yükseklikteki kıyı ovalarında bulunur; gece ortaya çıkar, ürkek bir hayvandır, yeraltına yaptığı dolaşık bir yuvada yaşar. Bil. a. *Aplodontia rufa;* aplodontidae familyasının örnek tipi.)

APLODONTİDAE a. Kuzey Amerika'da yaşayan tek bir kemirgen türünü (kunduzdan çok farklı olduğu halde "dağ kunduzu" denilen *Aplodontia rufa*) kapsayan familya.

APLYSİA a. (kirli sarı sünger anlamında yun. sözc.). Geniş ve etli ağız dokunaçları bulunan, çıplak ve uzunca gövdeli, arttansolungaçlı deniz yumuşakçası. (Aplysiidae familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Aplysianın boyu 25 cm kadardır; güzel menekşe renginde bir sıvı salgılayan bir salgıbezi vardır. Bütün denizlerde bulunur. *Aplysia depilans* laminaria bölgesinin sınırında (15-20 m) yaşar. Yumurtaları az ya da çok dolaşık bir iplik biçiminde bir arada toplu bulunur. İtalyan balıkçılar bunlara *deniz şehriyesi* derler.

APLYSİNA a. Avrupa kıyılarında bulunan ve iskeleti yalnızca sünger liflerinden oluşan parmak biçiminde sünger. (Demospongiae sınıfı; dendroceratida takımı.)

APNE a. (fr. *apnée*; yun. *apnoia, a*, yokluk eki, ve *pneuma, -atos*, hava, soluk'tan). Solunumun az ya da çok süreli ve az ya da çok istençli olarak durması.

APNÖSTİK sıf. (fr. *apneustique*). Böcbil. Trake sistemi bulunmayan ya da çok az gelişmiş olan, solunum deliklerinden yoksun böceğe denir. (Karşt. HEMİPNÖSTİK, HOLOPNÖSTİK.)

APNÖZ a. (fr. *apneuse;* yun. *apneustos*, soluk almayan'dan). Fizyol. Nörofizyoloji araştırmaları yapılırken, solunum merkezlerinin incelenmesi ve belirlenebilmesi için deney hayvanında gerçekleştirilen soluk almama hali.

APO dağı, Mindanao adasında (Filipinler) yanardağ. Davao körfezinin yanı başında; 2 954 m. Filipinler'in en yüksek dağıdır. Yakın çevresiyle birlikte *Apo dağı ulusal parkı*'nı (776 km²) oluşturur.

Apocolocyntosis divi Claudii, Seneca'nın olduğu sanılan yergi (İ.S. 55'e doğr.). İmparator Claudius'un ölümü üzerine yazılmıştır. Şiir ve düzyazıyı bir araya getiren bu yapıt, imparatorun tanrılaştırılmasını alaya alır.

APOCRİTA a. (yun. *apokritos*, ayrılmış' tan). Karın bölümü göğüs bölümünden bir sapla ya da bir boğumla ayrılmış olan zarkanatlı böcekler alttakımı. (Larvalar ayaksız ya da solucan biçimindedir; genellikle hepçil, çoğunlukla asalak beslenir. Alttakım iki gruba ayrılır: *terebrantia* ve *aculeata*.)

APOCYNACEAE a. Bot. Zakkumgiller familyasının bilimsel adı.

APOCYNUM a. Zakkumgiller familyasının örnek cinsi. (Yalnız köpek zehiri denen bir türü [*Apocynum androsemifolium*] yetiştirilir. Bu türün, sinekleri kapma gibi ilginç bir özelliği vardır; sinek ölüleri çiçek borusu içinde asılı kalır.)

APODEKTES a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Vergileri toplayan ve bunları saymanlıklar arasında bölüştüren tahsildar. (Thasos'ta bir, Atina'da on apodektes vardı; bunlar her kabilede kura ile seçilirdi.)

APODEM a. (fr. *apodème;* yun. *apodemia*, uzaklaşmak eylemi'nden). Böceklerin ve daha başka eklembacaklıların iç iskeletinde bulunan ve bazı kasların bağlanıp tutunmasına yarayan içi dolgun, katı parça. (Özellikle bazı yengeçlerde çok karmaşık yapılıdır.)

APODEMUS a. Korularda ve tarlalarda yaşayan küçük kemirgen hayvan. (Sıçangiller familyası.)
—ANSİKL. Apodemusun, Avrasya'da, ormanlarda ve ekili alanlarda, yerde açtıkları inlerde yaşayan 7 türü bilinir. En yaygın türü *Apodemus sylvaticus* fareden biraz iridir; boyu 20 cm gelir; bunun da yarısı, pullarla ve kısa kıllarla kaplı kuyruktur. Apodemuslar ekinlere çok zarar verir, kuş yumurtalarına ve civcivlere de saldırırlar.

APODERUS a. (yun. *apoderein*, derisini yüzmek'ten). İnce boyunlu bitki biti. (Apoderuslar, beslendikleri bitkilerin [fındık, meşe, kayın, kızılağaç vb.] yapraklarını boru ya da puro gibi bükerler. Bil. a. *Apoderus coryli;* kınkanatlılar takımı; curculionidae familyası.)

APODİA sıf. (yun. *apus, apodos*, ayaksız'dan). Zool. Ayakları, bacakları ya da yüzgeçleri olmayan hayvana denir. (Örneğin arıların, sineklerin vb. larvaları apodiadır.)

◆ a. Ayağı olmayan hayvan.
—ANSİKL. Tek ortak özellik olarak ayakları bulunmayan ve gövdeleri uzun olan çeşitli hayvan gruplarına "apodia" denir. Apodia adıyla anılan başlıca gruplar: ambulakrum, dokunaçları olmayan denizhıyarları altsınıfı; göğüs yüzgeçleri bulunmayan ve tüm gövdesini kıvırarak yüzen, yılanbalığı, murana ve mığrı gibi balıkları içeren kemikli balıklar takımı; hemen hemen kör, pullu ve halkalı derili, yılanımsı gövdeli, ayaksız kara amfibyumlarından bir takım (örneğin ceciliae). [Sıraladıklarımız gibi ayaksız olan daha başka gruplar da vardır, ama onlar apodia sıfatıyla anılmazlar. Örneğin amphisbaena, tiphlopidae ve yılanlar böyledir.]

APODİKTİK sıf. (fr. *apodictique*) → ZORUNLU.

APOENZİM a. (fr. *apoenzyme*). Biyokim. Bazı enzimlerin diyalizlenemeyen ve enzim etkinliğinden yoksun olan protein li kısmı. ("Koenzim" denen proteinsiz bir bölüme bağlı olan apoenzim, holoenzimi, yani etkin enzimi oluşturur. Kimi durumlarda apoenzim ile koenzim birbirine çok sıkı bağlanır ve ancak kimyasal bir bozunma onları birbirinden ayırabilir; başka durumlarda ayrılmaları basit diyalizle sağlanabilir.)

APOFERRİTİN a. (fr. *apoferritine*). Biyokim. Sindirim sisteminin mukoza hücrelerinde bulunan ve üçdeğerli demirle ferritini oluşturan protein.

APOFİLİT a. (fr. *apophyllite*). Miner. Formülü

$$KCa_4(Si_4O_{10})_2F.8H_2O$$

olan, hidratlı kalsiyum ve potasyum fluorlu silikat. Kuvadratik sistemde yer alır. (İçerdiği su zeolit türündendir. İnce yapraklara ayrılma eğilimi gösterir.)

APOFİZ a. (fr. *apophyse*). Mim. BOYUNLU* ŞERİT SİLME'nin eşanlamlısı.
—Petrogr. KOLUZANTI'nın eşanlamlısı.

APOFİZİT a. (fr. *apophysite*). Patol. Bir kemik ucunda sınırlı büyüme distrofisi tipinde görülen kemik iltihabı. (Apofizit bir çeşit osteokondrozdur. Örneğin topuk kemiği apofiziti ya da Sever hastalığı, kaval kemiği apofiziti ya da Osgood-Schlatter hastalığı.)

APOFONİ a. (fr. *apophonie*). Sesbil. ÜNLÜ ALMAŞMASI'nın eşanlamlısı.

APOGAMİ a. (fr. *apogamie;* yun. *apo*, ve *gamos*, evlilik'ten). Biyol. Bitkisel bir embriyonun genellikle diploit olan sıradan bir hücreden gelişmesi olayı.
—ANSİKL. Apogami, melez bitkilere özgüdür; bu melezlerde, meyoz bölünmede meydana gelen bir yanlışlık diploit gametlerin oluşmasına neden olur. Duruma göre, gametler ya birleşip tetraploit bir birey oluşturur, ya da içlerinden dişi ya da erkek olan biri, meyoz bölünme öncesinde *(apospori)* ya da sonrasında *(apogami)* tek başına gelişir. Aynı soyda, iki olay art arda birbirini izler. Döllenmesiz üreme (partenogenez [*alchimilla, citrus, hieracium*]), hatta çokembriyonluluk bu olguyla birlikte bulunabilir.

APOGAMİK sıf. (fr. *apogamique*). Eşeysiz üreme biçimlerine denir.

APOGONİDAE a. (yun. *a*, yokluk eki, ve *pogon, -onos*, sakal'dan). Hani balığına benzer, ama ondan daha küçük boyda kemikli balıklar familyası. (Gündüzleri sığınak aradıkları mercan kayalıklarının yakınında yaşar; oralarda kayalıkların yarıklarına ya da karındanbacaklı büyük yumuşakçaların kavkılarının içine saklanırlar; bazen de denizkestanelerinin dikenleri arasına girerek temizlik yaparlar. Erkekleri çoğunlukla yumurtaları ağzında kuluçkalar. Bu familyadan *Apogan imberbis*'e Akdeniz'de de rastlanır.)

APOGRAF a. (yun. *apographon*, kopya). Paleogr. Bir yazarın özgün yapıtının bir kopyacı tarafından temize çekilmiş elyazması. (Apograflar, defter biçiminde hazırlanır, yeni kopyalarının çıkarılması için model olarak kullanılır ve muhtemelen kiraya verilirdi.)

APOJİNİ a. (fr. *apogynie;* yun. *apo*, ve *gyne*, dişi'den). Biyol. Dişiorgandaki herhangi bir hücrenin embriyon olarak geliştiği apogami türü.

APOKARPİ a. (fr. *apocarpie;* yun. *apo*, ve *karpos*, meyve'den). Bot. Meyveyaprakları birbirine yapışık olmayan çiçekli bitkinin özelliği. (DİYALİKARPİ de denir.)

APOKATASTASİS a. (yenilenme anlamında yun. sözc.). Din. Yaratıkların, Tanrı'nın şefaatıyla nihai olarak yeniden yaşama kavuşması. (Origenes'in kuramında apokatastasis, sonsuz cehennemin yadsınması anlamını kazanır.)

APOKAUKOS (Aleksios), bizanslı devlet adamı (öl. İstanbul 1345). İoannes Kantakuzenos sayesinde Andronikos II'den imparatorluğu yönetme yetkisini aldı. Andronikos III'ün ölümü üzerine (1341), Kantakuzenos'u terk ederek, oğlu İoannes V'e vasilik eden dul imparatoriçe Savoialı Anna'ya yanaştı. İoannes V'i

apodemus
(Apodemus sylvaticus)

Apoksyomenos
Lysippos'un roma kopyası
mermer
Pio Clementino müzesi, Vatikan

Guillaume **Apollinaire**
Max Jacob'un yapıtı
guvaş, 1910
musée des Beaux-Arts, Orléans

yerinden ettikten sonra kendini Anna'ya başbakan ilan ettirdi; imparatorluğunu ilan eden Ioannes VI Kantakuzenos'a karşı uzun bir savaşa girişti ve öldürüldü.

APOKOP a. (fr. *apocope*) → SONSESDUŞUM

APOKREO a. (dışında anlamında *apo* ve et anlamında *kreos*'tan yun. sözc.). Ortodoks kilisesi'nde, büyük perhizden önce gelen ve et yemekten kaçınılan döneme verilen ad.

APOKRİSİARİOS a (elçi,papalık elçisi anlamında yun. sözc.). Tar. Ortaçağ'ın başlarında, maslahatgüzarlara ya da büyükelçilere verilen ad; Papa'nın ya da bir patriğin Bizans imparatoru nezdindeki elçisine ve Bizans İmparatorluğu'nda, imparatorun fermanlarını iletmekle görevli kimseye de bu ad verilirdi.

APOKROMATİK sıf. (fr. *apochromatique*).Opt. En az üç dalga boyu için renkser eksen sapıncı ve iki dalga boyu için küresel sapıncı giderilmiş bir mikroskop ya da fotoğraf makinesi objektifi için kullanılır.

Apoksyomenos, Lysippos'un bir "strigilis" ile bedenini oğuşturan çıplak atlet heykelinin mermer kopyası. Canlı ve dengeli heykelin çok güzel bir örneğidir (Vatikan).

APOLDA, Almanya'da kent, Erfurt'un D.'sunda; 28 500 nüf. Tuhafiye gereçleri merkezi. Dokuma sanayisinde kullanılan makinelerin yapımı.

APOLET a. (fr. *épaulette*). **1.** Ask. Subay ve generallerin rütbe ve hizmet durumlarını belirtmek amacıyla, üniformaların omuzlarına takılan kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Terz. Süs amacıyla kimi giysilerin omuzlarına iliştirilen kumaş.
—Tekst. *Apolet kaytanı*,süs şeridi ve apolet yapımında kullanılan ip.
—ANSİKL. Silahlı kuvvetler'de apoletlerin son biçimi 4 ocak 1963 tarihli Kıyafet kararnamesi ile saptanmıştır. Apolet ceketin omuz başlarına kol dikişiyle tutturulur, yaka dikişine kadar uzanır ve üst yaka kenarına değecek biçimde düğmeyle iliklenir. Apoletin üzerinde sınıfı gösteren renkli çuha (örn. piyadede yeşil) ve rütbeyi gösteren madeni yıldızlar bulunur. Üst subay ve generallerde, yıldızlardan başka ortasında sınıf rengini gösteren çuhanın yer aldığı (örn. kurmay sınıfın kırmızı) bir sembol vardır. Generallerin sembolleri üzerinde çapraz kılıç bulunur. Genelkurmay başkanının apolet kenarları sırmadan defne dalıyla çevrilidir. Deniz subaylarının apoletleri ise beyaz üniformada (yazlık) siyah renkte, siyah üniformada (kışlık) beyaz renktedir.

APOLİTİKLİK a. Çeşitli neden ve gerekçelere dayanarak her tür siyasal bağlanmayı reddetme. (Çoğu kez bazı örgütlerin [dernekler, sendikalar], bağımsızlıklarını belirtmek için benimsedikleri bir tutumdur.)

APOLLİNAİRE (Guillaume Apollinaire DE KOSTROWİTZKY **Guillaume** —denir), fransız yazar (Roma 1880 - Paris 1918). Ailesini gizlediği gibi —annesi polonyalı bir aristokrat, babası bir italyan subaydı— şiirine temel olarak da gizliliği seçmesi belki de toplumsal bir saygınlığa ulaşma isteğinin (adının yalancıya çıkmasına sinirlenmesi, 1911'de Louvre'dan bir küçük heykel çaldığına dair söylentiler karşısında umutsuzluğa düşmesi, 1914 savaşı'na büyük bir hevesle katılması hep bu yüzdendir) çelişik bir belirtisiydi. Birçok işe girip çıktıktan sonra (Rheinland'da özel öğretmenlik), çeşitli edebiyat dergilerinde (la Plume, la Phalange) çalıştı, Mercure de France'da "Vie anecdotique" sütununun yazarlığını yaptı, savaş başlar başlamaz gönüllü olarak orduya yazıldı ve fransız uyruğuna kabul edildi. 1916'da cephede yaralandı, beyin ameliyatı oldu ve ateşkesten iki gün önce ispanyol gribinden öldü.

Sanat ve edebiyat etkinlikleriyle yakından ilgilenen, naif sanatı (Gümrükçü Rousseau) ve zenci sanatını tanıtan, ressam Delaunay, Braque ve Picasso'nun dostu olan Apollinaire, bu sanatçıların buluşlarını savundu ve değerlendirdi (*les Peintres cubistes*, 1913; *Chroniques d'art*, 1960'ta derlendi). Çeşitli dergiler çıkararak (Le Festin d'Ésope, 1903-04; les Soirées de Paris, 1912-1914) yeni şiirin sözcülüğünü yaptı, oyunlarını sahneleyen genç kuşağın (*les Mamelles de Tirésias*, 1917; *Couleur du temps*, 1918) yakınlığını kazandı ve onlara sonradan değişik bir içerik kazanacak olan "gerçeküstücülük" terimini bıraktı. "Anlatı benim her şeyimdir" diyordu Apollinaire. *l'Enchanteur pourrissant* (1909), *l'Hérésiarque et Cie* (1910), *le Poète assassiné* (1916), *le Flâneur des deux rives* (1918) ve tamamlanmamış romanı *la Femme assise* (1920), geleneksel büyük mitlerin sözcüklerce sürüklenerek yeni bir anlam kazandığı fantezi ve alayla yoğrulmuş anlatılardır. Erotizme düşkünlüğü, müstehcen yazarların kitaplarına yazdığı önsözlerde, Rabelais'yi andıran sağlıklı ve renkli yapıtlarında görülür (*les Mémoires d'un jeune Don Juan*, 1907; *les Onze Mille Verges*, 1911; *la Fin de Babylone*, 1914). Apollinaire'in şiirlerinde bütün bu özellikler birleşmiştir (*le Bestiaire ou Cortège d'Orphée*, 1911; *Alcools**, 1913; *Calligrammes**, 1918; *Il y a*, 1925); yaşamındaki bazı olaylardan ve aşklarından (*Poèmes à Madeleine*, 1952; *Poèmes à Lou*, 1955; *Lettres à Lou*, 1968) esinlenen şiirlerinde anlatım biçimleriyle temalar, geleneksel ezgiyle biçimsel yenilikler iç içedir. Yoğun karamsarlıktan kahkahaya, gündelik olaydan mite geçen Apollinaire böylece çağdaş döneme özgü ve "şaşırtmacalı" bir estetik anlayışını ortaya koyar.

APOLLİNARİS (lat. sözc.). Esk. Rom. Augustus tarafından kurulan bir Roma lejyonuna *(XV. Apollinaris)* verilen ad.

APOLLİNARİS, Federal Almanya'da madensuyu kaynağı; Bonn'un G.'inde, Ren'in kolu olan Ahr ırmağı vadisindedir. Seltz suyuna benzer bir gazlı sudur.

APOLLİNARİS *(aziz)*, Ravenna başpiskoposu (öl. 200'e doğr.). Efsaneyle değişikliğe uğrayan yaşamöyküsünden anlaşıldığına göre, Asya'dan gelmiş gezici bir papaz olan Apollinaris, Ravenna'yı misyoner etkinliğinin merkezi yapmıştır. Ravenna'da çok güzel bir bazilika onun adına yaptırıldı.

APOLLİNARİS Laodikeialı, hıristiyan yazar (Laodikeia 310'a doğr. - 390'a doğr.). 361'de, Suriye'de, Laodikeia piskoposu oldu. Aziz Athanasios'un dostuydu; *De Veritate* adlı yapıtında imparator Julianus'a karşı hıristiyanlığı savundu ve ariusçulukla savaştı. Cisimleşme öğretisi, 377'de mahkûm edildi. Eski ve Yeni Ahit kitapları üstüne yorumlar ve dogmatik yapıtlar yazdı; bunların en önemlisi *Apodeiksis peri tes theias sarkoseos tes kath' omoiosin anthropu*'dur.

APOLLİNARİS (Sidonius) → SIDONIUS

APOLLİNARİSÇİLİK a. Laodikeia'lı (Laskiye) Apollinaris ile izleyicilerinin öğretisi. Bu öğretiye göre Söz (Kelam) [kutsal üçlemenin ikincisi], İsa'nın kişiliğinde, bir insan ruhuyla değil (insan ruhu tanrısallıkla uyuşmaz sayılıyordu), ama doğrudan doğruya bir bedenle birleşmiştir. (Bu akım, V. yy.'a doğru ortadan kalktı.)

APOLLİNOPOLİS, Ptolemaios sülalesi döneminde, özellikle Behedet (günümüzde Edfu) kentine verilen ad. Yukarı Mısır'daki 2. nomos'un merkezi olan Apollinopolis, Nil'in sol kıyısında yer alıyordu.

APOLLO, alman gökbilimci Reinmuth'un 1932'de bulduğu küçük gezegen; kaybolduktan sonra 1973'te yeniden bulunan Apollo, yörüngesi Yer'in yörüngesini kesen küçük gezegen grubunun ilk örneğidir (günberi uzaklığı: 0.647 AB; tahmini çapı: 2 km).

Apollo, insanlı uçuşlarla Ay'ı keşfetmeye yönelik amerikan programı. 1961'de kararlaştırılan bu program 20 temmuz 1969'da, Neil Armstrong ve Edwin Aldrin komutasında Apollo 11 uzay gemisinin ay modülünün Ay'a inişiyle başarıya ulaştı. Hemen ardından, bu tasarı çerçevesinde, insanlı beş ay yolculuğu başarıyla gerçekleştirildi.

•*Tasarının başlangıcı.* Amerikan uzay dairesi, ekim 1958'de kuruluşunun hemen ardından, Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'ye üstünlük sağlayacak bir insanlı uçuş programı hazırlamaya başladı. Nisan 1959'da Ames araştırma merkezi'nden (Kaliforniya) Harry Goett'ün başkanlığında bir planlama kurulu oluşturuldu; bu kurulun, hem siyasal, hem teknik, hem de bilimsel alandaki istekleri karşılayacak, uzun vadeli bir tek amacı vardı: Ay'a insan göndermek. Bu iddialı tasarıya, NASA uzay uçuşlarını geliştirme dairesi yöneticisi Abe Silverstein'ın önerisiyle "Apollo" adı verildi ve 28 ile 29 temmuz 1960'ta halka açıklandı. Başkan Eisenhower yönetimince reddedilen Apollo tasarısı başkan Kennedy tarafından 25 mayıs 1961'de onaylandı; tasarıya göre 1969 yılı sona ermeden astronotlar Ay'a indirilecekti.

•*Önemli teknik seçimler.* İlk önemli seçim 15 aralık 1959'da yapıldı; seçilen ilk füze dizisi üst katlarında itici yakıt olarak yüksek enerjili, derin soğutmalı propergol (sıvı hidrojen ve oksijen) kullanacaktı. Böylece Nova adı verilen dev bir füze, kalkışta 5 000 tondan daha büyük bir itme gücü sağlayarak,Ay gemisinin doğrudan fırlatılmasına olanak verecekti. İkinci büyük teknik seçim, haziran 1962'de yapıldı. Uçuş planının saptanmasında üç seçenek üstünde duruluyordu: dev bir Nova füzesiyle doğrudan fırlatma; bir uzay gemisini daha küçük iki Saturn V füzesiyle fırlatarak Yer yörüngesi üzerinde birleştirme (Yer çevresinde buluşma yöntemi); daha hafif bir uzay gemisini tek bir Saturn V füzesiyle doğrudan fırlatma ve Ay yörüngesinde buluşma. Üçüncü seçenek benimsendi. Bu plana göre Apollo uzay gemisi iki parçadan oluşacaktı: bunlardan biri, 3 astronotun Yer ile Ay yörüngesi arasında gidiş-dönüşünü sağlayacak (servis ve komuta modülü), ikincisi ise astronotlardan ikisini... Ay yörüngesinden Ay'a

iniş ve çıkışı için kullanılacaktı.

• *Apollo uzay gemisi.* Bu seçim göz önüne alınarak yapılan Apollo uzay gemisinde üç bölme bulunur. Birincisi komuta modülüdür (CM) ve üç astronotun Yer ile Ay yörüngesi arasında gidiş-dönüşünü sağlayacak 6 tonluk koni biçiminde bir kapsülden oluşur; ikincisi CM'nin arkasına takılan servis modülüdür (SM) ve 23 tonluk bir silindir biçiminde yapılmıştır, bu bölme Ay yörüngesindeki yolculuk boyunca bütün gereksinimleri karşılayacak donanım ve itme sistemlerini içerir. Komuta ve servis modülleri ikilisi (CSM), Ay yörüngesi aracını oluşturur; bu aracın iki parçası, CM'nin atmosfere girmek için ayrılmasından öncesine, yani uçuşun son saatlerine değin birbirine kenetli kalmak zorundadır. Üçüncü bölme, Ay yüzeyine inişte yararlanılacak 15 tonluk dört ayaklı dev bir örümcek biçimindeki Ay modülüdür (LM). Bu bölme değişken itmeli bir motorla donatılmış 10 tonluk bir iniş katı ile iki astronotu taşıyacak güçte 5 tonluk bir çıkış katından oluşur.

• *Hazırlık deneyleri.* Apollo 1'in (26 şubat 1960) amacı, komuta modülünün 8 km/sn'lik bir hızla atmosfere girişini denemekti; Apollo 3 de aynı görevle fırlatıldı (25 ağustos 1966). Apollo 2 uçuşunda (5 temmuz 1966) sıvı hidrojenle doldurulmuş bir deponun yörüngedeki tutumu incelendi. Her üç deneyde de yaklaşık 18 tonluk bir ağırlığı yakın bir Yer yörüngesine oturtma gücündeki Saturn 1-B fırlatıcısı kullanıldı. Apollo 4 uçuşunda (9 kasım 1967) dev Saturn V fırlatıcısına başvuruldu ve ilk kez 126 tonluk rekor düzeyde bir yararlı yük Yer yörüngesine yerleştirildi. Ayrıca bu uçuş, Ay'dan dönüş hızı olarak düşünülen 11 km/sn'lik bir hızla atmosfere giriş sırasında komuta modülünün göstereceği tutumu sınama fırsatı verdi. Apollo 5 uçuşu (21 ve 22 ocak 1968) bir Saturn 1-B füzesiyle gerçekleştirildi ve Yer çevresinde bir yörüngeye oturtulan Ay modülünün boşluktaki tutumu denendi. Nihayet Apollo 6 uçuşu (4 nisan 1968) CSM'nin Saturn V ile ikinci kez fırlatılışı oldu. Bu arada ilk pilotlu Apollo uçuşu dramatik bir kaza yüzünden bir yıl ertelendi: 27 ocak 1967'de CM'de alışma çalışmaları yaparken çıkan bir yangın sonucunda üç astronot, Virgil Grissom, Edward White ve Roger Chaffee öldü. Nihayet, ilk pilotlu uçuş Apollo 7, 11 ekim 1968'de başladı ve izleyen 7 yılda insanlı 14 uçuş daha yapıldı. bunlardan 10'u Apollo ay programı, 3'ü ay programının bir ürünü olan

Pilotlu Apollo uçuşları

Uçuş numarası *Fırlatılış tarihi* *Dönüş tarihi*	*Komutan* *Ay modülü pilotu* *Kabin pilotu*	*Uçuş programı*
Apollo 7 11 ekim 1968 22 ekim 1968	Walter M. Schirra Walter Cunningham Donn F. Eisele	Komuta ve servis modülünü, alçak Yer yörüngesinde deneme. Uzay gemisi iticisinin sekiz kez başarıyla ateşlenmesi. Uçuş süresi 260 sa 09 dk.
Apollo 8 21 aralık 1968 27 aralık 1968	Frank Borman William A. Anders James A. Lovell	Programın ilk Ay denemesi. Servis ve komuta modülü Ay çevresinde on dolanım gerçekleştirdi. Uçuş süresi: 147 sa 01 dk.
Apollo 9 3 mart 1969 13 mart 1969	James A. McDivitt Russell L. Schweickart David R. Scott	Bütün halinde Apollo gemisini alçak Yer yörüngesinde deneme. Ay modülü motorlarının başarılı testleri. Schweickart'ın uzayda 67 dk kalışı. Uçuş süresi: 241 sa 01. dk.
Apollo 10 18 mayıs 1969 26 mayıs 1969	Thomas P. Stafford Eugene A. Cernan John W. Young	Ay'a ilk inme girişiminden önce Ay'ın çevresinde son prova. Ay modülü Ay yüzeyine 15 km yaklaştı, sonra Apollo kabiniyle bir buluşma gerçekleştirdi. Uçuş süresi: 192 sa 03 dk.
Apollo 11 16 temmuz 1969 24 temmuz 1969	Neil A. Armstrong Edwin E. Aldrin Michael Collins	20 temmuz 1969'da UT ile saat 20'yi 17 dk 42 sn geçe pilotlu bir uzay gemisinin Ay'a (Sessizlik denizi) ilk inişi. Armstrong 21 temmuzda UT ile saat 2'yi 56 dk 20 sn geçe Ay'a ayak bastı. 2 sa 40 dk'lık gezinti sırasında Ay'a bilimsel istasyon bırakma. Ay arazisinden 22 kg örnek toplama. Uçuş süresi 195 sa 19 dk.
Apollo 12 14 kasım 1969 24 kasım 1969	Charles Conrad Alan L. Bean Richard F. Gordon	Fırtınalar okyanusu bölgesine iniş. Ay arazisinde 3 sa 56 dk ve 3 sa 45 dk süren iki gezinti. Bir bilimsel istasyon bırakma. Otomatik Surveyor 3'ün bıraktığı kamerayı alma. Araziden 34 kg örnek toplama. Uçuş süresi: 244 sa 36 dk.
Apollo 13 11 nisan 1970 17 nisan 1970	James A. Lovell Fred W. Haise John L. Swigert	Servis modülünün oksijen deposundaki bir patlama sonucu başarısızlığa uğrayan Ay uçuşu. Uçuş süresi: 142 sa 55 dk.
Apollo 14 31 ocak 1971 9 Şubat 1971	Alan B. Shepard Edgar D. Mitchell Stuart A. Roosa	Fra Mauro krateri bölgesine iniş. Ay'a bilimsel istasyon yerleştirmek için hafif bir el arabasıyla 4 sa 48 dk ve 4 sa 35 dk'lık iki gezinti. 43 kg örnek toplama. Uçuş süresi: 216 sa 02 dk.
Apollo 15 26 temmuz 1971 7 ağustos 1971	David R. Scott James B. Irwin Alfred M. Worden	Hardley dağı (Apenninler) bölgesine iniş. Güçlendirilmiş bilimsel programlı ilk Apollo Ay uçuşu. Bir otomobilin kullanılması. Ay'da 6 sa 33 dk, 7 sa 12 dk ve 4 sa 50 dk süren üç gezinti. 77 kg Ay kayacı parçaları toplama. Uçuş süresi: 295 sa 12 dk.
Apollo 16 16 nisan 1972 27 nisan 1972	John W. Young Charles M. Duke Thomas K. Mattingly	Descartes krateri bölgesine iniş. Ay'da 7 sa 11 dk, 7 sa 23 dk, ve 5 sa 40 dk süren üç gezinti. 96 kg Ay kayacı parçası toplama. Uçuş süresi: 265 sa 51 dk.
Apollo 17 7 aralık 1972 19 aralık 1972	Eugene A. Cernan Harrison H. Schmitt Ronald E. Evans	Taurus-Littrow bölgesine iniş. Ay uçuşuna ilk kez bir bilim adamının (H. Schmitt) katılması. Ay'da 7 sa 12 dk, 7 sa 37 dk ve 7 sa 15 dk süren üç gezinti. 110 kg toprak örneği toplama. Uçuş süresi: 301 sa 52 dk.

solda: **Apollo 11** görevi 21 temmuz 1969'da insanın Ay'a ilk inişi. Astronot Edwin Aldrin güneş rüzgârı parçacıklarını yakalamak için hazırlanmış bir alüminyum kâğıdını açıyor (arka planda Ay modülü)

yanda: **Apollo 17** görevi 10 aralık 1972'de kapsülün denize inmesinden sonra üç astronot Ronald Evans, Eugene Cernan ve Harrison Schmitt'in, amerikan uçak gemisi *Ticonderoga*'nın (arka planda) bir helikopteri ile denizden alınması

Apollon ve **Herakles** Delphoi'deki üç ayaklı kâhin iskemlesini ele geçirmek için dövüşürken mermer alçak kabartma yunan sanatı, İ.Ö. VI.yy. *Arkeoloji müzesi, Delfi*

Apollon tapınağı *Side-Antalya*

Skylab tasarısı ve nihayet biri de Apollo -Soyuz kenetlenme deneyi çerçevesinde gerçekleştirildi.

APOLLODOROS, İ.Ö. 279'a doğru, paralı kelt askerlerinin yardımıyla Kassandreia (Potidaia) yönetimini ele geçiren ve halka korku salan makedonyalı. Zorbaca yönetimine Antigonos Gonatas son verdi.

APOLLODOROS Atinalı, yunanlı bilgin (İ.Ö. II. yy.). 144 yılında, uyaklı tarih öykülerinden oluşan bir kronoloji ile *Peri Theon* adlı bir kitap yazdı. Apollodoros kitaplığı adıyla bilinen bir derleme ona mal edilir. Mitoloji konularında değerli bilgiler içeren bu yapıtı, gerçekte, miladi takvimin başladığı yıllarda, bilinmeyen bir kişi yazdı.

APOLLODOROS Bergamalı, yunanlı retorikçi (İ.Ö. 104 - 22'ye doğru). Retoriğe çok sıkı kurallar getiren apollodorosçu okulun kurucusudur. Roma'da bir okul açtı ve Sezar tarafından Augustus'u eğitmekle görevlendirildi.

APOLLODOROS Şamlı, Roma'da yetişmiş, Suriye kökenli mimar. İ.S. II. yy.'da Roma'da çalıştı. Özellikle Traianus forumu'nun büyük bölümüne ve Ulpianus-bazilikası'na emeği geçti. Savaş araçları üzerine bir kitap yazdı ve Daçyalılar'a karşı yürüttüğü savaşta Traianus'un yanında yer aldı. Tuna üzerinde Demirkapılar köprüsünü yaptı. Hadrianus'un planlarını açıkça eleştirdiği için sürgüne gönderildi, belki de öldürüldü.

Apollon. Eski İstanbul'da bu adı taşıyan çeşitli tiyatro yapıları vardı. Bunlardan en tanınmışı, Kadıköy'deki, sonradan Hale tiyatrosu adını alan (şimdi aynı yerde Reks sineması bulunmaktadır) yapıdır.

APOLLON a. Avrupa ve Asya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan, *parnassius* cinsinden gündüz kelebeği. (Papilionidae familyası.)

APOLLON. Yun. mit. Her gün, arabasıyla, göğü bir uçtan öbür uca geçen güneş tanrısı. Tanrıların en güzelidir. Girit'te, Minos döneminde, hayvanların kutsal efendisi olan Paean ya da Paian'ın soyundan gelir. Zeus ile Leto'nun oğlu, Artemis'in erkek kardeşi olan Apollon, Delos'ta dünyaya gelmiştir. Hyperboredi ülkesinden döndüğünde, Delphoi'ye (Delfi) yerleşir, Python adlı canavarı öldürür ve tapınağı ele geçirir. Koronis, Daphne, Klytia, Leukothoe gibi pek çok nympha'nın gönlünü fetheder. Her sonbahar, kuzeye, her zaman tertemiz olan ülkeye gider ve Yunanistan'a ancak törenler ve şarkılar arasında ilkbaharda döner. Çok yönlü bir kişiliği olan Apollon, Ege bağdaştırmacılığına uygun bir biçimde, birçok tanrıyı kendinde bir araya getirir. Etkinliklerinin bir bölümü, tıpkı güneş ışınları gibi, hastalığa yakalatıcı ya da iyileştirici oklara sahip bir güneş tanrısı olduğunu gösterir. Hayvan sürülerinin koruyucusu bir tanrı olan Apollon bir kurt öldürücüsü, yani *Lykeios* olarak bilinirdi; ilk heykeller de Apollon'u hep omzunda bir kuzu taşırken gösterir. Fare-tanrı Sminth' in insan kılığına girmiş bir örneği olan Apollon, ayrıca bir fare yakalayıcısı, yani *Smintheus*'tur. Kehanetlerinin, kitleleri akın akın çektiği Delphoi tapınağı'ndaki bilici rahibeye, o esin verir. (Yüzyıllar boyunca Delphoi tapınağı, dünyanın dört bir yanından gelen hazinelerle dolup taşacaktır.) Aynı zamanda Müzik ve Şiir tanrısı olan Apollon, müzik ve şiiri kendi edebi zevki için yaratmıştır. En çok hoşlandığı şey, erkek ve kız çocukların peş peşe korolar halinde şarkı söyleyip tapınağın çevresinde dans ettiği şenliklerdir. Kendisi de lir çalarak musaların *(Musagetes)* korosunu bizzat yönetir. Romalılar Apollon'a çoğu kez *Phoebus* derlerdi.

—Güz. sant. Apollon, öncelikle, erkek güzelliğini simgeleyen tanrıdır. Lir ya da kitaralı heykelleri dışında, genellikle çıplak olarak betimlenir. Uzun süre, her kuros* heykeline, yanlış olarak, "Apollon" dendi. Eskiçağ heykellerinde Apollon, genellikle elinde bir yay tutar (*Pire Apollonu*, Atina ulusal müzesi). İ.Ö. V. ve IV. yy. sanatçıları, Apollon'u, aydınlık ve arındırıcı bir tanrı olarak betimlediler. Asılları günümüze ulaşamamış bu yapıtları, ancak daha sonra yapılmış kopyalarından tanıyoruz. Bunların başlıcaları: *Piombino Apollonu* (Louvre), *Sauroktonos Apollonu* (Praksiteles'in yapıtından kopya, Louvre), *Tevere Apollonu* (Roma), *Kassel Apollonu*(Pheidias'ın olduğu sanılan bir heykelin kopyası, Kassel müzesi) ya da *Belvedere Apollonu* (Vatikan müzesi). Bu yapıtlar, Rönesans'ta erkek güzelliğinin örneği sayıldı.

Bu dönemden başlayarak Apollon, birçok resmin konusunu oluşturdu. Raphaello (*Apollon ve Marsyas*, Vatikan salonlarında), Annibale Caracci, Domenichino ve Guido Reni gibi bolognalı ressamlar, Apollon ile ilgili hemen hemen her öyküyü tablolaştırdılar (Domenichino'nun *Apollon'un savaş arabası* adlı resmi, Roma'daki Costaguti sarayı'nın tavanını süsledi). Versailles sarayı'nda Apollon tasvirleri, güneş efsanesinin bir öğesidir: Girardon ve Regnaudin'in Apollon'un Banyosu koruluğu'ndaki *Nymphaların hizmet ettiği Apollon* adlı yapıtı; Charles de La Fosse'un, Apollon ve Diana salonu'ndaki *Apollon'un savaş arabası*; J. B. Tuby' nin Zafer takı koruluğu'ndaki *Sudan çıkan Apollon* adlı resimleri. Bernini, Borghese villası için *Apollon ve Daphne* adlı bir heykel grubu; J. B. Lemoyne (Büyük Friedrich için *Apollon*) ve Pajou (Versailles tiyatrosu için *Sanat dehasına egemen olan Apollon*) da birer heykel yaptılar. Delacroix, Louvre'daki Apollon galerisi'nin tavanına, *Python yılanını öldüren Apollon*'u resimledi. Odilon Redon *Apollon'un savaş arabası* adlı çok sayıda tablo yaptı. XX. yy.'da, Bourdelle ve Despiau, özellikle Apollon heykelleri yaptılar.

Apollon Musagète, iki tablolu bale (müzik ve konu: İ. Stravinskiy). İlk kez 27 nisan 1928'de Adolph Bolm'un koregrafisiyle, Washington'da. Chamber Music Society'nin düzenlediği çağdaş müzik şenliği sırasında Library of Congress'te sahnelendi. G. Balanchine'in koregrafisi, A. Bauchant'ın dekorları ve Coco Chanel'in kostümleriyle Rus baleleri topluluğu'nca Paris'te Sarah Bernhardt tiyatrosu'nda yeniden yorumlandı (12 haziran 1928). Bu gösteride başrolleri Alisya Nikitina, Lubov Çernişeva, Felya Dubrovska ve Sergey Lifar üstlendi. Yapıtta, tanrı Apollon'un ve musaların (Terpsikhora, Kalliope ve Polymnia) Olimpos'a yükselişi anlatılır.

Apollon oyunları, ikinci Pön savaşları sırasında Roma'da, Apollon onuruna düzenlenen oyunlar.

Apollon tapınağı (Didyma). Arkeol. → DİDYMAİON.

APOLLONCA sıf. Apollon'a ilişkin; Apollon'a benzeyen.

—Fels. Nietzsche, Apollon'dan kaynaklandığı söylenebilecek bir gerçekliğe ya da üsluba bu sıfatı verir. (Bu tanrı, Dionysos'un tersine, oluşun ve değişmenin coşkunluğuna karşı çıkan hem varoluşsal hem de estetik bir tutumu simgeler; ayırt edici özelliği, denge ve ölçüdür.)

APOLLONCULUK a. Fels. Nietzsche'ye göre, biçimdeki uyuma büyük değer veren üslup. ("Apollonculuk sözcüğü, bir imgelem ve düş dünyasının; bizi, değişme ve oluş dünyasından sıyıran güzel görünümler dünyasının coşkunlukla seyredilmesini belirtir" [*Der Wille zur Macht*].)

APOLLONİA. Tar. coğ. İlkçağ'da Apollon adına kurulmuş birçok antik kentin adı: —**İllyria Apolloniası,** Aoos ırmağının ağzındaydı. Hellenistik dönemde bir kültür ve ticaret merkezi, aynı zamanda *via Egnatia*'nın başlangıç noktalarından biriydi. Yıkıntıları Poiani manastırı (Arnavutluk) yakınındadır; —**Trakya Apolloniası,** Karadeniz kıyısında bir Miletos kolonisi olarak İ.Ö. 600'e doğru kuruldu. Tapınaklarından birindeki Apollon'un dev boyutlu heykeli, Lucullus tarafından Roma'ya götürülüp (İ.Ö. 73) Capitolium'a dikildi. Günümüzde *Sozopol* (Bulgaristan); —**Rhyndakos üzerindeki Apollonia,** Mysia bölgesinde, Apolloniatis (Ulubat) gölü kıyısında kent, Miletos kolonisi olduğu sanılıyor (bugün Gölyazı); —**Apollonia Salbake,** Karia bölgesinde, Salbakos (Babadağ) eteklerinde, Medet köyü (Tavas, Denizli) yakınlarındaydı; —**Apollonia Mordiaion** ya da **Apollonia Mordiaeum,** Phrygia bölgesinde, Apameia ile Antiokheia arasında kent. Bergama kolonisiydi. Roma İmparatorluğu dönemi yazıtlarından, Apollon'un kült merkezi olduğu biliniyor. Bizans döneminde, Trakya'daki Apollonia gibi *Sozopolis* adıyla önemli bir dinsel merkezdi. XIX. yy.'da ingiliz gezgin Arundell, burada Augustus' un Ankara Augustus tapınağı'ndaki "Res gestae divi Augusti" yazıtının grekçe parçalarını buldu. Daha sonra Prof. Calder, öteki parçaları da bularak yazıtın bütünlenmesini sağladı; —**Lykia Apolloniası,** G. Anadolu'da, Antalya'nın Kaş ilçesi, merkez bucağına bağlı Kılınçlı (esk. Sıçak) köyü yakınlarında, *Avşar harabesi* denilen kesimdedir. Çevrede sur kalıntıları, tiyatro, Lykia tipi lahitler vardır. Kent, Simena, İsinda ve Aperlai ile birlikte tetrapolis oluşturdu. Sikke bastırdı. Bizans döneminde Aperlai piskoposluğuna bağlıydı. (→ Kaş.)

APOLLONİDEA ya da **APOLLONİS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Lydia bölgesinde kent kalıntısı. Manisa'nın Akhisar ilçesi, Palamut bucağının kuzeyindeki tepededir. Kenti, Bergama kralı Eumenes II (İ. Ö. 197 -160) eski Doidye'nin yerine kurdurarak annesinin adını verdi. Sikke basan kent. İ.S. 17'de depremle yıkıldı. Roma imparatoru Tiberius döneminde onarıldı.

APOLLONİDES, yunanlı coğrafyacı, Mithridates'in çağdaşı. *Avrupa kıyı yolculuğu* adlı bir kitap yazdı.

APOLLONİOS Rodoslu, yunanlı şair (İskenderiye İ.Ö. 295'e doğr. - 230'a doğr.). Kallimakhos'un öğrencisiydi, ama sonra araları açıldı. Rodos'a yerleşti, oranın yurttaşı oldu. Destan türüne yeniden saygınlık kazandıran *Argonautika** adlı yapıtını ikinci kez orada yayımladı.

APOLLONİOS Pergeli, yunan matematikçi ve gökbilimci (İ.Ö. III. yy.'ın sonu -II. yy.'ın başı). İskenderiye, Efes ve Bergama'da yaşadı; İskenderiye* okuluna bağlıydı. Başlıca yapıtı *Konika*'da, koni kesitleriyle ilgili daha önceki bilgileri sistemleştirdi. Öncelleri, Menaikhmos, Aristeus, Eukleides ve Arkhimedes, koni kesitlerini, bir dik dönel koniyi doğrultmanlarından birine dik bir düzlemle keserek elde ediyor ve koninin tepe açısına göre, dar açılı koninin kesiti (elips),dik açılı koninin kesiti (parabol) ve geniş açılı koninin kesiti (hiperbol) olarak ayırıyorlardı. Apollonios'un yaklaşımı daha genel oldu. Çünkü, kuramını dik ya da eğik tek bir dairesel koninin kesitleri üzerine kurdu. Hiperbolün iki kolunu sistemli olarak inceledi ve geometriye çağdaş terimleri kazandırdı. Koni kesitlerini, eğrinin çapına ve çap uçlarından birinden geçen teğete bağladığı denklemlerle tanımladı ve bu denklemlerin özelliklerini, kendisinden önceki bilginlerin elde ettikleri sonuçlarla kendi özgün önerilerini birleştirerek, yöntemli bir biçimde ortaya koydu. Kaybolan öteki çalışmalarının bir bölümü ise,Pappus sayesinde yeniden elde edildi.

APOLLONİOS Trallesli, yunanlı heykelci (İ.Ö. I. yy.). Kardeşi Tauriskos ile birlikte, Amphion ve Zethos'u, üvey anaları Dirke'yi bir boğaya bağlarken gösteren bir heykel grubu yaptı. Bu grup içinde yer alan Napoli müzesi'ndeki *Farnase boğası* adlı heykel, aslına oldukça uygun bir uyarlamadır.

APOLLONİOS Tyanalı, yenipythagorasçı filozof (Tyana, Kappadokia-Efes 97). Pythagoras'ın öğretilerini benimsedi, uzun yolculuklar yaptı. Her yerde, pythagorasçı dogmaları ve ahlakla ilgili reformları yaymaya çalıştı. Efes'te, pythagorasçı bir okul kurdu. Porphyrios ve Iamblikhos'un yararlandıkları *Pythagoru Bios* ile *Peri mandeias asteron*'u yazdı. Philostratos'un yazdığı ve III. yy.'da Hierokles'in yararlandığı *Bion Apolloniu tu thyanos* adlı yapıt, onun kişiliğini İsa'nın kişiliğine karşı çıkarıyordu. Caracalla, Apollonios adına bir tapınak yaptırdı. Resmi, III. yy.'da birçok tapınağı süslemekteydi.

APOLLONİOS Dyskolos ("Hırçın"), iskenderiyeli gramerci (İ.S. II. yy.). Sözdiziminin açık bir betimlemesini ilk kez yapan bilgindir. Priscianus'u etkileyen yapıtlarından dört kitap günümüze ulaştı *(Peri epirrematon, Peri syndesmon, Peri antonymias, Peri syntakseos ton tu logu meron).*

APOLLONİOS, birçok yunanlı hekimin adı: **Apollonios** *Herophilosçu*, Herophilos'un öğrencisi (İskenderiye İ.Ö. II. yy.); —**Apollonios** *Deneyci* (İskenderiye İ.Ö. II. yy.); —**Apollonios** *Bergamalı* (İ.Ö. 70'e doğr.).

Apollonios çemberi, FM = *k*. F'M biçiminde tanımlanan çiftkutuplu eğri; burada F ve F' iki kutup, *k* pozitif bir gerçek sayı ve M eğrinin bir noktasıdır. (Bu eğri, merkezi FF'doğrusu üzerinde bulunan bir çemberdir.)

APOLLONİS → APOLLONİDEA.

APOLLONOS HİERON. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Lydia bölgesinde antik kent. Denizli'nin Buldan ilçesi, merkez bucağına bağlı Bozalan köyü yakınlarında olduğu sanılıyor. Roma İmparatorluğu döneminde para bastı. Sardeis birliği üyesiydi. Bizans piskoposluk listelerinde, Aetos ile birlikte aynı piskoposluğa bağlıydı.

Apollo-Soyuz, temmuz 1975'te ABD ile Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği, amerikan kabini Apollo ile sovyet uzay gemisi Soyuz'un uzayda buluşması. Apollo-Soyuz uçuşunu öngören anlaşma 24 mayıs 1972'de ABD başkanı Richard Nixon ile SSCB Bakanlar kurulu başkanı Aleksey Kosigin arasında imzalandı. Temel teknik sorun iki uzay gemisinin birbiriyle bağdaşmayan kenetlenme sistemleriyle ilgiliydi. Bu nedenle üçüncü bir sistem tasarlamak gerekti; erdişi özellik gösteren bu sistem, hem dişi hem de erkek olan iki benzer parçanın birbirinin içine oturmasıyla çalışıyordu. İkinci sorun, mürettebat kabinlerinin atmosferiyle ilgiliydi: Soyuz'da normal bileşim ve basınçta hava, Apollo kabininde ise indirgenmiş basınçlı arı oksijen vardı. Bir uzay gemisinden diğerine geçmek için geçiş tüneli gerekiyordu; bu parçayı ABD yaptı ve Apollo kabininin önüne yerleştirdi. Deneme 15 temmuz 1975'te saat 13.20'de (Paris saatiyle) sovyet kozmonotları Aleksey Leonov ve Valeri Kubasov yönetimindeki Soyuz 19'un fırlatılmasıyla başladı. Bundan yedi buçuk saat sonra, içinde amerikan astronotları Thomas Stafford, Vance Brand ve Donald Slayton'un bulunduğu Apollo kabini uzaya fırlatıldı. Kenetlenme Atlas okyanusu üstünde 17 temmuzda saat 17.15'te gerçekleşti.

APOLOBAMBA sıradağları, And dağlarında kütle, Titicaca gölünün K.'inde; Peru ile Bolivya arasında bölüşülmüştür; *Nevado Chupai Orco*'da (1958'de bir italyan ekibi tarafından fethedilmiştir). 6 100 m.

Apologeticum, Tertullianus'un büyük yapıtlarından biri (197). Yazar, felsefeden çok, hukuksal yanına ağırlık vererek hıristiyanlara tam bir din özgürlüğü tanınması çağrısında bulunur.

APOLYONT, GÖLYAZI'nın eski adı.

APOLYONT gölü, ULUBAT gölünün eski adı.

APOMEYOZ a. (fr. *apoméiose;* yun. *apo,* ve *meiosis,* küçültmek, azaltmak'tan). Biyol. Meyozsuz oluşan tetrasporların sporofite dönüşmesiyle belirgin apospori şekli.

APOMİKSİ a. (fr. *apomixie*). Meyoz bölünme ya da döllenme olmaksızın apogamik ya da partenogenetik tohumlarla üreme. (Apogami, partenogenez ve apospori birer apomiksi çeşididir.)

Apomnemoneumata Sokratus *(Sokrates'ten Anılar),* Ksenophon'un yapıtı. Yazar bu yapıtında, Sokrates'i bir dizi diyalogla karşımıza çıkararak onun, dindarlık, ılımlılık, aile görevleri, dostluk, yurttaşlık ödevleri, sanatlar ve diyalektik üstüne görüşlerini ortaya koyar.

APOMORFİN a. (fr. *apomorphine*). Eczc. Morfinin % 25'lik hidroklorik asitle bir arada ısıtılmasıyla hidratasyon sonucu elde edilen madde. (Eşanl. DEHİDROMORFİN.)

—ANSİKL. Apomorfinin hiçbir uyuşturucu etkisi yoktur, ama çok kuvvetli bir kusturucu etkisi vardır. Klorhidrat biçiminde deri altına iğneyle verilerek, bazı zehirlenme durumlarında, özellikle striknin zehirlenmelerinde kullanılır. Alkolikleri alkolden tiksindirme tedavisinde de yararlı olabilir.

APONEVROTOMİ a. (fr. *aponévrotomie*). Bir kas kılıfının (aponevroz) kesilmesi. (Ödemle, kan birikintileriyle gerginleşmiş bir kas bölgesini baskıdan kurtarmak ya da bazı kas ve aponevroz büzüntülerini düzeltmek amacıyla yapılır.)

APONEVROZ a. (fr. *aponévrose;* yun. *aponeurosis,* kirişte sertleşme'den). Anat. Bağdokusu liflerinden oluşan dirençli ve esneklikten yoksun zar.

—ANSİKL. Çeşit çeşit aponevroz vardır: kasları saran *kas aponevrozları;* kas liflerinin tutunduğu *yapışma aponevrozları;* kimi kasların lifleri boyunca yer alan *bölme aponevrozları;* kas gruplarını sarabilen ve kemikle deri arasında, iki kemik arasında (kemiklerarası bölme) ya da deriyle deri arasında *(el aponevrozları)* gerili olan *kılıf aponevrozları.*

APONEVROZİT a. (fr. *aponévrosite*). Aponevroz iltihabı.

APONOGETON a. (yun. *aponos,* yumuşak, sakin ve *geiton,* yakın, komşu'dan). Güney Afrika ve Avustralya kökenli, çokyıllık su bitkisi (*Aponogeton distachyon* [iki başaklı subaşağı] seralarda ya da su birikintilerinde yetiştirilir. Aponogetonaceae familyası.)

APOPHİS (mısır dilinde Aapep'ten), Eski Mısır'da upuzun, dev yapılı yılan-tanrı. Güneş'in düşmanı olan bu yılan-tanrı, onu, günlük seyri boyunca, gece (öbür dünya) ve gündüz demeden tehdit eder dururdu. Ama her seferinde Güneş üstün gelir, böylece, evrensel düzen ve uyum korunmuş olurdu. Apophis zamanla Seth ile (o da yine dünyanın düzenini tehdit eden bir tanrıydı) özdeşleştirilmiştir.

APOPİ, XV. ve XVI. mısır hanedanlarından (İ.Ö. 1700-1600) üç hyksos başkanına verilen ad.

APOPİL a. (fr. *apopyle;* yun. *apo,* ve *pule,* geçit, oluk'tan). Zool. Süngerlerde koanositli solungaç sepetçiklerindeki delik. (Ostium ya da içe çekme deliğinden giren su, apopilden geçerek atriuma ulaşır ve oskulum yoluyla oradan dışarı boşalır.)

APOPLEKSİ a. (fr. *apoplexie;* yun. *apo,* ve *pleksis,* darbe'den). Aniden gelen şiddetli koma hali.

—Bitki patol. Bitkilerin (kayısı, asma) hızla sararıp bozulması. (Yapraklar ansızın solar, kurur ve bitki birkaç gün içinde ölür. Bitkinin köküne ya da gövdesine dadanan çeşitli mantarlar bu tür hastalığa yol açabilirler.)

—Kad. doğ. *Dölyatağı-plasenta apopleksisi,* küçük leğenin tümüne yayılabilen dölyatağı enfarktüsünün yanı sıra plasentanın yerinden kopmasıyla belirgin sendrom.

—Nörol. İstemli hareketlerle duyarlığın yok olması ve yaşatkan işlevlerin sürmesi biçiminde ani bilinç kaybı. (Beyin kanaması, apopleksinin sık görülen nedenlerinden biri olduğundan, bu iki terim, ya-

Apollon ve Daphne
Bernini'nin yapıtı
mermer, 1622—1624
Borghese galerisi, Roma

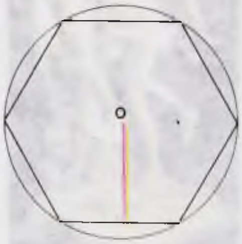

çiçeklik

aponogeton

Apollon Musagete
adlı baleden bir sahne
Zürich Balesi

düzgün bir çokgenin **apotemi**

düzgün bir piramidin **apotemi**

Karel **Appel**
İki Kadın (1966)
tuval üzerine yağlı boya
özel kol.

ni apopleksi ve beyin kanaması çoğu zaman birbirinin yerine kullanılır.)

APOR a. (fr. *apport*). Anonim şirketlerde kurucu ortakların ya da sermaye artırımına katılanların şirket sermayesine yaptıkları her türlü katkı. (Bu katkı para, menkul kıymet, gayrımenkul gibi değerler olabileceği gibi ihtira beratı, ticari itibar da olabilir.)

APOREPRESÖR a. (fr. *aporépresseur*). Biyokim. Düzenleyici gen tarafından sentezlenen ve bir korepresörle birleşerek operonun çalışmasını durdurmak (bastırmak) için işlemci geni etkileyen protein maddesi.

APORİA a. Kanatları siyah damarlı, beyaz kelebek. (Dişilerin üst kanatları saydamdır. Tırtılı, siyah ve kahverengi çizgili mavi-gri renklidir, böğründe de sarı bir çizgi vardır. Alıç, elma, armut, yemişen, badem ve kayısı ağaçlarına zarar verir. Genç tırtıllar, kışı, ipek tellerden ördükleri bir kese içinde bir arada geçirirler. Bil. adı: *Aporia crataegi*. Pieridae familyası.) [Eşanl. BEYAZ AĞAÇKELEBEĞİ.]

APORİDOS KOME. Tar. coğ. Anadolu'da Pisidia bölgesinde küçük yerleşme. Yeri bilinmiyor.

APORRHAİS a. (yun. *aporrhaiein*, sökmek, yolmak'tan). Dudağı parmak biçiminde uzantılarla öne uzanan arttansolungaçlı karındanbacaklı deniz yumuşakçası. (*Aporrhais pespelicani* Akdeniz kıyılarında ve Vizcaya körfezinde yaygındır. Kretase devrinden bu yana fosillerine rastlanır. *Aporrhaidae* familyasının örnek tipi.)

APORT ünl. (fr. *apporter*'den *apporte!*, getir). Avı ya da kendisine gösterileni yakalayıp getirmesi için köpeğe verilen buyruk.

APOSAFRANİN a. (fr. *aposafranine*). **1.** Fenosafraninin bir NH_2 kökünü yitirmesi sonucunda türeyen boyarmadde. **—2.** Aynı türden boyarmaddelerin genel adı.

APOSAFRANON a. (fr. *aposafranone*). Aposafraninin, sülfürik asitle sıcakta işlenmesiyle elde edilen boyarmadde. (Aposafranon, mordanlanmış pamuğu gelincik kırmızısına boyar.)

APOSELEN a. (fr. *aposelène*). Gökbil. AYÖTE'nin eşanlamlısı.

APOSEMATİK sıf. (fr. *aposématique*; yun. *apo*, ve *sema, -atos*, belirtici işaret'ten). Biyol. Zehirli ya da iğrenç çeşitli böceklerin çok göze çarpıcı ve özgün dış görünüşüne denir. (Bu görünüş belki de onları böcekçil hayvanların, özellikle kuşların saldırısından korumaktadır.)

APOSİT a. (fr. *apocyte*). Bazı yeşil suyosunlarında çokçekirdekli hücrelere verilen ad.

APOSPORİ a. (fr. *aposporie*). Biyol. Embriyonun önceden meyoz bölünme geçirmeksizin bir spordan ya da sporofit hücresinden gelişmesi.
—ANSİKL. Biyol. Apospori iki çeşittir: meyoz bölünmeye uğramaksızın meydana gelen tetrasporların sporlu bitki haline (sporofit) dönüşmesiyle belirgin apomeyoz; sporofitteki sıradan bir hücrenin gametli bitki gibi gelişmesiyle oluşan asıl apospori (örneğin eğreltilerden *Athyrium filix-femina*, kapalı tohumlulardan *Citrus aurantiacum*).

APOSTASİA a. (fr. *apostasie*). Tar. Bizans'ta imparatora karşı ayaklanma. (Aynı terim, hem imparatora, hem Tanrı'ya karşı ayaklanmayı tanımlamak için kullanılırdı.)

APOSTEL (Hans Erich), avusturya uyruklu alman besteci (Karlsruhe 1901 - Viyana 1972). Schönberg ve Berg'in öğrencisi olan sanatçı, ritim öğesine önemli bir yer veren, sağlam kurgulu bestelerinde dizisel tekniği kullandı. Yapıtları arasında, 1 numaralısı, Alban Berg'in *Wozzeck*'inden bir tema üstüne çeşitlemeler olan 3 dörtlü, 60 *Şema*, klavye için *Kubiniana* ve R. M. Rilke'nin metni üzerine bir *Requiem* sayılabilir.

A POSTERİORİ → SONSAL.

APOSTOL (Daniil Pavloviç) [1654-1734], 1727'den 1734'e kadar Doğu Ukrayna'da kazak kabile şefi.

Apostolica partisi, 1819 devrimi'nden sonra, İspanya'da aşırı katoliklerle mutlakiyet yanlılarından ve kral Fernando VII'nin karşıtlarından oluşan parti. 1822 ve 1827'de ayaklanan (*agraviados* başkaldırısı) parti üyeleri, Charles de Bourbon'un, yeğeni İsabel II'ye karşı ayaklanması sırasında Charles'ın yanında yer aldılar.

APOSTOMA a. (yun. *apo*, ve *stoma*, ağız'dan). Kabuklularda asalak yaşayan ve karmaşık bir gelişme devresi geçiren kirpikli protozoerler takımı. (Erişkinleri sarmal bir kirpik takımı ve pek de göze çarpmayan sitostomun yanı başında bir rozet taşır.)

APOSTROF a. (fr. *apostrophe*). KESME İŞARETİ'nin eşanlamlısı.

APOTEM a. (fr. *apothème*; yun. *apothesis*, yere bırakmak eylemi, yun. *ypothema*, taban sözcüğünün etkisiyle). Geom. **1.** Uçlarından biri, bir düzgün çokgenin merkezi, öbürü, çokgenle iç çemberinin değme noktası olan doğru parçası. **—2.** Uçlarından biri, düzgün bir piramidin S tepesi, öbürü, S den taban çokgeninin bir kenarına inilen dikmenin ayağı olan doğru parçası. **—3.** Bu iki doğru parçasının uzunluğu.

APOTESYUM a. (yun. *apo*, ve *theke, -itis*, kutu'dan). Bazı asklı mantarların, özellikle liken oluşumuna katılanların üreme aygıtı.
—ANSİKL. Apotesyumların içinde, birbirine karışmış kısırteller (parafiz) ve asklar bulunur. *Gimnokorp* denilen bu üreme organları bir disk biçimindedir, diskin yüzeydeki spor üretme bölümü dışa doğru genişçe açıktır; bu durum daha kapalı durumdaki peritesyumun tersidir. Apotesyumlar diskli mantarlar grubunun belirgin özelliğidir.

APOTHEKE a. (yun. sözc.). Esk. tar. Eski Yunanistan ve Roma evlerinin yiyecek ambarı ve daha özel olarak da şarap mahzeni.

APOTHEOSİS a. (yun. sözc.) → TANRILAŞTIRMA.

APOTHETAİ, Tayghetos boğazı. Spartalılar, kusurlu doğan çocuklarını burada ölüme bırakırlardı.

APOTOKSİN a. (fr. *apotoxine*; yun. *apo*, ve *toksikon*, zehir'den). Bağışıkbil. Ch. Richet'ye göre, bir zehirin vücuda ilk şırıngasından sonra oluşan zararsız madde ile yeniden şırınga edilen antijen zehirlerinin birleşmesi sonucunda duyarlı hale gelen bir kişinin kanında ortaya çıkan zehirli madde. (Bu maddenin varlığı tamamen kuramsaldır, ama anaflaktik şok olayını az çok açıklamaya yaradığı için bu terimin kullanılması uygun bulunmaktadır.)

APOTR a. (fr. *apôtre*). Havari.

APOTROPAYİK sıf. (esk. yun. *apotropaios*'tan, kötülükleri uzaklaştıran). Kötü etkileri, kişinin kendisinden başkasına çevirmeye yarayan nesne ya da formül. (Eski yunan ve roma çağında, falluslar, uğurlar, atropayik nesneler sayılırdı. "Nazarlık" da bu sınıfa sokulabilir.)

Apoyevmatini, İstanbul'da yayımlanan rumca günlük gazete. Ligor Yaveridis tarafından kuruldu (13 temmuz 1925). Türkiye'de yaşayan rum azınlığın en çok okuduğu gazete olan bu yayım organı, İstiklâl caddesi Narmanlı yurdu'ndaki Jamanak neşriyat ltd. tesislerinde ofset tekniğiyle basılmaktadır. Sahibi ve yazıişleri müdürü Dr. Yorgi Adoşoğlu sorumlu müdürü ise Stefan Papadopulos'tur (1992).

APPA RAO (Gurazada), telegu dilinde yazan hintli yazar(1861-1915). Bu dilde yazan ilk hikâyecidir. Lirik şiirler *(Mutyala Saramulu)* ve oyunlar yazdı.

Appalachian Spring, bir perdelik "modern dance work". Koregrafisini Martha Graham, müziğini Aaron Copland, dekorlarını Isamu Noguchi, Kostümlerini Edythe Gilfond hazırladı. İlk kez 1944'te, Martha Graham dans topluluğu tarafından Washington'da Library of Congress'te sahnelendi. Başrolleri M. Graham, Peare Lang, Yuriko, Merce Cunningham ve Erick Hawkins üstlendiler. Modern amerikan dansının en büyük yapıtlarından biri olan *Appalachian Spring*, ele geçirdikleri bir arazide evlerini yapan öncü bir karı-kocanın öyküsüdür.

Appaloosa ırkı, Amerika yerlilerinin alaca donlu at ırkı. (ABD'nin kuzey-batı'sında, Nez-Percés Kızılderilileri'nce XIX. yy.'a kadar sürü halinde beslenen atların soyundandır.)

APPARAÇİK a. (rusça sözc.). SSCB komünist partisi'nın ve bunu örnek alan halk demokrasileri komünist partilerinin çeşitli kademelerinde tam gün ücretli olarak çalışan üye.

Appassionata, Beethoven'in op. 57 no'lu piyano sonatına (1804-1806) yayımcı Cranz tarafından verilmiş ad. Bu dramatik yapıtın anlaşılabilmesi için, besteci, Shakespeare'in *Fırtına*'sının okunmasını salık vermişti.

APPASSİONATO be. (ital. sözc.). Müz. Bir müzik parçasının ya da cümlesinin tutkulu karakterde seslendirileceğini belirten terim.

APPAVİA. Tar. coğ. Anadolu'da, Arzava konfederasyonu'nu (Lykia, Pısıdia, Pamphylia) oluşturan küçük bölgelerden biri.

APPEL (Karel), hollandalı ressam (Amsterdam 1921). 1948'de deneysel Reflex topluluğunun, sonra da Cobra akımının kurucularından olan Appel'ın resminde, anlatımcı bir şiddet dikkatı çeker. Biçimler önceden bir plan yapılmaksızın belirmiş, şiddetle renklendirilmiş malzemeye ayrıcalık tanınmıştır. Action painting'e yaklaşan bu kendiliğindenlik ve gerilim karı-

şımı, sanatçının çokrenkli heykellerinde de görülür. Appel, 1960'ların sonundan başlayarak, renk yoğunluğundan vazgeçmeksizin, biçime ve maddeye yeni bir düzen uyguladı: ağaç kabartmalarında ve çeşitli maddeler kullanarak yaptığı heykellerindeki parlak ve düzgün çokrenklilik, özgün bir nitelik taşır.

APPELFELD (Aharon), ibranice yazan israilli yazar (Czernowitz 1932). İkinci Dünya savaşı sırasında sürgüne gönderildi, 1947'de Filistin'e göç etti. Şiirlerinde (*Fumée* [fr. çev., 1962]), hikâyelerinde (*Givre sur la terre* [fr. çev., 1965]; *l'Âge des merveilles* [fr. çev., 1977]) ve romanlarında (*la Peau et la Chemise* [fr. çev., 1971]) yahudi halkının çektiği acıları dile getirdi.

APPELL (Paul Émile), fransız matematikçi (Strasbourg 1855 - Paris 1930). İzdüşümsel geometri, cebirsel fonksiyonlar, diferansiyel denklemler ve karmaşık çözümleme üzerine çalışmalar yaptı. Ayrıntılarla ilgili birçok problemi çözdü ve özgün bir kuram ortaya koymamış olsa da, pek çok klasik sonucu genelleştirdi. Paris'te, Fen fakültesi'nde verdiği mekanik dersleri, *Traite de mecanique rationelle* (Rasyonel mekanik incelemesi) [1893-1922] adı altında yayımladı. Bu kitapta XIX. yy. sonu klasik mekaniğini açıklar.

APPELLANT a. (ing. sözc.) Tar. Richard II'nin bakanlarına ve kralın mutlakiyetine karşı çıkan bir soylular grubunun içinde yer alan ingiliz baronlarına verilen ad. (Bu ad, sözü geçen baronların, kralın gözdelerine yönelik ihanet suçlamasından ["appeal"] gelmektedir. 1397'de Richard II'nin buyruğuyla idam edilen Thomas of Gloucester ve 1399'da Richard II'yi devirip Henry IV adıyla tahta çıkan Derbyli Henry de bunlar arasındaydı.)

APPENDİCULARİA a. Zool. Ekliceler sınıfının bilimsel adı.

APPENZELL a. İsviçre'nin Appenzell kantonunda, genellikle kaymağı alınmış sütten yapılan peynir. (Yapımı, 7-10 aylık bir süre gerektirir. Tadı biraz kekremsi ve çok lezzetlidir.)

APPENZELL, İsviçre'de kanton, Sankt Gallen kantonu topraklarıyla çevrili; Konstanz gölünün G.'inde; 415 km²; 60 000 nüf. Kantonda almanca konuşulur. G.'de Säntis kireçtaşı kütlesinden, K.'de gevşek molas kıvrımlarından oluşan kanton, bol yağış alır ve tarımı, sağmal inek yetiştiriciliğiyle (peynir üretimi) sınırlıdır. Yoğun nüfusu, XVIII. yy.'da Sankt Gallen'den başlayarak gelişen, ama 1914'ten bu yana bunalımda olan dokuma sanayisiyle (işlemeli kumaşlar) ve folklorun (ilgi çekici yerel giysiler) geliştirdiği turizmle, güçlükle geçinir. Doğrudan demokrasi biçimlerinin (Landsgemeinde) sürdüğü kanton, iki yarıkantondan oluşur. Daha önemli olan *Ausser-Rhoden* (243 km²; 46 600 nüf.; merkezi *Herisau;* dini, protestan) ve *İnner-Rhoden* (172 km²; 13 400 nüf., merkezi *Appenzell;* dini, katolik).

APPENZELL, İsviçre'de kent, İnner-Rhoden (Appenzell kantonu) yarıkantonunun merkezi, Sankt Gallen Önalpleri'nde, Sitter ırmağı kıyısında, 775 m yükseltide; 5 300 nüf. XVI. yy.'dan kalma belediye konağı (müze). Eski evler. Dokumacılık.

APPERT (Nicolas), fransız mucit (Châlons-sur-Marne 1749-Massy, S.-et-O., 1841). Babası otelciydi. İki kardeşiyle birlikte Châlons'da bir birahane açtı. Sonra Deux-Ponts dükü Christian IV'ün ve prenses Forbach'ın mutfak hizmetine girdi. 1780'e doğru Paris'te şekercilik yaptı ve besinlerin korunması sorunuyla ilgilendi. Kapalı kapta kaynatmanın mayalanmayı kesinlikle önlediği varsayımını ortaya koydu ve bunu doğrulamaya çalıştı. 1790'dan başlayarak yaptığı deneyler, yeni bir ticarete, şişede korunan besinler (et, süt, sebze, meyve, bitki özleri) ticaretine olanak verdi. 1810'da içişleri bakanı, yöntemini açıklaması koşuluyla, ona 12 000 franklık bir ödül önerdi. Appert bunu kabul etti ve aynı yıl yayımladığı, *le Livre de tous les ménages, ou l'art de conserver pendant plusieurs annees toutes les substances animales et végétales* (Her ailenin kitabı ya da hayvansal ve bitkisel maddeleri uzun yıllar koruma sanatı) adlı kitap, birçok ülkede konserve sanayisinin kurulmasını sağladı. 1814'ten başlayarak bir ingiliz firması, Appert yöntemini iyileştirerek sınai üretime başladı. Cam kaplar yerine teneke kutular kullanarak yöntemini geliştiren Appert, aynı zamanda mayalanmış içeceklerin jelatinle arıtılması, şıraların koyulaştırılması ve şarapların ısıtılarak korunması yöntemlerini buldu.

APPERTLEME a. (*N.Appert*'in adından). Gıda maddelerini ısıtarak sterilize ettikten sonra, sıkı sıkıya kapalı kaplarda saklama işlemi.

Appia *(via)*, İ.Ö.312'de, vergi toplayanları denetlemekle görevli Appius Claudius tarafından yapımı başlatılan ve Roma'dan Brindisi'ye giden yol. Yolun her iki yanında beş mil boyunca, bugün de kalıntıları görülen, görkemli mezarlar vardı. Bunların en ünlüsü Caecilia Metella'nın mezarıdır.

APPİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde ilkçağ kenti; Kütahya'nın Altıntaş ilçesi, merkez bucağına bağlı Pınarcık (Abya) köyünün yerindeydi. Roma döneminde adına sikke bastırıldı.

APPİA (Adolphe), isviçreli oyun yönetmeni (Cenevre 1862 - Nyon 1928). Gerçekçi estetiğe karşı çıktı. Zihne yönelik ve açıklayıcı öğeler (metin, dekor) yerine, tiyatronun zengin anlatıma ve duygulandırmaya yönelik öğelerine (müzik, ışıklandırma, oyuncunun beden hareketleri) öncelik verdi. Çok az yapıt sahneledi. (*Tristan et Yseult*, 1923, Milano'da La Scala'da); buna karşılık kuramsal ve teknik görüşlerini kitaplaştırdı (*la Mise en scène dans le drame wagnérien*, 1895; *la Musique et la mise en scène*, 1899; *l'Oeuvre d'art vivant*, 1921).

APPİANİ (Andrea), italyan ressam (Milano 1754 - *ay.y.* 1817). "İyilik perilerinin ressamı" diye tanınır. 1805'te Napoléon I'in "başressamı" olan Appiani, yeniklasik okulun temsilcilerinden biriydi.

APPİANO (Giacomo I D') [1322'ye doğr. - 1398], 1392'de Pisa tiranı oldu. Milano senyörü Galeazzo Visconti ile birleşerek Pisa'yı Floransa'ya karşı savaşa soktu.

APPİANOS, yunanlı tarihçi (İskenderiye İ.S. 95'e doğr. - İ.S. 160). Hadrianus döneminde Roma'ya geldi, Sofu Antoninus'un hükümdarlığı döneminde hazine valisi oldu. Roma tarihiyle ilgili yapıtında Roma'nın egemen olduğu çeşitli halklarla kurduğu ilişkileri inceledi. Ekonomik ve toplumsal durumları sergilerken büyük bir sağduyu gösterir. Appianos, iç savaşlar konusunda kısa ve özlü bir inceleme bıraktı.

APPİUS CLAUDİUS → CLAUDİUS.

APPLEGARTH (Robert), ingiliz sendikacı (Kingston-upon-Hull 1834-Thornton Heath 1924). 1860-1870 yılları arasında Trades Union Congress'i merkeziyetçilik ve maddi kaynakları artırma doğrultusunda yeniden örgütleyen ve böylelikle sendikal harekete yeni bir etkinlik kazandıran "cunta"nın başlıca üyesi.

APPLE-PİE a. (ing. sözc.). Altı ve üstü bir tür hamurla kaplı, elmalı ve tarçınlı turta; ılık olarak taze kremayla servis yapılır.

APPLETON, ABD'de (Wisconsin) kent, Green Bay'in G.-B.'sında 57 000 nüf. Kereste sanayisi.

APPLETON (*sir* Edward Victor), ingiliz fizikçi (Bradford 1892-Edinburgh 1965). Cavendish laboratuvarı'nda Rutherford'un asistanlığını yaptı (1920). Kendisine Londra King's College'da (1924), sonra Cambridge'de (1936) kürsü verildi. 1939'da, Bilimsel araştırma merkezi'nin yöneticiliğine getirildi. Elektromanyetik dalgaların yansıması kuramını ortaya koyduktan sonra iyonküreyi (iyonosfer) inceledi; 1924'ten başlayarak çok kısa dalgaların yansımasından yararlanarak bu katmanın yüksekliğini ölçmeye çalıştı ve ikinci iyonosfer katmanını buldu. İkinci Dünya savaşı sırasında radar yapımı çalışmalarına katıldı ve 1946'da, Ay üstünden bir yankı elde etmeyi başardı. Ayrıca Samanyolu'ndan gelen kısa dalga yayınını inceledi. (1947 Nobel fizik ödülü.)

APPOGGİATURA a.(ital. sözc.). ÇARPMA'nın eşanlamlısı.

APPOLA. Tar. coğ. Anadolu'da Phrygia bölgesinde ilkçağ kenti; Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesine bağlı Kemerkaya (esk. Çoğu) köyünün yerinde olduğu sanılıyor. Bulunan yazıtlardan Zeus Alsenos ve Men Askanios'un kült yeri olduğu biliniyor.

APPOMATTOX, ABD'de (Virginia) köy. 9 nisan 1865'te general Lee komutasındaki Güneyliler ordusunun, general Grant komutasındaki Kuzeyliler'e burada teslim olmasıyla, Amerikan iç savaşı sona erdi.

APPONYİ, birçok üyesi diplomasi ve siyaset alanında ün kazanmış macar kont ailesi. —ANTAL RUDOLF ya da ANTOINE RODOLPHE (Apponyi, Nitra ili, 1782-*ay. y.* 1852), Avusturya'nın Floransa, Roma ve Paris büyükelçiliğini yaptı (1849'a kadar). *Vint - Cinq Ans à Paris* adlı günlüğü fransızca yayımlandı. —GYÖRGY (Pozsony [Bratislava] 1808-Eberhard 1891), Antal Rudolf'un yeğeni. 1847'de Macaristan

Albert **Apponyi**

Appenzell'de kış manzarası
Albert Manser
naif tablo

şansölyeliğinin yönetimine atandı. Ulusal isteklere karşı çıktı. 1861'da magnatlar (soylular) meclisi başkanı seçildi ve bir süre Deák'ın siyasetini destekledi. —RUDOLF (1812 - Venedik 1876). Antal Rudolf'un oğlu. Sırasıyla Torino (1860), Londra ve Paris'te (1872-1876) diplomatik görevlerde bulundu. —ALBERT (Viyana 1846 - Cenevre 1933), György'nin oğlu. Macarisan'da ılımlı muhalefetin önderliğini yaptı. Liberal parti üyesi, iki kez din işleri ve milli eğitim bakanı oldu (1906-1910; 1917-1918). 1907'de, macar olmayan öğrencilerin macarlaştırılmasını kolaylaştıran bir yasa çıkarması, sert tepkilerle karşılandı. Savaştan sonra, Barış konferansı'nda Macaristan heyeti başkanlığı yaptı; sonra Milletler cemiyeti'nde ülkesini temsil etti, bu son görevi sırasında Transilvanya (Erdel) konusunda Romanya temsilcilerine şiddetle karşı çıktı.

APPU, ABBUŞ ya da **APPUŞ masalı,** Boğazköy'de (Hattuşaş) bulunmuş hititçe yazılı hurri-hitit efsanesi. İ.Ö. 1400-1200'e tarihlenen,122 satırlık yazıtta, Lullu ülkesinin Şudul kentinde yaşayan Appu adında bir tanrının, oğulları İyi ve Kötü konu alınır. Yazıt Berlin devlet müzesi'ndedir.

APRA, Amerikan devrimci halk birliği'nin kısaltılması.

APRA, Guam adasında amerikan deniz üssü.

APRAKSİ a. (fr. *apraxie*, yun. *a*, yokluk eki, ve *praksis*, eylem'den). Nöropsikol. Her türlü hareket felcinden ya da zihni tutarsızlıktan bağımsız olarak bazı hareketleri yapma yeteneğinin yok olması. (Beyindeki bir lezyondan ileri gelir.)
—ANSİKL. Apraksinin birçok çeşidi vardır: 1. *ağız-dil-yüz apraksisi,* yap denildiğinde ağız, dil, yüz ve solunum kaslarını hareket ettirememek halidir,oysa bu hareketler kendiliğinden otomatik olarak yapıldığında normaldir;
2. *yapımsal apraksi*, çizgi çizerek, doğaçtan ya da bir modele bakarak resim yapamamaktır; hasta, bir nesneyi, örneğin bir bisikleti tam olarak çizemez, onu meydana getiren parçaların birbirine göre konumunu ve ilişkilerini tam olarak gösteremez;
3. *düşünsel apraksi*, bir nesneyi ya da bir dizi nesneyi günlük yaşamda doğru dürüst kullanamamaktır (sigara yakmak vb.); hasta nesneleri pekâlâ tanır, ama nasıl kullanılacaklarını unutmuştur;
4. *düşünce-hareket apraksisi*, bir el hareketini (çivi çakmak vb.), simgesel bir hareketi (askeri selam vb.) ya da anlamlı bir hareketi (tehdit jesti vb.) yapamamaktır;
5. *giyim apraksisi*, giyinmek için giysileri doğru dürüst kullanamamaktır.
Anatomoklinik açıdan bakıldığında, düşünsel apraksiye ve düşünce-hareket apraksisine, sağ elini kullananlarda, sol beyin yarımkürelerinin rolando yarığı ardı lezyonları sırasında rastlanır. Giyim apraksısı sağ beyin yarımküresinin rolando yarığı ardı lezyonları yüzünden olur. Yapımsal apraksiye gelince, bozukluğun bulunduğu beyin yarımküresine göre değişik görünümler alır.

APRAKSİK sıf. (fr. *apraxique*). Apraksiye ilişkin.
◆ sıf. ve a. Apraksiye tutulmuş.

APRAKSİN (Fyodor Matveyeviç, *kont*), rus amiral (1661 - Moskova 1728). Büyük Petro'nun yakın yardımcılarındandı. 1708'den başlayarak İngriya ve Finlandiya askeri harekâtlarını yönetti; 1714'te Hangö deniz savaşı'nda isveç donanmasını bozguna uğrattı. 1718'de Amirallik koleji'nin başkanlığına atandı,Katerina I'in kurduğu gizli Yüksek konsey'in üyesi oldu. —Yeğeni, feldmareşal kont STEPAN FYODOROVİÇ(1702-Petersburg 1758),Yedi Yıl savaşı'na katıldı; ihanet ettiği savıyla açılan davası görülürken öldü.

APRAKTOGNOZİK sıf. (fr. *apractognosique*; yun. *a*, yokluk eki, *praksis*, eylem, ve *gnosis*, bilgi'den). Nöropsikol. *Apraktognozik sendrom*, sağ eliyle iş görenlerde, sağ beyin yarımyuvarının yan ve art kafa bölgesinde bozukluk olduğu zaman görülen, duyu-hareket ve üç boyutlu görme düzensizliklerine bağlı apraksi ve agnozi birliği. (Eşanl. APRAKTOGNOZİ.)

APRANTİ a. (fr. *apprenti*). Yarış atlarının bakımıyla yükümlü ve antrenman için zaman zaman onlara binebilecek yetenekte seyis.
—Atç. Jokeylik mesleğini uğraş olarak seçen ve kendisini yetiştiren antrenöre bir çıraklık sözleşmesiyle bağlı olan, en azından 14 yaşında delikanlı.

APRE a. (fr. *apprêt*). Boyac. Daha iyi bir bitirme işlemi sağlamak amacıyla boyanacak nesnelerin yüzeylerini düzeltmek ve beslemek için kullanılan özel boya. (Aprelerin özellikle karoseri boyamada önemli bir işlevi vardır.)
—Deric. *Deri için apre*, bitirme işleminde, pelüş ya da parlatmadan önce, deri üzerine püskürtme yoluyla uygulanan, renksiz ya da renkli (renklendiriciler, pigmentler) sıvı. (Başlıca apre türleri şunlardır: sulu apreler—temel maddesi proteinler [kazein, albümin, vb.] olan çözeltiler —; selülozlu apreler—nitroselüloz ile organik eriticilerden meydana gelen çözelti—;akrilik polimerlerin, vinil polimerlerin ve poliüretanların sulu emülsiyonları olan bireşimsel reçineli apreler.)
—El sant. İşlenmiş bir kumaşta, işlemenin daha dayanıklı olmasını sağlamak amacıyla ilmekleri kumaşın ters yüzüne tutturma işlemi. (Apre çeşitleri: *kola apresi* —beyaz işlemeler için—; *buhar apresi* —hafif işlemeler için—; *zamk apresi* —yünlü, ipekli, pullu ya da incili işlemeler için—; *hamur kolası apresi* —duvar halıları süsleri için—.)
—Şapkac. Bir şapkanın sertleştirilmesi için daldırıldığı sıvı. ‖ *Fötr apresi*, suda erimiş jelatin. ‖ *Hasır apresi*, suda çözünmüş balık kolası ya da alkolde çözünmüş reçine.
—Tekst. Kumaşlara ve örgülere modanın, işlevin ve kullanımın gerektirdiği özellikleri, tutum ve görünümü vermek amacını güden işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. **1.** Bazı mallara, onları sonradan uygulanacak işlemlere hazırlamak, satışlarını kolaylaştıracak bir görünüm, bir parlaklık vermek ya da yeni nitelikler kazandırmak için uygulanan işlem. **—2.** Bu işlem için gerekli maddeler.
—ANSİKL. Tekst. Apre işlemleri, ağartma, boyama ve baskı gibi, tekstil terbiye işlem sanayisinin önemli bir alanını oluşturur. Bu alanda birçok işlem türü vardır.
Mekanik işlemler kumaşların yüzeyle rini temizlemeye ya da görünüşlerini değiştirmeye yöneliktir:
—*makaslama* ya da *tıraşlama* düğümleri yok eder; *yakma* ya da *alazlama* havları ortadan kaldırır;
—*tüylendirme*, *havlandırma* ya da *ratine işlemi*, kumaşı zımparayla ya da metal sivri uçlarla donatılmış silindirlerden geçirmeye dayanır; bu işlemler kumaşa tüylü, havlı ya da yumuşak bir tutum kazandırır;
—kadifeleri *fırçalama* ve *dövme*, yüzeylerinin temizlenmesini ve düzgünleşmesini sağlar. Bazı işlemler *mekanik etkiyi*, *kimyasal bir ayracın* ya da buharın etkisiyle birleştirir; bu da tekstil ürünlerinin daha iyi bir duruma gelmesini kolaylaştırır ya da onlara özel bir görünüm ve yapı verir:
—alkali bir ortamda yünü *dinkleme*, keçe yapımının temel evresidir;
—*merserize yapma*, tekstil ürünlerini buhar basıncı altında alkali işleminden geçirmektir; bu, tekstil ürünlerine parlak bir görünüm verir ve boyama işlemini kolaylaştırır;
—*dekatirleme*, yani buharla işlem, kumaşları daha kabarık ve boyutlarını kararlı kılmayı amaçlar.
Kalenderleme işlemi basınç etkisini ısı etkisiyle birleştirir:
—*kalenderden geçirme*, değişken parlaklık dereceleri elde etmeyi sağlar;
—*hareleme* ve *gofreleme*, özel yüzey etkilerine ulaştırır.
Kimyasal işlemler, tekstil ürünleri üstüne ıslatma sonra da fularda sıkma yoluyla çökelti bırakmaya dayanır; kimi kez bu apreler kaplama ya da püskürtme yoluyla yapılır. Aprede kullanılan ürünler çeşitlidir:
—Tekstil ürünlerine sertlik vermeye yönelik *nişastalar, dekstrinler*, bireşim polimerleri ya da yansız yükler;
—*yumuşatıcı, ensektisid, fonjisit* ya da *bakterisit* etkenler;
—kumaşlara *buruşmazlık* özelliği veren, örneğin formol ve üre bazında polimerleşebilen reçineler (buruşmazlık apreleri);
—kumaşların su ya da yağlara karşı tutumunu değiştiren *susever, susevmez, yağsevmez* ürünler (leke tutmazlık apreleri);
—kumaşların ateşe karşı direncini artıran *yanmaönler* etkenler, ipliklerin sarılmasını önleyen *kaymaönler* etkenler, vb.
Geniş anlamda, bitmiş kumaşların *katlanması, sarılması* ve *ölçülmesi* son işlemlerdir.

APRECİ a. Apre yapan kişi.

APRELEME a. Tekst. Aprelemek eylemi.

APRES-SKİ a. (kayak-sonrası anlamında fr. sözc.) Kayak yapılmadığı zaman karda giyilen üstü kürklü, su geçirmez, konçlu ayakkabı; kayak sonrası giyimi.

APRESYAN (Yuriy Derenikoviç), rus dilbilimci (Moskova 1930). Anlambilim ve sözlükbilim uzmanı. Rusya'da yapısal dilbilimle ilgili kavramları ve yöntemleri geliştirenlerden biridir. *Idees et methodes de la linguistique structurale moderne* (fr. çev. 1966) ve *Etude experimentale de la semantique du verbe russe* (fr. çev. 1967) gibi yapıtları vardır.

APRIN ÇOR TİGİN, şiirleri bugüne kalmış, adı bilinen en eski türk şair. Uygurca yazmalarda iki şiiri bulunarak ilk kez A.v.Le Coq tarafından *Türkishche Manichaica aus Chotscho*'da (1919) yayımlandı. Reşit Rahmeti Arat (*Eski türk şiiri* 1965),Talat Tekin ("İslam öncesi türk şiiri," Türk dili, sayı 409,ocak 1986) bu şiirler üzerinde çalıştılar. Şiirlerden biri türk lirik şiirinin en eski örneğidir. İkincisi Mani için yazılmış bir övgüdür. Dörtlüklerle yazılan ve ilki yirmi sekiz, ikincisi on iki dizeden oluşan şiirlerde bazı dizeler yinelenerek, ses yinelemeleri yapılarak ahenk sağlanmıştır. Bazı dizelerin baş kafiyeleri de vardır. Dizelerde hece sayıları değişiktir.

APRİ → APROS.

APRİCA, İtalya'da yazlık sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüks. 1 181-2 340 m). Lombardia'da, Sondrio'nun D.'sunda. Aprica geçidi (Valtellina'yı Val Camonica'ya bağlar) yakınında; 1 300 nüf.

APRİES, XXVI. mısır hanedanının 4. kralı (mısır dilinde, Haa-ib-Re; Re'nin yüreğini sevindiren") [İ.Ö. 588-568]. Sur kentini, 13 yıl boyunca abluka altında tutan Nabukodonosor II'nin Mısır'ı ele geçirmesine engel oldu. Babil'e başkaldırdıktan sonra (Yermiya ile Yahudiler'in yurtlarından ayrılmaya başlamaları) Kudüs'ten sürülen Yahudiler'i kabul etti. Yunanlı paralı askerlerin de yer aldığı ordusunu, Momemphis önünde yenen Amasis tarafından tahttan indirildi.

APRİLİA, İtalya'da kent, Lazio'da, Roma'nın G.'inde, 28 300 nüf. Tarım gereçleri yapımı. Cam fabrikası.

Aprilin beşi, deneyimlere dayanan takvim klimatolojisine göre, 18 nisan'a rastlayan soğuk gün. Aprilin beşini, genel olarak 6 gün süren ve "sitte-i sevr" (öküz fır-

tınası) denilen soğuk bir dönem (19-24 nisan) izler. Sayılı günlerden olan aprilin beşi ile "sitte-i sevr"in her yıl gerçekleşme olasılığı % 70 dolayındadır.

APRİLOV (Vasil), bulgar hümanist (Gabrovo 1789 - Galati 1847). 1830'dan başlayarak rus tarihçisi Yuriy Venelin'in etkisinde kaldı, 1835'te kurduğu Gabrovo okulu, Bulgarlar'ın hellenizme karşı sürdürdükleri mücadelenin merkeziydi. Aprilov, rus kültürünün Bulgaristan'da yaygınlaşmasına katkıda bulundu.

A PRİORİ → ÖNSEL

APROKSİ a. (fr. *aproctie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *proktos,* anüs'ten). Tıp. Doğuştan anüs yokluğu.

APRONİUS (Lucius), romalı general. İ.S. 8'de konsüllüğe atandı. Pannonia'da yararlık gösterdi. 20'de Afrika prokonsülü oldu, Tacfarinas ayaklanmasını bastırdı.

APROS ya da **APRİ.** Tar. coğ. Trakya'da antik kent. (Bugün, Tekirdağ'ın merkez ilçesine bağlı İnecik bucağı.) Roma ve Bizans dönemlerinin önemli yerleşmelerindendi. Bizans imparatoru Theodosios II döneminde *Theodosiopolis* adını aldı; VI. yy.'da piskoposluk, VII. yy.'da başpiskoposluk merkezi oldu. Franklar ve Latinler'in Bizans'ı işgali sırasında, burada Latin piskoposluğu kuruldu.

APROSEKSİ a. (fr. *aprosexie,* yun. *aproseksia,* dikkatsizlik'ten). Psik. İstençli dikkatin azalması. (Özellikle bunama sendromlarında ve mani durumlarında rastlanır.)

APROSİO (Angelico), italyan yazar (Ventimiglia 1607 - Cenova 1681). Bir tür ansiklopedi niteliğinde derlemeler yazdı (*La biblioteca aprosiana,* 1673); Marino'nun *Adonis*'ini savundu.

APROZODİ a. (fr. *aprosodie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *prosodia,* düzgün söyleyiş'ten). Nörol. Parkinson hastalığında görülen konuşma bozukluğu. (Belirgin özelliği yavaş, tekdüze konuşma, hecelerde vurgu yitimi ve cümlelerde ritim değişikliğidir.)

APRU ya da **APRULU,** Etrüsk Aphroditesi'nin adı. Adını başlıca batı dillerinde nisan ayına vermiştir.

APSARAS, hint mitolojisinde, ikinci derecede önemli bir tanrıçaya verilen ad. Süt denizinin çalkalanmasından doğan Apsaraslar, su perilerinin özelliklerini taşırlar. Gandharvalar ile birlikte ortaya çıkarlar ve dansçı ya da müzikçi olarak tasvir edilirler.

APSE a. (fr. *abcès,* lat. *abscessus*'tan) **1.** Enfeksiyonun gelişmesiyle ortaya çıkan ve çeperleri, değişikliğe uğramış ve itilmiş komşu dokudan oluşan bir boşluktaki irin birikimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tespit apsesi,* tedaviye hizmet amacıyla, yapay olarak yaratılan mikropsuz apse.
—ANSİKL. Apse, önceden oluşmuş boşluklarda ve serozlarda irinli sıvı birikmesinden (iltihaplı kistler, irinli plöreziler vb.) farklı bir oluşumdur. *Sıcak apseler* çoğunlukla mikroplu şırıngadan ileri gelir, ancak mikroplar lenf ya da kan yoluyla da girebilir; en çok rastlanan mikroplar stafilokoklar ve streptokoklardır. Mikropların çoğalması sitoliz yoluyla dokuları yıkan toksinlerin ortaya çıkmasına neden olur ve böylece organizma doğrudan doğruya saldırgana karşı kendisini korur: damarlardan diyapedez yoluyla çıkan akyuvarlar ve bağdokusu hücreleri mikropları yutar ve çıkardıkları fermentler sayesinde sindirirler; hücre ve doku kırıntılarıyla mikrop ölüleri *irin* denen maddeyi oluşturur. Enfeksiyon odağı çevredeki bağdokusunun çoğalıp apse katında meydana getirmesiyle belirginleşir. Bu çifte savunma tepkisi apsenin oluşmasını önleyebilirse, apse kızarıklık evresinden öteye geçmez. Kızarıklık evresinin yerel belirtileri iltihap belirtileriyle aynıdır: kırmızılık, sıcaklık, şişlik ve ağrı; bunlara genel belirtiler de eşlik edebilir: ateş, küçük titremeler, uykusuzluk. Apsenin bulunduğu bölgede bir adenopati (beze) de görülebilir. *İrinleşme* yerel değişikliklere yol açar: apsenin büyümesi ve ortasının yumuşaması, zonklama ve apse yüzeysel ise üzerine bastırıldığı zaman duyulan sıvı oynaması. Deşilerek akıtılan sıcak apse hızla iyileşmeye yüz tutar, fakat bazı hallerde (çok etkili mikrop, genel durumda bozukluk, şeker hastalığı) enfeksiyon yerel olarak yayılır (yaygın flegmon), bazen de mikropların kana karışması sonucu (septisemi ya da septikomiyohemi) daha uzak yerlerde yeni odaklar ortaya çıkar. Erken antibiyotik verilirse apsenin oluşması engellenebilir, ama irinleşme bir kez ortaya çıktı mı, tek çare ameliyattır: geniş bir şekilde deşme, irinin boşaltılması, apse boşluğunun drenle akıtılması.

Koch basilinden ileri gelen ve verem hastalarında görülen apselerle (özellikle kemik-eklem tüberkülozları) bazı mantarların yaptığı apselere (mikozlar) *soğuk apse* denir. Bu çeşit apseler yavaş oluşur ve iltihap tepkisi göstermez.

Tespit apsesi, bir hastalığın zararlı öğelerini saptayıp, organizmanın savunmasını güçlendirmek amacıyla yapay olarak meydana getirilen aseptik apsedir. Bu yöntem artık tedavide kullanılmamaktadır.

APSENT a. (fr. *absinthe;* lat. *absinthium;* yun. *apsinthion,* pelinotu'ndan). Pelinotunun suya bastırılıp damıtılmasıyla elde edilen ve böylece bu bitkiyle kokulandırılmış olan alkollü içki.

APSİD a. (fr. *apside;* lat. *apsida;* yun. *apsis, -idos,* tepe'den). Gökbil. **1.** Bir yörüngenin enöte ya da enberi noktası. **—2.** *Apsidler çizgisi,* bir yörüngenin enöte noktasıyla enberi noktasını birleştiren doğru.

APSİDOSPONDYLİİ a. (yun. *apsis, -idos,* kubbe, ve lat. *spondylus,* omur'dan). Labyrinthodonta ve phyllospondylii grubundan fosil hayvanlarla kurbağaları kapsayan amfibyumlar altsınıfı. (Amfibyumların iki altsınıfının biri bu, biri de urodelomorpha'dır.)

APSİS a. (fr. *abscisse;* lat. *abscissa [linea],*kesik [çizgi]'den) **1.** Bir $(O, \vec{i})$ işaretiyle donatılmış bir eksenin $\overrightarrow{OM} = x \cdot \vec{i}$ olmak üzere bir M noktasını belirleyen *x* koordinatı. **—2.** *Eğrisel apsis,* bir eğrinin doğrulaştırılır ve yönlü bir yayının bir M noktasını belirleyen gerçek sayı. (Bunun mutlak değeri, M_0 eğri üzerinde başlangıç noktası olarak seçildiğine göre M_0M geometrik yayının uzunluğuna eşittir.) ‖ *Başlangıç noktası O olan bir Descartes işaretiyle donatılmış bir düzlem ya da bir afin uzay içindeki bir M_0 noktasının apsisi,* işaretin birinci vektörüne göre $\overrightarrow{OM}$'nin koordinatı [$(O, \vec{i})$ işaret eksenine, bu durumda, apsis ekseni denir.]

APSİT a. (fr. *abside*) → ABSİDA.

APSU, Mezopotamyalılar'a göre, yeraltında bulunan ve su kaynaklarının doğmasını sağlayan büyük tatlı su okyanusunun akkatça adı. Burasını, en önemli erkek tanrı Apsu'yu öldüren tanrı Ea ele geçirmişti.

APSUT a. Ormancı. Samsun yöresinde, kağnı tekeri yapımında kullanılan ve balta ile yontulan 75-85 cm x 25-50 cm x 5 - 12 cm boyutlarında çam kütüğüne verilen ad.

APSYRTOS → ABSYRTOS

APŞAK → APIŞIK

APŞERON yarımadası, Azerbaycan'da, Büyük Kafkaslar'ın Hazar denizine doğru 60 km kadar sokulmasıyla oluşan yarımada. Rezervleri tükenmekte olan petrol yatakları. Bakü limanı, yarımadanın güney kıyısında yer alır.

APT a. (*Automatically Programmed Tools* un kısaltılmışı). Sayısal komutlu bir takım aygıtların programlanması için kullanılan dil.

APT, Vaucluse (Fransa) *arondissement*'ının merkezi, *Apt havzası*'nda, Luberon'un eteğinde; 11 162 nüf. Eski Ste-Anne katedrali (XII. -XVIII. yy.). Müze (tarihöncesi, arkeoloji, fayans, vb.).

Apt fayansları, Castellet kökenli Moulin kardeşler tarafından 1770'ten başlayarak Apt'ta üretilen ince fayanslar. Bunlar, saman sarısı renkleri ya da çeşitli toprakların ve renklerin karışımından sağlanan mermer taklidi ebru renkleriyle dikkatı çekerler.

APT Yaşlı (Ulrich), alman ressam (Augsburg ? 1455/1460'a doğr.- *ay.y.* 1532). Parlak renkler kullanan ve hollanda resminden etkilenen Apt, özellikle oğulları JACOB, GENÇ ULRİCH ve MİCHAEL'in çalıştığı bir atölyenin desteğiyle pek çok sunakarkalığı ve portre yaptı (Rehlingen kilisesi sunakarkalığı, *İsa'nın çarmıha gerilişi,* 1517, Augsburg müzesi.).

APT (Harinarayana), marathı dilini kullanan hindistanlı yazar (1864-1919). Tarihsel ve toplumsal romanlarında Dickens'tan esinlendi. En ünlü yapıtı olan *Pau Lakşyat kon gheto* (1893), orta sınıftan bir ailede yaşayan çocuk yaşta bir dul kadının öyküsüdür.

APTAL sıf. ve a. (ar. *bedil,*karşılık'ın çoğulu *abdal*'dan). **1.** Sağduyudan, anlama ve sezme gücünden yoksun kişi için kullanılır; akılsız, budala, bön: *İki laf edilemeyecek kadar aptal biri. Beni aptal yerine koyma.* **—2.** *Tkz.* Küçümseme ve hakaret amacıyla, beceriksizce, düşüncesizce davranan kimse için ve bu kimseye seslenirken kullanılır: *Bu aptal çocuk başımıza çok işler açacak. Aptal, ayağıma bastın!* **—3.** *Aptal aptal,* aptalca, şaşkın bir biçimde; aval aval, alık alık: *Aptal aptal sırıtmak. Aptal aptal konuşmak.* ‖ *Aptal kutusu,* televizyon için kullanılan aşağılama sözü.

APTALCA sıf. **1.** Sağduyusu, anlama ve sezme gücü aptala yakın olan kişi için kullanılır: *Aptalca bir adam.* **—2.** Aptal bir kişinin yapabileceği, ona yakışır şey için kullanılır: *Aptalca bir söz. Aptalca öneriler getirdi.*
◆ be. Aptal bir kişiye yakışır biçimde: *Davranışını çok aptalca buluyorum.*

APTALCASINA be. Aptal birine yakışır biçimde, akılsızlık, saflık göstererek. *Aptalcasına kandırılmak. Malını mülkünü aptalcasına kaybetti.*

APTALLAŞMAK gçz. f. Anlayamaz, kavrayamaz duruma gelmek, bilinci bu-

Apsaras
Angkor Vat tapınağında alçak kabartma (1113-1150'ye doğr.)

lanıklaşmak; salaklaşmak, sersemleşmek, şaşkınlaşmak: *Kendisine yöneltilen suçlamaların ağırlığı karşısında aptallaştı, ne diyeceğini bilemedi.*

◆ **aptallaştırmak** g.f. *Bir kimseyi aptallaştırmak,* onu anlayamaz, kavrayamaz duruma getirmek; sersemletmek: *İlk kez gördüğü bu büyük kentin gürültüsü onu aptallaştırmıştı.*

APTALLAŞTIRMAK → APTALLAŞMAK.

APTALLIK a. **1.** Sağduyu ve zekâdan yoksunluk; bu durumdaki birine uygun davranış; akılsızlık, bönlük, ahmaklık: *Aptallığından bu işte de dikiş tutturamadı. Bu aptallığı bir daha yapma. Aptallık etmek.* **—2.** *Aptallığa vurmak,* bir şeyi anlamazlıktan, bilmezlikten gelmek, anlamamış görünmek: *Aptallığa vurma, neden söz ettiğimi bal gibi biliyorsun.*

APTER (David E.), ABD'li siyaset bilimci (New York 1924). Berkeley üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörüydü; siyasal sistemleri "geliştirmeci" bir yaklaşımla ele alarak siyasal toplumbilime yenilik getirdi. Özellikle gelişme yolundaki ülkelerin siyasal sistem ve partileri üzerine çalışmalar yaptı (*The Gold Coast,* 1956; *The Politics of Modernization,* 1965).

APTEROS sıf. (yun. *a,* yokluk eki, *pteros,* kanat). Arkeol. Kanatsız olarak betimlenmiş tanrı heykeli için kullanılır. Örneğin, Akropolis'teki *Nike* (Zafer) heykelinin kanatları, Atina'dan uçup gitmesin diye kesilmiştir.
—Mim. Yan cephelerinde sütun bulunmayan tapınaklar için kullanılır.

APTERYGİFORMES a. (yun. *apterygos,* kanatsız olan, ve lat. *forma,* biçim'den). Kanatları körelmiş olan ve az sayıda ince ve uzun örtü teleği bulunan koşucu kuşlar takımı. (Yeni Zelanda'da yaşayan kivi bu takımdandır.)

APTERYGOTA a. Zool. Kanatsızböcekler altsınıfının bilimsel adı.

APTERYX a. (yun. *apteros,* kanatsız'dan). Yeni Zelanda'da yaşayan kanatsız kuş kivinin bilimsel cins adı. (Apterygiformes takımının tek familyası olan apterigidae familyasından.)

APTES ya da **ABDEST** a. (fars. *āb* ve *dest*'ten *ab-dest*). **1.** Islam dini gereği olarak ibadet öncesinde belli kurallar uyarınca yıkanma. **—2.** *Aptes almak,* islam dini kurallarına uygun olarak yıkanmak, arınmak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Aptes tazelemek,* herhangi bir nedenle yeniden aptes almak. ‖*Aptes vermek,* paylamak, azarlamak (arg.). ‖ *Aptesi bozulmak, aptesi kaçmak,* yeniden aptes almayı gerektirecek durumda kalmak. ‖ *Aptesinden şüphesi olmamak,* yaptığı bir iş ya da davranışta herhangi bir eksikliğin, kusurun bulunmadığına inanmak.
—ANSİKL. Din. islamlıkta belli kurallar uyarınca yıkanıp arınma üç türlüdür. *Namaz aptesi,* namaz kılmak, kutsal yerleri ziyaret, Kuran okumak, cenaze namazı kılmak için alınır. Önce niyetlenilerek besmele çekilir. Sağdan başlanarak üçer kez eller, ağız, dişler, burun, yüz, dirseklere kadar kollar yıkanır. Sağ elin avucuna alınan suyla baş meshedilir (elle sıvanır). Kulaklar, kulak arkası, ayaklar bileklere kadar yıkanır. *Boy aptesi* (gusül), cinsel (gerçek ya da düşsel) yaklaşım ve ilişkiden sonra alınır. Önce niyet edilir; besmele çekilir; namaz aptesi alınır; ağız, burun üçer kez yıkanır, burna su çekilir, ağız çalkalanır; önce sağ, sonra sol omuzdan üçer kez su dökülür; hiç kuru yer kalmayacak biçimde bütün beden yıkanır. *Teyemmüm aptesi,* su bulunmadığı, su kullanılmasının sağlık yönünden sakıncalı olduğu zamanlarda alınır. Niyet edilip besmele çekilir. Eller iki kez temiz toprağa (taş, kum, kireç vb. de olabilir) vurulur. Yüz ve kollar meshedildikten sonra toprak silkelenir.
Aptes, şu durumlarda bozulur: doğal gereksinimler (idrar, dışkı, gaz çıkarmak); bedenden kan, cerahat akması; ağızdan kan gelmesi; ağız dolusu kusma; yatarak ya da bir yere dayanarak uyuma; bayılma.

APTES ya da **ABDEST** (öncekiyle eş kökenli). **1.** İdrar yapma, dışarı çıkma. **—2.** *Aptes bozmak,* idrar yapma ve dışarı çıkma gereksinimini gidermek. ‖ *Aptesi gelmek, olmak,* idrar yapma ya da dışarı çıkma gereksinimi duymak. ‖ *Aptesi kaçmak,* herhangi bir nedenle aptes gereksinimi kaybolmak.

APTESBOZAN a. Asalbil. Tenyadan (şerit) kopan parçalar zaman zaman elde olmayarak anüsten kayıp düştüğü için halk arasında bu asalağa verilen ad.

APTESBOZANOTU a. Dikenli, puf görünümünde, kurakçıl bitki. (Kurutulmuş kabukları kaynatılarak şeker hastalığına karşı kullanılır. [Bil. a. *Sarcopoterium* ya da *Poterium spinosum.* Gülgiller familyası].)

APTESHANE ya da **ABDESTHANE** a. (fars. *abdest* ve *hane*'den *abdest-hane*). **1.** *Esk.* Abdest almak için yapılmış yer. **—2.** Hela, yüznumara.

APTESLİ sıf. Aptes almış olan ya da aptesi bozulmadan duran kimselere denir.

◆ be. Aptes almış olarak: *Aptesli gezmek. Aptesli ölmek.*

APTESLİK a. **1.** *Esk.* Aptes alınırken giyilen cüppe biçiminde, önü açık üstlük. **—2.** *Yörs.* Evlerde el, yüz ve bulaşık yıkanan, aptes alınan yer.
—Folk. Kına gecesi törenlerinde, yaşlı kadınların yalnızca başparmağına yakılan kına.
—Geleneks. giy. Zeybeklerin giydiği kısa kollu cepken. (Günümüzde giyilen ince kumaştan bej ya da krem rengi latalara da bu ad verilir.)

◆ sıf. Aptes alma işinde kullanılan: *Apteslik leğen, apteslik ibrik.*

APTESSİZ sıf. **1.** Aptes almamış ya da aptesi bozulmuş kimselere denir: *Aptessiz kişi namaz kılamaz.* **—2.** *Aptessiz yere basmamak,* din kurallarına ve buyruklarına aşırı derecede bağlı olmak: *O çok sofudur, aptessiz yere basmaz.*

◆ be. Aptes almadan; aptesi olmaksızın: *Aptessiz namaz kılınmaz.*

APTİYALİZM a. (fr. *aptyalisme;* yun. *a,* yokluk eki, ve *ptyalon*'dan). Patol. Tükürük salgısının önemli ölçüde azalması ya da büsbütün yok olması.(Aptıyalizm ağız mukozasının eritemınden, ender olarak da yaşlı kişilerde tükürük bezlerinin körelmesinden ileri gelebilir. Kimi zaman alınan ilaçlardan [belladon, nöroleptikler], uyuşturuculardan [afyon, esrar], avitaminozdan [A, B_1, E, PP] ya da genel bir sendromdan da [şeker hastalığı, Biermer kansızlığı] aptiyalizm oluşabilir.) [Eşanl. AĞIZ KURUMASI.]

APTOMETRE a. (fr. *haptomètre*'den). Ruhbil. Deri duyarlığını ölçmeye yarayan aygıt. (İyice belirlenmiş birtakım ağırlıklar, deneklerin derisi üzerine bir levyeler sistemiyle uygulanır; ağırlıkların yaptığı basınçlar bu yolla denetlenir ve deneğin bu basınçlar konusunda verdiği yargılar saptanır.)

APTYCHUS a. Paleont. Ammonitlerde ya da yakınlarında bulunan ve bu yumuşakçaların kapakçığı sanılan kireçli ya da boynuzsu madde parçası.

APUA ALPLERİ, Toscana Apenninleri'nin bir bölümü; Akdeniz yakınında, Pisa'nın K.'inde, Monte Pisanino'da 1 945 m.

APUD hücreler (ing. *Amine Precursor Uptake and Decarboxylation*'un kısalt.). Patol. Embriyonda sinirsel ibikten (crista neuralis) türeyerek organizmanın dağınık yerlerinde (melanositler, böbreküstü bezi özeği, karotit cisimcikleri, bronşlar, idrar yolları, mide, bağırsak, pankreas, hipofiz, tiroit) yer alan ve polipeptit niteliğinde hormonlar sentezlemelerine elverişli özel dokusal nitelikler taşıyan ve sinir salgısı salgılayıcı taneciklerle dolu olan hücreler topluluğu. (Başlıbaşına bulunan bazı urlar APUD hücrelerinden kaynaklanır. Bunlara apudom denir.)

APUDOM a. (fr. *apudome*). APUD hücrelerinin zararına, onlardan gelişen ur.
—ANSİKL. Apudom denilen urlar birbirine benzemez, ama hepsinin ortak embriyolojik kökeni sinirsel ibiktir (crista neuralis).
Apudomların çoğu içsalgı çıkarır; türedikleri hücrelerin her zaman yaptıkları hormonlara benzer polipeptitler ya da aminler yapar (hipofiz adenomu, feokromositom). Diğer apudomlar, türedikleri salgı bezlerinin hormonlarından farklı hormonlar salgılarlar. İçsalgısal yapıda olmayan bazı urlar da hormon salgılayabilirler (küçük hücreli akciğer kanseri). Bu urlar bir arada bulunabilirler ve dominant otozomik kalıtımsal yoldan geçerek karmaşık hücre toplulukları oluştururlar (Sipple sendromu, Werner sendromu). [→ ADENOMATOZ (*poliendokrin*)].

aptes mahalli

APUHTİN (Aleksey Nikolayeviç), rus yazar (Bolhov, Orel eyaletinde, 1840 ya da 1841 - Petersburg 1893). Hikâyeler (*le Journal de Pavlek Dolski* [fr. çev., 1891]) yazdı. Yalın ve halk kültüründen beslenen şiirleri (*Esquisses villageoises* [fr. çev., 1859], *la Veille de l'opération* [fr. çev., 1888]) Çaykovskiy'e esin kaynağı oldu.

APUL APUL be. *Yörs.* Kazların ve tombul çocukların iki yana salına salına yürüyüşünü belirtmek için kullanılır; paytak paytak: *Apul apul gidişini seveyim.*

APULEİUS (Lucius), latin yazar (Madaura, Numidia, 125'e doğr. Kartaca 170'ten sonra). Kartaca'da ve Atina'da öğrenim gördü. Bu ikinci kentte platonculuğu yaymaya çalıştı. Dinsel gizlere büyük ilgi duydu. Daha sonra Roma kentlerini dolaşarak felsefe ve bilim konularında başarılı konferanslar verdi. İlgi alanı

çok geniş biri olarak, günümüze ulaşmayan birçok felsefi inceleme ve şiir yazdı. Yapıtlarından günümüze ulaşanlar: büyücülükle suçlanmasına karşı kendini savunduğu *Apologia*, konferanslarından oluşan bir antoloji *(Florida)* ve *Metamorphoseis** (Değişimler) [ya da *Altın eşek*] adlı on bir kitaplık roman.

APULEIUS SATURNINUS (Lucius), romalı tribunus (öl. İ.Ö. 100'e doğr.). İhmalciliği yüzünden 104'te meclisteki görevinden uzaklaştırıldı. İktidarı ele geçirmek için Marius ile birleşti. Tribunusluğa seçilince (101) bir tarım yasası, demagojik birçok önlem ve senatörleri imparatora bağlılık yeminine zorlayan bir yasa önerdi. Soyluların konsül adayı öldürülünce, Marius, konsül sıfatıyla, tribunuslara karşı harekete geçmeye çağırıldı ve Capitolium'da onları kuşattı. Saturninus ile arkadaşları, bu arada Servilius Glaucia, teslim olmak zorunda kaldılar ve hemen öldürüldüler.

APULİA, Puglia*'nın (Güney İtalya) eski ve tarihsel adı. Başlangıçta Apulialılar'ın, lapygialılar'ın ve Peucetialılar'ın yaşadıkları Apulia, batıdan Lucania ve Calabria ile sınırlıydı. Yunanlılar bölgede birçok koloni (örneğin Taranto) kurdular. Romalılar, Samnitler'le ve Pyrrhos ile savaştıktan sonra, Apulia'yı ele geçirdiler.
—Arkeol. *Apulia vazoları*, çoğu İ.Ö. IV.yy'dan kalma, siyah zemin üzerine kırmızı figürlü, beyaz süslemeli yunan üslubunda eskiçağ vazoları.

APULİA LEHÇESİ a. Güney İtalya'da, Puglia'nın kuzey bölümünde konuşulan lehçe.

APURE, Venezuela'da ırmak, Orinoco nun kolu; Orinoco'ya kavuşma yerinden başlayarak 670 km boyunca ulaşıma elverişlidir, yaklş. 1 000 km. —*Apure eyaleti*, 76 500 km^2; 230 800 nüf. Merkezi *San Fernando*. Sığırcılık.

APURÍMAC, Peru'da ırmak, Ucayali' nin iki ana kolunun en önemlisi; 885 km. —*Apurímac yönetim bölgesi*, 20 655 km^2; 321 100 nüf. Merkezi *Abancay*.

APUS, Cennetkuşu* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Aps).

APUS a. Vücudu sırt kalkanı biçiminde bir bağayla örtülü kabuklu hayvan. (Vücut eklentilerinin sayısı 40 ile 60 çift arasında değişir. Durgun tatlı sularda yaşar. Branchiopoda üsttakımı; notostraca takımı.)

APUSENİ dağları, esk. *Bihar*, daha sonra *Bihor*, Romanya'da kütle; Erdel'in (Transilvanya) batı kesiminde geniş bir yer kaplar; Curcubata Mare'de 1 848 m. Basık biçimli Apuseni dağlarının doruklarını otlaklar, yamaçlarını ormanlar kaplar. Henüz makineleşmenin tarıma girmediği bu bölgede, hidroelektrik düzenlemelerin yanı sıra başlıca etkinlikler, hayvancılık, kereste işleme ve madenciliktir (kuzeyde boksit; güneyde bakır, altın, gümüş gibi özellikle demirsiz madenler).

AQUAE ARAVENAE → AQUAE SARAVENAE

AQUAE CALİDAE. Tar. coğ. Anadolu'da, Kappadokia bölgesinde ılıca yerleşmesi; Tyana (Dana, Kemerhisar) —Kaisareia (Kayseri) yolunun G.'inde Podandus (Pozantı) yakınlarındaydı. Sıcak su kaynağı ile ünlüydü.

AQUAE SARAVENAE ya da **AQUAE ARAVENAE.** Tar. coğ. Anadolu' nun Kappadokia bölgesinde İlkçağ kaplıca yerleşmesi; Tavium (Büyüknefes köyü, Yozgat) ile Kaisareia (Kayseri) arasında olduğu sanılıyor. Prof. Ramsay'a göre Bizans piskoposluk listelerindeki *Basilika Therma* burasıdır. (Bugün Yozgat ilindeki Terzilihamam.)

AQUAELİCİUM a. İlkçağ Roması'nda, yağmur duası için yapılan dinsel tören; bu amaçla Capitolium'a kadar yalınayak yürünürdü.

Cluj-Napoca'nın güneybatısında Apuseni dağları'ndan bir görünüm

AQUARİUS, Kova* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Aqr.).

AQUATERRARİUM a. Yarı yarıya suda yaşayan hayvanları yetiştirmek için kullanılan kap.

AQUİLA, Kartal* takımyıldızının latince adı (kısaltması: Aql.).

AQUİLA (L'), İtalya'da kent, Abruzzi'ler bölgesinin yönetim ve il merkezi, Aterno ırmağı kıyısında; 65 900 nüf. Ticaret ve kültür merkezi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Kent XIII. yy.'da imparator Friedrich II'nin buyruğuyla kuruldu. Santa Maria de Collemaggio (XIV. yy.'dan kalma zengin, çokrenkli süslemeli cephe), XIV. ve XV. yy.'lardan kalma San Bernardino (barok üslubunda güzel tavan; Silvestro dell'Aquila'nın XV. yy. sonundan kalma oymaları gibi sanat yapıtları). XVI. yy.'dan kalma şatoda Abruzzi ulusal müzesi. —*L'Aquila ili* (5 034 km^2; 301 500 nüf.), dağlık, gelir kaynakları kıt bir bölge olduğundan, turizmin gelişmesine karşın, halkın büyük bölümü göçmektedir.

AQUİLARİA a. Tropikal bölgelerde yetişen ve bazı türleri kokulu odun veren ağaç ya da ağaççık. (Thymeleaceae familyası.)

AQUİLEİA, İtalya'da kent, Adriya denizi kıyısında (Udine ili); 3 300 nüf. İ.Ö. 181'de latin hukukuna bağlı bir koloni olarak kurulan Aquileia, akınlara karşı savunmada önemli rol oynadı ve Marcus Aurelius kenti tahkim ettirdi. 452'de Attila tarafından yıkılınca, Narses'in çabalarına karşın bir daha toparlanamadı. Veneto bölgesinin bağlı olduğu (554-1751) bir patrikliğin merkezi haline gelen Aquileia'da, 381 ve 553'te iki konsil toplandı.
—Arkeol. Bir bölümünde kazı yapılan Aquileia'da ortaya çıkarılan başlıca yıkıntılar, imparatorluk döneminden kalma forum ile zengin ve ilgi çekici lahitlerle dolu mezarlıklardır. Afrikalı ustalar tarafından yapıldığı sanılan mozaiklerle baştan sona döşeli olan piskopos Theodorus bazilikası (313), bilinen Constantinus dönemi kiliselerinin en iyi korunmuş olanıdır.

AQUİLİFER a. (lat. *aquila*, kartal ve *ferre*, taşımak sözcüklerinden). Rom. tar. Bir roma lejyonunun kartalını taşıyan ve ön safta yer alan asker.

AQUİLİUS (Manius), İ.Ö. 129'da roma konsülü. Anadolu'da birçok kenti egemenliği altına aldı; sonra da Pontos kralı Mithridates V'i yardıma çağırmak zorunda kaldı. Ödül olarak da Phrygia'yı ona bıraktı. Bu eyaleti teslim etmekle suçlandı, ama sonunda temize çıktı.

AQUİLİUS GALLUS (Caius), İ.Ö. I. yy.'da yaşamış romalı jurisconsultus. Dostu Cicero ile praetorluğu paylaştı. O dönemde yaygınlık kazanan hileli işlemlerden zarar görenleri koruma amacı güden hukuki işlemi ilk ortaya koyandır ve *De dolo malo* (hileyle) formülünün yaratıcısıdır.

AQUİLİUS NEPOS (Manius), roma konsülü, Marius'un meslektaşı (İ. Ö. 101). Sicilyalı kölelerin ayaklanmasını bastırdı. Zimmetine para geçirmekle suçlandı, aldığı yaraları göstererek mahkûmiyetten kurtuldu. Asya prokonsülü iken Mithridates VI'ya esir düştü; Mithridates, Romalılar'ın paraya düşkünlüklerini vurgulamak için, Aquilius'un ağzına erimiş altın döktürdü.

AQUİLONİA. Tar. coğ. İtalya'da kent, Samnium'da. Samniumlular burada, İ.Ö. 293'te konsül L. Papirius Cursor karşısında bozguna uğramışlardı. Günümüzde, Lacdania.

AQUİN (Louis Claude D') → DAQUİN.

AQUİNCUM, Roma'ya bağlı özerk şehir, sonra roma kolonisi ve nihayet aşağı Pannonia valisinin oturduğu yer. Tuna'nın sağ kıyısında, bugünkü Buda'nın bulunduğu yerdeydi ve o bölgedeki roma askeri savunma düzeninin kilit noktasını oluşturuyordu (Pannonia sınır tahkimatı). Yapılan kazılarda Romalılar'a ait birçok yapının yeri (forum, mithraea, yollar, vb.) ve imparatorluk dönemine ait bol miktarda malzeme ve mozaik bulundu.

apus
(Lepidurus apus)

AQUİNO (Corazon Conjuanco), Filipinli kadın siyasetçi (Manila 1933). Luzon adasında geniş çiftlikleri olan bir ailenin kızı; dedesi senatör, babası milletvekiliydi. Liseyi New York'ta okudu. Hukuk fakültesine giderken Benigno Aquino ile evlendi; okulu bıraktı. Marcos yönetimine muhalif Liberal parti'nin önderlerinden olan eşi hapsedilip (1972-1980) ülkeyi terk etme koşuluyla serbest bırakılınca, onunla birlikte ABD'ye gitti (1980-1983). Filipinler'e dönen eşinin öldürülmesi üzerine beş çocuğuyla ülkesine döndü; politikaya atıldı. Birleşen on iki muhalif partinin oluşturduğu UNIDA'nın (Birleşik de-

Aquila
Santa Maria di Collemaggio kilisesinin cephesi, XIV. yy.

Corazon **Aquino**
Gelişim arşivi

mokratik örgüt) başkan adayı seçildi (1985). Seçimlerden sonra, Marcos ABD'ye kaçınca da, baskan oldu (25 şubat 1986). *Ulusal demokratik cephe* yetkilileriyle bir ateşkes anlaşması imzaladı (kasım 1986). Ülkesindeki karışıklıklara son verme çabalarını sürdürdü. 1992 mayısındaki seçimleri kaybedince cumhurbaşkanlığını bıraktı. Yerini Fidel Ramos aldı.

AQUİNOLU TOMMASO → THOMAS AQUİNUS.

■**AQUİTAİNE,** Fransa'nın güney-batı kesiminde yönetim bölgesi; beş *département* (Dordogne, Gironde, Landes, Lot -et Garonne, Pyrénées-Atlantiques) kapsar; 41 407 km²; 2 656 518 nüf. Merkezi Bordeaux.

AQUİTANİA, Fransa'nın güney-batı kesiminde tarihsel bölge. Sezar'ın ele geçirdiği antik Aquitania toprakları, Augustus döneminde, Pirene dağları ve Atlas okyanusu'ndan Loire nehrine kadar uzanıyordu. Geç imparatorluk döneminde bu eyalet, Vienne piskoposluğuna bağlandı ve üç bölüme ayrıldı: *Novempopulania* (merkezi Eauze), *İkinci Aquitania* (merkezi Bordeaux), *Birinci Aquitania* (merkezi Bourges). 412-413'te Vizigotlar'ın egemenliğine giren bölge, Clovis'in Vouillé'de kazandığı zaferden (507) sonra, "Regnum francorum"a (Frank krallığı) katıldı. Ölen hükümdarın oğulları, aralarındaki her bölüşmede, Aquitania'nın bir bölümünü aldılar: bu eyalete duydukları ilginin nedeni, belki de, Aquitania'nın, Galya'nın öbür kesimlerine göre istilalardan daha az zarar görmesinden kaynaklanan zenginliğiydi.

Aquitania, VII. yy.'ın sonunda, "ulusal" düklerin yönetimi altında, fiilen bağımsızlaştı. Ama, Kısa Pépin, dük Waifre'i (ya da Gaifier'yi) öldürterek (768) Aquitania'yı yeniden "Regnum francorum" topraklarına kattı (Saintes fermanı). Bölgenin krallık içinde eritilmesinde güçlüklerle karşılaşılması ve aileler arasında bölüşme geleneğinin sürmesi üstüne, 781'de Charlemagne, bir Aquitania krallığı kurarak, başına oğlu Louis'yi geçirdi (daha sonra Sofu Louis diye anılan kral). Louis'den sonra bölge, çeşitli karolenj prenslerinin yönetimine verildi: Pépin II, Çocuk Charles, Kekeme Louis. Sonuncusu, frank tahtına çıkarak 877'de bu kral naipliği yönetimine son verdi.

O tarihten sonra kurulan Aquitania düklüğü ("Ducatus Aquitaniae"), IX. ve X. yy.'larda sırasıyla Poitiers kontlarının, Auvergne ve Toulouse hanedanlarının ve sonunda yeniden Poitiers'lilerin eline geçti (bu sülale "troubadour" Guillaume IX' un kırk bir yıllık yönetimiyle ün kazandı). Poitiers sülalesi, Guillaume X'un 1137'de ölmesiyle son buldu: kızı Aliénor, Aquitania'yı, daha sonra Fransa tahtına çıkacak Louis VII'ye drahoma olarak verdi. Böylece Louis VII, Capetler'in topraklarını iki katına çıkardı. Ama, Aliénor'un Louis'den ayrılıp İngiltere ve Anjou topraklarının vârisi Henry II Plantagenêt ile evlenmesi, Fransa krallığı'nın gelecekteki rakibi "Anjou İmparatorluğu"nun doğmasını kolaylaştırdı. (→ ANJOU.)

Bölge Anjou sülalesine geçene kadar, Aquitania dükü unvanı, Poitiers kontları için, daha çok onursal ve fiili güçten yoksun bir unvan sayılıyordu. Aliénor ile birlikte, Aquitania, Poitiers topraklarında ilk sırayı aldı; kraliçe, Fransa örneğine uygun bir saray oluşturdu. Henry II Plantagenêt de düklüğü, norman örneğine göre yeniden örgütledi.

Philippe Auguste, Yurtsuz John'un hüküm giymesinden (1202) sonra, düklüğü Aymery de Thouars'a vermeyi denedi, ama düklüğün ancak bazı bölümlerini ele geçirebildi. XII. ve XIII. yy.'larda Aquitania, Capet sülalesinin fetihleriyle yavaş yavaş küçüldü. Guyenne* ("Aquitaine" sözcüğünün bozulmuş biçimi) düklüğü, İngilizler'de kaldı; ama Henri III Plantagenêt, Fransa kralının düklük üstündeki üstünlüğünü tanıdı; Anjou sülalesinin toprakları Gaskonya ile sınırlandı. (Gaskonya sarayı, Gaskonya seneşali).XIV. ve XV. yy.'da, Guyenne ve Gaskonya uzun çekişmelere konu olduktan sonra, 1453'te Charles VII'nin egemenliği altına girdiler. Guyenne düklüğü 1469'da Louis XI tarafından, has olarak kardeşi Charles'a verildi ve onun 1472'de ölümüyle, düklük kesin olarak Fransa tahtına bağlandı. Guyenne ve Gaskonya ili önce Bordeaux, Auch ve Montauban valilikleri arasında, daha sonra altı "département" (Gironde, Gers, Lot-et-Garonne, Dordogne, Lot, Aveyron) ile Landes ve Tarn-et-Garonne "département"larının bazı bölümleri arasında paylaştırıldı.

• *Güzel sanatlar ve edebiyat* → GUYENNE.

AR a. (ar. *'ār*). **1.** Utanç: *Nasıl oldu da arından yerlere geçmedi.* **—2.** Utanma, haya: "...*ar olacak veya namusa dokunacak her türlü tarif ve tavsifini istimali kanunen men olunması...*" (Tanzimat Fermanı, XIX. yy.). **—3.** *Ar belası*, namusuna gölge düşürmeme kaygısı; namus belası. ‖ *Ar damarı çatlamak*, utanç duyulacak her türlü işi sıkılmadan yapar durumda olmak. ‖ *(Bir şeyden) ar etmek*, bir şeyden dolayı utanmak. ‖ *Ar namus*, utanç duygusu: *Ar namus yok kı adamda, her şey beklenir ondan.* ‖ *Ar namus tertemiz, arı satmış, namusu kiraya vermiş*, utanma ve namus duygularını yitirmiş olan kimse için kullanılır. ‖ *Arına dokunmak*, bir iş, söz, davranış vb. sözkonusuysa, ondan alınmak, ondan dolayı incinmek, utanmak.

AR a. (fr. *are*; lat. *area*, yüzey'den). Arazı için, 100 m²'ye eşit yüzey ölçüsü birimi (simg.: *a*). [Ar yasal bir ölçü birimidir: 10 katına *dekar*, 100 katına *hektar* denir.]

AR Org. kim. Bir organık bileşik formülünde, *aril* kökünün varlığını gösteren simge.

Ar Anorg. kim. *Argon*'un simgesi.

AR (Cezmi), türk film görüntü yönetmeni (İstanbul 1898- *ay.y.* 1976). İlk türk görüntü yönetmenlerinden. Muhsin Ertuğrul'un ilk filmi *İstanbul'da bir facia-i aşk* (1922) ile başladığı mesleğini Muhsin Ertuğrul'un hemen tüm filmlerinde çalışarak sürdürdü (*Ateşten gömlek, Bir millet uyanıyor, Bataklı damın kızı Aysel*, vb.). 1953'te yine Muhsin Ertuğrul'un yönettiği ilk renkli türk filmi *Halıcı kız*'ı görüntüledi.

AR (Suat EBREM, **Müjde** — denir), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1954). 8 yaşında Oraloğlu tiyatrosu'nda sahneye çıktı. H. Refiğ'in, H. Z. Uşaklıgil'den uyarladığı TV dizisi *Aşk-ı memnu*'daki Bihter rolüyle ünlendi (1975) ve sinemaya geçti. Çoğunu Atıf Yılmaz'ın yönettiği başlıca filmleri: *Pisi pisi* (1975), *Mağlup edilemeyenler* (1976), *Nehir* (1977), *Ah güzel İstanbul; Deli kan* (1981), *Çirkinler de sever; Göl* (1982), *Şalvar davası* (1983), *Fahriye abla; Gizli duygular* (1984), *Dağınık yatak; Dul bir kadın* (1985). *Adı Vasfiye; Aaahh Belinda; Asılacak kadın* (1986), *Afife Jale* (1987), *Arabesk* (1989).

—AR, —ER. Yapım eki.Sayı adlarına üleştirme ve paylaştırma anlamı katar (ünlüyle biten sözcüklere -ş- sesi ile birleşir): *dokuzar* (dokuz-ar), *üçer* (üç-er), *altışar* (altı-ş-ar), *yirmişer* (yirmi-ş-er), vb.

—AR → —R.

ARA a. **1.** Şeyleri ya da varlıkları ayıran uzam; boşluk, aralık: *Ağaçlar on metre arayla dikildi. Bu tabloyu iki pencere arasından kaldırmalısınız. Suçlu iki jandarma arasında götürüldü.* **—2.** Zaman farkı, iki anı ayıran zaman dilimi: *Belli aralarla gelen nöbetler. Yarın on on iki arasında telefon edebilirsin. Beş gün arayla doğdular.* **—3.** Bir etkinliğin geçici olarak durdurulduğu süre: *İki gün aradan sonra işe yeniden başlandı. Oyun süresince hiç ara verilmedi.* **—4.** Bir kimsenin bir kimseyle, bir şeyle ilişkisi, ona karşı ilgisi, sevgisi: *Babasıyla arası pek iyi değil. Aramıza girme. Bugünlerde içkiyle aram yok. Derslerle aram hiç iyi olmadı.* **—5.** *(Çoğul bir tamlayan+) arasına, arasında*, iki kişinin ya da kişilerin oluşturduğu bir topluluğu belirtir: *Bilginler arasında saygın bir yeri vardır. Aralarına beni almadılar. Sorunu kendi aranızda anlaşarak çözümleyin. Dostlar arasında mutlu olmak*; iki ya da daha çok şeyden oluşan, oluşturulan bir bütünü belirtir: *Bu sözcük sıfatlar arasında yer alır. Ağaçlar arasında gözden kayboldu.* **—6.** *(Çoğul bir tamlayan+) arasından*, seçme olanağı içeren bir bütünü belirtir: *Birçok aday arasından onu seçtiler.* **—7.** *(Çoğul bir tamlayan +) arasında, arasındaki*, karşılıklılık, dostluk ya da düşmanlık, benzerlik ya da ayrılık ilişkisini belirtir: *İnsanlar arasındaki eşitlik.*

Aquitaine
Capbreton ve Hossegor
Atlantik kıyısında
Landes sayfiye kentleri

Eşler arasındaki uyum. İki durum arasında bir benzerlik. **—8.** *Bir kimseyle belli bir yaş arası (olmak),* o kimseyle o kadarlık yaş farkı (bulunmak): *Onunla üç yaş aramız var.* **—9.** *Bu, şu, o ara, aralar,* belirtilen zaman içinde: *Bu aralar işim çok olduğu için kimseyi arayamadım. O aralar burada değildim.* **—10.** *Bir şeyle bir şey arası, arasında,* geçiş durumunu belirtir: *Sarıyla yeşil arası bir renk. Kahveyle kitaplık arası bir yer.* || *Ara, aralarını, arasını açmak,* iki kişi arasındaki dostluğu, yakınlığı bozmak. || *Ara ara,* yer yer; aralıklı olarak: *Duvarlarda eskiden kalma ara ara dökülmüş çiçekli çiniler vardı. Ara ara gelen ağrılar.* || *Ara, aralarını, arasını bulmak,* anlaşamayan iki kişi ya da iki taraf arasında anlaşma, uzlaşma sağlamak. || *Ara sıra, arada, sırada, arada bir,* bazen, seyrek olarak, zaman zaman: *Ara sıra buluşur, konuşuruz.* || *Ara sokak,* ara yola açılan yan yol. || *Ara vermek,* sözkonusu yağmur, kar, fırtına vb. ise, durmak, kesilmek; bir kimseyse, sürdürdüğü bir etkinliği geçici olarak bırakmak: *Yağmur ara verirse yola çıkarız. Ortaokuldan sonra öğrenimine iki yıl ara vermişti.* || *Ara yerde, arada,* iki kimse ya da şey arasında: *Arada sen olmasan daha çok para isterdim.* || *Bir şeyi, kimseyi ara yerden, aradan kaldırmak,* onu yok etmek, onun etkinliğine son vermek: *Küskünlüğü ara yerden kaldırmak. Tefecileri aradan kaldırmak.* || *Arada kalmak,* araya girdiği için zor durumda kalmak. || *Arada kan bulaşığı (olmak),* aralarında dünürlük ilişkisinden doğan yakınlık bulunmak.|| *Arada kaynamak,* karışık bir ortam nedeniyle gerekli ilgiyi görmemek. || *Aradan,* bir olayın üstünden geçen zamanı belirtir: *Aradan on yıl geçti.* || *Aradan çıkarmak,* üzerinde çalışılan işler arasında başka bir işi de bitirmek. || *Araları, arası şeker renk,* iki arkadaştan söz ederken ilişkilerinin eskisi gibi iyi olmadığını belirtmek için söylenir. || *Araları yağ bal,* birbirleriyle güçlü, güzel bir ilişki sürdüren iki ya da daha çok kimse için söylenir. || *Bir kimseyi aralarına almak,* onu kendi çevrelerine kabul etmek. || *Aralarına kara çalı gibi girmek, aralarında kara çalı gibi bitmek,* iki kişiyi birbirine düşürüp dostluklarını bozmak. || *Aralarına kara kedi girmek, aralarından kara kedi geçmek,* birbirlerine gücenmek, küsmek. || *Aralarına, arasına karışmak,* bir kimse sözkonusuysa, belirli bir çevrenin üyesi olmak: *Artık çocuk değilsin, delikanlılar arasına karıştın.* || *Aralarında dağlar kadar fark var,* iki şey ya da kimse arasında her yönden büyük farklar bulunduğunu vurgulamak için söylenir. || *Aralarında karlı dağlar var,* iki kimse arasında aşılması güç engeller bulunduğunu belirtmek için kullanılır. || *Aralarından, arasından su sızmamak,* birbirleriyle yakın dostluk ilişkisi içinde olmak. || *Aralarını düzeltmek,* iki kimse ya da tarafı birbiriyle barıştırıp aradaki kırgınlığı gidermek. || *Arası geçmeden,* bir olay ya da durumdan söz ederken "üzerinden zaman geçmeden, hemen" anlamında kullanılır: *Arası geçmeden söyleyin ki unutulmasın.* || *Bir şeyle arası hoş olmamak,* o şeyden hoşlanmamak; tat almamak: *İçkiyle arası hoş değil.* || *Arası soğumak,* bir iş ya da olayın üzerinden zaman geçerek önemi azalmak. ||*Araya girmek,* sözkonusu bir kimse ise, iki kişi arasındaki anlaşmazlığı gidermeye çalışmak, bir iş ya da bir olay ise, daha önce başlayan bir işin yapılmasını geciktirmek, onu aksatmak. || *Araya gitmek,* karışıklık içinde yok olmak; harcanmak, boşa gitmek. || *Bir kimseyi araya koymak, sokmak,* bir işin yapılmasında o kimsenin aracılık etmesini sağlamak. ||*Araya soğukluk girmek,* iki kişi arasındaki dostluk bağı zayıflayıp sarsılmak. || *Araya söz, laf, lakırdı karışmak,* konu dışı sözlerle konuşmanın akışı bozulmak. || *Arayı açmak,* bir kimseyle arasındaki uzaklığı artırmak; bir kimseyi ziyarette gecikmek: *Öndekiler arayı iyice açmıştı. Arayı açmayın, yine bekleriz.* || *Arayı soğutmak,* bir olay ya da durumun üzerinden zaman geçmesini beklemek; eski dostluk ve yakınlığı sürdürmemek. || *Arayı uzatmak,* bir kimseyi görmede, aramada gecikmek.

—Arit. *Oranı* r *olan bir* (u_n) *aritmetik dizisinin iki ardışık terimi arasına* $k-1$ *aritmetik ortalamayı sıkıştırma,* $v_{kn} = u_n$ ve $v_{kn+k} = u_{n+1}$, yani $r' = \frac{r}{k}$ olmak üzere bir (v_n) aritmetik dizisinin aranması. ||*Oranı* q *olan bir* (u_n) *geometrik dizisinin iki ardışık terimi arasına* $k-1$ *geometrik ortalamayı sıkıştırma,* $v_{kn} = u_n$ ve $v_{kn+k} = u_{n+1}$ ya da $q'^k = q$ olmak üzere q' oranlı bir geometrik dizinin aranması. (k tekse, daima bir tek çözüm vardır; k çiftse q' nün negatif olması halinde çözüm yoktur, q nün pozitif olması halinde iki $q^{1/k}$ ve $-q^{1/k}$ çözümü vardır.)

—Bağc. *Ara tarımı,* bağlarda normalden daha geniş aralıklarla bırakılmış omca sıraları arasına herhangi bir ürün ekilmesi.

—El sant. *Ara danteli,* iki kumaş şerit arasına süs olarak dikilmiş dantel. (Ara dantelinin mutlaka bu iş için özel olarak hazırlanmış olması gerekmez; herhangi bir kenar dantelinden de gereksinime göre kesilip alınabilir.)

—Folk. *Ara görmek,* görücü aracılığıyla yapılan evlenmelerde, kız evıyle oğlan evi arasındaki ilişkileri yürütmek. || *Ara kesmek,* görücü usulüyle yapılan evlenmelerde, kız babasının verilecek para ve mal konusunda oğlan eviyle anlaşması.

—Huk. *Ara dinlenmesi,* günlük çalışma süresinin ortalama bir zamanında işçilere verilen dinlenme (İş k. md. 64). || *Ara kararı* → KARAR. || *Ara seçimi,* Türkiye Büyük millet meclisi üyeliklerinde boşalma olması halinde, her seçim döneminde bir kez yapılan seçim (Anayasa md. 78, Milletvekili seçimi k. md. 7).

—Koregr. *Ara dansı,* bir operaya katılmış büyük koregrafi parçası. || Bir klasik balede, genellikle son perdenin bitiminde yer alan, solo ya da toplu olarak yapılan dans dizisi (*Ormanda uyuyan güzel*'de "Şafağın düğünü"). || Değişik yorumcuların yeteneklerini göstermeye yarayan kısa bale. || Bir oyunun bölüm aralarında sunulan kısa dans gösterisi.

—Müz. *Ara taksimi* → TAKSİM.

—Oy. *Ara kesmece* → KÜNT. || *Arası kesme oyunu* → KALE' KAPMACA.

—Spor. *Arayı açmak,* bir ya da birçok yarışçıdan söz ederken, öbür yarışçılarla olan uzaklığı artırmak.

—Terz. *Ara teyeli,* iki kumaşı, dikiş kenarlarından, dıştan görünmeyecek biçimde teyelle tutturmak. ||*Ara ütücü,* konfeksiyon sanayisinde, makine çekilen işin dikişlerini ütüyle açmak üzere görevlendirilmiş işçi.

—Tic. huk. *Araya girme,* poliçe hamilinin başvuru haklarının doğması halinde, bu hakkını kullanmasının önüne geçmek amacıyla yapılan kabul ya da ödeme. (Poliçe ilişkisine yabancı üçüncü kişiler araya girebilecekleri gibi poliçeden dolayı zaten borçlu olanlar da araya girerek kabul ya da ödemede bulunabilirler. Ancak poliçeyi daha önce kabul etmiş kişiler araya giremezler. Araya girerek kabul, poliçe üzerine yazılır ve araya giren tarafından imzalanır.)

—Tiyat. *Ara oyunu,* ana oyunun perde aralarında, sahne üzerinde sunulan ek eğlence programı (koro, bale, dans, tören, oyun ya da müzikli gösteri). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tiyat. ve Sine. Bir tiyatro temsilinin değişik perdelerini, bir gösterinin çeşitli bölümlerini ayıran zaman kesimi.

◆ sıf. İki şey arasında bulunan ve birinden ötekine geçiş sağlayan şey için kullanılır: *Ara çözüm. Ara renk. Ara geçit.*

—Dokubil. *Ara madde,* hücreler arası ortam. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. *Ara olay,* bir oyun, şiir, vb.'de ana eylemin akışını kesen ikinci derecede olay ya da anlatı.

—El sant. ve Terz. *Ara şerit,* kesim, roba, vb.'ni ortaya çıkartmak için bir biye ya da dikiş içine geçirilen şerit.— Değirmi sarılmış, büklümlü kaba iplik (ara şeritin kalınlığı, içindeki pamuk fitilin kalınlığına bağlıdır).— Mekikle işlenen bazı dantellerde motifleri ortaya çıkartmak amacıyla motifi çevreleyen ilmek içinden geçirilen kardonet ya da ipek. || *Ara şerit dikişi,* iç çamaşırında, küçük motifler işlemek ya da boşlukları çevrelemek için kenarlarından yararlanılan dolgular üzerine işleme.

—Folk. *Ara görücü,* görücü usulüyle yapılan evlenmelerde, kız eviyle oğlan evi arasındaki ilişkileri yürüten kadınlara verilen ad. (Eşanl. ÇÖPÇATAN, ELBİRLER.)

—Foto. *Ara banyo,* izhar banyosunun etkisini durdurmak için fototipin (basılmış kâğıt) yıkandığı, genellikle asit katılmış (örneğin bir litre suya 35 ml asetik asit) banyo. || *Ara çerçeve,* şasinin boyutlarından daha küçük boyutta bir plaka film kullanabilmek için, negatif şasisine yerleştirilen, tahta, metal ya da kartondan küçük çerçeve. || *Ara negatif,* ana filmden (negatif ya da pozitif) elde edilen ve seri halde kopya baskısı yapmakta kullanılan negatif film.

—İnş. *Ara aşık* → AŞIK.

—İşl. ikt. *Ara mal,* tahribe ya da değişikliğe uğramaksızın başka bir malla bütünleştirilmek üzere dışardan satın alınan işlenmiş mal (bir otomobilin farları gibi).

—Mak. san. *Ara öğe,* bir aktarma organının (örneğin vites kutusu) giriş ve çıkış öğeleri arasına yerleştirilen parça (mil, kasnak vb.).

—Matbaac. *Ara sayfa koymak,* ilave sayfa koyma ya da deste yapma yoluyla, bir forma, fasikül, kitap vb. içine sayfa eklemek.

—Metalurj. *Ara faz,* alaşımlarda, ana metallerin yapısından farklı olan bir yapı ve bir derişim aralığında belirlenen bileşim fazı. (Metaller bütün orantılarda çözünmediğinde oluşur.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mil. muhs. *Ara tüketim* ya da *kullanım,* bir mal ya da hizmet biçimindeki toplam kaynakların diğer ürünlerin üretimi sürecinde kullanılan bölümü.

—Muhs. *Ara bilanço,* isteğe bağlı olarak ve bir yıldan kısa süreler için hazırlanan bilanço.(Genellikle 1, 3 ve 6 aylık olarak hazırlanmakla birlikte, haftalık hatta günlük de olabilir. Bu bilançoları düzenlemekteki amaç, yıl sonunu beklemeden işletmenin mali durumunu görmek ve işletme yönetimine bilgi vermektir.)

—Nöroanat. *Ara çekirdek,* bazı memelilerde, özellikle maymunda ve kedide beyindeki küre çekirdekle emboliformis çekirdeğin birleşmesinden oluşan tek çekirdek.

—Petr. san. *Ara kat ürünü alma,* tablalı bir damıtma kulesinin yan bölümünden ürün alma. (Bu işlemle, kulenin taban ve tepe ürünleri arasında orta nitelikte bir damıtma ürünü elde edilir.) || *Ara ürünler,* petrokimyasal ürünlerin bireşiminde çıkış noktası olan temel hidrokarbonlar. (En önemlileri etilen, propilen, bütenler, bütadien, benzen, toluen ve ksilenlerdir. Birinci kuşak ara ürünlerden ya da *büyük ara ürünler*'den karbon ve hidrojen dışındaki elementleri içeren ikinci kuşak ara ürünler üretilir.)

—Petrogr. *Ara bileşik,* kimyasal ya da mineralojik bileşimi iki aşırı uç arasında yer alan kayaç. (Bu terim genellikle % 50-65 arasında SiO_2 içeren magmatik kayaçları belirtir.)

—Radyotekn. *Ara yükselteç* ya da *ara kat,* süperheterodin bir alıcıda, frekans değiştiricinin önünde yer alan, ara frekansa ayarlı yükselteç ya da yükseltme katı.

—Sey. oy. *Ara muhavere,* gölge oyununda, muhavereyle fasıl bölümü arasında yapılan ek söyleşme.(Muhavereden fasıla geçişi sağlayan ara muhaverenin konusu fasıldan bağımsızdır. Genellikle Karagöz ile Hacivat arasında geçer. Bazı ara

muhaverelere daha çok kişinin katıldığı da olur.)
—Sine. *Ara görüntü*, kurgu sırasında filmin arasına eklenen ve olayın anlaşılması için gerekli olan, genellikle kısa plan (gazete başlığı, mektup, bir eşyanın yakın çekimi, vb.).
—Terz. *Ara boy*, normal iki beden arasında yer alan tek beden. || *Ara ütü*, makineye çekilen kumaşın dikiş yerlerini açmak için yapılan ütü. (Dikiş payları yanlara yatırılıp makine dikişi üzerine ütü basılır.)
—Tiyat. *Ara perde*, sahneyle salonu birbirinden ayıran ana perdenin arkasında, sahneyi küçültmek ya da ön mekânla arka mekânı ayırmak için kullanılan bez ya da tül perde.
—Verg. huk. *Ara yükümlü*, ödemiş olduğu ya da fiyat mekanizması yoluyla kendisine aktarılan vergiyi, bir başkasına gene fiyat mekanizması yoluyla aktarabilen yükümlü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dokubil. *Ara madde*, katılgan dokunun ipliksi olmayan kısmı; su, madensel tuzlar, mükopolisakkaritler ve yapı glikoproteinlerinden oluşur. Elektron mikroskobunda elektron yoğunluğu düşük köpüğümsü bir madde biçiminde görünür. Gevşek katılgan dokularda bol miktarda bulunur. Kıkırdakların ara maddesi olan bu türdeş, yarı saydam, katı madde, sülfat asitli monopolisakkaritlerce zengindir ve kıkırdaklarda boldur. Kemikte ara madde çok az bulunur.
—Metalurj. *Ara faz*. Alaşımlarda oluşan ara fazlardan en önemlileri şunlardır:
a) *Hume Rothery fazları*, bir ingiliz metalurji uzmanının bu konudaki çalışmaları (1926'ya doğr.) nedeniyle onun adını aldı. Bu fazlar, kimi ikili alaşımlarda görülür; bu alaşımlarda çözücü birdeğerli bir metal (Cu, Ag, Au) ve çözülen ikideğerli (Zn, Cd, Sn) ya da üçdeğerli bir metaldir (Al, Ga); bunlar yaklaşık olarak değişmez bir elektron derişimi gösterirler (atombaşına değerlik elektronları sayısı). Karşılaştırma sistemi olarak pirinç alınır; bu alaşımda β, γ, ε ara fazları bulunur; elektron derişimi β fazında 21/14, γ fazında 21/13, ve ε fazında 21/12'dir; bu fazları karşılayan formüller ise $CuZn$ (β), Cu_5Zn_8 (γ), $CuZn_3$ (ε) biçiminde yazılır. Bu sonuçlar AgZn, AgCd, CuSn alaşımları için de hemen hemen doğrudur. Bu alaşımlarda AgZn, Ag_5Zn_8, AgCd, $AgCd_3$ ara fazları vardır ve yapıları ile elektron derişimleri pirinçlerin ara fazlarıyla özdeştir.
b) *Laves fazları*, çözücü metal ile çözülen metalin atom yarıçapları arasındaki oran 1,22'ye yakın olduğunda oluşurlar. Bu fazlar, AB_2 formülüyle gösterilir ve yapıları altıgen ($MgZn_2$, $BeMg_2$, $CaCd_2$,...) ya da kübik ($MgCu_2$, $AgBe_2$, UFe_2...) olabilir.
c) σ, $\times$, P *fazları*. Yapı ve belli bileşim fazları farklı harflerle belirtilir. En çok bilineni FeCr alaşımlarının σ fazıdır. Bu fazın bileşimi eşatomludur (50/50) ve ancak 800°C'tan düşük sıcaklıklarda çok uzun süre tavlama sonucunda oluşur. CrMn, CrCo, WMn, VFe, VCo,... alaşımlarının çok sayıda başka σ fazları vardır. Üçlü alaşımları belirleyen $\times$ ve P fazlarının yapıları σ fazının yapısına yakındır.
—Tiyat. Molière, kimi güldürülerinin *(Hastalık hastası, Kibarlık budalası)* içine "ara oyunu" niteliğinde baleler kattı. Ana oyundan önce ya da sonra, kimi zaman da iki perde arasında oynanan bir perdelik küçük neşeli oyunlara da aynı ad verildi.
—Verg. huk. Her verginin bir yasal yükümlüsü vardır. Yasal yükümlü, vergi yasalarına göre kendisine vergi borcunu ödemesi öngörülen kişi ya da kurumlardır. Ancak, vergiyi ödeyen ile fiilen yüklenen her zaman aynı kişiler olmayabilir.
Özellikle tüketim vergilerinde vergiyi ödeyen yükümlü bunu fiyat mekanizması aracılığıyla bir başkasına aktarabilir. Bu olaya "verginin yansıması" denir. Örneğin, araba ithal eden bir kişi, ödediği gümrük vergisini arabanın satış fiyatına katarak bunu bir başkasına devrettiği zaman yansıma olayı gerçekleşir. Burada yasal yükümlü, ödediği gümrük vergisini bir başkasına yük olarak aktarmakla ara yükümlü olmaktadır.
Arz ve talep koşullarına göre, ödenen vergi zincirleme olarak yansıyabilir. Otomobil ithal eden kişinin, bu otomobili, ödediği gümrük vergisini fiyatına katarak bir galeri sahibine sattığını düşünelim. Galeri sahibi de otomobili vergisiyle birlikte, bir başkasına sattığı zaman vergi ikinci kez yansıtılmış olur. Sonuçta, vergiyi, sözkonusu malı fiilen kullanan ya da tüketen kişi yüklenir.
Bu durumda, fiyat mekanizması aracılığı ile ödemiş olduğu vergiyi bir başkasına yansıtabilen kişilere ara yükümlü denilir. Vergi yükünü fiilen yüklenen kişi de nihai yükümlü olmaktadır.

ARA a. Roma mimarlığında, üzerinde kurban kesilen sunak (en ünlüsü *Ara* Pacis Augustae* 'dir).

ARA, Sunak* takımyıldızının latince adı.

ARA a. (tupi dilinde sözc.). Tropikal Amerika'da (Meksika'dan Arjantin'e kadar) yaşayan, gözalıcı parlak renkli, iri çengel gagalı papağan. (Aralar gürültücü sürüler halinde yaşar, tane, meyve, bazen de böcek yiyerek beslenirler; başlıca düşmanları, insandan sonra, harpia denen kartaldır. Çoğunluğu *ara* cinsinden olmak üzere yirmiye yakın türü vardır. Papağangiller familyası.)

ARÂ a. (ar. *'ara'*). *Esk.* **1.** Çıplaklık. **—2.** Bölge, civar, çıplak arazi. **—3.** Avlu, bahçe; duvarla çevrilmiş yer.

ÂRÂ çoğl. a. (ar. *rey*'in çoğl. *ara'*). *Esk.* **1.** Oylar, fikirler, görüşler: *"İşbu ârâ meselesi ise hakimiyet-i halktan yani menbâ-ı hükûmet cemâatte olmasından neşet etmeyip..."* (Ali Suavi, XIX. yy.). **—2.** *Ârâ-yı umumiye*, genel oy, referandum.

ÂRÂ sıf. (fars. *ara*). Esk. "Süsleyen, bezeyen" anlamlarıyla birleşikler yapar: *cihan-ârâ* (cihanı süsleyen), *dil-ârâ* (gönül süsleyen), *meclis-ârâ* (meclisi süsleyen, şenlendiren), vb.

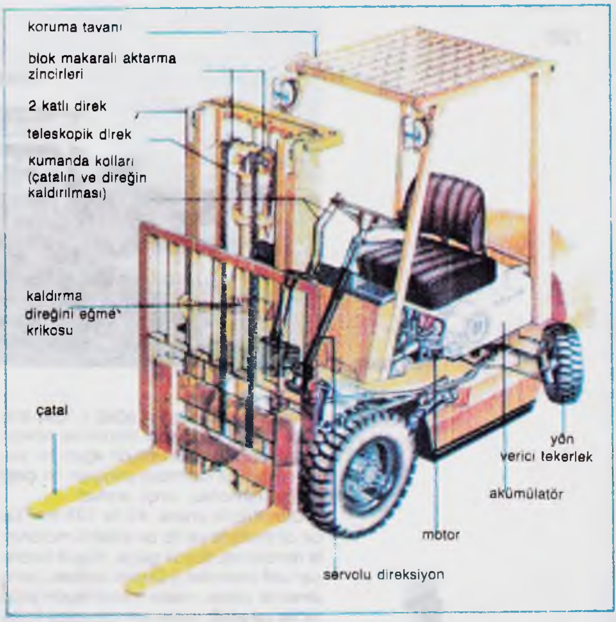
Ara dönemler. Esk. Mıs. Eski Mısır'da, monarşi kurumunun yaşadığı karışıklık ve anarşi dönemleri.
• *İlk ara dönem*. Eski İmparatorluk'un sonlarında, hanedanlık sorunları içinde geçen yılları (VII. ve VIII. hanedanlar [İ.Ö. 2260-2160]) ve VI. hanedanın sonlarında gerçekleşen önemli bir toplumsal devrimi (2420-2260'a doğr.) kapsayan dönem. Bu hanedanın 90 yıldan çok hüküm süren son hükümdarı Pepi II'nin güçsüzleşmesi; iktidarın, yüksek devlet görevlileri ve merkezi iktidardan giderek bağımsızlaşan başka hükümdarlar tarafından ele geçirilmesi ve halk hareketleri, ilk firavunluk kurumunun yıkılmasına yol açtı. Edebi metinler (özellikle *İpu-ur'un yakınmaları; Umutsuzun Ba'sıyla konuşması*) bu karışıklığı ve bunun vicdanlarda doğurduğu ahlaksal çalkantıyı açıkça gösterir. Bedeviler, Delta'ya sızdılar. 2240'a doğru Herakleopolis (Fayum'un başlangıcında) prensleri egemenliklerini bir ölçüde kabul ettirdiler (güney dışında) ve IX. ve X. hanedanları kurdular; bunlar, Teb'li Antef* prenslerinin İ.Ö. 2160'a doğru krallığın birliğini yeniden sağlamayı başarmasına ve Orta İmparatorluk'un ilk hanedanı olan XI. hanedanı kurmasına dek sürdü.
• *İkinci ara dönem*. Orta İmparatorluk'un sonunda ortaya çıkıp aşağı yukarı iki yüz yıl sürdü (İ.Ö. 1785-1580). O dönemde zayıf krallarca (XIII. ve XIV. hanedanlar) yönetilen Mısır, giderek ilkel Hyksos* kabilelerince istila edildi. Bunlar önce Delta'nın doğu uç kesimlerinde bir prenslik kurdular (başkenti Avaris*); sonra, 1730'a doğru, ilk yabancı hanedanları kurarak (XV. - XVII. hanedanlar) Mısır'ı istila ettiler; otoriteleri hiçbir zaman Yukarı Mısır'a kadar uzanmadı. Ulusal tepkiler yine Teb'den geldi: Kames* ve Ahmosis* prensleri, istilacıyı geri püskürtmeyi başardılar; asyalıların müttefiki Nübye'yi yeniden ele geçirdiler; Avaris de bir kuşatma sonucu düşürüldü. Hyksoslar Mısır dışına sürülüp, Kenan ülkesindeki Şarohen'a dek kovalandılar; orada bir bozguna daha uğratıldılar. Ahmosis, XVIII. hanedanı kurdu (Yeni İmparatorluk'un ilk hanedanı).
• *Üçüncü ara dönem*. Yeni İmparatorluk'un sonunda, XXIV. hanedana dek uzanan dönem (İ.Ö. 1085-715). Çağdaş tarihçilerin bu dönemi kimi zaman Gerileme dönemi diye nitelendirdikleri de görülür. Bu dönem, XXI. (rahip-krallar hane-

Büyük Larousse
Saltanat arabası Atatürk kitaplığı. İstanbul

Büyük Larousse
at arabası

konteynerlerin aktarılmasında kullanılan bindirmeli **araba**
(bağımsız askı donanımlı 8 yön verici tekerlek ve servolu direksiyon)

çatallı yükleyici **araba**

danı), XXII. XXIII. (bu hanedanlar zamanında Libya hükümdarları ile Bubastis kentinden gelme krallar birlikte hüküm sürdüler) ve XXIV. hanedanları (bu sonuncusu, Sais kökenli ulusal bir hanedandır) kapsar. (→ GERİLEME DÖNEMİ.)

A'RÂB a. (ar. *'arab*'ın çoğl. *a'rab*). *Esk.* Çöl arapları, bedeviler.

■ **ARABA** a. **1.** İnsan ya da mal taşımak amacıyla yapılan, motorsuz sürülebilen araç: *El arabası. At arabası.* **—2.** Motorlu kara yolu taşıtı: *Bir yere arabayla gitmek. Bir araba satın almak. Arabası bozulmak.* **—3.** Bir arabanın, bir taşıtın, bir kamyonun vb. yükü (sayı sıfatıyla): *Bir araba taş, elma, odun.* **—4.** *Araba kullanmak,* otomobil sürmek. || *Arabasını düze çıkarmak,* bir işte karşılaşılan güçlükleri yenerek onu başarılabilir bir duruma getirmek. || *Bir kimsenin arabasının tekerine taş koymak,* onun yolunda giden bir işini güçlük çıkararak engellemek, zora sokmak, yokuşa sürmek. || *Arabayı devirmek,* gusül abdesti alması gerekmek; hamamcı olmak (arg.).

■ —Aktar. Yüklerin ya da gereçlerin kısa mesafelere taşınmasında ve kaldırılmasında kullanılan, dört tekerlekli araç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bindirmeli araba,* ters U biçiminde çok yüksek şasisi olan ve yerde hazırlanmış yükün üstüne gelerek, durumunu değiştirmeden onu kaldırıp taşıyan kamyon. (Amerikan kökenli bu araçtan, tomruk, kereste, metal boru ve konteyner gibi uzun yüklerin taşınmasında yararlanılır. Genellikle yükü tutup kaldırmaya yarayan hidropnömatik bir düzeneği vardır.) || *Elektronik araba,* akü bataryalı bir elektrik motoru ile çalışan ve bir elektronik sistemle güdülen, çekici, ya da hem taşıyıcı hem çekici araba; arabanın güdümü araba üzerindeki iki indükleme bobininden ve yüksek frekanslı akım verilmiş yere gömülü telden oluşan bir sistemle sağlanır. (Bu araç, durma noktalarını ve zamanlarını belirleyen, önceden hazırlanmış bir programa bağlı olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Arabac. *Araba burgusu* → BURGU. || *Araba çatalı,* kağnı ve benzeri arabaların oku. || *Araba falakası* → FALAKA. || *Araba körüğü* → PARAŞOL. || *Araba kösteği,* arabanın durması için arka tekerleklerden birine konan köstek. || *Araba oku* → OK. *Araba parmağı* → PARMAK. || El arabası, taş, toprak gibi şeyleri taşımak için kullanılan, tek tekerlekli, saplı insan gücüyle sürülen araba. || *Eşek arabası,* tek eşeğin çektiği, iki tekerlekli küçük araba. || *Hasta arabası,* hastanelerde kullanılan, hastaları taşımaya yarayan dört tekerlekli araba. || *Muhacir arabası,* Rumeli göçmenleriyle Türkiye'ye gelmiş, yük taşımaya yarayan dört tekerlekli araba.

■ —Denizc. *Araba güvertesi,* bir araba vapurunda arabaların yerleştirildiği özel güverte. || *Araba vapuru,* seyre elverişli bir su yolunda arabaların, yüklerin, hayvanların ve yolcuların bir kıyıdan ötekine geçmesini sağlayan gemi. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc.)

—Dy. *Aktarma arabası,* tekerlekler üzerinde hareket eden ve bir ray parçası taşıyan araba; bu rayın üzerine yerleştirilen bir vagon ya da lokomotif, demiryolu hattına dik yönde yürütülebilir ve bir hattan komşu hatta aktarılabilir. (Aktarma arabası kanallı ya da kanalsız olabilir. Birinci durumda kanal, hatların sürekliliğini kesintiye uğratır; kanalsız arabalarsa rayların pateni üzerinde yol alır.) || *Bagaj arabası,* bir garın içinde bagajları ve kolileri taşımaya yarayan küçük araç. (Katar biçiminde birleştirilen bagaj arabaları, elektrikle çalışan küçük traktörlerle çekilebilir.) || *Gözetim arabası,* uçlarında açık ya da camlı bölmeler bulunan ve yolun gözetim altında tutulmasını sağlayan servis arabası.

—Ev eşy. *Pazar arabası,* alışverişte kullanılan bez torbalı, elle çekilen iki tekerlekli taşıyıcı.

—İnş. *Araba kapısı,* bir evin, bir yapının avlusuna arabaların girmesini sağlayan büyük kapı.

—İşlem. *Torna arabası,* bir torna bankosunun kızak yolu üstünde kayan mekanik düzen; bu düzen takımları tutmaya ve ilerlemelerine kumanda etmeye yarayan organları taşır.

—Mad. oc. VAGON'un eşanlamlısı.

—Mak. san. Bir takım tezgâhının, kızak yolları boyunca devinen platformu. (Üzerine takım ya da işlenecek parça bağlanır.)

—Matbaac. *Kalıp arabası,* forma kalıbını tipo ya da pres makinelerine götürüp getiren araç. (Dişli tekerlekler, rulmanlar ya da kızaklar üstünde yürür.)

—Ormanc. *Araba parmağı,* kağnı tekerlerinde tekerlek göbeği (merkezi) ile çem-

elektrik motorlu istifleyici, yükleyici **araba**

yerden, manyetik bir hatla güdülen elektrikli **araba** (Peugeot fabrikaları, Lille)

konteynerlerin aktarılmasında kullanılan çatallı yükleyici **araba**

Büyük Larousse

araba vapuru

Araba sürücüsü
bronz
İ.Ö. V.yy. başları
Delfi müzesi

Büyük Larousse

araba tamircisi

ber arasına çakılan sert ağaç. || *Ağaç arabası*, büyük ağaçların dikiminde, kökleri saran toprağıyla birlikte bir ağacı bir yerden diğerine taşımaya yarayan bir çeşit araba (römorklu, vinçli araba).

—Oto. *Küçük araba*, 49 ile 125 cm^3'lük bir ısıl motorla ya da bir elektrik motoruyla donatılmış, düşük güçte, düşük hacimde hafif otomobil. || *Otoyol arabası*, aerodinamik yapısı, motor-transmisyon sistemi ve rahatlığı nedeniyle otoyolda kullanılmaya elverişli araba.

—Oy. *Araba yapmak*, bilardoda birbirlerine çok yakın duran iki topu, bir isteka darbesiyle aynı anda itmek.

—Sey. oy. *Araba kuklası*, bir araba üzerine yerleştirilmiş kuklaları alttan hareket ettirerek oynatılan bir tür kukla oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Arabalı vargel makinelerinin iğleri taşıyan devingen bölümü.

—Tıp. *Araba tutması*, kara taşıtlarında, bu taşıtların hareketinden dolayı bazı insanlarda meydana gelen bulantı ya da bunaltı.

—Ulaş. *Araba taşıtı*, genellikle üst üste iki platformu olan ve bunlar üzerinde otomobil taşıyan demiryolu (vagon, furgon) ya da karayolu taşıtı.

—ANSİKL. Aktar. *Kaldırmasız arabalar*'ın yük tutma sistemi yoktur: bu arabaların iki türü vardır: *çekici arabalar, taşıyıcı arabalar*; birinci tür elektrik ya da ısıl motorla donatılmıştır; ikinci tür ise yüklenmeye elverişlidir ve elle itilebildiği gibi yedekte de çekilebilir; ayrıca özdevinimli olanları vardır. Bunlar savak ya da kanatlarla ve manevra okuyla donatılabilir. Ayrıca taşınan yüke göre donanım olarak kaydırıcılar, raflı dolaplar, bir sandık, bir sepet ya da bir kap bulunabilir.

Kaldırmalı arabalar, taşınacak malları, ister yalnızca yerle temasını kesecek yüksekliğe (*küçük kaldırmalı arabalar*), isterse demetleme, yığma, istifleme ya da raflara yerleştirme işlemleri için daha büyük yüksekliklere (genellikle 3 ile 5 metre) kaldırırlar (*büyük kaldırmalı arabalar*). Bu arabalarda, kaldırma ya da yer değiştirme işlemleri gerek mekanik ya da hidro-pnömatik düzenekler kullanılarak elle, gerekse elektrik ya da ısıl motorlarla gerçekleştirilebilir.

Sürücü, büyük kaldırmalı arabaların bir türü olan *çatallı yükleyiciler*'le (FORK-LİFT de denir), konteyneriler içinde ya da paletler üzerinde gruplanmış yükleri, gereçleri ya da eşyaları, kaldırır, demetler ve bunların yerini değiştirir.

Elektronik araba, 2 t'luk bir yükü yedekte çekebilecek güçtedir. Bir güvenlik düzeneğince hazırlanan programa göre elle kumanda edilerek durdurulabilir. Yönlendirme otomatiktir ve çalışma alanı genişletilebilir. Sürücü gerektirmediğinden, bu aygıt değişmez bir devre izleyen malların kesikli aktarımında kullanılır. Buna karşılık, duyarlı bir aygıttır ve bataryasının her gün yeniden doldurulması gerekir.

—Denizc. Araba vapurunun güvertesi genellikle dikdörtgene yakın bir biçimdedir; gövdelerine göre daha dar olan baş ve kıç bodoslamalarındaki iner kalkar kapaklar iskelelere yatırılarak araçların giriş ve çıkışı sağlanır. Diğer gemilere göre eni ile boyu arasındaki boyut farkı çok azdır ve altı oldukça düzdür. Ayrıca bu deniz araçlarının büyüklükleri çalıştıkları hatlara göre değişir; araba vapurunun ilkel bir türü olan araba salı, bazı suyollarında insan gücüyle çalıştırılabilir. İki kıyı arasında arabalar motorlu araba vapurlarından başka makaralı kablolarla çekilen teknelerle de taşınır (özellikle nehirlerde). Kablolar nehirde ulaşımı engellememek için yeterli yükseklikte çekilir; öte yandan akıntı etkisini ve teknenin sapmasını önlemek amacıyla kablo akıntıya eğik tutulur. Bugün gelişmiş ülkelerde su yollarına geçişte araba vapuru kullanımı çok azalmıştır; bir kıyıdan ötekine geçiş için daha iyi bir hizmet veren köprüler kullanılmaktadır (paralı Tancarville köprüsü). Bununla birlikte Almanya'da Ren ve Moselle'in birçok yerinde araba vapuruyla geçiş sürmektedir. Denizlerde de kıyılar arasında geçiş için motorlu büyük araba vapurları (feribotlar, tren feribotları) kullanılır; örneğin İsveç-Danimarka arasında. Ayrıca Sirkeci-Haydarpaşa (İstanbul boğazı'nda) ve Dover-Calais (İngiltere-Fransa) arasında ray döşeli araba vapurundan demiryolu ulaşımında yararlanılır.

Türkiye'de ilk araba vapuru İstanbul boğazı'nın iki yakası arasında kullanılmaya başladı. Şirketi hayriye 1869 yılında İngiltere'ye iki araba vapuru ısmarladı. 1870 yılında Suhulet, 1871'de ise Sahilbend araba vapurları Üsküdar-Kabataş arasında hizmete girdi. Yandan çarklı olan bu vapurlar 1946 yılına dek kullanıldı. 1944'te Şirketi hayriye'nin yerini Devlet deniz yolları ve limanları umum müdürlüğü aldı. 1946 yılında iki çıkarma gemisi araba vapuruna çevrildi (Mudanya ve Çardak). 1951 ve 1952 yıllarında Fransa'dan alınan dört araba vapuru ile gemi sayısı sekize çıkarıldı. 1952 yılında Devlet deniz yolları ve limanları umum müdürlüğü, Denizcilik bankası TAO adını aldı ve sırasıyla Sirkeci-Üsküdar, Kartal-Yalova, Sirkeci-Harem, İstinye-Paşabahçe, Çanakkale-Eceabat, Çanakkale-Gökçeada, Gelibolu-Çardak, Darıca-Yalova araba vapuru hatlarını hizmete soktu.

1969'da Denizcilik bankası TAO'nun elinde on biri yerli on dört araba vapuru vardı. 1984 yılında ise bu sayı yirmi bire yükseldi. Bu araba vapurlarına ek olarak Van gölünde Van-Tatvan arasında hem tren, hem de motorlu kara aracı taşıyan dört araba vapuru çalışmaktadır.

—Sey. oy. Kuklalar köşk biçiminde düzenlenmiş bir araba üzerine yerleştirilir. Arabanın içine gizlenen oynatıcı, özel bir düzenek yardımıyla tekerlekleri döndürüp arabayı ileri geri hareket ettirdikçe, kuklalar oynamaya başlar. Levnî, 1720 şenliklerini konu alan *Surname-i Vehbi*'de, bu kukla türünü betimleyen bir minyatüre de yer vermiştir.

ARABA (Vadi el-), Yakındoğu'da geçici akarsu; 160 km; Ürdün-İsrail sınırı bu akarsuyu izler: Lut gölü ve Akabe körfezi çukurları arasındaki tektonik bir çöküntü alanında yer alır. Lut gölüne en yakın kesiminde potas yatakları.

Araba sevdası, Recaizade Mahmut Ekrem'in romanı (1886'da yazılmış, 1895'te yayımlanmıştır). Şık giyinmeye, araba kullanmaya, konuşurken araya fransızca sözcükler katarak alafrangalığa özenen toy bir mirasyedi gencin serüvenı anlatılır. Böylece, ilk örnekleri Tanzimat döneminde görülen alafrangalık modasının olumsuz yanları, Ahmet Mithat'ın *Felâtun Bey ile Rakım Efendi* adlı romanından sonra, ikinci kez, eleştirel bir gözle ve alaycı bir dille, bir roman çerçevesi içinde gösterilir.

Çamlıca bahçesinin açıldığı yıl (1869), oraya arabasıyla gezmeye ve kendini göstermeye giden mirasyedi Bihruz Bey, aynı yere bir kira arabasıyla gelen Periveş adlı kadını soylu bir kız zannederek ona tutulur, birtakım hayaller kurup türlü acılar çektikten sonra, kızın düşkün bir kadın olduğunu öğrenerek hayal kırıklığına uğrar.

Araba sürücüsü, bronz ve doğal büyüklükte yunan heykeli. Delphoi tapınağı kazılarında bulundu; Gela tiranı Polyzalos'un adağı olan dört atlı savaş arabasının bir parçasıdır (İ.Ö. V. yy. başları) [Delfi müzesi].

ARABACI a. **1.** Genellikle hayvanların çektiği arabaları yapan, satan ya da onaran kimse. **—2.** At arabası sürücüsü.

—Koşumc. *Arabacı kamçısı*, arabacıların kullandığı kırbaç. (Ucuna uzun ip, deri vb. bağlıdır.)

ARABACI, kuzey yarımküre takımyıldızı; başlıca yıldızları, Boğa takımyıldızının (es-Sevr) β yıldızıyla G'de ilgi çekici bir beşgen oluşturur. (→ GÖK haritası.) Bu beşgenin içinde çıplak gözle görülebilen ve en parlağı Kapella* olan otuz kadar yıldız vardır. Takımyıldız, ayrıca M 36, M 37 ve M 38 gibi dürbünle ayırt edilebilen açık yıldız kümelerinin güzel örneklerini içerir. Arabacı'nın ε yıldızı gökyüzünün en garip yıldızlarından biridir. 1821'de, parlaklığının, 27,1 yıllık çevrimlerle değişikliğe uğradığı ortaya çıkarılmıştır: her çevrimde 25 yıl boyunca parlaklığı değişmez, sonra ışık yeğinliği yarıya iner ve yaklaşık 2 yıl sonunda başlangıçtaki parlaklığını yeniden kazanır. Arabacı'nın ε yıldızı tayf gözlemiyle saptanan bir çift yıldızdır; çiftin görünür bileşeni bir üstdev'dir ve kütlesi Güneş'ten 40 ile 60 kat daha büyük, ışınım gücü 60 000 kat yüksektir; bu dev dönemsel olarak kısmi tutulmaya uğrar. Tutulmanın, görünmez bileşen çevresinde dönen bir toz halkasından kaynaklandığı sanılmaktadır; kimi gökbilimciler kütlesi Güneş'ten 8 ile 20 kat büyük olan bu görünmez bileşenin bir kara delik, kimisi de oluşum evresinde bir yıldız olduğunu öne sürer.

ARABACIBOZKÖY, Manisa'nın Akhisar ilçesi, Palamut bucağında belde. 1 913 nüf. (1990). Belediye. PTT.

ARABACILIK a. **1.** Araba yapım, satım ya da onarım işi. **—2.** Araba sürücülüğü.

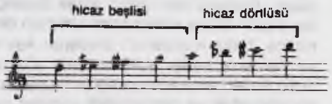
ARABAĞLANTI a. Bilş.**1.** Ortak fiziksel ya da mantıksal kuralların benimsenmesiyle iki donanım ya da yazılım arasında bilgi alışverişine olanak veren bağlantı. **—2.** Bir sistemin ya da altkümesinin dışarıyla iletişimini sağlayan donanım ya da yazılım modülü.
—Elektron. İşlevlerini bozacak biçimde etkileşmemesi gereken iki devrenin bağlantısını sağlayan düzenek. (Arabağlantı, özellikle tümdevrelerle kullanılır.) || *Arabağlantı devresi,* mantıksal ya da doğrusal karmaşık bir sistemin, giriş, bağlantı, çıkış ya da iletim koşullarına uyumunu sağlayan devre; ayrık elemanlardan ya da mikrodevrelerden oluşur.

ARABAĞLILAŞIM a. Elektron. İki farklı işaret arasındaki bağlılaşım fonksiyonunu hesaplamaya dayanan işlem.

ARABALI sıf. **1.** Arabası olan. **—2.** *Arabalı (vapur),* araba vapuru.
—Tekst. *Arabalı vargel makinesi,* ürettiği ipliği, bobin halinde saran iplik makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tekst. Arabalı vargel makinesi iki bölümden oluşur: durağan bölümde fitil çekme işlemi yapılır; devingen bölüm ise "araba" adını alır ve iğleri taşır. Araba, durağan bölümden 160 ile 180 cm kadar uzaklaşır, sonra geri gelir; arabadan çıkarken bükülen iplik, arabanın geri dönüşü sırasında iğin üzerine sarılır. Bu tip makinenin yerini daha basit, daha yüksek verimli olan bilezikli ve kopçalı iplik makineleri almıştır. Arabalı vargel makinesi yalnızca taraklanmış yün iplikçiliğinde kullanılmaktadır. Bu makinelerde yünün çekim işlemi, iğler uzaklaştırılarak sağlanır ve çekim silindirleri kullanılmaz.

ARABALIK sıf. *Say. sıf. + arabalık,* belirtilen sayıda arabayı dolduracak kadar: *Üç arabalık eşyamız var;* bir yeri, alabileceği araba sayısıyla belirtmek için kullanılır: *Beş yüz arabalık bir otopark.*

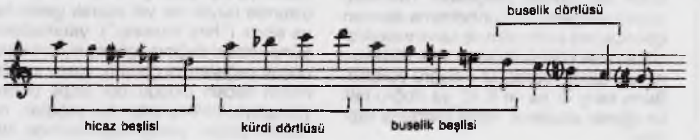
ARABAN a. (ar. sözc.). Müz. Türk müziğinde bir makam. Dizisi, zengule dizisinin, neva (re) perdesi üzerine taşınmasıyla elde edilmiştir. Çok az kullanılmıştır. Bir sekizli pesti olan *şedaraban* daha yaygındır.

araban dizisi

ARABAN, G.-D. Anadolu'da Gaziantep iline bağlı ilçe; 36 773 nüf. (1990). 496 km²; 39 köy. Merkezi Gaziantep'in 65 km K.-D.'sundaki *Araban;* 14 274 nüf. (1990).

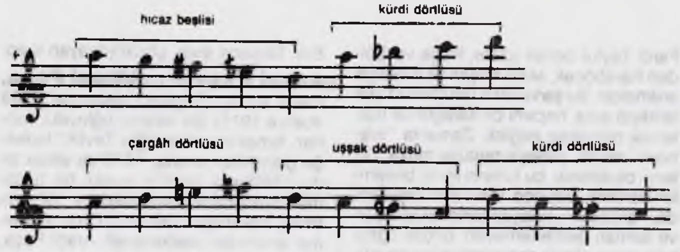
ARABANBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Bayatiaraban makamının buselik dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.

arabanbuselik makamı

ARABANİCEDİT a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

ARABANKÜRDİ a.Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Bayatiaraban makamının kürdi dörtlüsüyle sona eren biçimidir. *Şevk-i Cedid* ve *Zevkutarab* adlarıyla da anılan bu makamın, İsmail Dede Efendi tarafından bulunduğu sanılır.

arabankürdi makamı

ARABANNİGÂR a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

ARABAŞI a. Pişmiş hamurla yenen bir tür tavuklu çorba.

ARABAŞLIK a. Basın. Bir makalenin bir bölümünü ya da bir paragrafını belirten, onun değişik bölümlerini birbirinden ayırmaya yarayan ikincil değerde başlık.

ARABAT oku, Kırım yarımadasına bağlı ince ve uzun kumlu ok; Sivaş'ı Azak denizi'nden ayırır.

ARABESK a. (fr. *arabesque,* ital. *arabesco,* arap). Güz. sant. **1.** Dekorasyonda kullanılan, islam ya da islamdışı kökenli resmedilmiş ya da oyma özel süsler. **—2.** Bazı çevre çizgilerini birleştiren ve resmedilmiş ya da oyma bir kompozisyonun temel ritmini oluşturan ideal çizgi. **—3.** Bir ressamın, çizgiyi kendine özgü kullanışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koregr. Akademik dansın, çizgi biçimindeki denge figürü. Bu figürde, bir bacak yerden destek alırken (yere tam temas, pointe ya da yarım pointe halinde), öteki bacak arkaya doğru kalkık durur, kollardan biri öne doğru, öteki arkaya doğru gerilmiştir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tiy. → ARABİS.

◆ sıf. Bozulmuş, yozlaşmış: *Arabesk bir politika. Arabesk bir yaşam biçimi.*
—Müz. *Arabesk müzik,* Türkiye'de özellikle 1970'lerde yaygınlaşan, sözlü müzik türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Güz. sant. İslam sanatı tarihçisi için, ağır ağır oluşan ve ancak XI. yy. başlarında olgunluğa erişen arabesk, dar anlamda, başı, ortası ve sonu olmayan iki planlı yayvan bir çiçek süslemesidir ve sınırsız olarak düşünülen bir düzlemi kaplayacak biçimde yayılır; deseni belirleyen saptan çıkan her yaprak ya da palmet*, yeni dalların oluşumuna yol açar ve bu böylece uzayıp gider. Görünüşte yalnızca yaratıcısının hayal gücüne dayanan ve kuşkusuz pek çok çeşitleri olan arabesk, aslında çok keskin yasalara bağlıdır: her öğenin genel bütünün birliğine bağımlı olması, doluluklar ve boşluklar arasında bazı oranlara uyulması, zorunlu denilebilecek bir biçimde eğrilerin birbiriyle ters yönde art arda gelmesi gibi. Bu ilkelerin bazısı, bütün islam sanatlarının özünde bulunduğundan, geometrik dekorun da arabeskin bir parçası olduğu, hatta onun kaynağını oluşturduğu ileri sürülmüştür.

Fransızca yazılmış eski metinlerde, arabesk sözcüğü, "arap" sözcüğüyle aynı anlamda sıfat olarak kullanılıyordu. Bugüne kadar koruduğu anlamıyla ad olarak ilk kez 1611'de Cotgrave tarafından kullanılmıştır. Kuşkusuz, yukarıda açıklandığı gibi resmedilmiş ya da oyma islam süsleme tarzını belirtmekle birlikte, elverişli bir terim olarak görüldüğünden, arabeskin anlamı, kök anlamının sınırlarını çok aşmıştır. Hellen sanatında, doğu sanatlarının ve özellikle mısır sanatının etkisiyle, arabeske benzer süslemeler sık sık uygulanırdı. VII. ve VIII. yy. merovenj ve irlanda sanatları da, tıpkı aynı dönemdeki islam sanatları gibi, eski step sanatlarının birer dalı olarak kabul edilebilir. Bunların ortak özellikleri, insanbiçimci yunan ve roma sanatını aynı derecede unutmuş olmaları ya da küçüksemeleriydi. Yunan ve roma sanatı, odaların duvar kaplamalarını ve kapı sütunlarını arabesklerle süsleyen Pompei ressam ve heykeltraşlarının elinde büyük bir gelişme göstermişti. Bu tür dekorlar, Rönesans ile birlikte İtalya'da yeniden canlılık kazandı ve kazılar sırasında açılan çukur ve oyuklardan çıktıkları için bunlara aynı zamanda *grotesk* (ital. *grottesca,* mağara anlamına *grotta*'dan) adı verildi.

Nesneleri birbirine bağlayan ya da çevreleyen kesintisiz eğrilerin rolü göz önünde bulundurularak, arabesk terimi, anlamı genişletilerek, resmedilen nesneler ne olursa olsun, bir tabloyu meydana getiren çizgileri belirtmek için de kullanılır. Bu bakımdan, Watteau'nun *Kythira'ya yolculuk,* ya da Ingres'in *Homeros'un tanrılaştırılması* tablolarında, arabeskten söz edilebilir.
—Koregr. Çeşitli arabesk biçimleri vardır: *açık arabesk* (büst, yerle temas eden bacak ve profil'den kalkık olan bacak, seyirciye doğru dönüktür; iki koldan biri öne, öteki arkaya doğru düz çizgi halinde gerilmiş durumdadır), *çapraz arabesk* (açık arabesk'in benzeridir, ancak burada kollar ters pozisyondadır, baş hafif yana dönüktür), *uzatılmış* (vücut öne doğru eğik) ya da *devrik* (vücut öne doğru, belden eğilmiş) *arabesk.*

Arabesk'in ilk çağlardan beri var olduğu söylenebilir. Müzik bilgini Maurice Emmanuel, *Essai sur l'orchestique grecque* (1895) adlı yapıtında "benzer pozisyonlar"a değinmiş, ancak bunları belgelendirmemiştir. XVIII. yy. balesinde uygulanan poz, bugünkü arabesk değildir. Carlo Blasis, heykelcilikte ve resimdeki arap motiflerini andıran "arabesk bezeklemeler"den söz ediyordu. Birbirine dolanmış grupların oluşturulması, sonra da bu pozlardan birinin stilize edilmesi, arabesk'e bugünkü anlamını vermiştir. Romantik balede uygulanan arabesk, saflık ve görkemli bir görüntüyü canlandırmaya yönelikti
—Müz. 1930'ların ikinci yarısıyla 1940'larda, yine "arabesk" diye adlandırılan bir tür yayılmıştı. Bu türü, gerçekte, 1936-1948 arasında her biri kasabalarda, köylerde bile haftalarca gösterilen müzikli mısır filmlerinin türkçeleştirilmiş şarkıları oluşturuyordu. Bu şarkılar, yalın bir armoniyle geleneksel arap makamlarını birleştirmiş; doğu çalgılarının yanı sıra, başta keman ailesi ve flüt olmak üzere, bazı batı çalgılarının da yer aldığı bir orkestra eşliğinde, parlak sesli, kıvrak gırtlaklı şarkıcılarca seslendirilmişti. 1948'de mısır filmlerinin dışalımı yasaklanınca, bu moda da kayboldu. 1960'ların sonlarında Orhan Gencebay, geleneksel müzik birikiminden olduğu kadar, çağdaş arap müziğinden de yararlanarak, karamsarlığı, umutsuzluğu ve mutsuzluğu yansıtan şarkılarıyla yeni bir tür yarattı. Birkaç yıl içinde Gencebay, gençlerin çoğunlukta olduğu çok geniş bir dinleyici kitlesinin sevgilisi durumuna geldi. Çok geçmeden aynı kitleye seslenen yeni besteciler ve şarkıcılar ortaya çıktı. Bunlar arasında, başta

Grands-Augustins manastırı'nda (Paris) [Commynes capellası] bulunan bir kabartma
Guido Mazzoni'nin yapıtı
italyan okulu, XVI. yy. başı
Louvre müzesi, Paris

arabesk

Granada Elhamrası'ndaki alçı duvar süslemesinden ayrıntı
islam sanatı
XIV.yy.'ın son çeyreği

arabesk

Arabi Paşa

arabeyin'in önden arkaya dikey kesiti
1. Üçüncü karıncık;
2. Optik kiyazma;
3. Hipofiz;
4. Mememsi cisim;
5. Beyin sapı;
6. Sylvius kanalı;
7. Halka çıkıntı;
8. Habenula;
9. Epifiz.

arabeyin'in karşıdan dikey kesiti
1. Kuyruklu çekirdek;
2. Epitalamus;
3. Talamus sırtı;
4. Yan karıncık;
5. Pallidum;
6. Putamen;
7. Talamusaltı oluk;
8. Hipotalamus;
9. İç kapsül.

Ferdi Tayfur olmak üzere, Neşe ve Gülden Karaböcek, Mine Koşan ve Kıbariye anılmalıdır. Bu şarkıcıların üslupları az çok farklıydı ama, hepsini bir kategoride toplamak olanaksız değildi. Zamanla "arabesk" müzik, yerleşik popüler müzik türlerini de etkiledi; bu türlerin ilginç bileşimleri yaratıldı. Böylece 1980'lerin ortalarında, "arabesk", kolayca tanımlanamayan ve sınırları belirlenemeyen, birçok öğeyi bünyesine alarak zenginleşebilen bir müzik kimliğine büründü.

ARABEYİN a. Nöroanat. Beynin tabanında, üçüncü karıncığın her iki yanında yer alan bozmadde topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Karş. anat. Arabeyin dölütte prozansefal kesecikten oluşur. Arkada karın hizasındaki iki girinti daha sonra, ilk görme keseciklerini oluşturur, bunlar sonradan retinaya, sapçıklarsa görme yollarına (görme sinirleri) dönüşür.
—Nöroanat. Arabeyin önde bulunan hipotalamus, üçüncü karıncığın yan çeperlerini oluşturan talamus, talamusaltı oluğuyla talamustan ayrılan talamusaltı çekirdekleri ve epitalamustan oluşur.
Talamus ya da optik tabaka (görsel yatak) duyu yollarının yan çekirdeklerde sona erdiği yerdir. Ses ve iç kulak yolları talamusun içinde ortadaki dizsi cisimde son bulur. Getirici ve götürücü sinir lifleri onu beyin kabuğuna (korteks) bağlar.
Epitalamus, epifiz (kozalaksı bez) ile habenula'dan oluşur. Epifiz kuşkusuz bir içsalgı bezidir, ama işlevi henüz tam olarak bilinmemektedir.
Talamusaltı(subtalamus)ya da *talamusaltı çekirdekleri* ortabeyin kubbesinin devamıdır; Luys cısmi ve zona incertadan oluşan ve "ekstrapiramidal" denilen hareket duyusu çekirdeklerinden oluşur. Bu çekirdeklerdeki bir bozukluk hemiballik tipte anormal hareketlerin ortaya çıkmasına yol açar. Hipotalamus yaşatkan (vejetatif) işlevlerin ve içsalgıların en büyük düzenleme merkezidir.

ARABİ sıf. (ar. *ʿarab* ve *i*'den *ʿarabi*). **1.** Araplar ile ilgili, Araplar'a özgü: *Arabi ve farisi sözcükler.* —**2.** *Arabi aylar* →AY.
◆ a. Arapça.

A'RÂBİ a. (ar. *aʿrāb* ve *-i*'den *aʿrabi*.) *Esk.* Göçebe arap, çölde yaşayan arap.

ARABİ PAŞA ya da **URABİ PAŞA**, mısırlı subay (Zagazig yakınında 1839 -Kahire 1911). Bir fellahın oğluydu; batılılar, İsmail'in yerine oğlu Tevfik'i hıdivliğe getirdikleri sırada, 1879'da albay oldu. "Milliyetçi parti"yi kurdu, bir parlamento oluşturulmasını istedi ve 1881'de savaş bakanlığını üstlendi. Ordu ve ulema tarafından desteklenen Arabî Paşa, ingiliz ve fransız donanmalarının İskenderiye'deki Avrupalılar'ı korumalarını yasakladı; ancak karışıklıkları önleyememesi, İngilizler'in kenti işgaliyle sonuçlandı. Freycinet müdahale etmek istediyse de parlamento, Clémenceau'nun görüşüne uyarak, Arabî'yi yenme görevini ingiliz birliklerine bıraktı (Tel el-Kebir, eylül 1882). Esir alınan ve ölüm cezasına çarptırılan Arabî, Seylan'a sürgün edildi. 1901'de Mısır'a döndü.

ARABİA FELİKS. Tar. coğ. İlkçağ'da Yemen'e (Arabistan) verilen ad.

Arabian American Oil Company (ARAMCO), merkezi, Suudi Arabistan'da bulunan Ortadoğu petrol şirketi. 1933'te kurulan şirket, bu ülke petrolünün hemen hemen tümünü çıkarır. 1974'ten beri hisse senetlerinin % 60'ını ellerinde tutan Suudi Arabistan yöneticileri (geri kalanı Exxon, Texaco, Standard Oil of California ve Mobil tarafından paylaşıldı), 1980'de şirket sermayesinin tümünü denetim altına aldılar.

ARABİNOZ a. (ar. *arabinose*). Kim. Formülü $CH_2OH-(CHOH)_3-CHO$ olan, mayalanmaz şeker (aldopentoz).
—ANSİKL. Üç izomeri vardır: *l- arabinoz* (levajir) kiraz ağacı zamkının hidroliziyle elde edilir ve 160°C'ta erir; *d-arabinoz* (dekstrojir) glukoz parçalanarak üretilir; *rasemik arabinoz* ilk iki türün karışımıdır ve pentozüri olayında idrarda rastlanır.

Arabis ya da **arabesk,** tuluat tiyatrolarında, doğu giysileriyle yapılan dans.

ARABİSSOS ya da **ARABİSSUS.** Tar. coğ. Anadolu'da ilkçağ kenti. (Bugün *Afşin.*)

ARABİST a. (fr. *arabiste*). XI. yy.'da arap tıp okulunun ilkelerini benimseyen batılı hekimlere verilen ad.

ARABİSTAN, ar. **Ceziret-ül Arab,** Asya'nın güney-batı'sında yarımada, Kızıldeniz ile Basra körfezi arasında; yaklş. 3 milyon km²; 25 milyon nüf. Arabistan yarımadası, Suudi Arabistan (yarımadanın büyük bölümünü kaplar), Yemen, Umman sultanlığı, Birleşik Arap Emirlikleri federasyonu, Katar, Bahreyn ve Kuveyt arasında bölüşülmüştür.

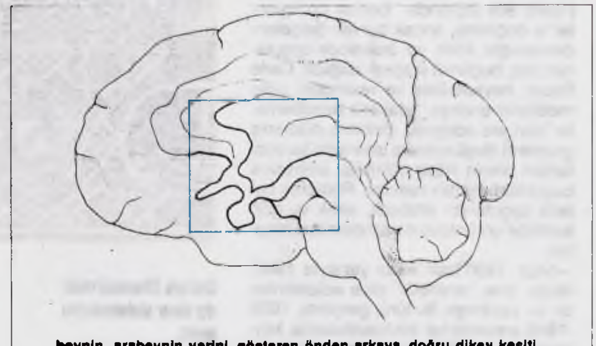
COĞRAFYA
doğal çevre

Arabistan yarımadası, Kızıldeniz çukurunun ötesinde, Afrika kıtasında da uzanan cambriaoncesinden kalma billurlu bir eski temelin parçasıdır. Yarımada bütünüyle geniş bir kubbeleşme alanının çökmüş orta kısmı olan ve kenarında Arabistan eski kütlesini kesen kırık dikliklerinin yer aldığı Kızıldeniz'e doğru yükselir. Buna karşı D.'ya ve K.-D.'ya doğru tatlı bir eğimle alçalarak, tortul platolarla kaplanır.

B.'da, batı dikliğinin eteğindeki dar kıyı ovası Tihame, yer yer kalınlaşan mercan ve alüvyon birikintileriyle örtülü ilk bölümü oluşturur. Yanı başında yükselen, temelin yontulmasıyla oluşan kesintisiz dağlık kabartının yükseltisi, Akabe körfezinin G.-D.'sunda 2 000 m'yı aşar; bu kabartı, Hicaz'da bir ölçüde azalır (1500-1000 m) ve birçok boğazla yarılır; sonra güneyde Asir dağlarında, özellikle Yemen'deki yüksek platolarda yeniden yükselir: yüksekliği 3 700 metreyi aşan bazaltlı lav yığınları, eski temeli ve üstündeki İkinci Zaman arazisini örter. Eski temel, Necit eski kütlesiyle, Arabistan'ın orta kesiminde Hicaz enlemine kadar uzanır. Yarımadanın kuzeyinde ve orta kesiminin doğusunda, bir sırtlar dizisi (kütlenin çevresinde içbükey biçimde dizilir) oluşturan uyumlu bir tortul örtü Necit kütlesini kaplar. Bu sırtların en ilgi çekicisi, Üst Jura katmanlarının yüzeye çıktığı 800 km uzunluktaki Cebel Tuvayk'tır. İçlerinde vahaların yer aldığı kuestalar arasındaki sübsekant çukurlukların bir bölümü, boylamasına uzanan küçük kumul kütleleriyle kaplıdır. Sözkonusu kumul kütleleri, Necit kütlesinin kuzey eteğinde, büyük Nufud erginde, özellikle de büyük bir yapısal çöküntünün uçsuz bucaksız Rubülhali "boş kesim", anlamına gelen Rubülhali, Hint okyanusu'nun ve Umman denizi'nin kıyı bölgelerini, birbirinden tamamıyla ayırır) ergiyle doldurulduğu G.-D.'da,çok daha büyük boyutlara ulaşır G.'de. Eosen kireçtaşlı platoda (burada, vadi Hadramut çok geniş yarıçaplı bir senklinal eksenini izleyerek akar) yeni yükselme geçirmiş eski temel örtüsünün yeniden ortaya çıkması yarımadanın kenarını oluşturur. Buna karşılık G.-D.'da, küçük Umman sıradağları (Cebel Ahdar, 3 020 m) büyük kıvrımlanma geçirmiş ve sürüklenme örtülerinin üst üste birikmesinden oluşmuş farklı bir yapı gösterir. K.-D.'da,kuzey-güney yönünde uzanan örtü kıvrımlarıyla (petrol yatakları içeren antiklinaller ve diapirik kabartılar) engebelenen tortul platolar, Basra körfezinin tabanına doğru tatlı bir eğimle alçalır.

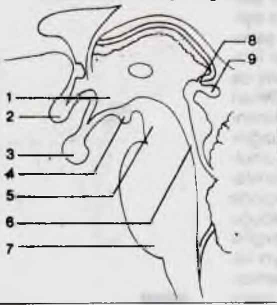
Arabistan yarımadasının büyük bölümü, sıcak ve kurak tropikal kuşakta yer alır. Bununla birlikte, kuzeyden güneye doğru ilerlendikçe, enlem farkının önemli sıcaklık farklılıklarına yol açtığı gözlenir. Kuzeyde ve kara ikliminin daha etkili olduğu Basra körfezi kıyılarında az çok belirgin olan kış mevsimi, G.'de ve Kızıldeniz kıyılarında hemen hemen bütünüyle ortadan kalkar. Yarımadanın her yanında çok yüksek olan yaz sıcaklıkları, Basra körfezi kıyılarında, Kızıldeniz'deki, hatta güneydeki sıcaklıklardan daha yüksektir. Ama başlıca farklar yağışlara, özellikle de yaz yağışlarına bağlımıdır. Gerçekten, kışın, bölge genellikle, Orta Asya yüksek basınç alanlarını Büyük Sahra'nınkilere bağlayan bir antisiklon sırtının etkisi altındadır. Akdeniz'den gelen alçak basınçlar, bazen Basra körfezinden Umman denizi'ne, hatta Kızıldeniz'i izleyerek Asir'e ve Yemen'e kadar sokulur, ama sözkonusu edilen antisiklonun etkilerini pek az engelleyebilir ve getirebildiği yağışlar da çok az olur. Yarımadanın kuzey ve kuzey-batı kesimlerinde ve Basra körfezi kıyılarında nispeten daha bol olan yağışlar, Hicaz enlemlerinde 100 mm'yi bulmaz; yarımadanın bütün iç kesimiyle Kızıldeniz kıyılarındaysa daha da düşüktür. Yazın Atlas okyanusu ve Akdeniz yüksek basınç alanlarından Hindistan'ın kuzey-batı kesimindeki alçak basınç alanlarına yönelen kurak tropikal hava akımı da, yağışa hiç olanak vermez. Ama, Güney yarıküredeki yüksek basınç alanlarından, deniz üstünde büyük bir yol aşarak gelen hava akımı ("hint musonu"), yarımadanın güneyindeki dağlara, güney kıyısının çok düşük yağışlarıyla çelişen, yüzey şekillerinin neden olduğu bol yağış bırakır; yükseltiyle birlikte artan bu yağışlar, Yemen'in bütün yüksek kesimlerinde 500 mm'yi aşarken doruklarda daha yüksek değerlere (1 200 mm) ulaşır. Kuzey Yemen'in iç akları 200-400 mm ve Asir 150-300 mm arasında yağış alır. Ayrıca, yarımadanın güney kenarındaki Zufar (Dofar) dağları ile Umman dağları da, daha çok yağış alan bölgecikler (yılda 400-500 mm) oluşturur.

Yazları yağışlı geçen bu güney kenarda, bitki örtüsü de doğal olarak çok daha yoğundur. Yüksek kesimlerde Akdeniz bitkileri (üzüm, incir, vb.) yetiştirilmesine karşın, ağır basan görünüm, Büyük Sahra'nın G.'nde rastlanan Sahel bölgesi

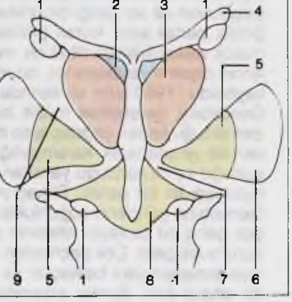

beynin, arabeynin yerini gösteren önden arkaya doğru dikey kesiti

arabeynin üçüncü karıncık hizasında önden arkaya doğru kesiti

arabeynin karşıdan dikey kesiti

bitki örtüsünü andıran mimozagiller çalılığıdır. Yerel bitkiler, kahve, kat (yaprakları çiğnenince uyuşturucu özelliği taşır) ve kokulu (günlük, mirra) ağaçsılardır.

nüfus

İklimdeki ve bitki örtüsündeki çelişkiler, yaşama biçimlerinin genel dağılımında da gözlenir. Güney Arabistan'da ("Mutlu Arabistan") yerleşik, tarımla uğraşan ve kentleşmiş bir nüfus yaşar. Orta ve Kuzey Arabistan'sa, bu bölgelere damgasını silinmez biçimde vurmuş olan bedevi tipi (günümüzde gerilemektedir) göçebe çobanlık alanlarıdır.

Zaten yarımadanın bütün kuzey kesiminde "Arap" sözcüğünün ilk anlamı, çölde deve ve davar sürüleri güden çobandır; buna karşılık "fellah"lar, çölün kenarında ya da vahalarda çiftçilikle geçinen köylülerdir. Bu yaşama biçiminin Arabistan'da hangi tarihte başlayıp yayıldığı bilinmektedir: İ.Ö. II. binyıl sonunda, büyük olasılıkla binicilik tekniğindeki kesin ilerlemeler sayesinde, yarımadanın kuzeyinde ve Suriye çölünde deve sürüleri çoğalmıştı. O tarihten sonra, savaşçı ve saldırgan bedevi aşiretlerinin yaşama biçimi yavaş yavaş K.'den G.'e doğru yayıldı ve avcılıkla geçinen ilkel halkları (günümüzde hâlâ, bedevi toplumunun alt kastlarını oluştururlar) bünyesinde eriterek ve arapça dışında sami dilleri konuşan sıçer, yazınsa ergler çevresindeki kuyuların yakınında toplanırlar. Kuzeydeyse büyük Şemmer ve Anaza konfederasyonları, göç yollarının güney kesimlerinde, özellikle de geçirgen kumların yağmur sularını hemen emip kısa ömürlü bir bitki örtüsü yarattığı Nufud'da kışlar, yazınsa çölün kuzey kenarlarına doğru göçerler.

Göçebeliğin yayılma sınırı, "Mutlu Arabistan"ın bol yağış alan kütleleridir. Bununla birlikte göçebelik sözkonusu dağlarda gedikler açmış (Yemen'in iç kesimindeki Eskiçağ'dan kalma sulama kanallarının tahrip edilmesi) ve bedevi halklar her dönemde dağlık bölgelere sızarak, kuzey bölgesindeki arapça lehçelerini yavaş yavaş benimsemişlerdir. Bütün bir klanı barındıran, kentlerin ve köylerin başlıca özelliği olan ve yarımadanın bütün güney-batı'sında görülen çok katlı evlerin gelişmesi, bedevi saldırılarının yol açtığı güvensiz ortamın sonucudur. Ama bedevi sızmalarına karşın tarım gelenekleri sürmüştür.

TARİH

• *İslamiyet öncesi Arabistan.* Tarihöncesi dönem sonunda büyük kuraklıktan etkilenen yarımada halkı, VI. binyılda, Basra körfezi kıyısında inci aramaya geldikleri sanılan Ur gemicileriyle ilişki kurdu. İ.Ö. XXVI. yy.'a doğru İndus vadisi ile Sümer ülkesi arasında ticaretin gelişmesi,

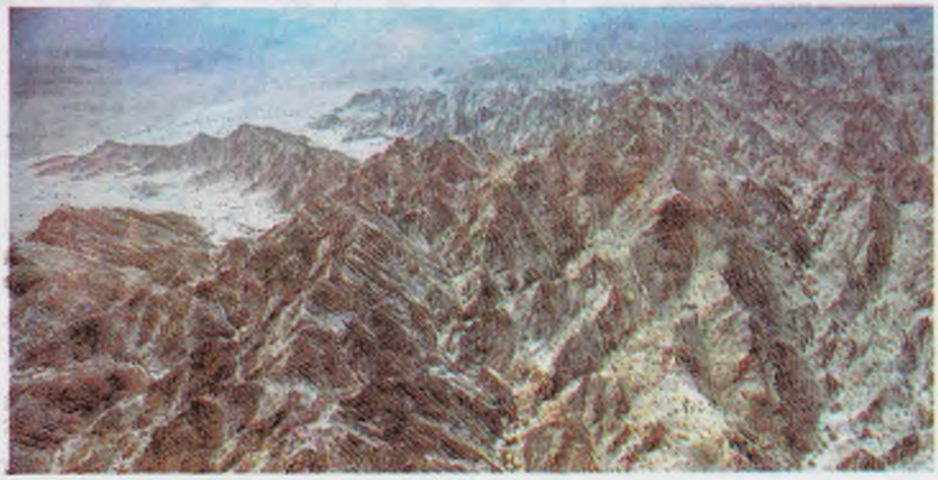
DOĞAL BÖLGELER

ARABİSTAN YARIMADASI

ğır yetiştiricisi halkları (kalıntılarına Zufar'da rastlanır) G.'e doğru sürerek, bin yılı biraz aşkın bir süre içinde bütün çöl Arabistan'ına egemen oldu ve İ.S. I. yy.'da "Mutlu Arabistan"ın sınırlarına dayandı. Bütün bu çöl Arabistan'ındaki vahalar (dinsel önemleri sayesinde toplumsal açıdan hep ayrıcalıklı yaşayan Hicaz'daki çok zengin kutsal kentler dışında), güçleri aşiretlere dayanan göçebe emirlikler için birer siyaset ve iktisat merkezi rolü oynadılar. Aşiretler, özellikle, G.'den K.'e doğru göçerler. Güneydekiler ve iç kesimdekiler kışın, Akdeniz'den gelen son yağışların suladığı kuzey bölgelerine göArabistan'ın doğu kıyısında bir Körfez uygarlığının doğmasına yol açtı. (→ DİLMUN, MAGAN.) İran'da ve İndus vadisinde kent yaşamının ortadan kalkmasından sonra (İ.Ö. XVIII. yy.), Körfez uygarlığı yalnızca, İ.Ö. VI. yy.'a kadar Mezopotamya ile ilişkilerini koruyan Dilmun'da varlığını sürdürdü. Ama, daha o dönemde, yarımada halkı, Doğu'nun geri kalan bölümüyle ilişkiler kurarak, Araplar'ın varlığını tanıttı.

Hıristiyanlığın doğuşuna kadar Arabistan'da kurulan devletler, örgütlenmemiş bir ülkedeki küçük topluluklar durumundaydılar. Sabiler (ya da Saba) ve Hadramut (başkent Şebve) krallıkları, Afrika'nın doğu kıyısı ve Abisinya ile Hindistan ve Mısır'la, batıda Persler ve Yunanlılar'la etkin ticaret ilişkileri kurdular. Kervanlar, yunan-roma sanatının etkisini duyurmaya başladığı yarımadayı kuzeyden güneye aşmaya başladı. Geniş yıkıntı alanlarında, üzerlerinde Semudi (eski bir Egra kabilesi adından, Semud'lar) yazıtları bulunan pagan tanrılarına ait tapınakların ortaya çıkarılması, önemsiz kabile çatışmaları dışında göçebe çobanların yurdu olarak bilinen islamiyet öncesi Arabistan'ının klasik görüntüsünün yeniden gözden geçirilmesini ve tamamlanmasını zorunlu kıldı.

Arabistan yarımadası Hürmüz boğazı (Umman) yakınındaki Ras el-Cibal kütlesinin havadan görünüşü

Kuzeyde, Petra'nın girişken ve zengin tüccarlardan oluşan arap halkı, yani Nabatiler, Suriye üzerinde etkili olmaya başladılarsa da, İ.Ö. 60'ta, Roma'nın vasalı durumuna girdiler. Mısır valisi Aelius Gallus, onların yardımıyla Saba krallığı'na bir sefer düzenledi ama pek başarılı olamadı (İ.Ö. 24). Nabatiler Arabistanı'nın İ.S. 105-106'da legatus A. Cornelius Palma tarafından fethinden sonra, Roma'nın Arabistan eyaleti kuruldu. Deniz ticareti desteklendi ve ülke, bedevi akınlarından bir *limes* ile korundu. Bir başka kervancılık merkezi olan arap krallığı Palmyra, kraliçe Zenobia döneminde, Roma imparatoru Aurelianus tarafından ele geçirildi (272). Güneyde, Yemen bölgesinde Ma inliler'in yerini almış olan Saba krallığı, ö' ce *mukarrib* denilen yüksek din adamları, sonra da krallar tarafından yönetildi. Daha o günlerde muson rüzgârlarından yararlanmayı başarıp Hint adalarına doğru yol almaya başlayan batılı denizcilerin artan rekabeti nedeniyle, Saba krallığı, Petra'nın refah döneminde gerilemeye başladı. Bu krallığın yerini alan Hımyer krallığı, coğrafi konumu sayesinde Roma'nın egemenliği altına girmemeyi başardıysa da, giderek Persler ile Bizanslılar arasındaki çekişmelere karışmış oldu. Topraklarında yahudilik ile hıristiyanlık gelişti ve hıristiyan Necran topluluğu, en azından halife Ömer dönemine kadar varlığını korumayı başardı. Bütün olarak bakıldığında, Arabistan'da, hıristiyanlık, özellikle nesturi ve monofizist biçimleri altında, az da olsa, yayılmayı başardı. Yahudi dinini benimsemiş bir Himyeri prensinin Yemen'deki hıristiyanlara eziyet etmesini bahane eden hıristiyan Abisinya kralları, bu duruma müdahale ederek ülkeyi işgal ettiler (VI. yy. başı). Daha sonra ülke, VI. yy. sonlarında Sasaniler'in eline geçti.

Roma'nın gerileme evresinde, geç imparatorluk döneminde (IV. - V. yy.'lar) kent ve ticaret uygarlığı gerileyip göçebe çobanlık yeniden yayılmaya başladı ve Arabistan yarımadasının iç kesimlerindeki tek geçim yolu haline geldi. Bedeviler, şeyhlerinin yönetimi altında kabileler halinde örgütlendiler. Her topluluğun tanrıları ve fetişleri ayrıydı. Örneğin kabile, özgün taşlar olan baityloslar çevresinde belli zamanlarda toplanıyordu. Üstün bir tanrı olarak Allah, Hz. Muhammet'in ortaya çıkışından çok önce, bu tanrılar arasından sivrildi.

Sasaniler ve Bizans imparatorları da, topraklarını göçebe Bedeviler'in akınlarından korumaya çalıştılar. Siyasetleri, bedevi aşiretlerinden bazılarını kendi saflarına çekmeye dayalıydı. Böylece, Suriye sınırında Gassaniler'in (başkent Basra), İran'da da Lahmiler'in (başkent el-Hira) kurduğu tampon arap krallıklarını desteklediler. Iustinianos, gassani krallarından Aretas'ı (Haris Bin Illize) phylarkhos ve patrik yaptı. Ama bu arap krallıklarının Bizans'a bağlılıkları uzun sürmedi; monofizist hıristiyanlığı benimsemiş olan Gassaniler, Bizans İmparatorluğu içinde din çekişmelerine kimi zaman sert biçimde karıştılar. Lahmi krallarından İmrü ül Kays kendini "tüm Araplar'ın kralı" ilan etti. Lahmiler'in başkenti, sulak ve verimli bir ovada yer alan zengin bir kentti.

Buna karşılık Hicaz, görece olarak çevreden kopuk, son derece kurak bir bölgeydi. VII. yy.'da, Kuzey Arabistan'da ticaret, Persler ile Bizanslılar arasındaki bitmek bilmez savaşlardan ötürü gerilemeye başlayınca, özellikle bir kervansaray konaklama yeri olan başkent Mekke'nin önemi arttı. Dinsel yaşam, melek Cebrail tarafından getirildiği söylenen ve Kureyşiler'ce korunan Hacerülesved'in saklandığı Kâbe çevresinde toplanmaya başla-

solda
İSLAMİYET ÖNCESİ ARABİSTAN
sağda
İSLAMİYET DÖNEMİ ARABİSTAN

dı; Kâbe daha o dönemde hareketli bir hac merkezi haline geldi. 570'e doğru Mekke'de doğan Hz. Muhammet, 612'de kent içinde İslam dinini yaymaya başladı, ancak fazla yandaş bulamadı. Oluşan ilk müslüman topluluğu Mekke'nin kuzeyindeki Yesrib kentine göçmek zorunda kaldı; hicret, bu göçle başlamış oldu (622).

• *İslamiyet ve Ortaçağ'da Arabistan.* Hz. Muhammet ilk islam devletini kurdu; başkent olarak seçtiği Yesrib, giderek "peygamberin kenti" anlamına *Medinet ün -Nebi* (Medine) adını aldı. Hz. Muhammet, kabile düzeninin dar çerçevesini kırarak benzeşmez öğeleri (göçebeler ve yerleşikler, çoktanrıcılar ve yahudiler) bir araya toplamayı başardı. Doğuş ve soy ayrıcalıklarını kaldıran Kuran, yalnızca Araplar'a değil, dünyadaki tüm halklara sesleniyordu. Ama özellikle, o zamana kadar kabileler ya da önemsiz devletler halinde dağılmış Araplar için birleştirici bir öğe oldu. 630'da Mekke'yi ele geçiren Hz. Muhammet, kenti eski putlardan arındırdı. Hemen ardından (*senet ül-vüfud*, Hicret'in 9. yılı, 630-631) Arabistan'daki kabilelerin aşağı yukarı tümü, islam dinini benimseyerek, onun çevresinde toplandılar. Hz. Muhammet'in davasını sürdüren halifeler, fetihlere yöneldiler. Ebubekir (632-634), Umman, Yemen, Bahreyn ve Hadramut'a birlikler göndererek, Arabistan'ın birliğini sağladı. Daha sonra başlatılan Arabistan dışındaki fetihler, ikinci halife Ömer (634-644) tarafından sürdürüldü, böylece Pers ve Bizans imparatorlukları topraklarının bir bölümü ele geçirildi. (→ARAPLAR.) Mekke, fetihlerin ganimetleriyle zenginleşirken, Osman bin Affan'ın halifeliği döneminde (644-656), büyük aileler arasında ilk çekişmeler başladı. Halife Ali'yi (656-661) tanımayan Muaviye, Kudüs'te kendini halife ilan etti ve kısa bir süre tehlikeye düşen islamiyetin birliğini yeniden sağladı. (→ ALEVİLER.) Oğlu Yezid ile İbn Zubeyr'in çekişmelerinden sonra halifelik Abdülmelik'e geçti (685-750). Emeviler, Mekke ve Medine'ye valiler atadılar. Bu barış döneminde, kutsal kentlerin ünleri ve maddi zenginlikleri arttı. Daha sonra, Abbasiler döneminde, halifeliğin başkentinin Bağdat'a geçmesiyle Basra başkentin limanı haline geldi, bu gelişme, Basra körfezi ile onun Arabistan yarımadası kıyılarında canlı bir deniz trafiği oluşmasını sağladı. Ama Abbasi hanedanının gücü, yavaş yavaş azalırken birçok küçük yerel hükümdarlık ortaya çıktı. Ayrılıkçı hariciler mezhebinden bir kesim, Umman'da bağımsız bir imamlık kurdu. Bununla birlikte, halifelikte sürekli gözü olan aleviler Abbasiler için tehlike oluşturdu. Bunlar, kutsal kentlerde yandaşlar buldular; bu kentlere, kuzeydeki Şam ve Bağdat'a kaptırdıkları başkent durumuna yeniden kavuşma umudu verdiler. Yemen'de Muhammet adında bir vali, Ziyadiler sülalesini kurdu. Hadramut çeşitli yerel beylerin yönetiminde bağımsızlığını ilan etti. Hüseyni olduğunu ileri süren Ali bin Muhammet, doğudaki göçebe kabileleri birbirine düşürdükten sonra, Irak'ın güneyindeki zenci köleleri ayaklandırdı. Çok uzun süren bu ayaklanma (868-883) Abbasiler için yeni ve çok ağır bir darbe oldu. Basra körfezi kıyısında ve Yemen'de ortaya çıkan ismaili mezhebi üyeleri, öğretilerini ve önderlerini kabul ettirmeye çalıştılar. İsmaili mezhebinden Karmatlar, aşağı yukarı 900 yılından başlayarak Doğu Arabistan'da güçlü bir devlet kurdular. 930'da, Mekke'de patlak veren bir ayaklanma sırasında, Hacerülesved'i ele geçirdiler ve yıllarca ellerinde tuttular.

Karmatlar kısa süre sonra Umman'ı aldılar. Hükümdarları El-Hasan, Şam'ı ele geçirerek Mısır'a da saldırdı. Ama, bir süre sonra Karmatlar gerilemeye başladılar. Mekke'de, X. yy.'da, şerifler (Muhenna sülalesi) iş başına geçti. XI. yy.'da Arabistan'da Selçuklu Türkleri ortaya çıktı (içlerinden KaraArslan Kavurd, Umman'ı işgal etti); Bağdat'a yerleşen Selçuklular, en parlak dönemlerini Melikşah döneminde yaşadılar. XI. - XII. yy.'larda, çeşitli yerel hanedanlar ortaya çıktı (Aden'de Züreyiler, Yemen'de Necehiler, vb.).

Mısır'da, Fatımiler'in yerini Eyyubiler alınca (1171), sünnilik, şiiliği hem Arabistan'da, hem Mısır'da altetmiş oldu. Selahattin Eyyubi, Mekke'de hükümdar olarak tanınd ve Hicaz uzun süre Mısır'a bağımlı kaldı. Yemen, hanedanın yan kollarından biri tarafından yönetilmeye başlandı ve XIII. yy.'da Resuliler'in eline geçti. Hadramut fethedildi. Bu arada, Haçlı seferleri dönemi de başladı. Renaud de Châtillon, Kızıldeniz'e gemiler gönderdi ve Mekke'ye de saldırmak istedi. 1258'de, Moğol hanı Hülagü, son abbasi halifesini Bağdat'ta idam ettirince, sahipsiz kalan islam halifesi unvanını Yemen hükümdarı Yusuf aldı. Resuliler zamanında Yemen bir refah dönemi yaşadı. Çeşitli uzak ülkelerden buraya elçi alayları gönderildi. Yemenliler, Kızıldeniz kıyılarını Hali'ye kadar ele geçirip (XV. yy. başı) Mısırlılar ile deniz ticaretinde rekabete başladılar.

• *Çağdaş Arabistan'ın kuruluşu.* XVI. yy.'da, Vasco da Gama'nın Ümit burnu yolunu bulmasından sonra, Arabistan'ı çevreleyen denizlerde avrupalı tüccarlar görülmeye başladı. Portekizliler, Umman körfezindeki birkaç limanı ele geçirdiler. Alfonso de Albuquerque, Mekke'yi alma planları hazırladı. Kıyı bölgelerinde Türkler ile Portekizliler savaşırken Kanuni Sultan Süleyman, tüm Arabistan'ı egemenliği altına aldı. Yine XVI. yy.'da Abisinya kahvesi Arabistan'a girdi; tütün kullanımı yaygınlaştı. Ama, Hindistan ile Batı arasındaki kara ticaret yollarının kesilmesi yarımadanın kuzeyinde iktisadi yaşamın zayıflamasına yol açtı. O dönemde Osmanlılar, avrupalı düşmanları ve İranlılar ile savaşıyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra yavaş yavaş bir gerileme dönemine girdiler.

XVII. yy.'da Arabistan kıyılarında Portekizliler'in yerini Hindistan şirketi'ne bağlı ingiliz tüccarları ve Hollandalılar aldı. El -Hümayd kabiles reisinin el-Hasa'daki osmanlı valisini devirmesiyle Doğu Arabistan, 1663'ten başlayarak bedevi kabilelerin egemenliğine girdi.

XVIII. yy.'da, kökenleri XIV. yy.'a dayanan ve yenilikleri bir yana atıp katışıksız islama dönmeyi isteyen reformcu vahhabi hareketi, merkezi Necit olan, Türkiye'den bağımsız, birleşik bir islam devleti kurulmasını sağladı. Bu devleti yöneten Suudiler, sınırlarını kısa sürede genişlettiler. Uzun bir savaştan sonra, 1803'te Mekke'yi ele geçirip, Suriye ve Mısır'ı tehdit etmeye başladılar. Osmanlılar'ın görevlendirdiği Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, onların gücünü kırmayı başardı (El Deriyye'nin alınışı, 1818). Ama, İngilizler askeri bir müdahaleye girişip Aden'i işgal ettiler (1839); giderek etki alanlarını kıyı boyunca Maskat'a kadar yaydılar ve Umman imamlığı'nı himayeleri altına aldılar (1891). Suudi devletini yeniden kuran Abdülaziz, Riyad'ı ele geçirdi (1902). Ama, doğuda ve güneydoğuda Osmanlılar, Yemen'i yeniden işgal edip, Süveyş kanalının açılmasından sonra Hicaz üstündeki denetimlerini artırdılar.

Bütün bu dönem boyunca Batılılar, Arabistan'ı çağdaş anlamda keşfettiler: Carsten Niebuhr'un Yemen'e yolculuğu (1762), J. Burckhardt'ın Mekke'ye (1814), A. Van Wrede'nin Hadramut'a (1843), ingiliz Doughty'nin Kuzey Arabistan'a (1875) yaptıkları geziler. Daha sonra, J. Halévy, Glaser, H. Burckhardt'ın 1875 -1909 arasındaki keşif gezileri, Birinci Dünya savaşı sırasında, J. B. Philby'nin araştırmalarıyla bütünlendi ve Arabistan'ın tanınmasına katkısı oldu.

Şam-Medine demiryolu hattının açılmasına (1908) rağmen, Osmanlılar Arabistan'ı daha uzun süre ellerinde tutamadılar. 1916'da Mekke'de ayaklanma başladı. Birinci Dünya savaşı sırasında Abdülaziz'in İngilizler ile birleşmesi sonucunda, Osmanlılar Arabistan yarımadasını tümüyle yitirdiler. Hicaz, İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olan Mekke şeriflerinin yönetiminde bağımsızlığını ilan etti. Gerçekte zaten bağımsız olan Yemen'deki Zeydî imamlığı, durumunu korudu. Necit, Cebel Şemmer sultanlığı (başkenti Hail) ile Vahhabiler'in imamı Abdülaziz III bin Suud arasında bölüştürüldü. 1926'da Hicaz kralı ilan edilen Abdülaziz III, 1932'de Suudi Arabistan* krallığı'nı kurdu. Arabistan'ın güney ve doğu kıyılarında yer alan Hadramut, Katar, Bahreyn, Kuveyt gibi küçük sultanlıklar, daha önce Aden'i ele geçirmiş olan İngiltere'nin egemenliği altına girdi. Fransa, Yemen tarafından işgal edilen (1936) ve Babülmendeb boğazında bulunan Şeyh-Sait üstündeki haklarından vazgeçti.

İkinci Dünya savaşından sonra birçok devlet, İngiltere'nin vesayetinden çıkarak bağımsız devlet haline geldi: 1961'de Ku-

Hicazda, Meda'in Salih (Suudi Arabistan'ın kuzey-batısı) yakınlarındaki çölden bir görünüş

veyt, 1971'de Katar ve Bahreyn. Umman imamlığı 1970'te sultanlık oldu. Yemen bölgesi iki cumhuriyete bölünürken, eski Trucial States ülkeleri, Birleşik Arap Emirlikleri federasyonu biçimini aldı.

ARABİSTAN (Suudi) [ar. **el-Memleket -ül Arabiyyet ül-Saudiyye**], Arabistan yarımadasında, yarımadanın büyük bölümünü kaplayan başlıca devlet; 2 150 000 km²; yaklş. 11 milyon nüf. Başkenti *Riyad.* Resmi dili *arapça.*

COĞRAFYA

Orta Arabistan'daki göçebe aşiretlerden toplanan askeri-dinsel milislere ("ihvan" ["kardeşler"]) dayanan Suudi Arabistan devleti Hicaz'ı ele geçirdikten sonra, kutsal yerlerin bekçisi ve Mekke'ye hac yolculuğunun düzenleyicisi durumuna geldi. Hacılardan alınan ayakbastı paraları (1952'de kaldırıldı), petrol işletmeciliğinin başlamasına kadar (1944), son derece geri kalmış olan ülkenin başlıca gelir kaynağıydı.

Hasa'da (Basra körfezi yakınında) petrol bulunması ve üretimin oldukça düzenli biçimde artması (1960'ta 66 Mt, 1970'te 190 Mt, 1980'de 500 Mt), ülkeyi önemli ölçüde zenginleştirdi (günümüzde yıllık petrol gelirinin 60 milyar dolar dolaylarında olduğu hesaplanmaktadır). Petrolü bulan, işletmeye başlayan ve 1980'den bu yana Suudi Arabistan devletinin tam denetimine giren ARAMCO (Arabian American Oil Company), bugün de başlıca üretici şirkettir. Başlangıçta bir petrol boru hattıyla çölü aşan ve Sayda (Lübnan) yakınında dışsatımı yapılan petrolden elde edilen gelirin büyük bölümü kentlerin hızla modernleştirilmesine harcandı; birinci plan döneminde (1969-1975) yatırımların aşağı yukarı tümü savunma, eğitim ve altyapılara ayrılırken, ikinci plan döneminde (1976-1979) Basra körfezi kıyısında ve Kızıldeniz kıyısında, Hicaz'da (petrol, yarımadayı aşan bir boru hattıyla getirilir) büyük rafineriler ve petrokimya tesisleri kuruldu ve petrol arıtma kapasitesi önemli ölçüde artarak, günümüzde yılda 35 Mt'u aştı.

Petrolden elde edilen gelirler, ülke halkını önemli ölçüde etkiledi. Planlı tarımsal gelişmelerin sınırlı olmasına karşın, devletin dolaylı yardımları (orduya ve yalnızca göçebeler arasından derlenen ulusal muhafızlara ödenen ücretler) halkın derin kuyular açmasını ve ekin biçmesini sağladığından göçebelerin kendiliklerinden yerleşik düzene geçmelerini hızlandırdı, buna karşılık koyun yetiştiriciliğine, deve yetiştiriciliğine zarar verdi. Ayrıca ülkeye 1,5 milyona yakın göçmen (büyük bölümü oluşturan ve ağır işlerde çalışan Yemenliler'in yanısıra, Yakındoğu'daki arap ülkelerinden gelen [özellikle Filistinliler ve Suriye-Lübnanlılar] nitelikli işçiler ve yöneticiler) çekildi.

NÜFUS

Tarihin başlangıcından bu yana yöreye önemli göçler olmadığından Suudi Arabistan halkının çok büyük bölümü arap, başlıca azınlık topluluğunun (yaklş. 500 000 kişi) bir bölümü ise eski kölelerdir (Takarina); bunlar genellikle Araplar'ın kültürünü ve toplumsal örgütlenme biçimini benimsemiş, Kızıldeniz kıyılarına (tarım toplulukları), Hicaz'a (evlerde çalışırlar), hatta Necit'e ve doğu eyaletine dağılmışlardır. Mekke dolaylarında, çok sayıda afrikalı ya da asyalı hacı, geçici ya da sürekli olarak yerleşir; doğu kıyısında da Hintliler'e, Beluclar'a, vb. rastlanır. Arap nüfus, geleneksel olarak küçümsenen yerleşikler ile göçebeler (aralarında deve yetiştiricileri en zengin ve en güçlüleridir) olmak üzere ikiye ayrılır. Ülkede, ayrıca, çok sayıda yarı göçebelik (koyun ya da keçi yetiştiricileri) ve göçebe aşiretlerden yerleşik düzene geçmiş topluluklar gözlenir.

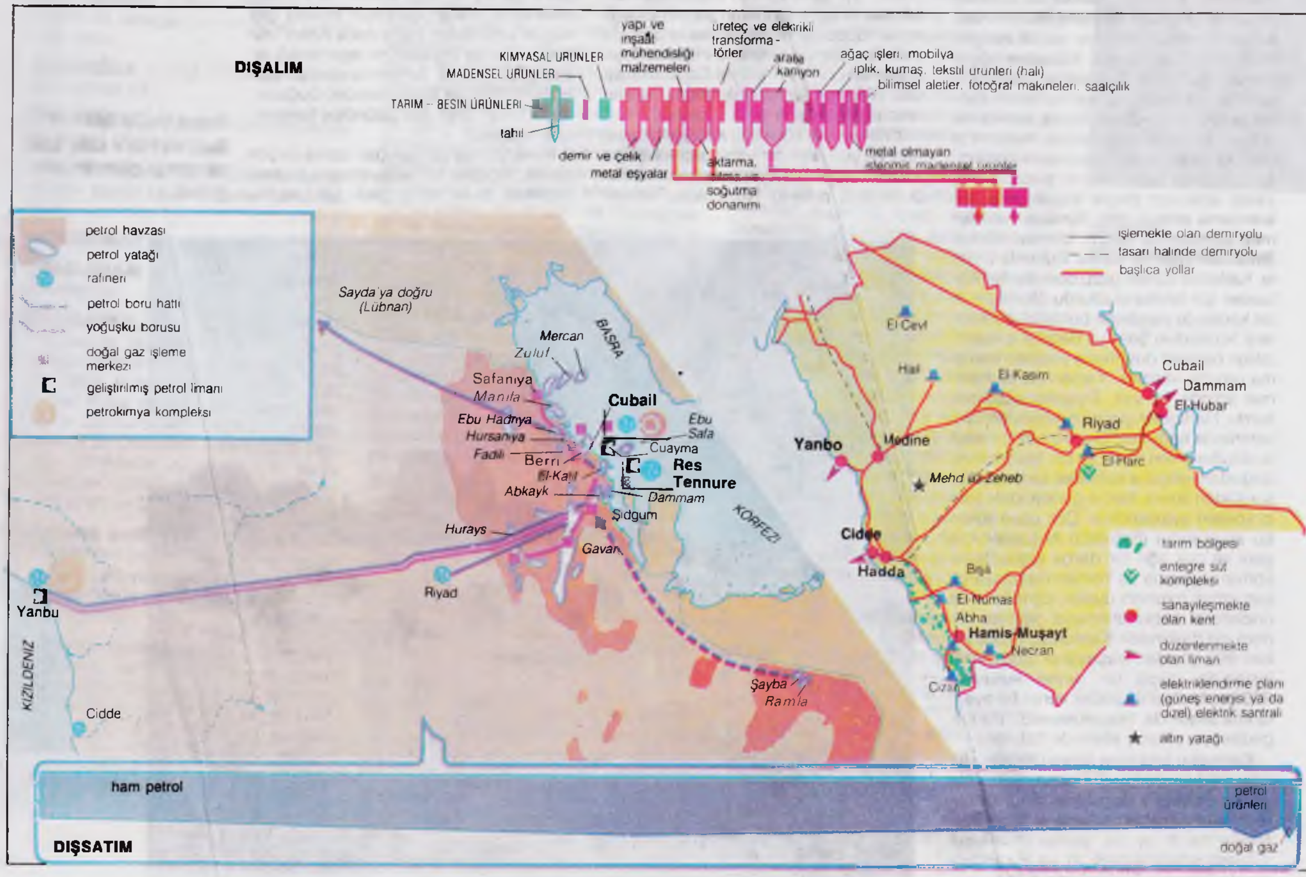
Aşiretler, nüfusu (100 de olabilir, 100 000'i de aşabilir) karmaşık biçimde örgütlenen birçok toplum düzeyine bölünür; iktidar, bir şeyh ile aşiret meclisi arasında bölüşülür. Aşiretler, "safkan" (yani Güney Arapları'nın ya da Kuzey Arapları'nın atalarının soyuna bağlanan) ya da "parya" olarak ikiye ayrılır. Aşiretler arası ilişkiler, bir konfederasyonlar sistemiyle örgütlenir. Kuzeydeki güçlü aşiretler (Şemmer, Beni Sekr, vb.) yaz mevsimini Suudi Arabistan toprakları dışında, Suriye ya da Ürdün'de geçirirler. Tarımla uğraşan, aşiret düzeninde ya da aşiret düzenini bırakmış olarak yaşayan toplulukların her biri, iki karşıt tabakaya bölünür. Göçebelerin ve yerleşiklerin gelenekleri birbirine benzer, ama bedevi kadınları daha serbesttir. Başlık ödenerek gerçekleştirilen evlilikların, baba soyu içinde ve kardeş çocukları arasında yapılması yeğlenir. Aşiret adaletinin temeli, öç hakkına dayanır. Egemen din, sünni ya da vehhabi (hanbeli) müslümanlıktır; sünni hanefilere (Hicaz'da ve doğu eyaletinde), Yemen sınırlarında ve doğu eyaletinde maliki ve şafiilere ve bir şii azınlığa (yaklş. 100 000 kişi) da raslanır. Arapça lehçelerinin yerini yarı-sami lehçelerin aldığı Rubülhali çölünün kenar kesimlerinde, islamlık öncesi dinler yakın döneme kadar süregelmiştir.

TARİH

• *Kuruluş.* Suudi Arabistan olarak anılan ülkenin kuruluşu, katı kuralcı ve aşırılıkçı bir islam tarikatı olan vahhabi hareketine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu tarikat, her türlü lüksü yasaklayıp islamın ilkel saflığına dönüşü savundu ve XVIII. yy.'ın sonlarından başlayarak, Anazalar'ın bir kolu olan Suudi kabilesine büyük atılım kazandırıp ilk Suudi İmparatorluğu'nun kurulmasını sağladı. İmparatorluk, Necit emiri ve Vahhabiler'in imamı (1803'ten 1814'e kadar) Büyük Suud'un hükümdarlığı sırasında, Arabistan yarımadasını kısa bir süre egemenliği altına almıştı. Ne var ki Osmanlı devleti adına harekete geçen Mehmet Ali Paşa bu devleti yıktı. Osmanlılar, vahhabi tarikatının son dayanak noktası olan Riyad'ı 1882'de ele geçirdiler.

• *Abdülaziz III ibn Suud ve Suud ibn Ab-*

SUUDİ ARABİSTAN'IN İKTİSADI

Res Tennure (Suudi Arabistan) petrol limanındaki terminal

dülaziz'in saltanatları. 1902'den beri Necit emiri ve vahhabi imamı olan Abdülaziz III, Türkler'den, 1913'te Hasa'yı, aldı. Daha sonra 1921'de Hail'i, 1924'te Mekke'yi, 1925'te Cidde'yi ve 1926'da Asir'i ele geçirerek prensliğini genişletti. 1926'da Hicaz kralı ilan edildi; 1932'de yukarıda sözü geçen yerlerden oluşan Suudi Arabistan'ın kralı oldu. 1902'de yeniden ele geçirdiği Riyad'ı krallığının başkenti yaptı. Maverai Ürdün (Akabe, Maan, Petra) ve Yemen'den (Vadî Akim) toprak isteklerinde bulundu; ama Yemen'den yeni toprak ilhaklarından vazgeçerek 1948'de haşimi sülalesine duyduğu geleneksel düşmanlığa karşın, Maverai Ürdün kralı Abdullah ile uzlaştı. 22 temmuz 1945'teki Yanbu görüşmesinin ardından Mısır ile bir ittifak anlaşması imzaladı ve Arap birliği'ne girdi.

Necit'teki ibn Suud hükümeti ataerkil ve teokratik bir hükümetti; ama kralın oğlu Faysal'ın naipliğindeki Hicaz'da, naibin yanında danışma kurulları vardı. Bununla birlikte hükümdarın kendisi de ölümünden az önce bir bakanlar kurulu kurdu; bu kurulun statüsü 1954 martında saptandı. Abdülaziz'in 1953'te ölümü üzerine yerine oğlu Suud ibn Abdülaziz geçti.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Suudi Arabistan'daki en çarpıcı olay, petrol yatakları ve madenlerin amerikan şirketlerince işletilmesi, amerikan mali yardımı ve etkisinin artmasıdır. Bu nedenle Suud, albay Nâsır'a karşın, arap dünyasının önderliğini elinde tutabilmek için, batı karşıtı panarapçılık kuramını benimserken, ABD ve Avrupa devletleriyle dostça ilişkilerini de sürdürmeye çalıştı.

Ne var ki, düzenli bir maliye ve para sisteminin bulunmaması ve kral Suud'un savurganlığı sonucu, Suudi Arabistan ekonomisi bozuldu. 22 mart 1958'de Suud, iktidarı, o sırada başbakan olan kardeşi Faysal'a bırakmak ve yeni bir bakanlar konseyi statüsünün ilan edilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, bakanların kendi görevleri dışında resmi ya da özel herhangi bir görev üstlenmesi yasaklanıyor ve bakanlar kurulu, özellikle mali konularda yetkilerini artırarak, kralın elinden harcamalara karar verme yetkisini alıyordu (4 mayıs 1958).

Bundan sonra Faysal, bir yandan bir kemer sıkma ve deflasyon rejimi uygulayarak bütçede denkliği sağlamaya çalışırken, öbür yandan hastane, okul, havaalanı, yol (6 000 km), telefon hattı yapım programını gerçekleştirmeye çalıştı. Böyle bir siyasetten kralllık ailesinin yanı sıra ticaret burjuvazisi de memnun kalmadı ve sermayesini yabancı ülkelere kaçırmakta gecikmedi. Kral Suud, bu durumdan yararlanarak, kardeşi Faysal'ı hükümetten uzaklaştırdı ve yönetimi yeniden ele geçirdi (22 aralık 1960). Yemen'de ayaklanan ve Nâsır'ca desteklenen cumhuriyetçilere karşı, imam Muhammet el-Bedr'i tutan Suud, Mısır ile derin bir anlaşmazlığa düştü. Bunun üzerine Nâsır, Suud'un tüm karşıtlarına ve bu arada öz kardeşi prens Talal'a kucak açtı.

Muhalefetin içte olduğu kadar dışta da güçlenmesi sonucu Suud, Faysal'ı, başta sınırlı yetkilerle yeniden hükümetin başına geçirmek zorunda kaldı (17 ekim 1962). Faysal, Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesti (6 kasım 1962) ve Yemen'deki kralcılara desteğini artırdı; bir yandan da, bir gelişme ve çağdaşlaşma politikası izlemeye başladı (1963'te köleliğin kaldırılması).

• *Faysal I'in ve Halit'in hükümdarlıkları.* 1964 martında, kraldan tam yetki alan Faysal, 2 kasımda Suud'un yerine kral oldu. 1967 haziranında, Faysal İsrail ile savaşan öbür devletlerin safında yer aldı, ama birliklerini doğrudan çatışmalara sokmadı. İşçi hareketleri yüzünden petrol ihracatını yasaklamak zorunda kaldıysa da (haziran 1967), 13 hazirandan başlayarak ihracatın sürdürülmesi için çaba gösterdi ve Hartum konferansı'nda Nâsır ile bir anlaşma imzaladı (20 ağustos - 1 eylül). Buna göre iki devlet de artık Kuzey Yemen'deki olaylara karışmayacaklardı.

Mısır birliklerinin çekilmesinin Yemen'de cumhuriyetçilerin devrilmesine yol açmamasından düş kırıklığına uğrayan ve Nâsır'ın arap dünyasında üstünlük kazanmasından kaygılanan Suudi Arabistan 1968 ocak ayında yapılması öngörülen arap zirve toplantısına katılmayı reddetti. Bununla birlikte, 1970'te Rogers planının onaylanmasına kadar, İsrail'e karşı arap devletlerini mali yönden desteklemeyi sürdürdü. Suudi Arabistan, petrol konusunda durumunu güçlendirmek için Kuveyt ve Libya ile bir arap petrol örgütü kurdu (ocak 1968) ve İngilizler'in çekilmesinden sonra, Basra körfezi bölgesini yabancı etkilerden korumak üzere İran ile anlaştı (kasım 1968).

1969 temmuzunda kral Faysal'ı devirmeye yönelik bir darbe girişimi başarısız kaldı. Ancak hükümdarın batı yanlısı siyaseti, Güney Yemen halk cumhuriyeti ile Suudi Arabistan arasında gerginlik yarattı; kuzey-doğu sınırı boyunca şiddetli çarpışmalar oldu (kasım 1969). Bu siyaset Suriye ile de derin anlaşmazlıkların doğmasına yol açtı (mayıs 1970). Bununla birlikte Faysal, 1962'de kurulan Kuzey Yemen arap cumhuriyeti'ni (22 temmuz 1970) ve Umman sultanlığı'nı tanıdı (aralık 1971). Dördüncü israil-arap çatışması sırasında Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye'nin yanında yer aldıysa da (7-8 ekim 1973) çarpışmalara katılmadı.

1973'te, petrol fiyatlarının yükselmesi üzerine, ekonomik büyüme ve toplumsal ilerlemeyle islami değerlere bağlılığı bağdaştırmaya çalışan bir gelişme çizgisi izlemek amacıyla büyük mali kaynaklar ayrıldı.

25 mart 1975'te, kral Faysal, yeğenlerinden emir Fahd bin Müsait tarafından öldürüldü. İbn Suud'un beşinci oğlu ve Faysal'ın kardeşi Halit, kral ilan edildi. Üvey kardeşi emir Fahd da veliaht prens ve Konsey başkan yardımcısı oldu. Kralın tüm kararlarında söz sahibi olan Fahd, onun 1982 haziranında ölmesi üzerine yerine geçti. Ulusal muhafız birliği komutanı Abdullah bin Abdülaziz de yeni veliaht prens oldu.

Kral Fahd modernleşme girişimlerini sürdürdü. Dördüncü beş yıllık planda (1985-1990) toplumsal hedefler de gözönünde tutuldu. Planda, yabancı işçilerin aşamalı olarak azaltılması, Suudi Arabistanlılara iş alanları açılması öngörülüyordu. 1981-1984 yılları arasında petrol üretiminin % 60 azalması bütçe gelirlerini etkilediği için planda kamu harcamaları azaltıldı; özel sektör yatırımlarına öncelik verildi. Afganistan'ın durumu bölgenin güvenliğini etkiledi. Artan savunma harcamalarını karşılamak için petrol üretimi artırıldı. Petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) tarafından saptanan üretim kotasının yükseltilmesi için OPEC'e baskı yapıldı. Bütçe denkleştirildi. Devlet kurumu olan petrol sanayi işletmesi Petromin ve Suudi Arabistan hava yolları Saudia'nın özel girişime satılması planlandı.

• *Suudi Arabistan'ın uluslararası rolü.* Faysal'dan Halit'e kadarki dönemde, Suudi Arabistan'ın dış politikasında bir kopukluk olmadı. Petrolden gelen dolar akını, Faysal'a, Suudi Arabistan dış politikasına, Yakındoğu'yu büyük ölçüde aşan yeni bir boyut ve atılım kazandırma olanağı vermişti: 1974-75'te Riyad'ın gelişmekte olan ülkelere yaptığı yardım, 1967-1972 yılları arasında yapılanın on beş katıydı.

Suudi Arabistan, SSCB'nin arap dünyasındaki etkisini önlemek amacıyla, bir yandan güç durumdaki ılımlı rejimlere (özellikle Ürdün ve Kuzey Yemen yönetimlerine) mali yardımda bulundu; öbür yandan ilerici tanınan devletlerin siyasal ve iktisadi bakımdan Batı'ya açılmasını hızlandırdı ya da sağladı. Basra körfezi'ndeki komşularının da yardımıyla Mısır ve Suriye'nin iktisadi ve askeri yönden kalkınmasını mali bakımdan büyük ölçüde destekledi; aynı zamanda bu ülkeleri ABD'nin gözetimi altında İsrail ile bir barış antlaşması imzalamaya da teşvik etti. Riyad, ABD dışişleri bakanı Henri Kissin-

ger'in, İsrail'in Suriye (31 mayıs 1974) ve Mısır ile imzaladığı (18 ocak 1974 ve 1 eylül 1975) ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini düzenleyen antlaşmalarla ürününü veren "mekik" siyasetini alabildiğine destekledi. Suudi Arabistan, ayrıca Lübnan uyuşmazlığında başarılı bir müdahaleyle arabuluculuğunu kabul ettirdi (1976 ekimindeki Riyad konferansı).

Başkan Sedat'ın Kudüs'e giderek İsrail yöneticileriyle doğrudan görüşmelere girme kararını Riyad iyi karşıladı. Ne var ki, Camp David çerçeve antlaşmaları (eylül 1978), dileklerine (İsrail'in 1967'de işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi, bir Filistin devleti kurulması) uygun biçimde sonuçlanmayınca Suudi Arabistan, yavaş yavaş Kahire'den uzaklaştı. "Kararlılık cephesi" ülkeleri tarafından Bağdat'ta toplanan konferansa (kasım 1978) katıldı. Riyad, burada ılımlılaştırıcı bir etkide bulunduysa da, konferansın Camp David antlaşmalarını reddeden sonuç bildirisini imzaladığı gibi, Suriye, Ürdün ve FKÖ'yü desteklemek için kurulan "Savaş alanına yardım fonu"na parasal katkıda bulunmayı da kabul etti. İsrail ile Mısır arasında imzalanan barış antlaşması (mart 1979) karşısında, Suudi Arabistan yöneticileri, Mısır'a karşı tutumlarını sertleştirdiler ve Bağdat konferansı sırasında Mısır'a karşı alınan kararları (27-31 mart 1979) onayladılar.

Vahhabi krallığı'nın sürekli kaygı duyduğu bir başka konu da Kızıldeniz ve Basra körfezinde "istikrar" ve "güvenliğin" sağlanmasıydı. Riyad, Zufar (Dofar) gerillalarının tehdidi altındaki Umman sultanlığı'na büyük parasal yardımda bulundu. Öte yandan Suudi Arabistan, Şah İranı ile tam bir işbirliği içinde olmakla birlikte, Tahran'ın bölgede egemenlik kurmasını önlemek üzere, Körfez emirlikleri arasında bir dayanışma ağı gerçekleştirilmesini teşvik etti. Körfez'deki arap ülkelerinin, Maskat konferansı'nda (kasım 1976) Tahran'ın önerdiği "güvenlik paktı"nı hep birlikte reddetmelerinde, Suudi Arabistan'ın etkisi belirleyici oldu.

Suudi Arabistan, ABD ile 8 haziran 1974 anlaşmalarıyla kurumlaştırılan ayrıcalıklı ilişkiler sürdürdü. Washington, krallığın askeri gücünü büyük ölçüde artırdı ve modernleştirdi. İki ülke arasındaki iktisadi işbirliğinin temel taşı, ortaklaşa projeleri incelemek üzere 1974'te kurulan "amerikan-suudi karma komisyonu" oldu. Ayrıca ABD'deki suudi arabistan yatırımları, amerikan ekonomisi ve parasının desteklenmesinde önemli bir rol oynadı. Suudi Arabistan OPEC içinde de ılımlılaştırıcı bir işlev gördü.

Ne var ki, israil-arap çatışması, amerikan-suudi ittifakını sarstı. Bu yüzden, Riyad, Washington'a karşı "petrol silahı"nı kullandı ve 23 ekim 1973'ten 18 mart 1974'e kadar ambargo uyguladı. Camp David antlaşmalarının imzalanması iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden gerginleştirdi. Bununla birlikte, Batı devletlerinin bölgede uğradığı başarısızlıklar (Etyopya'da, Afganistan'da ve özellikle de İran'da) ve doğrudan Suudi Arabistan'ın yüz yüze kaldığı iç "istikrarsızlık" tehditleri (kasım 1979'da, aşırı şeriatçı müslüman komandoların Mekke'de Kâbe'ye saldırıları) amerikan-suudi ittifakını gitgide daha gerekli kıldı.

Basra körfezi çevresinde savunmayı, iktisadi işbirliğini güçlendirmek amacıyla Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri *Körfez işbirliği konseyi*'ni kurdular (10 mart 1981). Filistin sorununa çözüm getirmek üzere kral Fahd inveliaht prensliği döneminde hazırladığı, kendi adını taşıyan plan, Fez'deki Arap birliği zirve toplantısında iki değişiklikle kabul edildi (9 eylül 1982).

Parasal sorunlara karşın Suudi kalkınma fonu aracılığıyla, 1985 yılı içinde Hindistan, Senegal, Nijer, Ruanda ve Mali'ye yardım yapıldı. Ürdün ile Mısır arasındaki ilişkilerin düzelmesi onaylanırken, Amerika Birleşik Devletleri-Libya çatışmasında Libya desteklendi.

1 ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine patlayan Körfez bunalımı sırasında ABD safında yer alan Suudî Arabistan, müttefik güçlerin topraklarında yığınak yapmasına izin verdiği gibi kendisi de Irak'a karşı yürütülen savaşa aktif olarak katıldı (1991).

ASKERİ TARİH

Yarımada çevresinde gitgide artan tehditlere karşı, krallığın savunması, batılı ülkelerin yardımları sayesinde, 1973'ten beri büyük ölçüde güçlendi. ABD, hemen hemen tüm hava kuvvetlerinin (178 savaş uçağı) ve küçük bir deniz gücünün (ABD'ye 9 korvet ısmarlandı) donanımını sağladı. İngiltere de, Suudi Arabistan pilot ve teknisyenlerini eğitti. Fransa ise, 1982'de, 900 AMX 30 ve AMX 10 tankından oluşan 2 zırhlı tugayın kurulmasını üstlendi. Suudi Arabistan'da bir teknik yardım ekibi göreve başladı. 1979'da ülke savunmasına 14 milyar dolar, başka deyişle GSMH'nın % 20'si ayrıldı. Silahlı kuvvetler 1982'de 44 500 kişiye yükseldi. Riyad hükümeti son yıllarda askerlik hizmetini zorunlu kılma çalışmaları içindedir; ama bunun Bedeviler tarafından olumlu karşılanması kuşkuludur.

Soyvet birliklerinin Afganistan'a müdahalesinden sonra savunmaya verilen önem arttı. Körfez işbirliği konseyi savunma bakanları, ortak bir savunma planı, *Barış kalkanı*, hazırlanmasını kararlaştırdılar. Suudi Arabistan ABD'den 100 M-60 tankı ve AWACS erken uyarı uçakları satın aldı. Ancak İsrail'in karşı çıkması ve ABD'deki yahudi lobisinin engellemesi uçakların teslimini geciktirdi. Silah alımında tek kaynağa bağlanmanın sakıncalarını gören Suudi Arabistan İngiltere'den 5,64 milyar dolar tutarında 132 uçak satın aldı; Fransa ile hava savunma sistemi kurulması için anlaşma yapıldı (15 Ocak 1985). Brezilya ile, askeri araç üretecek ortak fabrikalar kurulması konusunda anlaşma imzalandı. Türkiye'ye gelen savunma bakanı Prens Sultan bin Abdülaziz, silahlı kuvvetlerin eğitimi konusunda Türkiye ile bir anlaşma yaptı (22 şubat 1984). Başbakan Turgut Özal'ın, Suudi Arabistan'ı ziyareti sırasında (16-21 mart 1985) bazı silah ve cephanenin Türkiye tarafından sağlanması, askeri araçların bir bölümünün bakım ve onarımlarının Türkiye'de yapılması kararlaştırıldı.

EDEBİYAT

Şiir, esas olarak klasik ve geleneksel kaldı. Kendi kendini yetiştirmiş Muhammet Abdullah bin Asimin'in (1844-1943) önderlik ettiği harekette, Süleyman bin Sehmân (1852-1930), Cafer el-Abuda (1896-1957). Hamza Şihâte (1910-1972) gibi şairler vahhabı sülalesinin görkemini dile getirdiler ve yalnız öğretici ve dinsel nitelikte divanlar bıraktılar. Abdülaziz el-Mübarek (1862-1940) gibi diğer tanrıbilimciler, denemeleri ve kutsal metinlerin yorumlarıyla reformcu akıma katıldılar.

Şiirde olduğu gibi, klasik eğilim taşıyan düzyazıya ise, iç monolog romancısı Hamit el-Demenhuri (1921-1965) [*les jours passent* (fr. çev.), 1963], daha lirik bir öykücü olan Abdülaziz Müşri *Mort sur l'eau* [fr. çev.], 1978) ve denemeci Fuat Şakır (doğm. 1910) öncülük ettiler.

Suriye-Lübnan göç okulundan *(el-Mehcer)* etkilenen yenilik akımı, Muhammet Ömer Arap, Ahmet Cemal, Muhammet Fakih, Muhammet Avazuzzebib tarafından temsil edildi. Mısırlı el-Akkad ve Taha Hüseyin'in etkisi altında yetişen denemeciler, daha sonra Avrupa akımlarının etkisine kapıldılar (Abdürrahim, Ebu Bekir ve Ahmet ed-Dabib).

"Romantik" yeni şairler kuşağının başında Muhammet Surur es-Sebbân (1862-1940) yer aldı. Özellikle Hasan Abdullah, Ebu Abdurrahman bin Akil, Muhammet Hâşim Raşit, İbn Ali es-Senusi, Muhammet el-Kadi, Muhammet Abduh Ganim, Abdüllah el-Faysal, Muhammet Zeydan, Aziz Ziya ve el-Attar gibi şairlerin kimi yapıtları, ürkekçe de olsa, toplum ve insan sorunlarına yöneldi. Ama, en verimli şair Hasan Abdullah el-Kuraşi (doğm. 1925) oldu (*Corteges des souvenirs* [fr. çev.], *Rythmes et suicides* [fr. çev.], *le Cri du sang* (fr. çev.], *Mélodie bleue* [fr. çev.]).

Uzun süre Irak'ta yaşayan tarihçi Süleyman ed-Dakil (1877-1945), ülkesinin ilk diplomatı olan gazeteci Hafız Vehbe (1889-1967) ile tartışmacı ve tartışılan bir düşünür olan, sürgünde yaşayan Abdullah el-Kuseymi (*les Arabes, phénomène vocal* [fr. çev.], 1977) Suudi Arabistan edebiyatı içinde özel bir yer tuttular.

ARABİSTAN → HUZİSTAN.

ARABİSTAN federasyonu *(güney)*, 1962'de İngiltere'nin girişimiyle kurulan federasyon, Arabistan yarımadasının güney kesiminde ingiliz etkisindeki toprakların büyük bölümünü (yirmi devletten on altısı ve Aden) kapsıyordu. 1959-1960'ta, Aden himaye bölgesindeki birçok sultanlığın oluşturduğu Güney Arap Emirlikleri federasyonunun yerini aldı. Bağımsızlığa kavuştuktan sonra, 1967'de Güney Yemen Halk Cumhuriyetine dönüştü. Güney Yemen Halk Cumhuriyeti de 1970'te, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti adını aldı. Bugün Yemen'in parçasıdır.

ARABİSTANDEFNESİ a. Anadolu'da "yakı çalısı" olarak bilinen *Daphne gnidium*'un yöresel adı.

ARABİT ya da **ARABİTOL** a. (fr. *arabite* ya da *arabitol*). Formülü

$$CH_2OH{-}(CHOH)_3{-}CH_2OH$$

olan pentitol; arabinoz indirgenerek elde edilir.

ARABİYAT a. (ar. *ʿarabiyet*'in çoğl *ʿarabiyyāt*). *Esk.* Arap dili ve edebiyatı.

ARABİYE sıf. (ar. *ʿarabi*'nin dişl., *ʿarabiyye*). *Esk.* Araplar'a ait, Araplar ile ilgili. *"Binaenaleyh Irak, Suriye, Hicaz'ı ve Ceziretülarabın akvamını ayrı ayrı bir hükümet-i arabiye teşkil ederek..."* (Atatürk).

ARABONİK sıf. (fr. *arabonique*). Biyokim. Arabinozun yükseltgenmesinden elde edilen stereo-izomer asitlere denir.

ARABOZAN sıf. İki kişi arasındaki dostluğu, uyumu bozarak onları birbirine düşüren kimse için kullanılır; münafık.

ARABOZANLIK a. Arabozan olma durumu; arabozan kimsenin davranış biçimi; münafıklık.

ARABOZUCU sıf. Arabozan.

ARABOZUCULUK a. Arabozanlık.

ARABUL (Muzaffer), türk şair ve romancı (İstanbul 1917). Tapu kadastro okulu'nu bitirdi (1944), Tapu ve kadastro genel müdürlüğü'nde, Gümrük ve Tekel bakanlığı'nda, Karayolları bölge müdürlüklerinde çalıştı. Ceza kanunu'nun 141. maddesine aykırı eylemde bulunduğu iddiasıyla uzun süre tutuklu kaldı. Aklandıktan sonra özel kuruluşlarda çalıştı. Toplumsal içerikli şiirlerini *Sana ne olmuş* (1962), *İnsana saygı* (1964), *Ertelenmiş şarkılar* (1977) gibi kitaplarda topladı. *Çakrazlar* romanında (1967) İkinci Dünya savaşı yıllarında yoksul bir emekli ailesinin sıkıntılı yaşamını anlatır. Makale ve araştırmaları *Toplumsal eylem* (1978), *Ebussuut Efendi* (1979) kitaplarındadır.

ARABULUCU a. Aralarında anlaşmazlık bulunan iki tarafı uzlaştırmak için seçilen kimse: *Arabulucunun yoğun çabalarıyla sorun çözümlendi.*
—İş huk. Toplu iş uyuşmazlıklarında, taraflar arasındaki görüş ayrılıklarını giderek anlaşma yapmaya yardımcı olan kişi.

-Uluslararar. huk. Uluslararası bir uyuşmazlıkta aracılık yapan uluslararası kişi ya da özel hukuk kişisi.

ARABULUCULUK a. **1.** Uzlaşma sağlamak için araya girme. **—2.** *Arabuluculuk etmek*, aralarında anlaşmazlık bulunan iki tarafı uzlaştırmaya çalışmak: *İki ülke arasında arabuluculuk etmek.*
—İş huk. Toplu iş görüşmelerinde uyuşmazlığın giderilmesi için başvurulan uzlaşma yolu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslarar. huk. Üçüncü kişilerin (devlet, uluslararası örgüt, hatta özel hukuk kişisi) girişimleriyle uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yoldan çözme yöntemi. (Üçüncü kişiler, hasım taraflara zorlayıcı gücü olmayan, ancak uyuşmazlığın giderilmesine temel olabilecek öneriler sunarlar.)
—ANSİKL. İsl. Kuran'da Hücurat suresinde aralarında anlaşmazlık ve çatışma olanları uzlaştırıp barıştırmak amacıyla arabuluculuk yapmak, müslümanlara görev olarak yüklenmiştir. Taraflardan biri, düşmanlık ve zorbalıkta direnirse, arabuluculara buna karşı zor kullanma yetkisi de verilmiştir. İlke olarak yalanın hiçbirini kabul etmeyen Hz. Muhammet, arabulucuların, barışı sağlamak amacıyla söyleyecekleri yalanı günah saymamıştır.
—İş huk. Arabuluculuğun amacı tarafların görüşlerini birleştirmeye çalışarak anlaşma sağlamaktır. Arabulucunun önerileri taraflar için bağlayıcı nitelik taşımaz, taraflar arabulucunun önerilerine uymak zorunda değildirler. Ancak tarafların grev ya da lokavta gitmelerinden önce uyuşmazlığın giderilmesi için arabuluculuk yoluna başvurmaları zorunludur. Arabuluculuk, 5 mayıs 1983 tarih ve 2822 sayılı Toplu iş sözleşmesi grev ve lokavt kanunu'nda düzenlenmiştir.

ARACAJU, Brezilya'da liman, Sergipe eyaletinin merkezi, Cotinguiba'nın ağzında, 300 000 nüf. (1990).

ARACARİ a. (Brezilya'daki *Aracari* ırmağının adından). Güney Amerika'da yaşayan sarı karınlı, oldukça uzun gagalı ve uzun kuyruklu siyah tukan. (Bil. a. *Pteroglossus aracari*; tukangiller familyası.)

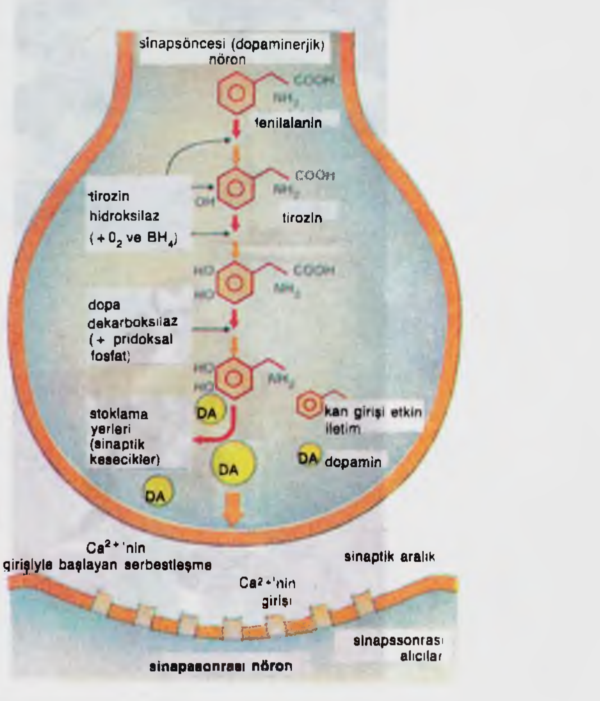
ARACEAE bot. Yılanyastığıgiller familyasının bilimsel adı.

ARACENA, İspanya'da kent, Andalucia'da, Sevilla'nın K.-B.'sında; 6 800 nüf. Muvahhitler'den kalma bir şatonun yıkıntıları (surların içinde, XIII. yy.'dan kalma, mücear üslubunda çan kuleli kilise).

ARACHNANTHE a. (yun. *arakhne*, örümcek, ve *anthos*, çiçek'ten). Malezya ve Himalayalar'da altı türü bulunan orkide. (*Arachnanthe cathcartii* ve *A. lowii* türleri, sıcak seralarda, süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ARACI a. **1.** İki kişi ya da iki taraf arasında bağlantı kuran, anlaşma, uzlaşma sağlayan kimse: *Anlaşmamız için bir aracıya gerek yok.* **—2.** *Aracı koymak*, iki kişi ya da iki tarafı uzlaştırmak için bir kimseyi görevlendirmek.
—Fels. Hem duyulur hem de akılla kavranabilir şey.
—İkt. Ticaret sürecinde, araya giren her türlü gerçek ya da tüzel kişi (toptancı, yarıtoptancı, perakendeci). || Ticari bir işin sonuçlandırılması için araya giren herhangi bir kişi (temsilci, komisyoncu, simsar).
—Nörobiyol. *Kimyasal aracı*, nöronlarca sentezlenip salıverilen ve sinapslarda sinir işaretini iletmeye yarayan kimyasal maddelerin tümü. (Eşanl. SİNİRSEL ARACI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Sinirsel aracı*, KİMYASAL ARACI''nın eşanlamlısı.
◆ sıf. Uzlaştıran; anlaşma sağlayan.
—Anat. *Aracı toplardamarlar*, kafatası kemiklerinden geçen ve kafatası içi ve dışı toplardamarlarını birleştiren küçük toplardamarlar.
—Bağışıkbil. *Aracı hücre*, bağışıklıkta rol oynayan başka hücrelerin üstüne etkin bir madde salgılayan hücre.
—Bank. *Aracı banka*, işi kendisi yürütmeyen, belli bir komisyonla, taraflar arasında garantör rolü oynayan banka. (Teyitli akreditifte, teyit eden banka tipik bir aracı bankadır.)
—Bors. *Aracı kurumlar*, temel işlevleri ihraç edilen menkul kıymetleri pazarlamak, ikincel piyasada aracılık amacıyla menkul kıymet alıp satmak olan kurumlar. Bu kurumlara "borsa bankeri" de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. *Aracı yapı*, üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramında derin yapıyla yüzeysel yapı arasındaki çeşitli aşamalarda görülen tümce yapısı.
—Fels. Platon'da hem duyulur hem de akılla kavranabilir şeye denir. (Aracılar [*metaksu*], hem somut dünyada, hem de idealar dünyasında yer alan kavramlardır.) || Aristoteles'de, bir halden başka bir hale geçen maddenin, geçici ve zorunlu aşamasına denir.
—ANSİKL. Bors. Bir yardımcı kuruluş olarak türk sermaye piyasası sistemine 1981'de 2499 sayılı yasayla getirilmiş olan *Aracı kurumlar*, mevcut üç çeşit borsa üyesinden biridir (diğerleri Bankalar ve Borsa komisyoncuları).
Yasal olarak aracı kurumların, belirli asgari bir sermayeyle anonim şirket olarak kurulmaları, sermayelerinin % 51'inin ada yazılı olması, hisse senetlerinin nakit karşılığı çıkarılması, aracılık faaliyetine başlayabilmek için Sermaye piyasası kurulu'ndan (SPK) Borsa bankerliği belgesi almaları ve bir menkul kıymetler borsasına üye olmaları gerekir.
İşlevleri, ihraç edilen menkul kıymetleri pazarlamak, ikincel piyasada başkası ad ve hesabına ya da başkası hesabına kendi adına yahut kendi ad ve hesabına aracılık amacıyla menkul kıymet alıp satmaktır. Ayrıca, müşterilerine ait kıymetleri özel olarak hazırlanmış kasalarda korumak, yatırımcılara danışmanlık yapmak gibi işlevleri vardır. Ancak bu kurumların faaliyet alanı bankaların aracılık faaliyetine oranla daha dardır. Portföy işletmeciliği yapamaz, kendi mali yükümlülüklerini içeren evrak çıkarıp halka sunamaz ve bunların alım satımında bulunamazlar.
Müşterileri ad ve hesabına yaptıkları işlemler üzerinden kurtaj adıyla bir ücret alırlar, kendi portföyleriyle ilgili alım satımlarda ise fiyat farkıyla çalışırlar.
Aracı kurumlar, yükümlü tutuldukları asgari sermaye açısından (A) ve (B) gruplarına ayrılırlar. (B) grubu kurumlar satış yükleniminde (underwriting) bulunamaz, yalnızca ikincel piyasa işlemleriyle uğraşabilirler.
Kurumların yüklenebilecekleri mali sorumluluk sermayelerine bağlı olarak sınırlandırılmıştır. Öte yandan hem SPK, hem de borsadaki faaliyetleri dolayısıyla Borsa yararına, belli oranlarda ve miktarlarda teminat yatırmak zorundadırlar.
Aracı kurumların faaliyeti, diğer borsa üyelerininki gibi SPK'nın ve ikincel piyasa işlemleri dolayısıyla aynı zamanda Borsa'nın denetimi altında yürütülür.
—Nörobiyol. *Kimyasal aracılar*. Varlıkları sinir hücreleri arasındaki süreksizlikten kaynaklanır, iletişim sağlama yerleri de sinapstır. Sinapsların çoğu kimyasal aracılarla iş görür, bir kısmı da nöronlar arasında elektrikle iletişim sağlar (elektrikli nöronlar).
Kimyasal aracılar her halde pek çoktur, ama teker teker saptanmaları çetin iştir ve birçok kriteri yanıtlamayı gerektirir: sinapsöncesi nöronda sözkonusu maddenin ve öncülerinin yeterli miktarda bulunması; dıştan verilen (mikro-şırınga ile) maddenin özdeş etkisi ve normal sinaptik aktarım; sinapssonrası nöronda maddenin hızla etkisizleştirilmesini sağlayan enzimlerin varlığı; agonist ve antagonist eczaların normal aktarım üzerindeki ve farazi aracının mikro-şırıngasıyla sağlanan etkiler üzerindeki etkisinin saptanması.
Sinirsel aracıların bazıları uyarıcıdır, yani sinapssonrası nöronların etkinliğini artırır, bazılarıysa engelleyicidir. Sinapsöncesi nöronun sentezlediği sinirsel aracı sinaps düğmesindeki küçük keseciklerde stoklanır. Uç kısma bir sinir akısı geldiği zaman, sinapsöncesi düğmenin uyarılması kalsiyumun düğme içine girmesini sağlar; kasılgan sistemler, kalsiyumun etkisi altında, kesecikleri sinapsöncesi zarla temasa yöneltir. Kesecikler dışarıya açılır ve aracıları sinaptik aralığa salıverir. Kuanta kuramına göre, kimyasal aracı ancak bir keseciğin içindeki kadar olmak üzere, değişmez miktarlarda (kuantalar) salıverilebilir. Aracı, sinaptik aralığı geçerek sinapssonrası alıcıya tutunur ve zarın geçirgenliğinde bir değişiklik yaratır, bir kutupsuzlaşmaya (uyaran aracı) ya da aşırı kutuplanmaya (engelleyen aracı) yol açar. Sonra enzimlerce parçalanır ya da sinapsöncesi nörondaki uçta yakalanarak tutulur: etkisizleştirme.
Bilinen sinirsel aracılar çeşitli kimyasal bileşik gruplarına girer: asetilkolin, etkilediği yere göre uyarıcı bir etki (kaslar, beyin) ya da engelleyici bir etki (iç organlar) yapabilir; *biyojen aminler*: adrenalin, noradrenalin, dopamin, serotonin ve histamin; *aminli asitler*: γ-aminobutirik asit (GABA), glisin, torin, alanin (hepsi engelleyici) ve glutamik, aspartik, sisteik asitler (hepsi uyarıcı); *polipeptitler*: P maddesi, afyonlu peptitler (enkefalinler, endorfinler), anjiyotensin, somatostatin, tireoliberin (TRH), gonadoliberin (LHRH), vazopresin, ositosin, nörotensin, vazointestinal peptit (VİP), karnozin.
Pürinler, pirimidinler, prostaglandinler ve steroit hormonlar gibi diğer maddeler sinirlerin çalışması üzerinde etki gösterir. Gerçekten, bazı uzmanlar, yalnız sinapslarda etkinlik gösteren ve yukarıda sayılan kriterlere yanıt veren *sinirsel aracılar*'ı, sinapsın anatomik yapısı dışında, nöron üzerinde etki gösterebilen *sinirsel değiştiricilerden* ayrı ele alırlar. Dahası, nöronların birçoğunda P maddesi ve serotonin gibi iki kimyasal maddenin bir arada bulunduğu keşfedildi: bunların biri aracı, öbürü değiştirici rol oynar.

ARACILIK a. **1.** Aracı olma, tavassut. **—2.** *Aracılık etmek, yapmak*, bağlantı kurmak ya da bir anlaşmazlığı giderip uzlaşım sağlamak için araya girmek; tavassut etmek: *Bir kimseye bir iş için aracılık etmesini önermek.* **—3.** *Bir kim-*

kimyasal aracısı dopamin olan bir sinapsın şeması. aracının sentezleme yoluyla birlikte

se ya da bir kuruluş aracılığıyla, onun araya girmesiyle, yardımıyla, desteğiyle, vasıtasıyla: *Bakandan bir dost aracılığıyla randevu almak.*
—Bors. Yatırılabilir fonları toplayan ve bunları üçüncü kişilerin emrine tahsis eden mali aracıların gördüğü iş.
—Nörobiyol. *Kimyasal aracılık*, sinapslarda sinir işaretlerinin kimyasal aracılarla aktarılması.
—Siyas. bil. *Aracılık ilkesi*, federal bir devlette, federe devlet hükümetlerinin federal iktidar kararlarını uygulamak zorunda olmalarını öngören ilke.

ARACNOİDEA a. Zool. Örümceğimsiler sınıfının bilimsel adı.

ARAÇ a. (*ara*'dan) **1.** Bir işte, bir işlemde kullanılmak üzere yapılmış nesne; kullanımı açısından ele alınan nesne: alet: *Tarım araçları. Ev işlerinde kullanılan araç ve gereçler.* **—2.** Bir eylemi yapmaya, bu hizmeti sağlamaya yarayan şey; vasıta (bir tamlayanla): *Dil bir iletişim aracıdır. Propaganda aracı olarak kullanılan basın, televizyon. Baskı aracı.* **—3.** Bir sonuca ulaşmayı sağlayan yol, yöntem: *Sanat bir araç mıdır, yoksa bir amaç mı? İstatistik, yapıları ve gelişmeleri betimlemekte kullanılan bir araçtır.* **—4.** Kara taşıtı: *Polis, araçları durdurarak ehliyet kontrolu yaptı.*
—Denizc. *Liman araç-gereçleri*, limanlarda gemilerin güvenle yanaşıp kalkmalarını, yangına karşı korunmalarını sağlamak için kullanılan, makine gücü yüksek küçük deniz araçları. —Bir limanın işletilmesinde kullanılan her tür aygıt ve makine.
—Dilbilg. *Araç tümleci*, bir eylemin hangi araçla ya da neyin aracılığıyla gerçektirildiğini belirten durum tümleci. (Ör. ODUNLA *pişiriyor.*)
—Havc. *Uzay aracı*, bir yapay uyduyu, bir uzay sondasını ya da insanlı uzay gemisini belirten genel deyim.
—İş örgüt. *Araç çalışma planı*, bir servisin sürekli çalışmasını sağlamakla görevli bir grubun çalışma planı ya da grafiği. ‖ Makinelerin, taşıtların vb. kullanım planı. ‖ Bir ocağın ya da bir tesisin, işlemeye başladığı andan duruncaya kadar geçen çalışma süresi ve devresi.
—Sig. *Araç çarpması sigortası*, sigorta konusu değerlere, araç çarpması sonucu doğabilecek zarar ve hasara karşı yapılan sigorta.

Agop Arad'ın bir yapıtı

ARAÇ, Karadeniz bölgesinin B. bölümünde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 32 672 nüf. (1990); 1 880 km²; 2 bucak; 117 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 44 km G.-B.'sındaki *Araç*; 5 760 nüf. (1990).

ARAÇ suyu, Anadolu'da akarsu: Karadeniz'de, Ilgaz dağlarının batı uzantılarının K. yamaçlarından doğan suların birleşmesiyle oluşur. 119 km. D.-B doğrultusunda akar. Karabük kenti önünde, Yenice ırmağıyla birleşerek Karadeniz'e dökülen Filyos ırmağına karışır.

ARAÇATUBA, Brezilya'da kent, São Paulo eyaletinin kuzey-batı kesiminde; 113 400 nüf.

ARAÇÇI sıf. Fels. Araççılığa ilişkin.
◆ sıf. ve a. Araççılığı savunan için kullanılır.

ARAÇÇILIK a. Fels. Düşünceleri ve kuramları, eylem için gerekli araçlar olarak gören öğreti. (Araççılık, özellikle J. Dewey'in öğretisidir; pragmacılığa ve deneyciliğe —empirizme— yakındır.)

ARAÇİZGİ a. Grav. Gravürcünün daha kuvvetli kazımaların arasına uyguladığı hafif kazıma.

ARAÇLI sıf. Araçla yapılan.

ARAÇLIK a. Dilbil. Kimi bükünlü dillerde (hint-avrupa dilleri, rusça, bask dili vb.) fiilin belirttiği olayın olanağını ya da aracını belirten durum.

ARAÇSAL sıf. Ruhbil. *Araçsal koşullama*, pavlovcu (ya da klasik) tipteki koşullamadan değişik tipte ikinci bir koşullamaya verilen ad. (İkinci tipteki koşullanmanın ilk tiptekinden başlıca farkı, önceden verilen koşullu bir tepkinin ve uyarıcının bulunmayışında ve koşullanan tepki ile pekiştirici bir uyarıcının ortaya çıkması arasındaki bağımlılıkta kendini gösterir.)

ARAÇSIZ sıf. Araç kullanmadan doğrudan doğruya yapılan.

ARAD, İsrail'de kent, Necef'te, Kızıldeniz'in yukarısında. Doğal gaz ve fosfat yatakları yakınında kurulmuştur.
—Yakınındaki Tel'Arad'da yapılan kazılarda iki yerleşme katı ortaya çıkarılmıştır.
Eski tunç II dönemi katında, daha eski bir yerleşmeden sonra kulelerle pekiştirilmiş sağlam bir surla çevrili bir tahkimli kent yer alır. Surun içindeki alanın, dört bir yanı kapalı adacıklar (birbirlerinden 2-3 m eninde sokaklarla ayrılıyorlardı) oluşturan evlerle kaplı olduğu anlaşılmıştır. Bir semt, kamu yapılarına (aralarından birinin tapınak olduğu belirlenmiştir) ayrılmıştır. Çok gelişmiş bir su donanımı yağmur suyunun toplanmasını ve dağıtılmasını sağlamaktaydı.
İ.Ö. X. yy.'da yerleşilen ikinci katta yerleşmenin yüksek kesiminde güçlü bir ibrani kalesi vardı. Yerleşme bütünü dörtgen planlıdır ve K.-B. köşesinde yükselen tapınak, arkeoloji çalışmalarıyla ortaya konmuş, tamamıyla yahudi yapısı ilk tapınaktır. Bulunan *ostrakonlar*'dan o güne değin yalnızca Kutsal Kitap kanalıyla bilinen rahiplerin aile adları elde edilmiştir.

ARAD Romanya'da kent, yönetim bölümü merkezi Transilvanya (Erdel) ile Pannon ia ovasının birleştikleri noktada, Mureş ırmağı kıyısında; 191 428 nüf. Eski ve modern anıtlar. İmalat metalurjisi.
— *Arad yönetim bölümü*, 6 231 km²; 409 600 nüf.

ARAD (Agop), türk ressam (Eskişehir 1913-İstanbul 1990). Güzel sanatlar akademisi'nde Nazmi Ziya, İbrahim Çallı ve Leopold Levy'nin atölyelerinde öğrenim gördü. *Yeniler grubu*'na katıldı (1940). Yaşamını gazete ressamlığıyla (Cumhuriyet) kazandı. Yapıtlarında, Yeniler grubu'nun öteki üyelerine oranla daha göz alıcı renkler kullandı. 1955'ten bu yana çeşitli kişisel sergiler açtı, karma sergilere katıldı. Basın alanındaki 50 yıllık hizmetinden ötürü Gazeteciler cemiyeti'nin Burhan Felek ödülü'nü aldı (1986).

Arada, Behçet Necatigil'in şiir kitabı (1958). Orta sınıf insanının telaşlı, kuşkulu günlük yaşamını, mutluluk arayışını, geçim güçlüklerini, evli çiftlerin iyi ve kötü günleri ömür boyu nasıl birlikte sürdürdüğünü vb. konu edinir. Yaşlanmaya başlamış, yorgun, bezgin erkeğin karşılık bulamamış ya da artık sona ermiş aşkları da bazı şiirlere yansımıştır. Kolay kavranan öyküleyici anlatım üslubuyla şairin daha sonra geliştireceği çağrışımlara, imgelere dayanan daha kapanık anlatımı birleştirir.

ARADENİZ a. Kıtalar arasında yer alan deniz. Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki Akdeniz ile Avrupa ve Asya arasındaki Karadeniz, başlıca örnekleridir. Bu konumları nedeniyle kıtalararası deniz de denir. Genellikle içdeniz özelliğindedirler.

ARADESE ya da **ARDASA.** Tar. coğ. Anadolu'da ilkçağ kenti. Günümüzde, Gümüşhane'ye bağlı Torul ilçesi. Bizans dönemi piskoposluk merkeziydi.

ARADİP, rumca **Aradipu,** Kıbrıs'ın Larnaka ilçesinde köy; Larnaka'nın 6 km K.-B.'sında.

ARADOĞRU a. Geom. Tasarı geometride, bir noktanın yatay izdüşümü ve alın izdüşümüyle tanımlanan doğru. (Aradoğru yer eksenine diktir.)

ARADOS. Tar. coğ. Fenike'de ada ve kent, liman olarak kullanılan Antarados'un karşısında; eskiden bir köprüyle karaya bağlıydı. İ.Ö. II. binden başlayarak büyük ölçüde gelişen Arados, bağımlı olduğu hükümdarlara (İ.Ö. XIV. yy.'da firavunlar; İ.Ö. IX.-VII. yy.'larda Asurlular; Babiller; Persler; Selefkiler) sık sık kafa tuttu. İ.Ö. I. binde, Laodikeia ve Eleutheros arasındaki kıyı kentlerine egemenliğini kabul ettirdi ve bu egemenliğini İ.Ö. I. yy.'a kadar sürdürdü. Kenti 648'de Araplar yakıp yıktılar. Günümüzde *Arvad.*

ARAE FLAVİAE, 89 yılında, Domitianus'un Decumates Agri'yi işgalinden sonra, Tuna ile Ren arasında kalan alanın kilit noktası olan yukarı Neckar vadisinde kurulan askeri ordugâh. Bugünkü adı: *Rottweil* (AFC) [Almanya Federal Cumhuriyeti].

ARAEŞEYLİ sıf. ve a. Biyol. Gelişmesine genetik cinsiyetiyle başlayıp karşıt cinsiyetle son veren ve bundan dolayı kendi türünün erkeği ile dişisi arasında orta bir görünüşü olan bireye denir.

ARAEŞEYLİLİK a. Biyol. Ayrı eşeyli hayvanların, yaşam süresi içinde karşıt cinsiyet karakterlerini kısmen ya da tam olarak taşıması şeklinde bireysel evrim.
—ANSİKL. Biyol. Bireyin cinsel kutuplaşması, her şeyden önce kromozom formülüyle belirlenir ve ancak embriyonda yavaş yavaş ortaya çıkar. Nitekim memelilerde erkeklere özgü Wolff kanalları ile dişilere özgü Müller kanalları, iki sistemden biri bozulmadan birkaç hafta önceye kadar birlikte bulunur. Genel olarak cinsel özellikler, ister birincil, ister ikincil olsunlar, gelişme süreci içinde belirginleşmekten geri kalmazlar. Fakat döl veren bir erkek, cinsiyet "değiştirmek" suretiyle döl veren bir dişiye dönüşebilir. *Crepidula fornicata* türü yumuşakçada, *Ophryotrocha puerilis* türü halkalı solucanda vb. durum sürekli olarak böyledir. Tersi durum, yani dişiden erkeğe dönüşme, çeşitli balıklarda, özellikle yılanbalığında görülür, ama çifte döl verimi yoktur: henüz olgunlaşmamış bir dişi, döl veren erkeğe dönüşür ya da çok nadir olarak, döl veren bir dişi kısır bir erkeğe dönüşür.
Kabuklularda hayvana bir asalağın yerleşmesi kısır erkek → dişi doğrultusunda bir araeşeyliliğe yol açar (*sacculina* veya *bopyrus*'un yol açtığı "asalak kısırlığı").

Memelilerde dişi ikiz, erkek ikizini, ortak karındaşlık sırasında biraz dişileştirebilir (free-martin olgusu).

Deneysel yoldan bir kelebekte *(Lymantria dispar)*, sıcaklık gibi birtakım etmenler hayvanın tırtılı üzerinde etkili kılınarak araeşeylilik elde edilmiştir (R. B. Goldschmidt). Araeşeylilik, karmaeşeylilik gibi cinsel belirsizlik şeklindeki diğer hiçbir görünümle karıştırılmamalıdır.

ARAEVRE a. Bir buzullaşma sırasında önemli bir yeniden ısınmaya denk düşen iklim evresi.

ARAF çoğl. a. (ar. *'urf'*un çoğl. *a'râf*) *Esk.* Kum tepeleri, tepeler.

ARAF, Kuran ve incil-sonrası hıristiyan tanrıbiliminde geçen, öteki dünya ile ilgili yer ya da durum.

—ANSİKL. Araf, tanrısal affa hak kazanmış, ancak Tanrı'nın sevgili kulları arasına girebilmeleri için gerekli kemal derecesine ulaşamamış ruhların günahlarından arınmaları için geçici olarak bulundukları durum biçiminde tanımlanır. Kavram, katolik ve ortodoks ilahiyatında kesin çizgilerle belirlenmiş değildir. Protestan ilahiyatı ise, böyle bir kavramın varlığını kabul etmez. Otuzlar konsili (XXV. oturum), protestanlara karşı araf'ın varlığını savunduysa da bu konuda vaizlerin çok tekminli olmalarını öğütledi. Kilise konsilleri, grek kiliselerinden araf'ın varlığına inanmalarını hiçbir zaman istemediler.

İslam inancına göre, araf cennetle cehennem arasındaki duvar ya da örtünün doruğudur. Buradan hem cennet hem de cehennem görülebilir. Burada araf ehilleri denilen kimseler bulunur. Bunlar, ölmüşlerin ruhlarının yüzlerine bakarlar. Yüzleri beyaz olanlar cennete, siyah olanlar cehenneme gireceklerdir. Araf ehli, işlerini bitirdikten sonra bulundukları yerden alınarak cennetteki yerlerine yerleştirilirler. (→ ARAF SURESİ.)

ARAF (öncekiyle eşkökenli). *Esk.* Cennetle cehennem arasında olduğu düşünülen yüksekçe tepe.

A'RÂF çoğl. a. (ar. *'örf'*ün çoğl. *a'araf*) *Esk.* Örfler, âdetler, alışkanlıklar.

Araf suresi, Kuran'ın 7. suresi, 206 ayettir. Mekke'de inmiştir. Araf*'tan söz edildiği için bu adla anılır. Musa Peygamber'in Tur dağında kırk gün mikatta (Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer) kalışından dolayı *Mikat suresi;* Allah'ın bütün ruhlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorması ve onların da "Evet, Rabbimizsin" demelerinden dolayı *Mısak* (Antlaşma) *suresi* de denir. Surede, Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmaları da anlatılmıştır.

ARAFAT, Mekke'nin 16 km G.-D.'sunda, müslümanlarca kutsal olduğuna inanılan dağ. Aynı adı taşıyan ovanın ortasında yer alır ve *Cebel ürrahme* (Rahmet dağı) diye de anılır. Hz. Muhammet, ünlü *veda hutbesi*'ni burada, şimdiki Arafat camisi'nin bulunduğu yerde okudu. İnanca göre, Âdem ile Havva bu dağda buluştular; İbrahim Peygamber Cebrail ile burada konuştu. Kurban bayramının arefe günü, öğle vaktinden başlayıp, bayramın birinci günü şafak sökene kadar burada konaklamak (vakfe), haccın rükünlerindendir.

ARAFAT (Yaser ya da Yâsır), filistinli siyaset adamı (Kudüs 1929). Birinci israil-arap savaşında (1947-1949) filistin birliklerine komuta eden Abdülkadir el Hüseyni'nin sekreteriydi; daha sonra Gazze'ye sığındı; ardından da, Kahire'deki Fuat üniversitesi'ne yazıldı. 1952-1956 yılları arasında Filistinli öğrenciler federasyonu başkanlığını yürüttü; 1953'te, Kahire Üniversitesi mühendislik fakültesi'nden mezun oldu. 1956'da, Mısır ordusuna katıldı ve fransız-ingiliz birliklerine karşı Port Said ve Abukir'de verilen savaşlarda yer aldı. El-Fetih örgütünün ilk çekirdeğini oluşturdu ve 1957'de Kuveyt'e gitti; 1959 ekiminde El-Fetih'i kurdu. 1965'te, El Fetih'in askeri kolu El-Asifa (Fırtına), İsrail'e karşı ilk saldırılarını gerçekleştirdi. Örgüt içinde Ebu Ammar adıyla tanınan Yaser Arafat, 1969'da Filistin Kurtuluş örgütü yürütme komitesi başkanlığına getirildi; o tarihten bu yana sürekli olarak bu göreve yeniden seçildi. FKÖ içinde ılımlı eğilimi temsil eden Arafat, aşırı unsurların muhalefetine rağmen, zamanla kendisini Filistin direniş hareketinin başlıca önderi olarak kabul ettirmeyi başardı. Birleşmiş Milletler de onu, bu liderlik sıfatı ile Filistin konusundaki Genel kurul toplantısına çağırdı (13 kasım 1974). Genel kuruldaki konuşmasında, Filistin halkının kendi topraklarında yerleşmesi ve barışın yeniden doğması için tüm ülkelerden yardım istedi.

1975-1976 Lübnan iç savaşında hıristiyan milislerle çarpışırken onlara yardım eden Suriye birlikleriyle de savaşmak zorunda kaldı. Lübnan'da denetimde tuttuğu bölgede FKÖ'yü devlet gibi örgütledi; yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurdu. 1977'de Libya ile Mısır arasında, arabuluculuk yaptı. İsrail uçakları Beyrut'taki karargâhını bombaladı (1981). 1982'de İsrail Lübnan'a saldırdığı zaman Beyrut'u iki ay süreyle savundu. FKÖ Lübnan'ı boşaltmak zorunda kalınca yeni merkezi Tunus'ta kurdu. Ürdün kralı Hüseyin ile, barış girişimlerini ortaklaşa sürdürmek için anlaştı (11 şubat 1985). İşgal altındaki topraklar dışında terörist eylemleri yasakladı (7 kasım 1985). 1989'da kurulan Filistin devletinin başkanlığına seçildi.

Yaser Arafat (1980'de)

ARAFİLM a. Sine. Aranegatif ya da arapozitiflerin basıldığı film. || *Pozitif arafilm,* ARAPOZİTİF'in eşanlamlısı.

ARAFURA denizi, Doğu Hint okyanusu'nun bir bölümü; Avustralya, Yeni Gine, Banda adaları yayı ve Timor denizi arasında yer alır; 650 000 km². Pleistosen'de çevresinde meydana gelen genel bir çökmenin etkisinde kalmış ve sularla örtülmüştür.

ARAGATS → ALAGÖZ

ARAGO (François), fransız gökbilimci, fizikçi ve siyaset adamı (Estagel, Roussillon, 1786-Paris 1853). On yedi yaşında Politeknik okulu'na kabul edildi. Okulu bitirdikten sonra Bureaux des longitudes'ün sekreteri oldu ve Yer'in meridyen yayının ölçümünü tamamlamakla görevli Biot'nun yardımcılığına getirildi (1806). 1807 ağustosunda Balear adalarına kadar uzanan bölgede en önemli işlemleri bitiren Biot, çalışmaların tamamlanmasını Arago'ya bıraktı. Arago döndüğünde yirmi üç yaşındaydı ve Bilimler akademisi'nin asil üyeliğine seçildi. İmparator onu, Politeknik okulu'nun inceleme ve jeodezi profesörlüğüne atadı. Gözlemevi yöneticiliği yaptığı sırada ünlü gökbilim derslerini verdi. Pyrénées-Orientales milletvekili olarak aşırı solda yer aldı. 1848 şubatında, halkın isteği üzerine geçici hükümete girdi. Denizcilik ve ulusal savunma bakanlığını üstlenen Arago, fransız sömürgelerinde köleliğe son verdi. Kurucu meclis üyeliğine seçildi ve Yürütme komisyonu üyesi oldu; bu komisyonun haziran ayında feshedilmesinden sonra, Yasama meclisi'nde görevini sürdürdü. 1852'de ise yeni hükümete bağlılık yemini etmeyi reddetti.

Arago'nun fizik üstüne yaptığı çalışmalar çeşitli alanları içerir. Optikte dalga kuramını benimsedi ve yaydı. Biot ile birlikte havanın ve birçok gazın kırılma indisini ölçtü. 1811'de, kuvars kristallerindeki dönel polarma olayını ve ileride Fresnel'in kuramlaştıracağı renk polarmasını keşfetti. Girişimler ilkesine dayanarak yıldızların pırıldamasını açıkladı. Işıma etkisini notrleştirerek, gezegenlerin çapını tam bir doğrulukla belirledi. 1840'ta Güneş'in renkküresini buldu. 1806'dan sonra Biot ile birlikte havanın ve çeşitli gazların yoğunluğunun ilk kesin ölçümlerini yaparken, sıvıların statiğiyle de ilgilendi. 1825'te Bilimler akademisi onu ve Dulong'u, 30 atmosferin üstüne kadar su buharı gerilimini ölçmekle görevlendirdi. 1820'de, elektrik akımı yakınına yerleştirilen demirin mıknatıslandığını ortaya koydu.

François Arago
Bibliothèque nationale, Paris

ARAGON, Kuzey İspanya'da bölge; Zaragoza, Huesca ve Teruel illerini kapsar; 48 000 km²; 1 213 000 nüf. (1990).

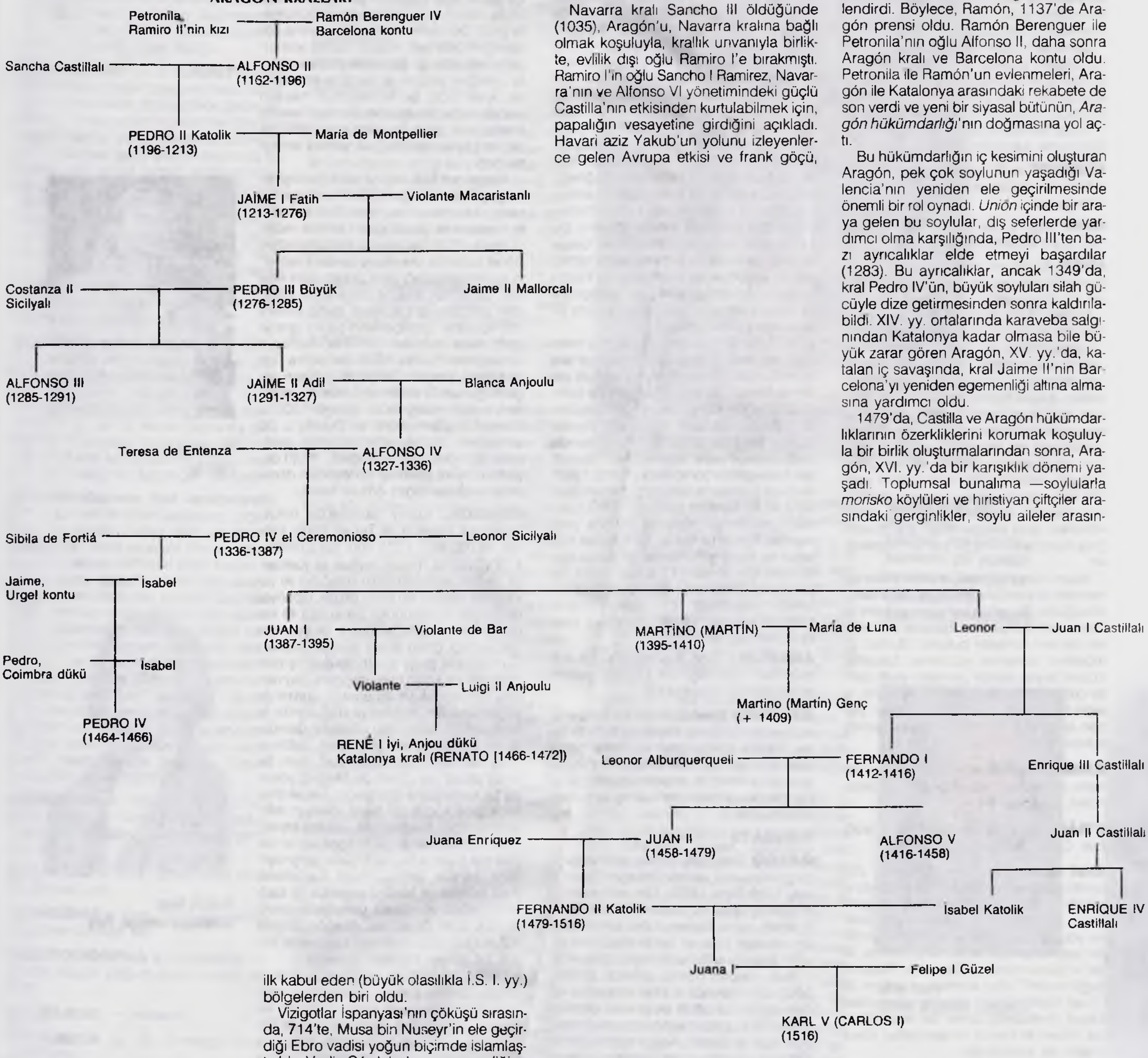
• COĞRAFYA. Pirene dağları ile Keltiberya dağları arasında Ebro ırmağının iki yakasında uzanan bu tarihi bölge, İspanya'nın büyük kentlerinden Zaragoza ile kuraklığın ancak cılız bir bozkır oluşumuna izin verdiği çölsü kırsal alanları kapsar. Günümüzde aşağı yukarı ıssızlaşmış olan Pireneler'de kalan halk, geçimini, hayvancılık, ormancılık ve su enerjisi üretimiyle sağlamaktadır. Keltiberya dağlarında iklimin sertliği, Jalón'daki huertalar dışında, tarımı büyük ölçüde güçleştirir. Jalón ırmağı havzasındaki Calatayud, hem bir kırsal pazar yeri, hem de Madrid yolunda bir konaklama noktasıdır. Teruel (Huesca gibi) küçük bir taşra yönetim merkezidir. Ebro havzasında, Tauste kanalı, İmparatorluk kanalı ve Aragon kanalı sayesinde sulama büyük ölçüde gelişmiştir (tahıl, pancar, yonca, mısır). Barcelona, Bask bölgesi ve Madrid arasında bir bağlantı noktası ve iktisadi gelişmede çekici bir güç olan Zaragoza, Aragón bölgesi nüfusunun yarıya yakınını toplayarak büyük bir sanayi merkezi olmuştur.

• TARİH. Eskiçağ'da, şimdiki Aragón toprakları, özelikle İberica topraklarına bağlıydı. İkinci Pön savaşı sırasında Scipio Africanus'un başlattığı Roma fetihleriyle Ebro vadisi, İ.Ö. II. yy.'ın başında, Hispania Citerior'a katıldı. Hızla romalılaşan —daha İ.Ö. 76'da iber soylularının oğulları için Osca'da (Huesca) bir okul açılmıştı— ve Augustus tarafından İ.Ö. 19'da kurulan Cesaraugusta (Zaragoza) kentini merkez edinen Aragón, İspanya'da hıristiyanlığı

Aragón
Huesca ilinde
Pireneler'den bir görünüş

Katalonya ile birleşmesinden sonraki ARAGÓN KRALLARI

ilk kabul eden (büyük olasılıkla İ.S. I. yy.) bölgelerden biri oldu.

Vizigotlar İspanyası'nın çöküşü sırasında, 714'te, Musa bin Nuseyr'in ele geçirdiği Ebro vadisi yoğun biçimde islamlaştırıldı. Vadi, Córdoba'nın egemenliğine karşı mücadele eden güçlü özerk müslüman devletlerin ve Pamplona hıristiyan krallarıyla akrabalık kuran Beni Kasi muladi ailesinin (788-907) yurdu haline geldi. Córdoba halifeliğinin ortadan kalkmasından sonra, Zaragoza, 1039'a kadar, güçlü bir müslüman krallığı olan Tucibiler'in, bu tarihten sonra da Beni Hûdlar'ın merkezi oldu.

Fetihlerini sürdüren müslümanlar, hiçbir zaman Pirene vadilerini tümüyle denetim altına alamadılar ve bu bölge VIII. yy.'dan başlayarak, Franklar'ın etki alanına girdi. Bu vadilerden, daha sonra tüm bölgeye adını verecek olan Aragón'da, IX. yy. başında, ilk Jaca kontu Aureolo'nun, sonra da Aznar sülalesi kontlarının yaşadığını gösteren kayıtlara rastlanmaktadır. Aznar kontlarının soyundan gelenler, Navarra ile gün geçtikçe daha sıkı ilişkiler kurarak, Franklar ile müslümanların düşman güçleri arasında, bu toprakları elde tutmayı başardılar. 920'ye doğru, Aragón kontluğu, Andregoto Galindez'in, Navarra kralı García II Sánchez I'ile evlenmesi üzerine Navarra krallığı'na katıldı ve 1035'e kadar bu krallığın parçası olarak kaldı.

Navarra kralı Sancho III öldüğünde (1035), Aragón'u, Navarra kralına bağlı olmak koşuluyla, krallık unvanıyla birlikte, evlilik dışı oğlu Ramiro I'e bırakmıştı. Ramiro I'in oğlu Sancho I Ramirez, Navarra'nın ve Alfonso VI yönetimindeki güçlü Castilla'nın etkisinden kurtulabilmek için, papalığın vesayetine girdiğini açıkladı. Havari aziz Yakub'un yolunu izleyenlerce gelen Avrupa etkisi ve frank göçü, 1076'da Navarra kralı da olan Sancho I Ramirez'in, Pireneler'deki sınırlı topraklardan çıkarak, ovanın yeniden fethine girişmesine olanak sağladı. Ölümünden sonra oğulları bu girişimi sürdürdüler: Pedro I, Huesca'yı (1096) ve Barbastro'yu (1101) aldı; daha etkili olan Alfonso I ise, Zaragoza'yı (1118) ve Ebro vadisindeki öbür kentleri ele geçirdi. Bu fetihler krallığı önemli ölçüde büyütürken, halkının bileşimini de değiştirdi. Boş topraklara yerleşimi sağlamak için, kimi ayrıcalıklar verilerek Castillalılar ile Mustaribler'in ülkeye gelmeleri sağlandı; öte yandan, geleneklerine saygı gösterileceğine dair söz alan müslümanlar ve yahudiler de bulundukları topraklardan ayrılmadılar.

Çocuksuz olan Alfonso'nun ölümü, çözümü güç bir veraset sorunu yarattı; çünkü kral, kendine bağlı krallıkları askeri tarikatlara bırakmıştı. Uyrukları, vasiyetnameye karşı çıktılar: Navarralılar, García Ramirez'i, Aragónlular ise kralın kardeşi rahip Ramiro'yu kral seçtiler. Ramiro II, üç yıl saltanat sürdü ve doğan kızı Petronila'yı, daha küçük bir çocukken, Barcelona kontu Ramón Berenguer IV ile evlendirdi. Böylece, Ramón, 1137'de Aragón prensi oldu. Ramón Berenguer ile Petronila'nın oğlu Alfonso II, daha sonra Aragón kralı ve Barcelona kontu oldu. Petronila ile Ramón'un evlenmeleri, Aragón ile Katalonya arasındaki rekabete de son verdi ve yeni bir siyasal bütünün, *Aragón hükümdarlığı*'nın doğmasına yol açtı.

Bu hükümdarlığın iç kesimini oluşturan Aragón, pek çok soylunun yaşadığı Valencia'nın yeniden ele geçirilmesinde önemli bir rol oynadı. *Unión* içinde bir araya gelen bu soylular, dış seferlerde yardımcı olma karşılığında, Pedro III'ten bazı ayrıcalıklar elde etmeyi başardılar (1283). Bu ayrıcalıklar, ancak 1349'da, kral Pedro IV'ün, büyük soyluları silah gücüyle dize getirmesinden sonra kaldırılabildi. XIV. yy. ortalarında karaveba salgınından Katalonya kadar olmasa bile büyük zarar gören Aragón, XV. yy.'da, katalan iç savaşında, kral Jaime II'nin Barcelona'yı yeniden egemenliği altına almasına yardımcı oldu.

1479'da, Castilla ve Aragón hükümdarlıklarının özerkliklerini korumak koşuluyla bir birlik oluşturmalarından sonra, Aragón, XVI. yy.'da bir karışıklık dönemi yaşadı. Toplumsal bunalıma —soylularla *morisko* köylüleri ve hıristiyan çiftçiler arasındaki gerginlikler, soylu aileler arasındaki mücadeleler, eşkıyalık— Castillalılar'ın geleneksel kurumlara verdikleri zararlara karşı direniş eylemleri eklendi. Felipe II'nin, kâtibi Antonio Pérez'i, "Justicia de Aragón"un korumasına karşın, Zaragoza'da tutuklatması, kentin ayaklanmasına yol açtı (1591). Bir Castilla ordusu ayaklanmayı kısa sürede bastırdı; ama, 1592'deki Taracena Cortes'i krallığın özerkliğine dokunmadı. 1610'da *moriskolar*'ın ülkeden atılmalarına ve bu yüzden ekonominin ağır bir darbe yemesine rağmen Aragón, ispanyol birliğiyle gitgide daha çok kaynaştı ve Katalonya'nın 1640-1659 arasındaki bağımsızlığını kazanma girişimini örnek almadı.

İspanya Veraset savaşı'nda, Aragón hükümdarlığı'na bağlı öbür krallıklar gibi, arşidük Karl von Habsburg'dan yana çıkan Aragón, 1707'de özgün kurumlarını yitirdi ve Castilla gibi, merkeziyetçi biçimde örgütlenen yeni İspanya krallığı'nın bir eyaleti haline geldi.

Carlos III'ün aydın reformculuğu, Aragón'da güçlü bir destek buldu. İmpara-

torluk kanalı gibi büyük sulama çalışmaları gerçekleştirildi. XIX. yy.'da, Napoléon'a karşı zorlu bir direnişten (1808-1809 Zaragoza kuşatmaları) sonra, Aragón'da iki siyasal eğilim ortaya çıktı: Yukarı Aragón'da, Carlos yanlılarının savaşlarında ortaya çıkan gelenekçi eğilim ile Ebro vadisinde odaklanan devrimci ve liberal eğilim. XX. yy.'da, anarko-sendikacılık Ebro bölgesinde kök saldı ve 1936-37'de İspanya İç savaşı sırasında, bir tarım komünizmi gerçekleştirme amacı güden devrimci "Aragón komünleri" deneyini doğurdu. Bütün bu iç savaş boyunca, cephe hattı kuzeyden güneye Aragón üzerinden geçiyordu ve savaşın en kanlı çarpışmaları (Teruel, Ebro çarpışması, vb.) burada oldu.

ARAGÓN a. Huesca bölgesinde, Aragón'un kuzeyinde konuşulan, günümüzde giderek yok olan ispanyol lehçesi.

ARAGÓN, İspanya'da ırmak, Pirene dağlarından doğar, Ebro'ya (soldan) kavuşur; 167 km.

ARAGON (Louis), fransız yazar (Paris 1897 - *ay.y.* 1982). Aragon'un toplumsal kişiliğini anlamak için, onun yazımsal etkinliğine bakmak gerekir; romanın "sahici yalancılığı" (*Mentir-vrai,* 1980) gerçeğin yorumlanmasını sağlar. Sürekli bir kaçış ve değişim insanı olan Aragon, yapıtını ve yaşamını bir yokluğun (babasının yokluğu) unutulması temeline dayandırır; ve bu yokluğu, geçmişinden yalnızca kişisel mitosunu besleyen unsurları ayırıp koruyan belleğinden adeta cin kovarcasına kovmaya çalışır. Aragon, Komünist partisi'ne girdi (ocak 1927), Merkez komitesi üyesi oldu (1954) ve türlü tepkiler göstermekten ve yazılar yazmaktan geri kalmamakla birlikte, hiçbir zaman partiden ayrılmadı. Littérature* dergisinin (1919) kurucularından biriydi, dada'cıydı (*Feu de joie,* 1920; *Anicet ou le Panorama,* 1921; *les Aventures de Télémaque,* 1922), gerçeküstücülüğün ilk kuramsal metnini kaleme aldı (*Une vague de rêves,* 1924) ve onu romanlarla (*le Libertinage,* 1924; *le Paysan de Paris,* 1926); biçem konusunda bir incelemeyle (*Traité du style,* 1928) ve şiirlerle (*le Mouvement perpétuel,* 1926; *la Grande Gaîté,* 1929) tanıttı. Ancak, Elsa Triolet ile karşılaşması ve militan şiir görüşünü benimsemesi (*Persécuté persécuteur,* 1931) üzerine gerçeküstücülükten ayrıldı. Lirik bir biçemle sosyalizmin kuruluşunu kutladı (*Hourra l'Oural,* 1934) ve yüzyılın başındaki fransız toplumunu bir roman dizisi *(Gerçek Dünya)* halinde marxçı açıdan resmetti (*les Cloches de Bâle,* 1933; *les Beaux Quartiers,* 1936; *les Voyageurs de l'Impériale,* 1942; *Aurélien,* 1945). Bu romanları, onların bir uzantısı olan ve 1939-40 dönemini anlatan *les Communistes* (1949-51) izledi (1967'de baştanbaşa yeniden kaleme alınmıştır). Geleneksel lirizmi, mücadele şevki, ihtiras ve umutla birleştiren Aragon, Direniş hareketinin en popüler şairi oldu (*le Crève-Coeur,* 1941; *le Musée Grevin,* 1943; *la Diane française,* 1945). Fakat, *Cantique à Elsa*'dan (1942), *le Fou d'Elsa*'ya (1963) kadar ve bu arada parçalanmış kişiliğini anlatan otobiyografisinde (*le Roman inachevé,* 1956), "aşkın mutlak bir varlık" olduğunu vurguladı. Ce Soir'ın ortak yayın müdürlüğünü, Lettres françaises'in yöneticiliğini (1953-1972) yaptı. İki kez Lenin ödülü aldı, siyasal eyleme övgüler düzdü (*Elégie à Pablo Neruda,* 1966), *Littératures soviétiques* (1956) yazdı ve SSCB tarihini tanıttı (*les Deux Géants,* André Maurois ile birlikte yazılmıştır). 1967'de Goncourt Akademisi'ne seçildi, ama ertesi yıl istifa etti. 1958'de, *la Semaine sainte*'le başlayarak, sanat yaratışı üzerinde düşünceleriyle birlikte roman anlayışının değişip yenilendiği görüldü (*Collages,* 1965; *Je n'ai jamais appris à écrire ou les Incipit,*1969,*Henri Matisse, roman,* 1971) ve bu yenilenme *la Mise à mort* (1965), *Blanche ou l'Oubli* (1967) ve *Théâtre/Roman* (1974) ile doruğuna ulaştı.

Aragón hükümdarlığı, XII. yy.'da, Aragón krallığı ile Barcelona kontluğu'nun oluşturduğu ve ortak krallarca yönetilen devletler konfederasyonu. Bunlara, Ortaçağ'ın çeşitli dönemlerinde, Valencia, Mallorca, Sicilya, Sardinya ve Napoli krallıkları da katıldı. XV. yy.'ın sonunda, Castillalı İsabel ile Aragónlu Fernando II'nin evlenmesi üzerine, Castilla krallığı ile birleşen konfederasyon, kendine özgü yapısını İspanya Veraset savaşı'na kadar korudu.

• *Tarih.* Bu özgün siyasal kuruluşun kökü, 1137'ye, Barcelona kontu Ramón Berenguer IV'ün (→KATALONYA), Aragón kralı Ramiro II'nin (→ARAGÓN) henüz birkaç aylık olan tek kızı Petronila ile evlenmeye söz vermesine kadar uzanır. Ramón Berenguer IV böylece Aragón prensi oldu ve Ramiro II manastıra döndü. Ramón Berenguer IV ile Petronila'nın oğlu Alfonso II (1162-1196), castilla dili konuşan bir iç bölge ile, Akdeniz'e ve katalanca konuşan Güney Provence'a açılan bir bölgeden oluşan yeni bir toprak bütününün hükümdarı oldu. Burada her ülkenin kendi kurumlarına, gelenek ve göreneklerine tam bir saygı gösteriliyordu. Böylece, "Aragón" ve "aragónlu" sözcüklerinin anlamı bulanıklaştı; çünkü bu sözcükler, asıl Aragón krallığı'nı olduğu kadar, yeni bütüne özgü unsurları, yani çoğu kez katalan kurum ve krallarını da belirtiyordu.

Kuruluşunun birinci yüzyılında, Aragón hükümdarlığı birbirine koşut iki siyaset izledi. Bunlardan İspanya ile ilgili olanı, bir fetih ve iskân siyasetiydi; bunun sonucunda, 1147'de Ebro nehir ağzı denetim altına alındı ve girişilecek yeni fetihlerdeki kazançların Castilla ile paylaşılması kararlaştırıldı (Cazola antlaşması, 1179); Languedoc bölgesiyle ilgili olan ikinci siyaset ise, Fransa'nın güneyinde egemenlik kurma yollarının araştırılmasıydı.

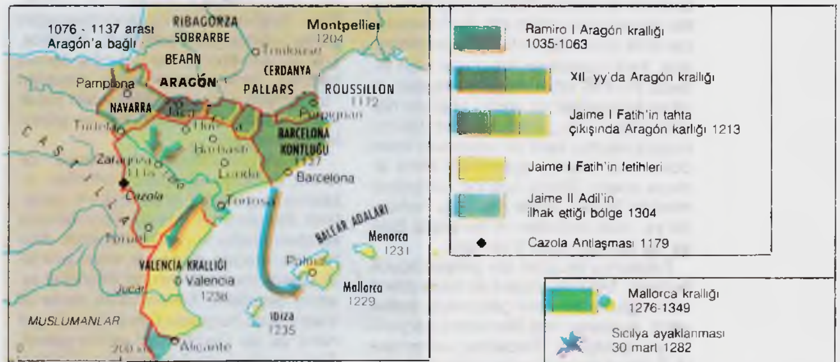
Alfonso II döneminde Güney Fransa'ya egemen olma siyaseti öncelik kazandı. Alfonso II, Douce de Provence ile evliliği sayesinde, Provence'dan Massif Central'e ve Toulouse kontluğu sınırlarına kadar uzanan toprakların metbusu oldu. Birçok ticaret kentini içeren bu bölge, birliğini "oc" dili ve "troubadour" kültürüyle sağlıyordu. Ne var ki, bölge sağlam temellere oturmaktan uzaktı; çünkü krallık iktidarının merkezi olan Katalonya, henüz birliğini koruyabilecek güçte değildi. Gerçekten de, Pedro II'nin, Güney Fransa'daki vasallarını Simon de Montfort önderliğindeki haçlılara karşı savunurken öldüğü Muret savaşı (1213), Provence bölgesiyle ilgili düşlerin sonu oldu. 1258'de, Fransa ile yapılan Corbeil antlaşması, Aragón hükümdarlığı'na yalnızca Montpellier, Roussillon ve Cerdanya'yı bıraktı.

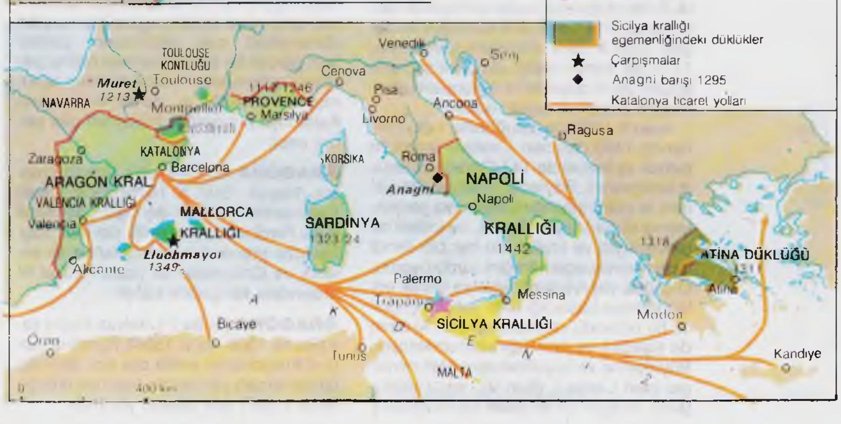
Bunun üzerine Aragón hükümdarlığı, İspanya'daki müslüman dünyasının parçalanmasından yararlanarak, İberica yarımadasına ve Akdeniz'e yöneldi. Jaime I, 1229'da Palma de Mallorca'yı ele geçirdi ve savaş gücünün temelini oluşturan Katalanlar'ı buraya yerleştirdi. 1232'den başlayarak, özellikle Aragón krallığı birliklerinden yararlanarak, müslüman Valencia krallığı'na karşı saldırıya geçildi. 1238'de Valencia düştü ve bu ülkenin özelliği göz önünde tutularak, burada iki yeni krallık kuruldu. Bunlardan biri Mallorca krallığı (1349'a kadar Aragón sülalesinin küçük bir kolunun elinde kaldı); öbürü ise, 1248'de, kraldan kendine özgü kurumlarını oluşturma izni alan Valencia krallığı'ydı.

Aragón hükümdarlığı, XIII. yy.'ın ortalarında, Castilla ile belirlenen sınırlara ulaştı (Alicante, 1304'te Valencia'ya katılacaktı), daha sonra da Akdeniz'e yöneldi. 1282'de, Sicilya'daki Anjou'luları adadan atan ayaklanmadan sonra, Pedro III, karısı Costanza'nın mirasına kondu ve kendini Sicilya kralı ilan etti. Bu yüzden çıkan savaşta Pedro III, papalığa, Napoli ve Provence'a yerleşmiş bulunan Charles d'Anjou'ya, Fransa'ya ve Mallorca'ya karşı koymak zorunda kaldı. Bu koalisyona karşı, Sicilya elde tutulabildi ve Ruggero di Louria'nın komutasındaki katalan donanması Batı Akdeniz'de egemenlik kurdu. Bu durum Katalonya'nın gücünü gösteriyordu; çünkü Akdeniz'e yayılma siyaseti, temelde Katalonya'nın girişimiydi ve öbür krallıklardan pek az destek görüyordu. Yine de, bu çatışmalar Aragón'a

ARAGÓN'UN KURULUŞU VE AKDENİZ'DE YAYILMASI

pahalıya mal oluyor ve kral, ülkelerinden gördüğü desteğin karşılığında soylular sınıfına ve ulusal meclise *(cortès)* ödünler vermek zorunda kalıyordu. Kralla ulusal meclis arasındaki diyalog, yani "uzlaşmacılık", Aragón hükümdarlığı'nın dayandığı kurumsal temel halini aldı.

Sicilya sorunu, Alfonso III'ü (1285 -1291) ve Jaime II'yi (1291-1327) de uğraştırdı. Sonunda imzalanan Anagni barış antlaşması (1295), Jaime II için bir zafer oldu: buna göre kral, Sicilya ile Mallorca'dan vazgeçiyor, ama Korsika ve Sardinya'yı ele geçirme hakkını elde ediyordu (böylece Sardinya 1323-24'te işgal edildi). Bu bir zaferdi, çünkü Aragón sülalesinin küçük kolları, Sicilya'da (Jaime II'nin kardeşi Federico ile birlikte) ve Balear adalarında saltanat sürmekte ve katalan ticaretinin Batı Akdeniz'e egemen olmasını sağlamaktaydı. Katalonya öylesine güçlenmişti ki, 1311 ve 1318'de katalan paralı askerleri *El-Mugavirler*, Yunanistan'da, Atina ve Neopatras dukalıklarını kurdular ve bunları Sicilya krallarının vesayeti altına soktular. Aragón hükümdarlığı'nın gücü bu dönemde doruğuna ulaştı. Bu, aslında Katalonya'nın gücüydü. Katalonya, Güney Fransa ada yolları ticaretini denetimi altına almış ve Doğu'ya sokulmaya başlamıştı. 1352'de, Katalonya donanması, doğuda, Bizans önlerinde, Cenevizliler'i bozguna uğrattı.

Akdeniz'deki bu üstünlük, Katalonyalılar'ın elindeki devletleri bir araya toplayan Pedro IV'ün (1336-1387) krallığı zamanında da sürdü: Mallorca ve Roussillon 1349'da, Atina ve Neopatras 1380'de hükümdarlığa katıldı; Sicilya, 1409'da hanedanın büyük koluna yeniden bağlandı. Ama, XIV. yy.'ın sonunda, birkaç karaveba salgınından ve sayısız iflasa neden olan 1380 iktisadi bunalımından büyük zarar gören Katalonya, çökme sürecine girdi.

1410'da çocuksuz olarak ölen Martino I'in mirası, kurumların olgunluğunu kanıtladı: hükümdarlığı iki yıl boyunca üç kişi (triumviratus) yönetirken, Katalonya, Aragón ve Valencia temsilcileri, yeni kralı seçmek için aralarında görüşüp tartıştılar. 1412'de, Castillalı infante Fernando I'i bu göreve getirdiler. "Uzlaşmacılığın" zaferi olan ve "Caspe antlaşması" diye adlandırılan bu seçim, hükümdarlığı bir Castilla hanedanına teslim etti. Bu hanedan, zamanla yarımadanın birliğini gerçekleştirdi. Yeni hanedanın ikinci kralı olan Alfonso V (1416-1458), İtalya'da girişilen yayılma hareketine hız verdi. 1442'de Napoli krallığı'nı ele geçirdi, İspanya'daki sorunlara kayıtsız kaldı ve yaşamının kalan bölümünü İtalya'yı egemenliği altına almaya adadı. Ölümü üzerine, vasiyetnamesiyle Napoli, evlilik dışı oğlu Fernando'ya, öteki krallıkları ve bu arada Sicilya da kardeşi Juan II'ye kaldı.

Katalonya'da içten içe gelişen büyük bunalım, 1462'de, Juan II ile Viana prensi olan oğlu arasındaki çatışmayla patlak verdi. İç savaş, kralı Barcelona karşısında yer almaya itti. Barcelona, uzlaşmacılık ilkelerini sonuna kadar zorlayarak tahtı Fransa kralı Louis XI'e sunmaya kadar gitti. Juan II, öteki krallıkların yardımıyla, 1472'de, kentin teslim olmasını sağladı; ancak, yenik düşenlerce savunulan uzlaşmacılık ilkelerine saygılı kaldı.

Juan II 1479'da öldüğünde, oğlu Fernando 1469'dan beri Castillalı Isabel ile evliydi ve Isabel de 1474'ten beri Castilla kraliçesiydi. Böylece, hıristiyan İberya'daki iki hükümdarlığın birleşmesi gerçekleşmiş durumdaydı. Ancak, bu kişisel bir birleşmeydi ve krallardan her biri kendi topraklarında egemenliğini sürdürüyordu. O çağda yaşayanların İspanya olarak adlandırmaya başladığı ülke, aslında çoğulcu bir bütündü ve onu oluşturan iki birim de kişiliğini ve özerkliğini korumaktaydı. Büyükanne ve büyükbabasının tek mirasçısı olan Carlos I (Karl V), imparatorluğunu, Aragón'un devletler konfederasyonu geleneğine göre kurdu. Bu devletler, konseylerden yardım gören ve her ülkede bir valı ya da kral naibi tarafından temsil edilen kralın kişiliğinde birleşmişti.

Bu anayasal yapı iki yüzyıl boyunca sürdü; ancak hükümdarlıkların birleşmesi, Castilla'nın tam bir gelişme, Aragón'un ise gerileme içinde bulunduğu bir zamana rastlamıştı. Ayrıca, Aragón hükümdarlığı'na bağlı krallıklarda sınırlı bir güce sahip olan İspanya kralı, Castilla'da bu gibi güçlüklerle karşı karşıya değildi. İmparatorluğun XVI. ve XVII. yy.'daki siyaseti, kral ve danışmanlarının yavaş yavaş "castillalılaşmalarına" yol açtığı gibi, onları Aragón hükümdarlığı'ndaki anayasal engelleri azaltmaya yöneltti. 1640'ta, Felipe IV'ün bakanı Olivares, Otuz Yıl savaşları'nın yükünün tüm krallıklarca paylaşılması amacıyla "silahların birleştirilmesi"ni gerçekleştirmeye çalıştı. Önce Katalonya, ardından Portekiz, Aragón, Napoli ve Sicilya olmak üzere birçok devlet başkaldırdı. İspanya monarşisi, parçalanma tehlikesini, ancak, eski anayasal düzeni yeniden canlandırarak atlatabildi. Aragón hükümdarlığı'nın öbür krallıklarından soyutlanmış durumdaki Katalonya, ancak 1652'de ve geleneksel kurumlarını korumak koşuluyla teslim oldu.

Monarşinin böylece yeniden onarılan yapısı, İspanya Veraset savaşı'na kadar varlığını sürdürdü. Felipe V'in Castilla ve Fransa yanlısı merkeziyetçiliğine karşı, arşidük Karl von Habsburg'dan yana çıkan Aragón'a bağlı devletler, uğradıkları ağır yenilgiyle kurumlarını yitirdiler. *Nueva Planta* fermanlarıyla (Aragón ve Valencia için 1707'de; Katalonya için 1716'da) krallıklar ortadan kalktı; yerlerini tek ve merkezi bir devlet aldı. Felipe V, artık Castilla, Aragón, Valencia kralı ve Barcelona kontu değildi, ama İspanya kralıydı.

• *Kurumlar.* Bunların özgün yanları sağlam bir temsil niteliği taşımalarından geliyordu. Öbür İspanya krallıklarındaki gibi, krallığı oluşturan insan topluluğunu temsil eden *cortès*'ler (ulusal meclis) de, XIII. yy.'da ortaya çıktı (Katalonya'da 1214 ya da 1218'de, Aragón'da 1247'de, Valencia'da 1283'te). Bunlar, üç sınıfın (rahipler, soylular ve halk) temsilcilerini bir araya getiriyorlardı; Aragón'da bunlara şövalyeler de eklendi. Castilla'dan farklı olarak, kralın ödeneği, ancak onun, cortès'lerin eleştirilerini cevaplandırmasından sonra oylanıp kabul ediliyordu. Böylece, kral ve uyruklarının hak ve görevlerinin karşılıklı olarak tanınmasına dayanan "uzlaşmacılık" ilkesi doğdu; kralın yasallığının koşulu, bu karşılıklı hak ve görevleri tanımasıydı.

Her krallığın (Aragón, Katalonya, Valencia, Sardinya ve Sicilya) cortès'leri, ortalama üç yılda bir, ortak toplantı yapıyorlardı. Bireylerin ve toplulukların haklarını koruyan başka kurumlar da vardı. Aragón'da, *Aragón Justicia*'sı, kralın ve krallık yüksek memurlarının her türlü keyfi eylemini denetlerdi. Katalonya'da, sonra da Valencia'da bu görevi *Diputación del general* ya da *Generalitad* yerine getirdi. Başlangıçta, cortès'ler tarafından belirlenmiş ödenekleri toplama göreviyle kurulan *Generalitad*, çok geçmeden, cortès'lerin gerçek bir sürekli komitesi haline geldi ve Katalonyalılar'ın özgürlüklerini korumayı üstlendi; XV. yy.'da da, kimi zaman Katalonya'nın gerçek hükümeti gibi görev yaptı.

ARAGONA (Giovanna D'), sicilyalı prenses (Napoli 1502 - öl. 1575). Sicilya kralı Ferdinando I'in evlilik dışı oğlu Castellana dükü Ferdinando'nun evlilik dışı kızı. Tagliacozzo prensi Ascanio Colanna ile evlendi ve Colonnalar ile papa Paulus IV arasındaki kavgalara karıştı.

ARAGONA (Tullia D'), italyan kadın şair (Roma 1508 -*ay.y.* 1556). Kardinal Luigi d'Aragona'nın evlilik dışı kızı. Şehvetli bir petrarcacı yaklaşımın egemen olduğu *Rime* (1547) adlı yapıtın yazarıdır.

ARAGONİT a. (fr. *aragonite*). Miner. Kristalleşmiş kalsiyum karbonat ($CaCO_3$) türü; 1775'te Aragon'da bulundu.
—ANSİKL. Kalsiyum karbonatın iki biçimde kristalleşen iki türü vardır: romboedrik olan İzlanda spatı ya da kalsit ve ortorombik sistemde yer alan aragonit. Aragonit örnekleri çoğunlukla ikizdir ve dolayısıyla heksagonal bir görünüm sunar. Yoğunlukları 2,93'tür. Kristaller çiftkırıcıdır ve açık bir biçimde konik kırılma gösterir. Aragonit ısıtılırsa, çok sayıda küçük kalsit kristallerine dönüşür. Yumuşakçaların kabukları ya kalsitten ya da aragonitten oluşur.

aragonit

ARAGOZ a. Mısır'da rastlanan bir tür el kuklasına verilen ad.

ARAGUA eyaleti, Venezuela'da eyalet, Antiller denizi kıyısında; 7 014 km^2; 1 109 000 nüf. Merkezi *Maracay*.

ARAGUAİA, Brezilya'da ırmak, Goiás eyaletinin güneyinde Caiapó dağlarından doğar, sol kıyısından Tocantins ırmağına karışır; 2 640 km. Alüvyonlarında altın ve elmas bulunan Araguaia'nın iki kolu, Kızılderililer'in yaşadığı Bananal adasını oluşturur.

ARAHAL a. Fiz. Bir maddenin, katı ve sıvı arasında yer alan hali; özellikle kimi uzun organik moleküllerde rastlanır (sıvı kristal*).
—ANSİKL. Fiz. Kimi organik moleküllerin (örneğin kolesterolün esterleri ya da bifenil türevleri) erime sırasındaki dizilimleri kristal moleküllerinden daha düzensiz, ama sıvı moleküllerinden daha düzenlidir: G. Friedel bu halleri karşılayan ve *arahal* denilen evreleri sınıflandırdı. Bunların en önemlileri, *nematikler* (çiftkırıcı sıvılar) ve *kristalimsiler*'dir (yapraksı yapılar).

ARAHALLİLİK a. Fiz. Arahalde bulunan bir cismin özelliği.

ARAHİDİK sıf. (fr. *arachidique*'ten). Org. kim. *Arahidik asit*, formülü $CH_3—(CH_2)_{18}—CO_2H$ olan ve yerfıstığı yağında gliserit biçiminde bulunan asit.

ARAHİDONİK sıf. (fr. *arachidonique*'ten). Org. kim. *Arahidonik asit*, formülü $CH_3—(CH_2)_4—(CH{=}CH—CH_2)_4—(CH_2)_2—CO_2H$ olan ve *sfingolipitler*'de rastlanan asit. (Kimi hayvansal dokularda çok az oranda bulunur ve metabolizmada önemli bir rol oynar. Hidrojenlendiğinde arahidik asit verir.)

ARAİ HAKUSEKİ, japon tarihçi ve siyaset adamı (Edo [bugün Tokyo] 1657 -öl.1725). Görmüş olduğu konfuçiusçu eğitimden köklü bir biçimde etkilenmekle birlikte, tarihi yapıtlarında oldukça liberal görüşler ortaya attı.

ARÂİS çoğl. a. (ar. *ʿarus*'un çoğl. *ʿaraʾis*). *Esk.* Gelinler.

ARAİŞ a. Bakırc. → ARAYIŞ.

ARAİŞ (EL—), Fas'ta liman, Garb ovası kıyısında, uved Lukkos'un ağzında; 45 700 nüf. Kent, Kartaca ve Roma kenti Liks'in yıkıntıları yakınında yer alır; efsaneye göre Hesperisler'in bahçesi de bu bölgededir. XV. ve XVI. yy.'larda Portekizliler'in, 1610-1689 arasında İspanyollar'ın sık sık saldırdıkları kentte, o dönemden kalma bir hisar vardır. Bir tarım ve hayvancılık bölgesinin merkezi olan kent, Fas kentine giden yolların kenarında olması nedeniyle, eskiden ticaret açısından çok önemliydi.

ARAİZ (Oscar), arjantinli dansçı ve koregraf (Bahía Blanca 1940). Hem modern hem klasik eğitim gördü, Dore Hoyer'in etkisinde kaldı. 50'yi aşkın düzenleme yaptı. Buenos Aires'teki Teatro San Martín'e bağlı San Martín Ballet'i kurdu (1968) ve yönetti. Bu topluluk, daha sonra Buenos Aires çağdaş balesi adı altında etkinlik gösterdi (1971-1975). Ayrıca çeşitli topluluklarla çalıştı (Winnipeg krallık

balesi, Hamburg ve Paris operaları, Robert Joffrey Ballet, Het National Ballet). Buenos Aires'teki Colón tiyatrosu'nun müdürlüğünü yaptı. Cenevre'deki Grand Théâtre'ın dans yöneticiliğine atandı. Koregrafisini yaptığı yapıtlardan bazıları: *Symphonie indienne* (1965), *Harika Mandaren* (1967), *Romeo ve Juliet* (1970), *Scènes de famille*, *Mahler's Songs* (1975), *Resononcios* (1976), *Fun* (1977).

ARÂİZ çoğl. a. (ar. *ᶜarîża*'nın çoğl. *ᶜarā'iż*). *Esk.* **1.** Sunulan, armağan edilen şeyler. **—2.** Küçükten büyüğe ya da bir makama yazılan yazılar.

ARAJA (Francesco), italyan besteci (Napoli 1709 - *ay. y.* 1770'e doğr.). Petersburg sarayı'na *opera seria*'yı tanıttı (1736) ve rusça libretto üzerine ilk operayı besteledi: *Tsefal i Prokris* (Petersburg, 1755).

ARAK a. *Arg.* Çalma, hırsızlık.

ARAK sıf. (ar. *arakk*). *Esk.* Daha ince, en ince.

ARAK a. (ar. *ᶜarak*). **1.** *Esk.* Ter: *"Arak içinde gark etdi haya gülberg-i handanı"* (Ömer bin Mezit, XI. yy.). **—2.** Damıtılarak elde edilen bir tür içki; rakı. (Bk. *ansikl.* böl.). **—3.** *Arak-dar*, terleyen, terli. || *Arak-nak*, terlemiş, terli, ter içinde kalmış: *"İzar-ı yar araknak olunca ey Baki"* (Baki, XVI. yy.). || *Arak-nuş*, rakı içen. || *Arak -riz*, ter döken, terleyen: *"Ten-i pak arak -riz olmuş ol serv-i gül endamın"* (Baki, XVI. yy.). || *Arak-ı cebin*, alın teri. || *Arak-ı infial*, hoşa gitmeyen durumlardan, korkulardan ya da heyecanlardan dolayı meydana gelen terleme.
—Mal. tar. *Arak resmi*, Osmanlılar döneminde rakıdan alınan vergi.

ARAK a. Afrika, Asya, Amerika ve Okyanusya'da yapılan çeşitli damıtık içkilere verilen ad.
—ANSİKL. Arak, aslında Doğu Hindistan'da, pirinçten yapılan bir mayayla mayalanan şekerkamışı melasının damıtılmasıyla elde edilen bir rakıdır (Batavia arakı). Sri Lanka ve Malaysia'da arak, palmiye özsuyunun mayalanması ve damıtılmasıyla, Çin arakı pirincin şekerlendirilerek özel bir mayayla (amylomyces) mayalanmasıyla elde edilir. Bunlardan başka, arpa ya da darıdan (Türkistan), kuru üzümden (Lübnan), hurmadan da (İran) arak yapılır.

ARAK, esk. **Sultanabad,** Batı İran'da kent, Zagros dağlarının iç sıralarının eteğinde, Kum'un G.-B.'sında: 265 349 nüf. Başlangıçta (1808) askeri bir kentken sonradan bir ticaret merkezi haline geldi. Besin ve dokuma (halıcılık) sanayileri. Alüminyum dökümü. Donatım malları.

ARAK → IRAK.

A'RÂK çoğl. a. (ar. *ᶜırk*'ın çoğl. *aᶜrak*). *Esk.* **1.** Kökler. **—2.** Damarlar. **—3.** Atalar, cetler.

> **—ARAK,—EREK.** Yapım eki işlevi kazanmış bağfiil eki. Fiilden ad türetmede kullanılır: *tutarak* (tut-arak), *eserek* (es-erek), *giderek* (git-erek), vb.

ARAKA a. *Yörs.* Tarım. İri taneli bezelye çeşidi.

ARAKAN ya da **ARAKANYOMA,** Birmanya'da sıradağlar, G.'den K.'e Manipur havzasından Negrais burnuna kadar ve Bengal körfezi ile İravadi havzası arasında uzanırlar; Victoria dağında 3 053 m. Yaz musonlarının bardaktan boşanırcasına yağan yağmurlarını (5 000 mm'den çok) alan Arakan dağları, girilmesi güç ormanlarla kaplıdır. Gezgin pirinç tarımı yapan bölgedeki Çinliler geniş orman alanlarını bambu işletmelerine dönüştürmüşlerdir. —*Arakan ili*, Bangladeş sınırından İravadi deltasına kadar uzanır; 36 762 km²; 1 847 000 nüf. Merkezi *Sittue*.

ARAKANLILAR, Birmanya'nın aşağı kesiminde ve Bangladeş'te yaşayan halk. Bulundukları ülkeye göre hinayana budd-hacılığına bağlı ya da müslüman olan Arakanlılar, aynı tibet-birman dil öbeğinden bir dil konuşurlar. Nüfusları 2 milyonu aşar. Tarihleri, 227 hükümdarlık bir soyağacıyla, günümüzden yaklaşık 26 yy öncesine dayanır. Kendilerini Birmanya'nın ilk halklarından sayan Arakanlılar, balıkçılık, tarım ve el sanatlarıyla geçinirler.

ARAKANYOMA → ARAKAN.

ARAKAT a. İnş. Yüksek tavanlı bir katın bölünmesiyle oluşan alçak tavanlı kat. (Doğal ışığı, döşemesinin kestiği pencerelerin üst bölümünden alır.)
—Kâğ. san. Bir kartonun dış ve iç katmanları arasında bulunan lifli katman.
—Mad. oc. Birbirini izleyen iki taban katı arasındaki ocak çalışmalarının tümü.

ARAKATMANLAŞMA a. Yerbil. Bir çökel dizisinin yapısı içine farklı türdeki düzeylerin girişi.

ARAKATMANLAŞMIŞ sıf. Yerbil. **1.** İki ya da daha çok katman arasında yer alan malzeme için kullanılır. **—2.** Mineral ölçeğinde, farklı yapıdaki yapraklardan oluşmuş bir kristal için kullanılır (örneğin moskovit ile biyotitin almaştığı bir mika).

ARAKAVA ŞUSAKU, japon ressam (Tokyo 1936), 1961'de New York'a yerleşti. Tasarım ve biçim bakımından çok tutarlı olan resmi (dümdüz gri ya da beyaz fon, en arınmış biçimiyle birkaç nirengi noktası, serpiştirilmiş sözcükler ve cümleler), katıksız bir düşünceye doğru gelişti. Somuttan başlayarak zihinsele varan bu gelişim sonunda, geometrik soğukluğundan sıyrılmış bir çeşit kavramsal sanat anlayışında karar kıldı. Çözümleyici ve kendi dışında dayanağı olmayan dili, geleneksel verileri bozarak "anlamlandırmanın mekanizması"nı yenilemeye yönelir.

ARAKÇEYEV (Aleksey Andreyeviç), rus general ve siyaset adamı (Novgorod yakınında 1769- Gruzino, Novgorod ilinde, 1834). Pavel I tarafından ordunun yeniden düzenlenmesinde görevlendirildi, Prusya yönetmeliklerinden esinlenen bir disiplin uygulaması getirdi. Bu uygulamasının genel bir hoşnutsuzluk yaratması üzerine Pavel I, onu iki kez (1798; 1799-1801) görevinden uzaklaştırmak zorunda kaldı. 1803'te Aleksandr I'in hizmetine girdi, savaş bakanı oldu (1808-1810), sonra danıştay askeri bölümünün başkanlığına getirildi. Arakçeyev, 1815'ten başlayarak imparatorluğun her türlü içişlerini denetimi altına aldı. Uyguladığı rejim *(arakçeyevşçina)*, kaba kuvvete ve son derece gerici bir askeri düzene dayanmaktaydı.

ARAKÇI a. ve sıf. *Arg.* Hırsız.

ARAKÇILIK a. *Arg.* Hırsızlık.

ARAKÇİN a. (ar. *ᶜarak* ve fars. *-çin*, toplayan'dan *ᶜarak-çin*). *Esk.* Teri emmesi için fes, kavuk ya da külah altına giyilen ince bezden takke. (Genellikle ince pamukludan yapılır, başı rahatsız etmemesi için çok ince dikişle dikilirdi.)

ARA KEGETSİG ("Güzel Ara"), Hayk sülalesinden efsanevi kişi. Onun Şamran'da (efsanevi Semiramis) uyandırdığı tutku, ermenice edebiyatın en güzel destanlarından biridir.

Arakel kütüphanesi, İstanbul'da yayınevi. Arakel Efendi tarafından kuruldu. Çeviri ve telif birçok kitap yayımladı (1891-1894). Adı, daha sonra *Osmanlı kütüphanesi* olarak değiştirilen yayınevinde Ahmet Rasim, Besim Ömer Paşa (Akalın), Beşir Fuat, Halide Edip, Muallim Nacı, Sami Paşazade Sezai, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), İsmail Safa gibi yazarların telif ve çeviri yapıtları yayımlandı.

ARAKESİT a. Geom. Çizgilerin, yüzeylerin, hacimlerin birbiriyle karşılaştıkları ve kesiştikleri yer: *Arakesit çizgisi. Arakesit noktası.* (Bk. *ansikl.* böl.Tek. res.)
—İnş. Aynı sıradaki iki kiremitin kenarlarını birleştiren görünür çizgi.
—Küm. kur.KESİŞİM'in eşanlamlısı.
—Mant. İki bağıntı arasında "ve" ile dile getirilen kesişme.
—Yerbil. *Anormal dokanak arakesiti*, anormal bir dokanak yüzeyinin ve özellikle sürüklenme örtülerine ya da öğelerini ayıran süreksizliklerden birinin yeryüzüne çıkışı. (Çevrelerinde genellikle kırık, ezik ya da buruşuk olan kayaçlar bir *sürtünme breşi* ya da *milonit* oluşturur.)
—ANSİKL. Tek. res. Tasarı geometride,konilerle silindirlerin arakesitleri, iki farklı eğriden ya da bir tek eğriden oluşmalarına göre girişimlere ve bitişimlere ayrılır.

ARAKESME a. Mad. oc. Mineralleşmiş iki bankı birbirinden ayıran ince kısır kayaç katmanı. (İşletilebilir bir cevher katmanı arakesmelerle ayrılmış birçok zengin banktan oluşabilir.)

ARAKHNE (yun. "örümcek"), efsane kahramanı lydialı kız. Dokumacılıkta üstün bir yeteneği vardı. Halı işlemeciliğinde Athena'ya meydan okumaya kalkıştı, tanrıça da, onun yaptıklarını parçaladı. Arakhne kendini astı ve örümceğe dönüştü.

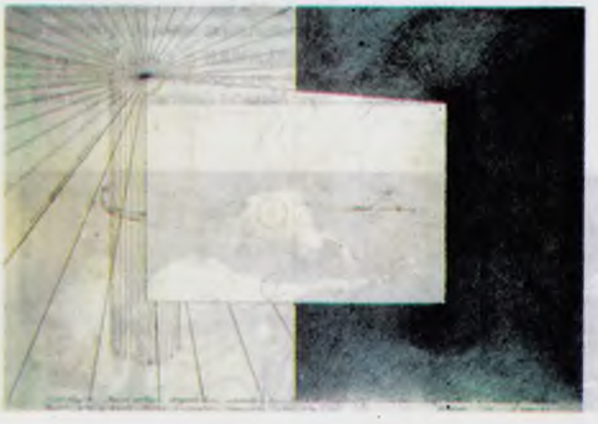
ARAKHOSİA. Tar. coğ. Pers İmparatorluğu'nun, günümüzde Afganistan'ın Kandehar iline denk düşen bölgesi.

ARAKHOVA, Yunanistan'da kasaba, Boiotia'da, Parnassos dağı eteğinde, Delphoi'nin D.'sunda. Küçük turizm merkezi.

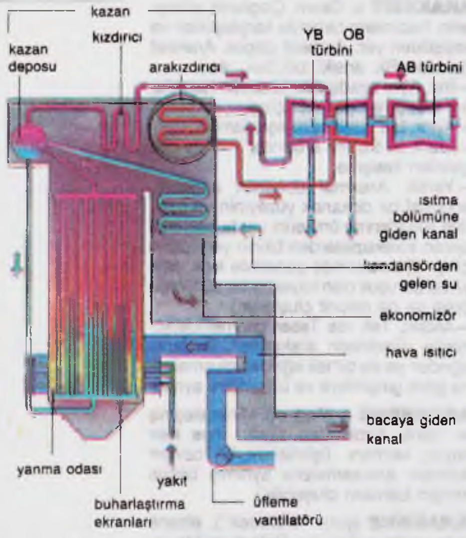
ARAKHTHOS, Yunanistan'da ırmak; 143 km. Pindos'tan doğar, G.'e doğru akarak Arta ovasındaki meyve bahçelerini sular, Amvrakia körfezine dökülür.

ARAKIZDIRICI a. Isıbil. Bir buharı, genellikle su buharını arakızdırmaya yarayan aygıt.

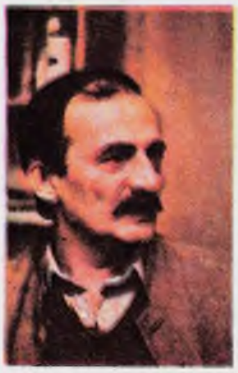
ARAKIZDIRMA a. Isıbil. Bir türbinde, yüksek basınç katına giren kızgın buharın sıcaklığını, alçak basınç katına geçmeden önce yükselterek buharın termodinamik çevrim verimini artırma işlemi.
—ANSİKL. Mekanik enerji üretmek amacıyla su buharı kullanan klasik çevrimlerde, bu akışkan genişlemeden önce kızdırılır. İlk genişlemeden sonra arakızdırma uygulanan buhar, türbinin ikinci katında yeniden genişletilerek verim artırılabilir. Kuramsal verim artışı, *arakızdırma basıncı* adı verilen basınca bağlıdır; bu basıncın uygun seçilen bir değeri için % 4 dolayında bir maksimumdan geçen kuramsal verim artışı, aşırı alçak basınçta negatif değer alır. Gerçek bir çevrimde ise alçak basınçtaki genişleme sonucu buharın nem oranı azalır ve bu nedenle arakızdırma büyük yarar sağlar. Öte yandan her türboalternatörün tek kazanla beslenmesi, birleştirme güçlüklerini orta-

Arakava Şusaku
***Gasp of continuity no 2* için önçalışma**
desen, 1976
Maeght galerisi, Paris

bir termik santralda buhar devresindeki arakızdırmanın ilkesel şeması

Oğuz Aral
Gelişim arşivi

İlhan Arakon

dan kaldırdığından, arakızdırma günümüzde, bütün modern santrallarda kullanılır. Art arda gelen arakızdırmaları ve buna bağlı olarak genişleme katlarını çoğaltarak, verim daha da yükseltilebilir. Oysa çift arakızdırma, yalnızca kritik basıncı aşan çevrimlerde kullanılır ve yaklaşık % 2' lik bir verim artışı sağlanır. Arakızdırıcı, normal olarak duman yolu üzerine yerleştirilir. Ama kimi santrallarda sıcak kaynak olarak yüksek basınçlı buhar da kullanılır; bu amaçla kullanılan buhar, duman devresinden bir kez daha geçirilerek, yitirdiği ısıyı geri alır. Ne var ki bu tür *dolaylı arakızdırma*'da, yüksek basınçlı arakızdırmaya göre daha düşük bir sıcaklık elde edilir.

ARAKIZDIRMAK g.f. Isıbil. Bir buhara arakızdırma uygulamak.

ARAKİ sıf. (ar. *ʿarak* ve-*î*'den *ʿarakî*). *Esk.* **1.** Terle ilgili. **—2.** Terleyen; terleten.

ARAKİPLEME a. Elektron. ve Telekom. f_1, f_2, f_3... frekanslı salınımlar uygulanan ve doğrusal olmayan bir devrede, $n_1f_1 \pm n_2f_2 \pm n_3f_3$...frekanslı salınımlar yaratan olay. (n_1,n_2,n_3... tam sayılardır. Arakipleme oranı, alıcılar, yükselteçler vb. gibi doğrusal düzenekler için bir nitelik ölçütü olarak kullanılır.) [Eşanl. ENTERMODÜLASYON.]

ARAKİYE a. (ar. *ʿarakiyye*). *Esk.* Dervişlerin başlarına giydikleri, tiftikten yapılmış ince ve hafif bir çeşit takke, başlık: "... *Bektaşi, kendi tabirlerince ikrar verir, soyunur, yani varlığını dergâha verir, bir müddet, arakiyesiyle hizmet eder*" (Abdülbaki Gölpınarlı). || *Dal arakiye,* üstüne sarık sarmadan giyilen arakiye külah. || *Dallı arakiye,* sümbüli tarikatından olanların giydiği bir tür başlık. (Beyaz renkli ve tepesi sivrice olurdu. İçi pamukludandı.) || *Güllü arakiye,* kadiri tarikatından olanların giydiği, tepesine gül işli bir keçe parçası tutturulmuş arakiyelere verilen ad.

ARAKLAMAK g. f. *Arg. Bir şeyi araklamak,* onu gizlice almak; çalmak, aşırmak: *Masanın üzerindeki vazoyu araklamışlar. Kalemimi kim arakladı?*

ARAKLI, Doğu Karadeniz kıyısında, Trabzon iline bağlı ilçe; 55 419 nüf. (1990); 372 km²; 1 bucak; 41 köy. Merkezi, Trabzon'un 30 km D.'sundaki *Araklı*: 12 141 nüf. (1990).

ARAKNODAKTİL sıf. ve a. (fr. *arachnodactyle*). Araknodaktili bozukluğu olan.

ARAKNODAKTİLİ a. (fr. *arachnodactylie*; yun. *arakhne*, örümcek,ve *daktylos*, parmak'tan). Parmakların uzunluğu ve inceliğiyle belirgin soydan geçme biçim bozukluğu.

ARAKNOİDİT a. (fr. *arachnoïdite*). Nörol. Örümceksi zarın kalınlaşması ve bunun sonucunda beyin-omurilik sıvısı dolaşımının azalması. (Bir enfeksiyondan, bir ilaçtan ya da yabancı bir cisimden [omurilik içi lipiodol] ileri gelebilir. Gözlenen nörolojik belirtiler, hastalığın yerine göre değişir; duruma göre bir opto-kiyazma, bir omurilik ya da bir atkuyruğu sendromu sözkonusu olabilir.)

ARAKON (Aydın G.), türk film yönetmeni, senaryo yazarı (Edirne 1918 - İstanbul 1982). İstanbul Işık lisesi'ni bitirdi. Edebiyatla ilgilendi; S. K. Aksal ile Sokak dergisini çıkardı (1936). *Dümbüllü macera peşinde* ile senaryo yazarlığına (1947), *Çığlık* ile yönetmenliğe başladı (1949). 1950'lerde değişik türlerdeki denemeleriyle adından söz ettirdi; filmlerinin çoğunun senaryolarını kendisi yazdı (*Efsuncu baba,* 1949; *İstanbul'un fethi; Vatan için,* 1951; *Sahildeki kadın,* 1954; *Fosforlu Cevriye,* 1959).

ARAKON (İlhan), türk film görüntü yönetmeni (Edirne 1926). Mimarlık öğrenimi gördü. Sinemaya oyuncu olarak girdi; 1944'te Atlas film'de görüntü yönetmenliğine başladı. 100 kadar uzun, öykülü *(Dinmeyen sızı, Çığlık, İstanbul'un fethi, Köroğlu),* 400 dolayında kısa, belgesel film ve haber filmi (*Bir nehrin hikâyesi,* 1953; *Yaşamak için,* 1963) görüntüledi. 1975'ten başlayarak Sinema-TV enstitüsü'nde dersler verdi.

ARAKONAK a. Asalağın, gelişme evreleri sırasında, son konağına yerleşmeden önce, gelişmesini tamamlamak üzere bir süre yerleşerek barındığı canlılardan her biri.

ARAKONUMLU sıf. Krist. Bir kristal yapıda, normal olarak bulunmaları gereken yöre dışında yer alan bir atom ya da bir iyon için kullanılır.

ARAKSA. Tar. coğ. G. Anadolu'da, Lykia bölgesinde antik kent; Ksanthos (Eşen) çayı vadisinin K. ucunda, Ören (Evren) yöresindedir. Lykia birliği'nin önemli üyelerindendi. Myra metropilitliğine bağlı piskoposluktu. Kale, kaya mezarları, lahitler, sütunlar başlıca kalıntılardır.

ARAKSES, ARAS nehrinin İlkçağ'daki adı.

ARAL (Namık Zeki), türk bankacı (İstanbul 1888 - Ankara 1972). Mülkiye'yi, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Bir süre Maliye nezareti'nde çalıştı. Fransa'da müfettişlik stajı yaptı (1912). Maliye müfettişi olarak çalıştı (1913-1921). Mülkiye'de öğretim üyeliğinde bulundu ve para-banka dersi verdi (1920-1923). Merkez bankası'nda genel müdür yardımcılığı ve mali danışmanlık yaptı (1931-1951). Başlıca yapıtları: *Bankalarda mütedavil tabirat* (1928), *Senedatı ticariye* (1934), *Döviz hukuku* (1945).

ARAL (Oğuz), türk karikatürcü (Silivri, İstanbul, 1936). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nin üçüncü sınıfından ayrıldı. 1950'den sonra çeşitli dergi ve gazetelerde karikatür çizdi. Gün gazetesinde Gırgır adıyla bir güldürü sayfası düzenledi (1972). Bir yıl sonra, sayfayı aynı adlı haftalık güldürü dergisine dönüştürdü. Yazı ağırlıklı, güncel, halkın anlayabileceği basite indirgenmiş bir karikatür anlayışına önem verdi. Gırgır dergisinde, kendi mizah görüşü ve üslubu doğrultusunda birçok karikatürcüyü yetiştirip kamuoyuna tanıttı. Gırgır, 300 000'lerin üstündeki tirajıyla, Avrupa'nın üçüncü büyük güldürü dergisi durumuna geldi. *Hayk Mammer, Köstebek Hüsnü, Utanmaz adam, Avanak Avni* gibi çizgi roman ve öyküleriyle geniş bir okur kitlesince tanındı. Tiyatro, müzik ve sinema konularında da çalışmalar yaptı. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde pantomim gösterileri sergiledi. *Koca Yusuf* (1966), *Direklerarası* (1967), *Bu şehri İstanbul* (1968), *Ağustos böceği ile karınca* (1971) adlarındaki çizgi-filmleri gerçekleştirdi. Gırgır'dan ayrıldı; *Avni* adıyla başka bir mizah dergisi yayımlamaya başladı (1990).

ARAL (İnci), türk hikâyeci (Denizli 1944). Manisa Kız ilköğretmen okulu'nu (1961), Gazi eğitim enstitüsü resim iş bölümü'nü bitirdi (1964). Samsun (1964-67), Manisa (1967-77), İzmir (1977) ve Ankara'da (1977-84) ortaokullarda öğretmenlik yaptı, emekli oldu (1984). İstanbul'da bir seramik mağazasında yöneticilik görevi aldı (1986). İlk kitabı *Ağda zamanı* (1979) ile Akademi kitabevi öykü başarı ödülü'nü kazandı. 1979 Maraş kıyımı diye bilinen olayda öldürülen, tecavüze uğrayan insanların dramını konu edinen *Kıran resimleri*'yle (1983) Nevzat Üstün hikâye ödülü'nü aldı. Daha başka hikâyeleri *Uykusuzlar* (1984) ve *Sevginin eşsiz kışı* (1986) kitaplarındadır. Çoğunluğu kadın olan kahramanların bireysel-toplumsal yaşamları ekseninde kadın duyarlılığını, direncini, sevgi ilişkilerini, duygulu ve şiirsel bir üslupla anlatır.

ARAL gölü, Kazakistan ve Özbekistan cumhuriyetleri arasında içdeniz boyutunda göl. Batı Türkistan'da Turan çukurluğunun alçak bir bölümünü kaplar. Genişliği B.-D. doğrultusunda 235 km. K.-G. doğrultusunda 428 km; yüzölçümü yaklaşık 64 500 km². Gideğeni olmayan kapalı bir havza oluşturur; bu nedenle suları tuzludur (tuzluluk oranı ‰10-11 dolayında). Yüzeyi denizden 53 metre yükseklikte olan gölün ortalama derinliği 20-25 metredir; en derin yeri (68 m) B. kıyılarının hemen önündedir. Aral, çok daha geniş alana yayılan eski bir içdenizin kalıntısıdır. Buzulçağı sonrasında bile sularını Sarıkamış bataklığı ve Uzboy vadisi ile Hazar denizi'ne yolluyordu. İçinde birçok ada ve adacık da bulunan gölü Batı Türkistan'ın en büyük nehirleri olan Amu Derya ve Sir Derya besler. D. ve B. kıyılarının görünümleri çok farklıdır. D. kıyıları alçak, kumlu ve birçok koyla çentiklenmiştir; oysa, Üst-Yurt platosunun yüksek doğu kenarını oluşturan B. kıyıları dik yalıyarlı kıyılar halinde düz biçimde uzanır. G.'de Amu Derya'nın alüvyonlu ve yer yer bataklık deltası göl içinde giderek ilerlemektedir. Yukarı kesimlerindeki sulamalarda kullanıldığı için Amu Derya ve Sir Derya'nın getirdiği suların azalması ve göl sularının tuzluluğunun artması, yerel iktisadın temeli olan balıkçılığa bir ölçüde zarar vermektedir. Aral'dan, G.'deki Muynak ve K.'deki Aralsk limanları arasında taşımacılıkta da yararlanılır.

ARALAMA a. Aralamak eylemi.
—Mim. *Aralama ayağı,* bir taçkapıda açıtları birbirinden ayıran ve lentonun yükünü hafifleten orta ayak. (Bir sütun ya da heykelsütundan oluşabilen, hayvan motifleriyle süslenebilen aralama ayağı, gotik katedrallerde Meryem'in ya da büyük bir azizin heykeliyle süslenmiştir.) || *Aralama duvarı,* birbirine yakın iki açıt arasında kalan duvar parçası.
—Ormanc. *Aralama kesimi,* bir meşcerenin kalitesini yükseltmek amacıyla, o meşcerede (bölmede), nitelikli ağaçların gelişmelerine olanak vermek üzere, belirli bir alan üzerindeki ağaç (gövde) sayısını azaltarak, kesim çağına (hasat çağına) kadar düzenli uygulanan müdahale. (Bk. *ansikl.* böl.)

Vézelay'daki Madeleine bazilikası'nın iç taçkapısında aralama ayağına (1120'ye doğr.) yaslanmış Vaftizci Yahya'nın heykeli

—ANSİKL. Çok sık bir meşcerede, ağaçların çap artımı (kalınlaşması) yavaşlar ve rekabet (yaşam savaşı) sonucu saf dışı kalan ağaçlar, insanlara yararlı olmaksızın ölüme sürüklenir, kurur ve çürürler.

Aralama kesimleri, koru ormanı meşcerelerinde ve son aralıkları belirlenmemiş bütün plantasyonlarda (çam ve kavak plantasyonlarında ya da dikimlerinde) gerekli olan önlemlerdir. Aralamaya, alt ya da üst meşcere katında (yani yengi ve yenik meşcere katında) uygulanmasına göre "alçak aralama" ya da "yüksek aralama" adları verilir. Sıra dikimlerinde (plantasyonlarında) aralama ya sistemli ya da seçmeli biçimde yapılır: "n" sayıdaki tüm dikim sıraları içinde bir sıra (örneğin, 2., 3. ya da 6. sıralar) uzaklaştırılabilir ya da bir sıra üzerinde korunacak ağaçların ("istikbal ağacı" ya da "üstün ağaç"lar) yararına, çıkarılacak ağaçlar tek tek seçilerek işaretlenir. Bu seçimi, meşcerenin yapısına (durumuna), ürünlerin satış olanaklarına, aralama zamanına ve aralama dönemlerine (genellikle her 5 ya da 10 yılda bir) ve aralamaların yoğunluğuna ya da şiddetine (hektardaki dikili ağaç hacmine kıyasla uzaklaştırılacak ağaçların hacmine) göre yapmak gerekir.

Yoğun orman yetiştirme yönteminde, bir an önce daha kaliteli sanayi odunu elde etmeye olanak veren, kuvvetli (şiddetli) ve erken aralamalar önerilir; fakat aralamanın bu derecesi türlerin özelliklerine, meşcerenin yaşına ve toprağın verim gücüne bağlıdır.

Aralama, her şeyden önce ağaçların seleksiyonuna ve geliştirilmesine has bir yetiştirme yöntemidir (müdahale biçimi); bu müdahale, sadece ürünlerin satış olanaklarına göre planlanamaz; bu düşünce, genellikle daha sonraları sözkonusu olabilir ama, ilk aralamalarda hiç hesaba katılmamalıdır. Buna karşın, birbirini izleyen aralamalar, öğütme odunu, sırık ve direk gibi ince araürün ve daha ilerde de doğramalık tomruk (ticari ürün) gibi kalın araürün alınmasına olanak verir.

Türkiye'de aralama; 20 milyon ha genişlikte olan Türkiye ormanlarının aralama kesimlerine konu olan koru ormanlarının genişliği, takriben 3,2 milyon ha kadardır. Ancak, bu alanın 2/3'sinin harap olması nedeniyle 1 milyon ha'ında normal aralama kesimleri yapılabilmektedir. Araştırmalara göre, normal aralama kesimleriyle yılda, hektardan ortalama 2 m³ aralama hâsılatı alınabilmekte; bu da, yıllık aralama ürününün, Türkiye ormanlarında 2 milyon m³'e ulaşabileceğini göstermektedir. Bu aralama ürününün % 60'ı çamlara (sarıçam, karaçam ve kızılçam), % 10'u ladin ve göknara, % 3'ü sedir ve ardıca (yani %73'ü iğneyapraklı ağaçlara) isabet etmektedir. Bu değerler, kayın ormanlarında % 14, meşede % 5 ve geri kalan ağaç türlerinde % 8 düzeyindedir. Sözkonusu aralama hâsıtalının % 73'ünü ince çaplı yapacak odun (maden ve tel direği, sırık, ince tomruk ve çubuk) ve % 27'sini yakacak odun oluşturmaktadır. Bu üretim, Türkiye'nin büyük odun açığı bakımından ve milli ekonomi için, ihmal edilemeyecek bir katkıdır. Hele, bir zamanlar madendireği dışalımının yapıldığı düşünülürse, daha büyük bir önem kazanır. Eğer, 2 milyon m³ tutan ve ileride daha da artması beklenen aralama ürünü, aralama kesimleriyle alınmayacak, bir başka deyimle ormanlarımızda aralama kesimleri yapılmayacak olursa, her yıl milyonlarca m³ ağaç serveti ormanda kuruyacak, devrilecek ve toprakta çürümeye bırakılmış olacak, böylece de ülke, her yıl yüzmilyarlarca lira zarara uğrayacak demektir. Türkiye ormancılığı, aralamanın önemini kavradığı 1950 yılından bu yana, genç ormanlarında aralama kesimleri uygulamaya devam etmekte ve bu yolla, ormanlarının sağlığını ve ağaçlarının kalitesini yükseltmektedir.

ARALAMAK g.f. **1.** *Bir şeyi aralamak,* onu biraz açmak: *Kapıyı, pencereyi, kepenkleri aralamak.* — **2.** *Şeyleri aralamak,* onları belli bir ara vererek birbirinden ayırmak, seyrekleştirmek: *Sıraları biraz aralayın.*

◆ **aralanmak** edilg. f. Biraz açılmak, aralık olmak: *Rüzgârın etkisiyle aralanan pencere. Kedi aralanan kapıdan yavaşça içeri süzüldü. Dudakları tatlı bir gülümsemeyle aralandı.*

◆ **aralatmak** ettirg. f. *Bir şeyi aralatmak,* aralık duruma getirtmek, açtırmak.

ARALANMAK →ARALAMAK.

ARALATMAK →ARALAMAK.

ARALDİTE (tesc. edil. ad). Polim. Çeşitli plastik maddelerin ve temel bileşeni epoksit reçineler olan tutkalların ticari adı.

ARAL-HAZAR havzası ya da **ARAL-HAZAR çöküntüsü,** Aral gölü ile Hazar denizi'nin hidrografya bölgesini topluca (3 milyon km²) belirten terim.

ARALIK a. Yılın on ikinci ayı. (1945'te anayasa dilinin öztürkçeleştirilmesine kadar bu aya kânunu evvel denilirdi.)

ARALIK a. **1.** İki şey arasında kalan açıklık, boşluk: *Satırlar arasında yeteri kadar aralık bıraktınız mı? Kapı aralığından dışarıyı gözetlemek.* **—2.** İki an arasındaki zaman dilimi: *Nöbetler kısa aralıklarla gelmeye başladı.* **—3.** Odaların ya da bölümlerin arasındaki geçit, koridor: *Aralıkta durma, içeri gel.* **—4.** *Bu, şu, o aralık,* belirtilen zaman içinde: *O aralık yurt dışındaydım.* **—5.** Yüznumara, hela.

—Akupunk. Bir akupunktur noktasını bulmak için kabul edilen saymaca ölçü. (Bu ölçü, insan vücudunun bir bölümü, enlemesine ve boylamasına birbirine eşit belli sayıda parçalara bölünerek belirlenir. Her bir ölçü birimine "aralık" denir; böylece elde edilen aralık uzunluğuna göre akupunktur noktaları aranır. Bu işlem yaşa ve anatomik biçimlere bağlı değildir.)

—Akust. Dönemsel iki sesin f_1 ve f_2 frekansları (f_2, f_1'den büyük) arasındaki sapma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anat. ve Nöroanat. Vücudun bazı bölgelerine, delik ya da ara yerlerine verilen ad. (Sertzarüstü aralık, köprücükkemiği-göğüs aralığı, kaburgalararası aralık, örümceksizaraltı aralık.) ‖ *Delikli ön aralık,* görme sinirleri çaprazının her iki yanında yer alan ve derindeki beyinsel yapıları besleyen Sylvius atardamarı dallarının geçmesi için üzerinde delikler bulunan akmadde tabakası. ‖ *Delikli art aralık,* beyin kökünün ön yüzünde yer alan ve dıştan beyin saplarının iç kısmıyla, önden mememsi yumrularla, yandan optik şeritlerle sınırlı olan akmadde tabakası. (Bunun üzerindeki deliklerden de talamusun bir kısmını ve mezansefalin üst bölümünü besleyen delikli talamus sapı atardamarları geçer.)

—Ask. İki birliği, iki siperi, iki tesisi, yan yana iki kişiyi ya da iki aracı birbirinden ayıran ve uzunluğu cepheye koşut olarak ölçülen boş alan.

—Ceb. *Sıralı bir kümenin* (E, ⩽) *aralığı,* E nin öyle bir I altkümesidir ki, I nin $x \leqslant y$ yi gerçekleyen x ve y elemanları ne olursa olsun, E nin $x \leqslant z \leqslant y$ yi gerçekleyen her z elemanı I nin de elemanıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dy. *Bir dingilin yanal hareket aralığı,* bir dingilin eksenine koşut olarak yer değiştirebileceği uzaklık; yer değiştirme olayı, ya kovan uzunluğuyla kusinet uzunluğu arasındaki farktan, ya da kızak yollarının genişliğiyle dingil kutularının yanak genişliği arasındaki farktan kaynaklanır. ‖ *İzleme aralığı,* demiryolu hatlarının işletilmesinde aynı hat üzerinde arka arkaya seyreden iki tren ya da lokomotif arasında bulunması gereken aralık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El. sant. *Aralık* → KOL.

—Elektroakust. *İz aralığı,* bir plak yüzeyinde, ardışık iki iz sarımının kenarları arasında kalan bölüm.

—Fiz. *Etkin aralık,* bir vericinin ya da bir alıcının maksimuma yakın bir etkinlikle çalışmasını sağlayan ve sınırları kesin olarak belirlenen zaman, frekans, enerji vb. aralığı.

—Fizs. mekan. *Uzay-zaman aralığı,* göreli kinematikte uzay-zamanın iki noktası arasındaki uzaklığın karesi. [Bir R karşılaştırma sisteminde, bu iki noktanın koordinatları (x_1, y_1, z_1, t_1) ve (x_2, y_2, z_2, t_2) ise, bunları ayıran uzay-zaman aralığının değeri aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$\Delta s^2 = (x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2 - c^2(t_2 - t_1)^2;$$

bu bağıntıda c ışık hızıdır. Δs^2 aralığı bir *göreli değişmez*'dir ve değeri seçilen karşılaştırma sistemine bağlı değildir; oysa klasik kinematikte $(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2$ ve $(t_2 - t_1)$ nicelikleri gözlemciye bağlıdır.]

—İstat. Veri iki değer arasında yer alan ve onları da içeren değerlerin tümü. ‖ *Dağılım aralığı,* küçükten büyüğe doğru sıralanmış bir dizide iki uç değer arasındaki fark. ‖ *Değişim aralığı,* küçük bir örneklemin iki uç değeri arasındaki fark. ‖ *Değişim aralığının ortası* (orta değer), gözlemlenen uç değerlerin ortalaması. ‖ *Güven aralığı,* bir örneklemin verilerinin anlam eşiği. ‖ *Kestirim aralığı,* bir parametrenin yaklaşık değerini belirlemeyi sağlayan ve bir üst, bir de alt sınırla nitelenen aralık.

—Koregr. *Hareketin aralığı,* düşme ile doğrulma arasında geçen zaman. (Bu kavramı baleye getiren Doris Humphrey' dir.)

—Kur. tar. *Aralık tevzii,* Osmanlı devletinde olağandışı zamanlarda alınan vergilere verilen ad. Yılda iki kez, ruz-ı hızır ve ruz-ı kasımda toplanan genel vergiler dışında, arada bölge amirlerince toplanan bu vergiler zamansız ve keyfi olduğu için yükümlülerin yakınmalarına, davalara yol açardı. 1830'da bu tür vergi toplanması kesin olarak yasaklandı.

—Mad. oc. *Varyogram aralığı,* birbirinden bağımsız sayılabilecek bilgilerle belirlenen iki nokta arasındaki en küçük uzaklık.

—Mak. san. *Çekmece aralığı,* çekmecenin ağızlarını silindirin ağızlarından ayıran dolu bölüm. ‖ *Perçin aralığı,* ardışık iki perçinin eksenleri arasındaki uzaklık.

—Matbaac. Dizgi sırasında çevresinin harflerden uygun bir biçimde ayrılması ve rahatça okunabilmesi için her harfin iki yanında bulunması gereken en küçük boşluk. (Bir karakterin yanal aralıklarıyla birlikte kapladığı alan bu karakterin genişliğini gösterir; dizgi sırasında, örneğin AV gibi harfler yan yana geldiğinde, bunların kapladığı yer büyüyeceği için aralık değerlerini azaltma yoluna gidilebilir.) ‖*Aralık bırakmak,* satırların dizgisinde sözcüklerin arasına espaslar koymak.

—Meteorol. İki bulut sistemi arasında bu-

çeşitli gamlardaki aralıklar

gam	ad	gerçek değeri	ondalık değeri	savar olarak değeri	sent olarak değeri	tanımlar ve açıklamalar
Pythagoras	• ton	9/8	1,12500	51,1525	203,910	
	• yarım-ton (diyatonik)	256 / 243	1,05350	22,6337	90,225	lima da denir
	• yarım-ton (kromatik)	2187 / 2048	1,06787	28,5188	113,685	apotom da denir
	• koma	531 441 / 524 288	1,01364	5,8851	23,460	kromatik yarım-ton ile diyatonik yarım- ton arasındaki fark
Mercator Holder	• ton	$2^{9/53}$	1,12491	51,1183	203,774	9 koma değerinde
	• yarım- ton (diyatonik)	$2^{4/53}$	1,05370	22,7192	90,566	4 koma değerinde
	• yarım-ton (kromatik)	$2^{5/53}$	1,06758	28,3991	113,208	5 koma değerinde
	• koma	$2^{1/53}$	1,.01316	5,6798	22,642	
eşit düzen (tampere sistem)	• ton	$2^{1/6}$	1,12246	50,17117	200.00	
	• diyatonik yarım-ton • kromatik yarım-ton	$2^{1/12}$	1,05946	25,0858	100.00	diyatonik yarım-ton, kromatik yarım-tona eşittir; her ikisi de bir tonun yarı değerindedir
Aristoksenos-Zarlino	• majör ton	9/8	1,12500	51,1525	203,910	
	• minör ton	10/9	1,11111	45,7575	182,404	
	• diyatonik yarım-ton	16/15	1,06667	28,0287	111,731	majör yarım-ton da denir
	• kromatik yarım-ton	25/24	1,04167	17,7287	70,672	minör yarım-ton da denir
	• koma	81/80	1,01250	5,3950	21,506	majör ton ile minör ton arasındaki fark
	schisma	32805 / 32768	1,00113	0,4901	1,954	Pythagoras ve Aristoksenos komaları arasındaki fark

Yukardaki değerlerden, ton ve yarım-ton olarak içeriği bilindiğinde, kullanılan tüm aralıkların değeri hesaplanabilir.

lunan açık gökyüzü bölgesi.

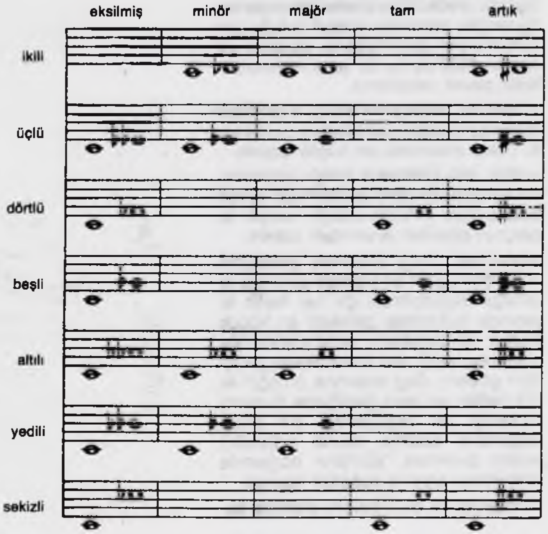
—Mim. Bir evin çeşitli bölümleri arasında geçit işlevi gören boşluk ya da koridor.|| *Giriş aralığı,* sokak kapısı yanındaki boşluk. ||*Kapı aralığı,* karşılıklı kapı arasında bırakılan boşluk. ||*Mabeyn aralığı,* eski köşk ve konaklarda harem ile selamlık bölümlerini bağlayan ince, uzun geçit.

■ —Müz. Art arda gelen ya da aynı anda işitilen sesler arasındaki uzaklık. (Birinci durumdaki *melodik aralık,* ikinci durumdaki *armonik aralık* adını alır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Portede, komşu iki çizgi arasında kalan boşluk.

—Ruhbil. *Aralıklar ölçeği,* psikofizyolojide küçük farklı eşikleri ölçmekte kullanılan öznel ölçek tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Siber. *Uygun zaman aralığı,* bir yolun boş ve dolayısıyla bir öğenin geçişine elverişli olduğu zaman aralığı (yol sözcüğü, en geniş anlamıyla kullanılmıştır). [Bu aralık, örneğin bir bilgi geçişi için elektrik devresinde, bir araç ya da bir trenin geçişi için karayolu ya da demiryolu parçasında sözkonusu olabilir.]

müzikte aralıklar

—Tek. res. *Bir doğrunun aralığı,* kotlu geometride, bir doğrunun kotlu iki noktasının izdüşümlerini ayıran uzaklık. (Bu noktaların kotları arasında bir birimlik bir fark vardır ve aralık eğimin tersidir.)

—Tiyat. *Dekor aralığı,* kuliste olup bitenleri seyircinin görmesini sağlamak amacıyla dekorun iki bölmesi arasında bırakılan açıklık.

—Topogr. Bir poligon geçkisinin ardışık iki istasyonunu ayıran uzaklık. (Eşanl. PORTE.) || *Yükselti aralığı,* arazide, bir haritanın ardışık iki düzey eğrisini içeren yatay düzlemleri ayıran düşey uzaklık.

◆ sıf., be. Yarı açık: *Aralık kapıdan içeri giren rüzgâr. Kapıyı aralık bırakmak.*

—Dy. *Aralık makas,* yaslanma lamasına iyice dayanması gereken iğnesi hafifçe ayrık duran makas. (Bu konum raydan çıkmaya neden olabileceği için makasların büyük bir bölümü özel düzeneklerle *takozlanır* ya da *sürgülenir,* konumları da bir *aralık denetimi*'nden geçirilir.)

—ANSİKL. Akust. Aralık, iki frekansın f_2/f_1 oranıyla gösterilir. Yükseklik duyumu, frekansın logaritmasıyla değiştiğine ve iki frekans arasındaki sapma, yükseklik duyumunun farkı biçiminde değerlendirildiğine göre, aralık da logaritmik birimlerle hesaplanabilir.

1. *Savar,* $10^{1/1000}$'e eşit bir frekanslar oranını karşılayan birimdir. Frekansları f_1 ve f_2 olan iki ses arasında savar ile belirtilen aralık şu bağıntıyla verilir:

$$I = 1\,000 \log_{10} (f_2/f_1).$$

2. *Sent,* $2^{1/1\,200}$'e eşit bir frekanslar oranını gösteren birimdir. Aynı iki ses arasında sent ile belirtilen aralık şöyledir:

$$I = 1\,200 \log_2 (f_2/f_1).$$

3. *Oktav,* müzikte 2 değerindeki temel oranı karşılayan birimdir. Oktav ile belirtilen aralık aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$I = \log_2 (f_2/f_1).$$

4. *Ayarlı yarım-ton,* $2^{1/12}$'ye eşit bir frekanslar oranını veren birimdir. Ayarlı yarım -ton ile belirtilen aralık aşağıdaki ifadeyle verilir:

$$I = 12 \log_2 (f_2/f_1).$$

Kesin aralık, yalın iki tam sayı arasındaki orana eşittir. Başlıca *kesin* aralıklar, frekans oranlarıyla birlikte aşağıda sıralanmıştır: oktav 2/1, beşli 3/2, dörtlü 4/3, majör üçlü 5/4, minör üçlü 6/5, majör altılı 5/3, minör altılı 8/5, majör ikili 9/8, minör ikili 10/9.

Müzik gamlarında kullanılan aralıklar, kesin aralıklardan az çok farklıdır. Çeşitli gamların ton, yarım-ton ve koma aralıklarının değerleri, *müzik aralıkları* tablosunda gösterilmiştir.

—Ceb. *Sıralı bir kümenin aralığı.* E içinde, $a \leqslant x \leqslant b$ olan x elemanlarının kümesi, $[a,b]$ ile gösterilen kapalı bir aralıktır. $a < x < b$ olan x elemanlarının kümesi $]a,b[$ ile gösterilen açık bir aralıktır. $a < x \leqslant b$ (aynı biçimde $a \leqslant x < b$) olan x elemanlarının kümesi soldan yarıaçık (aynı biçimde sağdan yarıaçık) ve $]a,b]$ ile (aynı biçimde $[a,b[$) ile gösterilen bir aralık oluşturur. $x \leqslant b$, $x \geqslant a$ ve $x < b$, $x > a$ olan x elemanlarının oluşturduğu kümelere sırayla ($] \leftarrow, b]$ ile gösterilen) kapalı başlangıç kesiti, ($[a, \rightarrow [$ ile gösterilen) kapalı bitim kesiti, ($] \leftarrow, b[$ ile gösterilen) açık başlangıç kesiti ve ($]a, \rightarrow [$ ile gösterilen) açık bitim kesiti adı verilir. Tamamlanmış $\overline{\mathbb{R}}$ ($\mathbb{R}$ nin aralıkları) sayı doğrusu halinde bu aralıklar

$]-\infty, b]$, $[a,+\infty[$, $]-\infty, b[$, $]a,+\infty[$

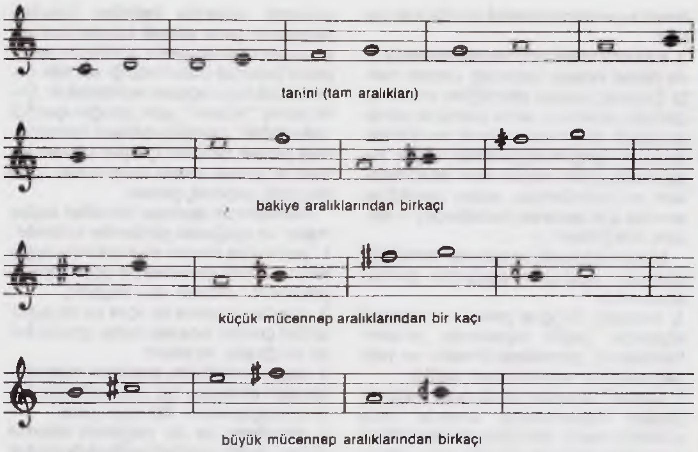
ile gösterilir

—Dy. Aynı hat üzerinde seyreden trenlerin birbirini yakalamasını ve çarpışmalarını önlemek için izleme aralıkları düzenlenmelidir. Bu işlem önceleri zamana göre yapılırken, daha sonra kantonlama ve aralık işaretlemesi (bloksistem) sayesinde uzaklığa göre gerçekleştirildi. Bununla birlikte, çok büyük bir debinin gerekli olduğu metro gibi işletmelerde, sabit kantonlu bloksistem olanakları sınırlamaktadır.

TCDD'de, yalnız Ankara-İstanbul ve Sirkeci-Halkalı arasında ışıklı otomatik bloksistem uygulaması yapılmakta, yani bir blokta, aynı yönde ancak bir trenin bulunmasına izin verilmektedir. Ank.-İst. arasında işletme CTC (Merkezi trafik kontrolü) sistemiyle donatılmıştır. Bunların dışında kalan hatlarda, iki istasyon arasında, bir yönde birden fazla tren bulunmamasına dayanan bir sistem uygulanır.

—Müz. Bir aralık, içerdiği derece sayısıyla adlandırılır. Bir aralığı oluşturan seslerden ilki ikinciden daha pestse, aralık çıkıcıdır: ters durumdaysa inici. Bir aralığın inici ya da çıkıcı olduğu belirtilmemişse, o aralık çıkıcı sayılır. Bitişik 2 derecenin oluşturduğu aralık, ikili adını alır; 3 dereceli üçlü; 4 dereceli dörtlü; 5 dereceli beşli; 6 dereceli altılı; 7 dereceli yedili; 8 dereceli sekizli (ya da oktav) diye adlandırılır. Bir sekizlinin dışına taşmayan aralıklar, basit aralıklar kategorisini oluşturur. Bir oktavı aşan aralıklar, katlı aralık diye nitelenir. Katlı aralıklar da ikili, üçlü vb. diye adlandırılır, ama içerdiği oktav sayısı ayrıca belirtilir. Derece sayıları aynı olan aralıkların tümü birbirine eşit değildir: *do-mi, do-mi bemol, do-mi diyez* aralıkları, üçlü aralıklar olmakla birlikte, nitelikleri farklıdır. İkili, üçlü vb. aralık türleri birbirinden, bu nitelik farkıyla ayrılır. Beş değişik aralıktan söz edilebilir. Bunlar küçükten büyüğe doğru şöyle sıralanır: eksilmiş, minör, majör, tam, artık. İkili, üçlü, altılı ve yedili aralıklar *majör* ya da *minör* niteliğindedir. Dörtlü, beşli ve sekizli aralıklarsa *tam* olarak nitelenir. Majör ve minör aralıklar tam olamazlar; buna karşılık, ikili minör eksilmiş olamaz; onun çevrimi olan yedili aralık da artık duruma gelemez. Katlı aralıklar, temeli olan basit aralığın niteliğini korur.

Türk müziğinde, var olan öğretim kurumlarınca benimsenmiş Arel*-Ezgi sistemi'ne göre, bir sekizli, 53 eşit aralığa bölünmüştür. Bu birim aralığa *koma* denir. Dokuz komalık aralığa *tanini* ya da *tam aralık,* dört komalık olana *bakiye,* beş komalık olana *küçük m̈ücennep,* sekiz ko-

türk müziğinde aralıklar

malık olanaysa *büyük mücennep* denir. Hüseyin Sadettin Arel ve Suphi Ezgi, tüm makamların dizilerini adı geçen aralıklarla açıklamışlardır. Bu iki müzikbilimci iki, üç, altı ve yedi komalık aralıkların Türk müziğinde kullanılmadığını öne sürer. Buna göre bir sekizlide, eşit olmayan aralıklarla birbirinden ayrılmış 24 ses vardır. (Batı müziğinin ayarlı sistemindeyse, eşit aralıklarla ayrılmış 12 ses vardır.) Koma aralığı, peş peşe duyulan iki ses arasında hiç kullanılmaz; kullanılan en dar ikili aralık *bakiye* aralığıdır. XVIII. yy.'da kullanılmaya başlayan ve giderek artan kromatik iniş ya da çıkışlardaysa, *bakiye* ya da *küçük mücennep* aralıkları kullanılır.
—Ruhbil. *Aralıklar ölçeği.* Bu tür ölçekler, belli bir uyarıcı ölçü birimi olarak alınıp bir ayarlama yöntemine göre yapılan ölçmelerin yüzde 50'sinde hangi uyarıcının o ölçü birimine göre daha yüksek (ya da daha alçak) olarak algılandığı belirlenerek kurulabilir. Sonra, bu yeni uyarıcı, ölçü birimi olarak alınır ve böylece, Fechner-Weber yasasındaki eşit aralıklarla birbirinden ayrılan bir uyarıcılar dizisi elde edilebilir.

ARALIK, Doğu Anadolu'da Iğdır iline bağlı ilçe; Aras nehrinin B.'sında, Türkiye'nin Şemdinli'den sonra en D. ucunda yer alır; 17 983 nüf. (1990); 611 km^2; 23 köy. Merkezi, Iğdır'ın 40 km doğusundaki *Aralık;* 4 201 nüf. (1990)

Aralık oyunu, türkülü bir halk oyunu. Bursa yöresinde yaygındır.

ARALIKLI sıf., be. Aralık, boşluk bırakarak: *Fideleri aralıklı dikmek. Tabakları aralıklı dizmek.*

ARALIKSIZ be. **1.** Zaman içinde kesintiye uğramadan; sürekli: *Dans aralıksız on saat sürdü. Aralıksız yağan yağmur. İki saat aralıksız konuştu.* **—2.** Aralık, boşluk bırakmadan.
—Matbaac. *Aralıksız dizgi,* normal satıraralığı kullanılmadan yapılan dizgi.

ARALOV (Semyon İvanevic), sovyet diplomat (Moskova 1880-*ay.y.* 1960). I. Dünya savaşı'nda alman cephesinde çarpıştı. Ordudaki ihtilalci eylemlere katıldı, siyasal komitelerde görev aldı. Milli savunma bakanlığı harekât şubesi başkanı oldu (1918). Polonya ile bırakışma imzalayan kurulun başkanlığını yaptı (1920). Litvanya elçisi iken Lenin'in isteğiyle Ankara büyükelçiliğine atandı (1921-1923). 1928'de dışişleri bakanlığından ayrıldı. *Bir sovyet diplomatının Türkiye hatıraları 1922-1923* adını taşıyan anıları SSCB'de yayımlandı (1960). türkçeye çevrildi (1967).

ARALYA a. Yıl boyunca güzel koyu yeşil yapraklı çalı. (Aralya [*aralia*] cinsinin 20 türü Kuzey Amerika, Asya, Malezya ya da Avustralya kökenlidir; ılıman iklimlerde de yetişebilir; ama aralya adı, çoğunlukla yalnız serada yetişen yakın cinsler için de kullanılır.)

ARALYAGİLLER a. Sarmaşık ya da aralya gibi çoğunlukla tırmanıcı, üzümsü meyveli ağaç ya da çalılar familyası. (Genellikle beşli tipte olan çiçekleri, şemsiyemsi kümeli, az çok karmaşık yapıdadır; üzümsü meyveler verir. Aralyagiller, maydanozgillere yakın bir familyadır. En önemli cinsleri: *aralia* ve *hedera* [orman sarmaşığı]. Bil. a. *araliaceae*) [Eşanl. SARMAŞIKGİLLER.]

ARAM, Kutsal Kitap'a göre, Sam'ın oğullarından biri, Aramiler'in atası. Bu halk adını ondan almıştır.

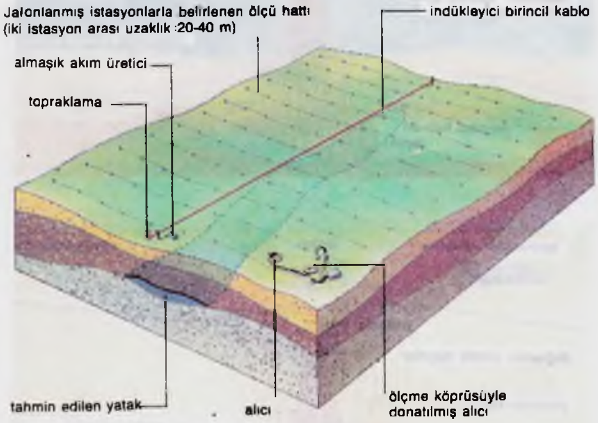
ÂRÂM a. (ar. *irem*'in çoğl. *aram*). *Esk.* Çölde işaret için konulan taşlar.

ÂRÂM a. (fars. *aram*). *Esk.* **1.** Rahat, huzur, dinlenme, durma: *"Anun için yoktur ârâmım benim bir yerde bir saat"* (Âşık Ömer, XVII. yy.). **—2.** Karar kılma; yerleşme: *"Gezer âvâreyin bir lahza ârâmum karârum yok"* (Nev'i, XVI.yy.). **—3.** *Ârâm etmek, eylemek,* dinlenmek; kalmak: *"...Eylül hitamına kadar orada ârâm eyledi "* (Vartan Paşa, XIX.yy.). **—4.** Kimi sözcüklerle birleşerek, birleşik sıfatlar yapar: *ârâm-bahş* (dinlendiren, dinlendirici), *ârâm-cû* (dinlenme arayan), *ârâm-güzin* (dinlenen, oturan), *ârâm-sâz* (dinlenen, oturan), *ârâm-sûz* (rahat kaçıran, huzur bozan).

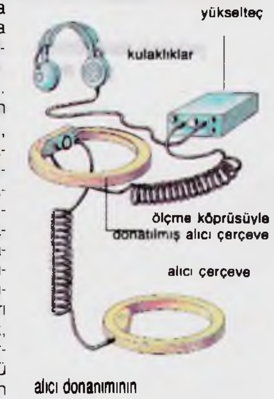
ARAMA a. **1.** Aramak eylemi. **—2.** Suç kanıtı oluşturacak nesneleri ya da suçlu olduğu düşünülen bir kimseyi bulmak, ele geçirmek için yetkililerce yürütülen eylem: *Aramalar sıklaştı. Silah araması.* **—3.** *Arama yapmak,* bu eylemi gerçekleştirmek: *Dün yapılan aramada ele geçen silahlar. Polis evde arama yaptı.*
—Ask. denizc. *Arama ve kurtarma gemisi,* denizde kazaya uğrayan ya da yardım isteyen gemileri arayıp kurtarmak, mürettebatının can ve mal güvenliğini sağlamakla görevli gemi. (Güçlü makine ve aygıtlarla donatılan bu gemiler her tür hava koşullarında denize açılabilir.) || *Mayın arama, tarama gemisi,* düşman gemilerinin mayın döktüğü alanları saptayan ve mayınları yok eden gemi. (Her tür mayını etkisiz kılacak aygıtlarla donatılmıştır. İkinci Dünya savaşı'nda büyük bir gelişme gösteren mayınlara karşı, mayın arama, tarama gemileri mıknatıslık giderici aygıtlarla güçlendirilmiştir.)
—Cez. us. huk. Sanığın ve suç kanıtlarının bulunması amacıyla bir kişinin konutunda, etrafı çevrili diğer yerlerinde, üzerinde ve eşyasında yapılan araştırma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeokim. *Jeokimyasal arama,* yerkimyasının, maden aramaya yönelik dalı; gömülü ya da kısmen yüzeylenmiş maden yataklarını bulmayı amaçlar. (Bu bilim dalı, araştırılan madenin oranının, taranan kuşaktaki ortalama değerine göre ani artışına denk düşen pozitif jeokimya sapması kavramı üzerine kurulmuştur. Örnekler genellikle topraklardan ya da alüvyonlardan alınır; bununla birlikte sağlam kayaçların yanı sıra,kimi kez sulardan[hidrojeokimya sapmaları] ve bitkilerden de [bıyojeokimya sapmaları] çıkartılabilir.)
—Mad. oc. Bir arazide maden aramak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl. Mad. oc. ve Petr. san.) || *Arama kuyusu kulesi,* maden çıkarmaya yönelik olmayan tanıma kuyularının üzerinde kullanılan küçük şövalman.
—Petr. san. Petrol yataklarını bulmak için yapılan işlemlerin tümü. (Arama işlemlerinde, uzaktan algılama, yerbilimsel fotoğraf çekimi, jeofiziksel ve jeokimyasal incelemeler gibi, hem yerüstünü hem de yeraltını tanıtacak yöntemlere başvurulur; ayrıca yatağın türünü saptama ve tanıma kuyuları açma da bu alana girer.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ruhbil. *Bellekte arama,* bir anının ya da bellekte kalan bir izin, yeniden bulunana ya da tanınana kadar aranmasını sağlayan etkin süreç.
—ANSİKL. Cez. us. huk. Anayasanın 20. ve 21. maddelerine göre, usulüne uygun bir yargıç kararı olmadan kimsenin üstü, özel kâğıtları, eşyaları ve konutu aranamaz. Ancak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yasayla yetkili kılınan makamın emriyle arama yapılabilir. Ceza muhakemeleri usulü k.'na göre arama kararını yargıç verir. Ancak, gecikmesinde sakınca olan durumlarda C. savcıları ve onların yardımcıları sıfatı ile, emirlerini yerine getirmekle görevli zabıta memurları arama yapabilirler (md.97). Kural olarak, konutta, iş yerinde ve diğer kapalı yerlerde gece vakti arama yapılamaz. Suçüstü hali ya da gecikmesinde sakınca bulunan haller bu kuralın dışındadır. 1402 sayılı

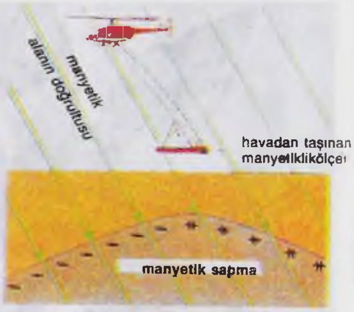
aralya
Prof. Pamay koleksiyonu

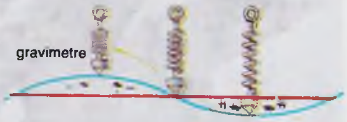
yer elektromanyetiği yöntemiyle maden arama

alıcı donanımının ayrıntılı şeması

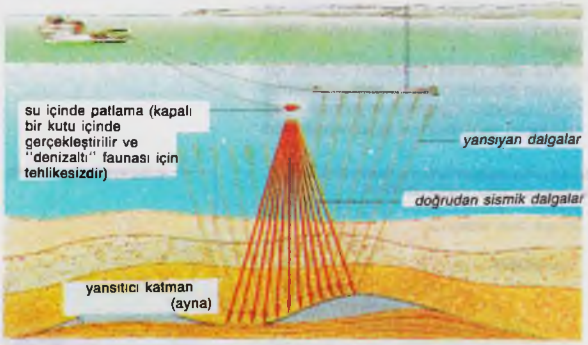
havadan, elektromanyetik yöntemle petrol arama (manyetikliköiçüm)

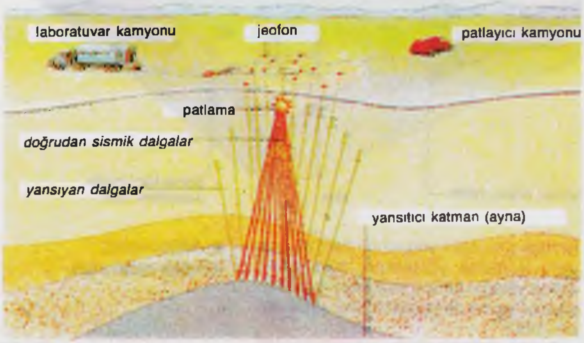

gravimetriyle petrol arama

denizaltında sismik yöntemle petrol arama

yerüstünde sismik yöntemle petrol arama

Sıkıyönetim k.'nda da aramaya ilişkin hükümler vardır (md.3/a).

—Mad. oc. Geleneksel ayırımla stratejik (büyük ölçekli: yüzlerce km²) ve taktik olarak (daha küçük ölçekli: onlarca km²) ikiye ayrılan maden arama işlemleri günümüzde birbirini izleyen üç aşamada gerçekleştirilir:

1. *konuya yaklaşım* evresinde belgesel inceleme yapılır ve gereğinde arazinin haritası çizilerek işlem tamamlanır (yerbilim haritası, öngörülen cevher yatakları konusunda bilgi toplama); bu işlem arama yapılacak bölgenin önseçimini sağlar;

2. *kuyudibi röseti noktalarını araştırma*'da, jeofiziksel ve jeokimyasal incelemeler ya da uzaktan algılama gibi dolaylı yöntemlere başvurulur; yatak indisleri oluşturmak için gerekli fiziksel, kimyasal ya da yerbilimsel sapmaların sistemli bir dökümü yapılır;

3. *kuyudibi röseti noktalarının denetimi*'nde (temel indisler üstünde), ayrıntılı harita çıkarma, araziyi derinliğine inceleme (jeofizik, jeokimya, tekne işlemi) ve tahrip sondajları yöntemleri kullanılır; bu işlemler cevherin varlığını doğrulamayı sağlar. Bu aşamada yatak indisleri elde edilir; indislerin en önemlileriyse, araziyi derinliğine tanımak için saptanan hedeflerdir.(→ MADEN ARAŞTIRMA*.)

Maden aramada yararlanılan temel tekniklerden başlıcaları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. *havadan fotoğraf çekimi* ve *uzaktan algılama*, çeşitli ölçeklerde yerbilim haritalarının gerçekleştirilmesini ve yapı sapmalarının saptanmasını sağlar;

2. *jeofizik*, havadan ya da arazi üstünde yapılan araştırmalarla, onlarca, hatta yüzlerce metre derinlikte oluşan fiziksel sapmaları algılama olanağı verir: radyoaktiflik, manyetiklik, özgül direnç, yerçekimi, yapısal süreksizlikler;

3. *jeokimya*, suların, arazilerin ve çökellerin bileşimindeki kimyasal sapmaları bulmaya yarar;

4. *sondajlar*, mineralleşmiş kuşaklara ulaşılmasını, hatta bunların delinip geçilmesini ve böylece elde edilen delme döküntülerinin çözümleme yoluyla değerlendirilmesini sağlar;

5. *tekne işlemi*, alüvyonlar içindeki ağır minerallerin saptanmasına olanak verir;

6. *yerbilim*, birçok dalıyla metalojeni olaylarının (çökelbilim, katmanbilim, tektonik vb.) anlaşılması için zorunludur.

Uygun tekniğin ya da tekniklerin seçimi araştırılan maddeye ya da yatağın türüne bağlıdır: petrol sözkonusu olduğunda sismik araştırma, manyetikliköiçüm, elektromıknatıslık teknikleriyle, uygun yerbilim yapıları araştırılır; kömür aramada, gravimetri ile düşük yoğunluklu çökel katmanlar incelenir ve sismik araştırma yöntemiyle bu katmanların haritası çıkarılır; metal cevherleri sözkonusuysa, elektrik ya da manyetik yöntemlerle iletken kayaçlar, gravimetri ile yoğun kayaçlar, jeokimya ile metal elementler bakımından zengin yöreler araştırılır.

—Petr. san. Petrol arama, başlangıçta, hidrokarbon indisleri yerüstüne değin yansımış bölgelerde ya da çevresinde kuyu açmaya dayanıyordu. Bu doğrudan yöntemin büyük ölçüde rastlantıya bağlı ve pahalı olması, ayrıca yataklar konusunda edinilegelen bilgilerin gelişmesi, gittikçe dolaylı ve karma yöntemlerin kullanılmasına neden oldu; böylece arama işlemleri petrol bulma olasılığı daha yüksek bölgelere yöneldi.

Günümüzde bütün petrol yataklarının tortul kayaç havzalarında ya da bunların yakınında toplandığı bilinmektedir; ayrıca bir havzada petrol bulunması için kapanların, depoların ve ana petrol kayaçlarının yer alması gerekir. Ana kayaçlarda çok bol olan organik maddelerden kimyasal dönüşümle (olgunlaşma), derinlik ve sıcaklığa göre ya petrol ya da gaz oluşur. Öte yandan bu kayaçlar genellikle geçirimsizdir ve hidrokarbonlar işletilecek ölçüde hızla yer değiştirmez. Bununla birlikte yerbilim çağları boyunca hidrokarbonlar yavaşça göç ederek geçirimli, gözenekli ya da çatlak ve içerdiği akışkanları hızla serbest bırakan kayaçlarda toplanabilir. Ayrıca petrol ya da gazın bu katmanlarda tutulması ve sızarak yeryüzüne çıkmaması gerekir. Kaçaklar daima toprak yüzeyi doğrultusunda ortaya çıkar; dolayısıyla depolar ancak bütünüyle aşağı doğru içbükey ve geçirimsiz bir örtüyle kapandığında kapanları oluşturabilir. Bu yüzden yerbilimsel katmanların elverişli bir geometrik yapı göstermesi gerekir. Bir hidrokarbon yatağını bulma şansı işte bütün bu niteliklerin (ana kayaçta organik madde, olgunlaşma, göç, depolar, örtü) bir araya gelmesine bağlıdır. Günümüzde arama yöntemlerinin amacı, yalnızca, yukarıda belirtilen koşulları birleştirme şansı yüksek bölgeyi bulmak ve orada kuyu açmaktır; çünkü bir yerde petrol bulunup bulunmadığı ve olası debisi ancak kuyu açılarak kanıtlanabilir. Daha sonra "rezervi", yani yatağın içerdiği "çıkarılabilir" petrolün miktarını tahmin etmek gerekir; bu işlem için yeni kuyular açmak ve ayrıntılı sismik araştırmalar (sesli ekografi) yapmak gerekir.

Aramanın ilk aşaması havzaları saptamaktır ve aşağıdaki yöntemler kullanılır:

1. yerbilimsel *tanıma* arazi üstünde uygulanan yerbilim gözlemlerine (katmanbilim, çökelbilim, tektonik vb.) dayanır;

2. *uzaktan algılama* ile uçak ya da uydulardan çekilen taramalı radar görüntüleri ve fotoğraflar incelenir;

3. *manyetikliköiçüm*, arazilerin manyetikliğinden etkilenen Yer manyetik alanının yerel değişimlerini ölçmeye yarar;

4. *gravimetri* ya da yerçekimi alanının ölçümü ile altkayaçların yoğunluğunun etkisi belirlenir;

5. *sismik araştırma* ile (arazinin derin katmanları üstünde ekografi) büyük tanıma profilleri çıkarılarak derin katmanların geometrisi üstünde bilgi edinilir;

6. *katmanbilim* araştırması, bilgi edinmek için birkaç kuyu açmaya dayanır, bu kuyular doğrudan yatakları bulma amacı gütmez; temel amaç tortul arazilerin niteliğini ve kalınlığını, içlerinde bulunan akışkanların türünü saptamaktır.

Aramanın ikinci aşamasında bir havzanın elverişli yerbilimsel kuşaklarında kapanlar ve katman yapıları incelenir; bu amaçla önceki aşamalarda elde edilmiş yerbilim ve jeofizik verilerinin bir bireşimi yapılır, ayrıca kuyu açma yerlerini belirlemek için sismik araştırmalara başvurulur.

ARAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir yerde) aramak*, bilinmeyen ya da unutulmuş bir yerde bulunan bir şeyi, bir kimseyi bulmak için uğraşmak, bu amaçla gezinmek, bir yeri baştanbaşa dolaşmak: *Büroda, kaybolan bir faturayı aramak. Neredeydiniz? Sizi her yerde aradık!* **—2.** *Bir şeyi (içini, üstünü, altını vb.) aramak*, onu karıştırmak, araştırmak, yoklamak: *Ceplerini aradı ve bir binlik çıkardı.* **—3.** *Bir şeyi (soyut) aramak*, akıl yürütme yoluyla onu bulmaya çalışmak, onun hakkında bir fikir, bir bilgi edinmek için düşünmek: *Bir soruna çözüm aramak. Başarıyı artıracak yollar aramalıyız.* **—4.** *Bir bilgiyi (bir yerden) aramak*, onu edinmek için çaba göstermek: *Bir sözcüğün anlamını sözlükten, bir kimsenin adresini rehberden aramak.* **—5.** *Bir şey, bir kimse aramak*, gereksinim duyulan ve uygun düşecek şeyi ya da kimseyi bulmaya çalışmak: *Nişan töreni için güzel bir elbise arıyor. Altı aydır iş arıyor. İyi bir sekreter arıyor.* **—6.** *Bir kimseyi aramak*, onu görmeye gitmek, onun hatırını sormak, onunla ilgilenmek: *Artık dostları onu aramıyor.* **—7.** *Bir şeyi, bir kimseyi aramak*, yokluğunu duyumsamak, onu özlemek: *Öğrencilik günlerimi çok arıyorum. Aranan bir kimse olmak. Dostluk, güven aramak.* **—8.** *Bir kimseyi (bir yerden) aramak*, ona (o yere) telefon etmek: *Yarın beni arar mısın? Evden ara.* **—9.** *Bir şey aramak*, olumsuz bir duruma yol açacak biçimde davranmak: *Bela, kavga aramak.* **—10.** *(Bir şeyde, bir kimsede) bir şey aramak*, onu istemek, beklemek: *Bir evim olsun da kalorifer filan aramam. Kadında güzellik değil karakter ararım.* **—11.** *Aramamak*, seçmemek, ayırmamak (karşıt iki sıfatla): *Tatlı tuzlu aramaz, ne olsa yer.* **—12.** Bir şeyi anımsamaya çalışmak: *Arıyorum ama adını bir türlü çıkaramıyorum. Ara,biraz daha ara, bulursun belki.* **—13.** *Arama!*, "yok, o bizde bulunmaz, ne gezer" anlamında kullanılır (tkz.): *Bizde para pul arama!* ‖ *(Bir kimseyi) aramak sormak*, onun hakkında bilgi edinmek; onu görmeye gitmek, ona yakınlık, ilgi göstermek. ‖ *Bir yeri aramak taramak*, orayı dikkatlice aramak. ‖ *Ara-*

makla bulunmaz, ender bulunan şeyleri betimlerken söylenir. ‖ *Arayan soran,* eş dost, yakın. ‖ *Arayanı soranı olmayan,* kimsesiz, yalnız. ‖ *Arayıp da bulamamak,* umulmadık, iyi bir olanakla karşılaşmak: *Arayıp da bulamayacağın bir iş.*

—Mad. oc. *Bir arazide maden aramak,* bu araziyi incelemek, bir cevherin varlığını belirten indisleri araştırmak. (Bu amaçla, ocak çalışmaları dışında, uygun herhangi bir yönteme başvurulabilir.)

◆ **aranmak, aranılmak** edilg. f. **1.** Bir kimse, bir şey sözkonusuysa, bulunmaşı, ele geçirilmesi için çaba harcanmak: *Üç gündür aranan katil bugün yakalandı. Bir şey aranmadan bulunmaz.* **—2.** Bir şey. bir kimse sözkonusuysa ,istenmek,özlenmek: *Bu ayın en çok aranan kitabı. Aranan bir konuşmacı. Bir çırak aranıyor. Bu saatlerde demli bir çay aranıyor.*

◆ **aranmak** dönşl. f. **1.** Kendi üstünü aramak; bir şeyi bir kimseyi bulmak için ortada dolaşmak, etrafa bakınmak: *Bir hayli arandıktan sonra anahtarını bulup kapıyı açtı. Onu bulmak için epeyi arandım.* **—2.** Olumsuz bir sonuç getirecek davranışlarda bulunmak: *Sen kendin arandın. Âdeta aranıyorsun.*

◆ **aratmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi aratmak,* onu buldurmaya çalışmak: *Kaybolan dosyaları aratıyorum, bulunca size göndereceğim.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şeyi, bir kimseyi aratmak,* (bir kimsenin) onu aramasına, istemesine, özlemesine neden olmak, yol açmak: *Çok yakınlık gösterdiler, ailemi aratmadılar bana. Gelen gideni aratır* (atasözü).

Ara maxima ("çok büyük sunak"), Roma'da Velabrum'un güneyinde bulunan çok eski Hercules sunağı.

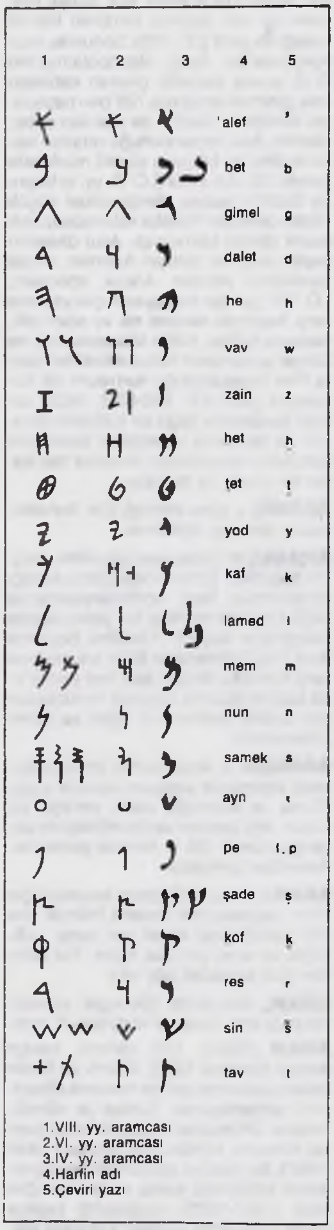
ARAMAYOİT a. (fr. *aramayoite*). Miner. Bizmut, antimon ve gümüş sülfür.

ARAMBURU (Pedro Eugenio), arjantinli general ve devlet adamı (Rio Cuarto, Córdoba, 1903 - Buenos Aires eyaleti 1970). Genelkurmay başkanıydı; general Peron'u deviren askeri darbenin ardından Arjantin'in geçici cumhurbaşkanı oldu (kasım 1955). Önce, peroncu unsurların tasfiyesine girişti; ekonomik açıdan kemer sıkma siyasetiyle yabancı sermayeyi teşvik önlemlerini uygulamaya koydu ve yeni kurumların yerleştirilmesi için uygun bir ortam hazırladı. 1958 şubatında cumhurbaşkanı seçilen Arturo Frondizi'ye yerini bırakarak aynı yılın mayısında görevinden ayrıldı. Peronculuğu destek-lediğinden kuşku duyulduğu için 1970'te kaçırıldı ve öldürüldü.

ARAMCA a. Özellikle Antikçağ'da konuşulmuş olan kuzey-batı kümesi sami dili.

—ANSİKL. Aramca, sami dillerinin batıdaki kuzey kolunu oluşturan dillerden biridir; bu bakımdan fenikece ve ibranice ile yakın akrabadır, ancak arapçayla da birtakım benzerlikleri vardır. Kutsal Kitap'ın ibranicesiyle karşılaştırıldığında, gerek ünlü ünsüz dizgesinin zayıflaması, gerekse ibranicede birtakım kalıntılarına rastlanan ad çekiminin tümden ortadan kalkmasıyla aramcanın, altkatman sami diline oranla daha köklü bir değişime uğradığı görülür. Ayrıca, sözcüklerin cümle içinde sıralanmasında daha büyük bir esneklik gözlemlendiğini, dolanmalı fiil çekiminin geliştiğini, genellikle uzun ve ağır cümlelerin ortaya çıkmasına neden olan birbirine bağımlı yan cümlelere daha sık başvurulduğunu da belirtmek gerekir. Sözlüksel düzlemde aramca, özellikle akkadca ve farsçadan yapılan aktarmalardan kaynaklanan çok zengin bir sözvarlığı bulunan bir dildir.

İlk önceleri, aramca, İ.Ö. XIV. yy.'da yukarı Mezopotamya'da yaşadıkları ve Ahlamu adıyla anıldıkları akkad metinlerinde belirtilen göçebe boyların dili oldu. İlk aramca metinler, Suriye ve Mezopotamya'da (Şam, Samal, Hamat, Arpad) kurul-

aramca alfabe

muş olan aram devletlerinde bulunan, IX. ve VIII. yy.'lardan kalma az sayıda yazıttan ibarettir. Bu yazıtların yazısı doğrudan doğruya fenike abecesinden alınmıştı. II. Sargon'un Aram krallıklarını yıkmasından sonra VIII. yy'ın sonlarından başlayarak, aram dili yavaş yavaş Asur İmparatorluğu'nun tüm topraklarında konuşulmaya başladı ve giderek bütün Doğu'ya yayıldı. Yenik devletlerin dilinin bu şaşırtıcı yayılımının, ticari değişimlerin neden olduğu nüfus karışımlarından, özellikle de aramca konuşanları Asur ve Ninova'ya kadar yayan büyük sürgünlerden kaynaklandığı söylenir. Öte yandan, çivi yazılarından çok daha kolay ve hızlı olan aram yazısı, ticari, resmi ve diplomatik alanlarda yavaş yavaş bu yazıların yerini aldı. VII. yy'ın sonlarından başlayarak, aramca da tüm Yakındoğu'da yazışma dili olarak akkadcanın yerine geçti.Ayrıca, 539'da Keyhüsrev Babil'i alıp Nil'den İndus'a dek uzanan geniş bir imparatorluk kurduğunda aramca, Sus'tan başlayarak çeşitli ilbaylıkları (satraplıkları) egemenliği altına alan bu güçlü yönetimin dili durumuna geldi. Siyasi, ticari ve kültürel alışverişlerin araç dili olan aramca, yerel olarak konuşulan diller üzerinde egemenlik kurdu, ama bu dilleri bozamadı. Ahemeniler döneminden kalma önemli sayıda aramca belge, Mısır'dan Afganistan'a dek, imparatorluğun tüm ülkelerinde bulunmuştur. İmparatorluk aramcasının sessel ve dilbilgisel bir gelişim geçirdiğini gösteren birçok belirtke vardır ve bu dil idari ve askeri birçok farsça terimi de kapsamına almıştır. Ama birçok aramca yazıcısının bulunduğu Pers İmparatorluğu'nun merkezleşmesi bu dilin bütünlüğünü korumasını ve bozulmamasını sağladı.

Doğu'nun,İskender tarafından ele geçirilmesi, aramcanın yerine yunancanın resmi dil olmasını sağladı. Eski konumunu yitiren aramca, bundan sonra daha yavaş bir biçimde gelişmesini sürdürdü ve konuşulduğu bölgelere göre çeşitlilik kazandı. Yazı da aynı çeşitliliği gösterdi (dörtgen yazı, nabati, palmyra, süryani, mande aram yazıları). O dönemde iki büyük lehçesel dal ortaya çıktı: batı aramcasında *y* ve doğu aramcasında *n* biçiminde belirtilen hikâye birleşik zamanının üçüncü kişi önekindeki değişiklik bu iki dalı birbirinden ayıran temel özellikti.

İ.Ö. III. yy.'da Filistin'de konuşulan lehçeler batı aramcası dalına girer ve Kutsal Kitap'taki kimi bölümler bu lehçelerle yazılmıştır; Hz. İsa döneminde aramca Filistin'de konuşulan tek dil durumuna gelmiştir. Nabat dili, palmyra dili, samaria dili, Kudüs'ün Talmud dili, hıristiyan filistin dili de batı aramca kümesine girer. Varlığı İ.Ö. IV. yy'dan sonra Babil'de kanıtlanan doğu aramcası ise, süryaniceyi, mande aramcasını ve Babil'in Talmud dilini kapsar.

İ.S. VII. yy.'dan başlayarak, aramcanın yerini giderek arapça almaya başladı. Aramca, yaşayan dil olarak günümüzde yalnızca sınırlı bölgelerde, arapça, ve türkçeyle karışmış olarak konuşulmaktadır.Şam'ın K.-D.'sunda yer alan Antilübnan'ın üç köyünün lehçesi, batı aramca kökenli bir lehçedir; doğu aramcaysa, birkaç yüz bin kişi tarafından Irak'ın Musul bölgesinde, İran'da Urumiye gölü çevresinde (yeni süryanice) ve Sovyet Kafkasyası'nda (aysor) günümüzde de konuşulmaktadır.

ARAMCO, ARABİAN' - AMERİCAN OİL COMPANY'nin ("Arap-amerikan petrol şirketi") kısaltması.

ÂRÂMGÂH ya da **ÂRÂMGEH** a. (fars *ārām* ve *-gāh, -geh*'ten *ārāmgah, ārāmgeh*). *Esk.* **1.** Dinlenme yeri: *"Bir nefes camdur ancak gönül ârâmgehi"* (Şeyhi, XV. yy.). **—2.** *Ârâmgâh-ı ebedi,* sonsuza kadar dinlenilecek yer, mezar.

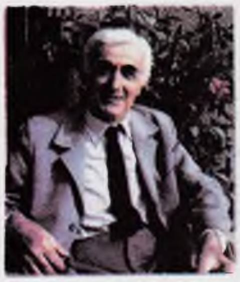
ÂRÂMGEH → ÂRÂMGÂH.

ARAMİ a. (*Ārām* ve fars. *-ī*'den *aramī*). *Esk.* Aramca.

ÂRÂMİ a. (fars. *aram* ve *-ī*'den *aramī*). *Esk.* Dinlenme, rahatlık, sükûn bulma.

ARAMİD sıf. (fr. *aramide*'den). Tekst. Genellikle iyi mekanik özellikleri ve ısıya karşı üstün bir direnci [illegible] yapay iplikler ya da elyaf için kullanılır.

—ANSİKL. Ocak 1974'te Amerikan ticaret komisyonu, aromatik poliamitten (Kevlar, Nomex, Conex) ve poliamit-imitten (Kermel) yapılan elyaf ve iplikleri aramid adı altında toplamayı kararlaştırdı. Du Pont de Nemours tarafından üretilen Kevlar elyafı, bu sınıfın piyasaya sürülmüş en önemli ürünüdür ve sanayide ilgi çekici uygulamaları vardır. Bu lifler mekanik özelliklerini yüksek sıcaklıkta da (400 -500°C) korur, yükseltgenmeye karşı iyi dayanır ve çok yüksek bir esneklik modülüyle birlikte düşük bir yoğunluk gösterir; cam elyafının ve metalin yerini alabildiği gibi kimi mamullerin (tekstil-reçine karması malzemeler) hazırlanmasına elverişlidir. Aramid ayrıca pnömatikte, halatçılıkta, çelik yelek yapımında uygulama alanı bulur; havacılık ve uzay havacılığı sanayilerinde de özel malzeme olarak kullanılır.

Sadri Aran
Prof. Pamay koleksiyonu

Belkıs Aran
Turandot operası'nın
bir sahnesinde

Aramid lifleri aromatik eşpoliamitlerin derişik sülfürik asitteki çözeltilerinden fışkırtma yöntemiyle elde edilir; arafazlar oluşturma ve olağan sıcaklıkta katılaşma özelliği gösterir.

Bu lifli malzemenin aşırı ölçüde kristalli bir yapısı vardır; eşçaplı kristalitlerin yönü elyaf eksenini izler ve yarıçapsal yönelim gösteren makrolifler biçiminde birbirine bağlanır; buna karşın bilinen kimyasal liflerin yapı öğeleri daha çok teğet biçiminde sıralanır.

ARAMİDAE a. Turna ile sutavuğu arasında yer alan ve ikisini de andıran kuşlar familyası. (Familyanın tek türü, tropikal Amerika'da yaşayan *Aramus guarauna*'dır.)

ÂRÂMİDE sıf. (fars. *ārāmīde*). *Esk.* Dinlenmiş, rahatlamış, durgun.

ARAMİLER, İ.Ö. XII. yy.'dan başlayarak Suriye ve Mezopotamya'yı altüst eden, daha sonra da burada krallıklar kuran, sami dili konuşan halk.

İlk kez İ.Ö. 1112'de Aramiler'den söz eden Asurlular, İ.Ö. IX. yy.'a kadar onları Ahlameler ile bir tuttular. Bu halkların gerçek kökeniyse, Suriye'nin erişilmesi güç bölgelerinde başıboş yaşayan ve çoğu kez göçebe çoban yaşamı süren, anayurtlarıyla bağını yitirmiş halklardı (Hapirular gibi). İ.Ö. XII. yy.'da büyük krallıkların çöküşü, arami saldırılarının artmasına yol açtı. Yarı aç yarı tok dolaşan bu savaşçı halk, kentlere sık sık dehşet salıyor, halkları öldürüyor ve her şeyi yakıp yıkıyordu. Ele geçirdikleri kentlerde krallık hanedanları kurdular, yüksek görevleri üstlendiler ve askeri birlikler yerleştirdiler. İ.Ö. XII. yy.'da yeniden siyasi bölünmeye uğrayan Suriye koridorunda, Aramiler'in saldırılarından yalnızca kıyı kentleri (→ FENİKELİLER) kurtulabildi. Güney'i İsrailliler ve onlarla akrabalığı olan halklar (Ammon, Moab, Edom) işgal etti. Orta bölgede, daha sonra Şam'ın egemenliğine giren küçük krallıklar kuruldu. K.'de Aramiler, yavaş yavaş "yeni hitit" soylu sınıfının yerini aldılar. Mezopotamya yönündeyse, büyük Asur ve Babil devletleri tam bir istilaya uğradı. Babylonia'da krallık, ülkenin K.-B.'sında istilacıları yok etmek ya da durdurmakla yetinirken, G.-D. bölümünü hemen hemen tümüyle yeni gelenlere bıraktı. Bu yeni gelenlerin en önemlileri olan Kaldeliler de Babil'e, İ.Ö. 769'dan başlayarak krallar verdiler. Hükümdarları inatla direnen Asur devleti ise, tam tersine İ.Ö. 934'ten başlayarak karşı hücuma geçti ve Yukarı Mezopotamya'da kurulmuş olan Arami krallıklarına saldırdı; İ.Ö. 808'de bu krallıkların Asur'a katılması tamamlanmış oldu. Ama, Asurlular, Şam Arami devleti yönetiminde bir direnişin örgütlendiği Suriye koridoruna daha İ.Ö. 867'den önce haraca bağlamak için seferler düzenlemeye başlamışlardı. Asur'daki bir bunalım yüzünden bir ara kesilen saldırılar İ.Ö. 743'te devam etti: Arpad (İ.Ö. 740) ve Şam krallıklarına son verildi; daha sonra sıra, Suriye Aramileri'nin son isyanını sürdüren Hamat krallığı'na geldi (İ.Ö. 720). Sonunda, Asur hükümdarları, Aşağı Mezopotamya'nın G.-D.'sunda karışıklık çıkaran kabileleri yola getirmek amacıyla 728'den başlayarak kendilerini Babil'in de kralı ilan ettiler; nitekim, Asur İmparatorluğu ortadan kalkana dek, bu bölgeye sürekli müdahale gerekti. Bu durumda (İ.Ö.VI. yy.'ın başında Babil'in baskısı altında çöken küçük Filistin devletleri hesaba katılmazsa) artık arami devleti kalmamıştı. Asur ülkesinin çeşitli yerlerine sürülen Aramiler, ulusal benliklerini yitirdiler. Ancak, abeceleri, İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak çivi yazısına karşı başarıyla rekabet etti ve arami dili, yazısıyla birlikte, bütün Mezopotamya ve Suriye'ye kendisini kabul ettirdikten sonra, Pers İmparatorluğu'nun resmi dili durumuna geldi (İ.Ö. 550-530). Hiçbir zaman kendilerine özgü bir kültürleri olmayan ve ülkelerine yerleştikleri kavimlerin kültürlerini benimseyen Aramiler'den kalan tek miras da bu oldu.

ÂRÂMİŞ a. (fars. *ārāmış*). *Esk.* Rahatlık, huzur, dinleniş, dinlenme.

ARAMU, ilk Urartu kralı (yönetimi yaklş. İ.Ö 850-840). Döneminde Urartu krallığı güçlenmeye, Nairi konfederasyonu'na bağlı beylikler merkezi bir yetke altında birleşmeye başladı. Yönetimi boyunca Asur kralı Salmanasar III'ün saldırılarına karşı konuldu. Ancak, asur kral yıllıklarında bildirildiği üzere *Sugunia* ve *Arzaşkun* gibi önemli merkezlerin işgali ve yıkımı önlenemedi.

ARAMUS a. Amerika'nın dönencelerarası kesiminde yaşayan bataklık kuşu. (Turna ile sutavuğu arası, yerleşik bir kuştur; etçil beslenir ve önemli ölçüde salyangoz tüketir. Bil. a. *Aramus guarauna*. Aramidae familyası).

ARAN a. *Yörs.* **1.** Gölgede kuruması için tütün yapraklarının hevenk halinde sıra sıra asıldığı üstü kapalı yer, sergi. **–2.** Kuytu ve sıcak yer, ova, kışlak: *Yaz arandan güz yayladan göç olur.*

ARAN, İrlanda'da (Donegal yönetim bölümü) ada, Donegal körfezinin K.'inde.

ARAN (Sadri), türk tarımcı, bahçe mimarı (İstanbul 1905). Münih ve Berlin üniversitelerinde bahçe mimarisi öğrenimini tamamlayarak Türkiye'ye döndü. Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi peyzaj mimarisi kürsüsünde profesör oldu (1947). Bu kürsüyü geliştirerek peyzaj mimarisi bölümünü kurdu ve başkanlığını yaptı (1947-1970). Uyguladığı başlıca çevre düzenleme projeleri: Çankaya köşkü, Atatürk orman çiftliği, Seymenler parkı projeleri ile önemli turistik otel-motel ve tatil köyü çevre düzenleme projeleridir. Kitap olarak yayımlanmış başlıca yapıtları: *Orta Anadolu'nun süs bahçeciliği için süs ağacı temini* (1940), *Peyzaj mimarisi (temel prensipleri)* [1975].

ARAN (Belkıs), türk soprano (İstanbul 1913). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda şan eğitimi gördü. Tatbikat sahnesi'nde, ilk opera olarak temsil edilen *Maskeli balo*'da rol aldı. 1949'dan sonra Ankara Devlet operası'nda çalıştı. Yaklaşık 40 yıllık sanat yaşamında opera repertuvarının belli başlı yapıtlarında başrol oynadı. *Kerem ile Aslı*, *Gılgameş* ve *Atatürk oratoryosu* gibi türk yapıtlarının dünya prömiyerlerinde oynadı. Münih ve Zagrep operalarında da sahneye çıktı. Son rolü *Il Travatore*'deydi (1978). Şan öğretmenliği yapan sanatçı, 1992'de Adelaite Ristori ödülü'nü kazandı.

ARAN (Bedii), türk piyanocu (İstanbul 1947). İlk derslerini Mithat Fenmen'den aldı. ABD Rochester Üniversitesi Eastman müzik okulu'nda eğitim gördü. 1964'te Albright müzik ödülü'nü kazandı, 1965'te uluslararası piano recording yarışmasında birinci geldi. New York Juilliard müzik okulu'nun yüksek bölümünde Beveridge Webster'ın öğrencisi oldu (1966-1969). Yurda dönünce Ankara Devlet konservatuvarı'nda piyano öğretmenliğine atandı. Bedii Aran ve 1971'de evlendiği Elif Aran (Karaca), tanınmış bir piyano ikilisi oluşturdular.

ARAN (Elif), türk piyanocu (İstanbul 1950). İlk derslerini Rana Erksan'dan aldı. İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdikten sonra Viyana'da iki ünlü piyanocuyla (Alfred Brendel ve Paul Badura-Skoda) çalıştı. New York Juilliard müzik okulu'nun yüksek bölümünde Rosuna Lhevinne'in öğrencisi oldu.

ARAN adaları, İrlanda'da takımada, Galway körfezini kuzeyden sınırlar. Balıkçılık. Turizm.

ARAN vadisi, katalancada **Vall d'Aran,** Castilla dilinde **Valle de Arán,** Pireneler'in İspanya (Katalonya, Lerida ili) kesiminde yüksek vadi, Fransa sınırında. Orta Pireneler'in orta kesiminde yer alan vadiden çıkan Garonne ırmağı, Pont-du-Roi'ya kadar bu vadide akar.

ARANA. Tar. coğ. Doğu Anadolu'da kent. Sebasteia'dan (Sıvas) Melitene'ye (Malatya) giden yol üzerindeydi. Bugün, Sıvas'ın Kangal ilçesine bağlı Alacahan bucağı olduğu sanılıyor.

ARANA Y GOİRİ (Sabino), bask siyaset adamı ve yazar (Abando, Vizcaya, 1865-Pedernales, Vizcaya, 1903). *Partido bizcaitarra*'yı kurarak bask milliyetçiliğinin temellerini attı. Gazeteci ve bilgin olan Arana y Goiri, bask edebiyatının kalkınmasına öncülük etti.

ARANAĞME ya da **ARANAĞMESİ** a. **1.** Müz. Türk müziğinde şarkı, türkü, köçekçe gibi sözlü yapıtların, genellikle iki kıtası arasında çalınan sözsüz bölüm. **—2.** Sık sık yinelenen söz ya da sözkonusu edilen sorun.

—ANSİKL. Bir yapıtın aranağmesi, ana müzik cümlesi'nin çeşitlemesi olabileceği gibi, nakaratının çalgısal biçimi de olabilir. Aranağmeler, başta ve sonda da çalınabilir. "Beylik" aranağmeler, aynı usuldeki birçok şarkıda kullanılır.

ARANAN a. Telekom. Telefona çağrılan kişi.

ARAÑA OSORİO (Carlos), guatemalalı asker ve devlet adamı (Guatemala 1918). 1955'te albay, 1957-1958'de ulusal savunma bakan yardımcılığı yaptı. 1970'te sağ partilerin oluşturduğu bir koalisyon tarafından cumhurbaşkanı seçildi. Sıkıyönetim ilan etti ve tüm çabalarını, aşırı bir şiddet ortamı içinde gerillaların yok edilmesine yöneltti. 1974'te kendisinin de desteğiyle, yerine, general Laugerud García geçti.

ARANDA (Pedro Pablo ABARCA Y BOLEA, — *kontu*), ispanyol general ve devlet adamı (Siétamo, Huesca, 1719-Épila, Aragón, 1798). Aragón eski soylularından gelen Aranda kontu, Avrupa'yı dolaştı ve aydınlanma çağının düşünceleriyle yetişti. Topçu generali olarak orduda prusya disiplinini yerleştirdi. Valencia ve Aragón eyaletlerinde genel vali, masonluk büyük üstadı, 1766'dan 1773'e kadar da Castilla meclis başkanlığı yaptı. Cizvitlerin ülkeden atılması kararını 1767'de yürürlüğe koydu. Carlos III'ün "aydın despotluk"unun başlıca uygulayıcısı olan bakanlardan biri olarak birçok ekonomik reformu gerçekleştirdi. 1773-1787 arasında Paris büyükelçiliği yaparken İspanya'nın Amerikan Bağımsızlık savaşı'na müdahale etmesi için çalıştı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını tanıyan Paris barışı'nı imzaladı (1783). 1792'de, Carlos IV'ün başbakanı olduktan birkaç ay sonra, Devrim Fransası'na karşı gösterdiği tarafsızlık siyasetinden dolayı görevinden alındı ve kendi arazisinde inzivaya çekilerek orada öldü.

ARANDA DE DUERO, İspanya'da

kent, Castilla la Vieja'da, Burgos'un G.'inde; 18 000 nüf. Küçük tarım (üzüm bağları) merkezi. Madrid'e yakın olduğundan hızla gelişmektedir. XVI. yy. başından kalma Santa María la Real kilisesi (İsabel üslubunda cephe). Taşıt lastiği.

ARANDALAR ya da **ARUNTALAR,** Merkezi Avustralya'daki yerli halk. Göçebe olan Arandalar, toplayıcılıkla geçinirler. XIX. yy.'ın sonunda beyazlar ile ilişki kurmalarından bu yana, yok olmak üzeredirler. Toplumsal geçiş ayinleri sırasında erkekleri, bir cinsel organ ameliyatından geçiriyorlardı (belli bir düzene bağlı çizip yarmalarla, erkeklik organının sünnet edilmesi ya da bazen baş tarafından belli bir uzunlukta yarılarak topuz biçimine getirilmesi). Bu törenler sırasında, mim, dans ve resim (taşlar, başlıklar), kabilenin topraklarında gezinip durduklarına inanılan atalarıyla duygu ve düşünce birliği kurmalarına yardımcı oluyordu.

Aran-Duchenne sendromu, Nörol. El ayası tenar ve hipotenar kaslarının, parmakları büken kemiklerarası kasların, dirsek ön kasının felciyle birlikte dirsek döndürme refleksinin yok olması ve kolun, önkolun ve elin iç kenarı boyunca şerit halinde hipoestezi bulunması. (Kol sinir ağının alt ana kökündeki [8. boyun ve 1. sırt siniri kökü] bir lezyondan ileri gelir.)

Aran-Duchenne tipi amiyotrofi. Nörol. Genellikle elden başlayan, çoğunlukla iki yanda birden olan ve önkola ulaşmadan önce sırasıyla dış aya budu kasları, eldeki kemikler arası kasları ve iç aya budu kaslarını saran kas atrofisi. Bu gelişme esnasında, el çeşitli biçimlere girer: kemikler arası kasların felci yüzünden başparmağın öbür parmaklara karşı gelme işlevini yitirmesiyle oluşan "maymun eli" ya da parmak kemiklerinden 1. kemiğin gerilmesi, 2. ve 3. kemiklerin bükülmesiyle oluşan "pençe el". Bu tipte bir amiyotrofi, amiyotrofik yanal skleroz, siringomiyeli ve Charcot-Marie amiyotrofisi gibi omurilik ön boynuzlarını saran çeşitli hastalıklarda görülür. (Eşanl. İLERLEYİCİ KAS ATROFİSİ.)

ARANEDEN a. Fels. Malebranche'a göre, aralarında tözsel bir bağlılık bulunmayan iki varlıktan birinin diğeri üzerindeki etkisi.

ARANEİDA a. Zool. Örümcekler sınıfının bilimsel adı.

ARANEİDAE a. Zool. Örümcekgiller familyasının bilimsel adı.

ARANEOMORPHA a. Örümcekler takımının büyük çoğunluğunu içeren alttakım.

ARANILMAK → ARAMAK

ARANJMAN a. (fr. *arrangement*). Düzenleme.

ARANJUEZ, İspanya'da kent, Castilla la Nueva'da, Madrid'in G.'inde, Jarama ve Tajo ırmaklarının kavşağında; 36 000 nüf. Felipe II'nin yaptırdığı, birçok kez yeniden elden geçirilmesine karşın Herrera'nın üslubunu koruyan kraliık sarayı; Carlos IV'ün González Velázquez'e yaptırdığı, yeniklasik üslupta küçük saray (*Casita del Labrador*). Demiryolu merkezi. Fotoğrafçılık gereçleri ve ilaç yapımı.

Aranjuez antlaşması, ispanyol hükümdarlarının yeğeni olan Parma dükü'nün oğlu Luis yararına Toscana'yı Etruria krallığı haline getiren 21 mart 1801 tarihli antlaşma.

Aranjuez ayaklanması, 17-18 mart 1808 gecesi patlak veren halk ayaklanması. Asturias prensinin partisindeki soylular tarafından, daha sonra hapsedilen Godoy'a karşı yöneltilen bu ayaklanma, Carlos IV'ün, oğlu Fernando VII lehine tahttan çekilmesine ve Napoleon I'in İspanya'ya doğrudan müdahalesine yol açtı.

Aranjuez konçertosu, ispanyol besteci Joaquín Rodrigo'nun (doğm. 1902) gitar ve orkestra için 1940'ta yazdığı konçerto.

ARANMAK → ARAMAK.

ARANRHOD → ARİANRHOD.

ARANTİUS → ARANZİ.

Arantius kanalı, amniyoslu omurgalılarda, karaciğer-kapı sistemi kılcaldamarlarında kısa devre yapıp, göbek toplardamarından aldığı kanı doğrudan doğruya karaciğer üstü toplardamarına akıtan embriyon damarı. Bu kanal, temizlenmiş kanın (sürüngenlerle kuşlarda alantoitte, memelilerde etenede) hızla kalbe gitmesini, oradan da tüm organlara dağılmasını sağlar.

Arantius karıncıkları, insan beynindeki 4. karıncığın tabanında (*calamus scriptorius*) bulunan kesecikler.

ARANY (János), macar şair (Nagyszalonta, [bugün Salonta], Romanya, 1817 - Budapeşte 1882). Yoksul bir ailenin çocuğuydu; hayatını oyuncu, öğretmen ve belediyede küçük bir memur olarak kazandı. Dönemin büyük şairi Sándor Petőfi ile efsaneleşmiş dostluğu bu tarihlere rastlar. Yazarlığa, mizahi bir destan olan *Az Elveszett Alkotmany* (1845) ile başladı. İki yıl sonra XVI. yy. vakayinamelerinden birinde söz edilen bir tarihsel kişiliğin serüvenlerini anlatan *Toldi* adlı destan üçlemesinin ilk bölümünü yayımladı. Arany, bu yapıtında Toldi'yi, gücünü ve yiğitliğini, zayıfların ve zulme uğramışların hizmetine adayan ve adalet adına sarayın kudretli kişilerine meydan okuyan bir kahraman olarak gösterir. Tümüyle on iki hecelik dizelerden oluşan bu destan, kısa zamanda örnek bir yapıt niteliği kazandı. 1848 savaşına katılan, Petőfi'nin ölümü ve devrimci hareketin başarısızlığıyla sarsılan Arany, 1851'de, Nagykörös lisesi'nde öğretmenliğe başladı ve çeşitli unvanlarla onurlandırıldı (1859'da Macar Bilimler akademisi üyeliğine, 1865'te de, genel sekreterliğine atandı). 1854'te, *Toldi*'nin ikinci bölümünü (*Toldi esteje*) yazdıktan sonra, 1879'da *Toldi szerelme* ile üçlemesini tamamladı. Arany birçok balad da yazdı. Bunların kimi, çağının siyasal olaylarından (*Homère et Ossian* [fr. çev.], *les Bardes du pays de Galles* [fr. çev.]), kimi Macaristan tarihinden (*Ladislav V*), kimi de günlük olaylardan (*Appel* [fr. çev.]) esinlenmiştir. Destansı hikâyelerinden biri olan *Buda Halala* (1864), ana temasını çok eski bir macar halk masalından alan "sihirli geyik" efsanesini işler. Ayrıca eleştiri denemeleri ve Shakespeare ile Aristophanes'ten çevirileri vardır. —Oğlu LÁSZLÓ (Nagyszalonta 1844 - Budapeşte 1898), *Le Héros des mirages* (fr. çev., 1873) adlı bir destan-şiirin yazarıdır.

ARANZİ, ARANZİO ya da **ARANTİUS** (Giulio Cesare), italyan anatomi bilgini (Bologna 1530 -*ay.y.* 1589). Vesalius'un öğrencisi, dölütün ve etenenin yapısını buldu; beyin karıncıklarının (*Arantius karıncıkları*), aort ve akciğer atardamarları kapakçıklarının lifli çekirdeklerinin tanımlarını yaptı.

ARAP sıf. ve a. **1.** Arabistan halkından, dili arapça olan bir ülke ya da topluluktan olan. **—2.** Zenci, deri rengi esmer olan kimse için kullanılır. **—3.** *Arap araba yüzün karadır demiş,* kendi eksiklerini görmeyip başkalarında eksiklik aramaya kalkışan kimselerin bu yönünü vurgulamak için söylenir. || *Arap bacı,* zenci hizmetçi ya da dadılara denirdi (esk.). || *Arap dilini çıkarmış gibi,* göz alıcı biçimde, oldukça kırmızı. || *Arap gibi olmak,* güneşte yanarak esmerleşmek. || *Arap uşağı,* güney ve güneydoğu Anadolu'da fellahlara verilen ad. || *Arabı uyanmak,* bir kimsenin şansı açılmak.

◆ a **1.** (tamlayan olarak) Araplar'a, Arabistan'a ya da dili arapça olan diğer ülkelere ilişkin: *Arap mimarisi. Arap töresi.* **—2.** Arap halklarının tümü: *Arap istilası.* **—3.** *Halk.* Fotoğrafın negatifi.

Aranjuez şatosu'nun müzik salonu süslemede José Gricci'nin porselenden bitki yaprakları, hayvanlar ve japon figürleri kullanılmıştır (1763) [Buen Retiro fabrikası, Madrid]

—Arit. *Arap rakamları,* 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9'dan oluşan on tane ondalık sayılama işareti; bu rakamlara Araplar *hint rakamları* adını verirler ve bu terim rakamların kökenini açıklar. (b tabanlı herhangi bir sayılama sisteminde sayıların yazımında bu rakamların bir bölümü [$b < 10$] ya da başka işaretlerle birlikte tümü [$b > 10$] kullanılır.)

—Dantelc. *Arap danteli,* dantel görünümü veren elde düğümlenmiş saçak. || *İğne işi arap danteli,* iğneyle yapılan kafes biçimi dantel. (Yastık yüzleri ve terliklere uygulanırdı. Deri üzerine yapıldığında, tel ve sırım kullanılırdı.)

—Denizc. *Arap bocisi,* bidon, fıçı vb. gibi ağır cisimleri bir deniz aracına yüklemek ya da bir deniz aracından boşaltmak için kullanılan düzen. (İskeleyle araç arasına birbirine koşut iki kalas konularak eğik bir düzlem oluşturulur. Bu kalaslar üstüne yükün boyuyla orantılı aralıkta iki halat serilir ve uçları kalasların üst kısmına bağlanır. Halatın iki çıması yükün altından dolaştırılarak yukarı alınır. Çımalar çekildikçe yük eğik düzlem üstünde hareket eder.) || *Arap cevizi,* halat bosalarının çımalarına, açılmaması için yapılan ceviz. (*Gerdel cevizi* de denir). [Çımada açılan halat kollarından herbiri yandaki kolun altından yukarı doğru alınır, çekilip sıkıştırılarak ceviz oluşturulur.]

János Arany
Bilimler akademisi, Budapeşte

—Dilbil. *Arap dili* → ARAPÇA.

— Ed., Fels., Sant. *Arap edebiyatı, arap felsefesi, arap sanatı,* (Bk. *ansikl.* böl.)

— El sant. *Arap yazması,* kalem işi, eski bir yazma türü. (Boyacıköy ve Yeniköy'de yapılırdı. 100 x 100 cm boyutunda, mavi ve kırmızı tonlarında zemin üzerine, çiçekli ve yazılı olurdu. Daha çok Lübnan ve Arap ülkelerinde kullanılırdı.)

—Nalbantl. *Arap nalı,* daire biçiminde, tırnağın üst ve dış kenarlarına mıhla tespit edilen, arap ülkelerinde ve özellikle Suriye'de arkası yarık biçimi çokça kullanılan bir nal.

—Zootekn. *Arap atı,* çok güçlü ve çok dayanıklı binek atı ırkı. (Biraz ufak, ama kusursuz yapılı olan arap atı, birçok at

Bk. resim sayfa 752

ırkının yaratılmasında [özellikle safkan ve ingiliz-arap] melezleme hayvanı olarak kullanılmıştır.)

—ANSİKL. • *Arap edebiyatı.*

Eskiçağ dönemi (yaklaşık 725'e kadar). Arap dili, Doğu Arabistan'dan Kızıldeniz'e

arap atı

inen göçebelerin daha İlkçağ'dan beri kullandıkları bir anlatım aracıydı. Hıristiyanlık çağının başlangıcında, Yemen'den Şam'a uzanan günlük (tütsü) yolu üzerinde anlaşmayı sağlayan tek araçtı. Suriye-Filistin bozkırı üzerinde Gassani krallığı'nın, sonra da Kûfe yakınında, Hire'de Lahmi krallığı'nın kurulması, VI. yy.'da, yarımadanın sınırlarında arapçanın yerleşmesini pekiştirdi. Bu dönemden günümüze ancak hepsi de Suriye-Filistin bölgesine ait olan ve aralarında yunanca-arapça yazılmış ikidilli Harran yazıtının (568) da bulunduğu dört kısa yazıt kalmıştır. Eskiçağ edebiyatına ait ilk örneklerin, manzum olarak değil de, uyaklı ve ölçülü düzyazıyla yazılmış olduğu sanılmaktadır. Eski atasözlerinin ve pagan Arabistan "kahinleri"nin kehanetleri de bu üslupla yazılırdı. Bilinen en eski edebiyat "metinleri" (*Muallakat** bunlar arasında yer alır) *raviye* denilen ıraklı tarih yazıcıları tarafından VIII. yüzyılda derlenmiş, düzeltilmiş, kimisi de doğrudan doğruya uydurulmuştur. Bu yazıcılar, az çok efsanevi nitelikte olan ve çoğu kez epik ve romanesk yapıtların kahramanları olarak görülen birçok şairden söz ediyorlardı (İmruülkays, Antere el-Absi). Bu dönemde şair, kabilesine bağlıydı ve onun başarılarını övüp talihsizliklerinden yakınıyor ve sözünün etkileyici gücüyle, büyünün ve cinlerin gizemli dünyasıyla ilişki kuruyordu. Bundan ötürü eskiçağ şiiri, Hıra ve Şam krallarının kâh koruyup, kâh lütuflarından yoksun bıraktıkları kasidecilerin şiiriydi. Bu şiir, çöl göçebeleri geleneğinde pagan olduğu gibi (en-Nebiye), hıristiyan da olabiliyordu (el-A'şâ Meymun).

Dolayısıyla bu şiirin islam diniyle bağdaşması kolay olmadı. Hz. Muhammet de Platon gibi, şairleri kuşkuyla karşılıyordu. ("Şairlere sapıklar uyarlar; görmüyor musun ki onlar her dedikodu vadisinde şaşkın şaşkın dolaşırlar, onlar yapmadıkları şeyleri derler", Kuran, XXVI, 224-226). Birçok ihtidaya karşın (Hassan bin Sabit), peygamberin yakınları, şairleri paganlığın sürdürücüleri olarak görüyorlardı (el-Hutey'e). Ancak islamöncesi kabile çatışmalarının bir devamı olan, halifelik çevresindeki siyasal ve dinsel mücadeleler içinde, edebiyat etkinliği iki karşıt akıma ayrıldı. Bunlardan biri, el-Ahtal, Cerir ve el-Ferazdak ile bedevi geleneğini ve kasideyi sürdürüyor; öbürü ise, Emeviler'in, iktidarı Suriye'ye aktarmaları sonunda Medine ve Mekke'nin aylak saraylarında gelişerek lirizmi "zerafet" anlayışı yönünde işliyordu (el-Ahvas el-Ensari, el-Arci, Ömer bin Ebi Rebia).

Klasik çağ (IX.-XI.yy.). Abbasiler'in iktidara geçmesi ve 762'de Bağdat'ın kurulmasıyla fikir ve sanat adamları, zenginlerin doğrudan doğruya himayesinde ve kalabalık başkentlerde yaşamaya başladılar. İslam dünyasına hellen uygarlığını tanıtan musevi, hıristiyan ve sabii dinsel azınlıkların, arap ve İranlılar'ın kültürleri bu kentlerde birbirleriyle kaynaşıyordu. Bu ortam içinde şair, bir yıl boyunca değişmeyecek bir kişilik edindi. Bir yandan sarayın hizmetkârı olarak efendisini övmek ve eğlendirmek için çaba gösteriyordu; bir yandan da kendi kişiliğini dile getirmek zorunluluğunu duyuyordu (Beşşar, el-Abbas bin Ahnef, Müslim bin el-Velid ve özellikle de Ebu Nuvas ile Ebülatahiye'nin gazelleri). Şairlerin derneklerde bir araya gelmeleri, burada kendi aralarında yarışmaları, yavaş yavaş şiiri aşırı bir inceliğe ve belagate (İbnülmutez) sürükledi ve antolojilerin düzenlenmesiyle de (Ebu Tammam) ortaya birtakım kesin kurallar çıktı. Böylece halk şiiri (el-Buhturi, İbnürrumi) bir yana bırakıldı ve klasik şiir yerleşti.

Bu arada, Kuran'a dayanan bir felsefi ve dinbilimsel düşüncenin belirmesi, bu alanda tartışmaların sürüp gitmesi, gelişme halindeki yönetim mekanizmasında bir yazıcılar sınıfının oluşması, bir düzyazı geleneğinin doğmasına neden oldu. Bu düzyazı, önce, hadislerin toplanmasında ve tarih anlatılarında kendini gösterdi (el-Belazuri, et-Tabari); daha sonra da, çoğu arap olmayan ve genellikle İran kökenli yazarların (Abdülhamit bin Yahya, İbnülmukaffa) katkısıyla gelişti. Tefsir, sarf ve inşa, geleceği parlak bir ansiklopedici geleneğin kurulmasına (İbn Ruste, Kudâme) ve hümanist *adab* kavramının yavaş yavaş belirlenmesine yol açtı (Cahiz, İbn Kuteyhe). Dilbilgisi ve din araştırmaları iki rakip okulu ortaya çıkardı. Bunlardan biri, kuralcı Basra okulu (Sibeveyh), ötekiyse yaşayan günlük dile dayanan Kûfe okuluydu.

925'ten sonra arap-islam dünyasının parçalanması, alışılagelmiş kültür ve edebiyat verilerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açar gibi göründü. Gerçekte bir düşünce çevresinde toplanma dönemi sona ermiş, çeşitli düşünce odakları Nişapur'dan Kahire ve Kurtuba'ya kadar yayılmıştı. Şair, çevresinin ve yetişme tarzının tutsağı durumundaydı; hizmetkâr ve dilci olarak, yazgısından yakınırken bile (el-Mütenebbi, İbnülhaccac, Ebu Firas el-Hamdani, el-Maari) söz oyunlarıyla yetinmekten başka çıkar yolu yoktu. Tek özgün tür, yozlaşmanın soylu toplum üzerindeki çekiciliğinden kaynaklanan ve başkişisi, sözünü esirgemeyen hayâsız bir serseri olan *makame* türüydü (el-Hamedani).

Bununla birlikte şiiler ile sünniler arasındaki rekabet, hellen kültürünün ve akılcı akımın baskısı, hümanizm kavramının derinleştirilmesini sağladı: yönetim örgütünün iyileştirilmesi, atlı postacılığın kurulması ve Mekke'ye hacca gitme yükümlülüğünün farz olması sayesinde, birçok yazar kendi dar çevrelerinden kurtulup değişik yerleri görmeye, ayrı düşüncelerdeki kişilerle ilişki kurmaya ve o çağın bilgilerini öğrenmeye başladılar; bunları da yazılarında dile getirdiler (el-Mesudi, el-Mukaddesi, el-Biruni, Miskaveyh).

Hesaplaşma ve parçalanma (XII.-XVIII.yy.). Buveyhi emirliklerinin, Selçuklu Türkleri'nin darbeleri altında çökmesi, şiiliğin gerilemesi, haçlıların Filistin'e yerleşmesi, düşünce yaşamında bir kalıplaşmaya ve içe kapanmaya neden oldu. Irak ve Mısır'da eski gücünü yeniden kazanan sünnilik, islamiyetin manevi birliğini tehlikeye düşürebilecek her şeye karşı giderek gelişen bir mücadele verdi ("Hadis okulları"nın ve Bağdat Nizamiye üniversitesi'nin kurulması). Böylece şiir de, geçmişe, kültüre, şekilciliğe bağımlı duruma geldi (İbnülhabbariyye, et-Tugrai, İbn Kulakis, Bahaettin Züheyr). Düzyazı edebiyatı, secili (uyaklı) cümlenin sistemli biçimde kullanılmasından (el-Hariri) zarar görüyordu. İbnülfariz'in, sarhoşluğu mistik vecd ile özdeşleştirmek istemesine ve İbn Sanalmülk'ün *muvaşşah* ve el-Hilli'nin *maval ve zecel* ile yeni bir nazım anlatımı bulmak için yaptıkları girişimlere karşın, arap dünyası yalnızca, üslup kaygısından kurtulamayan seçkin yazarlar yetiştirebildi (el-Busiri).

Kendi kendinden başka konusu olmayan bu edebiyat karşısında, halkın beğenisi romansal anlatılarda ve savaş kahramanlarının menkıbelerinde (Antara, sultan Baybars, Beni Hilal'ler) ya da yarı-edebi dili, günlük konuşmanın tadını ve yalınlığını çok üstün bir sanatla duyuran *Binbir gece*'nin olağanüstü serüvenlerinde kendini dile getirmeye ve adeta öcünü almaya çalışıyordu.

Nihayet ansiklopedicilik, arap kültürünün bütün kurucu öğelerini toparlamayı amaçlayan İbn Battuta'nın gezi öyküleriyle, es-Suyuti'nin ve özellikle İbn Haldun'un denemeleriyle ve en-Nüveyri'nin, el-Ömeri'nin, el-Kalkaşandi'nin alıntılardan oluşan, amacı daha sınırlı ve daha eğitsel yapıtlarıyla (memurların kullanacağı başvuru yapıtları) son bir parlayış gösterdi. Batı Avrupa'nın, Doğu Hint adalarını ve Amerika'yı fethettiği, Kopernik'ten Galilei'ye ve Newton'a uzanan yeni bir bilimsel düşünce ortaya koyduğu sırada, arap dünyası kendi içine kapandı. Artık elinde yeniden doğmasını sağlayabilecek tek umut olarak, dilinden başka bir şey kalmamıştı.

Uyanış (el-Nahda). Avrupa'nın teknik ve askeri gücünü müslüman dünyasına tanıtan, Bonaparte'ın seferi oldu. El-Caberti, Monge ve Berthollet'nin deneylerini gören Mısırlılar'ın ne kadar şaşırdıklarını anlatır. Mısır, enerjik hükümdarların teşvikiyle, batı yöntemlerini benimsemeye başladı. Okullar açıldı; kitaplıklar kuruldu; askeri yapıtlar arapçaya çevrildi; İngiltere ve Fransa'ya heyetler gönderildi.

Ama, bir kültür ve edebiyat uyanışı olan

el-Biruni'nin bir kitabından kapak resmi

nahda (bu sözcük, uykudan ansızın uyandırılan kişi anlamına gelir), ne Mısır'dan, ne de müslüman çevrelerden kaynaklanıyordu. Bu hareketi başlatan suriyeli ve lübnanlı hıristiyanlardı. Daha XVI. yy.'dan beri Batı ile ilişki içinde olan bu hıristiyanlar, ilahiyat okumak için Roma'ya öğrenci gönderiyor, katolik ve protestan misyonerlerini kabul ediyorlardı. Böylece, XVII. yy.'ın sonunda, Halep hıristiyanları arasında, arı arapçayı savunan bir akım ortaya çıktı. 1725'te, Halep maruni başpiskoposu olan Cermanus Farhat, kendi çevresinde bir edebiyat okulu kurmuş, arapça metinleri toplamış ve dil üzerine incelemeler yazmıştı. Arap edebiyatına duyulan bu ilgi, XIX. yy. başlarında osmanlı egemenliğine ve cizvitler ile amerikan misyonerlerinin etkinliğine karşı çıkan akımlar sayesinde gelişti. Protestanlığı, daha sonra da müslümanlığı kabul eden maruni Faris eş-Şidyak (1801-1887), İstanbul'da bir dergi çıkardı (el-Cevâib) ve panislamcılık öğretilerini yaymaya çalıştı.

Ama en etkili olay, Lübnanlılar'ın Mısır, Brezilya ve ABD'ye göçmeleri *(mehcer)* oldu. Halil Cibran, Emin er-Reyhani ve Mihail Nueyma, ingilizce ve arapça yazdılar, dergiler çıkardılar, tarih incelemeleri, gezi anlatıları, öyküler yayımladılar. Böylece, müslümanlar kararlı bir reform hareketine giriştiler. XIII. yy.'da İbn Teymiye'nin düşüncesinde, sonra da, XVIII. yy.'da Vahhabiler'in "ilk dönem islamcılığı"nda yer alan bir görüşü işleyen Cemalettin Afgani ve Muhammet Abduh, islam rönesansını inanç kaynaklarına bir dönüş olarak gördüler; bu kaynak, çöküş yüzyıllarının getirdiği sapmalardan arındırılmış, ama çağdaş dünyanın kaçınılmaz gereksinimlerine cevap verebilecek bir biçimde değerlendirilmişti. Böylece, el-Kevakibi, çağdaş ilerlemenin ilkelerini Kuran'da bulmaya çalıştı. Arap aydınları iki kültür arasındaki çatışmayı tüm yoğunluğuyla yaşadılar. Bu kültürlerden biri, bilimsel ve laik, öteki geleneksel ve dinseldi. Avrupa ve amerikan maddeciliği onlara itici geliyor; ve bu konu, yeni görüşlerin ve yeni edebiyatın yayılmasında gittikçe daha önemli rol oynayan dergi ve gazetelerde başlıca tartışma konusu oluyordu (1876'da İskenderiye'de kurulan el-Ehrâm; 1876'da Beyrut'ta kurulan el-Muktataf: Kahire'de kurulan el-Mukattam [1889] ve el-Hilâl [1892]). Bu arada Avrupa'ya gönderilen öğrenciler de, özellikle orada öğrendikleri yöntem ve eleştiri sorunları üzerinde duruyorlardı. Beyrut'ta Saint-Joseph (1875) ve Amerikan (1866) üniversitelerinin, Kahire'de Kahire Üniversitesi'nin (1908) kurulmasıyla yüksek öğrenim yeniden düzenlendi. Bilim ve edebiyat derneklerinde bir araya gelen Nasıf el-Yazıcı, Butrus el-Bustani, el-Menfaluti gibi yazarlar, ilk lübnanlı yazarların belagatçılığı ile lehçelerin gerçekçiliği arasında yer alan bir yeniklasik dil oluşturmaya çalıştılar.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra birçok mısırlı yazar ortaya çıktı. Bunların çoğu, fransız ve ingiliz edebiyatının etkisinde romantik yazarlardı; ama bu arada öykücü Mahmut Tahir Laşin ve Muhammet Teymur gibi gerçekçi yazarlar da görüldü. Bununla birlikte, Batı'nın büyük yapılarını örnek alan ve çağdaş dünyaya uygun bir edebiyat yaratmaya çalışan arap yazarları, klasik edebiyatın büyüsünden kurtulmakta güçlük çektiler. Roman, edebiyata layık olmayan bir tür olarak görülüyordu. Nitekim, Muhammet Hüseyin Heykel, ilk çağdaş mısır romanı olan *Zeyneb'e* (1914) imzasını atmaktan kaçınmıştı. Buna karşılık, geçmişi yücelten tarih anlatıları ve ikinci dereceden bir tür olarak görülen öykü, gelenekçi aydınların beğendiği türlerdi. Ama, Tevfik el-Hakim'in yenilikçi tiyatro estetiği ve Taha Hüseyin'in denemeleri, eskiler ile yeniler arasında bir çatışmaya yol açtı. Günlük basında sürdürülen bu çatışma sonunda, kısa öykü türü kendini kabul ettirdi.

Çağdaş dönem. İkinci Dünya savaşı, bağımsızlık hareketlerinin başarıları, arap ülkeleri arasında birlik kurma girişimleri, edebiyatın evrimini hızlandırdı. "İslam köktenciliği" ve "liberal çağdaşçılık" yanlıları birbirleriyle çatışırken, yazarlar da toplumsal ve siyasal sorunlara ağırlık verdiler. 1930 natüralistlerinin, insanoğlunun mayasında bulunan kaçınılmaz bir kötülük saydıkları yaşamın güçlük ve çirkinliği, 1950-1960 döneminin gerçekçilerine göre değiştirilmesi gereken bir toplum düzeninin belirtileriydi. Bu yeni edebiyat anlayışını *el Arz*'da (Toprak) [1954] bir Mısır köylüsünü anlatan Abdurrahman Şerkavi'de, Necib Mahfuz da ve Yusuf es-Sibai'de görüyoruz. Felsefe ve edebiyat tartışmaları, deneme türünün büyük ölçüde gelişmesine yol açtı: bunların kimi, siyasal eylem gereksinimleri üzerine incelemeler, kimi de çeşitli arap ülkelerinin kültürleri ve düşünce akımları üzerine uzmanlık çalışmalarıydı.

Bugünkü arap edebiyatının ortak eğilimi estetikçilikten kaçınmaktır. Gerçekten de 70'li yıllarda, haçlı seferlerinin ve moğol tehlikesinden daha da büyük bir bunalım içine giren çağdaş arap dünyasının "sanat sanat içindir" gibi bir anlayışı benimsemesi beklenemezdi. Bu siyasal gerginlik döneminde, arap yazarı, batı ideolojileri ve sanayi uygarlığının gelişmesi karşısında, ayrıca İsrail devletinin varlığı ve Filistinliler'in topraklarından atılmalarıyla doğan daha özel ve çözümlenmek bilmez sorunlar karşısında kimliğini bulmaya çalışmaktadır. Bu arayışın sonucu, coşkuyla savunulan bir inanç ve kültür birliğine karşın, gitgide daha çok yazarın milliyetine bağlı görünüyor.

• *Arap felsefesi.* İslam kültürü içerisinde felsefe *(falsafa)*, eski yunan düşüncesinin mirasçısı olan ve arap dilinde yazıldığı için "arap" diye nitelenen bir düşünce akımıdır. Ama el-Kindî bir yana, büyük filozofların *(falâsifa)* çoğu, özellikle iran ya da türk asıllıdır. Bundan ötürü, arap felsefesi İSLAM maddesinde ele alınmıştır.

• *Arap sanatı.* Eskiden islam sanatlarını tanımlamak için "arap sanatı" deyimi önerilmişti; ancak gerçeği tam yansıtmadığı için bundan çabuk vazgeçildi. Bazen geniş bir bağlam içinde, daha çok arap ülkelerine özgü ("arap camisi"), ya da arapların elinden çıkmış ("arap resmi") yapıtları belirtmek için, yeniden bu deyime başvurulursa da, araplara ait olanla, yabancı katkısı olanı birbirinden ayırma olanağı yoktur. Gerçekte, bu ad, ancak islamiyetten önceki Arabistan'ın henüz iyice bilinmeyen, ama Mekke ve Medine ile ilgisi bulunmadığı sanılan bazı sanat ürünlerine uygun düşer. Ancak, bu Araplar'ın islam sanatlarının oluşumunda önemli bir işlev üstlenmedikleri anlamına gelmez. Arapça yazılı Kuran'ın etkisi çok büyük oldu. Arap hat* sanatı, süslemede temel öğeydi. Bunların yanı sıra Araplar'ın soyut düşüncesinin, geometrik ve çiçek figürlü süsleme sanatını temelden etkilediği kesindir. Öte yandan, Araplar'ın dünya görüşü de, mimariye, öteki müslüman toplumlarınkinden farklı bırtakım simgeler kabul ettirdi. Bu simgeler, ötekilerden ayrılan kimi anıtların planlarında ve yapılış biçimlerinde belirleyici bir rol oynadı.

Arap, türk edebiyatı ve sanatında sık sık yer alan Arabistanlı ya da zenci tipi. Karagöz ve ortaoyunu'nun arap tipleri Hacı Fidan, Hacı Fitil, Hacı Şamandıra gibi adlar taşır; dilencilik, tatlıcılık yapar, dibekte kahve döver. Sırtında maşlah, başında agel, kefiye vardır. Hacı diye anılışından yararlanarak etrafını etkilemeye, bedava geçinmeye çalışır, kendini kutsal bir kişi olarak gösterir ve özellikle kadınları kandırmaya girişir. Zenci araplar arasındaysa cahil, fakat çalımlı harem ağası, hoppa genç kadına yardımcı olan dadı tipleri yer alır. Eski İstanbul yaşamını canlandıran yazarların (ör. Hüseyin Rahmi Gürpınar) romanlarında sık sık yer

arap
harem ağası
Atatürk kitaplığı, İstanbul

verilen arap bacı, güldürü tiyatrosunda sevimli bir oyun kişisi olarak canlandırılmış, yerli sinemada da aşçı-hizmetçi olarak yer almıştır. Masal ve halk hikâyesinde arap kötülük yapan, olumsuz tip ya da tam tersi olumlu bir tip olarak yansıtılır. Kötülüğün ve vahşetin simgesi arap, bazı masallarda İğci Baba adını taşır. Bazen derviş kılığında ortaya çıkar fakat insanları kandırır, kötülük yapar; kan içici, yamyamdır. Köroğlu kollarından Kirmanşah hikâyesi'nde korkunç bir dev-savaşçı olarak ortaya çıkar, ancak kendisinden daha üstün hikâye kahramanına yenilince özverili bir dost olup ona bağlanır. Dara düşüp "of" diyenlerin Hızır gibi yardımına gelen arap ise iyilik eden masal kahramanı tipidir. Bazı masallarda kahramanlar kendilerini tanıtmamak için nikap (maske) takarak arap görünümüne girerler. Beykız* hikâyesi'nin kimi çeşitlemelerinde kız; başka bazı masallarda padişah, şehzade kendilerini arap gibi gösterirler. Sudan ve öteki Kuzey Afrika ülkelerinden gelmiş zencilerin müslüman olmadan önceki dinsel inançlarından izler taşıyan yaşama biçimleri bazı romanların konusu olmuştur. Reşat Nuri Güntekin'in *Miskinler tekkesi* romanında Gülfidan Dadı, Nuringâh ve Mesude kalfalar zenci tiplеridir. Âmâ dilenci şeyh Abdu ise bir ak araptır. Roman İzmir'de, Temaşalık'ta Araplar'ın dana bayramı adı verilen törenlerini ayrıntılarıyla dile getirmiştir. Dadı, halayık olarak eski türk evinde yeri bulunan arap, çocuk tekerlemelerinde de anılır: "Yağmur yağıyor, seller akıyor/Arap kızı camdan bakıyor." Seyirlik köy oyunlarının en tanınmışlarından biri Arap oyunudur. Tevfik Fikret'in *Şermin* kitabında arap bacı, geceyi canlandıran ve çocuk okurlarda sevgi uyandıran bir simgedir. (→ Kayn.)

Karagöz arap tipi

ARAP (Melik), Kılıç Arslan I'in oğlu (?-İstanbul 1128'den sonra). Kardeşi Mesut II'nin hükümdarlığında Ankara ve Kastamonu melikiydi. Malatya'nın, kardeşi Tuğrul Arslan'dan alınıp Danişmentli Gü-

Büyük Larousse

Arap camisi
Galata-İstanbul

müştekin'e verilmesini aileye ihanet sayarak ayaklandı. İlk çatışmada yendiği Mesut II, Bizans'tan sağladığı kuvvetlerle üzerine gelince Kilikya prensi Thoros'un yanına gitti. Oluşturduğu kuvvetlerle Gumüştekin'e karşı saldırılara girişti. Önceleri başarılı olduysa da sonunda yenildi, Bizans'a sığındı (1128).

ARAP ALAYI a. Esk. denizc. Çektiri ve özellikle yelken döneminde filo halinde seyrederken, emredilen nizam içindeki mevkilerini koruyamayarak dağılan gemiler için kullanılırdı.

Arap birliği, Suudi Arabistan, Mısır, Irak, Lübnan, Suriye, Maverai Ürdün (daha sonra Ürdün) ve Yemen tarafından 22 mart 1945'te Kahire'de kurulan örgüt. Kuruluşundan bu yana birliğe on dört yeni devlet kabul edildi: Libya (1953), Sudan (1956), Fas (1958), Tunus (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Güney Yemen (1967), Bahreyn (1971), Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Umman (1971), Katar (1971), Moritanya (1973), Somali (1974) ve Cibuti (1977). 1965'te gözlemci statüsüyle kabul edilen Filistin kurtuluş örgütü (FKÖ), eylül 1976'da birliğin tam üyesi oldu; FKÖ Arap birliği'nde Filistin'i temsil etmektedir. 1945'te Kahire, örgütün merkezi olarak seçildi. Bununla birlikte, Camp David antlaşması'ndan sonra, mart 1979'da Bağdat'ta toplanan Arap dışişleri ve ekonomi bakanları konferansı, Mısır'ın birliğe üyeliğini askıya almayı ve örgüt merkezini Tunus'a nakletmeyi kararlaştırdı.

Arap birliği kuruluşunu, yılda iki olağan oturum yapan bir konsey, bir genel sekreterlik (mayıs 1991'den beri mısırlı İsmet Abdülmecit tarafından yönetilen), beş uzmanlık konseyi (ortak savunma, ekonomik işbirliği, enformasyon, sağlık ve gençlik), on sürekli komisyon ve yirmi kadar teknik organ oluşturmaktadır. Devlet ve hükümet başkanlarının katıldıkları arap "zirve"leri şu merkezlerde yapıldı: Kahire (ocak 1964), İskenderiye (eylül 1964), Casablanca (eylül 1965), Hartum (ağustos 1967), Rabat (aralık 1969), Cezayir (kasım 1973), Rabat (ekim 1974), Kahire (ekim 1976), Bağdat (kasım 1978), Amman (kasım 1980), Fas (eylül 1982), Casablanca (ağustos 1985), Amman (kasım 1987), Casablanca (mayıs 1989) ve Kahire (ağustos 1990).

Arap birliği, hükümetlerüstü bir örgüt değildir. Amacı, Araplar arasında, üye devletlerin özgürce benimsedikleri çokyönlü bir işbirliğine yardımcı olmakla sınırlıdır. Devletler, onamadıkları örgüt kararlarına bağımlı kılınamazlar.

Arap dünyasını 1945'ten beri sarsan aralıksız bunalımlar, birliğin işleyişini ve başarısını etkiledi. Arap birliği konseyi'nce (bünyesinde oylama konusunda oybirliği kuralı geçerlidir) benimsenen anlaşmaların çok azı üye ülkelerin tümü tarafından onaylandı (bunlardan biri, özellikle arap ortak pazarı kurulmasına ilişkin olan ve 1964'te sonuçlanan anlaşmadır). Öbür anlaşmalar, tüm üye ülkeler tarafından onaylandıkları halde, düzenli biçimde uygulanamadılar: örneğin, birliğin anayasası ve 13 nisan 1950'de imzalanan Ortak savunma ve ekonomik işbirliği antlaşması ile kurulan ortak güvenlik sistemi, 1956, 1967 ve 1973 arap-israil savaşları sırasında işlemedi. Nihayet, anayasa'da uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümü öngörüldüğü halde, arap devletleri arasında meydana gelen çeşitli uzlaşmazlıklar birliğin çerçevesi dışında çözümlendi.

1982'de Fas'ta düzenlenen zirve toplantısının amacı Ortadoğu ile ilgili ortak bir arap barış planı oluşturmaktı. Suudi Arabistan'ın önerdiği *Faht planı*, iki değişiklikle kabul edildi. Planda *Filistin kurtuluş örgütü*'nün, Filistin halkının tek gerçek temsilcisi olduğu vurgulandı. İsrail, 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilecek, başkenti doğu Kudüs olan bir Filistin devleti kurulacak; İsrail devletinin varlığı tanınırken bölgedeki devletlerin bütünlüğü Birleşmiş milletler güvenlik konseyi güvencesine bağlanacaktı. Casablanca'da düzenlenen 13. zirve toplantısında Ürdün-Filistin yakınlaşması desteklendi. 1990 yılında Arap birliği'nin merkezi yeniden Kahire'ye alındı. Aynı yıl yapılan toplantıda Irak'ın Kuveyt'i işgali kınandı.

Arap camisi, Camil kebir de denir. İstanbul'un Galata semtinde cami. Yapımına ilişkin değişik görüşler vardır. Kimi kaynaklarda kenti kuşatan emevi orduları komutanlarından Mesleme bin Abdülmelik tarafından yaptırıldığı öne sürülür (717). Başka kaynaklara göre ise Latin egemenliği sırasında Dominiken rahipleri için yaptırılmış bir kilise ve manastırdır (1232). Bir başka görüşe göre de 1307'de Guillaume de Gaillac tarafından yaptırılmıştır. Yapının Mehmet II (Fatih) tarafından camiye dönüştürüldüğü (1453), XVI. yy.'da İspanya'dan göç eden Araplar'ın Galata'ya yerleştirilmelerinden sonra da Arap camisi adını aldığı sanılmaktadır. Mahmut I'in annesi Saliha Sultan tarafından onarıldı (1734). 1808 yangınından sonra kısa sürede yenilendi. Mahmut II'nin kızı Adile Sultan tarafından şadırvan (1868); 1913 onarımında da son cemaat yeri eklendi. Enine gelişen dikdörtgen planlı yapının duvarları almaşık düzende taş ve tuğla örgülüdür. Absidanın dışa taşkın olmaması ve narteks bölümünün bulunmamasıyla bizans kiliselerinden ayrılır. Çan kulesi biçimindeki minarenin şerefeden yukarı bölümü, hünkâr mahfili, minber, kapıların dış bezemeleri Osmanlı dönemindendir.

ARAP CUMHURİYETİ *(Birleşik)*, Mısır ile Suriye'nin 1958-1961 arasında oluşturdukları federasyon.

ARAP EFENDİ *(Hekim)*, **Hekim Arap** da denir. Arap asıllı osmanlı hekim (XV. yy.). Kudüs'lüdür. Arap ülkelerinde tamamladığı tıp öğreniminden sonra, Üsküp valisi İsa Bey'in yanına gitti. Fatih Sultan Mehmet bilgi ve becerisini duyunca yanına çağırttı, saray hekimi yaptı. Bayezit II döneminde de saray hekimliğini sürdürdü.

ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU *(Birleşik)*, Arabistan yarımadasında devlet, Basra körfezinin güney kıyısında; yaklş. 80 000 km²; yaklş. 1 945 000 nüf. (1990). Başkenti *Abu Zabi* (ya da *Abu Dabi*). Federasyon yedi emirlik bir-

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU

BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ FEDERASYONU

leştirilerek kuruldu: Abu Zabi, Dubay, Şerce, Fucayra, Acman, Umm el-Kayvayn, Res ül-Hayma. Resmi dili *arapça*

•*Coğrafya*. Emirliklerin XX.yy. başında inci avcılığına ve geleneksel denizciliğe (özellikle Dubay'da Hindistan'a altın ve saat kaçakçılığı biçiminde) dayanan iktisadı, 1962'de Abu Zabi'de, 1969'da Dubay'da ve daha yakın dönemde Şerce'de petrol çıkarılmaya başlanmasıyla değişti. 90 Mt'a yaklaşan petrol üretimi (1976'dan bu yana üretime, Japonya'ya sıvılaştırılmış gaz dışsatımı da eklendi), federasyona yılda 12 milyar doları aşkın gelir (kişi başına 12 000 doların üstünde) sağlamaktadır. Petrolün büyük bölümünün çıkarıldığı Abu Zabı'nın bütçesi, federasyonunkinin üç katıdır (zaten federasyonun giderlerinin büyük bölümünü, Abu Zabi karşılamaktadır). Dubay ve Abu Zabı topraklarında sanayı bölgeleri (petrokimya; alüminyum dökümevi: demir-çelik tesisi) gelişmektedir. Petrolün sağladığı zenginlik, kentlerin hızla modernleştirilmesine ve federasyona çok sayıda göçmen gelmesine (çeşitli ülkelerden gelen Araplar, İranlılar, Hindistanlılar, Pakistanlılar) yol açmaktadır. Günümüzde göçmenler (petrol bulunmasından önce 100 000 dolayındaydı), nüfusun yüzde 80'ini oluşturuyor.

•*Tarih*. XIX. yy. başında Basra körfezinde gün geçtikçe artan korsanlığı ve köle ticaretini ortadan kaldırmak isteyen İngiltere, 1809 ve 1816'da Res ül-Hayma'ya askeri seferler düzenledi. 1853'te İngiltere ile imzalanan sürekli barış antlaşmasından sonra, emirlikler Trucial States adıyla anılmaya başladı. 1892'de İngiliz himayesi bütün emirliklerin dış siyasetlerini de kapsayacak biçimde genişletildi. 1971'de altı emirliğin bir araya gelmesiyle kurulan bağımsız federasyona 1972'de Res ül-Hayma da katıldı. Federasyon, her emirliğin hükümdarından oluşan bir Yüce meclis ile Abu Zabi'de bulunan bir Federal hükümet tarafından yönetilmektedir. Federal hükümet'in başkanı, 1971 geçici anayasasının beş yıl daha yürürlükte kalmasının kararlaştırıldığı 1976 yılında yeniden seçilmiş olan Zayid bin Sultan en-Nehyan'dır.

Suudi Arabıstan, 1974 ağustosunda imzalanan anlaşmayla sınır çizgisinde kendi yararına bir değişikliği (Bureymi vahasında) kabul ettirdikten sonra federasyonu tanımıştır. Fedarasyon, Tahran'ın Hürmüz boğazındaki adalarından üçüne (Ebu Musa ve iki Tomb adası) el koymasına (kasım 1971) boyun eğmek zorunda kaldıktan sonra, İran ile diplomatik ilişki kurdu (ocak 1975).

Zayid, federal bağların pekiştirilmesi gerektiğini ileri sürdü, bu görüşü Şerce, Fucayra, Acman ve Umm el-Kayvayn emirleri de paylaştı, ama Dubay ve Res ül-Hayma emirleri, sözkonusu merkeziyetçi eğilime karşı çıktılar. Federasyon ordusu başkomutanlığına Zayid'in oğullarından Şeyh Sultan'ın atanmasından ve Abu Zabi emirliğinin özellikle iç sınırların kaldırılmasını, silahlı kuvvetlerin birleştirilmesini ve iktisadın planlanmasını öngören bir anayasa tasarısı yayımlamasından sonra, federasyonda bir iç bunalım patlak vermiş (mart 1979), tasarının yürürlüğe konmasını, 1979'un sonundan bu yana Birleşik Arap Emirlikleri başbakanı olan Dubay emiri Reşit el-Mektum önlemiştir.

Emirliklerin ilk kalkınma planı 1981 yılında hazırlandı. Milli gelir hızla arttı. Petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) petrol üretimi için koyduğu kotaları azalttı. Ama Emirlikler bu karara uymadı. Ancak tüm olumlu gelişmelere karşın, yabancı yatırımcıların kaçmasına neden olan Körfez savaşı, ekonomide belirgin bir durgunluk yarattı.

ARAP FAKİH, asıl adı **Şihabettin Abdülkadir bin Salim bin Osman,** arap tarihçi (XVI. yy.). *Tuhfet üz-zaman* va da *Futuh ül-Habeşe* adlı tarihinde Somali kıyılarında yaşayan Sadettin ailesinden söz eder; Harar imamı Ahmet Gran'ın hıristiyan Habeşliler ile savaşlarını anlatır.

ARAP İZZET → İZZET PAŞA Holo

Arap lejyonu, Maverai Ürdün'de 1921'de kurulmuş arap askeri birliği 1939-1956 arasında İngiliz generali Glubb Paşa'nın komuta ettiği birlik, 1941'de Suriye'de ve 1946'da İsrail'e karşı görev yaptı. 1946'da, bağımsız Ürdün ordusuna dönüştü. Bünyesindeki ingiliz görevliler 1956'da ülkelerine gönderildı.

Arap Türk bankası aş, Türkiye, Libya ve Kuveyt sermaye gruplarının işbirliği ile 1977'de İstanbul'da kurulan banka. Bankanın kurucu ortakları ve sermayeye katılma paları şöyledir: Libyan Arab Foreign Bank SAL % 40, The Kuwait Investment Company (SAK) % 20, T. İş bankası % 20, T. Emlak bankası % 20. Türk arap ekonomik işbirliğini geliştirmek, ortak girişimleri organize etmek, fonların transferlerini kolaylaştırmak gibi amaçlarla kurulan banka, yurt içi ve yurt dışı her türlü bankacılık işlemleriyle uğraşmaktadır. 1990 sonu itibariyle ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 53,2 milyar TL, mevduat toplamı 176,9 milyar TL, krediler toplamı 129,1 milyar TL olmuştur. Yurt içinde 4 şubesi olan bankada çalışan eleman sayısı 255'tir.

Arap Üzengi, Şah İsmail hikâyesinin kahramanlarından; Şah İsmail'in sevgilisi, savaşçı kadın. Hikâyede Şah İsmail âşık olduğu türkmen kızı Gülizar'ı aramaya çıktığında, Arap Üzengi ile karşılaşır. Arap Üzengi görünüşte "bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, iki yüz batmanlık gürz kullanan" dev bir yaratıktır. İkisi kavgaya tutuşur, Şah İsmail yener. Arap Üzengi'nin maskesi düşünce güzel bir kız ortaya çıkar. Birbirlerine âşık olur, birlikte Gülizar'ı bulmaya çıkarlar. Arap Üzengi, Şah İsmail'i düşmanlarından koruyan, kıskançlık bilmeyen, yiğit bir kadın olarak anlatılır. Hikâyenin sonunda o da Gülizar ve Gülperi ile birlikte Şah İsmail'in karısı olur. Arap Üzengi adı, başka halk hikâyelerinde de geçer; "Fatmacık ile Arap Üzengi" hikâyesinde, kahramanın çirkin ve içi kötülük dolu teyze kızıdır.

Arap ve Acem defterdarlığı → ACEM VE ARAP DEFTERDARLIĞI.

Ara Pacis Augustae, Augustus barış sunağı. İ.Ö. 13'te kutsanan ve İ.Ö. 9'da Augustus'un kurduğu barışı onurlandırmak için, senato tarafından imparatora adanan anıt. Roma'da, Mars'ın kuzeyinde, kentin kuzey girişinde, Via Flaminia

Bk. resim sayfa 756

üzerinde yapılan Ara Pacis, eski yerinin yakınında yeniden inşa edilmiştir. Anıt, iki bakımdan önemlidir: bir yandan, Augustus'un, uzun saltanatının orta dönemindeki imparatorluk siyasetini simgeler (İmparatorluk, Evren'le özdeş sayıldığı için, sona eren fütuhat evresi, yerini barışçı örgütlenmeye bırakmalıdır); öte yandan, sanat ve özellikle heykelcilik bakımından, sunak, Augustus dönemi klasikçiliğinin en karakteristik anıtıdır. Ara Pacis, asıl sunak ile, bunu çevreleyen ve dış yüzünde ana süslemelerin bulunduğu, dikdörtgen biçimli dar bir mermer kemerden oluşur. Kemer, iki bölüme ayrılmıştır. Alt bölümünde Bergama ve yeni-attike sanatlarının etkisini taşıyan natüralist üslupta ve tam bir simetriyle düzenlenmiş kenger dalları süslemeleri yer alır. Üst bölümde, kapıların her iki yanındaki kısa kenarlarda, Roma'nın kutsal yönünü canlandıran mitolojik ya da simgesel kabartmalar vardır. Uzun kenarlarda ise, törenle sunağın açılışını yapan Roma halkını gösteren bir friz yer alır. Dekorun en ilginç bölümü, Augustus'un ailesini, onun görmek istediği gibi, yani birlik içinde, saygıdeğer ama insanca gösteren bölümdür. Ara Pacis'e ilişkin yargılar, bir ölçüde sanat tarihçilerinin siyasal görüşlerinden etkilendi. Örneğin, Eugénie Strong, 1920-1940 arasında, anıtı aşırı biçimde överken, R. Bianchi-Bandinelli belki de fazla sert biçimde eleştirdi.

Res ül-Hayma emirliği'nden bir manzara

Dubay emirliği kıyılarının açığında offshore petrol tesisleri

ARAPAHOLAR, Kuzey Amerika'da (Prairie) Algonkinler ailesinden kızılderili kabilesi. Başlangıçta yerleşik çiftçiler olan Arapaholar, Prairie bölgesine doğru sürüldüler ve burada bizon avcılığıyla geçindiler. Temel uygarlıklarındaki bu gelişme, toplumsal-siyasal örgütlenmelerinde de değişikliğe yol açtı: bütünlükleri güvenlik önlemleri ve törenler (kutsal tütün çubuğu, güneş dansı) sayesinde sağlanan küçük topluluklara bölündüler. Günümüzde Wyoming ve Oklahoma'da beyazların kültürünü benimsemiş 3 000 kadar Arapaho yaşamaktadır.

Arapata türbesi, Orta Asya'da Semerkand yakınındaki en eski islam türbesi (X.yy.). 977/978'de tamamlanmış olan yapı XI. ve XII. yy. mimarlığının gelişiminde etkili olmuştur.

ARAPAYMA a. Güney Amerika'nın ekvator bölgelerindeki tatlı sularda yaşayan kemikli balık. (Bil. a. *Arapaima gigas*, osteoglossidae familyası.)

—ANSİKL. Brezilyalılar'ın *pirarucu* dedikleri arapayma, Tuna nehrinde yaşayan yayın balığıyla birlikte tatlı su balıklarının en irisidir. Boyunun 5 m, ağırlığının 100 kg olduğu söylenir (ama kesin olarak bilinen en yüksek rakam 2 m boy, 100 kg

arapayma

ağırlıktır) ve yirmi yıl kadar yaşar. Durgun ve sığ sularda bulunur, canlı hayvancıklarla beslenir, ayrıca bitki ve planktonları solungaçlarıyla süzerek yemekten de geri kalmaz. Yüzme kesesi su yüzünde havayla solunumunu sağlar. Eti için büyük ölçüde avlanır, tuzlu ya da kurutulmuş olarak saklanır.

ARAPÇA a. Yaklaşık yüz milyon kişi tarafından konuşulan sami dili (Afrika'nın kuzeyi, Yakın Doğu, Arabistan vb.).(Bk *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Arapçaya özgü, arapçayla ilgili şey için kullanılır: *Arapça şarkılar dinlemek. Arapça yayınlar. Arapça kurallar.*

—ANSİKL. • *Toplumsal ve tarihsel toplu bakış.* Genel olarak "arapça" adıyla anılan dil, gerçekte üç değişik dilsel gerçeklik içerir. Orta Arabistan'da ilk önce oluşan dil sami kökenliydi ve bu dil gelişerek, son biçimine Kuran'da kavuştu (İ.S. 612-632). Bu dilin yazgısı, arap-islam imparatorluğunun tarihine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Yaklaşık altı yüzyıl boyunca, Pireneler'den Endonezya'ya dek uzanan bir alanda Araplar'ın sağladığı kültürel, bilimsel ve siyasal üstünlük, arapçayı dünyanın önde gelen başlıca dillerinden biri durumuna getirdi. Gerileme XIII. yy.'ın ortalarına doğru, önce Kurtuba'nın (1236), sonra da Bağdat'ın (1258) düşüşüyle başladı ve arapça konuşan ülkeler de dahil olmak üzere, tüm islam imparatorluğunun başına arap olmayan etnik grupların geçmesiyle sürdü. Türkler'in Şam'a (1516), Kahire'ye (1517) ve Tunus'a (1534) girmesiyle, arapçanın kurumsal gücü büyük ölçüde kaybolmuştu ve Arap yarımadasıyla Fas'ın dışında, müslüman dünyanın bütün toprakları üzerinde egemen olduğu birçok yerde tümden yok oldu. Dinbilim fakültelerinde (özellikle Kahire'deki el-Ezher fakültesi'nde) ve Kuran okullarında öğretimi sürdürülse de, arapça önemli ölçüde eskimiş bir dil durumuna gelmiştir ve değişik lehçeler ve azınlık dilleri, gündelik dil düzleminde de halk söylemi düzleminde de günden güne artan bir biçimde etkinlik kazanmaya başlamıştır.

Araplaştırılmış ülkeler kısa sürede büyük ölçüde çiftdilli oldular. Bu durum, değişik arap kabilelerindeki lehçe çeşitliliğinden olduğu kadar arapçanın zamanla etkisiz kıldığı dillerden de kaynaklanır. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılık, siyasal denge ve kültürel tutarlılık dönemlerinde en aza inse de, sömürgeleştirmeyle belirginlik kazanır ve sesbilgisel, sözdizimsel, sözcüksel ve anlamsal açılardan "standart" arapçadan ayrılan dizgelere dönüşür. Lehçeler, özellikle Mısır'da ve Doğu Akdeniz kıyı ülkelerinde olmak üzere önemli bir edebiyatın ortaya çıkmasına neden oldu. Bununla birlikte, bu lehçelerin yazılı bir biçimde yayılması önemli ölçüde engellenmiş, öğretimleri birkaç yer dışında, tümüyle arap dünyasının dışında gerçekleştirilmiştir.

XIX. yy. ortalarına doğru, öncelikle Akdeniz'in doğusundaki ülkelerde (Filistin, Lübnan, Suriye) baş gösteren ulusçu hareket, arapçanın kurumsal saygınlığını yeniden sağladı. Doğrudan doğruya klasik arapçadan türeyen, ancak bu dilden, kullanım koşulları bakımından ve bir takım sözcük ve tonlama farklarından gözle görülür biçimde ayrılan ortak bir dil, zamanla hem yazılı basının, haber bültenlerinin, siyasal tartışmaların, üniversite düzeyindeki yazışmaların, bilimsel ve uygulayımsal metinlerin dili ve araplığı benimseyen tüm ülkelerde yazınsal metinlerin büyük bir bölümünün dili durumuna geldi. Bu "orta" ya da "yeni" denen arapça, tüm arap ülkelerinde aynıdır ya da çok az farklılık gösterir, ama gerçekte, konuşma dili ve gündelik yaşam dili değildir.

Öte yandan, tiyatroda, sinemada, televizyonda ve radyoda kurgu kahramanları ve siyasal ya da dinsel amaçlı olmayan yayınlara katılanlar hemen hemen yalnızca ülkede egemen olan ağızla, bir başka deyişle, genellikle başkentte geçerli olan ağızla konuşurlar.

Hem kendi aralarında ayrılıklar bulunan, hem de yazı arapçasından farklı olan lehçesel dillerin varlığı ender olarak tartışılsa da yazı arapçasının tarihsel ve dilbilimsel betimlenmesi ve sınırlandırılması, ateşli tartışmalara konu olmaktadır. Arapça konuşanların büyük bir bölümüne göre, arapça birdir, bölünmez ve değişmez. Gerçekten de günümüzde, yaklaşık yüz milyon kişiyi birleştiren ulusal, kültürel ve tarihsel bir birliğin başlıca etkenlerinden biri de budur.

Büyük bir bölümü belirli bir kadroyla ve dolaylı ya da dolaysız olarak Yakındoğu'dan gelen programlara göre gerçekleştirilen zorunlu öğretimin yaygınlaştırılması, görsel-işitsel basının parlak başarısı ve sinemanın olağanüstü canlılığı, yalnızca arap dünyasında pazar bulabilen müziğin büyük önemi, çağdaş arapçayı, geniş çaplı bildirişim lehçelerine yaklaştırdı. Bu lehçeler, arapçanın yapısına uymayan özelliklerini giderek yitirdiler: Mısır'da, Lübnan'da, Libya'da, Suriye'de ve Irak'ta ingilizce, fransızca ya da italyanca kökenli terimlerin kullanılmamasına yönelik bir eğilim baş gösterdi ve bu amaçla Radio-Alger (Cezayir Radyosu), tarafından bir kampanya başlatıldı. Öte yandan, eğitim görmüş kimselerin, doğru saydıkları "standart" arapçaya ters düşen bir takım deyişleri düzeltmeye eğilimli oldukları da görülmektedir.

• *Yeni arapçanın yapısı.* Arapçanın sesçil dizgesi 28 ünsüz içerir (bunlardan ikisi [y] ve [v] ve üç ünlü [a,i,u], kısa ya da uzun olabilirler).Arapçaya sesçil özgünlüğünü kazandıran bir dizi sese, "tumturaklı" adı verilen ünsüzlerde rastlanır. Bunlar: ṣād (ıslıklı, dişetsil, ötümsüz, gırtlaksıllaşmış), żād (kapantılı, dişsil, ötümlü, gırtlaksıllaşmış), ṭa (kapantılı, dişsil, ötümsüz, gırtlaksıllaşmış), ẓā (sızıcı, dişsil, ötümlü, gırtlaksıllaşmış), ḳāf (kapantılı, artdamaksıl, ötümsüz, gırtlaksıllaşmış) gırtlaksıllarıdır. Ayrıca, ḥā (sızıcı, ötümsüz) veʿayn (sızıcı, ötümlü) boğazsıllarını da burada saymak gerekir. Araplar dillerini żād dili olarak adlandırırlar. Gerçekte, bu ünsüz ile yukarıda adı anılan iki boğazsıl, arap dünyasında hiçbir değişkenlik göstermezler. Diğer tumturaklı ünsüzler ve birkaç başka ünsüz için durum aynı değildir. Örneğin, cim, Mısır başta olmak üzere bir takım ülkelerde (hem yeni arapçada hem de lehçelerde) kapantılı, artdamaksıl, ötümlü bir özellik sunarken, diğer arap ülkelerinin çoğunda kapantılı, damaksıl, ötümlü bir ünsüzdür.

Geleneksel arapça sözlüklerde her madde başı iki, üç (en yaygını da budur) ya da dört ünsüzün birleşimiyle oluşan bir kökün karşılığıdır. Düzenli türetme kuralları, oluşturucu ünsüzlerin ve ünlülerin bu kökenlere eklenmesiyle bir dizi kalıp elde etmeyi sağlar; bu kalıplarda kök, ada, fiile ya da değişkene dönüşür. Dilbilgisel gelenek, on beş fiil kalıbı ortaya çıkarmış, bunlardan klasik dönemde bile az rastlanan beşi yeni arapçada ortadan kalkmıştır. Aynı gelenek bu kalıplarla adsal biçimlerden ya da uygun değişkenlerden ikisi arasında göreceli bir düzenlilik sunan türetme bağıntıları kurmuştur. Birçok kalıbın kategoriye ilişkin tek bir açıklaması olduğundan, arapçanın tüm dilbilgisini yalnızca biçimbilimden kalkarak açıklama ve betimleme eğilimi ağır basmıştır. Sözdizimsel nitelikli bilgilerin kalıpların biçimine eklenmesi, kimilerine göre, bunların ünlüleşmelerini bile öngörmeye olanak sağlayabilir. Arap yazısında ünlüler yalnızca ayırt edici göstergelerle belirtilir; bunlar da genellikle kullanılmazlar, ancak ters anlamlara engel olmak için kaçınılmaz olanları kullanılır. Anadili arapça olan bir kimse, ortaöğreniminin bitiminden iki ya da üç yıl önce ayırt edici göstergelere gerek duymadan bir metni doğru bir biçimde ünlüleştirebilir. Ancak, bu kural ne denli geniş kapsamlı olursa olsun yine de görece bir nitelik sunar. Kimi kalıpların, bir biçimin değerinin açık seçik yorumlanmasına olanak sağladığı doğrudur. Ancak bunun yanı sıra kalıbın, belirli bir yorumlamada (örneğin yaptırım ya da pekiştirmede) özgün nitelik kazandığı durumlara da sık rastlanır. Ayrıca, hiçbir şey biçimbilimsel kurallara uyarak yapılacak bir türetmeyi engellemese de, kullanım, çağdaş üretimlerde somut bir biçimde gerçekleştirilen türetmelerin sınırlı olarak benimsendiğini göstermektedir; üstelik bu benimsenme, ülkeden ülkeye değişken bir nitelik sunar.

Arapçada fiil dizgesinde iki zaman vardır: mazi ("geçmiş", bitmişlik) ve muzari ("benzeyen", bitmemişlik, gelecekik). Bunların edilgen biçimi, etkeninden yalnızca bir ses değişimi ile ayrılır. Örneğin *ketebe:* yazdı, *kütibe:* yazıldı; *daraba:* dövdü, *duribe.* dövüldü, basıldı; *yaktubu:* yazar, *yuktebu:* yazılır, vb. Bitmemiş zaman, sözdizimsel konumuna

Ara Pacis Augustae
İmparator Augustus'un Roma'daki barış sunağı mermer İ.Ö. I. yy.

göre bildirme kipinin şimdiki zamanı, sıfatfiil ya da isteme kipi işlevlerini üstlenebilir, bir önek yardımıyla gelecek zamanı anlatabilir. Öte yandan bu biçimler, koşacın bitmişlik ya da bitmemişlik zamanıyla birleşerek bileşik geçmiş zamanlara ya da gelecek zamana ve birtakım kipsel biçimlere eşdeğer biçimler oluştururlar. Etken ortacın kullanımı ve yorumu sözkonusu fiilin görünüşsel türüne bağlıdır (fiilin yetkinlik belirten bir anlama yönelik olup olmaması durumu). Genel bir deyişle, arapça zaman ve kiplik kavramlarını, özü bakımından görünümsel değerler içeren biçimlerin gerçekleşmesi ve birleşmesiyle belirtir.

Fiil, ad ve adıllar iki türe (eril ve dişil) ve üç sayıya ayrılırlar (tekil, ikil ve çoğul).

Birkaç yıldan beri çağdaş betimleme yöntemleriyle (özellikle dağılımsal ve dönüşümsel yöntemlerle) gerçekleştirilen eğitim yaygınlık kazanmış, ama daha çok, ayrıntılara ve lehçelere yönelmiştir. Çağdaş arapçanın genel nitelikli bilimsel incelenmesi, anadili arapça olan birçok konuşucunun bu dilde üretilen söylemleri benimsemede doğal dilsel sezgiden yoksun olmasıyla ve genellikle, yaşadıkları ülkelere, öğrenim gördükleri kurumun türüne göre, aynı söylem üzerinde çelişkili yargılarda bulunmaları dolayısıyla önemli ölçüde engellenmektedir.

Bu bakımdan, batı dünyasının başvurduğu başlıca dilbilgisi yapıtı W Wright'ın *A Grammar of the Arabic Language* adlı yapıtıdır (1859-1862, yeniden basımı 1974). Bu yapıt, batıda arapçanın dilbilgisi konusunda yazılmış iki yapıtın, Alman Caspari'nin ve Fransız Silvestre de Sacy'nın yapıtlarıyla eski ve çağdaş arap dilbilgicilerin birtakım çalışmalarının bir birleşimi niteliğindedir.

• *Yazı.* Arapça sağdan sola yazılır. III. yy.'a doğru nabatçadan alınan yazı, günümüzdeki biçimine VIII. yy.'a doğru kavuştu. Arap abecesi, arapçadan başka, bazı değişiklik ve eklemelerle farsça, urdu dili, Sevahili dili ve yakın bir zamana kadar havsa dili için de kullanıldı. Arap abecesi X. yy.'dan XX. yy.'ın başlarına kadar birtakım ek işaretler ve farklı imla uygulamalarıyla türkçe (kuzeydoğu türkçesi, kuzey türkçesi, doğu türkçesi, batı türkçesi) için de kullanıldı. Türkiye'de arap abecesinin kullanılması 1 kasım 1928'de "Türk harflerinin kabulü ve tatbiki hakkında kanun"un yürürlüğe girmesine kadar sürdü. (→ OSMANLICA.) Bugün arap abecesi, Irak ve İran'daki türk topluluklarıyla Çin'deki Uygurlar tarafından kullanılmaktadır. SSCB'de arap abecesini bırakmış olan Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vb. Türkleri'nin kiril kökenli ayrı ayrı abeceleri vardır. Arapçanın yazım dizgesinin başlıca iki özelliğinden ilki, yazıda yalnızca ünsüzlerin ve yarı ünsüzlerin belirtilmesi, ünlülerinse — hiç yazılmayabilirler — yazıya sonradan eklenen ve fetha (ـَ), kesre (ـِ) ve zamme (ـُ) adları verilen ayırt edici göstergeler yardımıyla belirtilmesi, ikincisi de, yazı biçimlerinin büyük ölçüde değişkenlik sunmasıdır. Arap yazısının bu son özelliği mimarı süsleme sanatında önemli bir işlev üstlenmiştir. Tarihsel yapıların üzerinde en sık rastlanan yazılar arasında, günümüzde Kuran'ın yazımında da kullanılan küfi yazısını anmak gerekir. Her harf, başta, diğer iki harf arasında, sonda ya da tek başına bulunmasına göre değişik biçimlerde yazılır.

ARAPİ (Fatos), arnavut yazar (İşkodra 1930). Romanlarında (*les Compagnons* [fr. çev.], 1977) ve şiirlerinde arnavutluk halkının ulusal kurtuluş savaşından sonra (*Alarmes Sanglantes* [fr. çev.], 1966) sosyalizmi kurmak için gösterdiği iktisadı ve ideolojik çabaları dile getirdi (*A la République* [fr. çev.], 1962; *Rythmes d'acier* [fr. çev.], 1968; *Vers des centaines de siècles* [fr. çev.], 1978).

ARAPİLES, İspanya'da köy. Salamanca'nın 10 km güneyinde. Wellington Marmont'u burada yenmişti (1812).

ARAPKİR, Doğu Anadolu'da Malatya iline bağlı ilçe, 20 675 nüf. (1990); 956 km²: 1 bucak, 40 köy. Merkezi, Malatya'nın 115 km K.'indeki *Arapkir,* 10 420 nüf. (1990).

ARAPKÖY, rumca **Klepini,** Kıbrıs'ın Girne ilçesinde köy.

ARAPLAR, sami dili konuşan, Arap yarımadası kökenli halk. Suriye ve Mezopotamya'ya akınlar yapan, daha sonra da buraya yerleşen ve devecilikle geçinen kabileler olarak tarih sahnesine çıktı. Gerçekten de Asurlular, İ.Ö. 853'ten başlayarak, bir süre haraç veren, sonra yeniden saldırıya geçen arap kraliçe ve krallarından söz ederler. Babil kralı Nabunaid (İ.Ö. 556-539), Hadramut'tan Filistin'e giden baharat yolunun geçtiği Kuzey Arabistan'ı egemenliği altına almak için hükümdarlığının sekiz yılını Tema'da (Teyma) geçirdi. Arapların gelişerek krallıklar kurmaları, ticaretin sağladığı kazançlarla açıklanır: kuzey-batı'da Kedar (İ.Ö. VII.-IV. yy.'lar), yerini daha sonra Nabatiler'e bırakır (İ.Ö. IV. - İ.S. II. yy.'lar); güney-batı'da Saba, Maan, Kataban ve Hadramut, kabile aşamasını giderek geride bırakarak siyasal birliklerini sağlamış durumda geldiler ve İ.Ö. V. yy.'da ortaya çıkan yerel alfabeyle *(güney-arap alfabesi)* yazılmış yazıtlarla donattıkları anıtlar (→ MARIB) dikmeye başladılar.

Yahudiliğin ve hıristiyanlığın ortaya çıkması, bir dizi savaşa neden oldu ve bu savaşlar, VI. yy.'ın başında, habeşistanlı hıristiyanların ülkeyi istila etmeleriyle sonuçlandı. Habeş egemenliği, pers baskısı karşısında yıkıldı (575). Arabistan yarımadasının kuzeyinde, Petra (Batra) çevresinde kurulmuş olan Nabat krallığı, hıristiyanlık çağının I. yy.'ından başlayarak Roma egemenliği altına girdi. Hicaz'daki küçük Lihyan krallığı'nın bir süre daha devam ettiği sanılmaktadır. Palmyra ancak 272'de kesin olarak fethedildi.

Hz. Muhammet'ten başlayarak Araplar'ın tarihi, islam ve onun eski dünyanın bir bölümü üzerinde yayılışının tarihinden ayrılmaz. Arap fetihleri, üç evreye ayrılabilir. Hz. Muhammet dönemi olan birinci evrede amaç, asıl Arabistan'ı egemenlik altına almaktır. Peygamber'in ölümünden sonraki ikinci evrede, yarımada Arapları, Arabistan'ın kuzeyinde ve doğusunda yer alan bölgeleri fethetmeye giriştiler; batıya doğru ilerleyerek Afrika'ya girdiler. Suriye ve Mezopotamya, İran ve Mısır ilk iki halife zamanında fethedildi; üçüncü halife döneminde Kuzey Afrika'nın fethine başlanıldı. Emeviler döneminde, Bizans ve Pers imparatorluklarının yerini alan yeni müslüman devleti, Kuzey Afrika, İspanya, Maveraünnehir, Sind ve Kafkasya'ya kadar yayıldı. Bu, 717'de doğuda İstanbul önünde, 732'de de batıda, Poitiers önünde durdurulan arap istilalarının üçüncü evresidir. Bu arada islamiyet, ulusal bir din öğretisiyken fethedilen ülkeler ahalisinin çoğunlukla benimsediği evrensel bir din durumuna girdi ve arapça, ulusal dilleri büsbütün ortadan kaldırmakla birlikte, giderek ortak uygarlık dili oldu ve böylece, bir müslüman uygarlığı doğdu.

Emeviler döneminde ve Abbasiler döneminin başında bir bütün oluşturan Arap İmparatorluğu, çok geçmeden parçalandı. Abbasiler'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, İspanya'da ayrı bir emevi emirliği kuruldu ve X. yy.'ın başında halifelik olarak ortaya çıktı. IX. yy.'da Mağrib'de bağımsız krallıklar kuruldu (Fas'ta İdrisiler, Tahert'te Rüstemiler), İfrıkıyye'de (Tunus), Aglebiler hanedanının Bağdat halifeliğine bağlılığı sözde kaldı. Mısır da, IX. ve X. yy.'larda halifelikle olan bağlarını gevşetti (Tolunoğulları, İhşidiler); Fatımiler se, X. yy dan XII. yy.a kadar burada bir karşı halifelik kurdular. Doğuda da yarı bağımsız hanedanlar ortaya çıktı: İran'da Tahiriler, Saffariler, Samaniler; Suriye ve Mezopotamya'da Hamdaniler; Irak ve İran'da Buveyhiler. Selçuklu Türkleri'nin gelişi, X. yy.'dan beri gerçek

şekil 1	2	3	4	adı		çeviri yazı
ا	ـا	ـا	ا	alif	(elif)	a
ب	ـب	ـبـ	بـ	bā	(be)	b
ت	ـت	ـتـ	تـ	tā	(te)	t
ث	ـث	ـثـ	ثـ	ṣā	(se)	s
ج	ـج	ـجـ	جـ	cīm	(cim)	c
ح	ـح	ـحـ	حـ	ḥā	(ha)	h
خ	ـخ	ـخـ	خـ	ḫā	(hı)	h
د	ـد	ـد	د	dāl	(dal)	d
ذ	ـذ	ـذ	ذ	ẕāl	(zel)	z
ر	ـر	ـر	ر	rā	(re)	r
ز	ـز	ـز	ز	zā	(ze)	z
س	ـس	ـسـ	سـ	sīn	(sin)	s
ش	ـش	ـشـ	شـ	şīn	(şin)	ş
ص	ـص	ـصـ	صـ	ṣād	(sat)	ṣ
ض	ـض	ـضـ	ضـ	żād	(dat)	ż
ط	ـط	ـطـ	طـ	ṭā	(tı)	ṭ
ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	ẓā	(zı)	ẓ
ع	ـع	ـعـ	عـ	ʿayn	(ayın)	ʿ
غ	ـغ	ـغـ	غـ	ġayn	(gayın)	ġ
ف	ـف	ـفـ	فـ	fā	(fe)	f
ق	ـق	ـقـ	قـ	ḳāf	(kaf)	ḳ
ك	ـك	ـكـ	كـ	kāf	(kef)	k
ل	ـل	ـلـ	لـ	lām	(lam)	l
م	ـم	ـمـ	مـ	mīm	(mim)	m
ن	ـن	ـنـ	نـ	nūn	(nun)	n
ه	ـه	ـهـ	هـ	hā	(he)	h
و	ـو	ـو	و	vāv	(vav)	v, ū
ي	ـي	ـيـ	يـ	yā	(ye)	y, ī

1 ayrı 2 sonda 3 ortada 4 başta

arap alfabesi

araptavşanı
(Jaculus jaculus)

İsmail Arar

Tevfik Rüştü Aras
Cumhuriyet arşivi

Antil ararotu
(Maranta arundinacea)

bir iktidardan zaten yoksun bulunan Bağdat halifesini, yalnızca dinsel bir rolle yetinmek durumunda bıraktı. XIII. yy.'da Moğollar, arap halifeliğine son verdiler.

Araplar ancak ilk halifeler ve Emeviler döneminde önemli bir rol oynadılar. Bu dönemde, fethettikleri ülkelerin halklarına egemen olan bir aristokrasi durumundaydılar. Abbasi İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte, rolleri sınırlandı; çünkü bu imparatorluk arap ve kureyş asıllı halifeler tarafından yönetilmekle birlikte, bu halifeler töreleri bakımından iyice iranlılaşmışlardı; eyalet valileri arasında araba çok az rastlanıyordu. Araplar ordudan da elenerek, yerlerine yabancılar (Türkler, İranlılar, vb.) alındı.

Gerçek anlamda katışıksız bir arap uygarlığı yoktur; meğer ki, bu ad "çöl uygarlığı"na, yani bedevi Araplar'ın uygarlığına verilmiş olsun. Çoğu arap olmamakla birlikte iyiden iyiye araplaşmış yazarlar, bilginler, filozoflar, hukukçular, tanrıbilimciler ve sanatçılar tarafından temsil edilen müslüman uygarlığı (→ ISLAM), Araplar'ın Suriye, Mezopotamya, Mısır, İran ve İspanya gibi eski kültür ülkeleriyle ilişki kurmasından doğmuş ve Ortaçağ'ın büyük bir bölümü boyunca dünyanın en parlak uygarlığı olmuştur. Bu uygarlık Batı'yı büyük ölçüde etkiledi. Onun için, anlatım aracı arapça ve dinsel temeli müslümanlık olan bir kültürün temsilcileri olarak Araplar, Ortaçağ'da Batı'nın eğiticileri sayılmışlardı. Batılılar, tarım, sanayi ve ticaret alanlarında teknik bilgileri hep onlardan aldılar. Araplar, yunan ve hatta hint felsefesinin, hekimliğinin ve biliminin mirasını derleyip aktardılar ve böylece Ortaçağ uygarlık tarihinde çok önemli bir rol oynadılar. Arapça konuşan halklar, bundan sonra bir gerileme dönemine girdiler. Bu gerileme, bir rönesans (en -Nahda) hareketinin belirdiği güne kadar sürdü. XIX. yy.'da ortaya çıkan ve özü bakımından kültürel olan bu hareketi, XX. yy.'ın başında bir siyasal rönesans izledi ve yeni bağımsız arap devletlerinin kurulmasına yol açtı. (→ ARAP BİRLİĞİ ve çeşitli arap ülkelerinin adları.)

ARAPONGA a. (amerind dilinden sözc.). Güney Amerika ormanlarında yaşayan ve meyvelerle beslenen kuş. (Çıkardığı madeni seslerden dolayı "çan kuşu" adıyla da anılır; gagasının üstünde ince uzun üç ibik bulunur. Bil. a. *Procnias tricarunculata;* kotingagiller familyası.)

ARAPOYUNU a. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, değişik biçimlerde oynanan bir köy seyirlik oyunu. Oyunun ana öğesi olan ak-kara savaşının, iyi ve kötü iki karşıt gücün insan ruhuna egemen olma mücadelesini simgelediği, şaman inanışlarından kaynaklandığı öne sürülür. Kimi yörelerde müzikli pantomim ya da sinsin*'de olduğu gibi halk dansı biçimine dönüşmüştür.

ARAPOZİTİF a. Sine. Özgün negatiften elde edilen ve gösterime uygun olmayan pozitif kopya. Arapozitif'ten, ya laboratuvarda kimi film hilelerinin gerçekleştirilmesi için ya da aranegatif elde edilmesinde bir evre olarak yararlanılır (Eşanl. MASTER).

ARAPSABUNU → SABUN

ARAPSAÇI, -nı a. Karışık, karmaşık, çözümü güç şey, iş, durum: *İşler arapsaçına döndü. Her şey arapsaçı gibi karmakarışık.*

—Bot. Rezenenin *(Foeniculum vulgare)*, özellikle Ege bölgesinde pazarlarda satılan ve sebze olarak kullanılan iplik biçimindeki yapraklı körpe saplarına verilen ad.

ARAPSUN, Gülşehir*'in eski adı.

ARAPTAVŞANI a. Afrika ve Asya'nın çöl ve step bölgelerinde yaşayan ve uzun arka bacaklarıyla sıçrayarak yer değiştiren küçük kemirgen. (Bil. a. *Jaculus jaculus,* araptavşanıgiller familyası.)

—ANSİKL. Büyük Sahra'dan Arabistan'a, Türkistan'a ve Gobi çölüne değin uzanan alanda otuza yakın araptavşanı türü yaşar. Hepsinin arka bacakları uzundur; bu yüzden kangurular gibi sıçrayarak yürürler; kuyruk vücudun geri kalan bölümünden daha uzundur; çok kısa olan ön bacaklar yürümede işe yaramaz. Gözler iri, kulaklar ve kulak kabarcıkları kocamandır; yeraltındaki yuvalarda yaşar, geceleri ortaya çıkar. Bütün bunlar çöl yaşamına uygun özelliklerdir. Araptavşanları sulu bitkilerle ya da köklerle beslenir ve kış uykusuna yatarlar. Gerbilluslar ve çorak yerlerde yaşayan başka kemirgenler gibi hiçbir şey içmeden yaşayabilirler.

ARAPTAVŞANIGİLLER a. Çorak bölgelerde yaşayan sıçanımsı kemirgenler familyası. (Başlıca özellikleri, arka bacaklarının çok uzun ve sıçramaya elverişli, ön bacaklarınınsa kısa ve yürümeye elverişsiz olmasıdır.) [Bil. a. *dipodidae.*]

ARAPZADE ABDURRAHMAN BAHİR EFENDİ → BAHİR EFENDİ.

ARAPZADE ATAULLAH → ATAULLAH EFENDİ.

ARAPZAMKI a. Bazı akasya türlerinden elde edilen zamk.

—ANSİKL. Eczc. Eczacılıkta kullanılan, sanayide de çok aranan arapzamkı *Acacia verek (A. senegal)* türünden elde edilir. Eczacılıkta yumuşatıcı, taşıyıcı madde, emülsiyon yapıcı (posyon, şurup, pat, müsilaj) olarak ve granüle, tablet, draje yapımında kullanılır. Besin sanayisinde, kozmetolojide, yapıştırıcı, apre ve kâğıt sanayisinde de yararlanılır.

—Halk hek. Göğsü yumuşatıcı, koruyucu ve karın ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Bir miktar zamk suda eritilip emülsiyon halinde içilir. Tedavi edici etkisi azdır.

ARAQUİSTÁİN Y QUEVEDO (Luis), ispanyol siyaset adamı ve yazar (Barcena de Pie de Concha, Stander, 1886 -Cenevre 1959). 1915'ten başlayarak Partido socialista obrero español'un (PSOE) başlıca yöneticilerinden biri; 1915'ten itibaren, cumhuriyet döneminde milletvekili (1931), sonra Berlin (1932) ve Paris (1936-37) büyükelçisi. 1934-1937 arasında Largo Caballero'nun siyasal danışmanı olarak önemli rol oynadı. Haftalık España dergisinin genel yönetmeni (1916-1923), sosyalist Leviatán dergisinin (1934-1936) kurucusu. Siyasal denemeler (*El peligro yanqui*, 1921; *Espanã en el crisol*, 1921), romanlar (*Las columnas de Hercules*, 1921) ve tiyatro oyunları yazdı.

AR'AR a. (ar. *'ar'ar*). *Esk.* Dağ servisi, dikenli ardıç: *"Kaddi sevkiyle raks urur ar'ar"* (Amri, XVI. yy.).

—ANSİKL. Divan şiirinde ince ve uzun biçimi dolayısıyla sevgilinin boyu ar'ara benzetilir: *"Kadd-i yâre kimi ar'ar dedi kimi elif / Cümlenin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif"* (Kanuni Sultan Süleyman). Sümbül, çimen vb. ile ar'ar sözcüğü kullanılarak leff ü neşir sanatı yapılır.

ARAR R/S, Türkiye'nin ilk deniz araştırma gemisi. Marshall yardımı çerçevesinde Almanya'da yaptırıldı. 170 gross tonluk gemi, 1953'ten başlayarak Türkiye denizlerindeki araştırmalarda kullanıldı.

ARAR (Asım), türk hekim (İstanbul 1890 -*ay. y.* 1955). Darülfünun tıp fakültesi'ni bitirdi (1911). İç hastalıkları uzmanı oldu. Bir süre Almanya'da mesleğiyle ilgili çalışmalarda bulundu. Dönüşünde Hıfzıssıhha umum müdürlüğü ve Sıtma mücadele umum reisliğine getirildi. Sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti müsteşarlığı yaptı (1937-1945). Türkiye'de sağlık ile ilgili yasaların düzenlenmesinde, yerli ilaç sanayisinin gelişmesinde etkin rol oynadı. Atatürk'ün hastalığı konusunda, ilk kez ilgililerin dikkatini çekti. Atatürk'e yapılan ilk konsültasyonda bulunan hekimler arasından yer aldı (6 mart 1938). Ölümüne kadar Atatürk'ün tedavisi ile uğraştı. Oğlu İsmail Arar, babasının anılarını *Son günlerinde Atatürk, Dr. Asım Arar'ın hatıraları* (1958) adıyla yayımladı. *Atatürk'ün son günleri* (1958) adlı bir yapıtı vardır.

ARAR (İsmail), türk siyaset adamı, avukat (İstanbul, 1921). İstanbul'da serbest avukatlık yaparken CHP'ye girdi. Bu partinin İstanbul il örgütünde çalıştı. 1965'te Kocaeli, 1969'da İstanbul milletvekili seçildi. 12 Mart döneminde Nihat Erim ve Ferit Melen hükümetlerinde adalet (1971), milli eğitim (1971-1972), devlet (1972 -1973) bakanlıkları yaptı. 1973'te CHP'den istifa etti, bir süre siyasetten çekildi. Etibank, Türk Hava yolları gibi kamu kuruluşlarında yönetim kurulu üyeliği yaptı. 12 Eylül'den sonra Milli güvenlik konseyi'nce Danışma meclisi üyeliğine seçildi (1981-1983). Emekli olarak tarih araştırma çalışmalarını sürdürüyor (1986). Yapıtları: *Kurtuluş savaşı, Devrimler ve Cumhuriyet Türkiyesi ile ilgili kitaplar* (1960), *Atatürk'ün halkçılık programı ve halkçılık ilkesinin tarihçesi* (1963), *Hükümet programları 1920-1965* (1969), *Atatürk'ün İzmit basın toplantısı* (1969).

ARARA. Tar. coğ. Batı Anadolu'daki Tralles (Aydın) kentinin bir köyü.

ARARAQUARA, Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, Ribeirão Preto'nun G.'inde; 130 000 nüf.

ARARAT → AGRI dagı.

ARARAT (Arat), asıl adı **Sokrat Yuvanidis**, rum asıllı türk atlet (İstanbul 1915). Spora Eyüp kulübünde voleybolla başladı. Daha sonra Beşiktaş kulübüne geçti. Güllede, sağ ve sol elle atmada 25.13 m ile Türkiye rekoru kırdı (1938). Aynı yıl, disk atmada da Türkiye şampiyonu oldu. İstanbul'da düzenlenen Balkan oyunları'nda gülle atmada 14.40 m'lik derecesiyle birinci geldi. 1945'e kadar bu daldaki Türkiye rekorunu elinde tuttu.

Ararat yayınevi, İstanbul'da, Ramazan Yaşar'ın yönettiği yayınevi. 1967'de kuruldu; öykü-roman ağırlıklı bir yayın politikasıyla telif-çeviri 200'ü aşkın kitap yayımlandı.

ARAROT a. (ing. *arrow*, ok, ve *root*, kök'ten). *Scitaminales* takımından çeşitli bitkilerin (zencefilgiller [*curcuma*], takkagiller [*tacca*], marantagiller [*maranta*], boruçiçeğigiller [*canna*]) soğanlarından ya da köksaplarından elde edilen yenebilir nişasta.

—ANSİKL. Antil ararotu *(Maranta arundinacea)* bilinen ararotların en eskisidir, ama Endonezya *(Curcuma angustifolia)*, Queensland *(Canna edulis)* ve Tahiti *(Tacca pinnatifolia)* ararotları da onun kadar kullanılır. Daha başka birçok bitkiden çıkarılan nişastalara da ararot denir. Bu bitkilerin başlıcaları: yılanyastığıgillerden *colocasia antiquorum* (taro) [Portland ararotu], *Arum italicum* ve *A. maculatum; dioscorea* cinsi çeşitli bitkiler (Guyana ararotu); sarmaşıkgillerden, *İpomoea batatas;* sütleğengillerden *Manihot utilissima* (Brezilya ararotu); muzgillerden *Musa paradisiaca* (meyve); cycadaceae familyasından *Zamia floridana* (Florida ararotu). Bu ürünler, tutkal ve dokumacılıkta apre yapımında kullanılır, ayrıca bazı yemeklerin bileşimine girer.

Ararot, Türkiye'de eskiden çocuk maması yapımında kullanılırdı, şimdi onun yerine patates nişastası kullanılmaktadır.

ARAS a. (ar. *'aras*). *Esk.* Yorgunluk.

A'RAS çoğl. a. (ar. *'urs*'un çoğl. *a'rās*). *Esk.* Nikâh törenleri, düğünler.

ARAS, Erzurum'un Horasan ilçesine bağlı bucak; Erzurum-Karaköse yolu üzerinde Tahir geçidinin K.-B.'sında:

15 341 nüf. (1990). 24 köy. Merkezi *Aras* (esk. Velibaba), 580 nüf. (1990).

ARAS (Tevfik Rüştü), türk siyaset adamı, diplomat (Çanakkale 1883 - İstanbul 1972). Beyrut tıbbiyesi'ni bitirdi. İzmir, Selanik ve İstanbul'da askeri hekimlik yaptı. İttihat ve Terakki fırkası'na girdi. Teceddüt fırkası'nın kuruluşuna katıldı (1919). İlk TBMM'ye Menteşe (Muğla) milletvekili seçildi (1920). Kastamonu İstiklal mahkemesi'nde üye olarak görev yaptı. TBMM adına bolşevikliğin temel ve uygulamalarını incelemek üzere Sovyetler Birliği'ne gönderilen kurulda yer aldı. Dönüşünde Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğuyla kurulan resmi Türkiye komünist fırkası kurucuları arasında yer aldı (1920). İzmir milletvekili seçildi (1923 -1939). Kesintisiz dokuz yıl, dışişleri bakanlığı yaptı (1925-1938). Türk-sovyet dostluğunun gelişmesi, Balkanlar'daki anlaşmazlıkların giderilmesi doğrultusunda çaba gösterdi. Londra büyükelçiliğine atandı (1939 - 1943). Çok partili yaşama geçildiğinde Demokrat parti'yi destekledi. İnsan hakları cemiyeti'nin kuruluşuna katıldı (1946). Başta Tan olmak üzere çeşitli gazetelerde makaleler yazdı. Türkiye İş bankası yönetim kurulu başkanlığı yaptı (1952-1959). 27 Mayıs sonrası Yeni Türkiye partisi'ne girdi, ancak etkin biçimde siyasete katılmadı. Numan Menemencioğlu tarafından derlenen nutukları *Lozan'ın izlerinde 10 yıl* adıyla yayımlandı (1935). Dış politika konusundaki yazılarını *Görüşlerim* adıyla iki ciltte topladı (1945, 1968).

ARAS (Kâzım), türk hekim (Kağızman 1908). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1933). Bir süre Gülhane tıp akademisi'nde görev yaptı. Ankara Üniversitesi tıp fakültesi biyokimya kürsüsü'ne profesör oldu (1950). Başlıca yapıtları: *Tıbbi biyokimya* (5 c., 1948-1954), *Klinik biyokimya* (1953), *Yol işçilerinin beslenme durumunu tespit araştırması* (O. N. Koçtürk ile, 1967), *Electrophoresis ve autoanalyser* (1968).

ARAS (Mahir), türk atlet (Gaziantep 1926). Atletizme İzmir'de başladı. Altınordu takımında yetişti, Fenerbahçe'de adını duyurdu. 1946-1955 arası üstün başarı gösterdi. Yüksek atlamada 1.87 ve 1.90'lık derecelerle üst üste Türkiye rekorunu kırdı (1950). Roma'da ordularararası dünya ikincisi oldu.

A'RÂS çoğl. a. (ar. *ᶜarşa*'nın çoğl. *aᶜrāş*). *Esk.* Arsalar, boş topraklar.

ARAS nehri, antik **Arakses,** eski arap kaynaklarında **el Rass,** Doğu Anadolu bölgesinde doğan ve Hazar denizi'ne dökülen akarsu. Toplam uzunluğu 1 059 km, Türkiye sınırları içindeki kesimi 548 km. Antikçağ'dan beri birçok dönemlerde siyasal sınır rolü oynamış olan Aras, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'nın en önemli akarsularından biridir. Bingöl dağlarının bol yağışlı ve karlı K.-B. yamaçlarından inen kolların birleşmesiyle doğar; Tekman havzasını çevreleyen yüksek dağlardan gelen kolları da aldıktan sonra Palandöken dağlarının D. uzantısını derin bir boğazla yararak Pasinler ovasına çıkar. Bundan sonra Doğu Anadolu'nun bu kesimindeki tektonik kökenli çukurlar dizisinin uzanışını izleyerek D.'ya döner ve Tuzluca'nın K.'inde önemli bir kolu olan Arpaçay'ı aldıktan sonra Iğdır ovasına (tarihi Sürmeliçukur) girer. Burada, ovanın ortasında geniş bir yatakta akan ve ovayı çevreleyen yüksek dağlardan gelen kollarla beslenen Aras, Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti sınırını oluşturur. Iğdır ovasının G.-D. ucunda Türkiye'den ayrılır, bütün orta çığırı boyunca dağlık alanda geniş bir yay çizerek Azerbaycan Cumhuriyeti ve İran arasındaki sınırı meydana getirir. Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki aşağı çığırında, gene kaynağını Anadolu'dan alan Kura nehriyle birleşir; Salyan'dan sonra, geniş ve bataklık bir deltada birkaç kola ayrılarak Hazar'a dökülür. Aras'ın Türkiye topraklarındaki ortalama akımı 56,8 m³/saniyedir. Ancak bu değerin saniyede 1 024 m³'e kadar çıktığı, 5,4 m³'e kadar indiği ölçülmüştür. Buna göre, daha çok yağmurlar ve eriyen karlarla beslenen nehrin ilkyazda kabaran ve güz başında alçalan sularıyla düzensiz bir rejimi vardır. Aras ve kollarından, özellikle kurak bir iklim altındaki orta ve aşağı çığırında sulamada yararlanılır. Türkiye'deki kesimi Kura ile birlikte Anadolu'daki en geniş iç akışlı havzalardan birini oluşturur.

Zeynep Avcı

Aras nehri

ARAS sıradağları, Karasu-Aras dağlarının D. kesimi. → KARASU-ARAS dağları.

ARASAKSA. Tar. coğ. Anadolu'da, Kapadokia bölgesinde, roma yolları üzerinde antik kent; Kayseri'nin Bünyan ilçesi, Elbaşı bucağına bağlı Akmescit (esk. Zerezek) köyünün yerindeydi.

ARASAT çoğl. a. (ar. *ᶜarşa*'nın çoğl. *ᶜaraşat*). *Esk.* Arsalar: *"Ekin ıssına arz olur arasât"* (Şeyhi, XV. yy.).

ARASAT (öncekiyle eşkökenli). *Esk.* Kıyamet günü insanların toplanacağına inanılan meydan, mahşer.

ARASCHNİA a. (yun. *arakhne*, örümcek ağı'ndan). Kızıl-sarı ya da kahverengi-siyah üzerine siyah çizgili ya da benekli kanatları olan tavuskelebeği.
—ANSİKL. Araschnianın tırtılı ısırganda yaşar. Kelebeğin kızıl-sarı renkli ilkbahar biçimine *Araschnia levana*, koyu renkli yaz biçimine *A. prorsa* denir (Pulkanatlılar takımı; nymphalidae familyası.)

araschnia

ARASIZ be. Ara vermeden, sürekli.

ARASLI (Hamit), azerbaycanlı türk dili ve edebiyatı uzmanı (Gence 1909-1983). Bakü Üniversitesi'nde türk edebiyatı tarihi profesörlüğü yaptı. Azerbaycan Bilimler akademisi üyesiydi. Özbekistan Cumhuriyeti, "emektar ilim hâdimi" sanını verdi. SSCB Bilimler akademisi azerbaycan kolu kitaplığı doğu yazmaları bölümü'nü, Azerbaycan Bilimler akademisi'nin Doğu bilimleri enstitüsü'nü, Nizami Azerbaycan edebiyat müzesi'ni, Azerbaycan Bilimler akademisi'nin yakın ve ortadoğu halkları bölümü'nü yönetti. Fuzuli'nin ölümünün 400. yıldönümünde *Büyük azerbaycan şairi Fuzuli* (1958) adlı incelemesini yayımladı; şairin *Divan*'ı, *Leyli vü Mecnun* mesnevisi, farsça şiirleri ve arapça yapıtlarının bilimsel yayımını yaptı. *Kitab-ı Dede Korkut, Köroğlu destanı* gibi yapıtlar üzerinde çalıştı. *Muhtasar Azerbaycan tarihi* (1943-1944), *Azerbaycan edebiyatı* (1957-1960) gibi ortak çalışmaların birçok bölümünü kaleme aldı. Hatayi, Nesimi, Vâkıf, Vidadi gibi şairlerin yapıtlarını incelemeler ekleyerek yayımladı. 1976'dan ölümüne dek Azerbaycan Sovyet ansiklopedisi'nin yöneticileri arasında bulundu.

ARASON (Jón), izlandalı rahip ve şair (Gryta, Eyjfjordur, 1484 - Skalholt 1550). Hólar piskoposuyken silaha sarılıp protestanlığın İzlanda'ya sokulmasına karşı çıktı. Danimarka kralı Frederik III'ün ordularına karşı savaştı. Yenilgiye uğrayıp ölüme mahkûm edildi. İzlanda'ya matbaayı sokmuştur.

ARASÖZ a. Bir söylemde yer alan ek açıklama.

ARASSARİ a. (amerind dilinden sözc.). Güney Amerika ormanlarında yaşayan ve meyveyle beslenen, iri ama çok hafif gagalı, gözalıcı parlak renkli kuş. (Tukangiller familyası.)

ARASTA a. (fars. *areste*, süslenmiş'ten). *Esk.* **1.** Çarşıda, aynı tür eşya satan ya da aynı işi yapan esnafın bulunduğu bölüm: *Ayakkabıcılar, bakırcılar arastası.* **—2.** Ordugâhta kurulan gezici çarşı; ordu çarşısı.
—Mim. Osmanlı mimarlığında, bir eksen üzerine dizilmiş, üstü açık ya da kapalı dükkân sıralarından oluşan çarşı yapısı.
—ANSİKL. Mim. Genellikle her büyük külliyede, giderleri karşılamak üzere bir arasta bulunurdu. Edirne'de Selimiye camisi'nin; İstanbul'da Süleymaniye camisi'nin yanında ve Sultanahmet camisi'nin gerisinde bulunan arastalar, en ünlüleridir.

Arasta kazısı, İstanbul'da Hipodrom'dan Marmara denizi'ne uzanan sırtlardaki bizans sarayının ortaya çıkarılması için yapılan kazılar. İmparator Constantinus I'in (Büyük) yapımını başlattığı Büyük saray, daha sonra mahallelerin ve Sultanahmet külliyesi'nin altında kalmıştı. St. Andrews üniversitesi'nden (B. Britanya) Prof. J. H. Baxter'in başlattığı kazılarda (1933 -1938), saray mozaiklerinin bir bölümü, 42 sütunla çevrili, 66,50 X 55,60 m ölçülerindeki saray avlusu açığa çıkarıldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Prof. D. T. Rice'ın sürdürdüğü çalışmalarda (1951-1954), saray avlusunu kaplayan mozaikler temizlendi. Çeşitli av sahneleri, mitolojik olaylar ve köy yaşantısının konu alındığı mozaiklerde damalı tekniği uygulanarak güçlü bir gölge-ışık oyunu sağlanmıştır. Mozaiklerin tarihlendirilmesinde, V. -VI. yy.'larda yapıldıkları görüşü yaygındır.

ARASTAK a. Esk. mim. Yapıları örten

Büyük Larousse

Sultanahmet camisi **arasta**sının yeniden düzenlenmiş hali *İstanbul*

süslü çatı ve saçaklar. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde tavan anlamında da kullanılır. (*Arıstak* da denir.)

ÂRÂSTE sıf. (fars. *ārāste*). *Esk.* Süslenmiş, bezenmiş, süslü: *"Nice ârâste kılmış anı sun-i Cebbar"* (Baki, XVI. yy.).

ÂRÂSTEGÎ a. (fars. *araste* ve *-i*'den *ārastegi* *Esk.* Süslülük.

ARÂŞ çoğl. a. (ar. *ʿarş*'ın çoğl. *aʿrāş*). *Esk.* **1.** En yüksek gök tabakaları. **—2.** Damlar, çatılar **—3.** Tahtlar.

ARAŞİT a. (fr. *arachide*'den). Yerfıstığı.

ARAŞTIRICI a. Araştıran, inceleyen kimse.

◆ sıf. Bir şeyi anlamaya, öğrenmeye çalışan, meraklı: *Araştırıcı bir kafa yapısı.*
—Etol. Balözü toplanacak çiçeklerin bulunduğu yeri bulup öbür arılara göstermek amacıyla çevreyi araştırmakla yükümlü arı.

ARAŞTIRMA a. **1.** Araştırmak eylemi. **—2.** Bir bilgiyi geliştirmek amacıyla bir uzman, bir sanatçı vb. tarafından sürdürülen yöntemli çalışma ve incelemeler bütünü; bunları içeren yapıt: *Araştırmalarının sonucunu yayımlamak. Araştırma laboratuvarı. Türk romanı üzerine ilginç bir araştırma.* **—3.** Araştırmacılarca yürütülen etkinlikler bütünü: *Bu kuruluş, bütçesinin önemli bir bölümünü araştırmaya ayırır.*
—Bot. *Biyolojik araştırma,* üzerinde biten bitkilerin özelliklerine bakarak maden yatağı arama.
—Eğit. *Araştırma görevlisi*, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim yardımcılarının bir bölümüne verilen ad. (Görevleri; araştırma, inceleme ve deneylerde yardımcı olmak ve yetkili organlarca verilen öteki görevleri yerine getirmektir. İlgili yönetim kurulunun görüşü alınarak, fakültelerde ve fakültelere bağlı birimlerde dekanın; rektörlüğe bağlı enstitüler, konservatuvarlar, meslek yüksekokulları, uygulama ve araştırma merkezlerinde ise müdürün ya da başkanın önerisi ve rektörün onayı ile, en çok iki yıllık bir süre için atanırlar. Süresi biten araştırma görevlisi, aynı göreve yeniden atanabilir.) [→ ASİSTAN.]
—İkt. Araştırmacıların giriştikleri çalışmaların tümü: *Araştırmaya büyük bir bütçe ayıran işletme.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Piyasa araştırması,* tüketicilerin hangi malları istediklerini, hangi mallara ne kadar harcama yapmaya istekli olduklarını, satın almaya hangi yollarla ikna edilebileceklerini öğrenmeye yönelik araştırma. (Üreticiler, yeni bir malı üretmeye başlamadan önce böyle bir araştırmanın sonuçlarına gereksinme duyarlar. Bu tür araştırmalarda genellikle anket yöntemi uygulanarak çok sayıda tüketici ve perakendeciye sorular sorulur; ürün, küçük bir bölgede satılarak piyasa teste tabi tutulur.) || *Reklam araştırması,* belli bir ürünün reklamını yapmanın en etkin yollarının seçimi ve sonuçların çözümlenmesi. || *Tüketici araştırması*, tüketicilerin gereksinme, zevk, alışkanlık, gelir ve mal varlıklarının öğrenilmesine yönelik araştırma. (Bu araştırmada anket yönteminden ve piyasa testlerinden yararlanılır.) || *Ürün araştırması*, tüketicilerin belli bir ürün ve bunun ambalajı konusundaki isteklerinin ve düşüncelerinin öğrenilmesi. || *Yöneylem araştırması*, bir işletmede, belli girdiyle en çok çıktı ya da belli çıktıyı az girdi ile elde etmek amacıyla matematik yöntemler kullanma. (Bu yöntemler birçok sınai, mali, ticari soruna kesin çözüm getirir. En yaygın kulanılan yöntem, doğrusal programlamadır.)
—Mad. oc. *Maden araştırma*, işletilebilir bir yatağı ortaya çıkarmak için türü ne olursa olsun başarı kesinliği olmaksızın yapılan işlemlerin (ocak çalışmaları dahil) tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Araştırma tepkisi*, pavlovcu görüşte, "yönlendirme" tepkisi denilen tepkiyle genel olarak bir arada ele alınan ve uyartıları toplamaya yönelik tepki. (Yeni araştırmalarda, bu konuya ilişkin olarak *bildirim alma*'dan ya da *kapma*'dan söz edilir.)
—ANSİKL. İkt. *Bilimsel araştırma.* Uzun zaman tümüyle spekülatif bir çaba olarak sürdürülen araştırma, bugün artık iktisadi hayatla bütünleşmiş ve işletme yöneticilerinin belli başlı uğraşlarından biri haline gelmiştir. Nitekim, 1945'ten bu yana, gelişmiş büyük ülkelerin çoğunda araştırma çalışmaları önemli ölçüde artmıştır. Bu, her şeyden önce, gayri safi yurt içi hâsıladan (GSYH) araştırma çabalarına ayrılan payın da artması demektir: 1980'de toplam araştırma harcamaları ABD'de GSYH'nin % 2,5'ini, Almanya Federal Cumhuriyeti ile Büyük Britanya'da % 2,2'sini, Japonya'da % 2'sini, Fransa' da % 1,8'ini, Türkiye'de % 0,17'sini bulmuştur.

Araştırma çalışmaları, yöneldikleri amaca göre üç büyük kola ayrılır: *temel araştırma*, sonuçların özel uygulanışlarını göz önünde tutmaksızın temel bilimlerde bilginin sınırlarını genişletmeyi amaçlar; *uygulamalı araştırma*, belli uygulamalı hedeflerin gerektirdiği yeni bilgileri bulmaya çalışır; sonuncu olarak, 60'lı yıllardan beri büyük bir ilerleme gösteren *araştırma-geliştirme*, yeni gereçler, ürünler ya da süreçler yaratmak için, uygulamalı araştırma sonuçlarının sistemli bir biçimde kullanımına ya da değerlendirilmesine yöneliktir.

Bu üç tip araştırmanın gelişme düzeyleri arasında oluşan karşılıklı bağlılığa koşut olarak, kamu kesimi araştırmaları ile özel kesim araştırmaları arasındaki aykırılık da, daha iyi uyum sağlayacak biçimde ortadan kalktı. Konuya dünya ölçeğinde bakılırsa, gelişmiş ülkelerde resmi kuruluşlarca yapılan araştırmaların, özel işletmelerce girişilen araştırmalara oranının 40/60 dolaylarında olduğu görülür (ABD, Federal Almanya ve Büyük Britanya'da 35/65; Fransa'da 40/60; Japonya ve İtalya'da 45/55). Oysa, araştırmaların finansmanında kamu sermayesinin payı daha büyüktür: Fransa' da (% 58), ABD ve Büyük Britanya'da (% 56). Bu da devletin, sınai araştırma merkezlerine kazanç sağlayan büyük programlar ortaya atarak bu alanda oynadığı itici rolü açıkça gösterir.

• *Türkiye'de bilimsel ve teknolojik araştırma.* Türkiye'de ilk araştırma enstitüleri XIX. yy.'ın sonunda kuruldu. Bu enstitülerin çalışmaları daha çok, üretimde verimi artırmaya yönelikti: Bursa ipekböcekçiliği araştırma enstitüsü (1888), İstanbul deneme ve üretme istasyonu (1889) gibi. Çağdaş anlamda bilim ve teknolojiye yöneliş, Cumhuriyet dönemindedir. Bu dönemde ülkenin birçok yerinde, tarımda üretimi artırmaya yönelik araştırma istasyonları ve enstitüleri kuruldu. 1930'lu yılların atılımcı politikası, bilimsel yönelişlerde de kendini belli etti. Bilimsel ve teknolojik araştırmalar devletin önderliğinde başlatıldı. 1933 Üniversite reformu'yla araştırma, üniversitelerin temel görevleri arasına girdi. Atatürk'ün buyruğuyla kurulan Maden tetkik ve arama enstitüsü (MTA), Elektrik işleri etüd idaresi (EİEİ) ve Etibank, sanayi alanında ulusal araştırma uygulamalarını başlatan ilk kuruluşlardır. Aynı dönemde devlet öncülüğünde kurulan tarımsal araştırma enstitüleri de bu alanda önemli bir girişimdir. İkinci Dünya savaşı yıllarında duraksayan bu türden çalışmalar, 1950-1960 arasında yeniden hızlandı. Hükümetin ekonomik politikasına koşut olarak, ülkenin çeşitli yörelerinde birçok yeni araştırma birimleri oluşturuldu. Bilimsel ve teknolojik araştırmalar alanında önemli bir yeri olan Milli prodüktivite merkezi (1953), Türk standartları enstitüsü (1954) ve sonradan Türkiye Atom enerjisi kurumu adını alan Atom enerjisi komisyonu bu dönemde kuruldu (1956). 1961 Anayasası, bilimsel araştırmalar yönünden de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Devlet planlama teşkilatı (DPT) ve Türkiye Bilimsel ve teknik araştırmalar kurumu (TÜBİTAK) bu dönemde gerçekleştirildi.

1963'te kurulan TÜBİTAK'ın türk bilim yaşamında ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde kamu kuruluşlarının birbiri ardınca kendi araştırma birimlerini oluşturmaya başladığı dikkati çekmektedir. Ekonomideki gelişmelere koşut olarak, bu birimler tarım dışı alanlara da yönelmeye başladı. 1980'li yıllarda bu araştırma birimlerinin etkin çalışması yönünde önlemler alındı, kimi kuruluşlarda ve bakanlık merkez örgütünde eşgüdüm sağlama amacıyla Araştırma konseyi adıyla örgütler kuruldu. Bu arada özel sektörde, özellikle holdingleşmiş kuruluşlarda da araştırma - geliştirme çalışmaları hızla örgütlenmeye başladı.

Türkiye'de araştırma-geliştirme harcamalarının en büyük kaynağı devlet bütçesidir. 1981 yılı kesin hesap raporlarına göre, araştırmalar için harcanan toplam para 10 milyar TL'dir. Bu paranın % 83,4'ü kamu kesimi araştırma birimlerince, % 16,6'sı üniversitelerce harcanmıştır. Bu harcamaların bilim dallarına göre dağılımı şöyledir: % 54,6 tarım, % 16,1 tıp, % 15,7 mühendislik, % 11,2 temel bilimler, % 2,2 sosyal bilimler. En çok harcama tarım alanında yapılmakta, sosyal bilimler en art sırada yer almaktadır. Gene 1981 yılı verilerine göre kamu ve üniversite kesiminde tam gün çalışan araştırmacıların sayısı 3 500'dür. Bunlardan % 37,2'si tıp, % 19,3' ü mühendislik, % 17,4'ü tarım, % 13,2'si temel bilimler, % 12,6'sı sosyal bilimler alanında çalışmaktadır. Özel sektörde çalışan araştırmacı sayısı, 1982 verilerine göre, 785'tir. Bu rakam araştırma -geliştirmede çalışan toplam insan sayısının % 5'ine eşittir.

Türkiye'de araştırma-geliştirme harcamalarının gayri safi milli hâsıla içindeki payı % 0,15'tir. Birleşmiş milletler örgütü'ne göre, bu oranın gelişmekte olan ülkeler için % 1 olması gerekmektedir. Bu oran SSCB'de % 4, Federal Almanya'da % 2,2, Japonya ve İngiltere'de % 2'dir (1979). Türkiye'de yeni önem kazanmaya başlayan araştırma-geliştirme çalışmalarına ayrılan parasal kaynak ve insan gücü, gelişmiş ülkelere oranla çok düşüktür. Yapılan incelemeler, araştırma çalışmalarının verimlilik düzeyinin de düşük olduğunu göstermektedir. Bu alandaki sorunları ulusal düzeyde çözümlemek üzere Başbakanlık ve ilgili bakanlıklar düzeyinde Bilim ve Teknoloji yüksek kurulu adıyla bir kurul oluşturulmuştur (1983).

—Mad. oc. *Maden araştırma.* Bu çalışma, indislerin yerini belirleyen ve bulup ortaya çıkaran arama* ile başlar; bunu, işletilebilir bir yatağı en iyi biçimde ortaya koyabilecek indisleri tanıma ve değerlendirme aşamaları izler (arama yöntemiyle ortaya çıkarılan hedefler).

Mineralleşmiş bir cismi *tanıma*, genellikle karot alma sondajları yoluyla örnekler alınarak sağlanır; örnekler, cevher işleminin ilk denemelerini gerçekleştirme ve yatağın olası sınırını çizme olanağı verir. Bu veriler hazırlık niteliğinde yapılacak bir fizibilite araştırması için yeterlidir; bununla birlikte bu çalışma oldukça yaklaşık sonuçlar verir.

Yatağı değerlendirme, tanıma evresi olumlu sonuç verirse, işletme kararı vermek için gerekli olan tüm verileri toplamaya ve yorumlamaya, özellikle maden ocağının verimliliğini öngörmeye dayanır. Kısa aralıklarla sondajlar ve ocak çalışmaları yapmak (kuyular, galeriler, fareler vb.), bir işletme yöntemi seçmek ve cevher hazırlama yöntemini saptamak için genellikle zorunludur. İşletilebilir rezervler (tonajlar ve oranlar) çeşitli yöntemlerle saptanır; bu yöntemlerin en eksiksiz olanı jeoistatistiktir.

Maden araştırma evrelerinde pano yolları açma işlemleri, ele alınan yüzeylerin derece derece gelişimini (azalan), kullanılan teknikleri (gitgide ayrıntılı), insan gücünü, gerekli araç gereci ve mali harcamaları (hızla artan) ortaya koyar. Her evre bir önceki evrenin sonuçlarına ve umulan kâra göre başlatılır. Araştırma ilerledikçe alınacak kararların parasal yükü de artar: stratejik araştırma boyunca yapılan harcamalar milyonlarca lirayı bulurken, değerlendirme evresinde milyarlar düzeyine ulaşır; yine de başarıya ulaşılacağı hiçbir zaman kesin değildir. Bu olgu, maden araştırmaları için yapılması gereken harcamaların neden yalnızca büyük kamu kuruluşları, hatta uluslararası kurumlar tarafından karşılandığını açıklar.

Öte yandan, sürecin toplam süresi (5-10 yıl) uzun vadeli bir öngörüyü ister istemez zorunlu kılar (özellikle yatak işletmeye açıldığında cevherin satış olanakları konusunda); bu öngörü pek kesin değildir, ama yeni yatakların daha önce işletmeye açılmış yatakların yerini alarak sürekliliği sağlaması için zorunludur.

ARAŞTIRMACI a. Bilimsel bir araştırma yapan, özellikle de bir araştırma kurumuna bağlı olarak çalışan kimse (ARAŞTIRMAN da denir): *Bir laboratuvarda araştırmacı olarak çalışmak. Araştırmacıların tümü aynı noktada birleştiler.*

ARAŞTIRMAK g. f. **1.** *Bir şeyi araştırmak*, bilinmeyeni ya da az bilineni öğrenmeye, ortaya koymaya, belirlemeye, nedenini, nasılını anlamaya çalışmak; incelemek, tetkik etmek: *Tarihsel bir olayın nedenlerini araştırmak. Olayların nasıl başladığını, nasıl geliştiğini araştırmak. Programın gerçekleşme olasılığını araştırmak.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi (kimliğini, geçmişini vb.) araştırmak*: onun hakkında soruşturma yapmak, bilgi toplamaya çalışmak: *Bir şeyi almadan önce fiyatları araştırmak. Geçmişini araştırdım, pek de güvenilir bir kimse değil.* **—3.** Bir şeyi (somut) araştırmak, onu bulmaya çalışmak: *Kaybolan bir belgeyi araştırmak. Az bulunan bir kitabı araştırmak.* **—4.** *Bir yeri, çevreyi araştırmak*, bir şeyi bulmak amacıyla orada dolaşmak, soruşturmak, inceleme yapmak: *Kütüphaneyi araştır bakalım, bu konuyla ilgili neler var.*

ARAŞTIRMAN a. ARAŞTIRMACI'nın eşanlamlısı.

ARAT (Reşit Rahmeti), türk dil bilgini (Kazan 1900 - İstanbul 1964). İlk, ortaöğrenimini Rusya'da yaptı. 1918'de askere alındı. Savaşta yaralandıktan sonra gittiği Mançurya'da lise öğrenimini tamamladı. Almanya'ya giderek (1922), Berlin Üniversitesi felsefe fakültesi'nde okudu. Alman türkoloğu W. Bang'ın yanında doktora yaptı (1927). Berlin Bilimler akademisi'nde araştırmacı (1928), Berlin Üniversitesi doğu dilleri okulu'nda doçent oldu (1931). Milli eğitim bakanlığı tarafından Türkiye'ye çağrıldı ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde eski türk dili kürsüsüne profesör olarak atandı (1933). Türkiyat enstitüsü müdürlüğünde bulundu (1943-1950),1958'de ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. Yurtiçi ve dışındaki çeşitli akademi ve bilimsel kuruluşlara üye seçildi. Türkiye'de türk lehçelerini karşılaştırmalı araştırma çalışmalarının temelini attı, metodunu geliştirdi. Eski Uygur türkçesi (VIII.-IX. yy.) ve Karahanlı türkçesi (XI.-XII. yy.) alanlarındaki eserler üzerinde çalışmaları türkolojinin temel kaynakları sayılır. Yapıtlarının başlıcaları: *Zur Heilkunde der Uiguren* (Uygurlarda tıp), 2 cilt (1930-1932) *Die Legende von Oghuz Kaghan* (1932, W. Bang ile birlikte, türkçesi Oğuz Kağan destanı, 1936), *Türkische Turfan Texte* (Türkçe Turfan metinleri, W. Bang ve A. Von Gabain ile birlikte, 1934-1936), *Vekayi, Babür'ün hatıratı*, 2 cilt, (1943-1946), *Kutadgu bilig*, 3 cilt (Metin 1947, çeviri 1959, dizin 1973), *Atebet ül-hakayık* (1951), *Türk şiveleri̇nin tasnifi* (1953), *Eski türk şiiri* (1965). [→ Kayn.]

ARATİ, sanskritçe sözc. brahmacılıkta, bir tanrıyı ya da bir kişiyi onurlandırmaya yönelik tapınma hareketi. Çeşitli sunuların ve yanan küçük kandillerin bulunduğu bir tepsiyle kendi önünde daireler çizerek yapılır.

ARATMAK → ARAMAK

ARATOS, yunan şair (Soles, Kilikia, İÖ. 315'e doğr.-Makedonya İ.Ö.240'a doğr.). Makedonya kralı Antigonos Gonatas ve Selefkiler'in kralı Antiokhos Soter'in korumasına girdi. Theokritos ile Kallimakhos'a yakınlık duydu, gökbilim ve meteorolojiye ilişkin *Phainomena* adlı öğretici bir şiir yazdı.

ARATOS Sikyonlu, Akhaia birliği'nin başkanı (İ.Ö. 271-213'e doğr.). 251 yılında, Sikyon tiranını kovarak kenti Akhaia birliği'ne bağladı. Birliğin temel direği olan Aratos, iki yılda bir bunun strategosluğuna seçildi. 243'te, Peloponisos'u, Makedonya boyunduruğundan ve yerel tiranlıklardan kurtarma çabasına girişti. 228'de, amacına ulaştıysa da, Aitolialılar ile birlik olan Ispartalılar'a yenildi (Dyme, 226). Bunun üzerine, politikasını değiştirerek, Makedonya'lı Antigonos Doson'u yardımına çağırdı ve ona Akrokorinthos'u geri verdi. Sellasia'da (222) zafer kazanan Makedonyalılar'ın Peloponisos'a geri dönüşü, güçlü bir hellen birliğinin kurulmasını sağladı. Aynı zamanda bir hatip olan Aratos, otobiyografi niteliğinde yazdığı ve Polybios ile Plutarkhos'un da yararlandıkları anılarında pek taraf tutucu bir anlatım benimsemiştir.

ARATU, Brezilya'da (Bahia eyaleti) kent, Salvador'un sanayı banliyösü. Alüminyum.

ARAUCA, Kolombiya'nın doğu kesiminde yer, komiserlik merkezi, Orinoco ırmağının kolu olan *Arauca ırmağı* kıyısında; 21 970 nüf.

— *Arauca komiserliği*, Amazon bölgelerini içine alır; 23 490 km'lik bir alanı kaplar; 70 000 nüf.

ARAUCANA a. Güney Amerika'da yaşayan tavuk ırkı. (Yumurtaları açık mavi, ibiği yalın, tüyleri çoğunlukla beyaz ve kanatları kırmızıdır.)

Araucana *(la)*, ispanyol şairi Alonso de Ercilla'nın (1569-1589) epik şiiri. 37 bölümden oluşur. Felipe II'nin büyük seferlerini ve kahramanlıklarını (Saint-Quentin, Lepanto [İnebahtı]), Şili'nin İspanyollar tarafından fethini anlatır. Araucana yenik düşen Yerliler'e adanmış ilk yapıtlardan biridir.

ARAUCANİA, *(La)*, Şili'de yönetim bölgesi, Malleco ve Cautin illerini kapsar; 32 472 km^2; 782 600 nüf. Merkezi *Temuco*.

ARAUCARİA a. → AROKARYA

ARAUCO, Şili'de liman, Concepcion'un G.'inde; *Arauco körfezi* kıyısında; — *Arauco ili*, 5 240 km^2; 107 060 nüf. Merkezi *Lebu*.

ARAÚJO (Lolpa), kübalı kadın dansçı (Havana 1943). Küba ulusal bale okulu'nda eğitimini tamamladıktan sonra orada yıldız dansçı olarak çalışmaya başladı (1967). Topluluk repertuarının yorumcusu olan Araújo, birçok eser arasında *Edipo Rey*'de (J. Lefèvre'in, yapıtı 1970) oynadı. Birçok uluslararası yarışmada kendini gösterdi (Varna, 1965 ve 1966; Moskova, 1969) ve Paris'teki uluslararası dans festivalinde, "en iyi kadın dansçı" altın madalyasını kazandı (1970). R.Petit' nin Marsilya Balesi'nde konuk sanatçıydı; *Notre-Dame de Paris*'de Esmeralda rolünü yorumladı ve *Les Intermittences du coeur*'ü (R. Petit'nin eseri, 1974) sahneye koydu.

ARAÚJO DE AZEVEDO (Antonio), **Barca** I. kontu, portekizli devlet adamı (Sâ, Ponte de Lima yakınları,1754-Rio de Janeiro 1817). Lahey'de Portekiz büyükelçiği sırasında (1789), Portekiz'in tarafsızlığını korumaya çalıştı. Basel antlaşması'nı onaylamak üzere Paris'e gitti ve türlü entrikaların kurbanı olarak Temple'da hapsedildi (1798). Berlin'e, daha sonra Napoléon'un yanına (1800) ve Petersburg'a gönderildi. 1804'te devlet bakanı oldu. Kral João VI'yı Brezilya'ya sığınmaya ikna etti (1807), kendisi de onunla birlikte gidip edebiyat ve bilimle uğraşmaya başladı. 1777'de Portekiz İktisat derneği'ni kurdu, ayrıca Brezilya'da Güzel sanatlar akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Son yıllarında Portekiz denizcilik, dışişleri ve devlet bakanlığı görevlerinde bulundu.

ARAÚJO PÔRTO ALEGRE (Manuel de), brezilyalı şair ve mimar (Rio Pardo 1806-Lizbon 1879). Fransa ve İtalya'da öğrenim gördükten sonra Brezilya'da sanatın gelişmesine büyük katkıda bulundu.

ARAUKAN DİLİ a. (lat. *araucanus*, Şili'nin bir eyaleti olan *Aranco*'dan). Şili ve Arjantin'de yaklaşık 200 000 kişinin konuştuğu yerli dil ailesi.

ARAUKANLAR, XVI. yy.'da İspanyollar'ın, Orta Şili'de yaşayan yerlilere verdikleri genel ad. Araukanlar'ı oluşturan başlıca gruplar, Pinuncheler, Mapucheler, Huillicheler, Pehuencheler ve Puelcheler idi. Yarı göçebe olan ve ilkel bir tarımla geçinen Araukanlar, daha iyi savaşabilmek amacıyla bazı teknikleri benimsedikleri İspanyollar'a karşı zorlu bir direniş gösterdiler. 1553'te, conquistador Valdivia'yı yenip öldürdüler. Bu direniş, hemen daha XVI. yy.'da Alonso de Ercilla'nın *Araucana** adlı destansı şiiriyle ölümsüzleşti. Valdivia'nın yerine geçen Garcia Hurdato de Mendoza tarafından bir süre için bastırılan Araukanlar, 1598'de ayaklanarak İspanyollar'ı Bio-Bio'nun kuzeyine püskürttüler. O tarihten başlayarak, iki yüzyılı aşkın bir süreyle Araukan savaşı, sömürgeleştirilen Şili'nin güneyini dönem dönem kasıp kavurdu. Demiryollarından büyük sayıda yabancı göçmenin yerleştirilmesinden de yararlanan sömürgeleştirme işleminin, kesintisiz bir cephe halinde ilerlemesiyle, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Araukanlar kesin olarak egemenlik altına alındılar. Askeri türden bir aşama düzenleri olan, bir şefin yönetimindeki küçük köyler halinde örgütlenmiş bulunan ve lama yetiştiren bu halk, avcılık, balıkçılık, meyvecilik ve zanaatçılık (çömlekçilik, sepetçilik, dokumacılık, deri ve ağaç işçiliği) yaparak, bunlardan elde ettikleri ürünlerle geçiniyorlardı. Orta Şili kökenli olan Arakuanlar, And dağlarının iki yamacı üzerine, özellikle Arjantin tarafına (burada at yetiştiriyorlardı) yayılmışlardı. Ülkenin İspanyollar'ca fethi sırasında, toplam Araukan nüfusunun 1 ya da 1,5 milyonu bulduğu tahmin edilmektedir. Günümüzde 200 000 kişi kadar kalmışlardır ve Şili'de kendilerine ayrılmış topraklarda yaşamakta ve şili köylüsünden ancak bazı geleneksel ve dinsel âdetleriyle ayırt edilebilen küçük köylü toplulukları oluşturmaktadırlar.

ARAURAKA, Tar. coğ. Anadolu'da, Kappadokia bölgesinde yerleşme; Nikopolis'i (Suşehri, Sivas) Satala'ya (Sadak, Gümüşhane) bağlayan roma yolu üstündeydi.

ARAUXO (Francisco CORREA DE) → CORREA DE ARAUXO (Francisco).

ARAVAK a. Venezuela, Brezilya, Kolombiya ve Bolivya'da yaklaşık 100 000 kişinin konuştuğu yerli dil ailesi.

ARAVAKLAR, Kızılderili halk. Yayılma alanları Florida ve Antil adalarından, Peru kıyısına ve ekvator ormanı sınırlarına değin uzanır. Aravaklar, Karibler'den (ya da Karaibler) önce yerleştikleri Antil

Reşit Rahmeti Arat
Dergâh arşivi

adalarının tarihinde önemli rol oynadılar, sonra Karibler'in baskısıyla adaların iç kesimlerine çekildiler. Günümüzde, dillerinin ortak olmasına karşın, özellikle farklı kültür alanlarına (tropikal orman ve Antil adaları çevresi) bağlı birçok kabileye bölünmüşlerdir. Sözkonusu kültür alanı farklılığı sonucu kimileri avcılık-toplayıcılıkla, öbürleri balıkçılık-avcılıkla geçinirler; kimileri anasoyluluğun ağır bastığı şeflikler, kimileri babasoyluluğun ağır bastığı küçük köyler biçiminde örgütlenmişlerdir.

ARAVALLİ dağları, Hindistan'da yaşlı dağlar, Racastan'da İndus-Ganj ovasının güneyinde, Dekkan'ın kenarını oluştururlar. Ortalama yükseltileri 1 000 m olan Aravalli dağları, Delhi'den başlayarak K.-D.'dan G.-B'ya yaklaşık 500 km boyunca uzanır.

ARAYAN a. Telekom. Telefon bağlantısı kurmaya çalışan kişi.

Araya-sokma teoremi, mantıkçı, *Craig*'in bulduğu bu teoreme göre, $\varphi \rightarrow \psi$ bir totoloji ise, şu durumlardan biri karşısındayız demektir: 1° φ bir çelişkidir; 2° ψ bir totolojidir; 3° her bir değişkeni hem φ de hem ψ'de yer alan γ gibi bir formül vardır, öyle ki $\varphi \rightarrow \gamma$ ve $\gamma \rightarrow \psi$ bir totolojidir. (γ ye araya sokulmuş formül denir.)

ARAYAZI a. Sine. Çekilmiş bir sahnenin arasına kurgu sırasında katılan ve yalnızca yazı içeren oldukça kısa plan. (Sessiz sinema döneminde, arayazılar konuşmaları belirlerdi.)

ÂRÂYENDE sıf. (fars. *ârâ* ve *-ende*'den *ârâyende*). *Esk.* Güzelleştiren, süsleyen, süsleyici, düzenleyici.

ARAYER a. Metalurj. ve Katı. fiz. Bir kristal ağı ortamı içine girmiş ek bir atomun varlığından kaynaklanan noktasal özür. (Bk. *ansikl.* böl.) —Katı kürelerle biçimlendirilmiş bir kristal yapıda atomların girebileceği dörtyüzlü ya da sekizyüzlü geometrik hacim. || *Katı arayer çözeltisi*, çözünmüş atomun çözücü ağın arayerlerine yerleştiği tekfazlı bileşik.

—ANSİKL. Metalurj. Yalnızca küçük boy da atomlar (hidrojen, oksijen, azot, bor), kristal ağının ilmiğine girebilir ve çoğunlukla sekizyüzlü yerlere yerleşir. Çözücü ağ her zaman geçiş metallerinden oluşur. Bununla birlikte, ağa giren atom sayısı hiçbir zaman ağın doymuş bileşimine denk düşmez. Örneğin, demirin merkez yüzeyli kübik ağının bütün sekizyüzlü arayerlerine karbon atomları yerleşseydi, karbon atomlarının demir içindeki maksimum çözünürlüğü % 50 olurdu; oysa gerçekte bu oran % 7'dir. Bir arayer atomunun girişi, ağda yerel bir genleşme doğurduğu gibi çevrel elektron katlarının da yerel değişimine yol açar.

Oktay Arayıcı

ARAYICI a. **1.** Bir şey arayan kimse (genellikle aranılan şeyi belirten bir tamlayanla): *Altın arayıcıları.Hazine arayıcıları* **—2.** Uğraşı arama yapmak olan görevli: *Gümrük arayıcısı.*

—Gökbil. *Arayıcı dürbün*, bir teleskopa ya da daha büyük çapta bir gökdürbününe takılan, kısa odaklı ve geniş alanlı küçük dürbün. (Arayıcı gözlenmek istenen gökcismine doğru aygıtı daha kolay yöneltmeyi sağlar. Dürbünün gözmerceğine bir kıl ağı yerleştirilir ve gözleme hattı ana aygıtınkine koşuttur.) || *Kuyrukluyıldız arayıcı dürbünü*, kuyrukluyıldızları aramak amacıyla gökyüzünü hızla tarayabilen, çok kullanışlı ve seçikliği büyük dürbün.

—Jeod. *Kuzey arayıcısı*, bir cayroskobu ya da bir cayrometreyi olduğunca sağlam biçimde yere bağlayarak dolaysız ölçümle Yer'in dönüşünü saptamaya ve bu veriyle coğrafi kuzeyi hesaplamaya arayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Arayıcı esnafı*, İstanbul'da deniz kenarında çöp dökülen alanlarda ve yangın yerlerinde değerli şeyler arayan esnafa verilen ad. (Sayıları beş altı yüz kadardı, bağlı oldukları çöplük subaşısına her yıl belli bir aidat verirlerdi. Arayıcılar, 1868 yılına kadar kentin temizlik işlerini de yürüttüler.)

—Savunm. *Arayıcı başlık*, bir merminin bir füzenin, yolunu hedefe çevirmesini sağlayıcı elektronik bir düzenekle donatılmış ön bölümü.

—Sil. *Arayıcı baş*, bir merminin ya da bir füzenin, hedefe yönelmesini sağlayan bir elektronik düzenekle donatılmış ön parçası.

—Telekom. *Çağrı arayıcısı*, arayan bir hattı bulmak için bir hat grubunu yoklayan döner komütatör. || *Radyogonyometreli arayıcı*, bir eksen çevresinde yarıçapa göre dağılmış ve her biri, dairesel antenli bir radyogonyometrenin iki çapraz çerçevesinden birinin uçlarına ya da çapa göre karşıt konumda anten öğeleri çiftlerine bağlanmış bobinlerden oluşan düzenek; böyiece, antenlerin aldığı düzlemsel dalgaların biçimlenmesine benzeyen türde küçültülmüş bir alan modeli elde edilir. (Sabit bobinlerin alanında dönen bir bobin, uzaydaki bir çerçeve anten gibi dalgaların yayılma doğrultusunu belirlemeye yarar; ama, büyük boyutlu sabit anten sistemin tümüne çok daha yüksek bir duyarlık sağlar.)

—ANSİKL. Jeod. *Kuzey arayıcısı.* Geçen yüzyılın ortalarında fransız fizikçi Léon Foucault Yer'in dönüşünün cayroskopların eylemsizlik özellikleri kullanılarak ölçülebileceğini gösterdi: dönen bir cayroskobun ekseni, yıldızlara göre değişmez bir doğrultuyu korur. Oysa, bir yörenin yatay düzlemi üzerinde Yer devinimının doğu-batı bileşeni sıfırdır. Bir kuzey arayıcısı, bu ayrıcalıklı doğrultuya yönelecek biçimde tasarlanmış bir cayroskoptur; dolayısıyla bu aygıtla coğrafi kuzey doğrultusu elde edilir. Böyle bir ölçüm, aygıtın çok duyarlı olarak yatay konumda yerleştirilmesini zorunlu kılar. Günümüzün en iyi kuzey arayıcıları kuzey doğrultusunu yaklaşık bir dakikalık yaydan daha duyarlı ölçüde bulabilir. Kuzey arayıcıları topları ateşe hazır duruma getirmede, füzelerin eylemsiz güdüm sistemlerini hedefe doğrultmada kullanılır.

■**ARAYICI** (Oktay), türk yazar (Rize 1936-İstanbul 1985). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ndeki öğrencilik yıllarından başlayarak tiyatroyla ilgilendi. Bir süre film yapımcısı olarak çalıştı. 1964-1981 yılları arasında TRT İstanbul radyosu'nda program yapımcılığı, şube müdürlüğü görevlerinde bulundu. *İkinci hedef* adlı senaryosuyla 1970 Yunus Nadi armağanı'nı kazandı. AST'ta sahnelenen *Seferi Ramazan beyin nafile dünyası* (1971) Ankara sanatseverler derneği'nce yılın oyunu seçildi. Devlet tiyatrosu'nca sahnelenen *Bir' ölünün toplumsal anatomisi* (1978), TDK ve Avni Dilligil ödüllerine değer bulundu. *At gözlüğü* senaryosu Yusuf Kurçenli tarafından TV filmi yapıldı. Son yapıtı *Rumuz' Goncagül* AST'ta oynandı (1981). 1988'de filme çekildi.

Arayıcı'nın yapıtları birey-toplum ilişkilerini ekonomik, sınıfsal açıdan değerlendirir. Özellikle belirli kalıplar içinde koşullanmış kişilerin iç dünyasındaki çelişkiler ve karşıtlıklar gerçekçi biçimde ele alınıp yorumlanır.

ARAYIĞIŞIM a. Petrogr. İyi gelişmiş bir ara evre içeren kristal yığışımı.

ARAYIŞ a. Aramak işi, eylemi: *Arayış içinde olmak.*

ARAYIŞ a. Külçe bakırın dövülüp levha haline getirilmesi sırasında, kenarda çatlayan yerlerin makasla kesilmesiyle çıkan bakır parçaları. || Kap yapmak için, ölçüye göre kesilen levha bakırdan artakalan parçalara verilen ad.

Arayış, haftalık siyaset ve düşün dergisi. Ankara'da 2 mart-12 eylül 1981 tarihlerinde 30 sayı yayımlandı. Derginin yayın danışmanı ve başyazarı Bülent Ecevit, 16. sayıda bu görevden ayrıldı. Daha sonra yayımı Mehmet Erdül ve O. Nahit Duru yönetiminde bir kurul tarafından sürdürüldü. "Salıdan salıya" ve "Olayların Yorumu" köşelerinde haftalık haber ve değerlendirmelerinin verildiği dergide eğitim, bilim, felsefe, kültür - sanat incelemeleri de yer aldı.

ÂRÂYÎ a.(fars. *ara* ve *-i*'den *arayî*). *Esk.* Süsleyicilik, düzen verme işi.

ÂRÂYİŞ a. (fars. *ârâyiş*). *Esk.* **1.** Süs, bezek, ziynet. **—2.** Süsleme: *"Ol iklimi özin ârâyiş itdi"* (Şeyhi, XV. yy.).

ARAYÖN a. Esk. *cihet-i tâli*, iki anayön arasındaki yönlere verilen ad. (Eşanl. ASYÖN.)

—ANSİKL. Arayönler ile anayönler arasında 45°'lik bir açı vardır. Arayönler belirtilirken önce kuzey ya da güney yönleri verilir (kuzey-doğu, güney-batı gibi). Sayıları 8 olan arayönler, tekrar 22,5 derecelik açılarla 16 alt arayöne bölünür (K.-K.-D., G.-G.-B gibi).

ARAYÜZEY a. Denizbil. *Hava-deniz arayüzeyi*, özelliklerini atmosferin alt tabakalarıyla enerji ve su alışverişlerinden alan deniz yüzeyi. || *Su-çökel arayüzeyi*, yüzeysel çökellerle deniz tabanıyla doğrudan temasta olan su arasında fiziksel-kimyasal alışverişlerin ve özel süreçlerin (aşınma, birikim) gerçekleştiği deniz tabanı.

—Fizs. kim. Karışmaz nitelikte iki fazı ayıran yüzey.

—Hidr. pnöm. Alınan ya da yayımlanan bir sinyali farklı türde başka bir sinyale dönüştürmeye yarayan düzenek. (Örneğin, bir elektrovalf, elektrik kumanda devresiyle pnömatik ya da hidrolik güç devresi arasında bir arayüzey oluşturur.)

—Mim. İki yüzey arasında geçiş oluşturan ara düzlem.

ARAYÜZEYLİ sıf. Fiz. Arayüzeyi bulunan bir ortam için kullanılır.

ARAZ a. (ar. *ʿaraż*). *Esk.* **1.** Doğuştan olmayıp sonradan ortaya çıkan durum, nitelik. **—2.** İşaret, belirti. **—3.** Belirebilmesi için bir asla, öze gereksinimi olan şey. **—4.** Rastlantı. **—5.** Kaza, kader, felaket.

—Fels. → İLİNEK.

—Tıp. Hastalığı teşhise yarayan belirti; semptom.

ARAZ (Nezihe), türk gazeteci, yazar (Konya 1922). Ankara Üniversitesi dil ve tarih - coğrafya fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1946). Resimli hayat dergisinde gazeteciliğe başladı (1953); Havadis, Yeni sabah, Yeni İstanbul, Milliyet, Güneş gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı, röportaj ve incelemeleri yayımlandı. Meydan-Larousse,Türkiye 1923-1973 ansiklopedilerinin yöneticilerindendi. İslamlığa tarih, din, tarikat adamlarının yaşamlarına içtenlik, hoşgörü, insan sevgisi gibi değerler açısından yaklaşan *Fatih'in deruni tarihi* (1953), *Anadolu evliyaları* (1959), *Peygamberler peygamberi Hazreti Muhammet* (1960), *Dertli dolap* (1961) gibi yapıtları yayımladı. *Bozkır güzellemesi* (1975) ile başlayan dramatik türdeki çalışmalarında çağdaş gerçekleri, güncel olayları konu edindi. *Öyle bir nevcivan* (1979), *Alaca karanlık* (1981), *İmparatorun iki oğlu* (1983) gibi oyunları Devlet tiyatroları'yla İstanbul şehir tiyatrosu'nda oynadı. *Karyağdı Hatun* (1986), *Yusuf ile Züleyha* (1989) operalarının librettolarını yazdı. *Afife Jale* adlı oyunuyla Kültür bakanlığı en iyi oyun yazarı ödülünü aldı (1987).

ÂRAZ çoğl. a. (ar. *ʿaraż*'ın çoğl. *aʿrâż*). *Esk.* **1.** Kötü izler, işaretler, belirtiler. **—2.** Hastalık belirtileri. **—3.** Kazalar, felaketler.

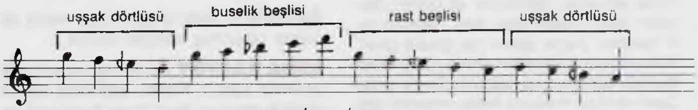
A'RÂZ çoğl. a. (ar. *ʿırż*'ın çoğl. *aʿrâż*). *Esk.* Irzlar, namuslar.

ARAZAN be. (ar. *ʿarażan*). *Esk.* Rastlantısal olarak.

ARÂZAT ya da **ARÂZET** a. (ar. *ʿa-*

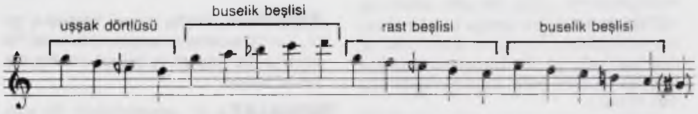
rażat). *Esk.* Genişlik, en.

ARAZBAR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Neva (re) perdesi üzerine taşınmış bayati makamına, çargâh (do) perdesi üzerine taşınmış rast beşlisi ve uşşak dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur.

arazbar makamı

ARAZBARBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Arazbar makamının, buselik dörtlü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.

arazbarbuselik makamı

ARAZBARZEMZEME a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, Abdülbaki Nasır Dede'nin *Tedkik ü Tahkik* adlı kitabında tanımı vardır. Buna göre, arazbar makamının, kürdi dörtlüsüyle sona eren biçimidir.

arazbarzemzeme makamı

ARÂZET → ARÂZAT.

ARAZİ a. (ar. *arż*'ın çoğl. *arażī*). **1.** Yerleşim alanları ve yapılmış yollar dışında kalan yerler: *Arazide çalışmak. Arazi otosu, lastiği, vitesi.* **—2.** Yapısı, durumu, biçimi açısından ele alınan toprak parçası: *Kumlu, verimli arazi. Engebeli arazi.*(Bk. *ansikl.* böl. Atç.) **—3.** Bir kimseye, kamuya vb. ait işlenmiş ya da işlenmemiş parselli toprak parçası;arsa, tarla: *Bir arazi satın almak. Geniş arazileri var. Kamuya ait araziler.* **—4.** *Arazi açmak,* tarla açmak. ‖ *Arazi olmak, araziye uymak,* bulunduğu ortama ya da koşullara uymak; ortadan kaybolmak (arg.).

—*Esk. Arâzi-i âmire,* işletilen ve kazanç sağlayan topraklar. ‖ *Arâzi-i hâliye,* boş topraklar. ‖ *Arâzi-i memluke,* mülk, timar toprağı. ‖ *Arâzi-i metruke,* terk edilmiş topraklar. ‖ *Arâzi-i mezrua,* ekilip biçilen, işletilen topraklar. ‖ *Arâzi-i mîriye,* devlete ait yer, toprak. ‖ *Arâzi-i mukaddese,* kutsal topraklar, Filistin ve Kudüs için kullanılır. ‖ *Arâzi-i mübareke,* Hicaz için kullanılır.

—Ask. *Araziden yararlanma,* ilerlerken düşman ateşinden korunmak ve kendi ateşini etkili kılabilmek için arazi yapısından yararlanmak. ‖ *Arazinin düzenlenmesi,* arazinin, özellikle savunma savaşı amacıyla hazırlanması. ‖ *Askeri arazi,* devletin verdiği ya da özel bir kişiden askeri makamlarca kiralanan ve çoğunlukla askeri birliklerin eğitimi için kullanılan arazi. ‖ *Kesik arazi,* üzerinde siperler ya da doğal engeller (çitler, ağaçlar, çukurlar, vb.) bulunan ve yakın mesafeden kara gözetlemesine ve yatık mermi yollu silahların kullanılmasına olanak tanımayan arazi. (Kesik araziler özellikle sızmalara karşı elverişlidir.)

—Çev. mim. *Arazi bakımı,* çeşitli eylemler sonucu ekolojik doğal dengesi bozulmuş arazinin bakımı. (Çevre mimarları, çevre ve orman mühendisleri vb., arazi bakımını üstlenmiş başlıca uzmanlardır.) ‖ *Arazi plastiği,* arazinin, doğa ya da doğa ve insanlar tarafından ortaklaşa biçimlendirilmiş olan dış yapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Sınırları belirlenmiş toprak parçası, taşınmaz'ların bir türü. (Türk Med.k.'nun 632. maddesine göre taşınmaz sayılan şeyler şunlardır: arazi, tapu kütüğünde bağımsız ve sürekli olarak ayrıca tescil edilen haklar ve madenler. Tapu sicili tüzüğüne göre arazi, belirli bir biçimde sınırlandırılmış, özel mülkiyete konu olan yeryüzü parçasıdır.) ‖ *Arazi hukuku* → TOPRAK HUKUKU. ‖ *Arazi kayması,* toprağın göçmesi nedeniyle, ağaçların, çitlerin ve duvarların bir mülkten başka bir mülke geçmesi. (Arazinin yerinden kayması, sınırın değiştirilmesini gerektirmez.) ‖ *Arazi terki* → TERK. ‖ *Yeni arazi oluşması,* sahipsiz yerlerde toprağın birikmesi, dolması ve kayması ya da kamuya ait akarsuların yatak değiştirmesiyle yeni bir arazinin oluşması.

—Isl. huk. *Arazi kanunnamesi* (1858 tarihli—). Özgün adı, 23 şevval 1274 tarihli Arazi kanunnamei humayunu'dur. Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak rejimini düzenleyen bu yasa bir önsöz ve 132 maddeden oluşur. Yasa, imparatorluk topraklarını beş bölüme ayırmıştır: arazii memluke (mülk arazisi), arazii emiriye (miri arazi),arazii mevkufe (vakıf arazi), arazii metruke (metruk arazi), arazii mevat (boş arazi). Arazi kanunnamesinin başlıca özelliği, dağınık bir durumda olan toprakla ilgili hukuk kurallarını bir düzene bağlaması, ayrıca miri,metruk ve boş araziler için yeni kurallar koymasıdır. ‖ *Arazii amire,* kendisinden herhangi bir biçimde yararlanılan topraklar. (Karşt. *arazii mevat,* boş arazi.) ‖ *Arazii beytülmal* → ARAZİİ EMİRİYE ya da MİRİ ARAZİ. ‖ *Arazii emiriye* ya da *miri arazi,* rekabesi, yani kuru mülkiyeti beytülmale (devlete), yararlanma hakkıysa kişilere ait olan topraklar; *arazii beytülmal, arazii havz, arazii memleket, arazii sultaniye* de denir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arazii gamire,* bakımsız, su baskınına uğramış, ekilmemiş topraklar. (Tarıma elverişli olduğu halde ekilmemiş topraklara da bu ad verilir.) ‖ *Arazii haraciye,* fethedilen ülkelerde, müslüman olmayan halka verilen ve vergiye bağlanan yerler. (*Arazii öşriye* gibi, bu topraklar da *arazii memluke*'den sayılır. Bu toprakların rekabesi [kuru mülkiyeti] kullanan kişilerindir.) ‖ *Arazii havz* → ARAZİİ EMİRİYE ya da MİRI ARAZİ. ‖ *Arazii mahlule,* toprağa tasarruf edenin mirasçı bırakmadan ölmesiyle devlete ya da vakıfa geçen arazi. (Bu topraklar, *arazii emiriye*'dense devlete, *arazii mevkufe*'dense vakıfa geçer ve hangisine geçmişse onun tarafından artırma yoluyla satılırdı.) ‖ *Arazii mahmiye,* rekabesi beytülmale ait araziden "kimseye devir ve teslim edilmeksizin" halkın gereksinimleri ve çıkarı için ayrılan koruluk, mera, yol, pazar yeri gibi yerler. ‖ *Arazii meftuha,* fetih hakkının bulunduğu yerler. (Kural olarak bu tür arazi devlete aittir. Devlet bu toprakları ya ganimet olarak dağıtır ya da sahiplerine bırakır.) ‖ *Arazii mektume,* devletten gizlenerek kullanılan arazi. ‖ *Arazii memleket* → ARAZİİ EMİRİYE ya da MİRİ ARAZİ. ‖ *Arazii memlûke* ya da *mülk arazi,* özel mülkiyete bağlı topraklar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arazii metruke* ya da *metruk arazi,* mera, harman yeri ve baltalık gibi halkın genel gereksinimlerine ayrılmış topraklar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arazii mevat* ya da *boş arazi,* tarıma elverişli olmayan, bakımsız ve sahipsiz arazi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arazii mevkufe* ya da *vakıf arazi,* hayır işlerine ayrılmış ve başkasına devredilmesi önlenmiş topraklar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arazii mezrua,* ekilip biçilen arazi. ‖ *Arazii öşriye,* ürünlerinden öşür vergisi alınan topraklar. (Arazii öşriyenin mülkiyeti toprağa tasarruf eden kişinindir. Öşür vergisini veren arazi sahibi, yerine istediği gibi tasarruf edebilirdi. Bu tür yerlerin sahiplerinin mirasçı bırakmadan ölmeleri halinde toprak, *arazii emiriye* niteliği alırdı.) ‖ *Arazii seniye,* padişahlara ait arazi, Osmanlı padişahlarının has'ları. ‖ *Arazii sultaniye* → ARAZİİ EMİRİYE ya da MİRİ ARAZİ.

—Oto. *Arazi arabası,* karayolları ve otoyollar dışında kullanılmak için özel olarak tasarlanmış araç.

—Verg. huk. *Arazi vergisi,* arazinin kıymeti üzerinden alınan bir servet vergisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Aynı tür (kireçtaşı arazisi), aynı kökenli (alüvyonlu arazi) ya da aynı yaştaki kayaçların (kretase arazisi) tümü.

—ANSIKL. Atç. Sürat ya da galop koşularında toprak, penetrasyon ölçeriyle yapılan bir değerlendirmeden geçer; buna göre 1 ile 5 arasında bir sınıflama yapılır. 4,5 ile 5 arasındaki bir toprak ağır, 4 ile 4,5 arası yapışkan, 3,5 ile 4 arası yumuşak, 2,5 ile 3,5 arası hafif, 2,5'un altındaysa kuru olarak nitelenir. Bazı atlar, özellikle de eklemleri zayıf olanlarla toynakları geniş olanlar ağır toprağı yeğlerler.

—Çev. mim. *Arazi bakımı* arazide hüküm süren su ve rüzgâr erozyonunu ve toprak kaymalarını, doğal bitki örtüsünün, hayvan varlığının ve canlıların yok edilmesini, su toplama havzalarında su azalmasını, su rejiminin bozulmasını ve çeşitli çevre kirlenmelerini vb. önleme amacı güder. Bu sorunların çözümü için alınacak başlıca önlemler, toprak aşınma ve taşınmasının, sel ve taşkınların önlenmesi, çıplak ve verimsiz arazilerin yeşillendirilmesi, çalılandırılması ve ağaçlandırılması; bitki örtüsünün ve hayvan varlığının yeniden yaratılması; su toplama havzalarının ve otlakların verimli kılınması; yamaç topraklarının tesviye eğrilerine koşut işlenmesi; koruyucu rüzgâr perdeleri, kuşakları ve zonları yetiştirilmesi; çevre kirlenmelerinin önlenmesi ve peyzaj tablolarının bakımı ve düzenlenmesidir.

• *Arazi plastiği,* genellikle arazinin yükseklikleri, orografik yapısı, kıyı ya da sınır çizgileri ve arazi silueti ile, üzerinde yer alan diğer doğal elemanlardan (bitki örtüsü, orman, maki, step, ağaçlar, çalılar, su yüzeyleri, çavlanlar ya da kayalar, vb.) ve kültürel nesnelerden (yapılar, setler, barajlar, yollar vb.) oluşur. Doğal çizgiler temel olmakla birlikte arazi plastiği, ya dış etkenlerle ve zamanla değişebilir ya da insanlar tarafından değiştirilebilir. Bu de-

ğişme, bazen olumlu bazen de olumsuz olabilir (örneğin Boğaziçi'nin arazi plastiği). Çevre mimarlığında, arazi plastiğinin en iyi biçimde değerlendirilmesi üzerinde önemle durulur.

—İsl. huk. *Arazii emiriye* ya da *miri arazi.* Rekabesi beytülmale ait olan ve devlet tarafından belirli kişilere bir bedel karşılığı bırakılan yerlerdi. Bu topraklara tasarruf eden kişilerin, toprağı işletmeleri, ekip biçmeleri şarttı. Haklı bir neden olmadan toprağı işletmeyenlerin bu toprakları ellerinden alınırdı. Çünkü arazinin boş kalması timar sahibinin fakirleşmesine ve görevlerini yapamaz hale gelmesine yol açardı. Timarların kaldırılmasından sonra da, haklı bir neden olmadan üç yıl işletilmeyen topraklar devlete geçer devlet de bunları açık artırmayla satardı. Toprağa tasarruf edenler, kendilerine bırakılan bu topraklar için ya peşin bir para öder ya da ürün üzerinden yıllık bir pay verirlerdi. Miri toprakların dağıtılması nesnel ölçülere göre yapılırdı. Miri topraklar, önceleri tımar ve zeamet sahiplerinin, sonra da mültezimlerin izniyle köylüler tarafından kullanılırdı. Mülk araziden farklı olarak miri araziyi kullananların bunları başkalarına satmaları yasaktı. Bu toprakların borç için haczi de olanaksızdı. Miri araziye tasarruf edenler, istedikleri ekini ekebilirlerdi. Ancak ağaç dikmek, yapı kurmak gibi işler için devletin izni gerekirdi.

Arazii memluke ya da *mülk arazi.* Tam bir özel mülkiyet rejiminin uygulandığı, sahibine tasarruf, kullanma, yararlanma, elde bulundurma ve elden çıkarma yetkileri veren topraklardır. Köy ve kasaba sınırları içindeki arsalar, bağ ve bahçelerle evin ve ev yerinin yanındaki en çok yarım dönümlük yerler; miri araziden ayrılarak hukuka uygun bir işlemle bir kişinin mülkiyetine geçirilmiş yerler; öşüre bağlı topraklar ve haraç vergisine bağlı topraklar mülk arazilerdir. Arazii öşriye sahipleri, ürün üzerinden devlete pay verirler, arazii haraciye sahipleri de belirli bir bedel öderlerdi. Öşür ve haraç tarıma elverişli topraklardan alınan bir tür arazi vergisiydi. Öşür ürün üzerinden ve ürün olduğu zaman verildiği halde haraç, ürün olsun olmasın para olarak ödenirdi.

Arazii metruke ya da *metruk arazi.* Bu tür topraklar tüm halkın ya da belirli bir bölgede oturanların ortak olarak kullandıkları yerlerdir. Devlet, bu yerlerin rekabesini yani kuru mülkiyetini elinde tutarsa da, halkın kullanım hakkına dokunmaz. Kamuya ait yollar; akarsular ve göller; oturulan yerlere yakın olan otlak, harman yeri, baltalık, pazar yerleri bu gruba girer. Metruk arazi üzerinde kişilerin sahip olduğu hak, yararlanma hakkıdır. Bu tür arazi üzerinde özel mülkiyet hakkı olmadığı için, bunlar tapuya kaydedilmez; zamanaşımı yoluyla mülkiyet hakkı kurulamaz. Bu tür topraklar, satım, kira vb. hukuksal işlemlere konu olmazlar.

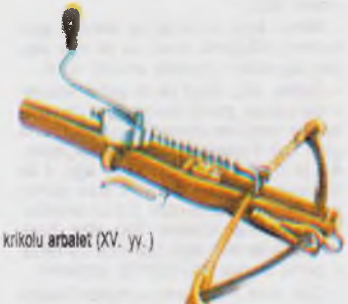
Arazii mevat ya da *boş arazi.* Sahipsiz olmakla birlikte nitelikleri bakımından özel mülkiyete girebilen yerlerdir. Bunlar işlenip kullanılır bir hale sokulurlarsa özel mülkiyete girebilirler. 1858 tarihli Arazi kanunnamesi'ne göre, bir yerin arazii mevat'tan sayılabilmesi için şu koşulların bulunması gerekir: kimsenin özel mülkü olmaması, köy ya da kasabanın merası, baltalığı vb. olmaması, işlenmemiş bir toprak olması.

Arazii mevkufe ya da *vakıf arazı.* Bu tür toprakların iki türü vardır: *arazii mevkufei sahiha* ve *arazii mevkufei gayrisahiha.* Birinci gruba giren vakıf toprakları, mülk araziden vakfedilmiş topraklardır. Bunların rekabesi (kuru mülkiyeti) ve tüm tasarruf hakkı vakıf tüzelkişiliğine aittir. İkinci gruba giren topraklar ise, miri araziden ayrılarak padişahın ya da onun izniyle başkalarının vakfettikleri yerlerdir; arazinin rekabesi (kuru mülkiyeti) devlete aittir, vakfedilen şey bu toprakların öşür ve rüsum gibi yararlanma haklarıdır. Vakıflar, devletin koruması altında olduğu için bunlara kimse dokunamaz; gelirlerinin vakıf amacına uygun olarak kullanılması gerekir. (→ VAKIF.)

—Verg. huk. Arazi vergilerinde matrah, genellikle arazinin değeri olarak kabul edilmiş ve bu değerin saptanmasında, başlangıçta idarece takdir yöntemi uygulanırken, daha sonraları mükellefin beyanı ve idarenin denetimi esas alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerçek anlamda bir arazi vergisi, 1858'de çıkartılan bir yasaya dayanılarak 1863'ten itibaren uygulanmaya başlandı. Bu dönemlerde arazi ve bina vergileri birlikte alınıyordu. Ancak 1910'da, bu uygulamaya son verilerek bina vergisi arazi vergisinden ayrıldı. Cumhuriyet döneminde yeni bir arazi vergisi yasası çıkarıldı (1931). Bu verginin uygulanmasında en büyük sorun, tahrir (yazım) işlemleri oldu. Bunun nedeni, arazilerde mülkiyetin (ya da hak sahipliği ile zilyetliğin) tek tek saptanarak değerlendirilmesi ve kayda geçirilmesi biçiminde yapılan yazım işlemlerinin idari güçlükleri yanı sıra, maliyeti yüksek işlemler olmasıdır. 1936'da başlayan yazım işlemi iki yıl sürdü ve bundan sonra başka yazım yapılamadığı için arazi değerleri, 1936 değerleri esas alınarak katsayılarla saptanmaya çalışıldı. Bu dönemde, bina ve arazi vergilerinin yönetimi ve tüm gelirı yerel yönetimlere bırakılmıştı.

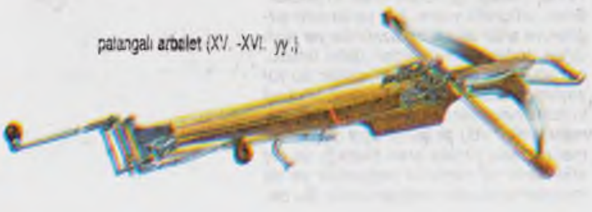
1970'te arazı ve bina vergileri birleştirilerek Emlak vergisi kanunu kabul edildi. Bu yasayla, sözkonusu vergilerin yönetimi merkezı idareye geçerken, hasılatın %80'i yerel yönetimlere bırakılıyordu. Emlak vergisi kanunu'nda eskisine göre önemli bir değişiklik de, verginin matrahının saptanmasıyla ilgilidir. Buna göre, sözkonusu yasa içinde yer alan arazi vergisinin matrahı, arazinin rayiç bedelidir. Bu ise, arazinin beyan tarihindeki alım-satım bedelidir. Kural olarak, rayiç bedelin saptanmasında, mükellefin her beş yılda (ya da durumuna göre daha kısa bir sürede) yapacağı beyan esas alınmaktadır. 1981'de gerek yönetimi gerekse tüm hasılatıyla merkezi idarece üstlenilmiş olan bu vergi, 1986'dan geçerli olmak üzere yeniden yerel yönetimlere bırakılmıştır.

krikolu arbalet (XV. yy.)

hassas, modern bir arbalet (İsviçre)

palangalı arbalet (XV.-XVI. yy.)

ARAZİ sıf. (ar. ʿ*araż* ve -*i*'den ʿ*arazī*). *Esk.* Sonradan olan, dıştan gelen, eğreti.

ARAZİÖLÇÜM a. Topogr. Bir arazinin yüzeyini ölçme işlemi.

ÂRÂZİŞ a. (fars. *araziş*). *Esk.* Hayır ve iyilikte bulunma; sadaka verme.

ARBA KANFOT a.(*dört açı* anlamında ibranice sözc.). Keten, pamuklu ya da yünlü kumaştan dikdörtgen biçiminde bir tür omuzluk. (Bir eteği göğüs kısmına, öteki etek sırta gelecek biçimde dikilen ve dindar musevilerin sürekli giydikleri bu elbisenin dört köşesinde, Torah'ta belirtildiği biçimde tören saçakları [tsitsit'ler] bulunur [Sayılar, XV, 37-41 ve Tesniye XXII, 12]. Büyük talet, yalnızca havradaki törenlerde giyilir.) [TALET KATAN (küçük talet) de denir.]

ARBAKES. Media prensi. Ktesias'a göre, Sardanapalos'a karşı ayaklanarak Ninova'yı ele geçirdi ve büyük bir imparatorluk kurdu.

ARBALET a. (fr. *arbalete*'den). Bir kundak üzerine oturtulan ve bir zemberekle gerilen çelik yay.

—ANSİKL. Esk. sil. Yayın değişik bir türü olan arbalet, daha sağlıklı ve daha güçlü bir atış sağlar. Başlıca parçaları, tahta, boynuz ya da çelikten bir yay ile bu yayı taşıyan tahtadan bir destek, yani *kundak*'tır. Yayın kirişi bir aletle gerilir ve kundakta, içine okun yerleştirildiği uzunlamasına bir yarık açılmıştır. Kundağın ortasında, bir mil üzerinde dönen ve kertiklerinden biri, gerilmiş durumdaki yayın kirişini tutan kemikten ya da çelikten bir çark vardır. İlk kez IV. yy.'da Vegetius tarafından anılan, X. yy.'da kullanıldığı bilinen, ancak, Laterano konsili'nde (1139) kabul edilemez ve çok korkunç bir silah olarak yasaklanan arbalet, XVI. yy.'a kadar kullanıldı. Menzili 200 adım (150 m), etkili menzili 100 adımdır (75 m); arbaletin okları zırhı delemezse de kimi kez öldürücü darbelere neden olabilir. Arbalet, bir ya da birden fazla kişi tarafından kullanılır. XIII. yy.'da elle gerilen (*el arbaleti*) ya da bir üzengiyle yere tesbit edilen ve bir kriko, bir çengel ya da kurmalı bir aletle ya da çok ağırsa bir palangayla gerilen arbaletle omuza dayamadan nişan alınır, çünkü geri tepmesi yoktur. Silah yanağa dayanır, bir nişangâh yardımıyla hedefe nişan alınır ve tetiğe basılarak kiriş ve ok serbest bırakılır.

ARBA MİNÇ ya da **ARBA MİNCH,** Etyopya'da kent, Gamu-Gofa ilinin merkezi, Abaya gölünün G.'inde, 9 000 nüf.

ARBAN. Tar. coğ. Mezopotamya'da ören yeri, Habur çayı B.'sında, Abdülaziz dağı G.'inde. Kalıntıları tepecikler altında bulunduğundan bir adı da *Tel Acabe*'dir. Roma döneminde *Arabana.* H.A.Layard'ın yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan insan başlı, kanatlı boğa heykelleri Mezopotamya sanatının önemli örnekleridir. Araplar zamanında da önemini koruyan yerleşmenin, Timur istilası sırasında yıkıldığı sanılmaktadır.

ARBASİNO (Alberto), italyan yazar (Voghera, Pavia, 1930). Burjuva bir çevre içinde geçen delikanlılık çağını ve özel dostluklarını anlatan ilk hikâyeleri, Fitzgerald tarzında bir romantizmle doludur (*Le piccole vacanze,* 1957; *L'anonimo lombardo,* 1959). 60'lı yıllar İtalya'sının düşünce kargaşasını sergileyen "konuşma biçimindeki roman"ı *Fratelli d'Italia*'da (1963) ve sonra *La Bella di Lodi*'de (1972) daha iddialı bir tavır aldığı görülür. Arbasino, anglosakson etkisindeki denemelerini de geniş kapsamlı derlemelerde topladı.

ARBAŞ (Avni), türk ressam (İstanbul 1919). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1946). Burada, Leopold -Lévy'nin öğrencisi oldu. *Yeniler grubu*'nun kurucuları arasında yer aldı ve etkinliklerine katıldı. 1947'de Paris'e yerleşti. Üyesi bulunduğu ve soyut resmin destekleyicisi olan *Salon de Mai*'de yapıtları sergilendi. Moda sanat eğilimlerinin ardına takılmaktan kaçındı. Soyut resmin sınırlarında dolaşan ürünler vermesine karşın, kişiselliğinden kaynaklanan biçimsel özellikleri her zaman korudu. Yapıtlarında sık sık Türkiye'ye özgü yöresel motiflerden hareketle, kendine özgü bir senteze ulaştı. Daha çarpıcı görüntüler elde edilmesi amacıyla, ayrıntının feda edilmesini öngören bir mekân anlayışının egemen olduğu resimlerinde, biçimi anlatmanın temel, aracı yüzelsel bır nitelik taşıyan nın temel aracı, yüzeysel bir nitelik taşıyan (1955), *Paris* gibi tıpik yapıtlarında, düz boyanmış geniş alanlar ve ölçülü bir üsluplaştırma kaygısıyla dikkati çeker.

Sanatçı, Avrupa ve Amerika'da çeşitli kişisel sergiler açtı. Yapıtlarını 1977-1991 arası İstanbul ve Ankara'da da sergiledi. İstanbul Resim ve heykel müzesi'nin kendisine bir pano ayırdığı Arbaş'ın yapıtları yurt içinde ve dışında çeşitli galeri ve koleksiyonlardadır.

ARBATAX, İtalya'da kent, Sardinya'nın doğu kıyısında. Kâğıt fabrikası. Turizm.

ARBED, XIX. yy.'da kurulmuş üç ayrı şirketin, 1911'de birleşmesiyle oluşan ve merkezi Lüksemburg'da olan metalurji şirketi; Burbach-Eich-Dudelange birleşik çelik fabrikalarının kısa adıdır. 1919'da, ARBED, Lüksemburg ve Lorraine'de müsadere edilmiş alman endüstrisinin sermayesinin bir kısmının iştirakiyle, Schneider ve Cie ile, Kırmızı kil metalurji şirketi'nin kuruluşuna öncülük etti ve bunu 1937'de kendi bünyesine aldı. Pazar temin etmek amacıyla, çok erkenden, özellikle Almanya, Fransa, Brezilya, Arjantin ve Güney Afrika'da ortaklıklar aldı. Bugün Lüksemburg'un en önemli şirketi olan bu kuruluşun faaliyetleri arasında demir, çelik ve dökümün üretimi, dönüşümü ve ticareti ve maden ocakları işletilmesi yer almaktadır.

ARBEDE a. (ar. *ʿarbede*). **1.** Gürültü, patırtı, itişip kakışma: *Arbede sırasında üstü başı yırtıldı.* **—2.** *Arbede koparmak*, aniden kavga çıkmak.
—*Esk. Arbedecû*, kavgacı. ‖ *Arbede-gâh*, kavga yeri. ‖ *Arbede-kâr*, kavga, gürültü çıkaran. ‖ *Arbede-sâzi*, kavgacılık.

ARBELES. Tar. coğ. Mezopotamya'da kent, Dicle'nin doğusunda yer alıyordu; tanrıçasıyla (savaşçı bir Aştart) ün salmıştı. İ.Ö. XXI.yy.'dan başlanarak varlığı doğrulanan bu kent, Asurlular'ın eline geçti (Arbail adıyla). Günümüzde *Erbil*. *—Arbeles savaşı* gerçekte burada değil,Gaugameles'te yapılmıştır.

ARBENZ GUZMAN (Jacobo), guatemalalı asker ve devlet adamı (Quezaltenango 1913-Mexico 1971). İsviçreli bir göçmenin oğlu. Subay oldu ve öteki askeri kişilerle birlikte 1944'te Ubico diktatörlüğünün devrilmesine katıldı. Başkan Arevalo yönetiminde savunma bakanı oldu; 1950'de, ordunun, sol partilerin, özellikle de komünist parti'nin desteğiyle cumhurbaşkanı seçildi. Köklü bir toprak reformunu uygulamaya koyarak United Fruit şirketi'ni devletleştirdi. Kendisini, komünist ülkelerle gizli anlaşmalar yapmakla suçlayan öteki Orta Amerika devletleriyle ABD'nin desteklediği albay Castillo Armas öncülüğünde gerçekleştirilen bir devrim sonucu, Arbenz Guzmán, 1954'te yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.

ARBER (Werner), isviçreli mikrobiyoloji uzmanı (Gränichen, Aargau, 1929). Los Angeles Üniversitesi'nde araştırma asistanı (1958-1959), Cenevre Üniversitesi'nde moleküler genetik profesörü (1959-1970) oldu, 1971'de Basel Üniversitesi mikrobiyoloji profesörlüğüne getirildi. 1978'de D.Nathans ve H.Smith ile birlikte, bakterileri virüs saldırılarından korumaya yarayan ve "sınırlama-çoğaltma" adı verilen bir enzim sistemini buluşundan dolayı Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı. Bir bakteri, virüs saldırısına uğradığında, virüsün yayılmasına engel olmak için, onun genetik yapısını "doğrayan" sınırlayıcı ve değiştirici enzimlerin yapımına başlar; bu sayede virüs harabolur ve zararsız hale gelir. Bu buluştan sonra sınırlayıcı enzimler, moleküler biyoloji ve genetik mühendisliğinde son derece hassas araçlar olarak önem kazandılar.

ARBES (Jakub), çek yazar ve gazeteci (Smíchov, Prag, 1840 - *ay.y.* 1914). Demokrat bir gazeteci olarak, 1871'de Paris komünü'nün savunmasını üstlendi. Romanlarında halktan insanların yaşadığı sanayi mahallelerini ele aldı (*Moderni Upiri*, 1879), ayrıca topluma uyum sağlayamayanları ve sanatta ve siyasette başarısızlığa uğramışları anlattı. Kurgubilimin öncülerindendir (*Newtonoy mozek*, 1877).

ARBİTRAJ a. (fr. *arbitrage*). Bank. ve Bors. Bir yerden para, kıymetli maden, ticari senet ya da menkul kıymet satın alıp, bunları, aynı anda, kurları daha yüksek olan başka bir yerde satarak kâr elde etmek için başvurulan bankacılık işlemi. ‖ Fazla pahalı sayılan bir menkul kıymeti satarak, yerine, yüksek verimli ya da gelecekte yükselme olasılıkları bakımından daha elverişli görünen başka bir menkul kıymeti koyma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bank. ve Bors. Arbitraj, gerek aynı borsada benzer menkul kıymetler arasındaki, gerek ayrı borsalarda aynı menkul kıymet ya da aynı mallar arasındaki fiyat farklarına dayanır. Arbitraj pek çok biçimlerde yapılabilir. Peşin ya da vadeli olabilir. *Peşin arbitraj*, portföydeki kıymetlerin, daha güvenilir görünen ya da daha yüksek verim getireceği düşünülen başka kıymetlerle değiştirilmesi demektir, bu yüzden, buna *portföy arbitrajı* da denir. *Vadeli arbitraj* ise, bir kıymetle vadesi aynı olan başka bir kıymet satın alarak vade ile satmaktır; bu işlem, satılan kıymette ilerde bir düşüş, satın alınan kıymette bir artış olacağı varsayımına dayanır. Arbitraj çoğu zaman ayrı yerler arasında yapılır; bu takdirde, farklı kıymetlerin değil, birçok borsada kote edilmiş aynı kıymetlerin alım satımı sözkonusudur. İki ayrı yerdeki kurların eşdeğerli olmasından doğan durumu belirtmek için *parite* sözcüğü kullanılır. Kambiyo dalgalanmaları nedeniyle,bu çeşit işlemlerin uluslararası çapta yapılması dikkat isteyen bir iştir.

Türkiye'de henüz, bir tek menkul kıymet borsası olduğu için, ilerde duyulacak gereksinime göre bölge borsaları kuruluncaya kadar, aynı menkul kıymet üzerinde borsalar arası arbitraj sözkonusu değildir. Yalnızca, İstanbul borsası'nda benzer değerler arasında arbitraj yapılabilir.

ARBİTRAJCI a. (fr. *arbitragiste* ten). Bank. ve Bors. *Arbitrajcı*, arbitraj yapan kimse.

ARBLAY (Mme D') → *BURNEY.

ARBÓ (Sebastián **Juan**), kastilya ve katalan dillerinde yazan ispanyol yazar (*San Carlos de la Rápita*, 1902). Romanlarında doğduğu yörenin köy yaşamını anlattı (*Terres de l'Èbre*, 1931, *Tino Costa*, 1947; *Sobre las piedras grises*, 1946; *Entre la Tierra y el mar*, 1966). Ayrıca hikâyeler (*Relatos del delta*, 1965) ve Cervantes'in (1945), Jacinto Verdaguer'in (1952), Pío Baroja'nın biyografilerini yazdı (1963).

ARBOGA, İsveç'in orta kesiminde kent, Arboga ırmağı (Mälaren gölüne dökülür) kıyısında; 14 600 nüf. Ortaçağ'dan kalma kiliseler. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. İsveç'in ilk *Riksdag*'ı burada toplandı (1435).

Avni Arbaş'tan bir natürmort
Cumalı sanat galerisi arşivi

ARBOGAST, Romalılar'ın hizmetinde çalışan general (öl. 394). Theodosius' un hizmetinde İtalya'da, Valentinianus II'yi Maximus'a karşı savundu (388); imparator Valentinianus'un yanında kaldı. Daha sonra imparatoru boğdurtarak yerine retorikçi Eugenius'u geçirdiği sanılmaktadır (392). Ama Theodosius, Aquileia yakınlarında onları yendi (394). Eugenius'un başı kesildi; takip edilen Arbogast ise kendini öldürdü.

ARBON, İsviçre'de (Thurgau kantonu) kent, Konstanz gölü kıyısında; 13 100 nüf. Bir roma castrum'unun yıkıntıları üstüne XVI. yy.'da yapılmış şato. Makine yapımı.

Arbor intrat, *ağaç arasında* anlamına gelen ve Romalılar'ın 22 martta düzenledikleri Attis* şenliği'ni belirten deyim.

ARBOREA, İtalya'da köy, Sardinya'da Oristano'nun G.'inde; 3 200 nüf. Tarım ıslah çalışmaları (pirinç, hayvancılık, üzüm) yapılan bir bölgenin merkezi.

ARBORETUM a. (lat. *arboretum*, ağaç dikili yer'den). **1.** Genellikle yetişme koşullarını incelemek amacıyla değişik türlerden, çoğunlukla yabanıl ağaç, ağaççık ve çalıların deneysel yetiştirilmesine ayrılmış park ya da alan. **—2.** Bir botanik bahçesinde ağaç, ağaççık ve çalıların dikimine ayrılmış bölüm.
—ANSİKL. Arboretum, bütün örneklerin teker teker, yerli ve bilimsel adları ile hangi ülkeye ait oldukları etiketlerle belirtilmiş ağaç, ağaççık ve çalılardan oluşur. Arboretumun amacı bilimsel, eğitsel ve estetiktir. Arboretum bünyesindeki türler ya familyalarına, ya ekolojik koşullarına ya da coğrafi kökenlerine göre sınıflandırılırlar.

Arboretumlar halka açık ya da özel olabilir; genellikle yüksekokullara ya da üniversitelere bağlıdırlar. Günümüzde dünyanın en önemli arboretumu, İngiltere'de

Atatürk arboretumu
Prof. Pamay koleksiyonu

Londra yakınlarındaki Kew arboretumudur. 1759 yılında kurulan bu arboretum Kraliyet botanik bahçesinin bir bölümünü oluşturur ve 10 000 tür ve varyeteyi içerir. ABD'deki Harvard Arnold arboretumunun da dünyada önemli bir yeri vardır (6 200 bitki). Fransa'da ilk kez bir ağaç koleksiyonu düşüncesini ortaya atan Pierre Belon'dur (XVI. yy.). Belon, 1558 yılında Uzakdoğu ülkelerine yaptığı bir gezi sonunda krala, meşe, mantarmeşesi, sakızağacı, keçiboynuzu ve çınar ağaçlarından oluşacak bir "iklime alıştırma planı" önermiştir. Daha sonraları, Duhamel de Monceau, 1720 yılında, Monceau parkında (Loiret) yabanıl ağaç ve ağaççıkların bir araya toplandığı bir iklime alıştırma bahçesi kurarak bilimsel amaçlı ilk arboretumu gerçekleştirdi. Bugün Fransa'da kamusal ya da özel otuz kadar arboretum vardır.

Türkiye'de ilk arboretumun kurulmasına, İ.Ü. Orman fakültesi'nin önerisi üzerine, 1949 yılında, İstanbul'da, Belgrat ormanı içinde 445 ha'lık bir alan üzerinde, Orman genel müdürlüğü tarafından başlandı. Bu arboretumun kuruluş amaçları; ekonomik ve bezeme değeri olan odunsu türlerin seçim olanağını elde etmek; yetiştirme bakımından ülkenin bölgesel ve yöresel doğal ekolojik koşullarına uyan türleri saptamak; koleksiyon yoluyla halkın kültür düzeyinin yükseltilmesinde burayı öğretici ve eğitici bir açık alan dersliği olarak kullanmak; yerine göre, arboretum alanlarında halka dinlenme olanakları sağlamak ve fakülte öğrencilerinin uygulamalı çalışmalarında yararlanmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50. yılında "Atatürk arboretumu" adını alan bu arboretumda kuruluş çalışmaları, halen devam etmektedir. Tür ve varyete sayısı 600 dolayındadır (yabancı 140, yerli 450).

Ayrıca, Orman idaresi'ne bağlı ormancılık, kavak ve hızlı gelişen orman ağaçları araştırma enstitülerince, 25 yıldan beri, çeşitli bölgelerde uygulamalı araştırmalar için *populetum* (kavaklık) *eucalyptum* (okaliptüslük) ve *pinetum*'lar (çamlık) kurulmuştur. Buralarda kavak türleri ve klonlarının, okaliptüs ve çam türlerinin deneyleri yapılmakta, ülkemizde üretilmeleri için (tesis yetenekleri ve tesis liyakatleri bakımından) karşılaştırmalı, bilimsel sonuçlar alınmaya çalışılmaktadır.

İsmail Galip Arcan "Ayaktakımı arasında" (1936-1937) adlı oyunun bir sahnesinde *İstanbul Şehir tiyatroları arşivi*

ARBOVİROZ a. (fr. *arbovirose*). Arbovirustan ileri gelen bulaşıcı hastalık.
—ANSİKL. Arbovirozlar, kan emen eklembacaklılarca insanlara ve hayvanlara bulaştırılan bir virüs familyasının yaptığı çok çeşitli enfeksiyon hastalıklarıdır. Bunlar aslında hayvan hastalıklarıdır, insana bulaşması rastlantıyla böcek sokması sonucunda gerçekleşir. Bu hastalıkların doğrudan doğruya bulaşıcı ve salgın olmamasının nedeni budur. Mikropları taşıyan ve bulaştıran eklembacaklılar sivrisinek, tatarcık ve kene gibi böceklerdir ve tüm yaşamları boyunca taşıyıcı kalırlar. Arbovirus enfeksiyonları yere ve mevsime bağlı olarak (kırsal kesim, yaz mevsimi) ortaya çıkar, ama virüsün insanların çevresinde yaşayan böceklerle insandan insana bulaşması yüzünden salgınlar da görülebilir: kentlerde sivrisineklerle yayılan sarıhumma salgınları böyle olur.

Arbovirozlar başlangıçta ateş, baş ve kas ağrısıyla birlikte gripal bir sendromla ortaya çıkar; bu evrede, gripal enfeksiyonlarda çok ender görülen bir belirti, gözdeki kızarıklık dikkati çekebilir; bazı hallerde, bütün belirtiler 4-5 gün içinde kaybolur ve hastalık kendiliğinden iyileşir. Bunun dışında, arbovirozların üç önemli karmaşasından biri muhakkak görülür: kanama sendromu, hepatonefri ve meningoansefalit. Hastalık iyileşmeyle sonuçlandığı zaman, ansefalit hariç, hiçbir sekel kalmaz.

Başlıca arbovirozlar:
—deng;
—tatarcık humması ("üç gün humması" da denir, ama adını virüsü [*Phlebotomus pappataci*] bulaştıran tatarcık adlı küçük sinekten alır; tüm Akdeniz havzasında ve Ortadoğu'da yerleşik olan bu hastalık, ortalama üç günlük bir gelişmeden sonra daima iyileşmeyle sonuçlanır);
—sarı humma;
—kanamalı hummalar (bütün dünyada, özellikle Asya ve Amerika'da pek çok kanamalı humma görülür; bunlar genellikle görüldükleri bölgenin adıyla anılırlar; sonuçları da genellikle kötüdür);
—menengo-ansefalomiyelitler birçok değişik arbovirustan ileri gelirler ve mikrobu taşıyan böceklere göre birbirinden ayırt edilirler. Bunların kimisi sivrisineklerle bulaşır (Saint-Louis ansefaliti, Batı, Doğu ve Venezuela amerikan at ansefalitleri, japon ansefaliti), kimisi kenelerle bulaşır (ilkbahar-yaz rus ansefaliti, doğrudan doğruya mikroplu sütü içmekle bulaşabilen avrupa ansefaliti; bu sonuncu hastalık seyrek görülür). Tüm bu hastalıkların gelişimi çok farklıdır, kimisi iyileşir, kimisi nöropsişik sekeller bırakır, kimisi de az veya çok hızlı bir ölümle sonuçlanır.

ARBOVİRUS a. (ing. *ar* [*thropod*]-*bo* [*erne*]- *virus*, eklembacaklıdan doğma virüs). Eklembacaklı bir hayvanın sokmasıyla geçen virüs (örneğin sarıhumma, deng, kanamalı humma virüsleri).

ARBROATH, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Kuzey denizi kıyısında; 22 500 nüf. Sanayi kenti. Balıkçılık. Sayfiye yeri.

ARBUS (Diane), ABD'li fotoğrafçı (New York 1923 - *ay. y.* 1971). Lisette Modell'in öğrencisiydi. Görkemli bir Amerika imgesine taban tabana zıt, düşkün, köşesine çekilmiş, düzmece bir insanlığın portresini görüntüledi. İntihar etti.

ARBUTHNOT (John), ingiliz hekim ve yazar (Arbuthnot, Kincardine kontluğu, 1667 - Londra 1735). Kraliçe Anne'ın hekimi, Scriblerus kulübü üyesi, Swift, Pope ve Gay'in dostu ve herkesi yıldıran bir hicviyeciydi; John Bull adlı hayali kişiyi halk arasında ün kavuşturdu.

ARBUTİN a. (fr. *arbutine*; lat. *arbutus*). Org. kim. Para formülü HO—C_6H_4—O—$C_6H_{11}O_5$ olan hidrokinol glukoziti; Alpler' de yetişen kocayemiş ağacında ve avcı üzümünde bulunur.

ARBUZOV (Aleksey Nikolayeviç), sovyet oyun yazarı (Moskova 1908). Piyeslerinde günlük gerçeği ahlakçı ve içtenci bir akışla yansıtır (*Irkutskaya istoriya*, 1960; *Moi bedny Marat*, 1965).

ARC a. (lat. *arcus*). Mat. çözlm. *Arc kosinüs* ya da *Arc cos*, cos fonksiyonunun $[-1,1]$ den $[\pi, 0]$ içine tanımlanan ters fonksiyonu. $[\forall x \in [-1,1], \text{Arc}\cos x + \text{Arc}\cos(-x) = \pi.]$

‖ *Arc kosinüs*(ya da *arc cos*), $x \in [-1,+1]$ e, $x = \cos y$ denkleminin y_k çözümlerini eşlik ettiren çokbiçimli fonksiyon.

$(y_{2n} = \text{Arc}\cos x + 2n\pi$ ve $y_{2n+1} = -\text{Arc}\cos x + (2n+2)\pi.)$

‖ *Arc kotanjant* ya da *Arc cotg*, cotg fonksiyonunun $]-\infty, +\infty[$ dan $]\pi, 0[$ içine tanımlanan ters fonksiyonu.

$$\left(\forall x \in \mathbb{R}, \text{Arc cotg}\, x = \frac{\pi}{2} - \text{Arc tg}\, x.\right)$$

‖ *Arc kotanjant* (ya da *arc cot*), $x \in \mathbb{R}$ ye $x = \text{cotg}\, y$ denkleminin y_k çözümlerini eşlik ettiren çokbiçimli fonksiyon ($y_k = \text{Arc cot}\, x + k\pi$.) ‖ *Arc sinüs ya da Arc sin*, sin fonksiyonun $[-1,1]$ den $\left[-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right]$ içine tanımlanan ters fonksiyonu.

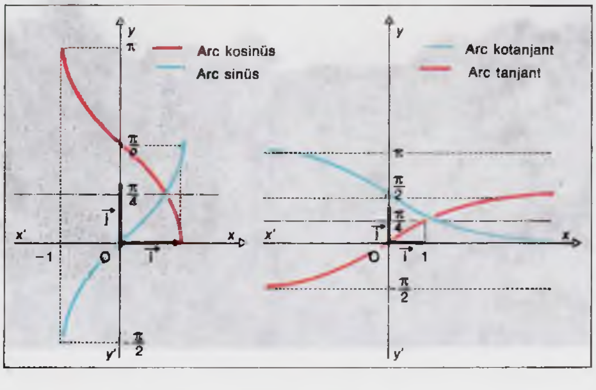
$$\left(\forall x \in [-1, +1], \quad \text{Arc}\cos x + \text{Arc}\sin x = \frac{\pi}{2}.\right)$$

‖ *Arc sinüs*(ya da *arc sin*), $x \in [-1,+1]$ e $x = \sin y$ denkleminin y_k çözümlerini eşlik ettiren çokbiçimli fonksiyon. ($y_{2n} = \text{Arc}\sin x + 2n\pi$ ve $y_{2n+1} = \pi - \text{Arc}\sin x + 2n\pi$.) ‖ *Arc tanjant ya da Arc tg*, tg fonksiyonunun $]-\infty, +\infty[$ dan $\left]-\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2}\right[$ içine tanımlanan ters fonksiyonu.

$$\left(\text{Arc tg}\, x + \text{Arc tg}\, \frac{1}{x} = \varepsilon \frac{\pi}{2}, \varepsilon = \begin{cases} +1, & x > 0 \text{ ise} \\ -1, & x < 0 \text{ ise} \end{cases}\right).$$

‖ *Arc tanjant* (ya da *arc tg*), $x \in \mathbb{R}$ ye $x = \text{tg}\, y$ denkleminin y_k çözümlerini eşlik ettiren çokbiçimli fonksiyon. ($y_k = \text{Arc tg}\, x + k\pi$.)

arc (matematiksel çözümleme) Arc sin, Arc cos, Arc tg ve Arc cotg fonksiyonlarını gösteren eğriler

ARC (*azize* Jeanne D') → JEANNE D' ARC.

ARCA a. (kasa anlamında lat. sözc.). İkiçenetli yumuşakça. Arcidae familyasının örnek tipi. (Arcalar, kavkılarının biçimi gemiyi andıran ilkel yumuşakçalardır. Bu kavkının en belirgin özelliği, bir tarağın dişleri gibi sıralanmış olan ve birbirine benzer pek çok kısa diş taşıyan menteşesidir.)

ARCA (İsmail) → İSMAİL ARCA.

ARCÂ → Â'REC.

ARCACHON, Gironde (Fransa) kantonunun merkezi, Arcachon koyu kıyısında; 14 341 nüf. Kumarhane. İstiridye yetiştiriciliği.

ARCACHON koyu ya da **havzası,** Landes bölgesindeki (Fransa, Gironde département'ı) kıyı göllerinin en büyüğü; gelgit sırasında suların yükselme (med) döneminde 15 000 ha'lık bir alanı, alçalma (cezir) dönemindeyse ancak 5 000 ha'lık bir alanı kaplar.

ARCADELT (Jacob ya da Jacques), besteci (Flandre 1504'e doğr. - Paris 1568). Bir süre Floransa'da (1530'a doğr.) kaldıktan sonra 4 madrigal kitabı yayımladığı Venedik'te yaşadı. Roma'da papalık capella'sı müzik yönetmeni oldu (1540). Daha sonra Fransa'ya geçen (1551) sanatçının, burada krallık capella' sında (1554-1562) ve Lorraine kardinali capella'sında (1557'ye doğr.) görev aldığı sanılmaktadır. Madrigalin ustalarından biri olan Arcadelt, *frottala*'nın, kesin biçimini kazanmasına katkıda bulundu. XVII. yy.'ın ortalarına dek pek çok kez yeniden yayımlanmaları, madrigallerinin başarısının kanıtıdır. Ayrıca 3 missa, motetler, yakınmalar ve Marot'nun çevirisi üzerine 6 mezmur (1559) bırakmıştır.

Arcadia, Sannazzaro'nun, 1480-1484 arasında yazdığı pastoral romanı; önce 1501'de, sonra 1504'te kesin biçimiyle yayımlandı. Her birinin başında bir düzyazı parçası bulunan 12 küçük pastoral şiirden oluşan yapıt, kimisi Arcadia'da, kimisi de Napoli dolaylarında yer alan bir dekor içinde, şairin acıklı aşklarını anlatır. Yapıtın süslü ve özlem dolu özentili üslubu, Avrupa barok edebiyatını önemli ölçüde etkiledi.

Arcadia (*The*), sir Philip Sidney'in romanı (1590); şiirle karışık düzyazı biçiminde yazılan roman, yiğitliği ve doğa güzelliklerini işler: Montemayor'dan esinlenilen düş-

sel bir dünyada, iki prens, kralın kızları uğruna şeytanla çatışır ve olağanüstü durumlarla karşılaşırlar. Yapıt, euphues'ci yapmacıklığa, aşkın güçlü bir erdem yarattığı savına dayanarak verilmiş bir yanıt niteliğindedir.

ARCADİUPOLİS. Tar. coğ. Trakya'da ilkçağ kenti. Traklar tarafından kurulan kentin ilk adı *Bergule* yada *Bergulion* idi. Önce Bizye (Vize) piskoposluğuna bağlıyken, sonradan başpiskoposluk oldu. (Bugün Lüleburgaz.)

ARCADİUS (377'ye doğr. - 408), Doğu Roma imparatoru (395-408). Babası Theodosius I'in ölümü üzerine, imparatorluğun doğusu Arcadius'a, batısı da kardeşi Honorius'a kaldı. Hıristiyan mahkemesi başkanı Rufinus'un ve ardından imparatoriçe Eudoksia'nın kışkırtmasıyla idam edilen başmabeyinci Eutropius'un vesayeti altında bulunduğu dönemde, kardeşi Honorius'a karşı çıktı. Oğlu Theodosius II onun yerine geçti.

■ **Arcadius sütunu,** İstanbul. Cerrahpaşa'da, Haseki semtinde bizans anıtı. İmparator Arcadius'un isteğiyle, Gotlar'a karşı kazanılan zaferin anısına dikildi (403). Oğlu Theodosios II, anıtın üstüne babasının heykelini yaptırdı (421). Yangın ve depremlerle zarar gören anıt, Ahmet III zamanında yıktırıldı (1711). Özgün biçimi Cambridge Trinity College ve Paris Bibliothèque Nationale'deki resimlerinden bilinmektedir. Yaklaşık 47 m yüksekliğindeki anıt, içten döner basamaklı, dıştan spiral kabartmalıydı. Bugün, yerinde 8-9 m'lik kaidesi bulunmaktadır. Kabartmaların bir bölümü İstanbul arkeoloji müzeleri'ndedir.

■ **ARCAN** (İsmail Galip), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1893-*ay.y.* 1974). Askeri rüştiye'de okudu, 1911'den başlayarak Ahmet Fehim Efendi kumpanyası'nda, daha sonra Burhanettin (Tepsi) topluluğu'nda sahneye çıktı. 1914'te öğrenci olarak Darülbedayi'ye girdi. 1921'de Paris'e giderek iki yıl kadar Comédie française'de ve Odéon tiyatrosu'nda çalıştı. İstanbul'a dönüşünde kısa bir süre Darülbedayi'ye girdiyse de, yeniden Paris'e gitti. 1924'te Muhsin Ertuğrul ve Arkadaşları topluluğu'na katıldı. Topluluk dağıldıktan sonra İstanbul şehir tiyatrosu'nda görev aldı. 1918'de *Bican Efendi vekilharç*'tan başlayarak sinema oyunculuğu da yaptı; sahnede olduğu kadar beyazperdede de unutulmaz tipler yarattı (*Nur baba*, 1922; *Kaçakçılar*, 1929-1932; *Karım beni aldatırsa*, 1933; *Aynaroz kadısı*, 1938; *Hürriyet apartmanı*, 1945). Çok sayıda radyo oyunu yazdı, yetmiş dolayında oyunu türkçeye çevirdi ve uyarladı, birçoğunu sahneye koydu. *Tiyatroda makyaj* (1941) ve *Tiyatroda diksiyon* (1947) adlı iki kitabı vardır.

ARCANGELİ (Gaetano), italyan şair (Bologna 1910- *ay.y.* 1970). İçtenci bir esinle yazdığı şiir kitaplarıyla (*Solo se ombra*, 1951; *L'Appennino*, 1958), dikkati çekti.

ARCANGELO Dİ COLA DA CAMERİNO, 1416-1429 yılları arasındaki yaşamı belgelenebilmiş italyan ressam. Gentile da Fabriano'nun yapıtlarından etkilenmekle birlikte, Floransa sanatıyla da ilişkiliydi; Masaccio'nun devrimci sanatını gotik gelenekle bağdaştırmayı denedi (*Madonna dell'Umilta*, Ancona müzesi).

■ **ARCAYÜREK** (Cüneyt), türk gazeteci (Ankara 1928). Tıp öğrenimini yarıda bırakarak Ankara akşam haberleri'nde gazeteciliğe başladı (1947). Ulus, Kudret, Vatan, Halkçı, Tercüman, Yeni ulus gazetelerinde muhabir ve temsilci olarak çalıştı. Akis dergisinin yazıişleri müdürlüğünü yaptığı sırada (1955), DP yöneticileriyle ilgili bir yazı nedeniyle tutuklanarak 7 ay hapis yattı. Hapisten çıktıktan sonra haftalık Rapor dergisini yayımladı (1956). 27 Mayıs'ı (1960) izleyen günlerde Hürriyet'in Ankara bürosu şefi oldu. "Johnson'un İnönü'ye yazdığı mektup" haberi başta olmak üzere, önemli atlatma siyasal haberlerle adını duyurdu. Bir süre Zürich'te basın ataşe yardımcısı olarak çalıştıktan sonra (1970-1971) Ankara'ya döndü. Yeniden Hürriyet gazetesinde çalışmaya başladı. "Ordu uyarı mektubu verdi" başlıklı haberiyle Sedat Simavi vakfı ödülü'nü kazandı (1980). Daha sonra, Güneş ve Milliyet gazetelerinde çalıştı, Cumhuriyet gazetesine girdi. 1946-1980 dönemi Türkiyesi'nin siyasal gelişmelerini içeren on ciltlik yapıtı *Cüneyt Arcayürek açıklıyor* (1983-1985) genel adını taşır. *Ku-De-Ta* (1985) adlı siyasal ve fantastik bir roman yayımladı. Son eserleri: *Şeytan üçgeninde Türkiye* (1987), *Darbeler ve gizli servisler* (1989), *Namı 864 rakımlı tepe: Çankaya* (1989), *Çankaya hesaplaşması* (1990).

ARCESTES a. Ammonoides grubundan kafadanbacaklı yumuşakça. (Triyas yumuşakçalarına özgü, örtücü kıvrımlı, küremsi bir kavkısı vardır.)

ARCET (D') → DARCET.

ARCEUTHOBİUM a. (yun. *arkeuthos*, ardıç, ve *bios*, yaşam'dan). Ökseotunu andıran ve ardıç ağaçlarında asalak yaşayan avrupa bitkisi. (Ökseotugiller familyası.)

ARCH (Joseph), ingiliz siyaset adamı (Barford, Warwickshire 1826- *ay.y.* 1919). Tarım işçileri ulusal birliği'nin kurucusu.

ARCHABİS → ARKHABIS.

ARCHAEA a. (yun. *arkhaia*, başlangıçta olan). Başı göğsüyle kaynaşmamış örümcek.
—ANSİKL. Archaealar'ın en belirgin özelliği başlarının öne doğru çok uzun olması ve zehir çengellerinin ağız organlarından açıkça ayrı bulunmasıdır (bunların bağlantı biçimi, böcek duyargalarının bitişme biçimini andırır). Bacakları çok uzundur. *Archaeidae* familyasının örnek tipi.

ARCHAEOCETES a. (yun. *arkhaios*, ilk, eski, ve *ketos*, deniz canavarı'ndan). Eosen devrinde suda yaşamış fosil memeliler alttakımı. (Bunlar günümüzdeki balinaların ataları sayılır; dişlerinin yapısı ve düzeni etçillerinkini andırır; *zeuglodon* gibi bazıları 20 m uzunluğunda dev hayvanlardı.)

ARCHAEOCİDARİDAE a. (yun. *arkhaios*, ilk, eski, ve *kidaris*, sarık, taç'tan). Karbon devri tabakalarında bulunan fosil deniz kestaneleri familyası. (Suborulari arası bölgede dört plaka dizisi bulunur; bu da onların en eski türler olduğunu gösterir. *Archaeocidaridae* yalnızca iki cinsi [*Archaeocidaris* ve *Nortonechinus*] içeren bir familyadır.)

ARCHAEOCYATHİDAE a. Birinci Zaman'ın başlarında oluşan mercan resiflerindeki fosil hayvanlar familyası. (Günümüzdeki kireçli süngerlere akraba oldukları söylenebilir.)

ARCHAEORNİTHES a. Zool. Eskikuşlar altsınıfının bilimsel adı.

ARCHALLA ya da **ARKHALLA.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde antik kent. (Bugün *Erkilet*).

ARCHANTHROPUS a. (yun. *arkhaios*, eski, ve *anthropos*, insan'dan). Orta pleyistosen katmanlarında bulunan insan fosili (Pithecanthropus, Sinanthropus ve Atlanthropus ile birlikte *Homo erectus* türünü ve bazı sınıflandırılmayan parçaları oluştururlar.)

■ **ARCHEGOSAURUS** a. (yun. *arkhegos*, şef, ve *saura*, kertenkele'den). 1847'de Saar'da (Batı Almanya), Permiye katmanında bulunan büyük fosil amfibyum.
—ANSİKL. Archegosaurus, bulunan ilk zırhlıbaşlılardan biridir. Suda yaşayan, belki de balıkla beslenen, iri (1.50 m) bir hayvandı. Yassı ve üçgen biçimindeki çok iyi kemikleşmiş kafatası, timsahınkine benzer; yaşam biçimi de belki onunki gibiydi.

Bk. resim sayfa 768

ARCHEİDAE a. Archaea tipinde örümcekler familyası. (Archeidae familyası, Kuzey Avrupa'da Üçüncü Zaman katmanlarında ortaya çıkarılan fosil örümcekler için oluşturuldu; ama sonra 1881'de Madagaskar'da ve 1884'te Güney Amerika'da yaşayan türleri de bulundu.)

ARCHELAİS → ARKHELAIS.

ARCHENHOLZ (Johann Wilhelm VON), alman yayımcı ve tarihçi (Langfuhr, Dant-

Büyük Larousse

Arcadius sütunu'nun eski halini gösteren bir gravür

aşağıda gravürden bir ayrıntı

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Arcadius sütunu bugünkü hali

Cüneyt Arcayürek
Gelişim arşivi

Alexander **Archipenko**
Medrano (1914)
çokrenkli düzenleme
Guggenheim müzesi, New York

fosil archegosaurus

archegosaurus'un temsili resmi

Muhip Arcıman
"Milli saraylar" belgeselinde (1985)
Mithat Paşa rolünde

zig yakınında, 1743-Oyendorf, Hamburg yakınında, 1812). 1792 yılından başlayarak Hamburg'ta Minerva adlı, siyaset, tarih ve edebiyat konularına yer veren bir gazete yayımladı.

Archéologie du savoir (*l'*). Michel Foucault'nun kitabı (1969). Foucault bu kitabında, "kopukluk" kavramını ortaya atar ve düşünce tarihinin görünüşteki sürekliliği altında, kesintiler olduğunu göstermeye çalışır. Böylece, tarihçinin önünde gerçek bir inceleme alanı açılmaktadır. Foucault buna, "gıdımli olaylar alanı" der. Bu alan, iki kopukluk arasında yer alan ve sözlü ya da yazılı olan önermeler topluluğu tarafından kurulmuştur ve önemli olan, bu önermelerin temel özelliklerini bulup ortaya çıkarmaktır.

ARCHEOPTERİS a. (yun. *arkhein*, başlamak, *arkhaios*, başlangıçta olan, ve *pteris*, *-idos*, eğrelti'den). Paleont. Yukarı devon sisteminde, callixylonların ikincil odunuyla bağlantılı olarak bulunmuş, heterosporlu eğrelti yaprağı. (Progymnospermopsidea sınıfının temeli bu bitki fosilidir.)

ARCHER (Thomas), ingiliz mimar (Tanworth, Warwickshire, 1668-Whitehall 1743). Vanbrugh'un öğrencisiydi, Bernini ve Borromini'den esinlendi. Çeşitli şatoların yapımında çalıştı. Birmingham katedrali ile Deptford'daki St. Paul (1712-1730) ve Londra'daki St. John (Westminster 1714-1728) kiliselerinin planlarını çizdi. Yapılarının tümü, katıksız barok üslubundadır.

ARCHER (William), ingiliz tiyatro eleştirmeni (Perth 1856-Londra 1924). Victoria dönemine muhalif bir akılcı olan Archer, İbsen'in oyunlarını ingilizceye çevirdi ve onu İngiltere'de tanıttı. G.B. Shaw'ın ustasıydı. Ulusal tiyatroyu savundu ve nükteli oyunları yeniden ingiliz tiyatrosuna soktu (*The Green Goddess*, 1921).

ARCHİATRUS a. (lat. sözc.). **1.** Eski Roma'da, imparatorun başhekimi. **—2.** *Archiatrus palatinus*, Constantinus döneminde saraya bağlı hekim. || *Papalık archiatrusu*, papanın hekimi.

ARCHİANNELİDAE a. Yetişkinleri öbür halkalı solucanların gençlik devresini andıran çokkıllı halkalısolucanlar familyası. (Bu solucanlar genellikle denizde yaşar, ama tatlı suda ve karada yaşayanları da vardır.)

ARCHİCHLAMYDEA a. Evrim açısından az gelişmiş, yani taçyaprakları, eğer varsa, birbirine yapışık olmayan ikiçenekli bitkiler altsınıfı. (Eski sınıflandırmalardaki *ayrıtaçyapraklılar* ve *taçyapraksızlar* grupları bu altsınıfa girer.) [Karşt. METACHLAMYDEA.]

ARCHİGALLUS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Tanrıça Kybele'nin resmi yüce rahibi. (Claudius'un hükümdarlığı sırasında getirilmiş bir unvan olduğu sanılmaktadır. Archigallus hadım değildi ve Roma yurttaşı olabiliyordu. Roma İmparatorluğu'nun batısındaki çeşitli büyük kentlerde, archigalluslar vardı.)

Archigram, altı ingiliz mimarın, brutalism* akımından ve B.Fuller'in kuramlarından esinlenerek 1960'larda kurduğu grup. Archigram Magazıne'de yayımlanan araştırmalarının ve *Plug-inCity* (yaratıcısı Peter Cook, 1964) gibi projelerinin yankıları Japonya'ya değin uzandı (Osaka, 1970). Mekanikçi bir anlayışı yansıtan, tümü dev yapılardan ve bileşenlerden oluşan yoğun kent tasarımları, sonunda, hayvan biçiminde hacımlerin önerıldiği *Walking City* (Ron Herron, 1964) ya da *Gasket Capsule* (Warren Chalk, 1965) gibi projelere ulaştı. En önemli tasarımlarından biri, 1970-71'de sundukları Monte-Carlo eğlence merkezi'dir.

ARCHİMYCETES a. (yun. *arkhaios*, ilk, ve *mykes*, *-etos*, mantar'dan). Genellikle suda ya da üstün yapılı bitkilerde asalak yaşayan basit yapılı mantarlar altsınıfı. (Bu altsınıftaki mantarların kimisinde, *plasmodiophorales* takımında olduğu gibi, plazmodyum biçiminde bir çoğalma aygıtı, kimisinde, *chytridiales* takımında olduğu gibi, kirpikli sporlar bulunur.)

Archipels, süreleri, gelişmeleri ve ötümlülükleri bakımından önceden kestirilemez biçimde olan çeşitli çalgısal yapıtların oluşturduğu kümeye,1967'de A. Boucourechliev tarafından verilen ad. Daha sonra, bunları izleyen yapıtlar da *Anarchipels* başlığı altında toplandı.

ARCHİPENKO (Alexander), amerikan uyruklu rus heykelci (Kiev 1887-New York 1964). 1908-1920 arasında Paris'te, 1921-1923 arasında Berlin'de ve 1924'ten sonra da ABD'de çalıştı. Özellikle 1910-1914'e doğru, yeni bir çığır açan ürünlerini verdi. Mekânın durmadan değiştiği hareketli yapıtlarında, biçimlerin oyukluğuna (bronzdan *Yürüyen kadın*), dışbükeyle içbükey arasındaki uyuma, çokrenkliliğe ("heykel-resim" denilen kabartmalar) ve çeşitli malzemeleri bir araya getirmeye (*Medrano*, 1914, Guggenheim müzesi, New York) yöneldi. Her türlü denemeye açık ürünleri ("mimari resimler", "ışık kalıpları", saydam heykeller), daha sonraları biraz da özentiye kaçan bir incelik içinde denge kazanmaya başladı.

ARCHİPTERA a. (yun. *arkhein*, üstünlük, ve *pteron*, kanat'tan). Tam başkalaşma geçirmeyen böcekler grubu. (Eskiden çeşitli takımlar bu gruba sokulurdu: termitler, kızböcekleri, günlükböcekler, vb. Bu gruplama günümüzde geçerliğini tamamen yitirmiştir.)

ARCHİTECTONİCA a. Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Hayvanın başı kısadır; ağız-dudak çıkıntısı yoktur; ayağı önden güdüktür. Dişlidili birbirine bitişik pek çok dikensi plakayla kaplıdır. Geniş göbek çukurlu kavkısı yassı, koni biçimli ve köşeli kenarlıdır. Architectonicidae familyasının örnek tipi.) [Eşanl. SOLARİUM.]

ARCHİTEUTHİS a. (yun. *arkhaios*, ilkel, ve *teuthis*, *—idos*, kalamar'dan). Kuzey Atlas okyanusu'nda yaşayan ve dokunaçlarının ucunda güçlü çengeller bulunan kafadanbacaklı çok büyük yumuşakça. (Uzunluğu, kollarıyla birlikte 12 m'yi bulabilir.)

ARCHOSAURİA a. İkinci Zaman'da yaşamış büyük fosil sürüngenleri içeren altsınıf.

—ANSİKL. Archosauria tipi sürüngenler Kretase devrinin sonuna kadar karada(dinozorlar), denizde (timsahlar) ve havada (pterosauria) üstünlük kurdular; bunların tümünün kafatası iki kubbelidir. Altsınıfın başlıca takımları tnecodontia, saurischia, ornithischia (bu son iki grup dinazorlara benzer), pterosauria ve timsahlardır.

ARCIMAN (Muhip), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1916). 1932'den başlayarak Raşit Rıza topluluğu'nda bir süre çalıştıktan sonra Ankara devlet konservatuvarı'na girdi. Uzun yıllar Ankara radyosu temsil kolunda çalıştı. 1950'de girdiği İstanbul şehir tiyatroları'nda,birçok oyunun başrolünde sahneye çıktı. 1978'de emekli oldu.

ARCİFERA a. (lat. *arcifer*, yay'dan). Kuyruksuz amfibyumlar takımı. (Bu takımda, göğüs kemerinde kürek kemiğinin kargaburun çıkıntıları üst üste binerek göğüs kemiğiyle eklemlenir. Liopelmidae, discoglossidae, pelobatidae, bufonidae, cystignathidae ve hylidae familyaları bu takıma girer.)

ARCİLİUTO a. (ital. sözc.). Uzun saplı, bir ya da daha çok ek burguluğu olan, "boş olarak" ses veren pes teller takılı lavtaların genel adı. (Pes teller, çalınacak parçanın tonalitesine göre akort edilirdi. Bu türden çalgılar, özellikle tiorba ve chitarróne,XVI. yy.'ın sonunda İtalya'da, sürekli bas çalgısı olarak kullanıldı.)

ARCİMBOLDİ (Giuseppe), italyan ressam (Milano 1527-*ay.y.* 1593). Yaklaşık olarak 1562'den 1591'e kadar Prag'da Habsburglar'ın hizmetinde çalıştı. Natürmortların, üst üste yığılmış çiçek, meyve, kabuklu deniz hayvanları ya da balıkların doğa güçlerini ya da mevsimleri simgeleyen figürler oluşturduğu alegorik "fanteziler" üzerinde uzmanlaştı (Viyana'daki diziler [1563], Louvre'daki diziler [1566]; *Sebze çanağı*, Cremona).

Giuseppe **Arcimboldi**
Yaz (1573)
Louvre müzesi Paris

ARCISZEWSKI (Tomasz), polonyalı siyaset adamı (Sierzchow 1877-Londra 1955). Rusya'da 1905 devrimi'ne katıldı ve Polonya'nın ayaklanmasından sonra Diyet'te milletvekili oldu. Alman işgali sırasında gizli Sosyalist parti'nin önderi olan Arciszewski, Londra'daki Polonya hükümet konseyi'nin de başkanlığını yaptı (1944-45).

ARCO be. (*yay* anlamında ital. sözc.). Müz. Keman ailesinden çalgıların partisinde, pizzicato icra edilmiş bir pasajdan sonra, yeniden yayla çalınması gereken bölümü belirten terim. (CON L'ARCO [yayla] da denir.)

ARCO, ABD'de (İdaho) köy. İdaho Falls'un batısında; 1 200 nüf. Nükleer araştırma merkezi.

ARCO (Giambattista Gherardo, D'—*kontu*), italyan iktisatçı (Arco, Tirol, 1739-öl. 1791). Mantova ili imparatorluk yöneticisi sıfatıyla, fransız filozof ve iktisatçılarından esinlenerek, ekonomik liberalizmi uyguladı. İmparatorun özel danışmanlığına atandı. *Dell'armonia politico-economica fra la citta e il suo territorio* (1770) adlı yapıtında dönemin müdahaleci ve nüfus artışından yana eğilimine karşı çıktı.

■ **ARCOLE,** İtalya'da (Veneto ili) köy, Verona'nın D.-G.-D.'sunda, Alpone ırmağı kıyısında; 4 009 nüf. — Tarım (kuşkonmaz, tütün, tahıllar) ve hayvancılık merkezi. Maden ve makine sanayısı. 1796'da Napoléon, burada, Avusturyalılar'ı yenilgiye uğrattı.

ARCOS (Rodrigo PONCE DE LEON D' —*dükü*), [1602-1672], Sicilya yarımadasının ispanyol kral naibi. Zulmü yüzünden Napoli halkı, Masaniello'nun öncülüğünde ona karşı ayaklandı (1647).

ARCOS DE LA FRONTERA, İspanya'da kent, Andalucía'da, Cadız'in K.-D.' sunda Guadalete'in yukarısındaki bir kaya üzerinde; 26 000 nüf. Eski arap kalesi. XV. yy.'dan kalma kilise.

ARCTİA a. (yun. *arktos*, ayı'dan). Arctiidae familyasından kimi kelebeklerin cins adı. (Familyanın örnek tipi olan bu kelebeklerin tırtılları kıllıdır ve gündüzün toprak üstünde hızlı hızlı yürürler. Erişkinler çok daha gözalıcı renklidir. *Arctia caja* Avrupa'nın her yanında bulunur). [Eşanl. CHELONIA.]

ARCTİCA a. (yun. *arktikos*, kuzey kutuplu'dan). İki çenetli yumuşakça. (Arctica cinsinin türleri kuzey yarıküre denizlerinde yaşar [*Arctica islandica*] ve Kretase devrinden bu yana fosillerine rastlanır. Arcticidae familyasının örnek tipi.) [Eşanl. CYPRİNA.]

ARCTİCİDAE a. Çok sivri tepeli ve bazıları sarmal, kalın kavkılı, iki çenetli yumuşakçalar familyası. (Çenetler birbirine eşittir ve çenet içleri sedefli değildir. Familyanın örnek tipi *arctica* cinsidir.)

■ **ARCTOCYON** a. (yun. *arktos*, ayı, ve *kyon, kynes*, köpek'ten). Paleosen devrinde yaşamış, condylarthra grubundan memeli fosil hayvan. (Dişleri tipik olarak böcekçillerinkini andırmakla birlikte bugünkü toynaklıların ondan türediği söylenebilir.)

arctocyon'un temsili resmi

ARCTURİDAE a. Çenetli yumuşakça görünümünde, dar silindirimsi gövdeli, eşbacaklı kabuklu hayvanlar familyası. (Bunların ilk dört çift bacağı, öbür üç çift bacağından yapı ve yönelim bakımından farklıdır.)

ARCUEİL, Val-de-Marne (Fransa) kantonunun merkezi, Paris'in 2,5 km. G.'inde Bièvre ırmağı kıyısında; 20 509 nüf. XIII.yy.'dan kalma St-Denis kilisesi. Arcueil su kemerinin alt bölümü XVII.yy.' dan kalmadır.

Arcueil okulu, Arcueil'de yaşayan Erik Satie'nin çevresinde toplanan bir grup fransız müzikçiye (Henri Sauget, Maxime Jacob, Henri Cliquet-Pleyel ve Roger Desormière) 1921'de verilen ad. Pek bağdaşık bir topluluk oluşturmayan bu müzikçiler, ezgisel yapıtlar vermeyi ve yalınlığı savunuyorlardı.

ARCUN DEV (1581'e doğr.-1606), sih mezhebinin beşinci "guru"su. *Adi Granth* adlı kutsal kitabın büyük bir bölümünü yazdı.

ARCUNA, beş *pandava* erkek kardeşten biri. Büyük okçu, Krişna'nın yakın arkadaşı. *Mahabharata* destanında *Bhagavad-Gita*'daki bilgileri, Krişna'dan aldığı söylenir.

ARCYPTERA a. (yun. *arkys*, ağ, tuzak, ve *pteron*, kanat'tan). Dağlarda yaşayan, iri, kahverengi çekirge. (Bil. a. *Arcyptera fusca*; arcididae familyası.)

Arçelik aş, elektrikli ev aletleri üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1955'te Erel çelik aş adıyla İstanbul'da (Sütlüce) kuruldu. 1957'de bugünkü adını aldı. 1968'de Çayırova'da yaptırdığı tesislere taşındı. 1975-180 yılları arasında, Eskişehir'de buzdolabı ve kompresör fabrikaları, Bolu'da su ısıtıcısı İzmir'de elektrik süpürgesi ve ticari soğutucu fabrikalarını kurdu. Böylece sayısı 6'ya çıkan fabrikalarında faaliyetlerini toplam 80 000 m^2 tutan bir üretim alanına yaydı. 1988 yılında Wat aş tesislerini satın alarak, AT şartlarına uygun üretim yapmaya hazırlandı. Yıllık üretim kapasitesi 1 050 000 buzdolabı, 910 000 çamaşır makinesi, 400 000 elektrikli süpürge, 200 000 bulaşık makinesine ulaştı. 1991 yılında saç kurutma makinesi, fritöz gibi küçük ev aletlerini, mikrodalga fırın ve split klimayı da ürünler listesine ekleyen kuruluşta çalışan sayısı yaklş. 3 700'dür.

ARÇİN a. *Yörs.* Bir tür erkek başlığı. Karadeniz bölgesinde, özellikle Sinop'ta yaygındır. Kaput bezinden takke biçimindedir. Kenarları ve üzeri boncuklarla bezenmiştir.

ÂRD a. (fars. *ard*). *Esk.* **1.** Buğday ve benzerlerinden öğütülen un: *"Asiyabım döne dursun/ Ârdını ver sen bana"* (Halk deyişi). **—2.** Değirmen taşına buğdayı akıtan oluk.

ARDA a. **1.** Yere dikilen işaret çubuğu. **—2.** Madeni nesneleri kazımak ya da çıkrıkta çevrilen şeyleri yontmak için kullanılan çelik kalem.

ARDA, Giresun'un Alucra ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 348 nüf. (1990). Antik dönemden Arda kalesinin kalıntıları vardır.

ARDA, Bulgaristan'da ırmak. Rodop dağlarından doğar, Edirne yakınında aşağı çığırında Yunanistan'dan geçer ve Edirne'nin B.'sında türk-yunan sınırında Meriç ile birleşir. Hidrolik ve hidroelektrik düzenlemeler (Kırcali, Studen Kladenec ve İvajlovgrad barajları).

ARDA (Hacı Adil), türk siyaset adamı, hukukçu (Lofça 1869-İstanbul 1935). İstanbul hukuk mektebi'ni bitirdi (1903). Selanik'te gizli İttihat ve Terakkı cemiyeti'ne girdi. Meşrutiyet'ten sonra Tekfurdağı (Tekirdağ) mebusu oldu (1908). İttihat ve Terakkı cemiyeti'nin merkezi umumi üyeliğine ve genel sekreterliğine seçildi (1910). Dahiliye nazırlığına atandı (1911). Gümülcine mebusu seçildi (1912), Mahmut Şevket Paşa kabinesinde dahiliye nazırı koltuğunu korudu. Balkan savaşı sonunda Edirne geri alındığında, geniş yetkilerle Edirne valiliğine atandı (1913). Bursa milletvekili seçildi (1914). Meclis başkanlığına getirildi ve bu görevini 21 aralık 1918'de Meclis'in dağıtılmasına kadar sürdürdü. Mütareke'den sonra İngilizler'ce tutuklanarak Malta adasına sürüldü. Malta' dan kurtulduktan sonra bir süre Almanya'da kaldı. Türkiye'ye döndüğünde TBMM hükümetince önce Adana, ardından Bursa valiliğine atandı (1922). Reji genel müdürlüğünden emekliye ayrıldı (1923). İnhisarlar idaresi yönetim kurulu üyeliği, Türk-Fransız karma hakem mahkemesi'nde türk hakemliği, İstanbul Darülfünunu hukuk fakültesi'nde medeni hukuk hocalığı yaptı. Yapıtı: *Borçlar kanunu şerhi* (Sabri Şakir Ansay ile birlikte, 2 cilt, 1929). [→ Kayn.]

Arcole köprüsü'nden geçiş 15 kasım 1796 Chaponnier'nin gravürü Bibliothèque nationale, Paris

ARDA (Ali Macit), türk coğrafyacı (İstanbul 1887 -ay.y. 1967). Ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra coğrafya konusunda yükseköğrenim yapmak üzere Fransa'ya gönderildi; Birinci Dünya savaşı'nın çıkmasıyla yurda döndü. İstanbul Darülfünunu'nda coğrafya öğretmenliği yaptı, Faik Sabri Duran'ın ayrılmasıyla, beşeri coğrafya müderrisliğine atandı. 1933 reformuyla üniversiteden ayrıldı, çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Kuruluşunda öncülük ettiği Türk coğrafya kurumu'nun (1941), uzun yıllar başkanlığını yürüttü. Kurtuluş savaşı yıllarında Kızılay temsilcisi olarak hizmet gördü.

ARDA (Orhan), türk mimar (Selanik 1911). Yüksek mühendis okulu'nu bitirdi (1936). Aynı okulda öğretim görevine başladı (1938). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde profesör oldu (1960). Uluslararası Anıtkabir yarışmasında Ord. Prof. Emin Onat ile birlikte, birincilik ödülünü aldı (1942). 1981'de emekli oldu.

■ **ARDA** (Fethi), türk ressam (Elazığ 1934).

Fethi Arda'nın bir yapıtı Tiglat sanat galerisi arşivi

Ardahan'dan genel bir görünüm

İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisini bitirdi (1958). Bir süre Avusturya'da italyan ressamı Emilio Vedova ile çalıştı (1966). Yapıtlarında doğayı, soyutlama düzeyi yüksek, iki boyutu ve açık-koyu karşıtlığına indirgenmiş biçimler aracılığıyla ele alır.

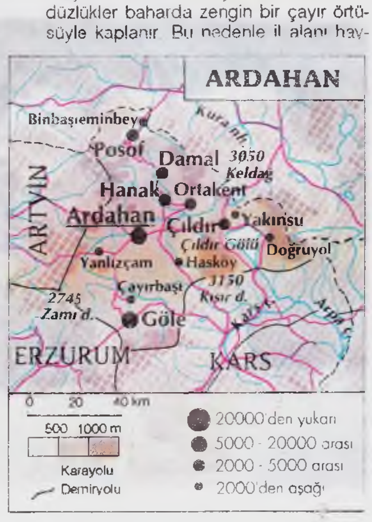
ARDABİL → ERDEBİL.

ARDAHAN (75), Doğu Anadolu'da il; Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Gürcistan-Ermenistan sınırında. Batısında Artvin ve Erzurum, güneyinde Kars illeri bulunur; 167 035 nüf. (1990); 5 576 km²; 6 ilçe (merkez, Çıldır, Damal, Göle, Hanak, Posof); 6 bucak; 252 köy. Merkezi Kars'ın 92 km kuzeyinde yer alan *Ardahan*, 16 761 nüf. (1990).

John Arden

Ardahan ili Kuzey Anadolu kıvrım sistemine bağlı engebelerin bulunduğu bir alanda yer alır. Batıdaki Yalnızçam dağları ile doğudaki Kısır dağı ve Çıldır gölü arasında Ardahan platosu uzanır. Bu platonun ortasında Kura ırmağı akar. Göle'den kuzeye doğru çıkan Kura ırmağı Yalnızçam kasabası yakınında doğuya bir yay çizerek Ardahan kentinden geçip Kurtkale yakınında Gürcistan'a girer. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan 1 800 m yükseklteğindeki Ardahan platosu (Ardahan ovası da denir) Kura ırmağı ile kollarının taşıdığı alüviyonlarla oluşmuştur. Ardahan platosu ile Kısır dağı arasında yüksekliği 2 000 m'ye varan Hoçuvan düzü, kuzeyde Hanak ve Damal yöresindeyse iki parçadan oluşan Meşe Ardahan düzü yer alır. Bütün bu düzlükler baharda zengin bir çayır örtüsüyle kaplanır. Bu nedenle il alanı hayvancılığa daha elverişlidir. İklim tam kara iklimi karakteri gösterir.

İlin temel ekonomik etkinliği tarıma ve hayvancılığa dayanır. Hayvancılık bitkisel üretimden daha önemlidir. En çok sığır ve koyun yetiştirilir. Bitkisel üretimde arpa ve buğdaydan sonra patates gelir. Posof'ta daha çok elma yetişir.

ARDAHAN, Doğu Anadolu'da Kars'ın kuzeyinde, Kura nehri kıyısında şehir ve il merkezi; 16 761 nüf. (1990). Şehirdeki en eski yapı kaledir ve bugünkü biçimini Osmanlı devrinde geçirdiği çeşitli onarımlarla almıştır. Ardahan 1878 Berlin antlaşmasıyla Rusya'ya bırakılmıştı. Kurtuluş savaşı sırasında 21 şubat 1921'de yeniden anayurda kavuştu. Şehir o yıllarda küçük bir kasabaydı (1927'de 2 397 nüf.). Zamanla biraz büyüdü ve Kars'a bağlı bir ilçeyken 1992'de il merkezi yapıldı.

ARDAHAN, rumca **Ardana.** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, İskele bucağında köy.

ARDAK a. Denizc. Ağaç kaplamalarda mantarların oluşturduğu bir tür çürüme başlangıcı; genellikle kırmızı gürgen ve kızılağaçta kahverengi ya da külrengi lekeler biçiminde belirir.
—Ormanc. Kesilmiş kayın ağaçları ya da tomruklarında ve kerestesinde, çürümüş ya da çürümeye başlamış kırmızımsı renkte lekeli odun kısmı.

ARDAL, Norveç'te yerleşme merkezi, Oslo'nun K.-B.'sında Sunndal kıyısında. Alüminyum metalurjisi.

ARDALANMA a. Jeol. Jeolojik bir oluşumun kayaçlarına, bir kayacın minerallerine ya da aynı jeolojik olayın farklı evrelerine ilişkin olarak, oluşum sırasına göre özgün art arda geliş. (Bir tortul ardalanma, kendi aralarında süreksizlik göstermeksizin üst üste gelen katmanlardan oluşur.) [Eşanl. SEKANS.]

ARDANUÇ, Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde, Artvin iline bağlı ilçe; 17 782 nüf. (1990). 969 km²; 1 bucak, 48 köy. Merkezi, Artvin'in 37 km D.'sundaki *Ardanuç*, 5 052 nüf. (1990).

ARDANUÇLU EFKÂRÎ, türk halk şairi. (→ EFKÂRÎ.)

ARDASA → ARADESE.

ARDASH (Ardeş KAKAFİAN, —denir), ıraklı ressam (Musul 1941). 1960'ta Fransa'ya yerleşti. Bir anlatımcılık evresinden sonra, gerçeküstücülüğün izlerini taşıyan, çok serbest bir tür figüratif sanatı uygulamak için, minyatür tekniğini andıran saydam zeminlerden oluşan soyut bir resme yöneldi.

ARDAŞİR I, Sasani devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı (226-241). Fars eyaletlerinden birinde Aşkâniler'e bağlı bir hükümdar olan Papek'in oğlu. Babası ona Darabgır kale muhafızlığı komutanlığını sağladı. Babası ölünce Fars'ta hükümdarlığını ilan etti. Fars'taki diğer beylikleri ortadan kaldırdıktan sonra, Kirman ve Huzistan'ı ülkesine kattı. Aşkâniler'i yendi Harran ve Nusaybin'i Romalılar'dan aldı (237). İran'ın doğusunda Kuşan devletini ortadan kaldırdı. Zerdüştçülüğü resmi devlet dini yaptı. Bu dinin ilkelerinden aldığı güçle birçok şehirler yaptırdı. Daha hayatta iken oğlu Şapur I'i saltanatına ortak yaptı. **—Ardaşir II,** Sasani hükümdarı (379-383). Şapur II ölünce, onun yerini aldı. Dört yıllık saltanattan sonra yerine Şapur III getirildi. **—Ardaşir III,** Hüsrev II'nin torunu. Babası Şiroya çok kısa süren bir saltanattan sonra ölünce, yerine Ardaşır III getirildi (628). Ancak daha bir yıl geçmeden, Hüsrev II dönemi ünlü komutanlarından Şahrvaraz onu tahtından indirip yerine geçti.

ARDÈCHE, Fransa'da (Rhône-Alpes bölgesi) *departement*; 5 523 km²; 257 065 nüf. Merkezi *Privas*. Aşağı yukarı tüm "departement" Cevennes sıradağlarıyla çevrilidir. Orman ürünleri (mantarlar, ağaç ve kâğıt sanayisi), tarım (tahıllar, patates), dokumacılık ve sepicilik (Annonay) Ardèche'in başlıca iktisadi etkinlikleridir.

ARDÈCHE, Fransa'da ırmak, Pont-Saint-Esprit yakınında Rhône ırmağına kavuşur; 120 km.

ARDEİFORMES a. Zool. Leyleksiler takımının bilimsel adı.

ARDEL (Ahmet Hulusi), türk coğrafyacı (İstanbul 1902- ay.y. 1978). İstanbul muallim mektebi'ni, İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi coğrafya bölümü'nü bitirdi (1927). Fransa'ya gönderildi. Yurda dönüşünde (1932) kısa süre ortaöğretimde öğretmenlik yaptı. 1933 üniversite reformunda İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne doçent olarak atandı; profesör (1942), ordinaryüs profesör (1958) oldu. 1973'te emekliye ayrıldı. Türkiye'de bilimsel coğrafyayı kuran ve geliştiren Ardel'in *Umumi coğrafya dersleri* adıyla 5 ders kitabı ve 81 makalesi vardır.

ARDELİUS (Lars), isveçli yazar (Falun 1926). Öykülerinde (*Smorgasbord*, 1974), romanlarında (*les Princes heritiers* [fr.çev.], 1972, *Et le roi était roi* [fr.çev.], 1976) ve radyo için yazdığı oyunlarında fransız yeni roman akımının etkisi görülür.

ARDEMANS (Teodoro), alman kökenli ispanyol mimar ve ressam (Madrid 1664-ay.y. 1726). Döneminin en gözde mimarlarından biri ve J. B. Churriguera'nın rakibiydi. Madrid ayuntamiantosunu yeniledi ve Felipe V için *La Granja de San İldefonso*'nun başlıca bölümlerini yaptı.

ARDEN (Florence NIGHTINGALE, **Elizabeth** — denir), amerikan uyruğuna geçmiş kanadalı estetikçi (Woodbridge, Toronto yakını, 1878 - New York 1966). İlk salonunu 1910'da New York'ta açtı. Tekniği, herkesçe bilinen üç ilkeye dayanır: deriyi temizleme, güçlendirme, besleme. İyi bir sağlığın ve dinlenmenin güzellik üstündeki etkisini anlayarak, Maine ve Arizona eyaletlerinde "güzellik çiftlikleri" kurdu. Dünyada iki yüz güzellik salonu açtı.

ARDEN (John), ingiliz oyun yazarı (Barnsley, Yorkshire, 1930). Önceleri mimardı. Brecht'in yeni tiyatro anlayışını getirdiği dönemde oyun yazarlığına başladı. Siyasetle maskaralığı, tartışmalarla şarkıları birbirine karıştırarak ve tam bir taşralı densizliğiyle oyun kahramanlarını alaya aldı; ama, destansı bir hava yaratmayı da bildi. Arden'in yapıtlarındaki kaçaklar, isyancılar, pişmanlık taslayan cellatlar; düzene karşı duydukları kinle birlikte, "sahte kalvinci sosyalizm"e karşı duydukları tiksintiyi ve yaşama bağlılıklarını dile getirirler (*Live like pigs*, 1958; *Serjeant Musgrave's Dance*,1959; *The Workhouse Donkey*, 1963). Bir ara, karısı Margaretta d'Arcy ile halk toplulukları için gösteriler düzenledi (*Soldier, Soldier*, 1960), sonra radyo ve televizyona yöneldi (*Wet fish*, 1961; *Pearl*, 1978).

ARDEN (Jane), ingiliz kadın oyun yazarı ve film yönetmeni (Londra 1936). Feminist ve gizemci oyunlar yazdı (*The Logic Game*, 1966; *Vagina Rex and the Gas Oven*, 1971; *The Other Side of Underneath*, 1973).

ARDENİT a. (fr. *ardennite*). Miner. Silikovanadat ile hidratlı alüminyum ve manganez arsenat.

ARDENNE ya da **ARDENNES,** Belçika'nın doğu kesiminde ve Lüksemburg grandüklüğünün kuzeyinde doğal bölge; doğuda şistli Ren kütlesine bağlanır, batıda, Fransa'da, Hırson dolaylarına kadar uzanır; kuzeydeyse, Sambre-Meuse oluğu boyunca ve Campine ovasının kumlu kesiminde uzanır. 10 000 km²'yi aşkın bir alanı kaplayan Ardenne, yüksek, soğuk ve ormanlık bir bölgedir; keltçe kökenli adı da, yükseklik ve orman kavramlarını içerir.

— Tar. Kütle, zengin komşu bölgeler (Champagne, Lorraine, Flandres) için hep bir güvensizlik kaynağı oluşturdu. Daha XV. yy.'da çevresinde, gerek beklenmedik sürprizlerden korunma, gerek yamaçlarından inen akınlara karşı koymak için tahkimli kentler kuruldu: Longwy Woevre'i savunur; Meuse geçitlerini denetim altında tutan Sedan, Charleville, Givet, Dinant, Chimay geçidinin ve Sambre gediğinin ağzında Oise ve Flandres karayollarını savunan Maubeuge ve Rocroi ile biraz ilerilerinde, 1815 Paris antlaşması ile bu amaçla Fransa'dan alınan Marienbourg ve Philippeville. Ormanda tarla açma çalışmalarıyla, sürekli ve birbirine koşut K.-D.—G.-B. yönünde uzanan açık alanlar ortaya çıktı. Bunlar, günümüzde de başlıca üç ulaşım yolunun eksenini oluştururlar. (Sözkonusu eksenler, ortada Bastogne ve Neufchâteau üstünden Malmedy-Sedan, kuzeyde Dinant üstünden Düren-Chimay, güneyde Virton üstünden Florenville ya da Montmedy'ye doğru Martelange-Arlon'dur.) Uzun süre savaşlardan uzak kalan bölgede, 1914, 1940 ve 1944'te önemli askeri harekâtlar oldu.

1914'te III. (von Hausen), IV. (Württemberg dükü) ve V. (Kronprinz) alman ordularının ilerlemesi, Ardenne bölgesinde, Belçika Lüksemburgu'na doğru ilerleyen III. ve IV. (Ruffey ve Langle de Cary) fransız ordularıyla karşılaştı. 20-24 ağustos arasında, özellikle Neufchâteau, Ethe ve Virton'da kanlı çarpışmalar oldu. Bölge bütün Birinci Dünya savaşı boyunca, alman işgalinde kaldı. (→ DÜNYA SAVAŞI [*Birinci*] ve SINIRLAR *savaşı*.)

1940'ta, Meuse cephesini Houx, Monthermé, Sedan'da yaran (12-15 mayıs) alman zırhlı kuvvetlerinin büyük bölümü (10 tümenden 7'si) Ardenne bölgesinden geçti.

1944'te Ardenne bölgesinde Almanlar, kanlı bir karşı saldırıya geçtiler. 16 aralıkta Hitler'in buyruğuyla, müttefik uçaklarının yerden kalkmasına izin vermeyen çok kötü hava koşulları altında saldırıya geçen iki zırhlı ordu (V. Manteuffel ve VI. Dietrich orduları) ile VII. ordu (Brandenberg), Montjoie ile Echternach arasındaki müttefik hattını Meuse yönünde yardılar. 23 aralıkta II. panzer tümeni, Dinant'ın güney-doğu'sunda Meuse ırmağına 8 km yaklaştı. 24 aralıkta havanın düzelmesi, Bastogne'un Almanlar'a direnmesi Patton komutasındaki III. amerikan ordusunun karşı saldırısı, Almanlar'a pahalıya mal olan, ama Müttefikler'in Almanya'ya girme tasarılarını da altüst eden bu saldırıyı durdurdu. Çarpışmalar 1 şubat 1945'te sona erdi.

Ardenne atı. Kuzey-Doğu Fransa kökenli ağır at ırkı. (Alçak boylu, kaba gövdeli ve kalın bacaklı bir hayvandır.)

Ardenne atı

Ardenne tavuğu. Çok dayanıklı, iyi yumurtlayan, orta boylu tavuk ırkı. (Tüyleri siyah, beyaz ya da sarı kırçıllıdır. Çok geniş alanlarda kolay yetiştirilir.)

ARDENNES, Champagne-Ardenne bölgesinde (Fransa) *département*; 5 219 km²; 309 306 nüf. Merkezi *Charleville-Mézières*.

Ardennes platosu, ormanlık, oldukça soğuk ve yağışlı, büyük av alanları bulunan bir bölgedir. Ardennes département'ında başlıca etkinlik sanayidir (etkin nüfusun % 9'u tarımda, % 48'i sanayide çalışır) ve özellikle de geleneksel metalurji sanayisi başlıca gelir kaynağıdır: dökümevi, hırdavatçılık, ev aletleri yapımı, somun fabrikası, otomobil yedek parçaları yapımı, vb. K.'de, Givet'de, Meuse ırmağının gabarisi yüksektir ve Belçika-Fransa işbirliğiyle Chooz nükleer santralı kurulmuştur; biraz daha yukarıdaysa Revin santralı vardır.

Belçika **Ardenne**'inde La Roche-en-Ardenne

ARDENNES → ARDENNE.

ARDENNES EVRESİ a. Yerbil. Ardennes'de saptanan tektonik evre. Bu evre, Kaledonya dağoluş sistemindedir; Silures devri ile Devon devri arasında yer alır (yaklaşık 395 milyon yıllık bir geçmişi vardır).

ARDEŞEN, D. Karadeniz kıyısında, Rize iline bağlı ilçe; 39 761 nüf. (1990); 615 km², 24 köy. Merkezi, Rize'nin 47 km D.'sundaki *Ardeşen*: 17 340 nüf. (1990).

ARDHA-MAGADHİ a. Dilbil. Magadhi ve sauraseni prakritleri arasında yer alan, ayrıca bu üç prakritin cayna metinlerinde birlikte kullanılması yüzünden güçlü bir maharaştri etkisi taşıyan prakrit.

ARDHANARİ *(yarısı dişi olan Tanrı)*, erdişi bir tanrı olarak tapınılan tanrı Şiva'ya verilen ad. (Bu durumda Şiva, tanrıyla ondaki dişi enerjinin [şaktı] birleşmesini simgeler.)

Ardhanari (Şiva) dravida bronzu Güney Hindistan sanatı XVII.-XVIII. yy. *Guimet müzesi, Paris*

ARDIÇ a. Bot. Soğuk ve ılıman bölgelerin, genç örneklerde öğnemsi, bazı türlerin yetişkin örneklerinde pulsu yapraklı, açıktohumlu ağaç ya da ağaççığı. (Ardıç ağacının çiçekleri çoğunlukla bireşeylidir; kokulu, siyah, mavi, mor ya da kırmızı renkli ve irili ufaklı üzümsü meyveleri [kozalakları], birbirine yapışık etli pullardan oluşur. Kırk kadar ardıç türü bilinir; kozalaklılar takımı.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Der. hast. ve Vet. *Ardıç katranı*, ardıç odununun damıtılmasıyla elde edilen ve hem deri hastalıklarına, hem evcil hayvanların uyuzuna karşı kullanılan katran. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Ardıcın Avrupa'da en çok rastlanan türü, "Avrupa ardıcı" ya da "adi ardıç" *(Juniperus communis)* tır; alt yüzü beyaz çizgili olan iğneyaprakları sivri, batıcı; meyvesi, 5-6 mm çapında küremsi, önce yeşil sonra morumsu siyah renktedir; soğuğa ve sıcağa dayanıklı olan bu ardıç türü, belirli bir toprak türü istemez; nitekim bu ardıca verimsiz kireçli topraklarda rastlanır ve bu topraklarda yavaş büyür. Dağlık yörelerde de kaya/taş bahçelerini bezemede kullanılan ağılı, yaygın gelişmeli "sabin ardıcı" *(J. sabina)* yetişir. Akdeniz ikliminin egemen olduğu yörelerde en çok rastlanan ardıç türleri "katranardıcı" ya da "kızılardıç" *(J. oxycedrus)*, "günnikardıcı" *(J. thurifera)* ya da "ispanya ardıcı" *(J. hispanica)* ve "fenike ardıcı" *(J. phoenicea)* dır. Kuzey Amerika'da odunu kurşunkalem yapımında kullanılan ve 30 m boy yapabilen "virginya ardıcı" ("kalem ardıcı" ya da "yalancı virginya sediri") [*J. virginiana*] yetişir. Adiardıcın kerestesi kakmacılığa, direk ve bahçe çiti kazığı yapımına uygundur; bu ağacın meyvesinden (etli kozalağından) cin üretilir; ardıç kozalağı ya da ardıç üzümü baharat olarak da kullanılır. Katranardıcı (kızılardıç) meyvelerinden damıtılarak veterinerlikte kullanılan ardıç (katran) yağı elde edilir. Birçok ardıç türü ve çeşidi, süs ağacı olarak yetiştirilir ve çevre düzenlemesinde kullanılır.

Üzümsü ardıç kozalaklarından bazı ülkelerde, ardıçkuşu gibi bazı av hayvanlarının etleriyle hazırlanan yemeklere çeşni vermek ve lahana turşusuna ya da zeytinyağlı salçalara koku katmak için yararlanılır; aynı biçimde sidik artırıcı ve ter söktürücü özellikleri nedeniyle de tıpta, tedavide kullanılır.

Türkiye'de, ülke ormanları içinde 540 000 ha kadar bir alanda yayılış gösteren ardıçlar, —İç Anadolu, Güney-Doğu Anadolu ve Trakya bölgelerinin bozkırları hariç— bütün orman bölgelerinde (özellikle Akdeniz bölgesi ormanlarında, daha yoğun olarak) ya saf, fakat seyrek koruluklar oluşturur ya da çam (kızılçam, fıstıkçamı ve halepçamı ile karaçam ve sarıçam), sedir, göknar ve meşe ormanlarına karışır; maki alanları içinde yer alır; orman ve ağaç sınırı üstüne kadar çıkarlar. Ardıç türleri içinde *Juniperus excelsa* (bozardıç, boyluardıç, adiardıç) ve *J. foetidissima* (karaardıç, yağlıardıç, kokarardıç), alan ve ağaç servetleriyle boyutları bakımından başta gelirler; bunları, *J. Oxycedrus* (kızılardıç, katranardıcı) izler. Ülkenin diğer ardıç türleri ve alttürleri ise şunlardır: *J. communis ssp. communis; J. c. ssp. nana* ya da sadece *J. nana* (bodurardıç); *J. c. ssp. hemisphaerica; J. oblonga, J. sabina, J. oxycedrus ssp. oxycedrus, J. o. ssp. macrocarpa*; ve *J. phoenicea* (fenike ardıcı). Bunlara, *Arceuthos drupacea* ya da *Juniperus drupacea*'yı (andız ardıcı) da katmak gerekir. Ülkemiz ardıç ağaçlarının haşebi, genellikle hafif, yumuşak ve ince dokuludur: hava kurusu durumda özgül ağırlıkları 0,490 - 0,674 g/cm³ arasında değişir. Ardıç ağacı direkleri, eskiden toprak altı yapılarda çok kullanılmışlardır ve bunların basınca, mantar ve zararlılara karşı en dayanıklı ağaç oldukları görülmüştür. Karaardıç ve boz-

Fenike ardıçı *(Juniperus phoenicea)* *Prof. Pamay koleksiyonu*

topkarın ardıçkuşu *(Turdus pilaris)*

güzel sesli ardıçkuşu *(Turdus philomelos)*

Hüseyin Saadettin Arel

Bülent Arel

ardıç odunları yontulmaya ve kolay işlenmeye yatkındır; bu nedenle, birincisi kurşunkalem, her ikisi Toroslar'da, kokulu çeyiz sandıkları yapımında kullanılırlar. Ormanların tahribatında, orman ağaçları içinde sahayı en son terk eden bir tür olmaları nedeniyle, ardıçlara "artçı ağaç" da denir; çok sığ, kurak, taşlı ve kireçli topraklarda ve şiddetli iklim koşullarında bile yetişmeleri de bu yeteneklerini ispatlar. Andız ardıcının küçük bir erik büyüklüğünde, turuncu renkli ve dışı etli olan kozalağına da "andız" denir ve olgunken yenen bu kozalaktan kaynatılarak marmelat yapılır ve ilaç olarak yararlanılır.

—Der. hast. ve Vet. Yağlarda kolay eriyen ardıç katranı, merhemlerin hazırlanmasında yer alır. Gliserine karıştırılıp kullanıldığı gibi, sabuna ve özellikle şampuanlara katılarak da kullanılabilir. Büsbütün zararsız da sayılmaz, bazen irinli sivilcelere neden olur. Kokusu çok kötüdür (kokusu alınmış ardıç katranı da vardır, ama etkisi oldukça zayıftır). Bununla birlikte, indirgeme gücü ile ve keratoplastik nitelikleriyle çok büyük hizmet görür. Başlıca kullanılma yeri kırmızı ve kavlamalı deri hastalıklarıdır: sedef hastalığı, sedefe benzer parakeratozlar ve saçlı deri pitiryazisi. Çoğu zaman kükürde (kükürtlü ardıç katranlı ilaçlar) ve katrana karıştırılarak da kullanılır.

■ **ARDIÇKUŞU** a. Avrasya'nın ılıman-soğuk bölgelerinde yaşayan, sıyaha yakın kahverengi tüylü, narin yapılı (boy 22-30 cm), güzel ötüşlü kuş. (*Turdus* cinsinden olan ardıçkuşları kimi kuşbilimcilerce karatavukgiller [turdiae] familyasından, kimilerince de sinekkapangiller [muscicapidae] familyasından sayılır.)

—ANSİKL. Ardıçkuşlarıyla birlikte karatavuk türleri de *turdus* cinsine girer. Başlıca ardıçkuşları: ökseotu ardıçkuşu *(Tardus viscivorus)*, topkarın ardıçkuşu *(T. pilaris)*, kolyeli ardıçkuşu *(T. Torquatus)*, pasrengi ardıçkuşu *(T. iliacus)*, ezgili ve sürekli ötüşüyle ünlü güzel sesli ardıçkuşu *(T. ericetorum* ya da *T. philomelos)*, vb. Ardıçkuşları Avrasya'nın ılıman ve kuzey bölgelerinde çalılıklar ve çitler arasında yuva yapar, kışı çoğunlukla Akdeniz ülkelerinde ve Kuzey Afrika kıyılarında geçirir. Hepsi böcek, kurt, salyangoz, tane gibi çeşitli besinlerle beslenir. Karatavuklar gibi ardıçkuşları da çok ürkektir.

ARDIÇLI, Tokat'ın Niksar ilçesi, Çamiçi bucağı merkezi: 395 nüf. (1990).

ARDIÇLI, esk. **Miyadin,** Erzurum'un Pasinler ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 688 nüf. (1990). Köy mezarlığındaki *Ferruhhatun kümbeti,* 1324'te Ali Gazi tarafından yaptırıldı.

ARDIÇLI, Hatay'ın Hassa ilçesi, merkez bucağında belde: 2 529 nüf. (1990).

ARDIÇOĞLU (Nurettin), türk siyaset adamı (Harput 1913 - Ankara 1982). Gazi eğitim enstitüsü'nü, Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Demokrat parti'de siyasete atıldı. 1948'de Millet partisi'ne geçti; genel yönetim kurulu üyesi oldu (1952). MP kapatılınca (1953) Cumhuriyetçi millet partisi'nin kuruluşuna katıldı (1954). Bir süre sonra CKMP adını alacak olan bu partinin yayın organları Kudret ve Kuvvet gazetelerinde başyazarlık yaptı. 27 Mayıs sonrasında partisinin temsilcisi olarak Kurucu meclis üyesi oldu (1961). Elazığ milletvekili seçildi (1961-1969). Turizm ve tanıtma bakanlığı yaptı (1963). CHP'ye geçti. Keban barajı'nın kurulması için büyük çaba gösterdi.

ARDIL sıf. (*art*'tan). Bir şeyin ardından, arkasından gelen: müteakip.

—Mant. *Ardıl önerme,* bir çıkarım kuralı uyarınca, bir önermenin ardından gelen önerme. (Aristoteles'te ARDIL'ın eşanlamlısı.)

◆ a. Bir kimsenin yerine geçen kişi: halef. (Karşıt. anl. ÖNCEL.)

—Arit. *Ardıl fonksiyonu,* ℕ doğal tamsayılar kümesi üzerinde tanımlanmış, her n tamsayısına onun tek $n+1$ ardılını eşlik ettiren fonksiyon [Kimi kez bu fonksiyon n' $S(n)$ ya da $Suc(n)$ ile gösterilir.] || *Bir n tamsayısının ardılı,* $p=n+1$ tamsayısı; kimi kez n' ile gösterilir.

—Ceb. *Sıralı bir E kümesinin x elemanının ardılı,* sıralı E kümesinin x'ten dar anlamda büyük elemanlarının kümesinin, varsa, x^+ ile gösterilen en küçük elemanı (x maksimalse, x^+ yoktur. Bu eleman ℕ de $x+1$ ile gösterilir.) [Eşanl. ARDIŞIK ELEMAN.]

—Mant. Bir çıkarım kuralının uygulanmasıyla elde edilen önerme. (Yerine-koyma kuralı türünden bazı çıkarım kurallarının bir tek ön-önermesi, buna karşılık sonsuz sayıda ardılı vardır.) — Aristoteles mantığında, iki önermeden oluşan bir çıkarımın ikinci önermesi. Bu ikinci önerme, kendisini belirleyen birinci önermenin türetilebilir bir sonucudur. ("Bütün insanlar ölümlüdür" önermesinden, "ölümlü olmayan insan yoktur"un türetilmesi gibi.)

ARDILLIK → HALEFİYET

ARDILMAK gçz. f. *Yörs.* Abanmak, yaslanmak.

ARDIŞIK sıf. Zaman içinde kesintisiz birbirini izleyen şeyler için kullanılır.

—Astrol. Meridyen ve ufkun dörde böldüğü burçlar kuşağının üçer evlik dört kümesinde, ortada yer alan evlerden her biri.

—Ceb. *Ardışık eleman,* ARDIL'ın eşanlamlısı.

—Fels. Aristoteles'te, duruş ya da biçim açısından belirlenmiş bir sıra içinde, bir ilk terimden sonra gelen terime — bu terimle, kendisinden sonra geldiği terim arasında aynı cinsten bir başka terim yoksa — denir. (Aristoteles, "çizgiden sonra gelen çizgiyi, birimden sonra gelen birimi, evden sonra gelen evi" ardışık [*ekses* ya da *ephekses*] olarak niteler [*Metafizik,* 20, 12].)

—Geom. *Ardışık kenarlar,* uçları ortak iki kenar. || *Ardışık köşeler,* aynı kenarın uçlarını oluşturan köşeler.

—İstat. *Ardışık çözümleme,* İLERLEMELİ ÇÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı.

—Oftalmol. *Ardışık görüntü,* önce görülen cismin renginin ardından gelen renk görüntüsü: cisim morsa ardışık görüntü sarı, cisim yeşilse ardışık görüntü kırmızı, vb. (Ardışık görüntüler düşlerin ve sanrıların oluşumunda büyük rol oynar.)

—Polim. Makromolekül zincirin parçalarını oluşturmak amacıyla aynı yapıdaki monomer motiflerin (ya da birimlerin) yeniden bir araya geldiği bir eşpolimer için kullanılır. || *Ardışık parça,* bir eşpolimer zincirinin, özdeş motiflerden oluşan parçası.

ARDIŞIKLIK a. Kesintisiz olarak birbirini izleme durumu.

—Yerbil. Katmanlaşmış tortul çökellerde, bir kayaçla başka bir kayacın düzenli olarak art arda sıralanması (örneğin marnlar ve kireçtaşlarının ardışıklığı).

ARDIŞILLIK a. Polim. Ardışık bir eşpolimer veren tepkimenin özelliği.

ARDİGO (Roberto), italyan filozof (Casteldidone, Cremona ili, 1828-Mantova 1920). Mantova katedrali papazı olan Ardigo, bu kentte felsefe öğretmenliği yaptı. 1871'de din adamlığını bıraktı; 1881'den 1909'a dek Mantova Üniversitesi'nde felsefe tarihi profesörü olarak çalıştı. İtalya'da olguculuğun başlıca temsilcisi olarak görülür. Önemli yapıtları: *La psicologia come scienza positiva* (1870), *La morale dei positivisti* (1878), *La sociologia* (1886), *Il Vero* (1891), *La Ragione* (1894).

ARDİL a. (tescil ed. ad.). Yerfıstığı proteinlerinin değişik molekül düzenlemesiyle elde edilen yapay iplik ya da elyaf.

ARDİNİ, Tar. coğ. Irak'ın K.-D.'sında, İran sınırı yakınında urartu kenti. Asur dilinde adı *Muşaşır* idi. Urartu ve asur dillerinde yazılmış, Rusa I döneminden Topzava anıtında adı geçen kent, İ.Ö. 714'te Asurlular'ca yağmalandı. Burada, Bağdat'taki Alman arkeoloji enstitüsü başkanı R.M.Boehner yönetiminde kazı yapılıyor.

ARDİSİA a. (yun. *ardis,* diken, üvendire ucu'ndan). Tropikal bölgelerde yetişen ve birçoğu Avrupa'da seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilen, yaklaşık 230 çalı türünün genel adı. (*Myrsinaceae* familyası.)

ARDİSTAMA, Tar. coğ. Anadolu'da Lykaonia bölgesinde antik yerleşme; Konya'nın Karapınar ilçesi, Gölören bucağına (esk. Gölveren) bağlı Belkaya köyünün (esk. Arısama) yerinde olduğu sanılıyor.

ARDİTİ (*ardito*'nun [gözüpek] çoğ.). Birinci Dünya savaşı sırasında, italyan ordusunda, yardım amacına yönelik özel müfrezelere verilen ad.

ARDİYE a. (ar. *ardiyye*). **1.** Ticari malların genellikle sınırlı bir süre için saklandığı yer: depo, antrepo, ambar. **— 2.** Ardiyede saklanan eşya için ödenen ücret: *bu mal için ne kadar ardiye ödeyeceğiz? Ardiyesi fazla.* **—3.** Gereksiz, kullanılmayan eşyaların konulduğu yer: *Küçük odayı ardiye olarak kullanıyoruz. Ev ardiyeye döndü.*

—İş örgüt. *Açık hava ardiyesi,* bir fabrikanın, genellikle açık havada bulunan ve külçe çelik, işlenmemiş demirhane ve dökümhane malları, dökme demir ve hurda depo edilen bölümü.

—Tic. huk. *Ardiye sözleşmesi,* ticari eşyanın saklanması için eşyayı bırakanla ardiye sahibi arasında yapılan sözleşme (Saklanmak üzere ticari mal kabul ettiğini açıkça bildiren ardiye sahibi, kendisine bırakılan mali teslim etmek üzere senet çıkarmaya yetki verilmesini ilgili devlet organlarından isteyebilir.) [→ UMUMİ MAĞAZALAR.]

ARD-Rİ → AIRD-RIGH

ARDUİNO (955'e doğr. -1015), Marca di Ivrea valisi. 1002'de Pavia'da İtalya krallığına seçilip taç giyen Arduino, imparator Heinrich II tarafından 1004'te tahttan indirildi.

ARDUİNO (Giovanni), italyan yerbilimci (Verona eyaleti, Caprino, 1714-Venedik 1795). *Giornale dei Criselini* (1759) adlı yapıtında, kayaların başlıca üç çağını açıkça ortaya koyan ilk bilim adamıdır.

ARDUMAN (Refik Kemal), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, film yönetmeni (İstanbul 1901-*ay.y.* 1981). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. Almanya'da mühendislik öğrenimi görürken UFA film stüdyolarında figüranlık yaparak sinemaya yöneldi. Yurda dönüşünde, Hale opereti'nde *Çardaş* adlı yapıtta sahneye çıktı (1922); başka operetlerde oynadı. *İstanbul'da bir faciayı aşk*'tan (1922) başlayarak çeşitli filmlerde roller aldı (*Ateşten gömlek, Leblebici Horhor,* 1923; *Bir kavuk devrildi,* 1939; *Sürtük* 1941; *Kanlı para,* 1953). Birkaç filmle yönetmenliği denedi (*Köroğlu,* 1945). 1926'da kadrosuna girdiği İstanbul şehir tiyatrosu'ndan emekliye ayrılan ilk sanatçı oldu (1958) 300'ü aşkın oyunda rol aldı (*Peer Gynt,* 1933; *Leyla ile Mecnun,* 1936; *Othello,* 1940; *Düğün gecesi,* 1944; *Liliom,* 1953). Sinema oyunculuğunu 1975'e dek sürdürdü.

ARDUVAZ a. (fr. *ardoise*). KAYAĞANTAŞ'ın eşanlamlısı.

ARDYS, Lydialılar'ın kralı (İ.Ö. 657-617?). Bir süre Asurbanipal'e bağlı olan Ardys, Kimmerler'in ilerlemesini durdurdu ve Asya'daki yunan sitelerine karşı savaştı.

ÅRE, İsveç'te yazlık yer ve kış sporları

merkezi. Östersund'un K.-B.'sında, Trondheim demiryolu üzerinde — 6 km kuzeyinde *Areskaton* (1420 m).

ÂRE a. (ar. *'are*). *Esk.* Ödünç, emanet, ödünç alınan ya da verilen şey.

AREA POSTREMA a. (lat. *en arkadaki aralık* anl. sözc.). Nöroanat. Alt beyincik sapçığı boyunca, dış ak kanadın tabanından obekse kadar uzanan bölge.

AREC a. (ar. *'arec*). *Esk.* Topallık, aksaklık.

AREC, ARCÂ sıf. (ar. *a'rec*, dişl. *'arca'*). *Esk.* Topal, aksak, ayağı sakat.

◆ a. Sırtlan.

ARECÂN a. (ar. *'arecan*). *Esk.* Topallık, aksayarak yürüme.

ARECİBO, Porto Riko'nun K. kıyısında kent; 87 000 nüf. Yerdeki doğal bir çukurluğa yerleştirilmiş 300 m çapında paraboloit biçimli radyoteleskop (dünyanın en büyük radyoteleskobudur).

ARECOMİCİ. Tar. coğ. Galya'nın güney kesiminde yerleşmiş halk. Narbonensis Tektosag'lar ile birlikte Volcae halkını oluşturuyordu.

AREF sıf. (ar. *a'ref*). *Esk.* **1.** Pek tanınmış. — **2.** Çok bilen, çok bilgili.

AREFE → ARİFE.

AREİK → AKIŞSIZ.

AREİON. Yun. mit. Adrostos'un ve Herakles'in atı. Kısrak biçimine girmiş Demeter ile at biçimine girmiş Poseidon'un birleşmesinden doğmuştur.

AREİONESOS → ARETİAS.

AREK, esk. **Sultanabad,** İran'da kent, Zagros'un eteğinde, Kum'un G.-B.'sında; 114 500 nüf. Başlangıçta (1808) askeri bir kentken sonradan bir ticaret merkezi haline geldi. Besin ve dokuma (halıcılık) sanayileri. Alüminyum dökümü. Donanım malları.

AREKOLİN a. (fr. *arécoline*). Org. kim. Formülü $C_8H_{13}NO_2$ olan alkaloit; felfelek ağacı cevizinden çıkarılır; solucan düşürücü ve terletici özellikleri vardır; veterinerlikte kullanılır.

AREL (Hüseyin Saadettin), türk müzikbilimci ve besteci (İstanbul 1880-ay.y. 1955). Mektebi hukuku şahane'yi (Hukuk fakültesi) birincilikle bitirdi (1906). Adliye nezareti bünyesinde çeşitli kademelerde ve Şurayı devlet'te görev yaptı. İzmir ve İstanbul'da serbest avukat olarak çalıştı; döneminin en iyi hukukçularından biri olarak tanındı.

Müzikle ilgilenmeye çocukluğunda başladı, birçok çalgıyı çalmayı öğrendi. Rauf Yekta Bey'in türk müziği kuramı üzerine çalışmalarından yararlanarak, Suphi Ezgi ile birlikte, bugün *Arel**-*Ezgi sistemi* diye anılan kuramı ortaya koydu. Türk filarmoni derneği'nin ve Türk hukukçular derneği'nin kurucusu ve ilk başkanı olan Arel, 1943-1948 arasında İstanbul Belediye konservatuvarı müdürlüğü yaptı. Bu görevi sırasında, 1926'da kapatılan Türk müziği bölümünü yeniden açtı, Batı müziği bölümünü yeniden düzenledi ve Türk musikisi icra heyeti'ni kurdu. 1948'de açılan İleri türk musikisi konservatuvarı'nın kurucuları arasında yer aldı. Şehbal (1908), Türklük (1939-1940) ve Musiki mecmuası (1948-1955) adlı dergileri çıkardı. Yazıları, konferansları ve dersleriyle, türk müziği makamları, formları ve çalgıları kullanılarak, yepyeni, çoksesli bir müzik yaratılması yolunda çaba gösterdi. Türk ve Batı müziklerinin çeşitli formlarında toplam 741 yapıt besteledi. Bunların çoğu, ''alaturkacılar''ca da ''alafrangacılar''ca da ilgi görmedi. Ölümünden sonra yayımlanan *Türk musikisi nazariyatı dersleri* (1968) ve *Türk musikisi kimindir* (1969) adlı kitapları, görüş ve önerilerini kapsar. Ünlü besteleri: *Düğün evinde* (oyunhavası), *Fanı hayat* (sazsemaisi), *Köyden haber* (sazsemaisi), *Işveler* (peşrev), *Mini mini peşrev*, *İnce bir bulut gibi siyah ipek peçesi* (şarkı). [→AREL - EZGİ SİSTEMİ.]

AREL (Şemsi), türk ressam (İstanbul 1906-ay.y. 1985). Ressam Ruhi'nin (Arel) oğlu. 1924-1929 arasında Sanayii nefise'de Çallı İbrahim'in öğrencisi oldu. 1950'lerde Fernand Léger, André Lhote ve Jean Metzinger gibi fransız ustaların atölyelerinde çalıştı.

Bir süre, izlenimci yanı ağır basan yapıtlar verdikten sonra, Lhote'un etkisiyle bir tür sentetik kübizm bağlamı içinde, geometrik düzenlemelere yöneldi. Türkiye'de non-figüratif resmin geçerli olduğu 1955 sonrasında, geleneksel kaligrafi kaynaklarına eğilerek, yüzeysel bir mekân anlayışı ile kaligrafik işaretleri bütünleştirmeyi denedi.

AREL (Bülent), türk besteci (İstanbul 1919 - New York 1990). Lisedeyken *Çizmeli kedi* oyununa müzik yazdı. Konservatuarın besteleme ve orkestra yönetimi bölümlerini bitirdi (1947). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda armoni dersleri verdi. Yeşilköy bale okulu'nda piyano eşlikçisi olarak çalıştı. 1951'de Ankara Devlet konservatuvarı'na geçti. Bir yandan da, Ankara radyosu'nda Batı müziği yayınları yöneticiliği yaptı. 1959-1963 arasında New York'ta Columbia-Princeton Elektronic Music Center'da elektronik müzik üstüne çalıştı. 1963'te Türkiye'ye döndü. Ankara radyosu'nda ses uzmanlığı, konservatuvarda ve Gazi eğitim enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı, bir süre de madrigal korosunu yönetti. ODTÜ müzik kulübü korosunu çalıştırdı. 1965'te yeniden ABD'ye döndü ve elektronik müzik konusunda bilgi ve deneyimini artırdı. Çalışmalarını ABD'de sürdürmektedir. Yapıtları: *Viyola ve piyano için sonatın* (1945), *İki keman, viyola ve viyolonsel için yaylı sazlar kuarteti* (1946'da yazdı, 1951'de *I senfoni* olarak yeniden düzenledi), *Varyasyonlar* (1946), *Üç madrigal*(1948), *Trio* (1949), *Suite intime* (1952), *Haensel ile Gratel için bale müziği* (1952), *Klee'nin dört resmi üzerine emprovizasyon* (1953), *Bremen mızıkacıları* (bale müziği, 1953), *Nasrettin Hoca* (bale müziği, 1954), *Kuartet ve elektronik frekansmetresi* (1957), *Dört Anadolu oyunu* (1958), *Yaylı çalgılar kuarteti* (1960), *Stereo-electronic müzik N 2* (1961).

Arel-Ezgi sistemi, Hüseyin Saadettin Arel ve Suphi Ezgi tarafından XX. yy.'ın ilk çeyreğinde ortaya konulmuş türk müziği kuramı. Matematiksel hesaplar Salih Murat Uzdilek'çe yapıldığından **Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi** de denir. Temelini Rauf Yekta Bey'in çalışmalarının oluşturduğu bu sistemde, *tam* aralık (*tanini*), 9 komadan oluşur. Örneğin *sol - la* tam aralığında -*sol* ve *la*'dan başka-, birinci, dördüncü (*bakiye*), beşinci (*küçük mücennep*) ve sekizinci (*büyük mücennep*) komalar kullanılır. En küçük ikili aralık 4 komalık *bakiye* aralığıdır. Böylece bir oktavda ''eşit olmayan'' 24 aralık (24 perde) elde edilir. Anadızı* olarak, çargâh dizisinin seçilmesi, türk ve batı notalama sistemlerinde natürel seslerin aynı olmasını sağlamıştır. Basıt, bileşik (mürekkep) ve göçürülmüş (şed) olmak üzere üç kategoride toplanmış 200'ü aşkın makam, birtakım beşliler* ve dörtlülerle* açıklanmıştır.

Arel-Ezgi sistemi, uygulamadaki bazı perdeleri notaya aktarmada yetersizliğe düştüğü için eleştirilmişse de, günümüzde türk müziği öğretilen tüm kurumlarda geçerliliğini sürdürmektedir. Kullanılmakta olan notaların hemen hemen tümü de bu sisteme göre yazılmıştır.

ARELLANO (Juan DE), ispanyol ressam (Santorcaz 1614-Madrid 1676). Madridli Francisco Solis'in öğrencisi. İspanyol okuluna bağlı çiçek ressamlarının en büyüğü olarak kabul edilir.

AREMORİCA → ARMORİCA.

AREMREM a. (ar. *'aremrem*). *Esk.* Kalabalık, çok sayıda askere sahip ordu.

◆ sıf. Pek çok, fazla.

AREN a. (fr. *arène*). Org. kim. Aromatik hidrokarbonların genel adı. (Benzen, antrasen birer arendir.)

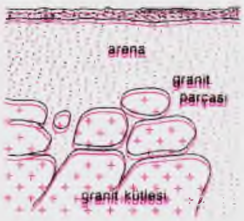
AREN (Sadun), türk iktisatçı ve siyaset adamı (Erzurum 1922). 1944'te bitirdiği Siyasal bilgiler fakültesi'ne İktisat ve maliye grubu asistanı olarak girdi. 1958'de profesör oldu. 1960-62 yılları arasında Devlet planlama teşkilatı'nda danışman olarak çalıştı. Sosyalist kültür derneği kurucuları arasında yer aldı. 1965'ten 1969'a değin Türkiye işçi partisi (TİP) İstanbul milletvekilliği yaptı. 12 Mart 1971'den sonra açılan TİP davasında 12 yıla mahkûm oldu. 1974 affıyla serbest bırakıldı. 12 Eylül 1980 hareketinden sonra DİSK hakkında açılan davada, DİSK danışmanı olarak yargılanmaya başlandı. Aren'in 1960'tan itibaren Sosyal adalet, Yön, Emek dergileri ile Politika gazetesinde makaleleri yayımlandı. Başlıca yapıtları: *Veraset vergileri* (1952), *Türkiye'de bütçenin hazırlanışı* (1956), *İstihdam, para ve iktisadi politika* (1960), *Yatırım indirimi ve iktisadi politika* (1963), *İktisada başlangıç* (1965), *100 Soruda ekonomi el kitabı* (1968), *Ekonomi dersleri* (1976), *100 soruda para ve para politikası* (1984). Kurucuları arasında yer aldığı Sosyalist birlik partisi'nin genel başkanlığına getirildi (1991).

Sadun Aren
Cumhuriyet arşivi

ARENA a. (lat. *arena*, kum dan). **1.** Roma amfitiyatrolarının ortasında gladyatörlerin dövüştüğü daire biçimindeki kumlu alan. —**2.** Boğa güreşlerinin yapıldığı özel bir stadyum (en çok arenaya İspanya'da, en büyüklerine Mexico'da rastlanır). —**3.** Siyaset, fikir, sanat tartışmalarının geçtiği yer: *Siyaset arenası. Uluslararası arenada tartışılan sorun.*

— Jeomorfol. Taneli kristal kayaçların yavaş kimyasal bozunmasından kaynaklanan ve zayıf bileşenlerin etkisiyle açığa çıkmış tek ya da çok mineralli tanelerden doğan iri kumlu oluşum. (Dolayısıyla kimyasal bileşimi türediği kayaçtan daha farklıdır.)

arena

ARENA, ALIANÇA* RENOVADORA NACİONAL'in kısaltması.

Arena tiyatrosu, İstanbul. Sıraselviler'de Belçika başkonsolosluğunun yanında bir binanın çatı katında açılan tiyatro. Asaf Çiyiltepe'nin yönetiminde 13 kasım 1962'den başlayarak çağdaş oyunlar sunan topluluk, ertesi yıl Ankara'ya yerleşe-

Şemsi Arel'in
Kediler adlı tablosu

rek Ankara* Sanat tiyatrosu adını aldı. Daha sonra çeşitli topluluklar konuk eden salonsa, yakın geçmişte işyeri oldu.

ARENAL (Copcención), ispanyol kadın toplumbilimci (El Ferrol 1820 - Vigo 1893). Yaşamını dönemin toplumsal sorunlarına adadı. La voz de la caridad adlı dergiyi kurdu. Otuz yıl boyunca hapishane başmüfettişliği yaptı.

ARENALAŞMA a. Jeomorfol. Kristal kayaçların arena biçiminde bozunması.

ARENALI sıf. **1.** Arenitler sınıfına giren kırıntılı kayaçlar için kullanılır. **—2.** Silisli öğeler bakımından zengin olan ve kumdan daha yüksek yapışma gücü göstermeyen arazileri belirtir.

ARENARİA a. Küçük talkım biçiminde, toplu beyaz çiçekli otsu bitki. (Arenarianın bütün yeryüzüne yayılmış yüz kadar türü vardır. Bu türlerden yirmi kadarı Türkiye'de kumluk yerlerde ve bitki döküntüleri arasında yetişir.) [Karanfilgiller familyası.]

ARENAS (Reinaldo), kübalı yazar (Havana 1943). Ülkesinin insanını ve siyasal ortamını düşsel bir bakış açısından dile getiren öyküler ve romanlar yazdı. (*le Monde hallucinant* [fr. çev.], 1969; *le Puits* [fr. çev.], 1973; *le Palais des très blanches mouffettes* [fr. çev.], 1975).

arenicola
(Arenicola marina)

ARENBERG (Leopold Philippe DE LIGNE, D'AERSCHOT ve D'— *dükü*) [Brüksel 1690 - Heverlee 1754], Ispanya Veraset savaşı'nda arşidük Karl'ın tarafını tuttu; sonra,1716'dan 1718'e kadar Türkler ile savaştı. Avusturya'da çeşitli askeri ve sivil görevlerde bulundu. Voltaire ile yazıştı. —Oğlu CHARLES MARINE RAYMOND (1712-1778), Avusturya'nın hizmetinde feldmareşaldi; Yedi Yıl savaşı'nda etkin bir rol oynadı.

ARENBERG (Louis Engilbert D' — *dükü ve prensi*) [Brüksel 1750 - *ay. y.* 1820]. Ren'in sol kıyısını elinde bulunduran bir prens olan Arenberg, Rastatt kongresi'nde Westfalen'de uğradığı zararın bir bölümünü çıkardı. Napoléon I tarafından senatörlüğe atandı, 1815'ten sonra Belçika'ya çekildi.

Arenberg leğeni, islam maden sanatının önemli örneklerinden. Suriye Eyyübi emirlerinden birine ait olduğu sanılan gümüş kakmalı leğen, Washington Freer Galery of Art'ta sergilenmektedir. İslam sanatına özgü bezemelerin yanı sıra, ikonalardan alınma sahneler ve aziz figürlerinden oluşan friziyle dikkati çeker.

ARENBERG sülalesi, hollandalı kont ailesi. Adını Köln ile Jülich arasındaki bir yurtluktan alır. Bu hanedanın vârisi Ligne ailesi olmuştur.

ÂRENC ya da **ÂRENG** a. (fars. *ārenc, areng*). *Esk.* **1.** Dirsek. **—2.** Davranış; tarz, gidiş.

ARENDA PAŞA, ispanyol asıllı türk müzikçi (XX. yy.). 1880'de Osmanlı hükümetinin çağrılısı olarak İstanbul'a geldi ve Mızıkayı hümayun'da piyano ve armoni öğretmenliği yaptı. Buradaki başarısından ötürü paşalığa yükseltildi. Guatelli Paşa'dan sonra bandonun yöneticiliğine getirildiyse de (1908), Meşrutiyet'in ilanıyla işine son verildi ve ülkesine gönderildi.

—ANSİKL. Arenicola, orta kısmında solungaç demetleri bulunan, yaklaşık 20 cm uzunluğunda ve art ucu çıplak bir solucandır. Kum içinde kazdığı ve müküsle doldurduğu, U biçiminde bir boruda yaşar; belli aralıklarla kum yutar ve kumlar arasındaki besleyici maddeleri aldıktan sonra geri kalanı dışarı atar. Balıkçılar onu olta yemi olarak kullanırlar.

ARENİT a. (fr. *arénite*). Kökeni ve mineral bileşimi ne olursa olsun, tanelerinin büyük bölümü, 2 mm ile 64 μm arasında değişen kırıntılı kayaç.

ARENOBLASTOM a. (fr. *arrhenoblastome*). Yumurtalıkta ortaya çıkan ve erkeklik hormonu (androjen) salgılayan ur. (Genellikle tehlikesizdir, ender olarak tekrarlayabilir ve metastaz yapabilir. Yumurtalıktaki bir embriyon kalıntısından [*rete ovarii*] türeyen Sertoli ve Leydig hücrelerinden oluşur.)

Arenberg leğeni pirinç, (ayrıntı), Eyyubi devri

Arequipa
Compañia kilisesi'nin cephesinden (1698) ayrıntı

ARENDAL, Norveç'in güney kesiminde liman, Skagerrak kıyısında; 11 600 nüf. Kereste sanayisi. Metalurji.

ÂRENDE a. (fars.*ārende*). *Esk.* Bir şey getiren kimse.

ARENDT (Hannah), alman kökenli amerikalı kadın filozof ve siyasetbilimci (Hannover 1906 - New York 1975). Jaspers ve Heidegger'in öğrencisiydi; 1934'te nazizmden kaçarak Birleşik Devletler'e yerleşti (1941) ve burada üniversite öğretim üyesi oldu. Her tür tarihsel belirlenimciliği reddeden bir eylem fenomenolojisinden esinlenerek yazdığı çeşitli konuları kapsayan yapıtlarında, herkesin katılımına açık bir özgürlük "kamu alanı" kavramının ağır bastığı siyasal bir kuram geliştirdi. Totalitarizmin gelişmesini XIX. yy. yahudi düşmanlığına ve emperyalizmine bağlayan *The Origins of Totalitarianism* (1951); *The Human Condition* (1958); *Between Past and Future* (1961); *On Revolution* (1963), başlıca yapıtlarıdır.

Arenenberg, Isviçre'de (Thurgau kantonu) şato. Konstanz gölü kıyısındadır. Kraliçe Hortense ile, ilerde Napoléon III adıyla tahta çıkacak oğlu Louis Napoléon burada oturdular.

ÂRENG → ÂRENC.

ARENGA a. (Malezya dilindeki *areng*'den). Filipinler, Hindistan ve Çinhindi'nde yetişen kalın gövdeli palmiye. (*Arenga* cinsindeki 10 türün içinden en çok bilineni, gövdesinin özü "sagu" ve besisuyu kahverengi bir şeker üreten "şekerpalmiyesi"dir. *Arenga saccharifera*.)

ARENİCOLA a. (lat. *arena*, kum, ve *colere*, barınmak'tan). Deniz kumlarına gömülü olarak yerleşik yaşayan ve bükülme hareketleriyle varlığı anlaşılan çok kıllı halkalı solucan. (Bil. a. *Arenicola marina;* arenicolidae familyası.)

ARENOJENİ a. (fr. *arrhénogénie*). Biyol. Çoğunlukla ya da tümüyle erkek döl üretimi. (Bu özgül monojeni durumu eşbacaklı kabuklularda görülür.)

ARENOTOKİ a. (fr. *arrhénotoquie;* yun. *arrhen, -enos*, erkek, ve *tokos*, yavrulama'dan). Biyol. Yalnız erkek bireyler veren döllenmesiz üreme. (Bu olay arılarda görülür; yaşlı anaarı, sperma stokunu tüketince, yumurtaladığı yumurtalardan yalnız erkek arı çıkar.)

ARENSKİY (Anton Stepanoviç), rus besteci (Novgorod 1861 - Terioki; Finlandiya [bugün Zelenogorsk, SSCB], 1906). "Milliyetçiliği"ni paylaşmadığı Rimskiy-Korsakov'un öğrencisi. Moskova konservatuvarı'nda ders verdi. Balakirev'den sonra İmparatorluk müzik okulu'nun başına geçti. Çaykovskiy'den sonra Moskova okulunun temsilcilerinden biri olan Arenskiy, Skriabin'in habercisidir. Piyano ve oda toplulukları için yapıtlar, iki senfoni, bir kantat, bir bale ve üç opera (*Son na Volga*, 1890; *Rafael*, 1894; *Nal i Damayanti*, 1899) bıraktı. Besteleme ve armoni üstüne birçok kitap yazdı.

ARENTSZ (Arent), **Cabel** denir, hollandalı ressam (Amsterdam 1586'ya doğr. - *ay. y.* 1635'e doğr.). Avercamp'ınkine yakın bir üslupla, balıkçı topluluklarıyla canlanan Hollanda kıyı manzaralarını resimledi (Amsterdam ve Rotterdam müzeleri).

AREOGRAFİ a. (fr. *aréographie*'den). Mars gezegeni yüzeyinin betimsel incelemesi.

AREOMETRE a. (fr. *aréomètre*). Fiz. SIVI YOĞUNLUKÖLÇER*'in eşanlamlısı.

Areopagitica, *a Speech for the Liberty of Unlicensed Printing,* Milton'un haziran

1643'te basın özgürlüğünün parlamento tarafından kaldırılmasına karşı yergi yazısı: ister istemez parçalardan oluşan Gerçek, Yanılgının karşısına serbestçe çıkmalıdır ve seçme demek olan Akıl da, ancak böyle gerçekleşir.

AREOPAGOS a. (yun. *Areios pagos*, Ares tepesi). **1.** Atina'da, Akropolis'in batısında bir tepe. **—2.** Bu tepede toplanan ağır ceza mahkemesi ve danışma meclisi. —ANSİKL. Atina'nın bu tepesi Savaş ve Ölüm Tanrısı Ares ile Eumenidler'in sığınağıydı. Ağır ceza mahemesinin bu kayalıkların üstüne kurulmasının nedeni, kan davalarının gerektirdiği işlemlerdir. Aşağıda Agora'nın üstünde yerleşmiş olan *Beşyüzler meclisi*'nin tersine *Yüksek meclis* diye adlandırılan bu mahkeme, taammüden, yangın çıkararak ve zehirleyerek işlenen cinayet davalarına bakardı. Önceleri, bu mecliste yalnızca soylular (Eupatrides) yer alırdı. Solon'dan sonra ise yargıçlar, emekli arkhonlar arasından seçilmeye başlandı. Bu üyeler, azledilemedikleri için sorumlu da tutulamıyorlardı. Aeropagos, yargıçları denetler, yasaları yorumlar, katilleri yargılardı. Siyasal ayrıcalıkları, İ.Ö. 461 yılında, Efialtes ve Perikles tarafından *bule* ve *ekklesia* yararına olarak geri alınan Aeropagos, yalnızca Anayasa ve törelerin denetimini elinde tuttu; İ.Ö. 338'de khaironeialı asker kaçaklarını ölüme mahkûm etti, İ.Ö. 324'teyse, Demosthenes'i yargıladı. Roma İmparatorluğu döneminde de görevini sürdürdü. Aziz Paulus, bilinmeyen tanrı üstüne verdiği ve Aziz Dionysios Areopagos'un hıristiyanlığı benimsemesine yol açtığı sanılan ünlü konuşmayı burada yaptı.

— Arkeol. Kayalıkların üstünde, Aeropagos'un kalıntıları bugün de görülür: on altı basamaklı bir merdiven, bir sıra, yarım daire biçiminde düzenlenmiş dikdörtgen oturma yerleri, ev ve sokak kalıntıları; davalı ve davacı tarafların oturdukları taş bloklar bugün de yerlerini korur: davalı için *hakaret taşı*, davacı içinse *acımasızlık taşı*. Yakınlarda bulunan derin bir çukur, Eumenidler'in tapınağının yeridir.

AREOSTYLOS a. (lat. *araeostylos*; yun. *araiostylos*, aralıklı sütunlu). Komşu iki sütunu birbirinden ayıran aralığın, sütun çapının üç-dört katı olduğu sütunarası düzeni.

AREQUİPA, Peru'nun güney kesiminde kent, yönetim bölgesi merkezi, Misti yanardağının eteğinde, 2 300 m'yi aşkın yükseltide; 634 500 nüf. Üniversite. Ticaret merkezi. 1540'ta İspanyollar'ın kurduğu kentte, sömürge döneminden kalma kiliseler (XVII. yy.'dan kalma Companía kilisesi) ve manastırlar (içinde küçük bir müze bulunan S. Catalina manastırı ve "manastırkenti"). Arequipa birçok kez depremlerden zarar gördü. —*Arequipa yönetim bölgesi*. 63 528 km²; 798 200 nüf. (1984). Bakır yatakları. Sulamalı tarım.

ARES, Yun.mit. Trakya kökenli savaş tanrısı. Silahlı bir savaşçı olarak betimlenirdi. Zeus ve Hera'nın oğlu olan Ares, tek bir kadına, Aphrodite'ye bağlandı, ancak aşkları uzun sürmedi. Çünkü Aphrodite'nin kocası Hephaistos Ares'i suçüstü yakaladı ve onu bir ağa kapatarak tanrılara gösterdi. Ares'i bu durumda gören tanrıları "durdurulamaz bir gülme" aldı. Ares'in çocukları (Kyknos, Lykaon, Oinomaos), şiddet yanlısı ve soyguncu oldular. Ares ile ilgili öykülerin az olması, onun pek sevilmediğini gösterir. Bu kana susamış tanrı, adının geçtiği öykülerde genellikle yenilir. Zekâsı her zaman kendi kaba gücüne baskın çıkan Athena'dan da bu yüzden nefret eder. Atina Aeropagosu Ares'e adanmıştı. Fetihten sonra Romalılar'da, Mars* ile bir tutuldu.

ARESON (Johannes) → ARASON.

ARESTİ-SEGUROLA (Gabriel), bask yazar (Bilbao, Vizcaya, 1931 - *ay. y.* 1975). Şiirlerinde (*Harri eta Herri*, 1964; *Euskal Harria*, 1967) ve oyunlarında törelere ve inançlara önem vermeyişiyle dikkati çekti.

ARETAEUS, Kappadokialı Aretaeus da denir, romalı hekim (İ.S. I-II.yy.). Göreme yöresinde yaşadı. Şeker hastalığı (Diabet) üzerine verdiği doğru bilgiler, dizanteri, kolera, cüzam, veba ve tetanos hastalıklarına ilişkin gözlemleri, daha sonraki çalışmalara temel oluşturdu. Ionia lehçesiyle yazdığı had (akut) ve kronik hastalıklara ilişkin dört önemli kitabı, günümüze eksiksiz ulaşmıştır.

ARETAS, yun. **Arethaoi.** Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'ne dökülen Göksu'nun antik adı.

ARETAS, birçok nabati kralının yunanca adı: **Aretas III** *Philhellen* (İ.Ö. 84-62'ye doğr.), bir süre Şam hükümdarı oldu (84 - 72). Yahudi krallığı'ndaki kavgalara karıştı; **--Aretas IV** (İ.Ö.8 İ.S.40),topraklarını Arabistan'a kadar genişletti.

ARETE Kappadokialı, yunanlı hekim. Kappadokia'da doğdu (İ.S. I. yy. sonu). Dört ders kitabı, onu Hippokrates ayarında sayan Boerhaave tarafından 1731'de yayımlandı.

ARETHAS, Patras kökenli, Kappadokia Kaisareiası piskoposu (860'a doğr. -932'den sonr.). İmparator Bilge Leon VI' nın dört evlenme olayında, patrik Nikolaos I ile savaştı. Tanrıbilimci ve filolog olan bu büyük bilgin, klasik ve klasik sonrası Antikçağ'ın edebiyat kalıtını derleyip korumakla uğraştı.

ARETHUSA, ırmak-tanrı Alpheios'tan kaçmak için çeşme biçimine girmiş nympha. Sıracusa'da bir çeşme onun adını taşır.

Arethusa genellikle "demareteion" denilen bir dekadrakhmos'un ön yüzü Siracusa'da basıldı İ.Ö.V. yy. başı *B.N. Paris*

ARETİAS ya da **AREİONESOS.** Tar. coğ. Giresun kentinin karşısındaki Giresun adasının İlkçağ'daki adı. Yunan mitolojisinde, Herakles ve Argonautlar'a ilişkin söylencelere konu oldu. Surlar, Sinop piskoposu Phokas'ın adıyla anılan manastır kalıntıları vardır.

ARETİNO (Pietro), italyan yazar (Arezzo 1492 - Venedik 1556). Tüm yaşamını, edebiyatçıların, bilim ve sanat koruyucusu prenslere olan geleneksel bağımlılığını kendi yararına çevirmeye adadı. Alaycı ve açık saçık şiirleriyle skandallı ve başarılı bir yazarlık yaşamına atıldığı Roma'da bir süre kaldıktan sonra, 1525'te Venedik'e sığındı ve 1543'te tümüyle bağlandığı Karl V'in koruyuculuğuyla doruğuna ulaşan geniş bir kültürel ve diplomatik destek ağı sağlamayı başardı. Eleştirici zekâsının, alaycı esin gücünün, dilsel yaratıcılık yeteneklerinin en belirgin olduğu yapıtları, dalkavukluk kurumunu, maddi ve manevi bir fahişelik ve bunalım içindeki bir topluma özgü tipik bir olay gibi ele aldığı altı ciltlik *Lettere*'dir(1537-1557) ile *Dialoghi* (1534). Ayrıca din duygularını yansıtan yapıtlar ve birçok güldürü yazdı: *La Cortigiana* (1534); *Lo ipocrito* (1542); *Il Filosofo* (1546).

ARETİNO (SPINELLO) →SPINELLO ARETİNO.

AREUS, Akrotatos'un oğlu ve Sparta kralı. Büyükbabası Kleomenes II'nin yerini aldı (İ.Ö. 309). Epeiros kralı Pyrrhos'a karşı savaşmak zorunda kaldı; Antigonos Gonatas'a karşı Atina'yı destekledi ve Korinthos yakınında öldürüldü.

ARÉVALO, İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da, Ávila'nın K.'inde; 5 800 nüf. Mudejar üslubunda şato ve kiliseler.

ARÉVALO (Juan José), guatemalalı devlet adamı (Taxisco 1904). 1945-1951 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı; ulusçu ve reformcuydu. İşçi örgütlerini destekledi, sosyal sigortayı kurdu ve yabancı sermayeyi denetledi. 1963'te cumhurbaşkanlığına yeniden adaylığını koyması, albay Peralta Azurdia'nın hükümet darbesine yol açtı.

ARÉVALO MARTINEZ (Rafael), guatemalalı yazar (Quezaltenango 1884 - *ay. y.* 1975). Şiirler (*Las Rosas de Engaddi*, 1927) yazdı. Daha çok, yarattığı kahramanların, benzedikleri hayvanların davranışlarını taklit ettikleri "psikozoolojik" anlatılarıyla tanındı (*El Señor Monitot* 1922; *El hombre que parecía un caballo*, 1914).

AREZZO, İtalya'da kent, Toscana bölgesinde, Chiana vadisinde, il merkezi; 91 700 nüf. Kuyumculuk. Başlıca anıtlar: Pisa roman üslubunun yayılmasını gösteren Pieve di Santa Maria kilisesi (1210'a

Ares: Alkamenes'in yapıtından Romalılar döneminde yapılmış mermer kopya *Louvre müzesi, Paris*

Aretino Tiziano'nun yapıtı (ayrıntı) *Pitti sarayı, Floransa*

Adem'in ölümü, Leggenda della Croce (1452—1459) fresklerinden biri Piero della Francesca'nın yapıtı San Francesco kilisesi, **Arezzo**

palazzo della Fraternità (XIV.-XVI. yy.) ve Pieve di Santa Maria kilisesi'nin apsidi (XIII.yy. başı) Piazza Grande, Arezzo

doğr.; 1130'dan kalma yüksek campanile: P. Lorenzetti'nin çok kanatlı mihrap arkalığı); XIII. yy. sonunda yapımına başlanan katedral (çeşitli sanat yapıtları); San Francesco kilisesi (XIV. yy.; Spinello Aretino'nun freskleri ve Piero della Francesca'nın *Haçın tarihi* konulu fresk dizisi); Palazzo della fraternità (XIV.-XV. yy.) ve Piazza Grande'deki Loggia (Vasari'nin yapıtı), vb. Arkeoloji müzesi (bir roma amfitiyatrosunun yıkıntıları yakınında), Ortaçağ ve modern sanat galeri ve müzesi, Piskoposluk müzesi, bugün müze olan Vasari'nin evi.

—*Arezzo ili* Toscana Apenninleri'nde, Arno ve Chiana vadileri boyunca uzanan oldukça kırsal bir yörede yer alır: 3 232 km², 313 100 nüf.

—Tar. Eski *Arretium*, Etrüsk konfederasyonunu oluşturan 12 kentten biriydi. Galyalılar a, sonra da Annibal'a karşı Roma'ya yardım etti. İmparatorluk döneminde roma kolonisi. Ortaçağ'da kontluk. XI. yy. sonundan başlayarak özgür kent olan Arezzo, büyük aileler arasında çekişmeye yol açtı. 1384'te Floransa tarafından ilhak edildi.

Arezzo seramikleri, Augustus ve Tiberius dönemlerinde seri halinde üretilen, parlak kırmızı renkte cilalı ve mitoloji, siyasal konular ya da günlük yaşam kesitlerinden esinlenilerek yapılmış, hatta kimi zaman erotik esinli kabartma bir dekorla süslü seramikler. Bu seramiklerin Hindistan'a (Pondiçeri yakınlarında bunlardan önemli miktarda bulundu) ve Çinhindi'ne kadar dışsatımı yapılıyordu. Özellikle Gaiya'daki atölyelerin (Lyon ve Aveyron'daki Graufesenque üretim evleri) rekabetine uğrayan bu tekel, İ.S. 30 yıllarında birdenbire son buldu.

ARF a. (ar. *'arf*) *Esk.* Güzel koku.

Cahit Arf

■ **ARF** (Cahit), türk matematikçi (Selanik 1910). Yüksekoğrenimini Fransa'da École normale superieure'de tamamladı (1932). Bir süre Galatasaray lisesi'nde matematik öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'nde doçent adayı olarak çalıştı. Doktorasını Almanya'da Göttingen Üniversitesi'nde verdi (1938). Fen fakültesi'nde profesör (1943) ve ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1955). Üniversiteden ayrılarak Robert kolej mühendislik bölümü'nde matematik dersleri verdi (1962-1963). Türkiye Bilimsel ve teknik araştırma kurumu (TÜBİTAK) bilim kolu başkanı oldu (1964). ABD'de araştırma ve incelemelerde bulundu; Kaliforniya Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak görev yaptı (1964-1967). Dönüşünde Orta Doğu teknik üniversitesi'nde öğretim üyeliğine getirildi (1967). Emekliye ayrıldıktan sonra TÜBİTAK'a bağlı Gebze araştırma merkezi'nde görev aldı (1980). Cebir, cebirsel sayılar ve esneklik konularındaki çalışmalarıyla tanınan Arf, İnönü armağanı'nı (1948) ve TÜBİTAK Bilim ödülü'nü kazandı (1974). Cahit Arf'ın adı matematikçiler dünyasında "Hasse-Arf teoremi" ile olduğu kadar yalnız kendi adına bağlı "Arf değişmesi", "Arf halkaları" ve "Arf kapanışları" kavramlarıyla da birlikte anılır.

ARFE, Harff (Köln yakınında) kökenli kuyumcu ailesi; XVI. yy.'da İspanya'ya yerleştiler. — ENRIQUE (yaklş. 1500-1545 yıllarında İspanya'da çalıştı) gotik üslupta kutsal ekmek kapları yaptı (Córdoba, Toledo katedralleri, Sahagún manastırı). —Oğlu, ANTONIO (1510-1578), bir Rönesans sanatçısıydı; başyapıtı olan Santiago de Compostela'daki kutsal ekmek kabında, mimari öğeler kullandı. — JUAN (1535-1603), Antonio'nun oğlu; büyük hümanist; Ávila ve Valladolid'de çalıştı; orda, Lerma düklerinin mezarlarını yaptı.

ARFVEDSON (Johann August), isveçli kimyacı (Skagerholms - Bruk 1792 -Hedensö 1841). Berzelius'un öğrencisi, Saksonya lepidolitinden lityum hidroksit (litin) elde etti, 1817'de lityumu arıttı. Mineral kimyası üstüne birçok inceleme yazısı vardır.

ARFVEDSONİT a. (öz. a. *Arfvedson*'dan). Miner. Alkali kayaçların ayırt edici öğesi olan sodyumlu monoklinik amfibol.

Arg Mat. çözlm. *Arg ch, Arg coth, Arg sh, Arg th,* Argüman ch, Argüman coth, Argüman sh, Argüman th'nin kısaltmaları.

ARGA → ARKA.

ARGA, İspanya'nın kuzey kesiminde ırmak; sol kıyısından Aragón ırmağına kavuşur; 120 km. Pireneler'den doğar, Pamplona'dan geçerek Navarra'yı baştan sona aşar.

ARGAÇ a. Dokmc. ATKI'nın eşanlamlısı.

ARGAÇLAMAK f. Dokmc. → ATKI atmak'ın eşanlamlısı.

ARGAÇLIK a. Dokmc. → ATKILIK'ın eşanlamlısı.

ARGALİ a. (fars. sözc.). Orta Asya dağlarında küçük sürüler halinde yaşayan, çok büyük sarmal boynuzlu, iri cüsseli yaban koyunu. (Bil.a. *Ovis ammon* ve *O. jubata*, boynuzlugiller familyası.)

ARGAN (Giulio Carlo), italyan sanat tarihçisi ve siyaset adamı (Torino 1909). Roma Üniversitesi'nde profesördü. Sanatçılar üzerine birçok monografiler (*Fra Angelico*, 1955, *Botticelli*, 1957) yayımladığı gibi, modern sanatın çeşitli biçimleri üzerinde incelemeler de(*L'arte moderna 1770-1970*, [1970]) yaptı. 1976'da komünistlerin desteğiyle Roma belediye başkanı seçildi; 1979'da istifa etti ve İtalyan komünist partisi'ne girdi.

ARGAND (Aimé), isviçreli mucit (Cenevre 1755 - Londra 1803). Eczacı *Quinquet*'nin adını taşıyan lambaların gerçek mucididir. Cam şişeli ve hava akımlı ilk lambasını, 1784'te İngiltere'de yaptı; lambayı içi boş, silindir biçiminde dokunmuş bir fitille donatmıştı. Bu sistem ışığın şiddetini artırarak islenmeyi önlüyordu.

ARGAND (Jean Robert), isviçreli matematikçi (Cenevre 1768 - Paris 1822). Paris'te kitapçı olarak çalışan Argand, güçlü sezgisiyle, karmaşık sayıların geometrik gösterimi kavramını geliştirerek matematiğe katkıda bulundu: $\sqrt{-1}$ arı sanal sayısını, bir dik açının başlangıç noktası çevresinde dönüşü olarak yorumladı.

ARGAND (Émile), isviçreli yerbilimci (Cenevre 1879 - Neuchâtel 1940). Neuchâtel'de yerbilim profesörü oldu (1911). Kıvrımlı dağ sıralarının yapısını inceledi ve *les Nappes de recouvrement des Alpes occidentales* (1911) ile *Tectonique de l'Asie* (1922) adlı yapıtları yayımladı. Wegener kuramını benimseyerek, Asya'da ve Alpler'de uyguladı. Tektoniğin öncülerinden biri sayılır; Asya dağ sıraları konusundaki görüşleri, Hindistan levhasıyla Avrupa-Asya levhası arasındaki kıta çarpışması kavramıyla tam bir uyum gösterir.

ARGANDENE (Thea), Mit. Yerel bir Anadolu tanrıçası. Arsameia'da (Gerger), duvarla çevrili bir kutsal alanı vardı. Burada Kommagene kralı Antiokhos I'in ataları gömülüydü.

■ **ARGANİA** a. (ar. *arkan*'dan). Kuzey Afrika'da yetişen dikenli ağaççık. (Yaprakları meşin gibi sert ve karşılıklı, çiçekleri dalların yanında ve sapçıklıdır. Bil.a. *Sideroxylon argania*, sapotaceae familyası.)
—ANSİKL. Argania çotuktan fışkıran ve baltalık gibi işlenen, üstelik, hayvanlar fışkıran sürgünleri yemesinler diye on yıl korunması gereken bir ağaçtır. Anayurdu olan Fas'ta salt ondan birkaç büyük tarım işletmesi yapılmıştır; kuraklığa çok iyi dayanır, ama çok yavaş büyür.

Arganianın odunundan çok iyi kömür yapılır. Keçilerle develerin severek yedikleri yaprakları, Güney Fas'ın kıraç bölgelerinde tam bir "asma otlak" oluşturur. *Argania* ya da *argan cevizi* denen meyvesi iri bir erik büyüklüğündedir; gevişgetiren hayvanların beslenmesinde kullanılır. Meyve çekirdeğinin içindeki bademden Faslılar'ın çok beğendikleri bir yağ çıkarılır. Bu yağ sabun yapımında ve aydınlatmada da kullanılır.

Arganianın yetiştiği coğrafi alan oldukça dardır. Bu ağaç Güney Fas'ın dışında hiç bilinmez. Orada Atlas okyanusu'nun kıyısıyla Yüksek Atlaslar'ın 1 300 m'ye kadar güney yamaçları arasında yetişir.

ARGANTHON, Marmara bölgesinde, İzmit körfeziyle, Gemlik körfezi arasındaki yarımada boyunca uzanan Samanlı dağlarının antik adı.

■ **ARGAS** a. (yun. *argas*, ak, parlak). Kümes hayvanlarında asalak yaşayan metastigmat kene.
—ANSİKL. Tavukların, güvercinlerin üstünde yaşayan *Argas reflexus* başka hayvanlara, hatta insanlara da asalak olur ve bazı mikroplu hastalıkları bulaştırabilir. Her yerde görülen *A. persicus* develerde, hatta insanda bulunabilir; kümes hayvanlarında öldürücü bir hastalığa yol açan bir spiroketayı bulaştırır; insanlara da bazı dönüşlü hummaları bulaştırdığına inanılır. (*Argasidae* familyasının örnek tipi.)

ARGE (*Milli savunma bakanlığı Araştırma ve Geliştirme başkanlığı*'nın kısaltılmışı). Silahlı kuvvetler'in araç, gereç, gıda maddesi vb. gereksinimlerinin karşılanması için gerekli bilimsel çalışmaları yapan kuruluş. 1954'te "MSB ve Genelkurmay başkanlığı ilmi istişare kurulu" adıyla kuruldu. 1959'da, "MSB İlmi istişare araştırma kurulu başkanlığı" adını aldı. ARGE, günümüzde çalışmalarını genişletilmiş teknik birimleriyle sürdürmektedir.

ARGEADAİ, Makedonya'da İ.Ö. VII. yy.'dan İ.Ö. III. yy.'a kadar hüküm süren sülale. Adını, Perdikkas I'in oğlu ve halefi Argeios I'den aldı; üyeleri arasında Philippos I, Amyntas I, İskender I, Perdikkas II, Arkhelaos, Amyntas II, Amyntas III, İskender II, Perdikkas III, Philippos II, Bü-

argania

meyveli dal

yük Iskender, Iskender IV (bk. bu adlar) bulunmaktadır.

ARGEİ a. (lat. sözc.). Roma'da yirmi dört (ya da yirmi yedi) capella'ya verilen ad. Bu küçük kiliselerin her birinde sazlardan yapılmış bir kukla bulunur ve bu kukla her yıl 17 martta bir tören alayında taşındıktan sonra, 15 mayısta Tiber ırmağına atılırdı.

ARGEİOS I, Makedonya kralı (İ.Ö. 621 -615). Perdikkas I'in oğlu ve halefi. — **Argeios II,** Amyntas III'ü devirdikten sonra Makedonya kralı oldu (İ.Ö. 383). Amyntas III krallığını yeniden ele geçirince (381), Argeios II gene mücadeleye başladı, ama Philippos II tarafından öldürüldü (359).

ARGELANDER (Friedrich Wilhelm August), alman gökbilimci (Memel 1799 -Bonn 1875). Abo (Turku) ve Helsinki gözlemevlerini yönetti, sonra Bonn Üniversitesi'ne profesör olarak atandı (1837). Değişken yıldızların incelenmesine katkıda bulundu. Yaptığı gözlemler yıldızların kendilerine özgü devinimlerinin yanı sıra Güneş sisteminin de Gökada'da yer değiştirdiğini kanıtladı. Ama daha çok 10. kadire kadar 324 000 dolayında yıldızın konumunu ve yaklaşık parlaklıklarını veren *Bonner Durchmusterung* adlı kataloğu ve bununla ilgili gök atlasıyla ün kazandı. Kuzey gökküre üstünde yaptığı ve ölümünden sonra Güney gökküreye uygulanan bu sistematik inceleme yıldız gökbilimi için temel yöntem niteliğini korur.

ARGELATİ (Francesco), italyan yazar (Bologna 1712 - *ay. y.* 1754). Boccacio'dan esinlenmiş öykülerin ve *Storia della nascita delle scienze e delle lettere*'nin (1743) yazarıdır.

ARGEMONİA a. (yun. *argemone*'den). Gelincikgiller familyasından Amerika kökenli bitki (Dikenli haşhaş). (Argemonia-nın sütü, frengi ve deri hastalıklarına karşı kullanılmıştır. *Argemonia mexicana* ve *A. speciosa* türlerinin tohumlarından bağırsakları yumuşatıcı bir yağ elde edilir. Süs bitkisi olarak bahçelerde de yetiştirilir.)

ARGENNON, Tar.coğ. lat. **Argennum,** Ege denizi kıyısında, Çeşme yarımadasında Beyaz (Ak) burunun İlkçağ'daki adı.

ARGENSOLA (Leonardo De) → LEONARDO DE ARGENSOLA.

ARGENSON (Rene Louis DE VOYER, D'— *markisi*), fransız devlet adamı (Paris 1694 - *ay. y.* 1757). Argenson markisinin oğlu; kaba saba davranışları yüzünden **Hayvan Argenson** lakabını aldı. Paris parlamentosunda danışman (1716), devlet konseyi üyesi (1718), devlet danışmanı (1720), Hainaut ve Cambresis bölgeleri yöneticisi (1720-1725) oldu. Voltaire'in arkadaşı ve Entresol kulübü'nün üyesi olduğu için Fleury tarafından geri plana itildi. Orleans dükü'nün mühürdarı olan d'Argenson (1741), 1744'te Avusturya Veraset savaşı sırasında dışişlerinde devlet sekreterliği görevine getirildi. Avusturya'ya karşı olan d'Argenson, imparatorluğun başına François de Lorraine'in geçmesini engelleyemedi (1745). 1746'da, Breda görüşmelerinde barış önerilerinde bulundu. Ama, bazı ütopik tasarımları uygulamak istediği (örneğin, *Traite politique* adlı yapıtında [1737] ortaya attığı Avrupa hakemlik mahkemesi ve İtalyan birliği gibi) için 1747'de, Louis XV tarafından görevinden alındı. *Memoires* ve *Journal inédit* (1859-1867)adlı yapıtları bıraktı.*Considérations sur le gouvernement de la France* adlı kitabında(1764)ise aydın despotizminden yana gözükmekte, serbest ticaret ve vergi alanında eşitlik ilkelerini savunmaktadır.

ARGENTA, İtalya'da kent, Emilia'da, Ferrara'nın G.-D.'sunda, Reno ırmağı kıyısında; 25 600 nüf.

ARGENTA (Ataúlfo), ıspanyol orkestra yöneticisi (Castro Urdiales 1913 - Los Molinos, Madrid, 1958). Carl Schuricht'in öğrencisi olan sanatçı uluslararası ün kazandı. Repertuarının zenginliği ve özgün yönetimi, Avrupa'nın en büyük orkestralarından çağrılar almasını sağladı. 1947'de İspanya Ulusal orkestrası'nın başına getirildi. Geleneksel senfoni repertuarında olduğu ölçüde, çağdaş bestecilerin (Ohana,Barraud) yapıtlarının seslendirilmesinde de büyük başarı kazandı.

ARGENTAN a. (fr. *argentan*'dan). Bakır (% 60), çinko (% 20) ve nikelden (% 20) oluşan, mayşor tipi alaşım. (Gümüşü andıran bir rengi vardır. Daha çok kapkacak ve sofra takımlarının üretiminde kullanılır.) [Eşanl. ALPAKA.]

ARGENTAN, Orne (Fransa) *arrondissement*'ının merkezi, *Argentan ovası*'nda, Orne ırmağı kıyısında; 17 411 nüf. Ticaret ve sanayi merkezi (makine ve besin sanayileri).

ARGENTARİO (Monte), Toscana'nın (İtalya) güney kıyısında yüksek burun; eski bir adayken, Orbetello denizkulağını iki yandan kuşatan kumlu iki kıyı okuyla karaya bağlanmıştır. Önemli turizm merkezi.

ARGENTELLA a. Eskiden Cenova ve Albissola'da yapılan italyan danteli. (Alençon ve Argentan ilmekleri gibi ağlı bir zemini vardır.)

ARGENTERA, Alpler'in İtalya'daki bölümünde köy (yüksl. 1 690 m), Larche geçidi yakınında.Stura di Delmonte vadisindeki köylerin en yüksekte olanıdır.

ARGENTERA doruğu, Mercantour kütlesinin (Fransa) en yüksek noktası, 3 297 m. Doruğa ilk olarak 1879'da Coolidge ile kılavuzları C. ve U. Almer tırmandılar. — Bazı coğrafyacılar Mercantour kütlesine de Argentera adını verirler.

ARGENTEUİL, Val-d'Oise (Fransa) *arrondissement*'ının merkezi, Paris'in 9 km kuzey-batı'sında; 103 141 nüf. Val-d'Oise'in en kalabalık komünü olan Argenteuil, hem sanayi, hem de konut kentidir.

ARGENTİ (Filippo), italyan diplomat ve türkolog (XVI. yy.). Floransa'nın İstanbul balyosluğunda kâtip olarak çalıştı. XVI. yy.'ın ilk yarısında Türkiye ve Türkler üzerine çeşitli bilgiler toplayan savaş tutsakları ile gezgin şövalyelere yardımcı oldu. 1533'te Galata'daki yabancı tüccarlara kılavuz olmak üzere *Regola del parlare Turcho et vocabulario de nomi et verbi* (Türkçe konuşma kuralı ile isimler ve fiiller sözvarlığı) adlı bir konuşma kitabı yazdı. Yapıt batılılarca türk dili üzerine yazılan kitapların en eskilerinden biridir. Yazma nüshası Floransa müzesi'ndedir. (→ Kayn.)

ARGENTİERE doruğu, Mont-Blanc kütlesinin (Fransa, Haute-Savoie) kuzey bölümünde doruk (3 900 m), Arve ırmağının vadisinde çok aşağılara, *Argentiere köyü*'ne kadar uzanan *Argentiere buzulu*'nun yanı başında yükselir. —Doruğa ilk tırmanışı 1864'te, A.Reilly, E.Whymper, M.Croz ve A.Charlet gerçekleştirmiştir.

ARGENTİN a. (fr. *argentin*'den). Org. kim. Sodyum antrakinon β-sülfonatın yaygın adı; sanayide alizarin üretiminde araürün olarak kullanılır.

ARGENTİNA (Antonia MERCE Y LUQUE, **la**—denir), ıspanyol dansçı ve koregraf (Buenos Aires 1890-Bayonne 1936). 11 yaşında Madrid operası'nda birinci dansçı olan Argentina, İspanya'nın yanı sıra, Avrupa ve Güney Amerika'da da büyük bir sanatçı olduğunu kısa sürede kanıtladı. Göz kamaştırıcı ıspanyol dansı zapateadoda kastanyet virtüözü olan Argentina geleneksel halk dansları ve flamenkoyu akademik dansla birleştirmeyi başardı. Doğu danslarıyla batı danslarını uzlaştırmayı bildi, bu şaşırtıcı bireşim bir okul oluşturdu ve Argentinita, Pilar López, Mariemma gibi sanatçıları etkiledi. Argentina'nın en büyük başarılarından biri, aralarında Vicente Escudero'nun da bulunduğu birçok erkek dansçıyla gerçekleştirdiği *Büyücü aşkı*'dır (El Amor Brujo). Tüm geleneksel danslarda (bolero, aragon jotası, malagueña, seguidilla, fandango) başarılı olan Argentina, Halffter'in (*Sonatina*), Albéniz'in (*Triana*), Granados'un (*V. Dans*) müzikleri üzerine kendi koregrafilerini yarattı.

Argentera doruğu

ARGENTİNİTA (Encarnación LÓPEZ JULVES, **la**—denir), ıspanyol dansçı ve koregraf (Buenos Aires 1895-New York 1945). Pilar López'in kız kardeşi. Klasik ıspanyol üslubunun en başarılı temsilcilerinden biridir. La Gran Compañia de Bailes Espanoles adını verdiği çingene dans topluluğuyla Avrupa ve Amerika'ya turneye gitti. Şair Federico García Lorca ile Madrid balesi'ni kurdu (1932). Konser turnelerinde ikili ve üçlü gruplarda dans ettikten sonra, 1937'de yeni bir topluluk oluşturdu. En başarılı yorumları: *Büyücü aşkı* (El Amor Brujo) [1933], *Goyescas* (müziği Granados'un; 1943), *Bolero* (müziği Ravel'in; 1945). *Capriccio espagnol*'u (1939) Massine ile birlikte gerçekleştirdi.

argas (*Argas reflexus*)

ARGERİCH (Martha), arjantinli piyanocu (Buenos Aires 1941). 1957'de Busoni ve Cenevre yarışmalarında, 1965'te Varşova Chopin yarışmasında birincilikler aldı. Özellikle Liszt, Chopin ve Prokofiev'in yapıtlarında, kuşağının en büyük yorumcularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

ARGESİS → ARGİZA.

ARGEŞ, Romanya'da ırmak; 344 km. Făgăraş dağlarından doğar, Piteşti'de petrol çıkarılan yönetim bölümünün ortasında akar, Eflak ovasını aşıp, Dîmbovita kolunu aldıktan sonra sol kıyısından Tuna'ya kavuşur. Hidroelektrik düzenlemeler. —*Argeş yönetim bölümü*, 6 801 km²; 632 000 nüf.

ARGEŞO (Ömer Lütfi), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1879- *ay.y.* 1942). Ferik Hüsnü Paşa'nın oğlu. Harp okulu'nu bitirdi (1901), Harp akademisi'nden (1904) mümtaz yüzbaşı olarak çıktı. Almanya'da askeri eğitim gördü (1909-1911). Harp okulu müdür yardımcılığı yaptı. Kurtuluş savaşı başında Afyon'daki 23. Tümen komutanlığına, daha sonra 18. Tümen komutanlığına atandı. İlk TBMM'ye Afyon milletvekili seçildi (1920-1923). Yarbayken emekli oldu.

argemonia

ARGHEZİ (Ion N. TEODORESCU, **Tudor** denir), rumen yazar (Bükreş 1880- *ay.y.* 1967). Oltenyalı bir köylü ailesinin çocuğu. İlk dizeleriyle (1896) Macedonski'nin

Tudor Arghezi

dikkatini çekmeden önce çeşitli işlerde (taş yontuculuğu, laboratuvar çıraklığı) çalıştı. Gizemciliği aşırılığa vardırarak Cernica manastırı'na papaz adayı olarak girdi (1899). Sonra Freiburg'da tanrıbilim öğrenimi gördü (1905-1910). ülkesine döndüğünde, manastır yaşamından vazgeçerek Seavă, Viata Romineascǎ gibi günlük gazetelere başyazılar (*Tablettes du pays de Kuty* [fr.çev.], 1933; *Billets de perroquet* [fr.çev.], 1946) ve son derece sert yergiler yazdı, 1915'te Cronica dergisini kurdu. Savaşa karşı çıktığı için Văcăreşti'de hapsedildi. Çeyrek yüzyıl sonra, alman temsilcisine karşı yazdığı sert bir yazı yüzünden Tîrgu-Jiu kampına sürgüne gönderildi. 1945'te milletvekili seçildi ve yazarlar birliği başkanı oldu. İlk şiir kitabı *Cuvinte Potrivite* (1927) ile, lirizmde gerçek bir devrim gerçekleştirdi. Şiirleri, insan sevgisinden gizemci arayışın coşkusuna ve Tanrı'ya karşı dramatik başkaldırışa, hapishaneden (*Flori de mucegai*, 1931) aile yaşamına, evrensellik duygusundan toplumsal içerikli şiire (1907-1955) değin her şeyi içeren karmaşık bir evren oluşturur. Tüm romanları kendi yaşamöyküsünden çizgiler taşır: (*Icoane de lemn*, 1929; *Poarta negra*, 1930; *Lina*, 1942). Villon, La Fontaine, Molière, Baudelaire, Krylov gibi şiir ve yazarlardan çeviriler yapan Arghezi oyunlar da yazdı.

ARGHOS → ARGOS.

ARGHOSTOLİON ya da **ARGHOSTOLİ,** Yunanistan'da kent, Kefalonya adasının (İon adaları) batı kıyısında; 7 000 nüf.

ARGHYROKASTRON → GJİROKASTER.

ARGIL, Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesi merkez bucağında belde; 2 705 nüf. (1990).

ARGIN sıf. (esk. türk. *armak*, güçsüz kalmak'tan). **1.** Bitkin, güçsüz: *"Dağlı taşlı yoldan geliptürürsün, armışsın, çeriniz dahi argundur"* (Fütuh-üş-Şam tercümesi, XIV. yy.). **—2.** *Yorgun argın* →YORGUN.

ARGIN a. Halk müz. → ARGUN.

ARGIT a. **1.** Dağ beli, geçit. **—2.** *Yörs.* Tahtadan yapılan keklik kapanlarının yan taraflarına bağlanan ağaç parça.

ARGITHANI, Konya'nın Ilgın ilçesine bağlı bucak; Konya-Akşehir karayolu üzerinde; 8 911 nüf. (1990). 1 köy. Merkezi *Argıthanı*, 8 749 nüf. (1990).

Argiletum, eski Roma'da Aemilia bazilikası ile Curia arasında kalan eski kitapçı ve ayakkabıcılar mahallesi. Forum'dan, kalabalık bir mahalle olan Subura'ya giden yol da bu mahalleden geçerdi.

ARGİNİN a. (fr. *arginine*'den). Org. kim. ve Biyokim. Guanidinden türeyen ve formülü

$$H_2N—C(=NH)—NH—(CH_2)_3—CH(NH_2)—CO_2H$$

olan aminoasit. (Proteinlerin 20 temel bileşeninden biridir. Arginin, belirgin bir baz özelliği taşır ve büyümede önemli bir rol oynar.)

ARGİNUSES. Tar. coğ. Ege denizi'nde, Çandarlı yarımadasının batı kıyısı önünde sıralanan küçük adaların (Kara, Mardaliç, Garip adaları) İlkçağ'daki adı. Atinalılar Lakedaimonlular'ı bu adaların açıklarında, bir deniz savaşında yenmişlerdi (İ.Ö. 406). Ancak, savaşı kazanan strategoslar denizdeki ölüleri toplayıp gömmedikleri için idam edilmişlerdi.

argiope

ARGİOPE a. (yun. *argos*, parlak, ve *ops*, göz'den). Çoğunlukla karnında koyu renk şeritler bulunan iri örümcek. (Birçok türü yerkürenin sıcak ve ılıman bölgelerinde yaşar. Yuvarlak ağı, bir stabilimentum ile bezelidir. Örümcekgiller familyası.)

ARGİRİT a. (fr. *argyrite*'ten). Miner. ARGİROZ'un eşanlamlısı.

ARGİRODİT a. (fr. *argyrodite*'ten). Miner. Doğal gümüş ve germanyum sülfür; ortorombik sistemde yer alır.

ARGİROZ a. (fr. *argyrose*'dan). Miner. Formülü Ag_2S olan doğal gümüş sülfür. (Eşanl. ARJANTİT, ARGİRİT.)

—ANSİKL. Peru, Şili ve Meksika'da bulunan argiroz en iyi gümüş cevheridir. Kübik sistemde kristaller sunar ve yoğunlukları 7 ile 7,4 arasında değişir; bu cevherin en çarpıcı özelliği kolay dövülebilmesi ve bıçakla kesilebilmesidir; rengi siyaha çalan kurşuni gridir.

ARGİSTİ, iki Urartu kralının adı: **Argisti I** (İ.Ö. 787- 766), Menua'nın oğlu. Van kalesinde bulunan kaya mezarının girişindeki Horhor kroniği denilen yazıtında, yayılma siyaseti, bayındırlık çalışmaları anlatılır. Urartu devletinin siyaset ve uygarlık alanında güçlendiği bu dönemde, Aras vadisinde İrebuni ve Argistihinili kentleri kuruldu. Asur devletinin düşmanca tutumuna karşın, egemenlik alanını Melidi'ye (Malatya) ve Kummuh'a kadar genişletti; **—Argisti II** (İ.Ö. 714-680), Rusa I'in oğlu. Asurlular ile savaşlar yüzünden zayıf düşen devleti güçlendirmeye, ülke sınırlarını güvenlik altına almaya çalıştı. Bayındırlık çalışmalarına önem verdi; yeni kentler, kaleler yaptırdı (Erciş yakınlarındaki Titumnia; Toprakkale'deki Rusahınili; Altıntepe'de ortaya çıkarılan sınır kalesi).

ARGİSTİHİNİLİ. Tar. coğ. Aras vadisinde urartu kenti. Urartu kralı Argisti I'in (İ.Ö. 787-766) kurdurduğu kent, Armavir yakınlarındaydı.

ARGİZA ya da **ARGESİS.** Tar. coğ. Anadolu'da, Mysia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Aisepos (Gönen) çayı vadisinde, Pazarköy (Çanakkale) yakınlarında. Peutinger levhalarında Argesis olarak belirtilen kent, Efes metropolitliğine bağlı piskoposluk merkezlerindendi.

ARGİZAMA. Tar. coğ. Anadolu'nun Galatia bölgesinde, Tektosag'ların yaşadığı bir yerleşme. Yeri bilinmiyor.

ARGO a. (fr. *argot*). **1.** Bir toplumda, içe dönük yaşayan ve toplumun geri kalan kesimlerinden ayrılmak, ve/ya da korunmak isteyen bir grubun kullandığı özel sözcükler bütünü. **—2.** Kaba, küfürlü söz, sözcük, deyim.

◆ sıf. ve be. Argo niteliği taşıyan söz, sözcük, konuşma için kullanılır: *Argo sözcükler kullanmak. Argo konuşmak.*

—ANSİKL. Argo, asker toplulukları, okullar, esir kampları, hapishaneler, güçlü bir dayanışma gerektiren kimi meslek grupları (örneğin loncalar) gibi, toplumun öteki kesimlerinden az çok kopuk, kapalı çevrelerde doğar. Bir dil oyunu olmasının dışında, argonun işlevi, grup üyelerinin birbirini tanımasına yardımcı olmak, aynı topluluktan olmayanlara üstünlüklerini kanıtlamak ve bir tür dil bağıyla grubun sürekliliğini sağlamaktır. Sabıkalılar çevresi, ayaktakımı, toplum içindeki davranışları bakımından bir tür azınlık oluşturan gruplar, çeşitli argoların doğuşuna uygun ortamlardır. Çünkü bu çevrelerde yukarıda sayılan etkenlerin yanı sıra, bir de şifreyle anlaşma isteği görülür: böylece, toplumun geri kalanından korunmak için kalkan görevi üstlenecek gizli bir dil oluşur. Türk argosunda hırsızlıkla, yankesicilikle ilgili sözcük ve deyimlerin kökeninde eski hırsız argosu (kayış dili) ile karşılaşılır.

Argo sözcüğün temelinde gizlilik vardır; halk bu gizliliğe ilgi duyar; öte yandan argonun yazı diline geçmesi, gizliliğin ortadan kalkmasına yol açar. Denilebilir ki, argo sözcük anlaşılır olunca, argo olmaktan da çıkar. Ama özel topluluklar, kendi yeni argolarını üretmeyi de sürdürürler. Örneğin, *kayış dili, kaldırım* (kaldır -mak'tan kaldır-ım [çalma]) *dili*'ne dönüşür.

Başlangıçta argo ayaktakımına bağlı bir olgu gibi görünür. Sözcüğün kendisi de XVII. yy.'da Fransa'da "hırsızlar birliği" anlamıyla ortaya çıkmıştır. XVI. yy.'dan başlayarak, birçok Avrupa ülkesinde de suçlu argolarına rastlanır: İngiltere'de *cant*, Almanya'da *Rotwelsch*, İtalya'da *furbesco*, İspanya'da *germania*, Portekiz'de *calao*...

Argo, dilbilimsel anlamda bir "dil" değildir: özgünlüğü yalnızca sözcük düzeyinde gerçekleşir; sözdizimi, ortak dilin sözdizimiyle aynıdır. Argonun sözlükçesine gelince, sözkonusu grubun ilgi alanıyla az ya da çok sınırlanmıştır (örneğin hırsızlığa, fuhuşa ilişkin sözcükler). Bu sözlükçenin sınırlarını belirleyebilmek için, argo sözcüklerle, sözgelişi kabadil, küfür, teklifsiz konuşma dili, mesleki jargon'lar gibi dil öbeklerinde bulunan sözcüklerin arasındaki farkları göz önünde tutmak gerekir. Argonun yararlandığı sözcük üretme yöntemleri, anlamsal ve biçimsel olabilir. Anlam düzleminde argo ortak dilin, özellikle de halk dilinin ve şiirsel dilin kimi yöntemlerini sistemleştirmiştir: somutla soyutun yer değiştirimi (*fırça yemek* [azar işitmek]), eğretileme (*pergeller* [bacaklar]), düzdeğişmece (*okşamak* [dövmek]), karşıtlama (*bilezik* [kelepçe]), örtmece (*temizlemek* [öldürmek]), eşanlamlı örneksem (*civciv* [acemi, genç kız]). Biçimsel düzlemde argo ana dilin sözcüklerini budayıp sözcüğe farklı bir ek takmak (*alız etmek* [al-mak'tan al-ız]; *eşco* [eşcinsel'den eşc-o] gibi), sözcüğü daha kolay söylenir duruma getirmek (*adiş* [A.I.D.S.]), ikileme (esrar içmek anlamında *püfpüf* [yansıma püf'ten]) gibi yöntemlerden yararlanır. Türk argo sözlükçesinin önemli bir üretim kaynağı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş coğrafyasında yaşayan dillerden sözcük alma ve/ya da bu sözcüğü bozuşturma biçimindedir: *abazan* (çingenece), *fertik* (almanca fertig'den), *abuli* (yunanca abulia'dan), *carmakçur* (ermenice), *alabanda* (italyanca), *alât* (arapça), *ampul* (fransızca), *bâdem* (farsça), *bagaj* (fransızca), *filsipit* (ingilizce full -speed'den), *kopil* (rumence) gibi. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, türk argosu da ülke sınırları içine çekilmeye başlar. Ana dildeki sözcüklere yeni anlam yüklemek (*nonoş*), sözcük bozuşturmak (sübyan'dan *subiş*), daha dar argo öbeklerinden sözcük alıp anlamını genişletmek (*dandig*, uyuşturucu argosunda "kötü nitelikli uyuşturucu"; genel argoda "değersiz, kötü, uyduruk") yollarını benimser.

Geçmişten bugüne, türk edebiyatı argodan çok değişik amaçlarla yararlanmıştır. Karagöz ve ortaoyununda argo, halk tiyatrosunun tipik "komik durum üretme" şemasına uyar: Karagöz ile Külhanbeyi, Kavuklu ile Kabadayı arasındaki konuşmalarda, sözcüklere her iki tarafın verdiği değişik anlamlardan ve iletişimsizlikten "komik durum" doğar. Argo, günlük yaşam içinde yer almanın, günlük yaşama daha yakından bakmanın bir tanığıdır. Ahmet Rasim'de dönemin fuhuş ve meyhane çevrelerinin kullandığı argoya, Hüseyin Rahmi'de kabadayı argosuna sık sık rastlanır. Öte yandan, "Cingöz Recai" serisiyle Server Bedii (Peyami Safa) hırsızlar çevresinin özel dilini okur yığınlarına aktarır. Argo otantik olmanın da göstergesidir (Osman Cemal Kaygılı). Toplumsal, toplumcu gerçekçiliğin bir kanıtıdır (Orhan Kemal, Kemal Tahir, Muzaffer Buyrukçu). Dilde yeni tatlar yaratmak için bir araçtır (Salâh Birsel). Var olan şiir diline, klişelere bir karşı çıkma öğesidir (Orhan Veli Kanık). Argo, bir karşıdildir, şiirle bir karşı-anlam yaratmanın bir aracıdır (ikinci yeni, Ece Ayhan). Yergi ve gülmecenin sık başvurduğu bir kaynak olarak da argo, Akbaba sonrası türk gülmecesinin ilk kitlesel açılımları sayılan Gırgır, Fırt gibi dergilerde Şair Eşref, Neyzen Tevfik vb. yergi ustalarının izini sürer. (→ Kayn.)

Argo, Altın post'un ele geçirilmesinde

Argonautlar'ı Kolkhis'e taşıyan gemi. Athena onu takımyıldıza dönüştürdü.

ARGOBBA a. Harar ve Ankober yakınlarında birkaç bin kişinin konuştuğu, amharcaya yakın Etyopya dil öbeği.

ARGOLİS, günümüzde **Argolidha,** Yunanistan'da nomos, Peleponisos'un K.-D. kesiminde 2 214 km^2; 93 000 nüf. Merkezi, *Nafplion*.
—Tar. Argolis İ.Ö. 1600 yıllarından başlayarak, Girit ile deniz ilişkileri ve Akhalar'ın kente yerleşmesi sayesinde gelişti. Girit'teki sarayların yakılıp yıkılmasından sonra İ.Ö: 1400-1200 arasında en parlak dönemini yaşadı: Mykenai ve Tiryns mezarları ve kalıntıları bunu gösterir. İ.Ö. XIII. yy. Akdeniz dünyasını, Akha uygarlığı büyük ölçüde etkiledi (bununla birlikte Argolis'in siyasal birliğini sağlayamadığı sanılmaktadır), Truva savaşı (İ.Ö. XIII. yy. sonu-XII. yy. başı). sonra da Dor istilası,Argolis'in rakip sitelere bölünmesine yol açtı. Bu sitelerin başlıcası olan Argos üstünlüğünü yitirince (İ.Ö. VI. yy.) iç çekişmelerle yıpranan Argolis siteleri, İsparta ile Atina'nın rekabetinden zarar gördüler. Akhaia birliği'ne katıldılar ve İ.Ö. 146'da Roma egemenliğine girdiler.

ARGON a. (ing. sözcük, yun. *argon*, etkisiz). Renksiz, kokusuz ve tatsız soy gaz; yer atmosferinin yaklaşık yüzde birini oluşturur. (Simgesi Ar olan kimyasal element.)

Atom numarası: 18
Atom kütlesi: 39,95
Kaynama sıcaklığı: -185°C
Erime sıcaklığı: -189°C
Yoğunluğu (havaya göre): 1,38
Elektron biçimlenmesi: 2-8-8
Kararlı izotoplar: 35-42 arası, 36, 38 ve 40
Doğal argon: ^{40}Ar (% 99,6), ^{36}Ar (% 0,337), ^{38}Ar (% 0,063)

—ANSİKL. Argonun varlığı 1894'e kadar bilinmiyordu. O güne dek atmosferde, azot oranı belirlenirken, oksijeni soğurmada kullanılan kimyasal etkenlere karşı duyarsız her artık gazın azot olduğu sanılıyordu. Bununla birlikte, Cavendish 1785'ten hemen sonra bu artığın çok küçük bir bölümünün azot gibi oksijenle bileşmediğini gözlemişti. 1894'te Lord Rayleigh ve W. Ramsay, kimyasal işlemle (azot oksitlerin, amonyum nitritin, ürenin vb. bozunması) elde ettikleri azotun yoğunluğu 0,967 iken, oksijen soğurularak havadan çıkarılan gazın yoğunluğunun 0,972 olduğunu saptadılar. Dolayısıyla, havada kimyasal bakımdan etkisiz bir gazın daha bulunduğunu varsayarak ona *argon* adını verdiler. Bu gazı ayırmak için hem oksijeni hem de azotu soğurak kızıl derecedeki magnezyum üzerine hava gönderdiler. Artık gaz, çok düşük oranda olsa bile argondan başka gazlar da içeriyordu: bunlar, soy gazlar grubuna giren neon, helyum, kripton ve ksenondu.
Argonun havadaki oranı, hacim olarak % 0,93'tür. Öteki soy gazlar gibi tekatomludur ve kimyasal bakımdan etkin değildir; bununla birlikte, bir argon hidrat elde edilmiştir.
Sıvı havanın ayrımsal damıtılmasında kolonun bir noktasında genel olarak oksijen (kaynama sıcaklığı: -182°C) ve argon içeren gaz karışımı oluşur. Bu karışımdan geri akışlı damıtım yoluyla en çok % 20 oksijen içeren ham argon elde edilir. Daha sonra ham argon hidrojenle karıştırılarak suyun odyometrik bireşimi yoluyla oksijenden arındırılır, kullanılmayan hidrojen ise, sıcak bakır oksitle yükseltgenir. Argon, gaz ortamlı akkor ampullerin doldurulmasında, seyreltik gazlı kimi tüplerde, laboratuvarlarda, eylemsiz bir atmosfer oluşturması nedeniyle kaynak yapımında, elektrik arkıyla kesme işleminde ve silisyum kristallerinin üretiminde kullanılır.

ARGONAUTA a. Sıcak denizlerde, kıyılardan uzakta, ama yüzeye yakın yaşayan ikisolungaçlı kafadanbacaklı yumuşakça. (Bil. a. *Argonauta argo; argonautidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Argonautalarda ve aynı familyanın ona yakın cinslerinde dişiler, erkeklere (çok küçüktürler) göre çok iridir (uzunlukları 60 cm). Dişi, çeşitli bezekler taşıyan zarif bir kavkı salgılar; bu kavkı, dişinin çok sayıda küçük yumurta bıraktığı bir yuvadır; dişi argonauta, zar kıvamındaki yassı sekiz kolundan ikisiyle kavradığı bu yüzer yuva üstünde kuluçkaya yatar. Erkeğin kollarından biri (hectocotyle) karmaşık bir dölleme aygıtına dönüşmüştür; erkek kavkı salgılamaz. *Argonauta argo* Akdeniz'de de sık görülen bir yumuşakçadır.

ARGONAUTAİ → ARGONAUTLAR.

Argonaute, küçük bir eğitim ve yarış yelkenlisi; yelken okullarında kullanılan bu yelkenli, keskin sintine dönümlü ve sabit safra omurgalı bir teknedir: Marconi yelkeni ve bir flokla donatılmıştır. Özellikleri: boyu 3,80 m, genişliği 1,42 m, çektiği su 0,60 m ve yelken yüzeyi 10 m².

Argonautica, Valerius Flaccus'un, Rodoslu Apollonios'un yapıtından esinlendiği, tamamlanmamış destansı şiiri (İ.Ö. 70'e doğr.).

Argonautika, Rodoslu Apollonios'un yaklaşık 6 000 dizeden oluşan 4 kitaplık destansı şiiri (İ.Ö. III. yy.). Argonautlar'ın serüvenlerini anlatan yapıt, iskenderiyeli yazarlar arasında hellenistik çağda destan yazılıp yazılamayacağı konusundaki tartışmalara bir yanıttır. Geleneksel destanlarda olduğu gibi, Argonautika'da da olağanüstü öğeler vardır: fantastik olaylar,olağanüstü çarpışmalar, tanrıların işe karışmaları. Öte yandan bu yapıt, İskenderiye edebiyatının iki önemli öğesi olan, derin bilgi (coğrafi ayrıntılar, mitler, kataloglar, egzotik törenler) ile lirizmi birleştirir. Yapıtın özgün yanı, Medeia'nın İason'a olan aşkının anlatıldığı bölümdedir: Apollonios, tutkuya kapılan insanın bedensel ve ruhsal çalkantılarını çarpıcı bir dille sergiler. Vergilius (*Dido*'da) ve Racine (*Phèdre*'de) bu yapıttan esinlendiler.

ARGONAUTLAR ya da **ARGONAUTAİ,** efsaneye göre, Altın post'u almak amacıyla Kolkhis'e gitmek için *Argo* adlı gemiyle yolculuğa çıkan akhalı kahramanlar. Yaklaşık 50 kişiydiler. Önderleri İason'du; aralarında Herakles, Kastor, Polluks ve Orpheus da vardı.Tesalya'dan yola çıktılar, Limni ve Semadirek adalarına uğrayarak, nice serüvenden sonra Kolkhis'e vardılar. İason, Aietes kralının kızı Medeia'nın yardımıyla Altın post'u ele geçirdi. Genç kız İason ile kaçtı. Bu seferin kahramanlarına ilişkin sayısız efsaneden, *Argonautika* adlı, gerçek bir destan dizisi doğdu.

Argonautlar grubu
bir yunan kraterinin süslemesi (ayrıntı)
Floransa arkeoloji müzesi

ARGONİT a. (fr. *argonide*'den). Havadaki soy gazların genel adı; aynı kimyasal gruba giren bu gazların en çok tanınanı argondur.

ARGONNE, Fransa'da bölge, Champagne ve Lorraine bölgeleriyle yukarı Aisne ırmağı ile Aire ırmağı arasında; Ardennes, Marne ve Meuse *département*'ları arasında bölüşülmüştür. Dar uzun, çok yüksek olmayan (200 m'yi ancak aşar) bir kütleden oluşan bölgede, orman örtüsünün yaygın olması (Argonne ormanı yaklş. 45 000 hektarlık bir alanı kaplar) ulaşımı engeller. Bölgede turizm giderek gelişmektedir.

ARGOS ya da **ARGHOS,** Yunanistan'da kent, Peloponisos'un kuzey-doğu'sunda (Argolis nomosu); 18 900 nüf. Ticaret ve el sanatları merkezi.
—Tar. Akhaia döneminde Argos adı, Mykenai'nin merkezi olduğu bütün düz bölgeyi belirtiyordu. Yunanistan'ın en eski kenti sayılır. Argos, Dorlar'ın eline geçtikten sonra uzun süre güçlü bir konfederasyonun başında bulundu. Tiran Pheidon (İ.Ö. VII. yy.) egemenliğini Peloponisos'un her yanına yaydı. VI. yy.'da Sparta, Argos'un bu egemenliğine son verip, iki site arasında sürekli anlaşmazlıklara yol açmış olan Kynuria'yı ele geçirdi; Argos'un ancak ozan Telesilla'nın kahramanlığı sayesinde kurtulduğu söylenir. V. yy.'da toparlanan Argos, Mykenai ile Tiryns'i yakıp yıktı ve 421'de Sparta'ya karşı Atina'lılar, Mantineia'lar, Elea'lar ve Korinthos'lularla beraber birlik oluşturdu. Sparta ile bitmek bilmeyen rekabeti süresince birçok kez yenildi ve uzun iç savaşlarla yıprandı. III. yy.'da Pyrrhos'un kuşattığı, ama alamadığı Argos, Akhaia birliğine katıldı (İ.Ö. 229). İ.Ö 146'dan sonra Romalılar'ın eline geçti. Gotlar tarafından yakılıp yıkıldı, Bizans İmparatorluğu'na katılarak, Mora'nın alınyazısını paylaştı.
XIX. yy.'da, Yunan bağımsızlık savaşı sırasında Argos'u osmanlı ordusuna karşı Ypsilanti savundu. 1821'de Yunan ulusal meclisi Argos tiyatrosu'nda toplandı.

ARGOS, lat. **Argus,** takmaadı **Panoptes** ("Her şeyi gören"), argoslu prens. Kimi söylentilere göre, yüz gözü vardı. Bu nedenle Hera onu, inek İo'yu korumakla görevlendirdi. Hermes, flütünün sesiyle uyuttuğu Argos'u öldürdü. Hera da gözlerini tavus kuşunun kuyruğuna serpti.

ARGOULET (fr. sözc.). Arnavutluk ve Yunanistan kökenli hafif süvari askeri. (XVI. yy.'da Fransa'da hizmet eden, keşif ve yıpratma görevlerini üstlenen "argoulet"ler, silah olarak kısa bir arkebüz ve bir topuz taşırlardı. 1589'da kral Henri de Navarre'ın hafif süvari birliklerine katıldılar.)

ARGOVİE, Aargau kantonunun fransızca adı.

ARGU. Tar. coğ. Orta Asya'da, Issık gölü çevresinde, Çu ve Talas havzalarında yaşamış bir türk boyunun ve konuştukları lehçenin adı. Kırgızlar'ın büyük bir boyu olan Argular, Argın Türkmeni (Argulu) adıyla da anılıyorlardı. Başlıca yaşam alanları olan Çu ve Talas havzalarına da geçmişte Argu deniliyordu.

ARGUEDAS (José María), perulu yazar (Andahuaylas 1911-Lima 1969). Çocukluğu Quechua yerlilerinin arasında geçti. On yaşına kadar onların dilini konuştu. Lima'da üniversite öğrenimi görürken, öğrenci örgütlerinde militanlık yaptığı için hapsedildi (*El sexto*, 1961). Mezun olduktan sonra 1939'da Sicuani'de ispanyolca öğretmenliğine atandı. 1951'de Etnoloji araştırmaları enstitüsü, 1963'te Kültür evi ve 1964'te başkentte Ulusal tarih müzesi müdürü oldu. Quechua dili dersleri verdi ve etnolojiyle ilgili birçok çalışmalar yayımladı (*La evolución de las comunidades indígenas*, 1956). And yerlilerinin toprak sahiplerine karşı mücadelesini konu alan öykülerinde (*Aqua*, 1935; *Diamants et Silex* [fr. çev.], 1953) ve romanlarında (*Los ríos profundos*, 1958; *Todos las sangres*, 1964) yerli kültürünün ağır ağır parçalanışını dile getirdi. Esin kaynağının

José María Arguedas

kuruduğu duygusu kendisini intihara sürükledi (*El zorro de arriba y el zorro de abajo*, 1971).

ARGULUS a. Çeşitli balık türlerinde dış asalak olarak yaşayan kabuklu hayvan. (*Argulus foliaceus* sazanda ve öbür sazangillerde bulunur. Branchiura altsınıfı.)

ARGUN ya da **ARGIN** a. Yan yana tutturulmuş iki kamış düdükten yapılmış çifte kaval. Kamış düdüklerden birinin üstünde altı delik, arka tarafında da baş parmakla kapanan perde deliği bulunur. Dem tutmaya yarayan ikinci düdük deliksizdir. Her ikisinin başında kamıştan yapılmış sipsi bulunur. Daha çok Hatay yöresinde yaygındır. Kartal kemiğinden yapılanları değerlidir. (Eşanl. ÇİFTE KAMIŞ; ÇİFTE KAVAL*; GARGIN).

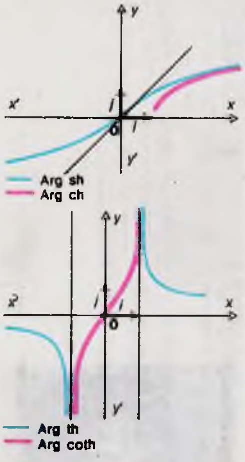
erkek argus

ARGUN, Çin'in kuzey-doğu kesiminde ırmak. Büyük Kıngan'da; aşağı çığırı Rusya ile sınırı çizer, 1 530 km. Argun ırmağı, Şilka'yla birleştikten sonra, Amur'un ana kollarından birini oluşturur.

ARGUN (1250-1291), İlhanlı hükümdarı (1284-1291) Abaka Han'ın oğlu. Öldürttüğü amcası Ahmet Teküdar'ın yerine han oldu. Yönetimi, gözde adamı Bukay'a, onu 1289'da öldürttükten sonra da yahudi kökenli vezir Sadüddevle'ye bıraktı. Babasının, Mısır memluklarına karşı hıristiyan devletlerle kurduğu ilişkileri sürdürdü; ülkesini bayındır kılmaya çalıştı.

ARGUN (Dilaver), türk yönetici (İstanbul 1902- Ankara 1975). Mülkiye mektebi'ni bitirdi, Muğla valiliği, İçişleri bakanlığı müsteşarlığı yaptı (1954-1957). Demokrat parti Muğla milletvekili seçildi (1957). Milletvekilliğinden istifa ederek, Ankara vali ve belediye başkanı atandı(1958). 27 Mayıs'tan sonra tutuklandı, Yassıada'da yargılandı, 15 yıl ağır hapse mahkûm oldu (1961). Bağışlandı (1965).

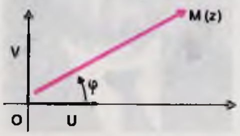
ARGUNOV, rus ressam ailesi. En seçkin üyesi İVAN PETROVİÇ'tir (? 1729 - Moskova 1802). Fransız okulunun etkisi altında kalarak en tanınmışı *Yekaterina II*'ninki (Leningrad) olmak üzere, çok sayıda resmi portre yaptı.

argüman (matematiksel çözümleme)

ARGUNŞAH (Nizamettin), Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin oğlu (XII. yy.). Babası ülkeyi oğulları arasında bölüştürdüğünde (1186) payına Amasya düştü. Kardeşi Rüknettin Süleymanşah II hükümdar olunca (1196), bölgeyi elinden alarak onu Niğde'ye melik yaptı.

ARGUS a. (mit. a. *Argus*'tan). Camc. *Argus camı*, perdahlı iki ayna camından oluşan ayna: camlardan biri belirli bir saydamlık veren bir işlemle gümüş kaplanmıştır, öteki cam ise gümüş kaplamayı korumaya yarar. (Birbirinden farklı olarak aydınlatılmış iki yer arasına yerleştirilen argus camı görülmeden görmeyi sağlar.)
—Balıkç. Tropikal denizlerde yaşayan, üzeri küçük mavi noktalarla kaplı esmer gövdeli, çok yırtıcı balık. (Eti zehirli olabilir. Bil. a. *Cephalopholis argus*; hanigiller familyası.)
—Kuşç. Hint Malezya'da yaşayan, üzeri yuvarlak beneklerle dolu esmer tüylü, çok uzun örtü ve uçma telekli, büyük boyda sülün. (Bil. a. *Argusianus argus*; sülüngiller familyası.)

bir karmaşık sayının argümanı

ARGUS → ARGOS.

ARGUSTANA. Tar. coğ. Ankyra'dan (Ankara) Arkhelais'e (Aksaray) giden yol üzerinde konak yeri; Arkhelais'in biraz kuzeyinde olduğu sanılıyor.

ARGUVAN, Doğu Anadolu'da, Malatya iline bağlı ilçe; 13 907 nüf. (1990); 1 037 km²; 2 bucak, 44 köy. Merkezi, Malatya'nın 60 km K.'indeki *Arguvan*, 1 827 nüf. (1990).

ARGÜÇ (Namık), türk asker (İstanbul 1898 - *ay.y.* 1987). 1917'de Harp okulu'nu, 1935'te Harp akademisi'ni bitirdi. Çeşitli birliklerde görev yaptı. 1951'de Kore türk tugayı komutanlığına atandı. 1956'da korgeneralliğe yükseldi. 27 Mayıs hareketi öncesinde Ankara sıkıyönetim komutanlığı yaptı. İktidarı protesto eden SBF öğrencileri üzerine ateş açılması emrini verdi. 27 Mayıs'ta tutuklanarak Yassıada'da yargılandı, hüküm giydi; aftan yararlanarak salıverildi.

ARGÜEDAS (Alcides), bolivyalı diplomat, tarihçi ve romancı (La Paz 1879 - Santiago, Şili, 1946). Fransa'da öğrenim gördükten sonra, diplomasi ve siyaset etkinliğiyle (Paris, Londra ve Madrid büyükelçisi;Liberal parti başkanı ve 1940'ta bakan oldu) yazarlığı birlikte yürüttü. Başlıca yapıtları: Bolivya halkının kusurlarını toplumsal açıdan ele alan incelemesi *Pueblo enfermo* (1909); yerli halkın acılarını betimleyen romanı *Raza de bronce* (1919) ve *Historia de Bolivia* (1922).

ARGÜELLES (Agustín), ispanyol devlet adamı (Ribadesella, Asturias, 1776 - Madrid 1844). 1810-1814 arasında Cadiz Cortes'inde devrimci milletvekili. Restorasyon'da sürgün edildi. 1820 devriminde içişleri bakanı oldu; "coşkunlar" olarak adlandırılan gruba karşı çıktı ve ardından İngiltere'ye kaçtı (1823-1834). İspanya'ya döndükten sonra, kraliçe İsabel II'nin vasisi ve meclis başkanı oldu (1840-1843).

ARGÜMAN a. (fr. *argument*, lat. *argumentum*). Arit. *Sıfırdan farklı bir z karmaşık sayısının Arg z ile gösterilen argümanı*, $(O, \overline{OU}, \overline{OV})$ dikdüzgülü işarette z ek noktası M ile gösterildiğine göre, $\varphi = (\overline{OU}, \overline{OM})$ açısı ile belirlenen φ açısı. ‖ *Sıfırdan farklı bir z karmaşık sayısının arg z ile gösterilen argümanı*, φ nin bir ölçüsü olan θ gerçek sayısı. (θ, $2k\pi$ farkıyla belirlenir. $z = |z|(\text{Cos}\,\theta + i \sin\theta)$ ifadesi z nın trigonometrik biçimi adını alır.)
—Bilş. BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN*'in eşanlamlısı.
—Gökbil. Bir gökcisminin devinimine ilişkin bir denklemin, bir eşitsizliğin ya da herhangi bir öğenin bağlı olduğu belli bir değer. ‖ Bir cetvelde bir sayıyı bulmaya yarayan bir başka sayı. (Güneş'in doğuşunu ve batışını gösteren basit girişli cetvellerde yer alan tarih, bir argümandır.) ‖ *Enlem argümanı*, bir yörünge deviniminde, yükselen düğüm doğrultusuyla devingen cisim arasındaki açı. (Eğimle birlikte, cismin enlemini bulmayı sağlar.) ‖ *Enberi noktasının enlem argümanı*, Kepler yörüngesinde enberi noktasının konumunu belirleyen açı; yörünge düzleminde, devinim yönünde yükselen düğümden başlayarak hesaplanır. (Yörünge öğelerinden biridir.)
—Mat. çözlm. Bir fonksiyonun çıkış kümesinin elemanı olan x değişkenine kimi kez verilen ad. ‖ Hiperbolik fonksiyonların değişkeni. ‖ *Argüman kosinüs hiberbolik* ya da *Arg ch*, ch nin R^+ ile kısıtlanmış ters fonksiyonu.

$$(\text{Arg ch}\, x = \text{Log}\,(x + \sqrt{x^2 - 1}),\ x \geq 1.)$$

‖ *Argüman kontanjant hiberbolik* ya da *Arg coth*, coth fonksiyonun ters fonksiyonu.

$$(\text{Arg coth}\, x = \frac{1}{2}\,\text{Log}\,\frac{x+1}{x-1},\ |x| > 1.)$$

‖ *Argüman sinüs hiperbolik* ya da *Arg sh*, sh fonksiyonun ters fonksiyonu.

$$(\text{Arg sh}\, x = \text{Log}\,(x + \sqrt{1 + x^2}).)$$

‖ *Argüman tanjant hiperbolik* ya da *Arg th*, th fonksiyonunun ters fonksiyonu.

$$(\text{Arg th}\, x = \frac{1}{2}\,\text{Log}\,\frac{1+x}{1-x},\ |x| < 1.)$$

ARGYA a. Afrika ve Asya'nın yarı çöl bölgelerinde yaşayan, ardıçkuşu görünümünde, ama daha gür sesli böcekçil ötücü kuş. (*Argya fulva* türü Kuzey Afrika'da bulunur; timalayakuşugiller familyası.)

ARGYLE (Pearl WELLMAN, **Pearl** — denir), büyük britanyalı dansçı (Johannesburg 1910 - New York 1947). Sanat yaşamının kısa sürmesine karşın, yeteneği ve güzelliğiyle çok beğeni topladı. Marie Rambert'in öğrencisi olan sanatçı, Ballet Club'e girdi, Sadler's Wells Ballet'deki danslarıyla büyük ün kazandı (1935 -1938). F. Ashton'un *Façade* (1931 ve *le Baiser de la fée* (1935) adlı yapıtları ile A. Howard'ın *Mermaid* (1934) adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı.

ARGYLL, Glasgow'un kuzey-batı'sında, eski İskoçya kontluğu.

ARGYLL, Campbell ailesinin başkanı için, 1457'de oluşturulan iskoç kontluk unvanı. 1701'de düklük unvanı biçiminde değişikliğe uğradı. (→ CAMPBELL.)

Argyll Robertson belirtisi (iskoçyalı hekim Douglas *Argyll Robertson*'un [1837-1908] adından). Nörol. Doğrudan ışıkla uyarılma karşısında gözbebeği refleksi kaybolduğu halde, gözyuvarlarının yöneşmesi ve göz merceğinin uzağa uyarlanmasıyla birlikte gözbebeği büzülmesinin devam etmesi. (Çoğu zaman bunda sürekli bir miyozisle gözbebeği düzensizliği birlikte bulunur. Böyle bir belirti görüldüğünde her şeyden önce frengi bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.)

ARGYNNİS a. (yun. *Argynnos*'dan, Venüs'ün adlarından biri). Üzeri siyah benekli, kanatlarının altı gümüşi lekeli güzel kızıl sarı renkte kelebek. (Avrupa ormanlarında birçok türüne raslanır. *Argynnis paphia*'nın tırtılı menekşe ve ahududu üzerinde sık görülür. Pulkanatlılar takımı; nymphalidae familyası.)

ARGYRASPİDES a. (yun. çoğul sözc.). Büyük İskender ordusunun piyadeleri; gümüş kakmalı kalkanlar taşıyan 3 000 kıdemliden oluşan seçkin birlik. (İskender'in generallerinden Antigenes tarafından, batıda Sus kenti definesine muhafızlık etmekle görevlendirilmişlerdi. Eumenes'in hizmetine girdiler; daha sonra Antigonos'un eline düşen ailelerinin öldürülmesini önlemek için Eumenes'i ona teslim ettiler [İ.Ö. 316]. Antigonos, onları doğu satraplıklarındaki en tehlikeli görevlere yerleştirerek yanından uzaklaştırdı.)

ARGYREİA a. (yun. *argyreios*, gümüş'ten). Afrika ve Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen genellikle yaprakları gümüş renginde çalı. (Çiçeği, sarmaşık çiçeğini andırır. Sarmaşıkgiller familyası.)

ARGYRESTHİA a. (yun. *argyros*, gümüş, ve *esthes*, *etos*, giysi'den). Ağaçların, özellikle meyve ağaçlarının (kiraz, armut, elma) çiçek tomurcuklarına dadanan güve. (Pulkanatlılar takımı; güvegiller familyası.)

ARGYRİA. Tar. coğ. Anadolu'da iki yerleşme; biri Mysia bölgesinin G.'inde, Aisepos (Gönen) çayı yakınında, öteki Karadeniz bölgesinin D.'sunda, Tripolis (Tirebolu) yakınındaydı.

ARGYROLOBİUM a. (yun. *argyros*, gümüş, ve *lobos*, lop, badıç'tan). Akdeniz havzasında yaygın biçimde yetişen ve sarısalkım türlerine çok benzeyen bodur çalı. (Kelebekçiçekligiller familyası.)

ARGYRONETA a. Su altında, kendi ördüğü ipekten bir çan içinde yaşayan örümcek. (Zaman zaman su yüzeyine çıkar, karın kısmındaki kıllara tutunan hava kabarcıklarıyla geri dönerek çanın içini havayla doldurur. *Argyroneta aquatica* Kuzey ve Orta Avrupa'da yaşar. Argyronetidae familyasının örnek tipi.)

ARGYRONİON. Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'nde yer, günümüzde Macar burnu ile Umuryeri burnunu kapsayan geniş bir tepelik uzantı. İmparator İustinianos I (527-565) buradaki Aya Panteleimon kilisesi'ni yeniden yaptırdı, önüne de bir düşkünler yurdu ekletti.

ARGYROPELECUS a. Engin derin denizlerde yaşayan basık gövdeli kemikli balık. (Karın kısmı karina biçiminde çıkıntılı, ağzı dikine yarık, gözleri başının üstünde ve iri, fotoforları karnının üstündedir. Sternoptychidae familyası.)

ARGYROPLOCE a. Yaprak bükücü böcekler grubundan kelebek.
—ANSİKL. *Olethreutes* de denen argyroplocelerin bazı türleri meyve ağaçlarına zarar verir; bunların tırtılları, ipek tellerle bağlandıkları filizlerde yaşarlar. *Acalla* da denen yeşil bükücü tırtıl *(Argyroploce variegana)* meyve bahçelerinde büyük zarar yapar. *A. ochroleucana* gül ağacında yaşar.

ARGYROPOLİS. Tar. coğ. Gümüşhane* kentinin eski adı.

ARGYROSOMUS a. Atlas okyanusu'nda ve Akdeniz'de yaşayan, eti lezzetli, kemik iskeletli balık. (Argyrosomus kırmızımsı yüzgeçli, gümüşi grı renkte büyük bir balıktır. Çok çevik ve yırtıcıdır, haliçlerde ardına düşüp kovaladığı kefal, ringa, sardalya gibi balıklarla beslenir. Yüzme kesesini titreştirerek çok kuvvetli sesler çıkarır. Ağla, oltayla ya da zıpkınla yakalanır. Bil. a *Argyrosomus regius;* sciaenidae familyası; 90 kg için 2 m boy.)

argyroneta
(Argyroneta aquatica)

ARHANGELSK, Rusya'da liman kenti. Beyaz deniz kıyısında; 403 000 nüf. 1584'te Kuzey Dvina ırmağı kıyılarında kurulan Arhangelsk, Avrupa ülkelerine satılan kereste ve kürkler sayesinde gelişti. Rusya'nın Büyük Kuzey bölgesinin uçsuz bucaksız orman kaynaklarının işletilmesine dayanan yeni sanayiler (kereste, selüloz, kâğıt hamuru kombinaları) kuruldu ve üretimin 2/3'si yurtdışına satılmaktadır. Gemi onarım tersaneleri, makine yapımı, balık konserveciliği gibi sanayiler, günümüzde, 500 000 kişilik bir sanayi bölgesinin merkezinde yer alan, SSCB'nin en önemli limanlarından biri olan Arhangelsk'in etkinliklerini tamamlamaktadır.
—Tar. 1584'ten sonra İvan IV'ün buyruğuyla kurulan Arhangelsk, Batı Avrupa ile (özellikle İngiltere) ticaret yapmaya başlayan ilk rus limanıdır. Petro I, 1693'te, kentte bir tersane ve bir donanma dairesi kurdurdu. Arhangelsk, XIX. yy.'ın sonu ile XX. yy'ın başında önemli bir kereste sanayisi merkezi ve bu sanayi ürünlerinin başlıca dışsatım limanıydı. Birinci Dünya savaşı'nda Müttefikler, Rusya'ya son derece gerekli yardım gereçlerini bu limandan gönderdiler. İç savaş sırasında, kent, 1920 şubatına kadar ingiliz, amerikan ve fransız birlikleri tarafından desteklenen Beyaz Ruslar'ın elinde kaldı.

Arhangelskiy Sobor, Moskova katedrallerinden biri. Kremlin içindeki bu yapı, 1505-1509 yılları arasında italyan mimar Aloisio Nuovo yaptı. Katedral, Petersburg başkent oluncaya değin çarların mausoleion'u olarak kullanıldı.

ARHAT, *muktedir, layık* anlamına sanskritçe sözc. (palı dilinde **arahant**), buddhacılıkta, sekiz aşamalı yolun (doğru görüş, doğru karar, doğru söz, dürüst davranış, dürüst çalışma, dürüst çaba, tam dikkat ya da şaşmaz bellek, derin düşüncelere dalma) sonuna ulaşmış ve üç "zehirlenme"nin *(asrava)* [şehvet, yeniden doğuş, bilgisizlik] üstesinden gelmiş kişiyi belirtir. Her arhat'ın yedi durumu (kendine egemen olma, ayırt etme yetisi,güçlülük, dinginlik, sevinç, yoğunlaşabilme yetisi, yüce gönüllülük) içeren üstün bir iç görüşe *(sambodhi)* sahip olduğu varsayılır. Bu özellikleri edinmiş kişiye Japonya'da *rakan*, Çin'deyse *luohan* (ya da *lo-han*) denir.

ARHAVİ, Doğu Karadeniz kıyısında Artvin iline bağlı ilçe; 18 858 nüf. (1990); 314 km²; 2 bucak, 29 köy. Merkezi, Artvin'in 75 km K.-B.'sında *Arhavi*, 10 048 nüf. (1990).

Arhavi canlısı, horon türü bir halk oyunu. Artvin ve çevresinde yaygındır. Kadın ve erkeklerin ayrı ayrı oynadığı, hareketli bir oyundur.

ARHİPOV (Abram Yefimoviç), rus ressam (Yegorovo, Ryazan bölgesi, 1862-Moskova 1930). Gezgin ressamlar grubunun son temsilcilerinden biridir. Gerçekçi rus geleneğini sürdürdü. Moskova Resim, heykel ve mimarlık okulu'nda (1894-1918) ve Vhutemas'ta (1918-1924) profesörlük yaptı.

ARHİPOVA (İrina), rus mezzo-soprano (Moskova 1925). Mimarlık öğrenimini tamamladıktan sonra şan eğitimi gördü. İlk kez 1954'te Sverdlovsk'ta sahneye çıktı. 1956'da Moskova Bolşoy tiyatrosu'nun kadrosuna girdi. Milano'da, Paris'te ve çeşitli şenliklerde sahneye çıktı. Arhipova'nın ayırt edici özelliği, ses renginin en tiz ve en pes perdelerde bile değişmemesidir.

ÅRHUS ya da **AARHUS,** Danimarka'da liman kenti, Doğu Jylland'da amt yönetim merkezi; Arhus koyu kıyısında; 245 900 nüf. Roman ve gotik üsluplarında kilise (sanat yapıtları). 1100'den kalma kilise. Eski evler. Müzeler (özellikle, Danimarka ressamlarına ayrılmış Kunstmuseum). Üniversite. Metalurji. Kâğıt fabrikası. Besin sanayisi. —Kentin 10 km. G.'inde ilgi çekici bir tarihöncesi ve arkeoloji müzesi kapsayan Moesgard malikânesi. — Arhus amt'ı. 4 561 km²; 582 200 nüf.

ARI a. **1.** Yaptığı baldan ve balmumundan yararlanmak amacıyla kovanlarda topluca yetiştirilen zarkanatlı böcek. (Bil. a. *apis*, zarkanatlılar takımı; apocrita alttakımı; iğneliler [aculeata] grubu; arıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] — **2.** *Arı gibi*, çok çalışkan kimseler için kullanılır. || *Arı gibi sokmak*, kırıcı, incitici söz söylemek, iğnelemek. || *Arı kovanı gibi işlemek*, sözkonusu bir iş yeri ise, gidip geleni, girip çıkanı çok olmak: *Yeni açtığı dükkân arı kovanı gibi işliyor.* ||*Arının dikenini görüp balından el çekmek*, bir işin güçlüğünü, tehlikesini anlayarak ondan sağlayacağı kazançtan vazgeçmek. || *Arı kovanına* ya da *yuvasına çomak sokmak*, kötülüğü, belayı zorla üzerine çekmek.
—ANSİKL. Arının dört türü vardır; bunların üçü, *Apis cerana, A. dorsata* ve *A. florea*, Asya'da yaşar. Dördüncü tür, *A. mellifica* (balarısı), günümüzde Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarına yayılmış, Asya'ya da sokulmuştur (özellikle Japonya'da yerli arının yerine geçmiştir). Balarısının birçok coğrafi ırkı vardır: Türkiye'de yerli arı, kafkas arısı, italyan arısı, korniyol arısı, kıbrıs arısı.

Arı, koyu kahverenginde küçük bir böcektir (işçi arının boyu yaklaşık 1,5 cm, anaarı ile erkek arınınki 2 cm). Vücudu üç bölümden oluşur: baş, göğüs ve karın.

Baş oldukça iridir; iki yanında altıgen yüzeyli çok sayıda basit gözden oluşan iki iri petek göz (faset) ve tepesinde üç parlak nokta (basit gözler) vardır. Ön yüzünde, iki iri gözün arasında, birçok küçük duyu organını taşıyan duyargalar bulunur. Ağız, erkek ve dişide farklı olmakla birlikte, yalayıcıdır. Ağzın parçaları: önde, bir üst dudak (labrum); arkada, dili oluşturan bir alt dudak; altında tüylü bir oluk bulunan dil çok uzun, hemen hemen kapalı bir boruyu andırır ve emmeyi sağlar. Dilin iki yanında, alt kesimde, bir dudak dokunacı, daha dışta ve önde bir artçene yer alır; iki artçenenin ön yanda ve iki dudak dokunacının arka yanda binişip birleşmesiyle dili çevreleyen ve daha iyi emiş yapma olanağı veren ikinci bir kanal oluşur; ayrıca, önde, üst dudağın iki yanından birer altçene çıkar. Bu kitinli iki parça çiğnemeye değil, kavramaya yarar.

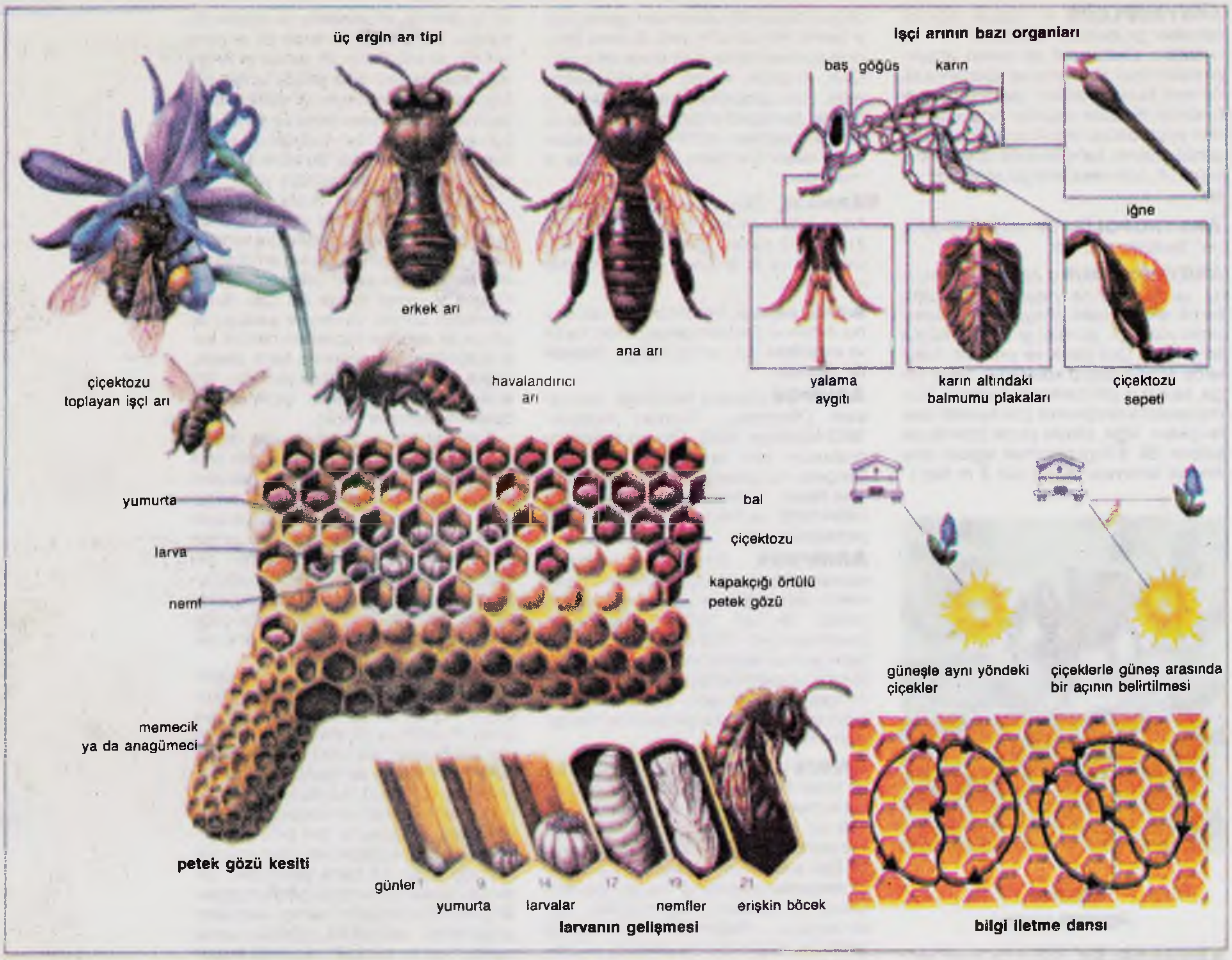
Göğüs üç bölütten oluşur; üst bölümünde iki çift zarsı kanat vardır. Uçarken aynı yandaki kanatlar birbirlerine kenetlenerek bir kanat çifti oluşturur; arı dinlenirken kanatlar, gövdenin üstünde, uzunlamasına ve yatay olarak üst üste durur. Gövdenin altında, yürümeye yarayan üç çift bacak vardır ve bacakların her biri, bazı bölümlerinin biçimlerine bağlı olarak, başka görevler de yüklenir (örneğin, işçi arılarda üçüncü bacaklar çiçektozu toplaklarını taşımaya yarar).

Karın yalındır, yani eklentisizdir; dişilerde gözle seçilebilen altı, erkeklerde yedi halkadan oluşur. Dişilerde, son halkanın altında, başka hayvanların derisini delmeye ve deldiği yere zehir akıtmaya yarayan bir iğne bulunur. İşçi arılar soktuğu zaman bu dikenli iğne, saplandığı yerden çıkmaz, kopar kalır ve bu yüzden sakatlanan arı ölür. İşçi arının, ayrıca karın bölgesinde, son dört halkanın altında, orta çizginin her iki yanında dört çift balmumu bezi vardır.

Ortalama 10 000 ile 60 000 arasında işçi arının bulunduğu arı topluluğunda üç tip arı vardır; *erkek arı, işçi arı, anaarı* (kraliçe ya da arıbeyi). İri ve tüylü olan erkek arılar kısa ömürlüdür; yalnız sıcak mevsimde ve az sayıda (birkaç yüz ile birkaç bin arası) bulunurlar. İşçi arılar dişi, ama kısırdırlar ve topluluğun büyük bölümünü oluştururlar (on binlerce); erkeklerden daha küçük ve daha az tüylü olan işçi arılar, 4-6 hafta süren etkin yaşamları süresince art arda birtakım görevler yüklenirler: kovanın bakımı, yavruların yetiştirilmesi, bal yapma, çiçektozu ve su taşıma. İşçi arı bir besin kaynağı bulunduğunda kovana dönerek bir çeşit anlatım yolu olan bir "dans"a başlar; K. von Frisch'in çözdüğü bu anlatım yoluyla öbür işçi arıları uyarır; besinin bulunduğu yerin yönünü ve uzaklığını kesin biçimde belirtir. Kış mevsiminde işçi arının ömrü yaklaşık 5-7 ay sürer. Her toplulukta bir tane bulunan anaarı yumurtlayıcı bir dişidir ve bu nedenle karnı uzundur; anaarı sadece yumurtlamakla uğraşır; hiç çiçektozu toplamadığından ağız organları çok küçüktür. Anaarı doğduktan birkaç gün sonra, ardına düşen birçok erkek arıyla birlikte, kovandan ayrılarak çiftleşme uçuşuna çıkar; erkek arılardan pek azı anaarıyla çiftleşebilir. Anaarı döllendikten (uçarken ya da yerde) sonra kovana döner, peteklerin altıgen gümeçlerine yumurtlamaya başlar. Bıraktığı yumurta sayısı günde 2 000'e ulaşabilir; yumurtlama işi kışın durarak, ilkbaharda yoğunlaşarak hemen hemen bütün yaşamı boyunca (3-4 yıl) sürer. İçinden işçi arı çıkacak yumurtalar

Arhavi'den genel bir görünüm

5 mm genişliğindeki petek gözlerine, erkek arı çıkacak döllenmemiş yumurtalar (döllenmesiz çoğalma) genişliği 6,5 mm olan daha büyük petek gözlerine bırakılır. Yeni bir anaarı çıkacak yumurtaysa, *memecik* ya da *anagümeci* adı verilen, dikine yerleştirilmiş, çok geniş, özel bir petek gözüne yumurtlanır. Yumurtanın yapısı ve petek gözünün büyüklüğü ne olursa olsun, her yumurtadan kurt biçiminde, ayaksız ve biraz kıvrık bir larva çıkar; işçi arılar bunları besler; bir süre sonra her larva, bir petek gözüne kapatılır ve gözün ağzı balmumu ve çiçektozundan yapılan bir kapakçıkla kapatılır. İçerde kalan larva, çevresine bir koza örer ve bu kılıfın içinde başkalaşma geçirerek nemf halini alır; nemfin ayakları vardır, ama kanatları yoktur; son bir başkalaşmayla kanatlar da oluşur ve tam bir böcek ortaya çıkar, petek gözünün kapakçığını keser dışarı çıkar.

Arı topluluğu çok kalabalıklaştığında yeni anaarılar yumurtadan çıkar. İlk anaarı ortaya çıkınca topluluk ikiye ayrılır: arıların bir bölümü, eski anaarıyla birlikte, yeni bir barınağa yerleşmek üzere kovandan ayrılır *(oğul verme)*. Topluluğun geri kalanı genç anaarının hizmetine girer; genç anaarı, kendisine rakip olacak anaarıları ya daha petek gözlerinde iken ya da doğar doğmaz öldürerek toplulukta üstünlük kurar.

—Halk hek. *Arı tedavisi* → APİTERAPİ.

—Ikonogr. Arı, mitolojilerde ve halk inançlarında sık sık yer aldığından, motif olarak sanat eserlerine de geçmiştir. Eskiçağ'da özellikle Efes sikkelerinde arıya rastlanır. Clovis'in babası Childerich'in 1653'te ortaya çıkarılan mezarında, grena kakmalı çok sayıda altından arı bulunmuştur. Çalışkanlık simgesi olması nedeniyle tarih boyunca çeşitli kuruluşlarca amblem olarak benimsenmiştir. Aynı nedenle Türkiye'de de çeşitli kuruluşların (İstanbul Teknik üniversitesi, Anavatan partisi vb.) rozet ve amblemlerinde, arı bir motif olarak yer almıştır.

—Med. huk. Türk Med. k. arıların mülkiyeti konusunda özel kurallar koymuştur. Yasanın "kaçmış hayvanlar"la ilgili 692. maddesinin birinci fıkrası, avda tutulan hayvanların kaçmaları ve sahibinin yakalamak için hemen aramaya koyulmaması halinde bunların sahipsiz kalacaklarını, buna karşılık aynı maddenin ikinci fıkrası ise, başkasının mülküne uçan arı oğulunun (bey denilen dişi arıyla kovandan çıkan arı topluluğunun) sahipsiz kalmayacağını belirtir. Bu durumdaki arılar yine eski sahibinin mülkiyetinde kalır. Ancak, uçan arılar başka birinin arı dolu kovanına girerse bu arılar kovan sahibinin olur (Türk Med. k. md. 698).

—Patol. Arı sokması genellikle önemsiz bir rahatsızlıktır; sokulan yerde şiddetli ağrı yapar ve kaşıntılı bir şişlik meydana getirir. Bununla birlikte şiş ağızda ve boğazda olursa boğulmaya neden olabilir; bu durumda kortikoit cinsinden ilaç verilirse çoğu zaman entübasyona gerek kalmaz. Arı sokmasına duyarlaşmış bazı kişilerde, ikinci bir sokma sonucunda oldukça ağır anafilaksi olayları görülebilir.

ARI sıf. (esk. türkç. *arımak*'tan *arığ* › *arı*). **1.** Katışıksız; temiz, duru, saf: *Arı altın. Arı su.* **— 2.** Günahsız, saf: *Gönlü arı bir kimse.* **— 3.** Uygulamaya yönelik bütün kaygılar dışında, en özgül özellikleriyle ele alınan zihinsel ve sanatsal etkinlik için kulanılır; saf, pür: *Tüm ilgi alanını arı matematiğe yöneltti. Arı sanat.* **— 4.** *Arı sili*, tertemiz, pırıl pırıl.

—Akust. ve Müz. *Arı ses*, sinüzoidal akustik bir titreşimden oluşan ses. || Ana sesle birlikte ve uygun orantılarda, en çok ilk altı armoniği ve basamağı ikinin bir kuvveti olan armonikleri içeren ses.

—Ed. *Arı şiir*, şiirin, içeriğe başvurmaksızın, bir deneyimi doğrudan doğruya yansıtan bir biçim olduğunu ileri süren görüş. (Arı şiir, rahip Bremond ve Valéry tarafından tanımlandı.)

—Kim. *Arı madde*, doğrudan çözümlemenin her tür parçalanma işlemine karşı direnç gösteren madde.

—Metalurj. Çok temiz değerli metaller için kullanılır. (Hiçbir metal, doğal halde yüzde yüz arı değildir; dolayısıyla bu sözcükten olduğunca katkısız metal anlaşılır.) || *Arı çelik*, yaygın olarak kullanılmayan ve hazırlanmasında özel bir özen gerektiren çelik.

—Miner. *Arı demir cevheri*, fosfor ve kükürt içermeyen demir cevheri türü.

—Opt. Tekrenkli ışımaya denk düşen renkler için kullanılır.

—Seram. *Arı kil*, porselen yapımında kullanılan bir tür beyaz kil. (*Porselen toprağı* ya da *kaolen* de denir.)

Arı masalı (*Fable of the bees* ya da *Private vices, public benefits* [özel ayıplar, kamusal yararlar]), fransız kökenli ingiliz düşünürü Bernard de Mandeville'in (1670-1733) yapıtı. Bir arı kovanındaki yaşamı konu edinerek insanın bencilliğini gösterir; bu bencilliğin kamu yararına kullanılabileceğini savunur. Masaldaki kovanın arıları varlıklı, güçlü durumdadır. Ancak bozulan ahlak düzeyi karşısında Tanrı'dan kendilerini iyi yola yöneltmesini isterler. Bu dilekleri kabul olunca arılar ahlakçıların istediği değerleri kazanırlar. Azla yetinip, namuslu, alçakgönüllü davranışlar göstermeye başlarlar. Bu durum ise arı toplumunu yoksulluğa sürükler. Yazar masalıyla mal tutkusu, üstün gelme duygusu gibi güdülerin olumlu yanları da olduğunu kanıtlamaya çalışır.

Arı maya (Die Biene Maja), alman yazarı Waldemar Bonsels'in (1881-1952) ço-

Tekin Arıburun

cuk romanı. Maya adlı balarısının serüvenini, dünyayı tanıyışını anlatır. Kovanından ayrılan maya, arıların dostu ve düşmanı böcekleri teker teker tanıdıktan sonra çok merak ettiği insan soyuyla karşılaşır. Bu ürtütücü yaratıkların ancak birbirlerine sevgi besledikleri zaman güzelleştiklerini gözler, sevgiyi bir yaşam ilkesi edinir. Türkiye'de çocukların severek okudukları kitabı ilk kez Nihat Adil (Erman) çevirdi (resimli, 1927).

ARIBEYİ a. Arıc. ANAARI'nın eşanlamlısı.

ARIBİLİM a. Arıları inceleyen zooloji dalı. (Eşanl. APIDOLOJİ.)

ARIBİTİ a. Kör, kanatsız, kızılımsı renkte, en çok 1,5 mm boyunda pupipar sinek. (Arıların kıllarına asılarak yaşar ve eski kovanlarda bol bulunur. Bil. a. *Braula caeca;* arıbitigiller familyası.)

ARIBURNU, Gelibolu yarımadasında burun; yarımadanın Ege denizi'ne bakan batı kıyısında küt ve dik bir çıkıntı oluşturur. Çanakkale savaşları sırasında (1915), İngiliz, Avustralya-Yeni Zelanda birliklerinin (Anzaklar) karaya çıkarıldığı yer.

ARIBURNU (Orhon Murat), türk film yönetmeni, sinema oyuncusu ve şair (İstanbul 1918 - *ay.y.* 1989). Hukuk ve alman dili okudu. 1940'lara doğru toplumsal sorunlara alaycı bir dille yaklaşan, atasözü ve deyimlerden yararlanan kısa, yalın anlatımlı şiirleriyle dikkati çekti (*Kovan*, 1940). 1946'da sinema oyunculuğuna, 1950'de yönetmenliğe başladı. Oyuncu olarak *İstiklal madalyası* (1947), *Lale devri* (1951), *Ateşten damla* (1960); yönetmen olarak *Yüzbaşı Tahsin* (+ oy., 1950), *Sürgün* (+ oy., 1953), *Beklenen şarkı* (C. Sonku ve S. Ayanoğlu ile, 1954), *Lejyon dönüşü* (1957), *Tütün zamanı* (+ oy., 1959) gibi filmlerle kendinden söz ettirdi. Son yıllarda yeni şiir kitapları yayımladı: *Bu yürek sizin* (1982), *Buruk dünya* (seçmeler, 1985).

Arıburnu savaşları, Çanakkale savaşı'nın bir bölümü. Avustralya ve Yeni Zelanda tümenlerinden oluşan ANZAK birlikleri 25 nisan 1915 sabahı Arıburnu'na çıkarma yaparak kıyıbaşı mevziini tuttular ve güneyde Kanlısırt, ortada Kemalyeri, kuzeyde Düztepe doğrultusunda ilerlemeye başladılar. Böylece Conkbayırı ve Kocaçimen tepesi tehdit altına girdi. Arıburnu'na çıkan kuvvetlere karşı koymak görevi Maydos'taki (Eceabat) 27. Alay'a verildi. Alay komutanı yarbay Şefik Bey (Aker), kuvvetlerini yürüyüşe geçirdi ve Kemalyeri-Merkeztepe doğrultusunda taarruza geçti. Arıburnu'na müdahale edebilecek durumda olan bir birlik de ordu ihtiyatında bulunan yarbay Mustafa Kemal Bey (Atatürk) komutasındaki 19. Tümen'di. Mustafa Kemal Bey üstlerinin kararsızlığı karşısında, insiyatifi ele alarak tümenine bağlı 57. Alay'ı Conkbayırı doğrultusunda ilerleyen kuvvetlere karşı taarruza geçirdi. Öğleden sonra tümenine bağlı 72. ve 77. alayları da Arıburnu'na yöneltip 27. Alay'ı da emrine alarak taarruzu şiddetlendirdi; ANZAK'ları kıyıya en yakın sırtlara kadar geri püskürttü. Türk kuvvetleri 20 mayıs 1915'e kadar saldırı ve savunma savaşlarıyla itilaf birliklerini, tutunduğu dar şeritte durdurmayı başardı. Bu tarihten sonra iki taraf karşılıklı sipere girdi ve çarpışmalar mevzi savaşına dönüştü. Sonunda itilaf kuvvetleri Arıburnu cephesini, 19/20 aralık 1915 gecesi, Anafartalar cephesiyle birlikte boşalttılar.

ARIBURUN (Tekin), türk general, siyaset adamı (İştip 1905). Harp okulu'nu bitirdi, teğmen oldu (1925), yeni kurulan Hava kuvvetleri'nin ilk subaylarından biri olarak (1927) İngiltere'de havacılık stajı gördü. Harp akademisi'ni bitirdi (1935). Almanya ve Amerika'da ilk türk hava ataşesi olarak görev yaptı. Birleşmiş milletler'in kuruluşunu hazırlayan San Fransisco konferansı'na, türk delegasyonunun askeri danışmanı olarak katıldı (1945). NATO savunma akademisi komutanlığı yaptı. Generalliğe yükseldi (1950). Orgeneral oldu (1959), Hava kuvvetleri komutanlığına getirildi. Emekli edildi (1960). AP'ye girdi, İstanbul'dan senatör seçildi (1964). Cumhuriyet senatosu başkanı oldu (1970-1977). Senato başkanı olarak birkaç kez cumhurbaşkanı vekilliği yaptı. Senatörlüğü 1980'e kadar sürdü.

ARICAK, Orta Anadolu'da, Elazığ ilinde ilçe; 17 246 nüf. (1990). 17 köy. Merkezi Elazığ'ın 79 km D.'sunda *Arıcak* (esk. Mirivan. Karaboğan). 3 258 nüf. (1990).

ARICAN (Fikret) → BÜYÜK FIKRET.

ARICANAVARI a. Larvalarını evcil arılarla besleyen, sarı ya da kızıl sarı benekli, kahverengi ya da siyah böcek. (Kumlu yamaçlara kazdığı yeraltı yuvasının derinliği 30-40 cm'dir. Bil. a. *Philanthus triangulum;* sphegidae familyası.)

ARICI a. Arıcılık yapan kişi.

ARICILIK a. Bal, balmumu ve daha başka kovan ürünleri elde etmek amacıyla bal arısı yetiştirmek ve bakmak sanatı.
—ANSİKL. Arıcılığın izlerine, ilkel "toplayıcılık" biçiminde de olsa (çünkü yuvaların ve arı topluluklarının denetlenmesi sözkonusu değildi), Eski Mısır uygarlığında rastlandığı gibi, tarihöncesi mağaralarda da rastlanır (İ.Ö. 7000 yıllarında yapılmış kaya resimleri).

Arıcılığın başlıca işlemleri şöyle sıralanabilir: kovanların durumunu anlamak için ilkbahar ziyareti, kovanda yiyecek tükenmişse arıları besleme, anaarı değiştirme, yükselteçlerin ve ek çerçevelerin yerlerine konması, oğul alma, bal alma, kovanları kışlatma. Kovanın açılmasını ya da kovandan kovana aktarmayı gerektiren tüm işlemlerde, arıların tepkisini yatıştırmak ve sokmalarını önlemek amacıyla, kuru ot, karton, saman gibi şeyler yakılarak içeriye biraz duman püskürtülmelidir. Böcekleri kızdıran şeyler çok çeşitlidir: kokular, çığlıklar, ani hareketler onları ürkütür; kimi insanlar kovanlara hiçbir zarar görmeden yaklaşır, kimileriyse sokmak için amansız-

arıcılık
üstte: Moustiers-Sainte-Marie (Alpes-de-Haute-Provence) yakınlarında dağ kovanlığı
altta: kovan açılırken arıların yatıştırılması için duman üflenmesi

Arıburnu savaşları

Saffet Arıkan

ca saldıran bir sürü arının saldırısına uğrar; daima ihtiyatlı olmak ve yüzü bir maskeyle korumak gereklidir.

Arıcılık doğal ya da yapay çayırların, ağaçlıkların ve çok çiçek veren bitkilerin bulunduğu her yerde yapılabilir. Bununla birlikte bir yerde arılık kurmadan önce, o yerin bal yapıcı bitki kaynaklarını tanımak gerekir: arılar üçgülü, korungayı, fundayı, karabuğdayı severler. Kovanlığın yeri iklime göre de değişir. Kuzey ya da soğuk bölgelerde kovanlığı güneye bakan yerlerde, sıcak ülkelerde tersine güneşten korunaklı yerlerde kurmak gerekir.

Bazı ülkelerde, ilkbahar çiçekleri tükendiği zaman, iyi ürün almak için kovanlar çiçeklerin bol olduğu başka yerlere götürülür; hatta bazen art arda birçok yer değiştirilir. Bu işlem Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde deniz kıyısıyla dağlar arasında yapılır; buna kovanların yaylaya çıkarılması denir. Türkiye'de arıcılık iki tür kovanla yapılır: eski tip kovan, modern kovan. Topraktan (küp biçiminde) yapılan ya da ince dallardan örülerek mayısla sıvanan silindir biçimindeki eski tip kovanlarda arılar bal peteklerini kovan boşluğuna kendi bildiklerince yaparlar (arıcı bal alırken kovanı bir ucundan açıp bu petekleri kesip çıkarmak zorunda kalır). Modern kovanlar tahtadan yapılır ve biçimleri değişik olsa da hepsi portatif çerçevelidir. Bu çerçevelere arıların işini kolaylaştırmak üzere önceden levha halinde balmumundan petek taslakları yapıştırılır. Arılar bunu kolaylıkla tamamlayarak balla doldururlar. Arıcı peteği çıkarıp balını boşalttıktan sonra gene yerine koyabilir. Böylece hem petek ziyan olmaz, hem arılar rahatsız edilmez.

sıcak bir bıçakla kapakları sıyrılmış bal gümeçleri

Başlıca arı hastalıkları şunlardır: yavrular için larva hastalığı (amerikan ve avrupa), mantar hastalıkları; yetişkin arılar için akaryoz, nozemoz, mayıs hastalığı, dizanteri. Ayrıca arıların düşmanları da vardır: arıcanavarı, yabanarısı, eşekarısı, ölübaş kelebek. Güveler de kovanlara dadanabilir; bunların kurtçukları balmumu petekleri harap eder; karıncalar kovana dadanırsa balı yağma ederler; fare gibi kemirgenler de hem kovanı, hem petekleri harap ederler.

Türkiye'de hemen hemen her bölgede arıcılık yapılır. Ama en iyi bal çayırların bol, ormanın kıt olduğu yüksek yerlerde elde edilir: Kars, Ankara, vb. Batı ve Güney Anadolu'da, Doğu Karadeniz bölgesinde tüm kıyı bölgesindeki yüksek yerlerde yaygın ölçüde arıcılık yapılır: İzmir, Balıkesir, Muğla, Aydın, Antalya, Adana, Ordu, Giresun, vb.

Dünyada arıcılık yapılan ülkelerin başında ABD gelir. Onu Arjantin, Kanada, Fransa, Türkiye, Meksika, Polonya, Romanya, İspanya ve Avustralya izler.

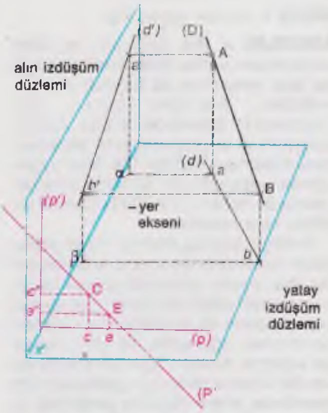
arıcılık

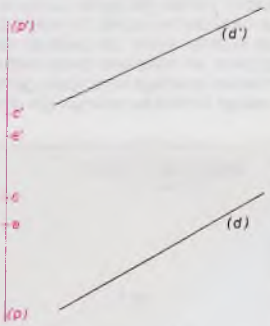
kovan çerçevesi, ortada yumurta ve kurtçukların bulunduğu bölüm, yukarıda bal bulunan petek gözleri (gümeçler)

Arıcılık enstitüsü (Türkiye), ülkede arıcılığa ilişkin konularda, ileri tekniği ve ekonomiyi göz önünde tutarak, Türkiye koşullarının gerektirdiği uygulamaları, eğitim ve yayım yoluyla halka mal etmekle görevli devlet kuruluşu. 1950'de Ankara'da kuruldu. Fenni (modern) kovanların yaygınlaşıp çoğalmasında etkin rol oynadı. 1953'te kapatılan enstitünün görevleri, bu tarihten sonra Ankara Tavukçuluk enstitüsü'nün yapısı içinde yer alan bir bölüm tarafından yerine getirilmektedir.

ARIÇİZİM a. **1.** Geom. Tasarı geometride, 3 boyutlu afin uzayın parçalarının, tek değerli bir şekillenme sağlamak üzere seçilmiş bir ya da daha çok düzlem üzerinde, bir ya da daha çok izdüşüm halinde düzlemsel gösterimi. (Eşanl. EPÜR.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** KROKİ'nin karşıtı olarak bitirilmiş desen.

(D) ve (P) doğrularının uzayda gösterimi ve izdüşümleri

(D) ve (P) doğrularının arıçizimleri

—ANSİKL. Geom. 3 boyutlu afin uzayın bir şekli, birbirine dik alınmış karşılaştırma düzlemleri üzerinde, ancak şeklin iki izdüşümünün kümesiyle belirtilebilir. Düzlemlerden birinin, "yer ekseni" adını alan arakesit çevresinde, öbürü üzerine yatırıldığı varsayılır; dolayısıyla iki desen, aynı kâğıt üzerinde ve bu eksenin iki yanında şekillenir. Şeklin arıçizimini oluşturan, işte bu iki izdüşümdür. Böylece, yer eksenine dik olmayan iki (*d*) ve (*d'*) doğrusu bir (D) doğrusunu belirler. Buna karşılık, bir yanal doğru birbiriyle çakışan iki izdüşümüyle tanımlanmaz: bu iki izdüşüm (D) yi içeren ve yer eksenine dik olan düzlemin bütün doğruları için aynıdır. Bu nedenle bir yanal doğruyu, iki noktasıyla tanımlamak gerektiği ortaya çıkar.

ARIDAMI, rumca **Artemi,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, Geçitkale bucağında köy.

ARIDİL a. Kendi öz değerleri dışında bütün yabancı öğelerden arınmış, her türlü aktarıma kapalı dil. (→ ÖZLEŞTİRME.)

ARIDİLCİ sıf. Arıdilciliğe özgü, arıdilciliğe dayanan olgular için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Arıdilcilik yanlısı olan.

ARIDİLCİLİK → ARITICILIK.

ARIGİLLER a. Zarkanatlı böcekler familyası. (Evcil ve yabani bal arılarını, yabanarılarını, meliponaları kapsar. Bil. a. *apidae;* iğneliler [aculeata] alttakımı.)

—ANSİKL. Örnek tipi *apis* (bal arısı) olan arıgiller familyası, hızlı uçan ve vızıltı çıkaran zarkanatlı böceklerdir. Bunlarda dil uzun ve silindirimsidir; bununla çiçeklerden balözü emebilirler. Çoğunlukla çeperlerini kendilerinin yaptığı yuvalarda (petek) barınırlar.

ARIK sıf. (esk. türkç. *arımak*'tan *arıġ* 〉 *arık*). **1.** Zayıf, sıska, güçsüz hayvan için kullanılır: *Arık tavuktan tatsız tirit olur* (atasözü). **—2.** *Yörs.* Özsüz tahıl ya da çürümeye yüz tutmuş meyva, sebze için kullanılır: *Arık buğday. Bu arık karpuzu niye getirdin?*

ARIK a. *Yörs.* ARK'ın eşanlamlısı.

ARIK (Remzi Oğuz), türk arkeolog ve siyaset adamı (Kozan 1899-Adana 1954). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi. Fransa'da Sorbonne üniversitesi'nde sanat tarihi, Louvre arkeoloji enstitüsü'nde arkeoloji konularında uzman oldu (1926-1931). Dönüşünde İstanbul ve Ankara arkeoloji müzelerinde çalıştı, kazılara katıldı. 1939'da Ankara Üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi'nde arkeoloji profesörlüğüne getirildi. 1950'de siyasal yaşama geçti, DP'den Adana milletvekili seçildi. Partisinden ayrılarak Türkiye köylü partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (1952); genel başkanlığa seçildi. 2 yıl sonra bir uçak kazasında öldü. Yapıtları: *Alacahöyük hafriyatı* (Ankara, 1937); *Karaoğlan kazıları* (Ankara, 1938); *Türk müzeciliğine bir bakış* (1956).

ARIKAÇIRAN sıf. Arıları uzaklaştıran maddelere denir.

◆ a. Balliktaki arıların kuluçkalığa geçtikten sonra geri dönmesini önleyen aygıt. (Kovandan rahatça bal almak için, gerektiği zaman ballıkla kuluçkalık arasına yerleştirilir.)

ARIKAN (Saffet), türk asker ve siyaset adamı (Erzincan 1887-İstanbul 1947). Harp okulu'nu (1907), Harp akademisi'ni (1910) bitirdi. Balkanlar'da ve Yemen komutanlığı emrinde görev yaptı. Çanakkale savaşlarına, Bakü seferine katıldı. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın başyaverliğine atandı (1918). Birinci Ordu müfettişliği kurmay heyetinde çalıştı. İstanbul'un işgalinin (1920) ardından Anadolu'ya geçti. Garp cephesi kurbay başkanlığına (1921), Moskova ataşemiliterliğine atandı. Kurmay albayken ordudan ayrıldı. Kocaeli (1923), Erzincan (1927-1942) milletvekili seçildi. CHP genel sekreterliği (1925-31), Milli eğitim bakanlığı (1935-38), Milli savunma bakanlığı (1940-41) yaptı. Berlin büyükelçiliğine atandı (1942-44). Dönüşünde Konya, Erzincan milletvekilliği yaptı (1944-47). Köy enstitüleri'nin temeli olan yatılı köy öğretmen okulları Milli eğitim bakanlığı döneminde açıldı.

ARIKAN (Saim), türk güreşçi ve antrenör (İstanbul 1906). Güreşe Ordu'da başladı. İstanbul'da Kumkapı kulübünde mindere çıktı (1924). Türk milli güreş takımında yer aldı (1928-1938). 66 ve 72 kilolarda dört kez Balkan şampiyonluğunu kazandı (1932, 1933, 1934, 1935). 1936 olimpiyat oyunlarında güreşti. Güreşi bıraktıktan sonra antrenörlüğe başladı (1938). Pek çok öğrenci yetiştirdi. Başta İran serbest güreş takımı olmak üzere (1947) çeşitli ülkelerde çalıştırıcılık yaptı ve "Saim hoca" adıyla uluslararası bir ün kazandı.

ARIKBAŞI, esk. **Birestik, Danişment,** Sivas'ın Divriği ilçesi, Danişment bucağı merkezi; 123 nüf. (1990).

ARIKLAMAK gçz. f. Arık duruma gelmek.

ARIKLI, esk. **Mustafamelik,** Mardin'in Kızıltepe ilçesi, merkez bucağında belde; 2 934 nüf. (1990).

ARIKLI (Ercan), türk yayıncı (Ankara 1940). Robert kolej'i ve Lozan Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1965). Yayıncılığa, Ismail Cem ile birlikte çıkardıkları haftalık ABC dergisiyle başladı (1966). Daha sonra bir yayın kuruluşu olan Artel'i (1968), ardından Gelişim Yayınları'nı kurdu (1974). Politika gazetesinin ortakları arasında yer aldı (1976); ertesi yıl ortaklıktan ayrıldı. Süreli Yayınlar'ı da kurarak, Erkekçe, Kadınca, Onyedi vb. dergilerini çıkardı ve haftalık siyasi haber dergisi Nokta'yı, kısa bir süre içinde, Türkiye'nin toplumsal sorunlarını gündeme getiren etkin bir dergiye dönüştürdü; Türkiye'de ansiklopedi yayını alanında önemli atılımların gerçekleştirilmesine öncülük etti: *Gelişim Hachette* (1983-1986) ve *Büyük Larousse* (1986 →). Gelişim yayınları aş ve Süreli yayınlar aş yönetim kurulu başkanlığı görevini üstlendi.

ARIKLIK a. Arık olma durumu, zayıflık, güçsüzlük: *Beygir arıklıktan dolabı çeviremez oldu. Hayvanda arıklık, insanda züğürtlük ayıptır* (atasözü).
—Patol. *Aşırı arıklık*, ileri derecede zayıflık, kaşeksi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Patol. Aşırı arıklığa uğramış kişi kaslarının körelmesinden, renginin solukluğundan, derialtı yağ dokusunun kaybolmasından belli olur. Kemikler deri altından fışkırır, yüz çöker, gözler çukura gömülür. Ağırlık önemli ölçüde azalır. Genellikle yaşamın ilk yıllarında görülen aşırı çocuk arıklığında boy normalin altındadır. Aşırı arıklığın biyolojik özeti total protitlerin önemli ölçüde düşüklüğü ve ılımlı bir kansızlıktır.
Yaşlılıkta aşırı arıklık, aşırı çocuk arıklığının tersine ruhsal işlevlerin zayıflamasına yol açar.

ARIKOĞLU (Damar), türk siyaset adamı (Adana 1889 - İstanbul 1969). İttihat ve Terakki fırkası'nın Adana'daki yöneticileri arasına girdi. Adana'nın işgalinden sonra, 1915'te hakkında kovuşturma açıldı (1919). Konya'ya kaçtı, paraca destekleyerek bir kuvayı milliye müfrezesi oluşturdu,Kilikia savunmasına katıldı(1919). Cephedeyken TBMM'ye Adana milletvekili seçildi (1920-1946). Asıl adı olan Zamir'i, Atatürk'ün buyruğuyla Damar olarak değiştirdi. Yapıtı: *Hatıralarım* (1961).

ARIKUŞU a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan ve böceklerle, özellikle yabanarılarıyla beslenen, gözalıcı parlak tüylü, kısa gagalı ve kısa bacaklı kuş. (Bil. a. *merops*; arıkuşugiller familyası.)
—ANSİKL. Arıkuşlarının tüylerindeki renklerin çeşitliliği gökkuşağındaki renkleri andırır. Avrupa'da, Akdeniz kıyısında ve Türkiye'de yaşayan türünde *(Merops apiaster)* karın açık mavi, sırt kızıl, gerdan sarıdır. Günün sıcak saatlerinde uçarken böcekleri yakalayıp yutarak beslenir. Yuvasını yere,toprağın içine derince yapar. Kışı tropikal ve Güney Afrika'da geçirir.

ARIKUŞUGİLLER a. Çok iyi uçan ve böceklerle beslenen, parlak renkli kuşlar familyası. (Bil. a. *meropidae*; gökkuzgunumsular takımı.)

ARIL, Gaziantep'in Şehitkâmil ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 187 nüf. (1990). Belediye. PTT.

ARILANMAK → ARILAŞMAK.

ARILAŞMAK ya da **ARILANMAK** gçz. f. **1.** Sözkonusu bir sıvı, bir madde vb. ise temizlenmek, katışıksız, arı duruma gelmek. **—2.** Sözkonusu dil ise özleşmek.

◆ **arılaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir sıvıyı, bir maddeyi vb. arılaştırmak*, onu temizlemek, katışıksız, arı duruma getirmek. **—2.** *Bir dili arılaştırmak*, onu özleştirmek.

ARILAŞTIRMAK → ARILAŞMAK.

ARILIK a. Arı olma durumu; arı olan şeyin niteliği;katışıksızlık,günahsızlık,saflık.
—Metalurj. *Kalıntı arılığı*, bir metalde, metal olmayan ve zararlı görülen kalıntıların oranı. (Arılık, sayma yöntemiyle elde edilen bir sayıyla belirtilir; bu yöntemde ya bir hacim içinde bulunan kalıntılar sayılır [metalin çözündürme, sesötesi mikroalgılama] ya da yüzeyde bulunan kalıntılar saptanır [klasik işlemeden sonra maroskopik sayma, özenli parlatmadan sonra mikroskopik sayma]. Bu yöntemler otomatik olarak uygulanabilir [kuantometre]. Çeliklerde, jernkontoret mikrografi yöntemi bütün dünyada benimsenmiştir.)
—Opt. *Renkölçüm arılığı*, bir renk uyaranının ışıltısı ile kendisinin baskın dalga ışıltısı arasındaki oran.

ARILIK a. Arı kovanlarının topluca bir arada bulunduğu yer; kovanlık. (Arılık için, gürültüden uzak, akarsuya, balözü ve çiçektozu kaynaklarına yakın, rüzgârdan korunaklı yerler seçilir.)

ARIMAN (Sümeray), türk opera sanatçısı (Ankara 1935). Ortaöğretim yıllarında Ankara halkevi korosu'nda Ruhi Su ile çalıştı. İstanbul Belediye konservatuvarı'nda şan ve GSA'da resim eğitimi gördü. Tiyatroyla da ilgilendi ve üniversite gençlik tiyatrosuyla Erlangen şenliği'ne katıldı. 1960'ta İstanbul Şehir operası'na (bugünkü Devlet operası) girdi. Uzun yıllar yönetmen yardımcılığı da yapan sanatçı, 1984'te Mozart'ın *Bastien ile Bastienne*'ini sahneye koydu.

ARIMAN (Ender), türk tenor (Ankara 1940). İlkokuldayken radyoda ve Devlet tiyatrosu'nda çocuk oyuncu olarak başarı gösterdi. Ankara Devlet konservatuvarı'nın çocuk bölümünden sonra şan bölümünü bitirdi (1960). Ankara Devlet operası'na katıldı. 1972'de İstanbul Devlet operası'na geçti. 1960-1986 arasında *Don Pasquale, Satılmış nişanlı, Uçan hollandalı, Cavalleria rusticana, La Bohème, Saraydan kız kaçırma, Tosca, Il Tabarro, Attila, Köroğlu* gibi operalarda başrol oynadı.

ARIN a. Mad. oc. Kazı yerini ilerleme yönünden sınırlayan yüzey. —Kazı yeri ya da birbirine yakın kazı yerlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Arın kazısı*, İLERLEME'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Mad. oc. Arınlar art arda sıralanabileceği gibi (bu durumda uzun bir arın hattı oluşur), aralıklı da olabilir (işçilerin rahat çalışmasını sağlamak için ya da arazi basıncı nedeniyle). Eğimlerine göre yatay, çapraz (ya da eğik) ve düşey arınlar ayırt edilir. Ayak ya da kazı arını, genellikle çok geniş bir kazı alanını belirtirken (uzun ayak, taşocağı basamağı), ilerleme arını, daha çok bir kazı galerisini gösterir.

ARIN (Suha), türk belgesel film yönetmeni (Balıkesir 1942). TRT'de (Ankara) çeşitli görevlerde çalıştı. 1965-1973 arasında Harvard üniversitesi'nde (ABD) "sinema, TV ve kitle iletişimi" öğrenimi gördü; master yaptı. 1974'te yurda dönüp 1983 yılına dek Ankara SBF Basın-Yayın yüksekokulu'nda sinema dersleri verdi. Belgesel kısa film yönetmeni olarak Türkiye'de bu alanın önde gelen adlarından biri oldu. Başlıca yapıtları: *Anadolu uygarlıklarından izler* dizisi, *Safranbolu'da zaman* (1976, Antalya şenliği belgesel film ödülü), *Tahtacı Fatma* (1978, 3. Balkan film şenliği belgesel film büyük ödülü), *Yörük Elif* (öykülü kısa film, 1978), *Kapalıçarşı'da 40 000 adım* (1980), *Dolmabahçe ve Atatürk* (1981), *Kula'da üç gün* (1983), *Anadolu'da konutun öyküsü; Kariye* (1983), *Eski evler, eski ustalar* (1986), *Dünya durdukça* (1988), *Topkapı Sarayı* (1991), *Ayasofya* (1991).

ARIN gölü → ARIN gölü.

ARINDIRILMAK → ARINMAK.

ARINDIRMA a. Katı asıltı halinde tanecikler içeren bir sıvıyı berrak duruma getirme işlemi. (Bu amaçla süzme, mayalama, ısı, iyon değiştirici reçineler, içte ya da yüzde tutan maddeler kullanılır.)
—Mutf. Et sularını ya da pelteyi, içine yumurta akı, yağsız et ve bazı sebzeler katarak durultma. ‖ Meyve jölesinin yumurta akıyla bulanıklığını giderme. ‖ Yabancı maddeleri ve ayranı almak için tereyağını benmaride eritme işlemi.
—Şek. san. Esmer şekerin doymuş bir şurupla karıştırıldıktan sonra ondan ayrılarak yüzeysel yabancı maddelerden temizlenmesi işlemi. (Eskiden yalnız şeker rafinerilerinde uygulanan bu işlem şimdi tüm şeker fabrikalarında uygulanmaktadır.)

ARINDIRMAK → ARINMAK.

ARINIKLIK a. Biyol. Hayvanların ve insanın bakteriden, virüsten, mikroskobik mantardan ya da asalaktan arınmış bir yaşam sürmesi (insan için ancak kuramsal olarak düşünülebilir).

ARINMAK gçz. f. (esk. türkç. *arımak*'tan -n- dönşl. ekiyle). **1.** *Bir şeyden arınmak*, bir şey sözkonusuysa içindeki pisliklerden, yapısını bozan maddelerden, yabancı öğelerden kurtulmak, daha temiz, arı, katışıksız duruma gelmek: *Mikroplardan arınmak. Kirlerinden arınan çamaşırlar. Yabancı öğelerden arınmış bir dil.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa yıkanmak: *Arınıp temizlendim.* **—3.** *Bir şeyden arınmak*, sözkonusu bir kimse, ruhu vb. ise, kendisini rahatsız, tedirgin eden bir şeyden kurtulmak: *Günahlarından arınmak. Saplantılarından, kuşkularından arınmak.* **—4.** *Yörs. Bir şeyden arınmak*, sözkonusu bir kimseyse bir suçlamadan sıyrılmak, kurtulmak; temize çıkmak: *Şu mahkeme işinden bir arınayım, sana ne istersen alacağım.*

◆ **arındırmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi (bir şeyden) arındırmak*, onun arınmasını, arı, katışıksız duruma gelmesini, temizlenmesini sağlamak; arıtmak: *Suyu, havayı mikroptan arındırmak. Ruhunu günahlardan arındırmak.*
—Folk. Tinsel olarak kirlendiği varsayılan hayvan ve eşyayı, çeşitli yöntemlerle temizlemek. (Ateşe tutmak, yıkamak, yakmak, tütsülemek, su püskürtmek, kırklamak ve kurban kesmek bu konudaki en yaygın uygulamalardır.)

◆ **arındırılmak** edilg. f. Arındırmak eylemine konu olmak.

ARISAN (Osman Kâzım), türk hekim ve ressam (Isparta 1909). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1935). Gülhane askeri tıp akademisi'nde asistan olarak göreve başladı (1939). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ne geçti. Burada, Kadın hastalıkları ve doğum kürsüsü'nde profesör oldu (1964). Klinik direktörlüğü yaptı (1973). Kadın ve doğum hastalıkları üzerine çok sayıda makale ve bildiri yayımladı. Başlıca yapıtları: *Propedötik* (N. Erez ve E. Yenen ile, 1953), *Doğum bilgisi* (1955), *Kadın-doğum kliniği tarihi* (1973).
Ressam olarak özellikle suluboya resimleriyle tanındı. Resim alanındaki çalışmalarından ötürü, ayrıca Türkiye Kızılay derneği onur belgesi (1955) ile İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi onur belgesi'ne layık görüldü (1980).

ARISOY (Sunullah), türk şair ve yazar (Şile 1925-Kuşadası 1989). Ankara'da Sümerbank'ta memur, Türk tarih kurumu basımevinde müdür yardımcısı olarak çalıştı. Yeni edebiyat hareketinin öncü dergilerindeki şiir ve yazılarıyla tanındı. Tek romanı *Karapürçek*'te (1961) kırsal kesim insanlarının sorunları işlenir. *Tedirginin biri* (1962) adlı bir de uzun hikâyesi vardır. Şiir kitapları: *Garipler treni* (1948), *Muhteşem kavga* (1951), *Mustafa Kemal türküsü* (1953), *Yaban mavisi* (1961), *Dışa vuran karanlık* (1961), *Yanlış yaşadık* (1970), *Sabrın gülü* (1980).

ARISTAK → ARASTAK.

ARISÜTÜ a. Yavrulara bakan işçi arıların, onları beslemek için yutak bezlerinden salgıladıkları sıvı.

Ercan Arıklı

Osman Kâzım Arısan

Sunullah Arısoy

—ANSİKL. Arısütü hafifçe buruk lezzette, beyazımsı akışkan bir maddedir. "Bakıcı arılar"ca larvaların bulunduğu petek gözlerinin dibine konur, yaşamlarının ilk üç gününde onlara besin olur. Anaarı olacak larvalara salt ondan ve bol miktarda verilir; ayrıca anaarının kendisi, hep onunla beslenir ve bu besini bakıcı arılar doğrudan doğruya onun ağzına verirler. Arısütünün bileşimi, besleyici gücü yüksek bir besininki gibidir; içindeki glusitler, protitler, oligoelementler ve birçok vitamin bulunur. Arısütünün sulu ya da alkollü eriyikleri büyüme gecikmelerine, astenilere karşı ilaç ve yaşlanma bozukluklarına karşı önleyici olarak tavsiye edilir.

ARIŞ a. (fars. *ereş*'ten). **1.** *Yörs.* Kolun dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bölümü. **—2.** *Esk.* Arşın: *"Boyluları yüz arıştı ve kısaları altmış arıştı"* (Enfes ül -cevahir, XV. yy.).

ARIŞ a. (ar. *ʿariş*). *Yörs.* Araba, özellikle de öküz arabası oku.

ARIŞ a. Dokmc. ÇÖZGÜ*'nün eşanlamlısı.

arışahini

ARIŞAHİNİ a. Arı kurtçuklarıyla beslenen şahin türü. (Bil.a. *Pernis apivorus;* Kartalgiller familyası.)

—ANSİKL. Arışahini böcekçildir ve hemen hemen yalnız yabani balarılarının ve yabanarılarının kurtçuklarıyla beslenir, bununla birlikte kovanlara saldırmaz. Bütün Avrupa ve Orta Asya'da yaygın bir kuş olan arışahini yabanarısı kurtçuklarından başka böcek, kertenkele, kurbağa, hatta meyve de yer.

ARIŞLAMAK g.f. Dokmc. → ÇÖZGÜLEMEK.

ARIT, Bartın ilinde merkez ilçeye bağlı bucak; 9 681 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Arıt* (esk. Menteşepiri), 667 nüf. (1990).

ARIT (Aydın), türk oyun yazarı (İstanbul 1928). Robert kolej'de okudu. Bir süre Amerika'da kaldı. Yurda döndükten sonra çeşitli işlerde çalıştı. 1958'den başlayarak hikâyeler (*Son penaltı*), romanlar (*Siyamlı ikizler, Sapıklar*) özellikle de radyo ve sahne oyunları yazdı. *İşlerde bozukluk* adlı radyo oyunuyla 1966'da TRT birincilik ödülünü, *Kuş* adlı çocuk oyunuyla da 1970'te TRT büyük ödülünü aldı. *Bal sineği* (1965), *Aya bir yolcu* (1966), *Uçamayan kuşlar tutulur* (1973-Ankara sanatsevenler derneği en iyi oyun ödülü-) Devlet tiyatrosu'nda sahnelendi. *Güneşi parlatanların gölgesinde* (1979) adlı bir oyunu daha vardır.

ARITAŞ, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesi, merkez bucağında belde; 9 783 nüf. (1990). PTT.

ARITICI sıf. Arıtma niteliği olan şey için kullanılır: *Arıtıcı maddeler.*

◆ a. Kim. müh. **1.** Bir ürünün katışkılarını gidermeye yarayan aygıt. **—2.** Bu aygıtı çalıştırmakla görevli kişi.

—Isıt. havld. *Hava arıtıcısı, havayı emen ve geri vermeden önce filtrelerden geçirerek arıtan elektrikli aygıt.*

—Bes. san. *Merkezkaçlı arıtıcı,* sıvılarda, özellikle sütte bulunan yabancı maddeleri atmak için kullanılan aygıt. (Bu maddeler merkezkaç kuvvetinin etkisiyle aygıttaki kazanın iç yüzeyine savrulur ve tortu halinde birikir; sonra buradan, aygıtın tipine göre, sürekli ya da zaman zaman alınarak atılır.)

ARITICILIK a. **1.** Dilbil. Dil'in "arı", "doğru" sayılan bir kullanım biçimine uymasını isteyen ve her türlü evrime, değişime, özellikle de aktarmaya karşı çıkanların tutumu. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Bir sanatın, bir ideolojinin, bir kuramın, bir uygulamanın vb. ilkelerine en küçük ayrıntısına dek bağlı kalma kaygısı.

—Sant. Fransa'da 1918-1925 arasında ortaya çıkan ve biçimlerde, kuruluşta kesin bir hareketsizliğe, durallığa önem veren sanat akımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Arıtıcılık, XVI yy. Fransa'sında, P. Bouhours gibi, Vaugelas'nın ilkelerini savunan dilciler arasında ortaya çıktı, XVIII. yy.'da gelişimini sürdürdü. Kullanıma yönelik gözlem yerine, birtakım havada kalan ölçülere (mantık, estetik, kökenbilim) göre bir önceki yüzyıl yazarlarının yapıtları (yazıldıkları çağdan beri dilin gelişip gelişmediği göz önüne alınmaksızın) süzgeçten geçirildi. Nitekim Voltaire, Corneille üzerine yazdığı eleştirisinde arıtıcıların baskısına aldırmadılar, ama arıtıcı gelenek, Francis Wey'in *Remarques sur la langue française au XIXe s.* adlı yapıtında varlığını sürdürdü ve bu baskının etkisi, dilbilgisi öğretimi aracılığıyla toplumun bütün sınıflarına yayıldı. XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında, dil tarihçileri, özellikle de F. Brunot, dil kullanımının zamanla değiştiğini kanıtlayarak dil konusunda kesinlik ve arılık düşüncelerini yıkmaya çalıştılar.

Türkçede özellikle arapça sözcüklerin ve tamlamaların bu dile ait kurallara uygun kullanılmaması eleştirilerle karşılandı. Yenilikten yana olanlar arapçanın kuralları yerine türkçeye özgü kullanış biçimlerini yeğlediler. Kimi zaman da yenilik yanlıları eski dili ve eski edebiyat anlayışını savunanları arapçaya ait kuralları bilmemek ve uygulamamakla suçladılar. Yenilikçi Şinasi'nın Tasvir-i efkâr gazetesiyle Ceride-i havadis arasındaki tartışmada (1864), Şinasi bu gazetede kullanılan *mebhûsetü anhâ, tûl ü dırâz, sâlifet üz-zikr* gibi söz öbekleri yerine *mebhûsü anh, dûr ü dırâz, sâlif üz-zikr*'in kullanılmasının doğru olacağını savundu. Recaizade Ekrem ve onu izleyen Servet-i fünun'cuların kurala uymayan kullanışlarını Muallim Naci, Şeyh Vasfi, Muallim Feyzi gibi gelenekçiler şiddetle eleştirdiler. Osmanlıcada kurallara uymayan kullanışlar kimi yapıtlarda ayrıntılarıyla gösterildi; tartışıldı. Bu türden bir yapıt (*Galatat,* Sırrı, 1882) örneğin *arazi* sözcüğünün doğrusunun *arzûn* olduğunu gösterirken "bunun osmanlı dilinde kullanılması o kadar eskidir ki düzeltilmesi mümkün değildir" der. Şemsettin Sami *Kamus-ı türki*'de (1900) arapçadan alınan sözcüklerin arap sözlüğüne aykırı kullanışları üzerinde özellikle durur. Ataç'ın "Nasıl yazıyoruz" (Tan, 1936), "Hata-sevap cetveli" (Haber-Akşam postası, 1937) gibi sürekli yazılarında türkçeye aykırı kullanışlar sergilenir. Ömer Asım Aksoy *Dil yanlışları*'nda (1980) *ayrıcalık -ayrım, yayın-yayım, değin-denli* gibi birbirinin yerine yanlış biçimde kullanılan sözcükleri gösterdi. Öztürkçe sözcüklerin kurallara uyulmadan üretildiğini ileri sürenler ise *örneğin, tekil, okul* gibi sözcükleri eleştirdiler.

—Sant. A. Ozenfant ve C.E. Jeanneret (Le Corbusier) tarafından tasarlanan(*Après le cubisme* bildirisi, 1918) ve geliştirilen (l'Esprit nouveau dergisi, 1920-1925) arıtıcılık, her türlü rastlantıya ve ayrıntıya karşı çıkarak, biçimlerde (günlük nesnelerde) yalnız temel olanı, "değişmeyen"i ele alır ve bunları yalın renklerle zenginleştirir. Geometrik yetkinliği arayan bu plastik anlayış, resimden çok mimarlığın alanına girer.

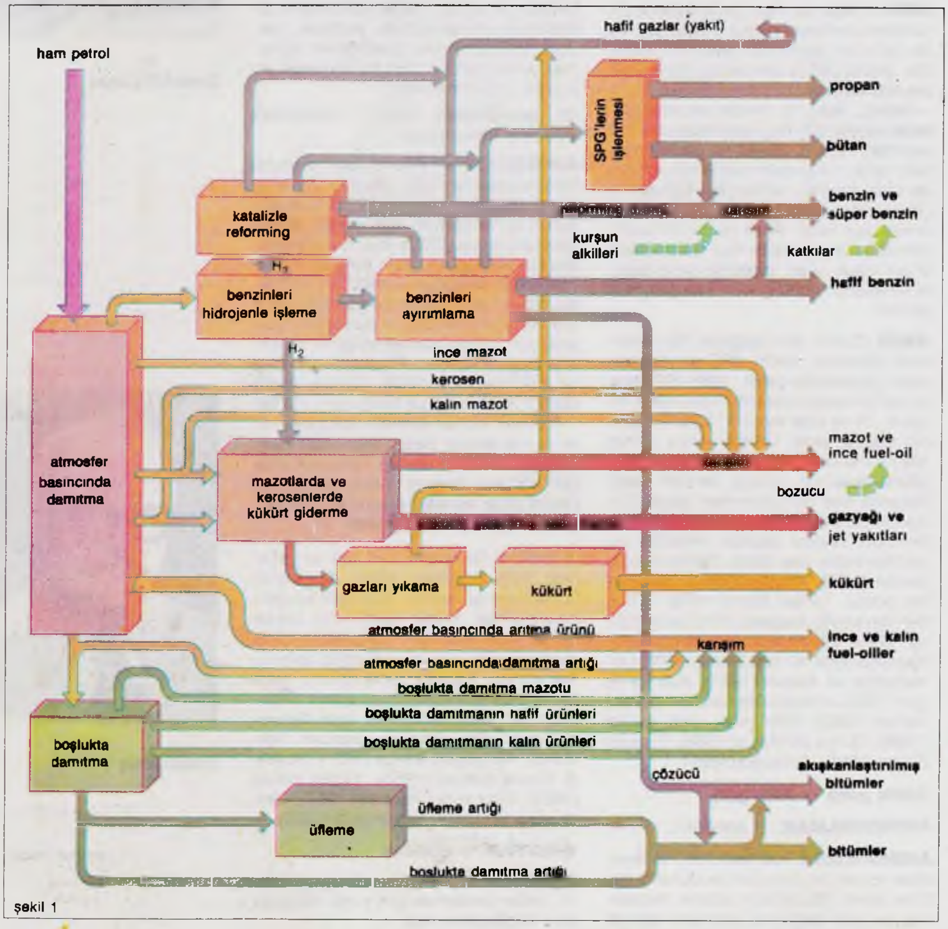
ARITIK a. Petr. san. Arıtılmış ürün. — Bir yağ içinde bulunan aromatiklerin bir çözücü yardımıyla özütlenmesinden sonra elde edilen ürün.

ARITILMAK → ARITMAK.

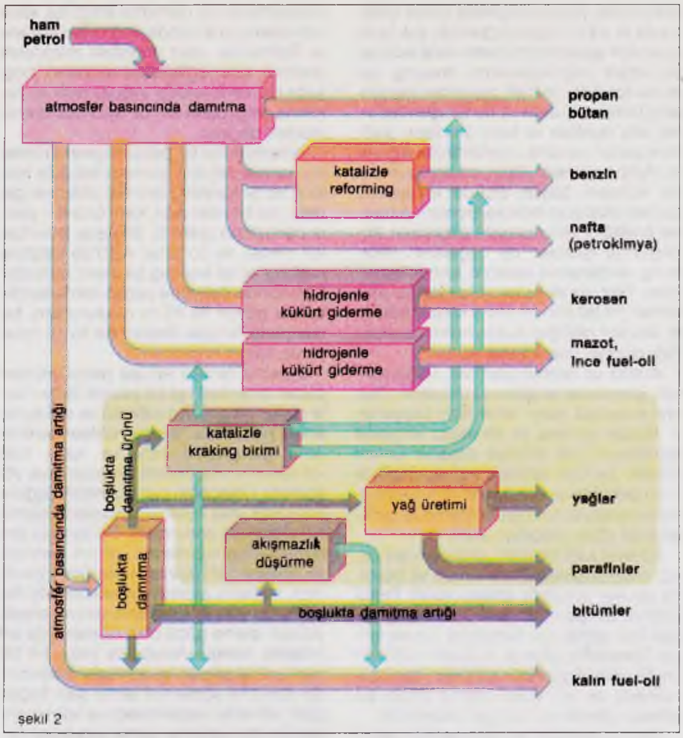
ARITIMEVİ a. Metallerin arıtıldığı yer. (Eşanl. TASFİYEHANE.)

ARITMA a. **1.** Arıtmak eylemi. **—2.** Petr. san. Ham petrolden, çok geniş bir dizi ticari ürün elde etmeye yarayan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Petr. san.) ‖ *Arıtma havuzu,* bir rafinerinin artık sularını boşaltmadan önce arıtmaya yarayan tesis. (Arıtma havuzu, artık akışkanlar içinde bulunan yağlı maddelerin tutulmasını sağlar. Havuzun boyutları hesaplanırken,

Avrupa'da uygulanan klasik arıtma şeması

şekil 1

artık kalın parçaları dönüştürmeyle **arıtma** şeması

arıtıcılık
Natürmort (1922)
Le Corbusier'nin
(C.E. Jeanneret) yapıtı
M.N.A.M., C.N.A.C.
Georges-Pompidou kültür merkezi, Paris

sudan daha hafif olan yağ damlacıklarının yüzeye çıkması ve kolayca sıyrılacak bir katman oluşturması için gereken süre göz önüne alınır.)

—Arıc. Sızdırılmış balın ölü arı ve balmumu parçalarından, çiçektozu artıklarından ve yabancı maddelerden arındırılması. (Bal, süzüldükten sonra 30-35 °C sıcaklıkta, arıtım makinesinde 10-15 gün durulmaya bırakılır. Üste toplanan hafif parçalar delikli bir kepçeyle alınır. Ağır parçalar dipte toplanır. Dipten biraz yukarda bulunan boşaltma musluğu açılınca arıtılmış saydam ve duru bal akar). || *Arıtma makinesi,* sızdırılmış balın arıtılmasında kullanılan silindir biçiminde aygıt. (Hacmi 40-50 l'dir; dibinde 5-6 cm yukarıda bir boşaltma musluğu bulunur; tortular musluk düzeyinin altında dipte toplanır.)

—Mad. oc. *Egzoz gazlarını arıtma,* yeraltı maden ocaklarında kullanılan Diesel motorlarının egzoz gazlarındaki zehirli bileşenleri çeşitli yöntemlerle kısmen ya da tamamen atma. (Bu amaçla yeniden çevrim, suda yıkama, katalizörden geçirme gibi çeşitli işlemler uygulanır.)

—Metalurj. Sıvı halindeki bir metal ya da bir alaşımda bulunan katışıkları eleme işlemi. (Bu terim, daha çok demirli metaller ve dar anlamda, karbonla oksijenin karbon oksit biçiminde elenmesi işlemi için kullanılır.) || *Arıtma fırını,* altını arıtmada kullanılan kal potası. || *Bölgesel eritmeli arıtma,* bir bölgeyi yerel olarak eritip yerini yavaşça değiştirerek gerçekleştirilen metal arıtma işlemi. (Bak. *ansikl.* böl.) ||*İlk arıtma,* kurşuna, gümüş gidermeden önce uygulanan birinci arıtma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. *Arıtma tesisi*, odunun kömürleştirilmesinde, gazların katranını ayırmaya yarayan döşem.

—Parac. Bir alaşımdan içindeki değerli madenin çıkarılıp alınması. (Gümüş paralar,tedavülden kaldırıldıktan sonra,arıtılarak alaşımlarındaki saf gümüş alınabilir.)

—Petrokim. *Hidrojenle arıtma,* HIDROJENLE İŞLEME'nin eşanlamlısı.

—Su işler. Su içindeki katışıkları giderme işlemi; arındırma. (Bk. *ansikl.* böl.)

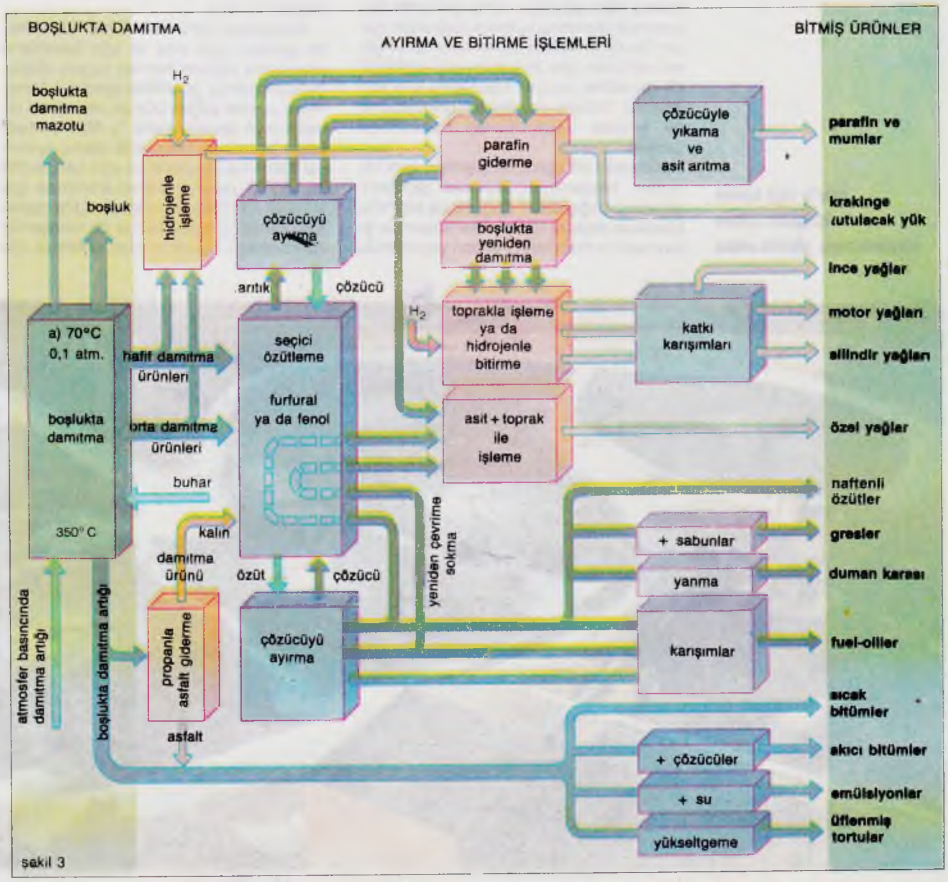
—Şek.san. Ham şekerin arındırma, yeniden eritme, berraklaştırma, renk giderme ve yeniden kristalleştirme işlemlerinden geçirilerek işlenmesi. ||*Arıtma şurubu,* şeker arıtılırken elde edilen çok duru şurup.

—ANSİKL. Huk. Arıtma çevre kirliliğini önleme yöntemlerinden biridir. 9 ağustos 1983 tarih ve 2872 sayılı çevre kanununun 11. maddesine göre, gerçekleştirilmesi planlanan kurum, kuruluş ve işletmeler, mevzuatta öngörülen arıtma tesis ya da sistemlerini kurmakla yükümlüdürler. Her türlü atık ve artıkların arıtılması, uzaklaştırılması ya da zararsız hale getirilmesi ile yükümlü kuruluşlar da bu işlemlerin yerine getirilmesinde çevreye zarar vermeyecek önlemleri alırlar.

—Metalurj. Arıtma pek çok yöntemle gerçekleştirilebilir: katışıkları yükseltgeme; başka maddelerle tepkime; çok arı bir metal sağlayan elektrikle ayrıştırma; boşlukta buharlaşma gibi fiziksel işlemler.

•*Bölgesel eritmeli arıtma.* Bu işlem, çözelti halinde bir metalde yer alan katkı öğesinin metal katılaşırken oluşan ilk kristallerde daha düşük oranda bulunmasına dayanır ve genellikle arıtılacak metal çubuklara uygulanır; çubuğun uçlarından biri yerel olarak eritilir ve bu erimiş bölge öbür uca kadar çubuk boyunca, yavaşça ilerletilir. Böylece eriyik yalnızca bir uçta yo-

enerji kaynağı dışındaki petrol ürünlerini **arıtma** şeması

ğunlaştırılarak öbür uca taşınır. Her tür dış kirlenme etkenlerinden korumak için çubuk, havası alınmış bir kuarz tüpe yerleştirilir; bölgesel eritme, küçük boyutlu halkasal bir fırında ve genellikle indüklemeli ısıtmayla gerçekleştirilir.

İlk kez amerikalı Pfann'ın, yarıiletkenleri arıtmak için kullandığı bu yöntem, germanyum ve berilyum gibi metallere de uygulandı; arıtmadan sonra, kalan katışkılar yalnızca 5ppm (milyonda bir) düzeyindeydi ve bu arılık kimi nükleer uygulamalar için gerekliydi.

• *İlk arıtma.* Yansımalı fırında yapılan ilk arıtma aşağıdaki evrelerde gerçekleştirilir: *kal* evresi, kurşunun erime sıcaklığının biraz üstünde ısıtmaya dayanır (bakır, banyo yüzeyinde katı halde kalır ve kolayca alınabilir); *yükseltgeme* ve *cürüflaştırma* evrelerinde, yükseltgenme derecesi kurşundan daha yüksek olan bütün elementler ayrılarak cürüf oluşturur ve fırından çıkarılır.

—Petr san. Arıtma işlemleri ikiye ayrılır: birinci türde, enerji kaynağı olarak kullanılan ürünler elde edilir (jet yakıtları, mazot, ince ve kalın fuel-oil); ikinci türde ise enerji kaynağı biçiminde kullanılmayan maddeler (bitüm, yağlayıcılar) üretilir. Ham petrolü ticari ürünlere dönüştüren işlemlerin sıralanışı, işlenen hammaddenin türüne ve ilgili pazarın özelliklerine göre az ya da çok karmaşık olabilir. Bu sıralanış arıtma şemasını, yani rafinerinin teknik yapısını belirler.

Enerji kaynağı ürünleri arıtma'da (beyaz ve siyah ürünler) çok sayıda üretim birimi devreye girer ve bu birimler üç kategoriye ayrılır: İlk damıtma ve ek işlemler, kimyasal dönüştürme, arıtma ve bitirme işlemleri.

Atmosfer basıncında ilk damıtma ve ek işlemler,* ham petrolü, içerdiği hidrokarbonların kaynama sıcaklığına göre çeşitli kesimlere ayırmayı sağlar. İlk damıtma kesimleri ya da "straight-run", rafineride üretilen temel ürünlerin uçuculuk özelliklerine uygun biçimde düzenlenir; bu aşamada bir temel işlem sözkonusudur ve işlenmiş ham petrolün tümü atmosfer basıncında damıtma kulesini doğrudan geçer. Bununla birlikte, temel kesimlerin göreli miktarları gibi, fizikokimyasal özellikleri de genellikle pazarın istemlerini tam karşılamaz. Dolayısıyla yeniden dönüştürme ve ayırma yöntemlerine başvurmak gerekir.

Kimyasal dönüştürme işlemleri, kimi kesimleri, bileşenlerinin kimyasal yapılarında köklü değişiklikler doğuracak biçimde işlemeye dayanır. Bu işlemler sırasında işlenmiş ürünlerin hidrokarbon yapılarında bölünmeler ya da birleşmeler ortaya çıkar; bu da ilk yükün uçuculuğundan çok farklı uçuculuk gösteren ürünlerin elde edilmesini sağlar: kalın kesimlerin krakingi (ısıl ya da katalizle) ve hafif gazlardan benzinlerin bireşimsel üretimi. Bu tür işlemler, ince, orta incelikte ve kalın ürünlerin üretimini, pazar yapısına uyarlama olanağı verir. Ayrıca işlenen yükün ortalama molekül kütlesini büyük ölçüde koruyarak, bunları oluşturan hidrokarbonların kimyasal özelliğini ileri düzeyde değiştiren dönüştürme işlemleri de uygulanır: reforming ve benzinin katalizle izomerleştirilmesi. Yakıt olarak verimi yükselten bu yöntemler (% 80'den % 100'e kadar) özellikle, ürünün niteliğini kullanımının gerektirdiği düzeye ulaştırmaya yarar.

Arıtma ve bitirme işlemleri, daha sonraki işlemlerde ve işlenmiş ürünlerin tüketimi sırasında zarar veren kimi bileşenleri, fiziksel ayırımla ya da seçici kimyasal tepkimeyle yok etmeye dayanır. Örnek olarak, benzini tatlılaştırma ve özellikle ham petrol ile yan ürünlerini hidrojenle işleme verilebilir; hidrojenle işlemede ayrık-atomlar (S,N, metaller) elenir.

Nihayet kimi birimler, arıtmanın yol açtığı zararlarla mücadele etmek ve böylece çevreyi korumak amacı güder. Petrol hidrojenle işlenirken yan ürün olarak çıkan asit gazlar için kurulmuş işleme zinciri (aminlerle yıkama, hidrojen sülfürün [H_2S] yükseltgenerek kükürte dönüştürülmesi) ve kirli suları arıtma zinciri bu amaca yönelik en belirgin birimlerdir.

Arıtma şemalarının karmaşıklığı petrol ürünleri pazarının yapısına göre değişir; örneğin Avrupa ile ABD arasında büyük fark vardır. Avrupa'da ve özellikle Fransa'da, 70'li yılların sonuna dek istem, temelde orta damıtma ürünleri (mazot ve ince fuel-oil) ve kalın fuel-oiller (enerji kaynağı ürünlerindeki topları tüketiminin % 80'i) üstünde yoğunlaşıyordu; buna karşılık, benzin istemi çok sınırlıydı (tüketimin % 20'si) ABD'de ise petrol ürünleri pazarı Avrupa'nın tersine benzin gereksinimine dayanıyordu (petrol ürünleri toplam tüketiminin % 45'i).

Avrupa'da pazar istemi, ham petrollerde görülen hafif orta ve ağır kesimlerin oranlarına hemen hemen uygun düştüğünden arıtma, genellikle ayırımsal damıtmaya ve elde edilen ürünün niteliklerini iyileştirmeye dayanır (şekil 1). Nitekim hafif kesimlerin tümü hidrojenle işlenir, ayırımsal damıtma uygulanır ve ağır benzin (80 ile 180°C), oktan indisinin artırılması için katalizle reforminge gönderilir. Orta damıtma ürünleri (jet yakıtları ya da kerosenler ve mazotlar) kükürt oranını azaltmak için hidrojenlenir; ilk damıtma artığı ise, kalın fuel-oillerin üretiminde doğrudan kullanılır. Rafineride, yakıt dışındaki maddeleri üretmek için (yağlayıcılar, bitümler), boşlukta damıtma tekniği uygulanarak ilk damıtma artığı daha ileri bir ayırımsal damıtmadan geçirilir.

Amerikan tipi bir pazarın gereksinimlerini karşılamak için, şemaya katalizle kraking ve ısıl karaking birimleri eklemek gerekir; bu birimler artık kalın ürünleri yakıta dönüştürür (şekil 2). Böylece, kalın fuel-oil miktarı % 50 artar. ABD'de katalizle kraking ve ısıl kraking birimleri, atmosfer basıncında damıtma yapan rafinerilerde, kurulu gücün % 45'ini oluştururken, bu oran kimi Avrupa ülkelerinde % 15 dolayında kalır.

Bununla birlikte Avrupa petrol ürünleri pazarı amerikan tipi bir pazara doğru hızla gelişmektedir. Konutlarda ve sanayide enerji kısıtlaması, ayrıca nükleer santralların gelişmesi, ince ve kalın fuel-oil tüketiminde önemli bir azalmaya yol açmıştır. Geleceğin petrol sektörü çoğunlukla hafif yakıt kullanan kesimlerin istemini karşılamak zorundadır. Dolayısıyla ileri dönüştürme birimlerine yatırım yapmak ve böylece hafif ürünlerin niteliğini yükseltmek, miktarını artırmak gerekmektedir. Ne var ki bu yeni kuruluşların verimi, ancak yüksek işleme gücü olan rafinerilerde artırılabilir, nitekim Avrupa'da yılda 3-4 Mt ham petrol işleyen ve atmosfer basıncında damıtma yöntemini temel alan küçük çaplı rafineriler kapanmakta ve kalın ürünlere ileri dönüştürme işlemi uygulayan kuruluşlar gelişmektedir.

Enerji kaynağı olmayan ürünler'in üretiminde en karmaşık işlemler *yağlayıcıları arıtma*'da görülür (şekil 3). Atmosfer basıncında arıtma artığını boşlukta damıtma, yağları çeşitli kullanım alanlarına uygun akışmazlıkta hidrokarbon kesimlerine ayırır. Boşlukta damıtma artığında ise, ayrık-atomlu asfaltenler bulunur; bunlar kolloidal asıltı halindeki aromatik bileşiklerdir ve damıtma aşamasında elenmesi gerekir. Nitekim asfaltenler propanda çözünmedikleri için, bu madde katılarak çökeltilir. Böylece elde edilen ve boşlukta damıtma artığının bir kesimiyle birleşen asfalt, yol ve sanayi bitümlerinin hazırlanmasında kullanılır. Bu arada bitümler üfleme işleminden geçirilirse havadaki oksijenle tepkimeye girerek kararlılığı ve dayanıklılığı artar.

Ticari yağlayıcıların temel maddelerini oluşturan damıtma kesimleri, aromatik özellikte doymamış maddeler içerir; bu maddelerin akışmazlığı sıcakta hızla azalır ve motorlarda yüksek sıcaklıkla karşılaş-

İsveç'te kâğıt hamuru fabrikasının sularını havalandırmayla gölcükte arıtma

tıklarında yağın yağlama işlevini tehlikeye düşürürler. Üstelik sıcakta ve özellikle oksijen eşliğinde çabuk bozulan bu bileşiklerden kimisi, çok zararlı karbon çökellerinin oluşmasına yol açar. Bu maddeler, furfural ya da fenol gibi kutupsal bir çözücüyle ve seçici özütleme yoluyla elenir. Ama bu işlemlerle, yeterli akışmazlık gösteren parafinli hidrokarbonlar yağlardan ayrılamaz; ne varki bu bileşikler ılıman ülkelerde görülen sıcaklıklarda katılaşır. Çünkü parafinli hidrokarbonlar yağın donma noktasını yükseltir. Nitekim bunu izleyen işleme birimi, parafinleri ayırımsal kristalleştirme (metiletilketon gibi bir çözücüyle iyileştirilmiş) ve süzme yöntemiyle giderir. Filtre üzerinde tortu halinde toplanan katı hidrokarbonlar mum ve parafin üretiminde kullanılır. Damıtmayla çözücüyü ayırdıktan sonra elde edilen madde ise, rengini ve yükseltgemeye karşı direncini iyileştirmek için başka bir bitirme işleminden geçirilir. Bu amaçla kullanılan klasik yöntem, renkliliğe yol açan doymamış ayrıkatomlu bileşikleri yüzde tutacak bir kille yağı karıştırmaya dayanır. Ancak rafinerilerde hidrojen kullanımının başlamasından bu yana bu amaca ulaşmak için, daha çok kataliz ve hidrojenle bitirme yöntemine başvurulur.

Öte yandan damıtma ürünlerinin kükürtünü hidrojenle gidermede uygulanan tekniklere yakın daha ileri bir işleme yönteminden yararlanılarak, çözücü kullanımından vazgeçilebilir. İşlem 10 ile 15 MPa basınç altında 300 ile 400°C arasında gerçekleştirilir. Aromatik maddeler hidrojenlenip, halkalaşması kısmen önlenerek parafinli zincirlerin göreli orantısı artırılır; böylece yağın akışmazlık özellikleri geliştirilir. Bu tür bir işleme yöntemiyle yağlayıcı üretimine uygun olmayan ham maddeler, bileşenlerinin kimyasal yapısını değiştirerek iyi performanslı bir yağa dönüştürülebilir. Motor yağlarında bütün bu işlemeler katkı maddeleriyle tamamlanır; katkılar, yağlayıcıların performansını önemli ölçüde yükseltir. Nitekim gresler, yağlayıcılara sabun katılarak hazırlanır ve böylece gereken kıvamı alırlar.

Avrupa'da naftanın, buharla kraking birimlerinin temel yükünü oluşturması, başlangıç hammaddesi olarak petrol yan ürünlerini kullanan ağır organik kimyanın gelişimi, arıtma kuruluşlarıyla petrokimyanın giderek iç içe girmesine yol açmıştır. Yakıt gereksinimi ve nafta istemi arasındaki rekabet, maksimum bir işleme esnekliği sağlamayı, dolayısıyla rafineriler ile petrokimya kompleksleri arasında sıkı bir bağ kurmayı zorunlu kılar. Ayrıca ham petrolden, kimya sanayisi için gerekli birinci kuşak hidrokarbonların tümünü üretecek petrokimya rafinerilerinin kurulması gündeme gelmiştir. Bununla birlikte pahalıya mal olan ve pek esnek olmayan petrokimya rafinerileri alanına orta vadede ancak özel durumlarda yatırım yapılabileceği de gözden uzak tutulmamaktadır; çünkü dünya düzeyinde, enerji kaynağı olmayan petrol ürünleri tüketimi (sanayi ve petrokimya hammaddeleri), toplam petrol tüketiminin yalnızca % 10'unu oluşturur.

• *Arıtma coğrafyası.* Dünya arıtma kapasitesi, 4,1 milyar tona yaklaşır. 30'lu yıllara kadar rafineriler, özellikle petrol yataklan üzerine (ABD'nin güneyi, Bakü bölgesi), yükleme limanları (Batum, Abadan) ve yakınlarına (Hollanda Antilleri) kuruluyordu. 30'lu yıllardan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dışalımcı ülkelerin sanayisi önemli ölçüde gelişti ve günümüzde üretim fazlası % 25 ile 30'u aştı. 1973'ten bu yana ise, petrol arıtma sanayisi yalnızca üretici ülkelerde ve sosyalist ülkelerde güçlendi.

Ne var ki, önemli miktarda ham petrol dışsatımı yapan ülkelerin dünya petrol arıtma sanayisindeki payı ancak % 10'dur; bu miktarın 76 Mt'unu Venezüela, 210 Mt'unu Ortadoğu ülkelerinden İran, Kuveyt ve özellikle Suudi Arabistan arıtır. Dünya arıtma potansiyelinin yaklaşık dörtte biri, ham petrol dışsatımındaki payları daha düşük olan önemli üretici ülkelerin elindedir: rafineriler, SSCB'de İkinci Bakü ve Kafkasya yataklarında, Dostluk ve Sibirya boru hatları üzerinde (toplam 577 Mt), özellikle Kanada'da Göller bölgesindeki boru hatları üzerinde (116 Mt), Meksika'da yüksek platolardaki büyük kentlerde ve yakınında (63 Mt), Arjantin'de limanlarda, özellikle Rio de La Plata'da kurulmuştur. Büyük dışalımcı ülkelerin petrol arıtma sanayisi ise çok daha gelişmiştir. Japonya'da (297 Mt) bütün fabrikalar kıyılarda, özellikle takımadanın merkezindeki büyük kentlerin yakınında bulunur. Avrupa'da petrol arıtma sanayisi önce kıyılarda sonra iç kesimlerde gelişti; ardından yeniden kıyılara yöneldi. İç bölgelerdeki önemli rafineriler, Ren nehri boyunda, Po ovasında (Milano çevresi) ve daha küçük çapta Bavyera'da Tuna kıyısında yer alır. Kıyı rafinerileri ise Büyük Britanya'da, büyük limanların yakınında kıta Avrupa'sının K.-B.'sındaki büyük nehirlerin ağızlarında (Hamburg, Rotterdam, Anvers, aşağı Seine) Akdeniz'in büyük limanlarında (Cenova, Berre gölcüğü) bulunur; ayrıca İspanya ve İtalya kıyılarındaki (doğu Sicilya, Sardinya) bağımsız kuruluşları da saymak gerekir. Batı Avrupa arıtma kapasitesi bir milyar tona yaklaşır (196 Mt'u İtalya'da, 158 Mt'u Fransa'da, 143 Mt'u Federal Almanya'da ve 125 Mt'u da Büyük Britanya'da). ABD'nin toplam arıtma kapasitesi ise 890 Mt'dur; Midwest yatakları üzerindeki rafineriler güçlü fabrikalardır; hem yerel ham petrolü hem de Texas ve Louisiana limanları yoluyla getirilen yabancı ham petrolü işler; diğerleri ise yalnızca, batı (özellike San Francisco) ve doğu (Philadelphia) limanlarına gelen yabancı ham petrolü kullanır. Midwest rafinerileri (Chicago, Saint Louis), ayrıca güneyden gelen boru hatlarıyla da beslenir. Nihayet kimi ülkelerde bağımsız rafineriler dışarıdan aldıkları ham petrolü işleyerek işlenmiş ürünün büyük bölümünü dışarıya satar (Hollanda Antilleri, Singapur, Kanarya adaları).

—Su işler. • *İçme sularının arıtılması* → SU.

• *Kirli suları arıtma.* En sık görülen ve biyolojik oksijen isteği* (B.O.İ) ile belirtilen kirlenmelerde, doğal olayları hızlandırarak yeniden oluşturan biyolojik yöntemlere başvurulur. Kimi sanayi dalları, yüksek bir kimyasal oksijen isteği* (K.O.İ) gösteren ve bu nedenle biyolojik olarak çok zor ayrışan akışkan artıklar üretir; bu durumda özel yöntemlere başvurulur.

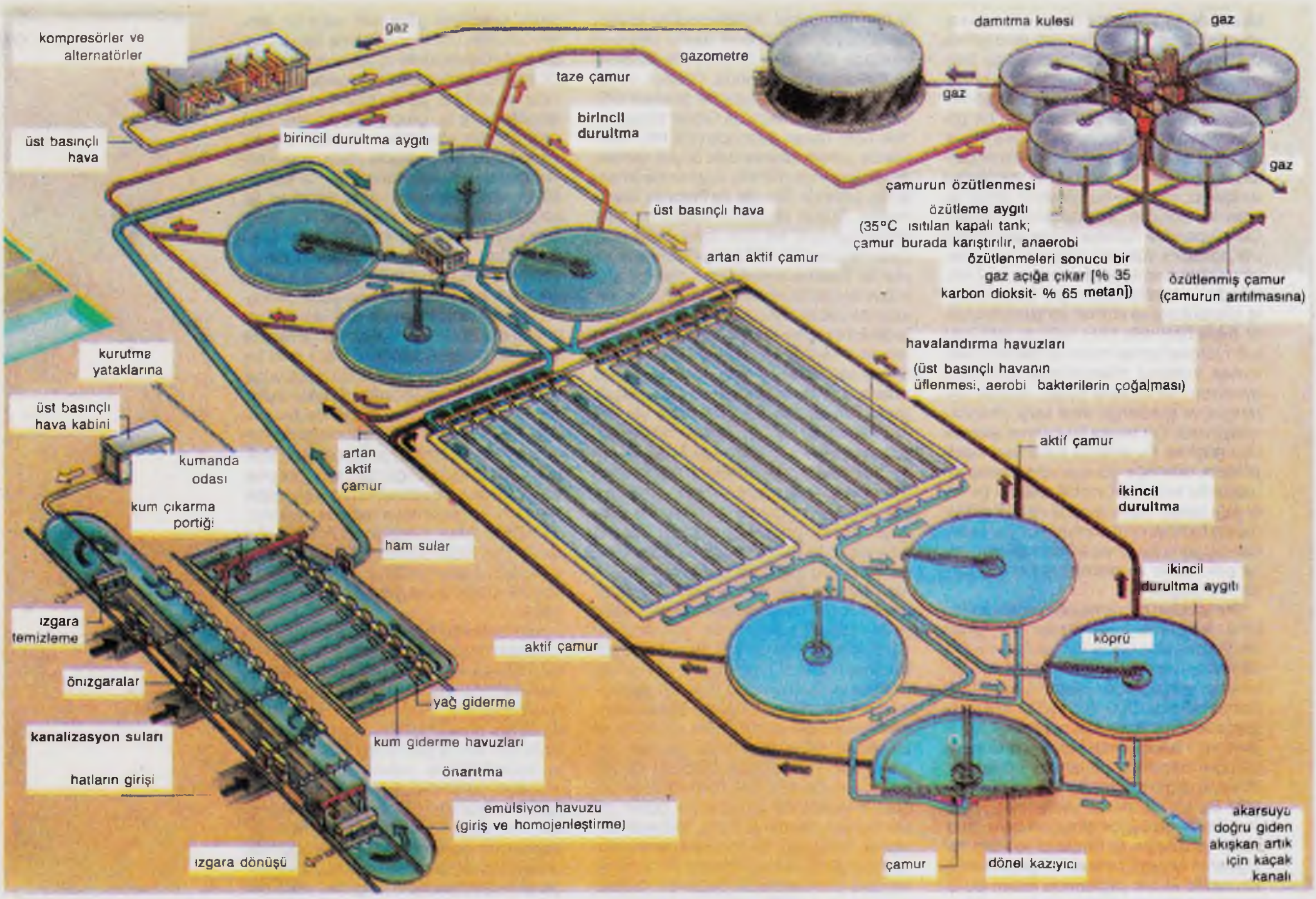
Suyu kullananların sayısı birkaç düzineyi geçmese bile, atıkların dış ortama atılmadan önce arıtılması gerekir. Bu ölçekteki atıklar için fosseptik çukurlarından yararlanılır; bu çukurlarda, anaerobi bakteriler organik maddeleri parçalar ve geride kalan artık bir arıtıcıya gönderilir. Kimi geçici yerleşim alanlarında (tatil köyleri) akışkan artıklar pek derin olmayan gölcüklere boşaltılır ve burada arıtma birkaç haftada kendi kendine gerçekleşir.

• *Kirli kent sularını arıtma.* Atık bir suyun arıtılması başlıca üç işlemle gerçekleştirilir: Önarıtma, birincil arıtma ve ikincil arıtma. *Önarıtma*, üç aşamada tamamlanır: birinci aşamada su, ızgaradan yani yaklaşık iki santimetre aralıklı parmaklıklar arasından geçirilir; ikinci aşamada kum tutma işlemi uygulanır, yani kum ve çakıllar giderilir; üçüncü aşamada ise yağ tutulur, yani yüzen maddeler elenir. *Birincil arıtma*'da su, beton bir havuzda 1 ile 2 saat boyunca durultulur. Büyük durultucuların tabanı düzdür; tabana çöken çamurlar kazınır ve bir çamur toplama çukuruna aktarılır; yüzen maddeler ise su yüzeyinden sıyrılarak alınır; ayrıca topraklaştırma katkılarının kullanımı, bu havuzların etkisini artırabilir. *İkincil arıtma*, kirletici maddeleri, kirli ortamlarda yaşayabilen bakterilerin parçalamasını kolaylaştırmaya dayanır ve bu alanda iki büyük arıtma tekniği grubu vardır; birinci grupta bakteriler genellikle gözenekli sabit bir destek üstünde bulunur; ikincide ise kirli suda asıltı biçimindeki topaklarda toplanır. Gözenekli destek *bakteri yatakları*'nı oluşturur ve kirli su, yatak üstünden yavaşça geçirilir; yine bu grupta kirli su dolu haznelerde ağır ağır dönen biyolojik diskler de kullanılır. İkinci grupta *etkin çamur* arıtılır; çamuru etkinleştirmek için ise kirli su, alttan hava üflenerek ya da türbin ve fırçalarla çalkalanarak havalandırılır. Daha sonra uygulanan durultmayla, arıtılmış su çamurdan ayırılır; çamurun bir bölümü, bakteri sayısını yüksek düzeyde tutmak amacıyla havalandırma havuzuna gönderilir. İşlemin tam anlamıyla etkili olması için, çamurun derişimi ve bileşiminin arıtılacak suya ve havuzun hacmine bağlı belli bir değeri geçmemesi gerekir. Bu amaçla havalandırmaya ve dolaşıma başvurulur. Son zamanlarda suyu, oksijence zenginleştirilmiş havayla, hatta saf oksijenle havalandırma yöntemi uygulanmaktadır. Bakteri yataklarında sağlanan son gelişme ise, önceden havalandırılmış suyu batık yataklardan geçirmeye dayanır; yataklarda bakteri tutan gereç ya etkin kömür ya da özel bir kildir. Böylece bakteri yataklarıyla etkin çamurun üstün yanları birleştirilmiştir. Daha sonra çamur* arıtılır ve boşaltılır.

Kimi hallerde, özellikle kısa sürede çok yüklenen merkezlerde (sayfiyeler, kış sporları merkezleri vb.), biyolojik arıtma çok zaman alacağından, fiziko-kimyasal yöntemlere başvurulur. Çoğunlukla, çok miktarda ayraç püskürtülerek olabildiğince iyi bir birincil arıtma gerçekleştirme ve çamuru kararlılaştırma yoluna gidilir. Fiziko-kimyasal yöntemler, dış etkilere karşı pek duyarlı olmadığından çok çabuk sonuç verir; bunların verimi hemen hemen değişmez ve gereken ayarlamayı yapmak daha kolaydır; buna karşın, bu yöntemler çözünmüş kirleticilere karşı pek etkili değildir ve genel verimleri biyolojik merkezlere oranla düşüktür; ayrıca çamur miktarının yükselmesine yol açar ve maliyet fiyatı daha yüksektir.

Atıklar, korumaya alınmış bir bölgeye boşaltılıyorsa (kabuklu su ürünleri üretim alanları, plaj bölgeleri, içme suyu kaynağı), *üçüncül arıtma* denen bir *ek arıtma* kaçınılmazdır. Bu yöntemle pek çok madde, örneğin artık B.O.İ. ve K.O.İ süzülerek, patojen mikroplar dezenfektan (klor, ozon) katılarak elendiği gibi, özellikle nitratlar ve fosfatlar da giderilebilir; bu bileşikler suda çözündüklerinden aşırı oranlara yükselme tehlikesini doğurur ve suyu içilebilir hale getirmeyi güçleştirir. Çoğunlukla ek biyolojik yöntemler de uygulanabilir; bunların en yalını olan havuzlama yönteminde su, derinliği 2 metreyi geçmeyen gölcüklerde bekletilir. Kimi saz türlerinin, fenoller gibi zararlı maddeleri soğurma ya da metabolizmalarında başka maddelere dönüştürme özelliği vardır. Ancak anaerobi bakterileri, arıtılmış bir ortamda (özel olarak denetlenen havuzlar) korumak gerektiğinden, nitrat bozma işlemi çok tehlikelidir. Günümüzde üçüncül arıtma üzerinde, oldukça etkin araştırmalar yapılmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerde, akışkan sanayi artıkları kanalizasyon ağının boşalttığı kirleticilerle aynı düzeyde kirlenmeye yol açar. Kirli sanayi sularının özellikleri birbirinden çok farklıdır. Bununla birlikte, birkaç ortak özelliğe sıkça rastlanır: arıtılacak debi, gün boyunca, kimi zaman mevsimden mevsime değişir (konserve sanayisi); mezbaha yağları ve metal parçaların işlenmesinde kullanılan banyo suları vb. gibi kirleticilerin arıtılmasından gelen yan ürünler genellikle değerlendirilebilir; akışkan artık, çok kısa sürede nitelik değiştirebilir; özellikle kapların, hammaddelerin, bitmiş ürünlerin ve yerleşim alanının yıkanması bu açıdan önemli değişimlere yol açar. Nihayet ekonomik nedenlerle bile olsa bir fabrikanın etkinliği büyük ölçüde değişime uğrayabilir. Önarıtma, ço-

konut atık suları biyolojik arıtma merkezinin çalışması

ğunlukla katı asıltı halinde maddelerle yüklü, kirli sanayi sularının çoğu için önemlidir; ayrıca bu işlemle asit ya da baz atıklar yansızlaştırılabilir. Tarımsal besin sanayisinin akışkan artıkları genellikle konut artık sularıyla aynı ilkeye göre arıtılır. Kirli sularda biyolojik olarak kolay ayrışmayan maddelerle zehirli maddelerin miktarı arttıkça (B.O.İ/K.O.İ. oranı 0.3'ten düşük) biyolojik yöntemlerin yerini fiziko-kimyasal yöntemler alır. Bu oran sınıra dayandığında bir zehir giderme işlemine başvurmak gerekir. (→ ARTIK.) Kimi akışkan artıkların arıtılması çok zordur; örneğin kâğıt hamuru fabrikalarının, arıtıldıklarında bile çevreyi boyama özelliğini yitirmeyen artıkları, tabakhanelerin zehirli maddeler içeren (sülfürler, kromlu tanenler) artıkları vb. bu türe girer. Öte yandan, üretim yöntemlerini değiştirerek, kirli suların arıtılmasını kolaylaştırma yolları aranmaktadır; bu nedenle farklı türde akışkan artıkları birbirinden ayırma üstünde durulmaktadır. Kaldı ki gelişmiş ülkelerde hükümet yetkilileriyle birçok sanayi grubu arasında arıtma üstüne temel araştırmaların tamamlanması ve alınacak sonuca göre fabrikaların donatılması için yardım yapılmasını öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Buna karşın yıkama suları, basit bir durultma işleminden sonra, çoğu kez aynı amaçla yeniden kullanılabilir.

ARITMACILIK → ARITICILIK.

Arıtma-çıkarma yöntemi. Nük. müh. *Purex yöntemi*'nin eşanlamlısı.

ARITMAK g.f. (esk. türkç. *arımak*'tan -*t*- ettirg. ekiyle). **1.** *Bir şeyi (bir şeyden) arıtmak*, onu kirlerinden arındırmak, temizlemek; katışıksız, arı duruma getirmek: *Çamaşırları arıtmak. Havayı mikroplardan arıtmak. Bakırı eritip arıtmak.* **—2.** *Bir petrol ürününü, yağlı bir maddeyi, bir metali arıtmak*, onları arıtma işleminden geçirmek: rafine etmek. **—3.** *Bir kimseyi, ruhunu (bir şeyden) arıtmak*, onu rahatsız eden, tedirgin eden vb. bir şeyden kurtarmak: *Ruhunu günahlarından arıtmak.*

◆ **arıtılmak** edilg. f. **1.** Bir şey sözkonusu ise, temizlenmek, katışıksız, saf duruma getirilmek. **—2.** Bir ürün sözkonusu ise, arıtma işleminden geçirilmek: *Arıtılmış şeker. Arıtılmış petrol ürünleri.*
—Metalurj. *Bir metali arıtmak*, içerdiği yabancı maddeleri, genellikle sıcak dövmeyle yok etmek.

ARIZ sıf. (ar. *ʿaraż*'dan *ʿarıż*). *Arız olmak*, sözkonusu bir şey, bir durum ise, sonradan ortaya çıkmak; yapışmak, musallat olmak: *"...hastanın vücuduna ârız olan derdi izale ile hal-i afiyete iadesi için tabibde üç şart lâzımdır"* (Ziya Paşa, XIX yy.).

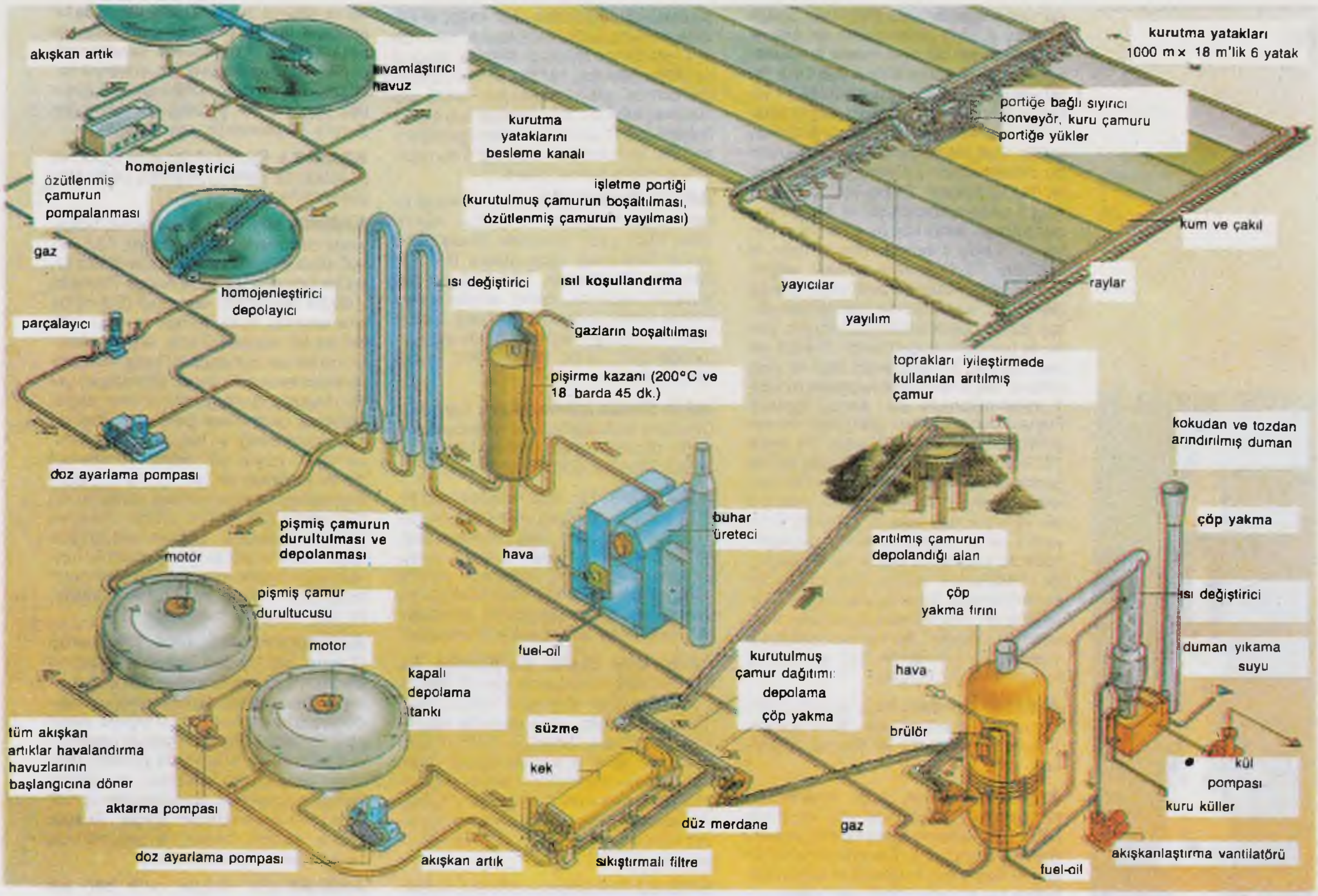
ÂRIZ a. (ar. *ʿāriż*). *Esk.* Yanak: *"Dideden çıkmaz hayâl-i ârızın hayrânınım"* (Âşık Ömer, XVII. yy.).

ÂRIZ a. (ar. *ʿarż*'dan *ʿarıż*). Kur. tar. İslam devletlerinde ordunun maaş ve donatım işleriyle görevli yüksek dereceli memur. (Arz divanının başkanıydı, günümüzde milli savunma bakanlarının üstlendiği görevleri yapıyordu.)

ARIZA a. (ar. *ʿarıża*). **1.** Bir aygıtın, aracın, taşıtın işleyişini engelleyen bozukluk: *Motorda bir arıza var. Teknik bir arıza nedeniyle yayınımıza ara verdik.* **—2.** Yer yüzeyindeki girinti ve çıkıntılar; engebe: *Yoldaki arızalar sürücülerin işini zorlaştırıyor.* **—3.** Bedende sonradan oluşan sakatlık: *Bedensel bir arızası olmak.* **— 4.** *Arıza yapmak*, bir aygıttan, araçtan, taşıttan söz ederken işlemez duruma gelmek: *Otobüs yolda arıza yaptığı için geciktim.*
—Denizc. Bir makinenin, bir aygıtın herhangi bir nedenle çalışmaması ya da işlevini yapamaması sonucunda gemide ortaya çıkan aksaklık.
—Elektrotekn. Bir düzeneğin olağan çalışmasını olumsuz yönde etkileyen rastlantısal değişim. ‖ *Geçici arıza*, kendiliğinden kaybolan arıza. ‖ *Sürekli arıza*, giderilmesi, yerel bir müdahale gerektiren arıza. ‖ *Topraklama arızası*, bir iletkenin toprağa değmesinden ya da topraklama yalıtım direncinin belli bir değerin altına düşmesinden kaynaklanan arıza. ‖ *Yalıtım arızası*, yalıtım direncinin olağanüstü azalması.
—Mad. oc. Katmanlı bir yatakta, düzenlilik ve sürekliliğin kesintiye uğraması. —Bir kömür katmanının kıvrılmış bölümü. (Kıvrım çoğu kez bakışımsızdır; öyle ki katman, arızanın bir yanında dikdamar biçiminde, öteki yanında ise yataydamar şeklindedir; arızalı bölgede katman genellikle aşırı kalındır.)
—Müz. Bir yapıtta, geçici olarak konan değiştirme işareti (diyez, bemol, bekar). ‖ Değiştirme işaretlerinden yalnızca bemol ve diyeze eskiden verilen ortak ad. (Bekar, bir arıza değil, arıza gidericidir.)
—Nük.müh. *Nükleer arıza*, bir nükleer reaktörün anormal çalışma süreci. (Uygun önlemler alınarak koruma perdelerinden hiçbiri zarar görmeden arıza giderilir.)
—Saatç. *Arıza bulmak*, üretim sonucu durmuş ya da iyi işlemeyen saatlerin özürlerini araştırmak ve onarmak.
—Telekom. İki telefon cihazı ya da bir telefon cihazıyla santral arasındaki iletişimi engelleyen olay. (Arıza hatlardan ya da cihazlardan kaynaklanabilir: iletken kablolardan birinin ya da her ikisinin kopması, toprağa ya da birbirine dokunması, telefon cihazındaki iç kopukluklar vb. Arıza yerlerinin belirlenmesinde, ölçü aletlerinden yararlanılır.) ‖ *Arıza kayıt servisi*, bir abonenin, telefonunda arıza olması durumunda başvurduğu servis.

ARIZALANMAK gçz. f. Aygıt, araç, taşıt vb. sözkonusu ise arıza yapmak; bozulmak.

ARIZALI sıf. İşleyişinde bozukluk bulu-

kirli suları biyolojik arıtma merkezinde, çamurun arıtılması

nan ya da işlemez durumda olan aygıt, araç, taşıt vb. için kullanılır: *Arızalı otobüsleri seferden kaldırmak. Asansör arızalıdır, kullanmayınız.*

ARIZASIZ sıf. Arızası olmayan şey için kullanılır.

ÂRIZAT a. (ar. *ᶜarıża*'nın çoğl. *ᶜarıżat*). *Esk.* Arızalar, bozukluklar, engeller.

ARIZÎ sıf. (ar. *ᶜarızî*). **1.** Gelip geçici: *Arızi bir durum.* **—2.** *Esk.* Sonradan olan.

—Bot. *Arızi tomurcuk* ya da *arızi göz*, bir bitkinin uç kısmında gelişen, aslında doğal olarak bulunmayan ve arızi olarak (sonradan) gelişen organ (gizli göz ya da gizli tomurcuk). [Gövdeler üzerinde oluşan bazı kökler, yaprak koltuklarından çıkan bazı tomurcuklar, bir "Evin" hücresinde döllenme olmadan gelişen embriyolar (rüşeymler) bunlardandır; bunlara arızi kökler, arızi tomurcuklar (gözler), arızi embriyolar denir]

—Fels. → ILİNEKSEL.

—İkt. *Arızi işçi*, sürekli kullanılmayan, gereksinme duyulunca geçici bir süre için işe alınan işçi.

—Işl.ikt. *Arızi açık*, bir firmada, çalışan bir kişinin beklenmedik biçimde ayrılmasıyla boşalan ve doldurulması gereken iş ya da mevki.

—Tic. *Arızi kârlar*, önceden planlanmayan, dış etkenlerin sonucu olarak ortaya çıkan kârlar (örneğin, fiyat artışlarından, beklenmeyen siparişlerden doğan kârlar).

ARÎ a. (sanskritçe *arya* ve avesta *airya*'dan *arî*).*Esk.* Beyaz ırkın, eskiden Hint, İran ve Avrupa'da yaşayan ve Aryalar adı verilen bir dalından olan, o daldan gelen. (→ ARİLER.)

ARÎ Frode Thorgilsson ya da **bilgin,** izlandalı yazar (1067-1148). *İslendingabok* adlı yapıtı, izlanda dilinde kaleme alınmış ilk tarih kitabıdır. Kitapta İzlanda'nın 1120'ye kadar olan tarihi anlatılır.

ARÎ (Carına JANSSEN, **Carina** denir), isveçli dansçı (Stockholm 1897 - Buenos Aires 1970). İsveç krallık bale okulu'nda öğrenim yapan, ayrıca Kopenhag'da Fokine'den ders alan Ari, önce İsveç balesi'yle çalıştı (1920-1925), sonra birçok yapıtın koregrafisini yaptığı Opéra-Comique'te (Paris) birçok kez sahneye çıktı (*Sous-marine*, 1925; *le Rayon de lune* 1928; *Jeux de couleurs,* 1933). Paris operası'nda *Cantique des Cantiques* (S. Lifar'ın yapıtı, 1938) adlı yapıtın prömiyerinde dans etti. Ari, bütün servetini, kendi adını taşıyan ve özellikle genç dansçılara eğitim bursu veren bir vakıf kurulmasına adadı. *Carina Ari ödülü,* dans yararına yaptıkları çalışmalardan ötürü, F. Ashton (1972), A. Tudor ve K. Jooss (1973), M. Béjart (1974), F. Flindt ve S. Kragh-Jacobsen'e (1975) verildi.

ÂRÎ ilg. (ar. *ᶜüryan*'dan *ᶜārī*, çıplak). *Esk. Bir şeyden ârî,* o şeyden yoksun, uzak ya da ondan kurtulmuş: *"... bu derece mana ve mantıktan ârî fikirlere iltifat etmedik"* (Atatürk). *"Olur pes ay u gün ârî yavuz gözden yavuz dilden"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). *Gamdan ârî. Şüpheden ârî.*

ÂRÎ be. (fars. *ārī*). *Esk.* Evet, gerçekten, doğrusu.

ARİA ya da **ARYA** a. (ital.). Müz. **1.** Özellikle şarkı olarak tasarlanmış, vokal ya da çalgısal ezgi. **—2.** XVII.yy.'a değin, genellikle lavta, klavsen vb. eşliğinde söylenen, belli bir sanatçının yarattığı (ya da anonim) ezgi. **—3.** Yaklaşık 1600'den sonra, operada soloculların seslendirdiği *ezgi.*

—ANSİKL. XVI.-XVII.yy.'da arıa, tek başına bir melodiydi. Bu terim 1600'den başlayarak, operalarda başrollerdeki solocuların okuduğu lirik parçalar için kullanıldı. Bir recitativonun hazırladığı opera ariasında, üç bölümün sonuncusu, ilk bölümün yorumcu tarafından doğaçtan vokalizler eklenmiş biçimidir. Bu vokalizler, XIX. yy.'da besteci tarafından yazılırdı. Aria, oratoryo, kantat, motet ve missaya da girdi.

ARİA. Tar. coğ. Pers İmparatorluğu'nda ülke; yaklaşık olarak bugünkü Afganistan'da Herat eyaletini kapsıyordu.

ARİADNE. Yun. mit. Eski Girit tanrıçası. Yunan mitolojisinde Girit kralı Mınos ile Pasiphae'nin kızı olarak karşımıza çıkan Ariadne, Theseus'a tutulur ve Labyrinthos'ta çıkışı kolaylıkla bulabilmesi için Theseus'a bir ip yumağı verir. Theseus, Ariadne'yi kaçırırsa da Naksos'ta onu yüzüstü bırakır, kaçar. Dionysos, Ariadne'yi burada bulur ve onunla evlenir.

ARİADNE (öl. 515), Doğu Roma imparatoriçesi. Leon I'in kızı, Isaurialı Zenon'un (459), daha sonra da Anastasios I'in (491) eşi. Her ikisine de tahtın yolunu açtı ve din işlerinde belirli ölçüde bir etkinliği oldu.

ARİANA, Tunus'ta kent, Tunus kentinin kuzey banliyösünde, Cebel Ahmar'ın eteğinde; 22 000 nüf. Meyve bahçeleri.

Ariana müzesi, Cenevre'dedir. Müzenin binaları ve koleksiyonları (fayans ve porselenler, tablo galerileri), G. Revilliod (1817-1890) tarafından kente bağışlanmıştı.

Ariane, yereksenli yörünge üzerine, deneme uyduları yerleştirmek amacıyla geliştirilmiş Avrupa uzay füzesi.

1972'de ileri sürülen fransız önerisinin ardından Avrupa uzay konferansı'nın 31 temmuz 1973 tarihli toplantısında, Ariane füzesinin yapılması karara bağlandı. Avrupa bu ağır fırlatıcıyla donatıldığında, uzay denemeleri ve özellikle uydular aracılığıyla telekomünikasyon alanında gerekli görülen bağımsızlığın temeli atılmış olacaktı. Ariane tasarısı, kurulması aynı

gün kararlaştırılan yeni European Space Agency (ESA*) programının en önemli bölümlerinden biri oldu. Ariane'ın yüksekliği 47,4 m ve kalkış kütlesi 208 t'dur (% 90'ı ergol'un, % 9'u yapının ve % 1'i yararlı yükün kütlesi). 3 kattan oluşan füzenin ilk katı, kalkışta 245 t'luk itme kuvveti sağlar. 2. alt kat propergol olarak bakışımsız dimetilhidrazin (UDMH) ve azot peroksit (N_2O_4) kullanır. Birinci kat, 4 tane Viking 5 roket-motoruyla itilir ve 147,6 t propergol taşır. İkinci kat, 34,1 t ergol yakan tek bir Viking 4 iticisiyle donatılmıştır ve boşlukta 70 t'luk itme kuvveti sağlar. Üçüncü kat, yüksek enerjili bir propergol çifti tüketir; sıvı oksijen ve hidrojenden oluşan bu çift düşük sıcaklıkta korunur, yanı bu iki gaz derin-soğutmalıdır. H-8 adı verilen bu kat, 8 t propergol taşır ve boşlukta 6 t'luk itme kuvvetine ulaşan bir HM-7 roket-motoruyla itilir. Ariane füzesini, Fransız ulusal uzay araştırmaları merkezi'nin yönetiminde, ESA yaptı. 24 aralık 1979'da fırlatılan, Ariane 1, geçiş yörüngesine 1 700 kg'lık bir yararlı yükü yerleştirebiliyordu. 1984'te fırlatılan Ariane 3 ise, aynı yörünge üzerine 2 400 kg'lık bir yararlı yükü yerleştirebilecek güçteydi. 1988'de fırlatılan Ariane 4, ve günümüzde (1992) proje halinde olan Ariane 5'in performansları daha da artırılmıştır. Ariane füzeleri, Guyana'daki Kuru uzay merkezi'nden fırlatılır. Bu füzeleri geliştirme masraflarını Fransa (% 64) ve Federal Almanya (% 20) karşılar.

Ariane füzesinin Kuru uzay merkezi'nden ilk fırlatılışı (24 aralık 1979)

ARİANO İRPİNO, İtalya'da kent, Campania'da, Avellino'nun K.-D.'sunda, Apennin dağlarında; 22 700 nüf. Sayfiye yeri.

ARİANZOS. Tar. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinde köy ve çiftlik; Niğde'nin, Aksaray ilçesi, Güzelyurt (esk. *Gelveri*) bucağında. Döneminin ünlü din adamı Nazianzos'lu (Bekârlar köyü) Gregorios bu köydeki çiftliğinde yaşadı.

ARİARAMNEİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde eskiçağ kenti; Kayseri'nin Yahyalı ilçesine bağlı Çamlıca (esk. *Faraşa*) köyünde bulunan bir yazıttan ötürü Kappadokia'da olduğu sanılmaktadır. Önceleri adı *Rhodandos* iken, İ.Ö. III. yy.'dan sonra Kappadokia kralı Ariaramnes'in adından yola çıkılarak *Ariaramneia*'ya dönüştürüldü. Bizans döneminde yeniden *Rhodandos* adını aldı.

ARİARATHEİA. Tar. coğ. Anadolu'da, Kappadokia bölgesinde eskiçağ kenti; Kappadokia kralı Ariarathes IV (İ.Ö. 220 -163) kurdurdu. Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinde olduğu sanılır.

ARİARATHES, birçok Kappadokia hükümdarının adı; başlıcaları: **Ariarathes I,** Büyük İskender döneminde bağımsızlığını ilan etti, ama İ.Ö. 321'de Perdikkas tarafından öldürüldü; **—Ariarathes II** (306 -280), makedonyalı general Amyntas'ın yerine geçti ve onu öldürttü; **—Ariarathes III** (257 ? - 220), Antiokhos II'nin kızı Stratonike ile evlendi, **—Ariarathes IV** (220-163), Romalılar'a karşı kayınpederi Antiokhos III'ün yanında yer aldı, onun yenilgileri yüzünden haraç ödemek zorunda kaldı; **—Ariarathes V** *Philopator* (163-130), öncekinin tersine Romalılar ile anlaştı; bilgiliydi, hellenizmi korudu; **—Ariarathes VII** (112-100'e doğr.), Mithridates tarafından öldürüldü; **—Ariarathes X** (42-36), Sezar tarafından tahta çıkarıldı ve Antonius tarafından tahttan indirilerek öldürtüldü.

ARİARİ *(rio)*, Kolombiya'da ırmak, Bogotá'nın G.'inde Doğu sıradağlarından doğar. Ülkenin kuzeyindeki Ilanos'u geçtikten sonra sol kıyısından Guaviare ırmağına kavuşur.

ARİ-ARİTENOİDEUS a. İki gırtlak kıkırdağının arka yüzlerine yapışan gırtlak kası.

ARİAS NAVARRO (Carlos), ispanyol politikacı (Madrid 1908-*ay.y.* 1989). İç savaşa frankocular safında katıldı. 1957'de emniyet genel müdürü, 1965'te Madrid belediye başkanı, 1973'te amiral Carrero Blanco'nun öldürülmesinden sonra da hükümet başkanı oldu. Franco'nun ölümü üzerine Juan Carlos I'in iktidara gelmesini sağladı. Yeni kral, temmuz 1976'da onun yerine Adolfo Suarez'i atadı.

ARİAS SANCHEZ (Oscar), kosta rikalı siyaset adamı (Heredia 1941). 1986-1990 yılları arasında Kosta Rika devlet başkanlığı yaptı. Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras ve Nikaragua arasında, kendi adıyla anılan ("Arias Planı") bölgesel bir barış antlaşmasının imzalanmasına öncülük etti (yürürlüğe giriş tarihi 1988). 1987 Nobel barış ödülü.

Arias Stella görüntüleri, Kad. doğ. Dölyatağı mukozasında salgıbezlerindeki biçim bozukluklarıyla birlikte beliren hiperplazi halinde dokusal görüntüler.

ARİASSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Antalya'nın merkez ilçesi, Dağ bucağına bağlı Bademağacı köyünün G.'inde. Ariassos'un varlığı, Victor Bérard'ın yörede yaptığı araştırmalarda (1892) bulduğu bir yazıt sayesinde ortaya çıkarıldı. Hıristiyanlık döneminde piskoposluk merkeziydi.

ARİB BİN SA'D EL-KÂTİB EL-KURTUBÎ, arap tarihçi, şair (? -980 ?). Endülüs asıllı bir köle idi. Endülüs Emevi halifesi el-Hakem II'nin yanında kâtiplik yaptı. Bu sırada, Taberi'nin *Tarih*'ini özetledi; ona kendi dönemine kadar gelen İspanya ve Afrika tarihini ekledi. Tıpla ilgili *Kitâbu halk il-cenîn ve tedbîr il-habâb ve'l-mevlûd, Kitâbu uyûn il-edviye* ve takvim konusuyla ilgili *Kitâb ül-envâ* adlı kitapları yazdı.

ARİBAU (Buenaventura Carles), katalan iktisatçı ve yazar (Barcelona 1798 - *ay. y.* 1862). Barcelona felsefe akademisi'ni kurdu. *La Patria* adlı şiiri (1833), Katalonya'nın siyaset ve edebiyatında uyanışın simgesi oldu.

ARİBERTO ya da **ARİPERTO,** lombardia krallarından ikisinin adı: **Ariberto I** (653 -661), egemenliği altındaki yerlerde katolikliğin üstünlüğünü sağladı. **—Ariberto II** (700 ya da 701-712), Genç Liutprando'yu öldürdükten sonra yerine geçti.

ARİBOFLAVİNOZ a. (fr. *ariboflavinose*). Uzun süren B2 vitamini (riboflavin) yoksunluğundan ileri gelen hastalık.
—Ansikl. Deneysel ariboflavinoz hayvanda gelişim aksaklıklarına ve sinir bozukluklarına neden olur. İnsanda, perleş, keilit, dil papillalarında atrofi, gözkapağı iltihapları, erbezi torbalarında ya da vulvada deri hastalıkları görülür. Teşhis, idrarda riboflavin oranı belirlenerek kesinleşir.

ÂRİC sıf. (ar. *ʿaric*). *Esk.* **1.** Yükselen, yukarı çıkan. **—2.** Aksayan, topal. **—3.** Kusurlu, eksik. **—4.** *Âric-i medâric,* en üstün derece.

ARİCA, Şili'nin kuzey kesiminde liman Peru sınırı yakınında, 191 840 nüf (1990). Otomobil montajı. Elektrikli aygıtlar. Besin sanayisi. Sayfiye yeri. Bolivya'dan gelen petrol boru hattı.

ARİCİA. Tar. coğ. Eskiçağ'da Latium' da kent. İ.Ö. 493'ten sonra Roma ile ittifak kurdu, klasik dönemde zengin bir municipiumdu. Günümüzde, *Ariccia.*

ARİCİİDAE a. (bir nymphanın adı *Arîcia*'dan). Halkalı solucanlar grubundan, tüpçül, çokkıllı solucanlar familyası. (Bu solucanlar barındıkları borunun içine bir yığın yeşilimsi iri yumurta yumurtlar, yumurtalar borunun çeperine yapışık durur.)

ARİDA (Nasib), suriyeli şair (Humus 1887-New York 1950). Ortaöğrenimini Nasıra'da bir rus okulunda gördükten sonra ABD'ye göç etti (1905) ve orada bir edebiyat dergisi (Arts) çıkardı. Lübnanlı yazar Cibran'ın hareketlilik kazandırdığı *er-Râbıtat ül-kalemiyye* adlı edebiyat kulübünün üyesi oldu. Dokunaklı bir içtenlikle yazılmış lirik şiir kitapları vardır (*les Esprits perplexes* [fr. çev.], 1947).

ARİDAS a. Bazı otlardan elde edilen ve parlatılan bir iplikle dokunmuş Doğu Hindistan taftası.

ARİÈGE, Midi-Pyrénées (Fransa) bölgesinde *département;* 4 890 km²; 137 857 nüf. Merkezi *Foix.* Büyük bölümü hâlâ kırsal bir bölgedir. G.'inde Ariège Pirenelerı dağlık (Montcalm doruğu 3 078 m) bir sınır kesimini, K.'de Ariège ve Arac vadileri tek tek kütleleri (Tabe, Arize) birleştirir; bu tek tek kütlelerin K.'inde, kireçtaşlı ve kıvrımlanmış Pireneler (Plantaurel) yer alır. Nüfus yoğunluğu düşük olan dağlık kesimde, geleneksel gelir kaynakları orman işletmeciliği ve hayvancılıktır; Avrupa'nın en büyük talk ocakları (Luzenac) da bu kesimde yer alır ve kısmen elektrometalurji ve elektrokimya sanayilerinin kullandığı 700 GWsa üretilir. Foix'nın K.'inde Terreforts, dağınık yerleşmeler içeren, tahıl tarımı (buğday, mısır) ile hayvancılığın birlikte yürütüldüğü bir tepeler bölgesidir. Ariège vadisindeki Pamiers, bir ağır metalurji merkezidir.

ARIÈGE, Fransa'da ırmak, Toulouse'un G.'inde sağ kıyıdan Garonne ırmağına kavuşur; 170 km. Pireneler'den doğan ırmak, adını verdiği département'ı güneyden kuzeye doğru aşar. Bir ölçüde yukarı havzasındaki karların erimesiyle beslenen Ariège'in suları, ilkbaharda yükselir, kışın azalır; ama ırmağın debisini ve rejimini, Ariège havzasında gerçekleştirilmiş hidroelektrik düzenlemeler etkiler. Ariège, birçok santralı besler, birçoğunun da beslenmesine yardımcı olur.

ARİEJİT a.(fr. *ariégite;* bir fr. dép. adı *Ariège*'den). Petrogr. Klinopiroksenli, ortopiroksenli ve spinelli piroksenit; bu türde, kimi kez grena ve/ya da amfibol olmakla birlikte birincil feldispat yoktur.

ARİEL, Kutsal Kitap'ta geçen ibranice sözcük: 1. Kudüs'teki Süleyman tapınağı'nın kurban sunağı; 2. Kudüs'ün simgesel adı; 3. Musevi metinlerinde, kimi zaman iyi, kimi zaman da kötü işler yapan göksel varlığın adı.

Ariel, Shakespeare'in *Fırtına* adlı oyununda, hava ve mutlu teslimiyet perisi. Asi canavar Caliban'a işkence eder ve onu gülünç duruma düşürür. Milton'ın *Paradise lost* adlı yapıtında asi bir meleğe; Pope'un *the Rape of the lock* adlı şiirinde hava perilerinin önderine verdiği bu ad, Renan'ın *les Drames philosophiques* adlı yapıtında idealizmi simgeler.

ARİEL, Uranüs* gezegeninin, 1851'de ingiliz gökbilimci W. Lassell'in keşfettiği ilk uydusu. Yörüngesinin yarı-büyük ekseni 191,8 milyon km. Yıldız dolanım süresi 2,520 g. Çapı, yaklaşık 900 km.

Ariel, amerikan füzeleriyle ABD'den fırlatılan ingiliz bilimsel uydu ailesi.
26 nisan 1962'de fırlatılan Ariel 1,iyonosferin incelenmesine katkıda bulundu. 27 mart 1964'te fırlatılan Ariel 2, gökada ışınımının yanı sıra ozon ve mikro-göktaşlarının atmosferdeki dağılımını inceledi. 5 mayıs 1967'de fırlatılan ve tümüyle Büyük Britanya'da yapılan (daha öncekiler ABD'nin işbirliğiyle gerçekleştirilmişti) Ariel 3 ve 11 aralık 1971'de fırlatılan Ariel 4, atmosferin değişik karakteristiklerini ölçtü. 5 ekim 1971'de fırlatılan Ariel 5 ve 24 mayıs 1979'da fırlatılan Ariel 6, yüksek enerji astrofiziğine önemli katkılarda bulundu.

ARİENTİ (Giovanni Sabbadino **degli**), italyan yazar (Bologna 1445'e doğr. -*ay. y.* 1510). Boccacio'dan esinlenerek yazdığı 61 öyküsü (*le Porrettane,* 1482) ve ünlü kadınlara ait 33 yaşamöyküsü vardır.

ARİES, Koç takımyıldızının latince adı (kısaltması: Ari).

ARİEŞ, Romanya'da ırmak, Apuseni dağlarının doğu yamacını akaçlar, Erdel'in (Transilvanya) orta kesiminde Mureş ırmağına kavuşur.

ARİETTA a. (ital. *aria*'nın küçültmesi). Müz. Kuruluşu arianınkine benzeyen (genellikle *da capo*'da), hafif operada, XVIII. yy. kantatlarında ve *opera buffa*'da yer bulabilen, küçük, hoş karakterde ezgi.

ARİF a. ve sıf. (ar. *ᶜarif*). **1.** İrfan sahibi, bilen, bilgili: *"Kıssadan al arif isen hisseyi"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—2.** Sezgi ve anlayışa sahip: *"...ezel ve ebed esrarına arif olmağa insanda bir meyl-i tabii olduğundan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Arif olan anlasın, anlar,* bir sözün herkesin anlayabileceği biçimde değil de üstü kapalı bir yolla söylendiği durumda kullanılır. || *Arife tarif gerekmez,* anlayışlı, kavrayışlı bir kimse için "bir sözün anlamını açıklamaya, belirtmeye gerek yok" anlamında söylenir. || *Arif-i billah,* Tanrı'yı hakkıyla anlamış kişi, ermiş (esk.): *"Arif-i billah olan ehl-i fena eksilmede"* (Ruhi-i Bağdadi, XVI. yy.). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Tasav. Allah'ın, kendi yüce varlığını görebilmesi lütfunu sağladığı, ad ve sıfatlarını kazandırmak yoluyla da kendisiyle bütünleştirdiği kişi. Bu durumda, bilenle *(arif)* bilinen *(maruf)* tek bir varlık olur. Arif'in, Allah'ı tanıma ve bulma gücüne, kendiliğinden asla kavuşamayacağını anlaması da Allah hakkında bilgi sayılır. Bu güçsüzlük, kimilerini şaşkına çevirir ve dillerinin tutulmasına neden olur. Bunlar, susmayı yeğleyerek her şeyin varlığının Allah'ın varlığı ile var olduğunu, bilme ve tanımanın da varlığa bağlı bulunduğunu öne sürerler. Onlara göre, Allah'ı bilen yine Allah'tır. Allah'ı bilme ya da tanıma, kimi ariflerin "dillerini uzatır"; onları konuşturur. Bunlar da, Allah'ı evrende tek varlık olarak görürler. Tıpkı, çölde güneşin ışıklarına gömülen bir kimsenin, "güneşten başka bir şey görmüyorum" demesi gibi. Ariflik aşamasına, bilim ve öğrenimle değil, ancak, insanın Allah tarafından, bilgisi ötesinde olan dünyada (gayri âlem) olup bitenleri ve gerçekleri bilme yeteneğine kavuşmasıyla erişilebilir. Hz. Muhammet'in daha ortalarda yokken Veysel Karani'den söz etmesi; Yakup'un kaybolan Yusuf'un nerde olduğunu bilmesi gibi.

ARİF sıf. (ar. *ᶜarif*). *Esk.* Tanınmış, ünlü, bilinen.

◆ a. **1.** Reis, amir, komutan. **—2.** Mahalle mektebi öğretmeni ya da kalfası.

ARİF Erdebili, moğol kökenli iranlı şair (XIV. yy.). Celayir soyundan sultan Üveys'in adamlarındandı. Şirvan şahının oğluna öğretmenlik yaptı. *Hikâye-i Ferhad ü Şirin* adlı mesnevisini farsça yazdı. Nizami'nin etkisinde kaldığı bu yapıtında, kahramanların karakterlerini örneğinden farklı bir biçimde ele alır. Mesnevinin tek yazma nüshası Ayasofya kütüphanesi'ndedir.

ARİF, türk şair (XV. yy.'ın ilk yarısı). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. *Mürşid ül-ubbad, Nüsha-i âlem, Şerh ül-âlem, Mevlid, Vefat-ı Nebi* adlı mesnevilerden oluşan bir hamsesi vardır (1438). Yapıtın tek nüshası Süleymaniye kitaplığı İbrahim Efendi 355 numarada kayıtlıdır.

■ **ARİF** ya da **ARİFİ,** asıl adı **Fethullah,** iran kökenli türk şair, nakkaş (ressam) ve hattat (?-Mısır 1562). Babası Kâtip Derviş Şirazi, annesi, Şeyh İbrahim Gülşeni'nin kızıdır. Babasıyla bir ara Mısır'da bulundu, İran'a döndü, daha sonra İstanbul'a yerleşti. Arifi takma adıyla yazdığı şiirler Kanuni Sultan Süleyman'ın ilgisini çekti; manzum bir osmanlı tarihi yazmakla görevlendirildi. Farsça bir *Tevarih-i Al-i Osman* yazdı. Yine farsça yazdığı *Şehname*'sinde Selim I'in savaşlarını anlatır. Sadrazam Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan seferini (1538) konu edinen türkçe *Sefername*'si kayıptır. Talik yazıda usta bir hattattı. (→ Kayn.)

ARİF (*Reisülküttap* Mehmet), türk şair (Kastamonu ?- İstanbul 1813). Haremeyn'de mukataacılık, Ordu-yu hümayun hizmetinde ve İstanbul'da tezkirecilik, Anadolu muhasebeciliği görevlerinde bulundu. 1807'de reisülküttap oldu. *Divan*'ı basılmıştır (1842). Kimi şiirleri Arif Abdülbaki ve Arif Süleyman'ınkilerle karışmıştır. Bir gazeli Şeyh Galip tarafından tahmis edilmiştir.

ARİF (Mehmet) **Çapanzade,** türk şair ve yazar (İstanbul ? - *ay. y.* 1920). Babıâli ve Babı Seraskeri kalemlerinde görev yaptı. Emekliye ayrıldıktan sonraki zamanını kitap yazmakla geçirdi. Yüz yaşını geçkin öldü. Bir *Divançe*'si olan Arif'in yirmiye yakın yapıtı vardır. Genellikle din ve tasavvuf konuları üzerinde durmuştur. Yapıtlarının başlıcaları: *Atıyye-i sübhaniyye, şerh-i gavs-i geylaniyye* (1889), *Hazine-i nur* (1894), *Hadis-i erbain şerhi* (5 cilt), *İzâh ül-meram alâ velâdet-i seyyid ül -enâm* (Mevlit yorumu), vb.

ARİF (Mehmet) **Ayıcı,** türk asker ve siyaset adamı (Adana 1882 - İzmir 1926). Harp okulu'nu (1902), Harp akademisi'ni (1905) bitirdi. Balkan ve Birinci dünya savaşlarına katıldı. IX. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay kurulunda görev aldı, onunla birlikte Samsun'a çıktı (1919). 11. Tümen komutanı olarak Pozantı kuşatmasında, Düzce ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Komutanlığı sırasında cephedeki çadırında ayı beslediği için Ayıcı diye anılmaya başlandı. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarına katıldı. Kurmay albayken III. Kolordu komutanlığına atandı, Eskişehir milletvekili seçildi (1923-1926). Atatürk'ü hedef alan İzmir suikastı girişiminin düzenleyicileri arasında yer aldı. Suikast girişimi açığa çıkartılınca İstiklal mahkemesi kararıyla idam edildi.

ARİF (Abdurrahman), ıraklı general ve devlet adamı (Bağdat 1916). Haşimi hanedanına, 14 temmuz 1958 tarihine kadar bağlılıkla hizmet etti; bu tarihte küçük kardeşinin de katıldığı hükümet darbesinin başarıya ulaşmasına katkıda bulundu. Ardından general Kasım rejimine hizmet etti ve Irak ordusunun en önemli birliklerinden birinin komutanlığına getirildi. Kardeşi Abdüsselam Arif'i iktidara getiren baasçı darbeden sonra (8 şubat 1963) general rütbesine yükseltildi ve kardeşinin baasçı akıl hocalarından kurtulmasına yardım etti (kasım); geçici olarak genelkurmay başkanlığa atandı (1964) ve devlet başkanının sağ kolu oldu. Irak ile SSCB arasında iyi ilişkiler kurulmasına katkıda bulundu. Kardeşinin ölümü (nisan 1966) üzerine, cumhurbaşkanlığına getirildi. Kürt sorunu, siyasal partilerin (özellikle Baas'ın) yeniden başgösteren muhalefeti, güçlü bir komünist partisinin yeniden kurulması, general Arif'in 1968 temmuzunda bir askeri darbeyle devrilinceye kadar karşılaştığı güçlüklerdi.

ARİF (Abdüsselâm Muhammet), ıraklı mareşal ve devlet adamı (Bağdat 1921 - Basra yakınında 1966), Abdurrahman Arif'in kardeşi. 14 temmuz 1958'de haşimi hanedanını deviren darbeye general Kasım'ın yanında katıldı; ama kısa bir süre sonra diktatörce yönetimini ve komünist partisiyle olan yakın bağlarını eleştirdiği Kasım ile arası açıldı. Tutuklanıp vatana ihanet suçundan idama mahkûm edildiyse de, 1961'de affa uğradı. Baasçıların yardımıyla general Kasım rejimini devirdi ve Kasım'ı da idam ettirdi (8 şubat 1963). Mareşalliğe yükseltilen ve devlet başkanlığına getirilen Arif, ağabeyinin yardımıyla müttefiklerinden kurtulmayı başardı (17 kasım 1963). Her zaman hayranlık duyduğu Nasır'ın yönetimindeki Mısır'a yaklaştı, ama kürt sorununa bir çözüm getiremedi. 1966'da, bir helikopter kazasında öldü.

ARİF ABDAL, türk halk şairi. Yaşadığı çağ bilinmiyor. Bektaşi tarikatındandı. İmam Hüseyin için yedi dörtlükten oluşan bir *mersiye*'si vardır.

ARİF ALİ, türk yazar, şair (XIV. yy.). Tokat kalesi dizdarıydı. Danişment Ahmet Gazi'nin (öl. 1104) serüvenlerini *Danişmendname* adıyla tanınan, yer yer şiirlerle örülü destansı tarihinde konu edindi (1360). Bu yapıtını I. Murat'ın isteği üzerine İbni Alâ'nın *Danişmendname*'sinden yararlanarak meydana getirdi. (→DANIŞMENDNAME.) [→ Kayn.]

■ **ARİF BEY** (Mehmet) **Hacı,** türk besteci (İstanbul 1831 - *ay. y.* 1884). Küçük yaşta yeteneğiyle dikkat çekti, Zekâi Dede'den ilk derslerini aldı. Sonra Eyyubi Mehmet Bey'in öğrencisi oldu. Onun ön ayak olmasıyla Mızıkayı hümayun'a girdi. Sonraları efsaneleşecek olan parlak sesiyle tanındı. Abdülmecit I'in mabeyincisi ve cariyelerin müzik öğretmeni olarak saraya alındı. Cariyelerle gönül ilişkileri, birkaç kez uzaklaştırılıp yeniden saraya alınmasına neden oldu. Çağdaşı müzikçiler arasında, oldukça kolay beste yapabilen, verimli ve çok usta bir besteci olduğu ölçüde, olağanüstü güzel sesli bir hanende (ses sanatçısı) olarak da seçkinleşti. Günümüze ulaşabilen 337 yapıtının, 327'si şarkı formundadır. Bu formu alabildiğine geliştirdi. Öyle ki öbür formlar, kendinden sonra terk edildi. Nota bilmemesine ve hiçbir çalgı çalmamasına karşın yapıtlarında çok güç geçkiler yaptı; günümüzde de en çok kullanılan birkaç makamdan biri olan *kürdilihicazkâr* makamını ve *müsemmen* usulünü buldu. Şarkılarından bazıları: *Ahteri düşkün garib ü âşık-ı avareyim* (nihavent), *Gurup etti güneş dünya karardı* (kürdilihicazkâr), *Kanlar döküyor derdin ile dide-i giryan* (kürdilihicazkâr), *Deva yokmuş neden bimar-ı aşka* (muhayyer), *Humarı yok bozulmaz meclisi meyhane-i aşkın* (muhayyer), *Mükedder derd-i peyderpeyle şimdi* (rast), *Olmaz ilaç sine-i sadpareme* (segâh), *Varken gönülde bin türlü yare* (karcığar), *Saydeyledi gönlümü bir gözleri ahu* (hicaz).

■ **ARİF BEY Çarşambalı, Hacı,** türk hattat (İstanbul ? - *ay. y.* 1892). Fatih'te, Çarşamba semtinde oturduğundan *Çarşambalı* diye anıldı. Küçük yaşta Maliye nezareti mektubi kalemi'ne girdi, mukabeleciliğe kadar yükseldi. Dönemin ünlü hattatlarından sülüs ve nesih yazılarda ders aldı. Özellikle hattat Rakım'ın etkisinde kaldı. Yazı istifinde usta olan sanatçı, hattı müsenna denilen aynalı yazıda da çok başarılıydı.

Hacı Arif Bey

Büyük Larousse

Çarşambalı Arif Bey'in yapıtı olan Abdülaziz'in tuğrası

Büyük Larousse

Arif Fethullah
Âşık Çelebi tezkiresi
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

Arif Kaptan'ın bir tablosu

Büyük Larousse

ressam Arif Paşa
Atatürk kitaplığı, İstanbul

ARİF BEY Kanuni, Hacı, türk bestecı ve kanun virtuozu (İstanbul 1862 - Yemen 1911). Posta ve telgraf nezareti bünyesinde çeşitli görevlerde bulundu. Kanun çalmakta olağanüstü başarı gösterdi. Bemollü ve diyezli sesleri, mandal kullanmadan, sol elinin tırnaklarıyla bulduğu anlatılır. Kendisinden önce, pek rağbet görmeyen kanunun, sevilen ve aranan bir çalgı olmasını sağladı. Sözlü ve sözsüz parlak yapıtlar besteledi. *Sultaniyegâh peşrevi* ve *sazsemaisi, Bir yareli kuş çırpınıyor sanki derinden* sözleriyle başlayan karcığar şarkısı çok ünlüdür.

Arif Bey kütüphanesi → BEYAZIT DEVLET KÜTÜPHANESİ.

ARİF ÇELEBİ Ulu, türk mutasavvıf, şair (1272-1320). Sultan Veled'in oğlu ve Mevlana Celalettin'in torunudur. Annesi Mevlana'nın gözde halifelerinden Salahattin Zerkûb'un kızı Fatma Hatun'du. Düzenli bir öğrenim görmediği anlaşılmaktadır. Babasının ölümünden sonra onun yerine geçti. Hayatta kalan tek çocukları olduğu için gerek annesinden, gerek babasından aşırı bir sevgi görmüş ve her türlü davranışı hoş karşılanmıştı. Aşırı sayılabilecek içki ve eğlence düşkünlüğünün bir nedeni de belki budur. Serbest yaşama yolunu tutmuş, ancak babasının ısrarları üzerine evlenmişti. Bu evlilikten ilerde onun yerine geçecek olan Emir Alim ve Emir Abıd Çelebiler doğdu.

Arif Çelebi, geziyi de tutku haline getirdı. Başta Anadolu olmak üzere, Batı İran'ın birçok kentini dolaştı, gittiği yerlerde mevleviliğin yayılmasına yardımcı oldu.

Ortanın altında sayılabilecek bir şairdi. Bir *Divan*'ı ile rubaileri vardır. *Rubailer*'i, F. Nafiz Uzluk tarafından bastırıldı (1949).

ARİF EFENDİ (Mehmet) **Arapzade,** türk şeyhülislam (İstanbul 1738 - *ay. y.* 1825). Şeyhülislam Arapzade Ataullah Efendi'nin oğlu. Mekke, İstanbul kadılığı; Anadolu, Rumeli kazaskerliği yaptı. Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak üzere İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa'nın azlettirdiği Topal Ataullah Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi (21 temmuz 1808). Alemdar tarafından Mustafa IV'ü tahttan vazgeçmeye ikna etmekle görevlendirildiyse de başarılı olamadı. Selim III'ün öldürülmesinden sonra, Mustafa IV'ün hal'i için fetva verdi. Mahmut II tahta çıktıktan kısa süre sonra azledildi (15 ağustos 1808), evinde oturmaya zorlandı. Talik yazıda usta bir hattattı.

ARİF EFENDİ (Mehmet) **Dürrizade,** → DÜRRİZADE SEYİT MEHMET ARİF EFENDİ.

ARİF EFENDİ → KETHÜDAZADE ARİF.

ARİF EFENDİ (Mehmet) **Meşrepzade,** türk şeyhülislam (İstanbul 1791 -*ay. y.* 1858). Fetva emini (1837); Meclisi valayı ahkâmı adliye üyesi (1839); Anadolu (1846), Rumeli (1851) kazaskeri oldu. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in isteğiyle yetim mallarının korunması için Emvali eytam müdürlüğü'nü kurdu. Şeyhülislamlığa getirildi (1854); ölünceye kadar bu görevde kaldı. Kadı yetiştirmek amacıyla "Muallimhanei nüvvab" adlı okulu açtı, kadılık mesleğine girişte sınav uygulamasını getirdi. Tanzimat'ın yeniliklerini destekledi. Fetvalarını *Tenkîhu cevâmi il -icâreteyn* adlı yapıtında topladı.

ARİF EFENDİ Filibeli, Bakkal, türk hattat (Filibe 1830 - İstanbul 1909). Filibe'de hattat Hafız İsmail Efendi'den ders aldı. 1877-1878 osmanlı- rus savaşı sırasında İstanbul'a geldi. Dönemin ünlü hattatlarından Şevki Efendi'den sülüs, nesih yazı öğrendi, icazet aldı (1883). Kimi okullarda ve Nuruosmaniye camisi'nin avlusunda açılan meşkhanede yazı dersleri verdi. Çeşitli müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda birçok yazısı bulunan sanatçının, özellikle Şehzadebaşı camisi'nin Vefa yönündeki kapı üzerindeki besmelesi ünlüdür.

ARİF HİKMET Herseklizade, türk şair (Mostar 1839 - İstanbul 1903). Gençliğinde Sadaret mektubi kalemi'nde memur olarak çalıştı; daha sonra adliye mesleğine geçti (1868); Bursa, Manastır, Kastamonu, Adana, Ege adalarında Bidayet mahkemesi hukuk dairesi başkanlıklarında; İstanbul'da İstinaf ve Temyiz mahkemeleri üyeliklerinde (1897-1903) bulundu. Kadiri tarikatındandı. Felsefe ve tasavvuf konularında *(Levâyih ül-hikem, Levâmi ül-efkâr, Sevânih ül-beyân)* yazdı; siyasal nitelikte bir kitabı *(Misbâh ül -izâh)* ile *Mecelle*'nin bazı maddelerini eleştiren bir kitapçığı vardır. Şiirlerinden bazıları Naili-i Kadim yolundadır. *Divan*'ı İbnülemin Mahmut Kemal (İnal) tarafından bir önsözle bastırıldı (1918).

ARİF HİKMET BEY *(Şeyhülislam),* türk şair, tezkire ve bibliyografya yazarı (İstanbul 1786 - *ay. y.* 1859). Kazasker İbrahim İsmet Bey'in oğludur. Kudüs (1816), Mısır (1820), Medine (1823) "mevleviyet"lerinde bulundu; İstanbul kadılığına atandı ise de kabul etmedi, nüfus yazımı göreviyle Rumeli'ye gitti (1829), Anadolu (1833), Rumeli (1838) kazaskerliklerine yükseldi. Meclisi valayı ahkâmı adliye üyeliğine atandı. Tanzimat'la gelen yeniliklerin uygulanmasını denetlemek göreviyle Rumeli'ye gönderildi (1840). Dönüşünde Şûrayı askeri üyeliğine getirildi. Şeyhülislam oldu (1846); söylentiye göre, Reşit Paşa ile geçinemediği için bu görevinden ayrıldı (1854). Dürüstlüğü ile tanınmıştı. Doğu kültür ve sanatını çok iyi biliyordu. Divan edebiyatı yolunda şiirler yazmış; ayrıca, tezkire ve bibliyografya alanlarında da çalışmıştır.

Yapıtları şunlardır: *Divan* (taşbasması, 1866) [türkçe, arapça ve farsça şiirleri toplanmıştır], *Tezkire-i şuara* (yarım kalmıştır; bır kopyası Millet kütüphanesi'ndedir), *Mecmuat üt-terâcim* (çeşitli dönemlerin bilgin ve şairlerini anlatan arapça bir biyografya kitabıdır, yarım kalmıştır; bır kopyası Millet kütüphanesi'ndedir),*Zeyl-i keşf üz-zünun* (tamamlanamamıştır; müsveddeleri çeşitli kişilerin ellerinde kalmıştır), *Hülâsat ül-makalât fî mecâlis il -mükâlemât* (babasının üyesi bulunduğu "Mükâlemât-ı siyasiye" meclislerinde düzenlenen antlaşmaların kopyasıdır; Üniversite kütüphanesindedir). [→ Kayn.]

ARİF KAPTAN, türk ressam (İstanbul 1905 - *ay. y.* 1982). Deniz harp okulu'nu bitirdi (1924). Konuk öğrenci olarak bir süre İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde resim derslerini izledi. Üsteğmen rütbesindeyken askerlikten ayrılarak kendisini yalnızca resim çalışmalarına verdi (1930). Ali Avni (Çelebi) ve Nazmi Ziya gibi ressamlarla birlikte çalıştı. D grubu'na katıldı. Halkevleri'nin açtığı yurt resimleri kampanyasında Kastamonu'da görevlendirildi (1940). İki kez Paris'te bulundu ve sanat etkinliğini orada sürdürdü (1947-1949 ve 1957-1962). Paris'te ilk bulunuşunda André Lhote atölyesinde çalıştı.

Başlangıçta, izlenimci bir anlayışla, çeşitli tonlardaki gri renklerin egemen olduğu peyzajlar yaptı. Paris'teki çalışmalarında, önceleri fovist ressamlar gibi parlak renk tonları içeren resimler üretti; tek sürüşte oluşan renk lekeleri elde etmek amacıyla, geniş fırça darbelerine ağırlık veren bir teknik uyguladı; doğadaki nesneleri deforme ederek resmetti. Daha sonra renk uyumuna önem veren bir anlayışla, inşaacı bir üslubu benimsedi. Son yapıtlarında, başlangıçta olduğu gibi, izlenimci bir anlayışla yeniden duygusal peyzajlar üretti.

İlk sergisini İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde açtı (1935). Bunu, Ankara, İstanbul ve Bursa'da hemen her yıl açtığı öteki kişisel sergiler izledi. Devlet resim ve heykel sergilerine, D grubu ve bazı karma sergilere de katıldı. *Çanakkale* ve *Kastamonu* adlı yapıtlarıyla Ankara'da Halkevleri'nin düzenlediği *Yurt gezisi sergisi*'nde birinci geldi (1945). Üç kez Devlet resim ve heykel sergilerinde ödül kazandı (1939, 1956, 1975). Yapıtları, Devlet resim ve heykel müzesi, Ankara Milli kütüphane, özel koleksiyonlarda; Avrupa ve Amerika'daki galerilerdedir.

ARİF KAZVİNİ (Ebülkasım), iranlı şair (Kazvin ? - Hamedan 1934). Öğrenimini Kazvin'de tamamladı, Tahran'a gitti. Saray çevreleriyle ilişki kurdu, buna rağmen özgürlüğü ve meşrutiyeti öven şiirler yazdı. Muhammed Taki Han'ın ayaklanması sırasında Horasan'a gitti. Bir tiyatroda Kaçarlar'ın aleyhine konuşması üzerine İrec Mirza, onu hicveden ünlü *Arifname*'sini yazdı. Bir ara İstanbul'a gelerek Robert Kolej hocalarından İran asıllı Rızazade Şafak ile tanıştı. Onun yardımıyla şiirlerini bir araya topladı. Ömrünün son yıllarını Hamedan'da, sıkıntı içinde geçirdi ve orada öldü. Güzel sesi ve güzel yazısıyla tanınmıştır. Hüzünlü şiirlerin yer aldığı *Divan*'ı yaşamöyküsüyle birlikte önce Berlin'de (1932), sonra da Tahran'da basıldı.

ARİF MEHMET AĞA Tanburi, Keçi, Şirin, türk besteci (1794 ? - 1843). İsmail Dede Efendi'nin damadı. Enderun'da yetişti. *Şevkaver* ve *dilkûşa* adlı iki makam buldu. İkincisinden günümüze örnek kalmadı. Unutulmamış tek bestesi olan *Zavil sazsemaisi* çok ünlüdür.

ARİF PAŞA, türk ressam (İstanbul 1808 -*ay.y.* 1865). Defterdarlık kaleminde çalışırken Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine yeni orduya katılıp müşirlik (mareşallik) rütbesine kadar yükseldi (1845). Görev gereği bulunduğu yerlerde resimle de uğraştı. İlk türk ressamları arasında yer alan paşa, *Mecmua-i tasavir-i osma-*

niye (Osmanlı resimleri derlemesi) adlı üç ciltlik bir yapıt hazırladı. Kitabının türkçe birinci cildini Şinasi'nin Tasviri Efkâr basımevinde, fransızca olan öbür iki cildini de resimleriyle birlikte Paris'te bastırdı (1862). Devlet örgütünde çalışan ressamların anlatıldığı kitaptaki resimler karakalemle çizilmiş, üzerlerine suluboya geçilmiştir. Ayrıca, Askeri müze'deki yeniçeri döneminin mankenleri, türk müzeleri kurucusu Ahmet Fethi Paşa'nın buyruğuyla onun tarafından Viyana'da yaptırıldı.

ARİF SÜLEYMAN, türk şair ve hattat (İstanbul ? - Romanya, Isakçı, 1769). Silahtar kâtipliği, süvari mukabeleciliği, defteremini̇ği görevlerinde bulundu (1763 -1769). Tasavvufla ilgilendi. Türkçe, farsça şiirler yazdı. Daha çok dini manzumelerden oluşan basılmamış bir *Divan*'ı, Hakani'nin ünlü yapıtı *Hilye*'ye bir nazire olan 241 beyitlik *Miraciye*'si ve farsça *Regaibiye*'si vardır. Sülüs, nesih, talik ve divani yazı türlerinde de usta bir hattattı.

ÂRİFAN a. (ar. *ᶜârif*'in fars. çoğl. *ᶜârifân*). *Esk.* Arifler, bilgi sahibi olanlar.

ÂRİFANE be. (ar. *ᶜârif* ve fars. *-âne*'den *ᶜarifâne*). *Esk.* Bilgili insanlara yakışır biçimde: *"Zülfün ki ârifâne eğilüb öper lebün"* (Necati, XV. yy.).

ARİFANE ya da **HARİFANE** be. (ar. *ḥarîf* ve fars. *-âne*'den *harîfâne*) *Esk.* Esnafların yaptığı gibi; paylaşarak, bölüşerek: *"Her kişi nakd-i canını amade eylesün / Yaran-ı aşk sohbetimiz arifânedir"* (Şeyhülislam Yahya, XVII. yy.).

◆ a. Folk. Kış geceleri, köy delikanlılarının yiyecekleri ortaklaşa sağlayarak düzenledikleri yemekli toplantı.

—ANSİKL. Delikanlılardan biri baş seçilir. Hazırlıkları ve toplantıyı o yönetir. Toplantı günü herkes evden bir miktar yiyecek getirir. Bir bölümü pişirilir, bir bölümü de başka yiyeceklerle değiştirilir. Akşam belirlenen yerde toplanılıp çeşitli eğlencelerle yenir. "Delikanlı başı"nın izni olmadan yemeğe başlayan ya da geleneklere aykırı bir davranışta bulunan, bir sonraki toplantıyı tek başına düzenlemek zorundadır.

ARİFE ya da **AREFE** a. (ar. *ᶜarefe*). **1.** Dinsel bayramlardan bir önceki gün: *Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar* (atasözü). **—2.** Bir olaydan bir önceki gün ya da ona yakın günler (bir tamlayanla): *Sınavların arifesinde çok geç yattı. Seçim arifesinde yaptığı konuşma. Ölümünün arifesiydi.* **—3.** *Arife çiçeği,* bayramlıklarını arife gününde giyen ya da çok süslü kimselere alay yollu söylenir.

—İsl. Hacıların, Kurban bayramı'nda Arafat'a çıktıkları günden bir önceki günün adı (9 zilhicce). Sonraları, Ramazan bayramı'ndan önceki güne de bu ad verildi; giderek türkçede önemli günlerin bir öncesi günlere de arife denildi.

ÂRİFE sıf. (ar. *ᶜârif*'in dişl. *ᶜârife*). *Esk.* Bilgi ve irfan sahibi kadın için kullanılır.

ARİFGAZİLİ, Çorum'un Sungurlu ilçesi, merkez bucağında belde; 2 958 nüf. (1990). PTT.

ARİFİ → ARİF.

ARİFİ Trabzonlu, asıl adı **Mehmet Maruf,** türk şair ve mutasavvıf (Trabzon ? - Kahire 1593). Bayramiye tarikatındandı. İbrahim Paşa ve Bursa Muradiye medreselerinde müderrislik, İzmir ve Kahire'de kadılık görevlerinde bulundu. Safiyettin Ali'nin nakşibendiye tarikatı ulularının hayat hikâyelerini anlatan *Reşehatü ayn ül-hayat* (1840) adlı ünlü yapıtını farsçadan çevirerek 1585'te Murat III'e sundu. Ayrıca arap şairi Bûsiri'nin *Kaside-i Bür'e* adlı yapıtına bir şerh yazdı.

ARİFİ, Hacı Arif Efendi de denir, türk halk şairi (Zile 1831 - ? 1912). Bayezid-i Bıstamı soyundan gelen, birçok bilgin yetiştirmiş Tekkeşinzade ailesindendir. Ustası ve arkadaşı Fâni ile Anadolu'nun birçok yerini dolaştı. Hece ölçüsü yanında aruz ölçüsünü de kullandı. Yaşlılık dönemi şiirlerinde, daha çok tasavvuf konularına yöneldi.

ARİFİ AHMET PAŞA, türk vezir (İstanbul ? - 1733). Topal Yusuf Paşa'nın yanında yetişti. Devlet hizmetine girdi; reisülküttaplığa kadar yükseldi (1717). Karaman, Diyarbakır, Halep beylerbeyliklerinde bulundu. Güney Kafkasya seraskerliğine getirildiği İran seferinde Revan'ı ele geçirdi (1724). Van muhafızıyken yaptığı zulüm nedeniyle azledilerek idamına karar verildi. Bunun üzerine Milli aşiretine sığındı; Diyarbakır'da yakalandıysa da eski sadrazam Osman Paşa'nın aracılığıyla bağışlanarak Halep'te oturmasına izin verildi. Teke sancakbeyliğine atandı, bir süre sonra idam edildi. Arifi Ahmet Paşa hat sanatı ve şiirle de uğraştı.

ARİFİ BEY (Ahmet), türk devlet adamı ve besteci (İstanbul 1856 - Kayseri 1908). İyi bir öğrenim gördü. Meclisi maarif üyeliği, Matbuatı dahiliye müdürlüğü (Basın yayın genel müdürlüğü) ve Takvim-i vekayi (Resmi gazete) müdürlüğünde bulundu. Kosova, Yanya, İşkodra, Edirne ve Selanik'te mülkiye müfettişliği; Kırşehir, Havran, Akkâ, Maan, Kerek ve Kayseri'de mutasarrıflık yaptı. Besteleri içinde *Bilse bir kerre o şuh hal-i perişanımızı* sözleriyle başlayan rast şarkısı ünlüdür.

ARİFİ HÜSEYİN ÇELEBİ, türk şair ve hattat (öl. İstanbul 1551). Kapıkulu ocağından yetişti. İbrahim Paşa'ya sunduğu *Kaside-i lamiye* üzerine Anadolu defterdarlığı hizmetinde ahkâm tezkireciliğine getirildi. Bu görevden azledilince gittiği Mısır'da ünlü mutasavvıf İbrahim Gülşeni'ye derviş oldu. Şeyhinin ölümünden (1535) sonra İstanbul'a dönerek bir süre çevreden uzak yaşadı. Kanuni Sultan Süleyman tarafından silahtarlığa getirildi. Kanuni'nin Van seferi sırasında beytülmal kâtibi oldu. Türkçeyle birlikte arapça ve farsça şiirleri de vardır. Tasavvuf içerikli terci bendi ve Ahmet Paşa'nın "güneş" redifli kasidesine naziresi ünlüdür.

ARİFİ PAŞA (Ahmet), türk sadrazam (İstanbul 1830 - *ay. y.* 1895). Hariciye nazırlarından Şekip Paşa'nın oğlu. Tercüme odası'nda, amedi kalemi'nde çalıştı. Âli Paşa'nın başkâtibi olarak Viyana ve Paris konferanslarına katıldı; Babıâli baştercümanlığına, Viyana büyükelçiliğine atandı (1872). Hariciye müsteşarı, hariciye nazırı oldu (1874); adliye, ardından maarif nazırlığına nakledildi. İkinci kez Viyana büyükelçiliğine, Birinci meşrutiyet'in ilanından (1876) sonra âyan üyeliğine atandı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ikinci kez hariciye nazırı oldu; barış girişimleri onaylanmayınca istifa etti; Paris büyükelçiliğine atandı. Başvekil sanıyla sadrazamlığa getirildi (1879); iki ay 24 gün süren bu görevi sırasında Yunan ve Karadağ sınırı sorununu çözmek, Güney-Doğu Anadolu'daki ayaklanmaları bastırmakla uğraştı. Azlinden sonra Şûrayı devlet başkanlığı, Viyana büyükelçiliği, hariciye nazırlığı yaptı.

ÂRİFİN çoğl. a. (ar. *ᶜarif*'in çoğl. *ᶜarifin*). *Esk.* Arifler, bilginler.

Arif'in hilesi, Dikran Çuhacıyan'ın üç perdelik opereti (1872). Metni Hosep Yazıcıyan'ındır, konu Boieldieu'nun *Le Nouveau Seigneur di village* (Köyün yeni ağası) adlı yapıtından alınmıştır. Valinin kâhyası Arif Ağa'nın paralarını kaybedince kendini vali olarak tanıtıp bir kasabada ağırlanmasını anlatır. Valinin ertesi günü aynı kasabaya gelmesiyle durum anlaşılır, Arif epey hırpalanır; ama sonunda vali onu bağışlar, han sahibinin kızıyla evlenmesine izin verir.

İlk kez 9 aralık 1872'de Gedikpaşa Osmanlı tiyatrosu'nda oynanan operet, müzikli türk tiyatrosunun ilk örneklerindendir.

ARİFİYE, Sakarya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı yerleşme; Adapazarı demiryolu şube hattının başlangıcı; 13 111 nüf. (1990). 1937'de burada açılan Arifiye eğitmen yetiştirme kursu, önce köy enstitüsüne, 1954'te köy öğretmen okuluna, daha sonra da öğretmen lisesine dönüştürüldü.

ARİFKÖY, esk. **Aykırıçay,** Antalya'nın Finike ilçesi, merkez bucağında köy; 908 nüf. (1990). Köyün kuzeyinde, Başkız çayı kıyısında eskiçağ kenti *Arykanda*'nın kalıntıları vardır.

ÂRİFOĞLU, türk halk şairi (XVIII. yy.). Bir nefesine bakılarak, Âşık Âhû Baba'nın (XVII. yy.'ın ikinci yarısı) müridi olduğu ileri sürülmektedir. Yaşamı ve kimliği ile ilgili başka bilgi yoktur.

ARİG a. (fars. *ārıġ*). *Esk.* **1.** Gücenme, kırılma; kıskançlık. **—2.** Kin ve nefret.

ARİKAMEDU ya da **VİRAMPATNAM,** Hindistan'da (Tamil Nadu) Pondiçeri yakınlarında arkeolojik sit. Geç Megalitik döneme ait bir kültürü (Brahmagiri'yi çağrıştıran tören sepetleri, ölü küllerini saklamaya yarayan kavanozlar, pişmiş topraktan lahitler) olan sitte İ.S. I. yy.'da Roma ile ticaret de yapan bir kent uygarlığı oluştu; yörede Arezzo çömleklerine rastlanmıştır.

ARİKHA (Avigdor), israilli ressam ve desenci (Radauti, Romanya, 1929). 1954'te Paris'e yerleşti. Çok geçmeden, genellikle şiddet içeren bir soyutlamaya yöneldi.

Avigdor Arikha
Alba (1977)
Japon kâğıdı üzerine
fırçayla çini mürekkebi
Ulusal Art Moderne müzesi
George Pompidou kültür merkezi, Paris

Ama 1965'ten sonra yalnızca desen ve gravür yapmaya başladı; siyah ve beyaz renklerin ağır bastığı günlük yaşam sahnelerinde, bildik nesnelerde, portrelerde ve otoportrelerde tedirginlikle sorguladığı bir gerçekliğe döndü. 1973'te yeniden başladığı yağlıboya resimde, ölçülü tonlar kullandı. Grafik yapıtlarının önemli bir bölümünü kitap resimleri oluşturur (özellikle Beckett'in kitapları).

ARİL- (fr. *aryl-*). Org. kim. Bir molekülde *aril* kökünün varlığını gösteren önek.

ARİL a. (fr. *aryle*). Org. kim. Arenden bir hidrojen atomunun kopmasıyla oluşan birdeğerli karbonlu köklerin genel adı. (Fenil kökü, benzenden türeyen aril kökü.)

ARİLAMİN a. (fr. *arylamine*). Org. kim. Genel formülü $ArNR_2$ olan aromatik

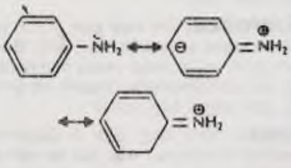

Büyük Larousse

Ahmet Arifi Paşa

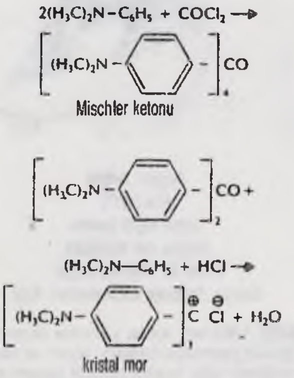
amin; azot atomu doğrudan aromatik halkaya bağlıdır.

—ANSİKL. Arilaminler, kimyasal özellikleriyle alkilaminlere (→ AMİN), diğer özellikleriyle de arenlere benzer. Kimyasal özelliklerinin başında bazlık ve nükleofillik gelir: halojenürler, aldehitler ve ketonlarla, karboksilik asit ve sülfonik asidin türevleriyle çeşitli tepkimelere girerler. Bununla birlikte azot atomunun elektron çiftinin halka içinde yer değiştirme olanağı,

formüllerinde görüldüğü gibi, arilaminlerin,alkilaminlere oranla bazlık ve nükleofillik özelliklerinin azalmasına yol açar.

Aynı nedenlerle, arilaminlerin aromatik halkasının elektroncul ayraçlara karşı tepkinliği,arenlere oranla çok yüksektir. Arilaminlerde, alışılagelmiş tepkimelerin (nitrolama, sülfonlama, halojenleme) kolayca gerçekleşmesinden başka, arenlerde görülmeyen tepkimelere de rastlanır: nitrit asit, üçüncül ve bazen ikincil arilaminlerle tepkimeye girerek, $—NR_2$ grubunun orto ya da para konumlarına bir$—N{=}O$ nitrozil grubunu bağlar. Aynı asidin birincil arilaminlere etkimesi her zaman $Ar—N_2^+ X^-$ arildiazonyum tuzunu oluşturur. Öte yandan diazonyum tuzları, yansız ortamda birincil ($ArNH_2$) ve ikincil (ArNHR) aminlerin azot atomuna tersinir biçimde bağlanarak triazenleri (Ar—NR—N=N—Ar') verir. Ama asit ortamda orto ya da para konumunda tersinmez biçimde gerçekleşen bu tepkime, birer boyarmadde olan $R_2N—C_6H_4—N{=}N—Ar$ türündeki aminoazo bileşiklerini oluşturur. Ayrıca, ikincil ve üçüncül aminler, aldehitler, ketonlar, karboksilik ve karbonik asitlerin türevleri gibi bileşiklerle tepkimeye giren arilaminler yoğuşma ürünleri sağlar. Bu ürünler kristal mor ve *Mischler* ketonu gibi trifenilmetandan türeyen boyarmaddelerin bireşiminde önemli rol oynar.

ARİLER ya da **ARYALAR** (sanskritçe *arya* ve avesta dilinde *airya*,soylular'dan). İ.Ö. XVIII. yy.'dan başlayarak Hindistan'ın kuzeyini istila eden ve burada bir dil ve kültür birliği kuran hint-iran toplulukları. Hiçbir bilimsel temele dayanmamakla birlikte,beyaz toplulukların tümünü ve daha özel olarak kuzey avrupalıları belirtmek üzere "ari" sözcüğünün kullanımı, nazi propagandasıyla çok gelişti ve ırkçı temaların işlenmesine hizmet etti.

Ariler'in tarihi, özellikle *Rigveda*'dan ve Hititler'in eski başkenti Boğazköy'de (ya da Boğazkale) ortaya çıkarılan çivi yazısı tabletlerden öğrenildi. Atı evcilleştiren, sığır sürülerine çobanlık eden, karasabanı kullanmayı bilen Ariler hint topraklarına girdiler, dravida topluluklarını ve yerlileri *(Daslar)* yavaş yavaş güneye doğru iter. "*Daslar*'ı öldürmek için doğmuş olan" Ariler'in yüce tanrısı İndra,onlara, dharma'sını (buyruk, kural) kabul ettirecek bir kutsal savaş yapmalarını emretti. İ.Ö. X. yy.'dan başlayarak Ariler, toplumsal katmanlara bölündüler ve 4 gruba ayrıldılar: brahmanlar, *ksatriyalar* (ya da *racanya:* savaşçılar),*vaisyalar* (hayvan yetiştiricileri ve tüccarlar), *sudralar* (*Daslar*'dan oluşan köleler).

—Dilbil. Hint-Avrupa dilleri topluluğunun Hint-İran kolu, *Ari kolu* diye adlandırılır. Hint ve İran dilleri ana Hint-İran topluluğundan ayrıldıktan sonra uzun süre bir arada yaşadılar. İ.Ö. 2000 yıllarına doğru Hint ve İran dilleri birbirlerinden ayrıldı. İran dalı hızlı bir evrim geçirdi, Hint dalı ise taşıdığı eski dilsel biçimleri uzun süre korudu.

ARİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde aril kökünün bir hidrojen atomuyla ornatılması.

—ANSİKL. Arilleme, organik bireşimin önemli bir tepkimesidir; ne var ki alkillemeden farklı olarak aromatik halojenürlerin eylemsizliği nedeniyle elektroncul tepkimelerde genel çözümü henüz bulunamamış bir sorun oluşturur.

ARİLLEMEK f. Org. kim. Bir aril grubuyla ornatmak.

ARİLUS a. Amerika'da yaşayan ve göğüs kesiminde dişli bir çıkıntı bulunan bitki biti. (Sokması çok acıtan *Arilus serratus* evlere girer.Reduviidae familyası.)

ARİMATHİA ya da **RAMA.** Tar.coğ. Yahudiye'de kent. İsa'yı gömen Yusuf'un vatanı.

ARİN a. Yenisey dillerinden, günümüzde ortadan kalkmış bulunan bir paleosibirya dili.

ARİN ya da **ARİN gölü,** Doğu Anadolu'da, Van gölünün K.-B. kıyısında göl; Bitlis'e bağlı Adilcevaz ilçesinin Göldüzü bucağındadır. 13,4 km². Denizden yüksekliği 1 650 m. Suyu sodalıdır.

ARİNNA, Kappadokia'da kent. Kentin Güneş tanrıçası (Hatti kökenli), Hitit İmparatorluğu'nun başlıca tanrısıydı.

ARİOALDO ya da **ARİOVALDO,** Torino dükü ve Lombardlar'ın kralı (626-636). Adaloald'ın yerine geçti.

ARİOBARZANES, birçok Pontos hükümdarının adı: **Ariobarzanes,** İ.Ö. 387'de Pontos satrapı; 362 yılında Artakserkses'e karşı yürüttüğü ayaklanmadan sonra bağımsız Pontos krallığı'nı kurdu; —**Ariobarzanes,** Pontos kralı (İ.Ö. 266-250), Mithridates Ktistes'in oğlu. Babasıyla birlikte Keltler ile birleşerek Ptolemaios Philadelphius'u geri püskürttü.

ARİOBARZANES, birçok Kappadokia kralının adı: **Ariobarzanes I,** İ.Ö. 95'ten 63'e kadar Kappadokia kralı, Mithridates tarafından birçok kez kovuldu ve her seferinde Romalılar tarafından yeniden tahta oturtuldu. —**Ariobarzanes II,** öncekinin oğlu, İ.Ö. 63'ten 52'ye ya da 51'e kadar hüküm sürdü; —**Ariobarzanes III,** öncekinin oğlu, İ.Ö. 52-51'den 42'ye kadar hüküm sürdü. Güçlü bir partinin saldırısı karşısında kalan Ariobarzanes III, o dönemde Kilikia prokonsülü olan Cicero'nun desteğiyle tahtını güçlendirdi. Sezar'ın katillerine karşı cephe aldı ve Cassius'un emriyle öldürüldü.

ARİON a. (lirik ozan *Arion*'un adından). Kabuksuz salyangoza benzeyen ve karada yaşayan sümüklüböcek. (Arionidae familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Arionlarda kavkı tipi körelmiş, örteneğin altında bulunan kireç taneciklerine indirgenmiştir ve kuyruk bölümünde bolca yapışkan salgı çıkaran bir bez vardır. Bu yumuşakçalar Avrupa'da, Asya'nın batısında ve Kuzey Afrika'da yaşayan çok obur, otçul hayvanlardır, bostan bitkilerine büyük zarar verirler. Başlı-

arion *(Arion rufus)*

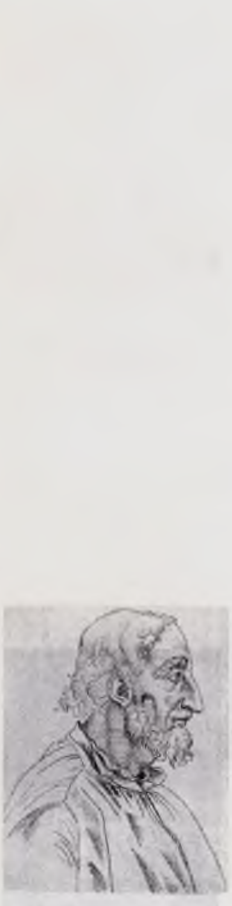
ARİON, yunanlı lirik şair (Methymna, Lesbos, İ.Ö. VII. yy.).Trajedinin kökenini oluşturan dithyramboslara edebi bir biçim verdiği söylenirse de, günümüze yapıtından bir şey kalmamıştır. Herodotos'un anlattığı efsaneye göre, korsanlar tarafından denize atılan Arion, bir yunus balığı tarafından kurtarılmıştır.

ARİONİDAE a. Karada yaşayan ve sümüklüböceğe benzeyen akciğerli yumuşakçalar familyası. (Türleri Amerika'dan başka bütün kıtalarda yaygındır.)

ARİOSO a. ve sıf. (ital. sözc.). Müz. Aria ve recitativoyu kapsayan zengin anlatımlı sözlü yapıtların formu.

ARİOSTİ (Attilio), besteci, şarkıcı, çellocu, viyolacı ve orgcu (Bologna 1666 - İspanya ? 1740'a doğr.). Mantova ve Berlin saraylarında, Viyana'daki Anjou dükünün sarayında görev aldı; sonra Joseph I'in İtalya genel temsilciliğini yaptı. 1715'te Paris'e, ertesi yıl Londra'ya gitti. En az 23 opera, ayrıca viyola ve çello sonatları, kantatlar, oratoryolar yazdı.

ARİOSTO (Ludovico), italyan şair (Reggio Emilia 1474-Ferrara 1533). Kimi zaman maddi sıkıntı çekti, kimi zaman saray hizmetlerinde bulundu. Ama hiçbir zaman, gönül ilişkilerinden geri durmadı ve incelemelerine ara vermedi. 1503'te kardinal İppolito d'Este'nin soyluları arasına alındı, 1517'ye değin birçok diplomatik görev üstlendi. Buda başpiskoposluğuna atanan kardinalin peşinden Macaristan'a gitmeyi reddetti ve Lucretia Borgia'nın kocası dük Alfonso d'Este'nin hizmetine girdi. 1522-1525 arasında Garfagnana eyaletinde dükün yetkili valisi oldu. Sonra Ferrara'da gösterişsiz bir malikâneye çekildi. Baştan aşağı yeniden gözden geçirdiği ve 1516 ve 1521'deki basımlarında bulunmayan 6 şarkı daha eklediği başyapıtı *Orlando Furioso*'nun üçüncü basımı üzerinden bir yıl geçmeden 1533'te öldü. Bu yapıtın zenginliği ve ünü, Ariosto'nun yaratıcılığının belirgin sürekliliğini ve tutarlığını kanıtlayan ve "küçükler" denen öbür yapıtlarını unutturmamalıdır. Bunlar arasında *Carmina latini* (1494-1503), *Rima* (1494-1516), özyaşamöyküsüyle ahlak düşüncesini bir arada sunduğu *Satire* (1517-1525) ve Ferrara'nın parlak saray uygarlığında tiyatro etkinliğinin önemini kanıtlayan birçok güldürü vardır. Ariosto oyunlarının dekoru ve sahneye konuluşuyla yakından ilgilendi, kimi oyunlarının prolog bölümünde sahneye çıktı. Düzyazı biçiminde kaleme alınan *La Cassaria* (1508) [1531'de manzum olarak yeniden yazdı], Rönesans'taki italyan güldürülerinin ilkidir. Bu yapıtı daha sonra, *I Suppositi* (1509), *Il Negromante* (1520), *La Lena* (1529) ve tamamlayamadığı *I Studenti* izledi.

Ariosto
Arras derlemeleri'nden alınma portre XVI. yy. sonu (?)

ARİOVALDO → ARİOALDO.

ARİOVİSTUS, Süevler'in kralı (İ.Ö. I yy.). Sequanuslar'ın çağrısı (71) üzerine Aedunuslar'ı yendi, sonra her iki halkı da baskı altına aldı. Aedunuslar'ın yardıma çağırdığı Sezar, Ariovistus'un ordusunu Alsace ovasında bozguna uğrattı (58). Ariovistus kaçıp Ren ırmağının karşı kıyısına geçmeyi başardı.

ARİPERTO → ARİBERTO.

ARİPUANÃ, Brezilya'da (Mato Grosso do Norte) ırmak, sağ kıyısından Madeira ırmağına kavuşur. Yukarı vadisinde insanlar ve biyosfer üstüne araştırmalar yapan Humboldt Scientific City kurulmuştur. Kızılderililer'in yok olmasını önlemek amacıyla Aripuana adlı bir kızılderili rezervi düzenlenmiştir.

ARİS a. (ar. *ʿaris*). *Esk.* Gerdek.

ARİSARUM a.(yun. *arisaron*'dan). Kalp biçimindeki oval yapraklarında kırmızı kahverengi lekeler bulunan ve Akdeniz bölgesinde bağlarda ve çitlerde yetişen

ARİSBE. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Troas bölgesinde ilkçağ yerleşmesi, Anadolu'nun en eski kentlerinden; Çanakkale'nin, merkez ilçe, merkez bucağına bağlı Musaköy ile Yapıldak köyü arasındaydı. Miletoslular'ca kurulan kent, Attika -Delos deniz birliğine üyeydi.

ARİSTAGORAS, Miletos tiranı (İ.Ö. VI. yy.'ın sonu). Bütün Ionia'yı Dara'ya karşı ayaklandırdı, Sardes'i yaktı, yenilince Trakya'ya çekildi ve orada öldü. Ayaklanması, Birinci Med savaşı'na neden oldu.

ARİSTAİOS. Yun. mit. Apollon ile nymphe Kyrene'nin oğlu. Musa'lar tarafından yetiştirildi ve insanlara arıcılığı öğretti. Tarım bilimi ve av sanatı ona atfedilir. Eurydike'nin ölümüne istemeden neden olduğuna inanılır. Nymphe'ler, Eurydike'nin öcünü, Aristaios'un arılarını yok ederek alırlar. Proteus'un önerisi üzerine Aristaios, Eurydike'nin manes'ini yatıştırmak için dört boğa ile hiç doğurmamış dört inek kurban eder. Kurbanların bağırsaklarından bir kovan arı uçuşur. Vergilius bu efsaneden, *Georgica* adlı yapıtındaki en güzel öykülerden birini çıkardı.

ARİSTARKHES (Nikolaos), **Aristarki Bey** de denir, Fenerli Aristarkhes ailesinden (İstanbul 1800 - Kahire 1866). Fener patrikhanesi'nin baş logotet'iydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyaset işlerinde rol oynadı. Yaşamının son yıllarını Kahire'de, Hidiv İsmail Paşa'nın yanında geçirdi.

ARİSTARKHOS, Dörtyüzler konseyi' nin atinalı yöneticilerinden ve komutanlarından biri (İ.Ö. 411). Sonradan kaçmak zorunda kaldı, 406'ya doğru yakalanarak öldürüldü.

ARİSTARKHOS Sisamlı, yunan gökbilimci (Sisam İ.Ö. 310-öl. İ.Ö. 230). Kopernik'in öncüsü, Yer'in hem kendi hem de Güneş çevresinde döndüğünü düşünen ilk bilim adamı. Bu öğretisi nedeniyle dinsizlikle suçlandı. Ayrıca, Yer'in, Güneş'e ve Ay'a göreli uzaklıklarını hesaplamayı sağlayan bir yöntem buldu.

ARİSTARKHOS Samothrakeli, yunan dilci ve eleştirmen (İ.Ö. 215'e doğr. - 143'e doğr.). İskenderiye kütüphanesi'nin yöneticiliğini yaptı. Dilbilgisi, etimoloji, yazım ve edebiyat alanlarında bütün sorunlarla ilgilendi ve özellikle de Homeros'un *Odysseia* ve *İlyada*'sı üzerine çeşitli eleştirel yayınlar gerçekleştirdi.

ARİSTEİDES, yunanlı siyaset adamı, dürüstlüğünden ötürü **Namuslu** takmaadıyla anıldı (İ.Ö. 540'a doğr. - 468'e doğr.), Lysimakhos'un oğlu. Soylu, ama pek varlıklı olmayan bir aileden geliyordu; Marathon savaşı'nda (490) yararlık gösterdi ve Arkhon oldu (489-488). Themistokles'e hep karşı çıktı. Themistokles, Atina'nın deniz gücünü geliştirmekten yanaydı. Tutucu Aristeides ise, kara ordusunun üstünlüğünü, tarımın ve toprak sahiplerinin önceliğini savundu. Halk Themistokles'in yanında yer alarak Aristeides'in sürülmesine karar verdi (483-482). Kserkses'in Atina'yı ele geçirmesi (480) üzerine geri çağrılan Aristeides, Themistokles ile uzlaşarak Salamis'te savaştı, Plataia'da Atinalılar'a komuta etti (479), Kıbrıs'ta ve Bizans'ta Persler'i etkisiz duruma getirdi (478), Ionialılar'ın isteği üzerine Delos deniz konfederasyonunun askeri ve mali durumunu düzeltti; denizdeki gücünü artırdı (476) ve Pausanias'ın ihanetinden sonra yunan güçlerinin komutasının Atinalılar'a geçmesini sağladı; Kimon'un Asya kıyısındaki zaferlerine yardım etti. 478'de arkhon olan Aristeides, görevleri herkese açık kılan kararnameyi çıkardı. Konfederasyonun maliyesini yönettikten sonra öylesine yoksul öldü ki, cenaze masrafını ve kızlarının çeyizini Atina'nın ödemesi gerekti.

ARİSTEİDES Miletoslu, yunanlı yazar (İ.Ö. II. yy.). *Ta Milesiaka*'nın yazarı olduğu sanılmaktadır.

ARİSTEİDES (Aelius), yunanlı hatip (Adriani, Mysia, 129-? 189). Başta Bergama'ya olmak üzere, yaptığı uzun gezilerden sonra İzmir'e yerleşti. Marcus Aurelius'a başvurarak 178'e doğru bir depremde yıkılmış olan kentin yeniden yapımını sağladı. Döneminin tarihi bakımından ilginç sayılacak 55 "söylev"i günümüze ulaşmıştır.

ARİSTEİDES KOİNTİLİANOS, yunan müzik yazarı (I.S. II. yy.'a doğr.). 3 kitaptan oluşan *De musica* adlı çalışması, İlkçağ'da bu konuda yazılmış en kapsamlı yapıtlardan biridir ve Pythagoras'ın öğretileriyle Aristoksenos'un ilkelerinin bir bireşimi niteliğini taşır.

ARİSTEUS a. (birinci sırada olan anlamında yun. sözc.). Akdeniz'in çok derin kesimlerinde yaşayan iri karides. (Onayaklılar takımı, peneidae familyası.)

ARİSTEUS, korinthoslu general (İ.Ö. V. yy.'ın ortaları). Peloponissos savaşı'nın başında, Atina'ya karşı ayaklanan Potidaia'yı desteklemek üzere yurttaşlarınca görevlendirildi; atinalı Kallias tarafından yenilgiye uğratıldı ve Khalkidike'de Atina' nın müttefiklerine karşı oyalama savaşına girişti. İ.Ö. 430'da, Trakya kralı Sitalkes'e gönderilen Lakedaimon'lu elçilere eşlik etti; ama Sitalkes'in nezdindeki Atina elçileri, Aristeus ile birlikte Lakedaimon'luları yakalayarak Atina'ya getirdiler ve hepsini, bir kuyuya diri diri gömdüler.

ARİSTİDİ PAŞA (Suguros), rum asıllı türk hekim (Bursa 1862-İstanbul 1938). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1884). Bir süre Erzincan hastanesi'nde çalıştı. İstanbul'da, Bakteriyolojihane müdür muavini (1895), Askeri tıbbiye bakteriyoloji muallimi (1898) ve Tıp fakültesi hıfzıssıhha (hijyen) müderrisi oldu (1909). Aydın'daki kolera, Midilli'deki veba salgınlarında mücadele heyeti başkanlığı yaptı. Balkan savaşı'nda Vardar ordusu sıhhiye müfettişliğinde bulundu (1912). Tıp fakültesi'nden emekliye ayrıldı (1925). *Mufassal hıfzıssıhha* (2 c, 1911, 1912) adlı bir kitabı vardır.

ARİSTİON. Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde yerleşme; Afyonkarahisar'a bağlı Güney ve Karacaören köyleri arasında olduğu sanılır. Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi.

ARİSTİON, atinalı aristotelesçi filozof (İ.Ö. I. yy.). Etkili bir demagogdu. Atinalılar'ın, Roma ile olan ittifakı bozarak Mithridates'in yanında yer almalarını sağladı. Sulla'nın Atina'yı ele geçirmesi üzerine öldürüldü.

ARİSTİPPOS Kyreneli, yunan filozof (Kyrene, İ.Ö. 430-355'e doğr.), Kyrene okulunun kurucusu. Sokrates'in derslerini izledi; hocasının öğretisini, felsefeye pratik bir özellik vermek gerektiği düşüncesine indirgedi. Tiranlara övgü düzme sanatında usta olduğu için yaşamının bir kısmını, felsefe ve edebiyat dostu olan baba ve oğul tiranların (Dionysios'lar) Sicilya'daki sarayında geçirdi. Hakkında söylenenlerin hemen hepsi kuşkuludur. Yazdığı sanılan 25 dialogdan hiçbiri günümüze kalmadı.

ARİSTİPPOS Genç, yunan filozof: öncekinin torunu, İ.Ö. 360'a doğru yaşadı. Kyreneli Aristippos'un kızı olan annesinden eğitim gördü. Olumsuz bir şey olan eylemsizlik hazzı ile en üstün iyi olan eylem hazzını birbirinden ayırt ederek Kyrene okulunu devam ettirdi. Haz öğretisini ilk ortaya atan düşünür olduğu söylenir.

ARİSTİT a. (fr. *aristide*'den). Hilbert'in, matematiğin temelleri programı çerçevesinde bu bilim dalına soktuğu fonksiyon. (Bu fonksiyon her F yüklemine, $F(\subset(F))$ → F (a) belitiyle tanımlanan seçkin bir ⊂ (F) nesnesi eşlik ettirir; yani F ancak bütün nesneler için doğruysa ⊂ (F) için de doğrudur. Örneğin F = "bozulur olmak" olsun; öyleyse ⊂ (F) = özellikle bozulmaz olur.

ARİSTOBULOS Kassandreialı, yunanlı tarihçi, sivil mühendis ve İskender' in (İ.Ö. IV. yy.) generallerinden biri. İskender'in seferine katıldı ve bu seferin öyküsünü yazdı; bu belge bugün kaybolmuştur. Arrhianos, büyük ölçüde bu öyküden esinlendi.

ARİSTOBULOS, iskenderiyeli yahudi filozof, İ.Ö. 150 sıralarında yaşadığı sanılıyor. İbrani öğretileriyle yunan filozoflarının sistemlerini bağdaştırmaya çalıştığı söylenir. Aristobulos'a göre bu filozoflar Musa'dan ve peygamberlerden esinlenmişlerdi.

ARİSTODEMOS Malakos ("Uysal"), Cumae tiranı. İ.Ö. 524'e doğru Etrüskler'i yenerek iktidarı ele geçirdi. Ülkenin ileri gelenlerini o denli baskı altında tuttu ki, sürgüne gönderilen soylular geri dönerek 490'a doğru onu öldürttüler. Tarquinius Lucius Superbus, onun sarayına sığınmıştı.

ARİSTODEMOS, Antigonos Gonatas döneminde Megalopolis tiranı (İ.Ö. III. yy.). Sparta kralı Akrotatos'u yenilgiye uğrattı ve öldürdü.

ARİSTOFENERİ a. Denizkestanelerinin çiğneme aygıtı. (Her biri dış biçiminde bir çıkıntıyla uzamış beş piramitten oluşur. Bu piramitler kas telleriyle ve iki kalker parçasıyla birbirine bağlıdır; kalker parçalarından birine *aşık*, öbürüne *kıskaç* denir. Bunların hepsi birden fenerin dibine beş köşeli çok düzgün bir görünüş verir. Denizkestaneleri çok sert olan bu dişlerle en dirençli kayaları bile oyabilirler; dişler uçtan aşındıkça dipten uzar. Spatangidae familyasından denizkestanelerinde aristofeneri bulunmaz.)

ARİSTOGEİTON, İ.Ö. 514'te Atina tiranı Hipparkhos'u, Harmodios ile birlikte bıçaklayan atinalı. Harmodios katledildi; işkence edilen Aristogeiton ise suç ortağı olarak tiranın tüm arkadaşlarını gösterdi, onlar da idam edildi. Atinalılar, bu iki tiran katilinin heykellerini diktiler.

ARİSTOGEİTON, İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış atinalı hatip. Kydimakhos'un oğlu; takma adı **Kynik** olan Aristogeiton, muhbir olarak tanınırdı. İnanmış bir barışçıydı; özellikle Demosthenes'e çattı. Ona karşı yazılmış elimizdeki üç söylevden ikisi Demosthenes'e, biri de Deinarkhos'a atfedilir.

ARİSTOGENEZ a. (fr. *aristogenèse*; yun. *aristos*, en iyi, ve *genesis*, üretici güç'ten). Biyol. Evrimi açıklamak için H. F. Osborn'un öne sürdüğü kuram.
—ANSİKL. Paleontoloji bilgini Osborn, iki çeşit evrimsel değişiklik olduğunu kabul eder: var olan yapılara ilişkin nicel değişiklikler ve her türlü kullanımdan önce beliren, ama kullanılabilir olan gerçekten yeni karakterler (*aristogen*'ler). Bu karakterler yavaş yavaş çeşitli uyumsal doğrultularda gelişir (anglofon bilginlerin "evrimsel radyasyon" dedikleri). Osborn'un kendi de aristogenezin sebep açıklayıcı olmadığını kabul etmiştir. Görüşlerinden bazıları, Cuénot tarafından tekrar ele alınmıştır (onuyum).

ARİSTOKLES Messinili, gezinimci yunan filozofu (I.S. II. yy.), Aristoteles'in yorumcusu, *Peri Philosophias* adlı bir incelemenin yazarı.

ARİSTOKRASİ a. (yun. *aristokratia*). **1.** En yüksek iktidarın, ayrıcalıklı, soya bağlı bir toplumsal sınıfın elinde bulunduğu siyasal yönetim: *Venedik cumhuriyeti bir aristokrasiydi.* —**2.** Soylular, ayrıcalıklılar sınıfı. —**3.** Herhangi bir alanda üstünlüğü olan, kendini kabul ettiren az sayıda kişi; seçkinler: *Edebiyat, sanayi, ticaret aristokrasisi.*
—ANSİKL. Aristokrasi terimi, köken olarak "en iyilerin yönetimi" demektir. Bu yönetim kavramı, Eski Yunan'da aristokrasi sözcüğüyle apaçık bir biçimde açıklanmıştı. Oysa burada görülen toplumsal sü-

Büyük Larousse

Aristidi Paşa
Atatürk kitaplığı, İstanbul

reç, yalnızca Yunanistan'a özgü değildi. Gerçekten de toplumlarda görülen bütün evrimlerde, monarşi yerini bir oligarşiye bıraktığı ya da onun egemenliği altına girdiği zaman, arıstokrasi oluşuyordu. Yunanlılar'da, önceleri doğuştan soyluluk sözkonusuydu: kökenleri askeri olduğu sanılan "genoi" soyluları, daha sonra büyük toprak sahipleri haline gelmişlerdi. Ancak aristokrasi uygarlıkla birlikte gelişti; kısa sürede bu sınıf, gücünü toprak zenginliğinden çok paradan almaya başladı. En eski ailelerin direnişlerine karşın, aristokrası plutokrasi biçimine dönüştü. Artık bu terim bir kökenden çok bir partiyi belirtiyordu: oligarklar partisi. Çoğu kez eski aristokrasinin üyelerince (örneğin İ.Ö. V. yy.'da Perikles) yönetilen demokratik bir parti, bu partiye karşı çıktı. Benzeri bir gelişme de Roma'da görüldü; burada "gentes" patricius'ları "genoi" Eupatrides'lerinin yerini tuttu. Sonra İ.Ö.IV. ve III.yy.'larda plebler eşitlik hakkını kazanmak üzereyken, türedi pleblerle eski patricius'lardan oluşan bir para aristokrasisi, yani senato "nobilitas"ı, Cumhuriyet'in son yüzyıllarına egemen oldu. Burada da aristokrasi partisinin karşısına, çoğu kez gerçek aristokratlarca yönetilen bir demokratik parti çıktı.

Aristophanes
Capitolino müzesi, Roma

Daha XIV. yy.'da Oresme tarafından kullanılan, daha sonra Montesquieu ve J.-J. Rousseau'nun "en iyilerin yönetimi" anlamında yeniden ele aldıkları aristokrasi terimi, Fransız devrimi'nden önce Batı'da pek yaygın değildi. Bununla birlikte süreç kabaca aynıydı: askeri bir soylular sınıfının doğuşu ve giderek toprak aristokrasisine dönüşmesi (feodal çağda), ardından bir para aristokrasisinin doğup gelişmesi. Ama Fransız devrimi önderlerinin terminolojisi, "aristokrasi"ye küçültücü bir anlam verdi: bu terim, doğuştan ya da paraya dayalı ayrıcalıkları ve giderek "halk"ın ve "ulus"un düşmanları olan zorbaları dile getiriyordu.

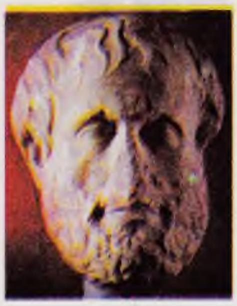
XIX. ve XX.yy. tarihçileri, bu terimin Eski Yunan'daki kullanımını örnek alarak, onu, İlkcağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'ın başka toplumlarında rastlanan benzer yapılar için de kullandılar.

ARİSTOKRAT a.(fr. *aristocrate*).**1.** Soylular sınıfından kimse. **—2.** Fransız devrimi sırasında soylu ya da krallık yandaşı olarak tanınan kimse.

ARİSTOKRATÇILIK a. Siyas. bil. İktidarı zekâ, sınıf ya da servet yönünden en iyilere uygun gören seçkinci siyasal anlayış.

ARİSTOKRATES, Orkhomenos kralı. İkinci Messinia savaşları sırasında, Büyük-Çukur çarpışmasında Spartalılar'dan rüşvet alarak, müttefiki Messinialılar'a ihanet etti. Arkadhialılar onu taşa tutarak öldürüp krallığı ortadan kaldırdılar (İ.Ö. VII. yy.'ın ikinci yarısı).

ARİSTOKRATES, atinalı tabur komutanı. Dörtyüzler arasında yer aldı; "hoşgörülüler"in şeflerinden biriydi.Arginuses savaşı'nda denize düşenleri kurtarmakta ihmali görüldüğü için idam edildi (İ.Ö 406).

Aristoteles
taş, hellenistik çağ
Ny Carlsberg Heykel müzesi
Kopenhag

ARİSTOKRATİK sıf. (fr. *aristocratique*). **1.** Arıstokrasiye, soyluluğa ilişkin şey için kullanılır: *Aristokratik yönetim.* **—2.** Seçkin, ince, yüksek tabakaya özgü şey için kullanılır: *Aristokratik tavırlar.*

ARİSTOKRATLIK a. Aristokrat olma durumu.

ARİSTOKSENOS, yunan filozof ve müzikçi (Taranto İ.Ö. 350'ye doğr.) Aristoteles'in izleyicisiydi. Suidas'ın Leksikon'una göre 453 kitap yazdı. Bunların en önemlisi, ünlü kişilerin (filozoflar, yazarlar) hayatını anlatan *Bioi andhron*'dur. Babasının anlattığı Sokrates ile ilgili anıları kaleme aldı. Aristoksenos'un eserlerinden günümüze yalnızca, bilinen en eski müzik incelemesi olan *Armonikon Stoikheion* ile *Rythmika Stoikheia* adlı incelemenin bir parçası kalmıştır.

ARİSTOMENES, messinialı kahraman, yurttaşlarını Spartalılar'a karşı ayaklandırdı ve ikinci Messinia savaşı'nı başlattı (İ.Ö. VII.yy.). "Kral" olarak karşılanmasına karşın yalnız askeri şef unvanını kabul etti; Arkadhialılar'ı kendi davasına inandırdı ve Spartalılar'ı, Atinalılar'dan bir general isteyecek kadar küçük düşürdü. Orkhomenos kralı Aristokrates'in ihanetine uğradı, Büyük-Çukur'da yenilgiye uğradı ve İra dağına çekildi. Orada on bir yıl direndikten sonra Arkadhia'ya kaçtı.

ARİSTON Khioslu, stoacı filozof, inandırıcı konuşmasından dolayı *Siren* (güzel sesli deniz perisi) lakabıyla anılır (İ.Ö. 270'e doğr.). Stoacılığı kynik etkilerin izini taşır. En yüce iyiliğin, ancak erdemde bulunduğunu ve kötülükle erdem arasındaki ara hallerin, ruh için mutlu haller olmadığını savunan bir öğreti ileri sürdü.

ARİSTON Tirli, tirli tüccar, sürgündeki Annibal'in İ.Ö.194'e doğru Kartaca'ya gönderdiği özel görevli Kartacalılar'ı ayaklandırmaya çalıştıysa da başaramadı.

ARİSTONİKOS, Eumenes III adıyla Bergama kralı olan Eumenes II'nin evlilik dışı oğlu. Attalos III, Bergama'yı "Roma halkı"na bırakınca Aristonikos ayaklandı, köylüleri ve azat ettiği köleleri peşinden sürükledi; Suriyeli İambulos'un siyasal sistemini örnek alarak onlara, herkes için parlayan Güneş sitesini, Heliopolis'i kurmaya söz verdi. İ.Ö. 130'da konsül Crassus'u yenilgiye uğrattı, ama Perpenna tarafından yenilerek tutsak edildi. 129'da Roma'ya götürülerek öldürüldü.

ARİSTOPHANES, yunan komedi yazarı (Atina İ.Ö. 445'e doğr. - öl. 386'ya doğr.). Yaşamına ilişkin bilgiler, ancak yapıtlarından derlenmiştir. Eskiler ona 40'tan fazla piyes mal ederler. Bunlardan yalnızca 11'i tam olarak günümüze ulaşmıştır; öbürleri parçalar halindedir. Elde bulunan ilk komedisi *Akharnes** (425), konusu daha sonra *Atlılar** (Hippes, 424) ve *Eirene**'de (421) yinelenen bir barış savunusudur. Sokrates ile sofistleri gülünçleştirmeyi amaçlayan *Bulutlar*'ı (Nephelai, 423), Atina adalet kurumlarını yeren *Eşek arıları** (Sphekes, 422) izledi. *Ornithes*'te (414) ülküsel ve ütopyaya dayanan bir sitenin kurulmasını anlatırken, *Lysistrata**'da (411) Atina ile Sparta arasındaki kardeş kavgasının tehlikelerine parmak bastı. İki edebi komedisi *Thesmophoriazusai** (411) ile *Kurbağalar*'da (Batrakhoi, 405), oyun yazarı Euripides'i anlattı. Bu yapıtlarını, Atina'nın yenilgisini izleyen ve güncellikten uzak olan iki piyesi; cinsel ve iktisadi bir ortakçılığı alaya alan *Kadınlar meclisi** (Ekklesiazusai, 392) ile zenginliklerin haksız paylaştırılması üzerine bir alegori olan *Plutos** (388) izledi.

Aristophanes mücadeleyi seven bir yazardır. Gelenekler konusunda muhafazakâr olan Aristophanes, Atina'yı etkileyen ve kurumları yıpratan yeni anlayışa karşıydı. Demokratik partinin muhalifi olarak bu partiyi, halkın parasını saçıp savurmakla, müttefik kentlere aşırı vergiler yüklemekle, Sparta ile yıkıcı bir savaşa girmekle, Attike köylülerinin maddi ve manevi güçlerini boşa harcamakla suçladı. Aristophanes, gençliği aldatan sofistlerin düşmanıydı. Sokrates'i, gelenekleri ve töreleri yozlaştırmakla, Euripides'i de trajediyi yavanlaştırmak ve idealinden uzaklaştırmakla suçladı.

Yönetenlerle yönetilenlere, Atina'nın fikir sahipleriyle para sahiplerine yönelik bu taşlama tam bir saçmalıklar dünyasında gelişir ve doğalmış gibi sunulan en beklenmedik, en akla hayale sığmaz olaylar, şaşmaz gibi görünen, ama gerçekte dilin kendi mantığından başka hiçbir dayanağı olmayan bir mantık çerçevesinde birbirlerine bağlanır. Yakıştırmalar, yan anlamlar, cinaslar, ses taklitleri, beklenmedik yakıştırmalar, kelime oyunları, uydurma sözcükler baş döndürücü bir hızla birbirini izleyerek seyircinin ilgisini her an uyanık tutar. Ama bu arada soluk alabilmemiz için de bazı duraklama noktaları döşünülmüştür: kırların güzelliği üzerine duygusal, şiirli sözler, Atina'nın yüceliğini öven parlak söylevler ve bunların hemen yanı sıra günlük yaşamın en bayağı ayrıntıları üzerine canlı betimlemeler.

Eski komedinin ustası olarak kabul edilen Aristophanes'e antik yunanda rakip çıkmadı. Yakın dönemlerde ise, Rabelais'ye yakıştırılabilecek bir düş ve esin gücüyle birlikte, güldürü maskesi altında ele aldığı konuların önemi ve sürekliliği hayranlık uyandırdı: insanların her zaman barış içinde bulunmaları kaygısı ve düşünülmeden benimsenmiş görüşler ve itirazsız kabul edilmiş iktidarlar karşısındaki ödünsüz ve özgürleştirici tutum, bu temalardan bazılarıdır.

ARİSTOPHANES Bizanslı, yunanlı dilci (İ.Ö. 257'ye doğr. -180). İskenderiye kütüphanesi'ni yönetti ve Aristarkhos'un öğretmeni oldu. Dilbilgisine *(Peri analogias)*, sözlükçülüğe (eskil ve teknik terimleri topladı), kaynakçalara ve metin yayınlarına (Homeros, Hesiodos, Pindaros, Euripides) ilişkin çalışmalar yaptı.

Aristophanes dizesi, Aristophanes'in kullandığı dizelere verilen ad. En bilinenleri eksik birimli anapaistos dörtlüsüyle daktylos ve trokharos karışımı üçlüdür.

ARİSTOTELES, yunan filozof (Stageiros İ.Ö. 384-Khalkis 322). Babası, kral ailesinin hekimiydi. Çoğunlukla "Stageiros'lu" diye anılan Aristoteles, 17 yaşında Makedonya'dan ayrılıp Atina'ya geldi ve Akademia'ya girdi. Kendisinden 43 yaş büyük olan Platon o sırada, pythagorasçı görüşlere ve orpheusçu düşüncelere yakınlık gösteriyordu. Aristoteles, yirmi yıl boyunca Akademia içinde bir öğrenci yaşamı sürdü, daha sonra genç bir araştırıcı ve eğitmen olarak çalıştı ve en sonunda Platon'un yerine geçmek için çaba harcadı. Ama bu yere Speusippos geçti. Bu kayırmacılığa kızan ve hayal kırıklığına uğrayan Aristoteles, Küçük Asya'ya (Assos'a) gitti. Amacı, Atarneos valisi olan dostu Hermias'ın çevresinde bir öğretim ve araştırma merkezi kurmaktı.

üniversitede ders
Aristoteles'in ***Ethika nikomakheias*'ından**
bir elyazması (XV. yy.) minyatürü
Staatliches Museum, Berlin-Dahlem

Aristoteles, kırk yaşına doğru, *Peri philosophias*'ı (Felsefe üzerine) yazdı. Bu yapıt, sonraki birçok kuşağa, Aristoteles'in felsefede yapmayı tasarladığı şeyleri gösteren başlıca kaynak olmuştur. Aristoteles böylece, kendinden öncekilerin düşünce mirasını saptamak ve bu mirası verimlendirmek; tutarlı, eksiksiz ve aydınlatıcı bir sistem kurmak kaygısı içinde olduğunu ortaya koyuyordu. Bu arada, Hermias'ın akrabası olan Pythias ile evlendi. Fakat, Persler etki alanlarını korumak istediklerinden, satrap Mentor bir düzen

kurarak Hermias'ı ele geçirdi ve çarmıha gerdi. Dostluğunda sadık olan Aristoteles, Hermias'ın anısına erdem konusunda bir övgü yazdı. Yirmi yıl sonra düşmanları, ona karşı "dinsizlik" suçlamasıyla dava açmak için, bu şiiri kanıt olarak kullanmaya çalıştılar. Artık bir mülteci olan Aristoteles, Lesbos'ta, Theophrastos'un malikânesinde kısa bir süre kaldıktan sonra, Makedonya kralı Philippos II'nin davetini kabul edip o sırada 13 yaşında olan İskender'in eğitmeni olarak Pella sarayı'na girdi; öğrencisinin iktidara gelmesinden sonra da Atina'ya döndü. İskender, Aristoteles'in bütün görüşlerini paylaşmamasına rağmen, hocasına sonsuz bir saygı gösterdi; Oxus ve İndus kıyılarına kadar uzanan geniş imparatorluğunun toprakları üzerinde yaşayan hayvan ve bitki türlerinden ona örnekler gönderdi. Aristoteles, Atina'da Lykeion'u (Lise) kurdu; burada derslerini "gezinerek" veriyordu (bu okula "gezinimciler" denmesi bundan ötürüdür). Ama, masa başında çalışmaktan da geri kalmıyordu. Böylece, çeşitli alanlarda — siyasi kuruluşlar, olimpiyat oyunları, balıklar ve deniz ürünleri, vb. — araştırmalar yaptı ve bu alanlara ilişkin verileri inceleyerek yirmi kadar yapıt ortaya koydu. Fakat Aristoteles'in yeni bir dünya düzeni konusundaki görüşleri İskender'in denge bozucu girişimlerini suçlar nitelikte olduğu halde, Demosthenes'in — Aristoteles ile aynı yaşta olan *Philippika* (Makedonyalı Philippos'a karşı sözler) yazarı — yandaşları ondan intikam almak için uygun vaktin gelmesini bekliyorlardı. İskender'in 33 yaşında ansızın öldüğü duyulduğunda, Aristoteles birçok kin ve kıskançlığın kendisine karşı birleştiğinden haberdardı. Tehlikenin iyice yoğunlaştığını fark edince, kendi deyişiyle "Atinalılar'ı felsefeye karşı ikinci bir günah daha işlemekten kurtarmak" için kentten hemen ayrıldı. Ama zorla gittiği bu sürgünde fazla yaşamadı. Söylendiğine göre, Euboia (Eğriboz) adasında bir yıl sonra mide ülserinden öldü. Hayranlık verici insansal duygular taşıyan vasiyetnamesi, günümüze ulaşmıştır.

Aristoteles'in büyük yapıtları, bir mahzende saklı kalmış, unutulmuş ve nihayet bir rastlantı sonucu bulunarak Cicero dönemi Roma'sında Rodoslu Andronikos tarafından yayımlanmış, Ortaçağ'da Araplar'ın aracılığıyla yeniden keşfedilmiş, Yeniçağ'da bir yana itilmiş ve sonunda gerçek değerini kazanmıştır. Bu yapıtların olağanüstü ilginçliği, bilgi ile derin düşünceyi kaynaştırmasından ileri gelir. Çağının sağlam bilimlerini, kendisinden önce gelenlerin biriktirip sistemleştirdikleri bilgileri, çağdaşlarının görüşlerini ve kendi çalışmalarının içeriğini, bugün büyük ölçüde Aristoteles sayesinde biliyoruz. Bu ansiklopedik toplam, baştan sona, onun kişisel gözlemlerinin incelik ve özgünlüğünün; bir aşama düzenine göre sistemleştirme kaygısının damgasını taşır. Nil deltasının giderek genişlediğini, yer küresinin dolaşımındaki yavaşlığı, silurida'lerin (balık türü) âdetlerini ilk kez Aristoteles ortaya koymuştur. Hayvanlar üzerine yazdığı ve Lykeion'daki derslerini özetleyen resimli (bu resimler kaybolmuştur) yapıtlarında, yaklaşık 400 hayvan türünü anlatıyordu. Bu türlerden elli kadarını, gövdelerini keserek incelediği sanılmaktadır. Özellikle omurgalılar ("kanlılar") ile omurgasızlar ("kansızlar") arasındaki büyük ayrımı, yarasaların memeliler arasında sınıflandırılmasını, arıların toplumsal yaşamının güzel bir tanımını (işçi arıların görevleri, oğul verme, partenogenez), çiftekanatlı böcekler ile zarkanatlı böcekler arasındaki ayrımı (kanatların sayısı ile sokucu organın durumu arasındaki karşılıklı bağlılık), köpekbalıkları, deniz salyangozları, çeşitli balıklar üzerine bazı gözlemleri, çevrebilim ve hayvansal coğrafya alanındaki ilk düşünceleri ve nihayet çok önemli olan tür kavramını, Aristoteles'e borçluyuz. Onun bazı buluşları, ancak XIX. yy.'da doğrulanmıştır. Bu evrensel düşünceli bilginde, ister siyasal rejimler (monarşi, aristokrasi, oligarşinin çeşitli türleri, demokrasi, tiranlık), ister doğadaki varlıklar (kayalar ile mineraller arasında ilk kez Aristoteles ayrım yaptı), ister edebiyat türleri (günümüze ancak bir parçası kalmış bir kitapta, tragedya ve destan; kaybolmuş bir kitapta, komedi) sözkonusu olsun, mantık sağlamlığı ile açıklık daima el ele yürür.

Bu çok geniş bilimsel yapıların yanı sıra Aristoteles, kimi zaman kısa notlar, kimi zaman da özenli bir üslupla yazılmış ve sistemli bir yoruma yönelen metinlerden oluşan ve bilimötesi diye nitelendirebileceğimiz yapıtlar bıraktı. Aristoteles' in yaşadığı dönem (Sokrates öncesi filozoflardan ve Platon'dan sonraki dönem), onu bazı temel sorular sormaya yöneltti. Bunlar, maddenin yapısı, hayatın oluşumu, zihnin gücü ve sınırları, insanın özgürlüğü ve bunun taşıdığı anlam, tanrısal varlığın aşkınlığı ve gizemleri ile ilgili sorulardı.

Bir yandan dört öğeyi, öte yandan dört özelliği birbirinden ayırarak ve enerjinin tükenmez kaynağı olan bir beşinci öğeyi de ileri sürerek Aristoteles, dönüşümleri, hareketin kaynağı ve ereği olan denge durumunu yücelten bir sistem içinde bütünleştiren fiziksel-kimyasal bir model kurmayı başardı. Matematikçiden çok biyoloji bilgini olan Aristoteles, karşılaştırmalı anatomiyi ve fizyolojiyi kurmakla kalmadı, fakat birbirini izleyen bildirim aşamalarından oluşan bir tür genetik programından başka şey olmayan belirleyici bir "doğa" kavramını da geliştirdi.

Dil üzerinde önemle duran, ama sözcüklerin ve konuşmanın kötü kullanımına karşı çok duyarlı olan Aristoteles, biçimsel (formel) bir sistem olarak mantık bilimini kurdu; değişkenlerin yerine simgeler kullandı; her zaman göz önünde tuttuğu ilkeler ortaya koydu ve düşünceyi gelişigüzelliğin sınırları içine hapsetmeden kavramları yeniden deneyim alanına aktarmaya yarayan bir düzenleyici ve birleştirici mekanizma üzerinde düşündü. Araştırmaya ve tartışmaya çok önem verdiği için birçok ayrım ortaya koydu; içerikler ve işlevler, ilke düzeyleri, edim ve gizillik, madde ve biçim. Bu arada, gözlemleyicinin rolü üzerinde de durdu ve örneğin zamanı, hareketin ölçüsü olarak tanımladı.

Aristoteles'in gençlik yapıtlarından (özellikle *Eudemos* ve *Protreptikos*) günümüze ancak parçalar kalmıştır. Mantık yapıtları, geleneksel olarak *Organon* adı altında toplanır: *Kategoriler* (Kategoriai), *Peri ermenias*, *Birinci analitikler* (Analytika protera), *İkinci analitikler* (Analytika hystera), *Topika*, *Peri sophistikon elenkhon*, *Tekhne retorike* ve *Poetika* [Poietika] (bir bölümü elimizdedir) ve *Peri psykhes*'den başka, Aristoteles'in antropolojisi *Ethike eudhemia*'yı, *Ethika nikomakheia*'yı, *Politika*'yı, *Atinalıların devleti*'ni (Athenaion politeia) kapsar. Doğa üzerine birçok yapıtı vardır: *Peri geneseos kai phtoras*, *Peri urani*, *Meteorologika*, *Mekhanika*; *Peri zoon morion*, *Peri zoon geneseos*, *Peri zoon kineseos*, vb. Birçok kitaptan oluşan *Physika* ile *Metafizik* (Meta ta physika), Aristoteles'in tüm yapıtlarının temelini ve doruğunu oluşturur.

Aristoteles şöyle der: "Bilim, gizil olarak genele, edim olarak da tikele yönelir." Bu söz, akıl ile toplumun, deneyim ile düşüncenin, yaşam ile öncesizsonrasızlığın, oluş ile yetkinliğin bir arada bulunduğunu evren olarak "çevre"nin âdeta inat ve cüretle durmadan öne sürüldüğü yapıtının tümü için de geçerlidir. Ama Aristoteles, sonu gelmez önsözlerde bu dengenin kurulmasını istemekle yetinecek yerde, agorası, tiyatrosu, üniversitesi, tapınağı ile bir "polis" (bir site) kurmayı tercih etmiştir.

ARİSTOTELESÇİLİK a. **1.** Aristoteles'in ve öğrencilerinin öğretisi (GEZİNİMCİLİK de denir). **—2.** Temeli, hıristiyan ve müslüman kökenli tanrıbilimsel açımlamalardan yola çıkarak, Aristoteles'in yapıtlarının yorumlanmasına dayanan ortaçağ düşünce akımı.

—ANSİKL. Aristoteles'in yapıtları, İbn Rüşd'ün açımlamalarıyla birlikte XIII. yy.'da Paris'e ulaştı. Böylece Aristoteles' in tüm metafiziği (Boetius'tan beri bilinen *Organon*'un bir parçası değil yalnızca), Plotinos'un, Proclus'un ve Augustinus'un platonculuğundan etkilenmiş olan hıristiyanlığın egemenliğindeki bir kültür dünyasına girmiş oldu. Aristoteles'in hıristiyan dünyasına bu girişi (Kilise'nin sert direnciyle karşılaştı) aslında, 1240'tan beri filozofun metinlerinin açımlamalarını yapan Roger Bacon ve Albertus Magnus sayesinde gerçekleşti. Onların ardından Thomas Aquinus, Aristoteles'in doğalcılığını tanrıbilimin dogmalarına bağlamaya çalıştı (Böylece doğa, yaratıcı Tanrı'ya sıkıca bağımlı kılınmış oldu); Brabant'lı Siger ise tam tersine, İbn Rüşd'ün yorumunu yeniden ele aldı. Bu tartışmalar, Bonaventura'nın eleştirilerine ve 1277'de "Bu dönemin hatalarını" mahkûm eden bir papalık günah listesinin yazılmasına yol açtı.

ARİSTOTİP sıf. (fr. *aristotype*). Foto. İzhar banyosuna (birinci banyo) gerek kalmadan, doğrudan karartmayla görüntü elde etmeye elverişli bir kâğıt için kullanılır. (*Sitratlı kâğıt* da denilen bu kâğıt, içinde gümüş tuzları [klorür, sitrat ve nitrat] bulunan bir jelatinle kaplıdır. Görüntünün kalıcılığını sağlamak için tespit banyosu gerekir.)

ARİŞ (El-), Mısır'da vaha ve liman, Sina' nın kuzeyinde, Akdeniz yakınında. Kudüs kralı Baudouin I, 1118'de burada öldü. Kent 1799'da Bonaparte tarafından ele geçirildi. Fransızlar'ın Mısır'dan çekilmeleriyle ilgili antlaşma (1800) Ariş'te imzalandı. Ocak 1915'te Cemal Paşa komutasındaki türk birliklerince alınan kent, 21 aralık 1916'da Archibald Murray'ın eline geçti. (→ FİLİSTİN *seferi*.) 1956 ve 1967'de liman, İsrail ordusu tarafından işgal edildi. (→ İSRAİL-ARAP *savaşları*.)

ARİŞ (Koray), türk heykelci (Adana 1944). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi heykel bölümü'nü bitirdi (1968). Burada Şadi Çalık'ın öğrencisi oldu. Bursla İtalya'ya giderek Roma Güzel sanatlar akademisi'nde Prof. Emilio Greco ile heykel (1969-1970); aynı okulun Dekoratif sanatlar bölümü'nde biçim, mekân ve renk alanlarında çalıştı (1970-1971). *Giovanna d'Arko* adlı İtalyan TV filminin kostümlerini çizgi ve değişik malzemeler kullanarak gerçekleştirdi (1971-1972). 1972-1973 dönemindeki çalışmalarını Roma ve Floransa'da sergiledi. 1974'te döndüğü Türkiye' de de çeşitli kişisel sergiler açtı. Uluslararası ve ulusal ödülleri olan sanatçı, yapıtlarında başta kösele olmak üzere bronz, alçı ve tahta gibi çeşitli malzemeler kullandı. Önceleri figüratif heykeller ya-

Koray Ariş'in bir yapıtı

parken giderek soyut yapıtlar üretti. Konu olarak çiçek, yaprak, ağaç vb., doğa kaynaklı öğeler seçti. Bu öğeleri doğadakinden daha büyük boyutlarda işledi.

ARİŞ a. (ar. *ʿariş*). *Esk.* Çardak, sundurma.

ARİŞİMA TAKEO, japon yazar (Tokyo 1878-Karuizava 1923). Anarşiye dönük bir hümanizma yanlısıydı. Romanlar yazdı: *Aru onna* (1911), *Kain no matsuei* (1918), *Sengen Hitotsu* (1922). Malını mülkünü dağıttı ve kendini ölüme terk etti.

ARİTA, Japonya'da köy, Kyuşu adasında (Saga ili); 8 100 nüf. Arita köyü, özellikle XVII.yy.'da üretilen, Avrupa'ya Hollandalılar'ın tanıttıkları, renkli mineler üzerine ve sır altı mavi boyayla dekore edilmiş porselenleriyle ünlüdür. Bu porselenlere, yurt dışına gönderme işleminin yapıldığı komşu köyün adından (İmari) ötürü "İmari porseleni" de denir.

ARİTENOİDİT a. (fr. *aryténoïdite*'den). Gırtlağın aritenoit bölgesinin iltihabı.

ARİTENOİT a. (fr. *aryténoïde*; yun. *arytainoeides*, ibrik biçiminde'den). Anat. Yüzüksü gırtlak halkalarının üstündeki çift kıkırdak parçası.

◆ sıf. Anat. **1.** *Aritenoit kıkırdak*, ARİTENOİT'in eşanlamlısı. **—2.** *Aritenoit bezler*, aritenoit gırtlak kıkırdaklarının ön tarafındaki bezimsi cisimcikler.

Arithmetik *(Philosophie der)* [Aritmetik felsefesi], Husserl'in 1891'de yayımlanan yapıtı. Filozof daha sonra, bu kitabı için şunları yazıyordu (*Formale und transzendentale Logik*, 27): "İlk yazı olarak bazı kusurları içermekle birlikte, kümeler kuramı ile sayılar kuramına ilişkin kavramların, doğru, aslına uygun ve özgün anlamı konusunda açıklık elde etmeye yönelik bir ilk deneme niteliğindeydi; ve bu da, toplamaların ("bütünlüklerin", "kümelerin") ve sayıların özgün bir biçimde üretici olarak verilmelerini sağlayan derlemenin ve numaralamanın kendiliğinden etkinlikleri göz önüne alınarak gerçekleştirilmekteydi."

ARİTİMİ ya da **ARTUMES,** Etrüskler' in Artemis'e verdikleri ad. Bu tanrıça, Etrüsk aynaları üzerinde ata binmiş olarak ya da kitara çalarken gösterilir.

ARİTMETİK a. (fr. *arithmétique*; lat. *arithmetica*). **1.** Toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi dört işlemin tanımına temel olan tamsayılar kümesinin özellikleri üzerine kurulu matematik kolu. (Aritmetiği ilk kez Peano belitledi.) **—2.** Hesaplama ve varsayım kurma biçimi.
—Arit. *Aritmetik dizi*, iki ardışık elemanının farkı değişmez olan gerçek dizi (*n* ne olursa olsun, $U_{n+1} - U_n = r$ dir; burada *r* ye dizinin oranı denir ve $U_n = U_0 + rn$ dir.) ‖ *n tane* $x_1, x_2, ..., x_n$ *sayılarının aritmetik ortalaması*, bu *n* sayının toplamının *n* ye bölümü, yani

$$\frac{\sum_{i=1}^{i=n} x_i}{n}.$$

‖ *Sonlu aritmetik dizi*, sonlu bir aralığa göre, bir aritmetik diziden çıkarılan dizi. (Aritmetik bir diziye kimi kez sınırsız sonlu aritmetik dizi denir.)
—Bilş. *Aritmetik birimi*, bir bilgisayarda, merkezi işlem biriminin, aritmetik işlemleri gerçekleştiren bölümü. ‖ *Aritmetik-mantık birimi*, bir bilgisayarda, merkezi işlem biriminin, aritmetik ve mantık işlemlerini gerçekleştiren bölümü. ‖ *Değişmez noktalı aritmetik*, değişmez noktayla gösterilen sayıları konu alan aritmetik. ‖ *Kayan noktalı aritmetik*, kayan noktayla gösterilen sayıları konu alan aritmetik. ‖ *Ondalık aritmetik*, her rakamı ikili tabana göre kodlanmış ondalık sayılara dayanan aritmetik. (Ondalık aritmetiği kullanan bir komutlar dizisi, yönetim uygulamalarına yönelik her bilgisayar için, hemen hemen zorunludur.)
—Mat. *İlkel gerilemeli aritmetik*, 1923'te A.T. Skolem'in ortaya koyduğu ve Peano' nun aritmetiğinden daha zayıf araçlara başvuran kuram. (Birinci basamaktan bağlı değişkensiz bir dille açıklanan bu kuram yalnızca serbest değişkenler içeren bir tümevarım şemasının yanı sıra gerilemeli tanımlar için bir şema içerir.)
—Olasıl. *Olasılık yasalarının aritmetiği*, olasılık hesabının bir dalı; bu dalda tam sayıların asal çarpanlara ayrılmasına benzer biçimde olasılık yasalarının ayrılması incelenir. (Özellikle, sonsuz kez bölünebilen yasalar ve kararlı yasalar vardır; Gauss yasası bunlardandır. 1935'e doğru, rus Glivenko, Hinçin, fransız Paul Lévy ve isveçli Cramer bu kuramları ortaya koydular.)

◆ sıf. Aritmetikle ilgili olan.
—İstat. Büyüklüklerin sayılarla ya da büyüklüklere orantılı uzunluklarla gösterildiği grafik gösterimler için denir.
—ANSİKL. Matematikçilerin, sayıların özellikleriyle ilgilenmeleri Eskiçağ'a değin iner; nitekim İ.Ö. 1900 yılına ait olan ve Pythagoras sayılarını, yani (x,y,z) tamsayı üçlülerini $x^2 + y^2 = z^2$ biçiminde gösteren Babil tabletleri bunun kanıtını oluşturur. Babilliler ile Mısırlılar'ın tam ve kesirli sayılar üstüne kurulu temel bir aritmetiği vardı; ne var ki bu aritmetik uygulamalı gereksinimlere sıkı sıkıya bağlı kalmaktan öteye gidememişti. Sayıların soyut niteliğini açıkça ortaya koyan ise, Yunanlılar'ın pythagorasçı okulu oldu (İ.Ö. 500). Ayrıca bu okula bağlı matematikçiler, Pythagoras sayıları üzerine araştırmalar yaparken, doğal olarak orandışı sayıları da buldular. (örneğin, $x = 1$ ve $y = 1$ ise, $z = \sqrt{2}$ dır.) Bu buluş büyük bir heyecan doğurdu; çünkü klasik Yunanistan'da lojistik (hesap) ve tam olmayan sayıların dışlandığı aritmetik (sayılar bilimi) arasında büyük bir uçurum vardı. Nihayet İskenderiyeli matematikçiler kesirleri, tamsayılardan bağımsız matematiksel varlıklar olarak göz önüne almaya başladılar ve işlemlerde orandışı sayıları kullandılar. Aritmetik burada oldukça gelişti ve Nikomakhos ile Diophantos'un yapıtlarıyla özerk bir bilim dalı haline geldi. İskenderiye okulunun mirasçıları olan hintli bilginler, negatif sayıları ve sıfırı aritmetiğe kazandırarak çok büyük bir gelişim sağladılar. Hint kökenli olduğu sanılan on tabanlı sayma (sıfırla birlikte) sistemi, XI. ya da XII. yy.'a doğru Araplar'ın aracılığıyla Batı'ya yayıldı. Aritmetik bu kez Batı'da ticaret, bankacılık ve gökbilim alanında ortaya çıkan uygulamalı gereksinimlerin etkisiyle gelişimini sürdürdü. Napier (1594), ardından Bürgi (1600'e doğr.) birbirinden bağımsız olarak logaritmayı buldular; bu buluşta sonlu geometrik dizinin $1, r, r^2, r^3, ...$ terimleri ile üslerin sonlu aritmetik dizisinin terimleri arasındaki eşlemeden yararlandılar; bu eşlemeyi ise daha önce Stifel ve Chuquet ortaya koymuştu. E. Gunter logaritmaların özelliklerine dayanan bir hesap cetveli tasarladı. Kısa süre sonra Pascal, gerçek bir hesap makinesi yaptı.
Modern çağda sayılar bilimiyle ilgilenen ilk matematikçi Pierre de Fermat (1601-1665) oldu; bu bilginin çıkış noktası Diophantos'un *Arithmetika* adlı yapıtının Bachet de Méziriac tarafından yapılan çevirisiydi (1621). Fermat yapıtın sayfa kenarlarını sayıların özellikleri konusundaki düşünceleriyle doldurdu. XVIII.yy. matematikçileri Fermat teoremlerini kanıtlamaya çalıştılar; böylece bir yanlış teorem ve henüz kanıtlanamamış bir teorem dışında ($n > 2$ için $x^n + y^n = z^n$ nin tamsayı olan çözümleri yoktur) tümünün doğru olduğu ortaya çıktı. İkilenik kalanlar kuramı ($x^2 - p, q$ ile bölünebilirse, *p,q* nün ikilenik kalanıdır) konusunda Euler ve Le Gendre'ın yaptığı önemli çalışmalara karşın, XVIII. yy. sonunda da sayılar kuramı, çoğu kez tamsayıların ayrılmasına dayanan bağımsız özellikler yığını olmaktan kurtulamadı. Nitekim Goldbach'ın "Her çift sayı iki asal sayının toplamına eşittir" yargısı, yukarıda belirtilen olgunun bir örneğini oluşturur. Nihayet *Disquisitiones arithmeticae* (1801) adlı yapıtıyla C.F. Gauss, bu kuramı sistematikleştirerek yeni bir çağ açtı. (Daha sonraki gelişmeler için → SAYILAR *kuramı*.)

ARİTMETİKLEŞTİRİLME a. *Çözümlemenin aritmetikleştirilmesi*, çözümlemeyi tamsayılara dayanarak kurma eğilimi; bu eğilim, XIX. yy. sonunda matematiksel düşüncenin karakteristiğidir (Weierstrass). [Bu görüşe göre, çözümlemenin bütün teoremleri "tamsayılar üzerine bir teorem olarak açıklanabilir" (Dirichlet).]

ARİTMİ a. (fr. *arythmie*; yun. *a*, yokluk eki, ve *rythmos*, ritim'den). Kalp kasılmalarında düzensizlik ve eşitsizlik. (Kalbin dinlenmesiyle, nabız muayenesiyle algılanabilir ve elektrokardiyogram üzerinde görülebilir.)
—ANSİKL. Tam aritmide kalp atışları şiddet bakımından eşit olmadığı gibi aralık bakımından da eşit değildir. Çoğu zaman buna bir de ritim ivmesi eşlik eder (taşiaritmi). Tam aritmi kulakçık fibrilasyonuna bağlı olarak ortaya çıkar ve çoğunlukla romatizma kökenli kapakçık hastalıklarının (özellikle mitral darlığı) ve atardamar kökenli kalp hastalıklarının (atardamar hipertansiyonu, yaşlı kişilerin kalbi) karmaşası olarak belirir.
Başka hallerde, kulakçık ya da karıncıkların ek ve düzen dışı kasılmalarına (ekstrasistoller) ya da kasılmalardan birinin ya da birden fazlasının yokluğuna (iletim engeli) bağlı olarak ortaya çıkar.
Solunum nedenli aritmi fizyolojik bir olaydır ve soluk alma esnasında kalp ritmindeki artışla kendini belli eder.

ARİTMİK sıf. (fr. *arythmique*). Düzensiz kalp kasılmaları ve düzensiz nabız için söylenir.

ARİTMOMANİ a. (fr. *arithmomanie*). Psik. Hastayı, zihinsel hesaplar yapmaya ve her işi sayılara göre sonuçlandırmaya yönelten sayma zorlanımı. (Bu zorlanmaya, saplantılı nevrozda rastlanır.)

ARİUS, iskenderiyeli rahip (Libya 256'ya doğr. -İstanbul 336). Öğretisi hıristiyanlıkta görülen en önemli sapmalardan biri olan ariusçuluk'un kökenini oluşturur. Nikaia konsili'nden (325) sonra sürgün edilen Arius, 335'te yeniden saygınlığına kavuştu. Düşünceleri hıristiyanlık âlemini uzun süre sarstı.

■ **ARİUSÇULUK,** Arius ve yandaşlarının öğretisi; hıristiyanlık tarihinin en ağır bunalımlarından birinin kaynağı oldu.
—ANSİKL. Ariusçuluğun özü, İsa'nın tanrılığını yadsımasıdır. Alışılagelen hıristiyan öğretisine göre, Tanrı'nın oğlu olan İsa da tıpkı onun gibi gerçekten Tanrı'dır. Arius'a ve yandaşlarına göreyse, İsa'nın ancak ikincil ya da bağımlı bir tanrısallığı vardır; başka deyişle, o, gerçek, sonsuz ve kadir mutlak olan Tanrı değildir. Bu öğreti, ilk yüzyılların kimi belgelerinde birkaç dayanak bulabilmişti. Özellikle Origenes, III. yy.'da, İsa'nın Tanrı'ya bağımlı olduğunu belirtir gibi görünen deyimler kullanmıştı. Arius, bu görüşleri ödünsüz bir mantıkla geliştirdi. Ariusçuluk, büyük bir olasılıkla, ilk kez 320'ye doğru ortaya çıktı. Bu sıralarda Arius, İskenderiye'nin Baucalis semtindeki kilisede rahipti. Tartışmayı sona erdirmek üzere İskenderiye piskoposu tarafından toplantıya çağrılan bir sinod, Arius'un inadını yenemedi. Arius görevden alındı ve aforoz edildi. Mısır'ı terk eden Arius, Filistin'e ve Bithynia'ya gitti. Burada Kaisareialı Eusebios ve Nikomedeialı Eusebios ile yeniden buluştu ve verdiği vaazlarla pek çok yandaş kazandı. Çalkantı o düzeye geldi ki, Constantinus, imparatorluğun dirliği için tartışmaya el koymaya karar verdi. Uzlaştırma girişimi sonuçsuz kalınca, mayıs 325'te Bithynia'daki Nikaia'da evrensel bir konsil topladı. Konsil,

Arius'u resmen ve açıkça mahkûm etti; katolik inancını tanımlayan bir metin hazırladı. Bu metinde, Tanrı'nın tek oğlu olan İsa'nın "tüm çağlardan önce Baba'dan doğduğu, Tanrı'nın Tanrı'sı, nurun nuru, gerçek Tanrı'nın gerçek Tanrı'sı olduğu, doğduğu, ama yaratılmadığı. Baba ile tözbirlikli olduğu ve her şeyin onun tarafından yapıldığı" açıklandı. Arius ile birlikte, onun yandaşı olan birkaç piskopos da mahkûm edildi; bunlar arasında Nikomedeialı Eusebios da vardı. Nikaia'da yapılan inanç bildirisi barışı geri getirmedi. Konsilden birkaç ay sonra sürgün edilen Nikomedeialı Eusebios, daha 328'de yeniden piskoposluk görevine çağrıldı. Nikomedeialı Eusebios, ariusçuların değişmez taktiğini başlattı: Nikaia inanç bildirisini açıkça yadsımadan, onu içerikten yoksun bırakacak öğretisel formüller hazırlayarak imparatorun bunları tüm piskoposlara imzalatmasını sağlamak; böylece Nikaia konsili'ne katılan praelatusların yadsınmasına ve onların sanık ve isyancı durumuna düşmelerine yol açmak.

Böylece öğretisel anlaşmazlık siyasal bir nitelik kazandı ve imparatorluğun kayzer papacılık eğilimleri güçlendi. Siyasal -dinsel niteliğe bürünen ariusçuluk sorunu Theodosius'un tahta çıkışına (379) kadar sürdü. Constantius (337-350 arasında Doğu'nun, 350-361 arasında tüm imparatorluğun hükümdarı) döneminde, ariusçular ortodokslardan büyük baskı gördüler. Athanasios Batı'ya, Poitiers'li Hilarius Doğu'ya sürgün edildi. 359'da, iki konsilden (Rimini [Batı için] ve Seleukeia [Doğu için] konsilleri) sonra Nikaia'lıların kesin olarak yenildikleri söylenebilirse de gerçekte, ariusçular çok bölünmüşlerdi: en köktenci olanlar İsa'nın Tanrı ile hiçbir ortak yanı bulunmadığını savunuyorlardı; başka bir kesim (Kaisareia'lı Akakios'la birlikte), İsa'nın Tanrı'ya benzediğini ileri sürüyordu; en ılımlıları, İsa'nın tözüyle Tanrı'nınkinin benzeştiğini kabul ediyordu. İmparator Constantius'un ölümü (361), ariusçuları en büyük siyasal destekten yoksun bıraktı. Julianus Apostata'nın (361-363) ve Lovianus'un (363-364) [ikincisi ortodoksluğa eğilimliydi] çok kısa hükümdarlıklarından sonra, Valens, Doğu'da ariusçu propagandayı kolaylaştırdı; ama kardeşi Valentinianus, Nikaia inanç bildirisinin Batı'da zafere ulaşmasına yardımcı oldu. Kappadokia'lı rahiplerinin (aziz Basileios, aziz Gregorios, Nazianzos'lu aziz Gregorios) etkinliğiyle İstanbul konsili (381), Nikaia konsili'nin düşünceleri doğrultusunda, bu kavgayı resmen sona erdirmeyi başardı. Bununla birlikte, ariusçuluk gizliden gizliye birkaç yıl daha yaşadı, ama son atılımları da aziz Ambrosius tarafından etkisiz bırakıldı. Barbar istilalarıyla bir kez daha ortaya çıkan ariusçuluk, piskopos Ulfilas (311'e doğr. - 383'e doğr.) tarafından Moesia Gotları arasında yayıldı. Bunlar ariusçuluğu öbür Barbar'lar'a (Vizigotlar, Ostrogotlar, Vandallar, Burgondlar ve Lombardlar) aktardılar. Onlar da, İtalya'ya, Galya'ya, İspanya'ya ve Afrika'ya yaydılar. Ariusçuluk ancak Lombardlar'ın VI. ve VII. yy.'da din değiştirmelerinden sonra kesin olarak yenilgiye uğratıldı.

ARİVA ünl. (ital. *arriva*). Denizc. Yelkenli gemilerde gabyarların direklere çıkması için verilen komut.

ARİYET a. (ar. *ʿāriyyet*). *Esk.* **1.** Ödünç, eğreti, emanet şey: *"Arıyetdür gayrılar üstünde devlet camesi"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** *Ariyet-saray*, geçici olarak gelinen yer, dünya.

◆ sıf. Ödünç alınan: *Ariyet ata binen tez iner* (atasözü).

—Bayınd. Yolun kamulaştırma alanı dışında, dolgu için kullanılacak toprak ya da gereçleri sağlamak amacıyla yapılan kazı.

—Denizc. *Ariyet dümen*, denizin etkisiyle ya da bir çarpma sonucunda parçalanan ya da kaybolan dümen yelpazesinin yerine takılan geçici dümen. (Bir seren ya da direk parçası üzerine tahtalar bağlanarak oluşturulur.) || *Ariyet kuşaklar*, ahşap teknelerin inşası sırasında çapa tahtaları kaplanıncaya kadar postaları (eğrileri) istenilen durumda tutmak için forma cıvatalarıyla postalara bağlanan kuşaklar (postaların dışından, baştan kıça kadar uzanır ve borda kaplamaları vuruldukça, çözülür; eğrilerin ve su hatlarının eğimini sağlar). || *Ariyet seren*, bir kaza sonucu sereni kırılan yelkenli bir gemiye geçici olarak takılan çubuk ya da gönder. || *Ariyet yelken*, yırtılan ya da uçurulan bir yelkenin yerine eldeki olanaklar kullanılarak yapılan yelken.

—Huk. Sonradan geri verilmek üzere bir eşyanın kullanılmasının karşılıksız olarak birine bırakılmasına ilişkin sözleşme. (Ariyet alan kişi, eşyayı sözleşmede belirtilen amaca uygun olarak kullanmak zorundadır. Sözleşmede kullanım amacı belirtilmemişse kullanmanın eşyanın niteliğine ya da yaygın kullanımına uygun olması gerekir. Ariyet alan kişi, aldığı eşyayı başkasına kullandıramaz [Borçlar k. md. 299,300].)

ARİYETEN be. (ar. *ʿariyyeten*). *Esk.* Ödünç olarak, eğreti.

ÂRİYETİ sıf. (ar. *ʿāriyyet* ve *-ī*'den *ʿariyyeti*). *Esk.* Eğreti, ödünç.

—Dilbilg. Arapça kurala göre osmanlıcada türetilmiştir.

ARÎZ sıf. (ar. *ʿarż*'dan *ʿarīż*). *Esk.* **—1.** Geniş, enli. **—2.** *Arîz ü amîk*, enine boyuna, etraflıca.

ÂRİZ a. (ar. *ariz*). *Esk.* Ardıç ağacı.

ARİZA a. (ar. *ʿariza*). *Esk.* Yüksek bir makama yazılan mektup ya da dilekçe.

—Kur. tar. Osmanlı padişahlarına yazılı olarak sunulan bilgi. (Arizalar, sadrazam tarafından padişaha sunulan özetleri [telhis] ya da güncel konulardaki bilgileri [takrir] içerirdi. Giderek arizalar, telhis ve takrir karışımı bir biçim aldı.)

ÂRİZEN be. (ar. *ʿārizen*). *Esk.* Kendiliğinden olmayarak; tesadüfen; geçici olarak.

ariusçuluk: Nazianzos'lu aziz Gregorios İstanbul konsili'nde vaaz verirken (381) bir Bizans elyazmasından (IX. yy.) minyatür
Bibliothèque nationale, Paris

■**ARİZONA**, ABD'nin G.-B.'sında eyalet; 295 000 km²; 3 648 000 nüf. (1990). Merkezi *Phoenix*. Arizona, K.-D.'da Colorado platolarının bir bölümünü oluşturan yüksek bir bölge (2 000 - 3 500 m) ile G.-B.'da küçük sıradağlar ve geniş havzalardan oluşan bir bölgeyi kapsar. En yüksek yerleri dışında, eyaletin başlıca özelliği kuraklığı ve çölsü görünümüdür. Başlıca gelir kaynaklarını bir yandan bakır (ABD'deki en büyük üretici eyalet), altın, gümüş, çinko ve kurşun madenleri, öte yandan da sulamayla yapılan pamuk (makineleşmiş, yüksek verimli tarım), meyve ve sebze (Kaliforniya kentlerine satılır) ve yem bitkileri (yerel hayvancılık için) tarımı oluşturur. Kentleşme oranı % 80'in üstündedir. Kentlerde (Phoenix, Tucson) ileri sanayiler kurulmuştu. Arizona, ispanyol-meksika uygarlığının izlerini taşıyan eyaletlerdendir. Kızılderililer eyalet topraklarında geniş, ama çorak rezervlerde toplanmıştır. Arizona, ayrıca, dünyada eşine rastlanmayacak doğal güzellikleriyle (Grand Canyon, Meteor Crater) bir turizm merkezidir.

—Tar. Bölgedeki Gila ve Colorado havzalarında, Cliff Dweller'ların (mağara insanları) eski kızılderili uygarlığına ait önemli kalıntılar vardır. 1585'ten başlayarak ispanyol keşif heyetlerinin dolaştıkları bölgeyle başlangıçta yalnız avcılar ve tuzakçılar ilgilendi. ABD, Meksika ile savaşın sonunda imzalanan Guadelupe Hidalgo antlaşması ile (1848) Arizona'yı topraklarına kattı. 1853 "Gadsden satınalma sözleşmesi" bölge topraklarını genişletti: Yeni Meksika ile aynı tarihte (1912) eyalet olan Arizona, yüzyıl boyunca, yeraltı kaynaklarının işletilmesi, sulama çalışmaları, İkinci Dünya savaşı ile başlayan sanayileşme ve ikliminin çekiciliği sayesinde gelişme gösterdi.

■**ARJANTİN CUMHURİYETİ**, isp. **República Argentina**, Güney Amerika'da devlet, kıtanın güney kesiminde, And dağları ile Atlas okyanusu arasında uza-

Arizona
Utah sınırında Colorado platoları'ndan bir görünüm

nır; 2 780 000 km², 32 425 000 nüf. (1990). Başkenti *Buenos Aires*. Resmi dili *ispanyolca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

• *And dağlarının eteğinde büyük ovalar.* Yüzey şekillerinin temel özelliğini D.'daki ovalar ile B.'daki dağlar arasındaki büyük karşıtlık oluşturur.

B.'da çöküntülerle, yükselmelerle ve yanardağ püskürmeleriyle parçalanmış And dağları yükselir. Hâlâ sürmekte olan depremler ve yanardağ etkinlikleri, bu bölge topraklarının henüz oturmadığını kanıtlar. K.'de And dağları daha çok masamsı bir görünümdedir. Bolivya yüksek platolarının devamı olan, 3 500 - 4 500 m yükseltiler arasında uzanan yüksek platonun B.'sında, yüksekliği bazen 6 000 m'yi aşan yanardağlar, D.'sunda dağ eteklerinin ve Jujuy, Salta, Tucumán havzalarının üst kesiminde sierra'lar biçiminde sıralanan billurlu yüksek kütleler bulunur. Daha G.'de kütle, kapalı havzalar ve yükselmiş bloklar halinde parçalara ayrılır ve iklim kuraklaşır. Bu kurak Catamarca-la-Rioja Andları, Mendoza dağeteği ile Santiago havzası (Şili'de) arasında, yüksek bir dağ sırası (en yüksek noktası Aconcagua) biçiminde uzanır. 36° G. enlemine doğru, And dağları daralır, alçalır ve büyük enine kopmalarla parçalanır. Dördüncü Zaman buzullaşması bu kesimde etkin olmuş ve enine vadiler ile göllerin (Nahuel Huapí, vb.) oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Ülkenin büyük bölümünü kaplayan ovalar ve platolar, geniş ölçüde alçalmış Brezilya eyerleşmesinin üzerinde yayılır. Brezilya kalkanı yalnızca Andlar'ın önündeki kesimde, Córdoba'nın büyük orta kütlesinde (B.'dan ufku kapatan ve yüksekliği 2 000 m'yi aşan gerçek bir duvardır) çok yüksek kütleler oluşturur; ovanın güneyindeyse çok daha az yüksek biçimlere bürünür. Paraguay sınırından Colorado ırmağına kadar uzanan 1 milyon km²'lik bir alanı kaplayan bölgenin topoğrafyasının basıklığı ve hiç bir düzenli akarsu ağının bulunmaması şaşırtıcıdır. Üçüncü Zaman sonunda ve Dördüncü Zaman başında yığılmış rüzgâr çökelleri, tuzlu ve çoğunlukla üstü kabuk tutmuş kalın balçık tabakaları oluşturmuş, ama bu tabakalar da yakın buzul dönemlerinde, D.'da ve K.'de löslerle, B.'da ve orta kesimde kumlarla kaplanmıştır. Yüzey şekilleri ayrıntıda çok çeşitlidir ve iklimsel özelliklere bağlıdır; iklimsel özellikler şu bölgelerin oluşmasına yol açmıştır: kurak ya da yağışlı, yer yer palmiye ağaçları görülen savanlı (dönem dönem su altında kalabilir) yarıtropikal iklimli Chaco, D.'da ve G.'de daha ılıman iklim enlemlerinde yer alan, doğal çayırlarla örtülü Pampa; kurakçıl ağaçsılar ve ormanlarla örtülü *monte*. Çeşitli türlerden oluşan çayırları, gevşek, derin ve verimli siyah ya da kahverengi toprakları pampaya, bütün dünyaca ünlü verimliliğini kazandırır.

Paraná ve kolu Paraguay, D.'da, ovanın sınırını belirleyen gerçek bir ırmak seti oluşturur (sözkonusu ırmaklar, eskiden, okyanustan ovaya ulaşılmasını sağlıyorlardı). D.'da Paraná ırmağıyla Uruguay ırmağı arasında bir bütün (bir çeşit Mezopotamya) oluşturan Entre Ríos'un tepeleri, Corrientes'in sular altında kalan ovaları ve Misiones'in bazaltlı sırtları uzanır.

ARJANTİN

G.'de, 700 000 km²'lik bir alanı kaplayan Patagonya, içinde And dağlarından inen birkaç ırmağın (Negro, Chubut, özellikle de Santa Cruz) dar ve derin vadiler oyduğu, çakıllı, kurak, soğuk ve rüzgârlı bir yüksek platolar bölgesidir. Atlas okyanusu kıyısındaki pampa kesiminin düz, kumullarla örtülü kıyıları ile Patagonya kıyılarının yüksek yalıyarları büyük çelişki yaratır. Alüvyonların aşağı yukarı doldurduğu Río de la Plata halicinden Macellan boğazı kıyılarındaki Gallegos ırmağının ağzına kadar, doğal limanlara çok seyrek rastlanır. Pampa ile Patagonya sınırındaki Bahía Blanca tek doğal limandır ve kıyısında kurulan kentin büyük ölçüde gelişmesini sağlamıştır.

• *Kuraklığın egemen olduğu bir iklim.* Ülkenin okyanus cephesindeki güney ucu nemlidir ve sıcaklıklar da hiçbir zaman yüksek değildir: Ushuaia'da yaz mevsiminde 9,2°C. 3 700 km uzaklıktaki kuzey uçta, yani Misiones ilindeyse, iklim sıcaktır, yağışlıdır ve burada çay yetiştirilir. Ülkenin geri kalan bütün bölgelerinde, K.'den G.'e doğru sıcaklıklar azalırken, iklimin başlıca özelliği kuraklıktır. Arjantin'i K.-B.'dan G.-B.'ya doğru geniş bir kurak kuşak boydan boya aşar. Bu "kurak köşegen" And dağlarındaki yüksek platolarda ve havzalarda başlar, dağeteğinde sürer (Mendoza'da yılda 193 mm yağış) ve Patagonya kıyısında sona erer (200 mm'nin altında yağış). Pampa'da, iklim, Atlas okyanusu kıyısından iç kesime doğru gidildikçe değişir: Río de la Plata

yakınında yağışlı (1 200 mm) ve genellikle yumuşak olan iklim iç kesimde karasal ve kuraktır. Yağışlar, yaz mevsimi boyunca giderek yoğunlaşır ve getirdikleri nem, hemen büyük bir buharlaşmaya uğrar. 600 mm eşyağış eğrisi, Bahia Blanca'dan Córdoba'ya kadar geniş bir yay çizer. Böylece, "yağışlı" Pampa'dan, "kurak" Pampa'ya geçilir.

Anlatılan bu koşullar nedeniyle, Arjantin'de orman azdır. Ülkenin büyük bölümü, çayırlar ve dikenli çalılıklarla kaplıdır. Ülkenin Patagonya'nın K.'inde kalan batı yarısı, ağaçsılardan ve az çok dikenli, az yapraklı küçük ağaçsılardan oluşan seyrek bir bitki topluluğuyla *(monte)* örtülüdür. Patagonya çakılları arasında az miktarda çalılık ve bazı buğdaygiller tutunmuştur. Doğal halinde yüksek otlardan oluşan uçsuz bucaksız bir çayır ve kötü bir otlak olan Pampa, Avrupa'dan yeni ot türleri getirilmesiyle ve üçgül ile yoncanın yaygınlaşmasıyla değiştirilmiştir. Ağaç da dikilmiştir, ama gerçek ormanlar Güney Andlar'daki göller yönetim bölgesinde (arokarya ormanları) ve Macellan boğazı dolaylarında (kayın ormanları) yer alır. K.'de büyük tropikal orman, iki yerde Arjantin'e sokulur: Misiones'te ve Tucumán Andları'nın doğu yamaçlarında Orta Chaco'da, sert keresteli, kabukları tanen bakımından zengin türlerin ağır bastığı bir orman (quebrachos) yer alır.

yerleşme ve toprağın değerlendirilmesi

Arjantin'e insanların yerleşmesi, kuzey-batı'dan,Bolivya'daki yüksek yaylalardan ve madencilik bölgelerinden gelen İspanyollar'ın And dağeteğine inmeleriyle gerçekleşti. Bu ilk Arjantin, sözkonusu madencilik bölgelerinin tahıl, koyun ve yük hayvanları (özellikle katır) sağlayan bir uzantısı gibiydi. Atlas okyanusu cephesiyle uzun süre ilgilenilmedi. Dolayısıyla, kuzey-batı'da And eteklerinin tarım ve çobanlığa dayalı iktisadı XVIII. yy. ortasına kadar ağır bastı ve İspanyollar'ın kurdukları kentler (sömürge döneminden kalma geleneklere bağlı ve canlı Arjantin'e [Buenos Aires limanı ve Pampa] doğru meydana gelen göçlere karşın hâlâ yoğun bir nüfus yaşar), günümüze kadar,melez Arjantin'in temelini oluşturdu.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısında,kral naipliğinin kurularak (başkenti Buenos Aires'ti), Buenos Aires limanının daha bağımsızlıktan önce Atlas okyanusu ticaretine açılmasıyla, Arjantin'in ağırlığı And dağlarından Plata halicine "kaymaya" başladı ve kesin dönemeç modern Arjantin'in tam anlamıyla oluştuğu XIX.yy.'ın son çeyreğinde aşıldı.

Bu gelişmede başlıca rolü, İspanyollar'ın fethi sırasında Pampa'da başıboş dolaşmaya bırakılan sığırların, ticari anlayışla yetiştirilmeye başlaması oynadı. Avrupa'ya XVIII. yy.'da deri, XIX. yy.'ın ilk yarısında kurutulmuş et satılırken, 1860'a doğru bu ürünlerin yerini koyun yünü aldı. Bu tarihten sonra, Pampa'daki çayırların sahipleri, Buenos Aires'de, zamanla da bütün Arjantin'de, liman işlerini elinde tutan yerli ve yabancı burjuvaziyle yakından ilişkili başlıca iktisadi ve siyasal güç haline geldi. Avrupa, kent pazarları, sermayeleri, teknikleri, hatta insanlarıyla, 1880-1900 yıllarında Arjantinliler'in önce ülke topraklarının bütününe yerleşmelerini, sonra da bütün bu toprakları tamamını donatıp işletmelerini sağladı.

Ülke, 1929 büyük iktisadi bunalımına kadar, bütünüyle dışsatıma (Büyük Britanya'ya) dönük tarım ürünlerinin değerlendirilmesine dayanan, büyük bir refah dönemi yaşadı. Pampa'ya, hayvancılık yapılan çok büyük çiftlikler *(estancia)* halinde el kondu ve toprak sahipleri bu çiftliklere yerleştirdikleri yarıcılara önce buğday, keten, mısır ektirdiler sonra, sığırlar için yonca yetiştirilen geniş alanlar ayırdılar. Büyük çiftlikler, ingiliz kasaplarının dondurulmuş et gereksinimini karşılamaya başladı. Paraná yakınındaki Rosario Santa Fe Pampa'sı bölgesinde ve kurak Pampa'nın birçok kesiminde, büyük toprak sahipleri, topraklarını parseller ayırıp İtalya'dan, hatta Doğu Avrupa'dan gelen çiftçilere kiraladılar ya da ortak ektirdiler. Bu tek tip ürün yetiştirilen tarım alanları, 1930 yıllarına doğru, Arjantin'i, uluslararası ticarette başlıca buğday, mısır ve yağ çıkarılan keten satıcısı haline getirdi.

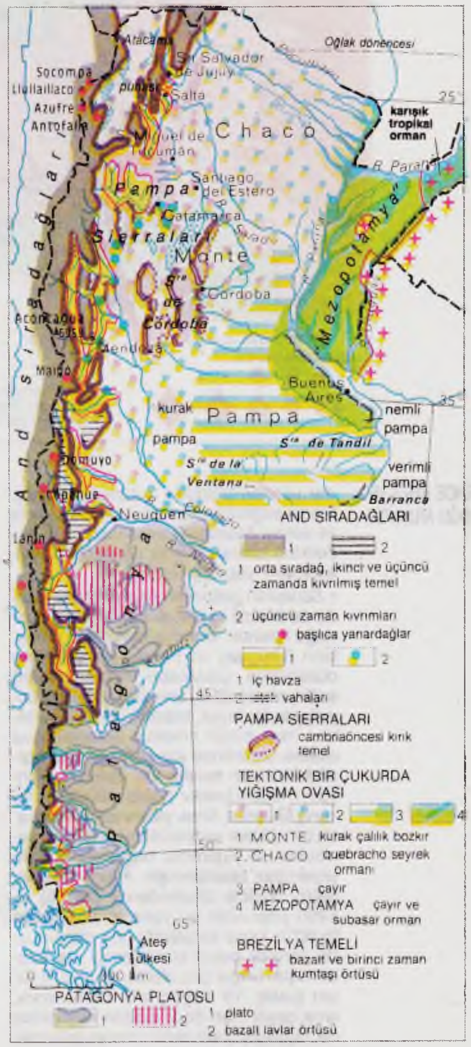
Ülkenin kenar bölgeleri işletmeye açılarak, her birinde iç tüketime yönelik bir tarıma ağırlık verildi (yalnızca Patagonya bunun dışında kalarak koyun [yünleri yurt dışına satılıyordu] yetiştiren büyük şirketlere bırakıldı). Yarıtropikal kuzey-batı bölgesi şekerkamışı, Mendoza Andları dağeteği büyük sulama çalışmaları sayesinde üzüm, Negro ırmağının yukarı vadisi sulamayla meyve üretim bölgesi oldu; güney Chaco'da büyük şirketler quebracho ormanını yok ederek tanen elde ettiler;kurak kuşağın başladığı orta bölgede, Orta Avrupa'dan gelen göçmenler sayesinde pamuk ekimi gelişti.

Büyük iktisadi bunalım patlak verdiğinde, 7 milyon göçmenin (yarısı italyan, üçte biri ispanyol) geldiği Arjantin, beyazların yaşadığı "yeni" bir ülke haline geldi. Ülke ürünleri Pampa'daki sık demiryolu ağı ve kenar bölgelere giden kolları aracılığıyla, aşağı Paraná kıyısındaki, Bahia Blanca'daki limanlara, özellikle de Buenos Aires limanına "akıtılıyordu". Nüfus, az sayıda büyük toprak sahibinin mülkiyetindeki kırsal kesimde toprak bulamadığından, akın akın kentlere göçmekteydi.

Kentleşmedeki bu gelişmeyi, iktisadi bunalım daha da artırdı; özellikle köyden kente göç olayının olağanüstü boyutlara ulaştığı Buenos Aires aşağı yukarı bomboş bir ülkede, dünyanın en büyük anakentlerinden biri haline geldi. Devlet, sanayinin (doğal olarak liman-kentlerde kuruldu) gelişmesini destekledi. 1947'den sonra, Peron'un başkanlığı döneminde devlet, özel kesimi ve büyük donatım çalışmalarını üstlendi, korporasyoncu bir sendika akımı ile ordunun denetimine verilen "ağır sanayi" kesimine dayanan ulusal özel kesim arasında işbirliğini destekledi. Dış pazarların bulunmaması nedeniyle Pampa tarımı İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar durakladı; oysa aynı dönemde, tarım dışındaki kesimlere sistemli biçimde aktarma yapma siyasetinin sürdürülmesi (tarım ürünlerine ısrarla düşük fiyat uygulanması bunu gösterir) sonucu açlık çeken Avrupa buğday ve et istemekteydi. İç pazara yönelik yeni ürünlerin (süt, yağ çıkarılan bitkiler) gelişmesine karşın, köyden kente göç dev boyutlara ulaştı. 1950'li yılların sonlarında bu büyük tarım ülkesi, yeni ülkelerin anglo-sakson tipi tarımındaki olağanüstü gelişmeler sonucu, dünya pazarlarında tam anlamıyla dışlandı. Yüzyılın başından kalma ortak donanımlar, özellikle demiryolu ve denizyolu taşımacılığı açısından eskimişti. Bununla birlikte, çeşitli hafif sanayi gelişirken, petrol ve demir-çelik sanayisi gibi birkaç önemli yeni kol kuruldu. Arjantin, uçsuz bucaksız toprakları bomboş bir ülkeyken, kentleşmiş bir ülke, hatta bir "kent-ülke" haline geldi.

yeterince işletilmeyen çok büyük kaynaklar

• *Tarımın modernleştirilmesi ve yetersiz işletme.* Arjantin denince Pampa, topraklarının verimliliği, etinin nitelikliliği,tahıllarının bolluğu ve *gaucho* efsanesi (günümüzde ücretle çalışan bir çoban haline gelmiş atlı özgür adam) akla gelir. Oysa günümüzde Pampa, traktörler, bankalar, otomobiller, tüccarlar ve kooperatifler ülkesidir. ABD'deki "Middle West" çiftçilerini örnek alan arjantinli çiftçiler de kentlileşmektedir. Özellikle de Pampa tarımı makineleşmekte, tekniklerini yenilemektedir, ama bu işte rakiplerine oranla on-yirmi yıl geri kalmıştır. 1976'dan bu yana askeri diktatörlüğün uyguladığı liberal ekonomi rejimi, ülkenin yeniden uluslararası pazarlara girmesini ve uluslararası fiyatlara uyarlanmasını sağlamıştır. Sanayi ülkelerinin isteklerini göz önünde tutan tarımcılar, Avrupa'da yetiştirilen hayvanlar için yemlik bitki tarımına ağırlık vermiştir: 3,5 Mt soya, 6,5 Mt sorgum, 9 Mt mısır, 1,5 Mt ayçiçeği küspesi. Buna karşılık yılda 5-10 Mt arasında üretilen buğday, artık dünya ticaretindeki önemini yitirmiştir. Bütünüyle ele alındığında, 1970-1980 yılları arasında tahıl üretimi değişmeden kalmış (20-25 Mt arasında), oysa yağ bitkileri üretimi, 1970'te 2 Mt'ken 1980'de 6 Mt'u aşmıştır. Hayvancılığa gelince, gerek koyun (150 000 t yün), gerek sütdomuzu (yıllık kesim sayısı 2 500 000 başla sınırlıdır) açısından gelişmekte, sığır sürüsüyse(yaklş. 60 milyon baş) çok yavaş artmaktadır. Yalnızca Pampa'nın orta kesimindeki besicilik,

DOĞAL ORTAM

yemlik bitki tarımından yararlanır. Tümü ele alındığında, tarım ve hayvancılık ürünleri hâlâ, ülke dışsatımının 3/4'ünü karşılar. Gelişmeler, özellikle, tarım alanlarının yarısını kaplayan küçük ve orta boy çiftlikler (1 200 ha kadar) sayesinde gerçekleştirilmektedir; oysa yeterince işletilmeyen ya da otlarla kaplı alanlar halinde nadasa bırakılan büyük topraklar, Arjantin Pampa'sını dünya ölçüsünde bir "rezerv"e dönüştürmektedir. Buna, Andlar'ın eteğinde,Patagonya'daki Rio Negro'dan dönenceler bölgesindeki Rio Bermejo'ya ka-

BUENOS AİRES VE DOĞU ARJANTİN

dar uzanan bölgede, sulamadaki gelişmenin sağladığı olanakları eklersek, kent ve sanayi iktisadına tanınan otuz yıllık öncelikten sonra tarımda ne kadar büyük aşamalar yapıldığı anlaşılır.

• *Sanayinin gelişmesi.* Arjantin'in bu alanda da önemli sayılacak kaynakları bulunduğu kesindir. Brezilya'dan gelen ırmakların (Uruguay ve Paraná ırmaklarında düzenleme çalışmaları yapılmaktadır) sağlayabileceği su enerjisi çok büyük boyutlardadır; buna, batıdaki dağ kütlelerinden inen bütün ırmaklar (sulamada ve elektrik üretiminde yararlanmak için) üzerinde kurulan tesisler de eklenir. Uranyum madeni boldur (yaklş. 400 000 t rezerv). Buenos Aires yakınındaki Atucha'da bir nükleer santral hizmete girmiş, yenilerinin de yapımına başlanmış ya da yapılmaları tasarlanmıştır. Ayrıca Arjantin, petrol üreticisi ülkelerdendir (25 Mt) ve 1950 yıllarından bu yana iç tüketiminin % 90'ını kendi karşıladığı gibi, günümüzde denizde petrol aramalarına da başlanmıştır. Doğal gaz üretimi de önemli sayılır (yaklş. 10 milyon m^3). Daha sınırlı, ama çeşitli olan öbür maden kaynakları da, dışarıdan satın alınan madenlerin miktarını azaltma olanağı vermektedir.

Aslında sanayinin gelişmesi tüketim mallarından başlamış ve yavaş yavaş işlenmiş ürünler dışalımını (Paraná ve Buenos Aires liman kentlerinde gerçekleştiriliyordu) azaltmıştı. Ama sanayideki gerçek patlama, ülkenin, 1958'den bu yana Arjantin'de üretim yapmaya başlayan çokuluslu şirketlere açılmasıyla oldu. Bu açılma, çelik sanayisinden elektronik sanayisine kadar bütün dallara yayıldı. Sanayiyi yönlendiren dal, otomobil yapımıydı; ama dışardan alınan bu sanayi, Arjantin özel girişimcileri için çok geçmeden geri tepti; başlangıçta sanayiye egemen olan bu girişimciler, çok geçmeden küçük ortaklar ya da taşaron şirket sahipleri haline düştüler. Perón rejiminden sonra güçlenen sendikacılık hareketi de, olaydan aynı derecede zarar gördü. Kapitalist iktisat, sermayelerin ve malların uluslararası çalkantısına doğrudan açık ya da bağımlıydı. 1975'ten bu yana yıllık enflasyon oranı % 80-200 arasındadır; ortalama yaşam düzeyi hızla düşmektedir (ama hâlâ kıtadaki öbür devletlerinkinden yüksektir); özellikle yükseköğrenim görmüş gençler yurt dışına göçmektedir ve bunun tek nedeni, ideolojik ve polis rejimi baskısı değildir.

Sonuç olarak, Arjantin, büyük, geleceği parlak, ama çok eşitsiz biçimde gelişmiş, iki yüzyıllık yoğun bir tarihin sonucu olan şaşırtıcı derecede karmaşık toplumunu oluşturan çeşitli kesimlerin dönem dönem zorla kabul ettirmeye çalıştıkları gelişme stratejileri arasında otuz yıldır bocalayan bir ülke olarak görünmektedir.

TARİH

• *Sömürge dönemi (1516-1806).* 1516'da Juan Díaz de Solís, Río de la Plata halicini buldu ve kısa süre sonra öldü. 1536'da Pedro de Mendoza, Buenos Aires'i kurdu. Ama yerleşik bir halktan ve değerli madenlerden yoksun bulunan Pampa bölgesi, kalıcı bir yerleşime elverişli değildi. Kent 1541'de boşaltıldı. Bölgeye yerleşim, 1543'te Perú-Río de la Plata yolunun bulunmasından sonra, Perú'dan başlayarak gerçekleşti. Kentler bu yol üzerinde kuruldu: Santiago del Estero (1550), Mendoza (1561), Tucumán (1565), Córdoba (1573) ve son olarak Juan de Garay tarafından ikinci kez kurulan Buenos Aires (1580).

1617'de Asunción eyaleti ikiye bölündü: Paraguay ve Río de la Plata. Bunlardan Río de la Plata 1776'da genel valilik haline getirildi; Yukarı Perú (bugün Bolivya) ise gümüş madenleriyle birlikte buraya bağlandı. Böylece, Buenos Aires'in ve Atlas okyanusu'ndaki taşımacılığın önemi azalmış oldu ve Plata'nın karşı kıyısında Portekiz yayılması durdurulmaya çalışıldı. Yeni genel valilik çok kısa sürede gelişti (Tucumán ve Córdoba'nın, Perú ve Şili pazarına yönelik tarımı; salamura et ve deri dışsatımına yönelik Pampa hayvancılığı). Kentlerde ve özellikle Buenos Aires'te, tam ticaret özgürlüğü isteyen bir zengin tüccarlar topluluğu oluştu; tüccarlar bu isteklerini ingiliz ablukasının geleneksel ticareti durdurması üzerine 1795'te elde ettiler.

• *Bağımsızlık (1806-1820).* 1806'da İngilizler'ce işgal edilen Buenos Aires daha sonra yerel milisler tarafından geri alındı. Buenos Aires *cabildo*'su, beceriksiz genel valiyi görevden aldı ve yerine direnişçilerin önderi Liniers'yi getirdi. İngilizler' in 1807'deki ikinci istila denemesi milisler tarafından püskürtüldü.

1808'de Río de la Plata, Napoléon'un İspanya'yı işgalinden sonra, Joseph Bonaparte'ı tanımayı reddederek Fernando II'ye bağlı kaldı. İki yıl sonra İspanya yüksek cuntasının ortadan kalkması, bağımsızlık mücadelesi veren partizanların ortaya çıkmasını sağladı. Bunlar 25 mayıs 1810'da, kendi denetimlerindeki bir cuntayı zorla kabul ettirdiler. Fernando VII biçimsel olarak kral sayılmakla birlikte, ortada fiili bir bağımsızlık vardı. Ama beş yıl boyunca (1810-1815), kralcılarla bağımsızlık yanlıları arasındaki iç savaş, genel valiliği iyice sarstı. Devrimi yaymak amacıyla Buenos Aires'ten eyaletlere ordular gönderildi. Bu birlikler kral yanlısı Yukarı Perú'dan ve özerk Paraguay'dan püskürtüldülerse de (1811), Montevideo'da başarıya ulaştılar (1814).

İspanyol Amerikası'nda kralcıların zafere ulaşmasından ve İspanyollar'ın iktidarı yeniden ele geçirmelerinden kurtulan yalnızca Río de la Plata idi. Arjantinliler Avrupa'ya heyetler göndererek, Fernando VII'nin, bir ispanyol kralın yönetiminde kendilerine bağımsızlık tanımasını istediler. Bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, 9 temmuz 1816'da toplanan Tucumán kongresi, San Martín ve Belgrano'nun öğütlerine uyarak, Güney Amerika birleşik eyaletleri'nin bağımsızlığını ilan etti. Arjantinli birliklerin başındaki San Martín, Şili (1817-18) ve Perú' yu (1820-21) bağımsızlığa kavuştururken, Buenos Aires'li kreol'lerin ağır bastığı Arjantin kongresi, birlikçi ve merkeziyetçi bir anayasayı kabul etti. Bunun üzerine, ticareti ve gümrükleri elinde tutan Buenos Aires'in egemenliği ele geçirmesinden çekinen eyaletler ayaklandılar.

• *Federasyoncular ve birlikçiler (1820-1880).* Aslında ortada ne kurumlar ne de ulusal hükümet kalmıştı. Anarşi kol geziyordu ve yerel caudillo'ların egemen olduğu her eyaletin ayrı hükümeti vardı. 1825'te Bernardino Rivadavia parçalanmayı bir süre için önledi ve 1826'da bir federal anayasa çıkardı, ama kendisini aşırı birlik yanlısı sayan eyalet caudillo' larınca 1827'de devrildi. İki yıl sonra, ülkenin iç kesiminde büyük toprakları olan caudillo Juan Manuel de Rosas, kentin denetimini ellerinde tutan güçlere kendini Buenos Aires valisi olarak kabul ettirdi. Yerel önderlere dayandı ve federasyonculuk adına merkeziyetçilikten uzaklaştı, bu arada ülkenin her yanında çok sert bir diktatörlük uyguladı. 1852'de devrildiğinde geride birliği sağlanmış bir cumhuriyet bırakmıştı. Sonunda 1853'te çıkarılan anayasayla ülke, tüm eyaletleri içeren konfederasyon ile Buenos Aires arasında bölündü. Ama Buenos Aires ile ülkenin geri kalan kesimi arasındaki çatışmalar sürdü (1853'te Urquiza'nın ve Konfederasyon'un, 1861'de Mitre'nin ve Buenos Aires'in zaferi).

1853'te başlayan iktisadi yenilenme, modern Arjantin'in temellerini attı: koyun yetiştiriciliğinin yaygınlaşması, çiftliklerin dikenli telle çevrilmesi, demiryolları yapımına başlanması, vb. Patagonya'nın orta ve kuzey kesimlerinde henüz boyun eğmemiş Kızılderililer, asker gönderilerek yok edildi (1876-1879); büyük toprakları ve ticareti elinde tutan ve İngiltere'ye dayanan Buenos Aires'in *porteña* oligarşisi yavaş yavaş iktidara geldi: Mitre (1862-1868), Sarmiento (1869-1874), Avellaneda (1874-1880). Buenos Aires, 1880'de adını taşıyan eyaletten ayrılarak, federal cumhuriyetin başkenti oldu. Birlikçiler ile federasyoncular arasındaki anlaşmazlık uzlaşmayla sonuçlandı.

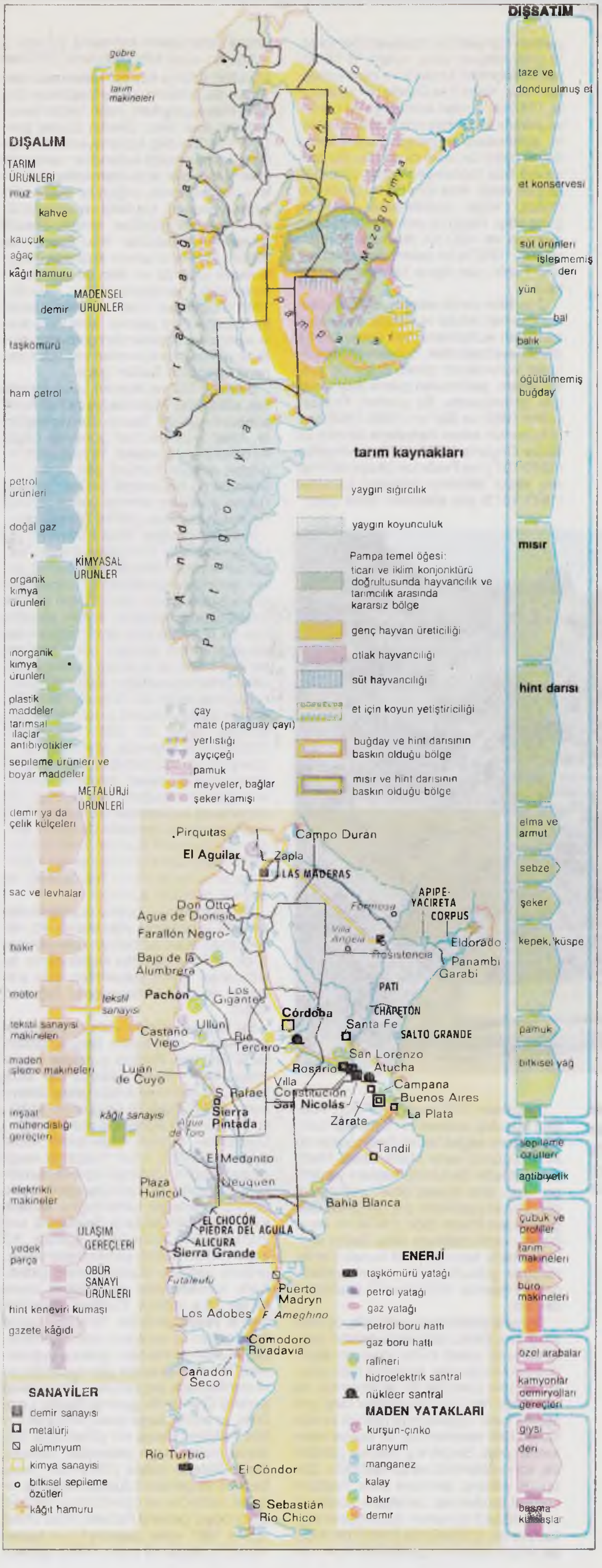
• *Refah dönemi (1880-1930).* O tarihten başlayarak Arjantin hükümeti, ülkeye göçmen akınını destekledi (% 40'ı italyan olan 9,3 milyon göçmen). Kızılderililer'e karşı yürütülen askeri harekâtla Pampa ve güney bölgesi tarıma açıldıysa da, bundan ancak büyük toprak sahipleri yararlandı (1914'te ülke topraklarının % 78'ini 1 000 ha'dan büyük çiftlikler oluşturuyordu). 1886-1916 arasında, büyük toprak sahipleri ve dışsatımcılar oligarşisi, çıkardığı cumhurbaşkanlarıyla siyasal yaşamı ele geçirdi: Roca (1880-1886 ve 1898-1904), Juárez Celman (1886-1890), L. Sáenz Peña (1892-1895) ve R. Sáenz Peña (1910-1914). Ama 1890'da Leandro Alem'in kurduğu Radikal halk birliği,kentlerdeki halk yığınlarını demokratik bir program çevresinde topladı. İktisadi ve siyasal bunalımla geçen bu yılın sonunda, Juárez Celman, radikal ayaklanma karşısında görevinden çekildi. 1912'de Sáenz Peña yasasıyla, gizli ve zorunlu genel oy sistemi kabul edildi. Böylece seçmen topluluğu nüfusun % 9'undan % 20'sine ulaştı.

Radikallerden Hipólito Yrigoyen, bu seçim yasası sayesinde 1916'da cumhurbaşkanı seçildi; oligarşi yönetimine son vererek halkçılık dönemini başlattı. Meclisten toplumsal yasalar çıkarttırdı; herkese öğrenim hakkı tanıdı, ama toprak mülkiyetine dokunmadı. 1918'de Córdoba'da, üniversite reformu hareketi başladı; üniversite özerkliğinden yola çıkan bu hareket, üniversite kurumunu toplumsal değişmenin itici gücü haline getirdi. Bu arada 1919 iktisadi bunalımının sonunda başlayan anarko-sendikacılar yönetimindeki işçi grevleri ile peón grevleri hükümet tarafından sert bir biçimde bastırıldı.

Yrigoyen karşıtı bir radikal olan Marcelo Torcuato de Alvear'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (1922-1928), radikalizm, oligarşiye karşı daha uzlaşmacı bir tutum aldı. Yrigoyen gerçek bir plebisitle yeniden cumhurbaşkanlığına seçildiyse de (1928-1930) iktisadı bunalıma karşı koyabilecek yetenekte olmaması ve iktidarın yıpranması, hükümetinin gözden düşmesini hızlandırdı. 1861'den sonra duruma ilk kez müdahale eden ordu, 1930'da Yrigoyen'i devirdi. Askerler geleneksel düzeni yeniden kurmaya çalıştılar.

• *Bunalımlar.* Uriburu (1930-1932), Justo (1932-1938), Ortiz (1938-1940) ve Castillo (1940-1943) hükümetleri döneminde Arjantin, iktisadi bunalıma, hayvancılığı yaygınlaştırarak ve üretimi kısıtlayıp fiyatları sabit tutmakla görevli kurumlar yaratarak göğüs germeye çalıştı. 1 milyon kişi köylerden kentlere göç etti. Rosario ve Buenos Aires dolaylarında, ithal ikameli sanayilerin sayısı arttı ve yeni bir işçi sınıfı oluştu.

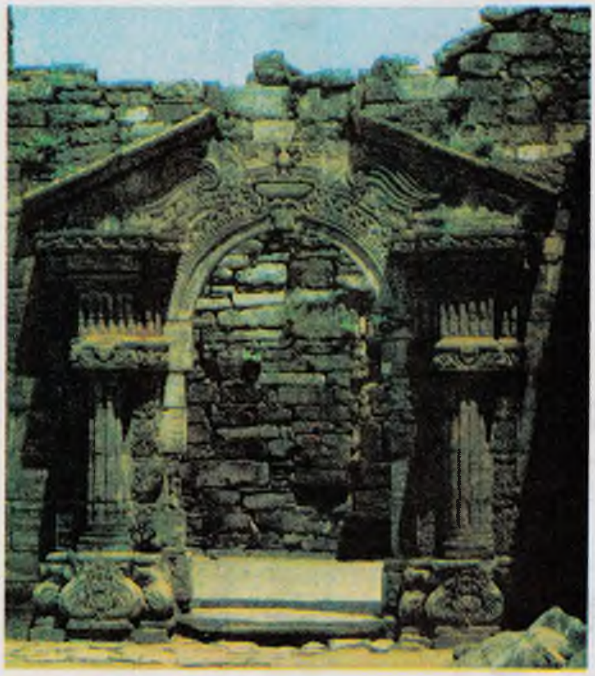
1943'te, Arjantin hükümetinin ülkeyi Müttefikler safında savaşa sokma siyaseti, general Rawson yönetiminde bir grup milliyetçi subayın yönetime el koymasına yol açtı. Çalışma bakanı albay Juan Domingo Perón, yavaş yavaş sendikaların denetimini ele geçirdi. 1945'te görevinden uzaklaştırılan, ama gömleksizlerin (*descamisados*) düzenlediği bir kitle gösterisi sonucu yeniden atanan Perón, muhafazakârlardan komünistlere kadar tüm öteki

ARJANTİN'İN İKTİSADI

partileri bünyesinde toplayan Demokratik birlik adayına karşı, oyların % 56'sını alarak seçimleri kazandı ve cumhurbaşkanı oldu. Karısı Eva Duarte'nin yardımıyla, 1947'de kurulan adaletçi ya da peróncu partide toplanmış orta sınıflara, işçilere, sendikalara ve gençlik hareketlerine dayalı halkçı bir rejim oluşturdu. Bu desteklere bazı toplumsal yasalar çıkararak karşılık verdi. Ama Eva Perón'un ölümü (1952), kilise muhalefetinin günden güne artışı, Perón'un ordunun gözünden düşmesi ve ABD'nin düşmanlığı, rejimi çökertti. 1955'te bir askeri darbeyle devrilen Perón, yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.

O tarihten sonra askerler, siyasal yaşama egemen oldular ve iktisadi, siyasal bunalımdan kurtulmanın tek çaresi olarak görülmeye başladılar. Bunalım özellikle siyaset alanındaydı: çünkü özgür bir siyasal yaşam, peróncuları zafere ulaştıracak gibi görünüyordu. Bu yüzden. Frondizi (1958-1962) ve Illia'nın (1963-1966) sivil hükümetleri askeri darbelerle devrildi ve iktidar Ongania (1966-1970), Levingston (1970-1971) ve Perón'un ülkeye dönmesini kabul ettirmeyi başaran Lanusse (1971-1973) gibi askerlerin eline geçti.

Arjantin
Misiones ilindeki (Paraguay ve Brezilya sınırında) San İgnacio kilisesi (XVIII.yy.) kalıntılarından bir görünüm

Gerçekten 1973 martında Perón, Adaletçi kurtuluş cephesi'nin oylarıyla cumhurbaşkanı seçildi. İsabel Perón olarak tanınan üçüncü karısı María Estela Martínez de Perón da cumhurbaşkanı yardımcısı oldu; ama siyasal ortam yoğun şiddet olayları yüzünden çok gergindi. Çok geçmeden Perón öldü (1974) ve karısı Isabel cumhurbaşkanı oldu. Rejimi sertleştirmesine karşın, iktisadi bunalım ve terörizmle yolsuzlukların yaygınlaşmasını önleyemeyince 1976'da ordu tarafından devrildi.

General Videla başkanlığında, üç kuvvet (hava, deniz, kara) komutanının oluşturduğu bir askeri cunta, devrimci akımlara (Montonero'lar, Devrimci halk ordusu, vb.) ve içlerinde din adamlarının da yer aldığı her türlü muhalefete karşı çok sert bir baskı uygulamaya başladı ve toplumun tüm kesimlerinde bir tasfiye hareketine girişti. Birçok kişi işkence gördükten sonra öldürüldü ya da kayboldu. Çok büyük yabancı sermaye akını, fiyatların serbest bırakılması, ücretlerin dondurulması, iktisadi durumun düzelmesini sağladıysa da, iç tüketimde önemli bir düşüşe, küçük sanayinin gerilemesine ve toplumsal çatışmaların artmasına yol açtı.

Arjantin ulusal futbol takımının 1978'de *Mundial*'i (dünya kupası) kazanması olayını cunta, iktidarını sağlamlaştırmak için kullanmaya çalışırken, insan hakları savunucuları aynı olayı, ülkenin siyasal gerçekleri üstüne bilgi toplama amacıyla açtıkları kampanyada kullandılar; ama pek önemli sonuçlar elde edemediler. Askerler o tarihten sonra, yoğun bir diplomatik çabaya girişerek, kapitalist ve sosyalist ülkelerde kabul gördüler; onlarla iktisadi anlaşmalar imzaladılar. Ama Ajrantin ile Şili'nin, iki ülkenin sınırını oluşturan Beagle kanalı ağzında yer alan üç adacık konusundaki anlaşmazlıkları[1] sürdü. 1981'de, general Videla'nın yerine general Roberto Viola getirildi; ama Viola aralık ayında cunta tarafından görevden alındı ve yerine kara kuvvetleri komutanı general Leopoldo Galtieri geçti.

2 nisan 1982'de Arjantin, uzun süredir hak iddia ettiği Malvinas (ya da Falkland) adalarını işgal etti. Bunun üzerine İngiltere, Atlas okyanusu'nun güneyine güçlü bir deniz filosu gönderdi. 14 haziranda İngilizler, adaların tümünü geri aldılar. Arjantin'de bu başarısızlık üstüne, general Galtieri görevden alınarak yerine general Reynaldo Bignone getirildi (22 haziran).

Falkland yenilgisi, iktisadi sorunlar, yasaklandığı halde sürdürülen grevler, halkın cunta yönetimine karşı gösterileri, askeri yönetimi demokrasiye dönmek zorunda bıraktı. Siyasi hükümlülerin serbest bırakılmasına başlandı. Askeri yönetim özel bir af yasası çıkararak, teröre karşı savaş sırasında yasalara aykırı emir veren yetkililerle bu emirlere uyanların cezalandırılamayacaklarını kabul etti. Cunta dağılma kararı aldı (5 aralık 1982). Yedi yıllık cunta yönetimi sırasında kaybolanların sayısı 30 000'i buluyordu. 1982'nin son aylarında, içlerinde yüzlerce kişinin gömülü olduğu toplu mezarlar ortaya çıkarıldı. Askeri yönetimin, teröristlerin gömülü olduğunu ileri sürdüğü bu mezarlarda kafalarından kurşunlanmış 5 yaşından küçük çocuklar da bulunuyordu. 13 ü başkent Buenos Aires'te kurulan 37 toplama kampında, yasalara aykırı olarak binlerce kişinin hapsedildiği ve işkence gördüğü açıklandı.

Bozulan iktisadi durumu düzeltebilmek için IMF ile anlaşma yolu arandı. 40 milyon doları aşan dış borcun ödenebilmesi için IMF'den standby kredisi alındı. İşsizlik oranı %18'e yükselirken, yıllık enflasyon % 353,5'i buluyordu (ağustos 1983).

Bu koşullar altında yapılan başkanlık seçimine 11 parti katıldı. Seçimi, oyların % 52'sini alan, Radikal yurttaşlar partisi adayı Raúl Alfonsín kazandı (30 ekim 1983). Alfonsín başkanlığa geçişi dolayısıyla verdiği söylevde programını açıkladı. Yolsuzluklar düzeninin sona erdiğini, uluslararası güçlerin baskılarının kabul edilemeyeceğini, insan haklarına saygı gösterileceğini, kaybolan kişilerin durumlarının açıklığa kavuşturulacağını, baskı düzeninin ortadan kaldırıldığını, sivillere karşı işlenecek suçların davalarına sivil mahkemelerin bakacağını açıkladı (10 aralık 1983). Alfonsín yönetiminden önce, orduda yeniden düzenlemelere gidildi. Kara kuvvetlerinde generallerin sayısı 60'tan 18'e indirildi. Cuntanın çıkardığı özel af yasası kaldırıldı. 1976'dan sonra başa geçen üç cuntanın dokuz generali, özgürlükleri sınırlamak, işkence uygulatmak, hırsızlık, sahtecilik gibi suçlardan sivil mahkemede yargılandılar. Son başkan general Galtieri de general Bazilio Lamı Dozo ve amiral Jorge Isaac Anaya ile birlikte Falkland savaşı'nın yönetimiyle ilgili olarak mahkemeye çıkarıldılar. General Jorge Rafaela Videla (1976-1981 arası başkan) ve general Eduardo Massera, cinayet, sahtecilik ve rüşvet gibi suçlardan ömür boyu; general Roberta Viola (mart-aralık 1981 arası başkan) 17 yıl hapse mahkûm oldular (9 aralık 1985); general Galtieri ve cuntası aklandı.

Şili ile anlaşmazlık konusu olan Beagle boğazı sorunu Vatikan'da, iki ülke dışişleri bakanlarının imzaladıkları antlaşmayla çözüldü (29 kasım 1984).

Cunta yönetiminden devralınan iktisadi durum Alfonsín yönetiminin en büyük sorunu oldu. Demokrasiye geçiş süreci içinde bulunan ülkede IMF'nin koşullarına uymanın güçlüğü belirtilerek, ülkenin iç sorunlarıyla ilgili ve ulusal egemenlikle bağdaşmayacak koşulların uygulanamayacağı IMF'ye bildirildi. IMF ücretlerin dondurulmasını isterken, yönetim enflasyon oranının % 6 üstünde ücret artımını kabul etti. Meksika, Brezilya, Venezuela ve ABD'den kredi alındı. Petrole, taşıma ücretlerine zam yapıldı. Enflasyon % 580'e yükseldi (1984). Rekor düzeyde olan 1983 ve 1984 hasatlarına karşın açlık yaygınlaştı. Nüfusun % 10'u yoksulluk sınırı altındaydı. *Genel işçi konfederasyonu* IMF'nin baskılarına karşı gösteriler düzenledi, iki kez genel greve gitti. Dokuz ay süren görüşmeler sonunda IMF ile anlaşmaya varıldı. Hükümet 1985-1989 yıllarını kapsayan beş yıllık iktisadi plan hazırladı. Başkan Alfonsín savaş ekonomisi uygulayacaklarını söyledi (1 mayıs 1985). Yıllık % 1010'u bulan enflasyon karşısında para birimi değiştirildi: 1000 pesoya eş değerde *austral* para birimi kabul edildi. Ücretler belirsiz bir süre için donduruldu (1 temmuz 1985). Bu önlemler enflasyonun aşağı çekilmesini sağladı. 1987 genel seçimlerinde peroncu parti ağır bastı ve bu partinin adayı Carlos Menem 1989 yılında yapılan seçimi kazanarak cumhurbaşkanı oldu. Carlos Menem 3 aralık 1990'da meydana gelen bir askeri ayaklanma girişimini bastırdı. 6 aralık 1990'da ABD cumhurbaşkanı Bush'un Arjantin'i sürpriz ziyareti Menem'in iktidarını güçlendirdi ve 64 milyar doları bulan dış borçların ödenmesinde kolaylıklar sağlanmasına yol açtı. C. Menem'in 8 mayıs 1992'de başlayan Türkiye'yi üç günlük resmi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkileri pekiştirdi.

EDEBİYAT

• Klasik üslubu benimseyen *(Oda al majestuoso río Paraná)* şair Manuel José de Lavardén (1754-1809), tam anlamıyla Amerika'ya özgü ilk tiyatro yapıtını (*Siripo*, 1789) bağımsızlık arifesinde kaleme aldı. Arjantin'de romantizm, Rosas'ın diktatörlük yıllarına ve zorba yönetime karşı çıkan yazarların sürgünde oldukları döneme rastlar. "Sürgünler" adıyla anılan bu yazarlar arasında Chateaubriand'dan etkilenmiş olan Esteban Echeverría (1805-1851), Arjantin'de yazılan ilk romanın (*Amalia*, 1851-1855) yazarı José Mármol (1818-1871), şair ve denemeci Juan María Gutiérrez (1809-1878) ile, yazıları ulusal bilincin oluşmasına güçlü biçimde katkıda bulunan üç siyaset adamı, Juan Bautista Alberdi (1810-1884), Bartolomé Mitre (1821-1906) ve "sürgünler"in en ünlüsü Domingo Faustino Sarmiento (1811-1888) anılabilir. Şiirde, Hugo'dan izler taşıyan Olegario V. Andrade (1839-1882) ve zarif dizeleriyle Carlos Guido y Spano (1827-1918) ön plana çıktılar. Aynı dönemde, La Plata yöresinde önce sözlü olarak başlayan, sonra yazılı olarak gelişen, goşo tipini işleyen ve goşoların renkli, canlı diliyle yazılmış, tadına doyum olmaz bir halk şiiri doğdu. *Santos Vega* adlı yapıtını yayımlamadan önce diktatör Rosas'a karşı acımasız yergiler yazan Hilario Ascásubi'nin (1807-1875) başlattığı goşo şiirinin, aynı güzellikte bir örneğini de Estanislao del Campo (1834-1880) verdi: *Fausto* (1866). Hiç kuşkusuz, türün en büyük ustası José Hernandez'dir (1834-1886); onun *Martín Fierro* adlı şiiri, Pampa'yı öven uzun bir destandır. Goşo türü daha sonra, şiirde Rafael Obliga-

do (1851-1920), romandaysa Eduardo Gutiérrez (1853-1890) ile doruk noktasına ulaştı.

• "1880 kuşağı" diye anılan yazarlar arasında (1880'de Arjantin federal bir devlet, Buenos Aires de bu devletin başkenti oldu), Miguel Cané'yi (1851-1905), renkli konuşmalarla süslü uzun hikâyelerin yazarı Fray Mocho'yu (1858-1903), Arjantin edebiyatına natüralist romanı *(Sin rumbo)* ve büyük kent temasını getiren Eugenio Cambaceres'in (1843-1888) yanı sıra, *La gran aldea* (1884) adlı yapıtıyla aynı temayı işleyen Lucio Vicente López'i de (1848-1894) anmak gerekir. Fransız kökenli Paul Groussac (1848-1929), yapıtlarında ruhsal çözümlemelere ağırlık verdi.

XX. yy.'ın başlarında, mizah dolu pikaresk romanlarıyla Roberto J. Payro (1867-1928) öne çıkarken, natüralist tiyatro, amerikan oyun yazarlarının en büyüklerinden biri olan Uruguay asıllı Florencio Sánchez'in (1875-1910), İbsen tarzında yazdığı oyunlarla büyük başarı kazandı. Hızlı ekonomik gelişmenin ve Avrupa kaynaklı yoğun bir göç hareketinin gözlendiği bu dönemde Arjantin'de, Rubén Darío'nun da katıldığı, çağdaşçı akım (1893 - 1898) gelişti. Çağdaşçı akımın başlıca temsilcileri, bir parnasçı olarak kalan Leopoldo Díaz (1862-1947) ve özellikle, şiir ve romanlarıyla etkisi büyük olan Leopoldo Lugones (1874-1938) oldu. Enrique Rodríguez Larreta (1875-1961), *La gloria de Don Ramiro* (1908) adlı yapıtıyla romana çağdaşçıların estetik anlayışını getirdi. Larreta, Felipe II dönemini canlandıran bu romandan sonra *Zogoibi* (1926) ile goşo temasına döndü. *Los gauchos judíos*'da bir çiftçi yahudi topluluğunun yaşamını gerçekçi bir dille anlatan Alberto Gerchunoff ve *El inglés de los güesos*'da (1924) yerel yaşamı büyük bir incelikle yakalayan romancı Benito Lynch (1880-1951), konu olarak kırsal kesimi ele aldılar. Buna karşılık, kent yaşamı Manuel Gálvez (1882-1962) tarafından, döneminin toplumunu inceleyen bir yapıtla gözler önüne serildi. XX. yy. başlarının Buenos Aires'ine mizahçı bir gözle bakan Arturo Cancela'nın (1892-1959) da konusu kent yaşamıydı; popüler yazar Hugo Wast (1883-1962) Arjantin'deki yaşamın değişik yönlerini ele aldı.

• Çağdaşçı akıma karşı çıkan yeni şairler, şiiri daha yalın biçimlere yönelttiler. Bu yönelime uygun olarak, konuşma diliyle yazılmış güftelerden oluşan halk şarkısı tango yaygınlaştı. Buenos Aires'in yoksul kenar mahallelerinin duygusal ozanı ve Borges'in sonradan yaşamöyküsünü yazdığı Evaristo Carriego (1883-1912) [*La canción del barrio*, 1913], çağdaşçılık akımından ilk uzaklaşanlardan biriydi. Onun gibi, Baldomero Fernández Moreno (1886-1950) da yapmacıksız bir dille, başkentin günlük yaşamını, sokaklarını ve sıradan insanları anlattı. Enrique Banchs da (1888-1968) yalın ve süssüz bir dil kullanır ve klasiklerin üslubunu yeğlerken, onun gibi tarihçi ve denemeci olan Arturo Capdevila (1889-1967), bir dize ustası olarak hüzünlü bir şiir anlayışı geliştirdi (*Melpómene*, 1912). Alfonsina Storni (1892-1938), kadın şairler arasında seçkin bir yer edindi.

• 1920'ye doğru Arjantin edebiyatı, genç şairlerin öncüsü olarak benimsenen Jorge Luis Borges'in (1899-1986) İspanya'dan getirdiği ultraismo gibi öncü Avrupa akımlarının etkisiyle bir yenilenme dönemine girdi. Buenos Aires bu dönemde, *Boedo* adı verilen gruba bağlı yazarlarla, Martín Fierro dergisi (1924-1927) çevresinde toplanan ve estetik kaygılara öncelik veren *Florida* grubundan şairleri karşı karşıya getiren bir çatışma alanı durumuna geldi. Serbest şiiri ve eğretilemeyi öven *martín fierrocular*, aşırıcılık akımını hemen benimsediler. Aynı zamanda hem karamsar, hem mizahi yapıtlar veren Macedonia Fernández (1874-1952) bir grup öncü şaire önderlik etti: Oliverio Girondo (1891-1967), Ricardo E. Molinari (doğm. 1898), Eduardo González Lanuza (doğm. 1900), katoliklikten esinlenen Luis Bernárdez (doğm. 1900), Carlos Mastronardi (1901-1976), Luis L. Franco (doğm. 1898), Roberto Ledesma (1901-1966), Norah Lange (doğm. 1906) ve eğretilemelerle yüklü lirik şiirleriyle belki de hepsinden usta olan Leopoldo Marechal (1900-1970). Şairler arasında, özellikle oyun yazarı olarak tanınan Conrado Nalé Roxlo (1898-1971) ve kendisini ulusal gerçekliğin en bilinçli çözümleyicileri arasına sokan *Radiografía de la pampa* (1932) adlı yapıtıyla güçlü bir denemeci olduğunu da kanıtlayan Ezequiel Martínez Estrada'nın da (1875-1965) adını anmak gerekir. Tanınmış bir yazarlar çevresinin en önemli kişisi olan ve kurduğu Sur (1931) adlı dergiyle yurttaşlarına dünya edebiyatını tanıtmaya çalışan yazar Victoria Ocampo (1893-1979), Arjantin'de düşünsel yaşamı canlandırdı.

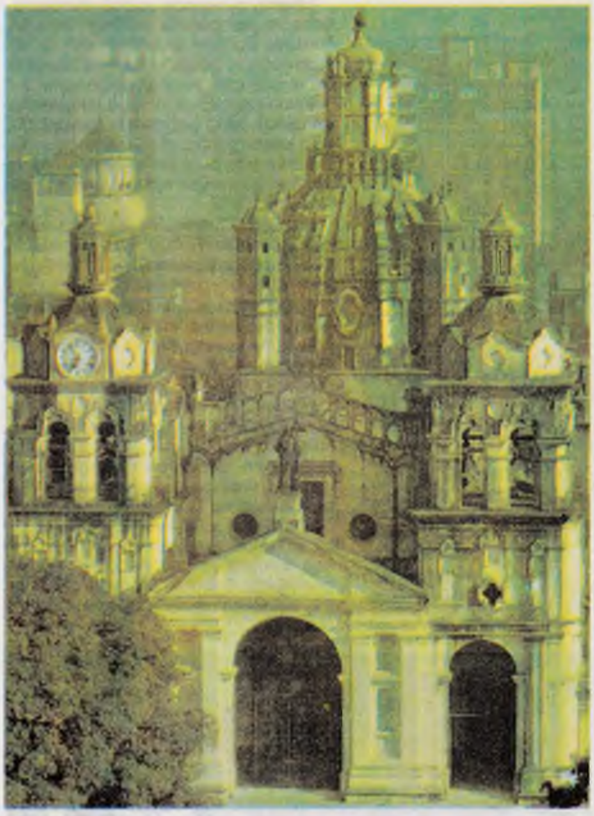
Sonunda bir mit kahramanı haline gelen goşo, Ricardo Güiraldes'in (1886-1927) *Don Segundo Sombra* (1926) adlı yapıtıyla romanda yeniden belirdi. Ama, köyden kente göçün doğurduğu ahlaki ve toplumsal sorunlardan ve şaşırtıcı bir büyüme gösteren kentlerde yalnız başına yaşayan insanın trajedisinden esinlenen romanların çerçevesini genellikle kentler, özellikle de Buenos Aires oluşturdu. Toplumsal içerikli bu kent edebiyatı, özellikle *Boedo* grubunun üyeleri tarafından işlendi: lumpen-proletaryanın romancısı Elías Castelnuovo (doğm. 1893), yoksul çocukların yaşam koşullarını ele alan Alvaro Yunque (doğm. 1890), Leonidas Barletta (doğm. 1902) ve Dostoyevskiy'i anımsatan Roberto Arlt (1900-1942). Edebi bölgecilik akımının birçok yandaşı arasında, yapıtlarında ülkenin kuzeyini işleyen Juan Carlos Dávalos (1887-1959) ve konusu Patagonya bölgesinde geçen *Lago argentino* (1948) adlı romanıyla Juan Goyanarte (1900-1967) yer aldı. Tiyatro alanında ise, özellikle, gerçekçi oyunlar yazan Samuel Eichelbaum (1894-1967) ön plana çıktı.

• Perónculuk dönemine (1943-1955) damgasını vuran olay, rejim karşıtı yazarların ülke dışına göç etmeleridir. Bununla birlikte, edebiyat verimliliğini korudu. "1940 kuşağı", kimi zaman da "yeniromantikler kuşağı" adı verilen genç şairler, biçime büyük önem verdiler: Vicente Barbieri (1903-1956), Mario Binetti (doğm. 1916), Daniel Devoto (doğm. 1916), Juan Rodolfo Wilcock (doğm. 1919), César Fernández Moreno (doğm. 1919), kuşağının en yetenekli şairlerinden biri olan Alberto Girri (doğm. 1918) gibi çok yalın bir üslupla yazan Eduardo Jonquières (doğm. 1918). Buna karşılık, zengin imgelerle dolu şatafatlı bir üsluba sahip Enrique Molina (doğm. 1910), en önemli arjantinli gerçeküstücüdür. Öte yandan, kentlerdeki sefalet, Buenos Aires'in orta sınıf mahalleleriyle gecekondu semtlerini konu edinen Bernardo Verbitsky'nin (doğm. 1907) [*Villa miseria es también América*, 1957] ya da Roger Pla'nın (doğm. 1912) yazdığı türden nitelikli röportaj-romanları konu bakımından besledi. Şair Leopoldo Marechal'in 1948'de yayımlanan büyük romanı *Adán Buenosayres*, James Joyce'un *Ulysses*'iyle eşit değerde sayıldı. Fransız varoluşçuluğundan etkilenmiş üstün yetenekli iki yazarın, Eduardo Mallea (doğm. 1903) ile Ernesto Sábato'nun (doğm. 1911) yapıtlarının çerçevesini yine kentler ve kent yaşamının sıkıntıları oluştururken, Manuel Mujica Laynez de (doğm. 1910) Proust'un yapıtlarını andıran romanlarında soyluların Arjantin'ini yansıttı.

Fakat çağdaş Arjantin edebiyatının en özgün yanı, bilgiyi, hayali ve kendi kendini yıkan bir alayı büyüleyici bir biçimde birbirine karıştıran ve tümüyle kendisine ait bir zihinsel evren yaratan Jorge Luis Borges'in olağandışı dünyasıdır. Borges ve Manuel Peyrou (doğm. 1902) gibi polisiye entrikalara düşkün olan Adolfo Bioy Casares (doğm 1914) ile, günlük yaşam gerçeğini düş dünyasıyla çakıştırma sanatında usta olan ve roman dilini yenileyen Julio-Cortázar da (doğm. 1914) [*Rayuella*, 1961] aynı anlayışın yazarlarıdır. Silvina Ocampo (doğm. 1909) ve Gloria Alcorta (doğm. 1916) da bu fantastik akım içinde yer aldılar. Bunlar dışında arjantinli kadın yazarların en önemli temsilcileri Luisa Mercedes Levinson (doğm. 1914), Silvina Bullrich (doğm. 1915), Beatriz Guido (doğm. 1924) ve Marta Mynch'tir (doğm. 1929).

• Perónculuğun yıkıldığı 1955'ten sonra, yayıncılığın gelişmesi, Poesia dergisiyle birlikte, gerçeküstücü Edgar Bayley (doğm. 1919) tarafından yönetilen ve biçim arayışlarına yönelen Buenos Aires, ya da gerçekçi ve toplumsal eğilimleri yansıtan Contorno gibi dergilerin yaygınlaşması, Arjantin edebiyatında yeni bir atılımın gerçekleşmesini sağladı. Gerçeküstücülük, Mario Trejo ve Francisco José Madariaga'nın yapıtlarıyla sürdürülürken, 1930 dolaylarında doğan genç kuşak yazarların birçoğu, örneğin Francisco Urondo, Alberto Vanasco, Julio Llinas, Roberto Juarroz, Juan Gelmán, aynı zamanda bir öykücü olan Juan José Hernández, Noé Jitrik ve çok tutulan şarkı ve çocuk kitapları yazan Elena Walsh gibi şairler, halk kültürüne, tangoya, Buenos Aires argosu "lunfardo"ya ve folklora derin bir ilgi duydular. Büyük bir canlılık görülen tiyatro alanında Osvaldo Dragún'u (doğm. 1929) anmak gerekir.

Romanda ise, büyük bir çeşitlilik göze çarpar. Héctor A. Murena (1924-1975) kapalı ve kasvetli ve bir evren kurarken; Humberto Costantini, Dalmiro Sáenz, Pedro Orgambide ve özellikle günümüz Arjantin gerçeği üzerine şiddet dolu romanların yazarı Davit Vinas (doğm. 1929) gibi yazarlar da çağlarının tanığı olmaya özen gösterdiler. Kimi yazarlar(Rodolfo Walsh, Juan José Saer) toplumsal

Arjantin
italyan cizvit Andrea Blanqui'nin planlarına göre XVIII.yy.'da yeniden yapılan Córdoba katedrali

eleştiriye yönelirken, kimileri de (Antonio Di Benedetto) belirli bir nesnelciliği benimsedi. Héctor Biancotti (doğm. 1930) ise, fantastik edebiyatı sürdürdü. Bu dönemde, roman alanının ve üslubunun yeniden tanımlanmasına girişildi. Daniel Moyano ilk gençlik çağının romancısı olarak ortaya çıkarken Néstor Sánchez (doğm. 1935) romanlarında, daha çok iletişimsizliği işledi ve geleneksel anlatı dilini köktenci bir yaklaşımla eleştirdi. Manuel Puig (doğm. 1932) ise yadırgatıcı başlıklarla sunduğu romanlarında *(Örümcek kadının öpücüğü)* [El beso de la mujer araña, 1979], iletişim araçlarının yarattığı ve tefrika romanların diliyle ya da sıradan piyasa filmlerinin diyaloglarıyla alay eden bir dünyanın karikatürünü çizdi.

ARKEOLOJİ VE GÜZEL SANATLAR

• *Arkeoloji.* Arjantin toprakları altı arkeolojik bölgeye ayrılabilir: Kuzey-Batı, Chaco-santiagueño, Orta-Batı, Orta Sierralar, Chaco'nun kıyı kesimi ve Pampa -Patagonya-Ateş ülkesi.

Ülkenin güneyinde ve doğusunda göçebe ve yarı göçebe kabileler üstünlük kurdular. Bunların bir bölümü XVI. yy.'da İspanyollar'ın gelişleri sırasında bile avcılık ve balıkçılık yaparak geçiniyorlardı.

Kolomböncesi Arjantin el sanatlarının en dikkat çekici yapıtları Kuzey-Batı'da, And sıradağlarının eteklerinde bulundu. Buna karşılık, burada Peru'daki saray ve tapınaklara benzer anıtsal yapılara rastlanılamadı.

Kuzey-Batı'nın ilk sakinleri, o sırada Arjantin topraklarının büyük bir bölümünde yaşayan öteki topluluklar gibi, teknik gelişim düzeyleri, özellikle taştan ve kemikten yaptıkları araç-gereçten anlaşılan, avcı ve toplayıcılardı. İntihuasi* mağarasında bulunan Ayampita türü taş aletler çağımızdan altı bin yıl öncesine tarihlenmiştir.

İ.Ö. 500 - İ.S. 650 yılları arasında, Condorhuasi, Ciénaga, Alamito, Tafí, Candelaria gibi, birçok kültür gelişti. Bu kültürlerde tarım ve hayvancılık uygulanıyor, keramik, dokuma ve maden kullanılıyordu. Alamito ve Tafí kültürleri, çok güzel bir taş heykel sanatı ortaya çıkardılar. Bu tür kırsal yerleşim alanlarında ölüler evlere, avlulara ya da büyük mezarlıklara gömülürdü. Çocuk ölüler çoğunlukla pişmiş toprak çömlekler içinde toprağa verilirdi.

Arjantin
Emilio Pettoruti'nin *Beşli*'si (1927)
Modern sanatlar müzesi, San Francisco

Aguada* kültürü İ.S. 605-850 arasında gelişti.

850-1480 arasında kalan sürenin en belirgin özelliği, birbirinden değişik birçok bölgenin ortaya çıkışıdır. En iyi bilinen kültürler, Santa María ve Belén kültürleridir. Bu dönemin sonuna doğru, çoğunlukla, surlarla koruma altına alınmış önemli yarı kentsel yerleşim merkezleri kuruldu. Surların yapılış tarzı ve mezarlarda bulunan ganimetlerin çokluğu, bu toplumlarda savaşa verilen önemi gösterir. 1480'e doğru, Túpac Yupanqui kuzey-batı bölgesini İnka İmparatorluğu'na kattı. Bu egemenlik, çok geçmeden İspanyollar'ın gelişiyle sona ermekle birlikte, bölgenin mimarlığı, keramikçiliği ve madenciliğinde derin izler bıraktı.

• *Mimarlık.* İspanyollar'ın gelişinin ardından, Cizvitler Roma'daki Gesù kilisesi'nin üslubunu Paraguay sınırlarına değin yaydılar (S.Ignacio kilisesi'nin kalıntıları). Andrea Blanqui ve Johann Krauss, bu dönemin en önemli mimarları olarak anılır. XX. yy. başlarında Buenos Aires'te yapılan Kongre sarayı ve Colón tiyatrosu, italyan Victor Meano'nun (1866-1927) yapıtlarıdır.

• *Heykel.* Heykel, her şeyden önce ispanyol din adamlarının yönetimi altındaki kızılderili sanatçıların uğraşı oldu: kızılderili José, Buenos Aires'teki Merced katedrali'nde bulunan *Alçakgönüllülük ve sabrın İsa'sı* (1780) adlı heykeli yaptı. XIX. yy.'da Manuel Aguirre'nin *Düşünen adam*'ı ve Lola Mora'nın çeşmesi gibi halka açık anıtlar çoğaldı. Bunların en ünlülerini fransız sanatçılar gerçekleştirdi: Rodin, başkan Sarmiento'nun, Bourdelle ise Alvear'ın heykellerini yaptı. XX. yy.'ın başında iki gelenekçi sanatçı yetişti: Rogelio Yrurtia (1879-1950) ve Antonio Sibellino (1891-1960). Pablo Curatella Manes (1891-1962) ve Sesostris Vitullo* adlı iki heykelci Bourdelle'in atölyesinde eğitim gördü. Madí (1946) adlı öncü topluluğun kurucularından olan Gyula Kosice (doğm. 1924) "hidrolik" heykellerin yaratıcısıdır. Alicia Penalba 1948'de Paris'e yerleşti.

• *Resim.* XIX. yy.'da resim, italyan Carlos Enrique Pellegrini (1800-1875), fransız Jean-Philippe Goulu (1795-1855) ve Jean-Léon Pallière (1823-1887) gibi çoğu yabancı sanatçılar tarafından geliştirildi. İlk gerçek arjantinli ressamlar portreci Carlos Morel (1813-1894) ile goşo tipini yücelten Prilidiano Pueyrredón'dur (1823-1870). XIX. yy.'ın sonunda Lucio Correa Morales (1852-1923) ve Martin Malharro (1865-1911) gibi bazı sanatçılar Avrupa'ya yerleştiler.

XX. yy.'ın en büyük ressamı Emilio Pettoruti*'dir. Eugenio Daneri ve Miguel Victorica da (1884-1955) anılmalıdır. Aquiles Badi (1894), Héctor Basaldúa (1894), Lino E. Spilimbergo (1896-1964), Horacio Butler (1897), Raúl Soldi (1905), Antonio Berni, Rómulo Macció (1931) ve kendini kinetik araştırmalara veren Julio Le Parc Avrupa'da yetiştiler ve değişik uluslararası öncü hareketlere bağlandılar. İnce bir işçiliği olan figüratif ressam Sergio de Castro (1922) da Paris'e yerleşti (1949).

• *Müzik.* Bölgelere göre büyük değişiklikler gösteren zengin folklorun temeli tüm Latin Amerika'da karşılaşılan belli başlı verilere dayanır: kızılderili katkısı (İnkalar), ispanyol etkisi (XVI. yy.), zenci kölelerin (Arjantin tangolarını oluşturan elemanlar) ve avrupalı göçmenlerin gelişi. Tüm bu öğelere, lirizmi, çok sayıda şarkı ve dansın (tonada, gato, milonga, chamamé) kökeni olan, goşoların ilginç repertuvarını da katmak gerekir. Bu şarkı ve danslara günümüzde bile çoğunlukla caja (davul), tinya (trampet), erke (bir tür dilli kaval), quena (kemik flüt), antara (panflüt) gibi yerli çalgılar eşlik eder.

Sömürge döneminde, Cizvitler sayesinde, dinsel anlayışta bir yüksek müzik gelişti (Louis Berger ve Joannes Vasaeus adlı rahipler, yerlilere gitar ve lavta çalmayı öğrettiler). XVII. yy.'da etkin olan Belçikalılar'dan sonra italyan klavsenci Domenico Zipoli (1688-1726), Arjantin müzik yaşamını canlandıran en önemli sanatçı oldu. Arjantin okulu, XIX. yy.'da Müzik akademisi'nin kurucusu Juan Pedro Esnaola (1808-1878) ve Alberto Williams (1862-1952) sayesinde gelişmeye başladı. Besteci ve kuramcı olan Alberto Williams, 1893'te kuruluşundan başlayarak Buenos Aires konservatuvarı'nı yönetti, folklordan yararlanarak ulusal bir anlatım amaçlayan birçok öğrenci yetiştirdi. Böylece, yeniklasik anlayışta Celestiano Piaggio (1886-1931), Arturo Berutti (1862-1938), Ángel Lasala (doğm. 1914), yeniromantik anlayışta Juan José Castro (1895-1968), Costantino Gaito (1878-1945), Julián Aguirre (1868-1924) ya da izlenimci akımdan Carlos López Buchardo (1881-1948) gibi besteciler ülkelerinin müziğini çeşitlendirdiler.

Günümüzde dünyanın sayılı merkezlerinden biri haline gelen Colón tiyatrosu'nun kuruluşuna (1908) kadar opera sanatı yalnızca gezici italyan topluluklarının gösterileriyle biliniyordu. Ulusal müzik kurumu'nun kurulmasıyla (1915) başlayan, Renovación topluluğuyla (1929) hız kazanan bir gelişim sonucunda, çağdaş repertuvarın büyük bir bölümü Arjantin'e girdi ve besteciler yeni teknikler geliştirmek zorunda kaldılar. Müzik alanındaki etkinliklerin çeşitlilik gösterdiği Arjantin'de (çok sayıda senfoni orkestrası, müzikbilim araştırmaları bölümünün kurulması, Buenos Aires musical dergisi gibi yayınlar, folklor araştırmaları vb.), günümüzün en önde gelen müzikçileri Juan Carlos Paz*, Alberto Ginastera* ve Mauricio Kagel*'dir.

ARJANTİN havzası, Güney Atlas okyanusu'nda derin çanak; K.'de Rio Grande platoları, G.'de Malvinas adaları ve Scotia, B.'da Arjantin kıta sahanlığı ve D.'da Atlas okyanusu güney sırtı arasında. Derinlikleri 5 000 m'yi aşan (en derin yeri 6 212 m) Arjantin havzasının büyük bölümü kırmızı killerle kaplıdır. Batı kenarında yer alan geniş kıta eğiminde Antarktika kökenli dip akıntısının biçimlendirdiği büyük kumullar vardır.

ARJANTİNLİ sıf. ve a. Arjantin halkından olan.

ARJANTİT a. (fr. *argentite*). Miner. ARGİROZ'un eşanlamlısı.

ARJANTOJAROZİT a. (fr. *argentojarosite*'ten). Miner. Hidratlı doğal demir ve gümüş sülfat.

ARJANTOPİRİT a. (fr. *argentopyrite*). Miner. Formülü $AgFe_3S_5$ olan doğal demir ve gümüş sülfür; ortorombik gri kristaller biçiminde bulunur. (Eşanl. STERNBERGİT.)

ARJİLİT a. (fr. *argilite*). Yerbil. KİLTAŞI'nın eşanlamlısı.

ARJİRİ a. (fr. *argyrie*'den). Patol. Uzun süre gümüş tuzları verilmesi sonucunda, deri ve mukozaların genel ya da yerel olarak kül rengine boyanması. (Metal tanecikleri altderiye yerleşir ve orada sürekli olarak kalır, deriye, özellikle yüze, ellere ve eklem kıvrımlarına kalıcı mavimsi bir renk verir.)

ARK a. Suyu yönlendirmek ya da başka bir yere akıtmak için toprağa kazılan üstü açık su yolu; küçük kanal. (Kimi yörelerde ARIK da denir.)
—Bayınd. Akış ya da sızma sularını (yeraltı galerisi) toplamaya ve yerçekimi etkisiyle bunları dışarıya ya da bir pompalama istasyonuna doğru boşaltmaya yarayan hendek.
—Elekt. *Ark gerilimi*, aralarında belirli bir uzaklık bulunan iki elektrot arasında kıvılcım oluşumu için gerekli en küçük gerilim. ‖ *Ark uzaklığı*, belli bir gerilim altında kıvılcım oluşumu için iki elektrot arasında bulunması gereken en büyük aralık.

—İnş. Bir avluda ya da iki yanı ağaçlıklı bir yolda, suların akması için kuru taş örgüyle yapılan kanal.

—Kaynakç. *Ark kaynağı*, parçayla elektrot arasında oluşturulan bir elektrik arkından yararlanarak kaynak yapma tekniği. (Eriyen elektrot'la yapılan kaynakta, arkın yaydığı ısı, parçayı ve elektrodu aynı anda ve yerel olarak eriterek kaynak banyosunu oluşturur. Elektrot hem iletken hem de dolgu metali görevi yapar. Ateşe dayanıklı elektrot'la yapılan ark kaynağında, arkın yaydığı ısı yalnızca ana metali eritmeye yarar; dolgu metali gerekirse ayrıca eritilir.)

—Metalurj. *Ark ocağı (fırını)*, elektrik arkıyla ısıtılan metalurji fırını. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım mak. *Ark pulluğu*, ark açmaya ya da bakımını yapmaya yarayan pulluk. (Boğaz doldurma pulluğunda olduğu gibi, bakışımlı olarak takılan iki kulağın önünde uzunca bir uç demiri bulunur.)

—Teknol. Bir depoya ya da bir değirmen çarkına su götüren kanal.

—ANSİKL. Metalurj. *Ark ocağı*, elektrotlar arasında ya da elektrotlarla metal banyosu arasında oluşturulan bir arkla ısıtılır. Elektrotların banyoya oranla aldıkları konuma göre çeşitli fırın tipleri vardır.

• *Elektronlar arası arkla çalışan fırın.* Moissan tipi bu fırınlarda ısıtma dolaylıdır: ark elektrotlar arasında oluşur; banyo ise, ışıma, taşınım ve iletim yoluyla ısıtılır (Stassano, Booth, Detroit, Pechiney fırınları).

• *Elektrotlarla banyo arası arkla çalışan fırın.* Bu fırında ısıtma dolaysızdır ve bunların iki türü vardır:

Tabanı iletken olmayan fırınlar'da (Héroult fırınları), arklar dizi halinde, elektrotlarla banyo yüzeyi arasında oluşur; böylece fırın, ısı geçişiyle ve Joule etkisiyle ısıtılır. Bu fırınlar, en çok kullanılan türü oluşturur; kapasitesi 150 t'u aşanlardan, özellikle çelikhanelerde yararlanılır. *Elektrikli yüksek fırınlar* aynı ilkeye dayanır.

Bütünüyle ya da kısmen iletken tabanlı fırınlar (Girod fırını, Chaplet fırını, Brown-Boveri fırını), ana maddesi magnezya olan iletken tabanının kırılganlığı nedeniyle daha az kullanılır; tabanın içine lamalar, elektrotlar ya da suyla soğutulmuş iletken kütleler sıkıştırılmıştır. Bu fırınların bir türü olan *elektrot tüketimli fırınlar* günümüzde, arı çelik üretiminde ve eylemsiz atmosferde ya da boşlukta özel metalleri eritmede kullanılır.

ARKA a. **1.** Önün karşıtı olan taraf; geri: *Arkada durun. Arkaya bakmak.* **—2.** Bir kimsenin ya da bir şeyin önüne karşıt olarak ardı, peşi: *Vagonlar lokomotifin arkasına takılır. Koltuğun arkasına saklanıyor. Arkana dönme. Evim okulun arkasında. Çocuk arabaların arkasından birden fırladı.* **—3.** Bir şeyin önüne karşıt olarak geride bulunan bölümü: *Paketleri arabanın arkasına koy. Kafatasının arkası.* **—4.** Bir şeyin asıl yüzüne, ön ya da göze çarpan ilk yüzüne karşıt yüzü; tersi: *Halının, sayfanın arkası.* **—5.** Gövdenin sırt bölümü: *Arkam ağrıyor.* **—6.** Bir kimsenin bedeni, üstü, sırtı (iyelik ekiyle): *Arkana bir şey al. Arkandakini çıkar.* **—7.** Bir şeyin geride kalan bölümü, gerisi, devamı: *Yemeğin arkası yok. Arkasını yarın anlatırsın.* **—8.** Bir şeyin gizlenen, görünmeyen yönü: *Bu neşenin arkasında neler var?* **—9.** Bir kimseye destek olan güçlü kimse ya da kimseler: *Arkan var mı?* **—10.** Elbisenin sırta gelen bölümü. *Ceketin arkası.* **—11.** Sandalye, koltuk vb.'nin arkalığı: *Paltonu sandalyenin arkasına as.* **—12.** İnsanın ya da hayvanın kalça ve kıçını kapsayan bölümü: *Arkasına bir tekme atmak.* **—13.** *Arka arka*, geriye doğru.|| *Arka arkaya, arkası arkasına*, art arda, peşpeşe, birbirini izleyerek: *Arka arkaya beş el silah atıldı.* || *Arka arkaya, sırt sırta vermek*, birleşmek, dayanışmak. || *Bir kimseye arka çevirmek*, ona eski dostluğunu, yakınlığını göstermemek. || *Bir kimseye arka çıkmak*, onu başkalarına karşı koruyup kayırmak. || *Arka üstü, arkası üstü*, sırtı yere gelecek biçimde sırtüstü. || *Bir kimseye arka vermek*, onu destekleyerek yüreklendirmek. *Arkada*, geride, geçmişte; bu dünyada anlamıyla kullanılır: *Köyleri arkada bırakıyoruz. Arkada bıraktığı yıllar. Arkada kalanların acısı. Arkada hanlar, apartmanlar bırakmak.* || *Arkadan arkaya*, gizli gizli, belli etmeden, sinsice: *Meğer arkadan arkaya ne işler çeviriyormuş.* || *Arkadan, arkasından konuşmak*, bir kimsenin dedikodusunu yapmak, aleyhinde konuşmak. || *Bir kimseyi arkadan vurmak*, ona dost gibi davranarak sinsice kötülük etmek, ihanette bulunmak. || *Arkası gelmek, sürmek*, kesilmemek: *Bakalım bu yardımların arkası gelecek mi?* || *Arkası mihrapta*, etkili ve güçlü birine güvenen, o'ndan destek alan bir kimsenin bu yönünü anlatmak için kullanılır. || *Arkası pek*, güçlü bir kimseden yardım gören, sağlam bir şeye sırtını vermiş birinin bu durumunu belirtmek için söylenir. || *Arkası sıra*, peşi sıra, ardından, arkasından. || *Arkası, sırtı yere gelmemek*, yenilgiye uğramamak, gücünü ve yerini korumak: *Yirmi yıl güreşmiş, bir kez bile arkası yere gelmemişti.* || *Arkası yufka*, sevilen bir yemeğin ardından başka önemli bir yemeğin bulunmadığını belirtmek için söylenir. || *Bir kimseyi, bir şeyi arkasına almak*, onu taşımak, sırtına koymak. ||*Bir kimseyi arkasına almak*, etkili, güçlü bir kimsenin yardımını, koruyuculuğunu sağlamak. || *Arkasına bakmadan gitmek*, geride kalanlara duygularını belirtecek bir davranışta bulunmadan bir yerden uzaklaşmak; öfkelenme, kızma, utanma vb. nedenlerle bulunduğu yerden fırlayıp gitmek. || *Bir işin arkasına düşmek*, onu bitirmek için aralıksız çalışmak. ||*Bir kimsenin, bir şeyin arkasına saklanmak*, onun koruyuculuğuna sığınmak: *Babasının arkasına sığınıp herkese meydan okurdu. Milletvekilliği dokunulmazlığının arkasına sığınmak.* || *Bir kimsenin arkasına düşmek, takılmak*, onu izlemek, onun ardından ayrılmamak. ||*Arkasında bir kimse (olmak)*, o kimsenin destek ve koruyuculuğundan yararlanmak ya da sürekli gözetimi altında bulunmak: *İsyancıların arkasında ordudan bazı kimseler varmış. Babam her zaman arkamdadır.* || *(Bir kimsenin) arkasında dolaşmak, gezmek*, işini yapıp sonuçlandıracak kimseyi izleyerek, onunla görüşme olanağı bulmaya çalışmak. || *Arkasında yumurta küfesi yok ki*, verdiği sözden cayan, sık sık düşünce ve tutum değiştirmede bir sakınca görmeyen kimselerin bu tutumunu vurgulamak için söylenir. ||*Arkasından*, zaman içinde bir şeyden sonra: *Önce babası arkasından da annesi ölmüştü*; bir kimse orada yokken, gıyabında: *Arkasından atıp tuttular.* || *Bir işin arkasından koşmak*, onu yapmaya, bitirmeye çalışmak. || *Bir kimsenin arkasından koşmak*, ona ilgi duymak: *Arkamdan koştuğun günleri unuttun mu?* || *Arkasından sürüklemek* → SÜRÜKLEMEK. || *Arkasından teneke çalmak*, bir kimseyi aşağılayarak, onurunu kırıcı biçimde bir yerden kovmak, buna sevinmek. || *Bir işin ya da bir şeyin arkasını almak*, onu bitirmek. || *Arkasını, peşini bırakmamak*, bir şeyi izlemekten vazgeçmemek. || *Bir kimseye arkasını dayamak*, ondan güç almak. || *Arkasını getirememek*, istekle başladığı bir işi sürdürüp sona erdirememek. || *Bir kimsenin arkasını sıvazlamak*, onu okşayıp severek yüreklendirmek. || *Bir şeye arkasını, sırtını vermek*, ona arkasını çevirmek, dönmek ya da dayamak: *Güneşe arkasını verip çömeldi. Duvara arkasını verdi.* || *Bir kimseye arkasını vermek*, ona dayanmak, yaslanmak. || *Arkaya bırakmak*, bir işin yapımını sonraya, başka bir zamana bırakmak, ertelemek. || *Arkaya kalmak*, arkada kalmak.

—Bes. san. Pastırma yapımında, kesilen hayvanın gövdesinden çıkartılan parçalardan bir bölümüne verilen ad. Üzerinde göğüs kısmı ve sırt eti vardır.

—Graf. sant. *Arkaya dönme*, bir kâğıdın arka yüzünü basma eylemi.|| *Arkaya dönmek*, ÇEVİRMEK'in eşanlamlısı. || *Arkaya verme*, basılı kâğıtta mürekkebin arka yüze geçmesi ve böylece ön yüzdeki yazı ya da resmin arka yüzden görülebilmesi için uygulanan işlem.

◆ **arkalar** çoğl. a. Bir sıralamada, sınıflandırmada alt, aşağı düzey; geriler: *Bizim takım arkalara düştü. Bu takım arkalarda yer alıyor.*

◆ sıf. **1.** Arkaya yerleşmiş, arkaya ilişkin şey için kullanılır: *Arka sokak. Arka cep. Dükkânın arka kapısı.* **—2.** *Bir okulun arka kapısından çıkmak*, sözkonusu bir kimse ise bir okuldan başarısızlık nedeniyle ya da gerekli bilgi ve beceriyi edinmeden ayrılmak. || *Arka planda*, geride; önemsiz.

—Ask. *Arka çantası*, erbaş ve erlerin çamaşır, demirbaş erzak vb. malzemesini koyduğu ve portatif çadırıyla parkasını sardığı omuz kayışları ve askılarıyla sırtta taşınan bez torba. (Çok hızlı hareketi gerektiren durumlarda araçlarla taşınır.) || *Arka yamaç*, düşman gözetleme alanına girmeyen toprak engebesinin yamacı. (Arka yamaçlar, daha çok küçük birliklerin yaya olarak yer değiştirmesi ve savunmanın mevzilenmesi amacıyla kullanılır.)

—Esk. arabac. *Arka takım*, dört tekerlekli bir taşıtta, arka tekerleklerin taşıdığı bölüm.

—Terz. *Arka dikiş*, bir pantolonda apışarasından, arkada bel ortasına kadar uzanan orta dikiş.

ARKA ya da **ARGA**. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi (Bugün Malatya'nın Akçadağ ilçesi).

ARKA dağları, Kunlun dağlarının (Karanlıkdağlar) orta kesimine (Çin'in batısında, Tibet platosunun kuzey kenarında) verilen ad. En yüksek noktası 7 723 m.

ARKABEYİN a. Omurgalılarda beş beyin keseciğinin sonuncusu. ("Uzun ilik", soğanilik [yalnız üstün yapılı omurgalılarda] ya da ilikbeyin [miyelansefal] de denen arkabeyin, beyin sapının arka bölümüdür; V-XII. kafa sinirlerinin çekirdekleri, köprü çekirdekleri, zeytinsi çekirdekler burada bulunduğu gibi,pek çok sinir demeti de buradan geçer.)

ARKACI a. Yükü sırtında taşıyan hamal.

ARKAÇ a. *Yörs.* **1.** Dağ yamacında kuytu, korunmalı yer. **—2.** Açık ağıl. **—3.** Davarın yaz aylarında yatırıldığı kuytu yer.

ARKADAŞ a. (*arka*'dan-daş ekiyle). **1.** Aynı etkinliği (ders, iş, oyun vb.) paylaşmaktan, aynı ortamda birlikte bulunmaktan doğan bir yakınlıkla bağlanılan ya da birine bu biçimde bağlanan kimse: *Sınıf, oda arkadaşı. Askerlik arkadaşı. Çocukluk arkadaşı.* **—2.** Dostlukla bağlanılan kimse, dost: *Kendisi en sevdiğim arkadaşlarımdandır.* **—3.** Yaşça, sosyal konumca eşit ya da daha aşağı durumdaki bir kimseye seslenirken kullanılan sözcük: *Arkadaş, biraz yardım eder misin? Sıraya girelim arkadaşlar!* **—4.** *Bir kimseyle arkadaş olmak*, onunla yakınlaşmak, dostluk kurmak: *Kısa zamanda arkadaş olduk.* **—5.** *Arkadaş canlısı*, arkadaşlarını çok seven, arkadaşlığa önem veren kimse için söylenir. || *Arkadaş değil arka taşı*, arkadaşlarına yük olan, arkadaşlığından hoşlanılmayan kimseler için söylenir.

—Etol. Belirli bir davranışa katılan türdeş ya da soydaş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. Arkadaş terimini J. J. von Uexküll önermiş ve K. Lorenz bu kavramı pek çok kuş türü üzerinde incelemiştir. Kuş, kendisinde bir davranışı başlatan bazı özgül uyarı-işaretlerin bir arada oluşu sayesinde, her toplumsal etkinlikte türdeşlerini belirleyip tanır. "Onun bir türdeşle bağlantı kurup kurmaması belirleyen yalnız görüntü imgesi değildir, bireysel karşılaşmaların sonucunda ortaya çıkan eylemsel imgedir" diye yazar J.J. von Uexküll (1934). Arkadaş, belirli bir iş-

elektrik arkı kaynağı

leve katılan soydaş ya da türdeştir. Nitekim değişik durumlarda, değişik bir nesne olarak algılanır. Ana-baba, yavru kuşa kimi zaman "besleyen arkadaş", kimi zaman "ısıtan arkadaş" olarak görünür. Lorenz başlıca işlev alanlarında (arkadaş ana-babanın, arkadaş yavrunun, arkadaş eşin, vb. tanınması) türdeşler arasında kurulan ilişkileri tanımlamıştır. • *Arkadaş şeması*. Bazı türlerde, içgüdüsel davranışın nesnesi ya da hedefi, birey yaşamının belli bir devresinde (kritik evre) edinilir. Genellikle kısa süren bu devre, içgüdüsel eylemin belirdiği ilk aşamada ya da çok daha önce yer alabilir. O zaman davranış, hayvanın çevresindeki bir nesneye bağlanır. Doğal koşullarda bu bir türdeştir: deneysel durumda, hayvan başka türden birini, bir insanı ya da bambaşka bir nesneyi "benimseyebilir". Bu bağlantı özgüldür: bir insanı ana-baba belleyen bir kaz, sonunda her insana aynı şekilde davranır.

Her davranışın kendine özgü kritik bir devresi vardır. Nitekim arkadaş ana-baba şemasının edinilmesi çoğu zaman cinsel eş şemasıyla çakışır. Arkadaşı tanıma, hiçbir zaman tümüyle duyarlanmayla edinilemez. Her hayvanın doğuştan bir arkadaş şeması, yani bir özgül uyarı-işaret birleşikliğine karşı belli bir davranış olanağı vardır. Bazı türler için bu şema çok kesindir; çünkü o kadar çok uyarı-işarete dayanmaktadır ki davranışın olağandışı bir nesneye bağlanması olasılığı yoktur. Daha başka durumlarda doğuştan davranış şeması daha az sayıda işarete dayandığından hayvan, bir türdeşinden çok değişik nesnelere ilgi ve bağlılık duyabilir. Kuluçkadan çıkarken gördükleri ilk hareketli nesneyi ana baba belleyen yavru kazların durumu böyledir. Lorenz birinci sistemi tanımlamak için "mozaikli tip" terimini, ikinci içinse (embriyonsal gelişmeyle benzerlik kurarak) "düzenli tip" terimini kullanır.

Davranışın cinsine göre, belli bir nesneye bağlanma az ya da çok kuvvetlidir. Cinsel bir eşe bağlılık özellikle uzun sürelidir.

Arkadaş, haftalık çocuk dergisi. 10 ocak-28 mart 1941 arasında 12 sayı yayımlandı. Cemal Nadir ve Vedat Günyol'un yönettikleri dergiyi Yücel yayınları çıkarttı. Sinema, spor gibi çocukların güncel ilgi alanlarına yönelik yazı ve haberler, ödüllü bilmeceler, masallar, çizgi roman, karikatürler yayımlandı. "Mektebe nasıl başladım" adlı dizi yazılarında Hazım Körmükçü, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil gibi ünlülerin anılarına yer verildi.

ARKADAŞÇA sıf. ve be. Arkadaşlıktan doğan; arkadaşlığı, sevgiyi gösterir biçimde; dostça; içtenlikle: *Bir kimseye arkadaşça duygular beslemek. Bir kimseyle arkadaşça konuşmak.*

ARKADAŞLIK a. **1.** Arkadaşlar arasındaki ilişki; yakınlık, anlaşma, dayanışma: *Arkadaşlığın benim için çok değerlidir. Bu yaptığın arkadaşlığa sığmaz. Herkesle arkadaşlık etmek istemiyor.* **—2.** *Bir kimseye arkadaşlık etmek*, onunla birlikte bulunmak, ona eşlik etmek.

arkebüzcü
zemberekli bir arkebüz taşıyan fransız asker (XVII. yy. başı)

ARKADHİA, Yunanistan'da nomos, Peloponisos (Mora) yarımadasının orta kesiminde; 4 419 km²; 111 300 nüf. Merkezi *Tripolis*. Büyük bölümü dağlık olan yörede, Tripolis'in bir yol kavşağında bulunmasına karşın, nüfus azalmaktadır. Linyit.

—Tar. Arkadhia ("Ayılar ülkesi"), katı ve ataerkil gelenekleri olan ve hayvancılıkla geçinen insanların yaşadıkları bir ülkeydi. Sparta hegemonyasına karşı direndi. Siteler (Orkhomenos, Mantineia, Tegea vb.) bir konfederasyon halinde birleşti, ama başkent olarak düşünülen Megalopolis'in (370'te Thebaili Epaminondas tarafından) kurulması, siyasal bir başarısızlık oldu. İ.Ö. III. yy.'da Arkadhia, Akhaia birliği'ne girdi; bu birlikte, Polybios ve Philopoimen adında iki megalopolisli seçkin bir rol oynadı. Roma egemenliğinin ardından önce Venedikliler'in, sonra Türkler'in eline geçen Arkadhia, daha sonra Yunanistan krallığı'na katıldı.

—Güz. sant. Geleneksel olarak, Arkadhia bir mutluluk beldesini simgelese de, orada ölümün olmadığı söylenemez: Nicolas Poussin'in (E. Panofsky'nin ünlü araştırmasına konu olan) *Arkadhia çobanları* adlı tablosu (1650'ye doğr.-1655, Louvre) bu düşünceyi işlemektedir. N. Poussin'in bu ünlü tablosu, *Arkadhia çobanları* ya da *Et in Arcadia ego* diye de bilinir. Yunanistan'da, masmavi bir gökyüzünün altında, bir çift sevgili, bir zamanlar burada mutlu bir yaşam sürmüş olan bir keşiş'in mezarını bulurlar. Bir üçüncü kişinin parmağıyla işaret ettiği *et in Arcadia ego* yazıtını okuyan sevgililer gizemli bir heyecana kapılmışlardır. Ölümle yaşamın bu karşılaşması, klasik fransız sanatının en verimli buluşlarından biri sayılır.

Arkadhia çobanları
(1650-1655'e doğr.), Nicolas Poussin'in yapıtı
Louvre müzesi, Paris

ARKADHİA lehçesi a. Arkadhia'da konuşulmuş, Kıbrıs rumcasına yakın eski yunan lehçesi.

ARKAİK sıf. (fr. *archaïque*). Kullanıldığı dönemden daha önceki bir döneme ilişkin bir ya da birçok özellik taşıyan sözcük, bir cümle yapısı vb. için kullanılır.

—Güz. sant. Bir sanatın, bir üslubun gelişmesinde ilk büyük başlangıç evresine verilen ad. (Eşanl. PRİMİTİF.)

ARKAİZM a. (fr. *archaïsme*). **1.** Daha önceki bir döneme ilişkin bir biçimi, yapıyı, sözcüğü kullanma. **—2.** Kullanıldığı dönemden önceki zamanlara ilişkin dinsel bir biçimin, yapının, sözcüğün, vb. niteliği; bu niteliği taşıyan sözcük, yapı: *Üslup arkaizmi; Bu yazarın kullanımlarında birçok arkaizm vardır.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psikan →ESKİLLİK.

—ANSİKL. Dilbil. Dilin evrimi, ses, sözcük, biçim, sözdizim düzlemlerinde değişikliklere yol açar. Belli bir dönemde, yok olmuş ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dizgenin bulunması ya da kullanılması bir arkaizm etkisi yaratır. Sesçil arkaizmden pek söz edilmez, çünkü bu alandaki ayrılıklar zamansal olmaktan çok, uzamsal (yerel ağızlar) niteliklidir. Buna karşılık, yazım düzlemindeki arkaizmler *(neş'e)* hemen eski dile çağrışım yaptıran öğeler olarak algılanır. Ama, arkaizm en sık biçimde, sözlüksel ve dilbilgisel alanlarda kullanılır. Ortadan kalkmış bir sözcüğün kullanımıyla *(evet* yerine *beli)* ya da yeni bir sözcüğü yok olmuş bir anlamda kullanarak *(ev* yerine *beyt)* sözlük düzleminde arkaizm yapılır. Dilbilgisinde arkaizm ise anlamdan değil biçimden kaynaklanır: kimi adılların kaybolması (Gelin varalım *şol* yiğidi tutup getirelim), *ki* biçimine dönüşen *kim* bağlacının kaybolması (Sen *kim* gelesin meclise bir yer mi bulunmaz...), tekil ikinci kişi emir eki *-gel-gil*'in bugün kullanılmaması (al-*gel*, git-*gil*) vb.

Hem geleneklere bağlılığın hem de gelenekleri kuşaktan kuşağa iletmenin büyük bir dilsel durgunluk yarattığı hukuk ve din metinlerinde arkaizm çok sık görülür. Edebiyatta, okur üstünde belli bir etki yaratmaya ve belli bir tür bildirişim sağlamaya yönelik arkaizm, standart dilden uzaklaşır. Türkçenin özleşmesi sürecinde sözcük üretiminde kimi arkaik sözcükler canlandırılmıştır (*erdem, budun, acun* vb.).

ARKAKAŞ a. Saraç. Bir eyerin, öteki bölümlerinden daha yüksek olan arka bölümü.

ARKAL a. → ARKAR.

ARKALAMA a. Arkalama eylemi; koruma, destekleme.

ARKALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi arkalamak*, onu arkasına almak; sırtlamak. **—2.** *Bir kimseyi arkalamak*, onu desteklemek, korumak: *Sen arkaladıkça o daha çok şımarıyor.*

◆ **arkalanmak** edilg. f. Bir başkası tarafından desteklenmek, korunmak.

ARKALANMAK → ARKALAMAK.

ARKALI sıf. Koruyanı, kollayanı olan kimse için kullanılır.

ARKALIÇ a. *Esk.* Hamal semeri, arkalık.

ARKALIK a. **1.** Sandalye, koltuk vb. eşyada sırt dayanacak bölüm. **—2.** Hamalların yük taşırken sırtlarına astıkları destek, yastık (Eşanl. ARKALIÇ). [Bk. *ansikl.* böl. Folk.] **—3.** Hasta yataklarında, hastanın oturma durumuna getirilmesini sağlayan düzenek.

—Geleneks. giy. İç gömlek üzerine giyilen, yakasız, önü açık, etekleri uzun bir tür gömlek - entari. ||Eskiden sakaların, üstleri ıslanmasın diye giydikleri meşin yelek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mobc. Bir koltuk, iskemle vb.'nin az çok düşey durumda olan ve oturan kişinin sırtını yaslamasına yarayan arka kısmı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Teknol. Belirli bir iş için işçinin yaslanmasına yarayan destek.

—ANSİKL. Folk. Hamal arkalıklarında, meşinin üstüne, sırta özellikle omuzlara gelecek yere, eski kilim ya da koyun postu kaplanırdı. Omuzda kol geçirmek için iki sağlam kolan, alt köşede yükü bağlamak için bir kangal ip bulunurdu.

—Geleneks. giy. Saka arkalıklarının omuzları geniş, boyu ceket uzunluğundaydı. Önü tamamen kavuştuğu halde iliği, düğmesi yoktu. Aynı tür yeleği gezici manavlar ve yangın sakaları da giyerdi. Yangın sakalarının arka ortasında Bayezit yangın kulesinin resmi olurdu.

—Mobc. Eski Mısır, Yunanistan ve Roma'da iskemlelerin arkalığı yüksek, ajurlu ya da oymalı, dolgusuz, ama yastıklıydı. Ortaçağ'da, koltukların çoğunlukla kumaş kaplı olan arkalıklarının yüksekliği toplumsal sınıflara göre ayarlanırdı. Arkalık bazen sayvan biçiminde kıvrılır, süslemeleri mimari şekiller alırdı. XVI.yy.'ın ikinci yarısında, boyutları çok küçültülen kollu iskemlelerin arkalığına, çivilerle tutturulmuş deri ya da kumaş dolgular yerleştirildi. XVII. yy.'da, arkalık, dikdörtgen biçiminde ve çok yüksektir; saçaklı kumaş ya da halıyla kaplanmıştır. Louis XV döneminde, arkalık, insan vücudunun biçimine uyar ("à la reine" denen düz modeli dışında) ve sabit ya da çıkarılıp takılabilen dolgu kaplamalıdır. Louis XVI döneminde daha çok geometrik bir biçim alan arkalığın, çoğu kez iki yanında küçük sütunların bulunduğu ve dolgunun giderek kaybolmaya başladığı görülür. Jacob işi sandalyelerde arkalık, başak demetleri, lirler, balon biçiminde ajurlanmıştır; "gondol" modeli, kavisli ve vücudu iyice sarıcıdır. Directoire döneminde geriye doğru kıvrık bir biçim alan arkalık, İmparatorluk döneminde hantallaştı; Restauration döneminde yeniden hafifleşti, içe doğru çukurlaştı. XIX. yy.'da kapitone arkalıklar ilgi gördü. Modern stilde, yeniden ajurlu arkalıklara dönüldü. XX. yy.'da biçim ve boyut bakımından büyük çeşitlilik gösteren arkalık, çoğu zaman oturulacak yerle aynı maddeden (tahta, maden, boru, kamış, bez, plastik madde) yapılmakta ve hiçbir süs öğesi taşımamaktadır.

ARKALIKLI sıf. Arkalığı olan ya da, arkalığı belirtilen nitelikte olan sandalye, koltuk vb. eşya için kullanılır: *Yüksek arkalıklı bir koltuk.*

ARKALIKSIZ sıf. Arkalığı olmayan.

ARKALİK, Kazakistan Cumhuriyeti'nde kent, Karaganda'nın batısında; 62 000 nüf. Boksit yatakları.

ARKALOKHORİ, Girit adasında, Knossos'un güney-doğu'sundaki arkeolojik alan. Buradaki minos dönemine ait kutsal mağarada bulunan eşyalar arasında iki taraflı adak teberleri de vardır.

ARKAMAHMUZ a. Bayınd. Suların rahat akmasını sağlamak için, bir köprü ayağında yapılan profilli bölüm.

ARKAN (Seyfi), türk mimar (İstanbul 1903- *ay. y.* 1966). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdikten sonra Almanya'ya gönderildi (1928). Berlin Teknik üniversitesi mimarlık bölümü'nde öğrenimini sürdürdü. Yurda dönüşünde Güzel sanatlar akademisi'nde şehircilik dersleri verdi (1933). Aynı yıl Çankaya Hariciye köşkü için açılan proje yarışmasını kazandı. İstanbul'da Cumhurbaşkanlığı deniz köşkü'nü (1934), Ankara'da Umumi kâtiplik, Yaverlik ve Başbakanlık köşklerini yaptı. Bunları Sümerbank genel müdürlüğü (1936), İller bankası genel müdürlüğü (1936), İstanbul yolcu salonu (1938) yapıları izledi. 1940'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi yapısı için düzenlenen uluslararası yarışmada birincilik kazanan dört projeden biri onundu. Özellikle 1930-1940 arasında, Birinci ulusal mimarlık dönemini izleyen, batıya açılışın etkisinde yalın, işlevsel nitelikli yapılarıyla tanındı.

ARKAN (Muzaffer), türk besteci ve koro yöneticisi (Seydişehir 1923). Ankara Devlet konservatuvarı'nda Ferit Alnar ve E. Zuckmayer'in öğrencisi oldu, sonra A. Saygun ile çalıştı. Konservatuvarın yüksek bölümünü bitirdikten sonra, burada kulak eğitim öğretmeni oldu. 1960'ta kurduğu Ankara Radyosu çocuk korosu'nu, daha sonra Gençlik korosu'na dönüştürdü. Bu koroyu, yurt içinde ve dışındaki birçok konserinde yönetti. Koro, orkestra ve piyano için çeşitli besteleri vardır.

ARKANİT a. (fr. *arcanite*). Miner. Havadan etkilenmeyen susuz potasyum sülfat.

ARKANSAS, ABD'nin güneyinde eski eyalet; 138 000 km²; 2 414 000 nüf. (1990). Merkezi *Little Rock*. Eyalet D.'da Mississippi ile kollarının(örneğin Arkansas ırmağı) ovalarını, B.'da Ouachita (Apalaş tipi yüzey şekli) ve Ozark (yarılmış plato) dağlarını kapsar. Ovalardaki zengin alüvyonlar, yağışlı yarıtropikal iklim ve zenci kölelerin çalıştırılması, eskiden pamukçuluğa bağlı bir iktisadın gelişmesini sağlamış, bunun yerini günümüzde, tektip soya ve pirinç tarımı almıştır. Dağlık batı kesimindeki geniş ormanlar, kereste ve kâğıt sanayilerine hammadde sağlar. Arkansas'da biraz petrol ve doğal gaz da çıkarılır, ama başlıca maden kaynağı boksittir (ABD'de birinci üretici). Tarıma dayalı besin sanayisi ve elektronik sanayisi Little Rock, Hot Springs ve Fort Smith'te toplanmıştır. Kentleşme oranı % 50'nin biraz üstündedir.

—Tar. Arkansas bölgesini ilk aşan (1541) Hernando de Soto'yu 1682'de Marquette ile Cavelier de La Salle'ın izlemesi, Arkansas'ın 1721'de Louisiana'nın yönetim merkezlerinden biri haline gelmesini sağladı. 1803'te ABD'ye bırakılan bölge, önce Louisiana'ya (1805), sonra Missouri'ye (1812) bağlandı; sonra, 1819'da bağımsız bölge, 1836'da eyalet oldu.

ARKANSAS, ABD'de ırmak, Mississippi'nin kolu; 2 300 km. Kayalık dağlardan doğar, Büyük ovalar'ın bir bölümünü akaçlar, Pueblo, Wichita, Tulsa ve Little Rock'tan geçer. Tulsa'nın aşağısında (Mississippi'ye karıştığı yere kadar 700 km'den çok) ulaşıma elverişlidir.

ARKAR ya da **ARKAL** a. Evcil koyun ırklarından bazılarının atası sayılan yaban koyunu. (Bil. a. *Ovis vignei;* boynuzlugiller familyası.)

—ANSİKL. Arkar genellikle kahverengine yakın sarı renkte büyük boylu bir koyundur. Boynuzları oldukça büyük, burmalı ve kıvrıktır. Kış mevsiminde çenesinin ve boynunun altından sakalı andıran uzun kıl demetleri sarkar. Arkar, Orta Asya'da Hazar gölü ile Himalaya dağları arasında yaşar. Alttürlerine Afganistan'da (*Ovis vignei Blyt*), Hazar denizi yöresinde (*O.v. arkal*) ve Doğu İran'da (*O.v. cycloceros*) rastlanır.

ARKAS. Yun. mit. Zeus ve Kallisto'nun oğlu. Arkadhia'ya adını verdi ve buranın kralı oldu. Ayı biçimine girmiş olan Arkas, annesiyle oluşturduğu Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızlarının arasına yerleştirilmiştir.

ARKASIZ sıf. Koruyucusu, dayanağı, arka çıkanı olmayan kimse için kullanılır.

ARKAYÜZ a. Bir yaprağın önyüzünün arkasındaki ikinci sayfa. (Kör baskıda, arkayüz basılı olmayan yüzdür.)

—Marangl. Bir ahşap parçasının kullanım sırasında görülmeyen, önyüzüne karşıt yüzü.

—Nümism. Bir sikkenin ya da bir madalyanın asıl yüzünün tersini oluşturan ve çekiçle vurulunca dişi kalıbın biçimini alan yüzü.

ARKEBÜZ a (alm. *Hakenbüchse*'den, ital. *archibogio*'nun etkisiyle, fr. *arquebuse*). Omuzda taşınan ateşli silah.

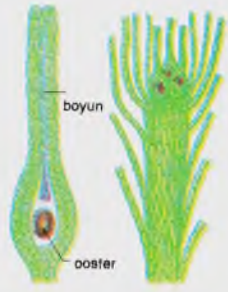
—ANSİKL. Louis XI'in orduları, 1477'de Arras'ı kuşattıkları zaman, kent halkı *el topu* denilen bir silah kullandı. Bu silahın, arkebüz adını Moret savaşı'nda (1476) aldığı söylenir. O dönemde çok ağır olan arkebüz iki kişiyle kullanılabiliyor, silahın ucu toprağa saplı bir çatala yaslanıyordu. Arbalet'inkine benzeyen mermi fırlatma sistemi, daha sonra barut ateşleme esasına dayandırıldı. Bu evrede barut, bir fitil (yağmur altında kullanılamayan *fitilli arkebüz*) ya da bir dişli çark yardımıyla yakılıyor, bu fitil ya da çark, bir pirit parçasına sürterek kıvılcım çıkarıyor, böylece barut ateşleniyordu (*zemberekli arkebüz,* XVI. yy. başı). Arkebüzle beş dakikada bir mermi atılabilirdi. 1570'e doğru arkebüzün yerini alaybozan aldı.

ARKEBÜZCÜ (fr. *arquebuse*'den).a. Silah olarak bir arkebüz taşıyan asker.

ARKEGON a. (fr. *archégone;* yun. *arkhaios,* ilk, ve *gonos,* tohum'dan).Bazı suyosunlarında, tüm karayosunlarıyla eğreltilerde ve açıktohumlu bitkilerin bir kısmında oosferi, yani dişi gameti içeren şişe biçimindeki mikroskobik dişi organ. (Kapalıtohumlularda embriyonkesesi çok sadeleşmiş bir arkegon sayılır.)

—ANSİKL. Arkegon, bölünerek bir hücre yığını oluşturan bir tal hücresinden doğar. Dıştaki hücreler çeperleri, karın kısmını ve arkegon boynunu oluşturur. Ortadaki bir hücre birçok kez bölünerek birbirine bitişik bir sürü hücre verir, bunların en derinde bulunanı büyür ve oosfere dönüşür, öbürleriyse boyun bölümünün içinde pelteleşir. Arkegon olgunlaşınca, boyun sulu ortamda açılır, o pelte erkek gametleri kendine doğru çeken (kimyotaktizm) bir madde yayar (eğreltilerde malik asit). Erkek gametlerden biri boyundan içeri girer, oosferle birleşir ve böylece döllenmeyi sağlar.

ARKEGONLULAR a. Bot. Döllenmenin

bir karayosunundan arkegon (*Funaria hygrometrica*)

fitilli arkebüz (XVI. yy.)

zemberekli arkebüz (XVII. yy.)

mekanizmaların parçaları

bir arkegon içinde olduğu bitki. (Bir botanik öbeği olarak arkegonlular karayosunlarını, eğreltileri ve açıktohumluları kapsar; bazı yazarlar arkegonlular anlamını genişleterek bu öbeğe kapalıtohumluları da sokarlar; ama, arkegonu olan birkaç denizyosununu çıkarırlar.)

ARKENTERON a. (yun. *arkhaion*, ilk, ve *enteron*, bağırsak'tan). Nöroanat. Hayvanlarda embriyonun gelişmesi sırasında oluşan ve gastrula evresinin belirgin özelliği olan içderisel torba. (Blastoporla dışarıya açılan bu torba ilerde yetişkin hayvanın sindirim aygıtı olacaktır.)

ARKEOLOG a. Arkeoloji uzmanı.

ARKEOLOJİ a. (fr. sözc.). **1.** Eski uygarlıkların, insan etkinliklerinin maddi kalıntılarına ya da bunlarla ilgili verilere dayanılarak incelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sanayi arkeolojisi*, uzak ya da yakın geçmişe ait sanayi yerleşimlerinin incelenmesi.

—Bilkur. Michel Foucault'ya göre, bilimkuramsal *(epistémé)* alanı açıklamaya yönelen inceleme. Gidimli oluşumlar olarak ele alınan bilgiler, bilgi olarak var olabilmelerinin koşullarını, bu alanda bulurlar.

—ANSIKL. "Arkeoloji" sözcüğünün içerdiği kavramlar her dönemde aynı değildir. Halikarnasoslu Dionysos, roma tarihini anlattığı büyük yapıtına *Romaike Arkhaiologia* adını verdiğinde,bu sözcükle, en geniş anlamıyla Roma İmparatorluğu'nun tüm olaysal tarihini incelemeyi amaçlıyordu. Uzunca bir süre unutulduktan sonra, sözcük XVII. yy.'da ("arkeoloji" ile "arkeografi" arasında bocalayan) Lyonlu Jacques Spon tarafından yeniden kullanıldı.

arkeolojinin tarihçesi

Eski bir uygarlığa ait göreneklerden ya da eşyalardan söz ettiği için Homeros, arkeolojinin babası sayılır. Thukydides de, anlattığı uygarlıkların maddi yönleriyle ilgileniyordu. Ama arkeoloji, özellikle Strabon, Lukianus, Athenaios, Plutarkhos, Pausanias gibi "ilkçağ araştırmacıları" tarafından geliştirildi. Romalılar arasında Varro, Vitruvius, Plinius'u, özellikle de, gezip hayran kaldığı eski yunan anıtlarının aynısını Tibur'daki bahçelerine (Hadriana* villası) yaptıran imparator Hadrianus'u anmak gerekir. Ortaçağ'da antik sanata ilgi eksilmedi, ama Rönesans döneminde anıt ve heykellerin ilk sayım dökümünün hazırlanmasıyla yunan-roma arkeolojisi gerçekten doğdu. Cola di Rienzo İtalya'da, Ciriaco d'Ancona da özellikle bütün Doğu Akdeniz'de, eski anıtlara olan meraklarıyla ün yaptılar.

Fransızlar arasında arkeolojinin gelişimine en fazla katkıda bulunanlar, XVII. yy.'da Peiresc, Courmenin, Nointel, Spon; XVIII. yy.'daysa Bernard de Montfaucon, Paul Lucas, rahip Barthélemy, Choiseul-Gouffier'dir. Nointel, daha 1673 yılında, Parthenon'daki heykellerin desenlerini çizdirtti. Choiseul-Gouffier, Truva'da bir kazıya girişti. XVIII. yy.boyunca klasik antikçağ kalıntılarına karşı bir tutku uyandı. Gravürcü Piranesi, Pompei ve Herculanum kazılarıyla kendini gösteren bu tutkunun temsilcisidir. Bununla birlikte arkeolojide en önemli iki ad fransız Caylus ile alman Winckelmann'dır.

XIX. yy.'da arkeoloji biliminin gelişmesi, Fransızlar'ın Mısır seferi ve lord Elgin'in Parthenon'un mermerlerini İngiltere'ye göndermesinden sonraya rastlar. Araştırmaların odak noktasını Yunanistan ve Roma oluşturmakla birlikte, arkeolojiye olan ilgi arttı ve çeşitlendi. Böylece Mısır (Champollion, Lepsius, Mariette), Yakın Doğu, tarihöncesi (Boucher* de Perthes), Kolomböncesi ve XX. yy.'ın başlarında Girit arkeolojileri doğdu. Fransız bilim adamlarınca girişilen arkeoloji araştırmaları, resmi kuruluşların kurulmasıyla daha da kolaylaştırıldı; bu kurumların ilgili hükümetlerle yaptıkları anlaşmalar sonucu sürekli inceleme merkezleri oluşturuldu: 1846'da Atina'da, 1874'te Roma'da Fransız okulları, Kahire'de Fransız enstitüsü (1879)ve Uzak Doğu Fransız okulu (1898).

Böylece günümüzde arkeoloji, araştırma alanını, milyonlarca yıl önce insanoğlunun ortaya çıkışından başlayarak tüm kıtalara ve tüm dönemlere yaydı. Kendine özgü yöntemler geliştirdi; birçok bilim dalından yararlanmaya başladı; matematik, fizik, kimya gibi fen bilimleriyle; insan ve hayvan paleontolojisi, palinoloji, jeoloji ve pedoloji gibi doğa bilimleriyle, etnoloji, toplumbilim ve felsefe gibi insan bilimleriyle işbirliğine girdi.

Bilimsel gelişmesine koşut olarak arkeoloji her ülkede benimsendi. XIX. yy.'ın sonundan başlayarak Madrid, Mainz, Saint-Germain-en-Laye müzeleri gibi büyük ulusal arkeoloji müzelerinin kurulması bunun kanıtıdır. Günümüzde bütün ülkeler. arkeolojiyle ortaya çıkarılan kendi miraslarının ne derece önemli olduğunun bilincindedir. Tüm ülkelerde arkeoloji kalıntılarının ülke dışına çıkarılması yasaklandı; uluslararası sözleşmeler sonucu Unesco'nun aracılığıyla çeşitli yerlere dağılmış bulunan ulusal arkeoloji eserlerinin yeniden, ait oldukları ülkelere gönderilmesine, özellikle yazıyı bilmeyen ülkelerin kültürel mirasında önemli bir yer tutan arkeolojik kültür varlığının çeşitli yollarla (müzeler, eğitim, heyetler, vb.) değerlendirilmesine çalışılmaktadır.

arkeolojinin uygulaması

• *Toprağın incelenmesi.* Arkeoloji, kazılarla yenilenir ve gelişir. Oysa kazı yapmak, iki yoldan yıkmak demektir. Önce, metrelerce derinlikte toprağın altında korunan maddi kalıntıların ortaya çıkarılması, onları yavaş yavaş bozulma tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Öyleyse arkeolog, ele geçirilen bu buluntuların korunması, bakımının yapılması ve bazen de restore edilmesiyle yükümlüdür. Toprağın içerisindeki verilerin yok olması demek olan öteki yıkım da pek göz ardı edilemez;yüzyıllar boyu süren dram en küçük ayrıntısına kadar açık seçik ortadadır: bir vazo kırığı ya da kırık bir heykelin bulunduğu konum, daha doğrusu durum ve koşullar, hatta bu heykelin kırılış biçimi ya da bir definenin gömüldüğü gizli yer, vb. binlerce yıllık bir yaşamın aşamalarını ortaya koymayı sağlayan öğelerdir. Bir kazıda, her şey açık, tüm belgeler okunacak durumda olmayabilir; bu nedenle verileri inceleyecek, dolayısıyla bunları değerlendirecek kazıcının tek başına olmaması gerekir. Kazıcının görevi, kazı sırasında yok olmasına neden olduğu her şeyi, elden geldiğince kağıda geçirmektir. Arkeolojinin tekniğinde göz önüne alınması gereken dört işlem vardır: keşif; kazı sırasında elde edilen tüm verilerin kayda geçirilmesi; tanımlama ve yorumlamaları da içine alan inceleme; kalıntıların ve bulunan eşyaların korunması.

• *Keşif.* Bir yandan tarihsel belgeler ve yerel gelenekler, öte yandan rastlantıya bağlı buluntular ya da gerektiğinde sondajlarla tamamlanan, yüzeyin yöntemli bir biçimde incelenmesi (duvar kalıntıları, bitki örtüsündeki değişiklikler) arkeolojik araştırmaya katkıda bulunur. Ama araştırma, havadan çekilen fotoğraflar yardımıyla yeni bir nitelik kazandı (P. Poidebard'ın Suriye çölündeki öncü çalışmaları). Bu tekniğin yardımıyla arkeolog, hafif kabartıların verdiği gölgeleri, topraktaki renk değişikliklerini, bitki örtüsünün gelişimindeki farklılıkları değerlendirerek, yolları, nekropolleri, surları, tarihe karışmış yerleşmeleri ve bunların izlerini, hatta sualtı kalıntılarını bulmaktadır. Böylece uzmanlar, arkeolojik mirasın dökümünü çıkarıp kazılar düzenleyebilir, koruma bölgeleri oluşturabilir. En şaşırtıcı keşifler, tarihe karışmış Büyük-Yunanistan kolonileri ve İtalya'nın antik limanları (general Schmiedt) ile Somme havzasındaki galya-roma villalarıyla (R. Agache) ilgili olanlardır.

Jeofizikçiler de, toprağın direncini ölçmek ve böylece olağan dışı öğeleri (surlar, hendekler) ortaya çıkarmak için elektrikli sondaj tekniğini geliştirdiler (A. Hesse).

• *Kazılar.* Bugünün arkeologları, tarihöncesi uzmanlarınca başlatılan katmanbilimsel yöntemle, yerleşmelerin tarihini aydınlağa kavuşturmaya çalışmaktadır. Bu yöntem, jeolojik olgular, temel çukurları, kuyular, çeşitli derinlikteki mezarlar ve tesviye gibi, düzenli bir sıralanışı bozan öğeleri hesaba katarak bir yerleşmedeki çeşitli yapı katlarının bulunduğu katmanları belirlemeyi sağlar. Eski bir katmana birkaç kuşak ya da yüzlerce yıl sonraki (ya da tersi) nesnelerin karışmasına neden olan ve düzenli sıralanışı bozan bu müdahaleler saptanabilir.

Kazı sırasında en küçük ayrıntıyı not eden arkeolog, kendi yorumunu denetlemek amacıyla bir rapor hazırlar. Bu rapor, belgelerden yola çıkarak olguları yeniden kurmak ve göreli bir kronoloji oluşturmak için gereklidir. Bu göreli kronolojiye, daha sonra doğrulama ve karşılaştırma yöntemiyle mutlak kronolojinin ana noktaları katılacaktır.

• *Sualtı arkeolojisi.* Bilimsel temellere dayalı, sistemli sualtı kazıları ancak 1950'den başlayarak gerçekleşebildi. Cousteau-Gagnan dalgıç elbisesinin bulunması, bu alanda önemli bir ilerlemeye yol açtı. Daha 1950'de, Narbonne'daki Augustus tapınağı'nın 13 parça mermeri, sütunları ve lentoları güçlü makineler yardımıyla çıkarıldı: Albenga (İtalya) açıklarında girişilen kazılarda ve Sardinya'nın kuzeyinde Spargi adası yakınlarında aynı yöntem uygulandı. Salomon Reinach Akdeniz'i dünyanın en zengin müzesi olarak nitelendirdi. İlk araştırmaların en verimli olduğu yer Korsika çevresi ve ispanyol sularıydı.

Türkiye'de sualtı arkeolojisine ilişkin ilk bilimsel araştırmalar ise G. Bass başkanlığında Antalya-Gelidonya batığında başlatıldı (1960). Bunu Bodrum-Yassıada batığı çalışmaları izledi. Bu çalışmalar INA (Sualtı arkeoloji enstitüsü) ve Bodrum Sualtı arkeoloji müzesi'nin katılımıyla sürmektedir.

• *Buluntuların teknik incelenmesi.* Üslup incelemesinin yanı sıra arkeolog, madde bilimlerine giderek daha sık başvurur. Bir çömlekçi toprağıyla bir testi kırığının karşılaştırmalı incelemesi (spektrografi, çözümleme) kimi zaman bir kabın yapıldığı yeri saptamaya yarar ve bir kayanın olası kökeni konusunda en az yanılmayla ancak bir petrograf karar verebilir. Tarihlendirme alanında uzun zamandan bu yana en çok gelişme gösteren yöntem "karbon 14" adı verilen ve nesnelerdeki radyoaktif karbon oranını araştıran yöntemdir. Bu yöntem, belirsizlik payı oldukça yüksek olduğundan, klasik ya da ortaçağ arkeolojisinde yaygın biçimde kullanılamamakla birlikte yenitaş çağı ve tunç çağıyla ilgili incelemelere yeni bir boyut getirmiştir. Bu arada bitki örtüsünün incelenmesiyle bazı arkeolojik çevrelerin tarihlendirilmesini sağlayabilen (Danimarka, Hollanda) palinolojiyi (polen çözümlemesi), fosilleşmiş kemiklerdeki fluor oranının değerlendirilmesini, pişmiş topraktaki mıknatıslanmanın ölçülmesini, vb. de anmak gerekir.

Bir örneğin bileşenlerini ortaya çıkaran fizik-kimya bilimlerinin yanında, düzenleme ve sınıflandırma için de matematik bilimlerine (istatistik) başvurulur. Arkeometri, arkeolojide ölçülebilir her şeyle ilgilenen bilimdir.

• *Kalıntıların ve eşyaların korunması.* Pek çok anıt ve eşya gün ışığına çıktığı andan başlayarak bozulma tehlikesiyle karşı karşıyadır: kerpiç —kimi zaman da tuf— duvarlar dağılır; alçıtaşı döşemeler (Phaistos)

M. binası (kütüphane ya da tören salonu)
Side-Antalya

Büyük Larousse

kırılır, pul pul dökülür, vb. Bu nedenle granit, mermer ve sert taş dışındaki malzemelerden yapılmış her şeyin korunması ve üstlerinin örtülmesi, eşyaların temizlenmesi, olanaklar ölçüsünde ilk durumlarına getirilmesi, hiç değilse sağlamlaştırılması gerekir. Burada kimyacı devreye girer; bu alanda kazanılmış olağanüstü başarılar vardır (Oslo'daki Oseberg viking drakar'ı); temizleme ve restorasyon atölyeleri gerçek laboratuvarlara dönüşmüştür.

Pek çok ülkede bu laboratuvarlara personel yetiştiren restorasyon enstitüleri açılmıştır.

• *Paletnoloji ve deney.* Arkeoloji araştırmalarının titizlikle yürütülmesi bizi, insanların yaşamının bir bölümünü yeniden canlandırmaya götürebilir: böylece, Pincevent'daki Madeleine kültürü kalıntılarının incelenmesi André Leroi-Gourhan ve ekibine yontmataş devri avcılarının çadırlarını yeniden kurma ve bunların çeşitli etkinliklerini canlandırma olanağı sağladı. Deney, bir ölçüde, kazı sırasında yapılan gözlemlerden çıkarılan varsayımları doğrular. Bougon'daki dolmenleri yapanların kullandıkları çeşitli teknikler, 32 tonluk bir blokun 200 kişi tarafından çekilmesiyle sınandı.

ana ilkelerini arayan özgün bir bilim

Yüz yıldan bu yana, genel olarak, insan bilimlerine karşı ilginin çoğalması, arkeolojik incelemeler alanının önemli ölçüde genişlemesi üzerine, bazı arkeologlar, gitgide artan bir bilgiyi denetleyebilecek yöntemleri ve diğer bilimlere göre arkeolojinin yerini belirlemeye yöneldiler. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan arkeolojik çalışmayı biçimselleştirme eğilimi bu alandaki birçok eserde kendini gösterdi: 1968'de yayımlanan L. R. Binford'un (ABD) *New Perspectives in Archaeology,* D. L. Clarke'ın (İngiltere) *Analytical Archaeology,*ve 1979'da yayımlanan J.-C. Gardin'in (Fransa) *Archéologie théorique* adlı yapıtları. Son derece değişik malzemeler (çanak-çömlek, taş ya da madeni aletler, ikonografi) üzerinde çalışan, bilgi işlemden yararlanan çok sayıda "arkeoloji veri bankası" tasarı halindedir. Delikli kartlar ya da manyetik bantlar üzerinde dizinleme tekniklerinin gelişimi, çok sayıda eşyanın kaydedilmesini ve bunların ayırt edici özelliklerinin hızla araştırılmasını sağlar. Buna koşut olarak, matematiksel yöntemlerle, arkeolojik bilgileri düzene koyma (sırileme, diskriminant çözümleme, bağlılaşım incelemesi, vb.) gereksinimi, tüm araştırma alanlarına yayılmaktadır. İletişim bilimlerine ve matematiğe başvuru yalnızca yeni kazı ve araştırma teknikleriyle yetinmeyip verilerin biçimsel modelinin aydınlatılmasını, bu verilerden giderek eski toplumların iktisadi, toplumsal, kültürel oluşumlarını yeniden kurmayı sağlayan yöntemler üzerinde düşünmeyi de gerektirir. Bu araştırmaların gelişimi arkeolojiye, öteki insan bilimleri gibi kesin bir kuramsal çerçeve kazandırmayı hedeflemektedir. Tüm insan bilimleri gibi arkeoloji de başka sorunların yanında tümdengelim (tanıtlama) ile tümevarımın (yorum) birbirini tamamlaması sorunuyla ya da özellikle akılcı bilgimizin yardımıyla, özünde deneysel olan eskiçağ bilgi dünyasına ulaşma sorunuyla karşı karşıyadır. Ama arkeoloji, en basit, yani en evrensel olan kalıntılardan yola çıkıp, o zamana kadar fark edilmemiş bir zamansal boyut getirerek, insanın kökeni ve çeşitli kültürel evrimleriyle ilgili sorulara yanıt bulmak, bir başka deyişle, insanoğlunun dünyadaki yerini yeniden belirlemek zorundadır.

Türkiye'de arkeoloji çalışmaları

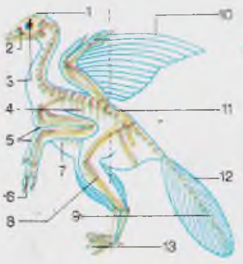
Anadolu'nun tarihsel zenginliğine bağlı olarak ören yerlerinin çeşitliliği, XVI. yy.'dan başlayarak yabancı gezginlerin ilgisini çekti. 1764'te Society of Dilettanti'nin desteğiyle, Anadolu'daki eski yunan ve roma uygarlık kalıntılarını araştırmak amacıyla geziler düzenlendi. XIX. yy.'ın ilk yarısında ise kazılara başlandı. Alman Schulz Doğu Anadolu'da (1827),C. Texier Hattuşaş'ta (Boğazköy) (1834), W. Hamilton Alacahöyük'te (1835) ilk araştırmaları gerçekleştirdi. Bunları C. T. Newton'un Bordum'daki Mausoleion kazıları (1857) izledi. H. Schliemann'ın Truva'da başlattığı amatörce araştırmalar (1870), W. Dörpfeld'in katılımıyla bilimsellik kazandı. R. Popplewell ve Pullan Priene'de (1866), O. Rayet ve A. Thomas Didyma'da (1872-1873), H. Humann ve A. Conze Bergama'da (1878-1886) kazı yaptı. Bu arada ünlü Bergama Zeus sunağı Berlin'e taşındı. H. Rassam Van'da Toprakkale (1879), T. Wiegand Miletos'ta (1899) kazılara başladı. Van kazısı W. Belch ve C. F. Lehmann-Haupt (1898), rus N. Marr ve J. Orbeli yönetimindeki (1916) ekiplerce sürdürüldü. W. Belck Tilkitepe (1899), British Museum'dan bir ekip Kargamış (1878, 1881), C. Humann, F. von Luschan, R. Koldewey Zincirli (1882-1894) kazılarını başlattı. Bu arada Winckler Boğazköy'deki araştırmaları sürdürdü (1907-1912). 1911'de Amerikalılar Sardeis'te çalışmaya başladı. J. Garstang Sakçagözü (1907-1912), R. Campbel, Thompson, D. G. Hogart, Woolley Kargamış (1911), çek bilgini Hrozny Kültepe (1925) kazılarını gerçekleştirdiler. Hrozny daha sonra Kültepe'yi de kazmış ve Kappadokia tabletlerini bulmuştur. Yabancı bilim adamlarınca sürdürülen bu çalışmaların buluntuları daha çok Avrupa müzelerine taşınmıştır. 1881'de Müzei humayun'un müdürlüğüne atanan Osman Hamdi Bey, 1874'te yürürlüğe giren Asarı atika nizamnamesini iptal etti (1882). Yeni bir tüzük hazırlanarak arkeoloji çalışmaları ruhsata bağlandı. Batılı arkeologların yanı sıra Osman Hamdi, H. E. Eldem, T. Makridi ilk kazıları başlattı. Bu dönemde Rus arkeoloji enstitüsü (1895-1914), Macar arkeoloji enstitüsü (1917-1918) kuruldu. İki kuruluş da Birinci Dünya savaşı sırasında kapandı. Balkan ve Birinci Dünya savaşları, çalışmaları bir süre aksattı. Cumhuriyet'le birlikte, Türk tarih kurumu (1931), İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türk arkeoloji enstitüsü (1934), Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde prehistorya ve klasik arkeoloji bölümlerinin kuruluşuyla, türk arkeologların araştırma ve kazı çalışmaları yoğunlaştı. Ş. A. Kansu, H. Z. Koşay, K. Kökten, A. M. Mansel dönemin önde gelen adlarıdır. H. Koşay Ahlatlıbel (1933), Alacahöyük (R. O. Arık ile birlikte 1935-1949, 1962-1968), Pazarlı (1937), Ş. A. Kansu Etiyokuşu (1937), R. O. Arık Karaoğlan (1937-1943) ve Bitik (1942), T. Özgüç, N. Özgüç, K. Kökten Dündartepe, Tekeköy, Kavak-Kaledoruğu (1940-1941), A. M. Mansel Trakya-Alpullu (1936) kazılarını gerçekleştirdiler. Yine bu dönemde Alman arkeoloji enstitüsü (1930), Fransız arkeoloji enstitüsü (1930), İngiliz arkeoloji enstitüsü (1948), Hollanda arkeoloji enstitüsü (1958) açıldı. İstanbul Üniversitesi'nde, A. M. Mansel başkanlığında klasik arkeoloji bölümü öğretime başladı (1946). Bu arada yabancı ekiplerin Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki kazıları da sürdü. K. Bittel Boğazköy (1931-1939), Blegen Truva (1932-1938), Braidwood ve McEwan Tel Teynet, Tel-el Cüdeyde (1932-1936), Woolley Tel Açana (1936-1939) kazılarıyla Anadolu'nun tarihöncesi ve daha sonraki dönemlerinin aydınlanmasına katkıda bulundular.

Yunan-Roma dönemlerine ilişkin önemli kazı alanları arasında H. C. Butler'in Sardeis (1910-1914), F. Sartiaux'un Phokaia (1913-1920), T. Wiegand'ın Didyma (1924-1925), J. Keil'in Ephesos (1926-1935), C. Wieckert ve G. Kleiner'in Miletos (1955-1957), E. Poehringer'in Bergama (1957-1969), K. Erim'in Aphrodisias (1961 - halen sürüyor), A. M. Mansel'in Perge (1946-1974) ve Side (1947-1966), E. Akurgal'ın Daskyleion (1954-1955), Çandarlı-Pitane (1959-1965), Bayraklı (1966-1974), çalışmaları sayılabilir. Yaklaşık 1950'li yılların sonunda arkeolojinin çalışma kapsamının genişlemesine bağlı olarak, kazılara çeşitli bilim dallarından uzmanlar da katıldı. TÜBİTAK'ın desteğiyle kurulan Arkeometri ünitesi'nde (1980), arkeologlarla fen ve doğabilimcilerin birlikte çalışmaları sağlandı. Bu arada ODTÜ'nün girişimiyle, Doğu Anadolu'da Yukarı Fırat-Keban kurtarma projesi (1968-1974) ve halen sürmekte olan Aşağı Fı-

Alacahöyük kazı alanı
Çorum

Büyük Larousse

arkeopteriks
Sürüngen özellikleri: kafatası (1), konik dişler (2), kemikleşmiş gözakı (3), çengel uçsuz ince kaburgalar (4), serbest bilek ve tarak kemikleri (5), çengel tırnaklı, iyi gelişmiş serbest üç parmak (6), karın kaburgalarının az gelişmiş olması (7), iyi gelişmiş kaval ve kamış kemikleri (8), kuyruk (omurlar [9]) *kuş özellikleri:* tipik kuş kanadı (10), koşucu kuş sağrısı (11), kuyruk (telekler [12]), dört parmak (13)

fosil arkeopteriks

rat kurtarma projesi (1975) gibi geniş kapsamlı ve çok boyutlu çalışmalar yapıldı. Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında 1978'de başlatılan kazılar, aşamalı olarak 1986, 1987, 1989 yıllarında sona erdirildi. GAP kapsamında Dicle ırmağı üzerine yapılacak barajların sular altında bırakacağı Hasankeyf* ve Harran*da kazılar sürmektedir. Yine Dicle havzasındaki kültürel ve arkeolojik değerlerin saptanması amacıyla yüzey araştırmaları yapılmaktadır (1990).

Türkiye'de her türlü taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarını meydana çıkarmak üzere, araştırma, sondaj ve kazı yapmak, 2863 sayılı Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu ile bu yasaya dayanılarak çıkarılan yönetmelik hükümlerine bağlıdır. Yasaya göre araştırma, sondaj ve kazı yapma hakkı Kültür ve Turizm bakanlığı'na aittir. Türk ve yabancı heyet ve kurumlara araştırma izni Kültür ve Turizm bakanlığı'nca, sondaj ve kazı izniyse bakanlığın önerisi üzerine Bakanlar kurulu kararı ile verilir. Askeri açıdan yasak bölgelerde yapılacak araştırma, sondaj ve kazılar için ayrıca Genelkurmay başkanlığı'nın izni gerekir. Haklı bir neden gösterilmeden altı ay içinde başlatılmayan araştırma, kazı ve sondajlara ait izin ve ruhsatnameler, hükümsüz sayılır. Çalışmalarını haklı bir neden olmadan iki aydan bir fazla süreyle tatil edenlerin izinleri iptal edilir. Kazılarda ortaya çıkarılan tüm taşınır kültür ve tabiat varlıkları, Kültür ve Turizm bakanlığı'nın göstereceği devlet müzesine verilir. Kazı, sondaj, araştırmalar ya da buluntularla ilgili her türlü yayın hakkı çalışmayı yönetenlere aittir. Bakanlığın izni ile yapılan kazılarda ortaya çıkarılan taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bakım, onarım ve çevre düzenlemeleriyle taşınır kültür ve tabiat varlıklarının bakım ve onarımları kazı başkanlığınca yapılır.

Arkeoloji enstitüleri, Türkiye'de, bilimsel araştırmalar yapmak üzere, yerli ve yabancı kurumlarca kurulmuş enstitüler. Bunların ilki Çarlık Rusyası'nca kurulmuş olan Rus arkeoloji enstitüsü'dür (1895). Bunu Macar arkeoloji enstitüsü izlemiş, ancak bu iki kuruluş kısa bir süre sonra kapanmıştır. Ardından, Alman arkeoloji enstitüsü, Fransız arkeoloji enstitüsü, Hollanda arkeoloji enstitüsü, İngiliz arkeoloji enstitüsü kurulmuştur. Bunları türk üniversitelerince kurulan Van bölgesi tarih ve arkeoloji araştırmaları merkezi, Antalya arkeoloji enstitüsü ve Ege Üniversitesi arkeoloji enstitüsü izlemiştir. İkinci Dünya savaşı öncesi İstanbul'da Romen arkeoloji enstitüsü kurulması düşünülmüşse de gerçekleşememiştir.

ARKEOLOJİK sıf. (fr. *archéologique*). Arkeoloji ile ilgili. (Eşanl. KAZIBİLİMSEL.)

ARKEOMANYETİKLİK a. Arkeolojik geçmişte var olmuş yeryüzü manyetik alanını, büyüklüğü ve yönleriyle belirlemeyi amaçlayan yöntem.

—ANSİKL. Tıpkı paleomanyetiklikte olduğu gibi, arkeomanyetikliğin temelinde de, birçok madde kategorilerine uygulanabilecek bazı fizik yasaları yer alır. Bu yasalara dayanarak, değişen ısı koşulları altında manyetik duygunluğun ölçülmesi gibi özel işlemler uygulanır; böylece bu maddelerin yüksek ısıdan hızlı soğumaya geçme, tortul birikintiler vb. gibi özgül değişikliklere uğradıkları devirlerde yeryüzü manyetik alanının taşıdığı değer bulunabilir. Arkeomanyetikliğin bu özel durumu için çoğunlukla eski fırınlardan kalma, örneğin arkeolojik kazılar sırasında ele geçirilen tuğlalardan yararlanılır. Arkeolojik yöntemlerle bulunan yeryüzü manyetik alanının ortaya çıkma dönemi bu tuğlaların son soğuma döneminin aynısıdır. Eski yeryüzü manyetik alanı için bulunan değerlerden yola çıkarak fırının son kullanıldığı tarihi saptamaya çalışmak biçimindeki ters yöntem, bu alanın "tarihi" henüz yeterince tanınmadığından fazla güvenilir değildir.

ARKEOMETRİ a. (fr. *archéo* ve *métrie* sözcüklerinden). Arkeolojinin, fiziksel ve kimyasal yöntemlere başvurarak, örneğin jeofizik araştırmaları, fiziksel-kimyasal bilgiişlem yöntemleri, paleometalurji vb. gibi konulara uygulanan özel araştırma alanı. (1977'den bu yana, Fransa'da bir Arkeometri dergisi yayımlanmaktadır.)

ARKEOPTERİKS a. (fr. *archéoptéryx*, yun. *arkhaios*, ilk, ve *pteriks*, kanat'tan). Bavyera'da üst Jura devri katmanlarında yaprak kayaçlar içinde bulunan ve yarı sürüngen, yarı kuş özellikleri taşıyan fosil kuş. (Arkeopterikse, eskikuşlar altsınıfında yer verilir.)

—ANSİKL. Arkeopteriks kuşlarla sürüngenler arasında bir geçiş evresi hayvanıdır; beş örneği bilinmektedir. Sürüngen özellikleri arasında, dişlerle dolu çeneler, yirmi kadar omurdan oluşan uzun bir kuyruk, üç parmağı çengel tırnaklı ön ayaklar (kanatlar), kuş özellikleri arasında, tüy ve teleklerin bulunması, köprücük kemiklerinin çatal biçiminde birbirine kaynamış olması, kuşlarınkini anımsatan ve kanatlı sürüngenlerinkinden çok farklı olan kanat iskeleti sayılabilir. Arkeopteriksler, büyük bir olasılıkla ağaçlar üstünde yaşayan ve süzülerek uçan hayvanlardı. Bazı bilim adamlarıysa arkeopterikslerin koşucu ve sıçrayıcı kuşlar olduklarını ve süzülme uçuşundan sıçrayışlarını uzatmak için yararlandıklarını öne sürerler. Arkeopteriksların sürüngen atalarının gerçek yapısı da tartışmalıdır.

arkeopteriks (temsili resim)

ARKEOZOYİK a. ve sıf. (fr. *archéozoïque*). Jeolojik çağların en eski dönemi.

—ANSİKL. Arkeozoyik terimi, cambriaöncesi terimine yeğlenebilir. Arkeozoyik dönem, -4.6 milyar yıl önce yerkürenin oluşumundan başlayarak -570 milyon yıla kadar geçen yaklaşık 4 milyar yıllık çok uzun bir süreyi gösterir. Bu dönem, arkeyen (başlangıcından -2,5 milyar yıla kadar) ve proterozoyik (-2,5 milyardan -570 milyon yıla kadar) denilen iki döneme ayrılır. İlk yaşam izleri, -3,8 milyar yılının mavi suyosunlarıyla birlikte yaşayan bakteriler biçimindeydi. Fotosentezin ve bunun alt ürünü oksijenin ortaya çıkması, ilkel atmosferde köklü değişikliğe yol açtı. Daha önceleri karalar üzerinde hiçbir yaşam olanağı yoktu. Stromatolitler (kireçli mavi suyosunları) en tipik yapıcı organizma örnekleridir (-3 milyar yıl); yumuşak gövdeli çokgözeliler, çok daha sonraları ortaya çıkmışlardır (-1,5 milyar yıl). En az on iki ardışık dağoluş çevriminden yalnızca üçü bu zamanın sonundan günümüze kadar görüldü.

ARKESİLAOS, dört Kyrene kralının adı. **Arkesilaos I.** krallığın kurucusu olan babası Battos I'in ardından tahta çıktı (İ.Ö. yaklş. 590-574); —**Arkesilaos II,** Battos II'den sonra, İ.Ö. yaklş. 560-550 arasında kral oldu, başkaldıran Libyalılar'a yenildi, zehirlenerek öldürüldü; —**Arkesilaos III,** İ.Ö. yaklş. 530-510 arasında Battos III'ün yerine geçti. Demokrat parti'nin tüm ileri gelenlerini sürgüne gönderdi, Kambiz'in buyruğuna girdi, ancak ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı ve sürgündeki Kyreneliler tarafından öldürüldü; —**Arkesilaos IV,** klasik dönemde son Kyrene kralı (İ.Ö. 470-450'ye doğr.). Yönetimini zorbalığa dayandırdığından öldürüldü.

ARKESİLAOS, yunan filozof (Pitane, Aiolis [bugün Çandarlı], İ.Ö. 316'ya doğr. -öl. İ.Ö. 241). Yeni akademi'nin kurucusudur. Diyalektik, ona göre, her konuda karşıt görüşleri bir arada desteklemek sanatıdır. Bu yüzden hiçbir şey kesinlikle evetlenmez; bundan dolayı da ancak gerçeğe benzerliği gözönünde tutarak karar vermemiz gerekir. Stoacıların dogmatizmine karşı çıkan Arkesilaos, onlara ve özellikle de Kitionlu Zenon'a karşı, doğruluğun kesin bir göstergesi bulunmadığını savundu; bu nedenle, insanın kendi yargısını askıya alması gerektiğini ileri sürdü.

ARKESİNE, Amorgos ve Karpathos adalarındaki iki eski yunan kentinin adı.

ARKESPOR a. (fr. *archéspore*'dan). Bot. **1.** Genç erkekorganda, bir yandan çiçektozu ana hücrelerini, öte yandan başçığın kılıflarını doğuran iri çekirdekli ve büyük boylu hücre. **—2.** Eğreltilerin çok genç sporkeselerinde, bölünerek ana spor hücrelerini veren iri hücre.

ARKETİP ya da **ARŞETİP** a. (fr. *archétype;* lat. *archetypus*, ilk örnek; yun. *arkhetypon*'dan). → İLKÖRNEK.

ARKEUTHE, Anadolu'nun Lykaonia bölgesinde İlkçağ kenti; Konya'nın Karaman ilçesi, merkez bucağında, Sudurdağı köyü yakınında Derbe örenleri.

ARKEYEN a. (fr. *archéen*'den; yun. *arkhaios*, ilkel). Yerbil. Yerkürenin en eski arazilerinin tümü (2,5 milyar yıl ya da daha fazla).

ARKHABİS ya da **ARCHABİS.** Tar. coğ. Anadolu'da, Karadeniz kıyısında, Pontos bölgesinde antik kent (Günümüzde Arhavi).

ARKHAGATHOS, yunanlı hekim. Peloponnisos'da doğdu, İ.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısında yaşadı. 220'ye doğru Roma'ya yerleşti. Çok ameliyat yaptığı için kendisine **Carnifex** (cellat) denirdi.

ARKHALLA → ARCHALLA.

ARKHEGETES a. Esk. Yun. **1.** Bir soyun ya da bir ailenin başı. (Kimi zaman Apollon'a, Atina boylarının adını yıla veren yargıç kralları gibi çeşitli kahramanlara *arkhegetes* adı verilirdi.) **—2.** Bir sitenin kurucusu.

ARKHEİON. Tar. coğ. İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki Ortaköy semtinin İlkçağ'daki adı.

ARKHELAİS ya da **ARCHELAİS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde önemli bir İlkçağ kenti (bugün Aksaray). Strabon'a göre burası *Garsaura* adlı küçük bir kasaba iken, son Kappadokia kralı Arkhelaos zamanında (İ.Ö. 36 - İ.S. 17) *Arkhelais* adıyla yeniden kuruldu. Roma imparatoru Cladius döneminde (İ.S. 41-54) roma kolonisi oldu. Bizans döneminde *Colonia Archelais* adıyla piskoposluk merkeziydi. 436'da *Justinianopolis* (esk. Mokissos) metropolitliğine bağlandı. Anadolu'nun önemli merkezlerini birbirine bağlayan roma yolları üzerinde kavşak noktası olan kent, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde de gelişti. Kılıç Arslan II'nin burada ak mermerden bir saray yaptırmasından sonra Aksaray adıyla anıldı (1170).

ARKHELAOS. Yun. mit. Temenos'un oğlu ve Herakles'in torunlarından biri. Kardeşleri tarafından Argos'tan sürülen Arkhelaos, Makedonya kralı Kisseus'a hizmet etti ve Aigai kentini kurdu. Makedonyalı Philippos ile İskender'in atası olarak kabul edilir.

ARKHELAOS Miletoslu, İonia okulu filozofu, Anaksagoras'ın izleyicisi (İ.Ö. V.

yy.). Daha o dönemlerde ahlak konularıyla uğraşmasından esinlenen bir söylentiye göre, Sokrates'in hocasıydı. Anaksagoras'ın görüşünü benimseyerek havayı, dünyanın ilk ve kurucu öğesi saydı.

ARKHELAOS, Makedonya kralı (İ.Ö. 413-399), Perdikkas ile nikâhsız bir karısının oğlu. Devletin gerçek kurucusu olan Arkhelaos, kaleler yaptırdı, yollar açtırdı, orduyu yeniden örgütledi ve Makedonya'yı askeri türden merkeziyetçi bir monarşiye doğru yönlendirdi. Siyasal nedenlerle, hellenizm yanlısı bir tutum izledi, bilim ve sanatın koruyuculuğunu yaptı. Krallığın yeni başkenti olan Pella'da yer alan, Zeuksis tarafından dekore edilen sarayına şairleri (Sisamlı Khoirilos, Atinalı Agathon, Euripides) ve müzikçileri kabul etti. Atina, Sparta ve Olynthos arasında ustaca entrikalar çevirdikten sonra, 400'de Tesalya'ya sert bir müdahalede bulunarak Larissa'yı ele geçirdi, ama Sparta kuvvetleriyle karşı karşıya geldi. 399'da öldürüldü.

ARKHELAOS, lat. **Archelaus, Kappadokialı** denir, Mithridates'in general ve amirali. Tüm Yunanistan'ı kendi yanına çekerek ayaklandırdı, ama Boiotia'da, Khoironeia'da ve Orkhomenes'te (İ.Ö. 86) Sulla tarafından yenilgiye uğratılınca romalı generalle barış yapmak üzere görevlendirildi. Bu olaylar üzerine gözden düşünce, Romalılar'a yaklaştığı sanılır.

ARKHELAOS, kappadokialı Arkhelaos'un oğlu. Pompei onu, Comana'da tanrıça Enyo'nun rahipliğine getirdi. Mısırlı Berenike IV ile evlenen Arkhelaos Roma konsülü Gabinius'a karşı bir savaşta öldürüldü (İ.Ö. 57).

ARKHELAOS, lat. **Archelaus**, öncekinin torunu (öl. Roma İ.S. 17). Marcus Antonius'tan aldığı Kappadokia tacını, İ.Ö. 36'dan İ.S. 14'e kadar korudu. Tiberius tarafından Roma'ya getirilerek zindana atıldı; orada öldü.

ARKHELAOS, Büyük Herodes'in oğlu (İ.Ö. 23'e doğr. - İ.S. 18). Babasının ölümünden sonra (İ.Ö. 4), Yahudiye, Samaria ve İdumea Ethnarhis unvanını aldı. Kötü yönetimi ve despotluğu yüzünden Augustus tarafından görevinden uzaklaştırılarak Galya'da Vienne'e sürüldü (İ.S. 6). Toprakları romalı bir valinin egemenliğine verildi.

ARKHESTRATOS, atinalı general (öl. Lesbos İ.Ö. 405). Notion savaşı'ndan sonra (406), Alkibiades'in yerine Atina donanmasının komutanlığına getirildi.

ARKHESTRATOS, Gela kökenli yunanlı şair (İ.Ö. IV. yy ortaları). Mutfak sanatı üzerine güldürücü bir kahramanlık şiiri yazdı: *Gastronomia.*

ARKHİAS Korinthoslu, Bakkhiadai ailesinin bireyi. İ.Ö. 734'e doğru Syracusa'yı kurdu.

ARKHİAS, İ.Ö. 378'de Thebai tiranı. Spartalılar kenti aldıktan sonra, aralarında Pelopidas'ın da bulunduğu önde gelen Thebai yurttaşlarını sürgüne gönderdi. Arkhias kendi yurttaşları tarafından öldürüldü.

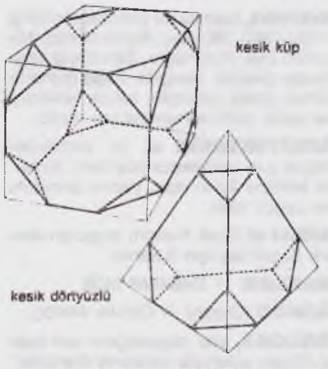
ARKHİAS Thurioilil (İ.Ö. IV. yy.), yunan tiyatro oyuncusu. Antipatros'un emriyle Hypereides, Himeraios ve Aristonikos'u izledi ve tutukladı. Demosthenes kendini zehirleyerek elinden kurtuldu.

ARKHİDAMOS, Euryponides hanedanından birçok Sparta kralının adı: **Arkhidamos I** (İ.Ö. 600'e doğr.); — **Arkhidamos II,** İ.Ö. 469'dan 427'ye kadar kral. 464'te, korkunç bir depremden sonra devlet köleleri Ithome dağı çevresinde ayaklandılar; Sparta, ayaklanmayı bastırmak için Atina'dan asker istedi; bu kuvveti 462'de geri gönderdi. Bu eylem, açık bir hakaret sayıldı ve 457'den başlayarak açık bir çatışma Atina'yı Sparta ile karşı karşıya getirdi; — **Arkhidamos III** (İ.Ö. 400 - Manduria 338) 360-338 arasında hüküm sürdü; Kutsal savaş'ta Fokisliler'e yardım etti ve Tarentumlar için savaşırken öldü; — **Arkhidamos IV,** İ.Ö. 294'te Sparta önlerinde Demetrios Poliorketes'e yenildi; — **Arkhidamos V** (İ.Ö. III. yy. ortası) tahta çıktıktan hemen sonra öldürüldü.

ARKHİLOKHOS, lirik yunanlı şair (Paros İ.Ö. 712'ye doğr. - 664'e doğr.). Serüvenlerle dolu bir yaşam sürdü, paralı asker oldu ve savaşta öldü. Kişisel düşmanlarına karşı yönelen yergi dolu *İambos*'larının sertliğiyle ün yaptı. Ağıtlar ve ilahiler de yazdı, ama, Antikçağ'ın en büyük yapıtlarından biri olarak kabul edilen külliyatından geriye ancak birkaç parça kaldı.

ARKHİMANDRİTES a. ("çitle çevrilmiş arazi" anlamında yun. sözc.). **1.** Eskiden, Doğu Kiliselerinde, manastır başrahibi. (Eşanl. HEGUMENES.) **—2.** Günümüzde, ortodoks rahip ya da keşişlerine verilen, sıradan bir onur unvanı.

ARKHİMEDES, bilgin (Siracusa İ.Ö. 287 - *ay. y.* 212). Genç yaşta Eukleides'in derslerini izlemek üzere İskenderiye'ye gitti. Yurduna dönünce kendini tümüyle bilimsel incelemelere verdi. Çember uzunluğunun çapına oranı olan π sayısını, çemberin içine ve dışına teğet olarak çizilmiş düzgün çokgenlerin ölçülmesiyle istenildiği kadar büyük bir yaklaşımla elde etmeye olanak veren bir yöntemi ilk kez buldu. Çok büyük sayıları kolayca göstermeye yarayan bir yöntem bularak yunan sayı sistemini geliştirdi, ilk sonsuz-küçük geometri işlemlerini yaptı ve pek çok problemi inceledi. Daire yaylarının toplama ve çıkarma formüllerini buldu; bir parabol parçasının kendi adıyla anılan bir sarmal kesmesinin, kürenin, silindirin, vb. alanını hesapladı. Küremsiler ve konoitler adı altında, elips, parabol ve hiperbollerin kendi eksenleri etrafında dönmesiyle meydana gelen cisimleri inceledi. Mekanikte, sonsuz vidanın, hareketli makaranın, palangaların, dişli çarkların icadı ona mal edilir; kaldıraç kuramını ortaya koyan da odur; "bana bir dayanak noktası verin, size dünyayı kaldırayım" dediği söylenir. Fizikte, ağırlık merkezi kuramı sayesinde, katı cisimler statiğini ve *Peri Okhumenon* adlı yapıtında temel yasalarını ortaya koyduğu hidrostatiği kurdu. Kendi adını taşıyan ünlü ilkesini şöyle bulduğu söylenir: Siracusa kralı Hieron, kendisine altından bir taç yapan bir kuyumcunun, taca gümüş karıştırdığı kuşkusuna kapılır; Arkhimedes'e tacı hiç bozmadan hileyi ortaya çıkarıp çıkaramayacağını sorar. Arkhimedes, sorunu incelemeye başlar ve bir gün banyoda yıkanırken suyun içinde kol ve bacaklarının ağırlığının azaldığını fark edince birden kafasında bir fikir doğar. Buluşunun heyecanıyla çırılçıplak sokağa fırlayarak bağırmaya başlar: "Eureka! Eureka!" ("Buldum! Buldum!")

Arkhimedes çokyüzlüleri

Arkhimedes, Roma'nın saldırısına uğrayan Siracusa'nın savunmasını yönetti. Marcellus'un ordusunu üç yıl boyunca başarısızlığa uğrattı, çok uzak mesafelere ok ya da taş atmaya yarayan makineler yaptırdı; ustaca yan yana getirilmiş düz aynalardan oluşan aynalarla kuşatmacıların gemilerini yaktığı söylenirse de bu, kuşkulu görünmektedir. Her şeye rağmen, Romalılar bir baskınla Siracusa'ya girdiğinde Marcellus bu büyük insana dokunulmamasını emretti. Ne var ki, Arkhimedes'i tanımayan bir asker, bir problemin çözümüne iyice dalmış olan bilginin kendisine cevap vermemesine kızarak onu öldürdü.

Arkhimedes belitl, tam sıralı bir grupta, $a > 0$ ve $b \geqslant 0$ elemanları ne olursa olsun, $ka \geqslant b$ olacak biçimde bir k doğal tamsayısının bulunulduğunu ifade eden belit.

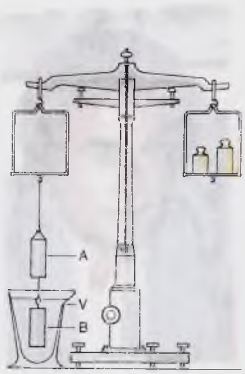
Arkhimedes çokyüzlüsü, bütün yüzleri düzgün olan ve aynı köşeden çıkan ayrıtlarının ortaları, verilen bir çokyüzlü için daima aynı çokgeni oluşturan çokyüzlü. (DÜZGÜN YÜZLÜ ÇOKYÜZLÜ de denir.)

Arkhimedes grubu, Arkhimedes belitini gerçekleyen tam sıralı grup. ($\mathbb{R}$ gerçek sayılar kümesi Arkhimedes grubudur; sözlük sıralamasıyla sıralı $[\mathbb{R}^2, +]$ Arkhimedes grubu değildir.)

Arkhimedes ilkesi, hidrostatiğin temel ilkelerinden biri.

Denge halinde bir akışkanı, örneğin suyu ve bu suyun, herhangi bir kapalı S yüzeyi içinde kalan bölümünü gözönüne alalım. Akışkanın bu bölümü, kendi P ağırlığı ile akışkanın kalan bölümünce S yüzeyinin çeşitli öğelerine uygulanan basınç kuvvetlerinin etkisi altında dengededir. Öyleyse bu kuvvetlerin genel bileşkesi sıfırdır ve basınç kuvvetlerinin, P'ye karşıt bir tek $\vec{\pi}$ bileşkesi vardır. S içindeki akışkan yerine, bu kez aynı yüzeyle sınırlanan ve herhangi bir yöntemle dengede tutulan bir katı cisim koyalım. Basınç kuvvetleri değişmez ve bileşkesi yine $\vec{\pi}$ dir. İşte Arkhimedes ilkesi budur ve şöyle tanımlanır: "Bir akışkan, içine daldırılan her cisme, aşağıdan yukarıya doğru düşey bir itme kuvveti uygular; bu kuvvet cismce yeri değiştirilen akışkanın ağırlığına eşittir ve uygulama noktası akışkanın ağırlık merkezi ya da itme merkezidir."

Bu ilke, deneysel olarak doğrulanabilir. Hidrostatik bir terazinin kefesi altına, içi boş bir A silindiri, bunun altına da A nın iç hacmine eşit hacimde, içi dolu bir B silindiri asılır. Öbür kefe üzerine konan ağırlıklarla denge sağlanır. Ardından B bir V kabındaki suya daldırılır; denge bozulur ve ağırlıkları taşıyan kefe alçalır; dolayısıyla su B'ye, yukarıya doğru bir itme kuvveti uygulamaktadır. A silindiri ağzına kadar suyla doldurulduğunda, denge yeniden kurulur. Bu olgudan da anlaşılacağı gibi itme kuvveti, yer değiştiren suyun ağırlığına eşittir.

Arkhimedes ilkesi

Arkhimedes sarmalı, noktalarından biri çevresinde düzgün bir devinimle dönen bir doğru üzerinde düzgün olarak yer değiştiren bir noktanın çizdiği yörünge. (Kutupsal koordinatlarda, denklemi $r = a.\theta$ dır.)

θ, devir sayısı ile ifade edildiğinde

Arkhimedes sarmalı

ARKHİNOS, Thrasybulos'un yakın arkadaşı olan Atinalı; Otuzlar'ı kovanlardan biri. 403'e doğru, kamu belgelerinde attike yazısının yerine Ionia yazısını getirdi.

ARKHİPELAGOS. Tar. coğ. Ege denizi'ndeki adalar topluluğunun İlkçağ'daki adı. Batı dillerinde "takımada" anlamında da kullanılır.

ARKHİSTRATEGOS a. Esk. Yun. Başkomutan.

ARKHİTEOROS a. Esk. Yun. Bir bilgeden akıl almak ya da büyük bir şenliğe katılmak üzere gönderilen törensel kurulun başkanı.

ARKHON a. (yun. sözc.; lat. *archon, archontis*). Antik. **1.** Bazı eski yunan sitelerinde yüksek dereceli devlet memurlarına verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Geç imparatorluk döneminde, İstanbul sarayı'nda birçok yüksek rütbeli subaya verilen unvan. (En yüksek rütbelisine *büyük arkhon* denirdi.)

—Hırist. Ortodoks kilisesi'nde, bazı din adamlarının taşıdığı unvan.

—ANSİKL. Antik. Yunanistan'da krallığın zayıfladığı dönemde, sitelerde arkhonlar yönetime el koydular ve krallara ait olan görevleri (adalet, savaş, mülki yönetim) üstlendiler. İ.Ö. VII. yy.'da, Atina'da dokuz arkhondan oluşan, bir yıl süreli, bir kurul oluştu. *Eponymos arkhon* (yıla adını verirdi) dul ve öksüzlerin, aile haklarının koruyucusuydu. *Kral arkhon*, dine karşı işlenen suçlarla, cinayet suçlarını yargılardı. *Polemarkhos* (komutan), orduya komuta eder ve vatandaşlarla yabancılar arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlardı. Öteki altı arkhon olan *thesmothetes*'ler(yasa koruyucular)geriye kalan öteki işlerle uğraşırlardı; İ.Ö. VI. yy.'ın sonundan başlayarak, kurulun sözcüsü, dokuz arkhonla eşit sayıldı. Başlangıçta arkhonlar, eupatrides ya da soylular arasından seçilirdi. Ama, Solon, adaylığı birinci sınıf seçim vergisi ödeyen zengin yurttaşlara da açtı ve 477'ye doğru Aristeides, herkese arkhon olabilme olanağını sağladı. Arkhonlar ad çekme yöntemiyle seçilir (her kabile için bir kişi) ve kutsal sayılırlardı. Arkhonların başında mersin dallarından bir çelenk bulunurdu. Görevlerini tamamlayan arkhonlar, Aeropagos'a girerlerdi. İ.Ö. V. yy.'ın sonlarına doğru arkhonluk, önemini yitirdiyse de uzun zaman sürdü (son derece uzmanlık isteyen görevleri nedeniyle arkhonlar az da olsa yetkilerini koruyabildiler). İ.S. V. yy.'a kadar arkhonlardan söz edildi.

Cüneyt Arkın
Gelişim arşivi

ARKHYTAS Tarentumlu, general, bilgin ve devlet adamı (Tarentum İ.Ö. 430'a doğr. - öl. 350'ye doğr.). Tanınmış pythagorasçı filozof, Platon'un dostu; matematik, mekanik, fizik, astronomiyle ve müzik kuramıyla uğraşan evrensel bir bilgin ve Tarentum okulunun en önemli temsilcisiydi. Geometrinin terimlerini saptadı; geometrik çözümlerde ve çizimlerde hareketi de ilk kez onun kullandığı sanılmaktadır. Eratosthenes'e göre, Arkhytas, üç dolanım yüzeyinin arakesiti yoluyla bir küpten iki küp elde etmeye çalışmıştı. Birçok uçan aygıt üzerinde denemelere girişti ve uçabilen bir tahta güvercin yaptı. Uçurtmayı da onun bulduğu sanılır. Tarentum üzerinde büyük etkisi oldu; burada aralıksız yıllarca generallik yaparak İtalya'da bu kentin maddi ve kültürel üstünlüğünü sağladı. İnsan ilişkilerinde uyumu gerçekleştirmeyi ilke edinen pythagorasçı Arkhytas, toplumsal sınıfların karşılıklı olarak birbirlerine yaptıkları hizmetlerde, oranlı bir eşitlik kurarak sınıflar arasında sözleşmeli takas uygulamasının tanımını yaptı: toprak mülkiyeti, toprak sahiplerinin yoksul kişileri topraklarından yararlandırmaları koşuluyla "en iyilere" ayrıldı; böylece yoksulların hem yakınmaları kesiliyor, hem de aşağı düzeyde kalmaları sağlanıyordu.

ARKIN (Ramazan Gökalp), türk yayıncı, eğitimci ve yazar (Malatya 1914). Gazi terbiye enstitüsü pedagoji bölümü'nü bitirdi (1940). İlkokul öğretmeni, ilkokul müfettişi olarak çalıştı. Van'da Milli eğitim müdürlüğü yaptı. Yayıncılığa Bir yayınevi ile başladı (1949). Arkın kitabevi'ni (1957) ve Arkın ofset basımevi'ni (1967) kurdu. Şiir, hikâye ve şarkı sözü çalışmaları da olan Arkın'ın 30'u aşkın yapıtı vardır.

Arkın kitabevi, İstanbul'da Ramazan Gökalp Arkın tarafından, Bir yayınevi'nin satış merkezi olarak kurulan kitabevi (1957). Sonradan, eğitim kitaplarıyla yayıma da başladı. Atlas, sözlük, ansiklopedi ve ders kitaplarının yanında, çocuk edebiyatı ürünleri de yayımlandı. 1970'ten sonra ansiklopedi yayımcılığına ağırlık verildi. *Cumhuriyet* (11 c.), *Gökkuşağı* (8 c.), *Sağlık* (8 c.), *Sağlıklı yaşam için öneri* bunlardan başlıcalarıdır.

■ **ARKIN** (Fahrettin CÜREKLİBATIR, **Cüneyt** —denir), türk sinema oyuncusu, film yönetmeni (Eskişehir 1937), türk sinemasında Ayhan Işık ve Yılmaz Güney'den sonra "kral" diye anılan üçüncü oyuncu. Tıp fakültesini bitirip doktor oldu (1961). Artist dergisi'nin yarışmasını kazanınca sinemaya geçti (*Gurbet kuşları*, 1964). Kısa sürede başrol oynamaya başladı; 10 yıl kadar seyircinin en tuttuğu erkek oyunculardan biri oldu; 1969 ve 1976 Antalya şenliklerinde "en iyi erkek oyuncu" ödülünü aldı. 1980'lerde vurdulu kırdılı serüven filmlerine kaydı. 10 kadar filmde oyunculuğun yanı sıra yönetmenlik de yaptı (*Vatandaş Rıza*, 1979). Rol aldığı başlıca filmler: *Kırık hayatlar, Haremde 4 kadın* (1965), *Malkoçoğlu* (1966), *İnsanlar yaşadıkça* (1969), *Yaralı kurt* (1972), *Mağlup edilemeyenler* (1976), *Maden* (1978), *Unutulmayanlar* (1981), *Alev alev* (1984), *İki başlı dev* (1990).

ARKİPALYUM a. (lat. *archipallium*). Soyoluş açısından en eski olan ve yalnız üç kat hücre sırasından oluşan korteks bölgesi. (Arkipalyum, arkikorteks ve paleokorteksten oluşur.)

ARKİPTERİGİ a. (fr. *archiptérygie*; yun. *arkhein*, ilk, ve *pterigos*, kanat'tan). Akciğerli balıkların çift yüzgeçlerinin iskelet düzeni. (Her yüzgeçte çok sayıda kıkırdaklı parçalardan oluşan bir orta eksen ve her kıkırdaklı parçanın ucunda bir çift eklemli kılçık, her kılçığa bağlı eklemli mahmuzlar bulunur. Dörtbacaklı omurgalı hayvanların ayağının kökeni belki de bu düzendir; arkipterigi düzeni, brakiyopterigi ve ihtiyopterigi düzenlerine karşıt sayılır.) [→ YÜZGEÇ.]

Arkitekt, İstanbul'da yayımlanmış dergi (1931-1980, 380 sayı). Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Zeki Sayar tarafından çıkarıldı. Dergide, başta mimarlık olmak üzere, şehircilik, turizm, arkeoloji ve sanat tarihi konularına yer verildi.

ARKİTEKTONİK sıf. (fr. *architectonique*, yun. *arkhitektonikos*'dan). Mimarlık bilimine ilişkin olan, yapım tekniklerine uygun olan.

ARKLI sıf. Elekt. Kıvılcım oluşturan elektrik boşalması için kullanılır.

ARKLOW → TİNBHEAR MÓR.

ARKOÇ (Özcan) → ÖZCAN ARKOÇ.

ARKONA, slav paganlığının son kalesi, Rügen adasında yerleşmiş Wendeler'in başkenti. Kentteki Svantevit'e adanmış ünlü tapınak, 1169'da Danimarkalılar tarafından yıkıldı.

ARKONNESOS. Tar.coğ. Ege denizi'nde, Anadolu kıyısında iki ada: —Halikarnassos'un (Bodrum) güneyindeki Karaada; üzerinde kale ve tapınak kalıntısı vardır; —Çeşme yarımadasının güneyinde, Kuşadası körfezinde Doğanbey adası; *Aspis* olarak da anılır.

ARKOSOLİUM a. (lat. *arcus*, kemer ve *solium*, tabut, lahit). Arkeol. Tüf içine oyulmuş, tavanında çoğunlukla resimlerle bezeli kemerli kubbe bulunan bir duvar oyuğundan oluşan mezar. (Arkosoliumlara çoğunlukla hıristiyan katakomplarında rastlanırsa da, antikçağ Yunan ve Roma'sı ile Ortadoğu'suna ilişkin örneklerine de rastlanmıştır.)

ARKOT, Hindistan'da kent, Madras'ın B.-G.-B.'sında, eski Karnatik bölgesinin merkezi. İngilizler ile Fransızlar arasındaki ikinci Karnatik savaşı'nda (1751-1754) nabablığını Kanda Sahib'in (Dupleix tarafından korunuyordu) yaptığı kenti Robert Clive aldı (1751). İngiltere ile Fransa'nın resmen barışta oldukları bir sırada uğranılan bu bozgun, Fransız hükümetinin Dupleix'i geri çağırmasına, sonuçta da Fransızlar'ın Hindistan'daki emellerinden vazgeçmelerine yol açtı.

ARKOZ a. (fr. *arkose*). Feldispatlı kumtaşı. (Az çok sıkı silisli bir çimentoyla bağlanmış kuvars, feldispat ve bazen de mikadan oluşan kırıntılı tortul kayaç; arkoz çok az bozunmuş granitik kayaçların genellikle kısa bir taşınmadan sonra çökelmesinden türemiştir.)

ARKTİK sıf. Meteorol. *Arktik hava*, Kuzey yarıkürenin büyük hava kütlelerinden biri.

■ **ARKTİKA bölgeleri,** Kuzey kutbu bölgesindeki toprakların ve büyük bölümü bankizle kaplı Kuzey Buz denizi'nin oluşturdukları bütüne verilen ad.

• *Keşif tarihi.* Eskiçağ'da coğrafyacılar, Güney kutbu bölgelerinde orta enlemlere kadar uzanan bir kıta bulunduğunu düşünmüşler, ama bu kıtanın kutuptan uzak olduğunu ummuşlardı. Bunun nedeni, Yeniçağ'ın başlangıcında ortaya çıkan Doğu'ya gidecek kestirme yol sorununu uygun biçimde çözme isteğiydi. Dolayısıyla arktik bölgelerin keşfi, her şeyden önce, Batı Avrupa'nın kuzey-batı'sından ve kuzey-doğu'sundan Asya'ya doğru iki deniz "geçidi"nin araştırılmasına ve bulunmasına bağlıydı.

Daha XV. yy. sonunda, Kolomb'un Amerika'ya yolculuğundan yalnızca beş yıl sonra, bristollu tüccarlar, Jean Cabot'yu Amerika'nın kuzeyine gönderdiler (1497). 1501-1502'de portekizli Corte Real kardeşler, Labrador kıyısını açıktan izleyerek Doğu'ya doğru bir geçit aradılar. Bir türlü sonuca ulaştırılamayan bu araştırma, dört yüzyıl boyunca sürdürüldü. Martin Frobisher (Labrador, 1576), adlarını bir boğaza (1585) ve uçsuz bucaksız bir körfeze (1610) veren John Davis ile Henry Hudson, Lancaster boğazının girişine ulaşmayı başaran (1616) Robert Bylot vb. Kuzey-batı geçidinin yeniden araştırılmasına ancak XIX. yy.'da, John Ross ve 110° batı boylamını aşan William Parry ile yeniden başlandı. John Franklin'in yönettiği büyük sefere katılanların kaybolması (1845) üzerine araştırmaların örgütlenmesine önem verildi ve Arktik takımadaların keşfi büyük ölçüde ilerledi. Robert McClure'ın seferleri (1850-1853), yolculuğun bir bölümünün karadan yapılmasına karşın, deniz geçit yerinin belirlenmesini sağladı. Boğazı baştan sona gemiyle aşmayı, ilk olarak Amundsen başardı (1903-1906). Bu yol, ikinci kez, ancak 1969'da, amerikan buzkıran gemisi *Manhattan* tarafından geçildi.

Çin yolu da Asya'nın K.'inde, ama Amerika'nın K.'indekinden daha geç bir tarihte araştırılmaya başladı. İngiliz Chancellor, 1553'te Beyaz deniz'e, eski kılavuzu Stephen Burrough da 1556'da Novaya Zemlya'ya ulaştılar. Spitzberg'i bulan (Grönland olduğunu sanıyordu) hollandalı Barents, Novaya Zemlya kıyılarının haritasını çıkardı ve Avrupalılar'ın Arktik bölgelerde gerçekleştirdikleri (1596-97) ilk kışlama sırasında öldü. XVII. yy. boyunca Ruslar, Sibirya'nın keşfinde önemli adımlar attılar, ama deniz yolu yerinin belirlenmesi ancak XVIII. yy.'da gerçekleştirilebildi. Malıgin 1737'de, Obi ırmağının denize döküldüğü yere ulaştı. Daha önce Bering, sonradan adının verildiği boğaz ile Asya ve Amerika arasındaki sınırı bulmuştu (1728). Ama Kuzey-doğu geçidini çok daha geç bir tarihte, Nordenskjöld bulmayı başardı (1875-1879). Sovyetler'in Kuzey deniz yolunu düzenlemeleriyle, bu yol, Kuzey-batı geçidine oranla çok daha önemli bir iktisadi rol oynamaya başladı.

Arktika bölgeleri coğrafyasıyla ilgili efsaneler (kutup kıtası ya da "buzsuz deniz") ancak Parry'nin başlattığı Kuzey kutbu seferlerinin gelişmesiyle ortadan kalktı. Parry 1827'de Spitzberg'in K.'inde 82° enlemine ulaştı. Gene bir ingiliz olan Markham biraz daha ileriye gitmeyi ba-

şardı. Buzlar arasında sıkışan gemisini bırakıp yola çıkan F. Nansen, 1895'te 86° enlemini geçti. XIX. yy., havacı Andrée'nin ölümüyle biten (1897) yolculukla son buldu. Son adımı atmayı 6 nisan 1909'da amerikalı Peary başardı. Byrd 1926'da, Amundsen ile Nobile'nin bindikleri güdümlü balondan iki gün önce, uçakla kutbun üstünden geçti. Peary gibi köpeklerin çektiği kızaklarla yol alan ingiliz W. Herbert'in ekibi, 1969'da, onun başarısını yineleyerek Kuzey Kutbu'na bir kez daha ulaştı.

• *Askeri tarih.* Arktika bölgelerinin stratejik önemi, İkinci Dünya savaşı'nda ortaya çıktı ve havacılığın, füzelerin, nükleer denizaltıların gelişmesiyle sürekli arttı.

1941-1945 arasında, Anglosaksonlar, İzlanda ya da İskoçya'dan hareketle Kuzey burnu'nu dolanan Kuzey deniz yolundan SSCB'ye yardım etmek için yararlandılar. Konvoylar özellikle 1942'de, Norveç'te üslenmiş alman donanmasından ve uçaklarından büyük zarar gördüler. Toplam 775 müttefik gemisi (78'i batırıldı), Arktik bölgeler yoluyla 4 300 000 ton savaş gereci (müttefiklerin gönderdiği toplam savaş gereci 17 milyon tondu) taşıdılar.

1945'ten sonra ABD-SSCB rekabeti, SSCB, ABD ve Kanada'nın başlıca merkezleri arasında en kısa havayolu olan Arktik bölgelerin önemini artırdı. Sözgelimi, Alaska kenti Seward, Leningrad'dan, kutup üstünden geçildiğinde 6 700 km, 60° enlemi izlendiğinde 10 500 km uzaklıktadır. Bu yüzden, her iki taraf da Arktik bölgelerdeki askeri tesislerini güçlendirmeyi sürdürdü.

SSCB, Atlas okyanusu'nu (Murmansk), Büyük okyanus'a (Anadır, Petropavlovsk) bağlayan 10 000 km uzunluğundaki Kuzey-doğu geçidini, bir ikmal, gözetim (radyo istasyonları, radar ağı) ve refakat (deniz uçakları, birçoğu nükleer enerjiyle çalışan güçlü buzkıranlar) altyapısıyla donattı. Arktika bölgelerinin SSCB'ye bağlı topraklarında kurulmuş üslerle korunan Sibirya üsleri şunlardır: Dikson, Tiksi, Ambarçık, Yakutsk ve Çukçe yarımadasındaki (Alaska'nın karşısında) üsler.

ABD ise, İkinci Dünya savaşı'nda, Anchorage ve Fairbanks üslerine ulaşan Alaska karayolunu açtıktan sonra, savaştan bu yana, Aleut adalarındaki üsleri, 1951'den bu yana Atlantik paktı savunma örgütü'ne katılan İzlanda'daki hava üslerini (Reykjavik ve Keflavík) ve Grönland'daki Thule üssünü kurdu.

Kuzey Buz denizi, atom denizaltıları için elverişli bir dolaşım alanı haline geldi. Buzul takkesi altında ilk geçişleri, amerikan (*Nautilus*, 1958 ve 1960; *Skate*, 1958, 1959, 1962; *Sargo*, 1960; *Seadragon*, 1960, 1962) ve sovyet denizaltıları (*Leninski Komsomol*, 1962) gerçekleştirdi.

Birçok manevra ve elde edilen deneyimlerle gerçek bir kutup savaşı tekniği (kutuplarda yaşayabilme, donatım, gereçlerin kutba uyarlanması) hazırlandı.

ARKTİKA okyanusu → KUZEY BUZ DENİZİ.

ARKTİKA takımadaları, Amerika kıtası ile Grönland arasında Kanada'ya (Kuzey-batı toprakları) bağlı takımadalar. Başlıca adaları, Baffin, Ellesmere ve Victoria'dır.

ARKTİKA toprakları, Kuzey kutup çemberinin K.'inde yer alan kıta toprakları (Amerika ve Avrasya) ile adaları içeren bölgeler bütününe verilen ad. Ada bölgeleri şunlardır: Kanada'ya bağlı takımadalar; Grönland (Danimarka); Spitzberg ya da Savalbard (Norveç); Novaya Zemlya, Franz Josef takımadaları, Severnaya Zemlya ve Yeni Sibirya takımadaları (Rusya).

• *Doğal çevre.* Uzun ve çetin kış boyunca bölgeyi kırıp geçiren soğuk (aylık sıcaklık ortalamaları çoğunlukla -10°C'ın, hatta -20°C'ın altındadır) bütün yaşamı etkiler. Aşırı soğuğun yarattığı başlıca sonuçlar şöyle sıralanabilir: büyük derinliklere kadar inen (deniz diplerinde bile) donmuş topraklar; kar örtüsünün çok uzun süre yerden kalkmaması; yılda yaklaşık 200 gün boyunca yüzeysel akışı engelleyen bankizlerin (bataklıklarda, göllerde, ırmaklarda ve kıyıda) geniş yer kaplaması; ada kökenli buzul takkelerinin (sarkan dillerinden küçük buzdağları kopar; Spitzberg, Baffin adası, vb.) ve indlandsisin (Grönland) hiç ortadan kalkmaması.

Yaz mevsiminde karaların, buzların ve donmuş toprakların erimesiyle oluşan suları, güneyden gelen ırmakların birdenbire kabarması daha da çoğaltır. Haziran ayındaki buz çözülmesi sırasında, Yenisey'in debisi İgarka'da 78 500 m³/sn'yi bulur (oysa 8 hafta önce, buzların altında ancak 4 000 m³/sn'dir). Bunun sonucunda, akarsu kıyısı ve deniz kıyısı ovaları, deniz kolları kadar geniş ırmakların (Obi ve Yenisey taşarak vadilerini 40-50 km genişliğinde sularla kaplar) yayıldığı, yer yer bataklıklar ve göller içeren uçsuz bucaksız bir çamur alanına dönüşür. Flandre deniz ilerlemesinin sonucu olan ırmak ağızlarının boyutları çok büyük, kenarları belirsizdir ve buralarda yer yer deniz kulakları ve sığlıklar görülür. Obi'nin deltalarla ve değişken setlerle dolmuş halici, dünyanın en uzun (800 km) halicidir; rüzgâr ve gelgit etkisiyle, sularının hızı ve düzeyi büyük ölçüde değişir. Lena'nın deltasında, birbirinden uzaklaşan birçok ağız kolu vardır.

Su basmamış topraklarda, erime suları tundra bitkilerinin yetişmesini sağlar. Tundranın başlıca özelliği, yeraltının ge-

ARKTİKA BÖLGELERİ'NİN KEŞFİ

Angmagssalik (Grönland'ın güney-doğu'su) yakınlarında kral Frederik VI kıyısı açıklarında buzdağları

ARKTİKA TOPRAKLARI

ARKTİKA BÖLGELERİ

çirimsizliği ve donmayla harmanlama nedeniyle toprakların verimsizliğidir. Bununla birlikte, bitki örtüsünün yenilenmesi, hayvanların yöreye yeniden göç etmeye başlaması için yeterlidir: misk öküzleri ve karibular, Tayga'dan Kanada'daki Büyük Kuzey topraklarına akın ederler; kazlar, ördekler ve sivrisinekler, Sibirya ovasındaki göllere ve denizkulaklarına yerleşirler. Buzlardan kurtulmuş ve taşkın sularıyla zenginleşmiş deniz sularında, aşağı yukarı kesintisiz süren gündüz, balıkların ve üstün yapılı hayvanların (foklar, morslar, çeşitli balina türleri) beslendiği planktonların gelişmesini sağlar. Bu kısa süreli dönemde, kıyılarda geleneksel yöntemlerle ya da sanayi tipi balıkçılık yapılır.

• *İnsanlar ve etkinlikleri.* Kutup ötesi halkları, buzların çekilmesi yerleşmelerine olanak verir vermez bu ilkel gelir kaynaklarını işletmeye başlamışlardır. Ama geleneksel hayvancılık (Laponlar'ın, Samoyedler'in, Avrasya Ziryanları'nın rengeyiği yetiştiriciliği), avcılık ve balıkçılık (fok, som, Rusya'da kutup kıyılarında yaşayan halklar ile Grönland ve Amerika eskimolarının avladığı ayı) biçimleri, büyük ölçüde değişmiştir ve ancak birkaç uzak bölgede sürmektedir. Sözkonusu toplulukların büyük bölümü, Grönland ve Amerika'da olduğu gibi, büyük köylerde yerleşik düzeni benimsemişlerdir. Bir bölümüyse sanayi ve ticaretin geliştiği çeşitli merkezlerde işçi olarak çalışmak zorunda kalmışlardır. Kömür (Rusya'da Vorkuta ve Kolima; Spitzberg), petrol (Peçora havzası; Prudhoe Bay), nadir madenler (Kanada'da Büyük Kuzey bölgesi, Grönland) ve demir (Labrador) yatakları yakınında madencilik merkezleri, eski sömürge istasyonları ya da büyük su yolları boyunca sıralanmış balıkçı köyleri çevresinde kentler kurulmuştur. Kara (Alaska karayolu) ve demiryolları (Rusya, Labrador) boyunca da birçok istasyon gelişmiştir. Ticaret limanları, özellikle Rusya'da, kısa süreli yaz mevsimi boyunca atomla çalışan buzkıranları izleyen konvoyların ilerlediği Kuzey deniz yolu kenarında düzenlenmiştir. Ayrıca, Arktika bölgelerinin stratejik önemi nedeniyle askeri üsler ve havalimanları da kurulmuştur.

ARKTONNESOS. Tar. coğ. Marmara denizi'nin güneyinde, Kapıdağı yarımadasının İlkçağ'daki adı.

ARKTURUS, Çoban* takımyıldızının α

Boothia yarımadasında (Kanada, Kuzey-Batı toprakları) Krusenstern gölünün havadan görünüşü)

yıldızına verilen yunanca kökenli ad; *Ayı'yı gözden kaybetmeyen avcı* anlamına gelir (Büyükayı*'nın kuyruğunun uzantısında bulunmasına anıştırma olarak). Kadir 0,2. Tayf tipi K0. Uzaklık 37 ıy. Çap Güneş'inkinin 22 katı.

Arkuşta → ALKUŞTA.

ARKWRIGHT (*Sir* Richard), ingiliz makine uzmanı (Perston, Lancashire, 1732 - Cromford, Derbyshire, 1792). Hemşerisi Hargreaves'in bulduğu, ancak parasızlıktan kuramadığı yarı mekanik *Jenny* iplik makinesinin kullanımını yaygınlaştırdı. İngiltere'de pamuklu sanayisinin ilk kurucularındandır.

ARLAND (Marcel), fransız yazar (Varennes-sur-Amance 1899 - Paris 1986). *L'Ordre* adlı romanı (1929, Goncourt ödülü), hem anlatımı anlaşılır bir yazar, hem de bir ahlakçı olduğunu ortaya koyar. Öykülerinde (*L'eau et le Feu*, 1956; *le Grand Pardon*, 1965); denemelerinde (*la Grâce d'écrire*, 1955) ve anılarında (*Ce fût ainsi*, 1979), çocukluk ve yeniyetmelik dönemi heyecanlarının bir çözümlemecisi, evlilik bunalımlarının ve yaşam acılarının bir gözlemcisi olarak kaldı. J. Paulhan ile birlikte Nouvelle Revue Française'in yöneticiliğini paylaştı (1953-1977).

Arlanda, Stockholm'un (İsveç) havalimanı; kentin kuzeyinde.

ARLANMAK gçz. f. (ar. *ᶜar*'dan). Davranışından, eyleminden dolayı utanç duymak; utanmak, sıkılmak: *Dili arlanmaz soyu arlanır* (atasözü).

ARLANMAZ sıf. Utanma, sıkılma duygusundan yoksun kimse için kullanılır (genellikle *utanmaz*'la birlikte): *Ne utanmaz arlanmaz adamsın!*

ARLANZON, İspanya'nın kuzey kesiminde ırmak, Castilla la Vieja'yı akaçlar, Burgos'tan geçer, sol kıyısından Pisuerga ırmağına kavuşur; 130 km.

ARLBERG, Avusturya Alpleri'nde geçit. Tirol ile Vorarlberg'in sınırında, Inn ve Ren ırmaklarının havzaları arasında, 1 802 m yükseltide. İçinden iki tünel geçer: 1884'te hizmete giren, 10 239 m uzunlukta demiryolu tüneli; 1978'de hizmete giren, 13 973 m uzunlukta karayolu tüneli.

Arlberg-Express, Paris-Basel-Zürich-Viyana hattında çalışan uluslararası tren.

Arlecchino (ital. sözc.; eski fr.'da, ortaçağ efsanelerindeki şeytana verilen *Hellequin* adından), bir commedia dell'arte kahramanı. Üçgen biçiminde, çok renkli küçük kumaş parçalarından oluşan bir giysisi, siyah bir maskesi ve *latte* ya da *batte* denilen bir değneği vardır. İtalya ve Almanya'da *(Hanswurst)* hayasız ve korkak bir güldürü kahramanı olan Arlecchino, Fransa'da Regnard'ın, Lesage'ın, İtalya'da Goldoni'nin (*İki efendinin uşağı*, [Arlecchino, servitore di due padroni], 1748) birçok güldürüsünün kahramanıdır. Ama, bu kişilik tüm yönleriyle Marivaux tarafından —*Arlequin poli par l'amour* oyunundaki aptal tipten, *l'île des esclaves*'daki filozof uşağa ve *Gönül ve kısmet oyunu*'ndaki (Jeu de l'amour et du hasard) ince alaycı tipe değin— geliştirildi.

ARLE, Bouches-du-Rhône'da (Fransa) *arrondissement* merkezi, Rhône deltasının başlangıcında, Camargue'ın K.'inde: 50 345 nüf. Büyük sanat kenti, demiryolları ve karayolları kavşağı. Birkaç sanayi kolu vardır: madensel gereçler, kâğıt fabrikası, besin (pirinç) sanayisi, kimya sanayisi. Camargue'ın büyük bölümünü içine alan Arles, Fransa'nın en büyük (yüzölçümü 750 km²'yi aşar) komünüdür. — Yönetim çevresi, 146 732 nüf.

• GÜZEL SANATLAR. Arles'daki Galya-Roma harabeleri, roma uygarlığının en güzel kalıntılarındandır. Barbegal yakınlarında büyük bir su kemerinin kalıntıları görülür. Arles'daki amfitiyatro, Nimes'deki gibi, bugüne kadar en iyi durumda kalanlardan biridir. Burası Araplar tarafından kaleye çevrilmişti; bu kaleden günümüze kalan dört burç vardır. Forum olduğu sanılan yerde, yiyecek ambarı ve gezinenlerin sığınmak için kullandığı, hava delikleriyle aydınlatılıp kemerlerle desteklenmiş (mahzen kemerleri gibi) yeraltı galerileri bulunmaktadır. Rhônes kıyılarında Constantinus döneminden kalma büyük halk hamamları, "Trouille hamamları" yer alır. Arles'da çok değerli heykeller de bulunmuştur: XVII. yy.'da Girardon tarafından restore edilen *Arles Venüsü* (Louvre), Octavianus ile Drusus'un heykelleri ve Augustus'a sunulan ve üzerinde onuruna yazılmış bir yazıtın yer aldığı kalkanın mermerden bir kopyası.

ARLESHEİM, isviçre'de (Basel kantonu) kent; Basel'in G.'inde; 8 000 nüf. 1760'ta ressam Giuseppe Appiani'nin iç süslemelerini yaptığı, 1678'den kalma barok üslubunda kilise.

ARLETTY (Léonie BATHIAT, — denir), fransız kadın tiyatro ve sinema oyuncusu (Courbevoie 1898). Önceleri fabrika işçisi, steno-daktilo ve manken olarak çalıştı. 1920'den başlayarak revü ve müzikhol gösterilerine çıktı. 1931'de girdiği sinemada, özgün tipi, tuluat yeteneği ve alaycı oyun biçimiyle birçok filmde dikkati çekti. Özellikle Marcel Carné'nin kimi filmlerinin gözde oyuncusu oldu (*Hôtel du Nord*, 1938; *Son ümit* [le jour se lève], 1939; *les Visiteurs du soir*, 1942; *les Enfants du paradis*, 1944).

Arlezyen ya da **Şehirli kız** (*l'Arlesienne*), Alphonse Daudet'nin 3 perde ve 5 tablodan oluşan dramı, müziğini Georges Bizet yazdı (1872). Camargue'lı genç bir köylü, Arles'lı bir kıza âşık olur. Onun hafifliklerini öğrenince çıldırır ve intihar eder. Bizet'nin yapıt için hazırladığı müzik, renkli ve trajik bir orkestra süitidir; o güne dek kullanılmayan saksofon da orkestrada yer almıştır.

ARLİNGTON, ABD'de kent, Massachusetts'de, Boston yerleşmesinin kuzey-batı kesiminde: 53 500 nüf.

ARLİNGTON, ABD'de (Virginia) kent, Potomac ırmağı kıyısında, Washington'un karşısında; 170 936 nüf. (1990). 1864'te kurulan ve ABD ordusundan yüksek rütbeli birçok subayın, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında ölen meçhul askerlerin Kennedy'nin mezarlarının bulunduğu ulusal mezarlık.

ARLİNGTON, ABD'de (Texas) kent, Dallas ile Fort Worth arasında; 261 720 nüf. (1990).

ARLİNGTON (Henry BENNET,— *kontu*). → BENNET.

ARLİNGTON HEİGHTS, Chicago'nun (ABD) kuzey-batı banliyösü; 65 000 nüf.

ARLİT, Nijerya'nın kuzey kesiminde kent, Air kütlesinin batı kenarında, Agades'in K.'inde; 20 000 nüf. 1966'da bulunan, 1971'de işletilmeye başlanan uranyum filizi yatağı; uranyum, özellikle Nijerya devletinin ve fransız sermayesinin hissedar olduğu karma bir şirket tarafından üretilir ve üretim alanında zenginleştirilir.

ARLON, Belçika'da kent, Lüksemburg ilinin merkezi, Belçika Lorraine'inde; 23 000 nüf. Ticaret merkezi. Eskiçağ kentinden kalma kaplıca tesisi ile Geç İmparatorluk döneminden kalma sur (içinde II. ve III. yy.'da oyulmuş çok sayıda mezar anıtı [günümüzde Arkeoloji müzesi'ndedir] bulunur ve bu anıtlar, dönemin iktisadi ve toplumsal yaşamı ile inançları konusunda son derece önemli belgelerdir). —*Arlon arrondissement*'ı: 48 700 nüf.

ARLOSOROFF (Hayım Viktor), siyonist musevi (Romnı, Sumı yakınları, Ukrayna, 1899 - Tel-Avıv 1933). Siyonist işçilerin önderi olarak marxçılıkla uygulamalı siyo-

Arlecchino'nun küçük heykeli venedik okulu, XVIII. yy. *Carnavalet müzesi, Paris*

Arletty
Marcel Carné'nin *les Visiteurs du Soir* (1942) adlı filminin bir sahnesinde

Arles
solda
arenadan ve antik tiyatrodan bir görünüm (İ.Ö. I. yy. sonu)

sağda
Saint-Trophime katedrali'nin çan kulesi (XII. yy. sonu) ve avlusu (XII. - XIV. yy.)

nizm arasında bir bireşimin kuramcılığını yaptı. Almanya'da çalıştıktan sonra 1924'te Filistin'e yerleşti. Weizmann siyasetinin ateşli bir yandaşı olarak 1931'de, Yahudi ajansı'nın siyasi bölüm başkanlığına getirildi. Nazizmin yükselişi sırasında, alman yahudilerinin Filistin'e göçünü düzenledi. Tel-Aviv plajında bilinmeyen kişilerce öldürüldü.

ARLOTTO (Arlotto MAİNARDI, **Piovano** denir), italyan rahip (Floransa 1396'ya doğr. - 1484), köy papazı, halk nükte ve şakalarından oluşan adsız bir derlemenin kahramanı (*Motti e facezie del Piovano Arlotto,* 1478-1488)

ARLT (Ferdinand), alman göz hastalıkları uzmanı (Ober Graupen [bugün Horni Krupka],Teplice yakını, 1812 - Viyana 1887). Başlıca yapıtı pratisyen hekimler için bir göz hastalıkları kitabıdır (1851 -1856).

ARLT (Roberto), arjantinli yazar (Buenos Aires 1900 -*ay.y.* 1942). Hırçın ve huzursuz yaradılışı yüzünden, insanları "cehennemde bocalayan birer canavar" olarak gördü ve romanlarında büyük kentin acımasızlığını ve düşkünleri anlattı (*El juguete rabioso,* 1926, *Los siete locos,* 1929; *Los lanzallamas,* 1931; *El amor brujo,* 1932). Ayrıca öyküler (*Aguafuertes porteñas,* 1933) ve oyunlar yazdı (*La isla desierta*).

Arly, Yukarı Volta'nın güney-doğu kesiminde ulusal park, Benin sınırı yakınında. Av hayvanları rezervi ve turizm merkezi.

ARMA a. (lat. *arma*). Denizc. Bir geminin direk, seren, çarmık, yelken takımı ve halatlarından oluşan güverte donanımı. || *Arma bozmak,* çalışma işlevini kaybetmiş ya da çürümüş armaları yenilemek üzere değiştirmek. || *Arma bozuntusu,* değişik işlerde kullanılmak üzere armalardan sökülmüş eski halat. || *Arma budatmak,* yelken, seren, direk vb. için şiddetli fırtınanın etkisiyle kopmak. || *Arma doldurmak,* yelkenli gemilerde direk ve çubukları istenilen durumda tutmak için ana armanın boşluğunu almak (direk ve çubukların sert rüzgârlı havalarda fazla esnemesini önler). || *Müteharrik arma,* SELVİÇE'nin eşanlamlısı. || *Sabit arma,* gemi donanımları üzerinde kullanılan hareketsiz arma. (Ana arma da denir.)

◆ ünl. Yap, aç anlamında komut. || *Arma branda,* eski tip gemilerde hamakların açılıp kurulması için gemi mürettebatına verilen komut. || *Arma tente,* gemi limandayken, gemide kullanılan tentelerin açılması için verilen komut. || *Arma yelken,* yelken aç komutu.
—Dy. Yükleri vagonların üstünde istiflemeye ya da darbelere karşı korumaya yarayan aksesuarlar.

ARMA (ital. sözc.). Aileleri, toplulukları ya da bireyleri temsil etme amacıyla bir kalkan üstünde belirli kurallara göre oluşturulan ayırt edici işaretler. Bu kalkanın çevresi, daha az kesin kurallara göre belirlenmiş dış süslemelerle de bezenebilir.
—ANSİKL. Armalar, arkeoloji araştırmalarında önemli bir rol oynarlar. Bunlara kitap ciltlerinde, gümüş yemek takımlarında, tabak ve kaplarda, mobilyalarda, dinsel resim ve portrelerde, arabalarda, mücevherlerde ve şato kapılarının üzerinde rastlanabilir. Armalar gerek boyanarak, gerekse kazılarak ya da yontularak yapılsın, bir varlık göstergesi ve birincil önem taşıyan süs öğeleridir. Giysi, saçak, başlık süsü ve kalkana uyabilecek her tür takı üstüne işlenir.

ARMA (İmre WEISSHAUS, **Paul** — denir), macar besteci ve piyanocu (Budapeşte 1905). Bartók ile çalıştıktan sonra 1933'te Paris'e yerleşti. Halk müziği üzerinde araştırmalar yaptı. Oda müziği yapıtlarına ağırlık verirken manyetik banttan yararlandı. Genellikle folklordan esinlendi.

ARMACILIK a. Armaları tanımayı ve incelemeyi amaçlayan bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) *Armacılık sanatı,* resim ya da armacılık sanatına uygun olarak tüm öbür grafik ya da plastik sanatlar yoluyla arma yapımı. || *Armacılık bilimi,* armaların oluşturulmasında, tanımlanmasında ve benzerlerinin yapımında uyulması gereken kuralları içeren bilgi.
—ANSİKL. Armalar oluşturulurken özel kurallara uyulur. Avrupa armacılık sistemini, kendisinden önceki ya da sonraki, sivil ya da askeri, tüm öbür amblem sistemlerinden ayıran da, aslında az olan bu kuralların varlığıdır (iki gruba bölünen yedi minenin" kullanılması: metaller ve renkler; aynı gruptan iki minenin yan yana ya da üst üste getirilmemesi). Renkli yapılmaları zorunlu amblemler olan armalar, kesin bir düzene ve katı ilkelere göre betimlenir; bunlar aynı zamanda armalar biliminin ilkeleridir. Armalar, biçimi değişebilen, genellikle dışı süslemeli bir kalkandan oluşur; ama yalnızca kalkana indirgenmiş yalın armalar enderdir. Kalkan, bir insanın gövdesi üstüne yerleştirilmiş olarak düşünülür; sağ el, karşıdan bakanın soluna, sol ise sağına gelir. Kalkan dokuz noktaya ayrılır. *Zemin,* kalkanda *figürlerin* (belgeler, döşeme eşyası, bölümler) yer aldığı yüzeydir. Zeminde hiçbir figür bulunmayabilir, bir tek mine tüm kalkanı doldurabilir; böyle olunca kalkana *düz* denir. Bir simge olan ya da öyle kabul edilen her eşya üslüplaştırılır; perspektif ve orantı yanlışları sık görülür ve doğal kabul edilir.

Batı'da armaların XII. yy.'da ortaya çıkışı, savaşçılarda donanımın gelişmesiyle ilintilidir: zırhlı başlığın ve zırhlı gömleğin değişmesiyle savaşta ve cirit oyununda tanınmaz duruma gelen şövalye, giderek kalkanının büyük yüzeyine figürler —hayvanlar, bitkiler, geometrik biçimler— çizdirmeyi âdet edindi; bunlar göğüs göğüse savaşın ortasında şövalyenin tanınmasına yarıyordu. Aynı savaşçı her zaman aynı figürleri ve aynı renkleri kullandığı zaman armadan söz edilebilir. Önceleri bireysel olan ve yalnızca şövalyelere ait bulunan armalar giderek kalıtsal hale geldi. Sonra, XIII. yy.'ın başında arma kullanımı yaygınlaştı; kadınlar, din adamları, "burjuvalar"la zanaatçılar, köylüler de arma kullanmaya başladılar. Nihayet, kısa bir süre sonra, sivil ve dinsel topluluklarla kurumlar da arma kullanımını benimsediler. Bu bakımdan, arma kullanma hakkının yalnızca soylularda bulunduğu yolundaki hiçbir tarihsel gerçeğe dayanmayan çok yaygın bir yanlışı düzeltmek yerinde olur. Hiçbir dönemde, hiçbir ülkede, arma taşımak tek bir toplumsal sınıfa özgü olmadı. XVIII. yy.'ın sonuna dek herkes, her zaman ve her yerde bir arma benimseyerek onu dilediği gibi kullanabildi. Bir tek koşul vardı: başkasının armasını gaspetmemek.

Hem mülkiyet, hem dekoratif süsleme belirtileri olan armalar, XIII. yy.'dan XIX. yy.'a dek pek çok eşyada, anıtta ve belgede yer aldı; böylece armalar bu nesnelerin bir tür nüfus kütüğü oluyordu. Gerçekten de, armaların incelenmesi, nesneleri mekâna ve zamana yerleştirmek, ortaklarını ve zilyetlerini ortaya çıkarmak, tarihçelerini ve değişimlerini dile getirmek için bugün genellikle elimizdeki tek araçtır. Armacılığın en değerli katkısı tarih belirleme konusunda görülür, çünkü bir kimsenin kalkan taşımasının tarihleri genellikle yaşam ve ölüm tarihlerinden daha dar zaman dilimleri içindedir. Pek çok önemli kişinin armalarıyla süslenmiş bir eşya ya da bir anıt sözkonusu olunca, her birinin doğum, evlenme, hükümdarlığa başlama ve ölüm tarihlerinden kalkıp sonuç çıkartıcı bir tarih belirleyerek büyük bir kesinliğe varılabilir. Böylece sanat tarihçileri, kamusal koleksiyon yöneticileri, sanat yapıtlarının tarihlerini, yerlerini ve kimin olduklarını belirlemek için armaların incelenmesinden yararlanırlar.

Armacılık araştırmalarının bu arkeolojik yanı, aynı zamanda armaların incelenmesinden yola çıkarak aile ya da derebeylik yapılarının araştırılması, "geleneksel" armacılık diyebileceğimiz bir daldır. Geleneksel armacılık her şeyden önce, armaları taşıyanların kimliklerine dayanır. Ama armalar, özellikle eski çağlar sözkonusu olunca, arma taşıyanların kişiliğini de yansıtabilir. Günümüzde de "yeni" armacılık böyle bir araştırmaya yönelmiştir. Yeni armacılıkta, örneğin, bir ailenin ya da bir kişinin armasını oluşturan figürlerin ve renklerin seçiminde ağır basan nedenler araştırılır. Belirleyici öğeyle belirtilen nesne arasındaki ilişki çeşitli düzeylerde yer alabilir; ama bunu incelemek, armaları yapanların ya da seçenlerin inançları, özlemleri, duyarlığı, kültürü ve simgesel yöntemleri konusunda tarihçiye her zaman yararlı bilgiler sağlar. Bugün armacılık konusundaki çalışmalarla şu ya da bu çağda, şu ya da bu hayali kişi (roman kahramanı, dinsel ya da mitolojik kişi, kişileştirilmiş alegori) niçin ve nasıl şu ya da bu armayı aldı ve armalar nasıl anlaşıldı, nasıl değiştirildi, nasıl taklit edildi, gibi sorulara yanıt bulunmaya uğraşılır. Ayrıca, armacılık, bireysel durumların ötesinde, istatistik yöntemlerine dayandırılmıştır. Bundan amaç, bir bölgenin, bir çağın, bir toplumsal sınıfın armalarında yer alan figürlerin ve renklerin sıklığına ilişkin göstergeleri ortaya çıkarmaktı. Böylece elde edilen sonuçlar yorumlanarak moda, rağbet ve beğeni olguları değerlendirilir ve bu yoldan ortak duyarlığı ve ruhsal durumu inceleme olanağı sağlanır. Örneğin, Avrupa armalarında renklerin sıklığının incelenmesi, ortaçağ toplumlarında, her alanda tercih edilen renk olan kırmızının yerini, 1500 ile 1650 arasında nasıl yavaş yavaş mavinin aldığını ortaya koymuştur. Mavi, bugün de Batılılar'ın çoğunluğunun tercih ettiği renktir. Aynı biçimde figürlerin sıklığının incelenmesi, arma çerçevesini çok aşan birçok simgesel âdetin ortaya çıkarılmasını sağladı. Bu konuda örnekler verelim: XII. ve XIII. yy.'da Avrupa'da kartalla aslan arasındaki siyasal karşıtlık; Ortaçağ'ın büyük bölümünde hayvanların kralı rolünü aslanın değil de, ayının oynaması; XV. ve XVI. yy.'larda dragonla ejderlerin yaygınlaşması; XVII. ve XVIII. yy.'larda bazı arma figürlerinin seçiminde "züppeliğe" kaçılması (tazı, leopar, zambak).

Hem antropoloji, hem de göstergebilim açısından, yeni armacılık, armayı göstergeler dizgesi olarak ele alır. Toplumsal kurallar bütünü olarak armalar, gerçekten de insanı bir topluluğun, topluluğu da bir toplumun içine yerleştirir. Böylece arma, başka amblem sistemleriyle, örneğin Kolomböncesi uygarlıkların, ortaçağ Japonyası'nın, memlük boylarının ve birçok Afrika ya da Okyanusya topluluklarının sistemleriyle benzerlik gösterir. Bu değişik sistemler üzerinde yapılan karşılaştırmalı incelemelerle, anlatımdaki ayrılıkların ötesinde, bazı temaların, bazı mitlerin, tüm çağlarda ve tüm uygarlıklarda ortak olan bazı amblem yapılarının sürekliliği araştırılır.

Armada (*Yenilmez*), 1588'de, Mary Stuart'ın ölümünün öcünü almak, kraliçe Elizabeth'i tahtından indirmek ve katolikliği yeniden getirmek için Felipe II tarafından İngiltere'ye gönderilen donanma. Donanmaya İspanya'nın en usta denizcisi, Santa Cruz markisi komuta edecek ve Hollanda valisi Alessandro Farnese de Hollanda'daki ispanyol ordusuyla İngiltere'ye geçecekti. Santa Cruz'un ölümü üzerine komuta, pek yetenekli olmayan Medinasidonia dükünün eline geçti. Donanma, 130 savaş gemisinden, 10 300 denizciden ve 19 000 askerden oluşuyordu, ancak, fırtına gemileri zorladı. Effingham dükü Charles Howard komutasındaki ingiliz donanması ise, 197 gemiden ve 16 000 kişiden oluşuyordu; donanmada Drake ve sir John Hawkins gibi deneyimli komu-

tanlar vardı. Daha hafif, daha kullanışlı ve topçu gücü daha iyi olan ingiliz gemileri ilk çarpışmalardan başlayarak Armada'yı Calais'ye sığınmak zorunda bırakan bir yıpratma savaşı verdiler. Farnese, denizde tam bir üstünlük sağlanmadan birliklerini gemilere bindirmek istemedi, ve ispanyol gemileri ingiliz saldırılarıyla yeniden dağıtıldı. Yalnızca 63 gemi ile 10 000 kadar asker İspanya'ya dönebildi.

ARMADİLLO a. (isp. *armado*, silahlı' dan). Top gibi tostoparlak olabilen içbükey gövdeli tespihböceği. (Tespihböceğigiller familyasının örnek tipi.)

ARMADOR a. Denizc. Gemilerin direk, seren, yelken ve halat donanımlarını düzenleyen ve onaran usta.

ARMADORA a. (ital. *armatura*'dan). Denizc. Yelkenli gemilerde direklerin ve serenlerin selviçelerini bağlamak için alabandalara tutturulan üzeri delikli uzun ağaç ya da demir. (Armadoralar çarmık ayakları düzeyindedir ve her birinin altında bir ya da birkaç bastika bulunur.) || *Armadora çeliği*, armadoraya geçirilmiş ağaç ya da metal çelik. (Selviçeler bu çeliklere volta edilir.) || *Armadora çemberi*, yelken direklerinin güverteye yakın bölümlerine geçirilen demir ya da pirinç çember. (Çemberdeki deliklere geçirilen çeliklere, yelkenler ile serenlerden gelen ve direk dibine bağlanan selviçeler volta edilir.) || *Armadora tahtası*, direk üzerinde ya da geminin yüksek bir yerinde çalışacak personel için yapılmış ve sağlam halatlarla donatılmış tahta. (Kandilisa* tahtası da denir.)

ARMAGH, Kuzey İrlanda'da kent, yönetim bölümü merkezi, Lough Neagh'ın G.'inde; 12 000 nüf. Gotik üslubunda katedral (XIII. ve XIV. yy.'lar). Eski evler. Adanın din merkezi olan Armagh'ta İrlanda başpapazı olan bir katolik başpiskopos ile bir anglikan başpiskopos bulunur. Efsaneye göre Aziz Patrick'in kurduğu kent, İrlanda'da hıristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk yıllarda önem kazandı. Bir kültür merkezi olmasının yanı sıra, 3 km B.'sında yer alan ve İ.Ö. IV. ya da III. yy.'dan İ.S. IV. yy.'a (o dönemde yerle bir edildi) kadar İrlanda'nın başkenti olan Emain Macha müstahkem yerinin görevini devralınca gelişti. —*Armagh yönetim bölümü*, Lough Neagh'ın G.'inde uzanır: 1 333 km², 134 000 nüf.

ARMAGNAC, Fransa'da Akitanya havzasında (Gers ve Landes *département*'ının doğu kesimi) bölge;Gers, Baise,Douze ve Midou ırmaklarınca akaçlanır. Bölgede, sofralık kırmızı şaraplar ile beyaz şarap (damıtıldığında ünlü *Armagnac konyağı* elde edilir) üretilir.

ARMAGNAC a. Fransa'nın eski Armagnac bölgesinde (Gers, Landes, Lot-et-Garonne) yapılan adı tescilli konyak. —ANSİKL. Armagnac, kazanları üst üste konmuş geleneksel imbiklerde damıtılır, rektifikasyon yapılmaz. Gerek üretim, gerek meşe fıçılardaki eskitme, özel bir tüzüğe göre sıkı bir biçimde denetlenir.

ARMAGNAC ailesi, Fransa'da, dört aile "Armagnac" unvanını taşıdı.
• Birincisi gaskonyalı bir ailedir. En ünlü bireyleri Armagnac'lar topluluğunun önderi Bernard VII (1391-1418) ve onun torunu Jean V'dir; Jean, manevi konularda kiliseyle, siyasi konularda da Louis XI ile çekişen büyük bir senyördü; Louis XI, Jean V'in mal ve mülklerine el koydu, ama Charles VIII, Jean V'in kardeşi ve ailenin son bireyi olan Charles I'e bunları geri verdi.
• "d'Alençon" adını alan ikinci Armagnac ailesi yalnızca, Charles I'in yeğen çocuğu olan Charles II tarafından temsil edildi; Charles II, Armagnac'ı, François I'in kız kardeşi olan karısına, Marguerite d'Angoulême'e bıraktı.
• Marguerite de, Armagnac'ı ikinci kocası Henri II d' Albret'ye bıraktı (1527); üçüncü Armagnac ailesi, Henri II ile başlar; bu ailenin son temsilcisi Fransa kralı Henri IV'tür.
• Dördüncü "Armagnac" ailesi, Lorraine-Guise'ler ailesinin bir koludur; Lorraine-Guise'lerden biri olan Harcourt kontu Henri, Claude de Guise'in torununun çocuğuydu, 1645'te Armagnac kontu oldu ve aile unvanını kendinden sonrakilere aktardı;Fransız devrimi'yle bu unvan geçerliliğini yitirdi.

ARMAGNAC kontluğu, eski Fransa'da tarihsel bölge. Bu kontluk Charlemagne tarafından oğlu Louis için kurulan Aquitania krallığı'nın uç kontluğu olarak ortaya çıktı. Ama son biçimini ve adını ancak X. yy.'ın ikinci yarısında aldı; önce Auch, sonra Lectoure başkent oldu.

ARMAĞAN a. (fars. *ermağan*' dan). **1.** Bir kimseye, onu sevindirmek için, özellikle de bir bayram ya da mutlu bir olay dolayısıyla verilen şey; hediye: *Her gittiği yerden ona bir armağan getirir. Yılbaşı armağanı. Düğün armağanı.* **—2.** Bir kimseye sunulan şey; hediye: *Cumhurbaşkanına gezileri sırasında verilen armağanlar müzeye konuldu.* **—3.** Ödül: *Sait Faik hikâye armağanı.* **—4.** *Ed.* Övgüyle, saygıyla yaklaşılan şeyin bağışı; ihsan, lütuf: *Bu ürünler bize doğanın bir armağanıdır. Tanrının armağanı.* **—5.** Bir kimseye ya da bir olaya adanan, ithaf edilen yapıt: *Macit Gökberk armağanı. Jean Deny armağanı. Cumhuriyetin 50. yıl armağanı* (Bk. *ansikl.* böl). **—6.** *Bir kimseye (onuruna, anısına vb.) kitap armağan etmek*, ona, onu ithaf etmek, adamak. **—7.** *Bir kimseye bir şey armağan etmek*, ona, o şeyi hediye etmek, sunmak.
—İkt. *Armağan kuponu*, belirli bir sayıda biriktirilince alıcıya armağan, prim, fiyat indirimi elde etme olanağı sağlayan kupon.
—ANSİKL. Adına armağan yayımlanan kişi hayatta ya da ölmüş olabilir. Belirli bir dalın uzmanının meslekten ayrılması, emekli olması dolayısıyla yahut mesleğe başlamasının ya da ölümünün belirli yıldönümlerinde adına armağan hazırlanabilir. Kendisi armağan düzenlenen kişinin öğrencilerinin, çalışma arkadaşlarının ya da aynı alanda ürün veren uzmanların makaleleri, inceleme ve araştırmaları hazırlanan yapıtta yer alır. Türkiye'de özellikle tarih, tıp, hukuk vb. gibi bilim dallarıyla ilgili çok sayıda armağan yayımlanmıştır: *Necati Lugal armağanı* (1968), *Mansel'e armağan* (1974), *Beyruni'ye armağan* (1974), *İsmail Hakkı Uzunçarşılı' ya armağan* (1976), *Macit Gökberk armağanı* (1983), *İbni Sina, doğumunun bininci yılı armağanı* (1984) gibi.

Armağan, Badi* Ahmet Efendi'nin XIV. - XIX. yy.'lar arasında yaşamış pek çok şairin yapıtlarında geçen atasözlerini ve deyimleri derlediği yapıtı. Türk dili ve folkloru açısından değerli bir kaynak olan ve Necati, Mesihi, Cem Sultan, Hayali, Yahya, Seyyit Vehbi, Figani, Fuzuli, Havayi, Veysi, Vücudi, İlmî gibi şairlerden örnekleri içeren yapıtın, yazarın el yazısıyla tek nüshası Edirne'de Selimiye kütüphanesi'ndedir.

ARMAĞAN, esk. **Hayde. Hediye,** Kırklareli'nin merkez ilçesi, Dereköy bucağına bağlı köy; 1 067 nüf. (1990). 1982'de İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü'nce, Istranca bölgesinde yürütülen megalitik kültür incelemelerinde, köy yakınında dolmenler bulundu. Bu dolmenlerin Trakya'daki megalitik kültürün doğu sınırını oluşturduğu sanılıyor.

ARMAH (Ayi Kwei),ghanalı yazar(Takoradi 1939). Öğrenimini ABD'de tamamladı ve orada uzun yıllar öğretmenlik yaptı. İlk romanı *The Beautiful ones are not yet born* (1968), Afrika'nın bağımsızlık savaşları sonrasındaki gelişimi üzerine yazılmış en eleştirel belgelerden biridir. Bu kötümser bakış *Fragments, Why are we so blest* (1971) ve *Two thousand seasons*'da da (1979) göze çarpar.

Eauze (Gers) yakınlarında Armagnac bağları

ARMAKSA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde, ilkçağ yerleşmesi. Sebasteia'yı (Sıvas) Kaisareia'ya (Kayseri) bağlayan yol üstündeydi. Kayseri ilindeki Sarıoğlan ilçe merkeziyle Büyüktuzhisar köyü arasında olduğu sanılıyor.

ARMALI sıf. Üzerinde arma bulunan. —Nümism. *Armalı beşibirlik*, osmanlı arması işlenmiş beşibirlik; takı altınıydı.

ARMAN (Halit Recep), türk besteci ve bando şefi (İstanbul 1902). Bahriye mızıka okulu'nda eğitim gördü. Gedikli mektebi'nde (Astsubay okulu) öğretmenlik yaptı, 5. Tümen bandosunu yönetti. İki kez Afganistan'a giderek Kabil mızıka okulu'nun ve bandosunun kurulmasında görev aldı (1933-1942): Afganistan ulusal marşını besteledi. Uzun yıllar Deniz kuvvetleri bandosu'nu yönetti; buradan emekli oldu. Birçok askeri marş besteledi.

ARMAN (Cihat) ▸ CİHAT ARMAN.

ARMAN (Armand FERNANDEZ, —denir), amerikan uyruklu fransız heykelci (Nice 1928). *Yeni gerçekçiler* topluluğunun kurucu üyesi (1960) olan Arman, gündelik nesneden yola çıkıp gerçeği benimseme biçimi olarak *birikim* ilkesini geliştirdi. Rasgele üst üste yığılmış ya da poliyestere, hatta 1970'ten bu yana betona gömülmüş nesneler (oldukları gibi

Bk. resim sayfa 822

bırakılmış ya da eğilmiş, kırılmış, parçalanmış, yanmış, vb.) gerçek bir resim malzemesi gibi kullanılmaktadır. Dizilere göre ("Çöp tenekeleri", "Birikimler", "Öfkeler", "Kaplar", "Yanmalar", "Donatılı nesneler" vb.) tema, plastik ve simgesel ölçütler göz önünde tutularak seçilmektedir: yararlı eşya, çalgılar, resim araçları, otomobil parçaları, vb. Arman'ın yapı-

1413'te Paris'te Armagnac'ların katliamı
Martial d'Auvergne'in *Vigiles de Charles VII* adlı minyatürü (XV. yy.)
Bibliothèque nationale, Paris

tı, gerecin seçimi ve aynı gerecin sık sık kullanılmasıyla sanayi dünyasına gönderme yapar

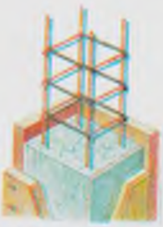
Arman
cam bir kasada
mineli ibrikler birikimi (1961)
Wallraf-Richartz Museum
Köln

ÂRMÂN a. (fars. *arman*). *Esk.* **1.** Ayrılık, özlem nedeniyle duyulan keder, düş kırıklığı, kaybedilmiş, kaçırılmış, ele geçirilememiş bir şeyden dolayı duyulan tasa, pişmanlık. **—2.** Sıkıntı, zahmet.

ARMANGİT a. (fr. *armangite*). Miner. Formülü $Mn_3(AsO_3)_2$ olan doğal manganez arsenit; heksagonal sistemde yer alır.

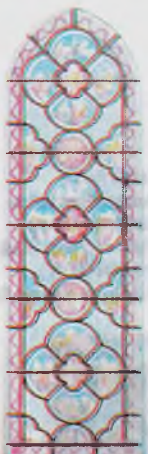
ARMANSPERG (Joseph Ludwig VON), Bavyera kökenli, yunanlı siyaset adamı (Kötzting 1787 - Münih 1853). Hellenler' in kralı ilan edilen bavyeralı Otto ile birlikte Yunanistan'a gitti (1832). 1837'ye kadar, genç krallığın gerçek egemeni oldu.

ARMATALOS a. (silahlı adam anlamında yun. sözc.). Tar. Osmanlı devletinin egemenliği altındaki Kuzey Yunanistan' da önceleri komutanları türk ya da müslüman arnavut olan, yalnız hıristiyanlardan kurulu özel bir milis örgütünün üyesi.
—ANSİKL. Bu birliklerin savaşlarda ve dağ haydutlarını izlemede gösterdikleri başarılar karşılığında daha sonra padişahlar bunları komutanlarının da hıristiyan olabileceğini bir fermanla buyurduğu gibi, silah taşıma yetkisi başta olmak üzere öbür reaya dışında bazı ayrıcalıklar da tanıdı. Bu silahlı kişilerin çoğunun zamanla daha önce kovaladıkları dağ haydutlarına katılarak onlarla birlikte köyleri basıp yağmaya başlaması sonucu yerli halk tarafından *kleftos* (yun. soyguncu) olarak anıldılar. Daha sonra Türkler'e karşı girişilen tüm ayaklanmalara katılan armataloslar, yunan ayaklanması (1821) sırasında da önemli rol oynadılar.

betonarme armatürü

ARMATÜRLER

vitray armatürü

ARMATİ (Salvino DEGLİ). → DEGLİ ARMATİ.

ARMATÖR a. (fr. *armateur*). **1.** Sahibi olsun ya da olmasın, bir geminin donatımını sağlayan gerçek ya da tüzel kişi. **—2.** *Armatör gemisi*, denizciler arasında özel girişim tarafından çalıştırılan ticaret gemisine verilen ad.
—Deniz huk. → DONATAN

ARMATÖRLÜK a. Armatörün işi

■ **ARMATÜR** a. (fr. *armature*). Bir aygıtın ya da düzeneğin ana bölümünü oluşturan parçaların tümü: *Elektrik armatürü, sıhhi tesisat armatürleri.*
—Elektrotekn. *Doğru akım makinesi* ya da *eşzamanlı makine armatürü*, indüvi sargısı, kolektörü ve soketinden oluşan bütün. ‖ *Elektromıknatıs armatürü*, elektromıknatısın manyetik etkisiyle yer değiştirebilen manyetik parça. ‖ *Kondansatör armatürü*, birbirinden dielektrikle ayrılmış iki iletkenden her biri.
—İnş. ve Bayınd. Betonarmede donatı demiri. ‖ *Kemer kalıbı armatürü*, yapım sırasında bir kemer ya da tonozun öğelerini taşımak için geçici olarak kurulan eğrisel ahşap döşeme. ‖ *Vitray armatürü*, vitray panolarını yerleştirmek için bir açıt şevine konulan metal parçaların tümü.
—Manyet. *Koruma armatürü*, sürekli bir mıknatısın kutupları arasına yerleştirilen ve devrenin manyetik direncini düşürmeye ya da mıknatısı rastlantısal bir mıknatıslık yitiminden korumaya yarayan, manyetik gereçten yapılmış parça.

ARMAVİR, Rusya Federasyonu'nda kent, Kuban ırmağı kıyısında, ırmağın Kafkaslardan inip ovaya girdiği yerde; 161 000 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı.
—Hellenistik dönemde gelişen eski *Armavira* kentinin önemli kalıntıları, buradan uzakta, Türkiye sınırı yakınlarındadır.

Armco İnc. Company, 1900'de Middletown'da (Ohio), American Rolling Mill Company (Armco) adıyla kurulan amerikan demir-çelik işletmesi. Sonradan, United States Steel Corporation adını alan çok güçlü Carnegie demir-çelik tröstüne karşı kuruldu ve tutundu. İki olay gelişmesine yardımcı oldu: önce General Motors, sonra Dodge tarafından (1912-13), otomobillerde tamamen madeni karoserinin kullanılmaya başlaması, ikinci olarak da 1924'te sac levhalarda maliyet fiyatını yarı yarıya düşüren ve otomobil, buzdolabı, çamaşır makinesi, vb.'nin toplu üretimine yol açan ilk seri imalat zincirinin benimsenmesi. 1945'ten bu yana Armco, özel çelik üretimini, kendi demir ve kömür madenlerini büyük ölçüde geliştirdi. Kendisine bağlı birçok şirketi olan grup, en önemli amerikan demir-çelik işletmeleri arasında yer almakta ve 50 000 işçi çalıştırmaktadır.

ARMELLİNİ (Carlo), italyan siyaset adamı (Roma 1777 - Saint-Josse-ten-Noode, Belçika, 1863). Roma devletleri meclisine milletvekili seçildi, 1848'de içişleri bakanı oldu ve Kurucu meclis seçimlerini örgütledi. 1849'da, Mazzini ve Saffi ile birlikte cumhuriyetçi "üçlü yönetim"e katıldı; fakat Roma Cumhuriyeti'nin sona ermesi üzerine Belçika'ya kaçmak zorunda kaldı.

ARMENE ya da **HARMENE.** Tar. coğ. Kuzey Anadolu'da, Paphlagonia bölgesinde koy ve liman; Sinope'nin (Sinop) batısında. Ksenophon, *Anabasis* adlı yapıtında, Onbinler'in bu limana da uğradığından söz eder (bugün *Akliman*).

ARMENİA, Kolombiya'da kent, Quindio yönetim bölgesinin merkezi, Orta Cordillera'nın batı yamacında: 160 000 nüf.

ARMENİNİ (Giovanni Battista), italyan ressam (Faenza 1530 -*ay.y.* 1609). *De veri precetti della pittura* adlı bir el kitabı yazdı (Ravenna, 1587).

ARMENİT a. (fr. *armenite*). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum ve baryum alüminosilikat.

ARMENOPULOS (Konstandinos), bizanslı hukukçu (1320-1383). Yazdığı, *Basilikos* hukukunun özeti olan 6 ciltlik hukuk el kitabı *Heksabiblos*, Yunanistan'da XIX. yy.'ın ortasına kadar geçerliğini korudu

ARMENTİERES, Fransa'da (Nord) kanton merkezi, Lille'in 16 km B.-K.-B.' sında, Lys ırmağı kıyısında, Belçika sınırı yakınında; 27 473 nüf. Dokuma sanayisi. Makine yapımı. Basımevi.

ARMERİA a. Bot. Kıyıların ve yüksek dağlarda kayalıkların bitkisi; çiçekleri küremsi ve sık kömeçler biçimindedir; *Statice* ve *Limonium* cinsleriyle akrabadır. (50 türü vardır. Dişotugiller familyası.) [ÇİMMENEKŞE de denir.]

Armeria, 1564'te Felipe II tarafından kurulan eski silahlar müzesi. Günümüzde Madrid eski krallık sarayı'na bağlı bir ek yapıda yer alır. 1808'de halk Fransızlar'a karşı silahlanmak için Ameria'yı yağma etti. Valencia kontunun restore ettiği koleksiyonlar, Avrupa'nın en güzel silah koleksiyonları arasındadır: Karl V'in, Felipe II ve yerine geçenlerin zırhları, Boabdil' in kılıcı, vb.

ARMERO, Kolombiya'da küçük kent. Tolima ilinde, Orta sıradağlarının doğu eteklerinde. Başkent Bogota'nın 170 km batısında. 14 kasım 1985 günü, 50 km kadar uzaktaki Nevada del Ruiz (5 400 m) yanardağının birden lav püskürtmeye başlaması sonucunda eriyen kar ve buzların oluşturduğu 4-5 m kalınlıkta bir çamur seli altında kaldı. Sönmüş olduğu sanılan yanardağın yarattığı bu felaket 50 000 nüfuslu kent halkından 20 000 kişinin ölümüne yol açtı.

ARMFELT (Carl Gustaf,—*baronu*), isveçli general (İngriya 1666-öl. 1736). Fransa' da on iki yıl hizmet ettikten sonra, Karl XII' nin Finlandiya savaşları sırasında genel komutan oldu ve kanlı yenilgilere uğradı.

ARMFELT (Gustaf Mauritz.—*kontu*), isveçli diplomat (Juva, Finlandiya, 1757 -Tsarskoye Selo 1814). Önce Gustaf III'ün gözde adamı, daha sonra İtalya'da bakan oldu; vatana ihanet suçundan yokluğunda ölüme mahkûm edildi ve Rusya'ya sığındı; orada çar Aleksandr I'in güvenini kazandı.

Armia Krajowa ("iç ordu"), polonyalı nazi karşıtı direniş hareketi; üye sayısı bakımından Avrupa'daki en önemli hareketti (360 000 direnişçi). Londra'da sürgünde

Rinaldo ve Armida (1734)
François Boucher'nin yapıtı, *Louvre müzesi, Paris*

bulunan Polonya hükümetine bağlandı, 19 ocak 1945'te dağıtıldı. Bir başka direniş örgütü olan *Armia Ludowa* ("halk ordusu"), Polonya birleşik işçi partisi'nin (komünist) himayesinde kurulmuştu.

Armida, Tasso'nun *Gerusalemme liberata* adlı yapıtının kadın kahramanı. Aşka yenik düşen büyücü Armida, Rinaldo'yu haçlı ordusundan uzakta, kendi büyülü bahçelerinde tutar—Bir zevk ve eğlence yerini belirtmek için, *Armida'nın sarayı*'na, *Armida bahçeleri*'ne telmih yapılır.

—Güz. sant. Rinaldo ve Armida'nın aşkları, XVII. ve XVIII. yy. ressamlarına sık sık esin kaynağı oldu: Pietro da Cortona, Guercino (Milano'da Brera sarayı), Luca Giordano (Lyon müzesi), Van Dyck (Louvre, Brüksel, Baltimore müzeleri), Simon Vouet (Paris'te Bullion konağının süslenmesi için ısmarlanan on üç tabloluk dizi), Boucher, Fragonard. Vouet (1630'da) ve daha sonra Ch.A.Coyper (1733-1741'de) bu konu üstüne dokuma desenleri hazırladılar.

ARMİDALE, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) kent, Sydney'in K.'inde; 19 700 nüf. Üniversite.

ARMİLLAE a. (lat. sözc.). Rom. tar. Roma askerlerine nişan olarak verilen bilezik.

ARMİLLARİA a. (lat. *armillarius*, halka, bilezik). Ağaç köklerinde yaşayan asalak mantar. (*Agaricaceae* familyası) [Armillaria ağaç köklerine dadanır, kabuk altında yaygın keçemsi bir doku oluşturur ve böylece birçok orman ve meyve ağacında kök çürümelerine yol açar. Bu hastalığa yakalanan ağaçlar, az ya da çok hızla solar ve ölürler.]

ARMİN (Friedrich Sixt VON), alman general (Wetzlar 1851-Magdeburg 1936). Flandres'da IV. orduya komuta etti (1917-18).

ARMİNİUS (İ.Ö. 18'e doğr. İ.S. 19), Augustus ve Tiberius zamanında Cherusci halkının önderi. Roma ordularında hizmet etti, sonra Germanya'ya döndü ve Romalılar'a cephe alarak Varus'un lejyonlarını bozguna uğrattı (İ.S. 9). 16 yılında Germanicus'a yenildi, kendi adamları tarafından zehirlenerek öldürüldü. Almanya'da *Hermann* adıyla ünlü bir halk kahramanı olarak anılır. (→ HERMANN'S SCHLACHT.)

ARMİNİUS (Jacob HARMENSZ, **Jacobus**— denir), hollandalı protestan tanrıbilimci (Oudewater, Hollanda, 1560-Leyden 1609). Amsterdam'da rahip, sonra Leyden'de profesördü; Gomar'a karşı ariusçuların önderliğini yaptı. (→ ARMİNİUSÇULUK.) Yapıtları 1629'da yayımlandı.

ARMİNİUSÇULUK a. (*Arminius*'un adından). Calvin'in öğretilerinin bir bölümüne karşı çıkan Arminius'un yandaşları tarafından benimsenen öğreti (XVII. yy.).
—ANSİKL. Yurttaşı Coornhert'in bir bölüm düşüncelerini yeniden ele alan tanrıbilimci Arminius, Calvin'in çifte *alınyazısı* görüşüne karşı çıktı; tanrısal inayetin, iyilikleriyle herkese açık olduğunu, ama karşı konulmaz olmadığını savundu. Arminius'un ölümünden bir yıl sonra, 1610'da, izleyicileri, Hollanda eyalet hükümetlerine, öğretilerini özetleyen bir "Uyarı" sundular; bağnaz bir calvinci olan François Gomar, bir "Karşı-uyarı" ile bu görüşe savaş açtı. Arminiusçuluk, Hollanda, Utrecht ve Overijssel'in cumhuriyetçi ticaret burjuvazisi içinde yandaşlar bulurken, gomarcılık, Orange-Nassau ailesiyle Doğu bölgesi soyluları ve bağnaz köylüler tarafından savunuldu. Dordrecht sinodu (kasım 1618-mayıs 1619) arminiusçuluğu ve başlıca şeflerini mahkûm etti: Hollanda eyalet valisi Oldenbarnevelt idam edildi; Grotius da, bu öğretinin pek çok yandaşı gibi, Fransa'ya kaçarak, ömür boyu hapse mahkûm olmaktan kurtuldu. Arminiusçuluğun mahkûm edilmesi yalnız gomarcılığın değil, aynı zamanda Orange-Nassau partisi'nin de zaferi oldu ve cumhuriyetçi burjuvazinin 1650'lere kadar vesayet altında kalmasına yol açtı.

ARMİTAGE (Kenneth), ingiliz heykelci (Leeds 1916). Önceleri bronz, daha sonra alüminyum, ağaç ya da poliyester kullanarak yaptığı heykellerde, bireysel bir bütün olarak ele alınan insan grubu tema'sını işledi. 50'li yıllarda gerçekleştirdiği "plaka" halindeki düzenlemelerde yüksek kabartma olarak işlenen her figür bütün içinde eriyor ve aşırı cepheselliğiyle yapıta anıtsal bir hava veriyordu. 1972'den sonraysa figürler grafik bir fondan ayrılmaya başladı.

ARMODA ya da **ARMUDA** a. (ital. *armato*'dan). Denizc. Demir vira edilirken griva ve fışka palangalarının alt kancalarına komuta edebilmek için kancalardan gemi küpeştesine uzanan halatlar (Bu halatlar yardımıyla griva palanga kancası demirin anelesine, fışka palanga kancası ise demirin tırnağına taktırılarak, demir yatağına alınır. Bu yöntem eski tip admiraltı demirleri için geçerlidir.)

ARMONİ a. (yun. *harmonia*). Kulağa hoş gelen sesler arası uyum.
—Müz. Eski Yunanlılar'da, seslerin düzenlenmesi ve uyuşumu. || Akorların bağlanışı ve oluşumu ile ilgili bilim ve sanat. (Bk. *ansikl.* böl.) || Orkestrada yer alan üflemeli çalgılar grubu. (Flütler, obualar, korangleler, klarinetler, fagotlar, kontrafagotlar ve saksofonlardan oluşan gruba *küçük armoni*, kornolar, kornetler, trompetler, trombonlar, tubalar ve sakshornlardan oluşan gruba da *büyük armoni* denir.) || Tahta ve bakır üflemeli, vurmalı çalgılardan oluşan ve bazen kontrbasın da katıldığı orkestra.
—ANSİKL. Müz. Armoni ilk olarak, bir sesin oktavıyla ve beşlisiyle birlikte kullanılması biçiminde görüldü. Aynı anda birden çok ses verebilen çalgılardan etkilenmiş oldukları sanılan müzikçiler yavaş yavaş, üçlü ve altılı gibi başka aralıkları da kullanmaya başladılar. Akor kavramı, doğal ya da tam üçlü (ayarlı üçlünün karşıtı) kabul edildikten sonra ortaya çıktı, kromatizmin kullanılmasıyla zenginleşti. XVII. yy.'da makam sisteminin yerini yavaş yavaş tonal sistem almaya başladı, XVIII. yy.'da modern armoninin ilkeleri belirdi (fizikçi J.Saveur 1700'de ses veren cisimlerin rezonans yasalarını buldu; J.P. Rameau 1722'de *Traité de l'harmonie* [Armoninin incelenmesi] adlı yapıtını yayımladı). Besteciler, XIX. yy.'ın sonuna değin, bu kuralları temel aldılar. Akorların incelenmesi demek olan armoni, melodik (yatay) çizgilerin üst üste getirilmesi anlamındaki kontrpuntodan, dikey birleşimleri ele alması bakımından ayrılır. Armonik yazış yasaları, ses veren cisimlerin doğal titreşim yasalarına, beşlilerin çevirimine, tonal işlevlere, durgulara, akora vb. bağlanır.

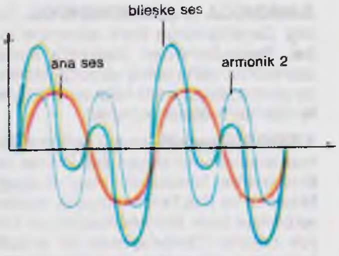
Armoni incelemeleri üç bölüme ayrılabilir. Birinci bölümü, uyumlu ve uyumsuz akorların incelenmesi oluşturur. Uyumlu armoni, her biri üç çevirimi kabul eden üç tür akoru kapsar: tam majör akor, majör gamın 1., 4. ve 5. dereceleri ve minör gamın 5. ve 6. dereceleri üzerinde yer alır; tam minör akor, majör gamın 2., 3. ve 6. dereceleri ve minör gamın 1. ve 4. dereceleri üzerinde yer alır; eksilmiş beşli akor, yalnız minör gamın 2. derecesi üzerinde kullanılır. Majör gamın 6. derecesi üzerinde kurulacak eksilmiş beşli akor ise, uyumsuz akor sınıfına girer. Uyumsuz armoninin akorları, hazırlama ve çözülümün gereklerine göre kurulur. Yedili akorların her birinin üç çevirimi vardır. Minör yedili akor (ya da 2. tür), bir minör akor içeren tüm dereceler üzerinde kurulabilir. Minör yedili ya da eksilmiş beşli akor (ya da 3. tür), yalnızca minör dizinin 2. derecesi üzerinde kurulabilir; majör yedili akor (ya da 4. tür), majör gamın 1. ve 4. dereceleri ve minör gamın 6. derecesi üzerinde kurulur; dominant yedili akor (ya da 1. tür) majör ve minör dizilerin 5. dereceleri üzerinde kurulur. Dominant yedili, majör dokuzlu ve minör dokuzlu akorların eksenleri (tonik), bas görevi üstlenebilir.

Akorların bağlanışı, üzerinde kuruldukları dereceler tarafından belirlenmiştir. Çevirilmiş akorların, asıl durumlarına döndürülmeleri gerekir. Armoni kurallarının genişlemesi, hatta çiğnenmesi (Lizst, Wagner, Debussy), XX. yy.'ın başında, bestecilerin büyük çoğunluğunun (özellikle dizisel akımı benimseyenlerin) bu kuramın dayandığı ilkeden vazgeçmelerine yol açtı.

ARMONİCİ a. Müz. Armoni kurallarını bilen ve uygulayan kimse.

ARMONİK sıf. (yun. *harmonikos*'tan fr. *harmonique*). Müz. Armoni kurallarının uygulandığı her şey için kullanılır: *Armonik yazış. Armonik parti.*
—Akust. *Armonik ses*, ARMONİK'in eşanlamlısı.
—Daiga ve titr. *Armonik salıngaç*, bir denge konumunun her iki yanında sinüzoidal titreşimlerin etkisinde kalan nokta. (Bu düzenek, mekaniğe, akustiğe, optiğe, elektriğe, katıların yapısına vb. ilişkin çok sayıda olayı yorumlamaya olanak verir.) [Eşanl. HARMONİK SALINGAÇ.]
— Geom., Mat. ve Fiz., Mat.çözlm. UYUMLU'nun eşanlamlısı.
—Telekom. *Armonik telgraf*, FREKANS-ÇOĞULLAMALI TELGRAF'ın eşanlamlısı.

◆ a. Müz. Ötümlü cisimlerin (tel, zar, titrek lam vb.) doğal çınlamasından doğan ses. || Telli çalgılarda, boş telin verdiğinden ayrı olan bir temel sesten hareketle elde edilen ses.

bir armonikin grafik gösterimi

—Akust. Bir ses kaynağınca yayılabilen ve frekansı, titreşim ana kipi frekansının tam katı olan ses. (ARMONİK SES de denir.) [Bk. *ansik.* böl.]
—ANSİKL. Akust. Aynı dizinin ardışık armonikleri, artan frekanslara göre numaralanır; bu numaralamada, ana sesin armonik 1'i olarak, ana sesin kendisi alınır. Böylece, N frekanslı ana sesin k sıralı (k tam sayı) armoniğinin frekansı, N'nin k katına eşittir. Örneğin ana ses do_1 olduğun-

armillaria

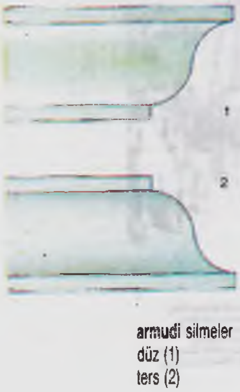
arminiusçuluk
Maurits van Nassau'nun kılıcı, terazinin dengesini *gomarcılar* lehine bozuyor
XVII. yy. başı, alegorik hollanda gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Louis **Armstrong** (Paris, 1960)

· Neil Alden **Armstrong** (Apollo 11 uçuşu sırasında)

armudi silmeler
düz (1)
ters (2)

da, ardışık armonikleri do_1, do_2, sol_2, do_3, mi_3, sol_3, vb.'dir. Armoniklerin akustikteki önemi şöyle sıralanabilir: 1. her karmaşık müzik sesinin, yalın armonik seslerin üst üste gelmesi sonucunda oluştuğu düşünülebilir; 2. karmaşık bir sesin tınısı bunu oluşturan çeşitli yalın seslerin göreli yeğinliğine bağlıdır; 3. titreşen teller ve kimi ses veren borular, uygulamada armonik bir dizi oluşturan bir ses dizisi yayabilir.

ARMONİKA a. (ing. *harmonica*, lat. *harmonicus*'tan [uyumlu]). **1.** XIX.yy'da Almanya'da icat edilmiş, serbest dilli, üflemeli bir çalgı. (Ağaçtan bir çerçevedeki oyuklara yerleştirilmiş ve çalanın soluk alıp vermesiyle titreşen iki dizi madeni dilcikten oluşur.) **—2.** *Cam* (ya da *glas*) *armonika*, içlerinde değişik düzeyde su bulunan bir dizi cam bardaktan oluşan idyofon. Nemlendirilmiş parmağın bardakların kenarına sürtülmesiyle ses verir. (Mozart, bu çalgı için, XVIII. yy.'da beğenilen yapıtlar besteledi.)

ARMONİKACI a. Armonika çalan kimse.

ARMONİLEMEK f. Müz. Klavsen yapımcılığında, her sesin, her takımın ötümünü ve kendi aralarında takımların ötümlerini eşitlemek.

ARMONİZE sıf. (fr. *harmonisé*) Müz. Armoni kurallarına uyarak çokseslendirilmiş. ‖ *Armonize etmek*, verilen bir melodiye, bir ya da daha çok armonik parti eklemek.

ARMONYUM → HARMONİUM.

ARMORİCA ya da **AREMORİCA.** Tar. coğ. Galya'da bölge; frank dönemine kadar. Basse-Seine'den Gironde'a kadar uzanıyordu; daha sonra yalnızca Armorica yarımadasıyla sınırlı kaldı ve Bretagne ile eşanlamlı olarak kullanıldı.

ARMORİK masifi, kristalli ve Birinci Zaman arazilerinden oluşan, Batı Fransa'da Bretagne'da. Vendée'de, Anjou'da aşağı Maine'de ve Batı Normandiya'da yayılan yerbilimsel birim. Armorik masifinin en büyük bölümü Cambriaöncesi'nin kristalli şistlerinden oluşur. Bununla birlikte Cambria'dan karbon devrine kadar sıralanan Birinci Zaman çökelleri senklinallerde korunmuştur ve günümüzde, bazen dar şeritler biçiminde görülür. Öte yandan şiddetli bir başkalaşım sonucunda birçok gneiss, karbon devrine kadar oluşabilmiştir. B.-K.-B.'dan D.-G.-D.'ya kıvrımların, *armorik* denilen doğrultusu egemendir.

Hercynia sıradağlarının oluşmasından sonra ve özellikle Üçüncü Zaman'ın başında birçok kez peneplen durumuna indirgenmiş olan Armorik masifi günümüzde az belirgin engebeler, yüksek olmayan tepeler ve çoğu kez tekdüze yatık yüzeyler sergiler; yükseltiler ancak sert kayaçlardan (granitler ve kumtaşları) oluşmuş bölgelerde, ya da kırıklarla çevrelenmiş blokların yükselmelerine ulaşan tektonik hareketlere göreli olarak yakın bir dönemde uğramış bölgelerde yer alır. Böylece Batı Bretagne'da Chateaulin çanağına denk düşen bir çökmüş bölgeyi çevreleyen iki yükseklik çizgisi ayırt edilir: kuzeyde, 384 m'ye erişen Arrée tepeleri Mene fundalıklarına kadar uzanır; güneyde Kara dağ da 300 m'yi geçer. Mont-Saint-Michel koyu ile Loire'ın ağız bölgesi arasında Vilaine'in ve Rennes çanağının her iki tarafında Üçüncü Zaman çökellerinin korunduğu kesimde engebe alçalır. Vendée'deki granitli blokta ve özellikle de gözalıcı Bocage Normand'da belirginleşen ve Üçüncü Zaman dislokasyonlarından büyük ölçüde etkilenen bu engebe, kenar kesimlerinde, Ecouves ormanında ve Avaloirs nirengi noktasında 417 m'ye ulaşır.

ARMOUR (Philip Danforth), amerikalı sanayici (Stockbridge, New York, 1832 -Chicago 1901). Önceleri tahıl, sonra da konserve ticareti yaparak zengin oldu. 1892'de kendi adını taşıyan Chicago teknoloji enstitüsü'nü kurdu. —Oğlu JONATHAN OGDEN (Milwaukee 1863-Londra 1927), babasının yerine 1863'te kurulan Armour and Company şirketi'nin başına geçti (1901). Bu şirket, zamanla ABD'nin en güçlü konserve tröstü oldu.

ARMOZ ya da **ARMUZ** a. (yun. *armos*'tan). Denizc. Alabanda kaplamaları ya da güverte tahtalarının yan yana gelmeleri sonucunda oluşan çizgi biçiminde aralık. ‖ *Armoz açmak*, tekneyi kalafat etmek için sıkışık armozları aralamak. ‖ *Armoz tapası*, iki parçalı postalarda (eğrilerde), parçaların birbirine bağlanmasında kullanılan ağaç kavele.

◆ sıf. *Armoz kaplama*, tahtaları armoz oluşturacak biçimde yan yana getirerek yapılan kaplama. ‖ *Armoz kaplama tekne*, kaplama tahtaları ya da sac levhaları yan yana gelecek biçimde kaplanmış tekne. —Ask. denizc. *Armoz tut!*, donanma gemilerinde tabura alınan erata, tabur cephesinin düzgün olması için verilen komut. (Bu komutla, erat ayak uçlarını güverte kaplama tahtalarından birinin armozuna getirir.)

—Fıçıc. Fıçının her tahtasının ucunda bulunan pah.

Arms *(College of)*, İngiltere'nin ve Commonwealth'ın (İskoçya dışında) arma konusunda yetkili kuruluşu. Richard III'ün kurduğu, ama 1555'te Norfolk dükü Thomas Howard'ın bütünüyle yeniden düzenlediği *College of Arms*'a, Jarretière nişanı yetkilisinin başkanlığında İngiltere sarayının yüksek subayları katılır.

Arm's Park, Cardiff'te (İngiltere, Wales bölgesi) rugby stadı.

ARM-STROKE a. (*kol hareketi* anlamında ing. sözc.). Yüzücünün, bacaklarını makas biçiminde, bir kolunu vücudunun altında, öbürünü vücudu boyunca hareket ettirdiği eski bir yan yüzme biçimi. (Ayrıntıda, bunun birçok değişik biçimi vardır: *english side stroke, over arm side stroke* ve *double over arm stroke*.)

ARMSTRONG (John), iskoçyalı hekim ve şair (Castleton, Roxburgh yönetim bölgesi, 1709-Londra 1779). Sağlığın korunması üstüne öğretici şiirler yazdı.

ARMSTRONG (William George, *baron*), ingiliz sanayici ve mucit (Newcastle 1810 -Gragside, Northumberland, 1900). Sanayi uğraşına, liman gereçleri üretimiyle başladı. Çok geçmeden silah sanayisine yönelerek 1847'de Elswick fabrikalarını kurdu. 1854'te yaptığı, arkadan doldurulan yivli top, 1858'de ingiliz ordusu topçu birliklerince benimsendi. Armstrong'un işletmelerinin sayısı artarak ve çeşitli dallara yayılarak gemi yapımına kadar uzandıysa da hep silah sanayisi çerçevesi içinde kaldı. Şirketler arasında bir dizi birleşmeler ve satın almalar sonunda, 1897'de Armstrong Whitworth and Co. Ltd. şirketi kuruldu. Armstrong birçok hidrolik ve hidroelektrik makinelerin bulucusudur.

ARMSTRONG (Edwin Howard), amerikalı mühendis ve sanayici (New York 1890 - *ay.y.* 1954). 1912-13'te triyod lambasının yükseltici işlevini buldu. Birinci Dünya savaşı'nın başında Washington'daki alman büyükelçiliğiyle Berlin arasında telsiz bağlantısını kurdu. Amerikan ordusuyla Avrupa'ya giderek 1918'de heterodin alıcıya son biçimini verdi. 1919-1923 arasında patentlerini satarak büyük bir servet edindi. 1933'te frekans modülasyonunu bulduysa da çalışmaları savaş yüzünden yarım kaldı. 1934'te, Lee De Forest'ın triyod lambası konusunda aleyhine açtığı davayı kaybetti. 1945'te büyük şirketlerin etkisinde kalan hükümet komisyonu, frekans modülasyonuna ayrılan bandı değiştirdi; bu da Armstrong'un patentini işlemez duruma getirerek şirketlerin yeni patentler almalarına olanak sağladı. Bu terslikler Armstrong'u intihara sürükledi.

■ **ARMSTRONG** (Louis), **Satchmo** takmaadlı amerikalı trompetçi, şarkıcı ve orkestra yöneticisi (New Orleans 1900-New York 1971). Çocukluğu güç koşullarda geçti. İlkgençliğinde Storyville'in dans orkestralarında çalıştı. 1918'de, Kid Ory topluluğuna girdi ve New Orleans'ın en iyi müzikçilerinden biri olarak dikkati çekti. 1922'de, Chicago'da King Oliver topluluğuna, 1924'te New York'ta Fletcher Henderson topluluğuna girdi. 1925'te doğduğu kente dönerek Hot Five adlı ilk beşlisini kurdu. Bu dönemde, yeteneğini tüm boyutlarıyla sergiledi ve klasik cazın büyük adlarından biri oldu. Armstrong, doğaçlamanın geleneksel çerçevesini kırdı ve solocuların özgür bırakılması görüşünü benimsetti. 1928-29 yıllarında piyanocu Earl Hines'ın uyumlu eşliği, sanatının daha da gelişmesini sağladı: duru sololarını, o güne dek görülmemiş bir icra hızıyla süsledi; tempo ve kontratempodan yararlanarak ritmi yeniledi. Trompetçi olarak, en tiz sesten kaba *sol*'e değin özgürce geçerek trompet tekniğinde devrim yaptı. Güçlü tonu, nüanslı vibratosuyla dikkati çekti. Çalgısının tınısı insan sesine yakınlığıyla dinleyenleri etkiledi. Armstrong, şarkıcı olarak da tanındı. Boğuk ve sıcak sesi, kimi zaman alaycı, kimi zaman acıklı bir anlatıma ulaşmasında büyük rol oynadı. Şarkı sözleri yerine ritme uygun birtakım yansıma sesler kullanarak *scat* tarzını yarattı. Başyapıtları: *Saint Louis Blues*, 1925; *West End Blues*, 1928; *Tiger Rag*, 1930; *Nobody Knows the Trouble I've seen*, 1938; *C'est si bon*, 1950; *Hello Dolly*, 1963. Armstrong, güldürü oyuncusu olarak birçok filmde de rol aldı: *Jazz at Newport*, 1958; *Paris melodileri* (Paris Blues), 1960; *A Man called Adam*, 1966.

■ **ARMSTRONG** (Neil Alden), amerikalı astronot (Wapakoneta, Ohio, 1930). Uçak mühendisliği öğreniminden sonra deniz kuvvetlerinde pilot oldu (1949-1952) ve Kore savaşı'na katıldı. 1955'te National Advisory Committee for Aeronautics'e (NACA) girdi —1958'de bu kuruluşun yerini NASA aldı— ve X-15 füze-uçağıyla 60 km yükseltide, özellikle saatte 6 000 km'yi aşan bir hızla uçarak dünyanın en iyi deneme pilotlarından biri oldu. 1962'de astronot kadrosuna seçildi; 1966'da, Gemini 8 uçuşuna komutan olarak katıldı ve bu uçuşta iki uzay aracının kenetlenmesi ilk kez gerçekleştirildi. Apollo 11 uzay gemisiyle yaptığı ikinci uzay uçuşunda Ay'a ulaştı ve 21 temmuz 1969'da Ay'a ayak basan ilk insan oldu. 1970'te, NASA'nın havacılık etkinliklerinin sorumluluğunu üstlendi; ama ertesi yıl Cincinnati üniversitesi'nde mühendislik profesörü olmak için bu örgütten ayrıldı.

ARMUDA → ARMODA.

■ **ARMUDİ** sıf. (fars. *emrud* ve *-i*'den *armudi*). Biçimi armuda benzeyen şey için kullanılır.

—İçdekors. Bir avizenin ucuna asılan armut ya da façetalı prizma biçiminde kristal parça.

—Mim. ve Süslem. sant. *Armudi silme*, yandan bakılınca uçları yataya yakın S biçiminde görünen bileşik silme. (*Düz armudi* silme üstte içbükey, altta dışbükeydir; *ters* armudi silmeyse bunun tersidir.)

—Müc. Armut biçiminde traşlanmış, külahsız ve tablasız elmas. —Armut biçiminde inci ya da taş. —Küpeye takılan armut biçiminde değerli taş ya da benzer biçimli süs öğelerinin her biri. ‖ *Armudi altın* ya da *armudiye*, besmele ya da maşallah yazılı, armut biçiminde altın nazarlık.

■ **ARMUT** a. Ilıman bölgelerde yetişen meyve ağacı. (Bil. a. *Pirus* ya da *pyrus*; gülgiller familyası.)

—ANSİKL. Armudun anayurdu Anadolu'dur. Akdeniz'in güney kıyılarından İsveç'in güneyine kadar ılıman bölgelerde de yetişir. Yaprakları yalın, parçasız ve yaprak kenarları çok ince dişli, meyvesi az ya da çok uzuncadır. Armut çeşitli toprakla-

ra uyum sağlar, ama fazla kireçli olmayan derin toprakları sever. Kolay işlenebilen ve iyi cila tutan kırmızı, sert, damarsız odunu ince marangozlukta kullanılır. Armut tozlaşma ve döllenme bakımından özüyle bağdaşmaz, yani kendi çiçektozlarıyla tozlaşamaz; bu yüzden başka bir çeşidin çiçektozu onun yumurtacıklarını döller. Bu nedenle modern meyve bahçelerinde arıların ve tozlaştırıcı başka böceklerin bulunması büyük önem taşır. Bununla birlikte, birçok armut çeşidi döllenmesiz olarak meyve verebilir; döllenme olmadığı için de meyvelerde çekirdek gelişmez. Pyrus cinsi 20'den fazla türü kapsar. Bunlar iki altgruba ayrılır: avrupa türleri ve doğu türleri. Bu türlerin 2 000'den fazla çeşidi bilinmektedir. Ama bunların bir kısmı ortadan kalkmıştır. Bugün Avrupa'da, Amerika'nın ya da Afrika'nın ılıman bölgelerinde yetiştirilen çeşitlerin hemen hemen tümü *Pyrus communis* türündendir. Buna karşılık, Japonya'da *P. pyrifolia* türünün, Çin'de *P. bretschneideri* türünün çeşitleri yetiştirilmektedir. Avrupa'da yetiştirilen çeşitlerin çoğu, kendisi çelikleme ya da daldırmayla çoğaltılan ayva üzerine aşılanır. Ayvaya yapılan aşılamayla ufak boyda ağaçlar elde edilir, böylece yetiştirme yöntemleri kolaylaştırılmış ve ağacın erken meyveye durması sağlanmış olur. Armut bahçelerinin en önemli hastalığı bakteri yanığıdır.

■**ARMUT** a. (fars. *emrūd* dan). **1.** Armut ağacının, üst kısmı ince, aşağısı geniş, etli, kabuğu ince, rengi türüne göre yeşille sarı arasında değişen meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Armut gibi*, çok saf, anlayışı kıt, bön kimseler için kullanılır: *Armut gibidir o, her söze inanır.* ‖ *Armut piş, ağzıma düş*, hiçbir çaba göstermeden her şeyin kendiliğinden hazır olup önüne gelmesini isteyenlerin bu tutumu için söylenir. ‖ *Armudun sapı (var), üzümün (kirazın) çöpü (var) demek*, her şeyde bir kusur bularak hiçbir şeyi beğenmemek.

—İçit san. *Armut rakısı*, mayalanmış armut şırasının damıtılmasıyla elde edilen içki. ‖ *Armut şarabı*, taze armut şırasının mayalanmasıyla elde edilen içki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kilitç. Çubuklu anahtarın ana parçası; çok değişik biçimleri olup başlıca görevi, özellikle kilit dilinin oynatılmasını sağlamak amacıyla, kilidin işlemesi için mekanizmaya gerekli hareketi vermektir.

—Mim. Alemlerde, boyunla bilezik arasındaki armut biçiminde bölüm.

—Mutf. *Güzel Hellen armudu*, vanilyalı dondurma üzerine yerleştirilen, şurupta haşlanıp sıcak çikolata sosuna bulanmış armut.

—ANSİKL. Armut, çekirdekli bir meyvedir, ama büyüklüğüne göre çekirdekleri çok küçüktür. Armudun yenen yeri, kısmen çiçekliğin gelişmesi, kısmen de meyveyapraklarin dış çeperinin büyümesi sonucunda oluşur. Bu kısmın en belirgin özelliği, armudun çeşidine ve büyüme koşullarına bağlı olarak taş hücresi topaklarının az ya da çok olmasıdır. Meyvenin beş bölmeli iç kısmının çeperleri kıkırdağımsıdır; her bölmede iki tohum (çekirdek) bulunur. Armudun kabuğu incedir. Yazlık armutlar en erken haziran sonunda, kışlık armutlarsa en geç kasım başında toplanır.

Dünyadaki armut üretimi yılda 7 Mt dolayındadır. Avrupa'nın yıllık üretimi yaklaşık 2 800 000 t, Türkiye'ninki 410 000 t'dur (1988).

Türkiye'de üretimi yapılan başlıca standart armut çeşitleri: akça (yazlık turfanda), ankara (kışlık), mustabey (yazlık turfanda), jülgüyo (Jules Guyot) [yazlık], paskrasan (Passe-Crassane) [kışlık], vilyam (Williams) [yazlık], börehardi (Beurré-Hardy) [kışlık], duayene dü komis (Doyenné du Comice) [kışlık], luizbon (Louise-Bonne) [kışlık], vb. Bunlardan ankara ve paskrasan armutları ekimde toplanır ve nisana kadar saklanabilir.

Standart çeşitlerin dışında yerel ve bölgesel olarak üretilip tüketilen birtakım çeşitler daha vardır: tokat, hacıhamza, göksulu, küre, azdavay, çermayı ya da şırmaye, hamdı, frenk, vb.

—İçit san. Armut şarabı, elma şarabının yapılmasında uygulanan teknikle hazırlanır. Katıksız armut şarabı, şıraya su katılmadan elde edilir. Bu şarap çoğunlukla elma şarabıyla karıştırılır ve böylece ona canlılık ve hoş bir koku verilir.

ARMUTALANI, Muğla'nın Marmaris ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 727 nüf. (1990).

ARMUTKABAĞI a. Yemişi armut biçiminde olan bir çeşit süs kabağı.

ARMUTKAPLANI a. Armut ağaçlarına saldırarak yapraklarını sokan ve bunların dökülmesine neden olan böcek (Bil. a. *Stephanitis [Tingis] piri*; tingidae familyasının örnek tipi.)

ARMUTLU, Bursa'nın Gemlik ilçesine bağlı bucak, Armutlu yarımadasının batı ucunda; 6 016 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Armutlu*, 3 201 nüf. (1990). Turizm, kaplıca.

ARMUTLU, Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı bucak; 736 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Büyükarmutlu* (esk. Büyükarmudan), 236 nüf. (1990).

ARMUTLU, İzmir'in Kemalpaşa ilçesi, merkez bucağına bağlı yerleşme; 5 804 nüf. (1990). Belediye. PTT.

ARMUTLU, türk halk şairi (XVI. yy. sonu - XVII. yy.'ın ilk yarısı). Garp ocakları'ndan yetişti. Şiirlerinden, Murat Reis ile birlikte Mora'ya gittiği; Kaptanıderya Halil Paşa ile Karacehennem seferine (1609) katıldığı anlaşılmaktadır. Ele geçen az sayıdaki şiiri, çağının olaylarını yansıtması bakımından önemlidir. Yaşamıyla ilgili yorumlar, bazı şiirlerinin XVII. yy.'da notaya geçirilmiş örnekleri, Haydar Sanal'ın *Çöğür şairleri I, Armutlu* (1974) adlı küçük kitabında toplu olarak bulunmaktadır. (→ Kayn.)

ARMUTOTU a. Çotuktan sürgün veren, çokyıllık küçük bitki (5-20 cm). [Her mevsimde yeşil, rozet gibi yaygın armutsu yaprakli, beyaz çiçekli bir bitkidir; nemli ormanlarda yosunlar üzerinde biter. Avrupa, Orta Asya ve Kuzey Amerika'da 20 türü bulunur. *Pirola rotundifolia* türünün yaprakları Batı Avrupa'da sidik söktürücü niteliğinden dolayı haşlanıp çay gibi kullanılır. *P. secunda* türü, ülkemizde; sarıçam, karaçam ve köknar ormanlarının, verim gücü yüksek toprakları üzerinde yetişir ve yetişme yerinin verimliliğini gösterir. Monotropaceae familyası.]

ARMUTOVA, 1987'den önce Balıkesir'in Burhaniye ilçesine bağlı bucak ve bucak merkezi iken, bu tarihte çıkarılan yasayla Gömeç adıyla ilçe ve ilçe merkezi yapıldı. (→ GÖMEÇ.)

ARMUTSU sıf. Karş. anat *Armutsu lop*, memelilerde, koklama soğancığından sonra gelen ve koklama yollarının ikinci rölesini oluşturan paleokorteks bölümü.

ARMUZ → ARMOZ.

■**ARMÜR** a. (fr. *armure*'den). Tekst. Bir dokumayı oluşturan atkı ve çözgü ipliklerini çapraza alma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Armürlü dokuma*, ince armürlü zemin örgüsü üzerinde artıklardan yapılmış küçük yüzmeler bulunan dokuma. ‖ *Armür mekanizması*, bir dokuma tezgâhının gücü çerçevelerine kumanda etmeye yarayan mekanizma. (Her atkı atımında kalkması gereken gücü çerçevelerinin seçimi, delikli bir karton ya da pimli bir malyon tahtasıyla sağlanır.)

—ANSİKL. Bir dokumanın armürünü göstermek için genellikle karta geçirme denilen yönteme başvurulur; bu yöntemde kareli bir kâğıttan yararlanılır ve bu kâğıdın düşey çizgilerinin aralıkları çözgü ipliklerini, yatay çizgilerinin aralıkları ise atkı ipliklerini ya da dokumanın atkı sayısını gösterir. Böyle bir desen kâğıdında bir atkı ipliğinin üstünden geçen bir çözgü ipliğini göstermek için çözgü ve atkı ipliklerinin kesiştiği yerdeki küçük kareyi işaretlemek yani karalamak yeterlidir. Bu işaret çözgünün üstte olduğunu gösterir. Boş bırakılmış küçük kare çözgünün altta kaldığını, yani o bölümde çözgü ipliğinin atkı ipliğinin altından geçtiğini belirtir.

Bu basit yöntemle, alttan ve üstten geçen çözgülerin yeri belirlenerek, ne kadar karmaşık olursa olsun bir dokumanın atkı ve çözgü ipliklerinin karşılıklı gelişimi kolayca gösterilebilir. Öte yandan bir dokuma deseni karta geçirilerek çoğunlukla hem çözgü hem de atkı ipliklerindeki gelişimin kumaş üzerinde yinelenme yasası ortaya çıkarılabilir. Bu yinelenmeyi yansıtan desen kartı üzerindeki işaretler ise dokumanın armür raporunu oluşturur. Ayrıca armürler de doğal olarak yalnız bu armür raporlarının üzerinde incelenir. Ana armürler üçe ayrılır: bezayağı, dimi ve saten; öteki armürler ise bu üç armürden türetilir.

Bezayağı armüre "hasır örgü" ve "tafta" da denir; bu örgüde, her atkı ipliğinin geçişinde iki çözgü ipliğinden biri iner öbürü kalkar; ayrıca her atkıdan sonra bir çözgü ipliği kaydırılır; örneğin ilk atkı ipliğinin geçmesi için bütün tek sayılı çözgü iplikleri iner, çift sayılı olanlar ise kalkar; sonra ikinci atkı geçerken çözgü ipliklerinin konumu değiştirilir ve örgü bu ilke içinde gelişir. Bezayağı genellikle iki yüzü özdeş bir dokuma sağlar; dayanıklılığı ve çok sıkı bağlantısı nedeniyle en çok kullanılan armürlerden biridir.

bezayağı

dimi

saten

bir dokumanın armürü

Dimi örgüde belli sayıda çözgü ipliği yer alır; ayrıca atkı ve çözgü sayısı eşittir. Armür raporunda ilk atkı geçerken ilk çözgü ipliğinin kalktığı ve öbürlerinin indiği görülür; bu çapraza alma biçimi, her atkı geçişinde, kalkan çözgü ipliklerinin sırası kaydırılarak sürer. Böylece düz ve ters yüzü fitilli bir dokuma elde edilir.

armut
(Pyrus communis)

bazı armut çeşitleri

Saten kare biçiminde bir armür raporudur. İlk atkıyı işaretleme dimiye göre yapılır, ama ilk atkıyı izleyen atkılarda çözgü ipliği birkaç sıra kaydırılır. Böylece dokumanın yüzeyinde bağlantı noktalarının tekdüze bir dağılımı elde edilir; bu dokuma biçiminde öğelerden biri (çözgü ya da atkı) egemen kılınarak çok belirgin "çözgü" ya da "atkı" etkileri elde etme olanağı vardır. Bu üç ana armürden az çok karmaşık birçok armür türetilebilir. (→ DOKUMA)

ARNA. Tar. coğ. Güney Anadolu'da, Lykia bölgesindeki Ksanthos kentine Lykia halkının verdiği ad.

ARNA (Fuat), türk siyaset adamı, avukat (İstanbul 1909 - *ay.y.* 1962). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Avukatlık, kaymakamlık yaptı. İstifa edip Demokrat parti hareketine katıldı (1946). Millet partisi kurucuları arasında yer aldı (1948). Genel sekreter oldu (1952). Millet partisi kapatılınca (1954), Orman Bölükbaşı ve öteki arkadaşlarıyla Cumhuriyetçi millet partisi'ni kurdu. Bu partinin yönetiminde görev yaptı. 1961 Kurucu meclisi'ne CKMP temsilcisi olarak katıldı. İstanbul CKMP milletvekili seçildi (1961).

ARNALDO da Brescia, İtalyan eylemci ve reformcu (Brescia XI. yy. sonu - Roma 1155). Abélard'ın hayranıydı; din adamlarının yozlaşmasına karşı vaazlar vererek güçlü bir parti kurdu: Kilise'nin malvarlığından vazgeçmesi durumunda ilk dönemlerdeki sadeliğine kavuşacağını öne sürüyordu. Brescia'dan kovuldu, Fransa'ya sığındı ve Abélard ile birlikte Sens konsilinde mahkûm edildi (1140). Papa İnnocentius II'nin ölümü üzerine ülkesine döndü (1143). 1145'te taraftarları onu Roma'ya çağırdılar. Papa Eugenius III'ü şehri terk etmeye zorladı ve soylulara halka dayanarak kamu özgürlüklerini yeniden sağlayıp din adamları sınıfında düzenlemeler yaptı. İlk hıristiyanlık ve Roma Cumhuriyeti hakkındaki bilgilerini bir araya getirerek bir senato, bir yargı kurulu ve bir şövalye sınıfı kurdu. 1155'te papa Adrianus IV, şehri aforoz etti: dehşete düşen Romalılar Arnaldo'yu sürgüne gönderdiler. Friedrich Barbarossa aracılığıyla papa taraftarlarına teslim edilen Arnaldo, Roma'ya götürüldü, orada boğduruldu ve yakıldı.

ARNAU (Frank), alman yazar (Viyana 1894 - Münih 1976). Polisiye romanlar ve kriminoloji incelemeleri yazdı.

ARNAUDOV (Mihail), bulgar folklorcu ve tarihçi (Rusçuk 1878 - Sofya 1978). Ülkesinin folkloru üstüne birçok incelemenin (*Etudes sur les coutumes et les légendes bulgares* [fr. çev.], 1924; *Essais sur le folklore bulgare* [fr. çev.], 1934; yeni baskı, 1968-69) ve bulgar edebiyatı üstüne çeşitli çalışmaların (*Psychologie de la création littéraire* [fr. çev.], 1931; *Ljuben Karavelov*, 1964) yazarıdır.

Büyük Arnauld denilen Antoine Arnauld
J.-B. de Champaigne'nin tablosundan Gérard Edelinck'in bir gravürünün ayrıntısı
Bibliothèque nationale, Paris

ARNAULD, ARNAUT ya da **ARNAULT,** janseniusçuluğun tarihinde önemli yeri olan Auvergne kökenli fransız ailenin adı. Ailenin atası ANTOİNE **Arnauld** (Paris 1560- *ay. y.* 1619), Paris parlamentosunda avukatlık ve Henri IV zamanında devlet danışmanlığı yaptı. Yirmi çocuğundan en büyüğü olan ROBERT **Arnauld d'Andilly** (Paris 1588- *ay. y.* 1674), Port-Royal manastırına çekildikten sonra Aziz Augustinus'un *Confessiones*'ini çevirdi; 1602'den sonra Port-Royal-des -Champs manastırının başı olan ve *Mère Angélique* adıyla tanınan JACQUELİNE MARIE ANGÉLIQUE **Arnauld de Sainte -Madeleine** (Paris 1591 -*ay. y.* 1661), manastır düzenine çok katı kurallar getirdi ve Saint-Cyran adlı tanrıbilimcinin etkisiyle janseniusçuluğa kapısını açtı; Mère Agnès adıyla tanınan JEANNE CATHERİNE AGNÈS **Arnauld** (Paris 1593 -*ay. y.* 1671) önce Tard,daha sonra Port-Royal manastırının Paris merkezinde başrahibelik yaptı; Sorbonne'da tanrıbilimci ve öğretim üyesi olan, BÜYÜK ARNAULD diye anılan ANTOİNE **Arnauld** (Paris 1612 - Brüksel 1694), Saint-Cyran'ın etkisi altında kaldı ve janseniusçuluğun ateşli yandaşlarından biri oldu; *De la fréquente communion*'u yazdı (1643). Bu kitapta cizvitlerce tavsiye edilen sık komünyon uygulamasına karşı olan janseniusçu öğretiyi anlattı. Ayrıca Lancelot ile *la Grammaire générale et raisonnée*'yi, Nicole ile *la Logique de Port-Royal*'i (1662) yazdı.

ARNAULD DE LA PÉRIÈRE (Lothar VON), alman amiral (Poznań 1886-Paris 1941). XVIII. yy.'da Prusya hizmetine girmiş protestan Fransızlar'dandır 1918'de "en iyi alman denizaltıcısı" seçildi (batırdığı toplam gemi tonajı 500 000 t). Ardından Silezya'da, sonra Ruhr'da alman birliklerine komutanlık yaptı (1919-1921). 1931'de teknik danışman olarak Türkiye'ye geldi. 1939'da tümamiral oldu ve ülkesine dönerek Dantzig'de donanma komutanlığını üstlendi. Haziran 1940 mütarekesinden sonra Hollanda'dan Bidassoa'ya değin uzanan Batı deniz cephesinin başına getirildi. Bir uçak kazasında öldü.

ARNAVUT sıf. ve a. Arnavutluk halkından olan.

◆ a. (tamlayan olarak) Arnavutlar'a ya da Arnavutluk'a ilişkin: *Arnavut şairleri. Arnavut dili.*

Büyük Larousse

arnavut
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Arnavut, karagöz ve ortaoyunu tiplerinden. Cahil, çabuk öfkelenen, tepki görünce sinen, dürüst bir kişiliği simgeler. Heceleri kekeler gibi çoğaltarak söyler. Oyuna sirto oynayarak girer. Celeplik, ciğercilik, bostancılık, bahçıvanlık gibi işler yapar. Oyundaki adı Recep, Şaban Zeynel Ağa ya da Ramazan'dır. Ortaoyununda daha sık görülen bir tiplemedir.

ARNAVUT burnu, Kıbrıs'ın batısında, kuzeye doğru uzanan burun; Kıbrıs'ın en batı noktası (35°06' kuzey, 32° 28' doğu).

Arnavut halayı, türkülü, halay türü bir halk oyunu. Sıvas yöresinde yaygındır. Daha çok kadınların oynadığı oyunda, bir arnavut satıcının jest ve mimikleri canlandırılır.

ARNAVUTBACASI a. ÇATI PENCERESİ'nin eşanlamlısı.

ARNAVUTBİBERİ a. Küçük, kırmızı renkte, çok acı bir biber türü.

ARNAVUTCİĞERİ a. Koyun ya da kuzu ciğeriyle yapılan bir meze türü. (Küçük doğranmış ciğerler, unlanıp kızgın yağda kızartılır. Kırmızı biber yağa atılıp köpürünce ciğerlerin üzerine dökülür. Maydanoz ve tuzla ovulmuş piyazlık soğanla servis yapılır.)

ARNAVUTÇA a. Özellikle Arnavutluk'ta konuşulan hint-avrupa dili.

—ANSİKL. Arnavutçanın (yerel adı *şkip*) konuşulduğu alan Arnavutluk'un sınırlarını biraz aşar (yaklaşık 2 500 000 kişi konuşur): özellikle Yugoslavya'da, Kosova bölgesiyle Leskovac'tan Ohrid gölüne uzanan çizginin batısında (yaklaşık 1 500 000 kişi) da konuşulur. Bu sayıya, İtalya'nın güneyinde Sicilya'da ve Yunanistan'ın güneyinde ıssız köylerde yaşayan ve arnavutça konuşan 300 000 kişiyi de eklemek gerekir. Bu yayılma, XIII. yy ile XV. yy. arasında nedenleri pek bilinmeyen göçlerden daha sonra da, Osmanlı döneminden kaynaklanır. Bunların yanı sıra, ABD'de de birkaç arnavut göçmen topluluğu vardır.

Arnavutçanın, Şkumbin ırmağının iki yakasında, birbirinden en az bin yıl önce ayrılmış iki değişik lehçesi vardır: güneyde *toskça*, kuzeyde *gegce*. Toskçaya oranla gegce birçok kola ayrılır: Elbasan, Tiran ve İşkodra lehçeleriyle Yugoslavya'nın özerk Kosova bölgesinde konuşulan lehçeleri içerir. Daha bütünlük gösteren toskça, Yunanistan ile İtalya'nın iç kesimlerinde konuşulur. Temelde toskçayla gegcenin Elbasan lehçelerinin oluşturduğu resmi dil, 1908'den beri Latin harfleriyle yazılır. Bu tarihten önce metinler, çok değişik yazı türleriyle (karma ve yerli alfabeler dışında slav, yunan, türk, arap) oluşturulurdu. Bilinen ilk arnavutça metin, 1462 yılından kalma bir vaftiz örneğidir.

Arnavutçanın hint-avrupa kökenli olduğunu, 1854'te Franz Bopp ortaya çıkardı.Görünürde hint-avrupa dillerinden hiçbiriyle yakınlığı olmayan arnavutça, bağlı bulunduğu grubun günümüzde yaşayan tek dilidir. Bununla birlikte, eski yapısı incelendiğinde, Baltık İslav grubuyla kimi benzerlikler bulunduğu görülür.

Arnavutçanın dilbilgisel kategorileri öteki Avrupa dilleriyle aynıdır; adın bir cinsi, sayısı, üç ya da dört durumlu çekimi vardır; sıfat, nitelediği addan sonra gelir; fiil çekimi, etken ve edilgen çatılar arasında bir çatının bulunması gibi, arkaik özellikler içerir. Sözlük, tarihi boyunca çok büyük etkiler altında kalmıştır. Eski yunancadan aktarma çok az sözcük vardır, buna karşılık Romalılar ile ilişkiler, uzun süreli ve derin olmuştur; latinceden, özellikle Balkanlar'da konuşulan latinceden ve rumenceden birçok sözcük aktarılmıştır. Daha sonraları arnavutça, italyan, türk, yunan, sırp ve makedonya dillerinden, son 500 yıl boyunca Venedikliler, Osmanlılar, Yunanlılar ve Slavlar ile olan kültürel ilişkileri kanıtlayan, çok sayıda sözcük almıştır.

ARNAVUTKALDIRIMI a. İrili ufaklı taşlarla yapılmış yol.

ARNAVUTKOY, İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesi, merkez bucağında belde; 21 143 nüf. (1990).

ARNAVUTKÖY, İstanbul'un Beşiktaş ilçesine bağlı semt; Boğaziçi'nin batı yakasında, Ortaköy ile Bebek arasındadır. İlkçağ'da Laurus Medeia'nın adak yeri olan semtin adı *Anaplus* idi. Bizans döneminde Constantinus (Büyük) tarafından yaptırılan Michael (Mikhael) kilisesi'nden ötürü, *Vicus Michaelicus* ya da *Scalae* (İskele) diye biliniyordu. Semt adını buraya yerleştirilen arnavut göçmenlerden almışsa da ahalisi daha çok rumlar ve Museviler'den oluşuyordu. Özellikle kokulu çilekleri ve yalılarıyla ünlüydü.

ARNAVUTLUK, Balkan yarımadasında devlet; K.'de ve D.'da Yugoslavya ile, G.'inde Yunanistan ile sınırlıdır; 28 738 km^2; 3 303 000 nüf. (1991). Başkenti *Tiran*. Resmi dili *arnavutça*.

COĞRAFYA
doğal çevre

Arnavutluk topraklarının büyük bölümü dağlarla örtülüdür. Sözkonusu dağlar, Üçüncü Zaman sıradağlarının, Dinar dağ-

larından Pindos kütlelerine kadar uzanan, kireçtaşlı antiklinaller ile flysch'le dolmuş dar senklinallerden oluşan bir bölümdür. Bununla birlikte, D.'ya doğru gidildikçe, tektonik yapı farklılaşır: büyük kırıkların yol açtığı diklikler ile dağlık kütlenin hava akımlarını almasını sağlayan iç çöküntüler ortaya çıkar. Ama bütünüyle ele alındığında, dağ kütlesi parçalanmamış, aşılması güç bir bütün oluşturur (zaten uzun süre, yabancıların girmesini ve ulaşımı engellemiştir).

B.'da kıvrımlar kıyı ovalarının altına gömülmüş ve petrol kapanları oluşturmuştur. Hâlâ birkaç flysch tepesi bulunduğundan, kıyı ovaları birbirinden kopuk bölmelere ayrılır.

Dağdan çıkışlarında bol yağışlarla beslenen, debileri aşırı derecede yüksek (bu bölgelerin temel özelliğidir) akarsular, ülkenin orta ve kuzey bölgelerinde sıralanırken (Mat, Shkumbın), güneyde (Viyosa, Seman) yapıya uygun bir vadiler çizgisi oluştururlar.

Ülkede Akdeniz iklimi egemendir. Bununla birlikte, dağlardan ötürü yıllık yağış ortalaması 1 000 mm'yi bulur. Kuzey kesim daha yağışlı, güneyde yaz kuraklıkları daha belirgindir (ortalama iki ay). İç kesime doğru, karasallık nedeniyle Akdeniz ikliminin özellikleri bozulur: sıcaklık farkları daha yüksek, yazın gök gürültülü sağanaklar daha sıktır.

Bitki örtüsü katları —1 000 m'ye kadar meşeler, 1 000 m'nın üstünde kayın ve çamlar— orman açma çalışmalarının aşırıya varmadığı yerlerde korunmuştur. Ortaçağ'da Venedik gemilerinin yapımında kullanılan bir kereste rezervi, özellikle de bir hayvan otlatma alanı (günümüze kadar burada aşırı otlatma uygulanmıştır) olarak kullanılan dağlardaki bitki örtüsü, yeniden ağaçlandırma çalışmalarına karşın, günümüzde büyük ölçüde gerilemiş, topraklar da yer yer büyük ölçüde aşınmıştır.

Bu nedenlerden ötürü ülkede, görünümler arasında büyük bir çelişki gözlenir: G.'de ve K.'de cılız ve kesintili bir bitki örtüsüyle kaplı kireçtaşlı büyük diklikler; K.-D.'da, günümüzde hidroelektrik barajların yapıldığı kaygan, oturmamış aklanlı vadiler; eski göllerin (Ohri gölü, Korçe havzası) kısmen dolmuş olduğu ve bir ölçüde ağaçlandırılmış dağ kütleleriyle sınırlanan D.'daki iç havzalar. Ne var ki Arnavutluk'taki temel bölgeler kıyı ovalarıyla dağların birbiriyle karşıtlaşması (bu karşıtlaşma, toprakları yeniden değerlendirmek için yakın geçmişte aşılan evreler sırasında da etkili oldu) sonucu birbirinden ayrılır.

toprak düzenlemesi

Dağlar, Arnavutluk halkı için, çok uzun bir süre, ovalardaki salgın hastalıklara ve çeşitli istilacılara karşı barınak olmuştu. Dağların nüfusu, çoğunlukla sürülerin kış otlağı olarak kullanılan alçak bölgelere oranla, daha yoğundu. Dağ halkı klanlar *(fis)* halinde yaşardı; ovalaraysa büyük toprak sahipleri egemendi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ülkede bir halk cumhuriyetinin kurulmasıyla üretim biçimleri, kırsal görünüm ve nüfus dağılımı büyük ölçüde değişti. Günümüzde Arnavutluk'un nüfus artış oranı, Avrupa'daki en yüksek orandır: yılda % 2,8. Bunun nedeni, doğum oranının (özellikle kırsal kesimde) hâlâ yüksek olması (‰ 35) ve sağlık hizmetleri altyapısının gelişmesi sonucu ölüm oranının düşmesidir. Dış ülkelerle alışverişe pek açık olmayan bu ülkede bir yandan üretim donanımını modernleştirerek halkı beslemek, bir yandan da, iktisadi kalkınma için önemli bir işgücü sağlayan nüfus artışını desteklemek gerekmektedir.

Eskiden bataklık olan kıyı ovaları ve iç havzalar, sistemli bir akaçlamayla kurutulmuş, halkın beslenmesi için gerekli bütün temel tarım ürünlerinin (özellikle mısır ve buğday) yetiştirildiği alanlar haline getirilmiştir. Akdeniz tipi ürünlerin (incir, zeytin, üzüm) ve sanayi ürünlerinin (tütün, pamuk) tarımı, ülkeye yabancı döviz sağlayacak bir dışsatım kesimi oluşturmak için yoğunlaştırıldı. Flysch tepeleri ve dağların ilk yamaçları, bu amaçla taraçalar halinde düzenlendi. Toprakların iyileştirilmesi, 1948'de gerçekleştirilen toprak reformundan sonra, kooperatifler çerçevesinde ve devletin yardımıyla (ayrıca devletin, sovyet sovhozlarına benzeyen kendi çiftlikleri de vardır) yapıldı.

Bu gelişmeler sonucunda kıyı ovaları hızla kalabalıklaştı, yeni köyler kuruldu ve konutlar bir araya toplandı. Ayrıca, çok çeşitli, ama büyük bölümü dağlık kesimlerde bulunan yeraltı kaynaklarına (bakır, demir, nikel ve özellikle krom yatakları) dayalı bir ulusal sanayi kuruldu. Enerji, büyük ırmakların kıyı ovasındaki ağızları üstünde kurulan hidroelektrik santrallardan, dağınık linyit yataklarından ve Myzeqeje ovasındaki petrol yataklarından (yılda 2 Mt) sağlandı.

Sanayileşmenin de desteklediği, yakın dönemde gerçekleşen köylerden kentlere göç olayı, 1945'ten bu yana başlıca kentlerde (Tiran, İşkodra, Draç, Korçe) nüfusun dört kat artmasına yol açtı. Bununla birlikte kentlere göç olayı, yetkililer tarafından sınırlandırıldı ve köylü nüfusu toplam nüfusun ancak % 66'sına (Avrupa'daki en yüksek oran) düştü. 1960'tan sonra oldukça yüksek olan kentleşme hızı, 1970 yıllarına doğru durakladı.

Çevreyle iktisadi ve siyasal ilişkilerini isteyerek kesmiş olan Arnavutluk'un kalkınmasındaki özgün yan, yetkililerin bir yandan nicelik bakımından artmasını destekledikleri, bir yandan da meslek eğitimini yükselttikleri çok sayıda işçinin elden geldiğince çok çalıştırılmasıdır.

TARİH

Çok eski dönemlerde İllyrler'in ülkesi olan Arnavutluk, önce Roma İmparatorluğu'na katıldı; sonra Bizans eyaletlerinden biri haline geldi. 861'de ve 1041'de Bulgarlar'a geçtiyse de, Basileios II döneminde Bizanslılar tarafından geri alındı. O sıralar Epeiros despotluğunu oluşturan ülke, Orsini ailesinin egemenliğine girdi; 1331-1355 arasındaysa Stefan Dušan'ın imparatorluğunun bir bölümünü oluşturdu. 1336'da, sırp kökenli bir soylu olan Balşa, İşkodra'da bir sülale kurdu. 1421'e kadar süren bu sülale, 1421'de kenti Venedikliler'in ele geçirmesiyle ortadan kalktı. Daha 1431'de, Yanya'yı ele geçiren Osmanlılar kısa bir süre sonra (1423-1447) Yorgi Kastriota (İskender Bey) yönetimi altındaki Arnavutluk'u fethettiler. Halkının yarıdan çoğu islamiyetı kabul etti. Ancak yer yer direnmeler ve ayaklanmalar olmadı değil. Sözgelimi Mehmet Buşatı, 1760'ta ayaklanarak imparatorluktan ayrıldı; ama torunu Mustafa'nın 1831'de yenilmesiyle Arnavutluk yeniden Osmanlılar'a geçti. Yanya'da ayaklanan Tepedelenli Ali Paşa ise, 1832'de osmanlı kuvvetlerine yenildi. Arnavutluk 465 yıl Osmanlı devleti yönetimi altında kaldı.

Özerklik elde edeceklerini umut eden Arnavutlar 1908'de Jön Türkleri desteklediler de, umutlar boşa çıktı. 1912'de yeniden ayaklandılar ve İsmail Kemal Vlöre, 1912'de bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık, 1913'te büyük devletler tarafından tanındı. 1914'te hükümdar olan Wied'li Wilhelm, Arnavutluk'ta birkaç ay kaldı. Birinci Dünya savaşı'nda ülkenin kuzeyini işgal eden general Ferrero yönetimindeki italyan birlikleri, ancak 1920'de ülkeyi boşalttılar. 1921'de Arnavutluk'un bağımsızlığı onaylandı ama Arnavutluk toprakları, Yugoslavya ve Yunanistan yararına azaldı. 1922'de genç cumhuriyetin başkanlığına getirilen Ahmet Zogo, demokratlar tarafından devrildiyse de, bu kez 1924'te kendisi Demokrat parti'yi de-

Tiran'dan genel bir görünüm

Kruje şatosu

virerek diktatörlüğünü kurdu. Halkın en gerici bölümü tarafından desteklenen baskı rejimi, önce Yugoslavya'ya, sonra İtalya'ya yaslandı; 1927'de Mussolini ile Tiran antlaşması imzalandı ve İtalyanlar önemli iktisadi ayrıcalıklar elde ettiler. Zogo'nun kendini Zogo I adıyla kral ilan etmesinden (1928) sonra, italyan etkisi günden güne arttı. Demokratlar ayaklanmaya çalıştılarsa da başaramadılar. Buna koşut olarak, ülkede bırkaç komünist çekirdeği (Korçe'dekini gizlice Enver Hoca yönetmekteydi) kuruldu. 7 nisan 1939'da faşist birlikler bir anda ülkeyi işgal ettiler. Zogo yurt dışına kaçarken, Vittorio Emanuele III Arnavutluk kralı oldu. 28 ekim 1940'ta İtalyanlar Yunanistan'ı istilaya girıştilerse de, kısa sürede püskürtüldüler. 1941'de, Arnavutluk'taki bütün komünist toplulukları Enver Hoca'nın yönetimi altında birleşti ve işgalcilere karşı şiddetli bir direnme hareketine girişerek, hem Kruje'deki "Quisling hükümeti"ne, hem de komünist karşıtı Balli Kombetar örgütüne saldırdı. Mehmet Şehu, partizanların başına geçti. İtalya ile Müttefikler arasında imzalanan antlaşmadan (8 eylül 1943) sonra alman birlikleri Arnavutluk'u işgal ettiler,ancak 1944'te partizanların baskısıyla çekilmek zorunda kaldılar.

Enver Hoca'nın 1946'da kurduğu halk cumhuriyeti, Yugoslavya'nın yörüngesine girdi; hatta içişleri bakanı Zoza iki ülkenin birleşmesini önerdi. Ama 1948'de SSCB'nin siyasetini izleyen Enver Hoca, Yugoslavya ile ilişkileri kesti ve Zoza idam edildi. 1959'da Kruşçev Arnavutluk'u ziyaret etti, stalinciliğe karşı tutumu, Arnavutluk'un müttefikinden uzaklaşmasına neden oldu. 1961'de SSCB ile ilişkilerini koparan Enver Hoca, Avrupa'da tam anlamıyla tek başına kaldı. Bunun üstüne Çin'e yaklaştı ve Arnavutluk, Çin'in izlediği yolu benimseyen tek halk demokrasisi haline geldi. Buna koşut olarak, iktisadi yaşamın sosyalizasyonu sürdürüldü. Topraklar yavaş yavaş bütünüyle kolektifleştirilirken, VI. planda (1966-1970), sanayinin geliştirilmesine öncelik tanındı. Ayrıca ülke yavaş yavaş çevreden kopukluğundan kurtulmaya başladı. 1961'de Polonya ile ilişkiler yeniden kuruldu; 1966'da Yugoslavya'ya yaklaşıldı. Ama komünist Arnavutluk emekçi partisi'nin V. kongresinde, "revizyonistlik"le suçlanan SSCB'ye yakın komünist partileriyle bütün ilişkilerin kesildiği açıklandı. Enver Hoca ayrıca, partinin bürokratlaşma eğilimini eleştirip işçilerin ve köylülerin ek gelirlerinden, kişisel küçük topraklarından ve dinsel inançlarından vazgeçmelerini istedi. Birçok ibadet yerini kapattırdı. 1965'te, Çekoslovakya'ya SSCB birliklerinin girmesinden sonra, Arnavutluk Varşova paktı'ndan çekildi ve Çin ile ilişkilerini sağlamlaştırdı. Mao Zıdong, Çin'e bir deniz üssü verilmesi karşılığında Arnavutluk'a bir füze üssü, önemli bir iktisadi yardım sağladı ve Arnavutluk'un iktisadi kalkınmasına katkıda bulunacak birçok çinli teknisyen gönderdi. 1971'de yürürlüğe giren VI. beş yıllık plan, Çin'in yardımı sayesinde, sanayinin gelişmesini sağladı. Bu arada ülke yavaş yavaş dış dünyaya açılmaya, hatta turist kabul etmeye bile başlamıştı.

1978'de Çin ile ilişkiler koparıldı; Mao'nun ölümünden sonra, iki ülkenin yöneticileri arasındaki ilişkiler bozulmuştu; stalinciliğe bağlılığını sürdüren Enver Hoca, Çinliler'i maoculuktan uzaklaştıkları ve ABD'ye yaklaştıkları için suçluyordu. Polemiğe girmek istemeyen Çin bunun üstüne Arnavutluk'a iktisadi yardımı kesti ve uzmanlarını geri çağırdı.

Yugoslavya'da, Kosova yöresinde yaşayan bir buçuk milyon Arnavut'un durumları Yugoslavya ile ilişkileri etkiledi. Kosova yöresinin, bağlı olduğu Sırbistan federal cumhuriyetinden ayrılarak Yugoslavya'nın yedinci federal cumhuriyeti olmak istemesi, Arnavutluk yöneticilerince de desteklendi.

1982'de yönetimde iki değişiklik oldu: kendini öldürdüğü ileri sürülen başbakan Mehmet Şeyhu'nun yerine Adil Çarçani geçti (4 ocak 1982); ayrılan meclis başkanının yerine de Ramiz Alia seçildi. Şeyhu'nun ölümünden sonra açıklama yapan yetkililer, onun yabancı ülkelerin ajanı olduğunu ileri sürdüler. Şeyhu ile işbirliği içinde oldukları savıyla birkaç yönetici idam edildi.

Yabancı ülkelere kuşkuyla yaklaşan Arnavutluk, 1980'den sonra bazı ülkelerle ticari anlaşmalar yaptı. İlk anlaşma Yugoslavya ile yapıldı (1980). Bunu, Fransa (1983), Türkiye (1983) ve İtalya (1984) ile yapılan anlaşmalar izledi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Yunanistan ile sürdürülen savaş durumu, 40 yıl sonra normale döndü. Önce karayolu taşımacılığı, posta hizmetleri konusunda anlaşmalar yapıldı. Daha sonra da eğitim, bilim ve kültür alanlarında karşılıklı değişim anlaşmaları imzalandı (25 ocak 1985). Savaş durumuna da 3 ağustos 1985'te son verildi.

Arnavutluk'u 1946'dan beri yöneten Enver Hoca'nın ölümü üzerine (11 nisan 1985), Arnavut emekçi partisi genel sekreterliğine Ramiz Alia seçildi. Alia, ülkenin siyasetinde bir değişiklik olmayacağını açıkladı. Avrupa'daki sosyalist ülkeler arasında demokratikleşmeye karşı en uzun süre direnen ülke Arnavutluk oldu. Arnavutluk ancak 1990 başlarında Avrupa güvenlik ve işbirliği konferansı'na (AGİK) katılma kararı aldı. Bunu büyük ve hızlı değişiklikler dönemi izledi. Vatandaşların kütle halinde yabancı elçiliklere sığınmaları ve öğrenci gösterileri üzerine yönetim ekonomide liberalleşmeyi, dinsel inanç ve ibadetle[illegible] bırakmayı ve yabancı sermaye yasağını kaldırmayı kabul etti. Aralık 1990'da Ramiz Alia çok partili yaşama geçileceğini duyurdu. Mart 1991'de 20 000 arnavut sığınmak için gemilerle İtalya'ya gitti. 7 nisanda yapılan ilk genel seçimleri Emek partisi kazandıysa da haziranda patlayan genel grev sonunda hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Emek partisi adını Sosyalist parti'ye çevirdi. Bir koalisyon hükümeti kurulduysa da uzun ömürlü olmadı. Mart 1992'de yapılan genel seçimleri Sali Berişa yönetimindeki Demokratik parti kazandı. Nisan 1992'de Ramiz Alia istifa etti, yerine Berişa devlet başkanı seçildi.

EDEBİYAT

Başlangıçta, latinceden çevrilen dini eserlerden oluşan arnavut edebiyatı, kısa bir süre sonra daha çok Arnavutlar'a özgü konulara girecektir. Frangu i Bardhe 1635'te ilk latince-arnavutça sözlüğü yayımladı. Pyeter Budi (1566-1623) ise zamanının Arnavutluk'unun iktisadi ve sosyal gerçekliğinin bir tablosunu çizdi. Nihayet, Pyeter Bogdani de 1685'te *Peygamberler anahtarı* adıyla, bu edebiyatın ilk özgün eserini yayımladı.

XVII. yy.'a ait bu metinlerin ortak özelliği, hepsinin İtalya'da yetişmiş katolik rahiplerince ülkenin kuzey kesiminde kaleme alınmış olmalarıdır.

Öte yandan, Türkler'in egemenliği sırasında Güney İtalya'ya ve Sicilya'ya göç eden bir dizi Arnavut'un da kendi dillerinde eser vermeyi sürdürdüğü görülüyor. Daha 1592'de Leke Matrenga, şair olmadığı halde, katolik dua kitabına yazdığı eklemeyle arnavut şiirinin ilk örneğini vermişti. XVII. yy.'da Nikolle Brankati, Nikolle Filya, Nikolle Keta ve Zef Barçıa bu geleneği sürdürdüler. XVIII. yy.'da yetişen en önemli yazar ise, 1762'de *Bakıre Meryem'in hayatı* adı altında bir şiir derlemesi yayımlayan Yul Variboba idi.

XIX. yy., Arnavutluk'ta bir kültürel uyanışa, bir ulusal Rönesans'a (Rilinca Kombetare) sahne olacak ve bu uyanış da zamanla siyasi bağımsızlığa yönelecektir. Siyasi bağımsızlık savunucuları, osmanlı egemenliğinin doğurduğu koşullara rağmen ülkeyi ilerleme yoluna sokacaklarını ileri sürüyorlardı. Aydınlar, abecenin birleştirilmesi (o sıralarda, özel birkaç abece bir yana bırakılırsa, tam üç ayrı abece kullanılmaktaydı), başta türkçe ve arapça olmak üzere yabancı dillerden alınmış terimlerle dolup taşan dilin arıtılıp zenginleştirilmesi ve öğretimin artık türkçe, yunanca ya da italyanca yerine arnavutça yapılacağı okulların açılması için çaba harcamaya giriştiler. Yurt dışında (Mısır, Bulgaristan, Romanya, ABD) yerleşmiş arnavut toplulukları tarafından kuvvetle desteklenen yazarlar, toprağa dönüş özlemi ya da Arnavutlar'ın şanlı geçmişi gibi ulusal bilinci canlandırmaya en elverişli olacağını düşündükleri temaları işlediler. O tarihlerden başlayarak ulusal folklor anıtlarının derlenmesine de girişildi.Türkiye'de Tanzimat edebiyatının ünlü adı Şemsettin Sami'nin ağabeyi Naim Fraşeri (1846-1900), şiirlerinde hem ülkesinin çekiciliğini *(Çoban ve çiftçi şiirleri)*, hem de vatanını uygarlaşmış ve özgürlüğüne kavuşmuş görme özlemini dile getirir; halkının tarihi geleneklerinden dem vururken *(Cennet)* özellikle Arnavutluk'un ulusal birlik simgesi olan İskender Bey'e çağrıda bulunur *(İskender Bey tarihi)*.

Bu dönemde Arnavutluk Arnavutları arasında ön plana çıkan diğer önemli yazarlar şunlardır: Andon Zako-Çayupi (1866-1930), Asdreni, Ndre Myeda, Filip Şiroka ve Luigy Gurakuki.

Onların yanı sıra, bu rönesans hareketinin başarısı için uğraşan İtalya ya da Arbereş Arnavutları arasında da öncelikle, arnavut folkloru tutkunu, yurtseverlik ve tarih konularında birçok eser *(Milosao şarkıları, Serafin Topia şarkıları)* bırakmış olan yayıncı, dilci ve eğitimci Girolamo

(Jeronim) De Rada (1814-1903), *Basel in son şarkısı* adlı eserin yazara Genç Gavril Dara (1826-1885) ve nihayet Giuseppe (Zef) Serembe (1843-1901) sayılmalıdır.

Arnavutluk edebiyatının rönesansını oluşturan bu yazarların büyük çoğunluğu batı dil ve uygarlıkları içinde yoğrulmuş yüksek kültürlü kişilerdi, en seçkin örneklerinden biri, eserlerinin çoğunu fransızca ya da italyanca yayımlayan Paşko Vasa idi. Yabancı dillerde eser kaleme almasının başlıca sebebi, şüphesiz, Arnavutluk'u yabancı ülkelerde tanıtma arzusu idi: *Arnavutluk ve Arnavutlar'a ilişkin gerçekler* başlıklı eserinin kaleme alınma nedeni de budur. Aynı zamanda bir şair olan Paşko Vasa, fransızca kaleme alınmış olmasına karşın ilk arnavut romanının da yaratıcısıdır: *Blanche de Temal* (1890).

Birinci Dünya savaşı sonrasında Arnavutluk'ta kültür hayatı yeniden canlandı. Fan S. Noli (1882-1965) şair, tarihçi, gazeteci ve hatiptir, aynı zamanda dünya klasiklerini kendi diline çevirmektedir. Rönesans hareketine bağlı olan Noli, daha sonra ABD'ye yerleşti. Eserlerinde, bir önceki dönemde sivrilen yurtsever Arnavutlar'ı canlandırmış *(Dragobi mağarası)* ya da İncil'in konularını ele alarak onları ulusal ve siyasi renklerle yeniden işlemiştir *(Barrabas'ın yürüyüşü)*.

1930'ların başında "ilerici" ya da "demokratik" adı verilen bir eğilimin ortaya çıktığı görülür. Fokıon Postoli *(Vatanı savunmak için)* ve Lasguş Poradeci *(28 günü)*, hâlâ yurtseverlik duygularını zevkle işlerlerken Maki Stermilli *(Gözyaşları içinde dibran, Oğlan olsaydım)* ve Mihal Grameno, kadının kurtuluşu ya da yoksulların zengin tüccarlar veya feodal beyler tarafından sömürülmesi gibi sorunları ele aldılar. Öte yandan Migyeni de, halkın en yoksul kesimlerini hemen hemen benzersiz bir şekilde betimliyordu *(Serbest dizeler*, 1935).

Bu dönemde kendini göstermeye başlayan yeni yazar kuşağı (Aleks Çaçi, Şevket Musaray, A. Varfi, Dimiter S. Şuteriki, Risto Siliki, Steryo Spasse) özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında ve savaşın ardından gelişen edebiyat örnekleri verdi. Steryo Spasse,ılk eserlerinde görülen karamsarlığı bu dönemde bıraktı.

Faşist ışgali ve savaş, edebi eserlerin ortaya konması için hiç de elverişli bir ortam oluşturmadığı için bu dönemde siyasi broşürler ve partizan kahramanlık türküleri dışında, birkaç yurtsever oyun (Aleks Çaçi'nin *Marga Tutulani*'si) ya da yergiden (Zihni Sako'nun *Feredafi*'si) başka derinlikli esere rastlanmaz. Şiir ise Aleks Çaçi, Dimiter Şuteriki ve Mussolini'nin devrilmesi sırasında Arnavutluk'un durumunu alaycı bir dille anlatan *Millî cephe destanı* adlı başyapıtın yazarı Şevket Musaray sayesinde öteki alanlardan daha ileri bir konumdadır.

1944'ten sonra yazarlar, sosyalist gerçekçilik ilkeleri uyarınca yeni arnavut toplumunun sadık birer aynası olan eserler vermeye yöneldiler.

Çeşitli edebiyat türleri gelişmekle birlikte, şiir özel konumunu sürdürdü; bu şiir öncelikle son savaştan ve Arnavutluk tarihinden esinleniyordu; başlıca temsilcileri *Priştine*'yi yazan Risto Siliki, *Dağlar ne düşünür*'ü yazan İsmail Kadare, *Arnavutluk Ana*'yı yazan Dritero Agolli, *Kanlı uyanlar*'ı yazan Fatos Arapi'dir.

Bugün Arnavutluk'ta özellikle romancılıkta bir atılım göze çarpmaktadır. En tanınmış yazar İsmail Kadare'dir *(Ölü ordunun generali, Taş kent günlüğü, Büyük kış)*. Arnavut romanı, özünde sosyal bir romandır ama tarihi ve yurtsever konular da sık sık ele alınmaktadır: örneğin, Yakov Zoza'nın *Ölü nehir*, Steryo Spasse'nin *Yalnız değildiler*, Şevket Musaray'ın *Tan yeri ağarmadan*, Dritero Agolli'nin *Komiser Memo*, Ali Abdihoca'nın *Fırtına güzü* adlı romanları. Bunların yanı sıra, arnavut toplumunda sosyalizmin yerleştirilmesi ve gelişmesi (Fatmir Gyata'nın *Bataklık*'ı, Teodor Laço'nun *Yeni başlangıç üzerine*'si) ya da bu yeni toplumun kurulmasına engel olabilecek yabancı etkiler, ataerkil örf ve âdetler ya da bürokrasi gibi etkenlere karşı verilen mücadele konuları işlenmektedir.

Aynı esin kaynaklarından yararlanan kısa hikâye dalının en önemli temsilcileri şunlardır: Naum Prifti *(Bölge doktoru)*, Anastas Kondo *(Kahraman olarak önerdiğim adam)*, Dimiter S. Şuteriki *(Bir dağ ve bir şarkı)*. Uzun hikâyede ise daha çok, günümüz sosyalist dünyası ele alınmaktadır: Elena Kadare'nin *Gelin ve Sıkıyönetim*'i, Agim Cerga'nın *Güçlü yel*'i.

Günümüz arnavut tiyatrosu da Kole Yakova *(Toprağımız)*, Süleyman Pitarka *(Balıkçının ailesi)*, Besim Levonya *(Vali)*, Loni Papa *(Dağların kızı)*, Spiro Çomora ve Rujdi Pulaha'nın eserleri sayesinde büyük bir canlılık göstermektedir. Pulaha'nın *Şehirli bayan* adlı oyunu başarıyla sinemaya da aktarılmıştır.

Yugoslavya ve İtalya'da barınmakta olan arnavut cemaatleri de ayrıca büyük bir kültürel etkinlik içindedir.

İtalya'da Matrenga ve Variboba'nın torunları özellikle şiir dalında eserler üretmektedirler: Duşko Vetmo, Lluka Perone, Vorea Uyko, Pietro Napoletano, Karmell Kandreva, Cuseppe Skiro di Maco, Kate Cukaro ve Fran Altımari.

Arnavutça kaleme alınan Yugoslav edebiyatı da son derece canlıdır. 1930'larda Mark Krosniki, Hıfzı Süleymani ve Mehmet Hoca ile doğan bu edebiyat, özellikle 1945'ten sonra Esad Mekuli, Enver Gyerkeku, Azem Şkreli, Ali Podrimya ve Recep Kosya'nın eserleriyle gelişmiştir. Bu genç edebiyat içinde şiir önemli bir yer tutmakta, uzun hikâye, roman ve eleştiri de sürekli gelişmektedir.

• *İslam-türk etkisi*. XV. yy.'da islam dini Arnavutlar arasında yayılmaya başladı. Arnavutluk'ta kısa sürede türk dilini ve edebiyatını bilen aydın bir kesim yetişti. Bunlardan bir bölümü zamanla ana dillerinde, fakat türk-islam edebiyatı etkisinde ürünler verdiler; Kosova, Metohiya ve Makedonya'da türk-müslüman etkisini yansıtan güçlü bir edebiyat oluştu. Arnavut edebiyatına türk etkisini taşıdığı bilinen en eski şairlerden biri Muçizade'dir. Onun kahve ile ilgili 17 kıtadan oluşan şiiri (1724), biçim ve içerik açısından hem türk, hem de fars edebiyatından çizgiler taşıyordu. Ancak bu tür şiirin arnavut edebiyatındaki en yetkin temsilcisi, ikisi türkçe, biri arnavutça üç divan sahibi İbrahim Nezim Berati'dir (öl. 1760). Berati, arnavutça divanında genellikle halkın konuştuğu dile yaslanmasına karşın arapça, farsça ve türkçe sözcüklere geniş ölçüde yer verdi, divan edebiyatının vezin ve motiflerini kullandı.

Arnavut şairler, türk halk edebiyatından da geniş ölçüde etkilendiler. Muhammed Çamı adıyla bilinen Muhammed Küçük (öl. 1844), *Kasîdet ül-burde*'yi arapçadan arnavutçaya çevirdi, beş de manzum destan yazdı. *Erveheya* adlı destanının konusunu *Revza* adlı türkçe kitaptan almıştı. Ahlaki konuları işleyen öteki destanlarında da doğu motiflerini kullandı. Tekke şiirinde ise öne çıkan şairler Dalip Fraşeri, Şahin Fraşeri ve Şeyh Malık oldu. Dalip ve Şahin Fraşeri kardeşler, Kerbela olayını işledikleri *Hadika* ve *Muhtarname* adlı yapıtlarında Fuzuli'nin *Hadikat üs-süeda*'sından geniş ölçüde etkilendiler. Özellikle Şeyh Malik, tasavvuf düşüncesini dile getirdiği divanında Yunus Emre'yi örnek aldı. Bu edebiyatta türk etkisini yansıtan alanlardan biri de sözlük çalışmalarıydı. Manzum olarak kaleme alınan sözlüklerden ilki, adı belirlenemeyen işkodralı bir dilciye (1835), diğeri ise Ulçineli Hafız Ali Efendi'ye (XIX. yy. sonu) aitti. Her iki yapıtın hazırlanmasında Şahidî'nin sözlüğü örnek alındı.

Arnavut edebiyatında ilk mevlit, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Hasan Zuko Kamberi tarafından yazıldı. Bunu Konispollu Abdullah, Korçalı İsmail Floqı, Ulçineli Hafız Ali Efendi ve Vulçitirrli Tahir Popova'nın yapıtları izledi. İstanbul'da *Tergüme-i mevlud ala lisani arnavud* adıyla 1878'de arapça yayımlanan Ulçineli Hafız Alı Efendi'nin yapıtı, Süleyman Çelebi'nin *Mevlit*'inin bir uyarlaması niteliğindeydi. *Mevlit*'in asıl çevirisi ise *Manzumet ül-mevlud fi efdal-il mevcud bilisan-il arnavud* adıyla Tahir Popova tarafından yapıldı. Arnavut halk şiirinde Türkler ile ilgili en eski motif, Sultan Murat ile ılgilidir. Kosova savaşı'nın bu muzaffer komutanı, söylenceyle ilgili bir şiirde adil bir padişah olarak betimlendi, adaletinden övgüyle söz edildi. Osmanlı devletini hızla büyütmesinin temelinde de bu niteliğinin yattığı vurgulandı. Ancak XV. yy.'dan sonra yazılan kahramanlık şiirlerinde daha çok ulusal kahraman İskender Bey'in Türkler'e karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi, destansı bir dille yüceltildi. Lirik halk şiiri ise, doğrudan gezici ozanların etkisinde gelişti. Bu şiirlerin dizelerine, örnek aldığı edebiyattan biraz farklı olarak beyit, şairlerine de beyitçi deniyordu. İşkodra'da ise şair anlamında ahengjij sözcüğü kullanılıyordu. Beyitçi ve ahengjijler şiirlerini türk halk ozanları gibi kahvelerde, düğünlerde saz eşliğinde söylediler. Şiirlerin ana teması bir türlü bitmeyen askerlik hizmeti ve sevgiliye duyulan özlemdi.

Arnavut halk edebiyatının tekerleme, atasözü, fıkra ve diğer yazılı metinlerinde de türk etkileri görüldü. Özellikle bilge ve yergici kişiliğiyle Nasrettin Hoca, Türkiye'deki kadar tanınıp sevildi. Türkçede kullanılan atasözlerinden bazıları çevrilerek, bazıları da özgün söylenişlerini koruyarak arnavutçaya girdi. Sözgelimi "eski tas eski hamam, selam verdim bela buldum, hane Şam hane Bağdat" gibi atasözleri arnavutçada bugün de türkçe olarak söylenmekte ve kullanılmaktadır.

ARKEOLOJİ VE GÜZEL SANATLAR

• *Tarihöncesi*. Xara dolaylarında ve Saranda yakınındaki Shen Marina mağaralarında Orta Yontmataş devri endüstrisinin izlerine rastlandı. Gajtan'daki İllyria kalesinde (İşkodra bölgesi), Devoll vadisi sitlerinde, Pazhok ovası (Elbasan) nekropollerinde, Dropull ve Mat vadilerinde yapılan kazılarda Yenitaş devri ve sonrasına ait araç gereçler (cilalı taştan aletler, üzerlerine çizgisel motifler kazınmış seramikler, altın takılar, tunç ve demir silahlar ve eşyalar) ortaya çıkarıldı.

Apollonia (Pojan) antik kenti odeonu

• *Antikçağ.* Arnavutluk'ta Butrint ve büyük bir kültür merkezi olan Apollonia (Pojan) gibi eski yunan sitelerinin önemli kalıntılarına bugün de rastlanır. Kruje yakınında Zgerdhesh'da yapılan kazıların, İ.Ö. II. yy.'da gelişme göstermiş, 10 hektarlık bir alana yayılmış ve en eski surları İ.Ö. VI. yy.'da yapılmış antik kent Albanopolis'i ortaya çıkardığı sanılır. Ülkenin iç kesimleri İ.Ö. IV. ve III. yy.'lara ait İllyria kalelerinin kalıntılarını korumuştur (Gajtan, Symize, Dımale, Berat). Roma kentlerinin kalıntıları, özellikle Gjirokaster, Vlore ve Berat bölgelerinde yer alır. Butrint'te, I.S. II. - III. yy.'lardan kalan ve Justinianus döneminde bir vaftizhane döşemesini örten çokrenkli bir mozaik, ülkede, hıristiyan döneminin en eski kalıntısıdır.

• *Bizans dönemi* (IX. - XV. yy.). Kent sanatı IX. yy.'ın sonlarında, Bizanslılar ile yeniden ortaya çıktı (Korçe yakınında Mborja kilisesi, 898). Kentlerin (Durres, İşkodra, Berat, Gjirokaster) refah dönemi olan XIII. ve XIV. yy.'larda, en güzel kiliseler Berat'taydı; bunlar, Konstantinopolis'ten (İstanbul) getirilmiş örneklere uygun fresklerle süslenmişti. Savunma mimarlığı, özellikle de Durres ve Vlore kaleleri birbirini izleyen Roma, Bizans ve Venedik tekniklerinin izlerini taşır. Haçlı seferleri sırasında, dağlı kavimler *kula*'yı (müstahkem katları olan konut) yarattılar. XIV. yy.'ın sonlarında, türk tehdidi karşısında yapılan çok sağlam şatoların (İşkodra, Berat, Kruje, İskender Bey kalesi) sayısı artmaya başladı.

• *Türk dönemi* (XVI. - XIX. yy.'lar). XVI. yy.'dan başlayarak kent görünümlerine egemen olan türk mimarlık yapıları çoğunlukla Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden bilinmektedir. Günümüze ulaşan yapılar arasında, Tiran'daki (Akçahısar) Ethembey camisi (XVIII. yy.), hamam, kale, çarşı ve evler; Berat'taki Ahmetpaşa tekkesi ve Ahmetpaşa köprüsü; Ergiri kasabasındaki XVIII. yy.'dan kalma evler; Elbasan'daki XV. yy.'dan kalma kale; İşkodra'daki Kırmızı cami, Kurşunlu camisi ya da Buşatlı Mehmetpaşa camisi (XVIII. yy.); Lezhe (Leş) kasabasındaki İskenderbey camisi ve Leş kalesi; Mes köyündeki köprü, Tepedelen'deki Demırbaba zaviyesi ve türbesi, Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılıp Tepedelenli Ali Paşa tarafından onarılan kale, Butrntit'deki Tepedelenli Ali Paşa kalesi sayılabilir. Kiliseler ancak XVIII. - XIX. yy.'larda yeniden görünmeye başladı (Berat, Voskopoje). Hıristiyan resmi bu koşullarda bile gelişmesini sürdürdü. Elbasan ve Berat'da, XVI. - XVII. yy.'larda halka dönük fresk ressamı Neocastra'lı Onufre'nin önderlik ettiği özgün bir okul oluştu. Bu akım, XVIII. yy.'da Korçe'de David de Selenica ile sürdü; onun gerçekçi ve ulusal nitelikli sanatı, XIX. yy.'ın sonu ve XX. yy.'ın başında, özellikle İşkodra yaşamından görüntüler veren ressam Kol İdromeno (1860-1939) ile romantik bir resme ulaştı.

• *Çağdaş dönem.* Fato Stampo (doğm. 1916) ve Salı Şıyaku (doğm. 1933) gibi ressamlar ile Odhise Paskali (doğm. 1903) ve Mümtaz Drahmı (doğm. 1936) gibi heykelcilerin başını çektiği ve arnavut yurttaşının ulusal kişiliğine kavuşma yolunda savaşım geleneğini sürdüren sosyalist gerçekçi sanatçılar, üç ana temanın ağırlık kazandığı (kurtuluş yolunda savaşım, sosyalizmin inşası ve işçilerin yaşamı) coşkulu bir toplum tablosu çizdiler.

ARNDT (Ernst Moritz), alman yazar ve siyaset adamı (Schoritz, Rügen adası, 1769 - Bonn 1860). 1806'da fransız ordularının ilerlemesi üzerine ülkesinden kaçtı ve 1809'da takma bir adla geri döndü. Scharnhorst ve Gneisenau ile ilişki kurduktan sonra, bir alman lejyonunu örgütlemek ve ulusal başkaldırmayı hazırlamak amacıyla Petersburg'a yerleşti. 1813 baharında Almanya'ya geri döndü. Siyasal yazıları (1806'dan itibaren birçok cilt halinde çıkan ve *Junges Deutschland*'ın öğretilerini ortaya attığı *Geist der Zeit*) ve özellikle *Lieder für Teutsche* ile Almanya'nın Napoléon'a başkaldırmasını sağlamaya ve yurttaşlarında ulusal ruhu canlandırmaya çalıştı. 1818'de Bonn'daki Prusya üniversitesi ne tarih profesörü oldu. Liberal ve siyasal birleşmeden yana görüşleri nedeniyle ayrılmak zorunda kaldığı görevine ancak 1840'ta dönebildi. 1848 olaylarında etkin bir rol oynadı: Birinci alman parlamentosu'na giren Arndt, Friedrich Wilhelm'e imparatorluk tacını seçilmiş temsilcilerin giydireceğine inanan siyasal gruba katıldı. Daha sonra siyasal yaşamdan çekildi.

ARNDT (Fritz), alman kimyacı (Hamburg 1885- *ay. y.* 1969). Kimya öğrenimini Freiburg Üniversitesi'nde gördü (1908). Breslau Üniversitesi'nde profesör oldu. Birinci Dünya savaşı yıllarında İstanbul'a gelerek Darülfünun'da genel kimya profesörlüğü yaptı (1915-1918). Savaştan sonra Breslau Üniversitesi'nde kürsü direktörü olarak çalıştı (1919-1933). Hitler rejiminden kaçıp İngiltere'ye sığındı ve Oxford Üniversitesi'nde bir yıl ders verdi (1933-1934). Türk hükümetinin çağrısıyla İstanbul Üniversitesi kimya enstitüsü direktörlüğüne ordinaryüs profesör olarak atandı (1934). Bu tarihten başlayarak derslerini türkçe verdi. Çağdaş kimyanın temel ve ilkelerini Türkiye'ye getirdi. İkinci Dünya savaşı sıralarında türk vatandaşlığına geçti. Emekli olduktan (1955) sonra çalışmalarını Hamburg Üniversitesi'nde onursal profesör olarak sürdürdü. Sekseninci doğum yıldönümünde İstanbul Üniversitesi kendisine onursal doktor unvanını verdi.

Arndt, özellikle organik kimya alanındaki çalışmaları ve buluşlarıyla kendini kabul ettirdi. Eistert ile birlikte, diazoketonlar üzerinde yaptığı çalışmalarla daha büyük molekülü asitlerin oluşturulmasını sağlayan *Arndt-Eistert* tepkimesini buldu. İngiliz İngold ile birlikte, *mezomerlik* kuramını ortaya çıkardı. Yapıtları: *Kısa kimya tatbikatı* (1934), *Denel organik kimya* (1949), *Anorganik kimyaya başlangıç laboratuvarı —ilk tatbikat—* (L. Ergener ile, 1950), *Yeni denel organik kimya* (L. Ergener ile, 1950).

ARNE (Thomas Augustine), ingiliz besteci (Londra 1710 - *ay. y.* 1778). Döneminde büyük üne ulaşan sanatçı, kolay ve hoş üslupta konçertolar, sonatlar ve çok sayıda sahne müziği bıraktı. Bu son türde, birçok Shakespeare oyunu için yaptığı müzikler, dinsel parçalar ve 30 kadar operası dikkati çekti. *Alfred* (1740) operasının "Rule, Britannia" adlı şarkısı ünlüdür. *Artaxerxes* (1762) operasını, italyan ozan Metastasio'nun bir librettosunu ingilizceye çevirerek besteledi.

ARNEAİ ya da **ARNEAE.** Tar. coğ. Güney Anadolu'da, Lykia bölgesinde antik kent. Antalya'nın Finike ilçesi, merkez bucağına bağlı Günçalı (esk. Ernes) köyünün güneyinde Roma imparatoru Gordianus III döneminde (238-244) para bastı. Lykia tipi lahitler, sur, kale ve kilise kalıntıları, Roma döneminden yazıtlar.

ARNEBİA a. Altın sarısı çiçekleri için, bazen bezeme elemanı olarak yetiştirilen bitki. (Hodangiller familyası.)

ARNEL a. (tesc. edil. a.). Tekst. Selüloz triasetatlı bir elyafın ticari adı.

ARNER (Sivar), isveçli yazar (Arby, Småland 1909). Romanlarında zayıf kişilikleri adalet karşısında (*Planbok bort -toppad*, 1943) ve evlilik ilişkilerinde (*Du Själv*, 1946; *Verklingen*, 1965) çaresiz bırakan ruhsal etkenleri inceledi. Bu kaygıları bağımlı yapıtlarında da görülür. Ayrıca radyo oyunlarına yenilik getirdi.

Arnes Penge, Mauritz Stiller'in yönettiği isveç filmi (1919). Selma Lagerlöf'ün romanından uyarlanan ve başrolünü Mary Johnson'ın canlandırdığı film, isveç sinemasının sessiz dönemdeki parlak yıllarının en güzel örneklerinden biridir.

Arneth formülü. Hematol. Çok çekirdekli nötrofillerin, çekirdek loplarının sayısına göre sınıflandırılmasından doğan formül. Bu formüle göre, normalde, çok çekirdekli nötrofillerin büyük çoğunluğunda çekirdek 2 ya da 3 lopludur. Formülde "sola sapma", yani az bölütlü nötrofille n üstünlüğü, bu hücrelerin çok genç olduğunu, "sağa sapma", yani çok bölütlü nötrofillerin üstünlüğü, bunlarda B12 vitamininin ya da folatın eksikliğini gösterir.

ARNETT (Peter) ABD'li gazeteci (Yeni Zelanda 1934). Önce serbest muhabirlik yaptı. Daha sonra AP'ye geçti. Dünya'nın çeşitli yerlerindeki ayaklanma, iç savaş ve savaşları izledi (Vietnam, Nikaragua, El Salvador, Afganistan, Angola). 1966'da Vietnam'daki çalışmaları için Pulitzer ödülü aldı. 1981'de CNN'e katıldı. Körfez savaşı sırasında Bağdat'ın büyük otellerinden birinin 9. katından 17 saat boyunca canlı yayın yaparak olayı tüm dünyaya duyurdu. Savaş sonuna dek, zaman zaman Irak sansürüne uğrasa da "cephe gerisi"nden haber geçen tek gazeteci olması, Arnett'in ve dolayısıyla CNN'in tüm dünyaca tanınmasında etkili oldu.

ARNHEİM ya da **ARNİM -BOİTZENBURG** (Hans Georg VON), **lutherci Kapüsen** denir, saksonyalı ücretli asker (Boitzenburg 1581 ya da 1583 - Dresden 1641). Otuz Yıl savaşları'nda, sürekli taraf değiştirmesiyle ün kazandı.

ARNHEM, Hollanda'da kent, Gelderland'ın yönetim merkezi, aşağı Ren'in sağ kıyısında, Ren ve İjsel ırmakları kavşağının aşağısında; 131 703 nüf. Makine yapımı. Kimya, dokuma ve besin sanayileri. Belediyenin arkeoloji ve sanat müzesi. Hollanda etnografyası açık hava müzesi.

ARNHEM toprağı, Avustralya'da yarımada, Timor denizi, Arafura denizi ve Carpenteria körfezi arasında, Kuzey Toprağı'nın kuzey ucunu oluşturur. Yerli rezervi. 1623'te Hollanda gemisi Arnhem'in bulduğu yarımadaya XIX. yy.'da yerleşen İngilizler, bir süre sonra, ikliminin elverişsizliğinden ötürü yarımadayı boşalttılar. Günümüzde madenleri (uranyum, özellikle de demir yatakları) yer yer işletilmektedir.

Arnhem savaşı, "Market-Garden" da denilen çifte harekât, 17 eylül 1944'te Ren ve Meuse köprülerini ele geçirerek Kuzey Almanya yolunu açmak amacıyla Montgomery tarafından yapıldı. Saldırıya geçen II. ingiliz ordusu havadan taşınan üç tümen ile (101. amerikan tümeni Willems ve Wilhelmina kanalları üstüne; 82. amerikan tümeni Meuse ve Wall üstüne, 1. ingiliz tümeni Arnhem'de Lek üstüne) desteklendi. 9 köprüden 8'i ele geçirildi, ama, Arnhem'de alman savunması öylesine şiddetli oldu ki, çok güvenilen 1. ingiliz tümeni, 26 eylülde Lek'in güneyine çekilmek zorunda kaldı.

ARNİ. Mit. Urartular'da tepeler ve dağlar tanrısının adı.

ARNİ a. Asya'da yaşayan çok uzun boynuzlu manda. (Bil. a. *Bubalus bubalis*, boynuzlugiller familyası.)

ARNİCHES (Carlos), ispanyol oyun yazarı (Alicante 1866 - Madrid 1943). Madrid halk dilinde yazılmış iki yüze yakın komedisi ve skeci vardır (*La locura de Don Juan*, 1913; *La sobrina del cura*, 1914). J. A. Bardem, *Calle-Mayor* (1956) adlı filminin senaryosunu ondan almıştır.

ARNİKA a. (lat. sözc.) Bot. ÖKÜZGÖZÜ'nün eşanlamlısı.

ARNİM (Ludwig Joachim, **Achim von** — denir), alman yazar (Berlin 1781 - Wiepersdorf, Jüterbog yakınında, 1831). Prusyalı soylu bir taşra ailesinin çocuğuydu. Şiirsel ve fantastik bir dille yazdığı ro-

manlarıyla tanındı (*Schuld und Busse der Gräfin Dolores*, 1810; *Die Kronenwächter*, 1817). Clemens Brentano ile birlikte, daha sonra G. Mahler'in de bestelerinde esinleneceği alman halk şarkılarını *Des Knaben Wunderhorn* (1806-1808) adı altında bir araya getirdi. — **Bettina** adıyla tanınan karısı Elisabeth BRENTANO (Frankfurt-am-Main 1785 - Berlin 1859), Clemens Brentano'nun kardeşidir. Goethe'ye ve Beethoven'e büyük bir hayranlıkla bağlandı (*Goethes Briefwechsel mit einem Kinde*, 1835). Sanayi proletaryasının doğuşunu ve kadının özgürleşmesini konu alan inceleme ve öyküler yazdı (*Dies Buch gehört dem König*, 1843)

ARNİM (Jürgen VON), alman general (Ernsdorf 1889 - Bad Wildungen, Hessen, 1962). 1939'da OKH'de (Oberkommando des Heeres) çalıştı. 1941-1942'de rus cephesinde bir zırhlı tümene komuta etti; Tunus'ta, IV. zırhlı orduyu yönetti; Libya'dan gelen Afrikakorps bu orduyla birleşti. Mart 1943'te, Rommel'in yerine Afrika'daki Mihver kuvvetlerinin başına getirildi ve 12 mayıs 1943'te Tunus'ta teslim olmak zorunda kaldı.

ARNİM-BOİTZENBURG → ARHEİM.

ARNİM-SUCKOW (Harry, VON— *grafi*), alman diplomat (Moitzelfitz, Pomeranya, 1824 - Nice 1881). 1871'de, Thiers ile karşılıklı görüşmelerde bulunmak üzere Bismarck tarafından Paris'e gönderildi. Liberal düşüncelere şiddetle karşı olduğu için, Bismarck'ın görüşlerinin tersine, cumhuriyetçi hükümeti engellemeye çalıştı.

ARNO, İtalya'da ırmak, Toscana'da; 241 km; 8 247 km²'lik bir havzayı akaçlar. Arno, Toscana Apenninleri'nin orta kesiminde Monte Falterona kütlesinden doğar. Suları ilkbahar ve sonbaharda iki kez en yüksek düzeye ulaşır. Arezzo'da, güzel görünümlü *Arno vadisi* yer alır. Arno, Floransa'dan geçip alüvyonlu bir ovanın ortasında Pisa'yı baştan sonra aştıktan sonra Akdeniz'e dökülür.

ARNOBİUS, afrikalı latin yazar (İ.S. III. yy.'ın ikinci yarısı). Numidia'nın Sicca Veneria kentinde retorik öğretmeni. Katolikliği kabul etti. 300 yılına doğru, çoktanrılı dinleri benimsemiş olanlara karşı *Disputationes Adversus Nationes*'i yazdı.

ARNOLD Melchtalli, Grütli'de, Schwyz, Uri ve Unterwalden'den oluşan İsviçre kantonları konfederasyonu'nun efsanevi kurucularından. Bu ad, Wilhelm Tell öyküsünün kaynağı sayılan bir XV. yy. derlemesinde geçen *Melchi* sözcüğünün (Obwald kantonunda Sachseln olarak bilinen yöre) bozulmuş bir biçiminden türetilmiştir.

ARNOLD von Bruck, flaman besteci (Brugge, 1500'e doğr. - Linz 1554'e doğr.). Çocukluğunda imparatorluk capellası çocuk korosunda yer aldı; sonra kilise şarkıcısı ve capella müzik yöneticisi oldu. Vokal kontrapunto tekniği ve inşat üslubuyla Josquin'e benzerlik gösterdi. Katolik olmakla birlikte, genellikle lutherci metinlerden esinlendi; dinsel ya da dindışı birçok almanca lied, mezmur, ilahi ve latin moteti besteledi. Bunların çoğu Nürnberg'de yayımlandı.

ARNOLD (John), ingiliz saatçi (Bodmin, Cornwall, 1736 - Eltham yakınında Well Hall, 1799). 1770'te ilk kronometresini yaptı. Silindir biçiminde zembereği icat edip uyguladı ve deneylere dayanarak uç eğrilerini buldu (1775). Bu eğrilerle ilgili kuramı, 1861'de Edward Phillips geliştirdi. Bu eğriler yay-zemberek sisteminin zamandaşlığını ayarlama amacını taşıyordu. Bréguet, bu buluşu yassı zembereğe uyguladı. Arnold, 1782'de düz zemberekli ve tetikli serbest eşapmanın patentini aldı.

ARNOLD (Benedict), amerikalı general (Norwich 1741 - Londra 1801). Bağımsızlık savaşı'nda gösterdiği ilk başarılardan sonra, Philadelphia valiliğine atandı (1778); orada haksız vergi topladığı için Washington tarafından suçlandı. West Point tersanesini İngilizler'e teslim etmeye kalkıştı; İngilizler'in tarafına geçti ve Londra'ya kaçtı.

ARNOLD (Matthew), ingiliz yazar (Laleham, Middlesex, 1822 - Liverpool 1888). Thomas Arnold'un oğlu. Rugby'de babasının yönettiği okulda öğrenim gördükten ve bir "züppelik dönemi" yaşadıktan sonra eğitim müfettişi (1851) oldu. "A" imzasıyla iki şiir kitabı (*Empedocles on Etna*, 1852) yayımladıktan sonra da Oxford'da edebiyat öğretmeni oldu (1857). Newman ve Renan ile tanıştıktan sonra "ibrani hayranlığı"na karşı "hellencilik"i, uygarlığa karşı kültürü savundu. *Culture and Anarchy*, 1868; *God and the Bible*, 1875; *Essays on Church and Religion* (1877) adlı yapıtlarında, "çağın ruhsal bunalımına" çare olarak, güçlerini yitirmiş dinlerin yerine şiiri ("yaşamın eleştirisi") ve kültürü ("yitik davaların ve olanaksız dürüstlüklerin sesi") geçirmeyi önerdi. Toplumsal baskılara ve burjuva maddeciliğine karşı mücadeleyi devletin ve okulların — Avrupa'daki okullarda uygulanan yöntemleri inceledi — yürütmesi gerektiğini belirtti (*Schools and Univercities on the Continent*, 1868).

ARNOLD (*sir* Edwin), ingiliz gazeteci ve şair (Gravesend 1832 - Londra 1904). Poona sanskrit koleji'nin yöneticisi (1856-1861). Sonradan Daily Telegraph'ın başyazarı oldu. Buddhacılığı Avrupa'ya tanıtanlardan biridir (*The light of Asia*, 1879).

ARNOLD (*sir* Thomas Walker), ingiliz doğubilimci (? 1864 - ? 1930). Cambridge Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Hindistan'a gitti. Orada Aligarh Müslüman üniversitesi'nde, Lahor Hükümet koleji'nde öğretim üyeliği, Pencap Üniversitesi'nde dekanlık görevlerinde bulundu. Londra'ya dönüşünden bir süre sonra, School of oriental studies'te arapça profesörlüğüne atandı. Başlıca yapıtları: *The preaching of islam*, *The caliphate*, *Painting in islam*.

ARNOLD (Henry Harley), amerikalı general (Gladwyne, Pennsylvania, 1886 -Sonoma yakınında, Kaliforniya 1950). West Point'i bitirdikten sonra, 1911'de hava kuvvetlerine geçti. 1912'de çabalarını askeri havacılığın geliştirilmesine yöneltti ve 1917'de bu kurumun müdür yardımcılığına getirildi. 1938'de Air Corps'un komutanı olan Arnold, 1940'ta ordunun havacılık işleriyle görevli genelkurmay başkan yardımcılığı görevine atandı. Amerikan askeri havacılığının gerçek kurucusu olarak 1942'de, özerkleştirilen havacılık komutanlığının başına geçti ve tüm savaş alanlarında uygulanan görev planını yönetti. *Global Mission* (1949) adlı anıları, amerikan havacılık tarihi niteliğindedir.

Arnold artkafa büyük siniri. Anat. Saçlı derinin arka kısmını sinirlerle donatan ikinci beyin sinirinin arka dalı.

Arnold-Chiari sendromu. Nörol. Beyincikte ve soğanilik-omurilik kavuşma yerinde doğuştan biçim bozukluğu. (Başlıca özelliği beyincik bademcıklerinin artkafa çukuruna inmiş olması ve soğanilik ile IV. karıncığın alt kısmının uzamış ve anormal ölçüde basık durumda bulunmasıdır. Kimi kez gizli olan bu şekil bozukluğu, bir kafaiçi hipertansiyonuyla, kimi kez de yetişkin yaşta, bir beyincik ya da piramit sendromuyla ve kafa sinirlerinin rahatsızlığıyla ortaya çıkar. Genellikle bunun yanı sıra bir de artkafa kemiği-atlas kemiği eklem bozukluğu vardır.)

Arnolfini ve karısı, Jan Van Eyck imzalı ve 1434 tarihli pano üzerine tablo (82 x 60 cm, National Gallery, Londra). Burjuva aile yaşamının batı resmindeki ilk örneği olan tabloda, italyan tüccar Giovanni Arnolfini ve karısı Giovanna Cenami görüntülenir. Odanın dip tarafındaki dışbükey aynada üçüncü bir kişi seçilir: bu, büyük bir olasılıkla, onlara bakan ressamın kendisidir; çünkü aynanın üst kesiminde latince olarak "Johannes de Eyck fuit hic" (Johannes de Eyck burada idi) cümlesi yer almaktadır.

ARNOLFO Dİ CAMBİO, italyan mimar ve heykelci (Colle di Val d'Elsa 1240'a doğr. - Floransa 1302). İlk kez 1265'te Nicola Pisano'nun iş arkadaşı olarak Siena katedrali'nin vaaz kürsüsünün yapımında çalıştı. Sonra işini özellikle Roma'da sürdürdü (*Carlo I* heykeli, Capitolino müzesi). Mimarlıkla heykeli bütünleştiren yeni tipte bir dizi mezar anıtı

Bk. resim sayfa 832

gerçekleştirdi (Orvieto'da, Braye kardinalinin mezarı, 1282). 1926'da, katedralin yeniden yapımı için Floransa'ya çağrıldıysa da, vakitsiz ölümü nedeniyle iş yarıda kaldı. Bu yapının batı cephesinden günümüze kalan ustalıkla yapılmış birkaç heykel (Museo dell' Opera del Duomo'da sergilenen *Meryem ve çocuk İsa* ile Berlin'dekiler) sanatçının, daha önceki sanat yapıtlarından etkilendiğini gösterir; Arnolfo, İlkçağ'ın öğrettiklerini dikkate aldığı gibi, kuzeyden gelen gotik etkilere de duyarlıydı.

ARNON. Tar. coğ. Maverai Ürdün'de akarsu (Tevrat'ta birçok kez adı geçer); Moab topraklarının sınırını oluştururdu. Günümüzde, Lut gölüne dökülen *Mucib* ırmağının Arnon olduğu sanılır.

ARNONE (Alberto), italyan ressam (Napoli XVII. yy. - öl. 1721). Önce Napoli'de Luca Giordano'nun, daha sonra da Roma'da Carlo Maratta'nın yanında öğrenim gördü. Özellikle portreler çizdi; Filippo V'in portresi bunlardan biridir.

ARNOTT (Archibald), iskoçyalı hekim (Dumfries kontluğu 1771 - öl. 1855). Saint Helena adasında askeri hekim; Napoleon I tarafından konsültasyon için davet edildi, imparatorun dostluğunu ka-

Arnolfini ve karısı (1434)
Jan Van Eyck'in yapıtı
National Gallery, Londra

Arnolfo di Cambio Orvieto'da San Domenico kilisesi'nde Braye kardinalinin mezarı (1282)

zandı, son anlarında yanında bulundu. *An account of the Last Illness of Napoleon* (1822) adlı bir yapıt yayımladı.

ARNOULT de Nimègue ya da **ARNOULT de la Pointe** → VAN ORT (Arnold).

ARNOUX (Alexandre), fransız yazar (Digne 1884 - Paris 1973). Ortaçağ dinsel oyunlarına ve şiire olduğu ölçüde bilim ve tarihe de ilgi duydu. Çok çeşitli yapıtları arasında, savaş (*le Cabaret*, 1919) ya da gezi yazıları (*Paris-sur-Seine*, 1939; *Enchantement de Grenade*, 1951), şiirler (*l'Allée des mortes*, 1906; *Poésie du hasard*, 1947) ve romanlar (*la Belle et la Bête*, 1913; *Abisag ou l'Eglise transportée par la foi*, 1918; *le Rossignol napolitain*, 1937) yer alır. Birçok filmin yapımına katıldı ve 1929'da Pour vous adlı sinema dergisini kurdu. Goncourt akademisi üyeliğine seçildi (1947).

ARNSBERG, esk. **Arensberg,** Federal Almanya'da (Kuzey Renanya Vestfalyası) kent, Ruhr havzasının D.'sunda; 79 000 nüf. Eski Arensberg kontları şatosunun (XI. yy.) yıkıntıları. Dönüştürme metalurjisi.

ARNSTADT, Almanya'da kent. Thüringer Wald'ın K.'inde; 29 300 nüf. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

ARNULF (850-899), karolenj hükümdarı. Bavyera kralı Carloman'ın evlilik dışı oğlu; amcası Karl III'ün hakkı olmasına karşın 887'de Germanya kralı ilan edildi; Batı Roma imparatoru oldu (896-899). İtalya'ya girdi, ama imparatorluk otoritesini bütünüyle kuramadan öldü.

ARNUVANDA, üç hitit kralının adı: **Arnuvanda I** (İ.Ö. 1420'ye doğr. ?). — **Arnuvanda II,** Şuppilulima I'in oğlu ve geçici halefi (İ.Ö. 1345-1344). —**Arnuvanda III** (1235-1210'a doğr.). Batı Anadolu'da kendisine bağlı kralların ayaklanmasıyla uğraşmak zorunda kaldı.

AROE → ARU.

AROJADİT a. (fr. *arrojadite*). Miner. Demir, manganez ve sodyum fosfat.

AROKARYA a. (Şili'deki eyaletlerden birinin adı *Arauco*'dan). Okyanusya'da ve Güney Amerika'da ormanlarda yetişen kozalaklı büyük ağaç. (Bil. a. *araucaria*; çamgiller familyası.)

—ANSİKL. Arokaryalar (15 tür) çevremsel dallı büyük ağaçlardır; dalları saran yaprakları az çok üçgen biçiminde, pulsu ve daimi yeşildir; meyveleri, olgunlaşınca pullarını döken bir kozalak biçimindedir. Arokarya türlerinin çoğu iki evciklidir. *Araucaria bidwillii*, *A. cunninghamii*, *A. excelsa* türleri Güney Avrupa'da parklarda süs ağacı olarak yetiştirilir. *A. araucaria* biraz daha kuzey iklimine dayanıklı bir ağaçtır ve kış soğuklarına karşı koyabilir. Amerika'da yetişen türlerinden (*A. imbricata* ve *A. brasiliensis*) *parana çamı* denen bir kereste elde edilir. Brezilya'nın güneyindeki dağlarda yetişen *A. brasiliensis* garip görünüşlü büyük ormanlar oluşturur.

Diğer bütün arokaryalar Okyanusya'da yetişir; Yenikaledonya'da ve komşu adalarda yetişen *A. Cookii* halk tarafından, kabile reisinin kulübesi yakınına dikilir.

Türkiye'de *A. imbricata*, sıcak ve kuytu park ve bahçe köşelerinde; *A. excelsa*, sera ve salonlarda ya da Antalya'da açıkta yetiştirilir.

arokarya (*Araucaria imbricata*)

AROLAS (Juan), ispanyol rahip ve şair (Barcelona 1805 - Valencia 1849). Doğu'nun zevk düşkünlüğüyle dinsel bir gizemcilik arasında bölünen sanat yaşamının yarattığı gerilim (*Poesias religiosas caballerescas y amatorias orientales*) delirmesine yol açtı.

AROLAT (Ali Mümtaz), türk şair (İstanbul 1897 - *ay.y.* 1967). Birinci Dünya savaşı içinde, Galatasaray lisesi öğrencisiyken gönüllü olarak cepheye gitti (1915). Sonradan Ticaret lisesi'ni bitirdi; bankacılık yaptı. Yeni mecmua (1917-1923), Dergâh (1921-1922) ve Milli mecmua'da (1923-1928) yazdı. Genellikle aşk ve doğa sevgisi temalarını işledi. Şiirlerini hece vezniyle yazdı ve *Bir gemi yelken açtı* (1926) adlı kitapta topladı. Uzun bir aradan sonra çıkardığı *Hayal ikliminden dönen diyor ki* (1960) adlı ikinci kitabında serbest nazımla yazılmış şiirleri de vardır.

AROMA a. (bahar, lezzetli ot anlamında lat. sözc.). Keskin kokulu doğal madde.

—ANSİKL. Aroma ve baharat arasındaki sınır çok belirsizdir; uzmanına göre aynı madde bu kategorilerin ikisine de girebilir. Bununla birlikte denebilir ki aromayı koku, baharatı lezzet belirler.

Aromalara en çok maydanozgillerde (dereotu, melekotu, anason, karamankimyonu, kereviz, frenkmaydanozu, kişniş, kimyon, rezene, maydanoz) ve ballıbabagillerde (fesleğen, lavantaçiçeği, oğulotu, mercanköşk, yabani mercanköşk, nane, kekik, adaçayı, biberiye, yabankekiği) rastlanır; aromalı öbür bitkiler başka familyalardandır: defne, çin anasonu, tarhunotu, ardıç, vanilya.

Bu bitkiler tıbba aromatik ilaçlar, tuvalete parfümler ve tahnit sanatına koruyucu maddeler sağlar. Mutfakta aromalar taze, kuru ve toz halinde kullanılır. Çoğunluğu yemeklere (çorba, yahni) ya da salatalara çeşni vermeye yarar. Fakat çok küçük miktarda kullanılmaları gerekir.

—Şarapç. Bir şarabın aroması degüstasyon sırasında genizden algılanır. Buna göre aroma, doğrudan koklamayla algılanan hoş kokudan farklıdır. Şarap, aromayı üzümden (çeşit aroması ya da meyve tadı), şarap yapımı sırasında (mayalanma öncesi ve sonrası aromalar) ve şarabın eskitilmesi sırasında (mayalanma sonrası aroma ya da *buke**) alır.

AROMA ya da **AROMATA.** Tar. coğ. Batı Anadolu'da antik yerleşme; Nysa (Sultanhisar) kenti yakınındaydı. Üzümü ile ünlüydü.

AROMATA ya da **AROMATUM PROMONTORİUM.** Esk. coğ. Aromatlar ülkesinin sonunu belirten burun; Aden körfezinin G.'inde Afrika'nın doğu ucunu oluşturur. Günümüzde *Guardafui burnu*.

AROMATİK sıf. (fr. *aromatique*'ten). Org. kim. Fiziksel ve kimyasal özellikleri bakımından benzeni andıran ve aromatiklik terimi altında gruplandırılan bir bileşik için kullanılır. (Eşanl. HALKALI.) || *Aromatik halka*, bir bileşiğin aromatiklik merkezi olan ve π elektron sistemi içeren bir ya da çok halkalı bölümü. (C_6H_5— grubu, C_6H_5—NH_2 formülüyle gösterilen anilinin aromatik halkasını oluşturur.) || *Aromatik seri*, aromatik nitelik ya da aromatiklik gösteren bileşiklerin tümü.

◆ a. Aromatik bileşik.

—Petrokim. *Aromatik giderme*, seçici çözücüler yardımıyla bir hidrokarbon karışımının aromatik bakımından oranını azaltma.

—ANSİKL. Petrokim. Kimya sanayisinde hammadde olarak kullanılan aromatik isteminin (benzen, toluen ve ksilen) % 92'si petrolden, % 8'i kömürden elde edilen ürünlerle karşılanır. Katalitik reforming ve nafta ya da mazotun su buharı eşliğinde ısılayrışımı (buharla kraking), aromatiklerin petrol kökenli iki kaynağını oluşturur. Aromatik hidrokarbonların çok yüksek olan oktan indisi, bu yöntemlerle elde edilen benzinlere, patlamaya karşı çok yüksek bir direnç kazandırır. Benzen(C_6H_6), plastik maddelerin (polistiren, fenol reçineleri), yapay liflerin (naylon), yapay kauçukların ve deterjanların hammadde pazarını besler. Formülü C_7H_8 olan toluenin kullanım alanı ise çok daha sınırlıdır; üretiminin % 50'si benzene dönüştürülür; ayrıca çözücülerin, poliüretanların, fenolün ve tereftalik asidin üretiminde kullanılır; son üç bileşik bilindiği gibi çeşitli yapay liflerin ve plastik maddelerin öncüleridir. Nihayet ksilenler (C_8H_{10}) arasında paraksilen tümüyle,poliyester filmleriyle liflerinin ara ürünü olan tereftalik asidin bireşiminde tüketilir; ortoksilenden ise temelde ftalik anhidrit üretiminde yararlanılır ve bu anhidrit plastikleştiricilerle poliyester reçinelerinin bireşiminde ara ürünü oluşturur; metaksilenin ise sanayi ürünleri piyasasında önemli bir yeri yoktur.

AROMATİKLEŞTİRİCİ sıf. Aromatikleştirmeye yarayan bir madde için kullanılır.

AROMATİKLEŞTİRME a. Org. kim. Doymuş ya da doymamış, halkalı ya da halkasız organik bir bileşiği, hidrojen giderme yoluyla aromatik bileşiğe dönüştürme tepkimesi.

—ANSİKL. Aromatikleştirme işlemi, 300°C'tan başlayarak metal katalizörler (nikel, palladyum) üzerinde ya da hidrojen alıcılar (kükürt, selenyum) eşliğinde kolayca gerçekleştirilir. Bu niteliğiyle, aromatikleştirme terpen ve sterollerin yapılarını belirlemede çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu tepkime petrokimya sanayisinin en önemli işlemlerinden biridir.

(katalitik reforming); bu yolla her yıl milyonlarca ton benzen, toluen ve ksilen üretilir.

AROMATİKLİK a. Org. kim. Aromatik hidrokarbonlar ile türevlerinin belirleyici fiziksel ve kimyasal özelliklerinin tümü.

—ANSİKL. Organik ya da anorganik bir molekülde aromatiklik, $4n+2$ tane π elektronu içeren, halkalı ve düzlemsel bir eşlenik çift bağlar sisteminin (ya da eşdeğerinin) varlığına bağlıdır; bu özelliğe, benzen ($n=1$), naftalen ($n=2$), antrasen ve fenantren ($n=3$) ile çok sayıda benzer bileşikte rastlanır. Bir molekülün, aromatik seriye özgü nitelikleri olması için $2n+1$ tane çift bağ taşıması gerektiğini 1866'da Kekule öne sürdü. 1932'de E. Hückel kuvantum mekaniğinden yararlanarak bu varsayımı kuramsal olarak doğruladı.

Aromatiklik kavramı, önce benzen gibi hidrokarbonlar, sonra azotlu bileşikler (piridin gibi) göz önüne alınarak geliştirildi; bu bileşiklerde bir ya da birçok azot atomu CH metin gruplarının yerini alır. Nihayet aynı kavram *siklopentadienat* anyonu ya da *sikloheptatrienilyum (tropilyum)* katyonu gibi halkalı ve düzlemsel iyonları da kapsamı içine aldı; bu iyonlar, 6 yerine (benzende olduğu gibi) 5 ya da 7 karbon atomuna dağılmış 6π elektronu içerir. Dolayısıyla kavram, siklopentadienat katyonunun oksijenli ve azotlu benzerleri olan yansız furan ve pirol molekülleri ile piridinin oksijenli benzerini oluşturan pirilyum katyonuna değin genişler. Bu bileşiklerin tümünde π elektronları, karbonlu (azotlu, oksijenli) iskeletin bütünü üzerinde yöresizleşmiştir; ancak bu durum iskeletin bir düzlem ya da düzleme çok yakın olmasına bağlıdır; nitekim benzenin radyokristalografi çözümlemesi de bu olguyu doğrular. Anulenlerde ise düzlem olma koşulu ancak 7 karbon atomuna kadar gözlenebilmiştir (tropilyum iyonu). Bununla birlikte çok halkalı kimi sistemlerde bu çarpıklıklar ortadan kalkar ve sistem düzlem olarak kalabilir (naftalen, porfirin).

Fiziksel olarak aromatiklik, yüksek bir manyetik anizotropiyle ortaya çıkar: π elektronlarının dolanımı, molekülde önemli bir manyetik alan indükler ve aromatik bileşiklerin nükleer manyetik rezonanslarında şaşırtıcı etkilere yol açar. Kimyasal bakımdan aromatiklik yüksek bir rezonans enerjisiyle ortaya çıkar (benzen için 36 kcal/mol); bu olgu, aromatik bileşiklere özgün nitelikler kazandırır: ısıya karşı büyük kararlılık, hidrokarbonların düşük tepkinliği, katılma tepkimelerinden çok ornatma tepkimelerine yatkınlık.

AROMATUM PROMONTORİUM → AROMATA.

AROMİA a. (yun. *aroma, -atis,* güzel koku'dan). Avrupa'da söğüt ağaçlarının üstünde yaşayan, misk kokulu, uzun duyargalı böcek. (Bil. a. *Aromia moschata;* kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)

ARON II Zalim, 1591'den 1595'e kadar Boğdan voyvodası (öl. 1597). Para ile elde ettiği yeniçerilerin desteği ve Boğdan'ın yıllık vergisini artırmak taahhüdüyle voyvoda atandı. Borçlarını ödeyebilmek için ülkeyi yağmaladı. Erdel ve Eflak voyvodalarıyla birlikte papa Clemens VIII'in Türkler aleyhine oluşturduğu Kutsal ittifak'a katıldı (1594). Yaş'ta türk ve rum alacaklılarını öldürttü. Kendisinden şüphelenen Erdel voyvodası Zsigmond Báthory tarafından esir edildi ve öldürüldü.

ARON (Raymond), fransız filozof ve toplumbilimci (Paris 1905 - *ay. y.* 1983). Felsefe öğretmeni olduktan sonra Hitler döneminden önceki Almanya'da bir süre bulunması, geleceğin bu toplumbilimcisinin düşünce serüveninin birinci evresini etkiledi. Raymond Aron, *Sociologie allemande contemporaine* (1936) *Essai sur la théorie de l'histoire dans l'Allemagne contemporaine* (1938) ve *Introduction à la philosophie de l'histoire* (1938) gibi yapıtlar yazarak tarihsel ödev ile tarihte varoluş arasındaki bağı aydınlattı. 1955'te, *l'Opium des intellectuels* adlı yapıtında, çağın gerçeklerine şöyle bir değindikten sonra, tahminleri Fransa'da boşa çıkan marxçılığın çekiciliğini, toplumsal ve ekonomik evrimle açıklamayı denedi. 1956'da Sorbonne'da toplumbilim profesörü, 1963'te Enstitü üyesi, 1970'te Collège de France'ta profesör olan Aron, hem toplumbilimci hem de filozof olarak ortaya çıktı. Toplumbilimci olarak, sovyet tipi ve batı tipi rejimlerin, üç ayrı açıdan karşılaştırmalı bir incelemesine girişti. Bunlar, ekonomik (*Dix - Huit Leçons sur la société industrielle,* 1963), toplumsal (*la Lutte des Classes,* 1964) ve siyasal (*Démocratie et totalitarisme,* 1965) açılardır. *Étapes de la pensée sociologique*'de (1967), toplumbilimsel düşünce biçimini tanımladı ve Marx ile Tocqueville'den geçerek, Montesquieu'den Max Weber'e uzanan bir süreklilik olduğunu ileri sürdü. Gerçekler üzerinde büyük bir dikkatle duran liberal bir filozof olarak da, *Paix et guerre entre les nations*'da (1962) ve *Penser la guerre, Clausewitz*'de (1976), uluslararası ilişkileri ele aldı. İncelediği nesne ne olursa olsun, marxçıların yaptığı tarih yorumunun iç yüzünü açığa çıkarmaktan geri kalmadı. *l'Opium des intellectuels*'den sonra, ilkin *D'une sainte famille à l'autre, Essai sur les marxismes imaginaires*(1969) ve sonra da *Plaidoyer pour l'Europe décadente*'iyla (1977) bu çözümlemeyi sürdürdü.

ARONA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Maggiore gölü kıyısında; 15 800 nüf. Eski kiliseler. Burada doğmuş olan aziz Carlo Borromeo'nun dev boyutlu heykeli (XVII. yy.).

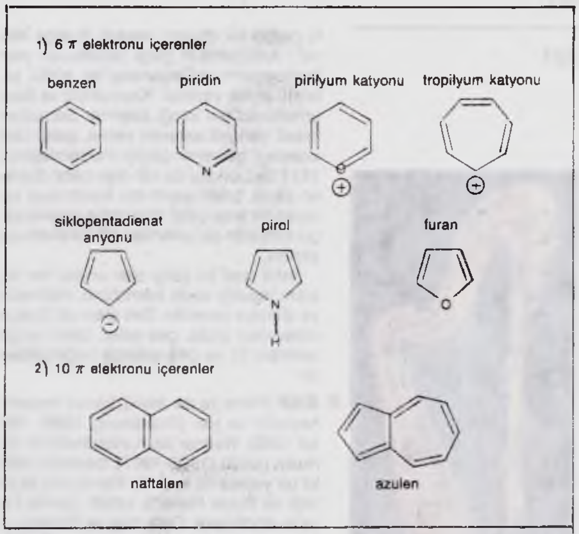
ARONDALAR → TACANALAR.

AROSA, İsviçre'de (Graubünden) komün, Chur'un G.-D.'sunda; 2 700 nüf. Kaplıca ve kış sporları (yüksl. 1 750-2 639 m). Meteoroloji gözlemevi.

AROSENİUS (Ivar), isveçli ressam ve çizimci (Göteborg 1878 - *ay. y.* 1909). Genç yaşta ölen ve simgeciliğe yakınlık duyan bu ince zevkli ve duyarlı ressam, suluboya ya da tutkal boya tekniğiyle yaptığı küçük ve değerli resimlerle tanındı. Konularını peri masallarından, alegorik öykülerden ya da gündelik yaşamdan alan ve ince bir mizahın, şiirselliğin, kimi zaman da keskin ve katı bir alaycılığın izlerine rastlanan bu yapıtlarda, kuzey ülkelerine özgü bir hava egemendir (*Le Voyage du chat* [fr. çev.], 1909, çocuk kitabı).

AROUSAL a. (*uyanıklık* anlamında ing. sözc.). Etol. Hayvanda ve insanda eyleme geçişe bağlı fizyolojik, psikofizyolojik ve etolojik olguların tümü. (Çeşitli arousal tipleri betimlenmiştir: korteks arousalı, davranış arousalı, vb. Art hipotalamusun zedelenmesi kedide, her türlü davranış arousalının belirtilerini engeller [kas atonisi]. Tersine, atropin verilen bir köpek davranış arousalı gösterdiği halde, korteksindeki elektrik etkinliği [elektroansefalogram] her zaman uykuya özgü nitelik gösterir.

AROVA (Sonia ERRIO, **Sonia** denir), bulgar asıllı büyük britanyalı dansçı (Sofya 1927). Petrov, Preobrajenska ve Volkova ile dans çalıştı. International Ballet' de (1942), Ballet Rambert'te (1946) ve Metropolitan Ballet'de (1947) dans etti. Birçok uluslararası gösteriye konuk sanatçı olarak katıldı, Erik Bruhn ve Rudolf Nureyev'in yanında özellikle "pas de deux" figüründe büyük başarı gösterdi. Oslo operası'nın (1965-1970), daha sonra Hamburg operası'nın bale bölümü yöneticiliğini (1970-1972) yaptı. 1972'de kocası dansçı Thor Sutowski ile birlikte *San Diego Ballet Company*'nin (Kaliforniya) sanat yönetmenliğini üstlendi.

AROMATİK BİLEŞİKLER

AROZÖZ a. (fr. *arroseuse*). Yolları sulamaya yarayan motorlu araç.

ARP a. (fr. *harpe*; geç lat. *harpa*'dan). Parmaklarla çalınan, üçgen biçiminde telli çalgı. Armoni tablasına paralel olarak gerilmiş telleri, boş olarak ses verir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Geçmişi. Eskiçağ'ın başlarına değin uzanan arp, tüm kıtalarda kullanıldı. Yay biçimli ve köşeli olmak üzere iki tür arp vardı. Sümer kabartma ve duvar resimlerinde görülen *yay biçimli arp,* Mısır'a geçti, buddhacı ülkelerde yeni bir biçim aldı. Afrika kıtasında olduğu gibi Doğu'da da yaşamını sürdürdü.

Mezopotamya'da doğan *köşeli arp,* İran'da, Küçük Asya'da, Uzakdoğu'da yayıldı. Müslüman istilaları sonunda Batı'ya geri geldi.

Biçimini Ortaçağ'da Avrupa'da kazanmış olan üçgen biçimli arpın kökeni, "Kelt arpı" denilen köşeli arptır. VIII. ya da IX. yy.'da kullanılmaya başlayan bu tür arp, üç bölümden oluşur: ses kutusu, tel burgularının bulunduğu konsol ve bu iki parçayı birbirine bağlayan sütun. Ortaçağ'da, üçgen biçimli arp, büyük ilgi gördü. Çalgı, bemollü ve diyezli sesleri veremediğinden Rönesans'ta gözden düştü. İrlanda'da ve İtalya'da, iki ve üç sıra tel konarak çalgıyı geliştirme denemeleri yapıldı. Tirollü arp yapımcıları, 1660'ta, tellerin boyunu, yarım-ton daha tiz ses verecek ölçüde kısaltmayı sağlayan çengelli bir mekanizma yaparak çalgının bu kusurunu giderdiler. Sonra Hochbrueker, sütunun içine çengelleri hareket ettiren bir aktarma sistemi yerleştirerek *basit hareketli arp* denilen yeni bir çalgı yaptı. Fransa'da XVIII. yy.'ın ikinci yarısında arp oku-

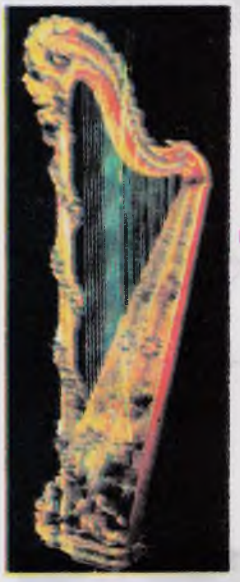
Raymond Aron

Ayacucho'da (Peru) and arpı çalgıcısı

lu parlak bir dönem yaşadı. Kraliçe Marie - Antoinette'in çalgı yapımcıları olan Nadermann ve Cousineau'lar, süslü, şatafatlı arplar yaptılar. Krumpholz ve Beaumarchais'nin isteği üzerine, Sébastien Erard, çengelli sistemin yerine, çatallı disk sistemini getirerek çalgıyı modernleştirdi. 1811'de Londra'da var olan çatal disklerin altına, telleri yarım-ton kısaltmaya yarayan bir kısa çatal disk daha eklenerek, günümüzde de kullanılan *çift hareketli arp* yapıldı.

Sabit sesli bir çalgı olan arpta, her tel, adını taşıdığı sesin bemolünü, natürelini ve diyezini verebilir. Ses alanı altı buçuk oktav olan arpta, pes teller, bakır sargılı çelikten; tiz ve orta tellerse bağırsaktandır.

arp
XVIII. yy.'da J.H. Nadermann tarafından yapılmıştır
Konservatuvar çalgı müzesi, Paris

ARP (Hans ya da Jean), fransız ressam, heykelci ve şair (Strasbourg 1886 - Basel 1966). Weimar'da Kunstschule'de öğrenim gördü (1905-1907), heykelci Maillol'un yapıtlarını keşfetti, Kandinsky ile tanıştı ve Blaue Reiter'e katıldı. Sonra Paris'te Apollinaire, Delaunay ve Picasso gibi sanatçılarla sık sık buluştu. 1915'te Sophie Taeuber ile evlendi. Kolajlar ve geometrik hacimli soyut kompozisyonlar yaptı. Özellikle Zürich, sonra Köln ve Berlin'de dadacı akıma etkin bir biçimde katıldı; o sırada, "lekecilik" doğrultusunda oyma tahtalar, kolajlar yaptı ve 1916-17 arasında boyalı tahtadan ilk kabartmalarını tasarladı: sade ve yuvarlak biçimlerle düzenlediği ve birer embriyon görünümündeki bu kabartma anlayışını, 1931'den sonraki heykellerine de uyguladı. Yapıtlarındaki biçimsel buluşlar ve düşsel nitelikler onu hem gerçeküstücülüğe (bu akıma özellikle 1930'da sergilenen *Yırtık kâğıtlar* adlı yapıtıyla katıldı) hem de "somut sanat"a (Cercle et Carré, Soyutlama-Yaratma adındaki gruplara katılma) yaklaştırır. Çeşitli alanları kapsayan, edebiyattan (*Jours effeuillés* [1966] adlı şiir deneme ve anı derlemesi) heykele ya da gravüre kadar uzanan zengin ve ayrıntılı çalışmalarındaki ince şiirsellikle, çağdaş sanatın başlıca temsilcilerinden biridir.

Hans Arp
Başkalaşım, kabuk-kuğu-terazi
bronz, 1935 (özel kol.)

ARPA a. **1.** Ilıman iklim bölgelerinde yetişen ve taneleri hayvan yemi, ekmek ve bira yapımında kullanılan tarım bitkisi ve aynı bitkinin tohumu. (Bil. a. *hordeum,* buğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Arg.* Para: *Arpası bitmek.* **—3.** *(Bir) arpa boyu yol gitmek,* çok az ilerlemek. || *Arpa ektim darı çıktı,* ters sonuç veren işler için kullanılır. || *Arpası az gelmek,* verilen ceza yeterli olmamak (tkz.). || *Arpası çok gelmek,* coşkun, taşkın davranışlarda bulunmak.

—Birac. *Arpa kırması,* bira yapılmak üzere kaba öğütülmüş arpa.

—Kur. tar. *Arpa emini,* Osmanlı devletinde saray ahırlarında bulunan hayvanların arpa, ot ve levazımlarını sağlamakla yükümlü memur. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Arpabaha,* arpa emininin hayvanların arpa, ot ve levazımlarını sağlamak üzere her yıl hazineden aldığı ödenek. (İlgili hesaplar başmuhasebe kalemince yürütülürdü.)

—Ölçbil. *Esk.* Osmanlılar'da kullanılan bir ağırlık ölçüsü (yaklş. 25 mgr).

—Zootekn. *Arpa kırması,* çiftlik hayvanlarının daha iyi sindirebilmeleri için, arpa tanelerinin kırılması yoluyla elde edilen hayvan yemi.(Arpa kırması sığırlar için tek başına ya da öteki yemlerle karışık olarak verilebilen iyi bir besi yemidir. Atgiller ve koyunlar arpayı kırılmadan da yiyebilirler, ama kırma olarak verilirse daha çok sindirirler. Türkiye'deki yemlik arpaların bileşiminde ortalama % 88 kuru madde; bunun içinde % 10 protein, % 7 selüloz, % 3 yağ, % 4 kül, % 75 nişasta, % 0,07 kalsiyum, % 0,40 fosfor bulunur.)

—ANSİKL. Arpa, ekim alanı kuzeyde buğday ekim sınırının ötesine taşan, çok yaygın ve dayanıklı bir bitkidir. Başağı kılçıklı, tanesi kavuzludur.

Buğdaya yakın bir bitki olan arpanın yeşilken ondan farkı yapraklarının daha açık yeşil, kulakçıklarının daha büyük ve tüysüz olmasıdır. Ayrıca arpaların tümü buğdaya göre daha erken yetişir. Bilinen ve/ya da yetiştirilen tür ve çeşitleri fazla olmakla bilikte arpalar başaklarına göre başlıca iki gruba ayrılır:

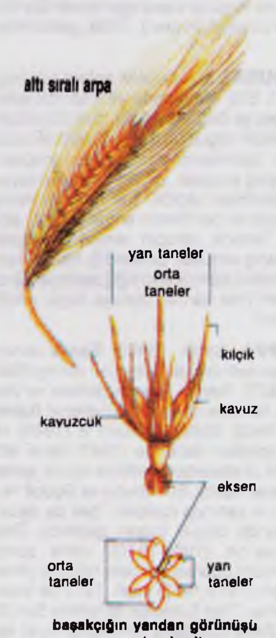
—*altı sıralı arpalar,* başak ekseninde her biri üç çiçekli iki başakçık taşıyan arpalardır. Bunlarda başak ekseni üzerinde çepeçevre 6 sıra tohum yer alır ve bu nedenle başak daha iri görünür.

—*iki sıralı arpalar,* iki başakçığında da ortadaki çiçek verimli, yandaki 2 çiçek kısır olan arpalardır. Bunlarda başak yassı, başak ekseni 2 sıra tane arasında görünür durumdadır. Türkiye'de on bir arpa varyetesi yetiştirilir. En çok yetiştirilen *Hordeum vulgare* var. *pallidum, H.v.* var. *nutans* ve *H.v.* var. *medicum*'dur. Ekilen arpaların % 75'i iki sıralı,% 25'i altı sıralıdır. Ege ve Marmara bölgeleriyle öteki kıyı şeritlerinde ekilen arpaların % 75'i altı sıralı, buna karşılık iç bölgelerde ve Doğu Anadolu'da ekilen arpaların % 94'ü iki sıralıdır. Tarım araştırma kurumlarında elde edilen seçkin arpa çeşitleri arasında iki sıralılardan *tokak 157/37* ve *cumhuriyet-50,* altı sıralılardan *zafer 160* ve *yeşilköy 387* çeşitleri sayılabilir.

iki sıralı **arpa**

bütünüyle bitki

altı sıralı arpa

başakçığın yandan görünüşü ve enine kesit

Türkiye'de arpa, tahıllar arasında ikinci sırayı alır (3 250 000 ha; 7 200 000 t [1990]. Buğdayın yetişemediği yerlerde 2 000 m yükseltiye kadar yetişebilir (Van ve Kars yöreleri). Türkiye'de hektar başına ortalama verim 1 800 - 2 000 kg dolayındadır; batı ülkelerinde en verimli çeşitlerde bu miktar 5 000 kg'a ulaşır. Kalın kavuzlu kaba arpalar genellikle hayvan yemi olarak kullanılır. Hayvan yemlerinin enerji hesabında 1 kg arpa 1 yem birimi sayılır.

Arpa, dünyada yem için üretilen tahıllar arasında mısırdan sonra ikinci sırayı alır. Arpa üretiminde Rusya, AET ülkeleri, Çin ve Kanada başta gelir. Dünyada ihraç edilen arpanın yarıya yakın kısmını AET ülkeleri sağlar. Kanada AET ihracatının yarısı kadar arpa satar; onu ABD ve Avustralya izler. En çok arpa satın alan ülkeler Japonya, Suudi Arabistan ve Rusya'dır. Osmanlı devrinden beri arpa ihraç eden Türkiye son yıllarda arpanın yanı sıra malt da ihraç etmeye başlamıştır.

—Kur. tar. *Arpa emini.* Sarayın birun ricali arasından seçilen ve ümera sınıfından sayılan arpa emini hacegân rütbesini taşırdı. "Emin-i cev" ya da "şair emini" diye de adlandırılırdı. Saray ahırları ile ilgili hizmetleri yürüten memurlardan üçüncüsü olan arpa emininin emrinde 200 arpacı vardı. Başkente gelen yabancı elçilerin, önemli devlet adamlarının atları için gerekli arpa ve otu da o sağlardı. Arpa eminliği XIX. yy.'da kaldırılarak, görevi yeni kurulan zahire nezaretine verildi.

ARPACI a.**1.**Arpa alan ve satan kimse. **—2.** *Arg.* Hırsız. **—3.** *Arpacı kumrusu gibi düşünmek,* umutsuzluk, çaresizlik içinde ne yapacağını bilmeden kara kara düşünmek.

ARPACIK a. Gözkapağının serbest kenarı üzerinde gelişen arpa büyüklüğünde küçük kan çıbanı. (Çocuklarda ve stafilokoklara duyarlı olan kişilerde sık görülen arpacık, kirpiklerin köklerine ve yağ bezlerine yerleşir. Genellikle 4 ya da 5 gün içinde açılır. Sağalmayı çabuklaştırmak için kimi kez ponksiyon yapmak yararlı olabilir.) [Eşanl. İTDIRSEĞİ.]

—El sant. Arpa biçimli, dolgulu, küçük bir nakış motifi.

—Sil. Bir ateşli silah namlusunun ön bölümüne yerleştirilen küçük madeni parça. Gez ya da nişahgâh mazgalıyla birlikte nişan hattını belirlemeye yarar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet.*Arpacık çukuru,* atın kesici dişlerinin üst ortasında bulunan, kısmen semanla dolu çukurluk. (Dişin aşınmasıyla yavaş yavaş silinmesine bakılarak hayvanın yaşı tahmin edilebilir.)

—ANSİKL. Sil. Arpacıklara verilen biçim (arpa tanesi, üçgen, ters U [1866], vb.) büyük önem taşır; çünkü arpacığın silueti, iyi ve çabuk nişan almayı etkiler. Belirsiz biçimli ilk arpacıklar, tüfeklerde uzun süre kullanıldı. Ortası yarık ve ışıklı, dikdörtgen arpacık, geceleri atış yapmayı sağladı ve gece nişan alma gözlüklerinin ortaya çıkışına dek kullanıldı. (→ TEVCİH *aletleri.*)

ARPACIK, Muğla'nın Fethiye ilçesi, Yeşilüzümlü bucağına bağlı belde; 1 939 nüf. (1990).

ARPACILIK a. (yun. *arpaks,* kapan, gasp eden'den). *Arg.* Çanta,paket vb. eşyaları kapıp kaçma yoluyla yapılan hırsızlık.

ARPACIOĞLU (Osman) → OSMAN ARPACIOĞLU.

ARPACİYE, Dicle vadisinde, Ninova'nın güneyine düşen tarihöncesi sit. İlk katlarda, evlerin yuvarlaklığı ve çoğu kez çok renkli bezeklerle süslü seramik kaplarla kendini belli eden Halef kültürüne rastlanır. Bir kesintinin ardından gelen daha üst katlarda, Ubeyd uygarlığının kuzeye doğ-

ru yayıldığı gözlenir.

ARPAÇAY, Doğu Anadolu'da Kars iline bağlı ilçe; 27 016 nüf. (1990); Merkezi Kars'ın 40 km kuzeydoğusunda *Arpaçay*, 2 815 nüf. (1990). Akyaka bucağı ayrılarak ayrı ilçe oldu.

Arpaçay barajı, Türkiye ile Ermenistan arasında, Kars'a bağlı Yalçınlar köyü yakınında, iki ülke arasında sınır oluşturan Arpaçay üzerinde kurulu baraj. Taraflar arasında imzalanan anlaşma, 1973'te, TBMM'ce çıkartılan 1916 sayılı yasayla onaylandı. Tarafların eşit olarak yararlanacakları ve birlikte işletecekleri barajın yapımına 1975'te başlandı. 1985'te tamamlanarak su toplama işlemine geçildi. Türkiye, tesisten, Iğdır ve Digor ovalarının sulanmasında, Aralık ve Iğdır ilçelerinin taşkından korunmasında yararlanacaktır. Baraj gövde dolgu tipi, beton ağırlıklı olup, 1 552 m su kotunda 525 milyon m^3 su toplamakta, 41,8 km^2'lik göl alanı bulunmaktadır. Halen 32 000 ha olan sulama alanı, Türkiye'nin yapımına başladığı Serdarâbat regülatörü'nün bitiminde 70 000 ha'a çıkacaktır.

ARPAÇAYI, Doğu Anadolu'da akarsu; Ardahan ilinde Çıldır gölünün gideğeni. Kars suyu ile birleştikten sonra Ermenistan-Türkiye sınırını oluşturur. Tuzluca'nın kuzeyinde Aras ırmağına kavuşur.

ARPAÇBAHŞİŞ, İçel'in Erdemli ilçesi, Elvanlı bucağında belde; 4 440 nüf. (1990). PTT.

ARPAÇSAKARLAR, İçel'in merkez ilçe, merkez bucağında belde; 3 549 nüf. (1990). PTT.

ARPAD, bugün **Tel Rifat,** Suriye'de Halep'in kuzeyinde kent. İ.Ö. 848'den başlayarak Bit-Aguşi devletinin başkenti. Krallığın topraklarıyla birlikte Asurlular'ın eline geçti (İ.Ö. 740). İ.Ö. 721-720'de Asurlular'a karşı ayaklandı.

ÁRPÁD, macar fatih (öl. 907). Don ile Tuna ırmakları arasına yerleşen macar halkının önderi. Árpád, Andras III'ün ölümüne (1301) kadar Macaristan'da hüküm süren ulusal *Árpádlar* hanedanının kurucusudur.

ARPAD (Burhan), türk yazar (Mudanya 1910). İstanbul'da Orta ticaret okulu'nu bitirdi (1928). Tiyatro ve sinemalarda teknik eleman olarak çalışırken tiyatro dünyasını yakından tanımaya, sahne sanatçılarının yaşamlarına tanıklığa başladı. Çeşitli kuruluşlarda memurluk yaptı. ABC kitabevi'ni (1943), Arpad yayınevi'ni kurarak yönetti. Hürriyet, Vatan gazetelerinde çalıştı; Vatan, Cumhuriyet gazetelerinde köşe yazıları yazdı. Türk film dostları derneği'nin kurulmasına katkıda bulundu (1952); bu derneğin başkanlığını yaptı. Konularını genellikle İstanbul'un yoksul semtlerindeki insanların yaşamından alan hikâyelerini *Şehir 9 tablo* (1940), *Taşı toprağı altın* (1966) kitaplarında topladı. Gezi yazıları yazdı: *Tuna'dan şimale Avrupa* (1953), *Uçuş günlüğü* (1959). *Gezi günlüğü* (1962 Türk dil kurumu ödülü), *Avusturya günlüğü* (1963). *Perde arkası*'nda (1959) Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki İstanbul tiyatrolarını, *Son perde*'de (1961) tiyatro oyuncusu Naşit Özcan*'ın yaşamını konu edindi. Tiyatro eleştirilerini *İlk gece* (1962); tiyatroyla ilgili gözlem, anı, röportajlarını *Perde arkası* (1959), *Operet 8 tablo* (1964), *Oyun 6 tablo* (1966), anılarını *Hesaplaşma* (1976), İstanbul'la ilgili özlemlerini *Yokedilen İstanbul* kitabında topladı. 1985'te Federal Almanya Liyakat nişanı, 1987'de Avusturya Cumhuriyeti bilim ve kültür madalyası, 1988'de Burhan Felek basın hizmet ödülü'nü aldı.

ARPAGÜVESİ a. Tahıllara dadanan bir güve.
—ANSİKL. Arpagüvesi *(Sitotraga cerealella)* güvegiller familyasındandır. Kanatları esmerimsi, başı ve gövdesi kurşunidir; döl verimi çok yüksektir. Bu güveler kükürtlü buharla ya da karbon tetraklorüre karıştırılan karbon sülfürle yok edilir. Ayrıca toz ya da püskürtme halinde böcek ilaçları da (lindan, malathion, piretrin) kullanılır.

ARPAĞ a. **1.** Eski Türkler'de şamanın hastaları iyileştirmek için okuduğu dualara verilen ad. **—2.** Yılan ve zehirli böcek sokmalarını sağaltmak için okunan afsunlara verilen ad. (→ ARPAĞCI.)
—ANSİKL. Eski türk lehçelerinde *arvaş, arvış, arkış, arbış* gibi çeşitli biçimlerde söylenen arpağ sözcüğü, yakutçada kötü ruhları aldatmak, altay lehçelerinde manası anlaşılamayan söz anlamına gelmektedir. Şaman inanışlarına göre, şaman dualarındaki anlaşılamayan sözler, etkisi en güçlü olanlardır. Bunların anlamını yalnız şaman bilir, başkası anlayamaz. Etkileri ve büyüsel güçleri bundan kaynaklanır.

ARPAĞCI a. Arpağ yapan kişi; büyücü, afsuncu, üfürükçü.
—ANSİKL. Arpağcılar şaman ya da baksı değildi. Ocaklı olması, afsun okumayı bilmesi yeterliydi. Şifalı otları da bilirlerdi. İnanışa göre kimi güçlü arpağcılar, zehirli böcek ya da yılanı yanlarına değin getirip öldürebilirlerdi. Şaman inanışlarından kaynaklanan bu uygulamalara, müslüman Türkler arasında da rastlanır.

ARPALAMA a. Vet. Toynaklı hayvanlarda, ayak derisinde mikropsuz iltihaptan doğan kan oturması. (Daha çok atlarda görülür, ama sığır ve koyun gibi hayvanlarda da olur.)
—ANSİKL. Toynağın boynuzsu kılıfı çok az esnek olduğundan arpalamanın yarattığı basınç çok ağrı yapar. Dört ayak birden hastalanabilir. Ayaklar sıcak ve ağrılıdır. Hayvan çok güç yürür ve ayağın topuğuyla yere basar. Arpalama otçul hayvanların hepsinde görülür. Hastalık, sindirim ya da bakteri kökenli toksinlere vücudun gösterdiği tepkiden ileri gelir. Süreğenleşirse toynağın boynuzsu çeperi, hatta toynağın tümü etten ayrılır. Hastalığın yeni başladığı akut hallerde antihistaminikler verilirse yararlı olabilir.

ARPALI, Bayburt ilinin Aydıntepe ilçesine bağlı belde (esk. Niv); 3 544 nüf. (1990). Belediye. PTT.

ARPALIK a. **1.** Arpa ekilen, arpa konulan yer. **—2.** Bir kimse ya da topluluğun emeksiz ve çabasız çıkar sağladığı yer: *Her gelen arpalık yapmış burayı, işe mi şe bakmamış.*
—Kur. tar. Saray ve yönetim görevlileriyle din adamlarına verilen ödenek.
—ANSİKL. Osmanlı devletinde önde gelen yönetim ve saray adamları ile yüksek rütbeli ulemaya görevdeyken aldıkları maaşa ek olarak görevden ayrıldıktan sonra emekli ya da mazuliyet maaşı biçiminde verilirdi. Arpalığın başlangıçta atlı kuvvetlerle savaşa katılanlara ya da herhangi bir nedenle at beslemek zorunda olanlara verildiği sanılmaktadır. Arpalıktan ilk yararlananlar yeniçeri ağaları, rikabı hümayun ağaları, bölük ağaları gibi ordu ve saray görevlileriydi. Daha sonra ilmiye mensuplarına, XVII. yy.'dan başlayarak da vezirlere ve taşradaki devlet görevlilerine verilmeye başlandı. Arpalığın üst sınırı ulema için 70 000, yeniçeri ağaları için 58 000, saray görevlileri için ise 19 999 akçeydi. Arpalıkların gelişigüzel dağıtılması, devletin ekonomik ve sosyal düzeninde bozukluklara yol açınca XVIII. yy.'da kapsamı daraltıldı, yalnızca ulemaya verilmeye başlandı. Tanzimat'tan sonra da tümüyle kaldırıldı.

ARPALIK, rumca **Aysozomeno,** Kıbrıs'ın Lefkoşa ilçesinde köy; Lefkoşa'nın yaklaşık 14 km G.-D.'sunda.

ARPANETTA a. Arp biçimindeki ses kutusu dikey olarak tutulan, iki sıra tel arasında bir armoni tablası bulunan kitara. (Parmakla çalınan bu çalgı, bir sehpa üzerine konabilir. XVII. ve XVIII. yy.'larda özellikle Almanya'da kullanıldı.)

ARPASUYU, -nu a. *Esk.* Bira: *"Atanın içkisi köpüklü kımız / Arpasuyu içme, dedi bir Kırgız"* (Ziya Gökalp).

Arpazlı zeybeği, Bergama'nın kozak bucağı yaylasında oynanan eski bir zeybek oyunu. Kökeni, aşiret düzeninden yerleşik düzene geçişle başlayan üretim ilişkilerine dayanır. İlk arpa ürünü verimli olanın, öbürlerine ziyafet verip önlerinde bu zeybeği oynaması, günümüze değin gelmiş eski bir gelenektir.

ARPÇI a. Arp çalan müzikçı.

ARPEJ a. (fr. *arpège;* ital. *arpeggio*'dan). Müz. Bir akoru oluşturan seslerin peş peşe duyurulması.

—ANSİKL. Arpej, melodiktir, sesler uzatılınca armonik olur.
Arpej, XVII. ve XVIII. yy.'larda, uzlaşımsal işaretlerle belirtilen bir süstü. Bu dönemde icrası, hem süre hem de icranın yönü bakımından yorumcunun zevkine bağlıydı. XIX. yy. başlarından bu yana, tüm sesleri yazılan arpejler, anlatımcı amaçlarla (gitar taklidi ya da suyu anımsatma) kullanılmaktadır.

ARPEJLEMEK f. Müz. Bir akordaki sesleri art arda duyurmak.

ARPEJLİ sıf. Müz. *Arpejli akor,* sonunda tamamlanmış olacak biçimde uzatılan tüm sesleri art arda duyurulan akor.

ARPİNO (Giovanni), italyan yazar (Pola 1927). Gazeteci. Toplumsal eleştiriye geniş bir biçimde yer verdiği romanlar ve öyküler yazdı (*La suora giovane,* 1959; *L'ombra della colline,* 1964; *Randagio e l'eroe,* 1972).

ARPİNO (Gennaro ARPİNO, **Gerald** — denir), italyan asıllı amerikalı dansçı ve koregraf (West New Brighton, New York yakınında, 1929). Seattle'da Mary Ann Wells'ten klasik dans dersleri aldıktan sonra, May O'Donnel'ın yönetiminde modern dans çalıştı. Robert Joffrey bale topluluğuna girdi (1952), baş dansçı oldu ve Robert Joffrey'in balelerini ilk kez yorumladı. Yeteneğini özellikle kendi düzenlemelerinde gösterdi, bunların çoğu 1965'ten sonra müdür yardımcılığını yaptığı topluluğun repertuarında yer aldı: *Partita for four* ve *Ropes* (1961), *Sea Shadow* ve *Incubus* (1962), *Palace* (1963), *Viva Vivaldi* ve *Olympics* (1965), *Arcs and Angels* (1967), *Clowns* (1968), *Trinity* (1970), *Valentine* (1971), *Kettentanz* (1972), *Sacred Grove on Mount Tamalpais* (1973), *Orpheus times light a* ve *Reltivity of Icarus* (1976). 1978'de, Olga Spessivtseva için bir gösteri düzenledi. 1963'ten beri, Robert Joffrey balesi'nin dans okulu olan American Ballet Center'ın ikinci müdürlüğünü yapıyor.

Burhan **Arpad**

Arpaçay'dan bir görünüm
Kars

ARP-KİTARA a. Gabon, Kongo gibi Afrika ülkelerinde görülen, telleri çekilerek çalınan bir çalgı. (Teller, biri gövdeye, öbürü ince uzun sapın ucuna bağlı iki düzenek arasında gerilidir.)

ARP-LAVTA a. Telleri çekilerek çalınan bir Batı Afrika çalgısı. (Sukabağından teknesiyle sapı aynı düzeyde olduğundan lavta; yüksek bir eşik tarafından iki demete ayrılmış tellerin düzlemi ses tablasına dik olduğundan da arp özelliği taşır.)

ARRABAL (Fernando), ıspanyolca ve fransızca yazan ıspanyol yazar ve sinemacı (Melilla 1932). 1954'te Paris'e yerleşti. Romanlarını (*Baal Babylone*, 1959;

Fernando Arrabal (1975'te)

l'Enterrement de la sardine, 1961) ve saçmanın mantığıyla hareket eden gülünç kişilerin dünyasını ortaya koyan (*Pique-nique en campagne*, 1959; *le Tricycle*, 1961, *le Couronnement*, 1965; *l'Architecte et l'empereur d'Assyrie*, 1967), siyasal telmihin sürekli olarak fantastik esinle karıştığı (*le Cimetière des voitures*, 1966; *Et ils passèrent des menottes aux fleurs*, 1969, *Sur le fil*, 1974; *Jeunes barbares d'aujourd'hui*, 1975; *la Cervelle du jaguar*, 1978) "korku tiyatrosu" tarzındakı oyunlarını fransızca yazdı. Sinema yapıtları: *Viva la muerta*, 1971 ve *J'irai comme un cheval fou*, 1973.

ARRACACİA a. (isp. *arracacha*'dan). Etli köksapı Kolombiya'da besin olarak kullanılan çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Arracacia esculenta*. And dağlarında ve tropikal Amerika'da yetişen 20 türü vardır. Maydanozgiller familyası.)

Arras
1654'te kentin Turenne tarafından kurtarılması anısına düzenlenen şenlik

ARRACAN. Tar. coğ. İran'da eski kent; Şiraz'dan Irak'a giden yol üzerinde, Basra körfezinin kuzeyinde, Tab ırmağı kıyısındaydı. Arap tarihçilere göre Sasani hükümdarı Kavad I tarafından (488-531), Amid'den (Diyarbakır) getirilen tutsakların yerleştirilmesi için *Vih Amidi Kavad* adıyla kuruldu. Bölgenin ticaret ve tarım merkezi olarak gelişti. Batınıler'in yöreyi ele geçirmelerinden sonra (XIII. yy.) terk edildi. Kentin kalıntıları C. de Bode ve Herzfeld tarafından bulundu.

ARRÂDE a. (ar. *'arrade*). Esk. sıl. Tekerlekler üzerine yerleştirilmiş mancınık, savaş arabası. (İslam ordularında kullanılan, halatların bükülmesiyle gülleler atan bir silahtı.)

ARRÂF a. (ar. *'arrāf*). *Esk.* Müneccim, falcı, kâhin.

ARRAFA, Dicle'nin doğusunda yer alan Mezopotamya sitesi (XXIII. yy.'da varlığı belgelenmiştir). İ. Ö. XV. yy.'da Mitanniler'e bağlı bir hurri krallığının başkenti olan Arrafa, daha sonra Babylonialılar'ın ve Asurlular'ın ortadan kalkmasına kadar bu iki halk arasında çekişme konusu oldu. Arrafa bugün *Kerkük* adını almıştır.

ARRAH, Hindistan'da kent, Bihar'da, Patna'nın B.'sında; 156 871 nüf. (1990).

ARRAİZ (Antonio), venezuelalı yazar (Barquisimeto 1903 - Westport, Connecticut, 1962). Şiir ve romanlarında, yenilikçi kuşağın özentıciliğine karşı çıkarak vahşi doğayı ve ilkel tutkuları savundu (*Aspero*, 1925; *El mar es como un potro*, 1943).

ARRAN, Büyük Britanya'da ada, İskoçya'nın batı kıyısı açığında, Clyde halicinin girişinde; 3 600 nüf. Merkezi *Lamlash*. Hayvancılık. Balıkçılık. Bu güzel adaya yazları birçok turist gelir.

ARRAN, özellikle Hamilton ailesi üyelerinin taşıdığı iskoç kontluk unvanı. (→ HAMİLTON ve STUART.)

ARRÂN. Tar. coğ. Kafkasya'da, Kura ile Aras nehirleri arasında bölge; Gence ve Karabağ illerini kapsıyordu. Yunan ve Roma dönemlerinde *Albania*, hellenistik dönemde *Arian* ya da *Arianoi* adlarıyla biliniyordu. Bölgenin merkezi Kabala'ydı. Sasani hükümdarı Kavad I, Berzaa (Berde) kentini geliştirerek merkez yaptı (VI. yy.). Bölge halife Osman döneminde (644-656) Araplar'ın eline geçti. Daha sonra Hazarlar ve Araplar arasında birkaç kez el değiştirdi. Hıristiyan olan yöre halkı, sasani ve arap egemenlikleri sırasında da dinlerini korudu, hükümdarları "Arran patriği" sanını taşıyordu. Berzaa'nın rus korsanlarınca yıkılmasından sonra, Beylekan merkez oldu. Selçuklu egemenliğiyle bölge, Gence ve Karabağ illerine ayrıldı. Daha sonra İranlılar, Osmanlılar ve Ruslar arasında el değiştirdi. Özellikle Osmanlı-İran savaşlarında önemli rol oynadı.

ARRAS, Pas-de Calais (Fransa) *département*'ının merkezi, Artois'da Scarpe ırmağı kıyısında; 42 715 nüf. (1992). Tarım okulu. Kuzey otoyolu yakınında karayolları kavşağı ve 80 000'i aşkın nüfuslu bir yerleşme alanının başlıca birimi olan Arras, bir yönetim, ticaret ve sanayi (makine yapımı, besin ve dokuma sanayileri) merkezidir.

• TARİH. XII. yy.'da bir bankerler kenti, XIII. ve XIV. yy.'larda bir kumaşçılar ve şarap tüccarları kenti olan Arras, özellikle Avrupa halıcılığının merkezi olarak ün kazandı. Louis XI'in kent halkını korkusuz Charles'a bağlı kalmakla suçlayıp kenti işgal ettirmesi tam anlamıyla çöküşe yol açtı: surlar yerle bir edildi; halk kılıçtan geçirildi: kralın Fransa'nın öbür kentlerinden aileler getirtip yerleştirme çabalarına karşın, kentin iktisadı iflas etti. 1482'de Arras antlaşması ile geçmişin anıları silindiyse de, İspanyollar kenti ele geçirip yağmaladılar (1492). Louis XIII'ün geri aldığı (1640) kent. Pireneler antlaşması ile (1659) kesin biçimde Fransa'ya katıldı.

ARRÂS sıf. (ar. *'arrās*). *Esk.* Gürleyen ve şimşek çakan bulut için kullanılır.

ARRAU (Claudio), şilili piyanocu (Chillan 1903 - Viyana 1991). 1927 Uluslararası Cenevre müzik yarışmasında dikkati çekti ve uluslararası ün kazandı. En büyük Brahms ve Schumann yorumcularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

ARREBO (Anders Christensen), danimarkalı şair (Aerøskjøbing 1587 - Vordingborg 1637). Trondheim piskoposu (1618-1622), daha sonra Vordingborg papazı. Du Bartas'ın *Semaine* adlı yapıtına özenen ve özellikle manzara betimlemelerinde duyarlılığıyla dikkati çeken felsefi ve dinsel bir şiir *(Rhytmicodanicum)* yazdı.

ARREOLA (Juan José), meksikalı yazar (Ciudad Guzmán 1918). Zanaatçı bir ailenin çocuğuydu ve kendi kendini yetiştirdi. Mizahi ve güldürücü öykülerinde (*Varia invención*, 1949; *Confabulario total*, 1962; *Palindroma*, 1971) ve romanlarında (*La Feria*, 1963) ülkesinin toplumsal ve kültürel sorunlarını işledi.

ARREST (Heinrich Ludwig VON), alman gökbilimci (Berlin 1822 - Kopenhag 1875). Birçok kuyrukluyıldız buldu, ama özellikle bulutsuların ve yıldız kümelerinin gözlemiyle uğraştı. Yıldız gökbilimi sorunları üstüne çok sayıda yapıtı vardır.

ARRESTİ (Giulio Cesare), italyan besteci (Bologna 1619 -ay.y. 1692 ya da 1695). Bologna'daki San Petronio kilisesi'nin orgcusuydu. Bu kentteki Filarmoni akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Missalar, sonatlar, kantatlar, oratoryolar yazdı.

ARRHENATHERUM a. (yun. *arrhen, -enos*, erkek, ve *ather, -eros*, başak püskülü'nden). Yüksekliği bir metreyi aşabilen, fundalıklarda ve kum ormanlarında yetişen, bazen yapay çim olarak da yetiştirilen otsu bitki. (*Arrhenatherum elatius* türüne "yüksek çayıryulafı" ya da "uzun fransız çimi" de denir; diğer türleri ayrıkotu biçimindedir. Buğdaygiller familyası.)

ARRHENİUS (Svante), isveçli fizikçi ve kimyacı (Wijk, Uppsala yakınında, 1859 - Stockholm 1927). Stockholm Üniversitesi'nde fizik profesörü (1891), sonra rektör oldu (1897); 1905'te, Nobel enstitüsü yöneticiliğine atandı. Geliştirdiği elektrolitlerin iyonlaşması kuramı (1887), elektrolizin fiziksel yasalarını ve Raoult yasalarına göre metal çözeltilerinin gösterdiği sapmaları yorumlama olanağı verdi; bu buluşun sonucunda elektrolitlerin kimyasal özelliklerini açıklayan iyonlar kuramı ortaya çıktı. 1900'de kuyrukluyıldızların kuyruğu konusunda, ışınım basıncına dayanan bir kuram geliştirdi ve *panspermi* varsayımını ileri sürdü; buna göre yıldızlararası uzamda yer değiştiren çok küçük canlı tohumlarla yaşam bir gökcisminden öbürüne geçebilir. Ayrıca gökcisimlerinin evrimini açıklayan bir evrendoğum kuramı ortaya attı (1903 Nobel kimya ödülü).

ARRHİANOS, lat. *Flavius Arrianus*, yunan tarihçi ve filozof (Nikomedeia, Bithynia, 95'e doğr. - 175'e doğr.). Epiktetos'un yanında felsefe öğrenimi gördü. Hocası için, stoacılık üzerine yazılmış yapıtların en önemlileri arasında yer alan *Epiktetu dhiatribai*'yi ve *Egkheirdion*'u kaleme aldı. Parlak askeri hizmetlerinden ötürü roma yurttaşlığına kabul edildi ve Hadrianus tarafından Kappadokia valiliğine getirildi. Bu sırada, *Ektaksis kat' Alanon*'u yazdı ve Karadeniz çevresinde düzenlenen bir inceleme gezisine katıldı. Dönüşünde, bu geziyi anlatan ilgi çekici, ama gerçeğe uygunluğu tartışılan bir anlatı kaleme aldı. Ömrünün son yıllarını, Nikomedeia'da İskender'in seferini anlatan

*Anabasis**'i, askeri taktik konusunda bir yapıtı ve küçük bir Hindistan seyahati kitabını yazmakla geçirdi.

ARRHİDAİOS, iki makedonyalının adı. Birincisi, aynı zamanda PHİLİPPOS III diye anılan Makedonya kralıydı ve PHİLİPPOS II'nin oğluydu. Önemli zihinsel bunalımlar geçirmiş olmasına karşın Arrhidaios, Büyük İskender'in ölümünden sonra, Makedonya ordusu tarafından kral ilan edildi. Aleksandros IV ile birleşerek, Diadokhoslar'ın vesayeti altında hüküm sürdü ve 317'de Olympias'ın emriyle karısı Eurydike ile birlikte öldürüldü. —İkincisi, Büyük İskender'in hizmetinde makedonyalı bir yüzbaşıydı; daha sonra hellespontos Phrygiası'nda general oldu.

ARRİAGA (Manuel DE), portekizli devlet adamı (Horta, Faial, Asor, 1841 - Lizbon 1917). Cumhuriyetçi fikirleri yaydı, Madeira milletvekili olarak liberal partide çok önemli bir rol oynadı. Coimbra Üniversitesi rektörü oldu, hukuk ve siyaset felsefesi üzerine yapıtlar yazdı. Ülkenin anayasaya dayalı ilk cumhurbaşkanıdır (1911-1915).

ARRİAGA Y BALZOLA (Juan Crisóstomo DE), ispanyol kemancı ve besteci (Bilbao 1806 - Paris 1826). Çocukluğunda üstün yetenek gösterdi; Paris konservatuvarı'nda Baillot ve Fétis'in öğrencisi oldu. 1824'te burada yardımcı öğretmenliğe başladı. "İspanyol Mozart'ı" olarak anılan sanatçının 3 dörtlüsü, 1 senfonisi, 2 operası ve dinsel müzik parçaları önemlidir.

ARRİGHİ (Carlo RIGHETTI, **Cletto** denir), italyan yazar (Milano 1930 *-ay. y.* 1906). Gazeteci. Milano lehçesiyle komediler ve XIX. yy. sonunun Milano öncü edebiyatını belirtmek için kullanılan "scapigliatura" sözcüğünün un kazanmasına yol açan bir roman (*La scapigliatura e il 6 febbraio,* 1861) yazdı.

ARRİGO da Settimello, italyan şair (Settimello, Prato, XII. yy.). Boetius ve Ovidius'tan esinlenerek yazdığı ve genel olarak *L'Arrighetto* adıyla anılan şiiri *Elegia, sive de miseria,* uzun süre italyan okullarında belagat örneği olarak okutuldu.

ARRİGO (Girolamo), italyan besteci (Palermo 1930). Doğduğu kentin konservatuvarında okudu; sonra Paris'te Max Deutsch'un öğrencisi oldu (1954-1958). Başlıca yapıtları arasında 5 ses için *Due Epigrammi,* 9 çalgı için *Fluxus,* üflemeli ve vurmalı çalgılar için *Thumos,* büyük orkestra için *Shadows,* film müzikleri ve 1969 Avignon şenliği için yazılmış müzikli oyun *Orden* sayılabilir. 1972'de Opéra-Comique'te sahnelenen ve tutkunu olduğu özgürlük temasını işleyen *Addio Garibaldi* birkaç ay sonra Strasbourg'daki Rhin operasında olaylara yol açtı. 1965'te Paris bienali birinciliğini kazanan sanatçı, Palermo'daki Teatro Massimo'nun yöneticisidir.

ARRİS, Cezayir'de kent, Avras kütlesinin orta kesiminde, uved el Abiyod vadisinde; 15 000 nüf.

ARRİUS APER, genel vali, imparator Numerianus'un kayınpederi; yönetimi ele geçirmek için Numerianus'u öldürttü (284); Diocletianus tarafından idam edildi.

ARRİVABENE (Giovanni), italyan iktisatçı (Mantova 1787 - Roma 1881). Silvio Pellico'yu ele vermediği için, Venedik'te yedi ay hapsedildi (1821). Carbonari davasında yokluğunda ölüme mahkûm edilmesi (1822) üzerine İngiltere'ye, daha sonra da Belçika'ya göçmek zorunda kaldı. 1859'da İtalya'ya döndü ve senatör seçildi.

ARROBA a. (isp. sözc.; ar. *er-rub,* çeyrek'ten). **1.** 10-16 litre kapsayan ve sıvıları ölçmede kullanılan eski bir hacim ölçüsü; günümüzde İspanya'da, Portekiz'de ve Güney Amerika'nın birçok ülkesinde hâlâ kullanılır. **—2.** Aynı ülkelerde kullanılan ve 11-15 kg arasında değişen eski bir ağırlık birimi.

Arromanches-les-Bains (1944) yapay limandan bir görünüm
birinci ve ikinci planda rıhtımı kıyıya bağlayan, yüzer dalgakıran yol

ARROMANCHES-LES-BAINS, Calvados'ta (Fransa) komün, Manş denizi kıyısında, Bayeux'nün 10 km K.-D.'sunda; 355 nüf. Sayfiye yeri. Müze.
—Ask. tar. 6 haziran 1944 çıkarmasından sonra Müttefikler, Arromanches'ta bir köprü yaptılar; Cherbourg kullanılır duruma gelinceye kadar (Saint-Laurent-sur-Mer limanına fırtına zarar vermişti), karaya çıkarılan birliklerin gemilerle tek bağlantısını oluşturan bu köprü, bir dalgakıran, bentler (batırılmış eski gemiler ve beton harçlar) ve iskelelerden (deniz dibine hareketli ayaklarla, karaya da dubalı köprülere yerleştirilmiş metal öğelerle bağlı içi boş madensel sandıklar) oluşuyordu ve günde 9 000 ton araç gerecin karaya çıkarılmasına olanak veriyordu.

ARRON (Henck), surinamlı siyaset adamı (Paramaribo 1936). Surinam Ulusal partisi üyesi; 1973'ten 1980'e kadar başbakanlık yaptı.

ARRONDİSSEMENT a. Fransa'da *département* ile *kanton* arası yönetim bölgesi.

ARROW, Kanada'da dar ve uzun iki göle verilen ad; Britanya Kolombiyası'nın güney-doğu kesiminde yer alırlar. (Columbia ırmağı her iki gölü de aşar.)

ARROW (Kenneth Joseph), amerikalı iktisatçı (New York 1921). Harvard üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Kolektif tercihlerin incelenmesi ve kolektif refah kuramı konularında uzmandı. 1972 Nobel iktisat ödülünü ingiliz sir John R. Hicks ile paylaştı. Başlıca yapıtları: *Social Choices and İndividual values* (1951) [bu yapıtında, bazı demokratik gerekleri karşılayacak anayasal usullerin var olamayacağını gösterir]; *Essays in the Theory of Risk-bearing* (1972); *The Limits of Organization* (1973).

ARROWSMİTH (John), ingiliz coğrafyacı (Winston 1790 - Londra 1873). *London Atlas of Universal Geograhpy*'yi (1834) yazdı.

ARROYO a. (isp. sözc.). Coğ. Çeşitli tropikal bölgelerde (Çinhindi, Brezilya, Meksika, vb.) genellikle kuru, sağanaklardan sonra geçici akarsuya dönüşen sel yatağı. Ancak belirsiz zamanlarda düşen yağışlar sırasında su geçirirler. Bu özellikteki akarsu yataklarına Kuzey Afrika'da *uved* (ya da *vad*) denir.

ARROYO (Eduardo), ispanyol ressam (Madrid 1937). 1958'den başlayarak Fransa'da G. Aillaud ve A. Recalcati ile birlikte *Salon da la Jeune Peinture*'ün etkinliklerine katıldı ve *nouvelle figuration* akımı içinde, siyasal içeriğin ağır bastığı bir resim anlayışıyla kendini gösterdi. Alıntıları ve anıştırmaları (Miró ya da Velázquez, reklam ya da fotoğraf) içiçe geçiren sanatı, çeşitli temalar ve sergiler aracılığıyla Franco İspanyası'nı mahkûm etmek için alaycı ve eleştirel biçimler alır (*"Yirmi beş yıllık barış"* [Veinticinco años de paz], 1965; *"Yeniden yapılan Miro",* 1969; *"Otuz yıl sonra"* [Treinto años despues], 1971) ya da *"Portreler"* (1974) dizisinde görüldüğü gibi keskin bir mizah duygusunu benimser.

ARRUBAS → ARRYBAS.

ARRUDALAR, XVI. yy.'ın ilk yarısında yaşamış portekizli mimarlar. —DİOGO Tomar'daki Cristo kilisesi'nin koro bölümünü ve kutsal eşya odasını yaptı (1510'dan başlayarak). Gaudí'ninkine eş bir hayalgücüyle Manuel sanatının belirleyici özelliği olan zengin bir dekor yarattı. —Kardeşi FRANCİSCO askeri mimardı. 1513-14'te Diogo ile Fas'a gitti ve Lizbon'da Belém kulesi'ni yaptı (1515).

ARRUPE (*R. P.* Pedro), ispanyol din adamı (Bilbao 1907 - Roma 1991). 1927'de İsa birliği'ne girdi. Hiroşima'da papaz okulu müdürü oldu. Kendini 1945'te atılan atom bombası kurbanlarının bakımına adadı. Japon bölgesi sorumlusu olarak görevlendirildi (1958) ve P. Janssens'den sonra cizvit tarikatının liderliğini yaptı (1965 - 1982).

ARRUŞ (EL-) → HARRUŞ (EL-).

ARRYBAS ya da **ARRUBAS,** İ. Ö. IV. yy.'da Epeiros Molosları'nın kralı. Yeğeni Aleksandros'un küçüklüğü sırasında kral naibi olan Arrybas, 352'de Paroreia eyaletini Makedonyalı Philippos'a bırakmak zorunda kaldı. Aleksandros ergin olunca Arrybas, iktidarı ona geri vermeyi reddetti; 342'de kovuldu ve Atina'ya sığındı.

Ars combinatoria. Mant. Leibniz'e göre, genel devşirimler (permutation) ve katışımlar (combinaison) kuramı. (Bk. *ansikl. böl.*) || *Katışım mantığı* (combinatory logic), H. B. Curry tarafından geliştirilmiş olan ve değişkenlerle önerme-eklemlerinin tümden elenmesine dayanan mantık sistemi.

Svante **Arrhenius**

Kenneth J. **Arrow**

Eduardo **Arroyo**
Jean Helion, kaçak, Pomeranya-Paris yolunda cepheden (1974)
tuval üzerine yağlı boya
Art Moderne müzesi, Georges Pompidou kültür merkezi, Paris

Sadri Maksudi Arsal
TBMM albümü

Orhan Arsal

Bu sistemde, bunların yerini belli türden bazı işlev simgeleri alır.

—ANSİKL. Leibniz, *De arte combinatoria* (1666) adlı yapıtında ortaya koyduğu genel katışım ve devşirim kuramının "bizi, insan bilgilerinin genel çözümlemesine kesinlikle götüren bir yöntem" oluşturduğunu söylüyordu. Leibniz'e göre ilk yapılacak iş, insan düşüncelerinin eksiksiz bir "abecesi"ni, yani bütün öteki kavramları tanımlamaya olanak verecek ilkel (tanımlanamaz) kavramların tüketici bir listesini çıkarmaktır; bundan sonra geriye, düşünceler oluşturmak için bu kavramların ne şekilde bir araya getirilebileceklerini eksiksiz olarak belirleme işi kalır. Böylece her düşünme (akılyürütme), mekanik bir işleme (*kör bir hesaplama*'ya) dönüştürülmüş olur. Leibniz bu görkemli taslaktan bir çeşit "buluş mantığı" *(logica inventiva)* sağlayacağını umuyordu. Ancak, bu gençlik yapıtında giriştiği işin ne denli güç olduğunu görememiş olsa gerek. Nitekim, *De arte combinatoria*, yalın bir taslak olarak kaldı. Leibniz burada, her temel geometri kavramına bu kavramı simgeleyen bir tam sayı (noktaya 1, uzaya 2, ...) verip bu ilkel kavramlar yardımıyla tanımlanabilecek kavramları ise kesirlerle göstererek geometrik akılyürütmeyi kodlaştırmayı deniyordu. Bu na göre, *Circulus est* ("Bu bir dairedir") önermesinin kodu $\frac{1}{12}$ 8 olacaktır. Bu yöntemin kusuru, Leibniz'in, mantıksal niceleyiciler ("herbir", "bazı" gibi) arasında bir ayrım yapmamış olmasıdır.

ARSA a. (ar. ʿ*arşa*). **1.** Bir yerleşim birimindeki boş alan: *Evimizin karşısındaki arsada top oynardık.* **—2.** Özellikle tapulu, parselli oluşu bakımından değerlendirilen toprak parçası: *200 m²'lik bir arsa. Arsa fiyatları çok yükseldi. Deniz kıyısında bir arsa satın almak.*

—Huk. Yapı kurmaya ayrılmış toprak alanı. || İmar yönetmeliği hükümlerine göre parsellenmiş arazi.

—İkt. *Arsa payı*, inşaat yapılıp satılan bir alanda, bina fiyatı içinde yer alan arazi fiyatının bina fiyatına oranı. (Hızla kentleşen bölgelerde bu oran gitgide artma eğilimi gösterir.)

—Şehirc. *Serüven arsası*, kent ortamında, kendilerine genellikle atık gereçler sağlanan çocukların, yönlendirici bir yetişkinin denetiminde, oynayarak, inşa ederek, yıkarak, bahçe tarımı yaparak vb. düş güçlerini özgürce ortaya koydukları, kapalı, boş arsa. (Serüven arsalarının ilk örnekleri İngiltere, ABD ve İskandinav ülkelerinde görüldü. 1970'li yıllarda Fransa'da da benzer denemelere girişildi.)

Arsa ofisi genel müdürlüğü, arsaların aşırı fiyat artışlarını önlemek amacıyla tanzim alış ve satışları yapmak, konut, sanayi ve turizm bölgeleri ve kamu tesisleri için arazi ve arsa sağlamak üzere kurulmuş Bayındırlık ve iskân bakanlığı'na bağlı döner sermayeli ve kamu tüzel kişiliği olan bir genel müdürlük. (Tüm kamu kuruluşları arsa ihtiyaçlarını Arsa ofisi eliyle karşılamak zorundadırlar. Ofis ihtiyaçları karşılayamadığı takdirde bu zorunluk kalkar [Arsa ofisi k. md. 12])

ARSADA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde ilkçağ kenti; Muğla'nın Fethiye ilçesi, Kemer bucağına bağlı Arsaköy'ün batısında. Kale duvarları, kule, yapı kalıntıları, sütunlar, Lykia tipi kaya mezarları başlıca kalıntılardır.

ARSAKES, parth senyörü; Arsakiler sülalesinin ve Parth İmparatorluğu'nun kurucusu (İ.Ö. 250'ye doğru).

ARSAKİLER, Arsakes tarafından kurulan ve İ.Ö. 250'den İ.S. 224'e dek İran bölgelerinde hüküm süren Parth sülalesi. İ.Ö. II. yy. ortalarında arsaki hükümdarı Mithridates I, Mezopotamya'yı, Babylonia'yı ve Elam'ı aldı. Arsakiler daha sonra Romalılar'a karşı koydular, Carrae'de Crassus'u yendiler (İ.Ö. 53) ve Suriye'yi ele geçirdiler. Önce Roma'nın korumasından yararlanan Arsakiler, daha sonra, kendilerini Roma'ya bağlamak isteyen (İ.S. 114-117) Traianus'a karşı savaşmak zorunda kaldılar. Sasanıler, 224'te Arsakiler'e son verdi. (→PARTHLAR.)

ARSAKÖY, Muğla'nın Fethiye ilçesi, Kemer bucağına bağlı köy; 1 887 nüf. (1990). Yakınında *Arsada** antik kentinin kalıntıları vardır.

■ **ARSAL** (Sadri Maksudi), türk tarihçi, hukukçu, siyaset adamı (Taşsu, Kazan, 1882 - İstanbul 1957). İlk ve orta öğrenimini Kazan'da yaptı. 1906'da Paris Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Rus duması'nda iki dönem Kazan Türkleri'ni temsil etti. 1917 Rus devrimi'nden sonra İdil-Ural devletinin ilk cumhurbaşkanı oldu. 1918'de İdil-Ural devleti dağıtılınca, önce Finlandiya'ya, sonra Paris'e gitti. Sorbonne Üniversitesi slav ülkeleri enstitüsü'nde Orta Asya türk tarihi dersleri verdi (1923 - 1925). Ankara Hukuk mektebi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye geldi; türk vatandaşlığına geçti (1925). Şebinkarahisar (1931-1935), Giresun (1935-1939), DP'den Ankara (1950-1954) milletvekilliği yaptı. Ankara ve İstanbul üniversitelerinde hukuk, tarih okuttu. Başlıca yapıtları: *Türk dili için* (1930); *Orta Asya Türk devletleri* (1934); *Türk tarihi ve hukuk* (1947); *Milliyet duygusunun sosyolojik esasları* (1955). [→ Kayn.]

■ **ARSAL** (Orhan), türk siyaset adamı, hukukçu (İstanbul 1905 - Ankara 1973). İzmir Yüksek ticaret mektebi'ni bitirdi (1976). Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde hukuk ve iktisat okudu, doktora yaptı (1926-1932). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde Devletler umumi hukuku doçenti oldu (1933-1937). Türkiye sosyalist partisi'ne girdi (1948). Demokrat işçi partisi'ni kurdu (1950). Bu partiden ayrıldı (1954), Millet partisi'nden bağımsız aday oldu (1957). Serbest avukat olarak çalışırken İstanbul Barosu başkanlığı yaptı (1956-1958). Türkiye işçi partisi'ne katıldı, genel sekreter oldu (1961 -1963). Bu partinin örgütlenme döneminde yaptığı radyo konuşmalarıyla dikkat çekti. M. Ali Aybar genel başkan olunca bu partiden ayrılmak zorunda kaldı. Birlik partisi'ne girdi (1969), genel başkan vekili oldu (1972).

ARSAMEİA. Tar. coğ. Doğu Anadolu'da, Kommagene bölgesinde kent ve kutsal alan. Kent bugünkü Gerger'in yerindeydi. Kutsal alan, *Arsameia Hierotheseion* ya da *Arsameia ad Nymphaios*, Adıyaman'ın Kâhta ilçesinde, Kâhta (Nymphaios) çayı kıyısındaki Kocahısar (esk. Eskikâhta) köyünün yerindeydi. Dörner'in yörede yaptığı araştırmalarda (1951), Eski kale'nin güneyindeki anıtsal kaya yazıtına göre burasını Antiokhoslar'ın atası Arsames kurdurdu. Kommagene kralı Antiokhos I babası Mithridates Kallinikos için bir anıt mezar ve kült merkezi (hierotheseion) yaptırdı (yaklş. İ.Ö. 50). Dörner'in kazılarında ortaya çıkarılan 3,43 m yüksekliğindeki kabartmada, kral Mithridates Herakles ile (pers tanrısı Artagnes) el sıkışırken betimleniyor. Kazılarda ayrıca kayaya oyulmuş odalar, basamaklı tüneller, heykel kaideleri bulundu. Winkelmann'ın araştırmalarında (1963), demir işleme merkezleriyle ilişkili olduğu sanılan birçok fırın duvarı ve körüklü demir ocağı, Novotnig'in çalışmalarındaysa (1965), kaynak ve döküm fırınları bulundu.

ARSAMOSATA. Tar. coğ. Doğu Anadolu'da ilkçağ kenti; Fırat ile Dicle ırmakları arasındaki Sophene bölgesinin önemli merkezlerinden. Yeri tartışmalıdır, ancak Elazığ'ın Palu ilesi, merkez bucağına bağlı Örencik (esk. Hıraba) köyü yakınındaki *Şimşat kalesi*'nin burası olduğu sanılmaktadır. Roma döneminde de önemini korudu, gelişti. Bizans döneminde *Asmosata* adını aldı. Prof. Bakı Öğün'ün başkanlığında yapılan kazılarda urartu kalelerine benzer yapı kalıntıları, Hellenistik dönemden bir kule, Geç Hititler'den kalma çanak-çömlekler bulundu.

ARSAN (Sunuhi), türk hukukçu (İstanbul 1899 - Ankara 1970). Darülfünun'un hukuk bölümünü bitirdi (1920). Çeşitli yerlerde yargıçlık ve savcılık yaptı. Yargıtay üyeliğine seçildi (1946). Anayasa mahkemesi üyeliğine, daha sonra da bu mahkemenin başkanlığına getirildi (1962). 1964 yılında emekliye ayrıldı.

ARSANİAS. Tar. coğ. Doğu Anadolu'daki Murat ırmağının İlkçağ'daki adı; —Erivan'ın güneyinde, Aras ırmağıyla birleşen Razdan çayının eski adı.

ARSANİLİK sıf. (fr. *arsanilique*). Org. kim. ve Eczc. *Arsanilik asit*, $H_2N{-}C_6H_5{-}AsO_3H_2$ formülüyle gösterilen para aminofenilarsonik asidin yaygın adı. (Bu asidin sodyum tuzu, solucan düşürücü olarak kullanılır.)

Ars antiqua, batı çoksesli okulunun ilk dönemi. Eski müzik sanatı, daha doğrusu "eski yöntem", 1300 dolaylarında sona erdi. "Eskiler", ölçülü notalamadan yararlanmaya başlamışlar, ama kısaya, *modernler*'inkinin üçte biri kadar süre vermişlerdi. *Ars antiqua*'nın ayırıcı özellikleri şunlardır: 1. kilise müziğinde kullanılan dört köşe notalamaya, belli göreli değerler verilmesi; —2. iambos, trokhaios gibi ölçülere benzer küçük ritim birimleri olan ve her müzik cümlesinin uymak zorunda olduğu *modolar*'ın sistemli bir biçimde uygulanması; —3. uzun nota üç kısa, bir kısa ise üç yarı-kısa değerinde olmak üzere, hemen hemen yalnız üçlü ölçülerin kullanılması. Uygulanan beste biçimleri ise şunlardı: en basit biçiminden *(discantus)* en karmaşık biçimine *(çiçekli organum* ya da *vokalizler)* değin, 2 ya da 3, daha seyrek olarak da 4 sesli *organum*; bir süre sonra, değişik sesler için, —latince ya da daha çok fransızca yazılmış— değişik metinlerin kullanılmasıyla belirginleşen ve özü açısından dindışı bir tür olan *motet;* dinsel esinli çoksesli *conductum;* dindışı *rondo*. *Ars antiqua* dönemindeki yapıtların yaratıcıları genellikle belli değildir. Bilinen başarılı besteciler Leonin, Perotin, Pierre de la Croix, Adam de la Halle, okulun kuramcılarıysa, Jean de Garlande, Francon, Walter Odington ve Jean de Grouchy'dir.

ARSATA a. Parac. Bir madeni paranın yüzündeki bütün kabartma ve resimlerden daha yüksek bir çıkıntı oluşturan çevre pervazı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Parac. Madeni paralara yuvarlak bir biçim verilerek arsata ve tırtıl yapılması çok eski tarihlere, hatta darp işleminin çekiçle yapıldığı ve bu yüzden elde edilen sikkelerin hiçbir zaman tam bir daire biçiminde olamadığı döneme kadar uzanır. Tam yuvarlak sikkeler yapılabildiğinde, kenara konulan arsata ve tırtılın, sikkeden parça koparılmasını önleyici bir işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Paraların büyük bir bölümünün artık değerli madenden yapılmadığı günümüzdeyse, arsata başka işlere yaramaktadır: istif kolaylığı sağlamak, resim, simge ve yazıları aşınmaya karşı bir ölçüde korumak gibi.

ARSEBÜK (Ahmet Esat), türk hukukçu (İstanbul 1884 - Ankara 1954). Ortaöğrenimini Galatasaray lisesi'nde yaptı (1904). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1908). Paris Hukuk fakültesi'nde yeniden lisans eğitimi gördü (1908-1913). Ankara Hukuk fakültesi'nde profesör oldu (1934). Aynı fakültenin dekanlığına getirildi (1943). Başlıca yapıtları: *Garp hukuku nazariyeleri* (1927), *Borçlar hukuku* (1936), *Medeni hukuk* (1938).

ARSEL (İlhan), türk hukukçu (İstanbul 1921). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1942). Aynı fakültede doçent ve profesör oldu. 1961 Anayasası'nın hazırlık çalışmalarına katıldı. Başlıca yapıtları: *Anayasa hukukunun umumi esasları* (1955), *Amerikan anayasası ve Federal yüksek mahkeme* (1958), *Anayasa hukuku* (1960).

Arsenal kitaplığı, Paris'te kitaplık. Eski askeri fabrikayken Louis XIV [illegible] de plan şeması değiştirildi. 1936'dan beri Bibliothèque nationale'e bağlıdır. Bu bölümde 1 500 000'den fazla basılı kitap, 15 000 elyazması, 124 000 estamp, 12 000 gazete ve dergi yer alır.

ARSENAMİN a. (fr. *arsénamine*). **1.** ARSENİK* HİDRÜR'ün eşanlamlısı. **—2.** Arsenik hidrürün R—AsH_2 benzeşiklerinin genel adı.

ARSENAT a. (fr. *arséniate*'dan). Arsenik asitten türeyen tuz. ‖ *Arsenat asidi*, ARSENİK* ASİT'in eşanlamlısı.

Arsène Lupin, Maurice Leblanc'ın 1905'te Je sais tout gazetesi için yarattığı kahraman: kibar ve anarşist eğilimli bir dolandırıcıdır.

ARSENİK a. (fr. *arsenic*; lat. *arsenicum*; yun. *arsenikon*'dan). **1.** Birçok metal cevherinde bulunan, metal görünümlü basit madde. (Simgesi As olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Şiddetli bir zehir olan arsenik anhidride verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl. Toksikol.) **—3.** Zehirli arsenik bileşiklerinin her çeşidi.

Atom numarası: 33 Atom kütlesi: 74,92 Özgül kütle (kararlı tür): 5,7 g/cm³ 36 atmosfer altında erime sıcaklığı: 817°C Elektron biçimlenmesi: [2-8-18] -s^2p^3 Yükseltgenme dereceleri: −3, +3, +5 İzotopları: 70, 75, 79 Doğal arsenik: ^{75}As (% 100)

◆ sıf. *Arsenik anhidrit*, formülü As_2O_5 olan anhidrit. (Eşanl. ARSENİK V OKSİT.) ‖ *Arsenik asit*, formülü H_3AsO_4 olan asit. (Eşanl. ARSENAT ASİDİ.) ‖ *Arsenik hidrür*, formülü AsH_3 olan bileşik, renksiz ve çok zehirli bir gaz. ‖ *Arsenik III oksit*, formülü As_2O_3 olan katı ya da As_4O_6 ile gösterilen gaz.

—ANSİKL. Metal ve ametaller arasında ara özellikler taşıyan arsenik, fosforla pek çok yönden benzerlikler gösterir ve birçok allotropu bulunan bir katıdır. Allotroplarına örnek olarak şunlar verilebilir: *gri* ya da *metal arsenik*, romboedrik γ biçimli en yaygın türdür; özgül kütlesi 5,72 g/cm³'tür; atmosfer basıncında 630°C'a doğru erimeden süblimleşir ve bilinen çözücülerde çözünmez; *siyah arsenik β* biçimli, amorf görünümlü bir maddedir; özgül kütlesi 4,7 g/cm³'tür; ısıtıldığında gri ya da metal arseniğe dönüşür; *sarı arsenik*, kararsız, kübik α biçimli bir bileşiktir; arsenik buharının ani ve aşırı soğutulmasıyla elde edilir; yoğunluğu arsenikten düşüktür ve karbon sülfürde çözünür. Arsenik buharı ise sarıdır ve 1000°C'a kadar As_4 molekülü biçimindedir. Arsenik, havada yavaş yavaş yükseltgenerek donuklaşır; kurşuni mor bir alevle yanar ve arsenik III oksit (As_2O_3) verir; halojenlere dokunursa tutuşur; kükürt ve çeşitli metallerle bileşikler oluşturur.

Arseniğe, hemen hemen bütün doğal metal sülfürlerde rastlanır; ama başlıca cevherleri birer arsenik sülfür olan turuncu *realgar* (As_2S_2) ile limon sarısı *orpiment* (As_2S_3), metal arsenürler ve *mispikel* (FeAsS) gibi arsenosülfürlerdir.

Bu elemente çoğu kez bakır, nikel ve kalayla birlikte rastlanır. As_2O_3 oksidini elde etmek için bu metallerin özütlenmesi sırasında yoğuşan duman tozları toplanarak işlenir; ham ürün arsenit oluşumunu önlemek için galen eşliğinde süblimleştirilerek oksit arılaştırılır. Ardından bu oksit, hamdemirden yapılmış karnilerde karbonla indirgenir.

• *Arsenik III oksit* (As_2O_3). Arsenik bileşiklerinin en önemlisidir; halk arasında yanlış adlandırmayla *beyaz arsenik* hatta yalnızca *arsenik* denir. Suda az çözünen, kokusuz, beyaz bir tozdur; koyu kırmızı oluncaya değin ısıtılırsa, süblimleşir. İkisi kristal biçiminde olmak üzere üç türü vardır: [illegible] a doğru [illegible] siz (amorf) anhidrit renksiz ve yarısaydamdır, arsenik buharının 400° C'a doğru yoğuşmasıyla elde edilir. Sonuncu anhidrit, soğukta küçük kristallerin oluşumu nedeniyle yavaş yavaş donuklaşır ve bu görünümünden dolayı *porselenimsi* anhidrit adı verilir. Arsenik III oksidin buhar yoğunluğu, As_4O_6 formülüyle gösterilir.

Arsenik III oksit, sıcakta hidrojen ya da karbonla indirgenerek arsenik oluşturulabilir. Çözünmüş halde serbest oksijenle tepkimeye girmese bile nitrik asit, klorlu su ve hipokloritler gibi maddelerle yükseltgenerek arsenik asıde dönüşür; bu niteliği nedeniyle klor ölçümünde kullanılır. Arsenik III oksitin çözeltisi *arsenit asidi*'nin (H_3AsO_3) özelliklerini taşır; bu asit serbest halde bulunmasa bile, tuzlarını oluşturan *arsenitler*'le tanınır. Öte yandan aynı asit gümüş nitratla tepkimeye girerek sarı, gümüş arsenit çökeleği, bakır sülfatla da elma yeşili bakır arsenit çökeleği ya da *Scheele yeşili*'ni verir.

• *Arsenik asit* ve *arsenik anhidrit*. Arsenik anhidrit (As_2O_5) beyaz bir tozdur ve arsenik asit koyu kırmızıya değin ısıtılarak elde edilir. Olağan arsenik asit ya da ortoarsenik asit (H_3AsO_4) ise, arsenik III oksit, nitrik asit yardımıyla yükseltgenerek üretilir. Bu asit, fosforik asitle büyük bir benzerlik gösteren ve fosfatlarla eşyapılı tuzlar veren bir triasittir. Sözkonusu tuzlar arasında ortoarsenatlar, piroarsenatlar ve metaarsenatlar sayılabilir. Bununla birlikte arseniğin sodyum trimetafosfata benzer bir bileşiği yoktur.

• *Arsenik hidrür*. AsH_3 formülüyle gösterilen arsenik hidrür gazı, hidrojen bulunan bir şişe içine bir arsenik oksit gönderilerek oluşturulur. Bu bileşik sarımsak gibi kokan, renksiz ve çok zehirli bir gazdır.

• *Arseniğin organik bileşikleri* → ARSİN.

• *Arsenik ve bileşiklerinin kullanımı*. Arsenik arı olarak çok az kullanılır; av saçması üretimindeki kullanımı örnek verilebilir. Bununla birlikte bileşiklerinin özellikle tıpta büyük önemi vardır. Arsenik III oksitten (As_2O_3), diş sinirlerinin alınmasında yararlanılır. Pulpa dokularına dokunduğunda birkaç gün içinde nekroza yol açar; dolayısıyla diş hekiminin pulpektomi uygulamasına olanak sağlar. Canlı, sarı bir rengi olan trisülfür ya da *orpiment* boyacılıkta kullanılır. Arsenik III oksitten zehirli madde üretiminde, özellikle fare öldürücü ilaçlar yapımında, ayrıca cam temizlemede yararlanılır. Günümüzde kullanımı yasaklanan *Scheele yeşili* ve *Schweinfurt yeşili* (bakır asetoarsenit) önemli pigmentlerdi. Kalsiyum ve kurşun arsenatlar ise böcek öldürücü ilaçlardır.

—Fizyol. *Normal arsenik*. Armand Gautier (1898-1902) organizmada hücrelerin yapı taşı olan organik bileşikler halinde çok az miktarda arseniğin her zaman var olduğunu gösterdi. Fizyolojik rolü, iyi bilinmemekle birlikte, büyük bir olasılıkla katalitik türdendir.

—Toksikol. Arsenik anhidridin zehirleyici dozu, kilogram başına 2 mg, yani 60 kg'lık bir insan için 0,120 g'dır. *Klasik Marsh yöntemi* ile arseniğin varlığını ve miktarını belirleme, organik maddenin yıkımına, sonra arsenikli hidrojen taşıyan arsenik bileşiğine indirgeme ilkesine dayanır. Bu işlem sırasında ya yükseltgenme yoluyla ya da renkli tepkimeler sonucunda ikincil olarak arsenik oluşur. A.Gautier ve G.Bertrand tarafından daha da geliştirilen bu yöntem, miligramın binde yarımı kadar (0, 000 000 5 g) arsenik miktarını bile ortaya çıkarma olanağı verir.

Cribier yöntemi, cıva klorür emdirilmiş bir kâğıdın, arsenikli hidrojenin etkisi altında kahverengi-sarıya boyanması ilkesine dayanır. Altı ay bozulmadan duran bu leke, bilinen arsenik eriyikleriyle yapılmış olan bir dizi lekeyle karşılaştırılır. Bu tekniğin inceliği miligramın binde biri, yani gamma (0, 000 00[illegible]) [illegible] saçlarda) yer edel. [illegible] dayanan *Griffon ve Barbaud yöntemi* arseniğin saçlardakı dağılımını ortaya çıkarma ve inceleme olanağı verir ve saçların büyüme hızı bilindiğinden zehirlenme dönemlerini yaklaşık olarak belirlemeyi sağlar.

Arsenik arama yöntemlerinin inceliği ve kesinliği ne olursa olsun, sonuçların yorumlanması adli tıp açısından çok nazik bir sorundur. Çünkü arsenik hem ilaç olarak seyrek kullanılmaktadır (madensel bileşikler için birkaç miligram, daha az zehirli olan organik türevler için santigram dozunda), hem bazı maden sularının içinde vardır, hem de toprakta kilogram başına yarım miligram (0, 000 5 g) dolayında bulunmaktadır. Akut zehirlenmeyi sindirim borusunda, karaciğerde ve böbreklerde arsenik bularak kanıtlamak ne kadar kolaysa, yarı akut ya da süreğen bir zehirlenmeyi kanıtlamak, hele saçlardaki oranı kişiye göre değişmekle birlikte 6 amb'nin (ağırlıkça milyonda bir) altındaysa, o kadar zordur.

• *Arsenik zehirlenmesi*. *Akut arsenik zehirlenmesi*, çoğu zaman tedavi sırasında yapılan bir yanlışlığın, bir kazanın (şişelerin karıştırılması), intiharın ya da bir cinayet girişiminin sonucudur. Una benzediği, hiçbir koku yaymadığı ve tadı çok az olduğu için zehirlemelerde en çok kullanılmış olan madde arsenik anhidrittir. Akut zehirlenmenin başlıca belirtileri, boğaz ve yutak büzülmesi, mide yanması, daha sonra bulantı, kusma, karın ağrısı, sulu ishal, aşırı susama, kramp, el ve ayak soğumasıdır; bazen sinirsel işaretler de görülür: başağrısı, başdönmesi, çırpınma. Ölüm, kalp yetersizliğinden ileri gelir. Tedavi, midenin yıkanması, kusturma (apomorfin, ipeka), dimerkaptopropanol (BAL) verilmesi gibi işlemlere başvurularak sağlanır.

· *Süreğen arsenik zehirlenmesi*, genellikle mesleki bir uğraşla ilgilidir (kimyacılar, hayvan postu dolduranlar, deri ve kumaş boyayanlar, yapma çiçek ve boyama kâğıt üzerine çalışanlar). Bazen arsenik içeren yiyeceklerin yenmesinden kaynaklanır (arsenikli ilaçların tarımda ve bağcılıkta kullanılması, hileli yiyecek maddeleri). Sindirim sistemindeki belirtiler daha hafif olduğundan süreğen zehirlenmeyi göstermez: Burun akar, seyrek olarak karaciğer şişer ve ağrır. Deride çeşitli kabartılar ve melanodermi (kararma) görülür; tırnaklar değişebilir (Mees bandı). Sonunda oldukça özgün, çok ağrılı bir polinevrit (özellikle açıcı kaslarda felçle birlikte) ortaya çıkar. Zehirlenme proteinüriye (albüminüri) yol açarak, böbreğe de zarar verebilir. Mesleki zehirlenmenin yanı sıra bazen deri ve burun yaraları, deri hastalıkları, el ayasında ve tabanda keratoz, bazı hallerde azarak kansere dönüşebilen deri siğilleri görülür.

Çalışma sırasında elle dokunulan arsenik ve oksijenli sülfürlü arsenik bileşiklerinin, hatta arsenikli hidrojenin yol açtığı hastalıklar meslek hastalığı sayılır.

ARSENİKLİ sıf. Arsenik içeren bir toprak, bir cevher, bir bileşik için kullanılır.
—Eczc. Arsenik içeren, arsenikle ilgili olan. (Arsenikli ilaçlar artık antisifilitik ve tonik olarak kullanılmamakta, ama bağırsak asalaklarına [difetarson] ve tripanozomalara karşı [melarsoprol], ayrıca liken tedavisinde [asetarsol] değerlerini korumaktadırlar.)

ARSENİKOFAJ sıf. (fr. *arsenicophage*; yun. *arsenikon*, arsenik, ve *phagein*, yemek'ten). İsteyerek arsenik alan kişi.
—ANSİKL. Avusturya'nın güney bölgesinde, Almanya'nın bazı yörelerinde, halk, *hydrach* adı altında, hemen hemen her gün, şişmanlamak ve güç kazanmak, kadınlar tazelik elde etmek amacıyla az eriyen arsenik tuzları alır. Çabuk semirsinler

Celal Esat Arseven

Arsinoe II Philadelphos pembe granit heykel ptolemaios sanatı, İ.Ö. III.yy. *Gregoryen Mısır müzesi, Vatikan sitesi*

diye aynı tuz hayvanlara verilir. Arsenikofajlar günde 15-20 cg arsenik türevi almaya alışabilirler. Bu yolla alınan arseniğin gerçek miktarını veren yeni hiçbir araştırma yoktur. Sodyum kakolidat gibi bazı arsenik türevleri, yararları tam anlamıyla ispatlanmadan güçlendirici olarak kullanılmıştır.

ARSENİOS Autoreianos (öl. 1273), İstanbul patriği (1255-1259 ve 1261-1264). Tahtı zorla ele geçiren Mikhael VIII Palaiologos'a taç giydirmekten (1258) duyduğu pişmanlığı belirtmek için, Oksya'daki (Sivriada) manastırına çekildi. Efesli Nikephoros, onu görevden aldı ve yerine geçti. Yeniden aynı göreve gelen Arsenios, Mikhael VIII, genç İanos Laskaris'i kör ettirince onu aforoz etti. Arsenios'un ikinci kez görevden alınması (1264) "arseniosçu bölünme" adıyla bilinen bir din ayrılığına yol açtı; bu parçalanma yaklaşık olarak 1310'a kadar Bizans İmparatorluğu'nun dinsel yaşamını altüst etti.

ARSENİT a. (fr. *arsénite*). Arsenit asidinin tuzu ya da esteri. ‖ *Arsenit asidi*, formülü H_3AsO_3 olan ve tek başına elde edilemeyen zayıf bir asit.

ARSENİUS *(Aziz)*, keşiş (IV. ya da V. yy.). Roma kökenlidir. Bu kentte önemli görevlerde bulunduktan sonra Mısır'da Skiathis çölüne çekildiği sanılmaktadır. Yazılarıyla keşişler dünyasını büyük ölçüde etkiledi.

ARSENİUS III CRNOJEVİC, peĉli sırp patriği (1633 e doğr. -Viyana 1706). 1690'da türk güçlerinin ilerlemesi karşısında, Macaristan'a yerleşmek isteyen 40 000 ailenin önderliğini üstlendi.

ARSENİYEV, Rusya'da kent, Uzakdoğu'da, Usurisk'in B.-K.-B'sında; 47 000 nüf.

ARSENİYEV, Rusya Federasyonu'nda kent, Tula'nın G.-B.'sında; 60 000 nüf.

ARSENO- (fr. *arsén (o)*). Bir bileşikte arseniğin varlığını gösteren önek.

ARSENOBENZEN a. (fr. *arsénobenzène*). Org. kim. Formülü $C_6H_5—As=As—C_6H_5$ olan bileşik; azobenzenin arsenikli benzeridir.

ARSENOLAMPRİT a. (fr. *arsénolamprite*). Miner. Bizmut içeren doğal arsenik.

ARSENOLİT a. (fr. *arsénolite*). Miner. Formülü As_2O_3 olan doğal arsenik oksit, kübik sistemde yer alır.

ARSENOMOLİBDAT a. (fr. *arseniomolybdate*'tan). Arsenik asit ile molibdik anhidritten türeyen karmaşık tuz. (Amonyum arsenomolibdat, arseniğin dozunu belirlemede kullanılır.)

ARSENOPİRİT a. (fr. *arsénopyrite*). Miner. MİSPİKEL'in eşanlamlısı.

ARSENOSİDERİT a. (fr. *arséniosidérite*'ten). Miner. Hidratlı demir ve kalsiyum arsenat; yumrulaşmış kütleler halinde bulunur.

ARSENOSÜLFÜR a. (fr. *arséniosulfure*'den). Arsenik, kükürt ve bir metal içeren bileşiklerin genel adı.

ARSENOTUNGSTAT a. (fr. *arséniotungstate*'tan). Arsenik asit ve tungstik anhidritten türeyen karmaşık tuz.

ARSENÜR a. (fr. *arséniure*). Arseniğin bir elementle oluşturduğu bileşik.

ARSES → OARSES.

ARSEVEN (Celal Esat), türk sanat tarihçi, ressam, tiyatro yazarı, (İstanbul, 1875 -ay.y 1971). Askeri rüştiye'den sonra, Galatasaray mektebi sultanisi'ne, Mektebi mülkiye'ye, bir süre de Sanayii nefise mektebi'ne devam etti; Mektebi harbiye'ye girdi (1891). Kolağası rütbesiyle askerlikten ayrıldı (1906). Çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. Sanayii nefise mektebi'nde şehircilik ve mimarlık dersleri verdi (1920-1941). Siyasetle de ilgilenerek İstanbul (1942) ve Giresun (1946) milletvekili seçildi. Eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu üyeliği ve başkanlığı yaptı (1951-1958). İstanbul ve Kadıköy'ün Bizans dönemindeki durumunu konu alan suluboya resim çalışmalarıyla ilgi çekti. Tiyatro dalında da ürün verdi; Salah Cimcoz ile birlikte yazdığı *Selimi Salis* İstanbul'da Mınakyan Efendi tarafından (1910), *Şaban* adlı opereti Viyana'da (1918), *Saatçi* opereti Darülbedayi'de (1932) sahnelendi. Salah Cimcoz ile Kalem adlı haftalık dergi çıkardı (1924-1927). Arseven'in en önemli çalışmaları, resim tekniği, belediyecilik, şehircilik, sanat tarihi ve türk sanatı üzerinedir. *Türk sanatı* (1928, 1956, 1970) adlı kitabı daha sonra *L'art turc* adıyla fransızca basıldı. Bunu *Les arts decoratifs turcs* (Türk dekoratif sanatları) kitabı izledi. Ölümünden kısa süre önce kendisine Devlet kültür armağanı ve İstanbul Teknik üniversitesi fahri doktorluk payesi verildi.

ARSEVEN (Şakir), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1910- ay.y. 1972). Çok genç yaşta Alay Köşkü ve Eminönü Halkevi'nde sahneye çıktı. 1942'de İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi. İki yüzü aşkın oyunda rol aldı, birçoğunda başrol oynadı. Otuza yakın filmde karakter rolü aldı; *Koca Sinan* oyununda Kanuni'nin lalası rolünü yorumlarken geçirdiği kalp krizi sonucu sahnede öldü.

ARSEVEN (Haydar), türk hukukçu (İstanbul 1916). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Deniz, hava ve sigorta hukuk doçenti (1950), profesörü (1960) oldu. Başlıca yapıtları: *Nazari ve tatbiki alameti farika kanunu* (1951), *Ticaret kanununun getirdiği yenilikler* (1960), *Müşterek avaryalar* (1961), *Deniz ticareti hukuku dersleri* (1961).

ARSEVEN (Veysel), türk folklor araştırmacısı, besteci, yazar (Besarabya, Romanya, 1919-Alanya 1977). Ankara Gazi eğitim enstitüsü müzik bölümü'nü bitirdi (1946). Çeşitli illerdeki müzik öğretmenliği sırasında, halk müziği ve folklor araştırmaları yaptı. Halk müziğinin melodik, ritmik, metrik ve tonal özelliklerini inceledi. TRT'nin, 1967'de başlattığı derleme gezilerine katıldı. Derlediği türküleri koroya uyarladı. Halk müziği ezgilerinden yararlanarak *Yaylı çalgılar için süit* ve *Koreografik halk oyunları süiti*'ni besteledi. Başlıca yapıtları: *Karadeniz bölgesi halk türküleri* (1948); *Çoksesli halk türküleri* (1959); *Açıklamalı halk müziği kitap ve makaleler bibliyografyası* (1969).

ARSEVEN (Edip), türk opera sanatçısı (Ankara, 1933). Ankara Devlet konservatuvarı'nın 1956'da şan, 1958'de opera bölümlerini bitirdi, Ankara Devlet opera ve balesi'ne girdi. 1958'de *Van Gogh* ve *İl Tabarro* operalarında oynadı. Almanya'da tekniğini geliştirici çalışmalar yaptıktan sonra Ankara Devlet opera ve balesi'ndeki görevine döndü.

ARSFENAMİN a. (fr. *arsphénamine*). Org. kim. Diamino-3,3'dihidroksi-4,4' arsenobenzen diklorhidratının yaygın adı.

ARSIZ sıf. ve a. (ar. *ʿar*, utanma ve türkçe *-sız*). Hiçbir şeyden utanmayan, yüzsüzce, edepsizce, saygısızca konuşan, davranan kimse için kullanılır; yüzsüz, utanmaz: *Ne arsız çocuk, her gördüğünü istiyor. Bu arsızdan kurtulmak istiyorum artık.*

◆ sıf. **1.** Bu ruh durumunu, utanmazlığı, yüzsüzlüğü, saygısızlığı ortaya koyan şey için kullanılır: *Yüzünde arsız bir gülüş belirdi.* **—2.** Her yer ve ortamda kolayca yetişip üreyen bitki için kullanılır: *Arsız bir çiçek, bir ot.* **—3.** *Arsız arsız*, saygısızca, yılışarak: *Alınmak şöyle dursun, arsız arsız gülüyorlar.* ‖ *Arsız pirsiz*, utanma ve sıkılma duygusundan yoksun olan kimse için söylenir.

ARSIZCA be. Arsız bir biçimde: *Karşımda arsızca gülüyordu.*

ARSIZLANMAK gçz. f. Arsızca davranışlarda bulunmak, arsızlık etmek.

ARSIZLAŞMAK gçz. f. Utanma duygusundan yoksun, arsız, yüzsüz bir duruma gelmek.

ARSIZLIK a. **1.** Arsız bir kimsenin tutumu, davranışı; yüzsüzlük, utanmazlık. **—2.** *Arsızlık etmek, yapmak*, utanmazca, yüzsüzce davranmak.

ARSİN a. (fr. *arsine;* ortaç. lat. *arsinicum*). Org. kim. Genel formülü $AsH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı; arsenik hidrürdeki (AsH_3) bir ya da birçok hidrojen atomunun yerini bir değerli karbon köklerinin alması sonucunda oluşurlar.

—ANSİKL. Aminlerin ve fosfinlerin arsenikli benzerleri olan arsinler, kimyasal ve fiziksel özellikleri bakımından daha çok fosfinlere yakındır. Çok zayıf baz olmalarına karşın kusursuz nükleofil maddeler ve geçiş metalleri için çok iyi kompleks yapıcı bileşiklerdir. Üçüncül arsinlerden (AsR_3), $AsR_4^+X^-$ dördüncül arsonyum tuzları ve AsR_3O oksitleri kolayca elde edilir. Arsinler çok zehirlidir. Birinci Dünya savaşı'nda kimyasal silah olarak kullanılan ürünler, özellikle kloroarsinler (levisit) genellikle arsin adıyla anılır.

ARSIN, Karadeniz bölgesinin doğu bölümünde, Trabzon iline bağlı ilçe; 33 432 nüf. (1990); 169 km²; 23 köy. Merkezi Trabzon'un 18 km doğusundaki *Arsin*; 6 705 nüf. (1990).

ARSİNİA. Tar. coğ. Ergani*'nin Antikçağ' daki adı.

ARSİNOE. Tar. coğ. Güney Anadolu'da, dağlık Kilikia bölgesinde antik kent. Anemurium'dan (Anamur) Kelenderis'e (Aydıncık) giden yol üzerinde, Nagidos ile Melenia arasındaydı.

ARSİNOE. Tar. coğ. Kıbrıs'ta birkaç antik yerleşmenin ortak adı. Üçü kıyıdadır, birinin içerde olduğu sanılıyor. Kentlerden biri adanın kuzey doğu kıyısında, bugünkü Marion'un yerindeydi. Öbürü doğu kıyısında Gazi Mağusa'da, üçüncüsü güney-batı kıyısında Eski ve Yeni Paphos (Baf) arasındaydı. Dördüncüsünün Limasol yakınında Arsos olduğu sanılıyor.

ARSİNOE, Ptolemaios'lar döneminde Mısır'da birçok kentin adı. Ptolemaios II, karısının onuruna, Fayyum'un başkenti Per Sebek'in ("timsah Sebek'in evi") adını Arsinoe'ye çevirdi. Hindistan deniz yolu üstünde egemenliğini pekiştirmek için Kızıldeniz'in ucunda, İki-Deniz kanalının denize döküldüğü yerde, aynı adla bir liman kurdurdu.

ARSİNOE, makedonyalı Philippos II'nin nikâhsız karısı, daha sonra Lagos'un karısı ve Ptolemaios'un annesi.

ARSİNOE I, Mısır kraliçesi, Trakyalı Lysimakhos'un kızı. Çocuk yaşta, Ptolemaios II Philadelphos ile evlendi (en geç İ.Ö. 281'de). Görümcesi ve rakibesi Arsinoe II'nin kıskançlığına uğradı ve bir komployla karşılaştı. Sürgüne mahkûm edildi, yaşamının son günlerini Koptos'ta geçirdi. Ptolemaios III Euergetes'in annesiydi. —**Arsinoe II** *Philadelphos*, Ptolemaios I ile Berenike'nin kızı, İ.Ö. 316'ya doğru dünyaya geldi. Önce Trakyalı Lysimakhos, sonra Ptolemaios Keraunos, en sonunda da, her dediğini hiç düşünmeden yerine getirecek kadar onu seven kardeşi Ptolemaios II Philadelphos ile evlendi. Büyük bir siyasal deha gösterdi. Kocasıyla birlikte tanrılaştırıldı. —**Arsinoe III,** Ptolemaios III Euergetes'in kızı. Kardeşi Ptolemaios IV Philopator ile evlendi, onunla birlikte Raphia savaşı'na katıldı ve Büyük Antiokhos'un bozguna uğratılmasında etkin rol oynadı* Kibar fahişe Agathokleia'nın etkisi altında kalan kocası tarafından öldürüldü (204). —**Arsinoe IV,** Ptolemaios XII Auletes'in kızı ve Kleopatra'nın kız kardeşi. Vasileri olan Sezar, Mısır'ı Kleopatra'ya, Kıbrıs'ı da Arsinoe'ye verdi. Bundan hoşnut olmayan Arsinoe, Kleopatra'ya sal-

dırdı, yenilgiye uğradı, Doğu'ya sürüldü ve Antonius tarafından öldürüldü (İ.Ö.41).

ARSİNOEİA. Tar. coğ. Efes kentinin Lysimakhos dönemindeki adı. İskender'in komutanlarından olan Lysimakhos, Pion (Panayır) ve Koressos (Bülbül) dağları arasında yeniden kurdurduğu kente karısı Arsinoe'nin adını verdi. Ancak Lysimakhos'un ölümünden sonra (İ.Ö.281) kent, yine Efes adıyla anıldı.

ARSİS a. (yun. kaldırma). Ed. Sesin yükseldiği hecenin zayıf zamanı.

ARSİSSA. Tar. coğ. Erciş*'in roma ve bizans kaynaklarındaki adı.

ARSLAN →ASLAN.

ARSLAN (Yüksel), türk ressam (İstanbul 1933). Lise öğreniminden sonra bir süre İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi sanat tarihi bölümü'nde okudu. Resme, küçük yaşta başladı. Fakültedeki hocalarından Mazhar Şevket İpşiroğlu ile Sabahattin Eyüboğlu'nun yüreklendirmeleriyle kendisini salt resim çalışmalarına verdi. İlk resim sergisini, *İlişki, Davranış. Sıkıntılara övgü* adlarını verdiği yapıtlarıyla Maya sanat galerisi'nde açtı (1955). Sanat alanındaki gelişiminin çeşitli aşamalarında gerçekleştirdiği ve tek bir tema üzerinde yoğunlaşan diziler oluşturdu. *Phallisme* dizisini 1955-1961'de gerçekleştirerek İstanbul'da sergiledi. Gerçeküstücü sanatın kuramcısı André Breton'un çağrısı üzerine 1961'de Paris'e giderek oraya yerleşti. *Artures* adını verdiği dizi resimlerini, Kopenhag ve Berlin'de sergiledi (1965). Aynı sergiyi Paris ve Türkiye'de de yineledi (1967). *Kapital'i* resimledi (1968-1980). Daha sonra *Influences* adını verdiği dizisi üzerinde çalıştı.

Yüksel Arslan'ın bir yapıtı

Kendisini "düşünce ve kavram çizer-boyarı'" olarak tanımlayan sanatçı, genelde insanın bilinçdışı ruhsal dünyasını, düşüncelerini, iç ve dış dünya çelişkilerini gerçeküstücülük etkisinde bir erotik üslupla yorumladı. Resimlerinde figürü, bağımsız bir imge olarak değil, belli bir düşünceyi temsil eden araç olarak kullandı. Çizgilerinde hat ve nakış sanatlarından geniş ölçüde yararlandı. Bazı dönemlerinde ise, karagöz figürlerinden ve Siyahkalem'den esinlendi. Tek renkli (monokrom) bir üslubun egemen olduğu resimlerinde, toprak ve kök boyalar gibi değişik ve özgün malzemelerden yararlandı. Sedat Simavi Görsel sanatlar ödülü'nü İlhan Koman ile paylaştı (1981).

ARSLAN ARGUN, Alparslan'ın oğlu (?-1097). Kardeşi Melikşah'ın ölümü (1092) üzerine Horasan ve Belh eyaletlerine el koydu. Üzerine gönderilen kardeşi Böribars'ı Herat yakınlarında yendi ve öldürttü (1095). Kölelerinden biri tarafından öldürüldü.

ARSLAN BABA ya da **BÂB ARSLAN,** Ahmet Yesevi'yi yetiştirdiğine inanılan mutasavvıf (Otrar ?-? VI. yy.). Yaşam öyküsü efsaneye dayanır. Buna göre, Hz. Muhammet'in eshabındandı. Dört yüz yıl yaşadı. Peygamber, bir gaza sırasında, Cebrail'in getirdiği bir tabak hurmayı onunla bölüşürken hurma tanelerinden biri yere düştü. Cebrail, düşen hurmanın Türkistan'da Ahmet Yesevi'nin kısmeti olduğunu söyledi. Peygamber, hurmayı kimin ona ileteceğini sordu. Bu görevi Arslan Baba üstlendi ve dört yüz yıl sonra Yesi'ye gelip Ahmet Yesevi'yi bularak hurmayı ona verdi. Bir yıl onu yetiştirdikten sonra öldü.

ARSLAN BEY (Mehmet), türk siyaset adamı (Lazkiye ? - İstanbul 1909). İkinci meşrutiyet sonrasında Lazkiye mebusu seçildi. 31 mart vakası'nda, ayaklananlar tarafından öldürüldü (Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Bey'e benzetilerek öldürüldüğü ileri sürülür). Cenazesi Lazkiye'ye götürülüp gömüldü.

ARSLAN BİN SELÇUK yabgu, Selçuklu hanedanının ilk üyelerinden (?-Kalıncar 1035). Hanedana adını veren Selçuk'un oğlu. Asıl adı İsrail'di; Arslan adını da kullandı. Selçuk ailesiyle birlikte Cend'e gitti ve müslüman oldu. Daha sonra kendisine bağlı Oğuzlar ile Samanıler'in yanında Karahanlılar'a karşı savaştı. Samaniler'in çöküşünden sonra yeğenleri Tuğrul ve Çağrı ile birlikte Ali Tıgin'e katıldı. Ali Tigin, Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmut'a yenilince Horasan'a gitti. Bir tertiple Gazneli Mahmut tarafından tutuklandı, kapatıldığı Kalincar kalesinde öldü.

ARSLAN GİRAY, Kırım hanı (1702 -Kavşan, Kırım 1767). Devlet Giray'ın oğlu. Selim Giray'ın ölümü üzerine han seçildi (1747). Rusya ve Lehistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. 1756'da azledildi; önce Sakız'da sonra Gelibolu'da oturmaya zorlandı. 1767'de ikinci kez han oldu, aynı yıl içinde öldü.

ARSLAN PAŞA Yahyapaşazade, türk beylerbeyi (? - Harsany, Peç yakınında, 1566). Mehmet Paşa'nın oğlu, Fatih Sultan Mehmet dönemi komutanlarından Yahya Paşa'nın torunu. Babasının Avusturyalılar'ı yendiği Vertizo savaşı'na katıldı (1537); bu savaşın ardından Posega (Pojega) sancakbeyliğine atandı. Budin beylerbeyliğine kadar yükseldi (1564). Veszprem ve Tata kalelerinin Avusturyalılar'ın eline geçmesinden sorumlu tutuldu; Kanuni Sultan Süleyman Harsany'deki ordugâhına geldiğinde idam edildi.

ARSLAN PAŞA, türk vezir (XVII. yy.). Yanya valiliğine getirildi (1600). Yanya kalesi yakınında, Aya Yanı manastırı'nın yerinde, adıyla anılan camiyi yaptırdı. Tepedelenli Ali Paşa vali atanıncaya kadar (1788) Yanya'yı oğulları ve torunları yönetti.

ARSLANBEY, Kocaeli'nin merkez ilçe, merkez bucağında belde; 3 439 nüf. (1990). Belediye.

Arslankaya kaya yazıtı (İ.Ö. VI. yy.) *Afyonkarahisar*

ARSLANKAYA. Arkeol. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde kaya anıtı; Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesi merkez bucağına bağlı Üçlerkayası (esk. Liğen) köyü yakınlarındadır. Kybele'nin tapınaklarını simgeleyen önemli kült yapılarındandır (İ.Ö. VI. yy.). Burada Kybele, geometrik bezemelerle çevrili bir niş içinde betimlenmiştir. Yanlarında aslan kabartmaları vardır. Alınlığın yanlarında phrygia yazıları görülür. Anıtın öbür yüzleri de aslan kabartmalıdır.

ARSLANKÖY, İçel'in merkez ilçesine (Mersin) bağlı bucak. 6 269 nüf. (1990). 7 köy. Merkezi *Arslanköy,* 4 118 nüf. (1990).

ARSLANLI a. Osmanlı devletinde kullanılan Hollanda kraliyet aslanı betimli gümüş sikke.
—ANSİKL. Osmanlılar'da, kuruşun temel para birimi olarak kabul edilmesinden önce kullanılan arslanlı (ar. esedî, arslanî) 1575'ten sonra Hollanda'da basıldı. Bunlar 20,736-27,648 g ağırlığında gümüş felemenk sikkeleriydi. Hollanda'nın arslanlı talerleri, Londra borsasında değer bakımından gümüş külçelerden sonra gelirdi. *Solakzade tarihi*'ne göre, Selim I döneminde (1512-1520), 1 arslanlı 35 akçe, 1 riyal kuruş 40 akçe değerindeydi. Bunların değeri Mehmet IV zamanında iki katına ulaştı. XVII. yy.'da, Avrupa benzeri gümüş sikkeler kesilmeye başlandı. Süleyman II döneminde (1687-1691) Avrupa'nın geniş çaplı sikkelerinin benzeri kuruşlar basıldı. % 0,833 ayarında, 6 dirhem (19,244 g) ağırlığında 40 mm çaplı kuruşlar, önce 160 akçe, 1690-1691'den sonra 120 akçe değerindeydi. Mustafa II döneminde (1695-1703) bunların basımı sürdüyse de çoklukla, arslanlı ve mathias talerleri kullanılmaktaydı. 1697'den sonra yabancı kuruş ve zolotalar osmanlı sikkelerine dönüştürüldü.

ARSLANLI, Aydın'ın Nazilli ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 436 nüf. (1990). Belediye. PTT.

ARSLANLI (Halil), türk hukukçu (İstanbul 1906 - *ay. y.* 1964). İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1935). Aynı fakülteye asistan olarak girdi. Ticaret hukuku doçenti (1940), profesörü (1946), ordinaryüs profesörü (1957) oldu. Başlıca yapıtları: *Türk hukukunda devletçiliğin anonim şirketlerin ehliyeti üzerine tesiri* (1942); *Hukuk meseleleri, Kara ve deniz ticareti hukuku* (E. Hirsch ile, 1944); *Fikri hukuk dersleri* (1954); *Anonim şirketler* (1960).

ARSLANŞAH I (? - 1145), Kirman Selçuklu hükümdarı (1101-1142). İranşah'ın öldürülmesi üzerine tahta çıktı. İçte barışı sağladı, batıdaki Irak Selçukluları ile iyi ilişkiler kurdu. Saltanatının son yıllarında, etkisinde kaldığı eşi Zeytun Hatun'dan olan

oğlu Kirmanşah'ı veliaht yapmak istediyse de, başka bir kadından olan oğlu Muhammet tarafından tahttan indirildi ve hapsedildi (1142).

ARSLANŞAH II, Kirman Selçuklu hükümdarı (? - 1177) Tuğrulşah'ın oğlu. Babasının ölümü (1170) üzerine kardeşleri Behramşah ve Turanşah ile giriştiği taht kavgaları sırasında üç kez Kirman Selçuklu tahtını ele geçirdi. Turanşah ile Ciruft önünde yaptığı savaşta öldü.

ARSLANŞAH, Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan II'nin oğlu (XII. yy.). Kılıç Arslan II, ülkesini oğulları arasında bölüştürdüğünde (1186) Arslanşah'ın payına Niğde ve yöresi düştü. Kardeşleri arasındaki taht kavgalarına karışmadı.

Arslantaş
Şam kralı Hazael'in karyolasını süsleyen fildişi kabartma
Louvre müzesi, Paris

ARSLANŞAH BİN MESUT (? - 1118), Gazneli hükümdarı (1116-1117). Kardeşi Şirzat'ın yerine hükümdar oldu. Öteki kardeşi Behramşah'ın Büyük Selçuklu sultanı Sencer'in yardımını sağlayarak Gazne tahtını ele geçirmesi üzerine Hindistan'a kaçtı. Kardeşiyle taht kavgasına giriştiyse de yakalanarak öldürüldü.

ARSLANŞAH BİN TUĞRUL (1133 - Hamedan 1176), Irak Selçuklu sultanı (1161-1176). Babasının ölümünden (1134) sonra amcası sultan Mesut'un emriyle kapatıldığı Tekrit kalesinde yirmi yıl kaldı. Sultan Süleymanşah I tarafından veliaht atandı; Süleymanşah'ın öldürülmesi üzerine üvey babası ve Azerbaycan atabeki İldeniz'in korumasında tahta çıktı (1161). Saltanatı boyunca üvey babasının etkisinde kaldı; İldeniz'in yardımıyla bir kısım emirlerin sultan olarak tanıdıkları kardeşi Muhammet'i Hamedan yakınında yendi; İran, Musul, Elcezire, Doğu Anadolu'da sultan olarak tanındı. İldeniz'in ölümünden (1175) sonra kendisini babasının yerine atabek ilan eden Pehlivan Muhammet'e karşı harekete geçtiyse de Zencan'da hastalandı; Muhammet'in atabekliğini tanımak zorunda kaldı.

ARSLANTAŞ. Arkeol. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde kaya anıtı (İ.Ö. VI. yy.). Afyonkarahisar'ın İhsaniye ilçesi, merkez bucağına bağlı Üçlerkayası (esk. Liğen) köyünde, Arslankaya anıtının yakınındadır. 10,5 m yüksekliğindeki bir kayanın ön yüzünün oyulmasıyla oluşturulmuş mezarın yanlarında, üst üste ikişer aslan kabartması işlenmiştir.

Arslantaş
kaya anıtı (İ.Ö.VI.yy.)
Afyonkarahisar

ARSLANTAŞ, esk. **Hadatu,** Yukarı Suriye'de asur kenti kalıntısı. 1927'de Thureau-Dangin'in başkanlığında bir fransız heyeti tarafından kazıldı. Bir tapınağın kalıntıları arasında tanrı heykelleri; bir sarayın kalıntıları arasında da İ.Ö. 840'a doğru Şam kralı olan Hazael'in gözkamaştırıcı karyolasından kalma fildişi levhalar ele geçirildi.

ARSLANTEPE. Arkeol. Malatya'nın 7 km doğusunda höyük. Louis Delaporte (1932-1939 aralıklarla) ve Schaeffer (1946-1948) tarafından yapılan kazılardan sonra S. M. Puglisi ile Alba Palmieri yönetiminde başlatılan kazılar (1962) sürdürülmektedir (1986). Yerleşme, bakırtaş döneminin son evresiyle islam çağlarına değin kesintisiz bir katmanlaşma göstermesi açısından önemlidir. Kentleşme öncesi evreyi kapsayan bakırtaş dönemi (VII. katman, İ.Ö. IV. bin sonu-III. bin başı), mimarisi ve küçük buluntularıyla Mezopotamya geç Uruk kültürüyle ilişkili yerel bir kültürün gelişimini yansıtır. İlk tunç çağ katmanları (VI A - VI D) ise Doğu Anadolu-Transkafkasya kökenli bir kültürün etkisindedir. Yerleşme düzgün planlıdır; dar sokaklar boyunca değişik işlevde yapılar sıralanmıştır. Son tunç çağ evresindeyse hitit etkisi belirgindir. Geç Hitit döneminden saray, yan duvarları ortostatlı aslanlı kapı, iç avluyu süsleyen kabartmalar Hitit imparatorluk dönemi üslubundadır. Buluntular, Malatya müzesi'nde, İstanbul arkeoloji müzelerinde ve Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

Arslantepe'de bulunan kral heykeli kireçtaşından İ.Ö. IX. yy

Ars nova, Batı çoksesli okulunun ikinci döneminin, özellikle Fransa'daki uzantısına verilen ad. Şu altı gelişmeyle belirdi: 1. ikili ölçüler kullanılmaya başladı; 2. *modus* kavramı (uzun notanın bölünüşü ikili ya da üçlü olabilir), anlam değiştirdi; 3. motetlerdeki, çoksesliliğin temeli olan melodi (hatta öbür partiler), eşritimli* olarak düzenlenmeye başladı; 4. *kontra-tenor* denilen ve genellikle *tenor*'un altına yazılan yeni bir parti eklendi. Bu yeni parti, sözsüz olduğundan bir çalgıyla seslendiriliyordu; 5. müzik yazısına yeni kısa değerler ve kırmızı (ya da mavi) notalar eklendi; 6. ölçü işaretleri kullanılmaya başladı; bu *nesnel* işaretler, 1300 dolaylarında, sonra 1314'te tamamlanmış *Fauvel* adlı romanda görüldü.

Philippe de Vitry, Johannes de Muris ve Jacques de Liège (XIV. yy.), fransız *Ars nova*'sının kuramcılarıydı. İlkin, çoğunlukla 2, 3 ya da 4 sesli, iki üst sesi fransızca ya da latince, dinsel ya da dindışı iki ayrı metni zamandaş olarak okunan *motet* türü gelişti. Daha sonra, nakarat bölümleri, belli bir programla yinelenen üç tür dindışı şarkı ortaya çıktı. 2 ya da 3 sesli olan bu şarkılarda yalnız *superius* (üst parti) sözlüydü. Bunlara *virelai* (ya da baladlı şarkı), *rondo, balad* adları verildi.

Bu dindışı türlere koşut olarak, missaların (Tournai, Toulouse, Barcelona, Besançon missaları) hep aynı sözlerle okunan bölümlerinden dualar içeren dizilerin oluşturulmasına başlandı. Fransa'da *Ars nova*'yı temsil eden besteciler Philippe de Vitry ve Guillaume de Machaut'dur. İtalya'nın kimi zaman italyan *Ars nova*'sı da denilen, bu dönemdeki müzik etkinliği, daha çok *trecento* diye anılır.

ARSONİK sıf. (fr. *arsonique*). Org. kim. *Arsonik asit,* genel formülü $RAsO_3H_2$ olan organik asitlerin genel adı. (Arsanilik asit bir arsonik asittir.)

ARSONVAL (Jacques Arsène D'), Fransız fizikçi (La Borie, La Porcherie yakınında [Haute-Vienne], 1851 - *ay. y.* 1940), Collège de France'da Claude Bernard'ın yerini aldı (1894). Çizgili kaslarda yoğunlaşan mekanik, fizik ve elektrik olayları üstüne buluşları biyofizikte çığır açtı. Lippmann tarafından bulunan elektrokılcal motor olgusuna dayandırdığı kas kuramı günümüzde büyük önem taşır. Bu kuram, canlıların, enerji üreticisi olarak, sanıldığı gibi ısıl motorlarına değil, elektrikli makinelere benzetilebileceğini gösterdi. Dünya çapında uygulanan ve *darsonvalizasyon** adıyla tanınan yöntem, Arsonval'ın, yüksek frekanslı elektrik akımının iyileştirici etkisine ilişkin çalışmalarına dayanır. Araştırmaları sonunda birçok fizik aygıtı yaptı; telefon ve mikrofonun birçok yönden yetkinleştirilmesini sağladı; polarmayan pili buldu; Deprez aygıtını hareketli kadranlı ve düzensiz devirli bir galvanometreye dönüştürdü (1882); miyofonu yaptı. Sıvı havayı korumak için aralarında boşluk bulunan çift çeperli bir şişe icat etti; bu şişeye daha sonra Dewar tarafından yansıtıcılık özelliği kazandırıldı.

ARSONYUM a. (fr. *arsonium*). Org. kim. Genel formülü R_4As^+ olan organik katyonların genel adı.

ARSOY (Yesari Asım), türk besteci (Drama 1900 - İstanbul 1992). Solak olduğu için Yesari takma adıyla anıldı. 1920'de İstanbul'a yerleşti. Sonra Fehmi Tokay, Zeki Arif Ataergin gibi müzikçilerden ders aldı. 1930'dan başlayarak bestelediği şarkıların çoğunu plaklara okudu. Dönemin en sevilen besteci ve şarkıcılarından biri oldu. Başlıca şarkıları: *Fariğ olmam meşreb-i rindaneden* (hüseyni), *Yüzyıl o güzel gözlere baksam* (suzidil), *Biz Heybeli'de her gece mehtaba çıkardık* (sultaniyegâh), *Sazlar çalınır Çamlıca'nın bahçelerinde* (hicaz), *Çamlar'da şafak rengi gibi gönlüme aktın* (nihavend), *Ömrüm seni sevmekle nihayet bulacak* (hüzzam).

ARSOY (Göksel), türk sinema oyuncusu (Kayseri 1936). İktisat fakültesi'nde okurken öğrenimi bıraktı. 1959'da sinema dünyasına girdi. Filmlerinde Belgin Doruk ile tutulan bir çift oluşturdu. "Romantik delikanlı" rolleri oynadı; sonra Bond türü filmlere kaydı; 1960'ların ünlü erkek oyuncularındandı. 1970'lerde sinemadan uzaklaşıp klasik türk müziği şarkıcılığına başladı. Filmlerinden bazıları: *Samanyolu* (1959), *Bülbül yuvası* (1962), *Şehirdeki yabancı, Cici Can, Şafak bekçileri* (1963), *Kızgın delikanlı* (1964), *İsyancılar* (1965).

ARSÛF, bugün **Tel-Arşaf,** İsrail'de, Akdeniz kıyısında, Tel-Aviv'in kuzeyinde sit. İlkçağ'daki adı *Apollonia*'dır; Süleyman dönemindeki *Asor* kentinin yerinde kurulduğu sanılmaktadır. İ.S. 57'de yeniden yapıldı. Haçlılar zamanında *Arsur* adını aldı ve 1101'de, Arsur frank senyörlüğünün merkezi oldu. Bu senyörlük 1265'e dek varlığını sürdürdü.

ARSUNAR (Ferruh), türk halkbilimci (İstanbul 1908 - Ankara 1965). İstanbul Belediye konservatuvarı'nın 1923'te türk müziği, 1941'de de batı müziği bölümlerini bi-

tirdi. 1926'dan başlayarak bu okulun düzenlediği halk müziği derleme gezilerine katıldı. On beş kitapta toplanan ezgilerin tümüne yakınını notaya aldı. Çalışmalarının odağını, halk müziği araştırmaları oluşturur. Başlıca yapıtları: *Anadolu halk türkülerinden örnekler* (3 cilt, 1947, 1948); *Türk çocuk oyunlarından örnekler* (1955); *Türkten türküler* (1958); *Türk Anadolu halk türküleri* (1965).

ARŞ ünl. (fr. *marche*'tan). *Esk.* Askerlikte "yürü" komutu.

ARŞ a. (ar. ʿ*arş*). *Esk.* **1.** Dokuzuncu ve en üst gök: *"Ki arş gölgesi ola sana sayvan"* (Ahmet Fakih, XIII. yy.).[Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Çardak, çadır; tavan, dam. **—3.** Taht. **—4.** *Arş-aşiyan,* yeri Tanrı'nın yanında olan. ‖ *Arş-ı âlâ, arş-ı azam, arş-ı berin, arş-ı hudâ, arş-ı rahman,* Tanrı katı, göğün en yüksek tabakası ‖ *Arş ü ferş, arş ü zemin,* gök ve yer: *"Kim arşa vü ferşe irişür şeri livası"* (Şeyhi, XV. yy.).

—Gökbil. Esk. *Arş-ı cevza,* İkizler takımyıldızı. ‖ *Arş üs-simâk,* Karga takımyıldızı. ‖ *Arş üs-süreyya,* Ülker yıldız kümesinin altında bulunan bir yıldız bölüğü.

—ANSİKL. İslam inancına göre, gökyüzünün içbükey yüzü *arş*, dışbükey yüzü ise *kürsi*'dir. Sekiz meleğin arşı taşıdığına inanılır. Şiilere göre bu melekler Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammet, Ali, Hasan ve Hüseyin'dir. Kuran'da birçok ayette arş, Allah'ın gökyüzünde oturduğu yer anlamına kullanılmıştır.

ARŞAK → AĞIRŞAK.

ARŞAK ÇÖMLEKÇİYAN Udi, türk müzikçi (İstanbul 1880- *ay.y.* 1930). Gazinolarda ut çalarak hayatını kazandı. "Arşak fasılları" diye anılan 12 fasıl dergisi yayımladı (1922-1924). Bu dergilerdeki notalar, günümüzde güvenilir sayılmamaktadır. Fasıl şarkıları ve aranağmeler de besteledi.

ARŞE a. (fr. *archet*'den). Müz. Yay.

—Dy. Bazı elektrikli çekim sistemlerinde kullanılan akım alma düzeneği; temas teli üzerinde kayan yay biçiminde bir parçadan oluşur. Bu parçayı dingillere koşut bir eksen çevresinde eklemlenmiş ve yaylar yardımıyla dik tutulan bir ya da iki kol taşır. (Sürtünme parçası genellikle bakırdır.)

ARŞETİP → İLKÖRNEK'in eşanlamlısı.

ARŞIN a. (türkç. *arış, dokuma teli*'nden arış-ın › arşın). Dokmc. *Esk.* Arasına altın ve gümüş teller katılarak dokunan, eski bir tür ipekli kumaş.(Arşına pamuk iplik karıştırmak, fazla altın ve gümüş tel kullanmak yasaktı.) ‖ *Sade arşın,* pamuk iplikten dokunup üzeri altın ve gümüş tellerle işlenen bir tür kumaş. (Eşanl. DİP.) Altın ve gümüşün fazla harcanmaması için kimi zaman yapımı yasaklanırdı.

ARŞIN a. Metre sistemine geçilinceye değin (26 mart 1931) Türkiye'de kullanılan uzunluk ölçüsü birimi: bazı Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde hâlâ geçerlidir —Bu birime göre derecelendirilmiş cetvel. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Arşın, ölçülecek şeyin niteliğine ve türüne göre farklı değerler alır, orta parmağın ucundan dirseğe ya da parmak ucundan omuza kadar olan uzaklık esas alınarak iki ayrı biçimde tanımlanırdı. Ölçüm demir, çelik ya da tahtadan, oymalı ve süslü cetvellerle yapılırdı. Yaygın olarak kullanılan arşın türlerinin başlıcaları şunlardı: kumaşların ölçülmesinde, 680 mm uzunluğundaki *çarşı arşını;* yapı boyutlarının ölçümünde 757, 738 mm değerindeki *mimar (bina) arşını;* 652,5 mm uzunluğundaki *endaze.* 1869'da metre karşılığı olarak kabul edilen arşın, *yeni arşın* adıyla anıldı.

Arşın mal alan, Üzeyr Hacıbekov'un üç perdelik müzikli güldürüsü. Librettosunu da Hacıbekov'un yazdığı yapıt, ilk kez 1911'de Bakü'de sahnelendi. Bestecinin müzikli oyun türünde ilk ürünü olan bu güldürüde, müslüman toplumlarda kadının dış dünyaya kapalı tutulması, alaycı bir dille yerilir. Filmi de yapılan oyun, Türkiye'de de birçok kez sahnelendi.

ARŞINLAMAK g.f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri arşınlamak,* onu arşınla ölçmek. **—2.** *Bir yeri arşınlamak,* o yerde amaçsız dolaşıp durmak: *Ne iş ne güç, bütün gün yolları arşınlıyor.*

ARŞINLAYICI sıf. ve a. Başka tırtıllar gibi sürünerek ve kıvrılarak gidecek yerde, önce ön ayaklarıyla yere tutunup gövdesini kamburlaştırarak arka ayaklarını ön ayaklarının yanına getirdikten sonra, ön kısmını ileri fırlatarak yürüyen tırtıl. (Hayvan, aştığı yolu ölçüyormuşçasına bu hareketi yineleyerek ilerler. Bu nedenle tırtılı böyle yürüyen böcek familyasına *geometridae* [yer ölçen böcekler] adı verilmiştir.)

arşınlayıcı bir tırtılın yürüyüşünün beş evresi

ARŞINLIK sıf. *Say. sıf.* + *arşınlık,* uzunluğu belirtilen ölçüde olan şey, yer için kullanılır: *Dört arşınlık kumaş.*

ARŞİ, türk mutasavvıf ve şair (1562 - ?). Hurufiliğin ünlü şairlerinden Muhiti'nin müridîdir. *Divan*'ında Hacı Bektaş Veli'yi öven dizeleri ve hurufiliği yücelten şiirleri yanında din dışı şiirleri vardır. Farsça şiirler de yazmıştır. (→ Kayn.)

ARŞİDÜK a. (fr. *archiduc,* alm. *Erzherzog*). Avusturya hanedanına özgü unvan, Rudolf IV tarafından yaratıldı (1358) ve 6 ocak 1453 tarihli imparatorluk belgeleriyle resmi nitelik kazandı.

ARŞİDÜŞES a. (fr. *archiduchesse*). **1.** Arşidükün karısı ya da kızı. **—2.** Avusturya hanedanında prenses.

ARŞİKORTEKS a. (fr. *archicortex;* yun. *arkhaios,* ilk, eski, ve lat. *cortex,* beyin kabuğu'ndan). Nöroanat. Denizatı *(hippocampus)* denen beyin parçasının kabuk bölümü.

ARŞİMET → ARKHİMEDES.

ARŞİTEKTONİ a. (fr. *architectonie;* yun. *arkhitektonia,* mimarlık, inşaat'tan). Nöroanat. Merkez sinir sistemine ait çeşitli birimlerin, bulundukları yerdeki yerleşme biçimi ve düzeni.

ARŞİTEKTONİK sıf. (fr. *architectonique*). Fels. Aristoteles'te, ikincisinin amaçları birincisinin temel amaçlarına bağlı olan iki bilim arasındaki ilişki için kullanılır.

◆ a. Fels. Kant'da, insanın bilgisinde, tam anlamıyla bilimsel olarak bulunan şeye ilişkin kuram.

ARŞİTRAV (fr. *architrave*). Mim. BAŞTABAN'ın eşanlamlısı.

ARŞİV a. (fr. *archives*). **1.** Bir topluluğun, bir ailenin ya da bir kimsenin tarihine ilişkin belgeler bütünü. **—2.** Sürekli olarak kullanılmayan ancak olası başvuruları karşılamak için düzenlenip saklanan belgeler bütünü. **—3.** Üretilen ve sınıflandırılan çok sayıda belgeler bütünü. **—4.** Özel ya da resmi arşivlerin saklandığı yer; onları denetiminde tutan hizmet birimi. (Eşanl. BELGELİK.)

—Sine. *Arşiv çekimi,* arşiv belgelerinden çekilen film görüntüleri (ingilizce karşılığı *stock-shot*'dur.)

—ANSİKL. Arşiv, bir kişinin ya da kurumun durumunu ve faaliyetini yansıtan ve bu yüzden dağılmaması gereken bir bütünün, yani *arşiv fonu* denen tek bir kaynağın bir bölümünü oluşturur. Yazının icadıyla birlikte toplum yaşamı için gerekli belgelerin saklanmaya başlanması, devlet arşivleri (Mısır da, Ninova'da, Yunan tapınaklarında, Roma'da *Aerarium* ve *Tabularium*'da) ya da aile arşivlerinin (Roma evlerinin *tabliunum*'unda) kurulmasını gerektirdi.

Türkiye, arşivlerin sayısı bakımından olduğu kadar nitelikleri bakımından da dünyanın sayılı ülkelerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan devletlerin merkez ve taşra örgütlerine ait belgeler Türkiye'dedir. Bu belgeler, bugün ayrı devletler kurmuş olan Orta ve Yakın Doğu, Balkan, Kuzey Afrika ve Arap ülkelerinin kültürel, ekonomik ve siyasal tarihlerinin aydınlatılmasında büyük önem taşırlar. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden beri arşiv düşüncesi, devlet bürokrasisi içinde var olmuştur. Ancak modern anlamda arşivcilik, 1846 yılında Hazinei evrak'ın kuruluşuyla başlar. Daha çok devletin idari işlemlerine ait belgelerin bürokratik amaçlarla korunması için kurulmuş olan Hazinei evrak, daha sonra Hazinei evrak müdürlüğü adını aldı ve imparatorluğun sonuna kadar varlığını korudu. Cumhuriyetten sonra Mahzeni evrak mümeyyizliği adı ile bir daire kuruldu. 1943 yılında başbakanlığa bağlı Arşiv umum müdürlüğü, 1984 yılında da Devlet arşivleri genel müdürlüğü kuruldu. Başbakanlık örgütü dışındaki belli başlı arşivler şunlardır: Topkapı sarayı müzesi arşivi, Deniz müzesi arşivi, İstanbul Belediyesi arşivi, Tapu ve Kadastro genel müdürlüğü arşivi, Vakıflar genel müdürlüğü arşivi, Genelkurmay askeri tarih ve stratejik etüd başkanlığı arşivi, Türkiye Büyük millet meclisi arşivi...

Osmanlı döneminden kalan arşiv malzemesi bugün dağınık ve düzensiz olanlar, torba ve sandıklar içinde olanlar, dosyalı evrak ve defter biçimde olanlar olmak üzere çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Arşiv malzemesinin saklandığı depolar toza, güneşe, neme ve parazitlere karşı iyice korunmuş değildir. Arşiv hizmetlerinde çalışacak uzman personel sayısı yetersizdir. Arşiv malzemesinin büyük bir bölümü henüz sınıflandırılmamış durumdadır. Bu yüzden arşivlerimizden yararlanmak çok güç, sınırlı ve yetersiz düzeydedir. Son yıllarda yeterli tesis ve uzman personel konusunda çalışmalar yapılmaktadır.

Arşiv genel müdürlüğü kütüphanesi (Başbakanlık), İstanbul Cağaloğlu'nda, başbakanlığa bağlı kitaplık. 1860'ta arşivle birlikte kuruldu, 1943'te günümüzdeki adını aldı. Kitaplıkta türkçe, eski yazıyla türkçe, arapça, farsça ve başka dillerde, 8 000 kitap bulunmaktadır (1982). Kitaplar tarih, sanat tarihi, arkeoloji, iktisat ve edebiyat konularındadır. Alfabetik fiş kataloğu ve Dewey ondalık sistemiyle hazırlanmış bir konu kataloğu vardır. Mikrofilm ve fotokopi olanakları da olan kitaplıktan, başbakanlıktan izin alarak yararlanılabilir.

ARŞİVCİ a. Arşivlerin korunmasıyla görevli kişi.

—ANSİKL. Arşivci adı ilke olarak ulusal arşivlerle bölgesel arşivlerde ya da bunla-

Art Ensemble of Chicago

Henry Vever tarafından yapılan "Sylvia" pandantifi (1900) altın, pırlanta, yakut, akik ve zümrüt *musée des Arts décoratifs, Paris*

rın dışındaki büyük kamu arşivleri depolarında (bakanlık, vb.) belgeleri toplama, koruma ve saklama ile görevli memurlar için kullanılır. Ancak tüm kamu ya da özel kuruluşların arşiv servislerinde bu tür hizmet görenlere de arşivci denir.

ARŞİVLEME a. İvedi olarak gereksinim duyulmayan belgeleri saklama ve sınıflama işi.

ARŞİVLEMEK g. f. **1.** *Bir belgeyi, bir yapıtı vb. arşivlemek*, onları, arşivde toplamak, sınıflandırmak. **—2.** *Bir şeyi, bir olayı arşivlemek*, onu bir arşiv belgesine işlemek, kaydetmek.

ARŞİYAN a. (ar. *ʿarşiyan*). *Esk.* Tanrı katındaki melekler.

ART a. **1.** Bir kimsenin, bir şeyin arkası, peşi: *Ardına bakmadan kös kös gitti. Ardından bakakalmak. Dağın ardında küçük bir köy. Birbiri ardına eklenen sorular.* **—2.** Bir şeyin arkası, gizli olan, görünmeyen yönü: *Bu gülen yüzün ardında ne acılar var.* **—3.** İnsanın, hayvanın arkası, kıçı. **—4.** *Art arda*, birbirini izleyerek, arka arkaya: *Sözleşmişler gibi art arda geldiler.* || *Ardı arası kesilmemek*, hiç ara vermeden sürüp gitmek: *Ardı arası kesilmeyen savaşlar.* || *Ardı ardına*, aralıksız biçimde, ara vermeden: *Ardı ardına gelen felaketler.* || *Ardı kesilmek*, gerisi gelmemek: *Çok geçmeden bütün yardımların ardı kesildi.* || *Ardı sıra, ardınca*, arkasından, peşinden. || *Ardın ardın*, geri geri. || *Bir kimsenin ardına düşmek*, onu izlemek. || *Ardına kadar açmak*, kapıyı, pencereyi vb. sonuna değin açık bir duruma getirmek. || *Ardınca*, ardı sıra. || *Ardından*, bir şeyden sonra, arkasından: *Fırtına durdu, ardından şiddetli bir yağmur başladı.* || *Ardından, arkasından atlı kovalamak*, bir iş ya da eylemi gereksiz bir ivedilik ve telaşla yapmak: *Yemeğini ağır ağır ye, ardından atlı kovalamıyor ya.* || *Ardından sapan taşı yetişmez*, bir şeyin çok hızlı gittiğini anlatmak için söylenir. || *Ardından yetmek*, bir kimsenin ya da bir şeyin ardından koşmak, yetişmeye çalışmak (esk.). || *Bir işin ardını almak, getirmek*, onu tamamlayıp bitirmek: *İşlerin ardını alınca geliriz.* || *Bir işin ardını bırakmamak*, onu sonuna kadar izlemek, ondan vazgeçmemek. || *Bir şeyin, bir kimsenin ardını boşlamak*, peşine düşmekten, onu izlemekten vazgeçmek. || *Ardını getirmek*, ardını almak. || *Bir şeyin ardını kesmek*, onun sürüp gitmesini, arkasının gelmesini durdurmak. || *Artsız arasız*, sürekli, kesintisiz.
—Binc. *Ardını sarkıtmak*, (at için) adım atarken ya da tırıs giderken arka ayakların ön ayakların bıraktığı izlerin daha gerisine basmasıyla belirlenen bozuk yürüyüş. || *Ardını sürmek*, atın, koşma sırasında arka ayaklarını gövdesinden ayrık ve ileride tutması. || *Ardını sürmeyen*, sağrısı çalışmayan at için kullanılan terim.
—Dilbil. *Arda almak*, tümcenin bir öğesini, kuralsal sırayı değiştirerek bir başka öğeden sonra getirmek.
—Zool. *Art talamus*, memelilerde talamusun art kısmı. (Arabeyinle ortabeyin arasındaki sınırda bulunur ve yan dizsi gangliyon [görsel] ile orta dizsi gangliyondan [işitsel] başka, özellikle pulvinar, art çekirdek ve pretektum gibi görsel oluşumları içerir. İnsanda art talamus yan ve orta dizsi cisimlere tekabül eder.)
—Zootekn. Dört bacaklı bir hayvanın, arka cepheden görünüşü. || *Ardı çok açık at*, arka bacakları birbirinden çok ayrık olan at.

◆ sıf. **1.** Arkada yatan, ortaya konmamış kötü niyet, düşünce vb. için kullanılır: *Art düşünceli bir adam. Ne kadar art niyetlisin. Hiçbir art düşüncem yok.* **—2.** Arkada, içte, dipte yer alan şey için kullanılır: *Art bölme.* **—3.** *Art ayağı ile kulağını kaşımak*, sözkonusu bir kimse ise, densiz ve dengesizce davranışlarıyla akılsızca işler yapmak. || *Art eteğinde namaz kılınır*, çok temiz, iyi huylu, erdemli ve namuslu kimseler için söylenir.
—Oftalmol. *Art oda*, gözde iris ile göz merceği arasında kalan bölüm. (→ ODA.)

> **ART-** Önek. Zaman ya da uzam içinde arkadan geleni belirtmek için birçok bileşik sözcüğün yapısında yer alır: *artzamanlı, artdamak, artavurt* vb.

Art de penser (Düşünme sanatı), Condillac'ın felsefi incelemesi; Parma prensi için *Cours d'études*'ün (1775) bir bölümüdür. Condillac'a göre bu dünyada, duyumlar tüm bilgilerimizin ve tüm yetilerimizin kaynağıdır. Dikkatimiz fikirler üzerinde toplanırken, düşünme gücümüz de onları bir araya getirir ve böylece bilgilerimiz için geniş bir alan açılmış olur. Düşünmeyi kolaylaştıran şey, göstergelerin kullanımıdır; ama bu yeti de göstergeleri çoğaltır ve böylece, sürekli olarak yeni gelişmeler gösterebilir. İnsanlar arasındaki bütün ayrımlar, göstergelerden yararlanma becerisinden kaynaklanır. Condillac daha sonra yanılgılarımızın nedenini araştırır. Yanılgılarımızın nedeni, ona göre, sözcükleri anlamlarını belirlemeden kullanma alışkanlığımızdadır. Bunu önlemenin yolu da çözümleme yapmak ve bilimsel dili yetkinleştirmektir.

Art de raisonner, Condillac'ın felsefi incelemesi, Parma prensi için ders kitabı *Cours d'études*'ün (1775) bir bölümü. Condillac bu incelemesinde, akla, duyguya ve olguya özgü olmak üzere üç tür apaçıklık ayırt eder. *Akla özgü apaçıklık* ın göstergesi özdeşliktir. İçimizde olup biterleri ise, *duyguya özgü apaçıklık*'la biliriz. *Olguya özgü apaçıklık*, bizi cisimlerin özellikleri üzerine aydınlatır; ancak bu aydınlatma, cisimlerin mutlak özellikleriyle değil, bizimle olan ilişkileriyle ilgilidir. Böylece, fizik adı verilen ve konusu cisimleri incelemek olan bilimle ilgili bütün malzemeyi bize olguya özgü apaçıklık sağlar. Olguya özgü apaçıklık daima akla özgü apaçıklıkla birlikte bulunmalıdır: olguya özgü apaçıklık, gözlem konusu olan şeyleri bize verirken, akla özgü apaçıklık da bu şeylerin hangi yasalara göre birbirlerinden türediklerini gösterir.

Art déco ya da **Arts déco,** 1920'lere özgü bir sanat üslubu. İlk kez Paris'teki *Exposition des arts décoratifs et industriels modernes*'de dikkati çekti (1925). [Bu üslup "Yeni sanat"tan (Art nouveau) koparak fovizm, kübizm ve zenci sanatının etkisi altında yeni bir anlatım biçimi peşinde koştu. Bu, "önceki biçimlerin ne karşıtı, ne benzeri olacak, ama onların doğal bir devamını oluşturacaktı" (P. Léon) ve dekorasyona de [illegible] ilgilenecekti.]

ART DİRECTOR → SANAT YÖNETMENİ

Art Ensemble of Chicago, 1967'de kurulmuş "free jazz" beşlisi. Saksofoncu Roscoe Mitchell ve Joseph Jarman trompetçi Lester Bowie ve kontrabasçı Malachi Favors tarafından kurulan topluluğa davulcu Don Moye sonradan katıldı. Beşli, tiyatro öğeleri ve şiddet içeren, renkli bir müzik yarattı. Plakları arasında *Great Black Music* (1969) ve *Nice Guys* (1978) sayılabilir.

Art moderne (*Musée national d'*) → CENTRE NATIONAL D'ART ET DE CULTURE GEORGES-POMPIDOU

Art nouveau (Yeni sanat). XIX. yy.'ın sonunda bütün Batı Avrupa ile ABD'de süsleme sanatlarında ve mimarlıkta görülen yenileşme hareketine genel olarak verilen ad. Bu harekete, Fransa ve Belçika'da *modern style*, Almanya'da *Jugendstil*, Avusturya'da *Secession Stil*, İngiltere'de *Liberty*, İtalya'da *Stile floreale*, İspanya'da *Modernismo* ya da *Arte joven*, ABD'de *Tiffany style*. Fransa'da ayrıca *style 1900*, *nouille* (süslü püslü), *métro*, *coup de fouet* (kamçılama), hatta *rastaquouère* (kim olduğu bilinmeyen zengin yabancı) adları verildi.

Bu hareketin kökenleri, XIX. yy.'ın ortalarına, Londra'daki Evrensel fuar'a (1851) değin uzanır. Sergilenen ürünler ve yapıtlar, olanaklarını kullanmayı henüz bilmedikleri, sanayinin temsil ettiği yepyeni bir güç karşısında, yaratıcıların şaşkınlığını dile getiriyordu. Bunun üzerine yaratıcılar, gotik gelenek adına, Viollet-le-Duc tarafından yeniden güncelleştirilen ve 60'lı yıllarda keşfedilen japon sanatına uyarak yeniden el emeğine sığındılar. Tümü de, batı insanının çevresini yeni bir biçimde düşünmek gereğini duyuyordu. Kendini arayan yeni sanat, bakışıma boyun eğme, yunan ve roma sanatlarının kuralları içinde doğal biçimleri bozma, ikincil denen süsleme sanatlarına karşı soylu denen resim, heykel gibi sanatlara seçkinlik tanıyan Rönesans'tan miras kalmış klasik eğilimlere karşı çıktı. Yenigotik sanatın ve japonculuğun yolundan giden yeni sanat, doğayı yeniden gözlemlemeye başladı ve bu sanatlardan motifler, renkler, yumuşak ve kıvrak çizgiler aldı. Sonuçta, kendini "toplumsal sanat" olarak görmek istedi. "Toplumsal sanat", XIX. yy.'ın ikinci yarısında Paris'te, Londra'da, Brüksel'de, ABD'de birbirini izleyen uluslararası sergilerin programlarının temelini oluşturdu. Art nouveau, sanatçılara bir araya gelme olanağı veren ve aksi halde tasarı ya da düş aşamasında kalabilecek yapıtların gerçekleşmesi için sanatçıları özendiren bu sergiler sayesinde oluştu.

O dönemde "sanayiye uygulanan sanatlar" diye adlandırılan süsleme sanatlarını yeniden öne çıkaran Art nouveau, eşya dünyasını ve iç dekorasyonu derin ölçüde etki altında bıraktı. Bunun sonucu olarak çanak-çömlekçi, marangoz ve dokumacıymış gibi çalışan heykelcilerin ve ressamların (Fransa'da Gauguin, Lévy-Dhurmer, Rupert Carabin, Maurice Denis, Belçika'da Henry Van de Velde, vb.) ve mimarlığın görüş açısını değiştirdi. (→ SİMGECİLİK.)

Zaman zaman en gelişmiş inşaat tekniklerini de kullanan mimarlık, renklere, süs ayrıntılarına ve bakışımsızlığa başvurdu. Brüksel'de Horta, Paris'te Guimard, Barcelona'da Gaudí, Viyana'da J. Hoffmann, Glasgow'da Ch. R. Mackintosh için sorun, kapsayanla kapsanan ve en küçük ayrıntılarına varıncaya dek dış yapıyla iç düzenleme arasındaki sıkı bağlılık biçiminde ortaya çıktı.

Art nouveau nitelikli süsleme sanatının ilk yapıtları aynı zamanda İngiltere'de William Morris ve Arthur Mackmurdo'nun çevresinde (1880-1883 arasında), Fran-

sa'da, Emile Gallé'nin hayvan ve bitkilerden esinlenmiş simgesel dekorlu bardaklar ve ilk "konuşan camlar"ını yaptığı Nancy'de görüldü (1884). Emile Gallé nın 1889 Paris uluslararası sergisi'ne katılması Art nouveau için tam bir zaferle sonuçlandı. 1889 yılı bir dönüm noktası oldu: önceki ürünlere egemen olan tarihselcilik ve eklektizm yerini Art nouveau' ya bıraktı. 1890'dan sonra süsleme sanatı, bir modaya, M.Denis'nin deyişiyle bir "züppeliğe" dönüştü. Camcılıkta Gallé, Eugène Rousseau ve Joseph Brocard' ın, seramikte Auguste Delaherche, Ernest Chaplet ve Jean Carriès'ın, mobilyacılıkta Gallé ile birlikte Nancy okulu'nu kuran Louis Majorelle'in yüksek nitelikte bol yapıt vermesine yol açan mutlu bir züppelik sözkonusuydu. Samuel Bing'in 1895'te Paris'te açtığı "Art nouveau" galerisi, dönemin Fransa'daki ve başka ülkelerdeki en iyi sanatçılarını bir araya getirdi. Georges de Feure, Eugène Gaillard, Edward Colonna yapıtlarını; Louis Comfort Tiffany, ressam Bonnard, Vuillard ve Toulouse-Lautrec'in taslaklarına dayanarak New York'ta gerçekleştirdiği vitraylarını

Louis Comfort Tiffany'nin yaptığı tavus kuşu bezemeli vazo (1896'dan önce) *Metropolitan Museum of Art New York*

burada sergilediler.

1900 Sergisi, son harikalarını sergileyen Art nouveau'nun hem zaferini, hem düşüşünü belirledi: Lalique tarafından yapılmış mücevherler, Gallé'nin heykelsi bardakları, kadına adanmış Art nouveau pavyonu. Paris'te Guimard'ın yaptığı metro halka açıldı. Ama yeni kuşak Art nouveau'ya sırt çevirmiş ve yeniden fransız geleneğine yönelerek 1925 üslubunu (ya da "Art déco") hazırlamaya başlamıştı bile. 1925 Sergisi'nin eşiğinde Le Corbusier, ölmüş olan bu sanat hareketinin özgünlüğünü tanıyan tek kişi oldu. Bu akımı şu sözlerle niteledi: "1900'e doğru, olağanüstü bir davranış: Art nouveau. Eski bir kültür, paçavraya dönmüş giysilerden kurtarıldı."

Art nouveau akımı Türkiye'ye yabancı konuk sanatçılar aracılığıyla geldi. Özellikle italyan mimar Raimondo d'Aronco' nun yapıları (Yıldız sarayı'nın bazı bölümleri, Şeyh Zafir türbesi, kitaplığı ve çeşmesi) bu üslubun en belirgin örnekleridir. XIX. yy. sonu XX. yy. başında, yerli ustalar da, bazı sivil mimarlık uygulamalarında art nouveau denemelerine girişmişlerdir.

Art poétique *(l')*, fransız yazarı Boileau'nun öğretici şiiri (1674). 1 110 dize ve dört bölümden oluşur. Birinci bölüm, tüm türlerde ortak olan genel kuralları inceler ve Ortaçağ'dan Malherbe'e dek fransız şiirinin bir tablosunu çizer. İkinci bölüm, ikincil türleri (idil, od, sone, epigram, balad, taşlama, vb.) inceler. Üçüncü bölüm, büyük edebiyat türlerine (trajedi, komedi, destan) ayrılmıştır ve pagan imge dünyasını hıristiyan imge dünyasıyla karşılaştırır. Dördüncüsü, bir yazarın uyması gereken yaşam ve kişilik kurallarını belirler. Boileau, kendisine örnek olarak aldığı Horatius'un tersine, şiir konusundaki görüşlerini yöntemli bir biçimde sunmak ister. Ama, bir program yapmaz. Klasikçiliği kuracak olan çağdaşlarından bazılarının (Molière, Racine, Bossuet) büyük yapıtlarındaki ortak özellikleri tanımlar.

ART VİVANT (yaşayan sanat), gerçekçiliği ve modern yaşamla ilgilenen ressamları belirtmek için Gustave Courbet tarafından kullanılan deyim. (Bu deyim, o tarihten sonra, akademik gelenekle ilgili olmayan her şey için kullanıldı. Paris'te Art vivant [1925-1929] ve Chroniques de l'art vivant [1969-1975] adlı dergiler yayımlandı.)

ARTA, Cibuti Cumhuriyeti'nde sayfiye merkezi, Tacura körfezinin güney kıyısı yanında yükselen tepelerde.

ARTA, İspanya'da kent, Mallorca adasında (Balear adaları); 6 000 nüf. Ortaçağ'dan kalma kilise ve şato. *Ses Paises* tarihöncesi siti. G.-D.'sunda güzel mağaralar.

ARTA, Yunanistan'da kent.Epeiros'ta, Arta nomos'unun merkezi, *Arta körfezi* yakınında; 19 500 nüf. Ticaret merkezi. — *Arta nomos*'u, 1 613 km²; 78 400 nüf. —Tar. Eskiçağ'da adı Amprakia (İ.Ö. VII. yy.'da kurulmuş Korinthos sömürgesi) olan Arta, İ.Ö. 295'e doğru Epeiros kralı Pyrrhos'un başkenti oldu. Bizanslılar döneminde çok gelişen kent, XIV. yy.'da bağımsız Epeiros despotluğunun merkeziydi. 1449'da Türkler'in, 1688'de Venedikliler'in, 1797'de Fransızlar'ın eline geçti. 1798'de Tepedelenli Ali Paşa tarafından zapt edildi, 1881 de Yunanistan'a bırakıldı. Kentin türk yönetimindeki adı Narda'ydı. Faik Paşa'nın XVI. yy.'da yaptırdığı cami bugün yıkık durumdadır.
—Güz. sant. Kentin akropolisinde bir bizans kalesi yer alır; kentte ayrıca, XIII.-XIV. yy.'dan kalma kiliseler de vardır. Bunlar duvar mozaikleri ve seramoplastık süslü mimarileriyle dikkat çekerler (kubbesi üç kat sütuncuk ve köşe bingıleri üzerine oturtulmuş Panagia Parigoritissa kilisesi [1283-1296]). Kent yakınında, duvar resimleriyle bezenmiş çok sayıda manastır vardır.

ARTA körfezi → AMVRAKİA.

ARTABA a. İran'da 55 L, Mısır'da 26-46 L'lik bir değere karşılık gelen eski hacim ölçüsü.

ARTABAN, birçok arsaki parth kralının adı: **Artaban I** (İ.Ö. 214'e doğr - 191), Ekbatana'yı aldı ve Antiokhos III'yi kendisini parth kralı olarak tanımak zorunda bıraktı; —**Artaban II**, İ.Ö. 127 - 124 arasında kral; Orta Asyalı Yüe-çi'lere karşı savaşırken öldü; — **Artaban III** (öl. İ.S. 44), Media kralı, aşırı Roma hayranı olmakla suçlanan Vonones I'e karşı ayaklanma sonucu parth kralı oldu (İ.S. 10). Roma yanlısı bir ayaklanmayla devrildiyse de, 36 yılında yeniden tahta çıktı ve krallığı Roma tarafından onaylandı; —**Artaban IV**, parth kralı (öl. İ.S. 227). Romalılar'ın rakibiydi; kızını vermeyi reddettiği Caracalla, Media'yı yakıp yıktı. Artaban IV Arsakiler' in son kralı oldu. Daha sonra sasani egemenliği başladı.

ARTABAZOS, Kserkses'in generali, Plataia'da (İ.Ö. 479) birliğini savaşa sokmayarak Mardonios'u terketti.

ARTABAZOS, Artakserkses II'nin torunu. Kaderi önceleri kayınbiraderleri rodoslu Mentor ve Memnon'a bağlı kaldı. Dedesi zamanında satrapların kıskançlığının kurbanı oldu; Artakserkses III döneminde uzun süre isyancı olarak yaşadı; yenilgiye uğrayana dek Dara III'e (İ.Ö. 331) bağlı kaldı. İskender onu Baktria satrapı yaptı (İ.Ö. 329-328).

ARTABOTRYS a. (yun. *artan*, asmak, ve *botrus*, salkım'dan). Asya ve Afrika' nın sıcak bölgelerinde yetişen ve *ilang-ilang* adıyla parfüm yapımında kullanılan kokulu bir yağ veren ağaççık. (Bil. a. *Artabotrys odoratissimus*; 40 tür; anonaceae familyası.)

Brüksel'de Victor Horta konutunun (1898) salonu

ART NOUVEAU

ARTAGNAN (D') → MONTESQUİOU (*Charles ve Pierre* DE).

ARTAĞAN sıf. *Yörs.* Artımlı.

ARTAKALMAK gçz. f. Elde kalmak, bir şeyden geriye kalmak; artmak: *Çocuklardan artakalan vaktini resim yapmaya ayırıyor.*

ARTAKE. Tar. coğ. Anadolu'nun Mysia bölgesinde antik kent: Arktonnesos (Kapıdağ) yarımadasının batısında. Herodotos, Miletos kolonisi olduğunu yazar. Pers savaşlarında, Fenike donanmasınca ele geçirildi. Bizans döneminde Hellespontos eyaletine bağlıydı. (Bugün *Erdek*.)

ARTAKİ CANDAN → CANDAN (Artaki).

"Coilliot konutu" (1898-1900) Lille'de Fleurus sokağı H.Guimard'ın yapıtı

ARTAKSERKSES I, ahemenı hanedanından pers kralı (İ.Ö. 465-424), Kserkses I'in oğlu ve halefi. 459'dan başlayarak Mısır'ın ayaklanmasını (463-454) destekleyen ve Kıbrıs'a saldıran Atinalılar'a karşı direndi. Pers sarayı, Atinalılar'a karşı bir güç birliği kurdu; Atinalılar'ın bir ordusu Delta'da yok edildi. Kral savaşa son veren Kallias barışı'nı kabul etti (449). Ama satraplar, Lykia ve Karia kentlerini imparatorluktan koparmak için Atinalılar'ın içinde bulundukları zorluklardan yararlandılar.

ARTAKSERKSES II, ahemenı hanedanından pers kralı (İ.Ö. 404 - 358), Dara II'nin büyük oğlu ve halefi. Hükümdarlık dönemi hemen hemen tümüyle ayaklanmalarla doludur: Kunaksa'da öldürülen (401) kardeşi Keyhüsrev'in başkaldırısı ve Onbinler'in imparatorluğu aşması; bağlı kralların (→ EVAGORAS) ve 405'te kurtulan Mısır tarafından desteklenen batı eyaletleri satraplarının ayaklanmaları. Bununla birlikte kral, Hellenler'in kavgalarını sürdürmesini sağlayarak Asya'daki yunan sitelerini geri almayı ve Ege'deki sitelere kendi barış koşullarını kabul ettirmeyi başardı (386).

Antonin Artaud
Carl Dreyer'in
la Passion de Jeanne d'Arc
(1928) adlı filminde
Jean Massier rolünde

ARTAKSERKSES III, ahemeni hanedanından pers kralı (İ.Ö. 358 - 338), Artakserkses II'nin oğlu ve halefi. Batı Asya'daki satraplar üzerinde krallık otoritesini yeniden kurdu (356-351). İlk başarısızlığın (351) ardından Kıbrıs'ta Sidon ve Salamis krallarının desteğini sağlamış olan Mısırlılar'ı egemenliği altına aldı (343); daha sonra Makedonlar tarafından tehdit edilen Perinthos'u kurtardı (340). Sonunda komutanı Bagoas tarafından zehirlendi.

ARTAL sıf. (ar. *'artal*). *Esk.* Benzerlerinden daha büyük, daha iri olan.

ARTALE (Giuseppe), italyan şair (Mazzarino, Caltanissetta, 1628 - Napoli 1679). *Enciclopedia poetica* (1679) adlı yapıtındaki eğretilemelerin aşırılığıyla ve paralı askerken yaşadığı serüvenlerdeki taşkınlıkla tanındı.

ARTALİYET a. (ar. *'artaliyyet*). *Esk.* Çok büyük ve iri olma durumu.

ARTAM (Nurettin), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1900 - Ankara 1958). İstanbul sultanisi'ni bitirdi (1917). Darülfünun'da sınav vererek öğretmenlik yapma hakkını kazandı (1920). İstanbul ve Ankara'da çeşitli liselerde ingilizce ve edebıyat öğretmeni olarak çalıştı. T.İ. (Topluiğne) imzasıyla İstanbul'da Vakıt gazetesinde yazmaya başladığı (1920) günlük kısa fıkralarını, Ankara'da Hakimiyet-i milliye'de ve Ulus'ta sürdürdü. İkinci Dünya savaşı yıllarından 1950'ye kadar, iç ve dış politika konularında hükümetin resmi görüşünü, hazırladığı *Radyo gazetesi* adlı haber programda, Ankara Radyosu'ndan sundu. Günlük fıkralarından seçmeleri *Hayır paşa hazretleri* (1945) adlı kitapta topladı.

Talat Artemel
İsa Çelik arşivi

ARTAMİDAE a. (yun. *artamos*, katil'den). Güney-Doğu Asya'da ve Avustralya'da yaşayan, kırlangıca benzeyen, iyi uçan küçük kuşlar familyası. (Kalabalık sürüler halinde yaşayan bu kuşlar durmadan avladıkları böceklerle beslenirler.)

ARTAN a. Sesbilg. Bir hecede, ünlünün oluşturduğu hece doruğundan önce gelen ünsüz (örn. "tat"ın birinci [t] sı). ‖ Açıklığı giderek büyüyen ikili ünlü (örn. italyanca "nuovo"daki [uo]).

ARTANADA. Tar. coğ. Anadolu'nun dağlık Kilikia bölgesinde yerleşme. J. R. S. Sterrett'ın bulduğu yazıtlara göre, Konya'nın Hadım ilçesi, Aladağ bucağına bağlı Dülgerler köyü yakınında olduğu sanılıyor.

ARTANE. Tar. coğ. Anadolu'nun Bithynia bölgesinde antik yerleşme. Karadeniz kıyısındaydı. Daha sonra *Philee* adını aldı. İlkçağ'da burada Aphrodite tapınağı vardı. Roma imparatoru Diocletianus döneminde baskıdan kaçan hıristiyanlar yöredeki mağaralara yerleşti. (Bugün *Şile*.)

ARTANES. Tar. coğ. Marmara bölgesinde, Şile'nin batısında denize dökülen Hıciz deresinin İlkçağ'daki adı.

ARTAPHERNES, Marathon'da yenilen (İ.Ö. 490) pers generallerinden biri.

Artaria, Avusturya'da müzik ve güzel sanatlarla ilgili yayınlar yapan bir firma. Como gölü kıyısındaki Blevio'da doğmuş Cesare (1706 - 1785), Domenico (1715 - 1784) ve Giovanni (1725 - 1797) **Artaria** adlı, üç kardeş tarafından 1750'ye doğru Viyana'da kuruldu. 1765'te Mainz'da bir şube açtılar. Bu şubeyle merkez birleşince, Giovanni Artaria, Mannheim'da başka bir merkez kurdu. Firma müzikle ilgili ilk yayınlarını 1776'da yaptı. Bunlar ve sonrakiler arasında Mannheim okulu bestecilerinin yapıtları yer aldı. Daha sonra firma, Viyana klasiklerinin (Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert) yapıtlarını yayımladı. Bu aile kuruluşu, XIX. ve XX. yy.'lar boyunca çeşitli firmalarla birleşti, ayrıldı. 1932'de Trenschensky'nin ölümünden sonra kapandı.

ART-ARTDAMAKSIL sıf. Sesbilg. Eklemlenme noktası yumuşak damağın arka sınırında, küçük dil bölgesinde bulunan ünsüzler için kullanılır (örn. arapça [q] ünsüzü ve fransızca *R*'nin kimi gerçekleşmeleri).

◆ a. Art-artdamaksıl ünsüz.

ARTATAMA, iki mitanni kralının adı. — **Artatama I,** kızını firavun Tutmosis IV'e (İ.Ö. XV. yy.'ın sonu) verdi. —**Artatama II,** Hittit Şuppiluliuma I'in yardımıyla Tusratta'yı mitanni tahtından indirdi (İ.Ö. 1365 - 1360'a doğr.).

ARTAUD (Antonin), fransız yazar (Marsilya 1896 - Ivry-sur-Seine 1948). Kültüre karşı yaşamı seçtiğini ve "sanat yapma"yı reddettiğini ilan etmekle birlikte, edebiyat ve tiyatro yapıtları yazdı. Başarı kazanamayınca uygarlık ve edebıyat konusunda umutsuzluğa kapıldı. Bunalımlarına (özellikle Rodez'de olmak üzere, 1937 - 1946 arasında akıl hastanelerinde yattı) direnerek, beden ve ruhun olanaksız birliğini "uzaklarda" (*Voyage au pays des Tarahumaras*, 1936) ve kendini tanıtımda (Vieux-Colombier'de 13 ocak 1947'de verdiği konferans) aradı.

Şiirde simgecilikten gerçeküstücülüğe geçti (*l'Ombilic des limbes, le Pèse-Nerfs*, 1925); çok geçmeden, öncelikle insanı değiştirmeyecek olan bir devrimi reddederek gerçeküstücülükten koptu. *Héliogabale ou l'Anarchiste couronné*'den (1934) sonra, iç dünyasını ateşli haykırışlarla dile getirdi (*Artaud le Momo, Pour en finir avec le jugement de Dieu*, 1948). Dullin'den ders alarak tiyatro, sinema oyunculuğu (Abel Gance, Carl Dreyer, Pabst, Fritz Lang gibi yönetmenlerle) yaptı. Senaryolar ve tiyatro uyarlamaları yazdı, Alfred-Jarry tiyatrosu'nu kurdu (1926-1930). Başarıya ulaşmayan, "vahşet tiyatrosu" diye adlandırdığı sanat anlayışını örneklendirdi (*les Cenci**, 1935); sonradan bu anlayış modern tiyatrocuları derinden etkiledi (*le Théâtre et son double*, 1938). İletişim ve anlaşılma gereksinimini oldukça zengin bir yazışmayla giderdi. (*Correspondance avec Jacques Rivière*, 1927; *Lettres de Rodez*, 1946; *Lettres à Génica Athanasiou*, 1969). Mutlak deneyim isteğiyle, düşünce ve kültürün sınırlarına varan Artaud, kendini Hölderlin, Nietzsche ve Van Gogh ile aynı çizgide görüyordu (*Van Gogh, le suicidé de la société*, 1947).

ARTAVASDES III, Tigranes'in oğlu (İ.Ö. 50). Antonius'u aldattı, onun Parthlar ile tutuştuğu savaşlarda başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri oldu. Mısır'a götürüldü, orada Kleopatra tarafından öldürüldü (İ.Ö. 30).

ARTAVASDHOS, bizanslı general (VIII. yy.). İmparator Leon III İsaurialı'nın kızıyla evlendi. Ama, ilerde tahta çıkacak olan Konstantinos V'nin doğumuyla (718) hükümdar olma umudunu yitirdi. Kayınbiraderi tahta çıkınca (740), ikona yanlılarının desteğiyle başkaldırdı, taç giydi ve ikonlara tapınma geleneğini yeniden başlattı. Bir yıl boyunca iktidarda kaldı. Konstantinopolis'i geri alan Konstantinos V'e yenildü, düştü, oğullarıyla birlikte gözleri kör edildi. Sürgünde öldü.

ARTBEYİN a. Nöroanat. Embriyon evresinde beynin üçüncü karıncığı. (İlerde halkamsı tümseğin, soğaniliğin ve beyinciğin doğacağı miyelansefal ve metansefal buradan oluşur.)

ARTBOŞLUK a. Anat. *Epiplon artboşluğu*, pankreasın önünde, midenin arkasında yer alan ve Winslow aralığıyla büyük periton boşluğuna açılan torbamsı boşluk.

ARTÇENE a. Zool. Çeneli eklembacaklılarda (çokayaklılar, kabuklular ve böcekler), altçenenin yukarısında başa bağlı bulunan çift çene parçası. (Böceklerde birbirine kaynamış bulunan iki artçene parçası dilcikleri, dilcik desteklerini ve dudak dokunaçlarını taşır ve altdudağı oluşturur.) [Eşanl. MAKSİL.]

ARTÇI a. **1.** Ask. Yürüyüş halindeki bir birliğin arkasından gelen, bilgi toplamak ve birliği korumakla görevli yakın güvenlik müfrezesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Artçı muharebesi*, bir geri çekilme hareketi sırasında hasmın ilerleyişini geciktirmeyi amaçlayan eylem; yalnızca kaçınılmaz sayılan değişiklikleri geciktirme umuduyla yapılan mücadele.

—Ask. denizc. *Artçı gemi*, seyir halinde bir filonun ya da suüstü kuvvetinin, düşman saldırısı beklenen bir sahadan geçerken herhangi bir saldırıya karşı, nizamın gerisinde görevlendirdiği güvenlik gemisi.

—Folk. Eskiden tulumba sandığının arkadaki kollarını taşıyanlara verilen ad.

—ANSİKL. Ask. Bir ileri yürüyüşte, artçıların görevi, her tür baskını engellemek için geri bölgelerde gözetleme yapmaktır. Bir geri çekilme durumunda, artçıların eylemi, düşmanı geçici mevzilere hapsetmek ve aralıksız çarpışmalarla dağılmasını sağlamak ve ilerleyişini yavaşlatmaktır. Bir artçı birliğin, karşı-saldırı araçları (piyade, zırhlılar) vardır; bu birliğin geri çekilişi tehlikeli bir harekâttır.

ARTÇIL a. Müz. Fügde ve kanonda, temanın ilk cümlesine *(öncül)*, taklit biçiminde verilen yanıt.

◆ sıf. Ceb. *$<$ ile gösterilen bir sıralama bağıntısı için, bir y elemanının artçıl elemanı, $y < x$* olan *x* elemanı.

ARTDAMAKSIL sıf. Sesbilg. **1.** Eklemlenme noktası sert damakla yumuşak damağın sınırında bulunan ünsüz için kullanılır. (Örn. *kim*'de [k] nın söylenişi.) **—2.** *Yumuşak artdamaksıl* eklemlenme yeri damak perdesiyle yumuşak damak bölgesinde bulunan sesbirim için kullanılır. (Artünlüler, kapantılılar: [k] ve [g], ispanyolcanın [x] ve [γ] daraltılıları: *ajo* [a x o] "sarmısak", *hago* [a γ o] "yapıyorum"; ingilizce *king* "kral" [k^hı ŋ] sözcüğündeki genizsil [ŋ].)

◆ a. Artdamaksıl ünsüz.

ARTDAMAKSILLAŞTIRMA a. Sesbilg. Bir ses birimin eklemlenme yerini ağız boşluğunun arkasına (yumuşak damak) doğru kaydırma.

ARTDİŞSİL sıf. Sesbilg. Dil ucunun üst kesici dişlerin iç yüzüne dokunmasıyla oluşan ünsüz (örn. [t] ve [d]).

◆ Artdişsil ünsüz.

arte della guerra *(Dell')* [Savaş sanatı], Machiavelli'nin yapıtı (1519-20). Burada, kuşkusuz eski Yunanlılar ile Romalılar'dan edindiği derin askerlik sanatı bilgisini sergileyen Machiavelli, ulusal ordular-

dan yana olduğunu belirterek, paralı askerlerden oluşan orduların tehlikelerini vurgular.

ARTEAGA (José Maria), meksikalı general (Aguascalientes 1833 - Uruapam 1865). Juárez ile birlikte Fransızlar'a karşı savaştı, esir düştü ve Maximilian'ın emriyle kurşuna dizildi.

ARTEDİ (Peter), isviçreli hekim ve doğabilimci (Anund 1705 - Leyde 1735). Linné'nin Hollanda'da bulunduğu sırada onun dostu ve çalışma arkadaşıydı (1729'dan başlayarak); canlıların sınıflandırılmasında önemli rol oynadı ve birtakım grupları tek başına sınıflandırdı: balıklar, sürüngenler, maydanozgiller. 1735'te Leyde'de bir kanalda boğularak öldü. Ölümünden sonra Linné onun *İchtyologie* (Balıklar bilimi) adlı yapıtını 1738'de yayımladı.

ARTEDİELLUS a. Kuzey kutup denizlerinde 50 m derinliğe kadar diplerde yaşayan balık. (Bil. a. *Artediellus scaber;* cottidae familyası.)

ARTEFAKT a. (ing. *artefact;* lat. *artis facta,* sanat etkisi'nden). **1.** Doğal bir olgunun gözlemlenmesi ya da denenmesi sırasında karşılaşılan yapay ya da rastlantısal kökenli yapı ya da olgu. (Birçok mikroskobik görünüş [örneğin bir yere tutunma ya da renklenme] artefakttır ve canlı gerçeğe tıpatıp uymaz.) **—2.** Antropolojide insan tarafından çok az da olsa bir değişime uğratılmış olan ve bu bakımdan da doğal bir etkenle değişime uğramış ürünlerden ayırt edilen ürün.

ARTEK, Ukrayna'da sayfiye merkezi, Kırım kıyısında, Yalta'nın K.-D.'sunda. Çocuk kampı olarak düzenlenmiştir.

ARTEL a. (rusça sözc.). **1.** Eski Rusya'da gönüllü emekçiler birliği. **—2.** SSCB'de üretim araçlarını sosyalist kolektif işletme biçimlerinden biri.
—ANSİKL. Bir artelin üyeleri işletmenin üretim araçlarını ortaklaşa kullanır ve elde edilen gelirleri herkesin yaptığı işe göre paylaşırlar (hesaplama gün-iş birimine göre olur: *troudoden*). Arteller, başka iktisadi alanlarda da (küçük sanayi, balıkçılık...) görülmesine karşın, özellikle tarım alanında yaygınlaşmış ve 1935'te kolektif tarım işletmeciliği ya da kolhozun tek uygulama biçimi olmuştur. Artel kavramı, 1969'dan başlayarak, eskimiş bir özyönetim anlayışına bağlı olduğu için terk edildi.

ARTEM ya da **ARTYOM,** Rusya'da kent, Uzakdoğu'da, Vladivostok'un kuzeyinde; 61 000 nüf. Linyit yatağı.

ARTEM ya da **ARTYOM,** Azız Sergey manastırı başpapazı (Pskov 1500'e doğr.). Rus keşişi ve mistiği Sorski'nin öğretisini savunan Artem, Neuhaus'taki protestanlarla ilişki içindeydi. Bir süre Sorski manastırı'nda kaldı. 1551'de Rus kilisesi'nin sorunlarıyla ilgili olarak toplanan ruhani konsilde, aydın düşünceli bir din adamı olarak büyük bir hoşgörüyle hareket etti ve bu insancıl tutumu yüzünden mahkûm edildi.

ARTEMEA. Tar. coğ. Anadolu'nun Mysia bölgesinde ilkçağ kentçiği; İlkçağ'dan bugüne kaplıcalarıyla ünlüydü. (Bugün Gönen.)

ARTEMEL (Talat), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1909 - Bolu 1957). Amatörce başladığı tiyatro çalışmalarını Raşit Rıza topluluğunda, 1926'dan sonra İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü. Birçok oyunda (*Aynaroz kadısı,* 1930; *Hamlet,* 1949; *Bu akşam Semerkand'da,* 1953; *Tanrıdağı ziyafeti,* 1957, vb.) başarılı kompozisyonlar çizdi. 1930'lardan başlayarak filmlerde de rol aldı (*Kaçakçılar,* 1930; *Bir kavuk devrildi,* 1939; *Kanun namına,* 1952, vb.). *Hürriyet apartmanı* (1945), *Vatan ve Namık Kemal* (1951) gibi bazı filmlerin yönetmenliğini yaptı. Film çekimi için gittiği Bolu'da bir trafik kazası sonucu öldü.

ARTEMİA a. (yun. *artemia,* tam sağlık). Bazı hafif biçim değişiklikleri sayesinde tuzluluğu çok farklı sulara (litrede 200 g deniz tuzuna kadar) dayanabilen kabuklu hayvan. (Bil. a. *Artemia salina;* branchiopoda üsttakımı; anostraca takımı.)

ARTEMİDOROS, Baktria'nın yunanlı kralı. Üzerlerinde kendisinin "Muzaffer" (Nikator) diye anıldığı madeni paralardan tanınır.

ARTEMİS. Yun. mit. Büyük yunan tanrıçalarından biri. Zeus ve Leto'nun kızı, Apollon'un kız kardeşi. Lekesizliği ve eldeğmemişliği simgeleyen Artemis, bir yay taşır ve kendisine kötülük yapmak isteyenleri acımadan öldürür. Namusuna göz diken Aktaion'u geyiğe dönüştürerek köpeklerine parçalattı. Bu klasik yunan tanrıçası, doğrudan doğruya, eski Girit mitolojisindeki, kuşların ve yırtıcı hayvanların koruduğu "vahşi hayvanların efendisi"nden *(Potnia theron)* türemiştir. Özde avcı olan Artemis'in etekleri yürüyüşünü engellemesin diye yukarıya kıvrıktı. Yay ve sadak taşır, bir dişi geyik ve köpeklerle birlikte dolaşırdı. Tavrida'da, başında bir hilal bulunan bir yıldız tanrıçası biçimindeydi, Efes'te ise, başında bir modius taşıyan, vücudunun alt bölümü örtülü, çok sayıda memesi olan doğulu bir ana-tanrıça olarak betimlendi. Artemis'e Yunan dünyasının her bölgesinde, gerek Ege adalarında (VII. yy.'ın başından sonra Delos'ta), gerek Asya'da ya da Batı'da (Marsilya, Siracusa) tapınılırdı.

Artemis Ephesia heykeli, Efes'teki, Prytaneion'da bulunmuş (1955), ak mermerden tanrıça heykeli; *Güzel Artemis* olarak da bilinir. Efes müzesi'nde sergilenen yapıt, Hadrianus dönemi kopyasıdır (İ.S. 117-138). Artemis'in, Anadolu'nun ana tanrıçası ve Phrygialılar'ın Kybele'si ile paylaştığı, tüm doğaya ve canlılara egemen olma özellikleri yansıtılmıştır. Bu yüzden Batı'daki Artemis heykellerinden farklıdır. Ayakta ve giyinik olarak betimlenen tanrıçanın başında grifon ve sfenkslerle süslü üç katlı kule, alnında hilal vardır. Boynu dolunay biçiminde bir diskle çevrilidir. Göğsü kaplayan üç sıra yumurta biçimi kabartmalar bereketi, doğurganlığı simgeler. Eteklerine, dörtgen plakalar içinde kutsal hayvanları aslan, keçi, boğa, grifon, sfenks ve Efes kentinin simgesi arılar işlenmiştir. Antik yazarlar, kazılarda bulunamayan ilk Artemis heykelinin tahtadan yapıldığını söylerler.

ARTEMİSA, Küba'da kent, Havana'nın G.-B.'sında; 31 200 nüf. Çimento fabrikası. Besin sanayisi.

ARTEMİSİA a. (yun. sözc.). Antik. Efes'te Artemis onuruna yapılan şenlikler.

ARTEMİSİA, Halikarnassos'un kadın hükümdarı. Kserkses'in donanmasında Salamis savaşı'na (İ.Ö. 480) katıldı.

ARTEMİSİA, Karia hükümdarı (İ.Ö. 353-351), Mausolos'un kız kardeşi ve eşi. Mausolos'un yerine geçti ve onun için Mausoleion'u yaptırdı.

ARTEMİSİON, İzmir'in Selçuk ilçesinde, Kuşadası'na giden yol üzerinde, İngiliz çukuru diye bilinen yerde tapınak. İlkçağ yazarlarınca dünyanın yedi harikasından biri olarak nitelenen yapı, tümüyle mermerden yapılmış anıtsal ölçülerdeki ilk yunan mimarlık ürünü olması açısından önemlidir. Tapınağın yerinde bugün yalnızca beyaz bir sütun vardır. İngiliz mühendis J. T. Wood'un tapınağın yerini bulmasından sonra (1869), British museum adına yapılan kazılarda (1874) ele geçen buluntular İngiltere'ye götürüldü. Bunlar arasında özellikle kabartmalı sütun gövdeleri (columnae caelatae) önemliydi. Daha sonra yine British museum adına D. G. Hogarth kazıları sürdürdü (1904-1905); buluntuların çoğu İstanbul arkeoloji müzeleri'ne gönderildi.

Artemis Ephesia heykeli
Efes müzesi-İzmir

Tanrıça Kybele'nin de kutsal alanı olan yörede, arkaik Artemision'dan önce üç yapı evresi saptandı. Önce duvarla çevrili bir alanın ortasındaki kaideden oluşan açık hava tapınağı, daha sonra megaron planında tapınağa dönüştü. Arkaik Artemision'un mimarları giritli Khersiphron ile oğlu Metagenes ile samoslu Theodoros'tur (İ.Ö. 560-550). 55,10x115,14 m ölçülerindeki dipteros planlı yapı, antik yazarlardan ve günümüze ulaşan kalıntılardan edinilen bilgilere göre önde 8, arkada 9, yanlarda 19 olmak üzere çift sıra sütunla çevriliydi. Artemis'in kült heykeli, naosun üstü açık sekos bölümündeki naiskos içindeydi. Tapınağın batı yüzünde, Lydia kralı Karun'un (Kroisos) armağanı olan, gövdelerinin alt bölümü kabartmalarla bezeli sütunlar vardı. Bu kabartmalardan ele geçen parçalar, ionialı sanatçıların hitit ortostatlarının etkisinde kaldıklarını gösterir. Sütun başlıklarındaki volütler arasındaki kabarık yumurta dizileri, aslan başlı çörtenler, simayı dolanan araba, atlı ve savaşçı figürlerinden oluşan friz dönemin mimarlığında yeni öğelerdir. Arkaik Artemision İ.Ö. 356'da, Büyük İskender'in doğduğu gece, Herostratos adlı bir ruh hastası tarafından yakıldı. Ancak kısa bir süre sonra, mimar Kheirokrates yeni tapınağın yapımını başlattı. 13 basamaklı bir kaide üzerinde yükselen yapı, eskisinden 2,70 m daha yüksekti. Kabartmalı sütunlar da arkaik örneklerine göre yenilenmekle birlikte, bunlarda klasik üslubun et-

Artemia
(Artemia salina)
(altta çeşitli ortamlarda kuyruk ucunun biçimi)

Artemision
Selçuk-İzmir

arteryografi
bacak damarları
(görüntü yarı normal)
1 Sağ
2 Sol

kisi belirgindir. Yeni Artemision got hücumlarıyla yıkıldı (İ.S. 263). Tapınağın kalıntıları daha sonra çeşitli yapılarda, İstanbul Ayasofya kilisesi'nin yapımında kullanıldı. (→ Kayn.)

ARTEMİSİON burnu. Tar. coğ. Eğriboz (Evboia) adasının kuzey ucunda burun. Bir Artemis tapınağının yer aldığı burnun yakınında İkinci Med savaşı sırasında Themopylai'nin alınmasından sonra ve Salamis savaşı'ndan önce, Eurybiades ile Themistokles'in yunan donanması ile Keyhüsrev'in yönettiği pers filosu arasında bir çarpışma olmuştu.

ARTEMİZ (Rahmi), türk heykelci (Manastır 1913). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1943). Burada, İbrahim Çallı ve Nazmi Ziya atölyelerinde bir süre resim öğrenimi, sonra Nijat Sirel, Mahir Tomruk ve Rudolf Beiling'den heykel öğrenimi gördü. Yapıtlarında yer yer naif bir karakter göze çarpar. Kırklareli ve Babaeski'deki Atatürk anıtlarını gerçekleştirdi.

ARTEMOVSK ya da **ARTYOMOVSK,** Ukrayna'da kent, Donbas'ta, Donets'in kuzeyinde; 89 000 nüf. Tuzlalar. Bu kent ile Artem kenti, adlarını, Artem lakabıyla anılan rus devrimcisi Fedor Andreyeviç Sergeyev'den (1883-1921) almışlardır.

ARTENE a. Denizc. Yelkenli gemilerde direğin ortasına yakın bir yere eğik konumda bağlanan seren. (Üstünde üçgen yelken açılır.)

ARTER a. (fr. *artère;* yun. *arteria,* atardamar'dan). ATARDAMAR'ın eşanlamlısı.

ARTERİEKTOMİ a. (fr. *artériectomie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *ektome,* kesip atma'dan). Atardamar iki yerinden bağlanarak arada kalan parçanın kesilip çıkarılması.

ARTERİT a. (fr. *artérite*). ATARDAMAR iltihabı'nın eşanlamlısı.

ARTERYOGRAF a. (fr. *artériographe;* yun. *arteria,* atardamar, ve *graphein,* yazmak'tan). Atardamar atışlarını kaydetmeye yarayan aygıt. (Eşanl. SFİGMOGRAF.)

ARTERYOGRAFİ a. (fr. *artèriographie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *graphein,* yazmak'tan). Atardamarların ve dallarının, kana karışabilen ve X ışınlarını geçirmeyen bir madde şırınga edildikten sonra radyolojik muayenesi.
—ANSİKL. Hazırlık amacıyla hastaya gerekli ilaçlar, özellikle kontrast maddeye karşı alerji varsa bir antihistaminik (triiyotlu) verildikten sonra yeterince büyük ve hızlı bir şırınga yapılır. Resimler saniyede birçok görüntüyü saptayabilen bir seriyograf üzerine alınır, böylece atardamarların, hatta toplardamarların çeşitli zamanlardaki durumu saptanmış olur. Görüntüler doğrudan doğruya büyütülerek de elde edilebilir. Şırınga noktası incelenecek damara göre değişir. Bacaklar için, kasık kıvrımından uyluk atardamarına şırınga yapılır. Arteritler, trombozlar, stenozlar, damar bozuklukları, atardamar ve atar-toplardamar anevrizmaları böyle araştırılıp saptanır. Atardamar lezyonlarının seyrek görüldüğü kollar için şırınga koltuk atardamarından ya da kol atardamarından yapılır. Karın atardamarlarının radyografisi için eskiden doğrudan doğruya belden aorta iğne yapılırdı (Dos Santos yöntemi); bu yöntem tehlikeli olduğundan terk edildi, onun yerine kasık kıvrımındaki uyluk atardamarından sonda sokularak gerisin geri atardamara girilme yolu tutuldu (Seldinger yöntemi). Bu yöntemde şırınga trokarına madeni bir kılavuz takılır. Kılavuz, kontrast maddeyi kana şırınga edecek olan polietilen sondayı gideceği yere kadar ulaştırmaya yarar. Kalça atardamarları, sonra karın aortu böyle incelenir. Böbrek arteryografisi için de başlıca yol olan bu yöntem, böbrek bozukluklarını (aplaziler, atrofiler, kistler, urlar [nefrografi evresi]) ortaya çıkardığı gibi damar bozukluklarını da (stenozlar, trombozlar, anevrizmalar) belirleme olanağı sağlar. Damarca çok zengin olan feokromositomlar, hatta tehlikeli urlar varsa bunların metastazları görünür hale gelir. Destekli bir sonda kullanılarak seçici böbrek arteryografileri de yapılabilir. Arteryografi, bazı atardamar hipertansiyonlarının teşhis ve tedavisi için vazgeçilmez bir yöntemdir denebilir.
Daha başka seçici arteryografilere aortografi için de başvurulabilir (örneğin çölyak atardamarı ve dallarının, karaciğer ve mezenter atardamarlarının arteryografileri). Böbrek arteryografisi bir yana bırakılacak olursa, karın arteryografisi asıl aort lezyonlarını (stenoz, anevrizmalar, trombozlar) inceleme olanağı sağlar. Arteryografiler, bunlardan başka, mide, pankreas, karaciğer ve incebağırsaktaki damar bozukluklarını ve ur oluşumlarını ortaya çıkarır. Sonda göğüs aortunda, yeterince yukarıya, sigmamsı kapakçıklara, hatta sol karıncığa kadar itilebilir. Böylece bir sol anjiyokardiyografi yapılmış olur. Hızlı seçiciyle çekilen resimlerle ya da bir radyosinema filmiyle kalbin boşlukları, akciğer atardamarları, göğüs aortu ve dalları incelenebilir. Miyokart enfarktüsünde ve onun tedavisi için alınacak kararlarda koroner atardamarların incelenmesi (koronografi) önemli rol oynar.
Boyundan karotis atardamarına yapılacak bir şırıngayla beyin arteryografisi yapılır; bu sayede beyin travmaları, urlar ve damar bozuklukları ortaya çıkarılabilir. Skanner'in (tomodensitometre) kullanılması arteryografilere başvurma gereksinimini bir parça azaltmıştır ve bu azalma özellikle beyin arteryografisi bakımından, bazen çok ağır sakatlıklara yol açtığı için önem taşımaktadır. Çok hafif ışın yayan ve tam zararsız olan skanner, doğrudan doğruya ve çoğu zaman eksiksiz ve daha geniş çerçevede sonuçlar sağlar.

ARTERYOLİT a. (fr. *artériolithe;* yun. *arteria,* atardamar, ve *lithos,* taş'tan). Patol. Aterom oluşumu sırasında atardamarların çeperlerinden oluşan kalker birikintisi.

ARTERYOLOSKLEROZ a. (fr. *artériosclérose;* lat. *arteriola,* atardamarcık, ve yun. *skleros,* sert'ten). Atardamarcık çeperlerinde anormal sert doku gelişmesi.

ARTERYOPATİ a. (fr. *artériopathie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *pathos,* hastalık'tan). Nedenlerini ve belirtilerini göz önüne almadan her türlü atardamar hastalığını belirtmek için kullanılan terim.

ARTERYORAFİ a. (fr. *artériorraphie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *rhaphe,* dikiş'ten). Atardamarın dikilmesi. (Damar dikiminin bir çeşididir.).

ARTERYORAJİ a. (fr. *artériorragie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *rhegnymai,* fışkırmak'tan). Atardamar kanaması.

ARTERYOSKLEROZ a. (fr. *artériosclérose;* yun. *arteria,* atardamar, ve *skleros,* sert'ten). Atardamar sisteminde, özellikle aterom, nekroz ve kireçlenme sonucunda orta gömleğin ve sertleşmeli iltihaplanma yüzünden iç gömleğin esnekliğini yitirmeye başlamasıyla ortaya çıkan hastalığı belirten çok genel terim. (Eşanl. DAMAR SERTLİĞİ.)
—ANSİKL. Arteryoskleroz en başta kalp atardamarlarında (koroner ateromu), aortta (aort ateromu), bacak atardamarlarında (bacak arteriti), böbrek ve beyin atardamarlarında yerleşir. Akciğer atardamar sisteminde daha seyrek görülür. Atardamarlarda iç gömlekle orta gömlek arasında, başlangıçta hafifçe kabarık duran, sonra gittikçe ülserleşerek kireçleşebilen, içinde biçimsiz saydam bir maddeyle birlikte bol miktarda lipit ve kolesterol, çevresinde makrofajlar ve köpüksü hücreler bulunan sarımsı kütleler oluşur. Bozukluk atardamar içinde tromboz* oluşumuna yol açabilir. Nedenleri çok çeşitlidir: kalıtım, etnik yapı, beslenme (bol yağlı yemekler), travmalar (sonradan olan atardamar lezyonu), metabolizma (lipit metabolizması bozukluğu), işlevsel (hipertansiyon), mikroplu hastalık (istisna olarak aort frengisi). Hastalığın sıklığı ve ağırlığı, tütün kullanımıyla önemli ölçüde artmıştır. Son derece yaygın olan hastalığın ilk belirtileri 40-60 yaşlarında ortaya çıkar. Arteryoskleroz, hipertansiyonla birlikte olabilir de olmayabilir de (bu durumda, hipertansiyon sebep değil, sonuçtur). Yaşlılıktaki damar hastalıklarının büyük çoğunluğu arteryosklerozdan kaynaklanır: beyinde (serebroskleroz), kalpte (koroner hastalığı), böbrekte, vb. damarlanma yetersizliği, akut tromboz hastalıkları (beyin yumuşaması, miyokart enfarktüsü, kol ve bacak kangreni); damar yırtılmaları (beyin kanaması, hematom, anevrizma), vb. Arteryoskleroz, kolesterol ve lipit metabolizması bozukluklarına ve damar mezanşiminin niteliğini bozan olaylara bağlı olarak gelişir.

ARTERYOTOMİ a. (fr. *artériotomie;* yun. *arteria,* atardamar, ve *tome,* kesme'den). Atardamar çeperinin ameliyatla yarılması. (Çoğu zaman bir kan pıhtısı çıkarılması için yapılır.)

ARTETA (Aurelio), ispanyol ressam (Bilbao 1879 - Mexico 1940). Bask okulunun en büyük sanatçılarından biri olan Arteta, Madrid'de Banco de Bilbao'nun dekorlarını yaptı. Figürleri geniş ve güçlüdür.

ARTETKİ → AFTER-EFFECT.

ARTEVELDE (Jacob Van) → VAN ARTEVELDE.

ARTEZYEN a. (fr. *artésien*). Teknol. *Artezyen kuyusu,* bir sıvının (su ya da petrol) kendiliğinden fışkırmasını sağlayan sonda deliği.
—ANSİKL. Klasik artezyen kuyusu, sondaj alanı düzeyinden daha yüksekteki bir kaynağın beslediği derin bir su örtüsüne iner; birleşik kaplar yasası uyarınca su, örtüyü besleyen kaynağın düzeyine kadar yükselme eğilimi gösterir. İlkçağ'da özellikle Suriye ve Mısır'da bu kuyuların kul-

artezyen kuyusu

lanıldığı anlaşılmaktadır. Artezyen kuyuları, günümüzde Sahra'da vahaları sular (ilk kuyuyu, 1856'da general Desvaux, Doğu Sahra'da açtırmıştır).

ARTGÖĞÜS a. Böceklerde göğsün üçüncü ve son halkası. (Arka bacakları ve çeşitli böcek gruplarında, ikinci çift kanatları taşır.) [Eşanl. METATORAKS.]

ARTHA, bir eylemin amacını ya da bir sözcüğün anlamını belirten sanskritçe sözcük. Hindu felsefesinde, insanın dört amacından biridir *(puruşartha)*; maddi refah.

ARTHAŞASTRA, insanın başlıca amaçları doğrultusunda, pratik, ekonomik ve siyasal yaşama ilişkin kitapları belirten sanskritçe sözcük: *dharma*, toplumsal durum ve göreneklerle ilişkili dinsel ödevlerin yerine getirilmesini; *artha*, maddi varlıklar edinilmesini; *kama*, cinsel yaşam konularını ele alır. Bu kitapların en ünlüsü, Maurya hanedanından kral Şandragupta'nın bakanı olduğu sanılan Kautilya'ya mal edilir (İ.Ö. IV. yy.). Bu kitap, eski Hindistan'ın siyasal, yönetimsel ve ekonomik yaşamı üstüne eşsiz bir bilgi kaynağıdır.

Arthaud yayınevi, fransız yayın kuruluşu. 1882'de Grenoble'de kuruldu. 1977'de Flammarion yayınevi'nin denetimine girdi. Güzel sanatlar, tarih ve turizm üstüne kitaplar, ansiklopediler çıkardı.

ARTHOİS (Jacobus D'), flaman manzara ressamı (Brüksel 1613 - *ay. y.* 1686). Soignies ormanının çeşitli görüntülerini yaptı. Çok süslü bir üslup kullandı. David II Teniers, G. De Crayer, Snijders tarafından bu resimlere birçok atlı, avcı ve çoban figürleri eklendi. Tablolarında ön planda, iki yanı büyük ağaçlarla çevrili çok aydınlık bir kumlu yol görülür. Birçok ressam tarafından taklit edildi. Brüksel ve Prado müzeleri dışında Louvre, Amiens, Lille, Valenciennes, Douai ve Strasbourg müzelerinde yapıtları vardır.

ARTHRACANTHES a. (yun. *arthron*, eklem, ve *akantha*, diken'den). Acantharia grubundan, ışınsal 20 iğnecikli protistler takımı. (9 familya ve 30 cins.)

ARTHROBRANCHİA a. (yun. *arthron*, eklem, ve *brankhia*, solungaç'tan). Kabuklularda, eklentilerin bedene bağlandıkları yerde bulunan solungaç. (Onayaklıların öbür solungaçlarına *podobranchia* [bacakların dip bölümüne bağlı] ve *pleurobranchia* [beden bölütlerine bağlı] adı verilir.)

ARTHRODİRA a. Birinci Zaman'da yaşamış, ön bağası az çok geniş, omurgası kısmen kemikleşmiş, göğüs yüzgeçleri genellikle diken biçiminde olan fosil balıklar altsınıfı. (Başlıca örneği *coccosteus*'tur. Belki de kıkırdak iskeletli balıkların ataları bunlardır.)

ARTHROPLEURA a. (yun. *arthron*, eklem, ve *pleuron*, böğür'den). Karbon devrinde suda yaşamış, trilobitlerden daha ilkel, eklembacaklı büyük fosil hayvan. (Hepsi birbirine benzeyen bölütlerinin her birinde bir çift çatallı eklenti bulunur; yedi türü bulunan bu cins tek başına *arthropleuridea* sınıfını oluşturur.

ARTHROPODA a. Zool. Eklembacaklılar şubesinin bilimsel adı.

ARTHUR ya da **ARTUS,** yarı efsanevi britanyalı önder (V. yy. sonları - VI. yy. başları), Büyük Britanya Keltleri'nin anglosakson istilasına karşı direnişine önayak oldu ve bu direnişi zafere ulaştırdı.
—Ed. Büyük Britanya'nın kelt gelenekleriyle Fransa'nın saray geleneklerinin kavşak noktasında bulunan bu kahraman, breton halk şairlerinin (Nennius'un *Historia Britonum*'u, 826) ve anglonorman propagandasının (Geoffroi de Monmouth'un *Historia regum Britanniae*'sı, 1136) bir ürünü sayılabilir. Bununla birlikte, Fransa'da edebiyat alanında oldukça önemli bir rol oynadı. Çünkü Arthur, duygu ve düşünce bakımından en yüklü anlatılarda ("kelt konuları", "breton destanları") bir dayanak noktasıydı. Serüvenlerin ve anlatıların kökeninde hep Arthur vardır: onun uğruna harekete geçilir, onun için anlatılır, onun için yazılır. Eylem, karşılığını onun ideal sarayında bulur. Olağanüstü serüvenler dönemi de onunla birlikte sona ermiş sayılır. Chrétien de Troyes'dan Beroul'den ve Marie de France'tan *Mort Arthur*'a değin koskoca bir ortak düş, onun tehdit altındaki krallığı, onun eşi ve zaafları, Yuvarlak masanın etrafında toplanan ve Graal*'i arayan yakın dostlarının çevresinde kurulur.
Kral Arthur, XIX. yüzyıldan başlayarak, Creuzé de Lesser'in *les Chevaliers de la Table Ronde*'u (1813) ve E. G. Bulwer -Lytton'un *King Arthur* (1848) adlı şiiriyle bir ölçüde yeniden güncellik kazandı. Ardından Tennyson ile (*The Idylls of the King*, 1859) kusursuz bir Victoria dönemi centilmeni, Cocteau ile (*les Chevaliers de la Table Ronde*, 1937) uyuşturuculardan kurtulmuş biri, Julien Gracque ile de (*le Roi pêcheur*, 1949) çelimsiz bir ihtiyar olup çıktı.
—Güz. sant. Ortaçağ ikonografyası, kral Arthur'u çoğunlukla Yahuda Makabi, Charlemagne ve Godefroi de Bouillon ile birlikte canlandırır. Bunlar İsa'nın dört askeridir (İsviçre'nin almanca konuşulan bölgesinde XV. yy.'dan kalma duvar halısı [Basel müzesi'nde]). Arthur efsanelerine ilişkin ortaçağ elyazmalarındaki minyatürlerin yanı sıra kral Arthur'a, Modena katedrali kabartmalarında (XII. yy.), Maximilian'ın Innsbruck'taki lahtinde (Peter Vischer'in yapıtı) ve özellikle Raphaello öncesi ressamlardan Burne-Jones'un yapıtlarında rastlanır.

ARTHUR I (Nantes 1187 - Rouen 1203), Bretagne kontu (1196-1203). Babası, Bretagne kontu Anjoulu Geoffroi II'nin (Henry II Plantagenêt'nin dördüncü oğlu) ölümünden sonra dünyaya geldi. Henry II'nin son oğlu olan amcası Yurtsuz John tarafından İngiltere tahtı üzerindeki bütün hakları 1199'da elinden alındı; Goulet barışı'na kadar (1200), Philippe Auguste'den destek gördü. Philippe Auguste, Yurtsuz John'dan aldığı Anjou ve Aquitania'yı ona verdi. Ama, genç prens amcasının eline düştü ve öldürüldü.

ARTHUR II (1262 - İsle şatosu, La Roche-Bernard yakınında, 1312), ikinci Bretagne dükü (1305-1312). Dük Jean II'nin büyük oğlu. Yaptığı evliliklerle Limoges vikontluğunu (1275) ve Montfort-l'Amaury kontluğunu (1294) elde etti.

ARTHUR III (1393-1458), dük Yiğit Jean IV'ün oğlu, Richemont kontu (1393 -1457), Bretagne dükü (1457-1458). 1424'te Fransa başkomutanı olarak, Charles VII yanlısı prenslerle dövüştü ve Guyenne'in bir parçasıyla tüm Normandiya'nın İngilizler'den geri alınmasına katkıda bulundu. Yeğeni Pierre II'nin yerine Bretagne dükü oldu.

ARTHUR (Chester Alan), amerikalı devlet adamı (Fairfield yakınında Vermont 1830 - New York 1886). İç savaş'ta New York eyaleti savunma bakanlığını üstlendi. Başkan yardımcılığına seçildi (1880). Garfield'in öldürülmesinden sonra ABD başkanı oldu (1881) ve himayeci bir siyaset izledi. Yerine Cleveland geçti (1885).

ARTHUR TUDOR, Wales prensi (Ludlow, Shropshire, 1486 - 1502). Henry VII'nin büyük oğlu. Aragonlu Catherine ile evlenmesi (1501), İspanya ile yakınlaşmayı sağladı. Dul karısını kardeşi Henry II nikâhladı.

ARTHUS (Maurice), fransız biyolog (Angers 1862 - Fribourg 1945). Çok kapsamlı olan bilimsel yapıtı, zehirleri, zehirlere karşı sıvıları, anafilaksiyi kapsar. Yerel anafilaksi olayını bulmuştur.

Arthus olgusu, aynı yabancı serumun doku içine şırınga edilmesiyle meydana gelen yerel olayların tümü. (Bazen ödem, bazen mikropsuz apse biçiminde belirir. Bu olgu anafilaksinin yerel bir görüntüsüdür.)

ARTI a. **1.** Sıfırın üstündeki büyüklükleri belirtir; aritmetikte toplama işaretinin adıdır: *Dört artı üç yedi eder.* **—2.** Önüne geldiği öğenin eklenen ya da kendisine eklenilen öğe olduğunu belirtir: *Bin lira artı KDV. Maaşım artı yan gelirler.*
◆ sıf. Olumlu, fazladan: *Bu senin için artı bir puan olur.*
—Elekt. *Artı elektrik yükü*, bir reçine parçası yüne sürtüldüğünde oluşan yükle aynı niteliği taşıyan yük. (Eşanl. POZİTİF ELEKTRİK YÜKÜ.) ‖ *Artı yüklü cisim*, artı elektrik yükü taşıyan cisim.
—Postc. *Artı değerli pul*, nominal değerine artı işaretiyle bir değer daha eklenerek piyasaya çıkarılan pul. (Ek değerden sağlanan gelirin % 75'i Kızılay'a, % 25'i Çocuk esirgeme kurumu'na verilir. Artı değerli pul, yılda iki kez çıkarılır.)

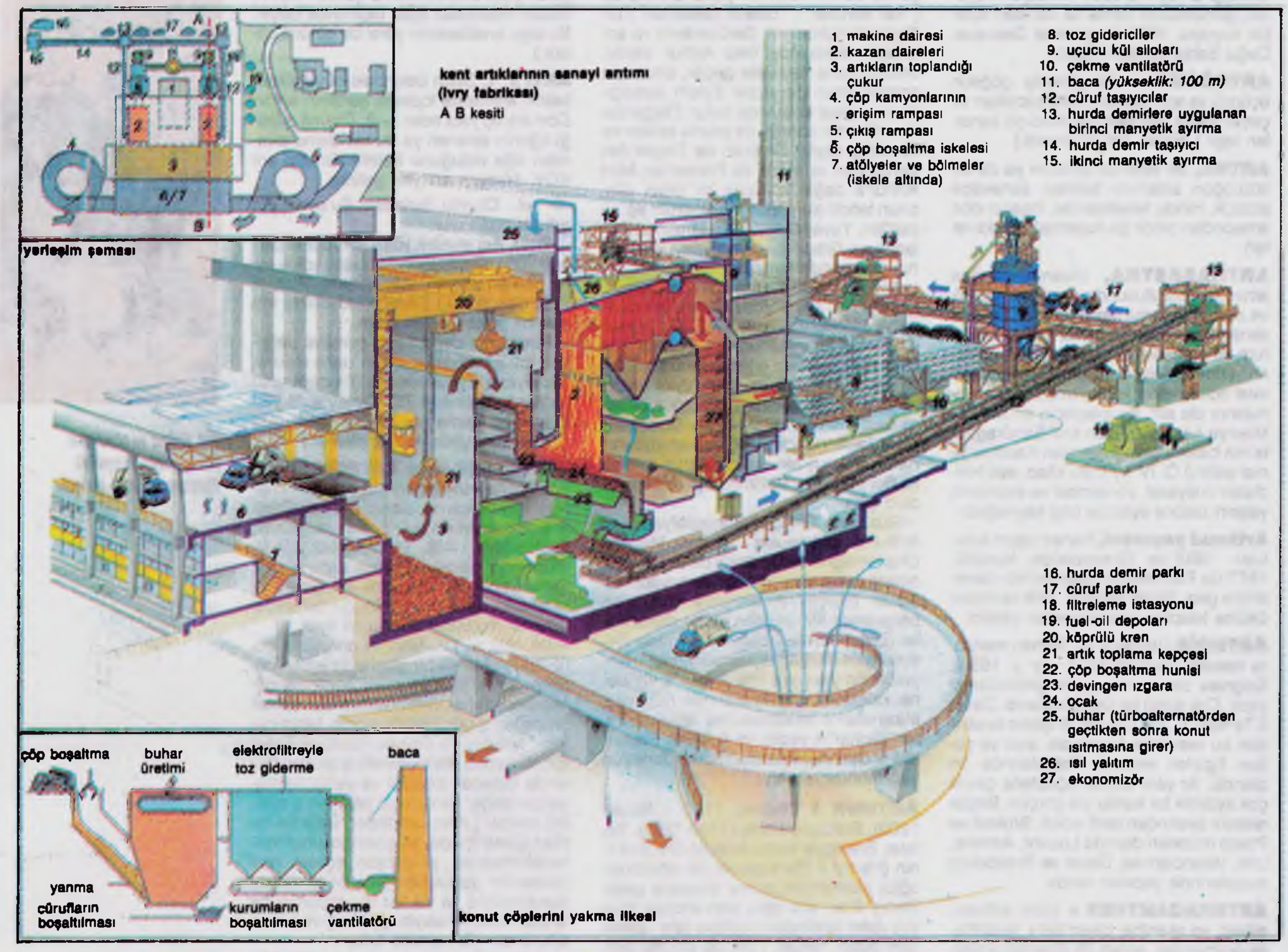
ARTIDEĞER ya da **ARTIKDEĞER** a. İkt. **1.** Üretilen değerin, bu değeri üretmek için harcanan parayı aşan bölümü. **—2.** Bir şeyin değerinin artması. (Karşt. EKSİDEĞER.) **—3.** Bir taahhüt işinde, müşterinin, gerçekleştirilmesi daha güç bir seçim yaptığı ya da seçimi için gerekli ilk maddeler daha pahalı olduğu durumda, ödemek zorunda olduğu ek fiyat.
—İkt. düş. tar. K. Marx'ın görüşüne göre, belli miktarda bir işten elde edilen değerle, işçiye işgücünü sürdürebilmesi için yapılan ödeme arasındaki fark. ‖ *Mutlak artıdeğer*, iş günü içinde işçinin, kendi bakımı, kendini ve soyunu sürdürebilmesi için toplumsal olarak gerekli iş saatleri ötesinde fazladan çalıştığı ve yalnız sermaye için değer yaratmaya yarayan iş saatleri miktarı. ‖ *Nisbi artıdeğer*, sabit bir zaman süresi içinde, ya iş temposunun hızlandırılmasıyla, ya çalışan işçilere yeni yöntemler uygulayan yeni bir iş düzeni kurulmasıyla ya da bu iki yöntemin bir arada kullanılmasıyla işçinin iş veriminin artırılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. düş. tar. Marxçı artıdeğer kuramı, kapitalist sömürüyü açıklamak için ileri sürülmüş bir kuramdır. Kapitalist sistemde bir meta satın almak için para yatırıldığı zaman, bu metanın daha çok para getirmesi amaçlanır. Oysa, Marx'a göre, tüketildiği zaman para üretme özelliğine sahip tek meta vardı, o da işgücü'dür. Şu halde, işgücü de bütün öteki metalar gibi piyasada üretim bedeli üzerinden, yani üretimi için harcanan zorunlu çalışma süresiyle ölçülen değeri karşılığında satın alınır. İşçiye ödenen ücret, yaşaması ve çoğalması için gerekli olanı karşılar. Fakat, işgücü, ödenen ücreti karşılayan süreden daha uzun bir süre kul-

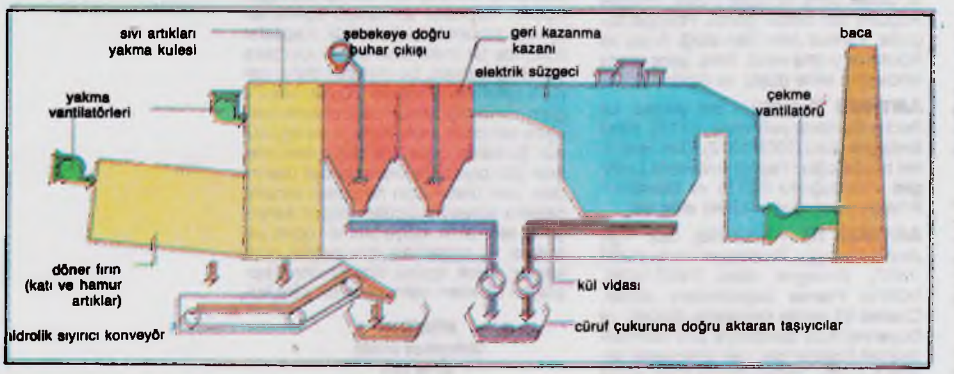

kral **Arthur** ve şövalyeler
XIV. yy. sonu minyatürü
Marciana kitaplığı, Venedik

arthropleura
(Arthropleura armata)
sırt ve karın

üstte
kent artıklarının sınai arıtımı
altta
sanayi artıklarının yakılması

lanılır. Böylece, o, kendi bedeli olandan daha fazla bir değer üretir. Kapitalistin işgücünü satın alırken göz önünde tuttuğu da zaten bu artıdeğer'dir. Demek ki, artıdeğer işten (emekten) doğar. Kapitalist, bu artıdeğeri, mutlak artıdeğer ya da nisbi artıdeğer olarak ya da her ikisinin birleşimi olarak çoğaltmaya çalışır.

Artıdeğer haddi (p), artıdeğer toplamının (P) değişken sermayeye, yani emeğin satın alınmasına ayrılan sermaye kitlesine (V) bölünmesiyle elde edilir:

$$p = \frac{P}{V}$$

Metanın satılması, artıdeğerin gerçekleşmesini sağlar, bunun paraya dönüşmüş şekli ise kâr'dır.

ARTIEMEK a. İkt. Marxçı kurama göre, işçinin, kendi işgücünün değerini kapitalist işletme hesabına ürettikten sonra çalıştığı saatler. (Kurama göre, bu fazla çalışma, artıdeğerin temelini oluşturur.)

■ARTIK a. **1.** Bir şeyin tüketime ya da kullanıma uygun olmayan kalıntıları: *Yemek artıklarını kediye vermek. Artıkları değerlendirmek. Kumaş artıklarından yapılan bir yatak örtüsü.* **—2.** Kullanım değeri olmadığı için atılan ya da bir işlemden artakalan döküntü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** İstenmeyen, küçümsenen, atılan şey: *Bir başkasının artıklarıyla yetinmeyi reddetmek.*

—Anayas. huk. *Ulusal artık sistemi,* bir seçim çevresinde milletvekili çıkarmak için gerekli sayıya ulaşamayan artık oyların, ulusal düzeyde yeniden değerlendirilmesi ilkesine dayanan seçim sistemi, ''milli bakiye sistemi''de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cev. hazl. Yüzdürme hücrelerinden çıkan, ince ve değersiz kalıntı.

—Fizyol. Bir metabolizmanın tortusu.

—İkt. Bir yatırımdan ya da bir tüketimden doğan ve tüketici, üretici, hatta devlet için bir gelir artışına yol açabilen kazanç. (Tüketici söz konusu olduğunda, bu kazanç psikolojik bir özellik taşır.) ‖ *Artık hesapları,* iktisadi sonuçlardaki artışın, bu sonucu elde etmek için harekete geçirilen araçlardaki artıştan daha güçlü olduğunu gösteren iktisadi büyüme analiz yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kasapl. Hayvanın sakatatla deri, boynuzlar, tırnaklar ve içyağından oluşan, tüketilemeyen bölümleri.

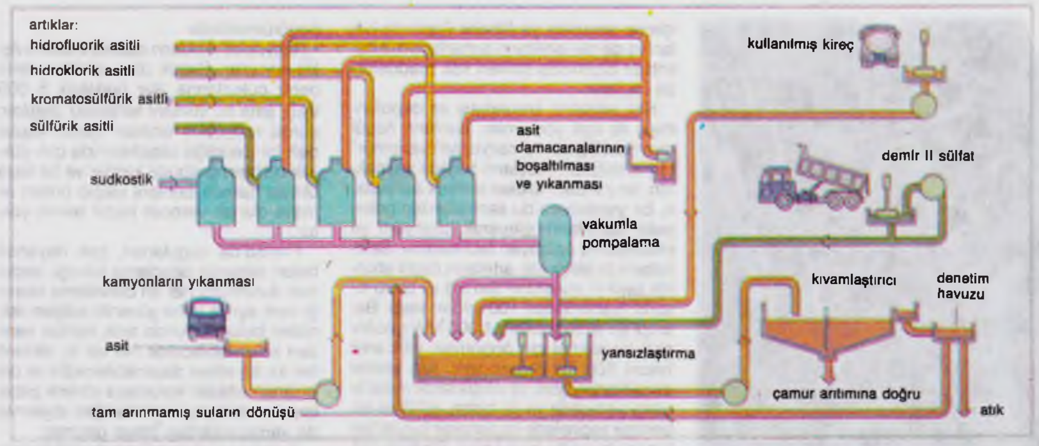
—Kim. müh. Bir maddeyi işleyerek değerli ürünleri özütledikten sonra kalan madde. —Arıtmada kolon dibinde biriken ağır sıvı. ‖ *Akışkan artık,* bir maddenin değerli bütün ürünleri alındıktan sonra geriye kalan sıvı.

—Kürkç. Giysilerin kesimi sırasında derilerden düşen küçük parçalar. (Derinin baş, ayak ve kuyruk bölümünden çıkan artıklar bir araya getirilerek giysi yapımında kullanılır).

—Mad. oc. *Artık stoku,* bir metal cevheri ocağının ayıklama ve yıkama artıklarından oluşmuş yığın.

—Metalurj. Çeşitli yakıtların yanmasından sonra ocak ızgarasında biriken ve tav köpüğü, cüruf vb.'yi oluşturan topraklı maddelerin tümü. —Eriyen bir metalin cürufları. ‖ *Artık yığını,* bir metalurji fabrikasının çeşitli artık ve cüruflarından oluşan yığın. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Döküm artığı,* kalıp döküntüleri, döküm kırıntıları ve çapakların tümü.

—Nük. müh. *Akışkan artıklar,* radyoaktif maddelerin kullanılmasından ya da işlenmesinden arta kalan radyoaktif sıvılar ya da gazlar. (Akışkan artıklar yeniden kullanılmadan ya da doğal çevreye atılmadan önce etkinlik denetiminden geçirilmeli ve gerekiyorsa uygun bir düzenekle ya da bir işleme istasyonunda bu artıkların etkinliği azaltılmalıdır.) ‖ *Radyoaktif artıklar,* radyoaktif gereçlerin ya da nesnelerin kullanılması ya da işlenmesi sırasında açığa çıkan yararsız radyoaktif maddeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

sanayi artıklarının fiziko-kimyasal arıtım örneği

—Ormanc. *Dal ya da sürgün artıkları,* sadece çalı demeti yapmaya yarayan artıklar.
—Petr. san. *Parçalanma artığı,* kraking sonucunda elde edilen ağır kesim.
—Tekst. *Karbonize edilmiş artıklar,* kömürleştirme işleminden artakalan ve eğirilebilen yün döküntüsü.
—Uz. havc. Bir roket-motor durduktan sonra etkinliğini sürdüren itici yakıt kalıntıları.
—Yerbil. Bileşenlerinin bir bölümü çözülme ile yok olan bir kayacın bozulmasından meydana gelen yüzeysel bir oluşum için kullanılır.

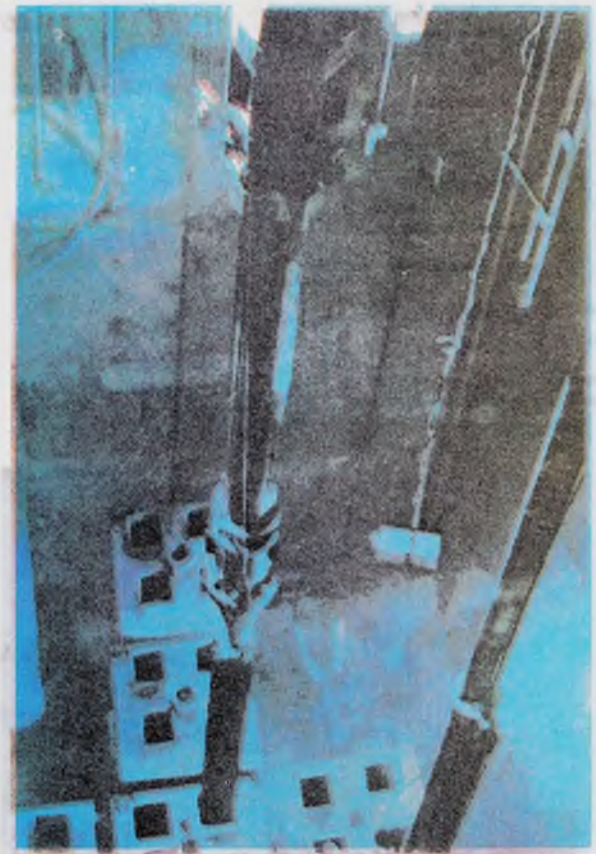
◆ sıf. **1.** Harcanıp tüketildikten sonra artakalan şey, besin, yemek vb. için kullanılır: *Artık kumaş, yün. Artık ekmek.* **—2.** Fazla, daha çok: *Artık mal göz çıkarmaz* (atasözü). **—3.** *Artık eksik,* az ya da çok oluşuna bakılmaksızın: *Artık eksik bunu kabul edeceksiniz.*
—Anayas. huk. *Artık oy,* nisbi temsil sisteminde, bir adayın seçilmesi için yeterli olmayan ve bu nedenle değerlendirme dışında kalan oylar. (Ancak, tüm oyların değerlendirilmesini sağlayan değişik seçim sistemleri vardır. Bu sistemlerden biri ulusal artık sistemidir.)
—Arit. *Bir x gerçek sayısının artık yaklaşık değeri, x* ten sıkı büyük değer.
—Ask. *Artık malzeme,* savaşta kullanılamayarak elde kalmış askeri araç ve gereç.
—Deric. *Artık parça,* deri giyim eşyası biçildikten sonra artakalan, işe yarar küçük parçalar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. *Artık mani* ya da *yedekli mani,* maninin sonuna iki dize daha eklenmesiyle meydana gelen altı dizeli mani. Eklenen dizeler, ya dört dizelik düz maninin anlamını pekiştirmekte ya da altı dizelik maninin anlam bütünlüğü içinde yer almaktadır.
—Kim. müh. Bir işlemden sonra kalan madde için kullanılır.
—Kronol. *Artık ay,* eski yunan ve israil takviminde *embolimos* ayına verilen ad. ‖ *Artık gün,* artık yılda şubat ayına eklenen gün. ‖ *Artık saniye,* genel zaman ölçeğinden 0,9 saniyeden daha çok sapmasını önlemek için, düzenleşik genel zaman ölçeğine ara sıra eklenen saniye. ‖ *Artık yıl,* 366 günlük yıl. (Dört yılda bir yinelenir ve şubat ayı 28 yerine 29 gün çeker.)
—Müz. *Artık aralık,* bir yarım-ton eklenmesiyle genişlemiş aralık. ‖ *Artık ikili aralık,* türk müziğinde, seslerinden en az biri 4-5 komalık bemol ya da diyez almış, böylece 12-13 komaya yükselmiş ikili aralık.
—ANSİKL. Anayas. huk. Bu sistem iki aşamada uygulanır. İlk aşamada, her seçim çevresindeki geçerli oylar toplanır, toplam sayı, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünür. Çıkan sayı, milletvekili seçilebilmek için gerekli oy sayısıdır. Aynı seçim çevresinde, seçime katılan her partinin aldığı toplam oy, bulunan bu oy sayısına bölünerek partilere göre milletvekillikleri saptanır. Bu işlem sonucunda partilerin, milletvekili seçilmesine yetmeyen bir kısım oyları kalır. Bu oylara "artık oy" denir. Bu artık oylar nedeniyle, belli sayıda milletvekili de seçilmemiş olur. İkinci aşamada; ülke düzeyindeki artık oy sayıları toplanır. Elde edilen bu toplam sayı açıkta kalan milletvekillikleri sayısına bölünür. Çıkan sayı bir milletvekili için gerekli artık oy sayısıdır. Her partinin ülke düzeyinde sahip olduğu ulusal artık oyları, bu sayıya bölünerek, açıkta kalan milletvekillikleri partiler arasında, toplam artık oyları oranında dağıtılır. Bu uygulamayla seçimlerde tüm oyların değerlendiği, hiçbir oyun boşa gitmediği görülür. Türkiye'de ulusal artık sistemi, 14 temmuz 1965 tarih ve 656 sayılı yasayla kabul edildi ve 1965 genel seçimlerinde uygulandı. 1969 genel seçimleri öncesinde; 20 mart 1968 tarih ve 1036 sayılı yasayla da yürürlükten kaldırıldı. Gerekçe olarak ulusal artık sisteminin küçük partileri fazla güçlendirdiği, dolayısıyla siyasal istikrarsızlığa neden olduğu ileri sürüldü.
—Deric. Tüylü derinin korunmasından, işlenmiş deriye dönüşmesine kadar, deri firesi % 50'yi bulur. Irmak çalışmalarında, kırpıntılar, tabakalar biçiminde elde edilen artıklar, özellikle jelatin ve zamk yapımında kullanılırdı. Günümüzde bunlar hayvan besini yapımcılarına ve gübrecilere satılır. Ayrıca bunlardan, tıp ve kozmetik sanayisinde kullanılmak için kollagen elde edilebilir. Sepilenmiş deri artıkları, sentetik malzeme yapımında da kullanılır.
• Dericilikte artık parçalar üç grupta toplanır. Deri giyim eşyası biçilirken dikim dışı kalan parçalara *kırpıntı* denir. Kırpıntı, ucuz giyim eşyası, örgü yelek ve hediyelik eşya yapımında kullanılır. Kesilmiş deri kenarları ve dikim dışı kalan ufak parçalara da *döküntü* adı verilir. Bunlar daha çok dolgu maddesi olarak kullanılır. *Deri artıkları,* derinin işlenmesi sırasında artakalan parçalara verilen addır. Ham, yarı işlenmiş ya da işlenmiş deriden geriye kalan baş, kuyruk, kıl, leş, kesilmiş, kopmuş, yırtık deri parçalarına bu ad verilir.
—İkt. *Artık hesapları*'nın amacı, işletmelerin başarı dereceleriyle, bu başarı derecelerinin yol açtığı artı ya da eksi gelir artışları konusunda yapılan tartışmalara aydınlık getirmektir. Elde edilmiş artık kazanç kavramı, üretkenlikten doğan kazançları, yani ürünlerin ve faktörlerin hacminde oluşan değişiklikler sonucunda elde edilen ek değeri dile getirir. Atfedilen artık kavramı, bu üretkenlik kazançlarının fiyat değişiklikleri biçimine dönüşmesini açıklar: mal fiyatlarında değişiklik (tüketiciler yararına) ve üretim faktörleri fiyatlarında değişiklik (işletme ve işletmede çalışan ücretliler yararına). Artık kazanç ile atfedilen artık arasındaki denge —ya da, daha doğrusu, eşlik— gerçekleştirilen başarı derecesi ile bölüştürülen ek gelirler arasında tam bir uygunluk bulunduğunu gösterir. Zorunlu olarak kurulması gereken böyle bir denge biçiminde düşünülecek olursa, artık hesapları, işletme ya da sanayi dalı çapında sağlam bir ölçüm

Hague'daki (Manche) artişlem fabrikasının zayıf ya da orta derecede radyoaktif artıklar içeren beton fıçılarını depolama alanı

su geçirmez, zırhlı bir konteyner içinde depolanmış radyoaktif artıkların kamyonla (artişlem merkezine doğru) taşınması

Hague'daki (Mancne) artişlem merkezine gelen ışınlanmış nükleer yakıtın (işlemden önce) bir havuz içinde depolanması

analizi yöntemi olarak değerlendirilmelidir; hem, zaman içinde, iktisadi başarı derecelerinin ve bunların gelişiminin ölçülmesinde, hem de, yukarda sözünü ettiğimiz "ilerleme temettüleri"nin, iktisadi büyümenin farklı tarafları arasında bölüştürülme biçiminin değerlendirilmesinde kullanılır.

—Metalurj. *Artık yığınları,* engebeli bölgelerde alçak noktalara dökülerek arazinin düzleşmesi sağlanır. Ovalık ülkelerdeyse, tersine, çok uzaktan görülebilen konik tepeler oluştururlar. Eski işletmelerin bıraktığı artık yığınları bazen işlenerek değerlendirilir ve kimi ürünler elde edilebilir; bu ürünler hidrolik dolgu işlerinde, yolların taşla döşenmesinde vb. kullanılır.

—Nük. müh. *Radyoaktif artıklar.* Nükleer enerjinin ve radyoelementlerin birçok alanda kullanılmasından kaynaklanan etkinlikler, radyoaktif artıkların kaçınılmaz olarak ortaya çıkmasına neden olur. Bu maddelerin *radyasyondan korunma* ilkelerine uygun olarak denetimi, işleri gereği radyoaktif maddelerle uğraşanları ve halkı etkileyebilecek ışınlama dozlarını uygulamada en düşük düzeye indirmeyi ve ne pahasına olursa olsun, yönetmeliklerce belirlenmiş sınırların altına çekmeyi amaçlar. Bu ilkeler, radyoaktif artıkları denetim altına almanın genel tekniğini belirler: üretimde artık oluşumunu ve hacmini düşürmeye çalışmak; artıklardan korunmayı güvence altına almak; denetimden uzak kalmaları halinde bile, gelecek kuşakları radyasyondan koruyabilecek biçimde seçilmiş ve donatılmış alanlarda depolamak.

Radyoaktif artıklar, başlangıçta üç halde bulunur: gaz, sıvı ve katı. Sıvı ve gaz halindeki artıklara uygulanan fiziksel ve kimyasal işlemlerin amacı, etkinliklerinin yeterince düşürülmesini sağlamaktır; bu işlemlerden geçmiş artıkların korunma standartlarına uygun olup olmadığı denetlendikten sonra, gaz halinde olanlar atmosfere, sıvı halinde olanlar da akarsulara ya da denize atılabilir. Bu sıvıların radyoaktifliğinin hemen hemen tamamı, işleme sonunda ya filtreler üzerinde kalan ya da sıvı artıkların buharlaştırma kalıntıları biçiminde biriken katı maddelerde toplanır.

Katı artıkların korunması ve depolanması ile ilgili yöntemler, bunların özgül radyoaktifliğine ve *radyoaktif yarıömür*'lerine bağlıdır. Artıkların başlıca kaynakları, bir yandan nükleer elektrik santralları, bir yandan da bu santrallardan gelen yakıt kalıntılarını işleyerek, uranyum ve plutonyumu özütleyen fabrikalardır. Santralların bıraktığı katı artıkların özgül etkinliği zayıf (1 curie/dm³'ten az) ve ömrü kısadır (yarıömürleri 100 yıldan kısa). Basınçlı su ile soğutulan, 1 000 MW gücündeki bir santral için öngörülen yıllık artık hacmi 500 m³ dolayındadır. Katı artıklar etkinliklerine göre ya sıkıştırılarak metal fıçılara yerleştirilir ya da beton, asfalt ve ısılsertleşir reçinelerle kaplanarak büyük beton konteynerler içine konur. Böylece radyasyondan yalıtılan bu artıklar yüzeyde ya da yer altında belli bir derinlikte depolanabilir. Bazı ülkeler, artık içeren kapları Uluslararası atom enerjisi ajansı'nın saptadığı koşullara uygun olarak, deniz dibine yerleştirme yoluna gitmektedir.

Yakıt işleyen fabrikalardaki artıkların özgül etkinliği yüksektir (binlerce curie/dm³) ve çok uzun ömürlü maddeler içerirler (yarıömürleri 100 yılın üstünde). Basınçlı suyla soğutulan 1 000 MW'lık bir birimin çalışması için gerekli yakıtı işleyen bir fabrikanın ürettiği yıllık artık miktarı 150 m³ ve artıkların etkinliği 150 milyon curie olarak tahmin edilmektedir. Bu artıklar arasında en etkin olanlar sıvılardır. Bu sıvılar önce sürekli olarak soğutulan paslanmaz çelikten yapılmış çift çeperli tanklarda depolanır; daha sonra hacmini küçültmek için buharlaştırılır ve nihayet çeşitli yöntemlerle katılaştırılır. Ayrıca sıvı artıklara camlaştırma yöntemi de uygulanabilir. Camlaştırılan artıklar, paslanmaz çelikten kaplara yerleştirilir ve yaklaşık 30 yıl süreyle geçici olarak depolanır; bu süre sonunda radyoaktiflikleri ve ısıl güçleri düşer. Bu evre ardından kararlı yerbilimsel oluşumlar içinde son depolarına yerleştirilebilir.

Öte yandan 2000 yılına değin yığılacak toplam radyoaktif artık miktarının 900 000 m³'e ulaşacağı tahmin edilmektedir; bu miktarın 2 500 m³'ünü oluşturacak yüksek etkinlikli artıkların ise camlaştırılması öngörülmektedir.

• *Radyoaktif artıkların depolanmasına ilişkin sorunlar.* Birçok ülke, artıkları derin deniz çukurlarına atar (yaklaşık 5 000 t/yıl); ama bu yöntem tehlikesiz değildir; çünkü radyoaktif artıkları içeren kaplar belli bir derinliğe ulaştıklarında çok yüksek bir basınç altında kalırlar ve bir kaza olması halinde bunlara ulaşıp önlem almaya olanak verecek hiçbir teknik yoktur.

Fransa'da uygulanan, çok dayanıklı beton silolarda depolama tekniği, deponun durumunu her an denetleme olanağı verir; ayrıca daha güvenilir artişlem teknikleri bulunduğunda artık kapları yeniden kullanılabilecektir. Ne var ki, siloların her tür dış etkiye dayanabileceğini ve depolanan artıkları korumaya yönelik çabaların her zaman yeterli olacağını söylemek de varsayımlardan öteye geçmez.

Yerbilimsel oluşumların derinliklerinde depolama tekniğini, Almanya eski kayatuzu yataklarını kullanarak uygular, görünüşte en güvenli yöntem budur; çünkü depolar, çevreden eksiksiz biçimde yalıtılmış bir ortamda bulunur. Ne var ki, bu yalıtımın bir gün yer sarsıntıları ya da su baskınlarıyla bozulmayacağını söylemek çok güçtür.

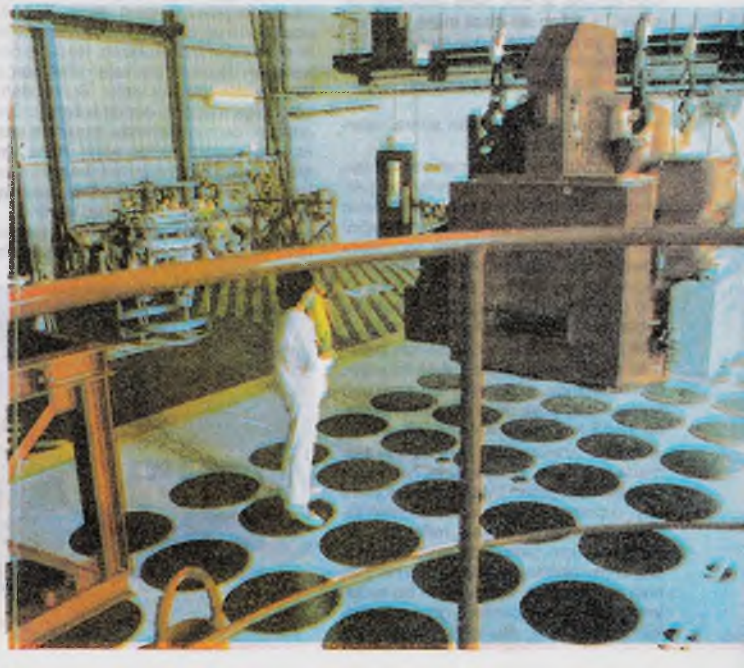
Kutup buzulları içine gömme ya da füzeyle atmosfer dışına fırlatma gibi başka teknikler tasarlanmışsa da, uygulamada aşılması güç engellerle karşılaşılmıştır. Öte yandan başkalaşımla yok etme yöntemi, ideal bir teknik biçiminde görülse bile, birçok sorun doğurmakta ve bu sorunların çözümü konusunda hiçbir çıkış yolu bulunanamaktadır.

Tam anlamıyla güvenilir, uzun vadeli tekniklerin bulunamaması yüzünden, radyoaktif artıkların yeryüzünü gittikçe kaplaması, kuşkusuz insanoğlu için nükleer sanayinin doğurduğu en önemli tehlikedir.

—Orm. san. Orman sanayilerinin artıkları (talaşlar ve yongalar) gerek doğal halde, gerek topaklaştırıldıktan sonra yakıt olarak tüketilebilir. Odun talaşından, alkol ve oksalik asit üretiminde yararlanılır. Bu gereç aynı zamanda dinamit lokumlarının korunmasında, kırılgan eşyaların ambalajlanmasında, yağların süzülmesinde, çeşitli mamul eşyaların kurutulmasında kullanılır.

Odun artıkları, ormanda işletme (değer-

Marcoule Nükleer araştırma merkezi'nin (Gard) yüksek etkinlikte artıklar için depolama salonu (camlaştırmadan sonra) [paslanmaz çelikten fıçıların yerleştirildiği beton kuyuların kapakları görülmektedir]

siz odun yanürünleri, kesim yongaları), biçme (talaşlar, kapaklar) ve kullanım (yongalar, kırıntılar) sırasında oluşur. Artıklarının gerek kimya, gerek mobilya sanayisinde kullanımı, ormancılığın temel hedeflerinden biridir.

—Teknol. • *Genel bilgiler.* Artıklar tarım, sanayi, ticaret ya da konut kökenli olabilir. Ama miktarları ya da zehirli olmaları nedeniyle konut çöpleriyle birlikte çöplüklere atılmayan artıklar, *sanayi artıkları* genel adı altında toplanır. Bu tür artıklar, üretim yöntemleri ile üretilen ürüne sıkı sıkıya bağlı olduğundan, değişken özellikler taşır ve çok çeşitlidir. Bunlar aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir: yemekhanelerden ya da önemli ticaret merkezlerinden gelen ve konut çöpleri gibi yok edilebilen artıklar; organik artıklar (hayvan dışkıları, posalar vb.); üretim artıkları (tortular, küller vb.); bir önişlemden kaynaklanan artıklar (fabrikaların istasyonlarından gelen artık çamurlar, kullanılmış banyo suları vb.).

Yok etme teknikleri üç büyük grupta toplanır:
—özel bölgelere boşaltma ve çok zehirli artıklar (arsenik, radyoaktif artıklar) için, kayatuzu yatakları gibi yerbilimsel oluşumlarda çöplükler oluşturma;
—yansızlaştırma ya da yükseltgeme -indirgeme tepkimeleriyle zehirliliği gideren fiziko-kimyasal arıtma;
—artıkların kıvamına ve farklı ısıl değerlerine uygun olarak tasarlanmış özel fırınlarda yakma.

Nihayet ürünlerin olduğunca büyük bölümünü yeniden kazanma ya da yeniden kullanma ve önemli hammaddelerden tasarruf etme (soy metaller, petrol) konusunda araştırmalar yürütülmektedir.

• *Artıklara bağlı kirlenme.*
Tarım artıkları. Bunlar, çoğunlukla organik bileşiklerdir (gübre, hayvan idrarı, süt sanayisi artıkları). Biyolojik olarak ayrışabilen bu bileşiklerin bir bölümü ortaya çıktıkları yerde ham halde (gübre ve hasat artıkları), bir bölümü de işlendikten sonra (peynir suyu, kan) yeniden kullanılabilir. Bu artıklar ender olarak kirliliğe yol açar; böyle bir olay ancak ortamın özarınma kapasitesini aşacak ölçüde birikirlerse ortaya çıkar.

Kent artıkları. Bunların başlıcaları konut çöpleri ve kanalizasyon sularıdır. İstanbul kenti sınırları içinde toplanan günlük çöp miktarının 2000 yılında 9 bin tona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Bu olağanüstü yüksek rakamın da gösterdiği gibi, çöplerin toplanması ve yok edilmesi ivedi çözüm bekleyen önemli bir toplumsal sorundur. Ne var ki çöplerin değişken bileşenlerden oluşması, rasyonel bir arıtmayı güçleştirir. Kimi artıklar biyolojik olarak ayrışabilir niteliktedir (kâğıtlar, besin artıkları); kimi artıklar da yeniden kullanılabilir (camlar, metaller, kartonlar). Buna karşılık, tüm artıkların % 5 ile 10'unu oluşturan plastikler yakılarak yok edilebilir ve bu yüzden havaya önemli miktarlarda hidroklorik asit atılır. Günümüzde bu artıklar gereğince bir önayıklamadan geçirildikten sonra topluca işlenme yolu tercih edilmektedir.

Büyük birimlerde artıklar geniş fırınlarda yakılır. Yakmadan kaynaklanan enerji ise kısmen konutları ısıtmada kullanılabilir. Düzenli depolama, artıkları çukurlarda yığmaya ve sonra toprakla üstünü kapatmaya dayanır. Depolama alanları ikincil bir kirlenmeye (suların kirlenmesi) yol açmayacak biçimde seçilir. Öte yandan artıkları yeni bir kaynak olarak değerlendirmeyi öngören tekniklerin önümüzdeki yıllarda geliştirilmesi beklenmektedir. Kaldı ki kimi teknikler, sanayileşmiş ülkelerde deneme aşamasından uygulama aşamasına geçmiştir; örneğin bazı ürünlerin (cam ve kâğıt), ayrı ayrı toplanarak yeniden çevrime girmesi sağlanırken bir bölümü de özütleme aygıtlarında denetimli mayalanmaya tutularak gaz (metan) üretilir.

Sanayi kökenli artıklar. Çok çeşitli sanayi artıkları vardır ve her biri, kendine özgü sorunlar yaratır; bunların bir bölümü bulundukları yerde işlenir; bir bölümüyse kirleticileri oluşturur ve çevremizin kirlenip bozulmasından büyük ölçüde sorumludur.

Türkiye'nin büyük kentlerinde artık ve çöpler ya denize dökülerek ya da çukurlarda depolanarak yok edilirdi. Bunun yarattığı sakıncalar nedeniyle yakarak yok etme yöntemine başvurulduysa da, kurulan yakma istasyonları, bir süre sonra verimli çalışmadıkları gerekçesiyle kapatıldı. Günümüzde düzenli depolama yoluyla biriktirilen artık ve çöpler, birinci aşamada bulundukları yerde, ikinci aşamada da çöp dökme alanlarında müteahhitler eliyle ayıklanır. Büyük kentlerde artık ve çöplerin, çöp aktarma istaysonunun ilk birimi olan önistasyonlara getirilmesi, ayıklanıp ayrıldıktan sonra da yakılması tasarlanmaktadır.

ARTIK be. (öncekiyle eş kökenli). **1.** Zaman içinde belli bir ana göre bir durumun ya da eylemin son buluşunu belirtir: *Artık hiçbir şey yazmıyor. Ben çocuk değilim artık. Çocukların anneleri yok artık.* **—2.** Zaman içinde başlama noktasını belirtir, konuşulan andan başlayarak: *Bütün sorunlar çözümlendi, artık rahat edebiliriz. Uçak seferleri başladı; artık üç saatte bir uçuş yapılabilir.* **—3.** Sabır ve dayanma gücünün sonuna gelindiğini belirtir: *Yeter artık! Gelsin artık şu otobüs!*

◆ ilg. *Esk. Bir şeyden, bir kimseden artık,* ondan başka: *"Sekiz uçmak hûrisi beğenüp gelür ise / Senin sevginden artık gönlüm kabul etmeye"* (Yunus, XIII. - XIV. yy.). *Günahların Hak Taâlâ'dan artuk kimse bilmeye* "(Miftah-ül Cenne,XV. yy.)

ARTIKÇI sıf. ve a. Artık toplamakla geçinen.

ARTIKÇILIK a. Artık toplayarak geçinme.

ARTIKDEĞER → ARTIDEĞER.

ARTILIK a. Elekt. Artı elektrik yükü taşıyan bir cismin durumu. (Eşanl. POZİTİFLİK.)

ARTIM a. Ormanc. Belirli bir dönem içinde (genellikle bir yıl) bir ağacın boyutlarının artması (boy artımı, çap artımı, hacim artımı). [Hacim artımı için, başlangıçtan ele alınarak, ortalama, yıllık ve dönemsel hacim artımından bahsedilebilir (m^3/ha/yıl). Artım, ya yıllık halkaların okunmasıyla ya da belli bir tarihte ağacın gövdesine yerleştirilen bir kurdelenin üzerindeki değişiklikler belli bir süre sonra incelenerek gerekli ölçümlerin yapılmasıyla saptanabilir.]

ARTIMLI sıf. Pişince miktarı artmış gibi görünen kimi yiyecekler için kullanılır; bereketli: *Artımlı pirinç, bulgur.*
—Dilbil. *Artımlı dönüşüm,* Z. Harris'in kuramında, bir temel cümle üzerinde yapılan işlem. (Bu işlem, temel cümlenin anlamında sistemli bir değişime yol açan bir öğenin eklenmesiyle gerçekleştirilir.)

ARTIRILMAK → ARTMAK.

ARTIRIM a. TASARRUF'un eşanlamlısı.
—Bilş. Bir programın, genellikle yinelemeli bir komutunun her yürütülmesinde, bir değişkenin değerine eklenen değişmez nicelik.
—Müz. Bir melodideki seslerin değerini iki (ikili ölçü) ya da üç (üçlü ölçü) katına çıkararak yineleme ilkesine dayalı kontrapunto işlemi.

ARTIRIMLI sıf. Bilş. Kullandıkları değişkenlere art arda artırımların eklenmesiyle çalışan bir donanım ya da yazılım için kullanılır. ‖ *Artırımlı derleyici,* bir programın her yeni komutu için doğrudan yorumlanabilir ve uygulanabilir bir kod üreten söyleşmeli derleyici.
—Mak. san. Artırımlarla ya da darbe sayımıyla çalışan düzenekler için kullanılır. (Sayısal kumandalı kimi takım tezgâhları artırımlı düzeneklerdir.)

ARTIRMA a. **1.** Artırmak eylemi. **—2.** Amacı, bir malı en yüksek fiyatı verene satmak olan, halka açık satış biçimi; açık artırma, müzayede. **—3.** Bir artırmada belirtilen fiyattan daha yüksek bir fiyat ileri sürme.
—Bilş. Bir programın, genellikle yinelemeli bir komutunun her uygulanışında, bir değişkenin değerine, bir kütük ya da bellek içeriğine değişmez bir nicelik eklemeye dayanan işlem.
—Huk. *Artırma ve eksiltme,* aralarında rekabet bulunan kişilerin en yüksek ya da en düşük fiyat önermeleri ilkesine dayanan ihale* usulü. (İhalenin objektif ölçülere göre yapılmasını sağlamak için özellikle kamu kuruluşlarının bavşurdukları bir yöntemdir.)
—Oy. Birçok kâğıt oyununda, bazı avantajlar sağlamak için oyuncuların ortaya konulan paraya ekledikleri para miktarı. ‖ Briçte hasım oyunculardan daha yüksek el söyleme. ‖ *Kasayı açık artırmaya koymak,* bakara'da ardı ardına birçok el kazandıktan sonra kasanın el değiştirmesi ve en çok para verene verilmek üzere açık artırmaya konması.
—Örg. Aynı örgü sırasında bir ya da birkaç ilmek ekleme (ilmek eklerne işi, şişin bir önceki sıranın başındaki ilmekten ya da iki ilmek arasından geçirilerek ya da bir ilmekten iki ilmek örerek gerçekleştirilir).

Artırma, birdirbire benzer bir çocuk oyunu. Oyunculardan biri eğilir, ilk sıradaki onun üzerinden atlayıp bastığı yeri işaretler. Ondan sonra atlayacakların da aynı çizgiye ulaşması gerekir. Daha sonraki turlarda giderek daha uzağa atlanır. İşaretlenen yerin gerisinde kalan ebe olur, alta yatar.

ARTIRMA ve YERLİ MALI HAFTASI → TUTUM YATIRIM ve TÜRK MALLARI HAFTASI.

ARTIRMAK → ARTMAK.

ARTIŞ a. Değerce, sayıca, fiyatça vb çoğalma: *Üretimdeki artış. Nüfus artışı. Ücretlerdeki artış, fiyat artışlarının gerisinde kaldı.*
—Nüfbil. *Nüfus artışı.* Doğal artışın ve / ya da toplam olarak gelenler sayısının gidenler sayısından yüksek olduğu bir göç hareketinin etkisiyle, bir nüfusun sayıca artması.
—Ulaş. *Trafik artışı,* yeni bir ulaşım yolu ya da geçidinin açılmasından (arabavapuru yerine bir köprünün hizmete girişi, bir hattı kısaltan bir tünelin açılması, vb.) doğan trafiğin çoğalması. ‖ *Trafik artış katsayısı,* bu yeni ulaşım olanağının gerçekleşmesinden sonraki fiili trafikle, aynı dönemde, bu olanak gerçekleşmeseydi gözlenecek olan trafik arasındaki orantı.
—Uz. havc. *İvme artışı,* bir uzay aracının, itme gücünü kullanarak uçtuğu evrede, ivmenin büyüdüğünü gösteren fonksiyon.

ARTİBONİTE, Haiti Cumhuriyeti'nde yönetim bölgesi, *Artibonite* ırmağının her iki kıyısında; 812 548 nüf (1989). Merkezi *Gonaives.*

ARTİBONİTE, Haiti adasında ırmak; Dominik Cumhuriyeti topraklarındaki ve adanın orta kesimindeki dağlardan doğar, Haiti Cumhuriyeti'ne girerek verimli (sulamayla çeşitli tarım) bir ovayı aşar ve Gonaives körfezine dökülür. Haiti'nin en uzun (220 km) ırmağıdır; çığırı üstünde bir baraj kurulmuştur.

Articles of Confederation, Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk anayasası. 1781' de yürürlüğe girdi; sekiz yıl sonra yerini Philadelphia'da kabul edilen yeni metne bıraktı. "Articles of Confederation", yalnız bir ortak örgüt öngörüyor (Kongre) ve on üç devletin her birinin "özgürlük, bağımsızlık ve egemenliğini" tanıyordu. Fede-

rasyon karşıtları bu anayasanın yürürlükte kalmasını; Federasyon yanlıları ise değiştirilmesini ya da yerine daha merkezci bir anayasanın getirilmesini istiyordu.

ARTİCULUM → TANIMLIK.

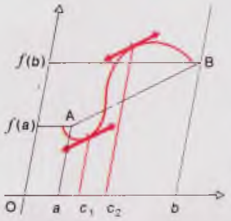
ARTİGAS (Jose Gervasio), uruguaylı general (Montevideo 1764 - İbiray, Asunción yakınında, 1850). Yerel milis kuvvetlerinin komutanı olarak Buenos Aires'in yeniden ele geçirilmesinde (1806) ve Montevideo' nun İngilizler'e karşı savunmasında etkili oldu (1807) ve halkın büyük sevgisini kazandı. 1810'da İspanya'ya başkaldıran Buenos Aires cuntasının hizmetine girdi. Las Piedras'ta İspanyollar'ı bozguna uğrattı ve Montevideo'yu kuşatmak üzere arjantin birliklerine katıldı. Buenos Aires tarafından terk edildi ve Brezilya istilası başlayınca, binlerce adamıyla birlikte Arjantin içlerine doğru çekildi ("Doğu halkının toplu göçü"),oradan da Doğu şeridini yeniden ele geçirmek için başlatılan harekâtı yönetti (1812). Bir federalist olarak, 1815'te Buenos Aires merkeziyetçilerine karşı savaşa girişti ve Arjantin hükümetince yardıma çağrılan Brezilyalılar'a karşı koymak zorunda kaldı. Sonunda Tucuarembó'da yenildi (1820) ve Paraguay'a çekildi. Uruguay'ın ulusal kahramanıdır.

ARTİGAS (Josep Llorens), ispanyol seramikçi (Barcelona 1892-ay.y. 1980). Barcelona Tatbiki sanatlar yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Barcelona'da ve Paris'te çalıştı. Raoul Dufy, Albert Marquet, Georges Braque ve özellikle de birçok duvar panosunu uyguladığı Juan Miro ile (Unesco binası, 1958; Paris sinemateki, 1972) işbirliği yaptı. Yalın biçimleriyle dikkati çeken kişisel yapıtlarında başlıca malzeme olarak gre kullandı.

ARTİKÜLATÖR a. (fr. *articulateur*). Dişç. Diş protezi yapımında kullanılan aygıt. (Alçıdan modeller yardımıyla, alt ve üst çene kemerlerindeki dişlerin birbirini kavramasını ve çene-şakak eklemi hareketlerini, elden geldiğince aslına uygun biçimde yaparak protez işini kolaylaştırır.)

ARTİKÜLER a. (fr. *articulaire*). Memeli olmayan omurgalıların kare kemiği aracılığıyla üstçeneye eklemlenen altçene kemiği. (Memelilerde altçene kemiği doğrudan doğruya şakak kemiğiyle eklem yapar; artiküler ile kare kemiğinin oluşturduğu bütün, örs ve çekiç kemiğine [orta kulak kemikçikleri] dönüşür.)

ARTİN (Emil), alman matematikçi (Viyana 1898 - Hamburg 1962). Cebirin belitleştirilmesinde ve sayılar kuramında önemli rol oynadı. Sınıflar cismi kuramına katkıda bulundu, bu kuramda temel teoremi (Artin karşıtlık teoremi) kanıtladı ve sözkonusu teoreme eşbenzeşiklik kuramını uyguladı.

$c \in]a, b[$ nin iki değerinin olabileceği hal

sonlu artmalar teoremi

ARTİNİT a. (fr. *artinite*). Miner. Hidratlı doğal magnezyum karbonat.

ARTİODACTYLA a. Zool. Çiftparmaklılar takımının bilimsel adı.

ARTİOPLOİT a. (fr. *artioploïde*'den). Biyol. Kromozon sayısı, temel kromozon sayısının çift katları kadar fazla olan dengeli poliploit.

ARTİOZOA a. (yun. *artios*, çift, ve *zoon*, hayvan'dan). Remy Perrier'ye göre, vücudu art arda özdeş ya da benzer parçalardan (metamer) oluşan ikiyanlı bakışımlı hayvan. (Kurtlar, kırkayaklar, omurgalılar artiozoadır.)

ARTİSİA a.(lat. *artus*, eklem'den). Paleobot. Cordaiteae grubundaki bitkilerin saplarında bulunan bölmeli özeklerin iç kalıbı.

ARTİST a. (fr. *artiste*). **1.** Güzel sanatlardan ya da süsleme sanatlarından birini, zanaatçıdan daha üst bir düzeyde gerçekleştirebilen, ya da bunu meslek edinmiş olan kimse; sanatçı. **—2.** Filmlerde, oyunlarda rol alan kimse; oyuncu. **—3.** *Halk.* Eğlence yerlerinde gösteri yapan kadın. **—4.** *Artist gibi*, gösterişli, boylu boslu, güzel kimseler için kullanılır.

ARTİSTİK sıf. (fr. *artistique*). **1.** Sanatla ilgili, sanatsal. **—2.** Sanatla, güzellik kaygısıyla yapılan şey için kullanılır: *Artistik bir fotoğraf.*

Artistik sine (Artistic cine), haftalık sinema dergisi. İstanbul'da, 1927'de yayımlanmaya başladı. Kaç sayı çıktığı bilinmiyor. Başlığının altında "Şark ve Balkan sinema mecmuası" cümlesi yer alıyordu. Türkiye'nin ilk sinema dergisidir.

ARTİSTLİK a. **1.** Artistin yaptığı iş. **—2.** Artist olma durumu.

ARTİŞLEM a. Nük müh. Nükleer yakıtın, bir reaktörde kullanıldıktan sonra işlenmesi. (Parçalanabilen verimli maddeleri, aşırı radyoaktif olan parçalanma ürünlerinden ayırmak için uygulanır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Nük. müh. Artişlem, sulu ya da kuru yolla gerçekleştirilebilir. Öteden beri en çok kullanılan yöntem, Purex yöntemidir; bu yöntemde yakıt önce kaynar ve derişik nitrik asit içinde çözündürülür; sonra organik bir çözücü (tribütil fosfat ya da TBF) karşı akımla dolaştırılarak, uranyum nitrat ve plutonyum nitrat çözeltiden özütlenir. Parçalanma ürünlerinin tuzları ise, çözeltinin içinde kalır. Daha sonra, uranyum ve plutonyum tuzları sulu çözelti haline getirilerek, TBF yardımıyla özütleme işlemi yinelenir Parçalanma ürünlerini yeterince eleyebilmek için, en az üç işlemden geçirmek gerekir. Birinci ya da ikinci özütleme çevrimiyle uranyum, plutonyumdan ayrılır.

ARTİŞLEMEK f. Nük. müh. Nükleer yakıta artişlem uygulamak.

ARTİVMELENDİRME a. Elektron. Katot ışınlı tüplerde, ekranın parlaklığını artırmak amacıyla uygulanan ve katot ışınları demetinin elektronlarına, saptırma sisteminden geçtikten sonra ek bir ivme kazandırmaya dayanan yöntem. (Tübün duyarlığı, bu işlemden dolayı etkilenmez; ancak elektronların saptırma sistemine ulaşmadan ivmelendirildikleri durum için aynı şey söylenemez. Artivmelendirme, yüksek artı potansiyele verilmiş bir anot halkası yardımıyla gerçekleştirilir.)

ARTİZAN a. (fr. *artisan*). *Zanaatçı* karşılığında bir dönem kullanılmıştır.

ARTİZLENİMCİ sıf. Artizlenimciliğe ilişkin.

◆ sıf. ve a. Artizlenimcilik akımı içinde yer alan sanatçı.

ARTİZLENİMCİLİK a. XIX. yy.'nın sonuyla XX. yy.' ın başındaki sanatsal eğilimlerin tümü; bu eğilimlerin kiminde izlenimcilik halkın anlayacağı bir biçime sokuluyor, kiminde ise izlenimciliğin sanata getirdiği katkılar değişik estetikler (yeni -izlenimcilik, bireşimcilik, nabi, anlatımcılık ya da fovizm) doğrultusunda kullanılıyordu.

ARTKAFA sıf. ve a. Anat. **1.** Kafatasının art kesimi ya da artkafa kemiği. **—2.** *Artkafa atardamarı*, saçlı derinin arka alt kısmına dağılan dış karotis dalı. ‖ *Artkafa deliği*, katafasının alt yüzünde bulunan ve kafanın içi ile omurga kanalını birleştiren delik. (İçinden soğanilik, iki omurga atardamarı ve omurga sinirinin omurilik dalı geçer.) ‖ *Artkafa kası*, artkafa-alın deri kasının arka parçası. ‖ *Artkafa kemiği*, kafatasının arka ve alt çeperini oluşturan kemik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Artkafa lobu*, beyin yarımkürelerinin en arka kısmı. (Her bir artkafa lobu önde iç ve dış dikey çukur çizgilerle sınırlıdır ve iç yüzünde de yatay olarak mahmuzumsu oluk yer alır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. • *Artkafa kemiği*. Kafanın arka ve alt kısmını oluşturan bir kemiktir. Artkafa kemiğinin altında *artkafa deliği* bulunur. Artkafa kemiğinin dört kısmı vardır: ön parça ya da gövde;*artkafa lokmaları* aracılığıyla atlas kemiğine bağlanan iki yan parça; bir arka parça. Bu arka parça önde iki yankafa kemiğiyle eklemlenir ve birçok kas da gene bu kısma yapışır.

• *Artkafa lobu*. Görme alanları (17., 18. ve 19. Brodmann alanları) artkafa lobunda bulunur. Görme yolları mahmuzumsu oluğun kenarlarında ilk görsel kortekste (17. Brodmann alanı) son bulur. Görme alanlarının hücreleri son derece özelleşmiş hücrelerdir: basit denilen hücreler (17. alan) ışığın yoğunluğunu algılar, karmaşık denilenler (18. alan) yalnızca belirli şekilleri tanır, çok karmaşık denilenlerse (19. alan) daha ayrıntılı şekilleri algılar. Artkafa lezyonları çoğu zaman görme bozukluklarıyla kendini belli eder.

artkafa kemiği
1. Yankafa kemiği;
2. Artkafa bağası;
3. Boyun kaslarının yapışma yerleri;
4. Artkafa deliği;
5. Üstçene kemiği;

ARTKAFA-ALIN KASI a. Anat. Kafatası kubbesini kaplayan derinin kası. (Artkafa kası ve alın kası olmak üzere iki uçtan oluşur; bu uçlar da aponevroz parçasıyla birbirinden ayrılır.)

ARTKAFAALTI KEMİĞİ a. Karş. anat. İlkel yapılı omurgalı hayvanların kafatasında, artkafa bölgesinde bulunan kıkırdaksı kemik. (Memelilerde kafatası alt deliğinin ardından başlayarak artkafa tabanıyla ve yanlarıyla kaynaşıp artkafa kemiğini oluşturur.)

ARTKAFA-ÇENE ÇAPI a. Anat. Başın kafadan çene ucuna kadar olan çapı.

ARTKARIN a. Akreplerde karnın dar ve esnek bölümü. (Zehirli iğneyle son bulur ve kuyruğu oluşturur.) [Eşanl. METASOMA.]

ARTKIYI a. Coğ. Kıyı şeridinin yüksek bölümü. Ortalama deniz düzeyinin belirlediği kıyı çizgisiyle, dalga etkisinin geriye doğru en fazla sokulduğu noktalardan geçen kıyı kenar çizgisi arasında yer alır.

—Denizbil. ve Yerbil. *Artkıyı kuşağı*, olağan kabarıklıktaki deniz düzeyinin üstünde kalan ve olağanüstü kabarık denizin etkisiyle çökellerin ya da olayların gerçekleştiği kesim.

ARTKUMSAL a. Coğ. Kumsalın, denizin eriştiği en yüksek düzeyin üstünde birikmiş gereçlerden oluşan kesimi. (Eski kıyı setleriyle ya da kumullarla kaplı olan artkumsal, yalnızca şiddetli fırtınalarda suyla örtülür.)

ARTMA a. Artmak eylemi.

—Bakteriyol. *Hastalık yapma gücünün artması*, bir mikrobun hayvanda ve insanda bir ya da birçok konak değiştirdikten sonra hastalık yapma gücünde meydana gelen artma. (Karşt. ZAYIFLAMA.)

—Mat. çözlm. Artan bir fonksiyonun ya da bir dizinin özelliği. ‖ *Bir fonksiyonun artma oranı* → ORAN. ‖ *Sonlu artmalar teoremi*, f sayısal fonksiyonu $[a, b]$ üzerinde sürekli, $]a, b[$ üzerinde türevlenebilir olduğuna göre, $(b-a) \cdot f'(c) = f(b) - f(a)$ olmak üzere bir $c \in]a, b[$ nin varlığını belirten teorem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sil. Bir nükleer patlama tepkimesinde nötron sayısının üslü artışını belirten parametre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mat. çözlm. Sonlu artmalar, formülü $0<\theta<1$ olmak üzere $f(x+h)=f(x)+h\cdot f'(x+\theta h)$ biçiminde de verilir. ($h=b-a$ yerine konulmuştur.) Sonlu artmalar teoremi Rolle teoremi yardımıyla kanıtlanır. Aynı biçimde *f, g, h,* sonlu artmalar teoreminin varsayımlarını gerçeklemek üzere

$$\varphi(x)=\begin{vmatrix} f(a) & f(b) & f(x) \\ g(a) & g(b) & g(x) \\ h(a) & h(b) & h(x) \end{vmatrix}$$

ile tanımlanan φ fonksiyonu göz önüne alınırsa φ. Rolle teoreminin varsayımlarını gerçekler; o halde $\varphi'(c)=0$ olmak üzere $c\in\,]a,b[$ vardır;

$$h:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$$
$$x\to 1$$

alınırsa, genelleştirilmiş sonlu artmalar formülü (1) elde edilir: *f* ile *g*, [*a*,*b*] üzerinde sürekli ve]*a*,*b*[üzerinde türevlenebilir olduğunda

$$\frac{f(b)-f(a)}{g(b)-g(a)}=\frac{f'(c)}{g'(c)} \qquad (1)$$

olacak biçimde $c\in\,]a,b[$ vardır. Buna dayanarak L'Hospital kuralı kanıtlanır.

—Sil. Parçalanabilir bir ortam üstkritikse, zincirleme bir tepkimenin merkezi olabilir. Bu, parçalanmaya yol açan en az bir nötronun sistemde bulunduğunu ve parçalanma sonucunda ortaya çıkan birçok nötronun da, yeni birçok parçalanma olayları yarattığını ortaya koyar. Böylece, bir nötron kuşağından ötekine, nötron sayısında artış gözlenir ve bu artış, hemen üslü bir nitelik kazanır. Tepkimenin patlamaya dönüşebilmesi için bir kuşağın süresinin çok kısa, yani saniyenin on milyonda birinin çok altında olması gerekir; böyle olmazsa sistem, önemli ölçüde enerji açığa çıkmadan genleşebilir ve tepkinliğini yitirebilir.

ARTMAK gçz. f. **1.** *(Belli bir ölçüde) artmak,* sözkonusu ölçülebilir bir şey ise (belli bir ölçüde) çoğalmak; yükselmek: *Üretim bir yılda yüzde on arttı. Bir yılda serveti birkaç milyon daha arttı. Ateşi artınca hastaneye kaldırdılar. Artan fiyatlar karşısında ücretler yetersiz kalmaktadır.* **—2.** Çoğalmak, daha yoğun, daha önemli olmak: *Gürültüler arttıkça konuşması duyulmaz oldu. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar giderek artıyor. Evlenince sorumlulukları arttı.* **—3.** Kullanılan, harcanan bir şey sözkonusu ise geriye kalmak: *Artan kumaştan bir yelek dikmek. Yemeklerin pek çoğu arttı.*

—İkt. *Artan maliyetler yasası* → MALİYET.

—Kamu mal. *Artan oranlı tarife,* vergi matrahı arttıkça, vergi oranının da yükseldiği vergi tarifeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mat. çözlm. Sıralı bir (E, <) kümesinden, sıralı bir (F, <) kümesine tanımlanmış ve E ye ait x, x'ne olursa olsun, $x<x'$ den $f(x)<f(x')$ ün elde edildiği bir *f* fonksiyonu için kullanılır. [Bir dizi için E= $\mathbb{N}$ dir ve özellik, ancak belirli bir ranktan sonra gerçeklenebilir.] ‖ *Geniş anlamda artan fonksiyon,* artan, ancak sıkı artan olmayan fonksiyon. ‖ *Sıkı* (ya da *dar anlamda*) *artan fonksiyon,* $x\neq x'$ olduğunda $f(x)\neq f(x')$ olan, *f* artan fonksıyonu. [E tam sıralıysa, *f* birebirdir.]

◆ **artırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (belli bir ölçüde) artırmak,* onu çoğaltmak: *Arazisini yüz dönüm daha artırmak. Servetini artırmak.* **—2.** *Bir şeyi, fiyatını (belli bir ölçüde) artırmak,* onun için daha fazla bir fiyat ileri sürmek: *Yok mu artıran? Bin lira daha artırmak.* **—3.** *Bir şeyi (duygu, durum vb.) artırmak,* onu çoğaltmak, yoğunlaştırmak: *Ürünü artırmak. Bu haber öfkeleri artırdı. Amacına ulaşmak için çabalarını artırdı. Bu ilaç ağrılarını dindirecek yerde artırıyor. Huzursuzluğu artıran nedenler. Bir kimsenin yetkisini artırmak.* **—4.** *Bir şeyden (belli bir ölçüde) artırmak,* ondan bir miktar ayırmak, biriktirmek: *Bu parayı maaşından artırmış. Bu ay beş bin lira artırdım. Artırdıklarımı bankaya yatırıyorum.*

◆ **artırılmak** edilg. f. Artırmak eylemine konu olmak: *Ücretler artırılacak. Bu konuda çalışmaların artırılması gerek. Önlemler artırıldı. Bu para, üyelerin ödeneklerinden artırıldı.*

—ANSİKL. Kamu mal. *Artan oranlı vergi tarifesi*'nde matrahla birlikte yalnız vergi miktarı değil vergi oranı da yükseldiğinden, bu tür tarifelerde vergi matrahı büyüdükçe ortalama vergi oranı da yükselir. Dolayısıyla, artan oranlı tarifeler ortalama vergi oranına göre, düz artan oranlı, azalan artan oranlı ve çoğalan artan oranlı tarifeler olarak üçe ayrılabilir. Matrah ile ortalama vergi oranı eşit oranda büyürse bu tarifelere *düz artan oranlı tarife,* ortalama vergi oranındaki artış matrahtaki artışa oranla daha küçük ise bu tarifelere de *azalan artan oranlı tarife* denilir. *Çoğalan artan oranlı tarife*'de ise ortalama vergi oranındaki artış, matrahtaki artışa oranla daha büyüktür.

Artan oranlı tarifeler için başka ayrımlar da yapılmıştır: *basit artan oranlılık* ve *dilim usulü artan oranlılık* gibi. Matrah bir bütün olarak, artan oranların uygulandığı gruplardan hangisine giriyorsa, vergi miktarı o grup için saptanmış olan oran üzerinden belirlenir. Bu yöntemin en büyük sakıncası, matrahtaki küçük bir artış daha yüksek vergi uygulamasını gerektirdiğinde, vergi miktarında büyük sıçramalara neden olmasıdır.

Günümüzde yaygın kullanılan *dilim usulü artan oranlılık*'tır. Bu yöntemde vergi matrahı dilimlere ayrılır ve tarifedeki artan oranların her biri, karşıladığı matrah bölümüne uygulanır. Bu biçimde her dilim için bulunan vergi miktarları toplanarak matrahın tümünün vergisi hesaplanır. Örneğin, 3 000 000 TL matrahın vergisi ilk 1 000 000 için 1 000 000 X 0,25 = 250 000 TL, sonraki 2 000 000 TL için 2 000 000 X 0,30 = 600 000 TL olup toplam vergi miktarı 850 000 TL olmaktadır. Bu şekilde artan oranlar uygulandığında sıçrama ve basamaklar yumuşamaktadır.

Artan oranlı tarifeler *sınırlı* ve *sınırsız artan oranlılık* olarak da ayrılır. *Sınırsız artan oranlılık*'ta vergi oranları % 100'e kadar çıkabilir. Ancak böyle bir uygulama gelirin tümüne devletçe el koymak olacağından uygulanmamaktadır. *Sınırlı artan oranlılık*'ta ise vergi oranları bir yerde durdurulur. Örneğin Türk gelir vergisi tarifesinde marjinal oran olan % 63 uygulanmaktadır ve 50 milyon TL'yi aşan gelirler ortalama oran % 55 ile sınırlandırılmıştır.

Artan oranlı tarifelerde, oran artışı, matrahın büyümesinin dışında başka nedenlerden de etkilenebilir. Yükümlünün medeni durumu, zamanı, vb. etkenler ya da veraset ve intikal vergilerinde matrahın büyüklüğünün yanında akrabalık derecesinin de artan oranların uygulanmasında dikkate alınması örnek olarak gösterilebilir.

ARTMANN (Hans Carl), avusturyalı yazar (Viyana 1921). "Viyana grubu" nun kurucusu olan H.C. Artmann, Viyana lehçesinde yazdığı *(Med ana schwoazzn dintn,* 1958) ya da dilsel oyunlar üzerine kurduğu şiirlerinde *(Ein lilienweisser Brief aus Lincolnshire,* 1969), fantastik hikâyelerinde *(Frankenstein in Sussex,* 1969) ve tiyatro yapıtlarında *(Kein Pses ser für Czermak,* 1971), hem barok hem de gerçeküstücü bakış açısıyla yaklaştığı dil olgusunu sistemli olarak açınlamayı amaçladı.

ARTOIS, bugünkü Pas-de-Calais département'ının büyük bir bölümünü kaplayan, Fransa'nın güneyindeki eski eyalet.

—Tar. XII. yy.'a kadar Flandre kontlarının egemenliği altında kalan Artois *(Pagus atrebansis),* Baudouin VIII tarafından 1191'de Fransa'ya verildi. 1477'de Flandre ile birlikte ve Louis XI'in direnmesine rağmen Habsburglar'a geçti. Arras antlaşması ile (1482) tekrar Louis XI'e verilen Artois, Madrid (1526) ve Cambrais (1529) antlaşmalarıyla gene Habsburglar'ın malı oldu ve Pirene (1659) ve Nijmegen (1678) antlaşmaları ile Fransa'ya döndü. Artois kontu unvanını en son kullanan Louis XV'in torunu Charles Philippe'tir.

ARTOIS (Charles Philippe, *—kontu*) → CHARLES X, Fransa kralı.

ARTOLGUNLAŞMA a. Bot. Ana bitkiden ayrıldıktan sonra tohumların olgunlaşmasının tamamlanması. (Türe göre değişen bu sürenin dolmasından sonra tohum ancak dış koşulların tümü bir araya gelmişse çimlenebilir; bu koşullar yoksa, çimlenme gücünü, birkaç günden birkaç yüzyıla kadar değişebilen çok değişik bir süre koruyabilir.)

ARTOM (Alessandro), italyan fizikçi (Asti 1867 - Roma 1927). Galileo Ferraris'in asistanlığını yaptığı sırada elektromanyetik alanları incelerken o güne değin yalnızca alçak frekanslar için geçerli sayılan bazı ilkeleri radyoelektrik frekanslara da uygulamayı düşündü. Artom, radyoiletişimi keşfedenlerden sayılır. Ayrıca gemi kadranı ve radyogonyometreyi yapması bakımından radyo'yla seyrin öncüleri arasında da yer aldı. Patentlerini italyan denizciliğine bağışlaması nedeniyle 1927'de kral Vittorio Emanuele III tarafından baron unvanıyla ödüllendirildi.

ARTORİOS (Markos), yunan hekim, İ.Ö. 40'a doğru Roma'da yaşadı. Augustus'un dostu ve hekimiydi; ona Philippoi savaşı'nda hazır bulunmasını öğütledi. Actium savaşı'ndan sonra suda boğuldu. Kuduz hastalığı ve uzun ömürlülük üstüne iki de kitabı vardır.

ARTOS dağı → ÇADIR dağı.

ARTOVA, Karadeniz bölgesinin iç ke-

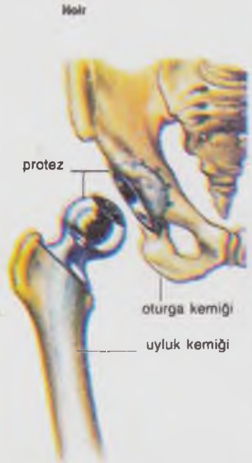
Artois
Fresnicourt-le-Dolmen yakınlarında Olhain şatosu (XIII.- XV. yy.)

siminde Tokat iline bağlı ilçe; 17 688 nüf. (1990); 909 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 57 köy. Merkezi, Tokat'ın 40 km G.-B.'sındaki *Artova*, 4 429 nüf. (1990).

ARTREKTOMİ a. (fr. *arthrectomie*; yun. *arthron*, eklem, ve *ektome*, kesip atma'dan). Eklem yüzlerini alıkoyarak bir eklemin hasta kısımlarının tümünü kesip çıkarmayı öngören ameliyat.

ARTRİFLÜAN sıf. (fr. *arthrifluent*; yun. *arthron*, eklem, ve lat. *fluens, -entis*, akan'dan). Patol. *Artriflüan apse*, vereme bağlı bir eklem lezyonuyla başlayıp geliştikten sonra başladığı noktanın uzağında bir yerde ortaya çıkan soğuk apse.

ARTRİT a. (fr. *arthrite*; yun. *arthritis*, nikris, damla'dan). Romatol. Ağrı, kızartı, sıcaklık ve şişmeyle belirgin eklem iltihabı. (Anatomik bakımdan sinovya zarlarında, kıkırdaklarda ve kemiklerde lezyonlarla belirir ve bunlara özgün biyolojik değişiklikler eşlik eder.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Dişç. Diş yuvası bağının iltihabı. (İlgili diş elle tutulup burulur ya da sallanırsa ağrır. Çok ilerlerse dişin hafifçe oynamasına neden olabilir.)
—ANSİKL. Romatol. Çoğu zaman artrit (genellikle akut gelişen eklem iltihabı) ile artroz (süreğen eklem iltihabı) birbiriyle karıştırılır. Artrit de tıpkı artroz gibi eklemlerde biçim bozukluğuna ve ankiloza neden olabilir. Bouillaud hastalığı da denilen akut eklem romatizması dışında, artritler çoğunlukla içten gelen bir nedene dayanır ve bu nedenler iki büyük gruba ayrılır: etyolojisi iyi belirlenemeyen (bu etyoloji özbağışık olabildiği gibi bir mikrop toksinine karşı tepki de olabilir) iltihaplı romatizma (romatoit poliartrit, ankilozlu spondilartrit, yaygın döküntülü lupus, sedef hastalığı romatizması [bu hastalıklar yerel olarak mikropsuzdur]) ve eklemde mikrop bulunan bulaşıcı romatizma (tüberküloz, stafilokok, gonokok, brucella artriti). Artritler dış kökenli de olabilir (travmalar).
Bu kadar çeşitli biçimlerinin bulunması tedavinin değişik oluşunun başlıca nedenidir. Tedavi antibiyotiklere, antienflamatuvarlara, kortikoitlere dayanır.
—Vet. Artritler hayvanlarda da tıpkı insandaki özellikleriyle görülür. Travmadan (en başta atta), enfeksiyondan (mikrop ya da toksinler) ve beslenmeden ileri gelen çeşitlere ayrılır.

artroplasti
tam kalça protezi (yalnız kemikler ve protez gösterilmiştir)

ARTRİTİZM a. (fr. *arthritisme*). Patol. Çeşitli organlarda çok değişik bozukluklarla ortaya çıkan ve romatizma, damla, egzama, migren, şeker hastalığı gibi değişik hastalıkları topluca belirten diyatez.

ARTRODEZ a.(fr. *arthrodèse*; yun. *arthron*, eklem, ve *desis*, bağlama eylemi'nden). Bir eklemi kesin olarak oynamaz hale getirmek amacıyla yapılan ameliyat.
—ANSİKL. İki tip artrodez vardır: *eklem dışı artrodez* ve *eklem içi artrodez*. Birincisinde eklem açılmadan bir kemik parçası sokularak oynamazlık sağlanır. İkincisinde eklem açılır, eklem yüzleri kesilerek çıkarılır ve bu yüzeyler, birbirine kaynasın diye tıpkı kırık bir kemiğin iki ucu gibi uç uca getirilir. Artrodez eklemi tümüyle katılaştırır, ama sağlam ve ağrısız hale getirir.

ARTRODİ a. (fr. *arthrodie*). Anat. Yüzeyleri düz olan oynar eklem.

ARTRODİNİ a. (fr. *arthrodynie*; yun. *arthron*, eklem, ve *odyne*, ağrı'dan). **1.** İyi belirlenmemiş eklem ağrısı. **—2.** XVIII. yy.'da Cullen tarafından süreğen romatizmayı (özellikle ilerleyici süreğen poliartriti) belirtmek için kullanılan terim.

ARTROGRAFİ a. (fr. *arthrographie*; yun. *arthron*, eklem ve *graphein*, yazmak'tan). X ışınlarına kendiliğinden görüntü vermeyen bir eklemin öğelerini ortaya çıkarmaya elverişli radyografi tekniği.
—ANSİKL. Bir gaz ya da X ışını geçirmeyen bir madde yahut ikisi birlikte şırınga edilerek yapay bir kontrast yaratılır. Böylece eklemlerin kıkırdakları, menisküsler, bağ-kıkırdak dokusu, eklem boşlukları ve çevre boşlukları görünür hale gelir. Artrografiler özellikle diz ekleminde uygulanır, çünkü menisklerde darbe sonucu oluşan lezyonların tanısı için bu kesinlikle gereklidir.

ARTROGRİPOZ a. (fr. *arthrogrypose*; yun. *arthron*, eklem, ve *gryposis*, çengel biçiminde'den). Nörol. *Doğuştan çokyönlü artrogripoz*, çekinik otozomlarla soydan geçen ve yalnız bacaklarda ya da hem bacaklarda, hem kollarda hareketsizlik biçiminde beliren karmaşık sendrom. (Bu hareketsizliğe eklemlerden pek çoğunun oynamazlığı, gevşek felçle birlikte kas yetersizliği de eklenir; gevşek felcin nedeni sinir, binde bir kas ve kimi kez de kalp-damar bozukluğu olabilir.)
—Vet. Yeni doğan buzağılarda sık görülen ve bacaklarda sürekli eklem bükülmesiyle belirginleşen doğuştan anormallik.

ARTROKSİLON a. (fr. *arthroxylon*; yun. *arthron*, eklem, ve *ksylon*, odun'dan). Calamitaceae grubundan fosil ağaç.

ARTROLİZ a. (fr. *arthrolyse*; yun. *arthron*, eklem, ve *lysis*, erime, çözülme'den). Hareketlerinde kısıntıya uğramış bir ekleme yeniden hareket kazandırmak amacıyla yapılan ameliyat.

ARTROLOJİ a. (fr. *arthrologie*; yun. *arthron*, eklem, ve *logos*, bilim'den). Eklemleri inceleyen anatomi dalı.

ARTROPATİ a. (fr. *arthropathie*; yun. *arthron*, eklem, ve *pathos*, hastalık'tan). Kaynağı (soysuzlaşma, iltihap, sinir, içsalgı, vb.) göz önüne alınmadan eklemlerde görülen hastalıkların tümüne verilen ad.
—Nörol. *Sinirsel artropati*, siringomiyeli, tabes, diyabet nöropatisi gibi birtakım sinirsel hastalıklarda görülen eklem bozukluğu.

ARTROPİTİS a. (fr. *arthropitys*; yun. *arthron*, eklem, ve *pitys*, çam'dan). Karbon devrinde yaygın biçimde yetişen calamitaceae familyasından fosil bitki.

ARTROPLASTİ a. (fr. *arthroplastie*, yun. *arthron*, eklem ve *plassein*, biçimlendirmek'ten). Bir ekleme yeniden hareket kazandırmak için, eklem yüzlerini ameliyatla düzelterek yeni bir eklem aralığı yaratma işlemi.
—ANSİKL. Artropiasti ya iki eklem yüzeyinden birini keserek, ya iki yüzey arasına lif dokusu ya da bir maden parçası yerleştirerek, yahut her iki yüzey de maden ya da plastik protezlerle değiştirilerek yapılır (uyluk başı kırıklarında uyluk başı protezi, kalça eklemi artrozunda tam kalça eklemi protezi, vb.).

ARTRORİZ a. (fr. *arthrorise*; yun. *arthron*, eklem, ve *rhiza*, kök'ten). Kemikten bir destek ya da bir kama kullanarak bir eklemin hareketlerini kısıtlama amacıyla yapılan ameliyat.

ARTROSKOP a. (fr. *arthroscope*, yun. *arthron*, eklem, ve *skopein*, görmek'ten). Bir trokar, bir kılıf, bir optik sistemden oluşan ve diz eklemine sokularak artroskopi yapılmasını sağlayan aygıt.

ARTROSKOPİ a. (fr. *arthroscopie*; yun. *arthron*, eklem, ve *skopein*, görmek'ten). Çoğunlukla genel anestezi altında diz eklemindeki değişik yapıların (sinovya kapsülü, menisküsler, bağlar) bozukluklarını kesin bir şekilde inceleme olanağı veren endoskopi yöntemi. (Bu yöntemle biyopsi de uygulanabilir.)

ARTROSPOR a. (fr. *arthrospore*; yun. *arthron*, eklem, ve *sporos*, tohum'dan). Bot. Hücreleri ya da bileşenleri arasında eklem bulunan mantar ipliğinin (miselyum) parçalarından her biri.

ARTROSPORLU sıf. Bot. Artrosporlarla üreyen ilkel mantarlara denir.

ARTROSTOMİ a. (fr. *arthrostomie*; yun. *arthron*, eklem, ve *stoma, -atos*, ağız'dan). Cerr. İçinin akıtılıp boşaltılması amacıyla bir eklemin açılmasını ve sinovyanın deriyle ağızlaştırılmasını öngören ameliyat.

ARTROTOMİ a. (fr. *arthrotomie*; yun. *arthron*, eklem, ve *tome*, kesme'den). Bir eklemi açmak amacıyla yapılan ameliyat.

ARTROZ a. (fr. *arthrose*). Biyolojik değişiklik olmaksızın, anatomik planda, eklem kıkırdağı yıkımı ve çoğu zaman osteofitli kemik değişiklikleriyle belirgin biçim bozucu, iltihapsız, süreğen eklem hastalığı.
—ANSİKL. Artroz, bütün eklemlerde olabilir, ama daha çok omurganın boyun, sırt ve bel bölümlerinde, hatta tümünde, uzun kemik eklemlerinde, özellikle taşıyıcı eklemlerde (kalça, diz) ya da çoğunlukla oynar eklemlerde (el eklemleri) görülür. Eklemlerin tümünü sararak tam bir artroz hastalığına yol açabilir. Bu yozlaştırıcı hastalığın görülme sıklığı yaşla birlikte artar. Ona "kemiklerin ak saçları" denebilir. Hastalık, uzun süre belirtisiz kalabilir, ama bazen sakat bırakacak ölçüde ağır olur. Artritten farkı, iltihapsız olmasıdır.
Nedeni tam olarak bilinmemektedir; iç salgılara, travmalara (küçük darbeler) ve metabolizmaya ilişkin birçok kuram ileri sürülmüştür. Daha başka etmenler de söylenebilir: aşırı şişmanlık, kemik bozuklukları, vb.
Hastalığın tedavisi zor ve çeşitlidir: ağrıkesiciler ve / ya da iltihap giderici (antienflamatuvar) ilaçların yanı sıra fizik tedavi, kaplıca tedavisi, bazı olgularda cerrahi müdahale (kalça protezi) ve özellikle sağlık bilgisi önerilebilir.

Arts and Crafts hareketi ya da **topluluğu,** XIX. yy.'ın sonunda, sanat ve meslekleri yenileştirme amacı güden ingiliz akımı. Sınai üretimin niteliksizliğine tepki göstermek amacıyla 1888'de mimar Charles Robert Ashbee tarafından Londra'da kurulan Arts and Crafts Exhibition Society, 1861'den sonra William Morris'in başlattığı akımdan doğan derneklerden biridir. Sanayiyi sorumlu tuttuğu çevre çirkinliğine karşı Morris el sanatlarını ve Ortaçağ'dan kalma yöntemlerle gerçekleştirilen sanat yapılarını savunuyordu. Ashbee'nin bununla birlikte, sanayiyle işbirliğini gerekli görmesi, "endüstriyel dizayn"ın hareket noktası oldu. Grup, Ashbee ve Ch. F. A. Voysey gibi öncülük yapan mimarları içermekle birlikte grubun ilk başkanı Walter Crane, Glasgow okulu mimarlarını kendilerinden saymamıştır.

ARTSIRTSAL sıf. Sesbilg. Dilin sırtının arka kesimini kaldırarak üretilen bir ünsüz için kullanılır (ör. [k],[g],[x] artdamaksıl ünsüzleri).

◆ Artsırtsal ünsüz.

ARTSİBAŞEV (Mihayl Petroviç), rus yazar (Aştirka, Harkov eyaleti, 1878 - Varşova 1927). 1905 sonrası bunalım ortamını (ahlaki ve estetik nihilizm, cinselliğin yüceltilmesi) anlatan ve skandallara yol açan öyküler (*la Jeune Femme* [fr. çev.], 1904) ve romanlar (*Sanin*, 1909; *U posledney çerti*, 1910) yazan Artsıbaşev 1923'te Rusya'dan kovuldu.

ARTSİMOVİÇ (Lev Andreyeviç), sovyet fizikçi (Moskova 1909 - *ay. y.* 1973). Bulunmasından kısa bir süre sonra, 1934-35'te, nötron üzerinde incelemelere başladı. 1951'de plazmaları inceledi ve 1958'den başlayarak, bu araştırmalarını, denetimli nükleer kaynaşma sorunuyla bağıntı içinde sürdürdü. Tokamak adlı makinenin ilkörneklerinin yapımında büyük rol oynadı. Bu makine, 1972'den başlayarak denetimli kaynaşmanın kuramsal koşullarına yaklaşmayı sağladı.

ARTTANSOLUNGAÇLILAR a. Denizlerde yaşayan, karındanbacaklı erdişi

yumuşakçalar altsınıfı. (Bil. a. *opisthobranchia.*) [Artsolungaçlılar altsınıfındaki yumuşakçaların çoğunluğu ya kavkısızdır ya da körelmiş bir iç kavkı taşır, ama genellikle hepsi çok güzel gözalıcı renklerle bezenmiştir. Solungaçları ve kalp kulakçığı karıncığın gerisinde yer alır; örtenek boşluğunun ağzı genişçe açıktır ve içorganlara ait sinir birleşiği eğri değildir (düzsinirlilik).]

ARTUÇ a. Esk. sil. Mızrak türünden bir silah. (Ucu demirli, uzunca bir çubuk biçimindeydi.)

ARTUK, selçuklu emiri, Artuklular hanedanının atası (XI. yy.). Döğer boyundan Eksük'ün oğlu. Alparslan'ın buyruğu altında Malazgirt savaşı'na katıldı (1071). Anadolu'da fetihlere girişti: Yeşilırmak ve Kızılırmak havzalarını aştı, İzmit'e kadar ilerledi, Bizans'ın iç kavgalarına karıştı (1073). Güney Arabistan'a gönderildi; Bahreyn'deki Karmatiler'e selçuklu egemenliğini kabul ettirdi (1077). 1079'da Melikşah'ın kardeşi Tutuş ile birlikte Suriye fethine, 1084'te İbni Cehir'in Diyarbakır seferine katıldı. 1085'te Horasan'a, Melikşah'a karşı ayaklanan Tekiş'in üzerine gönderildi; hizmetleri dolayısıyla kendisine ıkta olarak Hulvan verildi. 1085'ten başlayarak Musul ve Halep emiri Müslim ile birlikte Melikşah'a karşı entrikalar çevirdi. Müslim'in ölümü üzerine kendisine Filistin'i veren Tutuş'un hizmetine girdi (1086). Tutuş'un, Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleymanşah'ı yendiği Halep yakınındaki savaşta büyük yararlık gösterdi (1086). Kesin olarak bilinmeyen bir tarihte, aralarında Artuklular beyliğini kuran Sökmen ve İlgazi'nin de bulunduğu oğullar bırakarak öldü.

ARTUK (İbrahim), türk nümismat (Havran, Şam, 1915). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi (1944). İstanbul arkeoloji müzeleri ve Ankara etnografya müzesi'nde uzman olarak çalıştı. 1978'de emekli oldu. Ulusal ve uluslararası nümismatik derneklerinin üyesi olan Artuk'un, birçok makale, tebliğ, araştırma ve kitabı vardır. Bunlardan, 1977'de Ankara Hacettepe üniversitesi, I. Uluslararası Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısı kongresi'nde *Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Gazi ve sikkesi* tebliği ile *İstanbul arkeoloji müzeleri teşhirdeki islami sikkeler kataloğu* (2 cilt, Cevriye Artuk ile birlikte, İstanbul, 1968) türk nümismatik tarihi açısından önemlidir.

ARTUK ARSLAN (Nasırettin), Mardin Artukluları beyi (?-1239). İlgazi II'nin oğlu. Kardeşi Yavlak Arslan'ın ölümü üzerine bey oldu (1200). Koruyuculuğunda tahta çıktığı emir Nizamettin Alpkuş'u öldürttü. Döneminde, Mardin Artukluları bazen Memluklar'ın, bazen Anadolu Selçukluları'nın bağlısı olarak varlığını sürdürdü.

Artuklu sarayı, Diyarbakır, iç kalede Artuklu dönemi saray kalıntısı. Virantepe ya da Toptepe denilen yığma bir tepe üzerindedir. Prof. Oktay Aslanapa yönetiminde yapılan kazılarla ortaya çıkarıldı (1961-1962). Artukoğulları'ndan Nasırettin Salih bin Mahmut bin Muhammet döneminde yaptırılmıştı (1200-1222). Temel kalıntılarından, çevreye hâkim bir tepeye kurulan sarayın, surlarla çevrili olduğu, iç kalede ikinci bir sur bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapı, plan ve bezemeleriyle Büyük Selçuklu dönemi türk mimarlığının etkilerini taşır. Kazılarda, yapının selsebili ve saray hamamının ortasında olduğu sanılan sekiz köşeli havuzu ortaya çıkarıldı. Havuzdaki altın yaldızlı cam mozaik süslemelerin, en eski türk mozaikleri olduğu sanılıyor. Çift başlı artuklu aslanını gösteren özgün ve değerli çini ve seramik buluntuları Diyarbakır müzesi'ndedir.

ARTUKLULAR, Diyarbakır bölgesinde üç kol halinde hüküm süren türkmen hanedanı (Hısnıkeyfa [Hasankeyf] ve Amid' de [Diyarbakır] 1102-1232, Mardin ve Meyyafarikin'de [Silvan] 1108-1408, Harput'ta 1185 - 1234). Hanedan, adını Oğuzlar'ın Döğer boyuna mensup selçuklu emiri Artuk'tan alır. Artuk'a Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın kardeşi Tutuş, gördüğü hizmetler karşılığında Filistin'i bağışlamıştı. Artuk'un ölümünden sonra oğulları, Fatımiler'in ve Haçlılar'ın baskısı karşısında Filistin'de kalamadılar. Bu oğullardan Muinettin Sökmen, Mezopotamya emirleri arasındaki çekişmeden yararlanarak ele geçirdiği Hısnıkeyfa'da hanedanın Hısnıkeyfa kolunu kurdu (1102). Daha sonra egemenliğini Mardin ve çevresine kadar yaydı. Bu arada, Selçuklular'ın hizmetine giren kardeşi Necmettin İlgazi, Sökmen'in oğullarından birinin elinde bulunan Mardin'i ele geçirerek (1108) kendi hanedanına başkent yaptı. Hısnıkeyfa'yı, Sökmen'in soyundan gelenlere bırakan İlgazi, egemenlik alanını Harran, Meyyafarikin, Halep'e kadar genişletti. 1119'da Halep'i tehdit eden Antakya Haçlıları'nı ağır bir yenilgiye uğrattı. Kuzey-doğu yönünde de genişleyen Artuklular'dan İlgazi'nin yeğeni Belek, Harput, Palu, Dersim çevresini ele geçirmişti. İlgazi'nin ölümünden (1122) sonra ailenin başına geçen Belek, Haçlılar ile başarılı savaşlar yaptı.

Önce Musul'da, sonra Halep'te egemenlik kuran Zengiler'in ortaya çıkışı, Artuklular'ın gelişmesini durdurdu. Nurettin Zengi tarafından Haçlılar'a ve Bizans'a karşı sonu gelmeyen savaşlara sürüklenen Artuklular, sonunda gittikçe güçlenen Nurettin'in bağlıları durumuna geldiler. Daha sonra Selahattin Eyyubi'nin genişleme tutkusuna karşı koymak zorunda kaldılar. Selahattin'in himayesine giren Hısnıkeyfa beyi Nurettin Muhammet, hizmetine karşılık Amid'i aldı ve başkent yaptı (1183). Selahattin, 1185'te Meyyafarikin'i alınca artuklu beylerinin çoğu ona bağlandı. Nurettin Muhammet'in 1185'te ölümünden sonra Harput ve çevresinde üçüncü bir artuklu kolu ortaya çıktı. Eyyubiler tarafından sürekli zayıflatılan Artuklular, zaman zaman Anadolu Selçukluları'na; bir ara da Celalettin Harizmşah'a bağlandılar. 1232'de Eyyubi hükümdarı Melik Kâmil önce Amid'i sonra Hısnıkeyfa'yı alarak Artuklular'ın bu kolunu ortadan kaldırdı. Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I, Harput'u alınca bu artuklu kolu da son buldu (1234). Mardin kolu, Moğollar'ın bağlısı olarak varlığını sürdürdüyse de sonunda Karakoyunlular'ın baskısı altında çöktü (1408).

Büyük türkmen kitlelerine dayanan Artuklular'ın iç örgütü ve uygarlığı belirli ölçüde türkmen özelliklerini korudu. Artuklu beyleri, arapça unvanlarının yanı sıra, Alp-Alpı, İnanç, Kutluk gibi türkçe unvanlar da kullandılar. Devleti hanedanın ortak malı sayan eski türk geleneğini benimsemeleri, aile içi kavgalara ve merkezi yönetimin zayıflamasına yol açtı.

■ SANAT. Güney-Doğu Anadolu'da, özellikle Diyarbakır, Mardin, Silvan ve Hasankeyf'te egemen olan artuklu yönetimi bir bayındırlık ve zenginlik dönemidir. Eski türk gelenekleriyle islam geleneklerini kaynaştıran artuklu kültürünün belirgin olarak izlenebildiği alanlardan biri mimarlıktır. Bu dönemde Büyük Selçuklu mimarlığının etkisinde yeni üsluplar denenmiştir. Revaklı avlu, yapılara içten ve dıştan egemen olan mihrap önü kubbesi, avlu köşelerine yerleştirilen çifte minare ve zengin bezemeli kesrne taş işçiliği döneminin özellikleridir. Anıtsal cami mimarlığının Anadolu'daki ilk örneği sayılan *Silvan Ulu camisi*'nde (1031, 1157 onarım) mihrap önü kubbesi tüm mekâna egemendir. *Mardin Ulu camisi* (XII. yy.) revaklı avlulu, mihrap duvarına koşut üç sahınlı bir yapıdır; mihrap önü kubbesi iki sahını örtecek büyüklükte tutulmuştur. Dıştan yivli kubbe biçimi de bu yapıdan sonra gelenekselleşmiştir. *Harput Ulu camisi*'nde (XII. yy.) küçülen avlunun çevresine mekânlar yerleştirilmiştir. Mihraba koşut üç sahından oluşan yapıda, mihrap önü kubbesi tek sahını örtecek büyüklüktedir. *Kızıltepe (Dunaysır) Ulu camisi*'nde (XIII. yy. başı) avlu köşelerine çifte minare yerleştirilmiştir. Taçkapının iki renkli taştan dilimli kemerleri Suriye Zengi mimarlığının etkisini yansıtır.

İklim koşullarına bağlı olarak açık avlulu medreselerin ilk örnekleri de Artuklular tarafından geliştirilmiştir. Mardin'deki *Eminüddin medresesi* (XII. yy. başı) bu türün ilk örneklerindendir. *Hatuniye medresesi* ise (XII. yy. ikinci yarısı) iki katlı, revaklı avlulu, iki eyvanlı tasarımıyla, özgün bir yapıdır. Diyarbakır *Zinciriye medresesi* (1198), Zengi etkisindeki zengin taş işçiliği, kemerli revaklarla çevrili avlusuyla, açık avlulu medreselerin gelişimini yansıtır. Diyarbakır *Mesudiye* ve *Hatuniye* medreseleri Artuklu dönemi ile Anadolu Selçuklu medreseleri arasında köprü oluştururlar. Mardin'in Koçhisar bucağındaki *Harzem medresesi* (1211/1212), cami ve medrese, Mardin'deki *Marufiye medresesi* ise (XIII. yy. başı) medrese, cami ve türbe gibi değişik işlevli yapıları birleştiren tasarımlarıyla öncü örneklerdir.

Artuklu sanatında savunma amaçlı yapılar arasında, Diyarbakır kalesinin *Ulu beden* ve *Yedi kardeş* burçları (XIII. yy. başı), tasarımları, bezemeleri ve taş işçilikleriyle dikkati çeker.

Silvan Ulu camisi (1031)
Diyarbakır

Silvan Ulu camisi (1031)
kapısı

Mardin Ulu camisi'nden (XII. yy.) ayrıntı

Malabadi köprüsü (1147) Silvan-Diyarbakır

Köprü mimarisinin gelişkin örnekleri olarak *Hasankeyf köprüsü* (1116) ve Silvan *Malabadi köprüsü* (1147) bu türün başyapıtlarıdır.

Anadolu'daki türk hamam yapılarının ilk örnekleri de artuklu bölgesinde bulunur. Mardin'deki *Maristan hamamı* (XII. yy. başı) haç biçimi dört eyvanı, köşelere yerleştirilmiş odalardan oluşan sıcaklık bölümüyle ilginç bir yapıdır. Mardin'deki *Radviyye hamamı*'nda da aynı plan yinelenmiştir.

Artuklu dönemi sivil mimarlığının önemli örnekleri arasında saraylar da bulunmaktadır; Diyarbakır'da iç kalede ortaya çıkarılan *Artuklu* sarayı*, günümüze ulaşmayan *Hasankeyf sarayı* (XII. yy.) ve Mardin'deki *Firdevs köşkü* (XIII. yy. sonu- XIV. yy. başı) belirtilmeye değer.

Anadolu türk maden sanatının gelişimi de bu bölgede izlenebilir. Kullanılan tekniklerin ve maden türlerinin çeşitliliği sanatçıların becerilerini gösterir. Avrupa'nın çeşitli müzelerinde ve özel koleksiyonlarda bulunan bu yapıtlar arasında, Artuklu meliki Rüknettin Davut'un adını taşıyan mine tekniğindeki bakır tas (XII. yy. ilk yarısı), Nurettin Artuk Şah'ın adının bulunduğu kazıma ve kabartma tekniğindeki tunç ayna (XIII. yy.),melik Fahrettin Karaarslan'ın adını taşıyan kakma tekniğindeki pirinç tas, Cizre Ulu camisi'nin ejder ve aslan başlı tunç kapı tokmakları (biri İstanbul Türk-islam eserleri müzesi'ndedir) sayılabilir.

Artuklu melikleri minyatür sanatının gelişimini de desteklemişlerdir. Anadolu'da minyatür sanatına ilişkin ilk yapıtlardan biri Artuklu meliki Necmettin Alpı için Mihran bin Mansur'un hazırladığı, *Materia Medica*'nın arapça çevirisi olan *Kitab ül -Haşâ'iş*'tir (XIII. yy. ortaları). Saray mühendisi Cezerî'nin Nasrettin Mahmut için hazırladığı *Marifet ül-hiyel il-hendesiyye* (1206) ve Sufi'nin *Suver ül-kevâkib is sâbite* adlı yapıtı da Anadolu minyatür sanatının ilk örnekleridir. (→ Kayn.)

ARTUMES → ARİTİMİ.

ARTUN (Kenan), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1927). Mimarlık öğrenimi görürken sinema oyunculuğuna başladı; 1950'lerin tanınmış başoyuncularından biri oldu (*Tahir ile Zühre*, 1951; *Dağları bekleyen kız*, 1955; *Ölmüş bir kadının evrak-ı metrukesi*, 1958); 1961'de sinemayı bıraktı.

ARTUNER (Ali), türk futbolcu (İzmir 1944). Göztepe genç takımında yetişti. On yıl süreyle Göztepe birinci takımının kalesini korudu (1957-1967). Türkiye'nin başarılı kalecileri arasında yer aldı. 32 kez milli (23'ü A takımı) oldu ve 5 kez A milli takımının kaptanlığını yaptı.

ARTUNKAL (Ali Rıza), türk asker ve siyaset adamı (Filibe 1883 - İstanbul 1959). Harp okulu'nu (1904), Harp akademisi'ni (1907) bitirdi. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşı'na katıldı. İstanbul'da sıkıyönetim komutanlığı, kolordu komutanlıkları, Jandarma genel komutanlığı yaptı. Korgeneralken emekliye ayrıldı (1941). Manisa milletvekili seçildi (1941-1950), milli savunma bakanı oldu (1941-1946).

ARTUNKAL (Suphi), türk hekim (Edirne 1907 - İstanbul 1978). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1932). Tedavi kliniği ve farmakoloji kürsüsünde profesör oldu (1958). Buradan Cerrahpaşa tıp fakültesi'ne geçti. Türkiye'de nükleer tıbbın öncülerinden sayılır. Ülkede ilk kez Tedavi kliniği radyoizotop laboratuvarı'nı kurduğu gibi, Tedavi kliniği endokrinoloji bölümü'nün, Nükleer tıp enstitüsü'nün, Türk endokrinoloji derneği ve Tıbbi psikoloji laboratuvarı'nın kurucuları arasında da yer aldı. Ciba foundation, "Brain-throid relationship" adlı grup çalışmasını onun onuruna düzenledi. Ölümünden sonra, İstanbul Tabib odası'nın Prof. Dr. general Tevfik Sağlam ulusal sağlık ödülü'nü kazandı (1986). Başlıca yapıtları: *Kanın deveran hızının fizyopatolojik ve klinik incelenmesi* (1943), *Farmakoloji ve tedavi* (S. Tavat, N. Kastarlak, R. Garan ile,1956). *Farmakoloji ve tedavide tatbikat* (S.Tavat, R. Garan, A. Akçasu ile,1961), *Radyoizotopların klinikte kullanılması* (1963).

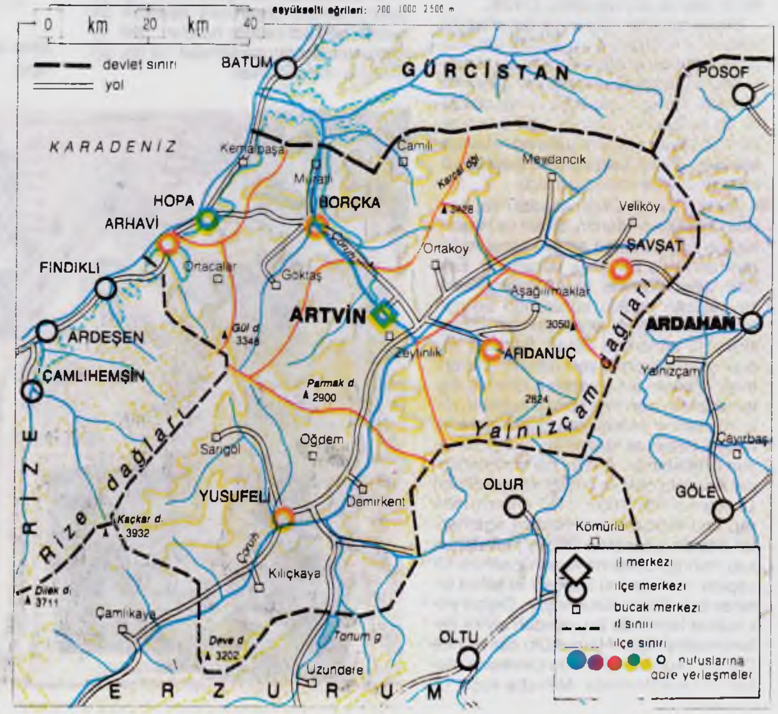
Arturo Ui'nin önlenebilir yükselişi *(Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui)*, Bertolt Brecht'in oyunu. 1941'de kitap olarak yayımlandı; ilk kez 1959'da sahnelendi. Chicago gangsterleri arasında geçen konu, aslında Hitler'in yükselişini işler ve sokaktaki adamın bu olgu karşısındaki davranışını sahneye koyar.

Sevgi ve Başar Sabuncu tarafından türkçeye çevrilen yapıt Asaf Çiyiltepe'nin rejisiyle Ankara Sanat tiyatrosu'nda (1965-66) ve Yücel Erten'in rejisiyle Ankara Devlet tiyatrosu'nda (1979-80) sahnelendi.

ARTUS → ARTHUR

ARTUS (Amil), türk siyaset adamı, hukukçu (Bursa 1911): Yargıçlık, Yargıtay üyeliği yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında kurulan birinci Gürsel hükümetinde ada-

ARTVİN il haritası

let bakanlığı (1961), Kurucu meclis üyeliği yaptı. Cumhurbaşkanınca Cumhuriyet senatosu üyeliğine atandı (1961-1968).

ARTUSİ (Giovanni Maria), italyan besteci ve kuramcı (Bologna 1540'a doğr. *ay. y.* 1613). Özellikle Monteverdi, Zarlino, Bottrigari, Galilei gibi bestecilere karşı çıkışıyla tanındı. En ünlü yergisel yapıtı *Artusi, ovvero delle imperfettioni della musica moderna*'da (1600-1603) Monteverdi madrigallerinin hazırlıksız ses uyumsuzluklarını sert bir dille eleştirdi.

ARTUSİ (Pellegrino), italyan yazar (Forlimpopoli 1820 - Floransa 1911). Gastronomi konulu ünlü bir inceleme kitabı vardır (*La scienza in cucina e l'arte di mangiar bene,* 1891).

ARTÜLKE a. Bir limanın gerisinde yer alan ve sözkonusu limanın ekonomik etki alanının oluşturduğu bölge. (Eşanl. HİNTERLAND.)

—Yerbil. Alp tipi bir sıradağda eski bir etkin kenarın kıtasal bölümü. (Sözgelimi Hellenid sıradağlarının Sırbistan -Makedonya kütlesi.)

ARTVİN (08), Karadeniz bölgesinin en doğusunda il; 212 833 nüf. (1990); 7 436 km², 8 ilçe; 13 bucak; 306 köy. Merkezi *Artvin,* 20 306 nüf. (1990). Erzurum bölge idare mahkemesine bağlı.

Çok engebeli olan Artvin, kuzeyde ve güneyde yüksek dağlarla kaplıdır. Kuzeydeki Doğu Karadeniz sıradağları üzerinde 3 000 m'yi aşan tepeler vardır. Bunların en ünlüsü Kaçkar dağıdır (3 932 m). Doğu ucunda Çoruh nehrinin derin vadisiyle yarılmış olan bu dağlar, Türkiye sınırları ötesinde Acaristan dağlarıyla sürer. İlin güneyinde genellikle 2 500 m'yi aşan, Çadırdağı'nda 3 050 m'ye ulaşan Yalnızçam dağları uzanır. Bu iki dağ sırası arasında, Çoruh ırmağının yerleştiği, oluk biçiminde, tektonik kökenli çukur bir alan yer alır. İlin başlıca yerleşmeleri, önemli bir deprem alanı olmasına karşın, iklim bakımından daha elverişli bu çukur alan ya da yakınındaki platolardadır.

Km²'ye 29 kişi olan ortalama nüfus yoğunluğu ile Türkiye'nin en tenha illerinden olan Artvin'de kıyı ile iç kesim arasında çok büyük fark vardır. Kıyı yerleşmelerinde km²'de 80, hatta yer yer 100'e varan yoğunluk, iç kesimde düşüktür (10-25). Başlıca uğraş tarım olduğu için kentleşme oranı çok düşük, kent niteliğindeki yerleşmeler küçüktür. Bu yerleşmelerin en büyüğü olan il merkezinin nüfusu da 20 000'den azdır. Halkın yaklaşık % 75'i köylerde yaşar. Tarım alanları dardır. Bu yüzden başka bölgelere en çok göç veren iller arasındadır. Sayımlarda nüfusunun hemen hemen aynı kalması da buna bağlıdır.

Artvin'in kıyı kesiminde çay, fındık, tütün ve mısır; iç kesimlerde buğday ve arpa üretilir. İç kesimdeki geniş otlaklarda sığır ve koyun yetiştirilir. Toprakaltı zenginliklerinden Murgul bakır yatakları önemlidir. Türkiye bakır üretiminin yarısı buradan elde edilir. İlin Karadeniz kıyısındaki en önemli iskelesi olan Hopa, iç bölümlere, Çoruh vadisini izleyen bir karayolu ile bağlıdır.

ARTVİN, Artvin ilinin merkezi kent; Karadeniz kıyısındaki limanı Hopa'nın 64 km G.-D.'sunda, Erzurum'un 294 km K.'inde, 20 306 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Kent, Çoruh nehrinin Karadeniz dağlarını yaran derin vadisinin sol yakasında, Kıldiyet dağının yamaçlarına kurulmuştur. Mahalleler, vadi tabanındaki İskele mahallesinden başlayarak 650 m yüksekliğe kadar çıkan basamak biçimli düzlüklere serpilmiştir. Semtler arasındaki yükselti farkı nedeniyle Artvin'de birkaç mevsim aynı zamanda yaşanır. Yeşili bol olan kent, güzel bir park görünümündedir.

• TARİH. Artvin, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'ndan sonra Ruslar'a bırakıldı; Brest-Litovsk antlaşması'yla (1918) boşaltılıncaya değin rus işgalinde kaldı. Mondros mütarekesi'nin ardından 17 aralık 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi, İngilizler boşalttıktan sonra Gürcistan Cumhuriyeti'nin eline geçti. Türkiye Büyük millet meclisi hükümetinin girişimleri sonucunda; 23 şubat 1921'de Türkiye'ye bırakıldı. Cumhuriyetten sonra, 24 nisan 1924'te il merkezi olan Artvin, 1933'te merkezi Rize olan Çoruh iline bağlandı; 1936'da Çoruh ilinin merkezi oldu. 1956'da ilin adı Artvin olarak değiştirildi.

• MİMARLIK. Artvin ve çevresinde tarihsel yapılar oldukça azdır. Köprübaşı semtinde, Çoruh köprüsü yanındaki *Artvin kalesi*'nin X. yy.'da yaptırıldığı, Osmanlılar zamanında onarıldığı sanılıyor. Kent dışında da kimi kale kalıntıları vardır. *Salihbey camisi* (1792/1793), *Çelebiefendi çeşmesi* (1782) ve *Mehmetbey çeşmesi* (1809), yazıtları bulunduğundan yapım tarihleri bilinen yapılardır.

Artvin barı, Artvin yöresinde oynanan bar türü bir halk oyunu. İstanbul'da düzenlenen Balkan festivali'nde (1936), Atatürk'ün barbaşı olarak oyuna katılmasından sonra *Atabarı* adını almıştır. *Ağır bar, Çoruh barı* da denir.

ARTYANMA a. İtme kuvvetini artırmak için, bir türbojetin uç deliğinde gerçekleştirilen ek yanma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıl mot. Bir motorun silindirinde gaz karışımının yanmasını ve genişleme evresini izleyen olayların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bir türbojetin arkasından çıkan yanmış gazlarda büyük oranda oksijen bulunur. Artyanmada işte bu oksijenden yararlanılır ve bu amaçla gazların olağan çevrimi sonunda ikinci kez gaz püskürtülerek yeni bir yanma sağlanır. Dolayısıyla, klasik türbojete, gerçek bir remjet oluşturan ikinci bir motor eklenir. Artyanmayla, türbojetin tek başına sağladığı itme kuvvetinin % 50'sinden daha büyük bir ek itme kuvveti elde edilebilir.

—Isıl mot. *Artyanma,* egzoz gazlarının zararını azaltmak için uygulanan işlemlerdir; bu işlemlerle, yanma zamanında oluşan karbonmonoksit, azot oksitleri ve yanmamış hidrokarbonlar yeniden yakılarak kısmen giderilir. Uygulanan yöntemlerin ilki, egzoz gazlarına bir miktar hava karıştırmaya dayanır. Böylece, önyanmada olduğu gibi, kalan hidrokarbonların yanması ve karbonmonoksidin karbondiokside dönüşmesi sağlanır. Bununla birlikte yönetmeliklerce belirlenen maksimum zararlı madde oranını aşmamak için, denetimli bir artyanmaya başvurulur; yüksek sıcaklıkta katalizörler eşliğinde gerçekleştirilen bu işlemle karbonmonoksit, azot oksitleri ve yanmamış hidrokarbonlar, su, karbondioksit ve azot gibi zararsız maddelere dönüştürülür. Egzoz gazlarında kurşun bulunuyorsa, reaktör gerektiği gibi çalışamayacağından, bu yöntemler uygulanamaz.

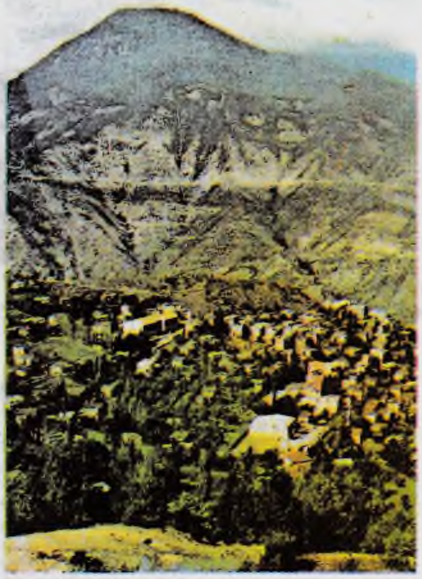
ARTYOM. Coğ. → ARTEM.

ARTYOM → ARTEM.

ARTYOMOVSK → ARTEMOVSK.

ARTZAMAN a. Dilbil. Zaman içindeki evrimleri açısından ele alınan dilsel olguların niteliği; belli bir dilin tarihini oluşturan eşzaman dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Büyük bir yöntemsel önemi olduğu anlaşılan artzaman/eşzaman karşıtlığını dilbilime F. de Saussure kazandırmıştır. XIX. yy. tarihselciliğine karşı bir tepki olan bu yaklaşım, dilbilimin, halklar tarihine yardımcı bir bilim olarak değil, kendi başına bir bilim olarak ele alınmasını amaçlıyordu. Gerçekten de, dilbilimin bu iki kanadında yöntemler ve amaçlar temelden farklıdır: bir yanda konuşan bireyin içgüdüsüne, öbür yanda metinlere başvurma; bir sözcüğün tarihçesini bilmenin (ya da bilmemenin) o sözcüğün kullanımı üzerinde hiçbir etkisi olmaması. Bununla birlikte, eşzamanlı bir inceleme (örneğin toplumdilbilim düzleminde), artzamanlılığa başvurmadan olamaz: bir dilin durumu, birçok eşzamanlılığın iç içe geçmesi, bir sistemin başka bir sisteme dönüşmesi sayılabilir.

Artvin'den genel bir görünüm

ARTZAMANLI sıf. Dilbil. Artzamanlılığa ilişkin olan. (Eşanl. TARİHSEL.)

ARTZAMANLILIK a. Topbil. Toplum bilimlerinde, toplumsal olguların zaman içindeki evrimlerinin incelenmesi.

ARTZAMANSAL sıf. Dilbil. Artzamanlı bir biçimde, artzamanlı bir bakış açısıyla.

ARU ya da **AROE,** Endonezya'da takımadalar, Arafura denizi'nde. Alçak adalardan oluşan Aru takımadalarında çok ilkel yerli halklar yaşar.

ARU (Kemal Ahmet), türk mimar ve şehircilik uzmanı (İstanbul 1912). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1937). İstanbul Teknik üniversitesi şehircilik kürsüsü'nde sürdürdüğü çalışmalarıyla profesör oldu (1950). Aynı yıl kürsü başkanlığına seçildi. Mimarlık fakültesi'nin dekanlığını yaptı. Çeşitli yabancı üniversitelerde konuk öğretim üyesi olarak ders verdi. Berlin'de açtığı "Türk şehirleri" sergisi kent planlaması açısından ilgi gördü.

Artvin kalesi

Kemal Ahmet Aru'nun projesi 4.Levent siteleri *İstanbul*

Katıldığı kent imar planlamaları yarışmalarında birincilik ödülü aldı (Ödemiş, 1945; [G. Özdeş ile birlikte] İzmit, 1948 ; [G. Özdeş, E. Canpolat ile birlikte] İzmir, 1952). Çevreyle birlikte tasarlanmış önemli projeleri arasında Birinci Levent (1947), Dördüncü Levent (1954) siteleri ve Diyarbakır Üniversitesi kampüsü (1971) sayılabilir. Kent planlamaları ve sorunlarına ilişkin yapıtları: *İkinci dünya harbinden sonra garp Avrupa'sında mesken problemi* (1950); *İmar planlama çalışmaları çizim tekniği* ([G. Özdeş ile birlikte] 1955); *Şehir dokusunda yeni ulaştırma düzenleri* (1965).

ARU (Günseli), türk heykelci (İstanbul 1918 - *ay.y.* 1977). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi dekoratif sanatlar bölümü'nü bitirdi. Başlangıçta dekoratif eşya üzerinde çalışırken, 1955'ten sonra soyut heykele yöneldi. Ağaç ve değişik malzemelerle çalıştı. Devlet resim ve heykel sergisinde birincilik (1964), Devlet güzel sanatlar akademisi'nin heykel dalında birincilik (1965) ödüllerini kazandı.

ARUA, Uganda'nın kuzey-batı kesiminde kent; 10 800 nüf. Havalimanı. Tarım merkezi.

ARUBA, Antiller denizi'nde Hollanda adası (Rüzgâraltı adaları). Venezuela kıyısı açıklarında; 193 km²; 64 000 nüf. (1991). Petrol arıtılması. Turizm. Deniz suyundan içme suyu elde eden tesis. Duvarları tarihöncesinden kaldığı sanılan aşı boyası resimlerle ve Kolomböncesi dönemden resimlerle süslü mağaralar.
—Tar. XV. yy. başında İspanyollar'ın işgai ettiği Aruba, 1634'te Hollandalılar'ın eline geçti. Zenci köle ticareti merkezlerinden biriydi.

ARUCAS, Büyük Kanarya adasında (İspanya) kent, Las Palmas'ın B.'sında; 29 000 nüf. Muz üretimi.

ARUDA *(cebel)*, Fırat'ın büyük dirseğinin batı kıyısında sit. Uruk kültürünün (3500'e doğr.) özelliklerini sergiler: tapınak, pişmiş topraktan koni biçiminde süsler, sayılar içeren tabletler ve silindir mühür izleri.

ARUDİS ya da **ARULİS.** Tar. coğ. Anadolu'da, Kommagene bölgesinde yerleşme; Zeugma'dan (Kavunlu köyü) Samosata'ya (Samsat) giden yolda, Marsyas (Merzumen) çayının Fırat'a döküldüğü yerdeydi. Günümüzdeki Abararz'ın yerinde olduğu sanılıyor.

ARUERİS → HAROERİS.

ÂRÛO a. (fars *ārūğ*). *Esk.* Geğirme.

ARULİS→ ARUDİS.

ARUMENCE a. Dilbil. MAKEDONYA RUMENCESİ'nin eşanlamlısı.

ARUMENLER, Rumen kökenli halk. Yunanistan'ın kuzey kesimiyle, Yugoslavya'nın güney kesimi, Arnavutluk (Pindos dağları) ve Bulgaristan'da (Rodop dağları) yaşayan Arumenler (yaklş. 300 000 nüf.), bir rumen lehçesi (makedo-rumen) konuşurlar.

ARUN, Nepal'in doğusunda ırmak; Himalayalar'dan inerken Nepal'i aşar ve Kosi ırmağına karışır.

Arun, Endonezya'da doğal gaz yatağı, Sumatra'nın kuzeyinde.

ARUN (Özdemir Asaf) → ÖZDEMİR ASAF.

ARUNAÇAL PRADEŞ, Hindistan'ın kuzey-doğu kesiminde bölge (1972'ye kadar adı Kuzey-Doğu Sınır Acentası'ydı). Çin sınırında; 83 578 km²; 628 000 nüf. Merkezi *İtanagar*. Mongoloid (Tibetliler ve Assamlılar ile yakınlıkları vardır) aşiretlerin yaşadığı bölgenin büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Pirinç tarımı. Kereste işleme.

ARUNDEL, Büyük Britanya'da, South Downs'un güneyinde, Weald'de, Brighton'un batısında yer. Büyük ölçüde onarım görmüş Ortaçağ'dan kalma şato. XIV. yy.'dan kalma kilise.

ARUNDEL, önce Fitzalan ailesinin, sonra da Howard ailesinin üyeleri tarafından taşınan ingiliz kontluk unvanı.

ARUNDEL (Thomas), ingiliz rahip (1353-1414). Richard II döneminde başbakan olan Arundel 1396'da Canterbury başpiskoposluğuna getirildi. Kardeşi Richard gibi Gloucester partisi'nin üyesi olan Arundel, Parlamento tarafından sürgüne gönderildi (1397). 1399'da, Richard II'yi tahttan indirip kral Henry IV olan Henry Lancaster ile birlikte İngiltere'ye döndü ve kendini lollard* sapmacılığıyla savaşıma adadı.

Arundel mermerleri, XVII. yy.'da bulunan ve sonradan Arundel kontu Thomas Howard*'ın eline geçen yunan yazıtları. Bu yazıtlar, yunan tarihinin, İ.Ö. 264-263'te Atina'nın kuruluş döneminin önemli olaylarını anlatan *Paros güncesi*'ni ve Priene'ye, Magnezia'ya (Manisa) ve Smyrna'ya (İzmir) ilişkin birçok inceleme içermektedir (Ashmolean Museum, Oxford).

ARUNDİNARİA a. (lat. arundo, *-inis*, kamış'tan). Asya ve Amerika kökenli bambu. (50 tür; buğdaygiller familyası.)

ARUNTALAR → ARANDALAR.

ARUOBA (Güloya), türk dansçı ve dans öğretmeni (İstanbul 1942). Ankara Devlet konservatuvarı'nda eğitim gördü. İngiltere Krallık bale okulu'nda repetitörlük öğrenimi yaptı, Krallık bale topluluğunda çalıştı. İstanbul Devlet opera ve balesi'nin kurucuları arasında yer aldı. Burada öğretmenlik ve repetitörlük yaptı (1972 -1978).Ankara Devlet opera ve balesi'nde görevli. Sahneye koyduğu başlıca baleler: *Coppelia*, *Kuğu gölü*, *Deli Dumrul*.

ARUP (Erik), danimarkalı tarihçi (Slangerup, Frederiksborg, 1876 - Kopenhag 1951). *Histoire du Danemark* (fr. çev.) adlı yapıtında olayları, özellikle ekonomik ve toplumsal açıdan ele aldı.

ARUP (*sir* Ove), britanyalı ve danimarkalı mimar (Newcastle-upon-Tyne 1895). Eğitimini Kopenhag'da tamamladıktan sonra, 1923'te Londra'ya giderek tasarımcılığa başladı (çalışmalarını 1938'den 1945'e dek kendi bürosunda sürdürdü). 1946-1949 arasında inşaat mühendisi olarak askeri mimarlık sorunlarıyla ilgilendi. İlk mimarlık bürosunu 1949'da kurdu. Birçok liman, köprü, vb. düzenlemesi gerçekleştirdi, üniversite binaları (Oxford, Cambridge, Sussex, Leicester) yaptı. Sydney operası'nın yapımına katkıda bulundu. 1963'ten başlayarak daha çok, fabrika binaları (Players, IBM vb. fabrikaları) ve konut toplulukları yapımıyla uğraştı.

ARUPPUKKOTTAİ, Hindistan'da kent, Tamil Nadu'da, Madurai'nin G.'inde; 62 200 nüf.

ARÛS a. (ar. *ᶜarūs*). *Esk.* **1.** Gelin. **—2.** Husrev Perviz'in sekiz hazinesinden biri. **—3.** Kükürt. || *Arûs-ı and* (cennet gelini), genç hizmetçi, ahretlik; ay. || *Arûs-ı arab*, Kâbe. || *Arûs-ı cihan*, dünya. || *Arûs-ı çerh*, *arûs-ı felek*, *arûs-ı hâverî*, *arûs-ı rûz*, güneş. || *Arûs-ı huşk- pistan* (memesi kuru gelin), kısır kadın. || *Arûs-ı nev*, yeni gelin. || *Arûs-ı Şam*, Şam kenti.
—Din. → ŞEB-İ ARUS.
—Kur. tar. *Arus alayı* → GELİN ALAYI.

ARÛSAN çoğl. a. (ar. *ᶜarūs*'un fars. çoğl. *ᶜarūsān*). *Esk.* **1.** Gelinler. **—2.** *Arûsan-ı bağ*, yabani tarla çiçekleri. || *Arûsan-ı çemen*, çimenlik çiçekleri. || *Arûsan-ı huld*, cennet gelinleri, huriler.

ARÛSEK a. (ar. *ᶜarūs* ve fars. *-ek*, küçültme eki'nden *ᶜarūsek*). *Esk.* **1.** Küçük gelin. **—2.** Oyuncak bebek; bebek gibi güzel kız. **—3.** Süslemecilikte kullanılan çok parlak,yeşil ve pembe dalgalı sedef. **—4.** Ateş böceği. **—5.** Küçük bir mancınık çeşidi.

ARUSİYYE, şaziliğin bir kolu olan derviş tarikatı. Tunus'ta Ebülabbas Ahmet el -Arus (öl. 1460) tarafından kuruldu.

ARUSSİ, Etyopya'da il, Addis Ababa'nın G.'inde; 23 500 km²; 1 914 000 nüf. Merkezi *Assella*.

ARUŞA, Tanzanya'da kent, bölge merkezi, Meru dağının eteğinde; 32 300 nüf. Doğu Afrika topluluğu'nun merkezi. Ticaret (kahve) ve sanayi (taşıt lastiği yapımı, dokuma tesisleri) merkezi. —*Aruşa bölgesi*, 84 563 km²; 1 183 000 nüf.Ulusal park.

ARUVİMİ, Zaire'de ırmak; Basoko'da sağ kıyısından Zaire (Kongo) ırmağına kavuşur.

ARUZ a. (ar. *ᶜarūż*, çadırların orta direği). Esk. **1.** Ed. Arap edebiyatından iran edebiyatı yoluyla türk edebiyatına geçen ve hecelerin kısalık-uzunluk niteliğini temel alan vezin. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yan taraf. **—3.** Yanak. **—4.** Yol, yöntem.
—ANSİKL. Arap şiiri hece sayısına değil (→ HECE VEZNİ), hecelerin uzunluk-kısalık niteliğine bağlı bir vezne dayanıyordu.(→ VEZİN.) İslam dininin çıkışından önceki dönem arap şiirinde uygulanmaya başlayan ve aruz diye adlandırılan bu veznin arap dilcisi İmam Halil bin Ahmet (öl. 786) tarafından kurallara bağlandığı kabul edilir. Gerçekte kurallarının saptanması İmam Halil'den daha önce başlatılmış ve bütünüyle düzenlenmesi ondan sonra da sürmüş olan aruz vezni, arapça kelimelerde kısa (.) ve uzun (—) hecelerin sıralanış biçimini gözetir. Kısa heceler kısa ünlüden (*idâre*'de ilk hece) oluşan ya da kısa ünlüyle (*idâre*'de son hece) biten hecelerdir. Bunlar açık hece niteliğindedir. Uzun heceler ise uzun ünlüden (*âdî*'de ilk hece) oluşan ya da uzun ünlüyle (*âdî*'de ikinci hece) biten hecelerdir. Aruzda ünsüzle biten heceler (kapalı hece) de (*âb*) uzun hece değerindedir. Kısa ve uzun (kapalı ve açık) hecelerin farklı biçimlerde sıralanmalarıyla ana kalıplar (tef'ile'ler) oluşur. Tef'ilelere arapça *fiil* kökünden türetilmiş adlar verilir: *fa'* (—), *fa'lün* (——), *fâilâtü* (—.—.), *fâilâtün* (—.——), *fâilün* (—

·—), *feilâtün* (··——), *feilün* (··—), *feûlün* (·——), *feûl* (·—), *mef'ûlü*(——·), *mefûlün* (———), *mefâilün* (·—·—), *mefâîlü* (·——·), *mefâîlün* (·———), *mütefâilün* (··—·—), *müfteilün* (—··—), *müstef'ilün* (——·—), *müstefilâtün* (——·——). Tef'ilelerin türlü biçimlerde birleşmeleriyle bahir* adı verilen ve bütün bir dizeyi kapsayan kalıplar ortaya çıkar. Her bahirde birbirinden küçük farklılıkları olan çeşitli vezinler (cüz) yer alır.

Aruzla yazılmış şiirlerde dizeyi, tef'ilelerine uygun bölümlemelerle okumaya *takti* denir. Bir mısraın tef'ilelerine ayrılması örneğin şöyle olur: *"Müheyyâ ol/du medis sâ/kiyâ peymâ/neler dönsün"*(Baki) (·——— ·——— ·——— ·———). Bu vezin, hezec bahrinin *mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün* cüzüdür.

Türk edebiyatında arap şiirinin ve ondan etkilenen iran şiirinin kullandığı bütün bahirler ve cüzler kullanılmış değildir. Türk şairlerinin yaygın olarak kullandıkları bahirler ve cüzler şunlardır:

Hezec bahri: *Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün* (·——— ·——— ·——— ·———), *mefâîlün mefâîlün feûlün* (·——— ·——— ·——), *mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün* (——· ·——· ·——· ·——), *mef'ûlü mefâilün feûlün* (——· ·—·— ·——), *mef'ûlü mefâîlün mef'ûlü mefâîlün* (——· ·——— ——· ·———). Recez bahri: *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün* (——·— ——·— ——·— ——·—), *müstef'ilün müstef'ilün* (——·— ——·—). Remel bahri: *Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün* (—·—— —·—— —·—— —·—), *fâilâtün fâilâtün fâilün* (—·—— —·—— —·—), *fâilâtün feilâtün feilâtün fa'lün* (—·—— ··—— ··—— ——), *fâilâtün feilâtün fa'lün* (—·—— ··—— ——). Seri bahri: *Müfteilün müfteilün fâilün* (—··— —··— —·—). Hafif bahri: *Fâilâtün mefâilün fa'lün* (—·—— ·—·— ——), *feilâtün mefâilün fa'lün* (··—— ·—·— ——). Muzari bahri: *Mef'ûlü fâilâtü mefâîlü fâilün* (——· —·—· ·——· —·—), *mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün*(——· —·—— ——· —·——), *mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün* (·—·— ·—·— ·—·— ·—·—). Müctes bahri: *Mefâilün feilâtün mefâilün fa'lün* (·—·— ··—— ·—·— ——). Mütekarib bahri: *Feûlün feûlün feûlün feûl* (·—— ·—— ·—— ·—).

Divan şiirinde bu kalıplara ek olarak İranlılar'ın aruza ekledikleri rubai vezinlerinden de kullanılanlar olmuştur. Hezec bahrinde ve 24 tane olan rubai kalıpları ahreb* ve ahrem* vezinleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Dizelerin aruz veznine uydurulmasında heceler bazı kurallara göre değişikliklere uğrayabilir. Bu değişiklikler şunlardır: ulama* (vasl): sonu ünsüzle biten bir sözcüğün vezin zoruyla, sonraki sözcüğün başında bulunan ünlüye bağlanarak okunmasıdır. (örn. *"Bülbüller öter güller açar şâd gönül yok"* (Şeyhülislam Yahya): *Bülbülle röter gülle raçar şâd [ı] gönül yok*[ulama yapılmasa——· ——· ·— — ·——'e uymayacaktı]); imale* : kısa bir heceyi vezne uydurmak için uzun hece değerinde kullanmaktır(örn.*"Niçin kılmaz banâ derman benî bîmâr sanmaz mî ?"* (Fuzuli): "bana" sözcüğünün ikinci hecesi kısa okunsa ·——— ·——— ·——— ·———'e uymayacaktı); zihaf*: uzun bir heceyi vezin zoruyla kısaltmaktır (örn. *"Merhabâ ey âsi ümmet melceî"* (Süleyman Çelebi): "âsî" sözcüğü, ikinci hecesi kısaltılarak "âsi" biçiminde okunmasa —·—— —·—— —·—'e uymayacaktı); med*: son hecesi "uzun ünlü + ünsüz" biçiminde olan bir sözcükten sonra ünsüzle başlayan bir sözcük geliyorsa, ilk sözcüğün sonundaki hece "1 uzun + 1 kısa hece" değeri alabilir (örn. *"O nâz hastası tâ böyle bîmecâl midir?"* (Nedim): "nâz" ve "câl" heceleri "—" yerine "—·" okunmasa, dize ·—·— ··—— ·—·— ··—'e uymayacaktı); sekt*-i melih: "Mef'ûlü mefâilün feûlün" biçimindeki cüzün birinci tef'ilesi sonunda bulunan kısa heceyle ikinci tef'ilenin başındaki kısa hecenin birleşerek uzun hece olmasıdır; böylece kalıp "mef'ûlün fâilün feûlün" biçimine girer (örn. *Bir yoldu parıldayan gümüşten / Gittik... bahsaçmadık dönüşten"* (Yahya Kemal): birinci dizedeki ——· ·— ·— ·——vezni, ikinci dizede sekt-i melih ile ——— —·— ·—— biçimine girmiştir). Bunlardan başka aruz kalıplarında baştaki fâilâtün'ler (—·——), feilâtün (··——) olabilir (örn. *"Bâğa sensiz varamam çeşmime âteş görünür / Gül-i handânı değil serv-i hirâmanı bile"*(Neşati): birinci mısra başında *"Bâğa sensiz"* —·——'e, ikinci mısra başında*"Gül-i handâ"*ise··——'e uymaktadır). Dize sonlarında fa'lün'leı (——) de feilün (··—) olabilir (örn. *"Nedir bu tâli' ile derdi Nef'i-i zârın / Ne şûhu sevse mülâyim dedikçe âfet olur"*(Nef'i): Birinci dize sonunda *"zârın"* ——'e, ikinci dize sonunda *"—fe tolur"* ise ··—'e uymaktadır). Dizenin son hecesi her zaman uzun hece değerindedir (örn. *Dilde gam var şimdilik luft eyle gelme ey sürûr / Ôlamaz bir hânede mihmân mihmân üstüne"* (Rasih): birinci dize sonunda *"ey sürûr"* —·—'e uymaktadır; ikinci dize sonunda "-nüstüne" ise —·· değil, —·— değerindedir).

Kendi şiir geleneği hecelerin sayıca eşitliği esasına dayanan iran edebiyatı, islamlığın benimsenmesinden sonraki dönemde arap edebiyatının etkisi altında aruz veznini benimsedi. İran şairleri Araplar'ın kullandığı aruz kalıplarının hepsini kullanmadılar. Geleneksel şiirleri hece vezniyle olan Türkler ise X. yy.'dan başlayarak iran şairlerinin yapıtları etkisinde aruz veznini kullandılar. Aruzla yazılmış türkçe yapıtlardan *Kutadgu* Bilig*, *Atabet* ül Hakayık* gibi günümüze ulaşan en eski ürünlerde hece veznini hatırlatan şekillere yer verilmiştir. Nitekim bu yapıtların vezni olan "Feûlün feûlün feûlün feûl" (·—— ·—— ·—— ·—), hece sayısı bakımından hece vezninin 11'li kalıbına denk düşer. Türkçe sözcüklerde uzun hece bulunmadığı için aruz vezninin kullanılmasında XV. yy.'a kadar imalelere çok geniş bir şekilde yer verildi. Arapça, farsça sözcüklerin dilde gittikçe çoğaldığı dönemde bu yabancı sözcüklerin aruza yatkın ses özellikleri sayesinde ise aruz vezninin kusurları elden geldiği kadar azaltılabildi. XVI-XVII. yy.'larda divan şairleri aruzu artık başarıyla kullanıyorlardı. Bu dönemde divan şiiri iran edebiyatıyla boy ölçüşebilen, özgün bir nitelik kazanmıştı. Divan şairleri aruz vezniyle mesnevi*, gazel*, kaside*, musammat*, rubai*, kıta* gibi nazım türlerinde ürün verirken özellikle XIV-XV. yy.'larda halk şiiri geleneğinin dörtlüklerine aruzu uygulayan tuyug*, eski halk türkülerini andıran fakat aruzla yazılmış olan şarkı* gibi türleri de kullandılar. XVII.-XIX yy.'da türlü yönleriyle divan şiirinden etkiler alan halk şairleri aruz vezniyle de şiirler yazdılar. Bu edebiyatta halk şiiri geleneğini aruz sistemiyle birleştiren bazı yeni türler (divan*, semai*, selis*, kalenderi*, satranç*) oluştu. (→ HALK ŞİİRİ.)

Tanzimat yazarları aruzun türkçeye uymadığını, konuşma diline aykırı düştüğünü ileri sürerek türk şiirinin kendine özgü vezninin hece vezni olduğunu savunuyorlardı. Aruzun bırakılması ancak Millî* edebiyat akımının doğup gelişmesiyle mümkün oldu.

Aruzla yazılmış şiirlere konuşma dilinin doğallığını kazandırma yolunda Nedim, Enderunlu Vasıf, Sabit vb.'nin gösterdiği ustalıklar aruz geleneğinin son döneminde en üst düzeyine ulaştı. Tevfik Fikret, Mehmet Âkif Ersoy ve özellikle Yahya Kemal Beyatlı türkçeyi aruza uygularken şiirlerini kusursuz bir söyleyişe kavuşturdular. (→Kayn.)

ARV a. (ar. *ʿarv*). *Esk.* **1.** Ateşli hastalıklardaki ilk titreme. **—2.** Bir iş için birinin yanına varma. **—3.** Yemiş vermeyen bir cins yabani ağaç.

ARVAD, Kenan ülkesinde ve Fenike'de kent. (→ ARADOS.)

ARVAD, Doğu Akdeniz'de (Lazkiye ili) Suriye adası, Cebel Ensariye kıyısının yakınında. Burası Fenikeliler'in Arados sitidir; sur kalıntılarının yanı başında bir müslüman kalesi yer alır.

ARVALİS a. ve sıf. Esk. Rom. Kendini *Dea Dia* dinine adamış topluluk üyesi. —ANSİKL. *Arvalis kardeşler* topluluğunun Romulus tarafından kurulduğu sanılıyor; on iki üyesi vardı. Augustus tarafından yeniden örgütlenen kurul, mayıs ayında, Roma yakınındaki kutsal bir koruda tarım tanrısı *Dea Dia* adına şenlikler düzenliyordu. Bu topluluk, Roma'daki tüm büyük törenlere, tanrılara kurbanlar vererek katılıyordu; bu törenlere ait tutanaklar büyük ölçüde korunmuştur.

ARVEND a. (fars. *arvend*). *Esk.* Ün, şan; ululuk; debdebe.

ARVERNLER, Galya'da günümüzdeki Auvergne bölgesinde yaşamış halk. Başlıca tapınakları, puy de Dôme'da, Gergovia yakınındaki Teutates'ti. Roma döneminde başkentleri Augustonemetum ya da Arverni idi (günümüzde Clermont -Ferrand). İ.Ö. II. yy.'da Arvernler egemenliklerini Galya'nın büyük bir bölümüne yaydılar ve kralları Luern ile Bituit'in roma işgaline (İ.Ö. 121) değin güçlü yönetimleriyle ün saldılar. Arvernler, önderleri Vercingetorix'in yönetimi altında, İ.Ö. 52'de Galya'yı kana bulayan genel ayaklanmayı yönettiler.

ARVİCOLİNAE a. (lat. *arvum*, tarla, ve *colere*, oturmak, barınmak'tan). Avrasya ve Kuzey Amerika'da yaşayan lemming, tarlasıçanı ve misksıçanı gibi kemirgenleri kapsayan altfamilya. (Sıçangiller familyası.)

ARVİDA (sanayici *ARthur VIning DAvis'* in adından), Kanada'da (Québec)kent, Québec'in K.'inde; 18 449 nüf. Önemli alüminyum tesisi.

ARVİDSJAUR, İsveç'in kuzey kesiminde kent, Byske ırmağı kıyısında. Demiryolu kavşağı; 8 100 nüf. Laponya ile Västerbotten sınırında pazar yeri. Turizm. Kayak sporu.

ARVİKA, İsveç'te kent, Glafsfjorden gölü kıyısında, Vänern gölünün K.-B.'sında; 27 400 nüf. Tarım makineleri ve makine yapımı. Piyano yapımı. Sanat seramikleri. El sanatları.

ARWİDSSON (Adolph İvar), finlandiyalı tarihçi (Padasjoki, Finlandiya, 1791 -Vyborg 1858). Finlandiya ulusçu hareketinin eylemcilerinden. Sürgün edildikten sonra Stockholm'e yerleşti ve kraliyet kitaplığında kütüphaneci olarak çalıştı. *Documents pour éclairer l'histoire de Finlande* (fr. çev.)ve *Vieilles Chansons suédoises* (fr. çev.) adlı yapıtların yazarıdır.

ARYA a. (ital. *aria*'dan). Denizc. Sancağı, yelkeni, sereni aşağıya alma. ‖ *Arya çubuk etmek*, arya çubuk komutunu yerine getirmek. ‖ *Arya etmek*, bir direğe, bir serene, bir istralyaya ya da göndere toka edilmiş sancak, küre ya da herhangi bir görünür işareti yerinden indirmek. ‖ *Arya sancak töreni*, askeri gemilerde güneşin batışında ulusal bayrağı gönderden indirme töreni. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kürekleri arya etmek*, kürekli teknelerde hisa kürek durumundaki kürekleri indirmek. —Arya kürek komutunu yerine getirmek.

◆ ünl. *Arya çubuk*, yelkenli teknelerde ana direk üzerine sürülmüş çubukların, kaşkavallar çıkarılarak destemoralar içinden aşağıya alınması için verilen komut. ‖ *Arya kürek*, kürekli bir tekne karaya yanaşırken kürekleri lombardan alıp istif etmek için verilen komut. ‖ *Arya sofra*, eski tip gemilerde yemek zamanı, masaların yerlerinden indirilmesi için verilen komut. (Bu masalar yemek zamanı dışında katlanarak mangalardaki güverte altı as-

kı yerlerine kaldırılırdı.) —Askeri gemilerde, mürettebata yemek zamanını duyurmak için kullanılan çağrı.

—ANSİKL. *Arya sancak töreni*, gemilerin büyüklüğüne ve gemi komutanının rütbesine göre silahendaz eşliğinde değişik biçimlerde uygulanır. Muhrip dahil küçük gemilerde silistre çalınırken, kruvazörlerde boru kullanılır. Ağır kruvazörlerde ise bando ile ulusal marş çalınarak bayrak gönderden indirilir. Bu tören sırasında güvertede bulunan mürettebat selam duruşuna geçer.

ARYA → ARİA.

ARYABHATA, hintli matematikçi ve gökbilimci (Pataliputra, bugün Patna, 476-550). *Aryabhatiya* adlı yapıtında (1874'te Leiden'de yayımlandı) birinci dereceden denklemleri sürekli kesirlerle çözdü ve bütün tüm sayılı çözümlerini buldu. Bu Diophantos'a göre bir gelişmeydi. Gökbilimde ise, Yer'in döndüğüne inanıyordu ve ilmekler kuramını geliştirdi.

Aryabhata (matematikçi ve gökbilimcinin adından), ilk yapay hint uydusu; kütlesi 360 kg olan bu uydu 19 nisan 1975'te Kapustin Yar'dan bir sovyet füzesiyle fırlatıldı ve yerberisi 564 km, yerötesi 623 km'lik ve ekvatora 50,7° eğimli bir yörüngeye oturtuldu. X ışını kaynaklarını incelemek ve aeronomiyle ilgili çeşitli ölçümleri gerçekleştirmek üzere üç bilimsel sistemle donatılmıştı. Çalışmaya başladıktan 4 gün sonra bozuldu.

ARYALAR → ARİLER.

Arya Samac, Hindistan'da dinsel ve siyasal hareket. 1875'te, Dayananda Sarasvati tarafından Bombay'da kurulan ve hinduculukta bir rönesansı gerçekleştirmeyi amaçlayan bu hareket, Hindistan'ın bağımsızlık savaşında etkin bir rol oynadı. Lala Lacpat Rai'nin (1865 - 1928) yönetiminde Pencab'da ulusçuluğun vurucu gücü durumuna geldi. Fakat, 20'li yıllardan başlayarak müslümanlara karşı bir kampanya *(suddhi)* açan bazı liderlerinin uzlaşma bilmez tutumu, iki dinsel topluluğun barış içinde bir arada yaşaması için çalışan Gandhi'nin çabalarını köstekledi. Daha sonraları, bu hareket, Can Sangh gibi tutucu topluluklarla eylem birliği içine girdi.

ARYBALLOS a. ("ipli kese" anlamındaki yun. *aryballos*'tan). Arkeol. Genellikle tek kulpu olan, küre, armut ya da yumurta biçimli küçük testi. Bu dar boğazlı, geniş ağızlı kap, kokulu yağları deriye sürmekte kullanılırdı. (Aryballos, önkorinthos seramik sanatının ayırt edici biçimlerinden biridir [İ.Ö. VIII. - VII. yy.].)

ARYKANDA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde antik kent; Antalya'nın Finike ilçesi, merkez bucağına bağlı Arifköy yakınında. 1971'den beri Prof. Cevdet Bayburtluoğlu başkanlığında sürdürülen kazı ve onarım çalışmalarında, bulevterion, stoa, dükkânlar, hamam-gymnasium kompleksi, agora, erken ve geç dönem kiliseler, korint düzeninde tapınak ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

ARYKANDOS. Tar. coğ. Güney Anadolu'da, Lykia bölgesinde çay. Antalya ilinde Fenike körfezine dökülen Karasu (esk. Başkoz, Yaşgöz, Akçay).

ARYMAKSA. Tar. coğ. Anadolu'da Lykia bölgesinde yerleşme; Muğla'nın Fethiye ilçesinde, Fethiye körfezinin B.'sındaki yarımadayı karaya bağlayan kıstak üzerinde, Lydai kentinin K.'indeydi. Çevrede kaya mezarları ve Bizans döneminden yapı kalıntıları vardır.

ARZ a. (ar. *ʿarż*). **1.** Bir dileği, bir durumu bir makama, bir yetkiliye, saygı duyulan bir kimseye sunma, bildirme: *Derdimi arza cesaret edemiyorum.* **—2.** *Bir şeyi bir kimseye, bir makama (onun bilgisine, onayına, iznine vb.) arz etmek,* onu, onay ya da karar için sunmak ya da bildirmek: *Bu projeyi onayınıza arz ediyorum. Dilekçemi ilgili mercie arz ettim. Size durumu daha önce arz etmiştim.* **—3.** *Bir şey, bir durum arz etmek,* sözkonusu bir durum ise, belli bir nitelik taşımak ya da o niteliği taşıdığını göstermek: *Bu durum sağlık açısından tehlike arz ediyor. Kuraklık vahim bir durum arz ediyor.* **—4.** *Bir kimseye, bir makama arz olunmak,* ona, o makama bildirilmek, sunulmak: *Konu yetkili mercilere arz olundu.* **—5.** *Arzı endam etmek,* gözükmek, boy göstermek anlamında şaka yollu kullanılır: *Az sonra beyimiz arzı endam ettiler.*

—Esk. *Arz-ı cemal, arz-ı didar,* yüzünü gösterme, görünme: *"Cihad-ı hamiyet ta' rifatı arasında enzara arz-ı cemal edince..."* (Namık Kemal, XIX. yy.). || *Arz-ı hacet,* ihtiyaç, istek bildirme: *"Oraya arz-ı hacet et. Hacetin reva olur. Ümidin yerin bulur"* (Süleyman Paşa, XIX. yy.). || *Arz-ı hüner,* marifet gösterme, ustalığını belli etme. || *Arz-ı hürmet,* hürmet gösterme, saygı sunma. || *Arz-ı kamet,* boy gösterme: *"Perde indikçe kıyametler kopup biçare mekkare-i salhurde yedi sekiz defa perdeden arz-ı kamet etmeğe mecbur olurdu "* (Sadullah Paşa, XIX. yy.). || *Arz-ı kudret,* gücünü gösterme, teftiş verme. || *Arz-ı meram,* meramını, derdini arz etme: *"Lisan-ı umumi ile arz-ı meram eyle "* (Ethem Pertev Paşa, XIX. yy.). || *Arz-ı minnet,* minnet gösterme. || *Arz-ı müddea,* iddiasını, fikrini bildirme. || *Arz-ı nefs,* nefsini, kendini öne sürme.

—Bors. *Arz fazlalıklı piyasa,* bir menkul kıymetin mali piyasaya, talebi aşacak kadar büyük miktarlarda teklif edilmesi (bu durumda arz fazlalıklı ya da *arza doygun piyasa* deyimi kullanılır). || *Arz fiyatı,* borsa acentaları sendika odası'nın, böyle büyük miktardaki arzlarla, talep arasında oluşan dengesizlik dolayısıyla hiçbir menkul kıymet işlemi yapılamadığı zaman, resmi listesine koyduğu kayıt. (Kural olarak, İstanbul borsası'nın günlük fiyat bültenlerinde yalnızca arz—ya da yalnızca talep—fiyatı gösterilmemekte, ancak, kesinleşen işlemlere ilişkin değişim fiyatları ilan edilmektedir.)

—İkt. Bir mal ya da hizmetin, belli bir fiyatta piyasaya sürülmek istenen miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Arz ekonomisi,* üretim araçlarını özendirici önlemlere (kamu harcamalarındaki büyümenin yavaşlatılması, işletmelerin üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, serbest piyasaya güven gösterilmesi, vb.) ağırlık veren iktisat öğretisi. (Neoliberalizmden esinlenen bu öğreti, Keynes'çiliğe ve monetarist akıma karşıdır.) || *Arz fiyatı,* bir mal için bir üreticinin kabul edeceği en düşük fiyat. || *Arz ve talep kanunu,* fiyatı, bir mal ya da hizmetin arz hacmi ile talep hacmi arasında denge kurulduğu noktada belirleyen iktisat yasası. || *Aşırı arz,* belli bir fiyatta bir üründen arz edilen miktarın talep edilen miktarı aşan bölümü. (Bir rekabet piyasasında aşırı arz varsa, satıcılar arasındaki rekabet, uzun sürede fiyatı arzla talebin eşit olduğu düzeye düşürür.) || *Bileşik arz,* doğal ve yapay kauçuk gibi, farklı süreçlerle üretilen malların toplam arzı; tereyağı ve margarin gibi aynı gereksinimi karşılayan malların toplam arzı. || *Rekabetçi arz,* üretim faktörlerinin sınırlı olduğu tam istihdam durumundaki bir ekonomide üreticilerin karşılaştığı durum. (Böyle bir durumda, bir malın arzının artırılması diğer mal ya da malların arzının azalması pahasına olur.) || *Sabit arz,* bir malın arzının kısa ya da uzun dönemde, başka ekonomik etkenler değiştiği halde, aynı kaldığı durum. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tamamlayıcı arz,* aynı üretim sürecinin sonucu olarak elde edilen iki ya da daha çok sayıda mal. (Tamamlayıcı arzın özelliği, bu arza konu olan mallardan biri üretilecekse, diğerini ya da diğerlerini üretmenin zorunlu olmasıdır. Buğdayla saman, koyun eti ile yün gibi) || *Toplam arz,* belli bir zaman süresinde (genellikle bir yıl) piyasaya sunulan mal ve hizmetlerin toplam değeri.

—Kur. tar. Divanı hümayunda alınan kararların padişahın bilgi ve görüşüne sunulması. || İslam devletlerinde ordunun geçit resmi sırasında denetlenmesi, geçit resmi. || *Arz ağaları,* sarayda hasodalıların en kıdemli dördüne verilen ad. (Arz işlerinde görevli bu ağalar sırasıyla, hasodabaşı, silahtar ağa, çuhadar ağa, rikabdar ağaydı.) || *Arz divanı,* Kimi islam ülkelerinde silahlı kuvvetlerin defterlerini tutan, maaşlarını dağıtan, donanımlarını sağlayan daire. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Arz günleri,* Divanı hümayun haftada dört gün toplanıyorsa pazar ve salı, iki gün toplanıyorsa yalnız salı günleri divan kararları padişaha sunulurdu. || *Arza girmek,* arz günleri Divan'da alınan kararları bildirmek üzere divan üyelerinin padişah katına çıkmaları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. ikt. *Arzı daraltma anlaşması,* iki ya da daha fazla ülke arasında belli bir malın üretimini azaltma doğrultusunda varılan anlaşma.

—ANSİKL. İkt. Mantıksal olarak, bir malın fiyatı arttığı zaman, arzı artar, fiyatı düştüğü zaman arzı azalır (ikame etkisi). Bununla birlikte, kimi zaman, iktisadi birimlerin, satışlarından değişmeyen bir gelir elde etmek istedikleri durumlarda, yukardakinin tersi bir eğilimle karşılaşılır. Bu gibi durumlarda, iktisadi birimler fiyatlar düştüğü zaman arz miktarlarını artırmaya yönelirler (gelir etkisi). Bu etki, özellikle, iş piyasasında ve bazen tarımsal piyasalarda hiç de gözardı edilemeyecek niteliktedir. Fakat, genel olarak sınai ürünler için, ikame etkisi gelir etkisini aşar.

Mal arzı, mal talebi derecesinde psikolojik öğelere bağlı değildir; özellikle teknik etkenlerce belirlenir. Bir satıcıyı yönlendiren, bir malın daha fazla ya da daha az yararlı olması değil, onun maliyeti, yani sanayici söz konusuysa o malı üretmenin, aracı söz konusuysa satın almanın, kendisine kaça mal olduğudur. Satıcının davranışını, iki büyüklük arasındaki karşılaştırma belirler: bir yanda satış fiyatı, öbür yanda üretim maliyeti; piyasaya arz edilen mal miktarları, bu karşılaştırma sonucunda ortaya çıkacak kârın önemine göre daha az ya da daha çok olur. Demek ki, fiyat bir veri olarak alınırsa, arzı belirleyen başlıca öğe, üretim maliyetidir.

Talep için olduğu gibi, bir malın arzının fiyat değişikliklerine gösterdiği tepkinin büyüklüğü, arzın elastikliği ile ölçülebilir. Belli bir andaki arz, stokların varlığına ve stoklama olanaklarına bağlıdır. Bu olanaklar yoksa, arzın elastik olması için, üretimi artırma olanakları ve elde yeter miktarda üretim faktörü bulunmalıdır.

■ *Arz eğrisi.* Bir mal ya da hizmetin arzı, grafik üzerinde gösterilebilir. Tipik arz eğrisi soldan sağa yükselir. Gerçekten de, normal olarak, fiyat yükseldikçe arz edilen miktar artar (Şek. 1).

Fiyat p_1 iken, arz edilen miktar q_1'dir; daha düşük bir p_2 fiyatında, arz edilen miktar artar ve q_2 düzeyine yükselir. Üretici, gerekli saydığı bir toplam gelir miktarını koruyabilmek için, daha düşük fiyata rağmen, piyasaya daha büyük miktarda mal arz eder. Kendi işgücünü arz eden emekçi için durum çoğunlukla böyledir. Satılmayan malları stoklama olanaksızlığı da, fiyattaki düşüşe rağmen arz edilen miktarın artmasına yol açabilir.

Arz elastikliği. Talepte olduğu gibi, arzın fiyat değişikliklerine karşı tepkisi, arz elastikliğiyle ölçülür:

$$e_p = \frac{dq}{q} : \frac{dp}{p} \text{ ya da } \frac{dq}{q} x \frac{p}{dp} = \frac{dq}{dp} x \frac{p}{q}$$

Burada e_p, arz elastikliğini, q, arz edilen miktarı; p, fiyatı göstermektedir. Arz eğrisi, elastiklik katsayılarına göre, şekil 3,4 ve 5'teki durumlardan birini alabilir. Bunlar da istisnai arz eğrileridir.

Sabit arz, iki durumda sözkonusu olur. 1- Bir malın fiyatındaki değişmelerin uzun sürede bu maldan arz edilen miktarları etkilemediği durum. Bu durumda arzın artırılması olanaksızdır. Günümüzde Rem-

brand'ın tabloları gibi.Bu tablolara talebin değişmesi yalnız fiyatı etkiler. 2- Stokların bulunmadığı bir rekabet piyasasında, aşırı kâr artsa da, üretime katılan girdilerin değiştirilemeyeceği kadar kısa sürede arz sabittir.

—Kur. tar. *Arz divanı*, islam ülkelerine Sasaniler'den geçen bir kurumdu. Abbasiler'de ordu mensuplarının defterlerini tutan, ödeneklerini dağıtan divana, "divan-ı ceyş" de denilirdi. Bu kurum Mısır'a, Kuzey Afrika yoluyla Endülüs devletine de geçti. İspanya'daki hıristiyan devletler de bu kurumu taklit ettiler. Divanın başındaki büyük memura ârız ya da sahib-i divân-ı arz denirdi. Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Harizmşahlar, İlhanlılar ve Hindistan'da kurulan türk devletlerinde arz divanı ortak bir kurumdu.

• *Arza girmek*, divan görüşmeleri tamamlandıktan sonra divan üyeleri birlikte yemek yer, padişah huzuruna çıkarlardı. Padişah huzuruna çıkabilmek için sadrazam, huzura kabulü dileyen bir telhis yazdırarak bunu kapıcılar kethüdasıyla padişaha yollardı. İzin çıktığı zaman önce yeniçeri ağası huzura kabul edilir, ocak hakkında bilgi sunardı. Yeniçeri ağası çıkınca Rumeli ve Anadolu kazaskerleri huzura girerdi. Kazaskerler, kadı atamaları hakkında bilgi verir, kadılarla ilgili telhislerini okurlardı. Sadrazam, vezirler, defterdarlar, nişancı ile birlikte üçüncü sırada huzura çıkardı. Sadrazam, vezirler yer öperek padişahı selamlayıp, padişahın sağ yanında protokoldeki yerlerine göre sıralanırlardı. Divanda beylerbeylerinden biri bulunmuşsa o da vezirlerle birlikte arza girer, kendi işini arz ettikten sonra çıkardı. Defterdarlar da mali işlerle ilgili bilgiler verdikten sonra çıkar, Babüssaade'de vezirlerin çıkmasını beklerlerdi. Sadrazam, padişaha arz edeceklerini söylerken, vezirler sol tarafa geçip beklerlerdi. Arz tamamlanınca padişah izin verir ve sadrazam yer öpüp padişahı selamlayan vezirlerin önünde huzurdan çıkardı. Sadrazam ile vezirler huzurdan çıktıktan sonra yine divanı hümayuna dönüp yerlerine otururlardı. Bu sırada çavuşbaşı gelip mühri hümayunu sadrazamdan alır, ruzname kesesini, maliye defterhanesini ve hazine ile defterhaneyi mühürler, mührü yine sadrazama verirdi. XIX. yy.'da divanı hümayunun yerini Babıâli alınca arza girme, yalnızca ulufe dağıtımı ve elçi kabulü gibi olaylar için yapılmaya başlandı. Sadrazamlar, padişahla görüşmek istediklerinde bir ariza ile izin isterler, padişah da kabul gün ve saatini sadrazama bildirirdi.

ARZ a. (ar. *arż*). *Esk.* **1.** Toprak, yer, zemin. **—2.** Memleket, ülke. **—3.** Dünya, yerküre. **—4.** *Arz üzerinde*, ölçüm vb. için uygulamalı olarak, yerinde, anlamında kullanılır.

—Din tar. *Arz-ı Kenan*, Kenan ülkesi. (Peygamber Nuh'un torunu Kenan ve çocuklarının yerleştikleri yer. Sınırı Sayda'dan Gazze'ye kadardır.) || *Arz-ı mev'ut*, vaat edilmiş toprak. (Tevrat'a göre, burası Nuh'un öteki oğlu Sam'ın soyundan gelen İbrahim peygambere Tanrı tarafından vaat edilmiştir.) || *Arz-ı mukaddes*, Kuran'da Arz-ı Kenan ve Arz-ı mev'ut için kullanılan deyim. (Bu yerin neresi olduğu hakkında çeşitli yorumlar varsa da, en yaygın olanı Filistin ve yöresi olduğu inancıdır.)

—Esk. coğ. *Kürre-i arz*, yeryuvarı. || *İlm-i tabakat ül-arz*, jeoloji. || *Arz-ı meskûn*, dünya üzerinde insanların yerleşik yaşam alanı, ökümen. || *Coğrafi arz*, enlem, dünya üzerinde bir nokta ile ekvator arasındaki coğrafi meridyen yayının derece türünden değeri.

—Esk. fiz. *Arz cazibesi*, yerçekiminin eski eşanlamlısı.

ARZ a. (ar. *ʿarż*). *Esk.* En, genişlik.

—Gökbil. ve Coğ. *Arz-ı belde*, arz derecesi, enlem. || *Arz-ı belde tayini*, kutup ya da başka belirgin yıldızlara bakarak yeryüzünde herhangi bir yerin bulunduğu enlem dairesini bulmak. || *Arz-ı cenubi*, güney enlemi. || *Arz-ı kevkeb*, bir yıldızın enlemi. || *Arz-ı şimali*, kuzey enlemi.

ARZ VON STRAUSSENBURG (Arthur), avusturyalı general (Hermannstadt [bugün Sibiu] 1857 - Budapeşte 1935). Romanya'daki Birinci Avusturya ordusuna komuta etti (1916); daha sonra Avusturya-Macaristan orduları genelkurmay başkanlığını Conrad von Hötzendorf'tan devraldı (1917-18).

ARZACHEL→ZERKALİ.

ARZAMAS, Rusya Federasyonu'nda kent, Gorki'nin G.'inde; 109 000 nüf. (1990). Makine (motor) sanayisi.

ARZANİ sıf. ve be. (ar. *ʿarżān* ve *-ī*'den *ʿarżānī*). *Esk.* Enine, enlemesine: *Arzani kesit* (enine kesit).

—Kâğ. san. *Arzani makas* →MAKAS

◆ be. Enine olarak: "Daima köpeğin sesine gittiğimiz için bu yolu arzânî kat ettik" (H. Rahmi).

ARZANO, İtalya'da kent, Campania'da, Napoli'nin kuzey banliyösü; 24 000 nüf.

ARZAŞKUN. Tar. coğ. Anadolu'nun doğusunda urartu kenti. Asur yıllıklarında adı geçen kent, Urartu kralı Aramu'nun (İ. Ö. 850-840) önemli merkezlerindendi. Kentin Asur kralı Salmanasar III' ün orduları tarafından ele geçirilişi ve yağmalanışı, Musul'da bulunan ve o dönemin önemli yapıtlarından olan Balavat kapılarında ayrıntılı biçimde betimlenmiştir. (Bugün Erciş.)

ARZAVA. Tar. coğ. Anadolu'da İlkçağ'da bölge. Yalnızca hitit metinlerinde adı geçen bölgenin yerine ilişkin bilgiler tartışmalıdır. Ancak Anadolu'nun güneyinde, Pisidia ve Pamphylia bölgelerini kapsadığı sanılmaktadır. Hitit metinlerinde kent, ülke ya da Arzava ülkeleri olarak geçer. Bu yüzden luvi dili konuşan büyük bir krallık ve ona bağımlı küçük devletlerden oluşan bir konfederasyon olduğu sanılmaktadır (Arzava, Hapalla, Mira, Kuvaliya, Seha nehri ülkesi, Appavia, Viluşa, Zipaşla, Hariati dağlık ülkeleri). Hititler İ.Ö. XVII. yy.'dan başlayarak bölgeyi egemenlikleri altına almaya çalıştılarsa da, Arzavalılar sık sık ayaklandı. Bölge, Hitit İmparatorluğu'na da son veren Deniz Halkları tarafından yerle bir edildi (yaklş. İ.Ö. 1191). [→ Kayn.]

ARZBAR a. (ar. *ʿarż* ve fars. *bār*'dan *ʿarż-bār*). Ortaoyununda, söyleşme bölümünün ilk kısmına verilen ad. Oyunun en çok ustalık isteyen bölümlerindendir. Kavuklu ile Pişekâr tanıdık çıkıp, güldürü öğesi sözcük oyunlarına dayanan bir söyleşiye başlarlar. Bu bölümün ardından tekerleme gelir.

ARZEDEN a. Bir şeyi (sermaye, emek, vb.) piyasaya süren kimse.

ARZELA (Cesare), italyan matematikçi (Santo Stefano di Magra, La Spezia, 1847 - ay. y. 1912). Fonksiyonel analizin kökeni üstüne çalışmalarında, Cantor'un kümeler kuramını fonksiyon kümelerine uygulamayı ve fonksiyonları bir uzayın noktaları saymayı öngördü. Arzela, ayrıca, değişik türde yakınsamaları inceledi ve (Dini ile birlikte) bir sürekli fonksiyonlar dizisi limitinin sürekli olması için gerekli koşulları belirledi.

Arzhane, Topkapı sarayı'nda Hırka-ı şerif odasının dış tarafına verilen ad. Padişahlar, sadrazamlardan gelen telhisleri burada okur, değerlendirir ve gereken emirleri verirlerdi. Buraya "Aslanhane" de denirdi.

ARZIHAL→ ARZUHAL

ARZIK (Şerif), türk gazeteci (İstanbul 1904 - Gatwick, İngiltere, 1959). Galatasaray lisesi'ni bitirdi. Muhtelit mübadele (1927) ve Batı Trakya tâli komisyonları'nda çalıştı. Çevirmen olarak girdiği Anadolu Ajansı'nda siyasi servis şefliği, Budapeşte ve Atina muhabirliği yaptı, 1953'te de genel müdürlüğe getirildi. Bu arada 1950'den sonra Ankara Radyosu için "Radyo gazetesi" saatini hazırladı. Adnan Menderes'in İngiltere gezisini izlemek amacıyla, onunla birlikte, Londra'ya giden uçakta bulunuyordu. Uçağın düşmesi sonucu öldü.

ARZIK (Nimet), türk gazeteci (İzmir 1923 - Ankara 1989). İstanbul'da Notre Dame de Sion lisesi'nde, Varşova'da Lycée Française'de okudu, Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi fransız filolojisi'ni bitirdi. Ankara'da Zafer gazetesinde gazeteciliğe başladı (1957). Yaşamını serbest gazeteci olarak sürdürdü. Gözlem ve anı kitaplarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Menderes'i ipe götürenler* (1966), *Bitmeyen kavga: İsmet İnönü* (1966), *Çetin Altan'dan Demirel'e eş kişiler zinciri* (1969), *Osmanlı sarayında yabancı kadın sultanlar* (1969), *Uç beyleri* (1972), *Ak altının ağası* (1975), *Türkiyem Türkiyem* (1973), *Tek at tek mızrak* (anılar, 3 cilt, 1984-1985). Yazarın, Fransa'da yayımlanmış çeşitli türk şiir antolojileri de vardır.

Arzın merkezine seyahat (*Voyage au centre de la terre*), fransız yazar Jules Verne'in romanı (1864). Alman bilgin Lidenbrock büyük bir şans eseri olarak, eski bir el yazmasında bir şifre bulur; XVI. yy.'da yaşamış izlandalı bir simyacı olan şifrenin yazarı Arne Saknüssem dünyanın merkezine ulaşmak için izlenmesi gereken yolu bildirmektedir. Lidenbrock, yanında yeğeni Axel ve izlandalı bir rehber olduğu halde, bu serüvene atılır. Aslında bu, yetiştirme ve eğitim niteliği taşıyan bir öyküdür ve burada çekilen zahmetler Güneş'e ve ışığa ulaşmak için geçirilmesi gereken evrelerdir.

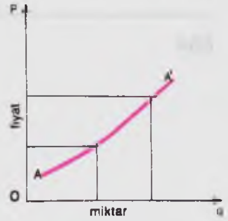
ARZİ sıf. (ar. *ʿarż*; genişlik ve *-ī*'den *ʿarżī*). *Esk.* **1.** Genişliğe ait, en ile ilgili. **—2.** Enlem dairesiyle ilgili.

ARZİ, ARZİYE sıf. (ar. *ʿarż*, toprak ve *-ī*'den, *ʿarżī*, dişl. *ʿarżiyye*). *Esk.* Toprağa ait, toprakla ilgili: *"Şarkı Anadolu'da Ermenistan lehine tavizat-ı arziyede bulunulacağı vaadini tazammun eden bu cümlenin..."* (Atatürk).

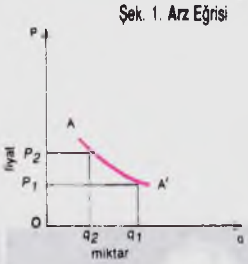
ARZİGNANO, İtalya'da kent, Veneto'da, Vicenza'nın D.'sunda; 20 200 nüf.

ARZİN çoğl. a. (ar. *ʿarż*'ın çoğl. *ʿarżīn*). *Esk.* Toprak katmanları.

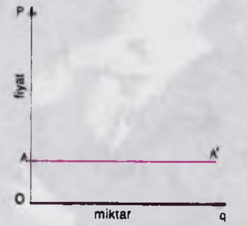
ARZIV, esk **Arzev,** Cezayir'de kent, Akdeniz kıyısında, Oran'ın D.'sunda; 22 200 nüf. Çok güvenli bir deniz üssü olan Arziv, XII. yy.'da Muvahhitler sülalesini kuran Abdülmümin'in tersanesiydi. Günümüzde bir petrol limanı, özellikle de Hassi Messaud bölgesinden gelen bir gaz boru hattı (çıkarıldığı yerde arıtılan doğal gaz dışsatımı) ile Hassi R'mel'den gelen petrol boru hattının ulaştıkları bir doğal

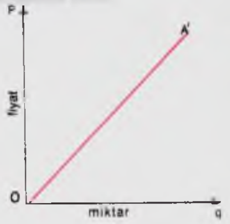
Şek. 1. Arz Eğrisi

Şek. 2. Tipik olmayan arz eğrisi

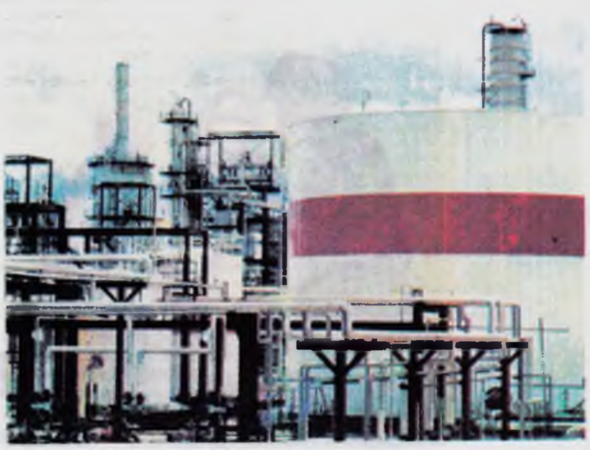
Şek. 3. Tamamen elastik arz eğrisi

Şek. 4. Elastikliği birim arz eğrisi

Şek. 5. Elastikliği sıfır arz eğrisi

Arziv petrokimya kompleksinden bir görünüm

gaz limanıdır. Petrol arıtılması. Kimya sanayisi.

ARZİYAT (ar. *ʿarżıyyât*). *Esk.* Yerbilim, jeoloji.

ARZİYE → ARZI.

ARZİZ a. (fars. *arziz*). *Esk.* Kurşun, kalay.

Arzodası, Osmanlı padişahlarının sadrazam ve divanı hümayun üyeleri ile yabancı elçileri kabul ettikleri özel mekân. Topkapı sarayı'nın arzodası sağlamdır, ancak Edirne sarayı'nınki bugüne ulaşmamıştır. Batılılaşma eğilimiyle birlikte arzodası geleneği ortadan kalkmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'e değin, divanı hümayun toplantılarına padişah başkanlık ederdi. Ancak Fatih bu toplantılara sadrazamların başkanlık yapmasını istedi ve alınan kararların kendisine bildirilmesi için Topkapı sarayı'ndaki arzodasını yaptırdı. Çeşitli onarımlarla XIX. yy.'a değin kullanılan yapı üçüncü avluda, Babüssaade kapısı'nın karşısındadır. Dıştan, geniş saçaklı, 22 sütundan oluşan revaklarla çevrili klasik osmanlı mimarlığı üslubunda bir yapıdır. İkisi Babüssaade'ye, biri karşı yöne açılan üç kapısı vardır. İçten, kubbeyle örtülü küçük bir salondur. Köşede, Mehmet III'ün yaptırdığı (1596), dört ince sütuna oturan kubbeyle örtülü, sedir biçiminde, görkemli taht bulunur. Tahtın yanında tunçtan bir ocak ve küçük bir çeşme vardır. Duvarları kaplayan çini bezemeler 1856 yangınında bozulmuş, Abdülmecit döneminde ampir üslupta kalem işleriyle süslenmiştir. Yapı Topkapı sarayı müzesi müdürlüğü'nce onartılarak ziyarete açılmıştır.

—Kur. tar. *Arzodası mürafaası* → HUZUR MÜRAFAASI.

Isa Çelik

Krassa Arzumanova

ARZU a. (fars. *ārzū*). **1.** Bir şeyi edinmek, elde etmek, gerçekleştirmek için duyulan istek: *Tek arzusu doktor olmaktı. Yükselme arzusu. Piyano çalmaya pek arzu duymuyordu.* **—2.** İstek, rica: *Bir kimsenin son arzusunu yerine getirmek.* **—3.** Cinsel edime ya da hazza yönelik bedensel istek. **—4.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı arzu etmek,* onu istemek: *Bir içki arzu eder miydiniz? Çok arzu ettiği halde bir ev sahibi olamadı.* **—5.** *Bir kimseyi arzu etmek,* ona karşı cinsel istek duymak; onu arzulamak. **—6.** *Arzu buyurursanız,* "isterseniz" anlamında kullanılan nezaket sözü. ‖ *Arzudar, arzukeş, arzumend,* istekli, hevesli (esk.).

Arzu ile Kamber, XVI. yy.'da oluştuğu sanılan halk hikâyesi. Hikâyede, hac yolunda anası babası öldürülen Kamber ile, çocuğu evlat edinen ailenin kızı Arzu arasında doğan; kızın anasının engellemesi yüzünden ayrılık ve ölümle sona eren mutsuz aşk anlatılır. Aşk badesi içip "Hak âşığı" olan Kamber, saz çalıp

arzuhalci
Atatürk kitaplığı, İstanbul

B Larousse

B Larousse

Arzodası
Topkapı Sarayı müzesi, İstanbul

şiir söylemeye başlar (*Leyla ve Mecnun* hikâyesinde olduğu gibi), dağlara düşer (yine *Leyla ve Mecnun*'da olduğu gibi); başka birisiyle evlendirilen Arzu, kocasını kendisine yaklaştırmaz; adam kederinden ölür. Yolda rastlaşan iki sevdalı birbirlerine sarılırlarsa da, murat alamadan ölürler. Ruhları birer beyaz güvercin olup uçar gider.

Halk arasında çok yaygın olan hikâyenin çeşitli arap abecesiyle taşbaskısı ve matbaa harfleriyle yapılmış baskıları vardır. Ayrıca, karagöz oyunu haline de getirilmiştir. (→ Kayn.)

ARZUHAL ya da **ARZIHAL** a. (ar. *ʿarż* ve *ḥāl*'den *ʿarż-ı ḥal*). **1.** Yetkili ya da daha üst bir makama bir durumu, bir dileği belirtmek için yazılan yazı, dilekçe: *Arzuhal yazmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Arzuhal gibi, arzuhal kadar,* bir mektubun uzunluğunu belirtmek için kullanılır.

—Huk. → DİLEKÇE.

—ANSİKL. Arzuhaller belirli kurallara göre yazılırdı. Kâğıdın üst ortasına gelen kısımda, besmele yerine geçmek üzere "beduh" denilen işaret yer alırdı. İlk bölümde arzuhalin verildiği makama ya da makam sahibinin rütbesine göre değişen unvanlar, kalıplaşmış saygı ve dua sözleri (elkab-ı resmi) yazılırdı. Daha sonra resmi kitabet kurallarına uygun bir anlatımla dilek belirtilirdi. Arzuhal, "ol babda emrü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir" gibi bir kalıp cümleyle biterdi.

ARZUHALCİ a. Para karşılığında arzuhal, mektup vb. yazan kimse.

ARZUHALCİLİK a. Arzuhalcının işi.

—ANSİKL. *Arzuhalcilik,* okur yazar sayısının az olduğu geçmiş dönemlerde ancak resmi izinle yapılabilen bir meslekti. Arzuhalcı olmak isteyen kişi, arzuhalcıbaşına başvurur, resmi bir kurul önünde yapılan sınavda başarılı olursa kendisine "izin tezkeresi" verilirdi. Arzuhalcilerde yazısının güzel olması yanında namuslu olmak, şeriatı, yasayı, yasaklanmış konuları iyi bilmek gibi nitelikler aranırdı. XIX. yy. sonlarında arzuhalciler İstanbul'da genel olarak Beyazıt'ta, Ayasofya camisi çevresinde Sultanahmet meydanında, Yenicami yakınlarında açık havada çalışırlardı. Arkalıksız hasır iskemlelerde oturan arzuhalcilerin önlerinde hokka, kamış kalem, rıhdan vb. gibi yazı gereçlerinin durduğu bir rahle, yanlarında da müşterinin oturacağı birkaç iskemle bulunurdu. Ülkede okur yazar sayısının artması ve belirli anlatım kalıplarıyla dilekçe yazma yönteminin kalkması sonucunda arzuhalcilik mesleği sönmeye yüz tuttu. Cumhuriyet'ten sonra, özellikle latin abecesinin benimsenmesi üzerine (1928) sayıları giderek azaldı. Bugün adliye ve hükümet binaları çevresinde küçük masaların üstüne yerleştirdikleri yazı makineleriyle dilekçe yazan kişiler, geçmişin arzuhalcilerinin son kalıntılarıdır.

ARZULAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı arzulamak,* onu arzu etmek, onun gerçekleşmesini istemek: *Arzuladığı hayata kavuşmak.* **—2.** *Bir kimseyi arzulamak,* ona karşı cinsel istek duymak, onu istemek, arzu etmek: *Onu sevmiyor, yalnızca arzuluyordu.*

◆ **arzulanmak** edilg. f. Arzulamak eylemine konu olmak: *Bu pek de arzulanır bir durum değil.*

ARZULANMAK → ARZULAMAK.

ARZULU sıf. **1.** *Bir şeye, bir şey yapmaya arzulu,* ona karşı hevesli, istekli. **—2.** Arzuyu açığa vuran, gösteren şey için kullanılır: *Arzulu bakışlar.*

◆ be. Arzulu olarak: *Bu iş için hiç de arzulu görünmüyor.*

Arzuman, Arzumanî de denir, Azerbaycan kökenli bir halk oyunu. Karma olarak oynanan oyun, Kars ve çevresinde yaygındır.

ARZUMANOVA (Lydia Krassa), rus asıllı türk dans öğretmeni ve koregraf, müslüman olduktan sonra **Leyla Arzuman** (Sen Petersburg 1897 - İstanbul 1988). Sen Petersburg İmparatorluk bale okulu'nda öğrenim gördü (1912-1917). 1921'de yerleştiği İstanbul'da bir bale stüdyosu açtı (Türkiye'nin ilk bale okulu). 1931'den başlayarak öğrencileriyle birçok bale gösterisi sundu. 1941'den sonra Belediye konservatuarı'nda ve Eminönü halkevi'nde klasik bale dersleri verdi. "Eminönü halkevi bedii raks grubu"yla, Halkevleri'nin 12. kuruluş yıldönümü dolayısıyla Ankara'da müziğini A. Adnan Saygun'un yazdığı, koregrafisini kendisinin hazırladığı *Bir orman masalı* (ilk türk balesi) adlı yapıtı sundu (1944). Daha sonra birçok klasik-folklorik balenin koregrafisini yaptı.

AS a. (lat. *as,* para birimi). Üzerinde "1" sayısı bulunan iskambil kâğıdı. (Eşanl. BİRLİ, BEY.)

◆ sıf. ve a. Bir alanda sivrilen başarılı kimse için kullanılır, yıldız: *As oyuncu. Sahaya aslarından yoksun çıkan takımımız yenildi. O, siyaset hayatımızın aslarındandır.*

AS (lat. sözc.). İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak basılan, bir livre ağırlığında (yaklş. 324 gr), bronz roma para birimi. (Ağırlığı kısa bir süre sonra azaltıldı, livrenin 1/12'sine kadar düşürüldü [onsluk as]. İmparatorluğun en küçük para birimiydi.)

—ANSİKL. Sözcüğün etrüsk kökenli olduğu sanılmaktadır. As, Romalılar da, on ikiye bölünebilen bir sistemin birimini oluşturdu: 12 onsa bölünmüştü ve özellikle para ayarı olarak kullanılırdı. Başlangıçta, İ.Ö. 289'a doğru, bir livre ağırlığında bronzdan yapılmış bir madeni para durumundaydı.

Livrelik as ve iki katı *(dupondius)*, üç katı *(tressis)* yuvarlak biçimde döküldü. Daha küçükleriyse, yarım as *(semis)*, üçte bir as *(triens)*, çeyrek as *(quadrans)*, altıda bir as *(sextans)* ve on ikide bir as *(uncia)* olarak basıldı. III. yy.'da asın ağırlığı hızla düştü ve bu dönemin sonunda 10 bronz asın değeri bir gümüş denarius'tu. II. yy.'da düzenli olarak basılmadı ve İ.Ö. 89'da basımına tümüyle son verildi. İ.Ö. 23'te Augustus tarafından yeniden bastırılan as, imparatorluğun sonuna kadar değer kaybetmeyi sürdürdü.

Livrelik astan önce, İtalya'da bir kısım halk, değişim aracı olarak bronzu kullanıyordu. Kaldırım taşı biçiminde, üzeri damgasız *(aes rude)*, dökme külçeler *(aes grave)* ve üzerinde atölyelerin damgası *(aes signatum)* bulunan bronz kütleler ele geçirildi. Bugün eldeki ilk *aes signatum*'un üzerinde Romalılar'ın adı yazılıdır ve ağırlığı 1 389,64 gr'dır.

As Anorg. kim. *Arsenik*'in simgesi.

AS, *ağırsu*'yun kısaltması.

A.S., Peygamberlerin adından sonra söylenen "Aleyhisselam" duasının yazıda kısaltılmış biçimi.

AS- → AST-

ÂS a. (fars. *ās*). *Esk.* **1.** Değirmen. **—2.** Sansargillerden kakum adı verilen bir hayvan.

ÂS a. (ar. *ās*). Bot. *Esk.* **1.** Mersin ağacı. **—2.** *Âs-üş-şeki*, mersin yaprağı biçiminde.

ASA a. (ar. *ʿaṣā*). **1.** Bir krala, imparatora ait egemenlik simgelerinden biri olan değnek. **—2.** Üstün bir yetkinin gücünü simgeleyen değnek. **—3.** *Esk.* Baston yerine kullanılan uzun sopa.

—Ed. Masallarda, halk hikâyelerinde yaşlılık, egemenlik simgesi; dervişlerin güç işleri başarmak için kullandıkları gizemli araç. ‖ *Musa'nın asası*, Musa Peygamber'in mucizelerinden bazılarını göstermesine yardımcı olan asa (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yun. mit. Hermes'in başlıca simgesi; üzerinde iki küçük kanadın yer aldığı ve etrafında iki yılanın birbirine dolandığı bir çubuktan oluşur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dın, Ed. *Musa'nın asası*. Musa'nın asası aracılığıyla gösterdiği mucizeler Kuran da şöyle anlatılır: Meleklerin armağanı olarak eline ulaşan kutsal asayı Tanrı'nın buyruğu üzerine yere atan Musa, asanın yılan olduğunu gördü; Firavun'u inanç yoluna çağırdığında asasıyla aynı mucizeyi yineledi. Firavun, ordusuyla İsrailliler'i Kızıldeniz'e sürerken Musa, asasını denize vurunca suyun üzerinde on iki yol oluştu. Karşı yakaya geçen İsrailliler çölde susuz kaldıklarında asasını kayalara vurunca su fışkırdı. Divan şairleri Musa'nın asası ya da yalnızca asa diye anarak bu mucizelere işaret ettiler; uzunluğu bakımından sevgilinin saçını betimlerken de asayı benzetme öğesi olarak kullandılar.

—Yun. mit. Efsanede Hermes'in bir gün çubuğuyla, dövüşen iki yılanı ayırdığı söylenir. Önceleri asa, üzerinde hâlâ iki sürgün bulunan bir çoban sopasıydı. Doğu kökenli bir kral asasına ya da simgeye benzemesini isteyen sanatçıların hayal gücüyle İ.Ö. V. yy.'ın sonlarına doğru bugünkü bildiğimiz yılanlı asa biçimini aldı. Eski Yunanlılarda asa elçiler ile münadilerin ayırt edici işaretiydi. Hekimlerin asası ise çevresine Asklepios yılanının dolandığı ve tepesinde ihtiyat aynasının bulunduğu bir demet çubuktu.

Gizlibilimlerde çubuk fallusu, yani yaşam ağacını, iki yılan da inen ve çıkan kozmik akımı temsil eder. Demek ki asa bir bütün halinde karşıt dinamik güçlerin dengesiyle enerjinin ve bereketin simgesidir.

A'SA çoğl. a. (ar. *ʿaṣā*'nın çoğl. *aʿṣā*). *Esk.* Asalar, sopalar, bastonlar.

Asa *amper-saat*'in simgesi.

ASA (ABD'de ölçü normlarını inceleyen ve saptayan *American Standart Association*'un kısa adı), L.A. Jones (→ DUYARLIKÖLÇÜMÜ) tarafından geliştirilmiş bir yönteme göre, fotoğraf duyarkatlarının duyarlılık göstergesi aritmetik bir artış sırası izler (200 ASA'lık bir duyarkat, 100 ASA'lık bir duyarkattan iki kat daha duyarlıdır). ASA bildirgeleri günümüzde artık bırakılmış ve yerine uluslararası ISO normu benimsenmiştir.

ASA, üçüncü Yahuda kralı (İ.Ö. 911-870). Aramiler'e Celile'de yerleşme olanağı verecek İsrail yayılma girişimlerini korumak üzere Suriye'ye yardım çağrısında bulundu. Tevrat'ta onun din siyaseti övülür.

ASÂ ya da **ASÎ** sıf. (ar. *ʿasa*. *ʿasi*). *Esk.* Uygun, elverişli.

◆ be. Belki, ola ki.

ÂSÂ a. (fars. *āsā*). *Esk.* **1.** Esneme **—2.** Ağırbaşlılık, ciddilik.

-ASA ya da **-SA** ek. (fars. *-āsā*, *-sā*). *Esk.* Eklendiği sözcüğe "gibi"lik anlamı katar: *anber-sa* (anber gibi), *cennet-asa* (cennet gibi), *div-asa* (devasa, dev gibi), *müşk-asa* (müşk gibi) vb.

ASA GEZİ a. Spor. Yay yapımında kullanılan ağaçtan alet.

—ANSİKL. Yeni yapılmış ve halka halinde bağlandıktan sonra kurulmuş yay en az bir yıl bekletilir. Yayı birdenbire kurmak, esnekliği ortadan kaldırdığından kırılmaya yol açar. Yayı alıştırma işleminde, meşe ya da gürgen gibi sert ağaçtan yapılmış, 5 cm kalınlığında, 75 cm boyunda, bir başı yay kabzasının oturabileceği derinlikte oyulmuş olan *asa gezi* kullanılır. Öbür başına ve gövdesine belirli aralıklarla kertikler açılmıştır. İlk kertik kabza oyuğundan 57 cm, ikincisi 68 cm, üçüncüsü 71 cm, tepe kertiği ise 75 cm uzaklıktadır. Alıştırma sırasında yayın kabzası yerine oturtulup kiriş önce 57 cm'lik kertiğe takılır, bir süre bekletilir. Bu işlem tepe kertiğine gelinceye değin sürdürülür. Daha sonra işlem tersine uygulanır. Uygulama sırasında yayın biçiminde oluşacak bozulmalar, yay issiz kömür alevinde ısıtılarak düzeltilir.

ASAB a. (ar. *ʿaṣab*). Sinir, damar.

AS'AB sıf. (ar. *aṣʿab*). *Esk.* Daha güç, en güç: *As'ab-ül-umûr* (işlerin en gücü).

ASABA → ASABE.

ASABA a. Mim. Osmanlı mimarlığında, mukarnaslı başlıkların en üst bölümü. (Yunan ve Roma başlıklarındaki abak'ın karşılığıdır. Yatay ve bezemesiz bir tabla biçimindedir.) ‖ Osmanlı mimarlığında ince, köşeli silme.

ASABAT çoğl. a. (ar. *ʿaṣabe*'nin çoğl. *ʿaṣabāt*). *Esk.* Sinirler.

ASABE ya da **ASABA** a. (ar. *ʿaṣaba*). *Esk.* **1.** Sinir. **—2.** Akraba; baba tarafından akraba olan kimseler. **—3.** Taraftarlar, yardımcılar, yardakçılar. **—4.** Kavim ve kabile, oymak.

—İsl. huk. İslam miras hukukunda, yalnız oldukları zaman terekenin tümünü, ashab*-ı feraiz ile birlikte olduklarındaysa onlardan arta kalanı alan mirasçılar. ‖*Asabe bigayrihi*, kendileri ashab-ı feraiz'den oldukları halde erkek kardeşleriyle birlikte olunca asabe sayılan kadınlar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Asabe binefsihi*, ölen kişiye kan hısımlığıyla bağlı olan bazı mirasçılar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Asabe maa gayrihi*, asabeden olmayan bir kadınla birlikte oldukları zaman asabe sayılan kadınlar. (Bunlar ölünün ana baba bir kız kardeşleri ve baba bir kız kardeşleridir. Ölenin kızı ya da oğlunun kızıyla birlikte oldukları zaman asabe sayılırlar.) ‖ *Asabe-i nesebiye*, ölüyle kan hısımlığı olan bazı mirasçılar. (Asabe binefsihi ve asabe maa gayrihi'nin ikisine birden asabe-i nesebiye denir.) ‖ *Asabe-i sebebiye*, özgürlüğe kavuşturulan kölenin ardından asabe-i nesebiyesinden kimse bırakmadan ölmesi halinde azad eden kişinin köleye mirasçı olması.

—ANSİKL. *Asabe bigayrihi* sayılanlar dört sınıftır. Birinci sınıf, ölünün kızlarıdır, erkek kadeşleriyle birlikte mirasçı olunca ashab-ı feraiz'den arta kalan mirası aralarında ikili birli (iki pay erkeğe, bir pay da kıza olmak üzere) bölüşürler. İkinci sınıf, ölünün oğlunun kızlarıdır; ölünün asabe sıfatını kazanmış kızları bulunmadığı hallerde, onların yerine geçerek erkek kardeşleriyle ya da erkek kardeşlerinin oğullarıyla birlikte asabe olurlar. Üçüncü sınıf ölünün ana baba bir kız kardeşleridir; ölünün asabe sıfatını kazanmış kızları ya da oğlunun kızları bulunmadığı zaman erkek kardeşleriyle birlikte asabe olur ve arta kalan mirastan ikili birli pay alırlar. Dördüncü sınıf, ölünün baba bir kız kardeşleridir; bundan önceki üç sınıf bulunmadığı zaman erkek kardeşleri ile beraber olur ve diğerleri gibi arta kalan mirası ikili birli paylaşırlar.

• *Asabe binefsihi*, tek başına olunca mirasın tamamını alır. Ashab-ı feraiz ile birlikteyseler arta kalan mirası alırlar. Bunlar da dört sınıftır: 1. ölünün oğlu, oğlunun oğlu ve bunların oğulları; 2. ölünün babası, babasının babası ve bunların babaları; 3. ölünün ana baba bir ya da baba bir erkek kardeşleri, bunların oğulları ve bunların oğullarının oğulları; 4. ölünün ana baba bir ya da baba bir amcaları, onların oğulları ve bunların oğullarının oğullarıdır. Ölüye asabe binefsihi yoluyla mirasçı olmak için bu dört sıraya uyulur.

ASABİ sıf. (ar. *ʿaṣabi*) **1.** Sinirli, çabuk öfkelenen kimse; bir kimsenin bu durumda olduğu izlenimini veren tutum ve davranışı için kullanılır: *Mutsuzluk onu asabi yaptı. Oğlum biraz asabidir. Asabi mizaç-*

Hermes'in asası
bir yunan-roma bronz heykelinden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

tıp asası

ön yüzünde (solda) çift yüzlü bir Ianus'un yer aldığı
ve arka yüzünde (sağda) bir gemi pruvası bulunan as
ağırlığı: 290,90 gr
İ.Ö. 225-217 (*B.N., Paris*)

aes signatum
üzerinde yem yiyen tavukların bulunduğu dökme bronz külçe
ağırlığı: yaklaşık 1,800 kg
İ.Ö. IV. yy.
Cabinet des médailles B.N., Paris

Âsaf Derviş Paşa

lı. Asabi bir kahkaha. Asabi bir ses. **—2.** Sinirsel: *Asabi hastalıklar. Asabi tansiyon.* **—3.** *Asabiy-ül-mizaç,* yaradılışça sinirli olan (esk.).
—Zool. *Esk. Asabiy-ül-cenah,* sinir kanatlılar.

ASÂBİ çoğl. a. (ar. *usbu*ᶜ'nun çoğl. *aṣabi*ᶜ). *Esk.* Parmaklar.

ASABİLEŞMEK gçz. f. Sinirlerine hâkim olamamak, hırçınlaşmak, öfkelenmek: *İsteği yerine getirilmeyince asabileşti. Bebekler genellikle akşama doğru asabileşirler.*

ASABİLİK a. Asabı olma durumu; sinirlilik.

ASABİYE a. (ar. ᶜ*aṣabiyye*). **1.** Tıbbın sinir hastalıklarıyla uğraşan dalı. **—2.** Hastanelerde sinir hastalıklarıyla ilgilenen bölüm. **—3.** *Esk.* Sinirle ilgili, sinire ait: *Zaaf-ı asabiye. Muvazene-i asabiye.*

ASABİYECİ a. Uzmanlık alanı sinir hastalıkları olan hekim: *Onu mutlaka bir asabiyeciye göstermeli.*

ASABİYET a. (ar. ᶜ*aṣabe* ve *-iyyet*'ten ᶜ*aṣabiyyet*). *Esk.* **1.** Akrabalık, yakınlık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yurtseverlik: *"Hadiseyi gerek buradaki arkadaşlar, gerek hariçteki kolordu kumandanları asabiyet ve ehemmiyet ile telakki etmekte..."* (Atatürk). **—3.** Aşırı yan tutma, taraftarlık: *Asabiyet-i milliye. Asabiyet-i kavmiye.*
—ANSİKL. Tar. Aile ya da kabile akrabalığı ruhu. Araplar'da, islamlık öncesi dönemde, bir kimsenin baba yönünden erkek akrabalarını haklı haksız her durumda savunmaya, kabile bireylerinin mal ve mülklerini korumaya hazır olması ve bir söz üzerine başka kabilelerin mal ve mülklerini ele geçirme konusunda birleşmesi. Peygamber, asabiyeti, islam ruhuna aykırı bulur. Nitekim, islam öncesi dönemde geçerli olan "zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et" ilkesi, islamlıkla bağdaşmaz. Ancak Peygamber'in bu konuya ilişkin bir hadisi, "zalim kardeşe zulümden vazgeçmesi için yardım edilmelidir" biçiminde yorumlanmıştır. Asabiyet terimi, İbn Haldun'un tarih görüşünün temel ilkesi olarak ün kazandı. Bu filozof, asabiyeti, toplumun temel bağı ve tarihin itici gücü olarak ele aldı. Ona göre asabiyet, insan gruplarını, üstünlük için savaşmaya; egemenlikler, hanedanlar ve imparatorluklar kurmaya iten kuvvettir. Arapların islamiyet öncesi ve sonrası tarihi ve Berberiler ile öteki islamlaşmış halkların tarihi, bunu açıkça gösterir. Ancak üstünlük ya da egemenlik ele geçirildikten sonra, asabiyetin gevşediği ve yerini başka güçlerin aldığı görülür. İbn Haldun, dindışı bir ilke olan asabiyeti tarihin ilk hareket ettiricisi olarak ele alınca, islami tarih ve uygarlık görüşüyle (bu görüş, dinsel etkiyi temel olarak kabul ediyordu) bir uzlaşım bulmak zorunda kaldı ve dolayısıyla birçok sorunla karşılaştı. Bu uzlaştırıcı çabası, Mukaddime'nin birçok yerinde açıkça görülür ve filozofun, dâhiyane kuramını gerektiği gibi derinleştirmesini ve tamamlamasını engeller.

ASABİYET a. (ar. ᶜ*aṣab* ve *-iyyet*'ten ᶜ*aṣabiyyet*). *Esk.* Sinirlilik; aşırı duyarlılık.

ASAC sıf. (ar. *a*ᶜ*ṣac*). *Esk.* Başının ön tarafındaki saçları dökülmüş kimse için kullanılır.

ASACAK a. Askı.

ASACHİ (Gheorghe), rumen yazar (Herta, bugün Guertsa, Ukrayna, 1788 - Iaşi 1859). Bir köy papazının oğlu, mühendis ve diplomat. Romanya'nın ilk gazetesini *(Albina Românească,* 1829) çıkardı, sonradan Boğdan Üniversitesi olan Mihăilenă akademisi'ni (1835) ve Iaşi müzik ve tiyatro konservatuvarı'nı (1836) kurdu. Şiirler, hikâyeler ve tarihsel oyunlar yazdı.

ASAD (Hafız **EL-**) → HAFIZ ESAD.

ÂSÂD çoğl. a. (ar. *esed*'in çoğl. *āsad*). *Esk.* Aslanlar.

ASAF a. (Süleyman peygamberin veziri *Āṣaf*'ın adından). **1.** Vezir. **—2.** *Asaf-rey,* düşüncesi vezir Asaf'ınki gibi olan, akıllı. ‖ *Asaf-tedbir,* vezir Asaf gibi tedbirli, akıllı, ileri görüşlü olan.
—Ed. Erdem, ileri görüşlülük ve yönetimde başarıyı simgeler. Telmih ve tenasüp sanatlarına başvurularak Hz. Süleyman ile birlikte anılır: devrin padişahı, Hz. Süleyman'a benzetilir; veziri ise Asaf diye nitelenir.
—Kur. tar. *Babı Asafi* → BABIÂLİ.

ASAF, Süleyman peygamberin veziri. Onun en yakını, güvendiği, sözünü dinlediği; danışmanı. Peygamber, karısı Carada'nın puta tapmasına izin verince; onu eleştirerek kınadı ve yaptığının yanlış olduğunu söyledi. Bunun üzerine Süleyman peygamber, putataparlığı yasakladı. Asaf'ın müslümanlıkta da saygın bir yeri oldu. Kuran'ın Neml suresinde anlatılanlar, ona bağlanarak yorumlandı. Güvenilir, dürüst kişiliğinden dolayı, Osmanlılar, padişahların mühürlerini teslim ettikleri sadrazamlara "asaf" sanını verdikleri gibi, çalıştıkları yeri "Babı asafi", oturdukları konakları ise "Saray-ı asafi" diye adlandırdılar.

ASAF (Mahlas) → MAHMUT CELALETTİN PAŞA (Damat).

ASAF (Hale) → HALE ASAF.

ASAF (Özdemir) → ÖZDEMİR ASAF.

ASAF BEY (Süleyman), türk gazeteci ve şair (Bağdat 1841 - İstanbul 1913). Aralarında Sokullu Mehmet Paşa dahil, birçok vezir, vali ve paşa bulunan ünlü bir ailedendir. Özel öğrenim görerek Sadaret mektubi kalemi'ne girdi. Çeşitli illerde valilik yapan babası Ahmet İzzet Paşa'nın yanında mektubi mümeyyizliği, muavinliği yaptı. İstanbul'a dönünce Basiret, İstikbal ve Vakit gazetelerinde, hürriyetçi, yeni bir siyasal düzenlemeyi savunan yazılar yazdı. Çırağan* olayı ile ilgili görülerek 3 yıl kalebentlik cezasıyla Sakız'a sürüldü. Cezasını tamamladıktan sonra bir süre Şam ve İzmir'de yaşadı. 1908'de İstanbul'a döndü. Divan edebiyatı türünde yazdığı yalın, çoşkulu şiirleri vardır.

ASAF BİN BERHİYA, islam efsanelerinde adı geçen ve Süleyman peygamberin sırdaşı olan vezir.

ÂSAF DERVİŞ PAŞA, türk hekim (İstanbul 1868 - *ay. y.* 1928). Askeri tıbbiye'yi yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (1893). Tıbbiye'de müderris muavini oldu. Berlin'e gönderilerek orada kadın-doğum hastalıkları alanında uzmanlık çalışmasını tamamladı. Dönüşünde (1901), önce Gülhane'de, sonra Tıbbiye'de (1909) görev aldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında askeri hekimlik yaptı; rütbesi paşalığa yükseldi, profesör oldu. Türkiye'de cerrahi jinekolojiyi kuran ve uygulayan odur. Makalelerinin yanı sıra ancak birinci cildi yayımlanabilmiş *Seririyat-ı Nisaiye* (1926) adlı üç ciltlik bir de kitabı vardır.

ASAF HAN, asıl adı **Mirza Cafer Bey,** Hint-Türk İmparatorluğu veziri (Kazvin ? - 1612). Ekber Şah döneminde katiplik yaptı; *Tarih-i elfi*'nin yazı kurulunda görev aldı. Elçi olarak İstanbul'a gönderildi. Cihangir döneminde vezir oldu. *Hüsrev ü Şirin* adlı bir mesnevisi vardır.

ASAF MEHMET PAŞA Sarıgüzel, türk vezir (? - Belgrad 1780). Enderun'da yetişti. Eğriboz, Hotin muhafızlıklarında bulundu; Boğdan'da Ruslar'a karşı savaştı (1769). Vezir rütbesiyle Selanik valiliğine atandı. Halep valiliği, Vidin muhafızlığı, Eflak seraskerliği, Belgrad ve İnebahtı muhafızlığı yaptı.

ASAF PAŞA, türk komutan (İstanbul 1837 - *ay. y.* 1899). Kırım savaşı'nda (1853-1856) gösterdiği yararlıkla dikkati çekti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda Zeyçer, Sinanköy, Ezerce savaşlarında yararlık gösterdi. 1891'de müşirliğe yükseldi.

ÂSAFANE be. (ibr. *āṣaf* ve fars. *ane*'den *āṣafāne*). *Esk.* Vezire yakışır biçimde, vezirce.

ASAFİ a. (Bosna valisi Asaf Ağa'nın adından). Asaf Ağa'nın buluşu olan bir tür zurna. Türk müziğinde az bilinen, pek kullanılmayan bir zurna türüdür.

ASAFİ, Başdefterdar Okçuzade Mehmet Paşa'nın manzum yapıtlarında kullandığı takma ad. (→ OKÇUZADE MEHMET PAŞA.)

ÂSAFİ sıf. (ibr. *aṣaf* ve ar. *-i*'den *aṣafi*). *Esk.* Vezirle ilgili, vezire ait: *Emr-i asafi* (vezir buyruğu).

ASÂFİR çoğl. a. (ar. ᶜ*usfūr*'un çoğl. ᶜ*uṣafir*). *Esk.* Serçeler.
—Zool. *Esk.* Serçegiller.

ASAFİYET a. (ar. *aṣafiyet*). *Esk.* Vezirlik.

Asafname, Lütfi Paşa'nın devlet yönetimiyle ilgili yapıtı. Kesin tarihi belirlenememekle birlikte XVI. yy. ortalarında yazıldığı sanılıyor. "Devlet çarkının eskisi gibi iyi işlemediğini" belirten Lütfi Paşa, sadrazamın yönetimde nasıl davranması gerektiğini anlatır. İlk bölümde sadrazamın yetki ve sorumlulukları ele alınır. Sadrazam adil ve iyi niyetli olmalıdır. Haksız kazanç sağlayanların suçları örtbas edilmemeli, rüşvet önlenmelidir. Lütfi Paşa'ya göre rüşvet, "ilacı olmayan bir hastalık" tır.

İkinci bölüm, savaş ve ordunun yönetimiyle ilgilidir. Savaş hazırlıklarına daha barış dönemlerinde başlanması gerektiğini vurgular. Savaş dönemlerinde yeni vergi koymaktan özellikle kaçınılmasını ister.

Üçüncü bölümde hazine ve devlet bütçesi üzerinde durulur. Devletin geliri giderine denk olmalı, bütçe açık vermemelidir. Lütfi Paşa'ya göre Hazine, "zulüm ve işkence" ile değil, sağlıklı gelirlerle dolar. Vergi oranları belirlenirken halkın gelir düzeyi göz önünde tutulmalı, piyasa sık sık denetlenmeli ve fiyat artışları önlenmelidir.

Son bölümde halkla ilgili düşünceler yer alır. 30 yılda bir genel nüfus sayımı yapılması gerektiği belirtilir. Nüfus göçüne karşı çıkar. Ancak Lütfi Paşa, toplumsal ayrıcalıkların sürmesini ve halk kesimine pek yüz verilmemesi gerektiğini de ileri sürer. (→ Kayn.)

Asafname, şair Yunus Sami'nin (öl. 1685) 1312 beyitlik mesnevisi. Mehmet IV'ün vezirlerinden Musahip Mustafa Paşa adına yazılmış ve bu nedenle ünlü vezir Asaf'ın adı anımsatılarak *Asafname* adı verilmiştir.

Şairin hac yolculuğu sırasında dinlediği bir öyküden esinlenerek yazdığı mesnevi iki alegorik öyküden oluşmaktadır. Birincisi, burçların hareketleri ile dünya ve insan arasında bağlantılar kuran öğretici bir yapıttır; ikincisinde ise Arap yarımadasında geçen bir aşk hikâyesi lirik bir biçimde anlatılmıştır. Mesnevinin dili ve anlatımı, kusursuz sayılabilecek kadar işlek ve canlıdır.

Aruzun mefâîlün mefâîlün feûlün kalıbı ile yazılan mesnevinin tek nüshası Süleymaniye kütüphanesi'ndedir.

ASAFYEV (Boris Vladimiroviç), **İgor Glebov** denir, sovyet müzikbilimci, profesör ve besteci (Petersburg 1884 -Moskova 1949). Liadov'un öğrencisi, Rimskiy-Korsakov'un arkadaşı. Ülkesinin ve döneminin müziğine ilişkin bini aşkın makale ve yapıt bıraktı. Özellikle Glinka, Musorgskiy, Çaykovskiy ve sovyet müzikçiler üstüne olan incelemeleri önemlidir. Birçok opera ve 27 bale *(Bahçesaray çeşmesi* [Bahçisarayski fontan, 1934]; *Kafkas mahkûmu* [Kavkazski plennik, 1938] yazdı. SSCB Bilimler akademisi üyeliği, Sanat tarihi enstitüsü müzik bölü-

mü yöneticiliği, Çağdaş müzik derneği ve Sovyet besteciler birliği başkanlığı yaptı. Leningrad ve Moskova konservatuvarlarında ders verdi.

ASÂGIR ya da **ASÂGIRE** çoğl. a. (ar. *aṣġar*'ın çoğl. *aṣağır, aṣâğire*). *Esk.* **1.** Küçükler. **—2.** Şeref bakımından daha aşağıda bulunanlar. **—3.** *Asâgır ü ekabir,* küçükler ve büyükler.

ASÂGIRE → ASÂGIR.

ASAH ya da **ESAH** sıf. (ar. *aṣaḥḥ*). *Esk.* Daha doğru, en sağlam.
—Dilbil. Halk dilinde *"essah"* biçimini almıştır.

Asahi Şimbun ("Doğan güneş gazetesi"), japon günlük gazetesi. Asahi Şimbun, aynı zamanda, alanında dünyanın en önemli sermaye gruplarından biri olan bir yayın kuruluşunun adıdır. Gazete 1879'da Maruyama Ryohei ve Ueno Riiçi tarafından kuruldu. Bu kişiler 1946'ya dek yayın şirketinin de sahipleriydiler. Bu tarihte şirket paylarının yarıdan çoğu kurucuların mirasçıları tarafından satıldı —bugün de durum aynıdır—; geri kalanı, çalışanlar ve gazete yöneticileri arasında bölüştürüldü. Şirket, gazete dışında üç haftalık, üç de aylık dergi çıkarır. Ayrıca kitaplar yayımlar, televizyon ve radyo kanallarında önemli payları vardır; bir iç hat uçak şirketinin ortağıdır. Günlük gazetede ülkenin beş büyük kentine —ya da 295 bölge bürosuna— ve dış ülkelerdeki 27 büroya dağılmış durumda 10 000 dolayında kişi çalışır. Sabah ve akşam 8 baskı yapılır, toplam baskı sayısı 12 milyona yaklaşır. 1977'ye dek Asahi Şimbun, baskı sayısıyla Japonya'nın bir numaralı günlük gazetesiydi; o tarihten başlayarak Yomiuri Şimbun adlı ulusal çapta bir başka gazeteyle rekabete girmek zorunda kaldı.

ASÂHİB çoğl. a. (ar. *aṣḥab*'ın çoğl. *aṣâḥib*). *Esk.* Sahipler; arkadaşlar, yol arkadaşları.
—Dilbilg. *"Asâhib"*, çoğul bir sözcük olan *"ashab"*'dan türemiş katmerli bir çoğuldur.

ASAHİKAVA, Japonya'da kent, Hokkaido adasının iç kesiminde; 359 069 nüf. (1990). Makine, dokuma ve kimya sanayileri.

ASÂİB → ASÂYIB.

ASAKA, Japonya'da kent, Tokyo'nun kuzey-batı banliyösünde; 81 800 nüf.

ASAKAVA TAKAKO, japon dansçı ve dans öğretmeni (Tokyo 1938). Japonya'da başlayan eğitimini, ABD'de Martha Graham ve Nemtchinova'nın dersleriyle geliştirdi. Martha Graham Dance Company'ye katıldı (1962), kısa süre sonra, ilk kez M. Graham'ın dans ettiği rollere çıktı *(Clytemnestra, Diversion of Angels, Cave of the hart)* ve *Plain of Prayers* (1968), *Myth of a Voyage* (1973) adlı yapıtların ilk yorumlarında rol aldı. New York'ta Juilliard School ve Martha Graham School'da Hawaii üniversitesi'nde ve aynı zamanda Londra'da School of Contemporary Dance'te öğretmenlik yaptı. Pearl Lang, Donald MacKayle, Louis Falco topluluklarıyla birlikte sahneye çıktı.

ASÂKİR a. (ar. *ʿasker*'in çoğl. *ʿasakir*) *Esk.* **1.** Askerler, erler: *Asâkir-i bahriyye* (deniz askerleri, bahriyeliler). *Asâkir-i berriyye* (kara askerleri, karacılar) vb. **—2.** *Asâkir-i hassa,* muhafız alayı. ‖*Asâkir-i muntazama,* ordu askeri. ‖*Asâkir-i nizamiyye,* ilk devre askerliğini yapan askerler, muvazzaflar. ‖ *Asâkir-i redife,* ikinci devre askerliğini yapan askerler, ihtiyat askeri. ‖*Asâkir-i şahâne,* saray muhafızları.

Asakiri mansurei Muhammediye, Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan yeni ordu. Mahmut II'nin Vakai hayriye'den üç gün sonra yayınladığı emirle, Asakiri mansurei Muhammediye adıyla yeni bir asker örgüt kuruldu ve komutanlığına "serasker" sanıyla eski yeniçeri ağalarından Ağa Hüseyin Paşa atandı (1826). Asakiri mansure, önce İstanbul'da, "tertip" adı verilen sekiz alay olarak kuruldu. Her tertibin başında bir "binbaşı" vardı; sekiz tertibin başındaki subaya da "başbinbaşı" deniliyordu. Her tertip sağ ve sol "kol" olarak ikiye ayrılmış her kolun başına birer "kolağası" getirilmişti. Her kol sekizer "saf"tan oluşuyordu. Her safın başına bir "yüzbaşı" atanmıştı. Her safta bir top ve topçu subayı bulunuyordu. Asker, üniforma olarak dar ceket, topuklara inen pantolon ve potin giyiyordu. Serpuş olarak fes kabul edilmişti. Er ve erbaşlar Avrupa'da olduğu gibi tüfek ve kılıç taşıyordu.

Yeni oluşturulan ordunun gelişmesi sürdürüldü. 1828'de yapılan bir düzenlemeyle tertip "alay"a, kol "tabur"a, saf "bölük"e dönüştürüldü. Her alayın başına bir "miralay" atandı. Taburlar binbaşı, bölükler yüzbaşı rütbesinde subayların emrindeydi. Ayrıca her alaya bir "kaymakam", her tabura iki kolağası, her bölüğe iki "mülazım", bir başçavuş iki çavuş veriliyordu. Ordu genişleyince iki alay bir "mirliva" komutasına verildi. Asakiri mansure alayları İstanbul ve Üsküdar'da "hassa" ve "mansure" adlarıyla birer "ferik" komutasında, iki bölüme ayrıldı. 1832'de Hassa ferikliği "müşir"liğe dönüştürüldü. Kuruluşunu düzenleyen kanunnamede 12 000 kişilik bir kadro öngörülmüşken Mahmut II dönemi sonunda, mevcut 118 400 kişiye kadar yükseldi. Asakiri mansure'ye alınacak eratın seçme olması gerekiyordu. Kim olduğu belirsiz, din değiştirmiş kişiler alınmayacaktı. Kanunnameye göre 15 ile 30 yaş arasındakiler orduya yazılabilirdi. Subayların hizmet eri olmayacaktı. Orduya girenler 12 yıl süreyle askerlik yapmak zorundaydı.

Mahmut II, askerin avrupa ordularındaki gibi yetiştirilmesi için, daha önce aynı yöntemle ordu kuran Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan türk ve arap subaylar istedi. Elinde yetişmiş subay olmayan Mısır subay gönderemeyince, Prusya'dan piyade, topçu ve süvari subayları getirtildi. Bu subayların ordunun yetiştirilmesinde yetersiz kaldığı görülünce Maçka'da "Mektebi harbiye" kuruldu (1834). Viyana, Berlin ve Paris'e eğitim için askeri öğrenci yollandı. Zamanla ülkenin çeşitli yörelerinde sefer yedek birlikleri olan "redif" tümenleri oluşturuldu. 1843'te Asakiri mansure birlikleri "Asakiri nizamiye" adını aldı. (→ Kayn.)

ASAL sıf. Temel niteliğinde olan şey için kullanılır.
—Arit. $\mathbb{N}$ nin 1 den ve kendisinden ya da $\mathbb{Z}$ nin 1, −1, kendisi ve ters işaretlisinden başka ortak böleni bulunmayan bir eleman için kullanılır. (Bk.*ansikl.* böl.) ‖ *Asal sayı, p* asal bir doğal tam sayı ve *r* doğal bir tam sayı olduğuna göre p^r biçiminde gösterilen sayı. ‖ *$\mathbb{N}$ içinde (aynı biçimde $\mathbb{Z}$ içinde) aralarında asal sayılar,* $\mathbb{N}$ nin (aynı biçimde $\mathbb{Z}$ nin) tek ortak böleni 1 (aynı biçimde 1 ve −1) olan elemanları. [Bir *n* doğal sayısıyla aralarında asal ve *n* den küçük olan sayıların φ *(n)* sayısını Euler* göstergesi verir.]
—Bot. *Asal tür,* bir bölgede ya da bir bitki topluluğu içinde (örneğin ormanda) en çok bulunan tür.
—Ceb. *Asal cisim,* kendinden başka altcisimler kabul etmeyen cisim. (Her sonlu asal cismin basamağı asal bir *p* sayısıdır ve bu cisim, modülo *p* tam sayı sınıflarının $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$ cismiyle eşyapılıdır; her sonsuz asal cisim de oransal sayıların $\mathbb{Q}$ cismiyle eşyapılıdır.) ‖ *Asal halka,* her ideali asal olan birim tamlık halkası. (Bağıl tam sayıların $\mathbb{Z}$ halkası asaldır; bir belirsizli polinomların K [X] halkası (K değişmeli cisim) asaldır.) ‖*Asal polinom,* İNDİRGENEMEZ* POLİNOM'un eşanlamlısı. ‖ *Aralarında asal polinomlar,* ortak bölenleri yalnız değişmez polinomlar olan polinomlar, (Bunların E.B.O.B'u, 1 polinomudur.) ‖ *Bir* A *birim halkasının aralarında asal elemanları,* ortak bölenleri, yalnız A nın evirtilir elemanlarından oluşan A elemanları. *(Yabancı elemanlar* terimi yeğlenir; böylece asal eleman kavramı ile bu kavramın karışması önlenir.) ‖ *Bir* A *birim halkasının asal ideali,* A nın elemanlarından birinin doğurduğu I ideali. [*a* elemanı I yi doğurursa. I ideali, $x \in A$ olmak üzere *xa* biçimindeki elemanların kümesidir ve I = (*a*) biçiminde gösterilir. $\mathbb{Z}$ halkasının bütün I idealleri $n\mathbb{Z}$ biçimindedir; burada *n*, doğal bir tam sayıdır.] ‖ *Bir* A *birim tamlık halkasının asal elemanı,* EKSTREMUM* ELEMANI' nın eşanlamlısı. ‖ *Bir* A *halkasının asal ideali,* A nın I ideali; $xy \in I$ yi gerçekleyen A nın her *xy* çarpımı elemanları için ya $x \in I$ ya da $y \in I$ dir.(Bağıl tam sayıların $\mathbb{Z}$ halkası içinde [aynı biçimde, katsayıları K değişmeli cismi içinde bulunan bir belirsizli polinomların K (X) halkası içinde] asal idealler, bir asal sayının [benzer biçimde indirgenemez bir polinomun] doğurduğu ideallerdir. Bir I ideali, ancak ve ancak A/I bölüm halkası tamlık halkası olduğunda asaldır.) ‖ *Bir* (α_{ij}) *kare matrisinin asal köşegeni,* bu matrisin α_{ii} elemanlarının dizisi. ‖ *Bir halkanın asal ideali,* bir halkanın I ideali, şöyle ki: $ab \in I$ ve $a \notin I$ ise *b* nin bir kuvveti I ye aittir. (Bir kuvveti I ye ait olan elemanlar kümesi [I nin kökü] bir asal idealdir. Asal idealler Noether halkalarında önemli bir rol oynar.) ‖ *Bir* K *cisminin*

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

100'den küçük asal sayıların Eratosthenes kalburu yöntemiyle belirlenmesi

Asakiri mansurei Muhammediye askerleri

hayvansal dışasalaklık
braconidae kurtçuklarının asalak olarak yerleştiği lahana kelebeği tırtılı

hayvansal dışasalaklık
kenelerin asalak olarak yerleştiği uzunbacaklı tarla örümceği

BİRKAÇ ASALAK ÖRNEĞİ

hayvansal içasalaklık
sacculina'nın yerleştiği yengeç (cinsel organları içeren kese görülüyor) sacculina'nın saldığı ince bir borucuk ağı yengecin içinde dallanarak içini tümüyle sömürür ve onun ölümüne yol açar

bitkisel asalaklık
tohumları doğrudan konağın kökleri üzerinde olan canavarotunun asalak olarak yerleştiği kekik

asal altcismi, K nın bütün altcisimlerinin kesişimine eşit altcisim. (Her cismin karakteristiği, kendi asal cisminin karakteristiğiyle aynıdır.) || p *bilinmiyenli* n *denklemli bir sistemin asal bilinmeyenleri,* sistemin, kimi katsayıları kendisinin asal determinantı içinde bulunan bilinmeyenleri. [Sistemin katsayılar matrisi $A = (\alpha_{ij})$ ve asal determinant

$$\Delta = \begin{vmatrix} \alpha_{11} & \alpha_{12} \cdots \alpha_{1r} \\ \vdots & \vdots \\ \alpha_{r1} & \alpha_{r2} \cdots \alpha_{rr} \end{vmatrix}$$

ise, asal bilinmeyenler $x_1, x_2, ..., x_r$ dir.] || p *bilinmeyenli* n *denklemli bir sistemin asal determinantı,* sistemin katsayılar matrisinin sıfır olmayan maksimal basamaklı minörü. (Bu determinant, sistemin asal bilinmeyenlerinin ve asal denklemlerinin araştırılmasında rol oynar.) || p *bilinmeyenli* n *doğrusal denklemli bir sistemin asal denklemleri,* sistemin, kimi katsayıları kendi asal determinantı içinde bulunan denklemleri.

—Geom. Merkezi, verilen bir koniğin merkezi olan (paraboldan farklı) ve bu koniğe odak ekseninin iki noktasında teğet olan çember için kullanılır. (→ AYAK* EĞRİSİ.)||*Bir* (S) *yüzeyinin bir* M *noktasındaki asal doğrultu,* (S) ye M de teğet olan düzlemin, M deki iki normal asal kesitinden birine karşılık gelen doğrultusu. || *Bir yüzeyin,* M *noktalarından birindeki asal kesiti* ya da *normal asal kesiti,* M de, ayrılmaz sayılan Dupin göstergesinin bakışım eksenlerinden biri boyunca normal kesit.(Burada eğrilik yarıçapı kendi ekstremumlarından birine erişir.)

—Kim. *Asal gaz,* SOY GAZ*'ın eşanlamlısı. || *Asal metal,* SOY* METAL'in eşanlamlısı.

—Mat. çözlm. *Bir fonksiyonunun asal belirtimi,* çokbiçimli bir *f* fonksiyonunun, yalnızca kendi tanım bölgesinin bir altkümesi üzerinde, alışılmış anlamda bir fonksiyon elde edecek biçimde, uzlaşmalı olarak seçilen belirtimi. || *Sonsuz büyük* (ya da *küçük*) *y nin asal parçası, z* asal sonsuz büyük (ya da küçük) olarak seçildiğinde, *y* ye eşdeğer sonsuz büyük (ya da küçük) $A \cdot z^p$.

—ANSİKL. Arit. Eratosthenes (İ.Ö. 284'e doğr. - 192'ye doğr.) bir *n* tam sayısından küçük asal sayıların aranmasında ilk yöntem olan kalburu buldu. Bir doğal sayının asal olup olmadığını anlamak için, doğal sayı, Eukleides yöntemiyle art arda asal sayılara bölünür. Bu bölmeler sonucunda sıfır kalan bulunursa doğal sayı asal değildir; buna karşılık bölenden daha küçük bölüm bulununcaya değin sürdürülen bölme işlemleri sonunda sıfır kalan elde edilemezse doğal sayı asaldır. Ancak, bu yöntem çok can sıkıcı olduğundan bugüne dek matematikçiler, asal sayıları belirlemeye elverişli bir "formül" aradılar, ama henüz bulamadılar.

Öte yandan asal sayılar kümesinin sonsuz elemanlı olduğu kanıtlandı. Günümüzde bilinen ve bilgisayarda hesaplanmış en büyük asal sayı $2^{21701}-1$ dir; bu sayı ondalık sayılama sisteminde 6 533 rakamla yazılır. Asal sayıların özelliklerinin daha iyi tanınmasını ve dağılımlarının daha iyi incelenmesini matematiksel çözümleme sağlanmıştır.

Nitekim $\pi(x)$, *x* ten küçük asal sayıların sayısını gösterirse,

$$\lim \frac{\pi(x)}{x} \cdot \ln x = 1$$

elde edilir; aynı formül $\pi(x) \sim x/\ln x$ biçiminde de yazılabilir. Bu sonuç asal sayılar teoremi adıyla tanınır. (→ ZETA *fonksiyonu.*)

• *Asal sayılar üzerinde temel sonuçlar:*
2^k+1 biçimindeki bir asal sayı mutlaka $2^{2n}+1$ biçimindedir (Fermat sayısı).

a^k-1 biçimindeki bir asal sayı, *p* asal olmak üzere mutlaka 2^p-1 biçimindedir. (Mersenne sayısı).

a ve *b*, aralarında asal olmak üzere $an+b$ biçimindeki sayılar arasında sonsuz sayıda asal sayı vardır (sonlu aritmetik dizi teoremi adıyla bilinen Dirichlet teoremi [1837]). *p* bir asal sayı ve *a* doğal bir tam sayı ise, $a^p \equiv a$ (mod *p*) elde edilir; ayrıca, *a* ile *p* aralarında asalsa, $a^{p-1} \equiv 1$ (mod *p*) dir [Fermat teoremi]. *p* asalsa, $1+(p-1)!$ sayısını böler [Wilson teoremi]. Henüz sonuca bağlanamamış sayılar da vardır: örneğin, her çift sayı, iki asal sayının toplamına eşittir (Goldbach varsayımı); her tek sayı, üç asal sayının toplamına eşittir (yalnızca yeterince büyük tek sayılarda kanıtlanmıştır [Vinogradov, 1937]).

Uygulamada asal sayılar, özellikle bölünebilirlik kavramlarında, asal elemanlar halinde çarpanlara ayırmada, $\mathbb{Z}/p\,\mathbb{Z}$ (*p* asal) cisimlerinin incelenmesinde, uygunluklarda, vb. kullanılır. Ayrıca kriptografide büyük asal sayılardan, şifre anahtarı denen sistemlerin hazırlanmasında yararlanılır.

A'SAL sıf. (ar. *asal*). *Esk.* **1.** Eğri, çarpık; budaklı. **—2.** Kıvrık kuyruklu; eğri bacaklı. **—3.** Güç, zahmetli, karışık.

Asal (Askere Alma daire başkanlığı), 1111 sayılı Askerlik mükellefiyeti kanunu' na giren askerlik işlemlerini yürüten daire. Milli savunma bakanlığı'na bağlı olarak çalışır. Askerlik çağına giren yurttaşların askere alınma, celp, sevk, terhis, tecil (erteleme) işlerini yürütür. Sefer dönemindeyse seferber olma işlerini düzenler. Halkla ilişkisini askerlik daireleri ve bu dairelere bağlı askerlik şubeleri kanalıyla kurar.

ASAL (Sezai), türk çellocu (İstanbul 1898- *ay.y.* 1968). Mızıkayı hümayun'da başlayan eğitimini Viyana Devlet konservatuvarı'nda sürdürdü. Crummer'den çello, Joseph Marx'tan besteleme dersleri aldı. Yurda döndükten (1924) sonra, İstanbul Belediye konservatuvarı'nda çello, Galatasaray lisesi'nde müzik öğretmenliği yaptı.

ASAL (Seyfettin), türk kemancı (İstanbul 1901- *ay. y.* 1955). Mızıkayı hümayun'da başlayan eğitimini Viyana Devlet konservatuvarı'nda sürdürdü. Arnold Reze'den keman, Joseph Marx'tan besteleme dersleri aldı. Yurda döndükten (1924) sonra, İstanbul Belediye konservatuvarı'nda keman, Galatasaray ve Kabataş Erkek liselerinde müzik öğretmenliği yaptı. Keman ve piyano için çeşitli besteleri vardır.

ASAL (Talat), türk siyaset adamı, avukat (Edirne 1922). Öğrencilik yıllarında DP gençlik kollarında çalıştı. 27 Mayıs'tan sonra Yüksek adalet divanı'nda yargılanan liderlerinin avukatlığını yaptı. YTP' den Edirne milletvekili (1961); AP'den Zonguldak (1965), Samsun (1969) milletvekili seçildi. Demokratik parti'nin kuruluşuna katıldı, İzmir milletvekili seçildi (1973). AP'ye geri döndü, bir kez daha İzmir milletvekili (1977) oldu. Gençlik ve Spor bakanlığı yaptı (1979-1980). Serbest avukatlık yapıyor.

ÂSÂL a. (ar. *āsāl*). *Esk.* Huylar, özellikler, alışkanlıklar; belirtiler, alametler.

ÂSÂL çoğl. a. (ar. *aşil*'in çoğl. *aşal*). *Esk.* Öğleden akşama kadar olan zamanlar, akşamüstüler.

ASALA fr. *Armée Secrète pour la Libération de l'Arménie*'nin kısaltılmışı.Türkiye' de Türkler'e ve yurt dışındaki türk temsilcilerine karşı eylem ve sabotaj yapmak amacıyla, Lübnan'da militan ermenilerce kurulan örgütün amacı, Birinci Dünya savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Ermeniler'e sözde soykırımı yapıldığı iddiasıyla türk toprakları üzerinde bir ermeni devleti kurmaktı. Lübnan'dan başka, Fransa, ABD, İsviçre ve başka Batı ülkelerinde de şubeleri bulunan bu örgüt, Türkiye'nin çeşitli ülkelerdeki temsilcilerine karşı silahlı terör eylemlerinde bulundu; birçok türk görevlisini şehit etti. Asala üyesi iki terörist ise, 7 ağustos 1982'de Ankara Esenboğa havaalanı'nda giriştikleri bir silahlı eylemde 5 kişiyi öldürüp, 72 kişiyi yaraladıktan sonra biri çatışmada öldü,öteki yakalandı ve yargılandıktan sonra idam edildi (1983). Paris'te Orly havaalanı'nda THY bürosuna karşı giriştikleri bir başka bombalı saldırıda ise, 8 kişinin ölümüne neden oldular (15 temmuz 1983).

ASALAK a. Sürekli olarak ya da yaşam çevriminin bir evresinde, başka türden bir organizmaya (konak) yerleşerek yalnız ondan beslenen hayvansal ya da bitkisel organizma.

—Patol. *Asalak hastalığı,* belirtileri görülen asalaklık durumu.

—Tarım ve Tıp. *Asalak öldürücü,* asalaklara karşı savaşta kullanılan ilaç. (Dış asalak öldürücü [toz ya da sıvı] ve iç asalak öldürücü olmak üzere iki çeşidi vardır.) [Eşanl. PARAZİTİSİT.]

—Zool. Sürekli olarak ya da yaşam çevriminin bir evresinde, farklı türden bir organizmaya (konak) yerleşerek yalnız ondan beslenen hayvansal ya da bitkisel organizma. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. ve a. Başkasının sırtından geçinen kimse için kullanılır: *Asalak bir adam. Bu asalağa daha ne kadar katlanacaksın.*

—Esk. Rom. Bağlılığı ya da nükteleri nedeniyle bir zenginin sofrasına kabul edilen kişi. (Yunanistan'dan gelen bu kurum Roma'da öylesine yaygınlık kazandı ki, asalaklar, soytarılık ya da dalkavukluk derecelerine, etkinliklerine ve toplumsal düzeylerine göre sınıflandırılmaya başlandı: horlanan, yemek artıkları verilen, herkesçe alaya alınan asalaklar ve kimi ünlü ozanlar gibi aydın asalaklar).

◆ be. Asalak biçimde: *Asalak yaşamak.*

—ANSİKL. Birkaç çeşit asalak vardır: *tekkonaklı* asalak bir tek konakta yaşar; *çokkonaklı* asalak, yaşam süresi içinde ilk yaşadığı türdeki konaktan değişik türde başka bir konağa geçer. Karaciğer kelebeği *(Fasciola hepatica)* sivri tatlısu salyangozundan koyuna, buğday pası *(Puccinia graminis)* buğdaydan sarıçalıya geçer; bunlar çokkonaklı asalaklardır, çünkü yaşam çevrimi iki ayrı tür üzerinde geçmeden tamamlanamaz. Bitki biti, hayvan ve insan biti ya da kene gibi *dışasalaklar,* konaklarının üstüne yapışarak yaşarlar; konaklarının içinde yaşayan *içasalaklar,* değişik doku, organ ve hücrelere yerleşebilirler. Kimi asalak konağının dokularını kemirir,kimisiyse konağının besinlerinin bir kısmını yemekle yetinir (şerit). Asalağın konağı, hemen her zaman, az ya da çok ağır zarar görür, bu da onu ölüme götürebilir. Asalak, yaşadığı özel ortamla ilişkili olmak üzere, özgül morfolojik ve fizyolojik özellikler gösterir. Aynı zamanda, aynı gruptan olan ve özgür bir yaşam süren benzer canlılara göre yozlaşıp özgülleşir. Asalaklarda genel olarak hareket, duyu ve sinir organları basitleşir; tutunma organları (çengel, çekmen, vb.) ile emme organları (emeç, kökçük, vb.) önemli ölçüde gelişir. Üreme yoğunluk kazanır ve cinsellik çok çeşitlenir; çok büyüyen yumurtalıklar, çok fazla sayıda yu-

murta (at askaritinde yılda 60 milyon), döllenmesiz üreme, erdişilik, cüce erkekler, eşeysiz çoğalma çok sık görülür. Bu da bir konağa rastlamadığı için ölen embriyonların büyük ölçüdeki eksilmesini karşılar, ama aynı zamanda, ortam elverişli olduğu zaman, asalakların yol açtığı zararların çabukluğunu ve önemini de açıklar.

ASALAKBİLİM a. İnsan, hayvan ve bitki asalaklarını inceleyen bilim. (Eşanl. PARAZİTOLOJİ.)
—ANSİKL. Asalakbilim, asalakların sınıflandırılmasını, morfolojisini, yapısını ve biyolojisini ele alır. Tıbbi asalak bilim, dünyada ölüm ve zarar olarak birinci sırayı alan asalak hastalıklarını inceler.

ASALAKLIK a. **1.** Biyol. Başka türden bir canlıya (konak) yerleşerek yalnız ondan beslenen organizmanın (asalak) yaşam durumu. || *Çok asalaklık,* birçok tipte asalağın bulunduğu asalaklık. (Tropikal bölgelerde küçük çocuklarda görülen çok asalaklık, kötü beslenmeyle birleşince, başka yerlerde tehlikesiz sayılan hastalıklar bu çocukları tuttuğunda, karmaşaları kolaylaştıran önemli bir etmendir. **—2.** Başkasının sırtından geçinen kimsenin durumu, yaşama biçimi.
—Psik. *Mimik asalaklık,* yüz mimiklerinin anlamını bozan, abartan ya da bu anlamın yerine geçen asalak yüz hareketleri. (Mimik asalaklık, bir şizofreni belirtisi olarak kabul edilir.)

ASALET a. (ar. *aṣālet*). **1.** Soyluluk: *Bir asalet unvanına sahip olmak. Asaleti her halinden belli. Tavırlarında bir asalet var.* **—2.** Adaylık süresini tamamlayarak kadrolu olarak atanan kimsenin durumu: *Asaleti tasdik edilmek.* **—3.** Edebiyat ya da sanat alanında görkemlilik, ağırbaşlılık ve seçkinlik özelliği.
—Ed. Anlatımda, bayağı sayılan sözcük ve terimlerin kullanılmaması. Esk. *edeb-i kelâm,* mümtâziyet.

ASALETEN be. (ar. *asaleten).* Asil olarak: *Asaleten tayin edilmek.* (Karşt. VEKÂLETEN.)
—Huk. Bir hukuki işlemi kendi adına yapan kişinin durumu. (Karşt. VEKÂLET.) || *Asaleten atanma,* bir göreve sürekli olarak ve asil sıfatıyla getirilme.

ASALETLİ sıf. Soylu.

ASALETLU sıf. *Esk.* Resmi yazışmalarda yabancı siyaset adamları için kullanılır.

ASAM sıf. (ar. *aṣamm*). *Esk.* **1.** Sağır, kulağı işitmeyen. **—2.** Sessiz. **—3.** İçi dolu olduğundan vurulduğunda tınlamayan. **—4.** Zor, güç, katlanılmaz.
—Dilbilg. *Esk.* Arapçada ikinci ve üçüncü harfi aynı olan kök.
—Mat. Orandışının eski eşanlamlısı.

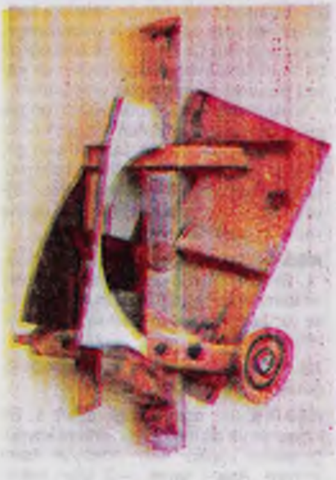
ASAM, alman ressam ailesi. HANS GEORG (1649-1711) Bavyera'da freskler ve yağlıboya tablolar yaptı. —İki oğlu COSMAS DAMİAN (Benediktbeuern 1686 -Münih 1739) ve EGİD QUIRIN (Tegernsee 1692 - Mannheim 1750), dönemlerinde Güney Almanya barok üslubunun en parlak temsilcileriydi. Birincisi ressam, ikincisi çeşitli maddelerin yanı sıra mermer kirecini de kullanan bir heykelciydi. Bununla birlikte, giriştikleri büyük işlerin çoğunda mimar ve dekoratör olarak işbirliği yaptılar. 1712-1713 yıllarında Pietro da Cortona'dan, Pozzo'dan ve Bernini'den ders aldılar. Sonra, yerleşmek üzere Bavyera' ya döndüler (1715). Başlıca yapıtları: Rohr manastırı kilisesi (Egid Quirin'in başyapıtı olan *Göğe yükselme),* Freising katedralinin baştan aşağı restorasyonu, Österhofen kadın manastırı kilisesi, Weltenburg manastırı kilisesi, Münih'teki Nepomukkirche ("Asamkirke"). Yapım masraflarını kendilerinin karşıladıkları bu sonuncu kilise, aşırı barok tarzındadır. Cosmas, tek başına, Weingarten, Mannheim ve Regensburg'daki (St. Emmeram) kiliselerin duvar resimlerini yaptı.

A'SÂM çoğl. a. (ar. *ʿuṣme*'nin çoğl. *aʿṣām*). *Esk.* **1.** Gerdanlıklar. **—2.** Tasmalar.

ÂSAM çoğl. a. (ar. *iṣm,* suç'un çoğl. *ā-ṣām*). *Esk.* Suçlar, günahlar, cürümler.

ASAMA, Japonya'nın en büyük etkin yanardağı, Honşu adasının iç kesiminde; 2 542 m. 1783'teki korkunç patlaması büyük yıkıma yol açmıştı.

ASAMBLAJ a. (fr. *assemblage*). Çağ. sant. Çeşitli malzemenin ya da ayrı cinsten nesnelerin bir araya getirildiği üç boyutlu yapıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çağ. sant. Kolaj* havası niteliğinde olan asamblaj'ın kökeninde iki temel amaç yatmaktadır; bunlardan biri, gerçeği sanat ürününe doğrudan katmak, öteki geleneksel olmayan zengin malzeme türlerini değerlendirmektir. 1912'den başlayarak Boccioni (konstrüksiyonları kayıptır; *Manifesto tecnico della scultura futurista* adlı inceleme kitabı yayımlandı), Picasso ya da Archipenko gibi sanatçılar (çeşitli malzemeden oluşmuş konstrüksiyonlar) bu amaçlara yönelmişlerdir. Asamblaj'ın plastik değeri, konstrüktvizm ve soyut heykelciliğin bazı akımlarınca araştırıldıysa da, onu oluşturan öğeler arasında doğan yeni ilişkilerin sağladığı anlam zenginliği, ready-made'lerde, özellikle de Duchamp'ın kullandığı ready -made'lerde, Schwitters ve Man Ray'in asamblaj'larında, dadacı fotomontajlarda ve gerçeküstücü nesnelerde (Giacometti, Dali, Breton) açıkça ortaya çıkar.

asamblaj
Picasso: *Yapı: mandolin ve klarinet* (1913)
köknar, kalem ve yağlıboya *(Picasso müzesi, Paris)*

Rauschenberg'in sağlam bir biçimde ele aldığı *(Combine-paintings),* çevre* ve happening* yardımıyla gerçek uzama ulaşıp son derece değişik malzeme ve tekniklere uygulanan, yaşanılan zamanı ve insan eylemini kapsamına alan asamblaj, çağdaş dünyanın lirik, gerçekçi ve alaycı bir anlatımını bulmaya çalışan pop art ve yenigerçekçilik akımlarının yaratıcıları için de temel bir uygulama alanı oldu.

ASAMİYET a. (ar. *aṣamm* ve *-iyyet*'ten *aṣammiyyet*). *Esk.* Sağırlık.

ASAMONAİOS → HASMONLAR

ÂSÂN sıf. ve be. (fars. *asan*). *Esk.* Kolay: *"Ölmek âsân idi ammâ orada hicrân olur"* (Hayreti, XVI. yy.).

ASANA, *Astanga-Yoga*'nın sekiz aşamasından üçüncüsünü gösteren oturuş, duruş anlamında sanskritçe sözcük. (Patancali bu aşamayı "sağlam ve hoş" olan diye tanımlar. *Hatha-Yoga* bu aşamayı geliştirerek, yoganın daha sonraki aşamalarına hazırlanmayı sağlayan birçok duruş önerir.

ASANDROS, Büyük İskender'in yardımcısı, Parmenion'un kardeşi. İ.Ö. 334' te Lydia valisi, sonra, İskender'in ölümü üzerine Karia satrapı olan Asandros, 316'ya kadar topraklarını Karadeniz'e doğru genişletti; 313'te Antigonos tarafından yenilgiye uğratıldı.

ASANDROS, Boğaz kralı (Khersonesos Tavrida) [öl. İ.Ö. 14]. Kayınbiraderi Pharnakes II tarafından Boğaz krallığına vali olarak atandı; Sezar karşısında 47 yılında bozguna uğrayan Pharnakes'in yerine geçti. Sezar'ın desteklediği Bergamalı Mithridates tarafından tahttan indirildi; Augustus tarafından yeniden Boğaz tahtına oturtuldu.

ASANGA, İ.S. V. yy.'da buddhacı keşiş. Kardeşi Vasubandhu'yu kendi felsefesi vichatimatrata'ya inandırdı. Bu felsefenin temeli her insanın ve dış dünyanın gerçekliğine dayanıyordu.

ÂSÂNÎ (fars. *āsān* ve *-ī*'den *āsānī*). *Esk.* Kolaylık.

ASANO, japon daimyo ailesi; XVI. yy. sonundan XVII. yy. başına değin süregelen savaşlarda önemli bir rol oynadı.

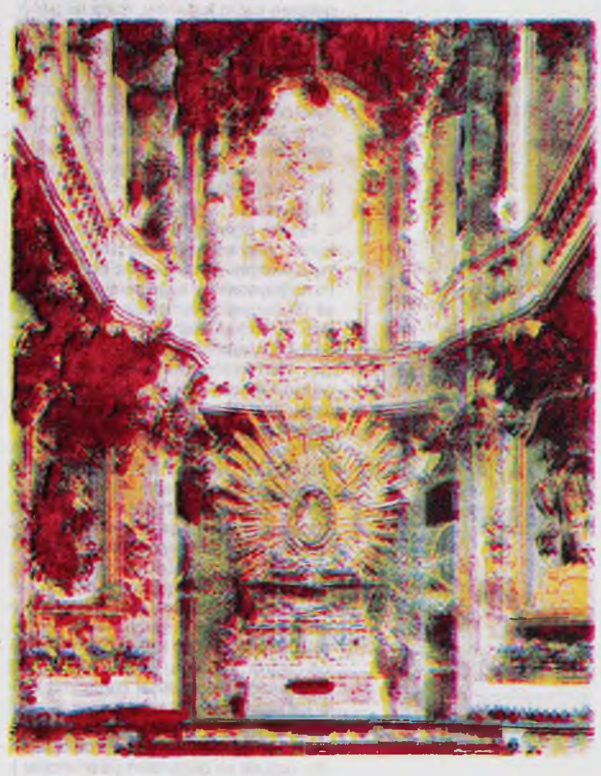
ASANSOL, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Damodar ırmağı kıyısında; 366 424 nüf. Sanayi merkezi (taşkömürü yatağı; metalurji ve kimya sanayisi).

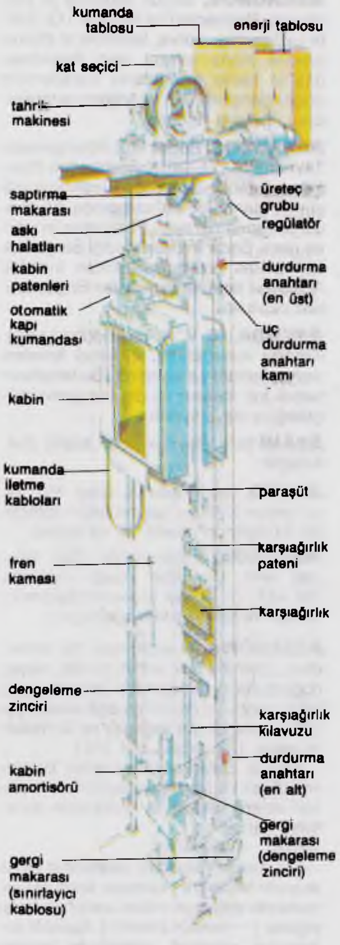
ASANSÖR a. (fr *ascenseur,* lat. *ascendere,* çıkmak). Bir kabin içinde, düşey doğrultuda insan taşımaya yarayan aygıt; kabin düşey ya da hafifçe eğik kılavuz yataklar arasında yer değiştirir ve bir motorla çalışır. (Bk. *ansikl.* böl. İnş.)
—Bayınd. *Balık geçit asansörü,* balıkların yüksek bir barajdan geçirilmesine olanak veren mekanik bir düzenekle donatılmış hazne.
—Kilitç. → MANİVELA.
—Sig. *Asansör sigortası,* asansörün ya da asansör aksamının kırılması, kopması sonucunda doğacak maddi zararlara karşı sigorta. (→ MADDİ ZARAR.) || *Asansör sorumluluk sigortası,* asansörde taşınan üçüncü kişilerin kaza sonucu uğrayabilecekleri bedensel ve maddi zararlara karşı sigorta. (→ BEDENİ ZARAR, MADDİ ZARAR.)
—Teknol. *Yük asansörü,* araçları, yükleri gerekli düzeye çıkarmaya ya da yüksek-

asamblaj
Görme sağlığı (1960)
Martial Raysse'in
"sergileme"si
özel kol.

Asamlar
Münih'teki
Nepomukkirche'nin
(1733) korosu

elektrikli bir asansörün kuruluş şeması

te çalışacak yapı personelini taşımaya yarayan donanım. (Eşanl. ELEVATÖR.)

—ANSİKL. İnş. Bir yapının katları arasında ulaşımı sağlamak için, düşey bir boşluk içine asılan ve bir karşıağırlıkla dengelenen kabin kullanımı, daha iki bin yı önce, Vitruvius'ca düşünülmüştü. XVII. yy.'ın ortasında Savoie sarayında, çok geçmeden Chantilly ve Paris'te ilk uygulamalar görüldü. Villayer, Versailles'da *uçan sandalye*'yi gerçekleştirdi. İnsan gücüyle çalışan bu aygıt, düşey taşımanın yeterince gelişimini, dolayısıyla çokkatlı yapıların kurulmasını sağlayacak başka enerji kaynaklarının bulunmasına değin ender olarak kullanıldı.

Hızı ve sığası göz önüne alındığında, buhar makinesiyle çalışan bir maden kuyusu kepçesi ile bir yapıda düşey ulaşımı sağlayacak bir aygıt arasında çok zayıf bir benzerlik kurulabilir. Bununla birlikte, Amerikalı Elisha Graves Otis'i, önce bir yük asansörü yapma (Londra sergisi, 1851), sonra Broadway'deki bir mağazanın müşterileri için bir asansör (New York, 1857) kurma düşüncesine götüren, böyle bir kepçenin çalışma ilkesi oldu.

Buhar makinesine egemen olmanın güçlüğü ve geniş yer tutması kullanımını güçleştiriyordu: su dağıtımının yaygınlaştığı bir dönemde mühendis Léon Edoux, önce yük kaldırmada (1864), daha sonra "asansör" adını verdiği aygıtı gerçekleştirmede, su gücünden yararlanmayı düşündü. 1867 Paris sergisi'nde iki kabin, 21 m yükseklikteki seyir terasına çıkmayı başardı; 1878 sergisinde Trocadero'nun asansörü 80 kişiyi 60 m yüksekliğe çıkardı. 1889'da, Eiffel kulesinin 160 m üzerinden ikişer ikişer bağlanmış ikinci kat asansörleri 63 kişiyi taşıyacak güçteydi. (Kulenin öteki asansörleri için, Otis, Roux ve Cambaluzier'ye çağrıda bulunuldu; üçü de su gücünden yararlandılar.)

Çok geçmeden esnekliği ve daha az yer tutması nedeniyle, çekme gücü olarak elektrik kullanımı yaygınlaştı. 1895'e doğru Edoux bu kervana katıldı. Werner von Siemens daha 1880'deki Mannheim sergisi'nde elektrikle çalışan ilk asansörü tanıtmıştı. Bu asansör 1890'larda ABD'de büro olarak kullanılan çokkatlı yapılarda yaygınlaştı. Zaten, yüksek yapılar, varlıklarını büyük ölçüde asansöre borçluydu.

Başlangıçta merdivenin tamamlayıcı bir öğesi olan asansör, demir dekoruyla onunla yarışıyordu; ama bağımsız bir bölüm olunca, bu anlamda değerini yitirmeye başladı.

Asansör kafesi'nin çekiş bacası oluşturmaması için kapalı yapılması gerekir. Kafesin dibinde amortisörler için bir bilya yuvası, tepede de makine dairesi yer alır. Her katta otomatik kilit tertibatlı bir sahanlık kapısı (çarpma, sürme ya da geçme kapı) bulunur. Kabin kapısız yapılmışsa kafesin düzgün çeperli ya da kesintisiz olması gerekir. (İsviçre'de 1945'e doğru ortaya çıkmıştır.)

Çekme donanımı, bir redüktör, bir fren ve bir tamburdan oluşur. Tambur üzerine, iki etriye arasındaki kablolar sarılır (kabin etriyesi ya da karşı ağırlık etriyesi). Halatlar çelik profilli kılavuz yataklar üzerindeki patenler yardımıyla harekete geçirilir. Gerekirse etriyeler bir paraşütle donatılarak sabitleştirilir. Taşıma organının hacmine ve ağırlığına göre halatlar makaralarla doğrudan asılabilir.

Kullanıcıların bindiği kabin ya da bir yük asansöründeki kepçe, halatlara bağlanmış etriyeye asılır. Kabin ya da kepçe, korkuluklu düz bir sahanlık olabileceği gibi, duvarları, tavanı, bir ya da birçok kapısı bulunan bir hücre de oluşturabilir.

Elektronik bellekli kumandaların ortaya çıkması, asansör kullanımını büyük ölçüde kolaylaştırdı. Bu tür asansörlerin güvenliği, yangına karşı korumayla sıkı sıkıya ilişkili yönetmelik ve standartlarla sağlanmakta, bazı hallerde asansör yerine yürüyen merdiven yeğlenmektedir.

ASAP a. (ar. *ᶜasab*'ın çoğl. *aᶜṣab*). *Esk.* **1.** Sinirler, sinir. **—2.** *Asabını bozmak, asabına dokunmak*, sözkonusu bir kimse ya da bir neden ise, bir kimseyi sinirlendirmek.

ASAR a. (ar. *ᶜaṣar*). *Esk.* **1.** Toz. **—2.** Sığınak.

ASAR a. (ar. *eser*'in çoğl. *āsar*). **1.** Bir kimsenin ya da topluluğun ortaya koyduğu eserler, yapıtlar: *Asar-ı edebiyye. Asar-ı ilmiyye. Asar-ı sanat.* **—2.** İzler, belirtiler: *"Suret-i halümde âsar-ı ferâgat kalmadı"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** Bir uygarlıktan geriye kalanlar, kalıntılar. **—4.** Aneneler, gelenekler. **—5.** Kitaplar. **—6.** *Asar-ı nefise*, güzel sanat eserleri. || *Asar -ı nakşiyye*, hat sanatı koleksiyonu. || *Asar üş -şerife*, Hz. Muhammet'ten kalan saç, sakal kılı, diş, hırka vb. kutsal emanetler. —Gökbil. Esk. *Âsar-ı mehdiye*, ÜĞRÜM' ün eşanlamlısı.

ASÂR a. (ar. *ᶜasār*). *Esk.* Yoksulluk, fakirlik.

ASÂR çoğl. a. (ar. *ᶜaṣr*'ın çoğl. *aᶜṣār*) *Esk.* **1.** Asırlar, devirler, yüzyıllar. **—2.** *Asâr-dide*, yüzyıllar görmüş, çok eski, yıllanmış. || *Asâr-ı kadime, asâr-ı sabıka, asâr-ı salife*, geçmiş yüzyıllar.

ASARAĞAÇ, Samsun'un merkez ilçesine bağlı bir köy iken belediye kurularak Atakent adı verilen beldenin eski adı.

ASARCIK, Samsun iline bağlı ilçe; 16 342 nüf. (1990). İlçe merkezi *Asarcık* (esk. Biçincik), 1 488 nüf. (1990).

ASARCIK, Sıvas'ın Hafik ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 108 nüf. (1990).

ÂSÂRE a. (fars. *asare*). *Esk.* Sayı, hesap, tahmin, sayma.

ASARHADDON, Kutsal Kitap'ta, Asur kralı **Asur-aha-iddin**'e (İ.Ö. 680-669) verilen ad. Ninova'daki saraylarıyla ün kazandı. Sanherib'in oğlu olan bu kral, babasının öldürülmesini izleyen veraset savaşında kardeşlerini yendi. Babil'e karşı yatıştırma siyaseti izleyerek Marduk tapınağı'nı yaptırdı. Toroslar'da ve Zagros dağlarında Kimmerler'in ve İskitler'in akınlarını durdurmaya çalıştı. Firavun Taharka'ya karşı Sayda (677) ve Tir (672'ye doğr.) kralları ayaklanmaya kışkırtan Asarhaddon, Nil deltasını ele geçirdiyse de (671) bu bölge onun ayrılışından sonra ayaklandı (670).

ASARIATİKA a. (ar. *asar* ve *ᶜatika*'dan *asār-ı ᶜatıka*). Eski eserler, eski yapıtlar. —Huk. → ESKİ ESER.

Âsar-ı Cedide kütüphanesi → SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ.

Âsar-ı Müfide kütüphanesi, 1915 -1917 yıllarında maarif nezareti tarafından çıkarılan kitap dizisi. Dizide Şeyhülislam Yahya, Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip divanları yer almıştır.

ASÂRİM çoğl. a. (ar. *asram*'ın çoğl. *asarim*). *Esk.* **1.** Çadır kümeleri. **—2.** İnsan toplulukları.

ASARİNUM. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Komana'dan (Şar) Melitene'ye (Malatya) giden yolda. Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi, merkez bucağına bağlı Bozhüyük köyünün yerinde olduğu sanılıyor.

ASARİYE HATİBİ → İBRAHİM EFENDİ.

ASARLIK, esk. **Çakallar,** İzmir'in Menemen ilçesi, merkez bucağında belde; 8 700 nüf. (1990).

ASAROTON a. (yun. *asarotos*, süpürülmemiş'ten). Arkeol. Göz aldanması sonucu, motifleri, yere saçılmış yemeği andıran döşeme mozaiği. (Romalılar ın sık sık kullandığı bu "süpürülmemiş oda" dekoru, hellenistik dönemde yaşamış mozaikçi Bergama'lı Sosos'un buluşudur.)

Asartepe barajı, Ankara il sınırları içinde, İlhan suyu üzerinde kurulu baraj. 1980'de işletmeye açıldı. Su toplama hacmi 20 milyon m^3, sulama alanı 2 850 ha'dır.

ASÂYİB ya da **ASÂİB** çoğl. a. (ar. *ᶜisabe*'nin çoğl. *ᶜaṣā'ib*). *Esk.* **1.** Bandajlar, sargılar. **—2.** Başa bağlanan mendil ya da bandlar; eşarplar. **—3.** İnsan toplulukları.

ASAYİŞ a. (fars. *asayiş*). **1.** Bir yerde, bir toplulukta, güvenlik ve düzenle belirginleşen durum: *Asayişi tesis etmek. Asayişi bozmak. Asayiş kuvvetleri.* **—2.** *Esk.* Huzur, sükûnet: *Ruhun, zihnin asayişi.* **—3.** *Asayiş berkemal*, işlerin yolunda gittiğini, korkulacak bir durum olmadığını belirtmek için (kimi zaman şaka yollu) söylenir.

—*Esk. Asayiş-bahş*, huzur ve güven veren. || *Asayiş-cu*, rahat ve huzur arayan. || *Asayiş-perver*, güvenlik ve barış için çalışan.

ASAYİŞSİZLİK a. Asayiş yokluğu; karışıklık, kargaşa: *Ülkede büyük bir asayişsizlik hüküm sürüyordu.*

ASB a. (ar. *ᶜaṣb*). *Esk.* **1.** Sargı, bağ. **—2.** Mendil, eşarp, saç bandı. **—3.** Tırmanıcı bitki. **—4.** Bir çeşit puanlı kumaş.

—Ed. Aruz vezninde bir kalıbın arap abecesine göre yazımında beşinci harfi izleyen seslinin okunmaması. Örneğin, müfâaletün kalıbında arap abecesiyle yazıma göre beşinci harf olan lam (l) harekesiz okununca kalıp, "müfâaltün" biçimine girer. Onun yerine ise aynı değerdeki mefâîlün (-———) kalıbı kullanılır.

ASBAH çoğl. a. (ar. *ṣubḥ*'un çoğl. *aṣbah*). *Esk.* Sabahlar.

ASBAŞKAN → ASTBAŞKAN.

ASBEST a. (fr. *asbeste;* yun. *asbestos,*

söndürülemez). Miner. **1.** Az çok esnek ve ipek görünümünde, ateşte bozulmaz, ipliksi mineral madde. **—2.** Bir amfibol ya da krizotil türü.

—ANSİKL. Türkiye'de özellikle Bursa, Eskişehir, Kütahya, Sıvas gibi bölgelerde rastlanan asbest, ipliksi yapıda doğal bir mineral silikat grubuna girer. Bu grupta yer alan mineraller tutuşmazlık, zayıf ısıl ve elektriksel özgül iletkenlik, mikroorganizmalara direnç gibi fiziksel ve kimyasal özellikler gösterir. En çok kullanılan türleri krizotil (% 95), amozit ve krokidolit ya da mavi amyanttır (sanayideki tüketimin % 5'i). Asbestlerin kullanımı özellikle inşaat sanayisinde (pis su boruları, eternit levhalar, derzler, yalıtım gereçleri...) günden güne artmaktadır. Ancak bu mineraller asbestoza* neden olmaları ve kanser tehlikesi yaratmaları yüzünden en kaygı verici sanayi kirleticileri arasında yer alır.

ASBEST, Rusya'da kent, Ural'ın doğu yamacında, Sverdlovsk'un K.-B.'sında; 75 000 nüf. Adını, yakınındaki önemli asbest yatağından almıştır.

ASBESTOS, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'ın D.'sunda; 9 749 nüf. Amyant üretim merkezi.

ASBESTOZ a. (fr. *asbestose*). Amyant liflerinin çokça ve uzun süre soluk yoluyla akciğerlere girmesi sonucunda oluşan fibrojen mineral pnömokonyoz. (Asbestozun erken araştırılması, sadece bu fibrozun solunum yetmezliğine doğru gelişmesini önlemek için değil, aynı zamanda tazminat hakkı doğuran mesleki bir hastalık olduğundan, onun bildirimi açısından da önemlidir. Bu terim, amyanttan ileri gelen ve gene meslek hastalığı olarak tanımlanan diğer lezyonları [plörezi, bronş kanseri, mezotelyom] kapsamaz.)

ASBJØRNSEN (Peter Christen), norveçli yazar ve folklorcu (Christiania [bugün Oslo] 1812 - *ay. y.* 1885). Dostu Jørgen Moe* ile Norveç halk masallarını derledi ve birçok cilt halinde yayımladılar: *Norske folkeeventyr* (1842-1852). Milliyetçi romantizmin etkisi altında ve Grimm kardeşlerin yolunu izleyerek, Danimarka etkisinden tümüyle sıyrılmış gerçek Norveç kaynağını bulmaya çalıştılar. Ivar Aasen ile Aasmund Vinje'nin daha bilimsel olan çalışmalarıyla aynı doğrultuda çaba gösterdiler. Asbjørnsen'in tek başına yayımladığı *Norske huldreeventyr og folkesagn* (1845-1848), aralarında, İbsen'in Peer Gynt'ü de bulunan birçok yapıta esin kaynağı oldu. Ayrıca bir doğabilimci olan Absjørnsen çok ender bir denizyıldızı türü keşfetti ve orman işletmeciliği üzerine incelemeler yazdı.

Asboe-Hansen hastalığı, yalnız yeni doğan kız çocuklarında görülen ve incontinentia* pigmenti'yi andıran ender deri hastalığı.

ASBÓTH (Sándor), macar general (1811 - Buenos Aires 1868). 1848 ulusal hareketinde etkin rol oynadı. Ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. Amerikan iç savaşı'na Kuzeylilerin safında katıldı (1861).

ASCALABOTEA a. (yun. *askalabos*, benekli kertenkele'den). Karın kısmı çok sıra pullarla kaplı, yalın hemipenisli ve sürünemeyen kertenkeleler takımı. (Dört önemli familyaya ayrılır: gekogiller, iguanagiller, agamagiller ve bukalemungiller.)

ASCANİA → ASCARİA.

ASCANİUS ya da **İULİUS,** Aineias ile Kreusa'nın oğlu; Truva'nın alınmasından sonra, babası tarafından İtalya'ya götürüldü. Lavinium kralı olarak babasının yerini aldı ve Alba Longa'yı kurdu. Romalı *Julii* ailesi, onun soyundan geldiğini ileri sürüyordu.

ASCANİUS PORTUS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Aiolis bölgesinde antik liman; İzmir'in Foça ilçesinde, Yenifoça'nın yerindeydi.

ASCAPHİDAE a. (yun. *askaphos*, oyuk olmayan'dan). ABD'de yaşayan, çok ilkel, kuyruksuz amfibyumlar familyası. (Hâlâ bir kuyruk kası ve erkeklerinde bir çiftleşme organı bulunan bu kurbağalar, kimi bilginlerce, Yeni Zelanda'da yaşayan liopelmidae familyasına bağlanır.)

ASCARİA, Almanya'da (Saksonya) Achersleben köyünün latince adı. Bu ad sonradan, *Ascanialılar* denilen Anhalt prensleri sülalesine verildi. (ASCANİA da denir.)

ASCARİS a. Tıp ve Vet. Bağırsak solucanının bilimsel adı. (→ ASKARİS.)

ASCARİTE (tesc. edil. ad). Anal. kim. Organik çözümlemede, karbondioksit gazını soğurmaya yarayan sodyumlu amyant.

ASCASO BUDRIA (Francisco), ispanyol anarşist (Almudévar, Huesca, 1901 - Barcelona 1936). Yoldaşı Durruti ile birlikte çeşitli ülkelerde birçok terör eylemine katıldı (1922-1931). Federación Anarquista Ibérica (FAİ) [İberya anarşist federasyonu] üyesi olarak İspanya'da 1932 -1935 arasında birçok başkaldırıya ön ayak olduysa da başarı kazanamadı. İç savaşın ilk günlerinde frankocu ayaklanmaya karşı çarpışırken öldü.

ASCASUBİ (Hilario), arjantinli şair (Fraile Muerto, Córdoba, 1807 - Buenos Aires 1875). Rosas'a karşı mücadelede etkin rol oynadı ve Paris'e tam yetkili temsilci olarak gönderildi. Goşo halk dilinde yazdığı *Santos Vega* adlı şiiri (1872), Pampa'daki yaşam üzerine önemli bir belgedir.

ASCED a. (ar. *ʿasced*). *Esk.* Halis altın; mücevher.

ASCENSİON adası, Atlas okyanusu'nun güneyinde ingiliz adası, bağımlı olduğu Saint-Helena adasının 1 330 km K.-B.'sında; 88 km^2; 1 099 nüf. (1991). 1501'de João da Nova tarafından bulundu; 1815'ten beri ingiliz yönetimindedir.

ASCH (Cholem), yiddiş diliyle yazan polonyalı yazar (Kutno 1880 - Londra 1957). Dünyanın birçok yerini gezdi; 1938'den sonra daha çok ABD'de yaşadı. Öykülerinde ve oyunlarında tarafsız bir gözlemcilikten sıcak bir insan ilişkisine doğru bir gelişme görülür. Başlıca yapıtları: *Dos Ştetl* (1904), *Kîdduş-Haşem* (1920), *The Nazarene* (1939-1943), *Moses* (1951-1955).

ASCHACH, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) yer, Tuna ırmağının sağ kıyısında; Linz ırmağının yukarı kesiminde hidroelektrik santralı.

ASCHAFFENBURG, Federal Almanya'da (Bavyera) kent, Maine ile Aschaff ırmaklarının kavşağında; 58 900 nüf. Mainz başpiskoposlarının eski yazlık konutu olan, 1605-1614'te yeniden yapılan şato (resim ve porselen müzesi). X. yy.'dan kalma, gotik dönemde yenilenmiş Stiftskirche bazilikası (mobilyalar, sanat yapıtları, XIII. yy.'dan kalma roman üslubunda avlu dehlizi) ve başka eski kiliseler. Güzel bahçeler. Müze. Aschaffenburg günümüzde bir sanayi kentidir: dokuma (hazır giyim) sanayisi; selüloz ve kâğıt yapımı, tarım gereçleri. —13-14 temmuz 1866'da Prusyalılar burada Alman Konfederasyonu devletlerinin bir kolordusunu bozguna uğratarak, Frankfurt'a girdiler.

ASCHAM (Roger), ingiliz hümanist (Kirby Wiske, Yorkshire, 1515 - Londra 1568). Cambridge Üniversitesi'ne yunanca profesörü oldu (1540). 1548'den 1550'ye kadar tahtın varisi kraliçe Elisabeth'e eğitmenlik yaptı. Reform'a katıldı. Kral Henry VIII'e adadığı *Toxophilus* adlı yapıtında (1545), okçuluk eğitiminin yararlarından söz etti. *The Scholemaster* adlı yapıtındaysa (1570) eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koydu: latinceye geniş yer veren bu kitapta, İtalya'dan ve Rönesans'tan kaynaklanan düşüncelere güvensizliğini belirtti. Beden hareketlerine büyük önem veren sıkı eğitim sistemiyle, örnek ingiliz centilmen tipini yaratmayı amaçladı.

ASCHEBERG (Rutger, —*kontu*), isveçli feldmareşal (Kurzeme 1621 - Göteborg 1693). Saksonya Weimar dükü Bernhard'ın emir subayıyken İsveç krallığının hizmetine girdi ve dönemin tüm savaşlarında parlak başarılar kazandı. Danimarkalılar'a ve Norveçliler'e ait olan eyaletlerin valiliğine getirildi, bu eyaletlerin İsveç krallığına katılmasında başrolü oynadı.

ASCHEHOUG (Torkel Halvorsen), norveçli hukukçu ve siyaset adamı (İd 1822 -Christiania [bugün Oslo] 1909). Christiania Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. *Norges offentlige ret* ve *Droit constitutionnel de Suède et de Norvège* (fr. çev.) adlı yapıtları yayımlandı.

ASCHERSLEBEN, Almanya'da kent, Harz'ın kuzeydoğusunda; 36 400 nüf. XV. yy.'dan kalma kilise. Potas çıkarılması.

ASCHHEİM (Selmar), alman kökenli fransız kadın hastalıkları ve içsalgı uzmanı (Berlin 1878 - Paris 1965). 1937'ye kadar Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı; östrojen ve ganadotrofin hormonları üzerindeki çalışmalarını Fransa'da sürdürdü; gebeliğin teşhisine yarayan ve *Aschheim-Zondek tepkimesi* adı verilen tepkimeyi gerçekleştirdi.

ASCHOFF (Jürgen), alman biyoloji uzmanı (Freiburg-am-Brisgau 1913). Kendini hayvansal etkinliğin zamansal düzenine ilişkin sorunların incelenmesine adadı. E. Bünning ya da A. Reinberg gibi kronobiyolojinin kurucularından biridir. Günlük ve yıllık etkinlik ritimlerine ilişkin çalışmaları, bazı hayvan ve insan etkinliklerinin belli aralıklarla gerçekleşmesini sağlayan iç ve dış bileşenlerin araştırılmasına yöneldi. Eşzamanlaştırma* kavramını ilk kez o öne sürdü. Etkinlik dönemi farklılaşmasını, çevre çevrimini ışık bileşenine bağlayan ve kendi adını taşıyan kurallar da çalışmaları arasındadır.

Aschoff düğümü. Patol. anat. Akut eklem romatizmasının gelişmesi sırasında, eklemlerde, derialtı dokusunda, kalp kası bağdokusunda yer alan değişik tipte hücre topluluğu (histiyosit, lenfosit, plasmosit). Düğümlü periartritte ve romatoit poliartritte de görülür.

Aschoff kuralları, alman biyoloji uzmanı. J. Aschoff tarafından öne sürülen ve bir hayvanın, bulunduğu ortamdaki aydınlık koşullarına bağlı olarak etkinlik ritminin periyodunu etkileyebilen değişiklikleri açıklayan kurallar. Bu kurallar, birçok deneysel gözleme dayanır ve özellikle omurgalılara ait etkinlik ritminin nicelendirilmesine uygulanır. Gerçekten, karıncaaslanı gibi gececi ya da sivrisinek gibi gündüzcü bazı böcekler karşıt tepkiler gösterirler.

Birinci kural: değişmez koşullar altında yetiştirilen gündüzcü türlerde, τ periyodu sürekli ışıkta sürekli karanlığa göre daha kısadır; gececi türlerdeyse bunun tersidir.

İkinci kural: gündüzcü türlerde, ışığın şiddeti arttığı zaman τ periyodu küçülür, oysa, gececi türlerde ışığın şiddetiyle doğru orantılı olarak büyür.

Üçüncü kural: gündüzcü türler için, ışık şiddetinin yükselmesiyle α/p oranı büyür, gececi türler için küçülür (α etkinlik evresinin süresi ve p gece-gündüz devresindeki dinlenme evresinin süresidir).

Dördüncü kural: etkinlik düzeyi (yapılan eylemlerin sayısındaki değişim), ışık şiddeti artınca, gündüzcü türlerde artar, gececi türlerde azalır.

Bu olgulara yol açan fizyolojik bağıntılar bilinmemektedir. C. S. Pittendrigh ve S. Daam (1976), gececi kemirgenlerde, doğal periyotla, engelsiz devinme periyodu arasındaki sürenin bireyoluş (ontogenez) sırasında arttığını göstermişlerdir.

ASCİA [asia] a. lat. sözc., çoğu antik mezarın üstünde yer alan ve balta ya da kazmayı andıran gereç.

ASCİDİA ya da **ASCİDİACEA** a. (yun. *askidion*, küçük tulum'dan). Zool. Tulumlular sınıfının bilimsel adı.

ASCİİ kodu (*American Standard Code for İnformation İnterchange* sözcüklerinin kısaltması), 7 bitlik sözcükler kullanan ve özellikle iletim ve uzaktan bilişimde kullanılan standartlaştırılmış gösterim kodu. Bu kod, bir bilgisayarın genellikle iç karakter gösteriminde kullanılan EBCDIC kodundan farklıdır. 7 bitlik ASCII koduyla, 128 farklı karakter kodlanabilir: 26 büyük ve küçük harf, 10 sayı ve ayrıca parantezler, noktalama işaretleri, alındı, satır başı vb. gibi özel karakterler.

ASCLEPİADACEAE a. (lat. *asclepias*, ipekotu'ndan). Bot. İpekotugiller familyasının bilimsel adı.

ASCLERA a. (yun. *a*, yokluk eki, ve *skleros*, sert'ten). Ilıman bölgelerde yaşayan, genellikle mavi ve kırmızı renkte, zarif, ince uzun gövdeli böcek. (Kınkanatlılar takımı, oedemeridae familyası.)

ASCO, İspanya'da köy, Katalonya'da Ebro ırmağı kıyısında; 1 600 nüf. Nükleer santral.

ASCOBOLUS a. (yun. *askos*, kese, kırba, ve *bole* ya da *bolos*, atma, fırlatma' dan). Genellikle gübre yığınlarında biten, süslü görünümde, mor ya da kahverengi sporlu mantar. (Pezizales takımı.)

ASCOCHYTA a. (yun. *askos*, kese, kırba, ve *khytos*, eriyebilir'den). Birçok türü çeşitli bitkilerde asalak olan basit mantar. (*Ascochyta pisi*, bezelyede antraknoza yol açar. *Spheropsidales* takımı.)

ASCOLİ (Graziadio İsaia), italyan dilbilimci (Görz [bugün Gorizia] 1829 - Milano 1907). Çeşitli Doğu dillerini, eski hint -avrupa dillerini özellikle keltçe'yi inceledi. Bununla birlikte en önemli katkısı lehçebilim alanında oldu. 1873'te Archivio glottologico italiano (İtalyan dilbilim arşivi) adlı dergiyi kurdu, yerli dilin incelenmesinin önemini vurguladı ve italyan lehçelerini sınıflandırdı.

ASCOLİ (Giulio), italyan matematikçi (Trieste 1843 - Milano 1896). İtalyan okulunun araştırmalarına katılarak fonksiyon hesabı üstünde çalıştı. Değişik yakınsaklık tiplerinin sistemli biçimde incelenmesine katkıda bulundu; eşsüreklilik kavramını ortaya attı ve sürekli fonksiyonlar kümesinin tıkız olabilmesi için gerekli ve yeterli koşulları gösterdi.

ASCOLİ PİCENO, İtalya'da kent, Marche'de il merkezi, Tronto ırmağı kıyısında; 56 400 nüf. Romalılar'ın İ.Ö. 286' ya doğru ele geçirdikleri, eski *Picentes* halkının kenti. Piazza del Popolo'da (Popolo sarayı, gotik üslubunda San Francesco kilisesi) ve Piazza Arringo'da (XII. yy.'dan kalma vaftiz yeri ve XV. yy.'dan kalma katedral [C. Crivelli'nin yaptığı çokkanatlı] içinde birçok müze bulunan saray) birçok eski anıt. Romalılar'dan kalma köprü. Dokumacılık. — *Ascoli Piceno ili*, 2 087 km²; 351 300 nüf. Apennin dağlarından Adriya denizi'ne kadar uzanan tepelik bir bölgedir; başlıca gelir kaynağını tarım oluşturur.

ASCOLİ SATRİANO, İtalya'da kent, Puglia'da, Foggia'nın G.'inde; 10 200 nüf. Bir hayvancılık bölgesinin merkezi. —Pyrrhus, İ.Ö. 279'da, Decius'un özverisine karşın Romalılar'ı burada yenmişti.

ascophyllum

ASCOPHYLLUM a. (yun. *askos*, kese, kırba, ve *phyllon*, yaprak'tan). Atlas okyanusu kıyılarında çok sık rastlanan ve fükusü andıran, ama ondan daha dallı olan ve daha büyük hava keseleri bulunan esmer deniz yosunu.

ASCOT, Büyük Britanya'da (Berkshire) yerleşme merkezi. Londra'nın 40 km güney batı'sında Windsor yakınında. 12 500 nüf. 1711'de kraliçe Anne tarafından kurulan İngiltere'nin en ünlü hipodromu buradadır. Her yıl, haziran ayında başlı başına bir olay sayılan ve krallık ailesinin de hazır bulunduğu en önemli at yarışları burada düzenlenir.

ASCOTÁN, Şili'nin kuzeyinde köy,And dağlarında. *Salar de Ascotán*'ın güney kenarında. Önemli boraks rezervleri.

ASCOTHORACİCA a. (yun. *askos*, kese, ve *thoraks*, *-akos*, göğüs'ten). Mercanlarda ve derisidikenlilerde asalak yaşayan sülükayaklı kabuklular takımı. (Ağız eklentileri, delici ve emici bir organa dönüşmüş; kabuklarının dış yüzeyi, konaklarının beden sıvısını soğurmaya uyarlanmıştır.)

ASDÂ çoğl. a. (ar. *şadâ*'nın çoğl. *asdâ*). *Esk.* Sesler, sedalar.

ASDÂF çoğl. a. (ar. *sedef*'in çoğl *aşdâf*) *Esk.* Sedefler.

ASDÂK çoğl. a. (ar. *sıdk*'ın çoğl. *aşdâk*). *Esk.* Doğru ve gerçek olan şeyler.

ASDARA ya da **OSDARA.** Tar. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinde kent; Kokussos (Göksun), Arabissos (Afşin), Melitene (Malatya) yolu üzerinde. Günümüzde Malatya'ya bağlı Darende ilçesi olduğu sanılıyor.

ASDİC a. (*Allied Submarine Detection İnvestigation Committee*'nin kısaltması). Sesötesi dalgalarıyla çalışan ve dalmış denizaltıları deniz yüzeyinden algılamaya yarayan aygıt.

—ANSİKL. Asdic 20'li yıllarda İngilizler tarafından yapıldı ve 1939'da 200'ün üstünde destroyer ve Royal Navy'nin eskortları bu aygıtla donatıldı. Ne var ki eriminin yetersizliği (1 500 m) ve Almanlar'ın suüstü gemileriyle gece saldırılarına başlamaları yüzünden beklenen sonuçlar alınamadı. Bununla birlikte, radarla birleştirilince Atlantik savaşı'nın müttefiklerin zaferiyle sonuçlanmasına olumlu katkıları oldu. Savaştan bu yana bu kısaltmanın yerini sonar* kısaltması almıştır.

ASDİK AĞA Hanende, türk besteci (İstanbul 1840 - *ay. y.* 1913). Repertuarı olağanüstü zengin bir hanende (ses sanatçısı) olarak tanındı. Saz eserleri, şarkılar ve kilise müziği parçaları besteledi. Tanınmış yapıtları: *Muhayyerkürdi peşrevi*, kürdilihicazkâr şarkı *(Hançer-i ebrusu saplandı dile)*, karcığar şarkı *(Bikes ü bıçareyim ağlarım)*.

ASDİKÂ çoğl. a. (ar. *şadık*'ın çoğl. *aşdıkâ*). *Esk.* Samimi dostlar, gerçek arkadaşlar: *''Kavline fiili muvâfık asdikâ eksilmede''* (Bağdatlı Ruhi, XVI. yy.).

ASDİKZADE BOGOS → BOGOS Hanende.

ASDOD → AŞDOD.

ASDRENİ (Aleksander Stavre DRENOVA, —denir), arnavut yazar (Drenove 1872 - Bükreş 1947). Çok genç yaşta yurdundan ayrıldı, Romanya'da gazetecilik yaptı, yurdundan ve toplumdan esinlenen bir şair olarak Arnavutluk ulusal Rönesans hareketine katıldı. Önemli yapıtları: *Le jour est arrivé, la Nourrice de Scanderbeg* (fr. çev.), 1900; *Psaumes du solitaire* (fr. çev.), 1930.

ASDRUBAL → HASDRUBAL.

Asean (*Association of Southeast Asian Nations*, Güneydoğu Asya ulusları örgütü'nün kısa yazımı), Ağustos 1967'de Bangkok'ta kurulan ve Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ı içine alan bölgesel örgüt. Vietnam savaşı sırasında komünist olmayan ülkeler arasındaki işbirliğini güçlendirmek amacıyla kuruldu; önce ekonomik bir rol oynadı. 1971'de yayımlanan Kuala Lumpur bildirgesiyle Güneydoğu Asya'nın tarafsızlaştırılması önerildi. 1975'te, Vietnam savaşı'nın son bulmasından sonra Asean, Çinhindi'ndeki komünist rejimlerle ''yapıcı ilişkiler''e girmeyi önerdi. 1979'da Vietnam'ın Kampuçya'yı istilasını suçlayarak, BM'den bu yönde bir karar çıkartılmasını sağladı.

ASEBÜTOLOL a. (fr. *acebutolol*) Bütiranilitten türetilen sentetik ilaç. (Antiaritmik ve kalp üzerinde betasempatolitik etkileri olduğundan tansiyon yüksekliğine ve taşiaritmiye karşı kullanılır.)

ASEFİLİN-PİPERAZİN a. (fr. *acéfylline -pipérazine*). Teofilin türevi ilaç. (Kalp ve solunum merkezlerini uyarır. Bunların yetersizliklerini ya da bozukluklarını gidermek için kullanılır.)

ASEL a. (ar. *ᶜasel*) *Esk.* **1.** Bal; bala benzeyen usare; taze hurmanın özsuyu. **—2.** Bazı ağaçlardan sızan tatlı sakız, reçine. **—3.** *Asel-i Davud*, bir çeşit reçine. ‖ *Asel-i lübna*, aselbent sakızı; günlük ağacı. ‖ *Asel-i musaffa*, süzme bal. ‖ *Asel-i rims*, Tamarix mannifera'nın (bir tür ılgın) reçinesi. ‖ *Asel-i temr*, erken olgunlaşmış hurmanın koyu özsuyu. ‖ *Asel-i urfut*, Acacia urfuta'nın (bir tür akasya) sakızı.

ASELBENT ya da **ASİLBENT** a. (ar. *asel-i lübna*, aselbent sakızı'ndan bozma). Vanilya kokulu balsam. (Eczacılıkta kullanılan çeşidi, *Styrax tonkinensis* türü günlük ağacının gövdesi çizilerek elde edilir.

—Bağışıkbil. *Kolloidal aselbent tepkimesi*, kolloidal bir aselbent süspansiyonunun beyin-omurilik sıvısı tarafından çökeltilme tepkimesi. Sulandırma oranı giderek artırılan 16 tüp içinde gerçekleştirilir; sinirlerde ve beyin zarlarında frengiden ileri gelme iltihapların teşhisinde kullanılır.

—ANSİKL. Aselbendin antiseptik ve balgam söktürücü özellikleri vardır. Tentürü dıştan sürülerek ve antiseptik buğu yapmak için kullanılır. Ayrıca parfümeride koku bağlayıcı olarak kullanılır. Ticarette siyam aselbendi ve sumatra aselbendi olmak üzere iki cinsi vardır. Sumatra aselbendi İstanbul aktarlarında ''cavi'' adıyla satılır.

ASELİ sıf. (ar. *ᶜasel* ve *-i* 'den *ᶜaseli*). *Esk.* **1.** Bal renginde olan, sarımtrak, bal gibi. **—2.** Bal toplayan ya da satan kimse için kullanılır.

◆ a. **1.** Bal renkli bir çeşit kumaş. **—2.** Yahudiler'in ayırt edilmek için omuzlarına taktıkları sarı kumaş.

ASELİYET a. (ar. *ᶜasel* ve *-iyyet*'ten *ᶜaseliyyet*). *Esk.* Bal özelliği, bal niteliği.

ASELLİ (Gaspare), italyan hekim (Crémona 1581 - Milano 1626). 1622'de kılus taşıyıcı damarları üzerinde gözlemler yaptı.

asellus

ASELLUS a. Tatlı suda yaşayan uzunca ve basık gövdeli, uzun duyargalı, eşayaklı kabuklu hayvan. (*Asellota* alttakımının örnek tipi.)

Aselsan (*Askeri elektronik sanayi ve ticaret aş*), Türk kara kuvvetlerini güçlendirme vakfı'nın girişimiyle, 1975'te, Ankara'da tesislerin yapımına başlandı, 1980'de üretime geçti. Askeri ve sivil elektronik cihaz ve sistemlerin yapımında uzmanlaşmıştır. Üretim'in % 70'ini askeri ürünler oluşturur. VHF/FM telsizlerinden başka eğitim setleri, alarm sistemleri, ses, şifre ve kodlama cihazları üretir. Türk silahlı kuvvetleri'ni güçlendirme vakfı'nın en büyük paya (% 82.2) sahip olduğu şirketin öteki ortakları Türk polis teşkilatı'nı güçlendirme vakfı, PTT, OYAK ve OYAK sigorta'dır. Kuruluşta 381'i mühendis, 271'i araştırma-geliştirme elemanı olan toplam 1 956 kişi çalışmaktadır (1990).

ASEMBOLİ a. (fr. *asymbolie;* yun. *a*,

Büyük Larousse

Aselsan tesisleri
Ankara

yokluk eki, ve *symbolon,* simge'den). Nöropsikol. **1.** Beyin kabuğunun bir hastalığı yüzünden simgeleri (sembol) tanıma yetersizliğini belirten genel terim. **—2.** *Ağrısal asemboli,* duyusal bozukluk olmadığı halde ağrılı uyarılara tepkilerin kaybolması. || *Dokunsal asemboli,* ASTEREOGNOZI'nin eşanlamlısı.

ASEMİA a. (fr. *asémie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *sema,* işaret'ten). Nöropsikol. Merkez sinir sistemi hastalıklarında görülen ve anlamların yitimiyle sonuçlanan bir bozukluğu anlatmak için C. von Monakov'un (1853-1930) kullandığı genel terim.

ASEMUM a. (yun. *asemos,* hiçbir işareti bulunmayan'dan). Avrupa'da çamlar üstünde yaşayan tekeböceği. (Bil. a. *Asemum striatum;* tekeböceğigiller familyası.)

ASEN a. (fr. *acène*). Org. kim. Benzen halkalarının birbirine doğrusal olarak bağlandığı çokhalkalı aromatik hidrokarbonların genel adı.
—ANSİKL. Asenlerin en basiti olan *antrasen,* üç benzen halkası içerir. Dört halkalı asen ise *naftasen** adını alır. Beş halkadan başlayarak sistemli ad dizinine geçirilir: *pentasen, heksasen* vb. Antrasen renksiz, naftasen sarıdır; daha üst bileşikler ise renklidir. Bütün asenlerde tek bağla iki oksijeni (O_2) bağlama (özellikle ışık etkisi altında) ve ısıtıldığında bunları geri verme (Dufraisse tepkimesi) özelliği vardır.

ASENA (Orhan), türk oyun yazarı (Diyarbakır 1922). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1945), çocuk hastalıkları uzmanı oldu. Sekiz buçuk yıl Almanya'da görev yaptı. Şimdi Ankara'da serbest doktor. 1954'ten başlayarak oyunlar yazdı. Konularını efsanelerden (*Tanrılar* ve İnsanlar-Gılgameş,* 1959 - Türk dil kurumu tiyatro ödülü-), osmanlı tarihinden (*Hürrem Sultan,* 1959; *Tohum* ve toprak,* 1963; *Ya* devlet başa ya kuzgun leşe,* 1982 - İş bankası büyük ödülü- vb.), tarihsel-toplumsal olaylardan (*Simavnalı* şeyh Bedrettin,* 1969; *Atçalı* kel Mehmet,* 1970 - TRT oyun başarı ödülü, Ankara sanatsevenler derneği ödülü-), çağdaş siyasal çatışmalardan (*Şili'de* av,* 1974 - İsmet Küntay ödülü-; *Ölü kentin nabzı,* 1979 - İsmet Küntay ödülü- vb.) alan yapıtları sahnelendi. *Ölümü yaşamak* (1982 - Avni Dilligil ödülü-), *Seyisbaşı konağı* (1981), *İlk yıllar - Roksolan* (1985) gibi yapıtları da oynanan Asena'nın *Tanrılar ve İnsanlar-Gılgameş* oyunu, Nevit Kodallı'nın müziğiyle opera haline getirildi. Kültür ve Turizm bakanlığı'nın düzenlediği karagöz oyun metni yarışmasında *Karagöz emekli oldu* ile üçüncü oldu (1986).

ASENAFTEN a. (fr. *acénaphtène*'den). Org. kim. Formülü $C_{12}H_{10}$ olan ve taşkömürü katranından çıkarılan hidrokarbon, kimi türevleri indigoya benzer boyarmaddelerin üretiminde kullanılır.

ASENKLİTİZM a. (fr. *asynclitisme*). Kad. doğ. Leğenin üst kıstak düzlemi ile dölüt başının en büyük çapından geçen düzlem arasında uyumsuzluk.

ASENOKUMAROL a. (fr. *acénocoumarol*'dan). Eczc. Protrombin sentezini engelleyen K antivitamini etkisine sahip kumarin türevi antikoagülan. (Etkisi oldukça uzun sürer, fakat plasenta engelini aşabildiğinden gebe kadına verilemez.)

ASENOVGRAD, Bulgaristan'da kent, Rodop dağlarının eteğinde, Filibe'nin G.-D.'sunda; 44 000 nüf. Sulamayla tarım ve üzüm bağları. Konserve fabrikaları. Esk. *Stanimaka* (Ortaçağ'dan kalma kalenin yıkıntıları ve yanıbaşında XIII. yy.'dan kalma küçük bizans kilisesi).

ASENSİO (Manola), isviçreli klasik dansçı (Lausanne 1946). Milano'daki la Scala okulu'nda eğitim gördükten sonra, ilk çalışmalarını Cenevre'de Büyük tiyatro'da Janine Charrat ile yaptı (1963 -1964). Daha sonra Het National Ballet, New York City Ballet ve Harkness Ballet'de çalıştı; bu son toplulukta, aralarında *Rodin mis en vie* (M. Sappington'un) adlı yapıtın prömiyerinde dans etti (1974). London's Festival Ballet'nin yıldızı olan Asensio, özellikle, *Giselle, Ateş kuşu* (J. Cranko'nun düzenlemesi), *le Coq d'or* (Fokin'den yararlanarak N. Beriozov'un düzenlemesi) adlı yapıtlardaki danslarıyla ün kazandı.

ASEPSİ a. (fr. *asepsie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *sepsis,* kokuşma, çürüme'den). Tıp. **1.** Her türlü mikrop yokluğu. **—2.** Mikropların bulaşmasını önlemek amacıyla başvurulan araçların tümü.
—ANSİKL. Asepsi, var olan mikroplardan kurtulmayı (antisepsi) değil, mikropların bize ulaşmasını ve dolayısıyla bize bulaşmasını engellemeyi öngören bir yöntemdir. Bunun yolu, cerrahide kulanılan her şeyi, pansumanları, giysileri, eldivenleri, aletleri, yaraya hiçbir mikrobu sokamayacakları biçimde sterilize etmektir. Bu yöntem günümüzde, ne kadar tehlikesiz olurlarsa olsunlar tüm ameliyatlarda ve doğumlarda geçerlidir. Her türlü irinleşmeyi ortadan kaldırarak ve yaraların daha çabuk kapanmasını sağlayarak parlak sonuçlar vermiştir. Fakat bu yöntem, eğer organizmanın ya da yaranın kendisi mikroplu değilse geçerlidir; aksi takdirde, antiseptik ya da antibiyotik yöntemlere başvurmak gerekir.

ASEPTİK sıf. (fr. *aseptique;* yun. *a,* yokluk eki, ve *sepsis,* kokuşma, çürüme'den). **1.** Her türlü mikroptan arınmış. (Patolojide mikropların neden olmadığı lezyonlara [örneğin kuru kangren] ya da mikrop karmaşası olmaksızın işleyen lezyonlara [örneğin aseptik nekroz] aseptik denir.) **—2.** Asepsiye ilişkin.

ASER a. (ar. *ᶜaser*). *Esk.* Solaklık, solak olma.

A'SER sıf. (ar. *ᶜaser*). *Esk.* Çok güç, çok zor, katlanılması güç.
◆ a. ve sıf. Solak.

ASER ya da **AŞER,** Akdeniz kıyısındaki yukarı Celile'ye yerleşmiş bir israil kavmi. Yakup peygamberin bir oğlunun soyundan gelir.

ASERAT çoğl. a. (ar. *ᶜaṣre*'nin çoğl. *ᶜaserāt*). *Esk.* **1.** Sürçmeler, tökezlemeler, yanılmalar. **—2.** Hatalar, günahlar.

ASERE, ASRE ya da **ASRET** a. (ar. *ᶜasere, ᶜaṣre, ᶜaṣret*). *Esk.* **1.** Ayak kayması, tökezleme. **—2.** Yanılma; küçük bir kusur işleme. **—3.** Hata, günah.

ASERVULUS a. (lat. *acervulus*'dan). Dokubil. Epifiz bezinde görülen kireçli birikim; beyin kumu.

ASES a. (ar. *ᶜass*'ın çoğl. *ᶜases*). *Esk.* **1.** Gece devriye gezen bekçi, gece bekçisi: *"Mestâne kûy-i yâre giderken ases değül / Sultân-ı dehr kendüsi gelse mekes değül"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından önceki güvenlik görevlisi.
—Dilbilg. Arapçada çoğul bir sözcükken, osmanlıcada tekil olarak kullanılmıştır.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde güvenlik görevlisi. (Bk. *ansik.* böl.)
—ANSİKL. *Ases kurumu,* İlhanlılar'dan Selçuklular'a, oradan da Osmanlılar'a geçti. Asesler her gece sokaklarda kol gezer, gördükleri şüpheli kişileri yakalar, kimliklerini soruşturur ve suçluları asesbaşının buyruğu doğrultusunda cezalandırırlardı. Yeniçeri ocağı'nın yirmisekizinci ortasının erlerinden oluşan asesler, yeniçeri ağasının yakalattığı kişileri de teslim alıp hapse atarlardı. İstanbul dışındaki taşra kent ve ilçelerinde de bu kurum, yine bir asesbaşının yönetiminde aynı görevi yerine getirirdi.

Orhan Asena

ASES, iskandinav mitolojisinde tanrı gruplarından biri (öbür grup Vanes adını taşır). Ases'lerin adalet, savaş, bilim, şiir ve büyü konularında aşkın güçleri vardır. *Edda*'da, Ases'ler (Thor, Baldr, Tyr, Hödhr, Hoenir, vb.) ile *Ásynjar*'lar (tanrıçalar, Frigg, vb.) Odin'in başkanı olduğu bir topluluk oluştururlar. *Asgardr*'da oturan bu topluluğun başlıca rakipleri *Jotnr*'lardır.

ASESBAŞI a. Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nın kentin güvenliğinden sorumlu olan yirmisekizinci ortasının çorbacısı.

Büyük Larousse

asesbaşı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

—ANSİKL. *Asesbaşı*, Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulduğu sanılan aseslik kurumunun sorumlusu olarak bölükbaşı rütbesini taşıdığı gibi, ağa bölüklerinden birinin de komutanıydı. Yirmisekizinci ortanın hangi bölükbaşısı asesbaşı atanırsa, onun üyesi bulunduğu oda "ases odası" diye anılırdı. Asesbaşı, eşliğindeki aseslerle birlikte çarşı ve pazar yerlerinde, mahalle aralarında dolaşarak suç işleyenleri saptamaya çalışırdı. Cumaları sadrazamın namaz kılacağı caminin yolu üzerinde adamlarıyla birlikte güvenlik önlemleri alırdı. Narh denetiminde subaşıyla birlikte sadrazama eşlik ederdi. Divanı hümayun toplantılarında hazır bulunur ve Ağakapısı'nda toplanan ağa divanında güvenlik baş görevlisi olarak buyruk beklerdi. Yeniçerilere ulufe dağıtımı törenine muhzır ağa ile birlikte gözlemci olarak katılırdı. Elçi karşılama ve kabul resimlerinde protokolde yer alırdı. Bu görevleri yerine getirirken, başına yeşil çuhadan çatal kalafat, sırtına zağra yakalı ve yeşil kaplı divan kürkü, bacağına ak çakşır, ayağına da sarı yemeni giyerdi. Ayrıca, İstanbul'daki Tomruklar ve Babacafer zindanları asesbaşının yönetimi altındaydı. Yeniçeri ocağı'ndan idam cezasına çarptırılanlar hükmün yerine getirilmesi için ona teslim edilirdi.

ASETABULUM a. (lat. *acetabulum*, kemiklerin oturduğu çukur). Anat. Kalça kemiğinde uyluk kemiği başının oturduğu eklem çukuru.

ASETABÜLOPLASTİ a. (fr. *acétabuloplastie*). Cerr. Kalça kemiğindeki hokkamsı çukuru yeniden oluşturmak amacıyla yapılan ameliyat.

ASETAL a. (fr. *acétal*). Org. kim. Formülü $RO—CR_2—OR$ olan ve aldehitler ile ketonlardan türeyen dieterlerin genel adı. (En basitleri olan *metilal* çözücü olarak kullanılır.)
—Polim. *Asetal reçinesi*, aldehitlerin polimerleşmesiyle elde edilen makromoleküllü bileşiklerin genel adı. (Asetal reçineleri polieter grubuna girer.) || *Polivinil asetal* → POLİVİNİLASETAL.

ASETALDEHİT a. (fr. *acétaldéhyde*'den). Org. kim. Formülü $CH_3—CH{=}O$ olan bileşik; yavaş yükseltgenmeyle etil alkolden, hidratlanmayla asetilenden türer. (Eşanl. ASETİK ALDEHİT, ETANOL.)
—ANSİKL. Asetaldehit, kimya sanayisinin temel araürünlerinden biridir. Asetilenin hidratlanması ve palladyum tuzları eşliğinde etilenin katalitik yükseltgenmesi (Wacker yöntemi), asetaldehitin çağdaş üretim yöntemleridir. Asetaldehit vinil asetata dönüştürülebilir ve yükseltgenerek asetik asit ya da asetik anhidrit elde edilebilir. Öte yandan asetaldehitin alkali ortamda özyoğuşması sonucunda, butandiol-1,3 ile butadienin ana maddesi olan aldol ve butanal ile butanolun ana maddesini oluşturan krotonaldehit ortaya çıkar.
Aseltaldehit, asit ortamda, sıvı ve trimer olan *paraldehit* ile katı bir tetramer olan *metaldehit*'i verir. Bu sonuncu bileşik yakıt ve sümüklüböcek öldürücü ilaç olarak kullanılır.

ASETALLEŞTİRME a. Org. kim. Bir alkol, bir aldehit ya da bir ketonu asetale dönüştürme.
—ANSİKL. Asetalleştirme, $2ROH + R'_2C{=}O \rightleftharpoons RO—CR'_2—OR + H_2O$ denklemiyle gösterilir. Asitlerle katalizlenen bu tersinir tepkime, organik bireşimde alkol, aldehit ya da keton işlevini maskelemede kullanılır.

ASETALLEŞTİRMEK f. Org. kim. Asetale dönüştürmek.

ASETAMİT a. (fr. *acétamide*'den). Org. kim. Asetik asidin $CH_3—CO—NH_2$ formüllü amidi. (Amonyum asetatın suyu giderilerek elde edilir ve gerektiğinde yüksek sıcaklıkta çözücü olarak kullanılır. 82°C'ta erir, 221°C'ta kaynar.) [Eşanl. ETANAMİT.]

ASETANİLİT a. (fr. *acétanilide*'den). Org. kim. Asetik asidin, formülü $CH_3—CO—NH—C_6H_5$ olan anilidi. (Tedavide tek başına ya da benzer bileşiklerle birlikte ateş düşürücü olarak kullanılır; yüksek dozda alındığı zaman tehlikelidir.)

ASETARSOL a. (fr. *acétarsol*). Amip, giardia ve trichomonas gibi asalaklara karşı kullanılan arsenikli, sentetik ilaç. (Liken hastalığının tedavisinde de kullanılır. İlaç uzun süre kulanılacaksa, gözler sık sık muayene edilmelidir.)

ASETAT a. (fr. *acétate*). Org. kim. Asetik asidin tuzu ya da esteri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. *Asetat kâğıdı*, selüloz asetatla yapılan bir çeşit kâğıt. || *Selüloz asetat*, selülozun asetik esteri. (Eşanl. ASETOSELÜLOZ, ASETİLSELÜLOZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Org. kim. Asetik asidin bütün tuzları (asetatlar) ısıyla bozunur ve sülfürik asit gibi güçlü asitlerle tepkimeye girdiğinde asetik asit açığa çıkar. Asetatların çoğu suda çözünür; dolayısıyla birçok metal iyonunu elde etmek için, nitratlar gibi yükseltgeme sakıncası taşımaksızın suda çözünen tuz olarak kullanılırlar.
Krom III, demir III ve alüminyum asetatlardan, tekstil liflerinin boyanmasında mordanlayıcı olarak yararlanılır; kadmiyum, magnezyum ve manganez II asetatlar dokumacılıkta kumaşlara baskı yapmada, magnezyum ve manganez asetatlar ise dericilikte sepileme işleminde kullanılır. Ayrıca magnezyum asetat etkili bir antiseptik ve koku gidericidir.
Esterler için → AMİL, BÜTİL, ETİL, METİL, VİNİL vb.
—Polim. Selüloz asetatlar, 1869'da Paul Schutzenberger tarafından bulundu. Selülozu asetilleme işlemi, tepkin maddelerin liflere işlemesini kolaylaştıran bir seyreltici ve bir asit katalizör eşliğinde asetik anhidritle gerçekleştirilir. Seyreltici madde, selüloz asetatın çözücüsü olabilir (asetik asit, metilen klorür); bu işleme, "homojen ortamda asetilleme" denir; seyrelticinin selüloz asetat çözücüsü olmaması durumunda ise (benzen, karbon tekraklorür) sözkonusu işleme, "ayrık ortamda asetilleme" adı verilir. Hammadde çoğunlukla odun hamurudur, ama pamuk lifi de kullanılır. Uygulanan yöntem ne olursa olsun asetilleme, % 62,5 oranında bağlı asetik asit içeren selüloz triasetata (birincil asetat) yakın bir madde oluşturur. Birincil asetatın bölümsel hidroliziyle (retrogradasyon) ancak % 53-56 oranında bağlı asetik asit bulunan ikincil asetat elde edilir. 1900'den bu yana kullanılan pamuğu bölümsel asetilleme yöntemi, doğal selüloz liflerinin mikroorganizmalara ve değişik iklim koşullarına karşı dayanımını artırmasından dolayı son yıllarda yeniden büyük önem kazanmıştır.
Selüloz asetatlar, homojen bir ortamda hazırlanırsa toz haline gelebilen beyaz bir katı elde edilir; ancak ayrık ortamda gerçekleştirilen bir tepkime sonucunda oluşursa lifli bir yapı kazanırlar. Yoğunlukları, asitellenme derecesine göre 1,2 ile 1,35 arasında değişir. Kullanım alanları çok çeşitlidir: plastik maddeler, yapraklar, tekstil lifleri, vernikler vb.
Plastik maddeler arasında selüloz asetatlar, çok çabuk tutuşan nitroselülozların yerini almıştır; nitekim gliserol triasetatla plastikleştirilen % 54'lük asetattan, lif, boru ve levha yapımında yararlanılır. Frezelenen, tornalanan ve testereyle kesilebilen selüloz asetatlar, piyasada çeşitli ticari adlar altında satılır. 90 ile 165°C arasında ısıtılırsa çekme, katlama ve kalıpta dövme işlemleri uygulanabilir.
% 54-56'lık asetat, asetonda çözündürülerek bir plastikleştirici katılırsa, *yaprak* haline getirilebilen bir kolodyum elde edilir; bu yolla hazırlanan kolodyum yaprakları kurutulduktan sonra ambalajlamada ve korumada kullanılır.
Tekstil lifleri, % 54'lük selüloz asetat kolodyumunun asetondaki çözeltisi iplik biçiminde çekilerek hazırlanır; elde edilen iplik, çoğunlukla çözücü buharlaştırılarak katılaştırılır (bu yönteme "kuru" iplik çekme denir). % 25 ile 30 oranında bir uzama yeteneği olan selüloz asetat liflerinin dayanımı mm^2 başına 25 ile 30 kilogram -kuvvettir. Bu liflerin görünümleri oldukça parlaktır; ancak kolodyuma beyaz ya da renkli bir pigment katılarak donuklaştırılabilirler. Ayrıca selüloz asetat, yünle karıştırılarak kısa lifler halinde de kullanılır.
% 54'lük asetattan elde edilen *vernikler* ise, selüloz nitrat kökenli verniklerin yerini almıştır ve daha güç yanarlar.

ASETAZOLAMİT a. (fr. *acétazolamide*'den). Sülfamidotiazolun asetilli türevi. (Çok güçlü bir diüretik etkinliği vardır. Dolaşım dengesi etkilemesi ve göziçi basıncını azaltmasından dolayı glokom tedavisinde kullanılır.)
—Biyokim. *Asetazolamit testi*, böbrekteki asido-bazik dengesini araştırmak için yapılan test. (Damardan asetazolamit verilmesi normal insanda idrar pH'sinin, su debisinin, sodyumun, potasyumun, bikarbonatların artmasına ve amonyak debisinin azalmasına yol açar.)

ASETİK sıf. (fr. *acétique*, lat. *acetum*, sirke'den). Org. kim. *Asetik asit*, formülü $CH_3—CO_2H$ olan ve eskiden sirkeden elde edilen asit. (Eşanl. ETANOİK.) [Bk. *ansikl.* böl. Org. kim.] || *Asetik anhidrit*, formülü $CH_3—CO—O—CO—CH_3$ olan anhidrit. (Asetik asidin ısılayrışımıyla elde edilir. Özellikle selüloz asetatların hazırlanmasında kullanılan önemli bir asetilleme maddesidir.) || *Asetik nitril*, ASETONİTRİL'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Org. kim. Asetik asit, gerek doğada yaygın olması, gerek sanayide kullanılması nedeniyle karboksilik asitlerin en önemlisidir.
Bu asit (asetilkoenzim A biçiminde) canlı organizmalarda, glusitlerin ve lipitlerin metabolizmaları arasında zorunlu bir geçiş noktasıdır; bu bakımdan bitkisel ya da hayvansal kökenli bileşiklerde esterler (asetatlar) biçiminde bulunur. Alkollü sıvıları sirkeleştirme yoluyla elde edilen seyreltik asetik asit üretimi, benzer biyokimyasal süreçleri izler; bu yöntemle sağlanan üretim besin sanayisinin gereksinimi için yeterlidir, ama kimya sanayisinin istemini karşılayamaz.
Asetik asidin sanayideki üretimi, temelde asetaldehitin oksijenle katalitik yükseltgenmesine dayanır. Boğucu ve kabartıcı özellikler taşıyan asetik asit, 16,6°C'ta erir ve 118°C'ta kaynar; su ve alkolle her oranda karışır. Zayıf bir monoasit ($pK_a = 4{,}75$) olmasına karşın tuzlarının sanayide belirli bir önemi vardır. (→ ASETAT.)
Asetik asidin bir klorürü (→ ASETİL) ve bir anhidridi bulunur. Esterleri ise uygulamada oldukça önemlidir. CH_3 grubundaki hidrojen atomlarının klor atomlarıyla *(kloroasetik asitler)* ornatılmasından kaynaklanan türevler, asetik asitten kolayca elde edilir; bu türevleri sanayinin yararlı araürünlerini oluşturur.
—Zootekn. Gevişgetiren hayvanların midesinde otlardaki selülozun başlıca mayalanma ürünü olan asetik asit, aynı zamanda bu hayvanların enerji veren temel besinidir. Silolanmış yemlerde de önemli miktarda oluşur.

ASETİKASİTÖLÇER a. Anal. kim. Bir sıvı içindeki asetik asit miktarını belirlemeye yarayan aygıt. (Eşanl. ASETİMETRE.)
—ANSİKL. Asetikasitölçer ya da asetikasitölçüm büreti, dereceli bir tüple donatılmış bir şişeden oluşur. Pnömatik bir puarla asetik asit ölçme sıvısı, hacimi 25 cm^3 olan dereceli bir tüpe basılır. Doz belirleme işlemi sona erdikten sonra boşaltma musluğu açılarak çözelti şişeye yeniden aktarılır.

ASETİL- ya da **ASETO-** (fr. *acétyl-* ya da *acéto-*). Org. kim. Bir molekülde asetil kökünün (CH_3—CO—) varlığını gösteren önek.

ASETİL a. (fr. *acétyle*). Org. kim. **1.** Formülü CH_3CO— olan bir değerli kök. **—2.** *Asetil klorür,* asetik asidin CH_3—CO—Cl formülüyle gösterilen klorürü. (Asetil klorür, önemli bir asetilleyici maddedir. Suyla bozunarak asetik aside dönüşmesi nedeniyle nemden korunmalıdır.)

ASETİLASETANİLİT a. (fr.*acétylacétanilide*'den). Org. kim. Asetilasetik asidin CH_3—CO—CH_2—CO—NH—C_6H_5 formüllü anilidi; boyarmaddelerin üretiminde kullanılır (benzidin sarısı ve Hansa sarısı). [Eşanl. ASETOASETANİLİT.]

ASETİLASETAT a. (fr. *acétylacétate*). Org. kim. Asetilasetik asidin tuzu ya da esteri. ‖ *Etil asetilasetat,* ASETİLASETİK ESTER'in eşanlamlısı.

ASETİLASETİK sıf. (fr. *acétylacétique*). Org. kim. *Asetilasetik asit,* formülü CH_3—CO—CH_2—COOH olan asit. ‖ *Asetilasetik ester,* asetilasetik asidin, formülü CH_3—CO—CH_2—COO—C_2H_5 olan etil esteri. (ETİL ASETİLASETAT da denir.)

—ANSİKL. Asetilasetik ester, etil asetatın sodyum etilat eşliğinde kendi kendine yoğuşumuyla oluşur (Claisen). β-ketonik esterlerin ilk örneğidir; CH_2 grubundaki iki hidrojen atomunun devingen olması, ornatmaları kolaylaştıran bir etkendir; dolayısıyla bu ester, organik bireşimde yaygın olarak kullanılır. Öte yandan iki CO grubunun amonyaktan türeyen bileşiklerle yoğuşumu, antipirin gibi ayrık halkalı ürünlerin oluşumuna yol açar. Esterin hidrolizi sonucunda ise asit elde edilir; bu asit kolayca karboksil yitirerek asetona dönüşür.

Sözkonusu asit, tiyol esterinin aracılığı ve A koenzimiyle birlikte lipitlerin metobolizmasında önemli bir rol oynar.

ASETİLASETİL-KOENZİM A a. → ASETOASETİL-KOENZİM A.

ASETİLASETON a. (fr. *acétylacétone*) Org. kim. β-diketonların ilk örneği olan

$$CH_3—CO—CH_2—CO—CH_3$$

formüllü bileşik. (Eşanl. PENTANDİON —2,4.)

—ANSİKL. Asetilasetonun merkez CH_2 grubu, asetilasetik esterin CH_2 grubuyla benzer özellikler gösterir ve aynı ornatma tepkimelerine girerler. Ayrıca her iki CO grubu, ayrık halkalara yol açan yoğuşumlara uğrayabilir. Asetilaseton, CH_3—CO—CH$=$COH—CH_3 enolüyle denge halindedir ve metallerle kelatları oluşturur; bu kelatlar bir ya da birçok anyon taşır, başka bir deyişle geçiş metallerinin yağda çözünen komplekslerini oluşturan *ligand* (*pentandionato* adı verilir) içerirler.

ASETİLAZ a. (fr. *acétylase*). Biyokim. Asetilkoenzim A'daki bir asetil kökünün, alıcı moleküle aktarımını katalizleyen enzim.

ASETİLBENZEN a. (fr. *acétylbenzène*). ASETOFENON'un eşanlamlısı.

ASETİLDİJİTOKSİN a. (fr. *acétyldigitoxine*). Eczc. Yüksükotunun, bir heterozitinden elde edilen kalp güçlendirici madde. (Taşikardi biçiminde kalp yetmezliklerinde tablet olarak verilir.)

ASETİLEN a. (fr. *acetylène*'den). Org. kim. Asetilenik hidrokarbonların ya da alkinlerin ilk örneği olan ve H—C≡C—H formülüyle gösterilen hidrokarbon (Bk. *ansikl.* böl.).

—Kaynakç. *Asetilen kazanı,* kalsiyum karbür (karpit) ve suyun tepkimesiyle asetilen üreten aygıt. (Eşanl. KARPİT KAZANI.) (Bk. *ansik.* böl.)

—Teknol. *Asetilen alevi,* hava ile asetilen karışımı yakılarak elde edilen ve lehimlemede kullanılan alev.

—ANSİKL. Asetilen 1836'da bulundu; 1860'ta Berthelot karbon ve hidrojeni elektrik arkının yüksek sıcaklığına tutarak elde etti. Bu olay tarihsel açıdan bir organik maddenin ilk bireşimiydi ve uzun süre organik kimya ile anorganik kimya arasında tek köprü olma niteliğini korudu. Asetilenin sanayide kullanımı ise ancak kirecin elektrik fırınında 1 800°C'ta karbür haline dönüştürülmesinden sonra başladı: CaO + 3C → CaC_2 + CO. Böylece elde edilen kalsiyum karbür (CaO_2) su ile hidroliz edilerek asetilen oluşturuldu. Ne var ki aşırı elektrik enerjisi tüketimi gerektiren bu yöntem yerini giderek metan ya da naftanın yükseltgen krakingine bıraktı; kraking de yüksek sıcaklık gerektirir, ama elektrik enerjisine gereksinim yoktur.

Öte yandan elementlerden asetilen oluşumu büyük ölçüde ısıalan (50 kcal/mol) bir tepkimedir; dolayısıyla bireşim için yüksek sıcaklık gerektirir. Ayrıca asetilen kararsız bir bileşiktir ve bozunduğunda, oluşurken aldığı 50 kcal/mol ısıyı açığa çıkarır. Bu nedenle olağan sıcaklık ve basınç altında gaz halinde olan asetileni tek başına sıkıştırılmış halde kullanmak tehlikelidir; çünkü ani patlamalara yol açabilir. 15 atmosfer basınç altında aseton'da çok iyi çözünmesinden dolayı, genellikle aseton içinde çözelti biçiminde depolanır. Bu çözeltiler gözenekli maddeler katılarak kararlılaştırılabilir.

Yukarıda belirtilen nedenlerle asetilen yakıldığında çok yüksek bir enerji açığa çıkarır. Oksijenle yeterli düzeyde beslenirse, asetilen alevi, içerdiği kömür parçacıkları yüzünden parlak bir görünüm alır; oksijenle aşırı ölçüde beslenirse, alev kolayca 2 000°C'ı geçer; bu nitelikten kaynak yapmada ve özellikle metalleri kesmede yararlanılır (oksiasetilen hamlacı).

• *Kimyasal özellikleri.* Bütün alkinler gibi asetilen de birbirine üçlü bağlarla bağlanmış iki karbon atomu içerir. Nitekim birçok bileşikle, üçlü bağın kopmasıyla sonuçlanan katılma tepkimelerine girme eğilimi gösterir. Örneğin klorla önce dikloroetilen (ClCH$=$CHCl),sonra tetrakloroetan (Cl_2CH—$CHCl_2$) oluşturur; tetrakloroetan hem çözücü hem de başka çözücülerin kaynağı olarak kullanılır. Brom, asetilenle tepkimeye girerse tetrabromoetan (Br_2CH—$CHBr_2$) verir; bu bileşik yüksek yoğunluğu (2,97) nedeniyle kimi maden cevherlerinin ayrılmasında kullanılır. Ayrıca katılma yoluyla hidrojen klorürden vinil klorür (ClCH$=CH_2$), asetik asitten vinil asetat (CH_3—CO—O—CH$=CH_2$)ve hidrosiyanik asitten akrilonitril($CH_2$$=$CH—CN)üretilir.Bütün bu bileşikler plastik madde sanayisinde kullanılan önemli monomerlerdir. Su katılırsa asetaldehit ve ondan türeyen öteki ürünler elde edilir.

Her uç alkin gibi asetilen de bir dereceye kadar asit niteliği gösteren ve metallerle yer değiştirebilen bir, hatta iki hidrojen atomu içerir. Asetilen sudan daha zayıf bir asittir: metal türevlerine, yani asetilenin tuzlarına *asetilenür* adı verilir. Asetilenin alkali ve toprak alkali tuzları, bozunmaları yüzünden sulu ortamda elde edilemez; gerçekte bir kalsiyum asetilenür olan kalsiyum karbür buna örnek verilebilir. Buna karşın suda çözünmeyen tuzları bazik ortamda elde edilebilir: sarı gümüş tuzu Ag_2C_2 ile asetileni tanımada kullanılan karmız bakır tuzu Cu_2C_2 ilginç örneklerdir. Asetilenin bu tuzları aldehit ve ketonlarla tepkimeye girer. Asetonla yoğuşması ise ilginç bir bileşik oluşturur. Formaldehitle çifte yoğuşması butin-2 diol-1,4'ü verir; bu bileşik tetrahidrofuran ile butadien-1,3'ün elde edilmesinde kullanılır.Ayrıca asetilene oligomerleştirme işlemi uygulanabilir. Koşullara göre bu işlemle vinilasetilen, benzen ya da siklooktatetraen elde edilir.

• *Kullanım alanları.* Asetilen, aydınlatmadaki yerini belirli ölçüde yitirmesine karşın, kaynak yapma ve metal kesme işlemlerinde önemini korumaktadır.

Kimya sanayisinde asetilen büyük ölçüde kullanılır: çözücüler, monomerler, asetaldehit türevleri, yapay kauçukların ve poliamitlerin bireşiminde ara ürünler olarak yararlanılır. Asetilen üretimi, özellikle İkinci Dünya savaşı boyunca en yüksek düzeyine ulaştı. Savaş sonrası yıllarında ise önemi gözle görülür biçimde azaldı; çünkü kimi alanlardaki asetilenin yerini propilen ve etilen aldı. Asetilenin önemi, konjonktüre bağlı bir olgudur; doğal karbon kaynağı olarak petrol, kömüre karşı egemen olduğu sürece (günümüzde olduğu gibi) asetilenin kullanımı sınırlı ve özgün bir alanda kalacaktır. Kömür, petrole karşı yeniden üstünlük kurarsa, asetilen de eski önemini kazanabilir.

Öte yandan kaynak yapma ve benzeri tekniklerde asetilen yanıcı gaz olarak büyük ölçüde kullanılır; yumuşak lehim gibi uygulamalarda havayla (asetilen alevi), kaynakta ise oksijenle (oksiasetilen alevi) karıştırılır. Oksiasetilen alevi, yüksek ısıl değeri, yüksek sıcaklığı ve özgül gücüyle, çelikleri ve metalleri yörel olarak hızla ısıtma ya da eritme gerektiren yöntemlerde geniş bir kullanım alanı bulur; bunların en önemlileri kaynak ve dolgu yapma, lehimleme, kesme, metal kaplama, yüzeysel semantasyon ve sertleştirme, öntavlama, biçimlendirme ve düzlemedir.

—Kaynkç. *Asetilen kazanları.* Yapımı, donanımın yerleştirilmesi, çalıştırılması ve bakımı kesin kurallar koyan bir yönetmeliğe bağlanmıştır. Özellikle karpitin suyla dağlanma biçimine ve elde edilen sönmüş kirecin durumuna göre değişen aşağıdaki tipleri vardır: dalma kazan (su düzleminin ve karpit kütlesinin göreli yer değiştirmesi); su damlalı ve hamursu kireç bırakan kazan; su damlalı ve kuru kireç bırakan kazan; karpit düşmeli kazan.

ASETİLENİK sıf. (fr. *acétylénique*). Org. kim. **1.** Asetilenle ilgili olan, asetilene benzeyen. **—2.** *Asetilenik hidrokarbon,* ALKİN'in eşanlamlısı.

ASETİLENÜR a. Org. kim. Asetilenin tuzu. (Kalsiyum asetilenür ya da kalsiyum karbür, asetilenin kalsiyum tuzudur.)

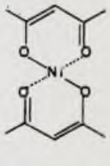
—ANSİKL. Kimi asetilenürler, sözgelimi bakır, gümüş ve cıva asetilenürler özellikle kuru halde darbe, sürtünme ya da sıcaklık artışıyla büyük bir ısı açığa çıkararak ansızın ve şiddetle bozunurlar. Bu yüzden gerek kaynakta gerekse benzer tekniklerde yararlanılan ve asetilene dokunan aygıt parçalarının yapımında bakır kullanımından özenle kaçınılır; nitekim % 70'in üstünde bakır içeren alaşımlar, ancak bakır asetilenür oluşumuna engel olacak başka elementlerin de alaşımda yer alması koşuluyla kullanılabilir.

ASETİLKOENZİM A a. (fr. *acétylcoenzyme A*). Hücrelerde glusitlerin, lipitlerin ve kimi protitlerin metabolizmasında temel rol oynayan koenzim. (Glusitlerdeki karbonun üçte ikisi, yağ asitlerinin tüm karbonları ve aminoasitlerdeki karbonların hemen hemen yarısı asetilkoenzim A oluşturur. Bu koenzim dört farklı metabolizma yolu izleyebilir: Krebs döngüsüne girer, yağ asitlerinin sentezini başlatır, ketonlu maddelerin yapımında başlangıç noktası olur, kolesterol sentezine katılır.)

ASETİLKOENZİM A SENTETAZ a. (fr. *acétylcoenzyme A synthetase*). A.T.P. ve koenzim A'dan kendisiyle birlikte bulunduğu zaman asetik asidin etkinleşmesini katalizleyen enzim. (Eşanl. ASETOKİNAZ, ASETİLTİYOKİNAZ.)

ASETİLKOLİN a. (fr. *acétylcholine*). Nörobiyol. Organizmada yaygın olarak bulunan ve hücre zarının iyon geçirgenliğini artıran kimyasal aracı. (Özellikle potasyumun hücreden dışarı çıkışı ve sodyumun içeri girişi artar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Pnömol. *Asetilkolin başlangıç dozu* (A.K.B.D.), insanın kendiliğinden dışarı verdiği maksimum soluk hacmine göre, maksimum soluk verme hacmini (M.S.V.H.) ilk bir saniye içinde en az % 15 azaltan ase-

asetilaseton'dan türeyen bis (pentandionato) nikel II kelat

tilkolin dozu. (Bu dozla, gittikçe daha yoğun asetilkolin içeren aerosollar solutularak bronşların duyarlılığı incelenir.)
—ANSİKL. Nörobiyol. Asetilkolin, CH_3 $—CO—O—CH_2—N(CH_3)_3$ formülülü bir kolin esteridir. Sinaps keseciklerinin içinde bulunan bu madde, gangliyonsonrası parasempatik liflerin, gangliyonöncesi parasempatik ve sempatik liflerin, devindirici liflerin ve merkez sinir sistemindki bazı sinapsların, özellikle omurilikteki Renshaw hücrelerinin uyarılmasıyla sinapslararası alana salıverilir. Sinir-kas bağlantı bölgesinde sinapsöncesi keseciklerde bulunan asetilkolin sinir akısının etkisiyle sinaplararası alana salıverildiğinde sinapsonrası zarı etkiler ve bu bölgede asetilkolinesteraz enzimi tarafından etkisizleştirilir.

Düşük dozda asetilkolin verilmesiyle *muskarin etkisi* elde edilir: kalp atışı yavaşlar, çevresel damarlar geçici olarak genişler, düz kaslardaki öbür lifler kasılır, gözbebeği küçülür. Bu etkiler atropin ve skopolamin gibi parasempatikolitiklerle ortadan kaldırılır.

Asetilkolin çok yüksek dozda verilirse *nikotin etkisi* gösterir; iskelet kaslarında kasılma. Bu etkiler gangliyoplejiklerle ve sinir-kas bağlantı bölgesinde kürarla ortadan kaldırılır.

Asetilkolin kan-beyin engelini aşmaz. Beyindeki asetilkolin miktarı uykuda artar, uyanıklık hali arttığında ve antikolinerjik psikotrop ilaçlar verildiğinde azalır.

ASETİLKOLİNESTERAZ a. (fr. *acétylcholinestérase*). Yalnız asetilkolini, asetik asit ve koline hidrolizleyen katalizör hidrolitik enzim. (Asetilkolinin yanı sıra başka esterleri de hidrolizleyen diğer kolinesterazların tersine, buna *gerçek kolinesteraz* denir. Asetilkolinesteraz sinapssonrası zarın dış yüzünde yoğun olarak bulunur; dördüncül aminler bu enzimin etkisini durdurur.)

ASETİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunun bir $CH_3—CO—$ asetil köküyle ornatılması. (Örneğin $H—CH_2—CO_2—C_2H_5$ formülülü *etil asetat* asetillenirse, $CH_3—CO—CH_2—CO_2$ $—C_2H_5$ formülülü *etil asetilasetat* oluşur.)
—ANSİKL. Asetilleme, N—H, O—H ya da S—H bağlarını etkiler; bu işlem genellikle bu gruplarla ilgili işlevleri koruyan bir yöntemdir. Öte yandan etil asetat ya da benzende olduğu gibi asetilleme C—H bağları üzerinde de gerçekleşebilir; bu işlemde, bir organik bireşim yöntemi sözkonusudur.

ASETİLLEMEK f. Org. kim. Bir hidrojen atomunu asetil köküyle ornatmak. (Örneğin morfin asetillenirse eroin, benzen asetillenirse asetofenon oluşur.)

ASETİLSALİSİLİK sıf. (fr. *acétylsalicylique*). Org. kim. *Asetilsalisilik asit*, CH_3 $—CO—O—C_6H_4—CO_2H$ (orto) formülüyle gösterilen ve salisilik asidin asetillenmesiyle elde edilen asit.

ASETİLSELÜLOZ a. (fr. *acétylcellulose*). Polim. SELÜLOZ ASETAT'ın eşanlamlısı.

ASETİLTİYOKİNAZ a. Biyokim. ASETİLKOENZİM A SENTETAZ'ın eşanlamlısı.

ASETİMETRE a. (fr. *acétimètre*'den). Anal. kim. ASETİKASİTÖLÇER'in eşanlamlısı.

ASETİN a. (fr. *acetine*). Bir alkol ya da bir poliolün asetik esteri. (Gliserol asetinleri, baskı boyalarında katılma ürünleri olarak kullanılan boyarmaddeler için kusursuz çözücülerdir.)

ÂSETİN → ÂSİTİN.

ASETO- → ASETİL-.

ASETOASETANİLİT a. (fr. *acétoacetanilide*'den). Org. kim. ASETİLASETANİLİT'in eşanlamlısı.

ASETOASETİL-KOENZİM A ya da **ASETİLASETİL-KOENZİM A** a. (fr. *acétoacétyl-coenzyme A* ya da *acétylacétyl-coenzym A*). Biyokim. Doymuş yağ asitlerinin (ketogenez) metaboliti; iki molekül asetilkoenzim A'nın yoğuşmasından elde edilir. (Temel olarak karaciğerde oluşan asetoasetil-koenzim A kan yoluyla çeşitli dokulara [kalp kası, böbrek, beyin] taşınır; karaciğerin kendisi de bu maddeyi kullanır.)

ASETOBAKTER a. (fr. *acétobacter;* lat. *acetum*, sirke, ve yun. *bakteria*, çomak' tan). Etil alkolü asetik aside yükseltgeyerek sirke yapımına yarayan ve bu nedenle alkollü içkilerin bozulmasına (ekşime) yol açan aerobi bakteri. (Mikroskopta incelendiğinde asetobakterlerin çomak biçiminde olduğu görülür. Başlıca türü çeşitli adlarla anılır: *Acetobacter pasteurianus, Mycoderma aceti, Bacterium aceti. A. xylinum*, sirkenin yüzeyinde kalın ve yapışkan bir tabaka oluşturur. Asetobakterin bu türüne sirke anası denir.)

ASETOBUTİRAT a. (fr. *acétobutyrate*' tan). Polim. *Selüloz asetobutirat*, selüloz ile butirik ve asetik asitlerin karma esteri.
—ANSİKL. Selüloz asetobutiratlar, butirik asit ile bir selüloz asetatın tepkimeye girmesi sonucunda elde edilir; selüloz asetat, yalnızca katalizör işlevi gören monokloroasetik anhidrit eşliğinde yeterli oranda esterleşir. Yaprak ve verniklerin üretiminde kullanılan bu karma esterlere, ilgili asetata oranla çok daha az plastikleştirici katılarak aynı esneklik elde edilebilir.

ASETOFENON a (fr. *acétophenone*). Org. kim. Formülü $C_6H_5—CO—CH_3$ olan bileşik; aromatik ketonların ilk örneğini oluşturur. ($C_6H_5—$ halkası üzerinde ornatma uygulayarak elde edilen birçok türevi parfümcülükte kullanılır.) [Eşanl. ASETİLBENZEN, FENİLETANON.]

ASETOİN a. (fr. *acétoïne*). Org. kim. Formülü $CH_3—CO—CHOH—CH_3$ olan ve asetik asidi karşılayan açıloin. (Asetik asit esterlerinin katlanmalı indirgenmesiyle elde edildiği gibi, çeşitli mayalanmalar sırasında da oluşur.) [Eşanl. BUTANOL -2 ON-3.]

ASETOKİNAZ a. (fr. *acétokinase*). Biyokim. ASETİLKOENZİM A SENTETAZ'ın eşanlamlısı.

> **ASETOKSİ-** (fr. *acétoxy-*). Org. kim. Bir molekülde $CH_3—CO—O—$ asetoksil kökünün varlığını gösteren önek.

ASETOKSİL a. (fr. *acétoxyle*). Org. kim. Formülü $CH_3—CO—O—$ olan ve asetik asitten türemiş pek çok bileşikte rastlanan bir değerli kök.

ASETOL a. (fr. *acétol*). Org. kim. Asetonun $CH_3—CO—CH_2—OH$ formülüyle gösterilen hidroksilli türevi. (Eşanl. HİDROKSİASETON, PROPANOL-1 ON-2.)

ASETOLİZ a. (fr. *acétolyse*). Org. kim. Asetik asidin yol açtığı bozunma. (Örneğin benzil klorürün asetolizi, aşağıdaki denklemde görüldüğü gibi benzil asetat verir: $C_6C_5—CH_2Cl + CH_3—CO_2H \rightarrow C_6H_5—CH_2 — OCO—CH_3 + HCl$.)

ASETON a. (fr. *acétone*). Org. kim. Formülü $CH_3—CO—CH_3$ olan bileşik; eskiden kalsiyum asetatın ışılayrışımıyla elde edilirdi. (Eşanl. PROPANON, DİMETİLKETON.)
—ANSİKL. Aseton, kimya sanayisinin temel ürünlerinden biridir; propenden elde edilen izopropanol ya da propen ve benzenden elde edilen kümen yükseltgenerek üretilir. Suyla her oranda karışır ve 56°C'ta kaynar; özellikle selüloz esterleri için çok kullanılan bir çözücüdür.

Aseton, ketonların ilk örneğidir ve bunların temel özelliklerini taşır. Alkali ortamda kendi kendine yoğuşarak diaseton - alkol ile mezitil oksit oluşturur; bu bileşikler plastikleştirici ve çözücü maddelerdir. Öte yandan aseton ölçülü olarak indirgenirse, koşullara göre izopropanol ya da pinakol elde edilir. Asetilenle yoğuşumu ise, $(CH_3)_2COH—C{\equiv}CH$ formülüyle gösterilen metil-3 butin-1 ol-3'ü verir; bu bileşik parfümlerin ve A vitamininin bireşiminde kullanılan önemli bir maddedir. Asetonun, fenol ile yoğuşumundan kaynaklanan bisfenol A, epoksi reçinelerinin temel katkı maddesini oluşturur.

Asetonun halkalı asetalleri için → ASETONİT.
—Ted. Aseton bazen deri hastalıklarını tedavi etmek amacıyla hazırlanan ilaçlarda sıvağ olarak kullanılır (genellikle alkol ve gliserinle birlikte). Daha iyi bir donma sağlamak için karbon karına da eklenir. Bunlardan başka, organik maddeleri saklamak üzere yapılan dondurma işleminde (dondurarak kurutma) su ve yağ giderici olarak kullanılır.
—Tıp. Aseton kanda eser miktarda bulunur. (→ ASETONEMİ.) İdrarda aseton bulunmasıysa, bir süre eksik beslenmenin (uzun süreli perhiz) ya da mutlak bir besin eksikliğinin (diyabetik ketoasidoz) sonucudur.

ASETON-DİKARBOKSİLAT a. (fr. *acétone-dicarboxylate*). Org. kim. Aseton -dikarboksilik asidin tuzu ya da esteri.

ASETON-DİKARBOKSİLİK sıf. (fr. *acétone-dicarboxylique*). Org. kim. *Aseton-dikarboksilik asit*, sitrik asidin karbonili giderilerek elde edilen ve alkaloitler ile boyarmaddelerin bireşiminde kullanılan

$HOCO—CH_2—CO—CH_2—COOH$

formüllü asit. (Kolayca karboksil yitirerek asetona dönüşür.)

ASETONEMİ a. (fr. *acétonémie*). Kanda ketonlu maddelerin (aseton) bulunmasıyla belirgin durum.
—ANSİKL. Ketonlu maddeler çevre dokuların, özellikle beynin doğal artığıdır. Serbest yağ asitlerinin artışına bağlı olarak, kan şekerinin düştüğü durumlarda, kanda hafif bir aseton artışı yararlı bir yanıt gibi düşünülebilir. Ketonlu maddeleri oluşturabilen ve kana karıştırabilen tek organ karaciğerdir. Adipositlerce salıverilen ya da besinler yoluyla alınan yağ asitleri, ketonlu maddelerin başlıca öncüleridir.

Çocuklarda, gerek çeşitli mikroplu hastalıklar sırasında, gerek lipitçe zengin beslenme yüzünden asetonemi ve bunun doğal sonucu olarak asetonüri sık görülür. Bu durumun başlıca belirtisi kusmadır.

ASETONİLASETON a. (fr. *acétonylacetone*'dan). Org. kim. Formülü

$CH_3—CO—CH_2—CH_2—CO—CH_3$

olan bileşik; dion -1,4'lerin ilk örneğidir. (Eşanl. HEKSANDİON -2,5.)
—ANSİKL. Bütün dion -1,4'ler gibi asetonilaseton da asit ortamda su yitirerek bir furan türevi verir (burada dimetil -2,5 furan). Bu bileşiğin en önemli özelliği bazik ortamda bir siklopentenon (burada metil -3- siklopenten -2 on-1) vererek halkalaşmasıdır. Bu tepkime asetonilasetonun benzeşiklerine uygulanırsa, parfüm ve önemli böcek öldürücüleri elde edilir.

ASETONİT a. (fr. *acétonide*'den). Org. kim. Aseton ile bir diol-1, 2 ya da -1,3'ten türeyen halkalı asetallerin yaygın adı. (Bireşimde, diollerin OH gruplarını gizlemek için kullanılır.)

ASETONİTRİL a. (fr. *acétonitrile*). Formülü $CH_3—C{\equiv}N$ olan bileşik. (Sanayide propilenin akrilonitrile dönüştürülmesi işleminde yan ürün olarak elde edilir. 81°C'ta kaynayan, hoş kokulu iyi bir çözücüdür. Hidrolizlendiğinde asetik asit ve amonyak oluşur; genellikle asetamit ve türevlerinin bireşiminde kullanılır.) [Eşanl. ETANNİTRİL, ASETİK NİTRİL.]

ASETONÜRİ a. (fr. *acétonurie*). Patol. İdrarda ketonlu madde bulunması. (Asetonüri, ketonlu maddelerin idrara verdiği kokuyla tanınır, idrara batırılan şeritlerin üzerinde beliren tepkimeyle de kanıtlanır. Asetonürinin derecesi bir ya da daha çok

[+] işaretiyle belirtilir.)

ASETOPROPİYONAT a. (fr. *acétopropionate*). Polim. *Selüloz asetopropiyonat*, selüloz ile propiyonik ve asetik asitlerin karma esteri. (Bu bileşik asetobutiratla aynı şekilde elde edildiği gibi, özellikleri ve kullanım alanları da aynıdır.)

ASETOSELÜLOZ a. (fr. *acétocellulose*). Polim. SELÜLOZ ASETAT*'ın eşanlamlısı.

ASEYEV (Nikolay Nikolayeviç), sovyet şair (Lgov 1889 - Moskova 1963). Önce simgeci, sonra fütürist (*Liriçeskoye otstuplen*, 1924; *Dnevnik poeta*, 1929) akıma katılan Aseyev, Mayakovskiy'in lirik bir biyografisini yazdı: *Mayakovskiy naçinayetsa* (1937-1940). Toplumcu gerçekçiliğin etkisindeydi.

ASF a. (ar. *ᶜasf*). *Esk*. **1.** Zorla yapma, eziyet etme, zulmetme; zulüm, gaddarlık. **—2.** Haksızlık etme; haksızlık. **—3.** Son nefes, ölüm anında oluş.

ASFÂ sıf. (ar. *asfa*). *Esk*. Çok saf, en temiz, halis.

ASFÂD çoğl. a. (ar. *şafed*'in çoğl. *aşfad*). *Esk*. Mahkûmlara takılan kelepçeler, bukağılar.

ASFÂF çoğl. a. (ar. *şaff*'ın çoğl. *aşfaf*). *Esk*. Hatlar, dizeler, sıralar.

ASFALT a. (fr. *asphalte*). Petrolün ayrışması ya da ham petrolün damıtılması yoluyla elde edilen, siyah renkli, biçimsiz mineral hidrokarbonlara verilen ad. (→ BİTÜM.)
—Denizc. *Asfalt gemisi*, asfalt taşımak için özel olarak yapılmış tanker. (Tanklarına buhar kangalları döşenmiştir; geminin ısıtma kazanında üretilen buhar bu kangallardan geçirilerek asfalt sürekli olarak sıvı halde tutulur ve dolayısıyla pompalarla kolayca boşaltılabilir.)
—Foto. *Bitüm asfaltı*'nın ışığa duyarlılık özelliği 1822'ye doğru Nicephore Niepce tarafından metal üzerine fotoğraf için kullanılmıştı. Bugün de elde yedek fotogravür* plakaları bulundurmak amacıyla bu asfalttan yararlanılmaktadır.
—Petr. san. Yol bitümü. ‖ *Asfaltlı petrol*, en kalın kesimleri doğal asfaltlara benzer ürünler içeren ham petrol.
—Petrokim. *Asfalt giderme*, petrolün boşlukta damıtılması sonucunda kalan artığın içerdiği asfaltı ayırma. (Bk. *ansikl.* böl. Petrokim.)
—Yerbil. Asfaltit gölü (Ölü deniz) kıyılarında bulunan bitümlere benzer doğal bitüm. ‖ Kullanılan organik çözücüler (kloroform, karbon sülfür) içinde bütünüyle çözünen bitüm.
◆ sıf. ve a. Asfaltla kaplanmış yol için kullanılır: *Asfalt bir yol. Asfalta inme, kaldırımdan yürü.*
—Bayınd. *Asfalt karışımı*, mineral agregalarla asfalt ya da asfalt macunu karışımı.
—ANSİKL. Petrokim. Asfalt gidermede en iyi çökeltme etkeni propandır; mineral yağın türüne göre, 30 ile 70°C arasında değişen sıcaklıklarda karışım kendiliğinden iki evreye ayrılır: damıtma kulesinin tabanına asfalt propan karışımı çöker ve propan kolayca buharlaştırılarak alınır. Kulenin tepesindeyse mineral yağ toplanır. Bu yağ *bright stock* gibi akışmazlığı yüksek yağlayıcıların üretiminde kullanılan çok iyi bir hammaddedir.

ASFALTEN a. (fr. *asphaltène*). Org. kim. Bitüm içinde bulunan ve molekül ağırlığı yüksek olan hidrokarbonların karışımı. (Bitümün reçineli ve yapışkan bölümüdür. Yolları asfaltlamada kullanılan bitümün % 10 ile 12'sini oluşturur.)

ASFALTİT a. (fr. *asphaltite*). Yerbil. Petrollerin ayrışmasıyla oluşan ve kimi kez tortul kayaçların oyuklarında (gözenekler, kırıklar) bulunan doğal bitüm. (Asfaltit, yatak biçimi aynı olan ve yalnızca yaygın olarak kullanılan organik çözücülerde [kloroform, karbon sülfür] kısmen çözünen ve başka bir doğal bitüm olan asfalttan farklıdır. Grahamit, jilsonit ve parlak zift [manjak] asfaltit çeşitleridir.)

ASFALTLAMA a. Asfaltlamak işi: *Asfaltlama çalışmaları.*

ASFALTLAMAK g. f. *Bir yolu asfaltlamak*, asfaltla kaplamak.
◆ **asfaltlanmak** edilg. f. Yol sözkonusu ise, asfaltla kaplanmak.

ASFALTLANMAK → ASFALTLAMAK.

ASFALTSI sıf. Bayınd. Asfaltın özelliklerine sahip olan.

ASFALTTAŞI a. Bayınd. Genellikle % 6-11 arasında bitüm emmiş kireçtaşı kayacı. (Karayollarının ve kaldırımların yapımında kullanılır.)
—ANSİKL. Türkiye'de genellikle Birinci Zaman arazisinde yaygın olarak bulunan asfalttaşı yataklarına, Fransa, İsviçre ve İtalya'da da rastlanır. "Göl asfalttaşı" denilen türü bitüm yönünden çok daha zengindir.
Geçen yüzyılın ortasında asfalttaşı, Avrupa başkentlerinde ana caddelerin yapımında kullanılırdı: asfalttaşı kaplamalar dayanıklı olduğu gibi ses yansıtmıyor ve su geçirmiyordu; ama nemli havalarda kayganlaştığı için, katkısız kullanımından vazgeçildi ve zamanla "sıkıştırılmış" asfalt katılmaya başlandı. Günümüzde bu gereç, porfirli döküm asfaltı biçiminde kullanılır; böylece tıkız, su geçirmeyen ve çatlamayan bir yüzey elde edilir. Ocakta öğütülen kayaç fabrikada bitüm ve kırmataş ile (5-10 mm) birlikte eritilir; şantiyede ısıtılan ve karıştırılan ürün, 25-35 mm kalınlıkta bir ya da birkaç katman halinde, ayarlı sericiyle serilir. Yüzey pürüzlülüğü elde etmek için, bu katmana ya yüzeye çıkan, hafif yapay kırmataşlar karıştırılır ya da üstüne dökülen kırmataşlar silindirlemevle katman içine gömülür.
Kayaç 50-100 μm'lik ince taneler halinde öğütülerek elde edilen asfalttaşı tozu, hidrokarbonlu bir bağlayıcıyla birlikte filler biçiminde kullanılabilir.
Ayrıca asfalttaşı tozu kalıpla sıkıştırılıp, sıcakta bitümle kaplanarak parke taşları ve karolar yapılır.

ASFÂR çoğl. a. (ar. *sıfr*'ın çoğl. *aşfar*). *Esk*. **1.** Sıfırlar. **—2.** Boş, anlamsız şeyler.

ASFAR → ASFER.

ASFER ya da **ASFAR** sıf. (ar. *aşfar, aşfer*). *Esk*. **1.** Sarı. **—2.** Kızıl.
—ANSİKL. Sözcük, arapçada "siyah" karşıtı olarak "açık renk", özellikle "sarı" anlamında kullanılmıştır. Bazı arap dilcileri asfer'in çelişkili anlam taşıyan sözcüklerden (azdad) olduğunu, "siyah" anlamına da geldiğini ileri sürmüşlerdir. Araplar, Yunanlılar'dan kızıl ya da sarı saçlının oğlu anlamına Beni'l-asfer diye söz ederlerdi. Rum'un hıristiyan hükümdarları için de Mülûkü Beni'l-asfer deyimi benimsendi. Sözcük daha sonra, özellikle İspanya'da bütün Avrupalılar için kullanıldı.

ASFİ ya da **SAFİ**, Fas'ta (il merkezi) liman kenti, Abda'lar bölgesinin kıyısında; 197 300 nüf. XIV. yy.'da bir *ribat* (müstahkem tekke), 1508-1541 arasında Portekizliler'in müstahkem mevkii olan Asfi de bu dönemlerden kalma birçok sur kalıntısı vardır. Fas sultanları, Avrupa ile yürütülen ticaretin önemli bir merkezi olan kente her zaman büyük ilgi göstermişlerdir. Balık konserveciliği. Kimya sanayisi. El Yusufiya ve Bin Gerir'de çıkarılan fosfatın dışsatımı. —*Asfi ili*, 7 285 km²; 706 600 nüf.

ASFİYÂ çoğl. a. (ar. *şafi*'nin çoğl. *aşfiyā*). *Esk*. **1.** Saflar, temiz ve halis olanlar. **—2.** Samimi arkadaşlar, ermişler.

ASFUR ya da **USFUR** a. (ar. *ᶜasfur, ᶜusfur*). *Esk*. Serçe kuşu.

ASGÂ sıf. (ar. *asgā*). *Esk*. **1.** Çarpık yüzlü. **—2.** Söz dinleyen.

ASGAR sıf. (ar. *aşğar*). *Esk*. En küçük, pek küçük: *"İki âlemde maksûd u murâdım ekber ü asgar"* (Nev'i, XVI. yy.).
—Esk. mat. *Asgar hadd-i ulya*, en küçük üst sınırın eski adı. ‖ *Asgar namütenahi*, sonsuz küçüğün eski adı.

ASGARDR, iskandinav mitolojisinde Ases'lerin yaşadıkları yer.

ASGARİ sıf. (ar. *aşğar* ve -*i*'den *asgari*). **1.** Nicelikçe az, düşük, aşağı olan şey için kullanılır; en az, en düşük, en azından: *Bu iş için asgari iki kişi gerekli. Asgari müştereklerde birleşmek. Asgari cezaya çarptırılmak. Asgari ücretle çalışmak.* **—2.** *Bir şeyi asgariye indirmek*, en aza düşürmek: *Masrafları asgariye indirmek.*
—İkt. *Asgari geçim haddi kuramı*, klasik iktisatçılarda ve Marx'da egemen ücret kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Asgari maliyet*, ortalama toplam maliyetin en düşük olduğu üretim düzeyindeki ortalama maliyet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş huk. *Asgari ücret*, normal bir çalışma günü karşılığı olarak ödenen ve işçinin besin, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu ihtiyaçlarını günün fiyatları üzerinden asgari düzeyde karşılamaya yetecek ücret. (Asgari ücret yönetmeliği md. 1) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Asgari ücret tespit komisyonu*, hizmet akdi ile çalışan ve iş kanunu kapsamına giren işçilerle gemi adamı ve gazetecilerin asgari ücretlerini saptayan, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinden oluşan komisyon. (En az on üyenin katılmasıyla toplanır ve oy çokluğuyla karar verir. Komisyonun kararları kesindir. Kararlar Resmi gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girer.)
—Kamu mal. *Asgarî masraf ilkesi*, klasik maliye kuramında, kamu harcamalarını mümkün olan en düşük düzeyde tutma ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Asgari yükseliş*, bir siperin ardına yerleştirilen topun görünmeden ateş edebildiği en küçük açı.
—Verg. huk. *Asgari tarife*, gümrük vergilerinde tek tarife sistemi uygulanması durumunda, ticaret anlaşmalarıyla saptanan tarifeden yapılan indirimler. (Çift tarife kullanılması durumunda, azami tarifeden yapılabilecek maksimum indirimlerin oluşturduğu alt sınır. Bu sınır "himayeci" nitelikte olmalıdır.)
—ANSİKL. İkt. • *Asgari geçim haddi kuramı*. A. Smith'te ücret değeri kısmen asgari ücrete tekabül eder, kısmen de değeri, üretim maliyetiyle açıklayan kuramın özel bir uygulama alanıdır. Ricardo, değerinin belirlenmesi bakımından, emeği herhangi bir mal gibi ele alır. Emeği kiralamanın "tabii fiyatı", "işçilerin yaşamlarını ve soylarını sürdürebilmeleri için gerekli fiyattır". Emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatını aşarsa, uzun sürede nüfus artar, emek arzı artar ve piyasa fiyatı, yine asgari geçim düzeyine düşer (Malthus etkisi). Marx'ta da ücretler, asgari geçim düzeyinde belirlenir. Bunun nedeni, teknolojik yeniliklerin yol açtığı "yedek işçi ordusu"dur. Çalışan işçiler, asgari geçim haddi üzerinde bir ücret talep edemezler, çünkü yedek işçi ordusunda, asgari geçim ücretinde çalışmaya hazır işçiler bulunmaktadır.
• *Asgari maliyet*. Ortalama değişir maliyet için de sözkonusudur. Ortalama değişir maliyetin en düşük olduğu üretim düzeyinde, ortalama değişir maliyet asgaridir. Marjinal maliyet, gerek ortalama toplam maliyet eğrisini, gerek ortalama değişir maliyet eğrisini minimum oldukları noktada alttan keser.
—İş huk. Asgari ücretin en geç iki yılda bir saptanması zorunludur. Asgari ücretleri, Asgari ücret tespit komisyonu saptar. Komisyon, Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığının çağrısı üzerine toplanır. Asgari ücret, işçilerin toplumsal bakımdan belirli bir düzeyde yaşamalarını sağlamak amacıyla saptanan ücrettir. Asgari ücret yönetmeliği'ne göre işveren, asgari ücretten daha düşük bir ücret ödeyemez. Hizmet akdi ya da toplu iş sözleşmesiyle

ödenen ücret sonradan yürürlüğe giren asgari ücretin altında kalacak olursa, komisyon kararının yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak asgari ücret uygulanır. Asgari ücret'ten düşük ücret ödeyen işveren ağır para cezasına çarptırılır. Anayasanın 55. maddesinde asgari ücret'e ilişkin kurallar vardır: "Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır. Asgari ücretin tespitinde ülkenin ekonomik ve sosyal durumu gözönünde bulundurulur." Asgari ücretin saptanmasında ülkenin ekonomik ve sosyal durumunun göz önünde bulundurulacağına ilişkin anayasa kuralı devlete geniş bir serbestlik tanımaktadır. Türk pozitif hukukunda devletin asgari ücret konusundaki yükümlülüğü yalnızca iki yılda bir bu ücretlerin saptanmasıdır. Asgari ücret tespit komisyonu, asgari ücreti yerel, bölgesel ya da ülke düzeyinde olmak üzere bir, birden çok ya da tüm işkollarını kapsayacak biçimde saptar. Asgari ücrete ilişkin kurallar emredici hukuk kuralı niteliğindedir.

—Kamu mal. Klasik iktisat okulu, piyasa mekanizmasının ekonomide en yüksek toplam faydayı sağladığını, kaynakları farklı kullanım alanları arasında en etkin biçimde dağıttığını ve tam istihdamı gerçekleştirdiğini kabul eder. Dolayısıyla, klasik iktisatçılar kamu faaliyetlerini ekonomik düzenin doğal yapısını bozan dış etkenler olarak görürken, kamu faaliyetlerinin etkinliğinin çok düşük olduğunu, bunların üretime katkıda bulunmayan kimselerin tüketimine tahsis edildiğini, ekonominin bütünü bakımından savurganlık olduğunu savunurlar. Bununla birlikte, iç ve dış güvenlik hizmetleri gibi bir bölüm kamu faaliyetlerinin kaçınılmazlığını da vurgularlar.

Yine klasik anlayışa göre, kamu kesimine ayrılan kaynakların artması devletin daha da güçlenip piyasaya müdahalesini artıracağından, piyasanın doğal işleyişi bozulur, toplum refahı ve ekonomik düzenin etkinliği azalır. Kamu harcamalarının olabildiğince düşük düzeyde tutulması bu bakımdan da gerekli görülür.

Vergi kuramında asgari masraf ilkesi, iktisadilik ilkesi, ucuzluk ilkesi olarak da adlandırılır. Adam Smith'in ünlü eserinde *(Ulusların zenginliği)* dört vergileme ilkesinden biri *iktisadilik ilkesi*'dir. Ancak bu ilke, iki farklı biçimde yorumlanmıştır. İlki dar anlamda, verginin tarh ve tahsil masraflarının olabildiğince az olması ilkesidir; buna *ucuzluk ilkesi* de denilir. Öteki ise, verginin "etkileri bakımından ekonomik faaliyete olabildiği kadar az zarar verecek biçimde ayarlanması" anlamında *iktisadi* olması gerektiğidir.

Alexander **Ashburton**
John Partridge'in (1790-1872) yapıtı

ÁSGEİRSSON (Ásgeir), izlandalı devlet adamı (Kóranes 1894 - Reykjavík 1972). Milletvekilliği (1923-1952), birkaç kez bakanlık yaptı. Daha sonra başbakan oldu (1932-1934). Uluslararası para fonu başkanlığında bulunan (1946-1952) Ásgeirsson, 1952'de İzlanda cumhurbaşkanlığına seçildi ve 1968'de siyasetten çekilinceye değin bu göreve yeniden seçildi.

ÁSGRIMSSON (Eysteinn), izlandalı şair ve keşiş (öl. 1361'e doğr.), Meryem Ana'ya övgü niteliğindeki dinsel bir ilahi *(Lilja)* yazdı; yüz kıtadan oluşan bu ilahı eski skald şiirinin biçimine bağlı kalmıştır.

ASHÂB ya da **ESHÂB** çoğl.a. (ar. *şâhib*'in çoğl. *aşhāb*). *Esk.* **1.** Arkadaşlar, yoldaşlar. **—2.** Sahip olanlar: *"Aşk erbabı içre memduhuz / Zühd ashâbı içre mezmumuz"* (Amri, XV.yy.). **—3.** Yüksek, değerli ve tanınmış kişiler. **—4.** *Ashâb-ı câh*, yüksek rütbe sahipleri. || *Ashâb-ı cennet*, melekler; cennetlikler. || *Ashâb-ı devlet*, varlıklılar, önde gelenler. || *Ashab-ı kalem*, memurlar. || *Ashâb-ı kehanet ü şerafet*, kâhinler ve onurlu, saygın kimseler. || *Ashâb-ı mesalih*, resmi dairelerde işleri izleyenler. || *Ashâb-ı menasip*, üst düzeydeki memurlar. || *Ashâb-ı muaheze*, her şeyi eleştirenler, her şeye itiraz edenler. || *Ashâb-ı nâr*, cehennemlikler. || *Ashâb-ı namus*, namuslu kimseler. || *Ashâb-ı rivayet*, Peygamber'den hadis rivayet eden sahabe. || *Ashâb-ı sebt*, cumartesiyi kutsal sayanlar, yahudiler. || *Ashâb-ı süyuf*, kılıç adamları, savaşçılar, askerler. || *Ashâb-ı tevarih*, tarih yazarları, vakanüvisler.

—Din. Peygamber Muhammet'i görmüş, onunla konuşmuş, toplantılarına katılmış olanlar; sahabe. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ashâb-ı aba*, Peygamber'in aile bireyleri. || *Ashâb-ı Bedr*, Bedr savaşı'na katılmış olanlar (Bazı kaynaklara göre 313, bazılarına göre 305 kişi). || *Ashâb-ı güzin* ya da *kıram*, Peygamber'in yakınları. || *Ashâb-ı Suffa (Soffa)*, Peygamber'in Medine'de, Mescid-i nebevi yakınlarındaki Suffa adlı konukevinde bakıp beslediği yoksul müslümanlar.

—İsl. huk. *Ashâb-ı ferâiz*, mirasta belirli hisseleri olan mirasçılar.

—ANSİKL. Terim, önceleri Peygamber'e çok yakın olan, savaşlarına katılan, onunla uzun süre birlikte bulunan, müslüman olarak ölmüş kimseler için kullanıldı. Daha sonra, Peygamber'i bir kez olsun görmüş kişiler de ashabdan sayıldı. Ashabın,Peygamber'in söz ve davranışlarıyla ilgili olarak anlattıkları ve yazdıkları, hadis biliminin ana malzemeleridir.

ASHÂBIKEHF çoğl. a.(ar. *aşhab* ve *kehf*, mağara'dan *aşhāb-ı kehf*). *Esk.* Baskıdan kurtulmak için bir mağaraya sığınan ve orada üç yüz doksan yıl yaşayan yedi dindar kişi. (→ YEDİ UYURLAR.)

ASHÂR çoğl. a. (ar. *şıhr*'ın çoğl. *ashār*). *Esk.* Evlenme yoluyla akraba olan erkekler.

ASHBEE (Henry Spencer), ingiliz yazar ve kitapsever (Londra 1834 - *ay. y.* 1900). Kataloglar hazırladı *(Index Librorum Prohibitorum*, 1877; *Catena*, 1885).

ASHBERRY (John), amerikalı yazar (Rochester, New York, 1927). Sanat eleştirmeni (Art News). Oyunlar, romanlar yazdı, dergiler (Locus solus, Art and Literature) çıkardı. New York okulu'nun en gözde şairlerindendir (*Turandot*, 1953).

ASHBURTON (Alexander BARING, 1.—baronu), ingiliz bankacı ve siyaset adamı (Londra 1774-Longleat 1848). Baring bankası kurucusunun ikinci oğlu olan Ashburton, 1806'da bankanın başına geçti ve XIX. yy. başında, uluslararası borçlanmalarda bankanın önemli bir rol oynamasını sağladı. Hope firmasıyla yarı yarıya ortak olarak, 1817'de Fransa'daki işgalin kaldırılmasını sağlamak amacıyla bu devlete 200 milyonluk bir borç verdi. 1806'dan 1835'e kadar Avam kamarası üyesi olan A.Baring,Liberal parti'dendi. 1820'de Muhafazakâr parti'ye geçti. Peel kabinesinde "Board of Trade"in başkanı oldu (1834-35) ve 1835'te soyluluk unvanı aldı.

ASHBY (William Ross), ingiliz sinir hastalıkları ve sibernetik uzmanı (Londra 1903 - öl. 1972). Barnwood House Hospital'da (Gloucester) akıl hastalıkları araştırma laboratuvarını yönetti. İlk yapıtı olan *Design for a Brain*'de (1952)ünlü homeostatını betimledi. Daha sonra yazdığı *Introduction to Cybernetics*'de (1956), insan zekâsına yardımcı olabilecek ve işleyişi beyninkine benzer mekanizmaların düşünülebilmesini sağlayacak genel ilkeleri ortaya koydu.

ASHBY (Hal), amerikalı film yönetmeni (Ogden, Utah, 1936). Hollywood'da *Gecenin Sıcağında* (In the Heat of the Night; N. Jewison, 1967) filmiyle kurgu dalında "Oscar"ı kazandı. *The Landlord* (1970) ile yönetmenliğe geçti. *Harold and Maude* (1971) adlı yapıtı seyirciden büyük ilgi gördü. Daha sonra *The Last Detail* (1973), *Sosyete Kuaförü* (Shampoo), 1975; *Bound for Glory*, 1976; *Eve Dönüş* (Coming Home), 1977; *Merhaba Dünya* (Being There), 1980, *The Slugger's Wife* (1985) ve Rolling Stones topluluğu üzerine müzikli belgeseli *Let's Spend the Night Together* (1981-82) ile dikkati çekti.

Ashby metodu, alyuvarların yaşam süresini ölçme tekniği. (Şırınga edilen alyuvarlar, ABO ve Rhesus sisteminde eşgruplu, ama MN sisteminde alıcınınkilerden farklıdır. Bu farklılık, kandaki alyuvarların dayanma süresini saptamaya yarar. Alyuvarların izotoplarla işaretlenmesi bu yöntemin yerini almıştır.)

ASHCROFT (Peggy), ingiliz tiyatro oyuncusu (Craydon 1907-Londra 1991). 1929 yılında *Yahudi Süss* oyunundaki Noemi'yi yorumlayışıyla tanındı. Robeson'un sahneye koyduğu *Othello*'da, Desdemona rolüyle trajik yazgılı, saf, temiz genç kız olarak ün yaptı. 1935 yılında Gielgud'un sahneye koyduğu *Romeo ve Juliet*'te Juliet rolüyle büyük başarı kazandı. Yalın ve şiirsel oyun tarzıyla canlandırdığı kadın kahramanlara büyüleyici bir kişilik kazandırdı. Daha sonra İbsen'in *Hedda Gabler* (1954), Brecht'in *Sezuan'ın iyi insanı*'ndaki (Der Gute Mensch von Sezuan) Şen Te (1956) ve E.Albee'nin *Kıl payı*'ndaki (Delicate Balance, 1968) Agnès gibi yaşlıca bayağı kadın rollerinde de olağanüstü bir başarı gösterdi. Sinemada da çalışan sanatçı, 1985 yılında *Hindistan'a bir geçit* (A Passage to India) filmindeki rolüyle en iyi yardımcı kadın oyuncu Oscar'ı aldı.

Asherman sendromu, dölyatağı kasının kürtaj sonrasında çıplak kaldığı durumlarda, dölyatağı boynunda ya da gövdesinde çeper yüzlerinin birbirine bitişmesiyle sonuçlanan patolojik yapışıklık.

ASHEVİLLE, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Apalaş dağlarında; 58 000 nüf. Turizm merkezi. Dokuma sanayisi.

ASHFORD, Büyük Britanya'da (kent bölgesi) kent, North Downs'ın eteğinde; 39 974 nüf. Karayolu ve demiryolu merkezi. Demiryolu gereçleri yapımı.

ASHGİLL KATI a. (İngiltere'de Ashgill'den). Ordovisyen sistemi katı. (→ KATMANBİLİM.)

ASHİNGTON, Büyük Britanya'da kent, İngiltere'nin kuzey-doğu kesiminde, Newcastle-upon-Tyne'ın K.'inde; 25 600 nüf. Taşkömürü üretimi. Termik santrallar.

ASHLAND, ABD'de (Kentucky) kent, Ohio ırmağı kıyısında; 29 200 nüf. Çelik fabrikası.

ASHLEY (*sir* William James), ingiliz tarihçi ve iktisatçı (Londra 1860- Canterbury 1927). Toynbee'nin öğrencisiydi, Toronto, Birmingham ve Harvard üniversitelerinde profesörlük yaptı. Başlıca çalışmaları, İngiltere'nin ekonomik öğreti ve kuramlarının tarihi (1888-1893) ve İngiltere'de yün endüstrisi tarihi (1887) ile ilgilidir.

ASHLEY (Bernard), ingiliz dizayncı (Londra 1926) ile karısı LAURA'nın (Merthyr Tydfyl, Galler ülkesi, 1925 - Coventry 1985). 1954'te kurdukları şirket 1956'da *Laura Ashley* adını aldı. Bernard daha 1953'te çizdiği motifleri serigrafi tekniğiyle kumaşa basmaya başladı. Laura ise kısa zamanda dünya çapında ün kazanan sofra gereçleri, daha sonraları kraliçe Victoria dönemini yansıtan posterler ve tiyatro afişleriyle süslü toz bezleri, pamuklu kumaştan önlükler, mutfak eldivenleri üretti. Günümüzde, Galler ülkesi ve Hollanda'daki fabrikalarında üretilen desenleri uyumlu kumaşlar, duvar kâğıtları, ev donanımları, kadın ve çocuk giysileri, dünyanın çeşitli ülkelerinde sayıları kırkı bulan butiklerde satılmaktadır. Bu ürünlerin tutulması, son derece yalın görünümleri ve iç açıcı renkleri yanında, bir gençlik ve kırsal kesim havası taşımalarından ve böylece kentlilerdeki kırsal yaşam özlemini değerlendirmelerinden kaynaklanır.

ASHLEY COOPER (Anthony), 1. **Shaftesbury** kontu, ingiliz siyaset adamı (Wimbourne, Dorset, 1621- Amsterdam 1683). Püriten ve fırsatçı bir aristokrattı; 1644'te parlamento partisine katıldı ve Cromwell'e hizmet etti. Cromwell'in ölümünden sonra Monk'u destekledi, sonra Restauration'a etkin biçimde katıldı (1660). Usta bir yönetici, ekonomik sorunlardan iyi anlayan bir kişi olan Ashley Cooper sömürgelerle ilgilendi; içte hoşgörülü bir siyaseti savunurken, dışta Hollanda'ya karşı bir tavır takınarak kısa sürede Charles II hükümetini etkisi altına aldı. Danışmanlık yaptı, ardından da başbakan oldu (1672). 1673'te kralla arası açıldı ve hasımlarının "whig" demeye başladığı protestan muhalefetin başına geçti. Danby aleyhine entrikalar çevirdi, tahtın vârisi York düküne, saldırdı ve ona karşı Monmouth'u destekledi. 1682'de, entrikaları yüzünden Hollanda'ya kaçmak zorunda kaldı.

ASHLEY COOPER (Anthony), 7. **Shaftesbury** kontu, ingiliz siyaset adamı ve reformcu (Londra 1801 - Folkestone 1885). Muhafazakâr partiden milletvekili olarak mecliste görev yaptı (1826-1851). Toplumsal reformları, özellikle fabrikalarda çalışma süresinin kısaltılmasını savundu ve on saat yasası ile bunu elde etti (1847). Daha sonra genç işçilerin eğitimi ile ilgilendi.

ASHLUSLAYLAR → CHULUPİLER.

ASHMOLE (Elias), ingiliz koleksiyoncu ve tarihçi (Lichfield 1617- Londra 1692), Oxford'daki Ashmolean Museum'u kurdu.

ASHMUN (Jehudi), amerikalı kölelik karşıtı (New York eyaletinde Champlain 1794 - Boston 1828). Özgür bırakılan zenci kölelerin oluşturduğu *Liberia* kolonisini kurdu (1822).

ASHTON (William MALLANDAİNE, *sir* Frederick), büyük britanyalı dansçı ve koregraf (Guayaquil 1906-Suffolk 1988). Pavlova'nın hayranı olan Ashton, Leonide Massine ve Marie Rambert'den ders aldı. Çağdaş ingiliz balesinin oluşmasında önemli rol oynadı. Önce Sadler's Wells Ballet, daha sonra Royal Ballet adını alan Vic Wells Ballet'e kendi üslubunu kabul ettirdi. 1926'da Marie Rambert'in sahneye koyduğu *Tragedy of Fashion* adlı revüyle koregrafiye başladı. Sonradan Ballet Rambert olan Ballet Club'e dönmeden (1928-1935) önce İda Rubinstein'ın topluluğunda çalıştı. 1935'ten sonra mesleğini Ninette de Valois'nın kurduğu Vic Wells Ballet'de sürdürdü, önceleri koregraf, daha sonra sanat yönetmeni olarak (1938) çalıştı. Topluluk 1945'te Covent Garden'a yerleşti. Ashton genel müdür yardımcılığına getirildi (1952); N. De Valois emekliye ayrıldıktan sonra kurumu tek başına yönetti (1963-1970). Büyük bir teknik ve titizlikle düzenlediği lirik, şiirsel ya da dramatik yapıtlarının müzikselliği eşsizdir. Margot Fonteyn'in oynadığı büyük rollerin çoğunu düzenledi. "Pas de deux"-de usta olduğunu kanıtladı (*Raymonda*, 1959; *Thaïs*, 1971; *The Walk to the Paradise Garden*, 1972). En iyi yapıtları arasında: *Façade* (1931), *Dante Sonata* (1940), *Symphonic Variations* (1946), *Daphnis and Chloe* (1951), *Romeo ve Juliet* (1955), *Ondine (1958), la Fille Mal Gardée* (1960), *les Deux Pigeons* (1961), *The Dream* (1964), *Enigma Variations* (1968), *A month in the country* (1976) sayılabilir. Klasik repertuardaki birçok yapıtı yeniden sahneye koydu: *Giselle, Uyuyan güzel, Kuğu gölü. Kül kedisi*'nin yeni bir biçimini hazırladı (1948). *Hoffman'ın masalları* filminin danslarını düzenledi.

ASHTON-UNDER-LYNE, Büyük Britanya'da kent, Manchester'in sanayi banliyösü (kentin D.'sunda); 48 900 nüf. Dokumacılık. Makine yapımı.

ASI sıf. *Yörs.* Tarım. **1.** Erken yetişen ürüne denir: *Ası buğday.* **—2.** Erken doğan koyun ya da keçi yavrusuna denir: *Ası kuzu. Ası oğlak.*

(soldan sağa) June Brae, Mary Honer, Robert Helpmann, Margot Fonteyn, Frederick **Ashton** ve Ninette de Valois 1940'ta Hollanda'ya giderken

ASI ya da **ASSI** (esk. türk. *asığ*'dan). *Esk.* **1.** Fayda, kâr, kazanç, çıkar: *"Nasihat ol dutar kim ola ussu / Deliye pent kılmaklık ne assı"* (Işıkname, XIV.yy.). **—2.** *Assı ziyan*, kâr ve zarar: *"Assı ziyanden geçtim / Dükkânım yağma olsun"* (Yunus Emre, XIII.-XIV. yy.).

> **—ASI,—ESİ** Yapım eki işlevi de kazanmış eski bir sıfatfiil eki. Fiilden ad ve belirteç oluşturmada kullanılır: *Ağlayası* (ağla-y-ası), *gülesi* (gül-esi) *gelmek. Kıyasıya* (kıy-ası-y-a), *öldüresiye* (öldür-esi-y-e) *dövmek. Veresiye* (ver-esi-ye).

ASICI a. Cellat.

ASICI sıf. Anat. **1.** Asılı tutan. **—2.** *Yumurtalık, kamış, bızır asıcı bağı*, bu organları yerlerinde tutan kas kıvrımı. ‖ *Karaciğer asıcı bağı*, karaciğerin üst yüzünü diyaframa bağlayan karınzarı kıvrımı.

ASICI a. Bot. Yumurta-bitkitaslağı hücrelerinin ilk ikisinden birinin (üstteki), döllenmeden sonra, gelişerek meydana getirdiği hücre kütlesi (öbür hücreden embriyon olur). [Kapalıtohumlu bitkilerde, ardışık bölünme ve üst üste yığılma sonucunda oluşan bu küçük sütuncuk (asıcı) embriyonu embriyonkesesine indirmeye yarar; böylece besidokusunun içine inmiş olan embriyon bitkitaslağı haline gelince besidokusunu kolayca sindirir.]

ASICIL sıf. (*ası*'dan). Her şeyden bir çıkar bekleyen; çıkarcı.

ASIDA → ASİDE.

ÂSIF, ÂSIFE sıf. (ar. *ʿāṣıf*, dişl. *ʿāṣıfe*). *Esk.* **1.** Çok şiddetli, sert. **—2.** Şiddetle esen fırtına ya da rüzgâr için kullanılır.

ÂSIFE → ÂSIF.

ASIK sıf. Kızgınlık, hoşnutsuzluk belirten yüz ifadesi için kullanılır: *Asık suratlı bir adam. Bugün yüzün pek asık.*

ASIKLIK a. Yüzün asık olma durumu; sertlik, çatıklık.

ASIL, -slı sıf. (ar. *aṣl*). **1.** İlk, özgün belge, metin vb. için kullanılır. **—2.** Başlangıçtaki, kaynaktaki şey için kullanılır; ilk, esas, temel: *Sözcüğün asıl anlamı.* **—3.** En önemli, belirleyici olan şey için kullanılır; gerçek: *Asıl tehlike onu yalnız bırakmaktadır. İstifasının asıl nedeni bilinmiyor.* **—4.** Bir işte en önemli rolü oynayan kimse için kullanılır: *Bu kazanın asıl sorumlusu sizsiniz.* **—5.** *Aslolan* (asıl olan), en önemli, temel olan: *Aslolan her şeyin iyi sonuçlanmasıdır. Aslolan soğukkanlılığı korumaktır. Sağlığın yerinde mi? Aslolan bu.*

—Ask. *Asıl kuvvet*, düşman üzerinde kesin sonucu alacak olan kuvvet. (Bu, birliğin bir bölümü, kimi kez de çoğunluğu olabilir. Genellikle, düşmanın yan ve gerisine yöneltilir.) ‖ *Asıl taarruz*, asıl kuvvetin kesin üstünlük kazanmak için hedefin ele geçirilmesini ya da yokedilmesini amaçlayan harekâtı. Asıl taarruz bölgesinde toplanan asıl kuvvet, vurucu etkisini pekiştirmek için çoğu kez, dar cephelerden düşmanın derinliğine işleyecek biçimde taarruz eder. Asıl taarruz, sürekli olarak ihtiyatlarla takviye edilir; hava ve deniz kuvvetleriyle desteklenir.)

—Dilbil. *Asıl sayı sıfatı, asıl sayı*, genellikle niceliği, kesin bir bütündeki öğe sayısını belirten sıfat. (Sıra sayı sıfatlarına, üleştirme sayı sıfatlarına ve kesir sayı sıfatlarına karşıt olarak). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Huk. *Asıl alacak*, alacağın faiz ve masrafları dışındaki kısmı. ‖ *Asıl borçlu*, bir borçtan doğrudan doğruya sorumlu olan kişi. ‖ *Asıl nüsha*, resmi daireler ve mahkemelerce düzenlenen tutanakların aslı. (Asıl nüshalar, ilgili daireler tarafından saklanır; taraflara verilmez. Taraflara ancak bunların suretleri verilebilir.)

◆ a. İyelik ekiyle kullanılır. **1.** Bir belgenin ilk biçimi: *Aslına uygun.* **—2.** Bir metnin çevirisine karşıt olarak kaynak dildeki biçimi: *Bir yapıtı aslından okumak.* **—3.** Bir sanat yapıtının kopyalarına, taklitlerine karşıt olarak yaratıcısının elinden çıkan özgün biçimi. **—4.** Bir sanatçıya modellik yapan gerçek kişi ya da somut nesne: *Aslına uygun bir çalışma. Portre aslına benzemiyor.* **—5.** Bir şeyin çıkış noktası, kaynağı: *İnsanın aslıyla ilgili kuramlar. Bu adetin aslı bilinmiyor. Sanatın aslı öykünmedir. Bu sözcüğün aslı latincedir.* **—6.** Bir kimsenin soyu kökeni: *Bu ailenin aslı ispanyol.* **—7.** Bir şeyin ortaya çıkmasına neden olan, kaynağını oluşturan, oluşmasını, ortaya çıkmasını açıklayan şey: *Bir anlaşmazlığın aslını araştırmak. Bu haberin aslı nedir?* **—8.** *Aslı astarı*, bir şeyin doğruluğu, gerçekliği: *Aslını astarını araştırmak. Bu haberin aslı astarı var mı? Aslı astarı olmayan suçlamalar.* ‖ *Aslı çıkmamak*, doğruluğu kanıtlanamamak. ‖ *Aslı faslı yok*, bir şeyin yalan, uydarma olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Aslı nesli*, kökü kökeni, soyu sopu. ‖ *Aslına bakarsan, aslını ararsan*, gerçekte, doğrusunu istersen: *Aslına bakarsan onlar haklı.* ‖ *Aslına dönmek*, ilk, başlangıç biçimine gelmek: *Hepimiz aslımıza dönecek, toprak olacağız.*

—İsl. huk. *Asl-ı mesele*, islam miras hukukunda, mirasçıların hisselerinin verilebilmesi için saptanan ortak payda. ‖ *Asl-ı meyyit*, ölünün ana babası ile yukarıya doğru dedelerinin her biri. (Bunlara "usul"de denir.) ‖ *Asl-ı vakf*, vakfedilmiş tüm mallar. (Bunlar, önceden vakfedilmiş olabileceği gibi sonradan vakfa eklenmiş de olabilir.)

—Kur. tar. Yeniçeri ocağı maaş defterlerinin orijinal nüshası. (Yeniçeri kâtibinin denetiminde, asıl şakirtleri adı verilen kâtipler tarafından yazılırdı. Üç nüsha olarak yazılan bu defterlerin ikincisine "mükerrer", üçüncüsüne "hazine" denirdi. Defter üzerinde düzeltme yapmak yeniçeri kâtibinin yetkisindeydi.)

◆ be. Aslında, gerçekte, özellikle: *Seni değil, asıl onu istiyor.*

—ANSİKL. Dilbil. Asıl sayı sıfatları, belirleyenler sınıfındandır ve yalın *(bir, iki, on, bin)* ya da bileşik *(onyedi, yirmibeş, yüzon)* biçimleri bulunur. (...) Sayılabilen varlık ya da nesnelerin önünde kullanılır. Temel işlevleri kesin bir niceliği, birimlerin kesin sayısını göstermektir; ancak kimi bağlamlarda asıl sayı sıfatlarından bazıları kesinlik değerini yitirebilir: *Sana yüz kere söyledim böyle yapma diye!* Saati, tarihi *(üç ocak, saat dörtte)*, bir kitabın sayfasını *(sayfa 20)*, bir hanedana mensup bir kralın sırasını *(Louis onbeş)* gösterdikleri durumlarda sıra sayı sıfatları yerine de kullanılırlar.

ASILANDIRMAK → ASILANMAK.

ASILANMAK ya da **ASSILANMAK** gçz. f. *Esk.* Yararlanmak, kâr etmek: *"Pes ondan gerü anı besler, suvarır, anın semeresinden assılanurlar"* (Kelile ve Dimme, XIV. yy.).

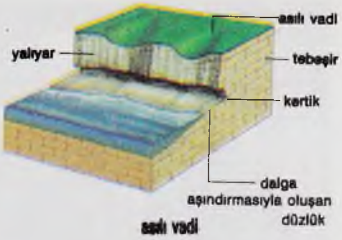
◆ **asılandırmak** ya da **assılandırmak** ettirg. f. Yararlandırmak.

ASILBEYLİ, Kırklareli'nin merkez ilçe, merkez bucağına bağlı köy; 615 nüf. (1990). Taşlıçayır mevkiindeki mezar tepede yapılan kurtarma kazısında, İ.Ö. 1400-1300'e tarihlenen çanak-çömlek ve tunç bilezik bulundu.

ASILI sıf., be. *(Bir şeye, bir yere) asılı,* (bir şeye, bir yere) asılmış olan şey için kullanılır: *Duvara asılı takvim. Asılı durmak.*

—Hidrol. ve Yerbil. *Asılı taşınma,* kırıntılı gerecin su çevrintilerinin yükseltici kuvvete etkisiyle tutunduğu akışkan (hava, su) kütlesinde taşınma biçimi. (Sıçramanın karşıtı olan bu taşınma biçimi yalnızca en ince parçacıkları etkiler [akarsular için kum ve limon, rüzgâr için yalnız limon]; kimi asılı taşımalar [kolloit asılı taşıması] elektriksel temas olaylarına neden olur: bunlar killi gereçlerin ve başka kimi minerallerin [demir, silis] yer değiştirmesinde çok büyük bir rol oynar.) [Eşanl. SÜSPANSİYON.]

■ **ASILI VADİ** a. Bir yalıyarın gerilemesi sonucu deniz düzeyine oranla asılı gibi duran, genellikle kuru küçük vadi. Asılı vadiler, yalıyar gerilemesinin akarsuyun vadi tabanını aşındırmasından daha hızlı olduğu kıyılarda oluşur. (Asılı vadilerin en

asılı vadi

güzel örneklerine Pays de Caux'da (Fransa) rastlanır. Bu karstlı bölgede suların yeraltına sızması, akarsuların aşındırma gücünü azaltarak vadilerinin asılı kalmasını kolaylaştırır.)

ASILLI sıf. *Dil, ulus adı + asıllı,* belirtilen kökene bağlı olan şey kimse, topluluk için kullanılır: *Arapça asıllı bir sözcük. İspanyol asıllı bir aile.*

ASILMA a. Asılmak eylemi.

—Biyol. Yukarısında bulunan bir desteğe tutunarak asılan hayvanın durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bütün örümcekler, tırtılların pek çoğu, bir daldan düştüklerinde (isteyerek ya da istemeyerek), düşüşleri sırasıda salgıladıkları bir ipek tele tutunarak düşüşlerini yavaşlatır, sonra da asılı kalırlar. Bazı sümüklüböcekler çiftleşmek için müküsten bir ipliğe asılırlar; "deniz sümüklüleri" (çıplak solungaçlılar: *doris, aeolis*) önce suyun yüzeyinde bir sal yapmak için, sonra da bu salın altına asılı kalmak üzere bir tel çekmek için kendi müküslerini kullanırlar. Bir kısım karındanbacaklı yumuşakçalar çekmen (vantuz) ödevi gören karın ipliği ile düpedüz kendilerini askıya alırlar. Çeşitli memeli hayvanlar, eylemsizlik evrelerinde bir yere asılı kalırlar. Aynı şekilde, tembelhayvanlar uzun çengelli tırnaklarıyla ağaçların dallarına, yarasalar mağaraların tavanına tutunup asılırlar.

ASILMAK → ASMAK.

ASILMIŞADAM a. Çiçekleri asılmış insana benzeyen otsu bitki. (Bil. a. *Aceras anthropophora;* salepgiller familyası.) [→ ACERAS.]

ASILSIZ sıf. **1.** Gerçekliği olmayan; dayanaksız, temelsiz: *Asılsız söylentiler.* **—2.** *Asılsız fasılsız,* gerçek dışı, aslı astarı olmayan.

ASILTI a. Boyac. *Asıltı ortamı,* bir boyanın içindeki sıvı bileşenler sisteminin tümü (bağlayıcı, çözücü, seyreltici ve gerektiğinde sıvı kurutucu).

—Cev. hazl. *Yoğun asıltı,* ince öğütülmüş yoğun bir katı maddeyi bir sıvıyla karıştırarak elde edilen bulamaç; yoğunluk, katı maddenin oranı değiştirilerek ayarlanabilir. (Yoğun asıltılar kimi cevherlerin gravimetri derişimi için kullanılır. Böylece kömür parçaları [yoğunluk 1,2 ile 1,4 arasında] manyetit asıltısında [yoğunluk 1,5] yüzer, kısır bloklarsa [yoğunluk 1,7 ile 2,0 arasında] teknenin dibine çöker. Manyetit esaslı bir yoğun asıltı bir elektromıknatıs üzerinden geçirilerek kolayca yenilenebilir.) [Eşanl. YOĞUN SÜSPANSİYON.]

—Fizs. kim. *Katı asıltı,* bir akışkan içinde yüzen katı parçacıklardan oluşmuş sistem. (Akışkan içindeki parçacıklar sıvı olursa daha çok *emülsiyon* sözcüğü kullanılır. Katı parçacıklar mikrometreden daha büyükse ışığı yayar, dolayısıyla katı asıltı bulanıklaşır. Çok küçük olduklarında ise [0,1 μm] katı asıltı saydamlaşır.)

ASILYAZICI (Hayati), türk tiyatro eleştirmeni, gazeteci (Artvin, Arhavi, 1931). Hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak gazeteciliğe başladı. Dünya (1963), Akşam (1965) gazetelerinde, Ortam (1970) dergisinde sanat sayfalarını yönetti. Sinan yayınevi'ni (1970-1974) kurdu, yönetti. İstanbul Belediyesi'nde kültür ve sanat danışmanlığı, Şehir tiyatroları'nda genel sanat yönetmenliği yaptı (1978 -1980). Türk Haberler ajansı sanat servisini yönetti. Yazko Somut dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı (1982).

ASIM a. **1.** Asma işi. **—2.** *Asım takım.* ASIMLIK'ın eşanlamlısı.

ASIM (Mehmet) **Seyrekzade,** türk yazar, şair (İstanbul ? - *ay.y.* 1675). Nakibüleşraf Seyrekzade Kazasker Abdurrahman Efendi'nin oğludur. İstanbul medreselerinde müderrislik yaptı. Faizi*'nin *Zübdet ül-eş'ar* adlı yapıtına *Zeyl-i zübdet ül-eş'ar* adlı eki yazdı. Burada XVII. yy. başından 1675'e kadar yaşamış 125 şairin yapıtlarından örnekler verdi. *Divan*'ı vardır.

ASIM Bosnalı (Yusuf), türk şair (Bosna ? - *ay.y.* 1710). Yaşamı hakkında fazla bilgi bulunmayan şairin Bosna'da mahkeme başkâtipliği ve bilirkişilik yaptığı bilinmektedir. Şiirlerinde Baki ve Sabit'in etkileri görülür. Bir *Divan*'ı vardır.

ASIM → MÜTERCİM ASIM.

ASIM Bağdatlı (Abdülaziz), türk divan şairi (Bağdat 1803 - İstanbul 1887). Medrese eğitimi gördü. Bağdat'ta müderrislik, resmi çevirmenlik yaptı. 1877'de İstanbul'a yerleşti. Türkçe ve farsça şiirler yazdı. Türkçe divanı, şiirsel başarısından çok, yaşadığı dönemin olaylarını, Bağdat'ın geçen yüzyıldaki özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir. Tasavvuf ulularına, devlet büyüklerine kasideler ve methiyeleri vardır.

ASIM (Mustafa) **Küçükfilibelizade,** türk şair, hattat (İstanbul 1856 - Trabzon 1904). Meşihat dairesinde kâtiplik yaptı. Basiret gazetesinde yazıları çıktı. Çırağan* olayı üzerine Kudüs'e kaçtı. Basra ve Trabzon mutasarrıflıklarında bulundu. Görevle gittiği kentlerin enlem ve boylamlarına göre takvimler düzenleyip bastırdı. Kâzım Paşa'nın *Riyaz-ı esfiya* adlı mersiyesine nazire olarak, Kerbela olayını betimleyen *Nale-i uşşak*'ı basılmıştır (1883). Namık Kemal için yazdığı terci-i bent şeklindeki mersiyesi ünlüdür. Tırnakla yazdığı talik yazılarıyla tanınmıştır.

ÂSIM sıf. (ar. *ʿasım*). *Esk.* **1.** Günahtan, haramdan kaçınan. **—2.** Namuslu, iffetli. **—3.** Yasak, yanına yaklaşılamayan.

Âsım, Mehmet Âkif Ersoy'un tüm şiirlerini derleyen *Safahat**'ın altıncı bölümü (yazılışı 1919, yayımlanışı 1923). Karşılıklı konuşmalar biçimindeki yapıtın kişilerinden Köse İmam'ın oğludur. Şairin babasını (Köse İmam), kendisini (Hocazade) anımsatan kişiler, Birinci Dünya savaşı'nın sıkıntıları, yoksulluk ve ahlak bozukluğu konularında dertleşirler. Mahallelilerden birine yardımcı olmak için Köse İmam'ın yazdırdığı manzum dilekçe bölümü, türk edebiyatında konuşma dilinin aruza rahatça uygulanışının başarılı örneklerinden biridir. Köse İmam'ın Kartal'da katıldığı bir köy düğününe ait gözlemleri, bakımsız kalmış köylere ait gerçekleri ortaya serer. Söyleşi boyunca içki düşkünlüğü, ahlak dışı sevgi anlayışı, din kurallarına ters düşen tasavvuf görüşü yüzünden divan şiiri eleştirilir; medreselerin ıslah yolları araştırılır. Batının bilimini islam ahlakıyla birleştirecek bir çözüm yolunun zorunluğu vurgulanır. Anısı çok taze olan Çanakkale'de savaşmış kuşağın (Âsım'ın kuşağı), gelecek için uyandırdığı güven ve umut dile getirilir. Savaş sahnelerini canlandıran, şehitleri yücelten bu bölüm coşkulu anlatımıyla dikkati çeker. Yapıtın sonunda Âsım'ın öğrenim için Berlin'e gönderilmesi kararlaştırılır. Bu çözüm, yazarın Doğu-Batı sentezi konusundaki görüşlerine uygundur.

■ **ASIM BABA,** türk ortaoyunu ve tuluat sanatçısı (İstanbul 1869 - *ay.y.* 1943). Abdürrezzak Abdi, Kavuklu Hamdi, Kel Hasan, İsmail Dümbüllü, Nâşit topluluklarında çalıştı. Özellikle PİŞEKÂR rolünde ün kazanmıştı. Geleneksel ortaoyununun son temsilcilerindendi.

Kavuklu Nâşit Bey ve pişekâr **Asım Baba**

ASIM BEY Giriftzen, türk besteci ve girift virtüözü (Yenişehir [bugün Larissa], Teselya, 1852 - İstanbul 1929). Yenişehir mevlevihanesinde farsça, müzik ve ney öğrendi. On yedi yaşında İstanbul'a geldi, devlet memurluğuna başladı. Neyzen Salim Bey'den ders aldı. Balkan cephesinde yüzbaşı rütbesiyle 93 harbine katıldı. Bu sırada, cepte taşınabilecek ölçüde küçük bir üflemeli çalgı olan giriftle uğraştı. İstanbul'a dönünce girift virtüözü olarak tanındı. Üsküdar itfaiyesi komutanlığı yaptı. Siyasal nedenlerle oturmaya zorlandığı Amasya'da 24 yıl yaşayan ve burada birçok öğrenci yetiştiren Asım Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a, itfaiyedeki görevine döndü. Besteleri arasında uşşak şarkı *(Cânâ rakibi handan edersin)* rast şarkı *(Habgâh-ı yâre girdim),* hicaz şarkı *(Her zahm-ı ciğersûza devakâr aranılmaz)* ve özellikle *Rast peşrevi* çok ünlüdür.

ASIM BİN ÜMEYR, arap komutan (? - 749). Nasr bin Seyyar'ın komutasında Maveraünnehir'in fethine katıldı ve bu savaşlarda yiğitliği ile tanındı. Halifelik için ayaklanan Abbasiler'e karşı Nihavend kalesini üç ay süreyle savundu, kale düştükten sonra ele geçirilerek öldürüldü.

ASIM EFENDİ (İsmail) **Küçükçelebizade** → KÜÇÜKÇELEBİZADE İSMAİL ASIM EFENDİ.

ASIM EFENDİ (Mustafa) **Mekkizade,** türk şeyhülislam (İstanbul 1733 - *ay.y.* 1846). Şeyhülislam Mekki Mehmet Efendi'nin oğlu. Galata kadılığı yaptı. Anadolu (1811), Rumeli (1813) kazaskerliklerinde bulundu. Üç kez şeyhülislam oldu (1818-1819, 1823-1825, 1833-1846). Toplam süresi on yedi yılı aşan şeyhülislamlıklarında doğruluk ve yeterliliğiyle ün yaptı. 40 000 keseye yaklaşan serveti, vasiyeti üzerine Ayasofya camisi ile öbür cami ve mescitlerin onarımına harcandı.

ASIM koyu, esk. **Asen** ya da **Asin,** Muğla ilinin Ege denizi kıyısında, Güllük (esk. Mandalya) körfezinin K.-D.'ya doğru kara içine sokulan bir girintisi. *Güllük limanı* ya da *Güllük koyu* da denir. Uzunluğu yaklaşık 12 km, genişliği 5 km'dir. Limanda küçük tonajlı gemilerin yanaşabileceği iskeleler vardır.

ÂSIMA ya da **ÂSIME** a. (ar. *ᶜasım*'ın dişl. *ᶜasıma*). *Esk.* **1.** Başkent. **—2.** Medine'ye verilen bir ad.

◆ sıf. Çok iyi korunmuş.

ÂSIME → ÂSIMA.

ASIMLIK a. Kadınların süslenmek için boyunlarına, kulaklarına taktıkları süs eşyası. (ASIM TAKIM da denir.)

ASIR, -srı a. (ar. *ᶜasr*). **1.** YÜZYIL'ın eşanlamlısı. **—2.** Dönem, çağ: *Asrın icaplarına uymak. Asrın mucizesi.* **—3.** *Esk.* İkindi zamanı.

—*Esk. Asır dide,* asır görmüş, çok yaşlanmış; alışılmış,huy edinilmiş.‖ *Asr-ı ahir,* son dönem, en son yüzyıl. ‖ *Asr-ı evvel,* ikindi namazının ilk vakti. ‖ *Asr-ı hazır,* şimdiki yüzyıl, içinde bulunduğumuz çağ. ‖ *Asr-ı saadet,* Hz. Muhammet'in yaşadığı çağ; mutluluk devri. ‖ *Asr-ı sabık,* geçen, bir önceki yüzyıl. ‖ *Asr-ı sani,* ikindi namazının son vakti. ‖ *Asr-ı terakki,* yükselme dönemi.

Asır, Selanik'te yayımlanmış gazete (1897-1905). Haftada iki gün çıkan gazetenin imtiyaz sahibi Abdurrahman Nazif, başyazarı ve yönetmeni Fazlı Necip'ti. Güvenilir haberciliği, düzgün çıkışı ile, Selanik'te yayımlanan gazeteler arasında saygın bir yer aldı. Gazete daha sonra Selanik'te, ardından İzmir'de Yeni Asır adıyla günümüze değin yayınını sürdürdü.

ASIRLIK sıf. **1.** Bir ya da birkaç asır öncesinden kalan; çok eskiden beri süregelen şey için kullanılır: *Asırlık inanışlar.* **—2.** *Say. sıf. + asırlık,* belirtilen sürece var olan, yaşayan şey, kimse için kullanılır: *İki asırlık bir ağaç. Yarım asırlık bir ömür.*

ASİ sıf. ve a. (ar. *ᶜâsi*). Yönetime, yasalara karşı açıkça ayaklanan kimse için kullanılır; isyancı: *Asilerle anlaşmayı reddetmek.*

◆ sıf. **1.** Topluma, kurulu düzene karşı gelen, başkaldıran kimse, bu kimsenin tutum ve davranışları için kullanılır; dikbaşlı, isyankar: *Ailesini terk eden asi bir genç. Asi gençlik. Asi tavırlar.* **—2.** Tanrıya, buyruklarına karşı gelen kimse için kullanılır; günahkâr: *Tanrının asi kulları.*

—Psik. Rahatsızlık belirtileri, her şeyden önce okul ve/ya da aile çevresine karşıkoyma davranışında ortaya çıkan çocuğa ya da gence denir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Asi davranış bozuklukları,* sözkonusu karşıkoyma belirtileri.

◆ a. Asi davranış bozuklukları gösteren özne.

—ANSİKL. Psik. "Asi" denilen çocukların davranışlarındaki sürekli karşıkoyma tepkileri, çocuğun yaşına ve çevresine göre değişir. Bu tepkiler yelpazesi, durgunluk ve edilginlikten, aile içinde çeşitli kızgınlık ve kışkırtmalar; okul çevresindeyse istikrarsızlık, disiplinsizlik, kaçıp gitme, öteki çocuklara sataşkanlık gibi saldırgan davranışlarla tam bir isyana kadar uzanır. Okulda bütün derslerde ya da yalnızca kimi derslerde başarısızlık sık görülür. Gençlerde, topluma aykırı davranışlar ön planda yer alır.

Asi davranış bozuklukları, ortaya çıktıkları çevreye özgü bir patolojiyle bağıntılı olabilir. Ana babanın, öğretmenlerin otoriterliği ve travma yaratan belirli durumlar (boşanma gibi) bunun örnekleridir. Sözkonusu bozukluklar, bu durumda tamamen tepkisel bir nitelik taşır ve rahatsızlığı yaratan durum ortadan kalkar kalkmaz da yok olur; yeter ki çevre bu bozuklukları sürdürmeye yönelmesin.

Bu tür davranış bozuklukları, kimi zaman, kişiliğin belli bir psikopatolojik yapısının (nevrozlu, psikozlu hatta yetersiz) göze batan biricik belirtisidir ve göze batması da çevreyi tedirgin etmesinden ötürüdür. Başka durumlardaysa patolojik kişilik yapısı, kendini, belli ruhsal belirtilerle dışa vurmaz, ama karakter nevrozları çerçevesi içinde yer alır.

> **ASİ-** (fr. *aci-*). Org kim. Bir nitroalkanın kararlılığı kendisinden daha düşük ve asitliği daha yüksek bir tautomerini gösteren önek. (→ ASİNİTROALKAN.)

ASİ sıf. (ar. *ᶜaṣi*). *Esk.* Çok isyan eden, itaatsiz.

ASİ → ASÂ.

ÂSİ sıf. (ar. *âsi*). *Esk.* Üzgün, kederli.

◆ a. Doktor, cerrah.

ÂSİ sıf. (ar. *ᶜâsi*). *Esk.* Ahlakı bozuk, ahlaksız.

Asi gençlik *(Rebel without a Cause),* amerikan filmi (1955). Yönetmeni Nicholas Ray. Üç genç (James Dean, Nathalie Wood, Sal Mineo), bir "nedensiz isyancılar" topluluğunun tehlikeli eylemlerine katılırlar. Ölümcül bir kazanın ardından polis peşlerine düşer; içlerinden biri vurulur. Yönetmen, genç toplulukların aileleri ve toplumla ilişkileri sorununu güçlü bir biçimde işler. Denize bakan uçurumun kıyısındaki ölümüne araba yarışı gibi kimi sahneler buruk ve öfkeli biçimiyle çok dikkat çekicidir. James Dean* bu filmle ün yaptı.

ASİ ırmağı ya da **ORONTES,** ar. **Nehr el-Âsi,** Hatay ilinde Akdeniz'e dökülen ırmak; 570 km (97 km'si Türkiye topraklarında). Asi ırmağı Lübnan'da Bekaa'da, Baalbek (Asi'yi Litani havzasından ayırır) eşiğinin K.'inde doğar, sonra K.'e yönelerek Suriye'ye girer. Humus yöresinde bazaltlı lav akıntıları etkisiyle yolundan saparak Hama kireçtaşı platolarına yönelir ve Gab çukuruna ulaşır. Türkiye'de Amik çöküntüsüne ulaşır ulaşmaz, birden B.'ya döner, Burç deresiyle Karasu'yu aldıktan sonra Antakya'dan geçerek güney-batıya yönelir ve Samandağ'ın G.'inde Akdeniz'e dökülür. Çok engebeli olan Asi vadisi bir dizi boğaz ile çok hafif eğimli düz kesimlerden oluşur. Bu düz kesimler Humus gölüyle Aşarn ve Gab bataklıklarıyla (bir bölümü kurutulmuştur) kaplıdır. İlkbahar yağmurları ve karların erimesi yukarı çığırda suların nisan-haziran arasında kabarmasına yol açar; Gab'da suların kabarması, ırmağın kollarının etkisiyle ocak-mart arasına rastlar. Irmağın aşağı kesiminde debi düzenlidir. Suların düzenli akışından çok eski zamanlardan bu yana yararlanılmaktadır: Restan ile Aşarn arasında dev bostan dolaplarını döndüren Asi, Humus ile Hama arasında pompalama istasyonlarını ve sulama kanallarını besler. Sulamanın yaygınlaştırılması (Suriye'de 70 000 ha'ı buldu), geleneksel tarım ürünlerine (buğday, mısır, meyve ağaçları, bağlar) ticari ürünlerin de (pirinç, şekerpancarı ve pamuk) eklenmesine olanak verdi.

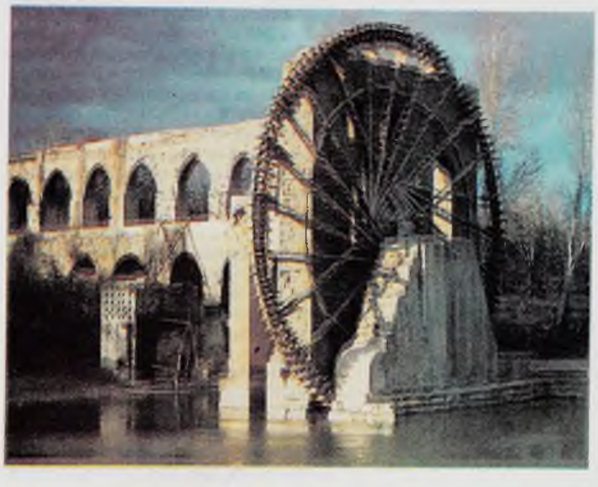

Asi ırmağı
Antakya

Asi zeybek, zeybek türü bir halk oyunu. Isparta ve yöresinde yaygındır.

ASİA eyaleti. Tar. coğ. Romalılar'ın İ.Ö.129'da Bergama krallığı'nı ele geçirdikten sonra Küçük Asya'da kurdukları eyalet; Mysia, Aiolis, Lydia, İonia, Doris, Karia, Phrygia ve Pisidia'yı içine alıyordu. Romalılar'ın Asya topraklarındaki ilk eyaleti idi. Augustus döneminden başlayarak bir senato eyaletine dönüştürüldü ve Efes'te oturan bir prokonsül tarafından yönetildi.

ASİA MİNOR → KÜÇÜK ASYA.

Asi ırmağının Suriye kolu üzerinde bostan dolabı

ASİAGO, İtalya'da kasaba, Veneto'da (Vicènza ili); 6 021 nüf. Valsugana ile Astico vadisinin sınırladıkları *Asiago platoları*'na doğru gezinti ve sayfiye merkezi. Kış sporları. Gökbilim gözlemevi. —1916 ve 1917'de burada, Avusturyalılar ile İtalyanlar arasında kanlı çarpışmalar olmuştu.

ASİARKHES a. (yun. sözc.; lat. *asiarcha*). Roma'nın Asya'daki eyaletinde, Augustus'un ve Roma'nın görüşleri doğrultusunda yapılan dinsel törenlere ve toplantılara başkanlık eden kişi.

ASİB sıf. (ar. *ᶜaṣib*). *Esk.* Yakıcı, şiddetli sıcak.

ÂSİB a. (fars. *āsib*). *Esk.* **1.** Bela, âfet: *"Âsîb-i rüzgârı gülistân-ı dehrde"* (Bâki, XVI. yy.). **—2.** Çarpışma, çatışma. **—3.** *Âsîb-resân,* zarar veren, felakete yol açan.

ASİDA a. Özellikle Akdeniz çevresinde kumlu yerlerde yaşayan kurşuni ya da siyah kınkanatlı böcek. (Tenebrionidae familyası.)

asilus

ASİDE a. (ar. *ᶜāside*). Bir tür yemek. Kuşbaşı et ya da tavuk etiyle pişmiş bamya ve pirinç lapasıyla yapılır. (Domatesle pişirilmiş pirinç lapasının ortası açılıp etli bamya konur ya da bamya lapanın üzerine dökülerek servis yapılır.) || Araplar'ın yağlı suda un kaynatarak yaptıkları bir tür bulamaç. || Nişastayla yapılan bir tür tatlı. Güney ve Güney-Doğu Anadolu'da yaygındır. (Halk dilinde *asıda** denir).

ASİDEMİ a. (fr. *acidémie*). Patol. Kan pH'sinin 7,38'den aşağı düşmesine yol açan asidoz durumu.

ASİDİFİL ya da **ASİDOFİL** sıf. (fr. *acidiphile* ya da *acidophile*). ASİTSEVER'in eşanlamlısı.

ASİDİMETRE a. (fr. *acidimètre*'den). ASİTÖLÇER'in eşanlamlısı.

ASİDO-BAZİK sıf. (fr. *acido-basique*). Fizyol. *Asido-bazik denge,* organizmada bulunan asitler ve bazlar arasındaki değişmez ve dengeli oran. Bu denge, tampon maddelerle ayarlanan kan pH'sinin değişmezliği biçiminde görülür. (Denge bozulduğunda asidoz* ya da alkaloz* meydana gelir.)

ASİDOKETOZ a. (fr. *acidocétose*'dan). Patol. Kanda ketonlu maddelerle birlikte görülen aşırı asitlilik. (İdrarda ketonun iki +'nın üzerine çıkması tehlike işaretidir. Bazı asidoketozlar, birkaç saat içinde yerleşebilir ve hastada bilinç yitimine ve komaya yol açabilir.)

ASİDOZ a. (fr. *acidose*). Tıp. **1.** Akciğer ve böbreklerin tampon etkisiyle korunabilen atardamar kanındaki pH değerinden (normalde 7,38 ile 7,43 arasında) bağımsız olarak, plazmada ve dokulararası sıvılarda H^+ iyonlarının artma eğilimi. (pH azalırsa asidemi* meydana gelir). **—2.** *Metabolizma asidozu,* uçucu olmayan asitlerin (karbondioksit CO_2'den başka) [örneğin fosforik ya da sülfirik asitler] birikmesi ya da bazların yok olması yüzünden bikarbonatların (normal durumda 27 mEq/l ya da mmol) ve pH'nin azalması. || *Solunum asidozu* ya da *gazlı asidoz,* solunum bozukluklarına bağlı olarak atardamarlarda, pH'nin azalması ve karbondioksidin ileri derecede artması (hiperkapni).
—ANSİKL. Metabolizma asidozunda akciğer ödünlemesi çok hızlı olur ve akciğer hava peteklerindeki aşırı solunum sonucunda hipokapni gerçekleşir. Solunum asidozunda böbrek ödünlemesi çok daha yavaştır ve bu yüzden plazmada bikarbonatlar artar (alkalemi). Bu ödünleme mekanizmaları aşıldığında, bunlara yol açan birincil etmenlerin (karbonikasit, uçucu olmayan asitler ya da ikisi birden) yapısına bağlı olarak asidemi, yani ödünlenmemiş solunum asidozu, metabolizma asidozu ya da karma asidoz meydana gelir.

ASİENTO a. (isp. sözc.). Tar. İspanya tahtı ile, ticari bir tekel verilen kişi, firma ya da devlet arasında yapılan sözleşme.
—ANSİKL. Asientoların en ünlüsü, Amerika'ya zenci köle sokma yetkisini içeren *asiento de negros*'tur. Batı Afrika kıyıları boyunca dayanak noktaları bulunmayan ve donanması Atlas okyanusu'ndan zenci taşımaya elverişli olmayan İspanyollar, krallığa ödenecek yüksek bir para karşılığında, ispanyol Amerikası'nda zenci ticareti tekelini, sözleşmeyle yabancı kumpanyalara verdiler. İlk *asiento de negros* 1517'de bir Cenova şirketine verildi. Ama asientoların düzenli biçimde verilmesine ancak 1538'de başlandı. Portekizliler 1640'a kadar, Hollandalılar 1640'tan 1695'e kadar bundan yararlandılar. 27 ağustos 1701 antlaşması, tekeli Gine fransız şirketine verdi ve böylece İspanya Veraset savaşı'nın başlamasını hızlandırdı. 1713'te, Utrecht antlaşması sonucunda, imtiyaz otuz yıllığına, bir ingiliz şirketi olan *South Sea Company*'ye verildi. Bununla birlikte, bu şirket zenci ticaretinden çok, öbür ürünlerin kaçakçılığını yaparak kazanç sağladı. İspanya ile İngiltere arasında sürekli anlaşmazlık nedeni olan bu *asiento,* sonuçta, 1750'de iptal edildi; oysa şirket daha 1739'da köle ticaretini bırakmıştı.

ASİF a. (ar. *ᶜasif*). *Esk.* Ücretli işçi, gündelikçi.

ASİKLİK sıf. (fr. *acyclique*'ten). Elektrotekn. *Asiklik makine,* ÇEVRİMSİZ MAKİNE' nin eşanlamlısı.
—Jeomorfol. ÇEVRİMSİZ'in eşanlamlısı.
—Org. kim. *Asiklik bileşik,* açık zincirli organik bileşik.
—Tıp. Nasıl gelişeceği önceden tahmin edilemeyen hastalık için söylenir.

ASİL a. (ar. *aṣil*). Soylu, asilzade, aristokrat: *Asiller ve köleler.*
—Huk. Bir hukuki işlemi temsilci kullanmadan, kendi adına yapan kişi.
◆ sıf. **1.** Soylu, seçkin, saygı ve hayranlık uyandıran kimse ya da kimseler; onlara ilişkin şey ya da bu nitelikteki tutum ve davranış için kullanılır: *Asil bir adam. Asil bir davranış. Yüzündeki asil ifade.* **—2.** Bir göreve kalıcı olarak atanan kimse: *Asil üye. Asil öğretmen. Bir göreve asil olarak atanmak.* (Karşt. YEDEK, VEKİL.) **—3.** Görkemli kurumlu hayvan için kullanılır: *At, asil bir hayvandır.*
—Eğit. *Asil öğretmen,* bağımsız görev yapabilecek yetişkinliğe ulaştığında, yönetmelik uyarınca stajyerliği kaldırılan asıl kadroya atanan öğretmen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Öğretmenler göreve başlarken stajyer olarak atanırlar. Belli dönem sonunda okul müdürü, rehber öğretmenin değerlendirmelerini de dikkate alarak, stajyerliğin kaldırılmasının uygun görüldüğünü Milli eğitim ve gençlik ve spor müdürlüğü'ne bildirir; müdür ile valinin, okul müdürünün görüşüne katılmaları ve bakanlığın onayı ile stajyer öğretmenler asil öğretmen olurlar.

Asil çelik sanayi ve ticaret aş, alaşımlı ve yüksek karbonlu çelik madde üreten sanayi kuruluşu. 1974'te Orhangazi'de (Bursa) Koç Holding, Uzel makine ve Sınai kalkınma bankası tarafından kuruldu. 1977'de sermayesi halka açılan şirkete 3 000 dolayında ortak katıldı. 1979' da üretime geçti ve % 13,2'lik kapasite kullanımıyla 16 634 ton çelik üretti. Ancak, sağladığı dış kredilerin kur garantisinin kaldırılmasıyla dış borçları 900 milyon TL'dan 8,9 milyar TL'na yükseldi. 700 milyon TL ile şirket sermayesine katkıda bulunan Ziraat bankası'nın bu desteğinin de yetersiz kalması üzerine, şirket yetkilileri DPT'ye başvurarak devletin ortaklığını sağlama girişiminde bulundular. Şirket, İş bankası, Halk bankası ve Ticaret bankası'nın da sermayeye katılımıyla Ağır sanayi ve otomotiv kurumu'na bağlı bir ortaklık konumuna getirildi (1984). 1984, 1988 ve 1990 yıllarında modernleştirme çalışmaları yapıldı; 1990 yılı içinde başlatılan doğal gaz projesi ile de sistemin iki yıl içinde tümüyle doğal gaza dönüşümünün gerçekleştirilmesi öngörüldü. Üretim kapasitesi 220 000 ton/yıl sıvı çelik.

ASİLAH ya da **ESİLE,** esk. **Arzila,** Fas'ın kuzey kesiminde kent, Tanca'nın G.-G.-B.'sında, Atlas okyanusu kıyısında; 14 000 nüf. Kartacalılar'ın ticaret acentelerinden olan, sonradan Romalılar'a (Zilis) geçen Asilah, XV.-XVI. yy.'larda Portekizliler'in Afrika kıtasındaki karakollarındandı.

ASİLANE sıf. (ar. *aṣil* ve fars. *-ane*'den *asilane*). Soylu; soylu bir kimseye yakışır: *Asilane tavırlar. "Siz, ancak bu vazife-i asilâneyi ifa ile..."* (Atatürk, Nutuk.)

ASİLBENT → ASELBENT.

ASİLEŞMEK gçz. f. Asi duruma gelmek; isyan etmek, kafa tutmak, günahkâr olmak.

ASİLİDAE a. (lat. *asilus,* sığırsineği ve *eidos,* görünüş'ten). İri ya da orta boy etçil sinekler familyası.
—ANSİKL. *Asilidae* familyasındaki sinekler, uçarken başka böcekleri havada yakalar, hemen öldürür ve kanını emer. Larvaları yerde yaşar ve yırtıcıdır. Yaklaşık 5 000 türü içeren bu büyük familya bütün dünyada yaygındır ve en irilerinin uzunluğu 8 cm'yi bulur. Hepsi de çok yırtıcıdır; özellikle başka familyalardan sineklere ve zarkanatlılara saldırırlar; bazı türleri örümcekleri parçalar. Bu yırtıcı sineklere daha çok çorak ve yarı çorak bölgelerde rastlanır; oralarda, bazı bitki asalaklarını avlayarak birçok bitkiyi korurlar. Bu sineklerin bir kısmı öldürülüp yedikleri türlerle çarpıcı bir benzerleşme gösterirler.

ASİLİK a. Asi olma durumu; isyankârlık, itaatsizlik, günahkârlık.

ASİLLİK a. **1.** Soyluluk, asalet, asilzadelik. **—2.** Bir görevde asil olma durumu; asalet.

ASİLTÜRK (Oğuzhan), türk siyaset adamı (Hekimhan 1935). İstanbul Teknik üniversitesi'ni bitirdi. Milli nizam partisi' nin kuruluşuna katıldı (1969). Bu parti Anayasa mahkemesi'nce kapatılınca Milli selamet partisi'ne girdi. Ankara milletvekili oldu (1973-1980). İçişleri bakanı oldu (1974). Demirel başkanlığındaki koalisyonda da bu görevi sürdürdü (1975-1977). Sanayi ve teknoloji bakanı oldu (1977-1978). 12 eylül 1980 sonrasında MSP'nin öteki yöneticileriyle birlikte tutuklandı. Sıkıyönetim mahkemesi'nce yargılandı, aklandı. Siyasal hakları geri verilince Refah partisi'ne girdi. Günümüzde aynı partinin Genel sekreteridir (1992).

ASİLUS a. Tüylü ve uzun gövdeli büyük sinek. (Bil. a. *Asilus crobroniformis; asilidae** familyasının örnek tipi.)

ASİLZADE a. (ar. *aṣil* ve fars. *zade, aṣil-zade*). Soylu ve görgülü bir aileden gelen kimse.

ASİLZADEGÂN çoğl. a. (ar. *aṣilzade*' nin fars. çoğl. *aṣilzadegan*). *Esk.* Asilzadeler, soylu kimseler.

ASİLZADELİK a. Soyluluk.

ÂSİM sıf. (ar. *āṣim*). *Esk.* Günahkâr, suçlu, kabahatli: *"Kârında âsim olduğunu eylemez hayal"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

ÂSİME sıf. (fars. *asime*). *Esk.* Akılsız, şaşkın, sersem.

ASİMETRİK sıf. (fr. *asymétrique*). BAKIŞIMSIZ'ın eşanlamlısı.

ASİMİLASYON a. (fr. *assimilation*). **1.** Biyol. ÖZÜMLEME'nin eşanlamlısı. **—2.** Kendi içinde eritme: *Asimilasyon politikası.*

ASİMİNA a. Kuzey Amerika'nın güne-

yinde yetişen ağaççık. (*Asımına trıloba*' nın meyvesi [asimın] yenir. Anonagiller familyası.)

ASİMOV (İsaac), rus kökenli amerikalı yazar (Petroviçi 1920-New York 1992). Boston Üniversitesi'nde biyokimya profesörü oldu, bilimsel incelemeler ve halka yönelik yapıtlar yayımladı : *The, İntelligent Man's guide to Science*. Ama asıl ününü bilim-kurgu türünde yazdığı öykülerle elde etti. Bir üçleme olan *Foundation*'da (1942-1949) gelecekte kurulacak galaksiler imparatorluğunu anlattı. *Robots*'da (1950) bilgisayarlar çağını ele aldı. *The caves of Steel*'de ise (1954) hayal öğeleriyle polisiye olayları bir araya getirdi. Öbür yapıtları: *The Neutrino* (1966); *Science, Numbers and I* (1968).

ASİMTOT a. (fr. *asymptote;* yun. *asumptôtos*, çökmeyen). Geom. SONUŞMAZ'ın eşanlamlısı.

ÂSİN sıf. (ar. *āsin*). *Esk.* Pis kokulu, kokuşmuş.

ASİNAPSİS a. (yun. *a*, yokluk eki, ve *synapsis*, birleştirme eylemi'nden). Biyol. Meyoz sırasında homolog kromozomların eşlenmemesi. (Asinapsis, heterojen genotipli bireyde sık görülür; kısırlığa yol açar.)

ASİNARA, Sardinya'nın K.-B. kıyısında italyan adası, *Asinara körfezi*'nin batı kenarında yer alır.

Asinarla *(Eşeklerin komedisi)*, Plautus' un Demophilos'a öykünerek yazdığı komedi (İ. Ö. 210'a doğr.). Eşek satın almak için bir miktar para aşıran iki köle, genç efendilerinin bir fahişeyle gönül ilişkilerine yardımcı olurlar. Oyunun ilginçliği, bir babanın, kendi çıkarı için oğlunu sefahate özendirmesinde ve iki kölenin oynadığı önemli rolde toplanır.

Asinelli kulesi, Bologna'daki (İtalya) eğik kulelerin en yükseği (97,20 m). Adı, 1109-1119 arasında yapımını gerçekleştiren Asinelli kardeşlerden gelir.

ASİNERJİ a. (fr. *asynergie*). Nörol. Basit hareketlerin birlikte yapılamaması şeklinde bozukluk. (Hasta harekete dayanan bir eylemin yapılmasını sağlayan çeşitli hareketleri aynı anda yapamaz. Asinerji, beyincık sendromunda görülen istemli hareketin çözülmesi olgusunu açıklar.)

ASİNETOBAKTER a. (fr *acinétobacter;* yun. *a*, yokluk eki, *kinetos*, hareketli, ve *bakteria*, çomak'tan). Menenjit ve septisemi gibi ağır enfeksiyonlara yol açan Gram negatif bakteri. (Moraxella'ya yakın olan ve önceleri onunla birlikte sınıflandırılan bu bakteri dış ortamda çok yaygındır.

ASİNİTROALKAN a. (fr. *acinitroalcane*'den). Org. kim. Formülü $R_2C=NO-OH$ olan bileşiklerin genel adı; nitroalkanların ($R-CH_2NO_2$) tautomerleridir.

—ANSİKL. Asınitroalkanlar, nitroalkanlar karşısında, enollerin aldehit ve ketonlara karşı oynadığı rolü oynar; bu bileşikler nitroalkanların alkali tuz (R_2CNO_2Na) çözeltileri asitleştirilerek elde edilir, ama yavaş yavaş yeniden nitroalkanlara dönüşürler. Bu maddeler olağan koşullarda arı olarak elde edilemez.

ASİNİUS POLLİO (Caius), romalı devlet adamı ve yazar (İ. Ö. 76 - I. S. 5). Yanlısı olduğu Sezar'ın seferlerine katıldı ve onun adına İspanya'da Sextus Pompeius ile savaştı. Sezar'ın ölümünden sonra, Antonius'un yanında yer aldı. Galya'da Transpadana bölgesini yönetti, burada zafer kazanmış askerlere toprak dağıttı, ama Vergilius'un, önce el koyduğu toprağını ona geri verdirtti; minnettar kalan Vergilius, övgü dolu *IV. Eglog*'unu ona adadı. Asinius, Brindes barışı'nın ardından konsül oldu (İ. Ö. 41). Dalmaçya' ya yaptığı bir seferde zafer kazandı. 39'da Antonius ile arası açıldı ve o günden sonra Tusculum'a çekildi. Orada şiirler, trajediler, Sezar ile Pompeius arasındaki iç savaşın öyküsünü ve çeşitli yazarlar üstüne yorumlar yazdı. Adli hatip olarak da tanınır; bir halk kitaplığı kurduğu Roma'da, yazarların, yapıtlarını topluluk karşısında okumaları geleneğini yerleştirdi.

ASİNÜS a. (lat. *acinus*, üzüm tanesi'nden). Bazı salgı hücrelerinin, salgı kanalına açılan topak biçimindeki uzantısı. (Tükürük bezleri ile gözyaşı bezleri asinüslerden oluşur.)

ASİNÜSLÜ sıf. Salgı salan kısımları asinüslerden oluşan basit ya da karmaşık yapılı salgı bezlerine denir.

ASİR, Suudi Arabistan'da il, Kızıldeniz kıyısında, Hicaz ile Yemen arasında. Merkezi *Abha*. Çorak Tihame kıyı ovasının gerisinde yükselen sarp dağların bir bölümü olan Asir toprakları, seyrek yaz yağmurlarıyla yılda 150-300 mm yağış alır. "Mutlu Arabistan"ın faal kesimleri ve tarım bölgelerinin kuzey ucudur.

ASİR sıf. (ar. *ᶜusret*, zorluk'tan *ᶜasir*). *Esk.* **1.** Zor, güç, ağır. **—2.** Katlanılması güç, kederli, acıklı.

ASİR sıf. (ar. *ᶜaṣīr*). *Esk.* Şırası ya da yağı alınmak için sıkılan, ezilip suyu çıkarılan.

◆ a. Özsu.

ÂSİR sıf. (ar. *āsir*). *Esk.* Bir efsaneyi anlatan, nakleden.

ÂSİR sıf. (ar. *ᶜāsir*). *Esk.* **1.** Ayağı kayan, tökezleyen. **—2.** Yanılan, küçük bir kabahat işleyen.

Asis (Ağaç sanayii işçileri sendikası), 1973'te İhsan Doğramacı vakfı'na bağlı Tepe mobilya işyeri işçilerinin Ağaç-İş'ten ayrılarak kurduğu sendika. Kamuoyunda sekiz ay süren Tepe mobilya greviyle tanındı. 1974'te, DİSK'e katılarak örgütlenmesini ulusal ölçekte genişletti. Elka grevi (1976) ve Sunta grevi (1978) ile yankı uyandırdı. Faaliyetleri, 12 eylül 1980'den sonra açılan DİSK davasıyla birlikte askıya alındı. Beraat etti (1992).

ASİSMİK sıf. (fr. *asismique*). Jeofiz. DEPREME DAYANIKLI'nın eşanlamlısı.

ASİSTAN a. (fr. *assistant*). **1.** Yardımcı: *Reji asistanı.* **—2.** Yükseköğrenimde öğretim üyeliğinin ilk aşamasındakilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. Açıkça belirlenmemiş işlerde yönetmenin yardımcısı. Kimi zaman, ikincil işler üstlenir, kımı zaman da yönetmenle sanatsal işbirliği yapar.

—ANSİKL. Hastanede ya da üniversitelerde bir profesörün ya da servis şefinin yönetiminde çalışan ve ona yardımcı olan uzman ya da öğretim üyesi adayı bu adla anılırdı. Türkiye'de 1981'de çıkarılan Yüksek öğrenim kanunu ile, üniversite asistanlarının resmi sıfatı, *araştırma* görevlisi* olarak değiştirildi.

ASİSTANLIK a. Asistan olma durumu, asistanın görevi: *Asistanlık süresi. Asistanlık sınavı için başvurmak.*

ASİSTOL a. (fr. *asystole*). Reanim. Kulakçık ve / ya da karıncıklarda her türlü elektrık etkinliğinin durması. Bu durumda kalp diastolde hareketsiz kalır. (Asistol, kalp durmasının başka bır çeşidı olan KARINCIK FİBRİLASYONU'ndan farklıdır.)

ASİT a. (fr. *acide;* lat. *acidus*). Proton verebilen maddelerin genel adı. || *Asit mayalanması*, bir maddeyı aside dönüştüren mayalanma. (Bk. *ansikl.* böl. Kim.)

—Bakteriyol. *Aside dayanıklı*, aside karşı direnç ve dayanıklılık gösteren madde. || *Aside dayanıklılık*, bazı cisimlerin, özellikle tüm bir grup basilin, fenikli füksinle boyandıktan sonra, nitrik asidin renk giderici etkısine karşı direnç göstermesi. (Bu özellik. basillerde, muma benzeyen ve sitoplazmanın yüzeyine yayılmış bulunan maddelere bağlı görünmektedir.)

—Boyac. *Aside dayanıklı boya*, bır yüzeyı bir ya da birçok asıdin etkısine karşı korumaya yarayan boya.

—Hidr. bağl. *Aside dayanıklı çimento*, asitlerden etkilenmeyen çimento. (Aside dayanıklı çimentolar sodyum silikat çözeltisiyle karılmış kuvars tozlu macunlar ya da yapay reçine esaslı ürünlerdir.)

—Metalurj. $\frac{Cao}{SiO_2}$ ya da kimi kez

$$\frac{CaO + MgO}{SiO_2 + Al_2O_3 + P_2O_5}$$ ağırlık oranı

1'den küçük olan ateşe dayanıklı gereç ya da cüruf için kullanılır. || *Asit çelik*, bir asit cüruf ortamında hazırlanan çelik. || *Asit fırın*, asıt astarlı fırın.

—Yağ. mad. *Asit giderme*, sıvı yağlarda bulunan serbest yağ asitlerini uzaklaştırma işlemi. (Özellikle aşırı ısıtılmış buharla, boşlukta sürüklemeli damıtma yönteminden yararlanılır.) || *Asit gidermek*, bir sıvı yağdakı serbest yağ asitlerini uzaklaştırmak.

◆ sıf. Petrogr. % 65'ten daha çok silis içeren püskürük bir kayaç ya da bir magma için kullanılır. ("Asit" sıfatının yerini, silisin göreli oranlarını daha iyi açıklayan "silis bakımından aşırı doygun" deyimi almaktadır.)

—ANSİKL. Kim. Hıdroklorik asit (HCl), asetik asit ($HOCOCH_3$), fosforik asit (H_3PO_4) ve hidrojen taşıyan daha pek çok bileşik, asit özelliği gösterir; bu bileşiklerin ekşi bir tadı vardır; renkli belirteçlere etkı eder; örneğin ftaleinin rengini giderir, turnusolu kırmızıya, heliantini turuncu-kırmızıya boyar vb.; sodyum hidroksit gibi bazlarla tepkimeye girerek bir ya da birçok tuz oluşturur (sodyum klorür [NaCl], sodyum asetat [$NaOCOCH_3$], sodyum fosfatlar [NaH_2PO_4, Na_2HPO_4, Na_3PO_4]). Bu formüllerde de görüldüğü gibi Na metali, "asit hidrojenleri" adı verilen kımı hidrojenlerin yerini almaktadır; öte yandan bir metalin asit hidrojeninin yerine geçmesı, çoğu kez doğrudan gerçekleşir; sözgelimi hidroklorik asit, çinko ile tepkimeye girerek çınko klorür ($ZnCl_2$) oluşturur ve hidrojen açığa çıkar. Ayrıca organik asitler, etanolde (C_2H_5OH) olduğu gibi, alkollerle sınırlı bir tepkime göstererek esterleri verir.

Asitler üstünde ilk ıncelemeler sulu çözeltilerle sınırlı kaldı ve suyun çözeltideki özel rolü göz önüne alınmadı. Bu bileşikler su içinde H^+ hidrojen iyonları veren maddeler biçiminde tanımlandı (Arrhenius, Ostwald, 1887). Ne var ki bu tanımlama sulu çözeltiler konusunda günümüz düşüncesiyle bağdaşmadığı gibi öteki çözücülerin verdiği çözeltilere de uygulanamaz.

Termodinamik, serbest H^+ hidrojen ıyonlarının suda önemli bir derişim oluşturamadığını, tayfgözlem ise proton hidratlamasının aşırı düzeyde ısı veren bir tepkıme olduğunu gösterır. Bir asidin su içinde ayrışması, hıdratlı H^+ protonunu oluşturur; hidrojen iyonunun birden fazla su molekülüne bağlandığı kesin olarak bilinmesine karşın, yukarıda belirtilen tepkime genellikle H_3O^+ biçiminde gösterilir.

Asit ve bazlar, yalnızca ayrışarak (→ ASİTLİK-ALKALİLİK) H^+ ve OH^- iyonları veren maddeler biçiminde tanımlanamaz; bu tür bir yorum asit ve bazların ancak sulu çözelti halinde gösterdikleri temel özelliklerini yeterlı düzeyde açıklayabilir; nitekim asidin sodyum hidrokside etkimesi sonucunda asidin H^+ iyonları ile bazın OH iyonları birleşerek su molekülü oluşturur; böylece asitle bazın tepkimeye girmesinde açığa çıkan ısı, $H^+ + OH^- \rightarrow H_2O$ tepkımesinde görülen ısıya eşdeğerdir. Gerçekten deneylerin de gösterdiği gibi bu ısı, oluşan her su molü başına 13,6 kcal'dir ve ısının değeri asidin türüne bağlı değildir; en azından belli sayıda asit için (hidroklorik, nitrik, perklorik asitler) bu sonuç geçerlidir. Bu türler çözelti halinde tümüyle iyonlaşan kuvvetli asitlerdir. Buna karşılık çözelti halinde bölümsel iyonlaşmaya uğrayan asetik, borik ve karbonik asit gibi türler zayıf asitlerdir. Sodyum hidroksitle bu

İsaac Asimov

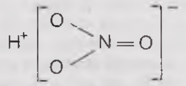
asitler tepkimeye girerse genellikle her su molü başına 13,6 kcal'den daha az ısı açığa çıkar (→ *asit* ve *bazların* KUVVETİ).

Asitlerin bir başka tür sınıflandırılması, formüllerinin incelenmesine dayanır: hidroklorik asit (HCl) ve hidrojen sülfür (H_2S), asit hidrojeninin bir metalsi ile birleşmesinden doğan ikili bileşiklerdir ve *hidrasitler* adını alırlar. Öte yandan nitrik (HNO_3), sülfürik (H_2SO_4) ve fosforik (H_3PO_4) asitler gibi oksijen içerenlere ise *oksoasitler* ya da *oksiasitler* denir.

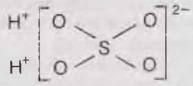
Oksoasitleri diğerlerinden ayıran en önemli nokta, su yitirdiklerinde asit anhidrit vermeleridir; örneğin N_2O_5 nitrik anhidriti, SO_3 sülfürik anhidriti ve P_2O_5 fosforik anhidriti gösterir; bu bileşikler suyun etkimesiyle yeniden aside dönüşür. Oksoasitler, ayrıca asit halojenürlerinin ve özellikle asit klorürlerinin varlığıyla diğerlerinden ayrılır; asit klorürleri, asit hidrojeni içeren bir OH grubunun yerini bir klor atomunun alması sonucunda oluşur: nitril klorür (NO_2Cl), asetil klorür (CH_3COCl), karbonil klorür ($COCl_2$) vb. Bu bileşikler de suyun etkimesiyle yeniden aside dönüşürler.

Nihayet asitler, formüllerinde yer alan asit hidrojeni sayısına göre de sınıflandırılabilir: HCl, HNO_3, $HOCOCH_3$ birer monoasit, H_2SO_4 bir diasit, H_3PO_4 ise bir triasittir. Bir monoasidin sodyum hidroksite etkimesinden bir tek tuz oluşur; örneğin HCl yalnızca sodyum klorür (NaCl), HNO_3 sodyum nitrat ($NaNO_3$), $HOCOCH_3$ de sodyum asetat ($NaOCOCH_3$) verir. Buna karşılık bir poliasidin sodyum hidroksitle tepkimeye girmesi sonucunda çeşitli tuzlar elde edilir ve bu tuzların bir kısmı asit niteliği taşır (örneğin sodyum hidrojen sülfat [$NaHSO_4$], disodyum hidrojen fosfat [Na_2HPO_4]).

Asit klorürlerinin özellikleri göz önüne alındığında, bir oksoasit formülünde her asit hidrojeninin bir oksijen atomu aracılığıyla molekülün kalan bölümüne bağlandığı söylenebilir; dolayısıyla nitrik asit $H—O—NO_2$, sülfürik asit de $(H—O)_2SO_2$ biçiminde yazılabilir. Genel kural olarak oksijen atomları ortak değerlik bağlarıyla merkez atomunun çevresinde toplanır ve bu atomla, çözeltide anyona dönüşen kompleks bir bütün oluştururlar; örnekler:

nitrat anyonu

sülfat anyonu

—Org. kim. Asit adı, belli işlevsel grupları içeren bileşiklere verilir: $—CO_2H$ grubu *karboksilik asitler*'i, $—SO_3H$ grubu *sülfonik asitler*'i, SO_2H grubu *sülfinik asitler*'i, PO_3H_2 grubu *fosfonik asitler*'i, PO_2H grubu *fosfinik asitler*'i, AsO_3H_2 grubu *arsonik asitler*'i ve AsO_2H grubu *arsinik asitler*'i gösterir. Nitelenmeden kullanıldığında asit sözcüğünden yalnızca karboksilik asitler anlaşılır.

Su, hidrojen sülfür, amonyak ve fosfin gibi bileşiklerin organik türevleri olan ROH, RSH, R_2NH ve R_2PH da asit özelliği taşırlar. Metanın türevleri (R_3CH) çok zayıf asit davranışı gösterir; ama R gruplarından bir ya da birçoğu güçlü elektron alıcısı olursa, CH grubu daha güçlü asit özelliği sunar. Nitekim CH_3CO asetil grubu, bağlandığı CH grubuna yeterli ölçüde asit özelliği verir. Örneğin aseton (pK_a = 20) metandan (pK_a = 40), asetilaseton(pK_a = 11) ise asetondan daha güçlü asittir.

Bir bağın asitliği karbon atomunun melezleşmesine (ya da *ikincil değerlik*'ine) bağlıdır; karbonun ikincil değerliğinin 4 olması (metanda CH_4 olduğu gibi) en zayıf asitliği, 2 olması ise (asetilende $H—C\equiv C—H$ olduğu gibi) en güçlü asitliği gösterir.

ASİTALDEHİT a. (fr. *acide-aldéhyde*). Bir (ya da birçok) asit ve bir (ya da birçok) aldehit işlevi içeren organik bileşiklerin genel adı. (*Glioksilik asit* ve *üronik asitler* asitaldehitlerdir.)

ASİTALKOL a. (fr. *acide-alcool*'den). Kim. Bir (ya da birçok) asit ve bir (ya da birçok) alkol işlevi içeren organik bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. Asitalkollerin en basiti glikolik asittir. Özellikle biyokimyasal süreçlerde yer almaları nedeniyle bu bileşikler son derece önemlidir. Örneğin laktik ve tropik asitlerin bir asit ve bir alkol işlevi vardır; glukonik, gliserik ve mevalonik asitler, bir asit ve birçok alkol işlevi gösterir; sitrik, izositrik ve malik asitler, birçok asit ve bir alkol işlevi taşır; musik, sakkarik ve tartarik asitlerin ise birçok asit ve birçok alkol işlevi vardır.

ÂSİTÂN a. (fars. *asitān*). *Esk.* Müneccimlerce insanın doğduğu andan başlayarak, yaşamındaki uğursuz anların hesaplanması.

ÂSİTÂN ya da **ÂSTÂN** a. (fars. *astan*). *Esk.* **1.** Eşik, kapı önü: *"Âsitânında gönüllü kullar istersen eğer"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** Büyüklerin bulundukları yer, dergâh: *"Ey hâce-i yegâne senin âstânına"* (Baki, XVI. yy.) **—3.** Ayakkabılık, kapı aralığı. **—4.** Sırtüstü yatma. **—5.** *Âsitân-ı fena*, dünya, ölümlü dünya. || *Âsitân-ı memâlik-sitan*, ülkeler fetheden hükümdarın eşiği. || *Âsitân-ı refi-mekân*, yeri yüksek eşik, padişah sarayı.

—Ed. Divan şiirinde sevgilinin kapısının eşiği. Kâbe, beytullah, kıble, secdegâh vb. diye nitelenir. Güzel kokusu bakımından cennet ile arasında benzerlik kurulur. Âşık için başını koyacağı yastıktır. Ayrılık ateşiyle âşığın döktüğü kanlı gözyaşları, sevgilinin eşiğini yakut ve mercan haline döndürür. Önünden alıp gözüne sürdüğü toprak, âşığın hasta gözlerine ilaçtır (tûtiya). Âşığın bülbül gibi inlediği âsitân, gülbahçesidir. Oradan himmet umulur. Mecazen dünya ve âlem anlamına da gelir.

ÂSİTÂNE ya da **ÂSTÂNE** a. (fars. *astane*). *Esk.* **1.** Eşik. **—2.** Büyükşehir; başkent. **—3.** Büyük tekke. **—4.** Azizlerin mezarı. **—5.** *Âsitâne-i saadet*, sultan sarayı; İstanbul; mutluluk eşiği: *"Âsitâne-i saadet te Divanyolu'nda herkes seyretmiştir"* Ceride-i havadis, XIX. yy.). || *Âsitâne-yi saadet-aşiyane*, sultan sarayı; İstanbul; mutluluk yuvası olan eşik: *"... böylece dünyanın öbür tarafından kalkıp âsitâne-i saadet-aşiyaneye....."* (Ceride-i havadis, XIX. yy.).

—Tar. İstanbul'un adlarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Âsitâne kaymakamı*, İstanbul' da bulunmadığı zamanlarda sadrazama vekâlet eden vezir. (→ SADARET KAYMAKAMI.)

—ANSİKL. Tar. Daha çok, büyük tekkeler için kullanılan sözcük zamanla Âsitâne-i aliye, Âsitâne-i saadet, Âsitâne-i saltanat, Âsitâne-i huma-aşiyane, Âsitâne-i devlet -i aliye ya da yalnızca Âsitâne biçimlerinde İstanbul için de kullanıldı.

ÂSİTÂNELİ ya da **ÂSTÂNLI** sıf. (fars. *āstan*'dan). *Esk.* İstanbullu.

ASİTFENOL a. (fr. *acide-phénol*). Bir (ya da birçok) asit ve bir (ya da birçok) fenol işlevi içeren organik bileşiklerin genel adı. (*Kumarik, gallik, protokateşik* ve *salisilik asitler* birer asitfenoldür.)

ÂSİTİN ya da **ÂSETİN** a. (fars. *āsitin*). *Esk.* Giysi kolu, yen: *"Çemen aldı âsetîn cîb-i Meryem / Saba onun içündür İsevî -dem"* (Ahmedî, XIV.yy.).

ASİTKETON a. (fr. *acide-cétone*'dan). Bir (ya da birçok) asit ve bir (ya da birçok) keton işlevi içeren organik bileşiklerin genel adı. (Eşanl. KETOASİT.)

—ANSİKL. Kimi asitketonlar, özellikle biyokimyada oldukça önemlidir: asetilasetik, levülik ve piruvik asitler bir asit ve bir keton işlevi taşır; aseton-dikarboksilik, ketoglütarik ve oksalasetik asitlerin ise iki asit ve bir keton işlevi vardır.

ASİTLEME a. Petr. san. Petrol kuyularında üretimi artırmak için uygulanan işlem. (Gözenekleri genişletmek ve böylece petrolün akaçlanmasını kolaylaştırmak için petrol bulunan oluşum içine bir asit şırınga edilir.)

—Tekst. Tekstil elyafını asitleştirmeye ya da bir alkali işlemden sonra içerdiği sodyumu yansızlaştırmaya yarayan işlem.

ASİTLEMEK g. f. Petr. san. Verimi artırmak için petrol kuyusu içine asit şırınga etmek.

ASİTLEŞEBİLİR sıf. Kim. Aside dönüşebilen maddeler için kullanılır.

ASİTLEŞMEK gçz. f. Aside dönüşmek.

◈ **asitleştirmek,** ettirg. f. Aside dönüştürmek.

ASİTLEŞTİRİCİ sıf. Kim. Aside dönüştürme özelliği gösteren maddeler için kullanılır.

◈ a. Aside dönüştüren madde.

—Eczc. Kan serumunun pH'sini düşürerek organizmanın aşırı alkalileşmesine karşı koyan madde. (Eşanl. ANTİ ALKALEN.)

—Ekol. Toprağın asit derecesini artıran bitki türüne denir. (İyileştirici türlerin tersine, reçineliler ve fundagiller genellikle asitleştirici bitkilerdir. Bunların döküntüler azotça fakir ve yavaş çözünen organik artıklar verir. Böylece oluşan humus moder ya da mor tipindedir.)

ASİTLEŞTİRME a. Tıp. *İdrar asitleştirme deneyi*, amonyum klorür vererek (böbreğin asit-baz dengesini ayarlayabilme bağlamında) idrarın asitleştirme gücünü araştırma deneyi.

ASİTLİ sıf. Pedol. *Asitli toprak*, pH'si 6,5'un altında olan toprak.

ASİTLİK a. Kim. Bir cismin asit özelliği, alkaliliğin karşıtı.

—Gastro. *Mide asitliği*, klorlu organik bileşikler ve serbest hidroklorik asit toplamıyla ifade edilen asitlik. (Midedeki maddeleri sterilize etmeye, besinlerdeki demiri iyonlaştırmaya ve indirgemeye, özellikle pepsini etkinleştirmeye yarar.)

—Nefrol. *Ölçülebilir idrar asitliği*, 24 saatte idrarla dışarıya atılan H^+ iyonlarının milimol sayısı. (İdrar nötr hale gelinceye kadar derecesi belli bir alkali eriyik eklenerek ölçülür. İnsanda idrar asitliği normal olarak 10 - 30 mmol arasındadır.)

—Pedol. Toprağın iç çözeltısinde hidrojen iyonları ya da proton derişimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şarapç. *Uçucu asitlik*, alkol mayalanması ve laktik ya da asetik asitlerin sirkeleşmesi sırasında oluşan asetik asit dizisinden yağ asitlerine bağlı asitlik. (Buna göre, karbondioksidin, laktik ve sülfit asitlerin yol açtığı asitlik, uçucu asitliğin dışında kalır.)

—ANSİKL. Arıc. *Bal asitliği*. Normal balın kimyasal tepkisi, pH'sinin 3,29 - 4,87 arasında olması nedeniyle asittir. Bu asitlik nedeniyle balda bakteri üreyemez. ABD'de bazı bal örnekleri üzerinde yapılan araştırmalarda asit miktarı % 0,08 - % 0,27 arasında bulunmuştur. Balın bileşiminde, tümü birlikte bulunmamakla birlikte, formik, butirik, sitrik, kaproik, laktik, malik, okzalik, süksinik, tannik, tartarik, valerik asitler ve sirke asidi saptanmıştır.

—Pedol. Toprağın asitliği damıtık sudaki bir toprak asıltısının pH'siyle ölçülür. Bu pH H_2O ortalama 3,5 ile (kumtaşları üzerindeki topraklar) 7,5 (kireçtaşları üzerindeki topraklar) arasında değişir; uç değerler ise 2 (sülfürlerin bulunduğu ortam) ile 10'dur (sodyum karbonatın bulunduğu ortam). Ayrıca asitli topraklar, "değişim" asitliği denilen ve toprağın soğurucu kompleksi üzerinde sabitleşen asit iyonlarının, hidrojenin ve alüminyumun neden olduğu bir asitlik geliştirirler. Öte yandan, bunlar potasyum klorür gibi tamponlanmamış tuzlu çözeltilerle yer değiştirebilir. Olay uygulama yö-

nüyle değerlendirildiğinde, bu değişim asitliği toprağın kireç gereksinimine denk düşer.

ASİTLİK-ALKALİLİK a. Kim. Bir ortamın asit ya da baz olma niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Asitlik-alkalilik ölçümü,* bir ortamdaki pH'yi belirleyerek asitlik ya da alkaliliği ölçme.

—ANSİKL. Arrhenius'un kuramına göre H^+ ve OH^- iyonları içeren sulu bir çözeltinin asit ya da baz olması, H^+ ya da OH^- iyonlarından birinin daha ağır basmasına bağlıdır. Yansız bir bileşik olan arı suda, bu iki iyonun derişimleri eşittir ve her ikisi de 23°C'ta litre başına 10^{-7} iyongram değerindedir. Asitlik-alkalilik, ya H^+ iyonlarının derişimi, ya daha yaygın kullanımıyla bu iyonların eşlogaritması ya da pH ile gösterilir. Su gibi yansız bir ortamda 7 olan pH, asit ortamda 7'nin altında, bazik ortamda ise 7'nin üstünde bir değer alır.

Arrhenius'un kuramı yerini zamanla yeni kuramlara bıraktı. Özellikle J. N Brønstedt'in kuramı ve daha genel bir nitelik taşıyan öteki kuramlar, olayları daha bireşimsel bir bakış açısı altında ele alır. Arrhenius'a göre asit H^+ iyonları, baz ise OH^- iyonları veren bir maddedir. Kimi çözücülerde bu iki madde, aşağıdaki bağıntılar uyarınca iyonlaşır:

$$HA \rightleftharpoons H^+ + A^- \; ; \; MOH \rightleftharpoons M^+ + OH^-$$

H^+ ve OH^- iyonları bakışımlı bir rol oynar ve birleşerek su oluştururlar: $H^+ + OH^- \rightarrow H_2O$.

Bu kurama karşı çıkan görüşler arasında özellikle şu ikisi oldukça önemlidir: Çok küçük olan H^+ iyonu ya da protonu, kendi çevresinde yoğun bir alan oluşturduğundan serbest halde kalamaz ve özellikle sudaki parçacıklara bağlanarak H_3O^+ *hidronyum* iyonunu oluşturur; OH^- iyonları ise sulu çözeltilerde önemli bir rol oynar; ama Arrhenius kuramı, sudan başka çözücülere, özellikle sıvı amonyağa uygulanamaz.

Brønstedt ve ardıllarına göre asit, Arrhenius'un da vurguladığı gibi H^+ iyonları verebilen bir maddedir; ama oksijen içermeyen bir baz, H^+ iyonlarını bağlayabilen bir bileşiktir. Bu koşullarda asit + baz tepkimesi, H^+ iyonları değişimidir ve iyonlaşma göz önüne alınmadan aşağıdaki denklemle gösterilir:

$$HCl + NH_3 \rightleftharpoons NH_4^+ + Cl^-$$

Bu tepkimede HCl ile NH_4^+ asit ve NH_3 bazdır; Cl^- ise baz olarak kabul edilir.

Proton değişimine dayanan böyle bir tepkimeye, *Proton değişimli tepkime* adı verilir.

Dolayısıyla bir A asidi için temel tepkime,

$$A \rightleftharpoons B + H^+$$

biçiminde ortaya çıkar.

Bu tepkime, B bazı için de geçerlidir; ama sağdan sola doğru ele alınır. B'ye A asidinin *eşlenik bazı* adı verilir; dolayısıyla her aside bir baz, her baza da bir asit denk düşer.

Suyun klasik iyonlaşmasını gösteren

$$H_2O \rightleftharpoons OH^- + H^+$$

denkleminde, su bir asittir ve OH^- eşlenik bazı oluşturur; buna karşın,

$$H_3O^+ \rightleftharpoons H_2O + H^+$$

denklemiyle belirtilen hidronyum iyonunun ayrışmasında, H_3O^+ bir asittir, H_2O ise bir baz olarak kabul edilir. Dolayısıyla birbirine karşıt iki işlev üstlenen suya *amfolit* denir; birçok kutuplu çözücü için de aynı özellik geçerlidir.

Sonuç olarak suyun iyonlaşması,

$$2H_2O \rightleftharpoons OH^- + H_3O^+$$

biçiminde yazılabilen proton değişimli bir tepkimedir.

23°C'ta suyun iyonik çarpımı ise,

$$[H_3O^+]\,[OH^-] = 10^{-14}$$

eşitliğiyle gösterilir ve bir sıvının pH'si, H_3O^+ hidronyum iyonları derişiminin eşlogaritması biçiminde tanımlanır. Nitekim bu çarpım Arrhenius kuramında da aynı değeri taşır.

Brønstedt kuramının en önemli yanı, Arrhenius kuramının birbirinden farklı olarak kabul ettiği olayları, tek bir yorum altında birleştirmiş olmasıdır. Nitekim bir elektrolitin kutuplu bir çözücüde iyonlaşması, bir asidin bir baza etkimesi ve bir tuzun hidrolizi proton değişimli tepkimelerdir.

G. N. Lewis'in (1923), asit kavramına nitel düzeyde getirdiği genelleştirme, günümüzde giderek daha çok kullanılmaktadır. Lewis'e göre, elektron çifti alabilen her parçacık, her molekül ya da her iyon asittir (elektron çiftini bir baz sağlar); böylece asit H^+ iyonu, NH_3 baz molekülündeki N atomunun serbest çiftini alır ve NH_4^+ amonyum iyonunu oluşturur; ayrıca ortak değerlikli bileşiklerden $AlCl_3$ ve BF_3 de birer Lewis asididir; çünkü Al ya da B üzerinde bir elektron boşluğu bulunur. Brønstedt'inkinden daha kapsamlı olan Lewis kuramı, özellikle asit-baz katalizi anlayışına önemli bir genelleştirme kazandırmıştır.

ASİTOLİZ a. (fr. *acidolyse*'den). Kim. Bir asidin etkimesiyle elde edilen hidroliz.

ASİTÖLÇER a. Ölçbil. **1.** Bir asit çözeltisinin derişimini ölçmeye yarayan sıvı yoğunlukölçer. **—2.** Bir çözeltideki asit niceliğini belirlemede kullanılan aygıt. **—3.** Sütün, şarabın, vb.'nin asitliğini belirlemeye yarayan aygıt. (Eşanl. ASİDİMETRE.)

ASİTÖLÇÜM a. Anal. kim. Asitlerin ya da asitli maddelerin asit niceliğini belirlemeye yarayan hacimölçümsel çözümleme yöntemi. (Bir baz ya da titre edilmiş bir çözelti ve bir asit belirteci yardımıyla gerilimölçüm ya da renkölçüm [renk belirteci] işlemlerine başvurulur.)

—ANSİKL. Bir asit çözeltisinin niceliğini ya da N_a normluluğunu belirlemek için, V_a hacmi bilinen bir miktar çözelti alınır ve içine renkli bir belirteç dökülür; sonra belirtecin rengi tam dönünceye değin, N_b normluluğu bilinen bir baz çözeltisi (örneğin sodyum hidroksit) azar azar katılır; yararlanılan baz çözeltisinin V_b hacminden, $N_aV_a = N_bV_b$ bağıntısıyla yansızlaştırılan asidin niceliği bulunur. (→ NORMLULUK.)

ASİTSEVER sıf. Bot. Ormangülleri gibi asit toprakları seven bitkilere denir. (Eşanl. ASİDİFİL.)

—Hematol. Asit boyaları alan. (Özellikle akyuvarlar için kullanılır.) [Eşanl. EOZİNOFİL.]

ÂSİVEN sıf. (fars. *asiven*). *Esk.* Sersem, şaşkın.

ASİYA → ASİYAB.

ASİYAB ya da **ASİYA** a. (fars. *as* ve *āb*'dan *ās-i āb*). *Esk.* **1.** Su değirmeni: *"Kutb-ı muradın üzre döner iş bu asiyab"* (Nev'i, XVI. yy.). **—2.** *Asiya-seng,* değirmen taşı. || *Asiya-zene,* değirmen taşında çentik açmaya yarayan alet, dişeği.

ASİYABAN ya da **ASYABAN** a. (fars. *asiya* ve *-ban*'dan *asiyaban, asyaban*). *Esk.* Değirmenci.

ASİYALORE a. (fr. *asialorrhee;* yun. *a,* yokluk eki, *sialon,* tükürük, ve *rhein,* akmak'tan). Tükürük kanalının (çoğu zaman kulak ve çene altı tükürük bezlerinde) bir taşla tıkanması yüzünden ya da bezin tükürük yapamaması nedeniyle tükürük akışının yokluğu.

ÂSİYAN çoğl. a. (ar *ʿaṣī*'nin fars. çoğl. *ʿāṣiyān*). *Esk.* İsyan edenler, başkaldıranlar.

ASİYANOPSİ a. (fr. *acyanopsie;* yun. *a,* yokluk eki, *kyanos,* koyu mavi, ve *opsis,* görme'den). Oftalmol. Mavi rengi ayırt edememe.

ÂSİYE sıf. (ar. *asi*'nin dişi. *asiye*). *Esk.* Üzgün, kederli kadın için kullanılır.

◆ a. **1.** Direk, sütun. **—2.** Kadın doktor.

ÂSİYE a. (ar. *asiyye*). *Esk.* Bot. Mersingiller.

ÂSİYE, Peygamber Musa'yı, daha bebekken Nil ırmağındaki bir sepetten kurtarıp büyüten ve sonra da onun peygamberliğine inanan kadın. Kuran, onun Firavun'un karısı, Tevrat ise kızı olduğunu söyler. Kuran'da Tahrim* suresinde açık olarak Âsiye adı geçmemekle birlikte, tefsirciler belirtilen kadının Âsiye olduğunda birleşirler. İnanca göre, ilahlık iddiasında bulunan Firavun'a, yakında doğacak olan İsrailoğullarından bir erkek çocuğun kendisini yok edeceği bildirildi. Firavun, bunun üzerine İsrailoğullarından doğacak bütün erkek çocukların hemen öldürülmesi buyruğunu verdi. Bu sırada, Musa dünyaya geldi. Anası, ele geçirilip öldürülmemesi için çocuğunu bir sepete koyarak Nil ırmağına bıraktı. Akıntıyla sürüklenen sepet, Firavun'un sarayına ulaştı. Sepeti gören Âsiye, onu kıyıya çektirterek içinden çocuğu aldı. Firavunla birlikte kimin çocuğu olduğunu bilmedikleri Musa'yı evlat edindiler. Büyüyüp erginliğe ulaşan Musa, bir olay üzerine Mısır'dan kaçtı. Bir süre sonra Tanrı'nın emri ile peygamber olarak yeniden döndü. Âsiye, Musa'nın peygamberliğine iman etti. Firavun durumu öğrenince Âsiye'yi kayalık bir uçurumdan aşağı attırdı. Ancak, Tanrı onun ruhunu göğe çekti ve kayaların üstüne yalnızca cesedi düştü.

Müslümanlıkta Âsiye, inanmamış bir aileden inanmışların da çıkabileceğine örnek olarak gösterilir. Bu bakımdan, islam dünyasında saygın bir üne kavuşmuştur.

ASK a. (yun. *askos,* tulum, tuluk'tan). Asklımantarların eşeysel üremelerini sağlayan organ. (Ask, askogen bir hifin taşındığı ve aralarında epiplazma denilen özel bir protoplazma bulunan belirli sayıda [genellikle 8] spor içeren bir kesedir.)

ASK → ASKR

ASKAENOS. Mit. Phrygia kültünde önemli yeri olan ay tanrısı Men*'in ikinci adı. Antiokheia'daki (Yalvaç) tapınım yerinde, üzerinde *Men Askaenos* yazılı sikkeler bulundu.

ASKALAPHOS. Yun. mit. Akheron'un oğlu. Hades'te Persephone'yi ele vermesi Demeter'i öfkelendirdi. Demeter de onu bir kayanın altına soktu, sonra da gecekuşuna dönüştürüldü.

ASKALON, ar. **Askalan,** Filistin'de eski kent ve işlek liman. Bir kenan krallığının başkenti olan Askalon, İ.Ö. XV. yy.'dan başlayarak firavunlara bağlandı. Sami kültüründen uzaklaşmadan Filistinliler'in beş kentinden biri oldu (İ.Ö. XII. yy.), ama sami kültürünü de korudu. İ.Ö. 701'den sonra Asur'un uyruğu olan kralları, Mısır'ın kışkırtmasıyla sık sık ayaklandılar. Yine Mısır'ın kışkırtmasıyla Babilliler'e karşı da ayaklanan krallığı, Nabukodonosor yakıp yıktırdı (İ.Ö. 604). Ama kent, önemini korudu. Araplar ve Haçlılar'ın zamanında zenginleşen kent Selahattin Eyyubi'nin birlikleri tarafından yıkıldı (1191). Bugün, İsrail'de *Aşkelon**.

ASKANİA. Tar. coğ. Anadolu'da bölge; Strabon'a göre Marmara denizi doğusunda, İznik gölü çevresini kapsıyordu.

ASKANİA LİMNE, lat. **Ascanius lacus,** Anadolu'daki, İznik ve Burdur göllerinin İlkçağ'daki adı.

ASKANİOS. Tar. coğ. Anadolu'da, İznik gölünü, Gemlik körfezine bağlayan gölayağının adı. (Bugün *Garsak.*)

ASKANYALILAR, Germen İmparatorluğu'na bağlı ve adını Saksonya'nın *Ascania* kentinden alan, hanedanlardan biri. XI. yy.'da ortaya çıkmasına karşın, tarihsel önemi, 1170'te ölen Brandenburg markgrafı Ayı Albrecht ile başladı. İki kola ayrılan Ascania hanedanı, 1320'ye kadar Brandenburg'da, 1422'ye kadar Saksonya ve Askanya'da, 1689'a kadar Lauenburg'da, 1918'e kadar da Anhalt'ta hüküm sürdü.

ASKANYA-NOVA, Ukrayna'da kırsal yer, Dniepr ırmağı ile Sivaş bataklık-

ları arasında. Hayvancılık (sığır) araştırmaları enstitüsü.

ASKARİ a. (asker anlamında ar. sözc.). Doğu Afrika'da kervanları savunan silahlı yerliler. Daha sonra bu bölgedeki çeşitli sömürgeci orduların (italyan, alman ve ingiliz birlikleri) askerlerine de aynı ad verildi. (XVIII. yy.'da Askariler, Fas'ta sultan Sidi Muhammet tarafından kurulan ve başlangıçta kendi muhafız birliğini oluşturan piyade birliğinin askerleriydi.)

ASKARİDİYOZ ya da **ASKARİDİYAZ** a. (fr. *ascaridiose* ya da *ascaridiase;* lat. *ascaris,* bağırsaksolucanı'ndan). Bağırsaklarda yaşayan ipsi bir solucanın (insanda, *Ascaris lumbricoides*) neden olduğu asalak hastalığı.
—ANSİKL. Askaridiyoz "topraktan bulaşan" bir solucan hastalığıdır; yayılması dışkı yoluyla olur. Gerçekten de, insanın incebağırsağında yaşayan ergin bir dişi askaris, günde 200 000 yumurta yumurtlayabilir. Yumurtalar, dışkıyla dışarı çıkar ve yerde 15-30 gün arası bir olgunlaşma evresi geçirdikten sonra insana bulaşacak duruma gelir.
Askaridiyozun iki evresi vardır. Birinci evre larvaların göçme evresidir; bu evrede larvalar özellikle solunum yollarında yer değiştirir. Bu durum, Löffler sendromuna yol açar ve yumurtaların yutulmasından yaklaşık 20 gün sonra en yüksek düzeye ulaşan bir kan eozinofilisiyle belirginleşir. İkinci evre, ergin asalakların bağırsaklarda bulunduğu evredir. Başlıca belirtileri özellikle alerji ve sindirim bozuklukları gibi genel belirtilerdir. Ender olarak, asalakların safra yollarına yerleşmesi ya da bağırsakları tıkaması gibi karmaşalar görülür ve bu durumlarda cerrahi müdahale gerekir.
Klinik bulgulara ve eozinofili incelemesine dayanan tanı, hastalığın bulaşmasından 60 gün sonra dışkıda yumurtaların görülmesiyle kesinleşir. Tedavi için piperazin, piperazin türevleri ve levamizol kullanılır. Sağlık kurallarına dikkat etmek ve dışkıyla hastalığın bulaşmasını önlemek en iyi korunma yoludur.

askaris
(Ascaris lumbricoides)

ASKARİDOL a. (fr. *ascaridol*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{10}H_{16}O_2$ olan bir monoterpen peroksidin yaygın adı; kazayağı esansında rastlanır ve antihelmentik olarak kullanılır.

ASKARİS a. (lat. *ascaris, idis;* yun. *askaris,* bağırsaksolucanı'ndan). Memelilerin kalınbağırsağında asalak yaşayan, uzun yuvarlak solucan. (Nematotlar ya da yuvarlaksolucanlar şubesi.) [Eşanl. ASKARİT, BAĞIRSAKSOLUCANI.]
—ANSİKL. Askarisler, tek konakta yaşayan, serbest evresiz asalak solucanlardır. Yerde bulunan embriyonlu yumurtaların yutulmasıyla bulaşır. Larva bağırsakta yumurtadan çıkar, mukozadan geçer ve kan yoluyla akciğerlere ulaşır. Akciğerlerden bronşlara, solukborusuna çıkar, yutağa ulaşır, sonra yemek borusuna düşer ve böylece kalınbağırsağa gider.
At askarisi *(Parascaris equorum)* atta, domuz askarisi *(Ascaris suum)* domuzda, sığır askarisi *(Neoascaris vitulorum)* sığırda, insan askarisi *(A. lumbricoides)* insanda (uzunluk 15-25 cm) asalak yaşar. *A. megalocephala* kromozom sayısının azlığı ($2n = 4$) nedeniyle çoğunlukla kalıtım incelemelerinde kullanılır.

ASKARİSİT sıf. (fr. *ascaricide;* lat. *ascaris,* bağırsak kurdu, ve *caedere,* öldürmek'ten). Parazitol. Askarisleri öldüren maddelere denir.

ASKARİT a. ASKARIS'in eşanlamlısı.

ASKAT a. Ölçbil. *Bir birimin ondalık askatı,* taban birimini 10'un pozitif bir kuvvetine bölerek elde edilen birim. (Öneklerin listesi için → KAT.)
—Yerbil. Bir katın alt bölümü.

ASKE (Robert), yorkshireli ingiliz soylu. 1537'de York'ta yapılan "Pilgrimage of Grace" hareketinin önderi. İngiltere'nin kuzeyindeki katolikler ve gelenekçiler, 1536'da, Henry VIII'in Reform'una ve bakanı Cromwell'e karşı ayaklandıkları sırada, Aske çok değerli bir önder olduğunu gösterdi. Aske'nin Yorkshire'daki başarıları, kralı kuvvetten çok kurnazlığa başvurmak zorunda bıraktı. Kralın ayaklanmacılara söz verdiği ödünler, Robert Aske'yi ordusunu dağıtmaya yöneltti. Ustaca yapılan kışkırtmalar yeni karışıklıklara yol açtı, bunun üzerine kral sözünü geri aldı. Aske, birçok ayaklanmacıyla birlikte hapsedilip idam edildi.

ASKENAZY (Szymon), polonyalı tarihçi ve siyaset adamı (Zawichost 1866 - Varşova 1935). Lwów Üniversitesi'nde ders verdi. Özellikle XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başlarında Avrupa çerçevesinde Polonya sorununa ilişkin çalışmalar yaptı. *Napoléon et la Pologne* (fr. çev.; 1918-19) [Napoléon ve Polonya] adlı bir yapıt ve prens Joseph Poniatowski üzerine bir monografi yazdı. Milletler cemiyeti'nde Polonya'yı temsil etti.

ASKER a. (ar. *ʿasker*). **1.** Ülke savunması için devlet tarafından donatılan ve eğitilen kimse. **—2.** Askerliği meslek edinmiş kimse (genellikle kara kuvvetlerinde). **—3.** Rütbesiz asker; er, nefer. **—4.** Ordu, ordu mensupları: *Yurt savunmasında askerin gösterdiği cesaret. "Askerin siyasetle uğraştığı fikri verilmemeli, hatta asker siyasetle iştigal etmemeli"* (Atatürk). **—5.** Askerlik görevi: *Askere gitmek. Askerden dönmek.* **—6.** Askere ilişkin, askerlikle ilgili (tamlayan olarak): *Asker yürüyüşü. Asker tayını.* **—7.** *Arg.* Para. **—8.** *Asker gibi,* düzenli, disiplinli, sert: *Asker gibi sert adımlarla yürüyordu.* || *Asker olmak,* askerlik görevine başlamak. || *Askere gitmek,* orduya katılmak.
—Ask. *Asker çıkarma,* bir adaya ya da denizaşırı bir yere askeri eylem için silahlı kuvvet yollama. || *Asker çıkarmak,* gerektiğinde, Silahlı kuvvetler'in personel sayısını en yüksek düzeye getirmek için asker olabilecek herkesi silah altına almak. || *Asker kaçağı,* ilk yoklamadan terhise kadar, askerlik yükümlülüğünde bulunmanın zorunlu kılındığı yerlerde olmayanlara verilen genel ad. || *Asker ocağı,* halk dilinde, askerlik görevinin yapıldığı kışla, gemi vb. yerler. || *Asker sevki,* askerin tek tek ya da toplu olarak bir yerden bir yere gönderilmesi işi. (Birliğine yeni katılacak ya da terhis olan er ve erbaşlar, genellikle tek tek; temel eğitimini tamamlayanlar ile değişik amaçlarla yer değiştirenler ise, kafileler halinde sevk edilir. Her kafilede bir kafile komutanı, yardımcıları ve yeterli sayıda sağlık personeli bulunur.) || *Askerden arındırma,* uluslararası antlaşmalarla belli bir bölgenin asker, silah ve tahkimattan arındırılması. || *Askere alma,* askerlik çağına gelmiş erkek yurttaşların, askerlik yasası gereğince silah altına alınması işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Askere çağırma,* son yoklamada askere alınması kesinleşen kişilere, birliklerine sevk edilmek üzere askerlik şubelerinde bulunmaları gereken tarihi duyurma.
—Ask. cez. huk. *Asker kişiler,* generalden asteğmene kadarki subaylar, astsubaylar, erbaşlar, erler, askeri öğrenciler ve askeri işyerlerinde çalışan kişiler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Böcbil. Karınca ve termit topluluklarında, topluluğu savunmaya hazır görünen, çok iri başlı cinsiyetsiz ergin birey.
—Oy. *Kurşun asker,* oyuncak olarak yapılan ve aynı zamanda koleksiyon eşyası olarak da kullanılan, üniformalı asker biçiminde kurşundan heykelcik.
—Uluslarar. huk. *Askerden arındırılmış bölge,* asker bulundurmanın ya da askeri faaliyette bulunmanın bir antlaşmayla yasaklandığı bölge.
—ANSİKL. Ask. tar. *Askere alma,* Osmanlı devletinde düzenli ordu kurulana değin gereksinim duyulduğu zamanlar, ülkenin her yanına görevliler gönderilir, bunların açtığı bayrak altında toplananlar, elişer kişilik kıtalar halinde askere alınırlardı. *Mirili asker* denilen bu yöntem, zamanla gereksinimi karşılayamaz duruma gelince kapıkulu ocakları denilen düzenli ordunun kurulmasına başlandı. Murat I döneminde kurulan kapıkulu ocaklarının en önemli bölümü olan Yeniçeri ocağı'na *devşirme** yöntemiyle asker alınırdı. Devşirmeler *pençik* denilen savaş esirleriyle hıristiyan uyrukluların çocuklarından oluşturulurdu. Yeniçeri ocağı'nın bozulmaya başladığı dönemde *kuloğlu* ya da *veledeş* denilen yeniçeri çocukları ile gönüllülerden oluşan *yerli kulu yeniçerileri* ocağa alınmaya başlandı. Yeniçeri ocağı'nın yanı sıra Osmanlı ordusunun en önemli gücünü *timarlı sipahiler* oluşturmaktaydı. (→ TIMARLI* SİPAHİ.) Ayrıca, gereksinim duyulduğu dönemlerde *martaloz, azap, yürük ve fatihan* adıyla asker toplanırdı. Garp ocakları*'na gönderilen askerlerse özellikle Ege kıyı şeridinde yer alan yerleşim merkezlerinden toplanırdı. Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri kendi bölgelerinin halkı arasında, *deli* (delil) adı verilen askerler toplarlardı. Devletin başvurduğu bir başka askere alma biçimi de olağanüstü durumlarda uygulanan *nefir-i âm* yöntemiydi. Böylesi durumlarda, eli silah tutan herkes sancak-ı şerif altında toplanmaya çağrılırdı. Yeniçeri ocağı'nın kapatılmasından sonra Osmanlı-Rus savaşı (1828-1829) devletin yeni bir askere alma yöntemi getirmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. 1843'e değin uygulanan yeni askere alma yöntemine göre tüm vilayet ya da kazalardan ne kadar asker alınacağı Divanı hümayun'ca saptanırdı. Buradan çıkarılan karar, valiliklere gönderilerek görevlilerin yerli halkın ileri gelenleriyle birlikte, saptanan sayıdaki askeri halkın arasından zorla seçmeleri sağlanırdı. Askere almadaki bu yöntemin yarattığı huzursuzluk, Gülhane hattı hümayunu'nda belirtilen doğrultuda 1843'te çıkarılan yasayla giderilmeye çalışıldı. İlke olarak osmanlı ülkesindeki tüm halkı kapsayan ve süresi beş yılla sınırlı olan bu yönteme *kura yöntemi* adı veriliyordu. Ancak, ülkenin birçok yerinden (Bosna, Hersek, Arnavutluk, Arap yarımadası) asker toplanamadı, müslüman olmayanlar ve İstanbul halkı askere alınmadı. 1843'te çıkarılan yasanın bu aksaklığı 1847'de hazırlanan *kura nizamnamesi* ile giderilmeye çalışıldı. Buna göre her gencin en geç yirmi beş yaşında askere alınması öngörüldü. Ancak, müslüman olmayanlar askerlik yapmak yerine "cizye" denilen vergi vermeyi yeğlediklerinden yöntemin aksaklığı giderilemedi. Islahat fermanı (1856) ile getirilen, her yıl müslümanlardan 30 000, gayri müslimlerden 25 000 kişinin askere alınması yöntemi de gayri müslimlerin tepkileri yüzünden uygulanamadı. Ahz-ı asker kanunname-i hümayunu (1886) ile askere almada önemli yenilikler yapıldı. Getirilen *mükellefiyet yöntemi* ile müslüman halkın tümü (İstanbul'da yaşayanların dışında) askere alınabilecekti. Askere alınacaklar yirmi beş yaşı doldurdukları yılın mart ayında askerlik çağına girmiş sayılırlar ve 15 mayısta yapılan kuraya katılırlardı. Bu uygulama için devlet altı bölgeye ayrıldı, olası yolsuzluklara karşı kazalarda da askere alma meclisleri kuruldu. Yasa *bedel-i şahsi*'yi (parayla tuttuğu kişiye kendi yerine askerlik yaptırma) kaldırarak *bedel-i nakdi* (askerlik yapmak yerine devlete bedelini ödeme) yöntemini getirdi. Bedel-i nakdi yöntemine göre, elli altın lira veren beş aylık bir eğitimden sonra terhis oluyordu. Bu yasaya 1909'da getirilen değişiklikle askere alma yaşı yirmiye, fiili askerlik süresi ise üç yıla indirildi. 12 mayıs 1914'te çıkarılan "mükellefiyet-i askeriye kanun-u muvakkat'ı" ile on sekiz yaşını bitiren hanedan dışındaki tüm osmanlı uyruklulara askerlik yükümlülüğü getirildi. Kırk beş yaşına kadar sürecek askerlik dönemi pa-

dişahın iradesiyle uzatılabiliyordu.
Günümüzde 1927'de kabul edilen 1111 sayılı yasaya göre Türkiye Cumhuriyeti uyruğundaki tüm erkekler yirmi yaşında ilk yoklamalarını yaptırırlar. Askerlik için karar aldıran yükseköğrenim görmüş yükümlülerden kurayla saptananlar sekiz ay erlik, kalanlar ise on altı ay yedek subaylık yaparlar. Er olarak sevki yapılanların askerlik süresi on sekiz aydır. 1980'den sonra uygulanan bedelli askerlik yöntemine göre, yurtdışında çalışanlar, belirtilen türk lirası karşılığında döviz ödeyerek iki aylık kısa dönem askerlik yaparlar ve temel eğitimden geçirilerek terhis edilirler.
—Ask. cez. huk. Askeri mahkemeler kuruluşu ve yargılama usulü kanunu'nun değişik 10. maddesinde asker kişiler şöyle sınıflandırılır: 1. muvazzaf askerler (subaylar, askeri memurlar, askeri öğrenciler, astsubaylar, erbaşlar, erler); 2. yedek askerler; 3. Milli savunma bakanlığı ya da Türk silahlı kuvvetleri kadro ve kuruluşlarında çalışan sivil personel; 4. askeri işyerlerinde çalışan ve İş kanunu'na tabi olan işçiler; 5. rızası ile Türk silahlı kuvvetleri'ne katılanlar; 6. askeri yargı organlarınca tutuklanmış ya da hapsedilmiş ya da askeri makamlarca korumaya ya da gözaltına alınmış kişiler.

Asker, Trakya bölgesinde, özellikle Silivri yöresinde oynanan bir halk oyunu. Askere gidenleri uğurlama töreninde oynanan oyunda, ayrılığın zorluğu canlandırılır.

ASKER MÜKREM. Tar. coğ. Emeviler döneminde Ahvaz'da kurulan ordugâh kenti. Irak valisi Haccac bin Yusuf'un, Ahvaz'daki isyanı bastırmak üzere gönderdiği Mükrem komutasındaki ordunun, Rüstem Kavaz kalıntıları yanında konakladığı kesimde kuruldu. Kısa sürede gelişen kent, Büveyhoğulları döneminde (X. yy.) para basma merkeziydi. Kalıntıları Şuşter kentinin 45 km kuzeyindeki Bend-i Kir'dedir.

ASKER SAMERRA, Asker ül - Mutasım da denir. Samerra kentinin halife El Mutasım tarafından kuruluşu sırasında (836) ordunun konakladığı kesimin adı. (→ SAMERRA.)

Askeranî, Kars yöresinde, tek ya da çift kişiyle oynanan bir halk oyunu. Azeriler arasında yaygındır. (*Terekeme* de denir.)

AŠKERC (Anton), slovenyalı yazar (Globoko 1856 - Ljubljana 1912). Papazlığı bıraktı ve ruhban sınıfının kaldırılmasını istedi. *Ballades et Romances* (fr. çev.) [1890] adlı yapıtında, panslavcılık ülküsünü savundu.

ASKERCE be. Asker gibi, askere yakışır biçimde: *Askerce selam vermek.*

ASKERGÂH a. (ar. *ʿasker* ve fars. *gah*'tan *ʿasker-gah*). *Esk.* Asker kampı, kışla.

ASKERİ sıf. (ar. *ʿasker* ve *-i*'den *ʿaskerī*). **1.** Orduyla, ordu örgütüyle ilgili, orduya ilişkin şey için kullanılır: *Bir ülkenin askeri güçleri. Askeri üniforma.* **—2.** Ordunun, askerlerin eylemi için kullanılır: *Askeri harekât. Askeri manevra.* **—3.** Orduya dayalı, ordudan kaynaklanan şey için kullanılır: *Askeri hükümet, yönetim. Askeri darbe.* **—4.** Orduya bağlı, ordu içinde yapılan görev için kullanılır: *Askeri tıp. Askeri doktor.* **—5.** Orduya özgü özellikler (disiplin, kesinlik vb.) için kullanılır: *Evinde tam bir askeri disiplin sürdürüyordu.*
— Ask. *Askeri adalet,* askeri yargının, yetkisindeki yasaları uygulaması. || *Askeri arazi* → ARAZİ. || *Askeri ataşe,* yabancı ülkedeki devlet temsilciliği yanında genelkurmay başkanlığını ilgilendiren gelişmeleri izleyen asker. Kara, deniz ya da hava ataşesi adları altında görev yapar. || *Askeri ayaklanma,* birden çok askeri kişinin amir ya da üstüne karşı koyması, saldırıya geçmesi. || *Askeri ceza,* askerlik görevinin yerine getirilmesinde gerekli disiplini kurmak ve korumak için uygulanan yaptırım. || *Askeri disiplin,* her koşulda yasalara uyma, amir ve üstlerin emirlerini yerine getirme zorunluluğu. || *Askeri diş tabibi,* dişçilik fakültesini bitirmiş tabip subay. || *Askeri eczacı,* askeri hastane ve kurumlarda ilaç yapım ve dağıtım işlerini yöneten, eczacılık fakültesini bitirmiş subay. || *Askeri gazino,* subay, astsubay ve ailelerinin dinlenme ve eğlence yeri. || *Askeri hastane* → HASTANE. || *Askeri infaz,* askeri mahkemelerin verdiği hükmün yerine getirilmesi. || *Askeri kantin* → KANTİN. || *Askeri kıta,* silahlı ya da silahsız askerlerin oluşturduğu, komuta altındaki topluluk. || *Askeri kıyafet* → KIYAFET. || *Askeri kimyager,* askeri kimyaevi vb. kurumlarda görev yapan kimya fakültesini bitirmiş subay. || *Askeri memur,* eskiden idari işlerde görev yapan, subay elbisesi giymekle birlikte rütbe işaretleri değişik olan, konumu özel yasayla belirlenmiş asker. || *Askeri müfreze,* özel bir görevin yerine getirilmesi için değişik sınıf ve silahlardan kurulmuş, gücü birkaç mangadan birkaç tabura kadar değişebilen birlik. || *Askeri mühendis,* askeri fabrika vb. kurumlarda görev yapan yüksek teknik öğrenim görmüş subay. || *Askeri ordugâh,* birliklerin kışla dışında konakladıkları yer. || *Askeri ödül,* görevinde başarı gösteren personele verilen ödül. || *Askeri öğrenci,* subay, astsubay yetiştirilmek üzere askeri okullarda ve Milli savunma bakanlığı adına sivil okullarda öğrenim gören, resmi kıyafet taşıyan kişi. || *Askeri öğretmen,* askeri okullarda ve kimi birlik kadrolarında görev yapan öğretmen subay. || *Askeri posta hizmeti,* savaşta ya da olağanüstü durumlarda, Silahlı kuvvetler personeliyle halkın posta bağlantısını güvenlik altına almak için verilen hizmet. (Bu amaçla Genelkurmay merkez daire başkanlığı ile gerekli görülen komutanlıklarda PTT ile bağlantıyı sağlayacak bürolar kurulur. Para, koli ve mektuplar PTT memurlarınca bu bürolara, askeri mutemetler aracılığıyla da PTT idaresine teslim edilir.) || *Askeri strateji,* Silahlı kuvvetler'in ya da bir bölümünün amaca uygun biçimde yönetilip yönlendirilmesini gerçekleştirmek için yapılan düzenlemelerin tümü. || *Askeri şûra* → ŞURA. || *Askeri tabip,* Silahlı kuvvetler'de sağlık işlerini gören tıp fakültesini bitirmiş subay.
—Ask. cez. huk. *Askeri ceza hukuku,* askeri suçları ve cezaları inceleyen hukuk dalı. || *Askeri hâkim,* askeri yargı alanında, yargılama görevi ve yasada belirtilen bazı idari görevleri yerine getiren kişi. (Askeri hâkimler kanunu'nun ek 2. maddesine göre adli müşavirlerle askeri savcılar da, askeri hâkim statüsündedirler. || *Askeri mahkemeler,* yasalarda aksi yazılı olmadıkça, yalnız asker kişilerin askeri suçlarıyla bunların asker kişiler aleyhine ya da askeri yerlerde ya da askerlik hizmet ve görevleriyle ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevli mahkemeler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Askeri savcı,* askeri yargı alanında iddia görevini yerine getiren, askeri hâkim statüsündeki kişi. (Askeri savcılar, bir suçun işlendiğini öğrendikleri zaman kamu davası açmak üzere soruşturma yaparlar.) || *Askeri suç,* asker kişiler tarafından işlenen, askerlik görev ve hizmetiyle askeri disipline ilişkin suç. (Askeri suçlar, askeri cürümler ve askeri kabahatler olmak üzere ikiye ayrılır.) || *Askeri yargıtay* → YARGITAY.
—Huk. *Askeri yargı,* askeri mahkemeler tarafından yürütülen yargı etkinliği. (Askeri yargı alanındaki en yüksek mahkeme, Askeri yargıtay'dır.) || *Askeri yüksek idare mahkemesi,* asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin olan idari işlem ve eylemlerin yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesi.
—İkt. *Askeri-sınai kompleks,* J. K. Galbraith'ın modern sanayi devletinde iktidar gerçeğinin asıl bulunduğu yeri belirtmek için öne sürdüğü kavram.
—Nalbantl. *Askeri nal,* eskiden süvari birliklerinde kullanılan nal. (Çoğunlukla karbon oranı düşük, yumuşak demirden yapılırdı; böylece yürüyüş ve harekât sırasında bile kolları açılarak ısıtılmadan çakılabilirdi. Mıh deliği sayısı alafranga naldan çoktu ve genellikle mahmuzluydu.)
—Tar. *Askeri kabalak,* ENVERİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Ask. cez. huk. Askeri mahkemeler kolordu, ordu ve kuvvet komutanlıklarıyla Genelkurmay başkanlığında kurulur. Milli savunma bakanlığınca kurulan askeri mahkemeler, genellikle iki askeri hâkim ve bir subay üyeden oluşur. Ancak 200 ve daha çok sanık hakkında açılan davalara bakan askeri mahkemelerde dört hâkim ve bir subay üye bulunur. Genelkurmay başkanlığındaki askeri mahkeme, general ve amiralleri yargılarken üç askeri hâkimle iki general ya da amiralden kurulur. Askeri mahkemeler, savaş halinde yasada belirtilen öteki davalara da bakarlar. Askeri mahkemelerin kuruluş ve görevleri, 25 ekim 1963 tarih ve 353 sayılı Askeri mahkemeler kuruluşu ve yargılama usulü kanunu'nda ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.
—Tar. Osmanlı toplumunda, reayanın dışında kalan hâkim sınıf üyelerine verilen ad. Belli bir görevden ziyade bir sınıfı tanımlardı. Askeriler gündeliklerini maliye hazinesinden alan kapıkulları ile hazine ve vakıflardan alan ulema ve medreselilerden oluşurdu. Askerilerin emekli olanları, karı ve çocukları, sultanın esirleri ve maiyetindeki din görevlileri de bu sınıftan sayılırdı. Ayrıca bu sınıf, asker esirleri (kul) ve feodal ordu birliklerini de (sıpahi) kapsardı. Askeriler kişisel statü açısından müslüman reaya gibi şeriata uymakla yükümlüydüler; ancak, reaya ile aralarında çıkan davalarda, özellikle yargı önüne çıkma bakımından fiili bir ayrıcalığa sahiptiler. İdari ve mali konularda ise sultan tarafından oluşturulan özel bir kanuna bağlıydılar (kanunu sipahiyan). Bu kanun onlara reayaya göre ayrıcalık tanırdı: silah taşımak, tımar sahibi olmak hakkı vb. Osmanlı toplumunda, askeriler aristokratik bir sınıf oluşturmazlardı. Kendilerine verilen tımar ve statü tamamen sultanın iradesine bağımlıydı. İki sınıf arasında geçiş de olabilirdi. Askeri, reaya; reaya da olağanüstü hizmetinin karşılığında askeri statüsüne geçebilirdi. XVIII. yy.'da tımarın köylülük arasında yaygınlaşması ve yeniçerilerin ticaret hayatına atılmaları sonucunda bu farklılaşma giderek önemini yitirdi.

ASKERİ (Ebülhasan Ali bin Muhammet **EL-**), on iki imam şiiliğinin onuncu imamı (Medine 829 - Samara 868). Dokuzuncu imam Ali er Rıza'nın oğlu. Annesi, Ümmül'fazl, bir söylentiye göre, el-Me'mun'un kızıdır. Onun, Mağrib'li Sümane ya da Susen adlı biri olduğu da söylenir. Askeri, daha çocuk yaşta babasının yerine geçti. El-Mütevekkil halife olunca, onu bir güvenlik önlemi olarak Samara'ya getirtip bu kentte oturmaya zorunlu tuttu. Dindarlığı ve alçakgönüllülüğü ile tanındı. Samara'da öldüğü eve gömüldü.

ASKERİ (Ebu Ahmet el-Hasan bin Abdullah bin Sait **EL-**), arap sözlükçü (? 906 - ? 993). Babası ve muhaddis Abdan'ın (öl. 919) yanında başladığı öğrenimini; Bağdat, Basra ve İsfahan'da sürdürdü. İbn Dureyd (öl. 933), Bagavi (öl. 929) ve İbn Ebi Davut es-Sicistani'den (öl. 929) ders gördü. Zamanının ünlü bilginleri arasında yer aldı. Birçok yapıtı arasında *Kitab ut-tashif*'i arapçada geçen az rastlanır ve güç terimlerle, hadis ve manzumelerde yanlış aktarılmış özel adlara ilişkin değerli bilgileri içerir. Bilgisinin büyük bir bölümü, öğrencisi Ebu Hilal el-Hasan bin Abdullah bin Sehl el-Askeri** nin yapıtları aracılığıyla günümüze ulaşabilmiştir.

ASKERİ (Ebu Hilal el-Hasan bin Abdul-

Büyük Larousse

Askeri müze
İstanbul

lah bin Sehl EL-),arap dilci(?-?1010'dan sonr.). Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Ebu Ahmet el-Hasan bin Abdullah bin Sait el-Askeri*'nin öğrencisiydi. Bilgisinin büyük bir bölümünü hocasına borçludur. En tanınmış yapıtları yetişmekte olan yazarlar için kaleme aldığı *Kitab üs -sinââteyn* ile *El-Kitabe ve'ş-ş'ir*'dir.Yazar, bu yapıtlarında Kuran'ın dil bakımından değerini belirtmek için, ilk kez, arap belagat bilimi hakkında ayrıntılı ve sistemli bilgiler verir.

ASKERİ, türk şair (Edirne, XVI. yy.). Kanuni Sultan Süleyman döneminde görevle Irak'ta bulundu. Bağdat'ta On iki imam'dan Hasan Askeri*'nin adına kurulmuş dergâha hizmet etti; mahlasını da ona bağlılığı dolayısıyla aldı. Devlet hizmetinde değerinin bilinmediğinden yakınan yergiler yazdı. Sonradan zeamet sahibi oldu, Selanik'e yerleşti. Bazı gazelleriyle muhammesleri, terciibentleri yazma dergilerdedir.

ASKERİ (Muhammet) **Halveti, Gülaboğlu,** türk şair, tasavvuf adamı (Kütahya, Altıntaş, XVII. yy. başları - Afyon 1693). Halvetiye tarikatına bağlı Elmalı'lı Şeyh Ümmi; Sinan'ın halifelerindendir. Afyon'da Hisarardı medresesi'nde 30 yıl müderrislik yaptı. Mezarı medrese karşısındadır. Türkçe yazma divanının içinde ayrıca *Cami ül-esrar* adlı 250 beyitlik bir mesnevisi ve tasavvufla ilgili *Sülûk üs-sâlikîn fî beyânı esrâr il-ârifîn* adlı risalesi vardır. Aruz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde halvetilik görüşünü dile getirir. (→ Kayn.)

Askeri akademiler, subayların komutanlık niteliklerini geliştiren ve kurmay subay yetiştiren öğretim kurumları.

Harp akademileri, Milli güvenlik akademisi ve Silahlı kuvvetler akademisi olmak üzere üç tür askeri akademi vardır. Bunlardan Harp akademileri kara, deniz ve hava akademilerinden oluşur. Buraya sınavla alınan üsteğmen-kıdemli yüzbaşı rütbesindeki subaylar, Silahlı kuvvetler'in kurmay subay gereksinimini karşılamak üzere yetiştirilir. Milli güvenlik akademisi, ulusal savunma hizmetlerinin yerine getirilebilmesi için devlet kuruluşları arasındaki eşgüdümü sağlayıcı asker ve sivil personeli yetiştirir. Silahlı kuvvetler akademisi ise Kara, Deniz ve Hava kuvvetlerinin yapacağı ortak bir harekâtı başarılı kılmak için komuta kurulunun komutanlık ve kurmaylık niteliklerinin pekiştirildiği kurumdur.

Askeri liyakat madalyası, kral Carlos-Alberto tarafından 1833'te oluşturulan nişan. 1855'te Kırım'da ve 1859'da Avusturya'ya karşı yapılan savaşta dağıtıldı. Lacivert şerit. —İsrail devletinin 1949'da çıkardığı ilk nişan; büyük cesaret isteyen eylemleri ödüllendirmek için verilir. Hiçbir simge taşımaz; kırmızı renkte basit bir şeritten oluşur.

Askeri müze, İstanbul Harbiye'de müze. Osmanlılar'ın savaşlarda ele geçirdikleri her türlü silah, araç ve gereç, Mehmet II (Fatih) döneminden başlayarak Cebehane denilen Ayairini kilisesi'nde toplanıyordu. Abdülmecit döneminde Ahmet Fethi Paşa'nın girişimiyle *Mecmai eslihai atika* adıyla ilk müze oluşturuldu (XIX. yy. ortaları). Abdülhamit II döneminde Ahmet Muhtar Paşa *Eslihai askeriye müzesi*'ni kurmakla görevlendirildi. 1940'a değin durumunu koruyan müzenin yapıtları İkinci Dünya savaşı sırasında Niğde ve Ankara'ya aktarıldı. 1949'da İstanbul'a getirilen yapıtlar, Harbiye'nin jimnastik salonlarında yapılan düzenlemelerle ziyarete açıldı (1959). Müzenin, Harbiye kışlası'nda yeni bir düzenlemeyle açılması çalışmaları sürdürülmektedir (1986).

Müzede osmanlı ordusunca kullanılan silahlar, araç ve gereçler, bayraklar, sancaklar, önemli savaşların yağlıboya tabloları, Kurtuluş savaşı'na ilişkin belgeler, resimler, nişanlar tarihsel bir düzenlemeyle sergilenmektedir.

Askeri okullar, Türk silahlı kuvvetleri'nin subay ve astsubay gereksinimi bu okullarca karşılanır. Subay yetiştiren askeri okullar askeri liseler ile harp okullarıdır. Askeri liseler, (Kuleli [İstanbul], Işıklar [Bursa], Deniz lisesi [İstanbul], Maltepe [İzmir]) sivil ortaokulları bitirenler arasından sınavla öğrenci alırlar. Eğitim öğretim süresi üç yıl olan bu okulları bitiren öğrenciler harp okullarına alınır. Harp okulları, (Kara harp okulu [Ankara], Deniz harp okulu [İstanbul], Hava harp okulu [İstanbul]) askeri liseleri bitirmiş öğrencilerle gereksinim duyulduğu sayıda sivil liselerin fen ve matematik kolunu bitirmiş öğrenciler arasından sınavla öğrenci alırlar. Öğrenim süreleri dört yıldır. Harp okullarını bitiren subaylar sınıf ve atış okullarında bilgi ve becerilerini geliştirirler. Harp okullarının yanı sıra Gülhane askeri tıp akademisi içinde askeri tabip yetiştiren Askeri tıp fakültesi kurulmuştur. Subay sınıf okulları, harp okullarını ya da silahlı kuvvetler hesabına fakülte veya yüksekokulları bitiren subaylarla yedeksubay adaylarına bağlı oldukları sınıf ve branşlarla ilgili eğitim öğretim yaptıran okullardır. Eğitim süreleri, sınıf özelliklerine göre üç ayla bir yıl arasında değişir. Astsubay hazırlama okulları, sivil ortaokulları bitirenler arasından sınavla öğrenci alır. Eğitim öğretim süreleri üç yıldır. Genelkurmay başkanlığına, kara, deniz, hava kuvvetleri komutanlıkları ile Jandarma genel komutanlığına bağlı çeşitli astsubay hazırlama okulları vardır. Astsubay sınıf okulları, astsubay hazırlama okulları ile sivil liseleri bitirenler arasından sınavla öğrenci alır. Uzmanlık alanlarını temel alan bu okulların eğitim öğretim süresi bir yıldır.

Askeri sanayi idadisi, askeri fabrikalara teknik eleman yetiştirmek amacıyla 1862'de Tophane'de (İstanbul) açılan kurum. Cumhuriyetin ilk döneminde saraçlık, marangozluk, motor teknisyenliği vb. dallarda "esnafatı askeriye" adı verilen rütbeli personel yetiştirdi. Daha sonra, yerini, askeri teknik okullara bıraktı.

ASKERİYAN çoğl. a. (ar. *ᶜasker*'in fars. çoğl. *ᶜaskeriyān*). *Esk.* Askerler.

ASKERİYE a. (ar. *ᶜaskerī*'nin dişili *ᶜaskeriyye*). **1.** *Esk.* Asker ve askerlikle ilgili: *Dâire-i umûr-ı askeriye.* **—2.** *Halk.* Ordu örgütü: *Askeriyede çalışmak.*

ASKERLİK a. **1.** Asker olma durumu. **—2.** Belli bir süreyi kapsayan ordu hizmeti. **—3.** *Askerlik yapmak, etmek,* askerlik görevini yerine getirmek: *Askerliğini Erzurum'da yaptı. O çok genç, daha askerlik bile yapmadı.* ‖ *Askerlik hatırası,* askerce bir poz verilerek çektirilen fotoğraf.

—Ask. *Askerlik çağı,* her erkek yurttaşın yirmi yaşına girdiği yılın 1 ocak tarihinden başlayarak kırk altı yaşına girdiği yılın 1 ocak tarihinde sona eren askerlik yükümlülüğü altında olduğu süre. (Yoklama, muvazzaflık, ihtiyat olmak üzere üç döneme ayrılır.) ‖ *Askerlik dairesi,* birkaç askerlik şubesinin bağlı olduğu kurum. (Asker alma daire başkanlığı'nın [→ ASAL] emrinde görev yapar, bölgesindeki asker alma hizmetinin aksamadan yürümesi için gereken önlemleri alır.) ‖ *Askerlik hizmeti,* askerlik çağındaki kişinin verdiği hizmet. (İki biçimde yerine getirilir: muvazzaflık döneminde, kışla ya da kurumlarda belirlenen süre içinde verilen görev yapılarak; ihtiyatlık döneminde ise eğitim, tatbikat, manevra ya da çıkan bir savaşa katılarak.) ‖ *Askerlik meclisi,* askere alınacak yükümlülerin son yoklamalarını yapan meclis. (Bölgenin en büyük mülki amiri ya da vekili ile askerlik şube başkanı, nüfus memuru, belediye temsilcileri ve iki hekimden oluşur. Asker adaylarının sağlam, sakat ya da çürük olduğuna karar verir.) ‖ *Askerlik sanatı,* savaşta başarı kazanabilmek için gerekli bilgi ve becerileri edinme, kullanma sanatı. ‖ *Askerlik şubesi,* askerlik çağındaki kişilerin, ilk yoklamadan başlayarak çağdışı kalana değin askerlikle olan ilişkilerini düzenleyen kurum. (İlçelerde bulunur ve bölgelerdeki askerlik dairelerine bağlı olarak görev yaparlar.) ‖ *Askerlik yoklaması,* askerlik çağına girenlere uygulanan işlem. (İlk ve son yoklama olmak üzere ikiye ayrılır. İlk yoklama, yükümlülerin 20 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci günüyle haziran ayının sonu arasında yapılır. Bu yoklamaya katılan yükümlüler temmuzun birinci günüyle ekim ayının sonu arasında yapılan son yoklamadan sonra sağlam ya da sakat olarak asker edilirler.) ‖ *Askerlik yükümlülüğü,* 1111 sayılı Askerlik kanunu gereğince Türkiye Cumhuriyeti uyruğunda bulunan her erkek yurttaşın çağı geldiğinde, yapmakla zorunlu olduğu hizmet. (Yoklamalardan sonra sağlık durumu askerlik yapmaya elverişli olmayanlar bir yıl sonra yeniden muayene edilir; aynı sonuç alınırsa askerlik dışı tutulurlar. Öğrencilik nedeniyle erteleme 29 yaşına kadar sürer.) ‖ *Askerlikten ihraç,* taksirli suçlar dışında bir yıldan çok memuriyetten mahrumiyet cezalarından biriyle mahkûm olanlar ile hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, yalan yere şahitlik vb. suçlardan hapis cezasına mahkûm olanların askeri rütbe, unvan ve memuriyetlerinin geri alınması.

ASKETİK → ÇİLECİ.

ASKI a. **1.** Elbiseleri omuzlarından asabilmek amacıyla eğri ya da üçgen biçiminde, tahtadan, plastikten ya da plastik kaplı metalden yapılmış asacak. **—2.** Askılık, portmanto: *Şapkan askıda duruyor.* **—3.** Pantolonu tutması için omuzların üstünden geçirip, sırttan çaprazlanarak takılan, uzunluğu ayarlanabilir lastikli ya da lastiksiz şerit. **—4.** Kimi kadın giysilerini ya da iç çamaşırlarını tutan kumaş ya da lastik şerit. **—5.** Tepeden kulplu kahveci tepsisi, fener. **—6.** Hastanelerde kırık kol ve bacakların asılarak tutturulduğu düzenek: *Askıya almak. Bacağı on gün askıda kalacak.* **—7.** İpe dizildikten sonra bir yere asılarak kurutulmaya bırakılan meyve hevengi. **—8.** *Bir şeyi askıda bırakmak,* bir sorunu, bir işi sonuçlandırmadan bırakmak. ‖ *Askıda kalmak,* sözkonusu bir işse, belli bir sonuca bağlanmamak; resmi bir belgeyse, belli bir yerde belli bir süre ilan edilmek. ‖ *Bir işi askıya almak,* onu belirsiz bir zamana ertelemek.

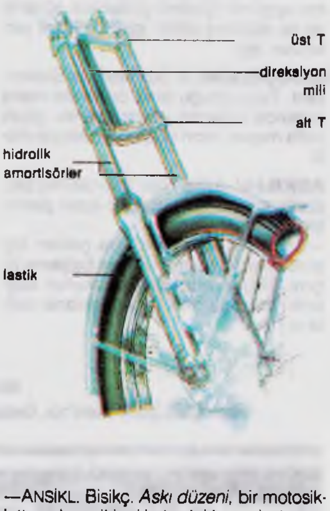
—Aktar. Palanga ve vinç gibi bir kaldırma aygıtına asılan ve birkaç defada alınabilecek yükleri bağlamaya ya da kaldırmaya yarayan düzenek. (Özellikle konteynerlerde askı otomatik olabilir.) ‖ *Askı elemanları,* kaldırma aygıtlarının halat ya da kablo gibi donanımları.

—Ask. tar. *Kılıç askısı,* kılıcın kemere takılmasını sağlayan deri ya da kumaştan şerit. Kimi zaman küçük bir zincir de aynı amaçla kullanılır.

—Bayınd. *Askı çubuğu,* asma köprüde tabliyenin kablolarla taşınmasını, alt ve ara tabliyeli ya da kiriş gergili köprülerde ise kemer ya da üst kemer parçasıyla tabliyenin tutulmasını sağlayan düşey ya da

düşeye yakın parça.
—Cerr. Omuzdan aşırılan ve gövdeye sarılmış bir sargının kaymasını önleyen uzun bez parçası. ‖ Muayene ya da ameliyat masalarında bulunan ve bacakları tutmaya yarayan yardımcı aygıt. ‖ Kırıklarda kemiklerin kısalmasını önlemek için kullanılan germe-çekme aygıtı. ‖ *Çene askısı*, burun ve çene pansumanlarını tutmaya yarayan dört köşeli sargı askısı. ‖ Çenenin ve çene bağlarının oturduğu çukur aygıt. (Bu tür çene askıları, bazen diş ve yüz ortopedisinde ya da altçenenin üst bölgesindeki kırıkların tedavisinde kullanılır.)
—Denizc. *Askı izbirosu*, kürekleri ve gönderleri güverte altında askıya almak için parça halatlardan yapılmış, bir çıması kasalı, öteki çıması cevizli ya da her iki çıması da dikişli izbiro. ‖ *Askıya almak*, batma tehlikesi bulunan bir gemiyi, güvenli bir mevkiye, limana ya da daha sığ bir suya çekmek için bir başka geminin bordasına bağlamak.
—Dy. *İşaret askısı*, birçok yolun üstünden geçen ve demiryolu işaretlerini taşıyan köprü.
—Ed. Halk şairlerinin yarışmalarında kazanana verilmek üzere asılan ödül. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Askı indirme*, yarışma kazanan halk şairine verilmek üzere kahve duvarından askıyı indirme.
—Eşy. *Etek askısı*, etekleri kırıştırmadan asmaya yarayan, uçları çengelli, yassı ve uzun taşımalık. ‖ *Havlu askısı*, banyoda havluları asmaya yarayan taşımalık. ‖ *Kravat askısı*, köşelerinde, bir dizi kravatı alacak biçimde simetrik çengeller bulunan ve düşey olarak asılan metal ya da kılıflı uzunca taşımalık. ‖ *Pantolon askısı*, bir pantolonun katlanmadan asılmasını sağlayan, üstü çengelli, yassı ve uzun kıskaç.
—Folk. Geleneksel düğünlerde, çeyizi sergilemek için gelin odasında yapılan düzenleme. (Odaya gerilen iplere gelinin eşyası asılır, değerli mutfak eşyası köşelere yerleştirilir. Kimi yörelerde gelen armağanlar da ipe asılır.) ‖ Eskiden, gelinin oturacağı köşeyi süslemek amacıyla meyve ya da çiçeklerden yapılan hevenge verilen ad. (Bereket ve mutluluğu simgeleyen bu askılar, *askıcı* denen hünerli kadınlarca düzenlenirdi.) ‖ Alına takılan, gümüş zincir üzerine dizilmiş paralardan oluşmuş ziynet eşyası. ‖ Alına sallandırılan zincirli mücevherlerin genel adı. ‖ Yeni binaya, araba atlarına ya da armağan olarak boyuna asılan kumaş parçası.
—Havc. *Askı ipi*, bir paraşütün kayış takımını kubbeye bağlayan halat. —Balon ağına sepeti bağlayan ip.
—İnş. *Askıya almak*, bir yapının duvar, ayak vb. gibi öğelerinin alt bölümlerindeki onarım ve yapım çalışmaları sırasında dengenin bozulmasını önlemek için üst bölümleri geçici olarak desteklemek. ‖ *Duvar askısı*, bir duvara gömülen ve çeşitli eşyaları taşımaya yarayan, değişik biçimlerde metal şerit. ‖ *İskele askısı*, salıncak iskelelerin asılmasında kullanılan küçük metal kemer. ‖ *Kiriş askısı*, kırık bir kirişi yerinde tutmaya yarayan metal bağlantı parçası.
—İpekböcç. İpekböceğinin koza örerken tutunup kendini askıya alabilmesi için kerevetlerin üstüne konan kuru çalı. ‖ *Askı odası*, ipekböcekleri tutunup koza örsünler diye askı kerevetleri konularak kuru çalılarla donatılan bakım odası. ‖ *Askı koyma*, ipekböcekleri koza örebilsinler diye üretim kerevetlerindeki küçük aralıklara çalı çırpı yerleştirme. ‖ *Askıya çıkma*, ipekböceklerinin koza örmek üzere askı dallarına tırmanması.
—Kuşç. *Kuş askısı*. vurulan kuşları boyunlarından asarak taşımak için yapılmış çok ilmikli avcı hamaili.
—Mak. san. *Askı donanımı*, bir araçla tekerlekleri arasında bağlantı sağlayan, aracın ağırlığını dingillere aktaran ve yol engebelerinin doğurduğu darbeleri sönümlemeye yarayan organların tümü. (Eşanl. SÜSPANSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl. Oto.]
—Mim. *Askı* ya da *süs askısı* → ASKITOPU.
—Müz. *Askıya alma*, bir akorun bir ya da daha çok sesini (gecikme), bir sonraki akora ekleyerek bağlama ve sonra bunları çözme ilkesine dayalı besteleme işlemi. ‖ Klavsencilerde, anlatımsal niteliğini vurgulamak amacıyla bir sesin icrasını hafifçe geciktirme.
—Oto. *Askıya alma*, genellikle elastomerden yapılmış esnek desteklerle motoru şasiye bağlamaya dayanan eski bir montaj yöntemi. (Bu destekler motordan gelen titreşimlerin taşıta yayılmasını önlemek amacını güder.) ‖ *Far askısı*, eskiden, burun farlarını taşımakta kullanılan düz ya da dirsekli metal çubuk. ‖ *Yardımcı askı*, tekerleklerin yolla sürekli temasını sağlayan ve genellikle büyük salınımlı bir askı donanımına bağlanan eylemsiz düzenek.
—Saatç. Bir saat sarkacının asılı olduğu parçaların tümü. (Askı telli, bıçaklı ya da yaylı olabilir.)
—Sil. Tank askı donanımında, sabit bir nokta ile devingen bir ya da iki nokta içeren metal organ. (Bu organ bir ya da birçok tekerleği kasaya doğrudan ya da dolaylı olarak bağlar.)
—Süslem. sant. *Askı kancası*, maden eşyada kullanılan, tunç ya da pirinçten, gül biçiminde parça.
—Teknol. *Çengelli askı*, malları asmaya yarayan çengelli ya da pimli parça.
—Tekst. *Askı çerçevesi*, kurutmak için kumaşları asmaya yarayan uzun çubuk. ‖ *Kumaşları askıdan alma*, aprelenmiş kumaşların kurumaları için asıldıkları germeli kurutuculardan çıkarma.
—Uluslarar. huk. *Antlaşmanın askıya alınması*, antlaşmanın uygulanabilirliğinin geçici olarak durdurulması. (Askıya alma, antlaşmanın özel hükümlerinin uygulanmasıyla gerçekleşir. Bu da savaş nedeniyle ya da antlaşma hükümlerini uygulamanın geçici olarak olanaksız hale gelmesiyle olur. Askıya alma, antlaşmayı ortadan kaldırmaz: taraflar "antlaşmanın yeniden uygulamaya konmasını engelleyecek her tür davranıştan kaçınmak zorundadırlar" [Viyana antlaşmalar hukuku sözleşmesi]. Askıya alma dönemi sona erer ermez antlaşma tüm etkisini yeniden kazanır.)

MOTOSİKLET ASKI DÜZENİ
(ön tekerlek)

—ANSİKL. Bisikç. *Askı düzeni*, bir motosiklette askının ikinci katındaki esnek sistem, çoğunlukla helis biçiminde bir yay, kimi kez bir burulma çubuğu ya da katmanlar halinde üst üste konulmuş kauçuk halkalardır. Ön düzende, çatal genellikle teleskopik biçimdedir ve kovanlardan herbirinde askı yayı ve hidrolik amortisör bulunduğundan çift etkilidir. Sıkıştığında ve genişlediğinde yay etkisi yapan havalı çatallar da vardır. Arka düzende kızak yolu kullanımına başlandıktan sonra salınımlı kol benimsenmiştir. Kadronun tabanına, vites kutusu çıkışının yanına, üçgen biçimde bir çatal eklemle bağlanır. Askı yayları salınımlı kolun içine, eklem ekseninin yanına takılır; eklem ekseni frenleme ve hızlanma tepkilerini karşıladığı gibi arka tekerlek şoklarını da sönümler. Öte yandan askı düzeninde bir ya da daha çok amortisör bulunabilir; yeni modellerde, haznenin altına ya da motorun arkasına ve salınımlı kolun önüne düşey olarak yerleştirilen tek bir amortisör yer alır. (Eşanl. SÜSPANSİYON.)
—Ed. Halk şairlerinin saz çalıp deyişler söylediği kahvelerde, ramazanlarda çalgılı kahve haline getirilen tulumbacı kahvelerinde atışma* kazananlara, muamma* çözenlere verilecek ödül kahvenin duvarına asılırdı. Askı bağlama, giysi, kumaş, kılıç, tabanca gibi eşya olurdu. Atışmayı kazanan, muammayı usulüne uygun olarak kazanan, askıyı alırdı. Konulan sürenin bitiminde muamma çözülmezse çığırtkan çözümünü söyler ve ödülü kendisi alırdı.
—Oto. Bir otomobilin askı donanımında seri halinde çalışan iki eleman grubu vardır. Günümüzde, askı donanımının birinci katını, lastikler oluşturur. Donanımın ikinci katının en eski biçimi yaprak yaylardır; bu yayların uçları, ya bir "yol kolu"yla doğrudan ya da bir "yay küpesi"yle dolaylı olarak şasiye bağlanır. Bugün iki yuva arasına yerleştirilmiş helis yay kullanımı gittikçe yaygınlaşmaktadır; yuvalardan biri gövdeye, öteki de, gövdeyle tekerlek aksı arasında yer alan bağlantı koluna tutturulur. Bu düzenekte salınımlar, yayla eşmerkezli ya da yay dışında bulunan hidrolik amortisörlerle sönümlenir.
İleri teknikle üretilmiş kimi araçlarda askı donanımının ikinci katı da pnömatiktir. Bu tür donanımda yüke göre değişen bir süneklik elde edilir ve şasiyle yer arasındaki yüksekliğin değişmezliği sağlanır. İş makinelerinde, bir kompresörün sağladığı basınçlı akışkandan yararlanılır. Turistik amaçlı kimi arabalarda ise hidropnömatik bir sistem kullanılır. Bu askı donanımında etkin madde, motora bağlı bir pompayla kumanda edilen bir akışkan, genellikle yağdır. "Konum dengeleyici" adı verilen, yağ basınçlı hidrolik bir sistem amortisör işlevi görür ve arabanın yataylığını koruyarak, şasi ile yol yüzeyi arasındaki uzaklığın değişmezliğini sağlar.
Nihayet, burulmayla çalışan bir çubuğun esneklik özelliklerinden geniş ölçüde yararlanılmaya başlandı. Burulma çubukları günümüzde yaygın olarak kullanılır.
Otomobilde, askı donanımı ön takımda, arka takıma oranla daha hızlı bir gelişme

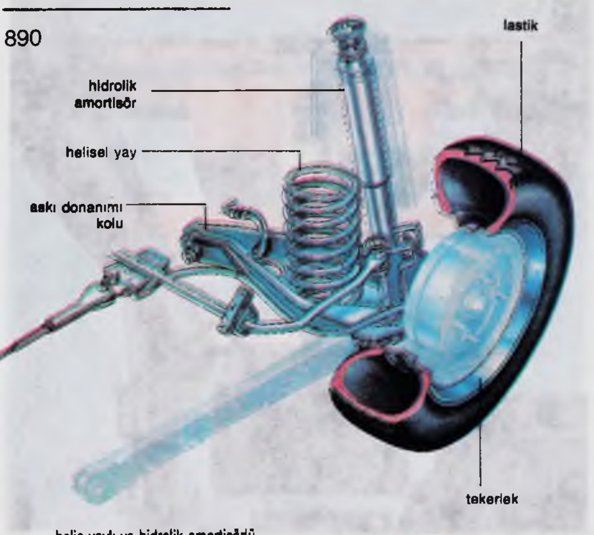

aktarma askısı

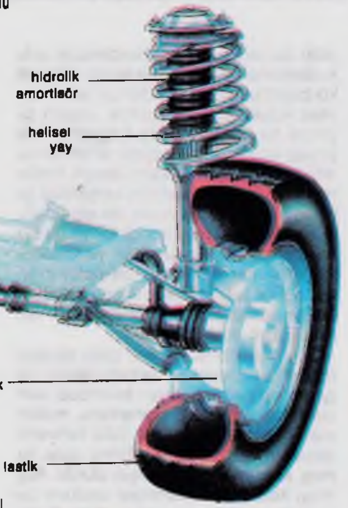

Kirschner çengelli bir askı takılı durumda

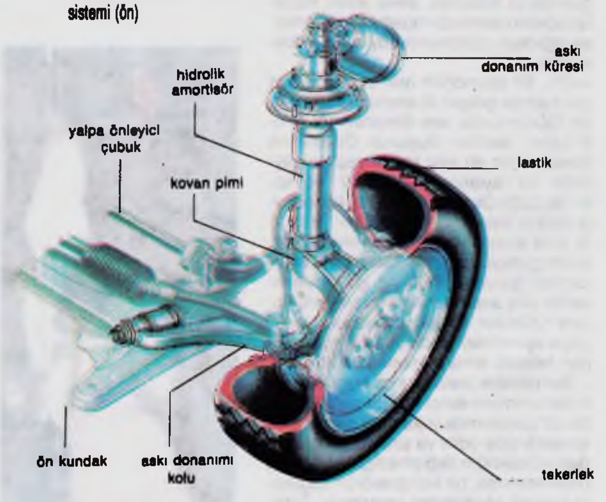
OTOMOBİL ASKI DONANIMI

helis yaylı ve hidrolik amortisörlü askı donanımı sistemi (arka)

evrik McPherson askı donanımı sistemi (ön)

hidropnömatik askı donanımı sistemi (ön)

gösterdi; çünkü arka takım için benimsenebilecek en iyi sistemin seçiminde ortak bir düşünceye varılamadı. Gerçekte eklemsiz ön dingilin, daha 1931'de yerini büyük bir hızla bağımsız tekerleklere bırakmasına karşın, aynı ilkenin arka tekerlerlere uygulanmasına, ancak geçtiğimiz yıllarda başlandı; bu teknik genelleşmeden önce yalnızca motor, arka dingille aynı yüksekliğe yerleştirilmesi halinde kullanıldı ve esin kaynağı da önden çekişli arabalarda yararlanılan çözüm yolu oldu. Bağımsız tekerlekli ön askı donanımı iki gruba ayrılır: enine kumanda kollu ve McPherson esnek gergi kollu donanımlar. Birinci tür askı donanımı, üçgen biçiminde iki kumanda kolundan oluşur; aracın boyuna bakışım eksenine göre enlemesine yerleştirilen bu kollar, bir yandan helis yaylar ya da burulma çubukları gibi esnek askı öğelerine dayanırken bir yandan da şasi ya da çerçeve şasisine eklemle bağlanır. Bu sistemin üstün yanları şunlardır bir engelden ya da düzensiz bir yoldan geçerken, tekerleklerin birbirini etkilememesi; üçgenler tabanı üst kenarından daha geniş bir yamuk biçiminde yerleştirildiğinde, dingil genişliği ve kamberde zayıf değişimler; askıya alınmamış kütlelerin, göreli olarak zayıf etkisi; askı donanımı sünek olduğunda yanal dönüşün etkisini artıran hafifçe negatif kamber; ani bir fren sırasında, aracın ön bölümünün yere çakılmasına yol açan dalma momentinin küçülmesi; nihayet ani yalpa merkezini yol yüzeyinin üstündeki ya da ona yakın bir noktaya indirme olanağı. Ani yalpa merkezi sorunu önemlidir, çünkü, yandan gelen rüzgâr gibi rastlantısal bir kuvvetin ya da bir virajda merkezkaç kuvvetin etkisine karşı aracın kararlılığı koşullandırır. Günümüzde, McPherson esnek gergi kolları adı verilen ikinci grup askı donanımını kullanma eğilimi ağır basmaktadır ve ilk türün değişik bir biçimi olarak kabul edilebilir; ancak tek bir kumanda kolu vardır. Eşeksenli helisel bir yay içeren çift etkili teleskopik bir amortisörden oluşur; amortisörün dış borusu göbek eksenine ve kovana eklemsiz olarak bağlıdır; iç ucu ise enlemesine yerleştirilmiş tek bir kumanda kolu üzerine oturur. Amortisör çubuğu ve bunu çevreleyen yay, tekerlek kasasına dayanır. Direksiyon kırıldığında amortisör tekerlekle birlikte birlikte döner. Küçük, eğik çubuklar boyuna kuvvetleri soğurur. Bu tip askı donanımının, çok sayıda üstün yanı vardır: düşük net hacim, minimum eklemli birleşme, büyük sapma olanağı, hafifliği ve tekerleğe yakın konumu nedeniyle elverişli tepkiler, hemen hemen değişmeyen dingil genişliği ve bükülme konumunda, yanal kılavuz kuvvetinin artışı. Buna karşın, aracın devinimi sırasında, yalıtımı güç gürültüler çıkarır ve bağlanma noktalarında yapının güçlendirilmesi gerekir. Günümüzde, McPherson tipi askı donamınının geliştirilmiş çok sayıda çeşidi benimsenmiştir.

ASKICI a. **1.** Askı yapan ya da satan kimse. **—2.** Gelin odalarını askılarla süsleyen kimse. **—3.** *Arg.* İşlerini zamanında yapmayan kimse.
—Tekst. Keten ipliği fabrikalarında kurutma aygıtının içindeki çubuklara eğrilmiş ya da ıslatılmış keten ipliği çilelerini yerleştiren işçi.

ASKIÇELENK a. Güz. sant. ve Süslem. sant. Takılı olduğu iki ya da bir dizi nokta arasında sallanan ve bir yaprak, çiçek hatta meyve zinciri oluşturan süsleyici motif.

ASKILI sıf. Askısı olan, askı takılmış şey, özellikle giysi için kullanılır: *Askılı pantolon. Askılı elbise.*
—Sil. *Askılı birleştirme,* atla çekilen top arabasının iki çekme takımını bağlama biçimi. (Bağlama arka takım okunun bağlantı halkasına pimli kanca takılarak sağlanır.)

ASKILIK a. Giysi ve şapkaları asmaya yarayan ayaklı ya da duvara tutturulmuş taşıyıcı: *Paltonu askılığa as.* (Eşanl. PORTMANTO.)
—İnş. Bir aydınlatma aygıtını tutturmak için duvara ya da tavana tespit edilen yalıtıcı levha.
—Marangl. Portmanto, askı tahtası ve panolara tutturulan ağaç ya da metal parça.
◆ sıf. Asılarak saklanabilen sebze, meyve için kullanılır: *Askılık üzüm.*

ASKINTI sıf. **1.** Bir kimsenin üzerine onu rahatsız edecek ölçüde düşen kimse için kullanılır; sırnaşık, yapışkan: *Askıntı herif, peşimizi bir türlü bırakmıyor.* **—2.** *Bir kimseye askıntı olmak,* ona sırnaşmak, tebelleş olmak (arg.).

ASKISIZ sıf. Askısı olmayan giysi, çamaşır vb. için kullanılır: *Askısız elbise. Askısız sutyen.*

ASKITOPU a. Camilerde kubbelerin merkezinden aşağıya sarkan zincirlerin ucundaki yumurta biçimi, ucu püsküllü bezeme öğesi. *Askı* ya da *süs askısı* da denir. (Çini, ahşap ya da madenden yapılmış, oymalı, yaldızlı örnekleri vardır.).

ASKİA ya da **ASKYA,** 1492'de, Sonni* Ali Ber'in yeğeni olduğu sanılan isyancı bir generalin kurduğu songay (Nijer büklümü) hanedanı. Amcasını öldürdüğü tahmin edilen bu general, Askia Muhammet adını aldı. Böylece animist ve sihirbaz bir kralın yerine sofu bir müslüman geçmiş oldu. Askia, Sonni Ali'nin Songay İmparatorluğu'nu güçlendirdi ve genişletti, ama islamdan gerekli desteği görmemesi bu devletin sonunu getirdi. Askia Muhammet, 1528'de oğlu Musa tarafından tahttan indirildi. Soyunden gelenler 1549'a dek birbirleriyle çekiştiler; bu tarihte Askia Davut tahta çıktı. 1582'de Davut'un ölümünden sonra, mücadeleler yeniden başladı. Sahra'daki tuzlaları ele geçirmek isteyen Fas sultanı, bundan yararlanarak Askia İsak II'ye saldırdı; İsak II, 1591'de Tondibi'de yenildi.

ASKLEPİADES, yunanlı filozof(İ.Ö.IV. yy.'ın ikinci yarısı). Platoncu okuldan ayrılarak ilkin Elis okuluna, sonra da arkadaşı Menedemos'un kurduğu Eretria okuluna geçti.

ASKLEPİADES Sisamlı, yunanlı şair (İ.Ö. III. yy.'ın ilk yarısı). Sonradan *asklepiades* adı verilen khoriambos ölçüsüyle aşk üzerine epigramlar yazdı.

ASKLEPİADES, yunanlı hekim (Prusa, Bithynia, İ.Ö. 124 - İ.Ö. 40). Önce Yunanistan'da hekimlik yaptı, daha sonra deneysel tıbbın geçerli olduğu Roma'ya gitti ve oraya yunan tıbbının bilgilerini götürdü. Eczacılık üzerine yapıtlar yazdığı söylenir.

ASKLEPİADES a. (*Sisamlı Asklepiades*'in adından). Ed. Yunan ve Roma edebiyatlarında, iki lirik dizenin adı. *Küçük asklepiades,* bir spondeios, iki khoriambos ve bir iambos'tan; *büyük asklepiades* ise bir spondeios, üç khoriambos ve bir iambos'tan oluşur.

ASKLEPİADESLER, Asklepios'un to-

askıçelenk
Roma'daki S.İgnazio kilisesi'nde, Alessandro Algardi'nin bir frizinden (XVII.yy.) ayrıntı

runları olduğunu öne süren yunan hekim ailesi (en ünlüleri Hippokrates'ti).

ASKLEPİEİON a. (Asklepios tapınağı anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Eski Yunanistan'da Asklepios'un koruması altındaki tıp merkezi.

—ANSİKL. Asklepieionlar tüm Yunanistan'a yayılmış durumdaydı. Başlıcaları Tırhala, Kos, Bergama, Epidauros ve Atina merkezleriydi. Burada yeni rahipler, hastaları kâhinlik yaparak tedavi ederlerdi. Sağlığa yararlı bir alanda kurulan asklepieionlar, hem tapınak hem hastane işlevi gördüler; bu merkezlerde sağlığa yararlı olduğu kadar dinsel nitelikte bir tedavi uygulandı: özveri, oruç, banyo, uyku kürü ve rüya falı yöntemleriyle birlikte, Kos asklepieionunda pythagorasçılardan sonra Hippokrates'i de üne ulaştıracak pozitif bir tıp yöntemi dönüşümlü olarak uygulandı.

ASKLEPİODOTOS, İskenderiye'de doğmuş yunan hekim, yeni platoncu filozof. Proklos'un öğrencisiydi (İ.Ö. 450'ye doğr.).

ASKLEPİODOTOS, stoacı Posidonios'un öğrencisi (İ.Ö. I. yy.). Askeri eğitim ve taktik konusundaki yapıtıyla tanındı.

ASKLEPİOS, Yunanlılar'da hekimlik tanrısı. Başlangıçta, bir köstebek-tanrı olarak ortaya çıktı. Çok yaygın bir efsaneye göre Apollon'un oğluydu. Homeros'ta, hekimlik sanatını yarı at yarı insan Kheiron'dan öğrenmiş bir kahramandı. Daha sonra bir tanrı olacak kabul edildi; Epidauros'ta ve asklepieia'larda özel bir saygı gördü. Simgeleri yılan, horoz, değnek ve kupa idi. *Aesculapius* kültü, Roma'da, İ.Ö. III'yy.'da, bir veba salgınından sonra benimsendi.

—İkonogr. İlkçağ'da, Asklepios, sakalsız bir gençti. IV. yy.'dan başlayarak sakallı ve iyi yüzlü bir insan olarak betimlendi: sağ omuzu ve göğsü açıktır; çevresine yılan dolanmış bir değneğe dayanır. Çoğu kez karısı Epione, kızı Hygieia (Sağlık) ve oğulları Podaleiros Makhaon ve Telesphoros (nekahat perisi) ile çevrili olarak gösterilir.

ASKLEPİOS Trallesli, iskenderiyeli yunan filozof (İ.S. V. yy.'ın sonu). Aristoteles'in yapıtları üstüne yorumlar yazdı.

ASKLILİKEN a. Mantarı bir asklımantar olan likenlere verilen ad.

ASKLIMANTARLAR a. Ask denilen keselerde olgunlaşan sporlarla üreyen mantarlar altsınıfı. (Yaklaşık 15 000 türü içeren bu altsınıfta tallar ya bölmeli ya da tomurcuksudur.)

asklımantarların değişik türleri

—ANSİKL. Asklımantarlar biçim ve boy bakımından çok farklıdırlar. Bazılarında tomurcuklanan bir tal vardır (maya mantarları); bazılarındaysa çok gelişmiş sklerosyumlar bulunur (çavdarmahmuzu); birçoğu etlidir ve yenebilir (kuzugöbeği, domalan),bir kısmı da bitkilerde asalak yaşar ve hastalık yapar: cadısüpürgesi *(taphrina)*; külleme (*erysiphe*) karaleke *(venturia)*, kabuk uru *(nectria)*; leke hastalığı *(mycosphaerella)*; *helminthosporium* ve boğaz yanıklığı *(ophiobolus)*; mumya hastalığı *(sclepotinia)*. Küf mantarları *(aspergillus, penicillium)* ve suyosunlarıyla ortakyaşarlık kuran likenlerin çoğunu oluşturan mantarlar da asklımantardır. Asklımantarlar, şişe biçiminde ve çoğunlukla mikroskobik sporkeseli *pyrenomycetes* ve kadeh biçiminde sporkeseli *discomycetes* gibi birçok gruba ayrılır.

ASKLUND (Erik), isveçli yazar (Stockholm 1908). Bir işçi ailesinin çocuğuydu. Gerçeküstücülüğün etkisinde şiirler yazdı (*Fruits* [fr. çev.], 1932; *Lanternes solitaires* [fr. çev.], 1947). En önemli yapıtı, Stockholm'ün halk kesimini anlatan yaşamöyküsel bir dizidir (*Manne,* 1949; *Chemise rouge* [fr. çev.], 1951; *Mormon Boy,* 1951; *Adolescent au miroir* [fr. çev.], 1955; *le Quartier de Venus* [fr. çev.], 1957).

ASKOGEN sıf. (*ascogène*; yun. *askos,* torba, tulum, ve *gennan,* doğurmak, üretmek'ten). Bot. Mantarlarda ve likenlerde askları üreten kısımlar için kullanılır

ASKOGON a. (fr. *ascogone;* yun. *askos,* torba, tulum, ve *gonos,* tohum, üreme'den). Asklımantarlarda bir ya da birçok hücreden oluşan organ. (Dişi gamete benzeyen bu organ, mantarların askogenli hiflerinde gelişir.)

ASKOMA a. (yun. *askoma, -atos,* deri kılıf). Bot. Asklımantarlarda, askları taşıyan ya da bunları içeren yapı.

ASKON a. (fr. *ascone;* yun. *askos,* tulum'dan). En basit biçimli sünger. (Çeperi deliklerle dolu bir küpü andırır, su ve besinler bu deliklerden girer; artıklar oskulumdan dışarı atılır. Bu süngerlerde gerçek anlamda kamçılı odacıklar yoktur.)

ASKORBİK sıf. (fr. *ascorbique*). Org. kim. *Askorbik asit,* C vitamini olarak da bilinen bir oksogulonik laktonun yaygın adı.

ASKOS a. (tulum anlamında yun. sözc.). Karın kısmı şişkin antik vazo. Tulumu örnek alarak yapıldığı sanılır.

ASKOSPOR a. (fr. *ascospore,* yun. *askos,* kese, tulum, ve *sporos,* tohum'dan). Bot. Bir askın içinde çepere yapışmadan oluşan eşeysel kökenli spor. Asklımantarlara özgü bir spor çeşididir. (BAZİDİYOSPOR karşıtı.)

ASKOSPORLU sıf. Bot. Asklı mantarlar için kullanılır.

ASKR ya da **ASK,** iskandinav mitolojisinde ilk insan. Asesler (Odin, Vili ve Ve) yeni yaratılmış olan yeryüzünde bir dişbudakla bir karaağaç bulurlar. Bu ağaçlara soluk, ruh ve zekâ armağan ederler. İnsanlık, ağaçtan insana dönüşen bu ilk çiftten, Askr ve Embla'dan türer.

ASKRA. Tar. coğ. Yunanistan'da kent. Boitoia'da, Helikon dağının K.'inde. Şair Hesiodos burada doğmuştu.

ASKYA → ASKIA

ASLA be. (ar. *asla*). **1.** Ortadan kalkmışlığın, var olmayışın sürekliliğini belirtir; hiçbir zaman, zamanın bütünlüğü içinde bir an (olumsuz cümlelerde): *Bundan böyle asla sigara içmeyeceğim. Asla bu kadar dikkatli olmamıştı. Olanları asla bilmedi. Bu adada asla yağmur yağmaz. Oraya asla gitmedim.* **—2.** Kesinlikle bir yadsımayı belirtir: *Beni terk edecek misin? -Asla. Onunla bir daha çıkmak mı? Asla.*

ASLA' sıf. ve a. (ar. *asla*ᶜ). *Esk.* Dazlak, saçsız, saçı dökülmüş.

ASLÂB ya da **ASLUB** çoğl. a. (ar. *ṣulb,* bel'in çoğl. *aṣlāb, aṣlub*). *Esk.* **1.** Beller. **—2.** Kuşaklar, nesiller, sülaleler.

ASLÂD sıf. (ar. *ṣald*'ın çoğl. *aṣlād*). *Esk.* **1.** Sert ve düz. **—2.** Ateş çıkarmayan çakmaktaşı için kullanılır. **—3.** C[illegible]

ASLAH sıf. (ar. *aṣlah*). *Esk.* **1.** Daha iyi, en uygun. **—2.** *Aslahallah,* A[illegible]

lah etsin anlamında alay yollu olarak kullanılan bir dua sözü.

ASLAN ya da **ARSLAN** a. Afrika ve Batı Asya'da yaşayan, iri, etçil memeli hayvan. (Bil. a. *Panthera leo;* kedigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Güç, cesaret, atılganlık, kahramanlık simgesi: *Aslan gibi dövüşmek. Aslanlarımız, güreşteki başarılarını sürdürüyor.* **—3.** *Aslan, aslanım,* genel yerlerde genç erkeklere seslenirken kullanılır: *Aslan, bize üç çay getirsene! Hadi aslanım, şu çocuğu karşıya geçiriver.* ‖ *Aslan, aslansın,* bir kimsenin söylenilen, yapılan bir şey karşısında sevincini, hoşnutluğunu belirtmek için söylediği sözcük: *Aslansın sen!* ‖ *Aslan gibi,* güçlü kuvvetli, boylu poslu, yakışıklı erkek için kullanılır: *Birbirinden güzel aslan gibi iki oğlu vardı.;* sağlıklı, hastalığı olmayan kimseler için söylenir: *Aslan gibisin, hiçbir şeyin yok.* ‖ *Aslan kesilmek* → KESİLMEK.‖ *Aslan payı,* bir paylaşımda güçlüye düşen en büyük pay: *Her zamanki gibi aslan payını kendisine ayırdı.* ‖ *Aslan sütü,* "rakı" anlamında şaka yollu kullanılır. ‖ *Aslan sütü emmiş,* hiçbir şeyden korkmayan, yiğit, güçlü kimseler için söylenir.‖ *Aslan yürekli,* yiğit, kahraman. ‖ *Aslanım,* sevilen bir erkekten söz edilirken kullanılır: *Aslanım beş ay sonra geliyor.* ‖ *Aslanın ağzında,* elde edilmesi çok güç şeyler için kullanılır: *Şimdilerde iş aslanın ağzında, bulmak kolay mı?* ‖ *Aslanın ağzına girmek,* tehlikeli işler yapmaya kalkışmak, özveride bulunmak: *Sen tut, aslanın ağzına gir, değer mi onun için?* ‖ *Aslanlar, aslanlarım,* yüreklendirme, savaşa çağırma vb. amaçla bir topluluğa seslenirken kullanılır: *Haydi aslanlarım, düşman üstüne.*

—Astrol. *Aslan burcu,* güncel gregoryen takviminde yazın ikinci burcu. (Aslan, Güneş yarımküresinin birinci burcu, ilk üçköşeliliğin son burcu ve Güneş'in tek evidir. Parlak geleceği olan ama kimi zaman yeteneklerini fazla abartan kişilikleri belirtir.)

—Din. *Allah'ın aslanı,* müslümanların halife Ali'ye verdikleri lakaplardan biri.

—Huk. *Aslan payı şartı,* bir sözleşmede taraflardan birine, ötekilerin aleyhine ölçüsüz derecede ayrıcalık sağlayan şart.

—Zool. *Amerika aslanı,* puma. ‖ *Deniz aslanı,* Hint okyanusu'nda ve Büyük okyanus'ta yaşayan birçok otarı türüne, erkeklerin boynunu örten yeleden ötürü verilen ad. (Büyük okyanus'un kuzey kesiminde yaşayan Steller deniz aslanı [*Eumetopias jubatus*], Patagonya deniz aslanı [*Otaria byronia*], Avustralya deniz aslanı [*Neophoca cinerea*] ve Yeni Zelanda deniz aslanı [*Phocarctos hookeri*]. Bunlar uzun süre yağları ve derileri için avlandıkları için azaldılar.)

◆ sıf. Sevilen bir kimse için kullanılır: *Aslan oğlum benim. Aslan evladım için her şeyi yaparım.*

—ANSİKL. Afrika aslanı günümüzde yalnız Büyük Sahra'nın güneyinde bulunur; kedigillerden erkeğinde yele olan tek hayvan odur; 200 kg'ı bulan ağırlığıyla, iriliğte kaplandan sonra gelir. Belli bir av alanında on ila otuz bireylik gruplar halinde yaşar ve alacakaranlıkta etkinlik gösterir. Topluluğu ve av alanını erkekler savunur, dişiler de avlanır ve yavruları yetiştirir. Ceylandan mandaya kadar gevişgetiren çeşitli hayvanları, domuzları, zebraları, hatta maymunları avlayarak beslenir; ama çoğu zaman leşle beslendikleri ve leş için sırtlanlarla çekiştikleri görülür. Dişi aslan dört aylık bir gebelik döneminden sonra doğurur; yavru sayısı beşi bulabilir. Bunları on hafta sonra memeden keser. Bugün yalnız Hindistan'da Gir ormanında bulunan Asya aslanı, Afrika aslanının persica alttürü sayılır. Onun da soyu tükenmek üzeredir.

—Ed. Türk mitolojisinde, güç, yiğitlik simgesidir. *Hanname**'de Yasef'in çocuklarının ya aslan ya da kurt olarak doğdukları anlatılır. Bu çocuklardan aslan olarak

Asklepios
İ.Ö. IV. yy.'da yapılmış
bir yunan heykelinin kopyası
Louvre müzesi, Paris

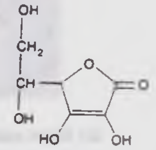

asklımantarlı likenler

Cladonia pyxidata *Xantharia parietina*

asklımantarların değişik türleri

askorbik asit

aslan burcunun
simgesel gösterimleri

erkek aslan

dişi aslan ve yavruları

doğanlar büyüdüklerinde kağan olurlar. *Dede Korkut kitabı*'ndaki "Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyu" adlı hikâyede dişi aslanın büyüttüğü Basat çevreye yılgı salan Tepegöz'ü öldürür. Alevi-Bektaşi edebiyatında Hz. Muhammet'in Miraç'ta aslan şeklindeki Ali ile karşılaşması anlatılır; Ali, Tanrının aslanı diye nitelenir. (→ ALİ.) *Battalname*'de Battal Gazi'ye, Magrib'e yaptığı seferde bir aslan yardımcı olur; Battal, Aşkar adlı atını bir süre için aslana emanet eder. Hıristiyan beyi Hamiran'ın kızı erkek kılığında Battal'ın karşısına çıktığı zaman ne kadar güçlü olduğunu göstermek için bir aslanı elinde kedi gibi taşır. Hayvan masallarında hayvanların kağanı olarak canlandırılan aslan ormanın adaletini sağlar; eski gücünü yitirdiğinde acınacak durumlara düşer. Divan şairleri kasidelerinde padişah ve devlet adamlarını aslana benzetirler. Aslan sarı yelesi dolayısıyla güneşe de benzetilir. Sevgilinin bakışı can alıcı olduğu için aslanın bakışını anımsatır. *Hürriyet kasidesi*'nde vatanı kükreyen yaralı aslana benzeten Namık Kemal gibi Süleyman Nazif de *Esir arslan* adlı yazısında, yıkılışın eşiğindeki Osmanlı devletini kafese hapsedilmiş kükreyen aslana benzetiyordu. Aslan, Türkiye topraklarında yaşayan bir hayvan olmadığı için çağdaş edebiyatta sözü pek az edildi. Ercüment Ekrem Talu *Meşhedi aslan peşinde* (1934) romanında aslan avı konusunu gülmece çerçevesinde ele aldı.

■ İkonogr. Aslan, asurlu heykelcilerin sık sık işledikleri bir konuydu (Nemrud ve Hursabad saraylarından kalma *yaralı dişi aslan* ve diğer av kabartmaları [British Museum, Londra], Babil'deki emaye tuğladan aslanlar [Louvre], Hursabad'daki bronzdan yatmış aslan); aslan betimlemelerine Persler'de de sık rastlandı (Susa'daki bronz aslan [Louvre], aslanla boğanın dövüşleri, Persepolis). İlkçağ yunan heykelleri arasında da Delos aslanları, Ksanthos'daki aslan mezarı (Londra) ve Sifnos hazinesi frizinde yer alan Kybele'nin aslanlar koşulmuş yarış arabası (Dhelfi) sayılabilir. Ön Asya'da Gılgamış destanında yer alan aslan simgesi, Herakles destanında yeniden ortaya çıktı (Nemea aslanı); arkaik dönem seramiklerinde de aslan imgelerine sık rastlanır. Ayrıca "Grimani kabartmaları"ndan birini (Viyana) ve roma heykellerini de (Vatikan I.Ö. I. yy.) belirtmek gerekir. Hindistan'da aslan, krallığın simgesi ve buddhacılığı simgeleyen hayvanlardan biriydi. Buddhacılık, aslanı sık sık kullandı ve bu simgeyi tüm Güneydoğu Asya'ya yaydı. Aslan betimlemelerine Çin ve Japonya'da da rastlanır.

Aslan, hıristiyan Avrupa ikonografisinde büyük bir yer tutar. Heykel ve tezhipte Şimşon, Davut ve Danyal öykülerinin betimlemeleri bunun örneğidir. Genellikle kanatlı olarak gösterilen aslan, İncil yazarı aziz Markos'un simgesidir; bir başka geleneksel betimleme aziz Hieronymus'un ayakları dibinde yatan aslandır.

Modern heykelcilikte aslan, Versailles'deki Van Cleve ve Jean Raon'un heykel grupları ve Barye, A. Cain ya da Dalou'nun yapıtlarıyla (Cumhuriyet anıtı'nın aslanları, Paris) ortaya çıkar. Güç ve cesaretin simgesi olarak aslan pek çok kentin amblemi haline geldi (Venedik, Floransa, Lyon, Luzern, Waterloo, Belfort [Bartholdi'nin *aslan*'ı]). Aslan heykeliyle bir savaşı anma geleneği Antikçağ'a, en azından *Khaironeia aslanı*'na kadar iner; bu heykel, Yunanlılar'ın makedonya ordularına karşı savunmalarının simgesidir (İ.Ö. 338).

Ressamlar arasında Snijders, Rubens (*Danyal aslan çukurunda*, Washington) ve Delacroix'nın (*Aslan avları*, Bordeaux ve Washington) adlarını özellikle anmak gerekir.

Anadolu uygarlıklarında aslan, tarihöncesinden başlayarak gücün simgesi olarak kullanıldı. Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunmuş yenitaş döneminden heykelciklerde Ana tanrıça iki aslanın koruduğu tahtında oturur biçimde betimlenmiştir. Çatalhöyük'teki duvar resimlerinde de aslan avı sahneleri vardır.

Asur ticaret kolonileri çağında yerleşilen Kültepe-Kaneş'te bulunmuş taştan bir aslan başı parçası, hitit sanatında çokça kullanılan kapı aslanlarının bu dönemde de var olduğunu kanıtlar (I.Ö. II. bin başları).

Hitit mimarlığında, heykel sanatında ve dinsel betimli kabartmalarda aslanın önemli bir yeri vardır. Tanrı-aslan ikili motifine sıkça rastlanır. Yazılıkaya'da tanrı Hebat, kutsal hayvanı aslanın üzerine basar biçiminde betimlenmiştir. Beyşehir'in doğusundaki Fasıllar anıtında da fırtına tanrısı ve dağ tanrısının altında iki aslan kabartması bulunmaktadır. Dinsel törenlerde kullanılan sunu kapları (rhyton) bir bölümü de aslan biçimindedir. Kapı aslanları ise hitit mimarlığının önemli öğeleridir. Bunlar kentleri kötülüklerden koruyucu simgesel güçler olarak nitelenirdi (Boğazköy, Alişar). Tanrı-aslan ikili motifi daha sonra geç hitit devletlerinde de kullanıldı. Bu dönemden kalma aslan heykelleri ve aslan biçimi sütun altlıkları vardır (Zincirli, Kargamış).

Aslan motifi, Urartular'da da kullanıldı. Adilcevaz Kef kalesinde ve Giyimli'de ortaya çıkarılan adak levhalarında tanrı Haldi, aslan üzerinde betimlenir. Altıntepe kazılarında fildişinden bir aslan heykelciği bulunmuştur. Bu dönemden kalma tunç kemerler üzerinde de aslan motifi vardır. İrebuni kazılarında ortaya çıkarılan tapınak-sarayın duvar resimlerinde de aslan betimleri bulunmaktadır.

Phrygialılar'da ana tanrıça Kybele'nin kutsal hayvanlarından biri aslandır. Phrygia bölgesindeki kaya anıtlarında, Kybele, yanında aslanlarıyla betimlenir. Aynı motife Lydialılar'da da rastlanır. Lydia'nın merkezi Sardeis'te bulunmuş bir anıtta tanrıça Kybele, kutsal hayvanı aslanla betimlenmiştir. İ.Ö. VI. yy.'dan kalma lydia sikkelerinin ön yüzünde karşılıklı aslan motifi işlenmiştir.

Türkler'de aslan çeşitli dönemlerde gücü ve kudreti simgelemiştir. Bu yüzden sarayları, tahtı, kenti, kaleyi, yapıyı kötülüklerden, düşmandan koruyan bir güç olarak düşünülmüştür. Özellikle Büyük Selçuklu ve İlhanlı dönemi el sanatlarında, tahtı koruyan aslan figürü yaygındır. Aslan, aynı zamanda arma olarak düşünülmüştür. Sasaniler, Gazneliler ve Selçuklular'ın bayraklarındaki aslan motifi egemenliği simgeliyordu. Danişmentli, artuklu, ilhanlı, selçuklu, osmanlı, safevi, kaçar, moğol sikkelerinde de aslan motifi vardı. Anadolu Selçuklu sultanı Gıyaset tin Keyhüsrev II'nin bastırttığı gümüş sikkelerde ve İncir han'ın taçkapısındaki kabartmalarda aslan, sultanın arması olarak kullanılmıştır. Aslan motifi paralarda güneşle birlikte işlenmiştir. Osmanlılar'da aslan motifli sikkelere *Arslanlı** deniliyordu.

Anadolu Selçukluları'nda aslan çok kullanılan bir motifti. Bunda şamanlık inanışının etkisi olduğu sanılmaktadır. Kale, saray, kervansaray gibi sivil yapılarda çok stilize edilmiş, kaba işlenmiş aslan heykelleri vardır (Kayseri iç kale, Divriği kalesi, Çardak han taçkapısı vd.). Daha yaygın olan aslan kabartmaları, yüksek kabartma tekniğindedir. Genellikle çift ve bakışık olarak işlenmişlerdir (Diyarbakır dış kale, Urfa iç kale, Kayseri Döner kümbet, Kayseri karatay han vd.). Aslan Orta Asya şamanlık inançlarında önemli bir yeri olan hayat ağacıyla birlikte betimlenir; aslan ya da kaplanın şamana gökyüzü ve yeraltına yolculuğunda yardımcı olduğuna inanılırdı. Anadolu Selçukluları ve daha sonra Beylikler döneminden kalma mezar taşlarında, türbelerde ve medreselerde görülen hayat ağacına benzer bir motifle birlikte işlenen aslan figürlerinin bu

Babil'de ayin yolundaki aslan
emaye tuğla
yenibabil sanatı
I.Ö. VII.-VI. yy.
Louvre müzesi, Paris

aziz Markos aslanı (1516)
Carpaccio'nun yapıtı
Palazzo ducale, Venedik

inanışla bağlantılı olduğu sanılmaktadır (Kayseri Döner kümbet, Erzurum Yakutiye medresesi). Aslan aynı zamanda güneşin, aydınlığın simgesidir. Sırtında güneş rozeti taşıyan aslan betimleri bu inanışla bağlantılıdır. Aslan başı biçiminde konsollara, çörtenlere ve çeşme ağızlarına da Anadolu Selçuklu sanatında sıkça rastlanır. Bunda da şamanlık inanışlarının etkisi olduğu sanılmaktadır (Diyarbakır Ulu cami, Alanya Alara han, Niğde Alaettin camisi vd.). Anadolu Selçuklu mimarlığında aslan-boğa savaşımı da yaygın motiflerdendir. Yakındoğu'da İlkçağ'dan beri astrolojik bir anlamı olan bu savaşımda, Güneş'in (aslan) boğa burcuna girmesiyle baharın başladığı simgelenmiştir. Bu motif islam sanatında da karşıtlıklar için (güneşin karanlığa, iyiliğin kötülüğe üstünlüğü) kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu kalelerindeki aslan-boğa savaşımında, aslanın zaferi, düşmana üstünlüğü simgelenmiştir (Diyarbakır Ulu cami, Harput iç kale, Diyarbakır iç kale vd.).

Maden sanatlarında da aslan motifi yaygın olarak kullanılmıştır.

Bu motifin Beylikler döneminde de Anadolu Selçukluları'nın etkisinde sürdüğü görülmektedir. Dönemin örnekleri arasında İlhanlılar'dan Erzurum Yakutiye medresesi, Niğde Hüdaventhatun türbesi, Karakoyunlular'dan Patnos yakınındaki Anonim kümbet, Eretnaoğulları'ndan Niğde Sungurbey camisi sayılabilir.

Osmanlılar'da kabartma ya da heykel biçiminde insan ve hayvan betimlemelerinden kaçınıldığından aslan motifine rastlanmaz. Ancak XVI. yy. İznik çinilerinde az da olsa hayvan motifine rastlanır. Berlin Staatliche müzesi'nde bulunan ve yaklaşık 1600'e tarihlenen bir çini tabakta, astrolojik, siyasal ya da dinsel bir simge kaygısı duyulmaksızın, yalnızca bezeme öğesi olarak aslan motifinin kullanıldığı görülmektedir.

aslan biçiminde sunu kabı (rhyton) pişmiş topraktan (İ.Ö. 1950-1650)
Kültepe

—Mit. Türk mitolojisinde aslan gücün ve yiğitliğin simgesidir. *Hanname**'de uygur kağanları, sultanlar, hanlar hep aslan (arslan) sanıyla adlandırılır. Ulug Han'ın komutanlarından Ulug Arslan türk halklarının simgesi ve özbek hanlarının büyük vezir ve bahadırıdır. Ejderi Arslan da onun oğludur. Türk mitolojisinde kimi hanların çocukları için bu ad ejder ve arslan olarak bölünerek kullanılmıştır (Aşbara Han'ın oğulları Ejder ve Arslan gibi). Nirun Moğolları'nın atası sayılan Alankova ya da Alan-ko'a ile ilgili efsanelerden birinde Alankova, kocasının ölümünden bir süre sonra, pencereden ay ışığı gibi süzülen, aslan ya da kurt biçiminde çıkıp giden bir varlıktan gebe kalır. XIV. yy.'da, mısırlı tarihçi Ebubekir bin Abdullah bin Aybeg ed-Devâdârî, *Kenz ud-dürer* adlı yapıtının yedinci cildinde, Moğol Tatarları'nın ve Cengiz'in atalarına ilişkin efsanelerden söz eder. Bu efsaneye göre Cengiz soyu, Yukarı Çin dıyarında, Uluğ Karadağ eteklerinde bir aslan tarafından emzirilip büyütülmüş Alp Kara Arslan Balaçığı'dan türemiştir. Bu efsanenin aslında, Türkler'in türeyiş efsanesiyle ilgili olduğu sanılır. *Dede Korkut kitabı*'nın çeşitli hikâyelerinde geçen ve "Emet suyunun arslanı, Karacuğun kaplanı" biçiminde anlatılan Salur Kazan adlı yerin de bu efsanedeki Ulu Karadağ ve burada yaşayan aslanlarla ilgili olduğu belirtilir. Ayrıca *Dede Korkut kitabı*'nda, Uygurlar'ın türeyiş efsanesinde Basat*, Tepegöz'e kağan arslan olduğunu söyleyerek aslan soyundan geldiğini vurgular. Bir düşman baskını sırasında çadırda unutulan Basat, bir aslan tarafından emzirilip büyütülmüştür. *Dede Korkut kitabı*'nda ve daha sonraki yapıtlarda geçen "kağan arslan" sanı da aslanın türk efsanelerindeki önemini vurgular.

Çin kaynaklarında, türk efsanelerindeki aslan motifiyle ilişkili olarak, Tang hanedanı döneminde oynanan bir aslan dansından söz edilir. Bu dansın Sogdlular aracılığıyla Çin'e getirilmiş eski bir türk oyunu olduğu sanılır.

—Tar. Arslan sözcüğünün eski türk toplumlarında ad olarak kullanıldığı bilinmektedir. İslamlıktan sonra da Türkler, Arslan adını yaygın biçimde kullandılar: Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harizmşahlar, Atabegler, Artuklular, Anadolu Selçukluları, Kırım hanlarında Arslan adında hükümdarların, prenslerin, emirlerin bulunduğu görülmektedir. Sözcük bazen yalın biçimde, bazen de Alp Arslan, Kılıç Arslan, Artuk Arslan, Arslan Argun gibi bileşik ad olarak kullanılmıştır. Çağrı Bey' in kızlarından birinin bu adı taşımasından genellikle erkeklere verilen arslan adının seyrek de olsa kadınlara da verildiği anlaşılmaktadır. Karahanlılar'da Arslan sözcüğüne hükümdar unvanı olarak da rastlanmaktadır.

ASLAN, Yengeç ve Başak takımyıldızları arasında yer alan burçlar kuşağı takımyıldızı. En parlak yıldızı Regulus'tur ve öteki parlak yıldızlarıyla birlikte oturan bir aslan görüntüsü çizer. Eski Yunanlılar bu takımyıldızın Herakles'in öldürdüğü Nemea'nın aslanı olduğuna inanıyorlardı. Takımyıldızda amatör dürbünleriyle bile görülebilen bir dizi gökadadan başka (M 65, M 66, M 95, M 96 vb.) yöresel Öbek' ten eliptik bir cüce gökada yer alır. (→ GÖK haritası.)

ASLAN (Küçük), Kuzey yarıkürede Aslan takımyıldızının kuzeyinde ve Büyük ayı takımyıldızının güneyinde yer alan küçük takımyıldız; Hevelius buldu. Hiçbir yıldızı parlak değildir. (→ GÖK haritası.)

ASLAN (Yusuf), türk güreşçi (İzmir 1909). 1930'dan sonra, 66 kiloda başarılı bir güreşçi olarak kendini gösterdi. Kilosunda, Balkan ikincisi (1932), Balkan üçüncüsü (1933) ve Balkan şampiyonu oldu (1937). Sporu bıraktıktan sonra uzun yıllar çalıştırıcılık yaptı.

ASLAN (Özkan), türk balet (Ankara, 1949). Ankara Devlet konservatuvarı'ndan sonra Londra'daki Enrico Cechetti bale okulu'nda eğitim gördü. Başdansçı olarak Bavyera devlet (1971-1973), Ankara devlet (1973-1977; 1980-1981), Londra festival (1977-1980) balelerinde çalıştı. Birçok ünlü toplulukta da "konuk sanatçı" olarak dans etti. *Don Quijote, Fındıkkıran, Kuğu gölü, Giselle, Romeo ve Juliette, La Bayadere* gibi bale klasiklerinde başarı gösterdi.

ASLAN (Aysun), türk balerin (Ankara 1954). Ankara Devlet konservatuvarı bale yüksek bölümünü bitirdi (1974), aynı yıl Devlet opera ve balesi'ne girdi. Çağdaş dans topluluğu'nun çalışmalarına katıldı. İlk kısa koregrafi denemesini Chick Corea, Shakti ve Wheather Report'un müzikleriyle televizyon için yaptı. 1979'dan bu yana çalışmalarını İstanbul devlet opera ve balesi'nde sürdürüyor. Gismonti'nin müziğiyle *Çeşitlemeler*'i, Art Ensemble of Chicago'nun müziğiyle de *Denge* adlı koregrafik çalışmaları gerçekleştirdi.

Aslan çimento aş, Türkiye'de kurulan ilk çimento fabrikası. 1911'de Darıca'da (Kocaeli) yılda 20 000 ton üretim kapasitesiyle kuruldu. Bu kuruluşun hemen ardından Eskihisar'da (Kocaeli) "Eskihisar çimento fabrikası" işletmeye açıldı. 1921'de bu iki kuruluş "Aslan ve Eskihisar çimento ve su kireci aş" adı altında birleştiler. İkinci Dünya savaşı başlarında Eskihisar'daki fabrika kapandı. Darıca'daki fabrika ise 1947-1949 yılları arasında çalışmalarına ara verdi. 1949'dan 1969'a değin Aslan çimento fabrikasının kapasitesi 500 bin tona yükseltildi. 1978'de mevcut fırınlar yerine 1 milyon ton kapasiteli tek bir fırın çalışmaya sokuldu. Fabrikada normal ve üstün nitelikli portland çimentosuyla sülfatlı ve sülfatlı sulara dayanıklı çimento türleri üretilmektedir.

insan başlı, kanatlı aslan kabartması bazalt (İ.Ö. IX. yy.)
Kargamış

Aslan krallık nişanı, 1891'de Kongo kralı sıfatıyla, Leopold II tarafından çıkarılan Belçika nişanı. Altı rütbe. Soluk sarı bir çizgiyle kesilmiş, kenarları mavi, horoz ibiği kırmızısı hareli şerit.

Aslan Mustafa, türkülü bir kaşık oyunu. Konya yöresinde yaygındır.

Aslan ve Güneş nişanı, 1807'de çıkarılan İran nişanı. Beş rütbe. Kenarı kırmızı, yeşil şerit.

ASLANAĞZI a. Salkım biçiminde birleşik çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *antirrhinum;* sıracagiller familyası.)

Bk. resim sayfa 894

—ANSİKL. Aslanağzı Kuzey yarıkürede yetişen çokyıllık küçük bir bitkidir. Akdeniz bölgesinde pek çok türü yetişir. Büyük çiçekli aslanağzı (*Artirrhinum majus*) ve bunun pek çok çeşidi bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yaz boyunca çiçek açarak park ve bahçeleri süs[illegible] bu bitkinin iki parçalı çiçek tacı [illegible] bir kıvrımıyla kapalı ve di[illegible] turacak biçimde uzundur. [illegible] laştığında ölü başını (kuru[illegible]) bir kapsül biçimini alır.

ASLANAĞZI a. Seram. Bir tür su kabı. (Armudi gövdeli, kısa ayaklı, uzun boyunlu ve saplıdır.)

ASLANAPA, Kütahya iline bağlı ilçe; 15 420 nüf. (1990); 32 köy. İlçe merkezi *Aslanapa*, 2 235 nüf. (1990).

ASLANAPA (Oktay), türk sanat tarihçi (Kütahya 1914). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni (1938), Yüksek öğretmen okulu sanat tarihi bölümü'nü bitirdi (1938). Almanya ve Avusturya'da doktora yaptı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde profesör (1960) oldu. Aynı yıl kürsü

aslan heykelciği fildişi (Urartu) (İ.Ö. VI. yy.)
Erzincan

büyük çiçekli **aslanağzı**
(Antirrhinum majus)

Oktay **Aslanapa**

aslanayağı
(Leontopodium alpinum)

Aslanhane camisi'nin
ön cephesinden ayrıntı
Ankara

başkanlığına seçildi. Türk ve islam sanatı kürsüsünü kurarak başkanı oldu (1963). İznik, Diyarbakır Artuklu sarayı, Kayseri Keykubadiye köşkleri, Van Ulu cami kazılarını yönetti. Türk sanatına ilişkin eserleri: *Osmanlılar devrinde Kütahya çinileri* (İstanbul, 1949); *Edirne'de Osmanlı devri abideleri* (İstanbul, 1949); *Turkish arts, Seljuks and Ottoman carpets, tiles and miniature paintings* (İstanbul, 1961); *Türk sanatı, Selçuk ve Osmanlı halıları, çini ve minyatür sanatı* (İstanbul, 1962); *Turkish art and architecture* (İstanbul, 1971); *Türk sanatı*, 2 cilt (İstanbul, 1972, 1973 ve 1984); *Selçuklu halıları* (İstanbul, 1973); *Osmanlı mimarisi* (1986), *One Thous and Years of Turkish Carpets* (1988).

ASLANAYAĞI a. Bütün kısımları, özellikle yaprakları yünümsü ya da ayva tüyü gibi beyaz bir örtüyle kaplı görkemli dağ bitkisi. (Bu örtü, kömeç durumundaki bileşik çiçeğe tek çiçek görünümü verir. (Bil. a. *Leontopodium alpinum;* bileşikgiller familyası.)

ASLANBAŞLI sıf. Arkeol. Erkek ya da dişi aslan başlı bir tanrı için kullanılır; mısır tanrıçası Sekhmet bunun örneğidir.

ASLANCA be. Kahramanca, yiğitçe: *Aslanca dövüşmek, savaşmak.*

ASLANCI a. Osmanlı sarayında vahşi hayvanlara bakan görevlilere verilen ad. (Sayıları 12 kadar olan aslancılar, aslancıbaşının yönetimindeydiler. Ayrıca kethüda, odabaşı, başeski adlı ikinci derecede amirleri vardı.)

ASLANDİŞİ a. Kırlarda yetişen otsu bitki. (Bir türü Kuzey Amerika'da, diğer türleri Avrupa, Orta Asya ve Batı Asya'da yetişir. Yaprakların hepsi kökboynundan çıkar, rozet biçiminde yayılır; sarı çiçekleri kömeç biçiminde toplanmıştır. Bil. a. *leontodon;* bileşikgiller familyası.)

ASLANHANE a. Kur. tar. Osmanlı saraylarında vahşi hayvanların bakıldığı yer. Topkapı sarayı'nın yanı sıra Beylerbeyi sarayı ile Sultanahmet meydanı'ndaki İbrahim Paşa sarayı yakınındaki eski mehterhanede de birer aslanhane vardı.

Aslanhane camisi, Ankara'da Anadolu Selçuklu yapısı. Atpazarı'nda, Aslanhane semtindedir. Ahi Şerafettin tarafından yaptırıldığından onun adıyla da anılır. Ankara'daki en büyük camilerden olup XIII. yy. sonunda yapıldığı sanılmaktadır. Ulu camiler planında, mihrap duvarına dikey beş sahınlı bir yapıdır. Çini mozaikle kabartma alçı bezemenin birlikte kullanıldığı mihrabı, dönemin çini sanatının değişik bir ürünüdür. 1290 tarihli ahşap minberi ve ahşap sütunları, renkli kalem işleriyle bezelidir. 24 sütuna oturan bindirme tekniğindeki ahşap tavanıyla dikkati çeker. Yanında *Aslanhane tekkesi* ve *Ahi Şerafettin türbesi* (1330) vardır. Dikdörtgen planlı, piramit biçimi külahla örtülü türbenin içindeki çini ve alçı bezemeler de

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Aslanhane camisi'nin
(XIII. yy. sonu) minaresi
Ankara

dönemin özelliklerini yansıtır. Ahi Şerafettin'in cevizden oyma sandukası Ankara etnografya müzesi'ndedir.

ASLANIM a. Padişah ve şehzadelere, annelerinin yazı ve konuşmalarında kullandıkları resmi hitap biçimi.

ASLANKÖY, rumca **Angastina,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi, merkez bucağında köy.

ASLANKULAĞI a. Karşılıklı dizili dişli yapraklı, sap üzerinde çepeçevre dizili sarı ya da kırmızı çiçekli otsu ya da çalımsı bitki. (Tropikal Afrika'da, Güney Afrika'da ve İndonezya'da yetişen 12 türü bilinir. Birçok türü seralarda süs için yetiştirilir. Bil. a. *leonotis;* ballıbabagiller familyası.)

ASLANKUYRUĞU a. Avrupa'da ve Asya'nın tropikal olmayan bölgelerinde yetişen otsu bitki. (Bil. a. *leonurus*, ballıbabagiller familyası.) [Karşılıklı yapraklı, düzensiz loplu ya da dilimlidir. Pembemsi firfiri renkteki çiçekleri, sap boyunca çevremsel dizilidir. *Leonurus cardiaca* türü Avrupa'da halk hekimliğinde yatıştırıcı ve ishale karşı peklik verici olarak kullanılır.]

ASLANOĞLU (İbrahim), folklor ve halk edebiyatı araştırmacısı (Tokat 1920). Sıvas Öğretmen okulu'nu bitirdi (1944); Sıvas ilinde öğretmenlik yaparak emekli oldu (1975). Daha çok Sıvas, Tokat ve Çorum çevresi folkloruna, bu çevreden yetişen âşıklara ilişkin çalışmalarıyla tanındı. Sıvas folkloru dergisini yayımladı (1973-1979, 78 sayı). 1979'dan beri Türk folkloru dergisini çıkarmaktadır. İhsan Hınçer-türk folkloruna hizmet ödülü'nü aldı (1981). Yapıtları: *Divriği şairleri* (1961), *Âşık Veysel* (1964), *Her yönden Sıvas* (1964), *Sıvas halk şairleri bayramı* (1965), *Seyit türk* (1967), *Külşahzâde Rahmi* (1967), *Kul Himmet üstadım* (1976), *Âşık Veli* (1984), *Pir Sultan Abdallar* (1984), *Söz mülkünün sultanları* (1985).

ASLANPENÇESİ a. Güney Afrika'da ve ılıman bölgelerde çayırlarda ve nemli otlaklarda yetişen otsu bitki. (Bil. a. *alchimilla;* 50 kadar tür; gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Aslanpençeleri odunsu köksaplı çokyıllık otsu bitkilerdir; çekirdekleri yeşilimsi ve sarımtırak salkım ya da demet biçiminde topludur. İki türü (*Alchimilla vulgaris* ve *A. pseudocartalinica*) halk hekimliğinde kuvvetlendirici, peklik verici ve yara iyileştirici olarak kullanılır.

Aslantaş barajı ve hidroelektrik santralı, Adana'nın Kadirli ilçesinde Ceyhan nehri üzerinde kurulu baraj. Sulama, enerji sağlama ve taşkından koruma amaçlarıyla yapılan tesis 1984'te işletmeye [illegible]. Gövdesi toprak dolgu tipinde [illegible] toplama hacmi 1 milyar 150 milyon m³, göl alanı 49 km², sulama alanı yaklaşık 150 000 ha'dır (1990). Toplam enerji gücü 138 MW olan hidroelektrik satralı yılda 569 milyon kWh enerji üretir.

ASLAUG, efsanevi iskandinav prensesi. Sigurd Fafnersbane ile Brynhilde'nin kızı. Norveç'te *Kraka* adı altında bir köylü kızı olarak yetiştirilir. Viking kralı Ragnar Lodbrok, zekâsını denedikten sonra onunla evlenir. Kral, Aslaug'un zekâsını, karşısına, ne çıplak ne giyinik, ne doymuş ne de aç olarak çıkmasını isteyerek sınar. Aslaug, kralın karşısına bir balık ağı ve uzun saçlarıyla örtünmüş olarak ve bir soğanı ısırırken çıkar.

ASLEM a. (ar. *aşlem*). Ed. Aruz vezninde mef'ûlat kalıbından türetilen fa'lün kalıbı. Mef'ûlat kalıbından lat hecesi çıkarılır. Geriye kalan mef'û'nun yerine, aynı değerde olan fâ'lün (——) getirilir. Bu yeni kalıp, "aslem" diye adlandırılır.

ASLEN be. (ar. *aşlen*). Kök, soy yönünden: *Aslen İzmirlidir.*

ASLI, Kerem ile Aslı hikâyesinin kadın kahramanı. Eşsiz güzelliği yanında saçlarının gürlüğü ve uzunluğuyla tanınır. (→ Kerem ile Aslı.)

ASLIER (Mustafa), türk ressam ve gravürcü (Kırcaali, Bulgaristan, 1929). Ankara Gazi eğitim enstitüsü resim bölümü'nü bitirdi (1949). Siyah-beyaz resimlerden sonra litografi (taşbaskı) ve linol (oymabaskı) çalışmalarına geçti. Münih ve Stuttgart'ta grafik öğrenimi gördü. Devlet tatbiki güzel sanatlar okulu'nda görev aldı; okulun Marmara üniversitesi güzel sanatlar fakültesi adını almasından sonra burada profesörlük ve dekanlık (1987-1992) yaptı. Emekliye ayrıldı (1992). Aynı fakültede ders vermektedir. Yurt içinde ve dışında çeşitli sergiler açtı.

Sanatçı, daha çok gravürleriyle tanındı. Bu alanda geleneksel baskı yöntemlerine ek olarak, her türlü çağdaş teknikten yararlandı. İki boyuta ve açık-koyu zıtlıklarına indirgenmiş şematik biçimlere dayanan düzenlemeler, üslubunun başlıca özelliğidir. Bazı resimlerinde, stilize edilmiş insan figürünü çeşitli yön ve boyutlarda yan yana bitiştirerek çoğaltır. Bu tür yapıtları, biçimsel yönden halı ve kilim bezemelerini çağrıştırır.

Yapıtları yurt içinde dışında çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlarda olan Aslıer, Halkevleri genç sanatçılar (1946), Cumhuriyet'in 50. yılı (1973), Devlet Resim ve heykel sergisi başarı ödüllerini (1974) kazandı.

Aslıhanlar muharebesi (8-12 nisan 1921), II. İnönü zaferi'nin kazanılmasının ardından, Afyon civarındaki Aslıhanlar'da türk ve yunan kuvvetleri arasında cereyan eden savaş. Yunanlılar'ın Bursa ve çevresindeki birlikleri İnönü yönünde ilerlerken, Uşak'taki birlikler de güney cephesi üzerine yürüdü. Güney cephesi komutanı Refet Bey'e (Bele) düşmanı Dumlupınar'da durdurma görevi verilmişti. Ancak, düşman Dumlupınar mevzilerini aşarak 28 martta Afyon'u aldı, Çay ve Bolvadin yönünde ilerledi. Bunun üzerine İnönü'de Yunanlılar'ı yenen türk birliklerinden bir kısmı Altıntaş bölgesine sevk edildi. Bu kuvvetlerle düşmanın yan ve gerilerine saldırılacaktı. Bunu anlayan düşman, 7 nisan 1921'de Afyon'u boşaltarak geri çekildi. 8-12 nisan tarihleri arasında Aslıhanlar dolaylarında Yunanlılar'a yapılan saldırıdan sonuç alınamadı. Uşak'tan takviye alan düşman, Dumlupınar mevzilerine yerleşti. Muharebeden sonra, Refet Paşa Ankara'ya çağrılarak batı cephesi tek komutanlık haline getirildi.

ASLIK sıf. *Yörs.* Kısır kadın ya da dişi hayvan için kullanılır.

ASLINDA be. (ar.*aşl*'dan). Gerçekte: *Aslında sana yardımcı olmayı çok isterim.*

ASLİ, ASLİYE sıf. (ar. *aşl* ve *-i*'den *aşlı*,

dişl. *aşliyye*). **1.** Temel, asıl olarak alınan: *Milleti meydana getiren asli unsurlar. Asli vazife.* **—2.** Bir şeyin kökenine, kaynağına ait; özgün: *Binanın asli şeklini bozan bir tadilat.* **—3.** En önemli: *Hedef-i asli.* **—4.** *Asli aza,* asil üye. ‖ *Asli nüsha,* bir metnin çoğaltılmasına örneklik eden ilk nüsha.

— Cez. huk. *Asli ceza,* suçu oluşturan eylemin karşılığı olan asıl ceza.‖ *Asli fail* →FAİL. ‖ *Asli maddi fail,* suç oluşturan eylemi gerçekleştiren kişi.‖ *Asli maddi iştirak,* birden çok kişinin suç oluşturan eylemi birlikte gerçekleştirmeleri. ‖ *Asli manevi fail,* başkasını suç işlemeye azmettiren (yönelten) kişi. ‖ *Asli manevi iştirak,* başkasını suç işlemeye azmettirme.

— Dilbilg. *Asli harf,* arapça sözcüklerdeki kök harfleri. (Arapça sözcük köklerinde üç, dört ya da beş asli harf bulunur.)

—Esk. mat. *Asli nâzım,* asal normalin eski adı.

— Huk. *Asliye hâkimi,* asliye mahkemelerinin görev alanına giren davalara bakan hâkim. (Asliye ceza mahkemelerindeki davalara bakan hâkime asliye ceza hâkimi, asliye hukuk mahkemelerindeki davalara bakan hâkime de asliye hukuk hâkimi denir.) ‖ *Asliye mahkemeleri,* idare mahkemeleri, özel mahkemeler ve sulh mahkemelerinin görevi dışında kalan, hukuk, ceza ve ticaret davalarına bakan mahkemeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

— İd. huk. *Asli memur,* adaylık süresini başarıyla tamamlayıp devlet memuru olarak atanan kişi.

— Med. huk. *Asli zilyet,* bir şeyde malik sıfatıyla zilyet olan kişi (Türk Med. k. md. 888). [→ ZİLYET.]

— Uluslarar. huk. *Asli tabiiyet* (uyrukluk), doğumla kazanılan uyrukluk. (→UYRUKLUK.)

— ANSİKL. Huk. *Asliye mahkemeleri.* Her ilçede bulunan ve bulundukları ilçenin adıyla anılan asliye mahkemeleri üç çeşittir: *Asliye ceza mahkemeleri,* sulh ceza mahkemeleriyle ağır ceza mahkemelerinin görevleri dışında kalan ceza davalarına bakan mahkemelerdir. Asliye ceza mahkemelerinde duruşmalar C. savcısının katılmasıyla yapılır. *Asliye hukuk mahkemeleri,* değeri beş yüz bin liradan fazla olan hukuk davalarıyla, yasalarca başka mahkemelerin görevli kılınmadığı hukuk davalarına bakan mahkemelerdir. *Asliye ticaret mahkemeleri,* bir başkanla iki üyeden oluşan ve yalnızca ticari davalarla ticari işlere bakan mahkemelerdir. Asliye ticaret mahkemeleri yalnızca İstanbul, Ankara, İzmir ve Mersin'de kurulmuştur. Asliye ticaret mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde, o yerin asliye hukuk mahkemesi, ticaret mahkemesinin işlerine de bakar.

ASLİN (Charles Herbert), ingiliz mimar (Sheffield 1893-Londra 1959). Önceleri Derby'de kamu yapıları inşa etti. 1945'ten sonra Hertfordshire'de prefabrike yöntemden yararlanarak birçok okul binası yaptı.

ASLİYET a. (ar. *aşli* ve *-iyyet*'ten *aşliyyet*). *Esk.* Orijinalite; soyluluk.

ASLUB → ASLÂB.

ASMA a. Asmak eylemi.

—Mak. san. *Asma noktası,* bir cismin asıldığı, sabit nokta. (Cisim ilişkisini kesmeden, bu nokta çevresinde devinebilir. Örneğin, terazi okunu asma noktası).

◆ sıf. **1.** Asılmış olan şey için kullanılır: *Asma kandil.* **—2.** *Asma sakal, takma bıyık,* yalan dolan, palavra (arg.).

—Arabac. *Asma araba,* YAYLI'nın eşanlamlısı.

—Ask. tar. *Asma kapı,* kale ya da şato girişini kapatmaya yarayan, ağırlık yardımıyla indirilip kaldırılabilen kapı. (Ortaçağ'da kale ya da şatoların girişini saldırılara karşı korumak amacıyla kullanıldı.

—İç dekors. *Asma kandil,* bir ya da birkaç zincirle kubbe ya da tavana asılı kandil. ‖ *Asma kandillik,* cami ya da kiliselerde, uzun zincir ya da madeni çubuklarla kubbe ya da tavana asılı, değişik biçimlerde ve bezemeli askı. (Bunun üzerindeki küçük halkalara cam kandiller takılır ya da daha ince zincirlerle kandiller asılır. Kandillerin kubbe ortasına asılan büyüklerine *topkandil* denir. Minare şerefelerinin dış yüzündeki çengel ve halkalara takılan demir çubuklara ise *kandillik* ya da *kandil demiri* adı verilir.) ‖ *Asma lamba,* tavana ya da kubbeye asılı lamba. ‖ *Asma saat,* duvara asılı saat.

— İnş. *Asma kat,* iki kat arasında, çoğunlukla zemin katla birinci kat arasında yapılan alçak tavanlı bölme. (Eski türk evlerinde çok kullanılan asma katlarda selamlık ya da günlük oturma odaları bulunurdu. Bunlar avlunun devamı biçiminde altı boş yapılırdı. Altı dolu olanlara *ara kat,* eski dükkânlarda görülenlere ise *şirvan* deniliyordu.) —İki büyük kat arasında yer alan küçük kat ya da küçük tavanlı bir odadaki ara kat. ‖ *Asma merdiven,* merdiven boşluğundaki mesnetlere gömülen ve limon kirişi olmadan birbirini taşıyan dolu basamaklardan oluşmuş merdiven. (Limon kirişi varsa, *kovalı merdiven* denir.) ‖ *Asma oda,* geleneksel türk evlerinde avlunun ya da ahırın bir köşesine yapılan, yerden yüksek küçük oda. (Bunlar ya direkler ya da duvardan duvara uzanan kirişler üzerine oturtulurdu. İki-üç basamakla çıkılan odalara da asma oda denir. Eski dükkânlarda da bu türden odalar bulunurdu.) ‖ *Asma strüktür,* birbirine ters çift eğrilik taşıyan yüzeylerin oluşturduğu strüktür. (Genellikle, aralarında geçirimsiz levhalar bulunan bir kablo ağından oluşur.)

—İstihkc. *Asma köprü,* orta ayak yapımına olanak vermeyen derin vadiler, yüksek akıntı hızları ve geniş açıklıkların geçilmesini sağlayan köprü. (Hafif araçlarla personelin ulaşımı için kullanılır. Çelik köprü halatları her iki yakadaki sahil ayaklarına arka gergiyle gerilir, köprü döşemesi halata askılarla tutturulur.)

— Marangl. *Asma kilit,* gömme ve bindirme kilit takılamayan ya da takılmak istenmeyen yerlerde, kapı, kapak ve kepenkleri kapatmak amacıyla kullanılan kilit. Bir gövdeden ve yuvasına girip çıkabilen U biçiminde bir kancadan oluşur. (Bk. *ansikl.* böl.)

— Müz. *Asma karar, asma kalış,* türk müziğinde, bir yapıtta ya da bir doğaçlamada, bir müzik cümlesinin, asıl makamın karar sesi dışında bir seste bitmesi. (→ KARAR.)

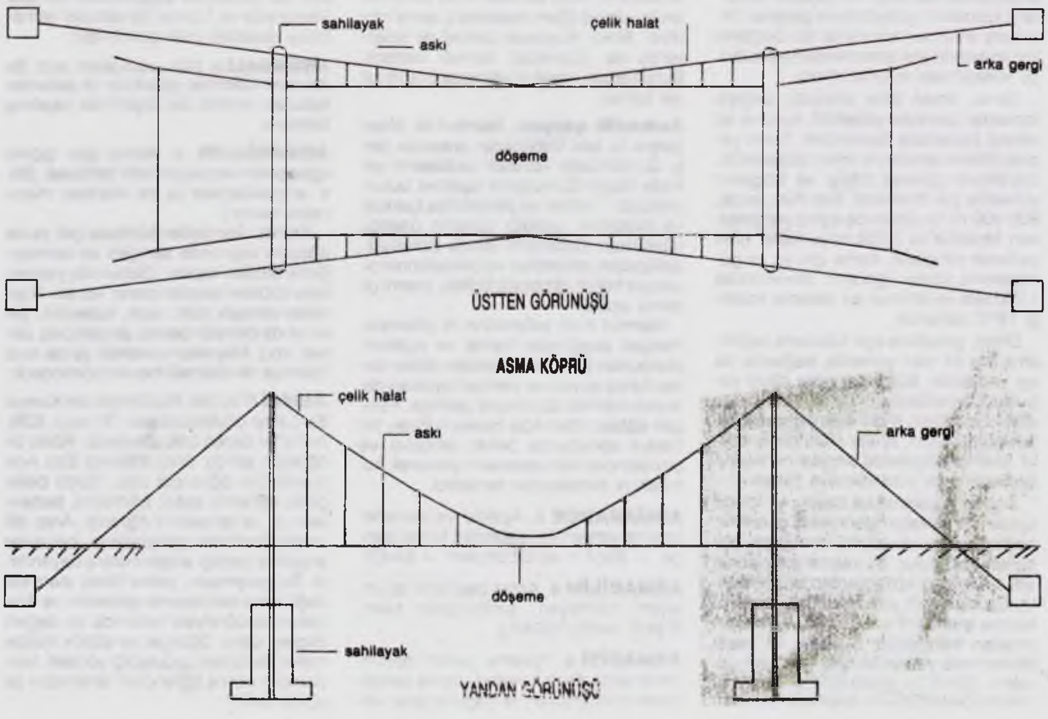
—ANSİKL. Marangl. Asma kilit, yerine halka ya da kilit menteşesiyle takılır. Açılıp kapanması, basit yaylı mandalla olduğu gibi yaylı-pimli düzenle de sağlanabilir. Şifreli olanları bilinen harf ve rakamların karşı karşıya getirilmesiyle, diğerleri anahtarla açılır. Anahtar deliği altta, önde ya da yanda bulunabilir.

ASMA' sıf. (ar. *aşmaᶜ*). *Esk.* **1.** Uyanık, gözü açık. **—2.** Keskin kılıç için kullanılır.

ASMA a. Bir türünden üzüm elde edilen tırmanıcı ağaççık. (Bil. a. *vitis;* asmagiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Amerikan asması* → AMERİKANASMASI. ‖ *Asma çubuğu,* asmanın körpe dalı. ‖ *Asma kütüğü,* asmanın gövdesi; bağ kütüğü. ‖ *Asma sülüğü,* asma dallarının bir yere tutunmasına yarayan ucu çok çekmenli ince sür-

BAZI ASMA KİLİT TİPLERİ

ASMA KÖPRÜ

gün. ‖ *Asma toprağı,* asma (bağ) yetiştirmeye elverişli toprak. ‖ *Bodur asma,* yerde sürünen asma. ‖ *Boylu asma,* herek üstünde duran, yerden yüksek asma. ‖ *Çardak asması,* bağlanarak direkler ve mertekler üzerinde gelişen ve çeşitli biçimde yayılan asma. ‖ *Üzüm asması,* bağlarda aralıklı ve sıralar halinde yetiştirilen asma. ‖ Yaban asması, asmagillerin *parthenocissus* cinsinden tırmanıcı ağaççık. (Bk. *ansikl.* böl.)

— Mutf. *Asma yaprağı,* mutfakta taze ya da salamura olarak kullanılır. Az dilimli ve damarsız olanlarından zeytinyağlı ve etli dolma yapılır. Salamurası, Türkiye'de en çok kullanılan tuzlama çeşitlerindendir.

—ANSİKL. Asmanın yeryüzüne yayılmış pek çok türü vardır. Bunlardan biri *(Vitis vinifera)* şaraplık, sofralık ve kurutmalık üzüm elde etmek amacıyla yetiştirilir; Amerika asmalarından (en az 26 tür) aşı anacı olarak ya da doğrudan doğruya üzüm veren melezler elde etmek amacıyla yararlanılır; Asya asmaları (saptanmış 20 tür ve olasılıkla 22 tür) süs amacıyla yetiştirilenler dışında pratik yarar taşımaz.

Asma, ince dallı (asma çubuğu) tırmanıcı bir bitkidir; dallarında aralıklı olarak düğümler (boğumlar) bulunur; koltuk tomurcuklarıyla (gözler) birlikte yapraklar, sonra sülükler (tutunma organları) ve çiçek salkımları bu düğümlerden doğar. Yaprakları almaşık olarak iki sıra dizili, dişli ya da silme kenarlı, tam ya da az çok derin dilmeli ve 3-5 lopludur; sülükler gibi yaprakların tam karşısından çıkan ve erdişi çiçeklerden oluşan (hiç değilse bağ asmalarında) çiçekliği bileşik salkım biçimindedir; meyvesi (üzüm) sulu ve etlidir, içinde şekerli bir sıvı ve 1-4 adet tohum (çekirdek) bulunur.

Sayıca pek çok olan Avrupa ve Anadolu asmalarının hepsi *V. vinifera* türünün çeşitleridir. Bu çeşitlerin (varyete) çoğu özellikle sofralık ve şaraplık üzüm elde etmek amacıyla özel bir ıslah ve yetiştirme konusu oldu. XIX. yy'ın ikinci yarısında filoksera hastalığı yaygınlaşınca, bağların yeniden kurulması için asmabitine dayanıklı asma bulunması gerektiğinden, Avrupa'ya amerikanasması çeşitleri getirildi; bu asmalar hem doğrudan doğruya üzüm veren asma, hem yerli asmalar için aşı anacı olarak kullanılmaya başladı. Daha sonra bağcılar, *V. vinifera*'nın çeşitleriyle amerikanasması türleri arasında, yinelemeli çaprazlamalara başvurarak, amerikanasması türlerinin şaraplık ve sofralık kalitelerini iyileştirmeye çalıştılar. Filoksera afetinden korunmak için bağların kurulmasında aşılı amerikanasması çubuğu kullanılması zorunlu kılındı.

Asma, ılıman iklim bitkisidir, değişik topraklar üzerinde yetişebilir, kuru ve az verimli topraklara dayanabilir. Tarım yapılan iklimin sınırlarına yakın bölgelerde, toprakların güneye bakışı ve bölgenin yükseltisi çok önemlidir. Batı Avrupa'da, 800-900 m'nin üzerinde asma yetişmezken, Meksika'da 2 000 m'ye kadar olan yerlerde yetişebilir. Asma için en az güneşlenme süresi (gelişim döneminde) 1 200 saat ve temmuz ayı ortalama sıcaklığı 18°C olmalıdır.

Dikim, genellikle aşılı fidanlarla yapılır, ama kışı ılık olan yerlerde, bağlarda da aşı yapılabilir. Bölgelere göre dikim yoğunluğu, hektarda 1 000-2 000 omca arasında değişir. Makineyle çalışmayı kolaylaştırmak için, sıralar arası geniş tutulur, elverişli bölgelerde omcalar hereklerle desteklenerek yükseltilmeye çalışılır.

Bağlarda geleneksel bakım, yıl içinde birçok kez toprağın işlenmesini gerektirir; bağlar birkaç kez kazılır, omcaların kök dipleri doldurulur. Bu kazma işlemlerinin asıl amacı bağı kötü otlardan temizlemektir. Ot ilaçlarının yaygınlaşması bu türlü kazma işlemlerini azaltır, hatta büsbütün ortadan kaldırabilir. Budama ve hasat döneminde yapılacak işler el emeği gerektirir. Şimdi bu işlerin de makineleştirilmesine çalışılmaktadır: bağbozumu (üzüm toplama) makinesi giderek yaygınlaşmakta, budama makinesi de deneme evresindedir.

Dünyada yaklaşık olarak 10 milyon hektar bağ olduğu saptanmıştır. İspanya (1 710 000 ha), İtalya (1 138 000 ha), SSCB (1 280 000 ha), Fransa (1 750 000 ha), Türkiye (625 000 ha), Portekiz (361 000 ha), Arjantin (355 000 ha) geniş ölçüde bağcılık yapılan ülkelerdir.

• Yaban asmasının sülükdalları çekmenlidir, bitkinin en düz yerlere bile tutunmasını sağlar. Kuzey Amerika kökenli yaban asmasının *(Parthenocissus quinquefolia)* yaprakları beş yaprakçıklı, Japonya kökenli yaban asmasının *(P. tricuspidata)* yapraklarıysa üç parçalıdır. "Japon asması" da denen bu bitki sonbaharda güzel kırmızı bir renk alır. Henri yaban asması *(P. Henryana)* Çin kökenlidir. Bu değişik türlerin bahçelerde yetiştirilen ve çelikleme, aşılama ya da daldırmayla çoğaltılan birçok çeşidi vardır.

—Boyar mad. Asmanın *(Vitis vinifera)* taze ve kuru yaprakları yün boyamacılığında kullanılır. Boyarmaddesi *kersetin*'dir. Şap mordanla sarı, demir mordanla koyu sarı renk elde edilir.

— Halk hek. Kara üzüm asmasının yaprağı, tanen oranının yüksekliği nedeniyle, halk hekimliğinde, infusyon halinde (% 5) peklik verici ve kan durdurucu olarak, taze yapraklar dıştan uygulanarak yara iyileştirici ve çıban açıcı olarak kullanılır.

—Süslem. sant. ve İkonogr. Dal ve sülüklerinin esnekliği, yapraklarının girinti çıkıntıları ve salkımlarının güzelliğinden dolayı asma önemli bir süsleme bitkisi olarak kullanıldı. (Amarna'daki mezar resimleri; Antikçağ'ın Dionysos ve Bacchus şenlikleri.) Asmaya birçok Pompei resminde ve Sasaniler'den kalma kimi eşyalarda da rastlanır. Hıristiyan sanatı, şarap ve ekmeği kutsama simgesi olarak asmayı kullandı. Lahitlerde (*İsa, Bağbozumu aşkları,* Roma, Vatikan müzeleri), mozaiklerde (Roma, S. Costanza kilisesi), kişiler asma dallarından oluşan bir tür perdenin önünde canlandırıldı. Asma, kutsal kapların (Antakya'da bulunan kutsal kadeh) ve kimi dinsel eşyaların üzerinde de yer aldı (A. Maximianus'un vaaz kürsüsü, Ravenna). Ortaçağ mimarlığında asma, süsleme öğesi olarak sık sık kullanıldı: sütun başlıklarını, köşeleri, halıları süsledi. Suriye islam sanatı, asmayı perde (Kasrülmşatta sarayı'nın ön yüzü, Berlin müzeleri) ve özellikle kıvrık dal biçiminde süslemelerde kullandı (Şam mozaikleri); asma motifine Afrika (Kayravan camisi) ve İspanya'da da (Cordoba camisi) rastlanır. Buna karşılık, klasik süslemede önemli bir yer tutmaz.

Asmaaltı çarşısı, İstanbul'da Mısırçarşısı ile eski Balıkpazarı arasında çarşı. Günümüzde Asmaaltı caddesinin yerinde Ragıp Gümüşpala caddesi bulunmaktadır. Toptan ve perakende bakkaliye mallarının satıldığı çarşının özelliği, müslüman tüccarların elinde olmasıydı. Balıkpazarı zahirecileri ve bakkallarının piyasaya hakim olmasıyla birlikte, önemi giderek azaldı.

Mahmut II'nin saltanatının ilk yıllarında, Yeniçeri ocağı'ndan hamal ve ırgatların oturdukları bekâr odalarından dolayı burası fuhuş yuvası ve yeniçeri ayaklanmalarının merkezi durumuna gelmişti. Yeniçeri ağalarından Ağa Hüseyin Paşa, bir baskın sonucunda bekâr odalarını ve çevresindeki kahvehaneleri yıktırarak Asmaaltı'nı zorbalardan temizledi.

ASMABAHÇE a. Ayaklar ve kemerler üzerine yerleştirilen setlerden kurulu bahçe. — *Babil'in asmabahçeleri* → BAHÇE.

ASMABİLİM a. Asma çeşitlerini tanımlayan, belirleyen sınıflandıran bilim. (Eşanl. AMPELOGRAFİ.)

ASMABİTİ a. Yaşama çevrimi boyunca art arda önce kanatsız, sonra kanatlı olarak ortaya çıkan ve bağlara zarar veren çok küçük böcek. (Asmabiti [*Phylloxera vastatrix* ya da *P. vitifolia*] ile meşede ve söğütte yaşayan öbür phylloxera türleri, eşkanatlılar takımının aphidia alttakımında yer alır ve asmabitigiller familyasının örnek tipi sayılır.) [Eşanl. FİLOKSERA.]

— ANSİKL. Kanatlı olduğu evrede asmabitinin, gövde üzerinde yatık duran iki kanadı ve üç parçalı kısa iki duyargası vardır; kanatsız olduğu evrede, gövdesi yuvarlakça ve arkaya doğru sivridir; kanatsız eşeyli bireylerde rostrum yoktur.

Asmabiti Kuzey Amerika kökenlidir; orada *Vitis riparia, V. rupestris* gibi yabani asmalar üstünde gelişir ve dört ayrı biçim gösteren tam bir yaşam çevrimi geçirir: kış yumurtasından çıkan yaprakların üstünde yaşayan, kanatsız *anaç* asmabitlerinin yumurtalarından *urcul* döller çıkar; yalnız, son yumurtalardan, kanatsız *kökçül* asmabitleri doğar; bunlar kökçüklere yerleşerek orada döllenmesiz çoğalır ve bitkinin ölmesine yol açan yumrucuklar oluştururlar. Mevsim sonunda kökçüllerin yumurtalarından kanatlı asmabitleri doğar; bunlardan da, döllenmesiz olarak kanatsız ve rostrumsuz *eşeyli* asmabitleri türer; anaçların çıkacağı kış yumurtalarını asmanın toprak üstünde kalan yerlerine bunlar yumurtlar.

Asmabiti 1860'a doğru Avrupa'daki asmalara bulaşarak çok büyük zararlara yol açtı; Avrupa'da genellikle urcul döller oluşmaz ve kökçül olanlar yılda 8-9 kez hep döllenmesiz olarak döl verirler. En tehlikelileri bu kökçül asmabitleridir; çünkü bunların yaptığı yaralara başka mikroorganizmalar yerleşir ve köklerin çürümesine yol açar. Asmabitiyle savaşta, kökçül olanları yok etmek için 40-60 gün süreyle bağlar suya boğulabilir. Katran yağları urcul asmabitlerinin kış yumurtalarını yok eder. Böcek öldürücü maddelerle ilaçlama da yapılabilir. 12 saat süreyle asmaların kükürtlü sabun ve potasyum sülfokarbonat eriyikleriyle ıslatılması gerekli dezenfeksiyonu sağlar. Asmanın toprak üstünde kalan kısımları koruyucu olarak kışın sarı yağlarla ya da yapraklarda ur olduysa böcek öldürücü bir ilaçla ilaçlanabilir. Ama en iyi savaş yolu koruyucu önlem almaktır. Bunun için anaç olarak köklerinde asmabiti yaşayamayan ya da asmabitinin ısırmalarına dayanıklı olan amerikanasmaları kullanılır. Yerli asmalarla melezleme de bir başka çözüm yolu olabilir. Bu yöntemler uygulanarak Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de asmalar asmabitine dayanıklı hale getirilmiştir.

ASMADALI a. Mim. ve Süslem. sant. Bir asmanın üzerinde yapraklar ve salkımlar bulunan kıvrımlı dal biçiminde yapılmış bezeme.

ASMAGİLLER a. Asma gibi çiçekli ağaççıkları kapsayan bitki familyası. (Bil. a. *ampelidaceae* ya da *vitaceae;* rhamnales takımı.)

—ANSİKL. Asmagiller familyası çalı ya da ağaççık biçiminde sarılgan ve sarmaşığımsı bitkileri kapsar. Dallarında yapraklarla sülükler karşılıklı olarak yer alır. Yapraklar almaşık dizili, saplı, kulakçıklı, yalın ya da dilimlidir (*asma, ampelopsis, cissus,* vb.). Meyveleri yuvarlak ya da oval üzüm ya da üzümsü meyve biçimindedir.

ASMAİ (Ebû Sait Abdülmelik bin Kureyb **EL-**), arap dilbilimci (Basra 741-*ay.y.* 828). Asma'lar denen ünlü ailedendir. Köklü bir öğrenim gördü; ünlü dilbilimci Ebû Amr b.el-Alâ'nın öğrencisi oldu. Güçlü belleğiyle, dönemin bütün bilimlerini, bedevilerin dil ve lehçelerini öğrendi. Arap dili ve şiiri üzerindeki çalışmalarını, bedeviler arasında yaptığı araştırmalara dayandırdı. Bu çalışmaları, yalnız filoloji alanında değil, arap kabilelerinin şecereleri ve Arabistan topoğrafyası hakkında da değerli bilgileri içerir. Dilbilgisi ve sözlük malzemeleri derlerken uyguladığı yöntem, kendisinden sonra öğrencileri tarafından da sürdürüldü.

Ünü, halife Harunnürreşit'e ulaşınca, Bağdat'a çağrılarak, veliaht el-Emin'i eğitip yetiştirmekle görevlendirildi. Maddi yönden her türlü olanağa kavuştu ve sarayda herkes kendisine saygılı davrandı. Harunnurreşit ölünce (809) Basra'ya döndü. Varlıklı olmasına karşın, yoksul biri gibi yaşamayı yeğledi. Daha çok sözlük alanında çalıştı. Yazdığı birçok monografinin, günümüzde yalnız adları bilinmektedir. Bu bilgilerin bir bölümü, öğrencilerinin ve öteki yazarların yapıtları aracılığıyla günümüze ulaşabildi. İslam öncesi 72 şairden örnekleri içeren, *el-Asmâ'iyyat* adlı antolojisi, edebiyat eğilimini yansıtır. En ünlü öğrencileri arasında Ebu Ubeyt, Ebu Hatim es-Sîcistanî ve es-Sükkerî anılabilir.

ASMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere, bir yüzeye) (bir nesne aracılığıyla) asmak*, onu herhangi bir yerinden oraya, aşağıya sarkacak biçimde yerleştirmek, takmak, tutturmak: *Ceketini askıya asmak. Çamaşırları mandalla ipe asmak. Tabloyu duvara astım. Elbiseni dolaba astın mı?* **—2.** *Bir şeyi omuzuna, boynuna vb. asmak*, onu oraya geçirerek takmak: *Çantasını omuzuna astı.* **—3.** *Bir kimseyi bir yerinden asmak*, onu bedeninin ya da giysilerinin bir yerinden, yüksek bir yere bağlamak, oradan sallandırmak: *Bacaklarından asarak ona işkence ettiler.* **—4.** *Bir kimseyi asmak*, onu boynundan geçirilen bir iple yüksek bir yerden sarkıtarak boğmak, öldürmek: *Suçluyu sabaha karşı hapishane avlusunda astılar.* **—5.** *Tkz. Bir şeyi asmak*, onunla ilgilenmemek, ilişkisini kesmek, ona boşvermek: *Bu iş asmaya gelmez;* kendi isteğiyle, derse, toplantıya, törene vb. katılmamak: *Matematik dersini asmak.* **—6.** *Tkz. Bir kimseyi asmak*, onu yarı yolda bırakmak, ekmek. **—7.** *Asıp kesmek*, zulmetmek, sert ve acımasızca davranmak. || *Astığı astık kestiği kestik*, çok sert ve acımasız işler yapan, başına buyruk kimseler için kullanılır: *Astığı astık kestiği kestik bir yönetici.*

— Denizc. *Filika asmak*, denizdeki filikayı gemiye almak. (Matafora palangaları su düzeyine kadar indirilir ve filikanın askı mapaları bu palangaların kancalarına takıldıktan sonra palangalar aynı anda vira edilerek filika mataforaya asılır.)

— Müz. Bir müzik parçasını, tümüyle ya da bir bölümüyle yavaş tempoda seslendirmek; ağırlaştırmak, ağırlaşmak. || *Bir parçayı ya da bir bölümü asmak*, onun ritmini ağırlaştırmak.

◆ **asılmak** dönşl. f. **1.** *Bir şeye (somut), bir kimseye asılmak*, ona özellikle de düşmemek için tutunmak, yaslanmak, sarılmak: *Otobüs fren yapınca önümdeki demirlere sıkıca asıldım. Koluma asılarak zorla yürüyordu.* **—2.** *Bir yere asılmak*, oraya takılmak, tutunarak sarkmak: *Arabaların arkasına asılmak. Ağacın dallarına asılarak yere atladı.* **—3.** *Bir şeye asılmak*, elindekini yitirmemek için aşırı güç sarf etmek: *Hayata, işine asılmak.* **—5.** *Bir kimseye (bir iş için) asılmak*, tedirgin edecek biçimde onu bir şey yapmaya zorlamak: *Asılırsan bahşişi koparırsın. Not almak için hocaya bu kadar asılacağına çalışsan daha iyi edersin.* **—6.** *Arg.* Sözkonusu bir erkekse, masturbasyon yapmak:*Çok asılma,hasta olursun.* **— 7.** *Asılma, depoya gider*, ilişki kuramayacağı bir kadını elde etmeye çalışan çapkın kimselere söylenir (arg.).

◆ **asılmak** edilg. f. Asmak işine konu olmak: *Çamaşırlar asıldı mı? Mahkûm şafakta asıldı.*

◆ **astırmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi astırmak*, onların asılmasını sağlamak.

ASMAKABAĞI a. İçi boş, çeperleri sert meyvesi kutu ya da su kabı gibi kullanılan kabak türü. (Bil. a. *Lagenaria vulgaris;* kabakgiller familyası.) [Eşanl. SUKABAĞI.]

— ANSİKL. Bot. Asmakabağı, sarılgan sülüklü, bir yıllık tırmanıcı bir bitkidir; meyveleri körpe iken sebze olarak kullanılır ve pek çok çeşidi vardır. Olgun meyvesi, değişik biçimlerde şişkinleşir ve meyvenin kabuğu giderek odun gibi sertleşir; içiyse tohumlarla doludur. Hindistan kökenli olan bu bitkinin pek çok çeşidi vardır; kimi yerlerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

ASMALI a. Asması olan, özellikle de çardağına asma sardırılmış yer için kullanılır: *Asmalı kahve.*

ASMALIDAĞ, Karadeniz bölgesinin orta bölümünde Çamlıbel dağlarının K.-D. uzantısı üzerinde yüksek tepe (2 416 m). Tokat'ın yaklaşık 65 km D.'sunda.

ASMALIK a. (*asma*'dan). **1.** Bağ yapmak için ayrılmış toprak parçası. **—2.** Asma çubuklarına sardırılan çardak.

ASMALIK a. (*asmak*'tan). *Yörs.* Ocaklığın üst bölümünde üzerine herhangi bir şey koymak için yapılan çıkıntı: *Tuz asmalıkta duruyor.*

◆ sıf. *Yörs.* Sebze ve meyvelerin asılarak saklanmaya değer bulunanları için kullanılır: *Şu kavun tam asmalık.*

ÂSMÂN → ÂSUMÂN.

ÂSMÂNE → ÂSUMÂNE.

ÂSMÂNÎ → ÂSUMÂNÎ.

ÂSMÂNÎYÂN çoğl. a. (ar.*āsmanī*'nin fars. çoğl. *āsmaniyān*). *Esk.* Melekler.

ÂSMÂNSENC sıf. (fars. *asman* ve *senc*, tartan, ölçen'den *āsman-senc*). *Esk.* Saat.

ASMAR *(tel)* → EŞNUNNA.

ÂSMÂR a. (fars. *āsmar*). *Esk.* Bot. Mersin ağacı.

ASMARA, Etyopya'da kent, Eritre ilinin merkezi; 296 000 nüf. 2 400 m yükseltide yer alan ve demiryoluyla Massaua limanına bağlanan Asmara, eski bir kenttir. 1889'da İtalyanlar'ın ele geçirdikleri Asmara, 1941'e kadar Eritre sömürgesinin, o tarihten 1952'ye kadar da ingiliz himayesindeki bölgenin merkezi oldu. Günümüzde önemli bir sanayi (dokumacılık, deri ve plastik işlemeciliği, besin sanayisi) merkezidir. Üniversite.

ASMATLAR, Batı Yeni Gine'de Flamingo körfezinin kuzeyindeki Sentanı gölü bölgesinde yaşayan, yaklaşık 25 000 nüfuslu halk. Eskiden insan avcısı ve yamyam olan Asmatlar, küçük tarım, toplayıcılık, hayvancılık, kara ve su avcılığı üzerine kurulu bir ekonomiye sahiptirler. Tahta heykelleri ve halıları ünlüdür.

ÂSMEND ya da **ÂSMENDE** sıf. (fars. *āsmend, asmende*). *Esk.* **1.** Hileci, aldatıcı. **—2.** Aldanmış, alık, şaşkın.

ÂSMENDE → ÂSMEND.

ASMIHA çoğl. a. (ar.*sımah*'ın çoğl. *asmıha*). *Esk.* Kulak kanalları.

ASMOLEN a. İnş. Döşeme kirişleri, putreller ya da döşeme nervürleri arasına yerleştirilen, aglomera ya da pişmiş topraktan dolgu bloku. (Alt kenarında boydan boya iki çıkıntı bulunan türüne *kulaklı asmolen*, çıkıntısız olanına *kulaksız asmolen* denir.)

ASMUS (Walter), alman filozof ve pedagog (Neumünster 1903). Özellikle Flensburg ve Giessen'de profesörlük yaptı. Hébert'in görüşünü benimsedi; birkaç pedagog ve filozof üzerine yazılar yazdı: *Pestalozzis Theorie der Menschenführung*(1934),*Die Philosophie Kants*(1960), *Johann Friedrich Herbart, eine pedagogische Biographie* (1968).

ASNÂM çoğl. a. (ar. *sanem*'in çoğl. *asnām*). *Esk.* **1.** Putlar, tapınılacak şeyler. **— 2.** Güzelliğine hayran olunan kimseler, sevgililer.

ASNEM (EL-), Cezayir'de kent.1981'de Eş Şelif adını aldı.

ASNIÈRES - SUR - SEINE, esk. **Asnières,** Hauts-de-Seine (Fransa) kantonunun merkezi, Paris'in 2 km. K.-B.'sında; 75 679 nüf. Konut ve sanayi merkezi.

ASNYK (Adam), polonyalı yazar ve siyaset adamı (Kalisz 1838 - Krakow 1897). 1863'te gizli kurulan ulusal hükümette yer aldı. Tiyatro oyunlarıyla Kant ve Schopenhauer'dan esinli, felsefi nitelikli, Tatras bölgesini yansıtan lirik derlemeleri vardır (*Nad Glabiami*, 1883-1894).

ASO, Japonya'da etkin yanardağ, Kyuşu adasında; yüksl. 1 592 m. Çapı yaklaşık 50 km'yi bulan bir kaldeira'nın ortasında yükselen konileri ilgi çekicidir. Çevresini kuşatan lav ve kül platoları yaklaşık 8 000 km²'lik bir alanı kaplarlar. Ulusal park.

ASOLA (Giovanni Matteo), italyan besteci (Verona, 1560'a doğr. - Venedik 1609). Treviso (1578), Vicenza (1582), daha sonra da Venedik'te capella'larda müzik yönetmenliği yaptı. Birçok missa, motet ve 3 sesli madrigal besteledi. Sürekli bası ilk kullanan müzikçilerden biridir.

ASOMATOGNOZİ a. (fr. *asomatognosie;* yun. *a*, yokluk eki, *soma-atos*, vücut, ve *gnosis*, bilgi'den). Nöropsikol. Beyindeki bir doku bozukluğuna bağlı olarak vücut şemasının bozulması ya da vücudun yahut bazı vücut kısımlarının tanınmaması.

—ANSİKL. İki büyük asomatognozi çeşidi vardır: genellikle sağ yarımyuvarın dokusal bozuklukları sonucunda ortaya çıkan *hemiasomatognozi* ve çoğunlukla sol yarımyuvarın bozukluklarından ileri gelen *ikiyanlı asomatognozi*. Hemiasomatognozi, bozukluğun karşıt yanındaki vücut yarısının yokluğu, değişmiş olduğu ya da kendine ait olmadığı gibi bir duygudur, hatta anosognozi şeklinde tam bir kayıtsızlığa kadar varabilir. İkiyanlı asomatognozi şu belirtileri içerir: kendisinin ya da başkasının üzerinde sağ ve sol yanı birbirinden ayıramamak, parmak bilmezlik, yanı parmakları başka kısımlardan ayırt etme, onları belirleme ya da başlıbaşına kullanma yeteneksizliği; bir *ototopoagnozi*, yani vücudun çeşitli kısımlarını anlama, belirleme ve karşılıklı durumlarını gösterme yeteneksizliği.

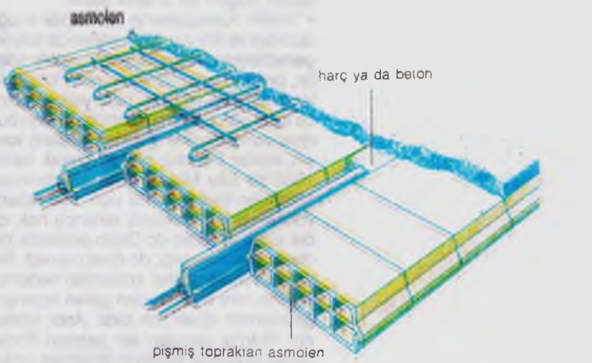
ASOPİA a. (yun. *Asopos*, mitolojik a.). Un güvesinin cins adı. (Tırtılı un depolarına ve antrepolara büyük zarar verir. *Pyralidae* familyası.)

ASOPOS. Tar. coğ. Yunanistan'da birçok ırmağın ("batak" anlamında) ve mitolojide birçok tanrının adı.

ASOR adaları, Atlas okyanusu'nda takımada. 1976'dan bu yana Portekiz'e bağlı özerk bir bölgedir. 2 335 km²; 255 100 nüf. (1989). Merkezi *Ponta Delgada*. Asor adaları, üç yönetim bölümüne ayrılır: Angra do Heroismo, Horta ve Ponta Delgada.

• COĞRAFYA. Atlas okyanusu sırtı ile Akdeniz ekseninin kesişme noktasında, Portekiz kıyılarının 1 500 km açıklarında yer

Asor takımadaları Santa Maria adasından bir görünüm

alan, K.-B.'dan G.-D.'ya doğru 600 km boyunca uzanan Asor adalarının yüzey şekilleri yanardağ kökenlidir (lav akıntıları, kaldeiralar, yükseklikleri 1 000 m'yi aşan çok sayıda tepe) ve adalarda dönem dönem depremler olur (ocak 1980). Kuzey Atlas okyanusu yüksek basınç alanları *(Asor antisiklonu)* enlemlerinde, kutup ve tropikal kökenli hava kütlelerinin karşılaştıkları sınırda bulunan adalar, bütün yıl boyunca yağmur alır (en az yazın), sıcaklık değişiklikleri çok azdır. Bu ılıman okyanus iklimi otların yetişmesini kolaylaştırır; ayrıca, iklimin Akdeniz iklimine benzeyen özellikleri yarıtropikal ürün tarımını destekler; sığır yetiştiriciliğinin (ürünleri dışarı satılır) önem kazanması ve bazı dönüşüm sanayileri (şeker, alkol, tütün, çay) bu iklim özelliklerinin sonucudur. Seralarda ananas yetiştiriciliği, balina avcılığının yan ürünleri ve dokumacılık (keten) ek gelir kaynaklarıdır.

Asorlu gençler Kuzey Amerika'ya göç etmekte, tarım kesimi gerilemekte, turizmden elde edilen gelir sanayinin güçsüzlüğünü karşılayamamaktadır. Bununla birlikte, adalar, stratejik konaklama yeri, bilimsel araştırma merkezi (NATO 1972'de, Santa Maria adasında denizaltı akustik araştırma merkezi kurdu) ve hava üssü olarak bugün de önemli sayılır.

• TARİH. Kartacalılar'ın ve Araplar'ın uğradıkları ve XIV. yy.'ın ilk yarısında italyan gemicilerinin araştırma gezisi yaptığı adalar, onlara bugünkü adı veren Portekizliler tarafından 1432 ile 1457 yılları arasında işgal edildi. Flaman sömürgecilerin buraya yerleşmesine (Flaman adaları) karşın, adalar Portekiz toprağı olarak kaldı. 1582'de São Miguel adası açıklarında, 1580'den beri Portekiz kralı olan İspanyol Felipe II ile Portekiz tahtında hak iddia eden António do Crato arasında bir deniz savaşı yapıldı; do Crato yenildi. Bu tarihten sonra adalar, konumları nedeniyle, Batı Hint adalarından gelen ispanyol gemilerinin uğrak yeri oldu. Asor adalarını 1640'ta yeniden ele geçiren Portekizliler'in ticareti kısıtlayıcı önlemler uygulaması, ekonomik bir gerilemeye yol açtı. Bu gerileme, Bragança'ların XIX. yy.'da Brezilya'ya gitmesiyle çok kısa bir süre durdu. Asor adaları, 1828-1832 arasında Brezilya imparatoru Pedro I'e bağlı kaldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, Portekiz hükümeti, İngiltere'nin (1943) ve daha sonra ABD'nin (1944) Asor hava ve deniz üslerinden yararlanmalarına izin verdi. 1974'te, özerklik hatta ayrılıkçılık yanlısı bir hareket ortaya çıktı. Portekiz anayasası 1976 nisanında adalara yarı özerklik tanıdı. 1980'de, bu durum yeni bir kararla pekiştirildi.

ASOR antisiklonu, astropikal yüksek basınç kuşağının kuvvetlendiği okyanus antisiklon hücresi. Yer haritalarındaki biçimi mevsimlere göre değişir. Yazın Asor antisiklonu Batı Avrupa üzerinden İskandinavya'ya ve Batı Akdeniz'e kadar yayılabilir.

Bu durum, astropikal "sıcak" yüksek basınçların kutup havasıyla beslenen yüksek basınçlarla karşılaşmasından kaynaklanır. Asor antisiklonu gene yazın batıya doğru, Atlas okyanusu'nun büyük bir kesimini kaplar ve bu kesimde çoğu kez tek bir hücre oluşturur. Kışın 35° kuzey paralelini asla geçmez. Ayrıca, okyanus üzerinde iki çekirdeğe bölünür; bunlardan daha doğudaki asıl Asor antisiklonu, daha batıdaki ise Bermuda antisiklonudur. Asor antisiklonu, genel atmosfer dolaşımı mekanizmasının ve ısıl etkenlerin sonucudur.

Bu sonuncu etkenler arasında Kanarya soğuk su akıntısının ve kutup hava kütlesi akımlarının (adveksiyon) etkileri sayılabilir. Kutup hava akımları Asor antisiklonunu kuzeyden ve batıdan besleyerek kuvvetlendirirler; Bermuda antisiklon çekirdeğini Kuzey Amerika kökenli kutup yüksek basınçları oluşturur. Asor antisiklonu, İzlanda alçak basıncı ile birlikte, Avrupa üzerinde hava kütlelerinin yayılışını belirleyen başlıca etki merkezlerinden biridir.

ASORTİ sıf. (fr. *assorti*). Renk uyumu içinde olan giysi, takı vb. için kullanılır: *Kravatı mendiliyle asorti.*

◆ be. Renk uyumuna özen gösterir biçimde: *Asorti giyinmek.*

◆ a. Kürkç. Hazır giysi yapımı için derilerin niteliği, rengi ve tüylerinin uzunluğu göz önüne alınarak yapılan seçim.

ASORTİCİ a. Deric. Asorti yapan işçi.

ASORTİSMAN a. Tekst. Yün iplikçiliğinde ilk işlemden iplik makinesine gelinceye değin yüne uygulanacak bütün işlemleri sağlayan makinelerin tümü.

ASOSYATİF sıf. (fr. *associatif*). Küm. kur. BİRLEŞMELİ'nin eşanlamlısı.

ASPALAZOM sıf. ve a. (fr. *aspalasome;* yun. *aspalaks,* köstebek, ve *soma, -atos,* vücut'tan). Tıp. Özellikle karnının alt bölümünde ortada ya da yanda yalnız deri bir çeperle çevrili bir şişkinlik bulunan ucube. İdrar organlarıyla, cinsel organların ve bağırsakların delikleri ayrı üç delik halinde buraya açılır. (ASPALOZOM da denir.)

ASPALAZOMİ a. (fr. *aspalasomie*). Aspalazomların azmanlaşması.

ASPAR, bizanslı general (öl. 471). Alen soyundan ve ariusçu olan Aspar, 424'te İoannes'in Valentinianus III'e karşı ayaklanmasını bastırdı. 434'te konsül oldu ve doğu milisleri komutanlığına *(magister militum praesentalis)* getirildi. 457'de Doğu Roma tahtına çıkardığı Leon I üzerinde büyük etkisi vardı, ancak ona karşı komplo hazırladığından, imparator tarafından öldürüldü.

ASPARAGOPSİS a. (lat. *asparagus,* kuşkonmaz, ve yun. *opsis,* görünüm'den). Önemli miktarda iyot depo edebilen ve bu özelliğiyle radyoaktif serpintilerin incelenmesinde kullanılan kırmızı deniz yosunu.

ASPARAJİN a. (fr. *asparagine*). Biyokim. $[HOOC—CH(NH_2)—CH_2CONH_2]$ formüllü aspartik asidin monoamidi.

—ANSİKL. Üç çeşit asparajin vardır: polarmış ışığı sağa döndüren sağ (*d*) ya da α -asparajin, sola döndüren sol (*l*) ya da β -asparajin ve bu ikisinin bileşiminden oluşan rasemik ($d+l$) asparajin. β -asparajin proteinlerin 20 temel bileşeninden biridir. Kuşkonmaz tohumunda, şekerpancarında, bezelyede, fiğde bulunur. β -asparajinin yanı sıra fiğde α -asparajin de yer alır. Amonyak, maleik anhidritle tepkimeye sokulursa α ve β -asparajin karışımı elde edilir.

ASPARAJİNAZ a. (fr. *asparaginase*). Bazı kanser hücrelerinin (lösemi) gelişmesi için gerekli olan β-asparajini yok eden proteolotik enzim.

—ANSİKL. Asparajinaz, sitostatik etkinliği olan ve kanser tedavisinde, özellikle lösemi tedavisinde kullanılan bir enzimdir.

Asparajinaz, lösemi hücrelerinin gelişmesi için mutlaka gerekli olan β -asparajini hidrolizler. Bu hücreler asparajinaz üretemediğinden hastaya dışardan asparajinaz vermek gerekir; verilen asparajinaz, lösemi hücrelerini yok eder ya da hiç değilse çoğalmalarını önler.

ASPARTAT a. (fr. *aspartate*). Org. kim. ve Biyokim. Aspartik asidin tuzu ya da esteri.

ASPARTİK a. (fr. *aspartique*). Biyokim. *Aspartik asit,* hemen hemen tüm proteinlerde bulunan, ama metabolizma için çok gerekli olmayan aminli diasit. [Aspartik asit $HOOC—CH(NH_2)—CH_2—COOH$ formüllüdür ve amin dönüşümüyle kolayca oksaloasetik aside dönüşür. Bu bakımdan glukoz oluşturucudur. Aynı zamanda pürin ve pirimidin bazlarının biyosentezinde de yer alır. Üç asparajine karşılık olarak üç aspartik asit bulunur. β *-aspartik* asit şekerpancarı melaslarında bulunur.]

ASPARUH ya da **İSPERİH,** VII. yy.'da yaşamış bulgar han. Bulgarlar'ı Tuna ötesine, Moesia'ya götürerek (680) tarihte yer almalarını sağladı.

ASPASİA Miletoslu, zekâsı, anlayışı ve güzelliğiyle ün yapmış yunanlı kadın (İ.Ö. V. yy.'ın ikinci yarısı). Atina'da, aralarında Sokrates, Alkibiades ve Pheidias'ın da bulunduğu sanatçılar, edebiyatçılar, filozoflar ve devlet adamlarından oluşan bir çevrede yaşadı. Etkisi altına aldığı Perikles onun için karısını boşadı.

ASPASİOS, İ.S. I. yy.'ın ilk yarısında yaşamış gezinimci filozof. Aristoteles üzerine yaptığı yorumlardan önemli bir parça, günümüze ulaşmıştır.

ASPEKT a. (fr. *aspect*). Astrol. İki yıldız arasında yermerkezsel boylam farkı. Bu farklara özel astroloji nitelikleri verilmiştir. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir yıldız ya da önemli bir horoskop noktasıyla (yükselen, şans noktası, vb.), özel astrolojik nitelikli bir açı yapan bir zodyak noktası.

—Dilbil. → GÖRÜNÜŞ.

—ANSİKL. Astrol. Beş ana aspekt vardır: kavuşum (0°) ve karşı konum (180°), bunlar ilke olarak tarafsızdır; kare (90°) kötüdür; sekstil (60°) ve üçgen (120°) ise iyidir. Cereş'li Nikomakhos'un ardından, Ptolemaios, kareden yola çıkarak, müziğin en önemli iki oranından, yani beşliği ve dörtlüğü oluşturan oranlardan,aspektleri türetti. Kepler ise çember içine çizili düzenli çokgenleri temel aldı.

ASPEN, ABD'de (Colorado) yerleşme merkezi, Kayalık dağlar'da; 2 400 nüf. Eskiden bir gümüş çıkarma merkeziyken, günümüzde kış sporları merkezi haline gelmiştir.

ASPENDOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Pamphylia bölgesinde antik kent. Antalya'nın Serik ilçesi, merkez bucağına bağlı Belkıs köyü yanında, Eurymedon (Köprüsuyu) kıyısında. Coğrafyacı Strabon, kentin Mopsos önderliğindeki Argoslular

B. Larousse

Aspendos tiyatrosu'nun içten görünümü (İ.S. 161-180)
Antalya

tarafından kurulduğunu yazar. Ancak adından, çok daha eski bir yerleşme olduğu, Argoslular tarafından ele geçirilerek geliştirildiği sanılmaktadır. İ. Ö. V. ve IV. yy. paraları üstünde kentin adı Estvediya (Estfedys) olarak geçer. Bunun, Adana yakınlarında Karatepe'de bulunmuş hitit hiyeroglif yazıtlarındaki Asi-Tivatas (Asitavadia, Asitavada, Azitavadda) adlı Kue kralının adından geldiği düşünülmektedir. Attika-Delos deniz birliği üyesi olan Aspendos, Side'nin yanı sıra gümüş sikke basan tek kentti. Tarım ve ticaret merkezi olarak gelişen kent, Pers ve Atina egemenliklerinden sonra, Büyük İskender'in ordularınca ele geçirildi. Daha sonra Bergama krallığı'na bağlandı. Attalos II'ün vasiyetiyle Roma İmparatorluğu'nun Asia eyaletine katıldı (İ.Ö. 133). Bu dönemde de gelişimini sürdürerek çevrenin sanat merkezi oldu. Bizans döneminde, Efes kenti piskoposluk listelerinde (431) Aspendos primopolis olarak geçer.

Aşağı ve yukarı kentten oluşan yerleşme, iki tepe ile Eurymedon arasındaki düzlüğe kurulmuştur. Günümüze ulaşan kalıntıların çoğu Roma ve Bizans dönemindendir. Hellenistik surlar Roma ve Bizans dönemlerinde onarılmıştır. Yukarı kentte agora, agoranın yanında galerili dükkânlar, 105 m uzunluğunda, 3 bölümlü bazilika (ticaret mahkemesi), 35 m uzunluğunda, 15 m yüksekliğinde nymphaeum (çeşme), bulevterion (yönetim yapısı), oturma yerleri ve heykelleri bulunan, yarım daire planlı 5 bölmeden oluşan eksedra vardır. Aşağı kentteyse tiyatro, stadium, hamamlar, su kemeri, tapınak ve mezarlıklar bulunur. Marcus Aurelius zamanında (161-180), mimar Zeno'ya yaptırılan tiyatro, kentin en önemli ve sağlam yapısıdır. Sahne girişinin yanlarındaki yunanca ve latince yazıtlara göre, 15 000 kişilik tiyatro, Curtius Crispinus ve Curtius Auspicatus adlı iki kardeş tarafından tanrılara ve imparator ailesine sunulmuştur. Yarım daire biçimi cavea (oturma yerleri), yunan tiyatrolarındaki gibi akropolisin doğu yamacına yaslanır. Üst bölümler ise kemerlere oturur. En üstte 50 kemerli galeri vardır. Cavea, yatay bir geçiş ve dikey ışınsal geçişlerle bölünmüştür. Sahne yapısının, heykeller ve üçgen alınlıklı yarım sütunlarla bezeli, iki katlı ön yüzü günümüze ulaşmamıştır. Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I döneminde (1220-1237) yapının bir bölümü çinilerle bezenerek saraya dönüştürülmüştür.

Akropolisin doğusunda U planlı stadyum, güneyinde hamamlar vardır. Su kemerleri Anadolu'daki en iyi korunmuş örneklerdir. Güney kapısından agoraya giden yoldaki yapının Artemis tapınağı olduğu sanılmaktadır. Kentin mezarlıklarında da birçok lahit bulunmaktadır.

Aspendos kalıntıları halk arasında *Belkıs harabeleri* olarak bilinir. (→ Kayn.)

ASPENSTRÖM (Werner), isveçli şair (Norrbärke, Dalarna, 1918). Bir köylü ailesinden geliyordu; öğrenime başlamadan önce çeşitli işlerde çalıştı. Çok kişisel bir ritim anlayışının desteklediği, imge bakımından zengin ve özgün bir dil kullandı (*Préparation* [fr. çev.], 1943; *Légende neigeuse* [fr. çev.], 1949; *Intérieur* [fr. çev.], 1969).

Aspendos tiyatrosu'nun dıştan görünümü
Antalya

B. Larousse

ASPER (Hans), isviçreli ressam (Zürich 1499 -*ay.y.* 1571). Holbein'ın etkisinde kaldı, Tobias Stimmer'i yetiştirdi. Ulrich Zwingli'nin portresini yaptı (1534, Zürich kütüphanesi).

ASPERGİLLALES a. (lat. *aspergillus*' tan). *Aspergillus* gibi şişkin bir baş çevresinde ışınsal dizili konidileri olan asklı mantarlar takımı.

ASPERGİLLUM a. (lat. sözc.). Eski Roma'da, papazların kutsama sırasında su serpmek için kullandıkları kap.

ASPERGİLLUS a. (lat. sözc.). Konidiyoforun şişkin başı çevresinde boncuk dizisi gibi ışınsal konidileri olan mantar. (Aspergilluslar çoğunlukla küf hastalığı yapan mantarlardır. Örneğin isliküf de denen *Aspergillus fumigatus* asperjilloz hastalığını yapar. Raulin bu mantarların beslenmesine ilişkin esas çalışmalarında temel olarak *A. niger* türünü ele almıştır.)

ASPERJİLLOM a. (fr. *aspergillome*). Bir çeşit akciğer asperjillozu. (Orta çapta bir bronşta ya da önceden var olan bir akciğer lezyonunda [örneğin verem yarası] oluşan ur görünümünde bir kütledir. Önemli ölçüde kan tükürmeye yol açabilen asperjillom, ameliyatla çıkarılarak tedavi edilmelidir.)

ASPERJİLLOZ a. Tıp. Asklı bir mantarın *(aspergillus)* yol açtığı mantar hastalığı. Belirtileri, tüberkülozunkilere oldukça yakındır.

—ANSİKL. Asperjilloz, tüm hayvanlarda, özellikle kuşlarda görülür. Bulaşma, vücudun tüm boşluklarında ortaya çıkabilir. Ama en sık rastlananı her zaman ölümle sonuçlanan akciğer asperjillozudur. Dölyatağı asperjillozu, ineklerde düşüklere neden olur. Sindirim organlarındaki asperjillozun belirtileri, kandidozunkilere oldukça yakındır.

İnsanda asperjilloz solunum sisteminde (bronşit, bronkopülmoner asperjillom, astım, plörezi) yerleşir. Daha seyrek olarak da duyu organlarında (burun, sinüsler, kulak, göz) görülür. Kemiklerde, kalpte, deride ve beyinde görülen türlerinin yanı sıra bir de son derece tehlikeli olan genel asperjilloz vardır. Genelleşmemiş asperjilloz, potasyum iyodürle tedavi edilebilir. Genelleşmiş ağır durumlardaysa, amfoterisin B şırınga etmek gerekir. İnsan asperjillozu seyrek görülür. Yalnızca, ağzını yemle dolduran güvercin besleyicileri bu hastalığa yakalanırlar. Çünkü, bu tanelerde genellikle mantar bulunur.

ASPERMATİZM a. (fr. *aspermatisme*). Tıp. Spermanın fışkırtılamaması ya da sperma fışkırtmada güçlük.

ASPERN (GROSS-), Avusturya'da yerleşme birimi, Tuna'nın sol kıyısında, Lobau adasının karşısında. 1809'da (21-22 mayıs) burada Napoléon ile arşidük Karl arasındaki savaşta (Aspern ve Essling çarpışması), mareşal Lannes öldü.

ASPERTİNİ (Amico), italyan ressam (Bologna 1474 -*ay.y.* 1552). Francia'nın öğrencisi ve çalışma arkadaşı. Özellikle Ferrara'da ve Bologna'da çalıştı; orada Francia ve L. Costa ile birlikte Santa Cecilia oratoryumunun süslemelerini yaptı (1506). Lucca'ya bağlı San Frediano'daki S. Agostino capellasının, çok daha yaratıcı antiklasik bir üslupla yapılmış freskleri de onundur.

ASPERUGO a. Sapı pürtüklü otsu bitki. (Hodangıller familyası.)

ASPERULA a. (lat. *asper*, buruk'tan). Yoğurtotuna benzeyen ve taşlı topraklar-

A. fumigatus asperjilloz yapar

aspergillus

A. glaucus reçel küfü

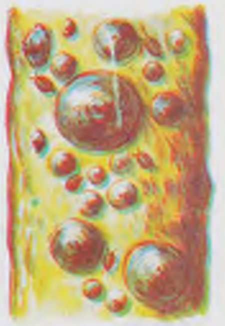

asperula *(Asperula odorata)*

dişi

erkek

armut ağaçlarına verdiği zarar

aspidiotus
(Aspidiotus perniciosus)

aspir
(Carthamus tinctorius)

asplenium

yaprak ayrıntısı

da yetişen bitki. (Kökboyasıgiller familyası.) [*Asperula*'lar demet biçiminde toplu küçük çiçekler açan otsu bitkilerdir. Dört köşeli saplarının üzerinde karşılıklı yer alan yapraklarla birlikte yaprağa benzer kulakçıkları vardır. *Asperula odorata*'nın kurutulan yaprakları çok kokuludur.]

ASPİDİOTUS a. Bitkilerin saplarına ve dallarına yapışarak yaşayan koşnil. (Her kabuk değişiminde terk ettiği kalıntılardan oluşan bir örtü altında yaşar. *Aspidiotus nerii* zakkumlara dadanır; *A.* [*aonidiella*] *perniciosus* meyve ağaçlarına en çok zarar veren asalaklardan biridir. Eşkanatlılar takımı, coccidae familyası.)

ASPİDİUM a. Şimdi birçok cinse ayrılan yaklaşık 300 kadar eğrelti türünün eski cins adı. (Polypodiaceae familyası.)

ASPİDOGASTEREA a. (yun. *aspis, -idos*, kalkan, ve *gaster, gastros*, karın, mide'den). Balıkların, kaplumbağaların ya da anodonta grubundan hayvanların bağırsaklarında asalak yaşayan ve yapışkan karın diski birçok bölmecikten oluşan küçük trematotlar altsınıfı.

ASPİDOSPERMA a. (yun. *aspis, -idos*, teke, ve *sperma*, tohum'dan). Orta Amerika ve Brezilya'da yetişen ve kabuğunda tanen bulunan, 70 ağaç türünün genel adı. (En tanınmış olanı *quebracho*'dur.)

ASPİDOZOİT a. (fr. *aspidozoide;* yun. *aspis, -idos*, kalkan ve *zoon*, hayvan'dan). Sifonoforlarda, kormidi oluşturmaya katılan polip. (Pul ya da kalkan gibi yassıdır; ağzı yoktur; öbür polipleri korumakla görevlidir.) [Eşanl. HİDROFİL.]

ASPİR ya da **ASPUR** a. (ar. *asfer*, sarı'dan). Yağlı tohumları için yetiştirilen parlak sarı çiçekli bitki. (Bil. a. *carthamus;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Aspir eskiden daha çok boya bitkisi olarak yetiştirilirdi. Özellikle Arabistan'da yetişen *Carthamus tinctorius* türünden, Eski Mısırlılar'ca da bilinen sarı ve kırmızı renkte bir boya elde edilirdi. Eskilerin zaferan-ı kâzip (yalancısafran) dedikleri budur. Aspirin dikensiz çeşitleri ıslah edilerek yağ oranı yüksek yeni tipler elde edilmiştir. Aspir yağında, çok değişik yağ asitleri bir arada bulunur (oleik asit yüksek orandadır). Aspir genellikle kurak bölgelerde [Avustralya, Meksika ve Akdeniz bölgesi] yetişir. Botanikçilerin birçoğu aspiri *centrophyllum* cinsinden sayar.
Aspir, Türkiye'de yağ bitkisi olarak yetiştirilir ve tohumlarından yağ çıkarılır. En çok yetiştiği iller Balıkesir, Bursa, Eskişehir ve Kütahya'dır. Yıllık üretim haşhaş ekiminin yasaklandığı yıllarda 1 000 tonun üstüne çıkmışsa da 1980'lerde gene 250-300 ton dolayına inmiştir. *Aspur yağı* ve tohumu müshil olarak kullanılır. Ancak tadı çok acı olduğundan içilmesi güçtür. Bu yağ, aynı zamanda romatizma ağrılarına karşı ağrı yan yerlere sürülerek de kullanılır. Aspirin yünlü aspir *(Carthamus lanatus)* denen ve Anadolu'da yabani olarak yetişen türünün tohumları da halk hekimliğinde kurt düşürücü ve âdet getirici olarak kullanılır.

ASPİRANTURA a. (rusça sözc.). Rusya'da, herhangi bir bilim dalından diplomalı olanların savunabildiği ve öğretmen ya da araştırmacı olmayı sağlayan tez.

ASPİRASYON a. (fr. *aspiration*). Kad. hast. *Dölyatağı aspirasyonu*, hava boşluğu yaratan bir aygıta bağlı madeni ya da plastik bir kanül aracılığıyla dölyatağının boşaltılması. (Bk. *ansikl.* böl.).
—Cerr. *Mide, onikiparmakbağırsağı, incebağırsak aspirasyonu*, mideye, onikiparmakbağırsağına ya da incebağırsağa, emici bir aygıta bağlı eğilip bükülebilir bir tüp, ağız ya da burundan sokularak, sindirim sistemindeki istenmeyen sıvıların boşaltılması tekniği. (Aspirasyon, irinle ya da kanlı seröz sıvılarla dolu boşlukların boşaltılmasını hızlandırmak amacıyla kullanıldığı gibi [Redon-Jost dreni] ameliyat yerini kurutmak için cerrahi bir müdahale sırasında da uygulanabilir.)
—Reanim. *Solukborusu aspirasyonu*, gırtlaklarına tüp takılmış ya da gırtlakları alınmış hastalarda, yardımla soluk alıp vermeyi sağlayan teknik. (Bronş salgıları üst solunum yollarına doğru akıtılamadığından, bunların hareketini kolaylaştırmak için çeşitli yollara [özellikle nemlendirme yöntemine] başvurmak ve belli aralıklarla ve elden geldiğince aseptik olarak, bir aspirasyon aygıtına bağlı görece yumuşak lastik ya da plastik sondalarla emilmelerini sağlamak gerekir.)
—ANSİKL. Kad. hast. Dölyatağı aspirasyonu, genel anestezi yapılmadan uygulanabilen az zararlı bir yöntemdir. Kürtajın yerini tutar. Doğumdan, düşükten ya da kistleşmiş dölütlü bir gebelikten sonra plasentanın dölyatağında kalması hallerinde dölyatağını boşaltmak amacıyla yapılır. Özellikle düşük yapmak istendiğinde —gebelik altı haftayı geçmemiş olmak koşuluyla— bu yöntem uygulanabilir. Bu uygulama Karman yöntemi adıyla yaygınlaşmıştır.

ASPİRATİF sıf. (fr. *aspiratif*). Cerr. Boşaltılacak kanallara bağlanan dren tipi için söylenir.

ASPİRATÖR a. (fr. *aspirateur*). Saf ya da içinde yüzer halde katı cisimler bulunan akıcı maddeleri (hava, gaz, buhar, sıvılar, vb.), tozları (testere, eğe talaşları, vb.) çekip emmeye yarayan çeşitli aygıtlara verilen ad.
—Marangl. Modern marangoz atölyelerinde talaş ve tozun atölye dışında kurulan depoya çekilmesini sağlayan emici sistem.
—Tıp. Tıpta ve cerrahide kullanılan aspiratörler, birçok değişik biçimde olmakla birlikte, hepsi şu parçalardan oluşur: elektrikle ya da su ile çalışan emici bir pompa, emilen maddelerin toplandığı bir kap ve emilme yerine uygun bir tüp sistemi (onikiparmakbağırsağı aspirasyonu, ameliyat sırasında bir drenin, kanın ya da herhangi bir sıvının aspirasyonu). Tüp sistemi steril olmalı ve aseptik biçimde kullanılmalıdır.

ASPİRİN a. (alm. *Aspirin;* yun. *a*, yokluk eki, ve lat. *spira*, sarmal'dan). Analjezik, antipiretik ve antiromatizmal etkisi için kullanılan ilaç. (Eşanl. ASETİLSALİSİLİK ASİT.) [Bazı ülkelerde tescilli ad.]
—ANSİKL. Aspirin 1853'te, fransız kimyacısı Gerhardt tarafından asetilklorürün sodyumsalisilat üzerine etkimesiyle elde edildi. 1899'da Elberfeld'de, Bayer laboratuvarlarında kimyager Felix Hoffmann tarafından saf ve bozulmaz aspirin yapıldı. Freser ve Wohlgemuth aspirinin tedavi edici ve farmakodinamik özelliklerini incelediler.
Zayıf toksisitesi, geniş etkinliği ve antiemflamatuvar etkisi sayesinde aspirin, ateşe ve özellikle romatizmal kaynaklı ağrılara karşı değerli bir ilaç haline geldi. Ne var ki aspirin, asitliği yüzünden mide mukozasını önemli ölçüde tahriş eder ve uzun süre kullanılırsa tehlikeli olur. Bu nedenle, dayanılabilir şekilde alınmasını sağlamak üzere 0,50 g dozlu tabletleri de yapılmıştır. Tabletlerin kaplanması, onların mideden bozulmadan geçmesini ve bağırsakta çözünmesini sağlar. Bir başka yöntem, çok küçük taneciklerin yavaş yavaş serbest hale geçirilmesiyle uzun süreli etki yaratılmasıdır. Aspirini askorbik asitle birleştirme, onun zararlı yanını törpüler. Sodyum bikarbonat eklemekle köpürerek çözünen aspirinler yapılır. İğneyle verilen aspirinlere gelince, örneğin lizin ile birleştirilip şırınga edilirse etkisinin hızı ve şiddeti artar. Aspirin kullanılması antikoagülanların etkisini artırır, bu nedenle birlikte kullanılmaları tehlikelidir. Bazı durumlarda antikoagülan yerine düşük dozda aspirin verilmesi bile önerilebilir. Aspirin, kinin tuzları, amidopirin, alkali tuzlar gibi birtakım ilaçlarla bağdaşmaz.

ASPİS a. Fransa ve İtalya'da yaşayan, kalkık burunlu ve üçgen başlı engerek. (Bil. a. *Vipera aspis;* engerekgiller familyası.)

ASPİS. Tar. coğ. Afrika'da kent ve burun, Annaba (Bon) burnu ile Kartaca arasında. İ.Ö. 310'a doğru Agathokles'in kurduğu kente, Romalılar *Clupea* adını vermişlerdi.

Aspis Herakleus *(Herakles'in kalkanı)*, yanlış olarak Hesiodos'a mal edilen destansı şiir. İ.Ö. VI. yy.'da yazıldığı sanılır. 480 dizeden oluşan yapıt, Herakles ile kahraman Kyknos arasındaki kavgayı anlatır.
İlyada'nın XVIII. şarkısında Hesiodos, Akhilleus'un kalkanının tanımlanmasından esinlenerek, Herakles'in kalkanına kazılmış günlük yaşam ya da mitoloji sahnelerini anlatır.

ASPİTİSTRA a. Bot. SALONYAPRAĞI'nın eşanlamlısı.

ASPLENİUM a. (yun. *asplenos*, altınotu'ndan). Birçoğu Türkiye'de yetişen, yaklaşık ikiyüzelli eğreltiotu türünün yer aldığı bitki cinsi. (Bu türlerin yaşam düzeni ve görünüşleri son derece çeşitlidir. Polypodiaceae familyası.)

ASPLUND (Erik Gunnar), isveçli mimar (Stockholm 1885 *-ay.y.* 1940). Osvald Almqvist (1884-1950) ve Carl Bergsten (1879-1935) gibi "ulusal gerçekçilik"i benimseyen Asplund, ülkesinin geleneklerine ters düşmeden işlevselciliğe yöneldi. Stockholm sergisi'ndeki yapıtlarında (1930), çok ince çelik ve cam kullanarak iç ve dış mekânların sürekliliğini sağlamaya çalıştı. Aynı çalışmayı Stockholm'daki Bredenberg mağazalarında (1933), Göteborg belediye sarayını büyütme çalışmalarında (1934), Stockholm ormanındaki mezarlığın krematoryumunda (1935 - 1940) yineledi. 1915-1920'lerden başlayarak işbirliği yaptığı Sigurd Lewerentz (1885-1975), onun kadar tanınmamakla birlikte büyük bir toplumsal ve iktisadi atılım başlatan İsveç'te,daha insanca bir mimarlığın yerleşmesine çalıştı.

ASPONA. Tar. coğ. Anadolu'nun Galatia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Ankyra'dan (Ankara) Arkhelais'e (Aksaray) giden yol üzerindeydi. Bizans döneminde bandai ya da topoteresiai (askeri bölge). IV. yy.'da bağımsız kent, 344'te piskoposluk merkeziydi.

ASPORÇA HATUN, Orhan Bey'in eşi (XIV. yy.). Bizans imparatoru Andronikos III'ün kızı; şehzade İbrahim'in ve Fatma Hatun'un annesi. Hangi tarihte öldüğü ve nerede gömülü olduğu bilinmemektedir.

ASPORDENON OROS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Yunt dağının, Nemrutkale tepesi (1 074 m). Burada, Mater Deum Asporena adıyla tapınılan Kybele için bergamalı Philetairos'un yaptırdığı tapınağın kalıntıları vardır.

ASPOROJEN sıf. (fr. *asporogène;* yun. *a*, yokluk eki, *sporos*, tohum ve *gennan*, üretmek'ten). Biyol. Spor üretmeyen canlılar için kullanılır.

ASPRA SPİTİA, Yunanistan'da yer. Korinthos körfezinin kuzey kıyısında. Alüminyum.

ASPRE (Konstantin, *baron* VON) avusturyalı feldmareşal (Brüksel 1789 - Padova 1850). Novara zaferine katkısı oldu.

ASPROMONTE, İtalya'da granitli kütle, Calabria'nın güney ucunda. 1 956 m. Roma karşısında yenildikten sonra Vittorio Emanuele'nin birliklerince kovalanan Garibaldi, burada yaralanmış ve tutuklanmıştı (29 ağustos 1862).

ASPROS a. (*beyaz* anlamında yun. sözc.). 1204-1461 arasında Trabzon İmparatorluğu'nda tedavüle sürülen gümüş para. (Bu sözcük, bazı islam devlet-

lerinin paraları için de kullanılmıştır; örneğin XII. yy.'da Selçuklular, XIV. yy.'da Osmanlılar tarafından akça adıyla bastırılan gümüş para.)

ASPUR → ASPİR.

ASPUZU, eski Malatya'nın sayfiye yeri ve yeni Malatya'nın kurulduğu kesim. 1838 yazında Doğu Anadolu'daki osmanlı ordusunun karargâhı Malatya'ya taşınınca, halk kenti terk etmiş ve sürekli olarak Aspuzu'da oturmaya başlamıştır.

ASQUİTH (Herbert Henry), **Oxford ve Asquith** 1. kontu, büyük britanyalı siyaset adamı (Morley, Yorkshire, 1852 - Londra 1928). Liberal parti'den milletvekili. Gladstone ve Rosebery hükümetlerinde içişleri bakanı (1892-1895). 1902'de, Liberal birlik'in kurulmasına katkıda bulundu, ama himayecilik konusunda Chamberlain ile anlaşamadı. Campbell-Bannerman'ın 1905'te kurduğu liberal hükümette maliye bakanı olarak önemli rol oynadı. Başbakanlığı sırasında (1908-1916), Lloyd George'un cüretli tasarılarını (1909 bütçesi, 1911 parlamento ve ulusal sigorta yasaları) destekledlyse de, Lordlar tarafından uzlaşmacı çözümlere eğilimli görüldü; İrlanda için *Home Rule* tasarısını da savundu ve bu yasanın 1914'te meclisten geçmesini sağladı. Çarpışmalar Avrupa'nın batısına değin uzanınca savaşa girdi. Savaşın getirdiği güçlükleri göğüslemeyi bildi. Ama, 1916 sonlarında hükümeti Lloyd George'a bırakmak zorunda kaldı. Bu arada, Lloyd George'un başına buyruk davranışları, savaştan sonra partinin birliğini bozmuştu; Asquith bu birliği güçlükle yeniden kurdu (1923); ama muhafazakârlarla İşçi partisi arasında ezilen Liberal parti geriledi ve Asquith 1926'da partinin liderliğini bıraktı.

ASQUİTH (*sir* Anthony), ingiliz film yönetmeni (Londra 1902 -*ay.y.* 1968). *Underground* (1928); *A cottage on Dartmoor* (1928); *Pygmalion* (1938); *We dive at dawn* (1943); *The Way to the stars* (1945); *Yaralı gönüller* (The Browning version, 1951) gibi filmler yapan sanatçı, ingiliz sinemasının 1930-1940 arasındaki en dikkate değer yönetmenleri arasında yer aldı.

ASR a. (ar. *ʿasr*). *Esk.* Ezme, suyunu çıkarma.

Asr suresi, Kuran'ın 103. suresi. 3 ayettir. Mekke'de inmiştir. Asr sözcüğü ile başladığından bu adla anılır. Surede iman, hayır, hak, sabır (inanç, iyilik, doğruluk, katlanma) gibi erdemlerin müslümanlar için gerekli olduğu belirtilerek bu erdemleri uygulayanların dışındakilere yazık olacağı anlatılır.

ASRÂF çoğl. a. (ar. *şarf*'ın çoğl. *asrāf*). *Esk.* **1.** Değişmeler, değişiklikler. **—2.** Masraflar, ödemeler.

ASRAL (Suat Salih), türk şair (Trablus 1901 - İstanbul 1981). İstanbul Erkek lisesi'ni bitirdi. Hukuk fakültesi'ni tamamlamadan başladığı öğretmenlik görevini taşranın çeşitli okullarında sürdürdü. İstanbul'da öğrenci yurtlarında yöneticilik yaptı (1950-1966). Şiirlerinde (*Bir kitap kapanırken* [1930] vd.) içine kapalı insanın ruh hali üzerinde durmuş; küçük mutlulukları, umutları, umutsuzlukları, tedirginlikleri işlemiştir. *Dağ adam* (1932) adlı bir romanı ve *Yalnız adam* (1940) adlı bir oyunu vardır.

ASRÂM çoğl. a. (ar. *sırm*'ın çoğl. *asrām*). *Esk.* **1.** Çadır öbekleri. **—2.** İnsan toplulukları.

ASRÂN a. (ar. *ʿaşr*'ın ikili çoğl. *ʿasran*). *Esk.* **1.** İki yüzyıl, iki devir. **—2.** Öğleden sonraki ikindi namazı zamanı. **—3.** Gündüz ve gece.

ASRÂNE a. (fars. *ʿaşrane*). *Esk.* **1.** İkindi namazı. **—2.** İkindi yemeği.

ASRATYAN (Ezras Asratoviç), rus fizyolog (Metsik 1903). 1944-1960 arasında SSCB Bilimler akademisi fizyoloji laboratuvarını yönetti. Başlıca çalışmaları sinir fizyolojisi üzerinedir.

ASRE → ASERE.

ASREM sıf. (ar. *asrem*). *Esk.* **1.** Kulağından rahatsız olan. **—2.** Yoksul, geçim sıkıntısı çeken.

ASRET → ASERE.

ASRİ sıf. (ar. *ʿaşr* ve *-ī* den *ʿaşrī*). Çağının yeniliklerine uyan, onun gerektirdiği biçimde yaşayan kimse; çağına, çağının beğenisine uygun şey için kullanılır; çağdaş, modern: *Asri bir genç kız. Asri bir ev.*

Asri zamanlar *(Modern Times)*, Charlie Chaplin'in ABD'de yönetip oynadığı film (1936). Modern dünyayı, otomatizmi ve özellikle zincirleme üretimi yeren yapıt, Chaplin'in sanatında bir dönüm noktası ve kendi sesiyle konuştuğu ilk filmdir.

ASRİLEŞMEK gçz. f. Sözkonusu bir topluluk, bir kimse ise, çağa uymak; bir yaşama biçimi ise, çağa uygun olmak.

◆ **asrileştirmek** ettırg. f. *Bir toplumu, bir kimseyi, bir şeyi asrileştirmek*, onu, onları çağa uygun duruma getirmek.

ASRİLEŞTİRMEK → ASRİLEŞMEK.

ASRİLİK a. Asri olma durumu; asri olanın niteliği.

ÂSRİS a. (fars. *asris*). *Esk.* Atların koştukları meydan, hipodrom.

ASSAB, Etyopya'da liman. Eritre'de, Kızıldeniz kıyısında; 11 000 nüf. Tuzlalar. Petrol rafinerisi.

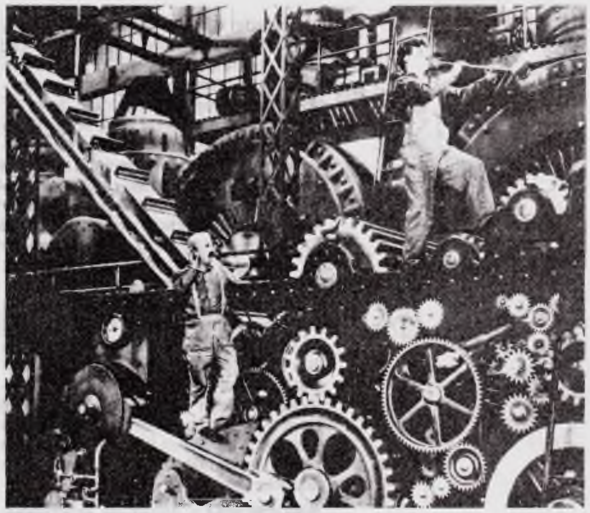
ASSÂB a. (ar. *ʿassāb*). *Esk.* İplik eğiren ya da satan kimse.

ASSACU a. Tropikal Amerika'da yetişen kerestelik ağaç *(Hura crepitans)*. [Krem beyazından esmer-sarıya dek değişik renkte, kaba dokulu, yumuşak ve çok hafif olan odunu marangozlukta, kasa ve sandık yapımında ve kontrplak üretiminde kullanılır.]

ASSAİ be. (*oldukça, çok* anlamında ital. sözc.). Müz. Bir başka terimle birleşir ve onun belirttiği özelliği artırır: *Presto assai.*

ASSÂL a. (ar. *ʿassal*). *Esk.* Balcı, arıcı.

ASSAL gölü, Cibuti Cumhuriyeti'nde tuzlu göl, deniz düzeyinin 155 m altında; 57 km²; yerkabuğunun kırıklı bir kuşağında yer alan bölgede, sık sık yanardağ püskürmeleri olmaktadır.

Charlie Chaplin'in yönetip oynadığı **Asri zamanlar** filminden (1936) bir sahne

ASSÂLE a. (ar. *ʿassale*). *Esk.* **1.** Arı kovanı. **—2.** Petek. **—3.** Balarısı.

ASSALİNİ (Paolo), italyan hekim (Reggio nell'Emilia 1759 - Napoli 1846). Napoléon'a Mısır seferinde eşlik etti ve Rusya seferine katıldı.

lord **Asquith** (1924'te)

ASSAM, Hindistan'ın K.-B. kesiminde eyalet; 78 500 km²; 19 902 000 nüf. Merkezi *Dispur*. Assam'ın büyük bölümünü, K.'deki Himalaya dağlarıyla G.'deki Arakan sıradağları ve Şillong platosu (yaklaşık olarak uzunluğu 600 km, genişliği 100 km) arasına sıkışmış uzun Brahmaputra vadisi oluşturur. Yağışlı, bataklık, sık sık su baskınlarına uğrayan, ormanlarla kaplı Assam bölgesi, eski dönemlerden bu yana Hindistan'ın akınların ulaşamadığı doğu sınır bölgesini oluşturmuş, geç bir tarihte yerleşmeye açılmıştır. Temel tarım ürünü pirinçtir. Başlıca ticari ürünler jüt, çay (Hindistan'ın en büyük çay tarım işletmeleri), pamuk, yağ çıkarılan taneli bitkiler ve şekerkamışıdır. Digboi dolaylarında birkaç petrol yatağı işletilir. Başlıca kentler Gauhati, Dibrugarh ve Tezpur' dur.

—Tar. Hindistan'ın doğu kesiminin ucunda yer alan Assam, yaklaşık olarak eski Kamarupa topraklarını içine alır. Günümüzdeki adının sanskritçe *asama*'dan (benzersiz) geldiği ve Ahom sülalesi (XIII. - XIX. yy.'lar) tarafından verildiği sa-

Assam
Gauhati bölgesinde çeltik tarlaları

nılmaktadır. İngilizler, Assam'a Birmanya ile yaptıkları savaşlar sonunda, 1820 -1830 yıllarında girdiler. Ele geçirdikleri toprakların güvenliğini sağlamak amacıyla, yavaş yavaş bütün bölgeyi denetimleri altına aldılar. Günümüzde Assam eyaleti, hintli göçmenlerin, özellikle de Bangladeş'ten gelen müslümanların yaşadığı bölgeleri kapsar. Güney dağlarında yaşayan hindu olmayan halklar, mücadeleler sonunda, Hindistan birliği içinde iki özerk eyalet (Nagaland, 1963, Meghalaya, 1970) ve bir özerk bölge (Mizoram, 1972) kurma hakkını elde ettiler.

—Arkeol. Daocali Hading'de yürütülen yüzey çalışmaları ve kazılar, Hindistan'a özgü olmayan destekli balta ve Güney Çin ile Güney-Doğu Asya'dakine benzer çömleklerden oluşan değerli taşdevri gereçlerini ortaya çıkarmıştır. Çin yenitaş devri öncesine özgü gibi gözükmeyen bu gereçlerin çok uzun bir süre kullanımda kaldığı sanılmaktadır (geleneksel kabile düzenlemesi).

ASSAM DİLİ a. Assam'da, Brahmaputra vadisinde yaklaşık 7 000 000 kişinin konuştuğu hint ari dil.

—ANSİKL. Doğu prakrit dillerinden, özellikle de apabramsa aracılığıyla, sanskritçeden türeyen Assam dili, hint anayasasınca tanınan 14 dilden biridir ve bengali'yle oriya diline benzer. Bengali gibi, nagari'ye yakın bir yazı kullanır. Assam dili, sözdizim, sözlük ve özellikle de sesçil açıdan kendisine yakın olan Tibet-Birman dillerinin etkisinde kalmıştır. Genizsilleştirmelerin önemi, ıslıklıların dönüşümü ve ünsüzlerin hemen hemen tümüyle ortadan kalkması dikkat çekicidir. Geleneksel olarak, doğudan ve kuzeyden gelip Assam'a yerleşenler, özellikle de Ahom'lar bölgenin dilini benimsediler ve Assam dilinde edebi yapıtlar verdiler. Günümüzde, Brahmaputra vadisi yakınında dağlık bölgelerde yaşayan ve Tibet Birman dillerini konuşan etnik kabileler, Assam dilinin kültürü içinde yok olmaya karşı çıkarak özerklik istediklerinden, Assam dilinin konuşulma alanı giderek daralmaktadır.

—Ed. Sanskritçe destanların uyarlaması olan ilk metinlerin ardından XV. yy.'da öyküsel şiirler yazılmıştır. XVI. yy.'da mistik ozan Şankaradeva ile Vişnu yanlısı bir akım yerleşti. Şankaradeva, Assam dilinde, *Bhagavata*'yı ve lirik krişna şiirleri yazdı. Vişnu azizlerinin yaşamlarını düzyazı biçiminde anlatan *Katha guru carit*'ler çağdaş yapıtlardır. Ahom kralları (XIII. -XIX. yy.) tarihsel türkülerin, atlarla fillerin terbiyesine ilişkin incelemelerin ve saray kroniklerinin *(Buranci)* yazımını desteklediler. Çağdaş dönem, *Yeni Ahit*'i çeviren ve ilk gazeteyi çıkartan amerikalı vaftizci misyonerlerle başladı (1836). Hemçandra Barua bir dilbilgisi ve bir sözlük yazdı. Yurtsever, lirik (Laksminath Bezbarua, Ambikagiri Rayçaudhuri) ve mistik (Nalinibala Devi) şiir türleri yaygındır. Batı etkisindeki tiyatro dalında, tarih ya da yergi oyunlarına ağırlık verilir (Laksminath Bezbarua, Padmanath Gohain Barua, Benudhar Rachova, Atulçandra Hazarika). Daha sonraki dönemlerde gelişen roman, önceleri tarihsel nitelikliyken, toplumsal sorunları ele alan bir içeriğe yöneldi (Benudhar Şarma). Eleştiri, Birinçi Kumar Barua ile başladı.

Assisi
San Francesco bazilikası
XIII. yy.'ın ilk yarısı

ASSAMBLE a. (fr. *assemblé*). Koregr. → TOPLAMA.

ASSAMELA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve *afrormasia* ya da *kokrodua* adıyla da anılan ağaç *(Pericopsis elata)*. [Zeytuni sarıdan esmer sarıya dek değişik renkte olan odunu, ince dokulu, sert ve ağırdır; gemi yapımında, marangozlukta (merdiven ve parke), masif ya da kaplama olarak ince marangozlukta kullanılır.]

ASSAN a. XIX. yy.'dan beri konuşulmayan Yenisey dilleri öbeğinden paleoasya dili.

ASSAROTTİ (Giovanni Battista), italyan eğitimci (Cenova 1753 - *ay. y.* 1829). Giuseppe Calasanzio'nun kurduğu dinsel tarikatın üyelerindendi. 1805'te Cenova'da ilk sağır dilsiz okulunu kurdu.

ASSE (Geneviève BODİN, **Geneviève** — denir), fransız ressam (Vannes 1923). Önceleri Morandi'nin yağlıboya resimlerinin "metafizik" atmosferine yaklaşan Asse, zamanla mekân ve ışık araştırmalarına yöneldi. Başlangıçta konuyu, daha sonra da rengi, beyaz, sonra da mavi ya da gri tonun egemen olduğu tekrenklilik uğruna feda etti ("Daire-Peyzajlar" ve "Kapılar", 1967'ye doğr.). Yoğun ve inceliklerle örülü yapıtı, aşırı bir yalınlığa ulaşır ("Gece uvertürleri" dizisi, 1973-74 ve "Mavi yataylar", 1975); gravür ve illüstrasyonlarında da aynı özellikler görülür.

ASSELİJN (Jan), hollandalı ressam (Diemen 1615 - Amsterdam 1652). Esaias Van de Velde'nin öğrencisi. Roma'da Claude Lorrain'den ve Van Laer'den etkilendi. 1644-1647 arasında Fransa'da Patel ve Swanevelt'in yanında Lambert hükümet binasının (Paris) yapımında çalıştı. Büyük bir şiirselliği olan, italyan üslubunda bir manzara türü geliştirdi.

ASSELLA, Etyopya'da kent, Addis Abeba'nın G.'inde Arussi ilinin merkezi; 22 100 nüf.

ASSEN, Hollanda'nın kuzey kesiminde kent, Drenthe'in yönetim merkezi; 45 000 nüf. Metalurji. Hazır giyim. Müze. Yakınında, büyük taşlardan oluşan tümülüs (hunebedden).

ASSER (Tobias Michael Carel), hollandalı hukukçu (Amsterdam 1838 - Lahey 1913). Amsterdam Üniversitesi'nde devletler hususi hukuku profesörlüğü yaptı. Lahey sözleşmesi'nde Hollanda'yı temsil etti (1911 Nobel barış ödülü).

ASSERETO (Gioacchino), italyan ressam (Cenova 1600 - *ay. y.* 1649). Lombardialı ressamların (özellikle Giovanni Battista Crespi'nin) öğretisini, Caravaggio'nun natüralizmiyle birleştirdi. Belli başlı yapıtları Cenova müzelerindedir.

ASSESOS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, İonia bölgesinde bir yer; Miletos yakınında. Athena tapınağı ile ünlüydü. Miletoslular ile Lydialılar arasındaki bir savaşta yakılan tapınağı, Delphoi biliciliğinden korkan Lydia kralı Alyattes yeniden yaptırdı.

ASSI → ASI.

ASSILANDIRMAK → ASILANMAK.

ASSILANMAK → ASILANMAK.

ASSİANA. Tar. coğ. Anadolu'da ilkçağ kenti (günümüzde Ürgüp).

ASSİMİNEİDAE a. Karındanbacaklı, önden solungaçlı yumuşakçalar familyası. (Bu yumuşakçaların koni biçimindeki kavkılarının uzunluğu 10 mm'yi geçmez. Kavkının ağzı yuvarlak ya da oval, birçoğunda köşelidir ve boynuzsu, kimi kez de kireçleşmiş bir kapakçıkla örtülüdür. Familyanın başlıca cinsleri: *assiminea, paludinella, omphalotropis*.)

ASSİNİBOİNE, Kanada'da ırmak, Saskatchewan ile Manitoba'dan geçer, Winnipeg'de Red ırmağına kavuşur; 960 km.

ASSİNİBOİNE dağı, Kayalık dağların Kanada'daki bölümünde doruk. Alberta ile İngiliz Kolombiyası sınırında, *Assiniboine dağı eyalet parkı*'nda; 3 518 m.

ASSİNİBOİNLER, bir Sioux diyalekti konuşan Kuzey Amerika Kızılderilileri. Bizon ve geyik avındaki becerisi göz önünde tutularak seçilen bir şefin çevresinde toplanan yerel kümeler halinde yaşarlar. Saskatchewan, Montana ve Kuzey Dakota eyaletlerindeki göçebe kamplarda otururlar. Güneşe ve yıldırıma tapma inançlarıyla şamanlığa özgü ibadetleri kaynaştırmışlardır. Bugün nüfusları 2 200 kişi kadar olan Assiniboinler rezervlerde otururlar.

ASSİSİ, İtalya'da kent, Umbria'da, Perugia'nın doğusunda; 24 000 nüf. Chiascio vadisine tepeden bakan Assisi, İtalya'daki en ilgi çekici sanat kentlerinden biridir. Roma döneminden kalma bir tiyatro ve bir amfitiyatro'nun, Ortaçağ'dan kalma bir kalenin kalıntıları, Eskiçağ'dan kalma Minerva tapınağı (günümüzde Santa Maria kilisesi). Ama kent ününü daha çok aziz Francesco'ya borçludur. Fransisken tarikatını 1208'de Assisi'de kuran Aziz Francesco mezarının üstünde, rahip Elia 1228'de San Francesco bazilikası'nın yapımına başladı. Üst üste iki kiliseden oluşan bazilika, 1253'te tamamlandı. 1278'e doğru Cimabue, üstteki kilisenin süslemelerini yapmaya girişti, sonra Giotto ve öğrencileri, 1296-1305 arasında *Aziz Francesco'nun yaşamı* konulu 28 freski gerçekleştirdiler. Ertesi yüzyıl, Giotto'nun öğrencilerinden biri, alttaki kilisede *Aziz Francesco'nun erdemlerinin alegorileri*'ni yaptı; Pietro Lorenzetti de gene alt kilisede, 1320'ye doğru İsa'nın çilesi'nden beş bölümü gösteren resimleri gerçekleştirdi. 1315'e doğru Simone Martini, *Aziz Martino'nun yaşamından sahneler*'i yaptı. Assisi resim okulu, XIV. yy.'da italyan resim sanatını kesin biçimde etkiledi. Kentin aşağı kesiminde, aziz Francesco'nun vaaz yeri ("Porziùncola") üstünde Santa Maria degli Angeli kilisesi yükselir, 1569'da yapımına Alessi'nin başladığı bu kilise XIX. yy.'da bir depremden sonra, bütünüyle yeniden yapılmıştır. Assisi'deki öbür ilgi çekici anıtların başlıcaları, roman üslubunda San Pietro kilisesi, San Ruffino katedrali (XII. - XIII. yy.'lar), Santa Chiara kilisesi (1257-1265) ve kent yakınındaki San Damiano manastırı'dır (XIII. yy.).

Assisi işi, XIII. ve XIV. yy. italyan nakışları örnek alınarak yapılan nakış. Öbür nakışların tersine, Assisi nakışında desen ya da motif boş bırakılır, yalnızca çevresindeki alan çapraz iğneyle doldurulur, daha belirgin olması için de, motife düz iğneyle kontur yapılır.

ASSİT a. (fr. *ascite;* lat. *ascites;* yun. *askites,* su toplanması'ndan). Patol. Karın zarı boşluğunda, irinli (peritonit) ya da kanlı (hemoperituan) olmamak üzere, su toplanması.

—ANSİKL. Assidin en sık nedeni karaciğer sirozudur. Assit, ayrıca karın zarı vereminden, sindirim ya da üreme sistemi kanserinden, hatta kalp yetmezliğinden de ileri gelebilir. Karın gerilmesiyle birlikte şu birikim yerinden gelen donuk bir sesle ve bir çalkantı* işaretiyle belirginleşir. Çok büyürse, solunum güçlüğü yaratabilir.

ASSMANN (Richard), alman meteoroloji uzmanı (Magdeburg 1845 - Giessen 1918). 1899'dan 1914'e değin, Berlin havacılık gözlemevi müdürü olarak çalıştı. XIX. yy. sonlarındaki alman balon uçuşu

denemelerine katıldı. 1892'de, kendi adıyla anılan bir havalandırmalı nemölçer icat etti. 1902'de, Teisserenc de Bort ile aynı zamanda stratosferi keşfetti.

Associated Press (AP), basın ajansı; 1848'de, New York'ta yayımlanan günlük altı gazetenin oluşturduğu bir grup tarafından, *New York Associated Press* adıyla ve bir kooperatif ortaklığı biçiminde kuruldu. Gerek haber toplama, gerek yayma bakımından piyasaya egemen olan Associated Press'ın dünya çapında bir haberleşme ağı vardır. Fotoğraf servisi, 1964'ten bu yana, yüz elli yere, tamamen otomatik olarak, resim göndermektedir. 1967'den beri, Wall Street Journal ile bağlantılı olarak bir iktisat ve borsa servisi kurmuş ve bu konularda Reuter ajansıyla rekabete girişmiştir. AP'de 2 500'den fazla gazeteci çalışır, 69 yabancı ülkede 107 bürosu, 10 000'in üstünde abonesi (özellikle amerikan gazeteleri, radyo ve televizyon istasyonları) vardır ve 110'dan fazla ülkeye haber gönderir.

Ajansın Türkiye bürosu 1 ocak 1945'te kuruldu. Türkiye ile dünyanın öteki ülkeleri arasındaki haber alışverişini, ingilizce bültenlerle sağladı. 1971'de, haber yayma hakkını Anadolu ajansı'na devretti. Şu anda Associated Press'in İstanbul'da merkezi, Ankara'daysa, İstanbul'a bağlı olarak etkinlik göstermekte olan bir bürosu vardır.

Association for the Advancement of Creative Musicians (AACM), zenci cazcıların 1965'te Chicago'da kurduğu dernek. Hem yeni tını araştırmaları için bir merkez, hem parasız bir müzik okulu, hem de gösteriler düzenleyen bir kuruluş niteliğindeki bu dernek, free caz kültürünü geliştiren odaklardan biri oldu. AACM'den, Anthony Braxton, Art Ensemble of Chicago, Richard Abrams ve "free sonrası" kuşaktan George-Lewis, Chico Freeman, Air grubu gibi ünlü yaratıcı sanatçı ve topluluklar doğdu.

ASSOMPTİON, Kanada'da (Québec) ırmak, sol kıyısından Saint-Lawrence ırmağına karışır; 160 km. Joliette ve Assomption kentlerinden geçer ve hidroelektrik santralları besler.

ASSOMPTİON adası → ANTİCOSTİ.

ASSOS. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Troas bölgesinde ilkçağ kenti. Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde, Behramkale'dedir. İ.Ö. II. binde kurulan kent, daha sonra Lesbos (Midilli) adasındaki Methymna kentinden göç edenler tarafından kolonileştirildi (İ.Ö. I. bin başı). Lydia ve Pers egemenliklerinden sonra Büyük İskender'in, daha sonra da Bergama krallığı'nın yönetimine girdi (İ.Ö. 241-133). İ.Ö. 133'te tüm Bergama krallığı ile birlikte, Roma İmparatorluğu'na bağlandı. Bizans döneminde *Makhramion* adını aldı. Yaklaşık 1330'larda Karesi beyliğine katıldı ve önemini yitirdi.

Ünlü yunanlı filozof Aristoteles'in okulunu ilk kurduğu Assos'un kalıntıları, Edremit körfezinin kuzey-batı kıyısında, 235 m yükseklikteki volkanik bir tepededir. T.Clarke ve F.H. Bacon yönetimindeki ABD ekibince yürütülen kazılardan sonra (1881-1883), Prof. Ümit Serdaroğlu başkanlığındaki türk ekibi çalışmalara başladı (1981). Denizi ve karayı gören bir tepeye kurulu akropolis 3 km uzunluğunda surla çevriliydi. Arkaik dönem (İ.Ö. VI. yy.) yapı tekniğini gösteren duvarların önemli bir bölümü sağlamdır. Tepenin yamaçlarında tiyatro, gymnasium, agora, bulevterion, stoa gibi yapıların kalıntıları vardır. Kentin en önemli yapısı, akropolisteki Athena tapınağı'dır. Yapı, arkaik dönemde, Anadolu'da yapılmış, dor düzenindeki tek tapınak olması açısından önemlidir. Bugün yalnızca temelleri görülebilen yapıya ilişkin kimi mimarlık parçaları bulunmuştur. 6x13 sütunla çevrili peripteros planındaki yapının dönemine göre farklı bir özelliği de baştabanın alçak kabartma tekniğinde işlenmiş efsanevi hayvan motifleriyle bezeli olmasıdır. Baştabanın üstündeki metoplarda da aynı teknikle yapılmış efsanevi konular işlenmiştir. Bu kabartmaların bir bölümü İstanbul arkeoloji, Paris Louvre ve ABD Boston müzelerindedir.

ASSOSİASYONİZM a. (fr. *associationnisme;* ing. *associationism*). İkt. → DERNEKÇİLİK.

ASSOUİNDE, Fildişi Kıyısı'nda tatil köyü, Assinie kasabası yakınında, Abican'ın D.'sunda.

ASSUAN → ASUAN.

ASSUBAY → ASTSUBAY.

ASSUERUS, ahemeni hanedanından Pers kralı Kserkses I'in adının Vulgata latincesiyle yazılışı. İ.Ö. 486'dan 465'e kadar hüküm süren Kserkses, *Ezra*'nın kitabı*'nda ve *Yudit*'in kitabı*'nda bu adla anılır.

ASSURAS, eski bir Roma kolonisi; Tunus'un orta kesiminde, şimdiki Zanfur kasabasının kıyısında. Augustus'un kurduğu koloni II. yy.'da hızla gelişti. Gerçekte, kentin sınırlarının çok genişlemesi nedeniyle Augustus dönemine ilişkin mozoleler kentin merkezinde kaldı: Hadrianus Pantheonu'nundakilere benzer heykellerle süslü bir tapınağın kalıntıları; kazısı henüz yapılmamış bir tiyatro.

ASUR-NATSİR-APLİ → ASURNAZIRPAL.

ASSUVA. Tar. coğ. Anadolu'da bölge; Hititler'de Luvi yurdu. Hellenler'de Asia olarak anılır. E. Forrer ve H. Th. Bossert'e göre Manisa'nın kuzeyi ve doğusunu, Kütahya'nın batısını, Balıkesir'in güneyini kapsıyordu. Hitit kralı Tuthalya IV'ün (İ.Ö. 1256-1220) yıllıklarında, bölgedeki 22 kentçiğin Assuva kralı Dsum-Dlama başkanlığında birleşerek ayaklanmaları, ayaklanmanın bastırılması, Assuva ülkesinin yakılıp yıkılması anlatılır.

AST, -tı a. Başkasının emrinde çalışan; aşamalı bir düzende bağımlı durumda bulunan kimse: *Astlarına iyi davranan bir komutan.* (Karşt. ÜST.)
—Ask. Rutbe ya da kıdemce "üst"ün altındaki askeri kişi.

> **AST-** ya da **AS-** Önek. Aşamalı bir sıralamada bağımlı olanı, alt düzeyi belirtmek üzere kimi bileşik sözcüklerin kuruluşunda yer alır: *Asbaşkan, astsubay, askat, asteğmen* vb. (Karşt. ÜST ya da ÜS.)

AST → ANKARA* SANAT TIYATROSU.

ASTABEN. Esk. coğ. Hazar denizi'nin batı kıyılarında Pers İmparatorluğu'na bağlı bölge. Günümüzde *Dağıstan.*

ASTACİDAE a. Zool. Istakozgiller familyasının bilimsel adı.

ASTACURA a. (lat. *astacus,* kerevit, ve yun. *ura,* kuyruk'tan). Kerevit, ıstakoz, langust gibi ön kıskaçları çok iri, on ayaklı, uzun kuyruklu kabuklular alttakımı. (Bu alttakımdaki türlerin kimisi denizde, kimisi tatlı suda yaşar.)

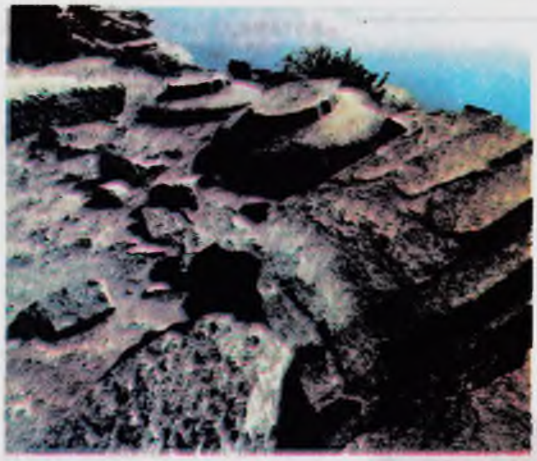
ASTAFİEV (Viktor Petroviç), sovyet yazar (Ovsianka, Krasnoyarsk yakınında, 1924). Sibirya'daki öksüzler yurtlarında gördükleri, çocukluk üzerine yazdığı hikâyelerine esin kaynağı oldu (*Passage* [fr. çev.], 1959; *le Vol* [fr. çev.], 1966; *Adieu* [fr. çev.], 1967). Daha sonraki hikâyelerinde, vahşi savaşa karşı (*Berger et Bergère* [fr. çev.], 1971) doğal çevreyi korumanın ahlaksal bir gereklilik olduğunu savundu (*le Poisson-roi* [fr. çev.], 1975).

ASTAİRE (Frederick E. AUSTERLITZ, **Fred** — denir), amerikalı dansçı, şarkıcı, sinema oyuncusu (Omaha 1899-Los Angeles 1987). Dansa Broadway'de, kız kardeşi Adele ile birlikte, *Over the Top* revüsünde başladı (1917). Daha sonra Londra ve New York'ta (*Lady be good,* 1924) birçok müzikli komedide rol aldı. 1933'te *Dancing Lady* ile sinemaya geçti. Aynı yıl *Flying down to Rio* filminde Ginger Rogers ile oynadı ve kısa sürede onunla bir dans ikilisi oluşturdu. Birlikte *Silindir şapka* (Top hat) [1935], *Dans vakti* (Swing Time) [1936], *Carefree* (1938) gibi birçok filmde başarı kazandılar. Astaire, 1940'lar ve 50'lerde, önde gelen oyunculara (Eleanor Powell, Rita Hayworth, Gene Kelly, Judy Garland, Cyd Charisse) eşlik ederek, sinemada müzikli komedi türünün kimi önemli yapıtlarına katkıda bulundu: *Broadway melodisi* (Broadway Melody of 1940) [1940], *You'll never get rich* (1941), *Güzeller revüsü* (Ziegfeld Follies) [1946], *Eğlenceler perisi* (Easter Parade) [1948], *Asri âşıklar* (The Bandwagon) [1953], *İpek çoraplar* (Silk stockings) [1957]. Daha sonra müzikli olmayan çeşitli filmlerde rol aldı: *Kumsalda* (On the beach) [1959], *Yangın kulesi* (The Towering İnferno) [1974]. Pek çok televizyon şovuna da çıktı; bunlar arasında özellikle Barrie Chase ile oluşturduğu ekip dikkati çekti.

ASTAKOLOJİ a. (fr. *astacologie*). Kerevitleri inceleyen zooloji dalı.

ASTAKOS. Tar. coğ. Anadolu'da, Bithynia bölgesinde ilkçağ kenti; İzmit körfezi kıyısında, Gölcük'ün doğusunda. İ.Ö. VIII. yy. sonlarında Megaralılar tarafından kurulan kent, deniz ticaretiyle gelişti. İ.Ö. VI. yy.'da Lydia'ya bağlandı. Pers imparatoru Dara'nın Trakya seferlerinde üs olarak kullanıldı. Pers baskılarının artması üzerine Attike-Delos deniz birliğine katıldı (İ.Ö. 435). Lysimakhos'un Bithynia seferleri sırasında yıkıldı (İ.Ö. III. yy. başı). Burada basılan paraların bir yüzünde kentin koruyucu tanrısı Olbia, öteki yüzünde de simgesi ıstakoz betimi vardı.

ÂSTÂN → ÂSİTÂN.

Assos antik kentinden bir görünüm İ.Ö. II. binyıl

Fred Astaire Rouben Mamoulian'ın *İpek çoraplar*'ında (1957)

ASTANA, Çin'in Şinciang ilinde, Turfan yakınında arkeolojik sit. V. - VIII. yy. mezarlarında, din dışı konulu resimli rulolar, resimli (efsanevi tanrılar) ipek bayraklar, pişmiş boyalı topraktan mezar heykelcikleri, ölülere ait maskeler ve takılar ile Tang dönemi tekstil sanatını ortaya koyan çok renkli ipekliler, damaskolar, tüller ve batikler bulunmuştur.

ÂSTÂNE → ÂSİTÂNE.

ASTANGA - YOGA → YOGA.

ÂSTÂNLI → ÂSİTÂNELİ.

ASTAR a. (fars. *âstar*). **1.** Astarlama işinde kullanılan kumaş, deri, sıvı, boya vb. gereç: *Bir şeyi astarla kaplamak. Astarı yırtılmış bir ayakkabı.* **—2.** *Astar çekmek, astar vurmak,* bir yüzeyi astarla kaplamak || *Astar geçirmek,* bir giysinin, bir eşyanın iç tarafını astarla kaplamak. || *Astarı yüzünden pahalı,* bir işe harcanan para ya da emeğin, o işten sağlanacak kazancı aştığı durumlarda söylenir.

—Ask. tar. Bir tür asker başlığı. [Eşanl. NEFER KALAFATI*; ER KALAFATI*.] (Bk.*ansikl.* böl.)

—Ayakkc. *Yarım astar,* astarlanmamış bir ayakkabıda sayanın içine konulan ve fortu yerleştirmeye yarayan deri ya da kumaş parçası.

—Boyac. *Astar boyası,* ilk kat boya (aşınma ve pas önleyici vb.). || *Astar çekmek,* gözeneklerini kapatmak için ahşap bir eşyanın üzerine ilk kat boyayı vurmak. || *Tepkin astar boyası,* bir yüzeye dolaysız olarak uygulanan ve daha sonra vurulacak boya katlarının yapışmasını sağlayan boya. (Metal yüzeylere vurulan tepkin astar boyalarının genellikle kimyasal aşınmayı yavaşlatıcı özellikleri vardır. Bu boyanın bir türü iki ayrı bileşenden oluşur: vinil polibütiralın alkol çözeltisinde çinko tetrahidroksikromat asıltısı ve ortofosforik asidin alkoldeki çözeltisi. Kullanım sırasında bu iki bileşen karıştırılır; karışım birkaç mikrometrelik ince katlar halinde tabancayla vurulur.) [Eşanl. WASH—PRİMER.]

Astana
bir mezardan çıkarılan
stilize ağaç desenli kuşak
ipek brokar
Kuzey hanedanı (386-581)
Çin cumhuriyeti hazinesi, Pekin

—Denizc. Yelken yakalarının selviçelere sürtünen bölümlerine, aşınmayı önlemek için ikinci ya da üçüncü kat olarak dikilen pekiştirme parçası. (Eşanl. YELKEN* ASTARI.) —Ahşap gemi yapımında kabaca yontulmuş ağaçların üzerini kaplamada kullanılan tesviye edilmiş tahta.

—Deric. Ayakkabıların iç kısımlarına yapıştırılan koyun, keçi, oğlak derilerine verilen ad. Değerli çanta, bavul gibi eşyaların iç bölümlerinde de kullanılır. || *Astar boya,* fiksaj işleminde deriye vurulan ilk kat boya.

—Foto. Jelatinden yapılmış duyarlı tabakanın cama ya da plastik maddelere yapışmasını sağlamak için taşıyıcıya sürülen sıvı.

—Güz. sant. Emiciliğini azaltmak amacıyla, tual ya da pano üzerine boyadan önce sürülen renkli ya da renksiz zamk ya da yağ tabakası.

—Isıbil. Bir kazanın, potanın, fırının, çevricinin vb. ateşe dayanıklı iç kaplaması. (Astarın yapısı aygıtta uygulanacak işlemlere elverişli olmalıdır: *asit* astarlar silis oranı yüksek işlemlerde, *baz* astarlar ise kireç ya da magnezya oranı yüksek işlemlerde kullanılır; ayrıca grafit esaslı *özel* astarlar da vardır.)

—İnş. Kaba alçı üzerine çekilen ve tek bir işlemle hem çatlak ve delikleri tıkamayı, hem de yüzey emiciliğini azaltmayı sağlayan yağlı sıva.

—Kur. tar. Resmi günlerde, bazı yeniçeri neferleriyle otuzikinci avcı ustasının sağında ve solunda yürüyen karakullukçuların giydiği başlık. (Kavuğun üstüne, açık kahverengi astar sarılmasından ötürü, bu başlığa astar denirdi. Bir adı da nefer kalafatıydı.) || *Astar çavuşu,* bir bölüm halkın, Yeniçeri ocağı'na vermekle yükümlü olduğu astarı toplayan görevli. (Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra da astar toplanması sürdürülmüş, ancak Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.)

—Mad. oc. Bir Koepe makarasının yivi üzerine yerleştirilen ve halatın makara üzerinden kaymasını önleyen, ahşap ya da pürüzlü malzemeden blok. (Deri ya da kauçuk şeritler, alüminyum vb., halata daha büyük bir yapışma gücü kazandırdığından ahşap astarlara yeğlenir.)

—Marangl. *Astar kaplama,* basit işlerde kullanılan ucuz kaplama türü.

—Res. Resme hazırlık olmak üzere tuvale sürülen boya tabakası; sanatçı resmi bu tabakanın üstüne yapar.

—Seram. Bir seramiğin üstüne, hamurun rengini ya da dokusunu gizlemek, ya da dekorlandırmak amacıyla kaplanan, beyaz ya da oksitlerle renklendirilmiş ince topraktan tabaka. (Geleneksel astar, Mihalıççık kili ve kuvarstan oluşur. Bazen sırça katılır. Çini ve seramikler üzerine daldırma, püskürtme ve fırça çekme biçiminde uygulanır. Kuruduktan sonra fırınlanır.) (Bk. *ansikl.* böl.) || *Astar boya,* astara boya katılarak yapılan karışım. (Seramik boyası katılarak yapılanlar, sır altı kabartmalı bezemelerde kullanılır. XVI. yy. İznik seramiklerinin bir türüdür. İlk dönem osmanlı seramiklerinde de, seramik üzerine fırça ile yapılan bezemeye "astar boya" denir.)

—Teknol. Bir eşyanın içini (ayakkabı koncu, eldiven) ya da tersini (kemer) oluşturan deri, kumaş ya da sentetik gereçten kaplama.

—ANSİKL. Ask. tar. Başlığın üzerine açık kahverengi astar kumaş sarıldığından bu adla anılmaya başlandı. Resmi günlerde otuzikinci avcı ustası*'na eşlik eden karakullukçular ve yeniçeri askerlerinden bazıları giyerdi.

—Seram. Astarlar, genellikle, saf ya da renklendirici oksitler ve eriticiler içeren suda karılmış killerden oluşur. Pişirilmiş ya da pişirilmemiş seramik hamuru üzerine sürülen astar, daha sonra bir sırla kaplanır. Bazı seramikler birkaç kat astar taşır. Antikçağ'dan beri bilinen bir yöntem olan astarlamayla çok çeşitli dekorlar yapılabilir: beyaz astar, renkli dekorlar için fon olarak kullanılır; bir öncekinden farklı renkte olan bir astar kazınarak iki renkli bir dekor elde edilir; son olarak, hamura ayrı ayrı renklerde astarlar vurularak, ya da kabartılı bir renk gibi çekilerek, çok renkli bir dekor meydana getirilebilir.

ASTÂR çoğl. a. (ar. *saṭır*'ın çoğl. *asṭar*). *Esk.* Satırlar, sıralar.

ASTARLAMA a. Seram. Bir seramik eşyayı, tamamen ya da kısmen astarla kaplama işlemi.

—İnş. Dayanımını artırmak için, taş bir döşeme plakası ya da bir mermer plaka arkasına, başka tür taştan bir levha koymaya dayanan işlem.

ASTARLAMAK g. f. *Bir şeyi astarlamak,* onu, genellikle iç bölümünü örtecek biçimde uygun bir gereçle kaplamak: *Kürk ceketi kadifeyle astarlamak.*

◆ **astarlanmak** edilg. f. Astarlamak eylemine konu olmak.

—Terz. *Astarlanmamış giysi,* telasız, hatta kimi zaman dublesiz yumuşak giysi.

◆ **astarlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi astarlatmak,* onun astarla kaplanmasını sağlamak.

ASTARLANMAK → ASTARLAMAK.

ASTARLATMAK → ASTARLAMAK.

ASTARLI sıf. **1.** Astarlanmış olan giysi, perde, vb. için kullanılır: *Astarlı bir etek.* **—2.** Bir şeyle astarlanmış, iç kısmı o şeyle beslenmiş giysi vb. için kullanılır olması: *Kürk astarlı yağmurluk.*

ASTARLIK a. Astarlamada kullanılan kumaş, deri, boya vb.

ASTARSIZ sıf. ve a. Astarlanmamış, astarı olmayan.

ASTARTE a. (yun. *Astarte,* bir fenike tanrıçasının adından). İkiçenetli deniz yumuşakçası. (*Astartidae* familyasının örnek tipi.)

astarte

—ANSİKL. Astartelerin kavkısı eşit çenetli, kalın, sert, üçgen ya da yumurta biçimindedir; her çenetin üzerinde üç dişli sağlam bir menteşe bulunur. Bu hayvanlar, özellikle buzlu kuzey denizlerinde kuma ya da çamura gömülü yaşarlar (yaklaşık 20 tür). 300'ü aşkın fosil türü bilinir; Birinci Zaman topraklarında az, İkinci ve Üçüncü Zaman topraklarında çok bulunur.

Astarte, konusunu ve koregrafisini Robert Joffrey'in hazırladığı, müziğini Crome Syrcus'un yaptığı bale. Thomas Skelton sahneye koydu; kostümleri Hugh Sherrer çizdi, Gardner Compton filme aldı. İlk kez 1967'de New York'ta, City Center Joffrey Ballet tarafından City Center of Music and Drama'da sahnelendi. Baş rollerde Trinette Singleton ve Maximiliano Zomosa dans etti.

ASTARYA a. Deniz huk. → STARYA.

ASTASIM a. Mant. Önceki tasımın vargısı durumunda olan ek tasım.

ASTAT a. (fr. *astate;* yun. *astatos,* kararsız'dan). Kim. Halojenler grubunun en ağırı olan basit cisim. (At simgeli kimyasal element.)

Atom numarası : 85
Atom kütlesi : 210
Kararsız izotopları : —
Elektron biçimlenmesi:
[2-8-18-32-18] s^2 p^5

—ANSİKL. Astata, uranyumun doğal radyoaktif bozunma ürünü biçiminde sonsuz küçük miktarlarda rastlanır. Astat 211 ise soğutulmuş bizmut hedef, yüksek enerjili α parçacıklarıyla bombardıman edilerek elde edilir. Düşük basınçta oluşan astat, hedefte buharlaştırılır. Kısa yarıömrü (7,5 saat) yüzünden astatın kimyasal yapısı ancak izleyici kullanan yöntemlerle incelenmiştir. İyota yakın benzerlikler gösterir ve organik çözücülerde çözünerek At^- ve AtO_3^- iyonlarını oluşturur. Bu nedenle geçici olarak eka-iyot adı verilmiş ve halojenler grubunun bir üyesi biçiminde göz önüne alınmıştır. Başka izotopları da bilinmektedir, ancak bunların hiçbiri kararlı değildir.

ASTATİK sıf. (fr. *astatique*). Fizs. mekan. Bozulmaz bir denge hali gösteren nesneler için kullanılır.

—Manyet. *Astatik iğne,* özel bir yapım tekniğiyle, Yer'in yönlendirici etkisinden kurtarılan mıknatıslanmış iğne.

ASTAZİ a. (fr. *astasie;* yun. *asthasia,* bir kararda duramama'dan). Nörol. Belirgin olarak hareket ya da duyu sinir sisteminde bozukluk olmamakla birlikte kişinin ayakta durmakta güçlük çekmesi ya da hiç ayakta duramaması.

ASTAZİ-ABAZİ a. (fr. *astasie-abasie*). Nörol. Duyu ve hareket sinir sisteminde hiçbir bozukluk olmamakla birlikte kişinin ayakta durmakta ve yürümekte güçlük çekmesi ya da hiç ayakta duramaması ve yürüyememesi. (Özellikle boşluk sendromu olanlarda sık görülür.)

ASTAZOBAZOFOBİ a. (fr. *astasobasophobie;* yun. *astasia,* bir kararda dura-

mama, *basis,* gidiş, ve *phobos,* korku'dan). Nörol. Kimi insanlarda, sinir sisteminde hiçbir bozukluk olmadığı halde görülen ve tümüyle sıkıntıdan kaynaklandığı sanılan ayakta durma ve yürüme olanaksızlığı ya da güçlüğü.

ASTBAŞKAN ya da **ASBAŞKAN** a. İkinci başkan.

ASTBURY (William Thomas), ingiliz kimyacı ve fizikçi (Longton, Stoke-on-Trent, 1898 - Leeds 1961). Lifli proteinlerin yapısını gösteren bir molekül modeli buldu.

ASTEĞMEN a. Silahlı kuvvetlerde en küçük rütbeli subay.
—ANSİKL. Türk silahlı kuvvetleri'nde 1932'den önce, "zabit vekili" adıyla anılırdı. Öğretim süresi dört yıl olan yüksek öğrenim kurumunu bitirmiş askerlikle yükümlü yurttaşlar asteğmen olurlar. Bu yükümlülüğe sahip olanlar sınıflandırma sınavından sonra yedek subay adayı olarak dört aylık temel askerlik eğitimine alınırlar. Bu eğitimi gören adaylar asteğmen olarak kıta, karargâh ve kurumlara atanır. Asteğmenler kara kuvvetlerinde takım komutanlığı yaparlar, deniz ve hava kuvvetlerinde birlik, karargâh ve kurum kadrolarında belirtilen görevleri yürütürler. Kara ve hava kuvvetlerinde asteğmen rütbeleri, apolet üzerine omuz dikişinin 1 cm içerisine ve dikişe koşut takılmış madenden yapılma çubuktur. Deniz kuvvetlerindeki asteğmen rütbesi üniforma kolunun alt ağzından 90 mm içerde, 8 mm genişliğinde bir şerit üzerine 50 mm çapında bir krostur. (Rütbe işareti omuzdayken de bir şerit, bir kros bulunur.)

ASTEĞMENLİK a. Asteğmen rütbesi; asteğmenin görevi.

ASTENİ a. (fr. *asthénie*). Bir çabaya bağlı olsun olmasın, bedensel ya da ruhsal yorgunluk hali.
—ANSİKL. Asteninin birlikte bulunmadığı hiçbir organik hastalık yoktur: mikroplardan ve zehirlenmelerden ileri gelen hastalıklar ve Addison hastalığı gibi kimi içsalgı hastalıkları en çok yorgunluk veren hastalıklardır. Psikiyatrik rahatsızlıklar arasında nevrastenide hem zihinsel, hem bedensel yorgunluk vardır, oysa psikastenide yorgunluk özellikle zihinseldir. Asteni organik bir hastalık olmadığı halde varsa, bu bir çöküntü belirtisidir.

ASTENOPİ a. (fr. *asthénopie*; yun. *astheneia,* zayıflık, ve *opsis,* görme'den). Oftalmol. Özellikle okurken, aynı noktaya uzun süre bakılınca görüşün kaybolması. (Göz yorgunluğunun sonucu olan bu anormallik, en çok hipermetroplarla presbitlerde görülür.
—Nörol. *Beyinsel astenopi,* beyin kabuğundaki bir lezyondan ileri gelen toptan görme azalması. (Bu durumda agnozik olaylar görülmez.)

ASTENOSFER a. (fr. *asténosphère*). Yerin içinde bulunan kuşak; mekanik direnci zayıftır ve üstünde taşküre yer alır.
—ANSİKL. Kayaçların kısmi erimesi nedeniyle, astenosfer zayıf bir mekanik direnç gösterir ve sismik hızı zayıf bir kuşağa denk düşer. Derinlerde, geçiş kuşağı aracılığıyla yavaş yavaş sert mezosfere (600 km'ye doğru) geçer. (→ YER.)

ASTENOSPERMİ a. (fr. *asthénospermie;* yun. *asthenia,* güçsüzlük ve *sperma,* tohum'dan). Spermatozoitlerin sayısında azalma olmadığı halde devingenliğinde azalma olması.

ASTER a. Tıp. Mitozun profaz evresinde santrozomun çevresinde oluşan ince ışınsal iplikler yumağı. (Önceleri tek olan aster, santrozomun ikiye bölünmesi sırasında ikileşir [diaster]. Aster iplikleri bazen akromatik iğden doğar. [kimi protisler, deniz kestanesi yumurtası].)

ASTER (Ernst Ludwig VON), prusyalı general (Dresden 1778- Berlin 1855). İstihkâm uzmanı olarak, 1838 - 1849 arasında askeri mühendisler sınıfına komuta etti.

ASTER (Ernst VON), alman felsefeci (Berlin 1880 - Stockholm 1948). Münih Üniversitesi'nde Theodor Lipps ve Hans Cornelius'un öğrencisi oldu. Daha sonra bu üniversitede felsefe okuttu. Nazilerin baskısından kurtulmak için Almanya'dan ayrıldı, İsveç'e daha sonra da Türkiye'ye yerleşti. 1948'e kadar İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi dersleri verdi. Yapıtları: *Immanuel Kant* (1918), *Geschichte der Antiken Philosophie* (1921), *Einführung in die Philosophie Descartes* (1921), *Geschichte der englischen Philosophie* (1927), *Marx und die Gegenwart* (1929), *Geschichte der Philosophie* (1932), *Philosophie der Gegenwart* (1935), *Felsefe tarihi dersleri* (1943), *Bilgi teorisi ve mantık* (1945).

ASTEREOGNOZİ a. Nöropsikol. Duyu bozukluklarından bağımsız olarak dokunma yoluyla eşyayı tanıma yeteneğinin kaybı. (Beyindeki bir lezyondan ileri gelen bu hastalığı, J. Delay *amorfognozi* ve *ahilognozi* diye ikiye ayırır.) [Eşanl. DOKUNSAL ASEMBOLİ.]

ASTERİ a. (fr. *astérie;* lat. *asteria,* değerli taş). Miner. Eksene dik olarak yontulmuş bir kristal lama ışık ışını düştüğünde bazen gözlenen parıltılı nokta. (Babinet bu olayın, yalnızca düzenli çiziklerle saydamlığı bozulan kristal lamlarda ortaya çıktığını gözledi ve çiziklerin yüzeyinde yansıyan ışık oyunu biçiminde,yani asteri ile tanımladı.)

ASTERİA. Yun. mit. Leto'nun kız kardeşi ve Hekate'nin anası. Zeus'tan kurtulmak için bıldırcın kılığına bürünerek kendini denize atar. Ortigia (yunanca bıldırcın anlamına gelen ortyks) adlı adaya dönüştü, bu ada daha sonra Delos adını aldı.

ASTERİAS a. (yun. *asterias,* derisi yıldız benekli balık). Bütün denizlerde bulunan ve ağ görünüşündeki sırt iskeleti dikenli ya da dikensiz denizyıldızlarını içeren cins. (*Asterias glacialis* ve *A. rubens* midye ve istiridye yataklarına büyük zarar verir.)

ASTERİDAE a. Zool. Denizyıldızıgiller familyasının bilimsel adı.

Asteriks *(Asterix),* fransız çizgi roman kahramanı. 1959'da senaryocu René Goscinny ile desenci Albert Uderzo tarafından haftalık Pilote dergisi için tasarlandı. Daha sonra yayımlanan bir dizi albümle geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Çizgilerini Walt Disney'inkilere yaklaştıran dinamizm ve metindeki çokanlamlı mizah, galyalı küçük savaşçının serüvenlerini başarıya ulaştıran nedenlerdir. 16 dile çevrilerek 1959-1980 arasında 60 milyon nüsha satıldı. Bu çizgi romanda, tarih kitaplarında anlatılan kalıplaşmış büyük bir tip, Vercingetorix, alaycı bir yaklaşımla ve okul havasına hiç de uymayan bir anlatımla çarpıtılarak canlandırılmıştır. Asteriks, Roma uygarlığının nimetlerini reddeder ve bir siyasal bunalım anında (Galya topraklarına çekilme) avutucu bir mit oluşturur.

ASTERİKSİS a. (yun. *a,* yokluk eki, ve *steriksis, sterizein,* tutunmak'tan). Nörol. Elin ve parmakların yavaş, düzensiz ve geniş bükülme ve gerilme hareketi. (Kollar gerginken daha çok göze çarpar ve karaciğer, solunum ve böbrek yetmezliğine bağlı beyin hastalıklarında görülür.) [Eşanl. FLAPPİNG TREMOR.]

ASTERİNA a. (yun. *aster,* yıldız'dan). Asterinidae familyasının örnek tipi sayılan deniz yıldızlarını içeren cins.

ASTERİNİDAE a. (yun. *aster,* yıldız ve *eidos,* görünüş'ten). Derin sularda larva evresi geçirmeden doğrudan doğruya gelişen, çok kısa kollu, beşgen bedenli denizyıldızları familyası.

ASTERİZM a. (fr. *astérisme*). Gökbil. TAKIMLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.
—Metalurj. Bir eğik kristal düzlemin, kırınım izini dağıtmasını belirten radyokristalografi terimi. (Bu izler ışıma ya da yıldız biçiminde olabilir.)
—Miner. İlk kez safirde gözlenmiş yıldız biçiminde ışık olayı. (Safir, güçlü bir ışığa tutulursa, ışığı yayarak *asteri* adı verilen altı kollu bir yıldız oluşturur. Bu olay çeşitli minerallerde gözlemlenir ve kütle içine dağılmış katışıklarla birleşen büyüme kusurlarından kaynaklanır.)

ASTEROİT a. (fr. *astéroïde*'den). Gökbil. KÜÇÜK GEZEGEN*'in eşanlamlısı.

ASTEROPHYLLİTEA a. (yun. *aster,* *-eros,* yıldız, ve *phyllon,* yaprak'tan). Devon sisteminde, Karbon ve Perm devirlerinde bulunan fosil bitki. (Atkuyrukları takımı.)

ASTEROTHECA a. (yun. *aster, -eros,* yıldız, ve *theke,* kutu, kasa'dan). Paleobot. En başta İkinci Zaman katmanlarında rastlanan ve yapraklarında 4-7 sporkeseli sinangiyumlar bulunan fosil eğrelti. (Marattiales takımı.)

ASTEROZOA a. (yun. *aster,* yıldız, ve *zoon,* hayvan'dan). Denizyıldızları ve yılanlıyıldızları gibi bir yere tutunmadan yaşayan ve çok gelişmiş, genellikle dalsız kolları bulunan derisidikenliler şubesi.

ASTIM ya da **ASTMA** a. (fr. *asthme;* yun. *asthma,* nefes darlığı'ndan). **1.** Özellikle soluk vermede güçlük çekme biçiminde, daha çok geceleri gelen krizlerle belirgin solunum hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kalp astımı,* sol karıncık yetmezliği olan hastalarda, geceleri gelen soluksuz kalma krizi. (Aslında terimin böyle kullanılması yanlıştır. Çünkü bu krizlerin astımla hiçbir ilişkisi yoktur.)
—ANSİKL. Hastaya boğulma duygusu veren astım krizleri, bronşlardaki spazm, ödem ve aşırı salgıdan ileri gelir. Krizler arasında, tıkanma biçiminde, azalıp çoğalan bir solunum yetersizliği görülür. Bu hastalık sempatik sisteme bağlı bronş adrenerjikleri olan beta-alıcılar*'ın önceden engellenmesi ve vagusun aşırı uyarılganlığı yüzünden bronş hareketlerinin bozulmasına dayanır. Anafilaktik tipte ani bir tepkiyle beliren ve çeşitli alerjenlerden (ev tozları, sanayi ya da işyeri tozları, tüyler, küfler, vb.) ileri gelen saf alerjik astımlar da vardır. Kimi hastalarda bu tür astım, belli mevsimlerde ortaya çıkar (örneğin, çiçektozlarının her yerde uçuştuğu ilkbaharda). Saf alerjik astım, bronşite, amfizemle, akciğer sklerozuyla ya da enfeksiyon yapıcı herhangi bir etmenle birleşerek astım durumu ve enfeksiyonlu astım yaratabilir. Çocuklarda en sık rastlanan astım tipi, atopik bir egzamayla birlikte ortaya çıkan alerjik astımdır. Bunda genetik bir etmen rol oynayabilir. Alerjik astım dışında, sinirsel-ruhsal ve içsalgısal etmenlere bağlı astımlar olduğu gibi mik-

Asteriks ve Obeliks
René Goscinny'nin senaryosunu yazdığı, Albert Uderzo'nun resimlediği çizgi romanın kahramanları

roplardan ileri gelen astımlar da vardır.

Alerjik astım söz konusu olduğunda, temel tedavi (çoğu zaman umut kırıcı da olsa) herhangi bir yolla hastayı duyarsızlaştırmadır. Kimi astım tiplerinde sinir yatıştırıcı ilaçlar ya da ruhsal tedavi ve enfeksiyonu önlemek amacıyla antibiyotik ya da aşı uygulamak yararlıdır. Krizlerin tedavisi için bronş genişletici ilaçlara ve kesinlikle hekim gözetiminde verilmesi gereken antienflamatuvar kortizonlu ilaçlara başvurulur. Bütün astım türlerinde genel sağlık önlemleri ve kaplıca kürleri yarar sağlar, krizleri önlemede önemli rol oynar.

ASTIMLI ya da **ASTMALI** sıf. ve a. Astım hastalığı olan kimse için kullanılır.

ASTIRMAK → ASMAK.

ASTİ, İtalya'da kent, Piemonte'de, Asti eyaletinin merkezi, Tanaro ırmağı kıyısında, 80 000 nüf. Asti, İtalya'nın en büyük şarapçılık bölgelerinden biridir, küçük çiftliklerde misket şarabı üretilir. Birçok anıt: Roma kökenli S.Secondo kalesi, S.Pietro vaftiz yeri (XII. yy.), gotik üslubunda katedral (1309-1354) ve roman üslubunda çan kulesi, roman ve gotik üslubunda S.Secondo kilisesi; ozan Vittorio Alfieri' nin doğduğu Alfieri sarayı (inceleme merkezleri, müze). Resim müzesi, Risorgimento Müzesi. — *Asti* eyaleti 1 511 km^2; 209 831 nüf. (1989).

—Tar. Eski bir Roma kolonisi olan (*Asta Colonia* ya da Pompeia) Asti, Ortaçağ' da Lombardia birliği'nin en güçlü kentlerindendi. Milano Viscontileri tarafından alındı ve Fransa kralı Charles VI'nın kardeşi Orléans dükü Louis ile evlenen Valentine'e çeyiz olarak verildi, 1529'a kadar fransız prenslerinde kaldı. O tarihte, Cambrai antlaşmasıyla Karl V'e, 1575'te de Savoia'ya bırakıldı.

ASTİ (Sergio), italyan mimar ve tasarımcı (Milano 1926). Meslek yaşamının başladığı 1950'den beri, yaratıcı zekâsı çok çeşitli alanlarda kendini gösterdi: çok katlı yapılar ve villalar, özellikle Milano'da konutların ve işyerlerinin iç düzenlemeleri. Tasarım yönünden sanayi üretimiyle ilgilendi: Boffi (1956) ve Mobilia (1959) için mutfak mobilyası, özellikle Knoll International için aydınlatma araçları (1971), Cedit için döşeme kaplamaları (1972'den başlayarak), Venedik atölyeleri için cam eşya, Nobilis (1979) için duvar kâğıdı desenleri. 1950'den 1980'e değin, uluslararası sergi ve fuar standlarının düzenlenmesinde görev aldı. *Associazone per il disegno industriale*'in (ADI) kurucu üyesi olan Asti, Milano Üniversitesi mimarlık fakültesi'nde iç mimarlık dersleri (1953-1958), Japonya'da dersler (1962) ve başka ülkelerde bu konuda konferanslar verdi. Birçok kez Compasso d'Oro ödülüne aday gösterildi.

ASTİ KATI a. Pliyosen dizisinin katı. (Eşanl. PLEZANSİYEN, PLAİSANCE KATI.) [→ KATMANBİLİM.]

ASTİGMAT sıf. ve a. Oftalmol. Astigmatizmi olan kişi.

◆ sıf. Opt. Astigmatlık taşıyan optik sistem için kullanılır.

◆ a. Opt. *Astigmat önleyicilik*, kimi optik sistemlerin astigmatlık önleme özelliği.

ASTİGMATLIK a. (fr. *astigmatisme*' den; yun. *a*, yokluk eki, ve *stigma, -atos*, delik, nokta). Oftalmol. Gözün kırıcı ortamlarındaki eğrilikten doğan ve aydınlık bir noktanın retina üzerinde bir nokta değil, özel boy ve biçimde bir leke olarak belirmesine yol açan bozukluk. (Astigmatlık, korneanın eğriliği yüzünden ışığın kırılmasında meydana gelen değişikliğin sonucudur ve silindirik camlarla düzeltilir.)

—Opt. ve Foto. Bir objektifte görülen ve bunun verdiği görüntünün yatay ve dikey çizgileri arasında netlik farkıyla ortaya çıkan sapınç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bir optik aygıtın diyaframı yeterince açıldığında, cismin ışıklı bir noktasından çıkan ışınların *fokal* adı verilen birbirine dik iki küçük doğru parçasını kestiği görülür; fokallerden biri şeklin planı içindedir (oksu fokal S), öteki buna diktir (teğet fokal T). Işık ışınları, şekilde görüldüğü gibi ilerler: demet kesiti, fokallerin herhangi birinden bakılmadığı sürece (bu durumda kesit, bir doğru parçasına dönüşür) elips biçiminde görülür. İki fokal arasındaysa en az yayınımlı çember yer alır. Astigmatlık, eksene uzak noktaların görüntüsünü bozar.

ASTİGMATÖLÇER a. Korneanın ön yüzündeki astigmatizmi belirlemeye yarayan aygıt. (En eğri meridyenle en az eğri meridyen arasındaki farkı ölçerek astigmatlığı belirler. Bir mercek sistemi, yansıma yoluyla, gözdekine uygun astigmatlığı gösterir.)

ASTİKA a. Ask. Askeri donanımın madensel bölümlerini temizlemede kullanılan üstübeç, alkol ve sabun karışımı madde.

ÂSTÎN a. (fars. *āstīn*). *Esk.* Giysi kolu, yen.

ÂSTÎNE a. (fars. *āstīne*). *Esk.* Yumurta.

ASTLEY (Jacob, *baron*), ingiliz asker (1579- Maidstone, Kent, 1652), iç savaş sırasında kralcı piyade birliklerine komuta etti.

ASTLEY (Philip), ingiliz binicilik öğretmeni ve cambaz (Newcastle-under-Lyme, Stattfordshire, 1742-Paris 1814). Askeri binicilik eğitmeniyken panayır cambazı oldu. Atlı oyunlar, soytarılık, cambazlık, at terbiyesi gibi sirk oyunlarını ilk o ortaya attı: önce buluşunu İngiltere'de uyguladı, sonra 1782'de Paris'e yerleşti. Burada oğlu John (1769-1821) kendisine yardım etti. Birlikte gerçekleştirdikleri sirk oyunlarını, italyan kökenli bir binicilik öğretmenleri ailesi olan Franconi'ler sürdürdüler ve geliştirdiler. Ama Astley, çağdaş sirk tarihinin en önemli adlarından biri olarak kaldı.

ASTMA a. → ASTIM.

ASTMALI → ASTIMLI.

ASTMOMETRE a. (fr. *asthmomètre*' den). Dakikada kaç kez soluk alınıp verildiğini ölçmek için kullanılan ölçüm aleti.

ASTOM sıf. (fr. *astome*; yun. *a*, yokluk eki, ve *stoma, -atos*, ağız'dan). Spor kesesi bir kapakçık düşmeksizin, düzensiz bir yırtıkla açılan karayosunlarına denir.

ASTOMATA a. (yun. *a*, yokluk eki, ve *stoma*, ağız'dan). Zool. Ağızsızlar takımının bilimsel adı.

ASTOMİ a. (fr. *astomie*). AĞIZSIZLIK' ın eşanlamlısı.

ASTON (Hugh), ingiliz besteci (1480'e doğr. - 1549'dan sonr.), bir klavyeli çalgı olan virginal (*Hornpipe*) için yazılmış en eski parçalardan birinin yaratıcısı. Sanatçıdan günümüze ayrıca 2 missa, bir *Te Deum* ve birkaç motet ulaştı; bunlar, Tudor sarayındaki ilk Rönesans müzik üslubunun örnekleridir.

ASTON (Francis William), ingiliz fizikçi (Harborne 1877- Cambridge 1945). 1909'da, Birmingham Üniversitesi'nde asistanlığa başladı. Daha sonra, Cambridge Üniversitesi'nde profesör oldu ve J.J. Thomson ile çalıştı. İlk çalışmalarında seyreltilmiş gazlarda elektrik boşalımını inceledi ve neon gazı üstünde çalışırken izotopları buldu. Birinci Dünya savaşı ile araştırmaları kesintiye uğradı; bu süre içinde meteorolojik olayların uçaklar üstündeki etkisini inceledi. Savaştan sonra, 1919'da, Cambridge Üniversitesi'nin Cavendish laboratuvarına döndü ve izotoplar üstüne araştırmalarına yeniden başladı. Bu amaçla 1920'de, J.J. Thomson'ın kütle spektografını yetkinleştirdi: bu aygıt sayesinde, neon izotopları sorununu kesin olarak çözdü; klorun ve başka birkaç elementin izotoplarını buldu. Oksijen atomunun kütlesini 16 ile gösteren ağırlık sisteminde, atomların kütlelerinin tamsayı olduğunu belirledi. Aston, *The İsotopes* adlı kitabında açıkladığı bu çalışmalarıyla Soddy ile birlikte, 1922 Nobel kimya ödülünü kazandı.

ASTOR (John Jacob), amerikalı tüccar (Walldorf, Baden ili, 1763 - New York 1848). Almanya'dan ABD'ye göç etti. Önce kürk ticareti yaptı, sonra American Fur Company'i örgütledi ve bu şirket için Columbia ırmağı ağzında *Astoria* kentini kurdu (1811).

ASTOR (William Waldorf), amerikalı iş adamı ve siyasetçi (New York 1848-Brighton 1919). John Jacob Astor'un torununun oğlu. New York'un büyük oteli Waldorf Astoria'nın öncüsü sayılan Waldorf Hotel'in kurucusu. 1890'da İngiltere'ye yerleşti, orada bazı gazeteler, şatolar satın aldı, 1916'da da baron oldu.

ASTORGA, İspanya'da (León eyaleti) kent. León'un G.-B.'sında; 11 800. nüf. III. yy'da piskoposluk merkezi olan kent, Compostela haç yolu üstünde önemli bir konaklama merkezi haline gelmişti. Antikçağ kenti *Asturica Augusta*'nın sur yıkıntıları. Plateresco üslubunda cepheli, XV.-XVIII. yy.'lardan kalma katedral (sanat yapıtları). Rönesans üslubunda belediye konağı. A. Gaudí'nin yaptığı piskoposluk sarayı (müze).

ASTORGA (Emanuele RINCÓN D'), ispanyol asıllı italyan besteci ve diplomat (Augusta, Sicilya, 1680 - Madrid ya da Lizbon 1755-1757 arası). Bir opera *(Dafni)*, bir *Stabat Mater* ve dindışı cantata *(Cantadas humanas a solo)* besteledi.

ASTRAGAN a. Birkaç günlük karakul kuzusunun derisinden elde edilen kürk.

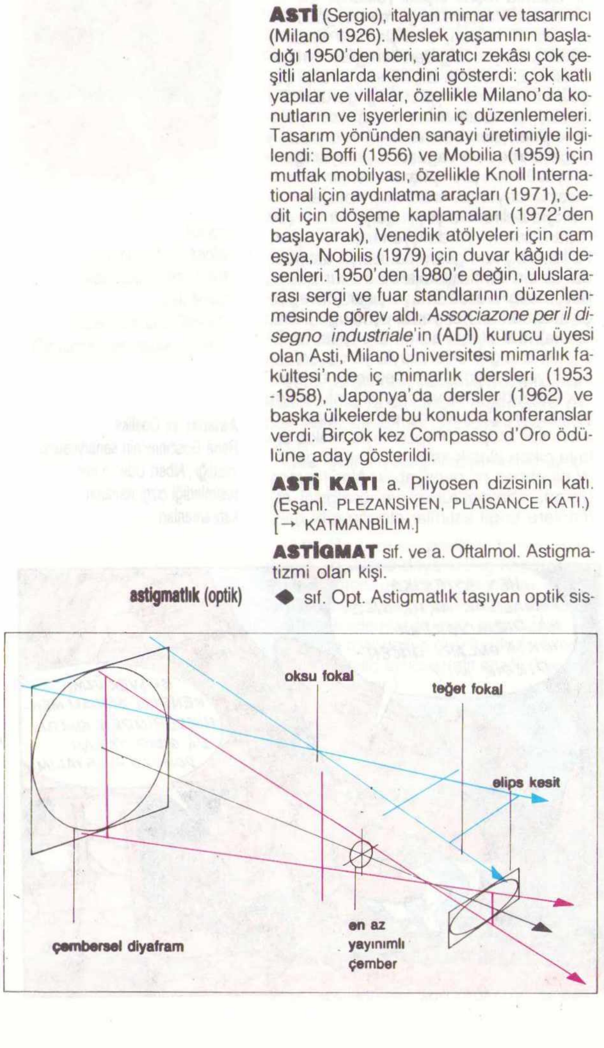
—ANSİKL. Astraganın anayurdu, rus Türkistan'ında Buhara dağlarıdır. Daha sonra karakul kuzusu yetiştiriciliği, Afganistan'a ve İran'a yayıldı. Güney Afrika cumhuriyeti'nde, karakulun iklime alıştırılması başarıya ulaştı ve bu ülke suakara adı altında satılan astraganı elde etti. Bu ürün, yüzyılın başında Rusya'dan karakul koyunlarının ithal edilmesi sonucu sağlandı.

Astragan, siyah, gri ya da üzerinde kahverengi lekeler olan koyu siyah renktedir. Kürklerin çoğu boyalıdır, deri esnek ve hafiftir. En değerlisi kısa tüylü ve ince hareleri olan breitschwantz'dır; bu tür, ölü doğmuş kuzudan elde edilir.

Astragan derileri yapağının durumuna göre parçalara ayrılır; kuşaklar halindeki deriler lülenin durumuna göre üçgen biçiminde dantel kesmeli dikişle dikilirler. Bir manto yapmak için otuz adet kürke gereksinim vardır.

—Tekst. Dokumayla, belli ölçüde astragana benzeyen kumaşlar da gerçekleştirilir; bu tür dokumada atkıdan ya da çözgüden kadife armürler ve özel olarak hazırlanmış iplikler kullanılır (bükülmüş, ardından buharda fikse edilmiş, kadife dokuma sırasın-

astigmatlık (optik)

da kesildikten sonra büküm alma yoluyla düzensiz bukleler oluşturmaya elverişli kalın iplikler).

ASTRAHAN, Rusya Federasyonun'da kent, Volga nehri deltasının başlangıcında, nehir üstündeki son köprü çevresinde; 509 000 nüf. (1989). Balıkçılık merkezi. (Konserve fabrikaları, havyar.) Astrahan, Hazar deniziyle Volga ırmağı üstündeki ulaşım arasında bir geçiş limanıdır. Demiryolu araçları onarımı. Kâğıt fabrikası. Balıkçılık öğretim ve araştırma enstitüleri, güneyinde kuş rezervi.
—Tar. Astrahan, 1466'da, Kasım Han tarafından kuruldu ve Cengiz Han'a bağlı bir hanlığın başkenti oldu (1466-1490). Astrahan hanlığı, Altınordu'dan kopan en zayıf devlettir: sürekli olarak Kırım Tatarları ve Nogaylar tarafından tehdit edilen bu hanlık, 1558'de Rusya'ya katıldı. XVII. ve XVIII. yy.'larda Astrahan hem çok önemli bir yönetim ve ticaret merkezi, hem de bir balıkçı limanı ve özellikle Orta Asya ile İran'a karşı Rusya İmparatorluğu'nun bir ileri karakoluydu. Astrahan bölgesi birçok kez (özellikle 1632'de) Kalmuklar tarafından yıkıma uğratıldı ve kent, 1670'te Stenka Razin tarafından yağmalandı.

ASTRAİA. Yun.mit. Zeus ve Themis'in kızı. Altın çağda insanlar arasında yaşıyordu. Daha sonra başak burcuna dönüştü.

ASTRAKANİT a. (yer adı *Astrahan*'dan). Miner. Hidratlı doğal magnezyum ve sodyum sülfat.

ASTRALON (Tesc. edil. ad). Tekst. Tekstüre edilmiş sentetik iplik.

ASTRANTİA a. Avrupa'da ormanlarda yetişen, maydanozgiller familyasından bitki. (*Astrantia major*, çiçeklerini çepeçevre saran beyazımsı bürgülerinin güzelliğinden dolayı özellikle büyük bahçelerde yetiştirilen bir bitkidir.)

ASTRAPİA a. (yun. *astrape*, şimşek, parıltı'dan). Yeni Gine dağlarında yaşayan, uzun kuyruklu cennet kuşlarını içeren cins. (Cennetkuşugiller familyası.)

ASTRAPOTHERİNİA a. (yun. *astrape*, şimşek, parıltı, ve *-therion*, yabani hayvan'dan). Güney Amerika'da Paleosen ve Miyosen arasında yaşamış fosil memeli hayvanlar takımı. (Takımın üyeleri toynaklılara benzer, ama burunları daha kısa, burun delikleri daha geridedir.)

ASTRAY (José MILLAN) → MILLAN ASTRAY.

Astrée *(l')*, fransız yazarı Honoré d'Urfé'nin romanı; 5 bölümden oluşur; 3 bölümü 1607'den 1619'a kadar yazar tarafından, dördüncü bölüm (1627) yazarın sekreteri Balthazar Baro tarafından yayımlandı; Baro, 1628'de romana beşinci bir bölüm ekledi. Yetkinleşmiş ama ayrıntılarla dolu bir üslup, bitmez tükenmez şiirsel ve romansı bir içerik, sevgiyle dolu bir yaşam ideali çoban Céladon ile çoban kızı Astrée'nin önce ters giden, sonra başarıya ulaşan aşklarını dile getiren yapıtın özelliklerini oluşturur. Roman, özenticiliğin önemli kaynaklarından biridir.

■ **ASTRİD,** Belçika kraliçesi (Stockholm 1905-Küssnacht am Rigi yakınında, İsviçre, 1935), İsveç prensi Karl'ın kızı. 1926'da Belçika'nın gelecekteki kralı Léopold III ile evlendi, ve ona üç çocuk verdi; zarifliği, sadeliği ve iyiliğiyle halk tarafından kısa zamanda çok sevildi. Bir kaza sonucu öldü.

■ **ASTRİLDA** a. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan ve taneyle beslenen, parlak renkli küçük kuşları içeren cins. (Bengalilere ve senegalilere benzer. Kafes kuşu olarak aranır. Tropikal Afrika kökenli kırmızı gagalı astrilda [*Astrilda cinerea*], en makbul kafes kuşlarındandır. (Dokumacıkuşugiller familyası; *astrildinae* altfamilyası.)

■ **ASTROBİYOLOJİ** a. (fr. *astrobiologie*). Evren'de Yer dışında canlı varlıkların bulunma olasılığını araştıran bilim dalı.
—ANSİKL. Evren'in incelenmesi, Yer'in konumunun hiçbir ayrıcalık taşımadığını ortaya koyar. Öyleyse başka gezegenlerde de yaşamın bulunduğunu düşünmek anlamsız değildir. Yer'de yaşamın ortaya çıkmasına yol açan süreçler üstündeki bilgimiz, çok az olsa bile, bir gezegende canlı organizmaların oluşumu ve gelişimi için gerekli kimi temel koşulları belirlememize yardımcı olabilir. Ancak, canlıöncesi moleküllerin gelişebilmesi için bu gezegenin, her şeyden önce bir atmosferi bulunması ve atmosfere yeterince enerji sağlaması gerekir. Bununla birlikte bir başka zorunluk, atmosferde doğan bu öncülerin daha karmaşık bileşiklere doğru evrimi için enerjinin çok yüksek olmamasıdır. Önemli koşullardan biri de sıvı halde suyun varlığıdır; su yalnızca, canlı öncesi tepkimeler için değil, canlı türlerinin sonraki yaşamları için de zorunludur. Son koşul, gezegenin sıcaklığı ne çok düşük ne de çok yüksek olmalıdır; düşük olması halinde gerekli tepkimeler çok yavaş gelişir, yüksek olursa organik yapılar yok olur. Bu fizikokimyasal koşulların tümü, sözkonusu gezegen sisteminin merkez yıldızı çevresinde yaşamın gelişebileceği bir kuşağı tanımlar (biyosfer). Böylece, Yer'de görülen türden tüm organizmaların yaşaması için gerekli bu kuşağın, Güneş sisteminde Yer'e yakın iki gezegenle, yani Venüs* ve Mars* ile sınırlandığı kabul edilir. Bu gezegenler üzerinde günümüze değin yapılan araştırmalarsa, herhangi bir yaşam biçiminin bulunma olasılığının çok zayıf olduğunu gösteriyor. Mars'ın özellikleri umut vericiydi; ama Viking* araçlarının yaptığı biyoloji deneylerinden olumlu sonuçlar alınamadı. Gezegende canlı bulunmaması kuşkusuz yüzeyinde sıvı halde suyun yokluğundan kaynaklanır.

Ancak yalnız bizim Gökada'mızda bile, pekçokları Güneş'e benzeyen ve evrimi Güneş'inkini çok andıran milyarlarca yıldız vardır. Büyük olasılıkla bu yıldızların birçoğu bir gezegen sistemiyle çevrilidir. Bu gezegenler içinde Yer'e benzeyenler varsa, bazılarının üzerinde Yer'de olduğu gibi yaşamın ortaya çıktıktan sonra akıllı varlıklar aşamasına değin geliştiğini düşünmek anlamsız sayılamaz. Hatta kimi yazarlar bu evrimin sistemli olduğunu varsayacak kadar ileri giderler. Gökada'mızda aynı anda bulunabilecek gelişmiş uygarlıkların olası N sayısı, amerikalı Frank Drake'in önerdiği formüle göre şöyle gösterilebilir:

$$N = R.\ f_s\ .\ f_p\ .\ n_e\ .\ f_v\ .\ f_i\ .\ f_c\ .\ Lf;$$

bu formüldeki simgeler aşağıdaki kavramları belirtir: R Gökada'daki yıldızların ortalama oluşum oranı, f_s Güneş'e benzer yıldızların yüzdesi, f_p bir gezegen sistemiyle donatılmış olanların yüzdesi, n_e belli bir sistemde yaşamın belirmesine ve gelişmesine elverişli koşulları taşıyan gezegen sayısı, f_v yaşamın gerçekten belirdiği ve karmaşık biçimlere doğru geliştiği gezegen sayısının yaşamın gelişmesine elverişli gezegen sayısına oranı, f_i canlı varlık ve gelişmiş akıllı tür barındıran gezegenlerin yüzdesi, f_c yıldızlararası uzaklıklar düzeyinde iletişim kurma isteğinde akıllı tür barındıran ve gerekli araçları yapacak ölçüde teknolojik bir uygarlık yaratmış gezegenlerin yüzdesi, L bir uygarlığın ortalama yaşam süresi. Bu etkenlerden bazılarını, özellikle sonuncusunu tahmin etmek zordur. Dolayısıyla kimi yazarlar, Gökada'mızda aynı anda yaşayan teknolojik uygarlıkların sayısının birkaç taneyle bir milyar arasında değişebileceğini varsayarlar. En iyimser varsayımda ise olası iki uygarlık arasındaki uzaklığın on ışık yılını aşabileceği öne sürülür. Dolayısıyla Gökada'da iletişim kurma isteği ve araçları olan başka teknolojik uygarlıkların bulunabileceği, ancak onlarla hiçbir zaman ilişki kuramayacağımız sonucuna varılır.

Yıldızlararası uzaklıkların büyüklüğü göz önüne alınırsa, en yakın yıldızlara ulaşmak için, tekniğin bugünkü aşamasında, bir uzay aracının on binlerce ya da yüz binlerce yıl yol alması gerekir. Bu yüzden, başka gezegenlerdeki yaratıklarla doğrudan ilişki kurmak düşünülemez ve öteki uygarlıklar için Pioneer 10 sondasına yerleştirilmiş oyma levhanın ya da Voyager I ve Voyager II sondalarının taşıdığı videoplağın bir gün akıllı yaratıkların eline geçme olasılığı son derece zayıftır. Bununla birlikte uygarlıklar arasında kurulacak bir ilişkinin temel yararı gereç alışverişinden çok, bilgi alışverişidir. Bilgi iletmek için ise, radyoelektrik sinyaller yollamak yeterlidir; bu sinyaller ışık hızıyla yayıldığından bir uzay gemisinden çok daha hızlıdır.

1960'ta amerikalı gökbilimci Frank Drake'in girişimiyle Batı-Virginia'daki Green Bank radyoteleskopu, 21 cm. dalga boyuna ayarlanarak sırayla iki yakın yıldıza, ε Eridani'ye ve τ Ceti'ye yöneltildi; amaç, bu iki yıldızdan biri ya da ötekinin çevresinde dolanan bir gezegendeki canlı uygarlıkların olası yayınlarını algılamaktı. Bu deney (Ozma tasarısı) dört ay sürdü, ama olumlu sonuç alınamadı. Bu girişimde her şeyden önce, teknik olanakların gerçek durumunu göstermeyi amaçlayan simgesel bir deney sözkonusuydu. 1960 yılından başlayarak, özellikle ABD'de ve SSCB'de çeşitli girişimler yapıldı; ama hiçbirinde başarıya ulaşılamadı. Ne var ki böyle bir araştırmanın başarıyla sonuçlanması için çok sayıda yıldız üzerinde ve yeterince uzun bir dönem sistemli biçimde çalışmak gerekir.

Yapılan bütün girişimler, bize bilinçli olarak gönderilecek mesajlara göre tasarlandı. Ne var ki Yer dışındaki bir uygarlık, dışarısıyla iletişim kurmaya yönelik olmayan iç etkinliğinin günlük belirtileriyle de (örneğin, televizyon dalgaları) algılanabilir. Özellikle bu amaçla, M.M. Oliver ve J. Billingham yönetimindeki bir NASA grubu çok iddialı Cyclope tasarısını hazırladı. Bu tasarıya göre merkezi bir bilgisayara bağlı, her biri yaklaşık 100 m çapında yüzlerce radyoteleskoptan oluşan bir ağ kurulacaktı. Bu dev kulak, en az 40 km² 'lik bir alanı kaplayacak ve yüzlerce ışık yılı uzaktan yapılan televizyon yayınları gibi sinyalleri algılayabilecekti. Ama, bu tasarının gerçekleştirilmesini önleyen en büyük engel maliyetinin yüksekliği oldu.

ASTROFİLİT a. (fr. *astrophyllite*). Miner. Doğal titan, zirkonyum, demir, manganez, sodyum ve potasyum silikat; koyu sarı yapraklar biçiminde bulunur.

ASTROFİZİK a. (fr. *astrophysique*). Gökcisimlerinin fiziksel yapısını, oluşumunu ve evrimini inceleyen gökbilim dalı. (Eşanl. GÖKFİZİĞİ.)
—ANSİKL. Evren'de görülen fiziksel koşullar çok çeşitlidir ve fiziksel parametreler laboratuvar deneylerinde gerçekleştirilemeyen aşırı değerlere ulaşabilir. Örneğin Yıldızlararası ortamda madde, laboratuvarda gerçekleştirilebilen en yüksek vakumda elde edilenden daha seyreltik olabilir;

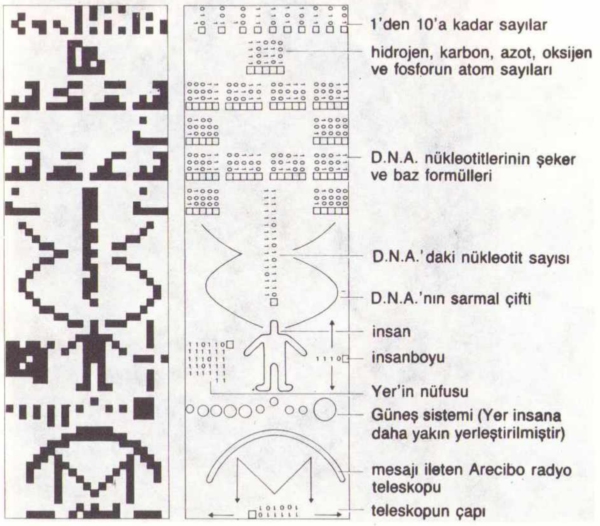

kraliçe Astrid ve oğlu Baudouin (1930 doğumlu)

astrilda

astrobiyoloji
16 kasım 1974'te Arecibo (Porto Rico) radyoteleskopu yardımıyla M 13 küre kümesine doğru gönderilen mesajın şeması

nitekim bu ortamda bir santimetre küpte yalnızca bir atom bulunur; bu olgu laboratuvarda gözlenemeyen, "yasak tayf çizgileri"nin oluşumuna yol açar. Gözlem olanağı vermeyen bu olayları ancak genel ışınım kuramı açıklayabilir. Öte yandan, uzayda maddenin özgül kütlesi çok büyük değerlere ulaşır; örneğin beyaz cücelerde cm^3 başına birkaç tonu, nötron yıldızlarında cm^3 başına birkaç milyar tonu bulabilir; dolayısıyla bu alanda kuvantum etkileri baskın bir nitelik kazanır. Ayrıca, Evren'deki kütleler dev boyutlar gösterir: Güneş'in kütlesi Yer'in kütlesinin yaklaşık 300 000 katını, bir gökadanın kütlesi ise, Güneş'in kütlesinin 100 milyar katını bulur; bu olgu, Evren'de genel çekim etkileşiminin temel nedenidir, ama Yer'de günlük yaşamımızda yalnızca yerçekimi biçiminde duyulur. Dolayısıyla astrofizik, fizik yasalarının ayrıcalıklı bir uygulama alanını oluşturur; nitekim bu yasaların aşırı koşullarda geçerliliğini ve evrenselliğini inceler; böylece onları geliştirmeye ve kimi kez değiştirmeye çalışır.

Astrofiziğin başlıca araştırma yöntemi ise gökcisimlerinden gelen ışınımları incelemektir. Bu amaçla ışınımların yeğinliği ve değişimleri belirlenir; dalga boyunun bütün bölgelerindeki ışınlara tayfgözlemsel çözümleme uygulanır; örneğin görünür ve radyoelektrik ışınımlar Yer'den algılanarak kızılaltı, morötesi, X ve gama ışınları ise uzay gözlemlerinden yararlanılarak çözümlenir. Astrofizik çoğunlukla yüksek enerji ve alçak enerji astrofiziği biçiminde ikiye ayrılır: yüksek enerji astrofiziği gökcisimlerinin gama, X ve morötesi ışınlarıyla ilgilenir; alçak enerji astrofiziği de, gökcisimlerinin görünür, kızılaltı ve radyoelektrik ışınlarını inceler. Kuramsal astrofizik, gözlemlerini fizik yasaların yardımıyla yorumlayarak gökcisimlerinin fiziksel parametrelerini (örneğin, sıcaklık, yoğunluk, kimyasal bileşim, boyut, devinim) ve bu parametrelerin zaman içindeki gelişimlerini saptamaya yarayan modeller oluşturur. Bu modellerin geçerliliği, kuramsal tahminlerle gözlem verileri karşılaştırılarak denenir. Aynı yöntem Evren'in yapısını, evrimini bir bütün olarak incelemek için de uygulanır ve bu inceleme astrofiziğin, evrenbilim adı verilen dalını oluşturur. Gökcisimlerinin oluşumu konusundaki sorunların incelenmesi ise evrendoğumun kapsamına girer.

• *Astrofiziğin buluşları.* Astrofizik, gökcisimlerinin görünür ışınımını incelemede uygulanan tayfgözlemin ve fotoğrafçılığın bulunuşuyla XIX. yy. ortalarında doğdu. 1945'ten sonra, gökcisimlerinin radyoelektrik ışınımını çözümleyen radyoastronominin ortaya çıkışıyla gelişti. Nihayet son yıllarda yapılan uzay gözlemleri astrofiziğin, kızılaltı, morötesi, X ve γ bölgelerine el atmasını sağladı. Bu tür dalga boylarının tayfına başvurularak yapılan gökbilim gözlemi temel araştırma yöntemini oluşturdu; bu gözlem yeni gökcisimlerinin bulunmasını ve yalnız görünür ışığın ilettiği bilgi şifresini çözerek elde edilemeyen gizli kalmış fiziksel olayların açığa çıkmasını sağladı. Nitekim, radyoastronomi gözlemleri, kuazarların, yıldızlararası moleküllerin, 3 K'lık evrenbilimsel ışınımın, pulsarların bulunmasına ve Gökada'mızın sarmal yapısının saptanmasına olanak verdi. Kızılaltı gökbilimi yıldızlararası ortamda oluşum halindeki yıldızları görmemizi ve tozların önemini belirlememizi sağladı; Gökada'mızın merkezindeki yıldızlar ancak kızılaltı tayfıyla görülebildi. Çok sıcak yıldızlar, temel ışınım olarak morötesi ışınları yayar; dolayısıyla morötesi tayfıyla yapılan gözlemler yıldız rüzgârı olaylarını, sıcak yıldızlarla yıldızlararası ortam arasındaki kütle alışverişlerini ortaya koydu. Zayıf duyarlık eşiklerine ulaşmak için gerçekleştirilen atılımlar, morötesi alanda kuazarlar kadar uzak gökcisimlerinin tayfını da ölçme olanağı verdi. X ışınımı biçiminde gözlenen yüksek enerji bölgesinde de birçok bulgu elde edildi. Yıldızların kuramsal olarak betimlenmiş çok ileri evrim hallerinin gözlemi, ancak nötron yıldızlarının ve kara deliklerin yaydıkları X ışını tayfıyla sağlandı. Gökada kümelerinden gelen X ışını yayımı, gökadalar arasında, bir olasılıkla evrimleri sırasında saldıkları sıcak bir gazın bulunduğunu gösterir. Gama ışınımı ise özellikle, kozmik ışınımın yıldızlararası madde ile etkileşiminden kaynaklanır ve dolayısıyla bu olayın izleyicisi biçiminde ele alınabilir; ayrıca bu ışınlar Evren'de karşıtmadde bulunduğunun belirtisi olarak evrenbilim bakımından çok ilgi çekici bir ışınımdır.

ASTROFİZİKÇİ a. Astrofizik uzmanı.

ASTROGLİA a. (fr. *astroglie;* yun. *aster, -eros,* yıldız, ve *gloios,* yapışkan'dan). Astrositli nevroglia hücreleri topluluğu.

ASTROGRAF a. (fr. *astrographe*'tan). Özellikle yıldızların ve yıldız alanlarında bulunan öbür gökcisimlerinin (gezegenler, galaksiler, vb.) karşılıklı konumlarını belirlemek amacıyla yıldız alanlarının fotoğraflarını çekmeye yarayan alet. (Gök haritasını hazırlamak üzere bir astrograf modeli yapılmış ve bu büyük girişime katılan tüm gözlemevlerine bunlardan yerleştirilmişti.)

ASTROİDES a. Akdeniz kıyılarında küçük koloniler oluşturan ve hem çeperleri, hem ara bölmeleri çok delikli olan madreporları içeren cins. (*Eupsammiidae* familyası.)

ASTROKARYUM a. (yun. *aster,* yıldız, ve *karyon,* ceviz, çekirdek'ten). Tropikal Amerika'da yetişen, kara dikenli, ince, uzun gövdeli palmiye. (30 kadar türünden birkaçı seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ASTROLAB a. (fr. *astrolabe*). Gökölçm. USTURLAP'ın eşanlamlısı.

ASTROLOG a. (fr. *astrologue*). Astrolojiyle uğraşan kişi.

■**ASTROLOJİ** a. (fr. *astrologie*). Yeryüzünde meydana gelen bir olay sırasında göğün genel durumunu, iyi ya da kötü niteliklerini saptayan, ve bu durum ile olayın türü ve gelişmeleri arasındaki bağıntıyı inceleyen bilgi dalı.

—ANSİKL. *Doğal astroloji,* Yer ile ilgili bütün olgular (hava durumu, yerbilim, vb.) üzerinde durur; *doğum astrolojisi,* bir olgu olarak ele aldığı doğumla ilgilenir ve bu olguyu, horoskopla kişi üzerinde tahminlere dayanan *yargı astrolojisi*'nin kurallarına göre değerlendirir. Eskiçağ hekimliğinde olduğu gibi, bu kuralların da temelinde yüzyıllardır süregelen bir gözlemler birikimi vardır. Ptolemaios, II. yy.'da çağındaki bilgi düzeyinin elverdiği ölçüde bu gözlemleri derlemiş ve ayıklamıştı. XVII. yy.'da Ptolemaios'un derlemesini Morin de Villefranche çağdaş düzeyde ele almış, ama bu çabasını bilimsel bir deneyim düzeyine aktaramamıştı. Sorunun nesnel olarak incelenebilecek biçimde ortaya konması ancak XX. yy.'da, P. Choisnard sayesinde gerçekleşti ve bölük pörçük sürdürülen istatistik araştırmalar da, ancak İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ilk meyvelerini vermeye başladı.

İnsan yazgısını belirlemede söz sahibi olup olamayacağını bir yana bıraksak bile, astroloji'nin, metafizikselliği, gizliliği ve yarı kutsallığıyla günümüzde de kültür bakımından önemli bir rol oynadığını yadsımak haksızlık olur. Kısaca söylemek gerekirse, doğum astrolojisinin amacı, bir insan yaşamının çizgisini bir dizi parametreye göre kabaca belirlemektir: zodyaktaki yıldızların olumluluk ya da düşüş derecesi, evlerdeki konumlarına göre üstlendikleri işlevler, aspekt'lerin etkileşimleri, belirleyicilerin yürütmelerine göre saptanan başlıca zamanlamalar.

ASTROMETEOROLOJİ a. (fr. *astrométéorologie*). Gökcisimlerinin Yer yüzündeki hava durumuna etkisini inceleyen bilim.

ASTROMETRİ a. (fr. *astrométrie*). GÖKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

ASTRONESTHİDAE a. Derin denizlerde yaşayan ve biçimi alabalığı andıran kemiklibalıklar familyası. (Bu balıklarda deri çıplaktır; çoğunlukla sırtında ikinci bir yüzgeç [yağ yüzgeci], karnında iki sıra ışık organı [fotofor] ve çenesinde bir sakalı vardır. Başlıca cinsi; *Astronesthes.*)

ASTRONOMİ a. (fr. *astronomie;* lat *astronomia*). GÖKBİLİM'in eşanlamlısı.

ASTRONOMİK sıf. (fr. *astronomique*). **1.** Astronomiye ilişkin: *Astronomik çizelgeler. Astronomik buluşlar.* **—2.** Çok yüksek, aşırı, abartmalı: *Astronomik fiyatlar. Sağlık harcamalarındaki astronomik rakamlar.*

—Denizc. *Astronomik mevki tayini,* açık denizde gökcisimlerinin gözleminden yararlanılarak yapılan mevki tayini. (Gökcisimlerinin bilinen süreli devinimlerine göre gözlem anındaki coğrafi mevkileri hesaplanır; başucu uzaklığıyla güney açısının belirlenmesi sonunda elde edilen mevki daireleriyle geminin astronomik mevkii bulunur.)

ASTRONOT a. (fr. *astronaute*). Bir uzay aracının pilotu ya da yolcusu. (Yerleşmiş bir geleneğe göre sovyet uzay gemisinde yolculuk eden bir kişiyi belirtmek için *kozmonot* terimi kullanılır.)

—ANSİKL. Astronot sözcüğü, genellikle, amerikan uzay gemisinde yolculuk etmiş kişileri belirtir. Geniş anlamıyla bu sözcük aynı zamanda böyle bir yolculuğu yerine getirmek amacıyla seçilmiş kişiler için de kullanılır. Bir astronot birliği kurma kararı, ilk kez 1958'de Amerika Birleşik Devletleri'nde, Mercury pilotlu uzay uçuşları tasarısının hazırlık çalışmaları çerçevesinde alındı. Başkan Eisenhower, ilk amerikalı astronotların Birleşik Devletler Hava (US Air Force) ya da Deniz kuvvetleri (US Navy) pilotları arasından seçilmesine karar verdi. Seçimde genel ölçütler şunlardı: 40 yaşını geçmemek, yüksek mühendis diplomasına sahip olmak, deneme pilotluğu eğitimi görmek ve en az 1 500 saat uçmuş olmak. Böylece I. astronot grubunu oluşturan 7 astronot seçildi ve adları 9 nisan 1959'da açıklandı.

17 eylül 1962'de yapılan astronot grubu seçimi için (II. grup) yaş sınırı 35'e indirildi ve uçak sanayisinde ya da NASA'da deneme pilotluğu yapmış olmak yeterli görüldü. Daha önceki koşulların böylece yumuşatılması, 9 astronottan ikisinin siviller arasından seçilmesini sağladı (bunlardan biri Ay'da ilk yürüyen insan Neil Armstrong*'dur). III. grup için (18 ekim 1963'te 14 kişi seçildi) pilotluk deneyimine verilen önem azaltıldı ve üniversite diploması öncelik kazandı. 28 haziran 1965'te seçilen IV. grup ast-

astroloji
Burçlar kuşağı insanı
Limbourg kardeşler'in
Très Riches Heures
du duc de Berry
(1413-1416) için yaptıkları
minyatür
Condé müzesi, Chantilly

ronotları ise çok farklı ölçütlere göre saptandı; bu grup (toplam 6 kişi), tıp ya da fen bilimleri doktoru olan astronotlardan oluştu. 4 Nisan 1966'da seçilen V. grubun 19 astronotu da IV. grupta öngörülen ölçütlere göre belirlenmiş pilot-astronotlardı. NASA, 4 ağustos 1967'de fen bilimci VI. astronotlar grubunu ve 14 ağustos 1969'da da vazgeçilmiş bir askeri programdan aktarılan VII. pilot-astronotlar grubunu oluşturdu.

1962-1980 yılları arasında Mercury, Gemini, Apollo, Skylab ve Apollo-Soyuz programları çerçevesinde, toplam 73 astronot adayından 43'ü uzaya gönderildi. İlk gruplardan kimi astronotlar, daha sonra gerçekleştirilen uzay mekiği programına da katıldı. Ancak bu yeni program için, astronot seçimlerinin her yıl yinelenmesine karar verildi. Bu seçimlerden ilki 16 ocak 1978'de yapıldı. Altısı kadın olmak üzere 35 kişi (15 pilot-astronot ve 20 fen bilimci) seçildi. Öte yandan uzay mekiği uçuşlarına profesyonel astronotlar dışında, "özel görev alanında uzman" astronotlar da katıldı; bunlar çok iyi bildikleri bilimsel aygıtları uzayda kullanmak üzere kısa bir eğitimden geçiriliyordu. Bu çerçeve içinde yabancı astronotlar da mekikle uzaya gitme fırsatı buldu.

ASTRONOTUS OCELLATUS a. Tropikal Amerika'da, tatlısularda yaşayan ve akvaryumlarda da yetiştirilen kemikli balık. (Cichlidae familyası.)

ASTROPALYA → ASTYPALEA

ASTROPİKAL → SUBTROPİKAL.

ASTROSİT a. (fr. *astrocyte*; yun. *aster*, 'yıldız, ve *kytos*, hücre'den). Nevrogliayı ya da merkez sinir sistemindeki destek dokularını oluşturan üç hücre tipinden biri.

—ANSİKL. Astrositin iri bir gövdesi ve ondan çıkan ışınsal ince kollar halinde pek çok uzantısı vardır. Astrositler merkez sinir sistemindeki akmadde ve bozmadde arasında da pek çoktur. Uzantıları, uçlarındaki "astrosit ayakları" ile beyindeki kılcal damarların çeperinde sona erer, böylece orada kanla beyin dokusu arasında "iyon" alışverişini sağlar. İki çeşit astrosit vardır; *protoplazma astrositi*, özellikle bozmaddede bulunur ve kısa uzantılıdır; *telsel astrosit*, özellikle akmaddede bulunur ve ince uzantılıdır.

ASTROSİTOM a. (fr. *astrocytome*; yun. *aster*, yıldız, *kytos*, hücre ve *oma*, ur'dan). Nörol. Sinir sisteminde oluşan, glia yapısında tehlikesiz ur. (Beyinde, beyincikte ve ender olarak omurilikte, astrositlerin zararına gelişir.)

ASTROTAKSİ a. (fr. *astrotaxie*, yun. *aster*, yıldız ve *taksis*, düzen, sıra'dan). Etol. Hayvanların bir gök cisminin (güneş, ay, yıldız) konumuna bağlı olarak yer değiştirme tepkisi.

—ANSİKL. Astrotaksi, düşmanlarından güneşe doğru yönelerek kaçan *eumenis* adlı kelebeğin davranışında gözlenebilir. Birçok hayvan türü, orta uzunlukta yer değiştirirken gök cisimlerine bakarak yöneldiği gibi (yeşil kertenkeleler, kara kaplumbağaları, arılar barınaklarına dönerken güneşe göre yönlerini belirlerler; akrepler barınaklarına dönerken ayın konumuna göre davranırlar) çok uzak yerler için de bu yola başvurur. Uzak yerlere gidecek olan birçok hayvan türü yıllık göç sırasında gök cisimlerinden işaret olarak yararlanır: gece göç eden kuşlar yıldızların konumuna bakarlar ve bu olgu planateryumda denenerek doğrulanmıştır; kara kurbağaları, her yıl üreme mevsiminde gittikleri su birikintisinin yerini yıldızlara bakarak bulurlar.

ASTRUC (Alexandre), fransız film yönetmeni ve yazar (Paris 1923). "Yeni dalga"nın öncüsü ve "camera-stylo" (dolmakalem-kamera) kuramının yaratıcısı. *Le Rideau cramoisi* (1952), *les Mauvaises rencontres* (1955), *Bir hayat* (Une vie, 1958), *la Proie pour l'ombre*(1961) ve *la Longue marche* (1966) ve *l'Éducation sentimentale* (1968) gibi filmleriyle tanındı. Ayrıca birçok roman yayımladı.

ASTSUBAY a. Özel yasaya göre silahlı kuvvetlere katılan, astsubay çavuştan astsubay kıdemli başçavuşa kadar rütbesi olan asker.

—ANSİKL. Astsubay hazırlama ve sınıf okullarından yetişen astsubaylar, ordunun ast komuta kademelerinde yönetim, yönlendirme, eğitim görevlerini yürütürler. Astsubayların sınıf ve meslekleri iki gruba ayrılır: muharip sınıf astsubaylar (piyade, topçu, zırhlı birlik, muhabere, deniz makine, deniz güverte, hava jandarma vb.), yardımcı sınıf astsubaylar (personel, harita, ulaştırma, ordudonatım vb.). Astsubay rütbe işareti üniformanın (ceket, parka, pardösü) koluna takılır. Astsubay rütbeleri sırasıyla: astsubay çavuş (ortada ayyıldız, iki şerit), astsubay kıdemli çavuş (üç şerit), astsubay üstçavuş (dört şerit), astsubay kıdemli üstçavuş (beş şerit), astsubay başçavuş (beş şerit ve bir bant), astsubay kıdemli başçavuş (beş şerit ve iki bant.)

ASTSUBAYLIK a. Astsubay olma durumu; astsubayın görevi.

ASTURİAS, İspanya'da Atlas okyanusu kesiminde tarihsel bölge, Oviedo ili içinde; 10 565 km²; 1 125 419 nüf. (1989). Kara topraklı ve yeşil bir bölge olan Asturias, Cantábrica sıradağlarının eteğinde, Atlas okyanusu yağışlarından yararlanan büyük bir süt üretimi ve sığırcılık bölgesidir. Ama gayrisafi hâsılanın yarısını, sanayi sağlar. Asturias, İspanya'da enerji tüketiminde birinci sırada yer alır; ülkenin başlıca taşkömürü havzası (Nalón ve Caudal ırmaklarının vadileri) ve demir-çelik sanayisi merkezidir (Avilés). En büyük iki kenti Gijón ve Oviedo'dur.

• *Tarih*. Yontmataş devrinde yerleşilen Cantábrica bölgesinde, dikkat çekici kaya resimleri vardır (Altamira, Santander Peña de Candamo, Asturias). Romalılar gelmeden önce, Cantábrica dağları arasında, kelt kökenli bir halk olan Asturiaslılar tarım ve hayvancılık yaparak çetin koşullar altında yaşıyorlardı. Asturias, Romalılar'a en son boyun eğen bölge oldu. İ.Ö. 29'dan başlayarak Augustus, Duero'dan kıyıya kadar, toprağın yapısı ve yerli halkın direnmesi nedeniyle büyük güçlüklerle gerçekleştirilen ve dört yıl süren bir seferi yönetti. Asturiaslılar'ın son ayaklanması İ.Ö. 19'da, Agrippa tarafından bastırıldı. Önce *Hispania citerior*'a, sonra *Tarraconensis*'e, Diocletianus'tan sonra da *Gallaecia* "diocesis"ine bağlanan bölge, yine de bir ölçüde romalılaştırmanın dışında kaldı ve çok azı kentlerde yaşayan halk, hiçbir zaman tam anlamıyla denetim altına alınamadı (Galicia'da ve Cantábrica dağlarındaki maden bakımından zengin alanlar dışında). Romalılaştırma, ancak Geç İmparatorluk döneminde, hıristiyanlığın bölgede yayılmasıyla gerçekleşti.

Bu ıssız bölgelerin çevreden kopukluğu, germen akınları sonunda da pek değişmedi. V. ve VI. yy.'larda Galicia Süev krallığı'na, sonra da Vizigotlar'a bağlanan Asturias, 711'de müslümanların istilasıyla yeniden önem kazandı. Bununla birlikte müslümanlar, ancak birkaç müstahkem yeri denetim altına alabildiler. Buralara sığınan vizigot soyluları, 718'de, son got kralı Rodrigo'nun yüksek saray görevlilerinden Pelayo'yu kral seçtiler. 721-726 arasında Covadonga'da, küçük bir müslüman ordusu dağlılara yenildi. Bu savaş sonradan, Reconquista hareketinin başlangıcı sayıldı. Bu dönemde, Picos de Europa dağ kütlesinin koruduğu ve başkenti Cangas de Onís olan küçük Asturias krallığı doğdu; krallığı, oraya sığınan az sayıdaki vizigotun direnci ve Asturiaslılar ile Cantabrolar'ın geleneksel bağımsızlık özlemi oluşturuyordu.

Krallık, Pelayo'nun damadı Alfonso I döneminde (739-757) güçlendi. Alfonso I, Andalucía'daki iç savaşlardan ve İspanya'nın kuzey-batı bölgelerindeki Berberiler'in 749-750'de gitmelerinden yararlanarak, bu topraklardaki hıristiyan halkı kendi ülkesine çekti. Böylece Galiçya'dan Yukarı Ebro'ya kadar uzanan dağlık Asturias'nın ortasında, Duero havzasında, yalnızca askeri akıncıların geçtiği bir koruma bölgesi meydana geldi.

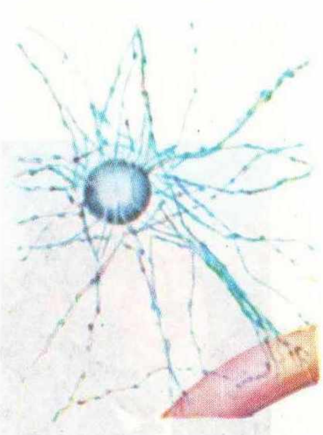
Asturias krallığı, Alfonso II döneminde (791-842) daha da güçlendi. Galicia'nın orta kesiminde ve Castilla'da yeniden yerleşim arttı. Charlemagne'a elçiler gönderildi ve hıristiyan Avrupa ile yeniden ilişkiler kuruldu. Asturias kilisesi, Toledo merkezinden bağımsız duruma geldi. Compostela'da aziz Yakub'a inananların çoğalmasıyla manevi alanda bir atılım gerçekleştirildi.

Hemen hemen hiçbir kenti ve özgün parası olmayan, halkı hayvan yetiştiricileri ve küçük çiftçilerden oluşan Asturias krallığı, nüfusunun önemli ölçüde artmasıyla, müslümanların iç çekişmelerine koşut olarak, dağların eteklerindeki boş toprakları yerleşime açtı. Alfonso III döneminde (866-910) Asturiaslılar, Duero havzasının kuzeyindeki kentlere yeniden yerleşmeye başladılar. (León [856], Coimbra [881], Burgos [884]). Boş toprakların bölüşülmesi, özellikle krallığın doğu bölümündeki Castilla'da, dönemin Avrupa köylülerinden çok farklı bir özgür köylü tabakası yarattı. Alfonso III öldüğünde, başkenti Oviedo'dan León'a aktarılmış olan Asturias, Abdurrahman III ve El-Mansur'un yönetimindeki büyük müslüman akınlarına göğüs gerebilecek güçteydi.

O dönemden sonra Asturias krallığı, León* krallığı adını aldı; 1230'da León krallığı'nın Castilla'ya katılmasıyla Asturias bölgesi de buranın bir parçası haline geldi. Castilla krallığı'nın, sonra da İspanya tacının varisleri, 1388'den başlayarak Asturias prensi unvanını aldılar.

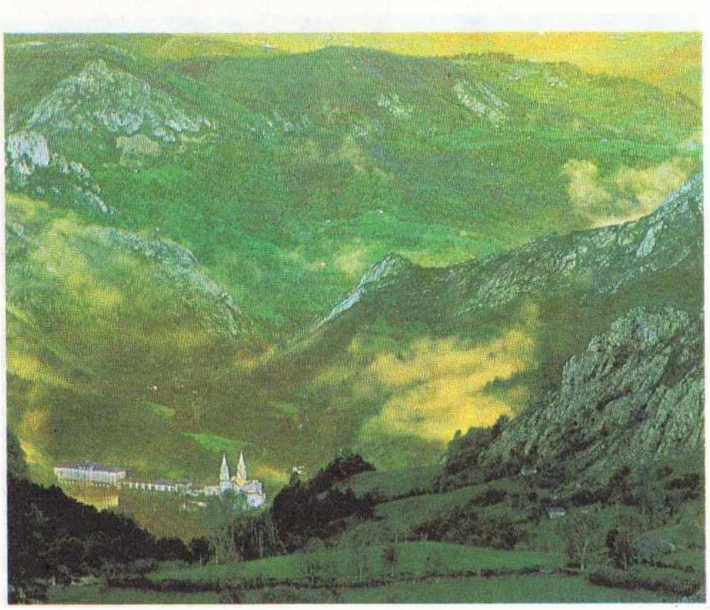
Asturias, Yeniçağ'da da ücra bir bölge olarak kaldı. XVIII. yy. sonunda Gijón'da bir burjuva sınıfı ve "aydınlanmacı" düşünceleri benimsemiş bir küçük soylular sınıfı ortaya çıktı. Bağımsızlık savaşı sırasında Asturias, Napoléon'a karşı direnen ve 1809'dan başlayarak fransız birliklerini püskürten ilk bölgelerden biri oldu.

XIX. yy.'ın ikinci yarısında, madenlerinin bolluğu sayesinde İspanya'da sanayinin en çok geliştiği bölgelerden biri olan Asturias'ta, çok geçmeden sosyalizmi ve anarşizmi benimseyen kalabalık bir işçi sınıfı oluştu. 1934'te, çeşitli parti ve sendikaların desteklediği komiteler önderliğinde bir ayaklanma başladı. Birkaç gün içinde tüm bölge, madencilerin denetimine geçti. İspanyol cumhuriyet hükümetinin gönderdiği lejyon ve mağrib birlikleri, kanlı bir harekât sonucunda düzeni ye-

telsel astrosit

Asturias
Enol dağlarının (Oviedo ili) eteklerinde Covadonga manastırı ve Virgen de las Batallas bazilikası (1891)

niden sağladılar. 1936'da Asturias'ta patlak veren yeni bir ayaklanma, Oviedo dışındaki illerde, anarşistler, sosyalistler ve komünistlerce oluşturulan bir komite tarafından yönetildi. Milliyetçiler, 1937'de bölgeyi ele geçirdiler. 1981 ekiminde, Madrid millet meclisi, Asturias bölgesine özerklik tanıyan bir tasarıyı onayladı. 1982 nisanında, yerel meclis, Asturias bölge hükümeti başkanlığına bir sosyalisti getirdi.

• *Güzel sanatlar* →OVIEDO.

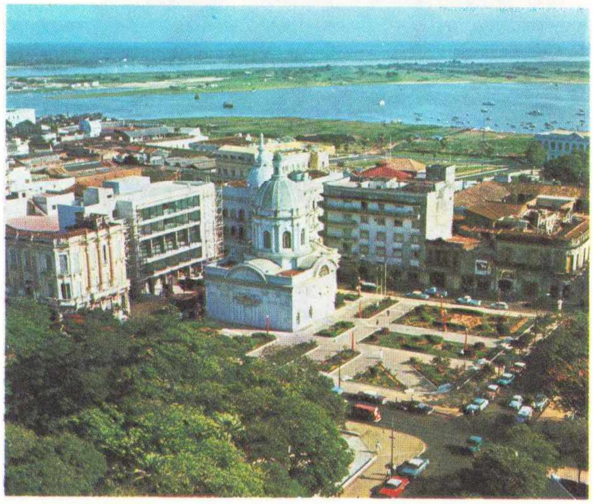
—Yerbilim. *Asturias evresi,* Asturias'ta Hercynia tektonik evresi. Westfalen katı ile Saint-Etienne katı arasında yer alır (yaklş. 290 milyon yıl).

Miguel Angel Asturias

■ **ASTURİAS** (Miguel Ángel), guatemalalı yazar ve diplomat (Guatemala 1899 - Madrid 1974). Hukuk öğrenimi gördü, yerlilerin toplumsal sorunları üstüne bir tez yaptı. Eğitimini tamamlamak için gittiği Fransa'da, Maya mitlerinin göz kamaştırıcı parlaklığını yeniden canlandırdığı *Guatemala efsaneleri* (Leyendes de Guatemala, 1930) ile tanındı. Paul Valéry'yi büyüleyen bu başarılı imgeler kitabından sonra, uzun sürgün yıllarıyla kesintiye uğrayan diplomatlık mesleğine başladı: Meksika'da (1946) ve Arjantin'de (1948) kültür ataşeliği, Arjantin'de (1950), daha sonra Fransa'da (1952) ortaelçilik, El Salvador'da (1953) ve ardından Paris'te (1966) büyükelçilik yaptı. 1946'da Estrada Cabrera'nın yönetiminden esinlenerek bir diktatörlüğü sergilediği *Sayın başkan* (El señor Presidente) adlı romanını yayımladı. Bu yapıtta gerçeklik, yoğun bir şiirsellikteki dilin büyüsüyle biçim değiştirir. Büyük çiftlik sahiplerine karşı mücadele veren yerli mısır işçilerini konu alan *Hombres de maiz*'de (1949) de gerçek ile düş birbirine karışır. Muz tarımına adadığı üçlüsü *Kasırga* (Viento Fuerte, 1950); *Yeşil Papa* (El Papa verde, 1954), *Gözleri açık gidenler* (Los Ojos de los Enterrados, 1960), büyük amerikan meyve şirketi United Fruit'a karşı sert bir suçlamadır. 1954'te Arbenz hükümetinin düşüşünü anlattığı *Guatemala'da hafta sonu tatili*'nde (Weekend en Guetemala, 1956) siyaset ağır basıyordu; *El Alhajadito* (1961), *Poesia precolombina* (1961), *Mulata de tal* (1963), *El espejo de Lida Sal* (1967), *Maladron* (1969) adlı yapıtlarında, *Soluna* (1955) adlı oyununda ve *Tres de los cuatro soles* (1971) adlı şiirsel denemesindeyse lirik ve büyülü bir anlatıma yöneldi. Son romanı *Viernes de Dolores* (1972), öğrenci yaşamını gerçekçi bir dille anlatırken, bu gerçek ansızın şiire dönüşür, betimleme de yerini insanı sarhoş eden bir sözcük dalgasına bırakır. Yapıtlarının tümünü bir tek deyimde özetlemek istersek, tılsımlı gerçekçilik deyiminden daha uygununu bulamayız. 1967'de Nobel edebiyat ödülü'nü aldı.

Asunción'dan bir görünüm arka planda, rio Paraguay

ASTY, eski yunan sitelerinde, genellikle surlarla çevrili kent merkezini belirten yunanca ad. Tarıma ayrılmış alanlar için kullanılan *khora*'nın karşıtıdır.

ASTYAGES, son med kralı (585-550'ye doğr.). Yunan efsanelerinde anlatılanlar dışında bilinen tek şey, kendisine bağlı olan pers kralı Keyhüsrev II tarafından yenilgiye uğratıldığı ve tahttan indirildiğidir. (→ MANDANE, HARPAGOS.)

ASTYANAKS, Hektor ve Andromakhe'nin oğlu. Çok genç yaşta, Odysseus tarafından Truva surlarından aşağı atıldı.

ASTYNOMOS a. Esk. Yun.'da, Taşoz, Sakız, Midilli, Rodos, Atina, Bergama'da görev yapan yerel yargıç. (Mührü, yurt dışına gönderilen şarap amforalarına vurulurdu. Bu yargıç, aynı zamanda yollardan da sorumluydu.)

ASTYPALEA ya da **ASTYPALAİA** (türkçe, Astropalya), Onikiada'nın (Güney Sporad adaları) batı kesiminde ada. Merkezi, *Astypalaia.*

ASTYRA. Tar. coğ. Batı Anadolu'da birkaç yerleşmenin adı. **1.** Aiolis bölgesinde ilkçağ kenti. Dikili'nin 12 km kuzey-doğu'sunda, Beyler köyü yakınında. **—2.** Mysia bölgesinde ilkçağ kenti. Balıkesir'in Edremit ilçesi, Altınoluk bucağında Ilıca yöresinde. Artemis Astyrene tapınağı ve kaplıcalarıyla ünlüydü. **—3.** Troas bölgesinde antik yerleşme. Değirmendere vadisi doğusunda, Serciler köyü yakınında olduğu sanılıyor.

Âsû, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın şiir kitabı (1955). Yeditepe şiir armağanı'nı aldı (1956). Kitaba adını veren Âsû, bilinmeyeni öğrenmek istediği, başkalarından farklı düşündüğü için Güneş Tanrısı'na karşı gelen, o yüzden ceza olarak yakılan bir zencidir. Yapıtta yer alan şiirlerde, genellikle ölüm ve sevgi temaları işlenir. Ölümün anlamı, gizemi, kişinin ilkel güdüleri, ölüm düşüncesinin yarattığı tedirginlik, iç ve dış dünya ile çatışmalar, ölen dostlara ağıtlar (Sait Faik, Orhan Burian vb.), doğa ve insan sevgisi, cinsellik, kozmik öğeler, zaman kavramı şairin kendine özgü imgeleriyle anlatılır. Kitapta toplumsal yönü ağır basan şiirler de (Af Akşamı, Ekmek, İçerdeki vb.) yer alır.

ASUAN, ASVAN ya da **ASSUAN,** esk. *Syene,* Mısır'da (Yukarı Mısır) kent, Nil'in sağ kıyısında, birinci çağlayanın yakınında; 191 461 nüf. Firavunlar döneminden bu yana işletilen (tamamlanmamış dikilitaş) kırmızı granit ocakları. —Yakınında, aziz Simeon kıpti manastırı, kayalara oyulmuş mezarlar (V.-XII. sülaleler). —1902'de Nil üstünde yapılan ilk baraj, çeşitli düzenlemelerden sonra 5,3 km³ su biriktirilmesini ve yılda 1,7 TW/saat elektrik üretilmesini (üretildiği yerde, büyük nitrat fabrikası tarafından tüketilir) sağladı. Biraz yukarı kesimindeki "yüksek baraj" (Sedd ül-Ali), 1970'ten başlayarak hizmete girmiştir ve çok daha önemli bir tesistir: yüksekliği 111 m; tepesinde uzunluğu 3,6 km olan, 400 km uzunluğunda (200 km'si Sudan'da) 60 000 km²'lik baraj gölü (Nâsır gölü); yılda ortalama 70 km³'ü kullanılabilen, 130 km³'lük (30 km³'ü beş yüzyıl içinde gerçekleşeceği hesaplanan çamur birikimine ve 30 km³'ü de olağanüstü su yükselmelerine karşı güvenlik olarak ayrılmıştır) su biriktirme kapasitesi; 10 TW/saat'lik elektrik üretimi (elektriğin 2 TW/saat'i hemen yakındaki, yeni kurulan bir gübre fabrikasında tüketilir, geri kalanı Nil'in deltasına doğru gönderilir). Sulamayı kesin biçimde düzene bağlayan ve 800 000 ha'lık ek alanın tarıma açılmasını sağlayan Asuan barajı, Mısır iktisadında son derece önemli rol oynamakla birlikte, zararlı sonuçlar da doğurmaya başlamıştır: aşağı kesimde, verim artırıcı balçık gelişinin kesilmesi ve toprak aşınmasının hızlanması; deltasuyu tuzluluğunun artması; bilharziya hastalığının yaygınlaşması. Yakınında önemli demir filizi yatakları vardır. —*Asuan ili,* 882 km²; 801 408 nüf.

ASÛB a. (ar. *ʿasûb*). *Esk.* **1.** Arı beyi. **—2.** Hükümdar, şef, efendi.

ASUDE sıf. (fars. *âsûde*). *Esk.* **1.** Rahat, sıkıntıdan uzak, huzurlu: *"Öyle bîmâr-ı gamım kim olamam âsûde"* (Akif Paşa, XIX. yy.). **—2.** Sakin, sessiz: *"Ölüm âsûde bir bahâr ülkesidir bir rinde"* (Yahya Kemal). **—3.** *Asude-dil,* gönlü rahat, başı dinç. ‖ *Asude-hal,* dingin, rahat bir halde, sakin. ‖ *Asude-hatır,* zihni rahat. ‖ *Asude-nîşîn,* sessiz, rahat oturan.

ASUDEGİ a. (fars. *âsûdegî*). *Esk.* Rahat, sükûnet, huzur.

ÂSÛDELİK a. (fars. *âsûde*'den). *Esk.* Huzur, dinlenme, rahat olma durumu.

ASÛF sıf. (ar. *ʿasûf*). *Esk.* Zalim, çok zulmeden.

ASÛF sıf. (ar. *ʿaṣûf*). *Esk.* **1.** Çok şiddetli, sert rüzgâr için kullanılır. **—2.** Çabuk yürüyen.

ASUKA, Japonya'nın Honşu adasında, Nara yakınlarındaki arkeolojik sit. Yamato hükümdarlarının başkentliğini de yapan bölge, Kore yoluyla Çin'den buddhacılığın gelişine, ilk sanat hareketlerinin gelişimine ve ilk buddhacı tapınakların kurulmasına tanık olan bir tarihsel döneme (552-645) adını verdi. (İki tapınaktan birinde bronzdan dökülmüş ve VI. yy. yapımı olan *Asuka'nın büyük Buddha*'sı heykeli bulunmaktadır.)

ASÛM sıf. (ar. *ʿaṣûm*). *Esk.* Obur, doymak bilmez.

ÂSUMÂN ya da **ÂSMÂN** a. (fars. *âsmân*). *Esk.* **1.** Gökyüzü, felek, sema: *"Muarrâdır zemin ü âsumânı şekl ü eşyâdan"* (Leskofçalı Galib, XIX.yy.). **—2.** *Âsmân-cûni,* gök mavisi; safir, gökyakut denilen taş. ‖ *Âsmân-dere,* samanyolu. ‖ *Âsmân-gûn, âsmân-gûni,* gök mavisi. ‖ *Âsmân-paye,* çok yüksek. ‖ *Âsmân ü rismân* (gök ve halat), akla uygun bir söze verilen saçma sapan karşılık anlamında kullanılır.

—Ed. Divan şiirinde gökyüzü, felek, çarh, sema, sipihr sözcükleriyle eşanlamlı olarak kullanılır. Sevgilinin eşiği âsumâna benzetilir. Yağmurun gökten bereket getirmesine karşılık sevgilinin eşiğinden cefa gelir. Ancak âşık, bunu kendisi için lütuf sayar. Âşıkla âsumân arasında da ilişki vardır: âşık, sevgilinin özlemiyle gözyaşı döker; sevgilinin gülümsemesi ise toprağın yeşerip verimini sunmasıyla eşdeğerde sayılır.

Asuman ile Zeycan, Doğu Anadolu'da yaygın halk hikâyelerinden biri. Erzincan beyi ile kâhyasının çocukları olmamaktadır. Bir dervişin yardımıyla beyin bir kızı, kâhyanın da bir oğlu olur. Derviş, oğlanın adını Asuman, kızın adını da Zeycan koyar; bunların nişanlı olduklarını söyler. Çocuklar büyüyünce birbirlerini severler. Asuman, beyden Zeycan'ı isterse de, vermezler. İki sevgili düşlerinde pîr elinden bâde içerek âşık olmuşlardır. Aşk tema'sı üzerine kurulmuş bütün halk hikâyelerinde olduğu gibi, burada da sevgilisine kavuşmaya çalışan Asuman türlü engellerle karşılaşır. Sonunda, iki sevgilinin başına gelenleri duyan Erzurum paşası, Erzincan beyine baskı yaparak bunları evlendirir.

Hikâyede Erzincan, Erzurum, Tercan, Murat suyu ve Basra gibi yer adları geçmektedir. Bazı kaynaklar, halk arasında dolaşan söylentileri de değerlendirerek, hikâyede geçen kimi olayların bu bölgede gerçekten yaşanmış olabileceğini ileri sürerler. Eski ve yeni harflerle birçok kez basılmış olan Asuman ile Zeycan, sonu mutlulukla bağlanan birkaç halk hikâyesinden biridir. (→ Kayn.)

ÂSUMÂNE ya da **ÂSMÂNE** a. (fars. *âsumâne*). *Esk.* Tavan, çatı, dam.

ÂSUMÂNÎ ya da **ÂSMÂNÎ** sıf. (fars. *âs-*

mān ve ar. *-ī*'den *āsmānī*). *Esk.* **1.** Gökle ilgili. **—2.** Açık mavi, gök rengi.

◆ a. Melek.

■ **ASUNCİON,** Paraguay'ın başkenti, rio Paraguay kıyısında; 729 307 nüf. (1990). Kenti İspanyollar 1537'de ırmağın kıyısında kurdular. Bir kumtaşı dalgakıranı, B.'da Chaco ovası karşısında ve orta bölgenin ormanlık tepelerine kavuştuğu yerde savunmaya elverişli bir liman oluşturur. 1960 yıllarının başına kadar kent, dik açılarla kesişen, iki yanında portakal ağaçları ve patio'lu basık, küçük evlerin yer aldığı dar yollarıyla ispanyol sömürgeciliği dönemindeki görünümünü korudu. Paraguay'ın siyasal başkenti Asunción kenti, limanı (Paraná ve Buenos Aires aracılığıyla dış dünyaya açılmasını sağlar) sayesinde gelişti. Ülkenin iktisadi kalkınması ve yeni yapılan karayolları, 1960-1980 arasında kent nüfusunun bir kat artmasına ve ulusal bir merkez haline gelen başkentin ticaret, teknik ve yönetim etkinliklerinin olağanüstü gelişmesine yol açtı. Spekülasyon ve karmakarışık bir kentleşme sonucu son derece düzensiz biçimde yayılan yerleşme merkezi çevresinde birkaç hafif sanayi tesisi kuruldu.

ASUNCİON (La), Venezuela'da kent. Nueva Esperta eyaletinin merkezi. Margarita adasında; 6 300 nüf. Açık liman. Turizm.

■ **ASUR,** ekseni Dicle'nin orta kesimi olan ve Tartar vadisinden Zagros'a kadar uzanan bölgeye yeniçağ tarihçilerinin verdiği ad.

TARİH

Bölgenin bilinen ilk halkları (İ.Ö. III. binyıl), asurca konuşan ve birçok kente (en önemlileri Asur, Ninova, Arbeles, Arrafa) dağılmış olan Hurriler ve Samiler'di. Asur krallığı, bölgedeki tüm siteleri egemenliği altında tutan Mitanni devletinin çökmesinden yararlanan, Asur kenti naibi, Asur-Uballit I (İ.Ö. 1366-1330) tarafından kuruldu ve Asur-Uballit bölge kentlerini küçük devletinin sınırları içine aldı. Asur krallığı, Hurriler'in asur dilini benimsemeleriyle iç birliğini sağladı. Ancak zenginliği nedeniyle, Batı'dan, Zagros dağlarından gelen Ahlamular'ın saldırılarına uğradı. Bu savaşlar sırasında, Asur kralları, sert önlemlere başvurma (sürgünler, idamlar, işkenceler) alışkanlığını edindiler. Bu önlemlerin kaynağında, kral ve uyruklarını, hanedanının koruyucusu tanrı Asur'un egemenlik alanını genişletmeye zorlayan dinsel düşünüş de vardı. Öte yandan, komşu ülkelerden alınan tutsaklar, ganimet ve haraçlar, Asur'un başlıca gelir kaynağını oluşturmaya başladı ve boyun eğdirilen halkların yönetimi Asur soylulari için bir zenginlik kaynağı oldu.

• *Birinci Asur İmparatorluğu (İ.Ö. XIV. - XII. yy.'lar).* Bu imparatorluk, Asur-Uballit I'den sonraki hükümdarların, Mitanni krallığı'nın gerilemesinden yararlanıp topraklarını genişletmeleriyle doğdu. Öte yandan, Babil din ve kültürüne büyük hayranlık duyan Asurlular, Mezopotamya'da siyasal üstünlük sağlamak isteyen Babil krallığı ile de çatıştılar. Mitanni krallığı'nı kesin olarak topraklarına katan Şulmanuaşared I (İ.Ö. 1275-1245) imparatorluk sınırlarını Fırat nehrine kadar genişletti. Yukarı Mezopotamya'nın batısındaki bu topraklarda nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hurriler de Asur kültürünü özümlediler. Tukulti-Ninurta I (İ.Ö. 1245-1208), kuzeye yaptığı başarılı seferlerden sonra Babil kralını yenerek tutsak aldı, sonra başkent Babil'i ele geçirerek kendini kral ilan etti (İ.Ö. 1235'e doğr.). Ama Babil, bağımsızlığına yeniden kavuştu ve Tukulti-Ninurta I kendi soyluları tarafından öldürüldü. Tukulti-Ninurta I'in son yıllardaki başarısızlıkları ve veraset kavgaları yüzünden zayıflayan Asur, bir süre Babil egemenliği altında kaldı; bu arada Anadolu'dan gelen halklar Fırat ve Dicle'nin yukarı vadilerine yerleştiler; Aramiler de sürekli olarak Fırat'ı geçip Asur topraklarını yağmalıyorlardı. Tukulti-apil-Eşarra I (İ.Ö. 1116-1077), Suriye'deki Fenike kentlerini ve Kargamış krallığı'nı (İ.Ö. 1111) haraca bağlayarak, imparatorluğu yeniden kalkındırır gibi oldu. Ama saltanatının son yıllarında, Aramiler'in asıl Asur bölgesine girmelerini önleyemedi. Yerine geçenler, yağmacılara karşı direndilerse de, Aramiler'in kıyımı yüzünden köylerin boşalması, direniş olanaklarını günden güne zayıflattı.

• *İkinci Asur İmparatorluğu (İ.Ö. IX. - VII. yy.'lar).* Aramiler, Yukarı Mezopotamya'da ele geçirdikleri kentlere yerleşince, Asurlular onların kurdukları krallıklara saldırmaya başladılar. İmparatorluk, savaş arabalarını güçlendiren Asur-dan II (İ.Ö. 934-912) ile yeniden toparlanmaya başladı. Sonraki hükümdarlar, bir yandan Asur'un merkezine yakın olan kuzey-doğu'daki kereste ve maden yönünden zengin dağlık kesimleri egemenlikleri altına almaya, öbür yandan komşu arami devletlerini haraca bağlamaya koyuldular. Asurnazirpal II'nin (İ.Ö. 883-858), Nairi'yi kıyımdan geçirmesi üzerine Nairi, kendini savunabilmek için Urartu devletiyle birleşti. Asurlular Fırat'ı aşarak, Suriye koridorunu da haraca bağladılar. Şulmanuaşared III'ün (İ.Ö. 858-823) bu tür seferleri artırması, Suriye'de Asur'a karşı birleşmelere yol açtı. Kuzeyde Urartu, Asur'a direnebileceğini ortaya koydu. Yalnızca, o sırada İranlılar'ın yönetimine geç-

ASUR
EN GENİŞ SINIRLARI
(İ.Ö. VIII.-VII. yy.)

miş Zagros'taki küçük krallıklar, Asurlular'ın savaş arabaları ve süvarileri için gereken atları sağlamaya uzun süre devam ettiler.

Asur'un genişlemesi, uzun bir bunalımla (İ.Ö. 827-745) kesintiye uğradı; ayrıcalıklarını savunan kentler ayaklandılar; önemli görevler elde eden saray soyluları, boyun eğdirilmiş ülkeleri sömürüp kazanç sağlıyorlardı. Krallık gücünü ve saygınlığını kaybetti. Başarılı hükümdarların Suriye'den vergi almayı sürdürmelerine, Asur generallerinin Urartular'ın ilerleyişini Orta Dicle'de durdurmalarına (İ.Ö. 781 -774) karşın, seferlerin sayısı günden güne azaldı.

Bu ayaklanma sonucunda tahta çıkan Tukulti-apil-Eşarra III (İ.Ö. 745-727), krallık iktidarını sağlamlaştırdı ve reformlar yaptı. Sürgünleri artırdı, Yukarı Mezopotamya ile sınırlı kalmış olan toprak ilhaklarını hızlandırdı. Birkaç yıl içinde Urartular'ı Suriye koridorundan çıkardı (İ.Ö. 743), Arpad (İ.Ö. 740) ve Şam krallıklarını yıktı (İ.Ö. 732). Halkına, Aşağı Mezopotamya'daki Arami kabilelerine boyun eğdirme gibi çetin bir görev verdi; Babil' de tahtı ele geçirmiş bir gaspçıyı devirerek taç giydi (İ.Ö. 728). Şamşi-Adad V'in bir ayaklanmayla sona eren kısa hükümdarlığından sonra tahta çıkan Sargon II (İ.Ö. 722-705), karşısında imparatorluk halklarından oluşan bir koalisyon buldu; bu arada Babil de kendine arami bir önder seçmişti. Sargon II, önce, Mısırlılar'ın Suriye koridorunda çıkarttıkları ayaklanmaları bastırdı; kuzeyde, Urartu kralı Rusa I ile Muşki (Toros dağlarında) kralı Mita'nın kurduğu ittifakın üstesinden geldi, İ.Ö. 710-709'da Babylonia'ya egemenliğini kabul ettirdi; ama Toroslar'a doğru çıktığı bir seferde öldü. Sanherib (Sinahheeriba) [İ.Ö. 705-680], daha büyük güçlüklerle karşılaştı: 703'te Babil'i yeniden ele geçirdiyse de, bu büyük kent sürekli ayaklandı; sonunda, İ.Ö. 689'da yerle bir edildi. Asarhaddon (İ.Ö. 680-669) kuzeyden gelen kimmer ve iskit süvarilerinin ilerlemesini durdurdu; sonra, Suriye koridorunda sürekli ayaklanmalara yol açan Mısır'a saldırıp delta bölgesini ele geçirdi (İ.Ö. 671), ama oradan ayrılması üzerine bölgede ayaklanma başladı. Asarhaddon, kendinden sonra imparatorluğun başına küçük oğlu Asurbanipal'in (İ.Ö. 669-626), küçük Babil krallığı'nın başına da, kardeşine bağımlı olarak büyük oğlu Şamaş-şuma-Ukin'in geçmesini vasiyet etti. Asurbanipal'in ordusu Mısır'ı ele geçirdi (İ.Ö. 667). 652'de, Babil'in Asurlular'a karşı bir birleşmeye önderlik etmesi üzerine, kent alındı ve kralı intihar etti (648); Babil'i desteklemiş olan Elam ele geçirildi (646); ama Mısır yeniden bağımsızlığını kazandı.

Bu parlak dönemi karanlık bir dönem izledi; Asur'da yeni bir veraset kavgası başladı. Üstünlüğünü kabul ettirerek tahta çıkmayı başaran Sin-şarra-işkun (İ.Ö. 629 -612'ye doğr.) yeni bir Babil kralıyla çatıştı. Ama Babil'i destekleyen med kralı, İ.Ö. 614'te Asur kentini, 612'de ise Ninova'yı ele geçirdi. Son Asur hükümdarı Asur -Uballit* II, Harran'da taç giydiyse de, İ.Ö. 610'da kentten kovuldu. Daha sonra Urartu'ya kaçan Asur ordusu Babilliler tarafından yok edildi. Asur halkı, sürekli savaşlarla kıyıma uğramış, ordu ve yönetimin tüm aşamalarında yabancılara görev vermek zorunda kalınmıştı. Sonunda imparatorluk, aşırı büyümesinin kurbanı olarak yıkıldı.

KURUMLAR

• *Din.* Asur diniyle ilgili bilgi kaynakları, önceki dönemlerden çok farklı bir durumu betimleyen İ.Ö. VII. yy. metinleridir. Özellikle, Asur dinini zamanla etkilemiş olan Babil diniyle farklılıklar dikkat çekicidir. Asur panteonunun doruğunda yer alan ulusal tanrı Asur, Şamşi-Adad I'den (İ.Ö. 1813'e doğr. - 1781) başlayarak Enlil'in, Asur Uballit I döneminden (İ.Ö. 1366-1330) başlayarak da Marduk'un görevlerini üstlenmişti. Din adamları, tanrı Asur'un *şangu*'su (başrahip ve malvarlığının yöneticisi) olan kralın denetimi altındadır. Asur'da tapınaklar, Babil'dekilerin siyasal önemine ve iktisadi gücüne erişememişlerdir.

• *Ordu.* Elde yalnızca ikinci Asur İmparatorluğu (İ.Ö. IX.-VII. yy.'lar) ordusuyla ilgili yeterli bilgi vardır; bu dönemde Asur ordusu çok gelişmişti. Başlangıçta özel birliklerden (okçuları taşıyan arabalar; mızrakçı ve okçu piyadeler, istihkâmcılar) oluşan kırsal bir milis görünümündeydi. Sonradan piyadeler, ele geçirilen yerlerin halkları arasından devşirildi, Asurlular ise yalnızca seçme birliklerde (süvari, istihkâm, yalnızca asker taşınmasında kullanılan savaş arabaları) görev aldılar.

• *Yasalar.* Yasalar konusunda, yalnızca, birinci Asur İmparatorluğu (İ.Ö. XIV. - XII. yy.'lar) yasalarını derleyen Asur tabletlerinden (İ.Ö. XII. yy.) bilgi edinilebilmektedir. Evlilik hukuku, kadının durumu, mülkün korunması ve ceza hukuku konularına ilişkin metinler, hakbilirlik anlayışları ve cezaların sertliği açısından özellik gösterirler.

GÜZEL SANATLAR

Asur sanatı denince, genellikle, ikinci Asur İmparatorluğu sanatı (İ.Ö. IX. - VII. yy.) anlaşılır.

III. binyılda Asur sanatı, Sümer ve Akkad sanatının etkisinde kalmış bir taşra sanatı görünümündedir; Asur ve Ninova' daki kazılarda, derin katmanlarda bulunan kalıntılar bunun kanıtıdır. II. binyılın ortalarına doğru Kerkük sanatı, süsleme motifleriyle, o sırada kaybolmakta olan Mitanni'nin derin etkisi altında kaldığını gösterir. Özellikle kutsal ağaç ve anka kuşu, en çok kullanılan tasvirlerdi. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, Asurlular'ın yükseliş dönemi başladı; bu, Ninova'nın 612'de düşmesine kadar sürdü. Ancak, Babil'in etkisi sürdü ve edebi, dinsel ve bilimsel metinleri toplamayı amaçlayan Asur kralları, büyük ölçüde güney kültürünün etkisi altında kaldılar.

I. binyılda, Asurlular su tesisleri gibi büyük, yararlı çalışmalar da yaptılar. Başkent Ninova'nın su gereksinimini karşılamak için, Gomel kaynak suları, kaya içine oyulmuş kanallar ve 288 metrelik bir su kemeriyle kente getirildi. Eski inançlara bağlı kalan Asurlular, bu tesislerin çevresinde tanrılar ya da koruyucu melekler için oyunlar temsil ederlerdi.

Büyük kentler, bina, saray ve tapınaklarla süslendi; ancak taşın az bulunması

Nemrud'da bulunan, "etyopyalı" denen bir kişiyi parçalayan dişi aslan fildişi, altın ve çokrenkli taşlar asur sanatı, İ.Ö. VIII. yy. *(British Museum, Londra)*

nedeniyle yapılarda tuğlaya bağlı kalındı. Babylonia'da mimarlar, önceki dönemlerde olduğu gibi, sayısız kanallara karşın, yapıları, olası su taşkınlarından korumak amacıyla, dolma toprak üzerine inşa ederlerdi. Tapınaklara bitişik yapılan "ziggurat" ya da çok katlı kuleler, her zaman tanrı ile insan arasında bir bağ niteliği taşıdı. Hursabad'daki ziggurat'ın katları değişik renklerde boyanmıştı. Saraylar çeşitli bölümlere ayrılmıştı; tapınaklar, tören salonları, ek yapılar. Bunların her birinde, odalar merkez avlu çevresinde sıralanıyordu. Salonlar uzun ve dar, duvarlar kalın ve az geçitliydi.

Asur sanatının getirdiği yenilik, saray duvarlarının eteklerini, üzerleri kabartmalı alçıdan tabakalarla kaplamak oldu. "Kral onuruna" yapılan kabartmalarda, kralın savaş alanlarındaki zaferleri betimlenir, avlanma sırasındaki cesareti yüceltilirdi. Bugün British Museum'da bulunan, Ninova sarayı'na ait kabartmalar bunun örnekleridir. Çok güzel hayvan heykelleri yapan Asur heykelcileri tüm ustalıklarını bu yapıtlarda ortaya koydular.

Tam kabartmalı heykelcilik hemen hemen yok gibiydi, olanlar da kişilikten yoksundu. Nemrud'da, kral Asurnazirpal II' nin heykelleri (IX. yy.), kral Salmanasar ve tanrı Nabu'nun heykelleri tam kabartmalı heykelciliğin ender örneklerindendir. Saray girişlerinin iki yanında bulunan kanatlı meleklerle insan başlı kanatlı boğalarda (Louvre müzesi'nde bulunan Hursabad heykelleri gibi), ilk tasarlanışları III. binyılın Aşağı Mezopotamya'sına kadar uzanan bu fantastik yaratıkların Asur sanatı tarafından nasıl işlendiği görülür. Kullanılan bir kabartma biçimi de dikilitaş'tır; bunların en ünlüsü Salmanasar III adına yapılandır (British Museum).

Babylonia'da olduğu gibi, Asur'da da binalar sırlı tuğlalar ve dinsel motifli resimlerle süslenirdi. Bu motiflerdeki hurma yaprakları ve ortası sarı beyaz güller, lacivert bir zemin üzerine yapılırdı. Kapı kanatları, Balavat'ta olduğu gibi, gül başlı çivilerle tutturulmuş kakmalı maden kuşaklarıyla süslüydü. Bu kuşaklarda yağma sahneleri anlatılıyordu. Kakmacılık, alçak-kabartmalarda betimlenen mobilyalar için maden ve çeşitli maddeler kullanıyordu. Kabartmalı ve oymalı olarak işlenmiş ve üzerleri boyanmış fildişi levhalar, Nemrud'da yapılan kazılarda ve Arslantaş'taki (Yukarı Suriye) bir taşra sarayında bulundu. Sözkonusu fildişi levhalar, bu teknikle çalışan işçilerin ustalığının kanıtıdır. Kazılarda pek az silah ve mücevher ortaya çıkarıldı: sanatçının en ince ayrıntısına kadar işlediği alçak-kabartmalar sayesinde bugün bu silah ve mücevherleri, asıllarına uygun şekilde yeniden yapmak mümkündür. Pek çok işlenmiş yuvak ve zamanın kıymetli taşlarına oyulmuş nazarlıklar da günümüze kalan yapıtlar arasındadır. Bu yapıtlarda, dinsel ve mi-

Nemrud'daki Asurnazirpal II'nin sarayında bulunan kanatlı, insan başlı boğa asur sanatı, İ.Ö. IX. yy.

tolojik sahneler ve özellikle birer arma motifi olarak hayvanlarla melekler arasındaki kavgalar ve hayvanlar yer aldı. Mezarlara konulmuş birçok muska ve heykelcikten anlaşıldığına göre, pişmiş toprak en çok kullanılan maddeydi. Asurlular'ın değişik resim anlayışları vardı. Bir yapının ya da kabın içindeki şeyleri izdüşüm olarak çizmeye alışmışlardı. Plan halindeki sahneler kesit olarak gösterilirdi. Hiyerarşik bir perspektif anlayışları vardı: Tanrı, insanlardan daha uzun boylu (British Museum'daki granit dikilitaş), kral uyruklarından daha iriydi. Yandan gösterilen bir yüzde, göz cepheden çiziliyordu. Kaslar iyice kasılmış ve şişkindi.

■ **ASUR,** günümüzde **eş-Şarkat,** Mezopotamya'da kent; Asur krallığı uzun bir geçmişi olan bu kentte kuruldu (İ.Ö. XIV. yy.). İ.Ö. XXVI. yy.'da Dicle ırmağına egemen bir yaylada, Sümer uygarlığı etkisindeki bir halk tarafından kurulan kent, hızla önem kazandı. İ.Ö. XXIII. yy.'da Mari kralı İblul II'nin egemenliğinden kurtularak ilk hükümdarı Tudiya tarafından yönetilmeye başladı. Daha sonraki krallar, önce Akkad krallarına (İ.Ö. XXIII. yy.), sonra III. Ur sülalesine (İ.Ö. XXI. yy.) bağımlı kaldılar. İ.Ö. 2003'ten sonra, Asur yeniden bağımsızlığını kazandı; bir akkad lehçesi (asurca) konuşan halk, *ensi* (Tanrı'nın "naipleri"; Asur'da yalnızca onların kral unvanı taşıma hakkı vardı) adı verilen hükümdarlarca yönetiliyordu. Ensi'lerin yetkileri, yüksek görevlerdeki soylularca sınırlanırdı. Bu dönemde kentin maden ticaretinden büyük kazanç sağladığı, Kültepe tabletlerinden (Kappadokia tabletleri de denir) anlaşılmıştır.

İ.Ö. 1813'e doğru Asur'u ele geçiren Amurrular'dan Şamşi Adad I (öl. İ.Ö. 1781'e doğr.), Yukarı Mezopotamya'ya egemenliğini kabul ettirerek kral unvanını aldı. Yerine geçen oğlu İşme Dagan, ancak Asur ile komşu kentleri elinde tutabildi ve başkenti de Babil kralı Hammurabi'ye kaptırdı (İ.Ö. 1754 ?). Asur topraklarının geri kalan bölümü, birçok rakip sülale arasında çatışmalara yol açtı; İ.Ö. 1567'ye doğru bütünlüğü yeniden sağlanan Asur devleti, Mitanni devletinin egemenliğine girdi. Bu imparatorluğun yıkılmasından (İ.Ö. 1365'e doğr.) sonra, Asur-Uballit I (İ.Ö. 1366-1330) bağımsızlığını ilan etti, Mitanni topraklarının bir bölümünü ele geçirdi ve kral unvanını aldı. Gerçekte egemenliği, o döneme kadar Asur kenti dışında kalmış geniş bir alana yayılıyordu. Böylece, İ.Ö. 609'a kadar sürecek Asur krallığı kurulmuş oldu.

İ.Ö. XIII. yy.'dan başlayarak, Asur kentinin ayrıcalıklarından rahatsız olan asur kralları bu kenti terk edip daha yeni, daha sakin kentlerde oturdular. Asur kenti, Asur krallığı'nın çöküşü sırasında Medler tarafından yakılıp yıkıldı (İ.Ö. 614); burada İ.S. I.- III. yy.'larda bir parth kenti kuruldu.

II. binyıldan başlayarak kentteki başlıca tapınaklar ve kral sarayı inşa edildi. İ.Ö. IX. yy.'da Salmanasar III, kenti ikinci bir sur dizisiyle çevirtti. Çeşitli asur kralları, kentteki anıtları onartıp bakımlarını yaptırdılarsa da, başkentlerini İ.Ö. IX. yy.'da, Kalhu'ya (günümüzde Nemrud) taşıdılar. 1903-1914 arasında, kentin bulunduğu yerde Almanlar arkeolojik kazılar yaptılar.

ASUR, aynı adı taşıyan Mezopotamya sitesinin tanrısı. Asur devletinin kuruluşundan başlayarak (İ.Ö. XIV. yy.) savaşçı bir özellik aldı. Enlil'in, sonra da Marduk'un işlevlerini üstlenen Asur, yaratıcı ve evrenseldir. Yerel tanrıça Şerua ya da Sümer tanrıçası Ninlil (başlangıçta Enlil'in karısı) ile eşdeğerde tutulurdu.

ÂSÛR a. (ar. *ʿāsūr*). *Esk.* Tuzak, vahşi hayvan yakalamak için kullanılan tuzak.

ASUR BİLİMİ a. Çivi harfleriyle yazılı metinlerden yola çıkarak Yakındoğu'nun eski kültürlerini ele alan ve adını ilk incelenen yapıtların Asur'da bulunmuş olmasından alan bilim.

—ANSİKL. Asur biliminin başlangıç noktası, pers krallarına ait üç dilde yazılmış metinlerden başlayarak çivi yazısının çözülmesi oldu. 1802'de, Grotefend eski farsça çeviriyi okumaya başladı; bu çalışma ancak 1847'de tamamlandı. Babil sami diliyle yazılmış metnin çözülmesi E. Hincks ve H. C. Rawlinson tarafından 1846 ile 1850 arasında gerçekleştirildi ve J. Oppert tarafından tamamlandı (1855). Daha sonra Oppert, çivi yazılarının babilceyle aynı sistemi kullanarak başka bir dili, sümerceyi aktardıklarını gösterdi (1873). Bu tarihten başlayarak çivi harfleriyle yazılmış başka diller ortaya çıkarıldı: elam dili, hititçe ve luvi dili, hurrice ve son olarak ebla dili (1975); bu dillerden her biri eski Doğu uygarlığının bir görünümünü ortaya koyar.

ASUR DİLİ a. İ.Ö. 1950 ile 600 yılları arasında Asur'da kullanılan akkadca lehçesi.

ASURA, *soluktan yaratılmış* anlamında sanskritçe sözcük, yeraltı dünyasında yaşayan yaratıkları belirtir. Destanlar ve purana'larda, iktidarı ele geçirmek için insanlar ve tanrılar dünyasına doğru çıkan güçlü şeytanlar olarak betimlenmişlerdir; bunlar brahmanların kurban törenlerini sürekli olarak bozar ve dünyaya karışıklık *(a-dharma)* saçarlardı.

ASUR-AHA-İDDİN → ASARHADDON.

■ **ASURBANİPAL** ya da **ASUR-BANİ-APLİ,** Asur kralı (İ.Ö. 669-629 ?). Asarhaddon'un küçük oğlu. Babası, Asur ülkesinin yönetimini ona bıraktı, ağabeyi Şamaş-şuma-ukin'e ise, Asurbanipal'in denetimi altında olmak üzere, yalnızca Babil bölgesi kaldı. Asurbanipal, Ninova'daki sarayından pek ayrılmadı; bu aydın kral, Sümerler ile Akkadlar'ın yazınsal ve bilimsel metinlerinin kopyalarını topladı (arşivlerle birlikte toplam 20 000 tablet ve parça, bugün British Museum'dadır). Asurbanipal'in generalleri Asur İmparatorluğu'nu onun zamanında daha da genişlettiler: İ.Ö. 667'de boyun eğdirilen Mısır, nübyeli Tanutamon'u desteklediği için cezalandırıldı ve Teb şehri yağmalandı (İ.Ö. 664). İmparatorluk halkları ile komşularından oluşan bir ittifakın (İ.Ö. 652) başına geçen Babilliler ve kralları, sonunda ezildiler: Babil ele geçirildi ve hükümdarı intihar etti (İ.Ö. 648). Sürekli düşmanca bir tutum takınan Elam'a da saldırıldı ve Sus kenti yerle bir edildi (İ.Ö. 646). Ancak sınır boylarında Kimmerler ve İskitler tehditlerini sürdürdü; firavun Psamtik I de asur egemenliğini tanımaktan vazgeçti (İ.Ö. 657). Böylesine büyük başarılar üzerine kurulmuş olan bu hükümdarlık, nedeni anlaşılamadan ve hiçbir tarihsel belge bırakmadan sona erdi.

ASUR-DAN, asur krallarından üçünün adı. **Asur-dan II** (İ.Ö. 934-912) krallığın kalkınmasını sağladı ve Aramiler'i püskürttü.

ASURLU ya da **ASURÎ** sıf. ve a. **1.** Asur halkından olan **—2.** İran ve Irak'taki hıristiyan asurîlere verilen ad. (Özellikle ingilizce kaynaklarda tüm nesturiler için kullanılır.)

■ **ASURNAZİRPAL** ya da **ASUR-NATSİR-APLİ,** Asur krallarından ikisinin adı: **Asurnazirpal I** (İ.Ö. 1051-1032) ve **Asurnazirpal II** (İ.Ö. 883-858). Bu krallardan ikincisi Nemrud'da yaptırdığı heykeller ve düşmanlarına dehşet salmak için yapacağı zulümleri açıklayan yazıtlarıyla ünlüdür. Yukarı Mezopotamya'da (Bit-Zamani, Bit-Bahiyani) ve Orta Fırat'ta yaşayan Aramiler'i yenilgiye uğratmakla birlikte kesin bir başarı elde edemedi.

Bk. resim sayfa 914

Kaşiyari, Nairi ve Zagros dağlarındaki seferlerde büyük güçlüklerle karşılaştı. Buna karşılık Batı cephesinde başarıya ulaştı; Bit-Adini krallığı'ndan kendisine Fırat üzerinde bir geçit hakkı elde ettiği gibi; yeni hitit devletlerini (Kargamış, Hattina ve Fenikeliler'i) haraca bağladı. Bu seferin kolaylığı ve sağladığı muazzam ganimet, Asurnazirpal II'den sonra gelen Asur krallarını da aynı yönde yeni seferlere özendirdi.

ASUR-UBALLİT, Asur krallarından ikisinin adı. **Asur-uballit I** (İ.Ö. 1366-1330), önceleri asur kenti naibiyken, küçük devletini Mitanni kralı Tuşratta'nın egemenliğinden kurtardı. Tuşratta'nın öldürülmesinden sonra (1360'a doğr.) Mitanni devletinin Orta Dicle'nin doğusunda kalan eyaletlerini ele geçirerek Asur devletini kurdu ve kendisini de Yüce Kral ilan etti. Mitanni ve Babilliler arasındaki veraset savaşlarına karıştı. —**Asur-uballit II** Asur'un son kralı oldu (İ.Ö. 612-609'a doğr.). Asur ordusunun geriye kalan güçleriyle birlikte sığındığı Harran'da krallığını ilan eden Asur-uballit II, Medler ve Babilliler tarafından oradan da kovul-

kral **Asurbanıpal** arabasında Ninova'da bulunan alçakkabartma İ.Ö. VII. yy.
Louvre müzesi, Paris

Asur (Irak) sitinden genel bir görünüm

Asurnazirpal II okla aslan avlarken Nemrud sarayı'nda bulunan alçakkabartma İ.Ö. IX. yy. *British Museum, Londra*

du (610). 609'da kenti yeniden ele geçirme girişiminde de başarıya ulaşamadı ve öldü.

ÂSÛD çoğl. a. (ar. *esed*'in çoğl. *âsûd*). *Esk.* Arslanlar; yiğitler, kahramanlar.

ASVÂF ya da **ESVÂF** çoğl. a. (ar. *ṣūf*, yün'ün çoğl. *aṣvāf*). *Esk.* Yünler, yün çeşitleri.

ASVAN → ASUAN.

ASVÂT çoğl. a. (ar. *ṣavt*'ın çoğl. *aṣvāt*). *Esk.* Sesler, nidalar, bağırışlar.

ASVEB sıf. (ar. *aṣveb*). *Esk.* Daha doğru, en doğru: *Asveb-i akvâl* (sözlerin en doğrusu).

ASVEF sıf. (ar. *aṣvef*). *Esk.* Çok yünlü, yapağılı.

ASY a. (ar. *ʿaṣy*). *Esk.* İsyan, ayaklanma.

■**ASYA,** Dünya'daki kıtaların en büyüğü (44 milyon km^2; karaların % 30'u) ve en kalabalığı (3,1 milyar nüf., dünya nüfusunun % 59'u).

FİZİKSEL COĞRAFYA

Asya'nın sınırları, K.'de (Kuzey Buz denizi), D.'da (Büyük okyanus) ve G.'de (Hint okyanusu) kesin biçimde belirlidir. Geleneksel olarak, B.'da Ural dağlarının Asya'yı Avrupa'dan, G.-B.'da da Süveyş kıstağının Afrika'dan ayırdığı kabul edilir. Asya'nın bütün anakara kesimi, Kuzey yarıkürededir (Sibirya'da Çelyuskin burnu, 77°K. enlemi; Malakka yarımadasında Buru burnu, 1°K. enlemi); yalnızca Endonezya adaları ekvatorun güneyinde yer alır (Roti adası, 11°G. enlemi). Kıta B.'dan D.'ya doğru (Türkiye'deki Baba burnundan, Bering boğazı kıyısındaki Dejnev burnuna) 164 boylam derecesi boyunca uzanır.

• *Yüzey şekilleri.* Ortalama yükselti (yaklş. 950 m) bakımından kıtaların en yükseğidir. Gerçekten Asya'nın orta kesimi, yeryüzündeki en yüksek dağ bütünüyle kaplıdır. Batı ve Orta Asya'da D.'dan B.'ya doğru uzanan sıradağlar, dağların daha çok K.'den G.'e, doğru uzandığı Uzakdoğu'da K.'e ya da G.'e doğru kıvrılır. Orta Asya'da G.'e, Uzakdoğu'daysa D.'ya doğru ilerledikçe dağ zincirlerinin kıvrımlanma dönemi günümüze yaklaşır: Cambriaöncesi dönemin sonunda kıvrımlanmış Baykal sıradağları, Kaledonya devrinde (Sayan, Altay, Tien Şan), Hercynia devrinde (Büyük Kingan) oluşan sıradağlar. Bu dağların hepsi kütlesel biçimlidir. Daha yeni ve kırıklara yol açan tektonik hareketlerle yükselmiş peneplen parçalarına ve tektonik çöküntülere (Baykal gölü) çok sık rastlanır. İkinci Zaman'daki dağoluş hareketleriyle oluşan dağlar, Uzakdoğu'da çoktur: Verhoyansk, Çerskiy, Çinling dağları. Üçüncü Zaman'da kıvrılmış sıradağlar Türkiye'den (Karadeniz dağları, Toros dağları) başlayarak, Zagros dağları, özellikle de dünyanın en yüksek doruğunu (Everest) içeren Himalaya dağları aracılığıyla Endonezya'ya (dış yay) kadar uzanır. Güney Asya'da ve Güney-Doğu Asya'da daha yeni dağlar bulunur. Sivalik dağları (iç yay, Birmanya'da Pegu Yoma'dan, Küçük Sunda adalarına kadar uzanır) ve Koryakskiy -Kamçatka-Kuril adaları yayı, hâlâ yükselmektedir. Yanardağ etkinlikleri ve depremler şiddetlidir. (Endonezya'da 128, Japonya'da 30 kadar, Kamçatka'da 13, Filipinler'de 12 etkin yanardağ vardır); bu kesim, "Büyük okyanus ateş kuşağının" en etkin bölümüdür.

Sözkonusu sıradağlar yer yer birbirlerinden ayrılır ve aralarında yüzey şekilleri daha yumuşak havzalar, ovalar ya da platolar oluşur: Anadolu, İran platosu, Tibet, Ordos, Mançurya ovası... Asya'nın muson rüzgârları esen bölümündeki büyük ırmaklar, buralarda aşındırdıkları gereçlerle, alüvyon ve delta ovaları geliştirmişlerdir: İndus-Ganj ovası, İravadi ovası, Menam ovası, Mekong deltası, Çin'deki büyük ovalar. Yerkabuğunun bu dev kabartılar içeren kesiminin K.'inde ve G.'inde yer alan geniş ovalar ve platolar, Cambriaöncesi'nin billurlu kalkanlarıdır. Arabistan ve Dekkan kalkanları, Gondvana kıtasının kalıntılarıdır. Her iki kalkan da K.-D.'ya doğru çarpılmıştır. Arabistan kalkanı, Kızıldeniz çöküntüsünün yanında sarp yamaçlarla yükselir (Asir ve Yemen dağları), ama Mezopotamya'ya doğru yumuşak eğimlerle dalar. Dekkan kalkanının sarp kenarını Gatlar oluşturur ve bu sarp kenar İndus-Ganj ovasına doğru yavaş yavaş alçalır. Sibirya'da Yenisey ile Lena arasındaki Angara kalkanı, Orta Sibirya platosunu oluşturur. Bu eski platformlar, her yerde yüzeye çıkmaz, bazı yerlerde kalın tortul dizilerle örtülüdür. Çeşitli tiplerinin yan yana bulunması, cuestalar oluşturabilir. Eski kırıkların bazılarından, lav akıntıları yayılmıştır: Kretase devri bazaltları, Dekkan'ın kuzey-batı'sında geniş bir alan kaplar.

Bataklık Batı Sibirya ovası, bir çanaklaşma alanıdır; burada temeli, İkinci Zaman'dan Dördüncü Zaman'a kadar çökelmiş binlerce metre kalınlıkta bir tortul tabakalar dizisi örter.

• *İklim ve bitki örtüsü.* Asya'nın birçok enleme yayılması nedeniyle kıtada son derece çeşitli iklim tipleri görülür. Ama kütlemsi biçimi, kuraklık (yağmurlar iç kesimlere çok ender ulaşır) ve karasallık bakımından (günlük ve mevsimlik sıcaklık farkları çok yüksektir, mevsimlik farklar, olağanüstü durumlarda 100°C'ı aşabilir) iklim açısından büyük bir tekbiçimliliğe yol açar. Kıtanın üçte birinden çoğu, bozkırlarla ya da çöllerle örtülüdür. Dört büyük iklim tipi görülür.

Sibirya iklimleri. Kış mevsiminde, soğumuş kıtanın üzerinde termik kökenli bir antisiklonun yerleşmesi, bu mevsimin uzun ve çok sert geçmesine neden olur (Sibirya'nın doğu kesiminde Oymekon'da, -71°C kaydedilmiştir); ama hava çok kuru olduğundan az kar yağar (ne var ki, yağan kar aylarca yerde kalır). Bitki toplulukları, sıcaklık farklarına göre nitelik değiştiren kuşaklar biçiminde gelişmiştir: K.'de tundra; güneye doğru yerini kozalaklılardan oluşan taygaya (Sibirya köknarı, Batı Sibirya'da çamlar, Doğu Sibirya'da melez türler) bırakır; tayganın G.'inde, karışık orman ile çayırlar kesintili olduğundan hızla miskotlu yarıçölsü bozkıra geçilir.

Akdeniz iklimleri, yalnızca Anadolu, Suriye ve Lübnan'ın kıyı kesimlerinde görülür. Kışlar yağışlı ve oldukça yumuşak (ama soğuk baskınları, Akdeniz'in batı kesimindekinden daha serttir), yazlar sıcak ve çok kuraktır.

Çöl iklimleri. Suriye, Arabistan ve Thar çölleri yarıtropikal yüksek basınçların sonucu olan çöl kuşağının parçalarıdır ve bu çöllerde kış sıcaklıkları düşük değildir. Türkistan ve Moğolistan çölleriyse dağsıperi çölleri ya da kıtaiçi çöllerdir (Çungarya, dünyada denizlere en uzak bölgedir). Yağışlar, komşu bölgelerin nemli mevsimlerinde düşer: Arabistan'da, Suriye'de, İran'da, Orta Asya'da kışın; Doğu Türkistan (Şinciang), Gobi ve Thar çöllerinde yazın. Bitki örtüsü, bulunduğu yerlerde (daha yağışlı kenar kesimler), kurakçıl türlerden oluşur. Bunlar çoğunlukla, eski uygarlık bölgelerinin yozlaşmış bitki topluluklarıdır: Verimli Hilal'de miskotu, Arabistan'ın güney-batı'sında günlük ve mirra ağaçları Orta Asya'da sık sık rastlanan saksaul.

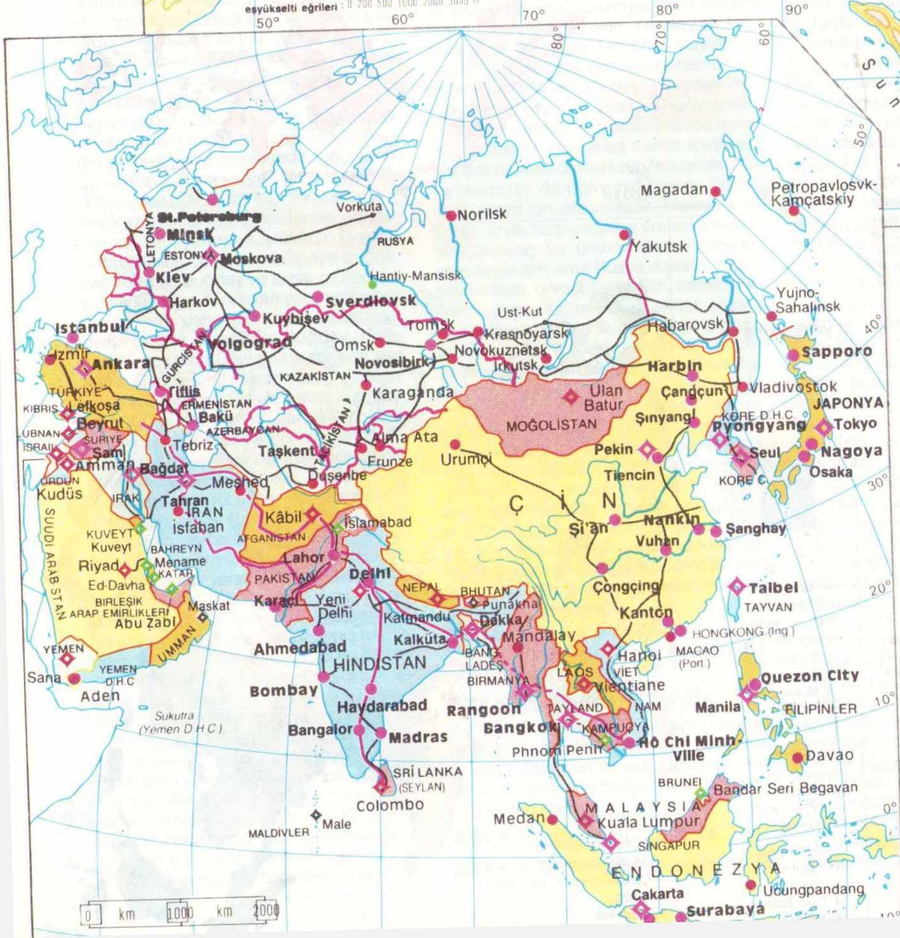
Muson iklimleri. Pakistan'dan Japonya'ya kadar, yağışlı bir mevsim (genellikle yaz) ile daha kurak bir mevsim (kış) birbirlerini izler. Ekvator enlemlerinde, bu düzen bozulur. Afrika'da ve Arabistan'da, çöl kuşaklarının bulunduğu enlemlerde muson rüzgârları esiyorsa, bunun coğrafi bir nedeni vardır: yazın aşırı ısınan kıta, Güney yarıküre alizelerini çeken alçak basınçların etkisindedir; okyanustan gelen ve ekvatordan geçerken sağa sapan bu hava kütlelerinin, sıcaklık etkisiyle ya da dağları aşabilmek için yükselince taşıdığı nem yağmura dönüşür. Tropikal iklim kuşağı alanıyla ılıman iklim kuşağı arasında çöl bulunmaması, bu iki kuşağa özgü bitki örtüsünün karışmasına yol açar: Uzakdoğu'da, bu kadar çok bitki türü bulunmasının nedeni budur. Tropikal kökenli ağaçlar arasında, Amerika'da bulunmayan, Afrika'daysa çok ender görülen *Dipterocarpaceae* familyası türlerine bütün ormanlarda (buralarda ağaçların birçoğu, yapraklarını muson rüzgârlarının esişine bağlı olarak döker) rastlanır. Dolayısıyla, sık karışık ormanlar ile yapraklarını bazen döken seyrek ağaçlı ormanlar bu bölgelerin temel bitki örtüleridir.

İNSAN COĞRAFYASI VE İKTİSADİ COĞRAFYA

Asya'nın dünyadaki önemi, her şeyden önce kalabalık nüfusundan gelir. Çin ve Hindistan dünyanın en kalabalık iki ülkesidir. Bu sıralamada Endonezya dördüncü, Japonya yedinci, Pakistan dokuzuncu, Bangladeş onuncudur. Üstelik, hükümetlerin yürüttükleri gebelikten korunma kampanyalarına karşın, nüfus artış oranları çok yüksektir. Yalnızca birkaç devlet bu artışı gerçekten denetim altına almayı başarmıştır: oldukça eski tarihlerden bu yana önlem alan devletler (Japonya); yüzölçümlerinin küçüklüğü sayesinde daha çabuk sonuca ulaşabilen ülkeler (Sri Lanka, Singapur, Güney Kore). Ama bu ülkelerde de, genellikle, nüfus artış oranları, gelişmiş Batı ülkelerindekilere oranla yüksektir. Yeryüzünde sarı ırktan olanların büyük bölümünün Asya'da yaşamasına rağmen, toplam Asya nüfusunun yarıdan yalnızca biraz çoğu sarı ırktandır. Türkiye'de, Ortadoğu'da, İran'da, Orta Asya'da, Kafkas bölgelerinde, Sibirya'nın büyük bölümünde ve Hindistan'ın kuzey kesiminde yaşayanlar beyaz ırktandır. Zencilerse özellikle Hin-

ASYA

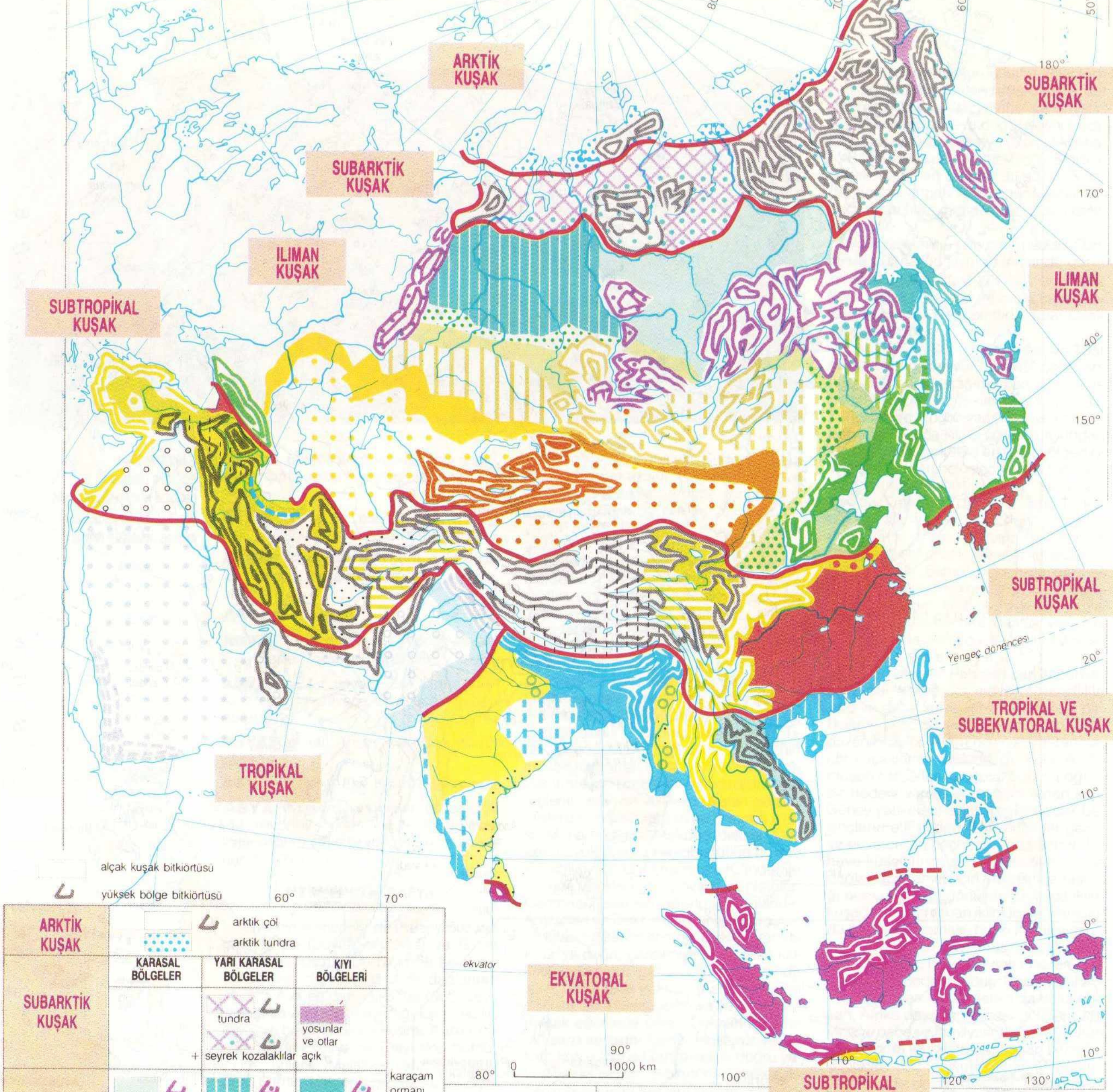

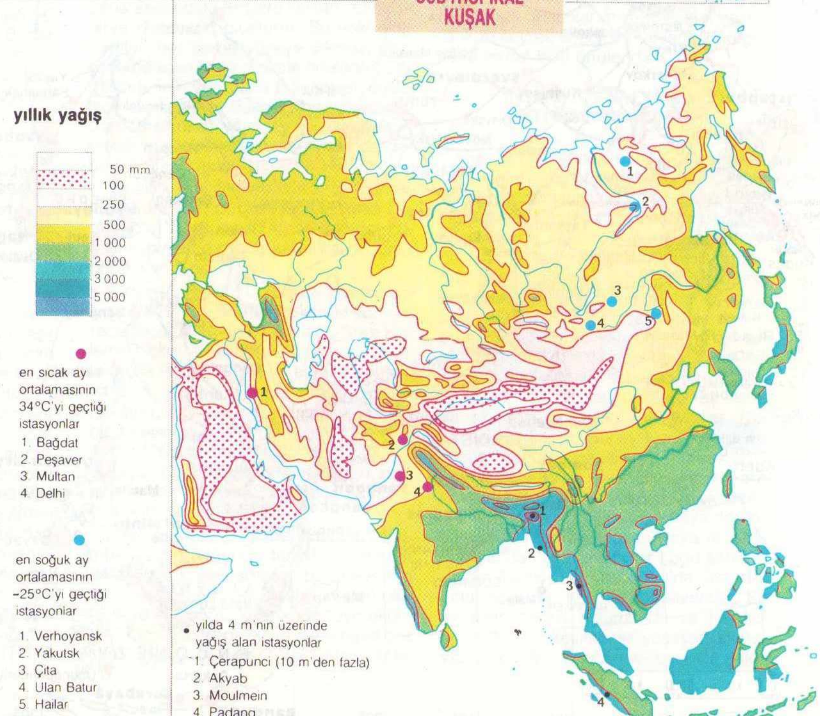
buyuk demiryolu bağlantısı

buyuk yol bağlantısı

tasarı halindeki bölum

ARKTİK KUŞAK
SUBARKTİK KUŞAK
SUBARKTİK KUŞAK
ILIMAN KUŞAK
ILIMAN KUŞAK
SUBTROPİKAL KUŞAK
SUBTROPİKAL KUŞAK
TROPİKAL VE SUBEKVATORAL KUŞAK
TROPİKAL KUŞAK
EKVATORAL KUŞAK
SUBTROPİKAL KUŞAK
Yengeç dönencesi
ekvator
1000 km
180°
170°
150°
40°
20°
10°
0°
10°
60°
70°
80°
90°
100°
110°
120°
130°
alçak kuşak bitkiörtüsü
yüksek bölge bitkiörtüsü
ARKTİK KUŞAK
arktik çöl
arktik tundra
KARASAL BÖLGELER
YARI KARASAL BÖLGELER
KIYI BÖLGELERİ
SUBARKTİK KUŞAK
tundra
yosunlar ve otlar
+ seyrek kozalaklılar açık
ILIMAN KUŞAK
tayga: kozalaklı açık
kozalaklı kapalı
karaçam ormanı
yüksek bölge taygası
karışık orman:
geniş yapraklı ağaçlı
muson ormanı
yaprakdöken orman
küçük yapraklı
(titrek kavaklar ve kayın ağaçları)
büyük yapraklı
ağaçlı çayır
ağaçlı bozkır
bozkır
yarı çöl
çöl
SUBTROPİKAL KUŞAK
karışık nemli orman
orman ve çayır
çalılı yarı çöl
kurak bozkır
ağaçlı ve nemli çayır
çöl
yarı çöl
TROPİKAL KUŞAK
uzun nemli mevsim
orman ve çayır
orman ve bozkır
çöl
yarı çöl
TROPİKAL VE SUB-EKVATORAL KUŞAK
UZUN KURAK MEVSİM
KISA KURAK MEVSİM
ÇOK KISA KURAK MEVSİM
+ yüksek bölge çayırı
yaprakdöken orman
karışık orman
hepyeşil orman
savan
yaprakdöken orman ve bozkır
ağaçlı savan
yaprak döken orman ve çayır
bozuk savan
EKVATORAL KUŞAK
hepyeşil sık orman

yıllık yağış
50 mm
100
250
500
1 000
2 000
3 000
5 000
en sıcak ay ortalamasının 34°C'yi geçtiği istasyonlar
1. Bağdat
2. Peşaver
3. Multan
4. Delhi
en soğuk ay ortalamasının −25°C'yi geçtiği istasyonlar
1. Verhoyansk
2. Yakutsk
3. Çita
4. Ulan Batur
5. Hailar
yılda 4 m'nin üzerinde yağış alan istasyonlar
1. Çerapuncı (10 m'den fazla)
2. Akyab
3. Moulmein
4. Padang

distan'ın güney kesiminde bulunur. Birkaç bölge (Orta Asya, Japonya, Basra körfezi kıyısındaki emirlikler) dışında, Asya nüfusunun büyük bölümü köylerde yaşar. Büyük anakentler bulunmakla birlikte, kentli oranı, toplam nüfusun ancak dörtte biridir. Kıtanın ortalama nüfus yoğunluğu km^2'ye 114 kişiyi aşar, ama uçsuz bucaksız bölgeler çok düşük nüfusludur. Rusya Federasyonu'nun Sibirya kesimi (km^2'ye 4 kişi), bazı Ortadoğu ülkeleri (Suudi Arabistan'da km^2'ye 7,2 kişi). Buna karşılık, Asya'nın muson rüzgârları etkisindeki kesiminde yoğunluklar yüksektir: Vietnam'da yaklaşık 204, Hindistan'da 261 ve Japonya'da 362, Tayvan'da 640, Bangladeş'te 809'dan çok. Ama sözkonusu ülkelerde, bir bölgeden öbürüne büyük farklılıklar gözlenir: Vietnam'da Annam sıradağları aşağı yukarı ıssız, oysa Kızıl Irmak ovasındaki nüfus yoğunluğu köylerde km^2'ye 500-1 000kişi, hatta daha yüksektir; Cava'da da aynı yoğunluk gözlenirken, Kalimantan ve Sumatra aşağı yukarı ıssızdır. Bütün bu farklılıklar, doğal koşullarla açıklanamaz; kuşkusuz, Asya'da sıtma taşıyıcı en tehlikeli sivrisineklerin dağlarda yaşaması halkın dağlardan kaçışını açıklar; ama alüvyon ve delta ovalarının tümüne yoğun biçimde yerleşilmemiştir (Borneo'daki deltalar ıssızdır).

Asya'da kırsal kesim nüfusunun büyük bölümü köylerde toplanır. Dağınık yerleşme biçimlerine ender rastlanır (Hindistan'da Kerala eyaletinin güney kesimi, Çin'de Sıçuan). Köylerin görünümü de ülkeden ülkeye değişir: Türkiye, İran ve Hindistan'ın büyük bölümünde, birbirine yakın evlerden; Bengal, Çin'in güney kesimi, Tonkin ve Cava'daysa bahçelerle ayrılmış birbirinden uzak evlerden oluşur.

Bu halkların etkinlikleri, gelenekleri, yaşama biçimleri, soyundan geldikleri uygarlıklara olduğu kadar, iklim koşullarına da bağımlıdır:Asya'nın muson rüzgârları etkisindeki kesimlerinde yaşayan bazı halklar, yaşadıkları yer tarıma elverişli olduğu halde, yalnızca avcılık ve toplayıcılıkla geçinirler. Ortadoğu'daki sıcak çöllerde ve Türkistan ile İran'daki soğuk çöllerde göçebe hayvancılık geleneksel yaşama biçimiyse de, bazıları çok eski olan sulama teknikleri sayesinde, yerleşik tarım da yapılır. Zaten, yerleşik düzene geçenler sürekli artarken, göçebe çobanlığın gerilediği gözlenmektedir: göçebeler günümüzde (Türkiye ve İran dahil) Ortadoğu nüfusunun ancak % 1'ini oluştururlar. Asya'daki kırsal kesim halklarının çok büyük bölümü, yerleşik köylülerdir. Üretilen besin bitkileri bölgeden bölgeye değişir: Batı Asya'da buğday ve arpa; muson Asya'sında pirinç. Hindistan yarımadasında bu çeşitlilik daha da artar: İndus-Ganj ovasının batı kesiminde buğday, doğu kesiminde pirinç: Dekkan'da sorgum, hint darısı. Çin'de kuzey kesime doğru ilerlendikçe pirincin yerini yavaş yavaş kum darı ve buğday alır. Yumrulular, bazı bölgeler (Sri Lanka) dışında çok az yetiştirilir. Dinsel nedenlerle ya da alışkanlık nedeniyle, havyancılık ürünleri beslenmede ikinci derecede rol oynar. Müslümanların (Ortadoğu, Endonezya, Malaysia) domuz etini haram, brahma dininden olanların sığırların öldürülmesini (Hindistan'da tezekten yakıt olarak yararlanılır) günah saymalarına karşılık, Güneydoğu Asya'da ve Uzakdoğu'da süt içmeyi engelleyen hiçbir yasak yoktur ama, batılılaşmış halklar dışındakiler süt tüketmezler; bura halkları yalnızca dinsel amaçlarla (kurban etmek için), zenginleşmek ya da biraz iş alanı sağlamak için hayvan yetiştirir, ama inek sağmayı bilmezler. Deniz balıkçılığı bazı ülkelerde (Japonya) protein kaynağıdır; öbür ülkelerdeyse, halkın aşağı tabaka sayılan toplulukları tarafından çok ilkel yöntemlerle yapılır. Çin uygarlığı etkisindeki bölgelerde balık yetiştiriciliğinin gelişmiş olduğunu belirtmek gerekir; ne var ki genel olarak, beslenme rejimi bitkilere dayanır.

Bazı tarım (pirinç) teknikleri son derece yaygındır. Güneydoğu Asya dağlarında, pirinç tarımı (gezgin olsun ya da olmasın), ormanın yakılmasıyla açılan tarlalarda, yağmura bağımlı olarak yapılır ve nüfus yoğunluğu düşük halklar, uzun nadaslar (20 yılı bulur) uygular. Kampuçya'nın büyük bir bölümünde de pirinç tarımı yağışlara bağımlıdır ama su, küçük bentlerle çevrilmiş çeltik tarlalarında kalır: öbür yöntemler kadar yoğun olmayan bu tarım yöntemi, nüfus yoğunluğunun çok yüksek olmasına karşın Bengal'de (Hindistan ve Bangladeş) de uygulanır. Nüfus yoğunluğu fazla olmayan Iravadi, Menam ve Mekong deltalarında, pirinç tarımı su altında kalan tarlalarda yapılır: yağmurların etkisine, tarlaları kaplayan ırmak taşkınları eklenir; büyük taşkınlar olduğunda (Kampuçya gölleri çevresinde), suyun yükselmesiyle birlikte boy atan ve boyu birkaç metre yüksekliğe ulaşan bir pirinç çeşidi yetiştirilir. En yoğun teknikler sulama sayesinde suyun istendiği zaman ve miktarlarda tarlaya ulaşmasını sağlayarak yapılan ve yılda iki hasada olanak veren (Tonkin, Annam, Cava, Kerala, Tamil Nadu) tekniklerdir. Beslenmeyi sağlayan bitkilerin yanı sıra, bazı bölgelerde ticarete yönelik bitkiler de ekilir: Malaysia'da dış sermayenin işlettiği büyük kauçuk ve hindistancevizi işletmelerinin yanında, ailelerin küçük çiftlikleri uzanır.

Asya'nın enerji kaynakları önemlidir. Ortadoğu, dünya ham petrol dışsatımının büyük bölümünü sağlar. Endonezya'da önemli bir petrol satıcısıdır. Rusya'da Batı Sibirya, 1978'den bu yana, Ural-Volga bölgesini geride bırakarak, ülkenin başlıca petrol üretim bölgesi olmuştur. Çin'de de petrol üretimi önemli ölçüde artmıştır. Uzun süre petrol üretim alanında yakılan doğal gaz, giderek petrol üreticisi ülkelerin sanayi tüketimini karşılamakta kullanılmaya ya da gazboru hatlarıyla ya da tankerlerle taşınarak dışarıya satılmaya (Brunei, Endonezya ve Abu Zabi'den Japonya'ya) başlamıştır. Japonya, Asya'nın en büyük akaryakıt alıcısıdır. Yenisey ile Angara dışında, Asya'daki öbür büyük ırmaklardan elektrik üretiminde henüz yeterince yararlanılmaz. Rusya, kısmen Asya'daki (Kuzbass) yataklar sayesinde, dünyanın başlıca taşkömürü üreticilerindendir; Doğu Sibirya'da henüz işletilmeyen çok büyük kömür rezervleri vardır. Çin ve Hindistan da dünyanın başlıca taşkömürü üreticileri arasındadır. Malaysia ve Endonezya, başlıca kalay üreticilerindendir; Çin, tungsten üretiminde dünyada birinci sırayı alır; ama Rusya dışında hiçbir Asya ülkesi, boksit, bakır filizi, demir, kurşun, manganez, çinko ve elmas üretimi açısından dünyada ilk beş sıraya girmez. Enerji ve hammadde eksikliği Japonya'nın Asya'nın en sanayileşmiş ülkesi haline gelmesini engelleyememiştir. Başka Asya devletleri (Güney Kore, Tayvan, Hongkong, Singapur) de hızla sanayileşmektedir ve bazı dallarda (dokuma sanayisi, elektronik), işçi ücretlerinin düşüklüğü ve modern tesisler sayesinde, Batı ülkeleri için tehlikeli rakipler haline gelmişlerdir. Ama Asya ülkelerinin büyük bölümü hâlâ azgelişmişlikten kurtulamamıştır ve Asya (Rusya ve Japonya dışında), dünyadaki toplam gayri safi hâsılanın ancak % 11'ini sağlamaktadır.

ASYA *(Güney)*, Asya'nın Hindistan, Bangladeş ve Güney-Doğu Asya bütününü kapsayan kesimi.

ASYA *(Güney-Batı)* → ÖNASYA.

ASYA *(Güney-Doğu)*, Çinhindi ülkeleri ve bölgeleri (Vietnam, Laos, Tayland, Birmanya, Malaysia) ile eski Hollanda Hindistanı'nı (Endonezya ve Filipinler) topluca belirten terim.

ASYA *(Küçük)* → KÜÇÜK ASYA.

ASYA *(Muson — 'sı)*, kimi coğrafyacı ve yazarların Asya'nın yaz musonlarıyla bol yağış alan doğu ve güney kesimlerine (Pakistan ile Japonya arası) verdikleri ad.

■ **ASYA** *(Orta)*, Asya'nın, Hazar denizi'nden Çin Halk Cumhuriyeti'ne kadar uzanan merkezi bölümü. Esas olarak türk cumhuriyetleriyle Çin eyaleti Şincang'ın batı bölümünü kapsar.

TARİH

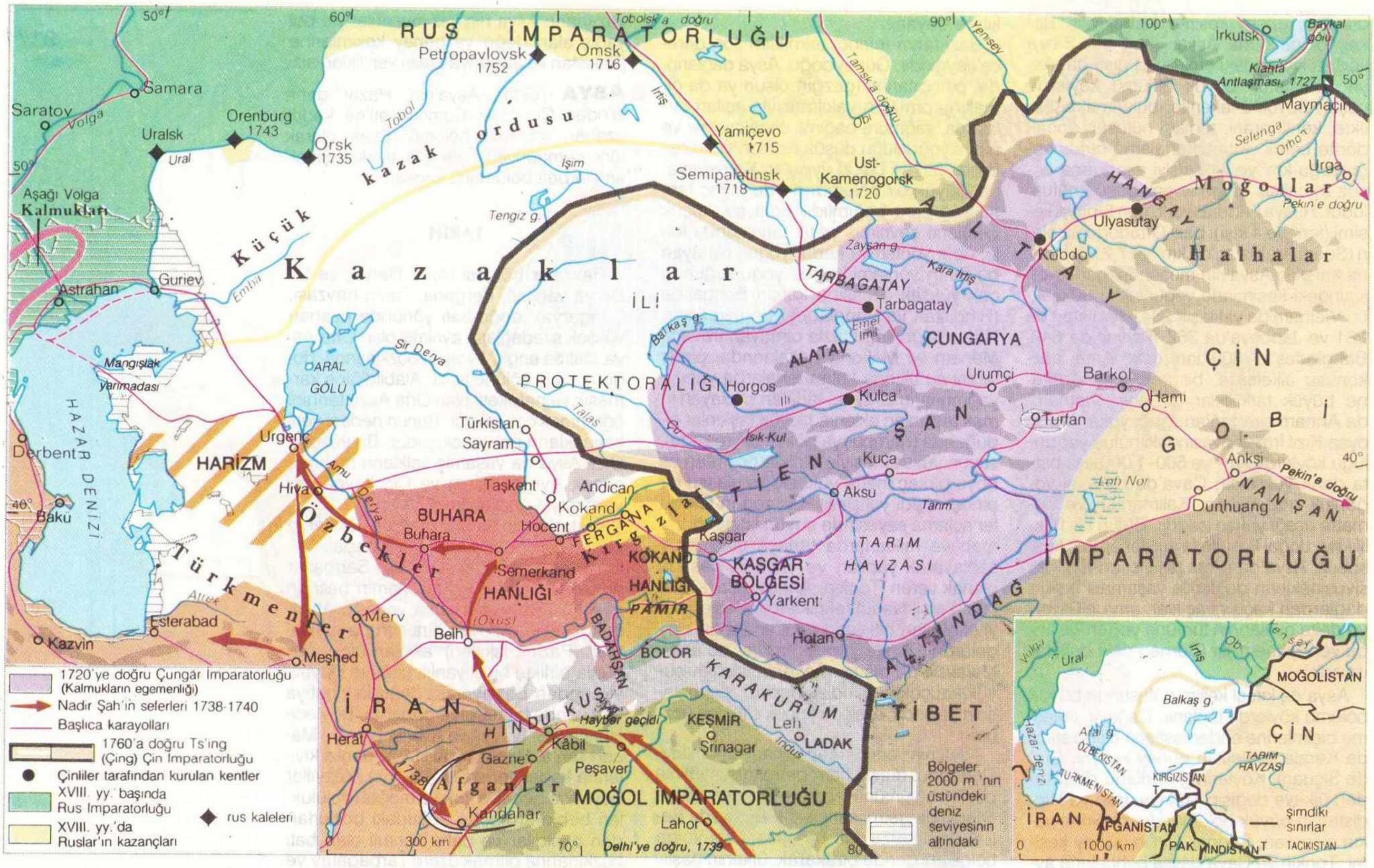
Havzalar bölgesi (Amu Derya, ve Sir Derya vadileri, Fergana, Tarım havzası, Çungarya), doğu-batı yönünde uzanan yüksek sıradağlarla ayrılmış olan Orta Asya, batıda engin Avrasya bozkırlarına, doğuda Gobi çölüne açılır. Alabildiğine karmaşık ve hareketli olan Orta Asya tarihini öğrenmek çok güçtür. Bunun nedeni yerli kaynakların pek az oluşudur. Bu yüzden Orta Asya'da yaşamış halkların tarihleri, ancak Avrupa, islam ve Çin kaynakları yardımıyla yazılabilmiştir.

Bu bölgenin tarihi, İlkçağ'da, İskitler'in ortaya çıkışıyla (İ.Ö. VIII. yy.) başlatılabilir; onların yerini daha sonra Sarmatlar alacaktır (İ.Ö. III. yy.). Dönemin belirgin niteliği, Tarim vahalarına yerleşip Altay'ın kuzeyine ilerleyen hint-avrupa halklarının (Pazırık İskitleri) akınları oldu. Bununla birlikte hıristiyanlık çağının ilk yüzyıllarından başlayarak, doğudan batıya ters yönde bir hareket gözlendi. Böylece Hunlar (İ.S. IV. yy.) ve Avarlar (VI. yy.) Macaristan'a, Hazarlar da Hazar denizi kıyılarına kadar ilerlediler (VII. yy.). Yüzyıllar boyunca göçebe türk ve moğol toplulukları birbiri ardından doğudaki bozkırlardan ayrıldılar ve daha verimli olan batı bozkırlarına gitmek üzere Tarbagatay ve Alatav geçitlerini aştılar.

Bozkırların dışında kalan, ama her zaman göçebe saldırılarına açık olan Tarim vadisi ile Amu Derya ve Sir Derya vadilerinin yerleşik devletleri yaşamlarını sürdürdüler. Çin'in Talas muharebesi'nde (751) önüne geçemediği islamiyet, hint, Çin, İran ve Akdeniz uygarlığı etkilerinin buluşma yeri olan bu bölgeye VII. - VIII. yy.'larda ulaştı.

Samaniler'in egemenliği döneminde (IX. - X. yy.) Maveraünnehir ve Harizm'de, Buhara, Semerkand, Merv, Herat gibi ticaret merkezleri parlak bir İran ve islam uygarlığına sahne oldu. VII. yy.'da çinli Tang imparatorlarının denetim altında tuttukları Tarim vadisinden Ipek yolu geçiyordu. Buddhacı hacıları ve ticaret kervanlarını vahadan vahaya ulaştıran ve orta çölü çevreleyen iki dar yol vardı: biri Turfan ve Kaşgar'dan geçerek Fergana'da son buluyor, öteki Hotan, Yarkent ve Pamir vadilerinden geçerek Baktria'ya ulaşıyordu. Uygurlar'ın yerleştiği bölge IX. yy.'dan başlayarak türkleşti. Samaniler'in ve Harizm hükümdarlarının Gazneliler'ce devrilmesi üzerine (XI. yy.), bozkırdan gelen baskılara karşı İran dünyasının kuzey-doğu'da oluşturduğu set yıkıldı. Bu dönemde kavim ve dil yönünden türkleşme süreçi hızlandı. Bugün bu bölgede farsça konuşan bir tek halk vardır: Tacikler. O günlerde bölgenin efendisi durumundaki türk hükümdarlarının benimsediği müslümanlık, XIII. yy.'da İli vadisine kadar yayıldı. VII. yy.'da Orta Asya ve Çin'e giren hıristiyan nesturilik XIV. yy.'a kadar yaşadı. Şamanlık, yalnızca Sibirya ormanının sınırlarında üstünlük kurdu.

XIII. yy.'ın başlarında, Cengiz Han'ın önderliğindeki moğol fetihleri sonunda Orta Asya'nın tarihinde ani bir kopukluk doğdu; bölge, Çin'den Rusya'ya kadar uzanan geniş bir imparatorluğun sınırları içine girdi. Moğol İmparatorluğu'nun paylaşılması sırasında Harizm'in kuzeyi ile Sir Derya bölgesi Altınordu ile birleşti; Hive bölgesiyle Orta Asya'nın geri kalan bölümü Çağataylar'ın eline geçti. Timurlenk'in türk ve müslüman imparatorluğu (1370 -1405) moğol geleneğini sürdürmek istiyordu: bir çağatay hanı resmi olarak Ma-

XVIII. YY.'DA ORTA ASYA

Orta Asya
Sancali avadana Tumşuk'taki (Şinciang, Çin) büyük tapınak'ta bulunan pişmemiş topraktan yüksekkabartma (VI.-VII. yy.)
Guimet müzesi, Paris

veraünnehir üzerinde egemen olurken, alabildiğine türkleşmiş öteki Çağataylar da Isık Kul'da, İli vadisinde, Turfan ve Kaşgar'da bulunuyorlardı. Böylece, Orta Asya'da, yerel türk halklarıyla fetihçi Moğollar arasında, siyaset ve kültür yönünden çok sıkı bir ilişki kuruldu. Şeybaniler'in (Özbekler onların sayesinde kalkındılar), önce bugünkü Kazakistan'ın bozkırlarına, sonra da Maveraünnehir ve Harizm'e yerleşmeleri (XV. - XVI. yy.) buna en iyi örnektir. Şeybani İmparatorluğu'nun bölünmesi sonucu Hive hanlığı (1512) ve Buhara hanlığı ortaya çıktı. İkincisi, birçok prensliklere ayrıldı; bunlar arasında XVIII. ve XIX. yüzyıllarda önem kazanacak Kokand prensliği de vardı.

XVII. yy. sonunda batı Moğolları (Oyratlar ya da Kalmuklar) Çungar İmparatorluğu'nu egemenlikleri altına aldılar ve Kaşgar üzerinde bir protektora oluşturdular; burası XVI. yy.'ın sonlarında hocaların egemenliğinde bir müslüman teokrasisi haline geldi. Kalmuklar ile korkunç savaşlara girişen Kazaklar, Ruslar ve Çinliler'den yardım istediler. Çin, İli bölgesini ve Kaşgar'ı ele geçirdi (1759) ve bugünkü Şinciang'da müslüman halkın birçok ayaklanmasını (1765; 1826; 1861-1878) bastırmak zorunda kaldı. Ruslar, yayılmalarını sürdürerek, Çinliler'den İli bölgesini aldılar, 1860'larda Semerkand ve Taşkent'i kendilerine bağladılar. 1867'de Türkistan genel valiliği kuruldu. Buhara ve Hive hanlıkları 1868 ve 1873'te rus protektorasını kabul ettiler. Kokand hanlığı 1876'da Rusya topraklarına katıldı. Türkmen ülkesinin işgali 1880-1885'te tamamlandı. 1917 Ekim devrimi'nden sonra Türkistan, Buhara ve Harizm'de sovyet cumhuriyetleri kuruldu. Bu cumhuriyetler 1924-1925 yıllarında etnik temel üzerinde yeniden örgütlendi. 1929 ile 1936 yılları arasındaki son değişikliklerden sonra Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri doğmuş oldu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği bünyesinde özerk cumhuriyetler olarak yer alan bu devletler, 1991 yılında bağımsızlıklarına kavuştular.

ARKEOLOJİ

İ.Ö. I. binyıl ve bunu izleyen I. binyılda, kırsal, kentsel ve göçebe uygarlıklar gelişme gösterdi. Bu süreç, XIX. yy.'da ve XX. yy.'ın başlarında batılı seyyahların araştırmaları ve sonra çinli ve sovyet arkeologların çalışmalarıyla bugün daha iyi bilinmektedir.

• *Ahemeniler dönemi*. Büyük Keyhüsrev'in fetihlerinden (İ.Ö. VI. yy.)"Orta Asya"-da (Hazar denizi'nden Tien Şan'a kadar uzanan bölgeyi belirtmek amacıyla B.Y. Staviskiy'in kullandığı terim) yalnız birkaç yıkıntı (→ TÜRKMENİSTAN ile, tarihinin saptanması güç olan, Oxus'un hazinesi kalmıştır. (→ TACİKİSTAN.)

• *İskender sonrası dönem* (İ.Ö. IV. yy. sonu - İ.Ö. I. yy. başı). Büyük İskender'in Asya akınlarının sonuçları ve ondan sonra gelen selefki generallerinin bölgedeki fetihleri "baktria" adı verilen mimarlık ve sanat üslubunun oluşmasına önemli katkıda bulundu. Ay-Hanum*'da afgan Baktria'sı tarzında bir "İskenderiye", Tacikistan'da da daha basit hellen kentleri ortaya çıkarıldı. O dönemde Türkmenistan ve Özbekistan'da parth ve saka (iskit) kökenli yerleşik ve göçebe halklar yaşıyordu. Nesa ve Köy-kırılgan-kale'de bulunan bu halklara ait sanat yapıtlarında da hellen etkisi görülür. İ.Ö. I. yy.'ın başlarında bu bölgede Baktria uygarlığı Kuşanalar'ın saldırılarıyla ortadan kaldırıldı, ama, bu uygarlığın etkisi ve dış ticaretle getirilen batı eşyalarının sürekli katkısı Orta Asya sanatlarında önemli rol oynadı.

• *Kuşanalar dönemi* (I. - IV. yy.'lar). Kuşanalar (ya da Kuşhanlar), bulunan binlerce mezardan da anlaşıldığı gibi, doğu kökenliydiler. I. yy.'dan başlayarak büyük bir imparatorluk kurdular ve hellenleşmiş, çok özgün bir hint sanatının gelişmesini sağladılar. Buddhacı uygarlığı yaygınlaştıran Gandhara sanatı, bu dönemde Orta Asya'dan Çin'e doğru yayılmaya başladı. Yüksek duvarlar, saraylar ve çiftlik -kalelerle çevrili Kuşan kentlerinin yakınlarında, bu tarihlerden başlayarak, canlı renklere boyanmış kilden heykellerle bezeli buddha manastırları görülmeye başladı.

Aynı dönemde keşişler kervanlarla Pamir yaylasını aşıp Şinciang'da kayalıklara manastırlar oydular ya da inşa ettiler. Keşişler tarafından Hindistan'dan getirilen bu bölge sanatında yerel özellikler (portreler) ve iran etkisi görülür. VI. yy.'dan başlayarak Tang'lar dönemindeki çin akınları sanatçıların dünya görüşlerini ve esinlerini değiştirdi.

• *Eski Ortaçağ dönemi* (V. - VIII. yy.'lar). Kuşana İmparatorluğu'nun sona erdiği dönemde, Batı'da, İran Sasanileri'nin, Eftalit göçmenlerinin ve Türkler'in (batı Tucüe'leri) akınları başladı. Her topluluk, kurduğu imparatorluğun çevresinde yeni bir denge yarattı. Bu dönemde birbiri ardından kurulup yıkılan seçkin uygarlıkların gelişmesine elverişli büyük bir refah hüküm sürdü. Bu karışık dönemlerin sanatları, bize yeni yeni ulaşan buddha manastırlarının, hükümdar saraylarının ve ticaret burjuvazisine ait evlerin dekorlarında görülebilir.

Yaklaşık 750'den başlayarak, Tarim vahaları uygarlığı Turfan havzasında toplandı; burada, Uygur Türkleri yeni başkentleri Hoço'yu (Kara Hoca) kurdular. O dönemin sanatı, canlı renkleri ve yalın çizgileriyle bize İpek yolu üstünde bulunan kavimlerin çeşitliliğini göstermektedir. İslamiyet, özellikle Merv, Buhara, Semerkand ya da Turfan ve bu kentteki yirmi camide de görüldüğü gibi, yeni bir sanat anlayışı getirmiştir. (→ ÖZBEKİSTAN, TACİKİSTAN ve AFGANİSTAN.)

ASYA (Arif Nihat), türk şair ve yazar (Çatalca 1904 - Ankara 1975). İstanbul Üniversitesi yüksek öğretmen okulu edebiyat bölümü'nü bitirdi (1927). Çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir ara Adana'dan milletvekili seçildi (1950-1954). Yeni İstanbul ve Babıâli'de sabah gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. Ülke, doğa, aşk gibi duyarlıkları işlediği şiirlerinin yanı sıra siyasal özü ağır basan şiir ve düzyazılar da yazdı. Başlıca yapıtları: *Bir bayrak rüzgâr bekliyor* (1946), *Kanatlar ve gagalar* (1946), *Rubaiyat-ı Arif* (1956) vb.

ASYA ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ

(Güney-Doğu) → GÜNEY-DOĞU ASYA ANTLAŞMASI ÖRGÜTÜ.

ASYA DOMUZU a. Zootekn. Çin kökenli domuz ırkı. (Küçük boy [Güney Çin] ve orta boy [Kuzey Çin] çeşitleri vardır. Her ikisi de çok yağlı olur. Çok döl veren bu domuz ırkı elverişli melezler elde etmek için XIX. yy.'da ingiliz domuz ırklarıyla melezleştirilmiştir.)

Asya kalkınma bankası, Birleşmiş milletler teşkilatı iktisadi komisyonu'nun öneri ve özendirmesiyle, 1966 yılında Filipinler'in başkenti Manila'da kurulmuş olan banka. O günden bu güne kadar toplam 52 Asya, Avustralya, Kuzey Amerika ve Avrupa ülkesinin üye olduğu kuruluş, herhangi bir üye grubuna teknik yardım yaparak ve gerektiğinde doğrudan kredi açılmasını sağlayarak, bölgesel iktisadi büyümeyi hızlandırmayı amaçlar.

ASYA piskoposluğu. Esk. coğ. Constantinus I'in Roma İmparatorluğu'nu yeniden örgütlediği sırada Anadolu'da kurulan (330) üç piskoposluktan biri. Hellespontos, Lydia, Karia, Lykaonia, Pisidia, Pamphylia ve Phrygia illerini içine alıyordu.

Asya tipi üretim biçimi, elsanatları ve tarımla uğraşan dağınık köy topluluklarının üretim artığını alan ama buna karşılık bayındırlık işlerini (sulama, ulaşım) gerçekleştiren bir devletin (çok zaman despotik bir krallığın) bulunduğu bir toplumun egemen üretim biçimini niteleyen tarihsel ve toplumbilimsel marxçı kavram. Marx ile Engels, asya tipi üretim biçiminden, birçok kez söz etmişlerdi. Yapıtlarına oranla pek bölük pörçük kalan bu düşünceleri, Marx'ın bu sorun üzerine 1857-58'e doğru yazdığı ve Moskova'da 1939'da yayımlanan en önemli metninin, yani *Kapitalizm-öncesi ekonomi şekilleri*'nin (*Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*'den alınmış bir parçadır) 1953'ten sonra çeşitli Avrupa ülkelerinde yeniden yayımlanmasına kadar dikkati çekmemesinden dolayı, çok farklı yorumlamalara yol açtı. Hindistan köy toplulukları üzerindeki gözlemlerinden yola çıkarak, Asya toplumlarındaki durgunluğun nedenleri üzerinde düşünen Marx, Aristoteles'ten Montesquieu' ye kadar sürüp giden bir geleneğin mitleştirilmiş bir görünümünü sunduğu "doğu despotizmi"nin temelinde, toprakta özel mülkiyet yokluğunun bulunduğunu ileri sürdü. İlkel toplumlardaki ilk toplumsal farklılaşma nedenlerini araştıran Marx, yönetici sınıfın üretim ilişkilerindeki yeriyle değil de, "devlet olma işlevi"yle belirlendiği *asya tipi üretim biçimini, antik üretim biçimi*'nin (kentlerle kırsal alanların, yurttaş mülkiyetiyle özel mülkiyetin, yurttaşla kölenin karşıtlığı üzerinde temellenir) ve *feodal üretim biçimi*'nin (temel özelliği, mülk sahibi aileler grubunun egemenliği ve kırsal alanların kentler üzerindeki üstünlüğüdür) karşısına dikti. Gerçi Marx, asya tipi üretim biçimini ilkel topluluğa en yakın ve Avrupa uygarlığının yunan-roma çağında doğrudan köleci topluma geçmek üzere atladığı bir aşama olarak görüyordu, ama bu görüşün içerimlerini marxçılığın 1884'ten başlayarak bağlanacağı tekçizgili bir tarihsel gelişim anlayışıyla bütünleştirmek de kolaydı. Asya ülkelerinin uygarlığın başlangıcında bulunduklarını ileri sürmek ise, bu ülkeler halklarının kendilerini yüzlerce yıllık durgunluklarından kurtarma yolundaki bütün girişimlerini mahkûm etmek demekti. O zaman bu kavramın bırakılması doğrultusunda genel bir eğilim görüldü. Plehanov ve sonra da Troçki, Rusya'nın "despotik" özelliklerini ortaya koymakla birlikte, bunları tekçizgisel bir evrimin içine yerleştirdiler. Bu "asya tipi özellikler" üzerinde önemle duran Lenin, bunlarda, özgül bir üretim biçiminden çok, geri bir siyasal yapı görüyor gibiydi. "Yarı asya tipi" diye nitelenen Rusya'da devrim patlak verip de (1917), Avrupa'daki devrimlerin başarısızlığa uğramaları üzerine, III. Enternasyonal açısından savaşımların ekseni doğuya doğru kayınca (1920-1925), asya tipi üretim biçimi tezi yeniden ön plana çıktı (Madyar ve Karl Wittfogel); ama bu kez de günlük siyasal kaygılar açısından ele alındı.

Çin'de devrimin başarısızlığa uğraması (1925-1927), bu teze bir darbe indirdi ve yakın Çin tarihine uygulanması, 1928' de Çin komünist partisi merkez komitesi tarafından mahkûm edildi. 1931'de, Çin' de izlenecek devrimci yol konusunda, Leningrad'da yapılan bir tartışmada, kavramın kendisi de mahkûm edildi. Çin devriminin "antifeodal ve burjuva" bir nitelik taşıdığını ileri süren resmi tez karşısında, Çin'de feodal bir aşama olduğunu reddeden asya tipi üretim biçimi savunucuları, bu ülkede "demokratik ve burjuva" bir aşamanın olabilirliği düşüncesini çürütmek üzere, Çin'in feodal aşamayı geride bırakmış ve kapitalizme girmiş olduğunu ileri süren troçkicilerin görüşüne katılmış gibi görünüyorlardı. Ayrıca bu mahkûm ediş, Stalin'in "tek ülkede sosyalizm" tezinin (1928) ve her türlü muhalefeti ezme siyasetinin de hemen ardından geldi. Leningrad konferansında, asya tipi üretim biçimi, feodalizmle bir tutuldu. 1933 ve 1934'te sovyet kuramcılar V. V. Struve ile Kodalev, asya tipi üretim biçimini, köleciliğin doğudaki bir değişkesi olarak gördüler ve bu görüş bundan sonra sovyet tarih-yazarlığının resmi tezi oldu. Bu konudaki tartışma, Çin'de 1949'da sona erdi ve Çin tarihinin aşamaları, özellikle Guc Mojuo tarafından, genel Çin tarihi üzerindeki yapıtında, batı tarihinin aşamalarıyla bir tutuldu. Marx'ın yazdığı metinlerin 1953'ten sonra yeniden basılması ve birçok marxçının tekçizgili şemayı bir yana bırakma isteği, 1957'den sonra asya tipi üretim biçimi üzerinde, çok sayıda inceleme yapılmasına yol açtı. Bu kavramın içeriği, Avrupa-dışı toplumlara ilişkin somut bir çözümleme aracılığıyla saptanmak istendi (kavramın alanı, Asya dışında, Kolomböncesi Amerika'ya, sömürgecilik öncesi Afrika'ya ve hatta öntarih dönemindeki Akdeniz'e kadar genişletildi) Üretim biçimi kavramının kuramsal niteliği ile toplumsal bir oluşumun somut niteliği arasındaki fark üzerinde önemle durulması, toplumsal bir oluşumda onu yapılandıran ve aralarından biri, yükselme döneminde, egemen ve dinamik bir nitelik taşıyan birçok üretim biçiminin üst üste yer aldığını görme olanağını verdi. Bu sorun özellikle macar tarihçi Ferenc Tökei (*Sur le mode de production asiatique* [fr. çev.], 1956; *les Conditions de la propriété foncière dans la Chine de l'époque Tcheou* [fr. çev.], 1958), Hintli D. D. Kosambi ve birçok fransız (Jean Chesneaux, Maurice Godelier, Charles Parain, Jean Suret-Canale) tarafından ortaya atıldı. Bu incelemelerden, asya tipi üretim biçiminin, Akdeniz'de dor istilasıyla daha birinci binyılda, Amerika'daysa ispanyol sömürgeleştirmesiyle XVI. yy.'da yıkıldığı; Çin, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerde ağır ağır devrildiği ve zenci Afrika ile Madagaskar'da sömürgeci egemenliğe kadar varlığını koruduğu sonucu çıkmaktadır.

Leningrad tartışmasından sonra komünizmden kopan Wittfogel, çeşitli dönemlerde doğu ülkelerinde ortaya çıkan iktidar mekanizmalarını bir başka doğrultuda inceledi (*Oriental Despotism*, 1957). Asya tipi üretim biçimi kavramından yararlanan Wittfogel, "doğudaki sapmalar"ıyla birlikte bir totaliter iktidar incelemesine girişti ve Stalin dönemi SSCB'sinin de bu tür iktidarlardan biri olduğunu ileri sürdü.

ASYA ÜSLUBU a. Ed. Roma'da, yeni attike ve rodos üsluplarına karşı çıkan bir üslup, bir belagat türü. (Küçük Asya retorikçilerinden esinlenen Hortensius gibi hatipler, imgelerinin yoğunluğu ve özentili, öfkeli konuşma biçimleriyle bu türün örneklerini verdiler.)

Asya ve Pasifik yayın birliği → ABU.

ASYA YABANATI a. Güçlü kafalı, büyük ayaklı, küçük bodur at. (Açık kızıl ya da sütlükahve renklidir. Batı Moğolistan ve Türkistan'da yabani bir yaşam sürer ve buralarda tarpan ile karıştırılır. 1850'ye doğru Avrupa'da soyu tükenen bu atı rus araştırmacısı Prjevalski 1879'da Asya'da buldu. (Bil. a. *Exuus caballus prjevalskii;* atgiller familyası.) [Eşanl. PRJEVALSKI ATI.]

Asya-Avrupa maratonu, Boğaz köprüsü'nün Anadolu yakası girişinden başlayarak, İnönü stadyumu önünde sona eren yarışların ortak adı. Maraton, 20 km, 10 km ve 15 km yürüyüş bölümlerini içerir. İlk olarak 1 nisan 1979'da düzenlendi ve büyük ilgi gördü. Yarışmanın maraton birinciliğini 2.35.39.6'lık dereceyle Zonguldak bölgesinden Hasan Saylan kazandı. Yarış, 1983'ten başlayarak, o tarihten sonra Atletizm federasyonu başkanlığına getirilen Cüneyt Koryürek'in girişimiyle, uluslararası düzeyde düzenlendi. Yarışma, 1985'ten başlayarak *Avrasya maratonu* adıyla da anıldı ve 1986'da uluslararası atletizm takvimine girdi.

ASYABAN → ASİYABAN.

Asya'da fırtına *(Potomok Çingiz Hana)*, Vsevolod Pudovkin'in yönettiği sovyet filmi (1928). Giriş ve gelişme bölümü uzun ve ağır tempolu olan film, son bölümde hızlı ve başdöndürücü bir ritim kazanır. *Asya'da fırtına,* Pudovkin'in kurgu üstüne görüşlerinin başarıyla somutlaştığı bir çalışmadır.

ASYA-DOLARI a. Asya (özellikle Hongkong, Singapur) bankalarındaki dolar türünden alacaklara verilen ad. (Asya-dövizlerinin büyük bölümünü asya-dolarları oluşturur.)

ASYA-DÖVİZİ a. Asya bankalarına yatırılan, yatırıldığı ülke için yabancı dövizlerden, özellikle dolardan oluşan mevduata verilen ad (mevduat dolar türünden olduğu takdirde, bu dolarlara asya-doları denir).

—ANSİKL. Liret, mark, yen ve daha başka paraları da kapsamına alan bu dövizler, 1968'de işlemeye başlayan ve özellikle Singapur'da yerleşmiş bulunan para piyasasında alınıp satılabilmektedir. Serbestçe transfer edilebilen bu dövizler, komşu ülkelerin bankaları ve Asya'da yerleşmiş çokuluslu şirketler tarafından piyasaya sunulmaktadır. Dövizlerin alıcıları ise, Japon bankaları, çokuluslu şirketler ve Güney-Doğu Asya firmalarıdır.

ASYÂF çoğl. a. (ar. *şayf*, yaz'ın çoğl. *aşyâf*). *Esk.* Yazlar, yaz mevsimleri.

ASYA-İ OSMANİ, Osmanlı devletinin Asya'daki toprakları. (Anadolu, Suriye, Filistin, Irak ve Arabistan'ı kapsıyordu.)

ASYALI sıf. ve a. Asya halkından olan.

Asya-Avrupa maratonu (1986)
Hürriyet arşivi

Rüştü Asyalı

ASYALI (Rüştü), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (Ankara 1947). Ankara Devlet konservatuvarı yüksek bölümü'nü bitirdi (1970), aynı yıl Devlet tiyatrosu'na girdi. 1968-1972 yılları arasında radyoda *Keloğlan* dizilerini seslendirdi. Sinema ve televizyon için de senaryolar yazdı, radyo programlarında oyuncu, sunucu ve yönetmen olarak görev aldı. 1982'den başlayarak *Masal var masalcık var, Kanlı Nigâr, Ah şu gençler, Ölümsüzler* adlı oyunları sahneye koydu.

ASYANİK sıf. Dilbil. İlkçağ Küçük Asya'sı'nın hintavrupa kümesine ait olmayan dilleri için kullanılır (hatti dili, horrice, urartu dili).

ASYA-TAHVİLİ a. Asya'da (özellikle Singapur) mali piyasalarda çıkartılan tahvillere verilen ad.

ASYAYI SUGRA (yun. *asia* ve ar. *ṣuġrā*ᵓdan). Küçük Asya'nın eski adı.

ASYLİA a. (yun. dokunulmazlık). Esk. Yun. Bir kişiye ya da kimi topluluklara (ortak bir sitenin vatandaşları, tiyatro oyuncuları) hacizden muafiyet hakkını veren ayrıcalık belgesi. (Site yasalarına göre, bir alacaklı kendisine borçlu olan kimseyi şu ya da bu nedenle bulamıyorsa, bu alacağını bir yabancıya ödetebilirdi.)

ASYÖN a. ARAYÖN'ün eşanlamlısı.

ASYÛT, Yukarı Mısır'da il merkezi kent; 273 191 nüf. Yönetim merkezi. Üniversite. Nil ırmağı üzerinde 1902'de yapılan, 1938'de yükseltilen bir baraj, 500 000 hektarı aşkın bir alanın sulanmasını sağlar. Hidroelektrik santral. Çimento fabrikası. —*Asyût ili*, 1 553 km^2; 2 223 034 nüf.

—Tar. ve Arkeol. Nil'in sol kıyısında yer alan Asyût, Yukarı Mısır'ın 13. nomos'unun başkentiydi. Kentin koruyucu tanrısı kurt Vep-Vavet'di ("yolları açan").

Yunanlılar'ın Lykopolis adını verdikleri Asyût'un G.-B.'sında Eski İmparatorluk dönemi sonu ile Orta İmparatorluk döneminden kalma büyük bir nekropolis vardır. Mezarlardan en önemlisi Hapicefa'nınkidir (XII. hanedan).

AŞ a. *Halk.* **1.** Yiyecek; pişirilerek hazırlanan yemek: *Aşın bereketli olsun.* **—2.** Buğday ve unla pişirilen çorba. **—3.** Muharrem ayında pişirilen aşure: *Aş günü. Aş kazanı.* **—4.** *Aş damı,* yemek pişirilen yer, mutfak (yörs.). || *Aş deliye kaldı,* bir şeyden ortaklaşa yararlanacak kimselerin kendi haklarını içlerinden birine bırakması durumunda alay yollu söylenir. || *Aş olsun,* "afiyet olsun" anlamında söylenir (yörs.).||*Aş ocağı,*yoksullara yemek dağıtılan yer; aşevi. || *Aş pişti, bayram geçti,* önce davranmama yüzünden fırsatların kaçırılması durumunda söylenir. || *Aşın koyusunda işin kıyısında,* bir işte salt çıkarını düşünüp o işin yapımına bir katkısı olmayan kimselerin bu tutumunu vurgulamak için söylenir. || *Aşından yemedim tütsünden kir oldum,* kendisinden yarar umulurken zarar görülen kimseye söylenir.

—Folk. *Ölü aşı,* ölenin ardından pişirilip dağıtılan ya da topluca yenen yemek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Aş nöbeti,* Osmanlı sarayında kalfa ve cariyeler tarafından tutulan yemek nöbeti. (Bir hafta süren bu nöbet sırasında kalfalar, yanlarındaki cariyelerle birlikte perşembe günü bütün daireyi temizler, tablakârların getirdikleri yemekleri kurulan sofralara dağıtırlardı.)

—ANSİKL. Folk. *Ölü aşı,* eski Türkler'de çok yaygın bir gelenekti. *Yoğ, yoğ aşı, yoğbasan, basan* da denirdi. *Divanü Lûgat it-Türk*'te: "cenaze kalktıktan hemen sonra ya da üç günle yedi gün arasında verilen yemek" olarak tanımlanır. Ölenin ruhu hoşnut edilmezse, dirilip hayattakileri rahatsız edeceğine inanılır. Kimi türk boylarında cenazeden hemen sonra büyük bir sofra hazırlanır, yiyeceklerin yarısı yakılarak ölüye, yarısı da törene katılanlara sunulurdu. Benzeri törenler yedinci gün gömüt başında, yirminci gün evde, kırkıncı gün gömütlükte tekrarlanır, en büyük tören ölüm yıldönümünde yapılırdı. Ölenin eşi büyük bir ziyafet hazırlar, ölüye ve çağrılılara yiyecek, içki sunduktan sonra gömütün çevresini üç kez dolanıp "ben seni bırakıyorum" diye seslenirdi. Böylece yeniden evlenmeye hak kazanırdı. Ölen hakan ya da ulu bir kişiyse, törene tüm halk katılırdı. Dede Korkut hikâyelerinde yiğitlerin: "atımı boğazlayıp aşımı verin" diye vasiyet ettikleri yazılıdır. Ölü aşı geleneği, ölen için yapılması gerekli hayır niteliği kazanmış olarak müslümanlıkta da vardır. Cenaze akşamı, kırkıncı, elli ikinci gün mevlit okutup şeker dağıtma, helva ya da lokma yapıp komşulara gönderme bu geleneğin uzantılarıdır. Halk arasında *hayır, hak, can aşı, zıkkım aşı, can helvası, kazma takırtısı, kazma kürek helvası* gibi adlarla da anılır. Aleviler 23 mart'ta (nevruz) ölülerinin ruhuna, mezarlıkta ziyafet verir, bir kısmını yer bir kısmını da dağıtırlar. Buna *hak üleştirme** denir. Sofradan eve yiyecek götürülmez, eve gider gitmez yüz yıkanır.

AŞA(Ebu Bekir Meymun bin Kays **EL-**), arap şair (Durna 570 ? - *ay. y.* 629). Hira'da öğrenim gördü. Uzun yıllar çeşitli yerlerde dolaşarak ticaret yaptı. Orta yaşlarında gözlerini kaybettikten sonra geçimini, dönemin önde gelenlerine övgüler yazarak sağladı. Hz. Muhammet'e de övgü yazmış, ancak müslüman olmamıştı. Özellikle şarapla ilgili şiirleri kendisinden sonrakiler üzerinde etkili oldu. Bir şiirine *Muallaka*'lar arasında yer verilmişti.

AŞÂ ya da **İŞÂ** a. (ar. *ᶜaşaᵓ*). *Esk.* **1.** Akşam vakti. **—2.** Akşam ya da yatsı namazı. **—3.** Akşam yemeği.

—Din. *Aşa-yı Rabbani ayini,* hıristiyan kilisesindeki bir dinsel törene ve bu törende kutsanan şarap ve ekmeğe müslümanların verdiği ad. (Eşanl EUCHARISTİA.)

A'ŞÂ, AŞVÂ sıf. (ar. *aᶜşa*, dişl. *ᶜaşvaᵓ*). *Esk.* Yarı kör, gözleri iyi görmeyen, gece körü olan kişi için kullanılır.

AŞÂ HAMDAN (Abdurrahman bin Abdullah **EL-**),arap şair (VII.yy.'ın ikinci yarısı). Kûfe'de muhaddis ve Kuran okuyucusu olarak ün yaptı; şiirle ilgilendi. Haccac dönemindeki savaşlara katıldı ve tutsak düştü. Tutsaklıktan, bir kadının yardımıyla kurtuldu. Abdurrahman bin el-Eşas, Haccac'a karşı ayaklanınca, el-Eşas'ın yanında yer alarak,Haccac aleyhinde hicivler yazdı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra, yakalanarak öldürüldü. Günümüze ulaşan şiirleri, kendi yaşantısını ve siyasal düşüncelerini dile getirir.

AŞÂB çoğl. a. (ar. *ᶜuşb*'un çoğl., *aᶜşâb*). *Esk.* Taze otlar.

AŞAĞI a. **1.** YUKARI'ya karşıt olarak altta bulunan yer, konum: *Aşağıda beni bekle. Aşağıdan bir ses geliyor.* **—2.** Bir şeyin aşağıya, yere yakın bölümü: *Binanın aşağısı onarılıyor. Sütunun aşağısında bir yazı var.* **—3.** Eğilimli bir yerin alçakta kalan tarafı: *Aşağılarda kalan köyün bütün evleri kerpiçten yapılmıştır. Derenin biraz aşağısında bir değirmen var.* **—4.** *Aşağı, aşağısı kurtarmaz,* bir şeyin istenilen fiyattan aşağı satılamayacağını belirtmek için söylenir; "daha aşağı bir durumu ya da yaşama biçimini kendine yakıştırmaz" anlamında alay yollu söylenir. || *Aşağıdan almak,* sert ve kırıcı biçimde konuşan birine karşı yumuşak, yatıştırıcı bir dil kullanmak, alttan almak: *Aşağıdan alınca karşısındaki de yumuşadı.* || *Aşağıdan, alttan güreşmek,*sertlikle yaptırılmayacak bir işi tatlı dil ve kurnazlıkla yaptırmaya çalışmak.

◆ sıf. **1.** Bir şeye göre daha altta bulunan şey için kullanılır: *Aşağı kat.* **—2.** Bir sıralamada altta yer alan şey için kullanılır: *Aşağı sınıftakiler.* **—3.** Değerce, nitelikçe düşük düzeyde olan şey için kullanılır: *Aşağı tabakadan insanlar. Daha aşağı fiyata bırakmamak.* **—4.** Daha sonra sözü edilecek şey için kullanılır: *Hastada aşağıdaki belirtiler saptandı. Aşağıdaki iki örnek, sözkonusu kitaptan alınmıştır.* **—5.** YUKARI'ya karşıt olarak akarsuyun ağzına yakın yeri ya da yüksekliği daha az olan bölgeler için kullanılır: *Aşağı Fırat. Aşağı Mezopotamya.* **—6.** *Aşağı mahalle,* genelev (arg.).|| *Aşağı mahalle sen misin, yukarı mahalle şen misin* (diye gezmek),amaçsızca (gezip tozmak).

—Coğ. Bir yöreyi ya da bir yerleşmeyi yükseltisine ya da bir akarsu çığırı kıyısındaki konumuna göre nitelemek için kullanılan sıfat. Türkiye ve Kıbrıs'ta asıl adları aynı ya da birbirine yakın, ama farklı yükseltilerde kurulmuş bazı kırsal yerleşmeler, aşağı ya da yukarı sözcüklerinin asıl adın başına eklenmesiyle birbirinden ayırt edilirler. || *Aşağı çığır* ya da *aşağı kesim,* belli bir noktadan bakıldığında, bu noktayla akarsuyun ağzı ya da kavuşma yeri arasında bulunan bölüm.

◆ be. **1.** YUKARI'ya karşıt olarak alt konuma yönelme bildirir; aşağıya: *Başını aşağı eğmek. Aşağı inmek.* **—2.** Değerce, nitelikçe, nicelikçe, bir başka kimse ya da şeyden daha düşük bir düzeyi belirtir: *Kendini aşağı görmek. Enflasyonu aşağı çekmek.* **—3.** *Bir kimseyi aşağı almak,* onu yere devirmek, yıkmak: *Bir vuruşta koskocaman adamı aşağıya aldı.* || *Aşağı düşmek,* sözkonusu bir şeyse düzey ve nitelik yönünden alçalmak: *Barajlardaki su seviyesi çok aşağı düştü.* || *Bir kimseyi (bir kimseden) aşağı görmek,* onu küçümseyip hor görmek, beğenmemek. || *Birinden, bir şeyden aşağı kalır yeri, yanı yok,* iki kimse ya da iki şey arasındaki denkliği, benzerliği vurgulamak için söylenir: *Onun da bizimkinden aşağı kalır yanı yok.* || *Bir şeyden, bir kimseden aşağı olmamak, kalmamak,* başkasıyla eşdeğerde, aynı nitelikte olmak. || *Bir şeyi aşağı saymak, tutmak,* onu beğenmemek, aşağı görmek. || *Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık,* sakıncaları birbirine denk, karşıt iki durum içinde kararsızlığı belirtir. || *Aşağı yukarı,* yaklaşık olarak: *Aradan aşağı yukarı üç yıl geçti.* || *... aşağı, ... yukarı,* (özel adla) sözü edilen kimsenin gözde olduğu, çok sevildiği, adının sık sık yinelendiği durumlarda sitem yollu söylenir: *Fatma gelin aşağı, Fatma gelin yukarı, varsa yoksa o.*

Aşağı Fırat kurtarma projesi, Aşağı Fırat bölgesinde yapılacak barajların göl suları altında kalacak alanlarda, ODTÜ'nün girişimiyle başlatılan araştırma ve kurtarma kazıları. Daha önce Yukarı Fırat - Keban kazılarını düzenleyen ODTÜ, Karakaya ve Atatürk (ilk adı Karababa) barajlarında oluşacak göllerin kaplayacağı alanlardaki toprak üstü ve toprak altı her türlü kültür kalıntılarını saptamak amacıyla bu projeyi başlattı. Bu girişimle, barajların yapımına başlanmadan, olabildiğince çok kültür verilerini gün ışığına çıkarma ve kurtarma olanağı sağlandı. 1975 yılı mayıs ayında uzman bilim adamlarından kurulu ekiplerle ön çalışmalar yapıldı. Göl alanlarının yanı sıra, Fırat çevresindeki geniş coğrafi bölgedeki tüm kültür ve sanat ürünleri, el sanatları, gelenek ve görenekler araştırılıp saptandı. İlk çalışmaların ışığında, 1978'de 350 km. uzunluğundaki nehir boyunca belirlenen noktalarda kazılara başlandı. Yerli ve yabancı bilim adamlarının oluşturduğu ekiplerce sürdürülen başlıca kazılar şunlardır: Caferhöyük (Malatya), Değirmentepe (Malatya), Hassek Höyük (Urfa), Çavi Tarlası (Urfa), Şemsiyetepe (Elazığ), Köşkerbaba (Malatya), İmikuşağı (Elazığ), İmamoğlu (Malatya), Tillehöyük (Adıyaman), Samsat (Adıyaman), Lidar Höyük (Urfa), Kalehöyük (Elazığ), Horiskale (Adıyaman), Pirothöyük (Malatya), Kurban Höyük (Urfa), Hayaz Höyük (Adıyaman), Gritille Höyük (Adıyaman).

AŞAĞI NORMANDİYA → NORMANDİYA (*Aşağı*).

AŞAĞIBİNATLI, rumca **Katu Pole-**

mitya, Kıbrıs'ın Limasol ilçesinde köy; Limasol'un batısında.

AŞAĞIÇİĞİL, Konya'nın Ilgın ilçesine bağlı bucak; 15 897 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi, *Aşağıçiğil,* 9 769 nüf. (1990).

AŞAĞIÇİNİK, Samsun'un Tekkeköy ilçesine bağlı belde; 3 451 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AŞAĞIÇOBANİSA, esk. **Ceditçobanisa,** Manisa'nın merkez ilçe, merkez bucağına bağlı belde; 3 456 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AŞAĞIDAMLALI, esk. **Aşağıfizme,** Ordu'nun Kumru ilçesi, merkez bucağında belde; 2 217 nüf. (1990). PTT.

AŞAĞIDİKMEN, rumca **Kato Dikomo,** Kıbrıs'ın Girne ilçesinde köy.

AŞAĞIIRMAKLAR, Artvin'in Ardanuç ilçesine bağlı bucak; 2 837 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, *Aşağıırmaklar* (esk. Şamsıkar), 521 nüf. (1990).

AŞAĞIKALKANLI, rumca **Arodez,** Kıbrıs'ın Baf ilçesinde köy; Poli'nin yaklaşık 13 km güneyinde.

AŞAĞI - KOTTO, Orta Afrika cumhuriyeti'nde il, Ubangi ırmağı ile Kotto ırmağının sağ kıyısı arasında; 17 604 km^2; 199 830 nüf. (1988). Merkezi *Mobaye.* Yerfıstığı ve pamuk yetiştiriciliği.

AŞAĞIKULUŞAĞI, esk. **Muşar,** Elazığ'ın Baskil ilçesine bağlı Aydınlar bucağı merkezi; 498 nüf. (1990).

AŞAĞILAMA a. Aşağılamak eylemi; onur kırıcı söz, davranış; hakaret: *Onurlu bir kimse, bu tür aşağılamalara katlanamaz.*

AŞAĞILAMAK g.f. *Bir kimseyi aşağılamak,* onurunu kırmak, küçük düşürmek, saygınlığını sarsmak: *Beni arkadaşlarımın önünde aşağılamaktan vazgeç.*

◆ **aşağılanmak,** edilg. f. Onuru kırılmak, küçük düşürülmek: *Aşağılanan, toplum dışına itilen çocukların sorunları.*

◆ **aşağılaşmak** dönşl. ve gçz. f. Küçülmek, alçalmak, tüm saygınlığını yitirmek: *Bu kadar aşağılaşacağını sanmıyordum.*

◆ **aşağılatmak** ettirg. f. Bir kimsenin aşağılanmasına yol açmak.

AŞAĞILANMAK → AŞAĞILAMAK.

AŞAĞILAŞMA a. Dilbil. Bir terimin aşağılayıcı bir anlam üstlenmesine yol açan anlambilimsel değişiklik.

AŞAĞILAŞMAK → AŞAĞILAMAK.

AŞAĞILATMAK → AŞAĞILAMAK.

AŞAĞILAYICI sıf. Dilbil. Bir kişiyi, nesneyi ya da kavramı kötüleyen ya da küçülten terim ya da ek için kullanılır (örn. *sıska zayıf*'a, *bodur kısa*'ya oranla aşağılayıcı terimlerdir. *-k* [sapık, kopuk, uyuşuk], -tı [döküntü, süprüntü, özenti] gibi kimi eklerin de, bazı bağlamlarda aşağılayıcı değerleri vardır).

AŞAĞILIK sıf. Gösterdiği karakter düşüklüğü ile nefret uyandıran kimse, ona özgü tutum ve davranış için kullanılır; adi, alçak: *Aşağılık bir adam. Aşağılık bir davranış.*

◆ a. Psikan. *Aşağılık duygusu,* başkasının karşısında kişinin, kendini değersiz görmesinden doğan belirti (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aşağılık kompleksi,* bir hastanın aşağılık duygusuna bağlı belirti ve davranışlarının tümü.

—ANSİKL. Psikan. Aşağılık duygusu, suçluluk duygusuyla ilintilidir ve ben idealine bağlılık, dolayısıyla duyulur. Ben ideali, ben'i, içeatılmış (içselleştirilmiş) idealleri gözönüne alarak yargılar ve değerlendirir. Bırakılmış ya da kıskanç âşık, genellikle bir aşağılık duygusuna kapılır. Bu durumda ideal ben, ben ideali karşısında küçük düşmüştür. A. Adler'e göre, organik, ailesel ve toplumsal nitelikteki yetersizlikler, kişinin, bu zorlukları bazen bir üstünlük kompleksi geliştirerek aşıp gidermeye çalıştığı bir aşağılık duygusuna yol açar. Freud, bu teze karşı çıkar ve bu duyguda nevrozlu bir belirtiden başka şey görmez.

AŞAĞILI YUKARILI be. Alt ve üst katı birlikte: *Binayı aşağılı yukarılı kiralamıştı.*

AŞAĞIMAHMUTLAR, Kırıkkale ilinde, merkez ilçeye bağlı belde; 2 507 nüf. (1990). Belediye.

AŞAĞIOYLUM, Şanlıurfa'nın Suruç ilçesi, Mürşitpınar bucağına bağlı köy; 1 142 nüf. (1990).

AŞAĞIPINARBAŞI, esk. **Tömek,** Konya'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 5 198 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, *Aşağıpınarbaşı* (esk. Tömek), 542 nüf. (1990).

AŞAĞIPİRİBEYLİ, Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi, Davulga bucağına bağlı belde; 1 885 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AŞAĞISAĞMALLI, esk. **Aşağınoşar,** Van'ın Özalp ilçesi, Dorutay bucağına bağlı belde; 2 846 nüf. (1990). PTT.

AŞAĞISAMAK g.f. *Bir kimseyi, bir şeyi aşağısamak,* onları değersiz görmek, küçümsemek, hafife almak.

◆ **aşağısanmak** edilg. f. Aşağısamak eylemine konu olmak: *Aşağısanan değerler.*

AŞAĞISANMAK → AŞAĞISAMAK.

AŞAĞIŞAMLI, Denizli ilinde merkez ilçeye bağlı belde; 2 549 nüf. (1990). Belediye.

AŞAĞIULUPINAR, esk. **Aşağısetrek,** Malatya'nın Darende ilçesi, Balaban bucağında belde; 4 707 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AŞAĞI-ZAIRE, Zaire'de il Kinshasa'nın G.-B.'sında; 53 920 km^2; 2 204 848 nüf. (1990). Merkezi *Matadi.*

AŞÂİR çoğl. a. (ar. *ᶜaşiret*'in çoğl. *ᶜaşāᵓir*). *Esk.* Aşiretler, oymaklar: *"Mağaralarda kışlayan aşâir kar eritip, ondan hâsıl olan suyu istimal ederler."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

AŞAK a. (ar. *ᶜaşak*). *Esk.* Sarmaşık, tırmanıcı bitki.

ÂŞÂM a. (fars. *aşam*). *Esk.* Yiyecek, içecek.

◆ sıf. Osmanlıcada "içen", "içici" anlamlarıyla birleşikler yapar: *dürd-âşâm* (şarabın tortusunu içen, kalender), *hun-aşam* (kan içici), *mey-aşam* (içki içen).

AŞAMA a. (*aşmak*'tan). **1.** Herhangi bir gelişmenin birbirini izleyen bölümlerinden her biri; evre: *Üç aşamada gerçekleşen bir deney. Üniversite sınavlarında ilk aşamayı atlamak. Yazmanın aşamaları. Proje, araştırma aşamasında kaldı.* **—2.** Herhangi bir gelişmede değişik bir düzey oluşturduğu düşünülen nokta, dönem: *Bu aşamada iki taraf da görüşlerini belirtmekten kaçınıyor.* **—3.** Aşamalandırılmış bir bütünün ana konumlarından her biri; rütbe, kademe: *Adaylık aşaması.* **—4.** *Aşama düzeni, aşama sırası,* değer ve önem açısından birbirine bağlı olarak gittikçe yükselen basamaklar dizisi: *Bunu yaparken yerleşik aşama sırasını göz önünde tutmak gerekir.* (Eşanl.HİYERARŞİ.) || *Aşama yapmak,* bir düzeyin üstüne çıkmak, ilerlemek: *Kuruluşumuz bu yıl büyük bir aşama yaparak kâra geçti.*

— Etol. *Toplumsal aşama,* bir grupta kimi hayvanları ayrıcalıklı kılan ve onlara maddi yararlar (besin, cinsellik, alan) sağlayan toplumsal örgütlenme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. *Aşama kut törenleri,* yaşamın önemli dönemlerine geçişte uygulanan dinsel, büyüsel törenlerin tümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşl.ikt. *Geçiş aşamasında,* bir işletmede, özellikle bir hesap dönemi sonunda, bir stoktan diğerine gönderilen maddeler ve ürünler için denir. (Bu madde ve ürünlerin hiçbir envanterde gözükmeme tehlikesi vardır.) || *İmalat aşamasında,* imalat işlemlerine tabi tutulan maddelerin ya da ürünlerin tümü.

—Siber. Sıralı bir otomatizmde kumanda sisteminin, durumunu değiştirmeden, yani kumanda edilen sisteme hiçbir yeni komut göndermeden geçirdiği zaman aralığı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Aşamalar diyagramı,* sıralı bir otomatizmin birbirini izleyen aşamalarını bir şemada gösteren yönlendirilmiş çizelge. (Burada, aşamalar düğümlerle, aşamalar arasındaki geçişlerse üzerinde mantıksal geçiş koşullarının belirtildiği yönlendirilmiş kollarla gösterilir.)

—Şek. san. Bir şerbetin deriştirilmesinde art arda gerçekleştirilen işlemlerin her biri. (Her aşamada oluşan buhar, bir sonraki aşamada yoğuşarak buharlaşma ısısı verir. Çok aşamalı aygıtlar, buhar tüketiminin önemli ölçüde azalmasını sağlar.)

—ANSİKL. Etol. Birçok hayvan türünde, toplumsal ilişkiler bir aşama sırasına bağlıdır; bu sıra, çeşitli bireyler arasında yapılan az ya da çok şiddetli dövüşler sonucunda ortaya çıkan üstünlük durumlarına göre belirir. Evcil tavuklarda, aşama sırası, gagalaşmayla belirlenir, böylece bir sınıflaşma (pecking-order) ortaya çıkar. Kazanan hayvan, gruptaki öbür hayvanların tümü üzerinde üstünlük kurar: ona egemen hayvan ya da α hayvanı denir. Ondan sonra yer alan β hayvanı, α dışında öbür hayvanların tümüne hükmeder; grubun son bireyine (ω hayvanı) varıncaya dek böylece sürüp gider. Bu tipteki yapılaşmaya, doğrusal aşama sırası denir. Bu düzen karga, kurt gibi hayvan türlerinde görülür. Doğrusal aşama düzeninde genellikle erkekler, dişilere ve yavrulara, dişiler de yavrulara hükmeder. Kimi hayvan topluluklarında (maymunlar), yalnız bir hayvan, genellikle yaşlı bir erkek, başka bir iç aşama düzeni yoksa, grubun tüm üyeleri üzerinde üstünlük kurar: buna tek egemenli aşama ve egemen erkeğe de "despot" denir. Başka bir aşama biçimi de üçlü aşamadır; bunda A hayvanı B hayvanına, B hayvanı C hayvanına, C hayvanı da A hayvanına hükmeder. Bu tip aşama evcil sığırlarda ve evcil tavuklarda görülür. Bir hayvan topluluğunda aşama düzeni, bireyoluş sırasında, gruptaki gençler arasında kurulur ve genellikle topluluğa yeni bireyler katılıncaya kadar değişmeden sürer. Bireyin yaşlanması genellikle aşama sırasında değişikliğe neden olur. Bu durumda, egemenin egemenliği en genç ve en kuvvetli, ama çoğunlukla acemi bireylerce sarsılır.

Bu tip toplumsal yapı, hayvan gruplarının çoğunda görülür: omurgalıların çoğu, hatta böcekler (cırcırböcekleri, hamamböcekleri) ve örümcekler (lycosa) gibi omurgasızlar.

Değişik aşama sırasındaki grup üyelerinin birbirini tanıması, davranışlarla (üstünlük ya da boyun eğme duruşu) ve morfolojik karakterlerle kolaylaştırılır. Bir bireyin aşama sırasındaki yerini, boy ve kuvvet (yiyeceği yemeye başlamayla bağlantılı) ya da renk (psikofizyolojik kontrol), yahut fizyolojik düzeydeki öğeler gibi etmenler belirler (örneğin, cinsel hormon dengesindeki değişiklikler, memelilerde aşama sırasında değişikliğe yol açar). Aşama bağıntıları birçok hayvan türünde, yaşama alanının sömürülme kurallarını da belirler ve aşama ilişkileri, karada yaşayan türlerde pek önemli olmamakla birlikte suda yaşayanlarda az çok önemlidir, örneğin balıklarda yaşama alanının büyüklüğü her bireyin türdeşlerine üstünlük gücüyle orantılıdır.

Genel olarak denebilir ki aşama düzenlerinin varlığı, döğüşlerin sayısını ve olur olmaz nedenle çıkmasını sınırlayarak türlerin tükenmemesi için yararlı görünmektedir. Üstün bireyler için daha yüksek olan

çiftleşme olasılığı (iyi beslendikleri için, bunlar genellikle daha güçlü ve daha sağlıklı olurlar) cılız ve sağlıksız bireylerin genetik birikime katkısını en aza indirerek türün genetik dengesini sağlamaya yarar.
—Folk. Aşama törenleri, doğum, sünnet, ergenlik, evlilik, ölüm vb. durumların neden olduğu değişikliklerin kolay atlatılmasını sağlama, yeni durumu kutsama, bir durumdan ötekine geçişte zayıf olduğu düşünülen insanı koruma amacına yöneliktir. *Geçiş, kriz, eriştirme kuttörenleri* de denir.
—Siber. Sıralı bir otomatizmin aşamaları, sistemin programını oluşturan ve önceden belirlenen mantıksal kurallar kümesine uygun olarak birbirine bağlanır. Kumanda edilen ve kimi zaman da kumanda eden sistemin durumunu belirleyen bir dizi mantıksal koşul sağlandığında, bir aşama son bulur ve yeni bir aşama başlar. Nitekim bir asansörde, bir katta durma aşamasını, tüm sahanlık kapılarının kapalı olması ve maksimum kabin yükünün aşılmaması koşuluyla, bir dış ya da iç komut uyarınca bir çıkış ya da iniş aşaması izler. Hareket aşaması ise istenilen kata gelindiğinde ya da tehlike halinde durdurma düğmesine basıldığında sona erer.

AŞAMAK g. f. (türk. *aşmak*'tan). *Esk.* Yenmek, üstün gelmek, alt etmek: *İbşır, Varvarayı aşadı mı? dedi. Hakir: Beli aşayup tarumar ettik Varvarı, Kör Hüseyin Paşayı, Hacıoğlunu dedim* (Evliya Çelebi seyahatnamesi, XVII. yy.).

AŞAMALANDIRILMAK → AŞAMALANDIRMAK.

AŞAMALANDIRMAK g. f. *Bir şeyi aşamalandırmak*, onu aşama düzenine dayalı bir biçimde örgütlemek, bir aşama düzenine göre sıralamak.

◆ **aşamalandırılmak** edilg. f. Aşamalı bir biçimde örgütlenmek, sıralanmak.

AŞAMALI sıf. Aşaması olan şey için kullanılır: *İki aşamalı sınav.*

ÂŞÂMAN çoğl. a. (fars. *âşam*'ın çoğl. *aşaman*). *Esk.* İçenler.

ÂŞÂMENDE sıf. (fars. *aşam* ve *-ende* den *aşam-ende*). *Esk.* İçen, içkici.

ÂŞÂMİDENİ sıf. (fars. *aşamiden* ve *-i*'den *aşamideni*). *Esk.* Yemeye ya da içmeye uygun, yenilir ya da içilir.

AŞAN (Haydar), türk atlet (İstanbul 1910). Spora Fenerbahçe kulübü'nde futbol oynayarak başladı. Sonra atletizm dalını seçerek Galatasaray'a geçti. 1.73,5 m ile yüksek atlama Türkiye rekorunu kırdı (1927). Balkan oyunları'nda ikinci (1931, 1932), birinci (1933) ve üçüncü oldu (1934). Yüksek atlama Türkiye rekorunu 1.81,5 m'ye kadar yükseltti.

AŞAN (İsmail), türk kemancı (Ankara 1951). İlk keman derslerini babasından aldı, armoni ve temel müzik konularını A. Adnan Saygun ile çalıştı. 1963'te devlet bursuyla Paris Ulusal konservatuvarı'na gönderildi ve yüksek bölümünü birincilikle bitirerek, 1965'te yurda döndü. 1968'de Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'na solocu kemancı olarak girdi. Orkestranın yurt içindeki ve dışındaki birçok konserinde solo yaptı. 1981'de Devlet sanatçısı unvanını aldı.

AŞANTİLER, Ghana'nın orta kesiminde yaşayan Akan halkı. Aşantiler'de toplum ve soy örgütlenmesi asıl olarak ana soyludur. Ama, bir ölçüde dıştanevlenmeli babasoyluluk da olduğundan, akrabalık ve yerleşme kuralları sistemi karmaşıklaşır. Aşantiler, çok erken bir dönemde, bir krallığa (simgesi altın tabure) dayanan, devlet tipinde bir siyasal örgütlenme kurdular. Krallık soyunun en yaşlı kadını ya da ana kraliçenin, önemli dinsel ve siyasal ayrıcalıkları vardır. İkincil önemde tanrılardan oluşan topluluğun en üstünde, yüce tanrı Nyame yer alıyordu. Aşantiler'in altın tartmak için hazırladıkları ağırlıklar, çeşitleri ve yapılışlarındaki sanatın inceliğiyle ünlüdür.
Aşantiler, XVII. yy. sonunda, genç kral Osei Tutu önderliğinde ayaklandı ve Denkyera İmparatorluğu'ndan koparak bağımsızlığa kavuştu. 1695'e doğru kral seçilen Osei Tutu, resmi söylenceye göre, ulusun simgesi altın tabureyi aldı. Kumasi'yi kurdu, vergi ödemeyi reddettiği Kenkyera İmparatorluğu'nun güçlerini yenerek (1701), krallığını genişletti. 1725'te onun yerine geçen ve yaklaşık 1749'a değin ülkeyi yöneten yeğeni Apoku Uare, özellikle altın madenlerini işleterek gücünü artırdı, kıyıdaki tüccarlardan ateşli silahlar satın aldı. Döneminde krallık, büyük ölçüde merkeziyetçi bir görünüme büründü. Bununla birlikte Osei Bansu'nun (1800'e doğr. - 1824'e doğr.) reformları, monarşiden meşruti bir rejime geçilmesini sağladı. Kumasi'ye zorla köleler yerleştirilmesi, ülkeyi zenginleştirdi. İç kesimdeki iller, Aşantı yasasını ve dilini benimsediler. Uzak kesimlerde kalan dolaylı yönetim altındaki illerse (özellikle Fanti bölgesi) vergi ödüyor, ama bir yandan da, önce Hollandalılar'a, daha sonra İngilizler'e yaslanarak Aşanti egemenliğinden kurtulmaya çalışıyordu. Bununla birlikte, bu son derece karmaşık üçlü siyaset, İngiltere'nin kıyıya kesin biçimde egemen olmasını 1874'e kadar engelledi. Mankesim konfederasyonunun kurulması, Aşantiler ile Fantiler arasında başarısız bir işbirliği denemesiydi. Elmina'dan atılan Aşantiler bu ittifakla, denize ulaşma olanağını (kıyıya giden yollar, İngilizler çekilirse, konfederasyonun yönetimine geçecekti) elde ettiler. 1824'te ingiliz birliklerinin İnsamanku'da (ya da Nsamanku) kanlı bir yenilgiye uğramasıyla başlayan ingiliz-aşanti çatışmaları, 1863'ten sonra yoğunlaştı. Sir Garnet Wolseley komutasındaki ingiliz birlikleri, 1874'te Fantiler'i kurtarmak bahanesiyle Kumasi'yi ele geçirip ateşe verdiler. 1896'da Kumasi'ye bir ingiliz vali atandı, Aşantiler'in kralı Prempeh ise Seychelles adalarına sürüldü. 1953'te Aşanti konfederasyonu yeniden kuruldu. (→ GHANA.)

AŞÂR çoğl. a. (ar. *'öşr*'ün çoğl. *a'şâr*). *Esk.* Onda birler, onda bir parçalar.

◆ a. Ürünün onda birinden alınan vergi.
—Din. On ayetlik Kuran parçaları.
—İsl. huk. Toprak mahsüllerinden devlet hazinesi (beytülmal) giderleri için bedel ya da mal olarak alınan vergi. (→ ÖŞÜR.) || *Âşar nizamnamesi*, âşar vergisine tabi toprakları, ürünleri düzenleyen ve 77 maddeden oluşan tüzük.

AŞÂRİ a. (ar. *a'şar* ve *-i*'den *a'şari*). *Esk.* Ondalık, ondalık sistem.
—Ölçbil. *Usûl-i âşârî*, metre sisteminin eski adı.

AŞÂVET a. (ar. *'aşavet*) *Esk.* Görme zayıflığı, gece görememe, tavukkarası denilen göz hastalığı.

AŞÂYÂ çoğl. a. (ar. *'aşı*'nin çoğl. *'aşaya*). *Esk.* Akşamlar.

AŞB ya da **UŞB** a. (ar. *'uşb*). *Esk.* Ot, yeşillik, çimen, çayır, otlak.

AŞÇI ya da **AHÇI** a. (*aş*'tan). **1.** Mesleği yemek pişirmek olan ya da yemek pişirmeyi iyi bilen kimse: *Aşçı kaçınca, lokantada işler aksadı. Yemek pişirmeyi severim ama iyi bir aşçı olduğum söylenemez.* **—2.** Genellikle sulu yemekler bulunan küçük lokanta; aşçı dükkânı; aşevi: *Aksaray'daki aşçıların kuru fasulyesi üzerine yoktur.* **—3.** *Aşçı güzeli*, kımı yemek ve çorbaların üzerine dökmek için yağ ve kırmızı biberin kızdırılmasıyla elde edilen sos. || *Aşçı yamağı*, mutfakta aşçıbaşına yardım eden kimse.
—Ask. tar. *Aşçı usta*, Yeniçeri ocağı'nda her bölük ya da ortanın yemeğini pişirmekle yükümlü subay. *Usta* da denirdi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. Osmanlı sarayında mutfak görevlisi. (*Tabbah* denen aşçılar, yaptıkları işe göre tatlıcı, balıkçı, hamurcu, pilavcı, kebapçı ve perhizci gibi adlar alırlardı. Bir mutfakta çalışan aşçıların amirine aşçıbaşı, bütün aşçıların reisineyse baş aşçıbaşı denirdi.)
—Mutf. *Aşçı baltası*, aşçıların kemikli eti parçalamakta kullandıkları, geniş yüzlü bir tür satır.
—Tasav. *Aşçı baba*, bektaşı tekkelerinde 12 evden en önemlisi olan aşevini yöneten baba. (Aşçı baba yetenekliyse, Dede baba denilen büyük şeyh öldüğünde, onun yerine geçerdi.) || *Aşçı dede*, mevlevilikte müritleri, salikleri irşat ve eğitmekle görevli kişi. Tarikatçı ve sertarik de denir. (Aşçı dede, Mevlana'nın halifesi Hüsamettin Çelebi'nin vekili sayılır ve dedelerin en kıdemlisidir. Kutup* adına irşat yapar ve şeyhten sonra gelir.)
—ANSİKL. Ask. tar. *Aşçı usta*'nın buyruğunda yamaklar ve çıraklar bulunurdu. Odanın mutfağı ayrıca orta ya da bölüğün tutukevi olduğundan, gözaltındaki erler de onun yardımcısı olarak çalışırlardı. Aşçı ustalar, küçük subaylar arasında yer almalarına karşın, kullandıkları kazanlar, gelenek gereği yeniçerilerce kutsal sayıldığından büyük saygı görürlerdi. XVIII. yy.'dan başlayarak yayabaşılarla bölükbaşıları bile denetimleri altına alan aşçı ustaların en etkilisi, otuz ikinci ortanın aşçı ustasıydı.

Aşçı Başı, Mahmut Nedim bin Tosun'un yemek kitabı (1900). Öteki yemek kitaplarından farklı olarak çeşitli yemeklere Anadolu'da verilen adları da belirtir.

AŞÇIBAŞI ya da **AHÇIBAŞI** a. Aşçıların başı; bir lokantada yemeklerden sorumlu olan kimse. (Aşçı anlamında da kullanılır.)

AŞÇILIK ya da **AHÇILIK** a. **1.** Aşçının işi, uğraşı. **—2.** Yemek pişirebilme yetisi: *Aşçılığı iyidir.*
—ANSİKL. Mutf. En eski mesleklerden olan aşçılık, bilgi ve yetenek yanında deneyimi de gerektirir. Bu nedenle usta-kalfa-çırak düzeninin en geçerli olduğu işlerdendir. Osmanlılar da saray ve konak mutfakları birer aşçılık okulu niteliğindeydi. Sarayda matbah emini, konaklarda aşçıbaşı denen baş ustanın gözetiminde ocakbaşı, perhizci (kuşhaneci de denir), pilavcı, börekçi, tatlıcı adı verilen, herbiri kendi alanında uzmanlaşmış aşçılar bulunurdu. Bunların kalfaları, kalfaların çırakları, çırakların da yamakları olurdu. Yamaklar ücretsiz olarak bir ya da iki yıl çalışır, yeteneğini kanıtlarsa ustasının iznıyle çırak olurdu. Çıraklar üç ya da dört yıl

Aşçı
Deniz müzesi kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

çalışıp bılgı ve deneyimini artırır, ustası izin verirse kalfa çıkardı. Kalfa çıkmak, istediği ustanın yanında çalışmak üzere ustasından izin almaya hak kazanmaktı. Ustasının izni olmadan yer değiştiren ya da işini terk eden meslekten atılır, başka esnafın yanına da giremezdi. Kalfa, becerisini genel sınav niteliğindeki teferrüç* (peştemal kuşanma) töreninde kanıtlamak zorundaydı. Ustaların oluşturduğu jüri, yaptıklarını beğenmez, bilgisini yeterli bulmazsa peştemal kuşanamaz, yani usta olamazdı. Ustalık, ulaşılması zor bir aşamaydı. Saray ve vezir konaklarının kapanmasıyla, yalnızca belli konularda uzmanlaşmış bu aşçılar, tüm yemekleri yapmaya başladılar. Ufak ücretlerle düğün ve teferrüç törenlerinde çalıştıkları gibi kimi konak ve evlere de girdiler. Bundan sonra çıraklığa girenler, aşçılığı bunlardan öğrendiğinden, çoğu yemek özelliğini yitirdi. Geleneksel türk yemekleri bir süre daha, aşçıbaşının yanına yardımcı olarak verilen arap bacılar eliyle yaşatıldı. Kalfa adıyla çağırılan bu kadınların yanına verilen acemi halayıklara da yardımcı denirdi. Sonraki dönemlerde aşçılık tamamen kişisel yetenek ve bilgiye bağımlı kaldı. XIX. yy.'dan başlayarak büyük otellere yabancı aşçılar getirtildi. Bunlar, yanlarındaki yardımcıları kendi yöntemlerine göre eğittiler. İletişimin de artmasıyla batı mutfağına ilişkin özellikler türk mutfağına da girmeye başladı. Geleneksel yemekler giderek özelliklerini yitirmeye, yerlerini yabancı kökenli yemeklere bırakmaya başladı. Günümüzde geleneksel türk mutfağını yaşatmak için kimi çabalar dikkati çekmektedir. Konya'da düzenlenen Geleneksel türk yemekleri sempozyumu, Bolu'da açılan aşçılık okulu bunların başlıcalarıdır.

Aşçılık ya da **Karagöz'ün aşçılığı,** bir Karagöz oyunu. İflas'eden bolulu Memiş Usta, yeni bir aşçı dükkânı açmak ister. Hacıvat ona dükkân bulur, yamak olarak da Karagöz'ü salık verir. Aşçı yamaklığı sırasında Karagöz'ün başından geçenler, oyunun ana temasını ve güldürü öğesini oluşturur.

AŞDOD ya da **ASDOD,** İsrail'de liman kenti, Tel Aviv-Yafa'nın G.'inde; 66 000 nüf. 1965'te limanın açılması, Tel Aviv-Yafa'nın iki limanının kapanmasına yol açtı. Turunçgiller, fosfat ve potas dışsatımı.
—Tar. İlk yerleşmenin İ.Ö. 2900-2600'e doğru kurulduğu *tel*'de, bir mısır kalesi ve bir kenan sitesi (İ.Ö. XVI-XIII. yy.) vardır. Filistler XII. yy.'dan başlayarak bu kenti işgal ettiler ve Dagon tapınağı'nı yaptılar; yahudilerin içinde yasa tabletlerini sakladıkları sandık buraya getirildi. Aşdod, Sargon II (İ.Ö. 712), Psamtik I (İ.Ö. VII. yy.), Yan Hirkan (İ.Ö. II. yy.) tarafından işgal edildi ve birçok kez yıkıma uğratıldı. İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak hellen kültürü yerleşinceye kadar bu kentte filist uygarlığı sürdü. Yahudi ayaklanması sırasında yağmalandıktan sonra kent gerileme dönemine girdi.

AŞEBİ sıf. (ar. *ᶜaşeb* ve *-i* den *ᶜaşebi*). *Esk.* Ot cinsinden, ot gibi.

AŞER ya da **AŞERE** sıf. (ar. *ᶜaşer, ᶜaşere*). *Esk.* **1.** On: *Evamir-i aşere* (on emir). **—2.** *Aşere-i mübeşşere,* cennetlik oldukları kendilerine Hz. Muhammet tarafından müjdelenmiş on kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Din → KIRAAT*-I AŞERE
—ANSİKL. El-Aşereat ül-mübeşşere ya da el-Mübeşşerun bi'l-cenne de denir. Bunlar halife Ebubekir, halife Ömer, halife Osman, halife Ali, Abdurrahman bin Avf, Ebu Ubeyde bin el-Cerrah, Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin el-Avvam, Saad bin Ebu Vakkas ve Sait bin Zeyt'tir.

AŞER → ASER.

AŞERAT çoğl. a. (ar. *ᶜaşere*'nin çoğl. *ᶜaşerat*). *Esk.* Onlar, onlar basamağı.
—Esk. mat. *Aşerat-ı basite,* onlar'ın eski adı. ‖ *Aşerat-ı ulûf,* onbinlerin eski adı.

AŞERE → AŞER.

AŞERMEK ya da **AŞYERMEK** gçz. f. (*aş* ve *yermek*'ten). **1.** Gebe bir kadın sözkonusuysa, kimi yiyeceklere karşı aşırı bir yeme isteği duymak ya da kimi yiyeceklerden, kokulardan tiksinmek: *Canı turşu çekince aşermeye başladığını anladı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bir şeye aşermek,* ona karşı aşırı bir istek duymak: *Tatlıya, ekşiye aşermek.*
—ANSİKL. Folk. Gebe kadınların birçoğunda görülen aşerme, değişik istekler şeklinde ortaya çıkar. Mevsimi olmayan yiyecekleri isteme, kireç, kömür ya da sıva yeme, çok çeşitli yiyecekleri aynı anda isteme gibi. Gebe kadın bazı yiyeceklere karşı da aşırı tiksinti duyar. Bunun nedeni gebeliğin ilk aylarında görülen hafif hamilelik toksikozuna bağlı da olabilir. Bu dönemde gebenin istekleri yerine getirilmezse, doğacak çocuğun bir organının eksik ya da sakat olacağına inanılır. Böyle bir durumda gebenin sütünün kesileceği inanışı da yaygındır. Bunun için işaretparmağı ağızda ıslatılıp gebenin göğüslerine sürülür. Bir şeyi çok arzu edip gizlice çalan gebe, elini vücudunun neresine sürmüşse, doğacak çocuğun orasında çalınan yiyeceğe benzer bir leke olacağı da yaygın inanışlardandır.

AŞERNAR, Irmak takımyıldızının α yıldızına verilen arapça kökenli ad; *ırmağın ucu* anlamına gelir. Kadiri 0,6. Tayf tipi B 5. Uzaklığı 140 ıy.

AŞEVİ, -ni a. **1.** Küçük lokanta, aşçı, aşçı dükkânı. **—2.** Yoksullara karşılıksız yemek verilen, yiyecek dağıtılan yer. **—3.** Düğün, nişan gibi toplantılarda konukların yemeklerini hazırlamak için kurulan mutfak. **—4.** Yemek yapılan yer; mutfak, aşhane.
—Din tar. Bektaşi ve mevlevi tekkelerindeki evlerin en önemlisi. (Aşevi yerine, mevleviler *matbah-ı şerif* de derler.)

Aşevi, Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar'ın tamamlanmamış yemek kitabı (1916). Kitapta, aşçıbaşılık, aşçılıktaki çırak-kalfa-usta düzeni, usta olmak isteyen kalfalar için düzenlenen TEFERRÜC töreni, ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Aşey, ağır halay türü bir halk oyunu. Oyuna, tek kişinin söylediği uzun hava ve türkü eşlik eder. Gaziantep yöresinde yaşayan Baraklar arasında yaygındır.

AŞHANE a. (türk. *aş* ve fars. *ḫane*'den). *Esk.* Yemek yapılan yer; aşevi.

AŞHER → ASHER.

AŞI a. Tıp. **1.** Bir insana ya da hayvana şırınga edildiğinde, hatta ağızdan verildiğinde, elde edildiği mikropların yaptığı hastalıklara ve bazı hallerde başka hastalıklara karşı bağışıklık sağlayan mikrop kökenli madde (zayıflatılmış ya da öldürülmüş mikroplar, suda eriyebilen maddeler). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu maddelerin, gerek olası bir enfeksiyona karşı bağışıklık yaratmak (önleyici aşı), gerek var olan bir enfeksiyona karşı organizmanın savunmasını güçlendirmek amacıyla (aşı tedavisi) canlılara uygulanması. **—3.** *Aşı olmak,* bir kimse sözkonusu ise, aşılanmak. ‖ *(Bir kimseye) aşı vurmak,* aşılamak, aşı yapmak.‖ *(Bir kimseye) aşı yapmak,* onun, bulaşıcı bir hastalığa karşı, bu hastalığın özel aşısıyla bağışıklık kazanmasını sağlamak; aşılamak. ‖ *Bir bitkiye aşı yapmak,* ona aşılama işlemi uygulamak; aşılamak: *Bir ağaca aşı yapmak.*
—Meyvc. *Aşı çakısı,* aşı yapmak için kullanılan küçük bıçak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. Bir eşpolimerin ana zincirine bağlı yanal zincir.
—Tarım. Başlıbaşına yeni bir bitki elde etmek için, bir bitkinin bir parçası (tomurcuk ya da göz, sürgün parçası ya da kalem) ile başka bir bitkinin bir parçasını (gövde, dal ya da kök) birleştirerek gerçekleştirilen bitki çoğaltma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ted. *Ağızdan aşı,* bağırsak enfeksiyonlarına karşı bağışıklık yaratmak üzere ağız yoluyla yapılan aşı.‖ *Aşı tedavisi,* iyileştirici aşıları tedavi aracı olarak kullanan yöntemlerin tümü. (Aşı tedavisi, bazen tedavi edilen hastadan alınıp üretilen mikroplardan yapılan özaşılarla gerçekleştirilir.) ‖ *Çiçek aşısı,* sığır çiçeğine tutulmuş bir sığırdan alınan lenfin insana şırınga edilmesi. (Çiçek hastalığına karşı bağışıklık sağlar.) ‖ *Çok mikroplu aşı,* birçok değişik mikrop birlikte kullanılarak hazırlanmış aşı. (KARMA AŞI'nın eşanlamlısı.) ‖ *Karma aşı,* aşıyı kolaylaştırmak ve etkilerini çoğaltmak amacıyla hazırlanan ve birkaç aşıyı birlikte içeren aşı.
—ANSİKL. Bağışıkbil. ve Bakteriyol. İlk aşı Jenner'in 1796'da yaptığı çiçek aşısıdır. Jenner bunu, çiçeğe benzeyen, ama insan için zararsız olan *sığır çiçeği*'nin bir insanda meydana getirdiği yara sızıntılarını sağlam insana aşılayarak gerçekleştirdi. İşleme daha o zaman "aşı" adı verildi. Sözkonusu hastalık, çiçek virüsünü saklamak amacıyla bir düveye geçirildi ve bu hayvanda ortaya çıkacak çiçek döküntülerinin sızıntılarıyla insanları aşılama amacı güdüldü. 1889'da, gliserin kullanılarak, aşıyı uzun süre saklamak, hazırlandığı yerden uzak yerlere götürmek olanağı bulundu. Formolla zayıflatma, bir yaşından küçük ya da çok zayıf çocuklarda daha hafif belirtilere yol açacak bir aşı elde edilmesini sağladı.
Bir hastalığa karşı, aynı hastalığın ürünlerinden aşılanarak bağışıklık sağlanması, ancak Pasteur'ün çalışmaları sonucunda gerçekleşti. Mikrobiyolojinin kurucusu olan Pasteur, kuduz aşısını bularak ve o güne kadar öldürücü olan bu hastalığa karşı, bulduğu aşıyı ilk kez insana uygulayarak (Joseph Meister, 1884) zayıflatılmış virüslerle aşılama yolunu açtı.
1895'ten sonra Yersin ile Haffkine'nin çalışmaları veba aşısına yöneldi. Aynı yıllarda Ferran, Haffkine, Kolle ve Castellani'nin çalışmaları sonucunda koleraya karşı çeşitli aşılar ortaya çıktı. Chantemesse ile Widal'ın, sonra Hyacinthe Vincent'ın araştırmaları sonucunda, Birinci Dünya savaşı yıllarında tifo aşısı bulundu. 1923'te Ramon, difteriye karşı ilk anatoksinleri buldu; 1926'da Ramon ile Zoeller, karma aşıların yararını gösterdiler. Koch'un verem basilini bulmasından sonra girişilen verem aşısı çalışmaları (Cavagnis, Mafucci, von Behring, vb.) ancak Calmette ile Guérin'in 1906'da başlayan çalışmalarıyla kesin yoluna girdi ve BCG'nin bulunmasıyla sonuçlandı. Çocukfelci (polyomiyelit)aşısı ABD'de Salk tarafından bulundu ve 1955'te uygulamaya kondu; Lépine onu daha da geliştirdi. Gerek Lépine aşısı, gerek onun temeli olan Salk aşısı ölü mikroplara dayanan aşılardır. Sabin aşısıyla daha üstün bir aşıya ulaşıldı; bunda zayıflatılmış canlı virüs kullanılır. 1949 ve 1953 yıllarında görülen grip salgınları ("Asya gribi") Pasteur enstitüsü'nü kesin etkili bir grip aşısı bulmaya yöneltti. Çiçek aşısı, 1979'da Dünya sağlık örgütü'nün bu hastalığın yeryüzünden silindiğini ilan etmesinden sonra bazı ülkelerde zorunlu olmaktan çıkarıldı.

aşı çeşitleri

Veriliş yolu (deri içi; deri altı, ağız) ne olursa olsun, aşı, "zayıflatma" denilen uygun fiziksel ya da kimyasal bir işlemle hastalık yapma gücü azaltılmış mikrop kökenli maddedir. İçinde herhangi bir mikrop tarafından salgılanan ve organizmada antikor oluşmasını ya da yutar hücrelerin (fagosit) uyarılmasını sağlayarak o mikroba karşı bağışıklık yaratabilen bol miktarda antijen bulunur. Hazırlanmaları bakımından, aşılar, virüs aşıları ve bakterilerin [...]ptığı hastalıklara karşı savaşmaya yarayan aşılar diye ikiye ayrılabilir.
Virüs aşıları. Virüsler güçlükle yalıtılabilen mikroplardır. İlk antivirüs aşılar irinden (çiçek aşısı) ya da antiseptikler eklenerek

GDE.

göz aşısı

yarma aşısı

zayıflatılmış mikroplu doku özütlerinden (kuduz aşısı) oluşuyordu. Bugünkü virüs aşıları yalıtılmış saf virüslerle ya da virüs antijenleriyle hazırlanmaktadır.

Bakteri hastalıklarını yenmek için yapılan aşılar. Bunlar sayıca daha çoktur, çünkü bakteriler virüslere göre daha iyi bilinmekte ve daha kolay üretilebilmektedir. Aşılar doğrudan doğruya mikropları etkileyip yok ediyorsa *antibakteri*, yalnız onların salgıladığı toksinleri (eksotoksin) etkisiz kılıyorsa *antitoksin* olarak nitelenir.

Antibakteri aşıların hazırlanması için başlıca şu işlemler uygulanır: 1. uygun bir ortamda mikrobu saf olarak üretmek, elde edilen kolonileri birbirinden ayırmak ve izotonik ortamda bir emülsiyon yapmak; 2. özenli bir sterilizasyon uygulayarak (ısıtma, tendalizasyon, antiseptik madde katma, vb.) bu emülsiyonun hastalık yapma gücünü zayıflatmak; 3. bölerek ampullere yerleştirmek; 4. son ürünün hastalık yapmadığını ve aşı etkisi taşıdığını denetlemek.

Çok değerli karma aşılar da yapılmıştır: dörtlü karma aşı (difteri, tetanos, çocukfelci ve boğmaca) ve beşli karma aşı (difteri, tetanos, çocukfelci, boğmaca, kızamık).

Üç dört yılda bir pandemilere neden olan "Hongkong" tipi mutant virüsün yaptığı gribe karşı bağışıklık sağlayan çok ilginç bir aşı 1973'te Pasteur enstitüsü tarafından gerçekleştirildi. Araştırmacılar, "Hongkong" kökenli virüste ileriki yıllarda oluşabilecek mutasyonları deneysel olarak saptadılar ve "ileriye dönük" bir virüs elde ederek ona göre aşı üretebildiler.

Virüs hastalıklarına karşı hazırlanan aşıların (polyo, kuduz, sarıhumma, grip, kızamıkçık, kızamık, vb.) etkisi kuşku götürmez, ama bakteri enfeksiyonlarına karşı hazırlanan aşılar için durum aynı değildir. Tetanos ya da difteriye karşı yapılan aşılar son derece etkilidir, çünkü bu bakterilerin zararsız toksinleri (anatoksin) şırınga edilerek antikor üretimi yoluyla bu bakterilerin toksinine karşı vücutta bağışıklık yaratılmaktadır. Bakterinin kendisini kullanan antibakteri aşılarda sonuç tartışmalıdır (tifo, kolera, boğmaca aşıları). Vereme karşı yapılan BCG aşısının durumu özeldir; BCG'de özgül olmayan bir bağışıklığın şiddetle uyarılması sözkonusudur. Bulaşıcı hastalıklara karşı etkili ve özgül, koruyucu güçte yeni aşılar üç türlü hazırlanır. *Birinci kuşak aşılar* canlı ve tam bakterilerden (örneğin BCG aşısı) ya da ısıyla ve kimyasal işlemlerle etkisizleştirilmiş bakterilerden yapılır; bunlar bakterinin, tüm bileşenlerine karşı, bu bileşenler bakterinin yarattığı bozukluklardan sorumlu olsun olmasın, bağışıklık tepkisi uyandırır. Çoğu zaman istenmeyen sonuçlar doğurur ve bazen, zaman içinde ancak sınırlı bir koruma sağlayabilir. *İkinci kuşak aşılar,* hastalığın belirtilerinden özgül olarak sorumlu olan bileşenlerin saflaştırılmış halleridir (difteri, tetanos anatoksinleri). Bunlar sürekli bir koruma sağladıkları gibi istenmeyen yan etkileri de göstermezler. *Üçüncü kuşak aşılar,* koruyucu güce sahip bileşenlerin en küçük bölümü olan etkin moleküllerdir; ya genetik yeni düzenlemelerle (molekül klonajları) ya da kimyasal sentez yoluyla elde edilirler.

Antibiyotiklerin ortaya çıkmasından beri bakteri aşılarına karşı azalmış olan ilgi, bu bakterilerin antibiyotiklere ve antiseptiklere karşı direnci gittikçe artmakta olduğundan, yeniden güncel hale gelmektedir.

aşı takvimi

Türkiye'de aşılamayı da içeren koruyucu sağlık hizmetleri, 9 haziran 1936 tarih ve 3017 sayılı yasa ile kurulan Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na verilmiş, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkındaki 224 sayılı yasayla da bu hizmetler ülke çapında yaygınlaştırılmıştır.

Yasaya göre bildirilmesi zorunlu olan bulaşıcı hastalıklardan herhangi biri ortaya çıktığı zaman yönetim makamlarınca o yörede genel aşı yükümlülüğü getirilebilmektedir. Çocuklar için aşağıda takvimi verilen hastalıklara karşı aşı zorunluğu vardır ve bu aşılar kamu sağlık kurumlarınca parasız yapılabilmektedir. Hekimler ve özel sağlık kurumları da isteyene bedeli karşılığında aşı yapabilmektedir.

İstanbul'da 1-4 Ekim 1979 tarihinde yapılan VI. Ulusal immünoloji kongresi'nde Türkiye için saptanan aşı takvimi

Yenidoğan	BCG
2. ay	Difteri, boğmaca, tetanos (DBT) Polyo (P)
4. ay	Aynı
6. ay	Aynı
12. ay	Kızamık Kızamıkçık ve kabakulak Çiçek
18. ay	DBT ve çocukfelci
4-6 yaş	Aynı (tercihen okula girmeden önce)
İlkokulu bitirirken	Difteri-tetanos (DT) (Tetanos sonra her 10 yılda bir yinelenir)
	Hiç aşılanmamışlara şu takvim uygulanır:
İlk gelişte	DBT ve çocukfelci
1 ay sonra	Kızamık (kızamıkçık - kabakulak)
2 ay sonra	DBT ve çocukfelci
4 ay sonra	aynı
Sonuncudan 12 ay sonra	aynı

(4 yaşını geçmiş çocuklara ve aşıdan sonra havale geçirenlere boğmaca aşısı yapılmaz.)

—Meyvc. En basit aşı çakısı, keskin ağızlı bir çeşit bıçaktır. Sapı kemikten ya da sert ağaçtan olabilir. Aşı çakısı aşıanacının kabuğunu kesip odunundan ayırmaya yarar. Asmaları aşılamak için aşı çakısından başka, çok büyük hızla çalışan aşı makineleri de kullanılır.

—Tarım. Aşı, çiçeği ya da meyvesi istenen bir türden ya da çeşitten alınan göz (tomurcuk) ya da kalemin (aşı kalemi), kök sisteminden yararlanılacak bir bitkiyle (aşıanacı) birleştirilip kaynaşmasını sağlayan bir işlemdir. Çelikle üretilemeyen (elma ve armut) ve toprak koşulları doğrudan yetişmesine elverişli olmayan türlere uygulanır.

Pratikte aşı, ancak birbirine çok yakın (akraba) türler (örneğin armut ve ayva; şeftali, erik ve badem; asma ve amerikanasması) arasında yapılır.

En çok kullanılan aşı (aşılama) çeşitlerinden ikisi, aşıanacının gövdesinde ya da dalında kabuğa çift kesimle T biçiminde derin iki kesim yapıldıktan sonra, uçları kaldırılan kabuk altına, aşılanması istenen fidandan alınan gözün (tomurcuğun) yerleştirilmesi suretiyle gerçekleştirilen *göz aşısı (T göz aşısı)* ve uç kısmı yatay olarak kesilmiş bir fidan gövdesinin ya da dalının (anacın) tepesinde açılan bir yarığa, bir ya da birkaç tomurcuk (göz) içeren biryıllık bir sürgünün ya da sürgün parçasının dikine yerleştirilmesi suretiyle yapılan *yarma aşısı*'dır. Aşılamadan sonra aşı yeri, kuvvetlice bağlanır (ya da sarılır) ve kimi kez de, su kaybını önlemek için üzeri bir aşı macunuyla kapatılır.

Aşı, meyve ağaçlarında hemen hemen etkin bir üretim yöntemidir. Aşıdan, süs bitkilerinin (gül ve süs ağaçları vb.) ve serada bazı sebzelerin (domates, kavun) üretiminde de yararlanılır.

6 000 yıllık (Çin) geçmişi olan bitki aşısı, bitkileri eşeysiz üretme yöntemlerinden biridir. Akdeniz bölgesinde ve Anadolu'da 2 200 yıldan beri, Arabistan'da VI. yy.'dan bu yana uygulanan bu yöntem, özellikle meyve ağaçlarında (elma, armut, erik, kiraz, şeftali, zeytin, vb.), daha sonra süs ağaçlarında, sus çalılarında, tarım bitkilerinde ve orman ağaçlarında (günümüzde tohum bahçelerinin kurulmasında) kullanılmaktadır.

Aşılar, iki ana gruba ayrılır: 1. *kalem aşıları* (yalnız aşı kalemi kullanılır); 2. *göz aşıları* (yalnız göz ya da tomurcuk kullanılır). Kalem aşıları a) *bindirme* (ingiliz, dilcikli ingiliz ve semer) aşıları; b) *emzirme* ya da *yanaştırma* (düz, dilcikli, çivili, tırnaklı ve kabuk emzirme) aşıları; c) *köprü* ya da *kemer* (köprü, kemer ve destek) aşıları; d) *tepe-yarma* (yarma, kakma ya da keçi ayağı, üçgen ve kabuk ya da çoban) aşıları; e) *yan* (kama ya da parafin, kaplama ve küt) aşıları olarak çeşitlere ayrılır. Göz aşıları a) *T* ve *⊥ (ters T)* biçimi, b) *I* biçimi; c) *yama;* d) *flüt* (ya da *bilezik*), e) *düdük,* f) *levha* (ya da *plaka*), g) *yonga* ve *çift yonga* olarak çeşitlere ayrılır.

Bu aşı yöntemleri genellikle bitkinin (ağacın) kök kısmında *(kök aşısı)*, kök boğazında *(boğaz aşısı)*, gövde ya da ana dal kısmında *(gövde/dal aşısı)* ve tek ya da çift *(çift aşı)* olarak da uygulanır.

Aşı yapımında aşıanacı (kısaca anaç) ile aşı kalemi ya da aşı gözü (tomurcuk) esastır; ancak aşı tekniğini uygularken çeşitli aşı araç ve gereçlerine de gereksinim vardır; aşı çakısı, aşı testeresi, aşı keskisi ve kaması, aşı zımbası, aşı bağı ve sargısı, sıcak ve soğuk aşı macunları, aşı hormonları ve aşı makineleri vb. bunlardandır.

AŞIANACI a. Bağc. ve Bahç. Aynı ya da yakın türden bir aşı kaleminin ya da aşı gözünün aşılandığı fidan ya da ağaç. (Eşanl. ANAÇ.)

—ANSİKL. Aşıanaçları, aşı kalemi ya da aşı gözüyle aynı türden olabileceği gibi farklı türlerden ya da arı türlere elverişsiz olumsuz çevre koşullarına (kök hastalıkları, kireç aşırılığı, boğulma, vb.) dayanıklı melezlerden de olabilir. Fidanlıkta yetiştirilecek iyi bir aşıanacı, dallanmaksızın çabuk büyüyen, tohumla ya da çelikle çoğaltılması kolay, aşılanması kolay ve tüm ticari çeşitlerle ve mümkünse değişik türlerle bağdaşabilir cinsten olmalıdır.

Aşıanacı ile aşı kalemi ya da aşı gözü arasında yakınlık bulunmadığı (bağdaşmazlık), çeşitli belirtilerle açığa çıkar: aşının tutmaması, aşıanacının fidanlıkta ya da ilk gelişim yılında kuruması, aşı noktasından kırılma. Bağdaşmazlık biyolojik bir özürden ya da bir hastalıktan (virüs) ileri gelebilir. Karşılıklı olarak anaçtan aşıya ve aşıdan anaca bir virüs, bir mikoplazma ya da özel bir madde geçerse gene böyle bir durum doğabilir. Anaçla aşı arasındaki etkileşim, özellikle gelişmenin kinetiğinde ve gücünde (azmanlaştırıcı ya da cüceleştirici aşıanacı), meyvelerin niteliğinde (renk, çap, tat, vb.), olgunlaşma tarihinde, vb. açığa çıkar. Ama, bununla birlikte, iki kısımdan her biri genetik bireysel özelliklerini, bütün güçleriyle korurlar.

Bağcılıkta, aşıanaçları için daha çok amerikanasması kullanılır: *riparia, rupestris, berlandieri* ve bunların melezleri, daha çok birbirleriyle ya da *Vitis vinifera*'nın çeşitli aşı kalemleri ya da aşı gözleriyle aşılanır. Özel durumlar dışında, aşıanacı, asmabitine *(phylloxera radicicola)* karşı dayanıklı olmalıdır.

Aşı tuttuktan, yani birleştirilmiş olan iki parça birbirine kaynadıktan sonra, kökler salt aşıyı beslesin diye anaçtaki fazla sürgünlerin tümü kesilip atılır.

AŞIBIÇAĞI a. Tıp. Ucu bütün (yarıksız, çatalsız) madeni yassı çubuk biçiminde neşter. (Çizerek aşı ve deri tepkimesi yapmaya ya da tahlil için birkaç damla kan almaya yarar.)

AŞIBOYALI sıf. Aşıboyası renginde olan.

AŞIBOYASI a. Hematit, goethit ve limonit türü demir oksitlerle sarı ya da kırmızı renk alan, çoğunlukla toz halinde bulunan, ve boyarmadde olarak kullanılan kil. (Eşanl. OKR.)

◆ sıf. ve a. Kahverengine bakan kırmızı, kiremit rengi.

—ANSİKL. Aşıboyasının içindeki demir hidroksit oranı değişir; öte yandan bu hidroksit değişik oranlarda kırmızı renkli demir oksit ve hatta manganez oksitle karıştırılabilir. Bu nedenle aşıboyasının rengi pas sarısından başlayarak kırmızıya, giderek koyu kahverengine dönüşebilir.

Ticarı açıdan sarı aşıboyaları kırmızı aşıboyalarından ayrılır. Bu ikinciler, birincilerin 250°C'a kadar ısıtılmasıyla hazırlanır. Elde edilen renk gerçekte erişilmiş olan sıcaklığa ve aşıboyasının başlangıçtaki bileşimine bağlıdır. Çok değişken taneölçüm bileşiminde olan aşıboyaları, inceliklerine göre altı kategoride sınıflandırılır. Işığa dayanıklı ve orta derecede örtme gücü olan aşıboyaları, çok öğütülünce yağ tutma özelliği kazanır; asit bağlayıcılarla tepkimeye girmez ve atmosfer etkenlerine iyi direnç gösterir; bu nedenle yapı boyama işlerinde yaygın olarak kullanılır. (Türkiye'de özellikle yalıların dış cepheleri aşıboyasıyla boyanır.) Mor aşıboyaları ışığa çok dayanıklı, örtme ve çok yüksek bir boyama gücüne sahip, atmosfer etkenlerine dayanıklı pigmentlerdir.

AŞICI a. Aşı yapan kimse.

Aşığım ne adam oyunu, aşıkla oynanan bir çocuk oyunu. Aşık yere atılırken: "aşığım, şu kişi ne adam" diye sorulur. Aşığın üste gelen yüzüne göre, önceden saptanan yanıtlar verilir. Soru sayısını artırarak oynanan türleri de vardır. BAHT da denir.

AŞIK a. **1.** Oy. Çocukların oynadıkları, koyun ayağından çıkarılmış küçük kemik ya da bu kemiğin çeşitli maddelerden (fildişi, maden, plastik) yapılmış taklidi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu kemikle oynanan çocuk oyunu: *Aşık oynamak. Aşıkta kazanmak.* **—3.** *Bir kimse ile aşık atmak,* üstün olan biriyle bir konuda yarışmak, ondan aşağı kalmamaya çalışmak: *Yirmisindeki bir gençle sen aşık atabilir misin?* ‖ *Aşığı cuk oturmak,* her istediği, istediği gibi gerçekleşmek: *Aşığı bu sefer de cuk oturmuş, hiçbir engelle karşılaşmamıştı.*

—Folk. *Aşık kemiği falı,* aşık kemiğiyle bakılan bir fal türü. (Aşık kemiği atılır, üste gelen yüze göre yorum yapılırdı. Orta Asya göçebe türk boyları arasında çok yaygın olan bu fala günümüzde Anadolu'nun kimi yörelerinde de rastlanmaktadır.)

—İnş. Bir çatıda, yanlamalar üzerine yatay olarak yerleştirilen ve mertekleri taşıyan ahşap ya da metal parça. (Aşık takozları, aşıkların kaymasını önler.) ‖ *Aşık takozu,* bir çatı makasının yanlamaları üzerine tespit edilen ve aşıkların oturmasını sağlayan takoz ya da kama. ‖ *Ara aşık,* mahya aşığıyla damlalık aşıkları arasında yer alan, başka bir deyişle dam sağrısında bulunan aşıklardan her biri. ‖ *Damlalık aşığı,* çatıda merteklerin alt ucunu taşıyan, yatay olarak yerleştirilmiş ahşap parça. ‖ *Kırma çatı aşığı,* bir mansart çatıda, farklı eğimdeki iki dam yüzeyinin kesiştiği yere yerleştirilen aşık. ‖ *Mahya aşığı* → MAHYA.

—Oy. *Aşık çakmaca,* bir tür aşık oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)‖ *Aşık oyunu,* koyun ya da keçinin arka ayaklarının diz kısmından çıkan aşık kemiğiyle oynanan oyunlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Oy. Yunanlılar ve Romalılar aşık kemiklerini, kâhinlikte kullanırlardı. Havaya atılan kemiklerin gergin bir biçimde tutulan elin sırtıyla yakalanması gerekir. Aşıkla oynanan bir başka oyun da, bir kemiğin havaya atılması ve bunun yere düşmesinden önce, masanın üstünde kalmış olan kemiklerden olabildiğince çoğunun toplanmasına dayanır.

• *Aşık çakmaca.* Oyuna katılanlardan biri ebe seçilir. Önce ebe, sonra ötekiler aşıklarını atar. Kimin aşığı ebeninkiyle aynı konumda gelirse, ebenin aşıklarını alır. Hiçbir aşık aynı konumda değilse, ebe tüm aşıkları alır.

• *Aşık oyunu.* Ele geçen bulgulardan aşık oyununun Hititler döneminden beri bilindiği anlaşılmaktadır. Eski Yunan'da aşık oyununa *astragalos* denir ve dört aşıkla oynanırdı. Romalılar'ca da bilinen oyun, Araplar arasında da oynanırdı. *Dede Korkut kitabı*'nda da söz edildiği gibi aşık, eski Türkler'de en yaygın oyunlardandı ve birçok türü vardı. Koyun aşığı küçük olduğu ve her yüzü üzerinde durabildiği için Anadolu, İç Asya, Yunan ve Roma'da zar yerine de kullanılırdı.

Aşık, gelenekselliğini koruyan yörelerde, günümüzde de başlıca çocuk oyunlarındandır. Düzgün olmayan küp biçimindeki aşığın dört yüzü değişik şekillerdedir ve ayrı adlar alır. Her yüzün oyundaki değeri farklıdır. Daha enli olan yüzlerden çukur olan tarafa *aç* (çik, çuk), bunun karşısındakine *tok* (tök), dar yüzlerden kenarı kalkık ortası çukur olana *bey* (say, kazak, kallek), bunun karşısındakine *kıt* (tokan, dalak, eşek) denir. Çok değişik türleri olmakla birlikte başlıca iki biçimde oynanır. Birincisinde aşıklar atılır, aldıkları duruma göre atan ya da karşısındaki oyunu kazanır. İkincisinde bir çizgi çizilip aşıklar dizilir. *Enek, akat* ya da *baş aşık* denen daha iri boyanmış ve içine kurşun ya da mum akıtılarak ağırlaştırılmış aşıkla bunlar devrilmeye ya da çizgiden çıkarılmaya çalışılır.

ÂŞIK a. (ar. *ʿaşık*). **1.** Bir başkasını aşkla seven kimse: *Karasevdalı bir âşık.* **—2.** Bir kadınla evlilik dışı bir ilişki sürdüren erkek: *Bir âşığı olmak.* **—3.** Dalgın, unutkan kimse: *Âşık, yine kitabını getirmeyi unutmuş.* **—4.** *Bir kimseye âşık olmak,* ona tutulmak, âşkla bağlanmak.

—Din. *Âşık postu,* bektaşilikte, nasip alacak derviş adayının oturduğu post. Eşik dibine, kapının sağ ya da sol yanına serilirdi.

—Ed. Saz ve tambura çalarak şiirler okuyan, gezgin halk şairi. Eşanl. çöğür şairi, saz şairi, meydan şairi. (Bk. *ansikl.* böl.) Bu şairler için adlarından önce kullanılan unvan sözcüğü: *Âşık Veysel. Âşık Garip.*

—El sant. *Âşık yolunu şaşırmış,* birbirini eşit aralıklarla kesen düzgün zigzaglar biçiminde bir nakış türü. [Eşanl. GIRİT* İĞNESİ; SERHOŞ* BACAĞI.]

—Tasav. *Âşık* ya da *Hak âşığı,* tüm sevgisini Allah'a vermiş, dünya nimetlerinden elini çekmiş, kalender derviş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tiyat. Güldürü tiplerinden biri olan genç ve tutkulu kahraman.

◆ sıf. *Bir şeye âşık, bir şey âşığı,* bir şeye büyük bir sevgi, tutkuyla bağlı olan kimse için kullanılır; tutkun: *Mesleğine âşık bir doktor. Müzik, doğa âşığı bir genç.*

—ANSİKL. Ed. *Âşık* diye adlandırılan halk şairleri halkın toplu bulunduğu yerlerde (kahvehaneler, kervansaraylar, panayırlar, şenlikler, kışlalar, konaklar, saraylar vb.) saz eşliğinde, doğaçtan şiir söyler ya da halk hikâyeleri (Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Köroğlu hikâyeleri vb.) anlatırdı. Âşıklar "saz" adı verilen bağlama'dan başka bozuk, çöğür, karadüzen, kubur, tanbura vb. gibi çalgılar da kullanmışlardır. Halk şiirinde şiir ile musiki birbirinden ayrılmaz; âşık hem çalar, hem söyler; seyrek de olsa, saz çalmaya âşıklar da görülmüştür (Seyrani, Talibi Coşkun vb.). Âşıklar saz eşliğinde şiir söylemeye "telden söylemek", saz çalmadan düz söylemeye "dilden söylemek" derler. Bunların islamlıktan önceki göçebelik döneminde "ozan", "baksı", "kam" vb. diye anılan şair tipinin devamı olduğu söylenmekte ise de, islamlıktan sonraki yerleşik uygarlığın yarattığı âşık'ın göçebelik dönemi şairlerine bağlanabileceğini gösteren yeterli kanıt yoktur. Halk şiiri geleneğini tasavvuf temaları ile sürdüren ve XIII. yy.'da en büyük temsilcisi Yunus Emre'yi yetiştiren tekke edebiyatında, kendilerini Tanrı aşkına adayan ve 'Hak âşığı' diye görülen tekke şairlerinin sanı olan "âşık" terimi, XVI. yy.'dan bu yana, dindışı şiir söyleyen saz şairleri için de kullanılmaya başlanmıştır. XVI. yy.'dan önceki dönemde dindışı şiir söyleyen sanatçıların adları ve yapıtları bize kadar ulaşmamıştır. Âşık, adından da anlaşılacağı üzere, "sevda şiirleri" söyleyen halk sanatçısıdır. Âşık olmak isteyen kişi, bir ustanın yanında çıraklık ettikten, saz ve şiir tekniği üzerine gerekli becerileri edindikten, belli bir kültür eğitiminden (din ve tasavvuf bilgileri, evliya menkıbeleri, islami mitologya ve motifler vb.) geçtikten, fasıllara katıldıktan, ustaları ile birlikte yurt içi gezilerine çıkıp görgü ve deneylerini artırdıktan, ustanın vereceği "tapşırma"yı (mahlas'ı, takma adı) aldıktan sonra "âşık" olabilirdi. Yeni yetişen âşıklar, genellikle ustalarının geleneğini sürdürür; onlar da, aynı yolda yeni âşıklar yetiştirirlerdi; böylece, birbirinin yetiştirmesi âşıklar özel bir kol oluşturur, buna da "âşık kolu" denirdi: *Emrah kolu, Ruhsati kolu* vb. Âşıkların yetişme geleneği içinde bir de tanrısal esinle şiir söylemeye başladığına inanılan ve "bâdeli âşık", "Hak âşığı" diye anılan âşık tipi vardır. Söylentiye göre bunlar, düşlerinde Hızır'ı görür, onun sunduğu "bade"-yi (dolu şarap; burada: aşk şarabı) içer, seveceği kişinin hayalini görür, onun aşkıyla şairlik yeteneğini kazanır; uyandığı zaman saz çalıp şiir söylemeye başlar; âşık olduğu kişiyi bulmak için yollara düşer, diyar diyar dolaşır. Halk hikâyelerindeki "Âşık Garip", "Âşık Kerem" vb. bunun ünlü örnekleridir.

Köy çevresinden yetişen âşıklar (Karacaoğlan, Dadaloğlu vb.) ile şehir ve kasaba çevresinden yetişen âşıkların (Âşık Ömer, Gevheri vb.) şiirleri arasında dil, mecaz ve içerik bakımından bazı ayrılıklar vardır; birincilerin dili halkın konuşma dilidir; işledikleri temalar kırsal kesim insanlarının kendi çevreleri içindeki günlük yerel yaşayışlarıyla ilgilidir; yalnız hece veznini ve anonim halk şiirinin nazım biçimlerini (koşma, mani, türkü vb.) kullanmışlardır. İkinciler ise, medrese ve tekke kültürü ile ilişki kurdukları, divan şiirini az çok tanıdıkları ve divan şairlerine özendikleri için, arap ve fars dillerinin sözcük ve kurallarını, divan şiirinin mecazlarına şiirlerinde epey yer vermişler; zaman zaman aruz veznini ve divan edebiyatının bazı nazım biçimlerini de kullanmışlardır.

XVII. yy.'dan sonra şehirli âşıkların medrese kültüründen etkilenmeleri yeni bir âşık tipinin doğmasına yol açmıştır; o bakımdan, âşıklar iki kümeye ayrılır: "meydan şairleri", "kalem şairleri" (= "kalem şuarası"). Meydan şairleri, saz eşliğinde doğaçtan şiir söyleyen şairler; kalem şairleri (= şuarası), belli bir öğrenimden geçen, saz çalmayan, hem hece hem aruz vezniyle şiirler yazan şairlerdir (Bayburtlu Zihni vb.).

XIX. yy.'da İstanbul'da, Tavukpazarı'nda, "semai kahveleri" diye anılan âşık kahvehanelerinde âşıkların toplandıkları, âşık fasılları düzenledikleri, yarıştıkları biliniyor. Şehir şehir, kasaba kasaba, köy köy dolaşan âşıklar, uğradıkları hanlara, kahvehanelere, geleneğe uyarak kimi zaman, çözülmesini istedikleri manzum bir "bağlama" (muamma) asarlar, ya da asılmış bağlamayı yine nazımla "açar"lar (çözerler); bağlamayı açan âşığa "öndül" (ödül) verilirdi; ya da, buralarda düzenlenen toplantılarda, birbirlerine karşı nazımla sordukları bağlamaları gene nazımla "açmaya" çalışırlardı. Yoksul kahvehanelerden zengin konaklarına kadar girip çıkan, konuk edilen âşıklar, zaman zaman padişahlarca da ilgi görmüş, korunmuşlardır. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinden öğrendiğimize göre, XVII. yy.'da Murat IV

ve Mehmet IV âşıklara ilgi göstermiş; XIX. yy.'da Mahmut II, Abdülmecit ve Abdülaziz sarayda âşık fasılları düzenletmişlerdir; o dönemde, sarayda otuzdan çok âşık bulunduğu biliniyor.

Zamanımızda ekonomi ve kültür alanlarındaki değişmeler; sanayinin gelişmesi, köy nüfusunun şehirlere göçmeye başlaması; okuma yazmanın artması; gazete, dergi, kitap gibi yeni kültür araçlarının etkisi; radyo, televizyon, video gibi teknik araçların yaygınlaşması, böylece şehir kültürünün taşraya aktarılması vb. gibi toplumsal nedenlerle yeni âşıklar yetişmesi olanağı gittikçe azalmaktadır.

Bugüne kadar adları bilinen âşıkların sayısı 2 500 kadardır; en ünlüleri şunlardır:

XVI. yy.: Köroğlu; XVII. yy.: Karacaoğlan, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Gevheri; XIX. yy.: Dertli, Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Zihni, Seyrani, Dadaloğlu, Ruhsati; XX. yy.: Âşık Veysel, Âşık Ali İzzet Özkan, Âşık Talibi Coşkun, Âşık İhsani. (→ Kayn.)

• Divan edebiyatında gazel ve benzeri türlerde en çok işlenmiş konu şairin kendisi olduğu varsayılan bir âşığın, sevgilisiyle ilişkisidir. (→ SEVGİLİ.) Pek çok mesnevi, ünlü âşıkların (Mecnun, Ferhat vb.), sevgililerine kavuşma yolunda geçirdikleri serüvenleri anlatır. Tasavvuf içerikli şiirde âşık, Tanrı'nın cemal* ve celal* niteliklerine tutkun insanı simgeler. Âşık güzelliğin maddi yanıyla ilgilenmez. Sadık ve vefalı olduğu halde sevgili tarafından ihmal edilir. Sevgiliyle arasına daima bir rakip girer. Bütün çektiklerine karşın sevgiliden gelen dertten, ayrılık acısından yakınmaz. Onu tanımlarken bülbül, tuti, kumru, pervane, derviş, şeyda, ayna, Lokman, Mani, Mecnun, Ferhat vb. benzetmeleri kullanılır.

—Tasav. Tasavvufta aşk, mecazi ve hakiki olmak üzere ikiye ayrılır. Mecazi aşk, Allah'tan başka herhangi bir varlığa sevgi ve tutkunluk; hakiki aşk ise, Allah'ın dışındaki her şeyi (mâ-sivâ'yı) bir yana bırakarak, bütün kalple Allah'ı sevmektir ve gerçek âşık da böyle bir sevgiyle dolu olan kimsedir.

ÂŞIK, türk halk şairi (XVII. yy.). Murat IV'ün ilgi gösterdiği âşıklardandı. Padişahın musahibi Musa Çelebi'nin öldürülmesi (1632) üzerine söylediği ağıtla tanındı. Murat IV'ün ölümünden sonra saraydan ayrılarak orduya yazıldı. 1645'te başlayan Girit savaşlarına katıldı, bu savaşlarla ilgili destanlar söyledi. Aruz ölçüsünü de başarıyla kullanan Âşık'ın, arı bir dille söylenmiş aşk şiirleri de vardır. Birçok şiiri, yaşamı ve sanatıyla ilgili kısa bir incelemeyle birlikte Saadettin Nüzhet Ergun tarafından *XVII. Asır sazşairlerinden Âşık* (1933) adlı küçük bir kitapta toplandı.

ÂŞIK ÇELEBİ, asıl adı **Pir Mehmet,** türk yazar, şair (Prizren 1520 - Üsküp 1572). Bursa'da yerleşmiş Bağdatlı bir seyit ailesindendir. İstanbul'da medrese öğrenimini sürdürürken Taşköprüzade, Ebussuut Efendi, Fenarizade Muhittin Efendi gibi ünlü bilginlerden ders gördü. İlkgençliğinden başlayarak şiire büyük ilgi duydu, şairlerle yakınlık kurdu; Zati, Taşlıcalı Yahya, Hayali gibi şairlerle dost oldu. Bursa'da Emir Sultan vakıfları mütevelliliği, İstanbul'da Ebussuut Efendi'nin fetva kâtipliği gibi görevlerden sonra Silivri'de başladığı (1550) kadılığı Rumeli'de çeşitli şehirlerde sürdürdü, Üsküp kadısı iken öldü.

Büyük Larousse

Âşık Çelebi
aynı adı taşıyan tezkireden alınma
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

Şiirlerini toplayan *Divan*'ı, Bursalı güzelleri tanımlayan *Şehrengiz*'i, Kanuni'nin Zigetvar seferini konu edinen manzum *Zigetvarname*'si edebiyat çalışmaları arasında yer alır. Bu iki yapıtının nüshaları bugüne dek ele geçmemiştir. Kadılığı sırasında kaleme aldığı *Mecmua-i sukuk* adlı kitabında yazdığı mahkeme ilamlarını derledi. Türlü ekler, açıklayıcı bilgiler katarak farsçadan Hüseyin Vaiz'in *Ravzat üş-şüheda*'sını arapçadan Gazzali'nin *Et-tıbr ül-mesbuk*'unu, İbni Teymiye'nin *Es-siyaset üş-şeriye fi islah il-raiye*'sini vb. çevirdi. Hocası Taşköprüzade'nin arapça ünlü biyografiler kitabı *Şakayık ün-numaniye*'sini türkçeye çevirdi; *Zeyl-i şakayık* adlı yapıtında hocasının kitabını kaldığı yerden tamamladı. Edebiyat tarihindeki asıl yerini *Meşair üş-şuara* (1546, bas. Londra 1974) adlı tezkiresiyle kazandı. Ebced sıralamasına göre düzenlenen ve Selim II'ye sunulan bu tezkirede XVI. yy. şairlerinin hayatları ve sanatları anlatılmış, şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Âşık edebiyatı, âşık adı verilen saz şairlerinin ürünlerini kapsayan edebiyat.

Şehir ve kasabalarda kahvehane, kervansaray, panayır, asker ocakları, esnaf loncaları, konaklar vb.'de; köylerde köy kahveleri vb.'de saz eşliğinde şiir söyleyen, ya da halk hikâyesi anlatan âşıkların ürünlerinden oluşan ve doğrudan doğruya halka seslenen bu edebiyat, medreseden yetişen ve aydın kişilere seslenen divan edebiyatından gerek dil, gerek biçim ve içerik bakımlarından kesin çizgilerle ayrılır.

Âşık edebiyatı, XVI. yy.'da başlayıp günümüze kadar sürmüştür. XVII. yy.'da şehirlerde yetişmiş olup da, medrese ve tekke kültürünün etkisi altında kalan âşıkların (Âşık Ömer, Gevheri vb.) divan şiirine özenmeleri dolayısıyla, bunların şiirlerine divan şiirinin dil, vezin, nazım biçimi, mecaz ve içeriğinin zaman zaman sızdığını görüyoruz.

Âşık edebiyatı, XVII. yy.'da en parlak dönemini yaşamış; XVIII. yy.da bir duraksama döneminden sonra, XIX. yy.'da son büyük ustalarını yetiştirmiştir. Bu dönemlerde âşık edebiyatının yurt ölçüsünde yaygınlaşması, XVIII. yy.'da Nedim'in öncülüğüyle bir ölçüde yerlileşmeye yönelen divan şiirini dahi etkilemiş, bazı divan şairleri (Nedim, Şeyh Galip vb.) âşık edebiyatı yolunda birkaç şiir yazmışlardır; böylece, divan edebiyatı ile âşık edebiyatı karşılıklı birbirlerini etkilemiş oluyorlar. Bu etkileşme, XIX. yy.'ın ikinci yarısında, batı uygarlığı çevresindeki yeni türk edebiyatı (Tanzimat edebiyatı, Edebiyat-ı cedide) döneminde de sürmüştür. Tanzimat şairi Ziya Paşa, *Şiir ve inşa* adlı makalesinde "Bizim tabii olan şiir ve nesrimiz taşra halkıyla İstanbul ahalisinin okumamış kısmı arasında hâlâ durmaktadır... Bizim şiirimiz halk şarkıları ve taşralarda çöğür şairleri arasında *deyiş* ve *üçleme* ve *kayabaşı* denen nazımlardır... Hele bir kere rağbet o yana dönsün, az vakit içinde ne şairler yetişir ki akıllara hayret verir" der. Bu dönemde Akif Paşa, Pertev Paşa, Ziya Paşa, Münif Paşa, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Tevfik Fikret vb. o yolda, deneme niteliğinde, bazı şiirler yazmışlardır. Âşık edebiyatı, özellikle XX. yy.'da İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde dil, vezin (hece vezni), nazım biçimi (koşma, semai, mani) bakımlarından çağdaş şiiri etkilemiş; bu dönemlerde doğrudan doğruya âşık ağzıyla yazan şairler de (Rıza Tevfik Bölükbaşı, Sabahattin Ali, Ahmet Kutsi Tecer vb.) yetişmiştir.

İslamlıktan sonra, eski destanların yerini alan halk hikâyeleri de (Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Köroğlu vb. âşık edebiyatı çerçevesi içindedir. (→ HALK HİKÂYELERİ.) Nesirli anlatımın içine, yer yer, saz eşliğinde söylenen şiirler de katılan; olayın akışı ses taklitleri ve mimiklerle desteklenen bu hikâyeler, halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde (kahvehaneler, hanlar vb.) hikâyeci âşıklar tarafından anlatılır. Bu hikâye anlatma geleneği, bugün de Kuzeydoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hâlâ canlılığını korumaktadır.

Âşık Garip hikâyesi, Anadolu ve Azerbaycan'da çok yaygın bir halk hikâyesi. Hikâyenin kahramanı Âşık Garip'in tanınmış bir saz şairi olduğu ve anlatılan olayların onun başından geçtiği söylentisi vardır. Bundan dolayı "biyografik aşk hikâyesi" diye sınıflandırılmaktadır. Hikâyede Tebrizli Resul (Âşık Garip) ile Tiflisli Şah Senem'in aşkları anlatılır. Babasının ölümünden sonra çevresini saran dalkavuklarla kalan mirası tüketen, çeşitli işlere girip çıkan Resul, bir saz şairinin yanında çalışırken bir gece düşünde ihtiyar derviş kılığındaki Hızır'ı görür; Hızır ona Şah Senem'in güzelliğini anlatır ve aşk badesi içirir. Âşık Garip diye anılmaya başlayan Resul elinde sazıyla Şah Senem'i aramak üzere yollara düşer. Tiflis'te kızı bulur, babasından ister. Baba, kırk kese altın vermesini şart koşar. Âşık Garip, parayı sağlamak için yine yollara düşer, Halep'e gider. Bu arada, Şah Senem'i Veled adlı birine nişanlarlar, Âşık Garip bunu duyunca yine yollara düşer, Hızır'ın yardımıyla Tiflis'e ulaşır; düğünde çaldığı sazla kendini tanıtır, Şah Senem ile evlenir. Âşık Garip hikâyesi, sonu mutlulukla bağlanan birkaç halk hikâyesinden biridir.

Âşık Garip
Malik Aksel koleksiyonu

Halk arasında çok okunan *Âşık Garip hikâyesi*'nin taşbaskısı ve matbaa harfleriyle çeşitli baskıları vardır. Aynı konu, yerli ve yabancı (örn. Lermontov: *Âşık Kerib*, 1837) yazarlar tarafından da işlenmiştir. Azerbaycan'da, *Âşık Garip* adlı bir de opera bestelenmiştir.

Âşık Kerem, *Kerem ile Aslı* hikâyesinin erkek kahramanı. Bazı araştırmacılar, hikâyenin düzenlenmesinden önce bu adda bir âşığın yaşamış olduğunu kabul ederler. (→ *Kerem ile Aslı.*)

ÂŞIK MEHMET BİN ÖMER BİN BAYEZİT → MEHMET* BİN ÖMER BİN BAYEZİT ÂŞIK.

ÂŞIK ÖMER, türk halk şairi (Gözleve, Konya, ? - İstanbul 1707). Önceleri Aydınlı ya da Kırım-Gözleveli olduğu sanıl-

dıysa da sonradan Konya'nın Gözleve köyünden olduğu gerçeklik kazandı. Adli ve Derviş Nihani mahlaslarını da kullandı. Uzun süre orduda bulundu. Cehrin kalesinin alınışına (1678), Ahmet II devrindeki Avusturya-Macaristan ve Rus seferlerine ilişkin şiirleri vardır. Ayrıca Bursa, Sakız, Sinop, Varna, Bağdat, Şam ve İstanbul kentlerinde dolaştığı; Tuna boylarını dolaştığı, şiirlerinden anlaşılmaktadır. İstanbul'da Yemiş iskelesi'nde bir türbesi bulunduğu 1888'de basılan *Divan*'ında resmi verilerek ileri sürülmüşse de doğru değildir. Medrese öğrenimi gördüğü, okuduğunu anlayacak kadar arapça ve farsça bildiği; satranç, ebced ve musiki gibi konularda bilgi sahibi olduğu, besteler yaptığı, şiirlerinden anlaşılmakta; tambura çalmada da büyük bir ün kazandığı kaynaklarda belirtilmektedir. Yapılan karşılaştırmalar sonunda Âşık Ömer'in Kayıkçı* Kul Mustafa, Kâtibi* ve Kuloğlu* gibi XVII. yy.'ın ünlü âşıklarından etkilendiği görülmektedir. Dili ve sanat anlayışıyla, XX. yy. başlarına kadar sürecek ve yüzlerce âşık üzerinde etkili bir geleneğin oluşmasına yol açmış, âşıklar arasında usta olarak tanınmıştır. Divan şiirinin dilini, anlatımını ve içeriğini örnek alan Âşık Ömer gazel, murabba, muhammes, müseddes gibi biçimleri kullanarak divanlar, kalenderiler, semailer söyledi.

Divanlarının düzenlenmiş nüshalarındaki şiirlerin sayısı bini aşkındır. Cönk ve mecmualarda da Âşık Ömer adına kayıtlı ve divan nüshalarına girmemiş çok sayıda şiir bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmı, başkalarının Âşık Ömer'e mal edilmiş şiirleridir. Şiirleri Âşık Ömer'inkilerle karışan âşıklar arasında Gevheri* de vardır. Aynı adı taşıyan ve fazla tanınmamış olan bazı âşıkların şiirleri de Âşık Ömer'e mal edilmiş olabilir. Eksik ve yanlış olarak taşbasması olarak birkaç kez basılmış olan *Divan*'ının birçok yazma nüshası da vardır. Bunlardan en tanınmış olanı Ayvansarayi Hafız Hüseyin'in H. 1197'de (1781-1782) düzenlediği, Konya'daki Mevlânâ müzesi kütüphanesi'nde bulunan nüshadır. Saadettin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer-hayatı ve şiirleri* (1935) adlı yapıtında 750 kadar şiirini yayımlamıştır. (→ Kayn.)

ÂŞIK PAŞA, asıl adı **Ali,** türk mutasavvıf, şair (Kırşehir 1272 - *ay.y.* 1333). Babai tarikatının kurucusu sayılan Horasanlı Baba İlyas'ın torunu, Şeyh Baba Muhlis'in oğludur. Güçlü bir tasavvuf kültürüyle yetişti. Kırşehir'de kurduğu zaviyede sünni inançlara uygun bir tasavvuf düşüncesini yaymaya çalıştı. Aruzla ve heceyle Yunus Emre etkisinde yazdığı şiirlerde, öğretici olmayı sanatsal amaçlara üstün tuttu. En tanınmış yapıtı *Garibnâme*'dir (1330). Tasavvuf bilgilerini öğretmek amacını güttüğü için, yapıtlarını kolay anlaşılır bir dille yazmıştır. Türkler'in saygınlığını ve türkçenin inceliğini belirtmek için, *Garibnâme*'nin bitiş bölümünde yazdığı *"Türk diline kimsene bakmaz idi / Türklere hergiz gönül akmaz idi / Türk dakı bilmez idi bu yolları / İnce yolu, ol ulu menzilleri"* dizeleri ünlüdür. Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i üzerinde de *Garibnâme*'nin izleri görülmektedir. Yunus Emre etkisindeki ilahi ve gazelleri Abdülbaki Gölpınarlı tarafından *Yunus Emre ve tasavvuf* (1961) adlı kitapta toplandı. *Fakr-nâme,Vasf-ı hâl, Hikâye, Kimyâ risalesi* adlı mesnevilerini Agâh Sırrı Levend yayımladı (1953-1954). [→ Kayn.]

ÂŞIK VEYSEL (Veysel ŞATIROĞLU), türk halk şairi (Sivrialan, Şarkışla, Sıvas, 1894 - *ay. y.* 1973). Yedi yaşındayken çiçek hastalığından gözleri kör oldu. Avunsun diye eline tutuşturulan sazı çalmayı ve onun eşliğinde şiir söylemeyi öğrendi. 1931'de Sıvas'ta düzenlenen Halk şairleri bayramı'nda adını duyurdu. Tanınmasında Ahmet Kutsi Tecer'in de katkısı oldu. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümünde üç ayda yürüyerek gittiği Ankara'da şiirlerini daha geniş topluluklara tanıttı (1933). Kentleri, kasabaları gezerek çalıp söylemeyi sürdürdü. Arifiye ve Hasanoğlan köy enstitülerinde (1943-1944), daha sonra Çifteler köy enstitüsü'nde saz çalmayı ve halk türkülerini öğretti. Halkevleri'nde, radyoda, okullarda gezgin bir halk şairi olarak şiirlerini saz eşliğinde geniş kütlelere dinletti ve sevdirdi. Ona Türkiye'nin son halk şairi unvanını kazandıran yapıtı bir yönüyle dünyanın geçiciliğini, tek gerçeğin ölüm olduğunu, nefsin yenilmesi gerektiğini ileri süren geleneksel halk şiiri çizgisini sürdürdü *(Bu dünya fanidir gelip göçerler).* Felekten, bahtından, talihinden yakınıyor, geleneksel şiirin sözlüğünü *(zahir, batın, arş, kürs)* kullanıyordu. Ancak bunun yanında bilime, teknik ilerlemelere de ilgi gösteriyordu *(Ay dünya arası sanki bir adım).* İnsanlar arasında eşitliği savunan, kini, inanç kavgalarını gidermeyi amaçlayan şiirleri *(Koyun kurt ile gezerdi / Fikir başka başka olmasa)* özellikle sevildi. Köylü bir halk şairi olarak toprak sevgisini, toprak adamının güç doğa koşullarıyla savaşımını dile getirdi. Doğa öğelerinden yola çıkan lirizmiyle sevgi, ayrılık konularını işledi *(Uzun ince bir yoldayım; Güzelliğin on par'etmez; Kuş olsan da kurtulmazdın elimden / Eğer görsem idi göz ile seni).* Şiirleri *Deyişler* (1944), *Sazımdan sesler* (1949), *Âşık Veysel, hayatı ve şiirleri* (1953) kitaplarında yayımlandıktan sonra bütün şiirleri *Dostlar beni hatırlasın* (1970) adlı yapıtta derlendi. Yaşamı Metin Erksan'ın yönettiği *Karanlık dünya* adlı filme konu oldu (1952). Bedri Rahmi Eyüboğlu *"Dağlar çiçek açar / Veysel dert açar"* dizelerini bir tablosuna konu edindi. Orhan Peker tarafından bir tablosu yapıldı. (→ Kayn.)

AŞIKA sıf. ve a. (ar. *ᶜaşık*'ın dişl. *ᶜāşıka*). *Esk.* Seven kadın.

AŞIKALTI sıf. Anat. **1.** Aşıkkemiğinin altında bulunan. **—2.** *Aşıkaltı eklemi,* aşıkkemiğinin, topukkemiği ile yaptığı eklem.

ÂŞIKAN çoğl. a. (ar. *ᶜāşık*'ın fars. çoğl. *ᶜāşıkān*). *Esk.* Âşıklar: *"Canlar veren âşıkanın cürmü ne"* (Âşık Ömer, XVII. yy.).

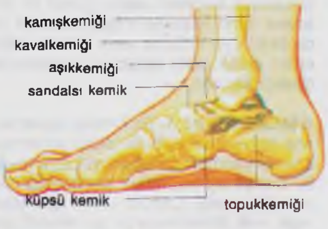
ÂŞIKÂNE sıf., be. (ar. *ᶜāşık* ve fars. *-āne*' den *ᶜāşık-āne*). *Esk.* **1.** Âşığa özgü, âşıkça: *"... o sineyi âşıkâne bir deraguş gibi ısıtınız"* (Celal Sahir). **—2.** Lirik.

AŞIKÇIK a. Anat. İki bacak kemiğinin alt iki ucundan her birinin, baldır-kavalkemikleri yuvasını oluşturan çıkıntısı *(iç aşıkçık* ya da *baldır kemiği aşıkçığı, dış aşıkçık* ya da *kavalkemiği aşıkçığı).*

ÂŞIKİ sıf. (ar. *ᶜāşık* ve *-i*'den *ᶜāşıki*). *Esk.* Âşıkla ilgili.

ÂŞIKİ, türk halk şairi (Çorum XVIII. yy.). Uzun yıllar Anadolu ve Rumeli'de dolaştı. Aruz ve hece ile şiirler söyledi. Şiirlerinde klasik dilden geçme birçok sözcük ve tamlamaya yer verdi. Bu özelliğine dayanılarak kalem şuarası zümresinden olduğu ileri sürülmektedir. İki yüz kadar deyişinin yazılı olduğu defter bugün kayıptır. Kırk şiiri, yaşamı ve sanatıyla ilgili kısa bir yorumla birlikte Ziya Gürel'in *Hak âşıklarından Âşıkî ve Dedemoğlu* (1980) adlı eserindedir.

AŞIKKEMİĞİ a. Ayakbileğinin tepe kısmını oluşturan ve ayağın bükülmesinde ve açılmasında başlıca rolü oynayan kısa kemik.

—ANSİKL. Aşıkkemiğinin üst yüzünde bulunan ve aşıkkemiği makarası denilen çıkıntı, kavalkemiği ile kamışkemiğinin alt uçları arasına kama gibi girer. Alt yüzü topukkemiğiyle, ön yüzü kayıksı kemikle eklemlenir.

—Zool. Sürüngenlerde ve kuşlarda aşık-topuk ikilisi kavalkemiğine sıkıca bağlıdır ve ayak eklemi kaval-bilek ile bilek-tarak arasında yer alır, ayağın kavalkemiğiyle eklemlenmesine yarar.

Âşıklar bayramı, Konya Turizm derneği tarafından, âşıklık geleneğini canlandırmak, âşıkların toplum içerisinde arka plana itilmiş olan konumlarını yeniden kazanmalarını sağlamak amacıyla düzenlenen bayram. 1966'dan başlayarak her yıl

Bk. resim sayfa 928

ekim ayı içinde düzenlenen Konya Âşıklar bayramı günümüzde de sürmektedir.

Âşıklar şöleni, halk şiiri geleneğini yaşatmak amacıyla düzenlenen halka açık şiir toplantısı. 1971 yılında Türkiye Gazeteciler sendikası tarafından İstanbul'da düzenlenen şölende Erzurumlu Yaşar Reyhani "yılın âşığı" seçilmişti.

1974'ten başlayarak İstanbul ve Antalya festivalleri programlarında da âşıklar şöleni'ne yer verildi. Bu şenliklerde ödül kazanan âşıklar arasında Murat Çobanoğlu, Şeref Taşlıova, Sefil Selimi, Âdil Ali Atalay (Vaktidolu), Abdülvahap Kocaman, Davut Sulari, Osman Feymani, Ali İzzet Özkan, İsmail Cengiz, Mahmut Taşkaya, Ali Metin vb. sayılabilir.

ÂŞIKLI a. *Bir şeyin, bir kimsenin âşıklısı* (daha çok olumsuz cümlelerde), tutkunu, düşkünü, meraklısı: *Makam âşıklısı deği-*

Büyük Larousse

Âşık Paşa türbesi
Kırşehir

Âşık Veysel
Turgut Kut arşivi

Âşıklar bayramı
Konya
Hürriyet arşivi

lim. Yüzünün âşıklısı değilim, görmesem de olur.

AŞIKLIHÖYÜK. Arkeol. Anadolu'da, Kappadokia bölgesinde höyük; Niğde'de, Aksaray ilçe merkezinin 25 km doğusunda, Melendiz çayı yakınında. Çanak-çömleksiz (akeramik) yenitaş dönemi kültür yerleşmesidir. İan Todd'un yaptığı araştırmalarda (1964-1966) temelsiz, kerpiç evler ortaya çıkarıldı. Buluntular arasında obsidyen araç-gereçler tarımın, koyun, keçi, sığır gibi hayvan kemikleri hayvancılığın varlığını kanıtlar.

ÂŞIKPAŞAZADE, asıl adı **Derviş Ahmet Âşıkî,** türk tarihçi (Elvan Çelebi köyü, Amasya, 1400 - İstanbul ?). Ünlü şair ve mutasavvıf Âşık Paşa'nın soyundan. Yetiştiği derviş çevresinde basit bir öğrenim gördü. Bir süre Anadolu'da dolaştıktan sonra Üsküp sancakbeyi İshak Paşa'nın maiyetine girdi. Macaristan akınına (1439), İkinci Kosova savaşı'na (1448) katıldı. Fetih'ten sonra İstanbul'a yerleşti. 86 yaşında yazmaya başladığı *Tevarih-i âl-i Osman* adlı tarihi Osmanlı devletinin kuruluşundan başlayarak Bayezit II döneminin bir bölümüne kadar gelir. Murat II dönemine kadar olan olayları başkalarından aktarmış, daha sonraki olayları ise kendi gözlemlerine dayanarak yazmıştır. Sanatsız bir düzyazıyla, Rumeli'deki askeri sınıfların ve serhat halkının diliyle kaleme alınan yapıt, Osmanlı devletinin ilk dönemleri için önemli bir kaynak olmasının yanı sıra, gazi-dervişlerin bakış açısını yansıtması bakımından da önemlidir. Yapıtında Osmanlı devletinin kuruluşunda gazı, ahi, abdal ve bacı'ların (gâzıyan-ı Rum, ahîyân-ı Rum, abdâlân-ı Rum, bâcıyân-ı Rum) rolünü kuvvetle vurgulayan Âşıkpaşazade, osmanlı hükümdarlarını da derviş-gazi olarak gösterir. Yapıtta, döneminin anonim *Tevarih-i âli Osman*'larının yazılış geleneğine uygun olarak manzum parçalar da bulunmaktadır. *Âşıkpaşazade tarihi* diye de anılan *Tevarih-i âli Osman,* Âli Bey (İstanbul 1914), Friedrich Giese (Leipzig 1929), N. Atsız (Osmanlı tarihleri I içinde, İstanbul 1949) tarafından yayımlandı.

ÂŞIKTAŞ a. Âşıktaşlık edenlerden her biri.

ÂŞIKTAŞLIK a. **1.** Ciddi bir duyguya dayanmayan aşk ilişkisi. **—2.** *(Bir kimseyle) âşıktaşlık etmek,* (onunla) bu tür bir ilişkiye girmek.

Âşıkyolu a. Bir dik açı dizisi oluşturarak düzenli aralıklarla kendi üstüne kıvrılan çizgilerden kurulu, sık rastlanan süs. (Yunan ve Romalılar, çok kullandıkları bu süsü *zikzak* diye adlandırdılar. Roman sanatında da karşılaşılan aynı süs, XVIII. yy.'da yeniden ortaya çıkarak, gene bu adla anılan her türden mobilya ve eşyayı bezemekte kullanıldı.)

Baalbek'te Bacchus tapınağı'nın kornişini süsleyen gamalı haçlı âşıkyolu İ.S. II. yy.

AŞILAMA a. **1.** Aşılamak eylemi. **—2.** İnsanlara ya da bitkilere aşı yapma işlemi. **—3.** Bitkilerin aşıyla yapay olarak çoğaltılması. **—4.** Yeni aşılanmış ağaç.
—Mantarbil. Bir yığın üzerinde (toprak, gübre, kompost ya da saman yığını) yastık mantarı üretiminde, yığınların içine mantar sporlarını (ya da mantar miselyumlarını) ekme işlemi. || Modern yastık mantarı üretiminde, mantar yastığının yüzeyindeki darı tohumları üzerine beyaz mantar miselyumlarını ekme ya da kompost yığınları içine bu miselyumları çok iyi bir şekilde karıştırma tekniği. (Miselyumların [ya da sporların] yastığa değme noktalarını çoğaltmak ve düzgünleştirmek amacıyla hep bir düzende ekim sağlayan aşılama makineleri vardır. Bu aşılamadan sonra, miselyumların yastığa hızla yayılmasını sağlamak için mantarlıklar kuluçka salonuna aktarılır.)
—Metalurj. Erimiş bir metale ya da alaşıma aşılayıcı katma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. Ana zinciri ya da gövdeyi oluşturan bir polimere aşı adı verilen yanal zincirleri bağlama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topruhbil. Bir kimseye, hasım tarafın kanıtlarından birkaçını açıklayıp hemen ardından, bunlarda hiçbir gerçek temel bulunmadığını göstererek, onu, bu kanıtlardan etkilenmeme durumuna getirme.
—ANSİKL. Metalurj. Aşılama, ya fiziko-kimyasal dengeyi bozarak ya da kristal çekirdeklerini oluşturarak bir metalin ya da alaşımın katılaşma biçimini değiştirmeye yarar. İşlem döküm potasında, genellikle, külçe dökümünden hemen önce, banyonun oksidi giderildikten ve cürufu ayrıldıktan sonra uygulanır.
Aşılayıcılar genellikle gri hamdemirlerde kullanılır. Ayrıca hamdemirin türüne, bileşimine ve ulaşılmak istenen amaca göre silikokalsiyum, ferrosilisyum, silikozirkonyum ya da ferromanganosilisyum aşılanır. Bu katkılarla birlikte kullanılacak hamdemirin, her şeyden önce silisyum bakımından fakir olması gerekir. Aşılanmış gri hamdemirlerde grafit daha iyi dağılır, daha incedir ve yuvarlak parçacıklar oluşturabilir. Bu hamdemirlerin mekanik nitelikleri, özellikle çekme ve eğilme dayanımı iyileşir, esneklik modülü artar, üstelik, ana bileşenin daha homojen duruma gelmesi, ısıl sertleştirme ve menevişleme işlemini kolaylaştırır.
—Polim. Aşılama yöntemleri basitçe iki büyük grupta toplanabilir:
1. gövde üzerinde etkin noktalar oluşturulur ve bu noktalardan başlayarak bir monomer polimerleştirilir. Gövdenin etkinleştirilmesi (etkin noktaların yaratılması) değişik yollarla sağlanabilir; sözgelimi bir peroksidin bozunması sırasında oluşan serbest köklerin etkimesinden yararlanılabileceği gibi morötesi ışınlarla (ışılkimyasal aşılama) ya da iyonlaştırıcı ışınımlarla (γ ışınları ya da hızlandırılmış elektronlar) ışınlama yöntemine de başvurulabilir.
2. önceden hazırlanmış ya da oluşum halindeki aşıların, ana zincirin işlevsel gruplarıyla tepkimeye girmesi sağlanır. Böylece zincirin ucunda birincil amin işlevi taşıyan polistirenler, epoksi işlevleri içeren polimerler üzerinde yoğuşturulur.
Aşılamanın makromolekül bireşiminde çok büyük bir önemi vardır; çünkü bir polimere, temel özelliklerini bozmadan bir ya da birçok yeni özellik verir. Nitekim polietilen akrilik asitle aşılanırsa yapışkanlık özelliği kazanır.

AŞILAMAK g.f. **1.** *Bir kimseyi aşılamak,* ona aşı vermek. **—2.** *Bir bitkiyi aşılamak,* ona aşı yapmak: *Bir ağacı aşılamak.* **—3.** Bir bitkiye aşı kalemi ya da aşıgözü takmak (eklemek): *Çöğüre kalem aşısı yapmak.* **—4.** *Bir kimseye bir şey (soyut) aşılamak,* telkin yoluyla onun bir düşünceyi, görüşü, duyguyu benimsemesini sağlamak: *Çocuklara sorumluluk duygusu, okuma sevgisi aşılamak. Bu zararlı düşünceleri size kim aşıladı? Halka iyimserlik aşılamak.*

◆ **aşılanmak** edilg. f. **1.** Kendisine, aşı yapılmak: *Aşılanmış ağaçlar.* **—2.** Kendisine, telkin yoluyla bir görüş, bir düşünce vb. benimsetilmek.
—Polim. Bir eşpolimerden söz edilirken, ana zinciri oluşturan monomer gövdesinin motiflerinden birini ve aşı adı verilen yan zincirleri taşımak.

◆ **aşılatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir bitkiyi aşılatmak,* onun aşılanmasını sağlamak: *Çocukları kızamık salgınına karşı aşılatmak. Gülleri aşılatmak.*

AŞILANMAK → AŞILAMAK.

AŞILATMAK → AŞILAMAK.

AŞILAYICI a. Metalurj. Çekirdeklenmeyi kolaylaştırmak ve buna bağlı olarak katılaşmayı hızlandırmak için erimiş bir metale ya da bir alaşıma katılan madde. (Sıvı hamdemire aşılayıcılar, grafit çekirdekleri oluşturmak için katılır.)

AŞILI sıf. **1.** Bulaşıcı bir hastalığa karşı bağışıklık kazanması için aşılanan kimse için kullanılır. **—2.** Aşılanmış bitki için kullanılır: *Aşılı gül.*
—Bağc. *Aşılı bağ çubuğu,* aşılanacı ve aşı kalemiyle birlikte bir bağ çubuğunu oluşturan asma fidanı; bunlar fidanlık sahipleri tarafından satılır ve alıcılarca bağ kuruluşunda kullanılır.

AŞILMAK → AŞMAK.

AŞILMAZ sıf. Aşılması güç, engel oluşturan şey için kullanılır: *Aşılmaz dağlar. Aşılmaz güçlükler.*

AŞIM a. (*aşmak, çiftleşmek'ten*). Zootekn. Erkek hayvanın, kızgınlık durumundaki dişi hayvanla çiftleşmesi. || *Aşım mevsimi,* bir erkek hayvanın kızgınlık durumundaki dişisiyle çiftleştiği mevsim. || *Aşım planı,* belli bir amaca yönelik bir yetiştirme planına göre üretim yapılan bir hayvan topluluğunda, çiftleştirilecek eşlerin ya da kullanılacak tohumların isabetle seçimini sağlama olanağı veren ilkelerin tümü göz önünde tutularak hazırlanıp uygulamaya konulan eş seçimi planı. || *Aşım rampası,* aşım sırasında dişiyi kovalamaması, ona güvenle atlaması ve ağırlığını bütünüyle yüklememesi için erkek hayvanın ön ayaklarını koyacağı yeri bulunan özel aşım düzeneği. —Sığırlar için yapay tohumlama merkezlerinde, boğalardan tohum almak için aldatma amacıyla kullanılan hayvanların tutulmasına yarayan aşım düzeneği. || *Özel aşım,* aynı tarım işletmesinde beslenen erkek ve dişi hayvan arasındaki çiftleşme. || *Serbest aşım,* birçok tarım işletmesine ait damızlık erkek ve dişi hayvanlar arasındaki çiftleşme. (Örneğin bir köydeki bütün çiftçilere ait dişi ve erkek damızlıkların [sığır, koyun, keçi, at, vb.] sürü halinde bir arada bayıra salınması ve bu sırada olan aşımlar.)
—Atç. *Aşım istasyonu,* aygırların aşım mevsimi boyunca kaldıkları yer. || *Yeniden aşım,* aygırın ilk aşımdan sonra aynı kısrağa her bir aşımı.
—ANSİKL. Dişi hayvanın döllenmesi için çoğu zaman bir aşım yetmez. Güvenli döllenme için birkaç kez aşım yaptırılır, örneğin kısraklarda günaşırı 2-3 kez aşım uygulanır. Aşım eyleminin süresi gevişgetirenlerde çok kısadır, bir anda olup biter. Tektırnaklılarda biraz daha uzun, domuzlarda daha da uzundur. Evcil hayvanlardan en uzun süre köpeklerdedir (15-30 dakika).
Serbest aşımda erkek hayvanlar, dişi adedine göre sayıca belirli bir oranda olmak üzere sürü içinde serbestçe dolaşır ve kızgınlık gösteren dişilere aşarlar. Koyun ve keçide ortalama 30-40 dişiye bir

koç ve teke, sığırda bir boğaya 25-30 inek, atta 25-30 kısrağa bir aygır hesaplanır. Bu yöntem döllenme oranı bakımından iyi sonuç verdiği gibi (at), yetiştiricisinin işini de kolaylaştırır (et sığırı, koyun, vb.). Ancak sürüde aynı anda birçok erkek varsa doğacak yavruların babasını bilmek olası değildir, bu da ayıklamayı önemli ölçüde sınırlar. Bu nedenle, dişi hayvan sürüsünü küçük kümelere ayırmak ve her kümeye belli bir erkek vermek en iyisidir.

Aşım elle de sağlanabilir; o zaman dişi kızgınlık işareti verdiğinde yetiştiricinin önünde ve gözetimi altında erkeğe çıkarılarak aşım yaptırılır. Bu durumda, kızgınlığın kesin olarak bulunduğunu saptamak büyük önem taşır; yetiştirici dişide gözle görülebilen işaretlere dayanarak yaptığı saptamayı bir de aldatmaca hayvan (tohum borusu çıkarılmış erkek ya da önlük takılmış erkek, androjen verilmiş dişi) göstererek doğrulayabilir.

AŞIM a. Ceb. RANK'ın eşanlamlısı.

AŞINABİLİR sıf. Tekst. Bir aşındırıcı tarafından bozulabilen bir boyarmadde için kullanılır.

AŞINDIRICI a. Teknol. Bir gerecin küçük parçacıklarını basınçlı sürtünme yoluyla koparabilen sert ve kesici mineral madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Kimi boyarmaddeler (azolar, vb.) üzerinde bozucu etki gösteren indirgeyici kimyasal etken. (Bu etken aşındırma baskıda kullanılır.)

◆ sıf. Teknol. Aşınmaya neden olan maddeler için kullanılır. || *Aşındırıcı kafa*, mermer parlatma çarkının döner tablasına bağlanan ve değişik aşındırıcı özellikleri olan küçük yapay taşlama taşı.

—ANSİKL. Aşındırıcılar serbest taneler halinde (kumlama, polisaj), bir sıvı ya da hamurla karışım biçiminde (ev işlerinde), sabun katkısıyla (diş macunu), topaklar halinde (taşlama taşları), bir taşıyıcı ile birlikte (sürme ya da dökme aşındırıcılar) ya da yapay bir dokumaya bulanarak kullanılır. Bu sonuncu tür işlenecek parçaya hem elle hem de makineyle uygulanabilir.

Topaklaşmış ya da biçimlendirilmiş aşındırıcılar, karmaşık yapıda, farklı biçimlerde katı gereçlerdir ve toz halinde aşındırıcı maddeler bir bağlayıcı ile birleştirilerek elde edilir. Önce aşındırıcı taneler, pudralar, kimi katkılar ve bir bağlayıcı karıştırılarak hamur haline getirilir, sonra bu hamur basınç altında kalıba dökülerek biçimlendirilir. Ardından bu karışım pişirilir, ölçülendirilir ve bir dizi denetimden geçirilir (görünüm, boyutlar, sertlik, denge, mekanik dayanım). Bu amaçla kullanılan başlıca aşındırıcı maddeler korindon, silisyum karbür, bor karbür ve elmastır. Topaklaştırıcı (bağlayıcı) olarak ise, mineral (magnezi, seramik), reçine (fenol-formol, gomalak), metal (elmas ürünleri için) ya da kauçuk kullanılır. Bu aşındırıcı taşların biçimleri çok çeşitlidir; örnek olarak düz taşlar (normal ya da ince; girintili, eğimli, profilli), silindir (ya da halka), çanak (düz ya da konik), tabak, çubuk, segman biçiminde ve saplı taşlama taşları sayılabilir. Ayrıca taşlar boyutlarına, türlerine, kalınlıklarına, tane boşluklarına, sertliklerine (grad) ve bağlayıcılarının türüne göre sınıflandırılır. Taşlama taşları çok yüksek hızda döner; dolayısıyla depolama, takma ve kullanım açısından özel önlemlerin alınması zorunludur (koruyucu kapak, parça desteği, saydam siper ya da gözlük, tozların emilmesi). Biçimlendirilmiş aşındırıcılar en çok metal işlemede kullanılır(çatlak giderme, çapak alma, düzeltme, yüzey işleme, taşlama, bileme, biçme, alıştırma, polisaj, üstünbitirme) ve bu alanda başka hiçbir aşındırıcı bunların yerini tutamaz.

Sürme (dökme) aşındırıcılar, karma gereçlerdir; taşıyıcının üstünde, temel bileşeni hayvansal jelatinden ya da fenol-formol türü bireşimsel bir reçineden oluşan bağlayıcı iki katman bulunur. Bu bağlayıcı katmanlar, pudralama yoluyla serpilen (sık dağılımlı ya da aralıklı) ve elektromanyetik etkiyle yönlendirilen aşındırıcı tane katmanını sıkıca tutar. Kuru bağlayıcılara iyice kenetlenen bu tanelerin, gereğince etkili olması için, bağlayıcı içine çıkıntılı biçimde yerleşmesi sağlanır. Sürme aşındırıcıların mekanik sürekliliğini sağlama görevi üstlenen başlıca taşıyıcılar, işlenmiş kağıtlardan, aprelenmiş pamuklu bezlerden, vülkanize liflerden ve bu liflerin bileşimlerinden oluşur. Bu amaçla kullanılan kağıtların metre kare başına kütlesi şöyledir: A, 70g/m²; C, 120 g/m²; D, 150 g/m²; E, 220 g/m². İşlenmemiş bezlerin ağırlıkları ise, atkı ve çözgü sayılarını karşılayan J (blucin) 200 g/m² ve X (diril) 260 g/m² ile gösterilir.

Vülkanize liflerden oluşan taşıyıcıların kalınlığı genellikle 0,5 ile 0,8 mm arasında değişir. Aşınma işlemi sırasında doğan yüksek sıcaklığa karşı dayanımı artırmak için bağlayıcılara mineral katkılar eklenir. İkinci pişimden sonra fırın çıkışında ürün büyük bobinlere sarılır. Satışa sunmak için ise elle ya da makinede (matkap, temas çarkı, taşınır makineler, vb.) kullanılmak üzere uygun boylarda kesilir ve biçimlendirilir: yaprak, zımpara bandı, masura, taşlama diski, manşon, koni, çark, vb. Sürme aşındırıcılar ağaç, deri ve plastiğin zımparalanmasında, metallerle hamdemirin çapak alma ve polisaj işlemlerinde, ayrıca cam, mermer, mantar, seramik ve deri sanayilerinde kullanılır.

Katkılı aşındırıcılar, genellikle köpüklü yapay bir dokuma içine dağılmış aşındırıcılardan oluşur; bu dokumanın lifleriyle aşındırıcı taneleri, temel bileşeni fenol reçinesi ya da poliüretan olan bir bağlayıcı ile birbirine kenetlenir. Yapay lifler ya poliamit ya da polyesterdir. Aşındırıcı taneler ise, silisyum karbür, öğütülmüş kum ya da korindondan oluşur ve boyutları 0,002 ile 0,5 mm arasında değişir. Ayrıca talk ve kalsiyum karbonat gibi etkin mineral katkıları da bağlayıcıların bileşiminde yer alabilir. Piştikten sonra fırından çıkarılan ve bobin haline getirilen ürün çeşitli biçimler altında satılır: ev işleri için temizlik bezleri (süngerlere yapıştırılmış ya da yapıştırılmamış), çarklar, taşlama diskleri ve sanayi fırçaları. Bu aşındırıcılardan her tür temizleme ve istenen görünümde bitirme işlemlerinde yararlanılır; ayrıca elle olduğu kadar uygun makinelerle de (matkaplar, vb.) kullanılabilirler.

AŞINDIRICILIK a. Mad. oc. Bir kayacın dokunduğu makine parçalarını yıpratma özelliği. (Aşındırıcılık derecesine göre lastiklerin, yükleyici kovalarının, kazı kesicilerinin ömrü 1 ile 10 arasında değişebilir. Çok aşındırıcı bir kayaç mekanik yolla kazılamaz.)

AŞINDIRILMAK → AŞINMAK.

AŞINDIRMA a. Aşındırmak eylemi.

— İnş. Bir duvarı bozan, temeli çevresindeki toprağı açan ya da kendi yatağındaki kum ve çakılları yerinden söken bir akarsuyun etkisi. (Eşanl. SÜRÜKLEME.)

—Jeomorfol. ve Denizbil. Kırıntılı gereçlerle yüklü suyun yerli kayada mekanik olarak meydana getirdiği yıpranma. (Terim, daha çok denizin kıyı şeridinde ve belli bir derinlikte [aşınma platformu, sahanlık] yaptığı etkiyi belirtmek için kullanılır.)

—Tekst. Bükümsüz ve kesiksiz bir kimyasal lif halatlarını kesikli elyaf şeridine dönüştürme. (Tümünü bozmadan yerel ezme yoluyla tek bir işlemle gerçekleştirilir.) || *Aşındırma baskı*, aşındırıcı kullanılarak kumaş üzerinde yapılan baskı. (Boyanmış bir kumaşın istenen yerlerine aşındırıcı uygulanarak boyarmadde aşındırılır. Bu işlem *beyaz aşındırma* ve *renkli aşındırma* biçiminde ikiye ayrılır. Beyaz aşındırma yönteminde, renkli zemin üzerinde beyaz bir desen elde edilir. Renkli aşındırmada ise, aşındırıcı ile birlikte ona dayanıklı bir boyarmadde aynı anda uygulanır ve böylece ilk rengin aşındığı yerlere ikinci renk girerek renkli bir desen oluşturur.)

AŞINDIRMAK → AŞINMAK.

AŞINIM a. Aşınmak eylemi.

—Jeomorfol. *Aşınım kubbesi*, KUBBE* TEPE'nin eşanlamlısı.

AŞINIMÖLÇER a. Koruyucu bir kaplamada ya da katı bir cismin yüzeyinde aşınmadan kaynaklanan yıpranma derecesinin niteliğini ve niceliğini belirleyen aygıt. (Bu deney, metal tanecikleri, kum taneleri ya da aşındırıcı kullanılarak çarpma ya da sürtünmeyle gerçekleştirilir.)

AŞINMA a. Aşınmak eylemi.

—Bayınd. Bir karayolunun yapımında kullanılmış taşlı gereçlerde görülen yıpranma. (Ağır taşıt trafiğinin etkisiyle gereçlerin birbirine sürtünmesinden kaynaklanır.)

—Bitki patol. *Bitkide genetik aşınma*, kimi hastalıklara karşı özgül direnç elde etmek için uzun süre uygulanan ayıklanma sonucunda özgül olmayan direnç genlerinin giderek kaybolması.

—Camc. Bir cam fırınında, ateşe dayanıklı blokların cam banyosu düzeyinde derince yıpranması. (Erime sırasında bileşimin ve camın birlikte etkimesinden kaynaklanır. Modern fırınların tasarımı bu sakıncanın tümüyle azaltılmasını ya da yok edilmesini sağlar.) || Kabın yüzeyinde oluşan, zamanla derinleşen leke ve çizikler. || *Atmosferik aşınma*, dış etkenlerle (hava ya da topraktaki nem) oluşan aşınma. || *Mine gibi aşınma*, kabın bir bölümünde ya da tüm yüzeyinde kalın bir tabaka biçiminde oluşan aşınma. (Aşınmanın son evresini oluşturur. Bu tür aşınmada yüzey kristaller halinde dökülerek oyuklar kalır. Rengi beyazla kahverengimsi siyah arasında değişebilir.) || *Süt gibi aşınma*, leke halinde aşınma. (Kabın yüzeyine işledikten sonra, pul pul dökülüp oyuklar oluşmasına neden olur).

—Dişç. *Diş aşınması*, dişin sert kısımlarının (mine, dentin) giderek yıpranması ve harap olması. (Diş aşınması, fizyolojik [yaş nedeniyle] patolojik ya da mesleki [çivileri ağzında tutan döşemeci] nedenlere bağlı olabilir. Aşınmış dişleri onarmak, iyi oturmayan protezleri düzeltmek, kapanma yüksekliğini ayarlamak, aşınmanın başlıca tedavi yollarıdır.)

—Dy. *Aşınma parçası*, bir plakdögardan ya da kızak yolunun üstüne cıvatayla tutturulan ve aşınma parçası işlevi gören metal dolgu.

—Ger. day. *Aşınma deneyi*, bir gerecin yüzeysel yıpranmaya dayanımını belirli koşullarda değerlendirmeye olanak veren mekanik deney. (Deney parçasının biçimi, yüzey durumu ya da kayıp kütle değişimleri incelenerek sonuca varılır.)

—Isıl mot. Bir ateşleme bujisinde, gaz karışımının yanmasından kaynaklanan kimi ürünlerin ve ateşleme kıvılcımının etkisiyle elektrotların yıpranması. (Eşanl. EROZYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İkt. *Aşınma payı* → AMORTİSMAN.

—Jeomorfol. Yerkabuğundaki biçim değiştirmelerinin (erime, taşıma ve birikme) doğurduğu engebelerin evriminden sorumlu süreçlerin tümü. (Bu kavram, genellikle gerecin ortadan kaldırılmasını ya da *gliptojenez*'i belirten en dar anlamında kullanıldığından, birçok yazar bu belirsiz terimin yerine daha geniş anlamlı *jeomorfojenez* sözcüğünü, kullanmayı yeğlemektedir.) || *Aşınma sistemi*, belli bir iklim kuşağındaki çeşitli aşınma tiplerinin bir ölçüde kararlı birleşimi. || *Aşınma yüzeyi*, YONTULMA* YÜZEYİ'nin eşanlamlısı. || *Sınırlı aşınma*, yalnızca az miktarda gereci ortadan kaldıran aşınma süreci. || *Toprak aşınması*, suyun ya da rüzgârın toprak parçacıklarını sürüklemesi. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım) || *Yağmur aşındırması*, yağmur damlalarının çıplak bir toprağın üstüne çarparak toprak topaklarını parçalaması.

—Jeomorfol. ve Hidrol. *Geriye aşınma*, taban düzeyinin alçalması sonucunda, bir

akarsuyun oyma işleminin akış yukarı ilerleyerek yeniden başlaması.
—Krist. Kristalin bir köşesinin ya da bir ayrıtının yerini bir façetanın alması.
—Nümism. Madeni paraların elden ele dolaşmaları yüzünden ya da altın gümüş sikkeler sözkonusu olduğunda, kasıtlı bir işlem dolayısıyla uğradıkları yıpranma. (Kenar çıkıntısının bir işlevi de, aşınmayı önlemektir.)
—Patol. Bazı patolojik ülserleşmelere (şankr aşınması, dölyatağı boynu aşınması, ağız içi aşınması) ya da deri ve mukozaların hafif travmalar, örneğin sürtünmeler sonucu yüzeysel olarak yırtılmasına verilen ad. || Bir mukozanın dış yüzey kısmında meydana gelen madde kaybı.
—Pedol. Bir toprağın üst kesiminin kemirilerek yok olması.
—Res. Bir resmin boya tabakasının kalınlık ve dağılım bakımından az çok düzensiz bir biçimde yıpranması; bu aşınma sonunda yer yer incelmeler olur ve boyanın sürüldüğü tabaka ortaya çıkar. (Unlanmayı da, aşınmanın özel bir biçimi sayabiliriz.)
—Sil. Yüksek sıcaklıktaki gazların etkisiyle (burgaç etkisi ve ısıl etki) bir ateşli silahın namlusunun niteliğini yitirmesi; bu durum sevk konisi çevresinde, yiv ve set başlarında metal parçalarının kopmasıyla belirginleşir.
—Yerbil. *Kimyasal aşınma,* KOROZYON'un eşanlamlısı.
—Zootekn. *Aşınma evresi,* evcil hayvanlarda kesici dişlerin, hayvanların yaşını belirlemeye yarayan karakteristik aşınma evresi. (Bu aşınma atta diş tacı çukurunun silinmesine ve sığırda aşınma tablasının tacın iç kenarına ulaşmasına yol açar.)
—ANSİKL. Isıl mot. Bir ısıl motorun yanma odasında, basınçlı gaz karışımı, ateşleme bujisinin elektrotları arasında doğan bir kıvılcımla tutuşur. Bu olay, bujinin iki elektrodu arasındaki uzaklık, 5/10 ile 7/10 mm düzeyinde değişmez bir değeri korursa gerçekleşir. Ama bu uzaklık sürekli sabit kalamaz ve elektrotların yıpranması oranında artar. Yıpranmanın temel nedeni, metali kemirme gücü olan ateşleme kıvılcımının ve yanma ürünlerinin bozucu etkisi yüzünden doğan aşınmadır. Bu olayda en önemli etken, ateşleme kıvılcımıdır ve sayısı motor rejimiyle orantılı olarak artar. Günümüzde kullanılan motorların rejimi 4 000 ile 6 000 dev/dk arasında değişen bir hıza ulaşmıştır ve dolayısıyla arabanın aldığı kilometre başına çakan kıvılcım sayısı da artmıştır; bu nedenle elektrotlar daha çabuk aşınır ve motorun türüne göre her 10 000, 15 000 ya da 20 000 km'de bujilerin değiştirilmesi gerekir.
—Tarım. *Toprak aşınması.* Aşınma hafif -bu durumda çok kez göze çarpmaz- ya da şiddetli olabilir: bu son durum toprağın az ya da çok fakirleşmesine, hatta tümüyle yok olmasına yol açabilir. Su, toprağın tüm yüzeyini oldukça eşit biçimde aşındırabilir (*tabaka* ya da *örtü* biçiminde aşınma) ya da birleşen kanalcıklarda toplanarak toprağı daha derin oyabilir (*yarıntı* aşınması ve *kanalcıklı* aşınma). Eğim, yağışın ve rüzgârın şiddeti, bitki örtüsü, yüzeyin durumu ve toprağın fiziksel özellikleri toprak aşınmasını etkileyen başlıca etmenlerdir. Aşınmaya karşı savaşım; toprak çalışmalarını, humus ve kireçle toprak ıslahını, eşyükselti eğrilerine göre tarımı; şiddetli aşınmalarda destekleme duvarlı taraçaların yapımını ve en aşırı durumlarda, bir ormanla oluşturulabilecek sürekli bir toprak örtüsünün sağlanmasını gerektirir.

AŞINMAK gçz. f. **1.** Sürekli sürtünme sonucunda çıkıntıları düzleşmek: *Dişleri aşınmış bir çark.* **—2.** Giysi, kumaş vb. sözkonusu ise, işe yaramaz duruma gelmek, yıpranmak, eskimek: *Dizleri aşınmış bir pantolon, dirsekleri aşınmış bir ceket. Yüzü aşınmış koltuk takımı.*
—Pedol. Bir topraktan söz ederken, su, rüzgâr ya da buzul etkisiyle üst kesimi kemirilmiş olmak. (Toprağın aşınması, geriye aşınma denilen evrimin etkisiyle toprağın ana kayaca kadar yok olmasına yol açabilir.)

◆ edilg. f. *Bir şeyden aşınmak,* o şeyin etkisiyle düzleşmek: *Rüzgârdan aşınmış kayalar.*

◆ **aşındırmak** ettirg. f. *Bir şeyi aşındırmak,* bir dış etken sözkonusu ise, sürtünme ve yavaş yavaş yıpratma yoluyla o şeyin kalınlığını, oylumunu azaltmak, aşınmasına yol açmak: *Dalgaların aşındırdığı kıyılar.*
—Teknol. Doğrudan doğruya doğal ya da yapay bir aşındırıcıyı ya da bu aşındırıcıyı içeren bir karma gereci sürterek bir parçayı işlemek.

◆ **aşındırılmak** edilg. f. Aşındırmak eylemine uğramak.

AŞINMIŞLIK a. Aşınmış olma durumu.
—Petrogr. *Aşınmışlık indisi,* çakılların aşınma derecelerinin nicel değerlendirilmesi.

AŞINTI a. Aşınmış yer.

AŞIR, AŞİR ya da **AŞR** a. (ar. *ᶜaşr*). *Esk.* **1.** On, on sayısı. **—2.** On adet, on gün. **—3.** Bir kameri ayın on günü: *Aşr-ı âhir* (son on gün), *aşr-ı evsat* (ortadaki on gün), *aşr-ı evvel* (ilk on gün). **—4.** Kuran'ın on ayetlik bölümü. **—5.** *Aşır okumak,* Kuran'dan on ayetlik parçalar okumak.

AŞIRAMENTO a. (türk. *aşırmak,* ve ital. *-mento*'dan). *Arg.* **1.** Çalma, aşırma. **—2.** *Bir şeyi aşıramento etmek,* onu çalmak, aşırmak.

AŞIRI sıf. (*aşmak*'tan, *-ır* ettirgen ve *-ı* yapım eki). **1.** Olağan ya da akla yatkın ölçüyü çok aşan; en uçta yer alan şey için kullanılır: *Aşırı beslenmenin zararları. İnsanı sıkan aşırı bir nezaket.* **—2.** Kendini yoğun bir biçimde ortaya koyan, duyuran şey için kullanılır; çok: *Dışarda aşırı bir soğuk var. Aşırı sis yüzünden yollar kapandı.* **—3.** İzin verilen sınırı aşan şey için kullanılır: *Aşırı hız.* **—4.** Bir görüşü, eylemi son sınırına vardıran kimsenin bu niteliğini vurgulamak için kullanılır; müfrit: *Aşırı dindar. Aşırı sağcı, solcu.*
—Denizc. *Aşırı yükleme,* bir gemiyi kapasitesinin üstünde, yüzme güvenliğini olumsuz yönde etkileyecek biçimde yükleme.
—Dokubil. *Aşırı boyamak,* mikroskopta incelenecek olan dokuya rengini çözücüyle gidermeden önce, fazla miktarda boya koymak.
—Fizyol. *Aşırı uyarılma,* herhangi bir organın, bir hormon ya da ilaçla aşırı ölçüde ve tehlikeli biçimde uyarılması.
—Foto. *Aşırı ışıklamak,* bir levhayı, bir pelikülü, bir fotoğraf kâğıdını çok uzun süre ışık altında tutmak.
—İkt. *Aşırı borçlandırmak,* bir kişiyi, kuruluşu ya da ülkeyi ödeme olanaklarını aşacak biçimde borca sokmak.
—Kâğ. san. *Aşırı parlatılmış kâğıt,* yüksek oranda dolgu içeren ve kuvvetle kalenderlenmiş olan kâğıt.
—Tıp. *Aşırı besleme,* bir hastanın alacağı besin miktarını anormal biçimde artırmayı öngören tedavi yöntemi. (Sindirim bozukluklarına yol açtığından bu yöntem artık kullanılmamaktadır.) || *Aşırı susama,* çok su içme gereksinimi. (Aşırı susama, şeker hastalığıyla bazı idrar yolu hastalıklarında görülür.)

◆ be. **1.** Bir niteliğin, bir eylemin yoğunluğunu, çokluğunu belirtir: *Aşırı şişman. Aşırı çalışıyor.* **—2.** *Aşırı derecede, aşırı ölçüde,* çok, çok fazla. || *Aşırı gitmek,* ölçüsüz, usandırıcı davranmak: *Eleştirilerinde çok aşırı gittin.*

> **AŞIRI-** önek. Aşırılığı (*aşırıdoyma*), normalin üstünde bir yoğunluğu (*aşırısertleşme, aşırıergime*) belirtmek için birçok bileşik sözcüğün yapısında yer alır.

AŞIRIAKIM a. Elektrotekn. Bir elektrik düzeneğinde, değeri anma değerini aşan akım.

AŞIRIAKIŞKANLIK a. Fiz. Helyum II'nin, görünür akışmazlığı olmaksızın, kılcal borulardan ya da çatlaklardan akma özelliği.
—ANSİKL. Önce helyum-4 (^4He), daha sonra helyum-3 (^3He) izotopu üzerinde gözlemlenen aşırıakışkanlık, aşırıiletkenlikte görülen (iletim elektronlarının, kimi iletken gereçlerde sürtünmesiz akışı) ve büyük bir olasılıkla nötron yıldızlarının merkez bölgesinde de bulunan kuvantum olaylarının belirtisidir.

Kendi buharıyla dengede olan sıvı helyum-4, 2,17 K sıcaklığında (lambda noktası) bir evre değişimine uğrar: normal sıvı ya da He I, yeni bir sıvı evre olan He II'ye dönüşür. Bu geçiş gizli ısı olmaksızın ve hacim değiştirmeksizin gerçekleşir; ancak bunu, özgül ısının ve genleşme katsayısının bir süreksizliği izler. Helyum II, çok şaşırtıcı özelliklere sahiptir; akışmazlığı başka bir yöntemle ölçüldüğünde sıfır olmadığı halde, kılcal borulardan, çatlakların ya da tıkızlaştırılmış tozların arasından (bu yüzden, aşırıkaçaklar terimiyle belirtilir) dirençsiz akar. Lambda noktasının altında, helyumun değdiği tüm çeper, yüzlerce atom katmanından oluşan devingen bir zarla kaplanır. Bu zar, ilginç bir sifon olayına neden olur: bir He II banyosu yakınına konmuş bir deney tüpü içindeki sıvının düzeyi kendiliğinden banyodaki helyum düzeyine gelir. He II'nin görünür ısıl iletkenliği çok yüksektir ve bu nedenle kabarcık oluşturmadan buharlaşır. Bir aşırıkaçağın aşağısında yer alan sıvı ısıtılarak, burada bir üstbasınç oluşturulur; böylece bir pompalama olayı (kaynak etkisi) yaratılabilir. He II'de, dalga yayılma biçimlerinin tüm çeşitlerine rastlanır; bunlara birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü ses adı verilir.

Bu şaşırtıcı özellikler, iki akışkanlı bir model içinde yorumlanmıştır. Lambda noktasının altında, sıvının bir bölümü normal, akışmaz ve ısı ileten bir akışkan olma özelliklerini korur. Ancak, ^4He atomları aslında bozon olduklarından, bunların sıcaklık düşük olduğu ölçüde bir bölümü, Bose-Einstein yoğunlaşmasına uğrar. Bu atomlar aynı kuvantum halinde bulunurlar (temel hal) ve aynı dalga fonksiyonuyla tanımlanabilirler. Dolayısıyla, ortak, bağdaşık bir davranış biçimleri vardır ve sürtünmesiz olarak, entropi taşımadan hareket ederler: bunlar, sıvının aşırıakışkan bölümünü oluştururlar. Bunun yanı sıra, kuvantalama koşullarının, aşırıakışkanın devinimine kimi kısıtlamalar getirdiğini ve özellikle dönme halindeki helyum II içinde kuvantalanmış burgaçların (ya da vorteks) oluşumuna neden olduğunu belirtmek gerekir; bu burgaçlar, II tipindeki bir aşırıiletkenin manyetik akı borularına benzetilebilir.

Buna karşın helyum-3 atomları fermiondur. Bunlar, zayıf çekim kuvvetlerinin etkisindedir ve yeterince düşük sıcaklıkta, aşırıiletken bir metalde iletim elektronları gibi, ikişer ikişer birleşebilirler. Böylece oluşan çiftler bozondur ve bu durumda Bose-Einstein yoğunlaşmasına uğrayabilir. Helyum-3'te, aşırıakışkanlığın ortaya çıkış sıcaklığı 3 milikelvinin altındadır. Atom çiftleri çok zengin bir iç yapıya sahiptir ve bunlarda, birbirinden farklı, iki aşırıakışkan evre gözlemlenir.

AŞIRIARZ a. İkt. Talebin kapasitesini aşan arz.

AŞIRIAŞINIM a. Pedol. Ehrart'a (1955) göre karasal görünümlerin ve bunlarla birleşmiş çökellerin evrimindeki sert mekanik aşınma. (İklimsel bir dengesizlik sırasında koruyucu bitki örtüsünün de bozulmasına yol açar. Bu tür aşınmada, bozulma mantosu ve topraklar okyanuslara kadar katı durumda taşınır ve kırıntılı gereçler [killer ve kum] buralarda birikir.)

AŞIRIBAĞLAŞIMLI sıf. Elektron. Kritik eşleme ötesinde eşlenen ayarlı iki salınım devresinin durumu için kullanılır. (Bu durumda sistemin yanıt eğrisi, geçirme bandında bir dalgalanma gösterir.)

AŞIRIBASINÇ a. Fiz. Binlerce, hatta yüzbinlerce atmosfer düzeyinde çok yüksek basınç. —Atmosfer basıncından yüksek basınç.

AŞIRIBAŞKALAŞMA a. Böcbil. Mantispa ve Meloe öbeği üyeleri gibi bazı böceklerde embriyon sonrası görülen gelişme tarzı. (Bu gibi böcekler genellikle kampodeiform olan birinci evrelerini diğer böceklere göre daha çok kurtçuk olarak geçirirler. Olay birçok türde görülür: ikikanatlılar [*Anthrax*], zarkanatlılar, kabartıcı kınkanatlılar [*Sitaris* ve *Meloes*], strepsiptera, eşkanatlılar [*kabuklubitgiller, Margarodae*] planipennata [*Mantispes*]. Aşırıbaşkalaşma özellikle asalak türlerde görülür.)

AŞIRIBİRİKİM a. İkt. Üretim sürecinde emeğin yerine büyük ölçüde sermayenin konulması sonucunda, elde edilen toplam artıdeğer'le orantısız bir sermaye kitlesinin meydana gelişini açıklamak amacıyla, Marx'tan esinlenerek ileri sürülen tez. (Bu teze göre, aşırıbirikim, ortalama kâr haddini düşürür, iktisadi faaliyeti yavaşlatır, krizlere ve sonunda kapitalizmin yıkılmasına yol açar.)

AŞIRIBOŞLUK a. Fiz. Çok ileri ölçülere ulaşan boşluk. (Bu terim, 10^{-5} Pa'dan düşük bir basınç için kullanılır.) [Eşanl. AŞIRIVAKUM.]

AŞIRICI sıf. ve a. Özellikle siyasal alanda, kabul edilmesi güç ve köktenci çözümler öneren kişiye denir.

◆ a. Aşırıcılığını ortaya koyan, aşırı görüşler ileri süren bir kişi, grup ya da kişi ve grubun davranışları için kullanılır.

AŞIRICILIK a. Bir ideolojinin ya da eğilimin en uç biçimlerini temsil eden köktenci tavırları savunmakla özdeşleşen bireysel ya da kitlesel siyasal tutum.

AŞIRIDOLDURMA a. Isıl mot. İçten yanmalı bir motoru, atmosfer basıncından daha yüksek basınçlı havayla besleme. (Aşırıdoldurma, yakıcı hava miktarının artmasını sağlar ve böylece silindirde daha çok yakıt yakılabildiğinden ağırlığında belirgin bir artış olmaksızın, motor güçlenir.) ‖ *Diferansiyel aşırıdoldurma*, diferansiyel bir mekanizmanın ilettiği direnç çiftinin değişimlerince kumanda edilen bir kompresörle sağlanmış aşırıdoldurma.‖ *Türbokompresörlü aşırıdoldurma*, bir türbokompresörle gerçekleştirilen aşırıdoldurma.

AŞIRIDOLDURMASIZ sıf. Isıl mot. *Aşırıdoldurmasız motor*, basınç yükseltici bir aşırıdoldurma düzeneği olmayan ve silindirleri dış atmosfer basıncıyla beslenen motor.

AŞIRIDOYGUN sıf. Yerbil. Bir magma kayacından söz ederken, bolca kuvars içermek.

AŞIRIDOYMA a. Fiz. Doyma sınırının üstüne çıkmış bir sıvının durumu.
—ANSİKL. Doymuş bir çözeltinin içine, belli sıcaklıkta, küçük bir miktar çözünen eklendiğinde, iki ayrı evre belirir. Öyleyse bir maddenin bir çözücü içindeki çözünürlüğü, genellikle sıcaklığın artan bir fonksiyonu olduğuna göre, doymuş bir çözelti soğutulduğunda, iki evrenin belirmesi gerekir. Ne var ki doymuş bir çözelti, T_1 sıcaklığından T_2 sıcaklığına değin soğutulduğunda iki evrenin oluşmadığı görülür; nitekim T_2 sıcaklığında çözünenin derişimi, aynı sıcaklıktaki doymuş çözeltinin derişiminden daha yüksek olan homojen bir çözelti elde edilir. Böyle bir çözeltiye aşırıdoymuş çözelti adı verilir ve yarıkararlı bir hal gösterir. Öte yandan çözünenin çekirdekleri varsa aşırıdoyma gerçekleşemez.

AŞIRIDOYMAK gçz. f. Fiz. Doymayı karşılayan derişimi aşmak.

AŞIRIDOYURAN sıf. Fiz. *Aşırıdoyuran buhar*, aynı sıcaklıkta doyuran buhar basıncından daha yüksek basınçlı ve yarıkararlı denge halindeki buhar. (Bu aşırıdoyma, toz, sıvı damlacıkları, iyon vb. gibi çekirdeklerin dokunuşuyla sona erer.)

AŞIRIDUYARLILIK a. Bitki patol. Bazı bitkilerin bir asalağa karşı gösterdiği özgül ve hızlı savunma tepkisi. (Başlıca özelliği saldırı yerindeki hücrelerin bozulması ve oranın komşu dokularca korunmasıdır.)

AŞIRIDÜZLEM a. Ceb. **1.** EŞATOM'un eşanlamlısı. **—2.** *Bir* E *vektör* K- *uzayının aşırıdüzlemi*, E nin, tüm bütünlerleri 1 boyutlu olan vektör altuzayı. (Bk. *ansikl.* böl.) —Geom. *Bir* (H) *aşırıdüzlemin denklemi*, $f(x) = \lambda$ biçimindeki bağıntılardan biri; burada *f*, (H) yi içeren karşılaştırma afin uzayı E üzerinde tanımlı, sıfır olmayan doğrusal bir biçimdir; eşitliği, yalnızca (H) nin *x* elemanları ve bu elemanların tümü gerçekler. ‖ *Aşırıdüzlem bakışımı* → BAKIŞIM.
—ANSİKL. Ceb. E, sonlu *n* boyutlu vektör K-uzayı olsun; bu durumda E nin aşırıdüzlemleri *n*-1 boyutludur. *n*=3 olduğunda aşırıdüzlemler vektör düzlemleridir; *n*=2 için aşırıdüzlemler vektör doğrularıdır.
f, bir E vektör K-uzayının sıfır olmayan doğrusal bir biçimiyse, Ker *f* (*f* nin çekirdeği) E nin bir aşırıdüzlemidir; her aşırıdüzlem bir doğrusal biçimin çekirdeğidir.

AŞIRIERİME a. Fiz. Bir cismin, erime noktasının altındaki sıcaklıklarda sıvı halde kalması olayı. (Olay geçiş gecikmesidir.)
—ANSİKL. Belli sayıda cisim kolayca aşırıerime olayı gösterir; gerek bir yağ katmanıyla örtülerek, gerekse aynı yoğunluktaki bir sıvı kütlesi içinde damlalar halinde tutularak çevrel havadan yalıtılan su, -10°C'a kadar donmadan soğutulabilir. İşte suyun bu aşırıerimesi, yüzeysel donma olayını açıklamaya olanak verir. Aşırıerimeye uğrayabilen maddeler arasında fosfor ve gliserin de yer alır.
Aşırıerime halindeki bir madde yarıkararlı denge durumundadır ve çoğu kez bu sıvının katılaşması için bulunduğu kaba vurmak yeterlidir; ayrıca sıvı üzerine, aynı ya da eşyapılı bir maddeden katı bir parçacık konulursa yine katılaşma olayı görülür. Bu tür katılaşma farklı hızlarda oluşur ve sıcaklık, erime sıcaklığına kadar yükselebilir.

AŞIRIERİMİŞ sıf. Fiz. Aşırıerime halinde olan bir cisim için kullanılır.

AŞIRIERİR sıf. Fiz. Aşırıerime gösteren bir cisim için kullanılır.

AŞIRIFİNANSMAN a. Bank. Ödünç alanın emrine verilen paraların, onun gerçek finansman gereksinimini aşması nedeniyle ödünç verenin sunduğu kredide ortaya çıkan fazlalık.

AŞIRIGEOMETRİK sıf. Mat. çözlm. *Aşırıgeometrik fonksiyon*, *z* değişkeninin F $(\alpha,\beta,\gamma;z)$ simgelemesiyle gösterilen, Gauss'ın *aşırıgeometrik seri* adını verdiği ve aşağıdaki serinin toplamıyla tanımlanan fonksiyon:

$$1 + \frac{\alpha.\beta}{1.\gamma} z + \frac{\alpha(\alpha+1)\beta(\beta+1)}{1.2.\gamma.(\gamma+1)} z^2 + \ldots$$

(Bu seri

$$z(1-z)y'' + [\gamma - (\alpha+\beta+1)z]y' - \alpha\beta y = 0$$

diferansiyel denkleminin çözümüdür.)
—Olasıl. *Aşırıgeometrik yasa*, bir X kesikli raslantı değişkeninin tam değerler aldığı olasılık yasası; dağılım fonksiyonu şöyledir:

$$P[X = k] = \frac{C_k^d C_{n-k}^{N-d}}{C_n^N}.$$

Burada $0 \leq k \leq n, k \leq d$ ve $n-x \leq N-d$ ve C_r^s, *r* elemanın, *s* elemanlı gruplar halin-

de devşirimlerinin sayısını gösterir. (Bu yasadan yinelemesiz çekimde, yani geri koymaksızın yapılan çekimde yararlanılır. Örneğin [*d* tanesi, verilen bir özelliği taşıyan] N kişilik bir topluluk içinden çekilmiş *n* sayıda bir sıklık örnekleminde, verilen özellikte *k* sayıda kişinin olması bir aşırıgeometrik yasadır.)

AŞIRIGERÇEKÇİ → HİPERREALİST.

AŞIRIGERÇEKÇİLİK → HİPERREALİZM.

AŞIRIGERİLİM a. Elektrotekn. Bir elektrik düzeneğinde, değeri anma değerini aşan gerilim.‖ *Aşırıgerilim vermek*, bir elektrik donanımında ya da belirli bir aygıtta, gerilimi anma değerinin üstüne çıkarmak.‖*Kapama aşırıgerilimi*, bir devrenin kapanmasından kaynaklanan aşırıgerilim.‖*Kesim aşırıgerilimi*, indüktif bir devrenin açılmasından kaynaklanan aşırıgerilim.‖*Statik aşırıgerilim*, bir iletkenin ya da yalıtılmış bir elektrik donanımının yükünden kaynaklanan aşırıgerilim. (Statik aşırıgerilimler yerin elektrik alanından, tozların sürtünmesinden ya da, daha genel olarak, statik elektrik oluşturabilen her türlü olaydan [kayışların, baskı makinelerinde kâğıtların, yalıtkan sıvıların, buharların vb. sürtünmesi] kaynaklanabilir.

AŞIRIGERİLİMÇİZER a. Elektrotekn. Fotoğrafla kaydedilen yayıntılar ya da ışıma öncesi boşalmalarla aşırıgerilimleri bulmaya ve çözümlemeye yarayan aygıt. (Eşanl. KLİDONOGRAF.)

AŞIRIGERİLİMLİ sıf. Aydınlt. *Aşırıgerilimli lamba*, anma geriliminden daha yüksek bir gerilimle çalışan lamba.

AŞIRIHACİM a. Geom. Boyutu herhangi bir *n* sayısı olan bir afin uzaya genelleştirilmiş hacim.

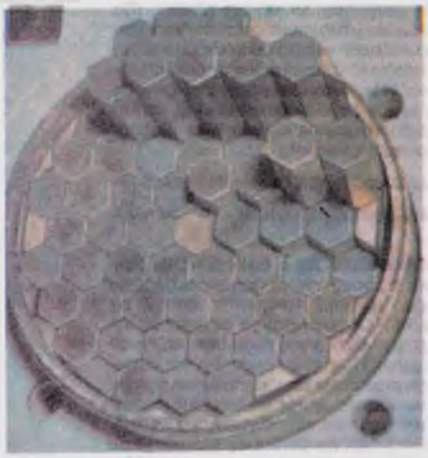
AŞIRIHIZ a. Olağan hızdan yüksek hız.
—ANSİKL. Havc. Havacılıkta aşırıhızlara çoğunlukla pike uçuşlarda ulaşılır. Hiçbir halde kritik hız aşılmamalıdır; çünkü olağandışı aerodinamik kuvvetlerin yol açabileceği denge bozuklukları ortaya çıkar.
—Hidr. ve Isıl mot. Aşırıhızlar, hız regülatörü çalışmadığında, özellikle hidrolik türbinlerde ya da buhar türbinlerinde karşılaşılır.

AŞIRIISINMA a. Normalin üstünde ısınan bir aygıtın, bir motorun durumu.

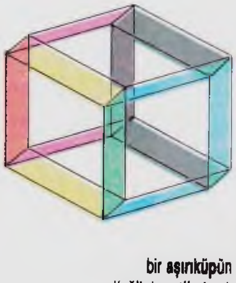
AŞIRIISITMA a. Metalurj. Isıl işlem sırasında, bir metalin ya da bir alaşımın sıcaklığını aşırı ölçüde yükseltme ya da onu çok uzun bir süre ısıtma. (Bu olay tanelerin büyümesine ve böylece metalin ya da alaşımın mekanik özelliklerinin bozulmasına yol açar.)
—ANSİKL. Metalurj. Aşırıısıtma alaşımın mikro yapısında tanelerin (çelikte austenit taneleri) aşırı ölçüde büyümesine yol açar. Bu olay, sertleştirmeden sonra elde edilen ürünün kırılganlığını artırır. Bununla birlikte, aşırıısıtılmış bir alaşım, dönüşüm noktası dolayında normalleştirme işlemiyle (ya da yapısal tane küçültme tavıyla) ya da yeniden dövmeyle kırılganlığı giderilip toparlanabilir. Hatta bu yolla daha ince bir yapı elde edilebilir. Ama aşırıısıtma, metalde yerel bir erimeye (özellikle tanelerin ayrım yüzeyinde) yol açarsa, alaşım tersinmez bir bozulmaya uğrar ve bu olay yanma adını alır.

AŞIRIISITMAK f. Metalurj. Bir metali, mekanik niteliklerini bozacak ölçüde yüksek bir sıcaklığa değin ısıtmak.

AŞIRIİLETKEN a. Fiz. Aşırıiletkenlik olayı gösterebilen gereç.
—ANSİKL. Fiz. Aşırıiletkenlerin temel teknolojik üstünlüğü, doğru elektrik akımını dirençsiz, dolayısıyla da kayıpsız iletme yeteneklerine bağlıdır (aşırıiletkenliğin soğukelektronikteki uygulamaları için → AŞIRIİLETKENLİK). Kabul edilebilir en büyük akım yoğunluğu (ya da kritik akım), gerecin manyetik davranışına sıkı sıkıya bağlıdır, çünkü gereç taşıdığı akımın ya-

aşırıiletken kütüğü (çap: yaklaşık 20 cm uzunluk: yaklaşık 45 cm) her biri 199 niyobyum-titan filamanından oluşan 54 altıgen içerir (çeşitli çekme ve burma işlemlerinden sonra kesiti 2,8x5,6 mm olan yaklaşık 640 m uzunluğunda bir kablo elde edilir)

bir aşırıküpün "eğik koşut" olarak görülen izdüşümü

rattığı alanın etkisindedir. Uygulamada, en iyi niteliklere, yani en yüksek kritik sıcaklık, kritik alan ve kritik akım değerlerine sahip olan aşırıiletkenler, II tipindekilerdir. En yaygın kullanılanlar, bir yandan NbZr, özellikle de NbTi alaşımları gibi sünek alaşımlar, öte yandan Nb_3Sn gibi daha iyi aşırıiletkenlik nitelikleri taşıyan, ancak kırılgan olma sakıncası gösteren metallerarası bileşiklerdir. Örneğin Nb_3Sn'nin kritik sıcaklığı 18 K, 4,2 K'de kritik indüklenme alanı 22 T'dır ve 5 T'lık bir alanda 4,2 K'de mm² başına 10^4 amperlik bir akım yoğunluğunu kaldırabilir. Ticari kablolar, kararlı davranış göstermelerini sağlamak için, bakır ya da alüminyum bir kalıba gömülmüş aşırıiletken filamalardan yapılır.

Birkaç kelvinlik sıcaklıklarda (buna ancak helyum kullanılarak erişilebilir) çalışma zorunluluğu, olası çok çeşitli sanayi uygulamalarının gelişmesini önlemiştir. II tipindeki aşırıiletkenlerin yararları, almaşık akımda ve değişken alanda çok daha sınırlıdır. Yüksek alanlı aşırıiletkenler, temel olarak yüksek enerjiler fiziğinde, özellikle de kabarcık odalarında, parçacık hızlandırıcılarında, depolama halkalarında ve nükleer kaynaşma için çeşitli ilkörnekler incelenmiştir: hatlar, transformatörler, motorlar ve üreteçler.

AŞIRIİLETKENLİK a. Fiz. Kimi katılarda, salt sıfır dolayındaki sıcaklıklarda görülen, özellikle elektrik özgül direncinin birdenbire kaybolması ve kuvvetli bir diyamanyetikliğin belirmesiyle ortaya çıkan kuvantum olayı.

—ANSİKL. İletken bir gerecin iletim elektronları arasındaki elektrostatik itim kimi koşullarda yerini, kristal ağının iyonları yoluyla, dolaylı bir çekim etkileşimine bırakır: bu durumda elektronlar çiftler halinde birleşebilir (Cooper çiftleri). İki fermiondan oluşan ve bozon olan bu çiftler, Bose-Einstein yoğunlaşmasına uğrayabilirler. Sıcaklık düştükçe oluşan çift sayısı artar ve bu sayı yeterli olduğunda aşırıiletkenlik ortaya çıkar. Aslında, eşlenik elektronlar aynı kuvantum durumunda bulunurlar ve tek bir dalga fonksiyonuyla tanımlanabilirler. Bu durumda, aşırıakışkan bir davranış kazanırlar ve bağdaşık bir biçimde topluca yer değiştirebilirler: gerecin elektrik özgül direnci kaybolur; kapalı bir aşırıiletken devrede elektrik akımı, bir kez oluştuğunda, hemen hemen sonsuza dek sürüp gider (ilgili sanayi uygulamaları için → AŞIRIİLETKEN).

Eşlenik elektronlar arasındaki çekim çok zayıftır ve birkaç kelvinlik bir sıcaklık yükselmesiyle yok olabilir: aşırıiletkenliğin ortaya çıktığı en büyük sıcaklıklar (ya da kritik sıcaklıklar) günümüzde 20 K'i geçemez. Bir manyetik alanın, devingen elektrik yüklerinin yörüngelerini saptırdığı biliniyor. Manyetik alan yeterince yeğinse, Cooper çiftleri bozulur ve gereç normale döner: aşırıiletkenliği bozan manyetik alanın değeri (kritik alan), sıcaklığa ve göz önüne alınan gerece bağlıdır. Uygulanan alan zayıfsa, gerecin yüzeyinde, manyetik akımın girmesine karşı koyan kalıcı akımlar indüklenir.

I tip aşırıiletkenlerde, yalnızca şu iki uç davranış gözlenir: tümüyle diyamanyetiklik ya da tümüyle ferromanyetiklik. II. tip aşırıiletkenlerdeyse, iki kritik alan görülür: H_{c1} alt kritik alan (bunun altındaki değerlerde gereç diyamanyetiktir) ve H_{c2} üst kritik alan (bunun üstündeki değerlerde gereç ferromanyetiktir ve aşırıiletkenlik kaybolur). Değeri H_{c1} ile H_{c2} arasında bir alan uygulandığında, manyetik akı, kısmen gerecin içine girerek kendisine koşut bir akı boruları ağı oluşturur. Her boru, bir akı kuvantumu içerir ($\Phi_0 = h/2e = 2.10^{-5}$Wb); boruların ortasında gereç normal halde, boruların dışında da aşırıiletkendir, her borunun çevresinde, akıyı ekranlayan kalıcı bir akımlar burgacı (ya da vorteks) dolaşır. Boruların sayısı, H_{c2} değerine kadar uygulanan alanın yeğinliğiyle artar. Kuvantalanmış akı borularından oluşan bu yapı (aşırıakışkan helyum-4'ün kuvantalanmış burgaçları gibi). Cooper çiftleri kümesini temsil eden dalga fonksiyonunun sağlamak zorunda olduğu kuvantalama koşullarının bir sonucudur.

Bu dalga fonksiyonunun kuvantum özelliklerine, Josephson* olayında da rastlanır. Bu olay, birkaç angström kalınlığındaki yalıtkan bir engelle kesilmiş aşırıiletken bir devrede gözlenebilir. Cooper çiftleri, engeli tünel etkisiyle geçebildiğinden kalıcı bir akım böyle bir devrede varlığını sürdürebilir. Bu akımın kritik değeri, devreyi bir akı kuvantumuna eşit bir dönemle geçen akının dönemsel bir fonksiyonudur.

AŞIRIİNCE sıf. Atom fiz. Atomun kuvantum kuramında, bir elektronla atom çekirdeği arasındaki her tür etkileşim için kullanılır; bu etkileşim noktasal yükler arasındaki yalın bir elektrostatik etkileşime (Coulomb kuvveti tipinde) indirgenemez.

—ANSİKL. Aşırıince etkileşim manyetik ve elektriksel olmak üzere ikiye ayrılır; birincisi, elektron ve çekirdeğin, manyetik momentleri etkileyen spinleri bulunmasından kaynaklanır; ikincisi, pozitif yükün çekirdek içindeki dağılımının olası bakışımsızlığından doğar. Atomun enerji düzeyleri tayfında göz önüne alınırsa aşırıince etkileşim yozlaşmanın artması ve daha önce yalnızca bir düzey içeren alanda, birçok sıkışık düzeyin ortaya çıkması biçiminde görülür. Tayfın, enerji bakımından daha ayrıntılı bu yapısına, aşırıince yapı adı verilir.

AŞIRIİSTİHDAM a. İkt. İş piyasasında işgücü kıtlığı bulunması ya da işsiz sayısının açık iş sayısından az olması durumu.

AŞIRIKALABALIK a. Biyol. İçindeki bütün türlerin karışımından oluşan hayvan topluluğunu beslemeye ve oksijenle doyurmaya yeterli olmayan, açık ya da kapalı bir ortamın durumu. (Eğer aşırıkalabalık ortam açıksa hayvanlardan bir kısmı başka yere göçer; kapalıysa sınırlanmanın etkileri gözlenir.)

AŞIRIKENTÇİLİK a. Dilbil. Bir dilsel biçimi, kent ağzına uyarlama. Bu olgu, sözkonusu ağızla köy ya da taşra ağzı arasındaki denklik kuralının abartılı uygulamasından kaynaklanır.

AŞIRIKIRILMA a. Telekom. Troposferdeki yayılmada, normalin üstünde kırılma. (Bu olay, ışınları Yer'e doğru daha hızlı yönelttiğinden metrelik dalgaların uzak mesafelerden rastlantısal biçimde alınmasına ya da bu frekans bandında parazitlere neden olur.)

AŞIRIKİPLEME a. Telekom. Kipleyici bir işaretin kimi tepe değerlerinin, kipleyici bir aygıt ya da başka bir aygıt için öngörülmüş maksimum değerleri aşmasından kaynaklanan ve genellikle bozulmaya yol açan durum.

AŞIRIKURAK sıf. Aşırıkuraklığa ilişkin.

AŞIRIKURAKLIK a. Son derece kurak, belirgin çöl özellikli ve çok az yağış alan bölgelerin niteliği.

AŞIRIKÜP a. Geom. Dört boyutlu uzayda, altı yüzü de küp olan çokuzamlı.

AŞIRIKÜRE a. Geom. Boyutu herhangi bir *n* sayısı olan afin bir uzaya genelleştirilmiş küre.

AŞIRILAŞTIRMA a. Ruhbil. Bir tartışma sırasında, tutumları uç noktaya kadar vardırma eylemi.

AŞIRILIK a. **1.** Aşırı olma durumu; aşırı olan şeyin niteliği:, ifrat: *Davranışlardaki aşırılık.* **—2.** *Aşırılığa kaçmak*, bir konuda olağanın, alışılagelenin dışına çıkmak: *Tepkilerin aşırılığı.*

—İstat. Bir istatistik dizide, değeri çok belirgin olarak odaklaşma değerinden uzaklaşan bir büyüklüğün gösterdiği ayrılık. (Bu ayrılık, standart sapma, ortalayandan sapma gibi çok sayıda sapma ölçülerinden biri kullanılarak açıklığa kavuşturulabilir.)

AŞIRILMAK → AŞIRMAK.

AŞIRILMAK → AŞMAK

AŞIRIMALİYET a. İkt. Bir şeyin normal maliyetini aşan tutar.

AŞIRIMERKEZKAÇLAMA a. Anal. kim. Çok yüksek hızlarda merkezkaçlama (25 000 ile 100 000 dev/dk). [Eşani ULTRASANTRİFÜJLEME.]

—Nük. müh. Bir elementin farklı izotoplarını, özellikle doğal uranyumun 235 ve 238 numaralı izotoplarını ayırmada kullanılan yüksek hızlı merkezkaçlama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aşırımerkezkaçlama yöntemini T. Svedberg geliştirdi. Bu yöntemle bir aşırımerkezkaçlayıcı içinde oluşturulan yoğun merkezkaç alandan yararlanılarak biyolojik ya da bireşimsel makromoleküller molekül kütlelerine göre birbirinden ayrılabilir *(hazırlayıcı aşırımerkezkaçlama)*; ayrıca moleküllerin yer değiştirmeleri incelenerek biçimleri, kütleleri ve tortulaşma değişmezleri üzerine bilgi edinilebilir *(çözümsel aşırımerkezkaçlama)*.

AŞIRIMERKEZKAÇLAYICI a. Anal. kim. Çok yüksek hızlarla merkezkaçlama sağlayan aygıt. (Havası boşaltılmış bir ortamda yer alan bir dönme odası ile bir rotordan oluşur; merkezkaçlanacak örneği taşıyan rotor bir hava türbini ya da bir elektrik motoruyla döndürülür. Çözümsel aşırımerkezkaçlamada örnek, rotordaki bir kuvars pencereden aydınlatılır ve ortaya çıkan akı, fotoğrafla ya da bir ışılelektrik alıcıyla kaydedilir.)

AŞIRINÜFUS a. İkt. Bir bölgede ya da ekonomide nüfusun aşırı yoğunlaştığını gösteren öznel terim. (Aşırı yoğunlaşmaya yol açan neden kaynak, teknoloji ya da talep yetersizliği olabilir. Aşırı nüfus durumunda, bu yetersizlikler yaşam standardında düşüş biçiminde belirir.)

AŞIRINÜFUSLU sıf. Nüfusu aşırı kalabalık bir ülkeye, bir bölgeye, bir yöreye, bir yere, denir.

AŞIRINÜFUSLULUK a. Fiziksel ortamının olanaklarına oranla nüfusunun çok kalabalık olduğu kabul edilen bir bölgenin durumu.

AŞIRIODAK a. Opt. ve Foto. *Aşırıodak uzaklığı*, cisimle objektif arasında bulunan ve görüntüyü sonsuza kadar net veren minimal uzaklık. (Uygulamada, objektifin aşırıodak uzaklığı için ayarlanması, sonsuzdan ölçülen olası en büyük alan derinliğinin elde edilmesine olanak verir. Bu ayarlama diyaframa göre değişir; açıklık azaltıldığında alan derinliği artar; bu da, aşırıodak ayarlama uzaklığını yaklaştırmaya olanak verir.) [Eşanl. HİPERFOKAL.]

AŞIRIOLGUNLUK a. Bir bitkinin, bir tohumun, bir meyvenin aşırı olgunlaşmış hali.

AŞIRIOYMA a. Jeomorfol. Değişik nitelikli buzul yataklarında kimi oyulmaları belirten olay.
—ANSİKL. Aşırıoyma, sürgünlerin altında buzul çukurlarının oluşmasına, ana vadinin yan vadilerden daha derin kazılmasına ve vadi tabanlarının yer yer sınır profillerinin altında oyulmasına neden olur. Aşırıoymalar, akarsu akım düzenlenmesi sırasında çoğu kez göllerin oluşmasına yol açar, bunlar zamanla dolarak alüvyonlu ovaları oluşturur. Alp tıpı alüvyonlu vadilerin çoğunun kökeni budur.

AŞIRIPARAMANYETİKLİK a. Fiz. Paramanyetik maddelere benzeyen ancak manyetik momentleri bunlardan binlerce kez büyük olan cisimlerin özelliği.
—ANSİKL. Çapı, mikrometrenin yüzdebiri basamağında çok ince tanelere bölünmüş bir madde aşırıparamanyetiklik kazanabilir. Bu taneler, manyetik momentleri değişmez bir büyüklüğü koruyacak ve kolay mıknatıslanma eksenine sahip olacak biçimde tek bir temel bölge içerirler.

AŞIRISOĞUMA a. Metalurj. Bir metalde görülen, fiziko-kimyasal faz dönüşümüne bağlı soğuma. (Karşt. anl. DÖNÜŞÜMDE ISINMA*).

AŞIRISOĞUTMA a. Soğut. san. Bir sıvının (özellikle bir soğutma makinesinin soğutucu akışkanının) sıcaklığını, belli bir basınçtaki yoğuşma sıcaklığının altına düşürme.

AŞIRISOĞUTMAK f. Soğut. san. Aşırısoğutmayı gerçekleştirmek.

AŞIRISOĞUTUCU a. Soğut. san. Bir soğutma makinesinde, kondansörün önüne yerleştirilen ve yoğuşmuş soğutucu akışkanı aşırısoğutmaya yarayan ısıl değiştirici.

AŞIRISOĞUTULMUŞ sıf. Termodin. Bulunduğu sıcaklıkta kararlı olmayan ve daha yüksek sıcaklıkta kararlı duruma gelen bir cisim için kullanılır. (Bir cisim soğutulurken evre değişiminde bir gecikme olursa, aşırısoğutulmuş bir cisim elde edilir. Bu cisim, yarıkararlı haldedir. Örneğin, aşırıdoyuran bir buhar, aşırıdoymuş bir çözelti ya da aşırıerimiş bir sıvı aşırısoğutulmuş cisimlerdir.)

AŞIRISOL a. Öğreti açısından solun ötesinde yer alan devrimci hareket.

AŞIRISTOK a. İkt. Satışları pekiştirmek için gerekli normal düzeyi aşan stok.

AŞIRITAVLAMA a. Metalurj. **1.** Uzun süren menevişleme işlemi sırasında ya da çok yüksek sıcaklıkta, sertleşmeden sonra ortaya çıkan olay. (Bu olay mekanik özellikleri bozan düzensiz ve tamamlanmamış bir çökelme biçiminde ortaya çıkar.) **—2.** Bakır oranı düşük, yapısal bir sertleşmeyi kaldırabilen alüminyum alaşımlarına özgü ısıl işlem. (Su vermeden sonra kısa bir süre yeniden ısıtılan alaşımın sertleşmesi yavaşlar ve böylece şekillendirme süresi uzatılabilir.)

AŞIRITEPKİ a. Uluslarar. ikt. Para paritelerinde oluşan ve para yetkilileri tarafından, gerçek iktisadi koşulların haklı gösterebileceğinden daha büyük sayılan değişiklik.

AŞIRITUZLU sıf. Denizbil. Tuz oranı okyanuslarınkinden fazla olan sulara denir (örneğin, Ölü deniz, Kara boğaz).
—ANSİKL. Balıklar arasında aşırıtuzlu sulara en iyi uyum sağlayabilenler dikence ve kefaldır. Ama bu sularda özellikle, çok sayıda kabuklu küçük hayvan yaşar: daphnia, cylops, orchestia, branchipus ve özellikle, bir litre suda 276 g gibi aşırı tuz oranına dayanabilen *Artemia salina*. Kurtlar, sinek larvaları, yeşil protistler *(Chlamydomonas dunalli)* ve suyosunları biyotopu tamamlar. Bu canlıların büyük bir bölümü son derece örihalındır; çünkü aşırı tuzlu sular kuvvetli bir yağmurla birdendire tuzsuzlaşabilir.

AŞIRITUZLULUK a. Çözünmüş tuzların, deniz suyunda olağandışı yoğunlukta olması.

AŞIRIÜRETİM a. İkt. Bir malın ya da bir dizi malın parasal talebe oranla çok fazla üretilmesi.

AŞIRIÜRETMEK f. İkt. Talebin olanakları ötesinde üretim yapmak.

AŞIRIVAKUM a. Fiz. AŞIRIBOŞLUK'un eşanlamlısı.

AŞIRIYAŞLANMA a. Metalurj. Yaşlanmayla sertleşmiş metal yapının ters yönde gelişmesini sağlayan olgu ve işlem. (Yaşlanma sırasında oluşan çökeltilerin küreleşmesinin neden olduğu bu olay ya da işlem sonunda metal yapı daha yumuşak ve daha az kırılgan bir hale gelir.)

AŞIRIYATIRIM a. İkt. İktisadi faaliyeti, herhangi bir ölçüte göre, normal düzeyde tutmak için gerekli yatırım miktarını aşan yatırım. F. A. Hayek, F. Machlup, K. L. Robbins gibi iktisatçılar, aşırı yatırımların konjonktür dalgalanmalarına yol açtığını öne sürmüştür. Konjonktürün gerek genişleme gerek daralma evresinde, sermaye malları endüstrileri, tüketim malları endüstrilerine oranla daha şiddetli bir değişim gösterirler. Bu iktisatçılara göre, belli bir anda yapılan aşırı yatırımlar, iki kesim arasındaki iktisadi faaliyet farkını artırarak konjonktür hareketini şiddetlendirir.
—İşl. ikt. Yatırımcı işletmenin reel gereksinimlerinin üzerinde gerçekleşen abartılı yatırım.

AŞIRIYEMLEME a. Zootekn. Bir hayvanın normalin üstünde beslenmesi. (Hayvanın ihtiyaçlarını karşılamasına, yedek besin depo etmesine [süt veren inek] ya da bazı işlevlerin uyandırılmasına [dişi koyunun yeniden doğurması] yarar.)

AŞIRIYÜK a. Tem parç. Baryonlara özgü ve kesikli fiziksel büyük baryon sayısıyla acayiplik sayısının toplamına eşit olan kesikli fiziksel büyüklük. (Aşırıyük, yalnızca kuvvetli etkileşimlerde korunan bir yüktür. Acayipliğe ve eşspine bağlıdır [bir eşspin çokluğundaki tüm öğeler için aşırıyük aynıdır].)
—Elektrotekn. Bir elektrik düzeneğinde, gerçek yükün, anma yüküne göre fazlalığı.
—Jeomorfol. *Alüvyon aşırıyükü*, sınır alüvyon yükünü kuramsal olarak aşan yük.

AŞIRMA a. **1.** Aşırmak, çalmak eylemi **—2.** Aşırılan, çalınan şey.
—Ed. Kaynak göstermeden başkalarının yapıtlarının bütününü, ya da cümle, bölüm, konu ve düşüncelerini alıp kendisininmiş gibi göstermek, kendine mal etmek. (*Esk.* İntihal.) Divan şairleri bu yoldaki davranışları ağır bir suç sayar, sirkat (hırsızlık) diye adlandırırlardı. Bu konudaki "sirkat-i şi'r edene kat'-ı zeban lâzımdır" (Sümbülzâde Vehbi) dizesi ünlüdür.

AŞIRMA a. Aşırmak, bir şeyin üzerinden geçirmek eylemi.
—Ask. Bir engel üzerinden gerçekleştirilen atış.
—Denizc. *Aşırma yelken*, rüzgârın alınış yönüne göre sereniyle kavança edilebilen yelken.
—Geleneks. giy. Yaşmakların katlanıp üste gelen katı. ‖ Poturun kırmalarına kimi yörelerde verilen ad.
—Saraç. Semer paldımının aşağıya düşmemesi için sağrı üstünde ve iki yandan paldıma bağlanan yün ya da kayış kemer.

Aşırma, bar türü bir halk oyunu. Düz dizi biçiminde, davul zurna eşliğinde oynanır. Doğu Anadolu bölgesinde yaygındır. TEK* AYAK BARI da denir.

AŞIRMACILIK a. Sanat ya da edebiyatta başkasının yapıtından aldığı bir şeyi, yapıtında kendi özgün yaratısıymış gibi kullanma.
—Tiyat. Bir kimsenin, başka bir tiyatroda sahnelenen oyunu, izleyip gerekli notları alarak, aynı reji, sahne tasarımı ve düzeniyle kendisine mal etmesi.

AŞIRMAK g. f. (*aşmak*'tan *-ır* ettirg. ekiyle). *Arg. (Bir yerden) bir şeyi aşırmak*, onu gizlice almak, çalmak, araklamak: *Çantasının içinden cüzdanını aşırmışlar. Şeker aşırırken yakalandı.*
—Denizc. *Yelken aşırmak*, rüzgârın estiği yöne doğru yelkeni kavança etmek.

◆ **aşırılmak** edilg. f. *Arg.* Çalınmak.

◆ **aşırtmak** ettirg. f. *Arg.* Çalma işini başkasına yaptırmak.
—Denizc. *Sereni aşırtmak*, SEREN*'İ KAVANÇA ETMEK'in eşanlamlısı.
—Spor. Aşırtma bir vuruşla hasmı aldatmak: Topu *kaleciden aşırtmak.*

AŞIRMAK → AŞMAK

AŞIRMASYON a. (*aşırmak* ve fr. *tion*'dan) *Arg.* Çalarak, aşırarak elde etme, bu yolla elde edilen şey.

AŞIRTMAK → AŞIRMAK.

AŞISIZ sıf. **1.** Kendisine aşı yapılmamış kimse için kullanılır. **—2.** Aşılanmamış bitki için kullanılır.

AŞIT a. (türk. *aşmak*'tan). *Yörs.* **1.** Dağ geçidi. **—2.** Kuytu yer.
—Mim. Küçük suyu ya da hendeği geçmek için yapılan köprü.

AŞİ (Rab), ünlü musevi hekim (Babil 335-öl. 427). *Talmud babli* adlı yapıtında musevi öğretilerini, yasalarını ve geleneklerini bir araya getirdi.

AŞİB sıf. (ar. *ᶜaşib*). *Esk.* Otu bol, yeşillikli.

AŞİFTE ya da **AŞÜFTE** sıf. ve a. (fars. *aşüfte*). **1.** *Esk.* Çılgınca seven, aşk yüzünden perişan olan kimse. **—2.** Oynak, fettan, hafifmeşrep kadın: *Kocasını o aşüftenin elinden kurtaramadı.* **—3.** *Esk.* *Aşüfte-dil*, gönlü perişan olmuş. ‖ *Aşüfte-dimağ*, aklı perişan. ‖ *Aşüfte-hal*, aklını dağıtmış, perişan: *"Akd-i zülfün açma kim aşüfte-hal eyler beni"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Aşüfte olmak*, hayran olmak, aklı başından gitmek.

◆ sıf. Bir kadının çekiciliğini, oynaklığını belirten şey için kullanılır: *"Alnında halka halkadır aşüfte kâkülü"* (Yahya Kemal).

AŞİFTELİK ya da **AŞÜFTELİK** a. **1.** Aşifte olma durumu; hoppalık, iffetsizlik. **—2.** Aşifteye yakırış davranış: *Aşiftelikler etmek.*

AŞİHARA YOŞİNOBU, japon mimar (Tokyo 1918). Önceleri deniz kuvvetlerinde mühendislik yaptı. Eğitimini, Japonya'da, Sakakura Cunzo'nun yanında, ABD'de (Harvard'da ve M. Breuer'in yanında) ve Avrupa'da tamamladı. Bu kültür çeşitliliği, birçok üniversitede ders vermesini ve ülkesinin geleneksel anlayışlarıyla ileri Batı teknolojisini bağdaştırarak binalar yapmasını sağladı. Yalın biçimler elde etmek için, özellikle betonarmeyi doğrusal öğeler halinde kullandı. Kule-bina'larda (Tokyo'da, 1966'da Sony Building, 1970'te Fuji Film Building) olduğu gibi, kamu yapılarında da (örneğin Yokohama'da) bu tekniğe bağlı kaldı. Açık seçiklik kaygısı, özellikle 1967'de Montréal sergisi için yaptığı uyumlu japon pavyonunda belirgindir.

AŞİHE a. (fars. *aşihe*). *Esk.* Kişneme; at kişnemesi.

AŞİKAGA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Tokyo'nun K.-K.-B.'sında; 167 687 nüf. (1990). Dokumacılık.

AŞİKAGA, Minamotolar'dan gelen soylu japon ailesi. 1338'den 1573'e kadar Japonya'ya on beş şogun kazandırdı. — TAKAUCİ adını taşıyan ilki (1305-1358), 1338-1358 arası şogunluk yaptı; imparatorluk sarayını göz altında tutabilmek için, imparatorluk hükümeti merkezi Kyoto'nun *Muromaçi* adlı semtine yerleşti. Aşikaga ailesinin egemenliğini sürdürdüğü iki yüz-

Aşinaga
uzun bacaklı koşucu adam
bronz
japon sanatı, XVIII. yy.
Guimet müzesi, Paris

Aşiyan müzesi
İstanbul

Büyük Larousse

yılı aşkın bu dönem, bundan dolayı Muromaçi dönemi diye adlandırılır. Bu dönemin başında Japonya sinsi bir iç savaşın acılarını yaşadı: Takauci, zamanın imparatoru Go-Daigo'yu tahtından indirdi; ama yetkilerini bırakmak istemeyen imparator, Kyoto'nun güneyindeki Yoşino'ya sığındı ve oradan, Takauci'nin kendisinin yerine tahta çıkardığı yeni imparator Komyo'ya karşı savaşa girişti. Yaklaşık altmış yıl süren bu duruma "Nambokuço dönemi" (kuzey ve güney sülaleleri) adı verilir. —1367'den 1395'e kadar şogun olan YOŞİMİTSU adındaki üçüncü Aşıkaga, güney hanedanına boyun eğdirerek bu dönemi sona erdirdi ve böylece iktidarın denetimini bir ölçüde yeniden ele geçirdi. Bu arada Aşikagalar, taşradaki kudretli bey (daimyo) ailelerinin kendi aralarında ve şoguna karşı yaptıkları mücadeleler yüzünden, sonu gelmez güçlüklerle karşılaştılar ve çoğu zaman ancak merkez eyaletlerini denetimleri altında tutabildiler.

—Güz. sant. Sonu gelmez iç savaşlara karşın, Aşikaga Muromaçi dönemi, sanatsal açıdan benzersiz bir gelişmeye tanık oldu: bunun başlıca yaratıcıları da, Song çin kültürünün etkisindeki zen rahipleriydi. Resim, seramik, çay törenlerinin gelişmesiyle birlikte çiçek düzenlemesi, bahçecilik sanatı ve mimarlık bu dönemde altın çağlarını yaşadı. İlk no tiyatroları da bu dönemde ortaya çıktı.

AŞİKÂR, AŞİKÂRE ya da **AŞKÂR** sıf. (fars. *āşkar, aşkāre*). *Esk.* **1.** Açık, gizli olmayan, belli, meydanda: *"Nerede kaldı ki onun aşkâre veya gizli faaliyete geçtiğine inanayım"* (Hüseyin Rahmi). **—2.** *Aşikâr etmek,* ortaya çıkarmak. ‖ *Aşikâr olmak,* meydana çıkmak, belli olmak.

◆ be. Açıkça, gizlemeden.

AŞİKÂRE → AŞİKÂR.

Aşil refleksi. Nörol. Aşil kirişine vurmakla ortaya çıkan kemik-kiriş refleksi.

AŞİNA sıf. ve a. (fars. *aşina*). **1.** *Bir şeye aşina,* onu bilen, tanıyan, ona yakınlık duyan kimse için kullanılır: *"Melali anlamayan nesle aşina değiliz"* (A. Haşim). **—2.** *Esk.* Osmanlıcada bazı kelimelere eklenerek, "onu bilen, ondan anlayan" anlamlarında birleşik sözcükler yapar: *lisan-aşina* (dil bilen), *derd-aşina* (dertten anlayan), *zevk-aşina* (zevkten anlayan) vb. **—3.** *Aşina çıkmak,* tanımak, bilmek. ‖ *Aşina olmak,* tanıdık olmak, tanışıp alışmak.

◆ a. **1.** Bildik, tanıdık: *Eski aşinalarımdan biri.* **—2.** *Aşina, çıktı ocak başına,* kendisine gösterilen içtenlik ve yakınlığı kötüye kullanan,yüzsüzlük ve saygısızlık eden kimse için söylenir.

◆ sıf. Bilinen, tanınan, anımsanan yüz, bakış vb. için kullanılır: *Aşina çehrelerle karşılaşmak. Aşina bir ses işitmek.*

AŞİNAGA, çok uzun bacaklı efsanevi kişi. Japon ikonografisi çoğu kez bu kişiyi, yine bir efsane kişisi olan uzun kollu *Tenaga* ile birlikte ele alır.

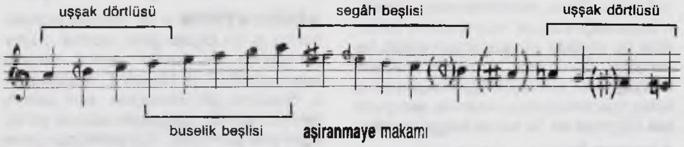
AŞİNALIK a. **1.** Birbirini tanıma bilme; tanışıklık, yakınlık: *Onunla hiç bir aşinalığım yok. Aralarında aynı yerde çalışmaktan doğan bir aşinalık oluşmuştu.* **—2.** *Bir kimseye aşinalık etmek,* yakınlık duyduğunu, tanıdığını ona belli etmek.

Aşir Efendi kütüphanesi → SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ.

AŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde, hüseyniaşiran (orta sekizlideki *mi*)perdesinin kısaltılmış adı. Kimi kaynaklarda, hüseyniaşiran makamının adı olarak da rastlanır.

AŞİRANBUSELİK → BUSELİKAŞİRAN.

AŞİRANMAYE a. Müz. Türk müziğinde, XV. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir bileşik makam. Makamın tanımını, Abdülbaki Nasır Dede'nin *Tedkik u Tahkik*'ından öğrenen Ahmet Avni Konuk, *Kâr-ı Natık*'ında 105'inci makam olarak aşiranmayeyi kullanmıştır. Konuk, bu makamı, maye makamının hüseyniaşiran üzerinde

aşiranmaye makamı

AŞİNAYAN çoğl. a. (fars. *aşina*'nın çoğl. *āşināyān*). *Esk.* Dostlar, tanıdıklar.

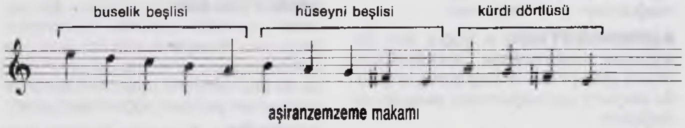
AŞİNAYİ ya da **AŞNAYİ** a. (fars. *āşina* ve *-i*'den *aşnāyi*). *Esk.*Dostluk, aşinalık.

AŞİO, Japonya'da kent, Honşu adasında, Utsunomiya'nın K.-B.'sında; 10 200 nüf. Demirsiz metaller metalurjisi.

uşşak dörtlüsüyle sona eren biçimi olarak işlemiştir.

AŞİRANVEFADAR a. Müz. Türk müziğinde, XVII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir bileşik makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

AŞİRANZEMZEME a. Müz. Türk müziğinde, Sadullah Ağa (öl. 1801 ?) tarafından bulunmuş bir bileşik makam. Bu-

aşiranzemzeme makamı

AŞİR → AŞIR.

AŞİR a. (ar. *ʿaşer*'den *ʿaşir*). *Esk.* **1.** Onda bir, onda bir parça. **—2.** Evlilikte eşlerden her biri. **—3.** Yakın arkadaş, dost.

—İsl. Dinsel törenlerde Kuran'dan okunan on ayetlik bölüm; Kuran'ın onar ayetlik parçaları.

AŞİR a. Namazlardan ya da mevlit vb. dinsel törenlerden sonra Kuran'dan 10 ayetlik bir bölümü yüksek sesle okuma geleneği. (Peygamber, özellikle bazı vakit namazlarından sonra bunun yapılmasını öğütleyince, müslümanlar arasında aşir okumak gelenek oldu. Ayetlerin uzunluk ya da kısalıklarına göre, on ayetten çok ya da az ayet de okunabilir. Peygamber'in bir buyruğuna dayanılarak, aşiri güzel sesli birinin okumasına önem verilir.)

ÂŞİR sıf. (ar. *ʿöşür*'den *ʿaşir*). *Esk.* **1.** Onuncu. **—2.** Öşür toplayan.

—İsl. huk. Yol güvenliğini sağlayan, buna karşılık ticaret mallarından vergi alan bir kurumun memuru. (Âşir, hür, müslüman ve güçlü olmalıdır. Bu memura âşir denmesinin sebebi, topladığı vergilerin hep öşür gibi ondalık sayılarla ifade edilmesindendir. Bu usulü ilk koyan Hz. Ömer bu görevi ilk kez Zeyd Hudayr'a vermişti. Hz. Ömer'in koyduğu vergi oranları daha sonra islam hukukçuları tarafından aynen kabul edilmiş ve uygulama da buna göre yapılmıştır.)

—Tez. sant. *Aşir gülü,* Kuran'da, on ayetten oluşan aşir yerlerini belirlemek üzere, sayfa kenarlarına yapılmış, üsluplaştırılmış gül biçimli süsleme.

ÂŞİR EFENDİ (Mustafa) **Reiszade,** türk şeyhülislam (İstanbul 1728 *-ay .y.* 1804). Bursa (1777), Mekke (1780), İstanbul (1785) kadılıklarında bulundu. Anadolu, iki kez Rumeli (1788, 1790) kazaskerliğine atandı. 1798-1800 arasında şeyhülislamlık yaptı. Sülüs, nesih yazılarda usta bir hattattı. Topladığı değerli kitapları Bahçekapı'da yaptırdığı kütüphaneye vakfetti. İstanbul'da Ankara caddesini Sultanhamamı'na bağlayan caddeye adı verildi.

selikaşiran makamına kürdi dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur.

ÂŞİREN be. (ar. *ʿaşiren*). *Esk.* Onuncu olarak.

AŞİRET a. (ar. *ʿaşiret*). Aynı bölgede yaşayan ya da birlikte göç eden, yönetim biçimleri, dinsel inanışları, dilleri ortak, aynı soydan gelen aileler topluluğu; oymak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Aşiret müdürü,* İdarei nevahi nizamnamesi'ne (1876) göre, doğu bölgesinde nahiye müdürü kabul edilen bazı aşiret beylerine verilen unvan. (Amaç, aşiretlerin disiplinini, vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı.)

—ANSİKL. Aşiret, türkçede güney ve güney-doğu'da yaşayan göçer ya da yarı-göçer topluluklar için kullanılmakla birlikte, gerçek anlamda arap kabile örgütünün en küçük birimini oluşturan aile anlamındadır. Aşiretler, büyükbaba, oğul ve torunlardan oluşan geniş ailelerdir. Aşiretlerden *fasıla* (oba), fasılalardan *fahz* (oymak), fahzlardan *amâre* (boy), amârelerden de *kabile* (il) meydana gelir.

Aşiret, Halay türü bir halk oyunu. Sıvas yöresinde yaygındır. *Aşiret halayı* da denir.

Aşiret mektebi hümayunu, Abdülhamit II döneminde, Beşiktaş, Akaretler' de açılan parasız yatılı okul (1892). Arap aşiret beylerinin çocuklarını yetiştirip eğitmek amacıyla kurulan okula, 12-16 yaş arasındaki çocuklar alınıyordu. Okula daha sonraları arap gençleri dışında Doğu Anadolu aşiretleri ve öteki aşiretlerden; Arnavutluk, Cava vb.'den gelenler de kabul edildi. Beş yıllık eğitim süresince, türkçe, osmanlı terbiyesi, ülke yönetimi, askerlik, fransızca gibi dersler okutuluyordu. Okulu bitirenler Harbiye, Bahriye ya da Mülkiye'de bir süre staj gördükten sonra bölgelerinde subay, öğretmen ya da yönetici olarak görev alıyorlardı. Okul, 1894'te Kabataş'taki Esma Sultan sarayı'na taşındı. On beş yıl süren eğitimden, beklenen sonuç elde edilemeyince, öğrencilerin çıkardığı bir yemek boykotu bahane edilerek kapatıldı (1907).

AŞİY, AŞİYE a. (ar. ʿ*aşiyy*). *Esk.* Güneşin batma zamanı, akşamüstü.

AŞİYA, Japonya'da kent, Osaka'nın büyük batı banliyösünde, Osaka körfezinin kuzey kıyısında; 76 200 nüf.

AŞİYAN ya da **AŞİYANE** a. (fars. *aşiyan, āşiyāne*). *Esk.* **1.** Kuş yuvası. **—2.** Ev, yuva: *"Öz âşiyânımdan ayırdın felek"* (Âşık Ömer, XVII. yy.). **—3.** *Aşiyan-gîr,* yuva tutan. ‖ *Aşiyan-sâz,* yuva yapan, yuvalanan.

Aşiyan ya da **Edebiyat-ı cedide müzesi,** İstanbul'da, Rumelihisarı'nda müze (1945). Tevfik Fikret'in planını çizerek yaptırdığı (1906) ve Aşiyân (yuva) diye adlandırdığı evinde İstanbul belediyesi'ne bağlı olarak açıldı (1945). Alt kat salonunda Abdülhak Hâmit'e ait eşya, yapıtlar, elyazıları ve fotoğraflar vardır. Bu katta Edebiyat-ı cedide yazarlarına ayrılan odada Recaizade Ekrem, Ahmet İhsan, Süleyman Nesip vb. ile ilgili yazı ve fotoğraflar sergilenmektedir. Nigâr Hanım'a ait eşyanın bulunduğu odada ise, ondan kalma bin kadar kitap bulunur. Üst kat Tevfik Fikret'in kullandığı eşyaya, elyazılarına, fotoğraflarına, kendi yaptığı tablolara ayrılmıştır. (→Kayn.)

AŞİYANE → AŞİYAN.

AŞİYE → AŞİY.

AŞK a. (ar. ʿ*aşk*). **1.** Bir kimsenin bir başkasına duyduğu,tutku ve / ya da cinselliğe dayanan eğilim: *Aşkını itiraf etmek. Aşk acısı. Tensel aşk.* **—2.** *Tanrı, bir şey (soyut) aşkı,* insanı kutsal ya da yüceltilmiş simgesel bir varlığa yönelten kendini adama ve bağlılık: *Tanrı aşkı. Vatan aşkı;* bir düşünceyi, bir ülküyü, insanca bir değeri düşünsel ve duygusal çıkar gözetmeksizin benimseme: *İnsanlık aşkı. Adalet, doğruluk aşkı.* **—3.** Aşk ilişkisi, duygusal ilişki, aşk serüveni: *İlk aşk. Gençlik aşkı. Don Juan'ın aşkları.* **—4.** Sevilen kimse (iyelik ekiyle: *O benim biricik aşkım.* **—5.** *Aşk yapmak,* cinsel eylemi gerçekleştirmek. ‖ *Aşk yuvası,* âşıkların buluştukları, yaşadıkları yer; cinsel ilişkilerin kurulduğu yasal olmayan yer. ‖ *Aşka düşmek,* âşık olmak, tutulmak. ‖ *Aşka gelmek,* bir işi yapmak için büyük bir istek duymak; coşmak: *Aşka gelip bütün işlerini bir saatte bitirdi. Aşka geldi, havaya üç el ateş etti.* ‖ *Aşkım,* sevilen kimse için kullanılan seslenme sözü: ‖ *Aşkına* (kutsal sayılan bir değerle), onun için, onun uğruna: *Tanrı aşkına doğruyu söyle.*

—*Esk. Aşk-ı cismani,* tensel aşk, maddi aşk. ‖ *Aşk-ı eflatuni* maddi olmayan aşk. (Eşanl. PLATONİK AŞK.) ‖ *Aşk-ı manevi,* Tanrı aşkı. ‖ *Aşk-ı marazi,* karasevda, melankoli.

—Halk ed. *Aşk badesi,* içene saz çalıp şiir söyleme yeteneği kazandırdığına inanılan içki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkonogr. Aşk tanrısı Cupidon, aşk arzularını simgeleyen küçük bir çocuk olarak görüntülenir. (Klasik sanat kompozisyonlarında sık sık kullanılmıştır. İtalyan *putto'* sunun benzeridir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ed. Sevgililerin birbirlerine kavuşmasını güçleştiren engeller bu çok işlenmiş temayı zenginleştirir. İslamlıktan önceki türk edebiyatındaysa kadın-erkek ilişkileri bu türden güçlüklerin dışındadır. Destanlarda kadınlar da erkeklerin niteliklerine sahiptir. Örneğin Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarından Kan Turalı, kendisine eş olacak kızın bir erkek gibi güçlü, atak, savaşmada beceri sahibi olmasını ister. Bamsı Beyrek, beşik kertme nişanlısıyla karşılaşınca onunla at yarıştırıp ok attıktan sonra güreş de tutar. Burada anlatılan ilişkilerde yardımlaşma, dayanışma, bağlılık, özveri nitelikleri hâkimdir: Deli Dumrul için anasıyla babası canlarını vermekten kaçınırken, karısı hiç duraksamadan özveri gösterir. Halk edebiyatında gerçeğe bağlı kalan, doğal nitelikler taşıyan aşk, özellikle Karacaoğlan'ın şiirinde *(Güzel seven murat alır dünyadan)* uçarı bir anlatımla dile getirilir ve maddi bir aşk olarak yansıtılır. Masallarda ve halk hikâyelerinde kahramanlar birbirlerine kavuşabilmek için uzun serüvenler yaşarlar. Üç turunçlar masalında olduğu gibi hiç görmediği ve nerede bulunabileceğini bilmediği güzellere âşık olanlar vardır. Sevgililerine kavuşan hikâye kahramanları (ör. Âşık Garip) yanında, kavuşmaları trajik biçimde engellenen âşıklar (ör. Kerem ile sevgilisi Aslı) da bulunmaktadır. Divan edebiyatı tasavvuf öğretisine bağlı olarak aşkı geçici (mecazi) ve gerçek (hakiki) aşk biçiminde ikiye ayırır. Geçici aşkta cinsel isteğin payı vardır; ancak bu tür aşk, gerçek aşka ulaşmak için bir köprü de sayılır. Gerçek aşk ise Tanrı'ya duyulan sevgi, Tanrı varlığıyla bir olmak (enelhak) için duyulan özlemdir. Bu tür aşk güzele değil güzelliğe, tek kişiye değil tüme duyulan sevgi olarak gösterilir; güzellerde güzelliği, yaratılmış varlıklarda yaratıcı Tanrı'nın (hâlik) kudretini görmek diye tanımlanır. Mutasavvıf şairler aşkın bütün insanlarda var olduğunu anlatırlar *(Aşksız âdem dünyada belli bilin ki yoktur / Her biri bir nesneye sevgisi var âşıktır—* Yunus Emre). Geçici aşk Tanrı'ya karşı duyulan gerçek aşkın bir aracıdır; asıl olan Tanrı aşkıdır (*Bizim sevdiğimiz Hak'tır: bu, halka göz ü kaş gelir* —Yunus Emre). Gerçek aşka ulaştırdığı için açık saçık olsa bile, geçici aşkın anlatıldığı yapıtlar hoş görülmüştür. Birçok mesnevide geçici aşk ilişkileri dile getirilir. Bunlar kimi zaman da sapık sevgi ilişkisi biçimindedir; ancak sonunda bu yolun aşılarak gerçek aşka ulaşıldığı anlatılır. Örneğin Enderunlu Fazıl kendi aşk serüvenlerini gizlemeksizin dile getirdikten sonra işlediği bütün günahlarının bağışlanması için Tanrı'ya yakarır. Geçici aşkın günlük yaşamdaki görünüşlerinden tasavvufi ve ahlaki sonuca ulaşır. Özellikle Fuzuli *(Leyla ile Mecnun)* ve Şeyh Galip' te *(Hüsn ü Aşk)* gerçek aşk, geçici aşkın bütün belirtilerinden arınmıştır. Gerçeğe ulaşmada aşka bilimden de üstün yer veren Fuzuli *(Âşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıyl ü kal imiş ancak)*; gönül acılarına alışkın olduğunu, onlar olmadan edemeyeceğini söyler. *Leyla ile Mecnun* mesnevisinde Kays, Leyla'nın kendisiyle birlikte olma isteğini geri çevirir; sevgiliye yönelik duyguların yerini bütünüyle tanrısal aşk alır. Aşkın tensel isteklerle ilgili cinsel yanı Kadı Burhanettin, Nedim gibi şairlerce geniş biçimde işlenmiştir. Özellikle Nedim'de sevgilinin güzelliği, âşıkta uyandırdığı istek, içinde yaşanılan somut dünyaya ait görüntülerle birlikte canlandırılır. Tanzimattan sonra özellikle roman ve şiirin en çok işlediği temalardan biri aşk oldu. Cinsellik dışındaki kavramlara da, örneğin vatana aşkla bağlanış konu edinildi (Namık Kemal). Aşkla ideolojik görüşler birleştirildi (N. H. Ran). Aşkı çiftlerin birbirini sevmesini, toplumsal farklılıkların kavuşmayı engelleyişini mutlu son biçiminde işleyen yüzeysel bir halk romanı türü gelişirken (Vecihi E. M. Karakurt, Kerime Nadir) yasak aşk (Mehmet Rauf, H. Z. Uşaklıgil) yanında özellikle modern Türk edebiyatında eşcinsel eğilimler (B. Karasu, S.İleri) de konu edinildi. Temayı doğayla (Halikarnas Balıkçısı), tarihsel çevreyle (Y. K. Beyatlı, A. H. Tanpınar) birleştirerek işleyenler oldu. Aşkı ahlak açısından değerlendiren görüşler savunuldu yapıldı *(Gerçek ahlaka götüren yollardan biri de aşktır... Aşk bizi bencilliğimizden temizler.* —N. Ataç).

—Halk ed. *Aşk badesi.* Masallarda, halk hikâyelerinde bade içerek âşık olan kahramanların serüvenleri anlatılır. Delikanlı derin uykuda gördüğü düşte Hızır'ın, bir pirin ya da sevgilinin elinden aşk badesini içer. Artık "hak âşığı" olan şair, uyandığında, sazı eline alıp içinden doğduğu gibi çalıp söylemeye başlar. Aşk badesinin, Âşık Garip hikâyesi'nde olduğu gibi, birbirini daha önce hiç görmemiş iki sevgilinin tanışmasında aracılık ettiği de olur. → BADELİ ÂŞIK.)

çiçekler taşıyan Aşk
Annibale Carraci'nin tablosu (ayrıntı)
Condé müzesi, Chantilly

—İkonogr. Yunan sanatında IV. yy.'dan önce aşk, annesi Aphrodite ile birlikte betimlenen Eros ile simgeleştirildi. Praksiteles tarafından yapıldığı sanılan Lysippos' un heykellerinin kopyaları (*Yayını germiş Eros,* British Museum; *Ayakta duran kanatlı Aşk,* Louvre) aşkı, ergenlik çağında bir genç olarak gösterir. Hellenistik ve roma sanatı ise aşkı, elinde yay ve oklar, bazen de bir okluk ya da meşale taşıyan kanatlı bir çocuk biçimine sokar; Propertius, Seneca ve Apuleius gibi latin yazarlar aşkı böyle betimlerler.

Ortaçağ, antik sanat yerine, bazı metinlerden esinlenen aşk imgeleri yarattı; aşk, bu dönemde çıplak bir kadın (XIV. yy. alman el yazmaları) ya da başı taçlı bir prens olarak gösterildi (*Roman de la Rose*'un fransızca el yazması, XIV. yy.). Her zaman kanatlı, bazen de gözleri bağlıydı: "kör Aşk" (Aşkın gözü kördür) teması buradan kaynaklanır.

Rönesans döneminde aşk temasını işleyen yapıtlar: Donatello'nun *Atys Amorino* (Bargello sarayı; Floransa) adlı eseri ve koro tribünü (Dôme müz.); Boticelli' nin *İlkbahar*'ı (Uffizi). *Aşk ile İffetin çatışması* teması ise Signorelli ve Perugino tarafından işlendi. Ünlü tablolar arasında Veronese'nin *Aşkın doğuşu* (Prado) ve Caravaggio'nun *Muzaffer Aşk* (Berlin -Dahlem müz.) adlı yapıtlarını da unutmamak gerekir.

XVIII. ve XIX. yy. sanatında aşkla ilgili betimlemeler sayılamayacak kadar çoktur. Bouchardon, Falconet, Rude, Carpeaux gibi Boucher,Fragonard,Corot da bu temayı işlemişlerdir.

—Tasav. Sufiler, gerçek varlığın (Hak) kendisine, akılla değil, sevgiye dayanan duygularla varılacağına inanırlar. Ancak, dünya ve dünyanın içindekilere (mâsiva) karşı duyulan sevgiyle birbirinden ayırırlar. Bunlardan ilki, geçici, yok olucu; ikincisi ise süreklidir. Sufilere göre, insanlardaki en güçlü duygulardan biri olan ve sürekli yaşayacağı sanılan dünyasal aşk, amacına ulaştıktan sonra yok olur. Buna karşılık, erişilmesi güç olan ilahi aşkta, kendisine erişildikten sonra da duyulan haz sürekliliğini korur. Allah'a doğru yolculuğa çıkan sûfinin içinde, O'nun sevgisinden başka bir sevgi ve ilginin bulunmaması gerekir. Bu da ancak, sufinin, dünyada sevdiği ve ilgi duyduğu her şeyin yok olucu olduğu hakkında inanç ve bilgi sahibi olmasıyla sağlanır. Ancak sufinin bu konuda duyma ya da okuma (ilmül-yakîn) yahut görme (aynül-yakîn) yoluyla elde ettiği bilgi derecesini, bizzat kendi deneyimi ile elde ettiği bilgi (hakkül-yakîn) derecesine vardırması gerekir. Bu nedenle, ilahi aşkın sürekliliğine inanabilmesi, onu tutku haline getirebilmesi için, amacına ulaştıktan sonra yok olan dün-

Fransız tiyatrosu'nda Aşk
Watteau'nun yapıtı
Berlin-Dahlem müzesi

yasal aşkı tatması gerekir. Bu özelliğinden ötürü sufiler, dünyasal aşkı mecazi olarak kabul eder ve bu tür aşkın ilahi aşka geçiş için bir köprü olduğunu öne sürerler.

Aşk *(Fransız tiyatrosunda)* [l'Amour au théâtre français], Watteau'nun fransız oyuncularını konu alan tablosu (37 × 48 cm, Berlin-Dahlem). *İtalyan tiyatrosunda aşk* adlı benzeri gibi, bu yapıt da, düzenleme, ışık oyunları, incelik ve anlam bakımından bir başyapıttır.

Aşk efsanesi *(Legenda o Lyubvi)*, Yuriy Grigoroviç'in balesi: konusu, Nazım Hikmet'in *Ferhad ile Şirin* adlı oyunundan alındı. Müziğini, Arif Melikov; dekor ve kostümlerini Simon Virsaladze hazırladı. İlk kez 1961'de Leningrad Kirov tiyatrosu'nda sahnelendi. Baş rolleri Olga Moyseyeva (kraliçe), İrina Kolpakova (prenses) ve Aleksandr Gribov (Ferhad) üstlendi.

AŞKA (Upendranath), hindi dilinde yazan hintli yazar (Callandar, 1910). Tiyatro oyuncusuydu; halkın beğenisini kazanan tek perdelik oyunlar *(ekanti)* yazdı. Özyaşamsal romanlarla doğduğu bölgenin yaşamını ve bireyin kabilesiyle ya da toplumla olan ilişkilerinden kaynaklanan sorunları dile getirdi. (*Girti divaren*, 1947; *Şahar men ghumta aina*, 1957; *Ek nanhi kindil*, 1968).

AŞKABAD, Türkmenistan'ın başkenti, İran sınırı yakınında; 398 000 nüf. (1989). Kopet dağı eteğinde, çölsü bir alanda, Hazar denizi ötesine giden yolun geçtiği yerde bulunan kent, 1948'deki depremde yerle bir olduysa da, hemen yeniden kuruldu. Birkaç sanayi kuruluşu (dokuma fabrikaları, makine yapımı) da bulunan bir yönetim, ticaret ve kültür (üniversite, film stüdyoları) merkezidir.
—Tar. 1881'de kurulan Aşkabad, Hazarötesi ilinin idari ve askeri merkezi oldu. 1918-1919'da kentte, Ruslar ve Türkmenler'den oluşan bolşevik karşıtı hükümet, Kuybışev'in kızıl ordusu karşısında kaçmak zorunda kaldı.

AŞKABI a. Ask. Diktörtgen biçiminde, az derin, katlanabilir ve saplı metal yemek kabı. (Tatbikat, manevra ve seferde kullanılır.)

AŞKALE, Doğu Anadolu'da Erzurum iline bağlı ilçe; 42 533 nüf. (1990); 1 527 km^2; 3 bucak, 67 köy. Merkezi, Erzurum'un 55 km batısındaki *Aşkale*, 15 494 nüf. (1990).

Aşkale çimento sanayii müessesesi, Türkiye çimento ve toprak sanayii TAŞ'ne (ÇİTOSAN) bağlı kamu kuruluşu. 1971'de Erzurum'un Aşkale ilçesinde kuruldu. Yıllık üretim kapasitesi 260 bin ton klinker, 270 bin ton çimento olan tesiste, ön ısıtıcılı kuru sistem teknolojisi uygulanmaktadır. Fabrikada yakıt olarak kömür, katkı maddesi olarak tras kullanılmakta, TS 19-PÇ 325 portland çimentosu ve TS 19-KPÇ 325 katkılı portland çimentosu üretilmekte, 310 kişi çalışmaktadır (1991).

AŞKAR sıf. (ar. *aşkar*). *Esk.* **1.** Kızıl saçlı insan için kullanılır. **—2.** Doru at için kullanılır. **—3.** Kızılkahve ya da koyu kırmızı.

Aşkar, Aşkar-ı Devzade de denir, Battalname*'de kahramanın olağanüstü nitelikler taşıdığı anlatılan atı. Battal Gazi'nin babası Malatya beyi Hüseyin Gazi, Aşkar'ı geyik avı sırasında bir mağarada bulur. Atın yanında Âdem peygamber'in iki belik saçı, Davut'un zırhı, İshak'ın giysisi, Hamza'nın silahları bulunmaktadır. Hüseyin Gazi aracılığıyla o sırada daha doğmamış olan oğlu Battal için gönderilen at, yetişkinliğinden sonra İslamlığın yayılması yolunda giriştiği savaşlarda onun en yakın yardımcısı olur. Destanda Aşkar'ın suyun üzerinde yürüdüğü, gerekince kanatlanıp uçtuğu anlatılır. Hamzaname*'de Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın bir mağarada İshak (Aşkar) adlı atı bulduğu, Saltukname*'de de Saltuk'un düşüne giren Battal'ın, bir mağarada Aşkar'ın bu dinsel destan kahramanını beklediğini haber verdiği anlatılır. Mağarada bulunan at motifi, İslamlıktan önceki türk edebiyatından izler taşır (AT). [→ Kayn.]

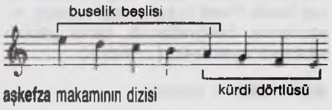
AŞKÂR → AŞİKÂR.

AŞKÂRE a. (türk. *aş* ve fars. *-kar*'dan, *āş-kare*). *Esk.* Aşçı.

AŞKBÂZ a. ve sıf. (ar. *ʿaşk* ve fars *baz*'dan *ʿaşkbaz*). *Esk.* Âşık gibi görünen, âşık numarası yapan.

AŞKBÂZİ a. (ar. *ʿ*aşk, fars. *bāz* ve *-i*'den *ʿaşkbazi*). *Esk.* Âşık gibi görünme, işvebazlık.

AŞKEFZA a. *Müz.* Türk müziğinde bir göçürülmüş (şed) makam. Suphi Ezgi (1869-1962) tarafından bulunan makamın dizisi, kürdi makamının dizisi, hüseyniaşiran *(mi)* perdesi üzerine taşınarak elde edilmiştir.

aşkefza makamının dizisi

AŞKELON, İsrail'de kent, Gazze'nin K.-D.'sunda; 60 000 nüf. Eliat'tan dışalımı yapılan ham petrolü taşıyan boru hattının varış noktası. Petrol limanı. Çimento fabrikası. Besin sanayisi (Esk. *Askalon*).

AŞKENAZİ sıf. ve a. Kökenleri orta, doğu ve güney Avrupa ülkelerini kapsayan bölgede bulunan yahudilere denir.
—ANSİKL. Aşkenazi, Yafet'in torunlarından birinin adıdır (Yaradılış, X, 2). Ortaçağ haham metinlerinde, bu terim Almanya'yı ve giderek, almanca konuşulan ülkeleri belirtmek için kullanılıyordu. Dolayısıyla aşkenazi terimi, önce aslen bu ülkelerden olan, sonra da, daha ileri tarihlerde, bu ülkelerden Doğu Avrupa'ya, oradan da Batı Avrupa, Yeni Dünya, Ortadoğu, Avustralya ya da Güney Afrika'ya göç eden yahudileri belirtir. Bunların karşıtı olarak da, genellikle Sefaradlar, yani birçok kez İspanya'dan kovulan (XII., XIV.ve XV. yy.'larda) yahudilerin torunları gösterilir. Bu sonrakiler çoğunlukla ispanyol yahudicesi ladino'yu benimsediler ve konuştular. Aşkenaziler ise uzun süre, dağılmış oldukları ülkelerin dilinin yanı sıra yiddiş'i kullandılar. Aslında, bu iki grup arasındaki karşıtlık, gösterilmek istendiğinden çok daha azdır. Aralarındaki ayrım, ibranicenin söylenişine ait bazı özellikler, oturdukları ülkenin mutfağından gelen bazı alışkanlıklar, yahudi dininin inanç ve uygulamalarının özüyle ilgisi olmayan bazı dinsel geleneklerdir. 1939'dan önce, Aşkenaziler toplam yahudi nüfusunun % 90'ını oluşturmaktaydı. Avrupa yahudiliğinin imhası, bu oranı büyük ölçüde değiştirdi.

AŞKENAZİ (Vladimir), sovyet piyanocu (Gorki 1937). Belçika kraliçesi Elisabeth yarışmasını (1956) ve Çaykovskiy yarışmasını (1962) kazandıktan sonra uluslararası üne kavuştu. Londra'ya, daha sonra da, bir festival düzenlediği İzlanda'ya yerleşti. Gerek konçertoları ve sonatları, gerek başka piyano parçalarını aynı ustalıkla seslendirdi. Repertuvarına daha çok rus bestecilerin yapıtlarını aldı.

AŞKETMEK g. f. *Tokat aşketmek*, bir kimseye, yüzüne güçlü ve hızlı biçimde tokat atmak: *Kendini tutamayıp suratına bir tokat aşketti.*

■ **Aşk-ı memnu,** Halit Ziya Uşaklıgil'in romanı. Servet-i fünun dergisinde tefrika edildikten sonra kitap halinde yayımlandı (1900). Yapıtın süslü ve ağdalı dilini, yazar cumhuriyet dönemindeki basımında sadeleştirmiştir (1940). Roman zengin bir ailenin kişileri arasındaki duygusal ilişki-

Aşk-ı memnu
adlı televizyon dizisinden
bir sahne
Hürriyet arşivi

lerin gelişimini sergiler. Varlıklı Adnan Bey, karısının ölümünden sonra kızı Nihal, oğlu Bülent ve yeğeni Behlül ile İstanbul'da Boğaziçi'nde bir yalıda oturmaktadır. Yine Boğaz'da oturan, serbest davranışlarıyla tanınmış Firdevs Hanım'ın, annesine benzemek istemeyen genç ve güzel kızı Bihter ile evlenir. Çapkın Behlül, yaşlı kocası ile mutlu olamayan Bihter'i, direnmesine rağmen baştan çıkarır ve yalıda gizlice yasak bir aşk yaşarlar. Ancak Bihter'den bıkan Behlül, Nihal ile evlenmeye kalkınca deliye dönen Bihter'in kıskançlığı, işleri karıştırır ve her şey açığa çıkar. Bihter intihar eder, Behlül kaçar gider, yalıda eski yaşama dönülür; Bihter'in yalıya gelmesi ile birbirinden kopmuş olan Adnan Bey ile Nihal, yeniden birbirlerine yaklaşırlar.

Yazar, Bihter'in trajik sonunun kaçınılmazlığını psikolojiye ve kalıtıma dayandırır. Roman, toplumsal ya da ahlaksal bir bildiri taşımaz; kişiler arası bireysel sorunlara ve çatışmalara yöneliktir. Sağlam tekniği ve sanatsal yetkinliğinden ötürü Batı anlamında başarılı ilk türk romanı sayılmıştır.

Roman, 1975'te, Halit Refiğ tarafından dizi-film biçiminde TV'ye uyarlandı ve o güne dek yapılmış en başarılı "yerli dizi" sayıldı. Başlıca oyuncuları Şükran Güngör (Adnan Bey), Neriman Köksal (Firdevs Hanım), Müjde Ar (Bihter), Salih Güney (Behlül), Itır Esen'di (Nihal).

AŞKIN sıf. **1.** *Bir niceliği aşkın,* ondan çok, onu aşan: *Yüzyılı aşkın bir süredir yürütülen çalışmalar. Kırkı aşkın yapıtı var. Elliyi aşkın bir adam.* **—2.** Benzerlerinden üstün. **—3.** Dişiye düşkün hayvan için kullanılır. **—4.** *Aşkın taşkın,* giysilerine güçlükle sığın, şişman.

—Sig. *Aşkın sigorta,* sigorta edilen bir şeyin gerçek değerinin, sigorta tarafından karşılanan değerini aşan bölümü.

—Fels. Duyusal dünyayı aşan. Karşıtı: İÇKİN. || Kant'ın felsefesinde, her olabilir deneyin ötesinde yer alan şeye denir. (Kant, anlığın aşkın ilkelerini, içkin diye nitelendirdiklerinin karşısına koyar.) Görüngübilimcilerde ve Sartre'da, bilinçte bulunmayan, ama bilincin kendisine yöneldiği nesne için kullanılır.

AŞKINCILIK a. **1.** Bireysel ile evrenseli birleştirme eğilimi gösteren ve belli bir ahlâksal gizemciliğe dayanan amerikan felsefe akımı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Aşkınlık kuramına dayanan felsefe öğretilerinin tümü. **—3.** Varlık'ın özniteliklerinin aşkın olduğunu ileri süren skolastik öğreti.

—ANSİKL. Hem Locke'un akılcılığına, hem de Yeni-İngiltere'nin calvin'ci ortodoksluğuna tepki olan aşkıncılık, Tanrı'nın ve evrenin birliğini, Tanrı'nın evrende içkin olarak bulunduğunu kabul eden bir tekçiliktir. Bundan, her şeyin ve her varlığın, Tanrı'yı ve evreni kendinde özetleyen ve evrendeki tüm yasaları içeren bir "küçük evren" olduğu sonucu çıkar. Bireyin ruhu, evrenin ruhu ile birdir. Bu tekçilik ve üstü kapalı tümtanrıcılık, hem otorite ve geleneği, hem de mantıksal kanıtlama ve kuşkuculuğu reddeden taşkın bir bireyciliğin temelini oluşturur. Bu akım, ingiliz (Coleridge, Wordsworth, Carlyle) ve alman (Jacobi, Fichte, Schelling, Herder) düşünürlerinden kaynaklanır; ayrıca, platonculuk ve doğu idealizmi ile de karışmıştır. Aşkıncılık, edebiyat alanında, özellikle Thoreau *(Walden)*, Emerson *(Nature, The American Scholar)*, Alcoot, Margaret Fuller, Ripley, Theodore Parker ve Elizabeth Peabody tarafından parlak bir biçimde temsil edildi; Hawthorne, Lowell, Longfellow, Bryant, Whittier, Melville ve Whitman üzerinde doğrudan etki gösterdi.

AŞKINÇARPIM a. Mant. ve Küm. kur. *Bir* $(A_i)_{i \in I}$ *küme ailesiyle* I *üzerinde bir aşkın süzgecin aşkınçarpımı,*

$$f \sim g \Leftrightarrow \{i \in I / f(i) = g(i)\} \in U$$

bağıntısı için $\prod_{i \in I} A_i$ çarpımının eşdeğerlik sınıfları kümesi. (Bütün A_i ler birbirine eşit olunca *aşkınkuvvet* adını alır.)

—ANSİKL. Genellikle gözönüne alınan aşkınçarpımlar birinci basamaktan aynı *kuram*'a bağlı *modeller* ailesinin aşkınçarpımlarıdır; bunlar aynı zamanda kuramın modelleri (Los teoremi) ve gerçekte, aşkınçarpımın asal olmadığı anda standart olmayan modellerdir; bu da, böyle modellerin varlığını ortaya koyar. Aşkınçarpım tekniğinden matematikte, standart olmayan matematik adıyla yararlanılır ve konusu kümeler* kuramının bir evrenindeki kimi aşkınçarpımlarıdır. Üstmantık bakımından bir zorluk doğurur [→ CANTOR *paradoksu*] fakat bu zorluk üstesinden gelinemeyecek gibi değildir.)

Standart evren diye nitelenen ilk evren, bu durumda standart olmayan evren diye nitelenen bu aşkınkuvvet içine girer. Bunu daha gözle görünür biçimde anlatmak istersek, diyebiliriz ki standart olmayan evren, standart evrenin sonsuz bir büyütülmüşü gibidir: bu evrende, standart evrende "çıplak gözle" görülemeyen sonsuz büyük tam sayılarla sonsuz küçük gerçek sayılar ortaya çıkar. Başka bir deyimle, standart olmayan matematik, "Leibniz problemi"ne kabul edilebilir bir anlam verir (Leibniz, bayağı sayılarla aynı özelliklere sahip, ama sonsuz küçükleri de içeren bir sayı sisteminin varlığını tasarlamıştı). Standart olmayan matematiğin, mantıkçıların ve felsefecilerin şaşkınlığını (ya da doğru görüşlerini) beslemekten başka bir yararı olmadığını söylemek doğru değildir: standart olmayan matematikte, süreklilik ya da tıkızlık gibi temel kavramların, ya da Haar teoremi gibi zor diye bilinen teoremlerin yalınlığı, bu yeni matematiğin yalnızca merak konusu kalmaya layık olmadığını gösterir.

AŞKINER (Tolga), türk tiyatro sanatçısı ve yönetmen (Sıvas 1942). 1960'tan başlayarak önce Arena tiyatrosu'nda, İstanbul şehir tiyatrosu'nda ve özel topluluklarda çalıştı. 1968'de Nisa Serezli ile kurdukları topluluğun tüm oyunlarında rol aldı, bazılarını yönetti. T. Özakman'ın *Töre* oyunuyla Avni Dilligil tiyatro ödülleri en iyi yönetmen ödülü aldı (1985).

AŞKINKUVVET a. Mant. ve Küm. kur. Hepsi özdeş A_i kümelerinden oluşan bir $(A_i)_{i \in I}$ ailesinin aşkınçarpımı.

AŞKINLIK a. **1.** Fels. Öznenin ereklerinin, öznenin kendi dışında varolması; kendisine üstün olduğu ve kendisinden farklı herhangi bir şeyi etkileyen bir nedenin temel özelliği. (Karşıtı: İÇKİNLİK.) **—2.** Aşkın olanın, üstün nitelikte olanın temel özelliği.

AŞKINSÜZGEÇ a. Küm. kur. ve Topol. *Bir* I *kümesi üzerinde aşkınsüzgeç,* I nin parçalarının U kümesi; şöyle ki:

1° $\forall A, \forall B, A \in U$ ve $A \subset B \subset I \Rightarrow B \in U$;
2° $\forall A, \forall B, A \in U$ ve $B \subset U \Rightarrow A \cap B \in U$;
3° $\forall A, A \subset I \Rightarrow A \in U$ ya da $I - A \in U$;
4° $\emptyset \notin U$.

(I nin değişmez bir elemanını içeren I nin parçaları kümesi, temel aşkınsüzgeç denen bir aşkınsüzgeçtir.)

AŞKİ, a. Kuzu derileri üzerindeki yağları ve fazlalıkları temizlemede kullanılan iki kulplu bıçak. (Altının varak haline getirilmesinde kullanılan bu deriler, önce kireçe yatırılır, sonra temizlenerek tirşe ve zar yapılırdı). [→ TİRŞE.]

AŞKİ, türk şair (XVI. yy.). Attar'ın *muhtarname*'si (1571) ile Şeyh Mehmet Ayn ül-kuzat-ı Hemedani'nin farsça *Kenz ül hakayık ve Keşf üd-dakayık* adlı tasavvufi yapıtını türkçeye çevirdi (1574). Tasavvufla ilgili *Menazil üs-sâlikin* adlı bir mesnevisi de vardır.

AŞKİ, asıl adı **İlyas,** türk şair (Yenihisar ?- İstanbul 1576). Üsküdar'da oturduğu için, "Üsküdari" lakabıyla anılırdı. Babası yeniçeri idi. Genç yaşta yeniçeri ocağında hizmete başladıysa da Kanuni'nin Belgrad seferinde esir düşünce öldü sanılarak ulufesi kesildi. Canını kurtarıp döndüğü İstanbul'da kâtiplik mesleğini seçti, bir süre sonra gözlerinin kör olması nedeniyle bu meslekten de ayrıldı. Zaman zaman Kanuni'den ve Selim II'den yardımlar gördü. Özellikle murabba ve müseddes biçimleriyle yazdığı şiirleri başarılıdır. Bir *Divan*'ı vardır.

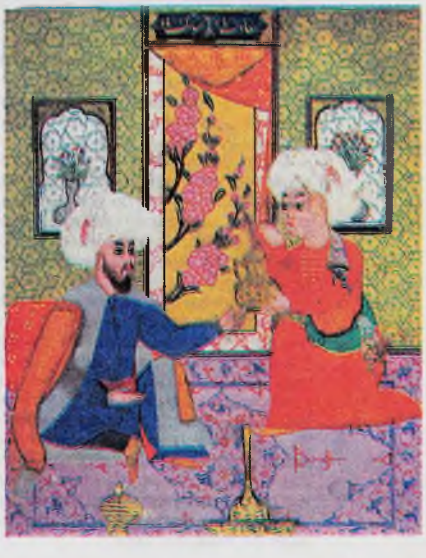
AŞKİ, türk meddah (Bodrum, Muğla, 1853 - İstanbul 1934). Sakız adasında doğduğunu öne sürenler de vardır. Rumca ve ispanyolca biliyordu. Ustası Meddah Şükrü'ydü. Dönemindeki meddahların en ünlülerindendi. Geniş bir repertuarı vardı. Kimi öyküleri plağa da alınmıştır. Günümüze ulaşmış meddah öykülerinin çoğu ondan derlenmiştir.

AŞKİ BEY (Ali) **Beylikçizade,** türk besteci (İstanbul 1840 ? - Lüleburgaz 1892). İyi bir öğrenim gördü. Zekâi Dede'den müzik öğrendi. Dinsel formlarda beste yaptı. Bunların 14'ü günümüze ulaşmıştır.

AŞKİ-İ KADİM, Mehmet, türk şair (XV. yy.). Fatih Sultan Mehmet'in sarayında yer verdiği şairlerdendi. Özellikle gazelleri başarılı sayılıyordu. Şiirleri küçük bir divan oluşturur. Genceli Nizami'nin *Heft Peyker*'ini Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine ele bir hikâye ile birlikte *Hikâye-i heft peyker ve kasr-ı hâvernâk-i nu'mânî* adıyla mesnevi biçiminde türkçeye çevirdi.

Aşklar (*Amores*), Ovidius'un şiirlerini biraraya toplayan derleme. Önce beş kitap halinde yayımlandı (İ.Ö. 15'e doğr.), sonra üçe indirildi (elimize geçen örnek budur). Bunlar, şairin sevdiği kadınlara adadığı elejilerdir.

Aşkname, Mehmet adlı divan şairinin, konusu bir sevgi öyküsü olan mesnevisi (1398). Yazar, konuyu Mısır'da satın aldığı kıpçakça bir kitaptan eski Anadolu türkçesine aktardığını anlatır. Hozan ülkesinin Gülban kentinden Numan Şah'ın oğlu Ferruh ile Hıtay ülkesindeki Hümayunabat'tan Hümayun Şah'ın kızı Hüma birbirlerini severler; ancak kavuşmaları uzun serüvenlerden sonra gerçekleşir. Ferruh'a yardımcı olan Hurrem'in, sevgilisi Dilgüşa ile başlarından geçenler mesneviyi zenginleştirir. Çocuğu olmayan Numan'ın baba olması, gözüpek ve dünya güzeli Hüma'nın erkek kılığına girip tahta geçmesi, ordu yönetmesi gibi motifler, halk hikâyesi geleneğindeki benzerlerini anımsatır. Yapıt, aşkı, divan edebiyatının benimsediği tanrısal aşktan apayrı bir biçimde yansıtır. Sevişme sahneleri edebi sanatlara geniş ölçüde başvurularak, ama gene de açık-saçık denilebilecek biçimde anlatılır.

Büyük Larousse

Üsküdarlı **Aşkı**
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

Aştar
fenike tanrıçası
bronz, İ. Ö. XIV. yy.
Louvre müzesi, Paris

AŞKOLSUN ünl. **1.** Bir tutumun, davranışın onaylanmadığını, kınandığını belirtmek için sitem yollu söylenir: *Aşkolsun, bizi niçin bırakıp gittin?* **—2.** *Aşkolsun ona*, bir kimsenin tutumunu, davranışını, yaptığı işi çok beğenen kimse tarafından söylenir: *Aşkolsun, çocuğa, parçayı çok iyi yorumladı.* **—3.** *Esk.* İçkili toplantılarda "afiyet olsun" anlamında söylenir.
—Tasav. Dervişler arasında selam sözü olarak söylenir.

AŞKUN (Vehbi Cem), türk halkbilimci, şair ve yazar (Sıvas 1909-Eskişehir 1979). İzmir Öğretmen okulu'nu bitirdi (1930). Bir süre ilkokul öğretmenliği yaptıktan sonra, yüksek öğrenimini Ankara Gazi Eğitim enstitüsü edebiyat bölümü'nde tamamladı (1938). Çeşitli okullarda türkçe ve edebiyat öğretmenliği yaptı, emekli oldu (1969). İlk yazıları İzmir'de Anadolu, Yeni Asır, Hizmet gazeteleri ve Fikirler dergisinde yayımlandı. Sıvas'ta bulunduğu yıllarda Yayla adlı bir kültür ve sanat dergisi çıkardı (1944, 43 sayı çıktı). Yazılarını Taşan, 4 Eylül, Kızılırmak, Yayla dergileri ve Ülke gazetesinde sürdürdü. Çalışmalarını halk edebiyatı ve folklor alanında yoğunlaştırdı. Bununla birlikte, şiir, öykü ve roman çalışmaları da vardır. Başlıca yapıtları: *Oğuz destanı* (1935); *Merzifon şairleri* (1937); *Sıvas folkloru* (2 cilt, 1941-1943); *Emrah* (1942); *Âşık Ruhsati* (1945); Sıvas şairleri (1948); *Terzibaba ve Erzincan'ın mutasavvıf şairleri* (1956); *Duygu dünyası Mevlana* (1970); *Halk edebiyatında yerme ve güldürüler* (1973).

AŞLAMA sıf. Soğutulmuş ya da ısıtılmış içecek için kullanılır: *Aşlama su.*
◆ a. *Yörs.* Aşılama, yeni dikilmiş fidan.

AŞLAMAK g. f. *Bir içeceği aşlamak*, sıcak ya da soğuk içecek katarak onu ılıtmak ya da soğutmak.

AŞLIK a. *Halk.* **1.** Yemek yapmak için hazırlanan, saklanan şeyler, erzak, zahire. **—2.** Temizlendikten sonra kurutulan yemeklik buğday. **—3.** Kaynatılmadan öğütülen buğday; yarma.

AŞMA a. Aşmak eylemi.
—Bilş. *Sığa aşma*, TAŞMA'nın eşanlamlısı.
—Jeomorfol. *Buzul aşması*, bir vadiden ötekine ırmaklararası alçak bir noktadan (*aşma boynu* olarak biçimlenmiş) geçen bir buzul dilinin taşması. (Ardışık buzul aşmalarının birleşmesi, buzullara, çok buzullu dağların belirtici niteliği olan ağsı ya da örgülü bir görünüm verir.)

AŞMAK g. f. **1.** *Bir engeli (somut) aşmak, bir engelin (somut) üzerinden aşmak*, atlama, tırmanma vb. yollarla onu geçmek: *Bir duvarı, çiti aşmak. At üçüncü engeli aşamayıp tökezledi.* **—2.** *Bir sınırı (somut)* [ölçü tümleci +] *aşmak*, sınırın ötesine geçmek: *Sınırı yüz kilometre aşınca karşınıza geniş düzlükler çıkar. Bu çizgiyi aşmamalısın.* **—3.** *Bir uzaklığı, bir alanı aşmak*, üzerinden ya da içinden geçerek onu katetmek: *Dalgaları, denizleri aşmak. Büyük çölü tam kırk günde aştık.* **—4.** *Bir şeyi (soyut) sınırını aşmak*, onu çiğnemek, ötesine geçmek: *Edep sınırlarını aşıyorsunuz.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) aşmak*, engel oluşturan bir güçlüğün, bir sorunun üstesinden gelmek; bir evreyi geride bırakmak: *Tüm güçlükleri aşmak. Yetişkinler çoğu zaman çocukluk korkularını aştıklarını sanırlar. Çağını aşmak.* **—6.** *Bir kimseyi (bir alanda) aşmak*, onu geride bırakmak, ondan daha iyisini yapmak, o alanda ondan üstün olmak: *Ustasını aşmak. Kendini aşmak.* **—7.** *Bir kimseyi aşmak*, sözkonusu bir şey ise o kimsenin yetenek ve yetkisinin ötesinde bulunmak: *Bu iş beni aşar, ben çözümleyemem. Yetkilerini aşma.* **—8.** *Bir niceliği aşmak*, ondan daha çok olmak: *Yaşı kırkı aştı. Altının gramı beşbin lirayı aştı. Giderimiz gelirimizi aşıyor. Stadyumda tahminlerimizi aşan bir kalabalık vardı.*
—Spor. *Çizgiyi aşmak*, atletizmde, atlama (uzun atlama, üç adım atlama) ya da atma yarışlarında hız alma sınır çizgisini geçmek; teniste servis atışı sırasında, ayağı zemin çizgisinin üzerine basmak (*çizgi ihlali* de denir.).
◆ **aşılmak** edilg. f. Aşmak eylemine konu olmak.
◆ **aşırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bir yerden aşırmak*, geçmesini, aşmasını sağlamak; geçirmek: *Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır* (atasözü). **—2.** *Bir şeyi (biryerden) bir yere aşırmak*, tehlike içindeki bir şeyi aceleyle bir yere taşımak, götürmek: *Yangın çıkınca eşyayı öte yakaya aşırdılar.* **—3.** *Arg. Bir kimseyi aşırmak*, istenmeyen birini başından savmak; kovmak.
◆ **aşırılmak** edilg. f. Aşırmak eylemine konu olmak: *Bir yakadan öbür yakaya aşırılan askerler, mevzilere yerleştiler.*
◆ **aşırtmak** ettirg. f. Aşırılmasını sağlamak.

AŞMAK gçz. f. (öncekiyle eş kökenli). *Dişiye aşmak*, at, sığır, keçi ve domuz gibi hayvanlar sözkonusuysa, dişiyle çiftleşmek.
◆ **aştırmak** ettirg. f. Erkek hayvanın dişiye aşmasını sağlamak.

AŞMAN (Aharon), İbranice yazan israilli yazar (Kiev 1896 - Ranan 1981). 1921'de Filistin'e yerleşti. Şiirler, *(Fruits mûrs d'automne* [fr. çev.], 1975) ve tarihsel oyunlar yazdı *(Cette terre* [fr. çev.], 1943; *Mikhal, fille de Saül* [fr. çev.], 1956).

AŞMARİN (Nikolay İvanoviç), rus türkolog (Kazan 1870 - *ay. y.* 1933). Çuvaş Türkleri arasında büyüdü; Moskova'da doğu dilleri öğrenimi gördü. Kazan ve Bakü üniversitelerinde profesörlük yaptı; Sovyetler Birliği Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1929). Çuvaş türkçesinin grameri ve sözlüğüyle ilgili çalışmaları türkolojinin temel kaynaklarındandır. Başlıca yapıtları: *Materialı dilya isledovaniya çuvaşskago yazıka* (Çuvaş dili incelemeleri için kaynaklar) [1898]; *Opıt isledovaniya çuvaşskago sintaksisa* (Çuvaş sözdizimi üzerine incelemeler) [2 cilt, 1903-1923]; *Slovar çuvaşskago yazıka* (-Çuvaşçadan latince ve rusçaya - çuvaş dili sözlüğü) [17 cilt, 1928-1950]; *Obşçii obzor tyurkskikh govorov gorodo Nuhi* (Nuha azeri ağzı üzerinde araştırma) [1906].

ÂŞNÂ ya da **ÂŞNÂB** sıf. (fars. *aşna, aşnāb*). *Esk.* Yüzen, yüzücü.
◆ a. **1.** Yüzme. **—2.** Yüzgeç.
—Dilbilg. "*Âşnâ*", "*âşnâb*"ın kısaltılmış biçimidir.

AŞNA FİŞNE a. **1.** Gizli, yasal olmayan dost, oynaş: *Seninki toplantıya aşna fişnesini de getirmiş.* **—2.** *Aşna fişne etmek*, oynaşmak: *Herkesin gözü önünde aşna fişne ediyorlar.* **—3.** *Aşna fişne olmak*, dile düşmek.

ÂŞNÂB → ÂŞNÂ.

ÂŞNÂGER sıf. (fars. *aşna* ve *-ger*'den *āşnāger*). *Esk.* Yüzücü, yüzen.

AŞNAYİ → AŞİNAYİ.

ÂŞNÂYÎ a. (fars. *aşna*, yüzme ve *-i*'den *aşnāyi*). *Esk.* Yüzücülük, yüzme sanatı.

AŞOKA ya da **AÇOKA,** eski Hindistan'ın en ünlü hükümdarlarından biri, Maurya hanedanının üçüncü temsilcisi. İ.Ö. 269-232 yılları arasında, Pataliputra'daki (günümüzdeki Patna) başkentinde oturdu ve bugünkü Hindistan'ın tümü - Dekkan'ın güneyi hariç - ile Afganistan'ın bir kısmı üzerinde hüküm sürdü. İmparatorluğunun eyaletlerinde kayalar ve sütunlar üzerine kazdırdığı fermanları sayesinde öğrendiğimiz siyaseti, belki de sonradan benimsediği buddhacı düşünceden esinleniyordu. Aşoka, şiddetten kaçınılmasını *(ahimsa)* ve özellikle de Yasa'ya *(dharma)* bağlılığı öğütlüyordu.
Aşoka, ayrıca, buddhacılığın gelişmesi, örgütlenmesi ve reformu konularında da kesin bir rol oynadı. Misyonerlik faaliyetinin Seylan ve güney-doğu Asya yönünde yoğunlaştırılmasına karar veren üçüncü buddha konsilinin, Pataliputra' da onun saltanatı zamanında toplandığı sanılıyor. Söylentiye göre, Aşoka, Buddha'nın küllerinin bir kısmını içeren sayısız *stupa* (kubbeli anıtmezar) yaptırdı. Sarnath'ta dikilen bir sütunun başlığını oluşturan ve Yasanın Tekerleği'ni *(dharmacakra)* taşıyan dört aslandan üçü, Hindistan'ın simgesi oldu.

AŞOT MADAT → MADAT (Aşot).

AŞOTU a. Yemekleri çeşnilendirmekte kullanılan güzel kokulu bitkisel maddeler. (Çin mutfağında, birçok yemek, çeşitli aşotlarıyla ve özellikle karanfil, hintcevizi, karabiber ve tarçın ya da zencefil karışımı bir salçayla çeşnilendirilir.)

AŞOZ a. Denizc. Ağaç teknelerde kaplama tahtalarının başlarını bindirmek için omurga ve bodoslamalara açılan keskin ve sivri köşeli yuva. ‖ *Aşoz kaplaması*, omurga aşozunun üst çenesi.

AŞÖLEEN → ACHEUL KÜLTÜRÜ.

AŞPEZ ya da **AŞPÜZ** a. (türk. *aş* ve fars. *pez*, pişiren'den *āş-pez, āş-püz*). *Esk.* Aşçı.

AŞPEZİ a. (türk. *aş*, fars. *-pez* ve *i*'den, *āşpezi*). *Esk.* Aşçılık.

AŞPÜZ → AŞPEZ.

AŞR → AŞIR.

AŞRAH, Kutsal Kitap'ta tanrıça Aştar'a verilen ad. Bu ad, aynı zamanda, bu tanrıçanın simgesi olarak tapınağa konulan dalları kesik ağacı da belirtir.

AŞRAM a. (sanskritçe sözc. *sram*, alıştırma yapmak). **1.** Ruhani önderin *(guru)* öğrencileriyle birlikte yaşadığı ve manevi alıştırmaların yapıldığı keşiş kulübesi, barınak. **—2.** Dinsel kuralları yeni öğrenmeye başlayan hindunun yaşamındaki dört evreden her biri: Vedalar'ı öğrenen *(brahmacarin)*, ev sahibi *(grihastha)*, dünyadan el etek çeken din adamı *(vanaprastha)* ve her şeyden vazgeçen kişi *(sannyasin)*.

AŞRE sıf. (ar. *ʿaşr*'ın dişl. *ʿaşre*). *Esk.* On: *İhda aşre* (on bir), *isna aşre* (on iki).

AŞŞ ya da **UŞŞ** a. (ar. *ʿaşş*). *Esk.* Kuş yuvası.

AŞŞÂB a. (ar. *ʿaşşab*). *Esk.* Şifalı otları ve kökleri toplayıp inceleyen uzman. (XIX. yy.'da fr. *herboriste* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

Aşşahtan gelirem, bar türü, türkülü bir kız oyunu. Erzurum yöresinde yaygındır.

AŞŞÂR a. (ar. *ʿaşşar*). *Esk.* Aşar vergisini toplayan kimse, ondalıkçı.

AŞTAR ya da **İŞTAR,** Suriye'de oturan Samiler'in Büyük Tanrıça'sının yaygın adı (Aşrah da denir). Yunanlılar, bu tanrıçayı, Asterte adı altında, Aphrodite ile özdeşleştirdiler. Batı-sami tapınağında tanrı El'in ortağı durumunda olan Aştar, dinin başta gelen tanrıçasıydı. Yüksek bölgelerde uygulanan ve büyü düşüncesine göre; benzetme yoluyla, toprağın ve hayvan sürülerinin de verimini artıracak olan kutsal fuhuş, onun adına yapılıyordu.

AŞTAVUL, eski. **Astavul,** Çorum'un Ortaköy ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 501 nüf. (1990). PTT.

AŞTIRMAK → AŞMAK.

ÂŞTÎ a. (fars. *āştî*). *Esk.* **1.** Barış, barışçılık. **—2.** *Âştî-bahşây*, barışı sağlayan. ‖ *Âştî-hüre*, barış yemeği, barış ziyafeti. ‖ *Âştî-perver*, barış isteyen, barış yanlısı. ‖ *Âştî-sâz*, barışsever, barışçı.

ÂŞÛB a. (fars. *aşub*). *Esk.* Kargaşa: "*Âleme âşûb u sihr ü fitne kârı gam değül*" (Ömer bin Mezid, XV. yy.). ‖ *Âşûb-engiz*, kargaşaya yol açan. ‖ *Âşûb-ı rüs-*

tehiz ü kıyamet, kıyamet kargaşası.

◆ sıf. **1.** Karıştıran, karıştırıcı: *"Ey âşûb-ı ruh ey kerime-i meali!"* (Celal Sahir). **—2.** *"Karıştıran"* anlamında bileşikler yapar: *dil-âşûb* (gönül karıştıran), *şehr-âşûb* (şehir karıştıran). vb.

ÂŞÛBGÂH ya da **ÂŞÛBGEH** a. (fars. *aşūb ve -gāh*, *-geh*'ten, *aşūb-gah, āşūb-geh*). *Esk.* Gürültülü yer, kargaşa yeri.

ÂŞÛBGEH → ÂŞÛBGÂH.

AŞUG a. (ar. *'aşık*'tan). Türk halk şairlerinin etkisinde yetişen ermeni asıllı âşıklara verilen ad.

ÂŞÛG a. ve sıf. (fars. *aşūğ*). *Esk.* **1.** Yabancı, garip. **—2.** Bilinmeyen, tanınmayan, adı unutulmuş.

AŞUKU BUTSU → AKŞOBHYA - BUDDHA.

AŞUP SULTAN → SALİHA SULTAN.

AŞURE, AŞURA ya da **AŞUR** a. (ar. *ʿaşūre, ʿaşūrā, ʿaşūr*). **1.** Muharrem ayının onuncu günü. (Bk. *ansikl.* böl. Din.) **—2.** Muharrem ayının onuncu gününde buğday, şeker, kuru üzüm vb. ile pişirilen tatlı. (Bk. *ansikl.* böl. Mutf.)

—ANSİKL. Bir görüşe göre aşure günü, Peygamber Musa ile İsrailoğulları'nın firavunun baskısından kurtulmaları nedeniyle gün batımından gün batımına yirmi dört saat oruç tuttukları ve hububattan yapılmış bir tatlı bir çorba ile oruç açtıkları bir kutlama günüdür. Aşure günü geleneği müslümanlığa musevilikten geçmiştir. Müslümanlar tarafından daha çok benimsenen bir başka görüşe göre, bu gelenek Peygamber İbrahim'e kadar uzanır ve aşure günü, Cahiliye döneminde de Araplar tarafından kutsal sayılır, kutlanırdı. Peygamber' in eşi Ayşe'nin belirttiğine göre, Kureyş kabilesi aşure günü oruç tutardı. Ancak, hicretin ikinci yılında (624), ramazan orucu farz kılınınca, Peygamber aşure günü oruç tutmayı bıraktı; bu oruç nafile (tutulması zorunlu olmayan, ama öğütlenen) bir ibadet sayıldı.

Nuh'un gemisinin tufandan, Peygamber İbrahim'in Nemrut'un ateşinden o gün kurtulduğu, Peygamber Yakup'un oğlu İsmail'e o gün kavuştuğu, Peygamber İbrahim'in Kâbe'yi o gün yaptığı gibi inançlar, aşure gününün kitaplı dinlerde önemli sayılmasına yol açmıştır. Hüseyin' in 10 muharrem'de şehit edilmesi, aşure gününün islam tarihindeki önemini daha da artırmış, özellikle şiiler bu günü yas günü olarak kabul etmişlerdir.

—Mutf. Aşure,kırık buğday, pirinç, kuru fasulye, nohut, kuru üzüm, kayısı, incir, portakal kabuğu, yeşil fıstık, fındık, ceviz, badem ve gülsuyuyla yapılır. Kırık buğday ve taneliler suya konup şiştikten sonra haşlanır. İçine küçük kesilmiş yaş yemişler katılıp şeker, su ve sütle kaynatılır. Soğuduktan sonra üzerine kabuğu soyulmuş badem, ceviz, fındık ve yeşil fıstık konur.

AŞURELİK sıf. Aşure yapmaya elverişli yiyecek maddesi için kullanılır: *Aşurelik buğday.*

AŞÜFTE →AŞİFTE.

AŞÜFTEGİ a. (fars. *aşüfte* ve *-i*'den *aşüftegi*). *Esk.* **1.** Aşiftelik, hafifmeşreplik **—2.** Hayranlık, şaşkınlık.

AŞÜFTELİK →AŞİFTELİK.

AŞVÂ →A'ŞÂ.

AŞVAGHOŞA ya da **AÇVAGHOŞHA,** buddhacı ünlü şair, müzikçi ve tanrıbilimci, Kral Kanişka'nın çağdaşı (İ.S. II. yy.).Seçkin diliyle olduğu kadar anlatımının inceliği ve güzelliğiyle de dikkati çeken yapıtları arasında en önemlisi *Buddhacarita*'dır.

AŞVAMEDHA, "at kurban etme" anlamında sanskritçe sözc. Veda ayinlerindeki kurban biçimlerinden biridir. Kral için yapılan ve bir yıldan fazla süren bu kurban törenine tüm ülke katılırdı. Güç ve fetihler peşindeki kral, çok değerli, safkan bir at seçer, bu at tümüyle başıboş dolaşmaya bırakılırdı. Hayvan, ardındaki bir ordu tarafından özenle korunurdu. Bu süre içinde, tüm imparatorluk düzenlenen ayin ve şenliklere katılırdı. Atı çalma girişimleri çoğu kez çatışmalara ve savaşlara neden olurdu. Yılın sonunda, at geri döndüğü zaman, üç gün süren uzun bir ayinden sonra, birçok başka hayvanla birlikte kurban edilirdi; bu arada kral halkına armağanlar dağıtırdı.

Aşvan kazıları, Elazığ, merkez ilçeye bağlı Hıdırbaba bucağında Muratçık (esk. Aşvan) köyü yöresinde yapılan çalışmalar. "Keban baraj gölü altında kalan arkeolojik yerleşmeleri kurtarma projesi" kapsamında yürütülen çalışmalara İngiliz arkeoloji enstitüsü'nden David H. French başkanlığında başlandı (1968). Önce Aşvan höyükle sınırlı olan kazılar, Taşkun mevkii, Taşkun Kale, Çayboyu (Köyüstü) ve Kilise Alanı'ndaki çalışmalarla genişletildi. Aşvan höyükte ilk tunç çağ, hellenistik, roma ve ortaçağ katları saptandı. Taşkun mevkiinin, Taşkun Kale'nin ve Kilise Alanı'nın yöredeki ilk tunç çağ yerleşmeleri olduğu belirlendi (İ.Ö. 3000). Çayboyu ise bakırtaş dönem katmanıyla, yörenin en eski yerleşmesidir (İ.Ö. 4000).

AŞVATHA, Bodhi ağacını *(Ficus religiosus)*, yani bo'yu belirten sanskritçe sözc. Bugün Gaya kenti yakınındaki Uruvela ağacıdır. Bu ağacın altında Gautama, Buddha olmadan önce, yedi gün düşünceye dalmıştı. Hindu din metinleri bu ağacı Brahman'dan doğan evrenin temsilcisi sayar (*Bhagavad-Gita*, XV).

AŞVE a. (ar. *ʿaşve*). *Esk.* Gece karanlığı, karanlık.

AŞVİN, Veda ikiz tanrıları; Yunanlılar'ın Dioskur'larının eşitidir. Hastalıkları iyileştirdiklerine inanılırdı.

AŞY a. (ar. *ʿaşy*). *Esk.* Akşam yemeği.

AŞYERME →AŞERME.

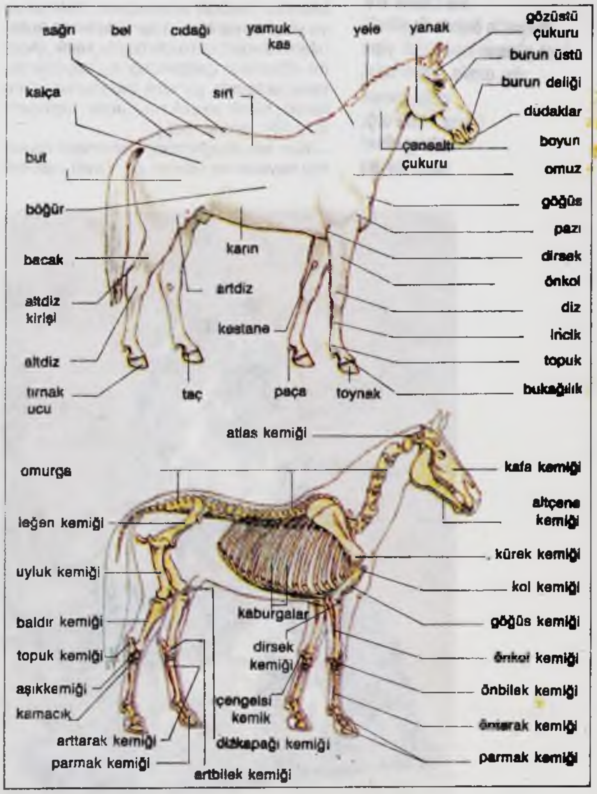
AŞYERMEK →AŞERMEK.

AT a. **1.**Toynaklı, evcil, memeli hayvan. (Uygarlığın yayılmasında binek, araba ve çeki hayvanı olarak çok önemli rol oynadı. Bil. a. *Equus caballus;* atgiller familyasının örnek türü.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *At anası, atlar anası,* erkek yapılı, iri yarı kadın. || *At başı gitmek,* iki şey sözkonusu ise, aynı hizada, eşit durumda olmak, biri ötekinden geri kalmamak: *İnsan yaşamında yüreklilikle korku atbaşı gitmiştir hep.* || *At bin!,* ata binmesi için askere verilen komut. || *At binmek,* ata binmek (esk.). || *At cambazı,* sirklerde at üstünde gösteriler yapan kimse; at alıp satmayı meslek edinmiş kimse. || *At çalındıktan sonra ahırın kapısını kapamak,* iş işten geçtikten sonra önlem almaya kalkışmak. || *At hırsızı gibi,* giyim ve kuşamı, görünüş ve davranışıyla güven uyandırmayan kimse için kullanılır. || *At elin, it elin bize ne?* "Herkes kendi malını dilediği gibi kullanabilir, bu konuda bize söz düşmez" anlamında kullanılır. || *At gözlüğü ile bakmak,* olayları dar bir açıdan görmek. || *At izi it izine karışmak,* iyinin kötüden, değerlinin değersizden ayrılmadığı bir kargaşa ortamı doğmak. ||*At kafalı,* ahmakça, aptalca davranan; et kafalı. ||*At koşturacak kadar,* bir yerin çok geniş olduğunu belirtmek için kullanılır. ||*At koşturmak,* serbestçe, istediği gibi davranabilmek. ||*At nalı kadar,* çok büyük nişan, elmas madalya vb. şeyler için alay yollu söylenir. || *At oynatmak,* atla birtakım oyunlar, hünerler göstermek; bir yerde, bir işte gönlünce, keyfince davranmak. ||*At pazarında eşek osurtmuyoruz!* söylenenleri dinlemeyen bir kimseye söylenen uyarma sözü (kaba). ||*At 'yerine eşek bağlamak,* bir görevden ayrılan değerli, yetenekli birinin yerine değersiz, yeteneksiz bir kişiyi getirmek. || *Ata binmeden ayaklarını sallamak,* zamanı gelince yapılacak bir işe çok önceden hazırlanmak. || *Ata et, ite o vermek,* bir şeyi ona gereksinme duymayana ya da bir görevi onu yapacak yetenekten yoksun olana vererek ters davranmak. || *Ata nal çakıldığını görmüş, kurbağa ayaklarını uzatmış,* "iyi ve değerli kimselerin hakları olan şeyleri, buna hakkı olmayan sıradan kişiler de ister" anlamında söylenir. || *Atı alan Üsküdar'ı geçti,* geç kalındığını, bir fırsatın kaçırıldığını belirtmek için söylenir. || *Atı eşkin kılıcı keskin,* istediğini yapabilecek güçte olan kimselerin bu yanını belirtmek için kullanılır. || *Atın ölümü arpadan olsun,* sevilen, hoşlanılan yiyecek içecek gibi şeyler zararlı da olsa onlardan vazgeçilmeyeceğini belirtmek için söylenir. || *Atın yöğrükse bin de kaç,*"olanağın varsa kendini kurtar, başkalarına bakma" anlamında kullanılır. || *Atına eşek mi, beygir mi dedik?* "onu küçümseyen ya da aşağılayan bir davranışımız olmadı" anlamında söylenir. || *Atla arpayı dövüştürmek,* birbirlerine güçlü bağlarla bağlanmış iki arkadaşın arasını bozmak, bir işe fesat karıştırmak. || *Atla deve değil ya,* bir işin büyütülecek, yapmaktan kaçınılacak ağırlıkta olmadığını belirtmek için söylenir; bir şeyin satın alınabilecek fiyatta olduğunu belirtir. || *Atta duran var, durmayan var,* "bir işin yapılması için gerekli becerileri kazanmış olanlar da bulunur, olmayanlar da" anlamında kullanılır. || *Attan inip eşeğe binmek,* üstün bir durum ya da yaşamdan daha aşağısına düşmek.

—Arabac. *At arabası,* atın çektiği, dört tekerlekli, yaysız yük arabası. (Atların çektiği çeşitli türden arabalara da genel olarak bu ad verilir.)

—Atç. *At ayağı,* atın yürüyüş biçimi. || *At boynuna düşmek,* engelden ya da düşmandan korunmak için atın boynuna yatmak. || *At çatlatmak,* atı sürekli ve hızlı bir biçimde koşturarak ölümüne neden olmak. || *At doldurmak,* eskiden atı son hızla sürmek anlamında kullanılırdı. || *At donu,* atın vücudunu örten kılların, yele ve kuyruğunun rengi. || *At eri,* at süren, binici. || *At evi,* kervansaraylarda, tekkelerde atların bakımı ve barınması için ayrılmış yer. ||*At kapatmak,* atı binmeye hazır duruma getirmek. || *At kılı,* atın kuyruk kılı. || *At koşusu,* AT YARIŞI'nın eşanlamlısı. || *At seğir-*

atın morfolojisi ve iskeleti

"üçüncü çin atı"
Lascaux mağarası resmi
Madeleine kültürü

timi, atı koşturmak için gereken zaman. ‖ *At sürmek*, atı koşturmak, atı koşturarak hücum etmek. ‖*At takımı* → KOŞUM. ‖*At tonu*, eskiden savaşlarda ata giydirilen zırh. ‖ *At uşağı*, ata bakmakla görevli kişi, seyis yardımcısı. ‖*At yarışı*, at neslinin ıslahı ve verimliliğinin artırılması amacıyla düzenlenen at koşusu. (Bk. *ansikl.* böl. Binc.) ‖ *At yelesi*, atın ensesinde bulunan uzun, sert kıllar. ‖ *At yemi*, at, eşek gibi hayvanlara yedirilen tahıl. ‖ *Binek atı*, yalnız binmek ve yarışlara katılmak üzere yetiştirilmiş iyi cins at. ‖ *Çeki atı*, araba ya da tarım aracı çekmek için yetiştirilen ve bu işlerde kullanılan at. ‖*Talim atı*, süvarilerin ata binmeyi öğrenirken bindikleri, sakin huylu at. ‖*Yarış atı*, yarışlara katılmak üzere yetiştirilmiş, iyi cins at.

—Binc. *At terbiyesi*, bir atın, bineğe alıştırma döneminden sonra binicinin ona vereceği işaret ve yardımlara uyabilmesi için uygulanan binicilik tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Deric. *At derileri*, at, yabani at, katır, eşek türü hayvan derilerine verilen genel ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. Bir tür uzun saplı, yassı kollu örs. (Kolların ucunda küçük kare delikler vardır. Değişik biçimlerdeki küçük örslerin sapları büyük örsün bu deliklerine sokularak çalışılır.)

—Esk. denizc. *At kayığı*, Murat I döneminde ve sonraları, Gelibolu-Lapseki ve İstanbul-Üsküdar arasında at, öteki binek ve yük hayvanlarının taşınmasında kullanılan mavna biçiminde büyük kayık. (Acemi oğlanların çalıştırıldığı bu kayıklarda, sefer sırasında osmanlı ordusunun sılaları ile, binek ve yük hayvanları taşınıyordu.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kur. tar. *At oğlanları*, Osmanlılar'da saray seyislerine verilen ad. *Tavla uşakları* da denirdi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuyumc. *Küçük altın at* ya da *goldenes Rössl d'Altötting*, Fransa kralı Charles VI'yı, yüksek bir kaide üstündeki bir tahtta oturan Meryem'in önünde diz çökmüş olarak, seyisi ve atıyla birlikte gösteren ünlü kuyumculuk yapıtı (altın, gümüş, değerli taşlar, inciler, boyalı ve ışık geçiren mineler). 1400'e doğru Fransa'da yapılmış olan ve Charles VI'nın koleksiyonları arasında yer alan bu parçayı, İsabeau de Bavière'in 1404'te krala armağan ettiği söylenir. Kralın 1405'te rehine verdiği *Küçük altın at*, 1509'dan beri Altötting (Yukarı Bavyera) kilisesi'nde muhafaza edilmektedir.

—Mak. san. *At kafası*, vida açma işlemi için gerekli dişli düzenlerini, paralel tornanın broşuyla ana vidası arasına yerleştirmede kullanılan destek.

—Oy. Satranç oyununda genellikle bir at başıyla simgelenen iki taşın adı. (At, bulunduğu kareye bitişik olmayan başka renkteki en yakın kareye sıçrayarak hareket eder.) ‖ *At problemi*, bir atı, satranç tahtasının her karesine yalnız bir kez koyarak altmış dört kare dolaştırma manevrası.

—Rom. tar. *Kamu atı* (lat. *equus publicus*), Roma'da cumhuriyet döneminde censor'lar tarafından 18 atlı centuria'ya kaydı yapılanlara devletçe verilen onur nişanı.

—Sil. *At zırhı*, savaş atı zırhı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. dey. *Caligula'nın atı*, Caligula'nın tutkuyla sevdiği *Incitatus* adlı at. (Caligula bu atı gözdesi yapmıştı, ona insanmış gibi davranıyordu ve hatta söylendiğine göre, Cassius Chaerea tarafından öldürüldüğünde, atı konsül yapmayı tasarlıyordu.) ‖ *Truva atı*, Yunanlılar'ın, on yıl süreyle sonuç alamadan kuşattıkları Truva'yı ele geçirmek için başvurdukları hile. (Güya tanrıça Athena'ya sunulmak üzere çok büyük bir tahta at inşa ederek içine savaşçılarını sakladılar ve geri çekilir gibi yaptılar. Bir işbirlikçi olan Sınon, Laokoon'un uyarılarına karşın, atı kentin içine alınmaları gerektiğine Truvalılar'ı inandırdı ve gece olunca yunanlı savaşçıları attan çıkardı. onlar da kentin kapılarını açtılar.)

—Yağ. mad. *At yağı*, atın içyağ dokularından katı halde çıkarılan yağ. (Yüksek oranda linolenik asit [%10 dolayında] ve palmitoleik asit [% 6 dolayında] içerir; beslenmede ve deri sanayisinde öküz ayağı yağı yerine kullanılır.)

—Zootekn. *At yetiştiricisi*, atların, teknik yollarla bakım, beslenme ve üretimlerini, ıslah konusunu da göz önünde bulundurarak sürdüren kimse. (Yetiştirici öncelikle, bulunduğu bölgenin doğal, ekolojik ve ekonomik koşullarına ve çevrenin gereksinmelerine göre en uygun at ırkını ya da tipini saptar. Damızlık hayvanlarda; sağlıklı, sağlam bünyeli ve yetiştirme amacına yönelik uygun bir kalıtsal yapı yanında iyi morfolojik görünüm arar.)

—ANSİKL. Bütün atgiller gibi atın da her bacağının ucunda dik duran güçlü bir son parmak kemiği vardır ve bu parmağın yanları ve altı kalın bir toynakla kaplıdır. Diş sistemi 12 iri kesici diş ve 24 güçlü ve büyük azıdişinden oluşur. Azıdişleri çiğnemeye çok elverişlidir. Erkek atlarda ayrıca 4 tane köpekdişi vardır, fakat bunlar pek sivri değildir. Atın yaşı, kesici dişlerin aşınıp yıpranma durumlarına bakılarak anlaşılır. Beslenme rejimi, hem otla hem taneyle beslenmeye dayanır. Dış görünüş bakımından başlıca özellikleri, dört bacağında da kestane denen düğümcüklerin bulunması, küçük kulakları, çizgisiz donu, gür kıllı yelesi, sağrıya bağlantı noktasından (kuyruk dibi) başlayarak uzun büyük kıllarla donanmış kuyruğudur.

Yakın türlerle çapraz çiftleştirme (melezleme) ile attan döl alınabilir, ama elde edilen yavru (melez) kısır olur. En çok uygulanan melezleme, katır üretmek için yapılan melezlemedir. Erkek eşekle dişi atın çiftleştirilmesinden *katır*, tersine erkek atla dişi eşeğin birleştirilmesinden *bardo* elde edilir. Melezlerin erkekleri kesinlikle kısırdır. Dişiler baba soyundan erkeklerle çiftleştirilirse bazen yavru verebilirler, ama bunların yaşama şansı yoktur. Ya doğduktan sonra ya da daha ana karnında iken ölürler. Son zamanlarda uygulanan zebra, at ve eşek arası melezlemelerden elde edilen zebroit döller için de durum aynıdır.

Üç yaşına kadar at yavrusuna *tay* (doğumdan 6 aylığa kadar ayrıca *kulun*) denir. 3 yaşından büyük damızlık erkek ata *aygır*, dişi ata *kısrak*, enenmiş (burulmuş, iğdiş edilmiş) erkek ata *iğdiç* ya da *iğdiş*; 5 yaşından büyük olan ve daha çok koşumda kullanılan kısır dişi atlara *gölük*, erkek atlara *beygir* denir. Kısraklarda gebelik süresi 11 aydır. Atlarda yürüyüş şekilleri, adi yürüyüş, rahvan, tırıs ve dörtnal, bir de atlamadır (engel aşma).

at başı
Pisanello'nun deseni, *Louvre müzesi, Paris*

Bugün dünyadaki tüm at ırkları çok eskilerde yaşamış yabani atlar evcilleştirilerek elde edilmiştir. Evcil at ırklarının atası sayılan atların bugün de var olan yabani türlerinden biri eskiden Orta Asya steplerinde yaygın olan Asya yabanatıdır (Prejevalski atları). Küçük cüsseli, yaklaşık 130 cm cıdağı yüksekliği olan bu hayvan Moğolistan'ın batısında, Çungarya'da bugün de görülmektedir. Başka bir yabani at türü de *tarpan*'dır *(Equus gmelini)*. Bu at da eskiden Güney Rusya'dan Aral'a ve daha doğuya kadar yaygındı. Amerika'da bulunan yaban atları yeniden doğa yaşamına dönen evcil atlardan türemiştir.

Atlar kullanılışlarına, gövdelerine ve özelliklerine göre ağır atlar ve sıcakkanlı atlar diye iki gruba ayrılır. Ağır at ırkları, ağır gövdeli, ağır mizaçlı, çoğunlukla iyi huylu çeki hayvanlarıdır. Bunlara Türkiye'de Batı atları da denir. Örnek olarak, Brabant, Ardenne, Percheron, Shire, Clydesdale vb. at ırkları sayılabilir. Sıcakkanlı at ırkları genellikle küçük gövdeli, çevik mizaçlı ve çok hareketli binek atlarıdır. Bunlara Doğu atları da denir. Örnek olarak arap, türkmen, safkan ingiliz, orlov ve amerikan at ırkları gösterilebilir. Bu grup arasında hannover, oldenburg, nonius, hunter, anglo-norman gibi at ırkları yer alır. Bir de küçük boylu midilliler vardır. Örnek olarak shetland, izlanda, korsika midillileri gösterilebilir. Türkiye atları genellikle sıcakkanlı, yani Doğu tipi atlardır. Bunlarda çoğunlukla arap atının kan etkisi görülür. Hepsi ufak gövdeli, hızlı yürüyüşlü, çevik ve dayanıklı atlardır. Anadolu atı, çukurova atı, uzunyayla atı ve Türkiye yetiştirmesi arap atları bunlar arasındadır. Uzun zamandan beri süregelen

küçük altın At
kral Charles VI'yı
Meryem'in önünde diz çökmüş
olarak gösteren kuyumculuk yapıtı
altın, gümüş, değerli taşlar,
inciler, mineler
Fransa, 1400'e doğr.
Altötting kilisesi
Yukarı Bavyera

arap atı yetiştiriciliğine ek olarak son zamanlarda Karacabey harası'nda haflinger atlarıyla yeni tipler için çalışılmaktadır. Özel kesim de özellikle spor ve yarış amacıyla safkan ingiliz atı yetiştiriciliği yapmaktadır. Yerli midillilerin en iyi bilineni ayvacık midillisidir. 1984 yılı istatistiklerine göre Türkiye'nin at varlığı 623 000 dolayındadır. Gerek Türkiye'de, gerek bütün dünyada motorlu taşıtların yaygınlaşmasıyla atın önemi büyük ölçüde azaldı. Günümüzde yalnız yarış ve konkuripik atlarının yetiştirilmesine önem verilmektedir.

• *Paleontoloji.* Fosil atlar dizisi paleontolojinin en iyi bilinen ve en klasik fosil dizilerinden biridir. Avrupa ve Kuzey Amerika'da Alt Eosen'de yaşamış üç parmaklı *Hyracotherium*'dan başlayıp *Mesohippus, Miohippus, Parahippus, Anchitherium, Pliohippus* ve *Hipparion* ara evrelerinden geçerek bugünkü ata ulaşır. Bu evrimin başlangıcı Amerika'da ortaya çıkmıştır; sonraki türler Avrupa'da yaygınlaşırken atgillerin soyu Amerika'da tükenmişti. Fatih İspanyollar atı yeniden Amerika'ya soktular.

—Binc. At terbiyesi üç aşamalıdır: *basit terbiye,* sonunda at boyun eğer ve zevkle binilebilir bir duruma gelebilir; *ihtisas dalı terbiyesi,* atın yapacağı işlere göre uygulanır (binek atı, araba atı, polo atı, koşu atı vb.); bu sürede at, hangi amaçla kullanılacaksa terbiyenin ağırlıklı noktası ona göre ayarlanır; *yüksek binicilik terbiyesi,* yalnızca yüksek dresaj yapacak atlara uygulanır. Bu uygulamanın sonunda at birtakım estetik ve artistik hareketler yapmasını öğrenir. Konkur hipik, yani engel atlama atları için at terbiyesinin esasları temel alınarak daha sportif bir teknik uygulanır. At terbiyesi yarışmaları, atın yetişme düzeyi ile binicinin bilgi ve ustalığını ortaya koyar.

—Deric. Boynuzgillerinkinden daha ince olan at derisi, sağrı bölgesinde, altderide yoğun ve kalın bir keçeleşme özelliği gösterir. Yolma işleminden sonra sepilenen at derisinden, ayakkabıların üst yüzeyinde, eldivencilikte, saraçlıkta, marokencilikte kullanılan ince sırçalı bir deri elde edilir. Tüyleriyle sepilendiği zaman, halı ve kürk giysi yapımında kullanılır.

—Ed. Türk destan ve halk hikâyelerinde at, kahramanın en önemli yardımcısıdır. Atın doğuşu, yetişmesi, kahramanla birlikte katıldığı serüvenler zengin motifler oluşturur. Hz. Muhammet'in Mirac'a çıktığı Burak*, *Miraçname* ve benzeri dinsel edebiyat ürünlerinde tanımlanmıştır; Hz. Ali'nin Düldül*'üne *Gazavat-ı Ali*'de geniş yer verilmiştir. Battal Gazi'nin atı Aşkar* da kutsal kökenlidir. *Battalname*' de Aşkar'ın islam dininin yayılması için kahramana yardımcı olmak üzere Tanrı tarafından gönderildiği anlatılır. Atların gökten, göl ya da denizden çıkıp geldiklerini, uçtuklarını, su üzerinde koştuklarını, konuştuklarını anlatan efsaneler vardır. *Dede Korkut kitabı*'ndaki kahramanlardan Bamsı Beyrek'in atı denizden doğmuş Boz aygır'dır. Köroğlu'nun Kır at'ı da deniz köpüğünden oluşmuş, daha sonra da abıhayat içmiştir. Şah İsmail'in Kamer tay'ı abıhayat içerek ölümsüzlük kazanan atlardandır. Hızır'ın kanatlı atı Boz at da sahibi gibi ölümsüzdür. Atlar sahiplerinin başı sıkılınca dile gelip onlara öğüt vererek yol gösterir. *Dede Korkut kitabı*'nda Boz aygır tutsak düşen Beyrek'i kurtuluncaya kadar bekler; Beyrek onu "At demem sana, kardaş derim / kardaşımdan yeğ" diye över. Kır at rüzgâr gibi uçar; gücü kuvveti kadar kurnazlıklarıyla da Köroğlu'nun, düşmanlarını alt etmesini sağlar. *Dede Korkut kitabı*'nın kahramanlarından Begil Emre'nin atı, düşmanın kokusunu alarak sahibini uyarır. Atlar sahiplerinin yasını tutar: Köroğlu ölünce Kır at kırk gün yem yemez; Manas destanı'nda Manas ölünce atı mezarını bekler ve insan gibi konuşur. Halk edebiyatında Köroğlu'nun Kır at için söylediği güzellemeler, divan edebiyatında Nefi'nin, nesip bölümünde Murat IV'ün atlarını öven iki kasidesi (rahşiye), atı konu edinen şiirlerin en ünlüleridir. Atla ilgili atasözleri de vardır: *Alma alı, sat yağızı, besle kırı bin doruya; arap atın yanında duran ya huyundan ya suyundan; at sahibine göre kişner; yörük at kendi yemini artırır* vb. Faruk Nafiz Çamlıbel'in "At" şiiri Kurtuluş savaşı'nı gerçekleştiren türk ulusunu simgeler. Melih Cevdet Anday, "Troya önünde atlar" şiirinde Truva savaşı'na katılmış kahramanların atlarıyla Hz. Ali'nin Düldül'ünü, İskender'in Bukephalos'unu vb. bir arada anarak "anakronik" ve "zamansız bir geçmiş bütünü" oluşturmayı amaçlar. Necip Fazıl Kısakürek, *Ata senfoni* yapıtında at sevgisini dile getirir. Abbas Sayar *Yılkı atı*'nda kıtlık dolayısıyla açlıktan ölmeye bırakılan bir atın verdiği yaşama savaşımını anlatır. Köroğlu hikâyesinin yeni bir çeşitlemesinde Kır at'ı geniş biçimde konu edinen Yaşar Kemal doğa-insan ilişkisini yansıtırken (*İnce Memed, Kale kapısı* vd.) atları da sık konu edinmiştir.

—Esk. denizc. Sintineler üzerindeki kalın ve düz ağaçtan yapılmış döşeme oldukça yüksekti. Baş ve kıç bodoslamalar su kesiminden yükseldikçe genişleyerek düzleşir, böylece teknenin baş ve kıç taraflarından yanaşması sağlanırdı. Hayvanların kaymaması için zemine enine olarak sağlam ağaç kadronlar çakılırdı. At kayığı baş ve kıç omuzluk alabandalarından 10-12 tek kürekle yürütülürdü.

—İkonogr. Resimlerine tarihöncesi çağlardan beri rastlanan at, mısır ve girit sanatlarına girmiştir. (Aya Triada lahdi, Heraklion, İ.Ö. XIV. yy.); Persepolis merdivenlerini çok güzel at kabartmaları süsler (İ.Ö. VI.-V. yy.). Kuşkusuz Parthenon frizinin de burada anılması gerekir (British Museum). Roma atlı heykelleri arasında en ünlülerinden biri, Marcus Aurelius'un heykelidir (Campidoglio). Venedik'te, San Marco meydanı'ndaki ünlü yaldızlı tunç atlar, Bizans hipodromundan getirilmiştir (yaklaşık II.-IV. yy. roma sanatı). Ortaçağ'da at tasvirlerine çoğunlukla minyatürlerde, fildişi çekmecelerde (şatoya saldırı teması), turnuvaları konu alan fresk ve duvar halılarında rastlanır. Ortaçağ simgesel düşüncesine göre, atla aslanın mücadelesi, soyluluğun kaba güçle mücadelesi anlamına geliyordu.

En büyük at ressamları arasında Pisanello, Uccello ve Mantegna'yı; heykelciler arasında da Donatello, Verrocchio, Bernini ve Guillaume Coustou'yu (*Marly atları*, Champs-Elysées, Paris) sayabiliriz. Rubens ile Velázquez'in de anılması gerekir. Bu arada, savaş*, av* ve yarış* sahneleri ressamları da unutulmamalıdır. XIX. yy.'daysa, Stubbs, Gros, Géricault, Delacroix, Carle ve Horace Vernet, Fromentin, Alfred Dedreux ve özellikle, ilk kez fotoğraflara dayanarak çalışan Degas'yı; heykelcilikte de Barye, Bourdelle ve Froment-Meurice'i sayabiliriz. Çin sanatında at teması çoğunlukla küçük heykelcikler biçiminde işlenmiştir. Orta Asya resminde sık sık ata rastlanır.

—Kur. tar. *At oğlanları*'nın bir bölümü İstanbul'da, sarayın iç ve dış ahırlarında; bir bölümü de başka yerlerdeki hara ve ahırlarda çalışırdı. Savaş sırasında padişahın ve maiyetinin atlarına bunlar bakardı. Çadırları, ağırlığı, hazineyi ve silahları taşıyan atların bakımı da at oğlanlarının göreviydi. Sayıları XVIII. yy.'ın sonunda 6 000 kadardı.

—Sil. XIII. yy.'dan XV. yy.'a kadar kullanılan at zırhıyla antik çağda süs olarak kullanılan bir tür at zırhı olan *cataphracta* arasında bir bağ vardır. At zırhı, birbirine geçmeli çelik parçalarından yapılırdı; XV. yy.'da alın zırhıyla boyunluk ve yanlıkların tamamladığı ayaklık ya da göğüslük ile hayvanın arka kısmı için bir paldım kayışından oluşurdu. Pahalı olmaları ve ağırlıkları nedeniyle at zırhlarının kullanımından vazgeçildi.

—Tar. At, koyun, keçi, domuz, boynuzlugiller ve köpekten 3000 yıl sonra evcilleştirildi. S. Bökönyi'ye göre sözkonusu evcilleştirme ilk kez İ.Ö. 3500'e doğru, Güney Ukrayna'daki bozkırlarda gerçekleştirilmişti. Daha önceleri eti için avlanırdı. S. Bökönyi, atın yük taşımacılığında kullanılmasının çok daha eski olduğu varsayımını ileri sürmüştür.

Orléans dükü ve Chartres dükü av randevusunda (1788)
Carle Vernet'nin
bir tablosundan ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

Atın ekonomik etkinliği özellikle, göçebe atlı kavimlerin oluştuğu demir devrinde ve ardından, Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olan büyük istilalar sırasında, hızla gelişti. Batı Avrupa'da ise Ortaçağ'a dek ata sahip olmak ve ata binmek, onu savaşta ve oyunlarda kullanmak aristokrat şövalye sınıfının tekelindeydi. (→ ŞÖVALYELİK, ŞÖVALYE.)

Köylüler, iklim koşullarına dirençli, azla yetinen, yorgunluğa dayanıklı ve ağır toprak işlerinde etkili olması nedeniyle, tarla işlerinde uzun süre öküzü ata tercih ettiler. Üstelik öküz, çalışamayacak kadar yaşlandığında kesilip yenilebilen değerli bir besin maddesiydi.

At, çeşitli hastalıklara yakalanabilen narin yapılı bir hayvandı. Bu kusurlarına karşın, hızından ve enerjisinden ötürü ulaşım işlerinde öküzden daha elverişli görünüyordu. Bu yüzden, çoğu çiftçiler farklı işleri, hatta bazen aynı işi yapmak için her iki hayvanı da ediniyorlardı. Eski ikonografide sığırla atın, katırla eşeğin araçlara birlikte koşuldukları görülür.

Eşek ve katır, öküzden daha ekonomikti. Hafif ve kumlu toprakları sürmek ve arazinin engebeli, çiftliklerin küçük ve bölünmüş, yemin kıt olduğu Akdeniz ülkelerinde çalıştırmak için bu hayvanlar tercih ediliyordu. Örneğin, İtalya ve İspanya'da binek ve yük taşımacılığında özellikle katır kullanılırdı. Bu hayvanların bellibaşlı üretim merkezleri, Fransa (Poitou ve Gaskonya), İspanya ve İtalya (Sicilya ve Sardinya) idi. Hayvanlar, Avrupa ve Amerika'ya ihraç ediliyordu. Köleliğin kaldırılmasından sonra, sömürgeler buraların başlıca müşterisiydi: 1826 - 1835 arasında Cherbourg'dan, yalnızca Antiller'e gönderilmek amacıyla 9 000 baş hayvan yüklenmişti.

Tek tırnaklı hayvanların gücünden yararlanmanın çeşitli yöntemleri vardır. Bunların en tanınmışları, eyer, semer ya da tahtırevanla taşıma, arabaya, gemiye, kızağa, sapana ya da herhangi bir tarım aletine koşmadır. Hayvan gücünden, ayrıca, harman dövmek, öğütme düzeneklerini çalıştırmak (yağ, un, meyve değirmeni), tahıl tanelerini dövmek (dövme, çiğneme dolabı), su çıkarmak (bostan dolabı) ya da madenlerde küçük vagonları çekmek için yararlanılır.

XIX. yy.'da, at ve sığırın dağılım haritasında, büyük ve küçük baş hayvanların niteliklerinde, sürülerin yapısı ve kullanımlarının teknik koşullarında büyük değişiklikler ortaya çıktı. Tarımın modernleşmesi ve özellikle ekilen toprağı sürgüleme uygulamasının yaygınlaşması, atın kullanımını artırdı. Makineleşmenin gelişmesi ve taşımacılık alanında kaydedilen hızlı ilerlemelerle birlikte, hayvan çeşitleri ve üretim sistemleri de hızla gelişti.

Yaygın biçimde hayvan yetiştirme devri kapanmıştı, çünkü açık fundalık arazi-

AT TERBİYESİ
adeta ile sağa doğru yanaşma
[Viyana ispanyol binicilik okulu]

kurbet hareketi
(bir lipizan atı tarafından
yapılıyor
Viyana ispanyol binicilik okulu)

de ve nemli topraklarda kendi kendine beslenmeye elverişli küçük cüsseli hayvanların, yeni teknoloji ortamı içinde bir yeri yoktu. Tarımcı ve taşımacılar, artık daha iri ve daha sağlam yapılı hayvanlar arıyorlardı. Böylece hayvancılık bu yeni istemi doyurabilecek biçimde örgütlendi. Islah edici çiftleşmeleri özendiren haraların ve tarım sorumlularının ortaklaşa koruması altında, eşsiz ırklar yetiştirilmeye başlandı. Birkaç on yıl içinde cılız ve sıradan beygirlerden ırk standartlarına göre ölçüye sokulmuş; gittikçe daha verimli olabilecek güçte, uyumlu hatlara sahip çok iri hayvanlar elde edildi. Atların boyu ve yüksekliği arttı, fakat hızlı yol alma yeteneklerini genellikle korudular; çünkü çoğunun gittikçe daha ağır yükleri büyük bir hızla çekmesi gerekiyordu. Hemen yalnızca bira fıçıları taşıyan ingiliz "shire"ları, ya da posta ve yolcu arabalarının konak yerlerindeki ahırları dolduran fransız "perşöron"ları gibi birtakım ırklar, belirli işlere göre özellikler kazandı.

At yetiştiricileri, hayvanları yeni ekonomik gereksinimlere göre biçimlendirmeye çalışırken, birçok uzman da ahırların, besin düzenlemesinin ve koşum takımlarının ıslah yollarını araştırıyordu. Sağlık uzmanları, veterinerler, nalbantlar, mimarlar, araba yapımcıları, eğerci ve saraçlar, "canlı motorlar"dan en yüksek verimi sağlamak amacıyla deneyleri çoğalttılar.

Birçok meslekte attan, kimi zaman çok çeşitli ve ağır koşullar altında yararlanıldı. Gerçekten de, iyi davranıldığında at, mükemmel bir uyum yeteneği ve çok verimli bir çalışma çıkarır. Bağda, bağ kütüklerini sıyırırcasına yol almayı öğrenir ve sapanın demiri köklere takılacak olursa hemen durur; ormanda odun taşımakta kullanılan araba atları, kütükleri çekmek için büyük çaba harcarlar, buna karşın yüklerinin ağaç gövdelerine takıldığını hissettikleri an, oldukları yerde kalırlar. Tarla sürmekte kullanılan atlar ise, tersine, karşılaştıkları direnişle eşit oranda bir çekme gücü harcarlar. Maden kuyusunun dibinde çalışan at, gitgide görme duyusunu kaybeder, buna karşılık başka algıları keskinleşir. Çoğu kez, gücü tükeninceye dek çalıştırılan bazı hayvanlar, kendilerine çektirilen vagonların sayısını birbiri ardınca gerilen zincirlerin çıkardığı sesten kestirirler; katara daha fazla vagon bağlandığı zaman, çekmeyi reddederler ve vagon sayısı kurallara uygun sayıya indirilince uslu uslu çekmeye başlarlar.

Atların kullanımı Avrupa'da, İkinci Dünya savaşı'nın ardından bitti. Kaldı ki, bu kullanıma, el koymalar, öldürücü savaşlar, demiryolunun doğuşu ve tarımda ilk makineleşme dalgası gibi birbirini izleyen bazı olaylarla ket vurulmuştu. Fakat, son savaş, gerek günlük yaşamda, gerekse düşünce biçimlerinde köklü bir değişikliğin koşullarını bir araya getirdi. At köylerde azalmaya ve tüccarlar da spekülasyon yapmaya başladılar. Makine, ya da hayvan gücü seçeneği karşısında kalan gençlerin çoğu, kesin kararlarını verirken eski alışkanlıklara sırt çevirdiler. Gençleri bu yönde seçim yapmaya iten diğer bir neden de, Avrupa'da tarımsal gelişme konusunda verilen kararları geniş ölçüde etkileyen 60'lı yılların kesinlikle modernleşme yanlısı düşünce akımıydı.

Bugün, Avrupa'da "koşum atı" deyimi artık kullanılmamaktadır. Onun yerini "ağır at" (heavy horse) deyimi aldı. Irklar, besin olarak kullanılmaya yarayan adele kütlesinin gelişmesiyle yeni bir evrim geçirmeye başladı. Tarım kuruluşlarının yardımlarına karşın, at sıyısı azaldı. Artık, çalıştırılan atlar, bir folklor öğesine dönüştürülmek istenen ender kalıntılardan başka bir şey değildir. Bununla birlikte, enerji krizi, bu eski tartışmayı günümüzde yeniden canlandıracak gibi görünüyor.

Türkler'de at. Özellikle eski Türkler'in yaşamında atın işlevi ve yeri çok büyüktü. Bir savaş aracı olduğu kadar, en yakın arkadaş da sayılan at, türk kavimleri arasında öteki evcil hayvanlara oranla daha çok saygı görür ve ölümden sonraki yaşamda da kendisinden yararlanılacağına inanıldığından ona kutsal bir yaratık gözüyle bakılırdı. Atla er kişinin değerini eşit tutarlardı. Ünlü yiğitlerin adları atlarıyla birlikte anılırdı: boz atlı Kam Ganoğlu, boz aygırlı Beyrek veya Bamsı'nın Benliboz'u, Battal Gazi'nin Aşkar'ı, Köroğlu'nun Kırat'ı, Er Targın'ın Tarhan'ı, Kötübar'ın Küreng'i vb. gibi. Kendilerine denizden, gölden ya da yüce dağlardan gelme kutsal aygırlardan türemiş rüzgâr kadar hızlı atlar bağışlayan Tanrı'nın, Türkler'i öteki uluslardan üstün kıldığına inanırlardı. Savaşta yiğitlik gösterenlerden *alp* diye söz ettikleri gibi, bu san onların atları için de kullanılırdı. Ünlü komutan ya da devlet yöneticilerinin ölen atları özel bir törenle gömülürdü. Bu gelenek Türkler'de uzun süre uygulandı. Ayrıca, ölüyü atıyla birlikte gömmek de bir gelenekti. Öte yandan, kimi Orta Asya kavimlerinde yas belirtisi olarak ölen kişinin atının kuyruğu kesilir veya örülüp bağlanırdı. Oğuzlar, Kırgızlar, Kazaklar ve bazı öbür türk boyları şaman törenlerinde at kurban ederlerdi.

Daha sonra Türkler'in ve diğer Orta Asya kavimlerinin büyük göçlerinde at onların başlıca yardımcısı oldu. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular'ı atlı sınıfa büyük önem verdiler. Aynı durumun Osmanlılar'da da sürmesi sonucu XVI.yy.'da türk ordusundaki atlı askerlerin (sipahiler) sayısı 200 000'i buldu. İmparatorluk ordusunda sipahiler, yaya sınıfını oluşturan yeniçerilere oranla daha yüksek maaş alırlardı. Osmanlı devlet örgütünde Has ahır, Has ahır erkânı, Has ahır hademeleri, Has ahır hazinedarı, Has ahır kethüdası, Has ahır hazinesi, Atlı sekban, Atlı zağarcı gibi kurum ve görevlilerin oluşturulması ata ve atçılığa verilen önemi gösterir. Devletin özendirmesiyle, Anadolu ve Rumeli halkı da (özellikle tımarlı sipahiler ve zeametliler) at yetiştiriciliği konusunda ileriydi.

Cumhuriyet döneminde de at yetiştiriciliğine, at soyunun ıslahına önem verildi. Bu amaçlara yönelik olarak birçok yerde hara, aygır depoları açıldı ve Türkiye Jokey kulübü kuruldu.

• *At mezarı*, Sultan Osman II'nin, Sisli Kırat adlı atının İstanbul Üsküdar'daki mezarı (1619 tarihli kitâbesi, Halil Ethem Bey tarafından müzeye kaldırılan bu mezar, At evliyası adıyla ün yapmıştı.).

—Tarıms. İkt. Türkiye'de, 1950'lerde başlayarak hızla gelişen tarımsal makineleşme ve motorlu araç kullanımının giderek yaygınlaşması, diğer çeki ve binek hayvanlarında olduğu gibi at sayısında da azalmaya yol açtı. DİE verilerine göre, 1950'de Türkiye'de 1 milyon 130 bin olan at sayısı, 1984'te 623' bine düştü. Buna karşılık, devlet haralarında üstün nitelikli safkan at yetiştirme çalışmaları gelişti; ayrıca, sayısal olarak fazla olmamakla birlikte özel kişiler arasında da at yetiştiriciliğine ilgi arttı.

bir atı geminden tutan adam
Géricault'nun suluboya resmi
Louvre müzesi, Paris

AT a. Laos'un ufak para birimi.

At Anorg. kim. *Astat*'ın simgesi.
—Müz. *a tempo* teriminin kısaltması.

—AT Ek. (ar.*-at*). *Esk.* **1.** Arapçada dişil sözcükleri çoğul yapan ektir: *hikâyat* (hikâyeler), *hissiyat* (duygular, sezişler), *kâinat* (var olan her şey), *malumat* (bilinen şeyler, bilgiler), *mucizat* (mucizeler), *muallimat* (bayan öğretmenler), *nadirat* (ender bulunan şeyler), *varidat* (gelirler), *vukuat* (olaylar, olan şeyler) vb. **—2.** Bu ek osmanlıcada kimi sözcüklere eklenerek bilim isimleri yapmakta kullanılmıştır: *acaibat* (olağanüstü yaratıkları inceleyen bilim), *arziyat* (jeoloji), *atikiyat* (arkeoloji), *bediiyat* (estetik), *edebiyat* (yazın), *felsefiyat* (felsefe öğretisi), *halkiyat* (folklor), *içtimaiyat* (toplumbilim), *ilahiyat* (dinbilim), *iktisadiyat* (ekonomi öğretisi), *ruhiyat* (ruhbilim, psikoloji), *şarkiyat* (doğubilim), *usuliyat* (yöntembilim) vb. **—3.** Kimi türkçe ve farsça sözcüklerle de birleşir: *gelirat* (gelir), *gidişat* (olayların gidişi), *peşinat* (peşin olarak verilen para) vb.

ATA a. **1.** Baba: *Atası, anası yalvarıp onu yolundan döndüremediler.* **—2.** Soyundan gelinen kimse; cet: *Ortak bir atadan gelmek. İnsanın atası.* **—3.** Eski Türkler'de saygıdeğer yaşlı kimselere verilen san: *Korkut Ata.* **—4.** Bir düşüncenin, bir öğretinin habercisi olan kimse ya da bir şeyin ilk örneği: *Buffon evrimcilerin atası olarak düşünülür.*
—Çekird. fiz. Bir radyoaktif ailenin baş elementi; diğer tüm elementler, ardışık bir bozunmayla bundan türer.

◆ **atalar** çoğl. a. Soyundan gelinen, yüzyıllar önce yaşamış kimseler; ecdat: *Atalarımız dört bir yandan gelip bu topraklara yerleştiler. Ataların izinden gitmek.*
—ANSİKL. Eski Türkler'de cet, dede, hoca, şehzadelerin hocası anlamlarında kullanılırdı. Bu sözcüğe Göktürk yazıtlarında da hoca anlamında rastlanır. Oğuz destanı'nda geçen Irkıl Ata da hocadır. Dede Korkut hikâyelerine adını veren ulu kişi de Atam Korkut ya da Korkut Ata olarak anılır. Eski Türkler'de kutsal sayılan bilge hekimlere ise atasagun denilirdi. İslamiyet kabul edildikten sonra ata, din büyükleri, tarikat şeyhleri anlamında kullanıldı.

ATA, Atatürk adının kısaltılmış biçimi.

ATA Üskübl *(Kadı)*, türk şair (öl. 1552'den sonra ?). Nakşibendi tarikatındandı. Tasavvuf konusunda *Tecnisat* ve *Tuhfet ül-uşşak* adlı iki yapıtı vardır. Zamanında beğenilen bir şairdi; nazire mecmualarında şiirleri bulunmaktadır. Tasavvufi şiirler yanında din-dışı şiirler de yazmıştır. *Divan*'ı olduğu bazı tezkirelerde bildirilmekte ise de henüz bulunamamıştır.

ATA (Mustafa), türk ressam (Trabzon 1945). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1971). Almanya'nın çeşitli kentlerinde sanatıyla ilgili çalışmalar yaptı (1971, 1973, 1981). Bitirdiği okulda resim bölümüne asistan oldu (1973). 1971'den sonra birçok kişisel sergi açtı, yurt dışında çeşitli karma sergilere katıldı.

Yapıtlarında, kendi içlerinde çeşitli parçalara bölünmüş siluetsi figürlerini, sığ bir mekân derinliği içinde ele alır. Fırça darbeleriyle bezenmiş insan figürleri ve dümdüz boyanmış arka planların yarattığı karşıtlık, resim anlayışının en belirgin özelliğidir.

Sanatçı, Görsel sanatçılar derneği'nin başarı ödülü'nü (1979), aynı yıl 2. Yeni eğilimler sergisi başarı ödülü'nü, DYO Resim sergisi başarı ödülü'nü, 1983'te Günümüz sanatçıları 4. İstanbul sergisi başarı ödülü'nü, aynı serginin 7.'sinde ikincilik ödülünü aldı (1986).

ATÂ a. (ar. *ᶜaṭā'*). *Esk.* **1.** Verme. **—2.** Hediye, bağış, lütuf: *"Sen sanma kim Nesimi'ye yarin atâsı yok"* (Nesimi, XIV. yy.). **—3.** Bir kusuru, bir kabahati bağışlama, affetme. **—4.** *Atâ etmek*, vermek; bağışlamak. ‖ *Atâ-bahş*, bahşiş veren.
—İsl. huk. Zengin bir kişinin hizmet kar-

şılığı olmadan bir vakfın gelirlerinden aldığı şey. (*Atiyye* de denir.)

ATA BEY (Ahmet Ataullah) **Tayyarzade,** türk tarihçi (İstanbul 1810 - Medine 1882). Enderun'dan emekli baş lala Tayyar Efendi'nin oğlu. Tophane kalemi'nde göreve başlamasından hemen sonra Mahmut II tarafından Enderun'a alınarak (1825) Hasekiler koğuşuna yazıldı; süvari onbaşısı oldu. Padişahın şehirdeki gezilerine muhafız olarak katılıyordu. Babasının ölümünden sonra Enderun'dan ayrılarak (1834) önce iltizam işinde çalıştı, daha sonra Dârı şûrayı askeri'ye yazıcı oldu. Adana'da (1845), Halep'te (1847) malmüdürlüğü yaptı. Orduyu hümayun muhasebecisi oldu (1849). Maliki mezhebinden vali ve kadı isteyen Trablus halkını yatıştırmak ve Girit halkının durumunu incelemekle görevlendirildi (1853). Cezayiri Bahri Sefid (1859), Filibe (1865), İzmit ve Karesi mutasarrıflıklarında bulundu. Son görevi, on ay süren Haremi nebevi müdürlüğüydü (1876). Ahmet Cevdet Paşa'nın teşvikiyle kaleme aldığı beş ciltlik *Enderun tarihi*'nde, Enderun örgütünü, buradan yetişenleri ve yapıtlarını konu aldı. *Tarihi Ata* diye de anılan kitabının Mahmut II ve Abdülmecit dönemlerine ilişkin olaylara, biyografilere, önemli belgelerin metinlerine yer vermesi değerini artırır. Basılmamış divanındaki şiirlerin büyük bir bölümü tahmis ve taştirlerden oluşur. *Tuhfet ül-fârisîn fî ahvâl il-mücâhidîn* adıyla arapçadan bir çevirisi de vardır.

ATA BEY, asıl adı **Mehmet Ataullah Mefharî,** türk tarihçi, yazar ve devlet adamı, Hammer Mütercimi Ata Bey diye ünlüdür (İstanbul 1856 - *ay. y.* 1919). Mektebi sultani'de edebiyat öğretmenliği yaptı. Maliye nezareti mektupçuluğu, Maliye ıslahat komisyonu üyeliği (1908), Tevfik Paşa kabinesinde kısa bir süre için maliye nazırlığı (1919) görevlerinde bulundu. Arap, fars, fransız dillerini ve edebiyatlarını çok iyi biliyor, çeviriler yapıyor, gazete ve dergilere Mefharî ve Ata imzasıyla makaleler yazıyordu. Paul de Kock'un *Üç fistanlı kız* (1889) ve *İşret, kumar ve nisvan belası* (1891), Bernardin de Saint Pierre'in *Paul ve Virginie* (1896) adlı romanlarını çevirdi. *İktitaf* adlı dört ciltlik yapıtı (İstanbul, 1893) okullarda yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. En önemli çalışması ise, J. Von Hammer Purgstall'ın *Geschichte des osmanischen reiches* adlı tarihinin, on sekiz cilt halindeki fransızcasından türkçeye çevrilmesidir. Bu çeviride, verilen bilgileri inceliyor, eleştiriyor, yanlışları düzeltiyor ve gerekli kaynakları gösteriyordu. On beş cilt olarak tasarlanan bu çevirinin on cildi 1911-1918 arasında, on birinci cildi ise 1947'de yayımlandı. Dr. Galip Ataç ve eleştirmen Nurullah Ataç, Ata Bey'in oğullarıdır.

ATA BEY (Mehmet Ataullah), türk siyaset adamı, yönetici (Nevşehir 1882 - Ankara 1931), Mülkiye mektebi'ni bitirdi, Ulusal kurtuluş savaşı başladığında Maraş mutasarrıfıydı. Son Osmanlı meclisine Niğde mebusu seçildi. Bu meclisin İngilizler'ce dağıtılması üzerine Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye katıldı. Birinci ve ikinci Fevzi Paşa hükümetlerinde içişleri bakanlığı yaptı (1921). 1923 ve 1927 seçimlerinde de Niğde milletvekili seçildi.

ATA BİN EBİ RABAH, fıkıh bilgini (Yemen ? - Mekke 733). Nuke asıllı bir ailedendir. Mekke valisi Ebu Meysere bin Ebu Hüseyin el-Fikri'nin azatlı kölesiydi. Mekke okulu fıkıhının bilginleri arasında sivrildi. Fıkıh konusunda Mürsel hadisleri kullandı. Ünü, Mekke dışına taştı. Birçok hadis de rivayet etti.

Ata mağarası, türk mitolojisinin yaygın motiflerinden. Mağara kültü Hunlar'da, Göktürkler'de, Kırgızlar'da yaygındı. Bu kutsal mağaralara büyük saygı gösterilir, yılın belirli günlerinde hükümdarların başkanlığında düzenlenen törenlerde kurbanlar sunulurdu.

ATÂ MELİK → CÜVEYNİ ALAÜDDİN.

ATABAĞI, eski **Comani,** Siirt'in Baykan ilçesi, merkez bucağında belde; 2 372 nüf. (1990). Belediye.

Atabarı → ARTVIN BARI.

ATÂBE a. (ar. *ᶜatābe*, aşk sitemi). Ed. Suriye, Filistin, Mezopotamya ve Irak Arap edebiyatında kullanılan yeni bir rubai biçimi. aaab biçiminde kafiyelenir ve dördüncü mısranın sonu daima *atâbe* (aşk sitemi) ile biter; bu rubainin vezni aruz kalıplarından vafir'in değişik bir biçimi olan mefâîlün, mefâilün, feûlün'dür.

ATABEK → ATABEY.

ATABEK (Fevzi), türk konkurhipikçi (İstanbul 1953). At biniciliğine, Saint Joseph'te öğrenciyken, 12 yaşında başladı. Başbakanlık kupası'nı (1972), Türkiye kupası 1. ayak birinciliğini (1973) kazandı, Atatürk kupası'nı aldı. Atina'daki Balkan Binicilik şampiyonası'nda ikinci geldi (1973). Aynı yıl Cumhurbaşkanlığı kupası'nın sahibi oldu.

Atabet ül-Hakayık (ar. *atabe* ve *hakayık*'tan: Hakikatlerin eşiği), Edip* Ahmet Yükneki'nin doğu türkçesi ile kaleme aldığı didaktik yapıt. Yazıldığı yer ve yıl bilinmiyor. Dâd Sipehsâlar Mehmet Bey'e sunulmuştur. Aruzun "feûlün feûlün feûlün feul" kalıbıyla yazılmıştır; bu kalıp, hece vezninin 6+5=11 kalıbına da uymaktadır. Kitapta, giriş niteliğindeki ilk beş bölüm kaside biçimiyle yazılmıştır; bunlar, sırasıyla, münacat, na't, dört halifenin methi, Dâd Sipehsâlar Bey'in methi, kitabın yazılma nedenidir. Toplam yüz iki dörtlükten oluşan asıl metin, şairin "nevi" adını verdiği sekiz bölüme ayrılmıştır; bunlarda şu konular işlenir: bilimin faydası ve cahilliğin zararları, dilini tutmanın gerekliliği, dünyanın dönekliği, cömertliğin iyiliği, cimriliğin kötülüğü, alçakgönüllülük ve kibir, tutku, iyi huylar, zamanın bozukluğu. Şair, asıl metnin sonsöz niteliğindeki son bölümünde kitabın amacının öğüt vermek olduğunu belirtir; okuyanların kendisi için dua etmelerini ister. Dörtlüklerin kafiyelenişi halk edebiyatındaki mani nazım biçimine *(aaxa)* uymaktadır. Kitabın birçok yerinde, yine halk şiirinde olduğu gibi, *"kal, yol, til"*, *"özleme, kizleme, azlama"* gibi yarım kafiyeler de kullanılmıştır. O dönemde türkçeye yeni yeni girmeye başlayan arapça ve farsça sözcüklerin, asılları gibi değil de, türk dilinin özelliklerine göre okunuşu da, islami kültürle türk kültürünün ilk zamanlardaki savaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, kullanılan arapça ve farsça sözcüklerin sayısı çoktur. Sözcükler aruz kalıplarına iyi uydurulamamıştır, imale ve zihaf gibi kusurlara sık sık rastlanmaktadır. İslami-sünni inançlara bağlı bir görüşle hazırlanan kitabın çeşitli yerlerine âyetler, hadisler ve arapça beyitler serpiştirilmiştir.

Kitabın arap ve uygur harfleriyle yazılmış 6 nüshası vardır. İlk kez bulunduğu yıllarda (1918'den bu yana) *Hibet ül-hakayık, Aybet ül-hakayık, Gaybet ül-hakayık* biçimlerinde okunmuş, sonunda Reşit Rahmeti Arat tarafından *Atabet ül-hakayık* diye okunarak bastırılmıştır (1951).

ATABEY ya da **ATABEK** a. Tar. Müslüman-türk devletlerinde, özellikle Selçuklular'da yüksek düzeyde görev ve unvan.

—ANSİKL. Atabeylik kurumu bir hükümdarın oğullarını yetiştirilmek üzere güvendiği bir askeri şefe emanet etmesine dayanır. İlk kez Selçuklular'da görülen bu unvan bazı varsayımlara göre Orta Asya türk geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Selçuklu sultanları bir eyaletin yönetimini verdikleri küçük yaştaki şehzadelerin yanına, onların eğiticisi olarak bir atabey atıyorlardı. Atabey unvanını ilk taşıyan kişi, genç yaşta tahta çıkan Melikşah'ın bazı unvanlarla birlikte atabey unvanını da verdiği ünlü vezir Nizamülmülk'tür. (Nizamülmülk'ü, Malazgirt savaşı'ndan sonra, oğlu Melikşah'a Alpaslan'ın atabey atadığını ileri sürenler de vardır.) Melikşah'ın ölümünden sonra atabeylik kurumu giderek yaygınlaştı ve önemi arttı. Bu göreve özellikle köle kökenli türk komutanlar atandı (Türk kökenli olmayan bir sivilin [Nizamülmülk] atabeyliğe getirilmesi çok özel bir durum olarak kaldı). Atabeyler, şehzade adına eyaleti yönetir, onun tüm iktidarını yönlendirme yetkisine sahip olurlardı. Şehzade ergen olunca güçlerini büyük ölçüde yitirerek, gerektiğinde öğüt vermesi beklenen biri durumuna gelirlerdi. Kimi zaman buna boyun eğmez, şehzade ile çatışmaya girerlerdi. Bu nedenle mahkûm edilenleri bile vardı (Berkyaruk'un kardeşi Muhammet'in atabeyi Kutluk Tigin). Bazı durumlarda da sultan isteyerek ya da zorunlu kaldığı için, önemli bir bölgenin yönetimini verdiği emirin yanına hanedandan bir şehzade göndererek, emiri onun atabeyliğine atardı. Melikşah'tan sonra ikinci kuşakta şehzadelerle atabeyler arasındaki roller tersine döndü. Atabeyler kendi ihtirasları doğrultusunda kukla şehzadeler adına taht kavgalarına giriştiler; eğittikleri şehzadelerin saltanatı süresince de devlet yönetiminde etkili oldular. Küçük yaşta tahta çıkan şehzadeler döneminde ise devlet yönetimi hemen hemen tümüyle atabeylerin elindeydi. Onlar bazen şehzadelerin dul anneleriyle evlenerek yönetimdeki etkilerini daha da artırdılar. Selçuklu yönetimi iyice zayıfladıktan sonra da vasisi bulundukları şehzade adına kullandıkları iktidarı, kendi adlarına kullanmaya başladılar. Böylece islam tarihinde atabeyler adı verilen hanedanlar ortaya çıktı. Şam atabeyleri (Böriler), Musul atabeyleri (Zengiler), Azerbaycan atabeyleri (İldenizliler), Fars atabeyleri (Salgurlular) bu yolla oluştu. Selçuklu devletinin yıkılışından sonra da atabeylik kurumu kimi devletlerde sürdü. Harizmşahlar'da bu kuruma yaygın biçimde rastlanır. Anadolu Selçukluları'nda atabeylik Kılıç Arslan I'den başlayarak kurumsallaştı. Ama, buradaki atabeylerin yetkileri daha kısıtlıydı. Kurum bazı değişikliklerle Eyyubiler ve Memluklar'da da varlığını sürdürdü. Osmanlı devletinde şehzadelerin yanında eyaletlere gönderilen "lala"lar, hiçbir zaman selçuklu atabeyleri gibi güç kazanamadılar.

ATABEY, Akdeniz bölgesinde, Göller yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe; 7 561 nüf. (1990); 202 km^2; 5 köy. Merkezi Isparta'nın 23 km K.'indeki *Atabey*, 5 010 nüf. (1990). Gül, halı.

—Tar. Ilkçağ'da *Agpia, Agrai, Agrae* adlarıyla bilinen yerleşme, Alaettin Keykubat I'in atabeylerinden Mübarizettin Ertokuş tarafından fethedildi. Murat I döneminde Osmanlılar tarafından Hamitoğulları'ndan satın alındı (1381). Bu dönemde *Ağros* adıyla bilinen kasaba, Cumhuriyet'ten sonra Atabey adını aldı. 1960'ta ilçe oldu.

—Mim. Anadolu Selçukluları döneminde Atabey, kültür merkezi olarak gelişti. İlçede bu dönemden önemli kültür kuruluşları bulunmaktadır. *Atabey Ertokuş medresesi*, Mübarizettin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır (1224). Merkezi kubbeli, kapalı medreseler planında bir yapıdır. 4 sütuna oturan oval kubbenin ortası açık olup altında havuz vardır. Yanlarda revaklı odalar, girişin karşısında ana eyvan bulunur. Mescit işlevindeki eyvanın yanlarında kubbeli odalar, arkasında da *Ertokuş türbesi* (1223) vardır. Sekizgen gövdeli, içten kubbe, dıştan piramit çatıyla örtülü türbe, Anadolu Selçuklu türbe mimarlığının önemli örneklerindendir.

Osmanlı döneminden, Burhanettin Paşa'nın yaptırdığı *Burhanettin camisi* ya da *Kurşunlu cami*'nin (1598), Mimar Sinan'ın yapıtı olduğu söylenir, ancak Sinan'ın yapılarının bulunduğu listelerle adına rastlanmaz. Ahşap sütunlu *Feyzullah camisi*, onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir.

Tayyarzade Ata Bey

Eşref Şefik **Atabey**

ATABEY (Eşref Şefik), türk spor spikeri, yönetici ve gazeteci (İstanbul 1894 - *ay.y* 1983). Galatasaray sultanisi'nde öğrenim gördü. Birinci Dünya savaşı başlayınca Paris'ten siyasal bilgiler öğrenimini bırakarak yurda döndü. Gazeteciliğe İleri gazetesinde başladı (1918). Türkiye'de boks sporunun temellerini attı. Bir süre boks hakemliği yaptı. Türkiye boks federasyonu'nun ilk başkanı oldu. İstanbul radyosu'nda başladığı spor spikerliği sırasında naklen yayınlardaki usta anlatımıyla ün kazandı.

ATABEYLER a. Büyük Selçuklu devletinin son döneminde kurulan beyliklere verilen ad. Bunların bir bölümü, selçuklu şehzadelerinin *atabey**'leri tarafından kurulduğundan bu adla anıldılar. Kurulan atabeylikler şunlardı: 1. Böriler (1104-1154), 2. Zengiler (1127-1227), 3. Begtiginliler (irbil atabeyleri) [1144-1233], 4. Artuklular (1101-1408), 5. Ahlatşahlar (Ermenşahlar) [1100-1207], 6. İldenizliler (Azerbaycan atabeyleri) [1146-1225], 7. Yezd atabeyleri (1194-1274), 8. Bitlis şahları (1137-1403), 9. Salgurlular (Fars atabeyleri) [1147-1286], 10. Sabankare atabeyleri (1056-1289), 11. Hezarespiler (1148-1424), 12. Kutluğhanlar (1222-1302), 13. İnaloğulları (1097-1183), 14. Hurşitoğulları (1195-1596), 15. Şirvanşahlar (1155-1551), 16. Şeddatoğulları (951-1174).

ATABEYOĞLU (Selahattin Enis), türk romancı (Antalya 1892 - İstanbul 1942). Hukuk fakültesi'nde okurken Birinci Dünya savaşı'nın çıkması üzerine askere alındı; yedek subay olarak İstanbul'da görev yaptı. Savaştan sonra Âyan meclisi kâtipliğinde, daha sonra Deniz yolları müfettişliğinde bulundu, ayrıca gazetelerde çalıştı. Tanin gazetesinde (1912) başlayan basın hayatı Payitaht, İleri, İkdam, Vakit, Son saat, Cumhuriyet, Son posta'da sürdü; bu gazetelerde düzelticilik, yazarlık, yazıişleri müdürlüğü görevlerinde bulundu. Şair (1918), Fağfur (1919), Nedim (1919), Şebap (1920), Düşünce (1922) dergilerinde yayımladığı hikâyelerde doğalcı akıma bağlı göründü; toplumsal sorunların ortaya konması gerektiğine inanan yazılar yayımladı. Mütareke döneminde Kaplan adlı çok saldırgan, on beş günlük edebiyat dergisini çıkardı. Derginin başlığındaki "sert ve serbest sözlü edebi-içtimai mücadele risalesidir" sözleri derginin tutumunu ortaya koyuyordu. Fağfur dergisinde yayımladığı *Çingeneler* adlı hikâyesi yüzünden kovuşturmaya uğradı. 1918-1924 yıllarında yazdığı hikâyelerinin on üç tanesini derleyen *Bataklık çiçeği* (1924), konuları, kişileri, gerçekçi-doğalcı gözlem gücü, canlı, akıcı anlatma tekniği ile dikkati çekti. *Neriman* (1912), *Zâniyeler* (1923), *Sara* (1926), *Cehennem yolcuları* 1926), *Orta malı* (1926), *Ayarı bozuklar* (1926), *Endam aynası* (1927) romanlarını yazdı. Yapıtları açık saçıklıkla suçlandı. En tanınmış romanı olan ve günlük biçiminde yazılan *Zâniyeler,* aşırı karamsarlığı bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin Birinci dünya savaşı yıllarındaki toplumsal yaşamını canlandıran güçlü romanlardan biridir.

ATABEYOĞLU (Cem), türk gazeteci (İstanbul 1925). Romancı Selahattin* Enis'in oğlu. İstanbul Erkek lisesi'ni bitirdi (1941). Gazeteciliğe, Son posta'da başladı (1942). Çeşitli gazete ve dergilerde spor yazarı olarak çalıştı; ansiklopedilere spor konusunda maddeler yazdı. Uzun yıllar spor yöneticiliği de yaptı. Basketbol federasyonu asbaşkanlığı görevini üstlendi (1967-1980). Türkiye Spor yazarları derneği'nce sekiz kez başarı ödülüne layık görüldü. Başlıca eserleri: *Olimpiyatlar* (1948), *Fenerbahçe* (1949), *Dünya kupası maçları* (1954), *Sepettopu terimleri sözlüğü* (TDK yayını, 1969), *Türk basketbolü* (1970), *Spor ansiklopedisi* (1972), *Atatürk ve spor* (1981).

ATABİ ya da **ATTÂBİ** a. Eskiden Bağdat, İsfahan ve Almeria'da dokunan sağlam ipekli kumaş.

ATABİNEN (Safvet), türk flütçü ve bando şefi (İstanbul 1858 - *ay.y.* 1939). Mızıkayı hümayun'da flüt ve batı müziği öğrendi. Paris konservatuvarı'nda bilgi ve tekniğini ilerletti. Yurda dönünce saray bandosunda flütçü olarak yer aldı. II. Meşrutiyet'le bandonun şefliğine getirildi. Onun yönetiminde bando, senfoni orkestrası kimliği kazandı.

ATABİNEN (Reşit Saffet), türk yazar, diplomat, tarihçi (İstanbul 1884 - *ay.y.* 1965). Saint-Joseph lisesi'ni (1900), Paris'te Ecole libre des sciences politiques'i (1904) bitirdi. Levant Herald gazetesi başyazarlığını yaptı. 1908'de Bükreş, sonra Washington, Madrid ve Tahran büyükelçiliği kâtipliklerinde bulundu. 1912'de Maliye bakanlığı özel kalem müdürü, 1917'de Şûrayı devlet üyesi, 1922'de Lozan konferansı genel kâtibi, 1923'te Memaliki Şarkiye Fransız bankası danışmanı oldu. 1927 ve 1931'de iki kere Kocaeli milletvekilliğine seçildi. Türkiye turing ve otomobil kurumu'nun kurucusu ve başkanı idi. Fransız ve türk basınında (Temps, Levant Herald. İstanbul, Jeune Turc, Beyoğlu, İkdam, Sabah, Turan, Hâkimiyeti Milliye) yazıları yayımlanmıştır. Fransızca ve türkçe kırktan fazla kitap ve broşürü vardır.

ATABYRİA. Tar. coğ. Kimi coğrafyacıların Rodos adasına verdikleri ad. Adanın en yüksek doruğu olan Atabyrion ya da Atavyros dağının tepesinde, *Zeus Atabyrios* tapınağı yer alırdı.

ATACAK a. Sil. *Kovan atacağı,* ateşli silah mekanizmasında küçük bir büteden oluşan parça. (Genellikle kama kutusunun üstüne yerleştirilmiştir. Merminin çıkışından sonra kovan, geriye doğru hareketi sırasında bu parçaya çarpar ve silah dışına fırlar.)

ATACAMA, Şili'nin kuzeyinde çöl bölgesi. Havzalar boyunca uzanan bir iç çöküntü alanıdır; batısında kıyı sıradağları, doğusunda Domeyko sıradağları ve puna de Atacama yüksek ovası yer alır. Başlıca kentler Büyük okyanus kıyısında sıralanır (Tocopilla, Antofagasta, Chañaral). Nitrat, demir ve özellikle bakır yatakları.
—Atacama bölgesi'nin yüzölçümü 78 268 km², nüfusu 196 800'dür (1989). Chañaral, Copiapó ve Huasco illerini içine alır. Şili'deki Atacama'yı, eski Bolivya kenti Atacama ile karıştırmamak gerekir. Bu kent 1884 antlaşmasıyla Şili'ye bağlanmıştır ve bugünkü Antofagasta ilidir.
—Arkeol. Bu bölgenin adı, birçok dönemde oluşmuş geniş bir kültürel alana verilmiştir. Kıyı kesiminde ön-seramik döneminin ilk evresi (İ.Ö. 4300-3000), özellikle hayvan kabuğu birikintileri içinde bulunan kavkı, kemik ve taştan yapılma aletlerle belirginleşti. Daha sonra (İ.Ö. 3000-500) yeni avadanlık biçimlerinin yanı sıra, Chinchorro mezarları dikkati çekti (çok iyi hazırlanmış çocuk mumyaları, zengin mezar eşyalarıyla yetişkin iskeletleri: tahta silahlar, olta iğneleri, taş havanlar, tekstil ürünleri, sepetler). Halk özellikle deniz ürünleriyle geçiniyordu. Seramik dönemi başlarında, İ.Ö. 500'e doğru, toprağı işlediler; kıyılarda balık avladılar ve iç bölgelerdeki vahalarda hayvan beslediler. Birçok kültür gelişti (Pichalo III, Faldas del Morro ve San Pedro I); bunlar değişik üsluplarda bir seramikçilik, aletler, metal süsler ve ağaç eşyalarla belirginleşti. İ.S. IX. yy.'a doğru, birçok kent doğdu; bu kentler yerli Atacamenolar tarafından işgal edildi (bu kabile XV. yy.'da, İnkalar geldiğinde, vahalarda varlığını sürdürüyordu); İnkalar bu bölge kültürleri üzerinde iz bıraktılar.

Ataç, aylık düşün ve edebiyat dergisi. Şükran Kurdakul yönetiminde, 30 sayı çıktı (15 kasım 1962 - ekim 1964). Dergide edebiyat ürünlerine, eleştirilere, siyaset ve sanat kuramlarına ilişkin yazılara, çevirilere yer verildi. Melih Cevdet Anday, Asım Bezirci, Hasan Hüseyin, Aydın Hatipoğlu, Orhan Kemal, Samim Kocagöz dergide rastlanan imzalardır.

ATAÇ (Galip), türk doktor ve yazar (İstanbul 1879 - Ankara 1947). Hammer tarihini türkçeye çeviren Atâ Bey'in oğlu. Fransa'da Montpellier Tıp fakültesi'ni bitirdi, sinir ve iç hastalıkları uzmanı oldu (1903). Dönüşte, İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde görev aldı. Birinci Dünya savaşı'nda Kızılay emrinde Medine, Amman ve Şam hastanelerinde başhekimlik yaptı. Hudut ve sahiller sıhhiye müdürü oldu (1924). Ek görev olarak tıp fakültesinde tıp tarihi ve medikal deontoloji dersleri verdi. Bu kürsünün ilk kadrolu profesörü oldu. İstanbul milletvekili seçildi (1943-1946). Gazetelerde çeşitli konularda yazılar yazdı. Ankara Radyosu'nda, tıp konularını halkın anlayacağı bir dille söyleşi havası içinde düzenlediği "Evin saati" ve "Posta kutusu" programları ile büyük ilgi topladı. Başlıca yapıtları: *Tıbbî musahabeler* (1912), *Tıp tarihi* (1925). Mesleğiyle ilgili çeşitli çevirileri dışında Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmalarını *Evin saati* (1946) adlı kitabında topladı.

Şili'nin kuzeyindeki **Atacama** çölünden bir görünüş

ATAÇ (Hasan Fehmi), türk siyaset adamı (Gümüşhane 1879 - İstanbul 1961). 1912 ve 1914'te Osmanlı meclisi mebusanı'na Gümüşhane mebusu seçildi. Kurtuluş savaşı'na katıldı. Gümüşhane milletvekilliği (1920-1950), maliye (1922-1923), tarım (1924-1925) bakanlığı yaptı. Savaş yıllarında maliye hizmetlerinin yürütülmesinde büyük başarı gösterdi.

ATAÇ (Nazmi), türk general ve siyaset adamı (İstanbul 1897 - *ay.y.* 1972). Harp okulu'nu bitirdi (1914). Birinci Dünya savaşı'nda doğu cephesinde savaştı. Kurtuluş savaşı sırasında da aynı cephede görevlendirildi. Harp akademisi'ni bitirdi (1927). Sonra bu akademide öğretmenlik ve komutanlık yaptı. Orgeneral ve 1. Ordu müfettişi oldu (1956). Hastalanarak emekliliğini istedi (1957). Aynı yıl Demokrat parti'den İstanbul milletvekili seçildi (1957-1960). 27 Mayıs'tan sonra tutuklanıp Yassıada'da yargılandı. 4 yıl 2 ay hapse mahkûm oldu.

ATAÇ (Nurullah), türk eleştiri yazarı, çevirmen (İstanbul 1898 - Ankara 1957). Hammer tarihi çevirmeni olarak tanınan Mehmet Ata'nın oğlu, Dr. Galip Ataç*'ın erkek kardeşidir. Galatasaray sultanisi'nde okudu; bir süre Cenevre'de öğrenim gördü. 1921'den başlayarak İstanbul, daha sonra Ankara'da fransızca öğretmenliği yaptı. Cumhurbaşkanlığı çevirmenliği görevinden emekliye ayrıldı. Kuruluşunda da görev alarak Milli eğitim bakanlığı Tercüme bürosu'nda çalışmış, yayın kolu başkanı olarak Türk dil kurumu'nda görev yapmıştı.

1921'de Dergâh dergisinde çıkan, ertesi yıl Akşam gazetesinde yayımlanmaya başlayan tiyatro eleştirileri ona kısa sürede ün sağladı. Eleştiri ve deneme yazıları, çevirileri ölümüne değin Milliyet, Tan, Son posta, Haber-Akşam postası, Cumhuriyet, Ulus, Son havadis, Dünya vb. gazetelerinde; Yedigün, Ülkü, Türk dili vb. dergilerinde çıktı. *Günlerin getirdiği* (1946), *Karalama defteri* (1952), *Sözden söze* (1952), *Ararken* (1954), *Diyelim* (1954) gibi kitaplarına ek olarak ölümünden sonra da birçok yazısı *Söz arasında* (1957), *Okuruma mektuplar* (1958), *Prospero ile Caliban* (1961), *Söyleşiler* (1964), *Günce* (2 cilt, 1972), *Dergilerde* (1980) kitaplarında derlendi. Elliyi aşkın çevirisinden en ünlüleri *Kızıl ile kara* (Stendhal), *Adsız köşk* (Alain-Fournier), *Tehlikeli alakalar* (Choderlos de Laclos), *Seçme yazılar* (Lukianos) vb.'dir. Bunlardan bazıları Sabiha Yağızlar, Alkan takma adlarıyla yayımlanmıştı. Uzun bir dizi oluşturan ve basındaki dil yanlışlarını eleştiren yazılarında Ahfeş, siyasal tartışma yazılarında (Ulus gazetesi) Süha Kavafoğlu, Ali Gümrükçü takma adlarını kullandı. İlk yazılarından başlayarak türk edebiyatında yenilik hareketlerinin bir öncüsü olarak göründü. Kalıplaşmış, akıldışı yargılara daima karşı çıktı. Okurunu uyaran, varılmış yargılar üzerinde yeniden düşünmeye çağıran bir eleştiri anlayışının temsilcisiydi. Parlak ün kazanmış değersiz yazarların gerçek yüzlerini gösterdi. Edebiyat türlerinden özellikle şiirin sorunları, türk edebiyatındaki temsilcileri üzerinde durdu. Divan şiirinin biçim ustalığını, ses zenginliğini, taşıdığı lirik öğeleri konu edindi; bu şiirin az bilinen bazı ürünlerini okurlarına tanıttı. Yazarlığının ilk on beş yılı boyunca dönemin türk şiirinde önemli yerleri olan şairlerin (Ahmet Haşim, Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet Ran vb.) yapıtlarını değerlendiren eleştirileriyle tanınmıştı. Ancak şiir konusunda asıl etkili yayını Orhan Veli Kanık ve arkadaşlarının başlattığı yeni şiir akımıyla ilgili oldu. Bu şiirin söz oyunlarını dışlayan, uyak ve ölçek kullanmaksızın yeni bir ahenk oluşturan, konuşma dilinin tadını yansıtan, şiirin alışılmış temalarını zenginleştiren ürünlerini (→GARİP) geniş kitlelere tanıttı; bu şairleri yapılan saldırılara karşı, yazılarıyla savundu. Dilin yanlışsız, kolay kavranacak biçimde kullanılmasını başlangıçtan beri kaygı edinmişti. 1936'da Ahfeş takma adıyla yayımlamaya başladığı "Nasıl yazıyoruz" (Tan), "Hata-sevap cetveli" (Haber-Akşam postası) başlıklı yazılarında dil yanlışları üzerinde geniş biçimde durdu. 1944'ten başlayarak dil devriminin etkin bir savunucusu oldu. Terimlerin türkçe köklerden türetilmesini zorunlu sayıyordu. Yazılarında kullandığı, birçoğunu kendisinin bulduğu, türettiği türkçe sözcüklerin (anlatı, ayrıcalık, örneğin, yapıt vb.) dilde yerleşmesine yardımcı oldu. Edebiyat ve dil alanlarındaki yenilikçi tutumu uygarlık konusundaki genel kavrayış biçimiyle ilgiliydi: Batı uygarlığını akılcı, laik ve bireyin haklarına saygılı yanlarıyla değerlendiriyordu. Bu uygarlığı temelleriyle birlikte kavrayabilmek için okullarda yunanca-latince okutulmasını öngörüyordu. Batı edebiyatının tanınmasını amaçlayan çevirilerinde yalnız anlamı aktarmakla yetinmedi; "çeviri kokusu"nu gidermeye çalıştı. Eleştirilerindeki, denemelerindeki konuşma dilinden, devrik tümceden yararlanan anlatım tadını çevirilerine de kazandırmayı başardı. Türlü etkiler aldığı fransız yazarı André Gide gibi, kendisini eleştiri yazarından çok, bir "moralist" (ahlakçı) saydığını belirtiyordu. Bu yoldaki yazılarında (*Günce, Okuruma mektuplar, Allı ile konuşmalar* başlıklı yazı dizisi vb.) insanın sevgi, ölüm, yalnızlık, doğa vb. karşısındaki konumu üzerine düşüncelerini sergiledi. Sanatta olduğu gibi düşüncede, yaşamda özgürlük, yazılarının başlıca konusuydu. (→ Kayn.)

Ataç yayınevi, İstanbul'da Şükran Kurdakul'un kurup yönettiği yayınevi (1958-1976). Çağdaş yerli ve yabancı yazarların edebiyat ürünlerinden çeşitli diziler oluşturulan yayınevinde, varoluşçuluk, sosyalizm ve öteki düşün akımlarını tanıtan çeviriler de yayımlandı. Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Franz Kafka, Oscar Lange'ın yapıtları bunlar arasındadır. Yayınevi 1962-1965 arasında Ataç ve Eylem dergilerini de yayımlamıştır.

ATÂD a. (ar. *ʿatād*). *Esk.* **1.** Alet takımı, avadanlık. **—2.** Büyük kadeh.

ATADAN (Makbule), Atatürk'ün kız kardeşi (Selanik 1885 - Ankara 1956). Ali Rıza Bey'in Mustafa Kemal'den dört yaş küçük kızı. Ağabeyinin yanında büyüdü ve yaşadı. Onun isteği ile Fethi Okyar'ın kurduğu Serbest cumhuriyet fırkası'na girdi. Bir ara milletvekilliği de yapan Gümülcineli müteahhit Mecdi Boysan ile evlendi. Atatürk'e ilişkin anılarını yazdı. Bunlardan *Büyük kardeşim Atatürk* adlısı Yeni İstanbul gazetesi'nde (1952) yayımlandı. *Ağabeyim Mustafa Kemal*, Şemsi Belli tarafından kitap haline getirildi (1959).

ATADEMİR (Hamdi Ragıp), türk eğitimci yazar (Konya 1908 - Ankara 1976). Fransa'da felsefe okudu, çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. Profesör oldu (1949). Konya milletvekilliği yaptı (1954-1957). Klasik yapıtlardan (Aristoteles'ten *Organon* I, II, III, IV, V, 1943; Platon'dan *Phaidon*, 1945), J. Lachelier'den *Tümevarımın temeli hakkında* (1949) ve Henri Poincare'den *Bilim ve metod* (1951) adlı çevirileri vardır.

ATAERGİN (Zeki Arif), türk besteci (İstanbul 1896 - *ay. y.* 1964). Kanuni Hacı Arif Bey'in oğlu. İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi; hâkimlik, savcılık, avukatlık, noterlik yaptı. İlk müzik derslerini babasından almıştı. Daha sonra, dönemin ileri gelen müzikçilerinden yararlandı. Sesinin güzelliğinden çok, geçki ustalığıyla ün kazanmış bir gazelhandı. 150'yi aşkın bestesinden çoğu, şarkı formundadır. Şarkıları, genellikle çetrefil motiflerle örülüdür. XX. yy.'ın en büyük şarkı bestecilerinden biri sayılır. Şarkılarından bazıları: *Açıldı bahçede güller* (dilkeşhaveran), *Kalacak sanma bu çağın* (bayatiaraban), *Beni ateşlere salan o kapkara siyah gözler* (şehnaz), *Söyle neden ağladın* (kürdilihicazkâr).

ATAERKİ a. Siyasal, ekonomik ve dinsel alanda iktidarı erkeğin elinde tuttuğu ve / ya da ailede kadına oranla erkeğin ağır bastığı toplumsal örgütlenme biçimi.

Galip Ataç
Tıp tarihi müzesi, İstanbul

ATAERKİL sıf. Babanın kesin olarak egemen olduğu toplumsal örgütlenmeler için kullanılır: *Ataerkil yönetim.*
—Topbil. Ataerkine ilişkin. || *Ataerkil aile*, en yaşlı erkeğin, yani babanın, ya da baba olmadığında en büyük oğlun öteki aile üyeleri üzerinde hemen hemen eksiksiz bir yetkiye sahip olduğu aile biçimi. || *Ataerkil toplum*, aile ilişkileri örgütlenmesinin, ataerkil aile, babayerli evlilik ve babasoylu çocuklarla belirginleştiği toplum.

ATÂF çoğl. a. (ar. *ʿatf*'ın çoğl. *aʿtaf*). *Esk.* **1.** İyilikler, şefkatler, sevgiler: *"Melahet içresin derya-yı atâf"* (Mecmuat ün-nezair, XV. yy.) **—2.** Eğilimler.

ATAH ya da **ATAHET** a. (ar. *ʿatah*, *ʿatāhet*). *Esk.* Bunaklık, delilik.

ATAHIRI a. →TAVLA.

ATAHİYET a. (ar. *ʿatah* ve *-iyyet*'ten *ʿatāhiyyet*). *Esk.* Aptallık, bunaklık.

Nurullah Ataç

ATAHUALPA (1500'e doğr. - Cajamarca 1533), on üçüncü inka hükümdarı (1528'e doğr. - 1533). Huayna Cápak ile Quito kralları soyundan gelen bir kadının küçük oğlu olan Atahualpa, babasının ölümünden sonra kendini imparator ilan etti ve imparatorluğun kuzey topraklarına (başkenti Quito) sahip çıktı. Cuzco'da oturan ağabeyi Huáscar, Atahualpa'nın imparatorluğunu kabul etmeyince, iç savaş başladı. Atahualpa, birkaç yenilgiden sonra, 1532'de, ordularını başarıyla güneye yöneltti ve Jauja'yı almaya hazırlandığı sırada İspanyollar'ın geldiğini öğrendi. İspanyollar bu arada Atahualpa'nın kardeşi Huáscar ile temas kurmuşlardı. Sayılarının azlığından (168 kişi) ötürü İspanyollar'ı küçümseyen Atahualpa, onları tutsak etmek istedi. Çevresinde binlerce kişilik bir ordu bulunduğu halde Cajamarca'da İspanyollar'ı kabul etti.Ne var ki, Pizarro, beklenmedik bir saldırıyla İnkalar'ı esir almayı başardı (kasım 1933). Tutsak düşen imparator, fidye olarak, kapatıldığı odayı altınla doldurmayı önerdi. Bu arada, orduları Huáscar ile savaşmaya devam etti, Cuzco'yu ele geçirdi ve Huáscar'ı öldürdü. Fidyenin ödenmesine rağmen Atahualpa, kardeş katilliği ve gasp suçlarından ölüm cezasına çarptırıldı ve ağustos 1533'te idam edildi. Atahualpa'nın, Huáscar yanlıları ve İnkalar'a karşı ayaklanan kavimlerin baskıları sonucu öldürülmesi, Pizarro'nun Perú'da ispanyol egemenliğini kurmasına olanak hazırladı.

ATÂİK ya da **ATÂYİK** çoğl. a. (ar. *ʿatīka*'nın çoğl. *ʿatāʾik*). *Esk.* Eskiler.

ATÂİM çoğl. a. (ar. *ʿatme*'nin çoğl. *ʿatāʾim*). *Esk.* Ocaklar.

ATÂİR çoğl. a. (ar. *ʿatire* putlara kurban edilen koyun'un çoğl. *ʿatāʾir*). *Esk.* Araplar'ın, islamiyeti kabul etmeden önce recep ayında kestikleri kurbanlara verilen ad.

ATAK sıf. Genellikle sonucu düşünmeden tehlikelere, güçlüklere atılan kimse için kullanılır; gözü pek, cesur: *Atak ama deneyimsiz bir genç.*
—Kuşç. Ava saldırmaya hevesli avcı kuşa denir.
◆ be. Atak, cesur bir biçimde: *Atak oynamak. Atak davranmak.*

ATAK a. (fr. *attaque*). **1.** Rakibi geride bırakmak ya da geriletmek amacıyla ileriye doğru yapılan hareket; hücum: *Atağa geçmek, kalkmak.* **—2.** Bir kimsenin ya da kuruluşun yaptığı hamle, atılım. **—3.** *Atak yapmak*, hücum etmek; atılım

Atahualpa
Felipe Huamán Poma de Ayala'nın *Nueva Crónina y buen gobierno*'da (1600-1615) yer alan bir resminden ayrıntı

Turgut Atakol

Besim Atalay

Jean Vigo'nun **Atalante** filminin (1934) bir sahnesinde Michel Simon

yapmak: *Yarışın sonlarında yaptığı atakla birinci oldu. Şirketimiz bu yıl büyük bir atak yaptı.*
—Koregr. Bir hareketin ya da bir çeşitlemenin başladığı kesin an.

ATAK ya da **ATEK,** Pakistan'da (Pencab) kent, İndus ırmağı kıyısında. Kent, şah Ekber'in 1581'de İndus ırmağı geçidini savunmak amacıyla kurdurduğu hisar çevresinde gelişti.

ATAK (Necdet Remzi), türk kemancı (Edirne 1911 - Ankara 1972). Karl Berger'den aldığı özel derslerle yetişti. Kardeşi Ferhunde Erkin eşliğinde ilk resitalini 1920'de verdi. 1928'de Leipzig Konservatuvarı'na girdi, Hans Bassermann'ın öğrencisi oldu. Sınavla Gewandhaus orkestrası'na alındı. 1930'da yurda döndükten sonra Ankara Musıki muallim mektebi'nde (daha sonra Ankara Devlet konservatuvarı'nda) keman öğretmenliği yaptı.

ATÂK ya da **ATÂKAT** a. (ar. *ᶜatāk, ᶜatākat*). *Esk.* **1.** Salıverilme; azat etme. **—2.** Eskime, yaşlanma.

ATÂKA a. (ar. *ᶜatāka*). *Esk.* Azat etme, azat olma; serbestlik.

ATAKAMİT a. (fr. *atacamite*; And sıradağlarında bir bölge olan *Atacama*'dan). Miner. Hidratlı bakır oksiklorür; zümrüt yeşili rengindedir ve cevher olarak işletilir.

ATÂKAT → ATÂK.

ATAKER (Hasan Nizamettin), türk yönetici (Yanya 1882 - İstanbul 1962). Mülkiye (1906) ve hukuk (1910) mekteplerini bitirdi. Nahiye müdürlüğü, kaymakamlık yaptı. Kurtuluş savaşı başında, Giresun kaymakamıyken kuvayı milliyeci olduğu için azledildi (1919). Mustafa Kemal'ce Erzurum'a çağrılıp Heyeti temsiliye'nin emrine verildi. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte çeşitli illerde vali olarak görev aldı (1923-1948). Diyarbakır valiliğinden emekli oldu (1948).

ATAKLI (Mucip), türk asker ve siyaset adamı (Erzurum 1919 - İstanbul 1984). Harp okulu'nu (1940), Eskişehir Hava okulu'nu (1942), Harp akademisi'ni bitirdi. 27 Mayıs 1960 hareketini gerçekleştiren Milli birlik komitesi'ndeydi. Kurucu meclis'te MBK üyesi olarak bulundu, rütbesi tuğgeneralliğe yükseltildi (1961). Emekliye ayrıldı. Cumhuriyet senatosu'nda tabii üyelik yaptı (1961-1980). Talat Aydemir'in ayaklanma girişimlerine karşı çıktı, İsmet İnönü'ye general de Gaulle'ünkilere benzer yetkiler verilmesini savundu (1963). Hükümeti devirmeyi amaçlayan gizli bir örgüt kurmakla suçlanarak dokunulmazlığı kaldırıldı (1968). Anayasa mahkemesi bu kararı bozdu (1969). 12 Eylül 1980 sonrasında Halkçı parti kurucuları arasında yer aldı, İstanbul milletvekili seçildi (1983).

ATAKLIK a. Atak olma durumu; atak bir kimsenin niteliği: *Cahillere özgü bir ataklık.*

ATAKOL (Turgut), türk basketbol hakemi ve spor yöneticisi (İstanbul 1919 - ay.y. 1988). Galatasaray'da yöneticilik, İstanbul bölgesi spor oyunları ajanlığı, Spor oyunları federasyonu asbaşkanlığı ve Basketbol federasyonu başkanlığı yaptı. 80 milli maç yönetti. 1971 İzmir Akdeniz oyunları müdürü olarak uluslararası bir organizasyonu gerçekleştirdi. Türkiye milli olimpiyat genel sekreteri, daha sonra da başkanı oldu.

ATAKOL (Kenan), kıbrıslı türk siyaset adamı (Baf 1937). Ortadoğu Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi, ABD'de master ve doktora yaptı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Enerji ve doğal kaynaklar bakanlığı'na getirildi (1974). Eğitim, dışişleri ve savunma bakanlığı (1983), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Kurucu Meclis üyeliği (1983-85) yaptı. Ulusal Birlik partisi'nden milletvekili seçildi (1985). Dışişleri ve Savunma bakanı (1992).

ATAKOR, Hoggar kütlesinin (Cezayir Büyük Sahra'sı) en yüksek kesimi olan orta bölümü.

ATAKORA, Afrika'da sıradağlar. Benin ile Togo'nun kuzeyinde, Nijer'den Ghana sınırına kadar uzanır. Birbirine koşut küçük dağ sıraları ve platolardan oluşan Atakora, sarp diklikIerle sınırlıdır. Benin'deki bir yönetim bölgesine (31 200 km^2; 622 000 nüf. (1990); merkezi *Natitingou*) adı verilmiştir.

ATAKÖY, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 124 nüf. (1990).

ATAKÖY, İstanbul'un Bakırköy ilçesinde semt. Osmanlı döneminde Baruthane alanı olan bu bölgede, 1955'te alt ve üst yapısıyla çağdaş bir yerleşme yapımı tasarlandı. 1958'de Emlak kredi bankası'nın girişimiyle, 12 000 konut ve 60 000 nüfus için tasarlanan Ataköy toplu konut sitesinin yapımına başlandı. 1., 2., 3., 4., 5. kesimler bitirildi. 1985'te Şirinevler kavşağından başlayarak 9. ve 10. kısımların yapımı tamamlandığı gibi 7.-8. kısımlar da tamamlanarak 1991 ve 1992'de satışa sunuldu. Marmara kıyısında turistik tesisler (marina, moteller, çarşılar, vb.).

ATAKPAME, Togo'nun iç kesiminde kent, bölge merkezi; 16 800 nüf. Pamuk çırçırlama.

ATAKSİ a. (fr. *ataxie*; yun. *ataksia*, düzensizlik, karışıklık'tan). **1.** Kas gücünde herhangi bir yetersizlik olmadığı halde, istemli hareketlerin yönünü ve genliğini bozan ve düzgün durmak ya da ayakta durmak (insan) için gerekli istemli ya da refIekse bağlı kas kasılmalarının düzensizliğine yol açan eşgüdüm bozukluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Görme ataksisi*, görmede ve gözün hareketlerinde herhangi bir yetersizlik olmadığı halde, beyin kabuğundaki görme ve hareket merkezleri arasında bulunan bağlantılarda meydana gelen bir lezyon nedeniyle çevredeki bir cismi yakalayamamak.
—ANSİKL. Klasik olarak ataksi terimi, yalnız iç duyum yetersizliğine bağlı eşgüdüm bozuklukları için kullanılırken günümüzde beyincikle ilgili düzensizlikleri ve içkulaktaki bozuklukların yol açtığı dengesizlikleri anlatmak için de kullanılmaktadır.
—Vet. Ataksiye hayvanda da rastlanır: hayvanın yürüyüşü duraksamalıdır ve ikide bir sendeleyip düşer. Belirtilerin benzerliği nedeniyle bu terim daha birçok hastalığı belirtmek için de kullanılır: kuzu enzootik ataksisi (beslenme hastalığı), dana kalıtsal hastalığı (kalıtsal hastalık).

ATAKSİ-TELANJİEKTAZİ a. (fr. *ataxie-télangiectasie*). Nörol. Deri ve mukozalardaki, özellikle konjonktivalardaki kılcal damarların genişlemesiyle birlikte, beyincik sendromu, göz hareketlerinde bozukluk, bazen de atetoz ya da keto-atetoz gibi karmaşık sinirsel belirtilerin bir arada görülmesiyle belirginleşen ve otozom kromozomlarla çekinik olarak soydan geçen hastalık. (Hastalıkla birlikte enfeksiyonlara, özellikle solunum yolları enfeksiyonlarına duyarlık artar, bağışıklık bozuklukları ve öncelikle lenforetiküler sistemi etkileyen tehlikeli karmaşalar görülür.)

ATAKTİK sıf. (fr. *atactique*; yun. *ataktos*, düzensiz). Polim. Monomer motiflerindeki göreli biçimlenme tümüyle rastlantılı olan bir polimer için kullanılır. (Başka bir deyişle, böyle bir polimerde zincirin yanal grupları uzayda, hiçbir düzenlilik göstermeden gelişigüzel biçimde yer alır.)

ATAL a. (ar. *ᶜatal*). *Esk.* **1.** Vücudun örtülü olmayan kısmı. **—2.** Ense. **—3.** Vücut. **—4.** Endam, boy bos, insanın güzelliği.

ÂTAL çoğl. a. (ar. *ıtl*'ın çoğl. *ātal*). *Esk.* Yanlar, taraflar; böğürler.

ATALAMİ (fr. *athalamie*; yun. *a*, yokluk eki, ve *thalamos*, oda'dan). Oftalmol. Cerrahi bir müdahale, bir travma ya da bir iltihaplanma sonucunda gözün ön odacığının yok olması.

ATALANTE, Arkadhia ve Boiotia mitolojisinde avcı kadın kahraman. Yarışta kendisini geçecek olanla evlenmeye rıza gösteren Atalante, rakiplerini geçip onları öldürüyordu. Afrodite'nin öğütü üzerine Hippomenes, yarış sırasında yere üç tane altın elma düşürdü ve Atalante'nin bunları yerden toplamak için duraklamasından yararlanarak ondan önce hedefe ulaştı. Ama, Hippomenes, Atalante'yi bir tapınakta kolları arasına almaya kalkıştı ve ikisi birden aslana dönüştürüldü.

Atalante (*l'*), Jean Vigo'nun yönettiği fransız filmi (1934). Bir ırmak gemicisi genç, bir köylü kızla (Juliette) evlenir. Juliette, dengesiz bir ihtiyarın isteğine göre yönetilen mavnadaki yaşantıya alışamaz. Büyük kente (Paris) yaklaştıklarında kocası Jean'ı terk eder. Yaşadıkları umutsuzluk anlarından sonra, karı koca yeniden bir araya gelir ve barışırlar. İmgelem gücü yönünden bir başyapıt olan ve yapımcıyla dağıtımcının gerçekçi ve romansı bir dram olmasını bekledikleri *Atalante* (mavnanın adı), toplumsal boyutlu fantastik öğeler taşıyan çılgın bir aşk şiirine dönüşmüştür. Jean Vigo'nun yeteneğindeki özgünlük, Michel Simon, Jean Dasté ve Dita Parlo'nun kusursuz oyunları ne yazık ki çok sonraları anlaşılabilmiş ve film ilk gösteriminde ticari yönden başarısızlığa uğramıştır.

ATALAY (Besim), türk dilbilimci, yazar (Uşak 1882 - Ankara 1965). Uşak'ta medrese öğrenimi gördü. Din öğrenimini İstanbul'da da sürdürerek icazet aldı (1909). Öğretmenlik, milli eğitim müdürlüğü yaptı. Silifke'de Müdafaayı hukuk cemiyeti'ni kuranlar arasındaydı; Kurtuluş savaşı'nı destekleme çalışmalarını Uşak'ta sürdürdü. Ankara'ya giderek Milli eğitim bakanlığı'nda hars (kültür) müdürlüğü yaptı. Bu görevi sırasında halk ağzından söz derleme çalışmasını gerçekleştirdi. 1920'de Kütahya milletvekili olarak girdiği TBMM'de görevini yedi dönem sürdürdü. Türk dil kurumu'nda yönetici olarak çalıştı (1932-1951). Türkçenin biçimbilgisiyle ilgili incelemeler yayımladı: *Türk dili kuralları* (1931), *Türkçemizde -men, -man* (1940), *Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme* (1942), *Türkçede kelime yapma yolları* (1946). Türk dilinin tarihsel dönemleriyle ilgili bazı dil yapıtlarını günümüz türkçesine çevirerek bilimsel yayınlarını yaptı: *Divanü lügat it-türk* (5 cilt, 1939-1943), *Et-Tuhfet üz-zekiyye fi'l lügat it-Türkiyye* (1946), *Müyessiret ül-ulûm* (1946) vb. Tarikat (*Bektaşilik ve edebiyatı*, 1921), din (*Müslümanlara öğütler*, 1923; *Tanrı kitabından namaz türeleri*, 1944 vb.) konuları üzerinde de durmuş, *Kuran*'ı türkçeye çevirmiştir (*Tanrı kitabı*, 1962).

ATALAY (Turgut), türk tiyatro dekoratö-

rü ve ressam (Konya 1918). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1946). Portre çalışmalarıyla dikkatleri çekti. Yeniler grubu'nun kurucuları arasında yer aldı. İstanbul şehir tiyatroları'nda sahne tasarımcısı olarak çalıştı. Daha önce uygulanan klasik dekor anlayışının yerine, yapıtın özüyle bütünleşen, iç dokusunu yansıtan çağdaş dekorlar gerçekleştirdi.

ATALAY (Sırrı), türk siyaset adamı (Hasankale 1919 - Bodrum 1985). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Kars'tan CHP milletvekili seçildi (1954). Partinin etkin politikacılarından biri olarak dikkati çekti. 1957'de yeniden seçildi. Kurucu meclis üyesi oldu (1961). İkinci Cumhuriyet döneminde CHP Kars senatörlüğü (1961-1980), parti meclisi üyeliği, genel sekreter yardımcılığı (1964), adalet bakanlığı (1964-1965), Cumhuriyet senatosu başkanlığı (1977 -1979), cumhurbaşkanı vekilliği yaptı. 12 Eylül 1980 sonrasında Çanakkale-Zincirbozan'da bir süre gözaltında tutuldu (1983). Zincirbozan'da yazdığı anıları ölümünden sonra Hikmet Bila tarafından derlenerek *Bir ömür politika* (1986) adıyla yayımlandı.

ATALAY (Mahmut), türk güreşçi (Çorum 1934). Güreşe 1952'de başladı. İlk başarısını, Akdeniz oyunları'nda (Beyrut), serbest güreş 73 kg'da şampiyon olarak elde etti (1959). 70 kg'da 1963 Akdeniz oyunları (Napoli) ve Balkan şampiyonu; 78 kg'da dünya ikincisi, Balkan şampiyonu (1965); Avrupa ikincisi, dünya şampiyonu (1966) oldu. Aynı kiloda 1967'de Avrupa ikinciliğini kazandı, 1968 Meksika Olimpiyat oyunları şampiyonluğunu elde etti. Güreşi bıraktıktan sonra Güreş federasyonu'nda çalıştırıcı ve yönetici olarak görev yaptı.

ATALET a. (ar. *ʿatālet*). *Esk.* **1.** Eylemsizlik, durgunluk: "*...sair vakitlerde atâlet halinde bulunurlar*" (Suphi Paşazade Layihası'ndan, XIX. yy.). **—2.** Tembellik, uyuşukluk: *Ümitsizliğe, atalete düşmek.*
—Elektrotekn. *Atalet değişmezi*, EYLEMSİZLİK* DEĞİŞMEZİ'nin eşanlamlısı.
—Fiz. *Atalet anı* ya da *vezniyeti*, eylemsizlik momentinin eski adı. || *Atalet kanunu*, eylemsizlik kanunu'nun eski adı.
—İstat. → DEVİNİMSİZLİK.

ATALIK a. **1.** Ata olma durumu, niteliği, duygusu. **—2.** *Esk.* Vasi, devlet naibi (şehzade anlamına gelen sözcük, Mangıtlar, Özbekler ve Buhara hanlıklarında, hanlık sanı yerine kullanılmıştır): "*... oğlu Celal Han'a atalık oldu*" (Cihannüma, XVII. yy.). [ATABEY'in eşanlamlısı.]
—Tar. Bir ailenin erkek çocuğunu, yetiştirilmesi için başka bir aile yanına vermesi durumunda bu ikinci ailenin reisine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. Bir ailenin erkek çocuğunu başka bir ailenin eğitimine vermesi geleneğine Kuzey Kafkasya türk topluluklarında rastlanır. Bazı Kafkas kavimleri de bu geleneği benimsemiş ve Türkler gibi atalık adını vermişlerdir. Kırım hanları da şehzadelerin eğitiminde bu yolu uyguladılar. Bu yolla iki aile arasında yapay bir akrabalık kurulmaktaydı. Sözcük, atabey* sözcüğünün eşanlamlısı olarak da kullanıldı. Atalık unvanına XIV. yy.'da Hindistan'da kurulan türk devletlerinde ve Timurlular'da da rastlanır. Son yüzyıllarda Orta Asya'daki küçük türk hanlıklarında atalık unvanı özel bir önem kazandı. XVIII. yy.'dan başlayarak Buhara'da gerçek güç Cengiz soyundan gelen hanlarda değil, atalık unvanını taşıyan özbek beylerinden birinin elinde bulunuyordu. Bu unvana XVIII. ve XIX. yy.'larda Hive hanlığında da rastlanmaktadır.

ATALYA, Yahuda kraliçesi (İ.Ö. 841-835). İsrail kralı Ahab ile Yezavel'in kızı. Yahuda kralı Yoram ile evlendi. Oğlu Ahazya'nın ölümü üzerine, tahtta kalabilmek için, kraliyet ailesinin bütün prenslerini öldürttü. Bu katliamdan yalnızca torunu Yoas kurtulabildi. Altı yıllık bir zorba yönetiminden sonra, baş rahip Yoad'ın öncülük ettiği bir darbeyle devrildi ve öldürüldü. Henüz reşit olmayan Yoas, onun yerine geçti ve Davut soyundan gelen krallar sülalesini sürdürdü. Atalya, Kenan'da putperest inançların yayılmasına yardımcı oldu.

ÂTÂM çoğl. a. (ar. *utum*'un çoğl. *atam*). *Esk.* Kaleler, korunaklı binalar.

ATAMA a. **1.** Atamak eylemi; tayin etme. **—2.** Atanma, tayin: *Ataması çıkmadı.*
—Ask. denizc. Gemide ya da herhangi bir birlikte görevli bir personeli başka bir gemi ya da birliğe tayin etme.
—Bilş. DEĞER* VERME'nin eşanlamlısı.
—İda. huk. Bir kişinin kamu hizmetine alınması için idare'nin tek taraflı olarak yaptığı hukuki işlem. (Eşanl. TAYİN.)
—Uluslarar. huk. *Atama belgesi*, yurtdışına göreve giden konsolosa devlet başkanı tarafından verilen onay belgesi.

ATAMAK g. f. 1. *Bir kimseyi bir göreve, bir makama atamak*, resmi bir yetki ile bir iş için onu seçmek; ona bu unvanı, bu görevi vermek; tayin etmek: *Onu bir dış göreve atadılar. Müdür onu servis şefliğine atadı.* **—2.** *Bir kimseyi bir yere atamak*, onu orada görevlendirmek: *Ücra bir kasabaya atadılar.*
—Bilş. DEĞER* VERMEK'in eşanlamlısı.

◆ **atanmak** edilg. f. *Bir işe, bir göreve atanmak*, o işe, o göreve getirilmek; tayin edilmek.

ATAMAN a. (türkçeden alınma rusça sözc.). **1.** Köylerin *(stanitsıy)* ya da çeşitli askeri birliklerin başı olarak seçilen kazak başkanlara verilen unvan. **—2.** XVI. - XVII. yy.'larda Beyazrusya ya da Ukrayna'da köy başkanı.

ATAMAN (Hüseyin), türk general, siyaset adamı (Yanya 1900 - 1975). Harp okulu'nu, Harp akademisi'ni bitirdi. Tümen ve kolordu komutanlıkları yaptı. Emekli olduktan sonra CKMP'ye girdi, bu partiden kurucu meclis üyesi oldu (1961). CKMP Ankara (1961), MP İstanbul (1965) milletvekili seçildi. Birinci Gürsel hükümetinde (1960 - 1961) iki buçuk ay milli savunma bakanlığı, Ürgüplü ortaklık hükümetinde sekiz ay (1965) devlet bakanlığı yaptı.

ATAMAN (Sadi Yaver), türk halk müziği uzmanı ve halkbilimci (Yanya, 1908). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdi, Ankara Devlet konservatuvarı'nda yeterlik sınavı verdi (1930). Bir süre müzik öğretmenliği yaptı. Ankara Radyosu'na girdi, Tamburacı Osman Pehlivan ile, ilk kez açıklamalı halk müziği programları yaptı (1938-1940). Ankara ve İstanbul radyolarında halk müziği uzmanı olarak çalıştı. Memleket havaları ses ve saz birliği'ni kurdu, yönetti (1948). İstanbul Belediye konservatuvarı ilmi kurul üyesi, folklor tatbikat topluluğu şefi olarak çalıştı. İstanbul Radyosu'nda, raportör ve müzik danışmanlığı yaptı. İstanbul Belediye konservatuvarı folklor inceleme ve derleme kurulu üyeliğine getirildi (1963). Bu görevden emekli oldu (1972). Bir özel kuruluşun kültür ve sanat danışmanı olarak, Türkiye'nin en zengin folklor arşivini kurdu. Paris Müzikoloji enstitüsü fahri üyesidir. Başlıca yapıtları: *Safranbolu düğünleri oyunları ve türküleri* (1936); *Halk sazları, yerli musikiciler ve halk musikisi karakteri* (1938); *Safranbolu çocuk oyunları* (1938); *Bu toprağın sesi, Memleket havaları* (1950); *Okullar için halk müziği* (1965); *100 Türk halk oyunu* (1975); *Dümbüllü İsmail Efendi* (1975); *Türk halk oyunları I, Barlar* (1977).

ATAMAN (Sebati), türk siyaset adamı, yönetici (Bartın 1908). Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1930). Kaymakamlık, mülkiye müdürlüğü, valilik yaptı. 1950'de CHP Zonguldak milletvekili seçildiyse de Demokrat parti çoğunluğunca seçim tutanağı reddedildi. 1954'te bu kez Demokrat parti listesinden Zonguldak milletvekili oldu 1957'de yeniden seçildi. Koordinasyon (1958-1959) ve sanayi (1959-1960) bakanlığı yaptı. 27 Mayıs 1960'ta tutuklandı, Yassıada'da yargılanıp 10 yıl ağır hapse mahkûm oldu, bağışlandı (1965). Ara seçimlerinde (1975) Adalet partisi'nden Zonguldak, ardından genel seçimlerde Ankara milletvekili seçildi (1977-1980).

ATAMAN (Adnan), türk mühendis (İstanbul 1917). Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdi (1941). İstanbul Teknik üniversitesi'ne kurduğu laboratuvarla Türkiye'deki ilk televizyon yayınını başlattı (1952). Profesör oldu (1955). İTÜ Elektrik fakültesi dekanlığı (1968-1970) yaptı. Yüksek öğrenim kanunu'nun çıkmasından sonra Elektronik bölümü başkanlığına seçildi. TRT yönetim kurulu üyeliğinde bulundu (1981-1984).

ATAMİ, Japonya'da (Honşu) kent, Tokyo'nun G.-B.'sında; 60 000 nüf. Büyük okyanus kıyısında sayfiye ve kaplıca merkezi. Sanat müzesi.

ATAMULU (Hakkı), türk heykelci (Nevşehir, Derinkuyu, 1912). Güzel sanatlar akademisi heykel bölümü öğrenciliği sırasında Mahir Tomruk ve Rudolf Belling'in (1934-1938), Frankfurt ve Berlin'de Garbo ve Arno Brekker'in yanında çalıştı. İkinci Dünya savaşı başlangıcında yurda döndü, Malatya'da Atatürk ve İnönü heykeli'ni (1946, Nejat Sirel ile), Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa (1946) ve Atlı Atatürk anıtı'nı (1951) ve İstanbul Üniversitesi bahçesinde Atatürk anıtı'nı (1961) ve Atatürk figürü (Erzurum), İlk adım (Samsun, 1981) anıtlarını gerçekleştirdi. Derinkuyu belediye başkanlığı yaptı. Bu arada Nevşehir'de Atatürk ve Erzurum kongresi anıtı'nı (1965) gerçekleştiren sanatçı, teknik üstünlüğü, malzemeyi ustalıkla kullanışı ve stilize ettiği ayrıntılara hareketli bir anlatım verme özellikleriyle tanındı.

ATAMYAN (Bedros Heronimos), türk tiyatro sanatçısı (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1891). Geçen yüzyılın önde gelen oyuncularından biriydi. Özellikle en iyi Shakespeare yorumcusu olarak efsaneleşmişti. Yabancı ülkelerde de kendisinden övgüyle söz ettiren Atamyan şiir ve resim dallarında da ürün verdi.

ATAN (İrfan), türk güreşçi (İzmit 1928). Güreşe, doğduğu Büyükderbent'in Hikmetiye köyünde, 16 yaşında yağlı güreşle başladı. Bu tür güreş ile minder güreşini birlikte yürüttü. 1952'de Helsinki'de Olimpiyat oyunları ağır sıklet dördüncüsü oldu. 1953'te Kırkpınar başpehlivanlığını kazandı. Tokyo'da yapılan Dünya serbest güreş şampiyonasında ikinci gelerek gümüş madalya aldı (1954). 1955'te Kırkpınar başpehlivanlığını kazandıktan sonra güreşi bıraktı. Ünlü isveçli şampiyon Antonson'u yenmekle ün yaptı. Milli güreşçi Adil Atan'ın ağabeyidir.

ATAN (Adil), türk güreşçi (İzmit 1929). Karakucakla güreşe başladı. Daha sonra İstanbul'da, Kasımpaşa kulübünde mindere çıktı. Milli takıma seçildi (1951). 1952'de Helsinki Olimpiyat oyunları'nda 87 kg'da üçüncülüğü, Tokyo'da 1954'te Dünya şampiyonasında ikinciliği, İstanbul'da 1956'da Dünya kupası'nda birinciliği, 1959'da Balkan ikinciliğini kazandı. Kırkpınar başpehlivanı olduktan (1958) sonra güreşi bıraktı.

ATAN (Yaşar), türk mühendis (Erzurum 1934 - İstanbul 1979). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdikten (1956) sonra, Almanya'da Karlsruhe Teknik üniversitesi beton ve betonarme enstitüsü'nde doktorasını verdi. Dönüşünde İTÜ'ye asistan oldu (1964). Profesörlüğe yükseldi (1972). Bir süre rektör yardımcısı olarak görev yaptı. Başlıca eserleri: *Duvarların iki eksenli yükleme halindeki davranışı* (M. Yorulmaz ile, 1971), *Hafif betonların davranışına agrega ve harç fazlarının etkisi* (1972).

Sırrı Atalay

Mahmut Atalay

Türkkaya Ataöv

İbrahim Şevki Atasagun

ATANMA a. **1.** Atanmak eylemi. **—2.** Bir yetkili tarafından bir göreve getirilme; tayin: *Atanma emri henüz gelmedi. Atanmanın yapılabilmesi için gerekli işlemler.*

ATANMAK →ATAMAK.

ATAÖV (Türkkaya), türk siyaset bilimci (Çanakkale 1932). İstanbul Robert kolej'i bitirdikten sonra Amerika'da Syracuse Üniversitesi'nde siyasi bilimler doktorası yaptı. Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'nde görev aldı; asistan, doçent, profesör oldu. Bu fakültede Uluslararası ilişkiler anabilim dalı başkanlığına atandı. SSCB'de araştırmalar yaptı (1970-1972). TÜTAV (Türkiye'yi Tanıtma Vakfı) ve FKÖ dayanışma ödüllerini aldı (1990). Yapıtlarından bazıları: *Sovyetler Birliği devlet idaresi* (1961), *Amerikan belgeleriyle amerikan emperyalizminin doğuşu* (1968), *Afrika'da ulusal kurtuluş mücadeleleri* (1975), *Nazım Hikmet'in hasreti* (1976), *Eşref Üren* (1980), *A Brief Glance at the Armenian Question* (1984 2. bas.).

ATAPULGİT ya da **ATAPULJİT** a. (fr. *attapulgite;* ABD'nin Georgia eyaletinde bir kent olan *Attapulgus*'dan). Alüminyum ve magnezyumlu ipliksi kil.

ATAR, Moritanya'da bölge merkezi, Fas'a giden yol üstünde; 19 000 nüf. Ticaret merkezi. Havaalanı.

ATAR, Mazdek dininde ateş. Parsiler' de adı *Ateş*'tir. Büyük tanrı Ahura-Mazda'nın oğlu sayılır ama Ameşa Spentas' lardan biri olan olan Aşa Vahişta (Arzı Bihişt) ile yakından ilişkilidir. Atar adına yapılmış tapınaklarda sürekli ateş yanar.

ATARAKSİYA →SARSILMAZLIK.

ATARDAMAR a. Kalbin basıncı altında kanı kılcal damarlara götüren damar. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. ARTER.] ‖ *Atardamar genişlemesi*, bir atardamarın ve dallarının genişlemesi. ‖ *Atardamar iltihabı*, atardamar gömleklerinin iltihap ya da yozlaşma yüzünden bozulması. (Eşanl. ARTERİT.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Atardamar kanalı*, dölütte aortu akciğer atardamarına bağlayan kan yolu. (Doğumdan sonra bu kanal tıkanır ve atardamar bağı denen, telsel bir kordona dönüşür.) ‖ *Atardamar yayı*, AORT YAYI'nın eşanlamlısı.

—Nörol. *Şakak atardamarı iltihabı*, en çok baş atardamarlarını, bazen de büyük atardamar köklerini saran yaşlı insan hastalığı. (Başlıca özelliği bütün atardamar gömleklerinin hastalanması, bunun yanı sıra fibrinoit nekroz ve dev hücrelerce zengin granülomatoz bir tepkime görülmesidir.) [Eşanl. HORTON HASTALIĞI.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. *Atgillerde virüs kökenli atardamar iltihabı*, bir herpes virüsünden meydana gelen ve atardamarcıklarda özgül doku bozukluklarıyla belirginleşen bulaşıcı at hastalığı. (Klinik belirti olarak solunum aygıtında akut bir enfeksiyonla ve kısraklarda düşükle kendini gösterir.)

—ANSİKL. • *Karşılaştırmalı anatomi*. Hayvanlarda dolaşım sistemi nemertinlerde ortaya çıkar; kan, boylamasına kapalı damarlar içinde, tüm vücudun kasılmalarıyla hareket eder. Halkalısolucanlarda iki ana damar vardır: sırt damarı, karın damarı; kısmen kasılgan olan bu damarlar damar dirsekleriyle birbirine bağlıdır. Bu damar düzeni omurgasız hayvanların pek çoğunda bulunur: kasılgan sırt damarı, atardamarlar yoluyla kanı, organların bulunduğu vücut boşluğuna gönderir. Yumuşakçalarda, aortla uzayıp giden bir karıncık ve solungaçlardan gelen kanın doldu ğu iki kulakçık halinde bir *kalp* biçimlenmeye başlar. Eklembacaklılarda kalp kasılgan bir sırt damarı halindedir; bu damar birçok delikle çevresindeki boşluğa açılır ve bu yolla vücut boşluğuna yayılarak tüm vücudu besler. Yalnız üstün yapılı kabuklularda iyi gelişmiş bir dolaşım sistemi vardır.

Omurgalılarda kalp karın tarafındadır. Karıncıktan öne doğru bir karın aortu çıkar; dibi soğan gibi şişkin olan bu damar, yanlarda aort yaylarına bölünür. Solungaçüstü atardamarları, kılcal damarlara ayrılmış olsunlar ya da olmasınlar, sırtta iki aort kökü meydana getirirler; kalbin arkasında birleşip kaynaşan bu iki atardamar sırt aortunu oluşturur; gövdeye ve kuyruğa giden tüm atardamarlar buradan çıkar. Aort kökleri, öne doğru iki iç karotis halinde uzanır ve başı besler; önde bunları birleştiren bir dirsek *Willis halkası*'nı oluşturur. Dörtbacaklılarda aort yayları solungaçlara kan götürme görevini bırakır ve embriyondaki altı çift yayın sonu şöyle olur: 1. ve 2. yaylar kaybolur; 3. yay, yani *karotis yayı*, iki karın damarı (dış karotisler) halinde devam eder; 4. yay asıl *aort yayı* olur; 5. yay, kuyruklulardan başka dörtbacaklılarda kaybolur ve 6. yay *akciğer atardamarları*'nı oluşturur. Erişkinlerde aort kökleri kaybolur. Bunların dölüt evresi sonrasında eskisi gibi kalmaları işlevsel bozukluklar doğurur: 3. ve 4. yaylar arasında birleşme karotis kanalını, aort yayı ile akciğer atardamarı arasında birleşme Botal kanalını yaratır. Kuyruklu amfibyumlarda iki çift aort yayı, kurbağalarda ve sürüngenlerde bir çift aort yayı vardır. Kuşlarda (sağda) ve memelilerde (solda) bir tek aort yayı kalır.

Omurgalılarda çevresel organları kanla besleyen atardamarlar bir sınıftan öbürüne değin çok çeşitlilik gösterir. Aort bir kuyruk atardamarı halinde devam eder. Dörtbacaklılarda ön bacakların atardamarları (köprücükaltı atardamarları) kol -baş atardamarlarından ve arka bacakların atardamarları (uyluk atardamarları) arka aorttan doğar. Aort ayrıca böbreklere giden bölgesel atardamarları verdiği gibi başlıca iç organları besleyen iki büyük damarı da verir: çölyak-mezenter atardamarı ve arka mezenter atardamarı.

• *İnsan anatomisi*. İnsanda atardamar sistemi iki ana kökten doğar: *akciğer atardamarı*, kalbin sağ karıncığından çıkar, karbondioksit yüklü kanı akciğerlere götürür (küçük dolaşım); sol karıncıktan doğan *aort*, temiz kanı bütün organlara taşır (büyük dolaşım). Başlangıçtaki atardamar kökünden çıkan dallar, başka dallara bölünür, çeşitli biçimlerde yer yer ağızlaşır ve uçlarda *kılcal damarlar*'la son bulur. Kılcal damarlar atardamarlarla toplardamarlar arasında bir ara ağ oluşturur. Atardamarlar, toplardamarların tersine kalın ve esnek çeperli borulardır, iç boşlukları her zaman açık durur.

• *Dokusal yapı*. Atardamarların çeperi üç gömlekten oluşur. 1. *İç gömlek*, tek katlı yassı hücrelerden yapılmış bir endotelyum ile esnek bağdokusal bir koryondan oluşur. Dolaşan kanla doğrudan doğruya temas halindedir.

2. *Orta gömlek*, her iki yandan esnek tabakalarla sınırlıdır: iç sınırlayıcı ve dış sınırlayıcı. İkisinin arasında düz kas telleri ve bazı kolajen bağdokusu öğeleri bulunur. Esnek doku ile kas dokusu arasındaki oran atardamarın tipine göre değişir. Aort ve ondan başlangıçta çıkan atardamarlar özellikle esnektirler. Çevresel organlara dağılan daha küçük atardamarlar daha çok kaslıdırlar.

3. *Dış gömlek*, sinir ağı bakımından (özellikle sempatik sinir) zengin bir damarlı bağdokusu kılıfıdır. Kılcal damarlar (vasa vasorum) damarların dış gömleğini besler; az çok gevşek bir esnek bağdokusu damarlarla çevredeki dokular arasında bağlantı sağlar.

• *Fizyoloji*. Yüksek basınç altında çalışan bir damar sistemi oluşturan atardamarlar, kalpten uzaklıklarına göre değişik oranlarda esnek ve büzülgendir. Aort çok esnek ve az kasılgandır, böylece sistol sırasındaki fışkırmayı söndürebilmektedir. Bu depolama yeteneği, kesintili ve şiddetli kan akışını, sürekli bir akışa dönüştürür. Küçük atardamarlarsa, onun tersine, özellikle kasılgandır ve bu damar devingenliği, otonom sinir sisteminin ve kanla dolaşan katekolaminlerin etkisi altında, çevre atardamarlarının direncini ayarlar. Bu durum merkezdeki atardamar basıncının aynı düzeyde kalmasını sağlar. Örneğin, yatar durumdan ayağa kalkıldığında, kalbin kan verdisi geçici olarak belirgin ölçüde düştüğü halde merkezdeki atardamar basıncı değişmez.

• *Patoloji*. Atardamarlarda iltihaplanmadan ya da yozlaşmadan doğan akut ya da süreğen bozukluklar olabilir. Bozukluk ağır olursa dirimsel bir bölgede kan dolaşımının azalmasıyla, hatta duraklamasıyla sonuçlanabilir. Bu azalma, çeperlerin kalınlaşmasına bağlı bir daralmadan ileri gelebileceği gibi damarların tıkanmasından da ileri gelebilir.

Atardamar iltihapları mikroplu olabileceği gibi (tifo, tifüs, grip, komşu bölgelerin enfeksiyonu), mikropsuz da olabilir (Buerger* hastalığı, Kussmaul-Maier hastalığı, Horton hastalığı).

Yozlaşmalı atardamar iltihapları arteryoskleroz (damar sertliği) adı altında toplanır ve çoğu zaman aterom biçiminde belirir. Bunlar süreğen lezyonlardır, sadece ani kötüleşme durumlarında, özellikle tromboz sırasında şiddetli klinik belirti gösterir. Lezyonlar genellikle kas ağrılarına (aralıklı topallama) ve daha ileri bir evrede, gece kramplarına neden olur.

Bir atardamarın patolojik olarak genişlemesine *anevrizma* denir. Bundan başka, atardamarlar amboli ile tıkanabilir. Atardamar yaraları ateşli silahtan, kesici bir cisimden, bir organın ezilmesinden ya da patlamasından ileri gelir (büyük travmalara uğrayanlar). Yaraların ağırlığı yerine ve tipine göre değişik olur. Kaza yerinde, kan ancak geçici olarak durdurulabilir (bir bağla sıkma, elle bastırma). Kesin çare olan ameliyata ancak yeterince reanimasyon sağlandıktan sonra başvurulur. Bir atardamar, ancak başka atardamarlarla ilintili ağızlaşması varsa bağlanabilir; aksi takdirde dikerek, onararak, protez koyarak damarın sürekliliğini sağlamak gereklidir. Damar yaraları, bazı hallerde, dışarıya kan sızdırmayabilir: bu durumlarda iç kanamaya meydan vermemek ya da bir anevrizmanın gelişmesini önlemek için ister istemez ameliyata başvurmak gerekir.

—Nörol. *Şakak atardamarı iltihabı*, özellikle şakaklarda duyulan şiddetli başağrıları, hafif ateşle birlikte genel durumun bozulması ve sedimantasyon hızının önemli ölçüde ivme kazanması şeklinde belirir. Körlük tehlikesi yaratacak derecede göz belirtileri de olabilir. Şakak atardamarları sertleşir, atışları duyulmaz, elle dokunulduğunda ağrır ve onlardan biyopsi yoluyla parça alınarak kesin teşhis konabilir.

ATARES, türk komutan (XIV. yy.). Adı Bizanslı tarihçi Georgios Pakhymeres'in *İstorian tes Anatoles* adlı yapıtında geçer. J. von Hammer'den beri kimi tarihçiler tarafından Osman I'in yeğeni Aktimur olduğu öne sürülür.

ATARNEUS. Tar. coğ. Batı Anadolu' da, Aiolis bölgesinde ilkçağ kentinin ve çevresindeki verimli ovanın adı; İzmir'in Dikili ilçesinde, Bergama-Dikili karayolunun, Dikili ayrımı yakınlarındaki Ağılkale' de. Akropolisi Kaletepe'dedir. Persler tarafından Khioslular'a verilen kent, daha sonra Spartalılar'ın eline geçti. Schazmann'ın yaptığı kazılarda (1912), İ.Ö. V.-IV. yy.'lara tarihlenen yerleşme kalıntıları ortaya çıkarıldı.

ATARORGAN a. Böcbil. Kanatlı böceklerde aort boyunca yer alan ve kan dolaşımına yardım eden ek organ.

ATARYILDIZ a. Pülsasyonlar gösteren değişken bir yıldız.

ATASAGUN a. Eski Türkler'de hekimlere verilen ad.

ATASAGUN (İbrahim Şevki), türk siya-

set adarnı, hekim (İstanbul 1899-Ankara 1984). Tıp fakültesi'ni askeri hekim olarak bitirdi. Anadolu'ya geçip Kurtuluş savaşı'na katıldı (1922). Kırmızı şeritli İstiklal madalyası aldı. İçhastalıkları uzmanı (1924), Savunma bakanlığı'nın izniyle, sınavla İstanbul Tıp fakültesi hijyen doçenti oldu (1926-1933). Yeniden orduya dönüp çeşitli birliklerde ve askeri hastanelerde baştabip olarak çalıştı. Albaylığa yükseldiği yıl hijyen profesörü olarak Gülhane askeri tıp fakültesi'ne atandı (1950). General (1953), tümgeneral (1956) oldu. Gülhane askeri tıp akademisi komutanlığı, Savunma bakanlığı Sağlık dairesi başkanlığı yaptı ve askerlikten ayrıldı (1957). Sağlık ve sosyal yardım bakanlığlı müsteşarlığına atandı (1958). Emekliye ayrıldı (1960). CKMP'ye üye oldu, Nevşehir'den Cumhuriyet senatosu'na seçildi (1961). Aynı yıl Cumhuriyet senatosu başkan vekili, Cumhuriyet senatosu başkanı oldu (1965-1970). Cumhurbaşkanı Gürsel'in hastalığında cumhurbaşkanı vekilliği yaptı (1966). Senatörlüğü 1974'te sona erdi.

ATASAL sıf. Atasallığa ilişkin ya da atasallıkla belirginleşen. (Eşanl. ATAVİK.)

ATASALLIK a. **1.** Bir atada görülen ve bir ya da birçok kuşaktan beri yitirilmiş bulunan bir ya da birçok özelliğin torunlarda birdenbire ortaya çıkması. (Klasik genetik aracıyla şimdi kolayca açıklanabilen bu yeniden belirme doğal olabilir, ama ustaca yönetilen çiftleştirmeler yoluyla bile bile de sağlanabilir. Nitekim Darwin kaya güvercini konusunda böyle davrandı ve Ortaçağ'dan beri nesli tükenmiş bulunan kara yaban öküzün yeniden ortaya çıkabilmesi de belki bu yoldan oldu.) **—2.** Kalıtımsal içgüdüler, atasal alışkanlıklar.

ATASİ (Nureddin **EL-**), suriyeli devlet adamı (Humus 1929). Baas partisi'ne girdi. 1963'te içişleri bakanı, 1964'te bakanlar kurulu başkan yardımcısı, eylül 1965'te cumhurbaşkanlığı konseyi başkan yardımcısı oldu; şubat 1966'da devlet başkanlığı görevine çağrıldı; bu görevi Baas genel sekreterliği ve başbakanlıkla birleştirdi (1968). Kasım 1970'te general Esad iktidarı ele geçirdi ve onu tutuklattı. Atasi Libya'ya sığınmak zorunda kaldı.

ATASÖZÜ a. Halk içinden çıkan, bir öğüdü, sağduyusal bir gerçekliği ya da deneyime dayalı bir gözlemi dile getiren ve halkın ortak kullanımına giren kısa özlü söz. *Esk.* Eşanl. DARBIMESEL).
—Tiyat. *Atasözü oyunu,* bir atasözünü geliştirip açıklayan küçük güldürü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Atasözleri, genellikle toplumdaki ortak sağduyunun anlatımıdır ve her ulusun kendine özgü bir atasözü dağarcığı vardır. Eski Yunanlılar, atasözlerinin çoğu kez Yedi Bilge tarafından söylendiğine inanır ve bunları tapınaklarının ön cephelerine yazarlardı. Biçimiyle özlü, anlatımıyla imgeli olan atasözü, özellikle edebiyatın sözlü yayılım dönemlerinde, ahlakçıların yapıtları nedeniyle, bir edebiyat eseri niteliği de kazandı.

Türk atasözlerinin tarihi türkçenin en eski yazılı metinleriyle başlamaktadır. *Orhun Yazıtları*'ndaki *"Yufka olanın delinmesi kolay imiş, ince olanı kırmak kolay. Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş. İnce. yoğun olsa kırmak zor imiş "* sözü bu kaynaktaki benzerleriyle birlikte, yazıya geçmiş en eski türk atasözlerindendir. Uygurca bir tıp kitabının boş yapraklarına yazılmış olan 13 atasözü, "türk savı" (türk atasözü) adını taşımalarıyla dikkati çeker. Bunlardan *"İt kocayınca yatarak havlar"*, *"Dağda düzlük olmaz, düzlük yerde bel olmaz"* sözleri Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü lügat it-Türk*'ündeki benzerlerini anımsatmaktadır. Bu yapıtta "sav" adıyla anılan atasözlerinden birçoğu bugün de yaşamaktadır. *"Kanı kanla yumazlar"*, *"Gözden ırak olan gönülden de ırak olur"*, *"Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur"* gibi örnekler günümüze dek hemen hemen hiç değişmeden yaşayan atasözlerindendir. Gene de bu kaynaktaki birtakım atasözleri aynı yargının başka sözcükler, başka benzetmeler kullanılarak dile getirilmesiyle değiştirilerek yaşatılmıştır. Oradaki birtakım atasözlerinin bugün unutulmuş olmalarına karşılık, ilk tespitlerinden sonra hiç değilse 4 yüzyıl daha yaşayarak Anadolu'da XV. yy.'a kadar kullanıldığını bu yüzyıla ait bir atasözü derlemeleri kitabından anlıyoruz. Kâşgarlı'nın andığı atasözlerinden kimisinin kültür değişmeleri sonucunda yeni biçimlere girdiği görülmektedir. Orada anılan *"Güç ilden girse töre bacadan çıkar"* sözünün *"Zor kapıdan girince şeriat bacadan çıkar"* biçimini alması bu tür değişikliklerdendir.

Atasözlerinin pek çoğu türkçenin yayıldığı geniş alanda çok küçük bazı değişikliklerle yaşamaktadır. Örneğin türkiye türkçesindeki *"Aç tavuk düşünde arpa görür"* atasözü azeri türkçesinde *"Aç toyug yuhusunda darı görer"* biçiminde söylenir; *"El ile gelen düğün bayram"* atasözü de türkmen türkçesinde *"İl bilen gelen toy bayram"* biçimindedir.

Geçmişte kullanılarak yazıya geçirilmiş ancak bugün unutulmuş atasözleri de pek çoktur: *"Buzdan suv tamar* (Buzdan su damlar) [*Divanü lügat it-türk*]; *"Kimning tamarı yoğun bolsar kanagı yingil"* (Damarı kalın olanın kan aldırması kolay olur) [Uygur atasözü].

Eski kuşakların doğa ve toplum karşısındaki gözlemlerini, düşüncelerini, yargılarını aktaran atasözlerine destanların başında toplu olarak yer verilmiştir. "Atalar sözü Kuran'a girmez, Kuran yanınca yilişir (yilişmek: birlikte koşmak)" denilerek atasözlerine nasıl değer verildiği de belirtilmiştir.

Dede Korkut hikâyelerinin girişinde Oğuzlar'ın günlük yaşamıyla ilgili gözlemler, ahlak düzeltici öğütler, kötü sayılan kişilerle ilgili eleştiriler ve alay yollu yargılar birbirine ulanarak sıralanmıştır: *"Allah Allah demeyince işler düzelmez; Kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez. Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez; ecel vakti ermeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez "* vb.

Dede Korkut hikâyeleri anlatılırken de *"Ana hakkı Tanrı hakkı"*, *"At işler er öğünür"*, *"Baş esen olsa börk bulunmaz mı olur"* gibi atasözlerine de yer verilmiştir.

Atasözlerinde toplumun tarih ve coğrafya içinde geçirdiği değişik yaşama biçimlerinin etkisi görülür. Örneğin göçebe ve hayvancı yaşam biçimini dile getiren tabakada şu türden örneklerle karşılaşılır: "Göçdük yurdun kadri konduk yurtta bilinir", *"Gün variken davarın eve getir"*, *"Damızlıksız yoğurt olmaz"*. Tarım kesimi tabakasında ise *"Tarlayı düz al, kadını kız al"*, *"Dağ başında harman yapma savurursun yel için, sel önünde değirmen yapma öğütürsün sel için"* gibi atasözleri göze çarpar. *"Külhancının beyliği hamamcılık demişler"* türünden atasözleri ortaçağ kentinin yaşama biçimiyle ilgilidir. *"Eve gerek iken mescide haram"*. *"Ay gör oruç tut, ay gör bayram eyle"*, *"Davacın danişment oldu, yardımcın Allah olsun"* gibi atasözleri ise islam din çevresinin etkileriyle oluşmuştur.

Atasözleri halkın yaşama deneylerinin sonuçlarını vermekte, insanların davranışlarına yön kazandırması istenen ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu sözlerde toplumun ortak değer yargıları yansır.

Atasözleri arasında doğaya, doğa olaylarına, hava koşullarına, üretim biçimlerine, maddesel kültüre ilişkin olanlar geniş bir yer tutar. Bunların bir bölümü doğrudan doğruya sözünü ettikleri varlıkla ilgili gözlemleri dile getirir. *"Mart ayı dert ayı"*, *"Sabahın kızıllığı akşamı kış eder, akşamın kızıllığı sabahı güz eder"* gibi.

Büyük bir bölüm atasözü de benzetme yoluyla somuttan soyuta, özelden genele giderek toplum olaylarına, ahlak kurallarına geçer: *"Kurt dumanlı havayı sever"*, *"Isıracak it dişini göstermez"*, *"Sakla samanı gelir zamanı"* gibi.

Atasözleri türk toplumunda erdem sayılan nitelikleri över, kişileri bu erdemlere yöneltmeye çalışır: *"Aman diyene kılıç kalkmaz"*, *"Misafir kısmetiyle gelir"*, *"Gülme komşuna gelir başına"*. Ancak kimi atasözlerinde ters yargılar, uygulanması doğru sayılmayacak yanlış ilkeler de göze çarpar. *"Avrattan vefa zehirden şifa"*, *"Kadını sırdaş eden tellal aramaz"*, *"Dil susmayınca baş esen olmaz"* gibi atasözleri sağduyunun, aklın benimseyemeyeceği görüşleri savunur. Bunlar, içinde doğdukları toplumun kimi kesimlerinde, kimi zamanlarda geçerli olmuştur. Ama hemen yanıbaşlarında bunların tersi, akla ve gerçeğe uygun olanları da yer almıştır.

Atasözleri bellekte kolayca kalacak, konuşma dilinde kolay tekrarlanacak, içeriği gibi anlatımı da hoşa gidecek yolda oluşturulmuştur. Ses yinelemeleri *(Kaynayan kazan kapak tutmaz)*, uyaklar *(İt ulur, birbirini bulur)*, ölçek *(alma atı, sat yağızı, besle kırı, bin doruya)*, karşılıklı konuşma *(Hekim kim? Başına gelen)*, hikâye etme *(Kurda neden ensen kalın? demişler, kendi işimi kendim görürüm demiş)* vd. gibi türlü anlatım özellikleri, atasözlerine hareketlilik verir.

Atasözlerinde mecaz *(Damlaya damlaya göl olur)*, cinas *(Bol bol yiyen bel bel bakar)*, istiare *(Ağaç yaşken eğilir)*, tezat *(Güvenme varlığa düşersin darlığa)*, tenasüp *(Sel gider kum kalır)* vd. gibi söz sanatlarına başvurularak çekicilik sağlanmıştır.

Atasözlerine, konuşma dili yanında masal ve hikâyelerde kişileri konuştururken ya da anlatımı etkili kılmak için sık sık başvurulur. Halk şairleri de atasözlerinden alıntılarla destanlar söylemişlerdir. Levni'nin *Atasözü destanı* bu yoldaki örneklerden biridir. Halk şiirinde atasözleri, halkın kullandığı biçimde, bozulmaksızın anılır. Divan şiirinde ise bir yandan dilin halk dilinden ayrılışı, öte yandan aruz vezninin konuşma diline uygun bulunmayışı, atasözü alıntılarını tanınmayacak biçime sokmuştur: *"Yar gelmezse sana payine sen git yarin/Yürümezse nola dağ ey gönül abdal yürür"* (Ruhi); *"Zal-i dehrin hanesinde durma âşık var yürü / Bu mesel meşhurdur yolda gerektir yol eri"* (Cemali) vb.

Tanzimat döneminde Ahmet Mithat Efendi'nin atasözlerinden yola çıkarak *hikâyeler kaleme alması (Letaif-i rivâyât* dizisi), Abdülhak Hamit'in gençlik oyunlarından birinde atasözlerine bolca yer vermesi *(Sabr ü sebat)*, atasözlerinden yapıtlarda yararlanma deneyleridir.

Günümüz edebiyatında konuşma dili, halk kaynağı ön planda olduğu halde, atasözlerinden pek yararlanıldığı söylenemez. Atasözleri ancak birkaç toplumsal yergi şiirinde kullanılmıştır (Oktay Rifat'ın *Karga ile tilki* kitabındaki 'Ahmet' şiiri). Ters yargılı atasözlerinden hareket ederek toplumun bozuk düzenine karşı çıkıldığı da olmuştur (örn. Fakir Baykurt'un köy sorununu işleyen bir romanının *"Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar"* atasözünü anıştıran *Onuncu köy* adını taşıması). [→ Kayn.]

—Tiyat. Birçok batılı yazarın (Shakespeare, A. de Musset) oyunlarına başlık ve konu olan atasözlerinden de türk tiyatrosunda zaman zaman yararlanılmıştır: Ali Haydar'ın *İki karpuz bir koltuğa sığmaz* (1871), Mizancı Murat'ın *Tencere yuvarlandı kapağını buldu* (1909), Recaizade Ekrem'in *Çok bilen çok yanılır* (1914), İ.A.N. Sekizinci'nin *Arayan mevlasını da bulur belasını da* (1927) komedyaları; Orhan Asena'nın *Ya devlet başa ya kuzgun leşe* adlı tragedyası (1982), Muharrem Buhara'nın *Ayının fendi avcıyı yendi* adlı çocuk oyunu (1982) bu türün örneklerídir.

ATASÖZLERİ

Kolaylıkla anlaşılabilecek atasözlerinin açıklaması yapılmamıştır.

Abanın kadri yağmurda bilinir, bir nesnenin değeri, ona gereksinim duyulduğu zaman daha iyi anlaşılır.
Aba vakti yaba, yaba vakti aba, zamanı gelince gerekecek şeyleri daha önceden hazır etmelidir.
Abdal tekkede, hacı Mekke'de, herkes kendisine uygun düşecek yerde bulunmalıdır.
Acele ile menzil alınmaz, sonuca ulaşmak için en uygun davranış biçimi acele etmeden iş yapmaktır.
Acele işe şeytan karışır.
Acı acıyı keser, su sancıyı, güçlük güç yoldan yenilir.
Acıkan doymam, susayan kanmam sanır, yoksunluk çeken kimse isteklerine kavuşunca eline geçenlerin yeterli olmadığını sanır, daha çoğunu ister.
Acıkmış kudurmuştan beterdir, uzun süre yoksunluk çeken kimse, istediklerine kavuşmak için beklenmedik işler yapabilir.
Acı patlıcanı kırağı çalmaz, çile çekmiş, yaşam deneyleri artmış kişiler kötülüklerden kolay kolay etkilenmez.
Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış, her şeye katlanılır, açlığa katlanılmaz.
Aç ayı oynamaz.
Aç doymam, tok acıkmam sanır.
Aç elini kora sokar, aç insan yiyeceğini sağlamak için kendisini en büyük tehlikelere atabilir.
Aç gözünü, açarlar gözünü, uyanık davranmayan, gerekli önlemleri almayan kişi karşılaştığı kötülüklerden ders alarak uyanık davranmayı öğrenir.
Açık yaraya tuz ekilmez.
Açın gözü ekmek teknesinde olur, gereksinmeler içinde olan kimse en çok bunları nasıl karşılayacağını düşünür.
Açın karnı doyar, gözü doymaz.
Açın koynunda ekmek durmaz, kazancı kendisine güç yeten kişi eline geçeni harcar, yarına bir şey saklayamaz.
Açın kursağına çörek dayanmaz, yoksul kimse gereksinmelerine kavuşma olanağını bulsa da eksikleri kolay kolay bitmez.
Aç köpek fırın deler.
Aç kurt arslana saldırır.
Açlık ile tokluğun arası yarım yufka, yoksulluğun sorunlarını abartmamak gerekir.
Açma sırrını dostuna, o da söyler dostuna.
Aç ne yemez, tok ne demez, yoksunluk içindeki kimse sağlayabildiklerinin iyi mi kötü mü olduğuna aldırmaz; varlıklı kişi ise en iyi şeyde bile kusur bulur.
Aç tavuk kendini arpa ambarında sanır, aç kişi bolluk hayalleriyle avunur.
Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü, kışkırtıp zorladığımız zaman karşımızdakilerin bizim aleyhimizde söyleyecekleri pek çok sözleri olabilir.
Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil, insanlar başkalarının sorunlarına sahip çıkmalı, onlara yardımcı olmalıdır.
Adam adamdan korkmaz, utanır.
Adam adamı bir kere aldatır.
Adama dayanma ölür, ağaca dayanma kurur, insan yapacağı işlerde başkalarının sürekli desteğine güvenmemelidir.
Ağacı kurt, insanı dert yer.
Ağacın kurdu içinde olur, her varlığı çökertecek öğeler gene kendi içinde bulunur.
Ağaç kökünden yıkılır, bir düzende ayrıntılara değil temele bakmalıdır.
Ağaç ne kadar uzasa göğe ermez, her şeyin doğasından gelen bir sınırı vardır.
Ağaç yaş iken eğilir.
Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla, her şeyin kendine göre bir yolu yordamı vardır.
Ağanın alnı terlemezse ırgadın burnu kanamaz, bir iş yerinde çalışanların işlerini uyumlu sürdürmeleri için işçiler gibi işverenin de özveride bulunması gerekir.
Ağanın malı çıkar, uşağın canı, malı olan malından, malı olmayan canından olur.
Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter, Tanrı herkesin kısmetini verir.
Ağır basar, yeğni kalkar, saygınlık ağırbaşlılıkla sağlanır.
Ağır git ki yol alasın, amacına varmak isteyen güvenli adımlarla ilerlemelidir.
Ağır kazan geç kaynar, kimi insan güç harekete geçse de sonunda verimli olur.
Ağır taş batman döver, ağırlığı olan, durmuş oturmuş kişiler kolay kolay hırpalanmaz.
Ağır yongayı yel kaldırmaz, durmuş oturmuş kişileri gelip geçici olaylar kolay kolay etkilemez.
Ağız yer yüz utanır, armağan kabul eden karşılığını vermek zorunda kalır.
Ağlamakla yar ele girmez, bir sonucu elde etmenin yolu duygusal davranışlar olmamalıdır.
Ağlamayan çocuğa meme vermezler.
Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.
Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar, zamanında gereken çabayı gösterip çalışan ilerde karşılığını görür.
Ağustosun yarısı yaz yarısı kış.
Ah alan onmaz, kötülük eden kötülük bulur.
Ahmağa yüz, abdala söz vermeye gelmez, başarının sırrı kimden ne bekleyeceğini bilmektir.
Ah yerde kalmaz.
Akacak kan damarda durmaz.
Ak akçe kara gün içindir.
Akan su yosun tutmaz.
Akıl akıldan üstündür.
Akıl için yol birdir, tutkular araya karıştırılmazsa herkes gerçeği bulabilir.
Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.
Akıl para ile satılmaz.
Akılsız başın cezasını ayak çeker.
Akılsız köpeği yol kocatır, iyice düşünmeden yapılmaya kalkışılan işin sonunda yapana zarar verecek sonuçlar ortaya çıkar.
Akıl yaşta değil baştadır.
Ak koyunun kara kuzusu da olur, iyilerden beklenmedik kötü işler de çıkar; iyi anababadan kötü çocuklar da doğabilir.
Akla gelmeyen başa gelir, hesaplanmayan şeyin cezası çekilir.
Akmasa da damlar.
Akraba ile ye iç, alışveriş etme.
Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir, her işi geciktirmeden, vaktinde yapmalıdır.
Alacakla verecek ödenmez.
Ala keçi her vakit püsküllü oğlak doğurmaz, değerli bir kaynaktan her zaman istendiği kadar değerli verim alınmaz.
Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay, esirgeme, korunmadan uzak kalanlara haksız davranışlarda bulunmak kolay bir yol gibi görünür.
Alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır, insan kendi durumuna uygun bir davranış yolunu tutmalıdır.
Alet işler el övünür.
Alıcı kuşun ömrü az olur, başkalarına kötülük etmek, hele can almak sonuçta insanın kendisine de kötülük getirir.
Alın yazısı değişmez.
Alışmış kudurmuştan beterdir.
Al ile aslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz, yolu yordamıyla, en güç işi bile başarmak mümkündür; sadece kaba güç kullanmak ise en küçük sonucu dahi elde etmeye yetmez.
Âlim unutmuş, kalem unutmamış, en bilgili insan bile her şeyi aklında tutamaz. Bilinen şeyler mutlaka yazıya geçirilmeli böylece kalıcılığı sağlanmalıdır.
Allah bilir ama kul da sezer, bir işin nasıl gelişeceğini, ne sonuç vereceğini önceden bilemeyiz; ama akıl yürütüp sonuçları önceden kestirebiliriz.
Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir, insan Tanrı'dan ne isteyeceğini bilmelidir.
Allah dağına göre kar verir.
Allah'ın bildiği kuldan saklanmaz.
Allah kardeşi kardeş, kesesini ayrı yaratmış.
Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste, insan başkalarına kötü davranışlarda bulunmamalıdır; yaptığı kötülüklerin cezasını yavaş yavaş da olsa mutlaka çeker.
Altın anahtar her kapıyı açar, para ile her güçlüğün yenilebileceği yolunda yaygın bir inanç vardır.
Altın ateşte, insan mihnette belli olur, altın nasıl eritilerek saflığını belli ediyorsa insan da güçlükler karşısındaki davranışlarıyla değerini belli eder.
Aman diyene kılıç kalkmaz, hatasını kabul eden, bağışlanmasını dileyen kimseye anlayışla davranmalıdır.
Amcam, dayım, herkesten aldım payım, insan en yakınlarından bile kötülük görebilir; kimsenin yardımını görmeden işlerini başarmayı öğrenmelidir.
Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.
Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış, insanlar çocuklarının türlü isteklerini karşılayabilirler ancak onların mutlu olmalarını sağlayamazlar.
Anan güzel idi hani yeri, baban zengin idi hani evi, ananın babanın sağlayacağı olanaklar geçicidir.
Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al, yeni yetişenlerin tutum ve davranışlarında onları yetiştirenlerden gelen derin izler, etkiler vardır.
Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.
Aptala malûm olur, eskiden ermişlerin kerametini belirten bu söz günümüzde bir şeyi gerekçesiz olarak kestirip atanlarla alay etmek için kullanılır.
Aptessiz sofuya namaz mı dayanır, işi kurallarına, sırasına göre yapmayanların çabası boşa gider.
Araba devrilince yol gösteren çok olur.
Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer, yetişkinlerin yaptıkları yeni yetişenlere de örnek olur.
Arayan mevlasını da bulur belasını da.
Arı bal alacağı çiçeği bilir.
Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur, çalışkan insanlardan oluşan topluluklar en geniş alanlardaki olanaklardan yararlanabilirler.
Arık etten yağlı tirit olmaz, elverişsiz gereçler kullanılarak nitelikli sonuç sağlanamaz.
Arı kızdıranı sokar, insan kendisiyle çekişip çatışana sert tepki gösterir.
Arı söğüdü, akıllı öğüdü sever, akıllı insan kendisine gösterilen yolu, yordamı benimser.
Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar.
Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.
Armudun iyisini ayılar yer, iyi şeylerden kimi kez onu hiç hak etmeyenler yararlanır.
Armut dalının dibine düşer, bir kimse kendisini yetiştirenin etkilerini taşır.
Arpa eken buğday biçmez.
Arpa verilmeyen at kamçı zoruyla yürümez, birinin çalışmasından verim almak için onun gereksinmelerini de karşılamak gerekir.
Ar yılı değil kâr yılı, günümüzde çekingen davranmak yerine kendi çıkarlarını gözetmek için çaba gösterenler çoğunluktadır.
Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir, güçlü, haklı konumda olanlar sırası gelip haklarını istediklerinde, bir tek sözleri beklenen etkiyi sağlamaya yeter.
Aslan yatağından bellidir, bir kimsenin niteliği, çalışıp, yaşadığı ortamdan belli olur.
Asıl azmaz, bal kokmaz, iyi yetişmiş kişiler kolayca bozulup yozlaşmaz.

Aslını saklayan haramzadedir, kişinin kendisini yetiştiren çevreyi gizleyip saklamaması gerekır.
Âşığa Bağdat yakın gelir.
Âşığın gözü kör olur, seven kişi sevdiğinin kusurlarını kolay kolay fark etmez.
Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur, iyi bir sonuca iyi araç gereç kullanarak ulaşılır.
Aşk olmayınca meşk olmaz, bir işi öğrenmek, bir işte başarı kazanmak o işe köklü bir sevgiyle bağlanarak sağlanabilir.
At binenin kılıç kuşananın, bir şeyde gerçekten hakkı olan kimse onu kullanıp ondan yararlanmasını bilendir.
At binicisini tanır.
Ateş düştüğü yeri yakar.
Ateş olmayan yerden duman çıkmaz.
Atın bahtsızı arabaya düşer, kişi talihsizse değeri ne olursa olsun karşılığını göremez.
Atın ölümü arpadan olsun, istediklerini elde ettikten sonra başlarına gelecek her şeyi kabule hazır kimselerin durumunu anlatır.
Atın ürkeği, yiğidin korkağı, olaylar ve insanlar karşısında uyanık, tetik davranmalıdır.
Atlar tepişir, arada eşekler ezilir, büyüklerin çekişmesi kimi kez aradaki küçüklerin zarar görmesine yol açar.
At olur meydan olmaz, meydan olur at olmaz, bir sonuca ulaşmak için gerekli bütün koşullar her zaman bir arada bulunmaz.
At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır, insan iyi işler yapmalı, iyi bir ad bırakmalıdır.
At yedi günde, it yediği günde, soylu kişi geleceği düşünür, soysuz kişi günü gününe yaşar.
Ava giden avlanır.
Avcı ne kadar al bilse ayı o kadar yol bilir, başkalarını alt etmek için türlü yolları deneyenler bir de bakarlar ki karşılarındakiler de hiç akla gelmedik önlemleri almıştır.
Avrat var arpa unundan aş yapar, avrat var buğday unundan keş yapar, kimi kadın hiçten en iyi şeyleri yaratır, kimi kadın ise en iyi araç gereçten yararlanmasını beceremez.
Ayağını yorganına göre uzat.
Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.
Az veren candan çok veren maldan.
Baba malı tez tükenir evlat gerek kazana.
Babası oğluna bağ bağışlamış, oğlu babasına bir salkım üzüm vermemiş, yapılan iyiliklerin karşılığını vermeyenler için söylenir.
Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun, bir işten iyi sonuç almak için çalışıp çabalamak gerekir.
Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.
Balık baştan kokar.
Bal tutan parmağını yalar, başkalarına çıkar sağlamakla görevli olanlar kendilerine de bir pay ayırırlar.
Bana dokunmayan yılan bin yaşasın, kendilerine kötülük dokunmadıkça olaylardan uzak duran, etliye sütlüye karışmayan kimseler için söylenir.
Başa gelen çekilir.
Baş nereye giderse ayak da oraya gider.
Baş yarılır börk içinde, kol kırılır kürk içinde, kişisel dertleri, sorunları yerli yersiz ortaya dökmemelidir.
Bedava sirke baldan tatlıdır.
Bekârlık sultanlık.
Besle kargayı oysun gözünü.
Beş parmak bir değil.
Beterin beteri vardır.
Bilmemek ayıp değil sormamak ayıp.
Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın.
Bir avuç altının olacağına bir avuç toprağın olsun, elde bulunan para pul tükenir, oysa toprak işlenerek sürekli kazanç sağlanabilir.
Bir elin nesi var, iki elin sesi var, dayanışmasız hiçbir başarı elde edilemez.
Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var, insan küçücük bir iyiliğini gördüğü kişiye bile hak ettiği yakınlığı göstermeli.
Biri bilmeyen, bini hiç bilmez, küçük iyiliklerin değerini bilmeyen daha büyük yardımların karşılığını hiç vermez.
Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar, insanlar arasında eşitlik kurulmalı, herkese hakkı olanlar sağlanmalıdır.
Bir koyundan iki post çıkmaz, verebileceğini zaten vermiş olandan, daha çoğunu elde etmek artık olanaksızdır.
Bir kötünün yedi mahalleye zararı dokunur.
Bir mıh bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, en küçük, önemsiz şeyler bile sırası gelince işe yarar; küçük küçük şeyler birleşerek çok büyük yararlar sağlar.
Bir musibet bin nasihattan iyidir, öğütlere kulak asmayan kişiler kimi zaman başlarına gelen kötü işlerden unutulmayacak dersler alırlar.
Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, üçüncüde ele geçersin çekirge, kaçamak kötü işler çevirenler bir iki kez kendilerini kurtarsalar bile sonunda mutlaka ele geçip cezalarını çekerler.
Bir sürçen atın başı kesilmez, hata yapana sert davranıp hemen ceza vermemeli; ona yeniden çalışıp çaba göstermesi için olanak tanımalı.
Boğaz dokuz boğumdur, bir sözü söylemeden önce iyice düşünmek gerekir.
Borcun iyisi vermek, derdin iyisi ölmek, borçlu yaşamak da dert çekmek de kötüdür: ikisinden de kurtulmak gerekir.
Borç ödemekle, yol yürümekle tükenir.
Borç yiyen kesesinden yer, borç yapan eninde sonunda ödemek zorunda kalacağını düşünmelidir.
Bostana dadanan eşeğin kuyruğu, kulağı olmaz, yolsuz işler yapan kimseler bu durumun yol açacağı zararları da sık sık çeker.
Boşboğazı cehenneme atmışlar, odun yaş diye bağırmış, yerli yersiz konuşanlar bu tutumlarını en olmadık koşullarda bile sürdürürler.
Boş lakırdı karın doyurmaz.
Böyle gelmiş böyle gider.
Bugünün işini yarına bırakma.
Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince, elde edilmemiş şeylere elde edilmiş gibi bakmamak gerekir.
Buğday ile koyun, geri yanı oyun, temel şeylere bakmalı; ayrıntılarla boşuna uğraşmamalı.
Buldum bilemedim, bildim bulamadım, ele geçen olanaklardan zamanında yararlanmasını bilmeli.
Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş, özgürlükten vazgeçilmez; onun yerini ne kadar değerli olursa olsun başka hiçbir şey tutmaz.
Büyük balık küçük balığı yer, güçlüler daima güçsüzleri ezer.
Büyük lokma ye büyük söz söyleme, sonunda ne ile karşılaşacağını düşünmeden kesin yargılar vermemeli, atıp tutmamalı.
Cahilin dostluğundan âlimin düşmanlığı yeğdir, kötü de olsa bilgili kişi bilmeyenden daha iyidir.
Cana gelecek mala gelsin.
Can boğazdan gelir, insan sağlığını korumak için her şeyden önce yiyip içmesine dikkat etmelidir.
Can canın yoldaşıdır, insan tek başına yaşayamaz, başkalarıyla dayanışma içinde bulunmalıdır.
Can çıkmayınca huy çıkmaz, insanlar alışkanlıklarını daima sürdürür, daha önceki hatalı davranışlarını tekrarlarlar.
Canı yanan eşek attan yörük olur, bir işte bir kötülükle karşılaşan kimse bundan ders alır, gücünün üstünde çalışmaya koyulur.
Cefayı çekmeyen safanın kadrini bilmez, bir işin sıkıntısını çekmeyen, elde edilecek sonucun değerini de kavrayamaz.
Cins horoz yumurtada öter, iyi ortamda, iyi yetiştirilen çocuk daha başlangıçtan kendini belli eder.
Cömert derler maldan ederler, yiğit derler candan ederler, başkalarının pohpohlamasına kanıp savurganlığa kalkışmamalı; kışkırtmalara uyup kavgaya dövüşe girmemeli.
Cömertle nekesin harcı birdir, savurganlık da cimrilik de iyi değildir.
Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.
Çam sakızı çoban armağanı.
Çanağa ne doğrarsan kaşığında o çıkar.
Çatal kazık yere batmaz, birkaç kişinin birden yönetmeye giriştiği iş iyi yürümez.
Çekişilmeyince pekişilmez, düşünceler karşılıklı tartışılmadan iyi sonuç alınamaz.
Çerçi kızı boncuğa âşıktır, insanın değer ölçüsü yetiştiği ortama bağlıdır.
Çıkmadık candan umut kesilmez, insanoğlundan son ana kadar umut kesilmez.
Çiftçinin karnını yarmışlar, kırk tane "gelecek yıl" çıkmış, çiftçi yaşamı yalnızca sürekli bir umuttur.
Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak, insanların çıkarları birbirleriyle çelişir, ancak hiç kimse isteklerine ulaşacağından umudunu kesmemelidir.
Çiğnemeden yutulmaz, isteklere ulaşmak için mutlaka gereken çabayı göstermelidir.
Çivi çıkar ama yeri kalır, yapılan kötülükler hiçbir zaman unutulmaz, mutlaka bir iz bırakırlar.
Çivi çiviyi söker, her şey benzeriyle giderilir.
Çobanın gönlü olursa tekeden yağ çıkarır, insan istedikten sonra olmayacak şey yoktur.
Çobansız koyunu kurt kapar, iyi yöneticisi olmayan toplumlar felaketle karşılaşır.
Çocuğa iş, ardına sen düş, bir işi ancak becerecek yeterlikte olan kimselerden istemelidir.
Çocuk düşe kalka büyür.
Çocuktan al haberi, çocuk gördüklerini, bildiklerini saklayıp değiştirmeden doğru biçimde anlatır.
Çoğu zarar, azı karar.
Çok bilen çok yanılır, insan kendisinin her şeyi bildiğini ileri sürer, bu yolda davranırsa yanlış işler yapmaktan kurtulamaz.
Çok gezen çok bilir.
Çok havlayan köpek ısırmaz, yaygaracı insandan iş çıkmaz.
Çok koşan çabuk yorulur.
Çok naz âşık usandırır.
Çok söyleme arsız edersin, aç bırakma hırsız edersin, gereksiz sınırlamalar aşırılığa yol açar.
Çömlek demiş dibim altın; kaşık demiş girdim çıktım, kendini olduğundan başka türlü göstermeye çalışan, boş yere övünenlerin gerçek durumunun ne olduğunu bilip söyleyen biri mutlaka ortaya çıkar.
Çul içinde aslan yatar, insanların değerlerini kılık kıyafetlerine, dış görünüşlerine göre belirlemek yanlıştır.
Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir, insanın sorunlarla, güç durumlarla karşılaşması doğaldır.
Dağ başından duman eksik olmaz, önemli işler yapan, sorumlu durumda olanların dertleri, sıkıntıları da olur.
Dağda gez belde gez, insafı elden bırakma, insan her koşulda insaflı davranmalıdır.
Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur.
Damlaya damlaya göl olur.
Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz, kötü araç gereçle iyi iş başarılmaz.
Davacın kadı olursa yardımcın Allah olsun, başkalarını yargılayanların kendi çıkarları sözkonusu olsa bile adalet yolundan ayrılmamaları beklenir.
Davulun sesi uzaktan hoş gelir.
Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan, sevgi ve saygının karşılıklı olması gerekir.
Deli deli akanı bura bura tıkarlar, aşırı davranışlarla başkalarına zarar verenleri gerektiğinde sert önlemler alarak zararsız duruma getirirler.
Deli deliden hoşlanır, imam ölüden, insanlar en çok, kendileri gibi olan ya da kendilerine yarar sağlayan kimselerle ilişki kurar.
Deli ile çıkma yola, başına getirir bela.
Deli kız düğün etmiş, kendi baş sedire geçmiş, hatır gönül tanımayan, çevresinde-

kilere gereken saygıyı göstermeyenler için söylenir.
Deliye bal tattırmışlar, çarşıda katran bırakmamış, iyilik anlayana yapılmalıdır.
Deliye her gün bayram.
Demir nemden, insan gamdan çürür.
Demir tavında dövülür.
Denize düşen yılana sarılır, zor durumda her çareye başvurulur.
Derdini söylemeyen derman bulamaz.
Derede tarla sel için, tepede harman yel için, bir işe girişirken ilgili önlemleri de almak gerekir.
Dervişin fikri ne ise zikri de odur, insanı çok yakından ilgilendiren konular bütün konuşma ve davranışlarında da kendini belli eder.
Destursuz bağa girilmez, izin alınması gereken bir işte mutlaka bu koşulu yerine getirmeli.
Deve büyüktür ama beşini bir eşek yeder, önderlik güce bakmaz.
Deveden büyük fil var.
Dibi görünmeyen sudan geçme, iyice araştırmadan, gerekli önlemleri almadan bir işe girişme.
Dikensiz gül olmaz.
Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim, gereken yerde gerektiği biçimde konuşmayan kimse bundan zarar görür.
Dilin kemiği yok, ileri sürdüğü görüşleri değiştiren, daha önce vardığı yargıların tersini savunanlar için söylenir.
Dinsizin hakkından imansız gelir, insafsız davrananlar sonunda kendilerinden daha da insafsızıyla karşı karşıya kalırlar.
Doğmadık çocuğa don biçilmez, her şey sırasında yapılmalıdır.
Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
Dost acı söyler.
Dost kara günde belli olur.
Dostluk başka alışveriş başka.
Dünya malı dünyada kalır.
Düşenin dostu olmaz.
Düşmez kalkmaz bir Allah, sağlık, zenginlik gibi durumların tümü geçici olabilir; insan bunu daima göz önünde bulundurmalıdır.
Ecele çare bulunmaz, çaresiz gibi görünen en güç iş için bile önlem alınabilir.
Ekmeği ekmekçiye ver, bir ekmek de üste ver, her işi en iyi bilene yaptırmalı, uzmana istediğinden daha fazlasını vermekten kaçınmamalı.
Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır, başkasını işinden eden kendi işinden olur.
El atına binen tez iner, sadece başkalarının sağladıklarından yararlanarak başarı kazananlar bir süre sonra bu olanaklardan yoksun kalırlar.
Elçiye zeval olmaz, aracı olan sorumlu tutulmaz.
El elden üstündür.
El elin nesine, gülerek gider yasına, kimseye bel bağlamamak gerekir.
El için kuyu kazan evvela kendi düşer.
Elifin hecesi var, gündüzün gecesi var, hiçbir şey tek başına düşünülmemelidir, her şeyin ardında başka bir şey vardır.
El ile gelen düğün bayram, ortak sıkıntılar daha kolay karşılanır.
Elin ağzı torba değil ki büzesin, insanlar başkaları için ileri geri konuşurlar, buna engel olmak kolay değildir.
El mi yaman bey mi yaman, topluluğun bireyden daha etkili ve başarılı olduğunu belirtmek için söylenir.
El üstünde gömlek eskimez, ödünç alınan şey iyi korunup geri verilir; bu yüzden az zarar görür.
El yarası onulur, dil yarası onulmaz, maddi zararların etkisi çabuk yok olur, kötü sözlerin yol açtığı zararlar ise kolay giderilmez.
El yumruğu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı sanır, başkasının gücüyle karşılaşmamış kimse kendisini herkesten güçlü sanır, ancak bir süre sonra durumun ne olduğunu kavrar.
Emanete hıyanet olmaz.
Erenlerin sağı solu olmaz, beklenmedik davranışlar için kullanılır.
Erkek aslan aslan da dişi aslan aslan değil mi, erkekler kadar kadınlar da güçlü ve yürekli davranabilirler.
Eski dost düşman olmaz.
Eşek hoşaftan ne anlar, eğitimi kıt, beğenisi incelmemiş kimseler ince ve derin şeylerin değerini kavrayamaz.
Etle tırnak arasına girilmez, birbirine çok yakın olanların arasına girmemeli; onları ayırmaya çalışmamalı.
Ev alma komşu al.
Evladın var mı derdin var.
Evvela can sonra canan, insan kendi çıkarlarını bütün yakınlarının çıkarlarından önce düşünür.
Fakirlik ayıp değil tembellik ayıp.
Faydasız baş mezara yaraşır.
Fazla mal göz çıkarmaz.
Garip kuşun yuvasını Allah yapar, kimsesizler umutsuzluğa düşmemelidir; onların işleri de sonunda çözüme kavuşur.
Geçmişe mazi, yenmişe kuzu eti derler, geçmişteki başarılarla övünmek yersizdir.
Gel demesi kolay ama git demesi güçtür.
Gelen gidene rahmet okutur.
Gemisini kurtaran kaptan.
Gençliğin kıymeti ihtiyarlıkta bilinir.
Gönül ferman dinlemez.
Gönül kimi severse güzel odur.
Görünen köy kılavuz istemez.
Görünüşe aldanmamalı.
Göz görmeyince gönül katlanır.
Gülme komşuna gelir başına.
Gülü seven dikenine katlanır.
Güneş balçıkla sıvanmaz, gerçek, yalanla gizlenemez.
Güneş girmeyen eve doktor girer.
Haklı söz haksızı Bağdat'tan çevirir, doğru sözle haksızlık er geç ortadan kalkar.
Harmanda dirgen yiyen sıpa, yılına kadar acısını unutmaz, ceza alan kimse bunu kolay kolay unutmaz.
Harman dövmek keçinin işi değil, her işi ancak buna yeterli olan kimseler yapabilir.
Hastaya döşek sorulmaz, insan en çok ihtiyaç duyduğu şeylere her şeyden önce sahip olmak ister.
Hatasız kul olmaz.
Hatır için çiğ tavuk yenir.
Haydan gelen huya gider, emeksiz kazanılan kolay yenir.
Hazıra dağlar dayanmaz, arkası gelmeyen, değerlendirilmeyen varlık çabuk tükenir.
Her güzelin bir kusuru vardır.
Her horoz kendi çöplüğünde öter, insanın ancak kendi çevresinde sözü geçer.
Her işin başı sağlık.
Herkes davul çalar ama çomağı makama uyduramaz, bir işi gerektiği gibi ustaca yapmak çok zordur.
Herkes kaşık yapar ama sapını ortaya getiremez.
Her koyun kendi bacağından asılır, herkes kendi işlediği suçtan sorumludur.
Her kuşun eti yenmez, insanları görünüşlerine göre değerlendirmemeli; kolayca elde edilecek, söz geçirilecek sanılan kimse umulmayacak kadar sert çıkabilir.
Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır, herkesin kendine özgü bir çalışma biçimi, davranış yolu vardır.
Hocanın dediğini yap, yaptığını yapma, akıl verip yol gösteren kimselerin kendileri de yanlış işler yapabilirler; onların yaptıklarına değil verdikleri öğütlerin doğru olup olmadığına bakmalı.
Irmak kenarına çeşme yapılmaz, yararlı bir iş yaparken işe yarayıp yaramayacağını da düşünmeli.
Irmaktan geçerken at değiştirilmez, bir iş yaparken yerini ve zamanını iyi kollamalı.
İbadet de gizli kabahat de, insanın yalnız kendisini ilgilendirecek iyi ve kötü eylemleri başkalarının gözünden uzak kalmalıdır.
İki cambaz bir ipte oynamaz, yaptığı iş sadece hileye, kurnazlığa dayanan kimselerin karşısına aynı nitelikte kişiler çıkıp onları alt edebilir.
İki el bir baş içindir, bir insanın gücü ancak kendine yeter.
İki gönül bir olunca samanlık seyran olur, birbirini seven kimseler elbirliğiyle en güç koşulların bile üstesinden gelirler.
İki testi tokuşunca biri elbette kırılır.
İnanma dostuna saman doldurur postuna, insan en yakınına bile güvenmemelidir.
İnsan doğduğu yerde değil, doyduğu yerde.
İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur.
İşleyen demir ışıldar.
İt ürür kervan yürür, doğru yolda ilerleyenlere engel olmak isteyen, karşı çıkmaya kalkışanlar görülür; bunların hiçbiri gidişi durduramaz.
Kabahat ölende mi öldürende mi, haksızlığa uğramış, ama buna kendileri neden olmuş kimseler için söylenir.
Kalp kalbe karşıdır, birbirlerine sevgi, yakınlık duyan kişiler kolay anlaşırlar.
Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış, görgüsüzlüğü yüzünden gülünç duruma düşenler için söylenir.
Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden, en büyük kötülük kimi zaman insana en yakınlarından gelir.
Kem söz, kem akçe sahibinindir, kötü söz, başkasını zarara sokacak kötü davranış sonunda sahibini etkiler.
Kendi düşen ağlamaz.
Keskin sirke küpüne zarar.
Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür, başkasının malı daha değerli görünür.
Korkak bezirgân ne kâr eder ne zarar, gereğinden çok ihtiyatlı davranan bu yüzden beklenen sonucu alamayan kişiler için söylenir.
Korkunun ecele faydası yoktur, korkmakla bir sonuca varılamaz.
Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler, bir şeyin iyisi, değerlisi ortada yoksa, kötüsü ilgi görür.
Kurda neden ensen kalın demişler, kendi işimi kendim yaparım demiş, başkalarından yardım beklemeden kendi işini başaran kimselerin durumu için söylenir.
Lafla peynir gemisi yürümez, boş sözlerle iş başarılmaz.
Laf torbaya girmez, söylenmiş bir söz artık saklanamaz ve yalanlanamaz.
Leyleğin ömrü laklak ile geçer, çalışıp somut ürünler ortaya koyamayan kişiler vakitlerini boş konuşmalarla geçirirler.
Mahkeme kadıya mülk değildir, bir makam kişisel çıkarlara alet edilemez.
Mal canın yongasıdır, mal canın parçası gibidir; mala gelecek zarar cana gelmişçesine acı verir.
Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.
Mayasız yoğurt tutmaz.
Meyveli ağacı taşlarlar, bilgili, yetenekli kimseler, sürekli olarak çekemeyenler tarafından eleştirilir, kötülenirler.
Mızrak çuvala girmez, gerçeklerin gizlenmesi, örtbas edilmesi mümkün değildir.
Misafir umduğunu değil bulduğunu yer.
Mühür kimde ise Süleyman odur, bir işte yetki kime verilmişse karar ona aittir.
Mürüvvete endaze olmaz, iyilikte ölçü ve sınır aranmamalıdır; küçüğü de değerlidir, büyüğü de.
Ne oldum dememeli ne olacağım demeli, başarılarla övünmek, böbürlenmek doğru değildir; bir gün işler tersine dönünce ummadığımız sonuçlarla da karşılaşabiliriz.
Nerde birlik orda dirlik, aralarında birlik beraberlik olan kişiler rahat ve huzur içinde oldukları gibi işlerinde de başarı kazanırlar.
Nereye gitsen okka dört yüz dirhem, yer ve zaman ne olursa olsun değişmeyen, değişmeyecek olan bazı gerçekler ve ölçütler vardır.
Ne yavuz ol asıl, ne yavaş ol basıl, ne ba-

şımızı derde sokacak kadar atılgan, ne de kendimizi ezdirecek kadar yumuşak olmalıyız.
Niyet hayır, akıbet hayır, iyi niyetle girişilen her işte er geç olumlu bir sonuç alınır.
Olacakla öleceğe çare yoktur, önleyemeyeceğimiz bazı olaylar karşısında soğukkanlılığımızı yitirmemeliyiz.
Otu çek köküne bak, başta insanlar olmak üzere doğada bulunan her şey, geçmişinden izler taşır. Bu yüzden herhangi bir şeyi tanımak isteyen önce onun aslını araştırmalıdır.
Öfke ile kalkan zararla oturur, aşırı öfke sonucu kendini denetleyemeyen kimse, yaptıklarıyla kendisine de, çevresine de zarar verir.
Öksüz oğlan göbeğini kendi keser, yardım edecek, elinden tutacak kimsesi olmayanlar kendi sorunlarını kendileri çözümlemek zorundadır.
Ölenle ölünmez.
Ölüm hak, miras helal, ölüm, insanın engelleyemeyeceği bir sonuç olduğuna göre miras da haktır. Geride kalanların ölen kişinin mirasını paylaşmaları da olağandır.
Öpülecek el ısırılmaz, saygı gösterilmeye değer kişilere iyi davranmalı, hatırları hoş tutulmalıdır.
Parayı veren düdüğü çalar.
Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.
Rüzgâr eken fırtına biçer, kötü ve sert davranışlarla başkalarının zararına yol açanlar daha şiddetli tepkiyle karşılaşırlar.
Sabır ile koruk helva, dut yaprağı atlas olur, sabırlı davranarak en olmayacak işlerden olumlu sonuç sağlanabilir.
Sabrın sonu selamettir, sonuca ulaşmak için aceleci davranmamak, sabırlı ve temkinli olmak iyidir.
Sakla samanı gelir zamanı.
Sen bilirsin deyince, değirmende kavga olmaz, kişiler birbirlerine karşı uysalca ve anlayışla davranırlarsa sorunlar çözümlenebilir.
Sırça köşkte oturan, komşusuna taş atmaz, kendisi de zaman zaman kusur işleyen biri, başkalarının kusurlarını yüzüne vurmamalıdır.
Sinek küçüktür ama mide bulandırır, kimi kötü şeyler küçük ve etkisiz bile olsalar, insanı rahatsız eder, ilişkilere zarar verirler.
Sofu soğan yemez, bulunca sapını komaz, bazı konularda ileri geri konuşan kimseler ellerine fırsat geçince söylediklerinin tersi olan birçok şeyi yaparlar.
Sona kalan dona kalır, her iş zamanında yapılmalıdır. Geciktirilen işlerden beklenen sonuç elde edilemez, hatta zararlı bile çıkılabilir.
Son pişmanlık fayda vermez, atılan her adımın sonucunu iyi hesaplayıp ona göre hareket etmeliyiz; sonradan ne yapılırsa yapılsın yararı olmaz.
Söz gümüşse sükût altındır, yeri ve zamanı gelince susmasını da bilmek yerinde olur; bilmediği konularda fikir yürütenler gülünç duruma düşerler.
Su testisi su yolunda kırılır, kötü işlerle uğraşanların başına sonunda kötü işler gelir.
Su uyur düşman uyumaz, dostumuz olmayan kimselerin sessiz duruşları bizi yanıltmamalı, onların kötülük yapmak için fırsat kolladıklarını unutmamalıyız.
Sürüden ayrılanı kurt kapar, birlikte yola çıktığı kimseleri terk eden, yalnız başına kalır, sonunda başı derde girer.
Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer, zaman zaman uğranılan başarısızlıklar, başa gelen kötü olaylar, kişileri daha dikkatli ve özenli olmaya, önceden önlemler alarak davranmaya zorlar.
Şeyh uçmaz, müritleri uçurur, bir kişinin ünü, onun yakın çevresindeki kişilerce yayılır, yüceltilir.
Şimşek çakmadan gök gürlemez, ister doğal ister toplumsal olsun her olay mutlaka bir nedene bağlıdır.
Taşıma su ile değirmen dönmez, kişi bir işi yaparken kendi gücüne güvenmeli, başkalarının yardımı ve desteğiyle iş yapmaktan kaçınmalıdır.
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış, ölçüsüz tepkiler etkisiz kalır, üsttekilerin alttakilerden haberi olmaz.
Terazi var tartı var, her bir şeyin vakti var, herhangi bir girişimde bulunurken iyice düşünmek, zamanlamasını iyi yapmak gerekir.
Terzi kendi söküğünü dikemez, başkalarına yararlı olmak için çırpınan kimse, aynı konuda kendisinin ve yakınlarının gereksinmesi olduğu zaman yararlı olamaz.
Tilkinin dönüp geleceği yer kürkçü dükkânıdır, ne kadar bağımsız yaşamaya, kendi başına buyruk olmaya özenirse özensin, bir kişi ait olduğu çevreden kolay kolay kopamaz.
Tok açın halinden anlamaz, yoksulların bunalımı, sıkıntısı bu durumu hiç yaşamamış, tanımayan kimselerce kolay anlaşılamaz.
Tok ağırlaması güçtür, karnı tok olana yemek beğendirmek kolay olmaz.
Ucuz etin yahnisi iyi olmaz, ucuza alınan mal ya da yaptırılan iş, istenen nitelikte olmayacağından umulan sonucu da vermez.
Ummadığın taş baş yarar, önem verilmeyen, elinden iş gelmez gözüyle bakılan kişiler, yerinde kullanılırlarsa olağanüstü başarı gösterebilirler.
Ürümesini bilmeyen köpek sürüye kurt getirir, davranışlarında, konuşmalarında ölçülü olamayan kişi kendisine ve çevresindekilere zarar getirir.
Üzüm üzüme baka baka kararır, sürekli olarak bir arada bulunan kimseler ve yakın arkadaşlar, birbirlerinin huylarından tutum ve davranışlarından etkilenirler.
Vakitsiz öten horozun başını keserler, yersiz ve zamansız davranışta bulunmamalıdır.
Varını veren utanmamış, elindekini veren kişi içtenlikle davrandığı için bunların azlığından, değersizliğinden dolayı ayıplanmaz.
Yalancının mumu yatsıya kadar yanar, söylenmiş bir söz eğer yalan ise, durum kısa sürede anlaşılır, söyleyenin yalancı olduğu ortaya çıkar.
Yalnız taş duvar olmaz, insan tek başına bütün güçlükleri yenemez.
Yanlış hesap Bağdat'tan döner, yanlış yolda olduğunu anlayan bir kimse ne denli emek ve para harcamış olursa olsun, onu hemen bırakmalı ve doğru yolu seçmelidir.
Yarım elma gönül alma, insanın gönlünü almak, hatırını hoş tutmak için verilmiş armağanların büyüklüğüne küçüklüğüne ya da değerli değersiz oluşuna bakılmaz.
Yarım hekim candan eder, yarım hoca dinden eder, bir iş uzmanlarına yaptırılmazsa zararı büyük olur.
Yaş kesen baş keser, yaş ağacı kesmek cana kıymak kadar büyük bir suçtur.
Yavaş atın tekmesi pek olur, yumuşak huylu kimseler, kızdıkları zaman beklenmeyecek kadar sert tepki gösterirler.
Yazın gölge hoş, kışın çuval boş, zamanında çalışmayan, günlerini boşu boşuna geçiren insanlar yaşlandıkları, ihtiyaçları olduğu zaman sıkıntıya düşerler.
Yerin kulağı var, gizli kalması gereken ya da iki kişi arasında kalmak üzere konuşulan konular da başkaları tarafından öğrenilebilir.
Yiğidin sözü demirin kertiği, mert ve yiğit insan sözünü ne saklar, ne değiştirir, ne de inkâr eder.
Yol bilen kervana katılmaz, herhangi bir konuda kendi kendine yeterli olabilecek durumdaki kişiler, başkalarının yardımına gerek duymaz.
Yol ile giden yorulmaz, bir işi gereği gibi ve kurallara uygun olarak yapan kimse güçlük çekmez.
Yol yürümekle borç ödemekle.
Yolcu yolunda gerek, bir işte gereksiz şeylerle oyalanmadan bir an önce sonuca varmaya bakmalıdır.
Zaman sana uymazsa sen zamana uy, insanın düşünce ve davranışlarıyla çağının koşullarına uyması gerekir.
Zararın neresinden dönülse kârdır.
Zengin arabasını dağdan aşırır, züğürt düz ovada yolunu şaşırır, varlıklı kimseler en olmayacak işleri bile para gücüyle yapar ya da yaptırırlar; yoksullar ise en kolay işi bile başarmakta güçlük çeker.
Zenginin malı, züğürdün çenesini yorar.
Zorla güzellik olmaz.
Zor oyunu bozar, usulüne uygun olarak yapılan bir iş, zorla başka bir yöne çevrilemez; aksi halde düzen bozulur, kurallar işlemez olur ve zorbalık başlar.

ATAŞ → ATŞ.

ATAŞ a. (fr. *attache*'tan). Birden çok kâğıdı bir arada tutmaya yarayan madeni araç.

Ataş rafinerisi (Anadolu tasfiyehanesi aş), Mersin yakınlarında kurulu petrol arıtım tesisi. Türkiye'de petrol dağıtım ve satışı ile uğraşan 4 yabancı kuruluşun Mobil % 37, Caltex % 34, Shell % 18, BP (British petroleum) % 11 katılım payları ile kuruldu. Ancak, Caltex'in ortaklıktan ayrılması üzerine ortaklık payları Mobil % 56, Shell % 27, BP % 17 olarak değişti (1970'te, Mobil'den devraldığı % 5 payla Marmara petrol ve rafineri işletmeleri aş, TC uyruklu tek türk ortak olarak şirkete katıldı.) 1957'de yapılan anlaşmaya göre, şirkete ortak olan kuruluşlara, Türk hükümetinden birikmiş 40 milyon dolarlık alacaklarını Türkiye'de petrol aramaları yapmak, arıtım tesisleri kurmak amacıyla kullanma zorunluluğu getiriliyor, buna karşılık kendilerine 80 yıllık işletme belgesi ile bazı ayrıcalıklar tanınıyordu. Rafineri, 1962'de yılda 3,2 milyon ton ham petrol işleyebilecek kapasite ile üretime geçti. 1969'da, yıllık ham petrol işleme kapasitesi 4,4 milyon tona çıkarıldı. 1974'teki birinci petrol krizinde, ATAŞ'ın dünya petrol fiyatlarından daha yüksek bir fiyatla petrol ithal etmesi ve Batman'da biriken yerli petrolün pek azını işlemeye yanaşması hükümetle anlaşmazlığa düşmesine yol açtı. Anlaşmazlık, yapılan görüşmeler sonunda çözümlendi. İkinci petrol krizinin başladığı 1978'de eksik kapasiteyle çalıştığı gerekçesiyle, Türk hükümeti tam kapasiteyle çalışması konusunda uyarıda bulundu.

ATAŞ, 1984'te % 55 kapasite kullanımı ile 17,8 milyon ton olan Türkiye toplam ham petrol üretiminin % 13,5'ini işledi. 1986'da, Orta Anadolu rafinerisi'nin işletmeye açılmasıyla yılda 33,5 milyon tona yükselen Türkiye toplam ham petrol işleme kapasitesinin % 13'ü ATAŞ rafinerisinde bulunmaktadır.

ATÂŞÂ çoğl. a. (ar. *ᶜatşan*'ın çoğl. *ᶜatâşâ*). *Esk.* Susuzlar, susayanlar.

ATAŞE a. Tic. *Ticaret ataşesi*, bir elçilikte ya da konsoloslukta görevli ve ülkesine dış pazarlarda yardımcı olmakla yükümlü memur.
—Uluslarar. huk. *Elçilik ataşesi*, elçilikte özel bir görevi olan ve elçiye bağlı olarak çalışan diplomasi görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Her diplomatik misyon şefinin yanında sayıları elçiliğin önem derecesine göre değişen yardımcılar vardır. Bunlar genellikle uzman görevlilerdir: askeri ataşeler, deniz ataşeleri, hava ataşeleri, maliye ataşeleri, ticaret ataşeleri, kültür ataşeleri, basın ataşeleri, çalışma ataşeleri vb. Bu görevlilerin sayısını azaltıp çoğaltmaya kabul eden devlet yetkilidir.

ATAŞELİK a. **1.** Ataşe olma durumu; ataşenin işi, görevi. **—2.** Ataşenin görev yeri.

ATATÜRK

ATATÜRK (Mustafa Kemal), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı (Selanik 1881 - İstanbul 10 kasım 1938). Ali Rıza Efendi ile Zübeyde Hanım'ın oğlu. Selanik'te Ahmet Subaşı mahallesindeki evde (günümüzde Atatürk müzesi) doğdu. Önce mahalle mektebine gönderildi; sonra Şemsi Efendi okuluna yazdırıldı. Ali Rıza Efendi'nin ölümü üzerine (1893 ?), Zübeyde Hanım iki çocuğunu (Mustafa ve Makbule) yanına alarak kardeşinin kâhyalık yaptığı Selanik yakınlarında, Langaza'daki Çalı çiftliğine gitmek zorunda kaldı. Ardından öğrenimini sürdürebilmesi için, oğlunu Selanik'te oturan kız kardeşiyle annesinin yanına yolladı. Mustafa, önce Selanik'te Mülkiye idadisi'ne, sonra giriş sınavını kazandığı Selanik Askeri rüştiyesi'ne yazıldı (1893). Okulda, adı Mustafa olan matematik öğretmeni, "adlarımız karışıyor" diyerek, bu çalışkan öğrencisinin adına olgun anlamına gelen "Kemal" adını da ekledi. Mustafa Kemal, Selanik Askeri rüştiyesi'ni bitirdikten sonra, Manastır Askeri idadisi'ne girdi (1895). Okulda, fen derslerinde, özellikle matematik dersinde çok başarılıydı. Tatillerde gittiği Selanik'teki College des Frères de Salle'de özel dersler izleyerek fransızcasını da ilerletti. Askeri idadide arkadaşlık kurduğu Ömer Naci ve Ali Fethi (Okyar) adlı öğrencilerle sık sık Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi şairlerin özgürlükçü görüşleri üzerinde konuşup tartışırlardı. Mustafa Kemal, o yıllarda, edebiyata ilgi duyuyor, düzgün bir türkçeyle konuşup yazmaya özen gösteriyordu. Bu çaba ve çalışmaları, sonraki yıllarda etkili bir konuşmacı olmasını sağladığı gibi, yazılarındaki sağlam üslubun da kaynağı oldu.

Atatürk'ün evi
Selanik

Mustafa Kemal, 1898'de Manastır Askeri idadisi'ni bitirdi. İstanbul'a gelerek 1823 apolet numarasıyla Mektebi harbiye'ye yazıldı (13 mart 1899). Teğmen rütbesi ve 1472 sicil numarasıyla Mektebi harbiye'yi bitirdi (10 şubat 1902) ve Harp akademisi'ne girdi. Buradaki öğrenim yıllarında, birkaç arkadaşıyla okulda, Abdülhamit yönetimini yeren, özgürlükçü, el yazması bir gazete çıkarırken yakalandılar. Ancak, okul komutanı Rıza Paşa, olayı örtbas etti. Mustafa Kemal, Harp akademisi'ni erkânıharp (kurmay) yüzbaşı rütbesiyle bitirdi (11 ocak 1905). Göreve atanmayı beklerken, arkadaşlarıyla ülke ve dünya sorunlarını konuşup tartışıyorlardı. Fethi adında bir arkadaşlarının jurnali yüzünden Abdülhamit II'ye karşı örgüt kurmak, suikast düzenlemek savıyla suçlanarak tutuklandılar. Bir süre tutuklu kalan Mustafa Kemal ve arkadaşlarını, yine eski okul komutanları Rıza Paşa kurtardı. V. Ordu'ya (Şam) atanan Mustafa Kemal şubat 1905'in sonlarında İstanbul'dan hareket ederek 30. Süvari alayı'ndaki görevine başladı. Hem kıta görevini yerine getiriyor, hem de Suriye'nin çeşitli yerlerini dolaşarak imparatorluğun nasıl kötü yönetildiğini yakından görme olanağını buluyordu. Bu arada, Havran ve Kuneytıra'da çıkan dürzi ayaklanmalarının bastırılması harekâtına da katıldı.

Mustafa Kemal Şam'da yakın arkadaşlarıyla Abdülhamit II'nin baskı yönetimine karşı örgütlenmek gerektiği görüşünde birleşti. Bu görüş birliği sonucunda kurmay yüzbaşı Müfit (Özdeş), Hacı Mustafa ve Dr. Mahmut Bey ile birlikte "Vatan ve Hürriyet" adlı gizli bir cemiyet kurdu (ekim 1906). Beyrut, Yafa ve Kudüs'te de şubeleri açılan cemiyetin, imparatorluğun Rumeli topraklarında daha çabuk gelişebileceğini düşünen Mustafa Kemal, Selanik topçu müfettişi Rüştü Paşa'ya bir mektup yazarak Selanik'e gidebilmek için yardım istedi. Şükrü Paşa, bu mektubu yanıtlamadı, ancak kendi olanaklarıyla gelebilirse yardımcı olabileceğini Mustafa Kemal'e iletti. Bir yolunu bularak izin kâğıdı sağlayan Mustafa Kemal, Mısır üzerinden Pire'ye, oradan da Selanik'e geçti. Geleceğini önceden bildirdiği arkadaşı, Selanik Merkez komutanı vekili yüzbaşı Cemil (Uybadın) Bey'in yardımıyla girdiği Selanik'te Vatan ve Hürriyet cemiyeti ile ilgili çalışmalarına başladı. Eski arkadaşlarından şair Ömer Naci, topçu subayı Hüsrev Sami (Kızıldoğan), askeri rüştiye öğretmenlerinden Hakkı Baha (Pars), Selanik öğretmen okulu müdürü İsmail Mahir Bey ve Selanik Askeri rüştiyesi müdürü Bursalı Tahir Bey'in de katılmalarıyla cemiyetin Selanik şubesi açıldı. Sonraları bu cemiyet, daha yaygın ve etkin olan İttihat ve Terakki cemiyeti içinde eridi. Mustafa Kemal, aranmakta olduğunu öğrenince Suriye'ye dönerek Yafa'ya gitti. Yafa'daki komutan sayesinde hakkında herhangi bir işlem yapılmayan Mustafa Kemal, bir süre sonra topçu stajı için Şam'a gönderildi. Stajını tamamladıktan sonra kolağası (ön yüzbaşı) rütbesiyle Şam'daki V. Ordu kurmay heyetinde görevlendirildi (20 haziran 1907). Mustafa Kemal, bir an önce Rumeli'ye giderek orada görev yapmak istiyordu. Bu isteği sonunda arkadaşlarının çabasıyla gerçekleşti ve III. Ordu'nun Selanik'teki kurmay heyetinde çalışmaya başladı (13 ekim 1907). Ayrıca, Selanik-Üsküp demiryolunu denetim görevi de kendisine verildi. Mustafa Kemal, bu arada, İttihat ve Terakki cemiyeti'ne üye de olmuştu (29 ekim 1907).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra (23 temmuz 1908) Bingazi ve Trablusgarp'ta, yeni yönetime karşı yer yer ayaklanmalar başladı. Mustafa Kemal, bu ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilerek Trablusgarp'a gönderildi. Bu görevi kan dökmeden, tartışarak inandırma yöntemiyle yerine getirip Selanik'e döndü. Kısa bir süre sonra, 31 Mart vakası patlak verdi (13 nisan 1909). Hüsnü Paşa komutasında İstanbul üzerine yürüyen birliklere "Hareket Ordusu" adını o verdi ve Yeşilköy'e kadar bu ordunun kurmay başkanlığını yaptı; İstanbul halkına Hareket ordusu tarafından yayımlanan ilk bildiriyi kaleme aldı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra Selanik'e döndü. İttihat ve Terakki'nin aynı kentte toplanan ikinci büyük kongresine Trablusgarp delegesi olarak katıldı (22 eylül 1909). Kongrede, ordunun siyasetten uzak kalması gerektiğini savunan konuşmalar yaptı. Kongre bu yolda karar aldı, ancak bu karar uygulanamadı. Kongre sonrasında İttihat ve Terakki önde gelenleriyle arası açılan Mustafa Kemal çalışmalarının ağırlığını daha çok askerlik taktik ve stratejisine verdi. Alman generali Litzmann'ın iki yazısını türkçeye çevirerek *Takımın muharebe talimi* (1909) ve *Bölüğün muharebe talimi* (1910) başlığı altında yayımladı. *Cumalı ordugâhı* adlı kitabını da bu dönemde yazdı (1909). Aynı yıl 38. Piyade alay komutanlığına atandı. Bu görevdeyken, Arnavutluk'ta çıkan ayaklanmaların bastırılması harekâtına katıldı. Ardından, Fransa'da Picardie askeri manevralarına gözlemci olarak gönderilen türk heyetinde yer aldı (1910). Ertesi yıl, Erkânı harbiyei umumiye'de (Genelkurmay başkanlığı) bir göreve atanarak İstanbul'a döndü (13 eylül 1911). İtalyanlar Trablusgarp'a saldırınca (27 eylül 1911) gönüllü olarak bu savaşa katıldı.Tobruk ve Derne'deki çarpışmaları başarıyla yönetti. Binbaşılığa yükseldiğini orada öğrendi (27 kasım 1911). Balkan savaşı'nın başlaması (24 ekim 1912) üzerine, görev almak için İstanbul'a geldi. O sırada Selanik düşmüş, bulgar ordusu Çatalca'ya dayanmıştı. Mustafa Kemal, Bahrisefit (Akdeniz) boğazı kuvayı mürettebesi harekât şubesi müdürlüğüne atandı (25 kasım 1912). Daha sonra Bolayır kolordusu adı verilen bu kuvvetin kurmay başkanlığına getirilen Mustafa Kemal, komutan ataması yapılmadığı için kolorduya fiilen komuta etti. Edirne'nin düşman işgalinden kurtarılması harekâtına katıldı (21 temmuz 1913). Savaştan sonra, cemiyetin liberal kanadından Ali Fethi Bey askerlikten ayrılıp Sofya elçiliğine gidince, Mustafa Kemal de Fethi Bey'in isteğiyle askeri ataşe olarak onun yanına atandı. Bir süre sonra, kendisine Belgrad, Bükreş ve Çetine askeri ataşelikleri de ek görev olarak verildi. Rütbesi kaymakamlığa (yarbay) yükseldi (1 mart 1914). Birinci Dünya savaşı başladığında (28 temmuz 1914) Bulgari-

Mustafa Kemal "Atatürk" kurmay yüzbaşı rütbesinde (1905)

Mustafa Kemal "**Atatürk**"
Harekât ordusuyla İstanbul'a gelirken (en sağda) [1909]

tan'daki görevini sürdürmekte olan Mustafa Kemal, iktidardaki İttihat ve Terakki önderlerini Osmanlı devletinin savaşa katılmaması ve Almanlar ile dostluk kurmaktan kaçınmaları için, çeşitli resmi yazışmalarla uyarmaya çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu bir olup bitti sonucu savaşa katılınca (11 kasım 1914), orduda etkin bir göreve getirilmesini istedi. Bir süre sonra Tekirdağ'da yeni kurulmakta olan 19. Fırka'ya (tümen) komutan atandı (20 ocak 1915). Kısa sürede seçkin bir askeri güç durumuna getirdiği tümeniyle, Tekirdağ'dan Maydos'a geçti (25 şubat 1915). Bazı yeni birliklerin de katılmasıyla güçlendirilen bu birliğe, Morto'dan Seddülbahir ve Ece limanına kadar olan bölgeyi savunma görevi verildi. Bu arada Çanakkale Boğazı'nı zorlayan, ama denizden geçemeyen düşman donanması geri çekilmek zorunda kaldı (18 mart 1915). Bir aydan fazla süren hazırlık sonunda, düşman kuvvetleri bu kez Gelibolu yarımadasına Seddülbahir ve Arıburnu'ndan asker çıkarttı (25 nisan 1915). Mustafa Kemal'in alman generali Liman von Sanders komutasındaki 5. Ordu'ya bağlı 19. Fırka'sı, Bigalı'da ihtiyat olarak beklemekteydi. Düşmanın Conkbayırı'na doğru ilerlediğini gören Mustafa Kemal, bağlı olduğu grup ve ordu komutanlığından emir almayı beklemeden, kuvvetlerini harekete geçirdi. Verdiği yerinde karar ve uyguladığı taktikle düşman kuvetlerini ilk mevzilerine kadar püskürttü. (→ ARIBURNU SAVAŞLARI.) Bu arada, Mustafa Kemal'in rütbesi albaylığa yükseltilmişti (1 haziran 1915).

6-7 ağustos gecesi Arıburnu'nun kuzeyine ve Anafartalar kıyılarına çıkarma yapan İtilaf kuvvetleri, Conkbayırı-Kocaçimen bölgesinde ciddi bir tehlike yarattı. Kurmay başkanı Kâzım Bey aracılığıyla görüşünü soran ordu komutanına Mustafa Kemal, "bütün kuvvetlerin bir komuta altında ve kendi emrinde birleştirilmesinden başka çare olmadığını" bildirdi. Bunun üzerine 8-9 ağustos gecesi Anafartalar grubu komutanlığına atandı ve 9 ağustosta evvelce kararlaştırılan taarruzu bizzat yöneterek büyük ve küçük Anafartalar doğrultusunda ilerleyen düşmanı ovaya kadar sürdü.(→ ANAFARTALAR SAVAŞI.) Ertesi gün güneş doğarken süngü hücumuyla başlattığı taarruzla Conkbayırı'ndaki İtilaf kuvvetlerini püskürttü. Yakından yönettiği bu savaşta bir misket, sağ cebindeki saatine isabet ettiyse de kendisine bir şey olmadı. Mustafa Kemal, ağır kayıplara uğrayarak yıpranan düşmanın çekileceğini sezmişti. Karşı saldırıya geçilmesi yolundaki önerisi kabul edilmeyince, istifa mektubunu verdi. İstifası kabul edilmedi ve kendisine izinli sayıldığı bildirildi (aralık 1915). Çanakkale'de kazandığı başarıları nedeniyle, yurt ve dünya çapında üne kavuşan Mustafa Kemal, bir süre sonra atandığı 16. Kolordu komutanlığının bulunduğu Karaağaç'a giderek görevine başladı (14 ocak 1916). O günlerde Doğu cephesinde genel bir saldırıya geçen rus ordusu Erzurum, Muş ve Bitlis'i işgal etmişti. Doğu cephesini güçlendirmek amacıyla Edirne'deki 16. Kolordu'nun buraya kaydırılması kararlaştırılınca, Mustafa Kemal Edirne'den ayrılarak Resülayn'a (Ceylanpınar) hareket etti (27 şubat 1916). Yoldayken rütbesinin livalığa (general) yükseltildiğini öğrendi (1 nisan 1916). Girişilen çarpışmalar sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği kuvvetler, Rusların Diyarbakır'a doğru ilerlemesini durdurdu; Bitlis ve Muş'u düşman işgalinden kurtardı (6 ve 7 ağustos 1916). Mustafa Kemal Paşa'ya bu savaşlarda gösterdiği başarılardan ötürü "Altın kılıçlı imtiyaz madalyası" verildi. Albay İsmet (İnönü) Bey ile ilk kez birlikte çalışması, bu döneme rastlar. Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanı izinli olarak İstanbul'a gittiği için, 2. Ordu komutan vekilliğine atandı, daha sonra da aynı ordunun komutanlığına asaleten getirildi (18 mart 1917).

Öte yandan, Rusya'daki Bolşevik devrimi (1917) üzerine Rusların savaştan çekilmeleri doğu cephesini rahatlattığı için oradan güneye kaydırılan kuvvetlerle Yıldırım orduları grubu adıyla bir birlik kurularak başına mareşal Falkenheim getirilmişti. Mustafa Kemal Paşa da, merkezi Halep'te olan ve Yıldırım orduları grubu içinde bulunan 7. Ordu komutanlığına atandı (7 ağustos 1917). Görüşleri mareşal Falkenheim'inkilerle bağdaşmadığından 7. Ordu komutanlığından istifa ederek İstanbul'a döndü (ekim ortaları, 1917). Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım orduları grubunun ingiliz saldırıları karşısında cepheyi tutamayacağını, kolordu komutanlarından albay İsmet (İnönü) ile birlikte hazırladığı bir raporla daha önce İstanbul'a bildirmişti (20 eylül 1917). Nitekim, bir süre sonra ilerlemeye başlayan ingiliz kuvvetleri bütün Filistin ve Kudüs'ü ele geçirdi. Bu nedenle mareşal Falkenheim görevinden alınarak, yerine Liman von Sanders getirildi.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir süre dinlendikten sonra, veliaht Vahdettin ile birlikte Almanya'ya yapılan resmi ziyarete katıldı (15 aralık 1917-5 ocak 1918). Bu ziyaret sırasında alman imparatoru Wilhelm, mareşal Hindernburg ve general Ludendorf ile tanıştığı gibi, veliaht Vahdettin'i de daha yakından tanıma olanağını buldu.

Mustafa Kemal Paşa, Almanya dönüşü ikinci kez Filistin'deki 7. Ordu komutanlığına atandı (7 ağustos 1918). 18 eylül 1918'de Nablus'un güneyine mevzilenmiş bulunan ordunun komutasını devraldı ve 18/19 ağustos gecesi başlayan ingiliz nihai taarruzu sonunda cephe çöktü. Mustafa Kemal Paşa, ordusunu bozulmaktan kurtarmayı ve Şeria'nın doğusu-

Mustafa Kemal "**Atatürk**" Çanakkale savaşları'nda (1915)

binbaşı Mustafa Kemal "**Atatürk**"
emirlerini yazdırırken (1912)

Mustafa Kemal "Atatürk" Yıldırım Ordular komutanlığına atandığı gün (31.10.1918)

Mustafa Kemal "Atatürk" askerlikten istifa ettiği gün yaverleri Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç ile birlikte (8.7.1919)

na geçirerek, Dera doğrultusunda çekilmeyi başardı. Şam'a ulaştığında Rayak civarındaki komutasız kuvvetleri toplamakla ve güneyden gelen düşman kuvvetlerini durdurmakla görevlendirildi. Ama, yaptığı durum değerlendirmesi sonucunda bu hattın tutunmasının mümkün olmadığını anlayınca, Şam'da ve Rayak' ta bulunan son türk kuvvetlerini kuzeye doğru harekete geçirdi. Yıldırım orduları birliklerinin arta kalanlarıyla Halep'in kuzeyinde bir savunma hattı kurdu ve bu hatta taarruz eden ingiliz-arap kuvvetlerini püskürtmeyi başardı (26 ekim 1918). Bu, Birinci Dünya savaşı'nın son muharebesiydi. Bu arada, Bulgaristan yenilgiyi kabullenerek teslim olmuş ve İtilaf devletleriyle Selanik mütarekesini imzalamıştı (29 eylül 1918); böylece Osmanlı devletinin Almanya ve Avusturya ile karadan bağlantısı kesilmiş oluyordu. Talat Paşa kabinesi istifa edince (8 ekim 1918), Vahdettin'e bir telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir hükümet kurulmasını, kendisine harbiye nazırlığının verilmesini, kabinede Şeyhülislam Hayri Efendi, İsmail Canbulat, Rauf (Orbay) ve Fethi (Okyar) beylerin de görev almalarını önerdi. Vahdettin, kabineyi kurmakla Tevfik Paşa'yı görevlendirdi. Tevfik Paşa hükümeti kuramayınca, görev bu kez Ahmet İzzet Paşa'ya verildi. Ahmet İzzet Paşa, dahiliye nazırlığına Fethi (Okyar) Bey'i, bahriye nazırlığına Rauf (Orbay) Bey'i getirdi; harbiye nazırlığını da kendisi üstlendi. Mondros mütarekesinin imzalanmasıyla (30 ekim 1918), Yıldırım orduları komutanlığından ayrılmak zorunda kalan Liman von Sanders, komutanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Mustafa Kemal Paşa bu arada, çektiği telgraflarla sadrazamı, Mondros mütarekesi hükümlerinin ülke ve devlet zararına yorumlanıp olumsuz yönde uygulanmasına geçilmemesi yolunda uyarmaktaydı. İngiliz birliklerinin Antalya ve İskenderun'a girmelerine silahla karşı koyacağını İstanbul'a bildirince (5 kasım 1918), sadrazam ve harbiye nazırı Ahmet İzzet Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Yıldırım orduları grubu komutanlığına atanmasının üzerinden henüz bir hafta geçmişken, Yıldırım orduları grubu ve 7. Ordu lağvedildi. Mustafa Kemal Paşa, harbiye nezareti emrine verildi ve kendisine İstanbul'a dönmesi bildirildi (7 kasım 1918). Başkente geldiği gün, İtilaf devletlerinin işgalci donanması limana demir atmış bulunuyordu (13 kasım 1918). Bu donanmayı Haydarpaşa rıhtımında gören Mustafa Kemal, yaverine şu kısa cümleyi söylemekle yetindi: "Geldikleri gibi giderler!".

Bu arada, İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri yurt dışına kaçmış, kendisini fesheden parti, Teceddüt fırkası adıyla yeniden örgütlenmeye koyulmuş (5 kasım 1918), Ahmet İzzet Paşa da sadrazamlıktan istifa etmişti (8 kasım 1918). Yeni atanan sadrazam, Mustafa Kemal Paşa'nın hiç güvenmediği Tevfik Paşa idi.

Mustafa Kemal Paşa, 16 mayıs 1919'a kadar altı ay kaldığı İstanbul'da, güvendiği birçok kişiyle görüşmeler yaptı. Başlatmayı tasarladığı Ulusal kurtuluş savaşı'nın planlarını Şişli'deki evinde arkadaşlarıyla birlikte saptadı.

1918'in son ayında (21 aralık), Padişah, Mebusan meclisi'ni, yeniden seçimlere gidileceği gerekçesiyle dağıttı. Kısa bir süre sonra da saray, seçimlerin barış antlaşmasının imzalanmasından sonraya bırakıldığını açıkladı (4 ocak 1919). Bu dönemde İstanbul tam bir karmaşa içindeydi. Ordu, neredeyse tümüyle terhis edilmiş, kadro olarak yalnızca dokuz kolordu bırakılmıştı. Ancak, bu kolorduların varlıkları kâğıt üzerindeydi. İstanbul'da kalarak bir şey yapılamayacağını gören Mustafa Kemal Paşa, kurtuluşun Anadolu'dan kaynaklanacağına inanmaktaydı. Bezginliğe kapılmış olan arkadaşlarını yüreklendirmeye çalışarak, onları Anadolu'da görev almaları yolunda özendirmek için çaba gösterdi. Aydınların bir bölümü, Amerikan mandası altına girilmesi görüşünü savunurken, işbirlikçiler ve imparatorluğun geriye kalanını paylaşmayı uman bölücüler kendi aralarında örgütleniyorlardı. Anadolu ve Trakya'da düşmana direnilmesi düşüncesi de, bunlara karşıt bir hareket olarak filizlenmeye ve bu amaç doğrultusunda örgütlenmiş gruplar halinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Ancak, bunlar ortak bir önderden ve merkezi bir örgütten yoksundular.

Savaşı kazanan devletlerden İtalya'nın, güney-batı Anadolu'da gözü vardı. İtalya'nın bu isteğine karşı çıkan İngiltere ise, bölgeyi işgal etmesi için Yunanistan'ı kışkırtmaktaydı. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmek için uygun bir zaman beklerken, ingiliz işgal komutanlığı Samsun ve yöresinde Pontos çeteleriyle Türkler arasındaki çatışmaların önlenmesini İstanbul hükümetinden istedi. İstanbul hükümeti de Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu kıtaatı müfettişliğine atayarak, Samsun ve yöresindeki olayları bastırmakla görevlendirdi (30 nisan 1919). Erkânıharbiye ve dahiliye nezaretindeki arkadaşlarının yardımıyla ordu müfettişliğinin yanı sıra, sivil ve askeri alanda da geniş yetkiler alan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden bir gün sonra (16 mayıs 1919) Bandırma vapuruyla İstanbul'dan Samsun'a doğru yola çıktı. (→ BANDIRMA VAPURU.) Aynı günlerde imparatorluğun birçok yerinde düzenlenen mitinglerle Yunanlılar'ın İzmir'i işgali protesto edilmekteydi.

19 mayıs 1919'da Mustafa Kemal Samsun'a çıktı. Samsun'da kısa bir süre kaldıktan sonra, önce Havza'ya gidip orada tüm komutanlara, üst kademedeki yöneticilere ve ulusal kuruluşlara gizli bir genelge yayımlayarak (28 mayıs 1919) işgal karşısında türk ulusunu bütünleşmeye çağırdı. (→ HAVZA GENELGESİ.) Havza'dan Amasya'ya geçti. Burada Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fuat Paşa da (Cebesoy) kendisine katıldı. 21-22 haziran gecesi, türk ulusunu yurdun bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması için birlikte çalışmaya çağıran ve Kurtuluş savaşı'nda izlenecek ilkeleri belirleyen Amasya genelgesi'ni yayımladı. (→ AMASYA GENELGESİ, AMASYA KARARLARI.) Genelgede, ulusun bağımsızlığını, gene ulusun azim ve kararının kurtaracağı açıklanarak Sıvas kongresi toplantıya çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a dönmesi için yapılan çağrıları kabul etmedi; Vilayatı şarkiye müdafaai hukuku milliye cemiyeti'nin kongresine katılmak için, Amasya, Tokat, Sıvas yoluyla Erzuruma geçti (3 temmuz 1919). İllere Mustafa Kemal Paşa'nın buyruklarının dinlenmemesi konusunda bir genelge gönderen İstanbul hükümeti dahiliye nazırı Ali Kemal'in bu girişimi etkili olmadı. Bunun üzerine, saray mabeyn başkâtibi, padişah adına görevine son verildiğini ve gecikmeden İstanbul'a dönmesini bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi (7 temmuz 1919). Gece saat 22.50'de aldığı bu telgrafı 23.00'te yanıtlayan Mustafa Kemal Paşa,

Bandırma vapuru

padişaha görevinden ve askerlikten istifa ettiğini iletti. Ertesi gün ordu birliklerine ve ulusa bir bildirge yayımlayarak durumu anlattı ve çalışmalarını "sinei millette bir ferdi mücahit" olarak sürdüreceğini açıkladı (8 temmuz 1919).

Erzurum kongresi 23 temmuz 1919'da açıldı. Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi. (→ ERZURUM KONGRESİ.) Kongrenin açıldığı gün, İstanbul'da haber ajanslarına bir demeç veren sadrazam Damat Ferit Paşa, bunun bir ayaklanma olduğunu iddia ediyordu. Erzurum kongresi'nde çalışmalar sürerken, Mustafa Kemal Paşa için tutuklama emri verildi (30 temmuz 1919). Erzurum'daki çalışmalar tamamlandıktan (7 ağustos 1919) sonra alınan kararlar bir bildiriyle açıklandı. Bunların en önemlileri şunlardı: "Ulusun iradesine dayanan bir millet meclisi ile gücünü yine ulusun iradesinden alacak bir hükümetin kurulması", "manda ve himayenin kabul edilmemesi", "Meclisi mebusan'ın hemen toplanabilmesi için çalışmaların başlaması..." Ayrıca, Kongre tarafından bir Heyeti temsiliye seçilerek başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getiriliyordu. Erzurum'dan ayrılan (29 ağustos 1919) Mustafa Kemal Paşa Sıvas'a geldi (2 eylül 1919). 4 eylül 1919'da açılan Sıvas kongresi'nde çalışmalar 11 eylül 1919'a kadar sürdü. Bu arada İstanbul hükümetinin, kongreyi dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamakla görevlendirdiği Elazığ valisi Ali Galip'in girişimi zamanında alınan önlemlerle engel-

lendi. (→ ALİ GALİP OLAYI.) Erzurum'da belirlenen ilkeler bu kongrede daha da genişletilerek güçlendirildi. Misakı milli görüşü yinelendi. Ayrıca, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan tüm ulusal direniş örgütleri "Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti" adı altında birleştirildi. Yurdun tamamını temsil eden bir Heyeti temsiliye seçilerek başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirildi. (→ SIVAS KONGRESİ.) Mustafa Kemal Paşa, TBMM reisi seçilinceye kadar (23 nisan 1920), bütün etkinliklerini bu sıfatla yürüttü. Meşru bir hükümet kuruluncaya kadar Anadolu'nun İstanbul ile bütün ilişkisini kestiğini, ulusun yetkili temsilcisinin yalnızca Heyeti temsiliye olduğunu, tüm asker ve sivil yöneticilere bir genelgeyle duyurdu (12 eylül 1919). Bu durum karşısında ulusal harekete karşı düşmanca bir tavır içinde olan Damat Ferit hükümeti istifa etmek zorunda kaldı (1 ekim 1919). Ertesi gün kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti en kısa zamanda seçimlere gidileceğini açıkladı. Anadolu'ya ayak bastığı günden beri yasama meclisinin bir an önce açılmasında direnen Mustafa Kemal Paşa, yeni hükümetin bu kararını olumlu karşıladı. Ali Rıza Paşa hükümeti, Heyeti temsiliye ile görüşmede bulunmak üzere bahriye nazırı Salih Paşa'yı Anadolu'ya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa ile Salih Paşa Amasya'da görüştükten (20-22 ekim 1919) sonra Amasya protokolleri imzalandı. (→ AMASYA BULUŞMASI, AMASYA PROTOKOLLERİ.) İstanbul'daki "fiili işgal"in her an bir "resmi işgal"e dönüşebileceğini hesaba katan Mustafa Kemal Paşa, güvenlik nedeniyle protokollere meclisin İstanbul'da değil, Anadolu'da uygun bir yerde toplanması gerektiği yolunda bir madde koydurdu. Osmanlı Mebusan meclisi'ne Erzurum'dan mebus seçildiyse de (7 kasım 1919), İstanbul'a gitmedi. 16-29 kasım 1919 arasında, Heyeti temsiliye, komutanlar ve gerekli görülen kişilerin katıldığı Sıvas'taki toplantılarda, Meclisi mebusan İstanbul'da toplanıp güven ve serbestlik içinde çalıştığı belirleninceye kadar, Heyeti temsiliye'nin Anadolu'da kalarak görevini sürdürmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal Paşa daha sonra, Heyeti temsiliye üyeleriyle birlikte Sıvas'tan Ankara'ya gitti (27 aralık 1919). Bu tarihten başlayarak Türk ulusal kurtuluş savaşı'nın merkezi Ankara oldu. Mustafa Kemal Paşa, bu görüş ve düşüncelerini açıklayarak kamuoyu oluşturmak amacıyla Ankara'da Hakimiyet-i milliye gazetesini kurdu (10 ocak 1920).

Mebus seçildiği halde İstanbul'a gitmeyen Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde genellikle Müdafaai hukuk adayları başarı sağladığından ve İngilizler'in meclis çalışmalarını er geç engelleyeceklerine inandığından, arkadaşlarından kendisini meclis başkanı seçmelerini, mecliste bir Müdafaai hukuk grubu oluşturmalarını istedi. Meclis başkanlığına seçilirse, kapanması durumunda meclisi Anadolu'da toplayabilmesinin daha kolay olacağını hesaplamıştı. Son osmanlı meclisi İstanbul'da toplandı (12 ocak 1920). Mustafa Kemal Paşa'nın, arkadaşlarından istedikleri gerçekleşmedi. Ancak Meclisi mebusan Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda, ilk taslağı onun tarafından kaleme alınan Misakı milli'yi kabul etti (17 şubat 1920). İtilaf kuvvetleri, İstanbul'da önde gelen 150 türk komutan, yönetici ve aydınını tutukladı (15 mart 1920). Ertesi gün, Meclisi mebusan basıldı ve İstanbul resmen işgal edildi. İki gün sonra da Osmanlı Meclisi mebusan'ı,son toplantısını yaparak çalışmalarına ara verdi (18 mart 1920).

Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa Ankara'da olağanüstü yetkileri bulunan bir meclis toplayarak ulusun iradesinin bu meclis tarafından temsil edileceğine ilişkin kararını bir genelgeyle yayımladı (19 mart 1920). Yeniden seçilecek temsilcilerle, İstanbul'daki Meclisi mebusan'dan Anadolu'ya geçebilen mebusların oluşturacağı bu meclis ulusun bağımsızlığını, devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri alıp uygulayacaktı. Bu arada, Damat Ferit Paşa yeniden sadrazamlığa getirildi (5 nisan 1920). Kısa süre sonra şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu harekâtına katılanları "hain, asi, bâğî" ilan eden ve öldürülmelerinin "vacip olduğunu" bildiren fetvası yayımlandı (11 nisan 1920). Bu fetvanın metni çoğaltılarak ingiliz uçaklarıyla Anadolu kent ve kasabalarına atıldı. Mustafa Kemal Paşa da, Anadolu'daki 153 müftünün imzasını taşıyan bir karşı fetvayla, ulusu bağımsızlık yolundan alıkoyanların ve düşmanla işbirliği yapanların gerçek hainler olduğunu halka duyurdu.

TBMM Ankara'da açıldı (23 nisan 1920) ve kuvvetler birliği ilkesini benimsemiş bir meclis olarak, yasama ve yürütme güçlerini denetimi altına aldı. Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın seçildiği (24 nisan 1920) meclis, gene Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında bir muvakkat icra heyeti (geçici yürütme kurulu) kurarak hükümet işlerini üstlendi. Heyette genelkurmay işlerini yönetmekle görevlendirilen albay İsmet'ten başka şu üyeler de vardı: Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey, Denizli mebusu Hakkı Behiç (Beyiç) Bey, Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Aydın mebusu Cami (Baykut) Bey, Amasya mebusu Bekir Sami (Kunduh) Bey.

Ulusal kurtuluş* savaşı, son derece güç koşullar altında yürütüldü. Düşmanın ve İstanbul hükümetinin kışkırtmalarıyla başgösteren iç ayaklanmalar bastırıldı. Bu ayaklanmaların bastırılmasında "Kuvayı milliye" adıyla etkinlik gösteren milis kuvvetleri çok önemli rol oynadı. Mustafa Kemal Paşa'nın bir an önce kurulmasına büyük önem verdiği güçlü ve düzenli ordu, ilk başarısını Anadolu içlerine doğru ilerleyen yunan kuvvetlerine karşı Birinci İnönü* savaşı'nı (10 ocak 1921) kazanarak elde etti. Bunu, İkinci İnönü* savaşı (1 nisan 1921) izledi. TBMM, Teşkilatı esasiye kanunu'nu kabul etti (20 ocak 1921). İcra vekilleri heyeti reisliğini Fevzi Paşa (Çakmak) üstlenînceye kadar (24 ocak 1921) bu görevi de Mustafa Kemal Paşa yürüttü.

SSCB ile imzalanan Moskova antlaşması (16 mart 1921), uluslararası alanda Ankara hükümeti için bir başarı oldu. Öte yandan, iç ayaklanmaların bastırılmasına ve doğu ve güney cephelerindeki başarılara karşılık Anadolu'daki kuvvetlerini güçlendiren Yunanlılar'ın batı cephesindeki ilerleyişi durdurulamadı. 11 yunan tümeni yeniden saldırdı (10 temmuz 1921). Kütahya ve Eskişehir düşman eline geçti. Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine ordu, zaman kazanmak ve toparlanıp güçlenmek amacıyla Sakarya ırmağının doğusuna çekildi. Polatlı yakınlarına kadar gelen yunan kuvvetleri, Ankara'yı tehdide başladı. Bu durum, TBMM'de hoşnutsuzluk yaratarak sert tartışmalara yol açtı. Üç ay için TBMM'nin yetkilerini de üstlenen Mustafa Kemal Paşa, Meclis başkanlığının yanı sıra, başkomutanlığa da getirildi (5 ağustos 1921). Daha sonra bu görevi üçer ay süre ile uzatıldı (30 ekim 1921; 4 şubat 1922; 6 mayıs 1922). Ardından, süresiz olarak başkomutanlığa atandı (20 temmuz 1922) ve cumhurbaşkanı seçilinceye kadar (29 ekim 1923) bu görevde kaldı.

Mustafa Kemal Paşa başkomutan olur olmaz, Polatlı'daki cephe karargâhına gitti (12 ağustos 1921). Aynı tarihlerde yunan kralı Konstantin de, başkomutan olarak İzmir'e gelmişti. İzmir'den Kütahya'ya geçen Konstantin, burada bir yüksek şûra topladı ve yunan ordusuna hitaben yayımlanan bildiride hedef olarak Ankara gösterildi. Bunun üzerine Yunanlılar genel saldırıya geçtiler (13 ağustos 1921) ve türk ordusunun Sakarya'daki savunma

Mustafa Kemal "**Atatürk**" Sıvas'ta 25. Tümen komutanı Cemil Cahit "Toydemir" ile birlikte (eylül 1919)

hattına dayandılar (23 ağustos 1921). Aralıksız 22 gün 22 gece süren Sakarya meydan savaşı'nı, bir ara attan düşerek iki kaburgasını kırmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa cephede bizzat yönetti. 15 ağustos 1921'den sonra, Ankara'yı hedef alan yunan saldırısı kırıldı. Ardından, Yunanlılar ağır bir yenilgiye uğratıldı ve Sakarya'nın doğu kıyısı düşmandan arındırıldı (13 eylül 1921). TBMM, Sakarya meydan savaşı'ndaki üstün başarısı üzerine, Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazi" unvanını ve "müşir" (meraşal) rütbesini verdi (19 eylül 1921).

Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimiyle TBMM'de Müdafaai* hukuk grubu kurulmuş (10 mayıs 1921) ve grup başkanlığına da Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmişti. Daha sonra bir partiye (CHP) dönüşecek olan bu grubun dışındaki TBMM üyeleri, "İkinci grup" adıyla anıldı.

Sakarya meydan savaşı'ndan sonra yunan ordusunun saldırı gücü kırılmıştı. Anadolu'yu istilaya kalkışanlar artık savunmaya çekilmek zorundaydılar. Yunanlılar bu amaçla Afyon'un doğusu, Kütahya, Eskişehir, Bilecik ve Gemlik'ten geçen bir hat üzerinde savunma hazırlıklarına geçtiler. Türk ordusu ise, moral bakımından güç kazanmış olmakla birlikte, insan ve cephane yönünden azımsanamayacak kayıplara uğradığından, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın buyruğuyla toparlanabilmek için derhal hazırlıklara girişti. Ülkenin tüm olanakları ordunun emrine verildi. Doğu ve güney cephesindeki türk birlikleri batı cephesine kaydırıldı. Silah altına yeni alınanların eğitim ve donatımına başlandı. Bütün bu etkinlikler zaman alınca, TBMM'de düşmana karşı bir an önce harekete geçilmesi görüşünde olan bazı üyeler, sert eleştiriler yönelttiler. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu eleştirilere cevap vererek mutlaka taarruza geçileceğini, ancak bunun için en uygun zamanın beklendiğini açıkladı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, düşmana karşı son ve kesin taarruza geçme kararını haziran 1922'de verdi. Bu kararını,

Mustafa Kemal "**Atatürk**" İsmet Paşa'yı beklerken (4.12.1920)

Mustafa Kemal "**Atatürk**" Ankara'da (1921)

yalnızca Batı cephesi komutanı İsmet (İnönü), genelkurmay başkanı Fevzi (Çakmak) ve milli savunma bakanı Kâzım (Özalp) paşalara açarak onlarla taarruz hazırlıklarının tamamlanması konusunda görüşmeler yaptı. Bir süre sonra Akşehir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa, İsmet ve Fevzi paşalar bir araya gelerek taarruz planını bir daha incelediler, 15 ağustosa kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasını kararlaştırdılar (27-28 temmuz gecesi). Ertesi gün ordu komutanlarıyla bazı kolordu komutanları, ordu birlikleri arasında düzenlenen bir futbol karşılaşması bahanesiyle Akşehir'e çağrıldı (28 temmuz), Gazi Mustafa Kemal Paşa, o gece komutanlarla genel taarruz hakkında bir görüşme yaptı. Genelkurmay başkanı ve Batı cephesi komutanıyla bir daha buluşup, genel taarruzun nasıl gerçekleştirileceğini ayrıntılarıyla saptadı (30 temmuz). Gazi Mustafa Kemal Paşa bütün bu ön hazırlıkları bitirip Ankara'ya döndükten sonra, Batı cephesi komutanı İsmet Paşa, ordularına gizli olarak taarruza her an hazır bulunmaları emrini verdi (6 ağustos 1922).

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da taarruz kararını hükümete ve kendine yakın gördüğü bazı mebuslara açıkladı. Ankara'dan gizlice ayrılarak Akşehir'deki Batı cephesi karargâhına geldi (20 ağustos 1922). Kısa süren bir görüşmeden sonra genel taarruzun 26 ağustos 1922 cumartesi sabaha karşı başlatılması emrini verdi. Karargâhta, Fevzi ve İsmet paşaların da katıldıkları bir toplantıda, I. ve II. Ordu komutanlarına taarruzun nasıl yapılacağını, harita üzerinde, bir savaş oyunu şeklinde açıkladı. Başkomutanlık karargâhı 24 ağustosta Akşehir'den Şuhut kasabasına taşındı. Gazi Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet paşalar 26 ağustos sabahı saat 05.30'da Kocatepe'ye geldiler. Türk topçularının yoğun ateşiyle, Büyük* taarruz bu saatte başladı. Düşman, bu beklenmedik taarruz karşısında cephenin hemen her kesiminde bozguna uğrayarak çekilmek zorunda kaldı. Türk ordusu, yunan kuvvetlerini izleyerek Aslıhanlar ve yöresinde büyük bir bölümünü yok etti (26-27 ağustos 1922). Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dumlupınar*'da bizzat yönettiği Başkomutan* meydan muharebesi'nde ise düşman ordusunun asıl önemli bölümü ortadan kaldırıldı (30 ağustos 1922). Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 eylül 1922'de şifre mülhakı Memduh (Atasev) Efendi'ye, türk ordusuna hitaben şu tarihi buyruğunu yazdırdı: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir! İleri!". Türk ordusu, İzmir'e doğru çekilen düşman kuvvetlerini izlemeyi sürdürdü. Görevine yeni atanmış olan yunan başkomutanı general Trikupis, Uşak yakınlarında esir düştü. İstilacı yunan ordusunun son artıkları da İzmir'de denize döküldü (9 eylül 1922). İzmir'e gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa (10 eylül), Kramer palas oteli yakınında bir hekimin evini karargâh yaparak buraya yerleşti. Karargâhını daha sonra İzmir'in tanınmış ailelerinden Uşşakizade Muammer Bey'in evine taşıdı. Gazi Mustafa Kemal'e İzmir'in hemşehriliği verildi (14 eylül 1922).

Yunan ordusunun yenilip yok edilişinden sonra, türk birlikleriyle ingiliz birlikleri Boğazlar bölgesinde karşı karşıya geldiler. Trakya'nın boşaltılması da ayrı bir anlaşmazlık sorunuydu. Sonunda 3 ekim 1922'de imzalanan ve 11 ekim 1922'de yürürlüğe giren Mudanya* mütarekesi ile savaş durumu sona erdi. Mudanya mütarekesi, TBMM hükümetinin siyasal bir başarısıydı.

Yunanlılar ve itilaf devletlerinin sahneden çekilmesiyle Türkiye'de iki kuvvet karşı karşıya kaldı. Bir yanda, askeri zaferle taçlanmış Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaai hukukçular, öte yanda her şeye karşın varlığını korumaya çalışan hilafet ve saltanat. Lozan'da açılacak barış konferansına itilaf devletlerinin ulusal hükümetin yanı sıra, İstanbul hükümetini de çağırmaları saltanatın siyasal iktidarına son vermenin artık kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Ancak en yakın mücadele arkadaşları arasında bile saltanat yandaşlarının bulunduğunu bilen Gazi Mustafa Kemal Paşa, saltanat ve hilafeti birbirinden ayırarak önce birincisini kaldırmayı uygun gördü. Konuyu 1 kasımda meclise getirdi, uzun bir konuşmayla hilafet ve saltanat ilişkilerini açıkladı. Ulemadan gelen birtakım itirazlara karşı bu kez sert bir üslup kullanmak zorunda kaldı. Aynı gün kabul edilen yasayla hilafet ve saltanat birbirinden ayrılarak saltanat kaldırıldı. (→ SALTANAT'ın kaldırılması.) Bunu, artık yalnızca halife unvanını taşıyan Vahdettin'in İngilizler'e sığınarak Türkiye'den kaçması izledi (17 kasım 1922). Ertesi gün TBMM, Abdülmecit Efendi'yi halifeliğe getirdi.

Barış konferansı, 20 kasım 1922'de Lozan'da açıldı. Uzun diplomatik çekişmeler sonunda 24 temmuz 1923'te imzalanan barış antlaşması Türkiye'nin, galip devletlerin kendisine dikte ettikleri barışı reddederek, kendi koşullarını kabul ettirdiğinin belgesiydi. (→ LOZAN ANTLAŞMASI.) Gazi Mustafa Kemal Paşa barış görüşmelerini yakından izledi; başbakan Rauf Bey'den gerekli desteği bulamayan türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa'ya antlaşma metnini imzalaması için doğrudan talimat verdi. Lozan barış görüşmeleri sürerken annesi Zübeyde Hanım İzmir'de öldü (15 ocak 1923). Gazi Mustafa Kemal Paşa bundan bir süre sonra da, Latife Hanım ile (Uşaklıgil) evlendi (29 ocak 1923). Bu evlilik, 5 ağustos 1925'e kadar sürdü.

Yine Lozan barış görüşmeleri sürerken Gazi Mustafa Kemal Paşa Ulusal kurtuluş savaşı sırasında oluşturduğu Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti'ni gerçek bir siyasi parti haline getirmek işine koyuldu. 6 aralık 1922'de basına Halk fırkası adıyla bir siyasi parti kuracağını açıkladı. 8 nisan 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti reisi sıfatıyla Dokuz* umde adını taşıyan bildiriyi yayımladı. Bildiride Cemiyet'in Halk fırkası'na dönüşeceği de belirtiliyordu. 16 nisanda, seçimlere gidilmek üzere Birinci dönem TBMM fesih kararı aldı. 9 ağustosta Halk fırkası'nın kuruluş kongresi Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başladı. (→ CUMHURİYET HALK PARTİSİ.) İkinci dönem TBMM 13 ağustos 1923 tarihli oturumunda Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı yeniden başkan seçti. Lozan antlaşması Meclis'te onaylandı (23 ağustos 1923). Türk kuvvetleri İstanbul'a girdi (6 ekim 1923). TBMM'nin aldığı bir kararla yeni devletin başkenti Ankara oldu (13 ekim 1923). Saltanatın kaldırılması ve halifeliğin alıkonulması rejimin niteliğinde bir belirsizlik yaratmıştı. Meclis'te ve meclis dışında, osmanlı hanedanından olması kanunla saptanmış halife'nin başkanlığında kurulacak bir islam devletini düşleyen pek çok kişi vardı. Bu belirsizliğe son vermeye kararlı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanına hazırlanıyordu. Bir dizi hazırlıktan sonra meclise, bir gece önce dışış-

Mustafa Kemal "**Atatürk**"
İzmir'deki ilk Kadınlar kongresi'nde (2.2.1923)

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal "**Atatürk**" Kâzım "Özalp" ve Dr. Adnan Adıvar ile birlikte (2.10.1922)

leri bakanı İsmet Paşa ile birlikte hazırladığı bir anayasa değişikliği tasarısını sundu. Anayasa'nın birinci maddesine "Türkiye devletinin şekl-i hükümeti, cumhuriyettir" cümlesini ekleyen tasarı, muhalifler için tam bir sürpriz oldu. Saatlerce süren görüşmeler sonunda değişiklik kabul edildi ve ardından Gazi Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı seçildi (29 ekim 1923). [→ CUMHURİYET' in ilanı.] Ertesi gün yakın silah ve çalışma arkadaşı İsmet Paşa'yı başbakanlığa atadı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olarak bütün eylemini ulusal sınırlar içinde çağdaş bir Türkiye'nin kurulması çabasında yoğunlaştırdı. Topluca "Atatürk devrimleri" adı verilen cumhuriyetin yenilikçi atılımlarının hepsi onun düşünsel ve eylemsel önderliğinde gerçekleşti. Önce ulusu, gelişmesini engelleyen çağdışı bağlardan kurtarmak gerekiyordu. İlk olarak cumhuriyetle bağdaşmayan, eski rejimin uzantısı niteliğindeki halifelik sorununu ele aldı. Tutucu muhalefetin geçmişin canlı bir simgesi olan halifenin şahsı çevresinde toplanması, soruna siyasal bir boyut da kazandırmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, etkili çevreleri ikna ettikten sonra teokrasiye karşı açık bir taarruza geçti. 3 mart 1924'te kabul edilen bir yasayla halifelik kaldırıldı ve osmanlı hanedanı üyeleri yurt dışına çıkarıldı. (→ HALİFELİK'in kaldırılması.) Aynı gün, şeriye ve evkaf vekâleti de kaldırıldı; Tevhidi tedrisat kanunu çıkarılarak bütün öğretim kurumları Milli eğitim bakanlığı'na bağlandı. Bunları, kadıların şeriatı uyguladıkları şeriye mahkemelerinin kaldırılması izledi (8 nisan 1924). Bu tür kökten değişiklikler kimilerinde tepki uyandırıyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir kısım eski mücadele arkadaşları, Halk fırkası'ndan ayrılarak Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nı kurdular. Bu arada, sıkıyönetim isteğinin fırka grubunda reddedilmesi üzerine istifa eden İsmet Paşa' nın yerine Gazi Mustafa Kemal Paşa, eski arkadaşı ve ılımlılığıyla tanınmış Fethi Bey'i başbakan atadı (22 kasım 1924). 13 şubat 1925'te doğu illerinde başgösteren Şeyh* Sait ayaklanması cumhuriyete karşı ciddi bir tehlike yaratacak nitelikteydi. Gazi Mustafa Kemal Paşa ayaklanmaya karşı kararlılıkla harekete geçti. 2 martta istifa eden Fethi Bey'in yerine yeniden başbakan atadığı İsmet Paşa, Fethi Bey' in aldığı önlemlerle yetinmeyerek hükümete olağanüstü yetkiler veren "Takriri sükûn" kanununu çıkarttı; Doğu'da ve Ankara'da istiklal mahkemeleri kurdurdu. Terakkiperver Cumhuriyet fırkası 3 haziranda kapatıldı.

Çağdaşlaşma ve laikleşme süreci halifeliğin, dinsel yargı ve eğitimin kaldırılmasıyla tamamlanmış değildi. Şeyh Sait ayaklanmasını izleyen aylarda, 30 kasım 1925'te tarikatlar yasaklandı, tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. 1925 ağustosunda Gazi Mustafa Kemal Paşa Kastamonu ve İnebolu'ya yaptığı gezide fese ve geleneksel kıyafete karşı tutumunu açıkladı. 25 kasım 1925'te çıkarılan şapka kanunuyla birlikte fes giymek yasaklandı. Görünüşte biçimsel olan bu devrim, gerçekte bir ulusun çağdaş batı uygarlığına geçişinin açık bir belirtisi, ileri doğru atılan önemli bir adımdı. Bunu, 26 aralık 1925'te islami saat ve takvimin batı takvim ve saatiyle değiştirilmesi izledi. 17 şubat 1926'da medeni kanunun kabulüyle Gazi Mustafa Kemal Paşa, çağdaşlaşma yönünde en önemli adımlardan birini daha attı. Bu kanunla, din kuralları yurttaşlar arası ilişkiler alanının dışında bırakılıyordu.

1926 haziranında, birinci dönem Lazistan mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşlarının İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlediği suikast girişimi açığa çıkarıldı. (→ İZMİR SUİKASTI.) Kovuşturmayı yürüten Ankara İstiklal mahkemesi, soruşturmayı suikastla ilgili gördüğü Terakkiperver cumhuriyet fırkası ve eski İttihat ve Terakki'nin önderlerini kapsayacak biçimde genişletti. Gazi Mustafa Kemal Paşa, 15 ekim 1927'de açılan Cumhuriyet halk fırkası kurultayında ünlü *Büyük nutuk*'u okudu. Okunması otuz altı saat süren *Nutuk*'ta 19 mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı andan başlayarak eylemlerinin açıklamasını yapıyordu.

Mustafa Kemal **"Atatürk"**
Kastamonu dönüşünde (1.9.1925)

10 nisan 1928'de yapılan bir değişiklikle Anayasa'dan "Türkiye devletinin dini, islamdır" hükmü çıkarıldı. 9 ağustos 1928'de Gazi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Sarayburnu'nda Cumhuriyet halk fırkası'nın düzenlediği bir toplantıda yeni türk harflerinin benimsendiğini açıkladı. Gazi Mustafa Kemal Paşa yeni harfler konusunda da hızlı ve kararlı davranışın yeni bir örneğini verdi. Kendisi "başöğretmen" kimliğiyle yeni harfleri tanıtma gezilerine çıktığı gibi, tüm milletvekillerini de bu yolda seferber etti. 1929'da, arkadaşı Fethi Bey'e kurdurduğu Serbest* fırka ile bir demokrasi denemesine girişti. Ama, çeşitli çevrelerden muhaliflerin bu fırkada toplanmaları bu girişimin zamansız olduğunu gösterdi. 17 kasım 1930' da Serbest fırka kendisini feshetmek zorunda kaldı.

1930'larda cumhuriyet, daha çok ekonomik konularla ilgileniyordu. 1929'a kadar liberal çizgide ilerleyen ekonomi, bu tarihten başlayarak himayeci bir görünüm almış, 1932'den sonra da devletçiliğe yönelmişti. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu arada birkaç reform hareketini daha gerçekleştirdi. Türk tarihi ve dili konularındaki çalışmalara öncülük ettiği gibi, kendisi de bu çalışmalara katıldı. Onun girişimiyle 1931'de Türk tarih kurumu, 1932'de Türk dil kurumu kuruldu, türk dilinin çağdaş uygarlık doğrultusunda gelişmesini sağlayacak süreç başlatıldı. 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. Aynı yıl içinde soyadı kanunu çıkarıldı. TBMM ulusal önder Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir kanunla "Atatürk" soyadını verdi (26 kasım 1934). 27 mayıs 1935'te cuma günleri yapılan hafta tatili, pazar olarak değiştirildi. Atatürk aralarında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle istifa eden başbakan İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı başbakan atadı (25 ekim 1937).

Atatürk, Kurtuluş savaşı bittikten sonra ülkede ve dünyada barışçı bir politika izledi. Bu politikasını "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözleriyle belirledi. Anlaşmazlıklara yol açan Türkiye-Irak sınırı, Ankara antlaşması'yla saptandı (1926). Türkiye, Cemiyeti akvam'a (Milletler cemiyeti) girdi (1933). Bölgede barışın sağlanıp korunması amacıyla Balkan paktı imzalandı (9 şubat 1934). Bu antlaşmaya, Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya da katıldı. Montreux antlaşması'yla (20 temmuz 1936) Boğazlar komisyonu kaldırılarak yetkisi Türkiye'ye verildi ve Türkiye bölgede asker bulundurmak, bölgeyi askeri yönden dilediği gibi güçlendirebilmek hakkını elde etti. Doğu sınırlarında güvenliğin sağlanması amacıyla da Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat paktı imzalandı (8 temmuz 1937). Atatürk'ün buyruğuyla Yüzellilikler* affedildi (29 haziran 1938).

Ulusal sınırlar dışında kalan Hatay'ın görüşmeler yoluyla Türkiye'ye bağlanmasını çok isteyen Atatürk'ün bu yoldaki girişimleri sonucunda Hatay'da bir türk cumhuriyeti kuruldu (2 eylül 1938). Hatay daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'ne katıldı (7 temmuz 1939).

Bütün bu yoğun çalışmalar sonunda Atatürk'ün sağlık durumu giderek bozul-

Mustafa Kemal **"Atatürk"**
yeni türk abecesini öğretirken

Mustafa Kemal **"Atatürk"**
10. yıl Nutkunu söylerken
(29.10.1933)

Atatürk trende İsmet İnönü'den bilgi alırken (22.9.1935)

muş, hekimler kendisinin siroz hastalığına yakalandığını saptamışlardı. Hastalığıyla ilgili olarak cumhurbaşkanlığınca ilk resmi bildiri 31 mart 1938'de yayımlandı. Atatürk, 5 eylül 1938'de vasiyetini hazırladı. (→ ATATÜRK'ÜN VASİYETNAMESİ.)

Atatürk, son günlerini Dolmabahçe sarayı'ndaki hasta yatağında geçirdi. 16 ekim 1938'de, sağlık durumu hakkındaki raporlar, günlük olarak yayımlanmaya başladı. Dolmabahçe sarayı'nda hayata gözlerini yumdu (10 kasım 1938, saat 09,05). Naaşı İstanbul'dan Ankara'ya taşınarak Etnografya müzesi'ndeki geçici kabire konuldu (21 kasım 1938).

Bir yıl sonra CHP olağanüstü kurultayı Atatürk'ün "Ebedi Şef" unvanıyla anılmasını kararlaştırdı (26 aralık). Ölümünün 15. yılında naaşı büyük bir törenle Etnografya müzesi'nden alınarak Anıtkabir'e konuldu (10 kasım 1953).

Atatürk, doğumunun 100. yılında, Türkiye ve dünyada törenlerle anıldı (1981). UNESCO, aynı yılı "Atatürk yılı" olarak ilan etti.

—Ed. Atatürk'ün söylevleri, özdeyişleri, siyasal, ekonomik, kültürel konularla ilgili görüşleri geniş ölçekli yayınlara konu oldu; bunlara yer veren çok sayıda derleme yayımlandı (*Atatürk diyor ki*, Mustafa Baydar, 1951; *Atatürk'ten düşünceler*, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, 1956; *100 soruda Atatürk'ün temel görüşleri*, Fethi Naci, 1968 vb.) Kurtuluş savaşı'ndan önceki döneme ait *Takımın muharebe talimi* ile *Bölüğün muharebe talimi* kitapları General Litzmann'dan çeviridir. *Cumalı ordugâhı, Tabiye tatbikat seyahati* (1911), Nuri Conker'in bir kitabındaki sorunları tartışan *Zabit ve kumandan'la hasbıhal* (1918) Atatürk'ün askerlikle ilgili yapıtlarıdır. Ruşen Eşref Ünaydın'ın yayımladığı *Anafartalar kumandanı Mustafa Kemal'le mülakat* (1918), Çanakkale savaşı'yla ilgili bilgi verir; değerlendirmelerini dile getirir. *Anafartalar muharebatına ait tarihçe* (1943), *Arıburnu muharebeleri raporu* (1968) Atatürk'ün bu savaşla ilgili notlarını ve belgelerini kapsar. *Atatürk'ün söylev ve demeçleri* adıyla yayımlanan 5 ciltlik yayınla (1945-1972), *Atatürk'ün resmi yazışmalara girmemiş söylev, demeç ve söyleşileri* (1980), *Gizli oturumlarda Atatürk'ün konuşmaları* (1977) Kurtuluş savaşı ve cumhuriyet dönemlerindeki konuşmalarını, yazılarını bir araya getirir. Kurtuluş savaşı'nın evreleri, zaferin kazanılması, barış görüşmeleri, cumhuriyetin ilanı, devrimlerin gerçekleştirilmesi, muhalefet hareketleri karşısındaki değerlendirmeleri *Nutuk*'ta (1927) yer almaktadır. Ahmet Emin Yalman'a 1922'de anlattığı anıları *Türk'ün altın kitabı*'nda (1928), Falih Rıfkı Atay ile Mahmut Soydan'a 1926'da anlattığı anıları *Atatürk'ün hatıraları 1914-1919* (1965) adlı kitaptadır. *Atatürk'ün hatıra defteri* (1972), 1916'da Diyarbakır'da tuttuğu bir günlüğü içerir. *Atatürk'ten yazdıklarım* (Prof. Dr. Afet İnan, 1969) Atatürk'ün özellikle, tarih, dil, kültür sorunlarıyla ilgili görüşlerini kapsar. *Geometri* adlı kitap (1937) ise Atatürk'ün türkçe terimleri kullanarak kaleme aldığı bir uygulamadır. Atatürk'ün yaşamı, eylemi, görüşleri çeşitli yapıtlara konu oldu: *Atatürk*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1939; *Çankaya*, Falih Rıfkı Atay, 1961; *Tek adam*, Şevket Süreyya Aydemir, 1963-1965 vb.)

Atatürk ile ilgili edebiyat yapıtları arasında şiirler önemli bir yer tutar. Bunlar derlenerek antolojiler hazırlandı: *Atatürk şiirleri*, Behçet Necatigil (1963). Atatürk'ün sağlığında onun için yazılmış ilk şiirler eski edebiyatın övgü örneklerine yakındı; onu münci (kurtaran), halaskâr (kurtarıcı) gibi sıfatlarla niteliyorlardı. Büyük bir bölüm şiir betimlemelerinde dış görünüşüne geniş yer verir (Işık saçlı, gök gözlü, bir timsal -B.K Çağlar). Kurtuluş savaşı'nı kazanması, geri kalmış ülkelere örnek olması anlatılır; yeni Türkiye'nin kurucusu olarak gerçekleştirdiği eylemden söz edilir. Ölümünün hemen ardından yayımlanan şiirlerde bütün ulusun yaşadığı derin acı yansıtıldı (Tavaf, İ. A. Gövsa). Ancak zamanla kalıplaşan bu ağıt modeli etki gücünü de yitirdi. B. K. Çağlar, C. Külebi, C. A. Kansu, B. Necatigil, A. İlhan, M. C. Anday, C. S. Tarancı, S. K. Aksal gibi şairler ise Kurtuluş savaşı'nı Atatürk'e inançla bağlanan halkın bir eylemi olarak yorumladılar; Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimleri, düşüncesinin halkçı, toplumcu yönlerini ele aldılar. F. H. Dağlarca Atatürk'ün kişiliğini ve eylemini destan anlatımından geniş ölçüde yararlanarak tanımladı (Mustafa Kemal'in atı, Mustafa Kemal'in kağnısı, Mustafa Kemal'in kartalı). Konu halk şiirinde de işlendi: Ankaralı Âşık Ömer takma adıyla yazan B. K. Çağlar, Âşık Veysel, Posoflu Müdami, Talibi Coşkun vd. ölümünün uyandırdığı acıyı dile getirirken savaş kahramanı kişiliğini canlandırdılar; özellikle de cumhuriyet döneminde kırsal kesimde görülen yenileşmeyi vurguladılar. (→ Kayn.)

Atatürk aleyhine işlenen suçlar, 25 temmuz 1951 tarih ve 5816 sayılı "Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkında kanun"da belirtilen suçlar. (Bu yasaya göre Atatürk'ün hatırasına açıkça hakaret eden ya da sövenlerle Atatürk'ün heykel, büst ve abidelerini ya da kabrini tahrip eden, kıran ya da kirletenler cezalandırılır.)

Atatürk'ün naaşını taşıyan kortej Karaköy yolunda

Atatürk araştırma merkezi, Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu'na bağlı tüzel kişiliği olan merkez. "Atatürk ilke ve inkılapları" konusunda yurt içi ve yurt dışı çevrelerde bilimsel araştırmalar yapmak amacıyla asıl üyeler, onursal üyeler ve haberleşme üyelerinden oluşur. Merkez, *Atatürk araştırmaları* adlı aylık bir dergi yayımlamaktadır.

Atatürk barajı ve hidroelektrik santralı, sulama ve enerji amaçlı bir çok projeden oluşan "Güneydoğu* Anadolu projesi" (GAP) çerçevesinde ele alınan "Aşağı Fırat projesi"nin kilit tesisi. Urfa ilinde, Fırat nehri üzerinde inşa edilmekte olan barajın derivasyon tünellerinin yapımı 1981-85 arasında tamamlanmış, ana gövde inşaatına 1983'te başlanmıştır. Hazırlanan programa göre, 1989'da su tutulmaya, 1991'de su verilmeye ve ilk ünite türbin-jeneratörün çalıştırılmasına başlanacak, 1994'te son ünite de devreye girerek çalışmalar tamamlanacaktır. Toprak + kaya dolgu tipinde yapılmakta

Anıtkabir'in içten görünüşü

İsa Çelik

olan baraj gövdesinin dolgu hacmi 84,5 milyon m³, su toplama hacmi 48,7 milyar m³, göl alanı 817 km², temelden yüksekliği 184 m olacak, barajdan 870 000 ha alanın sulanmasında yararlanılacaktır. Barajın hemen ağzında, nehir akışına göre sağ yamaç üzerinde inşa edilecek olan hidroelektrik santralında ise, 300'er MW gücünde 8 türbin-jeneratör bulunacak, böylece toplam enerji üretimi 8,9 kWh olacaktır. Ancak bu son değer tüm sulamaların işletmeye açılmasıyla 6 milyar kWh'a düşecektir. Atatürk barajı, bu boyutlarıyla, Türkiye'de kurulmuş ve kurulmakta olan su yapılarının en büyüğü olacağı gibi, dünyadaki benzerleri arasında da ön sıralarda yer alacaktır. Barajdan, Urfa-Harran, Siverek-Hilvan, Mardin-Ceylanpınar ovalarında 724 000 ha sulama alanının 300 000 ha'ına çekimle, kalanına pompalama yoluyla su verilecektir. Suları bu alanlara aktaracak olan her biri 26 400 m uzunluğunda, 7,65 m çapında iki tünelin (Urfa* tünelleri) yapımı sürmekte olup, 1987'de bitirileceği öngörülmektedir. Ayrıca, bu tüneller aracılığıyla, GAP' ın bir alt projesi olan Suruç-Baziki ovalarında 146 000 ha'lık tarım alanına da su akıtılacaktır. Atatürk baraj ve hidroelektrik santralının tamamlanması ile, Türkiye'nin bugünkü enerji üretiminin yaklaşık üçte biri kadar ek enerji üretimi sağlanacağı, bunun yanı sıra, ürün deseninde çeşitlenme, verim artışı, çift ürün alınması gibi etkenlerle, sulanan alanda tarımsal üretim değerinin 6 katına çıkacağı düşünülmektedir. Barajda 1991 yılı başından itibaren su tutulmaya başlandı, ancak Suriye ve Irak'ın ihtiyacı için yeteri kadar su salınmaya devam edildi. 300 MW'lık 8 ünite türbin-jeneratör grubunun 2 ünitesi temmuz 1992'de barajın açılışıyla birlikte üretime geçti. Diğer ünitelerle dev su ulaştırma tünellerinin yapımı program çerçevesinde sürdürüldü.

Atatürk eğitim fakültesi, Marmara üniversitesi'ne bağlı fakülte. 20 temmuz 1982'de kuruldu. Daha önce, 1949'da Eğitim enstitüsü, 1980'de Yüksek öğretmen okulu olarak örgütlenen kurum, fakülteye dönüştürüldükten sonra, beş anabilim dalında (eğitim bilimleri, türk dili ve edebiyatı, sosyal bilimler, fen bilimleri, yabancı diller) ve üç ana sanat dalında (resim-iş eğitimi, müzik eğitimi, beden eğitimi ve spor) eğitim yapmaktadır. Ayrıca fakülteye bağlı, ilkokul öğretmenleri için iki yıllık önlisans eğitimi yapan Eğitim yüksek okulu vardır.

Atatürk haftası, her yıl 10-16 kasım tarihleri arasında, Atatürk ve devrimlerinin çok yönlü olarak işlendiği hafta. Bu süre içinde çeşitli toplantılar düzenlenir, gazete, dergi, radyo, televizyon programlarında ve okullarda Atatürk'ün yaşamı, Kurtuluş savaşı, cumhuriyeti kurması, yaptığı devrimler anlatılır, önemi vurgulanır.

Atatürk havalimanı, İstanbul'da havalimanı. 1944'te, Chicago'da imzalanan "Milletlerarası sivil havacılık anlaşması" uyarınca, Yeşilköy'de kurulu ufak havaalanının yerine uluslararası bir havalimanı kurulmasına hükümetçe karar verildi. 1949'da yapımına başlanan alan, 1953'te tamamlanarak Yeşilköy havalimanı adıyla işletmeye açıldı. Saatte 80 dış hat ve 400 iç hat yolcusuyla 200 transit yolcuya hizmet verebilecek kapasitede olan alanda, terminal binası 10 000 m²'lik bir alan kaplıyor, 2 300 m uzunluğunda bir uçuş pisti bulunuyordu. Ancak, hava ulaşımının gelişmesi, büyük yolcu uçaklarının hizmete girmesi gibi nedenlerle bu kapasite kısa sürede yetersiz kaldı. Hazırlanan geniş kapsamlı bir master planının ilk aşaması olarak alana 3 000 m uzunluğunda yeni bir pist eklendi (1972). Bu plan tam olarak uygulanmaya konduğunda, alana eklenecek terminal grubu, 400 m çapında bir dairenin çevresinde yer alacak 4 terminal binasından oluşacaktır. Her binanın yıllık yolcu kapasitesi 5 milyon kişi olarak planlanmıştır. Terminal binalarından ilki 1985'te tamamlanarak hizmete açıldı ve limanın adı *Atatürk havalimanı* olarak değiştirildi. Bu terminal binasına 9 uçak doğrudan yanaşabilmekte, 16 uçak açıkta park edebilmektedir. Bu yeni terminal binası için 1 500 otomobilin park edebileceği bir otopark yeri de hizmete açılmıştır. 1985'te uluslararası tarifeli ve tarifesiz dış hat seferleri ile iç hat seferlerine açık olan Atatürk havalimanı'nın uçak trafiği kapasitesi yılda 429 000 iniş-kalkışa, yolcu trafiği kapasitesi de 7 500 000 kişiye ulaşmıştır. Gerçekleşen kullanım düzeyi ise, 1988'de 73 633 iniş-kalkış, 5 449 047 yolcu, iç ve dış hatlarda 150 000 ton yük olmuştur.

Atatürk il halk kütüphanesi (İzmir), Mithatpaşa caddesinde, Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı kitaplık. İzmir Hisar camisi alt katında, Ahmet adlı bir kişi tarafından vakıf olarak kuruldu (1775). Vakıf kütüphaneler Milli eğitim bakanlığı'na devredilince, başka kitaplıklarla birleştirilip *Hisar umumi kütüphanesi* adıyla Salepçioğlu camisinin alt katında hizmete girdi. Yer yetersizliğinden, önce Halkevi binasına (1934), daha sonra Okullar müzesi'ne (günümüzde Merkez çocuk kütüphanesi) yerleştirildi (1942). Salepçioğlu vakıf kitaplığıyla birleşip, *Hisar-Salepçioğlu kütüphanesi* adıyla hizmete girdi (1948). 1952'de *Atatürk kütüphanesi*, daha sonra *Atatürk umumi kütüphanesi* adını aldı (1957). Yönetimi Atatürk müzesi'yle birleştirildi, adı *Atatürk il halk kütüphanesi ve İzmir şehri Atatürk müzesi* oldu (1962). Toplam derme 58.317 (1985). Derleme nüshası alan kitaplıkta, fiş kataloğu, yazar, konu ve kitap adına göre Dewey onlu tasnif sistemiyle hazırlanmıştır. Ayrıca, kütüphanede gezici kitaplık servisi, Atatürk ve yakın tarih konulu 3 683 yapıt içeren Atatürk araştırmaları merkezi, 1983'te hizmete girmiş ve Braille alfabesiyle yazılmış 150 kitap içeren, görmezler bölümü vardır.

Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi enstitüsü, Boğaziçi üniversitesi'ne bağlı enstitü. 1982 tarihinde Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi alanında lisansüstü eğitim, bilimsel araştırma ve uygulama yapmak amacı ile kurulmuştur. Enstitü, bu amaç doğrultusunda kurs, seminer, konferans ve kongreler düzenler. iç ve dış yayınları derleyerek bir belge merkezi görevi yapar. Ayrıca üniversite, özel ve kamu kuruluşları arasında danışma, eğitim ve araştırma ilişkileri kurmak, yurt dışındaki araştırma ve eğitim kurumları ile işbirliği yapmak görevini de üstlenmiştir.

Atatürk kitaplığı (İstanbul), Taksim'de, İstanbul Belediyesi kütüphaneler ve müzeler müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. Halk kitaplığı olarak hizmet vermektedir. Belediye ile Koç holding arasında yapılan bir anlaşmayla hazırlık çalışmaları başladı (1971). Projesi mimar Sedat Hakkı Eldem'ce, klasik türbe mimarisinden esinlenilerek hazırlanan bina, 1973'te tamamlandı, 1980'de hizmete açıldı. İstanbul Belediye kütüphanesi'nin (kur. 1929) dermesi buraya devredildi. Muallim Cevdet, Kemal Salih Sel, Osman Ergin ve başka bağış yapanlarla, zengin bir yazma eserler koleksiyonu oluştu. Muhsin Ertuğrul'un kütüphanesi de buradadır. Kitaplıkta, XIX. yy. ve öncesine ait Osmanlı ve Avrupa atlasları, harita ve planlar, fotoğraf ve basılı albümler, XVII. yy.'dan başlayarak osmanlı tarihi, edebiyatı ve genel konulara ilişkin Fransız devrimi'nde basılmış Avrupa kitapları, eski harfli basma olarak Müteferrika ve Üsküdar basımevi yayınları, taşbasması kitaplar, devlet ve vilayet salnameleri, vakanüvislerin tarihleri, divanlar, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ilk dönem gazeteleri, eski Avrupa gazete ve dergileri bulunmaktadır. Yazma eserler kataloğu basılmış; Belediye kütüphanesi'nin arapça, farsça, türkçe ve yabancı dillerdeki eserlerinin kataloğu, Orhan Durusoy tarafından *İstanbul Belediye kütüphanesi alfabetik kataloğu* adıyla üç cilt olarak yayımlanmıştır.

Atatürk konutu ve devlet demiryolları müzesi, Ankara'da müze; Atatürk'ün Ankara'ya geldiğinde kaldığı istasyon binasındadır. Yapının üst katı Atatürk konutu olarak düzenlendi. Alt katta Türkiye'de demiryollarının gelişimine ilişkin resimler, haritalar, maketler bulunuyor. Müzenin yanındaki kör tren hattında, Atatürk'ün yurt gezilerinde kullandığı vagon sergileniyor.

Atatürk koşusu, Atatürk'ün Ankara'ya ilk geldiği gün olan 27 aralık 1919 tarihinin yıldönümlerinde Ankara'da yapılan 6 000 m'lik koşu. 1936'dan bu yana aralıksız olarak koşulmaktadır. Koşu, genellikle Atatürk'ün Ankara'yı ilk gördüğü yer olan Dikmen sırtlarındaki Keklikpınar mevkiinden başlayıp, Ulus'taki Vilayet konağı'nın önünde bitmektedir. Bu koşu Atatürk'ten alınan özel bir izinle düzenlenmeye başladığından, ayrı bir anlam ve değer taşımaktadır. Günümüze kadar en fazla Mehmed Yurdadön (8 kez) birinci oldu. 1936-1985 yılları arasındaki koşuları şu atletler kazandı: Galip Darılmaz (1936), Şevki Koru (1937), Mustafa Kaplan (1938-1944), Adnan Darılmaz (1939), Eşref Aydın (1940, 1943, 1946), Zürref Aşılmaz (1941), Recep Het (1942), Behzat Akdeniz (1945), Mustafa Özcan (1947, 1949, 1950), Hüseyin Topsakal (1948, 1955), Osman Coşgül (1951), Cahit Önel (1952), Abdullah Kökpınar (1953), Ekrem Koçak (1954, 1956, 1957), Muharrem Dalkılıç (1958, 1959, 1962, 1964, 1968), Şükrü Saban (1960, 1961, 1963, 1965, 1966, 1967, 1969, 1970), Hamza Canavar (1971, 1973), Hikmet Şen (1972), Musa Kalemoğlu (1974), Mehmet Yurdadön (1975, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983), Sadık Dursun (1976), Mehmet Terzi (1984, 1985), Zeki Öztürk (1986, 1987, 1988, 1990), Nihat Yaylalı (1989, 1991).

1991 yılı **Atatürk koşusu** birincisi Nihat Yaylalı

Atatürk köprüsü → UNKAPANI* KÖPRÜSÜ.

Atatürk köşkü, Diyarbakır'da akkoyunlu yapısı (XV. yy.). Kentin 3 km güneyinde, Mardin kapısı dışında, Dicle köprüsünün batı yamacındadır. Ak-kara taştan, iki katlı, eyvanlı, havuzlu bir yapıdır. 1926'da Bitlis-Muş harekâtını yöneten Atatürk'e Diyarbakırlılar tarafından armağan edildiğinden bu adla anılır. 1939'da onarılarak ziyarete açılmıştır. *Seman köşkü* de denir.

Atatürk kurtuluş savaşında, Cahit Külebi'nin Kurtuluş savaşı destanı (1952). Şairin *Rüzgâr* kitabındaki Atatürk'e ağıt şiiri, destanın türlü bölümlerinde yer verilmiş dizeleriyle yapıtın çatısını kurar. Yurt güzelliklerini anlatarak ve yurt sevgisini dile getirerek başlayan destanda işgal altın-

Atatürk havalimanı
İstanbul
Hürriyet arşivi

Büyük Larousse

Atatürk kültür merkezi
İstanbul

daki ülkenin acıları canlandırılır. Kurtarıcı Kemal Paşa'ya beslenen umut, savaşın aşamaları, direniş ve zafer dile getirilir. Atatürk'ün özgürlükçü, halkçı, devrimci kişiliği vurgulanır.Halk şiirinin anlatım özelliklerinden yararlanan destanın kimi bölümleri ("İnönü'nde iki kılıç gibiydik düşmanla biz") içerikle bütünleşen anlatımı kadar, uyandırdığı coşkuyla da dikkati çeker. Nevit Kodallı bu yapıttan yararlanarak *Atatürk* oratoryosu*'nu besteledi.

Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, 1982 anayasasının 134. maddesi gereğince çıkarılan 11 ağustos 1983 tarih ve 2876 sayılı yasayla kurulmuş, cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, başbakanlığa bağlı, tüzel kişiliği olan bir kamu kurumu. Kuruluş yasasında kurumun amacı "atatürkçü düşünceyi, atatürk ilke ve inkılaplarını, türk kültürünü, türk tarihini ve türk dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve yayınlar yapmak" biçiminde belirtilmiştir. Kurumun bağlı kuruluşları Atatürk* araştırma merkezi, Türk dil* kurumu, Türk tarih* kurumu ve Atatürk* kültür merkezi' dir.

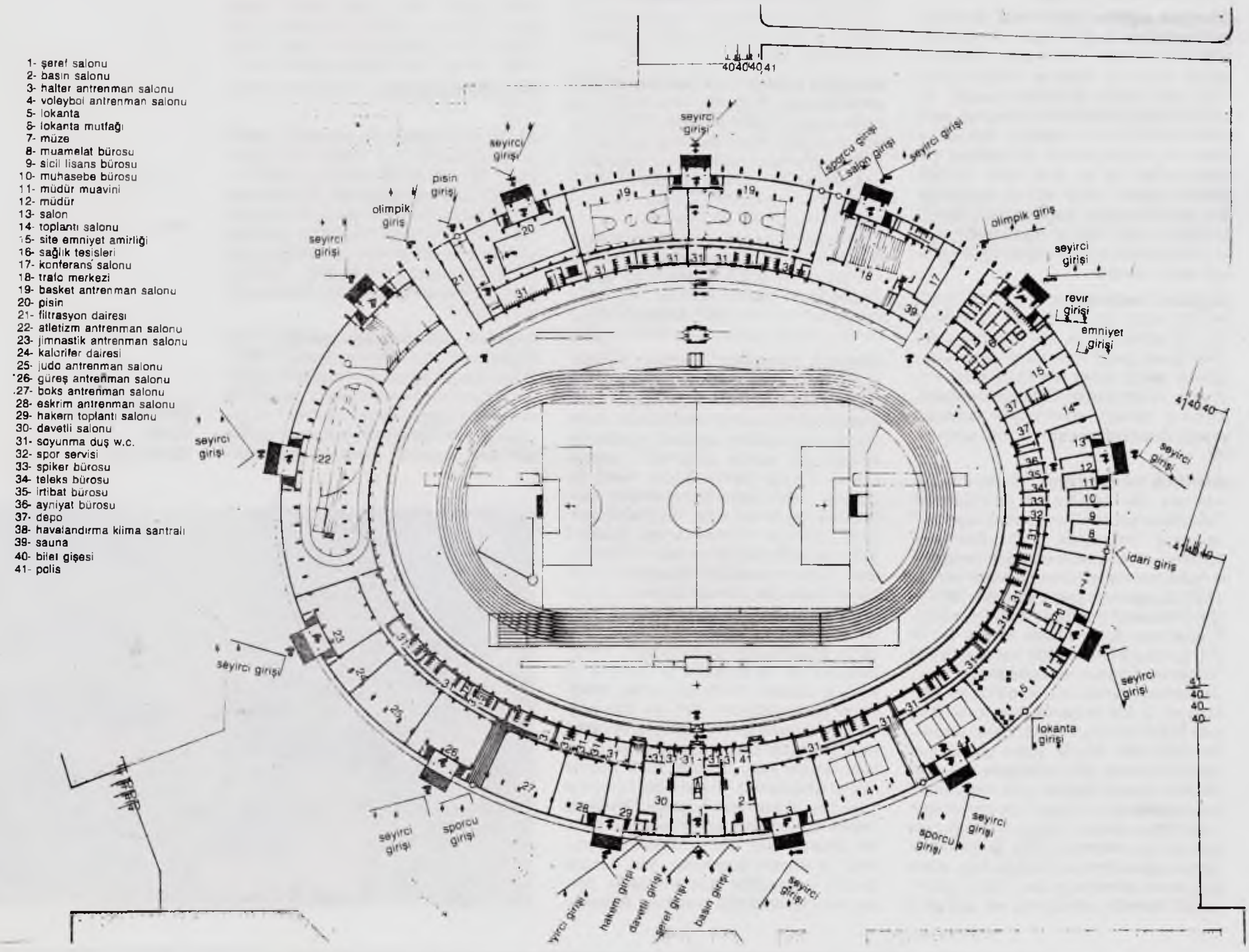
Atatürk kültür merkezi, Atatürk kültür,dil ve tarih yüksek kurumu'na bağlı tüzel kişiliği olan bir kamu kurumu. Türk kültürünü, atatürkçü düşünceyi atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda bilimsel yoldan incelemek, araştırmak ve bir bütünlük içerisinde yaymak ve yayımlamak amacı ile kurulmuştur.

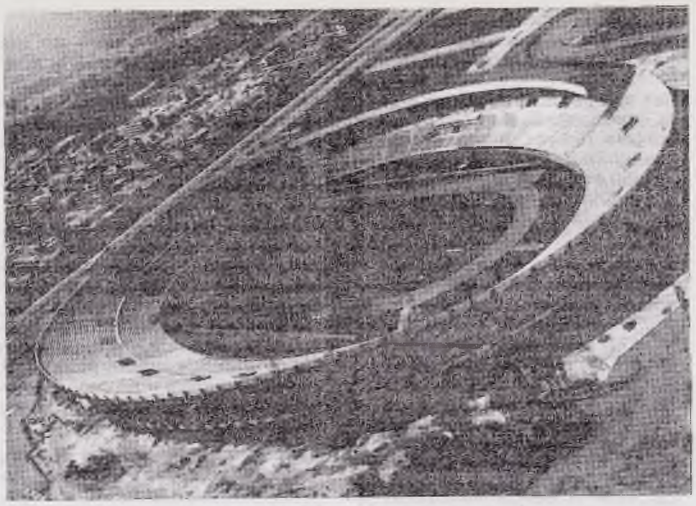
Atatürk kültür merkezi (AKM), İstanbul'da, Taksim meydanı'nda, kültür etkinliklerinin gerçekleştirildiği yapı. Yapımına İstanbul belediyesi'nce başlandı (1946). Daha sonra Bayındırlık bakanlığı'nca üstlenilen yapım çalışmaları, kesintilerle 1969'a değin sürdü. Mimarlık çalışmaları Hayati Tabanlıoğlu tarafından yürütülen yapı, 12 nisan 1969'da *Kültür sarayı* adıyla hizmete girdi. 27 kasım 1970'te çıkan yangında büyük zarar gördü. 1972-1979 arasında Bayındırlık bakanlığı'nca onarıldı. 1979'da Atatürk kültürk merkezi adıyla yeniden açıldı. Tasarımı ve gelişmiş sahne teknolojisiyle dikkati çeken yapı, 1 320 kişilik büyük salon, 530 kişilik konser salonu, 280 kişilik oda tiyatrosu, 280 kişilik çocuk sineması, 1 000 m²'lik büyük ve küçük sanat galerilerinden oluşmaktadır. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı olan merkezde, Devlet tiyatroları ve Devlet opera ve balesi çalışmalarını sürdürmekte, ulusal ve uluslararası etkinlikler düzenlenmektedir.

Atatürk oratoryosu, Nevit Kodallı'nın yapıtı (1950-1952). Besteci, Cahit Külebi' nin "Atatürk kurtuluş savaşında" adlı özel olarak yazılmış manzum metnini, soprano, mezzosoprano, tenor ve bariton soloları, koro ve büyük orkestra için, birbirine bağlı olarak seslendirilen 13 bölümlü bir *oratorio epico* biçiminde besteledi. İlk bölümde (prolog) Anadolu'nun güzellikleri; sonraki bölümlerde işgal altındaki Anadolu, Atatürk'ün Samsun'a çıkışı, Kurtuluş savaşı ve Büyük zafer anlatılır. Son iki bölüm (epilog), atatürk devrimlerinin ölmezliğini dile getirir. Bariton solocu, bölümler arasında bağlantıyı kuran, recitativolarla konuyu açıklayan bir anlatıcıdır. Bu recitativolardaki dil, saz şairlerinin stilize dilidir. İlk kez 9 kasım 1953'te, Atatürk'ün naaşının Etnografya müzesi'nden Anıtkabir'e aktarılışı töreninde, Devlet operası sanatçıları ve Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nca seslendirildi.

Atatürk orman çiftliği, Atatürk'ün isteği üzerine, Ankara'da, Gazi orman çiftliği adıyla, 1925'te kurulan örnek çiftlik. Ankara orman çiftliği adıyla da anılır. Verimsiz topraklarda da örnek çiftlikler kurulabileceğini göstermek, tarım çalışmalarına öncülük etmek amacıyla kuruldu. 1937'de Devlet ziraat işletmeleri kurumu'na bağlandı. 1950'de özel bir yasayla Tarım bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliği olan bir iktisadi kuruluş haline getirildi ve bugünkü adını aldı. Çok yönlü bir tarım işletmesi olan çiftlik, çalışmalarını, ziraat sanatları, hayvancılık, tarla kültürleri, mayalandırma sanatları, hayvanat bahçesi şubeleri aracılığıyla yürütür. Çiftlikte yetiştirilen ve çevre çiftçilerden toplanan çeşitli tarım ürünlerini işleyerek, pastörize süt, yağ, ayran, bira, şarap, meyve ve domates suyu, bal, salça, turşu vb. üretir. Ayrıca çiftlikte kurulan lokanta, gazino, bi-

Atatürk stadyumu'nun planı

Atatürk stadyumu
İzmir

ra bahçeleri gibi tesisler, havuzlar ve hayvanat bahçesiyle Atatürk orman çiftliği, Ankara'nın önde gelen bir gezinti ve dinlenme yeridir.

Atatürk ormanları, Atatürk'ün 100. doğum yıldönümünü kutlamak ve ebedileştirmek amacıyla kurulan ormanlara verilen ad. (57 ilde 84 ayrı yerde toplam olarak 45 643 ha alan üzerinde kurulmaları planlandı; Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü olan 1981'den beri kuruluşları sürmektedir.)

Atatürk stadyumu, İzmir'de stadyum. 1971 Akdeniz oyunları için Halkapınar semtinde kuruldu. Mimarı, Harbi Hotan'dır. Türkiye'nin 70.000 kişiyi alabilen en büyük stadyumudur. İlk tartan pist ve ilk elektronik skorbort bu stadyumda yapıldı. Çevresinde tartan kaplı bir atletizm pisti, futbol sahaları; tribünlerinin altında da çeşitli spor dallarına uygun salonları vardır. Bugüne kadar birçok uluslararası spor karşılaşmasının yapıldığı, çok sayıda milli futbol maçının oynandığı stadyum, halk arasında "uğurlu stad" olarak anılmaktadır.

Atatürk tarım işletmesi, İstanbul iline bağlı Yalova ilçe merkezine 2 km uzaklıkta tarım işletmesi. 1929'da, Atatürk tarafından satın alınan 3 083 da'lık arazi üzerinde kuruldu. 1938'de, 3308 sayılı yasayla kurulan Devlet ziraat işletmeleri kurumu'na devredildi. 1950'de 5433 sayılı yasayla Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü'ne (DÜÇ), 1952'de Tarım bakanlığı'na, 1957'de yeniden DÜÇ'e ve 1983'te Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlandı.

Atatürk uluslararası barış ödülü, Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi doğrultusunda, dünya barışına, uluslararası dostlukların geliştirilmesine hizmet eden gerçek ya da tüzel kişilere verilen devlet ödülü. Ödül, üzerine Atatürk'ün rölyefi işlenmiş bir plaket, parasal ödül, ödül rozeti ve beratından oluşur. Her yıl yalnız bir kişi veya kuruluşa ödül verilir. Ödül kurulu, dışişleri bakanı ile cumhurbaşkanınca seçilecek üç üyenin Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kuruluna katılması ile meydana gelir. Yüksek kurul başkanı aynı zamanda ödül kurulunun da başkanıdır. Atatürk uluslararası ödülü ilk kez 1986 yılında Nato eski genel sekreteri Joseph Luns'a, 1987 yılında Almanya Cumhurbaşkanı Richard Weizsäcker'e verildi. 1988 yılında verilmeyen ödülü, 1989'da Japon prensi Takahito Mikasa aldı. 1990'da Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı Kenan Evren ödüle layık görüldü. 1991'de ödül verilmedi. 1992 yılında güney afrikalı zenci lider Nelson Mandela, kendisine verilen ödülü reddetti.

Atatürk üniversitesi, Erzurum'da üniversite. 20 mart 1957'de 6990 sayılı yasayla kuruldu. Atatürk, 1 kasım 1937'de, TBMM açılış söylevinde Doğu Anadolu'da bir üniversiteye gereksinim duyulduğunu belirtmişti. 1950 yılında, Birleşmiş Milletler gıda ve tarım örgütü'nün (FAO) önerisi doğrultusunda, Erzurum'da kurulması öngörülen üniversitenin Nebraska (ABD) üniversitesi örnek alınarak kurulması kararlaştırıldı, yer saptandı. Bu üniversiteden on yıl sözleşmeli 5, Ankara ve İstanbul üniversitelerinden 15 kişilik bir öğretim üyesi kadrosu hazırlık çalışmalarına başladı (1954). Öğretim etkinliklerini, önce kız ortaokulu binasında (1958), daha sonra kendi kampüsünde sürdürdü (1962). 1981'de çıkarılan YÖK yasası ve yapılan değişikliklerle, üniversite on üç fakülte (Diş hekimliği, Fen-edebiyat, İktisadi ve idari bilimler, İlahiyat, Kars veteriner, Kazım Karabekir eğitim, Mühendislik, Tıp, Ziraat, Ağrı eğitim, Güzel sanatlar. Erzincan hukuk, Erzincan eğitim), altı enstitü (Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi. Fen bilimleri, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler, Güzel sanatlar, Türkiyat araştırmaları) ve sekiz yüksek okul (Erzincan meslek, Erzurum meslek, Hemşirelik, Bayburt meslek, Erzincan İlahiyat, Kars meslek, Sağlık hizmetleri meslek, Beden eğitimi ve spor) olarak örgütlendi. 44 000 m^2 üzerine kurulu kampüste, kütüphane, basımevi, sosyal kurumlar, araştırma hastanesi ve beş yüz aile için lojman vardır.

Atatürk yılı, Paris'te toplanan UNESCO'nun 20. Genel kurul toplantısında 1981 yılının "Atatürk yılı" olarak kutlanmasına karar verildi (27 Kasım 1978). Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünde UNESCO'nun girişimleriyle Atatürk'ün kişiliğini, devrimlerini, görüşlerini dünyaya tanıtmak amacıyla çeşitli toplantılar, "Türk kültür günleri" düzenlendi. UNESCO genel merkezinde sergiler açıldı. Devlet sanatçıları konserler verdiler. Kıbrıs Türk Federe Devleti'nde de Atatürk yılı yoğun biçimde kutlandı.

Türkiye'de Atatürk yılı, 5 Ocak 1981 günü devlet başkanı Org. Kenan Evren' in TBMM'de yaptığı konuşmayla başladı. Kutlama programları, devlet başkanının başkanlığında başbakan ve bazı bakanlar ve öğretim üyelerini içeren bir "Milli komite" tarafından düzenlendi. Programları gerçekleştirmek üzere bir "Kutlama koordinasyon kurulu" kuruldu. Devlet başkanı Kenan Evren, Kutlama koordinasyon kurulu'na bir yazı göndererek, kutlama çalışmalarının amacını belirledi: "Türk devriminin, Türk ve insanlık tarihi içindeki yerini ve önemini, büyüklüğünü, bütünleştiriciliğini, milliyetçiliğini, laiklik ve eğitim anlayışını, Atatürk'ün milli bağımsızlık hareketlerindeki öncülüğünü, dünya görüşünü, insanlık anlayışını ve barışçılığını, devlet adamlığı niteliklerini belirtmek, yaymak ve yaşatmak..." Yine devlet başkanının belirttiğine göre, Atatürk'ü bugünün dünyasına anlatmak, ilkelerini ve devrimlerini tanıtmak üzere yurt içinde ve dışında yoğun kültür etkinlikleri, sportif temaslar, basın ve yayın etkinlikleri düzenlenecekti. 100. yılın kalıcılığını vurgulayan çalışmalar yapıldı. Yurdun çeşitli yörelerinde kültür merkezleri açıldı. Ankara'da Atatürk kültür merkezi'nin temeli atıldı (29 Ekim 1981). Yine, Ankara'da I. ve II. Meclis binaları müze olarak hizmete açıldı. Atatürk ile ilgili kitap ve belgeler Milli kütüphane'de toplandı. İl ve ilçelerde Atatürk kitaplıkları kuruldu. Çeşitli yörelerde 24 Atatürk anıtı yapıldı. Atatürk' ün kaldığı evler müze olarak onarıldı ve yeniden düzenlendi, 6 örnek köy projesi uygulamasına başlandı. "Atatürk 100 yaşında" sloganı ile 73 ilkokul yaptırıldı. Van'da 100. Yıl üniversitesi kuruldu. Okuma-yazma bilmeyenler için açılan yüzbinden fazla kursta, iki milyon iki yüz bin yurttaş okuma-yazma öğrendi. Resmi ve özel kuruluşlar başarılı öğrencilere burs dağıttılar; öğrenci yurtları, spor tesisleri kurdular.

Türkiye'nin çeşitli yörelerinde 87 orman bölgesinde ağaçlandırma çalışmaları başladı. Orman köylerini kalkındırma projesi uygulamasına geçildi. Milli parklar kuruldu (Dumlupınar, Belkahve). Kültür, sağlık, tarım, bayındırlık bakanlıkları hizmetlileri, uzmanlar ve araçlarla hizmet kervanı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 100. yıl etkinliklerine katıldılar. Enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı Güneydoğu illerinde Atatürk ve enerji kervanıyla tanıtıcı filmler gösterdi, eğitim araç ve gereçleri, broşürler dağıttı. Atatürk'ün çeşitli illere geliş günleri törenlerle kutlandı. 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim tarihlerinde törenler düzenlendi. Sanat alanında ülkenin tanınmış sanatçılarına 100. yılı simgeleyen plaketler verildi. Üniversitelerde Atatürk fotoğrafları sergileri açıldı. Ünlü ressamlara ısmarlanan Atatürk devrimleri ve Kurtuluş savaşı konularını işleyen tablolar sergilendi. Tanınmış bestecilerimize Atatürk marşları besteletildi. Atatürk devriminin ürünü sayılan çağdaş müzik yapıtları Avrupa orkestralarında Türk yönetici ve solistleriyle icra edildi. Devlet tiyatroları ve Devlet opera ve balesi tüm illerde gösteriler düzenledi. Yüksekokul ve fakülteler, Kurtuluş savaşı ve Atatürk devrimlerini konu alan oyunlar sahnelediler. Üniversitelerde, bilim kurumlarında Atatürk'ün devrimlerini, görüşlerini değerlendiren toplantılar, seminerler, açıkoturumlar, konferanslar düzenlendi. TRT Kurumu radyo ve televizyonda Atatürk'ün görüşlerini yansıtan programlar yayımlandı.

ATATÜRKÇİÇEĞİ a. Kırmızı ya da beyaz yapraklı, sarı çiçekli, kısa boylu süs bitkisi. (Atatürk zamanında Türkiye'ye getirildiği ve Atatürk çok beğendiği için onun adı verilmiştir. Bil. a. *Euphorbia* [*Poinsettia*] *pulcherrima;* sütleğengiller familyası.) [Eşanl. PONSETYA.]

Bk. resim sayfa 964

—ANSİKL. Atatürkçiçeği kışın yapraklarını dökmeyen kısa boylu bir çalıdır; anayurdu Meksika'da 3-4 m kadar boylanabilir. Sivri uçlu, genişçe oval yaprakları, alev kırmızısı (al) ya da krem beyazı renktedir; bitkiye dekoratif bir görünüm verir; çiçekleri yeşilimsi sarı renktedir, ama dikkati çekmez; bürgüleriyse nar kırmızısıdır. Kuru havalı yerlerden hoşlanmaz; rüzgâra ve direkt ışığa karşı korunmak ister. Çelikle üretilir.

atatürkçiçeği *(Euphorbia pulcherrima)* *Prof. Pamay koleksiyonu*

ATATÜRKÇÜLÜK a. Türk ulusal kurtuluş savaşı'ndan kaynaklanan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve sürekliliğinde temel olan, Atatürk'ün, türk toplumunu çağdaş uygarlık düzeyinin de üstüne çıkarmak amacıyla uygulamaya koyduğu düşünce ve ilkeler bütünü. || Bu düşünce ve ilkeler çevresinde oluşan akım. (Eşanl. KEMALİZM.)

—ANSİKL. Atatürkçülük, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel siyasal felsefesiyle dünya görüşünü oluşturur ve türk devrimiyle özdeşleşir. Sürekli biçimde yeni gereksinimlere uyum gösterebilen, geleceğe açık dinamik bir bütün olan atatürkçülük, bu nedenle katı bir öğretiye dayanmaz, pragmatik nitelikli bir öz içerir, etkin bir düşünce ve eylem birliği öngörür. Toplumsal ilerlemeyi engelleyici kurumları, doğrultusu önceden saptanmış bir süreç içinde ortadan kaldırarak, halkın da etkin desteğiyle, XX. yy.'ın çağdaş kurumlarını getirmeyi amaçlayan atatürkçülük Doğu kültür alanından Batı kültür alanına geçilmesini sağlayan büyük ve köklü bir değişim gerçekleştirmiştir. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, giderek onu da aşmak amacıyla Batı'ya yönelmiş, onun bilim, teknik, düşünce, felsefe, sanat, kısacası tüm yaşam görüşünü benimsemeyi ilke edinmiştir. Çokuluslu bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde bağımsız ve ulusal bir devlet kurulmasını sağlamış, bu devleti yaşatacak tüm önlemleri alarak türk devrimini yaratmıştır. Gerçekçi bir önder olan Atatürk'ün yönlendirdiği bu devrimle türk ulusu her alanda yepyeni bir yapıya kavuşmuş ve önünde sonsuz bir gelişme yolu açılmıştır.

Atatürkçülüğün özünü oluşturan ve birbirini bütünleyen cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkeleri, Cumhuriyet halk fırkası'nın üçüncü büyük kongresinde parti programına girmiş (1931), 1935 kongresinde alınan karar doğrultusunda yapılan bir değişiklikle, 5 şubat 1937 tarihinde anayasanın 2. maddesinde yer almıştır: "Türkiye devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır."

Cumhuriyetçilik, türk halkının tümüyle devlet yaşamına katılmasını sağlayan ilkedir. Ulusal iradenin egemenliğini öngörür, açık topluma yönelik bir uygulamayı gerektirir, hem bir devlet, hem de bir hükümet biçimini belirtir. Türkiye Büyük millet meclisi'nin toplandığı ilk günden başlayarak uygulamaya giren, saltanat ve hilafetin kaldırılmasıyla amacına ulaşan ilke, Cumhuriyet'in sonsuza dek korunmasını ve kollanmasını öngörür.

Atatürkçü milliyetçilik anlayışı, ülkenin bölünmezliğini ve ulusal bütünleşmeyi sağlamayı amaçlayan, insan kişiliğine ve özgürlüğüne değer veren bir anlayıştır; çağdaş olana ve geleceğe dönüktür, gerçekçi ve akılcıdır, düşçülüğe yer vermez. Türklük ülküsünü benimseyen her bireyi Türk sayar; etnik ayrımcılığa ve ırkçılığa da, ümmetçiliğe de karşı çıkar. Bu anlayışa göre, Türkiye Cumhuriyeti, ulusal sınırları içinde türklük duygusuyla yaşayan herkesin ortak devletidir. Türk ulusu da, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan türk halkıdır. Atatürkçü milliyetçilik, türk ulusuna Türk olmanın mutluluğunu vermeyi, türklük bilincini geliştirmeyi, ulusal gücü toplumsal kalkınma doğrultusunda harekete geçirmeyi amaçlar. Bu nedenle, birleştirici ve yüceltıcidir. Geçmişteki türk varlığına yönelik araştırmalarla temellendirilen bu görüş, türk ulusunu öz benliğine kavuşturmuş, böylece osmanlılık tarihe karışmıştır.

Toplumsal yönden halkçılığı öngören atatürkçülük toplum çıkarını gözeten bir uygulamaya yönelir ve demokratik bir toplum yaratmayı amaçlar. Bu bağlamda halkçılık bir yandan cumhuriyetçiliğin, bir yandan da milliyetçiliğin bir uzantısı olarak belirir. Atatürkçü halkçılık anlayışına göre, egemenliğin kaynağı ulustur. Egemenliğin, devletin yurttaşa ve yurttaşın devlete karşı olan görevlerinin tam anlamıyla yerine getirilmesi yolunda kullanılması temel kuraldır. Yasalar önünde herkese eşitlik sağlayan, ayrıcalık kabul etmeyen bir "demokratlık" ülküsü sözkonusudur.

Atatürkçülük devletçilik ilkesini benimser. Böylece iktisat alanında, demokratik düzen içinde dengeli ve hızlı bir planlı karma ekonomiyi öngören bir kalkınma modeli oluşturur. Siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güvence altına almayı amaçlar. Kişisel etkinliği temel almakla birlikte, en kısa sürede ulusal refahı sağlamak için, genel çıkarların gerektirdiği durumlarda, özellikle de iktisadi alanda devleti devreye sokar. Atatürkçü devletçilik ilkesi esnek bir ilkedir ve özellikle 1929 dünya bunalımından sonra, genel ve ortak çıkarların gösterdiği doğrultuda devlet etkinliğine öncelik tanımıştır.

Akılcı ve pozitif bilim anlayışına dayanan atatürkçülük, dinle dünya ve devlet işlerinin ayrılmasını gerektiren, inanç özgürlüğünü getiren laikliği temel ilke olarak benimsemiştir. Laiklik tüm öbür ilkelere gerçek içeriklerini kazandırır, devletin demokratik, ulusun bağımsız ve özgür olmasını en sağlam güvenceye kavuşturur. Saltanatla hilafetin kaldırılması, öğretim birliğinin sağlanması, şeriye mahkemelerinin kapatılması, medeni kanunun yürürlüğe konulması, 1928'de yapılan bir değişiklikle "Türkiye devletinin dini, din-i islamdır" hükmünün anayasadan çıkarılması, 1937'de laiklik ilkesinin anayasaya girmesi, sözkonusu ilkenin tümüyle yürürlüğe sokulmasındaki başlıca evrelerdir.

Yeniliğe ve gelişmeye açık, çağdaşlaşma doğrultusunda sürekli değişimi öngören atatürkçülük inkilapçılığı (devrimciliği) da ilkeleştirmiştir. İleriye dönük, yeni değerlere ve gereksinimlere uyum sağlama yolunda sürekli bir yenilenişi, gelişmenin koşulu sayan inkılapçılık türk ulusunun yükselme isteğini simgeler; çağın gereklerine uygun toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik, vb. değişimleri öngören ulusal bir ülküdür.

Atatürkçülük, yukarda belirtilen ilkeler dışında, bunların yön verdiği ya da içerdiği daha başka birçok ilke kapsar. Çağdaşlaşmaya yönelik uygulamalarla ulusal atılımı gerçekleştiren bu ilkeler bütün toplum kurumlarını ve ulus yaşamını ilgilendirir, eğitim, kültür, tarih, yazı, dil, giyim, hukuk, kadın hakları, uluslararası ilişkiler, vb. alanları içerir. Hangi alan söz konusu olursa olsun, temel amaç, türk ulusunun barış içinde, mutlu ve çağdaş bir yaşama kavuşmasıdır.

Atatürkçülüğü oluşturan ve aşama aşama yürürlüğe konulan ilkeler sonuç olarak büyük bir eylem felsefesinin özünü meydana getirir.

Atatürkçülük, türk ulusunun yanı sıra, ezilen tüm ulusların da, bağımsızlık ve kalkınma yolunda tükenmez esin kaynağıdır. Giderek, gerçekçi bir önderin, devrimci bir eylem adamının düşünce ve uygulamalarının yön verdiği evrensel bir akıma dönüşmüş, günümüzün modernleşme ya da çağdaşlaşma modelleri arasında seçkin bir yer almıştır.

Atatürk'e saygı, Nevit Kodallı'nın, *Anıtkabir ses ve ışık gösterisi* için bestelediği müzik (1973). Sözleri Orhan Şaik Gökyay'ca yazılan yapıt, Cumhuriyet'in 50. yıldönümü için ısmarlandı. İlk kez, bestelendiği yıl seslendirildi. 1973'ten beri, yaz akşamlarında, değişmeli olarak dört dilden (türkçe, ingilizce, fransızca, almanca) izleyicilere — banttan — sunulmaktadır. (Kayıtta, orkestrayı besteci yönetti.)

Atatürk'e ve Anadolu'ya destan, A. Adnan Saygun'un büyük orkestra, koro ve solocular için senfonik destanı (op. 67). Metin, Atatürk'ün söylev ve demeçlerinden yararlanılarak besteci tarafından yazıldı. Yapıtta, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı boyunca türk halkının yaşadığı acılar ve bağımsızlığa kavuşmanın getirdiği mutluluk dile getirilir. On beş "deyiş"ten oluşur. İlk kez 1985'te, uluslararası İstanbul festivali çerçevesinde, İstanbul Devlet opera ve balesi orkestrası ve soloculari tarafından seslendirildi.

Atatürk'ün vasiyetnamesi, hastalığının gittikçe artması üzerine, Atatürk 6 eylül 1938 günü, Dolmabahçe sarayı'na çağırdığı İstanbul Altıncı noteri'ne vasiyetnamesi olduğunu bildirdiği kapalı ve mühürlü bir zarf verdi. Vasiyetname 28 kasım 1938 günü Ankara Üçüncü sulh hukuk hakimliği'nde açıldı. Atatürk'ün el yazısıyla kaleme aldığı vasiyetnamenin metni şöyleydi: "Dolmabahçe, 5/9/1938 pazartesi.

Malik olduğum bütün nukut ve hisse senetleriyle Çankaya'daki menkul ve gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet halk partisi'ne âtideki şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum:

"1- Nukut ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş bankası tarafından nemalandırılacaktır.

"2- Her seneki nemadan, bana nisbetleri şerefi mahfuz kaldıkça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye yüzer lira verilecektir.

"3- Sabiha Gökçen'e bir de ev alınabilecek, ayrıca para verilecektir.

"4- Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

"5- İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç oldukları yardım yapılacaktır.

"6- Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk tarih ve dil kurumlarına tahsis edilecektir. K. Atatürk"

ATAUATLAR, Laos'taki yukarı Se Kong bölgesinde yaşayan insan topluluğu. Birkaç bin oldukları tahmin edilen Atauatlar, otları yakılmış tarlalarda pirinç eker, biraz da hayvan (manda) yetiştirmekle uğraşırlar. Köyleri, dörtgen ya da üçgen bir alanda, ortak bir barınak yöresindeki direkler üzerine kurulmuştur. Aile ve toplum yaşamında ataerkillik egemendir.

ATAULLAH Hoca, asıl adı **Ataullah Atâi Ahmet,** türk bilim adamı (Birgi, ?- İstanbul 1571). Medrese eğitimi gördü. İstanbul'da Rüstempaşa medresesinde müderrislik yaptı (1547). Şehzade Selim'in (Sarı) eğitimiyle görevlendirildi (1550). Selim II tahta geçince (1566) padişah hocalığına atandı.

ATAULLAH DEDE EFENDİ (Şeyh Mehmet), türk müzikbilimci (İstanbul 1842- *ay.y.* 1910). Çok iyi öğrenim gördü; birçok doğu ve batı dilini öğrendi.

Toplumbilim, felsefe, edebiyat ve özellikle müzikbilimle uğraştı. Aynı zamanda iyi bir talik hattatıydı. Babası Kudretullah Dede'nin ölümü üzerine onun yerine Galata mevlevihanesi şeyhi oldu (1871). Türk müziği aralıklarını ölçmeye yarayan bir sonometre yaptı. H. Fahrettin ve Celalettin dedelerle çalışarak oluşturdukları birikimi, öğrencileri Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve H. Saadettin Arel sistemlerine temel aldılar.

ATAULLAH EFENDİ (Mehmet), türk şeyhülislam (?- Bolu 1715). Yenişehir (1685), Şam (1690), İstanbul (1695) kadılıklarında bulundu. Anadolu (1695), iki kez Rumeli (1701-1712) kazaskeri oldu. 1713'te şeyhülislamlığa getirildi, rüşvet karşılığı atamalar yapması üzerine iki ay kadar sonra azledildi. Sürüldüğü Bolu'da öldü.

ATAULLAH EFENDİ Arapzade, türk şeyhülislam (İstanbul 1719- *ay.y.* 1785). Rumeli kazaskeri Arapzade Abdurrahman Efendi'nin oğlu. Şam (1769), Mekke (1774), İstanbul (1779) kadılıklarında, Anadolu (1780), Rumeli (1783) kazaskerliklerinde bulundu. 1785'te şeyhülislamlığa getirildi, iki ay sonra öldü.

ATAULLAH EFENDİ (Mehmet) **Dürrizade** → DÜRRİZADE SEYİT MEHMET ATAULLAH EFENDİ.

ATAULLAH EFENDİ (Mehmet) **Seyit, Şerifzade, Topal,** türk şeyhülislam (İstanbul 1759- Güzelhisar 1811). Şeyhülislam Ebu İshakzade Mehmet Esat Efendi'nin torunu, şeyhülislam Esatzade Mehmet Şerif Efendi'nin oğlu. Babası şeyhülislam olduğu için 12 yaşındayken müderrislik payesini kazandı. İstanbul kadılığı, nakibüleşraflık, Rumeli kazaskerliği (1804) yaptı. Şiddetli bir Nizamıcedit karşıtıydı; bu yüzden de muhafazakârları tatmin etmek için şeyhülislamlığa getirildi (1806). Kabakçı Mustafa ayaklanmasını ve Selim III'ün tahttan indirilmesini destekledi. Ayaklanmanın sıcak günlerinde yanlışlıkla görevden alındıysa da, bir gün sonra yeniden atandı. Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak için İstanbul'a gelen Alemdar Mustafa Paşa'nın emriyle görevden alındı (1808); Kızanlık'a sürüldü. İki yıl burada kaldıktan sonra arpalığı olan Güzelhisar'a yerleşti. *Divan*'ı, Kadı Beyzavi'nin tefsirine yazdığı tamamlanmamış bir türkçe haşiyesi vardır. (→ Kayn.)

ATAULLAH EFENDİ Şanizade → ŞANİZADE ATAULLAH EFENDİ.

ATAV (Şükriye BORATAP, **Şükriye**— denir), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1917). 15 yaşındayken, ailesiyle birlikte bulunduğu Sovyetler Birliği'nde sahneye çıktı. Bir süre halkevlerinde amatör olarak çalıştı. 1942 yılında İstanbul Şehir tiyatrosu'na girdi; sayısız oyunda rol aldı; 1978'de bu kurumdan emekliye ayrıldı. 1970'ten sonra birçok filmde yaşlı kadın rolleriyle dikkati çekti (*Umutsuzlar* 1971; *Umut dünyası* 1973; *Yalan*, 1982).

ATAVA (Sergey Nikolayeviç TERPİGOREV, **Sergey**— denir), rus yazar (Nikolskoye, Tambov, 1841- Petersburg 1895). Öyküleri (*l'Appauvrissement*, [fr. çev.], 1880; *la Rose the* [fr. çev.], 1892) rus soylularının maddi ve manevi çöküşünü yansıtır.

ATAVİK sıf. (fr. *atavique*). Antropol. → ATASAL.

ATÂVİL çoğl. a. (ar. *atvel*'in çoğl. *atavil*). *Esk.* **—1.** En uzunlar. **—2.** Uzun boylular. **—3.** Seçkinler, mümtazlar.

ATAY (Falih Rıfkı), türk yazar (İstanbul 1894- *ay.y.* 1971). Rehber-i tahsil rüştiyesi'nde, Mercan idadisi'nde ve Darülfünun edebiyat fakültesi'nde okudu. Yazı hayatına ilkin şiir ve küçük nesirler yazarak başladı; bunlar Servetifünun, Tecelli kadın dergilerinde yayımlandı (1911-1912); daha sonra Tanın gazetesinde, "İstanbul mektubu" genel başlığı altında cumartesi sohbetleri yazarak gazeteciliğe başladı (1913). Aynı dönemde Babıâli mektubi kalemi'nde ve Dahiliye nezareti kalem-i mahsusu'nda çalıştı (1913-1914). Birinci Dünya savaşı'nda yedek subay olarak IV. Ordu karargâhında görev aldı (1914-1917), İstanbul'a dönünce (1917), Bahriye nezareti özel kalem müdür muavinliği, Çarkçı mektebi edebiyat öğretmenliği gibi görevlerde bulundu (1918). Mütareke devrinde birkaç arkadaşıyla birlikte Akşam gazetesini kurdu (1918); burada yazdığı yazılarla, Kurtuluş savaşı aleyhinde bulunanlara karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. İdam istemiyle tutuklanıp divanı harbe verildi, İnönü zaferinden sonra kurtuldu; bu dönemde, ayrıca, Şair, Nedim, Yeni Mecmua, Büyük Mecmua adlı dergilerde yazılar yazdı. Kurtuluştan sonra İkinci Büyük millet meclisi'ne Bolu'dan milletvekili seçildi (1922), uzun süre milletvekilliği yaptı. Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet, Ulus gazetelerinde başyazılar, kendi kurduğu Dünya gazetesinde (1952) başmakale, fıkra, sohbet, anı türlerinde yazılar yazdı. Siyasi makale ve fıkraları dışında, bu türlerde çeşitli yapıtlar vermiş olan ama edebiyat alanında, daha çok, gezi yazarı olarak tanınan Falih Rıfkı Atay, türkçenin her düşünceyi anlatmaya elverişli, kıvrak ve zengin bir dil haline gelmesinde büyük payı bulunan yazarlardan biridir. Türkiye'nin batılılaşması, Atatürk devrimlerinin yayılma ve korunması sorunlarını başlıca siyasi ve ulusal dava olarak benimsemiştir.

Fıkra ve sohbetleri şu kitaplarda toplanmıştır: *Eski saat* (1933), *Niçin kurtulmak* (1953), *Çile* (1955), *İnanç* (1965), *Kurtuluş* (1966), *Pazar konuşmaları* (1966), *Bayrak* (1970). Birinci Dünya savaşı ile ilgili anılarını *Ateş ve Güneş* (1918), *Zeytindağı* (1932, ikisi bir arada 1938) adlı kitaplarda toplamıştır. Cumhuriyet devri ile ilgili anıların en önemlisi *Çankaya* (2 cilt, 1961, tek cilt 1969) dır. Öteki anı kitapları şunlardır: *Batış yılları* (1963), *Atatürk'ün bana anlattıkları* (1955), *Mustafa Kemal'in mütareke defteri* (1955), *Atatürk'ün hatıraları 1914-1919* (1965), *Atatürk ne idi* (1968). İncelemeleri: *Başveren inkılapçı* (1954, Ali Suavi üzerine), *Atatürkçülük nedir* (1966). Gezi kitapları: *Faşist Roma, Kemalist Tiran, Kaybolmuş Makedonya* (1930); *Denizaşırı* (1931); *Yeni Rusya* (1931); *Moskova-Roma* (1932); *Bizim Akdeniz* (1934); *Taymis kıyıları* (1934); *Tuna kıyıları* (1938); *Hind* (1944); *Yolcu defteri* (1946). Bunlardan başka, *Roman* (1938) adlı, röportajla roman arasında bir kitabı vardır. Çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış olan sohbet ve makalelerinin çoğu henüz kitap halinde toplanmamıştır. (→ Kayn.)

ATAY (Cahit), türk oyun yazarı (Çorum 1925). Lise öğrenimini yarıda bırakarak çeşitli işlerde çalıştı. İlk oyun denemeleri 1950'de kurduğu *Yurt tiyatrosu* için yazdı. Devlet tiyatrosu'nda sahnelenen *Pervaneler* (1959) adlı oyunuyla dikkati çekti. Bunu izleyen yapıtlarında ağa baskısı, yersiz inançlar, kan davası, kırsal kesim insanının yaşamında geleneklerin etkisi gibi temaların yanısıra, kente göç etmiş ya da kentli olmaya özenen kişilerin tedirginliğini, başkalaşma özlemini, bireysel çelişkilerini ele aldı. Başlıca oyunları *Pusuda* (1961), *Hamdi ve Hamdi* (1962), *Karaların Memetleri* (1963), *Sultan Gelin* (1964), *Gültepe oyunları* (1968) vb.

ATAY (Oğuz), türk roman, hikâye ve oyun yazarı (İnebolu 1934-İstanbul 1977). Orta öğrenimini Ankara Maarif koleji'nde (1952), yüksek öğrenimini İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'nde tamamladı (1957). Ölümünde Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi harita-kadastro bölümü'nde doçentti. Yayımlanmadan önce TRT 1970 Roman başarı ödülü kazanan *Tutunamayanlar** (1971) adlı yapıtında 1930'lardan 1960 sonrasına uzanan dönemde türk toplumuna ilişkin gözlemler, aydınların yaşamına, toplumsal kurumlara yönelik eleştiriler, bilinçakımından da yararlanan bir anlatımla dile getirilir. *Tehlikeli oyunlar* (1973) romanında, çevresinden kopan aydınların düştüğü çıkmazı işlemeyi sürdürür. *Bir bilim adamının romanı* (1975) mekanik bilgini Prof. Mustafa İnan'ın yaşamını konu edinir. Hikâyeleri, *Korkuyu beklerken* (1975) adlı kitaptadır. *Oyunlarla yaşayanlar* adlı oyunu, ölümünden sonra sahnelendi (1979/80) ve basıldı (1985).

ATAY (Oya), türk koloratur soprano (İstanbul 1941). Ankara Devlet konservatuvarı'nın şan bölümünü bitirdikten sonra İstanbul Şehir operası'na (1969'da İstanbul Devlet opera ve balesi'ne dönüştü) girdi (1963). Burada *Yarasa, Sevil berberi, Rigoletto, Lucia, Saraydan kız kaçırma, Aşk iksiri, Don Pasquale, Romeo ve Juliet* gibi opera ve operetlerde başrol oynadı.

ATÂYA çoğl. a. (ar.' *atıyye*'nin çoğl. *'ataya*). *Esk.* Hediyeler, armağanlar, bahşişler: *Atâya-yı ilahiye* (Tanrı'nın bağışladıkları). *Atâya-yı seniye* (padişah hediyeleri).

ATAYALLAR, TAYALLAR ya da **ATAZANLAR,** Tayvan adasının ortalarında yaşayan dağlı kavim. Bu Malayo-Polinezyalılar, önceleri kafa avcısıydı. Toplum düzenleri, babasoyludur. Geçimlik ekonomileri, bitki örtüsü yakılmış topraklarda yapılan tarımla (darı, tatlı patates, mısır ve taro) sulu tarıma (pirinç) ve ek olarak balıkçılık ve hayvancılığa dayanır. Atayallar, aynı zamanda usta zanaatçılardır.

ATÂYIB çoğl. a. (ar. *atyeb*'in çoğl. *atayib*). *Esk.* **1.** En iyiler. **—2.** Güzel kokular. **—3.** En hoş ve güzel olanlar.

ATAYİ, çağatay şairi (Belh, XV. yy.). Yesevi dervişlerinden İsmail Ata'nın torunlarındandı. Ali Şir Nevai'nin *Nesaim ül-mahabbe*'sinde, şiirlerinin o dönemde çok yaygın olduğu anlatılır. Kimi zaman klasik şiir kuralları dışına çıkarak gerçek yaşam, doğa ve insan betimlemelerine yer verir. Şiirlerinin çoğu günümüze ulaşmamıştır. XVI. yy.'da kopya edilen 260 kadar gazelini içine alan bir yazma, Leningrad'daki Sovyet Doğubilimleri enstitüsü kütüphanesi'ndedir. (→ Kayn.)

ATAYİ (İvazpaşazade Âhi Çelebi), türk şair (öl. Bursa 1437). Murat II'nin vezirlerinden Hacı İvaz Paşa'nın (öl. 1428) oğludur. Murat II, bir kuşku yüzünden, İvaz Paşa'nın gözlerine mil çektirmişti. Bir süre sonra saraya alınmak istenen Atayi babasının başına gelenler yüzünden bunu kabul etmedi. *Latifi tezkiresi*'nde, Mevlid şairi Süleyman Çelebi'nin kardeşi olduğu yazılı ise de, başka kaynaklarda bunun doğru olmadığı belirtilmiştir. Şeyhi'nin en önemli izleyicisi sayılan Atayi, fars şairi Kemal-i Hucendi'nin de etkisi altında kaldı. Murat II'ye sunduğu "güneş" redifli kasidesine Ahmet Paşa'nın nazire yazmasından çağdaşlarını etkilediği anlaşılıyor. Nazire dergilerinde, kaside, gazel ve tuyug yolunda yazılmış epey şiiri vardır. Sehi tezkiresindeki kayda göre, türkçe gazelde atasözü kullanma geleneğini de Atayi başlatmıştır. *Divan*'ı bulunamamıştır. (→ Kayn.)

ATAYİ Nevalizade, asıl adı **Ataullah Çelebi,** türk şair (öl. 1617). Mehmet III'ün hocası Akhisarlı Nuh Nevali Efendi'nin oğludur. Şiirlerinde Baki'nin etkisi görülür. Küçük bir *Divan*'ı vardır. Gazellerine nazireler yazılmıştır.

ATAYİ Nev'izade, asıl adı **Ataullah,** türk şair, bilgin (İstanbul 1583- *ay.y.* 1635). Şair Nev'i'nin oğlu. Medrese öğrenimi gördü. İstanbul'da müderrislik, Rumeli'de çeşitli şehirlerde kadılık yaptı. Bir *Divan*'ı vardır; asıl ustalığı ise mesnevilerinde görülür. Bu türün XVII. yy.'daki en güçlü temsilcisi sayılmaktadır. Hamse'sinde (*Sohbet ül-ebkâr, Nefhat ül-ezhar, Hil-*

Falih Rıfkı Atay

Oğuz Atay

yet ül-efkâr, Heft-han, Sakıname) yerli yaşayışı yansıtmıştır. Edirneli Mecdi'nin *Eş-şakayık un-numaniyye* çevirisine ek olarak hazırladığı *Hadaik ül-hakayık fi tekmilet iş-şakayık* adlı kitabı, Atayi'nin başarılı bir incelemeci olduğunu gösterir. *Şakayık zeyli* diye de anılan bu kitapta, 1558-1634 arasında yaşamış padişah, vezir, bilgin ve şeyhler anlatılır. Bu yapıt basılmıştır (1851). [→ Kayn.]

ATAYİK → ATAİK.

ATAZANLAR → ATAYALLAR

ATBA' sıf. (ar. *atba'*). *Esk.* Çok pis.

ATBÂ çoğl. a. (ar. *tıb'*'ın çoğl. *atba'*). *Esk.* Küçük dereler, çaylar; kanallar.

ATBÂ çoğl. a. (ar. *taby*'ın çoğl. *atba*). *Esk.* Memeler, meme başları.

ATBAK, ATBIKA ya da **ETBAK** çoğl. a. (ar. *tabaka* ve *tabak*'ın çoğl. *atbak, atbıka*). *Esk.* **1.** Kapaklar, örtüler. **—2.** Tabaklar, kap kacak. **—3.** Tabakalar.

ATBÂL çoğl. a. (ar. *tabl*'ın çoğl. *atbal*). *Esk.* Davullar.

ATBALIĞI a. Yayınbalığına bazı yörelerde verilen ad.

ATBARA, Etyopya ve Sudan'da ırmak. Etyopya platosundan doğar, Berber'in biraz yukarısında sağ kıyısından Nil'e kavuşur; yaklş. 1 100 km. Akdeniz'e kadar uzanan kesimde Nil'in son sürekli kolu olan Atbara Nil'in taşmasına neden olur.
— *Atbara* kenti (Sudan) ırmağının Nil'e kavuştuğu yerdedir. 110 000 nüf. (1990). Çimento fabrikası. Port-Sudan'a giden hatta demiryolu kavşağı.

ATBASAR, Kazakistan'da ülkenin kuzey bölümünde, Tselinograd yönetim biriminde Atbasar ırmağının kıyısında kent. Akmolinsk'in yaklaşık 225 km batısında, demiryolu üzerinde; yaklaşık 40 000 nüf. 1846'da bir kazak yerleşmesi olarak kuruldu. Tarımsal ürünlerin işlendiği sanayi merkezi.

ATBIKA → ATBAK

ATBİLİM a. Atı morfolojik açıdan inceleyen bilim. (Elde edilen bilgiler atın kullanımına, sağlığına ve bakımına uygulanır.) [Eşanl. HIPPOLOJİ.]

ateles

ATBURGAZ, Aydın'ın Söke ilçesi, Güllübahçe bucağına bağlı köy; Büyük Menderes deltasının kuzey kenarında; 3 233 nüf. (1990).

ATCHAFALAYA, ABD'de ırmak, Louisiana'da, Mississippi ırmağının (taşkın döneminde sularının bir bölümünü alır) B.'sındaki bataklık bir bölgede akar, *Atchafalaya koyu*'nda Meksika körfezine dökülür; 210 km.

ATÇA, Aydın'ın Sultanhisar ilçesine bağlı bucak; 10 444 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Atça* 7 763 nüf. (1990).

ATÇALI KEL MEHMET, türk efe (Aydın, Atça, ? - Nazilli, Tepecik köyü, 1830). Yoksul bir köylünün oğludur. Çiftliklerde ırgatlık yaptı. Zengin bir köylünün kızıyla evlenmek istedi, engellenmesi üzerine dağa çıktı. Aydın bölgesi vali, voyvoda ve mültezimlerinin baskısı ve sömürüsünden hoşnutsuz olan köylüleri çevresinde topladı. Kuyucak halkının, mültezimlerin kovulması için yardım istemesi üzerine, Kuyucak voyvodasını görevden aldı. Benzeri olaylar Nazilli ve Sultanhisar'da da yaşandı. Kapatılan Yeniçeri ocağı askerlerinin katılmasıyla çete üyelerinin sayısı bin kişiye ulaştı. Ayaklanmayı bastırmak isteyen İzmir ihtisap nazırı İlyaszade'yi yendi, Aydın'ı ele geçirdi. (1828). Kısa zamanda Menderes vadisinin tüm orta çığırına, Tire, Bayındır, Birgi, Ödemiş, Turgutlu ve Salihli'ye egemen oldu. Kendisine "Valii vilayet hademei devlet Atçalı Kel Mehmet" sanını vererek devlete vergisini düzenli ödedi. Devlet güçleri 1829'da Aydın'ı geri aldı, Nazilli yönüne kaçan Atçalı, ocak 1830'da yakalanarak öldürüldü. Yaşamı, sonradan edebiyat ve tiyatro oyunlarına konu oldu.

Atçalı Kel Mehmet, Orhan Asena'nın üç perdelik oyunu (1970). XIX. yy.'ın ilk yarısında Aydın'da bir halk ayaklanmasına öncülük eden Atçalı Kel Mehmet'in yaşamını konu edinir. Önce bireysel bir nedenle dağa çıkan Atçalı zamanla adaletsizliğe karşı direnişe başlar, ama vali olarak Aydın'a hükmetmeye başladıktan sonra halkın hizmetinden yavaş yavaş uzaklaşır. TRT 1970 başarı ödülü, 1971' de Ankara sanat sevenler en iyi oyun ödülü, 1974'te İsmet Küntay ödülü'nü alan yapıt, 1970-1971 döneminde Devlet tiyatrosu'nda oynandı.

ATÇILIK a. **1.** At yetiştirme ve kullanma sanatı. **—2.** At yarışlarıyla ilgili etkinliklerin (yetiştiricilik, idman, bahisler, vb.) tümü. **—3.** At sırtında ya da bir atla uygulanan spor etkinliklerinin tümü (binicilik, yarış, atlı araba yarışı, polo vb.). [→ AT-YARIŞI.]

ATE sıf. ve a. (fr. *athee*). Tanrıtanımaz; ateist.

ATÊ, Zeus ile Eris'in (Geçimsizlik) kızı. Zeus tarafından yeryüzüne fırlatılmıştır ve kötülük etmekten hoşlanan bir tanrıçadır; insanları yanlışlığa sürükler.

ATE SULTAN, asıl adı **Sona** (Suna), türk kadın halk şairi (Kapıköy, Ardanuç, Artvin, 1858 - *ay. y.* 1968). Atışmaları vardır. Özellikle Ardanuçlu Efkâri* ile 1947 yılında yaptığı atışma bugün de unutulmamıştır.

ATEBAT çoğl. a. (ar. *'atebe*'nin çoğl. *'atebat*). *Esk.* **1.** Basamaklar. **—2.** Eşikler. **—3.** Kutsal yerler, türbeler. **—4.** *Atebat-ı âliye*, Irak'ta Necef, Kerbela, Kâzimiye gibi türbeli yerler için kullanılır.

ATEBE a. (ar. *'atebe*). *Esk.* **1.** Kapı eşiği. **—2.** Merdiven basamağı, basamak. **—3.** Eşiği öpülen makam, yüksek huzur. **—4.** *Atabe-i aliye, atabe-i felek-mertebe, atabe-i seniye, atabe-i ulya,* Osmanlı padişahının oturduğu yer, saray.
—Tar. *Atabe,* Osmanlı devletinde taht yeri, saltanat makamı anlamında kullanılıyordu. *Atabei ulya'ya* (yüce makama), *atabei ulyayı mülükaneye* (yüce sultanlık makamına), *atabei ulyayı hazreti hilafet penahiye* (halife hazretlerinin yüce katına) biçimindeki hitaplar yazının, saraya yazıldığını gösteriyordu.

ATECATAE a. Tekasızlar öbeğinin bilimsel adı.

ATEH a (ar. *'ateh*). *Esk.* **1.** Bunaklık, bunama. **—2.** *Ateh getirmek,* bunamak: *"Ve dersiniz ki: Muhakkak, ateh getirdi peder!"* (Tevfik Fikret). **—3.** *Ateh-zede,* bunamış, bunak. ‖*Ateh-i kabl-el miad,* erken bunama. ‖*Ateh-i piri,* yaşlılık nedeniyle bunama.
—İsl. huk. → BUNAMA

ATEİUS CAPİTO (Caius), romalı hukukçu (öl. 22) İ.S. 5'te konsül, sonra *curator aquarum* oldu. Zamanında büyük bir ünü vardı. Öğrencisi Masurius Sabinus, sabinusçular okulunun kurucusudur.

ATEİZM a. (fr. *athéisme*). Fels. → TANRITANIMAZLIK.

ATEK → ATAK

ATEL a. Tıp. CEBİRE'nin eşanlamlısı.

ATELEİA a. (*vergi bağışıklığı* anlamında yun. sözc.). Eski Yunan'da bir yurttaşa ya da bir yabancıya uygulanan tam ya da kısmi vergi bağışıklığı ya da öteki yükümlülüklerle ilgili bağışıklık. (Seyrek olarak tanınan bu ayrıcalığın, Themistokles tarafından Pire nüfusunu artırmak için siyasal hakkı olmayan yabancılara bağışlandığı söylenir. Harmodios ve Aristogiton soylarından gelenler Atina'da bu ayrıcalıktan yararlananların en ünlüleridir. 384'te sürgün edilen Taşozlu demokratlarla 348'de Philippos tarafından yerlerinden kovulan Olynthos halkının da bu ayrıcalıktan yararlandığı söylenir.)

ATELEKTAZİ a. (fr. *atelectasie:* yun *ateles,* bitmemiş, ve *ektasis,* genişleme'den). Akciğer hava peteklerinin yassılaşıp çöküntüye uğraması, havalarının boşalması ve kılcal damarlarının genişlemesiyle belirgin akciğer lezyonu.
—ANSİKL. Dölütün akciğeri, soluk almamış olduğundan atelektazi halindedir, bu durum dölüt ilk çığlığı atıncaya kadar sürer. Akciğerin muayenesi çocuğun ölü mü, canlı mı doğduğunu ya da hiç değilse birkaç saniye yaşayıp yaşamadığını anlamaya yarar.

Doğumdan sonra görülen atelektazi, bir bronşun daralması ya da tıkalı olmasına bağlıdır. Akut ya da süreğen, bölgesel ya da yaygın olabilir. Bronşun daralması bir iltihaptan ya da urdan (bronş kanseri) ileri gelebilir. Bronşun tıkanmasıysa yabancı bir cisimden kaynaklanabilir.

Atelektazili akciğerin parankiması, röntgende sürekli bir saydamsızlık ve hasta bölgede büzüşme ve hareketsizlik biçiminde belirir.

ATELES a. (bitmemiş anlamında yun. sözc.). Güney Amerika'da yaşayan, sarılgan kuyruklu, ince uzun bacaklı, yassıburunlu maymunları içeren cins. (Ormanlarda, ağaçların üstünde yaşar ve meyveyle beslenir. Oluşturdukları topluluklarin düzeni çok karmaşıktır. *Ateles* cinsinin on iki kadar türü vardır, en iyi bilineni Panama' da yaşayan *Ateles geoffroyi* ve yakın cinslerin türlerinden *Brachyteles arachnoides* ile yumuşak tüylü Lagothrix lagotricha'dır.)

ATELESTUS a. (yun. *atelestos,* bitmemiş'ten). Kınkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Üyeleri tatlı suların ya da denizlerin kıyısında yaşar, bazen suya dalar. *Malachiidae* familyası.)

ATELİ a. (fr. *athelie;* yun.,*a,* yokluk eki, ve *thele,* meme ucu'ndan). Tıp. Doğuştan meme ucu yokluğu.

Atelier *(l'),* Fransa'da Charles Dullin tarafından kurulup yönetilen tiyatro topluluğu. 1922'de eski Montmartre tiyatrosu binasına yerleşti. "L'Atelier", Cartel* tiyatrolarından biri oldu. Dullin, 1940'ta yönetimi André Barsacq'a bıraktı.

ATELLA. Tar. coğ. Campania'da (İtalya) Osk kenti (atellana komedilerine adı verildi). Halkı, kenti XI. yy.'da boşaltarak Avarsa kentine yerleşti.

ATELLANA a. (*Atella*'dan). Osk kökenli roma fars türü. Söylentiye göre, ilk kez, Campania'nın kenti Atella'da oynanmıştır.
—ANSİKL. Atellana'nın özelliği, maske takmış geleneksel tiplerin varlığıdır (*Pappus,* ihtiyar,*Dossennus,* düzenbaz, kambur, *Bucco,* çenesi düşük, *Maccus,* aptal *Sannio,* soytarı). Bu tipler, genel bir tema üzerinde küçük güldürücü ve müstehcen oyunları doğaçtan sergilerlerdi. Roma halkının büyük ilgi duyduğu atellana, latin komedisinin esin kaynağıydı. İ.Ö. 90'a doğru, Novius ve Bolognalı Pomponius, ilk kez edebiyat değeri olan atellanalar yazdılar. İmparatorluğun başlangıç döneminde mim gösterileri karşısında bir gerileme dönemi geçiren bu oyun türü yine de halk arasında geniş bir ilgi gördü ve doğaçlama niteliğine kavuştu. Tipleri, *commedia* dell'arte*'de de yer aldı.

ATELMASI a. *Yörs.* Halk hek. (→ ADAMOTU).

ATELOPİDAE a. (yun. *ateles,* bitmemiş, ve *pus, podos,* ayak'tan). Güney Amerika'da yaşayan ve göğüs kemeri kimi *Firmisternia* öbeği üyelerine benzeyen çok renkli küçük kurbağalar familyası. (Başlıca cinsi: *Atelopus.*)

ATELYE → ATÖLYE.

ATEME a. (ar. *'ateme*). *Esk.* **1.** Yavaş-

lık, hareketsizlik, üşengeçlik. —**2.** Gecenin ilk üçte biri.

ATEMİ a. (japonca sözc.). Spor. Jiu-jitsu ve öteki dövüşme sanatlarında, elin keskin tarafı, dirsek, diz ya da ayakla vurulan darbe. (Saldırıyı yapan kişi, hasmını yenmek için darbeyi vücudun hassas ya da yaşamsal önemi olan [güneş sınır ağı, gırtlak, karınaltı] bir noktasına yöneltir.

A TEMPO be. (ital.). Müz. Baştaki düzenli tempoya dönülmesi gerektiğini belirten terim. (Genellikle *At* biçiminde kullanılır.)

ATENİ, Gürcistan'da kent, Tiflis'in batısında. VII. yy. gürcü mimarlığının en güzel kiliselerinden biri olan Sion kilisesinde (Ermenistan'daki Vagarşapat kentinde 618'de yapılan Azize Hripsime kilisesiyle benzerlik taşır) döneme özgü mimarlık özellikleri bir arada kullanılmıştır: yarım daire biçimi dört absisli plana göre yapılmış bir giriş bölümü (tambur) üstünde kubbe, kubbenin son kesimine yerleştirilmiş taştan haç, duvarlarda çok renkli süslemeler, ama cephede av sahnelerini canlandıran oymalar. İçerde, XI. yy'dan kalma, İsa'nın yaşamını konu alan duvar resimleri.

ATEPOMAROS, efsanevi kelt kralı. İtalya'yı istila ettiği ve Roma'yı kuşattığı söylenir.

ATER EVRESİ a. (Tebessa'nın güneyinde "Bir el-*Ater*" sitinden). Tarönc. Kuzey Afrika'nın orta yontmataş devrine ilişkin sanayi evresi. Kazılarda bulunan aletler, dördüncü jeolojik devre aittir. Avrupa'da bulunan yontmataş devri aletlerine çok benzemekle birlikte (kazma, mızrak ucu...) bu evre kendine özgü bazı özellikler gösterir (saplı aletler, kazıyıcı aletler). [Avrupa yenitaş devrini yaşarken, Ater fasiesinin kendine özgü gelişmesi henüz tamamlanmamıştı. Bu evre Sahra çölünde daha da uzun sürdü.]

ATERNO, İtalya'da merkezini L'Aquila'nın oluşturduğu vadi. Pescara ırmağının yukarı çağırının geçtiği Aterno vadisi, Abruzzi bölgesinin iç kesimine kadar uzanan bir geçittir.

ATEROGEN sıf. (fr. *athérogène*'den). Aterom yapan maddeye denir.

◆ a. Aterogen madde.

ATEROM a. (fr. *athérome;* yun. *atheroma,* yağlı madde topağı'ndan). Atardamarların orta gömleğinin iç kısmında ve iç gömleğinde yerel olarak kolesterol ve kalsiyum tuzları birikmesine yol açan yağlı yozlaşma.

—ANSİKL. Atardamar ateromu damar sertliğinin (arteryoskleroz) bellibaşlı belirtisidir. Aterom birikintileri daima atardamar çeperinin sertleşmesiyle birlikte olduğundan bu duruma ateryoskleroz da denir. Atardamar sisteminin yaşlanması da bu tipte bir yozlaşma lezyonudur. Az ya da çok erken ortaya çıkması ırksal ya da kalıtsal etmenlere bağlıdır. Bu olguda rol alan başka etmenler de giderek daha iyi tanınmaya başlamıştır: bunların bir bölümü iç etmenler (hormon dengesizlikleri, özellikle böbreküstü ve cinsellik hormonları dengesizliği), bir bölümü dış etmenler (aşırı beslenme, şişmanlık ve bunun yanısıra hiperlipidemi ve hiperkolesterolemi), bir bölümü de karma etmenlerdir (şeker hastalığı, damla hastalığı).

Anatomik olarak aterom, atardamarın iç gömleğinde, özellikle kolesterolce zengin yağlı maddelerin birikmesi demektir. Kolesterol ya makrofajların içinde yer alır ya da kristal biçiminde bulunur; yozlaşma ilerledikçe aterom kireçleşir ve röntgende görünür hale gelir. Bu kireçleşmiş bölgenin çevresinde, damarın orta gömleğinin iç yanında da bir sertleşme olur.

Klinik olarak atardamarlar sert, genellikle uzamış ve kıvrımlıdır. Ateromla birlikte hipertansiyon olabilir de, olmayabilir de. Ateromun tehlikesi, damarın daralmasına ve çeper esnekliğinin kaybolmasına bağlı olarak, kan akışının azalmasıdır. Tehlike bazen damarın açıkça yırtılması (ağır kanama), bazen sinsice yarılması (yarılmalı anevrizma) biçiminde olur; en sık karşılaşılan tehlike damarın tıkanması ve bu yüzden kan akışının ani durması nedeniyle birtakım organlarda nekroz oluşmasıdır: kol ve bacaklar (kangren), iç organlar (enfarktus) ya da beyin (yumuşama).

Tedavi her şeyden önce sağlık ve beslenme kurallarının uygulanmasına dayanır: sigara içmemek, hayvansal yağlarca fakir dengeli beslenme, denetimli beden hareketi. Ancak bu koşullar sağlandıktan sonra ilaç tedavisinin (kolesterol azaltıcı, hormon bozukluklarını düzeltici ilaçlar) yararı olabilir. Kan sulandırıcı ve trombosit kümeleşmesini önleyici ilaçlar da damar tıkanmasını önleyebilir.

ATEROMATOZ a. (fr. *atheromatose*). Az ya da çok yaygın aterom lezyonlarından doğan durum.

ATEROSKLEROZ a. (fr. *athérosclérose*'dan). Bir atardamar çeperinin ateromlu birikintilerle sertleşmesi. (Ateroskleroz ateromu izler. Bu yüzden bu iki terim, hemen hemen eşanlamlıdır.)

ATEŞ a. (fars. *āteş*). **1.** Işık yayarak ve ısı enerjisi çıkararak, hızlı ve sürekli bir yanmanın gerçekleşmesi. —**2.** Yanmakta olan maddeler yığını; alevlerle yanan madde: *Ateşi seyretmek. Ateşin karşısında ısınmak. Mektubu ateşe atmak. Bir ateş yakmak. Odun ateşi.* —**3.** Özellikle besinlerin pişirilmesinde kullanılan ısı kaynağı ya da araç; ocak: *Hafif, orta, harlı ateşte pişirmek. Yemeği ateşte unutmak. Ateşin altını açmak, kısmak.* —**4.** Bedende çoğunlukla genel bir rahatsızlık ya da daha değişik belirtilerle kendini gösteren ısı yükselmesi, normalin üstünde çıkan beden ısısı: *Ateşi yükselmek, çıkmak, düşmek. Çok ateşim var.* (*Bk. ansikl.* böl. Patol.) —**5.** Bir silahın, yanan barut etkisiyle bir mermi fırlatarak boşaltılması: *Ateşi kesmek. Yaylım ateşi.* —**6.** *Ed.* Şiddetli bir heyecan, endişe, çoşku, tutku vb.: *İçine bir ateş düşmek. Ateşini yıllarca içinde saklamak. İçinde bir okuma ateşi yanmak. Aşk ateşiyle yanmak. Kıskançlık ateşi.* —**7.** Tutuşturmaya yarayan kibrit ya da çakmak: *Ateşiniz var mı?* —**8.** *(Bir kimseye, bir şeye, bir yere) ateş açmak,* tüfek, tabanca, top gibi ateşli silahlarla (ona) mermi atmaya başlamak: *Birden üstümüze ateş açtılar.* || *Ateş almak,* sözkonusu bir şey ise, içten içe tutuşmak, alevlenmek; tüfek, tabanca vb. ise, patlamak; bir kimse ise, telaşlanmak, öfkelenmek ya da coşmak. || *Ateş almaya mı geldin,* uğradığı ya da ziyaret ettiği bir yerden çarçabuk ayrılmaya kalkan bir kimseye sitem yollu söylenir. || *Ateş bacayı sarmak,* bir iş ya da olay sözkonusu ise, önlenemeyecek, tehlikeli bir duruma girmek; iş işten geçmek, alev saçağı sarmak. || *birine, birini ateş basmak,* vücut ısısı yükselmek; başına ve yüzüne kan yürümek; sıkılmak: *Haberi alınca beni bir ateş bastı, ter içinde kaldım.* || *Ateş çıkmak,* yangın çıkmak, yanmaya başlamak. || *Bağrına, gönlüne, içine ateş düşmek,* çok güçlü bir acı duymak: *Oğlunun ölümünü öğrenince bağrına bir ateş düştü, ağlayıp dövünmeye başladı.* || *(Bir kimseye, bir şeye) ateş etmek,* bir ateşli silahı kullanmak; bir silahla (ona) mermi, mermiler fırlatmak: *Ateş etmeyi öğrenmek. Polis kaçan soyguncuya ateş etti.* || *Ateş gibi,* bir şeyin sıcaklığını, bir kimsenin zeki, becerikli, hareketli olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Hava ateş gibi insan ter içinde kalıyor. Ateş gibi çocuk, bu işi ona verebilirsin.* || *Ateş gibi yanmak,* hasta sözkonusu ise, ateşi yükselmek. || *Ateş kesilmek,* çalışkan, becerikli, canlı ve hareketli bir duruma gelmek: *O pısırık oğlan ateş kesilmiş, her işe koşuyordu.* || *Ateş kesmek,* ateşli silahlarla yapılan atışı durdurmak. || *Ateş olsa cürmü, cirmi kadar yer yakar,* kötü niyetli bir kimsenin, korkulup çekinilecek bir yanı bulunmadığını vurgulamak için söylenir. || *Ateş pahası, pahasına,* bir şeyin fiyatının çok yüksek olduğunu belirtmek için söylenir: *Her şey ateş pahasına, hiçbirinin yanına varılmıyor.* || *Ateş parçası,* çalışkan, hareketli, becerikli ve işbilir kimse; çok yaramaz, ele avuca sığmaz çocuk. || *Bir kimseye, bir şeye ateş püskürmek,* ona karşı çok öfkelenip ağır, kötü sözler söylemek: *Bu haberi yayanlara ateş püskürüyor.* || *Ateş saçmak,* aşırı ölçüde kızıp köpürmek. || *Ateş vermek,* bir şeyi tutuşturmak, yakmak: *Bir gece konağa ateş vermiş, kaçıp gitmiş.* || *Ateş yakmak,* odunları tutuşturmak: *Isınmak için ateş yakmak.* || *Bir kimseyi, kendini ateşe atmak,* bile bile çok tehlikeli bir işe girişmek ya da başkasını tehlikeli bir işe sokmak: *Kendisiyle birlikte kardeşini de ateşe atmıştı.* || *Bir şeyi ateşe tutmak,* bir şeyi çok az ısıtmak: *Ateşe tutunca tüpün kapağı açıldı;* bir yer ya da kimseye ateşli silahlarla mermi atmak: *Evi ateşe tutmuş, kimseyi dışarı çıkarmamışlardı.* || *Bir yeri ateşe vermek,* orada kasıtlı olarak yangın çıkarmak; bir kimseyi, bir topluluğu aşırı ölçüde telaşlandırmak; bir ülkeyi savaşa ve karışıklık çıkartarak zarar ve yıkıma uğratmak. || *Yemeği ateşe vurmak,* pişirmek üzere ocağa koymak: *Nohut tenceresini ateşe vurmuş dışarı çıkmıştı.* || *Ateşe vursan duman vermez,* bir kimsenin aşırı ölçüde cimri olduğunu belirtmek için söylenir. || *Ateşi başına vurmak,* çok öfkelenmek, sinirlenip çoşmak. || *Ateşi çıkmak, yükselmek,* vücut ısısı artmak, ateşlenmek. || *Ateşi düşmek,* vücut ısısı normale dönmek; eski coşkusunu yitirmek. || *Ateşi uyandırmak,* sönmekte olan ateşi havalandırıp ışıtmak, canlandırmak. || *Bir kimsenin ateşine yanmak,* onun yüzünden zarara uğramak: *Arkadaşının ateşine yanmış, bu pis işe karışmıştı;* birine âşık olup gönlünü kaptırmak: *O göçmen kızının ateşine yanmış ona iyice kapılmıştı.* || *Ateşini almak,* yükselen vücut ısısını düşürmek; hastanın ateşini derece ile ölçmek: *Alnına ıslak bez koymuşlar, ateşini alsın diye. Sabah akşam ateşini alın.* || *Ateşle oynamak,* kendini düşüncesizce çok tehlikeli bir işe atmak. || *Ateşler içinde,* hastanın çok ateşli olduğunu belirtmek için söylenir. || *Ateşten,* yakan, acı veren, kırmızı: *Ateşten bir hançer. Ateşten gömlek. Ateşten kadeh.*

—*Esk.* (fars.'nın etkisiyle ilk *a,* uzun okunur *āteş*). *Âteş-i bahar,* kırmızı gül; lâle. || *Âteş-bâr,* ateş yağdıran; şiddetli, yakıcı: *"Demezem kim âh-ı Ateş-bâra gönlün meyl eder"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). || *Ateş-baz* (ateşle oynayan), hokkabaz. || Âteş-bâz-ı veli makamı, mevlevi tekkelerindeki beyaz post. || *Âteş-bâz-ı veli ocağı,* mevlevi tekkelerinde lokma pişirilen ocak. || *Âteş-beste,* saf, kırmızı altın. *Âteş-dan,* ocak mangal. || *Âteş-dem,* sözü ya da sesi yanık, dokunaklı olan. || *Ateş-dil,* her gördüğü güzeli seven; dokunaklı konuşan; çok zeki kimse. || *Âteş-engiz* dağlama aleti; fesat çıkaran, kundakçı. || *Âteş-hatır,* her güzeli seven, sözü dokunaklı, pek zeki adam. || *Âteş-mizaç,* sert yaratılışlı, huysuz, geçimsiz kimse. || *Âteş-nâk,* ateşli, kızgın, yakıcı: *"... bütün cildine âteş-nâk bûseler konduruyordu."* (Halit Ziya). || *Âteş-pâre,* ateş parçası; ele avuca sığmaz adam, yiğit: *"Her katresi gûyâ ki bir Âteşpâre"* (Şeyhülislam Yahya, XVI. yy.). || *Âteş-i rûmi,* deniz ve kara savaşlarında kullanılan yangın çıkarma araçlarından biri. || *Âteş-i ter,* gözyaşı; kırmızı şarap; hastalık; savaş. || *Âteş-zâr,* Âteşi çok olan yer, yakıcı yer: *"Hanüman-ı kalbi âteş-zâr kılmak, sonra da...."* (İ.M.K. İnal). || *Âteş-zeban,* çok dokunaklı söz ya da şiir söyleyen.

—Ask. denizc. *Ateş birleştirme,* güçlü bir hedefi yok etmek ya da üzerinde yoğun baskı kurmak amacıyla birden çok geminin aynı anda ateş etmesi. || *Ateş dirisa planı,* bir geminin ana bataryasının tüm toplarını aynı anda değişik hedeflere kar-

şı kullanmak için topların hedeflerine göre çıkarılan ve dirisa değerlerini veren plan. || *Ateş taksimi*, bir geminin tüm toplarının birden çok gemi üzerine ya da bir hedefin değişik mevkilerine ateş etmesini sağlama. (Böylece her top ya da top grubu yalnızca kendisine gösterilen hedefe ateş eder.)

—Ask. ve Sil. Silahı ateşleme, ateşleyerek silahı boşaltma. || *Ateş açmak*, silahın menziline giren hedefe ateş etmeye başlamak. || *Ateş basamağı*, bir siperin tabanında erlerin ateş etmesi ya da düşman harekâtını gözetlemesi için bırakılan 30 cm'lik basamak biçiminde çıkıntı. || *Ateş darbesi*, makineli tüfeklerle ve kısa aralıklarla açılan ateş. || *Ateş desteği*, muharebede bir birliğin harekâtını desteklemek için ateş açma. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) || *Ateş disiplini*, belirli hedeflere, ateş emri alan birlik ya da birliklerin, bu emri aynen uygulaması. || *Ateş emniyet hattı*, topçu ateşi için komutanlıkça belirlenen hat. (Bundan daha kısa mesafeye izin alınmadan ateş açılamaz.) || *Ateş fasılası*, bir silahın herhangi bir nedenle ateş etmeyi durdurduğu süre. (Uzun süre ateş etmek zorunda kalan silahların soğuması, temizlenmesi için ateş, komutla geçici olarak durdurulur.) || *Ateş gücü*, gemi, uçak, tank, birlik ya da belli bir silahın belli bir sürede ulaşabileceği atış sayısı. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) || *Ateş idare merkezi*, atış ilkesiyle ilgili hesapları yaparak görevli bataryalara ileten merkez. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) || *Ateş idaresi*, ateş üstünlüğünü elde etmek, önemli hedefleri saptamak, ateşin kesin sonuç alınacak yerler üstünde yoğunlaşmasını sağlamak için bir ya da birkaç birliğin ateşini düzenleme. || *Ateş koordinasyon hattı*, iki kuvvet arasında eşgüdüme varılmadan daha ilerisine ateş açılmayacak hat. (Bu hat, harekâtı yöneten komutanlıkça hedef üzerine yönelen iki dost kuvvetin kendi kendilerine zarar vermemeleri için gerekli eşgüdümü sağlamak amacıyla saptanır.) || *Ateş mevzii*, silah, personel ya da birliğin belirli bir hedefe ateş etmek için yerleştiği mevzi. || *Ateş planı*, bir harekâtta silahların en etkili ateşini sağlamak için yapılan plan. (Bu plan, çeşitli silahlara verilecek görevleri, ateş zamanının ayarlanması için gerekli talimat, mevzi değiştirme vb. gibi işlemlerin ayrıntılarını belirler.) || *Ateş sahası*, ateşin etkili olduğu bölge. (Ateşe katılan silahların sayısına ya da niteliklerine göre bu etki sahası değişir. Örneğin Deniz kuvvetleri'nde bu saha savaş gemisinden atılacak mermilerin ulaşabileceği noktalarla belirlenen bölgedir.) || *Ateş sürati*, bir silahın ya da bir erin belirli bir sürede atabileceği mermi sayısı. || *Ateş taksimi*, etkinin artırılması için önem derecelerine göre ateşin hedeflere bölünmesi. || *Ateş tanzimi*, gözetlenen atımlardan yararlanarak etkili ateşin ilkelerini saptama. || *Ateş tesiri*, ateşin personel, silah ve malzeme üzerinde yarattığı etki. || *Ateş üstünlüğü*, sayı, duyarlık ve etki bakımından düşmandan daha büyük ateş gücüne sahip olma. || *Ateşin kaydırılması*, önceden saptanan hedeflerden daha önemli bir hedefin çıkması durumunda ateşin bu ikinci hedefe yöneltilmesi. || *Ateşle koruma*, düşman mevzilerini ateş altında tutarak taarruz eden birliğin hareketini kolaylaştırma. || *Ani destek ateşi*, bir birliği olabildiğince yakından desteklemeye yönelik ateş. || *Baraj ateşi*, düşmanın belli bir süre bir arazi parçasına ulaşmasını ya da işgal etmesini önlemeyi amaçlayan yoğun ateş (özellikle iletişim hatlarında uygulanır). || *Baskı ateşi*, belli bir süre için düşmanı görevini yapamaz hale getirmeyi amaçlayan ateş. || *Cephe ateşi, eğik ateş, yan ateşi* ya da *arkaya ateş*, bir hedefe cepheden, eğik konumda, yandan ya da arkadan açılan ateş. || *Dikey ateş sahası*, topun namlusunun en büyük ve en küçük eğilimleri arasında kalan saha. || *Doğrudan destek ateşi*, muharebe eden dost birliklere yardımcı olmak için ani destek ateşiyle koruma ateşini kapsayan ateş. || *Dolaylı destek ateşi*, bir tugayın ya da da . a büyük bir birliğin manevrasını kolaylaştırmak için muharebe eden birliklerinin hareketini destekleme ateşi. (Düşmanın komutanlık karargâhına, ihtiyat birliklerine, iletişim sistemlerine ve top bataryalarına karşı taciz ve baraj ateşlerini içerir.) || *Geç ateş almak*, merminin namludan güç ve gecikerek çıkması. || *Grup ateşi*, topçu birliklerinin takımca ya da bataryaca açtığı ateş. || *Körletme ateşi*, sis mermileriyle düşmanın gözetleyici, atıcı ve pilotlarının görüşünü sınırlamayı amaçlayan ateş. || *Makaslama ateşi*, aynı hedef üzerinde çeşitli yönlerden açılan ateş. || *Mania ateşi*, düşmanın, bir bölgeye girmesini önlemek için o bölgeye açılan ateş. || *Ok nizamı ateşi, yaklaşma ateşi, borda ateşi, uzaklaşma ateşi, geri çekilme ateşi*, atış doğrultusuyla atışı yapan geminin rotası arasındaki açının aşağıdaki değerleri aldığı sırada açılan ateşler: yaklaşık 0° (ok nizamı), 45° - 60° (yaklaşma), 90° (borda), 120° - 135° (uzaklaşma) 180° (geri çekilme). || *Refakat ateşi*, dost taarruz çıkış hattının ardından açılan doğrudan destek ateşi. || *Rum ateşi* → RUM* ATEŞİ. || *Sıfırlama ateşi*, merminin vurduğu nokta ile nişanlanan noktayı çakıştıran ateş. || *Sis ateşi*, duman çıkaran madde doldurulmuş mermilerle açılan ateş. || *Taciz ateşi*, düşmanı rahatsız etmeye ya da moralini bozmaya yönelik, yoğun olmayan ateş. || *Tevkif ateşi*, düşman taarruzunu önlemek ya da kırmak ve böylece asıl muharebe hattındaki birlikleri korumak amacıyla açılan ateş. || *Yatay ateş sahası*, topun mahmuzu oynatılmadan ateş açabileceği en sol ve en sağ doğrultular arasında kalan saha. || *Yaylım ateşi*, tüfek ya da makineli tüfeklerle aynı anda açılan yoğun ateş.

—Balıkç. Bir balıkçı teknesinde, balıkları tekneye yaklaştırmak için geceleyin yakılan ışık kaynağı.

—Çağ. sant. *Ateş işi*, yapım sürecinde bir yanma evresi geçiren resim ya da heykeli, yapımında alevin kullanıldığı assamblaj, çevre ya da heykeli tanımlamak için kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ekmekç. *Ateş koltuğu*, odunla ısıtılan ekmek fırınlarında, ateşin yandığı tarafa verilen ad.

—Esk. sil. *Ateş oku*, ahşaptan yapılmış hedefleri, kale ve cephanelikleri yakmak için kullanılan, ucunda yanıcı madde bulunan eski bir savaş aracı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. *Ateş falı*, alevlerin durumunu, rengini ve çıkardığı sesi yorumlayarak bakılan fal. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. *Ateş darbesi*, ya da *ateş vurması*, bir kazanda ısıtma yüzeyinin bir bölümünün yansımasıyla sonuçlanan kaza. (Bu yüzey, ocağın ışınımına uğradığı ya da alevle temas ettiği ve suyla yeterince soğutulmadığı zaman yanar. Büyük su hacimli kazanlarda çok kötü sonuçlar veren ateş darbesi, genellikle beslemenin ya da dolaşımın hatalı olmasından ya da taşlaşma nedeniyle iç yüzeyin suyla temasının kesilmesinden kaynaklanır.) || *Ateş köprüsü*, bir ocağın yanma gazları çıkışında yer alan küçük duvar. (Bu duvarın üzerinden geçen gazlar fırına ya da kazanın duman kanallarına girer.) [Eşanl. CEHENNEMLİK DUVARI.] || *Ateşe dayanıklı*, ısıya dayanıklı ve yalnızca çok yüksek sıcaklıklarda eriyen gereçler için kullanılır. (Eşanl. REFRAKTER.)

—Mad. oc. *Ateş alma*, çatlaklar arasından sızan havayla bulunduğu yerde ısınan kömürün kendiliğinden yanması. (Bazı kömürler, özellikle gevrek ve piritli olanlar -ayrıca linyit- kalın katmanlar halinde bulunduklarında kendiliğinden ateş alır; böyle bir olayda cevher içindeki zehirli ya da tehlikeli gazlar açığa çıkar [karbon monoksit, hidrojen, etilen] ve galerinin ya da şantiyenin yan yüzeyinden çıkıp havaya yayılarak yangına yol açar, bunlara "tutuşabilir" kömürler denir.) || *Ateş almanın gecikmesi*, ateşlenen bir lağımın istenen anda patlamaması ya da beklenmedik ve önemli bir gecikmeyle patlaması.

—Metalurj. *Ateşe dayanıklı çelik, alaşım*, yüksek sıcaklıkta gerek çeşitli ortamların korozyonuna, gerekse mekanik içkuvvetlere dayanıklı özel çelik ya da alaşım. (Başlıca ateşe dayanıklı alaşımların temel bileşenleri demir, nikel, krom, alüminyum ve titandır. Bu alaşımlardan kömürü gazlaştırma aygıtları türbomakinelerin türbin kanatları ve fırınların elektrik dirençleri yapılır.)

—Meteorol. *Aziz Erasmus ateşi*, gemi direklerinin ucunda ya da halat çımalarında görülen ve atmosferdeki elektriğin neden olduğu küçük ışık boşalımı.

—Nalbantl. *Ateş kıskacı*, demir çubukların ve düzeltilecek nalların ateşe tutulmasına ve ateşten alınmasına yarayan kıskaç. (El kıskacından büyüktür: ağzı bundan daha geniş ve kolları daha uzundur.) || *Ateş küreği*, ocağa kömür atmak ve külü çıkarmakta kullanılan kürek.

—Patol. Genellikle kırıklık ve çeşitli belirtilerle birlikte vücut sıcaklığının normalin üstüne çıkması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Bir fırının pişim sırasındaki iç atmosferinin kimyasal niteliği: *oksitleyici ateş, indirgeyici ateş*. || *Ateş toprağı*, yüksek ısıda bozulmayan bir tür kil. || *Ateş düzenleme kapağı* → SÜRGÜ. || *Ateşe dayanıklı*, bazı fiziksel ya da kimyasal etkilere (ısıl etki, gazların ve sıvı metallerin yol açtığı korozyon) karşı dirençli gereçler için kullanılır. (Eşanl. REFRAKTER.) || *Ateşe dayanıklı gereç*, yüksek sıcaklıklara dayanabilen gereç. (Ateşe dayanıklı gereçler, yüksek sıcaklıklarda üretim yapan tüm sanayi dallarında kullanılır: seramik, çimento, demir-çelik, cam sanayilerinde, kazanlarda vb.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Süslem. sant. *Ateş sanatları*, seramıkçılık, minecilik, vb.

—Tanrıbil. *Araf ateşi*, hıristiyanlığa göre, araftaki ruhların çekeceği geçici cezalar. || *Cehennem ateşi*, Yeni Ahit'te, lanetlilerin uğrayacağı sonsuz eziyetler.

—Ted. *Ateş düşürücü*, vücut sıcaklığını azaltmaya yarayan ilaç, madde, yöntem. ||

ateş işi: *Ateş-Renk FC 1* (1962) Yves Klein'ın yapıtı antropometri ve karton üzerine yüzeysel yakma *özel kol.*

Ateş tedavisi, yapay olarak yaratılan ateşi tedavi aracı olarak kullanan yöntem. (Ateş, canlı ya da öldürülmüş mikroplar şırınga edilerek yaratılabileceği gibi fiziksel yöntemlerle de yaratılabilir [organizmanın bir kısmına ya da tümüne yüksek frekanslı akım uygulanması]. Sıtma asalağı aşılayıp hastayı sıtma yaparak genel felci tedavi etme yöntemi [malaryaterapi] ateş tedavisinin bir çeşitidir.) [Eşanl. PIROTERAPİ.]
—Tez. sant. *Ateşe koymak*, altın levhaların yapışmasını önlemek amacıyla kullanılan jelatinli suyun donmaması için, su dolu kabı küllü ve az ateşli mangalın kenarına yan koymak. —Cilt süslemelerinde, deri üzerine çizgi çiziminde kullanılan gereçlerin, uygulamadan önce ateşte kızdırılması.
—Yerbil. *Ateş çemberi* ya da *ateş kuşağı*, Büyük Okyanus'u çevreleyen ve çoğu etkin yanardağların tümünü eskiden belirtmekte kullanılan deyimler.
◆ ünl. Ateş açmak eyleminin başlaması için verilen komut.
—Ask. denizc. Dolu ve atışa hazır bir topun ya da bataryanın ateşlenmesi için verilen komut. (Eskiden foga denirdi.)
—Sil. ve Ask. *Ateş kes*, ateşi durdurmak için verilen komut. (Bu komutla silahlar emniyete alınır. Amaç yaralı ve ölülerin toplanması, görüşme yapılması gibi zorunlu gereksinimleri gidermektedir.) || *Ateş serbest*, her atıcıya atış inisiyatifi bırakan komut. (Bu ateş biçimi, özellikle kaçmakta olan hedeflere karşı uygulanır.)
—ANSİKL. Antropol. Evcil ateşin muhafazasına her zaman büyük bir özen gösterilmiştir. Ateşin yakılmasına bağlı pek çok ayin usulüne rastlanır. Ateş yakma yöntemleri çok çeşitli olmakla birlikte, bunlar iki büyük tipe indirgenebilir: Sürtme yoluyla ve vurma yoluyla yakma. Bu iki yöntemden birinin yeğlenmesi temelde bir doğal ortam sorunudur.
• Sürtme, iki tahta parçasıyla yapılır; böylece oluşan ince talaş, alev alacak dereceye varıncaya kadar ısıtılır. Sürtme, ya uzunlamasına (testere hareketi), ya da dairesel (burgu hareketi) olur. Bir ağaç kütüğüne bir değnek, bir sopa, bir sarmaşık dalı ya da ikiye bölünmüş bir bambu kamışıyla sürtme uygulanabilir. Burgu yönteminınse, devir hareketini sağlama tarzına dayanan farklı türleri vardır: Bir tahta parçasına diklemesine temas ettirilen çubuk, iki avuç arasında yuvarlanabilir; bu, çok büyük bir el çabukluğu isteyen bir yöntemdir (Afrika, Güney Amerika); Arjantin'de, eğri bir çubuk tıpkı bir matkap kolu gibi çevrilir; başka bazı yerlerdeyse, çubuk, dolanıp açılan bir kayış aracılığıyla hareket ettirilir; bu kayış, iki elle tutulabildiği gibi (Eskimolar, Hindistan), bir yaya bağlı da olabilir (Eskimolar, Kuzey Pasifik adaları ve Kuzey Amerika yerlileri); Eski Roma'da Vesta rahibelerince korunan ateş, burgu yöntemiyle elde edilirdi.
• Darbeyle ateş elde edilmesi, sert taşlar (çakıltaşı) ya da demir piriti kullanılmasını gerektirir; taşları birbirine vurarak (çakmak) elde edilen kıvılcımlarla bir üstüpü ya da kolayca alev alabilen herhangi bir madde tutuşturulur (Kuzey Pasifik Eskimoları ve Amerika'nın güney ucunda oturan kavimler). Birbirine vurulan iki nesneden birinin yerine bir maden parçasının kullanılması, bu çakmağı daha da gelişmiş duruma getirir (Asya, Avrupa). Nihayet, Güney Asya ve Endonezya'da, ateş yakmak için bir silindirin içine kuvvetle sıkıştırılan hava kullanılır (havalı çakmak).
Bu yöntemlerin herhangi biriyle elde edilen kıvılcım, yanma süresi gittikçe daha uzun olan maddelerin tutuşturulmasında kullanıldı.
—Ask. *Ateş desteği*. Taarruz eden birliklerin, düşmana karşı ilerleyişleri kara, deniz topçusu ve hava bombardımanıyla desteklenir. Hazırlanan ateş destek planıyla uygulanır. Özel gereksinime göre bu planda değişikliğe gidilebilir. Harekâtın başarılı olmasında ateş desteğinin önemi büyüktür.
• *Ateş gücü*, XV. (top) ve XVI. yy.'da (arkebüz) kullanılmaya başlanan ateşli silahlardan çok daha sonraları ortaya çıktı. Ama teknik ilerlemeler o denli yavaş oldu ki XVII. yy.'da göğüs göğüse çarpışma hâlâ, yardımcı savaş aracı olarak görülen ateşli silahtan daha önce geliyordu. Ancak XVIII. yy.'da tüfeğin kullanılması ve topçu silahlarının geliştirilmesiyle birlikte ateş, savaşın ağır basan öğesi oldu. Ama ateş gücü tam anlamıyla XIX. yy.'da kendini gösterdi (Amerika İç savaşı, 1870-71 fransız-alman savaşı, Boer'ler savaşı) ve rus-japon savaşı'nda (1904-05) kendini bir kez daha kanıtladı; bu durum da savaş alanlarının tahkim edilmesine yol açtı. 1900'e doğru mitralyözün ve daha 1885'te patlayıcıların bulunması, piyadenin ve topçunun olanaklarını artırdı: askeri kuramcılar 1914'te ateş gücünün, özellikle topçu ateş gücünün en korkutucu harekât aracı olduğunu ortaya koydular. Bu gerçek, savaşın ilk aylarından başlayarak çok acı bir biçimde kanıtlandı ve askerler siperlerinden çıkamadılar. Kitlesel ve sürekli topçu ateşi, dikenli tellerle oluşturulan hatlarda gedikler açabiliyor ve düşman mitralyözlerini kısmen susturabiliyordu.
1918'de kullanılan saldırı tankı, düşman mitralyöz yuvalarını yıkmaya yarıyordu. Fransa'da tank kullanma öğretisi bu araçlara 1940'ta piyadeye destek olma görevini verdi ve general Estienne'in, yerel bir başarı sağlamak ve bunu değerlendirmek için tankların kitlesel biçimde kullanılmasına ilişkin görüşleri unutuldu. Almanlar, Rommel ile birlikte bu tekniği cesaret ve başarıyla uyguladılar. Etkisi böylece kanıtlanan zırhlı araçların ateş gücü, çok geçmeden tanksavar silahlarının gelişmesiyle sınırlandı.
1918'de ortaya çıkan ve İspanya İç savaşı'nda gelişen (müstahkem mevzilere karşı hava saldırıları) hava ateşi, topçu harekâtını tamamlamak amacıyla o tarihten bu yana geniş çapta kullanıldı. Çeşitli roketatarlar ve uzaktan kumandalı füzeler, kara topçusunun, uçaksavar topçusunun ve savaş gemilerinin ateş gücünü artırmaktadır. Son çare olarak kullanılması öngörülen taktik nükleer silah, kara ve deniz savaşına bugüne değin görülmedik çapta bir ateş gücü sağlayabilecektir.
• *Ateş idare merkezi*. Topçunun atışı için gerekli plan ilkeleri, yan yükselişle hedefin topla arasındaki yükselti farkının saptanması bu merkezin görevleri arasındadır. Ayrıca hava raporunun çözümlenmesi, hedef türüne göre mermi seçilmesi ve kademelenme de bu merkezin görevleri arasında yer alır.
—Çağ. sant. *Ateş işi*. Ateşin kullanımı, çağdaş sanatçılar için çeşitli anlamlar taşır. Şiddetli bir değişim etkeni ve kısmen rastlantısal bir öğe olan ateş, simgesel ve fiziksel değerler de içerir (devinim ve süre). Y.Klein için, ateş metafizik değer taşıyan temel bir doğal öğedir ("ateş resimleri", 1961-62); Bernard Aubertin'e göreyse (1961'den bu yana "ateş tabloları"), devinim halindeki renk ve ışıktır, aynı zamanda da doğanın ilkel bir maddesi ve gücüdür; yeni bir yapımın denemesi olarak ortaya çıkar. Simgesel öğeyi kinetiğe katan bu yaklaşıma, Otto Piene (Zero topluluğundan), daha sonra Y.Agam'da da rastlanır (*Su, ateş heykelleri;* 1970; *Su alevi*, 1972). Yoksul sanat da, Kounellis'in bazı yapıtlarında ateşe başvurur (*Çiçek*, 1967; *Yataklar*, 1969). Ateşin geleneksel ilkelere daha bağlı bir yapıta bir rastlantı payı katabileceği de söylenebilir (Miro' nun *Sobreteixims*'i ve *Yanık tuvaller*'i,1973).
—Ed. Divan şiirinde evreni oluşturan dört öğeden biri olarak sözü edilir; öteki öğelerle bir arada anılarak tenasüp sanatı yapılır. Rengi, parlaklığı dolayısıyla güle, şaraba, sevgilinin yanağına, yakıcılığı bakımından cehenneme, âşığın ahına benzetilir. Âşığın gönlü ateşe, gözyaşı suya benzetilerek ikisi arasında bağ kurulur. Nemrut'un ateşe attırdığı İbrahim'in çevresinin gül bahçesi olması, Musa'nın Tur dağına yaklaşırken dağda ateş görmesi, yandıktan sonra kendi külleri arasından tekrar oluşan kaknus* ve ateşte yaşayan semender* gibi motifler aracılığıyla ateşe anıştırmalar yapılır.
—Esk. sil. Çeşitli büyüklük ve türdeki ateş oklarının en yalın örneği, okun temrenine sarılan bezin yağa batırılıp ateşlenmesiyle yapılırdı. Bir başka türdeyse, madenden, gövdesi delikli bir borunun içi yanıcı maddeyle doldurulur, deliklerden birine yerleştirilen fitil ateşlenerek ok atılırdı. Gemileri yakmakta kullanılan ateş oklarında, temrene mafsallı iki iğne tutturulur, bunun ardına yanıcı maddelerin bulunduğu bir bölüm eklenip fitillenirdi. Fitil ateşlenerek atılan ok, mafsallı iğnelerin yelkene iyice saplanmasıyla düşmez, yelkeni ve gemiyi tutuştururdu. Yunanlılar ve Romalılar döneminde kullanılan ateş okları, osmanlı ordusunda da yaygındı.
—Folk. Ateş, en eski çağlardan beri Türkler'ce kutsal sayılmış, aile ocağının simgesi kabul edilmiştir. Şamanlığı benimseyen Türkler, ateşin tanrı Ülgen tarafından getirildiğine inanırlardı. Altay inanışına göre Ülgen gökten biri ak, biri kara iki taş getirmiş, bunlardan birinin üstüne kuru ot ufalamış, öbürüyle vurunca otlar alev almıştı. Bu nedenle Altaylılar ve Yakutlar' da çakmaktaşıyla yakılan ateş kutlu sayılır, ayinlerde de ateş çakmaktaşıyla yakılırdı. Ateş ruhuna okunan şaman ilahilerinden anlaşıldığına göre; aile ocağı kültü, ateş kültüyle çok yakından ilişkilidir. Aile ocağında yakılan her türlü ateş kutsal sayılır. Ocağın tütmesi, soyun sürmesinin simgesidir. Şaman inanışlarına göre ateş her türlü kötülüğü ve pisliği temizler, kötü ruhları kovar. VI. yy.'da Göktürk hakanına gelen elçilerin ateş arasından geçirilmesi, onlarla gelebilecek kötü ruhları kovmak içindi. Aynı adet Moğol saraylarında da vardı. Bu inancın izlerine müslüman türk boylarında da rastlanır. Başkurt ve Kazaklar, bir yağlı paçavrayı tutuşturup, hastanın çevresinde "alas alas" diyerek dönerlerdi. Sözcük "alazlamak" biçiminde Anadolu türkçesinde de yaşamaktadır. Düğün törenlerinde, soyun devamını simgeleyen ateş ve ocağın çok önemli bir yeri vardır. Birçok eski türk boyunda yeni evlenenlerin ocağı çakmaktaşıyla yakılır, gelinle damat odaya girdiklerinde öncelikle ateşi selamlar. Şamanlar'ın yaptığı törenlerin tümünde ateş vardır. Kurban törenlerinde, kesilen hayvanın bir parçası öncelikle ateş ruhuna sunulur. And töreni ateş karşısında yapılır, ateşle fala bakılır. Ölüm ve yas törenlerinde de ateş yakılır, yas bitene değin söndürülmez.
Bu inanışların uzantılarına günümüzde de rastlanır. Ateşle aile ocağı arasındaki ilişki, Anadolu'da çok yaygın bir inanıştır. Bu nedenle hava karardıktan sonra evden dışarı ateş verilmez, verilirse ocağın söneceğine, yani soyun devam etmeyeceğine ya da ailenin başına bir felaket geleceği-

ateş kıskacı

Büyük Larousse

ne inanılır. Tinsel olarak kirlendiği varsayılan şeyler, ateşe tutularak arındırılır. Kimi yörelerde yılın belirli günlerinde hasır yakıp üstünden atlama geleneği de aynı amaca yöneliktir. Ateş üzerinden atlayanın her türlü kirden, kötülükten ve hastalıktan arınacağına inanılır. Anadolu'da çok yaygın bir inanışa göre ateşi suyla söndürmek, ateşe tükürmek, işemek, ateşle oynamak kişiye felaket getirir. Kimi yörelerde de yeni bir doğmuş çocuk bir tava içinde kısa bir süre ateşe tutulur. Böylece her türlü kötü etki ve hastalıktan arındığına inanılır.

• *Ateş falı*. Ateşe bakarak gelecekten haber verme Orta Asya Türkleri arasında çok yaygındı. Ateşe yağ atılır, çıkan ses ve alevlerin durumuna göre gelecek okunurdu. Belirli günlerde hakan için büyük bir ateş yakılır, kurbanlar sunulup dua edildikten sonra fala baktırılırdı. Alevlerin rengi yeşilimsiyse bol yağmur ve iyi ürüne, alsa savaşa, sarıysa hastalık ve salgına, karaysa ölüme ya da uzun yolculuğa işaretti. Ateş falı günlük yaşamda da önemliydi. Ocaktaki ateş ıslık çalıyorsa konuk geleceğine, gece ıslık çalarsa şeytanın geldiğine yorulurdu. Bu durumda kutsal sayılan bir ottan bir parça ateşe atılırdı. Ocaktaki külün kıpırdaması, aileye yeni bir çocuğun geleceğine işaretti. Bir iş düşünülürken ateş ıslık çalarsa, o işin olmayacağına inanılırdı.

—Patol. Dinlenme durumunda, ağızda ya da makatta, vücut sıcaklığı sabah 37°C'i, akşam 37,5°C'i aşmamalıdır (koltukaltında ölçülürse yarım derece aşağı olur). Bazı fizyolojik durumlarda (kas çalışması, gebelik, âdet dönemi) vücut sıcaklığı bir derecenin birkaç kesri kadar yükselir. Bu durumların dışında sıcaklığın yükselmesi, organizmanın bir saldırıya, genellikle bir mikrop saldırısına karşı tepki göstermesidir.

İnsanda ve üstün yapılı hayvanlarda sıcaklık ayarlama mekanizmaları vardır ve bunlar ısı üretimini ve kaybını ayarlayarak, dıştaki sıcaklık ne olursa olsun, vücut sıcaklığını hep aynı tutmayı sağlar. Bu mekanizmalara iç salgı bezleri (hipofiz, tiroit) ve arabeyindeki sıcaklık ayarlama merkezleri kumanda eder. Ateş, bu merkezlerin ateş yapıcı maddelerle (örneğin mikrop toksinleri), bir lezyonla (beyin kanaması, kafaiçi hipertansiyon) bozulmasından ya da henüz olgunlaşmamış olmalarından (erken doğum) ileri gelebilir. Isının boşaltılamaması (vücudun aşarı susuz kalması) ya da aşırı ısı üretimi de ateşe yol açabilir.

Ateşin derecesi hastalığın ağırlığıyla orantılı değildir. Bazı ağır enfeksiyonlarda (tifo, tifüs) ateş çok yüksek olmakla birlikte, hafif bazı enfeksiyonlarda da, özellikle çocuklarda, 39 ya da 40°C gibi yüksek ateş görülebilir. Buna karşılık bazı ağır enfeksiyonlarda, örneğin bazı difteri ve apandisit olaylarında hafif ateş görülür (38°C'den az). 40°C'a kadar ateşlerde, hastalığa ağırlığını veren etmen ateşle birlikte görülen belirtilerdir (örneğin aşırı su kaybetme, kusma). Buna karşılık çok yüksek ateş, özellikle 41°C'ı aşan ateş, hemen her zaman beyin bozukluklarına yol açar (çocukta çırpınma, erişkinde hezeyan, çırpınma ya da bitkinlik).

39 ya da 40°C ateş, erişkinde genellikle titreme ve başağrısı yapar. Ateşin daha hafifi biraz kırıklık ve gece terlemesi yaratabilir. Bazen çeşitli rahatsızlıklardan yakınan bir kişinin vücut sıcaklığı düzenli olarak ölçüldüğünde o kişinin ateşli olduğu anlaşılır.

• *Sıcaklık eğrisi* ateş olup olmadığını kesinlikle belirlemeye yarar. Sıcaklık ölçümü, hastalığın başlangıcından başlanarak sabah, akşam düzenli olarak yapılmalıdır. Elde edilen eğriye göre değişik görünümler ortaya çıkar:

—*yüksek ateş eğrisinde*, sıcaklık birdenbire yükselir, günlerce öyle kalır, sonra gene birdenbire düşer; bu tip eğriye zatürrede rastlanır;

—*nöbetli ateş eğrisinde*, ateş birden başlayıp birkaç saat sürer ve bu durum sıtmada olduğu gibi her 2 ya da 3 günde bir yinelenir;

—*yükselen ateş eğrisinde*, ateş belirtilerin artmasıyla birlikte, her gün derecenin birkaç kesri kadar yükselir (tifo ve paratifonun başlangıcında olduğu gibi);

—*hafifleyen ateş eğrisinde*, daha belirgin nöbetler dışında, vücut sıcaklığı hep normalin biraz üstünde kalır;

—*ters ateş eğrisinde*, akciğerin irinli iltihaplarında olduğu gibi, sabah ateşi akşam ateşinden yüksek bulunur;

—*dalgalı ateş eğrisinde*, sıcaklık giderek yükselir, sonra düşer, sonra gene yükselir (endokarditler ve brüsellozlar);

—*sürekli ateş eğrisnide*, her gün sürekli ve büyük dalgalanmalar yer alır.

Vücut sıcaklığının normale dönmesi genellikle iyileşmenin başladığını gösterir; bu dönüş ani ya da tedrici olabilir ve çoğu zaman, yüksek ateşten sonra, vücut sıcaklığının normalin altına düştüğü görülür. Bazı hallerde, hastalık sırasında ateşin ani düşüşü, bir karmaşa belirtisi olabilir (örneğin tifo).

•*Ateşin tedavisi*. İçecekler artırılmalı ve alkolsüz olmalı, yiyecekler, teşhis konuncaya kadar hafif tutulmalıdır. Ateş düşürücü ilaçlar (aspirin, kinin) ölçülü kullanılmalıdır. Ateş çok yüksekse nemli çamaşır giydirilmesi ve başa buz torbası konması yararlıdır. Kesin teşhis konmadan önce antibiyotik ya da antienflamatuar ilaç verilmemelidir.

—Seram. Ateşe dayanıklı gereçler, yüksek sıcaklara dayanımın yanı sıra, çoğunlukla çeşitli kimyasal etkilere karşı direnç göstermek zorunda olduklarından, türleri çok çeşitlidir. Bu gereçler, yaygın olarak kimyasal bileşimlerine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılır: *silis ürünleri*'nde silis oranı % 91'in üstünde, alümin oranı % 3'ten azdır; *silisli ürünler*'in içerdiği silis oranıysa, % 85-93 arasında değişir ve alümin oranı % 5'in üstündedir; *kil esaslı ürünler* alümin oranına göre siliko-alüminli (% 15-32 arasında), alüminli (% 32-40 arasında) ve ekstra-alüminli (% 40'ın üstünde) türlere ayrılır; *özel ürünler*, boksit, magnezya ve dolomi, silimanit, korindon, kromit, karbon, silisyum karbür, zırkon vb. esaslıdır; *sinterlenmiş ürünler*, alüminyum, berilyum, toryum, zirkonyum vb. oksitlerdir (erime sıcaklığının altındaki bir sıcaklıkta, sıkıştırılmış tozun ısıtılmasına dayanan sinterleme tekniği, arı ya da katkılı oksitler üretmeye yarar); *istisnai ürünler* (bazı karbürlerin, nitrürlerin ve borürlerin erime noktaları 3 000°C'ın üstündedir; dört ölçü tantal karbürle bir ölçü zirkonyum karbür karışımının erime noktası 4 000°C dolayındadır).

Ateşe dayanıklı gereçlerin kil esaslı olanları plastik hamur biçiminde kalıplanabilir. Ateşe dayanıklı gereçlere çoğunlukla kuru presleme işlemi uygulanır; dökme, hatta elektrik fırınında eritme de (eritilmiş silis ya da boksit) ender olarak başvurulan tekniklerdir.

ATEŞ (Ahmet), türk dilbilimci (Birecik 1917-İstanbul 1966). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1939). Doğu bilimci Helmut Ritter'in asistanı olarak arap-fars filolojisi çalışmalarına başladı. Profesör oldu (1953). Üniversitedeki görevinin yanı sıra, İslam ansiklodepisi'nin yazı kurulunda yer aldı, sonra başkanlığına (murahhas müdürlük) atandı (1961). Prof. Ritter ayrıldıktan sonra arap-fars filolojilerinin yönetimini üstlendi. Şarkiyat enstitüsü'ne resmi nitelik kazandırdı. Yabancı ve yerli bilim adamlarıyla birlikte Şark Tetkikleri cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Arap filolojisi kürsü başkanı oldu. Muhammet bin Ali es-Semerkandi'nin *Sindbâdnâme*'sini (İstanbul, 1948), Muhammet bin Ömer er-Raduyâni'nin *Tercüman ül-belaga*'sının (İstanbul, 1949), Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inin (Ankara, 1954), Reşidettin'in *Câmiüt-tevârih* adlı yapıtının *Selçuklular* (Ankara, 1957) ve *Gazneliler* (Ankara, 1960) bölümlerinin eleştirel yayımlarını yapıtı, Farabi'nin *İhsâ ül-ulûm*'unu *İlimlerin sayımı* adı ile Râvendi'nin *Râhat üs-südûr*'unu aynı adla türkçeye çevirdi.

ATEŞ (Toktamış), türk siyaset bilimci (İstanbul 1944). İ.Ü. iktisat fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültenin siyaset ilmi kürsüsünde asistan oldu (1969). Profesörlüğe yükseldi. (1981). Başlıca yapıtları: *Demokrasi* (1976), *Türk Devrim Tarihi* (1980), *Kemalizmin Özü* (1981), *Siyasal Tarih* (1983), *Türk Dış Politikası* (1990).

ATEŞ (Metin), türk grafikçi (Ayvalık 1954). Devlet Tatbiki güzel sanatlar okulu'nu bitirdi (1977). Öğrenim yıllarında Mengü Ertel'in grafik atölyesinde çalıştı. Turizm ve tanıtma bakanlığı grafik bölümü'nde bir süre görev yaptıktan sonra, çalışmalarını serbest olarak sürdürdü. Ankara, İstanbul ve Ayvalık'ta kişisel sergiler açtı. Grafik dalında çeşitli yarışmalarda birincilik, ikincilik kazandı, mansiyon aldı.

ATEŞ GEMİSİ a. Esk. denizc. Çektiri ve yelken dönemi savaşlarında açık denizde ve genellikle limanda demirli düşman donanmasını yakarak yok etmede kullanılan tekne. (Eşanl. BURLOTA)

—ANSİKL. Ateş gemisinin pruva ve grandi direkleri kabasorta, mizana direği sübye donanımlıydı. Üç direkli uskuna tipinde yapılan bu gemi büyük, ama yakılacağı için hafif ve dayanıksızdı. Ana güvertenin kıç üstünde iki ya da üç cankurtaran lombarı, teknenin yedeğinde ise kürekle yürütülen ve hız yapabilen bir kurtarma sandalı bulunurdu. Ambarları güherçile, kükürt hamuru, katranlanmış çalı çırpı, karabarut, zift gibi yanıcı ve patlayıcı maddelerle doldurulur, güvertelerine, bordalarına, direklerine, serenlerine, yelkenlerine ve armalarına bezir yağı sürülürdü. Açık denizde düşmanla karşılaşıldığında bu gemiler, düşmana olabildiğince rüzgârüstü tarafından yaklaşarak rampa kancalarıyla aborda olurken mürettebat meşalelerle ambarlarındaki yanıcı maddeleri tutuştururdu. Mürettebat cankurtaran lombarlarından denize atlar ve kurtarma sandalıyla kendi filosunun en yakın gemisine ulaşırdı. Daha çok limanda demir üstünde yatan ve hareket yeteneğinden yoksun düşman donanmasını yok etmede kullanılan ateş gemisini özellikle rüzgârın denizden estiği saatlerde harekete geçirmek çok daha etkili olurdu. Ateş gemisinin rotası düşman donanması yönüne çevrilir, ıskotaları volta edilmiş, dümeni bağlı ve ambarları ateşe verilmiş bir durumda düşman gemilerine çarpması sağlanırdı.

Ateş gemisi çok eski zamanlardan beri önce Çinliler, daha sonra Yunanlılar, Rodoslular, Fenikeliler ve Romalılar tarafından başarıyla kullanılmıştı. 1587'de İngilizler ünlü ispanyol armadasını, 1692'de Fransızlar ingiltere-hollanda müttefik donanmasını, 1770'te Ruslar osmanlı donanmasını, 1807'de Çinliler ingiliz filosunu ateş gemileri kullanarak yok etmişlerdi.

ATEŞ KAYIĞI a. Esk. denizc. **1.** Ateş gemisi gibi düşman donanmasını yakarak yok etmede kullanılan tekne. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Eskiden 3-4 çifte kürekle yürütülen, genellikle Karaköy ve Eminönü iskelelerinden Boğaziçi'ndeki yerleşim bölgelerine insan ve hafif eşya taşıyan dar ve uzun kayık. **—3.** Büyük yangınlarda tulumba takımlarını ve tulumbacıları boğazın bir kıyısından ötekine hızla ulaştırmada kullanılan tekne. (Sahil Sıhhıye, gümrük ve kılavuzluk hizmetlerinde de kullanılırdı.)

—ANSİKL. Ateş kayığı çam ve çıralı çam gibi çabuk tutuşan ağaçlardan armoz ya da bindirme kaplama tekniğiyle yapılırdı. Dar ve ince yapılı olan bu kayıklar bugünkü *kik* biçimindeydi ve yelken ya da 7-9 tek türekle yürütülürdü. XIX yy. ortalarına

kadar, sefere çıkan donanmanın büyük gemilerinin arkasında ateş kayıkları bulunur ve düşman donanmasıyla karşılaşıldığında bu kayıklar ateşe verilerek düşman üzerine gönderilirdi. İçindeki mürettabat ateş gemisinde olduğu gibi tekneyi terk ederdi. Gelişmiş tiplerinin baş ve kıç üstlerinde içi yanıcı maddelerle doldurulmuş ve arka kısımlarından daire biçiminde bir hava körüğüne bağlı fevvare denilen geniş ve uzun madeni borular vardı; ağızlarından ateşlendiğinde körük çalıştırılır ve düşman gemisi iyice tutuşana dek alev püskürtülürdü.

Ateş kuşu (l'Oiseau de feu), 1 perdelik, 2 tablolu bale; bir rus masalından yararlanarak konusu ve koregrafisini Michel Fokin; müziğini İgor Stravinskiy; dekorlarını Aleksandr Golovin; kostümlerini Léon Bakst hazırladı. Stravinskiy'in geçiş dönemi ürünü olan yapıtın orkestralaması, romantiksonrası çizgiler taşımakla birlikte, ses zenginliği ve renkliliğiyle yenidir; bazı ritimleriyle, *Bahar ayini*'ni (le Sacre du printemps) müjdeler. Bale, ilk kez 1910'da Paris operası'nda rus baleleri topluluğunca sahnelendi.
Baş rollerde Tamara Karsavina, Vera Fokina, Enrico Cecchetti ve M.Fokin dans ettiler.

Ormanda yolunu şaşıran prens İvan, yuvasını altın meyveli bir ağaca yapmış bir kuş yakalar. Kuş, özgürlüğüne karşılık altın bir tüy önerir. Prens kabul eder, kuş uçar gider. Sahne aydınlanır. On iki genç prenses görünür. Prens, bunların en güzeline âşık olur. Prenses, İvan'a, büyücü Koşçey'in ülkesinde olduğunu, yakalanırsa öleceğini söyler. Derken, Koşçey cinleri ve şeytanlarıyla birden ortaya çıkar. O zaman İvan, altın tüye başvurur. Kuş hemen çıkagelir ve bir ninni dansıyla İvan'ın düşmanlarını uyutur. İçinde Koşçey'in ruhu bulunan yumurtayı bulur ve kırar. Büyü bozulur. Halk, İvan'ı hükümdar seçer. Bale, bir sevinç dansıyla sona erer.

Maurice Béjart da bir Ateş kuşu düzenlemesi yaptı. İlk kez 1970'te Paris'te Paris operası bale topluluğu tarafından sahnelenen bu düzenlemede (başrolde Michael Denard dans etti), "yıldız dansçı-kuş" geleneğinden vazgeçildi.

Ateş meleği *(Ogninnij Angel)*, metin ve müziğini S.Prokofyev'in yazdığı 5 perdelik, 7 tablolu opera. Besteci, V.Briusov'un aynı adlı romanından yararlandı. (1927; ilk kez 1955'te Venedik'te sahnelendi).

ATEŞ ÜLKESİ, Güney Amerika'nın güney ucunu oluşturan takım adalar; Macellan boğazı'nın ötesinde, 53° ile 56° G. enlemleri arasında. Macellan'ın 1520'de keşfettiği, XIX. yy.'da yerleşilen takımadalar, Şili ve Arjantin arasında paylaşıldı ve her iki ülkedeki bir eyalete adını verdi. (Ateş ülkesi adı kimi kez Tierra del Fuego'nin Isla Grande adasını belirtmek için de kullanılır.)

And sıradağları en güneydeki adalarda ve kayalıklarda granitli ve diyoritli yarlarla son bulur; Isla Grande dağlarıysa (yüksekliği 2 000 m'yi aşar) büyük başkalaşmalar geçirmiş şistlerdir. Soğuk, nemli ve sisli iklim, sürekli karların sınırını 700 m'ye kadar indirir. Patagonya'nın Arjantin'deki bölümünün devamı olan bozkırlar Isla Grande'nin kuzeyini kaplar. Ancak Ateş ülkesi'nin büyük bölümü 500 m'ye kadar görülen nemcil bir ormanla örtülüdür. Yüksek kesimlerde turbalıklar uzanır. Güney adalarında sadece cılız çayırlar bulunur. Kara hayvanları yönünden yoksul, deniz hayvanları bakımından çok zengindir (balinalar, yunuslar, morslar, foklar). Ateş ülkesi'nin nüfusu azdır. Günümüzdeki iktisadi önemi özellikel doğal gaz çıkarılmasından kaynaklanmaktadır; öte yandan kıta sahanlığı üzerinde petrol araştırmaları da sürdürülmektedir. Ushuaia en güneydeki kara parçasıdır.

ATEŞBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerde, okyanusların derin sularında bulunan balık. (Sırtının ön yan kesiminde hafif koyu benekler vardır. Bil. a. *Sardina pilchardus;* sardalyagiller familyası; boyu: en çok 22 cm.)

ATEŞBAZ a. (fars. *ateş* ve *bāz*'dan ve *ateş-baz*). *Esk.* **1.** Ateşle oynayan, hüner gösteren kimse: *"Çerh âteşbâzdır guyâ elinde mâhtâb"* (Baki, XVI.yy.). **—2.** Fişek yapan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sey.oy. Eski Osmanlı Şenlik ve donanmalarında ateşle ya da havai fişeklerle gösteri yapanlara verilen ad. (Fişeklerin takılacağı dekorları hazırlayanlara da aynı ad verilirdi.) || Eskiden sünnet düğünlerinde, hokkabazların sabaha karşı pamuk yakarak düzenledikleri gösteri.
—Tasav. *Ateşbaz-ı veli makamı,* mevlevi tekkelerinde dervişlerin eğitilip yetiştirimesi için ayrılmış olan ve mutfak bölümünün bir parçası sayılan meydan-ı şerifteki beyaz post. || *Ateşbaz-ı veli ocağı,* mevlevi tekkelerinde lokma pişirilen yer.

ATEŞBÖCEĞİ a. **1.** Dişisi ışık saçan kınkanatlı böcek. (Bil. A. *lampyris;* ateşböceğigiller falimyasının örnek tipi). [Bak. *ansikl.* böl.] **—2.** *Ateşböceği görse yangın sanır,* en küçük şeyleri büyüten, abartmacı kimselerin bu yönünü belirtmek için söylenir.
—ANSİKL. Ateşböceği gri ya da kahverengi, uzunca gövdeli bir böcektir; erkeği kanatlı, dişisi kanatsızdır. Erkek ateşböceği yavaş hareket eden ağır gövdeli dişisini aramak için geceleri uçar. Dişi ateşböceği özellikle insan gözünün çok duyarlı olduğu sarı-yeşil bir ışık saçar. Ateşböceğinin ergini de larvası da salyangoz avcısıdır. Boz renkli ateşböceği *(Lampyris noctiluca)* 15 mm uzunluğunda, sarımtrak göğüslü, gri renklidir. Bunun kirli kırmızı çizgili, kahverengi larvası daha büyük olur.

ATEŞBÖCEĞİGİLLER a. Ateşböceği *(lampyris), Phausis, Luciola* ve benzeri cinsleri kapsayan yumuşak kabuklu böcekler familyası. (Bil. ad. *Lampyridae;* kınkanatlılar takımı.)
—ANSİKL. Ateşböceğigiller, dış kabuğu oldukça yumuşak, orta ya da küçük boylu böceklerdir: genellikle dişileri kanatsız ve elitrasızdır. dişilerin son karın bölütlerinde bulunan ışık aygıtı bazen canlı bir ışık saçar. Larvaları etçildir.

ATEŞÇİ a. Bir ateşin, fırının ya da kazanın işlemesinden sorumlu işçi.
—Denizc. Buharlı gemilerde kazan ocaklarını yakmakla görevli gemi adamı.
—Dy. Eskiden, buharlı lokomotife yakıt, su, yağ vb. vermekle görevli kişi; makinistin emir ve denetiminde çalışır ve gerektiğinde onun yerini alabilirdi. (Bu görev önceleri lokomotifleri kullanan makinistlerce yerine getirilirdi.)

ATEŞÇİÇEĞİ a. Brezilya'da yetişen ve başka yerlerde de süs bitkisi olarak yetiştirilen, 30-40 cm boyunda, biryıllık otsu bitki. (Çiçekleri parlak kırmızı, yaprakları hafif dişli, sivri uçlu, uzun ve saplıdır: mayıs-hazirandan sonbahar ortalarına kadar çiçekli durur; güneşli kesimleri sever; tohumla üretilir, boyutları ve çiçekleri bakımından farklı kültür çeşitleri vardır. Park ve bahçelerimizde çok kullanılır. Bil. a. *Salvia splendens,* ballıbabagiller familyası.)

ATEŞÇİLİK a. Ateşçinin işi.

ATEŞDAĞLI (Mehmet Atıf), türk asker (Girit 1876-İstanbul 1947). Harp okulu'nu bitirdi (1899). Balkan savaşı'na, Birinci Dünya savaşı'na katıldı. Eskişehir bölge komutanıyken kurduğu gizli örgütle milli kuvvetlere silah kaçırdığından İngilizler'ce tutuklandı (1919), İstanbul dışına çıkmamak koşuluyla serbest bırakıldı. Kaçarak Anadolu'ya geçti (1920). Hendek ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Birinci ve İkinci İnönü muhaberelerine katıldı. Şubat 1921'den başlayarak atandığı görevleri kabul etmeyince açığa alındı (1923). İstiklal mahkemesi kararıyla emekli edildi (1926).

ateşçiçeği *(Salvia splendens)*

ATEŞDİKENİ a. Çalı görünümünde dikenli bitki. (Bil. a. *pyracantha;* gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Ateşdikeni küçük, almaşık ve hep yeşil yapraklı, beyaz çiçekli ve kırmızı turuncu renkte ufacık meyveli bir çalıdır. Küçük kümeler halinde yetişen bu çalı gözalıcı meyveleriyle kışın şahane bir görünüm kazanır; bu nedenle, özellikle *Pyracantha coccinea* ve *P. cremulata* türleri park ve bahçelerde süs için yetiştirilir.

ATEŞEK a. (fars. *ateş* ve *-k,* küçültme eki'nden *ateşek*). *Esk.* **1.** Küçük ateş. **—2.** Şimşek. **—3.** Ateşböceği. **—4.** Frengi.

ATEŞFENERİ a. Kuzey Amerika'da 70 kadar türü bulunan çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *heuchera;* taşkırangiller familyası.) [Büyük bir kısmı, bahçecilikte değişik uygulamalar için yetiştirilir; park ve bahçelerde tarh ve bordür yapılır, kesme çiçek için de kullanılır; çiçekleri, salkım ya da başak biçiminde yeşilimsi beyaz ya da kırmızımsı leylak renginde ve çok gösterişlidir. Başlıca türleri: *Heuchera villosa, H. micrantha, H. americana, H. sanguinea.*]

ATEŞGÂH a. (*ateş yeri* anlamında farsça sözc.). Mazdek dininde, üzerinde ateş yakılan sunak. Bu, mazdekçilerin tek dinsel anıtıdır. Çünkü, Herodotos'a göre, Mazdek öğretisinde tapınak yapımı yasaklanmıştı. (ATEŞGEDE de denir.)

ATEŞGEDE a. (fars. *āteş* ve *gede*'den *ateş-gede*). *Esk.* Ateşe tapanların tapınağı.

ATEŞGÖZ a. Güney Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşayan ve gözleri ateş renginde olan karınca kuşu. (Kara karınca topluluklarını izleyerek onların önünden kaçan başka böcekleri ve küçük hayvanları avlayarak beslenir. Bil. a. *Pyriglena leuconota,* karıncakuşugiller familyası.)

ATEŞHANE a. Kütahya seramik fırınlarında ateş yakılan kesim. (*Cehennemlik*

bir salyangoza saldıran larva

ateşböceği *(Lampyris noctiluca)*

ateşdikeni *(Crataegus pyracantha)* (çiçekli)

de denir.) || Odun yakılan seramik fırınlarında, sırça eritilen, kubbeli, daire ya da çokgen planlı bölüm.

ATEŞİ sıf. ve a. (fars. *āteş* ve *-ī*'den *āteşī*). *Esk.* **1.** Ateşe tapan. **—2.** Ateşli, hareketli. **—3.** Ateş renginde. **—4.** Öfkeli, kızgın. **—5.** Cehennem zebanisi.

ATEŞİN sıf. (fars. *āteş* ve *-īn*'den *āteşīn*). *Esk.* Ateşli, ateş gibi: *"Âteşîn sînem gubârın pâk edüp râh-ı hevân"* (Mecmuat ün-nezair, XV. yy.).

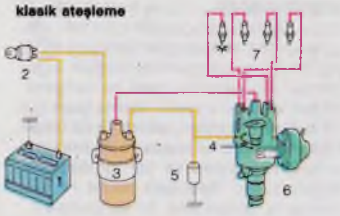
ATEŞİYAN çoğl. a. (fars. *āteşī*'nin çoğl. *āteşiyan*). *Esk.* **1.** Lanetlenmiş olanlar, cehennemlikler. **—2.** Cehennem zebanileri, şeytanlar, ifritler.

ATEŞKES a. Çarpışmaların durdurulması. (Bu terim zamanla MÜTAREKE yerine kullanılmaya başlanmıştır.)
—Balıkç. *Balıkçı ateşkesi,* savaşan iki ülke arasında yapılan ve her iki taraf balıkçılarının belli kurallara uymasını garanti eden sözleşme.

ATEŞKÜRE a. Jeofiz. Bir zamanlar eriyik durumda olduğu varsayılan yer çekirdeğine verilen ad.

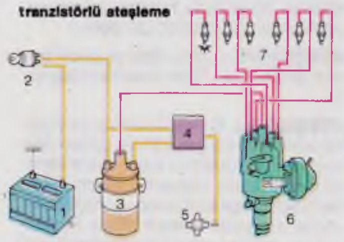
ATEŞLEME a. Bir silahı, füzeyi, topu kullanma, harekete geçirme: *Geriye sayma işlemi sonunda ateşleme emri verildi.*
—Ask. Ateşli bir silahın mekanizma ya da kamadaki iğnesinin mermi dip kapsülüne çarpmasıyla barutun ateşlenmesi. (Ateşleme bir fitil aracılığıyla ya da bir elektrik akımından yararlanılarak da yapılabilir.) ||*Ateşleme aleti,* patlayıcı maddeleri uzaktan ateşlemeye yarayan piroteknik düzenek ya da elektrikli aygıt.

klasik ateşleme

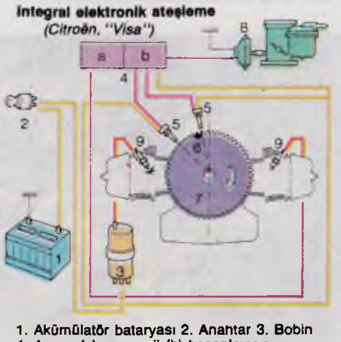
1. Akümülatör bataryası 2. Ateşleme anahtarı (kontak) 3. Ateşleme bobini 4. Kesici 5.Ateşleme kondansatörü 6. Merkezkaç ve vakum ayarlayıcılarıyla donatılmış ateşleyici 7. Ateşleme bujileri

tranzistörlü ateşleme

1. Akümülatör bataryası 2. Anahtar 3. Bobin 4. Elektronik kumanda modülü 5. İndüktif bulucu 6. Ateşleyici 7. Bujiler

integral elektronik ateşleme
(Citroën, "Visa")

1. Akümülatör bataryası 2. Anahtar 3. Bobin 4. Avans (a) ve enerji (b) hesaplayıcısı 5. Yakınlık bulucusu 6. Çubuk 7. Devindirici volan 8. Vakum bulucusu 9. Buji

OTOMOBİLLERİN ISIL MOTORLARINDA KULLANILAN ÇEŞİTLİ ATEŞLEME SİSTEMLERİ

—Isıbil. Bir kazan ocağında, bir fırında ateş yakılırken yapılan işlemlerin tümü.
—Isıl mot. *Erken ateşleme,* benzin motorunda yakıtın, istenilenden önce yanması olayı. (Yakıt karışımının sıcak bir noktayla, örneğin bujiyle ya da silindir çeperinde akkor haldeki tortularla temas etmesi ya da ateşleme sisteminin ayarsızlığı sonucunda denetimsiz yanma biçiminde ortaya çıkar. Erken ateşlemede motor vuruntu yaptığından ve aşırı ısındığından verim düşer, motor erken yıpranır.)
—Mad. oc. *Ateşlemeyle koparma,* patlayıcı etkisiyle araziyi ya da cevheri parçalama. || *Kütle ateşlemesi,* topukların üstündeki araziyi göçertmek için topukları dinamitleme.
—Mad. oc. ve Bayınd. Bir ya da birçok patlayıcı yükünü patlatma işlemi. || *Ateşleme planı* ya da *şeması,* bir kuyunun ya da bir tünelin ayak arınındaki lağım deliklerinin konumunu, derinliğini, çapını ve yönünü veren plan. (Aynı zamanda her deliğe yerleştirilen patlayıcı yükünü, sıkılama maddesini ve kullanılan gecikmeli kapsülleri gösterir.) || *İngiliz ateşlemesi,* patlayıcıyı blok üstüne doğrudan yerleştirmeye ve üzerini bir miktar balçıkla sıvamaya dayanan ateşleme yöntemi; taşocaklarında büyük blokları parçalamada kullanılır.
—Metalurj. Metal indirgeme işleminin yapıldığı bir fırını yakma.
—Oto ve Isıl mot. Karbüratörden ya da püskürtme sisteminden gelen yakıt-hava karışımının kumandalı olarak yakılması. || *Ateşleme avansı,* sıkıştırma evresinin sonunda pistonun üst ölü noktaya varışı ile bujide kıvılcımın sıçraması arasında geçen zaman. —Bu zamanın ayarlanmasına yarayan düzenek. || *Ateşleme düzeneği,* ateşleme amacıyla kullanılan organların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ateşleme noktası,* krank milinin açısal konumuna göre avans değerini belirleyen ayar elemanı. || *Elektronik ateşleme,* ateşleme akımı tranzistörler tarafından sağlanan ve ateşleme zamanı krank miline bağlı alıcılarla denetlenen ateşleme sistemi. || *Elektrostatik ateşleme,* ateşleme akımı bir kondansatörün boşalmasıyla sağlanan ateşleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İkiz* ya da *ikili ateşleme,* silindir başına iki buji taşıyan ya da iki yüksek gerilimli akım kaynağı bulunan sistemler ya da bu iki sistemin bileşimi. || *Tranzistörlü ateşleme,* ateşleme akımı tranzistörlerle elde edilen ve sürtünme kontağıyla kesicisi (platin) bulunmayan ateşleme sistemi.
—Sil. *Ateşleme fitili,* eskiden barut hakkını ateşlemek için top namlusunun falya deliğine konulan kara barut tozuna bulanmış kıtıktan fitil.
—Uz. havc. Bir roketin iticilerini tutuşturma işlemi (Genellikle bu işlem, iki propergolün yanma odasına girmesine ve birbirine değerek ateş almasına dayanır). —Bir roket-motorda kullanılan propergollerin yanmasını başlatma işlemi.
—ANSİKL. Oto ve Isıl mot. Otomobillerde ilk kullanılan ateşleme aygıtı, dış ısı kaynağının akkor halde tuttuğu platin bir borudan oluşan brülördü. Daha sonra, brülörün yerini elektrikle ateşleme sistemi aldı; bu sistemde uygun bir enerji kaynağı sıkıştırma zamanı sonunda bujinin iki elektrodu arasında bir kıvılcımın sıçramasını sağlıyordu.

İndükleme kıvılcımı ile gerçekleştirilen ateşlemede enerji kaynağı olarak önce alçak, sonra yüksek gerilimli manyeto (en eski aygıt) ya da manyetonun özel bir biçimi olan manyetik volan kullanıldı (günümüzde manyetik volan yalnızca silindir hacmi küçük motosiklet motorlarında kullanılır). Akım ise, bir distribütörle silindirlere dağıtılıyordu. Yüksek gerilimli (10 000 V dolayında) bu akım sıkıştırılmış bir atmosfer içindeki bujinin uçları arasında bir kıvılcım oluşmasını sağlıyordu.

Yaklaşık 1930 yılından bu yana ısıl motorlarda ateşleme, akümülatör bataryası, indükleme bobini ve distribütör içine yerleştirilmiş kesiciden oluşan elektromanyetik bir sistemle gerçekleştirilir. İndükleme kıvılcımının yüzde iki saniyelik süresi, açığa çıkan tüm enerjinin yalnızca ateşlemede kullanılması için çok uzundur. Üstelik enerji fazlası, bujileri ısıtır ve ana elektrot yanma odası içinde erken ateşlemeye yol açan bir sıcak nokta oluşturur. Ayrıca yalıtım direnci düşer. Çalıştırma sırasında rastlantısal olarak nem bulunması ya da motorun kirliliği gibi olumsuz nedenlerle direnç daha da düşerse elektrotlar arasında kıvılcım sıçramaz. Bu durumda kıvılcım oluşumu için elektrik yalıtım direncinin en az 200 000 ohm olması gerekir. Günümüzde bile çok kullanılan bu ateşleme sisteminde, bobinin birincil sargısına uygulanan batarya gerilimi 12 volttur. Bobinin ikincil sargısında gerilim 10 000 ile 12 000 volt dolayına ulaşır ve bunun dış devresi günlük dilde platin denen kesicinin açılmasıyla kesilir.

Uygulamada piston, üst ölü noktaya gelmeden kıvılcım sıçrar; çünkü iniş hareketine başladığında, karışımın tamamen yanmış olması gerekir. İşte bu olaya ateşleme avansı denir; ateşlemeye ayrılan zaman, motorun devir sayısıyla ters orantılıdır, dolayısıyla ateşleme avansının da değişken olması gerekir. Devir sayısı ne kadar büyükse ateşleme avansı da o kadar büyük, ne kadar küçükse o kadar küçük olur. Eskiden elle kumanda edilen bu düzenek günümüzde otomatikleşmiştir.

Avans, ya krank milinin yaptığı açıyla ya da ateşleme noktasıyla üst ölü nokta arasında pistonun katettiği yolla belirtilir ve kullanılan yakıtın türüne, motorun dönme hızına, sıkıştırma ve yakıt-hava karışım oranlarına göre değişir. Aşırı avans motorun vuruntu yapmasına, yetersiz avans da, yanma susturucuda tamamlanacağından, gücün azalmasına yol açar.

• *Elektrostatik ateşleme,* bir kondansatör sığasının istenilen anda boşaltılmasına dayanır ve bu yönden bazı yararları vardır. Transformatörün ikincil devresinde gerilimin düşük olması daha yalın bobinlerin kullanılmasını sağlar. Kıvılcım süresi daha kısadır ve elektrik yalıtımının en küçük değeri yalnızca 5 000 ohm dolayındadır. Daha düşük nitelikte ve elektrot açıklıkları daha küçük olan bujiler kullanılabilir. Kuramsal olarak sistem, bir doğru akım kaynağı, bu kaynakla beslenen bir kondansatör ve kondansatörün boşalmasını sağlayan bir kesiciden oluşur. Akım, bir transformatörden geçirilerek bujilere gönderilir. Aygıtların yapımı türüne göre büyük ölçüde değişebilir.

•*Elektronik ateşleme*'de, çalışma düzensizlikleri ve kesicinin hızla aşınması gibi sakıncalar görülmez; bilindiği gibi elektromanyetik sistemde indükleme bobininin birincil devresinde kullanılan yüksek yeğinlikteki akım kesicileri aşındırır. Elektronik sistemde herhangi bir mekanik kumanda düzeneğine başvurmadan ve yalnızca "pilot akım" denilen zayıf bir akımın uyarısıyla akım geçişini sağlayan yarıiletkenler ya da tranzistörler kullanılır. Tranzistöre kumanda eden darbe akımı, klasik bir kesici ile elde edilebilir; kesiciden çok zayıf akım geçeceğinden aşınmada önemli boyutlara ulaşmaz. Öte yandan bu kesici yerine de bir darbeli akım üretecinin kullanımı yeğlenir; bu üreteç bir bobinle bunun içinde dönerken darbeli akım oluşturan sürekli bir mıknatıstan oluşur. Son yıllara kadar integral elektronik ateşleme yalnızca büyük yarışlara katılan otomobil motorlarında kullanılıyordu. 1978 yılından beri bu tür ateşleme, seri üretilen hafif özel arabalarda da benimsenmeye başlandı. (İki silindirli Citroën, Visa.)

ATEŞLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi ateşlemek,* onu yakmak, tutuşturmak, ateşe vermek: *Odunları ateşlemek.* **—2.** *Bir silahı ateşlemek,* onu kullanmak; tetiğini çekmek, güllesini patlatmak, fitilini tutuşturmak vb.: *Tabancayı ateşlemek. İftar*

vaktinde topu ateşlediler. **—3.** *Ed. Bir olayı ateşlemek,* onu başlatmak, kışkırtıcısı olmak: *Bir isyanı ateşlemek.*
—Mad. oc. Patlayıcıyı ateşe vermek.

◆ **ateşlenmek** edilg. f. Ateşleme eylemine konu olmak, yakılmak, ateşe verilmek ya da patlatılmak.

◆ **ateşletmek** ettirg. f. *Silahı, topu, fitili vb. ateşletmek,* bir başkasının onu ateşlemesini, patlatmasını sağlamak.

ATEŞLENDİRMEK → ATEŞLENMEK.

ATEŞLENMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusu ise, vücut ısısı yükselmek: *Çocuk akşam çok ateşlendi.* **—2.** Sözkonusu bir tartışma, konuşma ise, kızışmak, şiddetlenmek; bir kimse ise, coşmak, kızmak.

◆ **ateşlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu, bir olayı ateşlendirmek,* onu, onları coşturmak, kışkırtmak, şiddetlendirmek, alevlendirmek.

ATEŞLENMEK → ATEŞLEMEK.

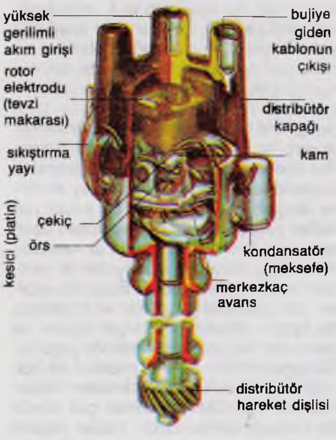
ATEŞLETMEK → ATEŞLEMEK.

ATEŞLEYİCİ a. Patlayıcı maddeleri ateşlemeye yarayan aygıt.
—Fişekç. Patlayıcı maddeleri patlatmak için alev üreten fişek. —Dev bir kibriti andıran fişek. (Mazotlu brülörleri yakmakta kullanılır.) —Bir torpilin kapsülü. || *Çekmeli ateşleyici,* pürtüklü küçük bir parçaya sürtünen bir sicimin çekilmesiyle ateşlenen karton fişek. || *Elektrikli ateşleyici,* bir elektrik akımının etkisiyle kapsülleri ateşlemeye yarayan piroteknik fişek. (Üstü, "elektrik barutu" denilen piroteknik bir bileşimle kaplı bir direnç telinden oluşur. Teli akkor durumuna getiren akımın geçmesi, elektrik barutunun alev çıkararak hızla ayrışmasına yol açar.) [Eşanl. KAPSÜL KAFA*'sı.]

GAZ YAKIT ATEŞLEYİCİLERİ

—Isıbil. Bir brülörde, yakıtı tutuşturmaya yarayan düzenek. || *Ateşleyici söndürücü,* ateşlemeyi ve söndürmeyi başlatan otomatik aygıt. || *Elektrik dirençli ateşleyici,* alçak gerilimle kızıl hale gelen platin bir dirençle gazı tutuşturan ateşleyici. || *Otomatik ateşleyici,* ya gaz basıncından ya da saat deviniminden yararlanarak ateşlemeyi sağlayan otomatik düzenek. || *Piezoelektrik ateşleyici,* bir kuvars kristali çekiçleyip yüzleri arasında bir gerilim doğurarak kıvılcım oluşturan ateşleyici. || *Yüksek frekans kıvılcımlı ateşleyici,* elektrik şebekesine ya da 15 V'luk bir pile bağlı bir üreteç yardımıyla brülörlerin hemen yanına yerleştirilmiş bujileri besleyen ateşleyici; kumanda düğmesine basıldığında, tek bir kıvılcım oluşur. || *Yüksek gerilimli ateşleyici,* ikincil sargının çıkışında 6 600 V'luk bir gerilim oluşturan bir indükleme bobiniyle brülör sayısı kadar direnci ve bujiyi besleyen ateşleyici.
—Mad. oc. Patlayıcıyı ateşleyen düzenek.
—Oto. Bir taşıtın ısıl motorunca hareket ettirilen ve ateşleme sırasına göre bujileri besleyen döner mekanik düzenek. (Eşanl. DİSTRİBÜTÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Oto. Ateşleme kafası da denen ateşleyici, bataryalı ateşleme sisteminin bir parçasıdır ve bu parça ateşleme avansını, birincil akım kesicisini ve ikincil akımı bujilere dağıtan düzenekleri ortak bir kutu içinde toplar. Ateşleyiciye motorun kam milinden hareket alan dişliler kumanda eder. Avans düzeneği, ateşleyicinin altına bağlanır; ateşleyicinin kumanda mili motor miline bağlı bir alt bölümden ve bir üst bölümden oluşur. Bu iki bölüm arasındaki sapma ateşleme avansını sağlar.

ISIL MOTOR ATEŞLEYİCİSİ

Aynı zamanda üst bölümde bir kesici birincil akımı keser. Çekiç adı verilen ve bir kumanda kolu olan bu kesici, aldığı akımı, uçlarından birinde bulunan bir kontakla, motor gövdesine bağlı başka bir kontağa aktarır. Ateşleyici milinde bir dizi kam vardır (silindir sayısı kadar); kamlar her dönüşte, bir fiber parçayla ateşleyici milinin ortasına dayanan çekici aralar. Öte yandan ikincil akımı bujilere dağıtmak için ateşleyici milinin tepesinde, bir kömür aracılığıyla ikincil akımla beslenen (yüksek gerilim) bir parça bulunur. Bu parçanın metal bir parmak biçimindeki uzantısı, distribütör kapağına yerleştirilen ve bujilere bağlanan kontaklara sırayla değer ve akımın her kesilişinde tevzi makarası kontaklardan birinin karşısına geçer. Metal makarayla kontaklar arasında milimetrenin kesri kadar bir aralık vardır. Bujilerde oluşan kıvılcım enerjisinin daha yüksek düzeylere ulaşması için akım, bu iki organ arasında doğrudan temas olmaksızın geçirilir. Buna *atlama akım* denir. Bu nedenle de metal makara çoğu kez *atlama akım düzeneği* adıyla anılır.
Tranzistörlü ateşleme sistemlerinde distribütörün kendisi kullanılmışsa da çekiçlerden ve platinlerden oluşan kesiciler yoktur. "Rotor"un üst bölümünde yalnızca radyal kollar vardır ve bunların uçları ateşleme sırasına göre her bujiye, ateşleme çıkış kontağına gelen ikincil akımı aktarır.

ATEŞLİ sıf. **1.** İçinde ateş bulunan. **—2.** Ateşi yükselmiş olan kimse ya da ateşle seyreden hastalık için kullanılır: *Ateşli alnını serin bir yere dayamak. Ateşli bedeni ıslak bezle sarmak. Ateşli bir hastalık geçirmek.* **—3.** Güçlü bir tutkunun, coşkunun, aşkın belirtisi olan şey için kullanılır: *Ateşli konuşmasıyla herkesi büyülemişti. Ateşli bir tartışma. Ateşli mektuplar.* **—4.** Tutkulu, coşkulu ya da cinsel istekleri güçlü olan ya da o izlenimi veren kimse için kullanılır: *Bu düşüncenin ateşli bir savunucusudur. Ateşli bir kadın.*
—Ask. ve Sil. *Ateşli silahlar,* patlayıcı maddelerin yanarak çıkardıkları gazların itici gücünden yararlanarak çeşitli tipte mermi atabilen silahlar. (Bk. *ansikl.* böl.)|| *Basit ateşli silah,* temel olarak bir tüp ya da namludan ve ihtiraklı barut kullanıldığında bir ateşleme düzeneğinden oluşur. Sevk barutu kullanılacaksa, silahta genellikle bir kamayla kapanan bir yanma bölmesi bulunmalıdır.
—ANSİKL. Namlu, kundak ve mekanizmadan oluşan ateşli silahların güç, etki, menzil ve kullanılış amacına göre çeşitli türleri vardır. Ateşli silahlar namluya sürülen merminin, patlatılan barutun çıkardığı itici güçle fırlatılma ana ilkesiyle çalışır. Barutun patladığı bölüm ne kadar dar ve kullanılan barut ne kadar fazlaysa mermi o kadar uzağa gidebilir. Bu uzaklık namluya verilecek yükseklikle oranlı olarak artırılabilir. XIX. yy.'da geliştirilerek yaygın olarak kullanılmaya başlanan ateşli silahlar, hafif ateşli silahlar (tabanca, tüfek, hafif tanksavar silahları, hafif piyade havanları vb.) ve ağır ateşli silahlardan (havan topu, çeşitli ağırlıktaki toplar, roketatarlar, güdümlü roketler) oluşur.
—Cez. huk. *Ateşli silahlar*'ın yurda sokulması, yapılması, satılması, satın alınması, taşınması ya da bulundurulması, 6136 sayılı *Ateşli silahlar ve bıçaklar ile diğer aletler hakkında kanun* hükümlerine bağlıdır.

ATEŞLİK a. Ateş yakılan ya da konulan yer.
—Isıbil. Fırınlarda, ocaklarda ve şöminelerde, ocağın yakıtı doğrudan çevreleyen bölümü. —Bir şöminede ateşin yakıldığı yer.
—İnş. Bir şöminenin, ayaklarla sırt arasında kalan bölümü.
—Teknol. Demirhanenin ateş yakılan bölümü.

◆ sıf. Ateş yakmaya elverişli şey için kullanılır: *Ateşlik çalı, çırpı, odun.*

ATEŞLİLİK a. Tutkulu, coşkulu, istekli olma durumu.

ATEŞPEREST a. ve sıf. (fars. *āteş* ve *perest*'ten *āteş-perest*). *Esk.* Ateşe tapan, zerdüşt: *"Orda her göz âteştir/Her gönül âteşperest"* (F. N. Çamlıbel).

ATEŞSİZ sıf. Tıp. **1.** Ateşi olmayan hastaya denir. **—2.** Ateş yapmaksızın beliren hastalığa ya da sendroma denir.

ATEŞSİZLİK a. Tıp. Ateşi olmamak. (Ateşli akut bir enfeksiyonda ateşsizlik iyileşme belirtisi sayılabilir, ama bazen de ağır karmaşaların habercisidir. Enfeksiyonlu hastalıkların dışında birçok hastalıkta ateşsizlik görülebilir.)

Ateşten gömlek, Halide Edip Adıvar'ın romanı (İkdam gazetesinde 1922'de tefrika edildi, 1923'te basıldı). Kurtuluş savaşı üzerine yazılan ilk romandır. "Milli mücadele ruhu"nu yansıtan romanın baş kişisi, yazarın öteki yapıtlarında olduğu gibi, genç bir kadındır. Yunanlılar'ın İzmir'i işgali üzerine yaralı olarak İstanbul'a, akrabalarının yanına gelen Ayşe, cesareti, yurtseverliği ve güçlü kişiliğiyle halasının oğlu hariciyeci Peyami'yi, onun arkadaşı İhsan'ı ve diğer bazı Türk subaylarını etkiler. Anadolu'ya geçer, savaşa katılırlar.

Eugène **Atget**
Montmartre'da Tertre meydanı
(1910'a doğr.)

aziz **Athanasios**
Kaisariani (Atina yakınlarında)
manastırı kilisesi'nin bir freski
XVII. yy.

Kayalık dağlardaki
Jasper ulusal parkından
(Alberta, Kanada) geçen
Athabaska ırmağı

Ayşe, Eskişehir'de hastahanede hemşirelik etmektedir. Kanlı çarpışmalar, çetelerle savaşım sürerken aşk ilişkileri de başlar. Peyami de İhsan da Ayşe'ye âşıktırlar, ama Peyami duygularını açığa vurmaz. Ayşe ile İhsan, İzmir geri alındığı zaman evlenmeye karar verirler; ne var ki, ordunun İzmir'e yürüyüşü sırasıda ikisi de ölür. Adıvar'ın ilk romanlarında görülen fırtınalı aşklar ve kıskançlıklar burada da vardır; *Ateşten gömlek*, gücünü, Mütareke İstanbulu'nda yaşamış ve savaşta Eskişehir'de hastahanede hemşirelik etmiş olan Adıvar'ın, romanı kendi deneyimlerine ve gözlemlerine dayandırmasından alır. Roman 1923'te Muhsin Ertuğrul, 1950'de Vedat Örfi Bengü tarafından filme alınmıştır.

ATEŞTOPU a. Gökbil. Ateşten bir top görünümünde çok parlak göktaşı. (Eşanl. BOLİT.)

ATETOZ a. (fr. *athétose;* amerikanca *athetotis*'ten). Nörol. Özellikle el ve ayaklarda görülen, yavaş, düzensiz, ritimsiz, zayıf genlikte istemsiz hareketlerle belirgin hastalık. (Genellikle yenidoğanlara özgü lezyonlara bağlı başlıbaşına bir hastalık olabileceği gibi sadece belirtilere bağlı bir hastalık da olabilir. Bu takdirde anormal hareket, yenidoğan sarılığı [karasarılık], karaciğer-mercimeksi çekirdek yozlaşması ve bazı urlar ya da boz çekirdekleri saran damar lezyonları gibi çeşitli hastalıklar sırasında ortaya çıkan karmaşık nedenlerden birine dayanabilir.)

ATEUCHUS a. (yun. *ateukhes*, silahsız'dan). Akdeniz çevresindeki bölgelerde yaşayan bazı bokböceklerini içeren cins. (*Ateuchus*'lar, larvalarını beslemek için yeraltına dışkı topakları gömerler.)

ATF → ATIF.

ATFEN be. (ar. *ʿatfen*). Birine mal ederek, yükleyerek: "...*kendini gören bir zatın ifadesine atfen,...*" (Asım Efendi, XIX. yy.).

ATFETMEK g. f. (ar. *ʿaṭıf*'tan). **1.** *Bir şeyi bir kimseye atfetmek*, bir eylemi, düşünceyi vb. bir kimseye yüklemek, onunla ilgiliymiş gibi göstermek: *O sözü İskender'e atfederler. Başarısızlığını, talihsizliğine atfetmek.* **—2.** *Bakışını bir kimseye, bir yere atfetmek*, gözlerini ona çevirmek: *Söze başlarken notlarına bir bakış atfetti.*

ATFİ, ATFİYE sıf. (ar. *ʿatfi*, dişl. *ʿatfiye*). *Esk.* **1.** Bağlamakla, bağlaçla ilgili. **—2.** Şefkatle, iyilikseverlikle ilgili.

ATFİYE → ATFİ.

ATGET (Eugène), fransız fotoğrafçı (Libourne 1856 - Paris 1927). Büyük formalı makinesiyle çektiği fotoğrafında yalın bir teknik uyguladı ve hemen hemen hiç enstantane kullanmadı. Temel esin kaynağı, büyülü havasını yakaladığı çoğunlukla ıssız ve adeta gerçekdışı Paris'ti. Öldüğünde pek tanınmıyordu ve gerçeküstücülerin topladığı fotoğrafları ancak birkaç ressama esin kaynağı oldu.

ATGIÇ a. Esk. sil. Ok atan asker. (→ TİRENDAZ.)

ATGİLLER a. At, eşek ve zebra gibi, her bacağında toynaklı bir işlevsel parmak bulunan memeli hayvanlar familyası. (Bil. a. *Equidae;* tekparmaklılar takımı.)
—ANSİKL. Atgiller, Üçüncü Zaman'da ortaya çıkan, ön ayaklarında 4, arka ayaklarında 3 parmak bulunan, her ayağında çok iri toynaklı bir parmağın gelişmesi sonucu yumuşak arazide koşabilen, aşınma yüzeyi çok geniş hipsodont azıdişlerinin gelişmesi sayesinde büyük ölçüde buğdaygillerle beslenebilen ve yok tehlikesiyle karşı karşıya olan çok geniş bir memeliler öbeğinin günümüze kadar gelebilen üyeleridir. Atgillerin evrimi Kuzey Amerika'da gerçekleşti; Avrasya'da ancak yan dalları yaşadı; ne var ki pleyistosen devri sonunda Amerika kıtasında at kalmadı; Amerika'yı fetheden İspanyollar atı yeniden Amerika'ya soktular. Bugünkü atgiller, otlu ovalarda (çayırlıklar ve bozkırlar), bir aygırın yönetiminde birçok dişiden ve yavrudan oluşan sürüler halinde yaşarlar. Gevişgetirenlerin tersine, mideleri tek bölmelidir, ama selülozu sindirebilen bakterileri ve kirpiklileri barındıran çok büyük bir körbağırsakları vardır. Yaban yaşamı sürenlerinin sayısı bugün de fazla olan zebralar dışında, atlar ve eşekler yalnızca evcil olarak yaşamaktadırlar.

Fosil atgillerin başlıca gelişme evreleri şunlardır: *Hyracotherium* ya da *Eohippus* (Eosen), *Mesohippus* (Oligosen), *Parahippus* (Miyosen), *Pliohippus* (Pliyosen) ve günümüzde yaşayan tek cins *Equus*. Ayrıca bu cinslere koşut olarak gelişmiş birçok başka cinsler de yaşamıştır: örneğin Pliyosen'de ortaya çıkmış ve Dördüncü Zaman'da yok olmuş *Hipparion*.

ATH, hollandaca **Aat**, Belçika'da kent, Hainaut yönetim çevresinin merkezi, Dendre ırmağı kıyısında; 24 200 nüf. XII. yy.'dan kalma kale burcu ve başka eski anıtlar. Kimya ve besin sanayileri. Taşocakları.

ATH LUAİN, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Leinster ili) kent, orta ovada, Shannon ırmağı kıyısında, Lough Rea'nın G.'inde; 10 000 nüf. Bir bölümü XIII. yy.'da yapılmış şato; aynı dönemden kalma bir fransisken manastırının yıkıntıları. Karayolu ve demiryolu merkezi. Önemli pazar yeri. Elektrikli gereçler yapımı.

ATHABASKA ya da **ATHABASCA,** Kanada'da ırmak, Kayalık dağlardan doğar (Columbia buzulu), Alberta'yı aşar ve Athabaska gölüne dökülür; 1 200 km. Büyük çavlanlar dizisi dışında aşağı çığırı ulaşıma elverişli olan ırmak aslında, Mackenzie ırmağının yukarı çığırıdır. Vadisinde, Fort McMurray yakınında petrol (bitümlü şistler) yatakları. Athabaska gölünün (11 500 km²) kıyılarında önemli uranyum yatakları bulunur. Peace ırmağının da döküldüğü bu göl, sularının fazlasını Esir ırmağıyla Mackenzie ırmağının çıktığı Büyük Esir gölüne gönderir.

—Athabaska adı 1882'de Kanada'nın kuzey-batı kesimindeki bir geçici yönetim bölümüne verilmiş, yönetim bölümü 1905'te Alberta ile Saskatchewan arasında bölüşülmüştür.

ATHABASKA DİLLERİ a. Na dene gurubundan Kuzey-Amerika yerli dilleri ailesi. (Kanada'nın kuzey-batısıyla Alaska ve Kaliforniya kıyılarında az sayıda insanın konuştuğu Athabaska dili, Arizona ve Yeni Meksika'da apaçi ve özellikle de navaho lehçeleriyle, çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

ATHABASKALAR, aynı dili konuşan kuzey amerikalı kabileler. Bunlar (Chipewyan'lar, Dogribler, Kutchin'ler, Slavlar, Yellowknife'lar, vb.), Labrador ile Kayalık dağlar arasında yer alan büyük kutupaltı ormanında yaşıyorlardı. Kimi zaman su (sombalığı, alabalık), çoğunlukla da kara avcılığıyla (geyik, kunduz, tavşan, vb.) geçinen bu kabileler, aynı babanın soyundan birkaç çekirdek ailenin oturduğu barınaklarda yaşarlardı. Geleneksel inançlarında şamanlığın rolü önemliydi. XIV. ve XV. yy.'larda Athabaskalar'ın bir bölümü, güney-batıya göç ederek burada yeni topluluklar oluşturdular (Navaho'lar, Apaçi'ler).

ATHAL sıf. (ar. *athal*). *Esk.* Kül renginde olan.

ATHALARİCH (516'ya doğr. - 534), İtalya Ostrogotları'nın kralı, Amalasuntha'nın oğlu. 526'dan ölümüne değin annesinin vesayeti altında hüküm sürdü.

ATHALİA COLİBRİ a. Sebze bahçelerinde turpgillere büyük zarar veren yaprakarısı. (Zarkanatlılar takımı, yaprakarısıgiller familyası.)

ATHAMANES, Eski Yunanistan'da bölge, Epeiros'ta, Akheloos'un yukarı vadisinde. Makedonyalı Philippos V'e karşı savaşta (İ.Ö. II. yy. başı) Roma ile ittifak yapan Athamanesliler savaş sonunda (İ.Ö. 196), batı Tesalya'nın kendilerine bırakılmasını sağladılar. Ama İ.Ö. 189'da, Makedonya kralı, Athamanes'i kendi topraklarına kattı.

ATHAMAS, efsanevi Boiotia kralı. Mutsuz evlilikler yaptı ve Hera'nın gazabına uğradı. Delirdi ve oğlu Learkhos'u öldürdü.

ATHANAGİLD (531-Toledo 567), İspanya Vizigotları'nın kralı (554-567), İustinianos'un yardımıyla Agila'yı tahtından indirip yerine geçti. İustinianos, yardımına karşılık olarak Betica'yı aldı. Athanagild'in kızlarından Galswinthe, Chilperich ile, Brunehaut ise Siguberath ile evlendi.

ATHANARİCH, Vizigotlar'ın, yargıç unvanlı önderi (öl. İstanbul 381). Romalılar'ın amansız düşmanıydı. İmparator Valens'e yenildi (369). Sonunda Roma topraklarına sığındı.

ATHANASİ (Giovanni D), yunan kökenli kazı uzmanı ve koleksiyoncu (1799-1850). Kahire'ye yerleşti. British Museum'a önemli koleksiyonlar sattı.

ATHANASİOS *(aziz)*, İskenderiye patriği, yunan kilise babası ve kilise bilgini (İskenderiye 295'e doğr.-*ay. y.* 373).328'de İskenderiye patriği oldu. Kişisel düşmanları ve ariusçular tarafından suçlandı, birkaç kez sürgüne gönderildi. Sonra Roma imparatoru Constans'a sığındı. Constans'ın ölümünden (350) sonra ariusçu Milano konsili tarafından mahkûm edildi ve gene sürgüne gönderildi ve ancak yaşamının son yıllarında huzura kavuştu (366-373). 45 yıllık piskoposluk yaşamının toplam 18 yılını sürgünde geçirdi. Başlıca yapıtları: *Logos kata ellenon, Apologetikos kata areianon*,ve keşiş idea-

linin Batı'da yayılmasına büyük etkisi olan *O bios kaie politeia tu osiu patros emon Antoniu* (Aziz Antonius'un yaşamı).

ATHANASİOS *(aziz)*, **Athonites** denir, Trabzon kökenli keşiş (öl. 1000'e doğr.). İstanbul'da önce öğrenciyken, sonra hocalık yaptı. Kyminas dağında (Bithynia) keşiş olan Athanasios, burada Lávras manastırı'nı kurdu (961-963).

ATHANASİOS I, İstanbul patriği (1289-1293 ve 1303-1309). Andrinopolis (Edirne) kökenliydi; önce Selanik'te sonra da Athos dağında ve Galesios dağında keşişlik yaptı. İmparator Andronikos II Palaiologos tarafından patrikliğe atandı. Bir bölümü yayımlanmamış olan önemli sayıda mektup bıraktı.

ATHAR ya da **ATHER** sıf. (ar. *athar*). *Esk.* Çok temiz, çok saf olan.

ATHÂR çoğl. a. (ar. *tahir*'in çoğl. *athar*). *Esk.* Saf ve halis olanlar, kirlenmemişler, her bakımdan temiz olanlar.

Atharvaveda, afsun duaları ve büyü sözleri içeren Veda. Yaklaşık 6 000 kıtalık 731 ilahiden oluşur: günah çıkarma duaları, afsun duaları, büyüler, her çeşit hastalığı iyileştirmeye yönelik gizemli sözler. Halk arasında çok tutulmasına karşın, öbür üç Veda'dan daha önemsiz sayılır ve ilk derlemelerde adı bile geçmez.

ATHAULF, vizigot kralı (410-415), Alarik I'in kayınbiraderi ve ardılı. İmparator Honorius'un kimi zaman dostu, kimi zaman da düşmanıydı; Galya'nın güneyini ele geçirdi ve Vizigotlar'a burada kalıcı bir yerleşme olanağı sağladı. Rehinesi ve Honorius'un kız kardeşi Galla Placıda ile 414'te evlendi. Barcelona'da öldürüldü (415).

ATHELSTAN → AETHELSTAN.

ATHENA. Yun. mit. Yunan tanrıçalarının en büyüklerinden biri. **Pallas** da denir. Evi, sarayı ve kenti koruyan ve Girit-Mykenai dünyasında da var olan bir yılan-tanrıdan türediğine inanılır. Simgeleri baykuş ve yılandır. Savaşçı bir tanrıça olan Athena, babası Zeus'un kafasından, tepeden tırnağa silahlanmış olarak çıktı. Kalkanını, öldürdüğü Gorgon'un kafasıyla süsledi. Dev Pallas'ın derisinden, başka bir geleneğe göre de keçi Amaltheia'nın derisinden kendine bir zırh yaptı. Athena, aklın ve zekânın gücünü simgeler. Atina'nın ve başka birçok sitenin koruyucu tanrısıdır. Bu kentlerde, tanrıçayı elinde mızrak, başında miğferle gösteren mucizevi tılsım-heykeller dikilidir. Sitenin ruhu ve korunma güvencesi ondadır. Athena, aynı zamanda barışçı bir tanrıdır. Atina'ya, simgelerinden biri olan zeytin ağacını verdiğine inanılır. Becerikliliğiyle de tanınan Athena'nın, çömlekçi ve marangoz gönyesini icat ettiği kabul edilir. Maden sanatlarını korur, kadınların işlerini gözetirdi. Athena Ergane ("Zanaatçı kadın"), tüm Attike'nin en usta nakışçısıydı. Her yıl Panathenaia şenliklerinin düzenlendiği Atina'da, Athena için yaptırılmış en önemli tapınak Parthenon'dur ve tanrıça burada Athena Parthenos ("Bâkire tanrıça") adıyla anılır. Athena Nike'ye ise ("Zafer") Apteros zafer tapınağı ayrılmıştır.

—Güz. sant. Arkaik çağda, Athena kargı, miğfer ve kalkanla donanmış bir tanrıça olarak tasarlanıyordu. Devlerle tanrıların efsanevi savaşında, hakemlik görevini (Aıghina'daki tapınağın alınlığında bulunan süslemelerde görülen savaş) ya da kahramanların (özellikle Herakles ve Theseus'u) koruyuculuğunu üstlendiği durumlarda böyle betimlenir. Panathenaia amforalarını süsleyen Athena da yine düşman üzerine yürürken gösterilen savaşçı tanrıçadır. İ.Ö. V. yy. başında, *Hüzünlü Athena* dikilitaşının ya da Olympos'taki Stymphalos gölünün kuşlarına ait metope'nin (Louvre müzesi) üzerinde olduğu gibi, daha az kavgacı ve çoğunlukla daha genç bir görünüm aldı. Pheidias *Promakhos*, *Lemnia* ve özellikle Parthenon'un içinde bulunan, altın ve fildişinden yaptığı ve silahlı barışı simgeleyen *Parthenos* heykeliyle yeni tipler yaratmış oldu; bu tipler, roma çağının sonuna kadar olan dönemi etkiledi.

ATHENAEUM → ATHENAİON.

Athenaeum *(The)*, ingiliz dergisi. 1828'de, James Silk Buckingham tarafından kuruldu. The Nation (1921) ve The New Statesman (1931) dergileriyle birleşinceye değin çağdaşçı liberal aydınlara öncülük etti.

ATHENAGORAS, yunan filozof (İ.S. II. yy.). Hıristiyanlığı kabul etti, Marcus Aurelius ve oğlu Commodus için yazdığı *Presbeia peri Khristianon*'da hıristiyanları savundu (İ.S. 177). Aynı zamanda *Peri anastaseos nekron*'un da yazarıdır.

ATHENAGORAS (Aristoklis), İstanbul rum ortodoks patriği (Yanya 1886 - İstanbul 1972). Heybeliada ruhban okulu'nu bitirdi. Korfu metropoliti (1923), Kuzey ve Güney Amerika rum eksarkhosu oldu (1931). 1948'de İstanbul evrensel rum ortodoks patrikliğine atandı. Vatikan ile Fener patrikhanesi arasında uzlaşma sağlamaya çalıştı; papa Paulus VI ile Kudüs (1964) ve İstanbul'da (1967) görüştü. İki kilisenin birbirlerine karşı uyguladıkları aforozun kaldırılmasını sağladı. Vatikan'da, piskoposlar kurulu toplantısına katıldı (1967).

ATHENAİON a. (Athena tapınağı anlamında yun. sözc.). Antik. Atina'da, hatiplerle şairlerin yapıtlarını okumak için toplandıkları Athena tapınağı; Roma'da, imparator Hadrianus tarafından İ.S. 135'e doğru yaptırılan aynı türden yapı. (ATHENAEUM biçiminde de yazılır.)

ATHENAİOS, yunanlı retorikçi ve dil bilgini (Naukratis, Mısır, İ.S. II-III. yy.). 30 kitaptan oluşan *Deipnosophistai* adlı yapıtı, okuduğu bilim, felsefe ve edebiyat kitaplarından seçilmiş ilginç parçalardan oluşan bir derleme niteliğindedir. Burada, kaybolmuş 1 500 yapıtın adı geçer.

ATHENAİS, Doğu Roma imparatoru Theodosios II'nin karısı. Daha çok EUDOKSİA adıyla tanınır.

Athenäum, Schlegel kardeşler tarafından, Berlin'de, 1798'den 1800'e kadar yayımlanan alman edebiyat dergisi. Romantik okulun yayın organıydı.

Athénée tiyatrosu, Paris'te birçok tiyatro salonunun adı. Bunlardan özellikle *Athénée-Comique* ve 1896'da kurulan *Comédie-Parisienne* ünlüdür. Bu son salon 1899'da *Athénée tiyatrosu* adını aldı; 1934'te Louis Jouvet'nin yönetiminde düzenlenen Molière temsilleriyle ün kazandı. 1978'de, deneme tiyatrosunda uzmanlaşmış *le Petit Athénée* ile birleşti.

ATHENİON, İ.Ö. 104'te Romalılar'a karşı ayaklanan sicilyalı kölelerin önderlerinden biri. Roma'yı uzun süre, büyük bir ustalıkla tedirgin etti. 102'de kral unvanını aldı. Konsül Aquillius tarafından öldürüldü (İ.Ö. 100).

ATHENODOROS Rodoslu, yunanlı heykelci. Hagesandros ve Polydoros ile birlikte *Laokoon** adlı heykeli yaptı. Odysseus'u Sperlonga'da gösteren heykel grubunun üzerinde üç heykelcinin de imzaları vardır.

ATHENS, ABD'de kent, Georgia'nın K.-D.'sunda; 44 300 nüf. Üniversite.

ATHER → ATHAR.

ATHERİNİDAE a. Zool. Gümüşbalığıgiller familyasının bilimsel adı.

ATHERİX a. (yun. *ather*, *-eros*, sivri uç' tan). Su kenarında yaşayan bazı sineklerı içeren cins.

—ANSİKL. *Atherix ibis*'in dişileri birlikte yumurtlamak için kalabalık öbekler halinde kümelenirler. Yumurtaları ve bunlara eklenen kendi cesetleri su kıyısındaki otlara asılı kocaman bir kütle oluşturur. *Atherix* cinsinin bir türü kurbağalarda asalak yaşar ve onlara bir filarya bulaştırır. (Çulluksineğigiller familyası.)

ATHERTON platosu, Avustralya'da plato, Queensland'ın kuzey-doğu'sunda, kıyıya koşut uzanır; 1 612 m.

ATHERURUS a. (yun. *ather*, sivri uç, ve *ura*, kuyruk'tan). Oklukirpiye benzeyen kemirgen hayvanları içeren cins. (Orta irilikteki gövdesi kısa ve sivri dikenlerle örtülüdür; pullarla kaplı kuyruğu, kırışıklı bir tüy demetiyle son bulur. İki türünden biri fırça kuyruklu oklukirpi [*Atherurus africanus*] Batı Afrika'da, öbür tür *A. macrourus* ise Endonezya ve Malezya'da yaşar. Oklukirpigiller familyası.)

ATHİS-MONS, Essonne (Fransa) kantonunun merkezi, Sen ırmağı ile Orly havalimanı arasında; 29 123 nüf. (1987).

ATHOLL ya da **ATHOL** *kontları*, *markileri* ve *dükleri*, bir iskoç unvanı. 1457'den 1595'e kadar Stuart* ailesinin bir kolu; 1629'dan başlayarak da Murray*'lar bu unvanı taşıdılar.

ATHOS → AYNAROZ.

ATHOUS a. (yun. *athoos*, hiçbir zarar yapmayan'dan). Etçil larvası, genellikle orman arazisini örten çürük toprağının içinde ve çürümeye yüz tutmuş odunlarda gelişen kazıcı böcekleri içeren cins. (Kınkanatlılar takımı, ekintelkurdugiller familyası.)

ATHRİBİS, eski mısır dilinde *Het-ta -heret-ib* ("ülkenin ortasındaki yer"), Aşağı Mısır'da 10. nomos'un merkezi, Delta'nın ağzı yakınında. Kentte bir doğana tapınılırdı. Günümüzde *Kom-el-Atrib*.

ATHY, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Leinster ili) kent, Wicklow dağlarının B.'sında; 3 600 nüf. XVI. yy.'dan kalma tahkimli şato. Tıp gereçleri yapımı.

ATHYMBRA, Güney-Batı Anadolu'da, Karia bölgesinde ilkçağ kenti; Maiandros (Menderes) nehri kıyısındaydı. Spartalı Athymbros tarafından kurulduğuna inanılır. Daha sonra Nysa (Sultanhisar) kentiyle birleşti.

ATHYRAS. Tar. coğ. Trakya'da, Büyükçekmece gölüne dökülen Karasu'nun antik adı. Ağzında aynı adı taşıyan liman vardı. İustinianos I burada bir sur ve sarnıçlar yaptırdı. Daha sonra piskoposluk merkezi oldu.

ATHYRİUM (yun. *a*, yokluk eki, ve *thyrion*, küçük kapı'dan). Yanlışlıkla "dişi eğrelti" *(Athyrium filixfemina)* denen ve tüm dünyada yirmiye yakın birbirine benzer türü bulunan eğreltilerin cins adı. (Polypodiaceae familyası.)

ATICI a. **1.** Bir ateşli silahı kullanan kimse, nişancı: *Attığını vuran bir atıcı.* **—2.** Yalancı, palavracı. **—3.** Pamuk atıcısı; hallaç.

—Havc. Bir hava taşıtından paraşütle araç-gereç indiren uzman.

—Kad. doğ. *Atıcı ağrı*, doğum sırasında, dölyolunda ilerleyen dölütün apışarasındaki kaslara baskı yapmasına bağlı olarak doğan ve itme isteğiyle birlikte olan ağrı.

—Spor. Gülle, çekiç ya da disk atmada uzmanlaşmış atlet.

ATICILIK a. **1.** Atıcı olma durumu. **—2.** Yalancılık, palavracılık. **—3.** Bir ateşli silahla yapılan spor.

—ANSİKL. Spor. Atıcılık sporu, hedefe atış ve av silahlarıyla atış biçiminde olur. *Hedefe atış*, karabina ve tabanca gibi özel silahlarla, iç içe on daireli nişan tahtalarına yapılır; bu dairelerin çapları atış uzaklığına göre değişir. Atış uzaklıkları havalı karabina için 10 m, küçük kalibreli karabina için 50 m, büyük kalibreli tabanca için 25 m ve serbest tabanca için 50 m'dir. *Av silahlarıyla atış*, bail-trap ve skeet'i içerir. Olim-

"hüzünlü" Athena
alçakkabartma
yunan sanatı, İ.Ö. 460'a doğr.
Akropolis müzesi, Atina

Athenagoras
ekim 1967'de
Roma piskoposluk kurulu'nda

piyatlarda da yer alan atıcılık sporu, 100'den çok ulusu bir araya getiren Uluslararası atıcılık birliği tarafından yönetilir. • Türkiye'de Osmanlılar döneminde atıcılık faaliyetleri daha çok askeri görünümde ve gösteri niteliğindeydi. Bir spor dalı olarak, avcılıkla birlikte atıcılık konusunda uğraş veren ilk kulüp Fenerbahçe oldu. Fenerbahçe'de 1913'te başlayan atıcılık faaliyetleri, 1925'te bağımsız bir kişilik kazandı. Türkiye'de atıcılık sporunun temelini atan ve bu dalın yaygınlaşması için uğraş veren kişi, Sait Selahattin Cihanoğlu oldu. Atıcılık federasyonu teknik müşaviri ve Beden terbiyesi İstanbul bölge müdürü olarak Cihanoğlu, bu spor dalının gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Galatasaraylı futbolcu Adnan, Merdivenköylü Ziya, Emin Bülent, Neşet Bey, Fenerbahçeli futbolculardan Galip ve Necati Beyler de atıcılık sporunun önde gelen ilk adlarıdır Uluslararası atış alanlarında, türk atıcıları ilk olarak Beyrut'taki Akdeniz oyunları'nda (1959) adlarını duyurdular

karabina atışı

tabanca atışı

Balkan oyunları'nda da birçok başarı elde ettiler. Erdoğan Karaöz, Fettah Günay, Ahmet Tugay, Nuri Vural, Haluk Perker, İsmail Hakkı Sel, Sudi Çekver, Burhan Attila, Fadıl Köristan, Muzaffer Bükülmez, Güneş Yunus, Yalçın Öngörü, Metin Salihoğlu, Galip Nişlioğlu gibi adlar, ön plana çıktılar. 1971 İzmir Akdeniz oyunları'nda Güneş Yunus, skeet'te bronz madalya kazandı. 1973 Balkan şampiyonası'nda, türk milli takımı (Metin Salihoğlu, Fettah Günay, Cemal Demirkesen ve Metin Güvenir) takım klasmanında ikincilik elde etti, Osman Giraud bronz madalya aldı. Çeşitli tarihlerde düzenlenen Balkan şampiyonalarında da Osman Giraud, Melis Giraud, Sili Giraud, Hakan Alemdar, Gülden Attila, Bülent Torpil, Ercan Yeşildağ, Alp Kızılsu, Kemal Köylüoğlu gibi sporcular altın, gümüş ve bronz madalyalar kazandılar. 1945'te kurulan Atıcılık federasyonu'nda başkanlık yapanlar, sırasıyla şunlardır. Hakkı İgam, Şerafettin Akan, Seyfi Öcal, Hilmi Gürz, Fethi Tonay, Rıfat Ergun, Osman Giraud, Galip Nişlioğlu, Tahir Saroğlu, Metin Sertoğlu.

ATIF ya da **ATF** a. (ar. *ᶜatf*). *Esk.* **1.** Eğme, yöneltme, çevirme. **—2.** Eğilme, yönelme. **—3.** Bağlama. **—4.** Dayandırma, yükleme. **—5** Bükme, katlama. **—6** *Atf-ı inan, atf-ı zinam etmek, eylemek,* dizgini çevirmek, yeni bir yöne yöneltmek. ‖ *Atf-ı nazar, atf-ı nigah etmek,* göz atmak, bakmak.

—Dilbilg. Arap dilbilgisinde bağlama edatı; bağlaç. Arapçadan alınarak osmanlıcada kullanılanları *ve, sümme, hatta, amma, lakin* vb.'dir. ‖ *Atf-ı beyan,* anlam açıklamak ve kuvvetlendirmek için bağlaç kullanma. ‖ *Atf-ı tefsir,* anlamı kuvvetlendirmek için iki sözcüğün birbirine "ve" bağlacıyla bağlanması.

—Uluslarar. huk. Bir hukuk sorununun çözümünde yabancı devlete ait hukuk kuralının uygulanması usulü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL.Uluslarar. huk. Yabancılık unsuru taşıyan özel hukuka ilişkin işlem ve ilişkilerde uluslararası özel hukuk kurallarımız, yabancı bir hukuku yetkilendirdiği zaman yabancı hukukun uluslararası özel hukuk kuralları da yetkilendirilmiş sayılır. Yetkilendirilen bu yabancı hukukun uluslararası özel hukuk kuralları, kendi hukukunu yetkili görebileceği gibi (atfın kabulü) yeniden bizim hukukumuz (iade-atıf) ya da diğer bir devletin hukukunu (devam eden-atıf) yetkili sayabilir. Milletlerarası özel hukuk ve Usul hukuku hakkında kanun' un 2. maddesine göre "hâkim Türk kanunlar ihtilafı kurallarını ve bu kurallara göre yetkili olan yabancı hukukunu resen uygular. Hâkim yetkili yabancı hukukun muhtevasının tespitinde tarafların yardımını isteyebilir. Yabancı hukukun olaya ilişkin hükümlerinin tüm araştırmalara rağmen tespit edilememesi halinde türk hukuku uygulanır. Uygulanacak yabancı hukukun kanunlar ihtilafı kurallarının bir başka hukuku yetkili kılması halinde bu hukukun maddi hükümleri uygulanır."

ATIF Seyit Mehmetoğlu, kırımlı bilgin ve siyaset adamı (Gözleve 1399 - Bahçesaray 1469). Kırım hanlığının kurucusu Hacı Giray'ın hizmetine girdi. Memluklu sultanlığıyla ilişkileri geliştirmek amacıyla Mısır'a elçi gönderildi (1427). Hacı Giray han olunca, danışmanlığına atandı (1428). Elçi olarak gönderildiği Lehistan ile anlaşma yapılmasını sağladı. Karadeniz'in K.-B. kıyılarında yaşayan göçebe türk boylarıyla Nogaylar'ın hanlığa bağlanmalarına çalıştı. Cenevizliler'e karşı osmanlı donanmasının desteğini sağladı (1454). Kırımlılar'ın İstanbul'da eğitim görmelerinde etkili oldu.

ÂTIF, ÂTIFA sıf. (ar. *ᶜâṭıf,* dişl. *ᶜâṭıfa*). *Esk.* **1.** Yüzünü çeviren, meyleden, yönelen. **—2.** Birine eğilimi ve sevgisi olan.

—Dilbilg. Bağlaçlar için kullanılır. ‖ *Huruf-ı âtıfa,* bağlama harfleri.‖ *Vav-ı âtıfa,* bağlama ve'si.

ATIF BEY (Mehmet), türk yönetici (İstanbul 1836 - *ay. y.* 1917). Abdülaziz döneminde Mabeyn başkâtipliği yaptı (1873 - 1876). Bir süre Amasya mutasarrıflığında bulundu. *Hatıra-i Atıf* adlı basılmamış elyazması yapıtı, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemleri için değerli bir kaynaktır. (→ Kayn.)

ATIF BEY (Mehmet) **Kuyucaklızade,** türk hukuk bilgini (İstanbul 1852 - *ay. y.* 1898). Ünlü matematikçi Kuyucaklı Mehmet Atıf Efendi'nin torunu. İstanbul'un ünlü islam hukuku bilginlerinden ve mısırlı bilgin Şeyh İbrahim el-Saka'dan ders aldı. Meşihat, Babı seraskeri dairelerinde çalıştı; Evkaf nezareti idare meclisi başkanlığına atandı (1887). Bu sırada Mektebi mülkiye'de verdiği mecelle dersleriyle ün yaptı. Kendisine ilmiye rütbelerinden olan İstanbul payesi verildi. Başlıca yapıtları: *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* (10 kitap); *Arazi kanunnamesi şerhi; El-İmdâd bi-marifeti uluvv il-isnâd.*

ATIF BEY → KAMÇIL (Atıf).

ATIF EFENDİ (Mehmet) **Kuyucaklı,** türk matematikçi (? - İstanbul 1847). İzmit, Şam ve İstanbul (1845) kadılıklarında bulundu. Bahaettin Amili'nin *Teşrîh ül-eflâk* adlı yapıtının *Teshil ül-idrâk fi teşrîh ül-eflâk* adıyla türkçeye çevirdi (1831). Gene Bahaettin Amili'nin *Hülâsat ül-hisâb* adlı yapıtını kimi eklemelerle genişleterek *Nihayet ül-bâb fî şerhı Hülâsat il-hisâb* adıyla türkçeleştirdi.

Atıf Efendi kütüphanesi, İstanbul, Şehzadebaşı'nda, Süleymaniye kütüphanesi müdürlüğü yönetiminde, Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı vakıf kitaplık. Abdülhamit I dönemi başdefterdarı Atıf Mustafa Efendi tarafından yaptırıldı (1741). Kitapları nemden korumak amacıyla depo, kesme taştan kemerler üzerine oturtulmuş, zemine kalın kalaslar döşenmiştir. Kitap dolapları da oyma kemerli ahşap setler üzerindedir. Kataloğu *Defter-i Kütüphane-i Âtıf Efendi* adıyla basıldı (1892 - 1893). Kitaplıkta islam bilimleri, tarih, edebiyat konulu yapıtlar çoğunluktadır. Son yıllarda dermesine Mehmet Zeki Pakalın koleksiyonu da eklendi. Kitap ve yazar adına göre alfabetik fiş kataloğu vardır. 1985'te toplam derme 26 673. Bunlardan 3 228'i yazma eser. 518'i türkçe, 2 615'i arapça, 95'i farsça. Basma eser sayısı 23 445. Bunlardan 15 059'u yeni, 6 358'i eski harflerle türkçe, 2 038'i yabancı dillerde.

ATIF MUSTAFA EFENDİ *(Defterdar),* türk hattat, maliyeci, şair (İstanbul, ? - *ay. y.* 1742.) Ağakapılı İsmail Efendi ve oğlu Mustafa Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrendi. Maliye mektupçuluğu, başdefterdarlık (1737, 1741, 1742), görevlerinde bulundu. Kamerî ve şemsî yıllar arasındaki ayrımı ortaya koyarak, devlet hazinesi açısından şemsî yılın daha yararlı olacağını savundu; 1740'tan sonra şemsî yıl kullanılmaya başlandı. Bir süre sonra azledilerek Geliboyu'ya sürüldü. Divani, rıka ve siyakat yazılarında başarılı oldu. Özellikle divani yazılarının keskinliği örnek alındı. Şairliği de olan Atıf Mustafa Efendi'nin 714 beyitlik *Divan'ı*, arapça ve farsça şiirleri vardır. İstanbul'daki Atıf* Efendi kütüphanesi'nin kurucusudur (1741).

ÂTIFA → ÂTIF.

ATIFET a. (ar. *ᶜatıfet*). *Esk.* **1.** Merhamet, şefkat; iyilikseverlik. **—2.** Karşılık beklemeden gösterilen sevgi.

—Dilbilg. *"Atıf"* sözcüğünün *"şefkat", "merhamet", "ihsan etmek"* anlamlarını karşılamak üzere osmanlıcada türetilmiş bir sözcüktür.

ATIFZADE → ÖMER VAHİT EFENDİ.

ATIK a. **1.**Atılan şey. **—2.** Süt ya da yoğurt çalkalamaya yarayan küçük yayık.

—Bes. san. Tarımsal hammaddeler işlendikten sonra kalan artık maddeler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Herhangi bir faaliyet sonucunda çevreye atılan ya da bırakılan zararlı maddeler. (9 ağustos 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre kanunu'na göre, havada, suda ve toprakta kirlilik ve bozulmalara yol açabilecek zararlı maddeleri, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ya da dolaylı bir biçimde, yakın ya da uzak çevreye ver-

mek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak yasaktır.)
—Nük. müh. *Atık oranı*, izotoplarından biriyle zenginleştirilmiş kimyasal bir element üreten bir zenginleştirme kuruluşunda bu izotoptan artan fakir artık oranı. (Nükleer bir yakıt için TÜKENME* ORANI'nın eşanlamlısı.)
—San. *Atık işleme sanayisi*, üretim ve tüketim sisteminin döküntülerini ve alt ürünlerini, iktisadi süreç içinde yeniden değerlendirmek amacıyla toplayan ve işleyen iktisadi faaliyet dalı.
◆ sıf. Atılmış olan.
—Deric. *Atık maddeler*, kesimde ortaya çıkan kan, yağ, dışkı gibi maddelerle, işleme sırasında kullanılan kimyasal maddeleri içeren katı ve sıvı karışımlara verilen ad. (Mikrop ve kimyasal maddelerden arındırılmadığından, çevre kirlenmesinde önemli bir etkendir.)
—Isıbil. *Atık ısı*, sanayi kuruluşlarının ya da termik santralların, gerek atmosfere, gerek suküreye (nehir, deniz vb.) bıraktıkları ısı.
—Zool. *Atık madde*, Ectoprocta öbeğinden yosunhayvanlarında bağırsak çeperleri hücrelerince toplanan ve bir de polipçiğin ölmesi sonucu yozlaşan kasların ve içorganların buna eklenmesiyle ortaya çıkan artık madde yığını. (Yalnızca locanın çeperi [sistit] canlı kalır. Locanın çeperlerinden yeni bir polipçik oluştuğunda, atık madde yeni bireyin sindirim borusu içinde kalır, sindirilir ve kalıntılar anüsten dışarı atılır. Böylece aynı loca, birbiri ardına tomurcuklanan yeni bireylere barınak olabilir.)
—ANSİKL. Bes. san. Atıklar, çoğunlukla hayvan yemi ve yan sanayi hammaddesi olarak değerlendirilir. Şeker sanayisinde küspe ve melas, sütçülükte peyniraltı ve yayıkaltı suları, bitkisel yağ sanayisinde yağ küspeleri, değirmencilikte kepek, atık maddelerdir.

ÂTIK, ÂTIKA sıf. (ar. *ᶜātıḳ*, dişl. *ᶜātıḳa*). *Esk.* **1.** Serbest bırakılmış köle için kullanılır. **—2.** Eskimiş şarap için kullanılır. **—3.** Safkan at için kullanılır. **—4.** İhtiyar kimse için kullanılır.
◆ a. **1.** Genç kız. **—2.** Yavru kuş.

ÂTIKA → ÂTIK.

ATIL, ATILA sıf. (ar. *ᶜāṭıl* dişi. *ᶜāṭıla*). *Esk.* **1.** Tembel, üşengeç, uyuşuk. **—2.** İşlenmez, boş duran, boş. **—3.** Yararsız, etkisiz: "*... atıl ve kıymetsiz bir hale duçâr eden...*" (M. K. Atatürk). **—4.** Hareketsiz, durgun.
—Yerbil. *Atıl magma*, yüksek basınçta, kabuk altında katı bir cisim gibi tepki gösteren, akışmazlığı yüksek magma. (Akışmazlığı, basınç düşmesine bağlı olarak azalır.) [Eşanl. GİZLİ MAGMA.]

ATILA → ATIL.

ATILANE sıf. ve be. (ar. *ᶜāṭıl* ve fars. *-āne*'den *ᶜāṭılane*). *Esk.* Tembelce, uyuşuk.

ATILGAN sıf. Kendini öne çıkarmaktan, öne sürmekten kaçınmayan, yürekli kimse için kullanılır: *Hepsi de gözüpek, atılgan savaşçılardı.*

ATILGAN (Yusuf), türk romancı, öykücü (Manisa 1921 - İstanbul 1989). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1944). Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Manisa'nın Hacırahmanlı köyünde çiftçilik yapmaya başladı. Genç bir aydının toplum içindeki yalnızlık duygusunu işleyen *Aylak adam* adlı romanıyla 1957-58 Yunus Nadi roman ödülü ikinciliğini aldı. 1960'ta yayımlanan *Bodur minareden öte* adlı öykü kitabında kasaba yaşamından görünümler yansıttı. Uzun bir aradan sonra yayımladığı *Anayurt oteli* (1973) adlı romanında, doyurulmamış bir cinselliğin bunalımlarıyla anlamsız bir cinayete sürüklenen bir kişiliği çizdi. Genellikle cinsellik, yalnızlık, yabancılaşma gibi temaları işledi; çocuk öyküleri yazdı (*Ekmek elden süt memeden*, 1981) vb.

ATILGANLIK a. Atılgan olma durumu; atılgan kimsenin niteliği.

ATILIM a. **1.** Atılma, ilerleme: *Bu yıl kuruluşumuzun atılım yılı olacaktır.* **—2.** Bir etkinliğin, bir girişimin gelişmesine, canlılığını artırmaya, onlara yeni bir hız kazandırmaya yönelik eylem, gelişme, hamle: *Bir atılımı desteklemek. Gerçekleştirilen atılımlar kurumumuzu güç durumdan kurtardı.* **—3.** *Atılım yapmak*, sözkonusu bir girişim, bir etkinlikse gelişmeye, hız kazanmaya başlamak; bir kimseyse işine, etkinliğine yeni bir hız kazandırmak, işinde, etkinliğinde öne çıkmak; hamle yapmak: *Tekstil sanayisi bu yıl büyük bir atılım yaptı. Bu yıl bir atılım yaparak işini genişletti.*
—Fels. *Yaşam atılımı*, Bergson'a göre, yaşamın sürekli fışkırması, varlıkların evriminin itici gücü. (Eşanl. HAYAT HAMLESİ.)

ATILIMCI a. Atılım yapma gücünde olan, atılım yapan: *Atılımcı kadro.*

ATILIŞ a. Atılma hareketi; hamle.

ATILMA a. Psikan. Hastanın ruhsal yaşamından itilmiş, dışarıda bırakılmış olma. || Psikozlardaki özgül ruhsal dışlama sürecini belirtmek için Jacques Lacan tarafından önerilen terim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikozlarda, özel bir gösteren, yani *babanın adı*, atılandır ve hastanın ruhsal dünyasına kesinlikle kabul edilmez. Psikozlu, bundan dolayı, ana isteğiyle ilişkisinde yoksun kaldığı bu baba işlevinin yerine geçebilecek oluşumların (hezeyanlar, sanrılar) her zaman peşinde koşar.

ATILMAK → ATMAK.

ATIM a. **1.** Atma, silahı boşaltma; atış: *İki atımda vurmak.* **—2.** *Ok, mermi vb. atımı*, bir yerin uzaklığını okun, merminin vb. yol alabilme ölçüsüyle belirtir: *Bir kurşun atımı ötede. Bir ok atımı uzaklıktaydı.*
—Astrofiz. Bir pulsarın çok düzenli aralıklarla yaydığı elektromanyetik darbeler.
—Mad. oc. Bir şantiyede, bir kerede ateşlenen lağım deliklerinin tümü. (Sayıları 10 ile 100 arasında değişir.) — Tek ateşlemeyle göçertilen ürünlerin tümü.
—Sil. *Atım yatağı*, topun iç bölümünde, genellikle silindir biçimindeki boşluk.
—Yerbil. Bir kırığın iki bölmesi arasındaki yer değiştirme değeri. (Atım, düşey, yatay, enine ve boyuna atımlar biçiminde görülebilir. Örneğin, yırtılma fayında boyuna yatay atım ana atımdır ve yüzlerce kilometreye ulaşabilir. Düşey atım, normal kırıklar sözkonusu olduğunda kilometrelercelik bir değerde olabilir. [Limagne ve Rheinland çukuru sınır kırıkları.])

ATIMCI a. HALLAÇ'ın eşanlamlısı.

ATIMLIK sıf. *Sayı sıfatı+atımlık*, silahı doldurmaya yetecek ya da bir el ateş etmeyi sağlayacak miktardaki mermi, barut, vb. için kullanılır: *İki atımlık barut. Beş atımlık saçma.*

Atın üstünde eğer, Erzurum yöresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde kızların oynadığı bar türü bir halk oyunu.

ÂTIR sıf. (ar. *ᶜāṭır*). *Esk.* **1.** Güzel kokulu. **—2.** Güzel kokuları seven.

ATIŞ a. **1.** Bir mermiyi bir silahla, hedef olarak belirlenen bir noktaya fırlatmak eylemi, biçimi: *Atış talimleri. Üç atış yaptı. İkinci atış başarılı değildi.* (Bk. *ansikl.* böl. Ask., Ask. denizc., Ask. havc. ve Avc.) **—2.** Bir ya da birçok silah tarafından gönderilen mermiler bütünü: *Top atışı başladı.* **—3.** Kalbin yinelenen vuruşu ya da vuruşlar dizisi; *Kalp atışları zayıflıyor. Kalp atışını duyamıyorum.* **—4.** *Atış alanı, mahalli, yeri*, atış yapılması için özel olarak düzenlenmiş yer. (Eşanl. POLİGON.)
—Ask. *Atış planı, atış krokisi*, atış ya da muharebe için gerekli ayrıntıların belirtildiği plan, kroki. || *Sinemayla atış eğitimi*, devingen hedefle yapılan atış eğitimi yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. denizc. *Atış kavsi*, bir geminin eksenine göre topun nişan almasını ve ateş etmesini engellemeyen açı. || *Atış planı*, bir savaş gemisinin, çeşitli topların atış kavislerini gösteren izdüşüm planı. (Uçaksavar topları için yatay atış planına bir de düşey atış planı eklenir. || *Kör atış*, bir gözetleyiciden alınan değerlere göre yapılan atış. || *Sıradan atış*, topu ya da cephaneyi denemek için yapılan atış. — Yelken devrinde bir geminin borda toplarının baştan kıça ya da kıçtan başa doğru sırayla ateşlenmesi.
—Ask. ve Sil. *Atış cetvelleri*, ateşli silahtan çıkan merminin, havada çizdiği mermi yoluna ilişkin balistik bilgileri gösteren çizelgeler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Atış esasları*, merminin yoluna girmesini sağlamak üzere silaha verilmesi gerekli yan yükseliş, mesafe vb. gibi temel balistik etkenler. (İki tür atış esası vardır: ilk esaslar [atış planı, yan açılar, yükseliş açısı, ilk hız]; son esaslar [menzil, düşüş noktaları, düşüş açıları].) || *Atış esaslarının kaydı*, herhangi bir hedefe karşı yapılan tanzim atışına ilişkin atış esaslarının kaydedilmesi. (Bu bilgiler daha sonra yapılacak atışların kolay ve çabuk gerçekleşmesine yarar.)
—Avc. *Av atışı*, av tüfekleriyle ava yapılan atış. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tek atış*, çift namlulu bir avtüfeğinin tek namlusuyla yapılan atış.
—Balis. *Atış açısı*, YÜKSELİŞ AÇISI'nın eşanlamlısı. || *Atış düzlemi*, hedeften ve namlu ekseninden geçen düşey düzlem. || *Atış hattı*, atış anında bir silahın namlu ekseninin uzantısı. || *Atış hızı*, işleyişi için gerekli ölü zamanlar çıkarıldıktan sonra bir silahın bir dakikada yapabildiği atış sayısı. (Eşanl. ÇALIŞMA HIZI ya da KURAMSAL ATIŞ HIZI.) [Atış hızıyla atış gücü birbirine karıştırılmamalıdır.] || *Ani hedef atışı*, bir ya da birçok silahın aniden çıkan bir hedefe açtığı ateş. || *Fotoğraflı atış*, gerek silah yerine kamera koyarak (eğitim atışı), gerek silahla kamerayı birlikte kullanarak (mermi denetimi) uçaktan yapılan hava atışı. || *Görerek atış*, silahı doğrudan doğruya hedefe yöneltерек yapılan atış. || *Görmeden atış*, bir silah mevziinden görülemeyen bir hedefe hesaplara dayanarak açılan ateş. || *Hasas atış*, en elverişli konumda özenle nişan alarak yapılan atış. || *Hava atışı*, uçaktan, hava, kara ya da denizdeki sabit ya da hareketli bir hedefe yapılan atış. || *İnce tanzim atışı*, orta vuruş noktası belli bir hedefe tam olarak oturtulan atış. || *İşba atışı*, düşmanı rahatsız etmeye yönelik yoğun atış. || *Kaba tanzim atışı*, hedefi ateş cephesinin ortasına getirerek uygun derinlikteki bir uzaklıkta çatal yapmak ya da isabet elde etmek için yapılan yoğun atış. || *Tanzim atışı* → TANZİM*.
—Esk. sil. *Atış çizgisi*, okçuların hedefe atış yapmak üzere duracakları yeri belirleyen çizgi. || *Atış yeri*, ok atanların sol ellerine taktıkları siperin ortasına ve eşik ucuna verilen ad. (→ SİPER.)
—Fizyol. Atardamarlarla ilişkisi bulunan bazı urlarda görülen zonklama. || *Kalp atışı*, kalbin ve ona bağlı olarak atardamarların belli aralıklarla zonklar gibi atması (nabız): *Hastanın kalp atışı yavaşladı.* || *Karın atışı*, karın aortunun komşu organlarda duyulan atışı. || *Ters atış*, sistol sırasında göğüs çeperinde kalbin tepesi hizasında görülen çökme, kalkma. (Zayıf kişilerde sık rastlanır.)
—Fizyopatol. Sistol sırasında kanın geçmesine bağlı olarak bir damarın ya da bir organın düzenli ya da düzensiz atması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Savunm. *Güdümlü füze atışı*, güdümlü füzenin uçuşundaki çeşitli evreleri (ateşleme, kalkış ve füzenin hedefe kadar olan yörüngesi) belirtmek için kullanılan deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Atış gücü*, bir silahın, belli bir hedefe bir dakikada yapabileceği atış sayısı. || *Tarama atışı*, belli bir yükseklikten bir hedefe ya da hedef bölgesini yalayacak biçimde açılan yaylım ateşi.
—Spor. *Güvercine atış*, bir ateşli silahla yapılan ve önceleri canlı güvercinlere yönelikken günümüzde kilden güvercinleri ya

da nişan tahtalarını hedef alan atış; böylece yapılan spor. || *Hakem atışı*, basketbolda, iki hasım oyuncu arasında, hakem tarafından dikey olarak havaya atılarak yapılan atış. (Hakem atışı, çeşitli hatalardan sonra ya da her devrenin başlangıcında yapılır.) || *Serbest atış*, basketbolda kendisine faul yapılan oyuncuya verilen atış hakkı.

—Uz. havc. FIRLATMA'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ask. Hafif silahlarla bireysel atış eğitimi daha çok pratik uygulamalardan oluşur: silahı tutuş biçimi, ateş etmeden önce tevcih etme ve kavrama biçimi, bir hedefe nişan alma biçimi ve bu hedeflemeyi silahın ayarına ve aydınlatma koşullarına göre düzeltme gibi. Tüfekle atışı iyice öğrendikten sonra, tüm askerler tabanca, makineli tabanca, bombaatar ve roketatarı kullanmayı öğrenirler.

Ağır silahlarla (tanksavar, uçaksavar, top, vb.) atış eğitimi küçük gruplar çerçevesinde yapılır. Bu uzun süreli ve pahalı eğitime genellikle, *sınırlı atış* silahlarıyla başlanır ve eğitim bunlarla sürdürülür; bu silahların dış görünüşü, kullanımı ve mermi yolunun biçimi, gerçek silahlarınkine benzer. (Savaş silahları üstüne yerleştirilmiş, namluyu daraltan parçalar sözkonusudur genellikle.) Uzaktan güdümlü silahlar, örneğin tanksavar silahları ya da uçaksavar füze bataryaları gibi daha karmaşık silah sistemleri sözkonusu olduğunda *atış simülatörleri* kullanılır; bu aygıtlar üzerindeki göstergeler ya da katot tüpleri yardımıyla, silahı kullananlar gerçek bir atıştakine benzer bilgiler elde ederler.

Manevralara da yer veren bazı atış eğitimi çalışmalarında cephane tüketimini kısmak için, taktik konuların gerektirdiği kimi atışlar yaptırılmaz; bunlara *hayali atışlar* denir.

• *Atışların hazırlanması.* Ağır silahlarla atış titiz bir hazırlık ister; giderek otomatikleşen bu hazırlığın amacı, mermi yolu hedeften ya da öngörülen patlama noktasından geçecek tarzda, silahı yön ve yükseklik bakımından ayarlamaktır.

Klasik mermi yollu silahlarda (top, havan), atış çizelgeleriyle, gözetlemeyle, örnekleme ve deneme atışlarıyla gerçekleştirilen bir *kuramsal hazırlık* yapılır; böylece silahın ve hedefin coğrafi konumu, hava ve balistik koşulları ve her namlunun kendi durumu göz önünde tutulmuş olur. Atış hazırlığı, *ikinci düzeltmeler*'in (→ TANZİM) belirlenmesine olanak veren bir ince ayarla ya da bir denetlemeyle (tek bir komutla atışın yerine oturtulmasını sağlayan salvo) tamamlanabilir. Son teknik gelişmeler, özellikle de elektronik alanındaki gelişmeler, sözkonusu hazırlığın aşamalarını (araştırma, koordinatların, radar ya da lazerle uzaklıkların, başlangıç hızlarının titizlikle ölçülmesi vb.) sürekli olarak daha yakından tanıma ve bu aşamaları *atış hesap aletleri* yardımıyla anında değerlendirme olanağı verdi; böylece etkili atışlar hemen, yani denetlemeye ve ikinci düzeltmelere gerek olmadan yapılabilir. *Hareketli ve hızlı hedeflere atışlar*'da (tanklara, uçaklara karşı, gemi üzerinde) atış hesap aletleri zorunludur ve uygulamada yaygın olarak kullanılır (bu tür atışlarda, silah hedefin ilerisinde bir noktaya yöneltilir; bu noktaysa, merminin hedefe varma süresiyle hedefin yönü ve hızı göz önünde tutularak hesaplanır).

Kuyruk bölümlerinden ötürü, yere yakın hava akımlarına çok duyarlı olan *roketlerle yapılan atışlar*'da kuramsal hazırlıklara ve atış sırasındaki hazırlıklara ek olarak sözkonusu sapmayı göz önüne alan son bir düzeltme yapılmalıdır.

Nükleer silahlarla atışlar'da alışılmamış güçleri, etkilerinin genişliği ve karmaşıklığı (rüzgâr, nötron ışınımı, ısı ve radyoaktif serpintiden kaynaklanan sonuçlar) bir yandan kullanımlarının en yüksek resmi makamların yetkisinde bulunmasını, bir yandan da bu silahların titizlikle incelenmesini gerektirir. *Hedef analizi* denilen bu incelemeyle, elde edilmek ve kaçınılmak istenilen etkiler göz önüne alınarak, silahın gücü ve patlama koşulları (havada, yüzeyde, toprakaltında; sıfır noktası, olası yükseklik, dost birliklerin güvenlik uzaklığı, vb.) belirlenir.

• *Atış yönergeleri.* Bunlar, birlik komutanlarının, görevleriyle ilgili olarak verdikleri atış emirleridir. Bu yönergeler her silah için, atışın görerek yapılabileceği gözetim bölgesini, esas görevi, ikincil görevleri, ateşi başlatmaya yetkili makamı, vb. belirtir.

• Sinemayla atış eğitiminde, art arda gelen hedefler bir sinema şeridinde devinim halinde sunulur. Atıcı, filmin akışını durduran ve merminin hedefe varışıyla birlikte çarpma noktasını gösteren bir elektrik sistemiyle, yaptığı atışın sonucunu denetleyebilir.

—Ask. denizc. *Denizden atış.* Yelkenli gemiler döneminde toplar lombarlarına deneysel olarak belli bir yöne çevrilip yerleştirilirdi ve nişancı yalpa sırasında nişan çizgisi yükselerek hedef üstünden geçtiği anda topu ateşlerdi; bu topların erimi en çok 1 000 ile 2 000 m arasında değişirdi. XIX. yy.'da Paixhans topları bulununca, savaş gemileri önce hamdemirden, sonra çelikten yapılmış ağır toplarla donatıldı; erimleri kara toplarıyla hemen hemen aynıydı. XIX. yy. ortalarında İngiltere'de bir atış yöneltme aleti olan *fire-director* gerçekleştirildi ve bütün gemilerde kullanılmaya başlandı. Bu sistem direğe takılan bir uzaklıkölçerin nişan verilerini tüm toplara iletmesine dayanıyordu; kısa süre sonra uzaklıkölçer topların ayarlanması için gerekli hesapları yapan bir *atış kumanda merkezi*'ne bağlandı. İkinci Dünya savaşı'ndan önce atış yöneltme sistemi geliştirilerek büyük gemilerin bütün top bataryları uzaktan kumanda düzeniyle donatıldı; bu gelişmede en önemli etken atış hesaplayıcılarında bir elektrik motorunun kullanılmasıydı.

İkinci Dünya savaşı sırasında radarın bulunması gemilere yeni olanaklar sağladı, böylece gemiler meteorolojiye ve karanlığa bağımlılıktan kurtuldular. 1950 -1960 yılları arasında artık büyük toplar ve büyük kruvazörler ortadan kalktı; bu topların yerini karadan-karaya, karadan -havaya ve denizden-denize roketler (füzeler) aldı. Yalnızca atış sevk ve idaresi tamamen otomatik olan orta ve hafif çaplı uçaksavar topları varlığını sürdürdü. Öte yandan radar deniz savaşında atışın temel öğesi durumuna geldi. Gerek top bataryalarına uzaktan kumanda etmek, gerek roketlere atış öğelerini vermek için radar daima hesaplayıcılara bağımlı kalmıştır.

Büyük gemilerde atışa, taktik bilgi işleme zincirleriyle (fransız SENIT ya da amerikan NTDS sistemleri) kumanda edilir; bu sistemler genel durumu çözümler ve çeşitli top ya da roket bataryalarına hedeflerini bildirir. 1970'ten bu yana deniz savaşında atış, gittikçe daha ileri ölçüde otomatikleşmeye yönelmiştir.

—Ask. havc. *Hava atışı.* Bir savaş pilotu çok çeşitli silahlar kullanabilir: toplar, havadan havaya ve havadan karaya roketler, yer hedeflerine karşı bombalar. Bu savaş araçlarından her birinin kullanımı kendine özgü sorunlar yaratır. Vietnam ve israil-arap savaşlarının da kanıtladığı gibi, her ne kadar yakın muharebede hâlâ top kullanılabiliyorsa da, çağdaş savaş uçaklarında elde edilen performans, bu silahın önemli ölçüde sınırlanmasına yol açtı. Bir yakın çatışma durumunda pilot, hesaplayıcı bir vizörle birleştirilmiş cayroskoplu bir yönlendiriciden yararlanır; hesaplayıcı vizör hem aerodinamik merkezden hem de uçak radarından ulaşan bilgileri alır ve gerekli düzeltmeleri yapar. Bu verilerin bireşimi, vizör ekranına devingen nişangah çizgisini belirleyen ışık noktası biçiminde yansır. Pilota yalnızca bu noktayla hedefi hizalamak ve ateş açmak kalır.

Havadan havaya roket atışlarında, hedefler radarla izlenir ve yakalanır; sayısal bir hesaplayıcı radardan aldığı bilgileri sığasına göre değişen ölçülerde işler. Nitekim, Grumman F-14A Tomcat uçaklarına yerleştirilen Hughes AWG-9 silah sistemi, birçok hedefi algılayarak izlediği gibi, değişik parametrelere göre bunların yaratabileceği tehlikenin büyüme düzeyini de hesaplar. Çok uzak hedefler için (yaklaşık 130 km) pilot, Doppler vurumlu radarını kullanır; bu radar bir roketin yaklaşık 100 km uzaklığa fırlatılması için gereken uzaklık, yaklaşma hızı ve yükseklikle ilgili bilgileri hesaplayıcıya aktarır. Hedef yaklaştıkça radar uzaklık ve yaklaşma hızıyla ilgili bilgileri normal vurum kipinde çalışarak ulaşır.

Havadan karaya roket atışının kuralları, roketin güdüm biçimine göre değişir. Nitekim bu roketi, ya pilot atıştan sonra küçük bir kolla güder ya da kızılaltı ışınlarıyla çalışan bir düzenek yönlendirir (Türk hava kuvvetleri'nin kullandığı havadan karaya atılan roketlerde her iki sistem geçerlidir). Antiradar roketleri ise 70 km uzaklıktan fırlatılabilir ve hedef radarın yaydığı dalgalara göre yönünü bulur. Karada ya da havada laserli bir ışınlayıcının kullanımı havadan karaya roket atışlarında duyarlılığı artırır.

Bombalar ise gerek pike uçuşla, gerek alçak uçuşla atılabilir. (Alçak uçuşla atışta patlama etkisinden uçağı kurtarmak için bombalar paraşütle frenlenir.)

—Ask. ve Sil. Üç çeşit atış cetveli vardır: sayılı atış cetveli, grafik atış cetveli ve mekanik atış cetveli. Belirli koşullar altında ateşli silahın gerçek atışı bu cetvellere göre düzenlenir. Metre cinsinden olan mesafeyi yüksekliğe çevirmeye ve mesafe için gereken barut hakkını saptamaya yarar. Ayrıca atış sırasındaki hava etkileriyle atış cetvelinin yapıldığı koşullar arasındaki farkın düzeltilmesi için gerekli bilgileri de içerir.

—Avc. *Av atışı*, uçan ya da koşan (kaçar) avlara yapılır. Her iki durumda da avın hızına ve avcıya olan açısına göre avın önüne nişan alınır. Böylece atışla avın kesişmesi sağlanır. Av silahları, saçma (fişek) atan çifteler ve mermi atan karabinalardır.

—Fizyopatol. Atış, yüksek basınçlı damar sistemi (atardamarlar) içinde normal ve düzenlidir. Burada kan akışı ritimlidir. Alçak basınçlı sistem (toplardamarlar) içinde kan akışı sürekli olduğundan herhangi bir atışın belirmesi patolojiktir, iki sistem arasında anormal bir bağlantının (şönt) varlığını gösterir. Bazı organlarda (karaciğer, dalak) kan akışının artması kalbin yarattığı atışa benzer bir atışa neden olabilir. Ayrıca atışlar büyük bir damarın çeperi yoluyla, özellikle anevrizma hali varsa, başka bir organa yansıyabilir.

—Savunm. Stratejik balistik füzeler, çeşitli nitelikteki yörüngeleriyle fırlatıldıkları noktadan binlerce kilometre uzaklıktaki hedeflerine ulaşabilirler. Yatık atışta füze daha yüksek bir geri dönüş hızına ulaşırsa da başlığın düşman ABM radarlarınca keşfedilme olasılığı artar; kalkık atışta bunun tersi sözkonusudur; en iyi sonuç oldukça düşük bir enerjiyle yapılan atışta elde edilir.

Exocet gibi deniz hedeflerine karşı kullanılan taktik füzelerin atışı denizin birkaç metre üzerinde gerçekleştirilir; böylece, füze düşman gemilerinin radarlarına yakalanmaktan kurtulur.

ATIŞMA a. Atışmak eylemi.

—Halk ed. Âşıkların, belli geleneksel kurallara uyarak kendi aralarında düzenledikleri sazlı-sözlü yarışma. (Eşanl. BERİ, DEYİŞME, KARŞI.) Atışma, âşıkların sazlarına düzen vererek birer divan okumalarıyla başlar, daha sonra *tekellüm, bulmaca* (muamma), *takılmaca* ve *taşlama* fasılları yapılır. Ardından, mecliste bulunan âşıklardan biri, yarışmacılara bir ayak (kafie, uyak) verir. Yarışmacı âşıkların aynı ayak ve aynı vezinle şiir söylemeleri gerekmektedir. Yarışma süresince karşılıklı

dörtlükler söyleyen âşıklar, birbirlerinin açıklarını yakalamaya, birbirlerini mat etmeye (bağlamaya) çalışırlar. Atışmalar, herhangi bir ön hazırlık olmadan doğaçtan yapılır.

ATIŞMAK → ATMAK.

ATIŞTIRMAK g. f. *Bir şeyi atıştırmak,* onu acele acele yemek (nesnesiz de kullanılır): *Bir iki lokma atıştırıp yola çıktı. Şuradan bir şeyler atıştırıver. Bir yandan atıştırıyor, bir yandan konuşuyor.*
◆ gçz. f. Yağmur ya da kar sözkonusuysa, serpiştirmek: *Birden yağmur atıştırmaya başladı.*

ATİ a. (ar. *ati*). *Esk.* Gelecek, istikbal: *"Cemal Bey'de âtiyi görmek kuvveti çok kuvvetli idi"* (Servet-i fünun, XIX. yy.).
◆ sıf. **1.** Gelecek olan, önde bulunan; aşağıdaki: *"Tevfik Paşa oğlunu bendenize göndererek âtideki telgrafnameyi verdi"* (M. K. Atatürk). **—2.** *Atiy-ül-beyan,* aşağıda sözü geçen. ‖ *Atiy-üz-zikr,* aşağıda bildirilen.

ATİ, Çad'ın orta kesiminde kent, Batha ilinin merkezi; 6 400 nüf.

ATİEDİİ ya da **ATTİEDİİ.** Esk. Rom. Antikçağ'da, Ombria'daki bir dinsel tarikatın üyelerine verilen latince ad. Atiedii tarikat, Arvalis'lerinkine çok benzeyen bir tarikattı. (Yaptıkları işler, İguvinae ya da İguvini tabletlerinde yazılıdır.)

ATİK sıf. **1.** Çevik, çabuk hareket edebilen kimse, bu nitelikteki hareket için kullanılır: *Atik bir çocuk. Atik bir hareketle dalları yakaladı.* **—2.** *Atik davranmak,* çabuk hareket etmek, elini çabuk tutmak: *Onlar atik davranmış, bizden erken gelmişler.* ‖ *Atik tetik,* çabuk, tez davranabilen kimse için kullanılır.

ATİK, ATİKA sıf. (ar. *ᶜatîk,* dişl. *ᶜatîka*). *Esk.* **1.** Eski: *"... asıl binanın taşları ki pek atîk olduğundan aşınıp sünger gibi delik deşik olmuş idi"* (Cevdet Paşa, XIX yy.). **—2.** Değerli, seçkin. **—3.** Hz. Ebubekir'in unvanı. **—4.** Güzel, zarif.
—İsl. huk. Azat edilmiş köle ya da cariye.
—Kur. tar. *Atik esameli,* yeniçeri bölüklerinde, kıdemlilere verilen ad. (Bunların ötekilere göre ayrıcalıkları vardı. Ulûfelerini, bir gün önce, kendi bölük ağaları aracılığıyla alırlardı.)
—Nümism. *Atik rumi* → RUMİ. ‖ *Atik zolota,* Osmanlılar'ın alman taleri'ne verdikleri ad. Osmanlı kuruşlarına temel alınmıştır. (→ ZOLOTA.)

ATİK (Celâl), türk güreşçi ve çalıştırıcı (Günden köyü, Yozgat, 1918 - Ankara 1979). Güreşe karakucakla başladı. Minder güreşine, askerliği sırasında (1936) çıktı. 67 kg'da Türkiye (1937), Avrupa (1964), Olimpiyat (1948); 73 kg'da Avrupa (1949) ve Dünya (1951) serbest güreş şampiyonluklarını kazandı. Greko-romende de başarılı sonuçlar aldı. (1950'de Dünya ikinciliği). Güreşi bıraktıktan sonra uzun yıllar ulusal güreş takımını çalıştırdı.

ATİK (Muharrem), türk güreş çalıştırıcısı (Razgrad, Bulgaristan 1938). Güreşe genç yaşta başladı. Bulgaristan Gençler şampiyonluğunu kazandı (1946). Kırcaali Beden terbiyesi yüksekokulu güreş bölümü'nü bitirdi. Üst üste geçirdiği dört ameliyat nedeniyle güreşi bıraktı (1961). Türkiye'ye göç etti (1971). Aynı yıl, Akdeniz olimpiyatları'na hazırlanan güreş milli takımının çalıştırıcılığına getirildi. O tarihten sonra çeşitli aralıklarla milli takımın çalıştırıcılığını yaptı. Federasyon antrenörü olarak, çeşitli kulüplerin güreş takımlarını da çalıştırdı.

ATİK ALİ PAŞA → HADIM ALİ PAŞA.

ATİK SİNAN, türk mimar (?, ? - İstanbul 1471). Fatih Sultan Mehmet döneminin ünlü mimarıdır. İstanbul'daki *Fatih külliyesi* en önemli yapıtıdır (1462-1470). Mezarı İstanbul'da, Kumrulu mescit'in hazîresindedir.

ATİKA → ATİK.

Atikalipaşa külliyesi, İstanbul'da osmanlı yapı topluluğu; Çemberlitaş semtinde, Divanyolu'ndadır. Cami, medrese, sübyan mektebi, imaret, türbe, çeşme ve han (Elçi hanı) yapılarından oluşur. Bayezit II dönemi sadrazamlarından Atik Ali Paşa tarafından yaptırıldı (1496/1497). Cami (Sedefçiler camisi de denir), tasarımıyla Bursa üslubundan klasik üsluba geçişi belirleyen önemli örneklerdendir. Büyük bir kubbeyle örtülü ana mekân, yarım kubbeli mihrap çıkıntısı ve ikişer kubbeyle örtülü yan mekânlarla genişletilmiştir. Önde beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Yapı bu tasarımıyla, yanlarda küçük kubbeler ve yarım kubbelerle desteklenen merkezi kubbeye geçişin de öncülerindendir. Klasik osmanlı medreseleri planındaki medresesinin ön bölümü, yol yapımı sırasında yıkılmıştır. Tek odalı küçük bir yapı olan sübyan mektebi avlu kapısının yanında, dükkânların üstündedir. Elçi hanı ve imaret yıkılmıştır. Çeşmeyi 1754'te Hekimoğlu Ali Paşa yaptırmıştı. Caminin güneyindeki türbe, kesme taştan, sekiz köşeli, kubbeli bir yapıdır. Hazirede kimi osmanlı devlet adamlarının mezarları bulunmaktadır.

ATİKE BİNT ZEYD, ilk müslümanlardan (Mekke ? - *ay. y* ?). Cennetle müjdelenenlerden Sait bin Amr'ın kızı. Hicret'te Medine'ye gitti. Ebu Bekir'in oğlu Abdullah ile evlendi. Abdullah, Taif savaşı'nda şehit olunca Hz. Ömer ile, onun öldürülmesi üzerine de Zübeyr bin el-Avvam ile evlendi. Zübeyr'in öldürülmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdiği ağıtı çok ünlüdür. Daha sonra evlendiği Hz. Hüseyin de şehit edilince, halk arasında, "kim şehitlik derecesine ulaşmak isterse Atike ile evlensin" deyişi yaygınlaştı.

Atikhisar barajı, Çanakkale il merkezinden geçen Sarıçay (Kocaçay) üzerinde kurulu baraj. 1973'te işletmeye açıldı. Su toplama hacmi 40 milyon m³, sulama alanı 4 470 ha olan baraj, kent merkezini taşkından korumakta ve kentin içme suyu da buradan sağlanmaktadır.

ATİKİYAT çoğl. a. (ar. *ᶜatîkiyye*'nin çoğl. *ᶜatîkıyat*). *Esk.* Arkeoloji; eski eserler.

ATİKİYATİ sıf. (ar. *ᶜatîkıyyat* ve *-î*'den *ᶜatîkıyyâtî*). *Esk.* Arkeolojiyle ilgili.

ATİKLEŞMEK gçz. f. Çabuk, hızlı hareket etmeye başlamak.

ATİKLİK a. Çeviklik, çabukluk.

Atikmustafapaşa camisi, İstanbul'da Ayvansaray'da cami. Yapımına ilişkin çeşitli görüşler vardır. Kimi araştırmacılar Bizans imparatoru Leon I döneminde (V. yy.), aziz Markos ve Petrus için yaptırılmış bir kilise olduğu görüşündedir. Bir başka görüşe göre de, imparator Theophilos'un kızı için IX. yy. ortalarında yaptırılan *Aya Thekla kilisesi* bu yapıdır. İsaakios Komnenos döneminde (IX. yy. ortaları) onarılan yapının camiye dönüştürüldüğü tarih de bilinmemektedir. Yunan haçı planlı, beşik tonoz örtülü bir yapıdır. Osmanlılar döneminde son cemaat yeri ve taştan minare eklenmiştir. Vaftiz havuzu İstanbul arkeoloji müzeleri'ndedir.

Atikvalidesultan külliyesi, İstanbul'da osmanlı dönemi yapı topluluğu; Üsküdar'da, Toptaşı semtindedir. Nurbanu Sultan adına Mimar Sinan'a yaptırıldı (1577-1583). Cami, medrese, darüşşifa, kervansaray, tabhane, hamam, imaret ve darülkurra yapılarından oluşur. Caminin ana mekânı, altı sütuna oturan merkezi kubbe, yanlarda ikişer yarım kubbe ve mihrap yönünde bir yarım kubbeyle örtülüdür. Önünde iki bölümlü son cemaat yeri bulunur. Yapının XVI. yy. İznik çinileri, mermer minber ve mihrabı, sedef kakmalı pencere kapakları dönemin işçiliğini yansıtır. Avlu, camiyi çevreleyecek biçimde tasarlanmıştır. Avluyu çevreleyen revaklı odaların işlevleri farklıdır; doğudakiler darüşşifayı oluşturur. Klasik üsluptaki medrese camiye bitişiktir. Fatih ve Süleymaniye imaretlerinden sonra bu türün en büyük örneği olan imaret, revaklı avlunun güney ve kuzeyini kapsar. Çifte hamam, klasik osmanlı planındadır. Kare planlı, kubbeli bir yapı olan darülkurra, caminin güneyindedir.

Büyük Larousse

Atikvalidesultan külliyesi
Üsküdar-İstanbul

ATİLHAN (Cevat Rıfat), türk asker ve siyaset adamı, yazar (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1967). Harp okulu'nu bitirdi. Balkan savaşı'nda Edirne savunmasında Bulgarlar'a tutsak oldu (1912-1913). Birinci Dünya savaşı'nda Sina ve Filistin cephelerinde bulundu. Mütareke döneminde İstanbul'da tutuklandı (1919). Kurtuluş savaşı'nda Zonguldak-Bartın yöresinde milis kuvvetleri kurarak Fransızlar'a karşı direnişi örgütlemekle görevlendirildi, "Milis generali" diye adlandırıldı. Savaştan sonra yüzbaşı rütbesindeyken askerlikten ayrıldı. Hükümet darbesi yapacağı savıyla on bir ay tutuklu kaldı (1942). Milli kalkınma partisi'nin üç kurucusundan biri oldu (1945). Bir süre sonra bu partiden ayrıldı. Türk muhafazakâr partisi kurucusu ve başkanı oldu (1947). Kuruluşuna öncülük ettiği ve başkanlığını üstlendiği İslam demokrat partisi (1951), dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatıldı. Ahmet Emin Yalman'a Malatya'da yapılan suikast girişimi sonucu, gericiliği kışkırttığı savıyla, 11,5 ay tutuklu kaldı (1952). Masonluk, siyonizm ve kimi Ulusal kurtuluş savaşı yöneticileri aleyhinde çok sayıda kitap ve broşür yayımladı.

Celâl Atik

Atilla revüsü, 1944-1946 yılları arasında oyunlar sahneleyen bir topluluk. Toto Karaca, Sıtkı Akçatepe, Rauf Ulukut, Celal Sururi gibi sanatçılardan oluşan topluluğun sunduğu operetlerden *Arşın* mal alan, Vur patlasın, Deli* dolu* ve *Yıldızlar* o dönemde çok tutulmuştu.

ATİME çoğl. a. (ar. *taᶜâm*'ın çoğl. *atᶜime*). *Esk.* Yemekler, yiyecekler.

ATİMİA a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Yunanlılar'da, medeni ve siyasi haklardan yoksun bırakılma.
—ANSİKL. Tam ya da kısmi olabilen atimia, devlet hazinesine borçlu olanlar ya da ihanet, cinayet, rüşvet, askerlikten kaçma, korkaklık, yalan yere tanıklık ve benzeri suçları işleyenler için uygulanırdı. Atina'da sık sık verilen bu ceza, Sparta'da çok daha katıydı, çünkü bu cezaya çarptırılan kişi fiilen toplum dışı bırakılıyordu.

Muharrem Atik

ATİNA, yun. **Athinai,** Yunanistan'ın başkenti; 3 800 000 nüf. (1989) (ülke nüfusunun 1/3'ü). Kent, eskiden üstünde Akropolis'in kurulmuş olduğu kireçli tepeleri ve kıyıdaki limanları (Pire) içeren Attike ovasının dışına taşar. Atina kuzeyde (Boiotia) ve güneyde (Mesogaia) sanayi merkezlerini ve kentleri birbirine bağlayan büyük karayollarının açılması sonucunda, Hymettos, Pentelikos, Parnis-Aighaleo dağlarının belirlediği çerçevenin dışına çıkarak, kuzey-batıya (Eleusis sanayi ve liman bölgesi) ve güney-doğuya (Apollo kı-

yısında konut merkezi ve sayfiye yeri) doğru hızla gelişmektedir. Kıyı çizgisi, doldurma yoluyla açığa doğru ilerletilmiştir (Phaleron) Balkanlar'ın en büyük kentleşme alanı (500 km²) ve çok büyük bir karayolları kavşağı, aynı zamanda da Akdeniz'deki turizmin en önemli merkezlerinden biri haline gelen Atina yerleşmesine, en yakın adalar (Salamis, Aighina) da katılmıştır.

Atina yerleşmesinin büyümesi (1900'de 200 000 nüf. 1961'de 1 850 000 nüf.), son derece merkezileşmiş bir devlette, başkentin çok çeşitli görevler (yönetim, maliye, üniversite, toptan ve perakende ticaret, sanayi, metalurji, kimya, dokuma, besin, tütün işleme sanayileri) yüklenmesinin sonucudur. Ücretlilerin büyük bölümünün toplandığı, sermayelerin çoğunun toplanıp yeniden dağıtıldığı Atina, dış ticaretin ekseni (Pire limanı, Ellinikon havalimanı) ve iç ticaretin başlıca merkezidir; Atina'daki hizmetler kesiminin etkinlik alanı, kentte birçok uluslararası şirketin temsilcilikleri bulunması nedeniyle, Yakındoğu'nun ve Afrika'nın bir bölümüne uzanmaktadır. Yoğun bina yapımı sonucunda kent alanının farklılaşması, etkin nüfusun yer değiştirme koşullarını güçleştirmektedir: yönetim ve iş merkezlerinin doldurduğu orta kesimdeki semtler, kuzeyde ve güney-doğuda daha varlıklıların, batıda işçilerin oturduğu konut semtleri, trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği, günlük yaşamda ciddi sorunlar yaratmaktadır.

TARİH

Atina, krallar tarafından yönetildiği yarı tarihsel, yarı efsanevi dönemde (İ. Ö. X. yy.'dan önce), daha çok yakın çevreden göç edenlerle yavaş yavaş kalabalıklaştı: Kekrops zamanında Attike köylerinin bir araya toplanarak oluşturdukları on iki kent arasında, Atina, üstünlüğünü kabul ettirmeye başlamıştı bile; Theseus döneminde, başlıca rakip kent Eleusis'in boyun eğmesiyle ülkenin siyasal bütünlüğü tamamlandı (Panathenaia şenliği o dönemden kalmadır). Halkın tek bir başkent çevresinde toplanmasına, *synoikismos* adı verildi. Attike ayrıca, çok farklı kökenli göçmenlerin, özellikle de (Dorlar'dan kaçarak) Peloponisos'tan gelen İonialılar'ın sığınma bölgesi haline geldi. Arkeoloji çalışmaları, büyük ölçüde Mykenai etkisinde bir uygarlığı ve ardından da Mykenai öğelerinin kuzeyden gelen etkilerle karıştığı "Dipylon" adı verilen uygarlığı ortaya çıkarmıştır. Güçlü toprak sahipleri olan Eupatridesler'in oligarşisi sayesinde, kralların yerini arkhonlar aldı (683'ten sonra, her yıl 9 arkhon). Yunanistan'da halkın baskısıyla tiranlıklar kurulunca, Kylon iktidarı ele geçirmeyi denedi (632), ama güçlü Alkmeonidai ailesi, Megakles'i kullanarak, Kylon'un yandaşlarını sinsice ortadan kaldırdı. Bu arada soylu sınıfı da bazı ödünler vermek zorunda kaldı: Drakon, sertliği efsane haline gelmiş ceza hükümleriyle desteklenen yazılı bir kamu hukukunun temelini attı (621). Sonra, aydın bir Eupatrides olan Solon, arkhon seçildi (594). Zenginlerle yoksullar, ovadaki büyük toprak sahipleri ve dağlılarla Paralia'daki tüccarlar arasındaki karşıtlık, Atina'yı tehlikeli bir duruma düşürdü. Solon, hektemoros'ların (ipotek karşılığı ödünç verme sisteminin köleleştirdiği köylüler) borçlarını silip, yurttaşları varlıklarına göre dört sınıfta (pentakosiomedimnos, şövalyeler, zeugites'ler, thes'ler) toplayarak, doğuştan gelme ayrıcalıkları ortadan kaldırdı, Atina demokrasisinin temel öğesi olan halk meclisi *heliaia*'yı kurdu. Bir karışıklıklar döneminden sonra iktidarı ele geçiren Peisistratos'un tiranlığı sırasında (560-528), kent zenginleşti ve görkem kazandı. Peisistratos, küçük toprak sahiplerinin Attike'ye asma fidanları ve zeytin ağaçları dikmesine yardımcı olarak, bölgenin kalkınmasını sağladı. Ondan sonra oğulları Hipparkhos ve Hippias başa geçtilerse de (527-510), birincisi öldürüldü, ikincisi Atina'dan kaçmak zorunda kaldı. 508-507'de Kleisthenes, sitenin demokratik kurumlarını oluşturdu; halkı, bölgesel özellikleri kaynaştıran 10 *phyle*'ye ayırdı; kamu işlerinin sorumluluğunu üstlenen halk meclisine *(ekklesia)* kılavuzluk etmek üzere Beşyüzler meclisi'ni *(bule)* kurdu. Kurtarıcı sayılan bir kişinin, bir tiranın iktidara yerleşmesini önlemek için, kuşkulu görülen kişilerin halk oyuyla sürgüne gönderilmesi yöntemini *(ostrakismos)* buldu.

İ.Ö. V. yy. başında Med savaşları, Atina'yı büyük bir deniz gücü haline getirdi. Köylü hoplitesler'in kazandığı Marathon zaferinden (İ. Ö. 490) sonra, Themistokles, yeni istila girişimlerini önleyebilmek için Atina'nın askeri gücünü geliştirmek ve çeşitlendirmek zorunda olduğunu anladı. Thes'lere gemilerde çalışma hakkı verilmesini pek istemeyen tutuculara karşın, Themistokles, Laurion gümüş madenlerinden elde edilen kazanç sayesinde, 200 trieres yaptırmayı başardı. Gemilerin donatılması için gereken harcamaları zenginlere yükleyen trierarkhia görevi kondu ve eskiden beri kullanılan Phalera demir yeri bırakılarak artık Pire limanı kullanılmaya başlandı. Kserkses'in saldırısı karşısında kent boşaltıldı. Atinalılar ile müttefikleri denizde Salamis zaferini kazandılar (İ.Ö. 480); sonra bu zaferi, karada Plataia, denizde de Mykale zaferiyle pekiştirdiler. Yeni surlarla donatılan Atina, deniz gücünden ve saygınlığından yararlanarak bir konfederasyon kurdu ve böylece Sparta'nın egemenliğini Peloponisos ile ve Yunanistan'ın kıta bölgeleriyle sınırladı. Atina konfederasyonu ya da *Delos birliği*'nde yer alan müttefikler, içişlerinde özerkliklerini korumakla birlikte askeri ve diplomatik yönetimi Atina'ya bırakıyor ve konfederasyona asker ya da para gönderiyorlardı.

Bu dönemde Atina refah içinde ve girişimci bir kentti. Yönetim, ılımlı tutuculardan (bunlar, Kimon gibi, Sparta ile anlaşmayı, devletin başında büyük aile reislerinin kalmasını ve Areopagos'a belirli bir siyasal ağırlık tanımayı istiyorlardı), iktidarı halka veren (misthos —bir kamu görevi yapan herkese verilen ücret— sisteminin kurulmasıyla her yurttaşın sorumluluk yüklenmesi sağlandı) radikal demokratlara (461'de Ephialtes, ondan sonra da Perikles) geçti. Perikles'in dostu Asparia'nın evinde, birçok sanatçı (Pheidias gibi) ve yazar toplanmaya başladı; Aiskhylos'un yerini alan Sophokles ve Euripides'in yapıtlarını görmek için halk Dionysos tiyatrosu'na akın ediyordu. Aydınlar yunan dünyasının incisi, "Yunanistan'ın Yunanistan'ı" Atina'yı göklere çıkardılar. Kısa süre içinde dev boyutlara ulaşan ve uzun surlar'la kente bağlanan Pire'ye, Doğu Akdeniz'in bütün ürünleri yağmaya başladı. Attike'nin incir, zeytinyağı ve mermeri, Sicilya'nın ya da Mısır'ın buğdayıyla, çanak çömleğiyse Trakya ya da Makedonya'nın hammaddeleriyle değiş tokuş ediliyordu.

Perikles, müttefiklerin Parthenon'daki federal hazineye yatırdıkları vergilerle kenti güzelleştirdi. Atina yüksek görevlileri, federasyona bağlı sitelerin özerkliğini büyük ölçüde çiğnerken, federasyonun koruma görevi de, kazanç sağlayan bir iş haline geldi. Sisam İ.Ö. 440'ta, Atina'nın vesayetine karşı gelerek ayaklandı. Peloponisos* savaşı patlak verince, Thebai, Megara ve Korinthos ile çekişmesi sonucunda soylular yönetimindeki bütün sitelerle arası bozuk olan Atina, düşmanlarını aralarındaki tüm deniz bağlantılarını keserek zayıflatmak istedi, ama veba salgını kenti kırıp geçirdi ve Perikles öldü. Yeni demokrat önder Kleon, Perikles gibi bir dâhi değildi; bununla birlikte, İ.Ö. 421'de Kleon ölünce, durumun olduğu gibi korunmasını temel alan bir barış sağlanabildi. Ama iç çekişmeler, herşeyi yeniden altüst etti: kentteki iki partinin önderliğini Nikias ve Alkibiades üstlendi. Alkibiades, Hermes* heykellerinin kırılması skandalına adı karışınca, Sparta safına geçti. Nikias ise Sicilya seferinin (İ. Ö. 415-413) bozgunla sonuçlanmasını önleyemedi. Konfederasyon'dan kopmalar birbirini izledi. Başına buyrukluk siyasal bir kural haline geldi. Alkibiades geri çağrıldı, sonra sürgün edildi; Arginuses adalarında zafer kazanan generaller, tayfaların cesetlerini denizden toplamadıkları için ölüm cezasına çarptırıldı. Sonunda, Atina donanması Aigos-Potamos kıyısında yok edildi (İ.Ö. 405); etkin ve inatçı iç düşmanları bulunan Atina uzun bir süre direndiyse de sonunda çöktü. Sparta, kentte bir Lakedaimon garnizonunun bulunmasını kabul ettirdi ve Thrasybulos ile Anytos'un yönettiği sürgünler Pire'den kente dönüp demokratik anayasayı yeniden yürürlüğe koyuncaya kadar "otuz tiran" komitesi yönetimini teröre başvurarak sürdürdü. Bunu izleyen gericilik döneminde birçok kişinin yanı sıra, Sokrates de öldü (399). Konon, surları yeniden yaptırdı ve çok geçmeden, sürekli Sparta tehdidine karşı, müttefiklerin haklarına daha saygılı İkinci Atina konfederasyonu oluşturuldu. Khabrias, yeni donanmayı zafere ulaştırdı (Naksos, 376). 371'deki genel barıştan sonra, Atina, çok zayıflayan ve Peloponisos'taki demokrasiyle yönetilen siteler tarafından tehdit edilen Sparta'nın yardımına koşmaktan çekinmedi. Konfederasyon hızla parçalandı: zaten ayakta durması için de pek çaba harcanmamış ve ayaklananlara karşı *toplumsal savaş* (357-355) çok iyi yürütülmemişti. Atina'nın geleneksel yönetimi uyarınca, yenilen generaller (İphikrates, Timotheos) yargılandı.

Atina toplumunun bileşimi değişmişti. Savaşlar sonucunda fakir düşen küçük toprak sahipleri, kentlerdeki yoksul halk yığınına katılmıştı. Kamu işlerinin yönetimini ele geçiren az sayıda büyük servet sahibi, devlet gelirlerini, halkın gözüne girmek için şenlikler düzenlemeye harcıyordu. Yeniden refaha kavuşulmuş, Platon, İsokrates ve Aristoteles sayesinde düşünsel yaşam zenginleşmişti. Ama bu arada Makedonyalı Philippos da, Yunanistan'ı yavaş yavaş ele geçirmeye başlamıştı. İnatçı barış yandaşlarına karşı çıkan Eubulos ve Aiskhines gibi kararlı kişiler, özellikle de Demosthenes, maliyeci Lykurgos, Hypereides, Khares, yurttaşlarına bu siyasetin saçmalığını açıkladılar.

Bütün yurttaşlara, dolaysız ve sürekli bir savaş vergisi kondu. Ama Khaironeia bozgunu (338) Atina'yı, Philippos'un otoriter müttefikliğini kabul etmek zorunda bı

Atina

raktı.Philippos'un yerine geçen İskender de, Atina'ya başkaldırma fırsatı vermedi. İskender'in ölümünden sonra Atina yeniden silaha sarıldıysa da, başarıya ulaşamadı (Lamia savaşı 323-322). Pire yakınına bir Makedonya garnizonu yerleştirildi. Demosthenes kendini zehirledi. Phaleronlu Demetrios'un akıllıca yönetimi altında maddi zenginlik korunduysa da, pek çok kişinin sürgün edilmesi, demokrasiye büyük bir darbe vurdu.

O tarihten sonra site ancak görünüşte bağımsızdı. Parlak geçmişinin gölgesine sığınan kent, aydınların ve kültür kurumlarının toplandığı bir merkez halini aldı. Felsefe öğrenimi görmek için dört bir yandan gelenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Kent, III. yy.'ın başında ayaklandı ve Mısır kralı Ptolemaios'tan yardım istediyse de sonuç alamadı. II. yy.'da kent Roma'nın vesayeti altına girdi. İ.Ö. 88'de Atina, Mithridates'in tarafını tutunca, Sulla'nın birlikleri tarafından yakılıp yıkıldı. Ama kent eskiçağ dünyasının düşünce merkezi olmayı sürdürdü. Birçok ünlü romalı, kente öğrenim görmeye geldi. Hadrianus bir süre Atina'da yaşadı, kenti gözetti ve okulların iyice ünlenmesini sağladı. Sonra Atina, Roma'nın gerileme döneminin sıkıntılarını paylaştı. İ.S. III. yy.'da yabancı kavimler Attike'ye kadar ilerlediler. Kent, Gotlar'ın, 267'de Heruller'in, 396'da Alarik'in eline geçti. Yunan kültürünün eski geleneklerini, hıristiyanlık da tehdit etmeye başladı: Pagan tepkisinin yuvası olan ve Julianus "Apostata"ya kucak açan Atina'nın okulları İustinianos tarafından kapatıldı (529). Tapınaklar kiliseye çevrildi, Diocletianus zamanında bir piskoposluk, 857'de de bir başpiskoposluk kuruldu.

Ortaçağ'da pek adı geçmeyen Atina, 1147'de Sicilya Normanları tarafından yağmalandı. Konstantinopolis'in Haçlılar tarafından alınmasından (1204) sonra, Atina* dukalığı'nın merkezi oldu. Fatih Sultan Mehmet 1456'da Atina'yı aldı, antik yapıları ve kiliseleri camiye çevirdi. 1687'de venedikli Morosini kenti ele geçirdiyse de, ertesi yıl Türkler Atina'yı geri aldı. Bağımsızlık savaşı sırasında (1821) zarar gören kent, 1834'te Yunanistan krallığı'nın başkenti oldu.

27 nisan 1941'de Atina'yı işgal eden Almanlar, 9 ekim 1944'te kentten çekildiler. İngilizler hemen çıkarma yaparak, kanlı iç savaş sırasında ELAS'a (Ulusal halk kurtuluş ordusu) karşı kralcıları desteklediler.

SANAT

• *Eski ve yeni topografya.* Atina Saron körfezinin ucunda, Parnis, Pantelikos, Hymettos dağ zinciriyle kapalı bir ovada kuruldu. Kent ilk kurulduğunda, Mykenailer zamanından kalma tahkimli bir krallık sitesi olan Akropolis ile, güneye doğru yayılan, nüfusun dağınık yaşadığı geniş bir kesimi içine alıyordu. Geometrik dönemde batıda ve kuzeyde gelişen zanaatçı ve tüccar mahalleleri, VI. yy.'da yapılan surların içinde kaldı. Bu dönemde, Kolonos Agoraios ile Akropolis arasındaki Kerameikos agorası kentin siyasal ve ticari yaşamının merkezi oldu. Mezarlıklar surların dışına çıkarıldı (özellikle Kerameikos mahallesine yayıldı). Med savaşları'ndan sonra Themistokles'in etkisiyle, en önemli kapıları Pire kapısı, Akharnai kapısı ve Dipylon olan bir sur yaptırıldı. Uzun surlar'la Atina'yı Pire'ye bağlama çalışmaları, Kimon ve ondan sonra Perikles tarafından sürdürüldü.

Perikles zamanında Akropolis'teki anıtlar yeniden yaptırıldı, Hephaisteion'un ("Theseion" da denir) hakim olduğu Agora'nın düzenlenmesine devam edildi; güney-doğudaki Odeon inşa edildi. IV. yy.'da Lykurgos kenti güzelleştirme çalışmalarına girişti: taştan Dionysos tiyatrosu, Panathenaia stadyumu. Tiyatronun çevresinde (Nikias, Thrasyllos) ve özellikle Üçayaklar sokağı boyunca (Lysikrates) khoregos anıtları yükseldi. Atina Hellenistik dönemde önemli yapıtlara kavuştu: agorada Attalos stoa'sı, Akropolis'in güneyinde Eumenes stoa'sı, Olympieion'un inşasının devamı, Diogenes ve Ptolemaios gymnasiumları, vb.

Atina'dan ve Akropolis'in güney yamacından bir görünüm ön planda Herodes Attikos odeonu (solda, İ.S. 161) ve Eumenes kapısı (İ.Ö.197-159); arka planda sağda Lykabetios tepesi

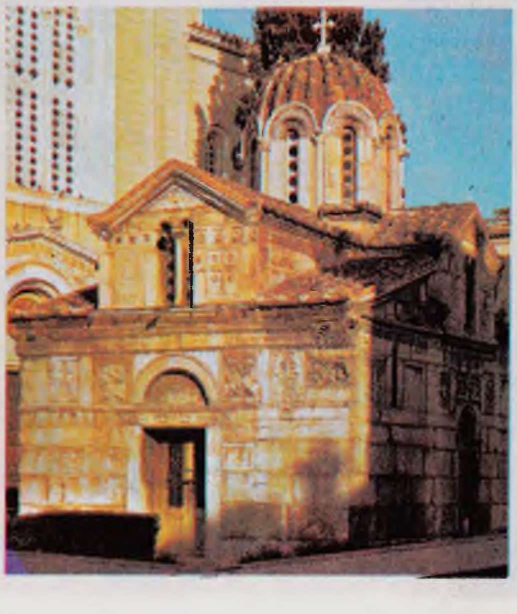
Roma döneminde kent, Hadrianus takı'ndan başlayarak batıya doğru yayıldı; Hadrianus'un (Olympieion'un tamamlanması, Pantheon, Kitaplık) ve özellikle Herodes Attikos (Akropolis'in güney-batısında Odeon, stadyumun mermerden yeniden inşası gibi başka sanatseverlerin yardımıyla güzelleşti. Agora yeni yapılarla donandı (Agrippa Odeonu); bir roma agorası düzenlendi, Dionysos tiyatrosu güzelleştirildi. Kentin 267'de Heruller tarafından yağmalanmasından sonra daha küçük bir alanı çevreleyen bir sur yaptırıldı, ama Atina, düşünce alanındaki ünüyle, V. yy.'da eski büyüklüğüne yeniden kavuştu.

Hıristiyanlığın zaferi, eski tapınakların kiliseye çevrilmesine (Parthenon, Erekhtheion, Hephaisteion) ve özellikle XI. ve XII. yy.'larda küçük kiliselerin yapılmasına yol açtı: Aghioi Apostoloi, Kapnikarea, Aghioi Theodoroi, işlenmiş devşirme parçalarla süslü Küçük Metropolis. XIII. yy.'dan başlayarak Atina sürekli bir nüfus kaybına uğradı. Atina'nın 1834'te yeni yunan devletinin başkenti olarak seçilmesinden sonra, yeniyunan (akademi, üniversite, Ulusal kitaplık, Zappeion) ya da Bavyera üslubunda yapıların yükseldiği, elektrikli trenle Pire'ye bağlanan büyük bir kent kuruldu.

• *Sanat tarihi.* Atina ve Attike, yunan sanatının doruk noktasına ulaştığı yerlerdir. Attike, Mykenai çağından başlayarak bir sanat merkezi oldu (fildişi · eşyalar, deniz kabuklarıyla süslü vazolar), ama asıl özgünlüğü, geometrik üsluplu (Dipylon amforaları), özellikle de önattike üsluplu (Vari ve Eleusis'teki mezarlarda bulunanlar) vazolarla ortaya çıkar. Arkaik çağ (VII. ve VI. yy.) yetkin yapıtların bolluğuyla dikkati çeker. VII. yy.'da önem kazanan Attike seramik atölyeleri başarılarıyla Yunanistan'daki bütün öteki atölyeleri gölgede bıraktı. Çömlekçiler ve ressamlar siyah figürlü ve kırmızı figürlü vazoların yapımında eşsiz bir ustalığa eriştiler. Attike sanatının uyumlu özgünlüğünü en iyi kanıtlayan, Akropolis'teki kore ve kuros heykellerinin oluşturduğu zarif topluluktur. Med savaşları'nın yol açtığı yıkımların ardından 450'ye doğru "Perikles çağı" sanatı gelişti. Atina yunan dünyasının sanat merkezi oldu ve Akropolis'teki şantiyelerde Pheidias'ın yönetimi altında birçok attikeli ya da yabancı sanatçı çalıştı: İktinos, Kallikrates ve Mnesikles gibi mimarlar, ressam Taşozlu Polygnotes, Myron, Polykleitos, Alkamenes, Kallimakhos gibi heykelciler. IV. yy.'da Attike heykelciliği, Kephisodotos ve özellikle Praksiteles ile görülmemiş parlaklıkta ikinci bir dönem yaşadı. Atina, hellenistik ve roma çağlarında, zengin sanatseverlerin yaptırdığı yapılarla güzelleşti. Atina sanatının şanı geleneklerde de yaşadı, ama tüm görkemiyle ancak XVII. yy.'dan başlayarak özellikle de Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yapılan arkeolojik kazılarla (Akropolis ve Agora'da yapılan kazılar ve kısmi anastilosisler; Attike'deki çalışmalar: Sunion, Ramnus, Brauron; büyük tapınaklardaki çalışmalar: Delphoi ya da Delos...) ortaya çıktı.

• *Müzeler.* ULUSAL ARKEOLOJİ MÜZESİ'nde, yenitaş çağından roma çağına kadar yunan sanatının evrelerini gösteren yapıtların tarih sırasıyla toplandığı salonlarda bu müzedeki koleksiyonun en güzel parçaları sergilenir. "Mykenai" salonunda görkemli yapıtlar bulunur. Heykel salonlarında özgün yapıtların ancak en ilginç olanları yer alır, seramik koleksiyonlarıysa büyük bir çeşitliliğe sahip bir sanatın tarihini ortaya koyar. AKROPOLİS MÜZESİ'nde Akropolis'in arkaik alınlıkları, kore'ler ve Panatheneia ve Erekhtheion frizlerinin Atina'da kalan parçalarıyla Athena Nike tapınağının korkuluğu yer alır. Yeniden inşa edilen Attale stoa'sında yer alan AGORA MÜZESİ'nde, Amerikalılar'ın Agora'da yaptığı kazılarda ele geçen, tarihöncesi çağdan modern çağlara kadar Atina'nın resmi ve günlük yaşamına tanıklık eden eşyalar sergilenir. EPİGRAFİ ve NÜMİSMATİK MÜZELERİ, uzmanlar içindir. BİZANS MÜZESİ'nde hayli öğretici bir biçimde ikonalar ve hıristiyan sanatıyla ilgili başka eşyalar vardır. BENAKİ MÜZESİ'nde, ilginç Makedonya ağaç işleri, ikonalar, Kıptiler ve Müslümanlar'a ait eşyalardan ve bölgesel giysilerden oluşan zengin bir koleksiyonla güzel bir mücevher koleksiyonu vardır.

ATİNA dukalığı, Doğu Latin İmparatorluğu senyörlüklerinden biri; 1205'ten

Atina
küçük Metropolis
XII. yy. bizans kilisesi
cephesi, İ.Ö. IV. yy.'dan
kalma antik bir frizle bezeli

1456'ya kadar sürdü. Atina'nın, Dördürcü haçlı seferi komutanlarından Bonifacio di Monferrato tarafından zaptedilmesinden hemen sonra kurulan Atina senyörlüğü, Franche-Comté'li Otton de la Roche'a verildi, o da Attike ile Boiotia'yı tek bir Atina dukalığı altında birleştirdi. İki yüzyıl boyunca onun ailesinin yönetiminde kalan dukalık, 1311'de, Katalanlar'ın eline geçti. 1387'de, Ranieri I Acciainoli, Atina bölgesini ele geçirdi ve 1394'te oranın dükü oldu; ondan sonra gelen oğlu Antonio (1405-1435) dukalığı refaha kavuşturdu. Bizans İmparatorluğu'nun Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden üç yıl sonra Türkler kenti zaptettiler.

Atina konfederasyonu ya da **Delos birliği** (İ.Ö. 477-404), birçok yunan sitesini Atina'nın otoritesi altında toplayan ortak örgüt. İ.Ö. 477'de, Salamis ve Plataia zaferlerini tam sonucuna ulaştırmak amacıyla, Yunanlılar'ın Persler'e karşı bir saldırı ittifakı *(symmakhia)* olarak kuruldu. Spartalılar dış politikalarının etki alanını genişletmeye pek istekli olmadıklarından, ilgili siteler (özellikle Ege'deki İonia siteleri) *hegemonya*'yı Atina'ya bıraktılar. Birlik, daha 476 yılında oluşturulmaya başlandı ve Aristeides, her üyenin savaş çabalarına katkı payını (askeri birlik ya da para, *phoros*, olarak) belirledi. Böylece, her yaz, iki yüz parça üç sıra kürekli gemi sefere çıkarılabilecekti. Resmi olarak, başkent Delos'tu; birliğin meclisi her yıl, panhellenciliğin saygı duyulan bu kutsal kentinde toplanacaktı. Ama, gerçek merkez Pire idi ve Atina yönetimi giderek bir egemenlik biçimini aldı. Müttefikler, çoğu kez büyük bir umursamazlık göstermekte ve sefere çıkacak yerde, *phoros*'u ödemekle (bu, Atina'nın kendi filosunu inşa etmesine yarıyordu) yetinmekteydiler. Kimon'un Eurymedon'da kazandığı zaferden (468) ve özellikle *Kallias barışı*'ndan sonra, birlik var oluş nedenini büyük ölçüde yitirdi ve Atina İmparatorluğu durumuna geldi: federal hazine, Delos'tan Atina'ya taşındı (454); federal meclis lağvedilerek, yerini ekklesia'ya bıraktı; konfederasyon, İonia, Karia, Adalar, Trakya ve Hellespontos (Çanakkale) olmak üzere beş bölgeye ayrıldı (443-442); büyük Dionysos bayramları'nda *phoros*'un altmışta birinin, ilk ürün vergisi olarak Atina'ya ödenmesi yükümlülüğü getirildi; bu işte gecikenlerden para cezası *(epiphora)* alınmaya başlandı, vb. Miletos ile anlaşmazlığa düşen Sisam'ın başarısız isyanı, Atina'nın isyanı bastırmakta gösterdiği şiddet (440-439 savaşı), Bizans ayaklanmasının ezilmesini ve 433'te doruğuna ulaşan Atina İmparatorluğu'nun, Karadeniz ve Trakya'ya yayılmasını sağladı. Atina yasalarına bağımlı olan, hatta para basma hakkını bile yitiren müttefiklere tam bir uyruk gözüyle bakılıyordu. Atina'nın yenilip teslim olması (404) üzerine konfederasyon dağıldı.

Atina okulu *(la Scuola di Atene)*, Raffaello'nun freski. 1509-10 yıllarında, Vatikan'ın İmza salonu duvarına yapıldı (tabanı 7,70 m olan bir yarım daire biçiminde). Büyük duvar süslemeciliğinin başyapıtı *Disputa*'nın (Hıristiyanlığın esasları üzerine tartışma) karşısında yer alan bu fresk, felsefeyi ve doğrunun akılcı yoldan araştırılmasını (papa Julius II'nin hümanizm anlayışına uygun temalar) yüceltir. Freskte, Rönesans'ın, ideallerini hıristiyanlık idealiyle kaynaştırdığı yunan düşünürlerinden Platon (Leonardo da Vinci'ye benzetilerek resmedilmiştir), Aristoteles, Pythagoras, Herakleitos (Michelangelo'ya benzetilerek resmedilmiştir) ve daha başkaları, Bramante'den esinlenen görkemli bir mimari içinde, bir araya getirilmiştir.

Atina şartı, bir grup mimarca 1933'te (4. Uluslararası modern mimarlık kongresi) kaleme alınan ve kent düzenlemesi konusunda temel ilkeleri basit formüller halinde veren bildiri; beş büyük konuyu içerir: barınma, dinlenme, çalışma, ulaşım, tarihsel miras. (*Atina şartı*'nı 1942'de Le Corbusier gözden geçirerek yayımladı.)

Atinalı Timon *(Timon of Athens)*, Shakespeare'in manzum ve düzyazı trajedisi (1607-08). Genç ve zengin Timon, dalkavuk ve asalak insanlarla dolu bir çevrede servetini tüketir. Parasız pulsuz kalınca insanlardan kaçmaya başlar. Oyun, ılımlı kinikliğe bir övgüdür.

Dilimize Orhan Burian tarafından çevrilen yapıt 1938, 1944, 1961 yıllarında İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynandı. Sabahattin Eyüboğlu tarafından yapılan bir çeviri de 1968'de basıldı.

Atinalılara övgü, Thukydides'in, *Historia, II*'de Peloponisos savaşı'nın birinci yılının sonunda Kerameikos'ta konuşan Perikles'in ağzından verdiği söylev. Savaş boyunca, her yıl Atina'da, savaşta ölenlerin gömülmesi sırasında yinelenen bu söylevde, ölenler ululanır, aileleri avutulurken, Atina demokrasisi heyecanla övülür; Atina halkının nitelikleri, düşünceyle enerjiyi birleştirmeyi bilmesi, cömertliği yüceltilir.

Atinalıların devleti *(Athenaion Politeia)*, Aristoteles'in yapıtı. İ. Ö. 329-326 arasında kaleme alındığı sanılan bu yapıt, 1891'de bir mısır papirüsüne yazılmış olarak bulundu. Aristoteles, *Politeia* adıyla pek çok monografi yazmış ve bu yapıtlarında çeşitli devletlerin temel kurumlarını incelemişti. 1891'den önce bu küçük yapıtlarla ilgili bilgilerimiz bazı parçalar ve kısa alıntılarla sınırlıydı. *Atinalıların devleti*'nin ilk bölümünde Aristoteles, Drakon ve Solon yasalarından başlayıp Otuzlar ve Onlar yönetimlerine kadar uzanan sürede Atina'nın art arda yaşadığı yönetim biçimlerini anlatır. İkinci bölümdeyse, Atina'nın İ.Ö. 330'lardaki devlet teşkilatının bir tablosunu sunar: yurttaşlık ve *ephebos* sicilleri, senato ve halk meclisi, kurayla belirlenen magistratus'luklar, arkhon'lar, strategos'lar ve seçimle gelen diğer magistratus'lar, mahkemeler. Aristoteles'in bu yapıtı çok değerli bir tarih belgesidir.

ATİPİK sıf. (fr. *atypique*; yun. *a*, yokluk eki, ve *typos*, iz, marka, model'den). Patol. **1.** Normal tipten farklı bir doku ya da ura denir. **—2.** Her zaman görülen belirti ve imleri göstermeyerek aldatıcı görüntüler veren hastalığa denir.
—Psik. *Atipik durum*, SINIRLI DURUM'un eşanlamlısı.

ATİS (İbrahim Hakkı) **Konyalı** → İBRAHİM HAKKI KONYALI.

ÂTİŞ, ÂTİŞE sıf. (ar. *ᶜāṭiş*, dişl. *ᶜaṭişe*). *Esk.* Susuz, susamış.

ATİŞA ya da **DİPANKARA** (982'ye doğr. - Lhassa yakınında 1054), Tibet buddhacılığının büyük reformcusu. Tibet'e 1042'de gelen Atişa, tarikat kurallarını sıkı bir biçimde uygulayarak buddhacılığı arındırdı. Çömezi Brom-ston, Bka-gdams-pa ("kurala bağlı olanlar") mezhebini kurdu. Bu mezhep, Dge-lugs-pa ("erdemin uygulayıcıları") adı altında Tibet'in egemen mezhebi durumuna geldi. En tanınmış yapıtı *Bodhipatha pradipa*' dır (Nurlanma yolunun ışığı). Mezarı üzerine bir stupa dikildi.

ÂTİŞE → ÂTİŞ.

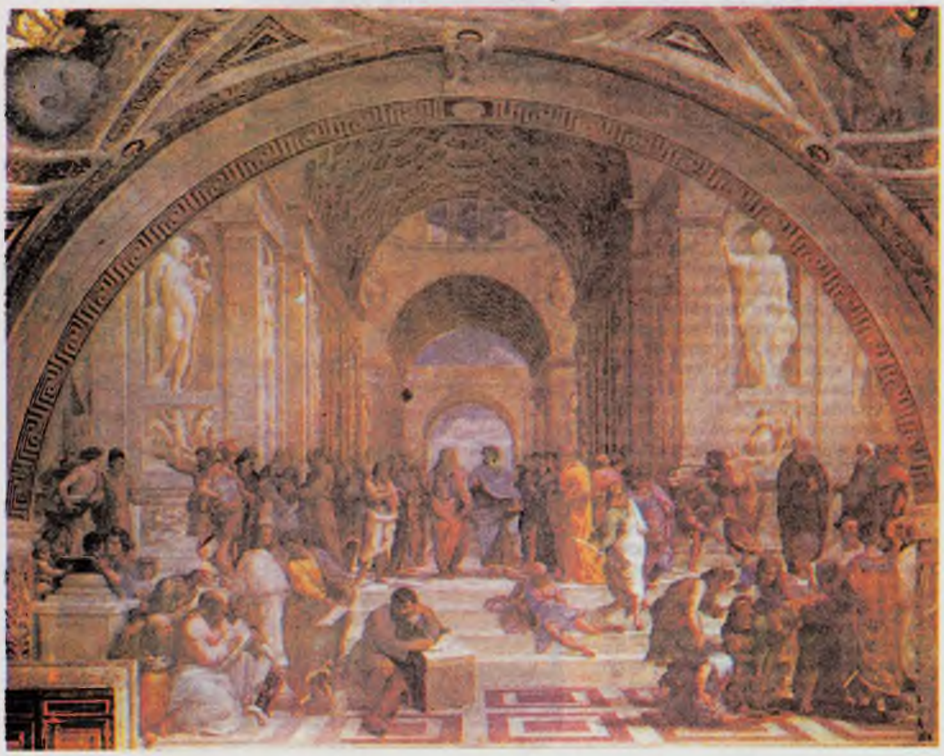
ATİTLAN, Guatemala'da göl, volkanik yüksek platolar bölgesinde, Atitlán yanardağının (3 524 m) K.'inde.

ATİYAH (Michael Francis), ingiliz matematikçi (Londra 1929). Grothendieck ve Hirzebruch ile birlikte önce her cebirsel katlı uzaya, sonra örnekseme yoluyla her tür tıkız topolojik uzaya bir halka katarak K-kuramını ortaya koydu. Singer ile birlikte kanıtladığı indis formülü, K-kuramının bir uygulamasıdır ve kısmi türevli denklemlerin çözümlemesini cebirsel topolojiye bağlar. Atiyah, tıkız bir katlı uzayın kendisi üzerine dönüşümünün değişmez noktaları üzerinde sonuçlar elde etti. 1966'da kendisine Fields madalyası verildi.

ATİYAT çoğl. a. (ar. *ᶜaṭiyye*'nin çoğl. *ᶜaṭiyyāt*). *Esk.* Hediyeler, bahşişler, bağışlar.

ATİYE a. (ar. *ᶜaṭiyye*). *Esk.* **1.** Hediye, armağan; bahşiş: "... *karakola atiye olmak üzere bir çıkın göndermiş*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Atiye-i seniyye, atiye-i şahane*, padişah hediyesi, bağışı.
—Isl. huk. ATÂ'nın eşanlamlısı.

ÂTİYE a. (ar. *āti*'nin dişl. *atiyye*). *Esk.* Gelecek, istikbal.
◆ sıf. Gelecek olan, gelen: *Eyyam-ı âti-*

Atina okulu **(1509-10) Raffaello tarafından Vatikan'ın imza salonu duvarına yapılan fresk**

ye (gelecek günler).

ATİYEN be. (ar. *atiyyen*). *Esk.* **1.** İleride, önde, sonra: *"... ehemmiyet verilmezse atiyen bir felaket-i azime zuhura gelmesi tabii bulunduğundan..."* (M. K. Atatürk). **—2.** Aşağıda.

ATİZİN a. (fr. *atisine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{22}H_{33}NO_2$ olan diterpenik alkaloit; Hindistan'da yetişen çeşitli boğanotu türlerinden elde edilir.

ATKARACALAR, İç Anadolu'da Çankırı iline bağlı ilçe; 11 235 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Çankırı'nın 50 km K.-B.'sında *Atkaracalar,* 6 263 nüf. (1990).

ATKESTANESİ a. Genellikle parklarda ve yol kenarlarında yetiştirilen büyük ağaç ve bu ağacın meyvesi. (El biçiminde bileşik yaprakları, düzensiz çiçekleri ve yumuşak dikenli yeşil bir kabuk içinde unlu iri tohumları vardır. Bil. a. *aesculus;* atkestanesigiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Eczc. Atkestanesinin taze tohumu alkolatur ve özüt halinde kullanılır. Kabuğundan kumarinli heterozitler çıkarılır. İçinde damar büzücü ve iltihap giderici saponozitler ve kanamaları önleyici heterozitler bulunduğundan kılcal damar çatlamalarının ve toplardamar sistemine bağlı kan oturmalarının tedavisinde kullanılır.
—ANSİKL. Atkestanesi on beş kadar türü bilinen güzel ve büyük bir ağaçtır. En çok tanınan türü koca atkestanesinin *(Aesculus hippocastanum)* anayurdu Anadolu ve Yunanistan'dır. Bu ağaç Batı Avrupa'ya XVII. yüzyılın başlarında sokulmuştur. Atkestanesinin yüksekliği 30 m'ye erişebilir; gövdesi düz, tepesi çok yaygın, geniş ve yuvarlaktır. Karşılıklı olan bileşik yaprakları 5-9 yaprakçıktan oluşur; parlak pembe lekeli ve kısa saplı beyaz çiçekleri salkım biçiminde topludur; kalın çeperli ve dikenli meyvesi kapsül biçimindedir, içinde kahverenginde çok büyük bir tohum bulunur. Ağacıyla aynı adı taşıyan bu tohum yenmez ama tedavide kullanılır. Kırmızı atkestanesi *(Aesculus rubicunda),* koca atkestanesinden daha kısa boyludur; meyvesi de hemen hemen dikensizdir. Atkestanelerinin odunu, beyaz ya da sarımtrak renkte yumuşak ya da yarı sert, oldukça tekdüzedir, kolay işlenir.

ATKESTANESİGİLLER a. El biçiminde bileşik yapraklı, düzensiz çiçekli, içinde kalın çenekli iri tohumlar üzerinde az çok dikenli meşin gibi sert bir kabuk bulunan kapsül meyveli ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Familyanın Balkan yarımadası ve Anadolu, Japonya, Kuzey Amerika kökenli üç cinsi vardır. Bil. a. *hippocastanaceae;* Sapindales takımı.)

ATKI a. **1.** Kadınların omuzlarına attıkları ya da başlarına örttükleri yün ya da kumaştan yapılmış, katlanınca üçgen biçimini alan büyük örtü. **—2.** Boyuna sarılan uzun, örgü ya da kumaş kuşak.
—Ayakkc. Sayanın ayağı kavramasına ve yürüyüş sırasında iyice sarmasına yarayan parçası ya da aksesuarları. (En yaygın kullanılan atkı çeşitleri şunlardır: deliklerinden geçirilen ya da kancalara takılan bağcıklar, fermuarlar, düğmesi ve iliği olan britler, deri kenarına yerleştirilmiş düğmeler, mekanik yapıştırıcı öğeler, sayanın dikimine eklenen lastikler.)
—Doğramac. Dikey iki parçayı üstten birleştiren kertilmiş yatay ahşap parçası. (Eşanl. BOYUNDURUK, ÜST EŞİK.)
—El sant. *Deve atkısı,* DEVE* ÖNLÜĞÜ'nün eşanlamlısı.
—İnş. Demir parmaklıkta düşey çubukları yerinde tutan yatay başlıklardan her biri. (Eşanl. BAŞLIK.)
—Kad. hast. *İdrar torbası alt atkısı,* kadında, idrar tutamamayı önlemek için yapılan ameliyat sırasında, idrar torbasının altından geçirilen yapay ya da aponevroz yapılı şeritçik.

ATKI a. Halı, kilim ya da kumaş dokurken çözgünün önceden gerilmiş iplikleri arasından enine geçirilen iplikler. (Eşanl. ARGAÇ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Halıc. *Atkı hazırlama,* geleneksel el halıcılığında, çözgülerin arasından kolay geçmesi için atkı ipliklerini, MELİK adı verilen küçük, ucu sivri yumaklar haline getirme.
—Tekst. Kumaş dokumak için önceden gerilmiş çözgü ipliklerinin arasından enine geçen ipliklerin tümü. — Dokuma için üretilen, genellikle çözgü ipliğinden daha az bükümlü iplik. ‖ *Atkı aralığı,* dokuma sırasında atkıların açıklığından ileri gelen ve kumaşlarda görülen yapım hatası. ‖ *Atkı arama düzeni,* mekanik armürlerde ve Jakar tezgâhlarında bulunan devinim düzeni; atkı koptuğunda kumaşta oluşabilecek tüm hataları önlemek ve atkı atılacak ağızlığı bulmak için tezgâhı, olağan çalışma yönünün tersine döndürmeyi sağlar. ‖ *Atkı aramak,* bir dokuma tezgâhında, atkı ipliği koptuğunda atkı atılacak ağızları bulmak için arama düzenini çalıştırmak. ‖ *Atkı atma aygıtı,* dokuma tezgâhının iki kenarı arasında mekiğin gidiş gelişini sağlayan aygıt. ‖ *Atkı atmak,* bir kumaş oluşturmak için atkı ipliğini çözgü ipliklerinin arasından geçirmek. (Eşanl. ARGAÇLAMAK.) ‖ *Atkı durdurma düzeneği,* atkı ipliği koptuğunda ya da bittiğinde makineyi durduran dokuma tezgâhı mekanizması. ‖ *Atkı düzeltme,* kumaşları apreleme işlemlerinde atkı ipliklerini normal yerlerine yerleştirmeye dayanan işlem. (Germeli kurutucuda gerçekleştirilen bu işlem, diğer el işlemleriyle birleştiğinde kumaşı tüm yönlerde gerer.) ‖ *Atkı kaçığı,* kumaşın tüm eni boyunca atkı eksikliğinden ileri gelen yapım hatası. ‖ *Atkı karesi,* BOŞ KARE*'nin eşanlamlısı. ‖ *Atkı ipliği,* birçok ipliğin birlikte bükülmesinden oluşan kesiksiz iplik. (Atkı ipliğinden halat kolu yapımında da yararlanılır.) ‖ *Atkı raporu,* iplik ya da renk bakımından değişik atkıların bir dokuma içinde art arda sıralanışı. ‖ *Atkı sayısı,* bir kenardan ötekine uzanan ve dokumanın içinde yer alan atkı miktarı. ‖ *Atkı sıklığı,* bir santimetredeki atkı sayısı. ‖ *Atkı teli,* nakışlı kumaşlarda, dekoratif motifler oluşturmak üzere kullanılan ek atkı ipliği. ‖ *Atkı toplanması,* dokuma işlemi sırasında ortaya çıkan bir yapım hatası. ‖ *Atkı yoklayıcı,* mekiğin her geçişinde masura üstünde kalan atkı miktarını denetleyen elektrikli ya da mekanik aygıt. (Bütün otomatik dokuma tezgâhlarında bulunan atkı yoklayıcı gerekli sürelerde mekik ya da masuranın değişimine kumanda eder.) — Mekiksiz tezgâhta atkı ipliğinin varlığını ya da yokluğunu saptayan ve boşaldığında tezgâhı durduran aygıt. ‖ *Yalancı atkı,* çözgü ipliklerinin arasından düzenli olarak geçmeyen atkı.
—ANSİKL. Dokmc. Dokumanın niteliği, atkı ipliklerine bağlıdır. Bu iplikler yün, ipek, keten, pamuk ya da benzeri bir iplik türünden olabilir. Geleneksel dokumacılıkta atkı ipliği, çözgülerin arasından elle geçirilir. Dokuma tezgâhlarındaysa mekik içine yerleştirilen atkı masurasından, mekiğin fırlatma hareketiyle sökülüp, bir baştan bir başa çözgülerin arasından geçer. Bu iplik, çözgülerin desene göre ayarlanan iniş, kalkış hareketlerine uyarak deseni ve dokunmuş kumaşı oluşturur.

ATKICI a. Dokmc. Dokuma tezgâhlarında mekik içine konan atkı ipliğini, ufak atkı masuralarına saran işçilere verilen ad.
—Atkı makinesinde çalışan işçilerin genel adı.

ATKILAMA a. Tekst. Bir dokumanın atkı düzeni.

ATKILAMAK g. f. Dokmc. Dokuma tezgâhında gerili çözgü iplikleri arasından atkı iplerini geçirmek.

ATKILI sıf. Atkısı olan: *Atkılı ayakkabı.*

ATKILIK a. Dokmc. Atkı ipliği olmaya elverişli ip. (Eşanl. ARGAÇLIK.)

ATKİNS (Chet), amerikalı gitarcı, şarkıcı ve besteci (Luttrell, Tennessee, 1924). Elektrogitarın öncüsüdür. Çalgı tekniği ve besteleme yeteneğiyle country-rock türünün ve pop gitarcısı kuşağının ustalarından sayılır.

ATKİNSON (Thomas Witlam), ingiliz mimar, desinatör ve gezgin (Cawthorne, Yorkshire, 1799 - Lower Walmer, Kent, 1861). 1829'da ingiliz katedrallerinin gotik bezemeleri üzerine bir kitap yayımladı. Daha sonra Avrupa, Mısır ve Gobi çölünü dolaştı; çöl yolculuğunun öyküsünü 1858 ve 1860'ta yayımladı.

ATKUYRUĞU a. Berbl. Saçın, arkaya doğru alınarak başın gerisinde yüksekçe bir yerde sıkılıp bağlandıktan sonra, uçları enseden aşağı dökülecek biçimde bırakılması.

ATKUYRUĞU a. Nemli yerlerde yetişen, uzun yatay köksaplı, damarlı ve çiçeksiz, çokyıllık bitki. (Kısır sapların boğumlarında çepeçevre ince sürgünler, sporlu sapların ucunda bir sporkesesi başağı bulunur. Bil. a. *equisetum;* atkuyrukları takımının örnek tipi.)
—ANSİKL. Atkuyruğunun sapı çıplak, boş içli, eklemli ve yivlidir; eklemlerin hizasında ana saptan çepeçevre sürgünler çıkar; türüne göre, bunlar da az ya da çok dallanır. Yaprakları körelmiş, dişli kılıflara dönüşmüştür. Sporkesesi başakları ana sapın ucunda yer alır; ana sap, bazı durumlarda, yan sürgünlerin ve klorofilin tümüyle ortadan kalkmasıyla az ya da çok değişikliğe uğrar ya da tersine kısır saplara çok benzer bir biçim alır. Bu sporkesesi başakları, alt yüzünde 5-10 sporkesesi taşıyan saplı tomurcukları andıran sporkesesi başakçıklarından oluşur. Atkuyruğu sporları, çevrenin nem durumuna göre, kıvrılan ya da açılan şeritlerle (elater) sarılıdır. Görünüşte hepsi birbirine benzerse de sporların kimisi erkek, kimisi dişi protal (önçim) verir.
Atkuyrukları, yok edilmesi güç yabancıotlardır; kan dindirici ve idrar söktürücü nitelikleri vardır; silisçe çok zengin büyük türleri, tahta parlatmakta kullanılabilir.
—Paleobot. Atkuyruğu cinsi *(equisetum)* Karbon devrinden başlayarak fosil bitkiler halinde geniş ölçüde yer alır. Trias devrinde atkuyrukları ağacımsı bitkilerdi; çapları 20 cm'den daha kalındı. Bazı bölgelerde de, kalın taşkömürü tabakaları oluşturacak kadar çok sayıda yetişiyorlardı.

ATKUYRUKLARI a. Atkuyruğu gibi bitkileri ve bunların soyu tükenmiş büyük boylu türlerini kapsayan damarlı ve çiçeksiz bitkiler sınıfı. (Bil. a. *equisetinae.*) ‖ Bu sınıftan günümüzde yaşayan atkuyruğu *(equisetum)* türleriyle (25 tür) fosil *calamitaceae* familyası türlerini kapsayan takım. (Bil. a. *equisetales.*)

ATLÂB çoğl. a. (ar. *tālib*'in çoğl. *atlāb*). *Esk.* **1.** Arayanlar, soranlar, araştıranlar; özellikle öğrenciler. **—2.** Âşıklar; kadın peşinde koşanlar.

ATLAMA a. **1.** Atlamak eylemi. **—2.** Sporun atlamaya dayalı türlerini belirtir: *Yüksek atlama. Paraşütle atlama.* **—3.** *Bir şeyi atlama taşı yapmak,* daha iyisine, yükseğine erişmek için bir durumu, bir yeri vb. araç olarak kullanmak: *Milletvekilliğine seçilebilmek için belediye başkanlığını atlama taşı yapmıştı.*
—Ask. Bir uçaktan, personeli ya da gereçleri atma harekâtı. ‖ *Atlama bölgesi,* uçaktan atılan paraşütçülerin indiği arazi.
—Ciltç. *Atlama şiraze,* formaya dikilmeden, yalnızca yapıştırılarak yapılan, süs niteliğinde şiraze. (→ ŞİRAZE.)
—Gazetc. Bir basın organının, özellikle bir gazetenin, önemli bir haberi, başka basın organlarıyla aynı zamanda yayımlayamaması durumu.
—Havc. *Atlama alanı,* paraşütçülerin inmek zorunda olduğu işaretli toprak parçası. ‖ *Atlama kulesi,* paraşütçü eğitiminde yararlanılan kule. (paraşütçünün çantası, kule boyunca sarkan eğik çelik ha-

atkestanesi
(Aesculus hippocastanum)

kırmızı atkestanesinin
(Aesculus rubicunda)
yaprakları ve çiçekliği

atkuyruğu
(Equisetum maximum)

latlara bağlıdır ve yere düşüş hızıyla buradan kayar.) || *Serbest atlama*, serbest düşüşle inen bir paraşütçünün, istediği yükseltide paraşüt çantasına bağlı ipi çekerek kubbenin açılmasına kumanda etmesini sağlayan atlayış. || *Otomatik atlama*, paraşütü uçağa bağlayan kayışın gerilerek kubbenin otomatik açılışını sağladıktan sonra kopma tekniğine dayanan atlayış. (Bu teknik yalnızca askeri paraşütçülükte toplu atlayışta, sivil paraşütçülükte ise eğitim atlayışlarında uygulanır.)

—Matbaac. Gözden kaçan bir sözcüğün, bir tümcenin ya da bir pasajın yol açtığı dizgi yanlışı. || *Atlama işareti*, atlama olduğunu belirtmek için, düzeltmenin prova baskısı üzerinde kullandığı (Ø) işareti.

—Oy. *Atlama bacak oyunu*, bir çocuk oyunu. Yere oturmuş iki çocuğun ayakları ve yumruklarıyla oluşturdukları engelden atlayarak oynanır. Atlayamayan ebe olur, oturanlardan birinin yerine geçer. (AYAK* HOPLAMACA da denir.) || *Atlama oyunu*, birdirbire benzer bir çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Örg. Birbirine bitişik olmayan ilmek sıralarını birleştiren iplik parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Bir deneğin, bir test sorusunu yanıtsız bırakması.

—Saatç. *Atlama adımı*, çarklı bir eşapman sisteminde dişlerden her birinin kurtulma sırasında katettiği aralık.

—Saraç. *Atlama dikiş*, saraçların *kaburga*'ları birleştirmede uyguladıkları, ince ham deriyle sararak dikme yöntemi.

—Spor. Atlama beygirinde gerçekleştirilen

yüksek **atlama** *(fosbury flop)*

Jean-Michel **Atlan**
Atmaca (1945)
D. Atlan kol.

Nadia Comaneci
atlama beygirinde
(Montréal Olimpiyat oyunları, 1976)

jimnastik çalışması. — Yarışmaların bir bölümünü oluşturan atletizm yarışı. (Atlamalar, yüksek atlama, uzun atlama, üç adım atlama ve sırıkla atlama olarak dörde ayrılır.) || *Atlama beygiri*, kulplu beygire benzeyen jimnastik aleti. (Jimnastikçiler koşarak hız aldıktan sonra, atlama beygirinden destek alarak bir atlama yaparlar.) || *Atlama yeri*, suya dalmak için kullanılan tramplen ya da sahanlık. (Yarışmalarda tramplen 1 ya da 3 m yüksekliğindedir; atlanılan suyun derinliği de en az 3,80 m ya da 4 m'dir. Kule atlayışlarında yükseklik 5, 7,50 ya da 10 m'dir; atlanılan suyun derinliğinin de 4, 4,50 ya da 5 m olması zorunludur.) || *Kayakla atlama*, 70 ya da 90 m'lik tramplenlerde yapılan ve yalnız erkek sporcuların katıldığı kuzey kayağı. Değerlendirme, erişilen uzunluk ve stile göre yapılır. || *Sırıkla atlama* → SIRIK. || *Uzun atlama* → UZUN. || *Üç adım atlama*, uzunlamasına yapılan üç atlamadan oluşan atletizm yarışması. (Atlamacı önce tek ayağı üzerinde sıçrar, sonra sıçrayarak bir adım daha atar ve sonunda iki ayağı üzerine kum havuzuna düşer.) || *Yüksek atlama*, dikmeler üzerine yatay bir biçimde konulan çubuk üzerinden atlayarak, mümkün olduğu kadar yükseğe ulaşmaya dayanan, atletizm yarışması. (Yarışmacılar hız almalarını sağlayan birkaç adımdan sonra, bir ayakları üzerine dayalı bir sıçrama yapmak ve çubuğu düşürmeden geçmek zorundadırlar. Yüksek atlama stilleri çok çeşitlidir; bugün en çok kullanılanlar karın üstü atlama ve fasbury flop'dur. Bugün için ulaşılan en iyi dereceler erkeklerde 2,44 m, kadınlarda 2,09 m'dir).

—Tekst. Bir file, bir el işi ya da bir dikişte boş kalmış ilmik ya da düğüm. — Bir kumaşın armür raporunda bağlantı noktalarının kayması. || *Atkı atlaması*, atkı ipliğinin bir bölümünün yan yana birkaç çözgü ipliğinin üzerinden atlaması. || *Çözgü atlaması*, çözgü ipliğinin bir bölümünün aralıksız birçok atık ipliğinin üzerinden atlaması.

—ANSİKL. Oy. Ebe seçilen, ellerini dizlerine koyup eğilir. Sıradaki koşarak gelip sırtına biner ve uzunca bir tekerleme söyler. Tekerleme bitene değin alttaki doğrulup sırtındakini yere atamazsa, ikinci oyuncu da sırtına biner. Atarsa düşen ebe olur, alta yatar.

—Örg. Atlama, bir sıranın örülmesi sırasında bir ya da birkaç bitişik iğnenin işlem dışı kalmasıyla elde edilir (alma ilmekli örgü). Atkı ilmekli örgülerde, atlama, birbirinden az çok uzak iğneleri birleştiren "ters atkı" ile yapılır. Atlamaları yalnız bir yüzünde belli olan örgüler taranarak, bunların yumuşak ve sıcak bir görünüm kazanması sağlanabilir. Atlama, enine esnemeyi azalttığından, giysilerin çabuk deforme olmamasını sağlar ve torbalanmayı önler. Çok uzun olan ve yüzeyde görünen atlamalar, "kaçık" kusurları oluşturabilir.

ATLAMAK gçz. f. **1.** *(Bir yere) atlamak*, bir kas gerilimiyle yer ya da bir yüzeyle bağlantısını keserek ileri doğru fırlamak: *Yükseğe atlamak. Balıklama atlamak.* **—2.** *(Bir yerden) atlamak*, kendini ayaküstü boşluğa bırakmak: *Pencereden atlamak. Atlayabilirsin yüksek değil.* **—3.** *Bir şeyden (üstünden) atlamak*, bir sıçrayışla üzerinden geçmek: *Çitten atlamak. Dereden atlayarak geçmek.* **—4.** *Bir taşıta atlamak*, ona hemen binmek: *Bir taksiye atlayıp geliyorum.* **—5.** *(Bir yerden) bir yere atlamak*, söz konusu bir kimse ise (bir yerden) bir yere geçmek; (bir mevkiden) bir üst mevkiye ulaşmak; bir şey ise (bir yerden) ötekine geçmek, sıçramak, bulaşmak: *Pencereden balkona atlamak. Hastalık yakın köylere de atladı.* **—6.** *Avın, bir kimsenin üstüne atlamak*, ani olarak üstüne sıçramak, ona saldırmak: *Avının üstüne atlayan bir kaplan. Köpek postacının üstüne atladı.* **—7.** *(Bir şeyden) bir şeye atlamak*, bir şeyden doğrudan doğruya başka bir şeye geçmek, bir evreyi yok saymak, görmezden gelmek: *Romanı atlaya atlaya okumak. Bir düşünceden ötekine atlamak. Yazar ara dönemden söz etmeden 1071'den 1453'e atlıyor.* **—8.** Yanılmak: *Nasıl da atladım.* **—9.** *Arg. Bir kimseye atlamak*, onunla cinsel ilişkide bulunmak. **—10.** *Atlayıp gelmek*, hemen, vakit geçirmeden, çarçabuk gelmek. || *Atladı gitti genç Osman*, bir işin bittiği ya da bir tehlikenin geçiştirildiği durumlarda söylenir. || *Atlaya zıplaya*, atlayarak; bir işe ya da şeye aşırı istek duyarak.

◆ g. f. **1.** *Bir niceliği atlamak*, bir atlayışta, o uzaklığı ya da yüksekliği geçmek: *İki metreyi atlamak.* **—2.** Bir şeyi atlamak, onu unutmak, gözden kaçırmak; onu dikkate almamak, ardından geleni doğrudan izlemek için onu geçmek: *Metni temize çekerken bir cümleyi atlamak. Öğün atlamak. Sınıf atlamak. Bir kitabı okurken bir konuyu atlamak.*

—Avc. *Av atlamak*, hayvanın ormana dönmesini sağlamak için zağarı ondan uzak tutmak. || *Bir havyanı atlamak*, onu kaybetmek, ardını bırakmak. || *İz atlamak*, bir zağar için, avı kaldıramadan izini yitirmek.

◆ **atlanmak, atlanılmak**, edilg. f. Atlamak eylemine konu olmak: *Bu kadar yüksekten atlanır mı? Kitap böyle atlanarak okunmaz. Metinde iki cümle atlanmış.*

◆ **atlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi atlatmak*, atlamasını sağlamak. **—2.** *Bir şeyi atlatmak*, kötü bir durumu geçirmek, geçiştirmek: *Fabrika büyük bir yangın tehlikesi atlattı. Öğrenci ilk şaşkınlığı atlattıktan sonra tüm soruları yanıtladı. Hastalığı hâlâ atlatamadı.* **—3.** *Bir kimseyi atlatmak*, onu oyalamak, başından savmak, ona yakalanmamak: *Onu atlatmış, buluşma yerine gelmemiş. Atlat gitsin. Polisi atlatmak.*

—Örg. Bir trikotaj makinesinde atlatma işlemi yapmak.

◆ **atlatılmak** edilg. f. Atlatmak eylemine konu olmak: *Tehlike atlatıldı. Çok kötü atlatıldım.*

ATLAMALI sıf. Mad. oc. *Atlamalı topuk toplama*, cevher yatağını koşut kuşaklara ayırmaya ve bir kuşak bırakıp öbürünü çıkarmaya dayanan işletme yöntemi. (İşletilen bölümlerin göçertilmesinden ya da doldurulmasından sonra kalan kuşaklar toplanır.)

ATLAMBAÇ a. Atlayarak oynanan bir çocuk oyunu.

ATLAN (Jean-Michel), fransız ressam (Konstantin 1913 - Paris 1960). Sorbonne'

da felsefe öğrenimi gördükten sonra 1941'de resme başladı. 1944'e doğru, Paris'te, form-dışı (informel) ve davranışlara dayanan (gestuel) akımların öncülerinden biri oldu. Başlangıçta, duvarlara ya da kapılara çiziktirilen resimlerden esinlenerek, gizli anlamlı resimler yaptı; sonra, yapıtları gitgide, rengin zenginliğini yücelten ve ilginç totemsel bütünlükler yaratan derin halkalarla yapı ve ritim kazandı. Sert ve tutkulu olan gizgörücü lirizmi, doğanın temel güçlerinden kaynaklanır, büyü ve batınilik gelenekleriyle (kabala) ilkel sanat örneklerinden (özellikle Okyanusya'daki) beslenir. Art moderne ulusal müzesi'ndeki (Paris) yapıtlarından bazıları: *Resim 1951, Asya aynaları* (1954), *Mezopotamya* (1958), *Amaryllis* (1959); Antibes müzesi'nde: *Ateş kuşu* (1956). Ayrıca Tokyo, Londra (Tate Galery) ve New York müzelerinde de yapıtları sergilenmektedir. Resim dışında, kitaplara taşbaskısı illüstrasyonlar ve ayrıca taşbasmaları da yaptı.

ATLANDIRMAK → ATLANMAK.

ATLANGIÇ a. Akan bir suya, üzerine basarak geçmek için konulan büyük taş.

ATLANILMAK → ATLAMAK.

ATLANMAK gçz. f. *Esk.* Ata binmek: *"Çün Ebreheye haber vasıl oldu, atlandı geldi"* (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.).

◆ **atlandırmak** ettirg. f. *Esk. Bir kimseyi, bir topluluğu atlandırmak,* onu, onları atlı duruma getirmek: *Çeriyi atlandırdı.*

ATLANMAK → ATLAMAK.

ATLANT a. (gökkubbeyi sırtında taşıyan dev *Atlas*'ın adından). Mim. Bir saçaklığı, bir balkonu, bir merdiveni taşıyan erkek vücudu biçiminde heykel sütun. (Eşanl. TELAMON.)

ATLANTA a. (yun. *Atlantis,* okyanusta bir masal adası'ndan). Yaprağımsı bir karın yüzgeci bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Atlanta*'lar ağzında bir kapakçık bulunan ince, saydam değirmi bir kavkının içinde, engin denizlerde yaşar, karanlıkta ya da yarı karanlıkta ortaya çıkar, kıyılara hiç yaklaşmazlar. Sıcak ya da ılıman denizlerde elli kadar türü bulunur.)

ATLANTA, ABD'de kent, Georgia eyaletinin merkezi, Apalaşların eteğinde 394 017 nüf. (1990). (Anakent alanında 2 833 000 nüf., 1990). Demiryolu, karayolu ve havayolu kavşağı. Önemli ticaret, sanayi (makine yapımı, içki fabrikaları, dokuma fabrikaları), kültür (üniversiteler) ve din merkezi. Atlanta Memorial Arts Center'da sanat müzesi. Grand Park'ta Atlanta savaşı (1864) siklorama'sı. —Yakınında (26 km D.'sunda) Güney konfederasyonu önderlerinin kayalara oyulmuş dev boyutlu at üstünde yüksekkabartmalarını kapsayan Stone Memorial State Park.— Yakınında termik santrallar.
—Tar. 1837'de kurulan kente, 1845'te günümüzdeki adı verildi. Amerika iç savaşı sırasında, 1864'te, Atlanta yakınında çarpışmalar oldu. Sherman komutasındaki Kuzeyli birlikler iki aylık bir kuşatmadan sonra 2 eylülde ele geçirdikleri kenti, aynı yılın sonunda boşalttılar.

ATLANTHROPUS a. Camille Arambourg'un, 1954'te, Maskara yakınındaki Ternifin'de (Cezayir) bulduğu insan fosillerine verdiği ad *(Atlanthropus mauritanicus).* [Üç altçene, bir yankafa kemiği ve tek tek birkaç diş bulundu. Bu parçalar, yapıları bakımından *Homo erectus*'a bağlanır ve Cava adamına *(Pithecanthropus),* Çin adamına *(Sinanthropus)* ve Doğu Afrika adamına benzer. Bu fosiller Yontmataş devrinin ilk dönemine özgü iki ağızlı yontmataş araçlarla bir arada bulunuyordu.]

ATLANTI, esk. **Dokuzaltı,** Konya'nın Kadınhanı ilçesi, Kurthasanlı bucağına bağlı belde; 5 065 nüf. (1990). PTT.

ATLANTİC CİTY, ABD'de kent, New Jersey'nin kıyı kesiminde, Philadelphia'nın G.-D.'sunda; 40 000 nüf. Atlas okyanusu kıyısında büyük sayfiye merkezi.

Atlantic Richfield Company, önemli amerikan petrol kuruluşu; 1969'da Sinclair Oil Corporation grubunu bünyesine aldı. Kanada'nın kuzeyinde ve Alaska'da petrol aramaları yapmaktadır.

ATLANTİCO, Kolombiya'nın kuzey kesiminde yönetim bölgesi, Magdalena ırmağının ağız bölgesinde; 3 270 km^2; 1 478 213 nüf. (1985). Yönetim merkezi *Barranquilla.*

ATLANTİDA, Honduras'ta yönetim bölgesi, Antiller denizi kıyısında; 4 251 km^2; 242 200 nüf. (1983). Yönetim merkezi *Ceiba.*

ATLANTİK a. Dy. Yolcu trenleri için eski tip buharlı lokomotif.

Atlantik belgesi, 14 ağustos 1941'de, Roosevelt ile Churchill tarafından Atlas okyanusu'nda, bir savaş gemisinin bordasında açıklanan bildiri; belge Almanya'nın yenilgisinden sonra iki devletin izleyecekleri güvenlik siyasetinin ilkelerini belirtiyordu.

Atlantik cephesi, haziran 1944 çıkarmasından sonra alman kara ve deniz kuvvetlerinin Lorient, Saint-Nazaire, Rochefort, La Rochelle ile Royan çevresinde ve Grave burnunda topladığı birlikler. Atlantik ordusuna (general Larminat) bağlı müfrezenin kuşattığı bu mevziler, 18 ve 20 nisanda kurtulan son ikisi dışında, 8 mayıs 1945'e değin direndiler.

ATLANTİK DİLLERİ *(Batı)* a. Batı Atlantik dilleri, özellikle Senegal, Gambiya, Gine-Bissau, Gine, Sierra Leone ve Liberya'da konuşulan Nijer Kongo ailesinden dillerin oluşturduğu öbek. (43 dilden oluşan bu öbek, balante, diola, uolof, serer-ce ve timne'yi içerir. Hem konuşanların sayısı, hem de coğrafi yayılım açısından en önemli dil fulani'dir [ya da pöl].)

Atlantik duvarı, Almanlar'ın 1941-1944 arasında Kuzey burnu ile Gaskonya körfezi arasında kurdukları müstahkem mevkilerin tümü. Başlangıçta, düz bir hat üzerinde uzanan statik bir bütün değil de, karşı-saldırılara hareket noktası olacak limanlar çevresinde tahkim edilmiş merkezler sözkonusuydu. Rommel'in komutasında çalışmalar, ocak 1944'ten başlayarak iyice yoğunlaştı: bütün kıyı boyunca blockhaus'ların sayısı çoğaltıldı, plajlara mayınlı birçok engel yerleştirildi, planörlerin inişini engellemek için "Rommel kuşkonmazları" (patlayıcı maddeleri harekete geçiren demir tellerle birbirine bağlanmış 3-4 m yüksekliğinde direkler) dikildi. Todt kuruluşunun yoğun çalışmalarına karşın, "duvar" haziran 1944'te henüz tamamlanmamıştı ve savunma gücü her noktasında eşit olmaktan çok uzaktı: Loire'dan Hollanda'ya kadar 9 300 istihkâm sıralanıyordu, ama bunların yoğunluğu Le Havre'ın kuzeyinde üç kat daha fazlaydı. Oysa çıkarma güneye yapıldı.

ATLANTİK okyanusu → ATLAS okyanusu.

ATLANTİK PİSİBALIĞI a. Spitzberg'den Gaskonya körfezine kadar Atlas okyanusu kıyılarına yayılan, yassı kemikli balık. (Bil. a. *Hippoglossus hippoglossus;* pisibalığıgiller familyası.)
—ANSİKL. Atlantik pisibalığı derepisisi gibi iki gözü de sağ yanında olan yassı balıklardandır, ama normal durumda yüzer ve avını canla başla kovalar. Düzenli göçlere girişir ve yaşlandıkça daha derin ve daha soğuk suları arar. Eti ve karaciğerinden elde edilen yağı çok değerlidir. Uzunluğu 4 m'yi, ağırlığı 300 kg'ı bulabilir. Kara atlantik pisibalığı *(Reinhardtius hippoglossoides)* daha küçüktür (1 m, 45 kg) ve daha kuzeyde yaşar, İngiltere kıyılarından aşağı inmez. Cüce atlantik pisibalığı *(Hippoglossoides platessoides limandoides)*

atlantik pisibalığı *(Hippoglossus hippoglossus)*

İzlanda'dan İspanya'ya kadar görülür, boyu 50 cm dolayındadır.

ATLANTİS, bazı antikçağ yazarlarının, genellikle Platon'un *Kritias* adlı yapıtından sonra yazdığı efsanevi öykülere konu olan masal adası. Bu yazarlara göre Yunanlılar çok eskiden, Atlas okyanusu'nda Herkül sütunları (Cebelitarık boğazı) karşısındaki bir adadan gelen bir halkı, Atlantisliler'i püskürtmek zorunda kaldılar. Bu ada bir tufanla bir gün ve bir gecede yok olur; Platon'a göre bu olay, Solon'un yaşadığı dönemden 9 000 yıl önce, yaklaşık İ.Ö. 9 600'lerde geçer. Atlantis efsanesi, birçok avrupalı yazarın yapıtına da esin kaynağı oldu. F. Bacon'ın, fizik bilimlerinin ideal devletini betimleyen romanı *Yeni Atlantis* (New Atlantis); İsveçli Rudbeck'in (1679-1702) *Atland eller Mahneim* adlı yapıtı; Kristof Kolomb'u yitik eski kıtaları aramaya çıkan biri olarak tasarlayan katalan yazar Verdaguer'in *l'Atlàntida* (1877) adlı şiiri; G. Hauptmann'ın, aynı efsaneyi simgeleştirerek, bir kadın oyuncuya âşık olan bir bilim adamının psikolojisine uyguladığı romanı *Atlantis* (1912) ve P. Benoit'nin *l'Atlantide* (1919) adlı yapıtı bunlar arasındadır.

ATLANTİS kırık zonu. Coğ. Atlas okyanusu'nda fay zonu. Kuzey Amerika ile Yeşilburun havzaları arasında uzanarak Atlas okyanusu sırtını keser.

ATLANTOXERUS GETULUS a. Kuzey Afrika'da güneşli kayalıklarda yaşayan ve keskin çığlıklar atan nöbetçilerin gözetiminde kalabalık sürüler halinde yaşayan çizgili sincap. (Sincapgiller familyası.)

Atları da vururlar *(They Shoot Horses, Don't They),* Horace McCoy'un romanı (1935). 1945'te varoluşçuların gözde kitabı olan ve 1969'da Sydney Pollack tarafından sinemaya uyarlanan bu karamizah romanı, bir dans yarışması çerçevesinde bir katilin cinayetini ve cezasını bekleyişini anlatır.

ATLAS a. (ar. *talas,* düz'den *atlas*). **1.** Hindistan'da dokunmuş altın ya da ipek işlemeli, çiçekli, çizgili, düz ipek kumaş. (→ SATEN.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Atlas gibi,* dümdüz, pürüzsüz: *Deniz atlas gibiydi.* —Esk. *Atlas-ı çarh, atlas-ı gerdun, atlas-ı mina,* gökyüzü.

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış şey için kullanılır: *Atlas yorgan. Atlas bayrak.*
—ANSİKL. Dokmc. Atlas, ipeğin kendine has pırıltısını en iyi yansıtan dokumalardandır. Genellikle düz renkte olur. İki tür atlas dokuma vardır. Atkı iplikleri saklı kalıp, çözgü ipliklerinin tamamı kumaşın yüzünde kalırsa *çözgü atlası,* atkı ipliklerinin tamamı kumaşın yüzünde kalırsa *atkı atlası* adını alır. Çözgü atlası daha çok kullanılır. En eski dokumalardan olan atlas, parlaklığı ve sağlamlığı nedeniyle çok rağbet görmüştür. İlk dokunduğu yerin Hindistan olduğu öne sürülür. XIV. - XVI. yy.'lar arasında büyük gelişme gösteren Bursa ipeklileri içinde atlas, önemli bir yer tutuyordu. İstanbul'da atlas ticareti yapan birçok dükkân vardı. XVII. yy.'da kapitülasyonların sağladığı haklardan yararlanan tüccarların getirdiği atlaslar, türk atlaslarından daha ucuza satıldığından, yerli atlas ticaretinde önemli ölçüde gerileme oldu.

Atlas, Osmanlı saray giyiminde önemli bir yer tutuyordu. Kış giysilerinde atlas kullanıldığından saray çevresinde kışa, "atlas mevsimi" deniyordu. Padişaha sunu-

lan değerli armağanlar arasında atlas da vardı. Atlastan dış giyim eşyası, perde, yorgan yüzü, yazılı sancak, kitap mahfaza ve kılıfları yapılıyor, hattı hümayunlar atlas keselere konuyordu. Sağlamlığı nedeniyle döşemelik olarak da kullanılıyordu. Her yıl hac mevsiminde Kâbe'ye gönderilen armağanlar arasında da atlas önemli yer tutuyordu. Kâbe örtüleri siyah atlastandı. Bunlar özel dokumalardı. Bu örtülerin üzeri altın tellerle işlendiğinden dokumaları daha kalın ve gevşekti.

ATLAS a. (bir mitoloji kahramanının adından). Belirli bir alanı göstermek ve bir ya da birkaç konuyu (coğrafya, iktisat, tarih, gökbilim, dilbilim, vb.) açıklamak için düzenlenmiş harita derlemesi; aynı amaçla bir yapıta eklenmiş haritalar, levhalar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Böcbil. *Attacus* cinsinden bir kelebeğin yaygın adı. (→ ATTACUS.)

—ANSİKL. Bu tür yapıtlara *Atlas* adı, Rönesans döneminde, yerküreyi omuzlarında taşıyan efsanevi devin adından esinlenerek verildi (çünkü söz konusu yapıtlar, bilinen bütün karaları gösteriyordu). Ama Yunanlılar daha klasik Eskiçağ'ın sonunda, bu tür derlemeler oluşturmuşlar, İ.S. II. yy.'da Ptolemaios coğrafya kitabına 27 haritalık bir derleme eklemişti; bu haritalar, XIV. yy.'da birçok kez yeniden basıldı ve yeni keşiflerin ayrıntılarıyla zenginleştirildi. Ama bu belgeler henüz, bağımsız atlas niteliği taşımıyordu. Günümüzdeki anlamıyla ilk coğrafya atlası 1570'te Ortelius tarafından hazırlandı; 1578'de Mercator, Ptolemaios haritalarını tamamlayıp, sonradan büyük ün kazanan çağdaş haritalar derlemesini 1595'te *Atlas* adı altında yayımladı.

• *Genel atlaslar* Stieler'in (1839) ve Berghaus'un (1848-49) yapıtları günümüzdeki atlasların ataları sayılabilir. Her iki yapıt da, daha sonra birçok kez yeniden yayımlanmıştır.

Başlıca yabancı atlaslar şöyle sıralanabilir: Vivien de Saint-Martin ile Schrader' in *Evrensel coğrafya atlası* (1880-1912; 1921'de yeniden yayımlandı). Paul Vidal de La Blache'in *Vidal-Lablache tarih ve coğrafya atlası* (1894), J. G. Bartholomew' in *The Times Survey Atlas of the World*'ü (1922; 1955-1958'de yeniden basımı yapıldı, 5 cilt, 1965'te 1 ciltlik bir özeti yayımlandı), Olinto Marinelli'nin *Atlante Internazionale del Touring Club italiano*'su (1927; 1954 ve 1958'de yeniden basıldı); *Atlas Mira* (1954, rusça; 1967'de ingilizce basımı yapıldı); *Nouvel Atlas Mondial* (Stauffacher, Zürich, 1965; 1971'de yeniden basıldı), *Grosser Bertelsmann Weltatlas* (Gütersloh, 1961; ingilizce basımı da yapıldı), *Oxford Atlas* (1970 basımı), *International Atlas* (Rand McNally, Chicago ve Philip, Londra, 1970); *Atlas Universalis* (Fransa, 1970); *Nouvel Atlas Hachette* (1972, Fransa); *Atlas Weber* (1975, Fransa); *Nouvelle Edition du Grand Atlas Mondial* (Reader's Digest, Paris, 1975); *Atlas général Larousse* (1977, Paris).

• *Ulusal atlaslar.* Ulusal atlaslar daha geç bir tarihte ortaya çıkmışlarsa da, gün geçtikçe yaygınlaşmaktadırlar. Bu atlaslar, ilgili ülkenin fiziksel çevresini, doğal kaynaklarını, nüfusunu, iktisadını daha eksiksiz biçimde öğrenmek için kullanılır ve karşılaştırmalı olarak da, öbür ülkelerden farklılığını ortaya koyar.

İlk ulusal atlas 1899'da Finlandiya'da hazırlanmış, 1910 ve 1925'te yeni basımları yapılmıştır; bu atlası *Kanada atlası* (1906-1916) izlemiştir. Bu tarihlerden sonra, hemen hemen bütün ülkeler bir ulusal atlas yayımlamıştır. Ulusal atlasların başlıcaları arasında şunlar sayılabilir: Ulusal coğrafya derneği'nin *Fransa atlası* (1936, yeniden basım 1951), *Grand Atlas de France* (Reader's Digest, Paris 1969), *Atlas of Planning Maps of England and Wales* (Londra, 1955), *Die Bundesrepublik Deutschland in Karten* (Stuttgard, 1965), *Der deutsche Planungsatlas* (Hannover, 1960-1971, 10 cilt), *National Atlas of the United States of America* (Washington, 1970), *SSCB ulusal atlası* (Moskova, 1969).

• *Bölgesel atlaslar.* Ulusal atlaslar ne denli ayrıntılı olurlarsa olsunlar, bölgesel çeşitlilikleri istenen ölçüde ve kesinlikte yansıtamazlar. Mantıklı bir planlama uygulayabilmek için, bölgesel kaynakların gerek fiziksel coğrafya, gerek insan coğrafyası açısından derinlemesine ve kesin biçimde öğrenilmesi gerekir Dolayısıyla, bölgesel atlasların amacı, bölgenin çeşitli bölümleri ve etkinlik biçimleri arasındaki ilişkileri grafiklerle yansıtmaktır. 1960'tan bu yana bütün dünyada bölgesel atlas üretimi hızla artmaktadır.

• *Tarih atlasları.* XIX. yy. sonunda, tarih olaylarını haritalara yansıtmak için girişimlerde bulunulmuş (Longnon'un *Fransa'nın tarih atlası*, Paris, 1885-1899), Schrader' in *Tarih atlası* (Paris, 1907), Spruner ve Menke'nin Almanya'da yayımladıkları *Tarih atlası* (1880). Ama nitelikli yapıtlar ancak XX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır: Almanya'da *Grosser Historischer Weltatlas* (1954-1970, 3 cilt), Fransa'da *Atlas historique Larousse* (1978) ve *le Grand Atlas de l'histoire mondiale* (Encyclopedia Universalis et A. Michel, 1979).

• *Dil atlasları.* Bir dil atlası hazırlamak için soruşturucuların önce belli kavramları ve tümce tiplerini, soruların hangi deyimlerle karşılandığını saptamaya yarayan bir soru cetveli hazırlamaları ve bu cetvelin uygulanacağı noktaları belirlemeleri gerekir. Soruşturunun yapıldığı dönemde belirli bir coğrafi uzamda dil özelliklerinin dağıldığı alanları göstermenin en açık seçik yolu haritalardır. İlk dil atlası (Wenker'inki) Almanya'da 1881'de yayımlanmaya başlandı; ama dilbilimsel coğrafya, özellikle Gilliéron ve Edmont'un *Atlas linguistique de la France*'ının (Fransa'nın dilbilimsel atlası) yayımlanmasından sonra gelişmeye başladı: Edmont soruşturularını 1897-1901 arasında gerçekleştirdi. Yaklaşık 2 000 haritayı kapsayan *Atlas,* fasiküller halinde 1902-1912 arasında yayımlandı. Sonradan İtalya'da (Jud ve Jaberg) ve Romanya'da (Puşcariu ve Petrovici) bu çalışmayı örnek alan atlaslar hazırlandı. Wallon bölgesi için J. Haust ile E. Legros'nun hazırlayıp yayımladıkları atlasın temel özelliği, soru yöneltilen kişilerin anlatım araçlarını iyi kavramasını sağlayan yeni yöntemler kullanmasıdır. Fransa'da, daha sınırlı bölgeler için atlaslı dilbilimsel coğrafya çalışmaları da yapılmıştır: Vosges (O. Bloch), Landes (G. Millardet), vb. Gilliéron'un, bir tek soruşturucunun tek başına dolaşarak derlediği bütün Galya - Roma bölgesine ilişkin bilgilere dayanan yapıtıysa, ister istemez, bazı yetersizlikler taşımaktadır. A. Dauzat'ın girişimiyle, C.N.R.S. çerçevesi içinde, bölge bölge *Nouvel Atlas linguistique de la France* (Fransa'nın yeni dilbilimsel atlası) hazırlanmaya başlanmış, üç bölge için üç atlas bütünüyle yayımlanmıştır.

• *Türkiye'de atlaslar.* XVI. yy. türk deniz coğrafyacılarının meydana getirdikleri deniz haritalarından oluşan yapıtlar (portolanlar), örneğin Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'si (1521), Ali Macar Reis'in 7 haritadan oluşan yapıtı (1567), birer atlas sayılması gereken ilk yapıtlardır. Bunlara Kâtip Çelebi'nin birçok harita içeren *Cihannüma*' sı da (1648) eklenebilir. Bunları, uzun bir aralıktan sonra, XIX. yy.'ın ikinci yarısında ve XX. yy. başlarında, genellikle coğrafya ve istatistik bilgileri de içeren bazı atlaslar izledi (Hafız Ali Şeref, *Yeni atlas,* Paris, 1868; Hasan Ferit, *Yeni coğrafya atlası,* İstanbul, 1891; *Memaliki Osmaniye cep atlası,* yayımlayan İbrahim Hilmi, İstanbul, 1908; Mehmet Eşref, *Küçük atlas,* İstanbul, 1909). Cumhuriyet döneminin başlarında bazı yetersiz atlaslar yayımlandı (Z. Khanzadian, *Atlas de Géographie economique de Turquie,* Paris, 1924; *Türkiye Cumhuriyeti atlası,* İstanbul, 1927). Bunları, 1930'lu yıllardan başlayarak gerek coğrafya, gerek kartografya bakımından giderek yetkinleşen, içerikleri gelişen, bir kısmı yurt dışında bastırılan atlaslar izledi. Başlıcaları: Faik Sabri Duran, *Büyük atlas,* (ilk baskı Viyana, 1937, Kanaat Kitabevi); A. Tanoğlu, S. Erinç, E. Tümertekın, *Türkiye atlası* (İstanbul Üniversitesi yayını, 1961); B. Darkot, *Modern büyük atlas* (1964); Harita genel müdürlüğü, *Yeni Türkiye atlası* (1977); *Gelişim dünya atlasları ansiklopedisi* (6 cilt, 1982), *Büyük dünya atlası* (Arkın Kitabevi, 1984); Yurt ansiklopedisi'ne ek olarak basılmış, 1: 600 000 ölçekli, 34 paftadan oluşan *Türkiye atlası* (Anadolu Yayıncılık, 1984).

atlas

atlas ve eksenle eklemlenmesi

atlas ve eksen

ATLAS ya da **ATLASKEMİĞİ** a. (bir öncekiyle aynı kökten). **1.** Dörtbacaklı omurgalılarda gövdenin birinci omuru. **—2.** İnsanda, birinci boyun omuru.

—ANSİKL. Balıklarda kafatasının, hiçbir kıpırdama olanağı olmaksızın dayandığı birinci gövde omuru, öbür omurlara benzediği halde, dörtbacaklılarda, boynun farklılaşmasına koşut olarak, birinci boyun omuru (atlas), kafatasının artkafa lokmalarına uygun eklem çukurları içerir. Amniyonlularda ayrıca ikinci omurun da (eksen) farklılaştığı görülür. Atlas, kendisinden türeyen, ama sonradan eksenle kaynaşan ve çevresinde dönebilen, kemikten bir halka biçimindedir. Atlasın, anfibyumlarla memelilerde iki, sürüngenlerde ve kuşlarda bir eklem çukuru vardır. Kafatasına sıkıca bağlı olan atlasın, öbür boyun omurlarına sıkıca bağlı eksen üzerinde dönme hareketleri, başın boyun ekseni çevresinde dönmesine olanak sağlar.

İnsanda, atlas, yukarıda artkafa kemiğiyle, aşağıda ikinci boyun omuruyla (eksen) eklemlenen iki yanal kütleden oluşur ve bu iki kütle önden ve arkadan iki yayla birleşir; öndeki yay eksenin odontoit çıkıntısıyla eklemlenir: başın dönme hareketleri işte bu atlas-eksen eklemiyle gerçekleşir

ATLAS (TEL— ları) → TEL ATLASLARI.

Atlas, kıtalararası amerikan balistik füzesi; uzay araçlarını fırlatmak için de kullanılır. Çalışmalar 1946'da başladı ve Atlas ilk uçuşunu 17 aralık 1957'de başarıyla gerçekleştirdi. Yüksekliği 26 m, kalkış ağırlığı 118 t, başlangıçta çıkış itme gücü 163 t'du. Her biri 70 t gücünde iki booster ve bunların arasında yer alan 23 t gücünde bir merkezi roket-motorla donatılmıştı; her üçü de sıvı oksijen ve kerosen yakmaktaydı. Erimi 18 000 km'ye ulaşan bu füzenin A, B, C, D, E ve F simgeleriyle belirtilen altı türü yapıldı; bunların itme gücü birbirinden farklıydı. Atlas-D'den özellikle tek kişilik Mercury uzay kabinlerinin fırlatılmasında yararlanıldı. ICBM olarak kullanılan Atlaslar 1965'te hizmet dışı bırakıldı. Çok katlı çeşitli amerikan uzay fırlatıcıları (roketler), Atlas'tan taban katı olarak yararlanır. Bu roketler arasında özellikle Atlas-Able, Atlas-Agena, Atlas -Centaur önemlidir. Atlas-Centaur birçok ikinci kuşak uydunun (Surveyor* ay keşif araçları, kimi ATS*'ler, Pioneer* ve Mariner* vb.) fırlatılmasında kullanıldı. Bu roket 4 500 kg'ı, alçak yerçevresi yörüngesine ve 900 kg'ı, yereksenli yörüngeye oturtacak güçtedir ve taban katını, yüksekliği 21,3 m, çapı 3 m, kalkıştaki kütlesi 130,4 t olan ve 1920 kN itme gücü sağlayan Atlas-D SLV-3 türü oluşturur.

30 mayıs 1971'de Cape Kennedy uzay üssünden amerikan uzay sondası Mariner 9'un bir **Atlas**-Centaur ile fırlatılışı

ATLAS, Kuzey Afrika'da dağlık bütün. Eskiçağ'dan bu yana adı bilinen Atlas, dünyayı omuzlarında taşıma cezasına çarptırılmış deve adını verdi. Atlas sözcüğü, Fas'ta ve Cezayir'de bulunan ve görünümleri çok farklı birçok dağ sırasını belirtmek için kullanıldı. Topografya açısından özellikle, Fas'ta Yüksek Atlas, Orta Atlaslar ve Anti Atlaslar, Cezayir'de de Tel Atlasları ve Sahra Atlasları ayırt edilir.

—Yerbil. *Atlas dağları bölgesi,* Tel-Rif sahası (K.'de, Akdeniz'in kıyısında) ile Önsahra (G.'de) arasındaki ara bölge. (Atlas dağları bölgesi, Fas mesetası gibi ma-

samsı engebelerden oluşmuş sert taban yapılarını ve Orta Atlas ya da Aurès gibi kireçtaşlarından oluşmuş kıvrımlı sıradağları kapsar.)

ATLAS (YÜKSEK) ya da **BÜYÜK ATLAS,** Fas'ta sıradağ. Yüksek Atlas, boyutları (Atlas okyanusu kıyısından Cezayir-Fas sınırına kadar 750 km) ve yükseltisi (Tubkal'da 4 165 m) bakımından, Mağrib bölgesinin başlıca dağ sırasıdır. Yer öğelerinin bir bölümü yaşlı olmakla birlikte büyük bölümü Üçüncü Zaman'ın başlarında oluşmuştur. Dorukları ve yüksek boğazlarıyla, Fas'ın Akdeniz kıyısı kesimiyle Büyük Sahra kesimi arasında bir sur gibi yükselir. İklimi oldukça kurak olmakla birlikte, kuzey yamaçlarında birkaç orman vardır ve kışın yüksek kesimler karla örtülür.

Fiziksel coğrafya ve insan coğrafyası açısından, Tizi n'Tişka'nın (Marakeş Varzazet karayolu üstünde geçit) iki yanında kalan bölgeleri birbirinden ayırmak gerekir. Doğu Yüksek Atlası özellikle, vadilerin ya da havzaların birbirinden ayırdığı kireçtaşlı sırtlardan ve doruklardan oluşur; birkaç doruğu yüksektir ama, dağlar yavaş yavaş alçalarak, doğu yönünde parçalanır. Büyük Atlas'ın bu çok kurak kesiminde nüfus çok azdır. Bölgede özellikle, *tamazirt* lehçesi konuşan, yamaçlardaki otlaklarda sürü hayvanları, vadi tabanlarındaysa tahıl yetiştiren Berberiler yaşar; eskiden yarı-göçebe olan bu topluluklar, yavaş yavaş yerleşik düzene geçmektedirler. Batı Yüksek Atlası özellikle, çok yüksek ve vadilerle derinlemesine yarılmış yaşlı bir kütleden oluşur; birçoğu 4 000 m'yi aşan en yüksek doruklar da bu kesimdedir. Doğu kesimine oranla biraz daha çok yağış alan bu dağlarda, *şluh* lehçesi konuşan, vadi tabanlarında ve yamaçların aşağı kesimlerinde binlerce yıldan bu yana tarım yapan berberi köylüleri yaşar. Doğal ortam büyük bir beceriyle değerlendirilir: kuru tarım, sulu tarım, ağaççılık ve hayvancılık. Yüksek Atlas'taki köylüler mücadeleden yılmayan insanlardır, ama gelir kaynaklarının yetersizliği, halkı göçmeye zorlamaktadır. Maden yatakları önemli değildir, buna karşılık, Marakeş yakınındaki vadilerde turizm gelişmektedir. Dağın kenarında, bir dizi küçük kasaba ve pazar yeri toplanmıştır.

ATLAS. Mit. Klymene ile Iapetos'un oğlu, Hyad'ların ve Pleiad'ların babası olan dev. Tanrılara karşı savaşta Titan'ların safında yer aldığı için Zeus, Atlas'ı gökyüzünü omuzlarında taşımaya mahkûm etti. Medusa'nın başını görünce taşlaşan Atlas'ın dağa dönüştüğüne inanılırdı.

ATLAS (Hadi), **Atlasi** ya da **Atlasof** da denir, kazanlı tarihçi ve coğrafyacı (Çeki 1875 - ?, 1940). Bulva medresesi'nde öğrenim gördü. Türkler arasında yayılmaya başlayan Usuli cedid (yenilik) hareketine katılarak adını duyurdu. Rusya-Japonya savaşı'ndan sonra (1904-1905), ikinci Duma'ya (rus parlamentosu) temsilci seçildi. Öteki türk temsilcilerle birlikte sömürgecilik hareketine karşı çıktı. Müslüman Türkler'in ruslaştırılmasına yönelik çalışmaları ve 31 mart tarihli sömürgeleştirme yasasını, *Yeni nizam ve ulemamız* adlı yapıtıyla şiddetle eleştirince tutuklandı, bir ay hapis yattı. 1917 Ekim devrimi'nden sonra siyasal yaşama atıldı. Moskova'da toplanan birinci ve ikinci Rusya müslümanları kongrelerinde etkin rol oynadı. Ufa'daki millet meclisine seçildi. Bügülme'de öğretmenlik yaptı. Bu sırada tutuklanarak Moskova'ya götürüldü (1929). Sürgüne gönderildiği Solovki adasında öldüğü sanılıyor. Tarihe ilişkin yapıtları: *Sibir tarihi* (1912); *Süyüm Bike* (1912); *Kazan hanlığı* (1913).

ATLAS okyanusu ya da **ATLANTİK okyanusu,** dünyadaki büyük okyanuslardan biri, batı yarıkürede; D.'da Avrupa ve Afrika, B.'da Amerika arasında uzanır.

Fas Yüksek Atlası'ndan bir görünüm (Tizi n'Tişka bölgesi)

Atlas okyanusu, birçok özelliğiyle öbür okyanuslardan farklıdır: Güney Buz denizi'ne doğru geniş biçimde açılan güney kesimi dışında, boylam dereceleri arasında çok fazla yayılmaması; iklim ve su özellikleri bakımından büyük çeşitlilik kazanmasına yol açan kuzeyden güneye doğru genişliğinin çok olması (ekvator hizasında D.'ya doğru bir çıkıntı da yapar); dünya okyanuslarının ortalama derinliğiyle karşılaştırılınca derinliğinin fazla olmaması (4 117 m); kıtaların üçte ikisinin sularını akaçlaması. Atlas okyanusu gerçekten, dünyanın en büyük su toplayıcısıdır, çünkü dünyadaki tatlı suların yarısı buraya dökülür; bu nedenle, dünya su dengesinin sağlanmasında önemli rol oynar.

• *Jeomorfoloji.* Atlas okyanusu'nun başlıca özelliği dip engebelerinin yalınlığıdır. Havzaları iki sıra halinde birbirinden ayıran Atlas okyanusu orta sırtı, Atlas okyanusu bölgelerinin sınırını çizer. Sözkonusu sırtta, ağır ağır gelişmekte olan bölgelerin morfoloji özellikleri gözlenir: ortada eksen oluşturan bir vadi, yanlarda doruklar ve kat kat sıralanmış yamaçları oluşturan platolar. Su altında 1 500 - 2 000 m arasında yükseltiye ulaşan dorukların üstünde yer yer yanardağ özellikli adalar (İzlanda, Asor adaları, Ascension adası, Tristan da Cunha ve Gough adaları) yer alır. Atlas okyanusu orta sırtı, kırılma kuşakları aracılığıyla, parçalara ayrılır; bu kuşakların en derinleri havzaların derin bölümleri arasında su alışverişini sağlar. Yamaç katı, güçlü yanardağ yapıları ya da yer yer denizaltı dağları kapsayan depremsiz dağlar (kuzey yarıkürede Bermuda adaları ve Cabo Verde; güney yarıkürede Rio Grande sıradağları ve Walvis) içerir. Enlemesine uzanan denizaltı dağları, kıta aşınmasının yol açtığı türbiditlerin sonucu olan derin deniz ovalarının kısmen kapladığı havzaları kuşatır. Atlas okyanusu orta sırtı'nın gelişmesi, başlangıçta birbirine yapışık olan eski tabanların parçalanmasına ve birbirlerinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Kıtaların kayması ve Amerika, Avrasya, Afrika, Antarktika levhalarının büyümesi yavaş yavaş güneyden (Trias) kuzeye (Üçüncü Zaman) doğru ilerlemiştir. Atlas okyanusu'nu çevreleyen kıta kenarlarının büyük bölümü edilgen tiptedir. En dar kenarlar kalın tortul dizileriyle örtülü eski kalkanların (Afrika, Güney Amerika) üstünde yer alır. Birinci Zaman tabanlarının (Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Arjantin) kenarında uzanan kıta kenarları, kıyıların ve iklimlerin çeşitli değişme dönemleri sırasında biçimlenmiş, monoklinal geniş yüzey şekillerinden oluştukları için daha geniştirler (Avrupa ile Kuzey Amerika önünde yüze çıkmış buzul kökenli yüzey şekilleri). Kenarlarında okyanus çukurlarının yer aldığı etkin kenarlar yalnızca Antil ve Scotia ada yaylarını oluşturur.

• *Hidroloji.* Ortalama olarak dünyadaki öbür okyanuslardan daha sıcak ve daha az tuzlu olan Atlas okyanusu su kütleleri, gelgitler (yarımgün aralıklarla ya da karışık aralıklarla) ile rüzgârların ya da yoğunluk farklarının sonucu olan akıntıların ikili etkisi altındadır. Su dolaşımı, iki büyük yüzeysel sistemden oluşur.

Tropikal sistem, alizelere bağımlıdır ve sıcaklıkları genellikle 18°C'ı aşan suları taşır. Tropikal sistem, başlangıçta, yükselen soğuk suları ağır ağır alçak enlemlere sürüklenen Kanarya ve Benguela akıntılarından oluşur. Afrika kıyılarına 1000 km'yi aşkın uzaklığa eriştiklerinde, yeniden ısınan sular, okyanusu baştan sona aşan iki ana dala ayrılır. Güney ekvator akıntısı, yolunun sonunda, São Roque burnu açığında, iki kola ayrılır: güneye doğru giden kol ya da Brezilya akıntısı (büyük bir antisiklon çevriminin etkisindedir); daha büyük olan ve Antiller denizi'yle Meksika körfezinin bütün yüzeysel dolaşımlarını besleyen kuzeye doğru giden kol ya da Guyanalar akıntısı. Kuzey Ekvator akıntısı, yavaş yavaş kuzeye doğru saparak, Antiller denizi akıntısını oluşturur. Suları batıya doğru sürükleyen bu iki ana akıntı arasında bulunan dar kuşak (alizeler burada birbirine yaklaşır) ekvator karşı akıntısı tarafından aşılır; suları Afrika'ya doğru sürükleyen ekvator karşı akıntısı, Afrika yakınlarında Gine akıntısı adını alır. Gine akıntısı, Kuzey Ekvator ve Güney Ekvator akıntıları sınırlarının altında bulunan ıraksama akıntıları içinde yükselen suların karşılaştığı bir yakınlaşma çizgisini izleyen geniş bir geri dönüş akıntısıdır. Bu denkleştirici işlevi, güney ekvator ıraksamasının birkaç yüz metre altında akan Lomonosov akıntısı da sağlar.

Ilıman kuşak sistem, Amerika kenarında birikmiş tropikal suları Avrupa ve Afrika'ya doğru sürükleyen batı rüzgârlarının büyük ölçüde etkisindedir. Yalın ve bölgesel bir şema Güney Atlas okyanusu'nun özelliğidir. Amerika kıyıları boyunca, Bre-

zilya akıntısının getirdiği ılık sular Falkland akıntısının (Antarktika çevresini dolaşan akıntının kolu olan bu akıntının suları, Arjantin sahanlığı üstünde kuzeye saparken ılıklaşır) sularıyla birbirlerine yaklaşır. Karışım sularını alan büyük akıntı bu suları, Güney Afrika'ya ve Hint okyanusu'na kadar ulaştırır. Sistemin doğal sınırını, Antarktika yakınsaması oluşturur. Kuzey Atlas okyanusu'ndaki dolaşıma, Meksika körfezinden çıkan ve Kuzey Ekvator akıntısından sapan kollarla (Antiller akıntısı, Sargasso akıntısı) büyüyen suların beslediği Gulf Stream egemendir. Newfoundland'ın güneyinde başlayan Kuzey Atlas okyanusu akıntısı, yavaş yavaş doğuya (Kanarya akıntısını besleyen Portekiz akıntısı) ve kuzey-doğuya doğru yayılır. Dolaşım, gelgitin etkin olduğu Avrupa yarımadası körfezlerine, koylarına ve boğazlarına (Gaskonya körfezi, Kuzey denizi, İrlanda denizi, Manş denizi, Baltık denizi) girerken karmaşıklaşır. Başlıca geçidin (Faerøerne adaları ile İskoçya arasındaki Wyville-Thomson boğazı) ötesinde, Norveç akıntısı, belli bir ölçüde soğumuş ve tuzu azalmış suları, Kuzey Buz denizi yakınlarına kadar sürükler. Kuzey-doğuya doğru, Gulf Stream Kuzey Atlas okyanusu akıntısı ve Norveç akıntısı, Kutup cephesi boyunca, Kuzey Buz denizi'nden Grönland, Baffin ve Labrador denizlerinden gelen sulara yaklaşır. İki su kütlesi arasındaki çelişki, özellikle Newfoundland'ın güneyinde (cepheye burada "soğuk duvar" adı verilir) belirgindir.

Nispeten sıcak ve tuzlu sular taşıyan bu yüzey sistemlerinin altında, Atlas okyanusu'nun geri kalan bölümünü, ters yönde akan deniz akıntıları aşar. Bunların "ara" akıntı olarak nitelenen en az derinde olanları, soğuk suların kutup cepheleri boyunca dibe inmesinin sonucudur. Daha yoğun oldukları için en derinde olanların kaynağıysa, Grönland'ın, özellikle de Antarktika'nın kenar kesimleridir. Kuzeyden güneye doğru ilerleyen bu akıntılar, enlemler arasında canlı bir su alış verişi sağlar ve özellikle batı kenarların eteğindeki diplerin biçimlenmesinde önemli rol oynar.

• *Yaşam.* Irmakların getirdiği bol besleyici madde, rezürjansın (özellikle Afrika önünde) rolü, su alışverişlerinin yoğunluğu ve gelgitlerin kıta sahanlıklarına getirdiği etkinlik nedeniyle, Atlas okyanusu, yaşamın gelişmesine son derece elverişli koşullar sağlar. Plankton zenginliği, canlı bir balıkçılığın çok erken tarihlerde gelişmesine (günümüzde hâlâ, dünyada tutulan toplam balık miktarının yarısı) olanak vermiştir. Beş yüz yıldan bu yana kurulmuş olan ticaret yolları ağıysa, Atlas okyanusu'nu, birbirini tamamlayan uygarlıklar arasında bağ haline getirmiştir. Atlas okyanusu'nun kuzey kesimi kıyılarında, kalabalık nüfuslu ve sanayileşmiş bölgeler yer alır; söz konusu bölgeler arasında, yoğun bir liman ve havalimanı ağı sayesinde, dünyanın en yoğun deniz ve hava ulaşımı sağlanmaktadır.

• *Deniz savaşları* (1914-1918; 1939-1945). İtilaf devletlerinin Birinci Dünya savaşı'nı kazanmalarında temel etmenlerden biri, deniz egemenliğini ele geçirmiş olmalarıydı. Her şeyden önce amiral Jellicoe'nun komuta ettiği İngiliz "büyük donanma"sının sağladığı bu egemenlik, denizaltı savaşının ortaya çıkmasıyla yok oldu. Almanlar tarafından 1915 şubatında ilk olarak başlatılan ve aynı yıl bir süre ara verilen denizaltı savaşı, 1917 şubatında yoğun biçimde yeniden başlatıldı ve hemen önemli sonuçlar doğurdu (1917 nisanında toplam 871 000 tonluk gemi batırılmıştı). İtilaf devletlerinin aldıkları önlemler (gemilerin konvoylar halinde yol alması, denizaltılara karşı savaş), ABD donanmasının katkısı, tersanelerin gelişmesi, alman denizaltılarının yıpranması denizaltıların etkisini azalttı: batırılan gemi tonajı 1917 haziranında 662 000 tona, aralığındaysa 369 000 tona düştü; 1918'deyse ayda 300 000 tonu hiçbir zaman aşmadı.

Denizaltı savaşı, Alman genel kurmayı'nca beklenen sonucu (İngiltere'yi barış görüşmelerine oturmaya zorlamak) vermediği gibi, ABD'nin savaşa katılmasına da yol açtı.

1941-1944 Atlas okyanusu savaşı, Müttefikler için çok daha güç koşullar altında gerçekleşti. Almanlar, Kuzey burnundan İspanya'ya kadar Avrupa'nın bütün deniz cephesini tuttular ve alman denizaltılarının harekât alanlarının genişliği, ABD kıyıları açıklarına varmalarını sağladı. 1942 yılı, Müttefikler için özellikle tehlikeli oldu: 7 800 000 tonluk müttefik gemisi (6 milyonu U-Boot'lar tarafından) batırıldı. Tersanelerin üretimi, bu kayıpları güçlükle karşılıyordu.

1943 nisanında, durumda ani bir değişiklik oldu: dört motorlu Liberator uçakları artık, Kuzey Atlas okyanusu hava örtüsünü tam anlamıyla kurmuştu; refakat gemilerinin ve deniz uçaklarının santimetrik radarı, U-Boot'ların Metox aygıtınca artık algılanamıyordu. O tarihten sonra U-Boot'lar büyük kayıplar verdilerse de, şnorkel'in kullanılmaya başlaması ve elektrikle çalışacak bir denizaltının denenme-

ATLAS OKYANUSU'NUN YAPISAL BİÇİMİ

ATLAS OKYANUSU'NUN AKINTILARI

si, SSCB'nin ve Avrupa'da savaşmakta olan Müttefik kuvvetlerinin desteklenmesi için temel koşul olan Atlas okyanusu egemenliğini, 1945 yılına kadar hep alman tehdidi altında tuttu. Beş yıl içinde 680 Alman U-Boot'u ve 14 Mt'luk Müttefik gemisi batmış, ama 268 Mt araç gereç ve 4 milyon asker taşıyan 75 000 gemi, Atlas okyanusunu aşmıştı.

ATLAS Okyanusu sırtı, Orta Atlantik sırtı da denir. Coğ. Atlas okyanusu'nun ortasında topografik kabartı. Kuzey Buz denizi'nde,Nansen sırtı ile başlar ve Güney Buz denizi'ne değin uzanır.S harfi biçimindedir. Yanlarında derin abisal çukurlar, üzerinde ise tümü volkanik yedi takımada yer alır. Binlerce kilometreyi bulan uzantısı boyunca transform ve boyuna faylarla parçalanmış olan sırt, okyanus tabanının genişlemesi sonucunda oluşmuştur.

ATLASÇİÇEĞİ a. Batıda "Noel kaktüsü" de denen Brezilya kökenli kaktüs türü *(Zygocastus truncatus)*. Boğum boğum yassı, yeşil gövdelerinin kenarı küt dişlidir; uzun bir sapın ucunda bulunan çok canlı kırmızı, pembe, sarı, beyaz renkli çiçekleri genellikle sonbahar kış arasında (Noel ya da yılbaşı dönemi) açar; Türkiye'de buna "yılbaşı çiçeği" de denir. Bu türe benzeyen ve gövde kesiti üç köşeli olan *epiphyllum* türleri de atlasçiçeği adıyla anılır; bunun da çok güzel çiçekli melez çeşitleri bulunmaktadır. Her iki atlasçiçeği Türkiye'de de süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ATLASİ (Hadi) → ATLAS (Hadi).

ATLASKEMİĞİ → ATLAS.

ATLASLAR (ORTA), Fas topraklarını yüksek Atlaslar ile Rif arasında 400 km boyunca verev olarak kesen dağ sırası. Özellikle, en yüksekleri 3 000 m'yi aşan (Bu Nasır 3 354 m) kireçtaşlı doruklardan ve uzun çöküntü alanlarından oluşur. İklimi oldukça yağışlı, kışın karlarla örtülü bu dağlar güzel ormanlarla kaplıdır. Oldukça dağınık yerleşmiş halkı *tamazirt* lehçesi konuşan, eskiden göçebe yaşayan, günümüzdeyse yarı yerleşik düzene geçerek koyun yetiştiriciliğinin yanı sıra tahıl tarımıyla da uğraşmaya başlayan Berberiler'den oluşur. Turizm henüz önemsizdir. Kenar kesimlerde birkaç küçük kent (Sefru, Azru) gelişmektedir.

ATLASLAR (SAHRA ya da **ÖNSAHRA — I),** Cezayir'de dağlık bütün; Fas sınırında El Kantara geçidine kadar uzunluğu 700 km'dir; Doğu Yüksek Atlaslar'ı K.-D.'ya doğru devam ettirir ve Avras ve Nemenşa dağları aracılığıyla D.'ya doğru uzanır. Cezayir yüksek ovalarını (K.'de) asıl Büyük Sahra'dan (G.'de) ayırır.

Oldukça yalın kıvrımlı bir yapısı olan Sahra Atlasları, kireçtaşı iskeletli, senklinal vadilerle ya da platolarla birbirinden ayrılan küçük dağ sıralarıdır. Birbirinden klüzlerle ayrılan birçok kütle görülür. B.'dan D.'ya doğru Ksur dağları, cebel Amur, Ubed Nail dağları ve Zab dağları birbirini izler.

Bozkırlarla örtülü komşu ovalardakinden biraz daha yağışlı bir iklimi olan Sahra Atlasları'nda, çalılıklarla kaplı yamaçların yukarısında, geleneksel olarak Yüksel Ovalar ile Büyük Sahra arasında yer değiştiren göçebe ve yarı göçebe Berberiler'in yaşadıkları yaz otlakları ve iyice seyrekleşmiş ormanlar yer alır. Nüfus yoğunluğu çok düşüktür; halk güç koşullarda yaşar. Göçebeler yerleşik düzene geçmeye başlamışlardır. Halk, dağları G.'ye doğru sınırlayan birkaç vahada (Laguat, vb.) ya da K.'e doğru, boğazların çıkışında kurulmuş küçük kentlerde (Ayn Sefra, Aflu, El Celfa, Bussaade) toplanmıştır.

ATLASOF (Hadi) → ATLAS (Hadi).

ATLATICI a. Bir hava taşıtından paraşütle insan atlatan uzman.

ATLATILMAK → ATLAMAK.

ATLATMA a. Atlatmak eylemi.
—Gazetc. Bir gazetenin (gazetecinin) önemli bir haber ya da bölgeyi öteki gazetelere duyurmadan kullanması.
—Kuşç. *Basamak atlatma,* işaretparmağı üstünde tutulan evcil bir kuşu öbür elin işaretparmağına geçirtme; bu hareket çabukça yapıldığında kuş bir merdivene tırmanıyormuş gibi görünür.
—Örg. Trikotaj makinelerinde, daha önce oluşmuş ilmeklerin üzerine, iğnelere takılan yeni halkaları düşürme ve böylelikle yeni bir sıra ilmek oluşturma işlemi. || *Atlatma çeliği,* iğnesi tığ başlı trikotaj makinelerinde atlatmayı kolaylaştırmaya yarayan, kenarları girintili çıkıntılı, çelikten yassı parça: ||*Atlatma kamı,* atlatma işlemine mekanik olarak komuta eden kam.
◆ sıf. Gazetc. *Atlatma haber,* bir gazetecinin ya da bir gazetenin, başka birinden önce yayımladığı, henüz kimsenin duymadığı önemli ya da heyecan verici haber.

ATLATMAK → ATLAMAK.

ATLAYICI a. Atlama yarışlarında uzmanlaşmış atlet: *yüksek atlayıcı, uzun atlayıcı, sırıkla yüksek atlayıcı.*
—Binc. Engel atlama yarışlarında eğitim görerek yetişmiş at. (KONKUR ATI da denir.)

ATLAYIŞ a. **1.** Gövdenin kas gerilimiyle birdenbire yerden kesilip ileri fırlama, sıçrama hareketi: *Üçüncü atlayış başarısız oldu. Bir atlayışta suyu geçmek.* **—2.** Yüksekten suya atlama hareketi: *Bir atlayış yapmak, gerçekleştirmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Su spor.)
—Binc. Atın doğal sıçramaları, herhangi bir engel, tümsek, çukuru aşmak için yaptığı hareket. (Atın, başboynunu öne alıp, art ayaklarını karın altına sürterek sıçraması da atlayıştır. Buna *koyun atlaması* da denir. Hayvan, bu tür hareketi ya kendini sıkan biniciden kurtulmak ya da oyun ve keyif için yapabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Havc. Uçuş halindeki bir hava taşıtından paraşütle atlama eylemi. || *Deneme, manevra, harekât atlayışı,* bireysel alıştırma, eğitim ya da muharebe görevi gibi amaçlarla yapılacak atlayışları adlandıran askeri terimler.
—Spor. Futbolda kalecinin topa ya da topa sahip olan oyuncuya doğru, ellerini öne uzatmış ve yere yatay olarak yaptığı uzanma hareketi.
—ANSİKL. Binc. Binicilikte atlayış, belli düzen ve kurallara göre yapılan engel atlamalarıdır. Biniciliğin üç dalından biri olan bu çalışma ve bu türde düzenlenen yarışlara, engel atlama çalışmaları ve *engel atlama yarışları* denir. Uluslararası binicilik federasyonu (AEI), konkurhipiklerin belli düzen ve kurallara göre uygulanabilmesi için at ve binicilerin yaş, cinsiyet ve eğitim derecelerini göz önüne alarak çeşitli engel atlama biçimleri oluşturmuş, atlanacak engellerin profilleri, yükseklik ve genişliklerini saptayarak, bunları resmi bir yönetmelikte toplamıştır. Ulusal federasyonlar, uluslararası yönetmeliğe uymak zorundadırlar. Engel atlamaları; zamanlı, zamansız olduğu gibi 80 cm'den başlayarak 1 m 70 cm'lik yüksekliğe kadar ulaşan engellerin yer aldığı parkurlarda yapılır. Bir tek engelin aşılmasıyla yapılan ferdi yüksek atlayışlarda, engelin yüksekliği daha da artabilir. Bu konudaki rekor 2 m 44 cm'dir. Ancak, uluslararası yönetmelikte bu tür bir atlayış olmadığından, rekor özel niteliktedir.
—Su spor. Yarışmalarda altı grup atlayış vardır; bunların beşi hem tramplen, hem de kule atlayışları için geçerlidir: öne atlayışlar; geriye atlayışlar; öne sıçrayarak yapılan ters atlayışlar ve sonra havada geriye dönme; geriye sıçrayarak yapılan ters atlayışlar ve sonra havada öne dönme; burgu hareketi atlayışlar. Dengeye dayalı atlayışlar yalnızca kule atlayışları için geçerlidir.

Kurallarla belirlenmiş dört duruş vardır: dik duruş (gövde gergin); bükük duruş (gövde kalçalardan bükük, bacaklar gergin); toplu duruş (gövde toplu, eller dizlerde toplanmış durumda); serbest duruş (atlayıcı burgu hareketi yapabilir ve atlayışını bükük, toplu ve dik pozisyonla bitirebilir). Atlayışların değerlendirilmesi, uygulamaları göz önünde bulunduran hakemler tarafından yapılır ve sonuç, kurallı her atlayışa özgü katsayıyla belirlenir.

ATLET a. (yun. *athletes*'den fr. *athlète*). **1.** Atletizmin bir ya da birden çok dalında spor yapan kimse: *Türk atletleri. Dört dörtlük bir atlet.* **—2.** Kolsuz, yakası açık erkek fanilası. **—3.** *Atlet yapılı,* kasları gelişkin, sağlam yapılı kimse için kullanılır.
—Antik. Genellikle panhellenia bayramları ve spor oyunları çerçevesinde düzenlenen yarışmalara katılan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Der. hast. *Atlet ayağı,* tricophyton ya da epidermophyton cinsi mantarların daha çok üçüncü ve dördüncü ayak parmakları arasına ve ayaklara yerleşmesiyle ortaya çıkan deri hastalığı. (*Candida albicans* cinsi maya mantarları, ayak parmaklarında, atlet ayağındakilerle benzer görünümde entertigolara yol açar, ancak bunlara daha çok birinci ve ikinci ayak parmakları arasında rastlanır.)
—ANSİKL. Antik. Eski Yunanistan'da atletler koşucu, güreşçi, disk ya da cirit atıcı, boksör, pankrasçı gibi çeşitli sınıflara ayrılırdı. Yarışmacılar, üç gruba bölünmüştü: çocuklar (12-16 yaş), delikanlılar (16-20 yaş) ve yetişkinler. Yarışmacıların, yunanlı ve özgür yurttaşlar sınıfından olmaları gerekirdi. İ. Ö. V. yy.'ın sonuna kadar, atletler gerçekte amatör ve çoğu kez de soylu kişilerdi. Fakat, İ. Ö. IV. yy.'da atletizm, galiplere sağlanan çıkarlardan ötürü bir meslek durumuna geldi. Gerçekten de, galipler, daha başlangıçtan beri, bazı ödüllerden başka, olağanüstü yararlar da sağlarlardı: zafer töreniyle karşılanma, onur payesi veren kararnameler, vergi bağışıklıkları, protokolde öncelikler, devlet misafirhanesinde (prytaneion) beslenme, heykeli dikilme (Myron'un *Diskobolos*'u, Polikleitos'un *Diadumenos*'u, Lysippos'un *Apoksyomenos*'u gibi). Pindaros gibi büyük şairler ise, galiplerin zaferlerini dile getirirlerdi.

İ. Ö. IV. yy.'da bireyin yüceltilmesi, atletin saygınlığını büsbütün artırdı. Tıpkı bir sanatçı ya da zafer kazanmış bir komutan gibi kendi kendini aşıp, sahip olduğu bütün gizli yetenekleri gerçekleştirme gücünü gösterebilmesi, site içinde çok önemli bir yer edinmesini sağladı.

ATLETİK sıf. (fr. *athlétique*). **1.** Kasları gelişmiş, bedeni biçimli, atlete benzeyen kimse için kullanılır: *Atletik bir genç.* **—2.** Atlete özgü: *Atletik yapı, vücut.* **—3.** Atletizmle ilgili.
—Ruhbil. E. Kretschemer'in biyotipolojisinde, göğsün, butların ve bacakların güçlü bir gelişmesi, kalçanınsa daha az gelişmesiyle belirginleşen yapısal tip.

ATLETİZM a. (fr. *athlétisme*). Koşuları,

atlasçiçeği

uzun atlama
(Barcelona Olimpiyat oyunları, 1992)
Heike Drechsler

ATLETİZM

atlamaları ve atmaları içeren, kurallara bağlanmış spor yarışmalarının tümü.

—ANSİKL. Modern atletizm, XIX. yy.'da Büyük Britanya'da, kolej ve üniversitelerde doğdu (Oxford ve Cambridge üniversiteleri bunda önemli bir rol oynadılar). 1861'de ilk atletizm klübü, Mincing Lane Athletic kuruldu. 1866'da kurulan Amateur Athletic Clup ilk atletizm şampiyonalarını düzenledi. 1877'de İngiltere ve İrlanda atletleri ilk uluslararası karşılaşmayı yaptılar. Aynı devirde atletizm, ABD'ye, Kanada'ya ve yavaş yavaş öteki ülkelere yayıldı.

Günümüzde bütün dünyada uygulanan atletizm kuralları, 1912'de Stockholm'de kurulan ve 150'den fazla ülkenin üye olduğu uluslararası bir kuruluş, International Amateur Athletic Federation tarafından saptanmıştır. Atletizm yarışmaları üç kategoriye ayrılır: koşular, atlamalar, atmalar. Bunların sonucunda rekorlar belirlenir. Başlıca koşular, pist üzerinde yapılan 100 m, 200 m, 400 m, 800 m, 1 500 m, 3 000 m, 5 000 m, 10 000 m koşularıyla 110 m, 400 m engelli ve 3 000 m engelli (steeple-chase) koşularıdır. Kadınlar arası yarışmalar aşağı yukarı erkeklerinkinin aynıdır, yalnız 5 000 ve 10 000 m'lik koşuların yerine 3 000 m'lik, 110 m engellinin yerine de 100 m engelli koşular konulmuştur. Başlıca yol koşusu, maratondur.

Bu bireysel koşulardan başka, dört koşucudan oluşan takımlar arasında bayrak koşuları da düzenlenir: erkekler ve kadınlar 4x100 m ile 4x400 m. Atlamalar, kadınlarda yüksek ve uzun atlama; erkeklerde yüksek, uzun, sırıkla yüksek ve üç adım atlamayı; atmalar ise, kadınlarda gülle, disk, cirit; erkeklerde gülle, disk, cirit ve çekiç atma yarışlarını içerir. Nihayet, kadınlar için heptatlon, erkekler için de dekatlon, koşu, atlama ve atmaları birlikte içeren yarışmalardır.

Çeşitli ulasal şampiyonalar dışında, bellibaşlı atletizm yarışmaları, uluslararası karşılaşmalar, kıtalar arası şampiyonalar, Dünya kupası ve özellikle de atletizme üstün bir yer veren Olimpiyat oyunlarıdır. Atletizme duyulan ilgi, sürekli rekor kırma mücadelesinden dolayı hiçbir zaman azalmaz. Durmadan daha yoğun bir antrenmanı gerektiren bu mücadelenin sonuçları, insanoğlunun bedensel yeteneklerinin sınırlarını her gün biraz daha ileriye götürmekte, tekniğin kaydettiği sürekli ilerlemeler de (cam elyafından sırık, sentetik maddelerden pistler) ayrıca buna yardımcı olmaktadır.

Günümüzde dünya rekorlarının durumu şöyledir (1 aralık 1992):

—Erkekler: 100 m, 9 sn 86; 200 m, 19 sn 72; 400 m, 43 sn 29; 800 m, 1 dk 41 sn 73; 1 500 m, 3 dk 29 sn 46; 3 000 m, 7 dk 29 sn 45; 5 000 m, 12 dk 58 sn 39; 10 000 m 27 dk 8 sn 23; 110 m engelli, 12 sn 92; 400 m engelli, 47 sn 02; 3 000 m, engelli, 8 dk 5 sn 35; 4x100 m, 37 sn 40; 4x400

5000 metre
(Barcelona Olimpiyat oyunları, 1992)
Dieter Baumann

disk atma
(Barcelona
Olimpiyat
oyunları, 1992)
Lars Riedel

yüksek atlama
(Barcelona Olimpiyat oyunları, 1992)

bayrak yarışı
(Barcelona Olimpiyat oyunları, 1992)
Carl Lewis

m, 2 dk 55 sn 74; yüksek atlama, 2, 44 m; uzun atlama, 8,95 m; sırıkla yüksek atlama, 6,11 m; üç adım atlama, 17,97 m; gülle atma, 23,12 m; disk atma, 74,08 m; cirit atma, 94,74; çekiç atma, 86,74 m.

—Kadınlar: 100 m, 10 sn 49; 200 m, 21 sn 34; 400 m, 47 sn 60; 800 m, 1 dk 53 sn 28; 1 500 m, 3 dk 52 sn 47; 3 000 m, 8 dk 22 sn 62; 100 m engelli, 12 sn 21; 400 m engelli, 52 sn 94; 4x100 m, 41 sn 37; 4x400, 3 dk 15 sn 17; yüksek atlama, 2,09 m; uzun atlama, 7,52 m; gülle atma, 22, 63 m; disk atma, 76,80 m; cirit atma, 80 m.

Türkiye'de atletizm faaliyetleri geçen yüzyılın sonlarında İstanbul'da Kurtuluş kulübü'nde (Tatavla kulübü, 1896) başladı. İlk türk atleti aynı zamanda futbolcu olan ve Çanakkale savaşları'nda (1915) şehit düşen Celal İbrahim'in ardından Dr. Şükrü Dilek, Nurettin Otmar, Selahattin ve Asım beyler başarılarıyla bu konuda öncülük ettiler. Robert kolej ve Galatasaray lisesi'nin atletizmi benimsemesinden sonra Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'na bağlı ilk atletizm federasyonu kuruldu (1922). 1924 Paris Olimpiyatları için Almanya'dan Alexy Abrahams antrenör olarak getirildi. Bu dönemden sonra, Ömer Besim Koşalay, Rauf Hasağası, Şekip Engineri, Adil Giray, Burhan Aşan, Vildan Aşir Savaşır, Mehmet Ali Aybar, Ünvan Tayfuroğlu, Suat Hayri Ürgüplü, Cezmi Şahingiray, Said Odyak, Mazhar Lesmor.

uzun atlama
(Barcelona Olimpiyat oyunları, 1992)
Mike Powell

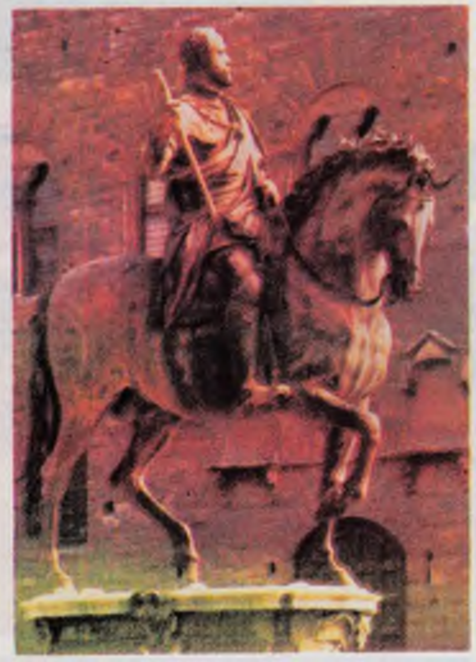
Daniş Karabelen ve Cemal Tural gibi sporcular atletizmde başarı sağladılar. Bu başarılar, pistlere yeni isimler, şampiyonlar kazandırdı. 1940'lara kadar uzanan bu dönemde, Raif Emengen, Sedat Şora, Ziya Atlet, Füruzan Tekil, Yani Karakoş, Melih Kotanca, Muzaffer Baloğlu, Rıza Maksut İşman, Arat Ararat, Faik Ömer ve Şevki Koru gibi atletler de yetişti. Türk milli takımı 1940 Balkan şampiyonası'nda birincilik kazandı.

İkinci Dünya savaşı sonraları, atletizmde yeni rekortmenlerin arasında Cezmi Or, Muzaffer Selvi, Kemal Aksur, Doğan Acarbay, Cahit Önel, Ekrem Koçak, Eşref Aydın, Mahir Aras, Kemal Köksal, Nuri Turan'ın adları sayılabilir. 1948 Londra Olimpiyat oyunları'nda ve 1951 Avrupa Atletizm şampiyonası'nda üç adım atlama dalında Ruhi Sarıalp*'in iki kez bronz madalya alması bu konuda günümüze kadar alınan en büyük başarı oldu. Muharrem Dalkılıç, Gül Çıray, Abdullah Kökpınar ve Aşkın Tuna'nın bireysel başarılarına rağmen 1950'lerden sonra atletizmde bir düşüş dönemi başladı. 1960'lardan sonraysa İsmail Akçay, Mehmet Tümkan, Hüseyin Aktaş ve Ekrem Özdamar gibi şampiyonlar yetişti. Günümüze kadar bu adları Veli Ballı, Mehmet Yurdadön, Sermet Timurlenk, Mehmet Terzi, Ahmet Altun ve Semra Aksu izlediler.

Atletizm şampiyonası *(Avrupa)*, Avrupa ülkeleri arasında düzenlenen amatör atletizm şampiyonası. İlki, 1934'te Torino'da (İtalya) düzenlenen şampiyona, dört yılda bir değişik ülkelerde yapılır. Şampiyonaya 1938'den sonra bayanlar da katılmaktadır. Türkiye 1950'den başlayarak bu şampiyonaya katıldı. Atletlerimizin kazandığı en önemli derece, 1950'de Ruhi Sarıalp'in üç adım atlamadaki 14,54 m'lik üçüncülüğü oldu.

ATLI sıf. ve a. **1.** Ata binen kimse için kullanılır: *Karşıdan bir atlı göründü.* **—2.** Atlı asker; süvari: *Beş yüz atlıyla düşmanın üstüne yürümek.* || *Atlı heykel* ya da *atlı portre*, bir kimseyi ata binmiş olarak gösteren sanat yapıtı. (Bk. *ansikl.* böl. İkonogr.)
—Esk. Rom. *Atlılar sınıfı*, eski Roma'da şövalyelerden oluşan ayrıcalıklı sınıf. || *Atlı sıraları*, seyir ve eğlence yerlerinde romalı şövalyelere ayrılan sıralar.
—Hırist. *Mahşerin dört atlısı*, İncil'in son kitabının VI. bölümünde sözü edilen, kıyamet alameti görüntü. (Dört atlı, peygamberlerin İsrailoğulları'na gözdağı olarak gösterdikleri dört afeti simgeler: savaş, yıkımlar, kıtlık, öldürücü salgınlar.)
—Kur. tar. *Atlı mukabelecisi*, kapıkulu süvari bölüklerinin kayıtlarını tutan, maaş defterlerini denetleyen maliye kaleminin amiri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Altı mukabelesi*, başdefterdarlıkta hazinei amire dairesine bağlı, kapıkulu süvari bölüklerinin isim ve maaş defterlerini tutan kalem. ||*Atlı ulufeci*, sınır kalelerinde muhafız komutanı olan dizdarlara bağlı süvari birlikleri.

◆ sıf. **1.** Atla çekilen: *Atlı araba. Atlı tramvay.* **—2.** Atla yapılan spor için kullanılır: *Atlı spor.* **—3.** *Atlı ases gibi gezmek*, çekinmeden, gece gündüz demeden gezmek. || *Atlıyı attan, yaylıyı yoldan çevirmek*, herkesi işinden gücünden alıkoymak.
—Ask. *Atlı haberci*, silahlı kuvvetlerde emir, haber ve raporları atlı olarak yerlerine ulaştıran asker. || *Atlı kıtalar*, kadrolarında çeşitli amaçlarla at (binek ve ulaştırma) bulunduran askeri birlikler.
—Kur. tar. *Atlı ases*, Yeniçeri ocağı'nın 28. ortasına bağlı, asayişi sağlamakla görevli aseslerin süvari bölüklerine verilen ad. ||*Atlı sekban*, Yeniçeri ocağı'nın 65. ortasını oluşturan sekbanların süvari olanlarına verilen ad. (Daha çok padişahın av hizmetlerinde görev yaparlardı.) || *Atlı tüfekçi*, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mısır eyalet teşkilatı düzenlenirken (1524) oluşturulan 900 kişilik muvazzaf birlik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Atlı yeniçeriler*, atlı zağarcılarla atlı sekbanlara verilen ad. || *Atlı zağarcı*, Yeniçeri ocağı'nın 64. ortasını oluşturan zağarcıların süvari olanlarına verilen ad. (Atlı sekbanlar gibi, daha çok padişahın av hizmetinde görev yaparlardı.)

Cosimo I'in atlı heykeli
Giambologna'nın yapıtı (1594)
bronz
piazza della Signoria, Floransa

bronz atlı heykelcik
İtalya, XV. yy. *(Louvre müzesi, Paris)*

■—ANSİKL. İkonogr. *Atlı heykeller.* Yunan antik çağında atlı heykellerin bulunduğunu Pausanias'tan öğrenmekteyiz. Ayrıca, bazı kabartmalar, heykel parçaları (atlı Rampin, Louvre ve Atina), heykelcikler (İskender, Napoli müzesi) ve özellikle arka yüzlerinde atlı figürü bulunan sikkeler bilinmektedir. Günümüze kadar gelen ilk gerçek atlı heykeli, Marcus Aurelius'un tunçtan heykelidir (Campidoglio meydanı, Roma). Ayrıca, Charlemagne'ın heykelciğini (Louvre), Poitou'daki Melle ve Civray kiliselerinin atlılarını, Bamberg katedrali'nin Süvari'sini, Basel katedrali'ndeki aziz Georgius heykelini, Cangrande de Della Scala'nın (Verona müzesi avlusu) ya da Bernabo Visconti'nin (Milano müzesi) heykellerini sayabiliriz. Arkadan, bu türün başyapıtları olan Donatello'nun Gattamelata'sı (Padova), Verrocchio'nun Colleoni'si (Venedik), P. Tacca'nın Felipe IV'ü (Madrid) gelir. Bunların yanı sıra yağlıboya resimler (Uccello'nun John Hawkwood'u) ve sayısız heykelcikler, madalyonlar, bazıları mezar için yapılmış kabartmalar (Roberto Malatesta, Louvre) vardır.

Marie de Médicis'nin
atlı portresi
XVI. yy. fransız okulu
Güzel Sanatlar müzesi, La Rochelle

Bütün batılı hükümdarlar, genellikle tunçtan dökülmüş atlı heykellerini diktirmişlerdi: İspanya kralı Felipe III (Madrid), Cosimo I ve Ferdinando de Medici (Giambologna, Floransa), Büyük Petro (Falconet, Leningrad), Gustaf Adolf (Larchevêque, Stockholm), Christian V ve Frederik V (Saly, Kopenhag), Büyük Seçici (Schlüter, Berlin), Joseph II (Zauner, Viyana), Charles I (Lesueur, Londra), Henri IV (P. Tacca ve P. Francheville) ve Louis XII (Daniela da Volterra ve Biard, Paris), Louis XIV (Desjardins, Lyon), ayrıca Dijon'da (Le Hongre), Montpellier'de (Coyzevox), Paris'te (Girardon), Louis XV (Bouchardon, Paris). Fransız atlı heykelleri Devrim sırasında yok oldu. Restauration döneminde, bazı heykelciler, Henri IV (Paris), Louis XIII (*a.y.*) ve Louis XIV'ü (Paris, Versailles, Lyon) temsil eden yeni bir dizi atlı figürü yapmakla görevlendirildiler. O tarihten bu yana, bu heykel türünün yapımı aralıksız sürdü. Bu konuda, Kavalalı Mehmet Ali Paşa (İskenderiye), Charlemagne (Paris, Roma, San Pietro), Jeanne-d'Arc (Paris, Orléans, Reims), Alvear (Bourdelle, Buenos Aires) ve Folc'un (Wlérick ve Martin, Paris) heykellerini sayabiliriz.

Resim dalında en ünlü atlı portrelerini Tiziano (*Karl V*, Madrid), Van Dyck (*Charles I*, Windsor; *François de Moncade*, Louvre), Velázquez (*Felipe IV, İnfante Balthasar Carlos, Olivares kontu ve dükü*, Madrid) yaptılar.
—Kur. tar. • *Atlı mukabelecisi*, Osmanlı devlet örgütünde Hacegânı divanı hümayun adı verilen memurlardandı. Saray kapıcıları ile birinci ve ikinci mirahurlara bağlı saray memur ve hademelerinin dahil bulunduğu saray ağalarının defterlerini de kontrol ederdi.

• *Atlı tüfekçi birlikleri*, bir ağa, kethüda ve kâtip tarafından yönetilirdi. Kuruluşundan kısa bir süre sonra tüfekçi sayısı 1 000'e ulaşmıştı. At üzerinde tüfek atış talimleri yaparlardı. Yeniçeri ocağı ile birlikte, atlı tüfekçi birlikleri de kaldırıldı (1826).

ATLI (Halit Lem'i) → LEM'İ ATLI.

ATLI (Aşir), türk general (Kilis 1881 - İstanbul 1957). Harp okulu'nu (1903), Harp akademisi'ni (1906) bitirdi. Yemen'de kurmay subay olarak görev yaptı. Birinci Dünya savaşı'nda Irak cephesinde savaştı. Kurtuluş savaşı'nda İzmir doğu cephesi Kuvayı milliye komutanlığı, Antalya valiliği ve bölge komutanlığı görevlerinde bulundu. Büyük taarruz'da 16. Tümen'e komuta etti. 1925'te generalliğe yükseltildi. 1931'de emekli oldu. Kütahya,

Bursa, Gaziantep milletvekilliği yaptı (1939-1950).

ATLI (İsmet), türk güreşçi (Adana 1931). Güreşe karakucakla başladı. Mindere çıktığı ilk yıl milli takıma seçildi (1951). Aynı yıl, İskenderiye'de düzenlenen Birinci Akdeniz oyunları'nda, serbestte (79 kg) şampiyon oldu. 1954'te dünya ikinciliğini (79 kg), 1956'da Dünya kupası şampiyonluğunu (79 kg), 1957'de Dünya üçüncülüğünü (79 kg) kazandı. 1960 Roma Olimpiyat oyunları'nda 87 kg finalinde, ünlü iranlı güreşçi Gulam Rıza Tahti'yi yenerek şampiyon oldu. 1962'de 97 kiloda greko-romen dünya üçüncülüğünü kazandıktan sonra güreşi bıraktı.

ATLI HAN, XVII. yy.'da Ebülgazi Bahadır Han'ın düzenlediği soyağacına göre, Alınca Han'ın oğlu, Atsız'ın babası. Türkler'in ve Moğollar'ın efsanevi hükümdarı Bulca Han'ın iki oğlundan biri olan Moğol Han, Türkler'in ve Çingiz soyunun atasıydı. Oğuz Han onun torunu olarak gösterilir. Atlı Han ise Tatar'ın kutsal 8 göbek soyu içinde 4. kuşakta yer alır.

ATLIĞ (Nevzad), türk koro yöneticisi (Denizli 1925). Tıp öğrenimi sırasında üniversite korosunda keman çaldı, sonra bu koroyu yönetti. İstanbul Belediye konservatuvarı'nın türk müziği bölümünde solfej ve üslup dersleri verdi, bir süre İcra heyeti'ni yönetti. İstanbul Radyosu'nda türk müziği şube müdürlüğü; müdürlük denetleme kurulu üyeliği (1955-1958) yaptı; Küçük koro'yu yönetti. Mesut Cemil'in ölümü üzerine Klasik koro yöneticiliğine getirildi (1963). 1976'da, kurulmasına ön ayak olduğu Devlet* klasik türk müziği korosu'nun şefliğine atandı; şef, öğretmen, araştırmacı olarak türk müziğine hizmetleri için "profesör" payesi verildi (1985). Atatürk kültür dil ve tarih yüksek kurumu ve TRT yüksek kurulu üyesidir.

ATLIHİSAR, Afyonkarahisar'ın Şuhut ilçesi merkez bucağında belde; 2 635 nüf. (1990). PTT.

ATLIKARINCA a. Lunaparklarda çocukların ve yetişkinlerin üzerlerine binmesi için düzenlenmiş, yuvarlak bir taban üzerine yerleştirilen, yapma taşıtlar ve hayvanlardan oluşan araç.

ATLIKONAK, esk.**Evreni,**Erzurum'un Ilıca ilçesi, merkez bucağında köy; 626 nüf. (1990). Evreni kümbeti (XIV. yy.)

Atlılar *(Hippes),* Aristopnanes'in komedisi (İ.Ö. 424). Peloponisos savaşı'nın ortasında Atina halkının yaşayışını hoş bir dille yansıtan yazar, iktidarın bozukluğunu, halkın bencilliğini ve körlüğünü vurgular.

ATLILAR, Kıbrıs'taki *Şehitler** köyünün eski adı.

ATLİN gölü, Kanada'da göl, İngiliz Kolombiyası ile Yukon sınırında. Bölgede uranyum filizi ocakları işletilir.

Atm Ölçbil.NORMAL ATMOSFER'in simgesi.

ATMA a. Atmak eylemi.
—Ask. *Atma bölgesi,* paraşüt kıtaları ile silah, cephane, iaşe ağırlıklarının düşman bölgesine indirilebilmesi için seçilen toprak parçası (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dy. Lokomotif yardımıyla hızla geri itilen bir vagon ya da vagon dizisini bu lokomotiften ayırdıktan sonra, makineyi birden durdurarak vagonların kazandıkları hızla yürümelerini sağlayan manevra. — Lokomotifin demiryolu araçlarını iterek yaptığı manevra.
—El sant. Kasnak işinde, ipliği desen boyunca tutturma işlemi. —Geniş bir yüzeyi örtmek için iplikleri birbirine koşut biçimde germe ve düzenli bir biçimde ilmiklemeye dayanan yöntem. (Basit bir iplik yardımıyla, bir motifi tutturmada da kullanılabilir.) || *Atma işi,* kumaş yüzeyine enine ve boyuna iplikler atıp kesişme noktalarını tutturarak yapılan sayılı bir nakış türü. (Kafes görünümlü olan atma işi, kolaylığı nedeniyle eski işlemelerde, özellikle bohça ve yaygılarda çok kullanılmıştır.)
—Fizyol. Bir salgı ya da herhangi bir maddeyi dışarıya boşaltmak eylemi.
—İnş. Geniş açıklıklı bir lento oluşturan, çoğunlukla bileşik kiriş. —Bir kesme taşın ayrıtı üzerindeki bir parçanın kopması.
—Oy. *Bıçak atma,* bir çakının, bir bıçağın, yere iyice saplanması için, parmaklar, avuç içi, elin tersi, vb. ile tek harekette fırlatılmasını içeren ustalık oyunu.
—Örg. Artırma yapmak için ipliği örülmeden şişe geçirme ya da ajur yapmak için iki ilmiği birlikte örme.
—Saatç. *Tarih atma,* gün ve saatin değişmesiyle ilgili işlev. (*Yarı ani tarih atma*'da, bu işlev önce yavaş yavaş, daha sonra hızlı olarak zembereğin hareketiyle itilen starstopun gösterilmesiyle yerine getirilir; ani tarih atma ise geceyarısı takvimin tarihinin aniden değişmesiyle gerçekleşir.)
—Tuhf. *Düz atma,* çekecekli çubukların iğne gagalarının önündeki hareketi; böylece, gagaların yuvalarına yerleşen iplikler çekecekler tarafından toplanır ve yeni bir dizi ilmek oluşur. || *Ters atma,* çekecekli çubukların iğne gagalarının arkasındaki hareketi; bunun sonucunda, trikonun arka yüzünde "atlamalar" oluşur. (Bir çekecekli çubuk yalnızca ters atmalar yaptığında, dağıttığı iplikler atkı görünümü alır.)

◆ sıf. Atmak eylemiyle oluşan şey için kullanılır: *Atma kiriş.*
—Tuhf. Atma ilmikli trikotaj makinelerinde, iğnelere gelen ipliklere kılavuzluk eden çardak çubuklarının çapraz hareketi.
—ANSİKL. Hava indirme harekâtı, düşman bölgesi içindeki en duyarlı araziye yapılır. Arazinin kolaylıkla ele geçirilerek savunmaya elverişli olması göz önünde tutulur. Kayalık, bataklık, sık ağaçlık gibi doğal engelleri bol olan yerlere atma yapılmaz. Ayrıca atma bölgesinin havadan kolaylıkla tanınabilmesine ve atmayı zorlaştırıcı rüzgâr etkisinde olmamasına dikkat edilir.

ATMACA a. **1.** Eskiden çalılıklarda bıldırcın ve kuş avlamak için kullanılan yırtıcı kuş. (Bil. a. *Accipiter nisus;* gündüzyırtıcılarıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Yörs.* Çocukların kuş vurmak için kullandıkları bir araç; sapan. **—3.** *Atmaca gibi,* büyük bir hızla; büyük bir hırsla.
—ANSİKL. Atmaca, hızlı uçuşu ve ataklığıyla ünlüdür; orman içlerinde, çalılıklar arasında yaşayan küçük ötücü kuşları telef eder, ama böylelikle taneyle beslenen bu kuşların çoğalmasını önlemiş olur; ayrıca küçük kemirgenleri yediği için de yararlıdır. Türkiye'de ve tüm ılıman Avrasya'da yerleşik kuştur, kışın kutup yöresinden gelen göçmen kuşlara katılır.

ATMACA KARTAL a. Eski Dünya'da yaşayan yerleşik yırtıcı kuş. (Tavşanları, küçük sürüngenleri, küçük kargaları ve güvercinleri avlayarak beslenir. Bil. a. *Hieraaetus fasciatus;* gündüzyırtıcılarıgiller familyası.)

ATMACACI a. Atmaca yetiştiren, atmacayı avcı olarak eğitmekte usta olan kimse.
—Kur. tar. *Atmacacı başı,* Osmanlı saray örgütünde, atmacacılar ya da atmacacıyan-ı hassa denen avcı kolunun başında bulunan kişiye verilen san. (Sarayın dış hizmetliler grubundandı. Protokolde çakırcıbaşı ve şahincibaşıdan sonra gelir, emrinde kethüda ve müteferrika gibi hizmet neferleri bulunurdu.)

ATMAK g. f. **I. 1** *Bir şeyi (bir yere) atmak,* onu boşlukta bir yöne göndermek ya da bir yere ulaşması için savurmak, fırlatmak: *Şapkayı havaya atmak. Bütün eşyalarımı yere attı. Denize çakıltaşı atmak. Tarlalara tohum atmak.* **—2.** *Bir şeyi bir şeye (içine) atmak,* hızlı bir hareketle onu oraya koymak: *Şu odunları sobaya atıver. Ocağa kömür atmak. Yemeğe tuz atmak.* **—3.** *Bir şeyi bir şeye (üstüne), bir yere (önüne, arkasına vb.) atmak,* onu hızlı ve özensiz bir hareketle oraya bırakmak ya da yerleştirmek: *Mantosunu koltuğun üstüne atıp mutfağa koştu. Yere bir kilim atmak. Kahvenin önüne bir sandalye attı, oturdu.* **—4.** *Bir şeyi (çöpe) atmak,* işe yaramayan, kullanılmayan ya da artık kullanılmayan bir şeyden kurtulmak, onu ıskartaya çıkarmak ya da çöp tenekesine koymak: *Yiyecek artıklarını atmak. Bu mantoyu at artık modası çoktan geçti.* **—5.** *Bir şeyi bir kimseye bir hayvana atmak,* yakalaması için onu ona fırlatmak, vermek: *Topu bir kimseye atmak. Perde kapanırken seyirciler oyunculara çiçekler attılar. Kuşlara yem, maymunlara fıstık atmak.* **—6.** *Bir kimseyi (bir yerden, bir topluluktan) atmak,* bir kimsenin bir yerle, bir toplulukla ilişkisini kesmek, onu oradan dışarıya çıkarmak, kovmak: *Bir kimseyi işten, okuldan atmak. Kiracıyı evden atmak. Onu dernekten attılar.* **—7.** *Bir şeyi (bir yere, bir hedefe) atmak,* belli bir noktaya ulaşmasını amaçlayarak onu fırlatmak: *Bir hava üssüne bomba atmak. Oku hedefin tam ortasına atmak. Tabağı kafasına attı. Üç kurşun attı ama vuramadı.* **—8.** *Bir kimseyi bir yere atmak,* onu oraya (resmi bir yetki, kaba güç ya da zora başvurarak) göndermek, koymak: *Bir kimseyi ücra bir yere atmak. Kızı arabasına atıp kaçırdı. Bir kimseyi hapse atmak.* **—9.** *Bir şeyi (soyut)* [*içinden, kafasından vb.*] atmak, ondan kurtulmak: *Korkularını atmak. Bir düşünceyi kafasından atmak.* **—10.** *Bir şeyi bir yere atmak,* işe yaramayan, kullanılmayan, bir yerden çıkan şeyleri oraya yığmak, dökmek, boşaltmak: *Çöpleri denize atmak. Artıkları nehire atmakla suçlanan fabrika yöneticileri. Kazılan toprakları hendeğin kıyısına atmak.* **—11.** *Bedenin bir bölümünü bir yöne atmak,* onu hızlı bir hareketle o yöne savurmak, durumunu değiştirmek: *Başını yana atmak. Saçlarını arkaya atmak. Kolunu bir kimsenin omuzuna atmak.* **—12.** *Bir şeyi sonraki bir zamana atmak,* saptanan bir zamanı, daha sonraya aktarmak, ertelemek: *Bir randevuyu saat sekize atmak. Sınavı üç gün sonraya atmak.* **—13.** *Bir şeyi (bir yerden) atmak,* onu oradan çıkarmak: *Bu sözleri banttan atın. Sondan üç paragrafı attım.* **—14.** *Bir kimseyi, bir topluluğu bir şeye (soyut) atmak,* onu hoş olmayan bir durumun içine sokmak: *Kendini tehlikeye atmak. Ülkeyi serüvene atan bir karar.* **—15.** *Bir şeyi (bir şey aracılığıyla)* [*dışarı*] *atmak,* onu hızlı bir hareketle dışına çıkarmak: *Vücut zehiri ter yoluyla atar.* **—16.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yere) atmak,* onları ivedi olarak oraya taşımak, götürmek: *Hazır araba varken beni de eve atıver. Eşyaları hafta sonu eve atarsak, hafta içinde de yerleşiriz.* **—17.** *Suçu bir kımseye (üstüne) atmak,* onun sorumluluğunu bir başkasına yüklemek. **—18.** *Giysisini (üstündekini) atmak,* çıkarıp rahatlamak: *Soba yanınca önce ceketini sonra da yeleğini attı.* **—19.** *(Bir şeyden) belli bir miktar atmak,* (ondan) o kadar eksiltmek, değerini düşürmek: *Küsuratını at da elli binden anlaşalım.* **—20.** *Yünü, pamuğu atmak,* yay ve tokmakla onları ditmek, kabartmak. **—21.** *Arg. Bir şeyi atmak,* bir soruyu, bir bilgiyi kesin bilmeden, kestirerek yanıtlamak, söylemek: *Üçüncü soruyu attım ama tutturamadım.* **—22.** *Bir yeri (bir şeyle) atmak,* patlayıcı bir madde ile orayı uçurmak: *Yolu açmak için kayaları dinamitle attılar.* **—23.** *Bir şeyi bir yere, bir kenara atmak,* onu ayırmak, biriktirmek: *Şu yünleri bir kenara at sonra gerekebilir. Bir yere biraz para atmak.* **—24.** *Bir kimseye belli bir notu atmak,* ona bilgisini değerlendirmek üzere o notu vermek: *-Bana kaç attığını gördün mü?-Gördüm, altı attı.* **—25.** *Atıp tutmak,* bir şey ya da kimse için yerici sözler söylemek: *Arkamdan atıp tutmuş;* üstesinden gelemeyeceği büyük işler yapacağını söyleyerek abartılı biçimde konuşmak: *Buraları fabrikalarla donatacağım diye atıp tutuyordu.* || *Atma Recep din kardeşiyiz, at martini deb-*

atmaca
(Accipiter nisus)

uzun kuyruklu afrika atmacası
(Urotriorchis macrourus)

reli Hasan*, abartılı konuşan ya da yalan söyleyen kimseye söylenir. || *Attığı attık tuttuğu tuttuk*, bir kimseye karşı gelinemeyeceğini belirtmek için söylenir. || *Attığı taş, ürküttüğü kurbağaya değmemek*, bir iş ya da girişimden alınan sonuç, ona yatırılan parayı, emeği karşılayamamak. || *(Bir kimsenin) attığı tırnak bile olamamak*, bir kimseden söz ederken, bir başkasından kat kat değersiz olmak: *Haydi oradan, sen onun attığı tırnak bile olamazsın.* || *Attığını vurmak*, her işte başarı kazanmak, olumlu sonuç almak. **II.** Kimi deyimsel fiillerin oluşumunda yer alır. **1.** Vurmak: *Tokat, yumruk, tekme vb. atmak.* **—2.** Yazmak, koymak: *İmza, tarih, başlık atmak.* **—3.** Söylemek: *Yalan, palavra vb. atmak.* **—4.** Patlatmak: *Çığlık, kahkaha, nara atmak.* **—5.** Ateşlemek: *Silah, tüfek atmak.* **—6.** İçmek: *İki kadeh atmak, iki tek atmak.* **—7.** Oynamak: *Zar atmak, tavla atmak.* **III.** Yardımcı fiil. Bir adla birlikte tek bir fiil değerinde deyimsel fiiller oluşturur: *Dikiş atmak* (dikmek), *düğüm atmak* (düğümlemek), *ilmik atmak, boya atmak* (boyamak), *vernik atmak* (verniklemek).

—Denizc. *Çifte demir atmak*, doğa etkenlerine açık ya da dar ve ıskarça bir limanda geminin salma sahasını daraltmak ve güvenle yatmasını sağlamak için iki demirle demirlemek. —Kıçtan kara edilecek bir gemiyi baştan iki demirle demirlemek. || *Demir atmak*, demir yerine inen bir gemide demiri denize bırakmak. (Eşanl. DEMİRLEMEK.)

—Dy. *Bir vagon dizisini atmak*, lokomotifin yardımıyla diziyi geri itmek. || *Yolu atmak*, dışardan uygulanan bir işlemle, demiryolunu alinyimanının ya da güzergâhının dışına çıkarmak.

—Oy. Yeni kart almak üzere elindeki kartlardan bir ya da birkaçını çıkarmak.

—Spor. Kurallara uygun yerlerden bir nesneyi (gülle, disk, cirit, çekiç) olabildiğince uzağa fırlatmak. (Her yarışmacı üç deneme yapar; en iyi dereceyi gerçekleştiren sekiz yarışmacının, ek olarak üç deneme hakkı daha vardır; bu atışlardan en iyisi göz önüne alınır.)

◆ gçz. f. **1.** Sözkonusu kalp ise, canlılığını sürdürür olmak; damar, nabız ise, kalp vuruşunu göstermek: *Yaşıyor, kalbi henüz atıyor. Nabzı çok hafif atıyor. Şakakları atmak.* **—2.** Sözkonusu sert bir nesneyse, çatlamak, kalkmak; dikişse ayrılmak, açılmak: *Masanın kaplamaları atmış. Pantolonun dikişleri attı.* **—3.** Renk sözkonusuysa solmak: *Perdenin rengi attı. Mavisi atmış.* **—4.** *Arg.* Bir kimse sözkonusuysa, yalan söylemek, abartmak: *Gene atmaya başladın.*

—Dokmc. Kumaşın kenar iplikleri çözülüp saçaklanmak.

◆ **atılmak** edilg. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, bir yöne savrulmak, fırlatılmak, bir yere konulmak, bırakılmak, yığılmak, dökülmek: *Atılan ok hedefini bulmadı. Artıklar denize atıldı.* **—2.** Artık kullanılmayan, gereksiz bir şey sözkonusuysa, bırakılmak, çöpe konmak; bir yerden dışarı gönderilmek: *Atılacak ayakkabıları ayır. Vücuttan dışkı yoluyla atılan besinler.* **—3.** İstenmeyen bir kimse sözkonusuysa, bir yerden, bir topluluktan kovulmak, çıkarılmak; bir yere gönderilmek: *Okuldan, işten atılmak. Issız bir köye atılmak. Nezarethaneye, hapse atılmak.* **—4.** Belirlenmiş bir zaman sözkonusuysa daha sonraya ertelenmek: *Duruşma iki ay sonraya atıldı.* **—5.** Yün, pamuk ya da bunlardan yapılan bir şey sözkonusuysa, pamuğu, yünü didilip kabartılmak: *Bahar temizliği sırasında bütün yataklar, yorganlar atıldı.* **—6.** Bir yer sözkonusuysa, patlayıcı maddelerle havaya uçurulmak: *Köprü atılarak düşman saldırısı önlendi.* **—7.** *Atsan atılmaz, satsan satılmaz*, beğenilmeyen yanları olmasına karşın, kendisiyle ilişki kesilemeyen ya da elden çıkarılamayan eşyalar için kullanılır.

◆ **atılmak** dönşl. f. **1.** Kendini ani ve hızlı bir hareketle bir şeye atmak, ona doğru hamle yapmak: *Hepsi birden pencereye atıldılar ama hiçbir şey göremediler.* **—2.** Bir kimsenin koluna, boynuna vb. atılmak, kendini o kimseye doğru atmak, ona sarılmak: *Ağlayarak boynuna atıldı.* **—3.** Bir etkinliğe atılmak, başarılı olmayı umut ederek bir etkinliğe başlamak, bir işe girişmek: *Ticarete atılmak. Siyasete atılmak.* **—4.** *Bir kimsenin, düşmanın üstüne atılmak*, ona saldırmak: *Ani bir hareketle üstüne atılıp onu yere yıktı. Düşmanın üstüne atılmak.*

◆ **atışmak** işt. f. **1.** Birbirine karşılıklı bir şey atmak. **—2.** Sözkonusu iki ya da daha çok kimseyse birbiriyle, bir kimse ise bir başkasıyla karşılıklı ağız kavgası yapmak, tartışmak: *Karı koca atışmışlar biraz. Bir kimseyle atışmak.* **—3.** Halk ed. Saz şairlerinden söz ederken belli bir ayak üzerine karşılıklı deyiş söylemek: *Kahvede iki âşık atışıyorlar.*

◆ **attırmak** ettirg. f. Atmak eylemini bir başkasına yaptırmak, atılmasını sağlamak.

ATMASYON sıf. ve a. (*atmak* ve fr. *-tion*'dan *atmasyon*). *Arg.* Gerçeğe dayanmayan, uydurma, asılsız söz, haber, olay vb. için kullanılır: *Atmasyon haberler. Bütün söyledikleri atmasyondu.*

ATMENİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde ilkçağ kenti; Limnai (Eğridir ve Hoyran) gölünün doğu kıyısında. *Atenai, Atenoa* da denir.

Atmeydanı, İstanbul'da, Sultanahmet camisi önündeki alana, XIX. yy. başlarına değin Osmanlılar'ca verilen ad; günümüzdeki Sultanahmet parkının yerindeydi. Bu raya Roma imparatoru Septimius Severus döneminde (193-211) bir hipodrom yaptırılmaya başlanmış; bu yapı Constantinus (Büyük) döneminde (306-337) genişletilerek çeşitli anıtlarla süslenmişti. Bizans döneminde araba ve at yarışlarının düzenlendiği hipodrom, yüzyıllar boyunca önemli siyasal olaylara, isyanlara, zafer şenliklerine sahne oldu. Dördüncü haçlı seferinde, kentin Latinler'ce işgali sırasında (1204) yağma edildi. İstanbul'un fethinden sonra Atmeydanı adıyla önemini sürdürdü. At yarışları ve cirit oyunlarının yanı sıra, düğün ve bayram şenlikleri de burada düzenleniyordu. Çevresine sadrazam ve vezir saraylarının (İbrahimpaşa sarayı, Sokullu Mehmet Paşa konağı) ve Sultanahmet camisi'nin yapılmasıyla (1617) meydanın genel görünümü değişti. Meydan Osmanlı döneminde de Atmeydanı* vakası, Çınar* vakası, Vakai* hayriye vb. önemli siyasal olaylara sahne oldu. İstanbul'da ilk yerli mallar sergisi Sergii umumii Osmani adıyla burada açıldı (1863). İzmir'in işgali burada düzenlenen büyük bir mitingle protesto edildi (1919). Sultan Abdülaziz döneminde park görünümü kazanan meydanda Dikilitaş*, Burmalı* ya da Yılanlı sütun, Örme* sütun, Alman* çeşmesi gibi anıtlar bulunmaktadır.

Atmeydanı vakası, Mehmet IV'ün ilk saltanat yılında Sultanahmet'te, sipahilerle yeniçeriler arasındaki silahlı çatışma (28 ekim 1648). Her cülusta sipahi yazılmaları gelenek olmuşken, bu kez haklarının gözardı edilmesi sonucu Topkapı ve Galata saraylarındaki içoğlanlarından bir bölümü ayaklanarak Sultanahmet'e yürüdü. Bu arada, yeni padişahın tahta çıkışı nedeniyle cülus bahşişi almak için İstanbul'a doluşan birçok sipahiden bin kadarı da onlara katıldı. Eski padişah yanlısı olarak işlerini ve etkinliklerini yitirenler de sultan İbrahim'in kanını bahane ederek bunlarla güçbirliği yapınca, Atmeydanı'nda büyük bir kalabalık toplandı. Sadrazamla şeyhülislamın katil sıfatıyla idamlarını isteyen ayaklanmacı sipahiler, saraydan gönderilen nasihatçinin anlaşma önerilerini de geri çevirdiler. Bazı ulemanın fetvasıyla Atmeydanı'nı kuşatan yeniçeriler, yolladıkları elçinin sipahiler tarafından öldürülmesi üzerine saldırıya geçtiler. Sultanahmet camisini karargâh olarak kullanan sipahileri çok kanlı bir çarpışma sonunda yenerek dağıtan yeniçeriler, İstanbul'da rakipsiz kaldılar. Ocak ağalarının etki ve saygınlığının büyük ölçüde artması bu olaydan sonradır.

ATMIK a. Erkeklerin cinsel organından gelen ve içinde döl hücreleri bulunan sıvı. (Eşanl. MENİ, SPERMA.)

ATMIKSIZLIK a. Cinsel eylem sırasında uzun süren haşefe sürtünmesine rağmen sperma atımının olmaması. (Psikolojik kökenli bir bozukluk sadik-anal evredeki bir tutukluğa bağlı olabilir.)

ATMOSFER a. (fr. *atmosphere*; yun. *atmos* buhar ve *sphaira* küre'den). **1.** Bir gezegeni, özellikle Yer'i çevreleyen gaz örtüsü (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Yer'i çevreleyen gaz katmanının, yaklaşık troposfere denk düşen ve meteoroloji olaylarının oluştuğu bölgeyi karşılayan alt bölümü. **—3.** İçinde yaşanılan çevre; hava, ortam: *Sıkıcı bir atmosferde çalışmak. Romanda, müzikte vb. bir atmosfer yaratmak.*

—Gökbil. *Atmosfer sondajı*, atmosferin yüksek bölgelerinin balonlarla ve diğer araçlarla araştırılması. || *Yıldız atmosferi*, bir yıldızın, tayf çizgilerini oluşturan yüzeysel bölgesi.

—Havc. *Atmosfer modeli*, temel parametrelerin ortalama değerleri yükseltiye göre tanımlanmış, uzlaşmalı atmosfer. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Standart atmosfer*, havacılıkta kullanılan atmosfer modeli. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İklimbil. ve Meteorol. *Atmosfer koşulları*, sıcaklık, güneşlenme, bulutluluk, yağışlar, rüzgârlar vb. gibi etkenlerle belirlenen hava durumu.

—Seram. Kapalı bir yer içinde (örneğin fırın), bir hacimde (örneğin soğutma odası) bulunan ve bileşimi, kimi kez de basıncı, yapılacak işleme göre ayarlanabilen (denetimli atmosfer) gaz ortam. (Bk. *ansikl.* böl. Camc., Bes. san., Metalurj., Seram.)

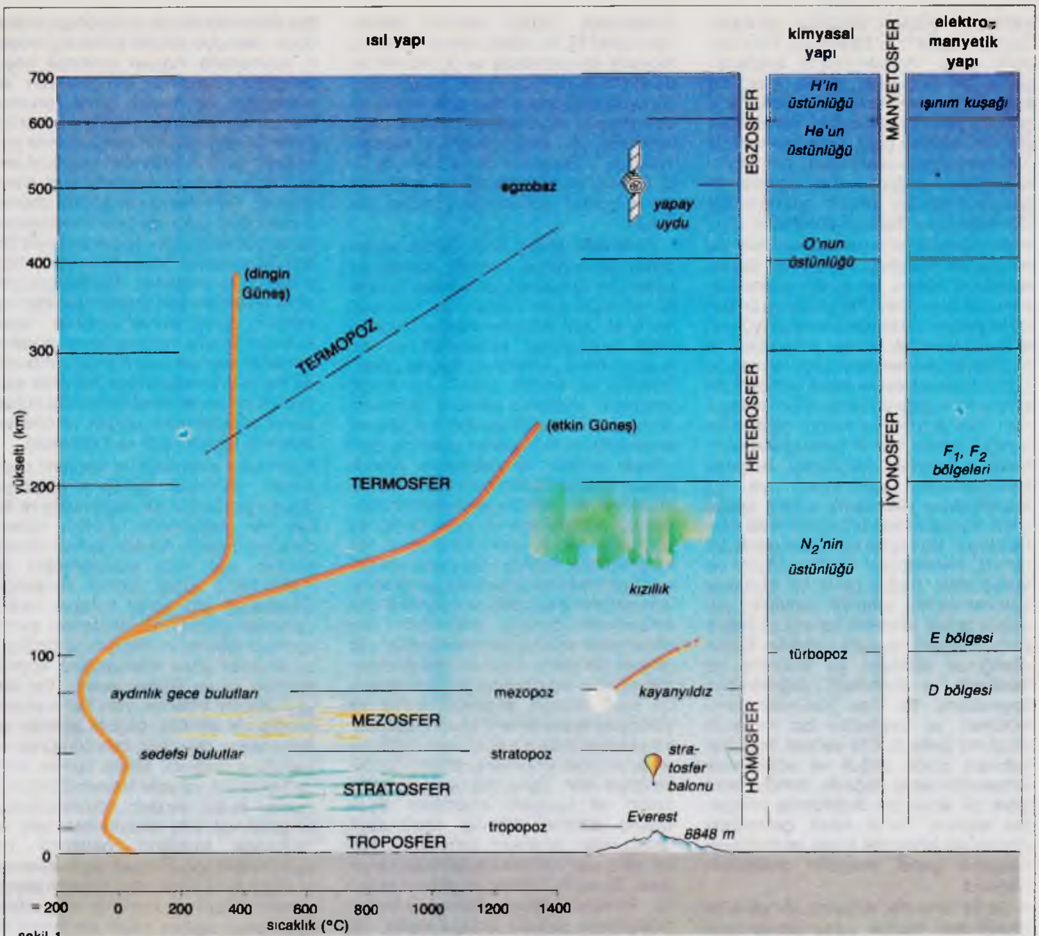
—ANSİKL. •*Yer atmosferinin yapısı.* Atmosferin betimlenmesi ve incelenmesi için yapısının belirlenmesi gerekir. Ama bu yapı oldukça karmaşıktır; çünkü genellikle birbirine bağlı değerler gösteren birçok parametre olaya karışır; kaldı ki bu parametrelerin değerleri de saatlere, enlemlere, Güneş etkinliğine vb. göre çok büyük ölçüde değişir. Bununla birlikte Yer çevresini, *-sfer* sonekiyle belirtilen kuşaklar halinde katmanlaştırmak ve bu kuşakları *-poz* sonekiyle belirtilen yüzeylere ayırmak alışkanlığı vardır. (Şekil 1 ve 2.)

—*Isıl yapı.* Atmosfer, aşağıdan yukarıya

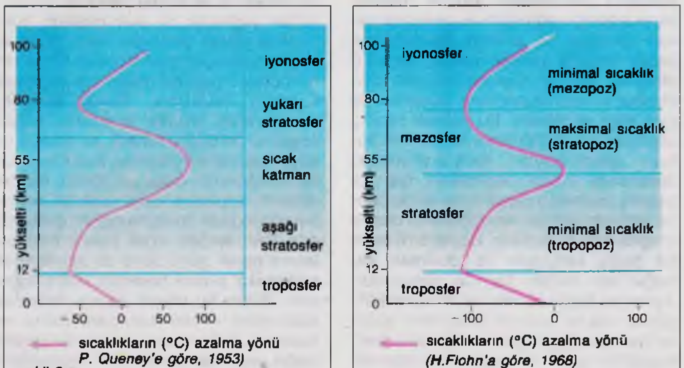

Atmeydanı'nda bir geçit töreni
Murat III Surname'si (1582)
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

şekil 1

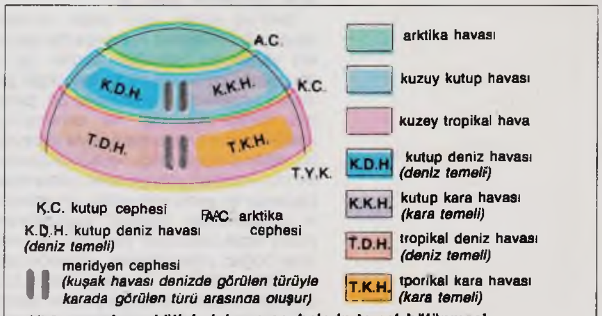
şekil 2

doğru almaşık olarak sıcaklığı azalan ya da artan bölgelere ayrılabilir. Meteoroloji'nin inceleme konusu olan *troposfer* Yer yüzeyinden başlar ve yükseldikçe sıcaklık km başına 6,5°C düşer. Ayrıca alt katmanlarda hidrometeorları yaratan su buharına, engebelere ve kara-deniz karşıtlıklarına bağlı burgaçlar, bu bölgenin belirgin niteliklerini oluşturur. Bulutların çoğu bu bölgede yer alır. Troposfer, *tropopoz*'la son bulur; bu sınır yüzeyin ortalama sıcaklığı yaklaşık −57°C'tır ve yükseltisi (yeryüzündeki basınç ve sıcaklığa bağlı olarak) ekvatorda 17 km iken enleme göre değişerek kutuplarda 8 km'ye iner. Troposferin ardından *stratosfer* gelir; bu kuşakta sıcaklık yavaş yavaş artarak 50. km yükseltide yer alan stratopoz'da 0°C'a ulaşır; bölgenin, dinamik özelliklerini daha çok meteoroloji, kimyasal özelliklerini de aeronomi inceler; stratosferde görülen ısı ise özellikle Güneş'in 2 000Å ile 3 000 Å arasında değişen morötesi ışınımını ozon katmanı'nın soğurmasından kaynaklanır. Stratosferin ötesinde, tümüyle aeronominin inceleme alanına giren bölgeler bulunur: *mezosfer*'de ısıl gradyan yeniden eksi değerler alır ve *mezopoz*'da (yaklaşık 85 km) sıcaklık -100°C'a değin düşer; *termosfer*'de sıcaklık, Güneş'in 2 000 Å'ün altındaki morötesi ışınımının soğurulması nedeniyle güçlü pozitif bir gradyan gösterir; bu gradyan yoğunluk ve dolayısıyla yükseltiye bağlı olarak azalır ve sıcaklık (400-1 800° C) Güneş etkinliğine bağlı olan *termopoz*'da (400-800 km) sıfıra iner.

—*Kimyasal yapı.* Değişik gazların karışım süreçleri hızlı olduğundan bileşim, 100 km'nin altında, yani *homosfer*'de hemen hemen değişmez. Azot ve oksijen kuru hava hacminin % 99'unu oluşturur. Kalan bölümdeyse karbondioksit, argon, neon, helyum, kripton, hidrojen, ksenon, ozon ve radon yer alır. Bu elementlere atmosferde oldukça çok sayıda bulunan mikroparçacıklar eklenir. Nemli havaysa, kuru hava, su buharı, su ve buz damlacıklarının bir karışımıdır.

100 km'ye doğru, *türbopoz*'da atmosfer basıncı hayli düşer ve dolayısıyla gazların karışma eğilimi azalır. Bu kuşağın ötesinde, yani *heterosfer*'de çekim alanının yayınım süreçleri ağır basar. 150 km yükseltide temel bileşen, artık molekül biçiminde azot değil, ışılayrışmayla oluşan atom halindeki oksijendir; 500 km'ye doğru ise, temel bileşeni, helyum ve daha yüksekte de atom halinde hidrojen oluşturur.

—*Elektromanyetik yapı.* Güneş'in morötesi ışınımının soğurulması, 60 ile 600 km yükselti arasında kimi elektromanyetik dalgaları yansıtan güçlü iyonlaşma bölgelerinin (D, E ve F) oluşumuna neden olur; bu bölgelerin birleşmesinden ise *iyonosfer* doğar. 500 ile 800 km yükseltinin ötesinde, *manyetosfer*'de, Yer manyetik alanı çok seyrelmiş atmosfer plazması üzerinde büyük bir etki yapar ve parçacıklar man-

şekil 3 **hava kütlelerinin ve cephelerin temel bölünmesi.**

yetık alan çizgileri boyunca yakalanır. Güneş *rüzgârı*'nın basıncıyla, Yer manyetik alanı, *manyetopoz*'la sınırlanan geniş bir boşluğun içinde kalır; bu boşluğun sınırları Yer merkezinden, Yer'in gündüz yanında yaklaşık 10 Yer yarıçapı (60 000 km'den çok), gece yanında da 100 Yer yarıçapı uzaklıktadır. Yer atmosferi, daha doğrusu Yer çevresi ile gezegenlerarası ortam sınırının bu düzeyde bulunduğu düşünülebilir.

• *Yer yüzeyinin ısıl kuşaklara ayrılması.* Atmosfer ve yerkabuğu düzeyinde Güneş ışınımının katkısı ve ışınım yitimlerinin sonuçları (net ışınım) Yer yüzeyinin önemli ısıl kuşaklara ayrılmasına yolaçar (yüksek enlemlerin soğuk havası; subtropikal ve tropiklerarası enlemlerin sıcak havası): iki büyük hava kütlesi ve orta enlemlerde bir çarpışma kuşağı yukarıda belirtilen olgudan kaynaklanır ve kutup cephesinin varlığını açıklar. Her iki yarıküredeki sıcak hava kütlelerinin karşılaştığı bölgede *tropiklerarası yakınsama* ya da *tropiklerarası yakınsama kuşağı* ortaya çıkar. Ayrıca Afrika'da tropiklerarası cephe oluşur. Bu cephe için daha genel anlamda, meteorolojik ekvator deyimi de kullanılabilir. Soğuk hava, bir cepheyle bölünen (arktik, antarktik cepheleri) çok soğuk (arktik, antarktik havası) ve soğuk (kutup havası) havalara ayrılabilir. Kuşak niteliğinde olmayan bir bölünme de karaların ve denizlerin dağılımından kaynaklanır. Bu olgu yüzünden hava kütleleri ve cepheleri bir mozayik oluşturur (şekil 3). Öte yandan troposfer katmanı içinde soğuk ve sıcak hava kütlelerinin temel dağılımı, meridyenlere göre bir alışverişin doğmasına yolaçar; bu alışveriş Yer'in kendi çevresinde dönüşüyle birleşerek kuşak ve meridyen bileşenli genel atmosfer dolaşımını doğurur.

• *Genel atmosfer dolaşımı.* Bir yarıküre ölçeğindeki büyük yatay devinimlerin tümü bu terimle adlandırılır. Bunlara yükselen ve alçalan devinimler eşlik eder. Öte yandan, devinimlerin tümü yüzeyden yükseltiye doğru kısmen değişen basınç alanlarınca yönlendirilir. Yükseltide güçlü batı akımları ("batı jet-streami" adı altında topladığımız subtropikal jet-stream ve kutupsal jet-stream), kutupçevresi alçak basınç dolaşımını (soğuk havada) subtropikal yüksek basınç dolaşımından (sıcak havada) ayırır (şekil 4). Batı jet-streami, kutup cephesine bağlıdır (daha doğrusu kutup jet-streami bu cepheye bağlıdır); *tropiklerarası ıraksama* ise subtropikal yüksek basınç alanlarının ekvator kenarı üzerinden geçen doğu yükselti akısından kaynaklanır. Yüzeyde subtropikal antisiklonlar yeralır; bunlar hem kuzey-doğu ve güney-doğu alizelerini, hem de orta enlemlerin batı rüzgârlarını oluşturur. Ama kutup bölgelerinde, yükselti alçak basınçlarının yerini alan ısıl yüksek basınçlar, tropikal batı rüzgârlarıyla temas edince kutup akımlarını kutup cephesine doğru yöneltir. Etkinlik merkezleri ile yüzey akıları hava kütlelerine ve önemli cephelere karışır; bunun sonucunda, ekvator hava hücrelerinin alizeler arasına girdiği bölgede tropiklerarası yakınsama ikiye bölünebilir (şekil 5).

1947'ye kadar, aşırı ısınan ekvator havasının yükselerek kutuplara (tersalizeler) yönelmesi gerektiği, ancak Yer'in dönüşünün bu havanın kutuplara değin gitmesini engellediği, dolayısıyla 30. paralele doğru alçaldığı ve subtropikal antisiklonların ortaya çıkmasıyla yüzeyde bir yığılma oluşturduğu düşünülüyordu. Bu düşünceden yola çıkılarak gözlemlere dayanan bir şema elde edildi: ekvatordaki yükselmeden (alizeler) kaynaklanan yüzey alçak basınçları yönünde bir hava akışı doğar; orta enlemler yönünde batı rüzgârları görülür; bu rüzgârlar kutup cephesi üzerinde kutupsal yüksek basınç kökenli soğuk adveksiyonlarla karşılaşır. Bu görüşe göre sistem ekvatordaki ısıl yükselmeye bağlıdır (ekvator bacası olayı) [şekil 6]. Bu sistem ayrıca, bir enerji alışverişi çerçevesinde ve üç hücreli bir dolaşıma göre düzenlenir; bu dolaşım, yüzeyde sözkonusu olan orta meridyen devinimlerini ve yükseltide birbirine bağlı kütlelerin yer değiştirmelerini kapsar. 1928'de T. Bergeron'un ve 1941'de C. G. Rossby'nin düzenlediği bu üç hücreli şema güncel görüşlerde yeniden ele alındı.

Yukarıdaki görüş, İkinci Dünya savaşı sırasında bulunan yükselti dolaşımını gözönüne almıyordu (jet akımlar). Üstelik bu görüşün çıkış noktası da hatalıydı: Yer'in en sıcak bölgeleri ekvator bölgeleri değil, subtropikal bölgelerdir ve bu kuşakta hava yükselmez, tersine çöker. Rossby kuramının (1947 ve 1949) anahtarını oluşturan yarıküre jet-stream akımlardır. Batı jet-streamleri, kutupsal ve tropikal türde ısıl kuşaklar yakınına, yani yüksek sıcaklık ve dolayısıyla yüksek basınç gradyanlarının bulunduğu alanlara yerleşir. Bir yarıküre jet-streaminin kuvveti bu gradyanlara ve yarıkürenin, kış boyunca en yüksek kara-deniz ısıl karşıtlıklarına bağlıdır. Gerçekte yüksek ve alçak enlemler arasındaki ya da karalarla denizler arasındaki ısıl karşıtlıklar orta enlemlerin burgaç etkinliğini (kış döneminde artar) doğrudan denetler. Jet-stream de (daha doğrusu batı jet-streaminin kutup kolu) bu burgaçların etkisinde kalır. Nitekim jet-stream'ın hızı ve yörüngesi tedirginliklerin gücüne bağlıdır: kış yarıküresinde hızı en yüksek değerine ulaşır ve alçak enlemlere yönelen düz bir yörünge izler. Oysa yaz yarıküresinde, ılıman ve kutupaltı enlemlerin alçak basınç alanının etkinliği daha zayıf olduğundan, jet-stream daha yavaş, kutba daha yakın ve daha dolambaçlı bir yol çizer. Bununla birlikte, jet-stream ılıman ve kutupaltı alçak basınç alanları dolaşımının sonucu olduğu kadar, bir ölçüde de bu alanların doğuş nedenini oluşturur; çünkü kutba bakan yanında yükselen devinimlerin (soğuk havada alçak basınç) yeğinliğini ve ekvatora bakan yanında da çökme devinimlerini (sıcak havada yüksek basınç alanları) düzenler. Nitekim yüzeyde bulunan subtropikal yüksek basınçların oluşumunda payı olan jet-stream, bu yüksek basınç alanlarından doğan hava kütlelerinin kutup akıntılarıyla karşılaşmasına, dolayısıyla kutup cephesinin (ya da sapmış cepheler) oluşumuna ve bu cephe üstünde beliren tedirginliklerin ortaya çıkışına katkıda bulunur. Böylece dinamik bir bağla karşılaşılır ve jet-stream bu bağın hem nedeni, hem de sonucudur. Ayrıca bu bağın kendisi de ısıl kökenlidir; çünkü orta ve kutupaltı enlemlerin güçlü ısıl (ve basınç) gradyanını doğuran etken, kuşakların ışınım bilançosundan kaynaklanan büyük sıcaklık karşıtlıklarıdır. Kısacası, Rossby'nin kuramı, önceki kuramın ortaya koymadığı bir yükselti şemasını gözönüne alır. Kuram, ayrıca alizeleri ve batı rüzârlarını denetleyen dinamik kökenli, kalın subtropikal yüksek basınç alanlarının varlığını açıklar (alizeler arasında tropiklerarası yakınsama; batı rüzgârlarıyla kutup alçalmaları arasında kutup cepheleri). Rossby'ye göre ekvator havasının yükselişini ve alçak basınçları yaratan, alizelerin dinamik karşılaşmasıdır. Rossby kuramı, temel işlevi dinamik olaylara yükler ve alçak enlemlerin çıkış noktası olma özelliğini reddederek bu özelliği orta ve kutup enlemlerine verir.

Güncel kuramlar, atmosfer dolaşımını, enerji kaynakları ve kuyularının belirlediği düşüncesinden yola çıkar. En genel düzeyde, Yer-atmosfer bütününün enerji bilançosu, alçak enlemlerde ısıl bir enerji fazlalığı (kaynak), orta ve yüksek enlemlerde de bir enerji eksikliği (kuyu) gösterir. Akımın yön değiştirme kuşağı, tropikal sıcaklık ve basınç sisteminden kutup sistemine geçişe, yani yükseltide, güçlü batı devinimlerinin yer aldığı bölgeye denk düşer. Meridyenlerdeki enerji alışverişleri, kaynaklarla kuyular arasında enerji dengesinin kurulması için gereklidir. Bu alışverişler, üç hücreli şema (özellikle Hadley hücresine gereken önem verildiğinde iyileştiği görülür) çerçevesinde gerçekleşir (şekil 7). Hücreleri oluşturan akıların doğurduğu meridyenler arası enerji aktarımı, Yer'in kendi çevresinde dönmesi yüzünden, yukarıda betimlenen şemada da görüldüğü gibi, kuşak akılarıyla birleşir (jet-streamler, yüzeyde ve yükseltideki basınç ile rüzgârlar). Güncel görüşler alçak enlemlere eski önemini yeniden kazandırır, çünkü bunlar özellikle "sıcak kıvrımlar" içinde, yani tropiklerarası yakınsamadan kaynaklanan cumulo-nimbuslar da Yer'in iç enerjisini taşır (temelde subtropikal okyanus antisiklonlarında buharlaşma süreçlerinden doğan ve özellikle alizelerle taşınan gizli ısı biçiminde).

• *Atmosfer sisteminin ve iklimlerin değişimleri.* Atmosfer dolaşımı geçmişte olduğu gibi bugün de değişmekte ve ileride de değişecektir. Çünkü düzeni durağan değildir. Nitekim zaman zaman görülen ağır iklim koşullarından da (1968-1973 arası Sahel kuraklığı) anlaşılacağı gibi genel dolaşım sürekli salınımlar gösterir. Bu dolaşımın evrimi egemen etkenlerin değişimine bağlıdır; bu etkenleri şöyle sıralayabiliriz: kozmik etkenler ya da Güneş ışınımı; Yer'den kaynaklanan etkenler, yanı Yer'in ekseni çevresinde dönüşü; coğrafi etkenler ya da karaların, denizlerin, bitki örtüsünün ve buzulların dağılımı. Bütün bunlar, iklim değişimlerine yol açar. Nitekim Dördüncü Zaman buzul evreleri boyunca (kutup bölgelerinde, orta enlemlerdeki kara ve dağlarda buzların gelişimi) bir yarıküredeki soğuk kuşak alçak enlemlere doğru ilerleyerek, sıcak kuşağın alanını daralttı; dolayısıyla sınırlarda ısıl gradyan arttı, kuzey cephesi siklon alanlarının etkisi ve jet-streamin hızı (jet-stream güney enlemlerine kaydı) yükseldi. Böylece Kuzey Afrika'da ve Kuzey Sahra'da "ılıman" türden yağmurlu bir evre başladı; subtropikal yüksek basınçlar daha güneye, bugün yağmurlu olan tropikal Afrika'nın bir bölümü üzerine değin sürüklenerek kuraklık doğurdu. Buna karşılık, bozullararası evreler boyunca, soğuk kuşak kutba doğru ilerledi, ısıl gradyanın sıcak kuşakla karşılaşması buzul evresinde olduğundan daha güçsüzdü; batı jet-streami tropiklere daha uzak bir ortalama yörüngede dolaşma eğilimi gösterdi; orta enlemlerdeki alçak basınç katmanlarının genel gücü daha da zayıfladı ve subtropikal yüksek basınçlar kutba doğru çıktı. Bütün bu olaylar Kuzey Afrika'da subtropikal yüksek basınçların Sahra'nın kuzeyine, hatta kuzey yazında Akdeniz'e değin yayılmasına ve tropik yağmurların kuzeye kaymasına (Sudan Afrikası'ndaki yağmurlar) neden oldu. Buzullararası bu şema bugün gözlenen duruma da uyar.

• *Venüs, Mars ve Jüpiter'in atmosferleri.* Bu gezegenlerin atmosferlerinin incelenmesine 1960 ile 1980 arasında başlandı. Yer'in konumuyla benzerlikleri ya da farklılıkları ortaya koyduktan sonra Yer atmosferinin yapısal incelenmesinden gezegenlerin çevresinin fiziko-kimyasal yapısı üstüne bireşimsel bir görüşe ulaşıldı.

—*Venüs.* Pioneer-Venus ve Venera sondalarıyla 1978 aralığından bu yana Venüs atmosferi üstüne pek çok bilgi edinildi. 1985 yılında bir fransız-sovyet tasarısı çerçevesinde Venüs'e balonlar gönderilerek daha iyi tanındı. Gezegenin kendi çevresinde yavaş dönmesine karşın yüksek atmosferi aynı yönde ve büyük bir hızla döner. 145 km yükseltinin altında bileşim değişmez (yaklaşık % 97 CO_2, % 3 N_2, çok az miktarda H_2O,O_2,Ar...). 75 ile 49 km arasında, damlalardan oluşan bulutlar gözlemlenir (H_2SO_4, HCl, HF); bu damlalar 49 km'nin

altında buharlaşır. Yüzeyde atmosfer basıncı Yer'e oranla 93 kez yüksektir ve sıcaklık 470°C dolayındadır. Sıcaklığın yüksek oluşu CO_2 derişiminin yüksekliğine bağlı bir sera etkisinden kaynaklanır; çünkü Venüs'te CO_2, Yer' de olduğu gibi karbonatlar biçiminde bağlanamamıştır.

—*Mars.* Mars atmosferi (% 95 CO_2, % 2,7 N_2, % 1,6 Ar, çok az miktarda H_2O, O_2...) çok ince bir katman oluşturur; yüzeyinde basınç 7 mbar'dır ve sıcaklık ise −80 ile +20°C arasında değişir. Mariner 9'un (1971'de çekilen Mars engebelerinin ilk fotoğrafları) ve Viking'in (1976'da biyolojik araştırma girişimi) yaptığı incelemelerden sonra, Güneş sistemindeki öteki gökcisimlerinin bozucu etkileri altında bir soğuma dönemi geçirdiği düşüncesine varıldı; dolayısıyla geçmişte kanallarda bulunan su ve bulutların (sera etkisi yapan) donduğu ve kutup takkeleri biçiminde toplandığı kanısına ulaşıldı.

—*Jüpiter.* 1979'da Voyager sondalarıyla verimli birçok veri elde edildi. Manyetosfer dev gezegenin milyonlarca km uzağından başlar; bu katman kutup ışıklarının ve Jüpiter'le uydusu Io arasında yaklaşık 5×10^6 A'lık bir akımın oluşmasına yol açar. Güçlü taşınım devinimleri, çok yoğun olan alçak atmosferde ortaya çıkar; büyük kırmızı leke (26 000 km uzunluğunda) bunun iyi bir örneğidir. Gerçekten, gazdan oluşan bir gömlekten sıvı bir yuvara doğru yavaş yavaş artan bir değişim vardır; bulutların tabanında, atmosfer basıncı Yer basıncından 20 kez yüksektir ve sıcaklık 125°C'a yaklaşır. Bu atmosferin temel bileşenleri H_2 ve He'dur (ayrıca çok az miktarda NH_3, CH_4, C_2H_2, C_2H_6, H_2O... bulunur); dolayısıyla Jüpiter'de, ilkel bir gezegen atmosferinin hafif gazları yer alır.

—Bes. san. *Denetimli atmosfer.* Besinlerin tam denetimli atmosferde saklanması, soğutmanın yararlı etkilerini tamamlayan ve günümüzde sanayide yaygın biçimde uygulanan bir yöntemdir. Bitkisel ürünler, genellikle oksijeni azaltılıp karbondioksidi çoğaltılmış bir atmosferde saklanarak korunur. Böylece, bunların hava almaları engellenir, metabolizma etkinlikleri yavaşlatılır ve fizyolojik etkinlikten ya da asalaklardan doğacak bazı bozulmalara karşı koyma olanağı elde edilir. Bunun için gerekli birinci yöntem, soğutma odalarının (mutlaka hava sızdırmaz olmaları gerekir) atmosfer bileşimini ayarlamaya dayanır. Bu ayarlama, ya karbondioksit tutucu aygıtlar (soğurma ya da biriktirme etkili) ile havalandırıcı ya da azot üretici aygıtların ortaklaşa etkisinden yararlanılarak ya da değiştirici-atıcı aygıtlarla (bazı elastomerlerin gazlar seçici geçirgenlik özelliğinden yararlanılarak) sağlanır. İkinci yöntemde, bitkisel ürünler, değiştirici-atıcı aygıtlar gibi, plastik maddelerin seçici geçirgenliğinden yararlanılan özel ambalajlar içinde (fizyolojik ambalajlar ve dışarı atıcı delikleri olan birimler) alelade soğutma odalarında saklanır.

—Camc. Cam banyosunun üzerinde bulunan atmosferin sıcaklığı çok yüksektir ve basıncı atmosfer basıncına çok yakındır; bu atmosfer, camlaşabilir maddelerin fiziko-kimyasal erime tepkimeleri sırasında açığa çıkan gaz ve buharlardan, yanma ürünlerinden, bu maddelerin ince tozlarının havalanmasından, gaz gidermeden oluşur. Bu atmosfer, fırının girişiyle çıkışı arasında farklı yapılar gösterir. Alevlerin yanma koşulları değiştirilerek atmosfer yükseltgen ya da indirgen bir duruma getirilebilir; bu da cam banyosunun durumunu önemli ölçüde etkiler. Böylece camın kimi özellikleri, özellikle de rengi değişebilir: renksiz olan cam, yükseltgen atmosferde yeşilimsi, indirgen atmosferde mavimsi bir renk alır.

—Havc. Özellikle yapım ve hava trafiği standartlarının belirlenmesinde ya da aeronomik süreçlerin fiziksel ve kimyasal olarak incelenmesinde temel önem taşıyan standart atmosfere başvurmak için sayısal modelleri tanımlamak gerekir. Temel parametrelerin ortalama değerleri, yükseltiye göre belirlenir; bu parametreler şunlardır: T sıcaklığı, *p* basıncı, yoğunluk, *n* derişimi, $H = kT/mg$ ölçek yüksekliği (*k* Boltzmann değişmezi, *m* molekül kütlesi, *g* yerçekimi ivmesi). Öte yandan bütün modellerde hidrostatik, tam gazlar, termodinamik ve ışımanın geçişiyle ilgili aynı denklemlerinin kullanılmasına karşın, çeşitli modellerin ortaya koyduğu sayısal değerler arasında önemli farklar vardır. Bu olgu, hesapların farklı yollarla yapılmasından ve özellikle, değişik sınırlardaki koşullara başvurulmasından kaynaklanır. Örneğin her ne kadar standart atmosfer modelinde Yer sıcaklığı +15°C olarak alınıyorsa da, bunun −89 ile +58°C arasında değiştiği bilinmektedir; ayrıca termopozun sıcaklığı da Güneş'in etkinliğine göre 400 ile 1 800°C arasında değişir.

Sayfadaki tablolarda, H değişmez gradyanlarına dayanılarak hesaplanan 15-100 km arasındaki bir orta atmosfer (homosfer) modeli, ayrıca Güneş'in, zayıf, orta ve güçlü etkinliğine göre hesaplanan 100-3 000 km arasındaki üç yüksek atmosfer (heterosfer) modeli görülmektedir. (→ AERONOMİ.)

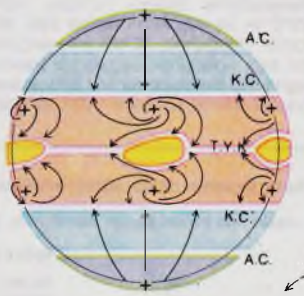
• *Standart atmosfer.* Yapım ya da hava trafiği standartlarının belirlenmesinde bir başvuru kaynağı olarak, uluslararası bir antlaşmayla, ılıman ülkelerin ortalama atmosferini karşılayan bir standart atmosfer tanımı yapılmıştır. Standart atmosferin yer koşulları 15°C ve 760 mm cıva basıncıdır (ya da 1 013 milibar).

Yükselti arttıkça, sıcaklık ve basınçta görülen değişiklikler şöyledir:

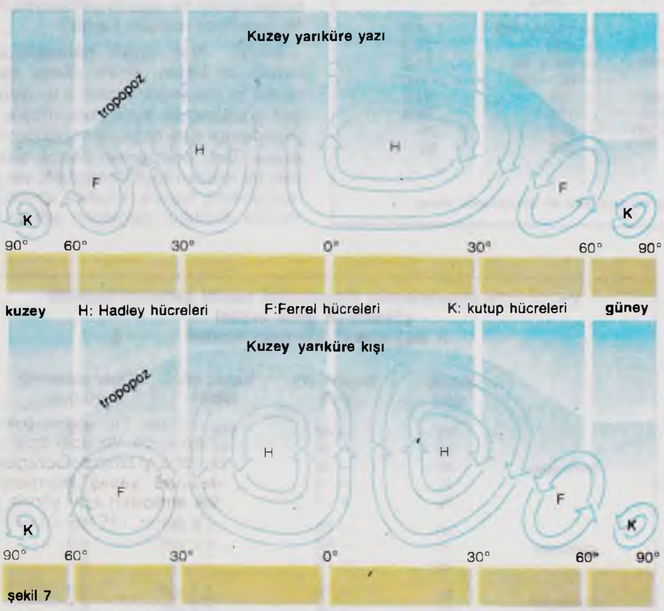
yükselti (m olarak)	sıcaklık (°C olarak)	basınç (mm olarak)	basınç (mbar olarak)
0	15,0	760	1013
1 000	8,5	674	899
2 000	2,0	596	795
5 000	—17,5	403	537
10 000	—50,0	198	264
11 000	—56,5	170	226
15 000	—56,5	90	120
20 000	—56,5	41	55
30 000	—46,5	8	11
40 000	—22,1	2	2.8

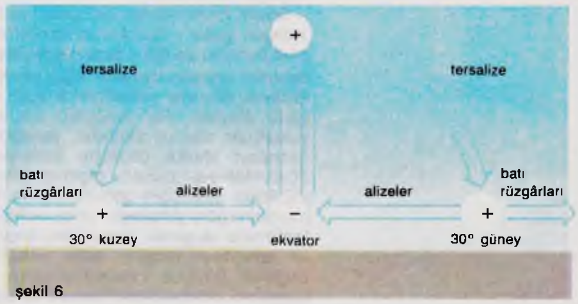
juttropikal yüksek basınçlar *(dinamik, kalın)*
basınçların, jet-streamin solundan kutup alçak basınç katmanına kadar azalması;
basınçların, jet-streamin sağından tropikal sıcak havadan oluşan yüksek basınçlar halinde artması.
kutup havası *(soğuk)* — tropik hava *(sıcak)*
şekil 4

arktika *(ya da güney)* kutup havası
kuzey *(ya da güney)* kutup havası
kuzey *(ya da güney)* tropikal hava
ekvator havası
A.C. arktika cehpesi
K.C. kutup cephesi
T.Y.K tropiklerarası yakınsama kuşağı
antisiklon ve onun yönlendirdiği akı
hava kütlelerinin deviniminin ve çarpışma özelliklerinin anlaşılması için kutup ve subtropikal antisiklonları gösterildi
T.Y.K., alizelerin doğrudan çarpışmasını *(tropikal hava)* ve alizelerin ekvator havası hücreleriyle çarpışmasını içerir
yeryuvarının yüzeyindeki etkinlik merkezleri, akılar, hava kütleleri ve cephelerin görünüşü
şekil 5

şekil 7

şekil 6

11 000 m (tropopoz) ile 20 000 m arasında sıcaklık değişmez; sonra 32 000 m'ye kadar her 1 000 m'de 1°C ve 47 000 m'ye kadar da her 1 000 m'de 2,8°C yükselir.
—Metalurj. Denetimli atmosferlerin genellikle iki amacı vardır: birincisi ürünlerin yüzeysel yükseltgenmesini önlemek için (demir ve bakır alaşımlarını tavlama) işleme fırınının havasını, yansız ya da yükseltgen olmayan bir gazla değiştirerek arıtmaktır; ikinci amaç ise metallerle yüzeysel bir tepkime sağlayacak bir gaz ortamı oluşturmaktır (gaz semantasyonu, nitrürleme). Yükseltgen olmayan işlemlerde en yaygın kullanılan denetimli atmosferler aşağıdaki bileşiklerden oluşur; ayrışmış amonyak (azot ve hidrojen karışımı); temel bileşeni havagazı, propan ya da odunkömürü gazı olan gaz hidrokarbonlar(karbonmonoksit, karbondioksit, hidrojen, azot karışımı).
—Ölçbil. *Normal atmosfer,* sanayi uygulamalarında yaygın olarak kullanılan karşılaştırma basıncı (simgesi, atm.) (0°C'ta ve yerçekimi ivmesi 980, 665 cm/s² olduğunda, 76 cm yüksekliğinde bir cıva kolonunun uyguladığı basınca eşittir. Normal atmosfer 101 325 paskala ya da santimetre karede 1,033 kilogram -ağırlığa denk düşer.)
—Seram. Fırının havasında karbon ya da indirgen gazlar —hidrokarbonlar, karbon oksit (kurumlu alevler)— fazla bulunuyorsa, atmosfer indirgen demektir. Eğer oksijen fazlaysa, atmosfer yükseltgendir (kısa ve canlı alevler). Ne indirgen, ne de yükseltgen olan bir atmosfer, yansızdır. Fırından alınan gazların kimyasal çözümlemesi bazen pişimin nasıl yapılması gerektiğini gösterir. Fırının atmosferine göre yükseltgen ya da indirgen tepkimeler oluşarak, hamurların, sırların ve emayların rengini, hatta niteliğini değiştirir. Böylece, kahverengi demir III bileşikleri indirgemeyle hemen hemen renksiz demir II bileşiklerine dönüşür. Kurşunlu ve çinkolu emaylar indirgemeyle yok olur; onun için, bunları yükseltgen atmosferde pişirmek gerekir. Bakırlı emaylar, indirgemede kırmızı, yükseltgemede yeşil ya da mavi olur, vb. Perdah tekniğinde de pişimin indirgen atmosferde yapılması zorunludur. Bu teknik, özellikle Uzakdoğu'da seladon porselenlerinin yapımında kullanılmıştır.
—Tarım. Bitki atmosferle gaz alışverişi yapar; bu alışveriş önce fotosentez sırasında olur; çevredeki havanın karbondioksidi soğurulur ve bu esnada oksijen dışarı atılır; ayrıca solunum sırasında ters yönde bir gaz alışverişi olur. Atmosferde bulunan su miktarı bitkinin yaşamsal işlevlerini, özellikle karbondioksit gazının soğurulmasını etkiler; alışverişin olduğu yeşil organlardaki gözeneklerin yakınında havanın nem oranı doyma noktasına yakın olduğu zaman karbon gazı emilemez. Öte yandan bitki, terleme yoluyla, havadaki nem oranını artırır. Atmosfer, daha birçok bakımdan bitkileri etkiler: ketenin nemle ıslanması, hastalık yapan çiçeksiz bitki sporlarının çimlenmesi (çoğunlukla büyük oranda nem gerektirir), fizyolojik olgunluğa ulaşan tohumların ya da biçilmiş bitkilerin (ot biçimi) kuruma hızı, tarlada mikroplarla sağlanan bazı dönüşümler. Ayrıca atmosferdeki su ve toz oranı da bitkiye ulaşan güneş ışınlarının niceliğini ve niteliğini bir ölçüde etkiler.

Yer'in üst atmosferinde (heterosfer) sıcaklık ve basıncın yükseltiye ve Güneş etkinliğine göre evrimi

Yükselti km	°C olarak T sıcaklığı Güneş etkinliği:			mbar olarak p basıncı Güneş etkinliği:		
	zayıf	*orta*	*güçlü*	*zayıf*	*orta*	*güçlü*
120	51	51	51	$2,4.10^{-5}$	$2,4.10^{-5}$	$2,4.10^{-5}$
200	443	822	1 239	$5,5.10^{-7}$	$1,3.10^{-6}$	$2,1.10^{-6}$
300	475	953	1 594	$3,6.10^{-8}$	$2,0.10^{-7}$	$5,4.10^{-7}$
400	477	973	1 693	$3,7.10^{9}$	$4,4.10^{-8}$	$1,8.10^{-7}$
500	477	977	1 727	$5,8.10^{-10}$	$1,1.10^{-8}$	$7,2.10^{-8}$
1 000	477	978	1 749	$5,8.10^{-11}$	$1,0.10^{-10}$	$1,7.10^{9}$
2 000	477	978	1 750	$1,7.10^{-11}$	$8,3.10^{-12}$	$5,6.10^{-11}$
3 000	477	978	1 750	$7,5.10^{-12}$	$2,2.10^{-12}$	$1,6.10^{11}$

Önerilen modelde 500 km yükseltide sıcaklık, zayıf Güneş etkinliği için 477°C (750 K), orta Güneş etkinliği için 977°V (1250 K) ve güçlü Güneş etkinliği için 1727°C'tır (2 000 K)

Kuru havanın deniz yüzeyindeki volümetrik bileşimi

Bu bileşim 100 km'nin altında, homosferde, hemen hemen değişmez.

	ad		*Bileşim (%)*	*açıklamalar*
Başlıca bileşenler	Azot	N_2	78,084	
	Oksijen	O_2	20,946	
	Argon	Ar	0,934	
	Karbondioksit	CO_2	0,032	kirlenme ile değişir
Azınlık bileşenler	Neon	Ne	$1,8 \times 10^{-3}$	
	Helyum	He	$5,2 \times 10^{-4}$	hidrojenden sonra en hafif gaz
	Metan	CH_4	$2,0 \times 10^{-4}$	
	Kripton	Kr	$1,1 \times 10^{-4}$	
	Hidrojen	H_2	$5,0 \times 10^{-5}$	havada bulunan en hafif gaz
	Ksenon	Xe	$8,7 \times 10^{-6}$	
	Ozon	O_3	yaklaşık 10^{-6}	kirlenme ile değişir
	Azot oksitleri	N_2O, NO, NO_2	yaklaşık 10^{-6}	kirlenme ile değişir
	Amonyak	NH_3	10^{-6} dan az	kirlenme ile değişir
	Kükürkdioksit	SO_2	10^{-6} dan az	kirlenme ile değişir
	Karbonmonoksit	CO	10^{-6} dan az	kirlenme ile değişir
	Radon	Rn	10^{-6} dan az	kirlenme ile değişir

Bilinen çeşitli gezegen atmosferleri arasında karşılaştırma

gezegen	Atmosferin özelliği	Bulutlar	Çoğunlukta olan bileşenler	Yüzeydeki ya da dev gezegenler için bulut tabanındaki özellikler Basınç (mbar)	Sıcaklık (°C)	Kurtulma hızı (km. s^{-1})
Merkür	çok ince	hayır	He	0'a yakın	— 150/+ 400	4,3
Venüs	kalın	evet	CO_2	100 000	+ 475	10,3
Yer	oldukça kalın	kimi kez	N_2, O_2	1013'e yakın	— 90/+ 60	11,2
Mars	ince	çok seyrek	CO_2	7	— 80/— 20	5,0
Jüpiter	kalın	evet	H_2, He	100/1 000	— 138	61,5
Satürn	kalın	evet	H_2, CH_4	100/1 000	— 176	36,5
Uranüs	kalın	evet	H_2, CH_4	4 000/10 000	— 215	35
Neptün	kalın	?	H_2, CH_4	?	— 225	35

Çok az tanınan Plüton'un özellikleri belirtilmemiştir.
Kurtulma hızı yüksek olduğunda atmosfer parçacıklarının kurtulma akısı zayıftır ve gezegen ilk atmosferini korur.

ATMOSFERDIŞI sıf. Hava taşıtlarının ulaşabildiği Yer atmosferi bölümünün dışında kalan uzay bölgesi için kullanılır.
—Uz. havc. Atmosfer sınırlarının ötesinde çalışabilen bir itici için kullanılır. (Roket -motor atmosferdışı bir motordur.)

ATNALI a. Yaprakları tektüysü, çiçekleri şemsiyemsi dizili ot ya da çalı. (Düz ve basık olan baklamsı meyvesi [badıç] at nalına benzer; [V biçimli] derin yarıklarla, birbirine bitişik bir dizi eklemden oluşmuştur. Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakındoğu'da yetişen on iki türü vardır. Bil. a. *Hippocrepis.* Kelebekçiçekligiller familyası.)

ATOL a. (maldiv dilinde *atolu,* seylan dilinde *atul,* içte'den). Alçak adalar içeren ve bir ya da birçok geçitle okyanusa bağlanabilen bir lagünü çevreleyen halka biçiminde mercan kayalığı.
—ANSİKL. Atol, çeşitli derinliklerdeki kayalık bir taban üstüne oturan daha büyük bir madrepor yapısının su üstüne çıkmış bölümüdür. Kesiti bakışımsızdır ve okyanustan içeri doğru şu bölümlerden oluşur: sarp, kimi zaman denize dimdik inen bir mercan kayalığı cephesi; yer yer serpiştirilmiş kayalık kuşaklar içeren bir aşınma düzlüğü; dalgaların yığdığı bir

Yer'in orta atmosferinin (homosfer) çeşitli parametrelerinin yükseltiye göre evrimi
H değişmezli gradyan modeli

	Yükselti (km)	Sıcaklık (T) (°C)	Basınç (p) (mbar)	Ölçer yüksekliği (H) (km)
termosfer	15	— 62	113	6,2
	20	— 54	51	6,4
	30	— 38	11	6,9
	40	— 5	3	7,9
	50	+ 1	0,9	8,1
mezosfer	60	— 20	$2,5.10^{-1}$	7,5
	70	— 62	$5,9.10^{-2}$	6,3
	80	— 76	$1,1.10^{-2}$	5,9
stratosfer	90	— 76	$2,1.10^{-3}$	5,9
	100	— 64	$4,0.10^{-4}$	6,3

mercan blokları tümseği; bitki örtüsü ve hindistancevizi ağaçlarıyla örtülü bir beyaz kumul; pek derin olmayan iç düzleme ulaşan yumuşak eğimli bir kumsal.

Darwin'den bu yana, atolun, başlangıçta çevrelediği çoğunlukla yanardağ kökenli adanın su altında kalmasından sonra da gelişimi süren bir mercan kayalığı halkası olduğu genellikle kabul edilmektedir.

ATOM a. (fr. *atome;* lat. *atomus;* yun. *atomos,* bölünemez'den). **1.** Maddenin temel bileşeni; devinimleri ve bileşmeleriyle maddenin esas makroskobik özelliklerini belirler. (Aynı tür atomlardan oluşan bir cisim, basit cisim ya da kimyasal element adını alır. Atomun kendisi de iç yapı bakımından karmaşıktır.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz. ve Kim.] **—2.** (Tamlayan olarak) atoma ilişkin, atomdan kaynaklanan şeyleri belirtir: *Atom savaşı, atom enerjisi.* ‖ *Atom birimi,* atomların kütlelerini ölçmekte kullanılan uzlaşmalı kütle birimi (akb). [Yaklaşık olarak hidrojen atomunun kütlesine eşittir. Günümüzde, özel ölçübilim nedenlerinden dolayı ^{12}C karbon izotopu atomu için 12 akb'lik bir kütle kabul edilir. (1 akb = 1,660 43±0,00002) $x10^{-27}$ kg] ‖ *Atom fiziği,* yalıtık atomun özelliklerini kuramsal ve deneysel olarak inceleyen bilim. (Atom fiziğinin ortaya attığı problemler, kuvantum kuramının gelişmesine neden olmuştur. Deneysel açıdan bu fizik dalı, incelenen olguların büyüklük basamağı ile yani atomun boyutu [angström, 1Å = 10^{-10}m] ve elektron düzeylerinin enerjisiyle (elektronvolt) belirgindir. Tayfgözlem, atom fiziğinde en uygun tekniktir. ‖ *Atom numarası* ya da *sayısı,* dönemsel sınıflandırmada, bir elementin sıra sayısı. (Çekirdeğin proton sayısına ya da yansız atomun elektron sayısına eşittir ve X ışınları tayfıyla belirlenir.)

—Antropol. *Akrabalık atomu,* özneyi, anayı, babayı ve dayıyı içeren en temel akrabalık yapısı.

—Ask. *Atoma karşı korunma,* savaşanlar ile halkı nükleer silahların etkilerinden korumaya ve radyoaktif kalıntıları yok etmeye yönelik savunma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. *Bir kafesin atomu,* bir kafesin sıfır elemanının, bu eleman olduğu zaman, ardıl ama ille de tek olması gerekmeyen elemanı.

—Elektron. *Alıcı atom,* bir yarıiletkende bir katkının bir elektron alabilen atomu. ‖ *Verici atom,* bir yarıiletkende bulunan ve komşu atomlara bir elektron verebilen katkı atomu.

—Fels. Eski yunan maddeci filozoflarda gözle görülemeyen öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çengel biçimli atomlar,* Demokritos'un ve Epikuros'un sistemlerinde, karşılaştıkları zaman birbirlerine tutunabilmeleri için çengel biçiminde eğrilmiş oldukları düşünülen atomlar.

—Kim. Bir atomgrama eşit maddesel bir niceliğe ilişkin kimi büyüklükler için kullanılır: *özgül atom sayısı, atom hacmi* vb. ‖ *Atom kütlesi,* bir elementin atom kütlesinin, karbon 12 kütlesinin 12'de birine olan oranı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalurj. *Atom mikroanalizi,* atom mikroskobuyla atom düzeyinde yapılan analiz. ‖ *Atom mikroskobu,* atomların görüntüsünü veren, alan yayımlı mikroskop.

—Nük. müh. *Atom enerjisi,* NÜKLEER* ENERJİ'nin eski eşanlamlısı. ‖ *Atom pili,* NÜKLEER REAKTÖR*'ün eski eşanlamlısı. (Enrico Fermi'nin 1942'de Chicago'da gerçekleştirdiği ilk nükleer reaktör, bir grafit ve uranyum blokları yığınından oluşuyordu. Terimde geçen "pil" sözcüğü, ingilizce "yığın" anlamına gelen *pile* sözcüğünden gelmektedir.)

—Savunm. *Atom bombası,* eşanl. PARÇALANMA BOMBASI*. ‖*Atom mermisi,* atom yüklü mermi. (Uçaktan atılabilir, bir füze başlığına konabilir ya da bir topla fırlatılabilir.) ‖ *Atom patlaması,* NÜKLEER PATLAMA*'nın eşanlamlısı. ‖ *Atom silahı,* plütonyum ya da uranyuma dayalı parçalanma tepkimelerini kullanan silah. (Bu silahların gücü kiloton olarak belirtilir. Çok daha güçlü olan termonükleer* silahlarda kapsül görevi yaparlar.)

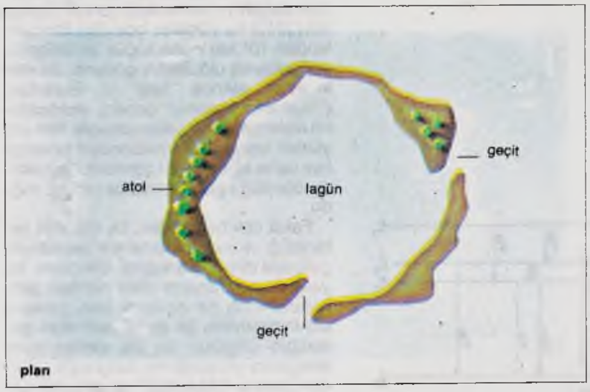
—ANSİKL. Ask. Nükleer patlamaların etkilerine karşı alınacak koruyucu önlemler, birçok bakımdan savaşlarda kullanılan gazlara karşı alınan önlemlere benzer. Göz önünde bulundurulacak ilk nokta, patlama merkezinin (yerde ya da havada) hemen yakın çevresinde korunmanın olanaksız olduğudur. Bununla birlikte bu tam imha alanının oldukça dar olduğu da kabul edilir. (→ NÜKLEER ve TERMONÜKLEER.) Hassas noktaların boşaltılması gibi öncelikle alınacak önlemlerin yanı sıra patlama merkezinden çok uzaktaki bölgeleri de ilgilendiren kimi bireysel ve kollektif önlemler de vardır. Tüm bu önlemler ancak psikolojik bir uyarmayla birlikte düşünülmelidir: bu uyarma ilgililerin moralini düzeltmeli ve patlamanın etkilerine anında karşılık verebilecek bir korunma refleksini geliştirmelidir. Kollektif korunma dar ve derin siperlerin yapımını gerektirir. Bunların üzeri klasik sığınaklar gibi yalıtıcı yüzeylerle örtülmeli ama siperlerin içinde bombanın basıncına ve meydana gelecek ısıya karşı özel birtakım önlemler alınmalıdır. Bireysel korunmanın amacı ise toz ya da damla halindeki radyoaktif ürünlerden insan gövdesinin korunmasıdır. Bunu sağlamak için, bireysel maskelerden ya da radyoaktif etkiden sonra yok edilmeleri gereken eldiven, eşarp, pelerin gibi korunma araçlarından yararlanılır. Radyoaktif kalıntıların saptanması "debiölçer" ya da "dozölçer" denilen nicel ve nitel aygıtlarla yapılır. Kalıntıların yok edilmesiyse (algılama, temizleme) bu konuda uzmanlaşmış birliklerin işidir.

Atoma karşı korunma zorunluluğu 1950-1955'ten bu yana birliklerin örgütlenmesinde ve taktiğinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Ayrıca askeri gereçlerin, özellikle gemilerle tankların tasarımında, askeri kuvvetlerin altyapısında ve askeri üslerin düzenlenmesinde bir takım yenilikler yapılmıştır: örneğin çağdaş deniz üslerinde atoma karşı geniş yeraltı sığınakları. Nükleer radyasyona karşı en iyi korunma yolu suyun altına girmek olduğuna göre, günümüzde üssünden hemen hemen bağımsızlaşan nükleer denizaltı, atoma karşı geliştirilen silahların en iyisi olarak görünmektedir. Ayrıca atom fabrikalarında çalışan personelin de radyoaktif unsurları dışarıya taşımalarını önlemek için büyük bir titizlikle korunmaları, üstünde durulacak en önemli konulardan biridir.

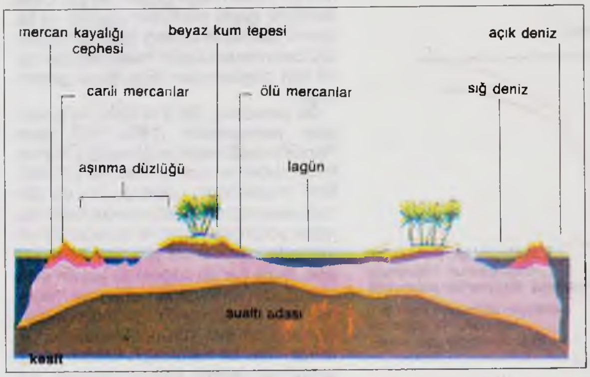
—Fels. İlkçağ maddecilerinde atom, nesneleri oluşturan hem uzamlı hem de bölünmez en küçük öğe olarak tanımlanır. Leukippos'un, Demokritos'un, Epikuros'un, Lucretius'un mekanikçi atomculuğuna göre, hiçbir nitelikleri olmayan, birbirlerinden ancak biçimleri ve boyutlarıyla ayrılan, içine girilmezlik özelliği taşıyan maddesel parçacıklar olan atomlar, boşlukta çeşitli öbekleşmelere yol açarak farklı cisimleri meydana getirirler.

Ama bu öğretiyi benimseyenlerin karşısına çeşitli sorunlar çıkar. Bölünmeyen bir uzam parçasını kabul etmenin mantıksal güçlüğü, cisimlerin çeşitli fiziksel ve kimyasal özelliklerini açıklamanın güçlüğü, atomlardaki *yörünge kayması** (klinamen) kavramının ortaya çıkardığı metafizik güçlük, bu sorunlar arasında yer alır. XVII. ve XVIII. yüzyıla kadar, bu atom kavramını savunanların tümü, Gassendi'ler, Helvetius'lar, d'Holdbach'lar, yani hem akılcılar hem maddeciler sürekli olarak bu güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Öte yandan Leibniz'e göre, doğada atomlar olabileceği düşüncesi, ayırtedilmezlerin özdeşliği ilkesiyle çeliştiği için tam anlamıyla "boş" bir düşüncedir. "Çünkü, eğer atomlar, yani

bir atolun yapısı

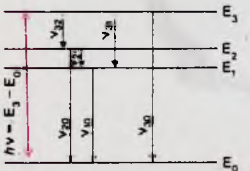

tamtamına sert ve değişmeyen ya da iç değişmeye uğrayamayan ve ancak büyüklük ve biçim bakımından birbirinden farklı cisimler var olsaydı; besbellidir ki, aynı büyüklükte ve biçimde atomlar olabileceğine göre, içsel temelden yoksun ancak dış adlandırmalarla birbirinden ayırtedilebilecek kendinden ayırtedilmezler de var olacaktı; ama bu, aklın en temel ilkelerine aykırıdır." (*Nouveaux Essais sur l'entendement humain,* II, XXVII, 3.)

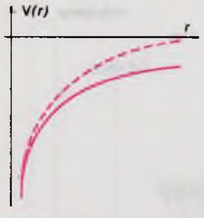
—Fiz. ve Kim. Eski Yunan filozoflarının ortaya attıkları atom varsayımı, ancak XIX. yy.'da statü değiştirdi ve XVIII. yy. sonuyla XIX. yy. başı kimyacılarının çalışmaları ve kimyanın nicel olaylarını yorumlamaya yönelik uğraşları sonucu, bir varsayım olmaktan çıkarak bilimsel bir kuram haline geldi. Kimyasal bir tepkime sırasında kütlenin korunumu yasası (Lavoisier yasası) ve "belirli oranlar" yasası (Proust yasası) cisimlerin, kimyasal bir tepkime sırasında değişime uğramadan sadece birleşen ya da birbiriyle yer değiştiren, yok olmaz parçacıklardan oluştuğu kabul edilerek açıklanır. Bu durumda atom kavramı, Mendeleiev'in sınıflandırdığı *kimyasal element,* yani maddenin son bileşeni kavramıyla özdeşleşir.

Bu, "bölünemez" atom modelinden yola çıkarak gazların kinetik kuramının ve daha genel olarak, çok sayıda atomdan oluştuğu düşünülen maddenin makroskobik özelliklerini açıklamaya yönelik istatistiksel klasik mekaniğin kurulması da bu döneme rastlar. (Avogadro sayısı $N = 6.10^{23}$, birkaç gramlık bir maddenin atom sayısının büyüklük düzeyi hakkında bir fikir verebilir.)

J. J. Thomson'un deneysel olarak elektronu bulmasıyla (1897), atomun bölünmezliğine ilişkin düşünce sarsıldı; bu durumda atom bileşik bir cisim olarak, elektron da atomun bileşenlerinden biri olarak düşünülüyordu; ayrıca, elektriksel ola-

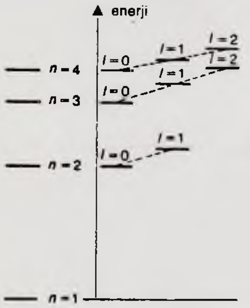
şekil 1

Z elektronlu bir atomun bir elektronunun bulunduğu ekranlanmış V(r) merkez potansiyeli

hidrojen atomunun elektronu bulunan, -1/r değerine bağlı Coulomb potansiyeli.

şekil 3

şekil 4

rak yansız olan atom, elektronlarının yanı sıra aynı sayıda artı yük taşımalıydı. Rutherford'un, bu artı yüklerin atom içindeki dağılımını belirlemeye yönelik deneyleri (1910) bu yüklerin, boyutları atomunkinden 10^4 kez daha küçük bir bölgede yoğunlaşmış olduklarını gösterdi: demek ki atom, aslında "boş" idi. Buradan, ("Rutherford atomu" denen) elektronların elektrostatik bir çekim etkisiyle, tüm artı yükleri taşıyan ve elektrondan binlerce kez daha ağır olan bir çekirdek çevresinde döndüğü gezegensel bir model doğdu.

Fakat çok geçmeden, bu modelin yetersizliği ve elektromıknatıslık yasalarıyla çelişkiye düştüğü anlaşıldı. Gerçekte, bu yasalar elektronların olası dönüşü gibi, hızlandırılmış bir devinimi olan yüklerin elektromanyetik bir ışıma yaymaları gerektiğini öngörür; bu da, elektronların enerjilerini yitireceği ve dolayısıyla çekirdek üzerine "düşeceği" ve aynı zamanda yayılan dalga frekansının azalacağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla, atom hem kararsızdı hem de yayılan ışınım sürekli bir frekans tayfı göstermeliydi. Oysa deneyler çeşitli cisimlerin yaydığı ve bu cismin belirleyici özelliği olan ışımaların, özü bakımından, belirli frekanslardaki belirli tayf çizgilerinden oluştuğunu göstermiştir.

Bu paradoks, 1913'te Bohr'un kuvantalar varsayımının (1900-1905 arası Planck'ın ve Einstein'ın açıkladığı) Rutherford modeline uyarlanmasıyla çözüldü. Bohr modelindeki elektron (bu da atomun kararlılığını sağlar) enerjisi belirli durağan yörüngeler çizer ve durağan bir yörüngede, hiçbir enerji yaymaz; buna karşılık, ışıma (ya da soğurma) yayımı elektronun bir yörüngeden diğerine "sıçrama"sıdır (bu da tayf "çizgi"lerini açıklar). Bununla birlikte, yörüngelerdeki bu "niceliğin" ve bu kararlılığın kökeni henüz anlaşılmış değildi. Atomun yapısını, klasik kuram çerçevesinde açıklamanın olanaksızlığının anlaşılması üzerine bu soruya bir yanıt olarak kuvantum kuramı ortaya çıktı.

• *Hidrojen atomu ve kuvantum fiziği.* Hidrojen atomunun tek bir elektronu vardır. Tüm atomlar içinde en yalını, dolayısıyla en çok incelenenidir. Bir gezegen yörüngesinin saptanması klasik fizik için neyse, hidrojen atomu da kuvantum fiziği için odur; yani kuramın tüm ayrıntılarına varıncaya dek, tam bir kesinlikle çözümlendiği ve kuramsal sonuçlarla deneysel sonuçların hemen ve kolaylıkla karşılaştırılabildiği bir sorundur.

Atomun kararlılığı ve kuvantalanması, tam anlamıyla kuvantum özelliklerindendir; gerçekte, bu kararlılık Heisenberg eşitsizliklerinden hareket ederek anlaşılabilir. Klasik fizik kavramlarının geçerlilik alanını sınırlayan bu ilişkiler, klasik kavramlara kabul ettirilen "kuvantum zorlamaları" olarak görülebilir. Bir sistemin, p devinim niceliği tayfıyla Δr uzaysal genişlemesi arasında bir bağlılaşım (klasik mekanikte olmayan) kuran $\Delta p . \Delta r \approx \hbar$ ($\hbar = h/2\pi$, h Planck değişmezi) eşitsizliğinden, bir sistemin $T = p^2/2m$ ortalama kinetik enerjisinin uzaysal yoğunluğuyla birlikte arttığı sonucu çıkar. Elektronun çekirdek üzerine "düşme"sini engelleyen, işte bu kuvantum etkisidir (klasik bir sistemde kinetik enerji, sistemin boyutuna doğrudan bağlı değildir); gerçekte, proton-elektron uzaklığı azaldığında, $-1/r$ ile orantılı $V(r)$ potansiyel enerjisinin $-\infty$ a doğru gitmesine karşın, r, 0 a giderken, kinetik enerji yeterince hızlı artarak potansiyel enerjiye üstün gelir. Bu durumda $a_0 = 0{,}6$ Å lük bir değer için, enerjinin minimal olduğu bir dağılımın varlığı, kinetik ve potansiyel enerjinin r fonksiyonundaki karşıt değişimleri arasında meydana gelen bir uzlaşmadan doğar.

Bohr'un öngördüğü, enerji düzeylerinin kuvantalanması da özgül bir kuvantum olayıdır. Bir potansiyel kuyusu içinde korunan (hidrojen atomunun elektronu gibi) bir kuvantumun enerjisi ancak, kimi özel, kesikli değerler alabilir: bunlar da, onun enerji düzeyleridir. Elektron ve proton atom içinde birbirine bağlı olduklarından, bu enerjiler negatiftir. (Enerjilerin kökeni olarak ayrışmış sistemin enerjisi, yani kinetik enerjisi olmayan ve protonuyla elektronu birbirinden sonsuza dek uzak düşen bir sistemin enerjisi kabul edilir.)

Yukarıdaki basit kanıtlar, Schrödinger denkleminin çözümüyle elde edilen sonuçları bulgulama terimleriyle dile getirir. Hidrojen atomunun çeşitli durağan hallerinin enerjileri şu bağıntıyla verilir: $E_n = E_1 . 1/n^2$, burada n, $n \geq 1$ koşulunu sağlayan bir tamsayıdır. En düşük enerji ($n = 1$) olan ve sistemin temel durum enerjisini belirten E_1, m (elektronun kütlesi), e (elektronun elektriksel yükü) ve $\hbar$ (etki kuvantumu, kuvantum kuramının temel değişmezi) büyüklüklerine bağlı olarak tanımlanır;

$$E_1 = -\frac{me^4}{2\hbar^2}.$$

Sayısal olarak, E_1 in değeri $-13{,}6$ eV'tur (elektronvolt atom fiziği alanına uyarlanmış enerji birimidir).

Diğer enerji düzeyleri, E_n, $n \neq 1$ atomun "uyarılmış" halleri adını alır; gerçekte bunların enerjileri E_1 den daha büyük olduğundan bunlara ulaşmak için, atoma dışarıdan enerji vermek gerekir. Öte yandan, ν frekanslı bir fotonun soğurulmasıyla, bir atom $h\nu = E_n - E_1$ bağıntısı uyarınca, E_n halinde uyarılabilir. Bu kararsız haldeki atom, ya yeniden ν frekanslı bir foton yayımlayarak ilk haline doğru ya da $\nu_{n'n}$ frekanslı bir foton yayımlayarak,

$$E_{n'} (n' < n)$$

enerjili bir ara hale doğru kendiliğinden bir geçiş (şekil 1) gerçekleştirir;

$$h\nu_{n'n} = (E_{n'} - E_n) = E_1 \left(\frac{1}{n'^2} - \frac{1}{n^2} \right).$$

Atomların tayf çizgilerinin oluşumuna neden olan, işte bu kuvantalanmış yayım süreçleridir. Hidrojen atomu tayf çizgilerinin çeşitli frekanslarını birbirlerine göre basit şekilde tanımlayan yukarıdaki bağıntıyı, kuvantum fiziğinden çok önce hidrojenin tayf çizgilerini deneysel olarak sınıflandırabilmek amacıyla Balmer önermişti; bu formüle kuramsal bir açıklama getirmek, kuvantum kuramının en büyük başarılarından biri oldu.

Aynı enerji düzeyine yani n nin aynı değerine genellikle atomun birçok kuvantum hali karşılık gelir; bunlar açısal moment değerleriyle ayırt edilir. Böylece, açısal momentin kuvantalanmış değerlerini belirtecek bir başka l tamsayısına gerek duyulmuştur; çekirdek içinde elektronun bulunma olasılığının dağılımının (yani yük yoğunluğunun dağılımı)açıklamak (n, l) çiftinin veri olarak bilinmesini gerektirir; burada l, n nin bir değeri için, n değerler alabilir:

$$l = n - 1, n - 2, \dots 1, 0.$$

Son olarak, elektronun kuvantum halinin tam tanımı, açısal momentin yönünü belirten bir başka kuvantum sayısının da bilinmesini gerektirir; m ile gösterilen bu sayı, $(2l + 1)$ tane kuvantalanmış değer alabilir:

$$m = -l, -l + 1, \dots -1, 0, 1, \dots l - 1, l.$$

Elektron dağılımı m ye bağlı değildir.

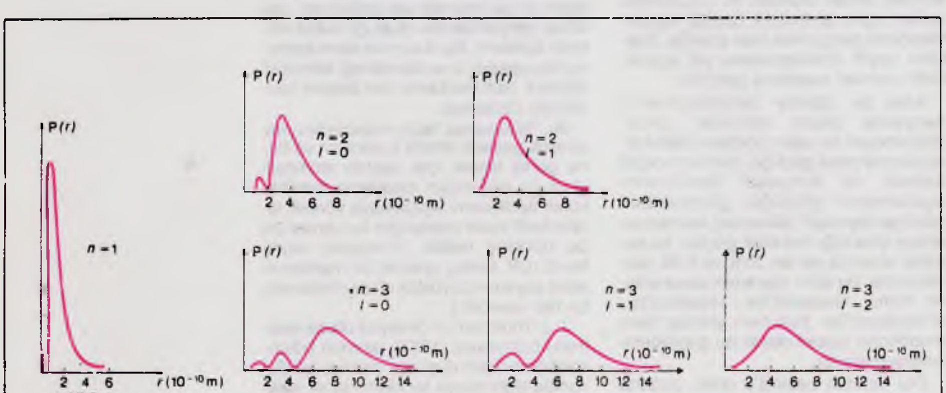
Şekil 2'de,çekirdeğe olan r uzaklığına bağlı olarak, elektronun bulunma olasılığının değişimleri, Schrödinger denkleminin çözülmesiyle hesaplanabileceği şekilde gösterilmiştir. n arttıkça, elektron yoğunluğunun önemli bir bölümü, gitgide çekirdekten uzaklaşır; elektronun çekirdeğe bağlılığı giderek azalır; uyarılmış haller, gitgide daha kararsızlaşır. Maksimum olasılığın konumu (yaklaşık 0,5 Å) atom boyutunun büyüklük basamağını belirler. Demek ki angström (1 Å = 10^{-10} m) atom fiziği alanına uygun bir uzunluk birimidir.

• *Z elektronlu atomun yapısı.* Z elektronlu (ve dolayısıyla Z protonlu) bir atomun yapısı, daha karmaşık olmakla beraber, hidrojen atomundan yola çıkarak açıklanabilir. Çekirdek (Rutherford'un deneyleri, atomdan 10^4 kez daha küçük olduğunu göstermiştir) burada da çekirdeğin bütün yükünü ($+Ze$) taşıyan bir noktadır. Bu durumda, atomun her elektronu bir yandan çekirdeğin $-Ze^2/r$ merkez çekim potansiyelinin, diğer yandan da öbür ($Z - 1$) elektronların çok daha karmaşık olan itiminin etkisindedir.

Basitleştirmek için, bağımsız olarak her elektrona etkiyen küresel bakışımlı bir potansiyel yardımıyla anlaşılabilen bu etkileşimin ayrıntıları göz önüne alınmaz. (Bu, bir bakıma elektronlar arasındaki karşılıklı etkileşimin ortalamasıdır.) Dolayısıyla, her elektronun çekirdekten kaynaklanan Ze^2/r çekim potansiyelinin toplamı olan bir $V(r)$ merkez potansiyelinin ve diğer elektronlardan kaynaklanan ortalama itim potansiyelinin etkisinde olduğu kabul edilir.

Bu durumda her şey, sanki her elektron diğerlerinden bağımsız olarak, eksi yük yoğunluğunun küresel dağılımı ile ekranlanmış çekirdek alanında davranıyormuş gibi oluşur; bu da uzun erimli potansiyelin biçimini değiştirir. Her elektronun etkisinde olduğu potansiyel, hidrojen atomunda olduğu gibi tam $1/r$ de olmasa bile, bu değerden çok fazla sapmaz (şekil 3). Bu koşullarda, birbirinden bağımsız sayılan Z elektronun her biri için olası hallerin, hidrojen atomundaki tek elektronun hallerine benzemesine şaşmamak gerekir.

Bunların uzay ilişkileri, yine iki n ve l kuvantum sayısı çiftiyle belirtilir. Bununla birlikte, enerji düzeylerinin dizilimi tam olarak aynı değildir (şekil 4). Bireysel elektron düzeyleri şimdi, hem n ye hem de l ye bağımlıdır.

şekil 2

Bu durumda, atomun temel halinde (en düşük enerji hali) bütün Z elektronların en aşağı bireysel elektron düzeyinde bulunacakları akla yakın gelebilirdi. Bu da, bütün Z elektronların benzer roller oynadıkları sonucunu doğuracaktı; oysa kimyasal bağda (örneğin) ancak çok az sayıda elektronun rol oynadığı bilinmektedir. Demek ki kimi elektronlar, diğerlerinden daha zayıf bağlanmıştır ve yukarıdaki kuramsal taslak buna göre düzeltilmelidir.

İşte burada, temel bakışım ilkelerinden biri olan *Pauli dışlama ilkesi* işe karışır. Spini yarı-değişmez olan elektronlar, Fermi-Dirac istatistiğine uyarlar ve iki elektron aynı kuvantum halinde bulunamaz. Oysa, bir kuvantum halinin dalga fonksiyonu uzayın bir bölümünden (parçacığın içinde bulunduğu potansiyelin biçimiyle belirlenen) başka, elektronlar sözkonusu olduğunda spinin "*z* bileşeni"nin +1/2 ya da −1/2 değeriyle belirlenen bir spin bölümünü de kapsar. Dolayısıyla Z elektronlu bir atomda, bir elektronun hali 4 kuvantum sayısıyla (n, l, m ve $\pm 1/2$) tamamen belirlenir. İki elektron, aynı 4 kuvantum sayısı kümesine sahip olamaz. Atomların kimyasal özellikleri ve genel anlamda maddenin temel karakteristikleri bu ilkeden kaynaklanır.

		element	iyonlaşma enerjisi (eV)	1s	2s	2p	3s	3p	3d	4s	4p	4d	4f
						elektron biçimlenmesi							
1	H	hidrojen	13,6	1									
2	He	helyum	24,6	2									
3	Li	lityum	5,4		1								
4	Be	berilyum	9,3	tam	2								
5	B	bor	8,3	katman	2	1							
6	C	karbon	11,3		2	2							
7	N	azot	14,5	(2)	2	3							
8	O	oksijen	13,6		2	4							
9	F	fluor	17,4		2	5			her bir haldeki				
10	Ne	neon	21,6		2	6			elektron sayısı				
11	Na	sodyum	5,1										
12	Mg	magnezyum	7,6				2						
13	Al	alüminyum	6,0				2	1					
14	Si	silisyum	8,1	tam katmanlar			2	2					
15	P	fosfor	10,5				2	3					
16	S	kükürt	10,4	(2)		(8)	2	5					
17	Cl	klor	13,0				2	5					
18	Ar	argon	15,8				2	6					
19	K	potasyum	4,3							1			
20	Ca	kalsiyum	6,1							2			
21	Sc	skandiyum	6,5						1	2			
22	Ti	titan	6,8		tam katmanlar				2	2			
23	V	vanadyum	6,7						3	2			
24	Cr	krom	6,8						5	1			
25	Mn	manganez	7,4	(2)		(8)		(8)	5	2			
26	Fe	demir	7,9						6	2			
27	Co	kobalt	7,9						7	2			
28	Ni	nikel	7,6						8	2			
29	Cu	bakır	7,7						10	1			
30	Zn	çinko	9,4						10	2			
31	Ga	galyum	6,0							2	1		
32	Ge	germanyum	7,9		tam katmanlar					2	2		
33	As	arsenik	9,8							2	3		
34	Se	selenyum	9,7	(2)		(8)		(18)		2	4		
35	Br	brom	11,8							2	5		
36	Kr	kripton	14,0							2	6		

Şu halde, Pauli ilkesini göz önüne alarak, elektronları birer birer yerleştirmek koşuluyla, Z elektronlu bir atom "kurulabilir". Nitekim, örneğin helyum atomunun iki elektronu

$$\left\{n = 1,\ l = 0,\ m = 0;\ \frac{1}{2}\right\}$$

ve

$$\left\{n = 1,\ l = 0,\ m = 0;\ -\frac{1}{2}\right\}$$

hallerinde, kaçınılmaz olarak temel haldedir. Bu elektronlar sadece spin halleriyle birbirinden ayrılır ve helyum atomu içinde, yükün uzaysal dağılımı, hidrojen atomununkine çok benzer. Bununla beraber, spinleri farklı bu iki elektronun oluşturduğu kuvantum sistemini ayrıştırmak özellikle zordur; helyumun kimyasal eylemsizliğinin nedeni de budur.

Bir elektron ekleyerek, bir sonraki Z = 3 elementine (lityum) geçildiğinde, dışlama ilkesinin sonuçları daha da belirginleşir; yukarıdaki iki halden (atomun diğer iki elektronunun önceden yer aldığı) hiçbirisinde yer alamayan üçüncü elektron ister istemez hemen bir üst enerji düzeyinde ($n = 2$, $l = 0$) yer alır (şekil 4). Oysa $n = 2$ ye karşılık gelen varlık yoğunluğu dağılımı, çekirdekten $n = 1$ e karşılık gelene oranla daha uzakta bulunur; lityum atomu, iki elektron *katman*'ından oluşmuş gibi görünür; biri, $n = 1$, iki elektrondan oluşur ve doludur, diğerinin, $n = 2$ yalnızca tek bir elektronu vardır. Bundan:

1. lityum atomunun boyunun hidrojen ya da helyum atomunkinden daha büyük olduğu;
2. $n = 2$ katmanının, çekirdeğe daha az bağlı elektronunun, daha kolayca atomdan koparılabileceği (bu durumda atom iyonlaşır) sonucu doğar. Gerçekten: bir lityum atomonu iyonlaştırmak için 5,4 V'luk bir potansiyel farkı yeterli olmasına karşılık, bir helyum atomunu iyonlaştırmak için 24,6 V gerekmektedir. Lityum, bir başka atomla kimyasal bağ oluşturmaya helyumdan çok daha yatkındır.

Aynı mantık, diğer çeşitli elementlerin elektron dağılımlarını tanımlamaya da olanak verir. Yöntemin (çoğu kez "Aufbau" adı verilir) ilkesi şudur: çeşitli (n, l) çiftlerine karşılık gelen enerjilerin nasıl sıralandıkları bilindiğine göre ve dışlama ilkesi de göz önüne alınarak, Z arttıkça, ardışık katmanlar yavaş yavaş doldurulur; atom katman katman "kurulur". 5. şekildeki tablo, ilk 36 elementin bu ilkeye göre oluşturulmuş elektron dağılımlarını göstermektedir. Halleri göstermede, tayfgözlem uzlaşmaları kullanılmıştır: temel kuvantum sayısını, l nin değerini gösteren bir harf izler. $l = 0$, *s* harfine; $l = 1$, *p* harfine; $l = 2$, *d* harfine vb. karşılık gelir. Öte yandan, her elementin karşısında iyonlaşma potansiyelinin (atomdan bir elektron koparmak için gerekli enerji) değeri de (elektronvolt olarak) belirtilmiştir. Öyle görünmektedir ki, bir katman doldukça (lityumdan neona), iyonlaşma potansiyeli artmaktadır: bir katman, ne kadar az doluysa, o kadar "zayıf"tır.

Böylece, tüm elementlerin neden benzer kimyasal özellikler göstermediği anlaşılır. Kimyasal bir tepkimede zayıf enerjiler sözkonusu olduğuna göre, devreye girenler dış katmanın (genellikle tamamlanmamış) elektronlarıdır. Bir cismin kimyasal özellikleri atomun dış katmanının dolma derecesine ve bu katman üzerindeki elektronların kuvantum haline bağlıdır.

Bu, dış katmanları dolu olan, soy gaz (helyum, neon, argon, kripton) atomları gibi atomların, diğer elementlerle neden ancak güçlükle bileşebildiklerini açıklar. Bunun yanı sıra, bir atomun ortak elektron kullanımıyla oluşturabileceği kimsayal bağ sayısının, dış katmanındaki elektron sayısına eşit olduğu da anlaşılmıştır: örneğin, dış katmanında 4 elektron bulunan karbon ($n = 2$) dörtdeğerlidir.

Şekil 5'teki tablo, n ardışık katmanlarının doldurulmasına karşılık gelen belli bir dönemsellik taşır; bu dönemsellik Mendeleiev tablosunu (8 element taşıyan satırlardan oluşur ve benzer kimyasal özellik gösteren elementler aynı kolonda yer alır) anımsatır. Burada, (en azından baştaki elementler için) 8'li dizilimler görülür ($n = 2$ katmanının doldurulması için lityumdan neona, $n = 3$ katmanının doldurulması için sodyumdan argona...). Bununla beraber, dizilimlerin 8 elementli olması bir dereceye kadar rastlantısaldır. Özellikle, Z = 19 atom numaralı elementin, sodyum (Z = 11) ve lityum (Z = 3) ile aynı kimyasal özelliklere sahip olması, $n = 3$ katmanının doldurulmasının, argondan sonra kesilmiş olmasından ileri gelir, çünkü ($n = 4$, $l = 0$) bireysel düzeyindeki enerji, ($n = 3$, $l = 2$) düzeyinin enerjisinden daha düşüktür (şekil 4). Eğer böyle olmasaydı, Z = 19 atom numaralı elementin dış elektronu bir *s* ($l = 0$) halinde olmak yerine, bir *d* halinde olacaktı ve bu element sodyumla aynı kimyasal özelliklere sahip olmayacaktı.

Aslında, buradaki son derece basitleştirilmiş açıklamalar bütün atomların tüm kimyasal özelliklerini açıklamaya yetmez; başlangıç varsayımları (özellikle, potansiyel için küresel bir bakışım varsayımı), demir ya da çinko gibi elementlerin elektron yapısını önceden kestirmek için, gereğinden fazla basittir. Ancak yine de, 1930'lu yıllara doğru, Mendeleiev tablosunun aynı kolonunda yer alan elementlerin kimyasal özellikleri arasındaki benzerliklerin, bunların elektron dağılımlarındaki benzerliklerle açıklanması, kuvantum kuramının en büyük başarılarından biri olmuştu.

Günümüzde atomun, görüldüğü gibi, yunan filozoflarının en son parçacığıyla da, XIX. yy. kimyacılarının elementiyle de pek ilgisi kalmamıştır; bugün yabancıl "atomlar", örneğin bir elektronun yerine bir müonun (elektronla aynı yüke sahip, ancak ondan 200 kez daha ağır temel parçacık) geçtiği atomlar üretilebiliyor. Bugün atom, artı yüklü bir çekirdek ve belli sayıda elektrondan oluşan bir temel parçacıklar sisteminin ***bağlı hal***'idir (burada söylenmek istenen atomu ayrıştırmak için, ona enerji vermek gerektiğidir).

• *Atom ve madde.* Atomun elektron yapısının, fizik kuramında böylesi bir yer tutması, atomun tüm çevremizi oluşturan maddenin temel bileşeni, yani "yapı taşı" olmasından ve ayrıca, maddenin makroskobik özelliklerinin (kendi ölçeklerimizle gözlemleyebildiğimiz özellikler), mikroskobik düzeydeki, yani atom düzeyindeki özelliklerinin bir yansıması olmasından ileri gelir. Başka bir deyişle, makroskobik olayların derin açıklamalarını, her zaman atom düzeyinde aramalıdır. XVII. ve XVIII. yy.'da gelişen makroskobik fiziğin başarılarına rağmen, XIX. yy.'da yavaş yavaş benimsenen ve uzun süre *atom varsayımı* adı verilen yönlendirici düşünce de budur. Bugün, artık atom "varsayımı"ndan değil ancak ***atom gerçeği***'nden söz edilebilir. (Kimi elektronik mikroskoplarla artık atom bile görülebilmektedir.)

Kimi durumlarda, basit bir ölçek değişikliğiyle, atom fiziği ile makroskobik fizik arasında bağıntı kurulabilir. Nitekim, atom düzeyinde, iki elektron arasındaki (ya da hidrojen atomundaki elektron ile proton arasındaki) Coulomb kuvveti, makroskobik boyutlu, yüklü iki küre arasındaki kuvvetle aynı yapıdadır; her kürenin taşıdığı yükle, elektronun yükü arasında 10^{10} düzeyinde bir çarpan olduğundan, yüklü iki küre arasındaki kuvvet (eşit uzaklıkta), iki elektron arasındaki kuvvetten 10^{20} kez daha büyüktür; bu kuvvetin yapısını değiştirmez, ama bu büyüklüğe kendi ölçeğimizle ölçülebilirlik kazandırır.

Kimyasal tepkimelerde ve moleküllerin oluşmasında da durum böyledir. Atom düzeyinde, A ve B gibi iki atomdan bir molekül oluşması, iki atom sistemine ait bir bağlı halin, yani enerjisi, ayrışan bileşenlerin enerjisinden daha düşük olan bir halin var olmasına karşılık gelir. Atom süreci, makroskobik düzeyde kimyasal bir yasa olan belirli oranlar yasasıyla kendini gösterir; bu, atom düzeyinin yakın bir ölçek çarpanına indirgenmesidir: bileşik bir cisim vermek üzere, bileşmeye giren A ve B basit cisimlerinin tartılabilir oranları, molekülün bileşimindeki atom oranlarına eşittir.

Ancak, bunlar özel hallerdir. Genel olarak atom düzeyinden (ve daha genel olarak bir molekül bir kuvantum nesnesi olduğu için kuvantum düzeyinden) makroskobik düzeye (ölçülebilir özelliklerin düzeyi) geçiş, basit bir ölçek çarpanıyla gerçekleşmez. Bunun en basit nedeni ise şudur: bir gram maddede o kadar çok kuvantum parçacığı (10^{24} düzeyinde) vardır ki, her birinin halini bir bir belirlemek olanaksızdır.

Bununla birlikte, her atomun kuvantum hali belirlenebilseydi, 10^{24} atomluk sistemin hali yine de tanımlanamazdı. Çünkü burada kesin olarak bileşen sayısının büyük değerine bağlı olan ve atom düzeyinden makroskobik düzeye geçişte olayların yapısını ve özelliklerini değiştiren kolektif ve istatistik etkiler sözkonusudur. Gerçekte, 1 gram maddedeki 10^{24} parçacıktan her birinin halini belirlemenin hiçbir yararı yoktur, çünkü 1 gram madde üzerinde gerçekleştirilen ölçümler, her atomun bireysel davranışına karşı duyarsızdır (bir atom fazla ya da bir atom eksik, hiçbir şey değiştirmez). Buna karşın, burada belirlenmesi önemli olan, çok sayıdaki atomun ölçümünden çıkarılan kuvantum özelliklerinin ortalamasıdır. Madde fiziği her şeyden önce, atom alanına özgü kuvantum kuramı üzerine kurulmuş bir istatistik fiziğidir.

Bu genel düşünceler, basit şekilde, sıcaklık ve ısı değişimleri örneğiyle açıklanabilir. 1 gram maddeyi (örneğin bir sıvıyı) oluşturan 10^{24} atom hareketsiz olmak şöyle dursun, düzensiz sürekli bir çalkalanma içindedir: dolayısıyla bunlar birbirleriyle gelişigüzel çarpışırlar ve birbirlerinden sürekli olarak enerji alıp verdikleri için bir süre sonra hepsi de ortalama olarak aynı enerjiye sahip olurlar; sıcaklık, bu ortalama enerjinin ölçüsüdür. Şimdi, bu 1 gram sıvıyı daha sıcak bir cisimle (örneğin bir alev) temasa getirerek ısıtırsak alevin daha fazla çalkalanan atomları, sıvınınkiyle çarpışmaya başlar ve kendi enerjilerinin bir kısmını bunlara aktarır. Demek ki alevden sıvıya enerji geçmiş ve dolayısıyla, sıvının atom çalkalanması yani, sıcaklığı artmıştır. Makroskobik terimlerle bunu bir ısı alışverişi olarak betimleyebiliriz. Görüldüğü gibi, sıcaklık ve ısı alışverişi mekanizması, ancak atomlar, maddenin bileşenleri olarak kabul edildiğinde açıklanabilmektedir; aynı şekilde, her atomun enerjisinin açıkça işe karışmadığı görülmektedir; sözkonusu olan, yalnızca bu enerjinin ortalama değeridir.

Başka bir atom ve istatistik etki örneği verelim: maddenin çeşitli hallerde (gaz, sıvı, katı) bulunabilmesi. Gaz halden sıvı, sonra da katı hale geçiş atom yoğunluğunun artması demektir; bu artış da ısıl çalkalanma olanaklarının kısılması anlamına gelir; katı halin son sınırında, atomlar belirli konumlarda (ısıl çalkalanma yerini, bu konumlar çevresindeki titreşimlere bırakır), hatta kristaller sözkonusu olduğunda bir "kristal ağı"na düzenli olarak dağılmış alanlarda yer almaya başlarlar. Gaz haldeyken tamamen düzensiz olan atom dağılımı, katı hale doğru gidildikçe, yavaş yavaş düzene girer. Fizikteki önemli kavramların çoğunda olduğu gibi, düzen ve düzensizlik kavramları da, ancak atom düzeyinde bir anlam kazanır.

Atom gerçeğinin önemi, fiziğin sınırlarını aşar: atomlarının diziliş karmaşıklığı çok daha büyük olmakla beraber canlı maddenin kendisi de atomlardan oluşmuştur.

—Kim. *Bir elementin atom kütlesi*. Bu değer uzun süre, bir elementin atom kütlesinin, oksijenin atom kütlesinin 16'da birine olan oranı olarak tanımlandı; bu nedenle oksijenin atom kütlesi 16, hidrojeninki ise 1,008 0 vb. idi. Böylece kimyasal bir elementin atom kütlesi, oksijen elementinin atomunun ortalama kütlesiyle karşılaştırılarak bu, sözkonusu element atomunun ortalama kütlesi olarak tanımlanıyordu; bu tanımlamada bu iki element izotoplarının* doğal karışımı durumunda ele alınıyordu. Ama doğal oksijen, oranları kesinlikle değişmez olmayan üç izotopun karışımından oluştuğundan, atom kütlelerinin belirlenmesinde temel element olarak oksijenin seçilmesi beklenen sonucu vermedi. Bu bakımdan kütle sayısı 16 olan izotopun kütlesini belirlemek için 16 sayısı seçilerek bir "fiziksel ölçek" ortaya kondu. Ama bu ölçek kimyacıların kabul ettiğinden az da olsa farklıydı; çünkü 16 sayısı kimyacılara göre izotop karışımının atom kütlesini gösteriyordu. Bu ikili durumu ortadan kaldırmak için Uluslararası salt ve uygulamalı kimya birliği kongresi (Montreal - 1961) bu tanımların değiştirilmesini kararlaştırdı; 12 kütle sayılı karbon atomu, atom kütlelerinin belirlenmesinde yeni temel olarak kabul edildi (atom kütle birimi, karbon atomu kütlesinin on ikide biri oluyordu). Belirlenen bu ölçekte, proton kütlesi 1 007 595, nötron kütlesi ise 1, 008 987'dir.

İzotop kütleleri genel olarak kütle tayfölçerinde belirlenir.

Atom enerjisi ajansı *(Uluslararası)* [International Atomic Energy Agency /IAEA]. Birleşmiş milletler'in koruyuculuğu altında, özerk eğilimde hükümetlerarası örgüt. 1957'de kuruldu, merkezi Viyana'dadır (Avusturya). Genel amacı atom enerjisinin tüm dünyada barışa, sağlığa ve refaha katkılarını çabuklaştırmak ve artırmaktır. 5 mart 1970'te yürürlüğe giren nükleer silahların yayılmasının önlenmesi antlaşması, ajansı, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılmasının nükleer silah üretimine yol açmaması için çalışmalar yapmakla görevlendirmiştir. IAEA 110 üye devleti bir araya getirir. Türkiye, 14 haziran 1957 tarihli ve 7015 sayılı yasa uyarınca ajansa üyedir.

Atom enerjisi kurumu *(Türkiye)*, Türkiye'de, atom enerjisinin kalkınma planlarına uygun olarak, barışçı amaçlarla ve ülke yararına kullanılmasını sağlamak; temel ilke ve politikalar belirleyip önermek; bilimsel, teknik ve idari çalışmalar yapmak, düzenlemek, desteklemek, koordine etmek ve denetlemek üzere yasayla kurulmuş bir kamu tüzel kişisi.

6821 sayılı yasayla 956'da kurulan Atom enerjisi komisyonu'nun yeniden örgütlenmesine ilişkin 2680 sayılı yasa uyarınca 1982'de faaliyete geçen Atom enerjisi kurumu (kısa adı TAEK) Atom enerjisi komisyonu, Danışma kurulu, İhtisas daireleri ve bağlı kuruluşlardan oluşur. TAEK başkanı, konusunda bilgi ve uzmanlık sahibi kişiler arasından başbakan tarafından seçilir ve ortak kararname ile atanır. Atom enerjisi komisyonu, TAEK başkanının başkanlığında başkan yardımcıları, Milli savunma, Dışişleri, Enerji ve tabii kaynaklar bakanlıklarından birer üye ile nükleer alanda eğitim, öğretim ve araştırma yapan dört öğretim üyesinden; Danışma kurulu da, nükleer alanda çalışan öğretim üyeleri ile öteki ilgili kamu kurum ve kuruluşlarındaki uzmanlar arasından, Atom enerjisi komisyonu'nun önerisi ve başbakanın onayı ile görevlendirilen kişilerden oluşur. Kurumun başlıca ihtisas daireleri: Nükleer güvenlik dairesi; Radyasyon sağlığı ve güvenliği dairesi; Araştırma-geliştirme-koordinasyon dairesi ve Teknoloji dairesi'dir. Kurum, ayrıca, nükleer alanda çalışmalar yapmak üzere, araştırma ve eğitim merkezleri, laboratuvarlar, deneme merkezleri ve güç üretimine dönük olmayan pilot tesisler gibi bağlı kuruluşlar oluşturabilir. Halen kuruma bağlı olarak çalışan dört kuruluş bulunmaktadır: 1962'de İstanbul'da kurulan Çekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi, 1966'da Ankara'da çalışmaya başlayan Ankara nükleer araştırma ve eğitim merkezi, 1981'de kurulan Ankara-Lalahan veteriner hekimlik ve hayvancılıkta nükleer araştırma enstitüsü, 1986'da Karadeniz Üniversitesi'nde kurulan ve 1987 yılında çalışmaya başlayan Deniz ve çevre radyobiyolojisi araştırma enstitüsü.

ATOMALTI sıf. Fiz. Atomu oluşturan her kuvanton için kullanılır.

ATOMARİA a. Bitki kırıntılarının, köklerin, vb. arasında yaşayan, ince uzun duyargalı, kınkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Avrupa'da yaşayan türlerinden *Atomaria linearis*, şekerpancarına zarar verir. İpeksimantarcılgiller familyası.)

ATOMCU sıf. ve a. Fels. Atomculuğu benimseyene denir.

—Fiz. Atom fiziği ya da nükleer enerji uzmanı.

ATOMCULUK a. Fels. **1.** Evrenin, atomların mekanik ve rastlantısal bileşiminden meydana geldiğini ileri süren felsefe sistemi. (Antikçağ atomculuğunun temsilcileri, Leukippos, Demokritos, Epikuros ve Lucretius'tur.) **—2.** *Mantıksal atomculuk*, Bertrand Russell'in kuramı. Bu kurama göre dünya, biçimselleştirilmiş bir dille açıklanan olguların bileşimidir. (Mantıksal atomculuk, çözümleyici* felsefenin gelişmesindeki ilk aşamadır.)

—Ruhbil. Ruhsal yapıları, yapılanmamış ya da az yapılanmış ayrı öğelerin toplamı olarak görme eğilimi. (Eskiden bu terim, çağrışımcı kuramları belirtmek için kullanılırdı.)

ATOMORAM a. (fr. *atome-gramme*). Kim. Bir elementin, atom kütlesine denk düşen belirgin niceliği.

—ANSİKL. Atomgram, bir elementin atom kütlesini gösteren sayının gram cinsinden ifadesidir; sözgelimi, oksijenin atom kütlesi 15,999 4, atomgramı 15,999 4 g'dır. Bu kavram, aynı zamanda ilgili elementin $N = 6{,}022 \times 10^{23}$ atomunun gram birimiyle belirtilen kütlesini gösterir (N, Avogadro sayısı). Atomgram, kimyasal tepkimelerle ilgili matematiksel işlemlerde önemli bir rol oynar.

ATOMİÇİ sıf. Bir atom içinde yer alan ya da orada oluşan herhangi bir şey için kullanılır.

ATOMİSTİK sıf. Kim. *Atomistik kuram*, bütün basit cisimlerin atomlardan oluştuğunu öne süren kuram.

ATOMİZASYON a. (fr. *atomisation*). Metalurj. Metal parçacıkların anı katılaşmasını sağlamak amacıyla erimiş metalin (ya da alaşımın) pülverizasyonu. (Atomizasyon, su, buhar, ya da başka bir gaz huzmesi üzerine erimiş bir metal akıtılarak gerçekleştirilir. Bu yolla sanayide, birçok metal tozu üretilir [demir, bakır, kalay, bronz].)

—Petr. san. Sıvı bir yakıtı, daha kolay yanan ince damlacıklara ayırma.

ATOMİZÖR a. (fr. *atomiseur*). Sıvıları, çözeltileri ya da katı asıltıları çok küçük parçacıklar halinde püskürtmeye yarayan aygıt. (Kullanım amacına göre geliştirilmiş değişik atomizör türleri vardır. Parfümcülükte ürünler, buharlaşmayı sağlayan özel bir düzenekle donatılmış şişeler içinde piyasaya sürülür. Tarımda ise meyve ağaçlarını ve ekinleri ilaçlamak için sıvıları çok küçük damlacıklar halinde püskürten makineler kullanılır.)

ATOMLARARASI sıf. Fiz. Atomlar arasında yer alan ya da orada oluşan herhangi bir şey için kullanılır.

ATOMLULUK a. Kim. Basit bir cismin molekülünü oluşturan atomların sayısı.

ATOMSAL sıf. Mant. *Yüklemler hesabının atomsal formülü, n-* li bir yüklem harfine *n* sayıda tekil terim simgesi bağlayarak elde edilen formül. [örneğin, $a + 2b < f$ (0) formülü ikili $<$ yüklemiyle $a + 2b$ ve f (0) terimlerinden elde edilmiş atomsal bir formüldür.]

ATOMSALLIK a. İkt. Satıcıların (ya da alıcıların) hiçbirinin salt kendi fiyatını değiştirerek piyasanın işleyişi ve fiyatlar üzerinde etkili olamayacak kadar önemsiz ve çok sayıda oldukları bir piyasada, arzın (ya da talebin) niteliği. (Atomsallık, tam rekabet piyasasını tanımlayan koşullardan biridir.)

ATON, erken dönemden başlayarak tanrılaştırılmış olan güneş kursunun mısır dilindeki adı. Piramit metinleri'nde adı geçen tanrı Aton, XVIII. hanedan zamanında yeniden saygınlık kazandı; Amon rahiplerinin maddi ve manevi nüfuzlarına bir tepki olarak, Tutmosis IV ile Amenofis III Aton'a tapındılar (böylece Tebliler'in ayrıcalıklarına karşı, Heliopolisliler'in güneşe tapma inançları da desteklendi). Amenofis IV işi daha da ileri götürerek, Aton'u en yüce yaratıcı ilan etti ve 14 yıllık fiili saltanatı süresince halka, onun tapınılacak tek varlık olduğu görüşünü kabul ettirdi. Böylece Aton adı, tüm özel adların bileşimine girdi (firavun özellikle, Akhenaton adını aldı); tasvirlerde, sürekli rastlanan güneş kursu, uçları el biçiminde biten ışınlarını insanlara doğru uzatmış, yaşam belirtileri sunar durumda gösterilmektedir. Bu durum, en basit insanlar dahil, tüm kullarıyla ilgilenen, onlara yaşam gücü dağıtan, iyilikçi ve cömert bir tanrıyı vurgular. Ama, daha sonraları, Amon rahipleri ve geleneksel inançlar, kısa sürede yeniden üstünlük sağladılar.

ATON sıf. (fr. *atone*; yun. *atonos*, gevşek'ten). Tıp. Dirilikten yoksun organa denir. || *Aton yara*, kendiliğinden kapanma eğilimi göstermeyen uyuşuk yara.

ATONAL sıf. (fr. sözc.). Müz. EKSENSİZ' in eşanlamlısı.

ATONİ a. (lat. *atonia*, güçsüzlük'ten). Tıp. Kasılgan bir organın normal esnekliğinin azalması.

ATOPİ a. (fr. *atopie*; yun. *atopia*, olağandışılık'tan). Bağışıkbil. Çok sık alerjik tepki gösteren bazı kişilere özgü özellik.

ATOSSA, Akamanış prensesi, Keyhüsrev II'nin kızı. Sırasıyla Kambiz II, Bardiya ve Dara I ile evlendi; Kserkses I'in annesidir.

ATÖLYE ya da **ATELYE** a. (fr. *atelier*). **1.** Zanaatçının mesleği gereği ya da bir kimsenin zevki için elle çalıştığı yer: *Demirci, marangoz atölyesi. Garajı atölye haline getirdi. Bir seramik atölyesinde mesleği öğrenmek.* **—2.** İşçilerin fabrikada çalıştıkları yer, servis, bölüm; orada çalışan işçi topluluğu: *Montaj atölyesi. Atölye şefi. Atölye grevde.* **—3.** Özellikle eğitim alanında, plastik sanatlardan birisi çevresinde oluşturulan çalışma grubu. **—4.** Plastik ve görsel sanatlarla uğraşanların çalışmaları için özel olarak düzenlenmiş yer.

Batignolles atölyesi (1869)
Fantin-Latour'un yapıtı
Jeu de paume müzesi, Paris

1. Manet; 2. Zacharie Astruc;
3. Otto Scholderer; 4. Renoir;
5. Émile Zola; 6. Edmond Maître;
7. Bazille; 8. Monet

—Güz. sant. Bir sanatçının, çalışma arkadaşlarının, yardımcılarının ya da öğrencilerinin tümü. —Bir sanat okulunda, bir akademide, ünlü bir hocanın ya da sanatçının öğretim birimi; öğrencilerinin tümü. (Atölye ustanın adıyla anılır.)

—İkt. tar. *Sosyal atölyeler,* Louis Blanc tarafından tasarlanan ve ulusal atölyelerin kurulmasında örnek olarak alınan üretim kooperatifleri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ulusal atölyeler,* Fransa'da, 1848'de, geçici hükümet tarafından, işsiz kalan işçileri çalıştırmak için oluşturulan kuruluş.

—Koregr. *Koregrafi atölyesi,* dans ve hareket konusunda araştırma ve deney yapılan yer.

—Mad. oc. *Mekanik hazırlama atölyesi,* bir maden işletmesinde kırma, ezme ve eleme işlemlerinin bir arada yapıldığı ilk cevher işleme bölümü (genellikle maden ocağı çıkışında, karonun üstünde yer alır.) || *Yeraltı atölyesi, yerüstü atölyesi,* gerek yeraltı, gerek yerüstü maden ocağında kullanılan makinelerin bakım ve onarımlarının yapıldığı yerler.

—Masonl. Mason topluluklarının tümünü (locaları, şapitrler, meclisler, areopajlar, vb.) kapsayan genel ad.

—Tarönc. *Yontma atölyesi,* tarihöncesi yerleşmelerde, çakmaktaşı ya da öteki sert kütlelerin parçalanması sonucu meydana gelen kalıntılarla örtülü bölge. (Yontma atölyelerinin incelenmesi önem taşır, çünkü bu yoldan ilkel teknolojiler hakkında bilgi edinilir.)

—Taşoc. *Taş işleme atölyesi,* genellikle çaplanmış blok taşların kesildiği ve işlendiği atölye.

—Terz. *Atölye şefi* → USTABAŞI.

—ANSİKL. İkt. tar. *Sosyal atölyeler.* Louis Blanc 1839'da yayımladığı *l'Organisation du travail* (Emeğin örgütlenmesi) adlı yapıtında, her bakımdan eşit işçilerin çalışacağı sosyal atölyeler kurulmasını salık veriyordu. Bu atölyelerin kadroları ilk yıl hükümet tarafından atanacak, daha sonra işçilerce seçilecekti. Ücretler arasında hiçbir fark bulunmayacaktı. Kurumun sermayesi, yapılacak bir istikrazla devletçe sağlanacaktı. Kârlar üçe bölünerek, bir bölümü ücretlilere, bir bölümü hastalık yardımına, diğer bölümü de yeni istihdam alanları açılmasına ayrılacaktı. Kapitalistler, yalnızca, yatırdıkları sermayenin faizini alacaklar ve tıpkı işçiler gibi ödüllendirileceklerdi.

Atölye *(Batignolles —'si)* [*l'Atelier des Batignolles*], Fantin-Latour'un yapıtı (1869, 2,05 x 2,68 m, Louvre); bir bildiri niteliğinde olan bu tablo, Manet'ye ve izlenimciliğin kaynağı olan natüralist genç Batignolles okulu'na bir övgüdür. Tabloda Otto Scholderer, Renoir, Zola, Edmond Maître, Bazille ve Monet, Astruc'ün portresini yapan Manet'nin çevresinde toplanmışlardır (1870 sergisi).

Atölye *(Ressamın —'si)* [*l'Atelier du peintre*], Gustave Courbet'nin yapıtı (3,59x5,98 m); *Sanatsal ve manevi yaşamımın yedi yıllık bir bölümünü yansıtan gerçek bir alegori* altbaşlığını taşıyan bu

Ressamın atölyesi (1855)
Gustave Courbet'nin yapıtı
geri planda, modelin sağından üçüncü kişi, Proudhon;
oturan, Chamfleury;
en sağda kitap okuyan, Baudelaire;
tablonun solunda, ön planda "kaçak avcı" denilen kişi, belki de kılık değiştirmiş Napoléon III
Louvre müzesi, Paris

Herculanum'da Samnit evinin (İ.Ö. II. yy. sonu) atrium'undan (compluvium ve impluvium ile) bir görünüm.

tablo 1855'te sergilendi ve 1919-20'de Louvre müzesi'nce satın alındı. Bu tabloda Courbet kendini, Paris'in Hautefeuille sokağındaki atölyesinin ortasında, bir manzara resmi yaparken gösterir; tablonun sağında Champfleury, Bruyas, Promayet (Courbet'nin hayranlarından biri), Max Buchon ile Proudhon ve Beaudelaire bulunmaktadır; tablonun sol bölümündeyse halktan insanlar ve toplumun değişik kesimlerinden kişiler yer alır.

A.T.P., ADENOZİNTRİFOSFORİK ASİT'in ve ADENOZİNTRİFOSFAT'ın kısaltması.

ATPAZARI a. At ve atla ilgili gereçlerin alınıp satıldığı yer.
—ANSİKL. Eskiden İstanbul ve kimi büyük kentlerde kurulan atpazarlarında esnafla ilgilenen kethüda ve yiğitbaşı bulunurdu. Esnaf tarafından seçilen bu kişilerin yanı sıra, hayvanların sağlığını denetleyen baytarlar vardı. Hayvan hastalıklıysa 39 gün içinde geri verilebilirdi. 1848'e değin, satışlardan maliye birer kuruş vergi alır, Anadolu ile Rumeli arasındaki geçişlerde de beşer kuruş ödenirdi. İstanbul'un önemli atpazarlarından biri Fatih'te, ötekisi de Üsküdar'daydı. Mehmet II (Fatih) tarafından kurulan Fatih'teki atpazarı fetihten önce sığır pazarı olarak kullanılıyordu. Bir mahalleyi andıran bu pazar, daire biçiminde bir alanla birkaç sokaktan oluşuyordu. Sokak içlerinde saraçlar, nalbantlar ve ahırlar vardı. Çevrede ise semerciler, mutafçılar ve sepetçiler yer alıyordu. At ve atçılığa ilişkin araç ve gereçler ise pazarın çeşitli yerlerinde satılmaktaydı. Mahmut II döneminde Asakiri mansurei Muhammediye ordusunun gereksinimleri bu pazardan sağlanmıştı. Abdülmecit buraya bir çeşme (1853), Abdülhamit II ise bir namazgâh yaptırdı. Çırçır yangınında (1908) büyük zarar gören bu pazar başka yere taşınmış, 1913'te eski yerine getirilmiştir. Fatih'teki kadar ünlü ve işlek olmayan Üsküdar semtindeki atpazarı ise yalnız cuma günleri açıktı.

ATRÂB çoğl. a. (ar. *tarab*'ın çoğl. *atrab*). *Esk.* Eğlenceler, şenlikler; sevinçler, neşeler.

ATRABİL a. (fr. *atrabile;* lat. *atrabilis,* kara safra'dan). Tıp tar. Melankoliye ve hipokondriye neden olduğu varsayılan madde. (Gerçekte var olmadığı halde Galenos, tanımladığı dört suyuk arasında, onun da adını saymıştır. Atrabil ya da kara safranın, böbreküstü bezlerince salgılanan koyu bir suyuk olduğu varsayılmış, XVII. yy. sonlarına kadar yapıtlarda sözü edilmiştir.)

ATRA-HASİS ("çok bilge"), insanlık durumunu ele alan bir Mezopotamya mitinin kahramanı. Tanrılar, kendilerine besin sağlaması için yarattıkları insanlığı, dönem dönem, kıtlık, salgın hastalık ve tufan gibi afetlerle yok ederler. Atra-hasis her seferinde, tanrı Enki (Eridu'lu) tarafından kurtarılır.

ATRAK → ATREK.

ATRAKELİ a. (fr. *atrachélie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *trakhelos,* boyun'dan). Boynun yokluğu ya da çok kısa oluşuyla belirgin şekil bozukluğu.

ATRAKSİYON a. (fr. *attraction*). **1.** Seyirciyi oyalayan, eğlendiren, ilgi çekici gösteri. **—2.** İlgi çekmeye yönelik davranış.
—Sirk. Sirk numarası ya da bir varyete ya da müzikhol gösterisinde, "görsel" denilen numara.

ATRAMPAJ a. (fr. *attrempage*). Camc. Kullanım sıcaklığına getirmek için bir fırını, bir hazneyi ya da bir potayı derece derece artırarak ısıtma.

ATRANSFERRİNEMİ a. (fr. *atransferrinémie*). Hematol. Kanda transferrin (ya da siderofilin) yokluğu. (Doğuştan atransferrinemi, çekinik otozomlarla geçen çok ender bir hastalıktır. Mikrositlere bağlı hipokrom kansızlık ve hemokromatoz, küçük çocuktaki bu hastalığın belli başlı iki belirtisidir.)

ATRATO, Kolombiya'da ırmak, Batı sıradağlarından doğar, Uraba körfezinde Antiller denizi'ne dökülür; 601 km.

ATRAX a. Avustralya'da yaşayan iri örümcekleri içeren cins. (Isırması insan için tehlikelidir. *Mygalomorpha* alttakımı, *Dipluridae* familyası.)

ATREBATES. Tar. coğ. Belçika'da günümüzdeki Artois bölgesi topraklarında yaşamış halk; başkentleri *Nemetocenna* (günümüzde Arras). Bu halktan bazı kişiler İ. Ö.'ki yıllarda İngiltere adasına yerleşmiştir.

ATREİDAİ, Atreus'un soyundan gelenler; özellikle Agamemnon ve Menelaos. Cinayet, ana baba katilliği, zina ve yakın akrabayla cinsel ilişki gibi davranışlarla tanınırlar.

ATREK ya da **ATRAK,** İran'ın kuzeydoğu kesiminde Guçan yakınında doğan ırmak; 669 km. B.'ya doğru akar, çığırının bir bölümü İran ile Türkistan arasında sınırı oluşturur ve Hazar denizi'ne dökülür.

ATREK (Ferit Hilmi), türk besteci (Yugoslavya 1908). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda bir yıl, C. Reşit Rey ile piyano ve kompozisyon, E. Manas ile armoni çalıştı. Ankara musiki muallim mektebi'ni bitirdikten sonra müzik öğretmenliği yaptı. Besteleri arasında iki piyano sonatı, piyano konçertosu, *Hasret* (keman ve piyano için), *On iki melodi* (ses ve piyano için) anılabilir.

ATREMATA a. (yun. *a,* yokluk eki, ve *trema, -atos,* oyuk, delik'ten). Eklemsiz kolsuayaklılar takımı. (Bunlarda sap, iki çenetin kertiklerinden geçer. Başlıca türü *Lingula anatina* Ordovices devrinden günümüze kadar gelmiştir.)

ATREPSİ a. (fr. *athrepsie;* yun. *a,* yokluk eki, *trephein,* beslenmek, *threpsis,* beslenme den). Süt çocuğunda beslenme bozukluğunun son evresini oluşturan kaşeksi durumu.

ATREŞ sıf. (ar. *atreş*). *Esk.* Sağır.

ATREUS. Yun. mit. Pelops ve Hippodameia'nın oğlu. Annesinin kışkırtmasıyla, kardeşi Thyestes ile birlikte üvey kardeşi Khrysippos'u öldürür. Babaları, onları sürgüne yollar. Atreus, sığındıkları Mykenai', de kral olur; Thyestes'in bir naiades'ten doğan üç kızını öldürür ve kardeşine öz kızlarını yedirir. Thyestes ise, birleştiği öz kızı Pelopia'yı Aigisthos'un doğumundan sonra kardeşiyle evlendirir. Aigisthos, Atreus'u öldürür ve Mykenai krallığı'nı Thyestes'e verir. Lanet, sonraki kuşaklara da bulaşır: Atreus'un oğlu Agamemnon, Thyestes'in öteki oğullarını (özellikle Tantalos), Aigisthos da, Klytaimnestra'nın yardımıyla Agamemnon'u öldürür.

ATREZİ a. (fr. *atrésie;* yun. *a,* yokluk eki, ve *tresis,* delik'ten). Patol. **1.** Düz bir dokusal kordonda ortadaki boşluğun gelişmemiş olmasıyla belirgin özel aplazi biçimi. (Örneğin incebağırsak atrezisi, safra yolları atrezisi.) **—2.** Bir deliğin ya da doğal bir borunun eksik gelişmesi ya da tıkanması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Patol. Kalp kapakçığı deliği atrezisi, ancak ilgili boşluklar arasında anormal bir bağlantı varsa yaşamla bağdaşabilir. Bu lezyonların mekanizması embriyonun gelişmesi sırasında oluşan bir displazidir. Bazı deliklerin atrezisi kalp cerrahisinin onarıcı ve yapıcı müdahalesiyle düzeltilebilir.
Kadınlarda, *vulva atrezisi* çoğu zaman menopozdan sonra ortaya çıkar, nedeni östrojenlerin, vulva-dölyolu alıcıları üzerindeki trofik etkisinin ortadan kalkmasıdır. (Bu atrezi cinsel teması güçleştirebilir, hatta büsbütün engelleyebilir.)

ATRİ, İtalya'da ırmak, Abruzzi'de, Teramo'nun G.-D.'sunda; 11 600 nüf. XIII. yy.'da yeniden yapılmış katedral (Andrea Delitio'nun XV. yy.'da yaptığı *Meryem'in yaşamı freski,* vb. gibi sanat yapıtları).

ATRİ, hint mitolojisinde, Vedalar'ın bazı ilahilerinde yer alan büyük bilge (*maharşi*). Aynı zamanda, dünyayı yaratmak amacıyla Manu tarafından doğurulan yaratıkların on efendisinden *(pracapatı)* biridir.

ATRİCHORNİTHİDAE a. Avustralya'nın tropikal ormanlarında yerde yaşayan çeşitli omurgasız hayvanlarla beslenen ötücükuşlar familyası. (Bunlarda köprücük kemikleri lades kemiği biçiminde birbirine kaynamamıştır. Familyanın yalnız iki türü vardır: *Atrichornis rufescens* ve *A. clamosus.*)

ATRİCHUM a. (yun. *a,* yokluk eki, ve *thriks, thrikhos,* saç, kıl'dan). Nemli ve gölgeli yerlerde yetişen, politriklere benzeyen birevcikli, dik saplı karayosunu.

ATRİPLİSİZM a. (fr. *atriplicisme;* lat. *atriplex,* karapazı'dan). Çin'de görülen ve zehirlenmeden ileri geldiği sanılan hastalık. Kangrene dönüşebilen ödemlerle belirlidir. (Karapazı denen ve ıspanak gibi kullanılan bitkinin yenmesinden ileri gelme olasılığı vardır.)

ATRİŞİ a. (fr. *atrichie;* yun. *a,* yokluk eki, *thriks, thrikhos,* kıl, saç'tan). Der. hast. Saçların ve kılların tam yokluğu biçiminde doğuştan beden kusuru.

ATRİUM a. (lat. sözc.). Mim. **1.** Geleneksel roma evinde odalara girişi sağlayan ve eğri çatı yüzeyine açılan kare biçiminde bir açıttan *(compluvium)* ışık alan bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Erken hıristiyanlık dönemi bazilikalarında sütunlu revaklarla çevrelenen ve inançsızlarla mühtedilerin girmesine izin verilen ön avlu. (Biçimi ve bazilikaya göre konumu değişebilir [İstanbul'da Ayos İoannes Prodromos bazilikası; Beytüllahim'de Doğuş kilisesi].)
—Zool. Süngerlerde titrek tüylü kovukçukların açıldığı orta boşluk. (O da bir oskulum aracılığıyla dışarıya açılır.) || Sülüklerde bir penisle dışarı açılabilen yan fışkırtma kanallarının ortak boşluğu. || *Ectoprocta* öbeğinden bir yosunhayvancığı polipidinin, sistidyumuna çekildiği zaman, dokunaçlarını içeri çekip yerleştirebileceği boşluk. || Böceklerde ve çokbacaklılarda, iki yumurta kanalının açıldığı tek kanal. || Balıkların yüreğinin dört boşluğundan biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Memelilerde, en ince bronşçukların açıldığı alveol boşluğu. (O da daha küçük alveollara ayrılır.) [Eşanl. KESE.]
—ANSİKL. Mim. Etrüsk mimarisinden alınmış olan atrium, başlangıçta, sanıldığı gibi bir avlu değil, tümüyle örtülü dikdörtgen bir odaydı.
Daha sonra, yağmur sularının bir havuzda *(impluvium)* toplanmasını da sağlayan orta açıt *(compluvium)* ortaya çıktı. Açıt, kirişlerin kesişmesiyle belirlenmişse atriuma "toscana tipi" denir; bölümü köşelerde bulunan dört sütun taşıyorsa, atrium "tetrastylos"tur. Sütun sayısı daha çoksa, artrium "korinthos" tipindedir.
İ. Ö. I. yy.'da Roma'da kaybolmaya yüz tutan atrium, imparatorluk döneminde eski bir üslubun ancak ender olarak taşra evlerinde uygulanan silik bir izi olarak varlığını sürdürdü.
—Zool. Suda yaşayan omurgalılarda, tek kan dolaşımı yolu üstünde bulunan yürek, ardışık olarak toplardamar sinüsü, atrium (kulakçık), karıncık ve aort soğancığından oluşur; dörtbacaklılarda, genel dolaşıma (büyük dolaşım) akciğer dolaşımı da (küçük dolaşım) eklenir ve atrium iki kulakçığa ayrılır, sol kulakçık akciğer toplardamarlarını alır, sağ kulakçık toplardamar sinüsüyle bütünleşir.

ATROFİ a. (fr. *atrophie;* yun. *a,* yokluk eki, *trophein,* beslenmek'ten). **1.** Patol. Bir hücrenin, bir dokunun ya da bir organın ağırlığında ve hacminde sonradan azal-

ma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Herhangi bir yetinin kaybı ya da zayıflaması: *Zekâ atrofisi.*

—Fizyol. ve Patol. *Çocuk atrofisi,* HİPOTREPSİ'nin ve HİPOTROFİ'nin eski adı. || *Deri atrofisi,* deriyi oluşturan hücrelerin sayısında ya da hacminde azalma. Genellikle onunla birlikte altderinin esnek dokusunda da bozukluk olur. (Eşanl. ATROFODERMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Fizyolojik atrofi,* yaşlılıkta ortaya çıkan kas atrofisi. || *Patolojik atrofi,* KAŞEKSİ'nin eşanlamlısı.

—Nörol. *İlerleyici kas atrofisi,* ARAN*-DUCHENNE TİPİ AMİYOTROFİ'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Fizyol. ve Patol. "Atrofi" terimi, gerileme kavramını da içerdiğinden *aplazi* terimine karşıttır. Çünkü atrofi, gerek kendisine, gerek yarattığı patolojik mekanizmalara karşı tedaviye başvurulabilecek bir nedene dayanır. Beslenme bozukluğu tüm belli başlı organların atrofisine yol açar. Ancak bu olay organizmanın yedek besinleri tükendikten sonra başlar.

Dölyatağı içindeyken ya da doğduktan sonra bazı organların atrofiye uğraması normal bir fizyolojik olaydır: Wolff cisminin, aort yaylarının, timüs bezinin atrofisi, vb.

Anormal ya da *patolojik atrofi* çeşitli marazi hallerin sonucudur. Dokuların beslenmesi sinir ağının ve besleyici maddeleri taşıyan kan damarlarının varlığına bağlı olduğundan bu elemanlardan birinin ya da ikisinin yetmezliği ya da bozulması atrofiye yol açar.

Atrofi, zehirlenmelerden (alkolik sirozda *karaciğer atrofisi*), bir organın işlev kusurundan (uzun süren kortikosteroit tedavisi sırasında ortaya çıkan *böbreküstü bezi atrofisi*) ya da kullanılmamaktan (uzun süre hareketsiz yatan ya da alçıya alınan kişilerdeki *kas atrofisi*) ileri gelebilir. *Doku atrofisi,* dokuyu oluşturan öğelerin hacmindeki ya da sayılarındaki azalmadan doğar. Çoğu zaman bu iki mekanizma birlikte görülür.

• *Deri atrofisi,* sadece üstderiyle sınırlı kalabilir. Bu durumda deri pütürsüz, düz bir görünüm alır ve normal pütürlü görünümünü yitirir. Eğer atrofi altderide ve derialtında da olursa deri ince, yarı saydam, hamurumsu, çizgili bir hal alır, rengi pembe ya da sedef beyazına dönüşür. Yaşlılıktan (gerodermi), berelerden (yara izi, gebelik çatlakları, vb.) ve ilaçlardan (yerel kortizon tedavisi sonucu) ileri gelen atrofiler dışında, nedeni bilinmeyen bazı hastalıkların yol açtığı atrofiler de vardır (idyopatik atrofiler). Bu hastalıkların başlıcaları şöylece sıralanabilir: Orta Avrupa'da ve Alsace'ta görülen atrofi yapıcı süreğen akrodermatit *(Pick-Herxheimer* hastalığı), Pasini-Pieri'nin atrofodermisi,* yanaklarda kurtyeniği atrofodermisi ve parmakla bastırıldığında parmağın bir oyuğa dalar gibi deriye girdiği atrofi lekelerinden oluşan lekeli atrofiler *(anetodermiler)* [Alexander, Jadassohn, Pellizzari, Schweninger- Buzzi anetodermileri]. Atrofi, birtakım karmaşık deri hastalıklarında (Petges -Jacobi ağsı atrofi yapıcı poykilodermisi, cutis-laxa [gevşek deri], Werner sendromu) daha başka deri hastalıklarıyla birlikte olabileceği gibi çeşitli deri lezyonlarıyla bir arada da olabilir.

ATROFODERMİ a. (fr. *atrophodermie*). DERİ ATROFİ*Sİ'nin eşanlamlısı.

ATROLAKTİK sıf. (fr. *atrolactique*). Org. kim. *Atrolaktik asit,* formülü $C_6H_5—C(OH)(CH_3)—CO_2H$ olan asitalkolün yaygın adı. (α -fenillaktik asit olarak da bilinir. Tropik asidin izomeridir.)

ATROPİK sıf. (fr. *atropique*).Org. kim. *Atropik asit,*formülü $H_2C{=}C(C_6H_5)—CO_2H$ olan asit.(Atropinin,tropik asidin ya da atrolaktikasidin suyu giderilerek elde edilir; sinamik asidin izomeridir.)[Eşanl.α FENİLAKRİLİK ASİT.] || *Atropik izomerlik,* yalın bir bağ çevresindeki dönüşü sterik engellenmeden kaynaklanan izomerlik.

ATROPİN a. (fr. *atropine;* lat. *atropa,* güzelavratotu'ndan). Org. kim. ve Eczc. Patlıcangillerden bazı bitkilerin (güzelavratotu) yapraklarından çıkarılan ve gözbebeğini genişletici, salgı azaltıcı, antispazmodik ve müsekkin olarak kullanılan alkaloit.

—ANSİKL. Eczc. Atropin, sülfatı suda çözünen beyaz bir tozdur; muskarinli kolinolitiklerin başında gelir. Vejetatif sinir sistemini etkileyerek vagus tonusunu azaltır, bu arada sempatik sistemin etkisi baskın olduğundan kalpte taşikardi (kalp çarpıntısı) görülür. Gözlerde gözbebeğini genişletir ve göz uyumunu felce uğratır (sikloplejі). Düz kaslarda atropinin etkisiyle bir gevşeme görülür (antispazmodik etki). Atropinin salgı durdurucu etkisinden mide ülserlerinin tedavisinde yararlanılır. Merkez sinir sistemi üzerinde atropinin antikolinerjik etkisi vardır, bu nedenle Parkinson hastalığının tedavisinde uzun süre tek etkili ilaç olmuştur. Glokomlu hastalarda ya da prostat büyümesi olanlarda atropin kullanılması zararlıdır. Yan etkileri de rahatsız edicidir: ağız kuruması, kalp çarpıntısı, gözbebeği genişlemesi, kabızlık. Çok zehirlidir, aşırı dozda alınması ciddi rahatsızlıklara yol açar (atropin zehirlenmesi).

—Org. kim. Hiyosiyaminin rasemik biçiminin yaygın adı olan atropin, *tropin*in rasemik ve tropik esteridir. Güzelavratotunda doğal hiyosiyamin (tropinin dekstrojir tropatı) halindedir, ama özütleme sırasında hiyosiyamin kolayca rasemik hale geçerek atropine dönüşür.

ATROPİNİK a. (fr *atropinique*). Eczc. Atropinik madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. **1.** Atropinle ilgili. **—2.** Başlıca farmakolojik etkisi atropinin etkisine yakın olan maddelere denir.

—ANSİKL. Atropinikler muskarinli kolinolitiklerdir; başlıca farmakolojik etkilerine göre üç gruba ayrılırlar: gözbebeğini genişletenler, antispazmodikler ve/ya da salgı azaltanlar, parkinson titrekliğini yatıştıranlar.

ATROPİNİZM a. (fr. *atropinisme*). Atropin ve belladonla zehirlenme.

ATROPİNLEME a. Ted. **1.** Bir kişiye atropin uygulama. **—2.** Gözbebeğini genişletmek için göze atropin damlatma.

ATROPO-İZOMER a. (fr. *atropo-isomère*). Org. kim. Varlığı, bir atropo -izomerliğe bağlı olan izomer.

ATROPOS a. (yun. mitolojik a. *Atropos'*tan). **1.** ÖLÜBAŞKELEBEK'in bilimsel cins adı. **—2.** Evlerde çok görülen ve kitap bitleriyle *(Liposcelis)* birlikte hızla koşuşan Psicoptera öbeğinden bir böcek türünün *(Atropos pulsatorium)* cins adı.

ATROPOS ("Bükülmez"). Yun. mit. Üç Parka'dan biri. Görevi, insanı yaşama bağlayan ipliği kesmektir.

ATROSİT a. (fr. *athrocyte;* yun. *athroos,* tıkız'dan). Eklembacaklılarda, kurtlarda ve derisidikenlilerde bulunan bir hücre tipi. (Atrositler çoğunlukla kan damarlarının çeperine yerleşerek metabolizmanın çeşitli artıklarını ya da kanın bazı anormal bileşenlerini kofullarında biriktirir.)

ATROSİTOZ a. (fr. *athrocytose*). Kolloidal maddelerin böbreklerde soğurulması.

ATS (*Applications Technology Satellite'*in kısaltması), teknolojik uygulamalı amerikan yapay uydu ailesi; uzayda yeni iletişim sistemlerinin ve çeşitli teknik ya da bilimsel düzeneklerin denenmesinde kullanıldı.

ATS 1, 6 aralık 1966'da fırlatıldı; eşzamanlı bir yörüngeden Yer'in ilk fotoğraflarını gönderdi; bu fotoğrafların çözme gücü çok yüksekti. 6 kasım 1967'de fırlatılan ATS 3 Yer'in uzaydan alınmış ilk renkli fotoğraflarını yolladı; ayrıca denizcilikte uydu aracılığıyla iletişimin (özellikle gemilerin mevkilerini saptamada) yararını kanıtladı ve 21 kasım 1967'de Atlas okyanusu üzerinde, uçakla yer arasında uyduyla sağlanan ilk bağlantıyı kurdu.

ATS 5, 12 ağustos 1969'da fırlatıldı; kutup kızıllığının süreçleri ve dalgaların iyonosferdeki yayılması konusunda birçok bilgi sağlandı.

ATS 6, 30 mayıs 1974'te fırlatıldı; yereksenli bir yörüngeye oturtulan bu uydu telekomünikasyon alanında birçok örnek deneyin yapılmasına olanak verdi. 30 haziran 1979'da etkin hizmetten alındı. 9 metre çapında bir antenle donatılmıştı ve yerdeki küçük alıcı antenler ATS 6'ın yayımlarını alabiliyordu. Özellikle uzaklığın ve iklimin iletişimi zorlaştırdığı Apalaş dağları ve Alaska'da, radyo ve televizyonun normal yollarla çok güç izlendiği Kayalık dağlarda oturan öğrencilere televizyonda renkli olarak yayınlanan derslerin iletilmesini sağladı. Hindistan'da binlerce köye hekimlik ve tarımla ilgili eğitsel programları ulaştırdı. Uzaktan tıbbi tanıya ilişkin deneylerde kullanıldı. İnsansız iki uzay aracı arasındaki iletişim deneylerini ilk kez başarıyla gerçekleştirdi.

ATSE a. (ar. *ʿaṭse*). Esk. **1.** Aksırık. **—2.** *Atse-i anberin,* güzel kokulu soluk. || *Atse-i çâh,* kuyudaki yankı. || *Atse-i keman,* yayın çıkardığı vınlama sesi. || *Atse-i subh, atse-i şeh,* şafak, tan. || *Atse-i tiğ,* kılıcın savrulurken çıkardığı ses.

ATSIZ (Hüseyin Nihal), türk yazar, tarihçi (İstanbul 1905-*ay.y.* 1975). Edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1930). Aynı fakültede bir süre asistanlık görevinde bulundu. Daha sonra, çeşitli ortaokul ve liselerde öğretmenlik yaptı, Süleymaniye kütüphanesi'nde tasnif komisyonu üyesi olarak çalıştı. Irkçı-turancı görüşleri savunan Atsız mecmua (1931), Orhun (1933, 1943), Orkun (1952), Ötüken (1964) dergilerini çıkardı. Türk tarihi ve edebiyatı ile ilgili makale ve incelemelerinde ırk temeline dayalı milliyetçilik anlayışını savundu, türk tarihinin başlangıcından günümüze kadar aralıksız bir bütün olarak yürüdüğü görüşünü ileriye sürdü. Bu görüşler çerçevesindeki siyasal yazıları dolayısıyla birkaç kez tutuklandı. Çoklukla halk şairleri ve Rıza Tevfik yolunda yazdığı şiirleri (*Yolların sonu,* 1946), Ortaasya ve Osmanlı Türkleri'nin bunalımlı dönemlerinden kurtulma çabalarını anlatan, destansı öğelerle örülmüş romanları *(Bozkurtların ölümü,* 1946; *Bozkurtlar diriliyor,* 1949; *Deli kurt,* 1958; vb.), türk tarihi ve edebiyatı üzerine incelemeleri *(Edirneli Nazmi,* 1934; *Türk tarihi üzerine toplamalar,* 1935; *Osmanlı tarihine ait takvimler,* 1960 vb.), Osmanlı tarih metinleriyle ilgili yayınları (*Aşık paşaoğlu tarihi,* 1949 vb.), bibliyografya çalışmaları (*Âli,* 1968; *Ebüssuut,* 1967 bibliyografyaları vb.) vardır. (→ Kayn.)

ATSIZ BİN MUHAMMET BİN ANUŞTİGİN (?, 1098 - Habuşan 1156), Harizmşahlar devleti hükümdarı (1127 -1156). Selçuklu hükümdarı Sencer'in güvenini kazanarak sarayda yüksek görevlere atandı. Sencer'in Maveraünnehir bölgesine (1130) ve Irak Selçuklu hükümdarı Mesut'a (1132) karşı düzenlediği seferlere katıldı. Cend ve Mangışlak'ı alarak bağımsızlığını ilan etti. Ancak Sencer'e yenilerek çekilmek zorunda kaldı (1138). Halkın da yardımıyla Sencer'in harizmşah olarak atadığı Süleyman bin Muhammet'i yenerek Harizm'den çıkardı; yeniden bağımsızlığını ilan etti. Sencer'in Karahıtaylar'a yenilmesinden yararlanarak selçuklu başkenti Merv'e girdi, hazineyi yağmaladı. Sencer'in güçlenmesi üzerine yeniden ona bağlandı (1143). Aldığı yerlerle birlikte hazineyi geri verdi. Bağımsızlığını kazanmak amacıyla Karahıtaylar ile anlaşıp, Sencer'e karşı başarısız bir komplo girişiminde bulundu. Ancak Gürgenç'te kuşatılınca bağlılığını yinelemek zorunda kaldı (1148). Sencer'in Oğuzlar'a tutsak düşmesi üzerine, Amul kalesini alarak ülkesinin güvenliğini sağlamak istediyse de başaramadı. Sencer eski komutanlarından biri tarafından kurtarılınca yeniden ona bağlandı.

ATSIZ BİN UVAK, Yıva türkmen kabilesi reisi (? - ? 1079). Kabilesiyle birlikte Selçuklular'ın yayılma döneminde Harizm'e yerleşti. Selçuklular'ın Fatımiler'e karşı olmasına rağmen Filistin'deki bedevileri sindirme konusunda Fatımiler'in çağrısını kabul etti (1071). Karşılığında verilen parayı az bulduğundan Kudüs, Filistin ve G. Suriye'yi ele geçirdi. Şam'ı alıp Mısır üzerine yürüdüyse de Fatımiler'e yenik düştü (1077). Filistin'de çıkan bir ayaklanmayı bastırdı (1078). Yeniden harekete geçen Fatımiler'ce Şam'da zor duruma düşürülünce, Selçuklu sultanı Melikşah'tan yardım istedi. Melikşah'ın, Suriye valisi Tutuş yönetiminde bir kuvvet gönderdiğini öğrenen Fatımiler geri çekilmek zorunda kaldı. Atsız, Selçuklular'dan toprak beklentisi olduğu gerekçesiyle tehlikeli görülerek öldürüldü.

attacus
atlas pervane
(Attacus atlas)

ATSİNEĞİ a. Atlarda ve sığırlarda dışasalak yaşayan sinek. (Larvaları sığırların, atların sindirim aygıtında yaşar. Bil. a. *Hippobosca equina;* atsineğigiller familyası.)

ATSİNEĞİGİLLER a. Yassı gövdeli pupipar sinekler familyası. (Bunlarda ağız dokunaçları uzamış, hortumu koruyan iki çenetli bir rostrum biçimini almıştır. Türleri hep dışasalaktır, memelilerin ve kuşların kanlarını emer. Familya *Lipoptena, Ornithomyia, Lynchia, Hippobosca, Melophagus, Stenopteryx* cinslerini içerir.)

ATSUGİ, Japonya'da kent, Honşu adasında, Tokyo'nun G.-B.'sında; 197 292 nüf. (1990). Elektronik sanayisi.

attagenus ve larvası

ATSUTA, Japonya'da yerleşme merkezi, Honşu adasında (Aiçi ili), Nagoya ili sınırları içinde. 686'dan kalma, Japonya'nın üç imparatorluk simgesinden biri olan *Kusanagi no tsurugi* kılıcının saklandığı şinto tapınağı.

ATSÜLÜĞÜ a.*Limnatis nilotica*'nın yaygın adı. (Eşanl. YABANSÜLÜĞÜ.)

ATŞ ya da **ATAŞ** a. (ar. *ʿatş*). *Esk.* Susuzluk, susama: çok istekli olma, özlem duyma: *Atş-i garam* (aşka susamışlık).

ATTA a. Çocuk dilinde gezme: *Attaya gitmek. Uykudan kalkınca seni attaya götüreceğim.*

ATTA a. Amerika'da yaşayan, iribaşlı büyük karıncaları içeren cins. (Karıncagiller familyası.)

Attalos I'in portresinin bulunduğu gümüş para
Bibliothèque nationale, Paris

ATTABİ (Ebu Amr Külsum bin Amr bin Eyyub **EL-**), arap şair ve yazar (? -? 835). Kuzey Suriye'de yaşadı; bir ara Merv ve Nişapur'da da bulundu. Tanrıtanımazlıkla suçlandı. Yemen'e kaçtı, orada bir süre kaldıktan sonra geri döndü ve yeniden Harun ür-Reşit'in gözüne girdi. İbn Nedim'in bibliyografya yapıtında adlarını andığı 6 kitabından, ancak bazı parçalar günümüze kalmıştır. Kuzey Suriye'de yeni klasik arap edebiyatının öncüsü sayılır.

ATTABİ (Ebu Nasr Ahmed bin Muhammet **EL-**), islam hukukçu (? -? 1190).Hanefi fıkhı ile ilgili *Şerh ül-ziyadat, Şerh ül -cami ül kebir* ve aynı konudaki fetvalarını içeren *Cevâmi ül-fıkh* adlı yapıtları vardır.

ATTÂBİ → ATABİ.

ATTACCA [ataka] be. (ital. sözc.). Müz. Bir parçanın, bir öncekinden sonra hiç ara verilmeden çalınması gerektiğini belirten terim. (Kimi zaman *hemen çalmaya başlama* anlamında ATTACCA SUBİTO terimi de kullanılır.)

Attelabus nitens ve bir yapraktan yaptığı yuvası

ATTACUS a. (lat. sözc. yun. *attakes,* çekirge çeşidi'nden). Tropikal bölgelerde yaşayan ve tırpan biçimindeki kanatlarında saydam perdeler bulunan büyük ve güzel kelebek. (*Attacidae* familyasının örnek cinsi.)
—ANSİKL. Attacusun örnek türü atlas pervane *(Attacus atlas)*. Malezya ve Endonezya'da yaşar. Kanat açıklığı 27 cm'yi bulan bu kelebek, *Attacus* cinsi türlerinin çoğu gibi, sanayide kullanılan bir ipek salgılar. Çoğunlukla yanlış olarak ipekböceği de denilen *A. cynthia,* ya da *Philosamia cynthia,* ya da *Samia cynthia* Doğu Asya kökenlidir, ama Avrupa'da yaşamaya da uyarlanmıştır.

ATTAF (EL), Cezayir'de kent, Şelif ırmağı kıyısında, El Esnem'in yukarı kesimin de; 44 000 nüf.

ATTAGENUS a. (yun. *attagen, -enos,* bilinmeyen bir çeşit kuş). Kahverenginde oval gövdeli, kınkanatlı küçük böcek. (Kuyruğunun ucunda uzun bir kıl demeti bulunan larvası evlerdeki derileri, yünleri, kürkleri kemirir. *Dermestidae* familyası.)

ATTAİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Mysia bölgesinde, Ayazma çayı kıyısında kent. Kentin adı Attys ile bağdaştırılır. Strabon Attaia'nın Koryphantis, Herakleia, Atarneis ve Pitane arasında olduğunu bildirir. Roma imparatoru Caracalla döneminde *Atteaton* adıyla sikke bastırıldı. *Attea* olarak da bilinir.

ATTAİA. Tar. coğ. Anadolu'da Phrygia bölgesinde bir tuz gölü. Olasılıkla Tatta gölü (Tuz ya da Koçhisar gölü).

ATTAKA, Endonezya'da offshore petrol yatağı, Borneo adasının doğu kıyısı açığında.

ATTALEA a. (öz. a. *Attale*'den). Güney Amerika'nın sıcak yörelerinde yetişen büyük ve güzel palmiye (25 tür).

ATTALEİA, ATTALEA ya da **ATTALİA.** Tar. coğ. Anadolu'da ilkçağ kentlerinin bir bölümünün adı. — Antalya'nın antik adı; — Lydia bölgesindeki *Agroeira** ya da Alloeira kentinin adlarından; — Ege kıyısında, Bergama krallığı'na bağlı liman kenti. (Bugün Dikili.)

ATTALEİATES (Mikhael), bizanslı hukukçu, yargıç ve tarihçi (öl. 1080'e doğr.). Sivil ve askeri mahkemelerde avukatlık yaptı. Askeri mahkeme başkanı olarak Romanos IV Diogenes ve Mikhael VII Dukas'ın Peçenekler ile yaptıkları savaşlara katıldı. Patrikios, proedros ve magistros sanlarını kazandı. 1034-1079 tarihleri arasındaki olayları kapsayan *Historia* (1079 -1080) adlı yapıtını imparator Nikephoros Botaneiates'e ithaf etti. VI.yy.'da yaşamış olan Agathias'tan esinlenerek yazdığı bu kitabı, eksik olmakla birlikte sağlıklı bilgiler içerir. Yapıtta, ayrıca, türk tarihiyle ilgili özgün bilgiler de bulunmaktadır. Daha sonra İoannes Skylitzes, İoannes Zonaras gibi tarihçilere kaynaklık eden bu yapıtın, 1056 yılına kadar olan bölümü H. Grégoire tarafından fransızcaya çevrildi (1958). Ayrıca 1077'de kurduğu bir manastır için, ayin düzeni kurallarını içeren bir kitap yazmış, 1072'de imparator Mikhael VII Dukas'ın isteği üzerine bir hukuk kılavuzu hazırlamıştır.

ATTALİ (Jacques), fransız düşünür (Cezayir 1943). Özgün düşünceleri ve dünya çapında yankı uyandıran kitaplarıyla tanındı. 1981'de François Mitterand'ın özel danışmanı, 1989'da da devlet danışmanı oldu. Ekonomik ve siyasal konulardaki bilgi ve deneyiminin yanı sıra başka birçok konuyla da (sinema, müzik) ilgilendi. 1990'da Avrupa imar ve kalkınma bankasının başkanlığına getirildi. Eserleri arasında *Analyse économique de la vie politique.* 1973; *La vie eternelle* (roman), 1989; *Lignes d'horizon,* 1990; *Le premier jour apres moi,* 1990 sayılabilir.

ATTALOS, Kleopatra'nın amcası. Makedonya kraliçesi Olympias'ı boşadıktan sonra Kleopatra ile evlenen Philippos II' nin ölümü üzerine iktidara el koyduğunu ileri süren Attalos, bir Asya ordusunun başına geçerek Büyük İskender'e karşı yürümeye kalkıştı, ama öldürüldü.

ATTALOS, makedonyalı general (İ.Ö. IV. yy.). Büyük İskender'in yardımcısı ve Perdikkas'ın kayınbiraderi. Antigonos tarafından öldürüldü.

ATTALOS I, Bergama kralı (İ. Ö. 241 -197). Eumenes I'in yeğeni ve halefi. 230'a doğru, Galatlar'a karşı elde ettiği zaferler üzerine hellenizmin kurtarıcısı durumuna geldi ve krallık unvanını alan ilk bergamalı oldu. Selefkiler'e karşı iki kez fetih savaşı açtı, ama kazandıklarını kaybetti. Özellikle Makedonyalı Philippos V'e karşı Roma ile sıkı birlik politikası başlattı; İkinci Makedonya savaşı bir bakıma onun eseridir. Avrupa Yunanistanı'na ve adalara etkin bir biçimde müdahale etmek için Roma ile kurduğu ittifaktan ve oluşturduğu donanmadan yararlandı ve özellikle Aighina'yı ele geçirdi. İskenderiye kütüphanesi'nden sonra dünyada ikinci gelen Bergama kütüphanesi'ni geliştirdi ve anıtları çoğalttı. Bunlardan en ünlüsü devasa Zeus tapınağı'dır. Tapınağın Eumenes zamanına ait 200 m uzunluğundaki frizinde, hellenizmin barbar Galatlar'a karşı savaşının simgesi olarak, tanrıların Titanlar'a karşı savaşı yer alır.

ATTALOS II Philadelphos, Bergama kralı. Attalos I'in oğlu (İ.Ö. 159-138); politikasına sıkı sıkıya bağlı olduğu Eumenes II'nin kardeşi, halefi ve izleyicisi. Roma' nın gözüne girmede ağabeyinden daha usta olan Attalos, Kappadokialı Ariarathes V'i yeniden tahtına oturttu, Selefki Aleksandros Balas'ı vergiye bağladı, Bithynialı Prusias II'yi yenilgiye uğrattı, sonra onun yerine isyancı oğlu Nikomedes'i zorla kabul ettirdi. Romalılar ile ittifak kuran Attalos, Makedonyalı Andriskos'un (148) ve Akhaia birliği'nin yok edilmesine (146) katıldı. Bergama krallığı'nı zengin ve güçlü durumuna getirdikten sonra 82 yaşında öldü. İki selefinin bilim ve sanat koruyuculuğu geleneğini de sürdürdü.

ATTALOS III Philometor, Eumenes II'nin oğlu, Bergama kralı (İ.Ö. 138-133). Amcası Attalos II'nin halefi. Acımasızlığı, botanik sevgisi ve zehirli bitkilere duyduğu garip ilgiyle tanındı. Bekâr ve çocuksuzdu. Ölürken krallığını Romalılar'a vasiyet etti; Romalılar burayı Asya eyaleti' nin bir bölümü durumuna getirdiler.

ATTALOSLAR, hellenistik dönem Bergama hükümdarları hanedanı. Tios'lu (Karadeniz kıyısında) Attalos ile Paphlagonia'lı soylu bir kadın olan Boa'nın soyundan geliyordu. Hanedanın serveti, Attalos'un büyük oğlu Philetairos'un maceralı yaşamından ve ihanetlerinden kaynaklanıyordu. Philetairos, sırasıyla Antigonos, Lysimakhos ve Seleukos'un hizmetinde bulundu ve Lysimakhos'un kendisine emanet ettiği hazineye el koyarak bununla Bergama kalesi çevresinde bir devlet kurdu (283/282'ye doğr.). Yerine geçen yeğeni ve evlatlığı Eumenes I, bu devletin sınırlarını Selefkiler'e karşı pekiştirdi. Ondan sonra gelen, Philetairos'un küçük yeğeni Attalos I, kral unvanını aldı. Attalos krallığı, Attalos I ve oğulları Eumenes II ile Attalos II zamanında sürekli olarak topraklarını genişletti. Bu üç hükümdar, Galatlar'a karşı başarılı savaşlar vererek, Küçük Asya'daki sitelerin güvenliğini sağladılar. Sanatları koruyarak Bergama'yı bir düşünce ve sanat merkezi yaptılar ve Ege'de gösterdikleri büyük diplomatik etkinlikler sayesinde, eski sitelerden onur verici karşılıklar gördüler (örneğin Atina, kabilelerinden birine Attalos adını verdi). Romalılar Balkanlar'a girince, Attaloslar hemen onlarla ittifak kurdular; bu da Anadolu'da güçlenmelerine ve üstünlük kurmalarına vardım etti.

ATTALUS (Priscus), romalı senatör. Honorius döneminde Roma valiliği yaptı. Alarik, 409'da, senato tarafından ona imparatorluk unvanı verilmesini sağladıysa da, 410'da bu unvanı geri aldı. Honorius, Attalus'u yakalatarak Lipari adasına sürdü.

ATTALYDA. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Lydia bölgesinde ilkçağ kenti. Bizanslı Stephanos'a göre adını Lydoslar'ın atası olan Attys ve oğlu Lydos'tan aldı.

ATTAR → AKTAR.

ATTAR (Feridettin Muhammet bin İbrahim), iranlı mutasavvıf, şair (Nişabur 1119 ? -ay.y. 1230 ?). Yaşamı konusunda yalnız attâr (eczacı) ya da tabip olduğu bilinmektedir. Ancak iyi bir öğrenim gördüğü ve sufilere karşı büyük bir sevgi beslediği anlaşılmaktadır. Yapıtları, yaşamının dönemlerine göre üç gruba ayrılabilir; birinci gruba giren yapıtlarında usta bir hikâyeci olarak görünür. Bunlar *Berbername, Divan, Muhtarname, Mantık ut-tayr, Musibetname, İlahiname, Esrarname, Husrevname, Pendname, Tezkiret ül-evliya, Bülbülname, Cümcümename, Miracname*'dir. İkinci gruba giren yapıtlarda anekdotlar azalır, dış dünya ve insanlığa ilgisizlik görülür, mutlak yok olma düşüncesi dile getirilir. Bıkkınlık verecek kadar tekrarların yer aldığı bu gruptaki yapıtlar şunlardır: *Uşturname, Cevher* (ya da *Cevahir*) *üz-zat, Haylacname, Mansurname, Bîsername.* Üçüncü gruptaki yapıtlar Attar'ın yaşlılık dönemine aittir. Bunlarda artık düzenli bir anlatımdan söz edilemez. Bir kısmında Hz. Ali'nin tanrılaştırıldığı görülür. Bu gruba giren yapıtlar *Mazhar ül-Acaip, Lisan ül-gayb*'dır.

ATTAR (Hasan bin Muhammet **EL-**), mısırlı bilgin (Kahire 1766 - ay.y. 1835). Mağrib asıllıdır. Ezher'de okudu. Napoléon Mısır'ı alınca fransız bilginlerle ilişki kurdu; çağdaş bilimlerle yakından ilgilendi. Uzun yıllar Şam ve İstanbul'da yaşadı. Mısır'a dönünce (1828) Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu Vekayi ül-Mısriye gazetesini yönetti. İki yıl sonra Ezher şeyhliğine atandı (1830); bu görevdeyken öldü. Arap düzyazısının kurallarını açıklayan *İnşâ ül-Âttar* ve arap bilimini konu alan *El-mukaddemet ül-ezheriye fi ilm-il-Arabiye* yapıtları geniş ilgi gördü.

ATTÂRİ a. (ar. *ʿattar* ve fars. *-i*'den *ʿattārī*). *Esk.* Aktarlık, aktar dükkânı.

ATTÂS sıf. (ar. *ʿattas*). *Esk.* Sürekli aksıran.

ATTAVANTE DEGLİ ATTAVANTİ (Attavante [ya da Vante] DI GABRIELLO DI VANTE, denir), floransalı minyatürcü (Castelfiorentino 1452-Floransa 1517'ye doğr.). Üslubu, Ghirlandaio'nun sanatını hatırlatır. Macaristan kralı Matyas Corvinus'un hizmetinde çalıştı ve Dol piskoposu için bir dua kitabını büyük bir titizlik ve ustalıkla tezhipledi (Lyon kütüphanesi).

ATTELABUS NİTENS a. Dişisi, yumurtalarını bırakmak için meşe ya da asma yapraklarını kıvıran ve bu yüzden *sigaracı* böcek adıyla da anılan kızıl renkli kınkanatlı böcek. (Hortumluböcekgiller familyası.)

ATTENDOLO ya da **ATTENDOLO MUZİO,** Sforza denir → SFORZA.

ATTERBERG (Kurt), isveçli besteci ve orkestra yöneticisi (Göteborg 1887 -Stockholm 1974). Romantik eğilimli sanatçı, halk müziği motifleriyle orkestra zenginliğini birleştirdi. Operalar (*La Tempesta*, 1948), baleler, 9 senfoni, konçertolar, yaylı çalgılar için 3 dörtlü ve bir requiem yazdı.

Atterberg limitleri, yol jeotekniğinde, laboratuvar deneylerine konu olan ve karayollarının yapımına yarayan zeminlerin özellikleri. (Akışkanlık limiti, zeminin akışkanlaşmasına yol açacak su oranının altındaki bir oranla tanımlanır; plastiklik limitiyse zeminin plastik olma özelliklerini yitireceği su oranının altındaki değerlerle belirlenir. Plastiklik indisi ince taneler içeren zeminlerin suya karşı duyarlığını gösterir.)

ATTERBOM (Per Daniel Amadeus), isveçli yazar (Åsbo 1790-Uppsala 1855). Uppsala'da öğrenciyken arkadaşlarıyla birlikte *Aurora* adlı edebiyat derneğini kurdu. 1810'dan 1813'e kadar Phosphoros dergisini yayımladı. Schelling, Tieck ve Novalis'in çömeziydi. Şiirsel iki masalı (*Fagel Bla*, 1814; ve *Lycksalighetens ö*, 1824 -1827), İsveç'in en katıksız romantiklerinden biri olduğunu gösterir. Eleştiri yazılarında Sainte-Beuve'den etkilendi (*Svenska Siare Och Skalder*, 1841-1849).

ATTERSEE, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) göl, Salzburg'un D.'sunda 467 m yükseltide; 46 km². Turizm ve yelken sporları.

ATTHİS a. (yun. sözc.). Yun. tar. Attike' nin ilk tarihini anlatan ve kısmen manzum olan eskiçağ kroniği.

ATTHİS, Kranaos'un kızı. Adını, Attike bölgesine verdi.

ATTIRILMAK → ATMAK.

ATTIRMAK → ATMAK.

ATTİCUS (Titus Pomponius) [Roma İ.Ö. 109 - öl. İ.Ö. 32], Cicero'ya yakınlığıyla tanınan Romalı. Atina'da uzun süre kalmıştı ve yunancayı kusursuz olarak konuşurdu. Ne var ki Atticus lakabını, amcası Q. Caecilius Pomponianus tarafından evlat edinilince aldı. Çok varlıklı, okumuş bir kişiydi. Politikadan uzak durmakla birlikte tüm partilerin seçkin kişileriyle yakınlık kurdu. Cicero'nun Atticus'a yazdığı ve sayıları 396'yı bulan mektupları, İ.Ö. 65 yılından İ.Ö. 44 yılına kadar uzanan bir süreyi kapsar ve yazışmalarının başlıca bölümünü oluşturur.

ATTİEDİİ → ATİEDİİ.

ATTİK a. (fr. *attique*). Anat. Kulak davulu boşluğunun üst bölümü. (İçinde kulak kemikçikleri yer alır.)

ATTİKE, Yunanistan'da bölge; K.'de Boiotia ve Parnis dağına, B.'da (Korinthos kanalı), G.'de (Saron körfezi) ve D.'da (Ege denizi) denize kadar uzanır. Sunion burnunda sona eren uzun bir üçgen biçimindedir ve billurlu kütlelerden (Pentelikos) ve alüvyonlarla dolmuş çöküntü ovalarının ayırdığı kireçtaşlı küçük dağ sıralarından oluşur. —*Attike nomosu*'nun yüzölçümü 3 380 km², nüfusu 342 093'tür (1990); ancak, nomos'un merkezi olan başkent Atina'nın ve banliyölerinin nüfusu ve yüzölçümü buna dahil değildir.

—*Tar.* Attike, Antikçağ'da Atina sitesinin topraklarını oluşturuyordu. Doğal sınırları Kithairon ile Parnis'ti, ama bu sınır o kadar belirsizdi ki, kutsallığı ve çiğnenilmezliği anlaşmayla sağlanan bir sınır kuşağının saptanmasını gerektirmişti. Bellibaşlı birkaç bölge vardı: Kephisos ve İlissos ırmaklarının akaçladığı büyük orta ova *Pedion;* Kuzey dağlarını içine alan *Diakria;* denizcilerin ve balıkçıların yaşadığı Paralia kıyı topraklarıyla çevrili yarımada bölgesindeki *Mesogaia ovası*. Nüfus, on iki kadar bağımsız kente (Atina, Eleusis, Brauron, Aphidna, vb.) dağılmıştı; bu kentlerden dördü, Marathon ovası bölgesinde bir *Tetrapolis* halinde birleşmişti. Atina uzun savaşlardan sonra Eleusis'i ele geçirerek, bütün Attike'yi egemenliği altına aldı. Bundan sonra Attike'nin tarihi Atina' nınkiyle birleşti. Çeşitli bölgelerdeki halkların çıkarları oldukça farklı olduğundan, Atina'nın iç siyaseti özellikle İ.Ö. VI. yy.'a kadar, bu bölgesel ve toplumsal çıkar ayrılıklarının etkisinde kaldı. Kleisthenes'ten başlayarak (İ.Ö. VI. yy.), Attike, bölgesel özellikleri kaynaştıran demos'lara ve phyle'lere bölündü.

—Ed. *Attike hatipleri*, Antiphon, Andokides, Lysias, İsokrates, İsaios, Aiskhines, Lykurgos, Demosthenes, Hypereides, Deinarkhos için genellikle bu deyim kullanılırdı.

—Mim. *Attike açıtı*, yan duvarları eğik olduğundan üst yanı alt yanından dar olan açıt. ‖ *Attike duvarı*, çatının başlangıcını gizlemek için saçaklık kornişinin üstüne yapılan duvar. ‖ *Attike katı*, bir cepheye tepelik işlevi gören küçük ek kat. ‖ *Yalancı attike*, bir saçaklığın alt bölümünü taşıyan bir tür ayaklık.

—Nümism. Attike'de ve Euboia'da (Eğriboz adası) kullanılan antik ağırlık sistemini belirtmek için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nümism. İlk Atina paraları (İ.Ö. VI. yy.'ın 2. yarısı) attike sistemine göre basıldı. Bu sisteme göre, bir *mina* 436 g, bunun yüzde biri olan *drahmi* de 4,36 g idi. Korinthos aracılığıyla; Atina'nın ve Büyük İskender fetihlerinin etkisiyle, Euboia -Attike standardı yunan dünyasında geniş ölçüde yayıldı.

ATTİKE LEHÇESİ a. Dilbil. Atina sitesinin dili olan eski yunanca lehçesi.

—ANSİKL. Dilbil. Attike lehçesi ionia lehçesiyle aynı lehçe öbeğindendir. Başlıca özelliği eta (η) harfiyle belirtilen, uzun *a*' nın uzun *e* biçiminde değişmesidir. İ.Ö. V. yy.'ın yazınsal kusursuzluğuyla biçimlenen attike lehçesi, klasik biçimine İ.Ö. IV. yy.'da kavuştu; V. yy.'dan başlayarak attike lehçesi sınırlarının dışına yayıldı. Atina'nın siyasal ve özellikle kültürel üstünlüğü bu lehçeyi hellenistik çağın koinesine başlıca temeli oluşturan bir lehçe durumuna getirdi.

ATTİKECİLİK a. Ed. Attikeli yazarlara özgü üslup inceliği.

—ANSİKL. Ed. Attikecilik kavramı, hellenistik çağda, yunan dilinin köklü evrimi sırasında doğdu; V. ve IV. yy.'da yaşamış attikeli yazarların üsluplarını taklit etme anlamında kullanıldı. Bu "attikeciler"in en ünlüsü Lukianos'tur. Belagatta, asyacılara karşı çıkan yeni attikeciler, kendilerine Lysias'ı örnek aldılar. Bunların romalı en ünlü taklitçisi Brutus'tur.

ATTİKO-ANTROTOMİ a. (fr. *attico-antrotomie*). Cerr. Attike doğru genişletilmiş antrotomi.

ATTİLA (yaklş. 400-453), Batı Hun İmparatorluğu'nun en büyük hükümdarı (434 -453). Muncuk'un oğlu. İlkgençlik yıllarında barış rehinesi olarak bir süre aşağı Tuna kıyısındaki Novae'de (Sviştov) kalması sonucu Romalılar'ı yakından tanıdı, latinceyi, Romalılar'ın siyasal ve askeri örgütlenmelerini öğrenme fırsatını buldu. Babasının ölümü üzerine ardılı olan amcası Rua'nın yanında yetişerek Hun devletinin yapısını tanıdı. Amcası öldükten sonra ağabeyi Bleda ile birlikte doğuda Hazar denizi kıyılarından batıda Alpler ve Baltık denizi'ne kadar uzanan bir imparatorluğun başına geçti. Ortak hükümdar olarak önce Doğu Roma İmparatorluğu ile barış görüşmeleri yaparak bu devletin Hunlar'a ödediği baç tutarını iki katına çıkardığı gibi, ayrıca her yıl 300 kilo da altın vermeye zorladı. 435'ten 439'a kadar ülkenin kuzey ve doğusundaki istilacıları etkisiz duruma getirmek için uğraştıktan sonra bir süredir baç ödemeyi kesmiş olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun üzerine yürüyerek en önemlisi Singidunum (Bel-

Mykenai'de "Atreus hazinesi"nin (mezar) attike açıtı İ.Ö. XIV. yy.

Attila

grad) olmak üzere birçok büyük kenti ele geçirdi (441). Ertesi yıl yeniden sefer düzenleyen Attila, Tuna kıyısındaki kentleri aldıktan sonra imparatorluğun içerlerine doğru ilerleyerek Naissus (Niş) ve Serdica'yı (Sofya) ele geçirdi. Ardından İstanbul'u (Konstantinopolis) hedef tutarak Philippopolis'i (Filibe) aldı, Doğu Roma'nın ana güçlerini yenip dağıttıktan sonra İstanbul'un kuzeyinden ve güneyinden denize ulaştı. Okçularının başkentin büyük duvarları karşısında etkisiz kaldıklarını görünce Gelibou yarımadasına inerek oraya sığınmış olan kılıç artığı imparatorluk kuvvetlerini yok etti. Bu olayı izleyen barış antlaşmasında (Anatolios barışı) yıllık baç ve altın miktarını üç katına çıkardığı gibi, savaş ödentisi olarak da 2 700 kilo altın aldı. 445'te ağabeyini öldürtüp Hunlar'ın tek hükümdarı olarak kaldı. Yeniden Doğu Roma İmparatorluğu'nun üzerine yürüyerek (447) güneydoğu Avrupa'da İskit ve Moesia (bugünkü Yugoslavya ve kuzey Bulgaristan) yönetim birimlerini ele geçirdi; Bizans kuvvetlerini yıpratma taktiği uygulayarak Utus (Vid) ırmağı kenarında kesin yenilgiye uğrattı. Daha sonra Balkan eyaletlerini çiğneyip geçerek Yunanistan'a indi. Bu seferi izleyen üç yıl, Attila ile Doğu Roma imparatoru Theodosios II'nin diplomatları arasındaki karmaşık barış görüşmeleriyle geçti. 449'da bir romalı elçinin eşliğinde Attila'nın Eflak'taki karargâhını ziyaret etmiş olan Paniumlu Priskos'un *Historia* adlı yapıtının bölümlerinde bu görüşmeler üzerine ayrıntılı bilgiye rastlanır. Savaşı sona erdiren antlaşma 443'tekine oranla çok daha ağırdı. Attila, Batı Roma imparatoru Valentinius ile hiçbir sorunu olmadığını ve batıdaki hedefinin sadece Vizigot krallığı olduğunu duyurarak Galya'yı fethe girişti. Bu dönemde Batı Roma'nın gerçek yöneticisi konumunda olan gençlik arkadaşı general Aetius ile dostça ilişkilerini sürdürdü. 450 baharında imparatorun kız kardeşi Honoria ona yüzüğünü gönderip, gönlü olmaksızın kendi için düzenlenmiş bir evlilikten kurtarılması ricasında bulununca, Attila Honoria'yı eşi olarak kabul edip, çeyizi diye de Batı Roma İmparatorluğu'nun yarısını istedi. Çeyizi ve gelini almak üzere Galya'ya girdiğinde Aetius, Hunlar'a karşı koymak için güçbirliği yapmak üzere Vizigot kralı Theodorich I ile anlaşma yaptı. Attila tam Aurelianum'u (Orléans) ele geçireceği sırada yetişen bağlaşık Aetius ile Theodorich'in kuvvetleri onu geri çekilmek zorunda bıraktılar. Kesin sonuç alınamayan Katalonya ovası savaşı'nda Vizigot kralı öldürüldü. Kanlı çarpışmalar sonunda birbirini yenemeyen iki ünlü komutandan Attila, Aetius karşısında ordusunu savaş alanından çekti ve kısa süre sonra da Galya'dan ayrıldı. Zafer kazanmadan ayrıldığı ilk ve son savaş budur.

Clement Richard Attlee

Daha sonra 452'de İtalya üzerine yürüyen Hunlar Aquileia, Patavium (Padova), Verona, Brixia (Brescia), Mediolanum (Milano) gibi bazı büyük kentleri ele geçirirken, Aetius seyirci kalmaktan öte bir şey yapamadı. Roma'nın Hunlar'ın eline düşeceği korkusu, papa Leo'nun başkanlığında bir heyetin Attila'nın Po ırmağı kenarındaki karargâhına giderek barış isteminde bulunmasına yol açtı. Ordusunda salgın hastalık çıktığı ve açlık belirtileri başgösterdiği için sarsılmış olan Attila, barış önerisini kabul ederek Apenninler'i aşmaksızın İtalya'dan ayrıldı. 453'te, yeni imparator Marcianus, önceli Theodosios' un kabullendiği baç tutarlarını ödemeyi reddettiği için Doğu Roma'ya karşı sefere hazırlanan Attila, evlendiğinin ertesi gecesi uykusunda öldü. Onu ve hazinesini gömenler, mezarının bulunmaması için daha sonra hemen öldürüldüler. İmparatorluğu aralarında bölüşen oğulları, ardılı oldular.

Sağlığında hıristiyan dünyasına dehşet saçan ve Batı Avrupa'da "Tanrı'nın kırbacı" diye anılan Attila, 448'de karargâhını ziyaret ettiği zaman kendisini gören Priskos tarafından kısa boylu, iri başlı, çekik gözlü, basık burunlu ve seyrek sakallı, tıknaz bir adam olarak tanımlanır. Hun hükümdarı romalı tarihçilere göre sinirli olmasına karşın, usta bir görüşmeci ve insancıl bir kimseydi. Priskos onun tarafından verilen bir şölene katıldığında, Attila'ya tahta tabaklarda yalnız et getirilirken, komutanlarının gümüş tabaklar içinde çok çeşitli yemekler yediklerini gördüğünü yazar. İki Roma imparatorluğunu sarsan asyalı hükümdar, ayrıca döneminin dâhi bir komutanı olarak da bilinir.

—Ed. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde daha sağlığında Attila ile ilgili efsaneler oluştu. Ölümünden sonra da efsanelerle iç içe bir yaşamöyküsü ortaya çıktı. Efsanelerde dünya egemenliğinin simgesi olan tanrısal kılıcın sahibi Attila'nın savaşları, hıristiyan ermişlerin kerametleri sonucu yenilgilere uğraması, düğün gecesinde ölmesi ya da öldürülmesi, gömüldükten sonra mezarını kazan kölelerin öldürülmesi, böylece mezarının ve hazinesinin bilinmeyen bir yerde saklı kalması gibi olaylar tekrarlanır. Attila'yı "Tanrı'nın kırbacı" diye niteleyen hıristiyan dünyası onun günah yoluna sapanları cezalandırmak üzere Tanrı tarafından gönderildiğini, Attila'nın "Atının gittiği yerde ot bitmez" dediğini ileri sürdü. Yaygın bir efsaneye göre Truva kentini ele geçirdiği zaman kentin koruyucusu aziz Lupus (kurt), Attila'ya kim olduğunu sormuş ve "Ben Hunlar'ın kralı Attila' yım, Tanrı'nın kılıcıyım" yanıtını alınca, "Yazık ki ben de Tanrı'nın sürülerini yok eden kurdum; Tanrı'nın kırbacını hak ettim!" demişti. H. G. Wells'in *Dünya tarihinin ana çizgileri*'nde anlattığı ve Atatürk' ün çok etkilendiği bir sahneye göre ise romalı soylular kendilerini gösterişli bir biçimde tanıtınca Attila "Ben sizin gibi soylu biri değilim; ancak soylu bir ulustanım" karşılığını verdi. Atatürk'ün "Ne mutlu Türküm diyene" özdeyişinde bu tarihsel yanıtın bir izi olduğu kabul edilir. Dante Attila'nın cehennemde ceza gördüğü bir sahneyi canlandırır, Wagner'in esin kaynağı olan Nibelungen şarkıları'nda ise Attila, öldürülen Siegfried'in dul eşiyle evlenmeye aday, soylu davranışlarıyla hayranlık uyandıran bir kahramandır. Kendilerinin hun kökenli olduğunu kabul eden Macarlar ilk kralları Arpad'ı da Attila'nın soyundan gelmiş sayar. Bununla ilgili efsaneye göre başkent Budapeşte Attila'nın kentiydi, macar kral soyu dünya imparatorluğunu sağlayacak tanrısal kılıcı da Attila'dan almıştı. (→ Kayn.)

ATTİRET (*Rahip* Jean Denis), fransız cizvit ve ressam (Dole 1702 - Pekin 1768). 1737'de Çin'e gönderildi ve imparator Çienlong'un gözde ressamı oldu. Hükümdar ailesinin birçok tablosunu yaptı. Rahip Castiglione ile birlikte Cochin'in başkanlığında gerçekleştirilen *Çin muharebeleri* adlı 16 gravürün hazırlanmasına katıldı (1765). Ayrıca Yuan Mingyuan'ın yazlık sarayına freskler yaptı.

ATTİS ya da **ATYS.** Yun. mit. Phrygia kökenli Tanrı. Önce Agdistis'in oğlu olarak kabul edildi. Onun teşvikiyle kendini hadım etmeye kalktı ve öldü. Efsane daha sonra Attis'i Kybele'ye bağladı. Attis, evliliğinin Kybele tarafından engellenmesi üzerine delirerek kendini hadım etti. Kybele onu bir çam ağacına dönüştürdü. Attis'e tapınma, Batı'ya Kybele'ye tapınma ile, Roma'ya ise İmparatorluk öncesinden başlayarak girdi. Claudius zamanında Attis'e tapınma ilkbahar başında, martın 15'inden 27'sine dek süren büyük bir gizemci dram biçimine büründü. *Dendrophoroslar,* bir cesedi çağrıştıran, örtülere sarılmış bir çam ağacı taşırlardı (*Arbor intrat* şenlikleri). Attis rahipleri Galluslar, sırtlarını kırbaç darbeleriyle yaralar, hatta bazıları, tanrılarına öykünerek kendilerini hadım ederlerdi.

ATTİTUDE a. (fr. sözc.). Koregr. Eğrisel biçimde dikey poz.

—ANSİKL. Attitude'de vücut diktir; bacakların biri yere basar (parmak ucuyla ya da ayak tabanının yarısı ya da tümüyle). Öbür bacak, yere koşut olarak gergin bir biçimde geriye uzatılmıştır. Kolların biri ya da her ikisi kalkık, baş seyirciye dönüktür. *Açık attitude*'de, seyirciye yarı yarıya yan dönülür: sağ bacak yere basar, seyirci tarafındaki sol bacak arkaya kalkıktır. *Çapraz attitude*'de, vücudun duruşu aynı, bacaklarınki açık attitude'dekinin tersinedir.

attitude

Klasik dans terimi olarak attitude'ü ilk kez kullanan Carlo Blasis, hareketi, Giambologna'nın (Bargello, Floransa) *uçan Merkür* duruşunun tanımına yaklaştırdı. Bununla birlikte, attitude'ün, arabesk gibi, yunan orkhestikosu'ndaki hareketlerden biri olduğu sanılmaktadır.

ATTLEE (Clement Richard, 1. *kont*), ingiliz devlet adamı (Londra 1883 - *ay.y.* 1967). 1922'de İşçi partisi'nden milletvekili seçildi, McDonald kabinesi'nde yer aldı (1929-1931). 1940-1945 arasındaki koalisyon hükümetinde W. Churchill'in yönetimindeki savaş kabinesinin başlıca üyelerinden biriydi. İşçi partisi 1954 seçimlerini kazanınca, bu partinin lideri olarak başbakan oldu. Bu görevi sırasında ülkeyi devletleştirme ve planlı ekonomi yoluna yavaş yavaş soktu. Bu ihtiyatlı reformculuğu, kendisini, partisinin ilerici kanadıyla sık sık karşı karşıya getirdi. Ama Attlee, sendikaların desteğine sahipti ve bağımsız seçmenlerce tutuluyordu. 1951 seçimleri sonucunda muhalefete düştüyse de partisinin başkanlığını sürdürdü; 1955'te sağlık durumu nedeniyle istifa etmek zorunda kaldı.

ATTOCK → ATAK ya da ATEK.

ATTOHUMU a. Genellikle nemli yerlerde yetişen, çoğunlukla etli köklü, tüysüz bitki. (Attohumunun çoğunluğu zehirlidir. Maydanozgiller familyası.)

—ANSİKL. Safranlı attohumu *(Oenanthus crocata)* en tehlikelisidir; boyu 1 metreye ulaşır; kökü sarı renkli, kusmaya neden olan ve çok kere öldürücü zehirli bir süt içerir; sapları kuruyunca bütün zararlılığını yitirir. Attohumları eskiden tıpta kullanılmıştır; ama kullanılması tehlikelidir.

ATTOLİCO (Bernardo), italyan diplomat (Canneto di Bari, bugün Adelfia, 1880 -Roma 1942). Milletler cemiyeti'nde İtalya'yı temsil etti. Sonra Rio de Janeiro'da, Moskova'da (1930-1935), Berlin'de (1935 -1940) ve Vatikan'da büyükelçilik yaptı. Almanya'dayken, İtalya-Almanya yakınlaşmasında önemli rol oynadıysa da, daha sonra, Hitler'in korkunç girişimleri karşısında italyan hükümetine ılımlılık önerdi.

ATTOPEU, Laos'ta kent, *Attopeu ili*'nin (11 900 km²; 93 000 nüf.) merkezi, ülkenin güney kesiminde.

ATTORNEY a. (birini görevlendirmek anlamına gelen ing. sözc.). **1.** İngiltere' de eskiden adalet yardımcılarına (avukat, noter, zabıt kâtibi, bilirkişi, vb.) verilen ad. **—2.** ABD'de aynı zamanda avukatlık da yapan adalet yardımcısı. **—3.** *Attorney general* İngiltere'de Avam kamarası üyesi avukatlar arasından seçilen ve yüksek mahkemelerle ceza mahkemelerinde Taht'ı temsil eden bakan (attorney gene-

ral, ingiliz barosunun başkanıdır); ABD' de başkan tarafından Kongre üyeleri dışından seçilen ve adalet işlerine bakan federal hükümet üyesi (Yüksek mahkeme'yle diğer üst dereceli mahkemelerde İdare'yi temsil eder) ya da her federe devletin yerel mahkemelerinde kamu'yu temsil eden görevli.

ATTUARİİ ya da **CHASSUARİİ.** Esk. coğ. Germania'da frank konfederasyonuna bağlı, Ren ve Meuse (Maas) ırmakları arasında yaşayan halk.

ATTUDA. Tar. coğ. Anadolu'da Karia bölgesinde ılkçağ yerleşmesi; Denizli'nin Sarayköy ilçesi, merkez bucağına bağlı Hasköy yakınlarında. Yörede yapılan araştırmalarda "Attüddeon" ve "Attudeon" yazılı roma dönemi sikkeleri bulundu.

ATTUS NAVİUS, romalı efsane kişisi. Kral Tarquinius'un falcısıydı ve onun önünde bir taşı usturayla kesmek hünerini gösterdi. Bu öykü, falcılığın kökenlerine ilişkin bir mittir.

ATTWOOD (Thomas), ingiliz besteci ve orgcu (Londra 1765-Chelsea yakını 1838). Napoli'de Latilla'nın ve Viyana'da Mozart'ın öğrencisi olan sanatçı, oda müziği yapıtları, otuz dolayında opera ve dinsel yapıtlar bıraktı. Dostu Mendelssohn, org için 37 no'lu 3 *Prelüd ve füg*'ünü ona adadı.

ATTWOOD (Thomas), büyük britanyalı siyaset adamı ve reformcu (Halesowen, Worcestershire, 1783-Great Malvern, Worcestershire, 1856). 1830'da, seçim sisteminde reform yapmayı amaçlayan Birmingham siyasal birliği'nin kurucularındandır.

ATU a. (fr. *atout*). İskambil oyunlarında üstün tutulan renk, bu rengin kartı. (Eşanl. KOZ.)

ATUCHA, Arjantin'de yer, Parana ırmağı kıyısında, Buenos Aires'ın K.-B.'sında. Nükleer santral.

ATÛF sıf. (ar. *ʿaṭūf*). *Esk.* Çok esirgeyici, merhametli; seven, sevgi gösteren.

ATÛFET a. (ar. *ʿaṭūf*'tan *ʿaṭūfet*). *Esk.* Şefkat, şefkatlilik, merhamet.
—Dilbilg. Osmanlıcada türetilmiş bir sözcüktür.

ATÛFETLÛ sıf. (ar. *ʿatūfet* ve türk. *-lı* sıf. ekinden *ʿatūfetlū*). Şefkatli, merhametli.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, *bâlâ** rütbesini alanlar ve birinci *ferik**'ler için, resmi yazışmalarda kullanılan sıfat.

ATÛH a. ve sıf. (ar. *ʿatūh*). *Esk.* Bunak.

ATUM, çok eski bir Mısır tanrısı. Heliopolis kökenlidir. Heliopolisli tanrıbilimciler Atum'u tüm evreni yaratan en önemli tanrı, benzersiz ve biricik kaynak olarak gördüler; Hava tanrısı Şu ile nem kaynağı Tefnu, Atum'dan doğan ilk çifttir; sonra bunlar da ürediler. (→ ENNEADLAR.) Atum, zamanla Güneş tanrısı Ra ile özdeşleştirildi. Genellikle insan biçiminde betimlenirdi.

arabalı atyarışı

ATUN (Hakkı), kıbrıslı türk siyaset adamı, mühendis (Ergazi, Magosa, 1935). 1976'dan beri Ulusal birlik partisi'nden milletvekili. 1976-1985 arasında bakan ve 1981'den sonra UBP genel sekreteri, 1985'den sonra meclis başkanı.

ATVÂK çoğl. a. (ar. *tavk*'ın çoğl. *atvâk*). *Esk.* **1.** Gerdanlıklar. **—2.** Tasmalar. **—3.** Boynun etrafında halka biçiminde çizgiler.

ATVÂL a. (ar. *ṭūl*'un çoğl. *aṭvāl*). *Esk.* Uzunluklar.

ATWOOD (George), ingiliz fizikçi (Londra 1746-ay. y. 1807). Cambridge üniversitesi'nde fizik profesörüyken, Pitt tarafından Maliye bakanlığı'nda çalışmak üzere Londra'ya çağrıldı. Cisimlerin düşme yasalarını incelemek ve dinamiğin ilkelerini doğrulamak için, basit ve kullanışlı bir aygıt tasarladı (1784). Onun adıyla anılan bu aygıt giderek klasikleşti. Atwood ayrıca yüzen cisimlerin kararlılığını inceledi.

Atwood makinesi, ingiliz fizikçi Atwood'un, dinamiğin temel ilkesini gerçeklemek için yaptığı aygıt. Dayandığı ilke şudur: bir makaradan geçirilen bir ipliğin her iki ucuna bir M kütlesi asılır. Bu durumda, her iki kütle dengededir. Uçlardan birine bir *m* yükü eklendiğinde, sistem bu yükün *mg* ağırlığına eşit bir kuvvetin etkisinde kalır. Bu kuvvet toplam kütlesi 2M+*m* olan sistemi (makaranın ve ipin kütleleri göz önüne alınmazsa) harekete geçirerek temel ilke gereğince ona düşey doğrultuda bir $\gamma = \dfrac{mg}{2M+m}$ ivmesi verir.

Serbest düşmeye dayanan düzeneklerde $\gamma = g$ olmasına karşın bu düzenekte γ nın *m* ile sürekli değiştiği görülür. γ nın *m* ye bağlı olarak deneysel incelenmesi, temel yasanın geçerliliğini sınama olanağı verir. Gerçekte, yasa bu makineyle kabaca doğrulanabilir; aygıtın daha çok tarihsel ve eğitsel bir yararı vardır.

ATWOOD (Margaret), ingilizce yazan kanadalı edebiyatçı (Toronto 1940). Şiirlerinde (*The Journal of Susanna Melodie,* 1970), eleştiri ve romanlarında (*Lady Oracle,* 1976; *Life Before Man;* 1979) acımasız bir doğa ve insanı insanlıktan çıkaran kent ortamıyla karşı karşıya kalmış kanadalının çektiği güçlükleri yansıttı.

ATYARIŞI a. Eskiden atyarışları at ırkının gelişimi ve değişik kanların karışımıyla en iyi örnekleri elde etmeyi amaçlardı. Bu tür ırk gelişmeleri özellikle XVIII. yy.'ın ikinci yarısından sonra İngiltere'de önem kazandı ve bu amaçla yapılan çalışmalar 1782 yılında ünlü Epsom Derby's'i adlı yarışın yaratılmasını sağladı.

Türkiye'de, Osmanlılar döneminde, günümüzdekileri andıran ilk atyarışı, Abdülaziz'in saltanat yıllarında yapıldı (1861). Daha sonraki yıllarda, ordu gözetiminde çeşitli yarışlar düzenlendi. Bir özel kuruluşun düzenlediği ilk yarış, 1900'de İzmir' de yapıldı. Şirinyer'deki geniş bir düzlük hükümet tarafından atyarışları için ayrılarak Smyrna Races club'a (İzmir yarış kulübü) verildi. Aralarında, Evliyazade Refik Bey'in de bulunduğu girişimciler, Şirinyer'de bir hipodrom da yaptırdıktan sonra, atyarışları düzenlemeye başladılar. İngiltere'den jokey, yarış atı getirilmesi; müşterek bahsın kabul edilerek uygulanması, yarışlara olan ilgiyi artırdı. Bu durum, Birinci Dünya savaşı'nın başlamasına kadar sürdü. İstanbul'da ise Evliyazade Refik Bey'in önerisiyle, bir at meraklısı olan harbiye nazırı Enver Paşa'nın başkanlığında, Islahı nesli feres cemiyeti (At neslini geliştirme derneği) kuruldu. Enver Paşa, şehzade Abdülhalim, İzzet Paşa gibi, sözü geçen kişilerin ön ayak olmalarıyla, Bakırköy'deki Veliefendi çayırı, Hazinei hassa'dan alınarak, atyarışları için ayrıldı. Hipodromun yapılması tamamlandıktan sonra, İstanbul'da ilk atyarışları 1911'de düzenlendi ve mütareke dönemine (1918) kadar sürdü. Başlangıcından bu tarihe kadar, atyarışı konusunda Makrıköy (Bakırköy) yarış sendikası, Yarış ve ıslah encümeni, Atyarışları şirketi gibi kurumlar, atyarışları konusunda faaliyet gösterdiler. Dönemin önde gelen at yetiştiricileri, kıbrıslı Mustafa Paşa, şehzade Hikmet, Ali

solda
bir dörtnal atyarışında atlar toplu halde
sağda
yarış makinesinden bir dörtnal atyarışının çıkışı

yukarıda bir dörtnal **atyarışının** bitişi

Auteuil hipodromu'nda bir **atyarışının** sonucunu gösteren ışıklı tablo

Esprit **Auber** yağlıboya tablo ressamı belli değil *(Meyer kol.)*

Tribünler önünde ***yarış** atları* (1879'a doğr.) Edgar Degas'nın yapıtı *Louvre (Orsay) müzesi, Paris*

Muhittin Hacı Bekir, Manisalı Tevfik, Akif Bey (Akson), Haydarpaşazade Tevfik, Kapanizade Tahir beylerdi. En ünlü jokeylerse, Yanko, Konti, İstepan, İhsan Efendi'ydi (Atçı). İstanbul'da mütareke yıllarının sonlarına doğru, Ali Muhittin Hacı Bekir, Sabri (Tulcan) ve Akif (Akson) beylerin girişimiyle Büyükdere'deki Polo çayırında da atyarışları düzenlendi. Ancak, gereken ilgiyi görmediğinden bu yarışlar kısa ömürlü oldu.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Sipahi ocağı'nın girişimi ve Akif Bey'in (Akson) çabalarıyla Veliefendi'de yeniden atyarışları düzenlenmeye başlandı. Başta, dönemin başbakanı İsmet İnönü olmak üzere birçok devlet ve siyaset adamı ve ünlü kişinin (Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Atıf Esenbel, Prens Halim vb.), atyarışı dünyasına girerek at yetiştiriciliğine başlamaları, atyarışına verilen önemi artırdı. Türk yarış ıslah encümeni kurularak faaliyete geçildi (1927). Aynı yıl, Atatürk'ün buyruğuyla türk derbisi diye nitelenen "Gazi koşusu"na başlandı. İngiltere'den safkan ingiliz atları getirildi. Devlet haralarında safkan arap ve ingiliz atlarının yetiştirilmesine özen gösterildi. 1950'de kurulan Türkiye Jokey kulübü'ne, bir yasayla, Tarım bakanlığı tarafından, Türkiye'de atyarışları düzenleme ve müşterek bahıs oynatma hakkı verildi (1954). O tarihten başlayarak, Türkiye'de atyarışları haftanın belirli günlerinde İstanbul, Bursa, İzmir ve Adana'daki hipodromlarda yapılmaktadır. Türkiye'deki klasik atyarışı koşuları şunlardır: Gazi koşusu, Cumhurbaşkanlığı koşusu, Başbakanlık koşusu, İnönü koşusu, Çaldıran koşusu, Karabekir koşusu, Tarım bakanlığı koşusu, Türkiye Jokey kulübü koşusu.

Atyarışları iki ana kategoride yapılır. Süratli ile koşulan koşular ve dörtnal ile koşulan koşular. Arabaya koşularak yapılan koşularla atlara binilerek yapılan koşular da ayrıdır. Arabalara koşulu atyarışlarında atlar süratli koşarlar. Dörtnal ile yapılan koşular da iki türlüdür: düz ve engelli.

Atyarışları son derece sıkı yönetmelikler ve teknik koşullar uygulanarak yönetilir. Her yarışa göre konulan koşullara uygun atların yaşı, ırkı, kazandığı para ödülleri saptanır. Jokeyler koşudan önce aldıkları kiloya göre tartılırlar. Koşudan sonra atlardan salya, idrar ya da kan alınarak doping kontrolü yapılır. Yarışın bitimi foto-finişle saptanır. Yarışta uygunsuz bir durum olursa ya da bir jokeyin itirazı varsa, hakem kurulu olayı inceler, gerekiyorsa koşunun sonuçlarını değiştirir. Atyarışları öteki bazı ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de sonuçlarına göre ikramiye ile değerlendirilir. Türkiye'de müşterek bahis, (ikili bahis, çifte bahis, üçlü bahis, üçlü ve altılı ganyan) profesyonel koşuların ikramiye türleridir.

ATYEB sıf. (ar. *atyeb*). *Esk.* Daha güzel, en güzel: *atyeb-i mekûlât* (yiyeceklerin en güzeli), *atyeb-i melbûsât* (giyeceklerin en güzeli) vb.

ATYER sıf. (ar. *atyer*). *Esk.* İlaçlar ve kokular için uçucu, çabuk kaybolan anlamında kullanılır: *Ruh-ı atyer* (uçucu koku).

ATYLİDAE a. (yun. *a*, yokluk eki, *tylos*, kambur, ve *eidos*, görünüş'ten). Özellikle tropikal bölgelerde tatlısularda yaşayan karidesler familyası.

ATYOKHORİON. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Denizli'nin Çal ilçesi, merkez bucağına bağlı Bahadırlar köyü yakınındaydı. Dionysopolis (Ortaköy) kentine bağlı ve tapınak kentçiği olan yerleşmede Apollon Laitmenos tapınağı bulunuyordu.

ATYPUS a. (yun. *atypos*, biçimsiz, anormal'den). Yerde, çok derinlere gömülmüş ipek bir boru içinde yaşayan örümcekleri içeren cins. (*Mygalomorphae* alttakımı; *Atypidae* familyası.)

ATYS → ATTİS.

ATYS, Manes'in oğlu, Lydialılar'ın efsanevi atası. —Lydia kralı Karun'un oğlu.

ATZULA. Tar. coğ. Anadolu'da, Nikaia'nın (İznik) doğusunda, Sangarios (Sakarya) ırmağı yakınında kale.

Au Anorg. kim. Altın'ın simgesi.

AU, Avusturya'da kış sporları merkezi (yüksl. 800-2 060 m), Vorarlberg'de, Bregenz'in G.-D.'sunda.

AUASSA, AUASA ya da **AVASSA,** Etyopya'da kent, Sidamo ilinin merkezi, Auassa gölünün doğusunda; 20 000 nüf. —Yakınında, tarım ve sanayi kompleksi (özellikle mısıra ayrılmış 4 000 ha).

AUAŞ, Etyopya'da ırmak; Addis Abeba yakınında doğar, Etyopya ile Cibuti sınırında, Abbe gölüne dökülür. Çığırı üstünde kurulmuş santrallar, Çoa kentlerine elektrik sağlar. —Auaş kenti yakınında bir ulusal park düzenlenmiştir.

AUBANEL (Théodore), Provence diliyle yazan fransız yazar (Avignon 1829-ay. y. 1886), Laurent Aubanel'in oğlu. Yayımcılık yaptı. Kendini, Provence dilinin yeniden canlandırılmasına adadı, ama 1878'de Félibrige okulunun uzlaşmaz üyelerini eleştirdi. Şiirleri (*la Miougrano entreduberto*, 1860; *li Fiho d'Avignon*, 1885) ve oyunları yenipagancılıktan esinlendikleri için (*lou Pan dou pecat*, 1878) eleştirildi. Bu yapıtlarını yadsıdı ve *Fiho d'Avignon*'un nüshalarının çoğunu yok etti.

AUBE, Champagne-Ardenne (Fransa) bölgesinde *département;* 6 002 km²; 289 200 nüf. (1990). Merkezi *Troyes.* Bölgenin en büyük kenti Troyes'tir.

AUBE, Fransa'da ırmak; yaklaşık 4 000 km²'lik bir havzayı akaçlar, sağ kıyıdan Sen'e kavuşur; 284 km. Langres platosundan inen Aube, özellikle adını verdiği département'da akar. Suları kışın yükselen, yazın alçalan ırmağın debisi, kavuşma noktasında 35 m³/sn'dır.

■ **AUBER** (Esprit), fransız besteci (Caen 1782-Paris 1871). İngiltere'de büyüdü ve Louis XVI'nın eski bir av subayı olan babası tarafından sanat yapıtları ticaretine yöneltildi. Müzik alanında hızla ilerledi. 1806'dan başlayarak, Cherubini sayesinde, oda müziği yapıtları ve konçertolarıyla tanındı. 1812'de, başarı düzeyleri farklı çalışmalarıyla kesin biçimde tiyatroya yöneldi. İlk büyük başarısı *la Bergere châtelaine* (1820) ona Feydeau tiyatrosu'nun kapılarını açtı. Burada Scribe ile işbirliği yaparak yapıtlarının çoğunu sahneletti: *Leicester* (1823) ve özellikle *la Muette de Portici* (1828). Bunlardan, Boieldieu geleneğinde bir komik opera olan ikincisi, herkesçe bir başyapıt olarak karşılandı, Wagner'ın hayranlığını kazandı. Aynı türe girebilecek öteki yapıtları arasında *Fra Diavolo* (1830), *les Diamants de la Couronne* (1841) ve *Manon Lescaut* (1856) sayılabilir.

AUBERJONOİS (Rene), isviçreli ressam (Montagny, Yverdon yakınında, 1872-Lozan 1957). Babası Vaud'lu, annesi fransızdı; öğrenimini tamamladıktan sonra, 1896'da, Londra'da Kensington güzel sanatlar okulu'nda resim bölümüne girdi. 1897'de Paris'e giderek L.O. Merson ile çalıştı ve 1914'e kadar orada yalnız bir yaşam sürdü. Stravinskiy ile Ramuz'ün *Askerin öyküsü* adlı yapıtlarının dekor ve kostümlerini yaptı (1918). Reklam ve gösterişten nefret eden ve daima gözden ırak çalışan Auberjonois, döneminin en duyarlı isviçreli ressamı ve çok usta bir desinatördü. Yapıtlarının çoğu Basel müzesi'ndedir.

AUBERON, Elf kralı → OBERON.

AUBERT (Louis), fransız besteci (Paramé 1877-Paris 1968). Lavignac, Diemer ve Fauré'den ders aldı. Piyano virtüözü olan Aubert, orkestra yapıtları (*Habanera*, 1919; *Offrandes, le Tombeau de Chateaubriand*), sahne müzikleri (*la Forêt bleue*, 1900; *Cinéma, la Nuit ensorcelée*), çalgı ve ses için besteler bıraktı.

Aubert etkisi. Deneys. ruhbil. 1861'de Aubert tarafından betimlenen algısal olay; baş iyice eğildiği ve karanlıkta dikey bir çizgiye bakıldığı zaman saptanabilir; bir ek düzeltme yapılınca, dikey çizgi başın eğik olduğu yönün tersine eğiliyormuş gibi görünür.

AUBERVİLLİERS, Seine-Saint-Denis'de (Fransa) kanton merkezi, Paris'in kuzey sınırında; 67 775 nüf. (1990). Eski hac yeri Notre-Dame-Des-Vertus kilisesi (XV. ve XVI. yy.'dan kalma bölümler). Özellikle Saint-Denis kanalı kıyısında metalurji ve kimya sanayisi tesisleri.

AUBİGNAC (François HEDELİN, *abbé* D'), fransız yazar (Paris 1604-Nemours 1676). Kardinal Richelieu'nün yeğeni Fronsac dükünün öğretmeni oldu. *Pratique du theâtre* (1657) adlı kitabında dramatik yapıtları *üç birlik* kuralına bağladı. 1715'te yayımlanan *Conjecturesacadémiques sur l'İliade* adlı yapıtı Homeros'un gerçekten yaşamış olduğu konusunda kuşku yaratır.

AUBİGNE (Théodore Agrippa D'), fransız yazar (Saint-Maury, Saintonge, 1552 - Cenevre 1630). Calvinci bir militan olarak din savaşları sırasında protestanların safında çarpıştı, birçok kez yaralandı; siyasal tutkusunu edebi yapıtlarında dile getirdi *(les Tragiques)*. Ateşli bir dinsel şiir olan *les Tragiques*'i (1616), o dönemin Fransa'sındaki önemli olayları anlatan *Histoire universelle* (1626), biri protestanların mezhep değiştirmelerine yönelik *la Confession catholique du sieur de Sancy* (ölümünden sonra, 1660), biri de iç savaş sahnesinden bir portreyi veren *les Aventures du baron de Faeneste* (1617-30) adlı iki yergi kitabı yazdı. Gençlik şiirlerini içeren ve ölümünden sonra basılan (1874) *le Printemps* ise, dramatik ve güçlü kişiliğini ortaya koyar.

AUB MOHRENWİTZ (Max), ispanyol yazar (Paris 1903-Mexico 1972). Annesi fransız, babası almandı. 1914'te İspanya'ya yerleşti ve çok genç yaşta sanat ve edebiyat konularında çok zengin bir kültür edindi. Avrupalı öncü yazarlardan esinlenerek yazdığı şiir ve anlatılardan sonra, *Narciso* (1922) ve *Teatro incompleto* (1931) adlı yapıtlarında alman anlatımcılığıyla Crommelynck ve Cocteau'nun anlatımcılığını birleştirdi. 1930'dan 1936'ya kadar Valencia Üniversitesi tiyatrosu'nu yönetti. İspanya iç savaşı sırasında, tiyatro merkez konseyi sekreteri ve 1937'de Paris Uluslararası sergisi'nde ispanyol pavyonu müdür yardımcısı oldu. 1938'de *L'Espoir* adlı filmin yapımında Malraux ile çalıştı. Fransa'da, daha sonra 1941'de Cezayir'de gözaltına alındı, 1942'de Meksika'ya sığındı. Orada tiyatro oyunları, roman üzerine incelemeler, şiir ve özellikle *El laberinto mágico* adı altında topladığı İspanya iç savaşı'nı konu alan bir dizi roman yayımladı (1943-1968).

AUBREY (John), ingiliz yazar (Easton Piercy, Wiltshire, 1626 - Oxford 1697). Gezgin ve antikacı; Avebury sitini keşfetti ve 1813'te yayımlanan bir kronik yazdı: *Lives of Eminent Men.*

AUBRİETİA a. (öz. a. *Aubriet*'ten). Anadolu, İran, Yunanistan ve Güney İtalya'da firfiri ya da mor çiçeklerinden dolayı bahçelerde yaygın biçimde yetiştirilen örtücü, küçük ve güzel süs bitkisi. (Turpgiller familyası.)

AUBURN, ABD'de (New York eyaleti) kent, Ontario gölünün G.'inde; 34 600 nüf. Cezaevi. İp fabrikası, demir-çelik fabrikası.

AUBUSSON, Fransa'da (Creuse) *arrondissement* merkezi, yukarı Marche'ta, Creuse ırmağı kıyısında; 6 824 nüf. Ulusal süsleme sanatları okulu. Kent, gelişimini halıcılığa borçludur. — *Arrondissement,* 49 826 nüf.

—Sant. *Aubusson duvar halıları,* Aubusson kentinde aynı adı taşıyan imalathanede yapılan duvar halıları. İmalathane XVI. yy.'da kral Henri IV zamanında kalkındı. Colbert tarafından krallık imalathanesi durumuna getirildi. XX. yy.'da, Jean Lurçat sayesinde, Aubusson duvar halıları en seçkin çağdaş sanatçıların katkısıyla büyük bir değer kazandı.

AUBUSSON (Pierre D'), Saint Jean (Rodos şövalyeleri askeri-ruhani başkanı (Monteil-au-Vicomte 1423-Rodos 1503). Soylu bir fransız ailesinin oğlu. Genç yaşta paralı asker olarak girdiği Avusturya ordusunda Türkler'e karşı çarpıştı. İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği tarihte (1453) Saint Jean şövalyelerine katıldı. Şövalyelerin Rodos'taki ordugâhına atanarak Ege'de türk yayılmasını engellemeye çalıştı. Tarikatın ruhani başkanı oldu (1476). Rodos'u Fatih Sultan Mehmet'in filosuna karşı savunması, ona tüm Avrupa'da büyük ün kazandırdı (1480). Rodos'a kaçan şehzade Cem'i, sığınma hakkı tanımasına karşın, papa İnnocentius VIII'e teslim etti ve karşılığında kardinallikle

Aubusson duvar halıları
Bir yaz gecesi rüyası (1963-1965)
Mario Prassinos'nun yapıtı, *La Demeure galerisi, Paris*

ödüllendirildi (1489). Midilli'yi Türkler'den geri alma (1501) ve onlara karşı bir haçlı ordusu kurma girişimlerinde başarısızlığa uğradı.

AUCH, Fransa'da (Gers) kent, Gers yönetim bölgesinin merkezi, Paris'in 680 km. G.-G.-B.'sında, Gers ırmağı kıyısında; 25 070 nüf. —*Arrondissement,* 69 473 nüf.

Bk. resim sayfa 1012

—Güz. sant. Eski kent, Gers ırmağının sol kıyısında, pitoresk sokaklar ("pousterles") ve anıtsal bir merdivenle tırmanılan bir tepenin yamacında yer alır. Tepede, XVII. yy.'da, XV. yy. sonu gotik üslubunda yeniden inşa edilmiş olan ve koro bölümünde değerli süslemeler bulunan Sainte-Marie katedrali vardır. Ayrıca, Ortaçağ'a ait çeşitli kalıntılara rastlanır.

Sainte-Marie katedralinde (Auch)
Yaratılış ve Adem'in günahı'nı gösterin vitray
(1513, ayrıntı)
Arnaud de Moles'un yapıtı

AUCHENORHYNCHA a. Ağustosböcekleri alttakımının bilimsel adı.

AUCHİNCLOSS (Louis Stanton), amerikalı yazar (Lawrence 1917). Roman ve öykülerinde amerikan toplumundan kesitler verdi: *The Great World and Timothy Colt*'da (1956) New Yorklu bir avukatı anlattı. *The House of five talents*'ta (1960), bir ailenin 1873'ten 1948'e değin yaşamını canlandırdı; 1964'te *The Rector of Justin*'i yazdı. Ayrıca denemeleri (*Reflections of a Jacobite,* 1961; *James,* 1975) vardır.

AUCHİNLECK (*sir* Claude John Eyre), ingiliz mareşal (Aldershot, Hampshire, 1884-Marakeş 1981). 1936'dan 1938'e kadar Hindistan ordusu kurmay başkan yardımcılığını yaptı. İkinci Dünya savaşı'nda Norveç'e gönderilen ingiliz kuvvetlerine (1940), sonra da Hindistan'daki ingiliz birliklerine (1941) komuta etti. 1941-1942'de Ortadoğu kuvvetleri başkomutanı olarak Tobruk'u kurtarmayı ve Rommel'i El-Ageyla'ya püskürtmeyi başardı (1941 sonu). Alman karşı taarruzu karşısında çarpışarak geri çekildi ve El-Alameyn mevziinde tutundu (1942). Yerine Alexander getirilince 1943'te yeniden Hindistan ordusu komutanlığına atandı ve 1947'ye kadar bu görevde kaldı. 1946'da mareşalliğe yükseltildi.

AUCHMUTY (*sir* Samuel), ingiliz general (New York 1756-Dublin 1822). Amerika'da, sonra da Hindistan'da görev aldı. 1810'da Hindistan kuvvetleri başkomutanı olarak, 1811'de Cava'nın ele geçirilmesiyle sonuçlanan seferi yönetti.

AUCKLAND, Yeni Zelanda'da kent; 885 571 nüf. (1991). Ünlü Maori müzesi.

Agrippa d'Aubigné
Bartholomé Sarburgh'un yapıtı (1622, ayrıntı)
Basel müzesi

aubrietia

Aubusson duvar halıları,
çin manzarası
Jean Pillement üslubunda,
XVIII. yy.'ın ikinci yarısı
D. ve P. Chevalier kol.

Auch katedral ve eski kentten bir görünüm

Wystan Hugh **Auden**

Jacques **Audiberti**

önemli üniversite. Kent, *Auckland yarımadası*'nın tabanını daraltan bir kıstak kıyısında kurulmuştur ve ülkenin başlıca kentidir. İki limanından batıdaki (Manukau Harbour) çamurlu olduğu için, etkinlik doğudaki Waitemata Harbour'da toplanmıştır (5 Mt'u aşkın trafik). 1885'e kadar sömürgenin merkezi olan Auckland, bağımsızlıktan sonra da ülkenin başlıca ticaret kenti olarak kalmıştır; özellikle büyük Queen Street caddesinin iki yanında kalan bazı sokaklar çok canlıdır. Bahçeli küçük evlerden oluşan konut semtleri, park olarak düzenlenmiş yanardağ konilerinin eteğindeki taraçalarda yayılır. Auckland, aynı zamanda, ülkenin başlıca sanayi merkezidir: besin, dokuma, makine sanayileri. İşçilerin bir bölümünü Maoriler oluşturur ama, Cock, Tonga, Samoa vb. adalarından gelme başka Polinezyalılar'a da rastlanır.

AUCKLAND *baronu* ve *kontu* → EDEN.

AUCKLAND adaları, Büyük okyanus'ta, Yeni Zelanda'ya bağlı ıssız takımada, Yeni Zelanda'nın 350 km G.'inde. 1806'da, kaptan A. Bristow tarafından bulundu.

AUCNUS ya da **OCNUS,** etrüsk kahramanı. Faunus'un ya da Tevere'nin oğlu. Felsina'nın (Bologna) efsanevi kurucusu.

AUCTORİTAS, herhangi bir girişime sağlanan, ancak hukuksal bir niteliği olamayan ek güç ya da desteği belirten lat. sözc. *Auctoritas patrum*, Roma'da Cumhuriyet döneminde, senatonun yasaları onaylama yetkisidir. Halk meclislerinin (comitia centuriata'ların) yaptıkları yasaların senatörler tarafından onaylanması gerekiyordu. *Lex Publilia*'dan beri (İ.Ö. 339) senatörler *auctoritas*'larını oylamadan önce veriyorlardı. *Auctoritas principis,* Roma imparatoruna, "birinci" Roma yurttaşı *(Princeps)* sıfatından dolayı verilmiş yetkidir. Bu yetki, imparatorun, adli, askeri ve idari yetkilerini belirten *imperium* ve *potestas*'ın tamamlayıcısıdır.

AUDE, Languedoc-Roussillon'da (Fransa) *département;* 6 232 km^2; 280 686 nüf. (1990). Merkezi *Carcassonne.*

AUDE, Fransa'nın güneyinde ırmak; 220 km uzunluğunda; 5 300 km^2'lik bir havzayı akaçlar. Capcir'de (Pyrénées-Orientales), Carlitte'ın doğu yamacında 2 377 m yükseltide doğan Aude, Vendres'da Akdeniz'e dökülür.

AUDEN (Wystan Hugh), amerikan uyruklu ingiliz yazar (York 1907 - Viyana 1973). Stephan Spender ile Christopher Isherwood'a ilgi duydu. Şiirlerine siyasal nedenlerden çok psikolojik nedenlerle toplumsal bir boyut kattı; bunda Brecht' in de payı vardır (*Poems,* 1930; *The Dance of Death,* 1933). *Spain*'de (1937) İspanya İç savaşı'ndan ve *Journey to a War*'de (1939) Çin'e yaptığı yolculuktan esinlendi. 1939'da ABD'ye yerleşen Auden, varoluşçu ve hıristiyan bir anlayışa yönelerek marxçı bakış açısından uzaklaştı. *The Double Man*'de (1941) bir inanç arayışına girdi. Bir tür noel oratoryosu olan *For the time being*'in (1944) ardından *The Age of Anxiety*'de (1947), bir New York barını konu edinerek inanç ve gelenekten yoksun bir çağda yaşayan insanın yalnızlığını ortaya koydu. *The Shield of Achilles* (1955), *Homage to Clio* (1960), *About the House* (1965) adlı yapıtlarında doğa, tarih ve insan arasındaki ilişkileri ve karşıtlıkları dile getirdi. Kierkegaard ve şiir üzerine yazdığı denemelerle, özellikle de *The Dyer's Hand* (1962) ve bunu izleyen *Secondry Worlds* (1968), *City without Walls* (1969) ve *Thank you: Fog, Last Poems* (1974) ile başarılarını sürdürdü.

AUDENARDE → OUDENAARDE.

AUDERGHEM, hollandaca **Oudergem,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in güney-doğu banliyösünde, Soignes ormanının bitiminde; 29 000 nüf.

AUDH, Hindistan'ın kuzey kesiminde bölge, Ganj'ın kolu Saracu tarafından sulanır; Allahâbad'ın K.-B.'sında. Hindistan tarihinin ilk dönemlerinde Audh, Ariler'in on altı büyük eyaletinden ("mohaconapod"lar) biriydi. Eski adı Kosala'ydı. *Ramayana*'da ("Rama'nın Destanı"), kral Daşarata'nın ülkesi (başkenti Ayodhya; günümüzdeki adı buradan türetilmiştir) olarak geçer. İ.Ö. VI. yy.'da Magadha'nın rakibi olan kent, Mauryalar döneminde (İ.Ö. 326-İ.Ö. 184) sözkonusu kent tarafından ilhak edildi, İ.Ö. 156'ya doğru Hint-Yunanlılar'ın eline geçti, İ.Ö. IV. yy.'da Gupta İmparatorluğu'na, İ.S. VII. yy.'da Harşa İmparatorluğu'na, daha sonra da Gurcara-Pratihara krallığı'na katıldı; 1192'de müslümanlar tarafından fethedildi. Moğol İmparatorluğu içindeki on beş eyaletten (suba) biri olan Audh'un valisi, 1724'te bağımsızlığını ilan ederek Audh nababları sülalesini kurdu, ama sülalenin üçüncü hükümdarı Shuca ud-Daulah (1754-1775), Buxar'da İngilizler'e yenildi (1764). Doğu Hindistan şirketi'nin himayesine giren eyaleti 1856'da Ingilizler ilhak etti (o sırada merkezi Luknov'du); daha sonra Kuzey-Batı eyaletleri genel vali yardımcılığının merkezi olan kent Hindistan bağımsızlığına kavuşunca, Uttar Pradeş eyaleti içinde yer aldı.

AUDİBERTİ (Jacques), fransız yazar (Antibes 1899-Paris 1965). Daha çok tiyatroyla uğraşmasına karşın Audiberti ilk şiirlerindeki lirizmi (*l'Empire et la Trappe,* 1930) hiçbir zaman terk etmedi(*Des tonnes de semence,* 1941; *Ange aux entrailles,* 1964) ve romanlarındaki gerçekçiliği (*Abraxas,* 1938; *Marie Dubois,* 1952; *Les tombeaux ferment mal,* 1963) her zaman bu lirizm ile dengeledi. Audiberti yapıtlarını dilin egemen olduğu düzensiz bir dünyada yaratır. Yer yer gerçeküstücülüğün çeşitli yönlerini anımsatan anlatımı *Abhumanizme* (insanlık dışı) [1955'te yayımladığı, tiyatro deneyimini özetleyen kitabın adı] kayar. Audiberti'nin tiyatrosunda bütün büyük geleneksel karşıtlıkları bulabiliriz: yaşam ve ölüm, iyi ve kötü, yüce ve gülünç, alegori ve tarih, gerçek aşk ve sahte durumlar (*Quoat -quoat,* 1946; *Le mal court,* 1947; *l'Effet Glapion,*1959; *la Fourmi dans le corps,* 1962; *Cavalier seul,* 1963). Ama, bu çatışmalarda kazanan yalnızca dildir; karşıtların birleşmesi ve kötülüğün, sözcük oyunlarıyla, iyiliğe dönüşüvermesi dil aracılığıyla gerçekleşir İşte bu nedenle sözün büyüsüne bağlı kalan Audiberti'nin yapıtları, dilin parçalandığı saçmalık tiyatrosundan (İonesco. Beckett) ayrılır. Burada gözbağcılıktan çok, hiçbir "gerçekliğe" bağlı olmadıklarında başıboş kalan dil güçlerinin insanı en iyi tanımlayan öğeler olduğuna inanma isteği vardır. Bunun yanı sıra, sözkonusu güçler, çelişkili görünse de, ölümün ta kendisi sayılabilecek sessizliğe duyulan susuzluğu açıklar (*Dımanche m'attend,* 1965).

AUDİENCİA a. (isp. sözc.). Tar. İspanya'ya bağlı çeşitli krallıklarda ve Antiller'de kralın adaletini yerine getiren mahkeme.

—ANSİKL. Audienciaiar, bir krallıkta ya da eyalette kralın yargılama görevini sürdüren mahkemeler olarak, Ortaçağ'ın sonlarında, çeşitli ispanyol krallıklarında, hemen hemen aynı anda kuruldu. Üst düzeyde bir mahkeme oldukları zaman *Chancillerias* diye de adlandırılan bu mahkemelerin, hukuk ve ceza davalarına ilişkin yetkileri vardı. Bu yetkiler, hepsi de kanun adamı olması gereken *oidores*'ler ve *alcaldes de crimen*'ler tarafından kullanılırdı. Genelde istinaf mahkemeleri olmakla birlikte, bazen asliye mahkemesi görevini de üstlenirlerdi. XVI. yy.'da Castilla'da 6, Aragon'da bir, Katalonya'da da bir audiencia kuruldu. Son ikisi biraz değişik özelliklere sahipti. Felipe V, hepsini Castilla modeline uydurdu; giderek tümüne başkomutan başkanlık etmeye başladı. XIX. yy.'da anayurttaki audienciaiar istinaf mahkemelerine dönüştü.

Amerika'da audienciaiar Castilla modeline göre kuruldu. İstinaf mahkemesi görevlerinin yanı sıra idari (kral naibi ya da valiye danışmanlık eder ve yokluklarında görevlerini üstlenirlerdi) görevleri de vardı. Ayrıca, *autos acordadosların* ilanı yoluyla bir yasama görevleri de (alt düzeydeki görevlilerin denetimi ve Kızılderililer'i koruma) vardı. Audenciaiar, krallık yönetiminin temel kurumuydu ve bunların kuruluş tarihi, ıspanyol krallığının Amerika'ya el koyduğu tarihe denk düşer. Santa-Domingo'daki audiencia 1511'de kuruldu; sayıları XVI. yy.'ın sonunda 10'a, XVIII. yy.'ın sonundaysa 13'e ulaştı. Bu mahkemelerin yargı alanı, bağımsızlıktan sonra, çoğu zaman yeni devletlerin sınırlarını belirlemek için esas tutuldu.

AUDİNCOURT, Doubs (Fransa) kanton merkezi; Doubs ırmağı kıyısında, Montbéliard'ın güney-doğu banliyösü; 17 530 nüf. Bazaine'in mozaikleriyle, Léger, Bazain ve Le Moal'ın cam döşeme vitraylarıyla süslü Novarina kilisesi (1949). İmalat metalurjisi.

AUDİT a. (ing. *İnternal Auditor*'dan). **1.** Bir firmanın hesaplarının düzenliliği ve doğruluğu konusunda tam bir kanı edinme, girişimin ilgili ortaklarına bu konuda güvence verme, daha genel olarak, mali durumun ötesinde, yönetimin tutarlılığı ve niteliği hakkında bir kanı bıldirme eylemi. **—2.** Bu işle görevli kişi. **—3.** *Toplumsal audit,* bir girişimin içindeki toplumsal ilişkilerin incelenmesini sağlayan işlemlerin tümü.

—ANSİKL. Denetimin değişik uygulama biçimleri iç ve dış denetleme gibi bir ayrım

yapmayı zorunlu kılar. Bir işletmede iç denetim, genel kabul gören bir anlayışa göre, girişimin mal varlığını korumak, muhasebe tarafından sağlanan verilerin doğruluğunu denetlemek, idarenin yönerge ve yönetmeliklerinin doğru anlaşılıp anlaşılmadığını ve uygulanıp uygulanmadığını araştırmak, kısaca yönetimin etkinliğini artırmak için uygulanabilir bütün işlem ve yöntemlerle örgütsel plandan oluşur. Bu nedenle, özel olarak, ticari işlemlerin taahhüt ve saptanmasına ilişkin bir kurallar sisteminin düzenlenmesi görevinin açık seçik olarak tanımlanması gerekir.

Bir iç örgütlenme biçimi olarak tanımlanmasının dışında, denetim kavramı, bir girişimin hesaplarının incelenmesini ve/veya çalışma yöntemlerinin işletme dışından değişik kişi ya da kurumlarca ve kimi zaman bizzat işletmenin kendi yönetimince görevlendirilecek uzmanlar tarafından gözden geçirilmesini ve bu uzmanların hakkında araştırma yapılmakta olan işletme ya da kuruluşun (kurum, servis, vb.) sağladığı rakamların güvenirlik ölçüsünü belirlemeyi ve işletme yönetimi hakkında kanı oluşturmayı da kapsar.

AUDİTORİUM a. (dinlemek için toplanılan yer anlamında lat. sözc.). Bir müzik ya da tiyatro yapıtını izlemek için, radyo ya da televizyon yayını ya da ses kayıtları yapmak için düzenlenmiş salon.

AUDLEY OF WALDEN (Thomas AUDLEY, *—baronu*) [1488-1544], Avam kamarası başkanı (1529) ve başyargıç (1533). Piskopos Fisher, Thomas More (1535) ve Anne Boleyn (1536) aleyhine açılan davalara baktı; Henry VIII'in dinsel siyasetine uysallıkla hizmet etti.

AUDUBON (John James), amerikalı kuşbilimci ve ressam (Les Cayes, Santo Domingo adası, 1785-New York 1851). Paris'te David'den resim dersleri aldı. Amerika'ya dönüşünde, Kuzey Amerika'nın en az bilinen bölgelerinde dolaştı, oralarda kuşlar ve dört ayaklı hayvanlar üzerinde incelemeler yaptı. *The Birds of America* (Amerika kuşları) [100 renkli resimle birlikte, 1830], daha sonra da *The Quadrupeds of America* (Amerika'nın dört ayaklı hayvanları) [1846-1850] adlı yapıtları yayımladı. Renkli gravürlerinden oluşan derlemeler, yapıtlarının ABD'de ve Büyük Britanya'da büyük bir yaygınlık kazanmasını sağladı.

AUDUMLA, iskandinav mitolojisinde efsanevi inek. *Edda* adlı yapıta göre, yaşam iki canlıyla (dev Ymir ve inek Audumla) başlar. Audumla devi sütüyle besler, karnını doyurmak için yaladığı tuzlu buzları eritir, bu sudan da Buri adında başka bir dev dünyaya gelir. Buri, tanrı Ases'lerin (Odin, Vili ve Ve) atası olan Bor'un babasıdır.

AUE, Federal Almanya'da kent, Chemnitz kentinin güneybatısında, Mludi ırmağı kıyısında; 32 000 nüf. Dokuma sanayisi. Nikel metalurjisi. — Yakınında uranyum çıkarılır ve deriştirilir.

AUENBRUGGER ya da **AVENBRUGGER** (Leopold VON), avusturyalı hekim (Graz 1722-Viyana 1809). İç hastalıklarının teşhisinde kullanılan perküsyon (parmakla vurarak tıklatma) yöntemini ilk düşünendir.

AUER (İgnaz), alman siyaset adamı (Dommelstadl, Bavyera, 1846-Berlin 1907). 1877'den 1890'a kadar hemen hemen kesintisiz olarak Reichstag'da Sosyal demokrat parti milletvekilliği yaptı. Bismarck'ın toplumsal yasalarına sert bir biçimde karşı çıktı; bu kavgasını *Nach zehn Jahren* (1890) adlı yapıtında anlattı. Bernstein'ın marxçılık konusundaki revizyonist tezlerini destekledi.

AUER (Carl), **von Welsbach** baronu, avusturyalı kimyacı (Viyana 1858- Welsbach şatosu, Kärnten, 1929). Heidelberg'de Bunsen'in öğrencisiydi. Nadir topraklar üstünde araştırmalar yaptı ve bu toprakların metallerinden bazılarını, örneğin seryumu, arı olarak elde etmeyi başardı; prazeodim ve neodimi ayırdı. Söz-konusu elementleri tayfölçümüyle incelemesi, gaz aleviyle akkor duruma getirilen ateşe dayanıklı bir gömlek bulmasını sağladı (Auer beki, 1883). Ayrıca, akkor duruma gelen osmiyum filamanlı elektrik ampulü üzerinde çalışmaları vardır (1900).

Auer cismi. Hematol. Granüllü akut lösemilerde bazı hücrelerin sitoplazmasında görülen iğne biçiminde azurofil cisimcik. Bu cisimler, azurofil granülasyonların anormal biçimidir ve akut lösemilerin en belirgin özelliğidir.

AUERBACH (Heinrich Stromer), Leipzig'de tıp profesörü ve senatör (1482 -1542). Leipzig'de yaptırdığı ev çok ünlüdür; Goethe'nin birinci *Faust*'undaki ünlü meyhane sahnesinin *(Auerbachs Keller)* bu evde geçtiği söylenir.

AUERBACH (Moses BARUCH, **Berthold** —denir), alman yazar (Nordstetten 1812 - Cannes 1882). Yöresel halk öyküleri yazdı (*Schwarzwälder Dorfgeschichten,* 1843-1854).

AUERBACH (Erich), alman kökenli amerikalı filolog ve eleştirmen (Berlin 1892 - Wallingford, Connecticut, 1957). Marburg üniversitesi'nde profesör oldu. Naziler tarafından görevden alınınca (1955) Türkiye'ye göç etti ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi roman filolojisi kürsü başkanlığına atandı. Türk öğrenciler için hazırladığı *Roman filolojisine giriş* (türkçe çev., 1944) adlı kitabıyla ünlü yapıtı *Mimesis**'i (1946) İstanbul'da yazdı. 1948'de ABD'ye gitti ve sırasıyla Pennsylvania, Princeton, Yale üniversitelerinde görev aldı. Dante'ye, hıristiyan simgeciliğinin edebiyattaki etkisine, ortaçağ latin edebiyatıyla fransız edebiyatına ilişkin olarak yaptığı çalışmalar dışında, batı edebiyatında gerçekçiliği inceledi. Öbür yapıtları: *Vier Untersuchungen zur Geschichte der französischen Bildung* (1951), *Literatur, Sprache und Publikum in der Lateinischen Spaetantike und im Mittelalter* (1958), *Gesammelte Aufsaetze zur romanischen Philologie* (1967).

AUERSPERG, krainli (Yugoslavya) aile. Kökleri XI. yy.'a kadar uzanan bu ailenin kimi üyeleri, Avusturya'da siyaset ya da edebiyat alanında ün kazandı. Başlıcaları şunlardır: prens CARL (Carlos) [Viyana 1814-Prag 1890], Avusturya imparatorunun özel danışmanıydı. Bohemya meclisi'nde liberal düşünceleriyle dikkati çekti, Avusturya Senyörler meclisi'ne başkan seçildi (1861) ve 1868 yılının ocak-eylül ayları arasında Cisleithania hükümetinin başkanlığını yaptı. Muhalefet saflarında etkinlik gösterdikten sonra 1871-1879 arasında yeniden Senyörler meclisi başkanı oldu. —Kardeşi prens ADOLF (1821-Goldegg şatosu, Sankt Pölten yakınında, 1885), Bohemya meclisi üyeliği yaptı. Senyörler meclisi'ne ömür boyu üye seçildi. Anayasal alman politikasını var gücüyle savundu. Kasım 1871-şubat 1879 arasında Cistleithania hükümetinin başkanlığını yaptı. —Ailenin en ünlü üyesi ANTON ALEXANDER, kont **von Auersperg,** daha çok *Anastasius Grün** adıyla tanınır.

AUERSTEDT, Federal Almanya'da, Jena'nın 20 km K.'inde köy. Davout, 14 ekim 1806'da *Aurstedt savaşı*'nda Prusyalılar'ı yenerken, aynı gün Napoleon, Jena savaşı'nı kazandı. Tek kolordusuyla —26 000 kişi— bir çevirme harekâtı yapma görevi alan Davout, Brunswick dükünün komutasındaki prusya ordusunun yarısını karşısında buldu ve onu bozguna uğrattı. Brunswick öldürüldü. 115 top ele geçirildi. Davout *Auerstedt* dükü unvanını aldı.

AUERSWALD (Alfred VON), prusyalı siyaset adamı (Marienwerder 1797-Berlin 1870). 1848 yılının haziran-eylül aylarında kabine başkanlığı, dışişleri bakanlığı ve milletvekilliği yaptı. 1858'de bir kez daha bakanlar kuruluna çağrıldı, ordunun yeniden örgütlenmesini üstlendi ve Bismarck iktidara gelinceye kadar bu görevlerini sürdürdü (1862).

AUFİDİUS BASSUS, Tiberius dönemi tarihçisi. Yazdığı Roma tarihinden günümüze çok az sayıda parça kalmıştır.

Aufklärung *(Zeitalter der)* ["aydınlanma çağı"], XVIII. yy. Almanyası'nda, Leibniz'den esinlenerek, düşünsel bir kurtuluş hareketinin gelişmesini sağlamaya çalışan akılcı düşünce hareketi. Üç büyük temsilcisi Wolff, Lessing ve Herder olan bu akım, romantiklerin "alman halkının ulusal dehası" dedikleri şeyi gerçekleştirecek yeni bir tiyatro (Lessing), bir şiir (Wieland) ve bir estetik (Baumgarten) yaratmak çabasındaydı.

AUFRECHT (Theodor), alman dilbilimci (Leschnitz 1822-Bonn 1907). Edinburg'da, daha sonra da Bonn'da sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilgisi dersleri verdi. Daha çok sanskritçe metinlere (özellikle *Rigveda*) ilişkin açıklamalı basımlarıyla tanınır.

Audincourt'daki Sacré-Coeur kilisesi eucharistia teması üzerine vitraylar ve Aubusson halıları (1951) Fernand Léger'nin yapıtı

AUFTAKT → DIŞÖLÇÜ.

AUGAİ. Tar. coğ. Güney Anadolu'da Pamphylia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi, Antalya'nın Alanya ilçesine bağlı Toslak köyünün yerindeydi.

AUGE, Normandiya'da (Fransa) küçük bölge. Calvados'un doğusunda, Touques ve Dives vadileri Auge'u aşar. Bölgenin başlıca kenti Lisieux'dür.

AUGE, Hora'lardan biri. —Tegea kralı Aleos'un kızı. Athena tapınağında rahibe olan Auge, Herakles tarafından baştan çıkarılır; birleşmelerinden Telephos dünyaya gelir. Aleos, kızını ve çocuğunu kovar. Auge, Mysia'da kral Teuthras ile evlenir.

AUGÉ (Claude), fransız yayımcı ve sözlükçü (L'Isle-Jourdain 1854-Fontainebleau 1924). 1885'te Larousse yayınevi'nin yöneticilerinden biri oldu ve ders kitapları hazırladı. *Nouveau Larousse illustré*'nin (1897-1904), 1905'te *Petit Larousse illustré*'ye dönüşen *Dictionnaire complet illustré*'nin (1889), *Larousse pour tous*'un (1907) ve *Larousse universel*'in (1922) yayımını yönetti. 1907'de *Larousse mensuel illustré*'yi yayımlamaya başladı.

Pierre Victor Auger (1981'de)

AUGER (Pierre Victor), fransız fizikçi (Paris 1899). Sorbonne'da fizik profesörlüğü (1937), yükseköğretim (1945) ve Unesco fen bilimleri bölümü (1948) yöneticiliği yaptı. 1977'de Fen bilimleri akademisi'ne seçildi. Cenevre'de kurulan Cern'in yanı sıra Avrupa Uzay araştırmaları merkezi'nin (ESRO) kurucuları arasında yer aldı ve yönetim görevini üstlendi. X ışınlarının fo-

mareşal **Augereau**'nun portresi J. E. Heinsius'un (1740-1812) yapıtı *Carnavalet müzesi, Paris*

toelektrik etkisini inceledi. Atomların, yüksek atmosferde çok büyük enerji taşıyan birincil taneciklerce parçalanmasından kaynaklanan büyük kozmik ışınım demetlerini buldu. 1925'te keşfettiği etki onun adıyla anılır.

Auger etkisi ya da **olayı,** bir atomun öziyonlaşma süreci; olay sırasında, uyarılmış bir elektron bir dış katmanın başka bir elektronuna yeterli enerji iletir ve böylece foton yayını olmadan elektron, atomdan ayrılır ("ışınmasız" süreç). Bu olay, yüzeylerin incelenmesinde kullanılan bir tayfgözlem tekniğinin (Auger tayfgözleri) temelini oluşturur.

AUGEREAU (Pierre François Charles), **Castiglione** dükü, fransız mereşal ve Yüksek meclis üyesi (Paris 1757-La Houssaye 1816). 1792'de Cumhuriyet ordularına katıldı; Vendée ve Pireneler'de gösterdiği parlak başarılar üzerine tümgeneralliğe yükseltildi (1793). İtalya seferine katıldı. Napoléon kendisini mareşal (1804) ve Castiglione dükü (1808) yaptı. İmparatorluk döneminin seferlerine katıldı, özellikle Jena'da ve yaralandığı Eylau'da parlak başarılar kazandı. Louis XVIII'e bağlandı, ve onun tarafından Yüksek meclis üyeliğine atandı.

AUGİAS, efsanevi Eleia kralı. Ahırları uzun süre temizlenmemişti. Herakles, sürünün onda biri karşılığında bu işi üstlendi ve Alpheios ile Pinios'un sularını ahırlardan geçirdi (bu öykü "Augias'ın ahırları" adıyla bilinir). Ama kral sözünü tutmayınca, Herakles onu öldürdü ve kenti yağma etti.

AUGİER (Émile), fransız oyun yazarı (Valence, Drôme, 1820 - Paris 1889). Ponsard'ı örnek alarak yunan lirizmine öykünen şiirler yazdı (*Le joueur de flûte*, 1851). Sonra, çağının törelerini yansıtan komedilere yöneldi (*le Mariage d'Olympe*, 1855; *les Lionnes pauvres*, 1858; *les Fourchambault*, 1878). Bu yapıtlarında geleneksel burjuva toplumunu, her türlü saldırıya karşı savundu (*Le Gendre de Monsieur Poirier*, 1854; *le Fils de Giboyer*, 1862; *Lions et Renards*, 1870). 1857'de Fransız akademisi'ne seçildi.

AUGSBURG, Federal Almanya'da (Bavyera) kent, Lech ırmağı kıyısında, ırmağın Werteach ile birleştiği yerde, 495 m yükseltide; 248 300 nüf. (1989). Üniversite. Geleneksel dokuma sanayisi merkezi olan kentte, makine ve elektrik gereçleri yapımı da gelişmiştir.

• TARİH İ.Ö. 15'te Drusus'un kurdurduğu Roma kolonisi *Augusta Vindelicorum, via Claudia* yolu üstünde öteden beri önemli bir ticaret merkeziydi. V. yy.'da yakılıp yıkıldıktan sonra, yeniden kurulup tahkim edildi, VI. yy.'da bir piskoposluk oldu ve sırasıyla Schwaben ve Bavyera düklerine bağlandı. 1276'da Rudolf von Habsburg, Augsburg'a özgür imparatorluk kenti ayrıcalığını tanıdı. İtalya ile kuzey ülkeleri arasında önemli bir ticari bağlantı noktası oluşturan kent büyük bir maliye ve bankerlik merkezi haline geldi. Fugger'ler ve Welser'ler gibi aileler büyük servetler edinerek XVI. yy.'da önemli bir rol oynadılar (özellikle Fugger'ler, 1519'da Karl V'in imparator seçilmesi için gerekli giderleri karşıladılar). Din tarihi ve Almanya tarihi açısından önemli birçok diyet orada toplandı. Luther öğretisini 1518'de gene bu kentte açıkladı. 1530'da Melanchthon'un Karl V'in önünde, *Augsburg inancası* adı verilen bir formülere göre açıkladığı ve savunduğu Luther inancı, Alman protestanları tarafından benimsendi. 1547-48'de bir başka diyet *Augsburg Arax antlaşması*'nı ilan etti. 1555 diyeti, Almanya'nın dinsel durumunu, *Augsburg barışı* adı verilen bir uzlaşmaya göre düzenledi. Otuz Yıl savaşları'ndan zarar gören kent, 1632'de İsveçliler'in eline geçti. 1686'da Louis XVI'ya karşı düzenlenen ve sonradan *Augsburg birliği* adı verilen koalisyon, burada imzalandı. Augsburg piskoposluğu, 1683'te laikleştirildi —buraya bağlı piskoposlar XV. yy.'dan beri Dillingen'de yaşıyorlardı— ve kent, 1806'da Bayvera'ya geçti.

• GÜZEL SANATLAR. XI. yy.'da inşa edilen katedralde XV.-XVI. yy.'larda değişiklikler yapıldı (XII. yy.'dan kalma vitraylar Almanya'daki en güzel örneklerdir). Belediye binası (1615-1620) mimar Elias Holl'un yapıtıdır. Augsburg'da soylulara ait eski evler de bulunur. Fuggerei (yaklş. 1520) ise bir çeşit işçi mahallesidir. Eski yapıların bir bölümünden müze olarak yararlanılmaktadır. Zengin bir barok sanat koleksiyonu barındıran Schaezler Haus bunlardan biridir.

Augsburg
Elias Holl'un 1615-1620 arası yaptığı ve Perlachturm gibi ([1603], solda) 1945'ten sonra restore edilen belediye binası (sağda)

Augsburg ara antlaşması, Trento konsili kararlarını açıklayıncaya kadar din sorununu geçici olarak belli hükümlere bağlayan antlaşma. 15 mayıs 1548'de kabul edilen antlaşma 26 maddeden oluşuyordu: bu maddeler lutherci görüşlerin çoğunu mahkûm ediyor, ama aynı zamanda Trento konsili'nin girişimini yadsıyordu. Katoliklerin de, protestanların da yadsıdığı buyrultu, oldukça katı bir biçimde uygulandığı Augsburg gibi birkaç bağımsız kent dışında, yürürlüğe girmedi.

Augsburg barışı, luthercilerle katolikler arasında 25 eylül 1555'te düzenlenen ve 3 ekim 1555'te imzalanan metin. Bu anlaşmayla, imparatorluk iki mezhep arasında bölüştürüldü. Prensler, mutlak hükümdarlık hakkını dile getiren *cujus regio, ejus religio* (hükümdarın dini neyse, ülkesinin dini de odur) ilkesine göre, uyruklarına istedikleri mezhebi kabul ettirme hakkına sahip oldular. *Reservatum ecclesiasticum* denilen bir madde, 1552'den sonra el konulmuş kilise mallarının iadesini öngörüyordu. Ancak, bu maddeye uyulmadı. Böylece, Almanya'da din birliğini kurmak isteyen Karl V'in politikası başarısızlığa uğradı.

Augsburg birliği savaşı, Fransa'yı 1688'den 1697'ye kadar bir Avrupa güçleri koalisyonuyla karşı karşıya getiren çatışma. Louis XIV, 1679'dan 1688'e kadar, bir ilhak ve çok yönlü bir provokasyon politikası izledi. Bu siyaset kendisine karşı İngiltereli William III tarafından yönetilen ikinci bir Avrupa koalisyonunun* oluşmasına neden oldu: Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Savoia 1689-90'da Augsburg birliği'ne katıldı. 1693-94'te çok ağır bir ekonomik bunalım sonucu dirençleri kırılan savaşçıların bitkin düşmesi, barışa dönülmesini yeterince açıklar. Ryswick barış antlaşması fransız üstünlüğüne son verdi ve Avrupa'ya bir denge getirdi; artık güçlenmeye başlayan İngiltere'nin de hesaba katılması gerekiyordu.

Augsburg inancası, lutherciliğin temel inançlarını içeren belge. Latince ve almanca olarak kaleme alınmış 28 maddeden oluşur. Reformun yol açtığı dinsel anlaşmazlıklara bir son vermek amacıyla Karl V'in 1530'da Augsburg'da büyük bir dinsel meclis toplamaya karar vermesi, bu belgenin doğmasına neden oldu. Saksonya seçicisi Sebatkâr Johann'ın çağrısı üzerine Luther ve başlıca yandaşlarının temel ilkelerini hazırladıkları bu inancayı Melanchthon kaleme aldı. İnanca, o sıralarda protestanlar tarafından savunulan öğretileri kısaca açıkladıktan sonra, son verilen yolsuzlukları ele alır. Karl V, bu öğretiyi çürütmeleri için katolik tanrıbilimcileri görevlendirdi. Melanchthon bir *Apologia* ile karşılık verdi. Karl V bunu kabul etmek istemedi ve protestanları altı ay içinde Kilise ve papayla uyuşmaya zorladı. *Augsburg inancası* ve *Apologia* lutherci kiliselerin temel yapıtları olarak kaldı.

AUGST, İsviçre'de (Basel-Landschaft kantonu) komün, Ren ırmağı yakınında; 860 nüf. *Rauraci* halkının yaşadığı bölgede romalı yurttaşlar kolonisi olan *Augusta Rauracorum*, İ.Ö. 43'te Munatius Plancus tarafından galya oppidum'unun 12 km doğusunda kuruldu (sözkonusu oppidum, Geç İmparatorluk döneminde, Augst'un boşaltılmasından sonra *Basilcia*'ya [Basel] dönüştü). Augst'ta yapılan kazılarda bir tiyatro, bir tapınağın temeli, bir forum bazilikası, absisli bir dinsel yapı, yerel geleneğe uygun dörtgen planlı küçük tapınaklar ortaya çıkarılmıştır. Yakınında Geç İmparatorluk dönemi *castrum*'u Kaiser-Augst yer alır.

AUGUR a. (lat. sözc.). **1.** Esk. Rom. Kuşların ötüşünden ve uçuşundan, kutsal piliçlerin iştahlılığından ve hatta şimşeklerden, yıldırımdan ve gökyüzünün durumundan geleceğe ilişkin anlamlar çıkaran bilici. **—2.** Esk. Rom. Bu yoldan yapılan kehanet.

AUGUR (Christopher Colombus), amerikalı general (Kendall 1821-Washington 1898). 1843'te West Point askeri okulu'nu bitirdi, önce Meksikalılar'a (1847), daha sonra Oregon'daki Kızılderililer'e karşı savaştı (1852). West Point okulu komutanlığı (1861) yaptıktan sonra kuzeylilerin safında İç savaş'a katıldı.

AUGURİUM (*fal, kehanet* anlamında lat. sözc.). Eski Roma'da kâhinlerin uyguladığı büyü işlemi. *Augurium canarium* adı altında, buğdayların olgunlaşması sırasında kutlanan köy şenliğinde, kızıl renkli köpekler kurban edilirdi. *Augurium Salutis*, Roma halkının esenliği için yapılan başka bir törendi: bu törende kâhinler, yeni konsüllerin *Salus*'a yaptıkları duaların o gün kabul edilip edilmediğini anlamak için fala bakarlardı. Bu tören, ancak genel barış dönemlerinde yapılırdı.

AUGUST II Güçlü (Dresden 1670 -Varşova 1733), Saksonya seçicisi ve Polonya kralı (1697-1733). Jan III Sobieski'nin ölümünden (1696) sonra Polonya tahtını elde etmek için protestanlıktan döndü. İsveçliler'e karşı Büyük Petro ile ittifak kurdu, yenilgiye uğradı ve Karl XII tarafından tahttan indirildi. Karl XII, başka bir kralın, Stanislaw Leszczyński'nin (1704) seçilmesini istedi ve Polonya tahtından vazgeçmesi için August'a baskı yaptı. Ama, Poltava savaşı'ndan (1709) sonra August II, rus birliklerinin desteğiyle yeniden tahta çıkarıldı (1710).

AUGUST III (Dresden 1696-*ay y.* 1763), Saksonya seçicisi ve Polonya kralı (1733-1763), August II'nin oğlu. Avusturya'nın ve Rusya'nın desteğiyle (Polonya Veraset savaşı) 1733'te Polonya tahtını Stanislaw Leszczyński'den aldı. —Kızı MARIE -JOSÈPHE Fransa tahtının veliahtı Louis'nin ikinci karısı ve Louis XVI'nın annesidir.

AUGUSTA, Roma imparatorlarının buyruğuyla, imparator eşlerine ya da kızlarına bir unvan olarak verilen ad. (İmpara-

tor ailesi de *Domus augusta* diye anılırdı.)

AUGUSTA. Tar. coğ. Augustus ya da başka bir imparatorun kurduğu, ziyaret ettiği, ele geçirdiği ya da onarttığı birçok kente verilen ad: AUGUSTA AEDUORUM ya da AUGUSTODUNUM, günümüzde Autun; AUGUSTA EMERİTA, Merida; AUGUSTA PRAETORİA, Aosta; AUGUSTA RAURACORUM, August; AUGUSTA SUESSIONUM, Saissons; AUGUSTA TAURİNORUM, Torino; AUGUSTA TREVERORUM, Trier; AUGUSTA VİNDELİCCORUM, Augsburg; Anadolu'da Kilikia bölgesindeki Augusta, Adana'nın 16 km kuzeyinde Seyhan nehri kıyısındaydı. Kentin Augustus'un dul eşi Livia adına yeniden kurulduğu sanılıyor (İ. S. 20).

AUGUSTA, ABD'de (Georgia) kent, Savannah ırmağının kıyısında, kıyı ovasının sınırında; 60 000 nüf. Pamuk pazarı, dokumacılık, kaolin çıkarımı ve işlenmesi.

AUGUSTA, ABD'de kent. Maine eyaletinin merkezi; 22 000 nüf.

AUGUSTA, İtalya'da kent. Sicilya'nın doğu kıyısında Siracusa'nın K.'inde; 34 800 nüf. Friedrich II'nin kurdurduğu liman, karaya köprülerle bağlı iki adacıktadır. Petrol arıtılması ve petrokimya sanayisi. Duquesne, hollandalı Amiral Ruyter'i burada yenmişti.

Augusta *(via)*, Roma çağında İspanya'da Tarraco (bugün Tarragone) ile Gades'i (bugün Cadix) birleştiren ana yol.

AUGUSTA (Maria-Luise Katharina Augusta, — denir)[Weimar 1811-Berlin 1890], Prusya kraliçesi, Almanya imparatoriçesi, Saksonya-Weimar büyük dükü Karl Friedrich'in kızı, sonradan Wilhelm I adıyla imparator olan Friedrich-Wilhelm'in karısı (1829).

AUGUSTALE a. (öz. a. *Augustus*'tan). Güney İtalya'da, 1231'den 1266'ya kadar süren krallığı döneminde, imparator Friedrich II'nin adına çıkarılan altın para. (Öteki ortaçağ paralarından daha kabartmalı olarak basılan bu paranın ön yüzünde Roma imparatorlarınınkine benzeyen bir portre, arka yüzündeyse, kartal simgesi vardı.)

AUGUSTALES a. (Augustus'un rahipleri). Esk. Rom. İmparatorlar kültünün uygulanmasını sağlamakla görevli rahipler.

AUGUSTALİA şenlikleri, İ.Ö. 19 yılında, Doğu'dan büyük bir zaferle dönen Augustus'un onuruna her yılın 5-12 ekim tarihleri arasında Roma'da yapılan şenlikler.

Augusteion meydanı, İstanbul, Sultanahmet meydanının Bizans dönemindeki adı. Bizans dünyasının merkezi olan meydanın bir yanında Ayasofya, öteki yanında Hipodrom, Trakya'dan gelen ana yolun ulaştığı noktada da Milion anıtı vardı.

AUGUSTENBORG dük ailesi, alm. Augustenburg, danimarkalı Oldenburg kral ailesinin yan kolu. Bireyleri arasında şunlar yer alır: FREDERİK (1765-1814), naib prensin (Frederik VI kayınbiraderi, Danimarka devlet konseyi üyesi. Christian -August'un (Karl August) ölümü üzerine, 1810'da, Frederik VI'ya karşı İsveç tahtına adaylığını koydu. Frederik Augustenborg, tahtı ele geçiremeyince görevlerinden ayrıldı, taht üzerindeki haklarını oğullarına devredip onları krallık hanedanına karşı kışkırttı. Kızı Caroline -Amelia, Christian VIII ile evlendi; —CHRİSTİAN -AUGUST (1768-1810), Slesvig-Holstein-Söndenberg dükü Christian Frederik'in üçüncü oğlu. 1790'da Danimarka ordusunda tuğgeneral oldu. Avusturyalılar'ın yanında devrimci Fransa'ya karşı savaştı. Norveç'te ordu komutanlığı yaptı (1804-1808), Danimarka'nın İngiltere ile bozuşması (1807) sonucunda, Norveç için ortaya çıkan İsveç istilası tehlikesini önledi. Etkisiz duruma düşen Christian - August, Adlersparre'ın Stockholm üstüne yürümesine Gustaf IV Adolf'u tahttan indirmesine göz yummak zorunda kaldı (mart 1809). **Karl August** adıyla İsveç veliaht prensi seçildi (temmuz 1809'da öldü ve yerine prens Bernadotte veliaht oldu. Karl August, İsveç halkının çok sevdiği bir kişiydi; kont Axel de Fersen tarafından zehirlendiğine inanan halk, kont Axel'i linç etti. —CHRİSTİAN -AUGUST (1798-1869). Slesvig-Holstein'ın veraseti üzerindeki hak iddiaları, krallık ailesiyle arasını açtı ve danimarkalı olmasına karşın, onu dukalıkların almanlaşma hareketine katıldı. 1848'de, Slesvig-Holstein Almanları'nın ayaklandıkları sırada, Christian -August, Berlin'deydi; Prusya'yı kendi yanına çekti. Frederik VII'nin öldüğü haberi üzerine (1863), Christian-August haklarını büyük oğlu Frederik'e devretti; —FREDERİK (1800-1865), öncekinin kardeşi. Slesvig parlamentosu üyesi sıfatıyla, kardeşinin dukalık veraseti üzerindeki hak iddialarını destekledi. Uzlaşmanın belirtisi olarak, kral Christian VIII 1842'de ona dukalıkların genel komandörü ve mabeyinci rütbesini verdi. Ama Frederik, tahtın veraseti konusunda hükümdarın yaptığı düzenlemelerini protesto etmek amacıyla 1846'da görevlerinden ayrıldı. Mart 1848'de Kiel'deki geçici devrim hükümetine katıldı. Aynı yılın eylülünde komutanlıktan ve hükümetteki görevinden çekildi. 1851'de sürgün edildi; —FREDERİK (1829-1880), Christian -August'un oğlu. 1849'da Danimarka tahtı veraseti yasasına karşı bir protesto kaleme aldı. Frederik VII'nin ölümü (1863) üzerine ve babası Christian-August'un tahttan feragatına karşın, Frederik, kendisini Slesvig ve Holstein dükü Frederik VIII olarak ilan etti ve önce Gotha'da, sonra da Kiel'de bir hükümet kurdu. Ama Bismarck, dukalıkları Kuzey Almanya konfederasyonu'na katmak amacıyla, Christian-August'un tahttan feragat etmiş olmasına dayanarak, Frederik'in dukalıklar üzerindeki haklarını kabul etmedi. Frederik, Holstein'dan ayrılmak zorunda kaldı (1866). Buna karşılık, büyük kızı Augusta-Victoria (1858-1921), gelecekteki imparator Wilhelm II ile evlendi.

AUGUSTİN (Ernst), alman yazar (Hirschberg, bugün Jelenia Góra, Polonya 1927). Barok tarzda pek çok roman yazdı ve yapıtlarında hekimlik deneyiminden yararlandı *(Der Kopf*, 1962; *Das Badehaus*, 1963; *Mamma*, 1970; *Raumlicht, Der Fall Evelyne B*, 1976).

AUGUSTİNČİC (Antun), hırvat heykelci (Klanjec, Zagreb yakınında, 1900 -Zagreb 1979). Natüralist akımın temsilcisi olarak bronz ya da mermerden insan figürleri yaptı. Portreler, savaş sahneleri ve çıplakların yanı sıra Cenevre'deki Uluslararası çalışma bürosu önündeki *Madenci* heykelini (1936) ve New York'ta Birleşmiş milletler binası önündeki *Barış anıtı*'nı (1954) yaptı.

AUGUSTİNUS *(Aziz)*, Latin kilisesi doktoru (Tagaste [bugün Suk-Ahras] 354 -Hippo Regius 430). Babası Patricius pagan, annesi Monica ise hıristiyandı. Augustinus, maniciliği benimseyerek Tagaste'de (373), Kartaca'da (374-383), sonra da Symmachus'un tavsiyesi üzerine Roma'da (383) ve Milano'da (384) belagat okuttu. Manevi gelişimi, annesiyle birlikte yerleştiği Milano'da tamamlandı. Ama kuşkulardan kurtulamayarak hakikati aramaya koyuldu ve onu yeniplatoncu öğretilerde bulduğuna inandı; Tanrı'nın inayetine kavuştuğunu düşünerek kürsüsünden ayrıldı ve Cassiciacum'da (Milano yakınlarında çiftlik) birkaç ay yalnızlığa çekildikten sonra kendisini, oğlu Adeodatus ile birlikte (372'de, Kartaca'daki genç metresinden doğmuştu), aziz Ambrosius'a vaftiz ettirdi (387). Yeniden Afrika'ya dönmeye karar verdi. Ostia'da gemiye binmek üzereyken annesini kaybetti. 388'de İtalya'dan ayrıldı. Tagaste'ye dönerek, malını mülkünü sattı ve elde ettiği parayı yoksullara dağıttı. Sonra Hippo Regius'a yerleşti. Orada 391'de rahip, 396'da kentin piskoposu oldu, Vandallar tarafından kuşatılan piskoposluk kentinde öldü.

Aziz Augustinus'un düşüncesinde ve yazarlık etkinliğinde evrensel bir yan vardır. Piskopos olarak, cemaatini hem yönetti hem eğitti *(Homiliae)*; tartışmacı olarak, katolik inancını, manicilere, donatusçulara ve pelegiusçulara karşı savundu; tanrıbilimci ve filozof olarak, öğretiyle ilgili incelemeler yaptı; dinsel, ahlaksal, çileci ve gizemci bütün büyük sorunlarla ilgilendi; din savunucusu olarak, hıristiyanlığı paganların eleştirilerine karşı korudu *(Civitas* Dei)* ve bu arada tarihin doğaüstü anlamını ortaya çıkarmaya çalıştı. *Epistolae*'sindeki mektuplardan bazıları tam anlamıyla birer incelemedir. *Confessiones*'de ise, özellikle hıristiyanlığa girişinin aşamalarını anlatır.

Aziz Augustinus, evinde küçük bir kardeşlik cemaati kurmuştu. İncelemelerinde ve *Epistolae*'sindeki mektuplarında (özellikle 211. mektup), salık verdiği tutumlardan ve ayrıca yaşama biçiminden esinlenerek pek çok din kuralı ortaya kondu.

Aziz Augustinus'un tüm düşüncesi, iki ana tema üzerine kurulmuştur: Tanrı ve ilk günahla uğradığı felaketten Tanrı'nın inayetiyle kurtulan insanoğlunun kaderi.

Aziz Augustinus'un etkisi, tanrıbilime damgasını vurmuş olanlar arasında kuşkusuz en güçlü olanıdır. Bilgi ve sevgi, hep Tanrı'yı düşünmek ve hep Tanrı ile var olmak, bilgece davranmak gibi augustinusçu büyük temalar, thomasçı skolastik felsefeye değin tüm batı tanrıbilimine egemen oldu. Luther, onun günahkâr insan konusundaki kötümser görüşünü değiştirerek yeniden ele aldı. Janseniusçuluk da, Augustinus'un düşüncelerinin bir bireşimini ortaya koymak için yazılmış bir kitaptan *(Augustinus)* doğdu.

Aziz Augustinus, yarım kalan çok önemli bir inceleme kaleme aldı (387 ve 391 arasında). *De musica* adlı bu eserin ilk bölümü ritme ve onun simge sistemine ayrılmıştı. Ayrıca kutsal şarkılar üzerine, özellikle, alleluia'ların *jubilus*'u üzerine ünlü yorumlar bıraktı. *Confessiones*' indeki ritimli düzyazısının ve aynı hece sayılı satırlardan oluşan okuma kitabı niteliğindeki *Psalmus*'unun ortaçağ müziği ve edebiyatı üzerinde büyük etkisi oldu. Yakından tanıyıp bildiği roma ve ambrosiusçu ayin usullerini yaymaya çalıştı ve bunları Kuzey Afrika kilisesi'nde uyguladı.

—İkonogr. Augustinus yalnız ya da latin kilisesinin üç bilgini Ambrosius, Gregorius I ve Hieronymus ya da annesi azize Monica ile bir arada temsil edildi. Augustinus'un resmi, Boticelli (Ognissanti kilisesi, Floransa), B. Vivarini (S. Giovanni e Paolo, Venedik) tarafından yapıldı; Gozzoli bir fresk dizisini ona ayırdı (S. Agostino de San Gimignano kilisesi mihrabı). Bu arada Tintoretto'nun Vicenza müzesi'ndeki *Aziz Augustinus'un görünmesi*'ni, G. de Crayer'in Louvre'daki *Aziz Augustinus'un vecdi*'ni, Carle Van Loo'nun paris'te N.-D.- des Victoires kilisesi'ndeki altı tuvallik Augustinus dizisini de sayabiliriz. G. Coustou tarafından yapılan azizin heykeli, Versailles capellası'nın en üst bölümünde yer alır. Aziz Augustinus'un simgesi, oklarla delinmiş alevler içinde bir yürektir. Bazen bu yürek bir elin içinde gösterilir.

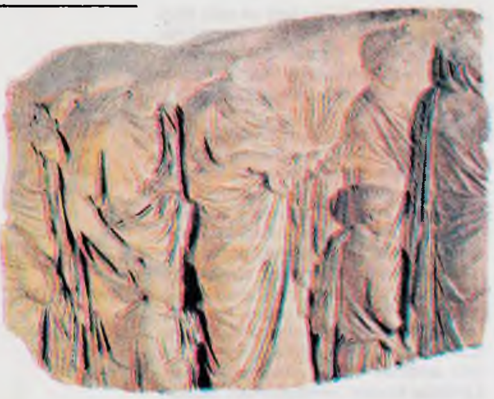

Aziz Augustinus
Botticelli'nin bir freskinden (1840) ayrıntı
Ognissanti kilisesi, Floransa

AUGUSTİNUSÇU sıf. Aziz Augustinus'a ya da onun öğretisini benimseyen rahip ve rahibelere ilişkin.

◆ a. Tanrı inayeti konusunda aziz Augustinus'un öğretisini benimseyen kimse.

AUGUSTİNUSÇULUK a. **1.** Aziz Augustinus'un düşüncesine uygun öğreti. **—2.** Çoğu kez, janseniusçuların öğretisi-

Ara Pacis Augustae alçak kabartması **Augustus**'un kurduğu barışı kutlamak için İ.Ö. 9 yılında senato tarafından yaptırılan sunaktan ayrıntı *Louvre müzesi, Paris*

Augustus, başrahip giysileriyle via Tabicana'da bulunan heykel roma sanatı, İ.S.I. yy. *Terme müzesi, Roma*

ne verilen ad. —**3.** *Siyasal augustinusçuluk*, aziz Augustinus'un bazı düşüncelerinden yanlış olarak türetilmiş dinsel-siyasal öğretilere kimi zaman verilen ad.

AUGUSTOEUPHRATENSİS ya da **EUPHRATENSİS.** Tar. coğ. Anadolu'da roma eyaleti. İmparator Constantius döneminde, Kommagene ve Kyrrestike eyaletlerinin birleşmesiyle kuruldu (İ.S. 361). Amanos, Toros dağları ve Fırat nehriyle sınırlanan eyalet Suriye topraklarının bir bölümünü de kapsıyordu. Merkezi *Hierapolis* (bugün Suriye'de *Münbic*) idi.

AUGUSTOPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'da Phrygia bölgesinde antik kent; Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi, Çobanlar bucağına bağlı Sülümenli köyü yakınında. Hıristiyanlık dönemi piskoposluk merkezi.

AUGUSTOW, Polonya'nın kuzeydoğusunda kent, Rusya sınırı yakınında, Augustów kanalı (Narew ve Niemen ırmakları arasında 80 km'lik bir akarsu bağlantısı oluşturur) kıyısında; 24 000 nüf. Tütün işlenmesi. Ağaç ve deri işlenmesi. —Tar. Birinci Dünya savaşı'nın başlangıcında, Rennenkampf'ın komutasındaki Ruslar, Doğu Prusya'da kazanmış oldukları başarıyı sürdürmek isteyen Hindenburg'un birliklerini, Augustów'da durdurdular (25 eylül - 3 ekim 1914). Ama Almanlar, 1915 şubatında bu kesimde saldırıyı yeniden başlattılar; VIII. (Belov) ve X.(Eichhorn) alman orduları, biri Johannisberg, öbürü Wirballen üstünden Augustów'a yöneldiler ve X. Rus ordusunu kuşattılar. Ruslar, 21 şubatta 110 000 kişiyle teslim olmak zorunda kaldılar. (→ POLONYA *seferi*.)

AUGUSTULUS → ROMULUS AUGUSTULUS.

AUGUSTUS a. Tar. Roma imparatorlarına verilen ve onlara kutsal bir nitelik kazandıran unvan. (Augustus *cognomen*'i, İ.Ö. 16 ocak 27'de senato tarafından Octavianus'a verildi. Auctoritas'a benzeyen bu unvan ona dinsel bir nitelik kazandırıyor ve tüm eylemlerini elverişli koşullar altında yapmasını sağlıyordu. Bu unvan hemen tüm imparatorların takma adı oldu.)

■ **AUGUSTUS, Caius Julius Caesar Octavianus,** Roma imparatoru (Roma İ.Ö. 23 eylül 63 - Nola İ.S. 19 ağustos 14). Bir praetor ile Sezar'ın yeğeni Atia'nın oğlu. Önce Octavius diye anıldı. Sezar, Augustus'un işlek zekâsını çok önceden fark ederek, üstlendiği ilk resmi görevlerde kendisini desteklemişti. Diktatörün ölüm haberi bildirilince Augustus Yunanistan'dan İtalya'ya geri döndü ve orada Sezar'ın kendisini vasiyet yoluyla evlat edindiğini ve mirasçısı yaptığını öğrendi. Bir yandan senatörlerin, diğer yandan da Antonius'un çevirdiği entrikaları ustaca atlatmayı bildi. Önce, kendisine *imperium* yetkisini veren senatonun desteğini sağladı; ardından da senatoya sırt çevirdi. *Cursus honorum*'da hiçbir başka görev üstlenmediği halde askerlerin desteğiyle kendini konsül ilan ettirdi (ağustos 43). Bu durumda, halk meclisi kendisinin Sezar'ın oğlu olduğunu onayladı ve adı Octavianus oldu.

Öldürülen Sezar'ın öcünü almak için Antonius ve Lepidus (Aemilius) ile anlaşarak "siyasal gücü örgütlemek" amacıyla Bologna'da, beş yılda bir yenilenecek olan bir triumviratus kurdu. Bu anlaşma, bir yasanın oylanmasıyla resmen onaylandı (kasım 43). Bu yasaya göre triumvirler sınırsız yetkilerle donatılıyor ve eyaletlerin yönetimini kendi aralarında bölüşüyorlardı. Bütün hasımları kovuşturmaya uğradı ya da halk düşmanı ilan edildi (Cicero gibi). Yunanistan'da toplanmış olan orduları Philippoi savaşı'nda (ekim 42) Brutus ve Cassius'u yendi. Yavaş yavaş Lepidus'un yetkileri elinden alındı ve Octavianus ile Antonius karşı karşıya kaldılar. "Brundisium barışı"nda (ekim 40), veteranuslar Octavianus ile Antonius'u anlaşmaya zorladılar; uygulamada Antonius Doğu'ya, Octavianus Batı'ya egemen oldu; Antonius'un Octavianus'un kız kardeşiyle evlenmesine karşın araları gitgide açıldı. Octavianus o zaman Batı'da kendisine karşı çıkabilecek kim varsa, saf dışı etti. Sextus Pompeius 36 yılında Naulochus'ta yenildi, Lepidus, triumvir unvanından ve elinde bulundurduğu eyaletlerden vazgeçti. Octavianus büyük bir siyasal beceriklilik örneği vererek roma dünyasının batı bölümünde birlik ruhunu kendi kişiliği çevresinde kurmayı başardı; uzlaşıcı ve geleneklere saygılı bir tutum içinde göründü. Yaşamı boyunca tribunus olma yetkisinin yanı sıra, zafer kazananlara verilen defne tacını taşıma hakkını da elde etti. 33/32 yıllarında Antonius ile aralarındaki ilişki kesildi. Octavianus, Antonius'un Roma'da saklanan vasiyetnamesini açtırdı ve Antonius'un Roma halkının zararına olarak Kleopatra'ya toprak verdiği doğrulandı. Vasiyetname, Roma'da öfke uyandırdı. Octavianus bundan böyle, Doğu'nun yozlaşmış temsilcisinin karşısında, geçmişin gelenek ve erdemlerinin temsilcisiydi. 31 yılının yazında Octavianus, Agrippa sayesinde Actium deniz savaşı'nı kazandı. Böylece Roma adına bütün roma dünyasına el koymuş oluyordu ve Mısır da bir Roma eyaleti haline geldi. 29 yılında Octavianus üç büyük zafer elde etti.

Octavianus eski uygulamalara tekrar geçerlik kazandırarak üstünlüğünü perçinlemeyi bildi. 28 yılında kendisine *princeps senatus*'luk, sonra da *princeps*'lik verilmiş olmasına rağmen 27 yılında elinde bulundurduğu tüm yargı yetkilerinden vazgeçti. Buna karşılık Augustus unvanını alarak dini yetkileri kişiliğinde toplamış oldu. Barışın sağlanamadığı eyaletler için kendisine prokonsül *imperium* yetkisi verildi; 23 yılında Roma'daki bir iç bunalımdan sonra, bütün öteki yüksek görevlileri kendisinin emrine veren bir *imperium*'la tribunus yetkisini ele geçirdi ve bu yetki her yıl sürekli olarak yenilendi. Artık tek bir kuramsal bütün değil de, kimi yargısal kimi dinsel (İ.Ö. 29 yılında Lepidus'un ölümü üzerine başrahipliği onaylanmıştı) çeşitli yetkilerin birleşmesiyle oluşan bir güce kavuşmuştu.

Augustus, herkesin belirli bir yeri ve sırası olan düzenli bir toplum yaratmak istiyordu. Sosyal kategorileri servete ve görevlere göre belirledi: bir milyon sestertius vergi verme ve *cursus honorum* görevlerini yerine getirmekle yükümlü senatörler sınıfı, üyeleri imparator tarafından seçilen ve yönetimsel görevleri yüklenen atlılar sınıfı (400 000 sestertius). Bu dengeye yeniden kavuşulması, ancak eski geleneklere dönüş, aile birliğinin sağlamlaştırılması ve eski törelere dönülmesiyle sağlanabilirdi. Augustus iktidara geçer geçmez, yasalar koyarak bu yeni dengenin vazgeçilmez bütünleyicisi olan geleneksel dinin önemini kavratmaya çalıştı. Bu amaçla dini kuruluşlar açıldı (arvalis, salien rahipleri), eski törenler canlandırıldı (lupercalia). Roma'da yeni dinsel yapıtlar kuruldu ya da eskileri onarıldı (*Divus Julius*, Apollon, Mars Ultor tapınakları). Bunun dışında Augustus bütün hükümdarlığı boyunca kendi kutsallığını vurgulamaya çalıştı.

Aynı düzen eyaletlerin yönetiminde de uygulandı. 27 yılından başlayarak Augustus yeni yönetim kurallarını saptadı. Boyun eğen eski eyaletler ordusuz olarak senatoya bırakıldı (senato eyaletleri). Askeri birliklerin bulunmasını gerektiren öteki eyaletler, valileri bizzat imparator tarafından seçildiği için imparatorluk eyaleti olarak adlandırıldı. Gerçekte hemen hemen bütün yetki hazinenin büyük bir bölümünün ve orduların tümünü denetimi altında tutan imparatordaydı. Özünde barışçı olan askeri bir politika izledi; ancak özellikle Asturiaslılar'a ve Cantabrolar'a karşı (27'den 19'a kadar) ve ayrıca Alpler'de (26'dan 14'e kadar) seferler düzenlemek zorunda kaldı. Doğu'da ve Tuna üzerindeki tehditlere karşın Augustus, imparatorluğu güvenceli sınırlara kavuşturmayı başardı (Parthlar, Crassus'tan aldıkları sancakları geri verdiler). Augustus döneminde saldırı niteliğindeki tek gerçek sefer Germanya'ya yapıldı ve yenilgiyle sonuçlandı; Varus bu seferde üç lejyon askeri tümüyle yitirdi (İ.S. 9).

Augustus, Roma'yı da yeniden biçimlendirmeye girişti. İki yeni su yolu ile sarnıç ve çeşmelerin yapımı, kentte suyun bollaşmasını sağladı. Bir vigil taburu, yangına karşı savaşmak ve kentin genel asayişini korumakla görevliydi. Gıda işlerinden sorumlu görevliler kente giren buğdayı denetlemekteydi. Bu görevin bütün sorumluluğu Agrippa'nın üzerindeydi. Bu dönemde kent birçok yeni anıtsal yapı kazandı: iki zafer takı, Marcellus tiyatrosu, Augustus forumu, Mars Ultor tapınağı, Apollon Palatium tapınağı, Panteon, Agrippa hamamları (Roma'da ilk halk hamamları), Augustus ve ailesinin mozolesi.

Augustus, oğlu olmadığından, yerine kimin geçeceğini, sağlığında senatoya ve halka bildirmek istedi. İ.Ö. 25 yılında yeğeni Marcellus'u seçerek kızı Julia ile evlendirdi. Marcellus 23 yılında ölünce kızı Julia'yı Agrippa ile evlendirdi ve Agrippa'ya tribunus yetkisini ve prokonsül *imperium*'unu verdi. Augustus bu çiftin oğulları, Cassius ile Lucius'u 17 yılında evlat edindi; böylece her ikisini de halefi olarak ilan etmiş oluyordu. Ancak Agrippa İ.Ö. 12, Lucius İ.S. 2, Cassius ise İ.S. 4 yılında öldüler. Augustus bu kez Agrippa'nın ölümünden sonra dünyaya gelen oğlu Agrippa Postumus ile Julia'nın yeni eşi ve Augustus'un karısı Livia'nın ilk evliliğinden olma oğlu Tiberius'u evlat edindi. Tribunus yetkisi ve prokonsül *imperium*'u ile donatılan Tiberius, imparator yardımcısıydı. İ.S. 7 yılında Augustus, akıl hastası Agrippus Postumus'u evlatlıktan çıkardı. Tek vâris olarak kalan Tiberius, Augustus'un öldüğü gün, 19 ağustos 14'te tahta çıktı.

Augustus'un saltanatı, Roma tarihinde kesin bir dönüm noktasıdır. İmparatorun siyasi ustalığı ve ileriye dönük tasarımları, cumhuriyet dönemi kurumlarını yavaş yavaş, ama geriye dönülemez bir biçimde değiştirdi. Barışın kurulması, toplumun ve dinin sağlam bir çerçeveye oturtulması, bir "manevi düzen" kurma denemesi, prensin temel dört erdeminin evrensel bir ün kazanmış olmasının nedenleridir. Bu erdemler: "Augustus çağı"nın temel direği olan yüreklilik, bağışlayıcılık, adalet ve dindarlıktır.

—İkonogr. İmparatorları betimleyen resim ve heykellere ait kurallar Augustus döneminde belirlenmişti. İmparatorun şahsını temsil ettiği düşünülen imgelere istemeden saygısızlık etmek bile, cezalandırmaya neden olurdu; bu imgeler imparatorun farklı işlevlerini dile getirirdi. Magistratus olarak temsil edildiği ihramlı heykellerin yanında, başı örtülü ya da çelenkli olanları, Augustus'u din adamı olarak temsil ederdi; zırhlı heykeller orduların komutanı *imperator*'u betimlerdi. Çıplak ya da

daha çok rastlanan yarı çıplak heykellerde ise imparatorun kişiliğindeki doğaüstü öğe vurgulanırdı. Suetonius'un anlatımına göre Augustus'un düzgün yüz çizgileri zamanla pek az değişmiştir. Bu değişmezlik zamanın modası olan idealleştirme eğilimiyle vurgulanınca, imparatorun başını gösteren çok sayıda yapıt arasında bir sınıflandırma yapmak güçleşmektedir. İ.Ö 31 yılı öncesi gençlik portrelerinin sayısı çok azdır. Antonius'un yenilgisi sırasında oluşan Actium tipi portreler ise çok yaygındır. Augustus'un en ünlü heykeli (Vatikan'da), Livius'a ait bir villada, Prima Porta'da bulunan ve Augustus'u zırhlı olarak gösteren heykeldir. Zırhın üzerinde Parthlar'ın Crassus'un sancaklarını geri vermeleri konusu işlendiğine göre bu yapıt, İ.Ö. 20 yıllarından az sonra yapılmış bir heykelin kopyasıdır. Augustus'un yaşlılık portrelerinin en başarılısı ise Via Tabicana'da bulunan ve başrahip olarak yansıtıldığı yapıttır (Terme müzesi, Roma). Ölümünden sonra da birçok portresi yapılmıştır.

AUGUSTUS a. Arkeol. *Augustus mermeri*, imparator Augustus döneminde Mısır'da ortaya çıkarılan mermer türü.
—Paleogr. *Augustus kâğıdı, augustal* da denilen iyi cins kâğıt. Papirüsün en iç, en ince tabakalarından oluşur. (Antikçağ'da mektup kâğıdı olarak değerlendiriliyordu. Kutsal kitapların yazımı için de kullanılıyordu.)

Augustus tapınağı, Ankara'da roma tapınağı. Hacıbayram camisi'nin bitişiğindedir. Özellikle cella duvarlarındaki *Res gestae Divi Augusti* (Augustus* vasiyetnamesi) ya da buluntu yerine göre *Monumentum Ancyranum* (Ankara anıtı) diye bilinen yunanca ve latince yazıtlarıyla ünlüdür. Burada daha önce Phrygia tanrısı Men adına yapıldığı sanılan bir tapınak vardı (İ.Ö. II. yy.). Bu yapı İ.Ö. I. yy. sonunda yenilenerek tanrılaştırılmış Augustus'a adandı. Yapı önce Almanlar (1926-1928), daha sonra Hamit Zübeyr Koşay (1939) tarafından yapılan araştırma ve kazılarla bilim dünyasına tanıtıldı. Yedi basamaklı bir podium üzerinde yükselen tapınak 36x54,82 m boyutlarındaydı. Sahte dipteros planındaki yapıyı, korint başlıklı 8x15 sütun çevreliyordu. Bugün cella duvarlarının büyük bir bölümü sağlamdır. Özellikle 8,40 m yüksekliğinde, 3,34 m genişliğindeki giriş kapısı dikkati çeker. Kapı ve duvarlar, alttan yukarı doğru silme, ortostat, meander ve yapraklı kıvrım dallardan oluşan frizlerle bezelidir. Yapı, Anadolu'da hıristiyanlığın yaygınlaşmasından sonra, kimi değişikliklerle kiliseye dönüştürülmüştür.

Augustus tarihi, İ.S. 117-284 arasında yaşamış Roma imparatorlarıyla, bazı gasıpların yaşamöykülerini içeren derleme. Bu yapıtın, Diocletianus döneminde, Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Vulcanius Gallicanus, Trebellius Pollion, Aelius Lampridus ve Flavius Vopiscus adlı altı ayrı yazar tarafından yazıldığı sanılır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu derlemeyi, gerçekte, IV. yy.'ın sonlarında, bilgili ve düşgücü geniş bir sahtekârın yazdığını kanıtladı. Yapıtta sağlam bilgilerin yanı sıra sahte ya da tahrif edilmiş ve büyük bir ihtiyatla ele alınması gereken bilgiler de vardır.

Augustus vasiyetnamesi *(Res gestae Divi Augusti)*, Roma imparatoru Augustus tarafından kaleme alınan ve kendi dönemindeki olayları özetleyen siyasal belge. Augustus, bu metni ölümünden önce Roma'daki Vesta tapınağı rahibelerine verdi. Ölümünden sonra Senato'da okunarak Tiberius tarafından tapınağın önüne dikilen iki sütuna yazdırıldı. Kopyaları da eyaletlerdeki Augustus tapınaklarına gönderildi. Galatia eyaletinin merkezi olan Ancyra'daki Augustus tapınağı'nın duvarlarında latince ve grekçe kopyaları vardır. Metinlerdeki eksik bölümler Pisidia'daki Antiokheia (Yalvaç) kentinde bulunan latince, Apollonia'da (Uluborlu) bulunan yunanca kopyalarla tamamlandı. Buluntu yerine göre *Monumentum Ancyranum* ya da *Ankara anıtı* diye de anılan yazıt, G. Perrot ve E. Guillaume tarafından incelendi (1861). Th. Mommsen tarafından *Res gestae Divi Augusti* adıyla yayımlandı (Berlin, 1883).

Aujeszky hastalığı, bir herpes virüsünün neden olduğu bulaşıcı hastalık. Memelilerin birçoğunda, özellikle sığırlarda, domuzlarda ve etçil hayvanlarda görülür, insana bulaşmaz. Aujeszky hastalığının (tanımını yapan macar bakteriyolog Aladár Aujeszky'nin [1869-1933] adından) klinik belirtileri kuduza çok benzer. Bu nedenle "yalancı kuduz" adıyla da anılır. Hayvanlar şiddetli bir kaşıntıya tutulur ve durmadan kaşınırlar. Kısa bir süre sonra yutak felci meydana gelir, bu yüzden aşırı tükürük salgısı görülür, felç gittikçe yayılır ve birkaç saat içinde hayvan ölür. Domuzda hastalık diğer türlere göre daha hafif gelişir, fakat ekonomik zararı büyük olur. Tedavisi yoktur, yalnızca aşılama, hastalığın yayılmasını önleyebilir.

AUK, Orta Afrika'da ırmak, Çad ile Orta Afrika Cumhuriyeti arasında sınırı oluşturur, sağ kıyısından Şari ırmağına kavuşur.

AUKRUST (Olav), norveçli şair (Gudbrandsdal 1883 - Lom 1929). Mistik şair. Yeni norveççeye saygınlık kazandırılmasına katkıda bulundu. *Himmelvarden* (1916), *Solrennig* (1930) adlı yapıtlarında, doğanın kesin bir rol oynadığı son derece güçlü sembolik imgelerle insan ruhundaki iyi güçler ile kötü güçlerin mücadelesini dile getirdi. Bu mücadeleden, ancak "yerel, ulusal ve evrensel bir esinle norveççeye" dönüşle kurtulunur.

AUKSESİS a. (büyüme anlamında yun. sözc.). Bot. Hücre bölünmesi olmadan bitki organlarının uzamasını sağlayan hücre büyümesi.

AULACOCERATİDAE a. (yun. *aulaks, -akos*, çukur çizgi, ve *keras, atos*, boynuz, duyarga'dan). Paleont. Fosil kafadanbacaklı çiftsolungaçlılar familyası. (Bunların kavkıları *Orthoceras*'larınkinden çok belemnitlerinkine benzer. Rostrum yaklaşık 20 cm'yi bulur. Belemnoidea alttakımına giren *Aulaceratidae* familyası Permie'den Lias'a kadar yaşamıştır.)

AULACOMNİON a. (yun. *aulaks, -akos*, çukur çizgi, ve *mnion*, yosun'dan). Toprakta, kayalıklarda ve bataklıklarda yetişen, dallı, oldukça boylu, dik saplı çok yaygın karayosunu.

AULAGNİER (Piera), italyan kökenli fransız kadın doktor ve psikanalist (Milano 1923). Fransız psikanaliz derneği'nin üyesi oldu (1961). 1963'te, derneğin bölünmesi sırasında J. Lacan'a katıldı. 1969'da, psikanalizcilerin eğitimi sorununa ilişkin görüş ayrılıkları yüzünden, Freud okulundan ayrıldı ve "Dördüncü grup" adında yeni bir psikanaliz derneği kurdu. Aynı zamanda l'Inconscient (1967 -1969), sonra da 1969'dan başlayarak Topique dergilerinin yönetimini üstlendi. En belirgin kuramsal etkinliği metapsikolojik "piktogram" kavramını ortaya koymasıdır. Bu kavramın temel ilkesini *Violence de l'interprétation* (1975) adlı yapıtında dile getirdi. Klinik incelemeleri de önemlidir (*les Destins du plaisir; aliénation, amour, passion*, 1979).

AULAİ. Tar. coğ. Anadolu'da iki antik yerleşme. — Kilikia'da Tarsos ile Ankhiale arasında liman. Orada oturanlara Auleotes deniyordu; —Lykia bölgesinde yer.

AULAİU TEİKHOS Tar. coğ. Trakya'da Karadeniz kıyısında müstahkem kent. Kırklareli'nin Pınarhisar ilçesi, merkez bucağına bağlı Kurudere köyünün yerindeydi.

AULAX a. (yun. *aulaks*, saban izi'nden). Birçok türü çeşitli bitkilerde (haşhaş, farekulağı, vb.) mazı oluşturan zarkanatlı böcekleri içeren cins. (Mazıyabanarısıgiller familyası.)

AULENTİ (Gae), italyan kadın iç mimar ve tasarımcı (Palazzolo dello Stella, Udine ili, 1927). Milano politeknik okulu'nda doktorasını tamamladıktan sonra Venedik Üniversitesi'nde, ardından da Milano mimari düzenleme enstitüsü'nde dersler verdi. Knoll, Zanotta, Prisunic markalarıyla piyasaya sürülen mobilyalar (özellikle Prisunic için, çığır açan bir lake mobilya) tasarladığı gibi, aralarında Martinelli firmasının "Pipistrella" adıyla ürettiği lamba da olmak üzere birçok eşya modeli çizdi. Ev eşyası ve mobilya alanındaki uygulamalarının dışında Olivetti (Paris ve Buenos Aires), Knoll International (Boston, New York ve Milano), Dior (Paris) ve Fiat (Torino) mağazalarının iç düzenlemelerini gerçekleştirdi. Ayrıca, Olivetti'nin Paris (musée des Arts decoratifs, 1969), Londra, Edinburgh, Madrid ve Barcelona'da sunduğu serginin tasarımını yaptı. 1964'te Milano trienali'nin uluslararası büyük ödülünü kazandı ve 1966'da ADİ'nın (Associazione per il disegno industriale) başkan yardımcılığına seçildi. 1979'dan beri Fontana Arte'nin sanat yönetmenliğini yapmaktadır. 1976'dan beri de Prato deneysel tiyatrosu'nun laboratuvarına etkin olarak katılmakta, Luca Ronconi'nin yönettiği oyunlar (Odeon'da *Sevil berberi*, 1975; Paris operası'nda *Wozzeck*, 1979) için dekor ve kostümler çizmekte, ayrıca mimarlık üzerine görüşler üreten bir grubun sözcülüğünü yapmaktadır. Üslubu hem lirik, hem de kesindir. Aulenti, Paris'teki *Musée du XIXe siècle*'ın "iç düzenleme"sini üstlenmiştir.

AULEON. Tar. coğ. İstanbul'da, Haliç'in körfeze benzeyen ucuna Bizanslılar'ın verdiği ad.

AULIČEK (Dominik), çek heykelci (Polička 1734 - Münih 1804). Münih yakınındaki Nymphenburg şatosu'nun parkına konmak üzere İupiter'in, İuno'nun, Pluton'un ve Proserpina'nın taştan büyük heykellerini yaptı. Nymphenburg porselen yapımcıları için modeller hazırladı.

AULİCH (Lajos), macar general (Pressburg 1792 - Arad 1849). 1848 devrimcileri tarafından savaş bakanlığına getirildi; Görgey'in kaçmasından sonra Avusturyalılar tarafından yakalanarak idam edildi.

AULİNDENOS. Tar. coğ. Phrygia bölgesinde acı göl. Adı Keretapa (Kayadibi) kenti sikkelerinden biliniyor. Günümüzde,

Büyük Larousse

Augustus tapınağı
Ankara

çift **aulos** çalgıcısı
bir kraterin bezemesinden ayrıntı
pişmiş topraktan İ.Ö. IV. yy.
campania sanatı
Ulusal müze, Napoli

imparator **Aurelianus**
altın para
cabinet des Médailles B.N., Paris

Burdur'un Yeşilova ilçesindeki Salda gölü.

AULİS. Esk. coğ. Yunanistan'da liman, Boiotia'da, Euripes kıyısında, Euboia (Eğriboz) ile Khalkis'in karşısında. Akha ordusu Truva savaşı için buradan yola çıkmış ve efsaneye göre İphigenia burada kurban edilmişti. Euripides'in *İphigenia Aulis* ve Racine'in *İphigenia Aulis* oyunlarının konusu burada geçer. Günümüzde *Vathi.*

AULİU KOME. Tar. coğ. Batı Anadolu'da, Lydia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi. Hypaipa (Günlüce, Ödemiş) ile Larissa (Tire yakınında) olduğu sanılıyor.

AULNAY-SOUS-BOİS, Seine-Saint-Denis (Fransa) kanton merkezi. Paris'in 10 km K.-D.'sunda, Nord otoyolu ile Ourcq kanalı arasında; 76 032 nüf. (1990). XII. ve XVIII. yy.'lardan kalma St. Sulpice kilisesi. Sanayi merkezi. Otomobil yapımı, kimya sanayisi ürünleri.

AULOKRENE ya da **AURAKLEİA.** Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde kaynak. Apameia Kibotos (Dinar) yakınlarında, Maiandros'un (Büyük Menderes) doğduğu yer.

AULON, yun. **Dar boğaz.** Tar.coğ. Hellas'ta, Girit'te, Filistin'de, Suriye'de, Güney İtalya'da birçok geçit ve vadinin adı. Kıbrıs ile Kilikia arasındaki deniz geçidi de bu adla anılır.

AULONİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Hellespontos bölgesinde küçük yerleşme. Baris (Karabiga, Çanakkale) ile Poimanenon (Soğuksu köyü, Balıkesir) arasında olduğu sanılıyor.

AULORHYNCHİDAE a. (yun. *aulos*, boru, ve *rhygkhos*, burun'dan). Görünüşü ve alışkanlıklarıyla iskorpite benzeyen ve Kuzey Büyük okyanus'ta yaşayan kemiklibalıklar familyası. (Bunlar ağız yapısının elverişsizliği nedeniyle ancak çok küçük avları yakalayabilir. Erkekleri yuva yapar ve harç olarak bir böbrek salgısı kullanır.)

■**AULOS** a. Antik. Bir ya da iki dilli, kullanıldığı çağa göre üzerinde 4 ile 15 arasında delik bulunan, koni ya da silindir biçiminde, bir ya da çoğu kez iki borudan oluşan nefesli çalgı. (Asya kökenli olan bu çalgı, İ.Ö. VIII. ve IV. yy.'lar arasında Yunanistan'da çok tutuluyordu.)

AULOSTOMİFORMES a. (yun. *aulos*, boru, *stome*, ağız, ve *formes*, biçim'den). Ağzı boru biçiminde olan ve sırtının ön kesiminde diken bulunmayan, denizde yaşayan kemiklibalıklar takımı. (Takımın dört familyası vardır: *Aulostomidae*, hortumağızlıgiller [*Fistularidae*], *Amphilisidae*, trompetbalığıgiller [*Macrorhamphosidae*].)

AULULARİA → ÇÖMLEK.

AULUS GELLİUS, latin gramerci (Roma 130'a doğr. - 180'e doğr.). Uzun süre Atina'da bulundu. Orada arkaik ya da klasik döneme özgü dil, töreler ve yazarlar üstüne birçok bilgiyi içeren, yirmi kitaplık *Noctes Atticae* adlı bir derleme yazdı.

AUM → OM.

AUNE a. (fr. sözc.). Daha çok kumaş ölçümünde kullanılan eski fransız uzunluk ölçüsü: değeri Paris'te 3 ayak 7 parmak 10 ligne 5/6, yani yaklaşık 1,188 44 m'ydi.

AUNESİS. Tar. coğ. Anadolu'da, Kilikia bölgesinde tersanesiyle ünlü kıyı kenti. Korakesion'un (Alanya) 17 km batısındaydı.

AUNG ZEYA → ALAUNGPAYA.

■**AUNİS,** Fransa'da eski il, Poitou ile Saintonge arasında, tam olarak Charente-Maritime *département*'ının kuzey-batısında. Başlıca kenti *La Rochelle.*
—Tar. Romalılar'ın yönetimindeyken V. yy.'da Vizigotlar, 507'den sonra Franklar tarafından istila edildi. X. yy.'dan başlayarak Poitou'ya tabi oldu ve çeşitli senyörler tarafından yönetildi. 1360 ile 1373 yılları arasında İngilizler'in eline geçti, daha sonra Huguenot'ların sınırdaşı oldu, bölge merkezi Rochelle ise katoliklerin saldırısına uğradı ve işgal edildi (1628).

AUPİCK (Jacques), fransız general (Gravelines 1789 - Paris 1857). 1847'de Paris politeknik okulu komutanı oldu; sırasıyla İstanbul (1848), Londra (1851) ve Madrid'de (1852) büyükelçilik yaptı. Baudelaire'in annesinin ikinci kocasıydı.

AURA a. (fr. *aura*). Nörol. Sara nöbetinden önce başlayan ve beyin yarımkürelerindeki lezyonun yeri hakkında değerli bilgiler veren, genellikle öznel belirtilerin tümü. (En sık görülen auralar şunlardır: koku ve tat sanrılarıyla az önce yaşanmış izlenimlerden oluşan *koku-tat aurası;* ani sıcak ya da soğuk duyumundan, kalp çarpıntısından, mide ağrısından oluşan *vejetatif auralar;* sıkıntı, tuhaflık duygularından ve az önce yaşanmış izlenimlerden oluşan *ruhsal auralar.*

AURAKLEİA → AULOKRENE.

AURAMİN a. (fr. *auramine*). Kim. Difenilmetandan türeyen, canlı sarı, bazik boyarmadde.
—ANSİKL. Auramin, amonyağın Michler ketonuna (→ DİMETİLANİLİN) etkimesiyle elde edildiği gibi daha ekonomik olarak, dimetilanilinin formol ile oluşturduğu yoğuşma ürününü, amonyak ve amonyum klorürlü ortamda kükürtle yükseltgeyerek de hazırlanabilir. Renksiz bir bazdır. Ticari alanda satılan türevi klorhidrat, özellikle, tanenle mordanlanmış pamuğun boyanmasında ve pamuk dokuma baskısında kullanılır. Bu boyarmaddenin benzeşikleri auraminler adı altında toplanır (örneğin auraminler G).

AURANİTİS. Tar. coğ. Havran'ın yunanca adı. Taberiye gölünün doğusunda. Kent, bir süre Herodes krallığı'na katılmıştı.

AURAT a. (fr. *aurate;* lat. *aurum*, altın). Anorg. kim. **1.** Aurik asidin, M [AuO_2] formülü tuzu. (Formüldeki M, bir metali gösterir.) **—2.** Bir değerli anyon [AuO_2]$^-$ için kullanılır.

AURAY, Morbihan'da (Fransa) kanton merkezi, *Auray ırmağının* (Loch halıcı) başında; 10 398 nüf. Gotik ve Rönesans (XVII. yy.) üsluplarında St. Gildan kilisesi.
—Tar. 29 eylül 1364'te Auray yakınlarında, Bretagne düklüğü için çekişen Charles de Blois ile Montfort dükü yiğit Jan IV arasında, büyük bir çarpışma oldu, Charles de Blois öldü, du Guesclin tutsak düştü.

Aunis : Saintonge ve Angoumois'da sanat
Sainte-Pierre-de-la-Tour kilisesi
(1150-1175) Aulnay-de-Saintonge
(Charente-Maritime)

Aurelia *(Via)*, Tar. coğ. Roma döneminde yol. Roma'da Janiculum kapısından başlar, batı Akdeniz kıyılarını izledikten sonra Galya'da *Arelate*'ye (Arles) ulaşırdı. İtalya'da Romalılar'ın yaptığı başlıca yollardan biriydi.

AURELİANE. Tar. coğ. Anadolu'nun Mysia bölgesinde ilkçağ yerleşmesi; Adramytteion'un (Edremit) doğusunda. Kalıntıları Havran yakınlarındadır.

AURELİANİ. Tar.coğ. Roma Galyası'nda halk, Orléans dolaylarına yerleşmişti.

■**AURELİANUS** (Lucius Domitius), [214'e doğr. - 275], Roma imparatoru (270-275). Ordunun tüm kademelerinde görev aldı; kahramanlık ve sertliği ile ün kazandı. Claudius II döneminde süvari kuvvetleri başkomutanı oldu ve 269'da Gotlar'a karşı girişilen Balkan seferine etkin bir biçimde katıldı. İmparatorun öldüğü ilan edilir edilmez Sirmium'a gitti ve ordu tarafından imparatorluğun başına getirildi. Bu sırada Roma İmparatorluğu'nda parçalanma belirtileri görünüyordu: gerek Doğu (Palmyra krallığı), gerek Batı (Galyalılar'ın imparatorluğu) gitgide bağımsız hareket etmeye başlamıştı. Aurelianus kendini, ülkeyi yeniden birleştirme amacına adadı. Bu arada, bir sınırdan ötekine koşarak yabancı kavimlerle çarpışmaktan da geri durmadı. 271 ve 272'de, alaman kökenli Juthunglar'ı İtalya'da; Gotlar'ı, Vandallar'ı ve Sarmatlar'ı da Tuna'da yendi; aynı dönemde Palmyra'ya saldırdı, Zenobia ile oğlunu tahttan indirdi ve ayaklanan bu kentin direncini 272'de kesinlikle kırdı. 274'te, Galya İmparatorluğu'nun hükümdarı Tetricus'a boyun eğdirdi ve Germenler'i de yeniden Tuna'ya doğru püskürttü, ama Daçya'yı elde tutmaktan da vazgeçti.

Aurelianus aynı zamanda cüretli bir reformcuydu. Devlet işlerinde birinci derecede rol oynamaktan vazgeçmeyen senatonun entrikalarını şiddetle bastırdı. Roma kentine ayrı bir özen gösterdi, bedava yemek dağıtımını artırdı ve başkenti, kendi adını taşıyan müstahkem bir surla donattı. İtalya'nın idari örgütünü kökünden değiştiren ve Roma eyaletleriyle kaynaşmasını sağlayan sürekli *corrector* kurumunun yaratıcısı da odur. Buralarda yönetici olarak senato temsilcileri yerine *praesides*'leri getirerek imparatorluğun mutlakiyetçi gücünü pekiştirdi. Eyaletlerin yeniden ele geçirilmesi ve yapılan müsadereler sayesinde mali durum düzeltildi ve darphane işçilerinin isyanından sonra imparator bir para reformuna girişti. Roma'nın birliğini yeniden sağlayan Aurelianus, egemen olmasını ve tüm putperest dinleri uzlaştırmasını amaçladığı, Güneş *(Sol invictus)* kültünü benimsedi. Aurelianus'un düşüncesine göre, imparatorun yeryüzündeki yeri, güneşin gökyüzündeki yeriyle aynı düzeydeydi ve imparator bunun herkesçe kabul edilebileceğine inanıyordu.

Aurelianus, 275 yazı sonunda, Persler ile savaşmak üzere harekete hazırlanırken, rüşvet almakla suçlanan kâtiplerinden birinin düzenleri sonunda, Perinthos ile Bizans arasında öldürüldü. Bununla birlikte, imparatorluğu kalkındırmaya ve sonradan Diocletianus tarafından tamamlanacak olan gerekli reformlara girişmeye yetecek zamanı bulmuştu.

■**Aurelianus suru** *(Mura Aureliane)*, Roma'yı saldırılardan korumak amacıyla imparator Aurelianus'un emriyle yapılan kale duvarı (271-282). Kaplamalı taş dolgu sisteminin eksiksiz bir uygulamasıdır. Uzunluğu 18 357 m'yi, genişliği 4 m'yi bulur; yüksekliği, arazinin özelliklerine göre 10 ile 19 m arasında değişir. Savunmacıların göze çarpmadan surun içinde

dolaşabilmesine ve gereğinde birbirlerine yardım etmesine elverişli bir planı vardır. On sekiz kapısı bulunan surun çok güzel bazı bölümleri günümüze değin gelmiştir.

AURELİUS (MARCUS) → MARCUS AURELIUS ANTONIUS.

AURELİUS CLEANDER (Marcus) [öl. İ.S. 189], azat edilmiş phrygia'lı köle. Commodus'un mabeyincisi ve praetorium güvenlik sorumlusuydu (186 ?). Kötü davranışları bir ayaklanmaya yol açtı ve bu ayaklanmada öldürüldü.

AURELİUS COTTA (Caius), romalı hatip (İ.Ö. 124-70). 75'te konsül oldu. Tribunatus ile başlıca magistratus'luklar arasındaki ayrılığa (bu ayrılık Sulla tarafından konuldu) son veren yasayı hazırladı.

AURELİUS COTTA (Lucius), romalı hatip. Öncekinin kardeşi. İ.Ö. 70'te praetor oldu. Şövalyelerin mahkemelere *(quaestiones)* girmesini sağlayan bir yasayı kabul ettirdi. 65'te konsül, 64'te censor oldu, Catilina ile mücadele etti. Cicero'nun sürgünden dönmesi için çalıştı, Sezar'ı destekledi.

AURELİUS VİCTOR, IV. yy.'da yaşamış çoktanrıcı latin tarihçi. Afrika'da doğdu. İmparator Julianus döneminde İkinci Pannonia genel valisi (361-363 ?), ardından Roma valisi oldu (392-393). 360'ta Augustus'tan Julianus'a kadar uzanan dönemdeki imparatorları anlatan ve *Liber de Caesaribus* adıyla tanınan kısa bir tarih kitabı yazdı. Bu kitap, özet yapıtların IV. yy.'daki ilk örneğidir.

AURELL (Tage), isveçli yazar (Oslo 1895 - Arvika, Värmland, 1976). Gazetecilik yaptı. 20'li yıllarda Paris'e yerleşti. Strindberg'i fransızcaya, Stendhal'i isveççeye çevirdi. Öykülerinde (*Tre Berattelser*, 1932; *Martina*, 1937; *Nya Berattelser*, 1949) ve kısa romanlarında (*Victor*, 1955) çağrışımlarla beslenen özlü bir dili vardır.

Aureole, white modern* dance work. Koregrafisini Paul Taylor; ışıklandırmasını Thomas Skelton'un yaptığı balenin müziği Händel'indir. İlk kez 1962'de, New London'daki Connecticut College'de Palmer Auditorium'da sahnelendi. Başlıca rolleri P. Taylor, Elizabeth Walton, Don Wagoner, Sharon Kinney, Renee Kimball üstlendiler. Kostüm olarak beyaz çalışma mayosu kullanıldığından, "beyaz bale" denilen modern türe giren bu yapıtta, mizah ve sevinç egemendir.

AUREOLUS (Manius Acilius), III. yy. ortasına doğru Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmek için dövüşen generallerden biri. Milano önlerinde Claudius II'ye teslim oldu ve askerler tarafından öldürüldü (268).

AURÈS → AVRAS.

AUREUS (*altından yapılmış* anlamında lat. sözc.), eski Roma'da altın para. Roma paraları önceleri bronzdan, daha sonra da gümüşten yapılırdı. İlk kez İ.Ö. 217'de basılan altın paraların, seyrek olarak, bazı durumlarda kullanıldığı sanılır. *Aurei* adı verilen ve 10,85 g ağırlığında olan ilk altın paralar, Cumhuriyet'in sonlarında, Sulla döneminde basıldı. Pompeius, Sezar, Antonius, daha sonra da Octavius gibi kumutanlar, bu paralardan bastırdılar. Augustus tahta çıktığında, aureus 8,166 g ağırlığındaydı ve 25 denarius değerindeydi. Daha sonra düzenli olarak basılan aureusların ağırlıkları azaldı, değerleri düştü. Diocletianus bir reform yaparak bu paranın ağırlığını 5,48 g olarak sabitleştirdi. Constantinus I, 4,13 g ağırlığındakı *solidus aureus* (altın sikke) adlı parayı tedavüle çıkardı.

Yarım, üçte bir ve çeyrek aureusların yanı sıra, üç ve dört aureus değerinde paralar da vardı.

AURİC (Georges), fransız besteci (Lodeve 1899 - Paris 1983). Konservatuvarda Caussade'ın, Schola cantorum'da Vincent d'Indy'nin öğrencisi oldu. Altılar grubu'nda yer aldı; Satie, Radiguet ve Cocteau ile dostluk kurdu. Özellikle Satie, Stravinskiy ve Chabrier'den etkilendi. 1924'ten başlayarak *les Fâcheux* adlı bale yapıtıyla adını duyurdu; ardından *la Pastorale, Chemin de lumiere* ve özellikle danslı trajedisi *Phedre* (Racine'in trajedisi üzerine Cocteau'nun metni, 1950) ile dikkati çekti. Oda müziği *(Sonate en fa, Imaginées, I-VI);* Ronsard, Nerval, Radiguet, Cocteau, Eluard ve Aragon'un şiirleri üzerine çok sayıda ezgi ve sahne müziği yapıtları verdi. Ama ününü asıl film müziği çalışmalarına borçludur (*le Sang d'un poète*, Cocteau, 1930; *A nous la liberté*, René Clair, 1931; *l'Éternel Retour*, Cocteau, 1943; *la Belle et la Bête*, Cocteau, 1946; *Orphée*, Cocteau, 1949; *Kırmızı değirmen* (Moulin -Rouge) J. Huston, 1952; *Lola Montès*, Max Ophuls, 1954; *le Testament d'Orphee*, Cocteau, 1960). Denemeci ve eleştirmen de olan Auric (Nouvelles Litteraires, Paris-Soir, Marianne) müzik yazarlarının, bestecilerin ve yayımcıların kuruluşu olan SACEM başkanlığı (1954-1978) ve Ulusal lirik tiyatrolar birliği genel yönetmenliği (1962-1968) görevlerini de yürüttü. 1962'de Güzel sanatlar akademisi'ne üye seçildi.

AURİCH, Federal Almanya'da (Aşağı Saksonya) kent, Doğu Friesland'da; 34 100 nüf. Yönetim ve ticaret merkezi.

AURİCULARİA a. Ölü odunların üstünde gelişen yaygın mantar. (Bazı türleri, özellikle *Auricularia judae* yenebilir ve Uzakdoğu'da bu amaçla yetiştirilir. Auriculariales takımının örnek tipi.)

AURİCULARİA a. (lat. *auricularius, auris*, kulak'tan). Bazı denizhıyarlarının, H biçiminde kirpikli şeritçiklerle donanan larva biçimi.

AURİCULARİALES a. Genellikle çürükçül ya da böceklerle ortak yaşayan, enlemesine bölmelere ayrılmış silindirimsi bir bazitten oluşan ve yanal dört spor taşıyan bazitli mantarlar takımı.

AURİGA, Arabacı* takımyıldızının latince adı (kısalt. Aur.).

AURİGA. Esk. Rom. Sirk yarışlarında araba süren kişi. (AGITATOR da denirdi.)

AURİGNAC, Haute-Garonne'da (Fransa) kanton merkezi. Saint-Gaudens'ın 22 km K.-D.'sunda; 1 130 nüf. 1860'ta ortaya çıkarılan ve adı Üst Yontmataş dönemi evrelerinden birine (Aurignac kültürü) verilen tarihöncesinden kalma buluntu tabakası.

AURİGNAC KÜLTÜRÜ a. (Fransa'da, Haute-Garonne'da dep. *Aurignac*'tan). Tarönc. Périgord kültürünün çağdaşı olan üst paleolitik dönemin başlangıcından kalma sanayi evresi. Fransa'nın güney batı'sında İ.Ö. 33 000'de yer alır. (Bulunan gereçler, çok sayıda kalafatlanmış kargı ve kemikten mızraklarla dikkati çeker. Aurignac kültürü, Orta Avrupa'da ve Ortadoğu'dan İspanya'ya kadar belgelenmiştir. İlk sanatsal ürünlerin ortaya çıkışı bu döneme rastlar.)

AURİGNY → ALDERNY.

AURİK sıf. (fr. *aurique*). Kim. *Aurik asit*, serbest olarak elde edilemeyen asit $H[AuO_2]$ için kullanılır.

AURİKALSİT a. (fr. *aurichalcite;* lat. *aurichalcum*, sarı bakır). Miner. Bakırpası tonunda doğal bakır ve çinko hidrokarbonat.

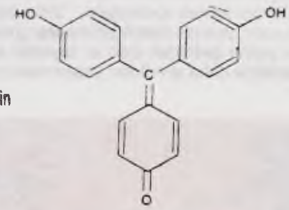
AURİL a. (fr. *auryle*). Anorg. kim. Bir değerli AuO kökü.

AURİLLAC, Cantal (Fransa) *département*'ının merkezi, Auvergne'in güney -batı'sında; 33 355 nüf. IX. yy. sonunda kurulan bir manastır çevresinde gelişmiştir.

AURİN a. (fr. *aurine*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{14}O_3$ olan bir trifenilmetan türevinin yaygın adı; karbon tetraklorürün fenol üzerine etkimesini (alüminyum klorür

Aurelianus döneminde Roma'da yapılan surun bir bölümü

aurin

eşliğinde) izleyen hidrolizle elde edilir; kâğıdı kırmızıya boyamakta kullanılır. (Eşanl. PARAROZOLİK ASİT.)

AURİOL (Pierre) → PİERRE AURİOLE.

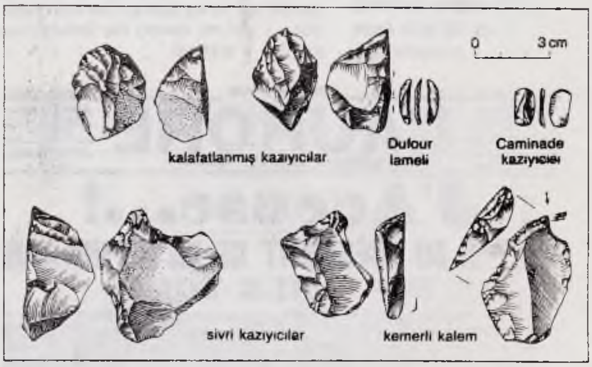
AURİOL (Vincent), fransız devlet adamı (Revel, Haute-Garonne, 1884 - Paris 1966). Avukat, sosyalist militan, 1914'ten başlayarak Muret milletvekili. Léon Blum'un arkadaşıydı; onun kabinesinde maliye bakanı oldu (haziran 1936 - haziran 1937) ve bakan olarak, "frankı dalgalanmaya bırakan" 1 ekim 1936 devalüasyon yasasını meclise sunmak zorunda kaldı.

Bk. resim sayfa 1020

Chautemps kabinesinde adalet bakanı oldu (haziran 1937 - mart 1938). Haziran 1940 mütarekesinden sonra Direnme hareketine katıldı ve 1943'te Londra'ya general de Gaulle'ün yanına geldi. 16 ocak 1947'de IV. Cumhuriyet'in ilk cumhurbaşkanı seçildi. *Journal du septennat, 1947 -1954* adlı yapıtı, IV. Cumhuriyet'in incelenmesi açısından değerli bir belgedir.

Georges Auric

Aurignac kültürü ve tas sanayisi

Vincent Auriol (1946'da)

AURİPİGMENT a. (fr. sözc.; lat. *aurum*, altın ve *pigmentum*, biber'den *auripigmentum*). Miner. ORPİMENT'in eşanlamlısı.

AURİSPA (Giovanni), italyan hümanist (Nato 1376 - Ferrara 1459). İstanbul'da imparator İoannes VIII Palaiologos'un kâtibi oldu ve birçok antik elyazması buldu.

AUROBİNDO (Şri), hintli gizemci ve filozof (Kalküta 1872 - Pondiçeri 1950). İngiltere'de, 1879'dan 1892'ye kadar öğrenim gördükten sonra, Bengal'e döndü ve orada, ingiliz hükümetine karşı çıkan ulusalcı harekete katıldı. 1907'de tutuklandı ve hapishanede siyasal eylemden vazgeçmeye karar verdi. 1914'te, ölümüne kadar yaşadığı Pondiçeri'de dinsel bir felsefe okulu *(aşram)* kurdu.

Birçok yapıtı arasında, felsefi ve gizemci düşüncesini en iyi dile getirenin, *la Vie divine* (fr., çev.) olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapıtında, Hint düşüncesini, Plotinos, Bradley ve Bergson'un etkisinde yeniden yorumladı. Aurobindo'ya göre, evrim yoluyla tüm evrene yayılmış olan tanrısal enerji *(sakti)*, yükselen bir toparlanma süreci içindedir. En alt düzeyde yer alan madde, yaşamın gelişmesiyle daha yüksek bir düzeye ulaştırılır. Bilinç ise, yaşamı daha üst bir yetkinlik derecesine yükseltir. Bilincin yukarısında yer alan "üstbilinç", en sonunda, Mutlak ile evrenin özdeşliğini ortaya koyacaktır. İnsan, yogayla, bölük pörçük bilgisini ve bireysel bilincini aşmak zorundadır. "Zihin-üstü" durum, yeni bir insanlığın mayası görevini yerine getirecek olan az sayıdaki seçkinlerce daha şimdiden yaşanmaktadır.

AURORA, Kanada'da (Ontario) kent, Toronto'nun K.'inde; 14 200 nüf.

AURORA, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun B.'sında 74 000 nüf. —ABD'de (Colorado) kent, Denver'in banliyösü; 75 000 nüf.

■**AURORA** Romalılar'da Şafak tanrıçası, yunan mitolojisinde Eos.

—Güz. sant. *Aurora'nın arabası*, klasik dönem süsleme ressamlarının çok sık kullandıkları motiflerden biri: Verospi sarayı'nda, Albani; Ludovisi eğlence köşkünde, il Guercino; Rospigliosi sarayı'nda (Roma), Guido Reni; Clerici sarayı'nda (Milano), Tiepolo: Louvre'da Apollon galerisi'nde ve Sceaux'da Aurora pavyonu'nda Lesueur ve Le Brun bu motifi kullandılar. Heykelcilik alanında, Lorenzo Medici'nin mezarı için Michelangelo'nun yaptığı ünlü heykeli ve Legros'nun Versailles bahçelerindeki *Aurora ve Kephalos* adlı heykel grubunu örnek gösterebiliriz. Boucher, aynı konuyu duvar halılarında kullanmış, ressam P. N. Guérin de *Aurora ve Kephalos* temasını işlemiştir (Louvre).

■**Aurore** *(l')*, sosyalist-cumhuriyetçi günlük fransız gazetesi (Paris 1897). Başlıca siyasal yazarları arasında Clemenceau'yu da bulunduran Aurore, Dreyfus davası sırasında É. Zola'nın "İtham ediyorum" başlıklı ünlü yazısını yayımladı. 1914'te, birçok günlük gazete gibi, kapandı.

AURUM CORONARİUM, müttefik ya da yenilgiye uğramış halkların romalı generallere verdikleri altın tacı belirten latince deyim. İmparatorluk döneminde bu taç, kentler tarafından, tahta çıkışında prense verilirdi. Severuslar döneminden başlayarak bu bağış, giderek daha sık toplanan bir vergiye dönüştü. Constantinus döneminde, tahsil edilecek altın miktarını saptama yetkisi curialarda kalmakla birlikte, decuriolar (ya da curialisler) bu vergiyi muntazaman ödemekle yükümlü tutuldular.

Aurora
Roma'daki Rospigliosi sarayı'nın tavanını süsleyen Guido Reni'nin bir freski (1614, ayrıntı)

AUROGALLUS (Matthäus), alman filozof (Komota, Bohemya, bugünkü Chomutov, 1490 - Wittenberg 1543). Kutsal Kitap'ı çevirmek için Luther ile birlikte çalıştı.

AUROKRA. Tar. coğ. Anadolu'da, Phrygia bölgesinde ova. Günümüzde Afyonkarahisar ilinde, Dombayova olduğu sanılıyor.

AURON, Fransa'da (Berry) ırmak, Bourges'da sol kıyısından Yèvre ırmağına kavuşur; 84 km.

AURONZO Dİ CADORE, İtalya'da sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 864 - 1 585 m) Veneto'da, Belluno'nun K.'inde; 3 900 nüf.

L'AURORE

J'Accuse...!

LETTRE AU PRÉSIDENT DE LA RÉPUBLIQUE

Par ÉMILE ZOLA

Dreyfus davası sırasında Émile Zola'nın cumhurbaşkanı Félix Faure'a yazdığı mektubun yayımlandığı 13 ocak 1898 tarihli *Aurore* gazetesinin başlığı

AUSANGATE, Andlar'ın Perú'daki en yüksek doruklarından biri (6 384 m), Cuzco'nun G.-D.'sunda.

Auschwitz, alman yok etme kamplarının en büyüğü. Mayıs 1940'ta Kraków'un 60 km güney-batı'sındaki, Oświecim*'de kuruldu. Dört ordugâh ve otuz sekiz komando birliğini kapsayan gerçek bir toplama kampı kompleksiydi. Dört büyük gaz odasının yer aldığı Birkenau kampı, yahudi halkının "özel işlem"e tabi tutularak "kesin çözüme ulaşma" planının uygulandığı ve günde 20 000 yahudinin yakılarak öldürüldüğü bir yerdi. Auschwitz'de ise tutuklular, SS doktorları tarafından canlı kobaylar olarak kullanılıyorlardı; öteki tutuklular IG Farben'in Buna-Monowitz fabrikasında çalıştırılıyorlardı. Çoğunluğu, yarısı polonyalı olan yahudi asıllı 3 ya da 4 milyon kişi bu dev ölüm çarkının kurbanı oldu. Kamp, 27 ocak 1945'te Ruslar tarafından kurtarıldı, ama 17 ocaktan başlayarak SS'ler çok sayıda tutukluyu Buchenwald ve Dora kamplarına nakletmişlerdi.

AUSCİİ ya da **AUSCİ.** Tar. coğ. Auch bölgesinde yaşayan Galya halkı.

AUSON, Ausones halkına adını veren kahraman. Odysseus ile Kirke ya da Kalypso'nun oğlu.

AUSONİUS (Decimus Magnus), latin şair (Burdigala, bugün Bordeaux, 310'a doğr. - 395'e doğr.). Retorikçi olan Ausonius'un öğrencileri arasında aziz Pontius Paulinos ve kendisini onurlandıran ve 379'da konsüllüğe getiren imparator Gratianus da vardı. Sanat yapıtlarını betimlediği, akrabalarını ya da sevdiği yerleri anlattığı kısa şiirlerinden oluşan derlemeleriyle *(Mosella)*, Ausonius, hıristiyan epikurosçularının son şairi ve latin şiirinin büyük ustalarından biridir.

AUSONLAR, lat. **Ausonii.** Tar. coğ. İtalya'nın orta kesiminde savaşçı halk. Osk asıllı olan Ausonlar, Latium ile Campania sınırında, Cumae dolaylarında yerleşmişlerdi.

Aussedat Rey, ileri teknikle üretilen kâğıtlar konusunda uzmanlaşmış, Aussedat -Pont-de-Claix ile kimyasal maddeler ve selüloz üretimi yapan Rey'in 1970 yılında birleşmesi ile kurulan fransız kâğıtçılık şirketi.

■**AUSTEN** (Jane), ingiliz kadın romancı (Steventon, Hampshire, 1775 - Winchester 1817). Babası papazdı. Erkek kardeşlerinin gölgesinde, kendi halinde, evde kalmış bir kız olarak yaşadı. Kendi hesabına yapıtlar yayımladı. Bunlardan kimileri imzasız (*Sense and Sensibility*, 1811; *Aşk ve gurur* [Pride and Prejudice, 1813]), kimileri imzalıydı (*Umut parkı* [Mansfield Park, 1814]; *Emma*, 1815). Ölümünden sonra 1818'de iki romanı daha çıktı: *Northanger Abbey* ve *Persuasion*. İnsanlarda ve törelerdeki taşralılık bu sonuncu yapıtta alaycı bir dille anlatılır. Ama melek gibi saf görünen bu tertemiz kızların kesin bir acımasızlıkla koca avına çıkışlarını, herhangi bir tutkuya kapılmaktan ne denli korktuklarını, ve için için her türlü romantizme, duygusallığa karşı olduklarını pek gizlemez. Bununla birlikte yer yer ortaya çıkan bir tema daha vardır: aşktan yoksun kadının zamanla kendi dişiliğini hissetmeye başlaması.

AUSTENİT ya da **OSTENİT** a. (ing. metalurji uzmanı *Austen*'den). Metalurj. Çeliğin mikrografik bileşeni; γ demirin ve karbonun katı çözeltisidir.

—ANSİKL. Austenit ancak yüksek sıcaklıkta kararlıdır; ama özellikle manganezli özel çelikler tavlanarak olağan sıcaklıkta geçici dengede tutulabilir. Adi çeliklerde martensitle karışık olmayan austenit elde etmek olanaksızdır.

AUSTERLİTZ, çekçe. **Slavkov,** Çekoslovakya'da yerleşme merkezi, Moravya'da, Brno'nun doğusunda. Dokumacılık.

■**Austerlitz savaşı,** Napoléon'un 2 aralık 1805'te Avusturya-Rus kuvvetlerini yenerek üçüncü koalisyonu çökerttiği savaş. Ulm zaferinden sonra (20 ekim) Viyana'yı alan Napoléon, 74 000 kişilik ordusuyla, Moravya'da toplanmış olan Avusturya imparatoru Franz I ile rus çarı Aleksandr I'in 90 000 kişilik ordusunun üzerine yürüdü. Ustaca bir manevrayla cepheyi yardıktan sonra iki düşman grubunu ayrı ayrı yenilgiye uğrattı. "Üç imparatorun savaşı" diye anılan bu muharebenin sonucu Franz I'i mütareke istemek zorunda bıraktı. Ruslar ise Polonya'ya çekildiler.

AUSTİN, ABD'de kent, Texas'ın merkezi, Colorado ırmağı kıyısında, kıyı ovasında; 465 622 nüf. (1990). Üniversite. Bölgesel tarım pazarı ve sanayi merkezi.

AUSTİN (John), ingiliz hukukçu (Creeting Mill, Suffolk, 1790 - Weybridge, Surrey, 1859). İngiltere'de, hukuk öğretimine yenilik getirdi ve 1833 adalet reformuna katkıda bulundu.

AUSTİN (Stephen Fuller), Texas eyaletinin kurucusu (Austinville, Virginia, 1793 - Columbia, Texas, 1836). 1821'de Meksika hükümetinden Texas'ta geniş toprak ayrıcalıkları elde etti ve buraya amerikalı göçmenleri yerleştirdi. Becerikli ve etkin yönetimi sayesinde amerikan kolonları burada çoğalıp güçlendi ve sonunda Texas, özerk bir eyalet oldu (1836).

AUSTİN (Alfred), ingiliz yazar (Headingley, Leeds yakınında, 1835 - Ashford, Kent, 1913). Koyu milliyetçi, Swinburne'ün ve "dekadan"ların düşmanı. Trajediler (*Savonarola*, 1881) ve hikâyeler yazdı. Tennyson'ın yerine laureatus seçildi. Yapıtları: *Prince Lucifer*, 1887; *The Garden of that I love*, 1894.

AUSTİN (Mary Hunter), amerikalı kadın romancı (Carlinville, İllinois, 1868 - Santa Fe 1934). Yapıtlarında feminist, siyasal ve dinsel temalara yer verdi. Kızılderililerin yaşamını konu alan öyküler yazdı (*The Land of Little Rain*, 1903).

AUSTİN (Frederic), ingiliz besteci ve bariton (Londra 1872 - *ay. y.* 1952). Önce Covent Garden tiyatrosu'nda, sonra Beecham Opera Company'de çalıştı, özellikle Wagner'in yapıtlarında büyük başarı kazandı. British National Opera Company'de müdürlük ve Imperial League of Opera'de yöneticilik yaptı. Tanınmış bir öğretmen de olan sanatçı, Peppush'tan yaptığı iki modern balad-opera uyarlamasıyla dikkati çekti: *The Beggar's Opera* (1922) ve *Polly* (1923).

AUSTİN (John Langshaw), ingiliz mantıkçı (Lancaster 1911 - Oxford 1960). 1952'den ölümüne kadar Oxford'da ahlak felsefesi profesörlüğü yaptı; yaşadığı sürece hiçbir şey yayımlamadı; yazıları ve konferans notları sonradan *Philosophical Papers* (1961), *Sense and Sensibilia* (1962) *How to do Things with Words* (1962) adları altında üç ciltte toplandı. Husserl (ve Descartes) gibi sağlam bir çıkış noktası bulma düşüncesinin sürekli etkisi altında kalan Austin, olaylara yanaşmanın ve "bir dilbilimsel fenomenoloji" yapmanın en iyi yolunun günlük dil olduğuna inanıyordu. Ona göre, bazı sorunları çözmek için bu sorunların ortaya çıktığı durumların eksiksiz bir dökümünü yapmak gerekir; bu ise, Wittgenstein'ın düşüncesinin tam tersine, dilin çeşitli kullanımlarının sonsuz olmadığı anlamına gelir. Austin'in asıl katkısı, saptayıcı önerme (bir şey ya doğru, ya da yanlıştır) ile edimsel önermeyi (söz edimi, kendi başına bir edim oluşturur) karşılaştırarak, başkalarına iletilmek istenen herhangi bir önermenin ilkin ve her şeyden önce bir söz edimi *(speech act)* olduğunu ve önermenin de ileri sürüldüğü ve bütün konuşmacıların katılmış bulunduğu bütünsel bir durumda ortaya çıktığını göstermiş olmasıdır. Gerçekleştirici söz ediminin tanımını da ilk kez Austin yapmıştır.

AUSTİNİT a. (fr. *austinite*). Miner. Kalsiyum ve çinko arsenat.

AUSTRAG a. (alm. *austragen*'den). Tar. Germen İmparatorluğu'nda hakem mahkemesi üyesi. (Germen hakem mahkemeleri, Ortaçağ'dan başlayarak imparatorluk yurttaşları arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirildi. Davacı, hakemi [austrag'ı], karşı tarafın göstereceği üç aday arasından seçerdi.)

Australian Ballet, Avustralya'daki klasik bale topluluklarının en önemlisi. 1962'de kuruldu. Merkezi Melbourne'da olan topluluk, kuruluşundan beri Büyük Britanya krallık balesi'ne ve Krallık bale okulu'na bağlıdır. Başlangıcında Avrupa ve Amerika'dan gelen konuk sanatçılar ile kurucusunun ölümüyle dağılan Borovansky Ballet'in üyelerini bir araya getiren topluluğun sanat yönetmenliğini uzun süre Peggy Van Praagh yaptı (1962 -1974; 1978-79). 1965-1974 arasında onun yardımcılığını üstlenen Robert Helpmann, 1974-1976 arasında tek başına sanat yönetmenliğini yürüttü. 1976-77'de yönetmen yardımcılığını Anne Wolliams, sonra da Marilyn Jones (1979) yaptı. Bugün kadrosunda altmış dolayında sanatçı bulunan topluluk, gerçekte "Avustralya ulusal balesi"ni oluşturur. Repertuvarının büyük bölümü klasiklere ayrılmıştır. Balanchine, Ashton, Cranko, Helpmann, MacMillan, Nureyev, Masine, Tetley, Tudor gibi koregraflar, topluluk için yapıtlar hazırladılar ya da başka koregrafların yapıtlarını sahneye koydular. Fokin'in, Petipa'nın baleleri burada yeniden sahnelendi. Topluluğun sahnelediği en sevilen yapıtlar arasında *The Display* (R.Helpman'ın, 1964), *Raymonda* (Nureyev'in düzenlemesi, 1965), *Don Kişot* (Nureyev'in düzenlemesi, 1970) anılabilir. Başka yapımlar: *Threshold* (J. Butler'ın, 1968), *Gemini* (G. Tetley'in, 1973), *Merry Widow* (R. Hynd'in, 1975).

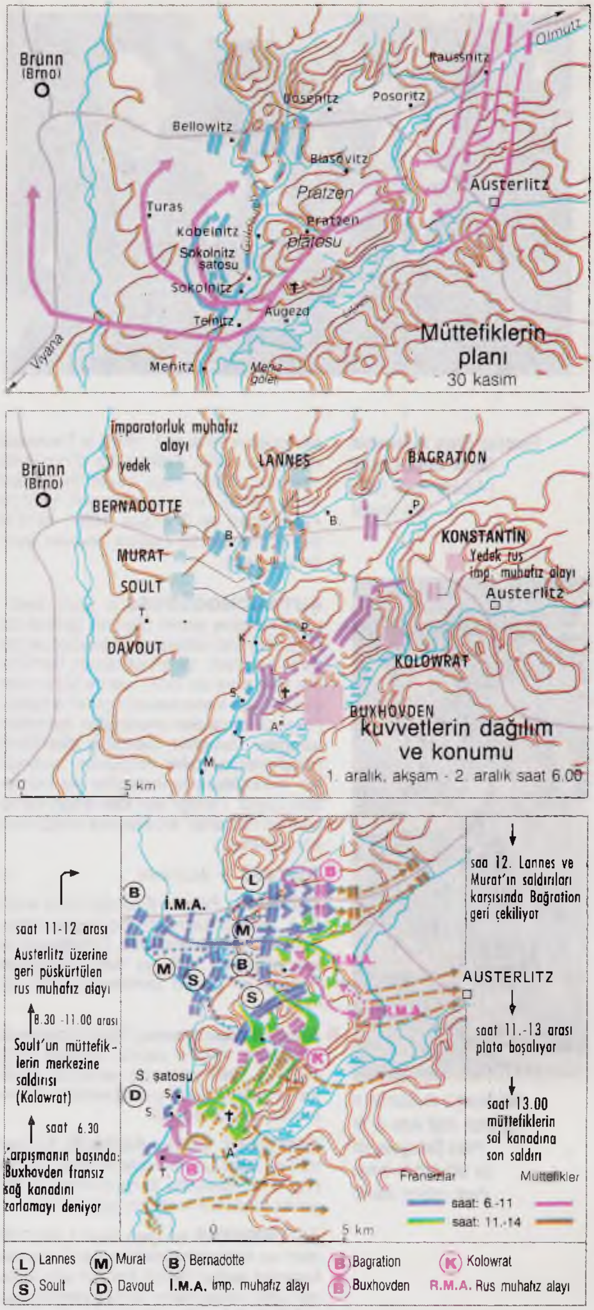
AUSTRALOPİTHECUS a. (lat. *australis*, güney, ve yun. *pithekos*, maymun'dan). Güney Afrika'da ve Doğu Afrika'da ortaya çıkarılan ve hâlâ maymun özellikleri taşıyan, ama insana ulaşacak evrim yoluna girmiş bulunan birçok fosile verilen ad.

—ANSİKL. R. Dart, 1924'te Taungs'ta (Bechuanaland [bugün Botsvana]) bulunan bir fosil insansı kafatası parçasıyla doğal beyin kalıbına *Australopithecus africanus* adını verdi. Daha sonra, Güney ve Doğu Afrika'da bulunan birçok başka kalıntı bu "narin" *Australopithecus* türünden sayıldı. Bu tür, kısa boylu, kafatası hacmi henüz küçük (450 cm^3) ama alet kullanabilen insanımsı bir yaratıktı. Bazı uzmanlara göre *Homo* cinsine ulaşacak yolun üstünde bulunuyordu. Sonra Broom, Sterkfontein yakınında *A. transvaalensis*'i buldu, daha sonra buna *Plesianthropus* adı verildi. 1948'de Sterkfontein yakınında,Kromdraai'de *Paranthropus* ortaya çıkarıldı. 1949'da ve 1953'te, Sterkfontein maden yatağında başka kalıntılar bulundu; bazı bilim adamlarına göre bunlar *Australopithecus* ile *Pithecanthropus* arasındaki bir geçiş türüne aittir: *Telanthropus*. Ama öyle görünüyor ki, bunların hepsi evrime uğramış insansı maymunlardı; ama gene de bu türler, üstün yapılı bugünkü maymunların oluşumunda Afrika'nın önemli rol oynadığını gösterir. 1974'te, Afar'da 2,6 ile 3,8 milyon yılları arasında Etyopya ve Tanzanya'da yaşadığı sanılan *A. afarensis* türünden bir dişi *Australopithecus*'un iskeleti bulundu.

AUSTRASİA (Batı krallığı *Neustria*'nın karşıtı olarak), uzun Merovenj egemenliği boyunca Ren'in sol kıyısında Moselle, Meuse ve Escaut bölgelerini, Ren'in öbür yakasında da Frank egemenliğine boyun eğmiş bölgeleri, yani Thüringen ve Alemanya'yı kapsayan krallık; başkenti Metz'ti. 511'de Clovis'in ölümü üzerine kurulan krallık, sırasıyla Clovis'in büyük oğlu Thierry, Theodebert ve Theodebald tarafından yönetildi. Theodebald'ın ölümü üzerine Neustria'ya bağlandı (555) ve 561'de Sigebert'e verildi. Sigebert'in yerine Childebert II, Theodebert II ve Thierry II geçti. 613'te yeniden Neustria'ya bağlanan Austrasia, 623'te ayrıldı ve başına önce Dagobert I, sonra Sigebert II geçti. Thierry III döneminde bir kez daha Neustria'ya bağlandıysa da ayaklandı ve Pépin de Herstal'ın kazandığı Tertry zaferinden (687) sonra Neustria'ya üstünlüğünü kabul ettirdi; iktidar, Austrasia kökenli Karolenj hanedanına geçti.

AUSTVÅGØY, Lofoten takımadalarında (Norveç) ada; takımadaların en büyüğü. Turizm.

AUT (ing. sözc. *out*, dışarı). **1.** Teniste, topun oyun alanının dışına düştüğünü oyunculara bildirmek için başhakemin yüksek sesle söylediği terim. **—2.** Futbol, hentbol, su topu gibi oyunlarda, topun, ortasında kalenin yer aldığı iki köşegen arasındaki çizgiden (dip çizgi de denir) dışarı çıkması durumu. Bu durumu hakem düdük çalarak saptar. Top, kaleyi savunan takım tarafından dışarı çıkarılmışsa köşe atışı, karşı takım tarafından dışarı çıkarılmışsa kale atışıyla oyun yeniden başlar.

Austerlitz savaşı

AUTANT-LARA (Claude), fransız film yönetmeni (Luzarches 1901). *Faits divers* (1923) ve *Construire un feu* (1925) gibi avangard filmler çevirdi. Hollywood'da amerikan filmlerinin, yeni bulunan "dublaj" yöntemiyle fransızca seslendirmelerini yaptı (1930-1932). Fransa'ya döndükten sonra *Ciboulette*'i çekti (1933). Ardından Maurice Lehmann'ın çeşitli filmlerinde teknik danışman olarak çalıştı. 1940'tan başlayarak başlıca fransız yönetmenlerinden biri haline geldi. Yapıtları, incelikli anlatımları ve ustaca yarattığı atmosferlerle dikkati çekti: *le Mariage de Chiffton*, 1941; *Douce*, 1943, Radiguet'den uyarlanan *İçimizdeki şeytan* (le Diable au corps, 1946); *l'Auberge Rouge*, 1951; Colette'den uyarlanan *(le Blé en herbe*, 1953; Stendhal'den uyarlanan *Kırmızı ve siyah* (le Rouge et le Noir, 1954);

Jane Austen'ın kız kardeşi Cassandra tarafından yapılan portresi *National Portrait Gallery, Londra*

Françoise Rosay ve Fernandel
Claude Autant-Lara'nın
l'Auberge Rouge (1951)
adlı filminde

Marguerite de la nuit, 1955; *la Traversée de Paris*, 1956; *Talihsiz kız* (En cas de malheur, 1958); *Yeşil kısrak* (le Jument verte, 1959); *Tu ne tueras point*, 1961; *le Franciscain de Bourges*, 1967; 1973'te televizyon için bir *Lucien Leuwen* uyarlaması yaptı.

aziz Domingo de Guzman'ın başkanlık ettiği Auto de fe Pedro Berruguete'nin bir tablosundan ayrıntı *Prado müzesi, Madrid*

AUTARCHOGLOSSA a. (yun. *autar' khes*, kendine yeterli olan, ve *glossa*, dil' den). Karnının altında dört sıradan az pul dizisi bulunan, dili etli olmayan, hemipenisi kıvrak ya da loplu, yerde sürünerek yürüyebilen kertenkeleleri içeren alttakım. (Başlıca familyaları: skinkgiller, özkertenkelegiller, teyugiller, *Sauridae*, dikenlikuyruklukertenkelegiller, *Anguidae*, varangiller, boncuklukertenkelegiller ve bunlardan başka, Tebeşir deri katmanlarında fosillerine rastlanan *Mosasauria* öbeğinden sürüngenler.)

AUTARİ → AUTHARİ.

AUTEUİL, Paris'te (Fransa) konut semti (XVI. arrondissement); Boulogne ormanıyla Sen ırmağı arasında. Elverişli yeri ve kaynaklarıyla, XVII. yy.'dan başlayarak Paris'in en gözde semtlerinden biri olmuştur.

■ **Auteuil hipodromu**, Paris'in batısında hipodrom. 1873'te yapıldı, özellikle 1919, 1922 ve 1967 yıllarında yenilendi. Burada engelli koşular yapılmaktadır (Cumhurbaşkanlığı ödülü).

AUTHARİ ya da **AUTARİ**, 584'ten 590'a kadar Lombardlar'ın kralı. Childebert II'nin istilasına karşı direndi ve İtalya'da lombard krallığını güçlendirdi.

AUTHENTES sıf. (yun. sözc.). Müz. Bizans ve ortaçağ müziklerindeki 4 ana makamdan *(ekhoi kyrioi)* her biri için kullanılır. (Bu makamların ve türevlerinin *(plagios*'lar) doğu kökenli oldukları sanılmaktadır. Bunlardan ilk kez, bir simya incelemesinde Panopolis'li Zosimos [Mısır, İS. IV. yy.] söz etti.)

AUTHİON, Touraine ve Anjou'da (Fransa) ırmak; sağ kıyısından Loire ırmağına kavuşur; 100 km.

Authorized Version, Kutsal Kitap'ın, İngiltere kralı James I'in isteğiyle yapılan ingilizce çevirisi (1611). Püriten John Rainold'un öncülüğünde, calvincilerin çevirisi (Cenevre) ile anglikan piskoposlarının çevirisine (1568) bir karşılık niteliğinde olan ve arkaik bir halk üslubuyla kaleme alınan bu çeviri, XVII. yy.'dan günümüze kadar ingiliz düşüncesinin ibrani düşüncesine yaklaşmasında etkin bir rol oynadı.

AUTİSMA → KAPANIM.

AUTİSPARATE. Tar. coğ. Doğu Anadolu'da Satala (Sadak) ile Artaksata (Erivan) yolu üzerinde, Fırat nehri yakınında bir yer.

AUTO → AUTO SACRAMENTAL.

■ **AUTO DE FE** a.*(inançlara ilişkin yargı, karar* anlamında isp. sözc.).**1.** Tar. İspanya'da ve İspanya İmparatorluğu'nda bir dinsiz, bir yahudi ya da bir sapkın için Engizisyon mahkemelerince verilen bir kararın resmen bildirilmesi ve bu karar gereğince suçlunun idam edilmesi. **—2.** Reddedilen ya da mahkûm edilen bir nesnenin (özellikle kitapların) yakılarak yok edilmesi.

—ANSİKL. Mahkeme heyeti (santo oficio), auto de fe için belirlenen yere belli bir düzen içinde giderdi. Mahkûmlara bir çeşit adi kaftan *(san-benito)* giydirilir ve başlarına, üzerine şeytan, alev biçimleri ya da Saint-André haçları çizilmiş mukavvadan sivri bir külah *(coroza)* geçirilirdi. Büyük bir meraklı kitlesi çeken bu törene bir vaazla başlanırdı. Suçlular, suç sayılan düşünce ya da davranışlarını yanlış olduğunu belirtmeye, kırbaçlanmaya, süreli ya da süresiz hapse, sürgüne, mallarının bir bölümünün ya da tümünün ellerinden alınmasına ya da ölüme mahkûm edilirdi. Genellikle kararlar, okunduktan hemen sonra uygulanmazdı. Ama idam mahkûmları, hiçbir dinden olmayan cellatlara *(relajados)* hemen teslim edilir ve yakılacakları odun yığınının *(quemadero)* bulunduğu yere götürülürdü. Son anda, yaptıklarından pişmanlık duyduğunu belirtenler, önce boğulur, sonra yakılırdı. Pişmanlığını belirtmeyenler ya da sabıkalılar, diri diri yakılırdı. Başlıca auto de fe'ler, 1360'ta Valencia'da, 1486'da Toledo'da, 1559'da Valladolid'de ve 1680'de Madrid'de yapıldı. İspanya'da son olarak 1783'te bir mahkûm yakıldı. XIX. yy.'da Latin Amerika'da bu tür infazlar oldu (Meksika. 1815).

■ **AUTOGİRO** ya da **OTOJİRO** a. (isp. sözc., yaratıcısı Juan de La Cierva'nın 1923'te aygıta verdiği ad). Göreli rüzgâr etkisiyle serbestçe dönen bir rotorun çembersel devinimi sayesinde tutunan hava taşıtı; göreli rüzgâr, aygıtın yatay doğrultuda yer değiştirmesiyle oluşur.

—ANSİKL. Yapımı helikopterden daha kolay olan autogironun çalışma ilkesi farklıdır: bir autogironun havada tutunmasını sağlayan rotor, yalnız yer değiştirmeden kaynaklanan göreli rüzgârla döner ve durağan uçuş, rotorun biriktirdiği kinetik enerjiyle ancak kısa bir süre için gerçekleşebilir. Hemen hemen dikey iniş gibi kısa ya da dikey kalkış da, rotora bağlı bir fırlatma sistemiyle sağlanabilir. Amatörler için küçük araçlar biçiminde varlığını sürdüren autogiro yerini, günümüzde manevra gücü daha yüksek olan helikopterlere bırakmıştır.

AUTOKRATOR a. (*mutlak efendi* anlamında yun. sözc.). **1.** Eski Yunanlılar'da olağan meclislerin denetiminden bağımsız, mutlak yetkeye sahip kişiye verilen unvan. (Makedonya kralı Philippos II ve daha sonra oğlu Büyük İskender, Yunanlılar'ın *strategos autokrator*'u unvanını aldılar.) **—2.** Romalılar döneminde, İMPARATOR anlamında kullanıldı. **—3.** Bizanslılar döneminde bu ad, *basileus autokrator* olarak nitelenen imparatorun resmi sıfatlarından biriydi. (İmparatorluk ortağı, ancak, yetkileri hemen hemen imparatorunkilere denk olduğu Paleologoslar döneminde autokrator unvanını alabildi.)

AUTOLYKOS (yun. "Kurdun ta kendisi"). Yun. mit. Odysseus'un dedesi. Autolykos, babası Hermes'ten, yakalanmadan çalma yeteneğini almıştı. Çalıntı hayvanların gizlenmesinde büyük bir hüner gösterdi. Sisyphos'un sürüsünü çalmaya kalkıştı, ama başarılı olamadı.

AUTOMEDON. Yun. mit. Akhilleus'un araba sürücüsü. Automedon daha sonra Neoptolemos'un hizmetine girdi.

AUTOMEDUSEA a. Yalnız statosistli medüz biçimi bulunan knidliler sınıfı. (İki takıma ayrılır: *Trachylidea* [velumlu ya da kraspedonlu medüzler] ve gerçekmedüzler [velumsuz medüzler].)

AUTO SACRAMENTAL a. (ispanyolca sözc.). Eskiden İspanya'da, şaraplı ekmek yortusu gününde, sokaklarda, salaş sahneler üzerinde oynanan dinsel içerikli oyun. (AUTO da denir.)

—ANSİKL. *Auto*'ların konuları kutsal kitaplardan ya da hıristiyan ermiş efsanelerinden esinlenir. *Auto*'lardan bazıları Meryem Ana'ya adanmıştır *(autos marianos)*; bazıları da din dışı konular içerir. *Auto*'lar, alegorik bir anlam ve dinsel öğütler taşırlar. Ortaçağ fransız *mystère*'leri ya da ingiliz *miracle play*'leriyle aynı düşünceden doğmuşlardır. Ama Rönasans ve Reform, Fransa ve İngiltere'de, sonuç olarak dinsel tiyatroyu geriletirken, XVI. ve XVIII. yy.'larda *auto sacramental*'lerin en önemli sahne yapıtları durumuna geldikleri görülür. Karşı Reform'un kalesi olan katolik İspanya, şaraplı ekmek yortusuna büyük bir önem vermiş ve basit bir tapınma eylemi olan *auto*'yu bir ulusal kurum haline getirmişti.

Ortaçağ *auto*'ları halka dönük yapıtlar olarak kalırken, Juan del Encina, Lope de Vega ve Calderón'un *auto*'ları, ispanyol tiyatrosunun altın çağını oluşturdular. Din dışı dram da aynı dönemde gelişti ve yazarlar aynı konuyu kimi zaman dram, kimi zaman *auto* biçiminde işlediler. Dinsel nitelikli dramatik "egloglar"a ilk biçimini veren Juan del Encina (1468-1529'a doğr.) oldu. Lope de Vega da kuşkusuz yüzlerce *auto sacramental* yazdı; bunların 42'si günümüze ulaşabildi. Ama bu türün başyapıtları Calderón'a aittir: bugüne dek korunabilen 73 yapıtı arasında *El Gran Teatro del Mundo* ve *La Cena del Rey Baltasar* özellikle dikkati çeker. Portekiz'de yazılmış en eski *auto* da Gil Vicente'ninkidir.

XVIII. yy.'da da *auto sacramental* temsilleri sürdü. Ancak, 1765'te bir krallık fer-

Auteuil hipodromu'nun planı

engelli pistler: 1. no.'lu parkur 2 800 m, 9 engel
koşu: 15 no.'lu parkur 3 200 m, 12 engel

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 engelli pistler
11. Tribünler önündeki sulu engel
12. Küçük sulu hendek
13. Toprak tepecik
14. Rail ditch and fence
15. Orta sulu hendek
16. Engel
17. Çifte engel
18. Engel
19. Geniş engel
20. Su hendeği
21. Sulu engel
22. Engel
23. Çalı engel
24. Büyük sulu hendek
25. Sandık engel
26. Bull-finch
27. Deneme engeli

autogiro
Leo C-30/301 (1939)

solda
günümüzde Türk Hava kuvvetleri'nde kullanılan manevra gücü yüksek UH-1 helikopteri

AUVERGNE'DE SANAT

manıyla tiyatro oyunları dinin saygınlığıyla pek bağdaşır bulunmadı ve *auto*'lar yasaklandı.

AUTRAN DOURADO → DOURADO.

AUTUN, Saône-et-Loire (Fransa) *arrondissement*'ın merkezi, Morvan'ın D.'sunda Arroux ırmağı kıyısında; 22 949 nüf. 1884'te kurulmuş askeri lise. Bir sanat kenti olan Autun, aynı zamanda da bir sanayi merkezidir. Tuhafiye gereçleri yapımı, ısıtıcı aygıtlar, şemsiye, mobilya vb.
• TARİH Bir ticaret merkezi (ünlü silah fabrikaları) ve ünlü okulların bulunduğu bir kent olan Autun Galya'nın Romalı imparatoru Tetricus döneminde ayaklandı ve 7 aylık bir kuşatmadan sonra geri alınınca yerle bir edildi (269). Kent ancak IX. yy. sonuyla X. yy. başında. Bourgogne düklüğünü kuran Autun kontu Richard le Justicier döneminde yeniden canlandı.
• GÜZEL SANATLAR. Autun, galya-roma anıtları bakımından Fransa'nın en zengin kentlerinden biridir. İmparator Augustus'un yapılmasına izin verdiği surların büyük bir bölümü, yuvarlak burçları ve dört kapısından ikisi günümüzde de ayaktadır.

Autun: *Mısır'a kaçış*
Saint-Lazare katedrali'nin (1120-1140'a doğr.) çaprazsahınlığında bulunan anlatılı sütun başlığı

Mihrabı yenilenen ve Ortaçağ'ın sonunda yanlarına capellalar eklenen roman katedrali St.-Lazare (1120'ye doğr. -1140), Cluny tipi mimarisiyle ünlüdür.
—Yerbil. *Autun katı,* Perm sisteminin katı. (→ KATMANBİLİM.)

AUTUNİT a. (fr. *autunite*) Miner. Formülü

$$Ca\ (UO_2)_2(PO_4)_2,\ 10H_2O$$

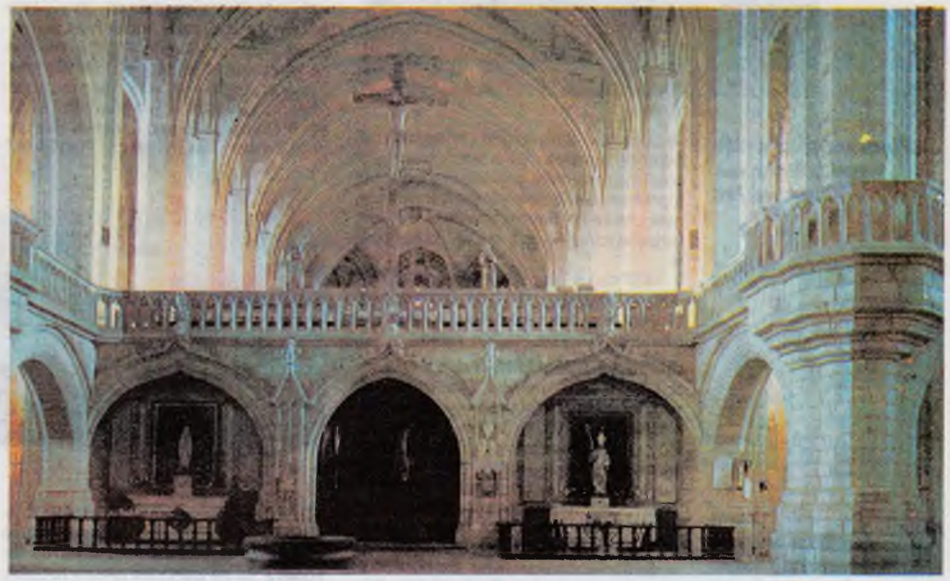
olan doğal kalsiyum uranofosfat; sarı renkli, kuvadratik, dilinebilir tabletimsi kristaller biçimindedir. Adını Autun yakınındaki bir cevher yatağından alır. (Eşanl. URANİT.)

AUVERGNE, Fransa'da dört *departement*'dan (Allier, Cantal, Haute-Loire, Puy-de-Dôme) oluşan bölge; 25 988 km²; 1 330 479 nüf. Merkezi *Clermont-Ferrand.*

Massif central'in en yüksek bölümünde yer alan Auvergne, Allier (yerbilimsel açıdan Paris havzasına da bağlıdır) *département*'ı dışında, oldukça dağınık (sadece Allier vadisinin her iki yanında biraz düzenli bir görünüm alır) dağlık alanlarla kaplıdır.

Auvergne oldukça sanayileşmiş bir bölgedir. Sanayinin başlıca merkezi, Riom'dan İssoir'a kadar uzanan uydu kentleriyle Clermont-Ferrand'dır (kimya, metalürji, makine yapımı). Allier ırmağının oluşturduğu eksen, sanayileşmenin beynidir. Kaplıca turizminden (Vichy, Royat, Châtel-Guyon, La Barboule, Le Mont-Dore ve birçok başka kür merkezi) başka sayfiye yerleri de bölgenin her yanında gelişmiştir.

AUVERGNE, bugünkü Cantal ve Puy-de-Dôme *département*'larıyla Haute-Loire'daki Brioude *arrondissement*'ını içine alan eski bir Fransa ili. Vercingetorix'in başkanlığında güçlü bir konfederasyon kuran Arvernuslar bu bölgeye Sezar zamanında yerleşmişlerdi. Daha sonra Romalılar Auvergne'i Aquitania Prima'nın parçası durumuna getirdiler. 913'ten sonra Clermont (bugün Clermont-Ferrand) vikontları, veraset yoluyla Auvergne kontu unvanını aldılar. XII. ve XIII. yy.'larda bölgede ayrıca üç büyük kontluk gelişti: Dauphiné d'Auvergne, Terre d'Auvergne ve Clermont piskopos-kontluğu. Bourbon dükü Charles, 1503'te Terre d'Auvergne

altta
eski Saint-Austremoine manastırı'nın (XII.yy.; çan kulesi XIX.yy.) doğu cephesinden bir görünümü
Issoire (Puy-de-Dôme), Auvergne roman okulu

üstte
eski Saint-Robert manastırı'nın (XIV. yy.) sahını (XV.yy.)
La Chaise-Dieu (Haute-Loire)

Auvers-sur-Oise kilisesi (1890)
Vincent Van Gogh'un yapıtı
Orsay müzesi, Paris

ile Dauphiné d'Auvergne'i birleştirdi; bu bourbon toprakları daha sonra kral François I tarafından ele geçirildi. François, bu toprakları, ölene dek yönetmesi için annesi Louise de Savoie'ya verdi ve buralar daha sonra Fransa krallığı'na bağlandı.

1422'de La Tour sülalesine geçen Auvergne kontluğu, 1551'de Clermont ile birlikte Catherine de Médicis'ye kaldı. Bu topraklar 1610'da krallığa katıldı.

AUVERS-SUR-OİSE, Fransa'da kanton (Val d'Oise) merkezi, Oise ırmağının sağ kıyısında, Pontoise'ın yukarısında; 5 808 nüf. XII.-XIII. yy.'lardan kalma kilise. Köy, ünlü ressamların bir süre orada yaşamış olmalarıyla ünlüdür. 1860'a doğru Auvers'e yerleşen Daubigny'yi görmeye gelen dostları (Français, Harpignies, Dupre, Achille Oudinot, Corot, Daumier, Berthe Morisot), çevre manzaralarını tablolarında canlandırdılar. İkinci Barbizon denilen Auvers, ününü Daubigny'nin ölümünden (1878) sonra da sürdürdü. Köye 1872'de Pissarro, Guillaumin, Cézanne gelmişler, 1873'te de Cézanne, Guillaumin'in dostu doktor Gachet ile buraya yerleşmişti. Van Gogh ise, Auvers'e 21 mayıs 1890'da gitti, 27 temmuzda orada intihar etti ve köy mezarlığına gömüldü. Van Gogh köyde yaşadığı bu 69 gün içinde çok sayıda tablo yapmıştı.

—Yerbil. *Auvers askatı,* Barton katının askatı. (→ KATMANBİLİM.)

AUWERS (Arthur), alman gökbilimci (Göttingen 1838 - Berlin 1915). Yıldızların meridyen gözlemlerinde, uzun süre temel yapıt niteliğinde olan bir ana yıldızlar kataloğu hazırladı.

AUXERRE, Yonne *département* merkezi, Paris'in 162 km güneydo-ğu'sunda, Yonne ırmağı kıyısında, Güney otoyolu yakınında; 41 164 nüf. Makine ve elektrik gereçleri yapımı.

Auxerre
Saint-Étienne katedrali'nin
deambulatoriumu (1215-1245)
Bourgogne gotik sanatı

AUXİLİARİİ çoğl. a. Tar. Roma ordusunda yabancılardan oluşan alaylar.

—ANSİKL. Roma cumhuriyeti döneminde auxiliarii'nin rolü azdı. Ancak kritik durumlarda onlardan yararlanılırdı: Annibal'in İtalya'ya gelişinde olduğu gibi Senato, Syracusa tiranı Hieron'un yardım olarak önerdiği bin sapancının hizmetini kabul etti. P. Cornelius Scipio, İspanya'da Hasdrubal'e karşı savaşmak için, Keltiberler'den paralı asker aldı. İ.Ö. 89'daki toplumsal savaştan sonra, tüm İtalyanlar Roma yurttaşı olduğundan, dolayısıyla da lejyonlara ya da *cohortes civium romanorum*'a katılmaya hak kazandıklarından, auxiliarii denen birlikleri tümüyle İtalya dışından sağlamak gerekti. Bu askerler, genel olarak, kendi silahları ve yöresel yöntemleriyle savaşırlardı: Giritliler ve Suriyeliler okçu olarak görevlendirilir, sapancılar genellikle Balear adalarından gelirdi. Hemen hemen tüm atlı birlikler de dışardan sağlanırdı. Çünkü İtalya piyade yetiştiren bir ülkeydi. Augustus döneminde, auxiliarii sınıfı, düzenli bir yapıya kavuştu; bu ad, eyalet garnizonlarındaki lejyonlar dışında kalan tüm birlikleri belirtti. Piyade sınıfı içindeki auxiliarii, *praefectus*'lar komutasındaki 500-1 000 kişilik *cohortes auxiliariae* adlı taburları oluşturuyordu ve hepsi de aynı silahlarla donatılmıştı: mızrak, küçük yuvarlak kalkan, enli uzun kılıç. Süvari sınıfındakilerse, *alae equitatae* adını taşırdı. Daha sonra *cohortes civium romanorum* ve *vexilla veteranorum* (yeniden hizmete alınan birlikler) adlı birlikler de *auxilia* adı altında toplandı. Hadrianus döneminden başlayarak, imparatorluk sınırları dışındaki halklar da askere alındı ve bunların sayısı arttığı gibi rolleri de önem kazandı.

AUYUİTTUQ, Kanada'da (Baffin adası) ulusal park; 20 000 km²'yi aşkın bir alanı kaplar.

AUZELLE (Robert), fransız mimar ve şehirci (Coulommiers 1913). Papeete (1949), Quimper (1953) ve Paris kentinin kuzey-doğu ve güney-batı bölgeleri (Clamart, 1952 ve 1956) için imar planları hazırladı. Défense'ın düzenlenmesine katkıda bulundu ve Vélizy-Villacoublay'deki düzenlemeyi yönetti. Düzenleme ve kuram profesörü olan Auzelle, yayımladığı önemli kitaplarda mimarlık ilkelerini savundu: *Technique de l'urbanisme* (1953; 2. basım 1961); *Documents d'urbanisme* (sonradan *Encyclopédie del'urbanisme*'e dönüştü, 1954 ve sonrası); *Plaidoyer pour une organisation consciente de l'espace* (1962); *l'Architecte* (1965); *Dernières Demeures, conception, composition, réalisation, du cimetière contemporain* (1965); *À la mesure des hommes* (1980).

AV a. **1.** Avlanmak eylemi; avlanma: *Ava gitmek. Ava çıkmak.* **—2.** Yemek ya da sayısını azaltmak için avlanan hayvanlara verilen genel ad. **—3.** Bir başka hayvanın besini ve kurbanı durumundaki canlı hayvan: *Kartal avını bıraktı.* **—4.** Yakalamak, elde etmek, kandırmak istenilen kimse: *Bana göre çok kolay bir av bu.* **—5.** Avlanmanın sonucu: *Güzel bir av oldu.* **—6.** Tamlayan olarak, yalnızca ya da öncelikle avlanmakta kullanılan hayvan ya da nesneler için kullanılır: *Av köpeği. Av silahı. Av giysisi.* **—7.** *Av sahası,* bir bölgenin, bir arazinin avlanmaya açık bölümü. || *Av avlanmış, tav tavlanmış,* bir işin iyi ya da kötü olup bittiği, artık yapılacak hiçbir şey kalmadığı durumlarda söylenir. || *İnsan avı,* yakalamak ya da öldürmek amacıyla, kaçan bir kimsenin peşine düşme.

—Ask. denizc. *Av yok etme grubu,* düşman denizaltılarını bulup yok etmek içir savaş gemilerinden oluşturulan grup.

geyik avı sahnesi
Malatya'da bulunan
alçakkabartma
hitit sanatı
İ.Ö. IX. yy
Arkeoloji müzesi, Ankara

—Ask. havc. *Av bombardıman uçağı* İkinci Dünya savaşı sırasında yapılan hem av hem de bombardıman görevle rini yerine getirebilen uçak. || *Av havacılı ğı,* havacılığın hava av harekâtında uz manlaşmış kolu. || *Av pilotu,* av uçakları nın pilotajında uzmanlaşmış havacı. || *A uçağı,* düşman uçaklarını önlemeye v yok etmeye yarayan hızlı uçak. (Bk. *ar sikl.* böl.) || *Hava av harekâtı,* ülkenin ha va savunmasını ya da hava üstünlüğün sağlama görevleri çerçevesinde, düşma uçaklarını izleme ve uçuş sırasında yo etme amacıyla, güçlü silahlarla donatı mış, hızlı uçaklarla gerçekleştirilen hare kât. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Avc. *Av amenajmanı,* ülkedeki yaba hayvan türlerinin durumlarını (tür, mikta yayılış ve yaşama ortamları), av limitler ni, bunlarla ilgili sorunların çözümünü el alan ve bu yolla,ülkede düzenli bir avcıl ğın ve av turizminin gerçekleştirilmesir öngören teknik ve eğitsel düzenleme ça lışmalarının tümü. (Av ve yaban hayvar larının incelenmesi ve dökümü, besler me, barınma ve üreme gibi yaşam biçim leri, amenajman çalışmalarının temelir oluşturur. Elde edilen bu bilgilere göre "av ve yaban hayatı amenajman planları hazırlanır ve bunlar, av işletmeciliğine te mel olur. Türkiye'de av amenajmanı pla ları, Avcılık ve Balıkçılık işleri yönetmen ği'ne göre 1973 yılında düzenlenmey başlamıştır.) || *Av bekçisi,* av hayvanla nın korunması, mülk sahibine zarar ver mesinin önlenmesi ve av hayvanların bakımıyla görevli özel bekçi. (Bk. *ansi.* böl.) || *Av bıçağı,* avcıların av hayvanını dürmek için kullandıkları tek tarafı keskin b yük bıçak. || *Av giysisi,* avcıların ava çıkark kuşandıkları giysi. || *Av hayvanı,* gerek yem

amacıyla, gerek etkilerini sınırlamak için avlanan hayvanların toplu adı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Av işletmesi,* bir av bölgesindeki av hayvanlarının korunmalarına ve avlanmalarına olanak veren düzenlemelerin, yasaların ve yönetmeliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Av kırımı,* göçmen av hayvanlarının (özellikle göçmen kuşların), sonbahar ve ilkbahardaki geçiş döneminde, ilkel yollarla halk tarafından (bazen de avcılarca) topluca avlanması ya da yakalanması. (Türkiye'de, genelikle sonbaharda, Güney Rusya'dan kalkan ve Karadeniz'i geçerek Anadolu kıyılarına ulaşan, yorgunluktan bitkin bıldırcın sürüleri av kırımına uğrar.) || *Av koruma sahası,* aşırı ve yasa dışı avlanmalarla sayıları azalan ve soyu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan av ve yaban hayvanlarının korunmaya alındıkları, sınırları belli doğal saha. (Türkiye'de 25 yörede [200 000 ha] geyik; 3 yörede [23 000 ha] alageyik, 22 yörede [200 000 ha] karaca, 14 yörede [200 000 ha] yabankeçisi, 6 yörede [100 000 ha] çengel boynuzlu dağkeçisi, 3 yörede [50 000 ha] yaban koyunu ve ayrıca 8 yörede başka av hayvanları için av koruma sahası kurulmuştur.) || *Av köpeği,* avcıların avı kaldırmak, kovalamak ya da yakalamak için yanlarında götürdükleri, bu işlere alışkın köpek. || *Av mevsimi,* yılın avlanma izni verilen belirli bir dönemi. (Türkiye'de av mevsimi ağustos ile mart arasındadır; nisan-mayıs-haziran ve temmuz ayları av hayvanlarının kuluçka, yavrulama ve yavruların gelişme dönemi olduğundan avlanmaya izin verilmez; bununla birlikte, Merkez av komisyonu, av mevsimi tarihini bölgelere, türlere ve koşullara göre her yıl, yayın yoluyla kamuya duyurur; bu mevsim, koşullara göre daha da kısaltılabilir.) || *Av tüfeği,* genellikle saçma atan tek ya da çift namlulu tüfek. || *Av üretme istasyonu,* genellikle av koruma sahalarında av hayvanı ya da yaban hayvanı üretmek amacıyla kurulan özel üretim ve bakım yeri. (Türkiye'de geyik ve karaca gibi büyük hayvanların yanı sıra sülün (6 istasyon), turaç (5), keklik (1), urkeklik (3), yaban horozu (2), su kuşları (7) ve kelaynak (1) üretmek için av üretme istasyonları kurulmuştur.) || *Avı kaldırmak,* avın bulunduğu yer anlaşıldığı zaman onu vurmak ya da köpeklere kovalatmak için yeniden çıkartmak, ürkütüp kaçırmak. || *Eneze avı* ya da *öneze avı,* avcının araziye uygun ve çok basit bir barınak içinde gizlenip av hayvanlarını gözetleyerek yaptığı av. Genellikle su kuşları (ördek, kaz, toy vb.) ve bazı yaban hayvanları (domuz) bu yöntemle avlanır. Eneze avı yurdumuzda çok yaygındır.

—Balıkç. *Av sahası,* kazık, çit ve ağla yapılan at nalı biçiminde kuşatma yeri. (At nalının ağzı karaya bakar ve genel görünümü "kurtağzı" denen ağın biçimini andırır.) || *Deniz av sahası,* doğal ya da yapay araçlar kullanılarak deniz kıyısında balık avlamaya yarayan alan.

—Esk. denizc. Korsanların, yolunu keserek ya da peşine düşerek ele geçirmeyi tasarladıkları tekne.

—Huk. *Av aletleri,* 6136 sayılı Ateşli silahlar ve bıçaklar hakkında kanun'un kapsamı dışında kalan yivsiz av tüfekleri, av bıçağı ve benzer aletler ile su ürünleri istihsalinde kullanılan aletler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Av tezkeresi,* mülki amirler tarafından verilen ve avcılık iznini gösteren belge. (Herhangi bir yerden alınmış av tezkeresi, Türkiye'nin her yerinde geçerlidir. Av tezkeresi bir yıl için verilir. Yasal olarak silah taşıma yetkisi olmayanlara av tezkeresi verilmez. Su* ürünleri istihsali için "su ürünleri ruhsat tezkeresi" almak gerekir. Ruhsat tezkereleri, ilgili dairelerin görüşü alınarak valiliklerce verilir.) || *Av zamanı,* belli zamanlarda avlanabilen hayvanların, avlanmaları yasak olan nisan, mayıs, haziran ve temmuz aylarının dışında kalan aylar. (Kara avcılığı k.'nun 16. maddesinde belirtilen av komisyonları yasada belirtilen süre dışında da yasaklama süresi koyarak ilan ederler.) || *Merkez av komisyonu,* Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'na bağlı ve 3167 sayılı Kara avcılığı kanunu'nda belirtilen görevleri yerine getirmekle görevli komisyon. (Merkez av komisyonu'nun, avlanma süreleri, avlanma miktarları, avı yasaklanmış olan hayvanlar, yasaklanan avlanma metotları, yasak av sahaları ve benzer konularla ilgili kararları, Resmi gazete'de bakanlık tebliği olarak yayımlanır.)

—Giz.bil. *Av büyüsü,* avlanacak hayvanı, kimi büyülerle önceden etkilemeyi amaçlayan bir taklit büyüsü türü. (Avcı-toplayıcı kültürlerde, av hayvanının resmini yapmak, av tanrısından yardım isteyip avdan pay vaat etmek, sık rastlanan uygulamalardandır.)

—Halk müz. *Av türküleri,* av ya da avcılık üzerine söylenen türkülerin genel adı. (Uzun ya da kırık hava biçiminde, kimi zaman av, kimi zaman avcı ağzından söylenir.)

—Mutf. *Av yemekleri,* kara avında tutulan av hayvanlarının etiyle hazırlanan yemeklerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. hav. *Av uçakları* uçuş halindeki düşman uçaklarını yok etmek ve gerektiğinde kara hücumunda ikincil görevler üstlenmek için tasarlanmıştır; bu uçakların en önemli özelliği, düşman uçaklarına karşı üstünlük kurmasını sağlayan yatay hızıyla tırmanma hızının yüksekliği ve her tür manevraya olanak veren hareket yeteneğidir. Bu uçak, hem hedefi, hem de atıcısı devingen olan bir atış platformu gibi düşünülebilir. Bu nedenle, etkili atış için bütün düzeltmelerin duyarlı biçimde yapılması gerekir. 1970'li yılların modern av uçaklarında, bu düzeltmelerde kullanılacak hesaplar için gereken bütün parametreler, her an belirlenip bir hesaplayıcıya gönderilir ve hesaplayıcı da bu verileri işleyerek düzeltme emirlerinin bir ekranda görüntülenmesini sağlardı. Pilot da bu emirler uyarınca gereken manevraları yapardı. Bu dönemde yüksek hızlara ulaşıldığından, 1950'de olduğu gibi pilotun düzeltmeleri yalnız başına hesaplaması olanaksızdı. Bu alanda pilotun ilk yardımcısı sayılan uzaklölçüm radarı yerini, uzaklık ve hedef yuvası ölçümlerini tam verebilen gelişmiş bir radara bıraktı. 1960'lı yıllarında ortalarında av uçaklarından yapılan atışın yönlendirilmesinde örneksel hesap makinelerinden yararlanıldı. 1973 ile 1980 arasında sayısal hesaplayıcılar yaygınlaştı ve nişan alma işlemi tümüyle *hesaplayıcı nişangâh* denilen bir atış sistemiyle sağlanmaya başlandı. Öte yandan düşman uçağını bulma erimine girene değin av uçağının yerden verilen komutlarla yönlendirilmesi gerekir; yönlendirmek için gereken emirlerse bir ekranda uzaktan kumandayla görüntülenir ve böylece telsiz konuşmalarına gerek kalmaz. Baş hizasında bulunan ışıklı nişangâhtaki görüntü (Head up Display) ve levyeye bağlı kumanda sis-

Vincennes ormanında yabandomuzu avı
Très Riches Heures du duc de Berry'den bir minyatür
Limbourg kardeşler'in yapıtı (1413-1416)
Conde müzesi, Chantilly

Compiègne ormanındaki Saint-Jean göletinde av
Jean-Baptiste Oudry'nin yapıtı
Fontainebleau şatosu

Türk Hava kuvvetleri'nde kullanılan **av** bombardıman uçağı F-4E

tek reaktörlü Dassault-Breguet Mirage 2000 bombardıman **av** uçağının ilk örnekleri iki reaktörlü Dassault-Breguet Mirage 4000 bombardıman ve **av** uçağı eşliğinde uçarken çekilen fotoğraf

amerikan yakın destek ve av önleme uçağı General Dynamics (Convair) YF-16 (F-16 serisinden ilk uçakların göreve başlama tarihi: 1979 silah donatımı: 20 mm'lik bir top ve 9 güdümlü füze, hız: 11 000 m yükseltide 1,9 mach)

temi kapışma sırasında pilota düşman uçağını gözden kaçırmama olanağı sağlar.

Yakın muharebe için, av uçaklarının çoğunda ateş hızı yüksek bir iç top ve 5 saniyede bir ateş edecek kadar cephane bulunur. Geri tepme kuvvetleri yüzünden bu top, uçağın merkez eksenine yakın bir yere yerleştirilir. Av uçaklarının önleme harekâtında kullandığı havadan havaya roketler iki grupta toplanır: yakın muharebede kullanılan ve kızılaltı ışınlarıyla güdülen kısa erimli roketler; daha ağır ve daha uzun erimli, yarı-etkin radar güdümlü roketler.

Eksenel atışlı av uçağının bu silah donatımına, yer hedeflerine karşı hücumda kullanılanları da eklemek gerekir: bombalar, havadan yere roketler, parça tesirli bombalar vb. Bu durumda atış, hava-yer işlevleriyle donatılmış bir tek nişangâhla gerçekleştirilir ve uçağın bu amaçla kullanılan özel bir donatımı bulunur.

Ancak, çok amaçlı bir uçağa dönüştürmek için bir av uçağı bütün bu gereçlerle donatılsa bile, ona bütün görevler için gereken aerodinamik özelliklerin tümünü vermek olanaksızdır. Çünkü, uçaklar düşünülen göreve göre tasarlanır; bu nedenle av uçaklarının pek çok türü vardır.

Av önleme uçağı'nın en önemli görevi hava savunmasını sağlamaktır.

Hücum av uçağı, kara hedefleri için geliştirilmiş bir hücum uçağıdır; eksenel silahların kazandırdığı av yeteneğini ancak dıştan yüklenen silahlarından kurtulduktan sonra kullanabilir. Bu uçaklar, düşman av önleme uçağıyla karşılaştıklarında çoğunlukla sıyrılmaya ve kaçmaya elverişlidir. Hücum av uçağı alçaktan uçabilir ve yakıt ikmali yapmadan uzun süre yol alabilir; ancak kanat takımı çok yüklü olduğundan yüksek uçuşlarda av önleme görevi için elverişli değildir.

Hava üstünlüğü av uçakları, alçak ve orta yükseltilerdeki önleme görevlerine yöneliktir; ayrıca yüksek uçuşlarda da bu görevi yapabilir. Hava üstünlüğünü sağlamak için belli bir harekât alanında düşman uçaklarını etkisiz hale getirir ve dost hücum kollarını düşman av uçaklarının erimi dışında tutar. Bu uçaklar, özellikle manevra, hızlanma ve yavaşlama yetenekleri, silah donatımı bakımından büyük üstünlük taşır. Kanat takımı yükü düşük tutulur ve motor gücü oranı birden büyüktür (yani reaktörlerin itme kuvveti, uçağın ağırlığından büyük). Amerikan F-15 ile fransız Mirage 2000 ve Mirage 4000 hava üstünlüğü av uçaklarıdır.

Yakın destek av uçakları, kara kuvvetlerine ateş desteği sağlamakla görevlidir. Performansları çok yüksek değildir. Yakın destek görevi için çoğunlukla kullanılmış av uçaklarından yararlanılır. Havadan yere silahlarla donatılırlar.

Hava av harekâtı. 1914'te askeri havacılığın temel görevi istihbarat olduğundan hava savaşı için donatılmış hiçbir uçak yoktu. Savaşın başlamasıyla birlikte uçaklara piyade silahları (revolverler, tüfekler, hafif makineli tüfekler) yerleştirilmeye başlandı. İlk kez 5 ekim 1914'te bir fransız mürettebat (Frantz ve Quénault) hafif makineli tüfek ateşiyle bir alman uçağını düşürdü. Ardından savaş halindeki ülkeler yavaş yavaş, hava muharebesinde uzmanlaşmış birlikler oluşturmaya başladılar.

Başlangıçta bireysel muharebe olarak görülen av harekâtı görevi (1916'ya değin), çok geçmeden düzenli birliklere verildi; amaç düşman av uçaklarını yok edip hava üstünlüğü kurmak, gökyüzünü düşmanın gözlem balonlarından ve istihbarat uçaklarından temizlemekti.

İki dünya savaşı sırasında av havacılığı, uçaksavar topları eşliğinde, ülkenin hava savunması için ideal bir araç olarak kabul edildi. Kaldı ki İkinci Dünya savaşı öncesinde görülen yerel çatışmalar, bombardıman uçaklarının desteklenmesinde av uçaklarının oynayabileceği önemli rolü ortaya koydu.

İkinci Dünya savaşı'nın başlarında İngiltere üzerindeki hava muharebeleri, radar ya da aletsiz gözetlemeye dayalı etkin bir alarm sistemiyle birlikte sağlam bir altyapıyla donatılan ve bir komutanlık altında toplanan av harekâtının büyük stratejik etkinliğini gözler önüne serdi. Savaş sırasında Almanlar'ın ve Müttefikler'in gece avı, elektronik savaş (uçağa yerleştirilmiş radarlar, yer radarları) alanında elde edilen teknolojik atılımlarla gelişti. 1943 yılının ikinci yarısında, yakıt ikmali yapmadan uzun mesafelere ulaşabilen av uçakları yapıldı. Bu uçakların av harekâtı ve önleme görevleri dışında, stratejik gündüz bombardımanlarına katılarak bombardıman uçaklarını korumaları, özellikle Müttefikler için belirleyici rol oynadı. Öte yandan av uçakları, belli hedeflere taarruz (hücum avı), muharebe bölgesi ve ilerleme güzergâhında serbest av gibi harekâtla (av-tarama) kara ve deniz muharebelerinde destek görevleri üstlendiler.

Savaşın sona ermesinden hemen önce jet motorunun geliştirilmesi (1960'a doğru 2 mach sınıfından uçaklarla noktalandı), 1950'li yılların sonunda, topların ve hafif makineli tüfeklerin yerini havadan-havaya ve havadan-yere güdümlü roketlerin alması, av havacılığına yeni bir boyut kazandırdı.

1970'te önleme alanında, bir av uçağının, bir bombardıman uçağı karşısındaki başarı şansı hemen hemen iki katına çıkmıştı; ne var ki çok yüksekten uçan ses üstü uçakları önlemede kesin sonuç alınamadığı gibi, çok alçak uçuşlarda da başarı oranı çok düşüktü. Nitekim araştırmalar, uçak radarı, uçak güdüm araçları ve havadan-havaya güdümlü roketler üzerinde yoğunlaştı. Alçaktan uçan ve klasik yer radarlarıyla algılanması güç olan uçakların tehdidine karşı Amerikalılar, 1972'de önleme uçaklarının güdümünü sağlayan ve uçağa yerleştirilen AWACS sistemini geliştirdiler. Yüksekten uçan sesüstü uçaklara karşı yerden güdüm teknikleriyse otomatikleşme sayesinde yetkinleşti.

Bombardıman taktiğinin gelişmesi, av uçaklarının refakat ve destek işlevini yitirmelerine yol açtı. Buna karşılık motor ve aerodinamik alanında kaydedilen ilerlemeler, hücum avının geliştirilmesinde yeni bir döneme girilmesini sağladı. Öte yandan 2 mach'a ulaşmak için gereken artık güçten aynı uçağın kanatları altına yerleştirilecek bomba yüküyle havalanmasını sağlamada yararlanılabilir; ama bunun gerçekleşebilmesi için uçuş hızının sesaltı dolayında tutulmasına razı olmak gerekir.

Son savaşlar, muharebe alanının üzerinde hava üstünlüğü kurmak için yapılan mücadelede uçakların önemini ortaya koydu. Arap-İsrail savaşları sırasında asıl kapışma av uçaklarının topları arasında oldu; güdümlü füze ya da roketlerin rolü ikinci derecede kaldı. Bununla birlikte havadan havaya güdümlü ve kısa menzilli roketler alanında görülen önemli gelişmeler, geleneksel kurallara göre tasarlanan bir hava muharebesini olanaksız hale getirmiştir. Bu yüzden kurmaylar, hava sa-

vaşı tekniğinde yeni bir öğreti oluşturmaya yarayacak kullanım kurallarını, benzeteçlerle (simülatör) araştırmaktadırlar.

—Avc. *Av bekçisi.* Bazı ülkelerde, özellikle de avcılığın sıkı kurallara bağlandığı ülkelerde, av bekçileri ya bakanlıkça ya da ilgililerce görevlendirilirler ve kendilerine ayrılan yörenin yargıcı önünde yemin ederek göreve başlarlar.

Türkiye'de özel bir av bekçileri kuruluşu yoktur. Ancak, av hayvanlarının korunması ve yasa dışı avlanmaların önlenmesi ya da av hayvanlarını avlama ve koruma bölgelerinde ya da ulusal parklarda yapılacak avlanmaların izlenmesi gibi görevler, temelde Orman idaresi'ne bağlı orman muhafaza memurlarınca gerçekleştirilir. Köy muhtarlarıyla köy ve kır bekçileri ve jandarmalar, koruma işlerinde orman muhafaza memurlarına yardımcı olurlar.

• *Av hayvanı* kavramı, avlanma yasaklarının kaldırılmış olduğu (serbest) bir dönemde, avlanabilen hayvanların tümünü içerir. Bunların listesi bakanlık kararıyla saptanır. Av hayvanları; *büyük av hayvanı* (geyik, karaca, yaban domuzu vb.), *küçük av hayvanı* (tavşan, keklik, sülün, vb.), *dağ av hayvanı* (dağ keçisi, yaban koyunu, çeşitli tavşan, dağ faresi, büyük ve küçük dağ horozu, kartavuğu), *su av hayvanı* ya da *çiller* (ördekler, bataklık kuşları, sutavukları —korunan türler hariç—), *geçit hayvanları* ya da *göçmen av hayvanları;* su kuşları ile çulluk, bıldırcın, tarlakuşu, kumru ve güvercin gibi av hayvanlarını içerir. Hatta av hayvanları *postlu* ve *tüylü av hayvanları* olarak da ayrılabilir.

Türkiye'de, doğal olarak yaşayan av ve yaban hayvanı türleri, iki grupta verilebilir. *Memeliler'*den *(Mammalia)*: geyik, alageyik (yağmurca), karaca, yabankeçisi, çengel boynuzlu dağkeçisi, yaban koyunu, ceylan, yabandomuzu, ayı, tavşan, pars, vaşak, karakulak, yabankedisi, sazkedisi, kurt, çakal, tilki, porsuk.. vb. *Kuşlar'*dan *(Aves)*: sülün, turaç, keklik, çil, bıldırcın, urkeklik, dağhorozu, toy, mezgeldek, turna, telliturna, yaban ördekleri, yabankazları.. vb.

• *Av işletmesi.* Av ve yaban hayvanlarıyla ilgili idare ya da işletme. Bir avlanma arazisindeki avları koruma önlemlerini alma (orman örtüsü amenajmanı, av hayvanları yetiştirilmesi, vb.) ve avlanma süresince, yani avlanacak av hayvanlarının sayılarını belirlemeye olanak veren sayım işlerini (çoğalma yüzdelerini tahmin etmek için hayvan türleri sayısını bulmak) yürütmek ve avlanma planı yapmak av işletmesinin görevidir.

Türkiye'de de 1938 yılında av ve yaban hayvanları amenajmanı çalışmalarına ve av hayvanları işletmeciliğine başlanmış ve bu çalışmaların ilk başarılı sonuçları alınmıştır.

• *Av turizmi.* Yerli ve yabancı turistlerin, avlanmalarına olanak sağlamak amacıyla düzenlenir. Bu yolla turistlerin, av ve yaban hayvanlarının yaşam biçimlerini görmeleri ve izlemeleri, avlanma yöresini tanımaları, spor yapmaları ve dinlenmeleri sağlanır. Av turizminin esasları ilgili devlet kurumu tarafından belirlenir ve ilan edilir. Yabancı turistlerin istekleri de göz önünde bulundurulur. Yabancılardan belirli av alanlarında belirli sayıda hayvan için dolar üzerinden bir avlanma parası alınır. Türkiye'de bu bakımdan yabancıların avlanmasına izin verilen alanlar ve avlayabilecekleri hayvanlar şunlardır:

— *Yaban keçisi* avı için Antalya Düzlerçamı millî parkı ve Artvin ili avlakları;

— *Yaban domuzu, kurt* ve *çakal* için bütün yurt içi avlakları.

Av turizminde avcıların avlaklarda belirlenen esaslara uygun davranmaları, aksi takdirde avdan men edilmeleri av işletmesi yetkilileri ve orman görevlilerince sağlanır.

—Güz. sant. Mısırlılar (*Bataklıkta av,* British Museum), Asurlular (British Museum) ve Hititler (Malatya kabartmaları) [İstanbul müzesi] birçok kabartmalarda ve fresklerde av konusu işlemişlerdir Vatikan ve Napoli müzelerinde av konulu birçok heykel vardır. Roma ve galya-roma dönemlerine ait birçok mozaikte av sahneleri temsil edilmiştir (Kuzey Afrika; *Geyik avı,* Lillebonne'dan, Rouen müzesi). Ortaçağ'da renkli resimlerle bezenmiş elyazması kitaplarda sık sık av sahnelerine rastlanır: Hohenstaufen'li Friedrich II'nin *De arte venandi cum avibus*'u (Vatikan kitaplığı), Gaston Phebus'ün *Le Livre de la chasse*'ı (yakl. 1405-1410, Bibliothèque Nationale, Paris).

Resim tarihinde avla ilgili tablolar arasında şunları sayabiliriz: *Av,* P. Ucello (Oxford); *Yabandomuzu avı,* Rubens (Uffizi, Dresden, Torino), Paulus Brill (Uffizi), Desportes (Louvre), *Geyik avı,* Rochechouart şatosu (duvar resmi, XVI. yy. başları), Cranach (Viyana), Snijders (La Haye, Milano), P. de Vos (Prado), Rusydael (Dresden), M. Brill (Louvre), Wouverman (Amsterdam, Louvre, Ermitage, Münih), Oudry (Fontainebleau), Courbet (Louvre); *Aslan avı,* Rubens (Dresden, Münih), Delacroix (Bordeaux), *Kurt avı,* Desportes ve Oudry (Louvre); *Ayı avı,* Snijders (Ermitage), C. Van Loo (Amiens); *Tilki avı,* Desportes (Louvre). Bu konu XIX. yy. ingiliz ressam ve gravürcüleri tarafından da sık sık işlenmiştir; *Devekuşu avı,* C. Van Loo (Amiens). Av konusuna halıcılıkta da rastlanır. (→ MAXİMİLİAN'IN AVLARI.)

—Huk. 2521 sayılı yasaya göre yivsiz av tüfekleri, avda ve atıcılık sporunda kullanılan ve namlularında yiv-set bulunmayan tüfeklerdir. Av tüfeklerini taşımak ve bulundurmak için av tezkeresi ya da yivsiz tüfek sahipliği belgesi aranır (md. 8, 9, 13). Bu yasaya göre, av bıçağı, yalnızca avda kullanılan, av hayvanlarını kesmeye, yüzmeye ve parçalamaya yarayan oluksuz, sırtı küt ya da testereli bıçaklardır. 1380 sayılı Su ürünleri kanunu'nun 2. maddesinde "istihsal vasıtaları" olarak belirlenen aletler şunlardır: gemi, her türlü malzeme.. teçhizat, takım ve tesisler. Aynı yasanın 19. maddesi bomba, torpil, dinamit ve benzeri patlayıcı maddelerde bu ürünlerin avlanmasını yasaklamıştır. Yasanın trolle ilgili 24. maddesine göre "içsular, Marmara denizi, İstanbul ve Çanakkale

İngiliz av uçağı Vickers-Supermarine Spitfire Mkla temmuz 1940'ta Squadron 610'da görev yaptı (1030 BB gücünde V biçiminde 12 silindirli motor maksimum hız: 5 800 m yükseltide 571 km/sa silah donatımı: 8 hafif makineli tüfek)

1915 – 1973 arası av uçaklarının gelişimi

tarih	ad (ulus)	itme kuvveti	silah donanımı	mürettebat	hız (km/sa ya da mach)	tavan (m)
1915	Voisin (Fr.)	1/160 BB	1 hafif makineli tüfek	1	115	2 000
1916	De Havilland (İng.)	Döner 110 BB	1 hafif makineli tüfek	1	170	3 000
1917	Aviatik (Alm.)	1/170 BB	2 hafif makineli tüfek	2	120	2 000
1918	Spad S. XIII (Fr.)	1/220 BB	2 hafif makineli tüfek, 1 37'lik top	2	210	5 000
1935	Curtiss (A B D)	1/750 BB	4 hafif makineli tüfek	2	288	7 000
1936	Mitsubishi Karigane (Jap.)	1/800 BB		1	500	10 000
1939	Morane 406 (Fr.)	1/860 BB	2 ya da 4 hafif makineli tüfek, 1 top	1	485	4 000
1940	Dewoitine 520 (Fr.)	1/960 BB	4 hafif makineli tüfek, 1 top	1	530	11 000
1941	Yak 1 (SSCB)	1/1110 BB	2 hafif makineli tüfek, 1 top	1	585	10 200
1942	Messerschmitt Bf 109F-4 (Alm.)	1/1380 BB	2 hafif makineli tüfek, 1 top	1	630	11 800
1942	Focke-Wulf 190A-8 (Alm.)	1/1700 BB	2 hafif makineli tüfek, 4 top	1	660	11 000
1942	Vickers-Supermarine Spitfire Mk IX (İng.)	1/1550 BB	4 hafif makineli tüfek, 2 top 600 kg bomba	1	650	12 500
1942	Lockheed P-38 Lightning (ABD)	2/1500 BB	4 hafif makineli tüfek, 1 top	1	720	12 000
1942	North-American P-51 Mustang (ABD)	1/1600 BB	6 hafif makineli tüfek ya da 4 top	1	700	13 000
1943	Messerschmitt Bf 110 G (Alm.)	2/1500 BB	4 hafif makineli tüfek, 4 top	2	588	11 000
1943	Republic P-47 Thunderbolt (ABD)	1/2000 BB	8 hafif makineli tüfek ya da 4 top	1	675	12 200
1943	Gloster Meteor N.F. Mk. 11 (İng.)	2/1630 kg	4 top 8 roket	2	850	12 000
1951	Vickers Supermarine Swift (İng.)	1/3400 BB	4 top	1	1 183	15 000
1954	Dassault Mystère (Fr.)	1/2850 BB	2 top	1	1 090	13 000
1954	Mig 21 (SSCB)	1/9000 BB	4 top	1	1,6 mach	19 000
1957	English Electric Lightning P-1 B (İng.)	2/5000 BB	2 top (30 mm) 2 füze	1	2 mach	20 000
1958	Mirage 3 (Fr.)	1/6000 BB + 1 füze	1 füze, 2 top	1	2 mach	20 000
1959	Northrop F-5A (ABD)	2/1850 kg	2 top (20 mm) 2300 kg yük	1	1,4 mach	15 390
1960	Lockheed F-104 G (ABD)	7 167 kg	1 top (20 mm) 1814 kg yük	1	2 494	16 765
1964	Mikoyan Mig-25 (SSCB)	2/14000 kg	4 AA-6 havadan havaya güdümlü füze	1	3,2 mach	25 000
1964	Suhay Su-15 (SSCB)	2/6600 kg	2 AA-3 havadan havaya güdümlü füze	1	2.3 mach	20 000
1967	McDonnell Douglas F-4E (ABD)	2/8120 kg	1 top (20 mm) 7 257 kg yük	2	2 413	21 640
1972	McDonnell-Douglas F-15 (ABD)	2/6744 kg	1 top (20 mm) ve 8 Sparrow ve Sidewinder güdümlü füzesi	1	yüksekte 2,5 mach	21 000
1973	Dassault Mirage F-1C (Fr.) Breguet	1/7200 kg	2 top (30 mm) 4 000 kg yük	1	2335 (12190 m yükseltide)	20 000

altı kollu, ayakta Avalokiteşvara
bronz
Orta Cava, IX. yy.
Guimet müzesi, Paris

Ava
Maha Aungmye Bonzan
manastırı
XIX. yy.

boğazlarında her çeşit trolle su ürünleri istihsali yasaktır". (→ SU* ÜRÜNLERİ.)
—Mutf. Bıldırcın, çulluk, yaban ördeği, tavşan, sülün, karaca, geyik gibi av hayvanlarından yahniler, çevirmeler ve ızgaralar yapılır. Bıldırcın ve yaban ördeği dışındaki av hayvanlarının temizlenmeden, cinsine göre 2-10 gün soğuk ve nemsiz bir yerde, gagalarından ya da ayaklarından asılarak bekletilmesi gerekir.

—AV → —V.

AVA, Birmanya'da kent, *Ratnapura* adıyla eski krallık başkenti. 1364'te bir Şam prensinin kurduğu kent, 1555'te Birmanlar tarafından alındı; 1635'te ilk kez, bir birman krallığının başkenti oldu. O dönemde Birmanya batı ülkelerinde Ava krallığı adıyla tanınıyordu. 1752'de Monlar'ın ele geçirdikleri kenti, 1754'te Birmanlar geri aldı. Ava 1837'ye değin başkent olarak kaldı.
—Güz. sant. Kral Bagyidav'ın (1819-1837) sarayının surlarının son kalıntıları olan gözetleme kulesi, eskiden batı ve güney kanatlarını koruyan surların yıkıntıları yanında yükselir. XIX. yy.'dan kalma iki manastır, kentin görkemli geçmişinin tanığıdır: üst üste çatılarıyla ve yalnızca mermer süslemeleriyle ahşap yapıların taklidi olan Maha Aungmye Bonzan; tik ağacından yapılmış, çok ince oymalarla süslü Bagaya Kyaung.

AVA → DUFFERIN AND AVA.

AVACİ, Japonya'da ada, başlıca adası olduğu Japon denizi'nin doğu girişinde, Honşu ve Şikoku adaları arasında.

'AVAD (Louis), arapça yazan mısırlı yazar (Minye ilinde Şarûna 1915). Kahire Üniversitesi'nde, ingiliz edebiyatı kürsüsüne getirilen ilk mısırlıdır. Romanlar (*le Phénix*, 1966 [fr. çev.]) ve edebiyat eleştirileri (*les Influences étrangères sur la littérature arabe*, 1963 [fr. çev.]) yazdı.

AVADAN a. (fars *abadan'* dan). *Esk.* **1.** Alet takımı. **—2.** Alet edevatın konduğu kutu.

AVADANA, *büyük başarı* anlamında sanskritçe sözc. Övgüye değer dinsel eylemler (kişinin öz yaşamını feda etmesi, Buddha tapınaklarının yapımı için bağışta bulunma, vb.) üstüne birçok öyküyle, bodhisattva ülküsünü yücelten buddhacı edebiyat türünü belirtir.

AVADANCI a. Kur. tar. Osmanlı sarayında sünnet ve sarık odalarından sorumlu hademe sınıfına verilen ad.

AVADANLIK a. **1.** Dülgerlikte, marangozlukta vb. kullanılan küçük el araçları. **—2.** Alet kutusu. **—3.** *Arg.* Erkek cinsiyet organının uç kısmı.
—Denizc. Demirleme, bağlama, yedekleme, yük kaldırma ya da balık avlama manevralarını yapmayı sağlayan gemi donanım gereci. (Demirleme avadanlığı içinde demirler, zincirler, demir ırgatı, zincir bosası vb. bulunur.) —Gemide porsunların ve marangozların kullandığı takım ve gereçlerin tümü.
—İstihkc. İş makineleri, otomobil, kamyon vb. araç ve gereçlerin küçük onarımı için kullanılan ve araçlarda taşınabilen aygıt takımı.
—Teknol. TAKIM'ın eşanlamlısı.
◆ sıf. ve a. *Esk.* Bayındır, mamur yer için kullanılır: *"Eğer ben avadanlığ ile varam / Sana arpa yerine şeker verem"* (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.). *"Pes zağ uçtu bir avadanlığa yüz duttu"* (Kelile ve Dimne, XIV. yy.).

AVADHİ a. Eski Audh eyaletinde kullanılan önemli bir doğu hindi lehçesi. (Günümüzde, Uttar Prades'in doğusunda, Bihar'ın batısında ve Nepal'in güneyinde kullanılır. Prakrit'in bir biçimi olan ardha-magadhi'den türeyen avadhi, XI. yy.'dan sonra edebi bir dil olarak gelişmiştir. Bu lehçeyle yazılmış büyük yapıtlar [Tulsi Das, Cayasi] XV. — XVI. yy.'da ortaya çıkmıştır.)

AVADİ, Hindistan'da kent, Madras yerleşmesinde; 180 291 nüf. (1991).

AVAHİ a. Madagaskar'ın nemli ormanlarında küçük aile öbekleri halinde yaşayan ve bitkilerle beslenen gececil maki. (Bil. a. *Avahi laniger*, indrigiller familyası.)

AVÂ'İD çoğl. a. (ar. *ᶜâ'ide*'nin çoğl. *ᶜavâ'id*). *Esk.* **1.** Gelirler, kazançlar **—2.** Lutuflar, bahşişler.
—İkt. tar. Tanzimat'tan önce yasalarla konulmuş vergiler dışında, ilgililerin birtakım hizmetler karşılığı olarak kâtip, tahsildar, hademe vb. görevlilere vermekle yükümlü tutulduğu para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *Avâid-i vakf,* vakfın gelirleri. ‖ *Avâvid-i şer'iyye,* vakıf mallardan ve vakıf paralardan meşru olarak elde edilen gelirler. ‖ *Avâid-i örfiyye,* vakıf namına verilmesi âdet olan bağışlar.
—ANSİKL. İkt. tar. Alınmada kolaylık sağlamak için, bu tür hizmetlerin karşılığının "avaid" adı altında halktan vergi olarak toplanması yoluna gidildi. Bunların sürekli olanlarına avaid-i mutade denirdi. Tanzimat'tan sonra bazı vergilerin üstüne eklenen toplama giderleri ile devletçe bastırılan kıymetli evrakın satış bedelleri için de "avaid" deyimi kullanıldı. Kadıların belirli bir aylığa bağlanmadan önce, gördükleri işler dolayısıyla aldıkları paraya da "avaid" denirdi.

AVÂKIB çoğl. a. (ar. *ᶜakıbet*'in çoğl. *ᶜavâkıb*). *Esk.* **1.** Akıbetler, sonlar, sonuçlar, bitimler: *"Benim ile alenen teşrik-i mesai etmek, aynı avâkıbı şimdiden kabul etmektir"* (M. K. Atatürk). *Avâkıb-ı redia* (kötü sonuçlar). *Avâkıb-ı umûr* (işlerin sonucu). **—2.** *Avâkıb-ı hasane,* iyi sonlar, hayırlı ölümler.

AVÂKID çoğl. a. (ar. *ᶜakıd*'in çoğl. *ᶜavâkıd*). *Esk.* Bağlayanlar; anlaşma yapanlar.

AVÂKIR çoğl. a. (ar. *ᶜakıra*'nın çoğl. *ᶜavâkır*). *Esk.* Kısırlar; verimsiz, semeresiz olanlar.

AVAL sıf. ve a. **1.** Aptal, bön, şaşkın. **—2.** *Aval aval (bakmak),* bön bön, aptal aptal (bakmak).

AVAL a. (fr. *aval*). Tic. huk. Poliçe ya da bono hamil*'ine, senet borçlularının borçlarını ödememeleri halinde bu ödemenin kendisi tarafından yapılacağına ilişkin, üçüncü bir kişinin verdiği garanti. (Aval, senet ya da senede bağlı alonj* üzerine yazılır. Aval veren kişi, kimin için taahhüt altına girmişse, onun gibi sorumlu olur. Avalın kimin için verildiği belirtilir; belirtilmemişse keşideci* için verilmiş sayılır.)

AVALİ, Bahreyn adasının başlıca petrol yatağı.

AVÂLİM çoğl. a. (ar. *ᶜâlem*'in çoğl. *ᶜavâlim*). *Esk.* Âlemler, dünyalar: *"Avâlim bir kitabullahtır âyâtı heb zerrat"* (Hilmi İstepan, XIX. yy.).
—Astrol. *Avâlim-i sufliye,* dünya ile güneş arasında en aşağıda bulunan Utarit ve Zühre. ‖ *Avâlim-i ulviye,* yüksek, yüce âlem; Merih ve Müşteri.

AVALOKİTEŞVARA (sanskritçe *avalokita,* "kendisine bakılan" ya da "bakışlarını insan dünyasına indiren" ve *İşvara, Tanrı* sözcüklerinden), mahayana akımının bodhisattva'sı. Gözlerini, gök Tusita'dan, acımayla insanlık dünyasına indirir, insanlar da yardımını dilemek için gözlerini ona doğru kaldırırlar. İnsanlara yardım elini uzatan bu din figürünün değişik biçimleri, Saddharmapundarıka-sutra'da anlatılmıştır.
Pek çok tasviri vardır: bunlarda 2-16 elli ve 1-11 başlı olarak gösterilir. Çin'de *Guanyin,* Japonya'da *Kannon* adıyla bilinir.

AVALON, Newfoundland'ın güney-doğu'sunda yarımada, adanın geri kalan bölümüne *Avalon kıstağı* ile bağlıdır. Dört yarımadadan oluşur; bunlardan kuzey-doğu'dakinde, aynı zamanda il merkezi olan Saint John's limanı yer alır.

ÁVALOS (Fernando D'), **Pescara** markisi (Napoli krallığı 1489 - Milano 1525). İspanyol asıllı soylu bir napolili ailedendi. İtalya savaşları'nda ispanyol krallarının başlıca komutanlarından biriydi. Milano savaşı'nda çarpıştı; 1512'de Ravenna'da tutsak düştü; fidye ödemesi ve bir daha Fransızlar'a karşı savaşmayacağına söz vermesi karşılığında serbest bırakıldı, ama sözünü tutmadı. Venedikliler'i La Motta'da yendi (1513), 1521'de Milano'yu, 1522'de Cenova'yı ele geçirdi. Pavia'da piyadelere komuta etti (1525). Milano başbakanı, Karl V'e ihanet ederse kendisine Napoli krallığı'nı vermeyi vaat etti, ama o imparatora bağlı kaldı, Milanolular'ı kendisine boyun eğmeye zorladı ve Sforza kalesini kuşatırken öldü.

ÁVALOS (Alfonso D'), **Vasto** markisi (İschia 1502 - Milano 1546). Karl V'in ordusunda görev aldı. İtalya savaşları'na, Tunus (1535) ve Provence seferlerine katıldı. 1538'den ölümüne değin Milano valiliği yaptı, Ceresole'de Fransızlar'a yenildi (1544), ama Milano'yu etkili biçimde savundu.

AVAM a. (ar. *ᶜâmm*'ın çoğl. *ᶜavâmm*). **1.** *Esk.* Havasa karşıt olarak toplumun kültürel, eğitim vb. bakımlardan aşağı tabakaları: *"Tabiidir ki bir kitâb avâmın rağbetine mazhar olursa çok sürülür"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** *Esk.* Halk. **—3.** Ayaktakımı. **—4.** *Avam-firîb,* halkı avlayan, demagog. ‖ *Avam-pesend,* halkın beğeneceği şey. ‖ *Avam-ı hâs,* okumuş, aydın kimseler. ‖ *Avam-ı nâs,* cahil, bilgisiz halk.

Avam kamarası, ing. *The House of Commons,* İngiltere'de, halk tarafından seçilen temsilciler meclisi.

tarih

Ortaçağ Parlamento'su, esas olarak feodal bir divandır; ama, daha XIII. yy.'ın başlarında krallar, bu meclise baronların yanı sıra, küçük soylulardan, sonra da "kasaba"lardan temsilciler çağırmaya başladılar; böylece temsilciler, kral tarafından Danışma meclisi'nde alınan karar-

lardan daha dolaysız biçimde bilgi sahibi oldular ve hükümdardan dileklerde bulunma olanağını elde ettiler.

"Toplulukların" ("commons") [meclisin adı buradan gelir] temsilcileri, Yüz Yıl savaşları'ndan yararlanarak ilk önemli siyasal atılımları gerçekleştirdiler. Kral, savaş için gereken parayı daha kolay sağlayabilmek amacıyla, *yeomen*'lerin (küçük çiftçiler), burjuvaların ve şövalyelerin Parlamento'ya seçtikleri temsilcilerle ilişkileri artırmakta yarar gördü. Temsilciler, devlet işleri konusunda yerel divanlarda zaten belli bir deneyim kazanmışlardı. Bu kişiler, XIV. yy.'ın ortalarına doğru, ayrı oturumlar yaparak örgütlendiler; çok geçmeden, *speaker* denilen özel sözcüleri oldu. Böylece, daha o dönemde maliyenin denetimini elinde tutan Avam kamarası doğdu. Bu meclis XIV. yy. sonunda ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanarak, gitgide daha cesur siyasal girişimlerde bulundu: böylece, 1376'nın "Good Parliament"ında "commons" temsilcileri, lordları, zimmetine para geçirmiş danışmanları yargılamak zorunda bıraktı. Bu da, *impeachment* (suçlama) kurumunun doğuşunu sağladı. Tudor'lar, kendi otoriterlerine hizmet ettirmek istedikleri bir güç olan Avam kamarası'nın krallık yönetiminde kazandığı önemi kabul ettiler.

Avam kamarası'ndaki gelişmenin ikinci önemli evresi XVII. ve XVIII. yy.'lara rastlar. İlk Stuart'ların güçsüzlükleri ve ülkede yaşanan yoğun dinsel kaynaşma, Avam kamarası'nın yeni bir atılıma girişmesini sağladı; Avam kamarası artık Parlamento'da ilk sıraya göz dikiyor ve iki meclis için de geniş siyasal haklar istiyordu. 1642-1648 iç savaşı bu isteklerin gerçekleşmesini sağladı; bu başarılar, çok geçmeden, ordu tarafından yok edildi; ama, 1660 Restorasyonu ile yeniden kurulan Parlamento'da Avam kamarası, üstünlüğünü, kralın ve bakanların engellemelerine karşın, örtülü biçimde kabul ettirdi. Aynı dönemde doğan siyasal partiler, Avam kamarası'na yeni bir canlılık getirdi; 1688 devrimi bu canlılığı daha da artırdı. Siyasal mücadelelerin Avam kamarası'nda yoğunlaştığı sırada Walpole, bu meclisle açık bir işbirliği kurdu. Böylece, *influence* olayı, yani çeşitli yollardan çoğunluk sağlama zorunluğu doğdu. Meclisin, aristokrat ailelerden ve onların çevrelerinden gelen kişilerden oluşması bunu kolaylaştırıyordu. Milletvekili çoğunluğunu elde etme hırsı, hükümet için, böyle bir desteği sağlama zorunluğunu gerekli kıldı. Böylece, parlamenter sorumluluk kavramı ortaya çıktı. George III'ün hükümdarlığı dönemindeki karışıklıklar, Amerika'da yaşanan bunalım, daha sonra 1793'ten 1815'e kadar süren uzun savaş dönemi, eski partilerin parçalanarak yeni temeller üzerinde yeniden örgütlenmelerine, özellikle 1815'ten sonra da, halk tabakalarında ve orta sınıflarda şiddetli hoşnutsuzluk uyandıran "gerici" bir eğilimin belirmesine neden oldu. Bu tarihte, parlamento kuralları, Avam kamarası'nın önceliği ve yasama yetkisi iyice belirlendi. Ama, Birleşik Krallık'ta ortaya çıkan coğrafi, toplumsal ve ekonomik değişikliklerden hiçbiri sandalye bölüşümüne yansımadığı için, bu meclis en sonunda, temsil gücünü yitirdi. Orta sınıfların ve halk kesiminin zorlamasıyla bir dizi reform yapılarak Parlamento'nun tabanı yavaş yavaş genişletildi ve ülkedeki hızlı değişimlere uygun duruma getirildi. Haziran 1832 reformu, ayrıcalıkları ve bağışıklıkları genişlettiği ve eşitleştirdiği gibi, seçim bölgelerinde de değişiklikler yaptı: 143 sandalye, nüfusu azalan "kasaba"lardan alınıp yeni kentler ve kimi kontluklar arasında paylaştırıldı; seçmen sayısı 516 000'den 809 000'e çıkarıldı. 1867 yasası, seçmen sayısını 2 446 000'e yükseltti; 1884'te *Reform Act* ve 1885'te *Redistribution of Seats Act* ile belli bir idari birime dayanan seçim bölgesi (eski kasaba -kontluk ayrımının kaldırılması) ve sandalyelerin nüfusa orantılı olarak bölüştürülmesi ilkeleri getirildi. Bu arada, 1872 yasasıyla *(Ballot Act)* gizli oy sistemi benimsendi. Son olarak 1918 yasasıyla tüm yurttaşlara oy hakkı tanındı; 1928'de, kadınlar da bu alanda aynı hakları elde ettiler. Böylece, toplulukların temsili kavramının yerini, bireylerin temsili aldı. Bu anlayış, Lordlar kamarası'nın etkisini yitirmesinden (1911 ve 1949 reformları) sonra, egemenliği fiilen tek başına elinde tutan Avam kamarası'nı daha da güçlendirdi.

bugünkü işleyiş

İrlanda'nın temsil edilmekte olduğu 1918 yılında 707 olan Avam kamarası milletvekili sayısı, 626'ya düştü; 1948'de 12 üniversite temsilciliğinin kaldırılması ve çeşitli değişiklikler sonunda bu sayı 635'e çıktı: bu milletvekillerinin 516'sı İngiltere'yi, 36'sı Galler ülkesi'ni, 71'i İskoçya'yı ve 12'si Kuzey İrlanda'yı temsil eder.

• *Seçimler.* Bir turda ve genel oyla yapılan seçimlerde, 18 yaşından küçük olanların, kraliyet ailesinin, Lordlar kamarası'ndaki kraliyet üyelerinin, kimi hükümlülerin ve akıl hastalarının oy hakkı yoktur. Seçimden *(polling day)* on beş gün önce, 21 yaşını doldurmuş her aday, on seçmenin imzasını taşıyan adaylık belgesini ve teminatını, seçim çevresine göre kontluğun şerifine ya da kasaba belediye başkanına verir. Başka aday yoksa, bu adayın seçildiği resmen ilan edilir. Seçim yapılması durumunda, geçerli oyların % 12,5'unu alamayan aday teminat parasını kaybeder. Seçimden sonra aday, yaptığı harcamaları belgelendirmek zorundadır. Harcamalar, yasanın belirlediği tutarı aşamaz. Seçilen aday, görev süresi dolmadan, meclis, hükümet tarafından feshedilmezse, beş yıl süreyle MP (*Member of Parliament* [parlamento üyesi]) olur.

• *Örgütlenme.* Meclisin, *speaker* adı verilen ve seçimle belirlenen bir başkanı vardır.Her partinin de bir başkanı ya da *leader*'ı bulunur: Majesteleri'nin muhalefet liderine aylık bağlanır. Partilerin aynı mecliste grup başkanları *(whips)* vardır ve görevleri, gündemi *(whip)* dağıtmak, milletvekillerinin parti yönergelerine uymalarını sağlamak ve oylama sırasında onları toplantıya çağırmaktır.

• *Görev.* Avam kamarası, çalışmalarını günlük sorularla ve anlaşmazlık durumunda, gensoru önergesi vererek denetler. Aynı zamanda maliye yönetimini de denetler ve her yıl nisan ayında bütçeyi tartışır. Milletvekilleri ancak, yürürlükteki bir yasada yapılacak basit bir ayrıntı değişikliği gibi ikinci derecede konularda, cuma günü oturumlarında *(private members bills)* öneride bulunabilirler; yasa tasarısı sunma yetkisi yalnız hükümete verilmiştir; Parlamento bir tasarıyı kabul eder, reddeder ya da değiştirir. Mali yasalar ve tüm önemli yasa tasarıları önce Avam kamarası'na sunulur.

• *Parlamentonun çalışma yöntemi.* İki kamarada da aynıdır ve yaşa tasarılarının üç kez okunmasından *(reading)* oluşur. Birinci okuma bir formalitedir; böylece milletvekilleri tasarı hakkında bilgi edinirler. İkinci okumadan sonra tasarının içeriği üzerinde görüşme açılır; bunu oylama izler. Milletvekilleri tasarıyı kabul ya da reddederler. Kabul edilmesi durumunda tasarı, komisyona gönderilir ve orada değişikliğe uğrayabilir. Daha sonra tasarı üçüncü kez okunur. Bu aşamada, yalnız birkaç biçimsel değişiklik yapılabilir. Oylanıp kabul edilen *bill*, Lordlar kamarası'na gönderilir. Böylece karşılıklı göndermeler başlar. Lordlar kamarası'nda da üç okuma yapıldıktan sonra tasarı yeniden Avam kamarası'na gönderilir. Avam kamarası, yapılan değişiklikleri çoğu zaman kabul eder. Uyuşmazlık durumunda, yarı resmi bir toplantı düzenlenir; bunda uzlaşmaya varılamazsa, Lordlar kamarası veto hakkını kullanır; bu veto ancak bir yıl için geçerlidir ve mali konulara uygulanmaz. Kesin olarak kabul edilen *bill*, kralın onayından *(Royal Assent)* geçer ve yasa *(Act of Parliament)* niteliği kazanır. Böylece sözkonusu yasa, hükümdarın adı ve saltanat yılı belirtilerek yasalar dergisinde *(Statute Book)* yer alır.

Londra'da, Westminster sarayı'ndaki Avam kamarası'nın iç (ortada, meclis başkanı ya da *speaker*'in koltuğu)

Avami birliği, mart 1949'da Pakistan'da mevlana Başani, H. S. Sühreverdi ve şeyh Mucibürrahman tarafından kurulan siyasal parti. 1966'dan başlayarak Mucibürrahman'ın yönettiği birlik, 1970 genel seçimlerinde Doğu Pakistan'da kullanılan oyların çoğunluğunu kazandı ve gelecekteki Bangladeş'in bağımsızlık mücadelesine öncülük etti. 1973'teki ilk genel seçimde büyük çoğunlukla iktidara geldi. 1975'te yapılan anayasa değişikliğiyle partinin egemen olduğu tek partili düzene geçildi. Aynı yıl düzenlenen darbeyle birlik önderi Mucibürrahman öldürüldü, birlik iktidarı kaybetti. Yeniden çok partili düzene dönüldüğünde, yapılan seçimlerde (1979) Avami birliği ana muhalafet partisi durumuna geldi. 1982 seçimlerinde de ikinci parti durumunu korudu. General Hüseyin Muhammet Erşad'ın sıkıyönetim düzenine karşı Bangladeş milliyetçi partisi'yle birlikte "Demokrasinin yeniden kurulması hareketi"ni oluşturdular. Yirmi parti bu hareketi destekledi. Avami birliği 1972 anayasasının yeniden kabulünü istedi. Birlik önderi, öldürülen Mucibürrahman'ın kızı Hasene Vacit, birkaç kez tutuklandı. Milliyetçi partinin zaferiyle sonuçlanan şubat 1991 seçimlerinden sonra da birlik, ana muhalefet temsilciliği durumunu korudu.

AVAMİL çoğl. a. (ar. *ᶜāmil*'in çoğl. *ᶜavāmil*). *Esk.* **1.** Etkenler, sebepler. **—2.** Valiler.

—Dilbilg. Arap gramerinde başka bir kelimenin sonunun *merfu* (-u, -un), *mansub* (-a, -an) ya da *mecrur* (-i, -il) okunmasına neden olan kelime, harf ya da önekler.

A'VAN çoğl. a. (ar. *ᶜavn*'ın çoğl. *aᶜvan*). *Esk.* Yardımlar; yardımcılar, yardım edenler.

AVAN, Elam kenti, Sus yakınında. Elam krallığı'nın bilinen ilk hanedanının başkentiydi (İ.Ö. 2425'e doğr. - 2150).

AVÂN ya da **EVÂN** çoğl. a. (ar. *ān*, zaman'ın çoğl. *avān*). *Esk.* Anlar, zamanlar.

AVANAK sıf. ve a. (ermenice *avanag*, sıpa'dan). Kolayca kandırılabilen; alık, bön, şaşkın.

AVANAKLIK a. **1.** Avanak olma durumu, niteliği; avanak bir kimseye yakışır davranış; alıklık, bönlük. **—2.** *Avanaklık etmek*, oyuna gelmek, aldatılmak, kandırılmak.

AVANGARD sıf. (fr. *avant-garde*). Ön-

cülük eden kimse, düşünce ya da sanat akımı için kullanılır.

AVANİ a. (fr. *avanie*). İkt. tar. Batılı tacirlerin, ticaret için geldikleri osmanlı limanlarında gümrük dışında vermek ya da ödemek zorunda kaldıkları her şey için kullandıkları deyim.

—ANSİKL. Fransızcadaki *avanie* sözcüğünden türetilen ve bir dereceye kadar hakaret, zulüm, haraç, avanta anlamlarını taşıyan bu terime yakın bir sözcük osmanlıcada yoktur. Ancak, limanlardaki faaliyet açısından, bu sözcükle anlatılmak istenen hareket, fiil ya da şey, peşkeş (armağan), cerime (ceza) ve tazminat gibi terimlerle karşılanır. Yeni gelen valiye sunulan armağan; limanda herhangi bir nedenle tutulan geminin çıkması için izin çıkarmak; ihracı yasak bir zahirden (kahve ya da buğday) bir miktar ihraç edebilmek için ferman almak üzere yapılan giderler; kaçan avrupalı esir için ödenecek tazminat; ülkeye sokulan kalp paralar için verilen cezalar; gemilerin Çanakkale boğazı'ndan çıkarken yaptıkları ödeme vb. XVII. yy.'da *avani* sayılıyordu. Bazı konsolos yazışmalarında bunun *avarie* biçiminde yazılışına da rastlanmaktadır. Bu kullanım, bir ölçüde, deniz hukukundaki *avarya* sözcüğünün taşıdığı anlamı yansıtır.

AVÂNİ ya da **EVÂNİ** çoğl. a. (ar. *ina*'nın çoğl. *avani, evani*). *Esk.* Kapkacak, mutfak ya da çay takımları, tabaklar.

AVANOS, İç Anadolu bölgesinde Nevşehir iline bağlı ilçe; 39 661 nüf. (1990); 1 045 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 18 köy. Merkezi, Nevşehir'in 17 km K.-D.'sunda Kızılırmak kıyısında *Avanos*. 10 010 nüf. (1990). Çömlekçilik.

—Arkeol. ve Mım. *Topaklı höyük**'te Italyanlar'ın başlattığı kazılarda (1967), 'ilk tunç çağdan Bizans dönemine' değin uzanan 24 yapı katı saptanmıştır. *Zelve* ve *Çavuşin*, hıristiyanlık döneminin önemli merkezleriydi. *Alaettin camisi* (XIII. yy.) onarım ve eklemelerle özgünlüğünü yitirmiştir. *Ulu cami (Yeraltı camisi)* XVIII. yy. osmanlı yapısıdır. Avanos-Ürgüp yolu üzerinde, Avanos'a 5 km uzaklıktaki *Sarıhan*, klasik selçuklu sultan hanları planındadır.

AVANPRÖMİYER a. (fr. *avant-première*). Bir gösterinin, bir filmin, galasından ya da ilk gösteriminden önce, yalnız eleştirmenlere, ilgililere ve dost çevresine açık gösterimi.

AVANS a. (fr. *avance*). **1.** Bir kimseye alacağına sayılarak, belirlenen bir tarihten önce yapılan ödeme; öndelik: *Maaşından bir miktar avans çekmek. Avans almak isteyenler ayın on birine kadar muhasebeye bildirsinler. Avans vermek. Avans istemek. Bu ay avans çektim.* **—2.** Bir kimseye üstlendiği bir iş, bir hizmet karşılığında verilecek paranın önceden ödenen bölümü; öndelik: *Bir miktar avans verdiler, geri kalanını işi teslim edince alacağım.* **—3.** Bir yarışmada zayıf bir kimseye tanınan öncelik hakkı: *Sana iki saat avans veriyorum, bakalım kim önce bitirecek?* **—4.** *Bir kimseye avans vermek,* kadın, kız sözkonusu ise, bakışıyla, davranışıyla erkeğe umut vermek (arg.).

—Bank. Bankaların, müşterilerine taşınır ya da taşınmaz bir değer, ilerde doğacak bir borç, kefalet ya da yalnızca kişisel güvence karşılığında kredi verme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avans oranı,* bir bankanın toplam avanslarının, bankadaki toplam mevduata bölünmesiyle elde edilen oran.

—Huk. Ödemelerin bir bölümünün süresinden önce yapılması. || Hizmet, istisna ve vekâlet gibi işgörme sözleşmelerinde, işgörenin masraf ve ücret alacaklarına mahsuben ödenen para.

—İkt. Bir kimse hesabına peşin ödenen para. (Avans, genellikle taşıma, haberleşme, araba giderleri gibi çeşitli küçük giderler olup hamule senedi, iade hesabı vb. üzerinde asıl tutara eklenir.)

—Kamu mal. *Avans kararnamesi,* genel anlamıyla, Maliye bakanlığı'na, ivedi durumlarda, bütçede öngörülen miktarın ötesinde harcama yapma yetkisi tanıyan Bakanlar kurulu kararnamesi. (Türkiye'de, 27 şubat 1979 tarih ve 23 sayılı kanun hükmünde kararname ile Muhasebei umumiye kanunu'nun [MUK] 83. maddesinde değişiklik yapılmış ve avans miktarlarının üst sınırının Bütçe kanunu ile saptanacağı ve maliye bakanının bu sınırlar içinde yetkili kılındığı hükme bağlanmıştır. Ancak, Bakanlar kurulu kararı ile askeri mutemetlere ve konsolosluklara bütçedeki sınırın üstünde avans verilebilmektedir.) || *Avans mutemedi,* ita amirlerinin gerek gördüğü ivedi durumlarda verilen avansların ödendiği kişi. (Millet meclisi başkanlık divanı kararıyla, Cumhurbaşkanlığı daire mutemetlerine ve Maliye bakanlığı'nca, Bakanlar kurulu kararına dayanılarak, askeri daireler mutemetleri ile elçiler, konsoloslar, müşavirler ve ataşelere bütçe kanunlarıyla saptanacak tutarların üzerinde avans verilebilir. Her mutemet aldığı avanstan harcadığı tutarlara ilişkin kanıtlayıcı belgeleri en çok bir ay içinde saymana vermekle yükümlüdür. Mutemetler bütçeye ilişkin harcamalar için muhasip veznesinden başka hiçbir yerden, hiçbir isim altında para alamazlar.) || *Hazine avansları,* Merkez bankası'nca Hazine'ye verilen avanslar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Muhs. Bayındırlık işleri müteahhitlerine ya da tesisat yapımcılarına peşin ve çoğu kez kısmi olarak yapılan, alınacak şeyin hesabına değil de, teslim edenin borcuna geçirilen ödeme.

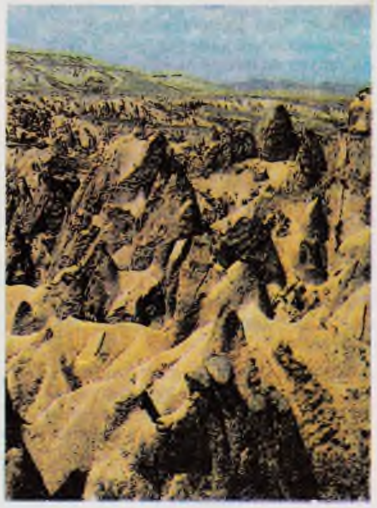
—Oy. Partiyi eşitlemek için en güçlü oyuncunun en zayıf oyuncuya sağladığı avantaj.

—ANSİKL. Bank. *Avans* işlemi müşterilerden alınan bir avans taahhütnamesine ve

Büyük Larousse

Sarıhan
Avanos-Nevşehir

Büyük Larousse

Avanos yöresinden görünümler
Nevşehir

bir sözleşmeye dayanılarak yapılır.Kredi verilen müşteri yasal faiz ve diğer bazı giderleri ödemekle yükümlüdür. Avanslar, teminatlı ve teminatsız (ya da karşılıklı ve karşılıksız) olur. Müşterinin kişisel imzasından başka bir güvenceye dayanmadan açılan teminatsız avans hesapları riskli görüldüğünden ender olarak uygulanır. (→ AÇIK KREDİ.)

Yaygın olarak kullanılan teminatlı avanslar, karşılığında gösterilen güvenceye göre adlandırılır: altın karşılığı avans, döviz karşılığı avans, tahvil karşılığı avans, senet karşılığı avans gibi. Banka üzerine rehnedilen bu teminatlar karşılığında verilen krediler, zaman içinde teminatın değer yitirmesi ve anapara ile faizin ödenmemesi rizikosu dikkate alınarak teminat değerinin biraz altında tutulur.

—Kamu mal. T. C. Merkez bankası, Hazine'ye başlıca üç biçimde avans verir: *Kısa vadeli avans,* miktarı ve faiz oranı iktisadi koşullar dikkate alınarak Maliye bakanlığı ile Merkez bankası arasında kararlaştırılan avanstır; avanslar, Merkez bankası'nca devlet tahvilleri karşılığında veriliyorsa *tahviller üzerine avans;* karşılık olarak gösterilen değer altın ve döviz ise *altın ve döviz karşılığı avans* adını alır.

Devlet giderleri, normal olarak, hizmetin ifası ya da malın tesliminden sonra ödenir. Bu kuralı bozan avans ise Muhasebei umumiye k.'nda şöyle tanımlanmıştır: "Tahakkuk ve verile emri işlemlerinin tamamlanması beklenemeyecek çeşitli ve ivedi giderler için ita amirleri tarafından belirtilecek mutemetlere" yapılan para ödemesidir. Maliye bakanı, bütçede gösterilen sınırı aşmamak koşuluyla mutemet avanslarını belirleyebilir.

Avansın bir başka biçimi de *kredi*'dir. Muhasebei umumiye k.'nun 83. maddesine göre, çeşitli ve ivedi olan ve miktarı bütçede belirtilen sınırı aşan giderler için *avans* verilmeyip Maliye bakanlığı tarafından yerel banka ya da malsandığında açılacak krediden ödeme yapılabilir. Bu ödeme mutemede değil, onun göstereceği yere ya da istihkak sahibine yapılır.

AVANTA a. (ital. *avvento*'dan). *Arg.* **1.** Uğraşmadan, emek vermeden kazanma; bu biçimde sağlanılan kazanç: *Avantaya alışmış bir kere. Avantası bol bir iş.* **—2.** Kumarda hile ve hırsızlıkla para kazanan bir kumarbazdan alınan sus payı. **—3.** *Avantadan,* bedavadan, havadan.

AVANTACI a. *Arg.* Beleşçi, bedavacı.

AVANTACILIK a. *Arg.* Beleşçilik, bedavacılık.

AVANTAJ a. (fr. *avantage*). Bir kimseye, bir gruba üstünlük, yarar sağlayan, kazanç getiren şey: *O okulda okumak avantajına sahip olamadı. Bir kimseye maddi bir avantaj sağlamak. Vergiyle ilgili kimi avantajlardan memurlar da yararlandılar.*

—Spor. Takım sporlarında rakibin hatasıyla elde edilen üstünlük. || Teniste, iki rakip oyuncu ya da takımın, 40-40 beraberliğinden hemen sonra alınan ilk puan. (Avantaj sağlayan, servisi atan yansa, kimi zaman *avantaj servis* deyimi de kullanılır.) || *Avantaj kuralı,* hakemin, bir hatayı cezalandırdığı zaman, bunun hatayı yapana yarayacağını düşünerek düdük çalmayıp oyunu sürdürmesi.

AVANTAJLI sıf. Benzerlerine oranla üstünlük, yarar sağlayan ya da üstün olan iş, şey, durum için kullanılır: *Avantajlı bir iş. En avantajlı kulvar. Boy bakımından sen daha avantajlısın.*

◆ be. Üstün, kazançlı, kârlı biçimde: *Yarışa avantajlı başlamak.*

AVANTAJSIZ sıf. Üstünlük, yarar sağlamayan; üstün bir durumu olmayan.

Avanti! *(İleri!),* italyan sosyalist gazetesi. 1896'da Leonida Bissolati tarafından kuruldu. 1912-1914 arasında yazıişleri müdürlüğünü üstlenen Mussolini, 1926'da gazeteyi kapattırdı. 1944'te Pietro Nenni'nin başkanlık ettiği enternasyonalci Sosyalist parti'nin organı olarak yeniden yayımlanmaya başladı.

AVANTREN a. (fr. *avant-train*). Tekst. Pıtrak temizleyici bir tarağın ilk bölümü.

AVANTÜR a. (fr. *aventure*). Serüven.

AVANTÜRİN a. (fr. *aventurine*). **1.** YILDIZTAŞI'nın eşanlamlısı. **—2.** Çok parlak, sayısız bakır kristaller içeren ve 1720'de Venedik'te bulunan sarımsı cam.

AVANTÜRİYE sıf. ve a. (fr. *aventurier*). Serüven düşkünü; maceraperest: *Avantüriye biri.*

AVANZİ ya da **AVANZO** (Jacopo), XIV. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış italyan ressam. Altichiero'nun öğrencisiydi; onun Padova'ya yaptığı fresklere katkıda bulundu.

AVÂR a. (ar. *ʿavār*). *Esk.* Kusur, ayıp, kabahat.

AVAR DİLİ a. Dağıstan'ın batısıyla orta kesiminde ve Azerbaycan'ın kuzeyinde yaklaşık 440 000 kişinin konuştuğu kuzey-doğu kafkas dili. (Andi ve dido'ya yakın olan avar, kabileler arası bildirişim dili olarak kullanılır. XVIII. yy.'ın sonundan beri yazılı bir dili olan avar için önce arap harflerinden yararlanıldı; 1928'de latin, 1938'de de kiril abecesi benimsendi.)

AVARA a. Denizc. **1.** Bir geminin ya da bir deniz aracının yanaşmış olduğu yerden hareket ederek açılması. **—2.** *Avara kasnak işlemek,* boşu boşuna çalışmak. || *Avara donanımı,* demir ırgatlarında gomina kapanını ırgat makinesiyle bağlantısını sağlayan ya da kesen düzenek. || *Avara etmek,* yanaşılmış bir mevkiden hareket ederek açılmak. || *Avara ettirmek,* bir deniz aracını aborda olduğu mevkiye sürtünmemesi için itip uzaklaştırmak. || *Avara kancası,* bir tekneyi aborda olduğu mevkiden açmak için kullanılan gönderli kanca.

—Mak. san. *Avaraya almak,* yöneten ya da devindiren mille yönetilen ya da sürüklenen mil arasındaki bağlantıyı kesmek.

—Tekst. Dokuma tezgâhında genellikle ani devinimler başlatmaya yarayan çeşitli parçaların adı.

◆ sıf. Mak. san. Takılı olduğu mil üzerinde serbestçe dönebilen bir mekanizma için kullanılır. (Örn. avara çark, avara makara.) [Eşanl. BOŞTA.]

◆ ünl. Denizc. Küçük bir deniz aracının aborda olduğu gemiden açılması ya da ayrılması için verilen komut.

AVARE sıf. ve a. (fars. *āvāre*). **1.** İşsiz, aylak, başıboş gezen kimse için kullanılır: *Birkaç avare, kahvede zaman dolduruyorlardı. Sokaklar avare insanlarla doluydu.* **—2.** *Avare avare,* işsiz güçsüz, amaçsızca: *Bütün gün sokaklarda avare avare dolaştım.* || *Bir kimseyi avare etmek,* onu işinden gücünden alıkoymak. || *Bir yerden avare olmak,* oradan ayrılmak, gurbete düşmek (esk.): *"Oldum ilimden avare/Beni bunda eyler misin"* (Yunus Emre, XIII.-XIV. yy.).

AVAREGİ a. (fars. *āvāre* ve -*ī*'den *āvāregī*). *Esk.* **1.** Başıboşluk, serserilik. **—2.** Sürgünlük.

AVARELEŞMEK gçz. f. Aylaklaşmak: *Sıcaklar basınca herkes avareleşti, işler yavaşladı.*

AVARELİK a. Avare kimsenin durumu; aylaklık, başıboşluk: *İlk ay sonunda avarelik beni bunaltmaya başlamıştı. Avarelik etme, daha çok işimiz var.*

AVÂRIZ çoğl. a. (ar. *ʿāriża*'nın çoğl. *ʿavāriż*). *Esk.* **1.** Arızalar, engeller, bozukluklar. **—2.** Kazalar, belalar.

—İsl. huk. *Avârız vakfı,* geliri bir köy, bir mahalle halkına ya da bir meslek ve sanat erbabına tahsis edilen, hastalık, yangın, sel, ölüm gibi beklenmedik durumlardaki harcamalara ve çeşitli gereksemelere sarf edilmek üzere kurulmuş vakıf. (Avârız vakıflarının gelirlerinden müslüman ya da gayrımüslim farkı gözetilmeksizin, herkes eşit olarak faydalanır. Bu vakıflar bir tür kamu hizmeti gören, mesleki ve sosyal yardım sağlayan kuruluşlardır.) || *Avârız-ı ehliyet,* şahsın vücub ve edâ ehliyetine etki yaparak bunlardan birini ya da her ikisini ortadan kaldıran, yahut hükümlerinde değişiklik meydana getiren durumlardır. (*Avârız-ı müktesebe* ve *avârız-ı semaviye* olarak ikiye ayrılır. Avârız-ı müktesebe, insan eliyle meydana getirilip ehliyete az çok tesiri olan hallerdir: sarhoşluk gibi. Avârız-ı semaviye, insan eliyle olmayıp doğal olarak meydana gelen ve ehliyeti kısmen ya da tamamen ortadan kaldıran hallerdir: akıl hastalığı gibi.)

—Jeomorfol. *Esk. Avârız-ı zemin,* karalar üzerinde ve deniz tabanlarında, kabartı ve çukurluklardan oluşan yüzey şekilleri. (Eşanl. ENGEBELİK; RÖLYEF.)

AVÂRIZCI a. Kur. tar. Avârız denilen vergiyi toplamakla görevli kişi.

AVÂR[1] çoğl. a. (ar. *ʿāriyyet*'in çoğl. *ʿavāri*). *Esk.* Ödünç alınan ya da verilen şeyler, emanetler, geçici olan şeyler.

AVÂRİF çoğl. a. (ar. *ʿarif*'in çoğl. *ʿavārif*). *Esk.* Arifler, bilginler, işten anlayanlar: *"Şeh-i ferhunde-i mülk-i avârif"* (Nev'i, XVI. yy.).

AVARİS, Eski Mısır dilinde **Het-uaret,** Nil deltasının kuzey-doğu'sunda bulunan ve bugünkü adı Sen ül-Hagar (ya da Sen ül-Hacer) olan kent. Çok eskiden tanrı Seth'e tapılan bir yer olan kent, tahkim edildikten, Ahmosis tarafından yeniden ele geçirilinceye değin (İ. Ö. 1580'e doğr.) istilacı Hyksos sülaleleri (XV.-XVII. sülaleler) tarafından yönetilen krallığın başkenti oldu. (→ TANIS.)

AVARİZAT çoğl. a. (ar. *ʿavāriż*'in çoğl. *ʿavārizāt*). *Esk.* **1.** Sakatlıklar, bozukluklar. **—2.** Engeller, engebeler. **—3.** Olağanüstü durumlarda halktan toplanan vergiler.

—Dilbilg. "Avârizat", kendisi de bir çoğul olan "avârız"ın çoğuludur.

AVARLAR, III.-IX. yy.'lar arasında Asya ve Avrupa'da önemli rol oynamış olan eski türk boyu. Çeşitli yabancı kaynaklarda birbirinden çok değişik adlarla anılırlar: Juan-juan, Ju-jan (Çin); Avaroi, Avareis, Avares, Garamantlar, Hunnoi, Khunni, Kotzegeroi, Ombroi, Pseudavaroi (sahte Avarlar), Skalavoi, Uar, Zabender (Bizans); Avari, Avares (Latin); Abhar (Süryani); Avari, Avare, Obri, Obre (Slav). Ancak, bizanslı tarihçiler *Avar* sözcüğünü yalnız Avarlar'ı değil, kimi zaman Hunlar'ı belirtmek için de kullandılar.

Avar tarihi, Asya'da III-VI. yy.'lar ve Avrupa'da VI.-IX. yy.'lar arası olmak üzere ikiye ayrılır. Hun ya da Hiung-nu İmparatorluğu çöktükten sonra (İ. S. III. yy.) Orta Asya'da bağımsız bir devlet (kabileler konfederasyonu) kuran Avarlar, gitgide güçlenerek İrtiş ırmağından Kore yarımadasına kadar uzanan bir alanda, eski Hun İmparatorluğu topraklarının büyük bölümünü kendi egemenlik sınırları içine aldılar (V. yy. başları). 458'de Çinliler'e yenilerek kuzeye doğru çekilen Avarlar, iki yıl sonra Turfan krallığı'na saldırıp kral Gançev'i öldürdüler (460). Bumin Kağan önderliğinde Avarlar'a karşı ayaklanan Göktürkler, bağımlı bulundukları imparatorluğu yıkarak yerine Göktürk devletini kurdular (552). Bumin Kağan'a boyun eğmek istemeyen avar boylarının bir bölümü Çin'e sığınıp ulusal benliklerini yitirirken, bir bölümü de batıya göçtü. Batıya göçenler önce Doğu Roma imparatoru Iustinianos'un ordusunda paralı asker olarak görev yapıp birçok sefere katıldılar. Daha sonra bugünkü Yugoslavya'dan Almanya'ya kadar uzanan bölgede egemenlik kurdular ve Tuna boylarında oturan Slavlar ile Karadeniz kıyılarında ya-

şayan Bulgarlar'ı yönetimleri altına aldılar. Bayan Kağan döneminde Adriya ile Baltık denizleri ve Elbe ile Dniepr ırmakları arasındaki geniş bölgeyi egemenlik sınırlarının içine alarak güçlerinin doruğuna ulaşan Avrupa Avarları, Doğu Roma'ya karşı düzenledikleri bir seferde uzun bir kuşatma sonunda İstanbul surları önünden geri döndüler (626). Birçok slav kabilesinin denetimlerinden çıkması üzerine Tuna ile Tisza akarsuları arasında kalan Macaristan ovasını anayurt edinip, imparatorluğu bu sınırlar arasında yaşatmaya çalıştılarsa da Charlemagne karşısında büyük bir yenilgiye uğramaları sonucu (796) bir daha toparlanamadılar. IX. yy. başlarında son Avarlar da Charlemagne'ı kral tanıyarak hıristiyanlaştılar (805) ve ulusal benliklerini yitirdiler.

AVARUA, Cook takımadalarının yönetim merkezi, Rarotonga adasında.

AVARUİT a. (fr. *awaruite*). Miner.. Nikelli doğal demir.

AVARYA a. Denizc. *Avarya raporu,* avarya uygulama zorunluluğunda kalan bir geminin ilk ulaştığı limanda, liman başkanlığına vermesi gereken rapor. (Üç nüsha olarak hazırlanan bu raporun bir nüshası liman başkanlığına, ikincisi donatana verilir, üçüncüsü ise kaptanda kalır.)
—Deniz huk. Yolculuk sırasında gemi ve yükün uğradığı zararlarla gemi ve yük için yapılan olağanüstü giderler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hususı avarya* ya da *küçük avarya,* yolculuk sırasındaki bir kazadan ya da gecikmeden doğan ve müşterek avarya dışında kalan gider ve zararlar. || *Müşterek avarya* ya da *büyük avarya,* yolculuk sırasında gemiyi ve yükü bir tehlikeden kurtarmak için alınan olağanüstü önlemlerden doğan zarar ve giderler.
—ANSİKL. Müşterek avarya'da gider ve zararlar ilgili kişiler arasında (gemi sahibi, yük sahibi...) paylaştırılır. Başlıca müşterek avarya halleri şunlardır: denize yük atılması, geminin karaya oturtulması, geminin yüzdürülmesi, gemide çıkan yangının söndürülmesi. Hususi avarya'da zarar ve giderlerden gemiye ait olanına gemi sahibi, yüke ait olanına yük sahibi katlanır (Türk Tic. k. md. 1180).

AVÂSIM çoğl. a. (ar. *ᶜaşime*'nin çoğl. *ᶜavāşım*). *Esk.* **1.** Muhafaza edenler, koruyanlar. **—2.** Sınır şehirleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam halife imparatorlukları ile Bizans arasında, Suriye'nin K. ve K.-D.'sunda uzanan sınır bölgesi. Bu bölgenin ileri uçlarına sugûr (uçlar), bunların gerisinde kalanlara ise, el-Avasım (koruyucular, tekili el-âsime) adı verildi. Ömer ve Osman dönemlerinde (634-656) daha sonra el-avasım adı verilen müslüman sınır bölgeleri, Antakya ve Menbic arasında bulunuyordu. "Sugûr" adını taşıyan yerler ise, Antakya'nın kuzeyinde Halep'ten Tarsus ve Toros dağlarına kadar uzanan geniş arazideydi. Bu bölgedeki şehirler Bizans imparatoru Herakleios tarafından bilerek boşaltılmış, sadece, milislerden oluşan düzensiz karakol kuvvetleri bırakılmıştı. Zaman zaman arap baskınları ile harap edilen bu bölgeye zevahi ya da zevahiy ür-Rum adı verilmişti: İustinianos II'nin Abdülmelik ile yaptığı antlaşma sonucunda milislerin çekilmesi ile savunmasız kalan bu bölge, Bizans İmparatorluğu'nun elinden çıktı. Sınır bölgeleri, sıra ile Hums ve Kınnesrîn cund'larına (askeri bölge) bağlı kaldı. 786'da Harunurreşit, bizans hücumlarına maruz kalan bu toprakları Menbic, Dülük, Ra'bân, Kurus, Antakya ve Tîzîn'den oluşan bir bölge haline getirip cundlara bağlı kalmaktan kurtardı ve el-avasım adını verdi. Sugûr bölgeleri gibi avasım da Bizanslılar ile Araplar arasında kanlı çarpışmalara sahne oldu. Bizans imparatoru Nikepheros Phokas tarafından buraların alınmasıyla da avasım sadece coğrafi bir yer adı olarak kaldı. Avasım adı verilen bu bölge halkının Abbasiler döneminde oldukça rahatlık içinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Buraya, özellikle Antakya ve çevresine yerli halk dışında arap kabileleri ve hatta Hindistan'dan gelen ve Seyâbice denilen Hintliler ile Zottlar yerleştirildi. Manda besledikleri için Zottlar'a Amik ovasındaki bataklık sahalar verildi.

AVASSA → AUASSA.

Avassi ırkı, Ortadoğu'da yetiştirilen yağlı kuyruklu koyun ırkı. Genellikle eti ve sütü için yetiştirilir. (İsrail'de ıslah yoluyla çok süt veren çeşitleri elde edilmiştir.)

AVAŞ, Etyopya'da ırmak; Addis Abeba yakınında doğar, Abbe gölüne dökülür. Etyopya ile Cibuti Cumhuriyeti sınırında; çığırı boyunca, Çoa kentlerine elektrik sağlayan birçok santral kurulmuştur. *Avaş* kenti yakınında, ulusal park.

Avatamşaka-sutra (*Buddha'nın süsleri üstüne konuşma* anlamında sanskritçe deyim), mahayana buddhacılığının kutsal metni. İlkel buddhacılığın, olgunluk çağı mahayana buddhacılığına geçişini göstermesi bakımından büyük değer taşır. İ.S. 400'e doğru Huayan Cing adıyla çinceye çevrilen bu metin, Huayan ya da Şianşu tarikatı diye bilinen Avatamşaka okulunun kurulmasına yol açtı. Bu okul, VIII. yy.'da, Japonya'da Kegon okulu adı altında doruğuna ulaştı.

AVATARA a. (*ava,* aşağıya ve *tr,* inmek'ten sanskritçe sözc.). Bir tanrının, özellikle Vişnu'nun, sarsılan *dharma*'yı düzeltmek için insan ya da hayvan biçiminde yeryüzüne inmesi. Genellikle, Vişnu'nun 10 avatara'sını sayarlar: Matsya (balık), Kurma (kaplumbağa), Varaha (yabandomuzu), Narasimha (yarı aslan, yarı insan varlık), Vamana (cüce), Paraşurama (baltalı Rama), Rama Krişna, Buddha, Kalkin (at başlı insan). Bhagavata-Purana, bu sayıyı 22'ye kadar çıkarır.
Avatara, tam anlamıyla cisimleşme değildir: Vişnu, gerçekte aldığı biçimin aynısı olmaz; bu biçim, onun, müminleri yararına aldığı bir görünüşten başka bir şey değildir.

AVATARALAMA (*cisimleşmiş lama* anlamında sanskritçe sözc.). Lama mezhebinden buddhacılarca, bazı bodhisattva ya da tanrıların cisimleşmesi sayılan kutsal kişilere verilmiş ad.

AVÂTIF çoğl. a. (ar. *ᶜatıfet*'in çoğl. *ᶜavâtıf*). *Esk.* Atıfetler, iyilikseverlikler.

AVÂTIK çoğl. a. (ar. *ᶜatık*'ın çoğl. *ᶜavatık*). *Esk.* **1.** Özgür olanlar. **—2.** İhtiyarlar. **—3.** Genç kızlar. **—4.** Yavru kuşlar.

AV'AVA ya da **AV'AVE** a. (ar. *ᶜavᶜava*). *Esk.* **1.** Havlama, köpeklerin bağırtısı, şamatası: *Av'ave-i kilab* (köpeklerin havlaması). **—2.** Edepsizce sataşmalar.

AV'AVE → AV'AVA.

AVAZ ya da **AVAZE** a. (fars. *avaz, avaze*). **1.** *Esk.* Yüksek ses, seda; bağırma, feryat: *"Âvâzeyi bu âleme Davud gibi sal/Bâki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş"* (Baki, XVI. yy.). *"Leyla da Mecnun' un âvâzını işittikde ol da gönülden ahlar edip, kâdir olsa kuş gibi uçardı"* (Akif Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Avaz avaz, avazı çıktığı kadar bağırmak,* bütün gücüyle, sesi çıktığı kadar bağırmak.
—*Esk.* *Avaz çekmek,* şarkı söylemek. || *Avaz-ı ra'd ü saika,* gök gürültüsü ve yıldırım sesi. || *Avaz-ı musiki,* müzik sesi.
—Müz. Eski türk müziği kuramlarında, çeşni olarak makamlara katılan, ama kendileri bağımsız makam olmayan ses dizilerine verilen ad. XV. yy.'dan sonra yazılmış birçok kitapta basit makam gibi tanımlandıklarından, kavram kargaşası doğmuştur. *Nevruz, selmek, gerdaniye, maye, şehnaz, geveşt* olmak üzere altı avaze vardır. Bunlardan yalnız, geveşt ve gerdaniye sekizlidir. Nevruz ve maye yedili, şehnaz beşli, selmek altılıdır. Bu altı avaze, *âvâzât-ı sitte* diye anılır.

AVAZ a. Çağdaş iran müziğinde makam.

A'VÂZ çoğl. a. (ar. *ᶜivaż*'ın çoğl. *aᶜvaż*). *Esk.* Bedeller, karşılıklar, yerine geçmeler.

AVAZE → AVAZ.

AVAZİZENBUR a. Müz. Türk müziğinde XVI. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir bileşik makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

AVCI a. **1.** Avlanan, av sporu yapan kimse. **—2.** Tamlayan olarak, avcıya özgü şeyi belirtir: *Avcı yeleği. Avcı çantası.* **—3.** *Bir şey avcısı,* bir şeyi büyük bir ısrarla, istekle arayan, onu elde etmeye çalışan kimse için kullanılır: *Hazine avcısı. Şöhret avcısı.*
—Ask. *Avcı basamağı,* avcı boy çukurunda mevzilenen erlerin çukurdan hızla çıkabilmeleri için çukurun ön bölümüne yapılan toprak basamak. || *Avcı birlikleri,* yüksek hareket, manevra gücü ve hıza sahip güçlü silahlarla donatılmış uçaklardan oluşmuş birlik. || *Avcı borusu,* birliklerle komutanlık arasında iletişimi sağlamak amacıyla kullanılan boru. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı boy çukuru,* düşman ateşine, tankların etkisine karşı korunmayı sağlayan derinleştirilmiş avcı çukuru. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı bölüğü,* piyade bölüğüne verilen bir başka ad. || *Avcı çukuru,* eri ateşe karşı koruyan ve içinden ateş edilebilen küçük çukur. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı eri,* bir piyade mangasında tüfek taşıyan erler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı hendeği,* avcı çukurları arasında bağlantıyı sağlayan hendek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı kolu,* bir piyade mangasının dağınık biçimde ilerlediği muharebe düzeni. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı mangası,* piyade mangasına verilen bir başka ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı yatma çukuru,* düşmanın gözünden ve ateşinden korunmak amacıyla erin uzandığı yerde kazarak açtığı çukur. (Bu çukurlar, erlerce yanlarında taşıdıkları kürekle açılır. Bu sırada çıkan toprak, baş siperi oluşturacak biçimde düşman tarafına atılır. Yatma çukuru daha iyi korunmayı sağlamak için avcı boy çukuruna dönüştürülür.) || *Avcı yuvası,* tek er için hazırlanmış mevzi. (Düşmanın gözetleme ve ateşine karşı kullanılır.) || *Avcı zinciri,* bir avcı mangasının cephede yayılarak ilerlemek için aldığı düzen. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. denizc. *Avcı botu,* kıyı güvenliği amacıyla kullanılan küçük tekne. (Kıyı sularının, limanların denizaltı ya da sualtı komandolarının saldırılarına karşı savunulması amacıyla kullanılır. Uçaksavar, çeşitli dinleme aygıtları [radar, sonar vb.] ve sualtı bombalarıyla donatılmıştır.)
—Ask. havc. Bir av uçağı mürettebatının bir üyesi ya da pilotu.
—Ask. ve Kur. tar. *Avcı başı,* avcı bölüğünün komutanı ve osmanlı sarayında bir adı da *şikariler* olan avcıların başı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı bölüğü,* otuz dört bölükten oluşan sekbanların en saygını olan 33. bölük. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcı taburları,* Abdülhamit II döneminin son yıllarında özel görev amacıyla ikinci ve üçüncü ordulara bağlı olarak kurulan dört piyade taburu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Avcılar,* padişahla birlikte avlanan ya da sarayda av kuşlarının bakımıyla uğraşan ya da dışarda saray için av kuşu yetiştiren görevlilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Avc. *Avcı çantası,* avcının vurduğu avları ve azığını koyduğu, genellikle deriden fileli çanta. || *Avcı kuşu,* avcıya avı çağıran ya da yakalayan, bu iş için özel olarak yetiştirilmiş kuş (çığırtkan ya da bavlı da denir). || *Avcı zağarı,* genellikle ata binilerek yapılan büyük avlarda, avı bulup çevirerek avcılara yardım eden av köpeği.
—Geleneks. giy. *Avcı yeleği,* bir tür meşin yelek. (Boyu bele kadar, önü kapalı, omuzdan ilikli olur. Ucunda boydan boya, dikine dişiklerle gözlere ayrılmış bir

cep bulunur. Daha çok avcılar ve balıkçılar giyer.)

—Mutf. *Avcı usulü,* mantarlı garnitürle servisi yapılan yemeğe denir. Bu garnitür, küçük küçük doğranmış mantarı soğanla kavurduktan sonra beyaz şarap ve domates sosu eklenerek hazırlanır.

—Sil. *Tank avcısı,* özellikle zırhlılara karşı savaş için tasarlanmış tank. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Prim avcısı,* Batı Amerika tarihinde, başına ödül konan kaçak suçluları arayan kimse.

◆ sıf. **1.** Başka bir hayvanı yakalamakta usta olan hayvan için kullanılır: *Avcı kuş.* **—2.** *Avcı kediye kurnaz fare,* tuzağa düşürmekte usta olanın karşısına aynı bilgilerle donatılmış, denk biri çıktığında söylenir: *Tam birbirine göre avcı kediye kurnaz fare, kim kimi alt edecek bakalım?*

—ANSİKL. Ask. • *Avcı borusu.* Tatbikat, manevra ve harekâtlar sırasında birlik komutanlarının vereceği emirlerin (toplanma, taarruz, yemek, yat, kalk vb.) özel notalarla birlik ya da garnizon personeline iletilmesinde kullanılır. Ayrıca muharebelerde önceden saptanmış biçimde çalınan boruyla durma, açılma, yayılma, çekilme gibi hareketler gerçekleştirilir. Komutların düşman tarafından duyulması istenmiyorsa, boru kadehi elle ya da bir bez parçasıyla kapatılır. Avcı borusu çalan ere borucu ya da borazan adı verilir.

• *Avcı boy çukuru,* önceden patlamış mermi çukurlarından, kar oyuklarından yararlanılarak ya da avcı yatma çukurları derinleştirilerek açılır. İçerisinde çömeldiğinde er ile çukur ağzı arasında 60 cm'lik bir boşluk kalacak derinlikte yapılır. Böylece erin düşman tanklarının ezici etkisinden korunması sağlanır. Boy çukurlarının genişliği 60, uzunluğu 105, derinliği 120 cm'dir. Savunma mevzilerindeki boy çukurları, tahkimatla "takviyeli boy çukuru" durumuna getirilerek kuvvetlendirilir. Gereksinime göre bir ya da iki kişilik boy çukuru açılır.

• *Avcı çukurları.* Muharebe sırasında tahkime elverişli yeri saptayan er, yanında taşıdığı kürekle çukuru açar. Er, seçilen bu yeri düşmana görünmeden geriye çekilebileceği, arkadaşlarıyla işbirliği yapabileceği ve sorumluluğundaki bölgeyi ateşiyle kapatacağı biçimde düzenler. Avcı çukurları, erin korunmasının yanı sıra, ateş mevzisi olarak da işe yarar.

• *Avcı eri.* Piyade sınıfından olan bu erler, silah olarak tüfek, kasatura taşırlar. Teçhizatlarıysa matara, ekmek torbası, sırt çantasıdır. Piyade mangasının 2, 3, 4, 5, 6. no'lu erleri olan avcı erleri, birlikleriyle ya da tek başlarına savaşabilecek bilgi ve beceriye sahip olacak biçimde eğitilirler.

• *Avcı hendekleri,* avcı çukurlarına mevzilenmiş erlerin birbirleriyle ve geriyle bağlantısını sağlar. Erlerin gereksinimlerinin karşılanmasında ve gerektiğinde düşman taarruzuna karşı, "avcı çukuru" olarak da kullanılır. Hendeklerin kazılışı sırasında çıkan toprak, düşman yönünde yığılarak ateş mevzisi açılmasını da sağlar.

• *Avcı kolu.* Piyade mangaları düşmana karşı ilerleyişlerini genellikle avcı kolu düzeninde yaparlar. Avcı kolunda manganın çift numaralı erleri, manga komutanının sağında; tek numaralı erleriyse solunda ilerler. Manga komutanı muharebeye girmeyi kararlaştırdığında, avcı kolunu avcı zinciri düzenine sokar.

• *Avcı mangası.* Manga komutanı (1), avcı erleri (2, 3, 4, 5), avcı ve lav nişancısı (6), makineli tüfek nişancısı (7), makineli tüfek nişancı yardımcısı (8), makineli tüfek cephanecisi (9) ve manga komutan yardımcısından (10) oluşur.

• *Avcı zinciri.* Avcı (piyade) mangasının cephe büyüterek ve yayılarak ilerlemesi gereken durumlarda aldığı muharebe düzeni. (Manga komutanı mangasını muharebeye sokacağı anda bu düzenin alınmasını sağlar. Bu düzen alışta erlerin aralarındaki uzaklık, seslenerek anlaşabilecekleri kadar olur.)

—Ask. ve Kur. tar. *Avcı başı,* Yeniçeri ocağı'nı oluşturan 196 ortadan 33. sekban bölüğünün komutanı olarak "erkânı yeniçeriyan" ya da "daire ağaları" diye anılan yeniçeri büyüklerinden biri ve on sekiz kişiden oluşan yeniçeri erkânının teşrifat sırasına göre sonuncusuydu. Padişahla birlikte ava gider, ayrıca buyruğu altındaki avcılarla av bölgesinin güvenliğini sağlardı. Öte yandan, yeniçerilere tüfek talimi yaptırmak da avcı başının görevleri arasındaydı. Yeniçeriler tüfek eğitimini, ok talimi yapılan talimhane yanında görürlerdi. Avcı başı, sefer olsun ya da olmasın, yeniçeri ağası, öteki ocak ağalarından sekbanbaşı, kethüda bey ve başçavuşla birlikte, üç-dört ayda bir, tüfek talimi sırasında kendine ayrılan yerde oturur, orta ve bölük komutanlarının tüfek atışı yapmalarını gözetirdi. Tüfek hedefi olarak yeniçeriler için testiler yaptırılır ve hedefe isabet ettirenlere, avcı başı tarafından gümüş tas ya da bir altın verilirdi. Avcı başı, padişahın çıktığı her sefere katılır ve yükseldiğinde 33. bölüğün en kıdemlisi, onun yerini alırdı.

• *Avcı bölüğü,* devlet büyükleriyle ocak ağalarının oğulları bu bölüğe kaydolunduğu için, sekbanların en saygın birliği olarak padişahla birlikte ava çıkarlar, yazın Istranca dağlarında yatıp kalkarlar, padişah sefere çıksa bile savaşa katılmazlar ve ulufelerini sekban başıdan alırlardı. Aralarına dışardan kimseyi almadıklarından, çorbacıları yerinden ayrıldığında, içlerinden en kıdemlisi çorbacı (bölük komutanı) olurdu.

• *Avcı taburları,* merkezi Selanik'te bulunan 3. Ordu ve merkezi Edirne olan 2. Ordu'nun seçkin er ve subaylarından oluşturulan bu birliklerde görev alanlar özel bir üniforma giyerlerdi. Önceleri Rumeli'de, özellikle Makedonya'da eşkıya ve komitacı çetelerini izlemek gibi, güvenliğe ilişkin görevlerde kullanılan ve haylı başarılı olan taburlar, İkinci meşrutiyet'in duyurulmasından sonra Yıldız sarayı'nı korumak için İstanbul'a getirildiler. 31 Mart vakası'nı çıkaranlarca kandırılıp bu hareketin başlamasına yol açan bu avcı taburları oldu. Olayın ilk günü Meclisi mebusan'ı basarak bir nazırla bir mebusu öldürdülerse de trenle Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket ordusu, ayaklanmayı kent içinde yer yer verdiği sokak savaşlarıyla bastırdı. Olaydan sonra, harekete katılan elebaşılar cezalandırıldı ve avcı taburları da ortadan kaldırıldı.

• *Avcılar,* genellikle *ulufeli, tımarlı* ve *muaf* olmak üzere üçe ayrılırlardı. Saraya ya da Yeniçeri ocağı'na bağlı bulunan ulufelilerden ocaklı olanlar da iki sınıftı: sekban bölüklerinin en seçkini olan 33. bölük ve zağarcılar, saksoncular, turnacıların oluşturduğu öteki avcı ortaları. Bunların hepsi avcı başının buyruğunda padişahla birlikte ava giderler, av bölgesinin güvenlik ve düzenini sağlarlardı. Saraya bağlı olan avcıların "şikar ağaları" diye anılan çakırcı, şahinci, atmacacı, çakırcıbaşı, şahincibaşı ve atmacacıbaşının yönetimi altında çalışırlardı. Rikab ağaları tabakasından olan bu kişiler ocağın saygın ve sözü geçen büyükleri arasında sayılırdı. Çakırcıbaşı dış hizmete atandığında, beylerbeyi olur ve yerine şahincibaşı, onun yerine de atmacacıbaşı geçerdi. Şikar ağaları bölüklerinin ayrıca kethüdaları, kıdemlileri ve hizmet personeli olarak da müteferrikaları vardı.

"Hassa kuşbazları" da denilen tımarlı avcılar, doğancı, çakırcı, şahinci ve atmacacılardan oluşurdu. Bunlara bulundukları bölgede arpalık olarak zeamet dağıtılır ve toprak sahibi olurlardı. Doğancıbaşıların gözetimi altında saray için av kuşları yetiştiren hassa kuşbazları, *görünççü* ve *götürücü* adıyla iki sınıfa ayrılırlardı. Görünççüler av kuşlarını eğitirken, götürücüler eğitilmiş av kuşlarını İstanbul'a getirip doğancıbaşı'ya teslim ederlerdi. Ayrıca, geçici ya da kalıcı olarak saraya kapılanıp görev yapan görünççüler de vardı.

Kayacı, yuvacı ve yavruculardan oluşan muaf avcıların bir bölümü, sarp ve kayalık yerlerdeki yuvaları arayıp bulurken, bir bölümü de kuş yavrularına bakar, büyüterek kanatlanmalarını sağlar ve geriye kalan bölümüyse zamanı gelince palazları görünççülere teslim ederdi. Bu hizmetlerine karşılık kendilerine ayrılan topraklarda tarımla uğraşan muaf avcılar, toprak ve gelir vergisi ödemezlerdi (tekâlif ve avarız). Bunlardan hıristiyan olup Rumeli'de yaşayanların çiftliklerine "Baştina"denirdi. Enderunlu olanlar dışındaki tüm muaf avcılar çakırcıbaşıya bağlı bulundukları gibi, görevden alınıp atanmaları da onun onayıyla gerçekleşirdi. Ayrıca, tuzak kurarak av kuşu, ayı, kurt, zerdeva, sansar, tilki gibi hayvanları avlayan ve *miri sayyad* denilen bir muaf avcılar sınıfı da vardı. Bunlar avladıkları hayvanların postlarını teslim ederken karşılığında teslim belgesi aldıklarından ve adları çakırcıbaşının defterinde yazılı olduğundan, *defterli avcılar* diye de anılırlardı.

Üsküdar'daki Doğancılar meydanı av kuşu yetiştiren avcıların buluşma ve toplantı yeriydi. XIX. yy. başlarında şahincibaşılık ve çakırcıbaşılık kurumları ortadan kaldırıldıktan sonra tüm avcılar vergiye bağlandılar (1830).

—Sil. Tanklara karşı savaş süreci içinde, tank şasisi üzerine, normal tanklarda bulunandan daha güçlü bir top yerleştirildi. 1939'dan önce, Fransa, Renault R 35 tankının şasisine 75'lik bir top koyarak, yeni bir tank avcısı geliştirdi. 1940'tan sonra Almanlar, düşmanlarından elde ettikleri ya da modası geçmiş tankların şasilerine 47, 75, 76,2 ve 88'lik tanksavar topları yerleştirerek *Sturmgeschütz*'leri ortaya çıkardılar. Daha sonra, kule altına konan güçlü topları ve sağlam zırhlarıyla dikkati çeken özel tank avcıları yaptılar; bunların en yaygın olanları Panther şasisinde 88'lik bir top taşıyan *Jagdpanther* ile Tiger şasisinde bir 128'lik top taşıyan *Jagdtiger*'di. Amerikalılar, İkinci Dünya savaşı'nda zayıf zırhlı şasilerinde 76,2'lik ya da 90'lık bir top taşıyan kuleli destroyer tanklarını hizmete soktular. Sovyetler de, kule altında 76 ya da 85'lik topları bulunan SU 76 ve SU 85 tanklarını tank avcısı olarak kullandılar. Günümüzde tanklara karşı çarpışmak için tasarlanmış zırhlı araçların terk edilmesi yolunda bir eğilim vardır: bunların yerine rakip zırhlılarla boy ölçüşebilecek güce ve korunmaya sahip normal tanklar geçmektedir.

Sabit Osman **Avcı**

AVCI (Atıf), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1918 - Bandırma 1984). 1930 yılında girdiği İstanbul şehir tiyatrosu'nda emekli oluncaya (1983) kadar çalıştı. Yetmişi aşkın oyunda sahneye çıktı. Ayrıca birçok filmde 'kötü adam' rollerini başarıyla canlandırdı.

AVCI (Sabit Osman), türk siyaset adamı (Artvin 1921). Erzurum lisesi'ni (1939), İstanbul orman fakültesi'ni (1944) bitirdi. Adalet partisi'nden Artvin milletvekili seçildi (1961-1980). Süleyman Demirel hükümetlerinde köyişleri (1965-1967), orman (1969), enerji ve tabii kaynaklar (1969-1970) bakanlığı yaptı. AP grup başkanvekilliğinde bulundu (1967-1969). Millet meclisi başkanı oldu (1970-1974).

AVCI (Yıldırım), türk siyaset adamı (Çal 1927). Tıp fakültesi'ni bitirdi. 1981'de Danışma meclisi'ne Denizli üyesi seçildi. Doğru Yol partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, genel başkan seçildi (1983). Kapatılan partisi yeniden açıldıktan sonra başkanlığa aday olmadı. Milletvekili, TBMM başkan vekili seçildi.

AVCI (Yusuf), türk matematikçi (Yalova 1950). İstanbul yüksek öğretmen okulu'nu ve İ. Ü. Fen fakültesi matematik-fizik bölümü'nü bitirdi (1971). Aynı yıl bir yarışma sonucu Milli eğitim bakanlığı bur-

sunu kazanarak Amerika'ya gitti. Stanford Üniversitesi'nde doktora yaptı (1974). İ. Ü. Fen fakültesi matematik bölümü'ne asistan olarak girdi (1978). 1984'te Marmara üniversitesi fen-edebiyat fakültesi'nde doçent oldu. *"Birim dairede yalınkat meromorf fonksiyonlar"* adlı araştırması ile Sedat Simavi fen bilimleri ödülü'nü Doç. Dr. Metin Demiralp ile paylaştı (1982).

AVCI KEBABI a. Kuşbaşı kuzu eti, arpa şehriye pilavı, mantar sote, biber, domates ve gravyer peyniri rendesiyle yapılan bir yemek. Güvece, önceden pişirilmiş et, üzerine pilav ve diğer malzeme konup 4-5 dakika fırınlanır. İri doğranmış koyun eti, sarı patates, havuç ve bezelyeyle yapılan bir tencere yemeğine de ayrı ad verilir.

AVCI MEHMET → MEHMET IV.

AVCIDOĞAN, Türkiye, Balkanlar ve Güney İtalya'da yaşayan ve göçmen doğana benzeyen doğan. (Bil. a. *Falco biarmicus* ya da *Falco lanarius;* kartalgiller familyası.)

AVCILAR, Marmara bölgesinde, İstanbul kent sınırları içinde ilçe; 150 000 nüf. (1990). Üniversite kampüsü.

AVCILIK a. **1.** Avcının yaptığı iş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çok istenen bir şeyi elde etmek için gösterilen çaba: *Şöhret avcılığı.*

—Folk. *Avcılık töresi,* avcılar arasında töresel bir nitelik kazanmış inanış, yasak ve sakınmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *Avcılık izni,* mülki amirler tarafından kara avcılığı için verilen izin. (Kara avcılığında avcılık izni, av tezkeresi ile alınır.)

—Spor. *Sualtı avcılığı,* dalış yoluyla aranan balıkları özel bir tüfekle avlamaya dayanan spor. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eski Türkler'de avcılığın önemi büyüktü. İyi avcı olabilmek için cirit, kılıç, mızrak kullanmak, nişancılık,binicilik ve ok atma konusunda hüner sahibi olmak gerekirdi. Avcılığın savaşa yararlı olduğu düşüncesine ilişkin örf ve âdetler kuşaktan kuşağa sürdü. Padişahlar avcılığı sevmenin dışında, avlara bizzat katılıp desteklemek ve sarayda geniş bir örgüt kurmak gereğini duydular. Doğancılar, çaylak avcıları, atmaca avcıları, zağarcılar, turnacılar, sekbanlar, samsoncu veya seksoncuların, "Hassa avcıları" adı altında değişik kıyafet ve üniformaları vardı. Bu örgüt XVIII. yy.'da Tanzimat ile birlikte lağvedildi. Murat I, Yıldırım Bayezit, Murat II, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Murat III, Ahmet I, Osman II, Murat IV, Ahmet II, Abdülaziz, Mehmet IV avcılığa ilgi gösteren padişahlar oldu. Mehmet IV avcılığa çok düşkün olması nedeniyle tarihte "Avcı Mehmet" olarak tanındı. Yıldırım Bayezit'in bir av gösterisine 6 000 sekban, 7 000 doğancı, Murat II'nin ise 1 000'den fazla zağar ve 200'ün üstünde av kuşu ile katıldığı bilinmektedir. "Avcı" Mehmet dönemine kadar av örgütünde görevli olanların sayısı 529 idi. Hangi mevsimde hangi avın yapılacağından, yabancıların avlanma yasağına kadar uzanan çeşitli yönetmelikler çıkarıldı. Avcılıkla ilgili ilk mevzuat 1869-1877 yılları arasında yayımlanan "Mecellei Ahkâmı adliye" oldu ve avcılığın kapsamı ortaya kondu. Evcil hayvanlarla insana alışkın yabani hayvanların avlanması yasaklandı; köpeklerin tuttukları ve ücretli avcıların avladığı avların avlayana ait olması ilkesi getirildi. 1876 Belediyeler kanunu'nun bir maddesine göre şubat sonundan 15 ağustosa kadar avlanmak yasaktı. 1882 Zabıtai Saydi Berrî ve Bahrî (Kara ve deniz avcılık zabıtası) tüzüğünde kara ve deniz av hayvanları ve avcılığına ilişkin bazı hükümler yer aldı. Bunlar daha çok devlet hazinesine gelir sağlamaya yönelikti. Avcılık 1910'dan sonra spor olarak ele alındı. Bu yönde ilk atılımı yapan kulüp, Fenerbahçe oldu. 1913'te başlayan avcılık çalışmaları 1927'ye kadar sürdü. Bu bağlamda ilk avcılardan biri sayılan Sait Selahattin Cihanoğlu'nu Merdivenköylü Ziya, Adnan Piri, Emin Bülent Serdaroğlu, Galip Kulaksızoğlu, Şakir Beşe, Nadir Hakkı Onen, Dr. Atıf Potongil, Neşet Bey izledi. Sadrazam Talat Paşa, Necmettin Molla, Ahmet İzzet Tokgöz, Damadyan Efendi, Veliyettin Bey de ünlü avcılar arasında sayılır. 1930'dan sonra Büyük ve Küçükçekmece arasındaki Ağurya'daki av partisinde 440 bıldırcın vuran Abbas Celaloğlu (daha önce aynı yerde Veliyettin Bey 396, Keçeci Fuat Paşa 386, prens Abbas Halim Paşa 294 bıldırcın vurmuştu),Sami İsmail Bey (454 bıldırcın), Fuat Bezmen (473 bıldırcın) gibi avcılar görüldü. Abbas Celaloğlu, Karacabey harası'nın Poyrazbahçe mevkiinde, 273 üveyiği bir günde avlamıştı. Zeki Demirtaşçı, Eskişehir'in Uyuz hamamında 97 çil vitol, İzmir'de ise 168 çulluk vurmuştu. Avcılık rekorları arasında, Celaloğlu'nun Meriç Karpuzlu ve Sivrihisar Ahiler'deki 203'er ördek vuruşu, Mustafa Cihanoğlu'nun avcılık yaşamı boyunca 622 domuz avlaması da sayılabilir. Cihanoğlu, bir günde 8 domuz vuruşu ile ün yapmış, Eskişehir'in ünlü avcılarından Aziz Bolel ve Sadi Yazgan ise Afrika'da avlanmışlardı. Bütün dönemlerin en iyi avcılarından biri olarak gösterilen Sait Selahattin Cihanoğlu, Türkiye'nin ilk aslan avcısıdır. Cihanoğlu, 1925-1927 yılları arasında Afrika'da avlandı. Rekor sahibi adlar arasında Abraham Paşa'yı da saymak mümkündür. Paşa, Beykoz ve Kilyos'ta av köşkleri yaptırmıştı. Prens Celalettin Bey de Mandıra ve Yazla çiftliği yörelerinde özel av alanları kurdurmuştu. Börekçi İbrahim Bey, Akbabalı Karadayı, Polonezköylü Yaşo, Emil, Yanoş başlangıçtan günümüze kadar en iyi yaban domuzu avcılarından sayılır. Günümüzde avcılık İstanbul, İzmir ve Ankara gibi kentlerde faaliyet gösteren ihtisas kulüplerinin desteği ile sürdürülmektedir. Türkiye'de avcılığın konumu, 5 mayıs 1937 tarihli ve 3167 sayılı Kara avcılığı kanunu ile belirlendi. Bu yasayla her zaman avlanabilir hayvanlar, belli dönemlerde avlanabilenler, avlanması yasak olanlar ve avlanma yerlerine açıklık getirildi. Bu konuda ilgili bakanlıklara geniş yetkiler tanındı. Ulaştırma ve Maliye bakanlıklarına verilen yetkiler, daha sonra Tarım bakanlığı'na devredildi. Bu bakanlığın bünyesindeki Orman idaresi, özellikle kara avcılığı ve orman içi sulardaki balıkçılık konularıyla uğraşmaktaydı. Orman bakanlığı'nın kurulmasıyla yönetim ve denetimi bu bakanlık aldı. Orman bakanlığı'nın başkanlığında toplanan kurul her ildeki av komisyonlarının kararlarını inceler ve yasada yazılı olanların dışında hangi hayvanların avlanamayacağını, ya da ne zaman avlanacağını belirler. Kurul, nesli tükenmeye yüz tutan hayvanların korunması ve çoğalması konusunda da önlemler getirir. Merkez av komisyonu'nun bu yıllık çalışmalarının yanı sıra Kara avcılığı kanunu da av hayvanlarına sınırlar getirir. Her zaman avlanabilenler vaşak, kurt, çakal, yabandomuzu, pars, sırtlan, kaplan, karga, yılan, kaplumbağadır. Belli zamanlarda avlanabilenler ise kokarca, yabankedisi, zerdeva, sincap, sansar, susamuru, ceylan, gelincik, porsuk, kunduz, tavşan, tilki, karaca, dağ keçisi, ayı, keklik, orman horozu, erkek sülün, tavus, çil, bıldırcın, yaban ördeği, sarıasma, kuğu, çulluk, yaban kazı, toy, kuzgun, turna, bataklık kuşlarıdır. Avlanması yasak olanlarsa şunlardır: geyik, yarasa, kirpi, yaban koyunu, dağ keçisi yavrusu, karaca yavrusu, turaç, evcil kumru, kerkenez, çalıkuşu, guguk, ağaçkakan, çobanaldatan, dişi sülün, bülbül, orman tavuğu, kırlangıç, leylek, puhu, çekirge kuşu, bıldırcın. Avcılık kulüpleri ve kaymakamlıktan onaylanmış av tezkeresine sahip olanlar, belirlenmiş kurallar içinde avlanabilir. Araştırmalara göre Türkiye'de 100'den fazla memeli hayvan çeşidi ve 400'ün üstünde kuş çeşidi bulunmaktadır. 1984'te yürürlüğe giren Av turizmi yönetmeliği uyarınca yabancı uyruklu avcılar özel avlanma izin belgesi ile belli bölgelerde ücret ödemek koşuluyla avlanabilmektedirler.

—Folk. Avcılar arasında kimi inanış ve sakınmalar, töresel bir nitelik kazanmıştır. Doğu Anadolu'da özellikle Hakkâri ve çevresinde bir avcının avına, başkası kurşun atamaz. Av, avlayanın sırtında köye getirilip, yaşlı ve hastaların payı ayrıldıktan sonra, katılanlar arasında eşit olarak paylaştırılır. Avın iç organları, onu avlayanındır. Güney Anadolu'da yaşayan Türkmenler arasında yaygın inanışa göre, âdetli kadın ya da cünup adam av tüfeğine dokunursa, av etinden yerse, vurulan avın gagası açılırsa, tüfekle vurulan avın başı koparılıp atıldığında kedi ya da köpek yerse, tüfeğin *avı vuramaz durumu tutulur.* Yani, nişan alamaz ve avı vuramaz duruma gelir. Bunu önlemek için tüfek ya apteshanenin kuburuna sıkılır, ya bir yılana doğru atılır, ya kurşun dökülür ya da bakire bir kızın göğsünden ayağına doğru geçirilir.

Ava gidene "uğurlar olsun" denmez; "rastgele" denir. "Uğurlar olsun" denirse bunun uğursuzluk getirdiğine inanılır. Bu durumda avcı ya ava gitmekten vazgeçer ya da yedi adım geri gidip öyle yoluna devam eder. Kadınlar ava giden erkeğin yolunu enlemesine kesemez, uğursuzluk getirir. (→ UĞUR* KESME.) Avcı silahını kesinlikle ödünç vermez. Kimi yörelerde geyik avlamak uğursuzluk sayılır. Kimi yörelerdeyse yaşlı geyiğe kurşun sıkılmaz. Avcılar geyik vurduklarında, tüfeğin kundağına bir kertik atar. Kertikler yüze tamamlanınca, tüfek dağda bir dala asılıp bırakılır. Bulan, bu tüfeği eski sahibine ya da başkasına para karşılığı satar. Bu yapılmazsa, tüfek sahibinin başına bir felaket geleceğine inanılır. Ava gidenin önüne tavşan çıkması uğursuzluk, keklik çıkması uğur getirir.

—İsl. Hz. Muhammet, bu konuyla ilgili olarak bir hadisinde şöyle der: "Okun keskin ucuyla vurulup ölen avı ye, ok yarı vurup da ölmüşse, yeme. Çünkü o, murdar bir leştir." Bu hadise dayanılarak, islam mezheplerinde, avın yenilebilmesi için kanının akmış olması koşulu aranır. Herhangi bir şeyle vurulup öldürülmüş avın kanı akmışsa, o avın yenmesi helal, kanı akmamışsa haramdır. Şafiiler, kurşun ya da saçma ile vurulmuş bir hayvan, can vermeden kesilip kanı akıtılırsa yerler; yoksa yemezler. Serçe ve benzeri kuşlar, saçma ya da kurşunu yer yemez ölecekleri için, avlanmaları günahtır. Hanefi ve hanbeliler, besmele çekilmeden avlanan hayvanın etini yemezler. Şafiiler ise avlanırken besmele çeker, av eğer besmele çekilmeden vurulmuşsa, etini yemekte bir sakınca görmezler.

• *Türkiye'de sualtı avcılığı.* 1945'te ilkel araçlarla yapılan denizaltı avcılığı, teknolojik gelişme ve buluşlarla günümüzde daha geniş alanlara yayıldı. Sualtı avcılığı yarışmalarında, sporcular önceden saptanan kurallar içinde mücadele ederler. Belirlenen zamanda en çok balığı avlayan, birinci olur. Yarışmada ölçü, balıkların toplam ağırlığıdır. Yarışma dışındaki bireysel ya da grup avcılığında, sualtı avcısının donanımı farklı olabilir. Gözlük ya da maske, şnorkel, palet, tüfek, balık askısı, tecrit edici ve ısıtıcı, kurşun kemer, bıçak sualtı avcısı için gerekli araçlardır. Acemi avcılar, su üstünde yayın ve kefal avlarlar. 7-8 metreye inenler ustalaşmış, 10-12 metrede avını yuvasında avlayanlar ise gerçek sualtı avcıları sayılır. Bunlar genellikle karagöz, orkinos, ispari, germo, mığrı, lipsos, levrek ve müren avlarlar. En makbul av, orfoz balığıdır. Sualtı avcıları, önlem alarak serbest dalışla 10 metre civarında dolaşırlar. 40 metreyi geçen dalışlar da görülür.

Türkiye'de sualtı avcılığı ve sporu, geniş anlamda 1950'den sonra başladı. Balıkadamları kulübü, Aktif balıkadamlar,

Avlanan süvari (1540'a doğr.)
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, İstanbul

Beşiktaş kulübü, Caddebostan kulübü bu konuda öncü oldular. 1976'da Sualtı sporları federasyonu, gayri resmi olarak kuruldu ve daha sona Beden terbiyesi genel müdürlüğü bünyesine alındı. Sualtı, cankurtarma ve sukayağı federasyonu adını alan kuruluşun ilk başkanı Taylan Uygur oldu. Sualtı sporcuları ilk kez 1977'de uluslararası alanda yarıştılar ve Bulgaristan'da Burgaz kentinde balık avlama yarışmalarına katıldılar.

AVCILIK-TOPLAYICILIK a. Tarönc. Avcılık yaparak, bitki ve yemiş toplayarak hayatını sürdüren insanın besin elde etme tarzı.
—ANSİKL. Tarönc. Yontmataş devri insanı, bir avcı-toplayıcıydı: av avlar, yabani otlar, yemişler devşirir, yumuşakçalar toplardı. Ama insanoğlu, mezolitik* devir boyunca temelde avcı-toplayıcı olarak kalmakla birlikte, bir üretim ekonomisine geçişi hazırlamaktan da geri durmadı. Umutsuz bir çaba içinde kendisine besin sağlamaya çalışan bir avcı-toplayıcı tasarımı, aslında gerçeğe hiç de uygun değildir: öyle ki, insanlığın bu gelişme aşamasına "ilk bolluk toplumu" bile denebilir. Ne var ki, insanla doğa arasında kurulmuş olan binlerce yıllık denge, bir dizi karmaşık öğenin (iklim değişikliği, nüfus baskısı, yeni toplumsal ilişkiler) etkısıyle bozulmuş, bu da insanoğlunu, yaşayabilmesi için, tarıma ve hayvanları evcilleştirmeye yöneltmiştir.

Avcının notları *(Zapiski ohotnika)*, İvan Turgenyev'in hikâye kitabı (1847-1852). Bir avcı gözlemlediği kır sahnelerini günlüğüne kaydeder. Üslubunun çekiciliğiyle, insan ve doğa karşısındaki duyarlığıyla bir başyapıt sayılan bu hikâyeler, Rusya' ya köylü gerçeğini duyurmuştur.

AVCIOĞLU (Erdoğan, **Doğan** — denir), türk gazeteci, yazar ve düşün adamı (Bursa 1926 - İstanbul 1983). Fransa' da siyasal bilimler ve iktisat öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönünce Ortadoğu Amme idaresi enstitüsü'ne asistan oldu (1955). Akıs dergisine, Vatan ve Ulus gazetelerine yazılar yazdı. CHP araştırma bürosunda görev aldı (1957). 27 Mayıs'tan sonra 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu meclis'e İnönü kontenjanından üye seçildi. Cemal Reşit Eyüboğlu, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal, İlhan Selçuk ve Sırrı Hocaoğlu ile Yön* dergisini kurdu, bu derginin başyazarlığını yaptı (1961-1967). Sosyalist kültür derneği'nin kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. Kendi dünya görüşünü kemalizmle bağdaştırmaya çalıştı. Bir süre Türk-İş Araştırma bürosu müdürlüğü yaptı (1963-1965). CHP Yüksek danışma kurulu üyeliğinde bulundu (1968-1969). Cemal Reşit Eyüboğlu, İlhami Soysal ve İlhan Selçuk ile haftalık Devrim gazetesini yayımladı, derginin başyazarlığını yaptı (1969-1971). *Türkiye'nin düzeni* adlı yapıtıyla Yunus Nadi ödülü'nü kazandı (1969). 12 Mart 1971'den sonra, kamuoyunda "Madanoğlu cuntası" diye adlandırılan dava nedeniyle tutuklandı ve aklandı. 1973'ten sonra siyasal yaşam içinde yer almadı. Başlıca yapıtları: *Türkiye' nin düzeni* (1968), *31 Mart'ta yabancı parmağı* (1969), *Devrim üzerine* (1971) *Milli kurtuluş tarihi* (3 c, 1974), *Türklerin tarihi* (5 c, 1978-1982), *Devrim ve demokrasi üzerine* (1982).

Doğan Avcıoğlu

AVCIOTU a. Kandamlasının *(adonis)* başka adı.

AVCI-TOPLAYICI a. Antropol. Avcılık ve / ya da toplayıcılıkla yaşayan bir toplumun üyesi.
—ANSİKL. Yontmataş çağında avlanma, yiyecek sağlamanın temeliydi ve genel olarak evcilleştirme ve tarım aşamalarından önceki bir aşamaydı. Ne var ki, birçok avcı toplumu da, besin kaynaklarını hayvancılık ya da tarım etkinlikleriyle tamamlıyordu. Buna karşılık, tarım etkinliği gelişmiş toplumlar arasında avcılık ve balıkçılık yapanların sayısı da yüksekti. Örneğin geçimlerini tahıl ekimiyle sağlayan (Bambaralar, Malinkeler, Senufular gibi) kimi Batı Afrika toplumlarının, önemli ayin işlevlerini yerine getiren "avcı dernekleri" vardı. Yılın kurak mevsimi dışında tarımla uğraşan avcılar, kurak mevsimde (bu mevsimde, çalılık yangınları av hayvanını sıkıştırma olanağı sağlıyordu) etkinliğe geçiyor ve bu toplumların tükettiği hayvansal proteinlerin en büyük bölümünü sağlıyorlardı.

Günümüzde çok az avcı-toplayıcı toplum kaldı; çünkü bu toplumlar ya askerlik bakımından daha yüksek kültürler tarafından yok edildi (Güney Amerika'daki ispanyol fethi bunun bir örneğidir) ya da komşu toplumların ve / ya da Avrupa sömürgeleştirmesinin baskısı altında, daha yoksul ve daha barınılmaz topraklara çekilmek zorunda bırakıldı (bugün Kalahari çölünde yaşayan Boşimanlar'ın durumu). Yeryüzünde, avcı-toplayıcı toplumların tek başınalıklarını ve kendileriyle çevreleri arasında kurdukları dayanıksız dengeyi sürdürebilecekleri çok yer kalmadı artık. Ama, olanağını bulunca da, avcı -toplayıcı toplumlar, bugün Amazon ormanındakı son topluluklarda da görüldüğü gibi, yaşama biçimlerinin değişmesine (özellikle yerleşikleştirilmeye) karşı koymaktan ve bağımsızlıklarını korumaktan hiçbir zaman geri kalmadılar. Bu toplum biçimi, dünyanın her yerinde, her ikliminde kendini gösterdi: Kuzey kutbundaki Eskimolar, Avustralya'daki yerliler, Kuzey Amerika Kızılderilileri, Amazon bölgesi ya da Ateş Toprağı kabileleri, Afrika ekvator ormanındaki Mbuti Pigmeleri, vb. Kimi zaman sınırlı olarak tarımsal ürünler de kullanan bu topluluklar, sözünü ettiğimiz toplum biçimi içinde yer alırlar. Yaşama çerçeveleri çok çeşitli ve genellikle barınılması çok güç yerlerdi. Ayrıca bu çerçeveler, avcı-toplayıcı topluluklarıın toplumsal örgütlenmesi, dinsel tasarımlarının ve maddesel etkinlikleri bakımından büyük önem taşırlar. Avcı-toplayıcı topluluklar, gerçekten de, çevreye bağlı olarak, örgütlenmenin basitliği, babayanlı soyzinciri ya da çekirdek ailenin üstünlüğü gibi bu toplulukların ortak özelliklerini ortaya koyan genelleştirmelerden daha önemli farklılıklar gösterirler.

Maddesel ve ekonomik etkinlikler bakımından, avcı-toplayıcı toplumlar, besienmelerinin temelini sağlayan av hayvanının ya da balığın yer değiştirmesine bağımlıdırlar. Öyleyse bu toplulukların hepsi de, hayvanların göç hareketleriyle sınırlanmış çevre içerisinde, göreli olarak göçebedirler. Bu göçebelik bölgesi, topluluğun "ülkesi"ni oluşturur. Pierre Clastres gibi kimi etnologların, bu ülke kavramını, yerleşik tarımsal toplulukların temeli olan "tarımsal çevre" kavramına karşıt olarak kullandıkları da olmuştur. Yer değiştirme zorunluğu, maddesel kültür üzerinde açıkça etki gösterir ve nesnelerin rahatça taşınabilir, konaklama eşyasının kolayca kurulabilir, vb. olmaları gerekir. Çevreyle her zaman büyük bir uyum sağladıklarından, avcı-toplayıcıların teknolojileri, basitten (Afrika ormanlarındaki Pıgmeler) karmaşığa (Pasifik kıyısı Kızılderilileri, Eskimolar) doğru değişiklik gösterir. Basit topluluklar için yay ve ok yeterli olabilir; öteki topluluklarsa, André Leroi-Gourhan'ın ortaya koyduğu gibi, avlanma düzenleri büyük bir çeşitlilik gösterdiğinden, mızrak, bumerang, zıpkın ve ağız tüfeği kullanırlar.

Avlanma, genellikle bir erkek etkinliğidir, oysa toplamacılık daha çok kadınlarla çocukların işidir; yaşlılarsa, gerektiğinde ufak tefek elsanatı işleriyle ve çocukların gözetimiyle uğraşırlar. Ama işbölümü biçimi ne olursa olsun, yiyecek içecek sağlanması, her iki cinsiyet arasındaki ve bunun da ötesinde, topluluğun bütün üyeleri arasındaki sıkı bir elbirliğine dayanır. Bu elbirlikli çalışmalara uygun biçimde, av ve toplama ürünleri de, yerleşme birimi-nin her üyesine eşit olarak dağıtılır. Bu topluluklarda, bireylerin gerçekten de derin bir karşılıklı bağımlılık duyguları vardır ve bireyler, kendilerinin de yardıma gereksinme duyabileceklerinin bilincindedirler.

Toplulukların boyut ve bileşimleri de büyük çeşitlilik gösterir. Kimi etnologlar bu toplumların doğaları gereği babasoylu ve babayerli olma eğilimi gösterdiklerini ileri sürerler. Ama bu toplumların örgütlenme ilkeleri, daha değişken gibi görünüyor. Toplulukların boyutu, çevreye ve çevrenin sağlayabileceği besin maddeleri miktarına bağlıdır. Bundan ötürü, hem bir tek çekirdek aile çevresinde toplanmış gruplar (örneğin Afrika'da), hem de çok daha büyük topluluklar (gezici tarımla da uğraşan Brezilya kabileleri) vardır. Durum ne olursa olsun, çevre daha az av hayvanı sağlamaya başlar başlamaz, topluluklar birbirinden ayrılır ve sürekli parçalanma ve kaynaşma süreçleri ortaya çıkar.

Avcı-toplayıcı toplumların ekonomik etkinliklerini elbirliğiyle çalışmanın düzenlemesi gibi, siyasal örgütlenmelerini de eşitlikçi bir ilke belirler. Otoriter yapılarla ve gerçek kabile başkanlığı sistemleri pek az görülen durumlardır. Bir önderlik olduğunda da, kimi etkinlikler (örneğin kimi avlanma biçimleri) çerçevesinde geçerli ve hiçbir zaman kabilenin tümünü kapsamayan, geçici ya da törensel bir önderliktir bu. Böylece, Brezilya Yanomamileri, içlerinden hiçbirinin egemenliğini kabul etmeyen ve zamanlarının çoğunu kendi aralarında savaşmakla, kanlı baskınlar yapmakla geçiren birçok topluluğa bölünmüştür. Eşitlikçilik, ekonomik elbirliğinin getirdiği bir zorunluluktur ve topluluk içinde bir otorite simgesi sivrilecek olursa, hemen yitip gider. Pierre Clastres'ın Güney Amerika Yanomamileri ile Tupi - Guaranileri konusunda gösterdiği gibi, ayrı bir otoritenin sivrilmesi, bu toplumlar tarafından kesinlikle reddedilir. Şef, başlıca işi söz sanatını iyi bilmek olan, otoriteden yoksun bir bireydir. Herhangi bir gücü haksız olarak kendine mal etmeye kalkışacak bir birey, topluluk dışına atılır; hatta öldürülür. Bu tür toplumların incelenmesi, siyasal bir şef çıkarmaya yetenekli olmadıkları yolundaki klasik önyargıyı çürütme olanağını verdi. Aslında bu toplumlar, sıyasal bir şefe gereksinim duymalarını gereksiz kılan kurumlar oluşturmuşlardı. Aynı şey, bu toplumların ekonomilerini geliştirip bir artık üretmeye ve tarıma geçmeye yeteneksiz olduklarını ileri süren önyargı için de geçerlidir. Marshall Sahlins, bu toplulukların bir artık üretmek istemediklerini ve beslenme gereksinmeleri bir kez karşılandıktan sonra, kendilerini eğlence, şenlik, ayin gibi başka etkinliklere vermeyi yeğlediklerini ve dolayısıyla bu topluluklardan "bolluk toplumları" olarak söz edilebileceğini ortaya koydu. Gerçekten de bu toplumlarda, çok zengin bir din duygusu ve kimi zaman da, dünyayı manevi güçlerle dolduran (şamanizmin) çok gelişmiş dinsel törenler ve kurallar (örneğin avustralya totemciliği) vardır.

AVCIÜZÜMÜ a. Kuzey Anadolu bölgesinde ormanlarda yetişen ağaççık ve aynı ağacın bezelye iriliğindeki meyvesi. (Bil.

avcıüzümü
(Vaccinium myrtillus)

a. *vaccinium;* fundagiller familyası.) [Eşanl. AYIÜZÜMÜ, ÇOBANÜZÜMÜ, YABANMERSİNİ, ÇAYÜZÜMÜ.]
—ANSİKL. Avcıüzümünün başlıca üç türü Türkiye'de yetişir: *Vaccinium myrtillus, V. arctostaphylos* ve *V. vitis-idea.* Bunların hepsinin meyveleri bezelye iriliğinde ve kırmızıdır. Siyah meyveli bir türü de İskandinavya'da yetişir *(V. uva-ursi).* Avcıüzümü yapraklarında ve meyvelerinde tanen bulunduğundan halk hekimliğinde peklik verici ve antiseptik olarak kullanılır. Vaccinium arctostaphylos'un yaprakları elle bükülüp kurutulduktan sonra "Trabzon çayı" ya da "Sapanca çayı" adı altında çay yerine kullanılır ya da asıl çaya katılır.

AVCİLA → UCLE.

AVD a. (ar. *ᶜavd*). *Esk.* **1.** Geri gelme, dönme. **—2.** Hastayı ziyaret etme, ziyaret. **—3.** Yineleme. **—4.** Doğru yoldan sapma, yoldan çıkma.

AVDET a. (ar. *ᶜavdet*). *Esk.* **1.** Geri gelme, dönme, dönüş: *"Mehpeyker'in avdetinden yarı ümidi kesilmişti"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** *Avdet azimet. avdet ü azimet,* gidiş dönüş. || *Avdet etmek, eylemek,* dönmek: *"Ta ki avdet etmenin çaresine bakayım"* (Şinasi, XIX. yy.). || *Avdetnâme,* geri çağırma mektubu, taşradaki devlet memurunun geri dönmesini bildiren mektup.

AVDETİ sıf. (ar. *ᶜavdet* ve *-i* 'den *ᶜavdetî*). *Esk.* **1.** Dönmeyle, dönüşle ilgili. **—2.** Genellikle museviler için islam dinine dönmüş olan anlamında kullanılır.

AVE a. (lat. *Ave Maria,* selam Meryem). Meryem Ana duasının ilk sözcüğü; bu duanın kendisi. (→ AVE MARIA.)

Ave Caesar morituri te salutant, *"Selam Sezar, ölüme gidenler seni selamlar"* anlamında lat. tümce. Suetonius'a göre (*Claudius,* 21), karşılaşmadan önce arenada geçit yapan gladyatörler, imparatorun locasının önünden geçerken eğilerek bu cümleyi söylerlerdi.

AVEBURY, Büyük Britanya'da (Wiltshire) köy, Marlborough'un B'sında yenitaş dönemi sonundan kalma kromlek. Elizabeth döneminden kalma küçük şato.

AVEC sıf. (ar. *aᶜvec*). *Esk.* **1.** Eğri büğrü, çarpık. **—2.** Huysuz, ahlakı bozuk.

AVEDON (Richard), amerikalı fotoğrafçı (New York 1923). 1946'da Harper's Bazaar adlı moda dergisine girdi; derginin sanat yönetmenliğini Aleksey Brodoviç yapıyordu ve Avedon üstünde önemli etkisi oldu. Bununla birlikte Avedon'un kişisel üslubu, aşırı yapaylık (moda fotoğrafları) ya da keskin ve katı bir gerçekçilik taşıyan (yaşlı ve hasta babasının portreler dizisi) yapıtlarında çok kısa sürede kendini gösterdi. *Observation* (1959), *Nothing Personal* (1964), *Alice in Wonderland* (1973) adlı yapıtları yayımlandı.

ÂVEH ünl. (fars. *âveh*). *Esk.* Eyvah, yazık, ah, oh.

AVEİRO, Portekiz'de kent, yönetim bölümü merkezi ve Beira ovasının limanı, bir kumul şeridiyle yarı yarıya kapalı bir deniz kulağının kıyısında; 20 000 nüf. Eski İsa manastırı'nın yaldızlı ahşap işleriyle (XVII. yy.) ve mavi mineli çini duvar kaplama'arıyla süslü kilisesinde, Portekiz kralı Afonso V'in kızı Azize Joana'nın XVIII. yy. başında yapılmış lahdi. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. Makine yapımı. Cam fabrikası. —*Aveiro yönetim bölümü,* 2 708 km²; 670 100 nüf. (1989).

AVEİRO (Jose DE MASCARENHAS E LANCASTRE, 8.— *dükü*), portekizli senyör (Lizbon 1708- *ay. y.* 1759). Pombal'ın düşmanıydı. Kral José I'e suikast düzenledi ve kral iki kurşunla yaralandı (4 eylül 1758). 13 ocak 1759'da diri diri parçalanarak yakıldı.

AVELE a. Toprağa açılmış ya da ağaca oyulmuş deliklerin bulunduğu bir yolda, sözkonusu deliklere tohumlar yerleştirmeye ya da bu deliklerden tohumlar almaya dayanan, Afrikalılar'ın oynadığı oyun. (Afrika'da çok oynanan bir oyun türüdür; Asya ve Okyanusya'ya da yayılmıştır.)

AVELİN a. (fr *aveline;* ital. *abellana* [*nux*], Abella cevizi'nden). Eczc. *Avelin pürgatif,* iki bitkinin (*Jatropha curcas* ya da *J. multifida*) yağlı tohumlarında bulunan müshil etkili yağ.

AVELİNE (Claude), fransız yazar (Paris 1901). Birbirine karışmış yaşam, aşk ve siyaset sorunlarını irdeleyen hikâyeler (*la Vie de Philippe Denis,* 1930-1955; *Hoffmann Canada,* 1977) ve polisiye romanlar (*la Double Mort de Frédéric Belot,* 1932; *l'Abonné de la ligne U,* 1940; *l'Oeil de chat,* 1970) yazdı.

AVELLANEDA, Buenos-Aires'in G.-D. banliyösü: 338 000 nüf.

AVELLANEDA (Alonso FERNÁNDEZ DE) → FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA.

AVELLANEDA (Gertrudis GÓMEZ DE) → GÓMEZ DE AVELLANEDA (Gertrudis).

AVELLANEDA (Nicolás), arjantinli devlet adamı (Turcumán 1836-öl. 1885). Gazetecilik yaptı ve Buenos Aires Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdi. 1866-1870 arasında birkaç kez bakanlığa getirildi, 1874'te cumhurbaşkanı seçildi, önceki cumhurbaşkanı Sarmiento'nun desteğiyle Mitre ayaklanmasını bastırdı (1874), iki yıl sonra da af ilan etti. Patagonya yerlilerine karşı bir sefere girişti, Avrupalılar'ın Arjantin'e göçünü destekledi ve Buenos Aires'in başkentliğinin kesinleşmesini sağlayarak, öbür illerle Buenos Aires arasındaki uzun çekişmeye son verdi. Cumhurbaşkanlığı 1880'e değin süren Avellaneda ile, bir oligarşinin egemenliği altında olmasına rağmen ülkede uzun bir barış dönemi başladı.

AVELLİ (Francesco Xanto), italyan çini ressamı. Rovigo doğumlu olan Avelli, XVI. yy.'ın ilk yarısında Urbino'da çalıştı. 1530-1542 arasında yapılmış birçok parçanın arkasında onun imzası vardır. Ayrıca, Ovidius'un *Metamorphoseis* (Değişimler) adlı yapıtından aktarılan mitolojik konuları işledi.

AVELLİNO, İtalya'da kent, Campania'da Avellino ilinin merkezi; 57 000 nüf. Ceviz ağaçları. — *Avellino ili,* 2 801 km², 440 900 nüf.

Avellis sendromu. Nörol. Omurilik iç sinirindeki bir lezyonun yol açtığı sendrom. (Ses tellerinde ve damakta eşyanlı felç şeklinde belirir.)

AVEL-MARDUK, İncil'de *Evilmerodah,* Babil kralı, Nabukodonosor II'nin oğlu ve ardılı (İ. Ö. 561-560). Otuz yedi yıl sürgünde kalan Yuda kralı Yoakin'i (ya da İekhonias) kurtardı. 560'ta kayınbiraderi Nergal-Şar-Utsur (ya da Neriglissar) tarafından tahttan indirildi.

AVE MARİA a. (*Selam Meryem* anlamında lat. sözcükler). Katoliklerin bu sözcüklerle başlayan duası. Buna "Meryem Ana duası" ya da "Sızı selamlıyorum Meryem" de denir.
—ANSİKL. *Ave Maria,* üç bölümden oluşur: 1. Cebrail'in sözleri *(selam ey lutuflarla dolu Meryem, Rab sizinledir);* 2. Elisabet'in kendini ziyarete gelen kuzinini selamlayışı *(Bütün kadınlar arasında kutlusun ve rahminin meyvesi kutludur);* 3. Meryem'e yakarış (*Ey aziz Meryem, Tanrı'nın anası,* vb.). Aziz Luka'nın İncil'inden alınan iki bölümü (I, 28 ve 42), kilisede çok eskiden (V. yy.) beri okunur; üçüncü bölümün sözleriyse, XVI. yy.'dan beri değişmemiştir. Bu bölümü dua kitabına sokarak, ona resmiyet veren Pius V'tir.

AVEMPACE → İBNİ BACCE.

AVENARİUS (Richard), alman filozofu ve bilimkuramcısı (Paris 1843 - Zürich 1896). Hume ve Berkeley'ninkine benzeyen, hem idealist hem de deneyci nitelik taşıyan ve yenikantçılıktan esinlenen *empiriokritizismus*'un (deneyci-eleştiricilik) Ernst Mach ile birlikte yaratıcısı olarak kabul edilir. Biyolojik temele dayanan bilgikuramı, bilinç dışındaki nesnel bir gerçeklik düşüncesini, metafizik olduğunu ileri sürüp reddederek bir deney kavramı ortaya koymaya yönelir (*Kritik der reinen Erfahrung,* 1888-1890). Avenarius'a göre gerçeklik, "cisimler"den değil de, duyum karmaşalarından, yani renklerden, seslerden, mekânlardan ya da zamanlardan ve bunların bileşimlerinden kurulmuştur.

AVENARİUS (Ferdinand), alman yazar (Berlin 1856 - Kampen 1923), Richard Avenarius'un kardeşi. Der Kunstwart adlı dergiyi kurdu, destansı lirik şiirler (*Lebe!,* 1893) ve dramlar (*Faust,* 1919) yazdı.

AVENBRUGGER → AUENBRUGGER.

AVENCHES, İsviçre'de yerleşme (Vaud kantonu), Morat gölünün G.'inde. Helvetler'in *(Helvetii)* başlıca kenti olan Avenches *(Aventicum),* Galya-Roma döneminde bu halkın başkenti ve Morat gölü kıyısında bir liman kentiydi (günümüzde kıyı uzakta kalmıştır). Erken imparatorluk döneminde, Grand-Saint-Bernard geçidinden Ren'e doğru giden karayolu üstünde bir kavşak noktası olan kent, IV. yy.'da Alamanlar tarafından yakılıp yıkıldı. Düzenli bir plana göre kurulmuş Eskiçağ kentinde 40 insula ortaya çıkarıldı; kamu yapısı olarak, galya-roma tipinde iki tapınak bulundu; bunlardan bir tanesi, iyi korunmuş olan tiyatroya bağlıdır. Forumun yeri bilindiği halde burada kazı yapılmamıştır. Hamam İ. S. 60'tan kalmadır. Evlerde çok sayıda mozaik ortaya çıkmıştır. Bu kentte ele geçen sanat yapıtları içinde en etkileyici olanı, Marcus Aurelius'un altından bir büstüdür.

AVENE çoğl. a. (ar. *ᶜavn*'ın çoğl. *ᶜavene*). **1.** Yardakçılar, suç ortakları, kafadarlar. **—2.** *Avene-i havene,* bir hainliğe, hıyanete yardım edenler.
—Dilbilg. Osmanlıcada türetilmiş bir sözcüktür.

ÂVENG a. (fars. *âveng*). *Esk.* **1.** Hevenk, ipe geçirilmiş ya da çubuğa bağlanmış üzüm, kiraz, incir demeti, salkım. **—2.** Dizili, dizilmiş olan şeyler.

ÂVENGÂN sıf. (fars. *âvengân*). *Esk.* Asılı, asılmış, sarkık.

◆ a. **1.** Çivi. **—2.** Çengel.

AVENTİNO tepesi, lat. **Aventinus,** Roma'nın üzerine kurulu olduğu yedi tepeden biri (yüksekliği 46 m). Kentin G.-B ucunda, Tevere ırmağının sol kıyısında; dar bir vadiyle iki küçük sahanlığa ayrılır. Kente katılmasıyla küçük Roma devletini biraz daha genişleten dördüncü tepe oldu. Ancak İmparator Claudius döneminde *pomerium*'un (kentin dinsel sınırı) içine alındı. İmparatorluk dönemi *urbs*'unun XII. ve XIII. bölgelerini kapsıyordu. Kısa zamanda, halkın oturduğu bir semt haline geldi. Patricius'lara karşı ayaklandıkları sırada (İ. Ö. 494), pleb'lerin bir bölümü Aventino tepesi'ne sığındı.

AVENZOAR → EBU MERVAN BİN ZUHR.

ÂVER sıf. (fars. *âver*). *Esk.* "Getiren", "götüren", "sahip", "sebep olan" anlamlarında birleşik sözcükler yapar: *dehşet-aver* (dehşet veren, dehşetli), *dil-aver* (cesur), *feyz-aver* (bereket getiren), *gıbta-aver* (imrendiren), *hayat-aver* (hayat veren), *name-aver* (mektup götüren), *neşat-aver* (sevinç getiren), *peyam-aver* (haber getiren, peygamber), *reşk-aver* (imrendirici), *şevk-aver* (neşe getiren, neşe veren), *tab-aver* (kudrete malik, güç getiren) *yeis-aver* (ümitsizlik veren), *zor-aver* (kuvvet sahibi, kuvvetli), vb.

AVERAJ a. (ing. *average*'den). *Gol averajı,* çeşitli takım oyunlarında atılan gollerin ya da yapılan sayıların toplamıyla; yenilen gollerin ya da karşı tarafın yaptığı sayıların toplamı arasındaki fark. Bu fark, bir-

çok karşılaşmanın yapıldığı bir yarışma ya da şampiyonluk sonucunda, puanları eşit olan iki takımdan hangisinin üstün olduğunu saptamaya yarar. Voleybolda averaj,tur atlamayı gerektiren maçlarda sözkonusudur. Kim daha fazla set sayısı kazanmışsa, o tur atlar. Bisiklette, genel klasmanda eşitliği belirleyecek etken, *sarı mayo*'yu en çok taşımış olma ve etaplarda en iyi dereceyi elde etme durumudur. Futbolda averaj, atılan ve yenilen gollerin hesaplanmasıyla belirlenir. Öteki ülkelerde genellikle uygulandığı gibi, Türkiye'de de önceleri gol averajı, atılan gol toplamının, yenilen gol toplamına bölünmesiyle elde edilirdi. Puan eşitliği durumunda, bölme sonucu hangi takımın elde ettiği rakam daha küçükse o takım birinci sayılırdı. 1982-1983 sezonundan başlamak üzere kabul edilen sisteme göre averaj, atılan golden yenilen gol sayısının çıkarılmasıyla belirlendi. Buna göre, hangi takımın elde ettiği rakam büyükse, o birinci sayılır. İki takımın da attıkları ve yedikleri gol sayısı eşitse, takımlardaki oyuncuların ve takımların o sezon içinde aldıkları cezalara bakılır. Burada da eşitlik varsa, kuraya başvurulur.

AVERCAMP (Hendrick), hollandalı ressam (Amsterdam 1585-Kampen 1634). Şık giysili insanlarla dolu kış manzaraları, donmuş bir atmosfer içinde son derece açık seçiktir. — Yeğeni ve öğrencisi BARENT (Kampen 1612- *ay. y.* 1679) Avercamp ölçüsünde yetenekli olmamakla birlikte, aynı tarzda resimler yaptı.

AVERÇENKO (Arkadiy Timofeyeviç), rus yazar (Sıvastopol 1881-Prag 1925). Ününü, tanınmış yazar ve sanatçılarla birlikte Petersburg'da çıkardığı haftalık mizah dergisi Satirikon'a (1908-1913) borçludur.

AVERD a. (fars. *averd*). *Esk.* **1.** Savaş, muharebe. **—2.** *Averd-geh*, savaş yeri, savaş meydanı.

AVERDE sıf. (fars. *averde*). *Esk.* Getirilmiş; anlatılmış, naklolunmuş.

AVERDEPOİS → AVOİRDUPOİS.

AVERESCU (Alexandru), rumen mareşal ve siyaset adamı (İsmail, bugün İzmail, 1859-Bükreş 1938). Savaş bakanı olarak 1907'de bir köylü ayaklanmasını bastırdı. 1912-13 Balkan savaşlarında genelkurmay başkanıydı. Halk tarafından çok sevilen Averescu, Birinci Dünya savaşı sırasında 1916'da rumen ordularının komutanları arasına katıldı. 1918 martında, Romanya'nın yenilgilere uğradığı sırada hükümeti kurmaya çağrıldı ve Merkez devletleriyle görüşmeleri yürüttü. "Halk partisi"nin başkanı olarak 1920 martında iktidara geldi; 1921'de çekildi. 1926'da Ion Brătianu'nun düşürülmesi üzerine yeniden hükümet başkanı olduysa da, kısa bir süre sonra istifa etti.

AVERNO gölü, lat. **Lacus Avernus.** Esk. coğ. Campania'da eski krater gölü. Baiae dolaylarında kasvetli görünümlü, pis kokular saçan bataklıklarla çevrili bir göl olan Averno, Romalılar döneminde, bir kanal sayesinde askeri liman olarak kullanıldı. Vergilius'a göre, yakınında Cumae kâhininin yaşadığı kovuğun yer aldığı Averno, Cehennem'in giriş kapısıydı. Günümüzde bataklıkların yerini üzüm bağları almıştır.

AVEROF (Gheorghios AVYHERİS — denir), yunanlı maliyeci ve sanat koruyucusu (Epeiros 1814 - İskenderiye 1899). Rusya'da büyük bir servet edindikten sonra, ülkesindeki antik anıtları onarttı.

AVERROES → İBNİ RÜŞT.

AVERS, İsviçre Alpleri'nde (Graubünden), Hinterrhein vadisine açılan vadi. Vadide, Juf köyü (yüksl. 2 133 m). İsviçre'de yükseltisi en fazla olan sürekli yerleşme birimidir.

AVERSA, İtalya'da kent, Campania'da, Napoli'nin K.'inde; 50 525 nüf. (1990). Bir bölümü XI. yy.'dan kalma katedral ve başka ilgi çekici kiliseler. Ticaret merkezi. — Normanlar'ın İtalya'da kurdukları (1030) ilk yerleşme olan kent, 1061'de, Papalığa bağlı bir yurtluk-kontluğun merkezi haline geldi. Sicilya kralı André d'Anjou 1345'te burada boğduruldu.

AVERSA (Tommaso), italyan yazar (Mistretta 1623 - Palermo 1663). Derin bilgisiyle tanınmış bir hümanistti. Sicilya lehçesiyle yazılmış *La notte di Palermo* adlı gerçekçi bir güldürünün yazarıdır.

AVERY (Oswald Theodore), amerikalı hekim. (Halifax, Kanada, 1877-Nashville 1955). Rockfeller enstitüsü üyesiydi; araştırmalarını özellikle pnömokokun incelemesine yöneltti, 1944'te ADN'nin kalıtımın taşıyıcısı olduğunu kanıtladı. Çalışmalarıyla ABD'de zatürreeden ölüm oranını yarıdan aşağıya indirmeyi başardı. 1947'de Lasker ödülü'nü kazanan ilk beş kişiden biridir.

AVERY (Tex), ABD'li çizgi film yönetmeni ve desinatörü (Dallas 1907 - Burbank, Los Angeles, 1980). Zengin bir hayalgücü, keskin, saldırgan ve şaşırtıcı bir güldürmece yetisi olan bu çizgi film sanatçısı, senkop'lu bir ritimle birbirine ustaca bağlanan ve kimi zaman gerçeküstücülüğe yaklaşan bir dizi gülüt'ün ("gag") bulucusudur. Avery, gerçek kimliği üzerinde uzun süre bir kuşku dalgası esmesine biraz da şaka yollu ses çıkarmadı. Meslek yaşamını Paul Terry ve Walter Lantz'ın yanında başladı (1930-1936 arasında sözleşmeyle Universal'e bağlandı). Daha sonra Warner Bros'da, Leon Schlesinger hesabına yönetmen oldu ve art arda canlı resim sinemasının birçok "yıldız"ını yarattı: domuz Porky Pig, ördek Daffy Duck ve tavşan Bugs Bunny (bu sonuncuyu Chuck Jones ve Ben Hardaway ile birlikte yarattı). 1942'de Metro Goldwyn Mayer'e bağlandı; orada köpek kahraman Droopy'yi ortaya çıkardı. Daha sonra yeniden Universal'e döndü ve penguen Chilly-Willy'yi yarattı. 1960'ta reklam filmciliğine yöneldi, daha sonra San Fernando vadisindeki bir çiftliğe çekildi.

AVES (Las) ya da **BİRD İSLAND,** Antil adalarında Venezuela'ya bağlı ada, Guadeloupe'un B.'sında.

Avesta, zerdüştçülerin kutsal kitabı. Avesta dilinde yazılmış olan Avesta'nın metni İ. S. IV. yy.'da saptandı. Günümüze ulaşabilen bölümleri (1287'den başlayarak çeşitli tarihlere ait elyazmalarında) şunlardır: Parsiler ve Gebler tarafından, Ahura-Mazda'ya kurban sunulması sırasında okunan ve özellikle gatha'ları (Zerdüşt'e atfedilen ilahiler) içeren *Yasna;* şeytanların kovulması ve özellikle ölülerle ilgili temizlik ayinlerini içeren *Vendidad;* ayin günlerine yön veren tanrılar için okunan ilahiler toplayan *Siroza.* Anquetil - Duperron'un Sürat'tan getirdiği (1762) elyazması bir Avesta çevirisi (1771), ansiklopediciler-ce kuşkuyla karşılanmıştı.

AVESTA, İsveç'te kent, Västeras'ın K.'inde, Dal ırmağı kıyısında; 20 000 nüf. Paslanmaz çelik üretimi. 1636'dan sonra, krallığın bakır paraları burada basıldı.

AVESTA DİLİ a. *Avesta*'nın yazıldığı, doğu grubu iran dili.
—ANSİKL. Çoğu kez *zend* denen avesta dili, iki dil durumunu yansıtır. Daha eski olan *gatha*'ların dili, veda sanskritçesine yakındır. Avesta'nın geri kalan bölümleri daha yeni bir dille yazılmıştır. Sasaniler İmparatorluğu (İ. S. IV. yy.) döneminde kuralları belirlenirken, avesta dili, yalnızca din adamlarının bildiği ölü bir dildi.

AVETİ a. Karada ya da suda avlanan hayvanın eti.
—Mutf. Aveti, pişirilmeden önce genellikle çürümeye bırakılır. Tüylü olanlardan kızartma, yahni, pate yapılır. Postekili olanlar, eti gevrekleşsin ya da tadı artsın diye salamuralanır, tıpkı kasaplık hayvanlar gibi parçalanır: but ve sırtları kızartılır; göğüs ve küreklerinden yahni yapılır.

AVEYRON, Güney Fransa'nın Midi - Pyrenées bölgesinde *département;* 8 735 km², 270 141 nüf.; merkezi *Rodez.* Oldukça dağlık olan arazi (kuzeyde Aubrac ve Viadène platosu, ortada Ségala platosu ile Lévezou tepeleri, güney kısmında Cévennes sıraları) Aveyron ve Lot akarsuları ile sulanır. Ekonomisi tarıma (tahıl, patates), özellikle de hayvancılığa dayalıdır. Bu da dönüştürme sanayisinin (süt ürünleri, en çok da rokfor peyniri; deri tabaklaması) temelini oluşturur.

AVEYRON, Fransa'da ırmak, Aveyron *département*'ında, uzunluğu 250 km: 5 000 km²'yi aşkın bir havzayı akaçlayan ırmak, Sévérac-le-Château yakınında doğar.

AVEZOV (Ömerhanoğlu Muhtar), kazak dilbilimci ve yazar (Kazakistan 1897- *ay.y.* 1961). Taşkent Orta Asya devlet üniversitesi'nde, Leningrad Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde okudu, Kazakistan bilimler akademisi'nde doktor oldu. Kazakistan yüksek sovyeti'ne seçildi. Kazak tiyatro edebiyatının ilk yapıtı olan *Yengi-Kebek* adlı oyunu Ulusal Kazak tiyatrosu'nda sahneledi (1917). *Kündaşlar* (1923), *Tüngi sada* (1934), *Kene han* (1934), *Almazarda* (1937), *Kapa Kıpçak koplandı* (1946) oyunlarını yazdı. Atalarından kazak şairi Abay'ın yaşamını ele alan romanında XIX. ve XX. yy. kazak ulusal bilincini, gelenek ve kültürünü anlattı. Bu roman

Alexandru **Averescu**

Hendrick **Avercamp**
Kış manzarası
Rijksmuseum, Amsterdam

Avignon'un Saint-Benezet köprüsü Notre-Dame-des-Doms katedrali ve Papalar sarayı ile birlikte havadan görünümü

Sovyetler Birliği'nde ve ülke dışında birçok dillere çevrildi.Gogol'den ve Shakespeare'den kazakçaya çevirileri de bulunan yazarın *Hindistan oçerkleri* (1958) ve *Revnak* (1962) adlı iki romanı daha vardır.

AVEZZANO, İtalya'da kent, Abruzzi'de, Aquila'nın G.'inde, eski Fucino gölü kıyısında; 32 000 nüf. Uzay haberleşme istasyonu.

AVFÎ, arap düşünür (Basra ?-?). İhvanüssafaâ (Safâ kardeşleri) diye bilinen islam felsefe akımının beş kurucusundan biri. (→ İHVANÜSSAFÂ.)

AVFÎ, Muhammed bin Muhammed Sedideddin (bazen yanlış olarak **Nûreddin**), iranlı tezkireci ve yazar, (Buhara 1171-Delhi 1233). Öğrenimini Buhara'da yaptı, 1201'e dek orada kaldı.Semarkand'da Batı Karahanlılar'dan Kılıç Tamgaç Han İbrahim'in hizmetine girdi. 1203'te Harizm'e geçti. Horasan'ın ileri gelen edebiyatçılarıyla görüştü. Nişapur (1206), Herat, Gazne, İndüs, Sind ve Gucerat'ı dolaşarak Lahor'a gitti. Sind ve Multan'da saltanat süren Melik Nasireddin Kabaca'nın sarayında bulundu. Burada, İran şiiriyle ilgili ilk tezkire sayılan *Lübâb ül-elbâb* adlı yapıtını vezir Aynülmülk Fahreddin'e sundu (1215). Bir süre Kanbâya'da kadılık yaptı. Kabaca'yı yenen Delhi sultanı İltutmuş'un hizmetine girdi (1228). Edebiyat ve siyaset adamlarıyla ilgili yaşamöykülerini hikâye ve söylentileri derleyen *Cevami ül-hikâyat* ve *Levâmi ür-rivâyât* adlı yapıtlarını İltutmuş'un veziri Nizamülmülk'e sundu.

AVGAN, Uşak'ın Ulubey ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 1 997 nüf. (1990). Belediye. PTT.

AVGIN a. (fars. *avgun*'dan). *Yörs.* **1.** Üstü kapalı su yolu. **—2.** Suyu akıtmak için duvara açılan delik.

AVİANİZE sıf. (fr. *avianisé;* lat. *avis,* kuş'tan). Bir aşının hazırlanması için, kuluçkaya yatırılmış tavuk yumurtalarında ya da civciv embriyonlarında art arda aktarmalar yapılarak üretilen, değişime uğramış virüse denir.

AVİCENNA → İBNİ SİNA

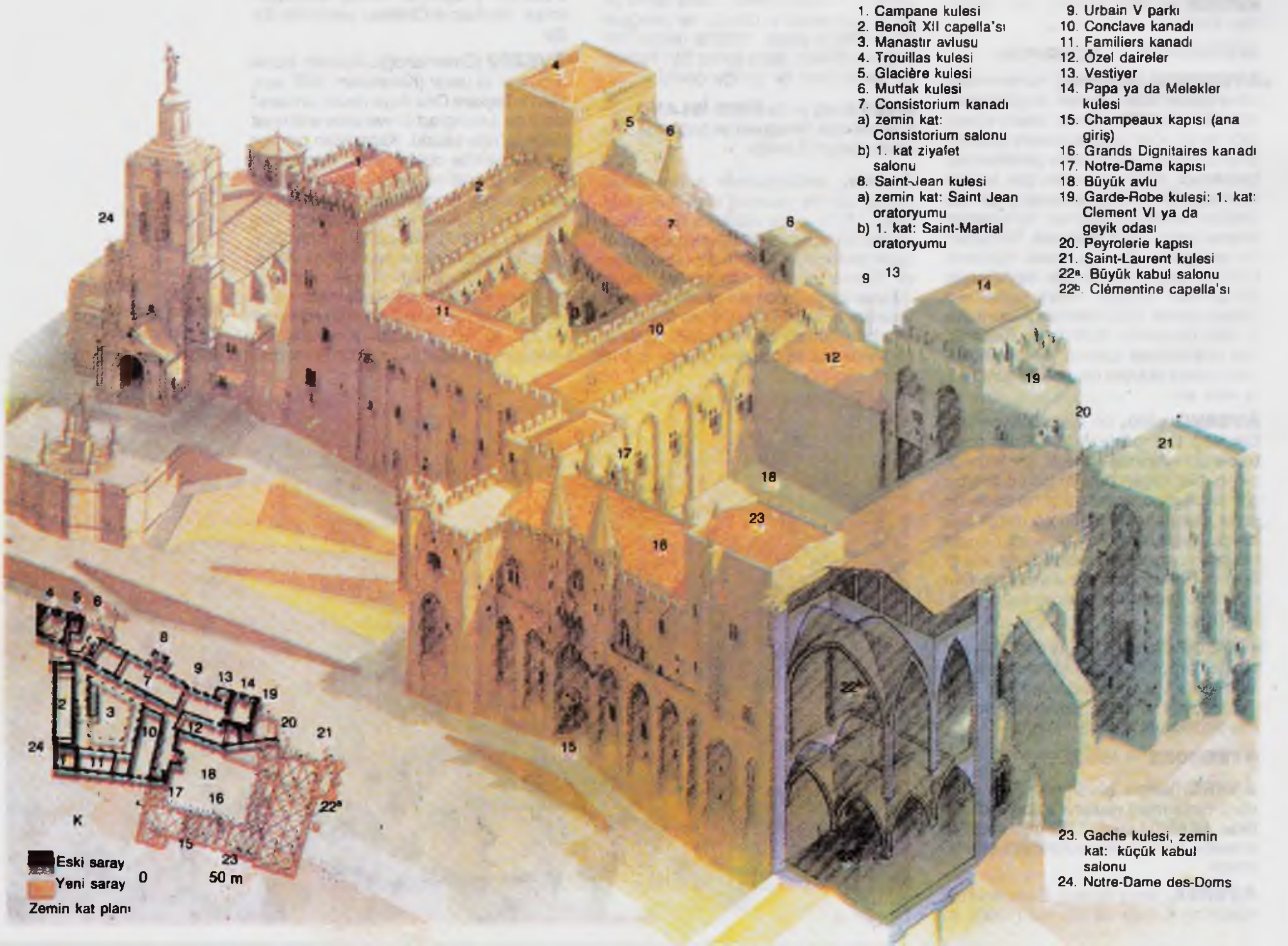
AVİCENNİA a. (İbni Sina'nın latince adı *Avicena*'dan). Balçığın üstünde yükselen hava kökleri (solunum kökleri) bulunan mangrov ağaççığı. (Mineçiçeğigiller familyası.)

AVİCULA a. (lat. *avicula,* küçük kuş). Zool. PTERİA'nın eşanlamlısı.

AVİDAN (David), israilli yazar, ressam ve sinemacı (Tel-Aviv 1934). Günümüz dünyasının düşlemlerini yansıtan şiirler yazdı (*Robinet sans lèvres* [fr. çev.], 1954; *Dix Cryptogrammes d'un télestar* [fr. çev.], 1976).

AVİDİN a. (fr. *avidine*). Biyokim. Yumurta akının bileşimine giren ve sıcaklıkta bozunan protein.

AVİDİUS CASSİUS PUDENS, suriyeli general (öl. 175). Askerlik alanındaki büyük yeteneği Parth seferlerinde (161-166) ortaya çıktı. Marcus Aurelius onu, Suriye legatusu olarak tüm Doğu'ya komuta etmekle görevlendirdi. İmparatorun öldüğü konusundaki düzmece haber üzerine, birlikleri tarafından *imparator* ilan

Avignon'daki Papalar sarayı

edildi (175). Ayaklanmasından üç ay sonra kendi askerleri tarafından öldürüldü.

AVİDYA, sanskritçe sözcük. Bireyi çokluk ve bireysellik dünyasına bağlı kılan, bilgisizliği belirtir. (→ MAYA.)

AVİEMORE, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, İnverness'in G.-D.'sunda. Yaz ve kış (kayak) turizmi merkezi.

AVİGLİANA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Torino'nun B.'sında; 8 800 nüf. Metalurji.

AVİGNON, Fransa'da Vaucluse *dép.* merkezi, Paris'in 68 km G. - G.-D.'sunda, Rhône ırmağı kıyısında, 89 440 nüf. Üniversite merkezi. Büyük tarım bölgesi (bağcılık, meyve ve sebzecilik) ve dünyaca ünlü turizm merkezi (Saint-Benezet köprüsü, Papa sarayı, her yıl düzenlenen tiyatro festivali).

• TARİH. Önce Galyalılar'ın yerleşme merkezi olan, sonradan yaşlı askerlerin yerleştirildiği koloni (*Avenio*) durumuna getirilen ve Romalılar zamanında gelişen Avignon, Ortaçağ başlarında birçok kez elden ele geçti ve yakılıp yıkıldı. Sonra, İtalya'daki öbür kentler gibi, çeşitli metbuluklar altında hemen hemen bağımsız yaşadı (XI.-XII. yy.'lar). 1309-1417 arasında papaların yerleştiği kent, 1348'de Giovanna I d'Angio tarafından papa Clemens VI'ya satıldı. Papaların kesin olarak Roma'ya dönmelerinden sonra, papalık mülkü olarak kalan kent, Fransız devrimi'ne kadar papanın atadığı valiler ya da vali yardımcıları tarafından yönetildi. Fransa kralının, papalıkla her çatışmasında işgal ettirdiği kent, 12 haziran 1790'da Fransa'ya ilhakı yolunda oy kullandı.

• GÜZEL SANATLAR. Avignon'un sanat tarihi, papalığın yerleşmesiyle başlamasa da (bir roma katedrali olan Notre-Dame-des-Doms ve Saint-Benezet köprüsünde [1177-1185] görüldüğü gibi) kentteki sanatın olağanüstü gelişmesinin kökeninde yine bu önemli olay yatar.

Papalık sarayı yan yana iki saraydan oluşur. Benedictus XII ve Clemens VI'nın sarayları. Papa Fransa'nın kuzeyinden kendi özel mimarı Jean de Louvres'u getirmişti; buna karşın, başressamı, Matteo Giovanetti adlı bir italyandı (St-Jean ve St-Martial capella'ları. Büyük kabul salonu).

Avignon festivali, Jean Vilar'ı "Sanat haftası" na davet eden Yvonne ve Christian Zervós ve René Char'ın ön ayak olmasıyla 1947'de başlatıldı. Avignon festivali yirmi yıl boyunca, Vilar'ın ve T.N.P. topluluğunun ayrıcalıklı düşünce ve yaratı alanı oldu. Sahne alanıyla (Papalar sarayı'nın onur avlusu), oyuncular (Gerard Philipe) ve genç izleyici kitlesi arasında yeni ilişkiler araştıran (1954'te Uluslararası rastlaşmalar'ın sahnelenmesi) Vilar, festivali 1966'da dansa, 1967'de de sinema ve müziğe açtı. 1968'de *happening* uygulayacılarının protesto ettiği festival, deneme sahnesinin yeni biçimlerini bir araya getirerek (1971'de "Açık tiyatro", 1974'te "Gueuloir", 1975'te "Yaratı hücresi") ve yeni sahne yerleri (Carmes manastırı, Célestins manastırı) düzenleyerek gelişti.

Avignon müzeleri, dünyanın önde gelen müzelerinden olan Avignon müzesi kurucusunun adıyla CALVET MÜZESİ diye de anılır. 1833'te Villeneuve-Marignan (XVIII. yy.) konağında açıldı, 1933'te eski Cizvit kilisesi'nde kurulmuş bir taş müzesi (Eskiçağ'dan ve Ortaçağ'dan kalma heykeller) eklenerek genişletildi. Calvet müzesi'nde XVIII. yy.'dan kalma daireler, bir demir eşya koleksiyonu, J. Vernet'in, H. Robert'in, David'in, Chassériau'nun resimleri ve birkaç modern tablo (Soutine'in) sergilenir. MUSEE DU PETIT PALAIS, Avignon eski Başpiskoposluk sarayı'nda (XIV. ve XV. yy.) 1976'da açıldı. Burada, Campana markisinin Roma'da oluşturduğu koleksiyondan aktarılmış 300 primitif italyan resmiyle XV. yy. Avignon ve Provence okullarından tablo ve heykeller sergilenir.

Avignon'lu genç kızlar, Picasso'nun 1906-1907'de Paris'te yaptığı tablo (2,44 x 2,33, New York Modern sanat müzesi). Barcelona'nın Avignon sokağındaki bir genelevle ilgili anılarından kaynaklanan ve birçok etütten sonra son biçimini alan yapıt, kübizme ilk adım sayılır. Soldaki figürlerde Cézanne'ın *(Yıkanan kadınlar)*, Greco'nun ve ilkel İberia heykellerinin; daha sonra yapılmış sağdaki figürlerdeyse, 1907'de keşfedilmiş zenci heykellerin etkisi görülür.

ÂVİHTE sıf. (fars. *āvīhte*). *Esk.* Asılı, asılmış.

AVİKULA a. (lat. *avicula*, küçük kuş'tan). Ectoprocta öbeğinden yosunhayvanları kolonilerinin üstünde bulunan, kuş kafası biçiminde küçük sistit.
—ANSİKL. Avikulalar, normal bir bireyin locası üstünde tomurcuklanma sonucu doğar. Polipit körelmiştir; sistitin, altçene görevi yapan ve güçlü kaslarla hareket eden bir kapakçığı vardır. Avikulaların görevi, koloninin beslendiği avları yakalamak ya da yabancı cisimleri koloniden uzaklaştırmaktır.

AVİLA, İspanya'da kent, Castilla la Vieja'da, Castilla sıradağlarının bir kesimini oluşturan Ávila dağlarının eteğinde eyalet merkezi; yüksl. 1 127 m; 40 000 nüf. Makine yapımı. — *Ávila eyaleti* (Castilla la Vieja), 8 048 km^2; 182 678 nüf. Büyük bölümünü, Castilla sıradağlarının yaşamaya elverişsiz, ıssız, yaygın koyun yetiştiriciliğine ayrılmış orta kesimi oluşturur.

• TARİH. Avila önce bir Roma kolonisi, sonra da 714'ten XI. yy.'a dek bir müslüman kenti oldu. 1465'te soylular, burada castillalı Enrique IV'ü tahttan indirip yerine kardeşi Alfonso'yu geçirmeye karar verdiler. 1520'de Comunerolar, krallığa karşı mücadeleyi yönetebilmek için Avila'da Kutsal cunta'yı kurdular. XVII. yy. başlarında Moriskolar'ın kesin olarak sürülmesi, kentin refah düzeyini büyük ölçüde düşürdü.

• GÜZEL SANATLAR. Azize Teresa'nın doğduğu yer olan Ávila, onun kenti olarak tanınır. XII. yy.'ın sonundan başlayarak hızla inşa edilmiş, iki buçuk kilometre uzunluğunda 88 burçlu bir surla çevrili bir Ortaçağ kentidir. Yalnızca gotik katedral (XII-XIII. yy. sonu) surların içinde bulunur. İçinde P. Berruguete ve Juan de Borgoña'nın yaptığı büyük ayin masasıyla, birinci ispanyol Rönesansının bir başyapıtı, Vasco de la Zarza'nın gerçekleştirdiği (1518) Alonsa de Madrigal'in mezarı yer alır. San Vicente roman kilisesi, XII. yy. sonu roman heykellerinin bulunduğu gerçek bir müze durumundadır: kilisenin güney ve batı giriş kapılarıyla, aziz Vicente ve iki kız kardeşinin mezarları. Başrahibi, Büyük Engizisyoncu Torquemada tarafından 1482 ile 1496 yılları arasında yaptırılan Santo Tomás dominiken manastırı'nda, aziz Tomás'ın yaşamının P. Berruguete tarafından resimlenen sunak arkalığıyla, italyan heykelci D. Fancelli'nin gerçekleştirdiği (1512), Katolik kralların tek oğlu veliaht Juan'ın mezarı bulunmaktadır.

Bk. resim sayfa 1040

ÁVİLA (Pedro ARIAS DE) ya da **DÁVİLA** (Pedrarias), ispanyol fatih (Segovia 1440'a doğr. -León, Nikaragua 1531).

Avignon festivali
T.N.P. topluluğu temmuz 1953'te Yeni Saray'ın girişinde Jean Vilar çevresinde

Avignon'lu genç kızlar
(1906-1907)
Pablo Picasso'nun yapıtı
Modern sanat müzesi, New York

1514'te, 20 gemilik bir filo ve 2 000 askerle vali olarak Darien'e gönderildi. Balboa'nın, Kızılderililer ile yaptığı uzlaşmayı kısa zamanda bozdu, Balboa'yı idam ettirdi ve zalimliğiyle ün saldı. Yeni başkenti, Büyük okyanus'un kıyısında, Panama'da kurdu. Daha sonra Nikaragua'yı otoriter bir biçimde yönetti (1527-1531).

Avila'dan ve Ortaçağ'dan kalma (XII. yy. sonu) surlarından genel görünüş

AVİLA CAMACHO (Manuel), meksikalı general ve devlet adamı (Puebla eyaletinde Teziutlán 1897- Mexico 1950). Lazaro Cárdenas'a bağlıydı; 1938'de onun savaş bakanı oldu. Cumhurbaşkanlığı sırasında (1940-1946), Cárdenas'ın köktenciliğine son verdi, ABD'den destek gördü ve *ejidos* adı verilen tarım topluluklarının kurulmasına karşı çıktı.

AVİLÉS, İspanya'da liman kenti, Asturias'ta; 88 000 nüf. (1990). Sanayi merkezi; demir-çelik tesisleri; kimya ve alüminyum sanayileri; cam fabrikası.

AVİLOV (Mihail İvanoviç), sovyet ressam (Petersburg 1882 - Leningrad 1954). İç savaşta Kızılordu'nun ve partizanların kazandığı başarıları yansıtan tablolar yaptı.

AVİNE (EL-), Tunus kentinin (Tunus) havalimanı, kentin 7 km D.'sunda.

Avis →Aviz.

AVİSO a. (isp. sözc.).Spor. Boğa güreşlerinde, yönetmeliğe uygun sürede hasmını öldürmeyen matadora boru sesiyle yapılan uyarı. (Üçüncü aviso'da [muleta hareketinden on beş dakika sonra], boğa sağ olarak gönderilir.)

AVİSTO a. ("görünce" anlamında ital. sözc.).Görüldüğünde ödenmesi gereken poliçelerin üzerine yazılan terim.

AVİTUS, arverne'li soylu (öl. Privas 456). Vandallar'a karşı savaşması için Vizigotlar, kendisine Roma İmparatorluğu tacını giydirdiler; yenilgiye uğrayınca tacı geri alındı (455-456).

AVİYET a. *Yörs.* Herhangi bir nedenle armağan kabul edenin, vermek zorunda olduğu karşılık. (Örneğin, armağan gönderilerek düğüne çağırılan kişi "Aviyeti başım üstüne" der. Bunun!a çağrıyı kabul ettiğini, vereceği armağanla düğüne katılacağını belirtmiş olur.)

avizeçiçeği
(Yucca gloriosa)

AVİYONİKS a. (ing. *avionics*). HAVAELEKTRONİĞİ'nin eşanlamlısı.

AVİZ ya da **AVİS,** Portekiz'de (Portolegre yönetim bölümü) kent, Seda ırmağı kıyısında, Alentejo'da. Eskiden Aviz tarikatının merkeziydi.

ÂVİZ sıf. (fars. *âviz*). *Esk. Asılan, asılı duran, asılmış* anlamlarıyla birleşikler yapar: *dil-âviz* (gönül çeken), *raht-âviz* (elbise asılan askı) vb.

AVİZ hanedanı, Aviz tarikatının büyük üstadı JOÃO I tarafından kurulan Portekiz ikinci krallık hanedanı (1385-1580). JOÃO I'in parlak saltanat döneminden (1385-1433) sonra ardılları DUARTE (1433-1438) ve Afrikalı AFONSO V (1438-1481) soylularin egemenliği altında kalmakla birlikte, Mağrib'e sızmayı hedeflediler. JOÃO II (1481-1495) krallığın otoritesini yeniden sağladı ve ardılı gibi sömürgelerin sınırlarını genişletti; ardılı MANUEL I (1495-1521) soyluların gücünü kırdı, musevi ve müslümanları yurt dışına sürdü ve yerel ayrıcalıkları azalttı. Onun saltanat döneminde Lizbon uluslararası çapta bir kent oldu. JOÃO III'ün saltanatından (1521-1557) sonra Aviz hanedanı zayıfladı. Kral SEBASTIÃO (1557-1578), Alcaçar-Quivir'de Faslılar tarafından mağlup edildi ve kayboldu. Ardılı *Kardinal* HENRIQUE, ocak 1580'de öldükten sonra Portekiz, İspanya'nın boyunduruğu altına girdi.

Aviz nişanı, *Aviz'li Aziz Benedictus nişanı* ya da *Aviz askeri liyakat nişanı* da denir, Portekiz kralı Alfonso I tarafından 1147'de ihdas edilen askeri ve dini nişan. 1789'da, kraliçe Bragança'lı Maria I tarafından laikleştirildi. Üç rütbesi vardır: büyük hizmet, komandör, şövalye. Hareli siyah şeritle takılır. İşareti, yeşil mineli altın haçtır. Portekiz kral ailesinin göçü sırasında, bu nişan Brezilya'ya götürüldü ve burada ulusal nişan olarak benimsendi.

ÂVİZAN be. ve sıf. (fars. *âvizân*). *Esk.* Asılı, asılmış durumda.

AVİZE a. (fars. *âvize*). **1.** Tavana, kubbeye ya da tonoza asılan aydınlatma aracı. *(Bk. ansikl.* böl.) ‖ *Avize taşı,* avize yapımında kullanılan cam ya da kristal parçası. **—2.** *Avize-i gûş,* küpe.

—ANSİKL. Osmanlı döneminde, özellikle XVIII. yy.'dan sonra cami, saray, konak ve yalılarda madenden (pirinç, tunç, dökme demir), ağaçtan, porselenden, camdan ve billurdan yapılmış, gösterişli avizeler kullanılmaya başlandı. İlk avizelerde aydınlatma mumla; XIX. yy.'dan sonra da havagazıyla sağlanıyordu. İstanbul'da, kolları çiçek motifleriyle bezeli çeşmibülbülden avizeler vardı (XVII.-XIX. yy.'lar). Vakanüvis Ahmet Vasıf Efendi'nin (öl. 1806), *Vasıf tarihi*'ne göre, XVIII. yy.'da Tersanei hümayun'da yapımı biten savaş gemileri, denize indirilirken yapılan törenlerde avize, ayna ve kumaşlarla donanıyordu. Topkapı sarayı'ndaki, XVII. yy.'da Fransa'dan armağan olarak gönderilmiş, neceften yapılmış avize ile; Dolmabahçe sarayı'nın muayede salonundaki, İngiltere kraliçesi Victoria'nın armağanı olan 4,5 tonluk, 750 ampullük avize anılmaya değer örneklerdir.

AVİZEÇİÇEĞİ a. Küme halinde dipten süren yalın ve sivri uçlu şerit biçiminde hepyeşil yapraklı, kirli beyaz ya da mor renkte büyük bir kömeç halinde küpe çiçekli, ağacımsı bitki. (Bil. a. *yucca;* zambakgiller familyası.)

—ANSİKL. Özellikle Orta Amerika kökenli olan avizeçiçeklerinin 25 kadar türü vardır. Bunlar zarif görünümleri, görkemli yaprak ve çiçekleri nedeniyle bahçelerde süs için yetiştirilir, sıcak ve güneşli yer ister, tomurcukla ya da çelikle üretilirler. Tozlaşmalarını, *tegeticula* (eskiden *pronuba*) denen bir kelebek ilginç bir yöntemle sağlar. Bir türünün *(Yucca filamentosa)* lifleri, eskiden yetiştiği yörelerde kaba dokuma yapımında kullanılırdı; bir başka türünden *(Y. gloriosa)* ananasınki gibi çok ince lif elde edilir, ama sınai üretimi yapılmaz.

AVİZO a. (isp. *aviso*). Yelken devrinde muhabere ve irtibat hizmetlerinde kullanılan hızlı ve hafif gemi.

ÂVKÖPEKLERİ, Büyükayı'nın kuyruğunun güneyinde yer alan Kuzey gök yarıküresi takımyıldızı. XVII. yy.'da Hevelius betimledi. Ana yıldızı α, Cor* Caroli adıyla da tanınır. Bu takımyıldızda parlaklığı zayıf yıldızlar yer alır. Bununla birlikte çeşitli boyut ve biçimde çok sayıda gökada bulunur. Bunların en ünlüsü M 51, 6,5 milyon ışık yılı uzaklıkta yer alan sarmal bir gökadadır. (→GÖK haritası.)

AVL a. (ar. *ʿavl*). *Esk.* **1.** Feryat. **—2.** Acıma. **—3.** Kötülüğe yönelme. **—4.** Sıkıntı nedeni. **—5.** Bir ailede çocuğun, bakılması gereken kişilerin çok olması. **—6** Mirasın bölüşülmesinde, payların artık (küsurlu) çıkması. (→ AVLİYYE.)

—İsl. huk. → AVLİYYE.

AVLAK a. Av yeri; avı çok olan yer.

—Balıkç. Bir akarsu üzerinde, su çekildiği zaman balıkları yakalamak için kazık ve çakıl kullanılarak yapılan az yüksek su seti.

AVLAK a. (yun. *aulaks,* açılan iz'den). *Yörs.* Dere, vadi.

AVLAKA burnu, Ege denizi'nde, Gökçeada (İmroz) batısında Türkiye'nin batı ucunu oluşturan burun. 40° 07′ kuzey, 25° 40′ doğu. Limni adası yönünde uzanan kayalık ve sivri bir burundur.

AVLAMA a. Avlamak eylemi.

—Ask.denizc. *Denizaltı avlama gemisi,* denizaltı arama aygıtları (sonar, asdic) ile donatılmış, üstünde her tip sualtı tahrip silahları bulunan muhripten küçük gemi. (Bir ana kuvvetin ya da konvoyun denizaltılara karşı güvenliğini sağlar; bunlara refakat muhribi* ya da eskort* da denir.) ‖ *Mayın avlama,* denizde belli bir alana dökülmüş mayınları gemideki özel aygıtlarla (sonar, asdic) algılayıp yok etme. (Mayınların yerleri özel bir sonarla belirlendikten sonra özdevinimli bir mayın imha aracıyla yok edilir. Bu yöntem mayının ateşleme siste-

Türkiye'de yapılan ilk denizaltı **avlama** gemisi ya da refakat muhribi TCG PEYK (D-359) denizaltı, süstü ve hava hedeflerine karşı silahlarla donatılmıştır bir helikopter platformu tam yüklü 1 950 ton boyutları 95 m x 11,8 m x 5,5 m

mine yerleştirilmiş tuzaklardan kurtulmayı sağlar.)

AVLAMAK g. f. **1.** *Bir hayvanı avlamak*, onu yakalamak; ölü ya da dirı ele geçirmek: *Tavşan avlamak. Balina avlamak.* **—2.** *Bir kimseyi avlamak*, yalan ve hile ile onu kandırmak, elde etmek: *İyi bir koca avlamak.*

◆ **avlanmak** edilg. f. Avlamak eylemine konu olmak: *Balina zıpkınla avlanır. Ava giden avlanır* (atasözü).

◆ **avlatmak** ettirg. f. Avlanmasını sağlamak.

AVLAN beli, Antalya'da, Finike-Elmalı karayolu üzerinde geçit (1 090 m).

AVLAN gölü, Anadolu'da karstik göl; Teke yöresinde, Elmalı polyesinin güney kenarında. 8 km^2. Çevresinde, suların yeraltında kaybolduğu düdenler vardır. Düdenlerin tıkandığı ya da yağışların fazla olduğu dönemlerde gölün alanı genişler ve suları bir akaçlama kanalıyla boşaltılır.

AVLANMA a. Biyol. Hayvanlar evreninde çok yaygın beslenme tarzı. Bir avın (hayvansal ya da bitkisel) yakalanması, sonra parçalanıp yenmesi anlamına gelir.

—ANSİKL. Biyol. Bitkilerle beslenen hayvan türlerinde (bitkicil, otçul ya da meyvecil türler), ağız aygıtı, kırpmaya (inek, mayısböceği), sokmaya ve emmeye (ağustosböceği) ya da balözü emmeye (kolibri, kelebek) elverişlidir. Hayvanları avlayarak beslenen türlerin (etçil ve böcekçil türler) ya önlerinden geçen avı tutmak (örümceklerin ağları, karıncaaslanı larvalarının tuzakları) ya avları kovalamak ve yakalamak (hızlı hareket etme ya da pusuda bekleme ve sıçrama) ya da avlarını öldürmek (yılanların ve su bitlerinin öldürücü dişleri ve zehirleri) için genellikle çok yetkin bir dizi uyarlanma geçirmeleri gerekmiştir. Kimi avcı hayvan yalnız sıvıyla beslenebilir ve bu nedenle avına sindirici enzimler şırınga ederek bir dış önsindirime başvurur, sonra avını yutar. Bazı ender böcekçil bitkiler (sinekkapan, böcekyiyen), hatta karıncaaslanının larvası ve bazı su bitleri de aynı yola başvurur, oysa örümcekler avlarını sıkıştırıp sokar, sonra içlerini emerek boşaltırlar.

Canlı maddenin, beslenme zinciri boyunca en hızlı dolaşımını sağlayan yöntem avlanmadır.

AVLANMAK gçz. f. Av yakamaya çalışmak; av sporu yapmak, ava çıkmak: *Aslanlar sabah alacakaranlıkta avlanırlar. Avlanmak üzere ormana gitmek. Özel arazisinde avlanır.*

AVLANMAK → AVLAMAK.

AVLATMAK → AVLAMAK.

AVLED CELAL, Büyük Sahra'nın Cezayir kesiminde vaha, Beskra'nın G.-B.'sında; 22 700 nüf.

AVLED ENACA, Cezayir'de (Cicel ili) kent; 43 200 nüf.

AVLİYYE a. İsl. huk. İslam hukukunda mirasçıların paylarının toplamının ortak paydadan fazla olması hali. (Böyle bir durumda, paylar toplamı payda yapılır. Bununla her vârisin payında pay oranına göre belli bir azalma olur.)

AVLONYA → VLORË.

AVLONYALI FERİT PAŞA → FERİT PAŞA (Mehmet).

AVLU a. Mim. Bir eve, yönetim ya da eğitim yapısına vb. bağlı, duvarlar ya da binalarla çevrili üstü açık alan. (Bk. *ansikl.* böl. Mim.). || *Arka avlu*, bir yapının dışında yer alan ve çıkışı sağlayan küçük avlu. || *Dış avlu*, osmanlı camilerini çevredeki evlerden ve sokaklardan ayıran, duvarla çevrili bölüm. (Eşanl. HARİM.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Giriş avlusu*, bir tapınağın, bir kilisenin ana cephesi önünde yer alan avlu. (Erken hıristiyan dönemde atriumla, hatta narteksle karışır;Ortaçağ'da burası, bir bazilikaya, bir katedrale giriş yeridir. Adalet dağıtmak ve misterler temsil etmek için düzenlenmiştir.) [Eşanl. PARVİ.] || *İç avlu*, konutlarla çevrili avlu. — Osmanlı camilerinde genellikle ortasında şadırvan bulunan avlu. (Eşanl. HAREM.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ön avlu*, bir şatoda şeref avlusundan önce gelen ve genellikle de bir parmaklıkla ondan ayrılan avlu.

—Din. tar. Kudüs tapınağının sunağı çevresinde yer alan avluların tümü. (Şu bölümlere ayrılırdı: 1. Yahudi olmayanların girebildiği paganlar [Gentilesler] avlusu; —2. Yahudi kadınların avlusu; —3. İsrailoğulları'nın [erkeklerin] avlusu; —4. Yalnızca Leviler'in ve rahiplerin girebildiği rahipler avlusu.)

—ANSİKL. Avlu, hizmet verdiği yapıların iç düzenlemesini yönlendiren bir öğedir. İlkçağ'dan bu yana evler, Uzakdoğu'da olduğu gibi Akdeniz bölgesinde de bir avlunun çevresinde düzenlenir. (III. binyıldan başlayarak Ur'da, Eski Yunan'da *peristylos*, Roma'da *atrium*, İtalya'da *cortile*, İspanya'da *patio* vb.) Avlu, bir tapınaktan önce yer alarak ya da onu çevreleyerek, yapıya girişi sağlar *(giriş avlusu)* ya da onun içinde yer alır (cami, medrese...). Bu ikili işleve, revaklı alanlarda *(agora, forum)*, kervansaraylarda ve manastırlarda da rastlanır. Hatta avlu yerini, aynı işi gören sofa, hol gibi korunaklı bölümlere de bırakabilir.

Ortaçağ kalesinin avlusu, klasik dönemde, şatoda olduğu gibi kent konaklarında da ana giriş kapısıyla konut arasında bir ara alana dönüşür: bu, kimi zaman bir ön avludan sonra gelen bir şeref avlusudur.

İtalyan sarayları, Akdeniz tarzında revaklı bir avlu çevresinde düzenlenir. Buna karşılık Louvre'un kare avlusu, birbirinden bağımsız iç mekânları çoğaltan parmaklıklı bir düzenlemeye daha elverişlidir.

Avlu, türk mimarlığında da (cami, medrese, kervansaray, darüşşifa, saray yapılarında) hem işlevsel hem de öteki mekânlar arasındaki bağlantıyı sağlayan en önemli bölümlerden biridir. Osmanlı camilerinde yaklaşık insan boyunda duvarlarla çevrili *dış avlular*, demir şebekeli pencereler ve kapılarla dışa açılır. Bu avlular genellikle çevreyle aynı düzeydedir. Ancak İstanbul'daki Süleymaniye ve Fatih camilerinde olduğu gibi çevreden farklı düzeyde olan olan örnekler de vardır. *İç avlular* camiye bitişik, genellikle kare ya da diktörtgen planlı bölümlerdir. Bunlar selçuklu medreselerinin revaklarla çevrili, üstü açık avlularına benzer. İç avluya anıtsal bir taçkapıyla geçilir. Ayrıca, yanlarda da küçük birer kapı vardır. Mermer ya da kesme taş döşeli bu bölümün ortasında şadırvan bulunur.

Avlu, yöreden yöreye değişiklikler göstermekle birlikte, havuzu, şadırvanı, kuyusu, çiçekliği, çeşmesi, tandırı, ocağı, çevresine yerleştirilmiş mekânlarıyla türk evinin en işlevsel bölümlerinden biridir. Özellikle yaz aylarında günlük yaşam burada geçer ve kışlık hazırlıklar burada yapılır. Toprak ya da taş döşelidir. Sokakla evin bağlantısı da bu bölümle sağlanır.

AVLUGÜME, Tar. coğ. Bursa'nın İnegöl ilçesi, merkez bucağına bağlı Gülbahçe köyünde, eski *Tatavlenon Kome* kentinin bulunduğu kesim.

AVMAN (Nurhan), türk hekim (Tekirdağ 1928). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1952). ABD'ye giderek Northwestern Üniversitesi cerrahi bölümü'nde, Prof. Thorek'in asistanlığını yaptı (1954-1956).1956'da Boston'da Lahey kliniği'nde nöroşirürji asistanı oldu, Harvard üniversitesi tıp fakültesi'nde araştırmacı ve yardımcı profesör olarak çalıştı. (1959 -1960). Türkiye'ye döndüğünde (1960) Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi nöroşirürji bölümü'nü kurdu. Burada direktör olarak görev yaptı (1960-1965). Ankara Üniversitesi'ne geçerek (1965) burada da Tıp fakültesi'nin nöroşirürji kliniğini kurdu ve aynı bölüme kürsü başkanı oldu.

Mikroskop ile beyin sinirleri üstünde yaptığı ameliyatlarla, mikronöroşirürji dalında dünya çapında ün sağladı. Beynin iki parçası arasında, "Corpus Collesium" denilen sinirsel doku üstündeki ameliyatları başarıyla gerçekleştirdi. Bu konudaki çalışmalarından dolayı, 1977 Sedat Simavi sağlık bilimleri ödülü'nü kazandı.

AVN a. (ar. ʿ*avn*). *Esk.* **1.** Yardım: *"Meded Allah meded avn ü inayet senden"* (Baki, XVI. yy.). **—2.** Süleyman peygambere yardım eden bir cin. **—3.** *Avn-i hak, avn-i ilahi*, tanrı yardımı.

◆ sıf. Yardımcı, yardım eden.

AVNİ sıf. (ar. ʿ*avn* ve -*i*'den ʿ*avnî*). *Esk.* Yardıma ait, yardımla ilgili.

AVNİ, Mehmet II'nin şiirlerinde kullandığı mahlas.

AVNİ Yenişehirli, asıl adı **Hüseyin Avni,** türk şair (Yenişehir [bugünkü adı Larissa/Yunanistan] 1826 ? - İstanbul 1883). Sıtkı Ebubekir Paşa'nın oğlu. Vidin valisi Sami Paşa'nın kâtipliğini yaptı (1853), Üsküdar bidayet mahkemesi üyeleğinde bulundu (1855). Bağdat valisi ve Irak müşiri Mustafa Nuri Paşa'nın divan kâtibi oldu (1859). Meslek yaşamının daha sonraki ayrıntıları bilinmiyor. Mevlevi tarikatına girdi. Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi Nafiz Efendi'nin damadıydı. Türk şiirinin batı örneğine uygun yolda yenileştiği Tanzimat döneminde divan şiirinin son temsilcilerinin en başarılısı sayılıyordu. Divan şiiri geleneğine uyarak aşk, şarap vb. temaları yanında —mevlevi olması dolayısıyla— tasavvuf temalarını da işledi. Ölümünden sonra bastırılan *Divan*'ı (1890), şiirlerinin ancak bir bölümünü içerir. Öteki yapıtlarının başlıcaları şunlardır: Farsça *Divan, Âteşkede* (Şeyh Galip'in *Hüsn ü Aşk*'ına nazire olarak yazılmış mesnevisi; yarım kalmıştır), *Mir'ât-ı cünun* (obur, inatçı, kuşkucu, kıskanç vb. gibi tipleri mizah yoluyla anlatan mesnevisi), *Nihan-ı kazâ* (Nef'i'nin *Siham-ı kaza*'sı yolunda yazılmış yergiler kitabı). Yenişehirli Avni, bunlardan başka Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin üç cildini nesirle türkçeye çevirmiş; yarım kalmış bir *Istılahat lugatı* (terimler sözlüğü) hazırlamıştır. Rumcadan bir de roman çevirisi *(İntak)* vardır. (→ Kayn.)

Avni Dilligil tiyatro ödülleri, bir tiyatro dönemi içinde İstanbul'da sahnelenen en başarılı tiyatro çalışmalarına (yazar, yönetmen, reji, oyuncu, sahne tasarımı vb. dallarda) verilmektedir. Tiyatro sanatçısı Avni Dilligil*'in ailesi tarafından, 1978 yılında kurulmuştur.

AVNİ ÖMER EFENDİ → ÖMER AVNİ EFENDİ.

Avni Paşa

AVNİ PAŞA, ailesi **Zaimler** soyadını aldı, türk asker ve siyaset adamı (Manastır 1876 - Ankara 1930). Harp okulu'nu bitirdi. Biga mutasarrıflığı, Konya mevki komutanlığı yaptı. Konya'daki Delibaş ayaklanması sırasında, elindeki az sayıda kuvvetle, ayaklananlara karşı direnmeye çalıştıysa da tutsak düştü (1920). Ankara'da toplanan TBMM'ye Saruhan (Manisa) milletvekili seçildi. Daha sonraki dönemlerde Cebelibereket milletvekilliği yaptı (1923-1930).

AVNİYE a. (Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın adından ʿ*avniyye*). Bir tür kukuletalı asker kaputu, yağmurluk.

—ANSİKL. Sultan Abdülaziz döneminde yaygınlaşan avniye, çoğunlukla siyah ya da devetüyü renkli çuhadan yapılırdı. Bedeni, kolları bol, eteği ayak bileği uzunluğundaydı. Önleri, kukuletanın kenarları, omuz, yan ve kol dikişleri aynı renkte şeritle çevrilirdi. Yeniçerilerin eskiden de kullandığı bir tür gocuğun değişik biçimiydi. Serasker Hüseyin Avni Paşa tarafından, ordu subayları için de sokak giyimi olarak kabul edildiğinden bu adı aldı. II. Meşrutiyet döneminde de kullanıldı.

AVNULLAH KÂZIMİ, asıl adı **Mehmet Selim,** türk gazeteci ve siyaset ada-

mı (İstanbul 1868 - ? 1914). Mürüvvet gazetesini çıkarırken tutuklanacağı korkusuyla Avrupa'ya kaçtı. Yurda döndükten sonra Avnullah Kâzımi adını kullandı. Müşir Fuat Paşa olayı dolayısıyla tutuklanarak Sıvas'a sürüldü; kaçma girişimi üzerine Sinop kalesine kapatıldı. 1908 Meşrutiyeti'nde İstanbul'a döndü: Fedakâran-ı millet cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alarak başkanlığını üstlendi (1908). İttihat ve Terakki'ye muhalefet etti: Hukuk-ı umumiye gazetesini çıkardı. Babıâli'ye baskın ve İttihat ve Terakki'ye komplo savıyla tutuklandı. Suçsuz bulunarak Kerkük mutasarrıflığına atandı. 31 Mart olayı nedeniyle yargılandıysa da yeniden aklandı. Yapıtları: *Son müdafaa* (1911), *Divan-ı harb-i örfi ve Avnullah Kâzımi* (1912).

avokado (ağaç ve meyve)

AVODİRE a (fr. *avodire*). Tropikal Afrika'da yetişen ağaç *(Turraeanthus africana)*. [Parlak ve cilalı, yumuşak ve hafif beyaz odunu ışıkta hafifçe sararır ve oldukça ince dokuludur; ince marangozlukta, iç dekorasyonda kullanılır. Hareli tomrukları kaplama işlerinde çok aranır. Tespihağacıgiller familyası.]

AVOGADOR a. (ital. sözc.). Venedikli magistratuslara verilen ad. Üç kişi olan avogadorlar XII. yy.'dan başlayarak mahkemelerde savcılık görevi yaparlar, hükümetin kararları üzerinde, yürütmeyi durdurucu veto hakkını kullanırlardı.

AVOGADRİT a. (öz. a. *Avogadro*'dan). Miner. Doğal bor ve potasyum fluorür.

AVOGADRO (Amedeo DI QUAREGNA E CERETTO, — *kontu*), italyan kimyacı ve fizikçi (Torino 1776 - *ay. y.* 1856). Doğduğu kentte hukuk öğrenimi gördü ve çalışma yaşamına vali sekreteri olarak başladı. Kendini yetiştirmiş, sağlam bilimsel bilgiler edinmişti. Bu sayede, Vercelli Krallık koleji'nde matematik ve fizik profesörü (1809), daha sonra da Torino Üniversitesi'nde yüksek fizik profesörü oldu (1820). Gazların karışımıyla ilgili Gay-Lussac yasalarının bulunmasından iki yıl sonra, gazların molekül kuramına bu yasaların uygulanması üstüne önemli bir çalışmasını yayımladı. 1811'de ünlü varsayımını ortaya attı: aynı sıcaklıkta, eşit hacimli değişik gazlarda, her zaman aynı sayıda molekül bulunur. Buna dayanarak gazların molekül kütlelerini ortaya koydu. Gazların molekül kütlesiyle yoğunluğu arasında orantı ilişkisi kuran *Avogadro yasası* kimyanın temel yasalarındandır.

Avogadro sayısı. Fiz. ve Kim. Bir molekül-gram içindeki molekül ya da bir atom-gram içindeki atom sayısı. (N ile gösterilir.) Günümüzde kabul edilen değeri $6{,}0221 \times 10^{23}$ tür ve bu sayının hesaplanmasında kullanılan on beş kadar değişik yöntem vardır.

AVOİNE, Fransa'da (İndre-et-Loire) komün, Chinon'un 8 km K.-B.'sında, 1 331 nüf. Loire ırmağı kıyısında, Chinon santralı da denen nükleer santral.

AVOİRDUPOİS a. (fr. sözc.). İngiltere' de ve ABD'de değerli metaller, taşlar ve ilaçlar dışındaki her tür mala uygulanan ağırlık sistemi. Bu sistemde bir pound'un değeri 16 ounce'tur (453, 592 428 g). [AVERDEPOIS de denir.]

AVOKADO a. (isp. *abogado*'dan). Sıcak bölgelerde yetiştirilen, her mevsimde yeşil yapraklı meyve ağacı ve aynı ağacın armut biçimindeki meyvesi. (Bil. a. *persea;* defnegiller familyası; yüz kadar tür.)
—ANSİKL. Avokadonun ekvatordan akdeniz iklimi kuşağına kadar Amerika'da yetiştirilen en yaygın türü *(Persea gratissima)*, 5-15 m boyunda güzel bir ağaçtır. Şimdiki bütün avokado çeşitleri, üç büyük ırkın yer aldığı *persea* cinsinden türemiştir: Meksika ırkı *(P. americana* var. *drymifolia)*; Antil ırkı *(P. americana* var. *americana)*; Guetalama ırkı *(P. nubigena* var. *guatemalensis)*. Avokado tohumla ve aşıyla çoğaltılır. Amerikaarmudu da denen meyvesi armut biçiminde, uzun saplı, yeşil ya da mor renkli, ince ama sert kabuklu, kokulu ve tereyağı kıvamında etli bir meyvedir. En başta yenerek tüketilir, ama yağ oranı yüksek olduğundan, kozmetik sanayisinde ve eczacılıkta kullanılmak üzere yağ üretiminde de kullanılır. En çok yetiştirildiği yerler: Kaliforniya (ABD), İsrail, Florida (ABD), Güney Afrika, Brezilya, Martinik. Düzenli olarak yetiştirilen avokado ağacından hektar başına 9-15 ton meyve elde edilir.
Türkiye'de Akdeniz bölgesinde (Antalya, Adana) yetiştirilen avokadonun kokulu meyveleri daha çok meze olarak ve reçel yapımında kullanılır.

AVOLA, İtalya'da liman kenti, Sicilya' nın doğu kıyısında, Siracusa'nın G.'inde 29 200 nüf.

AVOMETRE a. (*Amper, Volt, Ohm* ve *metre*'den). Elekt. Akım yeğinliklerini, potansiyel farklarını ve elektrik dirençlerini ölçmeye yarayan ölçü aygıtı. (Eşanl. MÜLTİMETRE.)

AVON, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere bölgesinde, Severn halicinin sol kıyısında; 1 337 km²; 954 300 nüf. (1988). Merkezi *Bristol.*

AVON, Büyük Britanya'da birçok akarsuyun ortak adı. Başlıcaları şunlardır: Severn ırmağının, Cotswold Hills eteklerinde akan ve Stratford'dan (Shakespeare burada doğmuştur) geçen kolu; Costswold Hills sırtlarından doğarak sırtların çevresini dolaşan ve Bristol'dan geçtikten sonra Severn halicine dökülen ırmak.

AVONDANO (Pedro Antonio), italyan asıllı portekizli kemancı ve besteci (Lizbon 1714 - *ay. y.* 1782). Bir *sinfonia*, operalar *(Il Mondo de la Luna,* 1765), 2 oratoryo *(Il Voto de Jefte, Adamo ed Eva)* bıraktı. Lizbonlu müzikçileri bir araya getirerek Santa Cecilia derneği'ni yeniden düzenledi.

AVONMOUTH, Büyük Britanya'da yerleşme, İngiltere bölgesinde, Bristol yerleşme alanının batı kesiminde. Metalürji. Gübre fabrikası.

AVOS a. Macao'nun ufak para birimi.

AVOUÉ a. (fr. *avoué*). Fransa'da, istinaf mahkemelerinde tarafları temsil eden ve duruşma süresince usul işlemlerini yerine getiren bakanlık görevlisi.

AVRAAM → İBRAHİM.

AVRANCHES, Manche *arrondissement*'ının (Fransa) merkezi, Avranchin'in eski merkezi, Sée halicinin yanı başında yükselen bir tepe üstünde (yüksl. 104 m); 11 319 nüf. Kent, 1944'te bombardımanlardan büyük zarar gördü.
—Tar. Eskiden bir roma askeri üssü olan Avranches *(Abrincatum)*, daha sonra Normandiya düklüğünün bir parçası ve kültür merkezi oldu. Yüz Yıl savaşları sırasında çok zarar gördü. 1404'ten 1418'e kadar Fransızlar'ın, sonra İngilizler'in eline geçti ve nihayet 1450'de fransız orduları başkomutanı Richemont kontu tarafından geri alındı. 1562'de calvinciler tarafından tahrip edilen Avranches, 1589'da Henri IV'ü kral olarak tanımayı reddetti ve ancak uzun ve inatçı bir direnişten sonra, 1591'de teslim oldu. 1639'da aşırı tuz vergisi yüzünden krallık yönetimine başkaldıran baldırıçıplakların isyan merkezi bu kentti. 31 temmuz 1944'te, I. amerikan ordusu tarafından alman cephesinde açılan gediğe, *Avranches gediği* denir. Gediğin açılmasından bir gün sonra, Eisenhower, Patton'un III. ordusunu buradan Bretagne ve Paris havzasına doğru hücuma geçirdi.

AVRANGABAD → EVRENGABAD.

AVRANGZİB → EVRENGZİB.

AVRAS *(cebel)*, Cezayir'in güney-doğu' sundaki (Avras ili) dağ kütlesi. Sahra Atlasları'nın (Zab dağları) doğusunda yükselir. Cebel Şelia'da 2 328 m'ye ulaşarak, Kuzey Cezayir'in en yüksek tepesini oluşturur. Bol yağış alan kuzey yamaçlarının ormanlık ve çayırlık olmasına karşılık, kıraç olan güney yamaçlarında kurakçıl bitkiler yetişir. Havzadaki yıkıntılar, sulama kanalları, zeytinyağı üretim yerleri vb. Roma döneminden kalmadır. Romalılar'ın bir dizi kalesi, Avras'ın kuzey eteklerinde yer alır. Bölgenin yerleşik halkı olan Berberiler, Ukbe bin Nâfi komutasında Mağrib'e giren arap ordularına büyük kayıplar verdirdiler. Avras kabileleri, Küseyle'nin yönetimindeki öteki berberi kabileleriyle birleşerek bir krallık kurdular. Bu krallığın, arap komutanı Züheyr bin Kays tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Avras, müslümanlara karşı koyanların merkezi durumuna geldi. Bu durum, Cerâve kraliçesi Kâhine destanına konu olan savaşlarla son buldu (VII. yy. başları). Bu tarihten sonra, Trablusgarp ve İfrikiye'den gelen Berberiler Avras'a yerleştiler. Bunlar, ya kendi istekleri ya da zorla müslümanlığı kabul ettiler. Ancak, sünnet ehli inançlar yerine, bu inanca ters düşen, ibadilik ve nekkârilik gibi inançları benimsediler. Arap asıllı bir kavim olan Hilaliler'in işgali, bölgenin araplaşmasına yol açtı. Bu dönemden sonra yöre halkı, önce Hafsiler, sonra da Osmanlılar'a karşı bağımsızlıklarını korumayı bir oranda başardılar. Türkler, buraya kendilerine bağlı yönetici-

Avras'tan bir görünüm

ler yerleştirdiler, ama onların egemenlikleri de uzun sürmedi. Bölge halkı, temeli köye dayalı eski siyasal örgütlenme sistemlerini korudu. Köyler, seçimle iş başına gelen bir topluluk tarafından yönetildi. Fransız işgali (XIX. yy. başları) bu yönetim biçimini pek değiştiremedi. Hukuk alanında, daha çok maliki fıkhı egemen oldu ve fransız hukukunun yanı sıra gelenek ve göreneklerle birlikte varlığını korudu.

AVRASYA a. Avrupa ile Asya adlarının birleştirilmesiyle, bu iki anakarayı belirtmek için türetilmiş ad.
—ANSİKL. Avrupa'nın anakara sayılması, daha çok kültür özelliklerine, dünyada oynadığı önemli role ve geleneğe dayanır; doğal bakımdan kesin sınırlarla Asya'dan ayrılmamıştır ve onun K.-B'daki bir yarımadası durumundadır. Bu nedenle, özellikle coğrafyacılar ve yerbilimciler, bu iki anakarayı bir bütün olarak belirtmek için Avrasya adını kullanırlar.

AVRAT a. (ar. *avret*'ten). *Halk.* **1.** Karı, eş. **—2.** Kadın. **—3.** *Avrat ağızlı*, karısının sözünden çıkmayan erkekler için kullanılır. || *Avrat oynatmak*, kadın oynatarak eğlenmek. || *Avrat pazarı*, cariyelerin satıldığı pazar (esk.); kadınların öteberi sattıkları yer (yörs.).
—Tar. *Avrat pazarı*, Osmanlı devletinde alıcı ve satıcılarını kadınların oluşturduğu pazarlara verilen ad. (Bu tür pazarlar XIX. yy.'ın sonuna kadar varlığını korudu. En ünlüsü, İstanbul'da kurulduğu semte adını veren, Cerrahpaşa-Kocamustafapaşa caddesi boyunca kurulan pazardı.)

AVRÂT çoğl. a. (ar. *ʿavret*'in çoğl. *ʿavrat*). *Esk.* **1.** Vücutta görünmemesi gereken yerler. **—2.** Kadınlar; kadın eşler.

AVRE, Normandiya'da (Fransa) ırmak, Eure ırmağının kolu (sol kıyıdan); 72 km. Verneuil-sur-Avre'dan geçer. Sularının bir bölümü, 134 km'lik bir su kemeriyle Paris'e ulaştırılır.

AVRE, Fransa'da (Picardie) ırmak, Amiens' in doğu banliyösünde; sol kıyısından Somme ırmağına kavuşur; 59 km.

Avreş, Elazığ yöresinde yaygın, halay türü bir erkek oyunu. Ağırdan başlayıp giderek hızlanır.

AVRET a. (ar. *ʿavret*). İnsan vücudunda gösterilmesi ayıp sayılan yer, edep yeri: *Namaz kılarken setr-i avret şarttır.* (*Avret yeri* de denir.)
—ANSİKL. İsl. Namazda örtülmesi gerekli (namazın rükünlerinden) olan yerlere "avret mahalli", buraları örtmeye de "setr-i avret" denir. Avret mahalli, erkeklerde göbek ile dizkapakları (dahil) arasındaki vücut kısmıdır. Kadınlarda ise eller, yüz ve yaygın görüşe göre, ayaklar dışında tüm bedendir.

Avrora, Baltık denizi rus donanması kruvazörü. Mürettebatı, Petrograd'da Kışlık saray'a hücum ederek 1917 Ekim devrimi'nde kesin bir rol oynadı. Avrora sonradan müzeye dönüştürüldü.

AVRUPA, Jüpiter*'in 7 ocak 1610'da Galilei tarafından keşfedilen ikinci uydusu. Çapı: 3 130 km. Ortalama yoğunluğu: 3,0. Jüpiter'e ortalama uzaklığı 671 000 km. Dolanım süresi: 3,551 g. 1979'da amerikan Voyager sondaları yüzey fotoğraflarını çekti. Yüksek yansıtıcı gücünden (% 64) ve kızılaltı tayfından da anlaşılacağı gibi yüzeyin büyük bölümü buzla kaplı ve çok düzgündür. Bununla birlikte karmaşık, koyu renkli bir çizgi ağı görülür; bu ağ kimi kez yüzlerce kilometreye yayılır ve büyük olasılıkla kırıklardan oluşmuştur. Öte yandan bu uydunun ortalama yoğunluğu Ay'dan çok az düşüktür; dolayısıyla kayalardan oluşan bir yapısı vardır ve 100 km'yi geçmeyen buzdan bir kabukla kaplıdır. Ayrıca belli ölçüde bir etkinlik göstermesi olasıdır.

AVRUPA a. Mahmut II ve Tanzimat dönemlerinde, batı modasından esinlenilerek biçimlendirilmiş giyim-kuşam eşyasına verilen ad. Halk arasında *ayropa* da denirdi.

Avrupa *(Yeşil)*, Ortak pazar ülkelerinin tümüne, tarımsal sorunlar sözkonusu olduğunda verilen ad.

AVRUPA, beş kıtadan biri; 10,5 milyon km²; 700 milyon nüf.

fiziksel coğrafya

• *Avrupa'nın sınırları.* Akdeniz'in Afrika'dan ayırdığı güneyde, batıda (Atlas okyanusu) ve kuzeyde (Kuzey Buz denizi) Avrupa'nın sınırları kesinse de, gene de buralardaki bazı toprakların Avrupa'nın içinde yer alıp almadığını belirlemek sorun olmaktadır: Avrupa ile Amerika'nın arasında, hemen hemen yarı yolda bulunan İzlanda'yı bir Avrupa ülkesi sayabilir miyiz? Halkının çoğu katolik olan, ama arap kökenli bir dil konuşan Malta'yı Avrupa'ya mı, yoksa Afrika'ya mı bağlamalıdır? Ne var ki, Avrupa'nın sınırları, en çok, gerçek doğal sınırların bulunmadığı doğuda sorun olmaktadır. Çoğu coğrafyacıların Avrupa ile Asya arasında saymaca bir sınır olarak kabul ettiği Ural dağları, kolaylıkla aşılabilen dağlardır. Bazı coğrafyacılar Avrupa'nın sınırlarını Rusya'nın batı sınırında sona erdirirler, bu da Avrupa'nın yüzölçümünü yarıya indirir. Bazılarıysa, Avrupa'yı Avrasya adı verilen çok büyük bir kıtanın bir yarımadası sayarlar.

• *Yüzey şekilleri.* Avrupa, kuzeyden güneye doğru dört büyük bütünden oluşur.

Birinci Zaman'ın başında kıvrımlanmış, Üçüncü Zaman'da tektonik kırılmalarla az çok gençleşmiş Kaledonya dağoluş evresinin eski kütleleri, Iskandinavya'dan Büyük Britanya adalarına kadar birbirini izler. Billurlu kayaçlı bu kütleler, yüksek yüzeylerdir; yüzey şekillerinin ana çizgisini, İskoçya'daki Glen More'da olduğu gibi, vadilerin çok derine gömülmesi ("oyuklu yüzey şekli") belirler. Dördüncü Zaman inlandsislerinin (kara buzullarının) etkisi çok önemli olmuştur: kayalık yüzeylerin aşınması; buzulların erimesi sırasında deniz düzeyinin yükselmesi sonucu denizin istila ettiği tekne vadilerin oyulması (Norveç kıyılarındaki fiyordlar ve İskoçya kıyılarındaki firth'ler [haliç]).

Kuzey Avrupa'daki büyük ovalar, Kaledonya devri sıradağlarının G.'inde, Flandre' dan Rusya'ya kadar uzanır. Ovalar doğuya doğru genişler. Çoğunlukla bu ovaların altında tortul araziler yer alırsa da, bazen Cambriaöncesi temelin yüzeye çıktığı da olur. Yapısal yüzey şekilleri, inlandsislerin bu ovaların kuzeyini örttüğü ve etkilerini ovaların güneyine kadar yaydıkları dönemde çökelen kalın akarsu-buzul dolgusu altında gizlenir. Bu dolgu gereçleri (dip buzultaşları) akış düzenini bozmuş ve binlerce gölün çanaklarda (Finlandiya, Pomeranya, Mazurya) oluşmasına yol açmıştır; inlandsislerin çeşitli ilerleme evrelerini belirleyen uç buzultaşları tepelerden oluşan bir yüzey şeklinin (Beyaz Rusya ve Baltık tepeleri) meydana gelmesine yol açarken, buzul dilleri önündeki akış kanalları, doğu-batı yönünde ilerleyen ve günümüzde bazı büyük ırmak (Elbe, Vistül) kesimlerinin izlediği geniş vadiler oymuş, rüzgârlar da kum örtüleri ve daha güneyde, lös örtüleri çökeltmiştir. Almanya'dan (Börde) başlayarak Thüringen, Saksonya ve Silezya üzerinden Ukrayna'ya kadar uzanan bu lös kuşağı kıtanın en verimli tarım topraklarının oluşmasını sağlamıştır.

Hercynia dağoluşuyla kıvrılan eski kütleler bu ovaların güneyinde yayılır. Burası Avrupa'nın en çeşitli, en çok bölmelere ayrılmış bölgesidir. Birinci Zaman'ın ortasında kıvrımlanmış bu kütleler, Üçüncü Zaman'da kırıklarla az çok parçalanmıştır (bu özellikleri, dağların çeşitli yükseklilerde olmasını açıklar): Üzerlerinde yanardağ kökenli yüzey şekilleri (Auvergne; Almanya'da Vogelsberg) yükselebilen bu hantal dağlar (Vosges balon'ları), çok

Avrupa'nın yüzeyi
Voyager 2'nin 9 temmuz 1979'da 241 000 km uzaklıktan çektiği fotoğraf

derinlere gömülmüş vadilerle yarılmıştır. (şistli Reinisches Schiefergebirge kütlesinde Ren'in açtığı geçit). Tektonik çukurlar ovaların (Ren ovası, Limagne) oluşmasına neden olmuş ve bu kütleleri ayıran geniş alçalma kesimlerinde, yapısal biçimlerin çok olduğu (Lorraine ve Schwaben platoları ve cuesta'ları) tortul havzalar (Paris havzası, Schwaben-Franken havzası, Bohemya havzası) yer almıştır.

Avrupa'nın Akdeniz'i sınırlayan güney kesiminde, Alp sisteminden sıradağlar (Üçüncü Zaman dağoluşu), Betik sıradağlarından başlayarak, Pireneler, Alpler (dar anlamda), Juralar, Karpatlar ve Dinar Alpleri'nden geçerek Balkan yarımadasına kadar uzanır. Eski kütlelerin parçaları, kıvrımlanma alanları içinde kalmış, ama kıvrımlanmaların çok güçlü olması eski kütlelerin çok yükseklere çıkmasına yol açmıştır (Avrupa'nın en yüksek noktası Mont Blanc'da 4 807 m). Kıvrımlanmaları izleyen şiddetli aşındırma, yer biçimlerinin büyük ölçüde yarılmasına (doruklar, sivri doruklar) neden olmuştur. Başka yerlerdeyse kıvrımlanma geçirenler tortul araziler olmuş ve hareketlerin gücü, sürüklenme örtülerinin gelişmesine de yol açabilmiştir. Dağoluş etmenleri Dördüncü Zaman'da da etkisini sürdürmüş ve Akdeniz'e en yakın bölgelerde birçok yenitektonik olaylar gözlenmiştir. Bu bölgelerin günümüzde hâlâ yerine oturmamış olması, zaman zaman bu bölgelerde (Yugoslavya, İtalya) büyük yıkımlara yol açan şiddetli depremlerle kendini göstermektedir. Pleyistosen devrinde oluşmuş buzul dilleri, dağlara derinlemesine sokulan ve modern dolanım için önemli bir kolaylık sağlayan tekne vadileri oluşturmuştur.

• *İklim ve bitki örtüsü.* Enlem dereceleri bakımından yayılımı ele alındığında (36°K. ile 71°K. arasında), Avrupa bütünüyle ılıman kuşakta yer alır. Yalnızca İskandinavya'nın kuzey bölümü kutup bölgesine girer. Ama iki özellik iklime büyük etki yapar: birincisi, denizlerin karaların içine derinlemesine sokulması (Baltık denizi'yle Karadeniz arasında yalnızca 1 200 km, Gaskonya körfeziyle Lion körfezi ara-

SUBARKTİK KUŞAK
OKYANUSSAL BÖLGELER
YARI KARASAL BÖLGELER
KARASAL BÖLGELER
tundra
yosun ve ot
kutupsal tundra ve çöl
seyrek kapalı kozalaklılar
tundra ve kozalaklılar
çayır
tayga
tayga ve kapalı kozalaklılar
karışık orman
yaprakdöken orman
orman ve çayır
geniş yapraklı
orman ve çayır
geniş yapraklı
İLIMAN KUŞAK
bozkır
ağaçlı bozkır ve çayır
bozkır
yarı çöl
çöl
çöl
nufusu 20 000 ve daha fazla olan yerleşim bölgelerinin dağılımı
kuzey kutup dairesi
NORVEÇ DENİZİ
Loloten adaları
Faerøerne adaları
Shetland adaları
Orkney adaları
Britanya adaları
İskandinav yarımada
OSLO
STOCKHOLM
GÖTEBORG
Skane
KOPENHAG
BALTIK DENİZİ
KUZEY DENİZİ
GLASGOW
EDINBURGH
BELFAST
İrlanda
DUBLIN
MANCHESTER
Penniniler
LEEDS
BIRMINGHAM
Cornwall yarımadası
LONDRA
AMSTERDAM
HAMBURG
Elbe
Kuzey Avrupa
BERLIN
Oder
ANVERS
LILLE
RUHR
BRÜKSEL
KÖLN
MANŞ DENİZİ
Cotentin
ROUEN
Armorik yarımadası
Paris havzası
PARIS
METZ
NANCY
STRASBOURG
NANTES
ORLÉANS
Loire
Ren
Bohemya ovası
PRAG
MÜNIH
VİYANA
BUDAPEŞTE
BERN
ATLAS OKYANUSU
İLIMAN KUŞAK
BORDEAUX
Akitanya havzası
Massif Central
LYON
Alpler
MİLANO
TORİNO
Po ovası
Rhône
Garonne
Pireneler
İber yarımadası
Duero
Ebro
Castilla platosu
LİZBON
MADRID
Tajo
Guadiana
Guadalquivir
SEVİLLA
BARCELONA
MARSİLYA
CENOVA
Korsika
Sardinya
Balear adaları
Apennin dağları
Dalmaçya kıyıları
Dinar sıradağları
ADRİYA DENİZİ
ROMA
NAPOLİ
TİRREN DENİZİ
İON DENİZİ
Sicilya
Drava
Sava
AKDENİZ KUŞAĞI
0 200 400 600 800 1000 km
60°
50°
45°
40°
35°
20°
15°
10°

yarımadası
aponya
Ural sıradağl.
Severnaya Dvina
Kama
adog gölü
ST PETERSBURG
HELSINKI
Volga
MOSKOVA
Beyaz Rusya
Dnepr
VARŞOVA
Visla
KIEV
Ukrayna
Karpatlar
Transilvanya havzası
Hazar havzası
Ural
Azak denizi
Kırım
Kafkasya
BAKÜ
BÜKREŞ
BELGRAD
Tuna ovası
Balkan
Balkanlar
SOFYA
yarımadası
İSTANBUL
KARADENİZ
EGE DENİZİ
ATİNA
Girit
20°
OKYANUSSAL BÖLGELER
YARI KARASAL BÖLGELER
KARASAL BÖLGELER
AKDENİZ KUŞAĞI
orman ve çayır
hepnemli orman
orman ve maki
Akdeniz ormanı yaprakdöken ve hepyeşil orman mozayiği
kurak çalılık bozkır
orman, çalılık ve maki
hemen hemen tamamen kaybolmuş ılıman kuşak orman örtüsü
toprağın hemen hemen tamamının işlendiği bölge
büyük tarım bölgeleri dışında az çok korulu işlenmiş toprak ve çayırlara rasılanmaktadır

AVRUPA

sında 500 km'den az uzaklık vardır) nedeniyle kıyının büyük ölçüde gelişmesi; ikincisi, Batı Avrupa kıyılarının Kuzey Atlas okyanusu akıntısının etkisinde kalması (bu sıcak su akıntısı yumuşatıcı etkisini İskandinavya'ya kadar yayar; sözgelimi, Grönland'ın güney ucuyla aynı enlemde olan Bergen'de en soğuk ayın sıcaklık ortalaması 1,3° C'tır). Bulunulan enlem ve denize uzaklık üç büyük iklim tipini tanımlama olanağı verir.

Okyanus iklimi: kışları yumuşak, yazları ılıktır; yıllık sıcaklık farkları azdır (Brest' te 10°C kadar); oldukça önemli miktarları bulan yağmurlar daha çok kışın çise halinde düşer.

Karasal iklim (iç kesimde): kışları daha sert, yazları daha sıcaktır: yıllık sıcaklık farkları daha büyüktür (Moskova'da 30°C'a yakın); yağışlar daha çok yağmur halindedir (çoğunlukla gök gürültülü sağanak biçiminde).

Akdeniz iklimi: yazın Akdeniz'in kuzey kenarını kaplayan tropikal yüksek basıncın kuzeye doğru ilerlemesi yaz boyunca yağışları engeller. Yazların kurak olması akdeniz ikliminin özelliğiyse de, Avrupa' nın Akdeniz bölgesinde (enlemine oranla) kışlar yumuşak, yazlar sıcaktır. Sonbahardaki gök gürültülü sağanak yağışlar felaketlere yol açabilir. Bu iklimler ortalama durumları karşılıyorsa da, hava durumu tiplerinin günden güne büyük değişiklikler gösterdiğini unutmamak gerekir; çünkü Avrupa, çevresinde yerleşmiş basınç merkezlerinin (İzlanda alçak basınç alanı, Asor antisiklonu, kışın Orta Avrupa antisiklonu) sık sık etkisinde kalan bir bölgedir.

İnsanların Avrupa'ya yerleşme tarihinin çok eskilere inmesi, tarla açma uygulamaları ve —ayrıca da— nüfus baskısının büyük olması (öbür kıtalara oranla oldukça fazladır) nedeniyle doğal bitki örtüsü genellikle yok olmuştur. Bugün geniş orman örtüleri bulunuyorsa da, bunlar ya bütünüyle ve yeni baştan insanlar tarafından oluşturulmuştur (Fransa'daki Landes bölgesindekiler gibi) ya da ormanlardaki ağaç türlerini insanlar seçmiştir (eski palamut meşelerinin yerine meşe). Okyanus iklimi bölgelerinde genişyapraklı ağaçlar (meşe, kayın), İskandinavya ve Kuzey Rusya'da kozalaklılar, Orta Avrupa'da ve dağlarda (dağlarda bitki toplulukları basamaklar halinde aşağıdan yukarıya doğru sıralanır) karışık ormanlar çoğunluktadır. Akdeniz bölgesinde yozlaşmış bitki toplulukları (makiler, ladenler, garigler [yalancı makiler]) egemendir.

İnsan coğrafyası

• *Nüfus.* Rusya'nın Avrupa bölümü dışında, Avrupa 530 milyon nüfusuyla, Asya ve Amerika'dan sonra nüfus bakımından kıtalar arasında üçüncü sırayı alır. Yüzölçümünün oldukça az olduğu göz önünde tutulursa, Avrupa 5 kıta arasında nüfusu en yoğun kıtadır: yaklaşık km²'ye 70 kişi. Nüfus yoğunlukları bölgelere göre değişir: Ren ülkelerinde (Hollanda, Belçika, Federal Almanya), İngiltere'de ve Po ovasında (burada çoğunlukla nüfus yoğunluğu km²'ye 300 kişiyi aşar) nüfus yoğunluğu çok yüksektir; buna karşılık, İber yarımadasının büyük bölümünde, Rusya'nın Avrupa kesiminde ve İskandinavya'da 50 kişinin altına düşer. Çok küçük devletleri göz önüne almazsak, Avrupa'da nüfus yoğunluğu rekoru Hollanda'nın elindedir: km²'ye 400 kişiden çok. Nüfus yoğunluğu, İzlanda'da km²'ye 2,2'ye, kıta Avrupası'nın yoğunluğu en az ülkesi olan Norveç'te 12,5'a düşer. Ama Avrupa, aynı zamanda, bütün ülkelerde gerçekleştirilen çok düşük doğum oranı nedeniyle (1980' de, nüfus artış oranı ‰20'nin üstünde olan tek ülke İrlanda'dır; kaldı ki Üçüncü Dünya ülkeleriyle karşılaştırıldığında bu

oran da düşüktür) nüfus artışı en düşük kıtadır. Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, 1978'de, barış zamanında hiçbir ülkede bugüne kadar rastlanmamış bir oran olan %o9,4 oranı bile görülmüştür. Eğitim düzeyi yüksek, kadınları çoğunlukla ücretli bir işte çalışan, kentlileri kırsal kesimde yaşayanlardan çok olan (Avrupa, kıtalar arasında kentleşmesi en yüksek kıtadır) Avrupalılar, öbür kıtalara oranla, modern gebelik önleme uygulamalarını en çok kullanan insanlardır. Ama bunun sonucunda nüfus yaşlanmakta ve kuşaklar yeterlice yenilenememektedir. Kaldı ki bazı ülkelerde ölümler doğumları geçmiştir: örneğin Almanya Federal Cumhuriyeti'nde (1972'den beri) ve Avusturya'da.

İktisat

İster liberal Batı Avrupa ülkeleri olsun, ister daha düne kadar sosyalist rejimlerin egemen olduğu Doğu Avrupa ülkeleri Rusya, Batı Rusya ve Baltık ülkeleri olsun, bütün Avrupa ülkelerinin ekonomileri gelişmiş diye tanımlanabilir. İkinci kesim (sanayi) ile üçüncü kesim (üretken olmayan etkinlikler) egemen durumdadır. Bununla birlikte, bu ülkelerde tarım gerilemiş değildir: tarımda kullanılan toprak yüzeyinin toplam toprak yüzeyine oranı, 5 kıta içinde Avrupa'da en yüksek olan orandır. Nitekim, insan emeğiyle yoğrulmuş toprakların (Batı ve Kuzey-Batı Avrupa'da "koruluk"lar; Orta Avrupa'da "açık alan"lar) bolluğu bunu doğrular. Bütün kıtalardakinden daha çok makineleşmiş olan ve çok bol miktarda gübre kullanan tarım, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ölçülemeyecek bir verim düzeyine ulaşmıştır ve çoğunluğu oluşturan kent nüfuslarını (1970'te genel nüfusun üçte ikisi) besleyebilecek güçtedir. Ama çalışan nüfusun ancak küçük bir bölümü (ülkeden ülkeye % 5 ile 20 arasında değişir) tarımla uğraşır ve bu kesimin gayrisafi millî hâsılaya katkısı zayıflamıştır. XIX. yy.'da, ilk olarak, önemli kömür yataklarının bulunduğu Batı Avrupa ülkelerinde (Büyük Britanya, Belçika, Almanya, Fransa) başlayan sanayileşme, özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, XX. yy. başlarında diğer Avrupa ülkelerine göre geri durumdaki Doğu Avrupa ve Akdeniz'de kıyısı bulunan Avrupa ülkelerine de yayıldı. Bu gecikme günümüzde de, tüketim malları üretiminin daha düşük miktarda olmasında —makine ve teçhizat üretimine öncelik verildiği için— kendini göstermektedir. Şurası gerçektir ki, sanayi devrimi için gerekli enerji kaynakları ile hammaddeler (Silezya maden yatakları gibi), bazı istisnalarla Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinin çoğunda yoktu. Günümüzde, bu eksiklik, temel olarak Rusya'dan petrol ve doğal gaz satın alma yoluyla giderilmektedir. Bunun sonucu da, bu ülkelerin, güçlü komşularına, yani Rusya'ya karşı büyük bir bağımlılık içine girmeleridir. Ama, Batı Avrupa ülkeleri de, İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana, enerji ve hammadde gereksinmelerinin giderilmesi bakımından son derece bağımlı duruma düştüler. Hidrokarbürler ön plana çıkarken kömür, egemen enerji kaynağı olma niteliğini yitirdiğinden, Batı Avrupa, gerek petrol gerek doğal gaz rezervlerinin zayıflığı dolayısıyla, petrolde en çok Ortadoğu'dan (sıvılaştırılmış olarak nakledilen), doğal gazda da Cezayir ve Libya'dan büyük ölçüde dışalımlara başvurmak zorunda kaldı. 1980'de, AET ülkeleri, toplam enerji gereksinmelerinin yarıdan azını kendi öz kaynaklarıyla karşılıyordu. Bu karşılama oranı, petrol için ancak % 15'ti. Durum ülkeden ülkeye değişiyordu: enerji tüketiminin ancak dörtte birini kendi üretimiyle karşılayabilen Fransa, özellikle elverişsiz durumdaydı. Buna karşılık, kömür rezervleri daha büyük olan İngiltere, 60'lı yıllarda, Kuzey denizi'nin hukuksal olarak kendisine bağlı olan bölümünde önemli doğal gaz yatakları keşfedecek ve bu yatakların işletilmeye başlanmasıyla kendi tüketimini karşılama olanağı bulacaktı. Mineral hammaddeler konusunda da durum aynıdır. Avrupa'nın demir madeni yatakları (Lorraine) bugün artık çok yetersizdir. Vaktiyle, eski dağlık bölgelerde çok fazla olan demir dışı maden yatakları, bugün ya tükenmiş ya da güçlü bir sanayinin gereksinmelerini karşılayamayacak kadar azalmıştır. Bu yüzden, başka kıtalardan demir cevheri, boksit, bakır, kurşun, çinko, kalay, vb. dışalımı gerekmiştir. Bu bağımlılık, kuşkusuz bazı siyasal sonuçlara yol açtı. Avrupa ülkeleri, bu bağımlılığı azaltmanın yollarını bulmak için ellerinden geleni yaptılar. Gerek Batı, gerek Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda uygulamaya konulan nükleer enerjiyi geliştirme programları bu amaca yöneliktir. Ama, bu programların gerçekleşmesi, çevre korumacı baskı gruplarının eylemleri yüzünden gecikmektedir. Çevre korumacılar, her şeyden önce bazı yeni enerji çeşitlerinin (güneş, rüzgâr, biyokütle enerjileri) geliştirilmesini istiyorlar.

Yeryüzünde nüfuzlarını devam ettirmek ve daha güçlü topluluklar oluşturmak amacıyla Avrupa ülkeleri, iktisadi ve hatta siyasal bütünleşmeyi şu veya bu ölçüde geliştiren birtakım ortak kuruluşlar çerçevesinde bir araya gelmişlerdir: Avrupa ekonomik topluluğu (Fransa, AFC, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Büyük Britanya, İrlanda, Danimarka, İtalya, Yunanistan, İspanya, Portekiz), Avrupa serbest mübadele birliği (Avusturya, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, İzlanda). Eskiden Comecon içinde Rusya'yla iktisaden bir araya gelmiş olan Doğu Avrupa ülkeleri 1989'dan itibaren sosyalist düzeni terkettikten sonra Batı Avrupa ülkeleriyle bütünleşme yoluna girmişlerdir.

Avrupa ahvaline dair risale, Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana elçiliği (1837) sırasında yazdığı Viyana seyahatnamesi. Yapıt, yazarın bütün yazılarını bir araya toplayan *Müntehabat-ı âsar-ı Rifat* içinde yayımlanmıştır (1858). Batı'ya karşı ilginin yoğunlaştığı XIX. yy.'da batı kurumları, batılı düşünce sistemi, yönetim düzeni ve yaşayışını konu edinen Risâle'de, Tanzimat'tan (1839) iki yıl önce, Tazminat fermanı'nda ele alınan "hukuk-i insaniye", "hukuk-i hürriyet", "can, mal, ırz emniyeti" gibi kavramlara yer verilmiş olması dikkate değer. Devlet yönetiminde insan hak ve özgürlüğünün temel öğe olduğu görüşünü savunan risalede, insanın devlet için değil, devletin insan için yaratıldığı belirtilmiş; batıdaki eğitim, hukuk, sağlık kurumları, vergi sistemi, ekonomi düzeni, askerlik, sanat ve bayındırlık çalışmaları vb. konular üzerinde durulmuş; bu düzenin Türkiye'de de benimsenmesi istenmiştir. (→ Kayn.)

Avrupa atom enerjisi topluluğu (Euratom) → AVRUPA TOPLULUKLARI.

Avrupa birliği *(Batı)* → AVRUPA TOPLULUKLARI.

Avrupa bölgesel kalkınma fonu, Avrupa ekonomik topluluğu çerçevesinde, topluluğun bellibaşlı bölgesel dengesizliklerini düzeltmeye yönelik ulusal politikaları desteklemek amacıyla, 1975'te kurulmuş olan fon.

AVRUPA burnu, isp. **Punta de Europa,** Cebelitarık yarımadasının güney ucunu oluşturan burun.

Avrupa devrimleri (1848), çoğu mutlakiyetçi birçok Avrupa devletinin siyasal rejimlerini değiştiren ya da değiştirmeye yönelen ve ulusal hak isteklerini yerine getirmeyi amaçlayan liberal ya da demokratik eğilimli ayaklanma hareketleri.

• *Nedenleri.* 1848 Avrupası, Kutsal ittifak Avrupası'ydı. Ama, Fransa'dan esinlenen liberal ve ulusal görüşler, 1815'ten başlayarak, İtalya'da Mazzini (Risorgimento), Macaristan'da Kossuth ve Bohemya'da Palacký ile gün ışığına çıktı. Almanya'da, 1834 "Zollverein"ına (gümrük birliği), aydınların birlikçi önderliğine (Dahlmann) ve prusyalı soylular sınıfına dayanan bu düşünceler, özellikle ulusal nitelikteydi. Oysa hükümetler, 1846'dan başlayarak Orta ve Doğu Avrupa'nın eskiden kalma ekonomik düzeninin yanı sıra Batı Avrupa'nın sanayiye dayalı yeni ekonomik düzenini de etkileyen bunalım nedeniyle zayıf düşmüşlerdi. Avrupa'nın doğusunda, toprak sorunu, bireysel özgürlük ve toprakların yeniden dağıtımı gibi ikili bir sorun yaratırken, batısında işçi sorunu sözkonusuydu.

• *Devrimler.* Bazı öncü hareketler, 1848 patlamasının habercisi oldu: Krakow'da ulusal atölyeler kurma tasarısını getiren ve başarısızlıkla sonuçlanan Polonya devrim hareketi (şubat 1846) [Avusturya, Krakow kentini hemen ilhak etti ve galiçyalı köylülerin ayaklanmasını bastırdı]; isviçreli radikallerin, Sonderbund* yanlısı yedi katolik kantona karşı zaferi (temmuz-kasım 1847). İtalya'da, papalığa Pius IX gibi bir liberalin seçilmesi (16 haziran 1846) ve yeni papanın Roma'da bir devlet yüce divanı kurması, hak isteklerine güç kattı. Avusturya'nın İtalya'daki topraklarında baş gösteren karışıklıklar, Calabria (Reggio, eylül 1847) ve Palermo'ya (12 ocak 1848) yayıldı. Napoli'de kral Ferdinando bir ana-

Avusturya birliklerini kentten kovan Milano ayaklanmasından (18-22 mart 1848) bir görünüm
Bibliothèque nationale, Paris

1848 AVRUPA DEVRİMLERİ

General Windischgrätz'in Viyana'daki bastırma hareketi sonrasında, alman milletvekili Robert Blum'un tabuta konuluşu (9 kasım 1848)
Bibliothèque nationale, Paris

yasa çıkardı (ocak-şubat 1848). Piemonte'li Carlo Alberto (8 şubat) ve Toscana grandükü de (11-17 şubat) anayasal düzeni kabul ettiler. Ama 11 şubat 1848'de Avusturyalılar (Radetzky) Lombardia'da sıkıyönetim ilan ettiler. 24 şubat 1848'de Paris'te Louis-Philippe'in devrilmesi üzerine (→ 1848 FRANSIZ DEVRİMİ) devrim dalgası Avrupa'yı sardı. Ama, bazı ülkeler (özellikle İngiltere ve Rusya) bunun dışında kalabildi. Orta Avrupa'nın siyasal dayanağı olan Avusturya İmparatorluğu, gücünü kaybeder gibi oldu: Viyana'da bir mali panik baş gösterdi (5 mart 1848); Pressburg'da Kossuth, bir anayasa isteğinde bulundu; Prag'da yapılan bir ulusal gösteride, Çekler ile Almanlar arasında eşitlik ve yıllık bir diyet toplantısı istendi (11 mart). Sarayda eleştirilere hedef olan Metternich, gösteriler karşısında istifa etti (13 mart): imparator Ferdinando'nun kabul ettiği bir anayasa 25 nisan günü resmen açıklandı; ancak seçme ve seçilme hakkının paraya bağlanması gösterilere yol açtı ve ulusal muhafızların merkez komitesini dağıtma kararının (15 mayıs) doğurduğu ayaklanma, yani Sturmpetition ("hücum dilekçesi") karşısında, Kolowrat kabinesi, herkese oy hakkı verilmesini kabul etti. Metternich'in kaçışı, mutlakıyetçiliğin sona erişinin simgesi oldu. Macaristan'da, Petöfi ve arkadaşları tarafından kaleme alınan on iki maddelik reform programı (14 mart) ve Peşteli demokratların eylemleri (14-16 mart) sonunda, 22 martta kurulan ılımlı Batthyány kabinesi, Viyana'dan, liberal, birlikçi ve parlamenter bir Macaristan statüsü elde etti (11 nisan). Mart sonunda sırp, rumen ve hırvat ulusal hareketleri patlak verdi. Çekler 8 nisanda Bohemya anayasasını elde ettiler. Böylece Viyana'da liberal olan devrim, imparatorlukta ulusal bir niteliğe büründü.

İtalya'da, liberal hareket yoğunluk kazandı (Carlo Alberto'nun *Statuto*'su, 5 mart; papanın 14 martta kabul ettiği anayasa); ulusal hareket için de aynı şey sözkonusuydu: 18-22 mart arasında Milano ayaklanması (Radetzky 22 martta kovuldu); 17-22 mart arasında Venedik ayaklanması (Daniele Mannin cumhuriyeti ilan etti); Parma, Piacenza, Modena ve Floransa'da (26 mart) birbirini izleyen devrimler. Avusturya, düklüklerini ve Lombardia-Venedik krallığı'nı yitirdi; bu sırada Carlo Alberto, "İtalyanlar"ı mücadeleye ve birliğe çağırdı (24 mart bildirisi) ve Ticino ırmağını aştı (25 mart). Papa, Napoli kralı ve Toscana, Piemonte kralının ordusunu güçlendirmek için birlikler gönderdiler. Goito'da yenilen Radetzky (30 mayıs), Peschiera'yı yitirdi, ama kuvvetleri gücünü korudu. Fakat, bu son başarı, Modena, Parma, daha sonra Milano, Terraferma ve nihayet Venedik'in ve hatta Palermo'daki Sicilya meclisi'nin, Piemonte ile birleşmek istemelerine yol açtı.

Almanya'da siyasal devrim, batıda (Baden, 27-28 şubat 1848; Hessen, 11 mart), Bonn ve Köln'de başarıya ulaştı. Bu liberal hareket, ulusal hareket kadar güçlü değildi. Heidelberg'de bir araya gelen 51 liberal, bir alman parlamentosu toplamayı düşündüler (5 mart 1848); Metternich'in düşüşünden sonra devrim, Berlin'e de sıçradı, burada kral Friedrich - Wilhelm IV, bir anayasa kabul etti (18 mart); Almanya bayrağı için siyah, kırmızı, sarı renkleri benimseyerek askeri birlikleri dağıttı (19 mart); ulusal hedeflerini açıkladı (21 mart); basına özgürlük tanıdı (23 mart); liberal bir kabine oluşturdu (25 mart) ve 2 nisanda toplanan Landtag, iki dereceli seçim sistemini getiren liberal bir seçim yasasını kabul etti (8 nisan); Bavyera (kral 20 martta tahtından feragat etmek zorunda kaldı) ve Hannover'in ardından, Prusya da meşrutiyete dönüştü. Birlikçi ulusal hareket, *Vorparlament*'in (geçici parlamento, 31 mart-4 nisan) genel seçime dayalı bir alman parlamentosu oluşturulması kararının alındığı bir toplantısında kendini açıkça gösterdi; Frankfurt'ta 18 mayısta toplanan bu meclis özellikle aydınlardan oluşuyordu. Kendi içinde bölünen meclis 30 haziranda bir imparatorluk naibi belirledi. Bu göreve getirilen arşidük Johann, birleşimlere son vermek için hemen Diyet'e gitti. Halkların kendi kaderlerini belirleme hakkı adına, tüm alman topraklarını kurtarmaya çalışan Frankfurt meclisi, sonunda imparatorluk topraklarının genişletilmesi, yani Danimarka düklüklerinde ayaklanan Almanlar'a destek sağlama sorununu gündeme getirdi; bunları, Posen düklüğü de dahil olmak üzere, imparatorluğa katma kararı aldı. En başta da, imparatorluk topraklarının çerçevesini belirlemeye çalıştı: Küçük Almanya'yı mı (Avusturya olmaksızın), yoksa Büyük Almanya'yı mı (alman Avusturyası ve aynı zamanda burada yaşayan slav, macar ve latin azınlık halklarıyla birlikte) benimsemesi gerekiyordu? 27 ekimde bir uzlaşmaya varıldığında çok geç kalınmıştı, çünkü 1848 haziranından beri devrim hareketleri tüm Avrupa'da gerilemeye başlamıştı.

• *Karşıdevrim.* Birkaç ay içinde durum karşıdevrimcilerin lehine döndü. Mareşal Windischgrätz, Prag'ı işgal etti; Palacký'nin 2 haziranda topladığı Slav birliği kongresi'ni dağıttı; ayaklanma (12-17 haziran) rağmen, Bohemya'da devrim bastırıldı. Viyana'da, işçiler burjuva ulusal muhafızları tarafından ezildi (19 ağustos). 6 ekimde demokratlar, hükümetin, Jelačić'in Hırvatları'na yardım ederken Kossuth'un Macarları'na bu olanağı sağlamamasını protesto amacıyla gösteriler düzenlediler ve bu arada general Latour'u kaybettiler. İmparator ve hükümet, Viyana'yı ayaklanmacılara bıraktı (7 ekim); ama 31 ekimde, Windischgrätz kenti yeniden işgal ederek parlamentoyu Kroměříž'e çekilmek zorunda bıraktı ve acımasız bir bastırma harekatine girişti (9 kasımda, alman milletvekili Robert Blum idam edildi). Schwarzenberg prensi, Bach ile birlikte yeni kabineyi kurdu (21 kasım) ve imparator Ferdinand çekilerek tahtı Franz-Joseph'e bıraktı (2 aralık). Bu da, parlamenter yönetimin sonu oldu. 1849 martında, Kroměříž parlamentosu lağvedildi; milletvekillerine dağılmaları söylendi ve otoriter bir anayasa çıkarıldı. Franz-Joseph'i tanımayı reddeden Macarlar, Windischgrätz tarafından, Kapolna'da yenilgiye uğratıldılar (26 şubat 1849). Tüm imparatorluk için geçerli olan mart 1849 anayasası, Macaristan'ın 1848'den önce yararlandığı ayrıcalıklara son verdi. 1849 nisanında birçok başarı kazanan Macarlar, parlamentolarının sığınmış olduğu Debrecen'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Viyana'nın çağırdığı Ruslar Temesvár'da galip geldiler (10 ağustos): Görgey, 13 ağustosta Világos'ta teslim oldu. Acımasız bir baskı uygulandı (Batthyány ve on üç general idam edildi) ve 17 ekim 1849'da anayasa yürürlükten kaldırıldı: eyalet derecesine indirilen Macaristan, yönetim bütünlüğünü ve Hırvatistan, Transilvanya ve sırp voyvodalığı üzerindeki denetimini yitirdi. Karşıdevrim artık serbest gelişebilirdi. zaten uygulanmamış olan Mart 1849 anayasası yürürlükten kaldırıldı (31 aralık 1851 buyruğu) ve Schwarzenberg ile içişleri bakanı Bach tarafından yeniden mutlakıyet getirildi. Bununla birlikte feodal sistemin kaldırılmış olması, tartışma konusu edilmedi.

Devrim, İtalya'da da başarısızlığa uğradı. 15 mayısta Napoli'deki ayaklanmayı bastırıp kendi eyaletlerindeki devrimi kırmak için birliklerini geri çağıran Napoli kralı ile papa tarafından yalnız bırakılan Carlo Alberto, 25 temmuz 1848'de Custoza'da Radetzky'ye yenildi; Milano'yu terk etti (5 ağustos 1848) ve altı haftalık bir mütarekeyi kabul etti (9 ağustos). Bozgunun neden olduğu düşkırıklığı, demokratik bir hareketin doğuşunu körükledi (1848 kışı). Papalık hükümetinin içişleri bakanı Rossi'nin öldürülmesine yol açan ayaklanma, radikal bir kabineyi gerekli kıldı (15 kasım 1848); papa, Gaeta'ya, Napoli kralının yanına kaçtı (24 kasım); bu sırada Mazzini ve Garibaldi cumhuriyet ilan ettiler. Toscana'da da, grandük Leopoldo II'nin kaçışının (7 şubat) ardından, 9 şubat 1849 günü, Guerrazzi, Montanelli ve Mazzóni tarafından cumhuriyet ilan edildi. Carlo Alberto, Avusturya'ya yeniden savaş açtı; ama birlikleri Novara'da yenildi (23 mart). Bunun üzerine, tahtını oğlu Vittorio Emanuele II'ye bıraktı. Avusturya-Sardinya antlaşması (6 ağustos 1849) liberal ve birlikçi umutları yıktı. Fransız birlikleri, Civitavecchia'ya çıkarma yaptı (24

nisan) ve Roma'yı aldı (temmuz). Venedik, 22 ağustosta teslim oldu. Bu ortamda karşıdevrim serbestçe gelişti.

Prusya'da liberal hareket çöktü (Prusya meclisi'nin dağıtılması ve 5 aralık 1848'de otoriter bir anayasanın zorla kabul ettirilmesi). Ulusal hareketse bir sonuca ulaşamadı: Frankfurt parlamentosu, Danimarka'daki düklükleri terk etti (16 eylül 1848), sosyalist girişimleri kırdı (eylül 1848); ama, Struve'nin önderliğindeki Baden'li demokratların saldırısı tehdidiyle karşı karşıya kalınca (21 eylül 1848), Prusya ve Bavyera birliklerinden yardım istemek zorunda kaldı. O günden sonra bu meclisin etkinliği kalmadı. Gerçi, Almanya'nın gelecek anayasasını tartışmayı sürdürdü, ama imparatorluk tacını, Prusya kralına giydirmek istediğinde (27-28 mart 1849), kral bunu kesinlikle reddetti (27 nisan 1849) ve tacı alman prenslerinin elinden gıymeyi tercih etti. Bunun üzerine, muzaffer Avusturya, parlamentoyu, Stuttgart'a çekilmek, sonra da dağılmak zorunda bıraktı (18 haziran); böylece, Avusturya İmparatorluğu, Diyet'i yeniden kurabildi ve daha sonra da Prusya kralı Friedrich Wilhelm IV'ün imparatorluk tacı giyme konusundaki tüm umutlarından vaz geçmek zorunda bıraktı (Olmütz feragati, 29 kasım 1850).

• *Sonuçları.* Böylece 1848 devrimleri başarısızlıkla sonuçlandı: ama yine de bu olaylar Avrupa'nın çehresini değiştirdi. Feodal bağları kırdı, bireyi özgürleştirdi, Orta ve Doğu Avrupa'da, 4 ağustos gecesinin 1789 Fransası'nda yaptığı şeyi gerçekleştirdi (Avusturya ve Macaristan'da köylülerin feodal bağlardan kurtulması kazanılmış bir hak olarak kaldı). 1848'in başarısızlığı bile ulusal hareketler için yönlendirici oldu (İtalyan ulusal hareketi, Piemonte'ye ve dış desteğe yönelirken alman ulusal hareketi, Avusturya'ya karşı, Prusya'ya yöneldi); toplumsal hareketleri etkiledi (Marx sınıf mücadelesini önerdi).

Avrupa edebiyatı ve biz, İsmail Habip Sevük'ün karşılaştırmalı edebiyat tarihi kitabı (2 cilt, 1940-1941). Yunan - latin edebiyatlarından başlayarak Avrupa uluslarının edebiyatlarını, bu edebiyatlardan türkçeye yapılan çevirileri konu edinir; okuruyla senlibenli bir söyleşi anlatımıyla yazılmıştır. Çeviri tanıtırken geniş alıntılara yer verir. Bu yönüyle kitap, türkçede çeviri hareketlerinin, çeviride uygulanan yöntemlerin, çeviriye yön veren düşüncelerin ve çevirmenlerin tarihi niteliğindedir. Türk düşüncesinin gelişimi ve türk edebiyatıyla ilgisi açısından islam uygarlığına, arap, fars edebiyatlarına yer verir; bu kaynaklardan yapılmış çevirileri de tanıtır.

Avrupa ekonomik işbirliği teşkilatı (OEEC), 1948'de Marshall planı çerçevesinde Amerikan yardımından yararlanan Avrupa ülkelerince, iktisadi ilişkilerinde sürekli bir işbirliği sağlamak ve ortak bir kalkınma programı uygulamak amacıyla oluşturulan topluluk. Türkiye'nin aynı yıl, 8 temmuz 1948 tarih ve 5252 sayılı yasa uyarınca katıldığı örgüt, faaliyet alanını genişletmek amacıyla 1961'de *Ekonomik* işbirliği ve kalkınma teşkilatı*'na (OECD) dönüştü.

Avrupa ekonomik topluluğu → AVRUPA TOPLULUKLARI.

Avrupa füzeleri, ABD ve SSCB arasında yürütülen silahsızlanma görüşmelerinde (SALT 2, 1979) temelde sözkonusu olan amerikan Pershing 2 ve GLCM (*Ground Launched Cruise Missile*) füzeleriydi. Cruise güdümlü mermileri, 1983'ten itibaren NATO'ya bağlı bazı Avrupa ülkelerine yerleştirilmek zorundaydı. Avrupa stratejik savunma silahlarının bir parçasını oluşturan ve 1 800 -2 500 km menzilli bu füzeler, 1977'den başlayarak yerleştirilen 4 500 km menzilli sovyet SS 20 füzelerine misilleme niteliğindeydi. Avrupa füzeleri ABD için "uzun menzilli nükleer alan güçleri" ile ilgiliydi ; Sovyetler ise bu füzeleri "orta menzilli" nükleer silahlar olarak kabul etmekteydi. START 1 Antlaşması, temmuz 1991'de ABD ve SSCB tarafından imzalandı. Antlaşma her iki devletin de stratejik nükleer güçlerinde yaklaşık % 25 ila 30 oranında bir indirime gidilmesini öngörüyordu. 1992 yılında Rusya Federasyonu, sözü geçen anlaşmaya katıldığını açıkladı.

Avrupa güvenlik ve işbirliği konferansı (AGİK), 1973'ten bu yana, 35 devlet (Arnavutluk dışındaki 33 Avrupa devletiyle Kanada ve ABD) arasında, Avrupa'da bir güvenlik ve işbirliği sistemi kurmak amacıyla yürütülmekte olan görüşmelerin tümü. Sözkonusu 35 devletin dışişleri bakanları arasında temmuz 1973'te başlatılan ve eylül 1973'ten temmuz 1975'e kadar Cenevre'de hükümetlere bağlı uzmanlar düzeyinde sürdürülen görüşmelerin son evresini Helsinki zirvesi oluşturdu. Sovyetler Birliği, bu düşünceyi ilk kez 1954'te, dört büyük devletin, Almanya'nın geleceğini ve İkinci Dünya savaşı'ndan kalma tartışmalı konuları görüştükleri Berlin konferansı'nda dile getirmişti. Daha sonra, SSCB ve müttefikleri bu öneriyi yeniden ortaya attılar ve Rapacki (1957), Gomulka (1964) planları ile Bükreş (1966), Karlovy Vary (1967) ve Budapeşte (1969) konferansları sonuç bildirilerinde de olduğu gibi, tüm Avrupa'yı kapsayacak bir ortak güvenlik sistemi kurulması dileklerini sürekli yinelediler.

1960'larda gerginliklerin azaltılması, Doğu bloku ile alışverişin geliştirilmesi ve stratejik silahların sınırlandırılması üstüne sovyet-amerikan diyaloğunun başlatılması, Avrupa'da güvenlik ve işbirliği konusunda çokyanlı görüşmelere girişilmesine olanak sağladı. Batı ülkeleri bu oyuna girmeye razı oldular (NATO konseyi'nin aralık 1969 tarihli kararı). Ama bir konferans toplanması için öne sürdükleri koşullar, ilk SALT anlaşmalarının imzalanmasından, Berlin konusundaki dörtlü anlaşmanın yürürlüğe girmesinden ve Almanya Federal Cumhuriyeti hükümetinin Doğu siyasetinin (*Ostpolitik*) temellerini oluşturan Moskova (ağustos 1970) ve Varşova (aralık 1970) antlaşmalarının onaylanmasından sonra, ancak 1972'de sağlanabildi.

Konferansın hazırlık görüşmelerinde (kasım 1972-haziran 1973), gündem, üç ayrı bölüm ya da "paket"ten oluştu: güvenliğe ilişkin sorunlar; iktisat, bilim, teknik ve çevre alanlarında işbirliği; insani sorunlarda ve başka konularda işbirliği.

1 ağustos 1975'te imzalanan Helsinki sonuç belgesi, imzacı devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen 10 ilkenin içeriğini belirledi; askeri alanda güvenlik önlemleri alınmasını öngördü; her tür alışverişi kolaylaştırmak ve kişiler arasında iletişimi geliştirmek amacıyla yapılacak işbirliğinin özel koşullarını saptadı.

Konferansın uzun vadeli bir perspektif taşıdığını gereğince belirtmek amacıyla katılan 35 devlet, düzenli olarak bir araya gelme kararı aldılar.

İlk toplantı Belgrad'da oldu (ekim 1977-mart 1978). Bu toplantı, insan haklarının çiğnenip çiğnenmediği konusundaki sovyet-amerikan tartışmalarıyla geçti ve yumuşamaya pek elverişli olmayan bir uluslararası ortamda gerçekleşti.

İkinci konferans, 1980 kasımında, Madrid'de, güç koşullar altında toplandı; çünkü Sovyetler Birliği, Afganistan müdahalesi dolayısıyla sanık sandalyesine oturtulmak istemiyor ve Helsinki sonuç belgesi'nin uygulanmasından doğan sorunların tartışılmasına ayrılacak zamanı en aza indirmeyi amaçlıyordu. Ama, tarafsız ve bağlantısız ülkelerin aracılığı sayesinde, yine de sorunlar derinliğine tartışılabildi.

Ekim 1981'de, özellikle güvenlik ve silahsızlanma önlemlerinin uygulanacağı bölge konusunda bir yakınlaşma belirtisi görüldü. Öte yandan, tarafsız ve bağlantısız ülkeler 16 aralıkta bir sonuç belgesi taslağı önerdiler; SSCB, görüşmelerde bu taslağı temel almayı kabul etti. Tam bir anlaşmaya varılmak üzereyken, Polonya'da general Jaruzelski'nin olağanüstü hal ilan etmesi her şeyi tehlikeye düşürdü. 18 aralık 1981'de konferans, iki kere ertelenerek, ancak 6 kasım 1982'de yeniden başlayabildi. Görüşmeler eylül 1983'e kadar sürdü. İmzalanan sonuç belgesinde (8 eylül), Helsinki sonuç belgesi'nde öngörülen ilkelerin uygulanmasının önemi belirtilirken güvenlik ve yumuşamaya önem verilmesi vurgulandı. 1975'ten beri alınan yolun yeterli olmadığı, kimi ilkelerin çiğnendiği anımsatıldı.

Üçüncü izleme toplantısı kasım 1986'da yapıldı. 19-21 kasım 1990'da, 34 ülkenin katılımıyla Paris'te yapılan zirve toplantısında, soğuk savaşı resmen sona erdirerek, Avrupa'da barışa, temel hak ve özgürlüklere, işbirliğine dayalı, demokratik bir geleceğin ana hatlarını oluşturmak amacıyla Yeni bir Avrupa için Paris Yasası imzalandı. Ayrıca, 16 NATO ülkesiyle 6 Varşova Paktı ülkesi, konvansiyonel silahlarda indirim yapılmasını öngören Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nı (AKKA) imzaladılar. Varşova Paktı ve NATO, karşılıklı olarak saldırmazlık ilan ettiler.

Avrupa imar ve kalkınma bankası → İMAR VE KALKINMA BANKASI (*Avrupa*).

Avrupa insan hakları divanı, Avrupa konseyi'nin yargı organı olarak Avrupa insan hakları sözleşmesi ile 1959'da kurulan uluslararası mahkeme. Avrupa konseyi'ne üye devlet sayısı kadar yargıcı bulunan divan'a yalnızca Avrupa insan hakları komisyonu ve üye devletler başvurabilirler. (Bağlı oldukları devletin, divan'ın zorunlu yetkisini kabul etmesinden sonra üye devletin yurttaşları devlet aleyhine komisyon'a başvurabilirler. Komisyon başvuru üzerine sorunu divan'a götürebilir.

Avrupa insan hakları sözleşmesi → İNSAN HAKLARINI VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLERİ KORUMAYA İLİŞKİN AVRUPA SÖZLEŞMESİ.

Avrupa kalkınma fonu, Avrupa ekonomik topluluğu'na kalkınma anlaşmalarıyla bağlı olan ülkelerin, özellikle de bazı Afrika, Karayibler ve Pasifik ülkelerinin sosyal ve ekonomik gelişmesini AET çerçevesinde özendirme amacını güden bir kuruluş. Bu kuruluş, ekonomik altyapı projelerinin, teknik yardım faaliyetlerinin, teknisyen yetiştirme programlarının, üretimin ya da pazarlama faaliyetlerinin finansmanında rol oynar.

Avrupa kalkınma programı → MARSHALL PLANI.

AVRUPA KEDİSİ a. En yaygın evcil kedi.

—ANSİKL. Avrupa kedisinin belirgin özelliklerinden biri başının biçimidir; yuvarlak görünüşlü ve dipten başlayarak genişçe açık ve yüksek kulaklar, yuvarlak gözler ve düz bir burun. Avrupa kedisi adıyla anılan kediler arasında, Mısır kedisi de denen tek renkli avrupa kedisi (beyaz, krem rengi, siyah ya da kızıl olabilir); kızıl, gümüşi ya da kahverengi tüylü, çizgili avrupa kedisi; tüyleri gene ayrı renkte olan, tekir adıyla da anılan avrupa kedisi; damalı (kaplumbağa desenli) ya da damalı ve beyazlı, üç renkli avrupa kedisi sayılabilir. Bu ırk İspanya'nın Fransa sınırına yakın yörelerinde çok yaygın olduğundan *ispanyol kedisi* adıyla da anılır.

Avrupa komünizmi, uluslararası komünist hareket içinde, bir iktisadi ve toplumsal dönüşüm modelini kendi ülkelerinin siyasal koşullarına uygulamak isteyen ve böylece iktidardaki komünist partilere, özellikle de SSCB Komünist partisi'ne göre bağımsızlıklarını ortaya koyan, özellik-

le Batı Avrupa'daki kimi komünist partilerin ortak düşünce akımı.

Özellikle ispanyol, fransız ve italyan komünist partileri için kullanılan bu deyim, 1975 sonunda ortaya çıktı. Ancak 1976'dan başlayarak, İspanyol Komünist partisi genel sekreteri Santiago Carrillo, Avrupa komünizmi'nin "avrupalı olsun olmasın, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki komünist kitle partilerinin kimi önemli konularda anlaşmaya varmalarını sağlayan genel bir çerçeve" taşıdığını ileri sürdü. Bu ortak tutumlar, 1970'li yıllarda yavaş yavaş belirginleşti ve 1975'te italyan-ispanyol ve italyan-fransız komünist partileri arasındaki ikili görüşmelerde ve haziran 1976'da Doğu-Berlin'de toplanan Uluslararası komünist partiler konferansı sırasında açıkça dile getirildi. Sözkonusu üç parti, bu yıllarda, başka siyasal güçlerle ittifak siyasetine yöneldi. Bu siyaset, Fransa'da *ortak program*, İtalya'da *tarihsel uzlaşma*, İspanya'da da *özgürlükler için anlaşma* biçiminde kendini gösterdi. İspanya'da hedef, bir "burjuva" parlamenter demokrasisi kurmaya çalışmak, İtalya'da sözkonusu siyasal rejimi korumak, Fransa'da ise siyasal, iktisadi ve toplumsal yaşamda yapılacak "derin değişiklikler"le "sosyalizme giden yolu açmak"tı. Buna koşut olarak, bu partiler özgürlüklerin yetersiz olduğunu ileri sürdükleri, ama "sosyalist niteliği"ni tartışmadıkları sovyet tipi komünizmle aralarına mesafe koydular. Bu durumda Avrupa komünizmi, esas olarak, sosyalizm, özgürlük ve demokrasi arasında sıkı bir ilişki kurma isteği olarak tanımlandı. Buradan şu iki ilkeye ulaşıldı: iktisadi, toplumsal ve siyasal yaşamın sürekli demokratikleştirilmesi çerçevesinde sosyalizme doğru yürüme zorunluluğunun kabulü; sosyalizmin, küçük ve orta mülkiyet dışındaki başlıca üretim ve mübadele araçlarının devletçe denetlenmesi, devletin merkeziyetçilikten arındırılması, çok partililik ve iktidarın demokratik yoldan değiştirilmesi, tüm demokratik özgürlüklerin kullanılması olarak tanımlanması (italyan ve fransız komünist partilerinin ortak bildirisi, Roma, kasım 1975).

Ancak, Avrupa komünizmi'ni benimseyen bu partilerin tutumları, daha sonra Afganistan (aralık 1979) ve Polonya olayları (1981) nedeniyle gitgide birbirinden ayrıldı.

Avrupa konseyi, Avrupa işbirliği örgütü. 1949'da, 10 Batı Avrupa devleti tarafından kuruldu; öteki Avrupa devletleri daha sonra katıldılar. Avrupa konseyi (Andorra, Monako, San Marino ve Vatikan dışında) Batı Avrupa'nın tümünü oluşturan 21 ülkeyi bir araya getirir. Amacı, bu devletlerin ekonomik, kültürel, toplumsal, bilimsel, hukuksal ve yönetsel alanlarda işbirliği yapmalarını sağlamaktır; etkinlik alanı çevre korunmasını da kapsar. Oybirliğiyle karar alan bir Bakanlar komitesi (her üye devletten bir bakan), üyeleri ulusal parlamentolardan gelen bir Danışma meclisi, bir Sekreterlik ve bir Avrupa insan hakları divanı vardır. Avrupa konseyi, 1950 tarihli Avrupa insan hakları sözleşmesi gibi temel metinlerin hazırlanmasında ve daha genel olarak da insan haklarının korunmasına ilişkin tüm konularda çok önemli bir rol oynar.

Avrupa konseyi, AET üyesi ülkelerin devlet ya da hükümet başkanlarını bir araya getiren konsey. 1974'te kuruldu. 1961-1974 arasında yedi kez toplanan "zirve konferansları"nın ardından oluşturuldu. Aralık 1974'teki Paris zirvesi bu toplantıları kurumlaştırdı ve o tarihten sonra devlet ya da hükümet başkanları, dışişleri bakanlarının eşliğinde yılda en az üç kez toplanmaya başladılar. İlk toplantı mart 1975'te Dublin'de yapıldı.

Avrupa konseyi iskân fonu *(Avrupa konseyi ulusal mülteciler ve Avrupa'da nüfus fazlalıkları iskân fonu),* Avrupa konseyi'nin 1956'da kurulan yan kuruluşu. Kâr amacı gütmeyen İskân fonu, nüfus fazlalığından doğan sorunların çözümüne yardımcı olmak amacıyla üye devletlerde istihdam yaratan ve ucuz konut yapımını gerçekleştiren projelere kredi sağlar. Türkiye de Fon'un üyesidir. İskân fonunun Türkiye'de kredi verdiği bazı önemli projeler şunlardır: Deprem konutları (1976), Disütaş (1977), Desiyab (1980), Batıkent (1980), Desiyab (1981), Yenisan (1981), Oyak toplu konut (1981), Sincan-Ankara toplu konut (1981), TEK Ankara-Osmanca iletme hattı (1982), Kütahya-Gümüşköy (Etibank) [1982], TSEK pastörize süt tesisleri (1982), Çukurova Üniversitesi (1982), TSEK Balıkesir süt ürünleri (1983), Disütaş karton kutu (1983), Ankara Belediyesi beton boru projesi (1984).

Avrupa konseyi statüsü, Avrupa konseyi'nin 5 Mayıs 1949'da imzalanan kurucu antlaşması. Statünün başlangıç bölümünde, taraf devletlerin, "halkların ortak varlığı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı kişi özgürlüğü ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin kaynağı olan düşünsel ve ahlaksal değerlere sarsılmaz şekilde bağlı" olduğu belirtilirken, 3. maddede "Konsey üyeliği için, devletlerin, hukukun üstünlüğü ilkesini ve yetkisi altında bulunan her kişinin insan haklarından ve ana özgürlüklerden yararlanma ilkesini kabul etmesi" öngörülür. Türkiye'nin statü'ye katılma tarihi 8 ağustos 1949'dur.

Avrupa konseyi Türkiye temsilciliği, Avrupa konseyi'nin amacı doğrultusunda Türkiye'de çalışmaları yapan temsilcilik.

Avrupa kömür çelik topluluğu → AVRUPA TOPLULUKLARI.

Avrupa kültür anlaşması, Avrupa uluslarının ortak uygarlığını ve tarafların uygarlık, tarih ve dillerini incelemek, geliştirmek ve kültürel faaliyetlerde işbirliğini sağlamak amacıyla Avrupa konseyi üyesi ülkeler arasında 19 aralık 1954'te Paris'te imzalanan sözleşme. Türkiye bu sözleşmeyi 7 haziran 1957 tarihli ve 6998 sayılı yasa uyarınca onaylamıştır.

Avrupa ödemeler birliği (EPU), Avrupa iktisadi işbirliği teşkilatı'na üye ülkeler arasında varılan bir anlaşma sonucu 1950 yılı temmuzunda kurulan örgüt. Bu örgütün amacı, ülkeler arasında borç ve alacakların iki taraflı denkleştirilmesi yerine, çok taraflı bir denkleştirme sistemi uygulayarak Avrupa iktisadi işbirliği teşkilatı ülkeleri arasındaki mübadeleleri kolaylaştırmaktı. Aynı zamanda, Avrupa ülkeleri arasında daha geniş çaplı mübadeleleri kolaylaştırarak, dolar kıtlığını azaltmak amacını güdüyordu. 1958'de, Avrupa ekonomik topluluğu'nun (AET) kurulması üzerine ortadan kalktı. Faaliyet boyunca Türkiye de Avrupa ödemeler birliği'nin üyesi olmuştur.

Avrupa para anlaşması, Avrupa ödemeler birliği anlaşması'na taraf ülkeler arasında 5 ağustos 1955'te imzalanan ve 1958'de bu birliğin yerini alan anlaşma. 1972'de yerini Basel anlaşmalarına bıraktı. Avrupa para anlaşması'na Türkiye de taraf olmuştur.

Avrupa para fonu, Avrupa ekonomik topluluğu tarafından, 1978'de Avrupa para sisteminin gerçekleşmesi sırasında, kurulması tasarlanan örgüt. Henüz kurulup işlemeye başlamamıştır.

Avrupa parasal işbirliği fonu, nisan 1973'te, topluluğa dahil ülkeler paralarının döviz piyasalarındaki dalgalanma marjlarını giderek kısmak, danışıklı bir rezervler politikası ve kısa vadeli para desteği ile merkez bankaları arasındaki ödemeleri kolaylaştırmak amacıyla AET tarafından kurulan fon.

1979'da Avrupa para sistemi'nin kurulması, Avrupa parasal işbirliği fonu'nun rolünü daha da güçlendirdi; çünkü, bu sistemde fon, AET üyesi ülkelerin kambiyo rezervlerinin % 20'sini mevduat olarak almak ve karşılığında bu ülkeleri, merkez bankaları arasında ödeme aracı hizmeti gören Avrupa para birimi üzerinden alacaklandırmakla yetkili kılındı. Bu biçimde Avrupa para sistemi'nin emrine verilen rezervler, bunları elinde bulunduran ülkenin mülkiyetinde kalmayı sürdürür. Avrupa parasal işbirliği fonu'nun yerini almak üzere bir Avrupa para fonu kurulması öngörülmüştür. Avrupa parasal işbirliği fonu'nun merkezi Lüksemburg'dadır.

Avrupa risalesi, Paris sefareti başkâtibi Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa'da görevde bulunduğu sırada yazdığı sefaretname (1840). Avrupa şehirleri ve yaşantısı hakkında geniş bilgi içermektedir. *"Hubb-i vatan ve millet"* (vatan ve ulus sevgisi) gibi kavramlar da Türkiye'ye bu kitapla girmiştir. Yapıt, içeriği ve anlatımı bakımlarından, Şinasi ve Namık Kemal'i etkilemiştir.

Yapıtın sonunda yer alan ekte, yazar, Avrupalılar'ın her yönde gelişmiş olmalarını, bu ülkelerin taşına toprağına, iklimine değil, bilime verdikleri öneme ve yaygın bir eğitim sistemine bağlamakta, Türkler için de aynı şeyi önermektedir. (→ Kayn.)

Avrupa serbest mübadele birliği *(European free trade association)* (EFTA), bir serbest ticaret bölgesi kurmak amacıyla, 1960 mayısında —kasım 1959 Stockholm anlaşması'nın uygulanması çerçevesinde olmak üzere— Avusturya, Danimarka, Büyük Britanya, Liechtenstein (1923'ten beri İsviçre ile bir gümrük birliği içindedir), Norveç, İsveç, İsviçre ve Portekiz arasında oluşturulan topluluk. (Finlandiya 1961'de, İzlanda da 1970'te EFTA'ya katılmıştır) Amacı, bölge içinde malların gitgide serbestçe dolaşımını sağlamaktı. Devletlerden her birinin üçüncü ülkelere karşı ticari bağımsızlığına dokunulmayacaktı. Büyük Britanya ile Danimarka, AET'ye katılmak üzere, 1 ocak 1973'te EFTA'dan ayrıldıklarından, EFTA ile AET arasındaki ilişkilerde bazı değişiklikler yapılması gerekti. Büyük Britanya ve Danimarka ile EFTA üyesi ülkeler arasında 1 ocak 1973'ten 1 ocak 1984'e değin uzanan geçici bir dönem oluşturularak, bu süre içinde 1973'ten önce kaldırılmış bulunan gümrük duvarları yeniden kuruldu. 1 ocak 1984'ten başlayarak, genişlemiş AET ile EFTA arasında sınai ürünler için tam ticaret serbestliğine geçildi.

Avrupa sosyal fonu, Roma antlaşmasıyla (1957) kurulmuş olan ve Avrupa ekonomik topluluğu içinde çalışanlara istihdam kolaylıkları, dolaşım serbestliği, mesleki formasyon ve sanayi ve bilim alanlarındaki ilerlemelere uymalarına olanak verecek ek bilgiler sağlamakla görevli mali kuruluş.

Avrupa sosyal güvenlik kodu, Avrupa konseyi üyesi ülkeler arasında 1964'te Strasbourg'da imzalanan sözleşme. Sağlık hizmetlerini, hastalık, yaşlılık, işsizlik, iş kazası, aile, analık, maluliyet yardımlarını güvence altına alır. Türkiye, bu kod'u 21 eylül 1978 tarih ve 2170 sayılı yasa uyarınca onaylamıştır.

Avrupa sosyal güvenlik sözleşmesi, Avrupa konseyi üyesi ülkeler arasında, 1972'de imzalanan ve 1977'de yürürlüğe giren sözleşme. Taraf devletlerin vatandaşları için eşit uygulama yapılmasını öngören sözleşme, birden fazla devlette tamamlanan sigortalılık sürelerinin birbirine eklenmesi gibi yollarla sosyal güvenlik haklarının tanınmasını ve güvence altına alınmasını sağlar. Türkiye bu sözleşmeyi 13 temmuz 1976 tarih ve 2023 sayılı yasa uyarınca onaylamıştır.

Avrupa sosyal ve tıbbi yardım sözleşmesi ve ek protokol, Avrupa konseyi üyesi ülkeler arasında, 1953'te Paris'te imzalanan sözleşme. 1954'te yü-

rürlüğe giren bu sözleşme, taraf devletlerin vatandaşlarına, oturma ya da çalışma amacıyla bulundukları bir başka taraf devlet ülkesinde sosyal ve tıbbi yardım konularında, o devletin vatandaşlarıyla eşit uygulamada bulunulmasını öngörür. Sözleşmeye göre, bütün taraf devletlerin vatandaşları, taraf devletlerden ikisi ya da daha çoğu arasında daha önce yapılmış anlaşmaların hükümlerinden yararlanır. Türkiye, bu sözleşmeyi 1 mart 1976 tarih ve 1973 sayılı yasa uyarınca onaylamıştır.

Avrupa stratejik savunma silahları, stratejik kabul edilen menzil ve güçte silahlanma sistemlerine verilen ad. (Esas olarak, nükleer silahlanma sistemleri, bombardıman uçakları, Avrupa'daki nükleer füzeler ve denizaltılar sözkonusudur; 1979'dan başlayarak amerikan-sovyet görüşmelerinin konusunu oluşturdular. [SALT 2].)

Avrupa tarımsal yön verme ve garanti fonu, AET üyesi ülkelerin tarım politikasının finansmanına hizmet eden ortak sandık. Üye devletlerin bu sandığa katkıları, her devletin net ithalat değeriyle orantılıdır. Bu biçimde toplanan paralar, en başta, üye ülkeler çiftçileri için üretim fiyatlarının belli bir düzeyde tutulmasını garanti etmek, piyasaları düzenlemek ve tarım yapısını yenileme politikasını uygulamak amacıyla kullanılır. Piyasada üretim fiyatlarını düşürecek kadar fazla tarımsal ürün varsa, fon, stoklama giderlerinin ve topluluk tarımındaki bu fazla ürünlerin dünya piyasasına ihracı için gerekli primlerin finansmanını sağlar. Bu fon, 1969'da fransız frankının devalüasyonundan sonra oluşturulmuş olan "Topluluk paralarının takas işlemleri"ni yönetir. Fon, çalışmalarına 1963'te başlamıştır.

Avrupa tiyatrosu, XIX. yy. ortalarında İstanbul'da Galata'da iki ayrı tiyatro salonunun adı. Bu tiyatrolar daha çok gemicilerin ve esnafın eğlenmeye geldikleri gazino türünden yerlerdi.

Avrupa toplulukları, Batı Avrupa ve Akdeniz ülkelerince oluşturulan, bu ülkeler ekonomilerinin bütünleştirilmesi amacını güden kuruluşların tümü (çoğu kez AVRUPA TOPLULUĞU denir).

tarihçe

• *Bölgesel antlaşmalar.* Daha İkinci Dünya savaşı sürerken (Londra'ya sığınmış) Belçika, Lüksemburg ve Hollanda hükümetleri bu üç ülke arasında bir iktisadi birlik *(Benelüks*)* kurmayı tasarladılar.

1947'de, İskandinav ülkeleri, aralarında bir gümrük birliği kurma girişiminde bulundular. Fakat, her ülke kendi tarımını ve sanayisini korumak istediğinden, bu birlik kurulamadı. Bununla birlikte, 1950'de, İngiltere'nin de katılımını öngören *Uniscan* adlı bir işbirliği örgütüne yönelik bir anlaşma imzalandı. 1953'ten bu yana, Kuzey konseyi (Danimarka, İzlanda, Norveç ve İsveç), ilgili devletler arasında öneriler niteliğinde işbirliği planları geliştirmeya çalışmaktadır. Ortak bir hava ulaşım örgütü olan *İskandinav hava-yolları sistemi* bu çalışmalar sonucunda kurulmuştur.

13 eylül 1947'de, Fransa ile İtalya bir gümrük birliği kurmaya karar verdiler.26 mart 1949'da bu yönde bir anlaşma imzalandı. Fakat, iki ülke arasındaki toplumsal ve iktisadi farklar daha ileri gidilmesine olanak vermedi.

• *İşbirliği örgütleri.* Avrupa ülkeleri arasında iktisadi işbirliğini geliştirmek amacıyla 1947'de Birleşmiş Milletler içinde bir *Avrupa ekonomik komisyonu* kuruldu. Bu komisyon, bütün Avrupa ülkelerini bir araya getiriyordu. 1948'de, Marshall planından yararlanarak Avrupa ülkelerini bir araya getirmek için daha sınırlı bir girişimde bulunuldu: *Avrupa ekonomik işbirliği teşkilatı* (OEEC). Bu yeni örgüte on yedi Avrupa ülkesi katıldı. Örgüt 1950-1958 arasında Avrupa içi ticaretin gelişmesinde katkısı olan *Avrupa ödemeler birliği*'nin kuruluşuna kaynaklık etti. Avrupa ödemeler birliği de, 1958'de *Avrupa para anlaşması*'na dönüştü. Örgütten bağımsız olarak,1950'de, bir *Gümrük işbirliği daimi konseyi* kuruldu. Bu konsey'in amacı, Avrupa iktisadi işbirliği teşkilatı'na üye olan ülkelerin (İsveç dışında) gümrük sistemleri arasında bir uyum sağlamaya çalışmaktı. 1960'ta Avrupa ekonomik işbirliği teşkilatı, yerini *Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı*'na (OECD) bıraktı.

Askeri alanda, Avrupa devletleri iki karşıt bloka ayrılıyordu: bir yanda, Brüksel antlaşması (1948) ve Kuzey atlantik antlaşması (NATO*, 1949) ülkeleri, öbür yanda Varşova* paktı (1955) ülkeleri. Bunlar aslında askeri olan, fakat toplumsal, iktisadi, kültürel, hatta siyasal bir işbirliğini de içeren anlaşmalardır. Böylece, Brüksel antlaşması'na katılan beş devlet (Belçika, Fransa, İngiltere, Lüksemburg ve Hollanda) 1949'da *Avrupa konseyi*'ni kurdular. Bir Danışma meclisi'yle bir Bakanlar konseyi'nden oluşan bu örgüte daha sonra on iki Avrupa devleti daha kabul edilecekti. Kore savaşı'nın doğurduğu uluslararası gerginlik nedeniyle, NATO ve Avrupa konseyleri, 1950'de, Batı Avrupa'nın savunmasına Almanya'nın da askeri katkıda bulunması ilkesini benimsediler. Fransa tarafından, bir Avrupa ordusu planı (Pleven planı) sunuldu. *Avrupa savunma topluluğu*'nu kuran antlaşma, 1952'de, Paris'te imzalandı. İngiltere, antlaşmanın ilkelerini onaylamakla birlikte, katılmayı kabul etmedi. Antlaşma, Almanya Federal Cumhuriyeti, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg parlamentolarınca 1953-54 yıllarında onaylandı. Fransa'da, şiddetli tartışmalar uyandıran antlaşma, 30 ağustos 1954'te Millet meclisi'nce reddedildi. Bu oylama, Avrupa savunma topluluğu'na son verdiğinden, Avrupa'nın savunması ve Almanya'nın yeniden silahlandırılması sorunu yeni temeller üzerinde yeniden ele alındı. Brüksel antlaşması teşkilatı *(Batı birliği)*, Federal Almanya ve İtalya'nın da katılmasıyla bir *Batı Avrupa birliği*'ne dönüştü. Özellikle Federal Almanya'nın kendi rızasıyla silahlarını sınırlandırma konusundaki taahhüdünü denetlemekle görevli olan bu yeni kuruluş, üç ayda bir elçiler düzeyinde toplanan bir konseyle, altı ayda bir toplanan ve yedi ülkenin Avrupa konseyi danışma meclisi üyesi temsilcilerinden oluşan bir parlamenter merciden oluşmaktadır.

• *Özel antlaşmalar.* 9 mayıs 1950'de fransız başbakanı Robert Schuman, "Fransız-Alman kömür ve çelik üretiminin tümüyle, ortak bir yüksek yetkili organ yönetiminde, Avrupa'nın diğer ülkelerinin katılımına açık bir örgütte toplanmasını" önerdi. Bu, Avrupa birleşik devletleri'nin "önce fiili bir dayanışma yaratan somut uygulamalar"dan başlayarak aşama aşama gerçekleştirilmesine doğru atılmış bir adım olacaktı. Uluslarüstü bir yetkili organ tarafından yönetilecek kömür ve çelik ortak pazarı "barışın korunması için gerekli bir Avrupa federasyonu'nun ilk somut temelleri"ni oluşturacaktı. SSCB ve halk demokrasileri ile İngiltere ve İskandinav ülkelerinin, özellikle uluslarüstü bir yetkili organ kavramına karşı olmaları nedeniyle bu tasarıyı kabul etmemeleri üzerine, altı Batı Avrupa ülkesi, 18 nisan 1951'de, *Avrupa kömür çelik topluluğu*'nu kuran bir antlaşma imzaladılar. Bu ülkeler topluluğunu belirtmek için bazen "Küçük Avrupa" ya da "Altılar Avrupası" deyimleri kullanılır.

Özel antlaşma taraftarlarının düşüncesine göre, hepsi de belli bir ölçüde uluslarüstü bir nitelik taşıyan bir dizi topluluğun kurulması gerekiyordu. Daha sonra, uzmanlaşmış "yüksek yetkili organlar"ın tümünün eşgüdümünü sağlayacak, parlamentosu ve hükümeti olan bir siyasi topluluğa sıra gelecekti. Avrupa parlamentosu, iki meclisten oluşacaktı: ilgili ülkeler halklarınca genel oyla seçilecek bir meclis ile, üyeleri çeşitli ulusal parlamentolarca belirlenecek bir meclis. Dışişleri, silahlı kuvvetler ve ekonomi konularında yetkili olacak ve "Yürütme konseyi" adını taşıyacak uluslarüstü bir hükümet, çeşitli üye devletlere ait olup Avrupa yürütme konseyi ile ulusal hükümetler arasında bağıntı kurmakla görevli bir Bakanlar konseyi'nin yardımıyla çalışacaktı.

Ne var ki, yeni uzmanlaşmış "yüksek merciler" oluşturulması yolundaki çeşitli girişimler, daha sonraki yıllarda başarısızlığa uğradı. Nitekim, 1953'te, bir Avrupa ulaştırma topluluğu kurmak amacıyla girişilen görüşmeler başarısız kaldı. Buna karşılık, hükümetlerarası bir eşgüdüm ku-

AVRUPA TOPLULUKLARI'NIN TEMEL KURUMLARI

Avrupa'nın temel kurumları	KOMİSYON Brüksel	KONSEY Brüksel	PARLAMENTO Strasbourg (Lüksemburg'da bulunan sekreterlik dışında)	ADALET DİVANI Lüksemburg
• Atama yöntemi • Bileşim	• üye devletler tarafından • 14 komisyon üyesi (1981)	• Dışişleri bakanları veya "teknisyen" bakanlar	•Her ülkenin seçmenlerince genel oyla	• hükümetlerce • üye devlet sayısınca yargıç ve 4 savcı
• Yetkiler	• denetim • yönetim • karar (Avrupa kömür çelik topluluğu organı olarak veya yetki devri yoluyla)	• yasama • danışma (Avrupa kömür çelik topluluğu bağlamında)	• danışma • bütçe • denetim	• uyuşmazlıklar • danışma • danışma ve bazen onay alma zorunluluğu (Avrupa kömür çelik topluluğu antlaşması'na ek hüküm)
• Çalışma usulleri	• basit çoğunluk • pratikte uzlaşma arayışı	• oybirliği	• uluslarötesi siyasal gruplar • daimi komisyonlar • Komisyon hakkında gensoru önergesi	• komisyonun veya üye devletin başvurusu üzerine uyuşmazlığa el koyma

ruluşu olan *Avrupa ulaştırma bakanları konferansı* doğdu, bır vagonlar "birlik"i örgütlendi. 1954'te danışsal yetkilere sahip bir *Avrupa sivil havacılık komisyonu* kuruldu. Hava güvenliği önlemlerinin denetimi için *Eurocontrol* adı altında bir örgüt kuruldu (Ortak pazar ülkeleri ve İngiltere). Ayrıca, Ortak pazar hava ulaştırma işletmeleri yöneticileri, *Airunion* adıyla, ortak bir işletme oluşturmaya çalıştılar. *Avrupa tarım birliği*'ni ("Yeşil birlik" de denir) kurmak amacıyla yapılan görüşmeler, 1954'te, bugün Ekonomik işbirliği ve kalkınma teşkilatı içinde yer alan ve bir bilgi edinme ve inceleme örgütü olan *Tarım ve gıda bakanlar konseyi*'nin kurulmasına yol açtı. Sağlık ve sosyal korunma örgütleri arasında işbirliği sağlanması ve tedavi kaynaklarının ortaklaşa kullanılması için yapılan girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Avrupa sağlık birliği tasarısından ("Beyaz birlik") vazgeçmek zorunda kalındı.

Avrupa'nın bırleştirilmesinden yana olanlar, tasarılarının hızla gerçekleşmesinde karşılaşılan güçlükleri görünce, çalışmalarını yavaşlatmaya razı olmak zorunda kaldılar. 1 temmuz 1953'te sadece bilimsel nitelikte bir *Avrupa nükleer araştırmalar teşkilatı* kuruldu; Almanya Federal Cumhuriyeti, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltere, Yunanistan, İtalya, Norveç, Hollanda, İsveç, İsviçre ve Yugoslavya bu örgüte katıldılar. Fakat 1 haziran 1955'te Messina'da daha önemli sonuçlara varıldı: Avrupa kömür çelik birliği'ne üye ülkelerin temsilcileri, Avrupa işbirliğinin, ulaşım yollarının geliştirilmesini, gaz ve elektrik alışverişini, atom enerjisinin barışçı amaçlarla geliştirilmesini ve gümrük birliği biçiminde bir ortak pazar kurulmasını da kapsamasını istediler. Yapılan görüşmeler, 25 mart 1957'de Roma'da, *Avrupa ekonomik topluluğu*'nun ("Ortak pazar" da denir) ve *Avrupa atom enerjisi topluluğu*'nun (Euratom) kurulmasını öngören bir antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. Roma antlaşması 1 ocak 1958'de yürürlüğe girdi.

1973'ten bu yana, Avrupa topluluklarına üye devletlerin sayısı daha da arttı: İngiltere, İrlanda ve Danimarka'ya ek olarak (bu ülkeler daha önce bazı başka ülkelerle birlikte 1960'ta kurulmuş olan *Avrupa serbest mübadale birliği* [EFTA] içinde yer alıyorlardı), 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz üyelere katıldılar, 1986 itibariyle, Türkiye'nin gelecekte üye olması da öngörülmüş bulunmaktadır. Buna karşılık, Danimarka'ya bağlı Grönland, 1982'de, AET'den çekilme kararı aldı, 1985'te çekildi.

Avrupa kömür çelik topluluğu

Almanya Federal Cumhuriyeti, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'dan oluşan altı ülkece imzalanıp onaylanan 18 nisan 1951 antlaşması, 25 temmuz 1952'de kömür, demir cevheri ve hurda demir ortak pazarının açılmasıyla yürürlüğe girdi. Bunu izleyen 1 mayısta da ortak çelik pazarı kuruldu. *Avrupa kömür çelik topluluğu*'nun (CECA) "görevi ve amacı, üye devletlerin genel ekonomisiyle uyumlu bir tarzda ve bir ortak pazar kurulması suretiyle (.....) üye devletlerin iktisadi gelişmesine, istihdam hacminin ve yaşam düzeyinin yükselmesine yardımcı olmaktadır. Birlik, üretimin en yüksek verimlilik düzeyinde, en rasyonel biçimde dağılımını kendiliğinden sağlayacak koşulların yerleşmesini giderek gerçekleştirecek ve bunu yaparken istihdamın sürekliliğini bozmaktan ve üye devletlerin ekonomilerinde temelli ve kalıcı bozukluklar yaratmaktan kaçınacaktır". Hükümetler bu örgüte elli yıl için bağlanıyorlardı; öngörülen amaçların gerçekleşmesi sabit sürelere göre sıralanıyordu; beş yıllık bir geçiş dönemi içinde, bazı koruyucu hükümlere ve takas mekanizmalarına izin veriliyordu. 21 aralık 1954'te İngiltere ile bir ortaklık anlaşması imzalandı ve bu anlaşma 23 eylül 1955'te İngiltere ile bir ortaklık anlaşması imzalandı ve bu anlaşma 23 eylül 1955'te yürürlüğe girdi.

Avrupa kömür çelik topluluğu için öngörülen organlar (oluşumu itibariyle, çeşitli üye devletlerden bağımsız Yüksek otorite; bakanlardan kurulu özel Konsey, Adalet divanı ve Meclis) diğer Avrupa toplulukları için de örnek oluşturacaktı. Hatta, Adalet divanı ve Meclis öteki topluluklar ile ortak nitelikte olacaktı.

Nihai karar yetkisine sahip Bakanlar konseyi ile aynı zamanda hem yasama —Konsey'in onayına bağlı olarak— hem de yürütme gücüne sahip Yüksek otorite'ye gelince, bunlar 8 nisan 1965 tarihli Brüksel antlaşması hükümleri uyarınca öteki konsey ve komisyonlarla kaynaştırıldı. Bununla birlikte, "kaynaştırılan" organlardan her biri, ilgili alana göre topluluklar' dan birinin organı olarak hareket eder: örneğin demir ve çelik sanayisi sorunları sözkonusu olduğunda Avrupa kömür çelik birliği bakanlar konseyi, bağcılık sorunlarının çözümü sözkonusu olduğunda AET komisyonu. Avrupa kömür çelik birliği'nin merkezi Lüksemburg'dadır.

Avrupa ekonomik topluluğu (AET)

Avrupa ekonomik topluluğu'nu (Ortak pazar) kuran antlaşma, Roma'da 25 mart 1957'de imzalandı ve 1 ocak 1958'de yürürlüğe girdi.

Yeni topluluğun "görev ve amacı, bir ortak pazar kurmak ve üye devletleri giderek birbirlerine yaklaştırarak topluluğun bütünü içinde iktisadi etkinlikleri uyumlu bir biçimde geliştirmek, sürekli ve dengeli bir büyüme sağlamak, istikrarı artırmak, yaşama düzeyini hızla yükseltmek ve birleştirdiği devletler arasında daha sıkı ilişkiler kurmaktır". Roma antlaşması'nda şu noktalar önemlidir: 1. Topluluğun temelleri (üye devletler arasında gümrük tarifelerinin ve kontenjanların kaldırılması ve üye olmayan ülkelere karşı ortak tarife uygulanması yoluyla malların serbest dolaşımı; ortak bir tarım politikası izlenmesi; kişilerin serbest dolaşımı-işçilere uygulanan ve ulus esasına dayanan ayrımcı işlemlerin kaldırılması ve yerleşme özgürlüğü; hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı; ortak bir ulaşım politikasının saptanması); 2. Topluluğun iktisat politikası (işletmeler arasında malların üretim ve dağıtımının iyileştirilmesine hizmet eden, teknik ya da ekonomik ilerlemeyi güçlendiren anlaşmaların tanınması; üretimi, teknik gelişme ve yatırımları sınırlandırmayı ya da pazarları ve hammadde kaynaklarını bölüştürmeyi ya da ticari ortaklar arasında eşit olmayan koşullar yaratmayı öngören anlaşmaların yasaklanması; dampinglerin ve vergi ayrımlarının yasaklanması; iktisadi ve toplumsal yasalar arasında yakınlaşma sağlanması).

Antlaşma sınırsız bir süre için yapılmış ve bir yeniden gözden geçirme yöntemi öngörülmüştür; her Avrupa devleti, eski üyelerin oybirliğiyle onaylaması koşuluyla, topluluğa üye olmayı isteyebilir. Topluluk herhangi bir üçüncü devletle, devletler birliğiyle ya da uluslararası örgütle anlaşmalar yapabilir. Belçika, Fransa, İtalya ve Hollanda ile özel ilişkileri olan Avrupa dışındaki ülke ve bölgeler de topluluğa ortaklık bağıyla bağlanmıştır. Ortak pazar'ın on yıllık bir geçiş dönemi içinde gerçekleşmesi için belirli aşamalar konulmuştur. Bu süre gerektiği takdirde onbeş yıla çıkartılabilir. Çeşitli üye ülkelerin bazı özel çıkarları göz önünde tutularak birtakım korunma hükümleri de öngörülmüştür. Ortak pazar'ın 1963'ten bu yana hızlanan uygulamaları, 1965'te ortak tarım fiyatlarının saptanması sırasında bir bunalım geçirdi.

Çeşitli topluluklar için ortak bir merci olarak çalışan Avrupa parlamentosu'na karşı sorumlu bir *Komisyon*'a sınırlı bir düzenleme ve yasama yetkisi tanınmıştır. Fakat, gerçekte yürütme ve yasama yetkileri, mutlak gücü yalnızca Roma antlaşması çerçevesinde üstlenilen yükümlülüklerle sınırlandırılmış bir çeşit senatonun elindedir; bu, her üye devletin bir bakanıyla temsil edildiği, kararlarını oybirliğiyle ya da büyük bir çoğunlukla alan bir *Konsey*'dir. Gerek Komisyon, gerek Konsey, mesleki ve teknik nitelikte çeşitli danışsal kurumların yardımından yararlanır. Bunların en önemlileri *Ekonomik ve sosyal konsey*, *Para komitesi* ve *Ulaştırma danışsal komitesi*'dir. Bundan başka (işveren ve işçi temsilcilerinden oluşan özel bir Komite'nin yönetiminde) bir *Avrupa sosyal fonu* da kurulmuştur. Fon'un görevi, geçiş dönemi süresince üye devletlerin, Ortak pazar'ın kurulmasından doğacak bazı koşullar altında, işçilerine verimli bir iş sağlamak ve yeteri kadar ücret almalarını olanaklı kılmak için üstlenecekleri giderlerin yarısını karşılamaktır. Ayrıca, bir de *Denizaşırı ülke ve toprakları kalkındırma fonu* vardır. Roma antlaşması aynı zamanda bir *Avrupa yatırım bankası* kurulmasını da öngörmüştür. Bu bankanın kuruluş sermayesi üye ülkeler tarafından karşılanacak ve banka, istikraz tahvilleri çıkartabilecektir. Amacı, kredi ve garanti vermek suretiyle Ortak pazar'ın düzenli kalkınmasına katkıda bulunmaktır. Banka, en az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasını hedef alan projeler (Güney İtalya'nın sanayileştirilmesi amacıyla borç para verilmiştir), birkaç ülkenin ortaklaşa hazırlayacakları projeler ve modernleştirme, onarım ve yeni etkinlik alanları yaratma projeleri konularında karar alma yetkisine sahiptir.

31 aralık 1992'ye kadar Avrupa iç pazarında tam birlik ve serbestiyi öngören "Avrupa tek senedi" 1 temmuz 1987'de yürürlüğe girdi. Maastricht'te (Hollanda) yapılan doruk toplantısında tam bir ekonomi ve para birliği konusunda yeni bir ortaklık anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre 1 ocak 1999'dan önce tek para (ekü) yaratılacak. Maastricht anlaşması AET ülkelerinde peyderpey halkoyuna sunulmaktadır. Anlaşma Fransa'da kıl payı farkla onaylanırken Hollanda'da çok az farkla (% 50,7) redde uğradı, İrlanda'da % 69'la onaylandı.

Parasal alanda, AET birbirini izleyen farklı sistemler benimsedi. 1958 Avrupa para anlaşması, değeri altın cinsinden ifade edilen, ABD dolarıyla eşdeğer bir hesap birimi kurdu. 1972'de uygulamaya konulan Avrupa "para yılanı" ise, üye ülkeleri (bunlardan bir kısmı AET dışında bulunuyordu), paralarının paritesini bazı dar sınırlar içinde (% 2,25) tutmakla yükümlü kılıyordu. Para yılanı, 1972'den 1978'e kadar krizden krize düştü. Bunun yerine benimsenen Avrupa para sistemi (bu sistem, bir hesap ve referans parası olan *Ecu*'de [*European correncу unit* ya da *Avrupa para birimi*] eşit olmayan miktarlarda temsil edilen çeşitli ulusal paraların değerine dayanır), yeniden paraların birbirlerine oranla belli bir istikrar içinde tutulmasını genel ilke olarak kabul etti. Avrupa para sistemi, bir paranın izin verilen dalgalanma marjını aşmasını önlemek için, merkez bankalarının müdahalede bulunmasını öngörür.

Art arda gösterdiği genişlemelerden önce de, AET, dünyanın en başta gelen dışalımcısıydı; bu genişlemelerden sonra, aynı zamanda dünyanın en başta gelen dışsatımcısı oldu.

• *AET - Türkiye ilişkileri.* Türkiye, başlangıcından bu yana, 1958 Roma antlaşması ile kurulan Avrupa ortak pazarı'na ilgi gösterdi. Türkiye, AET ülkeleriyle sadece aynı Batı kurumları içinde işbirliği yapmakla kalmıyor, sıkı dış ticaret ilişkileri de sürdürüyordu. Bu dönemde dışsatımın yaklaşık % 40'ı Batı Avrupa'nın bu altı ülkesine yapılıyor, dışalımın da % 30'u aynı kaynaktan sağlanıyordu. Türkiye, üye olmak üzere Ortak pazar'a 1959'da başvurdu. Dört yıl süren görüşmelerden sonra toplulukla Türkiye arasında 12 eylül

1963'te Ankara anlaşması imzalandı. Türkiye bu anlaşmayla AET'ye "tam üye" olarak değil "ortak üye" olarak katıldı. Tam üyeliğe geçiş için, Türkiye'nin, Roma antlaşması'ndan doğan tüm yükümlülükleri üstlenebileceğini göstermesi gerekiyordu.

Toplulukla Türkiye arasında ortaklık rejimini yürütmek üzere şu iki organ kuruldu: (a) Ortaklık konseyi: Ortaklık rejiminin asıl karar alma merciidir; (b) Türkiye topluluk karma parlamento komisyonu: Avrupa parlamentosu ile TBMM arasındaki işbirliğini yürütür.

Ortak üyeliğin üç aşaması vardır: (a) hazırlık dönemi, (b) geçiş dönemi, (c) son dönem.

1 aralık 1964'te başlayan hazırlık dönemi 5 yılı kapsıyordu. Bu süre bittiğinde 11 yıla kadar bir uzatma istemek mümkün olduğu halde Türkiye bu ek süreyi istemedi. Bu dönemde Türkiye topluluğa herhangi bir ödün vermeksizin ekonomisini güçlendirecekti.

Geçiş dönemi, emeğin serbest dolaşımına, sanayi ürünlerinde gümrük birliğine ve tarım ürünlerinin serbest dolaşımına hazırlık niteliğindedir. Bu amaçlara nasıl varılacağı, 23 kasım 1970'te imzalanan katma protokol ile saptandı. Katma protokolle birlikte, geçiş döneminde topluluğun Türkiye'ye verebileceği kredilerle ilgili 2. mali protokol de yürürlüğe girdi. Katma protokol geçiş döneminde şu gelişmeleri öngörmektedir:

(a) Sanayi ürünlerinde gümrük birliği; topluluk, katma protokol'ün yürürlüğe girmesiyle (1 ocak 1973), bazı istisnalar dışında Türkiye'den gelen sınai ürünlere uyguladığı gümrük vergilerini sıfıra indirmekte ve miktar kısıtlamalarını kaldırmaktadır. Buna karşılık Türkiye 1967 yılında topluluktan yaptığı dışalımın yüzde 55'i için 12 yılda ve yüzde 45'i için 22 yılda gümrük vergilerini sıfıra indirmeyi taahhüt ediyordu.

(b) Tarım ürünlerinde tercihli sistem: Türkiye, geçiş dönemi süresince tercihli gümrük tarifesine tabi üçüncü ülkelerden farklı durumda değildir. Ödünlerden yararlanabilecek ürünlerin listesi katma protokol'e eklenmiştir. Tarım alanında Türkiye'ye düşen yükümlülük, 22 yıllık sürenin bitiminde topluluğun ortak genel tarifesine uyacak biçimde kendi tarım politikasını düzenlemesidir.

(c) Emeğin serbest dolaşımı: Katma protokol, en geç 1 ocak 1986'dan itibaren, işçilerin serbest dolaşımının ortaklık konseyince saptanacak yöntemler çerçevesinde gerçekleştirilmesini öngörür.

(d) Krediler: 2. mali protokol ile Türkiye'ye, katma protokolün imzalanmasını izleyen 5,5 yıl sonra kullanılmak üzere, düşük faizli 195 milyon hesap birimi tutarında kredi ve ayrıca Avrupa yatırım bankası'nca özel sektöre 25 milyon hesap birimi tutarında kredi verilmesi kararlaştırılmıştır.

(e) Ekonomi politikasında uyum: Geçiş döneminde, Türkiye'nin rekabet ve vergileme konusunda topluluğun geliştirdiği mevzuatla kendi mevzuatı arasında uyum sağlaması beklenmektedir.

Son dönem: Ankara anlaşması'na göre, geçiş döneminin tamamlanacağı, katma protokolün yürürlüğe girişinin 22. yılından itibaren (1995) son dönem başlayacaktır. Ancak bu dönemin kaç yıl süreceği belirtilmemiştir.

Türkiye ile aynı üretim yapısına sahip Yunanistan'ın 1981'de, İspanya ve Portekiz'in 1986'da tam üye olarak AET'ye katılmasına ek olarak, AET'nın yükselttiği gümrük duvarları ve özellikle tekstil ürünlerine uygulanan ithalat kotaları, Türkiye'nin bu ülkeler topluluğuna karşı etkin bir rekabette bulunmasını güçleştirdi. Bu da, Türkiye'nin 1980'li yıllarda AET'ye tam üye olarak katılma işlemini yeniden gündeme getirdi. Türkiye tam üyeliğe geçişi isterken, türk işçilerinin AET ülkelerinde serbest dolaşım hakkını sağlamayı amaçlamakta ve Ankara anlaşması'nın 12., katma protokolün 36. maddesine göre dolaşım serbestisinin 1 ocak 1986'dan itibaren başlaması gerektiğini öne sürmektedir. İşsizlik oranı yüzde 15 dolayında olan Türkiye, özellikle serbest dolaşım konusunda hassastı. Nihayet, AET ülkeleriyle daha sıkı bir rekabetin türk sanayisinde etkinliği artırması beklenmektedir.

Buna karşılık AET üyesi ülkeler, Türkiye'nin tam üyeliğini tartışmakta isteksizdir. Türkiye'nin tam üyeliğe geçişini önleyen engellerden biri, AET ülkelerinin içinde bulunduğu iktisadi bunalımdır. Örneğin, Avrupa parlamentosu'nun, ilke olarak Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkmayan, diğer gruplara oranla daha ılımlı bir tavır alan muhafazakâr alman ve ingiliz üyeleri bile, AET'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi güçlükleri öne sürmektedir. İktisadi bunalım, genelde, AET ülkelerinin, türk işçilerinin serbest dolaşımına ve Türkiye'nin tam üye olması halinde topluluğun üzerine düşecek yüke karşı çıkmalarına yol açmaktadır.

Türkiye'nin kısa sürede tam üyeliğini önleyen diğer engeller arasında, hızla artan nüfusunun dini-kültürel özelliklerinin Batı Avrupa'nınkine benzememesi, demokrasiye geçiş döneminde bulunması, iktisadi gelişme bakımından AET ülkelerinden geride olması, katma protokolün 1978'de dondurulmuş olması sayılabilir (haziran 1986).

Avrupa atom enerjisi topluluğu (Euratom)

Roma'da 25 mart 1957'de imzalanan *Avrupa atom enerjisi topluluğu (Euratom)* antlaşması da, 1 ocak 1958'de yürürlüğe girdi. Sözleşmeye katılanlar, Avrupa kömür çelik birliği'nin ve Ortak pazar'ın üyeleridir. Bu topluluğun "görevi ve amacı, nükleer sanayilerin hızla kurulması ve büyümesi için gereken koşulların sağlanması yoluyla üye ülkelerde yaşam düzeyinin yükselmesine ve diğer ülkelerle mübadelelerin gelişmesine katkıda bulunmaktır". Antlaşma, araştırmaların geliştirilmesini, bilgilerin yayılmasını ve sırlara saygı gösterilmesini, sağlığın korunmasını, mineral, hammadde ve özel parçalanabilir maddeler (bu sonuncular topluluğun malı sayılırsa da, üreticisinin ya da dışalımcısının bunlar üzerinde kullanma bakımından bir öncelik hakkı vardır) sağlanmasını öngörür. Sınırsız bir süre için aktedilmiş olan antlaşma, yeniden gözden geçirilebilir. Her Avrupa devleti topluluğa üye olmayı isteyebilir. İsteğin kabulü için bütün üye devletlerin olumlu oy vermesi gereklidir.

Topluluk, Avrupa kömür çelik topluluğu ve Ortak pazar ile aynı ayrıcalıklardan yararlanır.

Kurumları, Avrupa kömür çelik topluluğu ve AET ile ortak kurumlardır. Komisyonun emrinde bir *Ajans* vardır. Bu ajans, üye devletlere maden, hammadde ve özel parçalanabilir maddeler sağlamakla görevlidir. Üye devletler, ürettikleri parçalanabilir maddeler üzerindeki tercih hakkı ve malzeme sağlanması için sözleşmeler yapmak konusundaki tekel hakkı dolayısıyla gerekli bütün bilgileri ajansa iletirler.

Araştırma alanında, topluluğun iki rolü vardır: bir yandan ulusal programlar arasında uyum sağlar; öbür yandan, doğrudan doğruya kendine ait bir program hazırlar. Topluluğun bu kendi öz programı dört kuruluşu —Belçika'da Geel, Italya'da Ispra, Almanya'da Karlsruhe, Hollanda'da Petten— kapsayan bir araştırma merkezinde gerçekleştirilir.

Euratom ile ABD arasında 1958 kasımında bir teknik işbirliği anlaşması imzalanmıştır.

ortak kuruluşlar

1965 Brüksel antlaşması'ndan bu yana, toplulukların dört ortak temel kuruluşu vardır.

• *Avrupa* parlamentosu.* Her üye devletin vatandaşlarınca doğrudan doğruya genel oyla ve o devletin nüfusuna, iktisadi ve siyasi önemine göre, eşit olmayan sayılarda seçilen temsilcilerden oluşur. Kural koyucu bir yetkiye sahiptir; ayrıca bütçe düzenler ve siyasi denetleme görevi yapar. Kurulun merkezi Strasbourg'dadır.

• *Konsey.* Her üye devlet hükümetinin bir üyesinin (dışişleri bakanı ya da bir "teknisyen" bakan) katılımıyla oluşur. Genel yasama gücüne sahiptir, ancak, Avrupa kömür çelik topluluğu organı olarak çalıştığı zaman bu yetkiye sahip değildir; bu takdirde danışsal bir rol oynar, bazen bu rol Konsey'in "uygun" görüşünün alınması koşuluyla güçlendirilebilir. Konsey bünyesinde başgösteren ağır bir krizden sonra, ocak 1966 tarihli "Lüksemburg anlaşmaları"nda, kararların, oybirliğiyle alınması kararlaştırıldı. Konsey'in merkezi Brüksel'dedir.

• *Komisyon.* Üye devletler hükümetlerince, dört yıllık bir süre için atanan komisyon üyelerinden oluşur (Yunanistan'ın üyeliğe kabulünden sonra sayıları on dördü bulmuştur) ve gerek hükümetlerden, gerek Konsey'den bağımsızdır. Bir başkanı ve çok sayıda başkan yardımcısı vardır. Avrupa kömür çelik topluluğu'nun organı olarak karar yetkisine sahiptir. Bunun dışında genel olarak, yönetim, denetleme, girişimde bulunma ve, Konsey'in görevlendirmesi halinde, karar verme yetkisiyle donatılmıştır. Komisyon'un merkezi Brüksel'dedir.

• *Adalet divanı.* Üye ülkeler sayısı kadar yargıçla dört savcıdan oluşur. Görevi, toplulukları kuran antlaşmaların uygulanmasında hukuka saygıyı sağlamaktır. Komisyon ya da üye devletlerden birince toplantıya çağrılabilir. Kararlarına itiraz edilemez, ama uygulamada Divan kararlarından birini uygulamayı reddeden bir devlet, kararı uygulamaya zorlanamaz. Adalet divanı'nın merkezi Lüksemburg'dadır. (→ AVRUPA TOPLULUKLARI ADALET DIVANI.)

Bu organların yanı sıra, her yıl, devlet ya da hükümet başkanları bir "Konferans"ta bir araya gelerek toplulukların izleyecekleri genel politikanın ilkelerini saptarlar. Bu konferansın resmi bir niteliği yoksa da günümüzdeki "zirve konferansları"na tekabül etme eğilimindedir ve sözkonusu kuruluşları ikinci planda bırakmaktadır.

Son olarak, topluluklar, bazı yardımcı uzmanlaşmış organlarla donatılmıştır. Bunların en tanınmışları şunlardır: Avrupa yatırım bankası, Avrupa tarımsal yön verme ve garanti fonu, Avrupa sosyal fonu, Avrupa kalkınma fonu. Floransa'da kurulmuş bulunan Avrupa üniversitesi, üye devletlerden öğrenci ve öğretim üyeleri almaktadır.

Avrupa toplulukları adalet divanı, 1958'de kurulan ve merkezi Lüksemburg'da olan uluslararası yargı organı. 1951'de kurulan Avrupa kömür çelik birliği, Adalet divanı'nın yerini aldı. Çeşitli Avrupa toplulukları antlaşmalarının uygulanmasına ve yorumlanmasına ilişkin davalara bakan Divan'a, üye devletler, topluluk organları, ulusal mahkemeler ya da bireyler başvurabilir.

Avrupa toplulukları komisyonu Türkiye temsilciliği, Avrupa toplulukları komisyonu ile Türkiye arasında ilişkileri yürüten temsilcilik. Türkiye temsilciliğinin merkezi 1975 yılında Ankara'da kuruldu.

Avrupa tüccarı, Osmanlı tebaası müslüman olmayan tacirlerden, yabancı tacirlere tanınan ayrıcalıklara sahip olanlara verilen ad. Osmanlı devletinde, 1802'ye kadar, dış ticaret doğrudan doğruya, çeşitli ayrıcalıklara sahip olan yabancı tacirlerin (müste'men tüccar) elindeydi. Bazı

osmanlı vatandaşları, bu ticaretin kârlı olması nedeniyle hile yoluna sapıp, yabancı konsoloslukların tercümanlıklarına girerek ya da patent (diploma, senet) ele geçirerek yabancı tüccar gibi faaliyete başladılar. Hakkın kötüye kullanımını önlemek ve bu tüccarı denetim altında tutmak için Avrupa ve Rusya ile ticaret yapmak isteyenlere beratler verilmeye başlandı. Böylece, ticareti genellikle Avrupa ile yaptıkları için "Avrupa tüccarı" denilen bir ticari grup ortaya çıktı. Avrupa tüccarına, sultan Selim III, 1 ağustos 1802 tarihli fermanı ile çeşitli ayrıcalıklar tanıdı. Bu ferman, rum, ermeni ve yahudi'ler (milel-i selâse) için çıkarılmıştı.

Avrupa tüccarı kurumu zorunluluktan doğmuştur. Özellikle XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, önceki dönemlere oranla Osmanlı devleti ile Avrupa ülkeleri arasında ticari ilişkiler artınca, Avrupa hükümetleri çeşitli yerlerde konsolosluklar açmaya başladılar. Doğal olarak, bu konsolosluklara çevirmenler gerekiyordu. Bir konsolos, azınlıklardan bir çevirmen kullanmak istediği zaman Bâbıâli'ye başvurur ve Divan-ı Hümayun beylikçi kaleminden berat alırdı. Müslüman olmayan bu beratlı çevirmenler, haraç ve cizye vermekten kurtulurdu. Zaten daha önce tanınan ayrıcalıklarla, örneğin, 1675'te İngiliz, 1680 de Hollanda ve 1740'ta Fransız konsolosluklarına verilen çevirmenler ticaret yapma olanağına sahip olmuşlardı. Bu geçiş döneminden sonra Avrupa tüccarı kurumu yerleşti ve müste'men tüccarlara benzer biçimde, hukuksal konumları, gümrük ve vergi yükümlülükleri açısından önemli ayrıcalıklar elde etti.

Avrupa tacirlerinin statülerinde Tanzimat'a kadar önemli bir değişiklik yapılmadı. Edirne, Kıbrıs, Şam, Trablus, İskenderiye, Dimyat gibi büyük ticaret merkezlerinde önemli sayıda Avrupalı tüccar etkinlik göstermeye başladı. Bu gelişmenin en önemli nedeni, müslüman olmayan tebaanın yeni statü ile müste'men Avrupalı tüccar karşısında haksız rekabetten kurtarılmasıdır. Avrupa tüccarı sayısı 1815'te 412 iken 1835'te 1344 kişiyi bulmuştu.

Müslüman olmayan tüccarın büyük ayrıcalıklarla zengin olması üzerine, müslüman tacirler Bâbıâli'ye bir dilekçe sunarak Avrupa tüccarının sahip olduğu ayrıcalıkların kendilerine de tanınmasını istediler. Bu öneri, zamanla, elde edilen kârın "frenkler"den Türkler'e geçeceği hesaplanarak, yerinde bulundu. İsteğin, Mahmut II tarafından da olumlu karşılanması üzerine "Hayriye" tüccarı" adı verilen yeni bir ticari grup ortaya çıktı.

Avrupa Türkiyesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa kıtası üzerindeki bölümü; 23 764 km²; 5 101 901 nüf. (1985). Günümüzde kısaca Trakya denilen, ancak aslında daha geniş olan Trakya bölgesinin doğu yarısını oluşturan bu topraklara, eskiden *Rumeli* deniyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki çok daha geniş topraklarının adı ise *Avrupa*-*yı Osmanî* ya da *Rumeli-yi Şahane*'ydi. XVI. yy. sonlarında bütün Balkan yarımadasını, Romanya'yı ve Macaristan'ın büyük bölümünü kapsayan Avrupa Türkiyesi, XVII. yy. ortalarından başlayarak gitgide daralmış; Balkan savaşı'ndan sonra hemen hemen bugünkü sınırları belirlenmiştir.

Avrupa yatırım bankası, Roma antlaşması'nın (1957) 129. maddesi gereğince, Ortak pazar'ın gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulan banka. Üye ülkelerin resmi makamlarına, kamu kuruluşlarına ve işletmelerine, Avrupa'nın ortak çıkarlarına hizmet etmek koşuluyla, uzun vadeli borç verir. Guvernörler konseyi (bakanlar), genel ikraz politikasını saptar. Yönetim kurulunu oluşturan 18 üye dosyaları inceler. Banka,1958'den 1978'e değin, 3,5 milyar hesap birimlik borç vermiştir.

Avrupa yayın birliği (kısa yazılışı **EBU** ya da **UER**), 1950'de Avrupa ve Kuzey Afrika'nın 23 yayın kuruluşunun katılımıyla oluşturulan uluslararası kuruluş. Yönetim merkezi Cenevre, teknik merkezi Brüksel'dedir; Mons yakınında (Belçika) Jurbise'de de bir dinleme merkezi vardır. Ülkelerin radyo-tv yayınları arasında teknik, hukuk ve program yönünden eşgüdümü sağlamayı amaçlar; bunun için çeşitli ülkelerle ve Avrupa'daki öteki yayın birlikleriyle işbirliği yapar. Kuruluş genel kurul, yönetim kurulu, hukuk komitesi, televizyon programları komitesi, radyo programları komitesi, teknik komite ve bunlara bağlı alt çalışma birimlerinden oluşur. Bu komiteler en az yılda bir kez toplanır ve birliğin etkinlikleri arasında eşgüdümü sağlamaya çalışır. Program komitesi, uluslararası program alışverişini gerçekleştirirken, Brüksel'deki teknik merkez Avrupa ve Avrupa dışı ülkelerle elektromanyetik dalgalar ve uydular aracılığıyla kurulan çeşitli bağlantıları sağlar. Birlik 1962'den beri "Eurovision" ve Brüksel merkeziyle de "mondovision"u hazırlamaktadır. Günümüzde 105 üyesi bulunan birliğe, TRT de üyedir.

AVRUPACILIK a. Avrupa ülkeleri arasında siyasi birlik kurmayı amaçlayan görüş.

AVRUPAÎ sıf. ve be. Avrupalı gibi, avrupalıya özgü: avrupalı tarzında: *Avrupai bir genç kız. Avrupai bir tavır, davranış. Avrupai giyinmek.*

Avrupa-i Osmani, Osmanlı devletinin Avrupa kıtasındaki toprakları.

AVRUPALI sıf. ve a. Avrupa halkından olan: *Avrupalı bir yazar.*

AVRUPALILAŞMAK gçz. f. **1.** Avrupalılar'a özgü davranışlar edinmek, kazanmak. **—2.** Ulusal bir bakış açısından, avrupa düzleminde bir bakış açısına geçmek.

◆ **avrupalılaştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir toplumu avrupalılaştırmak*, onu Avrupalılar gibi düşünmeye, davranmaya, yaşamaya alıştırmak.

AVRUPALILAŞTIRMAK → AVRUPALILAŞMAK.

AVSALLAR, Antalya'nın Alanya ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 661 nüf. (1990).

AVSHALOMOV (Aaron), amerikan uyruğuna geçmiş rus besteci (Nikolayevskoye, Sibirya, 1894 - New York 1965). Zürih'te öğrenim gördü (1914). 1928-1946 arasında bulunduğu Şanghay'da, büyük ilgi duyduğu geleneksel çin müziğini inceledi. Bu müzikten esinlendiği yapıtlarına sık sık halk temalarını kattı. Başlıca yapıtları: *Kuan Yin, The Great Wall* gibi operalar, bir bale-pantomim, 4 senfoni.

AVSUYU, esk. **Afsiye,** Hatay'ın merkez ilçe, merkez bucağına bağlı köy; 3 328 nüf. (1990).

AVŞA adası, resmi adı **Türkeli**; halk arasında **Avşa**. Marmara denizinde, Kapıdağ yarımadası batısındaki Marmara takımadalarından biri. Balıkesir'in Marmara ilçesi, merkez bucağına bağlı olan adanın toplam nüfusu 2 617 (1990). Yaklaşık 25 km²; yüzölçümündeki ada, yüksekliği 200 m'yi pek aşmayan granit tepelerinden ve bunların arasındaki vadilerden oluşur. Kıyılarında yer yer güzel yalıyarlarla kesintiye uğrayan geniş plajlarıyla Marmara bölgesinin deniz turizmi alanıdır. Üzerinde biri büyük (Türkeli [Avşa]), öteki küçük (Yiğitler [esk. Araplar]) iki köy vardır.

AVŞAR → AFŞAR

Avşar ağırlaması, halay türü bir halk oyunu. Kayseri ili ve çevresinde yaygındır. Kadın, erkek birlikte oynanır.

Avşar bozlağı, Avşar oymaklarına özgü bir uzun hava. Orta Anadolu ve Orta Toroslar'da yaygındır. İnici bir seyir izler. Tiz seslerden başlayarak aşama aşama pesteki karar sesine varır. Sözleri, çoğunlukla geçmişteki bir olayı öyküler.

Avşar düzeni → TÜRKMEN düzeni.

Avşarbeyleri zeybeği, zeybek türü bir halk oyunu. Burdur çevresinde yaşayan Yörükler arasında yaygın, hareketli bir oyundur. (AVŞAR ZEYBEĞİ de denir.)

AVŞAROTU → AZARON KÖKÜ.

AV-TARAMA a. Ask. havc. Bir bölge ya da belli bir güzergâh üzerinde yapılan serbest av görevi.

AVTEPE, rumca **Ayos Simeon,** Kıbrıs'ın Gazi Mağusa ilçesi. Mehmetçik bucağında köy.

AVUÇ a. **1.** Elin iç tarafı: *Elini sıktım, avucu terliydi.* **—2.** Elin yarı yumulmuş durumu: *Avucuyla su içmek.* **—3.** *Say. sıf. + avuç*, bir çokluğu avuç ölçüsüyle belirtmek için kullanılır: *Üç avuç un.* **—4.** *Avuç açmak*, dilenmek: *Duvarın dibinde gelip geçene avuç açıyor.* || *Avuç avuç*, avuçla, avuçlayarak: *Avuç avuç mısır dağıtmak.* || *Avuç avuç, avuç dolusu*, (para için) bol bol, çok miktarda: *Avuç avuç para harcamak. Bu inşaata avuç dolusu para gitti.* || *Avuç içi kadar*, bir yer ya da şeyin çok küçük olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Avuç içi kadar bir oda.* || *Avucu kaşınmak*, bir yerden eline para geçeceğini düşünmek, buna inanmak. || *(Parayı) avucuna saymak*, satın alınan bir şeyin parasını bir kimseye peşin olarak ödemek. || *Avucunu açmak*, cömert davranmak, esirgememek (esk.): "*Gözünü, avucunu açmak gerek*" (Süheyl ü Nevbahar, XIV. yy.). || *Avucunu yalamak*, umduğunu ele geçiremeyen kimsenin bu durumu için alay yollu söylenir (tkz.): *Bundan sonra o avucunu yalasın,bir daha böyle fırsat olur mu?* || *Bir yeri ya da şeyi avucunun içi gibi bilmek*, onu, orayı her yönüyle tanımak. || *Bir kimseyi avucunun içinde tutmak*, ona her istediğini yaptırabilecek durumda olmak. || *Bir kimseyi avucunun içine almak*, onu etki altına alarak dilediği biçimde yönlendirmek: *Kısa bir süre sonra yeni müdürü de avucunun içine almıştı.*

—Oy. *Avuçta tutma*, bir nesneyi (iskambil kâğıdı, bilye, para) el çabukluğuyla avuç içinde kaybederek, avucu boşmuş gibi gösterme.(*Çifte avuçta tutma*'daysa, kaybedilen nesne, son derece çevik parmak ve bilek hareketleriyle avuç içinden elin tersine gönderilir ve sanki artık illüzyonistin elinde değilmiş gibi görünür.)

AVUÇLAMAK g. f. *Bir şeyi avuçlamak*, onu avuçla kavramak, tutmak: *Şekerleri avuçlayıp cebine attı.*

AVUKAT a. (fr. *avocat;* lat. *advocatus*). **1.** Çeşitli yargı organları önünde, temsil ettiği kişilerin haklarını savunan, somut hukuksal sorunlarda bilgisine başvurulan ve kamu hizmeti gören serbest meslek sahibi kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Başkalarının haklarını savunan, başkalarının sözcülüğünü yapan kişi: *Sen onun avukatı mısın?* || *Davacı avukatı*, davacı tarafın haklarını savunan avukat. || *Davalı avukatı*, davalı tarafı savunan avukat. || *Hazine avukatı*, devletin mali haklarını savunan avukat. || *Müdahil avukatı*, ceza davalarında suçtan zarar gören kişinin haklarını savunan avukat. || *Savunma avukatı*, ceza davalarında sanığı savunan avukat; müdafi.

—ANSİKL. Huk. Roma İmparatorluğu'nun son yıllarında advocatus ya da profesyonel orator'ların mahkemelere çıkmaları benimsenmişti. Roma geleneği, Ortaçağ' da da sürdürüldü.

Türkiye'de avukatlığın tarihi 1870'lerde başlar. Başlangıçta avukatlara dava vekili ya da "muhami" denirdi. Avukatların meslek örgütü olan baro, ilk kez 1878'de İstanbul'da kuruldu. İkinci meşrutiyet'ten sonra dava vekilliğini düzenleyen bazı yasalar çıkarıldı. Cumhuriyet'ten sonra avu-

katlığa ilişkin ilk yasa 1924 tarihli Muhamat kanunu'dur. Bu yasa, 1926 yılında, 708 sayılı Avukatlık kanunu ile değiştirildi. 1938 yılında, yeni bir avukatlık yasası kabul edildi. Bugün yürürlükte olan 1136 sayılı Avukatlık kanunu ise 1969 yılında kabul edilmiştir. 1136 sayılı yasa, bazı yenilikler getirdi: Türkiye Barolar birliğinin kurulması, ortak avukat bürolarının açılabilmesi, avukatların sosyal sigortalar kapsamına alınmaları gibi. 1136 sayılı yasanın 1. maddesi avukatlığın kamu hizmeti ve serbest meslek olduğunu belirtir. Yine bu yasaya göre avukatlığın amacı, hukuksal ilişkilerin düzenlenmesinde, hukuksal sorunların adalete uygun olarak çözümlenmesinde ve genel olarak hukuk kurallarının tam anlamıyla uygulanmasında, yargı organları ve hakemlerle resmi ve özel kurul ve kurumlara yardım etmektir (Avukatlık k. md. 2). Avukat olabilmek için hukuk fakültesini bitirmek, avukatlık stajı yapmak ve yasanın aradığı diğer niteliklere sahip olmak gerekir. Avukatlık stajı bir yıldır. Bu bir yıllık stajın altı ayı mahkemelerde, altı ayı da en az beş yıl kıdemi olan avukat yanında yapılır. Avukatlık mesleğine kabul edilen adaya, ilgili baro tarafından bir ruhsatname verilir. Her avukat, bölgesi içinde sürekli olarak avukatlık yapacağı yerin baro levhasına yazılmakla yükümlüdür (Avukatlık k. md.66). Avukatların ticaretle uğraşmaları ve bazı işlerde çalışmaları yasaktır; milletvekilliği, öğretim üyeliği gibi avukatlıkla birleşebilen işler yasayla belirlenmiştir (Avukatlık k. md. 11, 12). Avukatlar iş elde etmek için reklam yapamazlar. Avukatların, görevleri dolayısıyla öğrendikleri sırları açıklamaları yasaktır. Bir avukatın birden fazla bürosu olamaz. Birden çok avukat, çalışmalarını bir "ortak avukatlık bürosu" şeklinde birleştirebilirler. Avukat, gördüğü hizmet karşılığında bir ücret alır. Avukatlık ücreti, iş sahibiyle avukat arasında serbestçe kararlaştırılır. Ancak tarifedeki asgari miktar altında kalan avukatlık ücreti karşılığında iş ve dava kabul etmek yasaktır. Avukatların görevlerinden doğan ya da görev sırasında işledikleri suçlardan dolayı haklarında soruşturma açılması, Adalet bakanlığı'nın iznine bağlıdır (Avukatlık k. md. 58).

Fransa'da 31 aralık 1971'de kabul edilen bir yasa, avukatlığı,avoué*'liğive dava vekilliğini birleştirdi ve yeni bir avukatlık mesleği oluşturdu. Bu yeni avukatlık mesleği, mahkeme avukatlığını, asliye hukuk mahkemelerindeki avoue'liği ve ticaret mahkemelerindeki dava vekilliğini kapsayacak şekilde onların yerini aldı. Bununla birlikte avukat-avoué ikiliği istinaf mahkemelerinde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Fransız hukukunun etkisini duyurduğu Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, İspanya, İtalya, Portekiz ile Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde avukatlık mesleğinin yürütülmesi Fransa'dakine benzer. Sovyetler Birliği'nde barolar, mahkemeler nezdinde kurulur. Baroların özerklikleri ve kendilerine özgü yönetimleri vardır. Her baro üye (avukat) sayısına sınır koymuştur, avukatlık mesleği tüm diploma sahiplerine açık değildir. İngiltere'de, Londra mahkemesinde savunma yapma tekeline sahip olan *barrister*'ler eski lonca geleneklerini andırır bir şekilde, baro içinde örgütlenmişlerdir. *Solicitor*'lar ise başlangıçta yalnızca adli işlemleri ve noterlik işlerini yürüten hukukçulardı. Ancak yavaş yavaş Londra mahkemesi dışındaki mahkemelerin çoğunda savunma yapma etkisini kazandılar. Commonwealth ülkelerinde genellikle ingiliz sistemi vardır. Bununla birlikte bu ülkelerin bazılarında, özellikle Kanada'nın Fransa kökenli bölgesinde fransız baro örgütlenme biçimi varlığını sürdürdü. Federal Almanya, İsviçre ve kuzey ülkelerinde avukatlık sıfatı mahkemelerde, bazı yönetim birimlerinde ya da avukat bürolarında fiilen çalışmayı gerektiren uzun bir stajdan sonra kazanılabilir. Bu ülkelerde meslek, serbest olarak yürütülür. ABD'de ve hemen hemen tüm Güney Amerika ülkelerinde avukatlık serbestçe yapılan bir meslektir. Gerekli diplomaları olanlar, staj yapmasalar bile bu meslekte çalışabilirler. Avukatlar, herhangi bir örgüte bağlı olmak zorunda kalmadan, tüm mahkemelerde savunma yapabilir ve adlı işlemleri yürütebilirler. Bununla birlikte her eyalette ya da büyük kentte, üyelerinin mesleki faaliyetlerini ve saygınlığını denetleyen kuruluşlarla, ulusal düzeydeki American Bar Association gibi büyük kuruluşlar da vardır.

AVUKATLIK a. **1.** Avukatın mesleği, yaptığı iş. **—2.** *Bir kimsenin avukatlığını yapmak,* bir konuda onun tarafını tutmak, onu savunmak: *Bırak onun avukatlığını yapmayı, kendisi konuşsun.* ‖ *Avukatlık kanunu,* avukatlık hizmetini düzenleyen, avukatların yetki ve sorumluluklarını belirleyen yasa. (Günümüzde yürürlükte olan 1136 sayılı Avukatlık kanunu 1969 yılında kabul edilmiştir.) ‖ *Avukatlık ruhsatı,* avukatlık mesleğine kabul edilenlere, ilgili baro tarafından verilen belge. ‖ *Avukatlık ücreti,* avukatın yaptığı işe karşılık aldığı para; "vekâlet ücreti" de denir.

AVUL a. Kimi göçebe türk boylarında (Yörükler, Özbekler vb.) birkaç aile ve akrabaya ait çadırdan oluşan topluluk ve bu topluluğun konakladığı yere verilen ad. (Bu yerler zamanla köy haline geldiğinden kimi türk lehçelerinde avul, köy karşılığı olarak kullanılıyor.).
—ANSİKL. Göçebe türk boyları arasında, en küçük sosyal topluluk olan avullar, 5-6 ya da 10-15 çadırdan oluşur. Önceleri tek bir ata çevresinde birleşmiş, büyük bir yakın akrabalar topluluğuydu. Daha sonra evlenmeler ve kimsesizlerin de avula katılımı nedeniyle nüfusları arttı. Aynı avulda bulunanlar akraba sayıldığından, birbirleriyle evlenemez, başka avuldan kız alınır. Avuldan biri öldüğünde de karısı, ölenin erkek kardeşiyle evlendirilir. Avullarda kapalı ekonomi geçerlidir. Her avul kendi gereksinimini kendi karşılar, üretim fazlasını da başka avullarla takasta kullanılır. Avulların küçükleri bir ata, büyükleriyse avulun önde gelen yaşlı kişilerinden oluşan bir meclis tarafından yönetilir. Avuldaki sorunlar bu ata ya da meclis tarafından çözümlenir. Törelerin katı bir biçimde uygulanması nedeniyle genellikle cinayet, hırsızlık vb. olaylara rastlanmaz. Avullarda birçok bakımdan komün yaşamı sürdürülmesine karşın, kişisel mülkiyet de vardır.

AVUNÇ a. Bir kimseye avuntu, teselli olan şey: *Tek avuncum sensin.*

AVUNMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeyle, bir kimseyle) avunmak,* (onunla) oyalanmak, oyalanarak derdini üzüntüsünü unutmak: *Hiçbir yerde avunamıyor artık. Çok sevdiği kemanıyla bile avunamıyordu artık. Torunlarıyla avunmak. Boş hayallerle avunmak.* **—2.** *Yörs.* Hayvan söz konusu ise, gebe kalmak.

AVUNTU a. Bir kimseyi avutan, acısını hafifleten, unutturan şey ya da kimse; teselli: *Boş avuntularla oyalanmak. Bu acılı günlerinde tek avuntusu torunuydu.*

AVURA a. Tropikal Afrika (Gabon, Kamerun) ağacı *(Paraberlinia bifoliolata).* [Avuranın *beli* de denen ve zinganayı andıran sarımtırak beyaz damarlı, ince dokulu, sert ve ağır kahverengi odunu, dekorasyon işlerinde ve ince marangozlukta kullanılır.]

AVURDUKESELİ a. Kuzey Amerika'da yaşayan ve avurdunda bir kese ya da cep bulunan kemirgen hayvan. (Avurdukeseligiller familyası.)
—ANSİKL. Avurdukeseliler yeraltında yaşayan, tıknaz gövdeli hayvanlardır; yeryüzüne yakın dehlizler kazarak buldukları kökleri ve soğanları yiyerek beslenirler. Kış için yiyecek biriktirir ve çok soğuklarda bile uyuşuklaşmazlar. Altı cinste toplanan kırk kadar avurdukeseli türü bilinir.

AVURDUKESELİGİLLER a. Avurdukeseli hayvanları içeren memeli hayvanlar familyası. (Bil. a. *Geomyidae.*)

AVURT a. **1.** Yanağın ağız boşluğuna gelen bölümü: *Avurtlarını şişirmek.* **—2.***Avurt satmak, avurt zavurt etmek,* yüksekten atmak. ‖ *Avurdu avurduna geçmek, avurtları birbirine geçmek, avurtları çökmek,* aşırı ölçüde zayıflamak. ‖ *Avurdu, avurtları dömbek, dümbelek çalmak,* çok kızmak, öfkelenmek, kendi kendine homurdanmak (yörs.). ‖*Avurdu yelli, yellü,* yüksekten atan, palavracı kimse için kullanılır (esk.).

AVURTLAK a. **1.** Zurnalarda, kamış düdüğün bulunduğu lüleye takılan yuvarlak plaka. (Koyunun kürek kemiğinden, ağaçtan ya da çeşitli madenlerden yapılır.) **—2.** İki ağzı yuvarlak bir tür bakırcı kıskacı. Kalaylama işleminde ve yuvarlak kapların tavlanmasında kullanılır (KALAYCI KISKACI*, AVURTLU KISKAÇ * da denir.)

AVURTLAMAK gçz. f. *Arg.* Yüksekten atmak, kibirlenmek, çalım satmak.

AVURTLAŞMAK gçz. f. *Esk.* Çene çalmak, konuşmak: *"Ben varayım yiğitlerle avurtlaşayım"* (Tarih-i İbni Kesir tercümesi, XV. yy.).

AVURTLU sıf. *Arg.* Yüksekten atan, kibirli, çalımlı.
—El sant. *Avurtlu kıskaç* →AVURTLAK.

AVUSTRALASYA, bazı coğrafyacıların Avustralya, Yeni Zelanda ve genel olarak Yeni Gine'nin oluşturdukları coğrafi bütünü belirtmek için kullandıkları terim.

AVUSTRALYA, ing. **Commonwealth of Australia,** Okyanusya'da devlet, Büyük Britanya Commonwealth'inin bir üyesidir; kendi de, asıl Avustralya ile Tasmanya'yı kapsayan bir "commonwealth" oluşturur; 7 700 000 km^2; 17 300 000 nüf. Başkenti *Canberra.* Resmi dili *ingilizce,* Avustralya hem dünyanın en küçük kıtası, hem de dünyanın en büyük adası olarak nitelendirilebilir. Altı eyalet (Yeni Güney Galler, Victoria, Queensland, Güney Avustralya, Batı Avustralya, Tasmanya) ile Başkent federal arazisi ve Kuzey arazisi'nden (eskiden federal hükümet tarafından yönetilirken, 1978 temmuzundan bu yana kendi hükümeti vardır) oluşan bir federasyondur. Ayrıca, Hint okyanusu'ndaki Christmas ve Cocos adaları, Mercan denizi'nde bazı adalar (Norfolk), Güney Buz denizi'ndeki bazı ıssız adalar (Macquarie, Heard) ve Antarktika kıtasının üzerinde üç araştırma istasyonu kurulmuş büyük bir parçası (6 100 000 km^2) Avustralya'nındır.

COĞRAFYA
doğal çevre

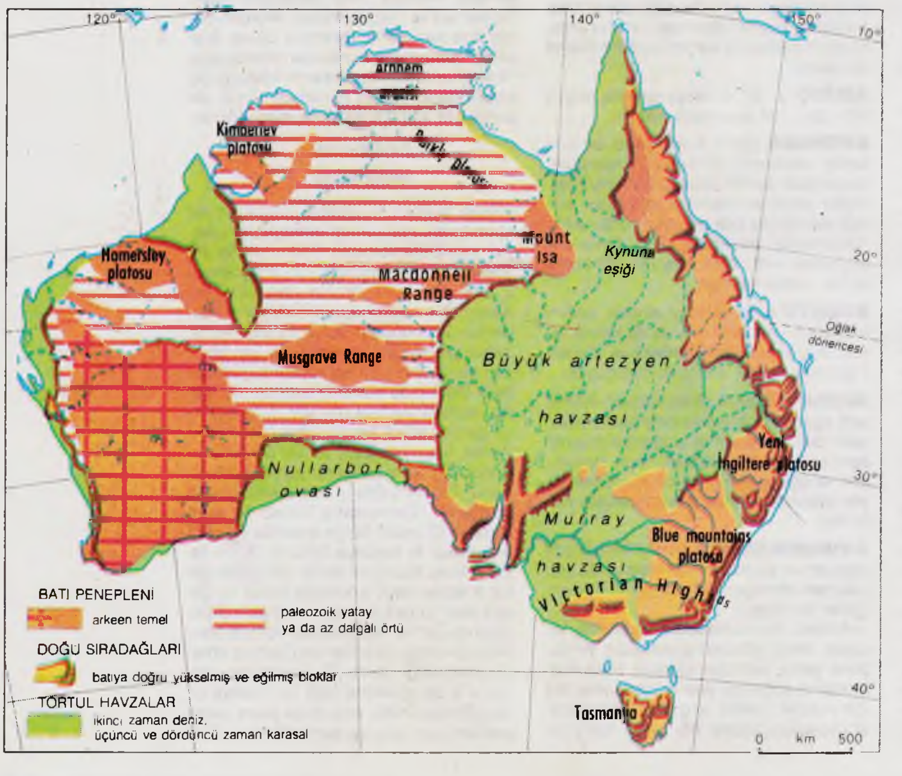
•*Yüzey şekilleri.* Avustralya, bütünüyle ele alındığında, çok yüksek olmayan bir ülkedir: ortalama yükseltisi 210 m'dir ve en yüksek noktası Kosciusko dağında ancak 2 228 m'yi bulur. Büyük dağ bütünleri K.'den G.'e doğru uzanır. York yarımadasından Tasmanya'ya kadar uzanan Avustralya sıradağları, genişliği yer yer değişen bir kıyı ovasının kenarında büyük diklikler biçiminde yükselir. Üzerlerinde, derin vadilerle yarılmış platolar ya da oldukça geniş vadileri ayıran sırtlar (Avustralya Alpleri, Snowy dağları) yer alır. Büyük Dördüncü Zaman buzullarının aşındırması sonucu, Tasmanya'da yüzey şekilleri daha belirgindir. Carpentaria körfezi ile Adelaide'in G.'indeki bölge arasında yer alan orta çukur iki havzaya bölünür: K.'de, tabanı deniz düzeyinin altına inen (Eyre gölü), Kretase devri arazisiyle örtülü bir çanak olan "büyük artezyen havzası"; G.'de, Üçüncü Zaman oluşuklarıyla dolmuş olan, Murray ırmağı ile kollarının (Darling ırmağı) akaçladığı havza. Bu iki havzayı, yalnızca K.'de yükseltisi belli bir düzeye çıkan (Broken Hills), ama B.'da çevre yüzey şekillerinden kolayca ayırt edilebilen (Flin-

AVUSTRALYA

ders dağları) bir tepeler eşiği birbirinden ayırır. Ortalama yükseltisi 200-600 m olan batı platosu, laterit, kumtaşı ve kumlarla örtülü uçsuz bucaksız bir alandır. Birkaç kütlenin (Musgrave ve Macdonnell dağları) yükseltisi 1 000 m'yi aşar. G.'de kireçtaşlı Nullarbor platosu, G.-B'da dar Swanland ovası uzanır; Avustralya'nın bu batı kesimi, eski Gondvana kıtasının bir parçası ve yerkabuğunun en eski topraklarından biridir. Bu eski temel yeniden gençleşirken, toptan bir yükselme göstermiş ve kırık diklikleri oluşturan bazı kırılmalar geçirmiştir.

AVUSTRALYA'NIN YÜZEY ŞEKİLLERİ VE YAPISI

• *İklim, bitki örtüsü, fauna.* Bütünüyle ele alındığında, Oğlak dönencesinin her iki yanında bulunan Avustralya'nın, karasal özellikleri (ülkenin kütlesel biçimi bu özelliği daha da belirginleştirir) sıcak ve kurak bir iklimi vardır. Bol yağış alan bölgeler, doğuda ve güney-batı'da en geniş yeri birkaç km'yi geçmeyen bir şerit oluşturur. Ülkede birçok iklim kuşağına rastlanır: en geniş kuşak, iç kesimdeki kurak kuşaktır; sıcaklıklar yüksek (Alice Sprigs'te ortalama 23,3°C), yağışlar çok düşüktür (çok geniş alanlarda, 150 mm'nin altında). Hava son derece kuru, sağanak yağışlar ender ve kısa süreli, günlük sıcaklık değişiklikleri arasındaki fark yüksektir: gündüzün bunaltıcı sıcağının ardından gece don olayı görülebilir. K. ve K-D'daki (Queensland) tropikal kuşakta, sıcaklıklar yüksektir (Darwin'de ortalama 27°C), sıcak mevsimdeki (aralık) çok bol yağışları, en soğuk mevsimde uzun bir kuraklık dönemi izler. G.-D.'daki (Tasmanya, Victoria) ılıman kuşakta sıcaklıklar orta derecededir (Melbourne 14,6°C; Hobart 12,4°C); yağışlar bütün yıl sürer, ama en çok kış mevsiminde görülür. Doğu kıyısı boyunca ilerlendikçe, yavaş yavaş ılıman iklimden yarı tropikal, Queensland'da da gerçek tropikal iklime geçilir. K.'e doğru sıcaklıklar yükselir ve en çok yağış yoğunluğu kıştan yaza kayar. G.-B'da (Perth bölgesi) ve G.'de (Adelaide'e doğru) Akdeniz tipi iklim egemendir: sıcak ve kurak yaz (aralık-mart arası), yumuşak ve yağışlı kış. İklim koşulları nedeniyle ülkenin bitki örtüsü genellikle cılızdır. Gerçek ormana, yalnızca doğuda ve güney-batı'daki bol yağış alan bölgelerde rastlanır: K.'de, dalları birbirine geçmiş ağaçlar, asalaklar ve sarmaşıklardan oluşan gerçek tropikal orman; daha G.'de görkemli okaliptüs ormanı. Çoğunlukla orman, son derece seyrektir *(open forest)* ve okaliptüs ile akasya kümelerinden oluşur; ormandan savana (*grassland* ya da toprak tuzlu olduğu zaman *saltbush*)

ya da akasya ağaççıklarından *(mulga scrub)* ve bodurlaşmış okaliptüslerden oluşan *(mallee scrub)* bitki topluluklarına geçilir. Sonunda , belirsiz bir geçişle tehlikeli dikenli otların *(spinifex)* ve yer yer dikenli çalılıkların yer aldığı taş ya da kum çöllerine varılır. Akasya ve okaliptüs türlerinin ağır bastığı bütün bu bitki örtüsünü, Avrupalılar'ın yerleşmesi değiştirmiştir; tarım bitkilerinin tümü, denizaşırı ülkelerden gelir.

Fauna, ülkenin öbür kıtalara uzaklığı sayesinde bozulmadan korunmuş ve zamanla doğal çevre koşullarına uymuş ilkel türleriyle son derece özgündür: bu nedenle Avustralya'ya canlı fosiller ülkesi denilebilir. Dingo (ülkede insanlar tarafından getirilip sonradan yeniden vahşileştiği sanılan bir köpek türü), birkaç kemirici türü ve yarasalar dışında, Avustralya'da memelilerin üstün yapılı üyeler içeren sınıflarına rastlanmaz. Yalnızca alt yapılı memeliler, tekdelikliler (karıncayiyen, gagalımemeli), keseliler (kanguru, valabi) vardır. Kuş türleri çeşitlidir: papağan, tepeli devekuşu, yılanlar (çok sayıda ve genellikle zehirli). Bu fauna, günümüzde, insanların isteyerek (koyun, sığır) ya da farkına varmadan (fare, tavşan) getirdikleri hayvanlara karşı yaşama savaşı vermektedir ve bazı türler yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

• *Akarsular.* Avustralya'nın toplam yüzölçümünün % 64'ünün denize akışı yoktur. İç kesimdeki ve batı kesimindeki uçsuz bucaksız bölgeler, yalnızca büyük sağanaklar sırasında akan geçici akarsular (*creek*'ler) tarafından akaçlanır. Öbür bölgelerde düzenli bir su ağı vardır, ama ırmaklar, Eyre gölü gibi iç çanaklara dökülür. Doğu kıyısındaki ırmaklar dışında, tek önemli ırmak Murray'dır; bu ırmağın yukarı kesimi (Avustralya sıradağları) iyi beslenirse de, okyanusa doğru akışı yavaş yavaş cılızlaşır.

nüfus

Avustralya'nın nüfusu azdır: ortalama yoğunluk km²'ye 2 kişiyi bulmaz. Ülkenin ilk halkı olan Avustralya yerlilerinin sayısı hiçbir zaman çok olmamış (Avrupalılar'ın yerleşmesinden önce 200 000-400 000), sonra da savaşlar (Tasmanya) ya da beyazların getirdiği hastalıklar sonucu büyük ölçüde azalmıştır; ama son yirmi-otuz yıldır yerlilerin nüfusu yeniden artmaktadır (1978'de 140 000). Avustralya yerlilerinin bir bölümü, kendilerine ayrılmış uçsuz bucaksız "rezerv"lerde avcılık-toplayıcılık yaparak gezgin bir yaşam sürer, bir bölümü "misyonlar"ın yakınında ya da hayvancılık merkezlerinde çobanlık yapar; geri kalanlarsa, kentlerin banliyölerinde toplanarak, yararlarına çıkarılmış bazı yasalara rağmen toplumla kaynaşmakta güçlük çeken bir proletarya durumundadır.

Ülke nüfusunun aşağı yukarı tümü beyaz ırktan ve Avrupa kökenlidir. Yerleşmenin çekirdeğini, ülkeye sürgün gönderilip cezaları bitince geri dönmeyenlerle, özellikle 1851'deki "altına hücum" sırasında ve XIX. yy. sonunda gelen birçok göçmen oluşturmuş, 1801'de 5 945 kişi olan Avrupa kökenli nüfus, 1851'de 438 000'i, 1881'de 2 250 000'i, 1901'de 3 774 000'i bulmuştur. İki dünya savaşı sırasında oldukça azalan göç dalgası, 1945'ten sonra yeniden başlamış ve o tarihten günümüze kadar Avustralya'ya 3,5 milyonu aşkın göçmen gelmiştir. Göçmenlerin büyük bölümü Büyük Britanya kökenlidir ama, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelen "yeni Avustralyalılar"ın çoğu Orta Avrupa ("yersiz yurtsuzlar") ve Akdeniz ülkeleri (İtalya, Yunanistan ve son yıllarda Türkiye) kökenlidir. Asyalılar'ın sayısı çok olmamakla birlikte, Avustralya, Çinhindi'nden kaçan 20 000 mülteciyi kabul etmiştir.

Günümüzde nüfus artışının önemli bir bölümü, doğumların ölümlerden çok olmasının sonucudur. Doğum oranı düşmüştür (1960'ta ‰ 22,5'tan 1980'de ‰ 15,4'e), ama ölüm oranı da son derece düşüktür (‰ 8) ve doğumların ölümlere fazlası yılda 110 000 kişiyi bulmaktadır. "Yaş piramidi" hâlâ olumludur ve ortalama ömür yüksektir (erkekler için 68, kadınlar için 75).

Ülkenin az olan nüfusu, üstelik eşitsiz biçimde dağılmıştır. Orta batı kesimlerinde uçsuz bucaksız alanlar, tam anlamıyla ıssızdır. Aşağı yukarı tüm nüfus, yeterince yağışlı iklimin tarıma elverişli olduğu doğu, güney-batı ve güney-doğu bölgelerinde toplanmıştır; bunlar genellikle en kalabalık, dolayısıyla nüfusun en çabuk arttığı bölgelerdir. üstelik bu nüfusun büyük bölümü kentlidir: toplam nüfusun % 85'i kentlerde, yarısından çoğu da altı eyalet merkezinde (toplam nüfusun % 40'ı Sidney ve Melbourne'da) yaşar. Avustralyalılar'ın çoğu, konforlu, iyi donatılmış, bağımsız evlerde (ama ölçüsüz biçimde genişlemiş banliyölerde) yaşamayı yeğler; bununla birlikte, toplu konutların sayısı çoğalmaya başlamıştır.

Günümüzde nüfusun büyük bölümü hıristiyandır (özellikle de anglikan ve katolik). Yaşama düzeyi, ABD ile Fransa'nın yaşama düzeyi arasında yer alacak kadar yüksektir.

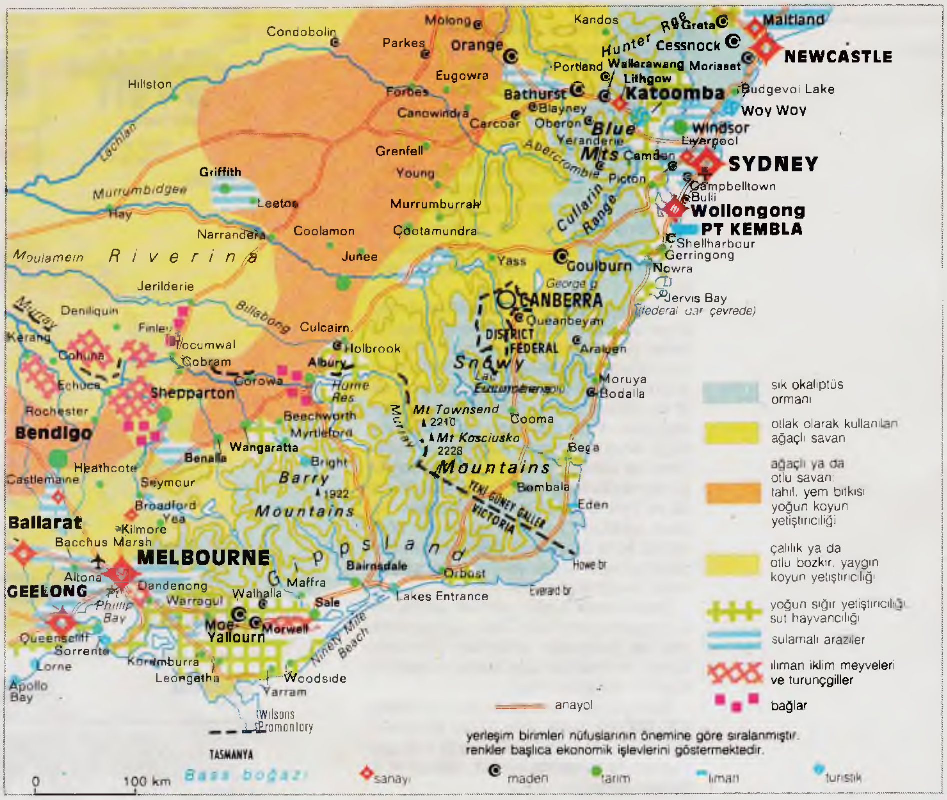
iktisat

• *Tarım.* İktisadi kalkınmanın temeli tarımdır: tarım ve hayvancılık ürünleri uzun süre, birkaç madencilik ürünüyle birlikte, dışsatımın büyük bölümünü sağlamıştı. Günümüzde, tarımın dışsatımdaki oranı, sanayi ürünlerinin gelişmesinden ötürü düşmüştür (yaklş. % 43); ama Avustralya'nın, dünya buğday, şeker, yün ve et ticaretinde çok sağlam bir yeri vardır.

Uçsuz bucaksız toprakları ve çeşitli iklim kuşaklarına yayılmış olması sayesinde Avustralya'da, gerek ılıman kuşak bitkileri, gerek tropikal ve yarıtropikal kuşak bitkileri yetiştirilebilir. Ne var ki ülkenin büyük bir bölümünün kurak olması, önemli bir sakıncadır. Üstelik, nüfus yetersizliği bazı tarımların gelişmesini engellemiştir; tarım işçisi sayısı az, ücretler yüksektir ve birkaç uzmanlaşılmış tarım dışında, toprağın büyük bölümü yaygın yöntemlerle ve makinelerle işlenir. Günümüzde sayısı artan tarım işletmelerinde (yaklaşık 240 000) verimler hâlâ düşüktür. Sulamanın gelişmesine (büyük bölümü Murray havzası'nda olmak üzere sulanan alan 1 milyon hektardır) ve çok sayıda artezyen kuyusunun açılmasına rağmen, su yetersizliği sürekli bir tehdit halindedir. Avustralya, nüfusuna oranla dünyanın en büyük hayvancılık ülkesi sayılabilir. Koyun varlığı (dünyada birinci) 135 milyon baştır. Dörtte üçü ince yünlü merinoslardan, dörtte biri sütü ve eti için yetiştirilen melez ırklardan oluşan bu koyun varlığı yılda 700 000 tonu aşkın (dünya üretiminin % 30'u) yün ve 600 000 ton et (yarısı yurt dışına satılır) sağlar. Hayvancılık, karma tarım (buğday-koyun) alanlarında ve kurak bölgelerdeki (yılda 200-250 mm yağış) çok büyük hayvancılık merkezlerinde çok yaygın tarım yöntemleriyle çok farklı düzeylerde verim alınarak yapılmaktadır.

Sığırcılık da çok önemlidir: Avustralya'da 30 milyon başı aşkın sığır vardır. Sağmal inekler özellikle yağışlı güney-doğu kesiminde yetiştirilir, süt üretiminin bir bölümü tereyağı, peynir ve süttozuna dönüştürülür; süt ürünlerinin eski müşterisi Büyük Britanya'nın yerini giderek Doğu Asya ülkeleri almaktadır. Kasaplık sığır özellikle tropikal iklimli Avustralya'da (Queensland, Kuzey Arazisi), birbirinden uzak, her biri birkaç bin km²'den büyük "istasyon"larda yetiştirilir. Sığır ve dana etlerinin (2 milyon tona yakın) yarısı yurt dışına satılmaktadır.

Buğday hâlâ temel ürünlerden biridir ve ortalama olarak, işlenen toprakların (9 Mha kadar) yarısına buğday ekilir. *Wheat belt* (buğday kuşağı) iki bölümden oluşur: biri Batı Avustralya'dadır; öbürü, Güney Avustralya'da başlar, Victoria'nın kuzey kesiminden ve Yeni Galler'den (başlıca buğday üreticisi eyalet) geçerek Queensland'ın güneyine ulaşan geniş bir yay oluşturur. Sulak bölgelerde, ortalama 200 ha büyüklüğünde çiftliklerde buğday tarımı ve koyunculuk bir arada yürütülür. Kurak bölgelerde makineleşmenin son derece gelişmiş olduğu birkaç bin hek-

AVUSTRALYA'NIN GÜNEYDOĞUSU

tarlık çiftliklerde, buğday tarlaları iki yılda bir nadasa bırakılır. Kamyonlarla ve demiryoluyla limanlara taşınan buğdayın büyük bölümü yurt dışına satılır: yağmurlara bağlı olarak her yıl değişen ürün miktarı, genel olarak 11 Mt'u aşar (iç tüketimse ancak 3 Mt'dur); buğday dışsatımı SSCB, Çin, Japonya, Mısır'a, vb. yapılır.

Avustralya, çok daha az ölçüde olmakla birlikte, çavdar, arpa ve sorgum da satar. Pirinç (600 000 ton), Murray havzası'nda (Yeni Güney Galler) sulamayla yetiştirilir; buna karşılık, mısır üretimi düşüktür.

Başlıca tropikal bitki, Queensland'ın kıyı gerisi ovalarında çok elverişli koşullar bulan şekerkamışıdır; şekerkamışı ekimi, son derece makineleşmiş, 40-50 ha'lık aile çiftliklerinde yapılır; verim çok yüksektir ve toplam üretim 3 Mt'u aşar. Şekerkamışının dörtte üçü Japonya'ya, Güneydoğu Asya'daki çeşitli ülkelere ve Kuzey Amerika ülkelerine satılır. Üzüm bağları güney-doğuda, Güney Avustralya, Victoria ve Yeni Güney Galler'de toplanır. Yapılan şarabın (3-4 Mhl) küçük bir bölümüyle kuru üzüm yurt dışına satılır. Son derece çeşitli sebze ve meyveler çoğunlukla Avustralya'da tüketilir.

Bazı ürünler (tütün, pamuk) yetersizdir ve dışalımı gerektirir. Okaliptüs ormanlarına ve yetiştirilen amerikan çamlarına karşın, kereste ve kâğıt hamuru üretimi iç tüketimi karşılayamaz.

Balıkçılık çok önemli değildir (ortalama 120 000 ton balık, kabuklular ve kavkılılar), çünkü Avustralyalılar balığı pek sevmezler. Az miktarda kerevit, istakoz ve istiridye dışsatımı yapılır.

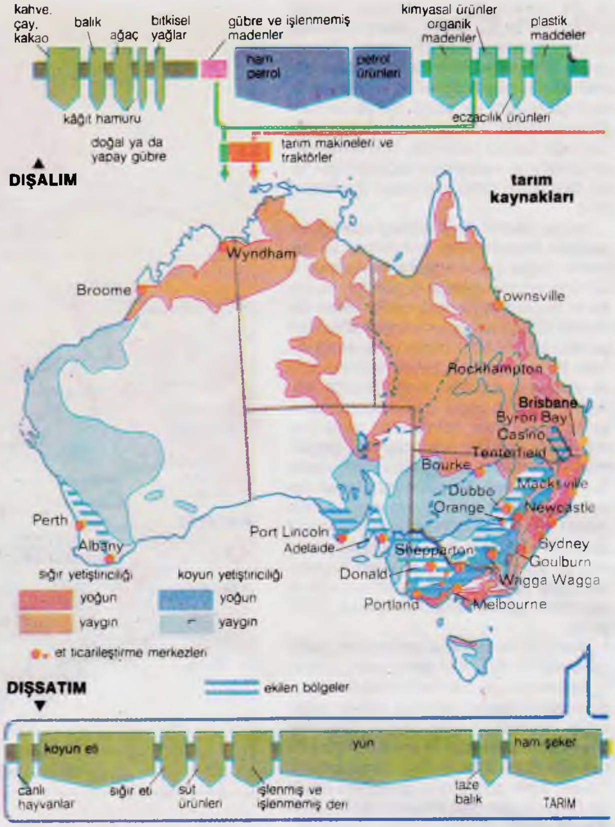
• *Madencilik.* Son yirmi otuz yıldır uluslararası şirketler çok önemli yeraltı kaynakları bulup işletmeye başlamışlardır ve günümüzde madencilik ürünleri, toplam dışsatımın % 30'unu bulur.

1851-61 yıllarında Avustralya'nın başlıca gelir kaynağı olan altın'ın önemi günümüzde azalmıştır; başlıca yataklar Batı Avustralya'dadır (yılda 15-20 ton üretim). Avustralya büyük bir kurşun (400 000 ton), çinko (500 000 ton) ve bakır (230 000 ton) üreticisidir. Ayrıca 800 ton da gümüş üretilir. Bu demirsiz madenlerin üretildiği başlıca iki madencilik merkezi Broken Hill ve Mount İsa'dır. Filizler Güney Avustralya'da Queensland'da (Townsville) ve Tasmanya'da yoğunlaştırılır ve arıtılır. Manganez Kuzey Arazisi'nde, nikel Batı Avustralya'da çıkarılır. Kuzey Arazisi'nde ve Queensland'daki uranyum yataklarındansa, 1 500 tonu aşkın uranyum elde edilmektedir.

Weipa (Queensland), Gove (Kuzey Arazisi) ve Batı Avustralya'daki çok önemli yataklardan elde edilen boksit (28 Mt) ya işlenmeden Japonya'ya satılır ya da ülkede alümine dönüştürülür: alüminyum üreten (300 000 ton) birçok fabrika vardır. Avustralya'da, ayrıca, ender filizler, rütil, zirkon, ilmenit ve değerli taşlar (opal) üretilir.

Ama ülkenin günümüzdeki başlıca yeraltı kaynağı demir filizidir. En eski yataklar, Avustralya demir-çelik sanayisinin gelişmesini sağlamıştır (Güney Avustralya'da İron Knob; Batı Avustralya'da Yampi Sound ve Koolyanobbing). Pilbara ve Hamersley'deki (Batı Avustralya) yeni işletme merkezlerinden, daha çok, dışsatıma yönelik (öncelikle Japonya'ya) yüksek maden içerikli (% 65'in üstünde) filizler elde edilir. Üretimin maden içeriği 80 Mt'a (ülke, dünyada demir üretiminde ve demir dışsatımında birincidir) yaklaşmaktadır.

Avustralya büyük bir kömür üreticisidir. Newcastle ve İllawarra'daki (Port Kembla) kömür çıkarma merkezlerine, Collie'deki (Perth yakınında) ve özellikle de Bower bölgesindeki (Queesland'da) yeni merkezler eklenmiş, üretim sürekli artmıştır (günümüzde 85 Mt); ender rastlanan böyle bir artışın nedeni Japonya'nın kok kömürü satın almasıdır. Victoria'da çıkarılan linyit (35 Mt), elektrik ve kimyasal ürünler elde etmede kullanılır. Kömür ve linyit, Avustralya'da tüketilen enerjinin yaklaşık % 40'ını sağlar.

Birçok yerde çıkarılan doğal gaz, ülkedeki beş eyalet merkezini besler. Üretim 9 Gm³'ü aşmaktadır. Petrol (20 Mt), özellikle Avustralya ile Tasmanya arasındaki Bass boğazı'nda bulunan denizaltı yataklarından elde edilir. Eyalet merkezleri yakınlarındaki refinerilerde ülkede çıkarılan ve yurt dışından getirilen (% 29) ham petrol işlenmektedir. Petrol ürünleri, Avustralya'da tüketilen enerjinin yarısına yakınını karşılar.

Hidroelektrik santralların üretimi (16 TW saat) Avustralya'ya gerekli enerjinin ancak % 2'sini sağlar (hidroelektrik santrallar özellikle Avustralya Alpleri'nde Snowy dağları ve Tasmanya'dadır). Geri kalan elektrik (toplam üretim 100 TW saat), kömür, mazot ve doğal gazla çalışan termik santrallardan elde edilir (ülkede —deneysel nitelikli— bir nükleer santral [Jervis Bay] da vardır).

• *Sanayi.* Sanayinin gelişmesi, 1945'ten bu yana göz kamaştırıcı boyutlara ulaşmıştır. Bu gelişme, iktisadi refah, nüfus artışı ve dengeli, güvenli bir ülke olması bakımından Avustralya'ya yabancı sermayenin akmasıyla sağlanmıştır. Avustralya, günümüzde, bir sanayi ürünleri dışsatımcısı (toplam dışsatımın dörtte biri) durumuna gelmiştir. Son derece çeşitli olan besin sanayisi tesislerinde (un fabrikaları, mezbahalar, şeker fabrikaları, vb.) tarım ürünleri değerlendirilmekte, metalürji tesislerinde yerel madenler işlenmektedir. Sözgelimi demir-çelik sanayisi tesisleri, ya demir filiz yatakları (Whyalla) ya da kömür havzaları yakınında (Porto Kembla, Newcastle) kurulmuştur. Bütün üretim (8 Mt çelik), avustralya sermayeli büyük Broken Hill Proprietary Company şirketince denetlenmektedir. 130 000 ücretlinin çalıştığı otomobil sanayisinde, şirketler, ABD ya da ingiliz şirketlerinin yan şirketleri ya da japon, alman, fransız şirketlerinin montaj fabrikalarıdır. Üretim (400 000 otomobil) Yeni Zelanda ve Güneydoğu Asya'ya az miktarda dışsatım sağlamaktadır.

Altona'da (Victoria) ve Sydney yakınında Botany Bay'de, rafineriler yakınında bazı petrokimya tesisleri kurulmuştur. Kimya sanayilerinin büyük ölçüde geliştiği (gübre, eczacılık ürünleri, taşıt lastiği yapımı) ülkede, çimento ve kâğıt üretimi de artmakta, buna karşılık dokuma sanayisi, özellikle de pamuklu dokuma sanayisi duraklamakta ve bu yüzden büyük dışalımlar yapma zorunluğu doğmaktadır.

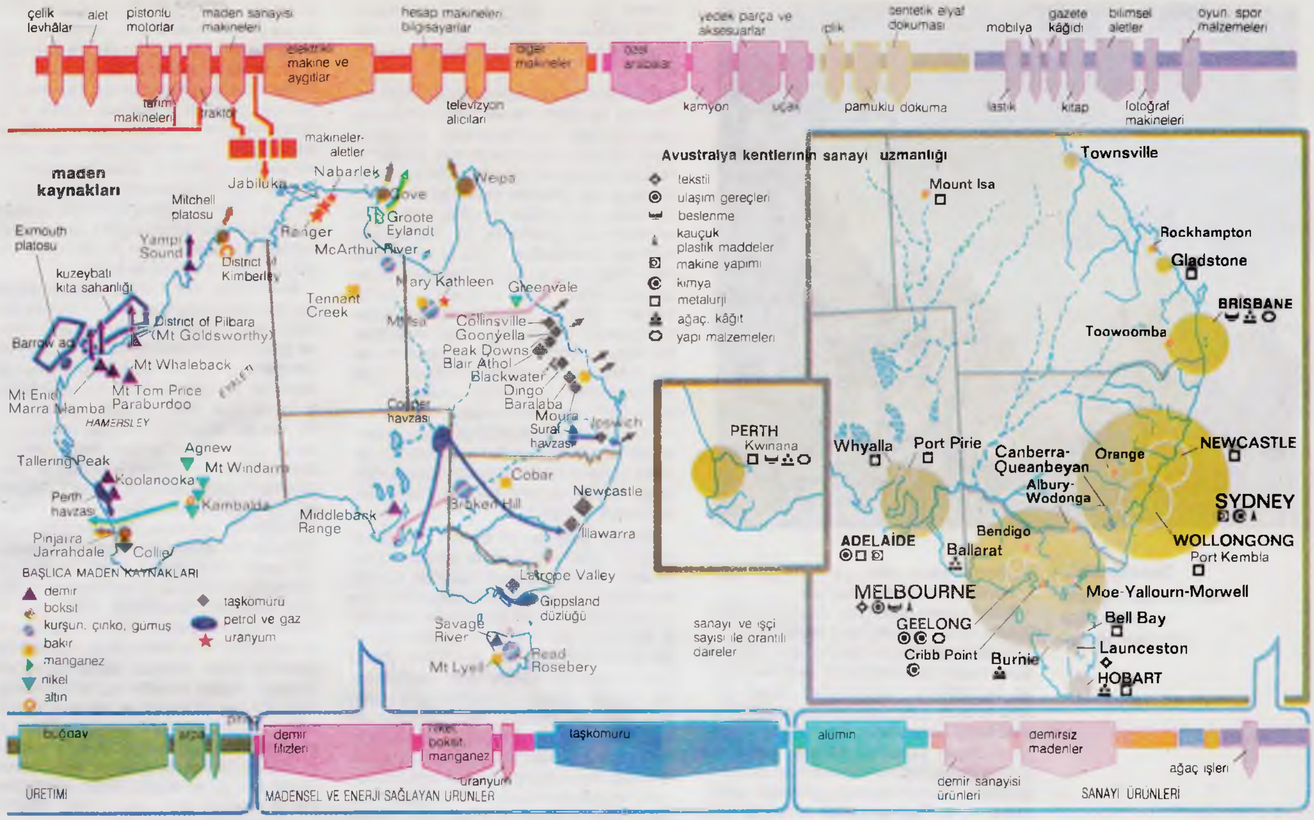
• *Ulaşım.* Önemli ölçüde iyileşmiştir. Bu uçsuz bucaksız ülkede uçak, hem iç, hem uluslararası yolcu taşımacılığında bugün başlıca rolü oynar. İç trafiği aralarında bölüşen iki şirketin yanı sıra, birçok küçük özel şirket ve özel uçaklar hava taşımacılığı yapar.

Demiryolları ağının uzunluğu 40 000 km'dir. Bu sayı ülke nüfusu göz önüne alındığında çok, yüzölçümü düşünülürse azdır. Araç gereçler yetersizdir ve demiryollarıyla malların ancak altıda biri taşınır. Kara trafiğinin temel bölümü, karayollarıyla yapılır. 1 300 000'i aşkın ticaret taşıtının yanı sıra, ülkede 6 000 000 özel binek otomobili vardır (2,2 kişiye 1 araç). Karayolları ağı, çok iyi birkaç karayoluyla, yüzbinlerce kilometrelik az ya da çok bozuk yoldan oluşur.

Bazı ağır mallar (kömür, demir filizi, şeker) için denizyolundan yararlanılır; deniz taşımacılığı, yüz kadar Avustralya gemisiyle yapılır. Uluslararası deniz taşımacılığındaysa, yabancı gemilerin sayısı çok daha ağır basmaktadır. Büyük eyalet merkezlerinin limanlarında (özellikle Sydney, Fremantle, Melbourne) ve bazı sanayi ve madencilik limanlarında (Port Hedland ve Dampier kömür limanları, Newcastle ve Port Kembla demir-çelik ve kömür limanları) trafik oldukça yoğundur.

• *Ticaret.* Avustralya, hızla sanayileşmesine karşın, ticarette henüz yeni sayılabilir: dışsatımı, özellikle tarım ve madencilik ürünleri oluşturur. Ülkenin dışsatım yaptığı başlıca ülkeler, Japonya (dışsatımın üçte biri), ABD (% 10) ve Yeni Zelanda'dır (% 5). Büyük Britanya ise dördüncü sırada yer alır.

Dışalım oldukça çeşitlidir: makineler, motorlar ve ulaşım araçları (yaklş. % 40),

AVUSTRALYA'NIN İKTİSADI

petrol ürünleri (% 10), dokuma ve kimya sanayisi ürünleri, kereste ve kâğıt, tropikal ürünler (kahve, çay, kakao).

Ülkenin dışalım yaptığı başlıca ülkeler ABD (% 20) ve Japonya'dır (% 20). Bunları AET ülkeleri (özellikle Büyük Britanya ve Federal Almanya) izler. Dış ticaret bilançosu genellikle fazlalık gösterir.

TARİH

• *Tarihöncesi.* Büyük buzul dönemlerinde denizlerin genel olarak çekilmesi sonucu, Avustralya'nın yüzölçümü bugünkünden çok daha büyüktü. Avustralya, Yeni Gine, Tasmanya ve daha sonra sular altında kalacak büyük kıta platoları bu toprakların birer parçasıydı. Doğu Endonezya'da küçük deniz kolları, bu bütünü kıta Asyası'ndan ayırıyordu; ama insanlar, Würm döneminde, yine de bu deniz kollarını aşarak Avustralya topraklarına yerleştiler. Gerçekten de, Avustralya'nın güneyindeki Mungo'da bu insanların 40 000 yıl kadar önceki etkinliklerinin izlerine rastlandı. Aynı yerde, ama daha yeni bir tabakada (25 000 yıl öncesi), anatomi özellikleri günümüz yerlilerininkilerden çok az farklı bir genç kadın iskeleti bulundu. Yine aynı bölgede, ortaya çıkarılan mezarlarda, çok daha yakın dönemlerden (10 000 yıl öncesi) kalmalarına karşın, anatomi özellikleri bir öncekilere göre çok daha eski iskeletler bulundu. Bununla birlikte, bu insanların kullandıkları gereçler, İ.Ö. yakl. 8 000 yıl öncesine kadar, bulundukları yer neresi olursa olsun, hep birbirine benzemektedir: çekirdek biçiminde kazımaçlar, kaba saba yongalar ve daha sonra, İ.Ö. 20 000 yılına doğru, kesici yanı cilalı taş aletler. Würm sonrası dönemde doğal ortamın ısınmasıyla birlikte, sayılan gereçlere, kökenleri bilinmeyen çok çeşitli ve iyice işlenmiş gereçler eklendi: tek yüzlü ya da iki yüzlü mızraklar, sırtlı kesici aletler, mikrolitler, vb. Bunlar gerçekten de Yeni Gine ve Güneydoğu Asya'da bilinmemektedir. Bu gereçler Avrupalılar'ın gelişine kadar kullanılmıştır. Kaya resim ve gravürleri de çok eskilerden kalmadır. Koonalda mağarasında (Güney Avustralya) rastlanan duvara kazılmış çizgisel motifler 20 000 yıl önceden kalmadır. Bu kaya resim ve gravürleri, simgesel sahneler (insanlar, hayvanlar) ve motifler içerir. Bunların kimi temaları, çağdaş yerli ressamlarca hâlâ işlenmektedir. (→ AVUSTRALYALILAR.)

• *Ülkenin keşfi ve İngilizler'in yerleşmesi.* Cava'ya giden deniz yollarını bulan Hollandalılar, 1606'da Carpentarie körfezinde Avustralya kıyılarına ulaştılar (W. Jansz). Ancak Ptoleiamos'tan beri, belki Güney kutbu'na kadar uzandığı ve kuzeyde Yeni Gine ile birleştiği sanılan bu Güney kıtası'nın (Terra australis) önemi kavranmadı. Batı kıyısı, daha sonra çeşitli yolculuklarla keşfedildi. 1642'de A.J. Tasman, güney kıyılarının oldukça ucuna inerek sonradan adının verileceği büyük adaya (Tasmanya) ulaştı; ancak burayı, "Yeni Hollanda" adaları olarak niteledi.

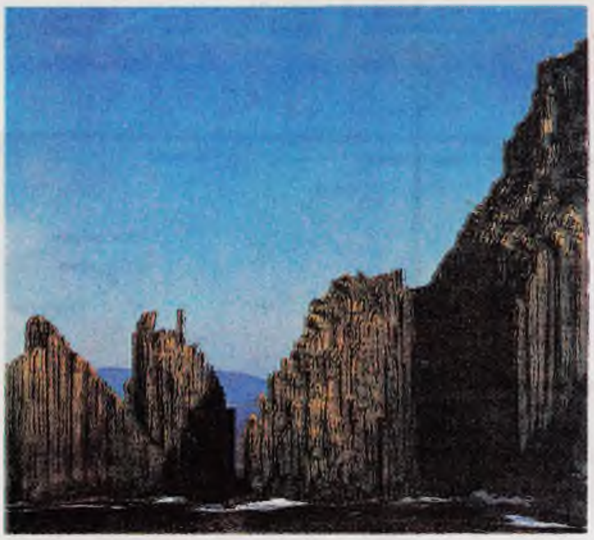
Avustralya'nın doğu kıyısı, ancak 1770'te Cook* tarafından keşfedilebildi; Cook, bölgeye İngiltere kralı adına el koydu. Tasmanya adasına bu ad, ancak 1798'de, G. Bass tarafından verildi. 1801 ve 1802'de ingiliz Flinders, güney kıyılarını ayrıntılı biçimde inceledi ve orada fransız Baudin ile karşılaştı.

İngilizler'in yerleşmesi 1788'de yüzbaşı Philipp'in Port Jackson'a (Sydney) getirdiği suçlularla başladı. Gerçekten de, cezaevlerinin son derece kalabalık olmasının yarattığı sıkıntılar karşısında, ingiliz hükümeti, Avustralya'yı bir ceza sömürgesi yapmaya karar vermişti: iç kesimlere doğru ilerleme oldukça yavaş oldu ve Blue Mountains'ın tam anlamıyla aşılması, ancak 1813'te G.W. Evans tarafından başarıldı. Özgür ve zengin göçmenler, Tasmanya'da ve Batı'da (Albany) birçok sömürge tarım işletmesi kurdular; Fransa'nın müdahalesinden çekinen İngiltere de böylece Avustralya'nın tümü üstünde hak iddia edebildi. Sözkonusu işletmelerin tümü, askeri valiler tarafından yönetildi. İktisadi etkinliğin temelini, hükümlülere (1830'a kadar Avustralya'ya gönderilen hükümlü sayısı 58 000'i buldu) yiyecek, içecek, vb. gönderilmesi oluşturmaktaydı. Hükümlüler, özgür patronlar için çalışan bir alt proletarya oluşturuyorlardı. Bu arada iktisadi etkinlikleri çeşitlendirmek için birkaç deneme de yapıldı. Örneğin, J. Macarthur bu amaçla 1797'de koyun yetiştiriciliğine başladı.

Toprakların keşfi ve yerleşme ilerledikçe, yeni sömürgeler kuruldu. 1829'da Batı Avustralya'da, büyük mülklerden hareket edilerek bir örgütlenme denemesine girişildi; Güney Avustralya 1837'de E. Wakefield Sömürge şirketi'nin ilkelerine (aile, ahlak, iktisadi liberalizm) bağlı kaldı. 1851'de zengin Melbourne yöresindeki Victoria sömürgesi, 1859'da da kuzeyde, çok daha güç koşullar altındaki Queensland sömürgesi, Yeni Güney Galler'den ayrıldılar. 1842-1860 arasında, Batı Avustralya dışındaki tüm bu sömürgeler,

Canberra bölgesi
Deua ulusal parkı

Tasmanya bölgesi Raoul burnunda okyanusa bakan 165 milyon yıllık dolerit kümeleri

İngiltere'ninkine oldukça yakın yarı parlamenter yönetimler kurdular.

Sömürgeler arasında oldukça önemli farklar vardı, ama hiçbiri imparatorluk hükümetinin sömürge işlerine aşırı ölçüde karışmasını kabul etmiyor, Batı Avustralya dışındaki tüm sömürgeler, özgür işçilerle rekabet eden hükümlülerin getirilmesine karşı çıkıyorlardı. Koyun yetiştiriciliğine dayalı çobanlık iktisadı, çiftçilerle (*settler*'lar) anlaşmazlıklara karşın gelişme gösterdi. Bunun sonucu, yerlilerle çatışmalar arttı; Tasmanyalılar tümüyle yok edildi; hayvan yetiştiriciler (*squatter*'ler) Avustralya yerlilerini kanlı çarpışmalarla iç kesimdeki çöllere püskürttüler. 1851'de altın bulunması, Avustralya toplumunu altüst etti ve Victoria ile başkent Melbourne'un gelişmesini sağladı.

Bu arada kıtanın keşfi sürüyordu. 1830'da C. Sturt, avustralya hidrografisinin ortaya koyduğu sorunları temelde çözerek Murray ırmağına dek indi. 1841'de E.J. Eyre, güney kıyıları 2 500 km izleyerek küçük Albany sömürgesine ulaştı. Alman L. Leichhardt daha şaşırtıcı bir yolculuk gerçekleştirerek 1844-1845 arasında 5 000 km'lik bir yolu yaya olarak geçti ve Brisbane'i Arnhem arazisi'nin (Avustralya'nın kuzeyi) uç kesimine kattı. Ama Sydney ile Perth'i birbirine bağlayacak yolu bulmaya çalışırken öldü.

Avustralya'nın güneyden kuzeye tümüyle geçilmesi, ilk olarak 1860-61'de R.O.H. Burke ve W.J. Wills tarafından gerçekleştirildi. Burke ve Wills, Darling ırmağı üzerindeki Menindee'den hareket ettiler. İskoçyalı John McDouall Stuart, Adelaide'den Port Darwin limanına gidip gelmeyi başardı (1862) ve çok geçmeden telgraf hatlarının izleyeceği yolu açmış oldu. O tarihten sonra pek çok keşif yolculuğuyla Avustralya haritasındaki boşluklar dolduruldu ve uçsuz bucaksız bölgelerin değerlendirilmesine başlandı.

Benzer gelişmeler göstermelerine karşın, sömürgeler arasındaki ilişkiler azdı. Koyun yetiştiriciliği, sürekli geniştarım yöntemine de başvurularak geliştirildi ve 1890'da Batı Avustralya'da olduğu gibi yeni altın madenleri bulundu. Ama bu geleneksel etkinlikler sonucu ortaya çıkan kentleşme ve sanayileşme, Avustralya'da daha çeşitlilik içeren bir gelişme tipi yarattı. Parlamenter rejim her yerde gelişti Hükümlü "sürgün"ünün durdurulması, ülkeye özellikle Asya'dan gelen insan göçünün sınırlandırılması ve anglosakson nüfusun yaşam düzeyinin yükseltilmesi, çeşitli reformların gerçekleştirilmesini sağladı: zorunlu ücretsiz öğretim, toplumsal yasalar (1856'dan sonra, bazı durumlarda 8 saatlik çalışma günü). Güney Avustralya'da,1894'te kadınlara oy hakkı tanındı. İngiliz kökenli sendika hareketi, önemli ölçüde gelişti ve Queensland, 1899'da kısa bir süre,İşçi partisi'nden bir başbakan (A. Dawson) tarafından yönetildi.

• *Commonwealth.* Sömürgeler, 1880'de, Avrupa devletlerinin ve ABD'nin Büyük Okyanus'taki ilerlemesinden (Queensland, 1883'te, Almanya'nın göz diktiği Yeni Gine'yi ilhak ettiyse de 1885'te burayı Almanya ve Hollanda ile bölüşmek zorunda kaldı) ve Asyalılar'ın ülkeye göçünün artmasından çekinerek bir federasyon kurmayı tasarladılar. 1885'te bir federal meclis kuruldu; ancak bu meclisin gerçek bir gücü yoktu ve bir anayasa hazırlanabilmesi, 1891 ve 1897-98'deki zorlu tartışmalardan sonra gerçekleşti. Anayasa, bir referandumla tüm sömürgelerde kabul edildi ve 9 temmuz 1900'de ingiliz parlamentosu tarafından onaylandı. 1 ocak 1901'de *Commonwealth of Australia* kuruldu. İngiliz ve ABD yönetim sistemlerinin bir uzlaşması olan (parlamento, senato, yüce divan) bu rejimde, çeşitli devletler büyük ölçüde bağımsızdılar (Bk. ANAYASA bölümü).

İktisadi gelişme, bir önceki yüzyıldaki çizgisini izlerken, federal iktidarın önemi arttı. 1911'de federal hükümet, Güney Avustralya'nın giderlerini hafifletmek için Kuzey topraklarının yönetimini üstlendi. E. Barton (1901-1903), A. Deakin gibi liberal-muhafazakâr ve A. Fisher (1908 -1913) gibi İşçi partisi'nden başbakanlar, büyük siyaset ayrılıkları göstermeden birbirini izlediler. Ağır vergilerden beslenen büyük bütçeler hazırladılar ve çabalarını ülke savunmasını güçlendirmeye (bir donanma ve bir ordu kurulması) ve beyaz Avustralya'nın toplumsal üstünlüklerini artırmaya (1901'den başlayarak beyaz olmayan göçmenlerin ülkeden çıkarılması, yüksek gümrük vergileri) yönelttiler.

Avustralya'nın Birinci Dünya savaşı'na İngiltere'nin yanında katılması, kamuoyunda büyük bir coşku yarattı; savaşa katılan 330 000 avustralyalıdan 59 000'i öldüyse de, Çanakkale savaşları'nda ve Flandres'da Avustralya birlikleri iyi çarpıştılar; Yeni Gine'yi Almanlar'dan geri aldılar. İşçi partisi'nden Ulusal birlik partisi'ne geçmiş olan başbakan W.M. Hughes (1915-1923), Versailles antlaşması'nda alman sömürge bölgelerini geri aldı; ancak bunları Yeni Zelanda ile bölüşmek zorunda kaldı. 1927'de merkezi hükümetin, federal başkent seçilen Canberra'ya yerleşmesiyle Avustralya gerçek bir ulusal devlet niteliği kazandı.

Yüksek gümrük vergilerince korunan ve yün dışsatımına (başlıca alıcısı o dönemde Japonya'ydı) hâlâ büyük ölçüde bağlı olan Avustralya, 1929 dünya iktisadi bunalımından büyük zarar gördü. S.M. Bruce yönetimindeki Çiftçi partisi, aynı yıl, iktidarı İşçi partisi'ne bırakmak zorunda kaldı. İktisadi kalkınma için alınacak önlemler konusunda görüş ayrılıklarına düşen işçi partililer (hükümet olarak, mali denge ve giderleri kısma siyaseti izleyerek yüksek ücretlerden yana olan tabanın tepkisini çektiler), ülkenin durumunu düzeltmeyi başaramadılar. Bunun üzerine J.A. Lyons başkanlığındaki United Australia partisi iktidara geldi ve çok geçmeden başbakan olan R. Menzies, bu görevi 1941'e kadar korudu.

Avustralya, 1920'lerde Büyük okyanus'taki japon yayılmasını durdurmak için ABD'ye yaklaştıysa da, art arda iş başına gelen hükümetlerin barışçı bir siyaset izlemeleri, İkinci Dünya savaşı arifesinde Japonya'yı yüreklendirdi. Bununla birlikte Avustralya, 1940'ta İngiltere'nin yanında savaşa katıldı ve Avrupa cephesine asker gönderdi; ama çok geçmeden japon saldırısı Avustralya kıyılarını ve ülke çıkarlarını tehdit etmeye başladı. Japonlar, 1942 şubatında, ülkenin kuzeyindeki Port Darwin'i bombaladılar; Yeni Gine'ye ve Salomon adaları'na çıkarma yaptılar. İşçi partili başbakan J. Curtin'in etkili girişimiyle Avustralya, o tarihten sonra, Büyük okyanus savaşı'nda ABD'nin baş müttefiki oldu; general Mac Arthur genel karargâhını önce Melbourne, sonra Brisbane'de kurdu. Mercan denizi savaşı'yla tehlikeyi atlatan Avustralya, Müttefikler in karşı saldırısına katıldı ve birlikleri özellikle Yeni Gine'de yararlık gösterdi Tüm savaş boyunca, halkın yiyecek gereksinimini düzenli olarak karşılamak ve ücretleri kararlı tutmak amacıyla, üretim sıkı biçimde örgütlendi. Çok geçmeden, 1945'e kadar J. Curtin hükümetleri, sonra da yerine geçen J. Chifley hükümeti, iktisadı denetim altında tutarak savaş sonrasına hazırlanmaya çalıştılar. Ama, liberal muhalefetin karşı çıktığı bu aşırı güdümcülük siyaseti, Avustralya'da "komünizm tehlikesi" propagandasının başlatılmasını sağlayan "soğuk savaş" havasıyla pek uyuşmadı ve 1949 seçimlerinde, savaştan önceki Birleşik Avustralya partisi'nin çizgisini sürdüren R. Menzies liderliğindeki liberaller kesin bir zafer kazandılar.

• *Çağdaş Avustralya.* Siyasal alanda,R. Menzies yönetimindeki liberaller -tarımcılar(Country Party) koalisyonunun durumu, zaman zaman İşçi partisi tehdidiyle yüz yüze gelmesine karşın (1961'de olduğu gibi), alabildiğine sağlamdı. Koalisyon bu gücünü, kendi çıkarına düzenlenmiş bir seçim sisteminin yanı sıra, anglosakson Avustralya'nın refahına ve komünizm düşmanlığına dayanan açıkça muhafazakâr bir siyasetten alıyordu. 1952 ve 1959'daki gerilemelere karşın,

Sydney bölgesi Ku-Rin-Gal ulusal parkı

iktisat, doğal kaynakların işletilmesi ve sanayi yatırımı araştırmasından kaynaklanan dikkat çekici bir gelişme gösterdi. Hükümet 1956'dan sonra yabancı sermaye (özellikle amerikan ve japon sermayesi) yatırımlarından yana, çok liberal bir siyaset izledi.

Yün üretimi için koyun yetiştiriciliği temel önemini korurken, tarım büyük ölçüde geriledi. Bu gelişmede, kitle halinde gelen göçmenlerin işçi sınıfını sürekli yenilemesinin payı büyüktü. 1945-1972 arasında, ülkeye yılda ortalama 100 000 kişi geldi; bunların yarıya yakınını İngilizler, geri kalanını da öbür avrupa ülkelerinden gelenler oluşturdu; bunlar Avustralya'daki yüksek yaşam düzeyinin ve sosyal güvencelerin çekiciliğine kapıldılar. Çok geçmeden toplumla kaynaşmış tutarlı bir bütün oluşturmalarına karşın, Melbourne ve Sydney'in kozmopolit özelliğini artırdılar. Ama beyaz Avustralya'nın bu avantajlarından, yerliler —1956'dan sonraki ender durumlar dışında— ve Asya'dan gelme göçmenler yoksun bırakıldı.

Bu siyasal tercihler, R. Menzimes hükümetinin, dış siyasette Commonwealth'e bağlı kalmasına ve 1963'te kraliçe Elizabeth'i sıcak biçimde ağırlamasına karşın, amerikan önerileri doğrultusunda tutum almasını açıklar. Bu dönemde Avustralya, Kore'ye asker gönderdi; 1954'te SEATO'ya katıldı; Malezya federasyonu'nu destekledi; Çin'e karşı savaşında Hindistan'a yardım sözü verdi; Vietnam savaşı'nda (1966) ABD birliklerini desteklemek için asker gönderen (Yeni Zelanda ile birlikte) tek Batı bloku ülkesi oldu.

1966'da R. Menzies'in emekliye ayrılması ve yerine geçen H. Holt'ın 1967'de bir kazada ölmesi, belli bir siyasal istikrarsızlığa yol açtıysa da, bu sorun, 1968 ocak ayında, çoğunluk koalisyonu sağ kanadından J.G. Gorton'ın başbakan seçilmesiyle çözüldü. Gorton hükümeti sayısız sorunla yüz yüze geldi. Gerçekten de Vietnam savaşı büyük tepkilere yol açtı; komünistlikle suçlanan bir sendikacının tutuklanması üzerine, ulaşım iş kolunda 1969 ilkbaharında başlayan grevler de buna eklendi. 1969 ekim seçimlerinde E.G. Whitlam'ın başkanlığındaki İşçi partisi'nin oyları önemli ölçüde artınca, hükümet, özellikle Asya ülkelerine karşı tutumunu esnekleştirmek zorunda kaldı.

1970'te Avustralya birliklerinin büyük bölümü Vietnam'dan çekildi. 1971 sonlarında ülkede başlayan yeni gösteriler üzerine, kalan 8 000 asker de geri döndü. 1970'te Çin Halk Cumhuriyeti ile iktisadi anlaşmalar yapıldı; özellikle Cook adaları, Batı Samoa adaları ve Nauru adasının iktisadi kalkınması için Japonya ile işbirliğine gidildi; bunlara, 1966'dan başlayarak, hâlâ 1901 tarihli yasayla yürütülmekte olan göçmen siyasetinin esnekleşmesi eklendi. Beyaz toplumuyla uyum sağlamaları koşuluyla avrupalı olmayanlar da göçmen kabul edilmeye başlandı; ancak başlangıçta bundan yalnızca birkaç bin asyalı yararlanabildi. 5 yıl içinde 600 000 avrupalıya karşılık, 35 000 avrupa dışı göçmen kabul edildi.

Tüm siyasal partiler, *White Australia Policy*'yi desteklediler ve çokırklı bir toplum tasarısına karşı çıktılar. Bu olgu, yerlilerin (o sırada nüfusları 130 000, yani toplam nüfusun % 1'iydi) yeni hak istekleri karşısında, bazı liberal çevreler dışında, şiddetli tepkilerin doğmasını açıklar. Yerliler, 1967'de özel bir bakanlık kurulmasını sağladılar; ama asıl istekleri, kültürlerine saygı gösterilmesi ve zengin boksit yatakları taşıyan topraklarının mülkiyet hakkıydı. 1972 seçimleri sonunda J.G. Gorton'ın yerine başbakan olan William McMahon, hükümet mülkü olan rezervlerin yerlilere kiralanmasını kabul ederek isteklerini bir ölçüde karşıladı. Ama daha ilerici nitelikteki bu önlemler ve 1970'te Fransa'nın Büyük okyanus'ta yaptığı nükleer denemelere gösterilen şiddetli tepkiler, ne iktidarın yıpranmasını önlemeye, ne de enflasyon, işsizlik, yün dışsatımındaki iniş-çıkışlar sonucunda ortaya çıkan iktisadi güçlükleri alt etmeye yetti. E.G. Whitlam başkanlığındaki İşçi partisi, aralık 1972 seçimlerini kazanarak yeniden iktidara geldi.

İşçi partisi'nin bu zaferi, başlangıçta bir toplumsal reform ve dış dünyaya açılma dönemine girildiği izlenimi yarattı. Whitlam hükümeti, 1973'te Çin Halk Cumhuriyeti'ni ve Kuzey Vietnam'ı tanıdı; Yeni Gine'ye özerklik verdi; nükleer denemeleri protesto etmek amacıyla adalet bakanını Paris'e gönderdi. Bu etkinliklerden güç alan başbakan, muhafazakârların hâlâ çoğunlukta oldukları senato, hükümete yeni krediler verilmesini reddedince, nisan 1974'te parlamentoyu dağıttı. Yeni seçimleri İşçi partisi az bir çoğunlukla kazandı.

İktisadi bunalım, enflasyon, bazı bakanların adının karıştığı mali skandallar, E.G. Whitlam'ın yeterince sertlik gösterememesi, hükümeti felce uğrattı. Bunun üzerine başbakan AET'ye yaklaşmaya çalıştı; Paris'ı ziyaret ederek (ocak 1975) iki ülke arasındaki anlaşmazlığa son verdi. İngiltere kraliçesinin genel vali atadığı sir John Kerr, ingiliz tipi siyasetle yönetilen ülkelerde daha önce hiç görülmemiş biçimde, ekim 1975'te Whitlam'ı görevden aldı ve liberal muhalefetin önderi Fraser'ı geçici olarak yönetimi üstlenmeye çağırdı. Aralıkta yapılan seçimler, M. Fraser önderliğindeki liberalleri ezici bir zafere ulaştırdı. Fraser, önceki on yılda ortaya çıkan sorunları çözümlemeye çalıştı. Dünya iktisadındaki genel sıkıntılar, ülkeyi özellikle Kuzey Avustralya uranyumu için yeni pazarlar aramaya yöneltti; bu arada hükümet, nükleer silahsızlanma antlaşmasına imza attı. 1978'de ülkenin dış ticaretinde ilk sırayı alan Japonya ile yeni anlaşmalar yapıldı. M. Fraser'ın, 1978'de AET ülkelerini ziyareti, Avustralya tarım ürünlerinin bu ülkelere girmesi için tüm engellerin kaldırılmasını sağlayamadı. Parti içindeki mali skandallar ve sir John Kerr'in İşçi partisi hükümetinin devrilmesinde parmağı bulunduğuna ilişkin tartışmaların ardından Unesco'ya temsilci atanmasından doğan çalkantılar, liberaller arasında karışıklıklar yarattı. Sir John Kerr, ortamı yumuşatmak amacıyla 1978'de istifa etti.

Yerliler, 1979 ilkbaharında, Canberra'nın merkezinde (1988'de, ülkenin 200. kuruluş yıldönümünün kutlanacağı yer olarak düşünülen) yeni parlamento binasının yapılacağı alanı işgal ettiler: haklarının tanınmasını ve bir anlaşmayla ortaya konmasını istediler. Başbakan yerlilere kendileriyle görüşme sözü verdi. Bu arada ülkeye binlerce gemi dolusu vietnamlı mülteci geldi. Bunlar başlangıçta pek çok avustralyalının karşı çıkmasına karşın, ülkeye kabul edildiler. Pasifik'in ve Asya'nın gerçeklerinden sıyrılmayan Avustralya, 1975-1980 arasında 30 000 mülteciye sığınma hakkı verdi.

1982'de Avustralya İşçi partisi (AİP) yönetiminde değişiklik oldu, Robert J. Hawke başkan seçildi. AİP, 1983'teki seçimleri kazanınca Hawke başbakan oldu. Seçimi kaybeden M.Fraser, Liberal parti başkanlığından ayrıldı. AİP yönetiminin karşılaştığı ilk sorun, bütçe açığının, iktidarı devreden Liberal-milliyetçi parti koalisyonu yetkililerinin seçimlerde ileri sürdüğünden % 60 daha fazla çıkması oldu. Aynı yıl Avustralya doları yabancı paralar karşısında dalgalanmaya bırakıldı. Temsilciler meclisi ve Senato üyelerinin sayısı artırıldı (Temsilciler meclisi: 148, Senato: 76). Bu nedenle erken seçime gidildi. Seçimi yine AİP kazandı (aralık 1984). Yeni bütçede sosyal güvenlik harcamaları arttırıldı. Temmuz 1987 ve mayıs 1990 seçimlerinden de Avustralya İşçi partisi galip çıktı. Ama partinin lideri başbakan Robert Hawke bir türlü sonu gelmeyen ekonomik durgunluğa yenildi. Partinin ve hükümetin başında yerini Paul Keating'e bıraktı (19 aralık 1991).

Nükleer silahların yayılmasına karşı yapılan antlaşmayı imzalayan ülkeler arasında yer alan Avustralya, dünyanın en büyük uranyum kaynaklarından birine sahip olduğu halde, yeni uranyum madeni açılmasını yasakladı. Büyük okyanus'ta nükleer silah denemelerini sürdüren Fransa'ya uranyum satışını durdurdu. ABD'nin MX kıtalararası balistik füze denemelerine hükümetin kolaylıklar sağlayacağının duyulması, uluslararası silahsızlanma gereğini ilke olarak kabul eden AİP içinde tartışmalara yol açtı. Hükümet, ABD'nin "Yıldız savaşları" programını da destekleyeceğini açıkladı.

Melbourne bölgesi
Wilsons Promontory ulusal parkı

ASKERİ TARİH

1870'te Avustralya'daki 6 sömürgede bulunan ingiliz kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine, Commonwealth'in ilk askeri birlikleri gönüllülerden kuruldu. Sudan'da İngilizler'e yardım eden (1885) ve Boerler'e karşı savaşan bu birlikler, 1901'de federal savunma bakanının yetkisi altında yeniden düzenlendiler. Kitchener'in öğütleri sayesinde güçlü biçimde örgütlenen Avustralya ordusu, 1914-1918 arasında 330 000 kişiyi denizaşırı savaşa gönderdi: *Anzak* adıyla Yeni Zelanda birlikleriyle birleştirilen bu ordudan 59 000 asker Fransa ve Çanakkale'deki çarpışmalarda öldü. 1921'den başlayarak gönüllülerden oluşan bir *sürekli kuvvet* ile 18-40 yaş grubundan derlenme bir *milis kuvveti*'nden oluşan bu ordu 1927'de bağımsız bir hava kuvvetiyle desteklendi. Bu hava kuvveti, İkinci Dünya savaşı'nda Avrupa ve Büyük okyanus'ta önemli bir rol oynadı. 1940'ta zorunlu askerlik hizmetinin yürürlüğe konmasıyla 1945'e dek 891 000 kişi silah altına alındı; bu kuvvetler Kuzey

Afrika'da, İtalya'da ve doğrudan anayurt topraklarını savunmak için Büyük okyanus'ta (Yeni Gine) savaştılar ve 28 000 kayıp verdiler. 1909'da kurulan Avustralya donanması iki dünya savaşına da katıldı (1914'te Avustralya kruvazörü *Sydney* alman kruvazörü *Emden*'i torpilledi). Avustralya, 1950-1953 arasında 16 000 kişilik bir kuvvetle Kore savaşları'na, 1970'te de 8 500 kişilik bir birlikle Vietnam savaşı'na katıldı. Ama sonra, ABD'nin Güneydoğu Asya'dan çekilmesinin yarattığı yeni durumu kavrayan Avustralya, komşularıyla etkili bir işbirliği kurma isteğini açıkça ortaya koydu ve ABD ile işbirliğini sürdürdü.

Gönüllü askerlik hizmetinden vazgeçilmesinden sonra, 1979'da, Avustralya ordusunun asker sayısı 70 000 oldu. 3 milyar dolarlık savunma bütçesi, GSMH'nın % 2,7'sini oluşturur. 32 000 kişilik *kara kuvvetleri*,çeşitli sınıflardan oluşan 3 *task -forces* ile özel birlikleri kapsar. 100 kadar alman yapımı Leopard tankı, ABD yapımı 700, M 113 taşıma aracı ve 100 kadar ingiliz yapımı keşif aracıyla donatılmıştır (buna, 23 500 kişilik aktif yedek kuvvet *Citizen Military Force*'u eklemek gerekir). Deniz kuvvetleri, bir uçak gemisi *(Melbourne)*, 10 refakat gemisi, 6 Oberon tipi denizaltı ve küçük bir deniz uçak filosundan oluşur. 120 savaş uçağı bulunan Avustralya hava kuvvetleri,Mirage III ve ABD yapımı F 111'lerle donatılmıştır.Bu kuvvetlerin bir bölümü, Avustralya'nın teknik yardımda bulunduğu Malezya, Singapur ve Papuasya'ya gönderilmiş durumdadır.

ANAYASA

ABD anayasasından esinlenen Avustralya anayasası 1 ocak 1901 tarihinde yürürlüğe girdi. Federal yaşama gücü, İngiltere tahtının temsilcisi genel valiyle federal parlamentonun elindedir. Federal parlamento iki meclisten oluşur: yalnız tam Commonwealth'i ilgilendiren ortak sorunların görüşüldüğü 76 üyeli (6 devlet için 12'şer, 2 federal arazi için 2'şer) federal Senato ve Temsilciler meclisi. Yürütme gücü, ingiliz hükümeti örnek alınarak düzenlenen bir kabineye verilmiştir. Bu iki meclisten seçilen bakanlar, Temsilciler meclisi'ne karşı sorumludur. Konfederasyon başbakanının önerisiyle genel vali tarafından atanırlar. Anayasanın bekçisi Yüce divan, 7 yargıçtan oluşur ve federal hükümetle devletler arasında çıkacak anlaşmazlıkları çözüme bağlar. Queensland dışındaki devletler iki meclisle yönetilir: Yasama konseyi ve Yasama meclisi. Yürütme gücü bir valinin elindedir; başbakan ve bakanlar, bu vali tarafından atanır.

EDEBİYAT

Başlangıcından bu yana, Avustralya edebiyatına iki temel etken yön verdi: bunlardan biri tüm toplumsal ve kültürel değerlerin kaynağı gibi görülen Batı dünyasından kopuk, yabancı ve düşman bir toprak üzerinde bir "sürgünde yaşama" duygusu, öbürüyse Eski Dünya ülkelerini ezen tarihsel ipoteklerden uzakta, insanın hakça bir toplum kurabileceği yeni bir dünyadan kaynaklanan ulusal gurur.

• Günümüzde de tümüyle ortadan kalkmamış olan birinci duygu, sömürgeciliğin ilk yüzyılı boyunca ağırlık kazandı. Buraya ilk yerleşenler, ihtiyatlı davranarak kıtanın kıyı bölgelerinde kalan ve anayurt özlemi çeken ingiliz sömürgecileriydi. XIX. yy.'ın hemen başlarında bunlardan bazıları, Avustralya'nın hayvanları ve bitki örtüsü kadar, yerlileriyle de ilgilenerek bunları betimleyen yapıtlar kaleme aldılar. Barron Fields (*First Fruits of Australian Poetry,* 1819) ya da Wentworth gibi daha edebi eğilimleri olanlarsa, önceki yüzyıl ingiliz şiirinden alabildiğine etkilenerek, pek önemli olmayan şiirler yayımladılar. Yıllar geçtikçe, kimi sömürgeciler Avustralya'yı anayurtları saymaya başladılar. Bunlardan Charles Harpur (1813-1868) ve Henry Kendall (1839-1882), ingiliz romantizminin etkisini yansıtan doğa şiirleri yazdılar.

1850'den sonra, altına hücum nedeniyle Avustralya nüfusu büyük bir artış gösterdi ve halk edebiyatına meraklı bir okuyucu kitlesi ortaya çıktı. Bununla birlikte, şair ve at meraklısı Adam Lindsay Gordon'ın (1833-1870) baladları,ancak ölümünden sonra tanındı; Avustralya'nın kırsal bölgelerini, "bush"ları dile getiren 1880-1890'ların baladcıları onun çizgisini sürdürdüler. Buna karşılık, roman türü bir atılım içine girdi. İngiliz Henry Kingsley gibi geçici olarak yazan kimi romancılar, ingiliz okuruna seslendiler. Avustralya, *The recollections of Geoffrey Hamlyn* (1859) adlı romanda olduğu gibi kürek mahkûmları, haydutlar ya da vahşi yerliler üstüne öykülere egzotik bir arka plan oluşturmaktan öteye geçemedi. Avustralya romanı, daha gerçekçi köklerini Marcus Clarke'ın (1846-1881) yapıtlarında buldu. Onun, cezaevlerini melodramatik biçimde anlatan *His Natural Life* (1870-71) adlı yapıtı, Avustralyalılar'ın kendi tarihlerine ve kendi ülkelerine duymaya başladıkları ilginin bir kanıtıydı. Rolf Boldrewood (1826-1915), çok renkli bir üslupla işlediği haydutluk öyküsü *Robbery Under Arms*'da (1882-83), bu ülkenin gerçekçi bir görüntüsünü çizmeye çalıştı.

• 1880'li yıllarda, Avustralya'nın kültür ve siyaset tarihinde önemli bir dönem açıldı. Bu dönemde, güçlü bir ulus duygusu doğdu; bu duygu bağımsızlık ve demokrasi özlemleriyle beslenerek 1901'de bir Federasyon'un kurulmasını sağladı. Bu ulusçuluk kavramı, 1880'de Sydney'de yayımlanmaya başlayan ve önce J.F. Archibald, sonra A.G. Stephens (1865-1933) gibi yazarların etkisiyle, siyasete olduğu kadar edebiyata da yer veren haftalık Bulletin dergisinde ortaya çıktı. Bulletin, sayfalarını pek çok yazara açtı. Özellikle öykü ve balad yazarlarını yüreklendiren, onları ingiliz okurları için değil, avustralyalı okurlar için Avustralya'nın günlük yaşantısını işlemeye çağıran dergi, böylece gerçek bir geleneği de başlattı. Olanakları elvermediği için kendi kendini yetiştiren ve Avustralya "bush"larından kesitler veren duygusal genç yazar Henry Lawson (1867-1922) bu dergideki öyküleriyle tanındı ve giderek Avustralya öykücülüğünün ustası oldu. Lawson, kırsal kesim insanının yaşantısını belli bir acıma duygusuyla anlatırken sosyal adaletsizliğe karşı öfkesini dile getirdi. Yine Bulletin dergisinin ortaya çıkardığı "Banjo" takma adlı şair A.B. Paterson (1864-1941) ise, Lawson'ın karamsarlığına karşıt, kırsal kesim yaşantısındaki sevinçli anları, uzun at gezintilerini ve akşamları kamp ateşi çevresinde söylenen şarkıları neşeli bir üslupla yüceltti. Bu dönemde ortaya çıkan pek çok baladcı arasında Barcroft Boake (1866-1892) ile madencilerin ve denizcilerin yaşamını ele alan Edward Dyson (1865-1930) dikkati çektiler. Bernard O'Dowd (1866-1953) ise Avustralya edebiyatı içinde özel bir yer tuttu; Bulletin'in ulusal ve demokratik temalarını yeniden ele alırken daha coşkulu bir dile ulaştı. Başlangıçta siyaset yazarı olan O'Dowd, Whitman'ın etkisiyle şair oldu. Ancak, şiiri (*İn Dawnward,* 1903) retorik kaygısı, soyutlamalar ve mitolojik telmihler içinde boğulup kaldı. Bu dönemin tek önemli romancısı, Lawson gibi kırsal kesimden gelip kendi kendini yetiştiren, ama ondan daha aydın eğilimler taşıyan Joseph Furphy idi (1843-1912). Yazdığı tek kitap olan *Such is Life*'ı (1903) "Tom Collins" takma adıyla yayımladı. "Bush" betimlemeleriyle felsefi düşüncelerin iç içe geçtiği yanıltıcı bir yalınlık taşıyan bu uzun roman gerçekte karmaşık bir yapı içeriyordu.

• XIX. yy. sonu Avustralya edebiyatı, ortaya koyduğu ürünlerden çok, ilerisi için vaat ettiği yeteneklerin bolluğu bakımından dikkati çekti. Her sömürge edebiyatında olduğu gibi, anayurt edebiyatı ürünlerinin körü körüne taklidi ile kendi gerçekliğine ve içinden geldiği ülkeye duyduğu aşırı hayranlık arasında bir denge kurmakta güçlük çekti. XX. yy. başlarında bu edebiyat, ufuklarını bir ölçüde genişletti. İyi öğrenim gören, üniversite öğretim üyesi Christopher Brennan (1870-1932), Avrupa'nın kültür yaşamıyla ilişki kurmaya çalışan ilk avustralyalı şair oldu. Birinci Dünya savaşı, Brennan'ı büyük bir alman düşmanı yaptıysa da avustralyalı yazarların çoğunu fazla etkilemedi. Hugh McCrae (1876-1958) yunan mitolojisi ve ortaçağ efsaneleriyle ilgilenmeyi yeğledi (*Satyrs and Sunlight,* 1928); şiirlerinde yaşamı, cinsel aşka ağırlık vererek ele aldı. Okul öğrenimi görmemiş bir tarım işçisi, J. Shaw Neilson (1872-1942), içinden geldiği gibi yazan coşkulu, lirik bir şair olarak sivrildi. Gençliğinin bir bölümünü İngiltere'de geçiren William Baylebridge (1883-1942), Elizabeth dönemi şairlerinin ve Nietzsche'nin etkisinde kaldı: sanatını Avustralya milliyetçiliğine bir felsefe kazandırma amacına adadı.

İki savaş arası dönemin şiiri, gerçekte, Vision dergisinin, Norman Lindsay'den esinlenen vitalist görüşlerinin etkisinde kaldı. Lindsay, sanatçıları, düşgüçlerini serbestçe ve canlı bir biçimde dile getirmeleri yolunda yüreklendiriyordu. 1930'lu yılların sonunda bu hareket, yerini, Rex Ingamells'in (1913-1955) kurduğu *Jindyworobaks* hareketine bıraktı; İngamells, yerli kültüründen ve efsanelerinden esinlenerek şiirlerine Avustralya'ya özgü bir nitelik kazandırmaya çalışıyordu.

Kendine özgü biçim ve temaları olan gerçek bir Avustralya romanı geleneğinin ortaya çıkması için 1930'lu yılları beklemek gerekti. Bu dönemde, öncüleri konu edinen, *saga* niteliğinde birçok roman yazıldı: örneğin, Miles Franklin'in (1879-1954) *All That Swagger*'ı (1936) ya da Brian Penton'ın *Lanatakers*'ı (1934), insanın iyi tanımadığı bir toprakta, çoğu kez birkaç kuşak boyunca yavaş yavaş kök salmasını işleyen kronolojik anlatılardı. Kimi romancılarsa serüvenci kahramanları konu edindiler; örneğin Kylie Tennant (doğm. 1912) *The Battlers* (1941) adlı romanında bir grup insanın daha kısa bir zaman dilimi içindeki gezginci yaşamını dile getirdi. Bütün bu romanlar, fiziksel ve toplumsal çevreyi gerçekçi bir biçimde sunmayı amaçlayan, belgesel değer taşıyan yapıtlardı.

Bu dönem romanında kadın yazarlar ağırlık kazandı. En tanınmışları Miles Franklin ve Henry Handel Richardson (1870-1946) takma adlarını kullanan romancılardı. Richardson'ın başlıca yapıtı, dev bir üçleme olan *The Fortunes of Richard Mahony* idi (1930). XIX. yy.'da geçen bu romanın tersine Katherine Susannah Prichard'ın (1884-1969) romanları günümüz dünyasını ele aldı. Önceleri sosyalist, daha sonra komünist düşüncelere yakınlık duyan bağımlı yazar Prichard, *Coonardoo* (1929) adlı romanında genç bir beyaza âşık olan bir yerli kızın dokunaklı öyküsünü anlattı. Kylie Tennant da Prichard gibi, ama onun öğretici tutumuna karşıt biçimde ve belli bir mizah anlayışıyla, romanlarında, ekonomik bunalım sırasında gezici çalışan işçiler, arı yetiştiricileri, Sydney'in karanlık çevreleri, vb. gibi çeşitli toplumsal grupları konu edindi. Eleanor Dark (doğm. 1901) çeşitli ruhbilimsel romanları ve özellikle *Timeless Land* (1941), *Storm of Time* (1948) ve *No Barrier* (1953) romanlarından oluşan tarihsel üçlemesiyle daha aydın bir romancı olarak sivrildi; sömürgeciliğin ilk yıllarını ele aldığı bu üçlemede Avustralya ulusunun kimliğini yansıtmaya çalıştı. Christina Stead (doğm. 1902), H.H. Richardson gibi erken yaşta Avustralya'dan ayrılmasına karşın, yolculuk ve gurbet deneyimini çok canlı bir roman diliyle anlattı (*Seven Poor Men of Sydney,* 1934; *The*

Man Who Loved Children, 1940).

Bu dönemin en güçlü romancısı ise, kuşkusuz Kuzey Avustralyalılar'ın ırkçılığını eleştiren *Capricornia* (1938) adlı traji-komik romanıyla ünlü Xavier Herbert'tır (doğm. 1901).

• Savaş sonrasında Avustralya şiiri, önemli bir gelişme gösterdi; buna karşılık Kenneth Slessor (1901-1971) en önemli ürünlerini 1940 öncesinde vermişti. A.D. Hope'un (doğm. 1907) sanat yaşamı Slessor'ınkinden daha uzun sürdü. Hope, cinselliğe ağırlık veren yergici bir yazardı. R.D. Fitzgerald (doğm. 1902), şiirlerinde (*Essay on Memory,* 1952) gözlenen sertliği, büyük olasılıkla, aldığı bilimsel eğitime borçluydu; ancak bu durum yapıtlarının canlılığını bozmuyordu. James McAuley (1917-1976), katolik ve muhafazakâr olmasına karşın, dili gerçeküstücü bir gözüpeklikle kullandı. Douglas Stewart (doğm. 1913) şiir kitaplarında, Avustralya'nın hayvanlar ve bitkiler dünyasına ilginç yaklaşımlar getirdi; bunu yaparken aydınca kaygıları bir yana bırakıp halka özgü bir doğaçlamaya yöneldi. Daha genç şairler arasında, Francis Webb (1925-1973), uzun süredir Londra'da yaşayan Peter Porter (doğm. 1929), Bruce Beaver (doğm. 1928), Rodney Hall (doğm. 1953), Les Murray (doğm. 1928), Robert Adamson (doğm. 1944) ve Michael Dransfield (doğm. 1949) yer aldılar. Verimli ve güçlü kadın şiirinin belli başlı temsilcileri de Judith Wright (doğm. 1915), Rosemary Dobson (doğm. 1920), büyük üne kavuşan ilk avustralyalı yerli şair Kath Walker (doğm. 1920) ve Dorothy Hewett (doğm. 1923) oldu.

Savaş sonrası Avustralya romanına Patrick White damgasını bastı. Kimi eleştirmenler, romanlarında ilk göçmenlerden zengin bir ailenin öyküsü içinde, İngiltere - Avustralya ilişkilerini yalın bir dille ele alan Martin Boyd'u (1893-1972) White'a üstün tuttular (*The Cardboard Crown,* 1952). Ama, 1973'te Nobel edebiyat ödülü'nü alan Patrick White'ın (doğm. 1912) üstünlüğü, günümüzde artık kesinlik kazandı. White, romanlarında gazetecilik ve gündelik yaşantıyı işleme geleneğinden ayrılarak, çoğunlukla şiirden düzyazıya ulaşan bir dille manevi ve ahlaksal sorunları irdeledi.

Bir sonraki kuşak, daha küçük çapta da olsa, White gibi birçok yetenekli romancı çıkardı; bunlar 1930'ların Avustralya romanının gerçekçi üslubundan ayrıldılar ve gerçekliğin düşgücüne dayalı bir yorumuna ağırlık verdiler: ülke manzaralarını, şiirsel anlatılarının baş öğelerinden biri durumuna getiren Randolph Stow (doğm. 1935) [*To the Islands,* 1958]; tarihsel romanlarında kimi zaman Avustralya'yı (*Bring Larks and Heroes,* 1967), kimi zaman Avrupa'yı (*Gossip from the Forest,* 1975) ele alan Thomas Keneally (doğm. 1935); sanayi toplumunun bozuk yanlarını ortaya koyan ve insanlığın durumunu kötümser bir gözle yansıtan David Ireland (doğm. 1927) [*The Glass Canoe,* 1974].

Avustralya'da, halka dönük romanın başlıca temsilcileri tüm dünya dillerine çevrilen (*The Devil's Advocate,* 1959; *Shoes of the Fisherman,* 1963) ünlü yazar Morris West (doğm. 1916), baş kahramanı, Napoleon Bonaparte adlı bir yerli melezi olan ve polisiye romanlar yazan Arthur W. Upfield ve Colleen McCullough'tır.

En genç yazarlarsa, genellikle, kendilerinden önceki avustralyalı yazarlardan çok, amerikan (Brautigan ya da Vonnegut tarzı) ya da Latin Amerika romanının etkisinde kaldılar. Bu yazarlar, romanda olduğu gibi öykü dalında da yeni anlatım biçimleri araştırdılar ve 1967-1968 olayları ile Vietnam savaşı'nın etkilediği bir kuşağın siyasal ve toplumsal kaygılarını konu edindiler: Barry Oakley (doğm. 1931), Frank Moorhouse (doğm. 1938), Michael Wilding (doğm. 1942), Murray Bail (doğm. 1941) ve Peter Carey (doğm. 1943).

Louis Esson (1879-1943) ile doğan Avustralya tiyatrosu, salon yokluğundan dolayı uzun süre yerinde saydı. Esson' un K.S. Prichard ile birlikte içinde yer aldığı Pioneer Players topluluğu, Avustralya tiyatro sanatını halka indirmeyi pek başaramadı. Ray Lawler'ın (doğm. 1921) *Summer of the Seventeenth Doll* (1955) adlı oyunuyla kazandığı başarının arkası gelmedi. Ancak, 60'lı yıllarda yeni bir kuşak ortaya çıktı: Alan Seymour, *The One Day of the Year* (1960) ile bir skandal yarattı; Patrick White egemen natüralist anlayıştan tümüyle ayrılan oyunlar (*The Burt Ones,* 1964) ortaya koydu ve bu alanda rakipsiz kaldı. Günümüzün belli başlı oyun yazarları, gerçekçi bir gelenek içinde yer almakta ve daha çok toplumsal sorunlarla ilgilenmektedirler: Jack Hibberd (doğm. 1940) [*A Stretch of Imagination,* 1973]; David Williamson (doğm. 1942) [*Don's Party,* 1973]; Alexander Buzo (doğm. 1944) ve John Romeril (doğm. 1945).

GÜZEL SANATLAR

Resim sanatı üç büyük döneme ayrılabilir: sömürge dönemi (1788-1880), "izlenimci" dönem (1880-1939) ve çağdaş dönem. Bunlardan ilki kral George dönemi İngiltere'sinin etkilerini taşır ve birçok sanatçı, bu arada John Glover (1767-1849), Thomas Wainewright (1794-1847) ya da hareketli bir hayat süren kürek mahkûmu Thomas Watling (1769- ?), yaptıkları Avustralya manzaralarında, ayrıldıkları anayurdu yeniden canlandırırlar. Avustralya izlenimciliği Tom Roberts'te (1856-1931), sir Arthur Streeton'da (1867-1943) ya da Frederick McCubbin'de (1855-1917) olduğu gibi her şeyden önce belli belirsiz bir romantizmin anlatımıdır. 1939'da Avrupa'dan dönen sanatçıların etkisiyle ve Matisse, Picasso, Dali, vb. sanatçıların sergilerinin ardından Çağdaş sanat kurumu'nun açılmasıyla yeni bir dönem başladı. Russell Drysdale (doğm. 1921), Sidney Nolan (doğm. 1917) ve Donald Friend (doğm. 1915) modern okulun öncüleridir; bu okulda özellikle sivrilenlerse Fred Williams (doğm.1927) ve Brett Whiteley'dir (doğm. 1939).

Mimarlık da, verandalar ve ion düzenindeki sütunlarla (Francis H. Greenway, Sydney'deki St. James kilisesi'nin mimarı, 1819) ve yenigotik öğelerle (Melbourne'da St. Paul katedrali) dikkati çeken bir sömürge dönemi üslubu yaşadı. Victoria döneminden (sir Arthur Stephenson'ın yaptığı Melbourne ve Sydney hastaneleri) sonra gelen çağdaş dönem, en ünlülerini Sydney opera binası (1973'te açıldı) ve önemli bir bienale sahne olan Adelaide festival kompleksi'nin oluşturduğu her türde kültür yapılarının gerçekleştirilmesiyle dikkati çeker. Roy Grounds (doğm. 1905), Frank Hassell (doğm. 1910) ve Henry Seidler (doğm. 1923) Avustralya mimarlık sanatının büyük adları arasındadır.

Canberra'daki ulusal müze National Art Gallery bitirilmek üzeredir. Bütün eyalet merkezlerinde ve bazı taşra merkezlerinde bir resim müzesi bulunur. Avustralya'nın en zengin koleksiyonlarından biri Melbourne'da Victorian Arts Center'da sergilenir. 1975'ten bu yana Australian Council sanat ve kültürün gelişmesi için federal hükümetten yardım görmektedir.

Batı Avustralya Perth bölgesinde koyun yetiştiriciliği

AVUSTRALYA *(Batı),* ing. **Western Australia,** 1829'da kurulan ingiliz üssü, 1891'de sömürge, 1901'de Avustralya Commonwealth'inin eyaletlerinden biri oldu; 2 530 000 km² (Avustralya'nın toplam yüzölçümünün üçte biri), 1 594 700 nüf. (1989). Merkezi *Perth.* Batı Avustralya, Avustralya'da en son yerleşilen bölgedir: tarım, özellikle XIX. yy.'ın ikinci yarısında başlamıştır. Akdeniz tipi bir iklimin egemen olduğu güney-batı kesiminde tahıl yetiştirilir. Kuzey-batı kesiminde büyükbaş hayvan ve koyun yetiştiriciliği, yaygın yöntemlerle büyük tarım işletmelerinde yapılır. Büyük bölümü çölümsü olan Batı Avustralya'nın düşük nüfusunun dörtte üçüne yakını, madencilik merkezleri (demir yatakları [Hamersley ve Pilbara], altın [Kalgoorlie]; boksit, nikel, uranyum) dışında, Perth yerleşme merkezinde toplanmıştır.

AVUSTRALYA *(Güney),* ing. **South Australia,** 1836'da kurulan eski ingiliz sömürgesi; 1901'de Avustralya Commonwealth'inin bir eyaletine dönüştü;

Güney Avustralya'nın güney-batısında Flinders Ranges'den bir görünüm

984 000 km²; 1 434 600 nüf. (1989). Merkezi *Adelaide*. Kuzeyinde yarıçöl iklimi egemendir (yılda 100-250 mm yağış); bu kesim birkaç maden ocağı ile seyrek koyun yetiştirme "merkez"leri dışında ıssızdır. Güneydoğu kesiminin iklimi Akdeniz tipindedir: yazları kuraktır ama, kış yağışları, tahıl tarımı, bağcılık ve önemli ölçüde koyunculuk yapılmasına olanak sağlar. Bu kesimde, madencilik ürünlerinin ihraç edildiği birçok liman, birer sanayi merkezine dönüşmüştür: Port Pirie, Port Augusta, Whyalla. Port Adelaide'in limanı olduğu Adelaide kentinde, eyaletin toplam nüfusunun dörtte üçü yaşar.

AVUSTRALYA ALPLERİ, Avustralya sıradağlarının güney kesimine, özellikle de en yüksek kütlelerine (Kosciusko dağı: 2 228 m) verilen ad. Bazı coğrafyacılar bu terimle sıradağların bütününü gösterirlerse de, bu ad yüksek ama basık biçimli sıradağların büyük bölümüne uygun düşmez.

AVUSTRALYA ANTİJENİ a. Bağışıkbil. Virüslü hepatite tutulmuş hastaların serumunda sık rastlanan antijen.

AVUSTRALYA DİLLERİ a. Avustralya yerlilerinin konuştuğu diller.

—ANSİKL. 50'si bugün tümüyle ortadan kalkmış, ötekilerin büyük bölümü de yok olmak üzere bulunan 260 dolayında Avustralya dili saptanmıştır: bunlar arasında yalnızca 12 kadar dili, kıtanın kuzey kesiminin batısındaki çölde ve Torres boğazındaki adalarda yaşayan 40 000 kişinin % 90'ı konuşur. Ses dizgeleriyle birçok dilbilgisel işlevdeki benzerliklerden (özellikle de eklerin üstlendiği önemli işlevler) görülebileceği gibi, bu dillerin hepsi birbirlerine çok yakındır. Sözlüksel iç ilişki derecesine dayalı sınıflandırmaya göre, 27'si kuzeyde, biri de kıtanın geri kalan kesimlerinde konuşulan 28 dil ailesi vardır.

AVUSTRALYA DUGONGU a. Hint okyanusu'na özgü, otçul, denizineklerі takımından deniz memelisi. (Bil. a. *Dugong dugong;* dugonggiller familyası.)

Avustralya dugongu

—ANSİKL. Avustralya dugongu, çatallı olmayan kuyruğuyla öbür denizineklerinden (denizgüzelleri) kolayca ayrıt edilir. Erkeklerin savunma için çok gelişmiş kesici dişleri vardır. Avustralya dugonglarının boyu 3 m'yi bulabilir; geceleri dolaşırlar ve *Zostera*'lar ve başka deniz fanerogramlarıyla beslenirler. Lezzetli eti ve yağı çok makbuldür.

AVUSTRALYA havzası, Hint okyanusu'nun doğu kesimi, Avustralya, Nanantest ve Güneydoğu Hint okyanusu sırtları arasında. Denizaltı dağ ve plato (Naturaliste ve Broken platoları) dizileriyle, en derin yerleri 6 000 m'yi aşan kuzey, batı ve güney Avustralya havzalarına ayrılır. Deniz tabanının büyük bölümü, kırmızı killerle örtülüdür.

AVUSTRALYA sıradağları, Avustralya'nın doğu ve güney-doğu kenarını oluşturan, derin vadilerle yarılmış dağlar ve platolar bütünü. Yüksekliği *Kosciusko* dağında 2 228 m. Avustralya sıradağları, Üçüncü Zaman'da "gençleşmiş" bir Birinci Zaman kütlesidir.

AVUSTRALYA YABANİ KÖPEĞİ → DİNGO.

AVUSTRALYA KAZI a. Güney Avustralya'da yaşayan, külrengine yakın kurşuni tüylü kaz. (Gagasında sarımsı yeşil renkte mumsu bir tabaka bulunur. Çok saldırgan ve otçuldur. Bil. a. *Cereopsis novaehollandiae;* kazgiller familyası; *Tadorninae* oymağı.)

AVUSTRALYALI sıf. ve a. Avustralya kıtasından olan.

AVUSTRALYALILAR, Avustralya'nın yerli halkı.

Avrupalıların yerleşmesi, Avustralyalılar'ı geleneksel kaynaklarından yoksun bırakmıştır. Beslenmeleri, erkeklerin avladıkları keseli hayvanlar (özellikle kangurular) ile kadınların yakaladıkları ya da topladıkları küçük hayvanlar, böcekler, yenebilecek bitkilere dayanıyordu. Bu halklar, yontulmuş ya da cilalanmış taşlardan, tahtadan silahlar yaparlar. Silahları bir fırlatıcıyla atılan mızraklardan, fırlatınca geri gelen sopalardan (bumerang) ve kalkanlardan oluşur.

Avustralyalılar küçük kabilelere bölünmüşlerdir. Toplumsal örgütlenmelerinin temeli ailedir, topluluğu erkekler yönetir. Soy, ana yoluyla sürer. Totem atalar kültüne dayalı dinsel uygulamaları son derece ayrıntılıdır, totem ataların efsaneleri, gerçek tiyatro gösterilerine konudur.

Avustralyalılar'ın süsleme sanatı çok üstün niteliklidir. Bu sanatta gravürcülük ve resim önemli yer tutar. Günlük yaşamda kullanılan eşyaların tümü oymalıdır; kalkanlar, mızrak fırlatıcılar, taş ya da tahtadan *churinga*'lar (içinde ataların ruhlarının bulunduğuna inanılan kutsal tabletler). Geometrik motifler ya da sarmallarla bezeli bu eşyaların süslemeleri ender olarak mitolojik bir anlam taşırlar. Uzmanlar, düzleştirilmiş ağaç kabukları üstüne, eşine az rastlanır estetik nitelikte motifler çizerler. Sözkonusu ağaç kabukları, çeşitli ayin törenleri için yapılan resimlerin örneğidir, mitolojik temaları simgelerler.

Avustralyalılar günümüzde, ülkenin en verimsiz topraklarında kurulmuş rezervlere yerleştirilmişlerdir.

AVUSTRALYASAKSAĞANIGİLLER a. Avustralya ve Yeni Gine'de ağaçlarda yaşayan ötücü kuşları içeren familya. (Üyeleri yırtıcıdır. Ötüşleri çoğunlukla güzeldir. Kargaya benzerler, ama gagaları *Cracticus* cinsi üyelerinin, kuravongların ve *Gymnorhina tibicen*'inki gibi çok çengellidir. Bil. a. *Cracticidae.*)

AVUSTURYA, alm. **Österreich,** Orta Avrupa'da federal devlet; 84 000 km²; 7 635 000 nüf. (1991). Başkenti *Viyana*. Resmi dili *almanca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

Dar ve uzun bir ülke olan Avusturya, üç önemli jeolojik bölgeye ayrılır: Alpler (toplam yüzölçümün % 70'ini kaplar); Pannonia havzası (Viyana havzası), Orta Avrupa bölgesinin Hercynia kütleleri (Yukarı Avusturya). Bu üç kesim arasında, Tuna ırmağı birleştirici rol oynar.

Alpler, batı-doğu doğrultusunda kısa sıralar halinde uzanır. Suların dağılım çizgisi yaklaşık olarak Ötztaler Alpen, Zillertaler Alpen, Hohe Tauern ve Niedere Tauern kütlelerinden geçer. Büyük bölümü billurlu olan bu kütlelerin K.'inde sular, Ren'e (Vorarlberg), özellikle de Tuna'ya doğru akar. G.'deyse, batı kesimlerde (güney Tirol) Akdeniz'e doğru, doğu kesimlerde Tuna'ya doğru (Drava, Mur) akış ağır basar. Suların bu dağılımı çok önemlidir; çünkü Avusturya'nın özgün yanını vurgular: Avusturya su bölümü kavşağında bulunan bir ülkedir. Vadiler sayesinde, batı-doğu (Tuna, İnn) ve Kuzey Avrupa - Akdeniz Avrupası bağlantısı (Alp vadileri, Brenner geçidi, Alp geçitlerinin en az yüksekte olanı) sağlanır. Yukarda sözü edilen dağların önünde, K.'de kireçtaşlı Önalpler (Vorarlberg, İnn'in K.'inde Tirol, Salzburg Önalpleri) yer alır. B.'daki geçitlerin (Fernpass, Seefeldpass) yükseltisi azdır ve burası, Ren'e (ve Konstanz gölüne) ve Bavyera'ya (Lech aracılığıyla) açılan bir bölgedir. D.'ya doğru, boylamasına uzanan İnn vadisi başlıca koridoru oluşturur. Salzach'ın D.'sunda, kireçtaşları dev boyutlu karst şekillerinin gelişmesine yol açmıştır. Yüzey şekillerinin buzullarla yontulduğu bu bölgedeki birçok göl, görünümü daha da güzelleştirir. Kireçtaşlı Önalpler'i Traun ve Enns ırmakları bölümlere ayırır. D.'ya doğru Alpler'in yükseltileri azalır. Bazı kütlelerin G.'den K.'e doğru uzanmaları, dağ-ova bağlantısını güçleştirir. Mürz ırmağı vadisi büyük bir eksen değildir. Buna karşılık, Klagenfurt havzası, Drava ırmağı sayesinde ge-

AVUSTURYA